

מיקרופדיה תלמודית-הלכתית

על שם משפחת רוהר

מבוססת על ערכי האנציקלופדיה התלמודית לענייני הלכה

אוצר מתומצת של ערכי האנציקלופדיה התלמודית, עם תיקונים, השלמות ועדכונים,

בסגנון שוטף וברור

ביקורת והערות

הרב זלמן נחמיה גולדברג

נשיא

הרב הראשי לישראל

הרב דוד לאו

עורך ראשי

הרב פרופ' אברהם שטינברג

חברי המערכת

הרב יצחק יחזקאל הלוי פוקס

הרב שלמה הירש

הרב משה רוזנר

הרב משה וינר

הרב שמואל שולביץ

עורך לשוני ומביא לבית הדפוס

הרב שלמה רקובסקי

מתאם ומזכיר המערכת

הרב דוד ארונובסקי

כרך 1

הפקר – חזקה (ג): בטבע האדם

הוצאת האנציקלופדיה התלמודית בע"מ חל"צ / ירושלים ה'תשע"ו

סדרת "המיקרופדיה התלמודית" רואה אור בסיוע מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

ספר זה יוצא לאור בסיוע
מלם-תים בע"מ *Malam Team*

מספר מסת"ב: 978-965-445-031-7

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאכסן במאגר מידע, לסדר
או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני או פטי או מכני אחר –
מהחומר שבספר זה, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

נדפס בישראל תשע"ו – 5776, Printed in Israel (2016)

כל הזכויות שמורות להוצאה, כולל זכויות התרגום והקיצור

Copyright by Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc, Jerusalem (Israel)

המיקרופדיה התלמודית

על שם משפחת רוהר

נושאת את שמם ובאה לחלוק כבוד לזכרו של הנדיב

ר' שמואל בן ר' יהושע אליהו רוהר ז"ל

בהיותו איש מעש, בעל חזון, נדיב לב, אוהב כל יהודי ומאדיר תורה, הוא החיה וחיזק את צמיחת החיים היהודיים בקהילות אין ספור בכל קצווי תבל,

ולזכר אשתו האהובה

מרת שרה בת ר' יקותיאל יהודה (לבית קסטנר) ע"ה

ניצלה מלהבות השואה, והקימה באלגנטיות, בחן, באהבה ובמסירות בלתי נידלת, משפחה ענפה, תחילה בקולומביה, ולאחר מכן בארה"ב. נשאה חן בעיני כל רואיה.

יחדיו הם זכו לראות את כל ילדיהם עוסקים בצרכי ציבור באמונה להפצת תורה ואהבת ישראל לתפארת העם היהודי

ת.נ.צ.ב.ה

מוקדש באהבה על ידי ילדיהם

יקותיאל יהודה ופעסל לאה רוהר

ד"ר שמואל יצחק וצ'רנה כ"ץ

משה ולאה טבצניק

מיאמי וניו-יורק, ארה"ב

תוכן העניינים

140	השקאת סוטה	1	הפקר
153	השקה	9	הפקר בית דין
	השקשה. ע"ע ערלה ועי תוספת שביעית	12	הפרה [הפרת נדרים]
159	השתחויה [השתחוויה]		הפרשת הר סיני. ע"ע הגבלה
161	התורה חסה על ממונם של ישראל	19	הפרשת חלה
162	התחייבות	24	הפרשת תרומות ומעשרות
	התירא בלע. ע"ע הגעלה: בבליעת היתר; ניט בר ניט		הפרת נדרים. ע"ע הפרה
164	התירו סופו משום תחלתו	36	הפשט ונתוח
	התר מאה רבנים. ע"ע חרם דרבנו גרשום	41	הצלת נפשות
165	התר מכללו		הצתת אליתא (אליתא). ע"ע מערכות
166	התר מצטרף לאסור		הקבלת פני רבו. ע"ע כבוד רב
	התר נדרים. ע"ע התרת נדרים	44	הקדש
	התר עסקא. ע"ע עסקא		הקדש עלוי. ע"ע הקדש: הקדש עלוי
167	התרעה		הקדש עניים. ע"ע צדקה
	התראת ספק. ע"ע התראה	60	הקהל
	התרת הוראה. ע"ע הוראה	63	הקטרה [אימורים ומנחות]
170	התרת נדרים	72	הקטרה [קטורת]
179	ו [האות]		הקטרת חוץ. ע"ע העלאת חוץ
179	ו [דרשה]		הקטרת שאור ודבש. ע"ע שאור ודבש
	ובערפת הרע מקרבך. ע"ע חייבי מיתות בי"ד; שור הנסקל	81	הקמה
182	ודוי	83	הקף
	ודוי בפורים. ע"ע מקרא בכורים		הקף גויל. ע"ע אותיות: היקף גויל
188	ודוי מעשר		הקפות. ע"ע הערכים הושענא רבה; הושענות; שמחת תורה
	והייתם נקיים. ע"ע חשד	85	הקפת הראש
	וחי אחיד עמך. ע"ע הצלת נפשות; צדקה	88	הקריבהו נא לפחתך
192	ולד הטמאה	89	הקש
	ולד טרפה. ע"ע טרפה: עובר ירך אמו	92	הר הבית
193	ולדות קדשים		הרבצה. ע"ע כלאי בהמה
196	וסת	97	הרג
	ועשית הישר והטוב. ע"ע לפנים משורת הדין	98	הרהור כדבור
211	ורדא	101	הרהור עברה
213	ורידין	103	הרוגי בית דין
214	ושט	104	הרוגי מלכות
217	ז [האות]		הרחק מן הפעור ומן הדומה לו. ע"ע חשד
218	זב		הרחקה [מאיסורים]. ע"ע גזרה
221	זבה	105	הרחקת נזיקין
	זבורית. ע"ע עדית בינונית וזבורית	117	הרכבה
223	זבח רשעים		הרמת הדשן. ע"ע תרומת הדשן
	זבחי מתים. ע"ע תקרובת עבודה זרה	119	הרשאה
	זבחי שלמי צבור. ע"ע כבשי עצרת		השבת אבדה. ע"ע אבדה
	זבחים. ע"ע קרבנות		השבת גזלה. ע"ע גזל
223	זבליא [יזה בורר לו אחד" וזה וכו']	126	השבת עבוט
225	זה וזה גורים	129	השג גז
227	זה נהנה וזה לא חסר	130	השתת זקן
230	זוגות	134	השתת זרע
	זוז. ע"ע דינר		השקבה. ע"ע הזכרת נשמות
231	זחלין	138	השלמה
	זוממין. ע"ע עדים זוממין		השמטת פספים. ע"ע שמטת כספים
234	זומר		השמר פן ואל. ע"ע אזהרה

236 חג. ע"ע חגיגה; יום טוב; סכות	זונה
240 חגבים	זורה
242 חגיגה	זורע
247 חגיגת ארבעה עשר	זורק
334 חגר	זיכה. ע"ע זב; זבה; מעינות
336 חדר"ג. ע"ע חרם דרבנו גרשום	זיבורית. ע"ע עדית, בינונית, זבורית
338 חדוש	זילותא דבי דינא
339 חדש	זיקה
341 חדש. ע"ע חודש	זית
343 חובה, מצוה ורשות	זכה. ע"ע זכין לאדם שלא בפניו
348 חובל	זכין לאדם שלא בפניו
356 חובל. ע"ע דש; חובל	זכירות
368 חובל בגד אלמנה. ע"ע אלמנה וע' השבת עבוט וע' משכון	זכירת יציאת מצרים
373 חובל רחים ורכב. ע"ע אוכל נפש וע' השבת עבוט וע' משכון	זכירת מעמד הר סיני
376 חובר חבר	זכירת מעשה העגל
378 חובת הגוף; חובת היום; חובת קרקע. ע"ע חובה, מצוה ורשות	זכירת מעשה מרים
381 חודש	זכירת מעשה עמלק
388 חוזר ונעור	זכירת שבת
392 חוזרים מערכי מלחמה. ע"ע מלחמה	זכר לחרבן
397 חוט הסקרא. ע"ע מזבח החיצון	זכר למקדש. ע"ע בית המקדש; זכר למקדש
373 חוט השדרה	זמון
376 חוטיין	זמירה. ע"ע זומר
378 חוכר	זמן. ע"ע שטרות
381 חול המועד	זמן עצי כהנים. ע"ע קרבן עצים
388 חולב. ע"ע דש; חולב	זנות. ע"ע גלוי עריות; זונה; קדשה
392 חולה	זמן בית דין
400 חולו של מועד. ע"ע חול המועד	זפק
401 חומץ. ע"ע יין	זקה. ע"ע זיקה
404 חומרי המקום שהלך לשם; חומרי המקום שניצא משם. ע"ע מנהג	זקן. ע"ע כבוד חכם וע' קימה והדור
407 חולין	זקן ממרא [ממרה]
409 חולין שנשחטו בעזרה	זר
418 חומש	זרוע ולחיים וקביה
420 חומשים	זריזין מקדימין למצות
426 חופה. ע"ע חפה	זריחת השמש. ע"ע הנץ החמה
428 חויץ לארץ	זריעה. ע"ע זורע
432 חוקת הגוים. ע"ע חקת הגוים	זריקה
434 חורג; חורגת	זרעים
435 חורש	זרת
437 חושד בכשרים. ע"ע חשד	ח [האות]
438 חושן	חבוט ערבה. ע"ע ערבה
443 חוששין לזרע האב	חבוט רמי
447 חזה ושוק	חבור
457 חזותא [חזותא מלתא היא]	חבורה. ע"ע אכילת פסחים וע' זמון וע' חבר
334 חזיר	חבורה. ע"ע מקלקל וע' שוחט לענין שבת, וע' מכה אביו ואמו
335 חזן	חביב. ע"ע ברכות הנהנין
337 חזקה [מבוא]	חביבה מצוה בשעתה
338 חזקה (א): בתורת קנין	חבר
343 חזקה (ב): דמעיקרא (שמקודם)	חבר (חבר) עיר
347 חזקה (ג): בטבע האדם	חבת הקדש
357 איורים ותמונות	חבתין [חביתי כהן גדול]

הַפְּקָר¹

נכסים שאין להם בעלים, אם מתחילתם או על ידי שלילת בעלותם הקודמת

הפרקים:

- הפקר מתחילתו
- הפקר ממילא
- שהופקר מדעת האדם
- בפני אחרים
- על ידי מכירה ומתנה
- הפקר שאינו לכל
- הפקר לזמן
- הפקר לאחר זמן
- בשבת
- בתרומות ומעשרות
- במתנות עניים
- חמץ, בכורה, שביעית ועוד
- בנזקין
- בחמץ
- חזרה מהפקר
- קנין מהפקר

סיכום תמציתי

הפקר מתחילתו

המדברות והנהרות והנחלים, כל שבהם הפקר, וכל הקודם וזוכה בהם - זכה. וכן הדגים מן הימים ומן הנהרות, או חיות ועופות מן המדברות והיערות, הם הפקר, וכל הקודם וצד אותם זכה בהם. ודוקא בחוץ לארץ, אבל המדברות והנהרות שבארץ ישראל אינם הפקר לכל, אלא הם בחזקת אותו השבט שנפלו בחלקו.

במה דברים אמורים שהמדברות והנערות והיערות בחוץ לארץ הפקר, כשהם של הדיוטות, אבל מלך, אפילו נכרי, שכבש איזו מדינה במלחמה, קונה אותה עם כל הנהרות והיערות שבה, ואם מכר או נתן יער ממנה לאחד מעבדיו, נקנה לו קנין גמור.

שהופקר ממילא

גר שמת ואין לו יורשים, שלא הוליד ישראל אחר שנתגייר, כל נכסיו הפקר, וכל הקודם זכה. אבדה שהיא אבודה ממנו ומכל אדם - כגון שנמצאת בזוטו של ים, או בשלוליתו של נהר שאינו פוסק, שהיא של מוצאה, אפילו אם יש בה סימן, נחלקו בה ראשונים: יש אומרים שאין זה מטעם יאוש שנאמר באבדה, אלא שגזרת הכתוב הוא; ויש אומרים שאינו אלא מטעם יאוש.

שהופקר מדעת האדם

כל האומר נכסי אלו הפקר לכל, הרי הם הפקר, בין במטלטלים ובין בקרקעות, וכל הקודם וזכה בהם קנה אותם לעצמו ונעשים שלו, ואפילו זה שהפקירם דינו בהם כדין כל אדם, שאם קדם הוא וזכה בהם, קנה אותם. ראשונים כתבו שהפקר על ידי שליח, שאמר לחברו הפקר נכסי, אינו כלום. הפקר בלב אינו הפקר, שדברים-שבלב אינם דברים. הפקר בטעות אינו הפקר. גוי שהפקיר - הפקרו הפקר.

בפני אחרים

המפקיר צריך שיפקיר בפני אנשים אחרים, ונחלקו תנאים ואמוראים בפני כמה בני אדם צריך להפקיר, והלכה שמדאורייתא אפילו באחד הרי זה הפקר, אלא שחכמים הצריכו שלשה.

הפקר שאינו לכל

המפקיר לעניים ולא לעשירים, נחלקו תנאים בדבר, והלכה שאינו הפקר עד שיפקיר אף לעשירים.

הפקר לזמן

האומר שדה זו מופקרת ליום אחד, לשבוע אחד, לחודש אחד וכיו"ב - משזכה בו, בין הוא בין אחר, אינו יכול לחזור בו.

בשבת

אם הפקר דומה למקח וממכר שאסור בשבת, נחלקו ראשונים: יש אומרים שאסור להפקיר בשבת, שדומה לעושה קנין, ויש בו איסור שבות; יש אומרים שמותר להפקיר בשבת; ויש שמצדדים לחלק בין שמפקיר בשביל אחרים שיזכו בו, שדומה למתנה, ואסור בשבת, למפקיר לטובת עצמו, כגון שרוצה להינצל בזה מידי איסור ואין כוונתו כלל לאחרים שיזכו בו, שזה אינו דומה למקח, ומותר בשבת. ומכל מקום גם אם אסור להפקיר בשבת, מותר לזכות מן ההפקר בשבת.

בדינים שונים

הפקר פטור מתרומות ומעשרות. הפקר חייב בחלה. הפקר פטור מן הפאה. חמץ שהפקירו לפני הפסח, קודם שהגיע זמן איסורו, אין עוברים עליו בבל-יראה-ובל-ימצא. ואם החמץ מותר באכילה לאחר הפסח, נחלקו אמוראים: יש מתירים, ויש אוסרים. בחיוב הפקר בבכורה, נחלקו אחרונים: יש אומרים שהפקר פטור מן הבכורה; יש אומרים שאין הפקר פטור מן הבכורה; יש אומרים שמן התורה הפקר פטור, אבל חכמים תיקנו שלא יועיל הפקר משום חשש הערמה. טלית של הפקר פטורה מן הציצית, שאם הפקיר את בגדו אינו חייב להטיל בו ציצית.

בניקין

שור של הפקר שהזיק - פטור. ואם המית אדם, נחלקו בו תנאים, והלכה שמחייבים אותו סקילה.

חזרה מהפקר

אף על פי שאין ההפקר נדר, מכל מקום כתבו ראשונים שהרי הוא כנדר שאסור לחזור בו, ואם חוזר וזוכה בחפץ, אינו בתורת חזרה אלא בתורת זכייה כמו אחרים.

המפקיר שדהו, כל שלשה ימים יכול לחזור בו, מכאן ואילך אינו יכול לחזור בו.

קנין מהפקר

זוכים מן ההפקר בקניינים שאדם זוכה בהם במקח וממכר, היינו משיכה, הגבהה, וחצר במטלטלים, וחזקה בקרקע. הבטח - שאינה קנין במכירה ומתנה - כגון שהיה מונח דבר המופקר, ובא אדם ושמרו, והיה מביט בו שלא יטלנו אחר, נחלקו בו בהפקר, והלכה שלא קנה. בקנין חזקה כתבו ראשונים שיש דברים רבים שאם החזיק בהם הלוקח לא קנה עדיין, ואם החזיק באחד מהם בנכסי הפקר - קנה, כגון סיווד וכיור וציור בבניינים ועוד. הזוכה בהפקר צריך שיתכוין לקנות, אבל המחזיק בנכסי הפקר והוא אין דעתו לקנות - לא קנה.

הפקר ישנו בשלשה אופנים:

- הפקר מתחילתו שמעולם לא היו לו בעלים.
- הפקר שהיו לו בעלים, אלא שהופקר ממילא, שלא מדעת האדם.
- הפקר, שהאדם הפקירו מדעתו ורצונו.

הפקר מתחילתו

המדברות והנהרות והנחלים, כל שבהם הפקר, וכל הקודם וזוכה בהם - זכה (רמב"ם זכיה א א, על פי בבא בתרא נד ב; טושי"ע חו"מ רעג יב), שמקומות אלה הם מופקרים ועומדים מאליהם (סמ"ע שם סק"א; שלחן ערוך הרב הפקר ב) מששת ימי בראשית, לפי שעדיין לא החזיק בהם אדם בחזקה המועלת על פי התורה לקנות בה מן ההפקר (שלחן ערוך הרב שם).

וכן הדגים מן הימים ומן הנהרות, או חיות ועופות מן המדברות והיערות, הם הפקר, וכל הקודם וצד אותם זכה בהם, אבל לא יצוד דגים בשדה חברו (רמב"ם שם; טושי"ע שם) - שאין לו רשות להיכנס בשדה חברו שלא מדעתו (מגיד משנה שם ב) - ואם צד שם קנה (רמב"ם שם ב; טושי"ע שם ג), שבעל השדה לא קנה אותם בקנין חצר (ראה ערך חצר ב), שהחצר אינה משתמרת, וצריך שיעמוד בתוך שדהו כדי שתזכה לו חצרו (מגיד משנה שם; סמ"ע שם ס"ק יח).

בארץ ישראל ודוקא בחוץ לארץ, אבל המדברות והנהרות שבארץ ישראל אינם הפקר לכל, אלא הם בחזקת אותו השבט שנפלו בחלקו (רמב"ם וראב"ד שם א, לפי המגיד משנה שם), שכן מהתנאים שהתנה יהושע (ראה ערך תקנות יהושע) היה שיהא כל אדם מותר לצוד בחכה בימה של טבריה, שהוא בחלקו של

נפתלי, ובלבד שלא יפרוס קלע (בבא קמא פא א), היינו לתקוע יתדות וגדרי קנים במים ללכוד שם דגים, מפני שמעמיד ומעכב את הספינה (רש"י שם ד"ה שלא יפרוס), ולאותו השבט מותר גם לפרוס קלע (רמב"ם נזקי ממון ה א²), הרי שאינם הפקר לכל בשוה, אלא שלא אותו שבט הוא שהותר לגמרי (כן משמע מהלחם משנה זכיה שם א). וכלל אמרו: תלושים שבהרים בחזקת כל השבטים הם עומדים - וכל מי שירצה יטול, שהם כמטלטלים ושאר השלל והמלקוח (רש"י שם ב ד"ה בחזקת) - ומחוברים בחזקת אותו השבט (רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם).

טעם החילוק בטעם החילוק בין ארץ ישראל לחוץ לארץ נאמרו שני הסברים באחרונים:

- יש מפרשים שארץ ישראל הקדוש ברוך הוא נתנה במתנה לישראל, ודינה כמכר, שהמוכר עשר שדות בעשר מדינות, כיון שהחזיק באחת מהן - קנה כולן (ראה קדושין כז א), ולכן כל שבט שהחזיק בשלו זכה אף ביערות וכיוצא, אבל בחוץ לארץ היערות הם של הפקר, וכשאין דעת אחרת מקנה אותו, לא זכה אלא במה שהחזיק (ראה בבא בתרא נג א), ולכן אין הישיבה בערים מועילה ליערות (שלחן ערוך הרב שם, קונטרס אחרון סק"א).

- ויש מפרשים שכל מה שאמרו שהמדברות הפקר, במקומות שצריך לזכות בהם על ידי חזקה, אבל בכבוש יהושע שזכו ישראל על ידי גורל ואורים ותומים, זכו גם במדברות ויערות ונהרות ללא חזקה, אלא שמקומות שלא נתחלקו ליחידים זכה בהם אותו השבט שהגיע לחלקם (אבן האזל זכיה א א).

כבוש במלחמה במה דברים אמורים שהמדברות והנערות והיערות בחוץ לארץ הפקר, כשהם של הדיוטות, אבל מלך,

(תוספות שם ד"ה ומחכין).

2. או שלאותו השבט מותר ברשתות ומכמרות, ושאר השבטים רק בחכה

ו, מה תלמוד לומר "תעזוב אותם", יש לך עזיבה אחרת שהיא כזו (בית שמאי בפאה ו א, לפי רבי חייא בשם רבי יוחנן בירושלמי שם ו א), והיינו סתם הפקר (ר"א פולדא שם).

• או שהוא הכתוב בשמיטה: תְּשַׁמְטֶנָּה וְנִשְׁתַּתָּה (שמות כג יא), מה תלמוד לומר "ונשתתה", יש לך נטישה אחרת שהיא כזו (בית הלל במשנה שם, לפי רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם), והיינו הפקר (ר"א פולדא שם).

• ויש מהראשונים שכתב שההפקר אף על פי שאינו נדר הרי הוא כמו נדר שאסור לו לחזור בו (רמב"ם נדרים ב ד), ונדר נעשה בלא קנין.

מתי יצא ההפקר ביציאה מרשות הבעלים נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכיון שאדם מפקיר דבר, יצא הדבר מרשות הבעלים (רבי מאיר בירושלמי נדרים ד י; תנא קמא במשנה נדרים מג א, לפי רבי יוחנן בגמ' שם).

• ויש אומרים שלא יצא מרשותו, עד שיזכה בו אחר (רבי יוסי בירושלמי שם; רבי יוסי במשנה שם, לפי רבי יוחנן בגמ' שם).

ידות הפקר הפקיר לא בלשון גמורה ושלמה אלא בלשון של ידות - שהתחיל במקצת הדיבור ולא גמר (ראה ערך ידות) - הדבר ספק אם יש יד להפקר, או אין יד להפקר (נדרים ז א). ולפיכך האומר הרי זה הפקר וזה - ולא אמר וגם זה - הרי השני ספק הפקר (רמב"ם נדרים ב טז; טוש"ע חו"מ רע"ח), ומכיון שהדבר ספק אנו הולכים בו להקל, כדין כל ספק-ממון (ראה ערכו), ואין מוציאים אותו מיד הבעלים (ר"ן שם ד"ה ולענין הלכה; סמ"ע שם ס"ק יב), ומכל מקום אם עדיין לא זכה בו אחר, אין מניחים לזכות בו, אבל אם קדם וזכה בו אחר אין מוציאים אותו ממנו (מאירי שם). כשספק זה נוגע לאיסור, כגון לענין מעשר, שההפקר פוטרו (ראה ערך טבל) יתחייבו הבעלים לעשר, כדין ספק איסור של תורה שהולכים בו להחמיר (לחם משנה שם).

ואם אמר "זה כמו זה" או "וגם זה", הרי התפיס גם את השני, והוא הפקר ודאי (רמב"ם שם, על פי נדרים שם; טוש"ע שם).

על ידי שליח ראשונים כתבו שהפקר על ידי שליח, שאמר לחברו הפקר נכסי, אינו כלום (ר"ן פסחים ז א), ונחלקו אם הטעם הוא שהפקר הוא בתורת נדר, ואין שליחות מועילה בנדר (ראה ערך נדרים וערך שליחות. בית יוסף או"ח תלד ז); או לפי שהפקר הוא בדיבור בלבד, ואין דברים נמסרים לשליח (בית מאיר אבן העזר ק) ⁵.

הפקר בלב הפקר בלב אינו הפקר (רמב"ן ור"ן פסחים ד ב), שדברים-שבבלב (ראה ערכו) אינם דברים (ר"ן שם). ואפילו

כשדועה לנו הסיבה שהפקיר, שהיא מצד שמירה מנדנד עבירה, אף זה צריך הפקר בדיבור בפה דוקא (מאירי בבא מציעא ל ב, ומגן אבות יח).

כשמפקיר מצד חומר האיסור כמו ביטול חמץ, לסוברים שעניינו הפקר (ראה ערך בטול חמץ), נחלקו ראשונים: יש אומרים שאף זה אינו מועיל בלב (רמב"ן ור"ן שם); ויש אומרים שלחומר איסורו עשו בו מחשבה כמעשה ומועיל בלב (מאירי שם ושם; מחנה אפרים, זכיה מהפקר א).

אפילו נכרי, שכבש איזו מדינה במלחמה, קונה אותה עם כל הנהרות והיערות שבה (ראה ערך כבוש), ואם מכר או נתן יער ממנה לאחד מעבדיו, נקנה לו קנין גמור, שזהו ממשפטי וחוקי המלכות שכל הארץ כולה עם הנהרות והיערות היא ברשות המלך, בין מדינתו ובין מדינה שכובש במלחמה (שלחן ערוך הרב שם ג, על פי בבא מציעא קז ב).

שהופקר ממילא

גר שמת ללא גר שמת ואין לו יורשים, שלא הוליד ישראל אחר יורשים שנתגייר, כל נכסיו הפקר, וכל הקודם זכה (משנה בבא בתרא מב א, וגיטין לט א; רמב"ם זכיה א ו; טוש"ע חו"מ רעה א).

אבדה האבודה אבדה שהיא אבודה ממנו ומכל אדם - כגון שנמצאת מכל אדם בזוטו של ים, או בשלוליתו של נהר שאינו פוסק, שהיא של מוצאה, אפילו אם יש בה סימן (וראה ערך אבדה), נחלקו בה ראשונים:

• יש אומרים שאין זה מטעם יאוש שנאמר באבדה, אלא שגזרת הכתוב הוא, שנאמר: אָשָׁר תֵּאבֹד מִמֶּנּוּ וּמִצְאָתָהּ (דברים כב ג), מי שאבודה ממנו ומצויה אצל כל אדם, יצאה זו שאבודה ממנו ומכל אדם (בבא מציעא כב ב), והתורה עשתה אותה כהפקר גמור, אף על פי שהבעלים לא נתיאשו (רשב"א שם כא ב; שיטה מקובצת שם, בשמו, ושם כד א, בשם שיטה).

• ויש אומרים שאינו אלא מטעם יאוש, שודאי נתיאשו הבעלים ממנה (רש"י בבא קמא סו א ד"ה מוצא; תוספות בבא מציעא כז א ד"ה מה, על פי ירושלמי שם ב א).

אווזים ותרגולות וכן אווזים ותרגולים שמרדו בבעליהם והלכו שמרדו להם, הרי הם הפקר, וכל המחזיק בהם זכה בהם (תוספות חולין קלט א ד"ה כיון, על פי הגמ' שם; רמ"א חו"מ רנט ז) כשאי אפשר לבעליהם להתזירם (רמ"א שם).

איסורי הנאה נחלקו ראשונים אם יש זכות בעלות על דבר האסור בהנאה: יש אומרים שאיסורי הנאה הם כהפקר, ואינם של הבעלים (רש"י סוכה לה א ד"ה לפי; ריטב"א שם, בשם הרשב"ד) ³; ויש אומרים שהם שלהם (ריטב"א שם. וראה קצות החושן תו סק"ב) ⁴.

שהופקר מדעת האדם

כל האומר נכסי אלו הפקר לכל, הרי הם הפקר, בין במטלטלים ובין בקרקעות (רמב"ם נדרים ב יד, על פי נדרים מג א; טוש"ע חו"מ רע"ג א), וכל הקודם זכה בהם קנה אותם לעצמו ונעשים שלו, ואפילו זה שהפקירם דינו בהם כדין כל אדם, שאם קדם הוא זכה בהם, קנה אותם (רמב"ם שם, על פי נדרים מד א; טוש"ע שם ד).

מקור הדין לפי משפטי הקניינים לא מצינו שיהא דבר יוצא מרשות בעלים בדיבור בלבד, בלא מעשה קנין, ולכן הוצרכו ללימוד מיוחד מכתוב ללמד דין הפקר (ערוך השלחן או"ח רע"ג ג; שערי יושר ה כ), ונחלקו תנאים מהו אותו לימוד:

• אם הוא הכתוב במתנות עניים: לְעֵנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם (ויקרא יט

3. ויש מהאחרונים שכתב לדעה זו שאין בעלות באיסורי הנאה לענין שכל הרוצה ליקח רשאי ליקח, ואין בהם משום גזל, אבל כל זמן שלא זכו בהם אחרים עדיין הם של הבעלים, שהם כמו יאוש ולא כמו הפקר מפורש (נתיבות

4. על יאוש, אם הוא בגדר הפקר, ראה ערך יאוש; על המשפט ערה סק"א).

5. ומהאחרונים יש שפירש את ציווי בועז לעריו: וְעֲבָדְתָם (רות ב טז), שציוה

מדאורייתא, ולא נפטר ממעשרות עד שיפקיר בפני אחד (רמב"ם שם, לפי כסף משנה שם; שו"ע שם, לפי הסמ"ג שם סק"י; רא"ש שם ד יא), לפי שהפקר צריך שיוכל לצאת מרשותו, שהרי הוא למד משביעית, שיצא מרשותו ומופקר לכל, ובינו לבין עצמו לעולם לא יצא מרשותו, כיון שאינו ידוע לשום אדם (רא"ש שם).

• ויש מפרשים שבפני אחד שאמרו לאו דוקא והוא הדין בינו לבין עצמו מן התורה הוא הפקר (רא"ש שם, בשם רבינו שמשון, ושבט א לג, ובפירושו נדרים שם ד"ה ומה טעם, בסתם; ריטב"א שם; מאירי שם; טור חו"מ רעג, בשם הרא"ש; רמ"א שם, בשם יש אומרים), ונפטר מהמעשרות (כן משמע מהרמ"א שם), שכיון שעיקר הפקר האמור בשביעית הוא הפקר קרקע ואין אנו מצריכים שלשה, אם כן הפקר הוא אפילו באופן שאין הקרקע יכולה לצאת מתחת ידו - שהרי אם יכפור זה אין למחזיק לא חזקת שלש שנים ולא עדים (כן משמע מהקרבן נתנאל נדרים שם) - ושוב אין הבדל בין שהיה בפני אחד או בינו לבין עצמו (רא"ש שם).

מטלטלים להלכה שהחייב בשלשה הוא מדרבנן, נחלקו ראשונים במטלטלים:

• יש אומרים שלא הצריכו שלשה אלא בהפקר קרקעות, לפי שיש בהן חשש הערמה למעשרות - שיפקירו כדי לפטרן מן המעשרות ויחזרו בהם (ראה נדרים שם מד א) - אבל במטלטלים העמידו על דין תורה (תוספות שם מה א ד"ה רבי; מאירי שם, בשם; רא"ש שם ד יא; מחנה אפרים, זכיה מהפקר א, בדעת הרמב"ם. וראה עוד במחנה אפרים שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש אומרים שאף במטלטלים צריך שיהיה בפני שלשה מדברי סופרים (תוספות שבת יח ב ד"ה דמפקרא, ופסחים ד ב ד"ה מדאורייתא, ובבא מציעא ל ב ד"ה אפקריה; רמב"ן פסחים ד ב; ריטב"א נדרים שם).

על ידי מכירה ומתנה

קניית קרקע ישראל שלקח קרקע מן הגוי ונתן את הדמים, ועדיין לא מחזיק בה זכה בה (בבא בתרא נד ב; רמב"ם זכיה א יד; טושי"ע חו"מ קצד ב, ושם רעד א), שאם בא ישראל אחר והחזיק בה כדרך שמחזיקים בנכסי הפקר, זכה בה האחרון (רשב"ם שם ד"ה אמר רב יהודה; רמב"ם שם; טושי"ע שם) ⁷, מפני שהגוי משהגיע הכסף לידו נסתלק לו, וישראל לא קנה עד שגיע שטר לידו, ונמצאו הנכסים הפקר כמדבר (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו שכתב לו את השטר אחר שקיבל הכסף - אינו מועיל, שמכיון שכבר נסתלק עם קבלת הכסף הרי הוא כאחר, ואין שטרו מועיל, אלא צריך שיכתוב לו שטר קודם הכסף (רא"ש שם ג סה; נמוקי יוסף שם; טושי"ע שם א) ⁸.

קבלת מתנה גוי שהיה לו משכון - או פקדון (רבינו ירוחם מישירם כב, מגוי בשם הרשב"א; רמ"א שם ב) - ביד ישראל, ונתנו הגוי לישראל אחר בשטר מתנה, זכה ישראל הראשון במה שבידו, שכיון שנתנו הגוי בשטר מתנה - נסתלק לו, ומקבל המתנה לא קנה עד שימשוך, שמטלטלים נקנים במשיכה, והרי הוא כהפקר,

בחררה. ⁸ יש מהגאונים החולק על עיקר דין זה, שלדעתו הדבר שגוי במחלוקת אמוראים (רשב"ם שם ד"ה הרי הן, בשם רבינו חננאל, בדעת אביי), אבל רוב הראשונים פוסקים הלכה כן (רשב"ם שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), אלא אם כן הוא מקום שיש משפט המלך שלא יזכה בקרקע אלא מי שכתוב בשטר או מי שנותן הכסף, שעושים כפי משפט המלך (רמב"ם שם טו, וטושי"ע

הפקר בטעות הפקר בטעות אינו הפקר, כגון שהפקיר לישראל ולא לנכרים, לדעת הסוברים שהפקרו הפקר (ראה להלן: הפקר שאינו לכל), מכל מקום אם זכה בו נכרי, הרי זה הפקר בטעות ואינו הפקר (תוספות גיטין מז א ד"ה אדעתא; ר"ש פאה ו א).

הפקר אונסין הפקר אונסין אינו הפקר (חכמים בתוספתא פאה (ליברמן) ב ה, לגירסת הירושלמי מעשר שני ה א).

נכרי שהפקר גוי שהפקיר - הפקרו הפקר (תוספתא שם יא) ⁶.

בפני אחרים

המפקיר צריך שיפקיר בפני אנשים אחרים, ונחלקו תנאים ואמוראים בפני כמה בני אדם צריך להפקיר:

• יש אומרים שמדאורייתא אפילו באחד הרי זה הפקר, אלא שחכמים הצריכו שלשה כדי שיהיה אחד זוכה - אם רצה (רמב"ם נדרים ב טז) - ושנים עדים (רבי יהושע בן לוי בנדרים מה א), וכך הלכה (תוספות שם ד"ה רבי; רמב"ם שם; רא"ש שם ד יא, ובפירושו שם ד"ה ומה טעם; ר"ן שם ד"ה ולענין הלכה; טושי"ע חו"מ רעג ז), ולפיכך המפקיר את הקרקע אפילו בפני אחד הרי זה הפקר ונפטר מן המעשרות דבר תורה, אבל מדברי סופרים אינו הפקר עד שיפקיר בפני שלשה (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

• ויש אומרים שהמפקיר בפני שלשה הרי זה הפקר, בפני שנים אינו הפקר (ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק בגמ' שם).

בטעם ההבדל לדעה זו בין שלשה לשנים, נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים לפי שהפקר בפני שנים דומה למתנה, שבפני שנים אין הדבר מתפרסם, ודומה כאילו אינו מפקיר רק בשביל אלה העומדים באותו מעמד, ולכן כל שלא בא עדיין לידי הזוכה יוכל לחזור בו, אבל הפקר בפני שלשה, ההפקר מתפרסם לכל, כי שלשה מוציאים את הקול, ובודאי הפקר לכל העולם ויצא מיד הדבר מרשותו, ואינו יכול לחזור בו (המפרש שם ד"ה ומה טעם; תוספות שם ד"ה הא; ר"ן שם ד"ה ואיבעית אימא וד"ה בפני שנים; פירוש הרא"ש שם ד"ה ואיבעית אימא, בסתם, וד"ה ואמר, בפירוש הראשון).

• יש מפרשים שבפני שנים אינו הפקר כלל, ואין אחר רשאי לזכות בו אפילו אם לא חזר בו מן ההפקר (פירוש הרא"ש שם ד"ה ואמר, בפירוש השני).

• ויש מפרשים לפי שעיקר הפקר למדים משביעית (ראה לעיל: שהופקר מדעת האדם), ולכן צריך להיות דומה לשביעית שהוא מפורסם לכל העולם ואין לחוש בו לרמאות, ובפני שנים שאינו מפורסם לכל, ויש לחוש לרמאות, ואינו דומה לשביעית, ומן התורה אינו הפקר כלל עד אחר שלשה ימים (ראה להלן: חזרה מהפקר. פירוש הרא"ש ושיטה מקובצת שם, בשם הר"א ממיץ).

בינו לבין עצמו להלכה שאפילו בפני אחד הרי זה הפקר מדאורייתא, נחלקו ראשונים כשהפקיר בינו לבין עצמו אם מן התורה הוא הפקר, ונפקא מינה לענין פטור ממעשרות:

• יש מפרשים שאחד דוקא, אבל בינו ובין עצמו אינו הפקר אף

בועז לנערים שיפקירו האגודות (מלבי"ם שם). ⁶ על דברים שאין אדם מקפיד עליהם, שמוותרים משום גזל, אם גדר היתרם הוא משום הפקר, ראה ערך גזל; על דבר שאינו ברשותו אם יכול להפקיר, ראה ערך דבר שאינו ברשותו; על הפקר אם מפקיע מידי עבד, ראה ערך עבד. ⁷ אם נקרא רשע, ואם על כל פנים חייב להחזיר לחברו שווי הקרקע, ראה ערך מהפך

תְּשַׁמְטֶנָּה וְנִטְשָׁתָה (שמות כג יא), מה תלמוד לומר "ונטשתה", יש לך נטישה אחרת שהיא כזו - והיינו הפקר (ר"א פולדא שם) - מה זו בין לעניים בין לעשירים, אף - הפקר - שנאמר במקום אחר בין לעניים בין לעשירים (רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם, בדעת בית הלל), וכן הלכה (רמב"ם נדרים ב טו; טושי"ע חו"מ רעג ה).

הפקר שאינו להלכה שהפקר לעניים אינו הפקר, אף אם הפקיר לכהמה ולא לאדם, לגוים ולא לישראל, לעשירים ולא לעניים, לאדם ולא לכהמה, לישראל ולא לגוים, לעניי אותה העיר ולא לעניי עיר אחרת - אינו הפקר (ירושלמי שם, לפי שושנים לדוד שם; נודע ביהודה קמא אח"ע נט, על פי בבא מציעא ל ב, ובדעת הרמב"ם שם יד-טו ושו"ע שם ג,ה).

הפקר לזמן

האומר שדה זו מופקרת ליום אחד, לשבת - שבוע - אחת, לחודש אחד, לשנה אחת, לשבוע - שמיטה - אחד, משזכה בו, בין הוא בין אחר, אינו יכול לחזור בו (נדרים מד א; רמב"ם נדרים ב יח; טושי"ע חו"מ רעג י), ואם הפקיר לזמן, וזכה בו אחר בתוך הזמן, הרי הוא שלו לעולם, אלא שאחר הזמן הזה אם עדיין לא זכה בו אדם הרי הוא שלו כבתחילה (פירוש הרא"ש נדרים מד א ד"ה אמר תהא⁹).

הפקר זה הוא הפקר גמור מן התורה, ונלמד משמיטה, שאף הוא הפקר לזמן (קרית ספר שם; סמ"ע שם ס"ק יד), ואף שבשיעית הפירות מופקרים לעולם, ואותם שלאחר שביעית מעולם לא הופקרו כלל, מכל מקום מצינו בשביעית הפקר לזמן, שהקרקע עצמה הופקרה לילך בה לצורך לקיטת הפירות, והפקר זה הוא לזמן (שערי יושר ה כג, על פי נדרים מב ב).

הפקר לאחר זמן

המפקיר דבר שיחול מעכשיו ולאחר זמן, כגון שאמר שדה זו מופקרת מעכשיו ולאחר שלשים יום, הדבר תלוי במחלוקת תנאים:

• לסוברים בגט מהיום ולאחר זמן הרי זה תנאי, ושכשיגיע אותו זמן יחול הדבר למפרע, אף כאן כשיגיע הזמן חל הפקרו למפרע (ירושלמי גיטין ז ג, בדעת רבי, לפי קרבן העדה ופני משה שם).

• ולסוברים בגט הנ"ל שהרי זה ספק תנאי, אף כאן אינו הפקר (ירושלמי שם, בדעת חכמים, לפי קרבן העדה ופני משה שם), ואין אומרים שהגוף יהיה קנוי מהיום והפירות לאחר שלשים יום, כדרך שאומרים כן בנותן מתנה מהיום ולאחר שלשים יום, לפי שאי אפשר שיהיה השדה הפקר והפירות לבעלים (שו"ת הרשב"א א תקסג), לפי שהפקר למדים מ"ונטשתה" האמור בשמיטה (ראה לעיל: בפני אחרים), ולכן צריך שיהיה דומה לשמיטה, שיהיה הפקר גמור לכל, וזה ששייר הפירות לעצמו אין זו נטישה גמורה כשמיטה (קצות החושן רנח סק"א. וראה שערי יושר ה כג).

בשבת

אם הפקר דומה למקח וממכר שאסור בשבת, נחלקו ראשונים: • יש אומרים שאסור להפקיר בשבת, שדומה לעושה קנין, ויש

וזכה ישראל הראשון מן ההפקר (שו"ת הרשב"א א לב; רמ"א שם).

הנותן מתנה לחברו, ואמר הלה אי אפשי בה, כל המחזיק בה זכה בה (כריתות כד א). שהפקר הוא (רש"י חפץ בה שם ד"ה כל המחזיק). ונחלקו ראשונים בטיבו של הפקר זה:

• יש מפרשים שהדברים אמורים קודם שבאה המתנה לידו ועדיין לא זכה בה, שבעל כרחו אינו זוכה בה, והנותן סילק את עצמו, ולכן כל הקודם בה זכה בה, שמרשות הנותן יצאה, והלה לא זכה בה, ולפיכך הרי הוא הפקר (ספר המקח לרב האי טו; רשב"ם בבא בתרא קלח א ד"ה כאן בצווח; תוספות שם ד"ה כאן, בשם הקונטרס; ספר הישר לרבנו תם (החידושים) קטו; שיטה מקובצת כריתות שם, בהשמטות, בשמו), ואף מקבל מתנה שאמר לאחר שבאה המתנה לידו בלשונות המורים על ביטול המתנה לשעבר - שעוקר המתנה מעיקרה (שיטה מקובצת שם, בדעת רבנו תם) - לא קנה אותה, וכל המחזיק בה זכה בה, והיא הפקר, אבל אם אמר לשונות שלעתיד, שרוצה לבטל המתנה מכאן ולהבא, לא אמר כלום, ואינה הפקר עד שיפקירה (כריתות שם, וגיטין לב א, לפי הרשב"ם בבא בתרא שם, ותוספות שם, לדעת הקונטרס, ושיטה מקובצת כריתות שם, לדעת רבנו תם).

• יש מפרשים שהדברים אמורים לאחר שכבר באה המתנה לידו, וכשאמר המקבל אי אפשי בה, כל המחזיק בה זכה בה, שאי אפשי הוא לשון הפקר, והרי הפקירה המקבל אחר זככה בה (רש"י כריתות כד ב ד"ה לא דבריו; תוספות בבא בתרא שם; רמב"ן שם; רשב"א וריטב"א ור"ן גיטין לב א; רמב"ם זכיה ד א; טור חו"מ רמה, בשמו; שו"ע שם א).

• ויש מחלקים בין מתנת מטלטלין שבאה לידו, שכשאמר אי אפשי בה הוא הפקר, כיון שבאה כבר המתנה לידו - ואילו לא היה מפקירה היה מחזירה לבעלים, אלא ודאי הפקירה (רשב"א גיטין שם) - ובין מתנת קרקעות שאמר אי אפשי בה אחר שבא שטר המתנה לידו, שלא הפקיר את השדה, אלא אינו חפץ שהמתנה תהא קיימת, ולפיכך לא אמר כלום, שהרי כבר קיבלה (רש"י כריתות שם; טור שם, בשמו; רא"ש גיטין ד לג; רמ"א שם), ודוקא בשדה שקיבלה במתנה מאחרים, אבל בשדה שהיא שלו - אם אמר אי אפשי בה, או שאר לשונות כאלו, הרי היא הפקר, שהרי אי אפשר לומר שכוונתו בענין אחר, כמו שאמרו במקבל מתנה שרצונו שלא תהא המתנה קיימת (תוספות גיטין לב ב ד"ה שם א) מבוטלת, ורשב"א שם, בדעת רש"י; רמב"ן בבא בתרא שם).

הפקר שאינו לכל

הפקר לעניים המפקיר לעניים ולא לעשירים, נחלקו תנאים בדבר:

• יש אומרים שהוא הפקר (בית שמאי בפאה ו א), שלדעתם דין הפקר נלמד מהכתוב במתנות עניים: לְעֵנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֶתֶם (ויקרא יט י), מה תלמוד לומר "תעזוב אותם", יש לך עזיבה אחרת שהיא כזו - והיינו סתם הפקר (ר"א פולדא לירושלמי שם ו א) - מה זו לעניים ולא לעשירים, אף - הפקר - שנאמר במקום אחר לעניים ולא לעשירים (רבי חייא בשם רבי יוחנן בירושלמי שם, בדעת בית שמאי).

• ויש אומרים שאינו הפקר עד שיפקיר אף לעשירים (בית הלל במשנה שם), שלדעתם דין הפקר נלמד מהכתוב בשמיטה:

הוא כמו תנאי, שאם לא יזכה בו אדם בתוך הזמן לא יהיה הפקר כלל (שו"ת הרעק"א קמה); ויש שהוכיח שאין זה כתנאי, אלא ההפקר חל לאותו הזמן

שם ב, על פי הגמ' שם). 9. יש המאחרונים שכתב להסביר שהפקר באמת צריך להיות לעולם, כמו בשמיטה שהפירות הפקר לעולם, אלא שהפקר לזמן

א א; רמב"ם תרומות ב יא; טושי"ע יו"ד שלא טז), ונחלקו בפירושו הדבר אם בזריעתו זכה בשדה, ולכן חייב (פני משה שם); או שלא זכה בשדה - שאילו זכה בשדה הרי אין זה זורע בשדה הפקר אלא בשלו (חזון איש שביעית ב סק"ד) - אלא שהשדה נשארה הפקר, ומכל מקום כיון שהפירות הם שלו חייב במעשר (כן משמע מהרדב"ז שם; ש"ך שם ס"ק כז; חזון איש שם).

כשעשאו גורן הפקר, אף על פי שפטור מן המעשרות, מכל מקום אם הזוכה בו עשאו גורן, חייב לעשר מדרבנן (ברכות מ ב; רמב"ם תרומות ב יב ומעשר ב ב), לפי שהרואה יחשוב שתבואת קרקעו היא (רש"י שם ד"ה הלקט). ואפילו עשה גורן בעיר חייב (רמב"ם תרומות שם).

חלה הפקר חייב בחלה (חלה א ג; רמב"ם בכורים ו ג) - אף על פי שבתרומות ומעשרות הפקר פטור, וחלה הוקשה לתרומה (ראה ערך חלה) - ולכן אם הפקר עיסתו קודם שנתגלגלה וזכה בה, ואחר כך גלגלה, או הפקירה אחר שגלגלה וזכה בה - חייב בחלה (רמב"ם שם ח ו; טושי"ע יו"ד של ז).

במתנות עניים

אין חייב בפאה אלא דבר הנשמר (תורת כהנים קדושים פרק א ז; פאה א ד; רמב"ם מתנות עניים ב א), למעט הפקר, שפטור מן הפאה (שבת סח א; פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש וברטנורא פאה שם; רמב"ם שם ב), שאין לו שומרים (רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם; ברטנורא שם).

המפקיר את כרמו המפקיר את כרמו זוכה בו אחר, לא המפקיר וזכה בו אחר בעצמו, נחלקו ראשונים אם האחר חייב בלקט שכחה ופאה (ר"ש פאה א ו); או שפטור ממנו (רמב"ם שם; כן משמע מרש"י חולין קלד ב ד"ה חייב).

בחמץ, בכורה, שביעית ועוד

חמץ שהפקירו לפני הפסח, קודם שהגיע זמן איסורו, אין עוברים עליו בכל-יראה-ובל-ימצא (ראה ערכו), שהרי אמרה תורה וְלֹא יִרְאֶה לָךְ (שמות יג ז), שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים (פסחים ה ב), וההפקר יצא מרשותו (תוספות שם ד ב ד"ה מדאורייתא), ואפילו לסוברים שלא יצא מרשותו עד שיזכה בו אחר (ראה לעיל: שהופקר מדעת האדם), מכל מקום אינו עובר על כל יראה כשהפקירו, מפני שמן התורה כבר אינו ברשותו בפסח (מקור חיים תמח); ויש מי שכתב שלשיתות ראשונים שהפקר עדיין שלו אלא שחייב מדין נדר, הרי הוא עובר בכל יראה גם אם הפקיר את החמץ (קצות החושן רעג סק"א, לשיטת רש"י והרמב"ם).

ואם החמץ מותר באכילה לאחר הפסח, נחלקו אמוראים: יש מתירים (רבי שמעון בן לקיש בירושלמי פסחים ב ב); ויש אוסרים, ולא מצד הדין, אלא שחוששים להערמה (רבי יוחנן בירושלמי שם, לפי מסקנת הירושלמי, לפי פירוש הרמב"ן שם, ושו"ת הרשב"א א ע).

בכורה בחיוב הפקר בכורה, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שהפקר פטור מן הבכורה, שנאמר: וּבְכֹרֶת פְּקָדָךְ וְצֹאֲנֶךָ (דברים יד כג), למעט את ההפקר, או מפני שנאמר בכורה: לְשֹׂרֶךְ לְצֹאֲנֶךָ (שמות כב טז), למעט את ההפקר, וכן שנינו: בהמת

בו איסור שבות (ראה ערכו). רמב"ן פסחים ד ב; ריטב"א שבת קכ א; שער המלך לולב ח ב, בשמו; פרי חדש או"ח תלד ב).

• יש אומרים שמותר להפקיר בשבת ואינו דומה להקדש (ראה משנה ביצה לו ב), שהקדש דומה למכר, שיש בו שינוי רשות, ומה לי מכרו להדיוט ומה לי מכרו לשמים, אבל בהפקר אין כל שינוי רשות, שהזוכה מהפקר מעצמו הוא זוכה (מאירי שבת קכז א; עבודת הגרשוני כה; שו"ת רבי עקיבא איגר קעד, בדעת המגן אברהם)¹⁰.

• ויש שמצדדים לחלק בין שמפקיר בשביל אחרים שיזכו בו, שדומה למתנה, ואסור בשבת, למפקיר לטובת עצמו, כגון שרוצה להינצל בזה מידי איסור ואין כוונתו כלל לאחרים שיזכו בו, שזה אינו דומה למקח, ומותר בשבת (שער המלך שם, בדעת הריטב"א)¹¹.

ומכל מקום גם אם אסור להפקיר בשבת, מותר לזכות מן ההפקר בשבת (עבודת הגרשוני שם, על פי שבת קכ א; שו"ת רבי עקיבא איגר שם).

בתרומות ומעשרות

הפקר פטור מתרומות ומעשרות (חלה א ג; רמב"ם תרומות ב יא; טושי"ע יו"ד שלא טז), ומספר למודים לדבר:

• נאמר: וְכֹא הֲלֹי פִי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנִחְלָה עִמָּךְ (דברים יד כט), ממה שיש לך ואין לו חייב אתה ליתן לו, יצא הפקר שידך וידו שוים בו (ירושלמי מעשרות א א; רש"י סוכה לט ב ד"ה פטורין; תוספות בבא קמא כח א ד"ה זה; פירוש המשניות לרמב"ם תרומות א ה).

• נאמר: עֵשֶׂר תַּעֲשֶׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֵרְעֶךָ (דברים שם כב), זרעך המיוחד לך, ולא של הפקר שאין לו בעלים (פירוש המשניות לרמב"ם מעשרות א א).

• נאמר: רֵאשִׁית דְּגַנְךָ וגו' תִּתֵּן לוֹ (דברים יח ד), "דגנך", שיש לו בעלים (רמב"ם תרומות ב א).

הפקיר וחזר המפקיר כרמו והשכים בבוקר ובצרו, פטור מן זוכה בו המעשרות (בבא קמא כח א; רמב"ם מתנות עניים ה כז), שאף כשהפקיר וחזר זוכה בו הוא עצמו, פטור מן המעשרות מכח הלמוד של "ובא הלוי", שהרי ידך וידו שוים בו (ר"ש פאה א ו).

הפקיר וחזר הפקיר קמה, וחזר זוכה בה, ועבר והפריש ממנה זוכה והפריש תרומה, הרי זו תרומה (רב חסדא בירושלמי מעשרות א א; רמב"ם תרומות ב יב), אבל הפקיר שבלים, וחזר זוכה בהם, ועבר והפריש מהם תרומה - אינה תרומה (ירושלמי שם, לגירסת הר"ש סיריליאו; רמב"ם שם). מה בין קמה לשבלים, קמה עד שלא הפקירה, עבר והפריש ממנה תרומה אינה תרומה, שבלים עד שלא הפקירם, עבר והפריש מהם תרומה הרי זו תרומה (ירושלמי שם), שתרומה אינה חלה במחובר לקרקע (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות) ולכן כשהפקירה לא הוציאה מכלל חיוב, אלא היא פטורה ועומדת, ואם אחר כך קצרה, ועבר והפריש הרי זו תרומה, אבל השבלים, אף על פי שאין חיוב תרומה אלא אחר המירוח (ראה ערך גמר מלאכה), אם קרא עליהם שם תרומה, התרומה חלה, ולכן כשהפקיר הוציאם מכלל חיוב ונפטרו לגמרי, שאפילו אם עבר והפריש אינה חלה כלל (פני משה שם).

הזורע בשדה הזורע בשדה הפקר, חייב במעשרות (ירושלמי מעשרות הפקר

אפרים שלוחין ז). 11. ומהאחרונים יש שכתבו לחלק בין הפקר לצורך דבר מצוה, שמותר בשבת, לסתם הפקר שאסור (שדי חמד, פאת השדה ה יד, בשם

שהפקיר אפילו אם לא זכה בו אדם כלל (שערי יושר ה כג). 10. או שהקדש חשוב מעשה, ולכן אסור בשבת, והפקר אינו חשוב מעשה, ומותר בשבת (מתנה

• יש מחייבים אותו סקילה (תנא קמא במשנה בבא קמא מד ב, וגמי' שם), שנאמר שבע פעמים שור בפרשה של נוגח אדם, ואחת מהן באה לרבות שור הפקר (תנא קמא בגמי' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם יו).

• ויש פוטרים, לפי שאין לו בעלים (רבי יהודה במשנה וגמי' שם), ואפילו אם נגח ואחר כך הפקר, שנאמר: **וְהוּעַד בְּכַעְלָיו וְגו'** וְהָמִית וְגו' הַשּׁוֹר יִסְקַל (שמות כא כט), עד שתהא מיתה והעמדה בדין וגמר דין שוים כאחד (רבי יהודה בגמי' שם)

חזרה מהפקר

איסור חזרה אף על פי שאין ההפקר נדר, מכל מקום כתבו ראשונים שהרי הוא כנדר שאסור לחזור בו (רמב"ם

נדרים ב יד, על פי נדרים ז א; טושי"ע חו"מ רעג ב), שחלות הפקר היא כמו חלות של נדר, וכמו שבנדרי מצוות חלה התפסה בדיבורו על הדבר שנתייחד לצדקה, כך ההפקר הוא שבדיבורו נתפסה על החפץ חלות של הפקר, ונתייחד לכל אדם להשתמש בו בלי רשות הבעלים (שערי יושר ה כג), ואם חוזר וזוכה בחפץ, אינו בתורת חזרה אלא בתורת זכייה כמו אחרים (שו"ת חתם סופר או"ח סב, ויו"ד שטז; ערוך השלחן שם ד; שערי יושר שם. וראה קצות החושן רעג ס"ק יא)¹³.

היתר חזרה שנינו: המפקיר שדהו, כל שלשה ימים יכול לתוך שלשה ימים לחזור בו, מכאן ואילך אינו יכול לחזור בו (תוספתא מעשרות (ליברמן) ג יא; נדרים מג ב; רמב"ם נדרים ב יז), ומתקנת חכמים היא, ואפילו לסוברים שההפקר יצא מרשות המפקיר מהרגע שהפקירו (ראה לעיל) התקינו חכמים שלא יהיה הפקר עד שלשה ימים, מפני הרמאים (רבה בגמי' שם מד א), שהיו מפקירים את שדותיהם כדי לפטרן מן המעשרות (ראה לעיל: בתרומות ומעשרות), וחוזרים וזוכים בהן מיד (פירוש הרא"ש שם מג ב ד"ה מכאן ואילך; ר"ן שם ד"ה תניא המפקיר), ולאחר שלשה ימים אין לחוש לרמאים, שכל שנעשה ההפקר ברמאות אין הבעלים מאחרים לזכות בו יותר משלשה ימים (ר"ן שם)¹⁴.

עיקר תקנה זו לא היתה שיכול לחזור בו, אלא שלא יפטר מן המעשר, והשוו חכמים בה מידותיהם אף לענין חזרה, שלא יהא כחוכא ואיטלולא (מאירי שם).

ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שלדעת הסוברים שההפקר לא יצא מרשות הבעלים עד שיזכה בו הזוכה, לא הוצרכנו כלל לתקנה זו (עולא בגמי' שם מד א).

• ויש אומרים שאף לדעתם הוצרכנו לתקנה זו, שאם לא כן כשם שלאחר שלשה ימים תיקנו חכמים שההפקר חל ואינו יכול לחזור בו, כך היינו צריכים לתקן כן גם בתוך שלשה ימים, אלא שמפני הרמאים העמידו על דין תורה (ריש לקיש ורבה בגמי' שם, ור"ן ד"ה רישא רבנן).

כשאין בו צד בהפקר שאין בו צד מעשרות, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאגב שתיקנו חכמים שאינו הפקר עד אחר שלשה ימים לפטור ממעשר, תיקנו כן בכל הפקר שיכול לחזור בתוך שלשה (רא"ש שם ד"ה מכאן ואילך; שיטה מקובצת בבא מציעא ל א, בשם תוספות שני; דרישה חו"מ רעג סק"ג, בדעת הרמב"ם).

יוצא מרשות המפקיר מיד כשיפקיר, אלא שהפקר נלמד משמיטה, וכשם שבשמיטה אין צד של רמאות, כך בהפקר צריך שלא יהיה בו צד רמאות, ומסרה התורה הדבר לחכמים שבמקום שהם יראו צד רמאות לא יהיה הפקר מן התורה כלל, ומכיון שעד שלשה ימים יש חשש רמאות - אין זה הפקר כלל

המדבר, ובהמת גר שמת ואין לו יורשים - פטורה מן הבכורה (תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) ב ב), שאם ילדה בכור בעודה הפקר קודם שזכה בה שום אדם, לא חלה קדושת בכור על הנולד, ואם זכה בו אדם אחר כך, אינו חייב להקדישו בקדושת בכור, ואף על פי שבכור בפטר רחם קדוש מאליו, אף שלא הקדישו בפה (ראה ערך בכור בהמה טהורה), מכל מקום צריך שיהיו לו בעלים שראויים להקדישו, ואז אין ההקדש בפה מעכב, אבל הפקר, שבשעת הלידה אינו ראוי להקדישו, הרי זה מעכב, ואין הקדושה חלה עליו כלל (מהרי"ט אלגזי בכורות א ב).

• יש אומרים שאין הפקר פוטר מן הבכורה (טורי אבן ראש השנה יג א, על פי בכורות ג א).

• יש אומרים שמן התורה הפקר פוטר, אבל חכמים תיקנו שלא יועיל הפקר משום חשש הערמה (עבודת הגרשוני כה).

• ויש מחלקים: אם הפקיר והוציא הבהמה לחוץ, או שפתח דלתי הדיר ואמר כל הרוצה ליטול יבוא ויטול, ההפקר מועיל לפטרה מבכורה; אבל אם מחזיקה ברשותו ומשמרה אין ההפקר מועיל, שאין הפקר אלא בדומה לשמיטה, שיוכלו אחרים לזכות (שו"ת חתם סופר יו"ד שטז-ש"ז).

שביעית שדה הפקר אם נוהג בה שביעית, נחלקו אחרונים:

• יש מצדדים לומר שאין בה קדושת שביעית, שנאמר: **וְהִיָּתָה שֵׁבֶת הָאָרֶץ לְכֶם** (ויקרא כה ו), ושדה הפקר אינה לכם (משיב דבר ב נו, על פי תוספות סוכה לב א ד"ה (לא ב) באשרה), או לפי שאינה בכלל שְׂדֵךְ (ויקרא שם ג) האמור בשביעית, וכשם שנחמט הפקר מ"לך" בחמץ (ראה ערך בל יראה ובל ימצא), כך נתמעט בשביעית מ"שדך" (מנחת חינוך שכת יא).

• ויש אומרים שקדושת שביעית חלה גם על שדה הפקר (תורת הארץ ז לו-מא; זכר יצחק א מב).

ציצית טלית של הפקר פטורה מן הציצית, שאם הפקיר את בגדו אינו חייב להטיל בו ציצית (שבת קלא ב), ואפילו לתנאים הסוברים שהפקר לא יצא מרשות המפקיר כל זמן שלא זכה בו אחר, והוא שלו עדיין (ראה לעיל: שהופקר מדעת האדם), מכל מקום כיון שאסור לחזור בו משום נדר (ראה להלן: חזרה מהפקר), הרי זה נקרא דבר שאינו ברשותו, וחשוב כאינו שלו, ופטור מציצית (קצות החושן רעג סק"א).

בזקיין

שור של הפקר שהזיק - פטור (משנה בבא קמא ט ב, ורש"י ד"ה ונכסים; תוספתא שם (ליברמן) א א; רמב"ם נזקי ממון ח ד; טושי"ע חו"מ תו ב), שנאמר: **שׁוֹר אִישׁ** (שמות כא לה. רשב"א שם יג ב; באור הגר"א חו"מ תו סק"ב), והפקר אינו שור של איש (באור הגר"א שם)¹², ולכן אם קדם וזכה בו אחר - לאחר שהזיק (רש"י שם יג ב ד"ה בשקדם), קודם שיתפוס אותו הניזק (רמב"ם שם; טושי"ע שם) - פטור (גמי' שם יג ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

כשהמית אדם שור של הפקר שהמית אדם, נחלקו בו תנאים:

האחרונים).¹² או מפני שנאמר: **שׁוֹר רָעוּהוּ** (שמות שם), עד שיהיו הנכסים מיוחדים לבעלים (רמב"ם שם).¹³ ונחלקו אחרונים בגדר האיסור - ראה מחנה אפרים, זכיה מהפקר ח; פרישה שם סק"ג.¹⁴ יש מן הראשונים המפרש שהדין מפני הרמאים מן התורה הוא, והדברים אמורים לדעה שהפקר

בשני קניינים מצינו מחלוקת אם יש בהם עדיפות בהפקר לגבי מקח וממכר: הבטה וארבע אמות.

הבטה - שאינה קנין במכירה ומתנה - כגון שהיה מונח דבר המופקר, ובא אדם ושמרו (רש"י בבא מציעא ק"ח א ד"ה כאן בחגבהה), והיה מביט בו שלא יטלנו אחר (רמב"ם שם; טושי"ע שם)¹⁹, נחלקו בו בהפקר:

- יש אומרים שקנה (רבא, ללשון הראשונה בגמ' שם).
- ויש אומרים שלא קנה (רב נחמן בגמ' שם, ורבא, ללשון השניה בגמ' שם, ורבי יוחנן בגמ' שם ב), וכך הלכה (רמב"ם שם; טושי"ע שם)²⁰.

• ויש אומרים שהדבר שנוי במחלוקת תנאים - יש הסוברים שקנה (תנא קמא במשנה שקלים ד א); ויש הסוברים שלא קנה (רבי יוסי במשנה שם. רבה בגמ' שם א)²¹.

הכל מודים שהבטה בהפקר בשביל לזכות לחברו אינה קונה, שאפילו הסוברים הבטה קונה - אינו אלא כשרוצה לזכות בהבטה זו לעצמו, אבל לאחרים לא קנה, ואף על פי שהלכה המגביה מציאה לחברו קנה חברו (ראה ערך מגביה מציאה לחברו), אין הדברים אמורים אלא כשעושה מעשה בקנינו, כמגביה וכיצא, אבל ביושב ומשמר בהבטה, מכיון שהלכה משמר אינו כעושה מעשה (ראה רמב"ם שכירות יב ט, וטושי"ע חו"מ שלו ו), אין תורת שליחות על דבר שממילא, שאין בו מעשה, ודין של מגביה מציאה לחברו הוא בתורת שליחות (קצות החושן שלו סק"א).

ארבע אמות ארבע אמות של אדם, שקונות לו דבר של הפקר הנמצא שם (ראה ערך ארבע אמות א), נחלקו בהם ראשונים:

• יש אומרים שבמכירה ומתנה אינן קונות, לפי שבהפקר תיקנו שיקנו כדי שלא יבואו בני אדם להתקוטט זה עם זה (ראה ערך הנ"ל), אבל במכירה ומתנה לא שייך טעם זה (רמב"ן ור"ן בבא מציעא י א, שכן נראה דעת הראשונים).

• ויש אומרים שאף במכירה ומתנה ארבע אמות קונות, בקל וחומר מהפקר שאין דעת אחרת מקנה אותו, כל שכן במכירה ומתנה שדעת אחרת מקנה אותו (רמב"ם זכיה ד ט; רמב"ן וריטב"א שם, במסקנתם, על פי ירושלמי פאה ד א), וכך הלכה (טושי"ע חו"מ רמג כב; רמ"א שם ר א).

חזקה בקנין חזקה כתבו ראשונים שיש דברים רבים שאם החזיק בהם הלוקח לא קנה עדיין, ואם החזיק באחד מהם בנכסי הפקר - קנה, כגון סיוד וכיור וציור בבניינים ועוד (רמב"ם זכיה ב ג; טושי"ע חו"מ רעה ג).

לעומת זה יש עדיפות בקנין חזקה במכירה ומתנה לגבי הפקר באכילת פירות, שהלוקח קרקע מחברו, והחזיק בה באכילת פירות - קנה, אבל בנכסי הפקר לא קנה גוף האילן או גוף הקרקע

• ויש אומרים שלא תיקנו חזרה בתוך שלשה אלא בדבר שיש בו צד מעשרות (רמב"ם שם, לפי המחנה אפרים זכיה מהפקר ח, והצנפת פענח שם; ותוספות בבא מציעא יב א ד"ה יוצא, ונמוקי יוסף שם, ור"ן נדרים שם, לפי המחנה אפרים שם), שהתקנה אינה אלא לקרקעות בלבד ולא למטלטלים (כן משמע מהמאירי שם).

הפקר לזמן בהפקר לזמן אין הבדל בין תוך שלשה ימים לאחר שלשה, ומשזכה בו אחר, שאינו יכול לחזור בו (ראה לעיל: הפקר לזמן), הרי זה אפילו זכה בו בתוך שלשה ימים, אפילו לסוברים שבתוך שלשה ימים כשהפקיר סתם יכול לחזור גם לאחר שזכה בו אחר (ר"ן שם מג ב ד"ה תניא המפקיר)¹⁵.

לא זכה בו אחר, נחלקו בו אמוראים:

• יש אומרים שיכול לחזור בו לעולם, אפילו לסוברים שבהפקר לעולם אינו יכול לחזור בו אחר שלשה אף כשלא זכה בו אחר (עולא בגמ' שם מד א), לפי שבהפקר לזמן, מפני שהוא דבר שאינו מצוי, אנו אומדים דעתו שאינו רוצה שיצא מרשותו עד שיזכה בו אחר, ועדיין אגוד הוא אצל הבעלים, כמתנה (פירוש הרא"ש שם ד"ה ושאינו הפקר; ר"ן שם ד"ה רישא), וכך הלכה (רמב"ם נדרים ב יח; טושי"ע חו"מ רעג ו).

• ויש אומרים שאין דין זה אלא לדעת הסוברים שהפקר אינו ברשותו רק כשיזכה בה אחר; אך לסוברים שמשעה שהפקיר יצא מרשותו, אינו יכול לחזור בו כלל, אפילו לא זכה בו אחר (ריש לקיש בגמ' שם).

תוך כדי דיבור תוך-כדי-דבור (ראה ערכו) של ההפקר, אף על פי שבכל מקום כדיבור הוא ויכול לחזור בו, כאן יש שכתבו שאסור לחזור בו (שו"ת רבי בצלאל אשכנזי טו; מחנה אפרים שם ח, בשמו), שהוא כנדרי מצוה, שאסור לחזור אף בתוך כדי דיבור, אלא שבדיעבד אם חזר - חזרתו מועילה (מחנה אפרים שם)¹⁶.

שאלת חכם שאלה לחכם כתבו ראשונים שאינה מועילה בהפקר (ר"ן נדרים פה א ד"ה ואני מסתפק); ויש שכתבו שאם כבר זכה בו אחר, אין השאלה מועילה, כדרך שאין שאלה מועילה בתרומה אחר שבאה ליד הכהן (נמוקי יוסף שם)¹⁷.

קנין מהפקר

קנין המועיל זוכים מן ההפקר בקניינים שאדם זוכה בהם במקח בהפקר וממכר (רמב"ם נדרים ב יט; טושי"ע חו"מ רעג יא), היינו משיכה (ראה ערכו), הגבהה (ראה ערכו), וחצר (ראה ערכו) במטלטלים, וחזקה (ראה ערכו) בקרקע (מאירי בבא מציעא ק"ח א; טושי"ע שם, וסמ"ע ס"ק טז)¹⁸. מלבד קנייני כסף במטלטלים, וכסף ושטר בקרקע, שאינם שייכים בהפקר, ומלבד קנין מטלטלים אגב קרקע, שנחלקו בו אחרונים אם קונים בו מההפקר (ראה ערך אגב וערך דעת אחרת מקנה).

(רש"י בבא מציעא ק"ח א ד"ה כאן, ותוספות שם ב א ד"ה דבראיה, לפי ב"ח חו"מ רעג ט; כן משמע מהמאירי שם, באחת הגירסאות), דהיינו הדישה והטורח בתבואה עד שיגביה (מאירי שם), או שהשליך מעליה לארץ (ב"ח שם), ולדעתם להלכה אינה קונה (ב"ח שם, על פי טושי"ע חו"מ רסט ה).²⁰ אך יש מצדדים בדעת חלק מהראשונים שלהלכה הבטה קונה (תוספות יום טוב שקלים ד א, בדעת הברטנורא שם, ותוספות בבא קמא כט ב ד"ה אלא; ב"ח שם, בדעת התוספות בבא מציעא ב א ד"ה דבראיה).²¹ וראה תוספות בבא מציעא ב א ד"ה דבראיה.

(פירוש הרא"ש שם מה א ד"ה דאמר רבי יוחנן, בשם ה"ר אליעזר ממי"ץ).¹⁵ ויש מהראשונים שנסתפק בדבר (פירוש הרא"ש שם ד"ה כל שלשה).¹⁶ על שכיב מרע שהפקיר, אם יכול לחזור בו כשעמד מחוליו, ראה ערך מתנת שכיב מרע.¹⁷ ויש מהאחרונים שכתבו שלסוברים שהפקר הוא מטעם נדר (ראה לעיל) ודאי מועילה שאלה, כדרך ששואל על נדרו (מנחת חינוך יא ה; צנפת פענח נדרים ב יז, בדעת הרמב"ם).¹⁸ אם יש הבדל בשיעור ההגבהה בין הפקר למקח וממכר, ואם יש הבדל ביניהם כשאוחזו מקצת הדבר ויכול לנתק כולו, ראה ערך הגבהה.¹⁹ ויש מהראשונים הגורסים: חבטה בהפקר

לזכות, נחלקו ראשונים אם הוא נקרא דעת אחרת מקנה אותו, והזוכה קנתה לו חצרו כמו במתנה, אף כשאינה משתמרת ואינו עומד בצדה (רש"י בבא מציעא יב א ד"ה גבי מתנה; ראי"ש שם א לא; נמוקי יוסף שם, בשם רב יהודאי גאון); או שאינו נקרא דעת אחרת מקנה אותו (תוספות שם ד"ה חצר; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד ועוד ראשונים).

כונה לקנות הזוכה בהפקר צריך שיתכוין לקנות, אבל המחזיק בנכסי הפקר והוא אין דעתו לקנות - לא קנה (רמב"ם זכיה ב יב, על פי יבמות נב ב, ובבא קמא מט ב; טושי"ע חו"מ רעה כד), וכן המחזיק בנכסי הפקר וכסבור שהם שלו - לא קנה, מפני שלא נתכוין לקנות (יבמות נב ב; רמב"ם שם יג; טושי"ע שם כה). אבל המחזיק בנכסי הגר שמת ואין לו יורשים, שהם הפקר (ראה לעיל: שהופקר ממילא), וכסבור שהם של גר אחר - קנה (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם כו), הואיל ונתכוין במעשיו אלו לזכות מההפקר (רש"י שם ד"ה וכסבור; רמב"ם שם; טושי"ע שם) ²².

עד שיעשה מעשה בגוף הארץ, או יעבוד עבודה באילן (רמב"ם שם ב; טושי"ע שם יב. וראה סמ"ע שם ס"ק יז).

וכן מצינו עדיפות במכירה ומתנה לגבי הפקר, שהקונה עשר שדות בעשר מדינות, שכיון שהחזיק באחת מהן - קנה כולן (ראה ערך דעת אחרת מקנה), אין הדברים אמורים אלא בדעת אחרת מקנה אותו, אבל בהפקר כשהחזיק באחת - לא קנה חברתה (בבא בתרא נג א; רמב"ם שם א ז; טושי"ע שם ח). וכן בהפקר אין חצרו של אדם קונה לו, כשאינה משתמרת, אלא אם כן הוא עומד בצד החצר, אבל במתנה, שדעת אחרת מקנה אותו, קונה אפילו כשאינו עומד בצדה (בבא מציעא יא ב). וכן התופס במוסירה - חבל שהבהמה נמשכת על ידו - במכירה ומתנה קנה את הבהמה, ובהפקר לא קנה, שאין דעת אחרת מקנה אותו (בבא מציעא ח ב, ושיטה מקובצת שם, בשם הריב"ש; רמב"ם גולה יז ו, ומגיד משנה שם; טור שלחן ערוך חושן משפט רעא ב).

הפקר מדעת הפקר מדעת, על ידי אדם שהפקיר לכל מי שירצה

הַפְקָר בֵּית דִּין¹

כח בית דין להפקיר רכושו של אדם

שהוא ענין שררה (דבר אברהם א א, על פי עליות דרבנו יונה בבא בתרא נד ב - נה א).

כח זה שניתן בידי בית דין יפה לשני דברים: תקנות ועונשים. תקנות שתיקנו חכמים בדיני ממונות שלא כדין תורה, כחן יפה מפני שהפקר בית דין הפקר (יבמות פט ב), ואף על פי שלא בדיני ממונות אין כח בית דין לעקור דבר מן התורה אלא בהוראת שעה בלבד (ראה ערך הוראת שעה), בממונות יכולים לתקן תקנות בכח הפקר בית דין לעולם (נמוקי יוסף וריטב"א שם) ⁴.

ומספר תקנות תקנו מכח זה, כגון דברי שכיב מרע שהם ככתובים וכמסורים, וקונה באמירה בלבד (ראה ערך דברי שכיב מרע), הטעם הוא שהפקר בית דין הפקר (ריטב"א בבא בתרא קמו ב) ⁵.

ועונשים וכן מה שיש כח ביד בית דין להפקיר ממונו של אדם בתורת עונש וקנס, משום הפקר בית דין הוא (מועד קטן טז א; רמב"ם סנהדרין כד ו; טור ורמ"א חו"מ ב א).

בהקנאה

אם הפקר בית דין מוציא מרשות בעלים בלבד, או אף מקנה לשני, נחלקו ראשונים:

• רוב הראשונים סוברים שכחו להפקיע ממון מזה ולזכותו לשני, אף קודם שבא לידו של שני (כן משמע מרש"י גיטין כ א ד"ה אקנוי; כן משמע מרשב"ם בבא בתרא קלא א ד"ה אלא תנאי; רשב"א גיטין לו ב; ריב"ש שצט).

חתם סופר אה"ע א קח). ⁴ ויש מהאחרונים שכתב, שאף על פי שמהכתוב של עזרא אין ללמוד אלא הפקר בית דין לצורך שעה בלבד, כמו שכתוב שם יכל אשר לא יבוא לשלשת הימים יחרם כל רכושו, אבל מהכתוב של יהושע יאלה הנחלות וגו', אנו למדים שהרשות בידם לתקן תקנות כפי ראות עיניהם כמו שהאבות מנחילים לבניהם כרצונם (קרוך אורה יבמות צ ב). ⁵ וזאת מלבד התקנות שכל עניינם הפקר ממונו, כגון שתיקנו שיהו מפקירים כל שדה שיש בה כלאים, משום שהפקר בית דין הפקר (ראה ערך כלאי זרעים. תוספתא שם; ירושלמי שקלים א ב).

מקורו וגדרו

הפקר בית דין - הפקר (תוספתא שקלים (ליברמן) א ג; יבמות פט ב, וגיטין לו ב; רמב"ם סנהדרין כד ו), שיש כח בידם להפקיר ממון שיש לו בעלים (רמב"ם שם; טור ורמ"א חו"מ ב א) ², ושני למודים לדבר:

- נאמר בעזרא: וְכָל אֲשֶׁר לֹא יָבֹא לְשִׁלְשֵׁת הַיָּמִים פְּעֻצַת הַשָּׂרִים יְהַזְקִינִים יְתָרִם כָּל רְכוּשָׁו (עזרא י ח. רבי יצחק בגמ' שם ושם; ירושלמי פאה ה א, ושקלים א ב).

- נאמר ביהושע: אֵלֶּה הַנְּחֻלַת אֲשֶׁר נָחְלוּ אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וַיהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון וְרָאשֵׁי הָאָבוֹת לְמִטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (יהושע יט נא), וכי מה ענין ראשים אצל אבות - ודי היה לו לכתוב וראשי המטות (רש"י יבמות שם ד"ה וראשי האבות, וגיטין שם ד"ה מה ענין) - אלא לומר לך מה אבות מנחילים את בניהם כל מה שירצו, אף ראשים מנחילים את העם כל מה שירצו (רבי אלעזר בגמ' שם ושם).

ואף על פי שדבר זה נלמד מפסוקים שבנביאים וכתובים, מכל מקום הוא מן התורה (שו"ת הרשב"א א תשעה, ושם אלף רו, ובמיוחדות לרמב"ן רנו; מהרי"ק פא, בשמו), והרי זו תורה שלמה, שהרי מצינו שמה שהעמידו חכמים ממון ברשותו של אדם בתורת הפקר בית דין גורם שיתחייב על כך כרת מן התורה (השגות הרמב"ן לספר המצוות שורש ב, על פי גיטין נה ב) ³.

יש שהגדירו כחו של הפקר בית דין שהוא בתורת שררה וממשלה, ולא בתורת בית דין, אלא כמו דינא-דמלכותא-דינא (ראה ערכו), שכן כתוב באותו פסוק של עזרא "השרים והזקנים",

²² על המחזור לזכות בדבר של הפקר, ובא אחר וזכה בה, אם נקרא רשע, ראה ערך מהפך בחררה; בשדה של הפקר, אם יש בו דין של בר מצרא, ראה ערך בר מצרא. **הפקר בית דין**. 1. י, טורים צה-קי. 2. ואף על פי שאין כח ביד בית דין לעקור דבר מן התורה בקום ועשה (ראה ערך יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה), כל דבר שבממונו אין זו עקירה, שהפקר בית דין הפקר (יבמות שם, ורש"י ד"ה הפקר, ורש"י גיטין שם ד"ה רבא). 3. ויש מהאחרונים שכתב במקום אחד שהוא מדאורייתא (שו"ת חתם סופר או"ח קיז); ובמקום אחר כתב שהוא מדרבנן, והכתובים אינם אלא אסמכתא בעלמא (שו"ת

איסור ריבית באיסור ריבית של תורה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שבהפקר בית דין של הממון וזכייתו לאחר נפקע האיסור, כגון כשמזכים בית דין ממון ישראל לגוי, ולדעת הסוברים שישראל אף שאינו נעשה שלוחו של גוי מכל מקום זוכה לו מדרבנן, יכול ישראל ללוות מישראל אחר שלוח ברבית מגוי, כשהגוי אמר לו תזכה מישראל הראשון בשבילי, והוא ישלם את הרבית כדרך שהראשון היה משלם לו, ואף שמן התורה אין שליחות לגוי, והשני הוא לזה של הישראל הראשון, ויש כאן רבית של תורה, מדרבנן, כיון שיש לו זכייה, הפקר בית דין הפקר, ונעשה מעות של גוי ומותר (רשב"א וריטב"א בבא מציעא עא ב, בדעת רבינא; ריב"ש רעו ושה).

• ויש אומרים שאין איסור רבית דאורייתא נפקע על ידי כך (כן משמע משיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד ובשם הרמב"ן).

אף באיסור ריבית מדרבנן נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שברבית דרבנן הרי זה מועיל לסלק האיסור, ולכן מעות של יתומים מותר להלוותם על ידי בית דין באופן שיהיה קרוב לשכר ורחוק להפסד, אף על פי שהוא רבית דרבנן (ראה ערך רבית), מפני שהפקר בית דין הפקר להפקיע ממון, הואיל ואין זה רבית דאורייתא (מרדכי בבא מציעא שלב, בדעת רש"י).⁸

• ויש אומרים שלא משום הפקר בית דין התירו בנכסי יתומים רבית דרבנן, אלא משום שלגבי יתומים לא גזרו חכמים רבית דרבנן כלל (רשב"א ונמוקי יוסף שם).

איסור אשת איש איסור אשת איש יש שנפקע על ידי הפקר בית דין, כשבית דין מפקירים את כסף הקידושין שהמקדש קידש בו את האשה, ועשו הכסף שנתן לה מתנה, וממילא בטלו הקידושין, או כאילו קידשה בגזל ובחמס, והוא הטעם שאמרו חכמים במקרים מסויימים אפקיענהו-רבנן-לקדושין-מניה (ראה ערכו), וכשהקידושין היו בכסף הרי זה בתורת הפקר בית דין (רש"י יבמות צ ב ד"ה; רשב"ם בבא בתרא מח ב ד"ה תינח; תוספות כתובות ג א ד"ה תינח).

איסור שבת וכן יש שאיסור שבת נפקע בהפקר בית דין, כגון לבית שמאי הסוברים שאדם מוזהר על שביתת כלים בשבת, ואמרו שגיגית ונר וקדרה שאינם שובתים בשבת, הרי זה מפני שהפקירם ואינם שלו (ראה שבת יח ב), יש מן הראשונים שכתבו שאין הכוונה שהאדם הפקירם, אלא שהפקר בית דין הוא כדי להפריש את העם מאיסור (רשב"א שבת שם).

איסור בל תשחית איסור בל תשחית ויכולים בכח הפקר בית דין לשרוף את כסותו של הכהן שמצאוהו ישן על משמרו (פירוש הרא"ש מדות א ב).

בית הדין

בית דין זה, שבכחו להפקיר ממון בתורת הפקר בית דין, נחלקו בו מיהו:

• יש אומרים שאין כותבים פרוזבול אלא בבית דין גדול

• ויש הסוברים שכחו רק לאבד זכות הבעלים, ונעשה כדבר שאינו שלו, ויש רשות לחברו להחזיק בו ברשות בית דין, אבל עדיין אינו זוכה בו עד שיחזיק (עליות דרבנו יונה בבא בתרא נד ב - נה א, ושם ק א), וכן דעת הרבה אחרונים (גט פשוט קכ סק"ה; מחנה אפרים, קנין משיכה ב; מקור חיים תמח סק"ט).⁶

בהפקעה ממצוות ואיסורים

מעשר הפקר בית דין פטור מן המעשרות (תוספתא שקלים (ליברמן) א ג; ירושלמי שם א ב) - כהפקר שהבעלים הפקירו (ראה ערך הפקר) - ולכן מי שלא עקר את הכלאים, שבית דין היו שולחים שלוחים ומפקירים את כל השדה (משנה שקלים א א; תוספתא שם), אותו הפקר פטור מן המעשר (תוספתא שם; ירושלמי שם, ופאה ו א). ויש כח ביד בית דין להפקיע מן המעשר, אף על פי שבעל הבית עומד וצווח ונראה כעוקרים דבר מן התורה (רי"ש סיריליאו פאה שם).

כשחכמים התקינו הפקר שהבעלים הפקירו, אלא שמן התורה עדיין שלא יכול לחזור יכול הוא לחזור בו, וחכמים התקינו שלא יוכל מהפקר לחזור בו (ראה ערך הפקר: חזרה מהפקר), נחלקו ראשונים אם פטור מן המעשר, כשאר הפקר דין דין (פירוש הרא"ש נדרים מד א ד"ה ומשני רבה, ושם ב ד"ה ודילמא); או שלא באו חכמים להקל שם ולפטור מן המעשר מה שהוא חייב בו מן התורה (רי"ן שם ד"ה ופרכינן).

מצות נתינת מעשר ראשון נתינת מעשר ראשון ללוים הפקיע עזרא מעשר ראשון כשקנס משום הפקר בית דין ליתן המעשר לכהנים, שהוציא המעשר מהלוים והעמידו ברשות כהנים, ועשאום כשלוחי הלוים (ריטב"א יבמות פו ב).

מצות השמטת כספים וכן יש כח בהפקר בית דין להפקיע ממצות השמטת כספים, וזהו טעמה של תקנת פרוזבול (ראה ערכו) שתיקן הלל (גיטין לו ב). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שפרוזבול זה מועיל אפילו לסוברים שמיטה בזמן הזה מן התורה (ראה ערך הני"ל רש"י שם ד"ה רבא אמר; ראב"ד שמיטה ט טו), שאין כאן עקירת דבר מן התורה, אלא סייג וגדר (רש"י שם).

• ויש אומרים שלא תיקן הלל פרוזבול אלא מפני שמיטה בזמן הזה מדרבנן, אבל לשמיטה מן התורה אין הפרוזבול מועיל (תוספות שם א ד"ה מי), שלא היה לו להלל לעשות תקנה ללמד לעשות כן לבטל בכך השמטת כספים שציוותה תורה (תוספות שם; מאירי שם), שאין לעקור לגמרי לדורות מצוה אחת מתרי"ג מצוות (קרבן נתנאל שם ד ג).⁷

איסור פירות שביעית איסור פירות שביעית יש שנפקע בהפקר בית דין, כגון מי שמסר דמי פירות שביעית לעם הארץ יותר ממזון שלש סעודות (ראה ערך פירות שביעית), שאמרו שהרי זה מחללם על פירות שיש לו בתוך ביתו (ראה סוכה לט א), שאף על פי שאין אדם מחלל דבר שאינו שלו, משום הפקר בית דין הוציאו חכמים הדמים מרשות עם הארץ כדי שלא יהא נכשל באיסור, והעמידום ברשות זה שיוכל לחלל (תוספות בבא קמא סח ב ד"ה הוא דאמר).

6. ויש הסוברים יותר מזה, שאפילו אם הדבר ביד הזוכה אינו זוכה בתורת הפקר בית דין כל שאינו יכול לקנות מן התורה, כגון לאחר יאוש בגזלה, אם יאוש קונה מדבריהם (ראה ערך יאוש. מקור חיים שם). וראה עוד ים של שלמה יבמות י יט; קרבן נתנאל גיטין ד. 7. ויש מפרשים בדעת ראשונים שכתבו שלשמיטה של

8. וראה משנה למלך מלוה ד יד. שדברבנן (תומים סז סק"כ, בדעת הרמב"ם).

• ויש אומרים שכל בית דין של שלשה, אפילו הדייטות, אם נתמנו לדיינים, יכולים לקנוס ממון (מהרי"ק קפח, בשם החולקים על הרי"ף).

בהפקעת קידושין ואף בהפקעת קידושין נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכל בית דין וקהל יכולים לעשות תקנה בסדר הקידושין, ומי שיעבור על זה הם מפקירים את ממונו שמקדש בו בכח הפקר בית דין, ונמצא מקדש בכסף שאינו שלו והקידושין בטלים (שו"ת הרשב"א א תקנא; שו"ת הרא"ש לה; תשב"ץ א קלג, ושם ב ה).

• ויש אומרים שאין לנו הפקעת קידושין על ידי הפקר בית דין אלא באותם המקומות שאמרו חכמים בפירוש להפקיע (כן משמע מריב"ש שצט; מהרי"ק פד), וכן הלכה (כן משמע מהרמ"א אה"ע כח כא)¹⁰.

האופנים שבהם מפקירים

כשאינו גדר הפקר בית דין הפקר, נחלקו בו ראשונים אם ניתן להפריש מעבירה להשתמש בו שלא משום גדר וסייג להפריש מעבירה:

• יש אומרים שאין לבית דין כח להפקיר ממון, אלא במקום שיש סייג וגדר (רש"י גיטין לו א ד"ה מוסרני, ושם ב ד"ה שב ואל תעשה), היינו לגדור מפני עבירה, כמו בתקנת פרוזבול שהיו נמנעים מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה: הַשְׁמֵר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְבָרְךָ עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל וּגְו' (דברים טו ט. משנה למלך מלוה ד יד, בדעת רש"י), אבל במקום שאין משום גדר מעבירה אין מפקיעים בכח הפקר בית דין איסור של תורה, ולכן נכסי יתומים אין נותנים אלא ברבית דרבנן משום הפקר בית דין, אבל לא ברבית דאורייתא (ראה לעיל: בהפקעה ממצוות ואיסורים), אלא שאיסור דרבנן מפקיעים אפילו כשאין משום גדר וסייג (משנה למלך שם).

• ויש אומרים שכל שנעשה לתקנה לטובת העולם הפקר בית דין הפקר אפילו אם אינו משום גדר וסייג מעבירה (כן משמע מרשב"ם בבא בתרא מ א ד"ה אמר רבא, ושם קלא א ד"ה אלא תנאי, ועוד, וממרדכי בבא מציעא רנז, בשם תשובת רבנו גרשום), ופרוזבול אינו גדר פן יפרצו על דברי תורה, ואף על פי שאמרו שראה הלל שעוברים על מה שכתוב בתורה השמר לך (ראה משנה שביעית י ג, וגיטין לו א), איסור גמור לא היו עושים כשנמנעים מלהלוות, כי שב ואל תעשה הוא, ועיקר תקנת פרוזבול לא היה סייג לתורה, אלא מפני תקנת העניים שלא תנעול דלת בפניהם, ומפני תקנת העשירים שלא יפסידו (כסף משנה ממרים ב ב, על פי רש"י גיטין שם ב ד"ה רבא), והרי אמרו שפרוזבול משום הפקר בית דין הוא, הרי שבהפקר בית דין מפקיעים איסור אפילו שלא לסייג מעבירה רק משום תיקון העולם (תיקון עולם ח).

להפקיר ממון מי שלא פשע אין לנו להפקיר ממונו - בהפקר בתורת מי שלא פשע קנס (ראה לעיל: מקורו וגדרו. ירש יעקב יבמות צ א) - משום הפקר בית דין (תוספות יבמות שם ד"ה אזיל; תוספות הרא"ש שם; שיטה מקובצת כתובות ג א), ובלא טעם וסברה אין לנו לומר הפקר בית דין, ולכן בקידושי כסף כשהפקיעו חכמים הקידושין לא אמרו הפקר בית דין להפקיר כסף הקידושין אלא מפני שכל המקדש סמך על דעת חכמים (שיטה מקובצת שם, בשם תוספות הרי"ף), אבל בהפקר

כרב אמי ורב אסי (התרומות מה א, בשם איכא מאן דאמר; ספר הישר (החיידושים) קלח, בשם תשובת רבותינו; רא"ש גיטין ד יג, בשם רבנו תם, קודם שחזר בו; מרדכי גיטין ד שפא, בדעת הרי"ף), מפני שבתלמוד נאמר שאין כותבים פרוזבול - שתקנתו היתה משום הפקר בית דין - אלא או בבית דין של סורא, ששם היה רב, או בבית דין של נהרדעא, ששם היה שמואל (שמואל בגיטין לו ב), או בבית דין של רב אמי ורב אסי שכתם יפה להפקיע ממון (גמ' שם), שהיו חכמים גדולים ביותר, אבל שאר בתי דינים אין כותבים (רמב"ם שמיטה ט יז; התרומות מה א).

• יש אומרים שאין צריך בית דין גדול כרב אמי ורב אסי דוקא, אלא כל בית דין חשוב שבדורו יכול לכתבו, שכן מצינו שרבנן של רב אשי היו מוסרים דבריהם - היינו מסירת החובות לבית דין (ראה ערך פרוזבול) - אלה לאלה (גיטין לו א), והם היו בית דין מומחים, ולא אמרו רב אמי ורב אסי אלא מפני שהם היו באותו דור, והרי אף הם לא היו גדולים כרב ושמואל, וכבר אמרו יפתח בדורו כשמואל בדורו (ראה ראש השנה כה ב), ולכן בכל דור ודור הרשות ביד גדול הדור לכתבו (תוספות גיטין לו ב ד"ה דאלימי, ומרדכי שם, בשם רבנו תם; רא"ש שם, בשמו, לאחר שחזר בו).

• יש אומרים שלא אמרו שאין כותבים אלא בית דין של סורא ונהרדעא אלא להוציא שנים או שלשה הדייטות (ספר הישר שם), וכל שלשה הבקיאים בדין ובענין פרוזבול ויודעים מצות שמיטה והמחווה רבים עליהם באותה העיר שהם דרים בה הרי הם באותה העיר ובאותו זמן בבית דין של רב אמי ורב אסי, וראויים להפקיע ממון בני עירם בתקנתם הנראה להם כמו הם בדורם (התרומות שם; שו"ע חו"מ סז יח).

• יש אומרים שכל בית דין - אפילו אינו בית דין חשוב - יכול לכתבו, שלדעתם אין הדין שאין כותבים אלא בבית דין של סורא ונהרדעא מוסכם, ויש מהאמוראים החולקים עליו, שהרי רבנן דבי רב אשי מסרו דבריהם זה לזה, ולא מסרו דבריהם לרב אשי עצמו, שהוא היה הגדול בזמנו, הרי שאף בית דין אחר שאינו חשוב כל כך יכול לכתוב (רמב"ן גיטין שם, בדעת הרי"ף; רא"ש גיטין שם; טור שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים, ויש להקל כן בזמן הזה).

• ויש אומרים שאפילו בהדייטות מועיל פרוזבול (ריטב"א גיטין לו ב).
בדיני ממונות אף בהפקר בית דין בתורת קנס בדיני ממונות, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שלא אמרו אלא בבית דין כמו של רב אמי ורב אסי, שאין בדורם גדול כמותם, אבל אם יש בדורם גדול כמותם אין בידם להפקיע ממון, ולא אמרו יפתח בדורו כשמואל בדורו אלא כל זמן שבדורם אין גדול כמותם (מרדכי בבא בתרא תפ, בשם רבנו תם; תרומת הדשן פסקים וכתבים רנז)⁹.

• יש אומרים שכל בית דין קבוע בעירו יכול להפקיע ממון בהפקר בית דין (ריב"ש שצט, בדעת הרמב"ם סנהדרין כד ו, והסכים עמו), וכן לתקן תקנות כל פרנס שנתמנה על הציבור הרי זה כאביר שבאבירים והפקרו הפקר (מרדכי בבא מציעא רנז, בשם תשובת רבנו גרשום), וכל גדול העיר בעירו כגדול הדור בדורו (שו"ת רא"ש נו, בדעת כמה ראשונים).

הנשיא (רא"ש שם ט ה; טור חו"מ ב ומהרי"ק קפח, בשם הרי"ף; שו"ע שם א).
10. לסוברים שבמקום שאמרו שודא-דייני (ראה ערכו), הרי זה משום הפקר בית דין, צריך שהדיין יהיה קבוע (תוספות קדושין עד א ד"ה שודא).

9. וכן כתבו ראשונים במעשה של גזלן אחד שרב נחמן קנס אותו לשלם אף במה שלפי הדין היה פטור מלשלם, מפני שהיה גזלן מוחזק (ראה בבא קמא צו ב), שהרי זה מפני שרב נחמן היה גדול הדור, שהיה חתנא דבי נשיאה וממונה לדון על פי

הפקירו בהפקר בית דין תבואה של קטן והקנו לאפוטרופוס שיוכל לתרום (תוספות גיטין מ ב ד"ה וכתב).

בממון גוים הפקר בית דין מצינו שאמרו אף על גוים, כמו בקנין של מעמד-שלשתם (ראה ערכו), שהוא מחמת הפקר בית דין (ראה רש"י גיטין יד א ד"ה אפיטרופיא), שכתבו ראשונים שאם ממזנם של ישראל הפקיעו על ידי מעמד שלשתם כל שכן ממון הגוים (תוספות שם יג ב ד"ה במעמד).

בגוף האדם אם הפקר בית דין שייך בגוף האדם, נחלקו הדעות: • יש אומרים שאף על הגוף שייך הפקר בית דין, שהרי דוד גזר על הנתינים עבדות (ראה תוספות כתובות כט א ד"ה אלו), והיינו בתורת הפקר בית דין (פני יהושע שם, בדעת רש"י שם ד"ה נתינה, ותוספות שם, בדעתו).

• ויש אומרים שאינו שייך בגוף האדם (מנחת חינוך מב ו; דבר אברהם א יא ז), שכן בפסוקים שמהם למדים שהפקר בית דין הפקר (ראה לעיל: מקורו וגדרו), בממון הדברים אמורים, ואין למדים גוף מממון (דבר אברהם שם, על פי רש"י גיטין לח א), שאין הגוף נחשב ממון כלל, ולכן אין בית דין יכולים למכור קטן לעבד עברי בתורת הפקר בית דין (מנחת חינוך שם).

מה כח בית דין משום מה-כח-בית-דין-יפה (ראה ערכו) יש מהאמוראים יפה סוברים שאומרים הפקר בית דין הפקר, ומקיימים מעשה בית הדין, אף במקום שהיה ראוי לבטלו, כגון יתומים שחלקו בנכסי אביהם על פי אפוטרופוס שהעמידו להם בית דין, שאם הגדילו אינם יכולים למחות, שאם כן מה כח בית דין יפה (רב נחמן בגיטין לד א), הרי זה משום הפקר בית דין הפקר (רש"י שם ד"ה התם), אלא שלהפקיע איסור משום מה כח בית דין יפה יש סוברים שאין אומרים הפקר בית דין הפקר (גמי' שם, בדעת רב נחמן).

בתורת תקנה אין הבדל אם זה פשע או לא פשע (ישרש יעקב יבמות שם), ופעמים רבות מצינו תקנות חכמים משום הפקר בית דין אף בלא פשיעה (שו"ת רבי עקיבא איגר קה).

למפרע הפקר בית דין למפרע אינו הפקר, שהמעות כבר אינן בעולם, ולכן הוצרכו בהפקעת הקידושין למפרע לומר גם שכל המקדש על דעת חכמים מקדש, ולא די בהפקר הכסף למפרע (הפלאה כתובות ג א).

כשבית הדין בהפקר בית דין לא נאמר הכלל של אין-בית-דין-אינו גדול בחכמה יכול-לבטל-דברי-בית-דין-חברו (ראה ערכו) אלא אם כן גדול הימנו בחכמה ובמנין (תוספות יבמות עט ב ד"ה בימו). ואף על פי שבתקנת פרוזבול, שהיא משום הפקר בית דין, אמרו שאם הלל תיקן הפרוזבול לדורות אין בית דין יכול לבטלה אלא אם כן גדול הימנו בחכמה ובמנין (גיטין לו ב), הרי זה מפני שפרוזבול היתה גם תקנה לאיסור, שלא יעברו על הלאו של השמר לך וגו' (ראה לעיל. מגן אברהם תרצ ס"ק כב; פני יהושע שם).

בממון הקדש אף בממון של הקדש אומרים הפקר בית דין הפקר, וכשרצו בימי רבי להתיר נתינים, ואמר להם רבי שיכולים להתיר חלקם, אבל חלק מזבח - שהיו חוטבי עצים ושואבי מים למזבח - מי יתיר (ראה יבמות עט ב), כתבו ראשונים שמכח הפקר בית דין הפקר היו יכולים להפקיר גם חלק מזבח, אלא שלא היה צורך כל כך (תוספות כתובות כט א ד"ה אלו).

בממון קטנים אף בממון של קטנים אומרים הפקר בית דין הפקר, וקטנים ששקלו מקבלים מידם (ראה ערך שקלים), אף על פי שאין הקטנים יכולים להקנות מן התורה, ונמצא מביאים קרבנות ציבור משל יחיד, אלא שמכח הפקר בית דין הקנו חכמים המעות לציבור (קצות החושן רלה סק"ד, ואבני מלואים כח ס"ק לג), וכן

הַפְּרָה [הפרת נדרים]

ביטול נדרים ושבועות של בתו, כשהיא ברשותו, או של אשתו

הפרקים:

• דינה וגדרה	• הפרה בלב
• הבת והאשה	• בשליחות ותנאי
• בחרש שוטה וקטן	• זמן ההפרה
• השמיעה	• הפרה בטעות
• הנדרים שמפירים	• בנערה המאורסה
• לשון ההפרה	• ביבמה

סיכום תמציתי

דינה וגדרה

האב מיפר את נדרי בתו, וכן הבעל מיפר נדרי אשתו. האב והבעל מפירים אף נזירות הבת והאשה. אף השבועות מפירים האב והבעל.

יש ראשונים שסוברים שהפרת נדרים נחשבת כמנין המצות, ולא שיש מצוה להפר, אלא שהמצוה היא לדון בדין זה כך; ויש חולקים וסוברים שאין למנותה למצוה מיוחדת, שהיא שלילה, שנצטוינו לעשות ככל היוצא מפינו ושללא נחל דברינו רק על פי בית דין, או האב, או הבעל.

בגדר ההפרה נסתפקו בגמרא אם הבעל עוקר את הנדר מעיקרו, או שהוא חותך את הנדר מכאן ולהבא, ואינו כמו החכם שעוקר את הנדר כאילו לא חל מעולם, אלא שמהפרה ואילך הוא מתבטל, ועד ההפרה היה מקויים. יש מן

הראשונים שכתב שהאב או הבעל עוקר הנדר מתחילתו ומפירו; ויש מן הראשונים סוברים להלכה שהבעל עוקר את הנדר מעיקרו כמו החכם.

הבת והאשה

האב מפר נדרי בתו כל זמן שהיא ברשותו, דהיינו שלא נשאת, והיא קטנה, כשהגיעה לעונת נדרים. ועד אימתי הוא מיפר, עד שתיבגר; בגרה אינו מיפר לה, והרי כל נדריה ושבועותיה כנדר אלמנה וגרושה. נישאת הבת - אינו מיפר לה. באשה נשואה, נחלקו תנאים מאימתי מיפר לה בעלה, והלכה הבעל מיפר משתיכנס לחופה. לעולם הבעל מיפר לה עד שיגרשנה ויגיע הגט לידה.

בחרש שוטה וקטן

השוטה אינו מיפר, בין אב ובין בעל. הקטן אין לו אישות, לפיכך אינו מיפר. חרש, שאינו שומע ואינו מדבר, נסתפקו בירושלמי אם האב לבדו יכול להפר. אבל אין הספק אם גם החרש מצטרף לאב, שהרי החרש, אפילו שהוא מדבר ואינו שומע, אינו בר הפרה, מחמת חסרון השמיעה. ויש פוסקים שאין האב מיפר, משום שחכמים תקנו נישואין לחרש.

השמיעה

'ושמע אישה' שאמרה תורה נסתפקו בגמרא אם הוא דוקא, ואין הבעל יכול להפר נדרי אשתו בלא שמיעה; או לאו דוקא הוא, אלא שדבר הכתוב בהוה, שאין דרך העולם להפר כשלא שמע, אבל יכול הוא להפר גם בלא שמיעה. להלכה נחלקו הראשונים: יש סוברים שהספק נפשט שיכול להפר בלא שמיעה; יש מהאחרונים שמחלקים בין הבעל לאב, וסוברים שאף אם הבעל יכול להפר בלא שמיעה, האב אינו יכול; ויש סוברים שהספק לא נפשט, ולכן יש להחמיר מן הספק, בין בבעל ובין באב, שאין להפר בלא שמיעה. חרש המדבר ואינו שומע, אינו מיפר.

הנדרים שמפירים

אין הבעל יכול להפר אלא הנדרים והשבועות שיש בהם עינוי נפש [דברים שהאשה מצטערת במניעתם ויש לה בזה ענוין], או שהם דברים שבינו לבינה [נדרי אשה הנוגעים לבעלה, או לאביה].

לשון ההפרה

מיפר אדם נדרי אשתו או בתו בכל לשון, אף על פי שאינה מכרת אותו הלשון. אם היפר לה בעלה והיא לא ידעה ועברה על נדרה או שבועתה בזדון, הרי זו פטורה. כיצד הוא מיפר - אומר לה מופר או בטל. ויש סוברים שצריך לומר שלש פעמים מופר או בטל. האומר מחול לך, או מותר לך, או שרוי לך, וכל כיוצא בזה, לא אמר כלום.

הפרה בלב

המיפר נדרי אשתו ובתו, צריך להוציא בשפתיו, ואם היפר בלבו אינו מופר.

בשליחות ותנאי

אמר לשלוחו כל נדרים שתהא בתי או אשתי נודרת מכאן ועד שאבוא ממקום פלוני, הפר לה, והיפר לה, נחלקו תנאים בדבר, והלכה שאינו יכול לעשות שליח להפרה, לא הבעל ולא האב.

זמן ההפרה

אין האב מיפר נדרי בתו ולא הבעל נדרי אשתו אלא ביום שמעו. ונחלקו תנאים מה נקרא יום שמעו, והלכה שהפרת נדרים כל היום, ואינה מעת לעת.

מפירים נדרים כליל, ומפירים נדרים בשבת, אם הם לצורך השבת, לדברי הכל. נדרים שאינם לצורך השבת, הדבר תלוי במחלוקת התנאים, והלכה שמפירים לעולם אפילו שלא לצורך.

הפרה בטעות

המיפר צריך שיכוין לשם האשה שהיפר לה, ולשם הנדר שהוא מיפר.

בנערה המאורסה

נערה המאורסה אביה ובעלה מפירים נדריה. אם היפר האב ולא היפר הבעל, או שהיפר הבעל ולא היפר האב - הנדר אינו מופר.

דינה וגדרה

(במדבר שם יא) וְאִם הִפְרָ יֶפֶר אֶתֶם אִישָׁה בְּיוֹם שִׁמְעוּ פֶּלַ מוֹצָא שְׁפִתֶיהָ לְנִדְרֶיהָ וּלְאֶסֶר נִפְשָׁהּ לֹא יִקּוּם אִישָׁה הַפָּרָם (שם יג), ובאשה נשואה הדברים אמורים (ספרי מטות קנג; נדרים סז א; נזיר סב ב; רמב"ם שם ח; טושי"ע יורה דעה רלד ב).

בניירות האב והבעל מפירים אף נזירות הבת והאשה (ראה

דינה האב מיפר את נדרי בתו, שנאמר: וְאִם הִנְיָא אֶבְיָה אֶתָּה בְּיוֹם שִׁמְעוּ פֶּלַ נְדָרֶיהָ וְאֶסְרֶיהָ אֲשֶׁר אֶסְרָה עַל נִפְשָׁהּ לֹא יִקּוּם וְגו' כִּי הִנְיָא אֶבְיָה אֶתָּה (במדבר ל ו).

וכן הבעל מיפר נדרי אשתו, שנאמר: וְאִם בִּית אִישָׁה נִדְרָה וְגו'

להלכה פסקו הראשונים שהספק נפשט שהבעל אינו עוקר את הנדר מעיקרו אלא גוזזו מכאן ולהבא, ואם התפיס אחר קודם שהיפר, הנדר שלה מופר, והאחר חייב (רמב"ם נדרים יג טו, וכסף משנה ורדב"ז שם; טושי"ע יו"ד רלד נא).

וכן אם עברה קודם ההפרה חייבת מלקות או קרבן (רמב"ם נדרים יב יט; רא"ש נדרים בפסקיו יא. וראה תוס' גיטין לה ב ד"ה אבל).

• יש מן הראשונים שכתב שהאב או הבעל עוקר הנדר מתחילתו ומפירו (רמב"ם נדרים יג ב, ובפירוש המשניות נדרים י ח). ופירשו דבריו שמכל מקום אינו כמו החכם, שכאן הנדר חל, אלא שהבעל בהפרתו עוקרו ומבטלו, מה שאין כן החכם שאינו אלא מורה הוראה שהנדר מעיקרו אינו נדר כלל, שעל דעת כן לא נדר (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם).

• יש שפירשו שמשעת הפרה ואילך הוא מיפר אותו מעיקרו, וזהו שאמרו הבעל גוזז (רדב"ז נדרים יג טו).

• יש שפירשו שדעת הבעל צריכה להיות לעקור הנדר מתחילתו, ולא נוח לו בהתחלת הנדר, אבל אין הפרתו מועילה אלא מכאן ולהבא (קרוך אורה נזיר כא ב, בדעת הרמב"ם; צפנת פענח על הרמב"ם נדרים יג ב).

• ויש מן הראשונים סוברים להלכה שהבעל עוקר את הנדר מעיקרו כמו החכם, ומפרשים שכך היא מסקנת הסוגיא (שיטה מקובצת נדרים פב ב, בשם שיטה; מיוחס לרש"י נדרים פג א ד"ה הפר. וראה בשלמי נדרים שם). ואף לדבריהם לא אמרו שהבעל עוקר אלא בנדרים של עינוי נפש, אבל בנדרים שבינו לבינה, שאינו מיפר אלא לעצמו, ולכשתינשא לאחרים יחזור הנדר ויחול (ראה ערך דברים שבינו לבינה), ודאי אינו אלא גוזז ולא עוקר מעיקרו (שיטה מקובצת נדרים פד א).

שאלה אין נשאלים על ההיפר, שאם היפר לה והלך לחכם ונשאל על הפרתו, אין הנדר חוזר לקדמותו (נדרים סט א, ור"ן ורא"ש ותוס' שם; רמב"ם נדרים יג כ; טור שלחן ערוך יורה דעה רלד מט), שאין נשאלים אלא על דבר שיש בו ממשות, וכיון שהופר - נעקר הנדר כאילו לא היה, ואם כן על מה ישאל (שיטה מקובצת שם, בשם הרי"ף).

הפרה לעולם היפר לאשתו - היפר עולמית, וההפרה חלה אף לאחר שתתגרש או תתאלמן (נזיר סב ב, ורש"י ד"ה חומר)².

הבת והאשה

הפרת האב האב מפר נדרי בתו כל זמן שהיא ברשותו, דהיינו שלא נשאת, והיא קטנה, כשהגיעה לעונת נדרים (ראה ערך מופלא סמוך לאיש, על זמן עונת הנדרים של אשה), או נערה (נדה מז א; רמב"ם נדרים יא ו; טושי"ע יו"ד רלד א), שנאמר: וְאִשָּׁה כִּי תֵדַר וּגְוִי בְּבֵית אָבִיהָ בְּנִעְרֶיהָ (במדבר ל ד).

ועד אימתי הוא מיפר, עד שתיבגר; בגרה אינו מיפר לה, והרי כל נדריה ושבועותיה כנדר אלמנה וגרושה, שנאמר בהן: כָּל אִשָּׁר אָסְרָה עַל נַפְשָׁהּ יָקוּם עָלֶיהָ (במדבר ל י. רמב"ם שם ז; טושי"ע שם), שהבגרות מוציאה מרשות האב, שנאמר: בְּנִעְרֶיהָ בֵּית אָבִיהָ (שם יז), ולא בוגרת (נדרים ע ב ור"ן)³.

נזיר כ ב; רמב"ם נדרים יג יב; טושי"ע יו"ד רלד נד), שהנזירות הוקשה לנדרים, שנאמר: אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יִפְּלֵא לְנִדְרֵי נְזִיר לְהִזִּיר (במדבר ו ב) - מה נדרים האב מיפר נדרי בתו, והבעל מיפר נדרי אשתו, אף נזירות האב מיפר נזירות בתו, והבעל מיפר נזירות אשתו (ספרי נשא כב; נדרים ג א).

בשבועה אף השבועות מפירים האב והבעל (נדרים פ ב; רמב"ם נדרים יב א, יא, יח, יג ו; טושי"ע יו"ד רלד לו, נט, ושי"ך סק"ב), שנאמר: וְאִם בֵּית אִשָּׁה נִדְרָה אוֹ אָסְרָה אָסַר עַל נַפְשָׁהּ בְּשָׂבְעָהּ וּגְוִי (במדבר ל יא), וכן בהפרת האב נאמר: וְאִשָּׁה כִּי תֵדַר וּגְוִי וְאָסְרָה אָסַר וּגְוִי (שם ד), ואין איסר אלא שבועה (ספרי מטות קנג).

טעם ההפרה בטעם שהבעל מיפר נדרי אשתו אמרו לפי שכל הנודרת - על דעת בעלה היא נודרת (נדרים עג ב).

ואף על פי שהפרת הבעל גזרת הכתוב היא, לא זיכתה תורה לבעל בהפרה אלא משום שעל דעתו נודרת (ר"ן שם).

ויש שכתב שטעם עיקרי הוא (שו"ת הרא"ש י א).

ויש מפרשים שמפני שנתנה תורה לבעל רשות להפר הוא שנודרת על דעת בעלה, שיוודעת שבידו להפר (תוס' נדה מו ב ד"ה כדבר פנחס בתירוץ ב; תוס' הרא"ש שם בתירוץ אחרון).

אף האב שמיפר נדרי בתו הוא משום שהיא נודרת על דעת אביה (שו"ת הרשב"א ד שי).

לא נדרה על אפילו אם היא אומרת בפירוש שאינה נודרת על דעת דעתו בעלה, כתבו הראשונים שמכל מקום הוא מיפר לה (שו"ת הרשב"א ד שי; ריטב"א גיטין פג ב; תוס' הרא"ש נדה מו ב), שהתורה נתנה אותה ברשות הבעל לכל נדר ולכל שבועה איסור מפני שהרוב כך דעתו, ורובן על דעת כן הן נודרות, וכיון שנתנה התורה רשות לבעל להפר לה, לא חילק הכתוב ונתן לו רשות להפר כל נדריה (שו"ת הרשב"א שם; ריטב"א שם בתירוץ ב. וראה שו"ת דבר אברהם ב יד); או שאף על פי שהיא אומרת כן אנחנו עדים שהיא אינה נודרת שלא ברצון בעלה (ריטב"א שם בתירוץ א).

במנין המצות יש ראשונים סוברים שהפרת נדרים נחשבת במנין המצות, ולא שיש מצוה להפר, אלא שהמצוה היא לדון בדין זה כך (ספר המצות עשה צה; חינוך תו).

ויש חולקים וסוברים שאין למנותה למצוה מיוחדת, שהיא שלילה, שנצטוינו לעשות ככל היוצא מפינו ושלא נחל דברינו רק על פי בית דין, או האב, או הבעל (רמב"ן בהשגות לספר המצות עשה צו; חינוך תו).

גדר ההפרה בגדר ההפרה נסתפקו בגמרא אם הבעל עוקר את הנדר מעיקרו, או שהוא חותך את הנדר מכאן ולהבא, ואינו כמו החכם שעוקר את הנדר כאילו לא חל מעולם, אלא שמהפרה ואילך הוא מתבטל, ועד ההפרה היה מקויים (נזיר כא ב, ותוס' ד"ה בעל).

בספק זה ישנו הבדל להלכה באשה שנדרה, ושמעיה חברתה ואמרה 'ואני', ובעלה של הראשונה היפר לה, שאם הנדר נעקר מעיקרו, אין חברתה יכולה להתפיס בה, שהרי הנדר פקע למפרע; אבל אם הנדר נחתך מכאן ולהבא, היא מותרת וחברתה אסורה.

וכן אם עברה על נדרה קודם שיפר לה, שאם הנדר נעקר אינה חייבת כלום, ואם נחתך מכאן ולהבא היא חייבת מלקות או קרבן (גמרא שם; רמב"ם נדרים יב יט).

מחו זמן הבגרות.

2. וראה ערך עבד כנעני, על עבדים שאינם בתורת הפרה. 3. וראה ערך בוגרת,

ויש פוסקים שאין האב מיפר, משום שחכמים תקנו נישואין לחרש (רדב"ז נדרים יב יד).

השמיעה

בלא שמיעה 'ושמע אישה' שאמרה תורה נסתפקו בגמרא אם הוא דוקא, ואין הבעל יכול להפר נדרי אשתו בלא שמיעה; או לאו דוקא הוא, אלא שדבר הכתוב בהוה, שאין דרך העולם להפר כשלא שמע, אבל יכול הוא להפר גם בלא שמיעה (נדרים עב ב ור"ן שם). להלכה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שהספק נפשט שיכול להפר בלא שמיעה (רמב"ם נדרים יא כא, ושם יב יג; רמב"ן בהלכותיו נדרים שם; ר"ן וריטב"א ומאירי שם; המחבר בשו"ע יו"ד רלד כה), שכל הראוי לשמיעה, אין שמיעה מעכבת בו (רמב"ם נדרים יב יד; רמב"ן ור"ן שם ושו"ע שם. וראה ערך כל הראוי לביילה וכו'). וכן האב יכול להפר אף בלא שמיעה (רמב"ם נדרים יב יג; רש"י נדרים עב ב ד"ה מהו; רמב"ן וריטב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם; רמ"א יו"ד שם, לדעה ז).

• יש מהאחרונים שמחלקים בין הבעל לאב, וסוברים שאף אם הבעל יכול להפר בלא שמיעה, האב אינו יכול (פרישה יו"ד רלד ט"ק מ, בדעת הרמב"ם; מהרש"ל בבאורייתא לסמ"ג לאוין רמב. והוא נגד כל הראשונים).

• ויש סוברים שהספק לא נפשט, ולכן יש להחמיר מן הספק, בין בבעל ובין באב, שאין להפר בלא שמיעה (רא"ש נדרים י ה; טור יו"ד רלד; סמ"ק קז; רמ"א יו"ד רלד כה, בשם יש חולקים).

ומכל מקום אף לדעתם אם אחר שהיפר שמע, אין צריך לחזור ולהפר (רבנו ירוחם כז ב; רמ"א שם), ובלבד שיאמר בתחילה הרי הם מופרים לכשאשמע (ש"ך יו"ד רלד ט"ק מג; באור הגר"א שם ס"ק סג).

מדבר ואינו חרש המדבר ואינו שומע, אינו מיפר (נדרים עג א; רמב"ם שומע נדרים יב יג; טושי"ע יו"ד רלד כה), שנאמר: וְשָׁמַע אִישָׁהּ, להוציא את החרש (ספרי מטות קנד; גמרא שם), וכן נאמר באב: וְשָׁמַע אָבִיָּהּ, להוציא את החרש (ספרי מטות קנג).

שמע מאחרים דרשו חכמים: וְשָׁמַע אָבִיָּהּ - אין לי אלא ששמע אביה, השמיעהו אחרים מנין, תלמוד לומר וְקָמוּ כָּל נְדָרֶיהָ; וכן בבעל נאמר: וְשָׁמַע אִישָׁהּ - ודרשו אין לי אלא ששמע הוא, השמיעהו אחרים מנין, תלמוד לומר וְקָמוּ כָּל נְדָרֶיהָ, שאף אם שמע מפי אחרים הוא מיפר (ספרי מטות קנג-קנד, ופירוש רבנו הלל שם).

הנדרים שמפירים

סוגי הנדרים אין הבעל יכול להפר אלא הנדרים והשבועות שיש בהם עינוי נפש [דברים שהאשה מצטערת במניעתם ויש לה בזה ענוי], או שהם דברים שבינו לבינה [נדרי אשה הנוגעים לבעלה, או לאביה] (ספרי מטות קנה; נדרים עט א-ב; רמב"ם נדרים יב א; טושי"ע יו"ד רלד נח), שנאמר: כָּל נְדָר וְכָל שְׁבַעַת אֶסֶר לְעֵנַת נַפְשָׁהּ יִקְיָמוּ וְאִישָׁהּ יִפְרְנוּ (במדבר ל יד) - לא אמרתי אלא נדרים שיש בהם עינוי נפש; דברים שהם בינו לבינה מנין, תלמוד לומר: אֵלֶּה הַחֻקִּים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ (במדבר לז יז. ספרי שם)⁴.

החבדל ביניהם בנדרים שיש בהם עינוי נפש ההפרה חלה בין לזמן

נישאת הבת - אינו מיפר לה (טושי"ע יו"ד רלד א), שנאמר: וְאִם הָיָה תְהִיָּה לְאִישׁ (שם ז), ניסת אין אביה מיפר נדריה (ספרי מטות קנג).

הפרת הבעל באשה נשואה, נחלקו תנאים מאימתי מיפר לה בעלה:

• חכמים אומרים שאין הבעל מיפר עד שתיכנס לרשותו, דהיינו לחופה (נדרים עג ב, ור"ן שם), ואפילו אם כבר נתחייב במזונותיה קודם לכן, כגון ששהתה שנים עשר חודש מיום שתבעה בעלה להינשא (ראה ערך ארוסה) - אינו מפר, לפי שבחייב מזונות עדיין אינה נחשבת לנשואה לשום דבר (ראה ר"ן ורא"ש שם). וכן אין היא נודרת על דעתו, אף על פי שנותן לה מזונות, והרי זה כאיש אחר שמפרנס אותה, שאינה נודרת על דעתו (ר"ן וריטב"א שם).

• ור' אליעזר אומר שכל שבעלה חייב במזונותיה, אפילו שהיא עדיין ארוסה, יפר נדריה, שנדרה מאותו זמן של חיובו במזונות ואילך (נדרים עג ב ומאירי), אם מפני שבחייב מזונותיה נחשבת כנשואה קצת; או שאפילו שאינה ככנוסה לשום דבר, מכל מקום כיון שכל הנודרת על דעת בעלה היא נודרת, אף זו נודרת על דעתו כיון שהוא מפרנס אותה (ר"ן ורא"ש שם).

הלכה כחכמים, שהבעל מיפר משתיכנס לחופה (רמב"ם נדרים יא ח; טושי"ע יו"ד רלד ב).

במגורשת לעולם הבעל מיפר לה עד שיגרשנה ויגיע הגט לידה (רמב"ם נדרים יא ח; טושי"ע יו"ד רלד ב), שנאמר: וְגִדְרָה אֶלְמָנָה וְגִרוּשָׁה וְגו' יָקוּם עָלֶיהָ (במדבר ל ז).

ואם לא הגיע הגט לידה, אפילו שלחו ביד שליח באופן שאינו יכול לבטלו (ראה ערך בטול הגט), יכול להפר הנדרים שבינתיים (ט"ז יו"ד רלד סק"א, וש"ך סק"ה).

ואם היתה מגורשת מספק, לא יפר לה (רמב"ם וטושי"ע שם. וראה ערך גרושין, כמה מקרים של ספק מגורשת), ואפילו בדיעבד אינו מופר (ש"ך שם סק"ז).

בחרש שוטה וקטן

שוטה השוטה אינו מיפר, בין אב ובין בעל (רמב"ם נדרים יב יד; פירוש הרא"ש נדרים עג א ד"ה חרש; טושי"ע יו"ד רלד כו), שאין לו דעת, ואין במעשיו כלום (קריית ספר ורדב"ז על הרמב"ם שם).

קטן הקטן אין לו אישות, לפיכך אינו מיפר (רמב"ם נדרים יב יד; טושי"ע יו"ד רלד כז. וראה ערך קטן). ואפילו אם היא נשואה, והיא נערה שיש לה אב, אביה לבדו מיפר נדריה, כיון שאין לו אישות (רדב"ז שם).

חרש חרש, שאינו שומע ואינו מדבר, אף על פי שתיקנו לו נישואין מדרבנן (ראה יבמות קיב ב. וראה ערך נשואין), מכל מקום כיון שאחר הבא עליה אינו חייב אפילו אשם תלוי, נסתפקו בירושלמי אם האב לבדו יכול להפר (ירושלמי נדרים י ה, לפירוש הפני משה ונחלת יהושע ונועם ירושלמי שם).

אבל אין הספק אם גם החרש מצטרף לאב, שהרי החרש, אפילו שהוא מדבר ואינו שומע, אינו בר הפרה, מחמת חסרון השמיעה (ראה להלן: השמיעה), וכל שכן זה שאין לו דעת והוא כשוטה, אלא הספק אם האב לבדו מיפר (נחלת יהושע שם).

4. וראה ערך ענוי נפש, על גדרי הנדרים של עינוי נפש; וערך דברים שבינו

לשון ההפרה

בשאר לשונות מיפר אדם נדרי אשתו או בתו בכל לשון, אף על פי שאינה מכרת אותו הלשון, שאינה צריכה לשמוע ההפרה; ואפילו היפר שלא בפניה, הרי זו הפרה (רמב"ם נדרים יג א-ב; טושי"ע יו"ד רלד לז).

עברה לאחר אם היפר לה בעלה והיא לא ידעה ועברה על נדרה או הפרה שבועתה בזדון, הרי זו פטורה. ואף על פי שנתכוונה לאיסור, הואיל ונעשה בהיתר - פטורה, ועל זה נאמר: אִישָׁה הַפְּרָם וְהָיָה קָלָח לָהּ (במדבר ל יג). ומכים אותה מכת מרדות מפני שנתכוונה לאיסור (נזיר כג א; רמב"ם נדרים יב יח).

לשון ההפרה כיצד הוא מיפר - אומר לה מופר או בטל (רמב"ם נדרים יג ב).

ויש סוברים שצריך לומר שלש פעמים מופר או בטל, כדרך שאומרים בהתרת נדרים (טור ושו"ע ובית יוסף יו"ד רלד לז). וראה ערך התרת נדרים).

אמר אין נדר זה כלום, וכיוצא מן הדברים שענינם עקירת הנדר מעיקרו - יש מן הראשונים סוברים שאף זו הפרה היא (רמב"ם נדרים שם; שו"ע יו"ד שם); ויש חולקים וסוברים שאי אפשר להפר עד שיזכיר הפרה, כדי להבדיל בין הפרת הבעל להתרת החכם, שהפרת הבעל מכאן ולהבא ובלא טעם (רא"ש נדרים י ט). וכל שלא אמר בלשון הפרה, אף על פי שנראה שרוצה בהפרה, אינו כלום (טור יו"ד רלד), ולכן אם אמר אין נדר זה כלום, אינה הפרה (בית יוסף וב"ח שם, לדעת הרא"ש והטור; שו"ע יו"ד רלד לז, בשם יש מי שחולק).

האומר מחול לך, או מותר לך, או שרוי לך, וכל כיוצא בזה, לא אמר כלום (רמב"ם נדרים שם; שו"ע יו"ד שם), מפני שהתרה הוא בדבר שהיה מותר מעיקרו, אבל הפרה משמע מכאן ואילך (ר"ן ורא"ש שם).

אלם היה אלם, ששומע ואינו מדבר - יש מהאחרונים שנסתפק אם יכול להפר ברמיזה, שכיון שצריך שיאמר לשון של הפרה, ברמיזה לא שייך לשון; או שאין לשון הפרה מעכב אלא כשיכול לדבר ואומר לשון אחר, אבל לא באלם ברמיזה (ראה צנפת פענח נדרים יב ג).

הפרה בלב

הפר בלבו המיפר נדרי אשתו ובתו, צריך להוציא בשפתיו, ואם היפר בלבו אינו מופר (נדרים עט א ור"ן; רמב"ם נדרים יג ז; טושי"ע יו"ד רלד לח, מ).

יש מהאחרונים שכתב בטעם הדבר, לפי שבהפרה צריך שיאמר בלשון הפרה, ואם אמר אי אפשר שתדורי וכיוצא בדברים שאינם לשון הפרה אינו מועיל (ראה לעיל: לשון הפרה), ובהרהור בלב לא שייך לשון (ידות נדרים רלד ס"ק לב).

טלי ואכלי נדרה שלא תאכל ותשתה, ואמר לה טלי ואכלי ושתי, הנדר בטל מאליו, אבל צריך שיבטל בלבו (נדרים עז ב). ונחלקו תנאים בדבר:

בית שמאי אומרים שבשבת מבטל בלבו, אבל בחול צריך שיוציא בשפתיו; ובית הלל אומרים שביין בשבת ובין בחול מבטל בלבו, ואין צריך להוציא בשפתיו (נדרים שם).

שהיא תחתיו, ובין לאחר שתתגרש ותינשא לאחרים; ובנדרים שבינו לבניה ההפרה חלה רק כל זמן שהיא תחתיו, אבל לאחר שתתגרש ותינשא לאדם אחר חל הנדר (נדרים עט ב; רמב"ם נדרים יב ב; טושי"ע יו"ד רלד נח).

באב האב שמיפר נדרים של בתו הנערה, נחלקו הראשונים אם אף הוא אינו מיפר אלא נדרי עינוי נפש ודברים שבינו לבניה, או שמיפר כל הנדרים (ראה ערך דברים שבינו לבניה).

נדרים שלפני נדרים שקדמו לנישואין, אין הבעל מיפר אותם, הנישואין שנאמר: וְאִם בֵּית אִישָׁה נִדְרָה (במדבר ל יא) - מלמד שאין הבעל מיפר בקודמין (נדרים סז א-ב, ור"ן ורא"ש שם; רמב"ם נדרים יא כב, ושם יג טז; טושי"ע יו"ד רלד י, ושו"ע ס"ק כ).

אבל הארוס המיפר בשותפות עם האב (ראה להלן: בנערה המאורסה) מיפר אפילו נדרים שקדמו לארוסה, שנאמר: וְנִדְרֶיהָ עִלֶּיהָ (במדבר ל ז) - נדרים שבאו עמה מבית אביה לבית בעלה, דהיינו לארוסה (ספרי מטות קנג, וספרי דבי רב שם, ומלבי"ם שם; נדרים עא א, ור"ן סז ב).

על דעת רבים נדרים שנדרה על דעת רבים, שאין החכם יכול להתירם בשאלה (ראה ערך התרת נדרים), נחלקו הראשונים אם הבעל והאב יכולים להפר:

- יש סוברים שיכולים להפירם (תוס' גיטין לה ב ד"ה אבל; רא"ש ור"ן ומרדכי שם; טושי"ע יו"ד רכח כד, ושם רלד א, ושו"ע סק"ד), שכיון שאינו תלוי בדעתה, שיכול להפר לה בלא חרטה, כך יכול להפר אף בלא דעת הרבים (תוס' שם); ואפילו ביטל הבעל דעתו ונתן לה רשות לידור על דעת רבים - יכול להפר (רא"ש גיטין שם; שו"ע יו"ד רכח ס"ק עו, ושם רלד סק"ד).

והוא הדין אם נתן האב רשות לבתו לידור, יכול לחזור בו ולהפר (דרישה יו"ד רלד סק"א, בשם הרא"ש; שו"ע שם סק"ד).

- ויש חולקים וסוברים שנדר על דעת רבים אינם יכולים להפר (תוס' גיטין לה ב ד"ה אבל, בתירוץ ב; רמב"ן וריטב"א שם; סמ"ג לאוין רמא, עשין מח, בשם ר"י; רבנו ירוחם מישרים כג א, בשמו. וראה משנה למלך נדרים יב יא).

נדר ברבים נדרה ברבים, הדבר תלוי במחלוקת תנאים:

לר' יהודה אין לו הפרה, שכל דבר שנעשה בפני שלשה הוא חזק, ואין הבעל יכול לבטלו (רמב"ן גיטין לה ב); ולחכמים יש לו הפרה (גיטין מה ב, ותוס' שם לה ב ד"ה אבל).

הלכה כחכמים (ראה רמב"ם נדרים שבועות ו ח; טושי"ע יו"ד רכח כג. וראה ערך התרת נדרים).

נדר איסור אף על פי שאין החכם מתיר נדרים בדבר הנוגע לאיסור, כגון שנדרה שלא תעשה דבר איסור (ראה ערך התרת נדרים), הבעל מיפר אף אותם.

ולפיכך בהפרה אין צריך לפרט את הנדר, כדרך שמפרטים בהתרת חכם, שאין הפירוט אלא שידע החכם אם אין כאן דבר איסור, ובהפרה לא שייך טעם זה (שו"ע יו"ד רלד ס"ק מח).

נדר בחלום נדרה בחלום, לדעת הפוסקים שנדר בחלום צריך עשרה בני אדם להתירו (ראה ערך דברי חלומות, מחלוקת בדבר) - יש סוברים שאין הבעל יכול להפר לה, כיון שמן השמים הדירוה (ב"ח יו"ד רי; שו"ע שם סק"ה); ויש חולקים וסוברים שאינו חמור יותר מנדר בהקיץ, והבעל מיפר לה (ט"ז שם סק"ד).

נדרה בתחילת היום, מיפר כל אותו היום; נדרה בסוף היום עם חשכה אם היפר לה עד שלא תחשך מופר, ואם לא היפר לה עד שחשכה אינו יכול להפר (רמב"ם וטושי"ע שם).

ויש פוסקים הלכה שמפר מעת לעת (הרא"ש נדרים י ז, בשם יש ספרים. והרא"ש סיים שראוי להחמיר כדעה הראשונה).

שמע לאחר זמן נדרה ושהתה כמה ימים, ואחר כך שמע האב או הבעל, הרי זה מיפר ביום שמעו, וכאילו נדרה ביום שמעו, שנאמר **בְּיוֹם שָׁמְעוֹ**, לא ביום נדרה בלבד (רמב"ם נדרים יב טו).

לאחר היום שמע האב או הבעל ושתק כל יום שמעו - נתקיימו נדריה, בין ששתק סתם, ובין ששתק על מנת לקיים, ובין ששתק על מנת לצער אותה (נדרים עט א ור"ף); ויש אומרים שהשתק על מנת לצער מיפר אפילו מכאן ועד עשרה ימים (נדרים עח ב).

הלכה שאפילו לא כיוון בשתיקתו אלא לצערה, אינו יכול להפר (רמב"ם נדרים יב יח; טושי"ע יו"ד רלד כא).

בלילה מפירים נדרים בלילה, שנאמר: **מִיּוֹם אֵל יוֹם** (במדבר ל טו) - ללמד שמפירים בלילה (ראה נדרים עו ב; רמב"ם נדרים יב טז; טושי"ע יו"ד רלד כא).

בשבת מפירים נדרים בשבת, אם הם לצורך השבת, לדברי הכל (שבת קנו א; נדרים עז א).

נדרים שאינם לצורך השבת, הדבר תלוי במחלוקת התנאים אם הפרת נדרים באותו היום או מעת לעת (ראה לעיל):

- לדעת הסוברים שמפר רק באותו היום, מכיון שהזמן עובר, שהרי למוצאי שבת כבר לא יוכל להפר, לכן התירו להפר בשבת אף שהוא שלא לצורך היום, שדבר זה מצוה הוא (רמב"ם שבת כד ו).

- ולדעת הסוברים שמפירים בכל מעת לעת, הרי יש לו עוד שהות להפר במוצאי שבת, ולכן אינו מיפר בשבת (שבת קנו א; נדרים עז א, ור"ף ורא"ש שם), משום טרחא שלא לצורך היום (ר"ף שבת שם); או משום **מְצוּא הַפְּעֻף וְדָבָר דְּבָר** (ישעיה נח יג. לבוש יו"ד רכח ג).

הלכה שמפירים לעולם אפילו שלא לצורך (רמב"ם שבת כד ו, נדרים יג ח; טושי"ע או"ח שמא א, יו"ד רלד כד; מפני שהלכה שמפירים רק באותו היום, ראה לעיל).

הפרה בטעות

לשם הנודר המיפר צריך שיכוין לשם האשה שהיפר לה, ולשם הנדר (הנדר שהוא מיפר (טושי"ע יו"ד רלד לא)).

כיצד, נדרה אשתו וסבור שנדרה בתו, והיפר לה על דעת שהיא בתו; או נדרה בתו וסבור שנדרה אשתו, והיפר לה על דעת שהיא אשתו; וכן אם נדרה בנוזיר וסבור שנדרה בקרבן, או נדרה בקרבן וסבור שנדרה בנוזיר; וכן נדרה מתאנים וסבור שנדרה מענבים; או נדרה מענבים וסבור שנדרה מתאנים - הרי זה צריך לחזור ולהפר, לפי שהפרה בטעות היא, שנאמר **כִּי הִנְיָא אָבִיָּה אֲתָה** (במדבר ל ו) - שיפר לשם אותה שנדרה דוקא (נדרים פו ב, ור"ף ורא"ש ומאירי; רמב"ם נדרים יב כא; טושי"ע יו"ד שם); ונאמר: **וְשָׁמַע אָבִיָּה אֶת נִדְרָהּ** (במדבר ל ח) - עד שידע איזה נדר נדרה (רמב"ם נדרים שם).

כשיודע לו הנדר, יש לו להפר כל אותו יום הידיעה (רמב"ם נדרים יב כא; טושי"ע יו"ד רלד לא), שאין קוראים יום שמעו עד שישמע אם אשתו נדרה או בתו נדרה וכיוצא (רשב"א ומאירי נדרים פו ב).

- ביטול זה שבלבו רוב המפרשים סוברים שזו הפרה, שלא אמרו הפרה בלב אינה הפרה אלא כשלא אמר לה כלום, אבל כשאמר לה טלי ואכלי מועילה ההפרה שבלב (ר"ף נדרים עז ב, בשם תוס'; מאירי ושיטה מקובצת שם; ראב"ד בהשגות שם; טושי"ע יו"ד רלד לח, ורמב"א שם מ); ועדיפה הפרה בלב כשאומר לה טלי ואכלי משאומר לשון גרוע כגון אי אפשי שתדורי וכיוצא, כשאינו מיפר בלב (ר"ף ומאירי שם).

- יש סוברים אף הם שביטול שמועיל הוא יחד עם זה שיאמר טלי ואכלי, אלא שמפרשים שהפרה בעצמה דיה בלב, ולא הצריכו לומר טלי ואכלי אלא כדי להודיע לה (פירוש הרא"ש נדרים עז ב, בתירוץ א; מאירי שם, בשם יש מפרשים. וראה רשב"א נדרים שם).

- ויש מן הראשונים סוברים שצריך לומר בלחש לשון הפרה, אבל לא יוציא בשפתיו בקול רם עד שישמיע לאזניו (פירוש הרא"ש שם, בשם הר"א ממיץ; ריטב"א נדרים שם), אבל הפרה בלב ממש אינה מועילה, שדברים שבלב אינם דברים (ריטב"א שם).

בשבת מכיון שביטול בלב מועיל כשאומר לה טלי ואכלי, לכן בשבת לא יאמר לה מופר ליכי כדרך שאומר בחול, אלא מבטל בלבו ואומר לה טלי ואכלי וכיוצא בזה (נדרים עז ב; רמב"ם נדרים יג ח; טושי"ע יו"ד רלד כז), שאף על פי שמפירים נדרים בשבת (ראה להלן: זמן ההפרה), כל מה שאפשר לשנות משנים, וכיון שאפשר לבטל בלב, אסרו להוציא בשפתיו לשון הפרה (ר"ף ורשב"א נדרים שם).

בשליחות ותנאי

בשליחות אמר לשלוחו כל נדרים שתהא בתי או אשתי נודרת מכאן ועד שאבוא ממקום פלוני, הפר לה, והיפר לה, נחלקו תנאים בדבר:

לדעת ר' יאשיה אינו מופר; ולדעת ר' יונתן הנדר מופר.

הלכה שאינו יכול לעשות שליח להפרה, לא הבעל ולא האב (רמב"ם נדרים יג ט; טושי"ע יו"ד רלד לו). וכתבו הראשונים שכיון שהוא ספק באיסור של תורה כמי ההלכה, לכן הולכים להחמיר (רמב"ן נדרים שם; כסף משנה שם, בשם הרא"ש).

זמן ההפרה

יום שמעו אין האב מיפר נדרי בתו ולא הבעל נדרי אשתו אלא ביום שמעו (רמב"ם נדרים יא ו, ושם יב א; טושי"ע יו"ד רלד כא), שנאמר: **וְאִם הִנְיָא אָבִיָּה אֲתָה בְּיוֹם שָׁמְעוֹ וְגו'** (במדבר לו ו), וכן נאמר **בְּבֹעַל וְאִם בְּיוֹם שָׁמַע אִשָּׁה יִנְיָא אֲתָה וְגו'** (שם ט, יג).

וכתבו הראשונים שהיה מהראוי שמיד ששמע ולא היפר לא יוכל עוד להפר, אלא משום שלום בית נתנה לו התורה כל היום להימלך בעצמו (רמב"ן במשפט החרם ובשו"ת המיוחסות רפח).

ונחלקו תנאים מה נקרא יום שמעו:

- יש אומרים שמפר מסוף יום שלפני שמיעה עד סוף יום של שמיעה, שאם נדרה בתחילת הלילה מיפר הלילה והיום עד סופו.
- ויש אומרים שזמן ההפרה הוא מעת לעת (נדרים עו ב ור"ף שם).

הלכה שהפרת נדרים כל היום, ואינה מעת לעת (ר"ף שבת קנו א; תוס' שם ד"ה והלכתא, בשמו; רמב"ן וריטב"א ונמוקי יוסף ורא"ש נדרים שם; רמב"ם נדרים יב טו; טושי"ע יו"ד רלד כא).

כיצד, נדרה בתחילת הלילה, מיפר כל הלילה ויום שלאחריו;

מרשות אביה ולא נכנסה לרשות הבעל; ואפילו היפר לה אביה קודם שבגרה, כל שלא היפר לה הבעל, שוב אינו מיפר משבגרה (נדרים פט א-ב; רמב"ם נדרים יא כו; טושי"ע יו"ד רלד ט, וש"ך ס"ק יט).

מת הארוס מת הארוס בעודה נערה חוזרת לרשות האב ומיפר, שנתרוקנה רשותו לאב (נדרים ע א; רמב"ם נדרים יא י; טושי"ע יו"ד רלד יא), כמו אדם המריק שקו ונותן לחברו כל מה שהיה בשק, כן הבעל נשאר ריקן, והוריש לאב כל זכות שהיתה לו בה (פירוש הרא"ש נדרים סח א).

ואפילו מה שנדרה בחיי הארוס, ושמע ומת בו ביום - מיפר האב לבדו (גמרא וטושי"ע שם).

קיים הארוס את הנדר קודם שמת, או שמת אחר יום שמעו - אין האב יכול להפר (תוספתא נדרים (ליברמן) ו ב; נדרים סח ב; רמב"ם נדרים יא טו; טושי"ע יו"ד שם).

מת האב מת האב משנתארסה - אין הארוס יכול להפר, ולא נתרוקנה רשות לבעל (נדרים ע א), בין שלא הספיק הבעל לשמוע עד שמת האב, ובין ששמעו האב והארוס יחד והיפר האב קודם שמת, שכיון שיצאה מרשות האב במיתתו, אינו יכול להפר, שאין הארוס מיפר אלא בשותפות (נדרים סח ב; רמב"ם נדרים יא יח; טושי"ע יו"ד רלד טו, וש"ך שם סק כט).

ביבמה

נחלקו תנאים אם היבם מיפר לאשת אחיו שמת בלא מחלוקת התנאים בנינים:

• ר' אליעזר אומר בין שהוא יבם אחד, ובין שהם שני יבמים - יכול להפר. ופירשו דבריו כגון שעשה בה מאמר, דהיינו שקידש את היבמה (ראה ערך מאמר), שאם לא כן הרי בשעה שהיפר לא הוברר בשני יבמים שהיא זקוקה דוקא ליבם זה (נדרים עד א).

• ר' יהושע אמר שיבם אחד יפר, אבל שני יבמים לא יפרו. שהוא סובר שיש זיקה [קשר אישות בין היבם ליבמתו לפני היבום או החליצה], והזקוקה ליבם היא ככנוסה לו, וזיקתה עדיפה יותר מאירוסין, ולכן יפר לבדו בלא שותפות האב (נדרים עד א, ור"ן שם בפירוש א, ורא"ש שם); או שאפילו אם סובר שיש זיקה אינה אלא כארוסה, ויפר שאמר הכונה בשותפות עם האב (ר"ן שם בפירוש ב); או שאין דברי ר' יהושע אמורים אלא בשעמד בדין ונתחייב במזונותיה, וסובר ביבם אחד כר' אליעזר שעל דעתו היא נודרת (ר"ן נדרים עד ב), ובשני יבמים הוא סובר שאין זיקה (יבמות כט ב).

• ר' עקיבא אמר בין שהוא יבם אחד, ובין שהם שני יבמים - אינו יכול להפר. שהוא סובר אין זיקה בין שעשה בה מאמר, ובין שלא עשה בה מאמר (נדרים עד א-ב), שאין המאמר קונה קנין גמור (ראה פירוש המשניות לרמב"ם נדרים שם, וברמב"ם נדרים יא כד).

ואף אם נתחייב במזונותיה אינו יכול להפר (ריטב"א נדרים שם); ואפילו אם יפרו שניהם - היבם והאב - בשותפות, אינו מופר, שהרי היבם גרוע מהארוס (ר"ן נדרים עד א).

ההלכה הראשונים נחלקו כמי ההלכה:

• רוב הראשונים פסקו הלכה כר' עקיבא (רמב"ם נדרים יא כד; רמב"ן ונמוקי יוסף וריטב"א ור"ן נדרים עד א; רא"ש נדרים יו; טושי"ע יו"ד רלד ז).

נודע לאחר הפרה זו, הרי זו הפרה, ואף על פי שלא חזר והיפר לה בפירוש (נדרים פז א; רמב"ן ורשב"א וריטב"א ונמוקי יוסף שם: רא"ש נדרים יא ב; טושי"ע יו"ד רלד לא וש"ך ס"ק מט).

ויש סוברים שהדבר שנוי במחלוקת אם תוך כדי דיבור מועיל כאן, ולכן יש להחמיר לדעתם (בית יוסף יו"ד שם, לדעת הרמב"ם).

הפרה סתם • אמרו לו סתם נדרה אשה בתוך ביתך, וסבור שהיא בתו והיפר לה, ונמצא שאשתו היא שנדרה, אף על פי שלא נמצא אלא לאחר כדי דיבור - הרי זו הפרה, והוא שרוצה בהפרת אשתו (רא"ש נדרים יא ב; רשב"א ומאירי נדרים פז א; שו"ע יו"ד רלד לג).

וכן אם שמע בעצמו הנדר, ולא הבחין אם מאשתו אם מבתו והיפר, אין צריך לחזור ולהפר (מאירי שם).

• יש חולקים וסוברים שאם סבור שהיא בתו - הפרה בטעות היא, אפילו שאמרו לו סתם אשה בביתך נדרה, ולא אמרו בסתם שזו הפרה אלא כשאף הוא היפר בסתם למי שהיא בתוך ביתו (ב"ח יו"ד רלד כז, בדעת רש"י ותוס' והטור, ופסק כן להחמיר; ט"ז שם ס"ק לא; ש"ך שם ס"ק מז).

• יש מפרשים שכשאמרו לו אשתך נדרה, והוא מסופק בלבו מי נדרה, ואחר כך נמצאת בתו, הפרתו הפרה, כי לא היה מסכים בדעתו לגמרי על אמירתם שזו אשתו (שיטה מקובצת נדרים פז א, בשם הר"ן).

• ויש שכתבו שאפילו אם כשסבור שהיא בתו נקרא סתם, מכל מקום יש להחמיר, מפני שיש סוברים שחילוק זה בין סתם למפרש שנוי במחלוקת של אמוראים (ש"ך יו"ד רלד ס"ק מז).

בנערה המאורסה

הפרת הנדר נערה המאורסה אביה ובעלה מפירים נדריה⁵. אם היפר האב ולא היפר הבעל, או שהיפר הבעל ולא היפר האב - הנדר אינו מופר (נדרים סו ב - סז א; רמב"ם נדרים יא ט; טושי"ע יו"ד רלד ה).

השמיעה • יש מן הראשונים סוברים שהאב והבעל צריכים שניהם לשמוע ביום אחד, ויפרו שניהם באותו יום; אבל אם שמע אחד מהם והיפר, ולאחר ימים שמע השני והיפר ביום שמעו - אין הנדר מופר (רמב"ם נדרים יב יז; סמ"ג לאוין רמב; טור יו"ד רלד, בשם הרמב"ם; שו"ע יו"ד שם ה, בדעה א בסתם).

• ויש חולקים וסוברים שכל אחד מיפר ביום שהוא שמע, אף על פי שלא שמעו שניהם ביום אחד, וביום שמעו שאמרה תורה, ביום שמעו של עצמו הוא ולא של חברו (הרמב"ן בהלכותיו נדרים פרק י; רשב"א נדרים סח א; מאירי שם סז א; טור יו"ד רלד; שו"ע יו"ד שם ה, דעה ב בשם יש אומרים).

נמסרה לבעל הלך האב עם שלוחי הבעל, או שהלכו שלוחי הבעל עם שלוחי האב לפני מסירתה לחופה (ראה ערכים: חופה; נשואין) - עדיין היא ברשות האב, ואביה ובעלה מפירים נדריה (נדרים פט א; רמב"ם נדרים יא כב; טושי"ע יו"ד רלד ח).

בגרה נערה המאורסה שנדרה, ולא שמעו אביה ובעלה נדריה עד שבגרה - נדריה קיימים, ואין הבעל יכול להפר שהרי יצאה

5. וראה ערך מופלא הסמוך לאיש, שהלכה זו נוהגת גם בקטנה הסמוכה לנערות.

קונה (ראה ערך מאמר), ואם הוא יבם אחד יפר לבדו, ובשני יבמים יפרו שניהם (מאירי יבמות כט ב, בשם רוב הפוסקים ובנדריים שם, בשם הרבה פוסקים). ולא עוד אלא שיש מהם סוברים שאם אחד מהם עמד בדין ונתחייב במזונותיה הוא לבדו יפר, ושחכמים מודים בזה (מאירי שם).

• יש מהראשונים סוברים שהלכה כר' יהושע, לפי שדבריו כעין הכרעה (ראה ערך הלכה כדברי המכריע), וממצעים בין דברי ר' אליעזר לדברי ר' עקיבא (מאירי יבמות כט ב, ונדריים עד א, בשם גדולי הדורות).
• ויש סוברים שהלכה כר' אליעזר, ולשיטת האומרים מאמר אינו

הפרשת חלה¹

מצות הרמת חלק מהעיסה, או מהלחם, לשם חלות קדושת תרומה עליו ולהתרת הנשאר באכילה

הפרקים:

- המצוה
- הברכה
- השיעור
- הראוי להפריש
- מן המוקד
- הפרשה בטהרה
- בעיסות שונות
- שעת ההפרשה
- בהפרשות מרובות
- בשבת ויום טוב

אֶת הָאֶדָם עֹפֵר מִן הָאֶדָמָה (שם ז), והיא גרמה לו מיתה, לפיכך מסרו מצות חלה לאשה (ירושלמי שם)⁴.

בדרך כלל האשה נאמנת לומר שתיקנה את האיסור, אם הדבר היה בידה לתקנו, ולכן נאמנת על הפרשת חלה (תוס' פסחים ד ב ד"ה הימנוהו; רמ"א יו"ד קכו ג).

הברכה

זמנה המפריש חלה מברך תחילה, כדרך שמברכים על כל המצות עובר לעשייתן (רמב"ם בכורים ה יא; טוש"ע יו"ד שכח א. ראה ערך ברכת המצות).

ויש סוברים שאם עתיד לקרות לה שם (ראה להלן) צריך לברך אחר ההפרשה קודם שיקרא לה שם (שאיילתות עג)⁵.

לא בירך הפריש ולא בירך, אינו חוזר ומברך (רמב"ם ברכות יא ו); ויש סוברים שבכל המצות אם לא בירך עובר לעשייתן, מברך אחר כך (ראה ערך ברכת המצות).

מספק אם מפריש מספק - אינו מברך, שספק ברכות להקל (משנה ברורה סז סק"א, רטו ס"ק כ)⁶.

נוסחה בנוסח הברכה נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שמברך אשר קדשנו במצותיו וציונו להפריש חלה (רמב"ם בכורים ה יא; סמ"ג עשין קמא; דעה א בטור יו"ד שכח, והובאה ברמ"א שם א; שערי צדק יד לב)⁷, שאף על פי שבלשון המקרא נקראת בשם תרומה, מכל מקום בלשון המשנה נקראת חלה בכל מקום (באור הגר"א יו"ד שכח סק"ב).

• יש סוברים שמברך להפריש תרומה (ראב"ד בהשגות שם, להבנת הכסף משנה שם בדעתו; סמ"ג שם, בשם יש מברכים; כלבו פט; דעה ב' בטור

המצוה

המצוה ומקורה מצות עשה להפריש תרומה מן העיסה לכהן, שנאמר: רְאֵשִׁית עֲרֹסְתְּכֶם חֶלֶה תְּרִימוּ תְרוּמָה (במדבר טו כ. רמב"ם בכורים ח א; טוש"ע יורה דעה שכב א). מצוה זו נמנית במנין המצוות (ספר המצוות עשה קלג; סמ"ג עשין קמא; חינוך שפה)².

יש מהראשונים סוברים שההפרשה והנתינה לכהן (ראה ערך חלה) הם מצוה אחת, כי היות הכהן לוקח מה שיש לו לקחת הוא חלק מחלקי המצוה (רמב"ם בספר המצוות שורש יב)³; ויש מהראשונים סוברים שהפרשת חלה ונתינתה נחשבות לשתי מצוות (רמב"ן בהשגות לספר המצוות שם).

גדרה הפרשת חלה יש סוברים שאינה מצוה המוטלת על האדם, אלא אם כן רוצה לאכול מהעיסה, ודומה לשחיטה, שאם אינו רוצה לאכול בשר אין כאן מצוה לשחוט (מגן אברהם ח סק"ב).

ויש חולקים וסוברים שמצוה חיובית היא, כשאר המצוות, ואפילו אם אינו רוצה לאכול מהעיסה חייב להפריש חלה (ט"ז יו"ד א ס"ק יז).

חומרנה האוכל מהעיסה קודם הפרשת חלה - חייב מיתה, לפי שהיא טבל (חלה ג א; רמב"ם בכורים ח ה).

לנשים מצות חלה היא אחת משלש המצוות שנמסרו לנשים (ירושלמי שבת ב ו; בראשית רבה יז. וראה שבת לא ב). ואף על

פי שהאנשים חייבים בה כנשים, מכל מקום נתייחדה המצוה לנשים, ועיקר המצוה מוטלת עליהן (יפה תואר על בראשית רבה שם), לפי שמצרכי הבית היא והאשה מצויה בבית (רבי עובדיה מברטנורא שבת ב ו). ואמרו חכמים: מצות חלה מנין שנצטוותה האשה עליה, שכשם שהאשה מקשקשת עיסתה במים ואחר כך היא מגבהת

חלתה, כך עשה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון, שנאמר וְאָדָם יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָהּ (בראשית ב ו), ואחר כך וַיִּצֶר ה' אֱלֹהִים

שהופרשה. ⁵ וראה משפטי ארץ חלה ה ט-ג, שכתב שיכול לברך קודם ההפרשה, ויכול גם להפריש קודם הברכה ולחשוב שלא תחול שם חלה על החתיכה עד לאחר הברכה, ולאחר הברכה יאמר הרי זו חלה, ויקפיד ההחתיכה שהפריש תיגע בשאר העיסה. ⁶ וראה משנה ברורה תנו סק"ד, משפטי ארץ חלה ה טו ובהערה 38, שיכול להפריש מכמה בצקים על סמך ברכה אחת, ובלבד שלא יפסיק ביניהם בדיבור או בהיסח הדעת. ⁷ וראה ערכים: הפרשת

הפרשת חלה. ¹ י טורים קסג - קצה. ² וראה ערך חלה, על התבואה והעיסה אילו מהן חייבות בחלה, ועל החלה עצמה אחר שהופרשה; וערכים טבל; גמר מלאכה, על עיסה הטבולה לחלה. ³ וראה מגילת אסתר שם, שכתב שלדעה זו אם הפריש ואין בדעתו ליתן לכהן לא יצא ידי חובתו, ואין עיסתו ניתרת עד שיתננה לכהן. ⁴ וראה ערך טבל, על האיסור לאכול מהעיסה קודם שהופרשה ממנה חלה; וערך חלה, על הקדושה שיש בחלה לאחר

בכורים ה ב; נודע ביהודה תניינא יו"ד רא. וראה ספר הכתב והקבלה במדבר טו כא, שחולק).

הנחתום, שהוא עושה למכור בשוק, מפריש אחד מארבעים ושמונה (ספרי במדבר קי; חלה ב ז; רמב"ם בכורים ה ב; טושי"ע יו"ד שכב א).

הפריש כל העושה כל עיסתו חלה, לא עשה כלום, עד שישיר עיסתו מקצת (חלה א ט; רמב"ם בכורים ה א; טושי"ע יו"ד שכב א), שנאמר: מְרֵאשִׁית עֲרֶסְתֶיכֶם (במדבר טו כא) - מקצתה ולא כולה (ספרי שלח קי), או מְרֵאשִׁית - ולא כל ראשית (ירושלמי חלה א ו).

שיעור השיור אפילו כל שהוא (משנה ראשונה חלה שם); ויש שנסתפקו אם צריך לשייר כזית כדי שהחלה תתיר לאכילה שיעור שהיו חייבים עליו מלקות (מהרי"ט אלגזי חלה ח).

באומד השיעור של חלה אינו ניטל במידה, אלא באומד כתרומה (שנות אליהו דמאי ה א. וראה מעדני ארץ תרומות ג ז).

בזמן הזה הזוה שאין עיסה טהורה, מפני שכולנו טמאי מתים כיון שאין לנו אפר פרה להזאה, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שמפרישים חלה בכל ארץ ישראל, ושורפים אותה, ושיעורה אחד מארבעים ושמונה. ובשאר הארץ, שכבשו עולי מצרים בלבד, מפרישים שניה לכהן לאכילה, ואין לה שיעור, כמו שהיה הדבר מקודם (בעל הלכות גדולות חלה ע"מ קיא, והובא בתוס' בכורות כז ב ד"ה וכי; רמב"ם בכורים ה ט; טור יו"ד שכב, בשמו; המחבר בשו"ע שם ד).

- יש סוברים שעכשיו כיון ששורפים אותה בכל ארץ ישראל צריכים להפריש שניה כמו במקומות שכבשו עולי מצרים, כדי שלא תשתכח תורת חלה (תוס' בכורות כז ב ד"ה וכי; טור יו"ד שכב, בשמו), ובין בארץ ובין בחוץ לארץ מפרישים שנים (טור שם, בשם הרא"ש).

- יש סוברים להיפך, שכיון שאין חלה נאכלת בזמן הזה בארץ ישראל, לכן אף בשאר מקומות אין צריכים להפריש רק חלה אחת ולשרפה (טור ורמ"א יו"ד שכב ה, בשם יש אומרים).

המנהג פשוט כדעה האחרונה, שאין מפרישים רק חלה אחת. חלה זו אין לה שיעור, ושורפים אותה (רמ"א שם; שלי"ה שער האותיות דף עח, וכתב שכן המנהג בארץ ישראל; ספר חרדים הקדמה למצות התלויות בארץ; שו"ת מבי"ט ג מז; שו"ת מהרי"ט א פה), ומכל מקום נוהגים ליטול כזית (כלבו פט; תרומת הדשן קפח (בהגהה); מהרי"ל חלה א. וראה משפטי ארץ חלה ה ט ובהערות שם).

הראוי להפריש

חלה ותרומה כל שאמרו בתרומה לא יתרום ואם תרום תרומתו תרומה, אף בחלה כך, וכל שאמרו בתרומה לא יתרום, ואם תרום אינה תרומה, אף בחלה כך (ראה רמב"ם בכורים ה יד, שו"ע שכב א), שהרי החלה אף היא נקראת תרומה (כסף משנה ורדב"ז שם. וראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות על הראויים להפריש).

קטן קטן אינו רשאי להפריש חלה גם מעיסה של עצמו (תרומות א א ג; רמב"ם תרומות ד ב; טושי"ע יו"ד שלא ל; גידולי הקדש יו"ד שכב ב). אבל קטן שהגיע לעונת הנדריים, אף על פי שלא הביא שתי שערות ולא נעשה גדול, אם תרום - תרומתו תרומה (טושי"ע יו"ד שלא ל).

שם; המחבר בשו"ע שם), שחלה היא שם העוגה (סמ"ג והמנהיג שם), או שם העיסה, כמו שכתוב: חלות מצת פלולת (ויקרא ב ד. באור הגר"א יו"ד שכב סק"ב).

- יש סוברים שאין להקפיד אם אומר חלה או תרומה (סמ"ק רמה; כלבו פט, בשם הר"י; טור ורמ"א יו"ד שכב א).

- יש נוהגים לומר שניהם: תרומה חלה (בי"ח שם; ט"ז ושי"ך שם סק"א, בשם מהרש"ל).

יש מוסיפים לומר: מן העיסה, ואין צורך בכך (ט"ז שם).

בחוף לארץ כשם שמברך על חלת ארץ ישראל, כך מברך על חלת חוץ לארץ, אף על פי שאינה אלא מדבריהם (ראה ערך חלה; בחלת חוץ לארץ), כשם שמברכים על כל מצוה מדבריהם (רמב"ם בכורים ה יא, ומגיד משנה).

וכשם שמברך על חלה טהורה, כך מברך על הטמאה (רמב"ם שם). קריאת שם הראשונים נחלקו אם צריך לקרוא שם לחלה:

- יש אומרים שאחר שבירך להפריש חלה צריך לקרות לה שם ולומר הרי זו חלה, או הרי זו תרומה (שאלתות עג; רמב"ן סוף הלכות חלה בשמו; ראב"ד בהשגות בכורים ה יא; מאירי חלה ב ג; שערי צדק יד לב).

- יש שלא הזכירו שצריך לקרות לה שם (רמב"ם בכורים ה יא; טושי"ע יו"ד שכב א). ופירשו האחרונים שכיון שמברך אשר קדשנו במצותיו וציונו להפריש חלה אין לך קריאת שם גדולה מזו, שהרי מברך ותיכף מפריש, והרי זה כמפרש זו חלה (ר"י קורקוס שם, בדעת הרמב"ם).

אף המצריכים לקרות לה שם מודים שאם הפריש, ואינו עתיד לקרות לה שם, כיון שהפרישה - נתקדשה (רמב"ן סוף הלכות חלה; מאירי חלה ב ג), ואין צריך לקרות שם אלא למצוה (ראה שערי צדק י א).

אבל יש מהראשונים שנראה מדבריהם שאם לא קרא שם לתרומה לא עשה כלום בהפרשתו ולא הותר הטבל (ראה רשב"א חולין צד א, בשם הראב"ד).

מיושב ברכת הפרשת חלה אפשר לברכה מיושב (חלה ב ג; רמב"ם בכורים ה יא; טושי"ע יו"ד שכב א; מג"א או"ח ח סק"ב. וראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: הברכה).

השיעור

מהתורה ראשית עֲרֶסְתֶכֶם, שאמרה תורה, אין לה שיעור מן ומדברגן התורה, ואפילו הפריש כשעורה פטר את העיסה (רמב"ם בכורים ה א; טושי"ע יו"ד שכב א).

אף על פי שאין שיעור להפרשת חלה מן התורה, מפרישים אחד מעשרים וארבעה מן העיסה (ספרי במדבר קי; חלה ב ז; רמב"ם שם ב; טושי"ע שם), שנאמר: תִּתְּנוּ לָהּ תְּרוּמָה (במדבר טו כא) - עד שיהא כדי מתנה לכהן (ספרי שם; רש"י שם), ושיעור זה הוא מדברי סופרים (רמב"ם וטושי"ע שם; יראים השלם קפג; חינוך שפה), ואין הדרשה מהכתוב אלא אסמכתא בעלמא (יראים וחינוך שם).

יש מי שכתב ששיעור זה הוא מן התורה, ואף על פי שבכל שהוא נפטרה העיסה, אבל מצוה כתיקונה לא קיים אלא בכדי נתנה, ושיעור חכמים שיעור נתינה אחד מעשרים וארבעה (רדב"ז

תרומות ומעשרות; ברכת המצות, שיש אומרים שמברך על הפרשת חלה.

אם אחר מפריש להם, כתבו הראשונים שצריך ליטול רשות מכל בעלי העיסה (סמ"ג עשין קמא; ספר התרומה פג; בית יוסף ורמ"א שם).

מן המוקף

הדין החלה אינה ניטלת אלא מן המוקף (חלה א ט; רמב"ם בכורים ג; שו"ע יו"ד שכג א), דהיינו שתהא החלה הניטלת סמוכה לעיסה שמפריש עליה (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: מן המוקף), לפי שהחלה נקראת תרומה, והתרומה אינה ניטלת אלא מן המוקף (רמב"ם שם).

בשעת הפרשה הראשונים נחלקו האם ההקפה צריכה להיות בשעת קריאת השם:

• יש מהראשונים סוברים שהקפה צריכה להיות בשעת קריאת שם חלה, אבל אם הפריש מן המוקף על מנת לקרות שם חלה אחר כך, אין זה מן המוקף (תוס' נדה ז א ד"ה ומקפת; תוס' שני סוטה ל א, בשם ר' אלחנן; תוס' הרא"ש סוטה שם).

• ויש סוברים שאפילו אם בשעת קריאת שם לא היתה מן המוקף, כל שבעת ההפרשה הפריש מן המוקף די בכך (תוס' הרא"ש נדה שם; פירוש ב ברי"ש ורא"ש טבול יוס ד ב; תוס' שני סוטה שם, בדעת רש"י).

אלא שיש מהם סוברים שזהו דוקא אם לא הפסיק כלי בשעת קריאת השם בין החלה לעיסה (ר"ש ורא"ש טבול יוס ד ב).

קרא שם מן המוקף על מנת שחלות קדושת החלה תהיה אחר כך, כשכבר אינה במוקף, הרי זה נחשב שהפריש מן המוקף (ר"ש חלה ג א; רא"ש חלה ה).

גדר מוקף בגדר מן המוקף בחלה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שצריך נגיעה, שהחלה תיגע בעיסה שמפריש עליה; ואפילו אם נצטרפו בכלי אחד אין זה מועיל שלא להצריכם נגיעה (תוס' פסחים מו ב ד"ה הואיל, בשם ר"י, ותוס' נדה ז א ד"ה ומקפת; ר"ש חלה ב ד לפירוש א; רוקח שנט).

• יש מחלקים, שאם היו שתי עיסות נפרדות, שבכל אחת מהן יש שיעור חיוב חלה, ובא להפריש מזו על זו, כשנצטרפו בכלי אחד אין צריך נגיעה ביניהן; אבל אם לוקח מעט מעיסה קטנה כדי לקרוא על מעט זה שם חלה על העיסה הגדולה, צריך שיגיע בעיסה הגדולה כשקורא על מעט זה שם חלה; וכן כשעושה שתי עיסות קטנות, צריך צירוף כלי ונגיעה זו בזו (ספר התרומה פא-בג).

• יש מחלקים בין דבר שהוא מקפיד עליו שלא יתערבו לשאינו מקפיד, שבדבר שהוא מקפיד צריך נגיעה דוקא, ואין צירוף כלי מועיל; אבל בדבר שאינו מקפיד, די בצירוף כלי ואין צריך נגיעה (סמ"ג עשין קמא, בשם ר"י; גליון תוס' נדה ז א; מרדכי פסחים רמז תקצט, בשם אבי העזר).

• ויש חולקים וסוברים שאין צריך לענין מוקף לא צירוף כלי ולא נגיעה, אלא שיהיו סמוכים זו לזו, ולא אמרו צירוף כלי ונגיעה ונשיכה אלא לענין צירוף לשיעור חיוב חלה כשאין בכל אחת מהעיסות לבד כשיעור (ראה ערך חלה), אבל לא לענין מוקף (רשב"א פסקי חלה שער ב; רא"ש חלה ד; רבנו ירוחם כא ג, בשם ר"י ברי"ה וריב"א; ר"ש חלה ב ד בתירוף ב; רבי עובדיה מברטנורא חלה ב ד; בית יוסף יו"ד שכג ב, לדעת הטור; שו"ע יו"ד שכג ב ורמ"א שכג א, לפירוש הנקודות הכסף שם בדעתו).

שליח יכול אדם לעשות שליח להפריש חלה (קידושין מא ב לגבי תרומה), ואם אמר לחברו שיפריש חלה מן הסתם כוונתו בתורת שליחות, ויכול להפריש למרות שלא עשאו שליח בפירוש. אם חברו אמר לו אני אפריש חלה מבצקך, ובעל הבית הרכין בראשו - נחשב שמנהו שליח (חזון איש מעשרות ז ס"ק טו; משפטי ארץ חלה ד ד). כשהשליח מפריש הוא מברך על הפרשת חלה (מאירי קידושין מא א; מגן אברהם תלב סק"ו; משנה ברורה שם ס"ק ט').⁸

סומא ושיכור הסומא והשיכור מפרישים חלה לכתחילה אף על פי שאין תורמים לכתחילה, מפני שאין בעיסה רע ויפה כדי שיכוונו ויפרישו מן היפה כמו בתרומה (רמב"ם בכורים ה טו; טושי"ע יו"ד שכג ב, ושי"ד סק"ד); וכל שכן בזמן הזה, שהחלה עומדת לשריפה (באור הגר"א יו"ד שכג סק"ח).

שלא ברשות אין מפרישים חלה בלא רשות בעל העיסה, כשם שהתורם שלא ברשות אינה תרומה (טושי"ע יו"ד שכג ג ובית יוסף).

אשה אשה רשאית להפריש חלה מהבצקות והמאפים שבביתה כל עוד לא מיחה בה בעלה (רמב"ם תרומות ד יב), וכן רשאית לעשות שליח לתרום (אור זרוע רכה; תרומת הדשן קפח; חלת לחם ז ז). וכן רשאית להפריש חלה מבצקות ומאפים שקונה אף שהתחייבו בחלה אצל המוכר (משפטי ארץ חלה ד ה והערה 15. וראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות).

בן משפחה בן גדול האוכל אצל אביו רשאי להפריש חלה מהמאכלים המשותפים לכל בני הבית אם אביו אינו מקפיד; ואם אוכל בנפרד משאר בני הבית יכול להפריש רק ממה שאוכל. וכן שכיר יכול להפריש חלה ממה שאוכל (רמב"ם תרומות ד יב; דעת קדושים שכג ב; משפטי ארץ חלה ד יז).

משרתת האחרונים נחלקו אם המשרתת שבבית יכולה ליטול חלה בלי רשות בעלת הבית:

• יש אומרים שיכולה להפריש, כיון שרגילה היא לפעמים שבעלת הבית נותנת לה רשות (שו"ת תרומת הדשן קפח, להבנת הרמ"א יו"ד שכג ג והט"ז שם סק"ב).

וכתבו האחרונים שבערב שבת, כשמנהג הנשים להקפיד על זה שכל אחת תיטול חלה, ונחשב בעיניהן לחיוב לעשות לחמים לכבוד שבת, לא תפריש המשרתת בלא ציווי בעלת הבית, אם אין חשש קלקול (ט"ז שם).

• ויש חולקים וסוברים שלא אמרו שהמשרתת תיטול חלה אפילו בכל ימות השבוע, אלא במקום שיש חשש קלקול בעיסה אם תמתין עד שתבוא בעלת הבית, אלא שאם יש קלקול ודאי אפילו אשה אחרת שאינה משרתת מותרת (ראה ערך זכין לאדם שלא בפניו), וכשיש רק חשש קלקול משרתת דוקא מותרת, אבל בלי חשש קלקול לא תיטול המשרתת בלי רשות. ומכל מקום בדיעבד אף הם מודים שהמשרתת שהפרישה, אפילו כשלא היה חשש קלקול, הפרשתה הפרשה (ב"ח יו"ד שכג, ושי"ד שם סק"ג, בהבנת דברי תרומת הדשן).

שותפים העושים עיסה בשותפות, אינם צריכים ליטול רשות זה מזה, אלא כל המפריש חלה מהם הרי זו חלה, כדין תרומה (בית יוסף ורמ"א יו"ד שכג ג).

8. וראה משפטי ארץ חלה ד ט, שמשגיח במאפיה יכול להפריש חלה אף

תבואת שנה זו על עיסה של תבואת שנה שעברה, ולא מן הישן על החדש (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בחדש וישן)¹¹.

איזהו חדש וישן שבחלה, שתי שדות - אחת הביאה שלישי לפני ראש השנה (ראה ערך הבאת שלישי), ואחת לא הביאה שלישי לפני ראש השנה, לענין חלה חשובה שנה אחת (ירושלמי חלה א ג. וראה באור הגר"א שם).

מהפטור על אין מפרישים מן הפטור על החיוב, ומן החיוב על החיוב הפטור, כדרך שאין מפרישים בתרומה ומעשרות (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בפטור וחיוב).

שעת הפרשה

זמן הפרשה מפרישים חלה מתחילת הלישה, שהיא כשיתן את המים ויתערב הקמח במים, שנאמר: ראשית עריסותיכם (רמב"ם בכורים ח ב; שו"ע יו"ד שכז ב). ואף על פי שאין עיקר חיוב חלה אלא אחר הגלגול בחטים, שהוא לדעת כמה ראשונים גמר הלישה (ראה ערך גמר מלאכה), מכל מקום מפרישים אחר הנתינה והעירוב במים, שזו כבר ראשית עריסותיכם (ראה ריב"מ"ץ ור"ש חלה ג א, וראה ראב"ד בהשגות שם). ובגדר הדבר נחלקו המפרשים:

• יש סוברים שהפרשה זו אינה אלא רשות, שיכולים להפריש משעת נתינת המים, אבל לא שעיקר המצוה כן, ואדרבה יותר טוב להמתין עד אחר גמר לישה, אלא שאם רצה למהר להפריש החלה בטהרה, וחושש שמא תיטמא העיסה, רשאי להפריש משעת נתינת המים (כסף משנה ורדב"ז בכורים ח ב, בדעת הרמב"ם; ר"ש חלה ג א; רא"ש חלה ה; טור יו"ד שכז).

ומהם שכתבו שזו תקנת חכמים בעיסה טהורה שתמהר להפריש כדי שלא תיטמא העיסה (ר"ש ורא"ש שם).

ויש שכתבו שבדיעבד אם עשה כן קיים ראשית עריסותיכם, אבל לכתחילה אין יפה לעשות כן (הראב"ד בהשגות בכורים ח ב).

• ויש חולקים וסוברים שעיקר המצוה לכתחילה הוא להפריש משעת נתינת המים, ולא אמרו לגלגל אלא לענין איסור טבל שמאז אסור לאכול ללא הפרשת חלה (ראה ערכו), אבל המצוה להפריש היא מנתינת המים (רמב"ם בכורים ח ב, לפי הבנת הראב"ד בהשגות בדעתו; מראה הפנים לירושלמי חלה ג א, בדעת הרמב"ם).

הניח העיסה עד שֶׁלש הכל ועירבה, ואחר כך הפריש - אין בכך כלום, ואף על פי שיש לחוש שמא תיטמא העיסה ונמצא מפריש חלה בטומאה (רמב"ם בכורים ח ג, ורדב"ז).

בזמן הזה שכל העיסות טמאות הן, ולא קיים החשש שתיטמא העיסה, טוב להמתין מלהפריש חלה עד אחר גמר לישה, שתיעשה כל העיסה גוף אחד (ספר התרומה פח; רשב"א פסקי חלה ג; שו"ע יו"ד שכז א).

לאחר אפיה אם לא הפריש החלה בצק, אלא אפה הכל, הרי זה מפריש מן הפת אחר האפייה (רמב"ם בכורים ו טו, ח ג; טוש"ע יו"ד שכז ה). ובצורת הפרשה נחלקו הפוסקים:

אלא שיש מהם סוברים שדוקא באינו מקפיד על תערובתם, אבל אם מקפיד, כטמאה וטהורה, צריך נגיעה (רשב"א ורא"ש ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא שם); ומהם שאינם מחלקים במוקף בין מקפיד לאינו מקפיד (רבנו ירוחם וטור ושו"ע ורמ"א שם, ראה בנקודות הכסף שם בדעתם)⁹.

בדיעבד שהפריש שלא מן המוקף, ההפרשה חלה והעיסה מתוקנת (פסקי חלה לתשב"ץ ז; ברכי יוסף יו"ד שכג ד; שו"ע הרב או"ח תנו יג; משנה ברורה שם שער הציון ס"ק יג)¹⁰.

הפרשה בטהרה

לא יעשה אדם עיסתו בטומאה לכתחילה, אלא יזהר וישתדל ויטהר הוא וכליו כדי להפריש חלה טהורה (חלה ב ג; רמב"ם בכורים ח יא).

בזמן הזה שכולנו טמאי מתים ואין לנו עיסה טהורה, יש מהאחרונים שכתב שמכל מקום מה שאפשר לתקן יש לתקן, ויטהר עצמו משאר טומאות, אלא שאם אינו יכול ליטהר יעשה בטומאה, ולא יעשה פחות מכשיעור, ולא אמרו הלכה כחכמים שיעשה פחות מכשיעור, אלא בזמן שהיתה טהרה מטומאת מת (רדב"ז שם).

ולא נראה כן מהפוסקים, שיצטרך לשמור בטהרה אף בזמן הזה (ראה ברא"ש הלכות חלה, ובטור ושו"ע שהשמיטו כל הדין שישמור בטהרה; רשב"א בפסקי חלה שער ב, והביאו בבית יוסף יו"ד שכד יד).

בעיסות שונות

שני מינים כל שבתרומה לא יתרום, ואם תרם אינה תרומה, כך בחלה, וכל שבתרומה לא יתרום מזה על זה כך בחלה, שנאמר: כְּתֻרֹמֶת גֵּרֶן פֶּן תְּרִימוּ אֹתָהּ (במדבר טו כ) - שניהם שוים (רמב"ם בכורים ה יד; שו"ע יו"ד שכג א, וביאור הגר"א ס"ק טו).

אין מפרישים חלה ממין על שאינו מינו (תוספתא חלה (ליברמן) ב ד, והביאו בתוס' מנחות ע ב ד"ה תנא, ור"ש כלאים א א, ורא"ש חלה א), כדרך שאין תורמים תרומות ומעשרות מזה על זה (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בשני מינים).

לפיכך אם לש עיסה מכל מין ומין מחמשת המינים החייבים בחלה, שהם חטים ושעורים וכוסמין ושבולת שועל ושיפון (ראה ערכים: חלה; דגן), ויש בכל אחת מהעיסות כשיעור של חיוב חלה ורוצה להפריש מזו על זו, אין מפרישים אלא על מינו (תוס' ור"ש ורא"ש שם; טוש"ע יו"ד שכד ב). כיצד, אין מפרישים חטים על שום אחד משאר המינים, ולא מאחד משאר המינים על חטים; וכוסמין ושיפון מפרישים מזה על זה, וכן שבולת שועל ושעורים מפרישים מזה על זה (טוש"ע שם).

ואף על פי שאם אין באחד מהמינים לבד כשיעור, ולשם ביחד, מצטרפים יותר מזה, כגון חטים שמצטרפים עם כוסמין, וכוסמין עם כולם וכיוצא (ראה ערך חלה), הרי זה לפי שהחיוב תלוי בעיסה, וכל שהעיסות דומות - מצטרפות; אבל כשיש בכל אחת מהעיסות כשיעור, ובא להפריש מזו על זו, צריך שיהיה דומה לתרומה, שאין מפרישים ממין על שאינו מינו, אפילו שהעיסות דומות (ט"ז יו"ד שכד סק"ג, ושי"ך סק"ח).

חדש וישן אין מפרישים מן החדש על הישן, דהיינו מעיסה של

11. וראה טורי אבן ראש השנה טו ב, ומלא העומר חלק ב שכז א, שכתבו שלדעת התוס' מהתורה מפרישים חלה מהחדש על הישן, ורק מדרבנן אין מפרישים.

להפריש מבצק שבידו על קמח ולהתנות שתחול הפרשה כשיעשו מהקמח בצק. 9. וראה משפטי ארץ חלה ה כא, דיני הפרשה מן המוקף למעשה. 10. וראה ערך חלה: בחלת חוץ לארץ, על דיני מוקף בהפרשת חלה בחלת חוץ לארץ.

חמץ, לכן צריך בערב שבת להזהיר בני ביתו על כך (שו"ת כנסת יחזקאל כג, וראה משנה ברורה רס ס"ק יג).

ומכל מקום כיון שכבר נהגו כל ישראל מדורות ראשונים להפריש דוקא קודם אכילה, שמא ישכח אחר כך (ראה ערך חלה: בחלת חוץ לארץ), לכן טוב לזיזר ולשאול אם הפרישו חלה (שו"ע הרב או"ח רס ה, ובקונטרס אחרון שם)¹⁴.

ביום טוב ביום טוב מותר להפריש חלה מעיסה שנילושה היום (ביצה לו א; רמב"ם יום טוב ג ח; טושי"ע או"ח תקו א), שכיון שהיום חל חיובה, וחכמים התירו ללוש עיסה ביום טוב ולאפותה כדי לאכול פת חמה, לא גזרו על הפרשת חלה (רש"י שם ט א ד"ה גלגל).

החלה שמפריש ביום טוב היא מוקצה ואסור לטלטלה, ומכל מקום בעודה בידו יכול להניחה בכל מקום שירצה. ואסור לשרוף את החלה ביום טוב אלא יניחנה עד אחר יום טוב, ואז ישרוף אותה או יאבדה (שו"ע תקו ד, ומשנה ברורה ס"ק כט, לא).

נילוש מאתמול גלגל עיסה בערב יום טוב נחלקו אמוראים אם יכול להפריש ממנה חלה ביום טוב:

רבה אמר שמפריש ממנה חלתה ביום טוב; ואבוה דשמואל אמר שאין מפריש ממנה חלתה ביום טוב (ביצה ט א).

בדעת רבה נחלקו הראשונים:

• יש מפרשים שלא התיר רבה אלא בחלת חוץ לארץ, שלפי שמוותר להיות אוכל והולך ואחר כך מפריש (ראה ערך חלה: בחלת חוץ לארץ) אינו נראה כמתקן, שהרי לא היה עליה שם טבל כלל, והיה יכול לאכול גם קודם לכן, אבל בחלת ארץ ישראל - אסור (המאור ביצה ט א; ראב"ד בהשגות לר"י ביצה שם, ובהשגותיו לרמב"ם יום טוב ג ח; מאירי ביצה שם; רא"ש ביצה א ג).

• ויש חולקים וסוברים שרבה מתיר אף בחלת ארץ ישראל (רמב"ן במלחמות ביצה ט א; תוס' שם ד"ה גלגל).

לדעה זו יש מפרשים שלא התיר רבה אלא בגלגל עיסה מערב יום טוב ולא גמר לישתה עד שחשכה, אבל אם גמר לישתה מבעוד יום אף הוא מודה שאסור (תוס' שם; ספר התרומה פד; רשב"א ביצה ט א).

להלכה נחלקו הראשונים: יש פוסקים כרבה (תוס' ביצה שם; המאור שם; ספר התרומה פד; ראב"ה יום טוב תשל; ראב"ד יום טוב ג ח); ויש פוסקים הלכה כאבוה דשמואל (ר"ח ביצה יג א; ר"י ביצה ט א; רמב"ן במלחמות שם; רשב"א שם; שו"ע או"ח תקו א).

• יש מי שסובר שאם אינו רוצה להפריש מכל לחם ולחם, אלא מאחד על כולם על ידי צירופם (ראה לעיל: מן המוקף), צריך להפריש לחם שלם, ולא פרוסה, כי חלה פירושה עוגה, ולכן יכול להפריש חתיכה מן העיסה לעשות עוגה, או מן האפוי עוגה שלימה, אבל אם מפריש מכל אחד ואחד לחוד די שיפריש פרוסה (אור זרוע חלה רכו, בשם תשובות הגאונים; שו"ת מהרש"ל נח).

• יש חולקים, וגם אין נוהגים כן, אלא שוברים חתיכה ממצה ומפרישים על הכל (ראה אור זרוע חלה רכו; חק יעקב תנו ס"ק טו; שו"ת בית אפרים או"ח מד).

• ויש שכתב שאף המצריכים מצה שלימה לא אמרו כן אלא בארץ ישראל, אבל בחלת חוץ לארץ שאוכל והולך ואחר כך מפריש (ראה ערך חלה: בחלת חוץ לארץ) אף הם מודים שמותר אף בפרוסה (בית אפרים שם)¹².

הפריש מהקמח המפריש חלתו מהקמח אינה חלה, ושאר העיסה חייבת בחלה; ואותו הקמח שהפריש לשם חלה אם יש בו כשיעור חיוב חלה ועשהו עיסה, הרי זה מפריש ממנו חלה, כשאר כל קמח חולין (חלה ב ה; רמב"ם בכורים ח א; טושי"ע יו"ד שכו א).

במה דברים אמורים, כשאמר שיחול עליה שם חלה בעודו קמח, אבל המפריש קמח ואומר כשתיעשה עיסה יחול עליה שם חלה - דבריו קיימים (סמ"ג עשין קמא, בשם הרא"ם; טור יו"ד שכו, בשמו; שו"ע שם א).

שיפת החלה את החלה צריך לשרוף (רמב"ם בכורים ה ט; שו"ע יו"ד שכב ד), אם קשה לו לשרפה יכול לקברה או לעטפה היטב ולהשים בפח האשפה (שו"ת הרדב"ז ב תשלא; חזון איש מעשרות ז ס"ק יג; מצות הארץ יב ב, בשם החזון איש; משפטי ארץ חלה ה כ)¹³.

בשבת ויום טוב

בשבת אסרו חכמים להפריש חלה בשבת, כדרך שאסרו להפריש תרומות ומעשרות בשבת (ראה ביצה לו ב, לו א. וראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בשבת ויום טוב).

לפיכך יש מהראשונים שהיו אומרים לאנשי ביתם בערב שבת עם חשכה: הפרשתם חלה? (תשב"ץ קטן ב, בשם מהר"ם מרוטנבורג; טור שו"ע או"ח רס ב).

וכתבו האחרונים שבימינו אין נוהגים כן בחוצה לארץ, לפי שחלת חוץ לארץ אוכל והולך ואחר כך מפריש, מלבד בערב פסח שחל להיות בשבת, שאי אפשר בתקנה זו, שהחלה שישאיר היא

מקבל טומאה, ואז אין לשרוף את החלה אלא לקברה או לעטוף היטב ולהשליך לאשפה. וכתב עוד שאם נדבק מהבצק של החלה ליד צריך להורידו ולצרפו לחלה, ומה שאי אפשר להוריד אפשר לשטוף בכיור. ¹⁴ וראה רמ"א אורח חיים רמב א ומשנה ברורה סק"י, ש"ך יו"ד שכד ס"ק כה, שנהגו הנשים ללוש בעל ערב שבת שיעור חלה ולהפריש חלה, והוא מכוון שבת.

¹² וראה משפטי ארץ חלה ה יח, שבזמן הזה כיון שמותר להפריש מהרעע על היפה, כשמפריש לאחר אפייה יכול להפריש מחלק שנחרך קצת, ובלבד שיהיה ראוי לאכילה ולא ישרף לגמרי. ¹³ וראה משפטי ארץ שם, שאפשר לשרוף את החלה על המבער של הכיריים, או לעטפה היטב בנייר כסף ולשרפה בתוך התנור. וכתב שם שאם החיטים לא נלתנו והבצק נאפה עם ביצים או מיצי פירות ללא מים אינו

הַפְּרִשָּׁת תְּרוּמוֹת וּמַעֲשָׂוֹת¹

מצות הרמת חלקים מהפירות לשם חלות קדושת תרומות ומעשרות עליהם ולהתרת הנשאר באכילה

הפרקים:

• המצוה	• בשני מינים
• הברכה	• בפטור וחיוב
• הראוי להפריש	• במחשבה
• הסדר ושינויו	• באומד ובמידה
• ביפה ורע	• השיעור
• בטמא וטהור	• הפרשה בבת אחת
• מן המוקף	• קביעת מקום
• מן הגמור	• בשבת ויום טוב
• בחדש וישן	• לצורך שבת ויום טוב

סיכום תמציתי

המצוה

מצות עשה להפריש את הראשית מזרע הארץ ומפרי העץ מגידולי ארץ ישראל לכהן, ונקרא תרומה גדולה. אחר שהפריש תרומה גדולה מצות עשה להפריש אחד מעשרה מן הנשאר ללוי, ונקרא מעשר ראשון. אחר שהפריש מעשר ראשון מצות עשה להפריש אחד מעשרה מהנשאר, ונקרא מעשר שני. מעשר זה הוא לבעליו, ואוכלים אותו בירושלים. ובשנה שאין מעשר שני נהג מפריש אחר מעשר ראשון מעשר אחר לעניים, ונקרא מעשר עני. ומעשר ראשון שלקח הלוי מצות עשה להפריש ממנו אחד מעשרה לכהן, והוא הנקרא תרומת מעשר. ליום וכהנים מפרישים מעשר ראשון כדי להפריש ממנו תרומת מעשר, וכך הכהנים מפרישים שאר תרומות ומעשרות לעצמם.

מצוות אלו נמנו במנין המצוות לחמש מצוות עשה מיוחדות.

הפרשת תרומה ומעשרות כתבו הראשונים שאינה מצוה חיובית המוטלת עליו, ואין אדם חייב לעשר פירותיו אלא אם כן אוכלם או מוכרם, שנהנה מהם; ויש חולקים וסוברים שמצות הפרשת תרומות ומעשרות חובה היא אפילו אם אינו רוצה לאכול מן התבואה עדיין, והרי זו מצוה כשאר המצוות.

מצות תרומות ומעשרות נוהגת רק בארץ ישראל ובזמן שכל יושביה עליה, ולכן בזמן הזה החיוב הוא מדרבנן כיון שאין כל יושביה עליה; ויש אומרים שאין צריך שיהיו כל יושביה עליה, ואף בזמן הזה החיוב הוא מהתורה. יש אומרים שגם בזמן הזה צריך לתת תרומה ומעשר ראשון לכהן, שגם כיום הכהנים בחזקתם.

הברכה

המפריש תרומות ומעשרות מברך תחילה, כדרך שמברכים על כל המצוות. ובין שמפריש תרומה, או תרומת מעשר, ובין שמפריש מעשר ראשון, או מעשר שני, או מעשר עני - מברך.

בנוסף הברכה נחלקו הפוסקים: יש סוברים שצריך לברך ב-ל': להפריש תרומה או מעשר; יש סוברים לברך: על הפרשת; ויש מחלקים שאם מפריש לעצמו מברך להפריש, ואם מפריש לאחרים מברך על הפרשת. אף המפריש במחשבה, על ידי שנותן עיניו בצד זה ואוכל בצד אחר צריך לברך על הפרשתו. תרם ולא בירך - תרומתו תרומה.

מברך קודם שיפריש, ואם הפריש ולא בירך, אינו חוזר ומברך.

אף על פי שכל ברכות המצוות צריך לברכם מעומד, בהפרשת תרומות ומעשרות אפשר לברך מיושב.

הראוי להפריש

האילים והשיכור והערום והסומא ובעל קרי לא יתרמו לכתחילה, ואם תרמו - תרומתם תרומה. ובזמן הזה שהתרומה הולכת לאיבוד מפני הטומאה, ואין להקפיד לתרום מן היפה, השיכור והסומא תורמים לכתחילה; אבל מעשר ללוי לא יעשרו, מפני שצריך שיעור ומדידה, ואינם יכולים לכוין המידה.

חמשה לא יתרמו, ואם תרמו אין תרומתם תרומה: החרש שאינו לא שומע ולא מדבר; והשוטה; והקטן; והתורם את שאינו שלו שלא ברשות בעלים; והגוי שתרם את של ישראל אפילו ברשותו.

הפועלים אין להם רשות לתרום שלא מדעת בעל הבית, ואם תרמו - אין תרומתם תרומה.

הסדר ושינויו

כשמפרישים תרומות ומעשרות מפרישים אותם על הסדר: בכורים תחילה לכל, ואחר כך תרומה גדולה, ואחר כך

מעשר ראשון, ואחר כך מעשר שני. כסדר הזה מפרישים בשנה ראשונה מן השמיטה ובשנה וברביעית ובחמישית; אבל בשלישית ובששית מן השבוע, אחר שמפרישים מעשר ראשון מפרישים מן השאר מעשר אחר ונותנים לעניים, ונקרא מעשר עני; ואין בשתי שנים אלו מעשר שני אלא מעשר עני. שנת השמיטה כולה הפקר, ואין בה לא תרומה ולא מעשרות, לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני.

המקדים תרומה לבכורים, או מעשר ראשון לתרומה, או מעשר שני לראשון, עובר בלא תעשה. ואף המקדים מעשר שני או מעשר עני למעשר ראשון בכלל אזהרה זו. לאו זה נמנה במנין הלאוין. עבר והקדים, אף על פי שעובר בלא תעשה, מה שעשה עשוי.

ביפה ורע

אין תורמים אלא מן היפה, בין בתרומה גדולה ובין בתרומת מעשר. אף כשמפרישים מעשר ראשון, אין מעשרים אלא מן המובחר. וגם מעשר עני צריך להפריש מהיפה. יש ממוני המצות שמנו מצוה זו במנין העשין, ויש שאינם מונים זה למצוה בפני עצמה. המפריש מן הרע על היפה יש עליו חטא.

להלכה כתבו הפוסקים שבזמן הזה שכל תרומה היא טמאה, והולכת לאיבוד אין להקפיד להפריש מן היפה, מלבד מעשר הניתן ללוי ולעני, שיש להקפיד להפריש מן היפה שהם מותרים אפילו בטומאה.

בזמן הזה כתבו האחרונים שתורמים לכתחילה מן הטמא על הטהור, שאין כאן הפסד כהן מאחר שכל התרומה נשרפת. אין תורמים תרומה גדולה אלא מן המוקף, דהיינו שיהיה מחובר ומקורב וסמוך לדבר שהוא תורם עליו; או שכל הפירות, התרומה והשיריים, יהיו מוקפים ומכונסים במקום אחד. תרומת מעשר ניטלת אף שלא מן המוקף.

אין תורמים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו.

אין תורמים מפירות שנה זו על פירות שנה שעברה, ולא מפירות שנה שעברה על פירות שנה זו.

אין תורמים ממין על שאינו מינו, ואם תרם אין תרומתו תרומה, והוא הדין במעשרות.

אין תורמים לא מן החיוב על הפטור, ולא מן הפטור על החיוב.

אפשר לתרום גם במחשבה. בגדר מחשבה זו נחלקו הראשונים: יש מפרשים שמחשבה זו היא דיבור, אבל רוב הראשונים מפרשים שהכוונה למחשבה ממש, שאם הפריש תרומה במחשבתו ולא הוציא בשפתיו כלום, הרי זו תרומה.

תרומה גדולה ניטלת באומד, ובפירוש הדבר נחלקו הראשונים: יש מן הראשונים מפרשים שניטלת אף באומד, אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שתרומה גדולה ניטלת דוקא מאומד.

השיעור

תרומה גדולה אין לה שיעור מן התורה, וחיטה אחת פוטרת את כל הכרי. מעשר ראשון יש לו שיעור מן התורה, והוא אחד מעשרה ממה שנשאר אחר שהפריש התרומה הגדולה. מעשר שני אף הוא שיעורו מן התורה, אחד מעשרה ממה שנשאר אחר שהפריש המעשר הראשון. וכן מעשר עני, בשנה שאין בה מעשר שני, שיעורו מן התורה אחד מעשרה. אף לתרומת מעשר שיעור מן התורה, אחד מעשרה ממעשר הראשון הניתן ללוי שהוא אחד ממאה מכל הכרי, מה שנשאר אחרי הפרשת תרומה גדולה.

חכמים נתנו שיעור לתרומה גדולה, וכמה שיעורה: עין יפה אחת מארבעים, עין בינונית אחת מחמשים, ועין רעה - דהיינו בני אדם קמצנים ופחותים - אחת מששים. בזמן הזה שהתרומה עומדת לשרפה מפני הטומאה, יש להפריש כל שהוא לכתחילה.

בשבת ויום טוב

אין מגביהים תרומות ומעשרות בשבת ויום טוב. אין תורמים ומעשרים בשבת ויום טוב אפילו כדי ליתנם לכהן בו ביום. אפילו על ידי קריאת שם באמירה בלבד, בלא שום מעשה בידים, אסור לתקן הטבל בשבת.

אין מעשרים את הדמאי אפילו ביום טוב שני של גלויות.

ראשון מהכתוב: וְכֹל מֵעֶשֶׂר הָאָרֶץ מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרִי הָעֵץ לֶה' הוּא (ויקרא כו ל). ספר המצות לרמב"ם עשה קכו. ובחינוך שצה הביא שני הכתובים).

אחר שהפריש מעשר ראשון מצות עשה להפריש אחד מעשרה מהנשאר, ונקרא מעשר שני, שנאמר: עֲשֹׂר תַעֲשֹׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת אֶרֶץ כְּנָעַן (דברים יד כב). מעשר זה הוא לבעליו, ואוכלים אותו בירושלים (רמב"ם מעשר שני א א, ב א: טושי"ע שם. וראה ערך מעשר שני).

ובשנה שאין מעשר שני נוהג (ראה להלן: הסדר ושינוי, סדר השנים למעשרות) מפריש אחר מעשר ראשון מעשר אחר לעניים, ונקרא

המצוה

הפרשת המעשרות מצות עשה להפריש את הראשית מזרע הארץ ומפרי העץ² מגידולי ארץ ישראל לכהן, ונקרא תרומה גדולה (ראה ערך תרומה), שנאמר: וְאִשִּׁית דְּגַנְךָ תִּירְשָׁךָ וְיִצְהָרְךָ וְגו' תִּתֵּן לוֹ (דברים יח ד). רמב"ם תרומות ב א).

אחר שהפריש תרומה גדולה מצות עשה להפריש אחד מעשרה מן הנשאר ללוי, ונקרא מעשר ראשון, שנאמר: כִּי אֶת מֵעֶשֶׂר כְּנִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָרִימוּ לַה' תְּרוּמָה נְתַתִּי לְלוֹאִים לְנַחֲלָה (במדבר יח כד. רמב"ם מעשר א א; טושי"ע יורה דעה שלא יט). ויש מונים מצות מעשר

והעץ, או בדגן תירוש ויצהר בלבד.

2. וראה ערך טבל, שיש מחלוקת אם מן התורה המצוה היא בכל פרי הארץ

ראשון לכהן, שגם כיום הכהנים בחזקתם (שו"ת מהרי"ט א פה, קמט; שו"ת רבי בצלאל אשכנזי ב).

יש אומרים שבזמן הזה שהכהנים עולים לתורה ולנשיאות כפים על פי עצמם ולא על פי עדות בבית דין, אינם מוחזקים כודאי כהנים, ואין חיוב לתת להם תרומה וחלה ומעשר ראשון, וכך המנהג ששורפים את התרומה (חזון איש שביעית ה ס"ק ד, יב); ויש אומרים שאין נותנים להם תרומה משום שכולם טמאים, וחוששים שיבואו לידי תקלה (שו"ת רדב"ז ב תשלא).

הברכה

חובתה המפריש תרומות ומעשרות מברך תחילה, כדרך שמברכים על כל המצות: אשר קדשנו במצותיו וציונו כו' (תוספתא

ברכות (ליברמן) ו יד; רמב"ם תרומות ב טז, מעשר א טז; טושי"ע יו"ד שלא עח). ובין שמפריש תרומה, או תרומת מעשר, ובין שמפריש מעשר ראשון, או מעשר שני, או מעשר עני - מברך (רמב"ם וטושי"ע שם).

ברכה זו של הפרשת תרומה ומעשר, אף על פי שמדובר בברכה, ככל ברכת המצות, הסמיכה חכמים על הכתוב האמור בודוי מעשר: לא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי (דברים כו יג), ואמרו: לא שכחתי מלברך ומלהזכיר שמך עליו (ספרי דברים כי תבא שג; מעשר שני ה יא; ברכות מ ב), דהיינו שלא שכח מלברך אשר קדשנו במצותיו וציונו להפריש תרומה ומעשר (רש"י ברכות שם ד"ה מלברך; רמב"ן בחשנות לספר המצות סוף שורש ח; ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא מעשר שני שם).

נוסחה בנוסח הברכה נחלקו הפוסקים:

• יש סוברים שצריך לברך ב-ל': להפריש תרומה או מעשר (תוספתא ברכות (ליברמן) ו יד; ירושלמי שם ט ג; ר"ן פסחים ז ע"ב; טושי"ע יו"ד שלא עח, שכח א).

• יש סוברים לברך: על הפרשת (ספר הישר לרבינו תם רנט; רא"ש פסחים א י, בשם רבינו תם; אור זרוע א קלט, בשמו).

• ויש מחלקים שאם מפריש לעצמו מברך להפריש, ואם מפריש לאחרים מברך על הפרשת (רמב"ם ברכות יא יב-יג. וראה ערך ברכת המצות).

הפריש ביחד היה מפריש תרומה ומעשר ביחד, אף על פי שברכותיהן אינן שוות לגמרי, שעל תרומה מברכים להפריש תרומה, ועל מעשר להפריש מעשר, כשמפריש שתיהן מברך להפריש תרומה ומעשר (תוספתא ברכות ו יט; רמב"ם מעשר א טז; שו"ע יו"ד שלא עח). והוא שהפרישם זה אחר זה מיד, ולא סח ביניהם (שו"ע שם).

לא בירך תרם ולא בירך - תרומתו תרומה, שהברכה היא מדרבנן ואינה מעכבת (ברכות טו א).

אבל לכתחילה לא יתרום מי שאינו יכול לברך; ולכן האילם והערום ובעל קרי - קודם שביטלו טבילת בעל קרי - לא יתרומו, מפני שאינם יכולים לברך (תרומות א ו; תוספתא תרומות (ליברמן) ג ב; רמב"ם תרומות ד ד, וכסף משנה; טושי"ע יו"ד שלא לב, ובית יוסף).

וכן חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום מפני שצריך להשמיע

מעשר עני, שנאמר: מִקְצֵה שְׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַהִיא וְהַנְחַתָּ בַּשְּׂעִרִיךָ וְכָא הַלְוִי וְגו' וְהִגֵּר וְהִיָּתוּם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בַּשְּׂעִרִיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ (דברים יד כח - כט); ועליו נאמר: פִּי תִכְלֶה לְעֵשֶׂר אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנַת הַמַּעֲשֵׂר וְנָתַתָּה לְלוֹוִי לְגֵר לִיָּתוּם וְלְאֱלֻמָּנָה וְאָכְלוּ בַּשְּׂעִרִיךָ וְשָׂבְעוּ וְגו' (שם כו יב. רמב"ם מתנות עניים ו ד; טושי"ע יו"ד שלא יט. וראה ערך מעשר עני).

ומעשר ראשון שלקח הלוי מצות עשה להפריש ממנו אחד מעשרה לכהן, והוא הנקרא תרומת מעשר, שנאמר: וְאֵל הַלְוִיִּם תִּדְבַּר וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם פִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם מֵאֵתְכֶם בְּנִתְּלַתְכֶם וְהִרְמַתֶּם מִמֶּנּוּ תְרוּמַת ה' מַעֲשֵׂר מִן הַמַּעֲשֵׂר (במדבר יח כו. רמב"ם תרומות ג יב; טושי"ע שם כ. וראה ערך תרומת מעשר).

לויים וכהנים לויים וכהנים מפרישים מעשר ראשון כדי להפריש ממנו תרומת מעשר, וכן הכהנים מפרישים שאר תרומות ומעשרות לעצמם, שנאמר: כֶּן תְּרִימוּ גַם אַתֶּם תְּרוּמַת ה' (במדבר יח כח), מפי השמועה למדו 'אתם' אלו הלויים, 'גם אתם' לרבות את הכהנים (רמב"ם מעשר א ג; טושי"ע יו"ד שלא סח).

במנין המצות מצוות אלו - תרומה, מעשר ראשון, מעשר שני, מעשר עני, ותרומת מעשר - נמנו במנין המצוות לחמש מצוות עשה מיוחדות (ספר המצות עשה קכו - וקל; סמ"ג עשין קלג - קסא; חינוך תקז - תעד); מלבד מצות הפרשת בכורים והבאתם למקדש, הקודמת לכולן, שמצוה להפרישם במחבור (ראה ערך בכורים); ומלבד מצות הפרשת חלה המאוחרת לכולם, שהיא מן העיסה (ראה ערך הפרשת חלה).

גדר המצוה הפרשת תרומה ומעשרות כתבו הראשונים שאינה מצוה חיובית המוטלת עליו, ואין אדם חייב לעשר פירותיו אלא אם כן אוכלם או מוכרם, שנהנה מהם (רש"י גיטין מז ב ד"ה מדאורייתא; רבי אברהם בן הרמב"ם בספר ברכת אברהם יד, בדעת הרמב"ם; מגן אברהם ח סק"ב, ראה חידושי רעק"א יו"ד א על הטי"ז ס"ק יז); אבל אם ירצה להניח פירותיו טבולים כל הימים ויאכל מפירות אחרים, הרשות בידו ואינו מבטל מצוה (רבי אברהם בן הרמב"ם שם), והרי זו כמצות שחיטה, שאם אינו רוצה לאכול בשר אין כאן מצוה לשחוט (ראה מגן אברהם שם, וחתם סופר גיטין מז ב, בדעת רש"י שם).

ויש חולקים וסוברים שמצות הפרשת תרומות ומעשרות חובה היא אפילו אם אינו רוצה לאכול מן התבואה עדיין, והרי זו מצוה כשאר המצות (ט"ז יו"ד א ס"ק יז; ביאור הגר"א או"ח ח סק"ב)³.

בזמן הזה מצות תרומות ומעשרות נוהגת רק בארץ ישראל ובזמן שכל יושביה עליה, ולכן בזמן הזה החיוב הוא מדרבנן כיון שאין כל יושביה עליה (רמב"ם תרומות א כו; סמ"ג עשין קלג; רמ"א יו"ד שלא ב).

ויש אומרים שאין צריך שיהיו כל יושביה עליה, ואף בזמן הזה החיוב הוא מהתורה (ראב"ד שם; ספר חרדים הקדמה למצות התלויות הארץ, בשם הרבה ראשונים)⁴.

נתינה לכהן יש אומרים שגם בזמן הזה צריך לתת תרומה ומעשר

מעשר ומעשר שני לאחר שהופרשו, ועל המצות והאיסורים שיש בהם; ערכים: הערמה, טבל, על הערמה כדי להפקיע חיוב הפרשת תרומות ומעשרות. 4. הבי"ח אבן העזר קנו טז, כתב שספק תרומה בזמן הזה להקל כיון שהיא

3. וראה ערך טבל, על איסור האכילה קודם שהופרשו התרומות והמעשרות; ערך תשלומי תרומה, על ההפרשה של תשלומי תרומה, לזר שאכל תרומה בשוגג; ערכים: תרומה, תרומת מעשר, על הקדושה שיש בתרומה ותרומת

שאינם יכולים לתרום מן המוכחר (ראה להלן: ביפה ורע), והם השיכור והסומא (ירושלמי תרומות א ד; פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש תרומות שם; רמב"ם תרומות ד ד).

ולכן בזמן הזה שהתרומה הולכת לאיבוד מפני הטומאה, ואין להקפיד לתרום מן היפה (ראה לקמן: ביפה ורע), השיכור והסומא תורמים לכתחילה; אבל מעשר ללוי לא יעשרו, מפני שצריך שיעור ומדידה, ואינם יכולים לכוין המידה (שו"ע יו"ד שלא לב, ושו"ך ס"ק סב) ⁵.

הפסולים חמשה לא יתרמו, ואם תרמו אין תרומתם תרומה: החרש שאינו לא שומע ולא מדבר (ראה ערך חרש); והשוטה (ראה ערכו); והקטן; והתורם את שאינו שלו שלא ברשות בעלים; והגוי שתרם את של ישראל אפילו ברשותו (תרומות א א; רמב"ם תרומות ד ב; טושי"ע יו"ד שלא ל) ⁶.

קטן בקטן נחלקו תנאים:

• ר' יהודה אומר שקטן תרומתו תרומה אף שלא הגיע לא לשנים ולא לסימנים, ואפילו בן שש ושבע, ואפילו שלא הגיע לחינוך (תרומות א ג, ור"ש ותוספות יום טוב; ירושלמי יבמות יג ב), אבל לכתחילה קטן לא יתרום (ר"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא תרומות שם).

• בשם ר' מאיר אמרו שקטן אין תרומתו תרומה עד שיביא שתי שערות (ירושלמי יבמות שם).

• ור' יוסי אמר עד שלא הגיע לעונת נדרים אין תרומתו תרומה, ומשהגיע לעונת נדרים תרומתו תרומה (נדה מו ב; ירושלמי יבמות שם) ⁷.

הלכה כר' יוסי שמשגהגיע לעונת נדרים תרומתו תרומה, ואפילו בתרומה של תורה, כשם שנדרו והקדשו קיימים (רמב"ם תרומות ד ה; טושי"ע יו"ד שלא לג, וט"ז ס"ק יח, ושו"ך ס"ק סג), שתרומה והקדש נדר אחד הוא שמקדיש בדיבורו שקורא עליו שם (רש"י נדה מו ב ד"ה תרומה). ויש מי שפוסק כר' מאיר שאין תרומתו תרומה (ביאור הגר"א יו"ד שלא עח) ⁸.

במעשר כל שאמרנו בהם לא יתרמו, ואם תרמו - תרומתם תרומה, כך במעשר אם הפריש מעשרותיו - מעשר; וכל שאין תרומתו תרומה, כך אין מעשרותיו מעשר (רמב"ם מעשר א ז; שו"ע יו"ד שלא עג), בין מעשר ראשון, ובין מעשר שני, ובין במעשר עני (רמב"ם מעשר שני א יב; שו"ע יו"ד שלא קכט) ⁹.

בגזל ולא נתייאושו הבעלים, כשם שאין הבעלים יכולים להקדישו, לפי שאינו ברשותו (ראה ערך דבר שאינו ברשותו), כך אינם יכולים לעשותו תרומה (ירושלמי בכורים א ב).

וכתבו האחרונים שאף משלו על הדבר שאינו ברשותו אינו יכול לתרום (אור שמח גולה ואבדה ה ד) ¹⁰.

הפועלים הפועלים אין להם רשות לתרום שלא מדעת בעל הבית (תרומות ג ד; רמב"ם תרומות י ד; טושי"ע יו"ד שלא מב; בית יוסף יו"ד שכה ג), ואם תרמו - אין תרומתם תרומה (תוספתא תרומות (ליברמן) א ח) ¹¹.

על הזמן של עונת הנדרים. ⁸ וראה ערך גוי, על הפרשת גוי מפירות של עצמו, או מפירות ישראל; וערך מומר, על מומר, אם תרומתו תרומה. ⁹ וראה ערך שליחות, על התורם את שאינו שלו בשליחות בעלים; ערך זכין לאדם שלא בפניו, על התורם משלו על של חברו אם צריך דעתו; ערך דיבור, על ביטול השליחות קודם שתרם השליח. ¹⁰ וראה ערכים: יאוש; שנוי; שנוי השם, על הגנב והגזלן אימתי קונים הפירות שתהא תרומתם תרומה. ¹¹ וראה משפטי ארץ מעשרות ט ז, בענין הפרשת תרומות ומעשרות במשגיחי כשרות.

הברכה לאזנו, והוא אינו שומע (תרומות א ב; ברכות טו א; רמב"ם וטושי"ע שם).

יש מן הראשונים שכתבו שמי שנולדה בו החרשות אחר שהיה שומע, או שנשתתק אחר שהיה מדבר, מותר לתרום לכתחילה (פירוש המשניות לרמב"ם תרומות א ו); ויש שכתבו שחזרו בהם אותם ראשונים ולא חילקו בדבר (רדב"ז תרומות ד ד).

הפריש אף המפריש במחשבה, על ידי שנותן עיניו בצד זה במחשבה ואוכל בצד אחר (ראה להלן: במחשבה) צריך לברך על הפרשתו (רא"ש עבודה זרה ד ט).

זמנה מברך קודם שיפריש, שכל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן (רמב"ם תרומות ב טז, ושם מעשר א טז; שו"ע יו"ד שלא עח, ושו"ך ס"ק קז).

אם הפריש ולא בירך, אינו חוזר ומברך (רמב"ם ברכות יא ו, ולא חילק בין עתיד לקרות שם לאינו עתיד).

ויש מן הראשונים סוברים שאין הדברים אמורים אלא בשאינו עתיד לקרות שם לתרומה אחר ההפרשה, ואז הוא צריך לברך קודם שיפריש, אבל אם עתיד לקרות לה שם, צריך לברך אחר ההפרשה קודם שיקרא לה שם (שאלתות עג, וראה העמק שאלה סק"ג; הלכות חלה לרמב"ן בסופו; פסקי חלה לרשב"א בסופו; הלכות חלה שבתש"ב ב רצא ו).

בשני אנשים באחד מברך והשני תורם נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שאינו יכול זה לברך וזה לתרום (אור זרוע א שסז; באור הגר"א יו"ד א ס"ק לג), ואינו דומה לשאר ברכות המצות שאף על פי שיצא - מוציא את אחרים (ראה ערך ברכות), לפי שכל המצות צריך לעשות בגופו דוקא, ואי אפשר על ידי אחר, אבל תרומה אפשר לעשות על ידי אחר, ואם כן זה שיעשה המצוה הוא יברך, ולא נחלק המצוה לזה והברכה לזה (ט"ז יו"ד א ס"ק יז).

• ויש סוברים שאחר יכול לברך וזה יתרום (בית יוסף יו"ד א, בדעת הרא"ש; שו"ע יו"ד ז, לגבי שחיטה).

מיושב אף על פי שכל ברכות המצות צריך לברכם מעומד (ראה ערך ברכת המצות), בהפרשת תרומות ומעשרות אפשר לברך מיושב (חלה ב ג; רמב"ם בכורים ה יא; טושי"ע יו"ד שכה א), לפי שאין ההפרשה מצוה חיובית, ואינה אלא לתקן מאכלו (מגן אברהם או"ח ח סק"ב).

הראוי להפריש

הפסולים האילים והשיכור והערום והסומא ובעל קרי לא יתרמו לכתחילה לכתחילה, ואם תרמו - תרומתם תרומה (תרומות א ו; רמב"ם תרומות ד ד; טושי"ע יו"ד שלא לב).

וכתבו הראשונים, שלא יתרום אחד מהם בשום פנים, ולא יחשוב שכיון שתרומתו תרומה יש להקל בדבר (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

הטעם שלא יתרמו לכתחילה, יש מהם מפני שאינם יכולים לברך, והם האילים והערום ובעל קרי (ראה לעיל: הברכה); ויש מהם מפני

מדרבן. והחזון איש דמאי ט כא, כתב שבכל דבר שעיקרו מהתורה יש להחמיר בספקו גם כשהוא מדרבן. ⁵ וראה כרם ציון אוצר התרומות הלכות פסוקות יט ב, שלכתחילה יש להבין את נוסח ההפרשה. ושם לו, בשם הגרש"ז אויערבאך שמי שאינו מבין כלל וחושב שאומר תפילה בעלמא לא חלה ההפרשה אף בדיעבד, וכן כתב במנחת שלמה א לו בהערה. ובדרך אמונה תרומות ג ציון ההלכה תנח, הסתפק באופן זה אם חלה התרומה. ⁶ וראה ערך אפוטרופוס, על הפרשת אפוטרופוס מפירות היתומים. ⁷ וראה ערך מופלא הסמוך לאיש,

בן שכיר ואשה הבן והשכיר והעבד והאשה תורמים על מה שהם אוכלים, אבל לא יתרמו על הכל, שאין אדם תורם דבר שאינו שלו (תוספתא תרומות (ליברמן) א ו; רמב"ם תרומות ד יב; שו"ע יו"ד שלא מו).

הבן כשאוכל עם אביו (רמב"ם ושו"ע שם), והאשה בעיסתה, הרי אלו תורמים, מפני שהם ברשות (תוספתא שם; רמב"ם שם; שו"ע שם מא); שמן הסתם הרי זה כאילו הרשם בעל הבית לתרום על הכל (קרית ספר תרומות ד; באור הגר"א יו"ד שכח סק"ט). ולא אמרו שאינם תורמים אלא על מה שהם אוכלים בלבד, אלא בבן כשאינו אוכל אצל אביו, והאשה בפירותיה של בעלה (מנחת בכורים לתוספתא שם).

וכתבו האחרונים שאשה נשואה יכולה לתרום אף על קדורה שמבשלת (חזון איש מעשרות ז ס"ק טו), ויכולה להפריש אף מכל הפירות שבבית העומדים לאכילה, אבל לא על מה שעומד למסחר (משפטי ארץ ט סק"ז, בשם הגר"ש אלישיב, והגר"נ קרליץ).

האשה כמה שהיא רשאית לתרום, היא אף נותנת רשות לשלוחה לתרום (מאירי יבמות פה ב; ערוך לנר שם פו א, בדעת הרמב"ם)¹².

אורח המזמין את חברו שיאכל אצלו, והאורח אינו מאמינו על המעשרות, רשאי המוזמן לתקן את מה שהוא אוכל (ראה דמאי ז א; רמב"ם מעשר ט ז)¹³.

תרומת מעשר ישראל תרומת מעשר, שמצוה על הלוי שיפריש ממעשר הראשון (ראה לעיל: המצוה), נחלקו תנאים אם ישראל יוכל להפרישה, קודם שנתן את המעשר ללוי:

- אבא אלעזר בן גמלא אומר שיש רשות לבעל הבית לתרום תרומת מעשר (גיטין לא א), ונראה מדברי הראשונים שאף מצוה היא לישראל לתרום תרומת מעשר לדעת אבא אלעזר (תוס' גיטין שם ד"ה אין, ותוס' הרא"ש שם).
 - חכמים סוברים שהלוי בלבד מפריש תרומת מעשר ולא הישראל (ריטב"א גיטין שם; שו"ת מהרי"ט א פה, בדעת ה"ש).
- אף להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים שיש לישראל להפריש תרומת מעשר וליתנה לכהן, ויתן המעשר ללוי אחר שיפריש ממנו תרומתו, שהיא מעשר מן המעשר (רמב"ם תרומות ג יב; ראב"ד בהשגות שם כ; סמ"ג עשין קלד)¹⁴.

• ויש פוסקים שאין הישראל יכול להפריש (שו"ת מהרי"ט א פה)¹⁵. למעשה יש מהאחרונים שכתבו שלכתחילה ימנע הישראל מלהפריש תרומת מעשר, אלא אם כן בשעת הדחק (ברכי יוסף יו"ד שלא יב; שערי צדק בנינת אדם י ב. וראה להלן: הפרשה בבת אחת, שבזמן הזה נוהגים ישראל להפריש תרומה ותרומת מעשר כאחת אף לכתחילה)¹⁶.

הסדר ושינויו

סדר ההפרשה כשמפרישים תרומות ומעשרות מפרישים אותם על הסדר: בכורים תחילה לכל, ואחר כך תרומה גדולה,

ואחר כך מעשר ראשון, ואחר כך מעשר שני (רמב"ם תרומות ג כג). כסדר הזה מפרישים בשנה ראשונה מן השמיטה ובשניה וברביעית ובחמישית; אבל בשלישית ובששית מן השבוע, אחר שמפרישים מעשר ראשון מפרישים מן השאר מעשר אחר ונותנים לעניים, ונקרא מעשר עני; ואין בשתי שנים אלו מעשר שני אלא מעשר עני (רמב"ם מתנות עניים ו ד; טושי"ע יו"ד שלא יט).

שנת השמיטה כולה הפקר' ואין בה לא תרומה ולא מעשרות, לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני (רמב"ם מתנות עניים ו ה; שו"ע יו"ד שלא יט. וראה ערך שמטה).

בחוץ לארץ בחוץ לארץ, שאין בה שמיטת קרקע, במקומות שגזרו בהם להפריש תרומות ומעשרות (ראה ערך טבל באיזו ארצות הסמוכות גזרו, ואם נתבטלה הגזרה בזמן הזה. וראה ערכים: בבל; חוץ לארץ) יש חילוקי דינים:

בבבל תיקנו נביאים שיעשו מעשר שני; במצרים תיקנו זקנים שהיו אחר עזרא להפריש מעשר עני, כדי שיסמכו עליה עניים שבארץ ישראל בשביעית (ידים ד ג; רמב"ם מתנות עניים ו ה; טושי"ע יו"ד שלא יט).

בעמון ומואב נחלקו תנאים: ר' טרפון אמר שמפרישים מעשר עני; ור' אלעזר בן עזריה אמר שמעשרים מעשר שני. להלכה נמנו וגמרו שמפרישים מעשר עני, וכן היתה קבלה מהלכה למשה מסיני (ידים שם; רמב"ם וטושי"ע יו"ד שם).

בפירות גוי גוי שמכר פירות שביעית שלו בארץ ישראל לישראל, וישראל גמר מלאכתם, שחייבים בתרומות ומעשרות (ראה ערכים אין קנין לנכרי; גמר מלאכה)¹⁷, ומפרישים מהם מעשר עני, כדין עמון ומואב (כפתור ופרח מז, והובא בבית יוסף יו"ד שלא; רמ"א יו"ד שלא יט; ברכי יוסף שם י, בשם רדב"ז), שאם במצרים שקרובה לארץ ישראל אמרו מעשר עני, כל שכן בארץ ישראל עצמה (באור הגר"א שם ס"ק נט).

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שמפרישים מעשר שני (ראה תוס' רי"ד ראש השנה טו א).

שנוי הסדר המקדים תרומה לבכורים, או מעשר ראשון לתרומה, או מעשר שני לראשון, עובר בלא תעשה, שנאמר: מְלֹאָתָךְ וְדַמְעֶךָ לֹא תֵאַחַר (שמות כב כח; מכילתא משפטים מסכתא דכספא יט; תרומות ג ו; רמב"ם תרומות ג כג), ודרשו: מלאתך אלו הבכורים, הניטלים מן המלאה (מכילתא שמות שם), שהיא חובה המוטלת עליך כשתתמלא תבואתך להתבשל (רש"י על התורה שם); ודמעך, זה התרומה (מכילתא שם; תמורה ד א), ולפי שהיא מדמעת ועולה באחד ומאה (ראה ערך בטול אסורים) הוציאה הכתוב בלשון דימוע (רש"י תמורה שם ד"ה זו), ואמרה תורה לא תאחר, דהיינו לא תשנה את סדר הפרשתם לאחר את המוקדם ולהקדים את המאוחר (רש"י על התורה שם).

הלכה זו, אבל ממה שכתבו ביו"ד שלא כח, הרוצה להפריש תרומה ותרומת מעשר כאחד כו' מוכח שסוברים כדעת הרמב"ם. 15. וראה דברי אמת קונטרס חלה, ובברכי יוסף יו"ד שלא יב, שהאריכו בדעת מהרי"ט. וראה מעדני ארץ תרומות ג יב. 16. בענין נאמנות על המעשרות בזמנינו, ראה ערך דמאי, וראה משפטי ארץ מעשרות פרקי מבוא עמ' 22. וראה שם עמ' 28 בענין נאמנות משגיחי כשרות. וראה שם עמ' 33, בשם הגר"ש אלישיב, שבעל נפש יפריש תרומות ומעשרות גם כשקונה מחנות שיש בה השגחה, וכן כתבו המנחת יצחק ט קט, והדרך אמונה מעשר יד א ביאור ההלכה ד"ה הלוקח. 17. וראה

וראה שם יג וס"ק כא, בענין מפעלים ורשתות ומחסני שיווק שהם בבעלות משותפת, שיש לדון מי הבעלים שבידם למנות שליח להפריש תרומות ומעשרות, ובמקום שהמנהל הממונה בכחו לקבוע את נהלי העבודה אף בדברים שבממונו, מסתבר שהוא יכול גם למנות שליח להפריש תרומות ומעשרות, וכך דעת הגר"ש אלישיב. 12. וראה ערך הפרשת חלה, על זכות האשה בהפרשת חלה. 13. וראה ערך דמאי, על התנאי שיכול האורח להתנות מערב שבת כדי שיפריש בשבת; וערך פועלים, על פועל האוכל אצל בעל הבית שאינו מאמינו על המעשרות, שרשאי לעשר את מה שהוא אוכל. 14. הטור והשו"ע השמיטו

וְדַמְעָךָ לֹא תֵאָחֵז, שאין זה אלא מצוה לכתחילה להקדים הפרשת המעשר כדי שיתן הלוי תרומת מעשר, או מפני שכך הוא הסדר שכתבה תורה (מנחת חינוך רפד סק"ג).

ביפה ורע

בתרומה אין תורמים אלא מן היפה (תרומות ב ו; רמב"ם תרומות ה א; טושי"ע יו"ד שלא נב), שנאמר: מְכַל מִתְּנִיכֶם תְּרִימוּ אֶת כָּל תְּרוּמַת ה' מִכָּל חֶלְבֹו אֶת מִקְדָּשׁוֹ מִמֶּנּוּ וְאֶמְרַתְ אֱלֹהִים בְּהִרְמִיכֶם אֶת חֶלְבֹו וְנִחְשַׁב לְלוֹיִם וְגו' וְלֹא תִשְׂאוּ עֲלֵיו חֶטָּא בְּהִרְמִיכֶם אֶת חֶלְבֹו מִמֶּנּוּ (במדבר יח כט - לב), ודרשו: מכל חלב, ולא מהגרוע (תמורה ה א).

הכתוב הראשון מכל מִתְּנִיכֶם תְּרִימוּ – מדבר בתרומה גדולה (ראה ספרי במדבר קכא); והכתוב השני וְאֶמְרַתְ אֱלֹהִים בְּהִרְמִיכֶם אֶת חֶלְבֹו – מדבר בתרומת מעשר, והרי זו אזהרה ללוים שלא יהיו תורמים אלא מן המובחר (ספרי שם קכב), שביין בתרומה גדולה וביין בתרומת מעשר לא יתרמו אלא מן היפה (רמב"ן בהוספות למצות עשה ט).

במעשר אף כשמפרישים מעשר ראשון, אין מעשרים אלא מן המובחר (רמב"ם מעשר א יג; שו"ע יו"ד שלא עה), שנאמר: בְּהִרְמִיכֶם אֶת חֶלְבֹו מִמֶּנּוּ וְנִחְשַׁב לְלוֹיִם כְּתִבּוּאֶת גֶּרֶן וְכְתִבּוּאֶת יָקֵב, כשם שמעשר שמפרישים הלוים הוא מן החלב שבו, כך מעשר שמפרישים ישראל מן הגורן ומן היקב הוא מן החלב שבו (רמב"ם שם).

גם מעשר עני צריך להפריש מהיפה (שו"ע יו"ד שלא נב, ט). ויש מהאחרונים שמצדד לומר שבמעשר עני ובמעשר שני, שלא מצינו לימוד מיוחד, אין קפידא שיעשר מן היפה (מנחת חינוך בסוף הספר עשין הנוספים ט סק"ב).

במנין המצות יש ממוני המצות שמנו מצוה זו במנין העשין: שנצטוינו בהפרישנו תרומה שנפריש אותה מן היפה או מן השוה, לא מן הרע על היפה, ועל זה נאמר מְכַל מִתְּנִיכֶם תְּרִימוּ וְגו' מִכָּל חֶלְבֹו; וכן כשיפריש הלוי תרומת מעשר לא יפריש מן הרע, שנאמר וְאֶמְרַתְ אֱלֹהִים בְּהִרְמִיכֶם אֶת חֶלְבֹו. ואינה נמנית במצוה אחת עם מצות הפרשת תרומה, לפי שהתורם מן הרע על היפה כיון שתרומתו תרומה כבר קיים מצות ראשית דגנך וגו' תתן לו, אבל עבר על עשה זה שנצטוה להרים חלבו ממנו (רמב"ן ספר המצות בעשין הנוספים ט).

ויש שאינם מונים זה למצוה בפני עצמה (הרמב"ם בספר המצות והסמ"ג והחינוך ועוד), לפי שאינה אלא אחד מהפרטים אשר נאמרו במצות הפרשת תרומה; ואף על פי שאם הפריש מן הרע על היפה כבר קיים מצות הפרשה, הרי לכתחילה אסור לו לעשות כן, וכל מצות עשה שבתורה הן מצות לעשותן לכתחילה, וההפרשה בלבד אינה מצוה לכתחילה אלא בהצטרף עמה שיפריש מן היפה (מגלת אסתר עשין הנוספים ט).

כהן המפריש כהן המפריש תרומה משלו, שהיא לעצמו, יש מן האחרונים שכתב שאף הוא צריך להפריש מן היפה, שמה שנוטל התרומה לעצמו הרי זה בגדר מתנה שנותנה לעצמו (צפנת פענח כלאים דף ב סוף עמ"א).

האיסור המפריש מן הרע על היפה יש עליו חטא, וכן אמרו: מנין אתה אומר שאם הפרשתם אותו שלא מן המובחר שאתם

ואף המקדים מעשר שני או מעשר עני (ר"ש סיריליאנו על הירושלמי במשנה שם) למעשר ראשון בכלל אזהרה זו, שאף מעשר ראשון יש בו דמע, בתרומת מעשר שבו, וכל שישנו בכלל דימוע הרי הוא בלא תאחר (רש"י תמורה שם ב א ד"ה מפני).

האיסור לאו זה נמנה במנין הלאוין (ספר המצות לא תעשה קנד; סמ"ג לאוין רנ; חינוך עב); ונחלקו אמוראים אם לוקה על לאו זה:

יש סוברים שלוקה; ויש סוברים שאינו לוקה (תמורה ד א – ב, ותוסי ד"ה וכל).

להלכה פסקו הראשונים שאינו לוקה (רמב"ם תרומות ג כג).

עבר והקדים עבר והקדים, אף על פי שעובר בלא תעשה, מה שעשה עשוי (מכילתא משפטים מסכתא דכספא יט; תרומות ג ו; תמורה ד א; רמב"ם תרומות ג כג; טושי"ע יו"ד שלא כז).

בודוי מעשר שינה בסדר ההפרשות, הרי זה מעכב בודוי מעשר [מצות הודאת האדם לפני ה' אחת לשלש שנים שהוציא את כל המעשרות כתיקונם], שכן הוא אומר בודוי: כָּכָל מְצֻרְתְךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי (דברים כו יג), הא אם הקדים מעשר שני לראשון אינו יכול להתוודות (מעשר שני ה יא; רמב"ם מעשר שני יא יג. וראה ערך ודוי מעשר).

בבת אחת קרא שם למעשר ראשון ולמעשר שני בבת אחת, עובר בעשה - שהיה לו להקדים ראשון לשני, וזה שקרא שם בבת אחת, לא הקדים; אבל בלא תאחר אינו עובר, שבבת אחת הרי לא איחר (תוסי' תמורה ד א ד"ה ואיתמר; ר"ש דמאי ז ו); ואם הקדים המאוחר עובר בלאו ועשה (ירושלמי דמאי ז ו, והובא בתוסי' ר"ש שם).

יש שכתבו שאין איסור להפריש בבת אחת, כיון שאינו מקדים המאוחר לקודם, והכתוב אומר לא תאחר (קרית ספר תרומות ג, ואף הרמב"ם השמיט הירושלמי ולא הזכיר שעובר בעשה).

הפקעת התרומה עבר והקדים את המאוחר, יש מהאחרונים שכתבו הואיל והפרשת תרומה ומעשרות ישנה בשאלה לחכם וחוזרת לטבלה (ראה ערך שאלה), לכן מצוה עליו להישאל על הפרשתו, כדי שלא יעבור על האיסור (מנחת חינוך עב סק"ד; חזון איש דמאי ד ד"ה נראה).

בתרומת מעשר המקדים תרומת מעשר למעשר ראשון, כתבו הראשונים שאף בדיעבד אין תרומתו תרומה (ר"ש בכורים ב ג; כסף משנה מעשר ט ו; משנה למלך מעשר ח ג; באור הגר"א יו"ד שלא ס"ק קיח; שו"ת מהר"י"ט א כה); ולא מפני הלאו של לא תאחר האמור בשינוי סדר המעשרות, אלא מפני שאם אין מעשר לא יכולה להיות תרומת מעשר, שהרי היא נקראת בתורה מעשר מן המעשר (כסף משנה שם).

יש מן הראשונים סוברים שתרומת מעשר שהפרישה קודם מעשר ראשון, התרומה חלה (חינוך רפד ומנחת חינוך סק"ג, בדעת רש"י; רמב"ם מאכלות אסורות י כ, לפירוש הרדב"י שם)¹⁸, אבל לכתחילה אינו רשאי להפרישה קודם המעשר (רמב"ם מעשר ט ו; רדב"י מאכלות אסורות שם); ואפילו בדמאי, שמוותר להקדים בו מעשר שני לראשון, אינו רשאי להקדים תרומת מעשר למעשר ראשון (רמב"ם שם ה-ו).

וכתבו האחרונים שאם עבר והקדים, אינו עובר בלאו של מְלֹאֲתָךְ

גוי יש חיוב תרומות ומעשרות כשמירחם ישראל. 18. וכך כתבו הר"י קורקוס ערכים: שמיטה; פירות שביעית, על מחלוקת הפוסקים אם בפירות שביעית של

הלכה כחכמים (רמב"ם תרומות שם, ובפירוש המשניות שם).

בטמא וטהור

טמא על אין תורמים מן הטמא על הטהור (תרומות ב ב; רמב"ם הטהור תרומות ה ח), ונחלקו הראשונים בפירושו:

יש מהראשונים מפרשים הטעם משום הפסד כהן (רש"י פסחים לג א ד"ה אין, יבמות פט א ד"ה אין; מאירי פסחים שם; ר"ש תרומות ב ב; פירוש א' בשנות אליהו תרומות שם); ויש מפרשים מפני שזהו מן הרע על היפה (תוסי' יבמות שם, בשם ר"י; מאירי יבמות שם; פירוש ב בשנות אליהו).

אף תרומת מעשר אין תורמים מן הטמא על הטהור (ירושלמי תרומות ב א; רמב"ם שם).

במעשר ראשון יש מהאחרונים שכתב שמותר להפריש מן הטמא על הטהור, מפני שנאכל בטומאה (אחיעזר יו"ד לח ז).

עבר ותרים עבר ותרים, מן התורה לדברי הכל תרומתו תרומה כדין התורם מן הרע על היפה (יבמות פט ב). ומדרבנן נחלקו

תנאים:

• ר' יוסי אומר בין בשוגג ובין במזיד תרומתו תרומה כדין התורם מהרע על היפה (תוספתא תרומות (ליברמן) ג יט; מנחות כה ב; ירושלמי תרומות א ב).

• וסתם משנתנו וכן ר' יהודה סוברים בשוגג תרומתו תרומה, במזיד לא עשה ולא כלום (תרומות ב ב), ואף על פי שמן הרע על היפה אף במזיד תרומתו תרומה, כאן החמירו, לפי שאין תרומה טמאה ראויה לאכילה כלל, מה שאין כן שאר רעה ראויה קצת (תוסי' יבמות פט א ד"ה אין, מנחות כה ב ד"ה במזיד; ר"ש תרומות שם).

בפירוש לא עשה ולא כלום נחלקו אמוראים:

• רב חסדא אמר לא עשה ולא כלום כל עיקר, שאפילו זה שהפרישו לתרומה חוזרת לטבלה, שאם אתה אומר שזו נשאת תרומה ויחזור ויתרום מן הטהור, שמא יפשע ולא יפריש שהרי אנו רואים שאדם זה מזיד הוא לעשות איסור (יבמות פט א, ותוסי' שם ד"ה מזיד). ואף על פי שמן התורה היא תרומה ואסורה לזר, וחכמים מוציאים אותה לחולין, יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה ולעשות תרומתו חולין (יבמות שם ב).

• ורב נתן ב"ר אושעיא אמר שלא עשה ולא כלום לתקן את השיריים, אבל זה שהפריש הוא תרומה כיון שמן התורה תרומתו תרומה, ויחזור ויתרום מן הטהור (יבמות פט א-ב).

הלכה כרב נתן (רמב"ם תרומות ה ח; רשב"א וריטב"א יבמות שם).

בזמן הזה הזו כתבו האחרונים שתורמים לכתחילה מן הטמא על הטהור, שאין כאן הפסד כהן מאחר שכל התרומה נשרפת (שו"ת נודע ביהודה תנינא אה"ע קמב).

מן המוקף

תרומה גדולה אין תורמים תרומה גדולה אלא מן המוקף (חלה א ט; רמב"ם תרומות ג יז; טושי"ע יו"ד שלא כה), דהיינו שיהיה מחובר ומקורב וסמוך לדבר שהוא תורם עליו (רש"י נדה עא ב ומקפת; סוטה ל א ד"ה ונותנת); או שכל הפירות, התרומה והשיריים, יהיו

בנשיאת עון, תלמוד לומר ולא תשאו עליו חטא (ספרי במדבר קכב; תמורה ה א, ורש"י ד"ה קמ"ל), שאם תרימו את חלבו לא תשאו חטא, אבל אם תרימו את הרע שבו תשאו חטא (רש"י קדושין מו ב ד"ה בהרימכם; רמב"ם ספר המצות עשה קכט; רמב"ן ספר המצות לאוין הנוספים ז).

ואף כאן נחלקו מוני המצות: יש שמנאוהו במנין הלאוין (רמב"ן שם; רס"ג במנין המצות לא תעשה רטו); ויש שלא מנאוהו במנין המצות (רמב"ם וסמ"ג והחינוך ועוד), שאינו לאו ממש, אלא שלילת החיוב שלא תשאו עליו כשתוציאנה מן היפה, והרי זה כענין לאו הבא מכלל עשה, שאינו נמנה במנין הלאוין (רמב"ם בספר המצות עשה קכט; רש"י תמורה ה א ד"ה גרוע).

בזמן הזה להלכה כתבו הפוסקים שבזמן הזה שכל תרומה היא טמאה, והולכת לאיבוד (ראה ערך תרומה טמאה) אין להקפיד להפריש מן היפה (שו"ע יו"ד שלא נב, טג), שכל מה שתורם הרי הוא מן הרע (באור הגר"א שם ס"ק צה, לפי התוסי' יבמות פט א ד"ה אין); מלבד מעשר הניתן ללוי ולעני, שיש להקפיד להפריש מן היפה שהם מותרים אפילו בטומאה (שו"ע שם ובאור הגר"א שם ס"ק צו).

ומכל מקום פירות שהרקיבו עד שאינם ראויים לאכילת אדם אפילו בדוחק, אין להפריש מהם אפילו בזמן הזה (חזון איש דמאי טו סק"א).

קליפות פירות שקליפתם נאכלת כגון אפרסמון, תפוח, אגס, גזר, מלפפון, סלק, אפשר להפריש תרומה מקליפת הפרי עליו; אבל פירות שאין קליפתם נאכלת, כגון שקדים, אגוזים, תרמילי קטניות שאינם נאכלים, קליפת תפוז, אין להפריש מהקליפה גם בזמן הזה (חזון איש מעשרות א ס"ק לא; משפטי ארץ מעשרות ח כא) ¹⁹.

עבר ותרים עבר ותרים מן הרע על היפה, תרומתו תרומה (תרומות ב ו; רמב"ם ה ג; שו"ע יו"ד שלא נג), ובין שתרם במזיד מן הרע על היפה, ובין שתרם בשוגג, תרומתו תרומה (תוסי' יבמות פט א ד"ה אין).

יש מהראשונים שכתב שאם גילה דעתו שאינו מתכוין אלא ליפה, ונודמנה לו רעה - אינה תרומה כלל; ואם לא גילה דעתו בכך אלא שמכל מקום מן הסתם הוא סבור שהוא מן היפה ונמצאת מן הרעה, תרומתו תרומה ויחזור ויתרום, ואם כיוון לתרום מן הרעה - תרומתו תרומה, ואינו חוזר ותורם (מאירי קדושין מו ב).

בדמאי הקלו להפריש לכתחילה מן הרע על היפה, מכיון שבדיעבד אף בטבל ודאי תרומתו תרומה (בבא מציעא נו א, ותוסי' ד"ה הלוקח; ר"ש ורא"ש דמאי ה א).

כשהכהן מוחל אפילו אם הכהן מוחל על הפסדו, כתבו האחרונים שאסור לתרום מן הרע על היפה, שהרי זה איסור מן התורה בעצם, ולא משום הפסד כהן (תפארת ישראל תרומות א ד בועז סק"א, בשם רבי עקיבא איגר).

מדבר כל מקום שיש כהן שנותנו לו מיד (רש"י ברכות לט ב ד"ה המתקיים במקום) תורם מן היפה, וכל מקום שאין שם כהן תורם מן המתקיים, דהיינו שיתקיים עד שיגיע ליד הכהן, אף על פי שיש שם יפה שאינו מתקיים (תרומות ב ד, ובפירוש המשניות לרמב"ם; רמב"ם תרומות ה א); ר' יהודה אומר לעולם אינו תורם אלא מן היפה (תרומות שם).

ארץ שם כב, שכמו כן אין להפריש מעלי ירק שאין דרך לאכלם על הפרי, כגון

מעשר ט ג, וחזון איש דמאי א סק"ה, בדעת הרמב"ם. ¹⁹ וראה משפטי

נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, שנאמר: פְּדָגָן מִן הַגֶּרֶן וְכִמְלֹאָה מִן הַיֶּקֶב (במדבר יח כז), שהם דברים שנגמרה מלאכתם, מלמד שתורמים מן הגמור על הגמור.

כדיעבד אם תרמו מהגמור על שאינו גמור, או להיפך, או משאינו גמור על שאינו גמור, תרומתם תרומה, ואף על פי שקודם גמר מלאכה פטור מן המעשרות ואינו אסור משום טבל (ראה ערך גמר מלאכה), מכל מקום אם תרם, חלים התרומה והמעשרות (תרומות א י; רמב"ם תרומות ה ד; טושי"ע יו"ד שלא נד).

חומרתו איסור זה לתרום משאינו גמור - יש סוברים שהוא מן התורה (קרית ספר תרומות ה); ויש סוברים שהוא מדרבנן (לבוש יו"ד שלא נד; ש"ך שם ס"ק פב; תפארת ירושלים תרומות א סק"ג, בדעת ה"ש תרומות א ד), משום גזל השבט (ר"ש שם), או מפני שדומה למין על שאינו מינו (לבוש שם).

תרומת מעשר תרומת מעשר שהלוי מפריש מן המעשר, אף היא אינה ניטלת אלא מן הגמור, ועיקר הכתוב כדגן מן הגורן, שלמדים ממנו מן הגמור, בלוי נאמר, ותרומת מעשר מלמדת אף על תרומה גדולה (ירושלמי תרומות ב א).

גדר גמר מלאכה בגדר של נגמרה מלאכתו לענין הפרשה מן הגמור על הגמור נחלקו הדעות:

• יש סוברים שהוא אותו גמר מלאכה האוסר טבל באכילת עראי (ר"ש תרומות א ט); אלא שראיית פני הבית אינה מעכבת כאן, וכל שנגמרה מלאכתו למעשר, אף על פי שלא ראה פני הבית, מפרישים מזה על זה לכתחילה (שאגת אריה צג).

• ויש סוברים שגמר מלאכה ליאסר באכילת עראי וגמר מלאכה להפרשה מן הגמור חלוקים זה מזה (כסף משנה מעשר ג ח, בדעת הרמב"ם; מקדש דוד תרומות נה סק"ב; חזון איש מעשרות ג ס"ק כג).

מדברי סופרים אף על פי שמן התורה לעולם תרומתו תרומה (ראה לעיל), מדברי סופרים יש שאמרו שאינה תרומה, ויש שאמרו תרומתו תרומה ויחזור ויתרום.

תרם זיתים על שמן, וענבים על יין - אין תרומתם תרומה, והוא הדין שבלים על חטים (תרומות א ד; רמב"ם תרומות ה יח).

בזמן הזה, שאין לנו טהרה, כתבו האחרונים שלעולם אין צריך לחזור ולתרום, ושמן על זיתים, ויין על ענבים בימינו דינו כמו בשאר פירות בימיהם שאין צריך לחזור ולתרום (ר"ש סיריליאוי ירושלמי תרומות א ה. וכך משמע מטושי"ע יו"ד שהשמיטו כל דין זה).

בחדש וישן

ההלכה אין תורמים מפירות שנה זו על פירות שנה שעברה, ולא מפירות שנה שעברה על פירות שנה זו (תרומות א ה; תוספתא תרומות (ליברמן) ב ו; ראש השנה יב ב; רמב"ם תרומות ה יא;

מוקפים ומכונסים במקום אחד (פירוש המשניות לרמב"ם תרומות ד ג, חלה א ט). ולמדו הדבר מהכתוב: וְהִרְמַתְּם מִמֶּנּוּ (במדבר יח כו) - מן המוקף לו (רש"י סוטה שם, בשם ספרי; רמב"ן וריטב"א גיטין לא ב; רא"ש בכורים ב ה).

כיצד תרומה גדולה אינה ניטלת אלא מן המוקף, היו לו חמשים סאה בבית זה, וחמשים סאה בבית אחר, לא יפריש מאחד מהם שתי סאים על המאה, שנמצא מפריש ממקום זה על מקום אחר (רמב"ם תרומות ג יז; שו"ע יו"ד שלא כה).

אבל פירות המפוזרים בתוך הבית, או שתי מגורות שבבית אחד, תורם מאחד על הכל, וכן שקי תבואה, ועיגולי דבילה, וחביות של גרוגרות אם היו בהיקף אחד, תורם מאחד על הכל (תוספתא תרומות (ליברמן) ²⁰).

תרומת מעשר תרומת מעשר ניטלת אף שלא מן המוקף (בכורים ב ה; ירושלמי תרומות ב א; רמב"ם תרומות ג כ; רמ"א יו"ד שלא כד), שנאמר: מִכֹּל מַעֲשֵׂרְתֵיכֶם תְּרִימוּ תְּרוּמָה (במדבר יח כח - כט), אפילו מעשר אחד במדינה זו, ומעשר אחד במדינה אחרת - מפריש תרומה מאחד על הכל (ירושלמי ורמב"ם שם).

חומרתו דרשות אלו להצריך מוקף בתרומה ולא להצריך בתרומת מעשר, נחלקו בהם הראשונים:

• יש מהראשונים סוברים שהן דרשות גמורות, ודין מן המוקף בתרומה הוא מן התורה (תוסי' ביצה יג ב ד"ה כשם, יבמות צג ב ד"ה אלא; ספר הישר לרבינו תם גיטין צג; ר"ש בכורים ב ה).

• ויש חולקים וסוברים שכל דין מוקף אינו אלא מדרבנן, והדרשות אינן אלא אסמכתא (רמב"ן גיטין ל ב בפירוש א'; מאירי שם; השואל בתשובות הרשב"א א קכז; ריטב"א בבא מציעא לח, בשם רבינו רדב"ז תרומות ג כ, בדעת הרמב"ם).

בטעם שחכמים אסרו לתרום שלא מן המוקף - יש סוברים מפני שחוששים שמא באותה שעה אין התבואה שתורם עליה בעולם (תוסי' ורשב"א גיטין ל ב, בדעת רש"י; מאירי שם); ויש סוברים מפני שתרומה גדולה ניטלת באומד, ולא יוכל לכוין כשיעור אלא מן המוקף (ראב"ד בחשגות תרומות ג כ; לבוש יו"ד שלא כה; ש"ך שם ס"ק מט), ולכן תרומת מעשר, שניטלת במידה ובמשקל, תורמים אף שלא מן המוקף (לבוש שם כד); ועוד שמא ישכח ויעשה את המורם תרומה על מקום אחר (ראב"ד שם) ²¹.

עבר ותרום כדיעבד, אפילו תרומה גדולה שתרם שלא מן המוקף, תרומתו תרומה (רמב"ם תרומות ג יז; שו"ע יו"ד שלא כה).

בירק אף תרומת ירק, שהיא מדרבנן (ראה ערך טבל), צריכה מוקף (ראה תוספתא תרומות (ליברמן) ג ח; רמב"ם תרומות ג יט).

ואפילו בתרומת מעשר של דמאי יש מהראשונים סוברים שצריך מוקף (ר"ש חלה ג ו); ויש סוברים שהדמאי אין צריך מוקף (באור הגר"א יו"ד שלא ס"ק צב) ²².

מן הגמור

האיסור אין תורמים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא

ינענע את הכלי שבו המשקין. ²² ראה ערך הפרשת חלה: מן המוקף, על מוקף בחלה. וראה משפטי ארץ מעשרות יב ג והע' ו, בשם הגר"ש אלישיב, שהמחמיר להפריש תרומות ומעשרות גם מפירות שיש עליהם השגחה מוסמכת אין צריך להפריש מהמוקף.

²⁰ וראה ביאור הגר"א יו"ד שכה סק"ח, שפירש שהכלים צריכים ליגע זה בזה. וראה משפטי ארץ מעשרות יב ט-י, בענין מצרכים הנמצאים באריות סגורות. ²¹ וראה חזו"א דמאי טו סק"ב, שכתב שאף יקפיד שלא יטלטל וינענע את התרומה עד שיגמור את ההפרשה; וכן במשקין יקפיד שלא

חטים אחד, וכל מין תאנים וגרוגרות ודבילה אחד, ותורם מזה על זה (תרומות ב ד; תוספתא תרומות (ליברמן) ב ד; חולין קלו ב; רמב"ם תרומות ה ג; טושי"ע יו"ד שלא נג) ²⁴.

וכן כל מיני פולין ואגוזים ושקדים ורמונים אחד הם, ותורמים מזה על זה (תוספתא שם). זה הכלל: כל שהוא כלאים בחברו, לא יתרום מזה על זה, אפילו מן היפה על הרע; וכל שאינו כלאים בחברו, תורם מזה על זה (תרומות ב ו; רמב"ם וטושי"ע שם).

פירות הדר, כגון: תפוז אשכולית לימון קלמנטינה, הסתפקו האחרונים אם נחשבים מן אחד ותורמים מאחד על חברו, או שהם שני מינים ואין תורמים, ולכן יש להפריש מכל אחד בפני עצמו (חזון איש כלאים ג סק"ג).

לח ויבש אין תורמים מהלח על היבש, ולא מהיבש על הלח, ואם תרם - תרומתו תרומה (רמב"ם תרומות ה י; טושי"ע יו"ד שלא נג), וכתבו האחרונים הטעם לפי שדומה לשני מינים (ש"ך שם ס"ק פג).

כיצד, ליקט ירק היום, וליקט ממנו למחר, אין תורמים מזה על זה, אלא אם כן דרכו להשתמר שני ימים; וכן ירק שדרכו להשתמר שלשה ימים, כגון המלפפונות, כל שליקט בשלשה ימים מצטרף ותורם מזה על זה. וירק שדרכו להשתמר יום אחד בלבד וליקט בשחרית וליקט בערב, תורם מזה על זה (רמב"ם שם).

מינו ושאינו התורם ממין על מינו ושאינו מינו כאחת, כתבו מינו הראשונים שאין תרומתו תרומה. כיצד, היו לו חמשים סאה חטים וחמשים סאה שעורים בבית אחד, והפריש על הכל שתי סאים חטים, אינן תרומה (רמב"ם תרומות ה ג) ²⁵.

בפטור וחיוב

מחויב על אין תורמים לא מן החיוב על הפטור, ולא מן הפטור על הפטור (תרומות א ה; רמב"ם תרומות ה יב; טושי"ע יו"ד שלא נח).

ולפיכך אין תורמים מן הלקט ומן השכחה ומן הפאה ומן ההפקר; או מן הפירות שלא הביאו שליש (ירושלמי תרומות א א); או מן הפירות שנתרמה תרומתם על פירות שחייבים בתרומה, ולא עליהם מן הפירות החייבים; ולא מפירות הארץ על פירות חוץ לארץ ולא מפירות חוץ לארץ על פירות הארץ, ואם תרם אין תרומתו תרומה (תרומות שם; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד שם).

בחיוב דרבנן אין תורמים מדבר שהוא חייב מן התורה על דבר שהוא חייב מדרבנן; ואם תרם - תרומתו תרומה, ולא תיאכל עד שיוציא עליה תרומות ומעשרות; וכן אין תורמים מן המחוייב מדרבנן על החייב מן התורה, ואם תרם - תרומתו תרומה ויחזור ויתרום.

לפיכך תרם מעציץ שאינו נקוב, שאינו חייב מן התורה, על עציץ נקוב, החייב מן התורה (ראה ערך עציץ) תרומתו תרומה ויחזור ויתרום; תרם מעציץ נקוב על שאינו נקוב תרומה ולא תיאכל עד שיוציא עליה תרומות ומעשרות (דמאי ה י; רמב"ם תרומות ה יד, טו).

לקוח אין תורמים מן הלקוח, שאינו חייב בתרומה ומעשרות אלא מדרבנן (ראה ערך טבל), על מה שגדל בשדהו (טור יו"ד שלא; שו"ע שם סא).

טושי"ע יו"ד שלא נג), שנאמר: עֶשֶׂר תִּעְשֹׂר אֶת כָּל תְּבוּאָת יִרְעָף הַיָּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה (דברים יד כב) - מלמד שאין מעשרים משנה על חברתה. ודרשו: אין לי אלא מעשר שני שבו דיבר הכתוב, מנין לרבות שאר מעשרות, תלמוד לומר עשר תעשר (ספרי דברים קה; בכורות נג ב, ורש"י ד"ה מה מעשר; רמב"ם וטושי"ע יו"ד שם), ומאחר שלמדים מן הכתוב, גם אם עבר והפריש אינה תרומה (כסף משנה שם).

וכן נאמר בפרשת תרומת מעשר: וְהִרְמַתְּם מִמֶּנּוּ תְרוּמָתָהּ (במדבר יח כו), ודרשו: לא מן החדש על הישן, ולא מן הישן על החדש (ספרי דברים קכ; פירוש המשניות לרמב"ם תרומות א ה).

בפירות ירק ליקט ירק ערב ראש השנה עד שלא באה השמש, וחזר וליקט אחר שבאה השמש, אין תורמים ואין מעשרים מזה על זה, מפני שזה חדש וזה ישן, שאחד בתשרי הוא ראש השנה למעשרות תבואה וירקות (תוספתא תרומות (ליברמן) ב ו; רמב"ם תרומות ה יא; טושי"ע יו"ד שלא נג), ובירקות הולכים אחר לקיטה (רש"י ראש השנה יב א א ד"ה ליקט ירק. וראה ערך עונת המעשרות).

וכן בתבואה, שהולכים בה אחר הבאת שליש (ראה ערך הבאת שליש), תבואה שהביאה שליש לפני ראש השנה, אין מעשרים ממנה על זו שהביאה שליש אחר ראש השנה, וכן להיפך (ירושלמי חלה א ד).

וכן פירות האילן, שראש השנה שלהם הוא חמשה עשר בשבט, אם באו לעונת המעשרות קודם חמשה עשר בשבט, אין מפרישים מהם על אלו שבאו לעונת המעשרות אחר חמשה עשר בשבט, וכן להיפך (ראה תוספתא תרומות (ליברמן) ב ו; ראש השנה יד ב).

שדה שעושה פירות פעמיים בשנה, תורמים ומעשרים מזה על זה שלא הקפידה תורה אלא על היוצא שנה שנה (תוספתא תרומות (ליברמן) ב ו, ומנחת בכורים שם) ²³.

בזווי מעשר הפריש מן החדש על הישן, או מן הישן על החדש, הרי זה מעכב בוידוי מעשר, שכן הוא אומר: לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ (דברים כו יג), ודרשו: לא הפרשתי מן החדש על הישן, ולא מן הישן על החדש (ספרי דברים שב; מעשר שני ה יא. וראה ערך ודוי מעשר).

בשני מינים

אין תורמים ממין על שאינו מינו, ואם תרם אין תרומתו תרומה (תרומות ב ד; רמב"ם תרומות ה ב; טושי"ע יו"ד שלא נג), והוא הדין במעשרות (רמב"ם מעשר א ו, מעשר שני א יב), שנאמר: וְהִרְמַתְּם מִמֶּנּוּ (במדבר יח כו) - ולא ממין על שאינו מינו (ספרי במדבר קכ; פירוש המשניות לרמב"ם תרומות שם).

במנין המצות יש ממוני המצות האחרונים שחשבו הלכה זו למצות עשה, שיש מצוה לתרום ממין על מינו (ספר חרדים מצות עשה התלויות בארץ ואפשר לקיימן בזמן הזה יד).

ויש מי שכתב שאין בזה עברה, אלא שאין ההפרשה חלה ואין בדבריו כלום, והאיסור הוא על האכילה בלא הפרשה אחרת (חזון איש דמאי ב סק"ד).

גדר שני מינים היו לו שני מינים תאנים שחורות ולבנות, או שני מיני חטים, תורמים ומעשרים מזה על זה שכל מין

ויורקים, וכן אפרסק ונקטרינה, לפלל וגמבה, נחשבים מין אחד. ²⁵ וראה ערכים: הפרשת חלה; חלה, על הפרשת חלה ממין על שאינו מינו, ועל גדרי

²³ ראה ערך הפרשה חלה: בעיסות שונות, על חדש וישן בחלה; וערך בכורים, על חדש וישן בכורים. ²⁴ וראה משפטי ארץ מעשרות ח ב, שענבים שחורים

במעשרות אף בשאר מעשרות נחלקו הראשונים אם מחשבה מועלת:
 • יש סוברים שלא אמרו ניטלת במחשבה ונותן עיניו בצד זה ואוכל בצד אחר אלא בתרומה, אבל מעשר אינו ניטל במחשבה, אלא אם כן הפרישו (תוס' גיטין לא א ד"ה במחשבה; מאירי שבת קכז ב, בשם יש מפרשים; קרית ספר מעשר ז; ויש אומרים שאף לדעה זו מעשר ראשון שווה לתרומה לענין מחשבה, שכן נקרא מעשר ראשון בכתוב בשם תרומה: פִּי אֶת מַעְשֶׁר פְּגִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָרִימוּ לָהּ תְּרוּמָה (במדבר יח כד), ובמעשר שני ומעשר עני בלבד הוא שאין מחשבה מועלת (רש"י לתוס' גיטין שם).

• ויש חולקים וסוברים שאף בטבל ודאי מחשבה מועלת בכל המעשרות (שיטה מקובצת ביצה לה א; חזון איש דמאי טו סק"ה).
 דיבור ומעשה קריאת שם וקביעת מקום כדיבור בלבד, בלא הפרשה, כתבו הראשונים שמועלת אפילו במעשרות שלא נאמר בהם ונחשב (תוס' בכורות נט א ד"ה במחשבה; שו"ת מהרי"ט א כה).

וכן מועלת בכל המעשרות הפרשה במעשה, אפילו בלא קריאת שם כדיבור (תוספתא תרומות (ליברמן) ג ג; חזון איש דמאי טו סק"ה).
 בתנאי המפריש תרומה על תנאי, אם נתקיים התנאי הרי היא תרומה, ואם לאו אינה תרומה (רמב"ם תרומות ד יז).

באומד ובמידה

תרומה גדולה תרומה גדולה ניטלת באומד (ספרי קרח קכא; ביצה יג ב; ירושלמי תרומות א ד), ובפירוש הדבר נחלקו הראשונים:

• יש מן הראשונים מפרשים שניטלת אף באומד (רמב"ן גיטין לא א, בשם רבי אומרים; ריטב"א גיטין שם, בשם מורו; מאירי אבות א טז). והסבירו הראשונים שהרי לא נתנה בה תורה שיעור, וחכמים הם שאמרו שיעור עין יפה ורעה ובינונית, לפיכך באומד דיו, ואין צריך למדוד, שאפילו טעה ולא נתן כשיעור אין כאן איסור, שמן התורה חיטה אחת פוטרת הכרי (רש"י ביצה יג ב ד"ה מחשב).

• אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שתרומה גדולה ניטלת דוקא מאומד (תוס' גיטין לא א ד"ה וניטלת; רמב"ן גיטין שם; מאירי שם, בשם התוס'; רשב"א ביצה יג ב; רמב"ם תרומות ג ד; ראב"ד בהשגות שם; ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא והגר"א תרומות ז).

בטעם הדבר יש סוברים שגזרת הכתוב היא, שכן אמרו: מנין שאין תורמים לא במידה ולא במנין ולא במשקל, שנאמר 'ונחשב לכם תרומתכם', במחשבה אתה תורם ולא בדבר אחר (ירושלמי תרומות א ד), כלומר תרומה גדולה אינה ניטלת לכתחילה אלא מאומד (רמב"ן גיטין לא א, בפירוש א; קרית ספר תרומות ג).

ויש סוברים שמן התורה ניטלת אף במנין, ואפילו לכתחילה, וחכמים הם שאמרו לתרום לכתחילה באומד (רמב"ן גיטין שם, בפירוש ב; ראב"ד בהשגות תרומות ג ד), ומצוה לעשות כן כדי שיתרום בעין יפה, שמתוך שירא שלא יטול פחות נוטל בעין יפה (תוס' גיטין לא א ד"ה וניטלת; רמב"ן ומאירי גיטין שם, לשיטה ז).

• יש מהראשונים שכתבו שאסור לתרום תרומה גדולה במידה או במשקל ומנין לפי שלא נאמר בה שיעור (פירוש המשניות לרמב"ם

וכן לא יתרום מן הלוקח מנכרי על הלוקח מישראל, ואף על פי ששניהם אינם אלא מדרבנן, מכל מקום אין תורמים מזה על זה, לפי שיש יותר חיוב בלוקח מישראל מהלוקח מנכרי, ודומה לחיוב ופטור (בית יוסף שם; שו"ע יו"ד שם).

תלוש ומחובר אין תורמים מן המחובר על התלוש, ולא מן התלוש על המחובר (תרומות א ה, ותוספות יום טוב; רמב"ם תרומות ה ט; טוש"ע יו"ד שלא נה); והוא הדין מן המחובר על המחובר שאין תורמים.

כיצד, אמר פירות אלו תלושים עשויים תרומה ומעשרות על פירות מחוברים אלו, או פירות מחוברים אלו עשויים תרומה ומעשרות על פירות תלושים אלו, לא אמר כלום (תוספתא תרומות (ליברמן) ב ז, והובא בר"ש תרומות א ה; רמב"ם שם).

במחשבה

תרומה במחשבה אפשר לתרום גם במחשבה, שנאמר: וְנִחְשַׁב לָכֶם תְּרוּמַתְכֶם פְּדָגָן מִן הַגֶּזֶן (במדבר יח כז), במחשבה בלבד תהא תרומה (קידושין מא ב; גיטין ל ב - לא א; רמב"ם תרומות ד טז; טוש"ע יו"ד שלא מו). בגדר מחשבה זו נחלקו הראשונים:

• יש מפרשים שמחשבה זו היא דיבור, שאומר שני לוגים שאני עתיד להפריש הרי הם תרומה, ונקרא מחשבה מפני שאינו מוציא אותם בידו (רש"י בכורות נט א, ותוס' שם ד"ה אף בדעתו; תוס' ר"ד שבת קמב א).

• אבל רוב הראשונים מפרשים שהכוונה למחשבה ממש, שאם הפריש תרומה במחשבתו ולא הוציא בשפתו כלום, הרי זו תרומה (ר"ח ורשב"א שבעות כו ב; תוס' בכורות שם; רמב"ן ורשב"א וריטב"א גיטין לא א; אגודה גיטין ג מה; ר"ש תרומות ג ח; רמב"ם תרומות ד ז; טוש"ע יו"ד שלא מו).

• ויש מן הראשונים סוברים שצריך להפריש את התרומה בידו ממש, אבל אינו קורא שם אלא בלבד (ראב"ה יבמות תתקלו; שער המלך תרומות שם, בדעת הרמב"ם ורבינו תם. וראה שו"ת דבר אברהם א טז שדחה דבריו).

בתרומת מעשר בתרומת מעשר שנינו שלדעת אבא אלעזר בן גמלא אף היא ניטלת במחשבה (גיטין ל ב - לא א). וברעת חכמים נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שחכמים חולקים עליו וסוברים שאין מחשבה מועילה אלא בתרומה גדולה בלבד, ולא בתרומת מעשר (תוס' בכורות נט א ד"ה אף, בדעת רש"י בכורות שם; רמב"ן גיטין לא א; רשב"א קדושין מא ב, בשם יש מי שפירש; שיטה לא נודע למי קדושין שם, בשם אית דאמרי; ריטב"א גיטין שם, בשם תוס').

אלא שמהם סוברים שאין מחשבה מועילה לדעת חכמים בתרומת מעשר (שיטה לא נודע למי שם לפירוש ב); ומהם סוברים שאף לחכמים אם נטל ולא קרא לה שם, הרי זו מחשבה המועילה אף בתרומת מעשר (רשב"א קדושין שם, בשם יש מי שפירש; שיטה שם לפירוש א).

• ויש סוברים שאין חכמים חולקים על אבא אלעזר אלא לענין אומד (ראה ערך אומד), אבל לענין מחשבה מודים שמועילה אף בתרומת מעשר (תוס' בכורות שם; ריטב"א קדושין מא ב, בשם מורו; רשב"א ושיטה קדושין שם, בפירוש א).

תְּבוּאָתְךָ וְגו' וְכֹא הַלְוֵי וְגו' וְהִגֵּר וְהִזְתֹּם וְהִאֲלַמְנָה וְגו' (דברים יד כח - כט. רמב"ם מתנות עניים ד; טושי"ע יו"ד שם).

תרומת מעשר אף לתרומת מעשר שיעור מן התורה, אחד מעשרה ממעשר הראשון הניתן ללוי שהוא אחד ממאה מכל הכרי, מה שנשאר אחרי הפרשת תרומה גדולה (ראה דמאי ה א, ב, ובפירוש המשניות ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא), שנאמר: וְאֶל הַלְוִיִּם תִּדְבֹר וְגו' וְהִרְמַתֶּם מִמֶּנּוּ תְרוּמַת ה' מֵעֵשֶׂר מִן הַמַּעֲשֵׂר (במדבר יח כו. רמב"ם תרומות ג יב; טושי"ע יו"ד שלא כ).

מדרבנן חכמים נתנו שיעור לתרומה גדולה (חולין קלו ב; רמב"ם תרומות ג ב); וכמה שיעורה, עין יפה אחת מארבעים, עין בינונית אחת מחמשים, ועין רעה - דהיינו בני אדם קמצנים ופחותים - אחת מששים (תרומות ד ב; מאירי קדושין מא א).

כשאין כל תרומה שאין הכהנים מקפידים עליה, כגון תרומות מקפידים החרובים והכליסים, ניטלת לכתחילה אחד מששים (תוספתא תרומות (ליברמן) ה ו; ירושלמי בכורים ג א; רמב"ם תרומות ג א). בזמן הזה הזההתרומה עומדת לשרפה מפני הטומאה, יש להפריש כל שהוא לכתחילה (רמב"ם תרומות ג א; טושי"ע יו"ד שלא יט).

הפרשת תרומה ותרומת מעשר בבת אחת

בזמן הבית הרוצה להפריש תרומה ותרומת מעשר כאחת, נוטל אחד משלשים ושלושה ושליש ואומר: אחד ממאה ממה שיש כאן מכל החלק הרי זה בצד זה שהפרשתי חולין, כמו שהיו, והשאר תרומה על הכל. ומהחולין שיש כאן הרי זה בצד זה מעשר ראשון, ושאר מעשר דהיינו עוד תשעה חלקים סמוך לו. זה שעשיתי מעשר עשוי תרומת מעשר עליו (דמאי ה ב, ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא).

בזמן הזה הזההתרומה גדולה עומדת לשרפה, ויש לו להפרישה כל שהוא לכתחילה (ראה לעיל: השיעור), הרוצה להפריש תרומה גדולה ותרומת מעשר כאחת, מפריש אחד ממאה ומעט יותר, ואומר: אחד ממאה ממה שיש כאן הרי זה בצד זה שהפרשתי והרי הוא חולין, והנשאר ממה שהפרשתי, שהוא המעט היתר על אחד ממאה, הוא תרומה על הכל, והמעשר שראוי להיות למאה חולין הרי הוא בצד זה שהפרשתי, וזה הנשאר יותר על התרומה ממה שהפרשתי הרי הוא תרומת מעשר על הכל (רמב"ם תרומות ג כד; טושי"ע יו"ד שלא כח).²⁷

בימינו נהגו לומר בנוסח זה: יותר מאחד ממאה שיש כאן הרי הוא תרומה גדולה בצד צפוני, אותו אחד ממאה שיש כאן ועוד תשעה חלקים כמותו מצד פלוני של הפירות הרי הוא מעשר ראשון; ואותו אחד ממאה שעשיתי מעשר ראשון עשוי תרומת מעשר; ומעשר שני - או מעשר עני בשנת מעשר עני - בצד פלוני של הפירות (ראה סידור עולת ראייה עמי שני; חזון איש דמאי יב ב, בשם יש אומרים, וכתב שהוא נוסח מתוקן; ספר המעשר והתרומה עמי קכה).²⁸

קביעת מקום

הפריש תרומות ומעשרות ולא קבע להם מקום, כגון שאמר

תרומות א ז; רמב"ם תרומות ג ד); ויש שהסבירו שכיון שהתורה לא נתנה שיעור, אין לעשות בענין שנראה שהוא מקפיד על השיעור שלא צייתה תורה (כסף משנה שם).

מהמדוד תורמים את המדוד ואת השקול ואת המנוי, שמודד או והשקול מונה ושוקל את הטבל ומפריש ממנו התרומה מאומד (תרומות א ז, ורבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם תרומות ג ד).

להלכה יש סוברים שזו רשות למדוד הטבל (ראה חסדי דוד תרומות ג ד); ויש סוברים שמצוה היא (משנה ראשונה תרומות שם).²⁶

תרומת מעשר בתרומת מעשר נחלקו תנאים: אבא אלעזר בן גמלא אומר שניטלת באומד (ביצה יג ב); וכן ר' יוסי ברבי יהודה סובר שאף מעשר ראשון ניטל מאומד, שאף הוא קרוי בכתוב תרומה (בכורות נח ב, נט א); וחכמים חולקים וסוברים שתרומה גדולה בלבד ניטלת באומד (ביצה שם).

הלכה כחכמים, ואין מפרישים תרומת מעשר מאומד, אלא מדקדק בשיעורה, שהרי שיעורה מפורש בתורה, ואפילו בזמן הזה, שגם בזמן הזה יש שיעור לתרומת מעשר (רמב"ם תרומות ג י; טושי"ע יו"ד שלא כד, ובאור הגר"א ס"ק סה).

וכן מעשר אין מעשרים מאומד אלא במידה או במשקל ומנין, וכל המדקדק בשיעור משובח, והמרבח במעשרות - מעשרותיו מקולקלים (רמב"ם מעשר א יד; טושי"ע יו"ד שלא עו).

עבר והפריש תרומת מעשר מאומד לדעת חכמים שסוברים שאין מפרישים מאומד - יש סוברים שאין תרומתו תרומה (רמב"ן וריטב"א גיטין לא ב; רשב"א ביצה יג ב); ויש סוברים שבדיעבד אם הפרישה מאומד מה שעשה עשוי, ובלבד שלא יתכוין להרבות במעשר (תוס' בכורות נח ב ד"ה כשם; ר"ש תרומות א ז; מעשה רוקח תרומות ג י, בדעת הרמב"ם שם; שערי צדק י יא; ערוך השלחן העתיד סח ג).

כיצד מדקדק בשיעורה של תרומת מעשר, דבר שדרכו למדוד מודד, ודבר הנשקל שוקל, דבר שאפשר למנותו מונה (רמב"ם תרומות ג יא; טושי"ע יו"ד שלא כד).

השיעור

תרומה גדולה תרומה גדולה אין לה שיעור מן התורה, וחיטה אחת פוטרת את כל הכרי שנאמר: רֵאשִׁית דְּגַנְךָ (דברים יח ד) - אפילו כל שהוא, שהרי לא נתנה בה התורה שיעור (קדושין נח ב; ירושלמי תרומות ד ג; רש"י עבודה זרה עג ב ד"ה חטה; רמב"ם תרומות ג א; טושי"ע יו"ד שלא יט, ושי"ך ס"ק ל).

מעשרות מעשר ראשון יש לו שיעור מן התורה, והוא אחד מעשרה ממה שנשאר אחר שהפריש התרומה הגדולה, שנאמר: כִּי אֶת מֵעֵשֶׂר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו' נִתְּתִי לְלוֹיִם וְגו' (במדבר יח כד. רמב"ם מעשר א א; טושי"ע יו"ד שלא יט).

מעשר שני אף הוא שיעורו מן התורה, אחד מעשרה ממה שנשאר אחר שהפריש המעשר הראשון, שנאמר: עֵשֶׂר תַּעֲשֶׂר וְגו' (דברים יד כב. רמב"ם מעשר שני א א; טושי"ע יו"ד שם).

וכן מעשר עני, בשנה שאין בה מעשר שני, שיעורו מן התורה אחד מעשרה, שנאמר: מְקַצֶּה שְׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת כָּל מֵעֵשֶׂר

26. ראה ערך הפרשת חלה: השיעור, על הפרשת חלה באומד. 27. החזון איש ובשיעורי הגר"י קרליץ תרומות ג כד, כתב שלכתחילה ודאי יש לומר את הנוסח המפורט כיון שדברי החזון איש הם חידוש. 28. וראה ערך הפרשת

26. ראה ערך הפרשת חלה: השיעור, על הפרשת חלה באומד. 27. החזון איש דמאי טו ו, כתב שמי שאינו יודע את הנוסח, והוא בדרך ואינו יכול להשיג את הנוסח, יכול לומר כל ההפרשות וחילול מעשר שני יחולו כמו שכתוב בנוסח

יום טוב שני אין מעשרים את הדמאי אפילו ביום טוב שני של גלויות (ירושלמי דמאי ד א; רמב"ם מעשר יב ב).

התחייבו בשבת לא אמרו שאין מגביהים תרומה ביום טוב אלא כשנעשו הדישה והמירוח מערב יום טוב, וחל אז חיוב התרומה; אבל תבואה ופירות שבא להם החיוב של תרומה ומעשרות ביום טוב, ובאותו יום נעשו טבל - מפרישים (ביצה יג א, ורש"י ד"ה ופרכינן, שם לו א).

עבר והפריש עבר והפריש בשבת - מה שעשה עשוי, וניתקנו הפירות (תוספתא ביצה (ליברמן) ד ד; רמב"ם שבת כג טו; טושי"ע יו"ד שלט ד) ³⁰.

מערב שבת אדם עומד בערב שבת ואומר הרי זו תרומה למחר (ירושלמי דמאי ז ד, שבת יח א). וכן מותר לומר בערב שבת מה שאני עתיד להפריש למחר הרי הוא תרומה, ולמחר - בשבת - הוא מפריש (פירוש המשניות ור"ש טבול יום ד ד; רמב"ם מעשר ט ח).

וכן הדין במזמין את חברו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות, שעושה כן (דמאי ז א).

ואף בטבל ודאי הדברים אמורים שמתנה מערב שבת על מה שיפריש למחר - בשבת - ותנאי זה מועיל להתיר אחר כך ההפרשה בשבת; אלא שבדמאי מועיל אפילו על מה שביד חברו, ובודאי אינו מועיל אלא על מה שברשותו (ירושלמי דמאי ז א).

וכן פסקו הראשונים להלכה (רמב"ם מעשר ט ז; תוס' סוכה כג ב ד"ה שני; ר"ש דמאי ד ד).

וכתבו הראשונים שלדעת הסוברים שיש ברירה [דבר שאינו מבורר עכשיו ומתברר אחר כך, אם אנו אומרים שהוברר הדבר למפרע], יכול הוא להפריש התרומה בשבת לאחר אכילתו, ותחול התרומה למפרע, אבל לדעת הסוברים שאין ברירה, והלכה כמותם בטבל של תורה (ראה ערך ברירה), אין לו תקנה אלא אם כן הוציא אלו המתנות קודם אכילתו, וזה מותר בשבת בשביל התנאי שהקדים מערב שבת (פירוש המשניות לרמב"ם דמאי ז ה).

לצורך חול אינו מותר להפריש בשבת על ידי תנאי שמערב שבת אלא על מה שרוצה לאכול בשבת, אבל לא על המותר, שלצורך חול אסור להפריש בשבת (תוס' סוכה כג ב ד"ה שני; ר"ש ושנות אליהו דמאי ד ד; פירוש הרא"ש שם ז ד), בין בודאי ובין בדמאי (ר"ש שם).

לצורך שבת ויום טוב

לעונג שבת על הפסוק עֶשֶׂר תַּעֲשֶׂר וגו' לְמַעַן תִּלְמַד לְיִרְאַה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים (דברים יד כב - כג) דרשו חכמים: כל הימים, אפילו שבתות וימים טובים, כלומר הוי למד להיזהר שלא יבטל עונג שבת בשביל תיקון הטבל (בבמות צג א, ורש"י ד"ה כל; ירושלמי דמאי ז א). ונחלקו הראשונים מהו הדבר שהותר בהפרשת תרומה ומעשרות לצורך עונג שבת:

- יש מפרשים שהותר לתרום בערב שבת שלא מן המוקף (רבנו חננאל בתוס' יבמות צג ב ד"ה אלא; שו"ת הרשב"א א קכו; רמב"ן ורשב"א וריטב"א יבמות שם, בשם רבינו תם); ואף על פי שהחיוב להפריש מן המוקף הוא מן התורה (ראה לעיל: מן המוקף), התורה התירה איסור זה בשביל עונג שבת (שו"ת הרשב"א שם).

במעשה. ³⁰. וראה ערך שבת, על הקנס שקנסוהו כשעבר ותיקן במזיד.

תרומת הכרי הזה בתוכו ומעשרותיו בתוכו, תרומת מעשר זה בתוכו, נחלקו תנאים אם חלה התרומה:

ר' שמעון אומר קרא שם; וחכמים אומרים עד שיאמר בצפוננו או בדרומו (תרומות ג ה; תוספתא מעשר שני (ליברמן) ג יז).

בטעם חכמים אמרו, לפי שנאמר בתרומה ראשית, ולמדו שצריך שיהיו שייריה ניכרים, וכל שלא סיים מקום אין ניכר איזו תרומה ואיזו שייריה (ראה עירובין לו ב, ורש"י ד"ה אין; ר"ש תרומות שם), והוא הדין בכל המעשרות שכולם הוקשו לתרומה (ראה תוס' קדושין כו ב ד"ה מעשה, וריטב"א מכות יט ב).

אף הדמאי צריך סיום מקום (עירובין לו ב).

הלכה כחכמים (פירוש המשניות לרמב"ם, ורבי עובדיה מברטנורא תרומות ג ה). והאומר תרומת הכרי בתוכו ולא ציין המקום, לא אמר כלום, ואם אמר בצפוננו או בדרומו קרא שם (רמב"ם תרומות ג ח; טושי"ע יו"ד שלא כב).

וכן במעשר שני שאמר מעשר שני של פירות אלו פדוי במעות אלו, לא אמר כלום, ולא קבע מעשר, אבל אם קבע ואמר מעשר שני שלהם בצפון או בדרום מחולל על מעות אלו, הרי זה פדוי (רמב"ם מעשר שני ד יז; טושי"ע יו"ד שלא קלט).

שיריים ניכרים ראשית האמורה בתרומה, מובנה שהשיריים יהיו ניכרים, דהיינו שתהא מובדלת תרומה משייריה, שתהא היא נראית ראשית ואלו שייריה (עירובין לו ב, ורש"י ד"ה רבא אמר).

ולכן אמרו שהעושה כל גרנו תרומה לא עשה כלום, עד שישיר שם חולין (חלה ט ט; תרומות ד ה, ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא; חולין קלו ב).

בשבת ויום טוב

הפרשה אין מגביהים תרומות ומעשרות בשבת ויום טוב (ביצה לו ב; רמב"ם שבת כג ט, יד, יום טוב ד כו; טושי"ע או"ח שלט ד, תקכד א), ואף על פי שהיא מצוה, גזרו עליה משום שבות (ביצה לו ב - לו א), מפני שנראה כמתקן בשבת דבר שלא היה מתוקן (רמב"ם שבת שם); ועוד, מפני שזה דומה למקדיש אותם פירות שהפריש, ואין מקדישים בשבת, מפני שהוא כמקח וממכר (רמב"ם שם יד; מאירי שבת קמח ב).

אין תורמים ומעשרים בשבת ויום טוב אפילו כדי ליתנם לכהן בו ביום (ביצה לו א; ראב"ד בהשגות שבת כג ט).

קריאת שם אפילו על ידי קריאת שם באמירה בלבד, בלא שום מעשה בידים, אסור לתקן הטבל בשבת (ר"ש דמאי ז ד; תוס' ר"י שבת קמב א); ואף על ידי מחשבה בלבד אסור לתקן את הטבל בשבת (רשב"א גיטין לא א, בדעת רש"י; אגודה גיטין ג מה; באור הגר"א יו"ד שלא ס"ק צב).

ויש מהראשונים סוברים שבמחשבה מותר ליתן עיניו בצד זה ולאכול בצד אחר בשבת או ביום טוב אף בטבל גמור משום עונג שבת (שיטה מקובצת ביצה לה א; תוספות גיטין לא א ד"ה במחשבה, לפירוש מהר"ש"א שם ושער המלך תרומות ד טז; ראב"ן ביצה ט א) ²⁹.

בבין השמשות בבין השמשות אין מעשרים את הודאי, אבל מעשרים את הדמאי (שבת לד א; רמב"ם שבת כג טו; טושי"ע יו"ד או"ח רסא א), שכיון שרוב עמי הארץ מעשרים הם (ראה ערך דמאי) אינו דומה למתקן (רש"י שבת שם ד"ה אבל).

חלה: יחד עם תרומה ומעשרות, על הרוצה להפריש תרומה ומעשרות וחלה כאחת. ²⁹. וראה ערך מדומע, על העלאת המדומע בשבת במחשבה או

ועתיד לבוא (רש"י יבמות צג ב ד"ה אלא; רמב"ן וריטב"א שם; רמב"ן גיטין ל ב); אבל אין כאן היתר לשלא מן המוקף, מפני שהתרומה חלה לאחר שיבואו הפירות לרשותו, ואותה שעה יקיפנו, והרי זה מפריש מן המוקף (רמב"ן וריטב"א שם).

• ויש שכתבו שהדברים אמורים כשכבר נתרמה תרומה גדולה, ושאר מעשרות אינם צריכים מן המוקף (ראה לעיל: מן המוקף), אבל תרומה לא הותר להפריש משום כבוד שבת שלא מן המוקף, ואפילו תרומת מעשר למצריכים בה מן המוקף (באור הגר"א יו"ד שלא ס"ק קיח, בדעת הרמב"ם; ערוך לנר יבמות צג ב).

מצוה אחרת כתבו הראשונים שלא התירו לצורך שבת שלא מן המוקף אלא כשצריך לאכול אותם הפירות בשבת, אבל לא לצורך מצוה אחרת, ולכן לא התירו לתרום שלא מן המוקף לצורך עירובי תחומין, אף על פי שאין מערבים אלא לדבר מצוה (תוס' עירובין ל ב ד"ה לא; ריטב"א שם).

בערב שבת אחד משלשה הדברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה, הוא: עישרתם (שבת לד א; טושי"ע או"ח רס א. וראה ערך ערב שבת), שצריך לשאול בערב שבת את בני ביתו אם עישרו פירות האילן לסעודת שבת, מפני שאף אכילת עראי של שבת קובעת למעשר (רש"י שבת שם ד"ה עשרתם).

במקום שאין מעשר נוהג, אין צריך לומר עישרתם (בטור שם או"ח שם, בשם מהר"ם מרוטנבורג; רמ"א או"ח שם).

יש סוברים שהיתר התורה הוא רק במקרה שאינו יכול לתרום בשבת עצמה, שאם לא כן אין צורך עונג שבת מן התורה, שהרי מן התורה מותר לתרום גם בשבת, ולמה תתיר התורה להפריש בערב שבת שלא מן המוקף; אלא שהדברים אמורים כגון שיש לו פירות בעיר אחרת, ואין לו בידו אלא כדי סעודת שבת, שאם יעשר מהם עצמם לא יספיק לו לסעודתו, והתירה התורה משום עונג שבת לעשר מאותם הפירות שבעיר אחרת, שהם שלא מן המוקף (תוס' יבמות צג ב ד"ה אלא).

ויש סוברים שאף בתרומה דאורייתא התורה התירה, אף כשיכול לתרום בשבת מפירות שבביתו, כדי שלא יצטרך לטרוח ולתרום בשבת, שכל זה עונג שבת הוא (תירוץ ב בתוס' שם, וכפירוש מהר"ם שם).

• ויש מפרשים שאין למדים ממקרא זה היתר מפורש להפריש שלא מן המוקף, אלא שכשם שהתירו לתרום שלא מן המוקף כדי להפריש את חברו מאיסור אכילת טבל (ראה לעיל: מן המוקף), כך התירו משום מצוה זו של עונג שבת (רמב"ן וריטב"א יבמות צג א, בשם רבינו תם); ואפילו אם איסור שלא מן המוקף הוא מן התורה, יש כח ביד חכמים לדחות איסור זה לצורך מצוה רבה. ומכל מקום הפרשת תרומה בשבת עצמה לא התירו חכמים, אף על פי שאינה אלא שבות, לפי שהרבה עשו חכמים חיזוק לדבריהם יותר משל תורה (שו"ת הרשב"א א קכז).

• ויש מפרשים שההיתר שלמדים מהפסוק למען תלמד הוא להפריש משלו על דבר שלא בא לעולם, שלא בא עדיין לרשותו

הַפְּשִׁיט וְנִתּוּחַ

הסרת עור הקרבנות וחתיכת אבריהם לפני הקרבנות

הפרקים:

- מצוותם
- במדבר ובבמה
- סדרם
- העוסקים בהם
- מקומם
- בשבת

סיכום תמציתי

מצוותם

חלק ממצוות מעשה קרבן עולת בקר וצאן - בין נדבה ובין חובה - הוא להפשיט את העור, ולנתח את האברים, והנתחים מקטירים על המזבח.

אף עולה שנשחטה שלא לשמה טעונה הפשט וניתוח.

עולת העוף אינה צריכה הפשט ולא ניתוח.

חטאות הנשרפות - פר ושעיר של יום הכפורים, פר העלם דבר של צבור ודומיהם - אין מפשיטים אותם, אלא מנתחים אותם כנתחי העולה בעורם.

חטאת ואשם וזבחי שלמי צבור - כבשי עצרת - שהם מתנה לכהן - רצו - מפשיטים אותם, רצו - אוכלים אותם על גב עורם, וכן קדשים קלים, שהם לבעלים, רצו - מפשיטים אותם, רצו - אוכלים אותם על גב עורם, ומכל מקום בכל הקרבנות היו מפשיטים אותם, ואחר כך מוציאים את אימוריהם.

הפשט וניתוח אינם אלא למצוה, אבל אינם מעכבים.

במדבר ובבמה

בעולות שהקריבו ישראל בהר סיני נחלקו תנאים: יש אומרים שהיו צריכות הפשט וניתוח; ויש אומרים שלא היו צריכות הפשט וניתוח.

איל העולה שהקריבו ביום הראשון להקמת המשכן אף על פי שהיה טעון ניתוח, נחלקו תנאים אם היה צריך הפשט: יש אומרים שלא היה צריך הפשט; ויש אומרים שאין ניתוח בלא הפשט

סדרם

אין מפשיטים אלא לאחר זריקת הדם. ואין מפשיטים אבר אבר ומנתחים, אלא מפשיטה כולה ואחר כך מנתחה. הראש אינו בכלל הפשט, שכבר הותז בשחיטה לפני ההפשט. סדר ההפשט והניתוח מתואר בפירוט במשנה וברמב"ם. מנין הנתחים של עולה - עשרה.

העוסקים בהם

הפשט וניתוח אינם צריכים כהונה, ואפילו זר כשר. בהפשט וניתוח לא היה פייס. קרבנות ציבור וקרבנות יחיד שוים בהפשט וניתוח שכשרים בור.

מקומם

מקום ההפשט והניתוח היה בבית-המטבחים שבצורה, לצפוננו של המזבח, ששם שמונה עמודים קצרים ואונקליות של ברזל שבהן תולים את הקרבנות ומפשיטים אותם.

בשבת

עולות ציבור הנקרות בשבת, כגון תמידים ומוספים, מותר להפשיטן, כמו בחול. ארבעה עשר בניסן שחל להיות בשבת, נחלקו תנאים בהפשטו של קרבן הפסח: יש אומרים שמפשיטים אותו עד החזה; ויש אומרים שמפשיטים את כולו. להלכה נפסק שמתורת אף הפשטה גמורה. בשאר קרבנות ציבור של שבת נסתפקו ראשונים אם אף בהם נחלקו האם מפשיטים את כל העור, או שדוקא בפסח נחלקו תנאים, אבל בשאר קרבנות הכל מודים שמפשיטים רק עד החזה.

מצותם

חלק ממצות מעשה קרבן העולה (ראה ערכו) - בעולת בקר וצאן (ראה להלן) - להפשיט את העור, ולנתח את האברים (משנה זבחים נג ב; גמ' שם קג ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ו א), שנאמר: **וְהִפְשִׁיט אֶת הָעֹלָה וְנִתַּח אֹתָהּ לְנִתְחֶיהָ** (ויקרא א ו).

העור ניתן לכהנים (ראה ערך עולה וערך מתנות כהונה), והנתחים מקטירים על המזבח (ראה ערך הקטרה א).

עולת חובה ועולת צאן יעולת צאן לתורת כהנים, דבורא דנדבה פרק ה ב) - ובעולת בקר - לא עולת נדבה בלבד, אלא אף עולת חובה - כגון עולת יולדת (ראה ערכו) ומצורע - טעונה הפשט (תורת כהנים שם), ולא עולת בקר בלבד, אלא אף עולת צאן (תורת כהנים שם א).

ואף על פי שעולת חובה אינה כעולת נדבה - שעולת נדבה אין לה חליפין בעוף, ועולת חובה יש לה חליפין בעוף, בקרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו) - וכן עולת צאן אינה כעולת בקר - שעולת בקר נסכיה מרובים, ועולת צאן נסכיה מועטים (ראה ערך נסכים) - מכל מקום נתרבו כולם להפשט מהמילה: **הָעֹלָה** (ויקרא שם) - שהוא מיותר, שהרי בעולה הכתוב מדבר (מלבי"ם שם) - לרבות כל שהיא עולה (פירוש הראב"ד וקרבן אהרן שם).

של נשים, גרים, מכיון שהקרבן בא לכפר על המקריב, והכפרות אינן עבדים וגוים שוות, אין מסברא לדמות קרבן הנשים לקרבן האנשים (קרבן אהרן שם ז), ומנין שאף של נשים, גרים, עבדים וגוים טעונה הפשט, שנאמר: **הָעֹלָה** (ויקרא שם), כל שהיא עולה טעונה הפשט (תורת כהנים שם. וראה קרבן אהרן שם).

עולה שנשחטה אף עולה שנשחטה שלא לשמה טעונה הפשט וניתוח, שלא לשמה שאף היא נתרבתה מ'העולה', כל שהיא עולה (תורת כהנים שם ו), ואף על פי שלא עלתה לבעלים לשם חובה (ראה ערך

זבחים), הרי שם עולה עליה (קרבן אהרן שם); אבל הפסולה אינה טעונה הפשט וניתוח, שנאמר: **אֹתָהּ** (ויקרא שם) - כשרה ולא פסולה (תורת כהנים שם ז; זבחים פה א), שאם נפסלה קודם הפשט שורפה בעורה, ואפילו אם עלתה לראש המזבח, שדינה כפסולים שעלו שלא ירדו (ראה ערך פסולי המוקדשים), אבל הפשט וניתוח אינה צריכה (רש"י שם ד"ה ונתח אותה, ושיטה מקובצת שם) ².

נפסלה העולה אחר זריקת הדם, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהעור נשרף יחד עם הבשר, ואין לו הפשט (רבי זבחים קד א), וכן הלכה (רמב"ם פסולי המוקדשין יט ט).

• ויש אומרים שכיון שנזרק הדם והורצה הבשר שעה אחת להקטיר - יפשיטנו (רבי אלעזר רבי שמעון בגמ' שם).

עולת העוף עולת העוף אינה צריכה הפשט (שבת קח א, ורש"י ד"ה להכשיר את העור) ולא ניתוח (תורת כהנים שם פרק ט ד).

חטאות הנשרפות חטאות הנשרפות - פר ושעיר של יום הכפורים, פר העלם דבר של צבור ודומיהם - אין מפשיטים אותם,

אלא מנתחים אותם כנתחי העולה בעורם (רמב"ם מעשה הקרבנות ז

ב, ועבודת יום הכפורים ג ז), וניתוח זה הוא בבית השרפה (ראה ערך בית השרפה) לפני שרפתם, ומכל מקום אף לפני שמוציאם לבית השרפה, אחרי שהוציא את אימוריהם, מחתך שאר בשרם חתיכות גדולות מעורות זו בזו כמין קליעה, ואינו מפרק אותן (רמב"ם

עבודת יום הכפורים שם, על פי משנה יומא ז ב וגמ' שם; מאירי יומא שם).

ומנין שאין מפשיטים אותם, שנאמר בפר-כהן-משיח (ראה ערכו):

וְאֵת עוֹר הַפָּר וְאֵת כָּל בְּשָׂרוֹ עַל רֹאשׁוֹ וְעַל כַּרְעָיו וְקִרְבּוֹ וּפְרָשׁוֹ וְהוֹצִיא אֵת כָּל הַפָּר וְגו' (ויקרא ד יא-יב), מלמד שמוציאו שלם

(תורת כהנים ויקרא, דבורא דחובה פרק ה א; יומא סח א וזבחים נ א) ואינו מנתחו, שאילו ינתחו אינו יכול להוציאו בהוצאה אחת (רש"י

זבחים שם ד"ה מלמד שמוציא). יכול ישרפנו שלם - ולא ינתחו כלל

הפסול (תורת כהנים שם פרק ז א), שבכמה דינים הוכפלו הדרשות בבקר ובצאן

2. ואף בעולת צאן נאמר: **וְנִתַּח אֹתוֹ לְנִתְחָיו** (ויקרא א יב) - אותו, הכשר ולא

• ויש אומרים שאין ניתוח בלא הפשט (יש אומרים בתורת כהנים שם), שלא מצינו במקורות על גבי המזבח ניתוח בלא הפשט, אלא בנשרפים בלבד (ראה לעיל: מצותם. פירוש הרשב"י לתורת כהנים שם). ומכל מקום מכיון שלא נאמר בהם מפורש דין הפשט - אינו מעכב, ואפילו לסוברים כל הכתוב בהם מעכב בהם אפילו מה שאינו מעכב לדורות (ראה ערך מלוואים. עזרת כהנים לתורת כהנים שם) ⁴.

בבמה קטנה לסוברים עולות שהקריבו בסיני צריכות הפשט וניתוח (ראה לעיל), הרי שהיה הדבר בבמה קטנה, ואף מאוהל מועד ואילך צריכה הפשט וניתוח בבמה קטנה (כן משמע מזבחים ק א); אבל לסוברים שאינן צריכות הפשט וניתוח, נחלקו תנאים ואמוראים אם מאהל מועד ואילך צריך הפשט וניתוח בבמה גדולה בלבד, או אף בבמה קטנה (ראה ערך במה):

• יש אומרים שבשתייהן צריך הפשט וניתוח (תוספתא זבחים צוקרמאנדל) יג יח; ברייתא בגמ' שם; רבי יוחנן בגמ' שם), שלא מצינו מיעוט לבמה קטנה (רש"י שם ד"ה שחיטה). וכן אמרו שמה שהקריב שמואל ט"ה חלב אֶחָד וַיַּעֲלֵהוּ עֹלָה פְּלִיל לֵה' (שמואל א ז ט), והמילה "כליל" מיותרת, ובאה ללמדנו (קרבן העדה לירושלמי מגילה א יב) שהקריב הוא ועורו (רבי אבא בר כהנא בירושלמי שם, ובמדבר רבה יד א), בלא הפשט וניתוח (פני משה לירושלמי שם), היתה הוראת-שעה (ראה ערכו) על פי הדיבור (כן משמע מהירושלמי שם).

• ויש אומרים שעולת במת יחיד אינה טעונה הפשט וניתוח (רב בגמ' שם).

בבמת בני נח עולה הקרבה בכמת בני נח, כתבו ראשונים שאינה צריכה הפשט וניתוח (תוספות חולין כב ב ד"ה והביא, על פי ירושלמי מגילה א יא).

סדרם

זמן ההפשטה אין מפשיטים אלא לאחר זריקת הדם (תורת כהנים והניחות ויקרא, דבורא דנדבה פרק ז ו; זבחים קג ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ה יח) ⁵, שנאמר: וַיִּקְרָא אֶת הַדָּם (ויקרא א ה), ואחר כך כתוב: וְהִפְשִׁיט אֶת הָעֹלָה (שם ו. קרית ספר שם). ולאחר מכן מנתחים אותה, שנאמר: וְהִפְשִׁיט אֶת הָעֹלָה וְנָתַח אֹתָהּ לְנִתְחֶיהָ (ויקרא שם. כן משמע מקרית ספר שם).

ואין מפשיטים אבר אבר ומנתחים, אלא מפשיטה כולה ואחר כך מנתחה, שנאמר: הָעֹלָה (ויקרא שם. תורת כהנים שם פרק ה א), שהיא מיותרת, שהיה לו לומר "והפשט וניתח אותה", ואמר "העולה" ללמד שיפשיט כולה, ורק אחר כך ינתח (קרבן אהרן שם).

וכל הזבחים מפשיטים אותם, ואחר כך מוציאים את אימוריהם (רמב"ם שם), כדי שלא ידבקו נימין של צמר באימוריהם (שבת קטז ב. וראה קרית ספר שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמוציאים האימורים כשמגיע בהפשטו עד החזה, שיכול להוציאם בלי הדבקות נימי הצמר, ואחר כך גומר ההפשט (רש"י שבת קלג ב ד"ה מפשיט הפסח, על פי הגמ' שם).

בסיני צריכה הפשט וניתוח (ראה לעיל), שאם היא צריכה, כל שכן האיל שבהקמת המשכן (מלבי"ם שם). ⁵ ואף בקרבנות הנאכלים - שהיו מפשיטים אותם (ראה לעיל: מצותם) - אין מפשיטים אותם עד שירוק הדם (רמב"ם מעשה הקרבנות שם).

- נאמר כאן: ראשו וכרעיו - על ראשו וְעַל פְּרָעָיו (ויקרא שם יא) - ונאמר בעולה: ראשו וכרעיו - וְאֶת רֵאשׁוֹ וְגו' וְהִפְרָעִים (שם א יב-ג) - מה שם על ידי ניתוח אף כאן על ידי ניתוח (תורת כהנים שם ב; גמ' שם ושם), אבל הפשט אינו צריך כעולה, שנאמר בו: וְקָרְבוֹ וּפְרָשׁוֹ (ויקרא ד יא. תורת כהנים שם; גמ' שם ושם), כשם שפרשו בקרבנו, כך בשרו בעורו (רב פפא בגמ' שם ושם).

הנאכל לכהנים חטאת ואשם וזבחי שלמי צבור - כבשי עצרת - שהם ולבעלים מתנה לכהן (ראה ערך מתנות כהונה) רצו - מפשיטים אותם, רצו - אוכלים אותם על גב עורם, וכן קדשים קלים, שהם לבעלים, רצו - מפשיטים אותם, רצו - אוכלים אותם על גב עורם (זבחים קג ב), ומכל מקום בכל הקרבנות היו מפשיטים אותם, ואחר כך מוציאים את אימוריהם (רמב"ם מעשה הקרבנות ה יח).

כשלא הפשיט וניתוח אינם אלא למצוה, אבל אינם מעכבים, שנאמר: עֹלָה הוּא (ויקרא א ג), עולה אף על פי שלא הפשיט, אף על פי שלא ניתח (תורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה, פרק ז ו) ³.

אין מחשבת פסול בשעת הפשט וניתוח פוסלת, לא מחשבת שינוי השם, ולא המחשבה לאכול או להקטיר חוץ למקומו או חוץ לזמנו (רמב"ם פסולי המוקדשים יג ה, ז).

במדבר ובבמה

עולות שהקריבו בעולות שהקריבו ישראל בהר סיני, כמו שכתוב: וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים (שמות כד ה), נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהיו צריכות הפשט וניתוח (ברייתא אחת בזבחים קטו ב), שכן כללות ופרטות נאמרו בסיני (רבי עקיבא בחגיגה ו ב), ששם נתפרשו כל הלכות קרבן (רש"י שם ד"ה ופרטות).

• ויש אומרים שלא היו צריכות הפשט וניתוח (רבי יוסי הגלילי בחגיגה שם; כן משמע מהגמ' שם, לדעת רבי ישמעאל; ברייתא אחרת בזבחים שם; רש"י שם ד"ה ופרטות, בדעת רבי ישמעאל; ירושלמי מגילה א יא, בדעת רבי יוסי בן חנינה), אם מפני שאין הפשט וניתוח אלא מאהל מועד ואילך (רבי יוסי הגלילי בחגיגה שם), ששם נאמרה פרשה זו (רש"י זבחים קד א ד"ה מאהל מועד), או מפני שבסיני לא נתפרשו פרטי ההלכות עד שהוקם המשכן (רבי ישמעאל בחגיגה שם), וממילא לא היו הפשט וניתוח בעולת סיני (חגיגה שם, ורש"י זבחים קטו ב ד"ה ופרטות, קטו ב, בדעתו), או מפני שנאמר שם: זִבְחִים שְׁלָמִים (שמות שם), ולא היו אלא עולות, ונקראו שלמים שהיו שלמים בגופם, בלא הפשט ובלא ניתוח (ירושלמי מגילה שם, בדעת רבי יוסי בן חנינה).

איל המלוואים איל העולה שהקריבו ביום הראשון להקמת המשכן (ראה ערך מלוואים) אף על פי שהיה טעון ניתוח, כמו שכתוב: וְאֶת הָאֵיל הַנִּתְחָח לְנִתְחָחוֹ (שמות כט יז), מכל מקום נחלקו תנאים אם היה צריך הפשט:

• יש אומרים שכל המפורש בעולת יחיד מפורש כאן, חוץ מהפשט (תנא קמא בתורת כהנים צו, מכילתא דמילואים יז), והיתה הוראת שעה שנקטר עם העור (מלבי"ם שם).

(מלבי"ם שם). ³ ויש מהאחרונים המפרש שמחלוקת תנאים היא, שיש הסוברים שאינו מעכב (תנא קמא בתורת כהנים צו, מכילתא דמילואים יז); ויש הסוברים שמעכב (יש אומרים במכילתא שם. קרבן אהרן שם). ⁴ יש מהאחרונים התולה מחלוקת זו במחלוקת התנאים אם עולה שהקריבו ישראל

סדר ניתוח העולה – מפורט ומפורש במשנה שם והמפרש; וברמב"ם שם.

מנין הנתחים מנין הנתחים עשרה (תורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה פרק ו א; קרית ספר שם): הראש, שתי הידים, שתי הרגלים, העוקץ, החזה, הגרה ושתי הדפנות (משנה יומא כה א) ⁹.

הפשט וניתוח על הדרך הזה שמנתחים את עולת התמיד, שהיא עולת בהמה כבש, כך מנתחים כל עולת בהמה, ואפילו שור

(רמב"ם מעשה הקרבנות ו ט; מאירי תמיד לא ב; תוספות רי"ד יומא כו ב), אלא שאת השור מפשיטים בלא תלייה (רמב"ם שם ה). ואף על פי שבשור יש מהאברים שמוליכים אותם יותר מכהן אחד, כגון רגל הימנית ורגל השמאלית והעוקץ (ראה ערך הולכה), לא שהיו מחתכים אותם האברים לשנים או שלשה חלקים, שהרי אסור לחתכם (ראה להלן), אלא שאבר זה עצמו כשהוא שלם מוליכים אותו שני כהנים (תוספות רי"ד שם), וכן שנינו: שנים אוחזים ברגל - של הפר - ומעלים אותה לגבי מזבח, שלשה אוחזים בגרה ומקריבים אותה לגבי מזבח (תוספתא יומא (ליברמן) א יג) ¹⁰.

חלוקת חלק אסור לחלק חלק אחד לשנים, שנאמר: ונתח אתה לנתחיה (ויקרא א ו), ולא נתחיה לנתחים (תורת כהנים שם

פרק ה ז; חולין יא א); וכן נאמר בעולת הצאן: ונתח אתו לנתחיו (ויקרא שם יב) - אותו לנתחיו, ולא נתחיו לנתחים (תורת כהנים שם פרק ז ג), ואף הראש בכלל איסור זה (גמ' שם, ורש"י ד"ה אתיא) אף על פי שאינו בכלל הפשט (ראה לעיל), שנאמר: וְעָרְכוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַנְּתֻחִים (ויקרא ח ח), מה תלמוד לומר: אֶת הָרֹאשׁ וְאֶת הַפְּדָר (שם), מלמד שאין הראש והפדר מתנתחים (תורת כהנים שם פרק ו ב, לגירסת הראב"ד שם; מדרש הגדול שם), ושכשאמרה תורה וערכו בני אהרן הכהנים את הנתחים את הראש, חזרה ועירבה את הראש בכלל שאר הנתחים לאיסור של ולא נתחיה לנתחיה (תוספות חולין כו א ד"ה מנין) ¹¹.

ואין האיסור אלא כשחותך לגמרי, אבל אם נשאר מחובר מותר לחתוך בו (חולין יא א).

אף בקרבן עולה של יחיד אסור לנתח הנתחים (גבורת ארי יומא כו ב; חסדי דוד לתוספתא יומא א יא, בדעת הרמב"ם), שהרי עיקר הכתוב ונתח אותה לנתחיה בעולת יחיד נאמרה (חסדי דוד שם) ¹².

העוסקים בהם

הפשט וניתוח אינם צריכים כהונה, ואפילו זר כשר (תורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה פרק ה ד; משנה יומא כו ב, ורש"י ד"ה הפשטן, וגמ' שם; רמב"ם ביאת מקדש ט ו) ¹³, ומספר למודים לדבר:

לעשרה נתחים מן הכתוב. נאמר בעולת בקר: ונתח אתה לנתחיה וגו' את הנתחים (ויקרא א ו ח), "ונתח" אחד, "לנתחיה" שנים, שמיעוט רבים שנים, "את הנתחים" שנים, הרי חמשה, ובעולת צאן כתוב: ונתח אתו לנתחיו (ויקרא שם יב), "ונתח" אחד, "לנתחיו" שנים, הרי שלשה, ואחר כך כתוב שם: וְעָרְכוּ הַכֹּהֲנִים אֹתָם (שם) שמוסב על הנתחים, הרי שנים, והרי כאן עשרה (קרית ספר שם). ¹⁰ ויש מהראשונים הסוברים שהשור היו מנתחים ליותר חלקים, שהרגל הימנית וכן השמאלית היו מחתכים לשנים, וכן העוקץ, וכן הצואר והריאה והכבד היו מפרידים ומחתכים לשלשה חלקים, כפי הולכת הכהנים למזבח (ראה ערך הולכה). פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם; מאירי יומא שם, בפירוש הראשון). ¹¹ מהאחרונים יש שפירש האיסור של ניתוח לנתחים, שכל מה שחותך מגוף הבהמה יכול לחתוך כמה שירצה, והכל בכלל נתחים ראשונים, אבל לאחר שנתך מהגוף אסור לחתוך אותו נתח שוב לנתחים (חוות יאיר קיא). ¹² על סדר הולכת האברים לכבש המזבח ולמזבח, ראה ערך הולכה; על סדר הקטרתם, ראה ערך הקטרה א. ¹³ ויש מהראשונים שכתב שאינה כשרה

• ויש אומרים שמפשיט את כולו, ואחר כך יוציא את האימורים (רמב"ם קרבן פסח א יד, לפי שאגת אריה נא).

הראש הראש אינו בכלל הפשט, שכבר הותז בשחיטה לפני ההפשט (תורת כהנים שם פרק ו ג; חולין כו א), וכל שנחתכו הסימנים נקרא הותז, מפני שכל חיותו תלויה בהם וכאילו הוא כבר מונח בסל, ואינו בכלל הפשט, אלא קרב כמות שהוא (רש"י שם ד"ה מנין לרבות), ולפיכך אף צמר שבראשי כבשים ושער שבזקן תיישים קרבים עם הראש (משנה זבחים פה ב, ורש"י ד"ה הצמר; רמב"ם מעשה הקרבנות ו ב).

ומנין שהראש אינו בכלל הפשט, שנאמר: וְעָרְכוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַנְּתֻחִים (ויקרא שם ח), מה תלמוד לומר אֶת הָרֹאשׁ וְאֶת הַפְּדָר (שם), מלמד שאין הראש והפדר מהנתחים (תורת כהנים שם ב, לגירסתנו), ומפרשים שאינם מהנתחים שנאמר עליהם והפשט וניתח (קרבן אהרן שם; מלבי"ם שם).

סדר הפשט בסדר זה מפשיטים ומנתחים העולה, ואלו הם הנתחים עולת הצאן האמורים בתורה: ונתח אתה לנתחיה (ויקרא א ו). רמב"ם מעשה הקרבנות ו ט). סדר זה אינו נסמך על פסוקים, אלא לפי הסברא, לפי מה שנכון לעשות (המפרש לתמיד לא א ד"ה קרע את הלב; קרית ספר שם) ⁶:

כשהיו מפשיטים את התמיד, שהוא עולת כבש, היה תולה אותו ברגליו, ולא היה שובר את הרגל אלא נוקב מתוך ערקובו - ארכובו (ראה ערך ארכובה) - ותולה בו ומפשיט (משנה תמיד שם, והמפרש שם ד"ה לא היה; רמב"ם שם ה), שלא כדרך הטבחים ששוברים את הרגל עם העור שבה, ומניחים רגל השבורה ברגל האחרת, מפני שהעולה לאחר שהפשיטה מנתחה אבר אבר, וכשחותך רגל ימין עדיין תלויה הבהמה ברגל השמאלית, ואם היה עושה כמו הטבחים, לאחר שיחתוך ממנה רגל ימין תיפול הבהמה לארץ, לפי שאותה רגל תחובה ברגל האחרת, ולכן נוקב בשתי הרגלים ומניחן באונקליות (ראה ערך בית המטבחים) דרך הנקבים (המפרש שם ד"ה אלא נוקבו; ברטנורא ותוספות יום טוב שם) ⁷.

היה מפשיט ויורד עד שהוא מגיע לחזה (תמיד שם; רמב"ם שם), שדרך הפשטו היה מצד הרגלים לצד הראש (יומא כה ב, ורש"י ד"ה דרך הפשטו), וכבר הופשטה כל הבהמה, אלא שעדיין תלויה עוד בחזה למטה שעדיין לא הופשטה שם (המפרש תמיד שם ד"ה היה מפשיט), ולפיכך לא היו מפשיטים עכשיו גם את החזה, לפי שקודם שיקרע את הלב צריך לחתוך את הראש, ואם היה מפשיט העור שעל החזה ושלמטה מכנגד החזה היתה הבהמה מתקררת וגם הלב מתקרר בתוך הבהמה, ולא היה דם יוצא מן הלב כשהוא קורעו, שהדם יוצא יותר טוב כשהלב חם מכשנתקרר (פירוש הראב"ד שם (לה ב בדפוס וילנא) ד"ה מירק והפשיט) ⁸.

6. ויש מהראשונים שכתב שכל הנתחים שחילקו חכמים, אין זה אלא לפי מנהג הקצבים שהיו באותו פרק, שהיו מקצבים אותם לשולחן מלכים, או לבעלי סעודות, וכפי המנהג נקראו נתחים, ולא ישנה מן המנהג (פירוש הראב"ד לתורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה פרק ו ב), ויש מהאחרונים שביאר דבריו שהתורה עצמה תלתה החלוקה בנתחים הנהוגים ואמרה שלא ישנו מן המנהג, והוא שאמרה תורה ונתח אותה לנתחיה, היינו לנתחיה הידועים בכל עת וזמן (קרבן אהרן שם, בדעת הראב"ד). ⁷ ויש המפרש שנוקב הרגל השמאלית בלבד ותולה בה (פירוש הרא"ש שם ד"ה אלא נוקבו). ⁸ ויש שכתבו הטעם לפי שאם יפשיט גם החזה יפול העור ממילא למטה עד סמוך לראש, שהצואר אין העור מחובר בו (ראה משנה חולין קכג א) ועל ידי זה יהיה קשה לחתוך הראש בצמצום סמוך לצואר (תפארת ישראל שם); או שלמדים כן מן הכתוב, שמ"והפשטי" דרשו שמפשיט את כולה ואחר כך מנתח (ראה לעיל), והנתחים כתובים לחוד והראש והכרעים לחוד (ויקרא א יב-ג) הרי שהראש והכרעים אינם בכלל הנתחים, לפי שקודם גמר ההפשט היו נחתכים (באור הגר"א לתמיד שם). ⁹ יש שלמד

ומפני מה לא יוריד הכל, אלא יפשיט וינתח בראש המזבח, שכל הראוי לאשים אם עלה לא ירד (רמב"ם שם, על פי משנה זבחים פג א), ולא עולה בלבד, שהיא כולה ראוייה לאשים, אלא אפילו שאר זבחים, שגוף הזבח אינו עולה לאשים ומפסיק בין האימורים ובין המזבח, לא יורידם אחר שעלו, ולכן מפשיטם ומנתחם בראש המזבח (חזון יחזקאל לתוספתא שם).

ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שכן הדין בכל עולה, שיש הפשט וניתוח בראש המזבח שהוא דומה לבית המטבחים (רב פפא או רב שימא בר אשי, בגמ' שם, לגירסת השיטה מקובצת שם ה), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש אומרים שאין הפשט וניתוח בראשו של מזבח, שהוא דומה לשולחן (רב פפא או רב שימא בר אשי, בגמ' שם, לגירסת השיטה מקובצת שם), ולא אמרו יפשיט וינתחנה אלא בקרבן פסול, וכגון שהיתה לה שעת הכושר, שזורק הדם ואחר כך נפסל, לדעת הסובר שזו צריכה הפשט וניתוח (גמ' שם), שאם יורידנה שוב לא יוכל להעלות אותה מאחר שנפסלה (ראה ערך פסולי המוקדשין), אבל הכשרה, שיכול להורידה ולהעלותה, שוב אין זה דרך ארץ להפשיטה שם (רש"י שם ד"ה אין הפשט, וד"ה הכא במאי עסקינן)¹⁵.

בשבת

עולות ציבור הנקרות בשבת, כגון תמידים ומוספים, מותר להפשיטן, כמו בחול (תוספות שבת קטז ב ד"ה פליגי), והרי זה בכלל הקטרת האברים, שדוחה את השבת (ראה ערך הקטרה א), שהרי אי אפשר להקטיר קודם שיפשיט את העור (כן משמע מתוספות פסחים סה ב ד"ה אלו).

בקרבת פסח ארבעה עשר בניסן שחל להיות בשבת, נחלקו תנאים בהפשטו של קרבן הפסח:

• יש אומרים שמפשיטים אותו עד החזה (רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה בתוספתא פסחים (ליברמן) ד י, וירושלמי שם ו א, וגמ' שבת קטז ב), כדי שיוכל להוציא האימורים ולהקטירם, שהקטרת חלבים דוחה שבת (רש"י שם ד"ה עד החזה), אבל יותר מזה לא יפשיט, מאחר שכבר נעשה צורך גבוה (גמ' שם), ואחר נטילת האימורים אין שום הידור מצוה ביפוי הבשר (רש"י שם קלג ב ד"ה דלא, על פי הגמ' שם), אבל לפני הוצאת האימורים מותר להפשיט עד החזה, משום כל פעל ה' למענהו (משלי טז ד) - לכבודו (רש"י שבת קטז ב ד"ה למענהו) - ואם יוציא האימורים קודם הפשטת העור ידבקו נימים של צמר העור באימורים (גמ' שם, ורש"י ד"ה משום נימין).

• ויש אומרים שמפשיטים את כולו (חכמים בגמ' שם; רבי ישמעאל בירושלמי שם), משום כל פעל ה' למענהו (רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן בגמ' שם, לדעה זו), שלא יהא נראה כנוטל אימורין מתוך זבח מנוול (ירושלמי שם, לדעה זו) כשהוא עדיין בעורו (קרבן העדה שם), וכן הלכה (רמב"ם קרבן פסח א יד וטז).

ונחלקו אמוראים למה ההפשט הוא למענהו:

• יש מפרשים שלא יסריח (רב יוסף בגמ' שם), שהעור מחממו ומסריחו, ואין זה כבודו להיות פרס אוכלי שולחנו מגואל (רש"י שם ד"ה שלא יסריחו), ולכן כשרוח צפונית מנשבת, שהיא נוחה ולא

• נאמר: ונתנו בני אהרן הפהן אש על המזבח (ויקרא א ז), נתינת אש צריכה כהונה, ואין הפשט וניתוח צריכים כהונה (חזקיה בגמ' שם), שנתנית אש עצמה אין צריך לרבות שצריכה כהונה, שכבר מקבלת הדם ואילך יש מצות כהונה, אלא שבא למעט הפשט וניתוח (אביי בגמ' שם כז א).

• נאמר: וְעָרְכוּ בְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַנְּתָחִים (ויקרא שם ח), שאינו צריך להזכיר שנעשה ככהונה, שהרי מקבלה ואילך מצות כהונה, אלא בא למעט הפשט וניתוח (גמ' שם כז א, ורש"י ד"ה וערכו).

• נאמר: וְהִקְטִיר הַפֶּהֶן אֶת הַפֶּל הַמְּזַבֵּחַ (ויקרא שם ט), למעט הפשט וניתוח (גמ' שם, במסקנא, לגירסתנו).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמכל מקום לא היו מניחים לעשות הפשט וניתוח אלא למיחסים, מן המשיאים לכהונה (תוספות כתובות כד ב ד"ה חד, בשם רבנו תם בספר הישר, וקדושין עו ב ד"ה אין בודקין).

• ויש אומרים שלא היו מניחים לעשות הפשט וניתוח אלא לכהנים בלבד (כן משמע מהמאירי יומא כז א), ובטיהור הבית בימי חזקיהו נאמר: רַק הַכֹּהֲנִים הָיוּ לְמַעַט וְלֹא יָכְלוּ לְהַפְשִׁיט אֶת כָּל הָעֹלוֹת וַיִּתְקַדְּמוּ אַחֲתָיָם הַלְוִיִּם עַד פְּלוֹת הַמְּלֶאכָה וְעַד יִתְקַדְּשׁוּ הַכֹּהֲנִים (דברי הימים ב כט לד).

בתמיד בהפשט וניתוח לא היה פייס (מאירי יומא כה א), מפני שכל הזוכים באברי התמיד הולכים אחר השוחט ומפשיטים ומנתחים (רמב"ם תמידין ג ו; מאירי שם כה א, ושם כז א).

בקרבנות יחיד קרבנות ציבור וקרבנות יחיד שוים בהפשט וניתוח שכשרים בזר (משנה יומא כז ב, וגמ' שם), וכתבו אחרונים שכיון שכשר בזר, מצוה שהבעלים יטריחו עצמם בזה (העמק דבר ויקרא א ו).

מקום

מקום ההפשט והניתוח היה בבית-המטבחים (ראה ערכו) שבעזרה, לצפוננו של המזבח, ששם שמונה עמודים קצרים ואונקליות של ברזל שבהן תולים את הקרבנות ומפשיטים אותם (משנה תמיד ל ב, ומידות ג ה; רמב"ם בית הבחירה ה יג)¹⁴, ובהפשט הפסחים אמרו: כל מי שלא מצא מקום לתלות ולהפשיט, מקלות דקים וחלקים - מחולקים, מפוצלות קליפותיהם (רש"י פסחים סד א ד"ה חלקין) - היו שם, מניח על כתפו ועל כתף חברו ותולה ומפשיט (משנה פסחים שם; רמב"ם קרבן פסח א יד).

כשחט בראש שחט את העולה בראשו של מזבח, יפשיט וינתח המזבח אותה במקומה (משנה זבחים פד א; תוספתא שם (צוקרמאנדל) ט ט; רמב"ם פסולי המוקדשין ג ב), וכן כששחטה למטה והעלה אותה לראש המזבח (תוספתא שם; רמב"ם שם). ומוריד את הקרביים ומדיחן למטה (תוספתא שם; גמ' שם פה א, ורש"י ד"ה אלא היא; רמב"ם שם), ומוריד העור ונותנו לכהנים (תוספתא שם; רמב"ם שם), וכן זבחים - שאר קרבנות, מלבד עולות - שחוטים שעלו על גבי המזבח, מפשיטם ומנתחם במקומם, ומוריד הקרביים ומדיחן וחוזר ומעלה אותן, ומוריד את העור והבשר ונותנם לבעלים, וחוזר ומקטיר את השאר (תוספתא שם; רמב"ם שם א).

ערך בית המטבחים. ¹⁵ וראה פירוש אחר בתוספות שם דה ומאי, בשם ה"ר חיים, ושיטה מקובצת שם כז.

אלא ככהונה, ולא הפשיטו הלוויים בימי חזקיהו (ראה להלן) אלא מפני ששעת הדחק היה (רד"ק שם). ¹⁴ על צורת העמודים והאונקליות ומקומם, ראה

מצד האמת סוברים לדעה זו שכיון שהותר בתחילתו משום החלבים שמקטירים על גבי המזבח, הותר גם סופו, ואין שום חילוק בזה (כן מצדד בלחם יהודה לרמב"ם שם יד) ¹⁶.

בשאר קרבנות בשאר קרבנות ציבור של שבת - היינו קרבנות ציבור הנאכלים, כגון שעירי חטאות של ראשי חדשים ושל רגלים כשחלו בשבת, או כבשי-עצרת (ראה ערכו) - נסתפקו ראשונים אם אף בהם נחלקו האם מפשיטים את כל העור, ולא אמרו התנאים המתירים הפשטה גמורה דבריהם בקרבן פסח אלא לרבות שאפילו לצורך קרבן יחיד התירו (תוספות מנחות סג ב ד"ה מפשיט, בתירוץ הראשון); או שדוקא בפסח נחלקו תנאים, שהפסח עיקרו לאכילה (ראה ערך קרבן פסח), וחשו שלא יתקלקל הבשר, אבל בשאר קרבנות הכל מודים שמפשיטים רק עד החזה (תוספות שם, בתירוץ השני).

כשאין לו מקום ארבעה עשר בניסן שחל בשבת, ואין לו מקום לתלות הפסח לתלות בו את הפסח ולהפשיטו, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שמניח ידו על כתף חברו, ויד חברו על כתפו, ותולה ומפשיט (רבי אליעזר במשנה פסחים סד א-ב), אבל אינו תולה במקלות, כדרך שעושה בחול (ראה לעיל: מקומם), שאסור לטלטל המקלות משום מוקצה (רש"י שבת קכד א ד"ה ידו על כתף; פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא פסחים שם) ¹⁷.

- ויש אומרים שעושה כמעשהו בחול, שאין-שבות-במקדש (ראה ערכו. תנא קמא במשנה שם, לפי פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם) ¹⁸, וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם).

הַצְלַת נַפְשׁוֹת¹

מצות הסרת סכנת מיתה מחברו²

שהוזהרנו שלא לספר לשון הרע, אם יאמר לך אדם על חברו שיהרגנו - תודיע לו (ריב"א על התורה שם. וראה ערך לשון הרע).

חומרתה לאו זה נמנה במנין המצוות בין הלאוין (ספר המצוות לא תעשה רצז; סמ"ג לאוין קסה; חינוך רלז), ואין לוקים עליו, מפני שהוא לאו שאין בו מעשה (רמב"ם רוצח א טז; חינוך שם).

חמור הוא הלאו של לא תעמוד על דם רעך, אף על פי שאין לוקים עליו (ראה לעיל), שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד כל העולם כולו, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו (רמב"ם רוצח א טז).

כל שיכול להצילו ואינו מציל, נחשב כאילו הרגו בידים (איסור והיתר נט לח).

עשה מלבד הלאו יש גם חיוב עשה להציל את חברו מסכנת מיתה, שנאמר בהשבת אבדה: וְהִצַּלְתָּ לּוֹ (דברים כב ב), ודרשו: אף את עצמו אתה משיב לו, דהיינו אבדת גופו, שמקרא מיותר הוא, ובא לרבות אבדת גופו (ספרי דברים רכג; בבא קמא פא ב; סנהדרין עג א ורש"י ד"ה תלמוד) ⁵.

(שם). **הצלת נפשות**. 1. י, טורים שמב-שנא. 2. על הצלת רבים, ראה ערך מלחמת מצוה; על כל איסורים שבתורה הנידחים מפני פיקוח נפש, ראה ערך פקוח נפש. 3. וראה ערך מלחמת מצוה, על הצלת רבים. 4. וראה קדושין ח ב, שגם אם כלב רץ אחר אדם מחוייבים להצילו. 5. וראה שאילתות לח, שכתב שיש בזה גם מצות וחי אחיך עמך. ובהעמק שאלה שם סק"א, כתב שיש

יסריח - אין מפשיטים (גמ' שם, לפי רש"י ד"ה יומא דאסתנא, במסקנתו).

- ויש מפרשים שלא יהיו קדשי שמים מוטלים כנבלה (רבא בגמ' שם) בעורותיהם (ר"ח שם), שחציו מופשט ועומד כך עד הלילה ודומה כנבלה (רש"י מנחות סג ב ד"ה בזיון קדשים), אבל לשמא יסריח עד הערב אין חוששים (רש"י שבת שם ד"ה אפתורי), ולכן כשאינו מונח בבזיון, כגון שהוא על שולחן של זהב אין מפשיטים (גמ' שם, ורש"י שם).

ולדעת המתירים להפשיט כל העור, לא התירו להפשיט כדרכו אלא עד החזה, ושאר העור לא התירו אלא באופן כזה שאין בו משום מלאכה (תוספות פסחים סה ב ד"ה אלו), דהיינו בחתיכות דקות, שמפשיט וחותר, שאין דרך הפשטה בכך, ואין זו מלאכה (שבת קז א) אלא שבות (רש"י שם), או שאפילו שבות אין כאן, שאינו מפשיט כשיעור חשיבות עור יחד (תוספות שם ד"ה דשקיל, הראשון, בשם ר"י), או שהוא מנקב את העור, ומראה בכך שאינו מתכוין לעור, והרי זה דבר שאינו מתכוין, שמותר (רבנו חננאל שם; ערוך, ברזא).

ומכל מקום להלכה מותרת אף הפשטה גמורה (כן משמע מהרמב"ם שם ושם; כן מצדדים תוספות שם ד"ה דשקיל, השני, בשם ר"י; מאירי שם; רשב"א שם קלג ב), ולא אמרו להפשיט באופן האמור אלא בתורת תשובה לחולקים עליהם, שעל כל פנים היה לו להתיר להפשיט בחתיכות דקות, ולמה הוא אוסר לגמרי (תוספות שם, בשם ר"י; מאירי שם; רשב"א שם), וכן אין חילוק בין רוח צפונית והנחה בבזיון (כן משמע מהרמב"ם שם ושם), שלא אמרו הטעם של "כל פעל למענהו", אלא לדחות דברי הסוברים שמפשיטים עד החזה, אבל

המצוה ומקורה

הלאו התורה צייתה עלינו שלא נתרשל בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת מות ותהיה לנו יכולת להצילו, שנאמר: לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ (ויקרא יט טז), שלא תעמיד עצמך על דמו אלא הצילהו (סנהדרין עג א, ורש"י ד"ה קא משמע לך; ספר המצוות לא תעשה רצז) ³.

וכן שנינו: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר, או חיה באה עליו⁴, או לסטים באים עליו, שהוא חייב להצילו, שנאמר: לא תעמוד על דם רעך (ספרא קדושים ב; סנהדרין עג א).

וכל הרואה את חברו בסכנה כזו ויכול להצילו ולא הציל; או ששמע שגוים או מוסרים מחשבים עליו רעה, או טומנים לו פת, ולא גלה לו את הדבר; או שידע בגוי או באנס שהוא בא להזיק לחברו ויכול לפייסו להסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ (רמב"ם רוצח א יד; טושי"ע חושן משפט תכו).

וכתבו הראשונים שלפיכך כתובים בפסוק אחד לא תִלָּךְ רְכִילָה וְעֵצְמִיךָ וְלֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ (ויקרא יט טז) ללמד שאף על פי

16. או שאין הלכה כסוגיא זו, שהרי קיימא לן שהמבשל לחולה בשבת מותר אף לאחרים (ראה חולין טו ב), ומכאן שכשמתחילים בהיתר מותר לסיים (מחנה ישראל ס). 17. ויש מפרשים הטעם, שאינו יכול לתקן המקלות (רש"י פסחים סד ב ד"ה שחל להיות בשבת). 18. ולדעה הראשונה, אף על פי שאין שבות במקדש, מכל מקום אסרו במקום שאפשר בלא זה (תוספות יום טוב

ויש שכתבו שלא אמרו אלא שיש יותר זכות למי שזוכה ועוסק בתורה ולא באה לידו הצלת נפשות ממי שבאה לידו הצלת נפשות ועל ידי כן צריך לבטל תלמוד תורה ולעסוק בהצלת נפשות (ט"ז יו"ד רנא סק"ו).⁸

חסיד שוטה חסיד שוטה שמנו חכמים בין מבלי עולם, הוא אדם שכשאשה טובעת בנהר אומר אין דרך ארץ להסתכל בה ולהצילה שלא אסתכל בערוה (שוטה כ א, כא ב ומאירי); או שראה תינוק מבעבע בנהר ואמר לכשאחלוץ תפילין אצילנו, ועם כשהוא חולץ תפיליו הוציא זה את נפשו (ירושלמי שוטה ג ד, והובא בתוס' שוטה כ א ד"ה היכי).

במקום סכנה

סכנת המציל כשיש סכנה לעצמו מצינו מחלוקת תנאים אם הוא מחוייב למסור נפשו כדי להציל נפש חברו:

שנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותים שניהם - מתים בצמא, שאין המים מספיקים לשניהם; ואם שותה אחד מהם מגיע ליישוב, דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, שנאמר: וְחַי אֶחָיִךְ עִמָּךְ (ויקרא כה לו), כלומר עמך יחיה, שאם יוכל לחיות עמך הרי טוב, ואם לאו - מוטב שימותו שניהם, עד שבא ר' עקיבא ולימד וחי אחיך עמך, חייך קודמים לחיי חברך (ספרא בהר ה; בבא מציעא סב א וריטב"א).

הרי שלדעת ר' עקיבא אינו חייב להציל את חברו וליתן לו את המים, כשעל ידי זה הוא עצמו ימות; ולבן פטורא חייב להציל חברו. והאחרונים הסבירו את הדבר בכמה אופנים:

- יש שכתבו שדוקא כאן אמר ישתו שניהם וימותו, ולא יתן לחברו, מפני שגם חברו מצווה על הצלת נפש חברו, ואם כן גם הוא אסור לו לשתות בעצמו, אבל אם היה אחד גדול ובידו קיתון של מים, והשני קטן, שאינו מצווה על המצות - חייב הגדול להציל את נפש הקטן במים, אף על פי שעל ידי זה ימות הוא (מנחת חינוך רצו ס"ק כג).

- יש מהאחרונים שמפרשים שלדעת בן פטורא הטעם שאינו רשאי לשתות כל המים בעצמו, מפני שכששותים שניהם יש לשניהם הצלה של חיי שעה עד שיצמאו שוב וימותו, ואין חיי עולם שלו דוחה חיי שעה של חברו; ור' עקיבא סובר שאפילו חיי עולם שלו קודמים לחיי שעה של חברו; אבל אם אין שם חיי שעה, אף בן פטורא מודה שאינו חייב למסור נפשו בשביל הצלת נפש חברו (חזון איש עבודה זרה סט סק"ב; וכעין זה בספר פקוח נפש לרא"מ פייבלזון א אות קט).⁹

- ויש שכתבו שכיון שיחיו שניהם קצת זמן כשישתו שניהם אין כאן אלא ספק סכנה, שמא בינתיים יזדמנו להם מים, ואם לא יתן לחברו הרי ימות בודאי, ונחלקו בן פטורא ור' עקיבא אם ספק חיותו קודם לודאי של חברו (ראה להלן מחלוקת בספק סכנה); אבל אם גם הוא ימות בודאי אף בן פטורא מודה שישתה הוא (העמק שאלה שאלתא קמז סק"ד). ולכן אם שני אנשים טובעים בים ואחד מהם מצא חגורת הצלה המחזקת רק אדם אחד בלבד, ואם יחזיקו

בספק אפילו אם אין ברור לו שחברו ימות בסכנה זו - חייב להצילו, שלא תעמוד על דם רעך נאמר אף על ספק סכנה (חידושי הר"ן סנהדרין עג א).⁶

לשכור אחרים חייב להציל את חברו בין בגופו ובין בממונו, דהיינו לשכור אחרים שיצילו אותו; וכל מי שיכול לשכור אחרים להציל ולא הציל עובר על לאו זה של לא תעמד על דם רעך (סנהדרין עג א; רמב"ם רוצח א יד; טוש"ע חו"מ תכו). ומחוייב להוציא את כל ממונו בשביל להציל את חברו (מרחשת א מג).

הניצול חייב לפרוע למציל מה שהוציא בהצלתו, שאין אדם מחוייב להציל חברו בממונו כשיש לניצול ממון (רא"ש סנהדרין ח ב; רמ"ה ומאירי סנהדרין עג א; בית יוסף חו"מ תכו, וסמ"ע סק"א); אבל אם אין לו במה לפרעו, לא ימנע מלהצילו בשביל כך, ואם נמנע - עובר על לא תעמוד על דם רעך (שו"ע הרב שם ז).

רוף הרודף אחר חברו להרגו, ואחר יכול להצילו ולא הציל, עובר על לא תעמוד על דם רעך (ספרא קדושים ב; סנהדרין עג א; רמב"ם רוצח א טו).⁷

פדיון שבויים המעלים עיניו מפדיון שבויים, כתבו הראשונים שמלבד שאר הלאוים שיש בדבר (ראה ערך פדיון שבויים), עובר גם על הלאו של לא תעמד על דם רעך, שהשבויים עומדים בסכנת נפשות (רמב"ם מתנות עניים ח י; טוש"ע יו"ד רנב ב).

רופא וכן יש חיוב על הרופא לרפאות את החולה, כשרואה אותו מסוכן ויכול להצילו בגופו, או בממונו, או בחכמתו, שנאמר וְהִשְׁבַּחְתָּ לּוֹ (דברים כב ב), לרבות השבת גופו (פירוש המשניות לרמב"ם נדרים ד ד; תוס' הרא"ש ברכות ס א, בשם הר"י מאורליינג. וראה ערך רופא).

ואסור ליטול שכר הלימוד והחכמה, אבל מותר לו ליטול שכר בטלה וטרחה (רמב"ן בתורת האדם שער הסכנה. וראה טוש"ע יו"ד שלו ג, ושער המשפט ט סק"ב).

מחלה מדבקת אדם שהוא מוכה שחין לא ירחץ עם אדם אחר, אלא אם כן יודיענו (ונראה שהכוונה שכשיודיענו יוכל להיזהר), שנאמר לא תעמוד על דם רעך (ספר חסידים תרעג).

בבית דין מי שידוע ללמד זכות על אדם שנידון בבית דין ליהרג, הרי זה הצלת נפשות, ומפסיק אפילו עבודה בבית המקדש בשביל כך (רש"י יומא פה ב ד"ה עבודה).

חיי שעה מסכנים חיי שעה של חברו משום ספק הצלת חיי עולם של אותו אדם עצמו (שו"ת שבות יעקב ג עה. וראה משפט כהן קמד ג, וחזון איש סנהדרין כו ס"ק כא).

קדימותה הצלת נפשות קודמת לכל, ולכן יכולים לשנות אפילו מעות שאספו לתלמוד תורה ולתת אותם לשלטון, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן ויכוסם ויפשיטום ערומים, והרי זו הצלת נפשות (שו"ת הרא"ש ו ב; טוש"ע יו"ד רנא יד). ומה שאמרו גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות (מגילה טו ב), יש מן האחרונים שכתב שהוא דוקא כשיש אחרים שיכולים להציל הנפשות, ולכן אף על פי שמצוה גדולה מי שמקדים להציל נפשות, מכל מקום תלמוד תורה קודם (פרישה יו"ד רנא ס"ק יג).

ושניתן להצילו אף בנפשו של רודף, ועל רודף אחר הערוה לאנסה. 8. וראה ערך פיקוח נפש, על כל איסורים שבתורה הנידחים מפני פיקוח נפש. 9. וראה

גם איסור של לא תוכל להתעלם. 6. וראה באור הר"י פרלא לרס"ג עשה כח, שרצה לומר שהתוסי' חולקים על זה. 7. וראה ערך רודף, על פרטי דיני רודף,

על ידי סכנת אבר שלו להציל את חברו (מעשה בצלאל לרקנטי שם).
וראה פתחי תשובה יו"ד קנו סק"ב, בשם משנת חכמים).

במקום צער במקום צער
מחוייב לסבול צער כדי שלא יהרג חברו (מגן אברהם
קנו סק"ב).

הניצולים

מסרב להצלה אפילו זה שעומד בסכנה צווח אל תצילוני, כתבו
הראשונים שדבר פשוט הוא שמצילו, וחוזר ומוציא
ממנו מה שהוציא בהצלתו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג לט).

יש מהאחרונים שכתב שהמאבד עצמו לדעת אין
מאבד עצמו מאבד עצמו
מחוייב להצילו, כשם שאין חייבים על השבת ממונו
באבדה מדעת (ראה ערך אבדה מדעת), והרי השבת גופו למדים
מהפסוק וְהִשְׁבַּתוּ לוֹ (דברים כב ב) האמור באבדה (ראה לעיל),
ואפילו הלאו של לא תעמוד אין עליו (מנחת חינוך רלו סק"ב בקומץ
למנחה; הר"י פרלא בבאורו לרס"ג עשה כח).

ונחלקו עליו והוכיחו שאף מצות וְהִשְׁבַּתוּ לוֹ יש עליו, שלא שייך
אבדה מדעת על גופו, שהוא אינו שלו, שנפשו קנויה לשמים
(תשובת בעל חלקת יואב בשו"ת דברי יששכר קסט. וראה בספר לאור ההלכה
מעמי שכב ואילך).

עובדי עברה עובדי עבודה זרה ורועי בהמה דקה שסתמם
מתמידים בגזל ומשוקעים בו עד שנעשו כפורקים
מעל ידם עול תורה, אין מעלים אותם מן הבור; כגון אם ראה
אחד מהם שנפל לים אינו מעלהו, שנאמר לא תעמוד על דם רעך,
ואין זה רעך (עבודה זרה כו א ומאירי; רמב"ם רוצח ד יא; טוש"ע יו"ד
קנח א, ושם חו"מ תכה ה. וראה ערך גוי).

יש סוברים שאסור להצילם (רמב"ם ושו"ע שם); יש סוברים שאין
אנו מצווים להצילם, אבל אין איסור בדבר (מאירי עבודה זרה שם);
ויש מחלקים בין עובדי עבודה זרה שאסור להצילם, לרועי בהמה
דקה שאין איסור ואין מצוה (יראים השלם קנו).

אבל ישראל בעל עברות שאינו עומד ברשעו תמיד אלא פעמים
שעושה עברות להנאת עצמו, כגון אוכל נבלות לתיאבון, מצוה
להצילו, ואסור לעמוד על דמו (רמב"ם רוצח ד יב; שו"ע יו"ד קנח א;
שו"ע חו"מ תכה ח).

בעובר אין חיוב של הצלת נפשות, כשהאשה מקשה לילד,
אפילו לדעת הסוברים שמחללים עליו את השבת (רמב"ן
תורת האדם שער הסכנה)¹³.

איש ואשה האיש קודם לאשה להחיות, דהיינו שקודם להצילו אם
עומדים שניהם בסכנה לטבוע בנהר וכיוצא בזה (הוריות
יג א, ובאר שבע שם; בית יוסף יו"ד רנא, ושו"ך ס"ק יא; רמ"א יו"ד רנב ח),
לפי שהאיש מקודש יותר וחייב בכל המצוות (באר שבע שם; ט"ז
יו"ד רנב סק"ו)¹⁴.

בה שניהם יטבעו שניהם, אף לבן פטורא כל המחזיק בה צריך
להציל את עצמו, ואין אומרים כאן מוטב שיטבעו שניהם, ואל
יראה אחד במיתת חברו (ספר שבט מיהודה א ח).

וכתבו הראשונים שאין בן פטורא חולק אלא כשחברו אי אפשר
לו להשיג מים אפילו על ידי טורח גדול, אבל אם על ידי טורח
גדול יוכל למצוא ואינו טורח, אין על חברו חיוב להחיותו (יחוסי
תנאים ואמוראים בן פטורין עמי 41).

הלכה כר' עקיבא (מנחת חינוך רצו ס"ק כג; העמק שאלה קמו סק"ד.
ובשו"ת משפט כהן קמד מסופק אם הלכה בזה כרבי עקיבא)¹⁰.

ספק סכנה הפוסקים נחלקו אם אדם חייב להכניס עצמו בספק
סכנה בשביל הצלת חברו מסכנה ודאית:

• יש מהראשונים שכתבו שחייב להכניס עצמו בספק סכנה
בשביל כך (כסף משנה רוצח א יד, ובית יוסף חו"מ תכו, בשם הגהות
מיימוניות; שו"ת חות יאיר קמו; דעה א בשו"ע הרב נזקי גוף ז; מנחת חינוך
רצו ס"ק לב)¹¹. ויש שהסבירו לפי שזה ודאי וזה ספק (כסף משנה
ובית יוסף שם).

• יש חולקים וסוברים שבמקום שיש ספק סכנה לעצמו אינו חייב
להציל חברו (סמ"ע תכו סק"א, בדעת הר"ף והרמב"ם והרא"ש והטור
שהשמיט; איסור והיתר נט לח; שו"ת יד אליהו מלובלין קמו; שו"ת רדב"ז ג
אלף נב (תרכז); שו"ע הרב או"ח שכט ח, חו"מ נזקי גוף ז). ויש שהסבירו
הטעם שהרי נאמר וְחַי בְּהֶם (ויקרא יח ה) ולא שיבוא לידי ספק מיתה
על ידי שיקיים מה שנאמר לא תעמוד על דם רעך (שו"ע הרב שבת שם.
וראה יומא פה ב ורש"י ד"ה ודשמואל. וראה ערך פקוח נפש)¹².

• ויש שכתבו לחלק שאם הספק נוטה אל הודאי דהיינו שקרוב
לודאי שיש סכנה, אינו חייב למסור עצמו להציל חברו; ואפילו
בספק השקול אינו חייב, שמה ראית שדם של חברך סומק יותר,
שמא דם שלך סומק יותר; אבל אם הספק אינו מוכרע ונוטה יותר
אל ההצלה עובר על לא תעמוד (שו"ת הרדב"ז לשונות הרמב"ם אלף
תקפב (ריח)).

סכנת אבר בסכנת אבר נחלקו האחרונים אם חייב להציל נפש
חברו, כגון שהמלך אמר לו הנח לי לקצוץ אזנך או
אבר אחר שאינך מת ממנו, או אמית ישראל חברך:

• יש סוברים שחייב להניח לקצוץ אברו כדי שיציל על ידי זה
את נפש חברו (פסקי רקנטי תע; אור שמח רוצח ז ח).

• יש חולקים וסוברים שבסכנת אבר יש חשש של סכנת נפש
ואינו מחוייב למסור עצמו בשביל הצלת חברו, אלא מידת
חסידות היא למי שעושה כן, אבל לא מן הדין (שו"ת רדב"ז ג אלף
נב (תרכז)).

• ויש מחלקים, שאם האנס בא בתחילה לקצוץ את אברו אלא
שאמר לו שאם לא יניח אזי ימית את חברו, לא ניתנה סכנת אבר
להינצל על ידי מיתת חברו; אבל אם בא לכתחילה להמית את
חברו, אלא שאם יתן לו לקצוץ אברו לא ימיתו, אין אדם מחוייב

מותר לאדם להכניס עצמו לסכנה כדי להציל את כלל ישראל, ראה אור שמח
רוצח ז ח; כלי חמדה תחילת פרשת פנחס; משפט כהן קמג. 13. וראה שו"ת
חות יאיר לא, והעמק שאלה קמו ס"ק טו. וראה ערכים אדם; אין דוחין נפש
מפני נפש; וראה ערך פקוח נפש. 14. וראה ערך צדקה, שהאשה קודמת לענין
מזונות. וערך פדיון שבויים, לענין לפדותם, מי מהם קודם.

חזון איש שם, מה הדין כשהקיתון נמצא ביד אדם שלישי. 10. וראה משפט
כהן קמד טו, שהסתפק, אם מה שחיי עצמו קודמים הרי זו חובה, שמחוייב
להציל את עצמו, או רשות, שאם רוצה בעל הקיתון של מים לוותר על חיו
ולהציל את חברו - רשאי. 11. ולפנינו בירושלמי אינו נמצא, ובהעמק שאלה
קמו סק"ד כתב מקור מירושלמי תרומות ח ד. 12. האחרונים נחלקו אם

הַקְדָּשׁ¹

הקדשת נכסים, והנכסים שהוקדשו, לצרכי בית המקדש או לצרכי המזבח²

הפרקים:	
• מהותו וחלותו	• בערלה ושביעית
• סתם הקדש	• בבכורה ומעשר בהמה
• תמימים לבדק הבית	• במתנות כהונה
• מהקדש להקדש	• בשלוח הקן
• הקדש עילוי	• בכסוי הדם
• הקדש כל הנכסים	• במזוזה
• בטעות	• בנגעים
• הקדש לזמן	• באכילת אדם ובהמה
• הקדש לאחר זמן	• באיסורים
• בבני אדם	• באיסורי ממונות
• בעין יפה	• באיסורי מזבח
• בשבת ויום טוב	• בנזקין
• בזמן הזה	• בגנבה וגזלה
• חומר	• בשבועה
• במתנות עניים	• במקח וממכר
• בתרומות ומעשרות וחלה	• בגביית חוב
	• הפקעת הקדש

סיכום תמציתי

מהותו וחלותו

שני מיני הקדש הם: הקדש בדק הבית, והוא לתיקון קלקול והרס של בנייני בית המקדש; והקדש מזבח, והוא לקרבנות בעלי חיים ומנחות ונסכים שמקריבים על גבי המזבח. יש שהדבר המוקדש גופו ראוי למזבח ולא לבדק הבית, ויש שהוא ראוי לבדק הבית ולא למזבח, ויש שאינו ראוי לא למזבח ולא לבדק הבית: הראוי למזבח ולא לבדק הבית, כגון בהמות, או תורים ובני יונה, או סולת ולבונה ויין ושמן; הראוי לבדק הבית ולא למזבח, כגון זהב וכסף ואבנים יקרות; ושאינו ראוי לא לזה ולא לזה, כגון חלב, ואשפה, ועשבים וכיוצא בהם, שמוכרים אותו וקונים בדמיו צרכי מזבח או צרכי בדק הבית, כפי מה שפירש בשעה שהקדיש.

הקדש בדק הבית קדושת דמים הוא; הקדש מזבח הוא קדושת הגוף. הקדש חל באמירתו של האדם המקדיש - כשהוא הבעלים של הדבר שהקדיש - אפילו שהדבר הוא בסוף העולם. הקדש חל אפילו במחשבה, שכיון שגמר בלבו שזה עולה, אף שלא אמר בפיו, הרי זה קדוש. לדעת הסוברים שקדושת בית הכנסת היא מעין קדושת בית המקדש, מי שהתנדב לבית הכנסת במחשבה חל ההקדש. ההקדש הוא מצוה.

סתם הקדש

המקדיש את נכסיו סתם, ולא פירש אם הקדישם לצרכי בית המקדש, הנקרא בדק-הבית, או לצרכי קרבנות למזבח, והיו שם בהמות הראויות למזבח, נחלקו תנאים בדבר, והלכה שסתם הקדשות לבדק הבית, שאפילו הבהמות הראויות למזבח קדושות לבדק הבית.

המקדיש נכסיו סתם, והיו בהם דברים הראויים למזבח, והם יינות שמנים ועופות, נחלקו תנאים: יש אומרים שימכרו לצרכי אותו המין ויקריבו אותם, ויביא בדמיהם עולות, ושאר הנכסים יפלו לבדק הבית; ויש אומרים יפלו דמי היינות השמנים והעופות לנדבה, היינו לעולת נדבת צבור. המקדיש נכסיו שאינם דברים הראויים למזבח, כגון ביתו, או בהמה טמאה, או שאר מטלטלין - הדמים לבדק הבית.

תמימים לבדק הבית

המקדיש בהמה תמימה לבדק הבית, עובר בעשה, ויש אומרים שעובר אף בלא תעשה. אף על פי שאסור להקדיש תמימים לבדק הבית, אם עבר והקדיש - מה שעשה עשוי, וחל ההקדש לבדק הבית.

ראה בערך כל אחד מהם; על קנוניא על הקדש, ראה ערך אין אדם עושה קנוניא על הקדש; על שכיב מרע שהקדיש כל נכסיו אם חוזר בו כשעמד, ראה ערך מתנת שכיב מרע; על הקדש אברים, ראה ערך אבר שהנשמה תלויה בו; על הקדש עוברים, ראה ערך ולדות קדשים, וערך עובר ירך אמו.

הקדש. 1. י, תורים שנה-תמב. **2.** על חרש שוטה וקטן שהקדישו, ראה בערך כל אחד מהם, וראה ערך מופלא הסמוך לאיש; על גזלן, לוקח שדה מקנה ושוכר שהקדישו, ראה ערך דבר שאינו שלו; על נגזל, מפקיד, ממשכן ומשכיר שהקדישו, ראה ערך דבר שאינו ברשותו; על גוי, כותי, מומר, עבד, צבור, ושותפים שהקדישו,

מהקדש להקדש

אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית, אין משנים אותם מקדושה לקדושה, שקדשי בדק הבית אין משנים לקדשי מזבח, ובקדשי מזבח אין משנים מקדושת עולה לשלמים ומשלמים לעולה. עבר ושינה מהקדש להקדש, עובר בלא תעשה.

קדשי בדק הבית שהקדישם לקדשי מזבח, לא עשה כלום. וכן קדשי בדק הבית שהתפיסם לחרמי כהנים לא עשה כלום.

הקדש עילוי

אף על פי שאין משנים מהקדש להקדש, יכול אדם להקדיש קדשי מזבח לבדק הבית בהקדש עילוי. עילוי זה נחלקו בפירושו: יש מפרשים אותו מלשון מעלין בדמים, היינו הקדש של שומא, ששמים כמה יש לו בהקדש זה ונותן לבדק הבית; ויש מפרשים עילוי שמעלה הקדש על הקדש, ואינו משנה מהקדש להקדש.

הקדש כל הנכסים

אין אדם רשאי להקדיש את כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב, ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו, ויצטרך לבריות ואין מרחמים עליו. עבר והקדיש את כל נכסיו, הרי הם מוקדשים.

בטעות

הקדש בטעות, כגון שאמר שור שחור שיצא מביתי ראשון הרי הוא הקדש, ויצא לבן, נחלקו בו תנאים, והלכה שאינו הקדש.

בעין יפה

כשיש ספק איזה מהדברים הקדיש אנו אומרים ודאי מקדיש בעין יפה מקדיש. וכשיש ספק אם נכלל בהקדשו דבר אחר נחלקו תנאים והלכה שהמקדיש את השדה, הקדיש את כולה, ואפילו הדברים שאינם בכלל שדה כשמוכר אותה.

בשבת ויום טוב

אין מקדישים הקדשות ביום טוב, קל וחומר בשבת, גזרה משום מקח וממכר, ואם עבר והקדיש, בין בשוגג בין במזיד, מה שעשה עשוי.

הקדשות שלנו לבית הכנסת, שאינם לא למזבח ולא לבדק הבית, שלכל ישראל יש להם זכות בהם, וגם המקדיש בכלל, לא יצאו מרשותו, ולכן מותרים בשבת.

בזמן הזה

אין מקדישים ואין מחרימים ואין מעריכים בזמן הזה. ולכן אסור לומר בשר זה לפסח, לפי שנראה שהקדישו מחיים ואוכל קדשים בחוץ.

בכור הקדוש מאליו, ממתין עד שיפול בו מום.

חומר

חומר בהקדש משאר איסורים, שכן הוא אסור בהנאה, והנהנה בשוגג חייב להביא קרבן מעילה, ולשלם קרן וחומר. החומר שיש בהקדש מחמת איסורו גורם שבני אדם פורשים ממנו ביותר, ולכן אף במקומות שחששו חכמים שמא יבואו לידי תקלה לעבור על איסור, בהקדש יש שלא חששו כן.

מהותו וחלותו

מיני ההקדש שני מיני הקדש הם:

- הקדש בדק הבית, והוא לתיקון קלקול והרס של בנייני בית המקדש (ראה ערך בדק הבית).
- והקדש מזבח, והוא לקרבנות בעלי חיים ומנחות ונסכים שמקריבים על גבי המזבח (ראה ערך קדשי מזבח).
- יש שהדבר המוקדש גופו ראוי למזבח ולא לבדק הבית, ויש שהוא ראוי לבדק הבית ולא למזבח, ויש שאינו ראוי לא למזבח ולא לבדק הבית (משנה מעילה יג א).
- הראוי למזבח ולא לבדק הבית, כגון בהמות, או תורים ובני יונה, או סולת ולבונה ויין ושמן (רשב"ם בבא בתרא עט א ד"ה כל הראוי).
- הראוי לבדק הבית ולא למזבח, כגון זהב וכסף ואבנים יקרות (רשב"ם שם ד"ה לבדק הבית).

- ושאינו ראוי לא לזה ולא לזה, כגון חלב, ואשפה, ועשבים וכיוצא בהם, שמוכרים אותו וקונים בדמיו צרכי מזבח או צרכי בדק הבית, כפי מה שפירש בשעה שהקדיש (רשב"ם שם ד"ה לא לזה).

קדושת דמים הקדש בדק הבית קדושת דמים הוא (חולין קלט א; רש"י וקדושת הגוף מעילה יב ב ד"ה אבל; תוספות שם ד"ה אלא; רמב"ם ערכין ה יח), ואפילו אבנים שלקח כדי לשקען בבנין שבמקדש, אם נמלך עליהן לפדותן - יכול לפדותן, וכן כשנפל הבנין - אם רוצה פודה האבנים (תוספות בבא מציעא נה א ד"ה נדמייח), אבל כל שאינו עומד לפדיון, כגון חרמי כהנים (ראה ערך חרמים), אפילו שאין גופו עולה למזבח, הרי זה קדושת הגוף (כן משמע מתוספות ערכין כח א ד"ה דתנו).

הקדש מזבח הוא קדושת הגוף, אבל הקדיש להימכר ולהביא בדמיו צרכי מזבח, הרי זה קדושת דמים (מעילה יב ב).

תחילת ואמצע קדושת דמים שהקדיש בראשונה, נקראת תחילת וסוף הקדש

• ויש מפרשים שהכתוב הוא: **כָּל נְדִיב לְבוּ יְבִיאָהּ** (שמות לה. ח. רמב"ם שם, בנוסחאות מדוייקות), **בנדיבות לב יתחייב להביא (רמב"ם שם).**

הקדש במחשבה לדעת הסוברים שקדושת בית הכנסת היא מעין לבית הכנסת קדושת בית המקדש (ראה ערך בית הכנסת), מי שהתנדב לבית הכנסת במחשבה חל ההקדש (מהרי"ק קסא, לצד הראשון בפירושו השני).

הקדש רבים הציבור והשותפים מקדישים (משנה תמורה טו ב), ואף אחד מן השותפים שהקדיש חלקו, הרי חלקו הקדש (כן משמע מקדושין ז א).

מעלת ההקדש ההקדש הוא מצוה (משנה ביצה לו ב; רמב"ם ערכין ח יב) שציוו נביאים: **כָּבֵד אֶת ה' מְהוֹרָה** (משלי ג ט), וראוי לו לאדם להנהיג עצמו בדברים אלו כדי לכוף יצרו ולא יהיה כילי - שנותן במידה, לא יותר דבר בשום פנים, ועינו צרה (ר"מ ק ישעיהו לב ה) - ואף על פי כן אם לא הקדיש מעולם אין בכך כלום, הרי התורה העידה ואמרה: **וְכִי תִחְדָּל לְנַדֵּר לֵא יִהְיֶה כָּךְ חֻטָּא** (דברים כג. רמב"ם שם).

סתם הקדש

הקדיש נכסיו המקדיש את נכסיו סתם, ולא פירש אם הקדיש סתם לצרכי בית המקדש, הנקרא בדק-הבית (ראה ערכו), או לצרכי קרבנות למזבח, והיו שם בהמות הראויות למזבח, נחלקו תנאים בדבר:

• יש אומרים שסתם הקדשות לבדק הבית (סתם משנה תמורה לא ב; רבי אליעזר בגמ' שם, לפי רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן בגמ' שם; רבי חנניה בירושלמי שקלים ד ז), שאפילו הבהמות הראויות למזבח קדושות לבדק הבית (רבי אליעזר במשנה שקלים ד ז), שנאמר: **וְאִישׁ פִּי יִקְדֹּשׁ אֶת בֵּיתוֹ קֹדֶשׁ לַה'** (ויקרא כז יד), אם במקדיש בית דירה, הלא כבר נאמר: **וְאִם הַמִּקְדָּשׁ יִגָּאֵל אֶת בֵּיתוֹ** (שם טו), אלא במקדיש נכסיו (תורת כהנים בחקותי פרשה ד ח; רבי יוחנן בירושלמי שם, בדעת רבי אליעזר), ואמרה תורה: **קֹדֶשׁ לַה'** (ויקרא שם יד), מלמד שסתם הקדשות לבדק הבית (תורת כהנים שם ט), שקודש לה' היינו הקדש שכולו לה', והוא קדשי בדק הבית, שקדשי מזבח אינם כולם לה' (כן משמע מפירושו רבנו משולם לירושלמי שם; קרבן אהרן לתורת כהנים שם באור החפץ חיים שם), שאפילו עולות שכולן כליל הרי עורותיהם לכהנים (באור החפץ חיים שם). ולפיכך אם הקדיש כל נכסיו והיו בהם בהמות הראויות למזבח, זכרים ימכרו לצרכי עולות, ונקבות ימכרו לצרכי זבחי שלמים, ודמיהם יפלו עם שאר הנכסים לבדק הבית (רבי אליעזר ורבי עקיבא במשנה שקלים שם), לפי שהכל נתפס לבדק הבית, אלא שהראוי למזבח אינו יוצא מידי מזבח לעולם, לפיכך הבהמות נמכרות למזבח, שזה שפודה אותם מיד הגזבר אינו פודה אותם אלא בשביל מזבח, והדמים לבדק הבית (רש"י תמורה לא ב ד"ה ודמיהן), וכן הלכה (רמב"ם ערכין ה ז, ובפירוש המשניות שם).

• ויש אומרים שהמקדיש נכסיו והיו בהם בהמות הראויות למזבח, הזכרים הם עצמם יקרבו עולות, והנקבות ימכרו לצרכי שלמים ויביא בדמיהם עולות, ושאר הנכסים לבדק הבית (רבי יהושע במשנה שקלים שם).

הקדש, או הקדש ראשון, וכשפדאה על אחר (ראה ערך פדיון הקדש) נקרא האחר אמצע הקדש, או הקדש שני, וזה שמשקיע בבנין המקדש או מקריבו למזבח, נקרא סוף הקדש (בבא מציעא נד ב - נה א), וישנם הבדלים ביניהם בנוגע לתוספת חומש בפדיונו (ראה ערך הנ"ל וערך חומש).

חלות ההקדש הקדש חל באמירתו של האדם המקדיש - כשהוא באמירה הבעלים של הדבר שהקדיש (ראה ערך דבר שאינו שלו) - אפילו שהדבר הוא בסוף העולם (קדושין כח ב), מפני שאמירה-לגבוה-כמסירה-להדיוט (ראה ערכו), ומספר לשונות של הקדשה הן:

• האומר הרי זה הקדש לבדק הבית, או חרם (ראה ערכו) לבדק הבית, או חרם לשמים - יפלו לבדק הבית⁴, ואפילו אמר על כל נכסיו באחת הלשונות הללו (ראה להלן: הקדש כל הנכסים. רמב"ם ערכין ו א).

• ואפילו שלא אמר "הרי זה", אלא אמר ככר זו הקדש, חל ההקדש, למרות שמשמעות לשון זה היא שמודיע דבר שעבר, ואינו מועיל במקום שצריך לשון של להבא (ראה ערך בטול הגט), וכן בקדשי מזבח אם אמר שור זה עולה וכיוצא, ההקדש חל (כן משמע מהמשנה וגמ' ערכין כ ב, ומשנה תמורה כה א, וגמ' קדושין כח ב, ונדרים כט א, ורמב"ם מעשה הקרבנות טו א)⁵.

• וכל כינויי הקדש כהקדש⁶, כגון שאמר הגדר הגזר הגרם, הרי זה כאומר הקדש (ירושלמי נדרים א א, לפי אור שמח נדרים א יז; מאירי נדרים ב א), או שאמר השי"ן כתי"ו רפה, היינו הקדש במקום הקדש (מאירי שם), וכשם שאוסר עצמו בכינויים, כך אם הקדיש בכינויים הרי זה הקדש (רמב"ם נדרים שם, ומעשה הקרבנות יד יא).

• וכן כל כינויי חרמים כחרמים (משנה נדרים ב א), כגון שאמר חרק חרף (משנה שם י א, לפי תוספות שם ב א ד"ה וחרמים, ופירוש הרא"ש שם ד"ה וחרמים).

קניית הגזבר גזבר שקנה דבר ממצות הקדש - זהו הקדשו (כן משמע מרש"י בבא מציעא נו ב ד"ה דאמר שמואל).

לה' עולה כשמקדיש קרבן לא יאמר לה' עולה, לה' מנחה, לה' שלמים, אלא עולה לה', מנחה לה', שלמים לה', שנאמר: **קָרְבָּן לַה'** (ויקרא א ב. תורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה, פרשה ב ד; ספרי האזינו שו; נדרים י ב), שמא לא יגמור דיבורו אחר שאמר לה', ונמצא מזכיר שם שמים לבטלה (נדרים שם א); או מפני שאמר המקום אל יחול שמי עליהם עד שקדשו (ספרי שם; קרבן אהרן ומלבי"ם שם, בדעת התורת כהנים).

חלות ההקדש הקדש חל אפילו במחשבה, שכיון שגמר בלבו שזה במחשבה עולה, אף שלא אמר בפיו, הרי זה קדוש, שנאמר: **כָּל נְדִיב לֵב** (שבועות כו ב; ירושלמי נזיר ה א; רמב"ם מעשה הקרבנות יד יב).

• יש מפרשים ששני כתובים של נדיב לב הם: הראשון, **כָּל נְדִיב לֵב יְבִיאֵהוּ** (שמות לה כב) האמור בתרומת מלאכת המשכן, שהם קדשי בדק הבית; והשני, **וְכָל נְדִיב לֵב עֲלוֹת** (דברי הימים ב כט לא) האמור בקדשי מזבח, ששניהם קדושים במחשבה (רש"י שבועות שם ד"ה תרומה וקדשים; תוספות חגיגה י ד"ה לאפוקי).

• ויש מפרשים שבין קדשי מזבח ובין קדשי בדק הבית למדום מנדיב לב עולות (תוספות שבועות שם ד"ה משום; רשב"א וריטב"א שם).

3. על חלות ההקדש במחשבה, ראה להלן. 4. על חרם לכהנים, ועל חרם סתם אם הוא לבדק הבית או לכהנים, ראה ערך חרם. 5. על המצוה להביא קדשי

3. על חלות ההקדש במחשבה, ראה להלן. 4. על חרם לכהנים, ועל חרם סתם אם הוא לבדק הבית או לכהנים, ראה ערך חרם. 5. על המצוה להביא קדשי

השנה (ראה ערך הנ"ל) עד שהקדיש כל נכסיו - הרי זו תינתן לאומנים בשכרם, כמו שעושים במותר הקטורת (שקלים ד ה, לפי גמ' כריתות ו א, ורש"י ד"ה באותה, ושיטה מקובצת מא; רמב"ם ערכין ה י, ולחם משנה שם), וכן עושים אם יש בנכסיו אחד מסממני הקטורת (רב יוסף בכריתות שם; רמב"ם שם, ורדב"ז שם).

כשאנשים ראוים המקדיש נכסיו שאינם דברים הראויים למזבח, כגון למזבח ביתו, או בהמה טמאה, או שאר מטלטלין - הדמים לבדק הבית (רמב"ם ערכין ה ג), ואפילו אם אמר בית זה קרבן, הוא קדוש לבדק הבית (כן משמע מהמשנה ערכין כ ב, ורש"י שם ד"ה ובית, וחולין קלט א ד"ה ובית), שאף בדק הבית נקרא קרבן, כענין שנאמר: וְנִקְרַב אֶת קִרְבָּן ה' אִישׁ אֲשֶׁר מֵצָא כְּלֵי זָהָב וְגו' (במדבר לא ג), וקדושת דמים הם (רש"י חולין שם).

תמימים לבדק הבית

איסור הקדש המקדיש בהמה תמימה לבדק הבית, עובר בעשה, שנאמר במקדיש בעל מום: וְשׁוֹר וְשֵׂה שְׂרוּעַ וְקָלוּט נִדְבָה תַעֲשֶׂה אֹתוֹ (ויקרא כב כג) - אותו תעשה נדבה, ואי אתה עושה תמים נדבה לבדק הבית (תורת כהנים אמור פרק ז ח; תמורה ז ב; רמב"ם ערכין ה ה-ו), שהרי אין מקריבים בעל מום למזבח (רש"י תמורה שם ד"ה נדבה תעשה; רמב"ם שם ו), ואמרה תורה בעל מום ולא תמים, ולא-הבא-מכלל-עשה (ראה ערכו) - עשה (רש"י שם ד"ה עובר; רמב"ם שם) ⁸. ואין איסור זה אלא בבהמה לבד, שלא למדנו איסור זה אלא מהכתוב שור או שה וגו', ואם כן אינו אלא בבהמה (רמב"ם שם ה, לפי אבן האזל איסורי מזבח ה ט ז; כן משמע מהמאירי פסחים מב א).

עשה זה לא נמנה במנין המצות, כדרך כל לאו הבא מכלל עשה שאינו נמנה (כן משמע מהרמב"ן לספר המצוות שורש ו, ומגילת אסתר שורש א).

ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שאינו עובר אלא בעשה בלבד (חכמים בתורת כהנים שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ו; מאירי פסחים מב א) ⁹.

• ויש אומרים שעובר אף בלא תעשה, שנאמר באותה פרשה: וְיִדְבַר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר (ויקרא שם יז), לימד על הפרשה כולה שהיא בלאו (רבי יהודה בתורת כהנים שם, ותמורה שם, ותוספתא שם (צוקרמאנדל) א יג, וירושלמי נזיר ה א; רבי יוסי ברבי יהודה במשנה תמורה יז א, לפי הירושלמי שם).

ונחלקו אמוראים בפירוש הלימוד לדעה זו:

• יש מפרשים, שמכיון שנאמר 'לאמר', כאילו "לא" נאמר בדברים (בר קפרא בפסחים שם, ובתמורה שם, לגירסתנו) ¹⁰.

• ויש מפרשים שלדעה זו פירושו של 'לאמר' - לאו אמור (בי רבי בגמ' שם ושם), שכך אמר הקב"ה לאו אמור להם לישראל, שאם יעברו על פרשה זו יעברו בלאו (רש"י פסחים שם ד"ה לאו אמור, ותמורה שם ד"ה לא אמור).

כשעבר והקדיש אף על פי שאסור להקדיש תמימים לבדק הבית, אם עבר והקדיש - מה שעשה עשוי, וחל ההקדש לבדק

ובטעם דעה זו נחלקו התלמודים:

• בבבלי אמרו הטעם - מסברא - לפי שאדם חולק הקדשו (כן משמע מסתמא דגמ' זבחים קג א), וסתם הקדש כל הראוי למזבח מקדיש למזבח, ושאינו ראוי למזבח - לבדק הבית (רש"י שם ד"ה ואפילו), שאין אדם מניח קדשי מזבח ומקדיש לבדק הבית דבר הראוי לקדשי מזבח (רש"י תמורה כ א ד"ה ודמיהם; תוספות שם ד"ה ורבי), והראוי למזבח הם עולות, שדעתו של אדם שיהיה כולו למזבח, והיינו לעולה, שכולה כליל לאישים, דומה לבדק הבית שכולו קדוש, ולכן הראויים בעצמם לעולות יקרבו עולות, והראויות לשלמים, מכיון שבשרם נאכל ואין הכל למזבח, לכן ימכרו לצרכי עולות (רש"י זבחים שם ד"ה זכרים עצמן וד"ה ונקבות, ותמורה לא ב ד"ה אלא בהמה; תוספות תמורה שם).

• ובירושלמי אמרו הטעם, לפי שנאמר: אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל וּמִן הַגֵּר בְּיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִקְרִיב קִרְבָּנוּ לְכָל נְדָרֵיהֶם וְלְכָל נְדָבוֹתָם אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לָהּ לְעֹלָה לְרִצְנָנְךָ תָּמִים זָכָר (ויקרא כב יח-ט), הכל קרב לעולה - שכל מה שהם נודרים ומתנדבים מדברים אשר יקריבו לה' יהיה לעולה (קרבן העדה לירושלמי שקלים שם), שגם המקדיש נכסיו יקריבם לעולה (תקלין חדתין שם), שבכתוב זה נאמר נדר ונדבה, ומקדיש נכסיו אף זה נדבה (פירוש תלמיד רבי שמואל ברבי שניאור שם) - ומנין אפילו נקבות, תלמוד לומר: בְּבָקָר (ויקרא שם יט) לרבות את הנקבות (רבי זעירא בשם רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם, לגירסתנו), שבבקר סתם כתוב, ונקבות אף הן בכלל בקר (תקלין חדתין שם), שאפילו התנדבו נקבות, לעולה הן (ר"ש סיריליאו שם), שהרי כתוב שם אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לָהּ לְעֹלָה (ויקרא שם), ולא כתוב שלמים (פירוש תלמיד רבי שמואל ברבי שניאור שם) ⁷.

עור הבהמות המקדיש נכסיו סתם, אמרו בתלמוד שלדעה השנייה, שהראוי למזבח הוא הקדש למזבח לעולות, העור שלהם לבדק הבית, ואינו לכהנים כמו בכל שאר העולות, שנאמר: עֹלֹת אִישׁ (ויקרא ז ח) פרט לעולת הקדש (רב המנונא בזבחים קג א).

דברים הראויים המקדיש נכסיו סתם, והיו בהם דברים הראויים למזבח והם יינות שמנים ועופות, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שימכרו לצרכי אותו המין ויקריבו אותם, ויביא בדמיהם עולות (רבי אלעזר במשנה שקלים ד ח; רבי אליעזר בתורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה פרשה ה ד), ושאר הנכסים יפלו לבדק הבית (רבי אלעזר במשנה שם), שנאמר: וְאִם מִן הַצֹּאן קִרְבָּנוּ מִן הַפְּשָׁבִים אוּ מִן הָעִזִּים לְעֹלָה (ויקרא א ו), מה תלמוד לומר: לעולה - שהיא מיותרת, שכבר נאמר קודם: אִם עֹלָה קִרְבָּנוּ (שם ג. מלבי"ם שם) - לרבות את כולם - יינות שמנים ועופות - לעולות (רבי אליעזר בתורת כהנים שם).

• ויש אומרים יפלו - דמי היינות השמנים והעופות - לנדבה (חכמים בתורת כהנים שם), היינו לעולות נדבת צבור (ראה ערך קיץ המזבח).

המקדיש נכסיו סתם, והיתה בהם קטורת - כגון שהיה זה המקדיש אומן, ונתנו לו בשכרו ממותר הקטורת שנשתייר משנה העברה (ראה ערך קטורת), ולא הספיקו לחזור ולקנות ממנו מתרומה חדשה של הלשכה לצורך קטורת של

מהראשונים הסוברים שהלכה כדעה השניה (כן משמע מתוספות מנחות נא ב ד"ה אף). ¹⁰ ויש גורסים: לא יומר דברים (בר קפרא בפסחים שם, לגירסת

כנויים. ⁷ וראה שם שנחלקו אמוראים כיצד הקדיש. ⁸ ועוד, שמפי השמועה למדו שאין נדבה זו אלא לבדק הבית (רמב"ם שם). ⁹ ויש

• ויש אומרים שבקדשי בדק הבית מותר לשנות מקל לחמור ומחמור לקל, ואינו דומה לקדשי מזבח, שהם שונים זה מזה בדיניהם, יש מהם נאכלים ויש שאינם נאכלים, יש נאכלים ליום אחד ויש לשני ימים, והנאכלים ליום אחד לא שוו במתנותיהם, ויש מהם מכפרים ויש שאינם מכפרים, לכן דין הוא שלא ישתנו מזה לזה, אפילו מקלים לחמורים, אבל בקדשי בדק הבית מה הפרש בין זה לזה (הראב"ד בהשגות שם).

כשעבר ושינה עבר ושינה מהקדש להקדש, עובר בלא תעשה (תמורה שם; רמב"ם שם) מהכתוב הנ"ל, ונמנה לאו זה במנין המצות (ספר המצוות שם; סמ"ג לאוין שמו; חינוך שם), ואין לוקים על לאו זה (רמב"ם שם; החינוך שם), לפי שהוא לאו שאין בו מעשה (חינוך שם; כסף משנה שם), שהרי בדיבורו לא עשה כלום, שהקדושה השניה שרצה לעשות לא חלה כלל (מהר"י קורקוס שם).

הקדש קדשי בדק הבית קדשי בדק הבית (תמורה לב א; רמב"ם ערכין ו ח), ואין הקדש מזבח לקדשי מזבח חל על קדשי בדק הבית, שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (רמב"ם שם; מאירי שקלים ד ד).

חרמי כהנים וכן קדשי בדק הבית שהתפיסם לחרמי כהנים (ראה ערך חרם) - לא עשה כלום (תמורה שם; רמב"ם ערכין ו ח), וכן חרמי כהנים שהתפיסם בין לקדשי מזבח ובין לקדשי בדק הבית, לא עשה כלום (גמ' שם), שאין לו שום חלק בחרמי כהנים ואפילו טובת הנאה, שאינו רשאי ליתנם אלא לכהן שבאותו משמר (רש"י שם ד"ה וכן חרמי), וכן אין שום שייכות לבעלים בהם בפדיון, שאין להם פדיון כלל (חסדי דוד לתוספתא ערכין ד יא, לדעת התוספות).

קדשי מזבח קדשי מזבח קדשי מזבח שהקדיש אותם לקדשי מזבח אחרים, בין שהקדיש קדושה קלה על קדושה חמורה, ובין שהקדיש קדושה חמורה על קדושה קלה, כגון שינה מעולה לשלמים או משלמים לעולה, אין הקדושה השניה חלה כלל (בכורות נג ב) וכן אם אמר הרי זו תמורת עולה ונמלך ואמר תמורת שלמים, הרי זו תמורת עולה (משנה תמורה כה ב; רמב"ם תמורה ב ד)¹².

הקדש עילוי

אף על פי שאין משנים מהקדש להקדש, יכול אדם להקדיש קדשי מזבח לבדק הבית בהקדש עילוי (משנה תמורה לב א; תורת כהנים בחקותי פרשה ה ב, ד, ו, ח. וראה שם מחלוקת תנאים במקור הלימוד).

עילוי זה נחלקו בפירושו:

• יש מפרשים אותו מלשון מעלין בדמים, היינו הקדש של שומא, ששמים כמה יש לו בהקדש זה¹³ ונותן לבדק הבית (כן משמע מרש"י שם כט א ד"ה הקדש עילוי; תוספות שם לב א ד"ה מקדישין).

• ויש מפרשים עילוי שמעלה הקדש על הקדש, ואינו משנה מהקדש להקדש (לקוטס במשניות וילנא שם א).

מהות העילוי עילוי זה של ההקדש הוא, שאם היה ההקדש למזבח נדר, שחייב באחריותו, הרי הוא נותן לבדק הבית דמי אותה הבהמה - שהואיל ואם תמות או תיגנב הוא חייב באחריותה, נמצא שלו היא, לכן נותן כל דמיה, ואת הבהמה יקריב לנדרו (רש"י ערכין כה ב ד"ה שחל החרם); ואם היה ההקדש

הבית (תמורה ו א; רמב"ם ערכין ה ה), ואף לדעת האומרים כל מקום שאמרה תורה לא תעשה, אם עשה אינו מועיל (ראה ערך כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד) כאן ההקדש חל, לפי שנתרבה מן התורה ממקום שנתרבו בעלי מומים למזבח, שהם קדושים אף על פי שאסור להקריבם (ראה ערך בעל מום ב), וכן תמימים לבדק הבית, אף שאסור להקדיש, הרי זה קדוש (גמ' שם, ורש"י ד"ה איתרבו), שמכתוב אחד למדום שאסור להקדישם, לפיכך הוקשו זה לזה שמה שעשה עשוי (רש"י שם).

ונפדית כשהיא תמימה והכהן מעריך אותה והדמים יפלו לבדק הבית (רמב"ם שם), והפודה אותה אינו פודה אלא על מנת להקריב למזבח (תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) א יג; מנחות קא א; רמב"ם שם). ונחלקו אמוראים כיצד נפדית:

• יש אומרים שיוצאה לחולין - ואחר כך מקדישים אותה למזבח - שאם לא יצאה לחולין אין קדשי מזבח חלים על קדשי בדק הבית (רב חונה בשם רב ורבי אבהו בשם רבי יוחנן ורבי חזקיה בשם רבי יוסה בירושלמי שקלים ד ד).

• ויש אומרים שנפדים בתחילה למזבח (רבי חזקיה בשם רב חסדא בירושלמי שם, לפי תקליון חזתין שם).

ונחלקו אחרונים אם ההלכה כדעה הראשונה (מהר"ט אלגאזי בכורות ה מב, בדעת הרמב"ם); או כדעה השניה (צפנת פענח ערכין ה ה, בדעת הרמב"ם).

הטעם שהפודה אותה אינו פודה אלא על מנת להקריב למזבח, שכל דבר הראוי להקריב על גבי המזבח אינו יוצא מידי מזבח לעולם (גמ' שם; רמב"ם שם).

העמדה והערכה הראוי למזבח שהקדישו לבדק הבית, לפי שאינו יוצא מידי מזבח, הרי הוא צריך העמדה והערכה (ראה ערכין), אפילו לסוכרים שקדשי בדק הבית אינם צריכים העמדה והערכה (ראה ערך העמדה והערכה), ולכן אם מתו תמימים קודם שנערכו ונפדו - יקברו (תמורה לג ב).

מהקדש להקדש

האיסור אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית, אין משנים אותם מקדושה לקדושה (משנה תמורה לב א; רמב"ם תמורה ד יא), שקדשי בדק הבית אין משנים לקדשי מזבח, ובקדשי מזבח אין משנים מקדושת עולה לשלמים ומשלמים לעולה (רש"י שם ד"ה מקדושה).

מקור דין זה, ממה שנאמר בבכור: אַף בְּכֹר אֲשֶׁר יִבְּרָ לְה' בְּבִהְמָה לֹא יִקְדֹּשׁ אִישׁ אֶתוֹ אִם שׂוֹר אִם שֶׁה לְה' הוּא (ויקרא כו כו), שאי אתה מקדישו הקדש מזבח (רבי ישמעאל במשנה ערכין כט א, לפי רש"י שם ד"ה כתוב אחד וד"ה וכתוב אחד, ותורת כהנים בחוקתי פרשה ה ב; רבי עקיבא בתורת כהנים שם ה; רמב"ם שם), שלא יעשו עולה או שלמים (רמב"ם שם)¹¹.

בקדשי בדק הבית, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף קדשי בדק הבית בכלל האיסור (רמב"ם שם; חינוך שנו), ומה שהקדיש לבדק ההיכל לא ישנה לבדק המזבח, וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם שם. וראה כסף משנה שם).

13. ראה להלן כיצד היא שומא זו.

רבנו חננאל שם), שכל המימר ממה שכתוב עובר בלאו (רבנו חננאל שם).
11. בענין שאר קדשים - ראה מחלוקת תנאים שם. 12. וראה אחיעזר ב כה.

שדוקא אם החרים מקצת אשר לו הוא חרם ולא כל אשר לו (מלבי"ם לתורת כהנים שם), ואפילו שהחרים מין אחד כולו, והשאר שאר מינים, אינו חרם (גמ' שם), וכל מין בהמה אחד, וכן מין אדם - עבדים ושפחות - אחד (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש).

מה נכלל המקדיש כל נכסיו, לוקחים כל מה שיש לו, ואפילו בהקדש תפילין שבראשו, ואין צריך לומר כלי אומנותו ובגדיו, שהכל הקדש (ערכין כג ב; רמב"ם שם ג), אבל אין בגדי אשתו ובגדי בניו בכלל ההקדש (משנה ערכין כד א; רמב"ם שם ג יד), שאינם שלו (רש"י שם ד"ה אין לו). וכן בגדים שצבעם לשמם, וסנדלים חדשים שלקחם לשמם (משנה שם; רמב"ם שם), שהם בחזקתם משעת לקיחה (רש"י שם ד"ה סנדלים).

בטעות

הקדש בטעות, כגון שאמר שור שחור שיצא מביתי ראשון הרי הוא הקדש, ויצא לבן, נחלקו בו תנאים:

- יש אומרים שהקדש טעות הקדש (בית שמאי במשנה נזיר ל ב - לא א), שלמדים תחילת הקדש מסוף הקדש - היינו תמורה (ראה ערכו), שנקראת סוף הקדש, לפי שקדושתה באה מכח הקדושה הקודמת (פירוש הרא"ש שם לא א ד"ה מסוף הקדש) - מה תמורה חלה אפילו בטעות (ראה תמורה יז א), אף תחילת הקדש חל אפילו בטעות (סתמא דגמ' שם).

- ויש אומרים שאינו הקדש (בית הלל במשנה שם ל ב - לא א), ואין תחילת הקדש דומה לתמורה, שבתמורה שבאה מכח קדושה ראשונה חלה גם בטעות, אבל להוריד קדושה בתחילה אי אפשר בטעות (סתמא דגמ' שם לא א), וכן הלכה (רמב"ם ערכין ו לד).

טעה בדיבורו ונתכוין לחולין, וטעה בדיבורו ואמר הקדש - אינו קדוש, שהרי זה הקדש בטעות (כן משמע מהירושלמי נזיר ה א).

טעה בדיבורו ונתכוין להקדש עולה, לא אמר כלום (תרומות ג ח; רמב"ם מעשה אחר הקרבנות יד יב), שהרי מה שאמר בפיו הרי זה הקדש בטעות (כן משמע מהירושלמי נזיר שם).

הקדש לזמן

כשיש פדיון המקדיש דבר לזמן ידוע בקדושת דמים, שיש לה פדיון, כגון שאמר נטיעות האלו קרבן - הקדש להימכר ולהביא בדמיהן קרבן (תוספות נדרים כח א ד"ה הרי; פירוש הרא"ש שם ד"ה הרי אלו) - עד שיקצצו, נחלקו בו אמוראים:

- יש אומרים שאם פדאן חוזרות וקדושות, פדאן חוזרות וקדושות, עד שיקצצו (בר פדא בנדרים כח ב; חזקיה בירושלמי שם ג ח), וכן הלכה (רמב"ם מעילה ד יא).

- ויש אומרים שאם פדאן - פדויין, ואותה ששינו אין להן פדיון לאחר קציצה הוא (רבי יוחנן בירושלמי שם).

פקיעת הקדושה המקדיש דבר לזמן, אם קדושת דמים או קדושת הגוף, נחלקו בו אמוראים אם כשמגיע סוף הזמן נפקעת הקדושה מאליה:

- יש אומרים שאין הקדושה נפקעת בלא כלום, לא בקדושת

נדבה, שאינו חייב באחריותו, הרי הוא נותן רק דמי טובת הנאה שיש לו בבהמה זו (משנה שם; רמב"ם ערכין ו יא-יב).

בכור המקדיש בכור הקדש עילוי, נותן טובת הנאה לבדק הבית, והוא כמה יתן אדם בככור זה שיתנו לבן בתו או לבן אחותו כהן (משנה ערכין שם; רמב"ם שם יד), וכל הנותן אותו שיעור יקח את הבכור ויתנו לכל כהן שירצה, והדמים יפלו לבדק הבית (רמב"ם שם), שהבכור אף הוא אינו חייב באחריותו (משנה למלך שם).

עולה המקדיש עולתו לבדק הבית, נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שההקדש נתפס בגוף הבהמה, ואסור מן התורה לשחטה עד שתתפדה (רב הונא בתמורה לב א).

- ויש אומרים שאין בה אלא עיכוב גזברים בלבד (עולא בגמ' שם), וכן הלכה, ולפיכך אם עבר ושחטה - בלא פדיון - הרי זו כשרה (רמב"ם שם ו י).

שקלים המקדיש שקלו (ראה ערך שקלים) לבדק הבית, הרי זה קודש (רמב"ם ערכין ו טז, על פי שקלים ח ח), לפי שהשקלים הם כקדשי מזבח, לכן יכול להקדישם הקדש עילוי ככל קדשי מזבח שמקדישים לבדק הבית הקדש עילוי (תוספות יום טוב שם; חידושי רבנו חיים הלוי שם), או שמכיון שעד שיגיע ליד הגזבר הוא חייב באחריותו (ראה ערך שקלים) הם כשלו ויכול להקדישם (רדב"ו שם); או שכל זמן שלא בא ליד גזבר עדיין הוא חולין ולכן יכול להקדיש (צפנת פענח שם).

הקדש כל הנכסים

האיסור אין אדם רשאי להקדיש את כל נכסיו (תוספתא ערכין (צוקרמאנדל) ד כג; רמב"ם ערכין ח ג), וכן אין אדם רשאי להחרים - חרמי כהנים (תוספות ערכין כח א ד"ה דתנו) - את כל נכסיו (תוספתא שם; רמב"ם שם). שנאמר בחרם: מְּלֹא אֶשֶׁר לוֹ (ויקרא כז כח) - ולא כל אשר לו (תורת כהנים בחקותי פרק יב ג; גמ' שם; רמב"ם שם), היינו ממטלטלים, ולא כל מטלטלים (רש"י שם ד"ה מכל אשר לו), מְּאָדָם (ויקרא שם) - עבדיו הכנענים (רש"י ערכין שם ד"ה מאדם) - ולא כל אדם, מבהמה - הדיינו וּבְהֵמָה (ויקרא שם) שהמ' של "מאדם" מוסב אף עליה (מלבי"ם שם; ביאור החפץ חיים שם) - ולא כל בהמה, מְּשֻׁדָּה אֶחָזְתָּו (שם) - ולא כל שדה אחוזה (תורת כהנים שם; גמ' שם).

והעושה כן עובר על דעת הכתוב, ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו, ויצטרך לבריות ואין מרחמים עליו (רמב"ם שם).

עבר והקדיש עבר והקדיש עבר והקדיש את כל נכסיו, הרי הם מוקדשים (תנא והחרים קמא בתוספתא שם; רבי אליעזר בתוספתא שם כד, לגירסת דפוס ונציה ודפוס וילנא).

עבר והחרים כל נכסיו, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שהרי הם מוחרמים (תנא קמא בתוספתא שם כג), וכן הלכה (רמב"ם ערכין ו ב).

- ויש אומרים שאינם מוחרמים (רבי אליעזר בתוספתא שם כד, ובמשנה וגמ' שם כח א; תורת כהנים שם),

לפי שבאותו כתוב שלמדנו שאסור להחרים כל נכסיו נאמר: אָף כָּל חָרָם (ויקרא שם). תורת כהנים שם; רבי אליעזר בגמ' שם), ואכין-ורקין (ראה ערכו) - מיעוטים (רש"י שם ד"ה אך כל חרם), למעט

• יש אומרים שהמקדיש עבדו - העבד קדוש לדמיו להימכר (סתם ברייתא שם לח ב, לפי הגמ' שם לט א; תנא קמא ורבי בגמ' שם לח ב, לפי רש"י שם ד"ה אין הגזברים וד"ה מפני ד"ה גזברין; רבה אמר רב בגמ' שם, לפי רש"י שם ד"ה גופיה).

• יש אומרים שהמקדיש עבדו הרי זה כאומר דמיו עלי, לא שיהא בגוף העבד הקדש לדמיו, אלא שהמקדיש התחייב ליתן דמיו להקדש, ולכן המקדיש עבדו עושה ואוכל, ואין מעשה ידיו הקדש, שלא הקדיש אלא דמיו (סתם ברייתא שם לח ב, לפי הגמ' שם לט א ורש"י ד"ה אי אמרת).

• ויש אומרים שהמקדיש עבדו יצא לחירות, לפי שגופו אינו יכול להיות קדוש, ולדמים לא אמר, אלא להיות עם קדוש אמר (רבה אמר רב בגמ' שם לח ב), היינו ישראל גמור, שכתוב בהם: **כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה** (דברים יד ב. רש"י גיטין שם ד"ה דליהוי).

להלכה כתבו ראשונים שהמקדיש עבדו או שפחתו הכנענים, או המקדיש כל נכסיו והיו בהם עבדים, הרי גופם קודש, לפיכך אסורים ליהנות מהם עד שיפדו (רמב"ם ערכין ו יז), אלא שאין מועלים בו, ולא בשערו, אפילו שעומד להיגזז, מפני שהוא מחובר לו (רמב"ם מעילה ה ט).

המקדיש את המקדיש את עצמו, עושה ואוכל, שלא הקדיש אלא עצמו (גיטין לט א; רמב"ם שם ט), והרי הוא חייב בדמיו עצמו, ולא נתקדש גופו כעבד (רמב"ם שם).

בעין יפה

המקדיש אם בעין יפה הוא מקדיש דנים בו בשני אופנים: כשיש ספק איזה מהדברים הקדיש, היפה או הרע, וכשיש ספק אם כשהקדיש דבר ידוע נכלל בהקדשו אף דבר שני.

כשיש ספק באופן הראשון לא מציינו מחלוקת, אלא אומרים איזה מהדברים ודאי מקדיש בעין יפה מקדיש, ולפיכך האומר אחד הקדיש מכבשי הקדש - למזבח (רש"י מנחות קח ב ד"ה אחד מכבשי) - ואחד משוורי הקדש, והיו לו שנים, הגדול שבהם הקדיש (משנה שם; רמב"ם מעשה הקרבנות טז ח), שמקדיש בעין יפה מקדיש (גמ' שם).

היו שלשה, הבינוני שבהם הקדש (משנה שם), היינו שחוששים אף לבינוני שלגבי הקטן הוא עין יפה (גמ' שם; רמב"ם שם), כיצד יעשה - שאחד מהם יהיה מותר (רש"י שם ד"ה היכי עביד) - ימתין עד שיפול מום בבינוני, ויחלל קדושתו על הגדול (גמ' שם; רמב"ם שם), שממה נפשך, אם הקדושה חלה על הבינוני הרי הומם וחיללו על הגדול, ואם הקדושה חלה בתחילה על הגדול, הרי הבינוני חולין מתחילתו (רש"י שם ד"ה ומחיל לקדושתיה), והוא הדין אם הומם הגדול, שיחללו על הבינוני, אלא שצריך להביא גם בדמים היתרים על הבינוני (תוספות יום טוב שם).

כשיש ספק אם כאלו נכלל בהקדשו דבר אחר, נחלקו תנאים דבר אחר

• יש אומרים שהמקדיש את השדה, הקדיש את כולה (תנא קמא במשנה בבא בתרא עא א), ואפילו הדברים שאינם בכלל שדה כשמוכר אותה, שאף לסוברים מוכר בעין רעה מוכר, מקדיש בעין יפה מקדיש, כמו נותן (רש"י שם ד"ה אבל בנותן וד"ה הקדיש), וכן הלכה (רמב"ם מכירה כו ו).

דמים ולא בקדושת הגוף, אלא שבקדושת דמים, שיש לה פדיון, כשמגיע הזמן פודהו ויוצא לחולין, ובקדושת הגוף, שאין לה פדיון, נשאר הקדושה לעולם. ולפיכך הרי שאמר נטיעות האלו קרבן - הקדש להימכר ולהביא בדמיהן קרבן - עד שיקצצו, פודן אחר שנקצצו (בר פדא בנדריים כח ב).

• ויש אומרים שהקדושה נפקעת אחר הזמן ממילא, וכיון שנקצצו הנטיעות שוב אין צריך לפדותן, וזוהי ששנינו אין להן פדיון (ראה משנה שם כח א), היינו שאינן צריכות פדיון אחר הקציצה (עולא בגמ' שם כח ב, ור"ן ד"ה ועולא אמר).

ובדעה זו נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא בקדושת דמים, אבל בקדושת הגוף הכל מודים שאינה נפקעת בחנם (רבה בגמ' שם כט א).

• ויש אומרים שאפילו קדושת הגוף פקעה בכלות הזמן שהקדיש, והרי שאמר שור זה עולה אחר שלשים יום ומעכשיו שלמים, חלה עליו קדושת שלמים עד שלשים יום, ואחר כך פקעה קדושת השלמים מאליה וחלה עליו קדושת עולה (אביי בגמ' שם, ור"ן ד"ה אמר ליה אביי; רבי אבהו בשם רבי יוחנן בירושלמי קדושין ג א).

הקדש לאחר זמן

המקדיש דבר שיחול ההקדש לאחר זמן מסויים, בין קדושת דמים ובין קדושת הגוף, כשיגיע אותו זמן ההקדש חל (כן משמע בנדריים כט א-ב וירושלמי קדושין ג א).

שחט בתוך האומר שור זה הקדש לאחר שלשים יום, ושחטו בתוך הזמן שלשים יום, הרי זה מותר (תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) ג ב; רמב"ם ערכין ו ט) באכילה (תוספתא שם; רמב"ם שם, לפי החסדי דוד לתוספתא שם) ובהנאה (רמב"ם שם), ואם מת מותר בהנאה (תוספתא שם).

חזר בו בתוך לא הקדיש ולא מכר לאחר, אלא חזר בו בתוך שלשים יום, אין חזרתו מועילה, שאמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט (נדריים כט ב).

מעכשיו ולאחר אמר שור זה הקדש מעכשיו ולאחר שלשים יום, שלשים יום ושחטו בתוך שלשים יום - הרי זה אסור באכילה; מת - אסור בהנאה (תוספתא תמורה שם), ואם הקדישו לשם קרבן אחר אינו מוקדש (תוספתא שם; רמב"ם שם), וכן אינו יכול לחזור בו בתוך שלשים (ירושלמי קדושין שם, וקרבן העדה לפני משה שם).

בבני אדם

המקדיש עבדו המקדיש את עבדו - הכנעני - נחלקו תנאים ואמוראים איזו קדושה חלה עליו:

• יש אומרים שנתפסה קדושה בגופו, ואסור ליהנות ממנו, אלא שהנהנה אינו חייב בקרבן מעילה, לפי שעבד דומה לקרקעות (ראה ערך עבד כנעני), ואין מועלים בקרקעות (ראה ערך מעילה. תנא קמא ורבן שמעון בן גמליאל בגיטין לט א, לפי תוספות שם לח ב ד"ה גופיה; תנא קמא בגמ' שם לח ב, לפי הרמב"ן שם, בשם מקצת מפרשים, והרשב"א שם, לפי התוספות; רבי בגמ' שם, לפי הרמב"ן ורשב"א שם, בשם מקצת מפרשים), ובשערו העומד להיגזז הדבר תלוי במחלוקת תנאים אם העומד להיגזז כגזוז דומה, ודינו כמטלטלים ומועלים בו (רבן שמעון בן גמליאל בגמ' שם לט א, לפי הגמ' שם), או שאינו כגזוז ואין מועלים בו (תנא קמא שם, לפי הגמ' שם).

לביית הכנסת הקדשות שלנו לבית הכנסת, שאינם לא למזבח ולא לבדק הבית, שלכל ישראל יש להם זכות בהם, וגם המקדיש בכלל, לא יצאו מרשותו, ולכן מותרים בשבת (מגן אברהם שו"ס יא).

בזמן הזה

אין מקדישים ואין מחרימים ואין מעריכים בזמן הזה (יומא סו א; רמב"ם ערכין ח ח), שאין לנו מקדש (רמב"ם שם), כדי שלא יבוא לידי תקלה, ליהנות מן ההקדש ולבוא לידי מעילה (יומא שם). ומטעם זה ביטלו חכמים מעשר-בהמה (ראה ערכו) - מספר דורות (תוספות שם ד"ה אין; תוספות בכורות גג א ד"ה אלא) - לאחר החורבן (בכורות שם; רמב"ם בכורות ו ב).

עבר והקדיש עבר והקדיש:

• אם הקדיש בהמה - תיעקר (יומא שם), ואיזהו עיקור, נועל דלת בפניה והיא מתה מאליה (גמ' שם; רמב"ם שם) ¹⁴.

• הקדיש פירות וכלים - ירקבו (יומא שם; רמב"ם שם), ויניחם במקום שלא יבואו לידי תקלה (תוספות עבודה זרה יג ב ד"ה ירקבו).

• הקדיש מעות או כלי מתכות - יוליכם לים המלח (יומא שם; רמב"ם שם), או לים הגדול (רמב"ם שם), וזורק אותם כמו שהם, ואם זורקם בשאר נהרות צריך לשחקם תחילה (תוספות עבודה זרה שם ד"ה יוליכם, על פי פסחים כח א).

• הקדיש קרקעות, שהן קיימות לעולם ואין יכולים ללותן, ואם יאסרו איסור עולם כל שכן שיבואו לידי תקלה - יפדו אותן וישליכו את כסף הפדיון בנהר (תוספות עבודה זרה שם, ורא"ש שם א יג ור"ן שם, בשם רבנו תם, על פי ערכין כט א). ואף על פי שמן הדין די בשה פרוטה, שהקדש שוה מנה שחילל על שוה פרוטה מחולל (ראה ערך פדיון הקדש), ובזמן הזה, שאין הפסד קדשים, מותר אפילו לכתחילה, מכל מקום תיקנו חכמים שיפדו בארבעה זוזים - או קרוב לזה (רמב"ם ערכין ח ח) - כדי לפרסם הדבר (ערכין כט א; רמב"ם שם) שהוא בר פדיון (רבנו גרשום שם ד"ה משום פרסומי); ויש מפרשים לפרסם שאסור ליהנות מן ההקדש (שיטה מקובצת שם ז).

• הקדיש או החרים עבד שנכנס למצות - פודהו וילכו דמיו לים המלח כשאר דמים וערכין של זמן הזה, ואם היה עבד עובד עבודה זרה, לא מעלין ולא מורדין (רמב"ם ערכין ח ט, על פי עבודה זרה יג ב), שאין פודים אותו ואין נהנים ממנו, ואם מת מת (רדב"ז שם).

• עבר ועישר מעשר בהמה בזמן הזה - ימותו, שלא יבואו לידי תקלה (בכורות סא א, ותוספות ד"ה במעשר), וינעל בפניהם וימותו מאליהם (רש"י שם ד"ה בזמן הזה) ¹⁵.

• גר שהקדיש בזמן הזה את קינו שהוא חייב להביא (ראה ערך גרות), אפילו לסוכרים שביטלו חיוב זה מפני התקלה (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום אם הקדיש הרי זה קודש (ירושלמי שקלים ח ד) ¹⁶. פדיון מטלטלים ובעיקר דין המקדיש מטלטלים, נחלקו ראשונים:

• ויש אומרים שלא הקדיש כלום מכל מה שבמכירה אינו מכור, שהמקדיש דעתו כדעת מוכר שלא הקדיש אלא מה שפירש, מלבד חרוב המורכב וסדן השקמה, שאף על פי שבמכירה אינם מכורים, בהקדש הם מוקדשים בכלל השדה (רבי שמעון במשנה שם, ורשב"ם ד"ה ר"ש אומר), לפי שיונקים משדה הקדש (רבי שמעון בתוספתא בבא בתרא (ליברמן) ג ז, וגמ' שם עא ב).

בשבת ויום טוב

במשנה שנינו שאין מקדישים הקדשות ביום טוב, קל וחומר בשבת (משנה ביצה לו ב, ורש"י ד"ה ולא מקדישין; רמב"ם שבת כג יד; טוש"ע או"ח שלט ד, ושם תקכד א), גזרה משום מקח וממכר (גמ' שם לו א; רמב"ם שם; מגן אברהם שלט סק"ו), שדומה למקח וממכר, שמוציא מרשותו לרשות הקדש (רש"י שם ד"ה משום מקח וממכר).

ונחלקו אמוראים בפירוש המשנה:

• יש המפרשים המשנה כפשוטה, שאין מקדישים בתחילה ביום טוב (רבי שמעון בן לקיש בירושלמי פסחים ח ג, וביצה ה ב) - ובשבת - אפילו בחובות שקבוע להם זמן (פני משה שם ושם), ולכן הם שנו בברייתא שהולך לו - בערב פסח שחל בשבת (קרבן העדה שם ושם) - אצל מוכרי פסחים (אית תני תניי בירושלמי שם ושם) שכבר הוקדשו מאתמול (קרבן העדה ופני משה שם ושם), ולא שנו בברייתא שהולך לו אצל מוכרי טלאים (אית תני תניי בירושלמי שם ושם), שלא הוקדשו מאתמול ונוטל מהם אחד ומקדישו (קרבן העדה ופני משה שם ושם).

• יש המפרשים שהמשנה לא דברה אלא במקדיש לצורת חובת מחר (רבי חנניה או רבי מנא בירושלמי שם ושם), דהיינו בחובות שאין קבוע להם זמן, אבל בחובות שקבוע להם זמן - לכו ביום (רש"י פסחים סו ב ד"ה חובות הקבוע) ושעתם עוברת (מאירי ביצה שם) - מקדישים (מסקנת הגמ' בשבת קמח ב, ופסחים סו ב; רבי יוחנן בירושלמי שם ושם, לפי הפני משה שם ושם), ולפיכך מקדיש אדם את פסחו בשבת שחל בארבעה עשר בניסן ואת חגיגתו ביום טוב (רבי יוחנן בשבת שם ופסחים שם), ולכן הם שנו בברייתא שהולך לו אצל מוכרי טלאים (אית תני תניי בירושלמי שם ושם), ושנו בברייתא שהולך אדם אצל רועה הרגיל אצלו - בערב פסח שחל בשבת - ונותן לו טלה לפסחו ומקדישו (תני רב אושעיא בשבת שם), וכן הלכה (רמב"ם שם וקרבן פסח א יט).

• יש המפרשים שהמשנה לא דברה כלל על המקדיש למזבח, אלא על המקדיש לבדק הבית (רבי חנניה או רבי מנא בירושלמי שם ושם), ומקדישים למזבח בשבת ויום טוב (קרבן העדה ופני משה שם ושם).

• ויש המפרשים שהמשנה לא אסרה להקדיש, אלא מחוץ לעזרה, אבל בעזרה מקדישים, שאין-שבות-במקדש (ראה ערכו). רבי שמי בירושלמי שם ושם, לגירסתו).

עבר והקדיש להלכה שאסור להקדיש בשבת ויום טוב, אם עבר והקדיש, בין בשוגג בין במזיד, מה שעשה עשוי, ואין צריך לומר ביום טוב (רמב"ם שבת שם טו, על פי תוספתא ביצה (ליברמן) ד ד).

14. אבל לא ישחטה, שיבואו לידי תקלה ולאכלה (עבודה זרה יג ב, ורש"י ד"ה לידי תקלה), וכן לא יעקור פרסותיה בידים מן הארכובה ולמטה, שאינה נטרפת בכך, משום בזיון קדשים (גמ' שם), שאינה מתה מהר ונראה ביונה לזמן מרובה (רש"י שם ד"ה התם), ולעשותה גיסטרא - לחתכה לשנים ונעשית נבלה ואין חשש שיאכלנה (רבנו חננאל שם ד"ה ונשוי גיסטרא), ואין בכך בזיון קדשים, שמתה מהר (רש"י שם ד"ה גיסטרא) - אסור, לפי שנאמר: לא תעשון

15. ויש מהראשונים שכתב שיאכלו במום (רמב"ם בכורות ו ב). 16. על

חומר

חומר בהקדש משאר איסורים, שכן הוא אסור בהנאה (ראה ערך מעילה), והנהנה בשוגג חייב להביא קרבן מעילה (ראה ערך אשם מעילות), ולשלם קרן וחומש (ראה ערך מעילה).

פרישת בני אדם החומר שיש בהקדש מחמת איסורו גורם שבני אדם ממנו פורשים ממנו ביותר, ולכן אף במקומות שחששו חכמים שמא יבואו לידי תקלה לעבור על איסור, בהקדש יש שלא חששו כן:

• בדמאי (ראה ערכו), אימת קדשים על עם הארץ (רבי אושעיא בירושלמי דמאי א ג), ולכן שיירי מנחות פטורים מן הדמאי (דמאי א ג), ואין חוששים שמא הביא עם הארץ דבר שאינו מתוקן (ר"ש שם).

• בחמץ (ראה ערכו), המוצא חמץ בביתו ביום טוב של פסח, שדינו שכופה עליו כלי עד לערב, שלא ישכח ויאכלנו (ראה ערך בעור חמץ), אם היה חמץ זה של הקדש, אינו צריך לכפות, לפי שהכל פורשים ממנו (פסחים ו א; רמב"ם חמץ ג ח) מחמת איסורו (רש"י ביצה לט א ד"ה הקדש), כדי שלא יבואו לידי מעילה (רמב"ם שם ד ב), ואף בחול הוא למוד לפרוש ממנו (רש"י פסחים שם ד"ה מיבדל). וכן חמץ שאין עוברים עליו בבל-יראה-ובל-ימצא (ראה ערכו) - כגון חמץ של גוי (ראה ערך הני"ל) - שצריך לעשות מחיצה גבוהה עשרה טפחים לפניו שמא יבוא להסתפק ממנו (ראה ערך הני"ל), אם היה חמץ של הקדש אינו צריך, שהכל פורשים מן ההקדש (פסחים שם; רמב"ם שם ד ב).

• בתרומה (ראה ערכו) טמאה, סאה תרומה טמאה שנפלה לפחות ממאה הקדש, שכולם ירקבו (תרומות ה א), הדברים אמורים דוקא במקום חרב, שלא ימצאו למכרו אפילו בדמי עצים (ירושלמי שם ה א; ר"ש שם, בשמו), אבל אם אפשר למכרו בדמי עצים - מוכרים, ואין חוששים לתקלה, לפי שהקדש פורשים בני אדם ממנו (פירוש הרא"ש שם).

ככמה מצוות דנים אם ההקדש חייב בהם או פטור בהם:

- במתנות עניים
- בתרומות ומעשרות וחלה
- בערלה ושביעית
- בככורה ומעשר בהמה
- במתנות כהונה
- בשלוח הקן
- בכסוי הדם
- במזוזה
- בנגעים

במתנות עניים

לקט שכחה הקדש פטור מן הלקט והשכחה והפאה (ראה ערכם), ופאה שנאמר בשכחה: **פִּי תִקְצַר קְצִירְךָ** (דברים כד יט), קצירך, פרט להקדש (ספרי כי תצא רפב), וכן נאמר בפאה ובלקט: **וּבְקִצְרְכֶם** (ויקרא יט ט), וכשם שנתמעט מכאן קציר גוים (ראה תורת

• יש אומרים שהמקדיש מטלטלים בזמן הזה אין לו תקנה בפדיון (אור זרוע ד קכת, בשם רבנו תם; הגהות אש"רי שם, בשם האור זרוע, שכתב בשם רבנו תם; רמ"א יו"ד רנח א) - ולכן דינו שירקב ויוליכו לים המלח וכיוצא בזה (ראה לעיל) - וצריך לשאול לחכם ומתירים לו בחרטה כשאר נדר (אור זרוע שם; הגהות אש"רי שם, בשם האור זרוע; רמ"א שם).

• ויש אומרים שיכול לפדותם - בשוה פרוטה (כן משמע מהר"ף שם; תוספות יומא נה ב ד"ה וניברור; ראב"ד ערכין ח ח) - ולא אמרו ירקבו ויוליכם לים המלח אלא מן הדין, כשאינו רוצה לפדותם (כן משמע מהשאלות ק; ר"ף עבודה זרה שם; ראב"ד ערכין שם; כסף משנה ולחם משנה שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש המחלקים בין הבעלים שהקדישו לאדם אחר - שהבעלים, או אחר ברצונם, יכולים לפדותם בשוה פרוטה, אבל אם אין הבעלים כאן, בהמה תיעקר ומטלטלים ירקבו (ריטב"א בבא מציעא נח ב, בדעת הר"ף).

לדעה הראשונה, נחלקו ראשונים כשהקדיש קרקעות ומטלטלים ביחד - יש סוברים שהקרקעות יפדו והמטלטלים ירקבו (תוספות יומא סו א ד"ה פירות; שיטה מקובצת ערכין כט א, יט); ויש מצדדים לומר שאם הקדישם ביחד מועילה תקנה זו של פדיון גם למטלטלים, שיכול לפדותם ולהשליכם בנהר (תוספות עבודה זרה יג א ד"ה ואם).

בכור ככור הקדוש מאליו, ממתין עד שיפול בו מום, שלא אמרו בכהמת קדשים נועל בפניה עד שתמות אלא כשהאדם הקדיש הבהמה, שקנסוהו מפני שעבר על תקנת חכמים שאסרו להקדיש בזמן הזה, אבל בכור, כיון שהוא קדוש מאליו, ולא עבר כלום, לא קנסוהו, ועוד שהבכור נאכל במומו ואין צריך פדיון (ראה ערך בכור בהמה טהורה), מה שאין כן שאר קדשים שצריכים פדיון (תוספות עבודה זרה יג ב ד"ה נועל)¹⁷, ואפילו ירצה הכהן לנעול בפניו עד שימות אסור לו לעשות כן, שיש כאן הפסד קדשים, מה שאין כן בשאר קדשים שההקדש לא מפסיד, שאף אם יפול בו מום טעון פדיון והדמים צריך להשליך לאיבוד (תוספות בכורות נג א ד"ה ואיזהו; רא"ש עבודה זרה יג; סמ"ג עשין ריא ומרדכי שם תת, בשם ר"י; סמ"ג שם, בשם רבנו אלחנן; טושי"ע יו"ד שט א, וט"ז סק"א).

סלע זה להקדש אל יאמר אדם סלע זה להקדש, אלא לצדקה (מרדכי עבודה זרה תשצט; רמ"א יו"ד רנח א), ואם אמר להקדש סתם, אנו אומרים שדעתו לצדקה, כיון שאין לנו בית המקדש (ר"י מיגאש בבא בתרא קב ב; התרומות מו ד ח; מרדכי עבודה זרה שם, על פי תענית כד א; רמ"א שם), אבל אמר מפורש שכוונתו להקדש ממש, הרי הוא הקדש, ודינו כמקדיש בזמן הזה (התרומות שם; רמ"א שם), שיש לו תקנה על ידי שאלת חכם (רמ"א שם).

ספר זה להקדש וכן אסור לומר ספר זה להקדש (אור זרוע ד קכת, בשם רבי אליעזר בר יצחק מפרגא; הגהות אש"רי עבודה זרה א יג, בשם האור זרוע, שכתב בשם הרשב"ם), ומכל מקום יש לו תקנה על ידי שאלת חכם (אור זרוע שם; הגהות אש"רי שם, בשמו).

בשר זה לפסח וכן אסור לומר בשר זה לפסח (פסחים נג א; טושי"ע אר"ח תסט א), אף שהוא שחוט (רש"י שם ד"ה בשר זה), לפי שנראה שהקדישו מחיים ואוכל קדשים בחוץ (תוספות שם ד"ה מפני; טושי"ע שם).

ראה ערך בכורים. 17. ועוד שיש כאן הפסד ממון לכהן, שכשיפול בו מום

המקדיש שקלים בזמן הזה, ראה ערך שקלים; על המקדיש בכורים בזמן הזה,

ההקדש באחד משני הזמנים המחייבים את התבואה במעשרות: בשעת הבאת שלישי, והיא הנקראת עונת המעשרות (ראה ערך הבאת שלישי וערך עונת המעשרות), או בשעת מירוח, והוא הנקרא גמר מלאכה (ראה ערך גמר מלאכה. ירושלמי פאה ד ד, על פי פאה ד ח, וחלה ג ד), שנאמר: **תְּבוֹאֹת וְיִרְעָךָ** (דברים יד כב) - ולא של הקדש, למעט הקדש במחובר, בשעת הבאת שלישי (קרית ספר מעשר ב; מלאכת שלמה פאה שם), ונאמר: **דְּגַנְךָ** (דברים יב יז, ושם יד כג) - ולא דיגון הקדש, כלומר מירוח (רש"י מנחות סו ב ד"ה מירוח הקדש, ושם סז א ד"ה התם; פירוש הרא"ש חלה שם). ולפיכך המקדיש פירותיו עד שלא באו לעונת המעשרות, ופדאם קודם שהגיעו לעונה זו - חייבים (פאה שם; רמב"ם מעשר ב ח), ועונת המעשרות זו היא הבאת שלישי (ירושלמי שם) שעה שיתחייבו במעשרות, וזמנה משתנה כפי שינוי הזרעים (פירוש המשניות לרמב"ם שם). הקדיש משבאו לעונת המעשרות ופדאם, חייבים (משנה שם; רמב"ם שם).

הקובע לטבל הדברים הקובעים לטבל אחר המירוח, כגון ראיית פני הבית או החצר וכיוצא (ראה ערך טבל) כשהם ברשות הקדש אינם קובעים (כן משמע מהירושלמי מעשרות ד א).

נכנסה שבת - שהיא מהקובעים לטבל (ראה ערך הני"ל) - ברשות הקדש, פוטרת, אלא אם כן שלק אחר כך ועשה מעשה בגופו (מקדש דוד מעשרות נו ד).

חלה הקדש פטור מן החלה, שנאמר: **עֲרֹסְתֶכֶם** (במדבר טו כ) - ולא של הקדש (מנחות סז א; פירוש הרא"ש וברטנורא חלה ג א).

צירוף עיסת הקדש שהיא בין שתי עיסות, שכל אחת מהן פחותה משיעור של חיוב חלה (ראה ערך הפרשת חלה) מצרפת אותן, ואינה דומה לעיסת פטור המפסקת, לפי שראויה לפדותה ותתחייב בחלה (ירושלמי חלה ד ב; רמב"ם בכורים ז ו).

בערלה ושביעית

בערלה ורבעי הנוטע כרם להקדש, פטור מן הערלה ומן הרבעי (תוספתא פאה (ליברמן) ג טו; ירושלמי שם ז ז), שנאמר **בערלה: לָכֶם** (ויקרא יט כג) - פרט להקדש (ר"ש סיריליאו לירושלמי שם; פני משה שם; חסדי דוד לתוספתא שם, במסקנתו)¹⁹, וכיון שפטור מן הערלה, פטור אף מרבעי, שכל שאין לו ערלה אין לו רבעי (ר"ש סיריליאו ופני משה שם, על פי ירושלמי ערלה א א).

שביעית הנוטע כרם להקדש, חייב בשביעית (תוספתא פאה שם; ירושלמי שם ז ז), שנאמר: **וְשִׁבְתָה הָאֲרֶץ שְׁבַת לָהּ** (ויקרא כה ב), דבר שהוא לה' שביעית חלה עליו (ירושלמי שם)²⁰.

בבכורה ומעשר בהמה

בבכורה בהמה של הקדש - בין קדשי מזבח, בין קדשי בדק הבית (רמב"ם בכורות א ה) - פטורה מן הבכורה (תוספתא בכורות צוקרמאנדל ב ב; רמב"ם שם), ומספר לימודים לדבר:

• נאמר לגבי בכורה: **בְּקִרְךָ וּבְצֹאֲנֶךָ** (דברים טו יט), ולא של הקדש (רש"י חולין קל א ד"ה בכור).

• נאמר שם: **תְּקַדִּישׁ** (דברים שם), ולא שכבר קדוש (רש"י חולין שם; קרית ספר בכורות א).

20. וראה ירושלמי שם, ופסחים ט, מחלוקת אמוראים כיצד יעשה בפירות. ויש מהראשונים שכתבו שאין שביעית חלה על הקדש, לפי שקצירך וניזירך (ויקרא כה ה) אמרה תורה ולא של הקדש (תוספתא מנחות פד א ד"ה שומרי,

כהנים קדושים פרק א ו) כך נתמעט הקדש (ר"ש וברטנורא פאה ד ו). פטור זו אינו אלא כשהיה הקדש בשעת קצירה, לפיכך הקדיש קמה ופדה קמה - חייב (פאה שם; רמב"ם מתנות עניים ב ח), בין בפאה ובין בלקט ושכחה (מלאכת שלמה שם; משנה ראשונה שם), ואינו פטור מטעם הקדש, שכשבא לקצרה כבר פדאה (מלאכת שלמה שם).

הקדיש קמה ופדה עומרים - פטורה, שבשעת חובתה - בשעת הקצירה - היתה פטורה (משנה שם; רמב"ם מתנות עניים שם) מפאה (רמב"ם שם) ומלקט (משנה ראשונה שם). בשכחה, הדבר תלוי במחלוקת תנאים:

• לסוברים כל שאינו בשכחת קמה אינו בשכחת עימור (תנא קמא במשנה שם, לפי הירושלמי פאה ד ז), כיון שבשעת קצירה היתה של הקדש, ואין בה שכחת קמה, אין בה אף שכחת עימור (תנא קמא במשנה שם, לפי הר"ש וברטנורא ותפארת ישראל שם), וכן שנינו: קצר הקדש ולקח ישראל - פטור (רבי יוסי הגלילי בספרי שם).

• ולסוברים שאין שכחת עימור תלויה בזו של קמה (רבי יהודה במשנה שם), אף כאן חייבת בשכחת עימור (רבי יהודה במשנה שם, לפי ר"ש וברטנורא ותפארת ישראל שם).

ואף באילנות פטור הקדש מפאה ושכחה, שנאמר: **כִּי תִחַבֵּט זֵיתְךָ** (דברים כד כ), זיתך, פרט להקדש (ספרי שם פסקא רפד).

עוללות הנוטע כרם להקדש, פטור מן העוללות (ראה ערכו. ירושלמי פאה ז ז), שנאמר בעוללות: **בְּקִרְךָ** (דברים כד כא) - ולא של הקדש (ר"ש סיריליאו שם).

והמקדיש כרמו עד שלא נודעו בו העוללות - שהענבים עדיין קטנים (תפארת ישראל פאה ז ח) - אין העוללות לעניים (משנה שם; רמב"ם מתנות עניים ד כג) מפני שהוא כרם של הקדש (ירושלמי שם; ריבמ"ץ ור"ש שם).

הקדיש משנודעו בו העוללות - העוללות לעניים (משנה שם; רמב"ם שם), שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (ירושלמי שם; פירוש המשניות לרמב"ם וריבמ"ץ ור"ש וברטנורא שם), והרי העוללות הן ממון עניים (פירוש המשניות לרמב"ם שם). ואף על פי שאין העניים זוכים ליטול בעוללות עד שיתחיל בעל הבית לבצור (ראה ערך עוללות), מכל מקום אין לבעל הבית זכות בהן, ואינן ברשותו כמו ביתו שהוא ברשותו (קרית ספר שם). ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שיתנו - העניים - שכר גידוליו להקדש (רבי יוסי במשנה שם), שמשביחים בכל שעה בתוך קרקע של הקדש (ר"ש וברטנורא שם), וכן הלכה (כן משמע מהירושלמי שם; רמב"ם שם כג).

• ויש אומרים שאינם צריכים ליתן, כיון שכבר נתחייב הכרם בעוללות (תנא קמא במשנה שם, לפי ריבמ"ץ ור"ש שם)¹⁸.

פרט הקדש פטור אף מן הפרט (ראה ערכו. ירושלמי פסחים ד ט, לגירסתנו).

בתרומות ומעשרות וחלה

בתרומות הקדש פטור מתרומות ומעשרות, אם היתה התבואה ביד ומעשרות

יהיה ראוי לכהן (רא"ש עבודה זרה א ג). 18. ויש המפרש שאין כלל מחלוקת בדבר והכל מודים שיתנו שכר גידוליו להקדש (רדב"ז שם, בדעת הרמב"ם שם). 19. וראה טעמים נוספים בקרית ספר מעשר שני י, ב, בזרע אברהם יז ט.

בשילוח הקן

שלוח-הקן (ראה ערכו) אינו נוהג במוקדשים (משנה חולין קלח ב; רמב"ם שחיטה יג כ), ומספר לימודים לדבר:

• **נאמר: שִׁלַח תְּשַׁלַח אֶת הָאֵם** (דברים כב ז), במי שאתה מצווה לשלחו, יצא זה שאי אתה מצווה לשלחו אלא להביאו לידי גזבר (גמ' שם). ונחלקו ראשונים: יש מפרשים לימוד זה, מפני שלא אמרה תורה שלח לתקלה (תוספות שם ד"ה יצא, בשם רש"י); ויש מפרשים שפשוטו של מקרא דורש, שמשמעו בדבר שיכול להשתלח, אבל הקדש מצוה להביאו לגזבר (תוספות שם).

• **נאמר שם: וְאֵת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ** (דברים שם), יצא הקדש שאין אתה יכול ליקח לך (תוספות שם, בשם רש"י), שאלו אינם שלך (רמב"ם שם).

וכתבו ראשונים ששני הלימודים נצרכים: שמ"תקח לך" אין ללמוד אלא כשהבנים הם של הקדש, ומ"שלח תשלח" למדים כשהאם היא של הקדש ורובצת על ביצי חולין שאינן שלה (ריטב"א שם)

בכיסוי הדם

כסוי-הדם (ראה ערכו) אינו נוהג במוקדשים (משנה חולין פג ב; רמב"ם שחיטה יד ב), בין בקדשי מזבח, בין בקדשי בדק הבית (רמב"ם שם), ושני טעמים לדבר:

• **נאמר בכיסוי הדם: ושפך וכסה - וְשָׁפַף אֶת דָּמֹו וְכָסְהוּ בְּעֶפֶר** (ויקרא יז יג) - מי שאינו מחוסר אלא שפיכה וכיסוי, יצא זה שמחוסר גם גרירה (מסקנת הסתמא דגמ' שם פד א), דהיינו גרירת הדם מעל המזבח לאחר הזאה ונתינתו למטה לכיסוי (גמ' שם פג ב, ורש"י ד"ה וליגריה), שאינו יכול ליתנו על גבי המזבח, שאם ישאירו שם לעולם, הרי הוא מוסיף על הבנין, ואם לא ישאירו, הרי הוא חציצה על גבי המזבח (גמ' שם, ורש"י ד"ה וליבטליה).

• **נאמר שם: חִיָּה אוֹ עוֹף** (ויקרא שם), מה חיה אינה קודש - שאין חיה ראויה להקריבה על המזבח (רש"י חולין פד א ד"ה מה חיה) - אף עוף שאינו קודש (מר בר רב אשי בגמ' שם).

שחט קדשים שחט קדשים בחוץ, נחלקו תנאים:

• **יש מחייבים** (רבי מאיר במשנה שם פה א), שלדעתם שחיטה שאינה ראויה לאכילה שמה שחיטה (גמ' שם), ולא למדו מחיה שאינה קודש (ראה לעיל) אלא בקודש בפנים, ולא בחוץ (תוספות שם פד א ד"ה מה).

• **ויש פוטרים** (חכמים במשנה שם), ששחיטה שאינה ראויה לאכילה לא שמה שחיטה (גמ' שם), ובכיסוי הדם כתוב: אֲשֶׁר יֵאָכֵל (ויקרא שם. רש"י שם ד"ה וחכמים).

במזוזה

בחיוב מזוזה בהקדש דנו התלמודים מכח מחלוקת תנאים:

• **יש אומרים** שכל הלשכות שהיו במקדש לא היתה להן מזוזה, חוץ מלשכת פרהרדין (ראה ערך לשכות), שהיה בה בית דירה לכהן גדול (תנא קמא בתוספתא יומא (ליברמן) א ב, וגמ' שם י א, וירושלמי שם

• **נאמר בקדושת בכור: בְּיִשְׂרָאֵל** (במדבר ג יג), ולא של הקדש (כן משמע מתוספות בכורות יד א ד"ה קדושת).

• **נאמר: וְכָל מִקְנֶךָ תִּזְכָּר** (שמות לד יט), ולא של הקדש (מהר"ט אלגזי חלה ג ד"ה ואולם לפי).

וכל הקדשים שקדם מום קבוע להקדשם - והקדישם להימכר ולהביא מדמיהם קרבן למזבח (רש"י בכורות שם ד"ה כל הקדשים) - ונפדו, חייבים בבכורה (משנה חולין שם ובכורות שם; רמב"ם שם ה ח). וכן קדשי בדק הבית שנפדו - חייבים בבכורה (כן משמע מהרמב"ם שם א ה).

קדם הקדשם את מומם, או שקדם מום עובר להקדשם, ולאחר מכאן נולד להם מום קבוע, ונפדו - פטורים מן הבכורה (משנה שם ושם; רמב"ם שם ה ח), שנאמר בפסולי המוקדשים - קדשי מזבח שנולד להם מום ונפדו - פְּצֻבֵי וְקִאָּיִל (דברים יב טו), מה צבי ואיל פטורים מן הבכורה, אף פסולי המוקדשים פטורים מן הבכורה (בכורות טו א, ורש"י חולין קל א ד"ה פטורין).

במעשר בהמה

מעשר-בהמה (ראה ערכו) אינו נוהג במוקדשים (משנה בכורות נג א; רמב"ם בכורות ב), שהרי מעשר בהמה אינו אלא בבהמות שלו, שהוא חייב לעשרם, ומוקדשים אינם שלו, ואפילו קדשים קלים, לדעת הסוברים שקדשים קלים ממוזן בעלים הם (ראה ערך קדשים קלים), מכל מקום למדנו מהכתוב שאין מעשר בהמה נוהג בהם, שנאמר: הָעֵשִׂירִי יִהְיֶה קִדָּשׁ (ויקרא כז לב) - ולא שכבר קדוש (גמ' שם ב).

במתנות כהונה

זרוע לחיים הזרוע והלחיים והקיבה, שהם ממתנות-כהונה (ראה יקיבה ערכו), אינם נוהגים במוקדשים (משנה חולין קל א; רמב"ם בכורים ט א; טושי"ע יו"ד סא יט), ומספר לימודים לדבר:

• **נאמר בחזה ושוק: וְאֶתֵן אֹתָם לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וּלְבָנָיו לְחֶק עוֹלָם** (ויקרא ז לד), אין לו אלא מה שאמור בענין (משנה שם; תורת כהנים צו פרק יז ו), ש"אותם" הוא מיעוט, דוקא חזה ושוק, ולא דבר אחר (רש"י שם ד"ה מה קדשים).

• **נאמר בזרוע ולחיים וקיבה: וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפֵּט הַכֹּהֲנִים** (דברים יח ג), זה ולא קדשים (ספרי שופטים קסה, ורבנו הלל שם).

• **נאמר שם: מִאֵת הָעֵם** (דברים שם), ולא מאת הקדש (פסיקתא זוטרתא שם; כן משמע מתוספות בכורות יד א ד"ה קדושת)²¹.

ראשית הגז ראשית-הגז (ראה ערכו) אינו נוהג במוקדשים (משנה חולין קלה א; רמב"ם בכורים י א), שנאמר בראשית הגז: צֹאנֶךָ (דברים יח ד) - ולא צאן הקדש (גמ' שם).

ואין הדברים אמורים בקדשי מזבח, שהרי אינם בני גיזה (ראה ערך גזה ועבודה), ואפילו אם הקדשי את הבהמה חוץ מגיזותיה, הרי פשטה קדושה בכולה, כשהקדשי אבר-שהנשמה-תלויה-בו (ראה ערכו וערך גזה ועבודה), אלא הדברים אמורים בקדשי בדק הבית, שאינם אסורים בגיזה אלא מדבריהם (גמ' שם), לפיכך המקדשי בהמות לבדק הבית וגזזן, אינו חייב לפדות וליתן לכהן (גמ' שם; רמב"ם שם ב).

שם ס"ק כא), ואף על פי שאין קדושה במתנות, ומותר להאכילן לכלבים (ראה ערך זרוע לחיים וקבה) הכוונה כאן לקדושת המצוה, שאף היא אינה חלה על

בתירוץ השלישי). 21. ויש מהראשונים שנתן טעם לדבר, שאין קדושה חלה על קדושה (רש"י חולין קלב א ד"ה ואם אחד; פרישה יו"ד סא ס"ק כו; ט"ז

שנאמר: **כִּי תֵבֵא בְּכֶרֶם יָרְעָךָ** (דברים כג כה), רעך ולא של גבוה (ספרי כי תצא רסו, ומשנה מעילה יג א, ורש"י ד"ה הפועלים, ובבא מציעא פז ב; רמב"ם מעילה ח א ושכירות יב ו). ואפילו שפסקו עם הפועל מזונות לא יאכל משל הקדש, אלא ההקדש נותן להם דמי מזונות (רמב"ם מעילה שם).

אכילת בהמה בהמה העושה בשל הקדש, אינה אוכלת בשעת מלאכה, כדרך שעושה בשל חולין (משנה מעילה יג א, ורש"י ד"ה וכן פרה), והדש כרשיני הקדש הרי זה חוסם את הפרה (רמב"ם מעילה שם ב), שנאמר: **לֹא תִחַסֵּם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ** (דברים כה ד) - דישו שלך, ולא דישו של הקדש (גמ' שם, לפי רש"י ד"ה דישו), שכל הפרשה בחולין נאמרה (רש"י שם); או שדישו משמעו דיש הראוי לו (רמב"ם מעילה שם, ובפירוש המשניות שם), היינו דיש הראוי לו לשור הוא שלא תחסום, אבל בדיש של הקדש שהוא אסור עליו - חוסם (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

באיסורים

במספר איסורים דנו אם נוהגים בהקדש:

אותו ואת בנו להלכה ששחיטה שאינה ראויה לאכילה שמה שחיטה (ראה ערך שחיטה. חולין פ ב) איסור אותו-ואת-בנו (ראה ערכו) נוהג במקדשים (משנה שם עח א; רמב"ם שחיטה יב ב), בין בקדשים הנאכלים, ובין בקדשים שאינם נאכלים (רמב"ם שם) - כגון שלמים הנאכלים, וכגון עולה שאינה נאכלת (מגיד משנה שם) - שנאמר: **שׁוֹר אֹו כָּשָׁב אֹו עֶז כִּי וְגו' יִרְעָה לְקַרְבַּן אֲשֶׁה לָהּ** (ויקרא כב כז), וכתוב אחריו: **וְשׁוֹר אֹו שָׁה אֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחֲטוּ בָיּוֹם אֶחָד** (שם כח), לימד על אותו ואת בנו שנוהג במקדשים (גמ' שם), ובין שהיו שניהם קדשים, בין שהיה אחד מהם חולין ואחד קדשים, זה ששחט אחרון לוקה משום אותו ואת בנו (כן משמע מהמשנה שם ורמב"ם שם)²⁴.

בל יראה ובל ימצא איסור בל-יראה-ובל-ימצא (ראה ערכו) אינו נוהג בשל הקדש, שנאמר: **וְלֹא יִרְאָה לְךָ תִּמְצָא** (שמות יג ז), שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה (פסחים ה ב; רמב"ם חמץ ומצה ד א), שהקדיש לבדק הבית (רש"י שם ד"ה לפי שנאמר)²⁵.

גיד הנשה גיד-הנשה (ראה ערכו) נוהג במקדשים (משנה חולין פט ב; רמב"ם מאכלות אסורות ח א), בין בקדשים הנאכלים, ובין בקדשים שאינם נאכלים (גמ' שם צ א; רמב"ם שם).

עיר הנדחת איסור עיר-הנדחת (ראה ערכו) אינו חל על הקדש, שאם היו נכסי הקדש בעיר הנדחת אין דינם בשריפה, כשאר נכסים שבה, שנאמר: **וְשָׂרְפָתָּ בָאֵשׁ אֵת הָעִיר וְאֵת כָּל שְׂלָלָהּ** (דברים יג יז), שללה, ולא שלל שמים, מכאן אמרו ההקדשות - של בדק הבית (סנהדרין קיב ב; רמב"ם עבודה זרה ד יג) - שבתוכה יפרו (משנה שם קיא ב; ספרי ראה צה; רמב"ם שם).

באיסורי ממונות

אונאה אם יש להקדשות דין אונאה, נחלקו תנאים:

א א) שבעה ימים בשנה (תנא קמא בתוספתא שם, ובירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם מזוזה ו ו).

• ויש אומרים שכמה לשכות היו במקדש שהיו בית דירה (רבי יהודה בתוספתא שם ובגמ' שם), ולא היתה בהם מזוזה, אלא בלשכת פרהדרין בלבד (רבי יהודה בגמ' שם), מפני שגזרו בה גזירה (רבי יהודה בגמ' שם ובירושלמי שם).

ונחלקו התלמודים בביאור מחלוקתם:

• בירושלמי נאמר שהכל מודים בלשכות שאין בהם מזוזה אלא בלשכת פרהדרין בלבד, אלא שנחלקו התנאים הללו בשערי הר הבית והעזרות, שלדעה הראשונה נאמר שם: **וּבְשַׁעְרֵיךָ** (דברים שם) - לרבות את שערי הר הבית והעזרות (אית תני תני בירושלמי שם; ירושלמי שם, בדעת תנא קמא), שכל הנקרא שער חייב במזוזה (פני משה שם) מפני שנכנסים ויוצאים בו (קרבן העדה שם), ולכן לשכת הפרהדרין חייבת במזוזה שהיא דירה לכהן גדול שבעת ימים בשנה (תנא קמא בירושלמי שם); ולדעה השנייה להיפך, נאמר שם: **ובשעריך** - ולא שער הקדש (כן משמע מגילון השי"ס לירושלמי שם) - למעט את שערי הר הבית והעזרות (אית תני תני בירושלמי שם; ירושלמי שם, בדעת רבי יהודה), ולא נתחייבה לשכת פרהדרין אלא משום גזירה (רבי יהודה בירושלמי שם).

• ובבבלי נאמר שתם שהקדש פטור מן המזוזה (גמ' שם יא ב), שנאמר: **בֵּיתְךָ** (דברים ו ט), מה ביתך שהוא חול, אף כל שהוא חול (ספרי ואתחן לו; גמ' שם), ולפיכך הר הבית והלשכות והעזרות, שהם קודש, פטורים מן המזוזה (גמ' שם) - וכן הלכה (רמב"ם שם) והכל מודים בה (מאירי שם י ב) - ולא נחלקו התנאים, אלא שלדעה הראשונה בלשכת פרהדרין היתה מזוזה - שחיובה מן התורה - מפני שהיא בית דירה לכהן גדול (תנא קמא בגמ' שם י א); ולדעה השנייה הרבה לשכות היו בבית המקדש שהיה להן בית דירה ולא היה להן מזוזה, ולא נתחייבה לשכת פרהדרין במזוזה, אלא מגזירה (רבי יהודה בגמ' שם) דרבנן, שמא יאמרו כהן גדול בבית האסורים הוא חבוש (מסקנת הגמ' שם י ב)²².

בנגעים

בתים של הקדש אינם מיטמאים בנגעים (ראה ערך נגעי בתים), ולכן אפילו לסוברים ירושלים נתחלקה לשבטים ומיטמאה בנגעים (ראה ערך הנ"ל), מקום מקדש אינו מיטמא (יומא יב א), שנאמר: **וּבָא אֲשֶׁר לֹו הַבַּיִת** (ויקרא יד לה), וזה בית של קודש הוא (רש"י מגילה כו א ד"ה אנה), או לפי שנקנה מכסף של כל ישראל, ובנגעים כתוב: **אֲרַץ אֲחֻזְתְּכֶם** (ויקרא שם לד. רש"י יומא יב א ד"ה אלא)²³.

באכילת אדם ובהמה

באכילת אדם ובהמה, דנו מתי מותר בפירות הקדש ומתי אסור: פועל העושה במחובר לקרקע, שמותר לו לאכול מן הפירות בשעת גמר מלאכה (ראה ערך פועל), וכן העושה בתלוש מן הקרקע, שמותר לו לאכול עד שלא נגמרה מלאכתו (ראה ערך הנ"ל), כשעושה בשל הקדש אסור לו לאכול,

הכנסת שאין בו בית דירה אם מיטמא בנגעים, ראה ערך בית הכנסת; על בית המדרש, ראה ערך בית המדרש. ²⁴ ולדעה ששחיטה שאינה ראויה לא שמה שחיטה, נחלקו אמוראים אם איסור אותו ואת בנו נוהג בקדשים; או לא (גמ' שם פ ב). ²⁵ על ההבדל בין הקדש שחייב באחריותו להקדש שאינו חייב באחריותו, ראה ערך בל יראה ובל ימצא וערך דבר הגורם לממון.

קדושה (ט"ז שם). ²² ויש מהראשונים המפרש מסקנת הבבלי, שהכל סוברים שהקדש חייב במזוזה אם הוא בית דירה, ולא נחלקו אלא האם לשכת פרהדרין שבה שווה כהן גדול בעל כרחו, שמה דירה; או לא (ריטב"א שם יא ב, על פי גמ' שם י ב). על בית הכנסת שאין בו בית דירה אם חייב במזוזה, ראה ערך בית הכנסת; על בית המדרש, ראה ערך בית המדרש. ²³ על בית

באיסורי מזבח

אתנן זונה נתן לזונה קדשים באתננה, הרי אלו מותרים למזבח (משנה תמורה ל ב; רמב"ם איסורי מזבח ד טו), ואין חילוק בזה בין בהמות מוקדשים לעופות מוקדשים (ראב"ד שם), שאין זה ממון שלו, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו (גמ' שם, ושיטה מקובצת יב).

מלבד זה נאמר לימוד מיוחד על אתנן-זונה (ראה ערכו) שאינו חל על מוקדשים, שנאמר: לא תביא אֶתְנָן וגו' לְכָל נֶדֶר (דברים כג יט), פרט לדבר הנדוד (ספרי כי תצא רסא; פסחים צ א, ותמורה ל ב), שאם נתן לה לזונה קדשים אינם נאסרים, שנדורים וקיימים הם מקודם (רבנו הלל לספרי שם).

מחיר כלב אף מחיר-כלב (ראה ערכו) אינו חל על מוקדשים (ספרי שם; פסחים שם), שכל דיניו שוים לדין אתנן זונה (מנחת חינוך תקעא ח).

מוקצה איסור מוקצה (ראה ערכו) - שייחדו להקריבו לעבודה זרה - למזבח אינו חל אלא אם הקצהו קודם שהקדישו, אבל אם הקצהו לאחר שהקדישו - מותר למזבח (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ח ה; זבחים קיד א; רמב"ם איסורי מזבח ד ה), שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (זבחים שם; רמב"ם שם) ²⁸.

נעבד הנעבד (ראה ערכו) - שעשאוהו עבודה זרה ועבדהו - יש סוברים בין לפני הקדש ובין לאחר הקדש, הרי זה נאסר למזבח (תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) ד א; רמב"ם שם); ויש סוברים שלאחר שהקדישו אין הנעבד נאסר, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (זבחים קיד א; ראב"ד שם).

בנזקין

נזקי שור בדיני נזקי שור, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שדיני נזקי שור אינם חלים כלל בהקדש, ובין שור של הדיוט שנגח שור של הקדש, ובין שור של הקדש שנגח שור של הדיוט - פטור (סתם משנה בבא קמא לו ב; תנא קמא בגמ' שם): שור של הדיוט שנגח שור של הקדש - פטור (רש"י שם ד"ה דא"כ, בסתם), שנאמר: וְכִי יִגַּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ (שמות כא לה), שור רעהו, ולא של הקדש (סתם משנה בבא קמא לו ב; תנא קמא בגמ' שם); ושור של הקדש שנגח שור של הדיוט - פטור, שנאמר שם: וְכִי יִגַּף שׁוֹר אִישׁ (שמות שם. רש"י שם ד"ה דא"כ, בסתם; תוספות שם נג ב ד"ה איפוך), ולא שור של גבוה (מכילתא דרשב"י שם). ובין שהשור הוא תם ובין שהוא מועד - פטור (סתם תוספתא שם (ליברמן) ד א; כן משמע מהגמ' שם לו ב), שכתוב זה מדבר בתם, ובמועד נאמר: וְהוֹעֵד בְּכַעֲלָיו (שמות שם כט), ובהקדש אין לומר בכעליו (רש"י שם ד"ה דא"כ, בסתם; שיטה מקובצת שם), שהקדש אין לו בעלים (שיטה מקובצת שם), וכן הלכה (רמב"ם נזקי ממון ח א).

• ויש מחלקים: שור של הקדש שנגח שור של הדיוט - פטור, ושל הדיוט שנגח שור של הקדש בין תם ובין מועד - משלם נזק שלם (רבי שמעון בן מנסיא בגמ' שם), שכשפרט הכתוב רעהו בשור תם (ראה לעיל), ולא במועד, לא בא להקל עליו ולפטרו, אלא להחמיר עליו ולומר שלרעהו תם משלם חצי נזק, אבל כשנגח

• יש אומרים שההקדשות אין להם אונאה (תנא קמא במשנה בבא מציעא נו א), כגון גזבר המוכר הקדש, או המוכר עולתו שנפל בה מום (רש"י שם ד"ה וההקדשות), אם מפני שנאמר: אֶל תּוֹנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו (ויקרא כה יד), אחיו - ולא הקדש (גמ' שם ב); או מפני שנאמר שם: או קנה מִיַּד עַמִּיתְךָ (ויקרא שם), עמיתך - ולא הקדש (בכורות יג ב, לפי רבינו גרשום שם ד"ה וחד למעוטי הקדש; רבינו גרשום תמורה כז א ד"ה יוצא לחולין; רמב"ם מכירה יג ח; חינוך שלו), וכן הלכה (רמב"ם שם; שו"ע ח"ו"מ רכו כט).

• ויש מחלקים: קדשים שחייב באחריותם, כגון שאמר הרי עלי עולה והפרישה והוממה ומכרה, יש להם אונאה, שכיון שאם מתה או נגנבה חייב באחריותה - שלו היא, ואנו קוראים בו אל תונו איש את אחיו, ושאינו חייב באחריותם, כגון שאמר הרי זו, אין להם אונאה (רבי שמעון במשנה שם ב, ורש"י ד"ה קדשים שחייב וד"ה יש להן וד"ה ושאינו חייב).

בפירוש הדין שאין להם אונאה נחלקו אמוראים:

• יש מפרשים שאין להם לא אונאה ולא ביטול מקח (רבי ירמיה בשם רבי יוחנן בגמ' שם נו א), ואפילו מכר שוה אלף בדינר או שוה דינר באלף (רמב"ם שם), וכן הלכה (רי"ף שם, בשם איכא מאן דסבירא ליה, ובמסקנתו; רמב"ם שם, לפי המגיד משנה שם) ²⁶.

• יש מפרשים אונאה אין להם, אבל ביטול מקח יש להם (רבי יונה בשם רבי יוחנן בגמ' שם).

• ויש מפרשים הקדש אין לו אונאה היינו שאינו בתורת אונאה, שהקדש חמור מהדיוט, שאפילו פחות מכדי אונאה חוזר (רב חסדא בגמ' שם).

רבי איסור רבית (ראה ערכו) אינו בהקדש (בבא מציעא נו ב, ורש"י ד"ה ואין רבית; טור יו"ד קט), שנאמר ברבית: אֶחֱיָךְ (ויקרא כה לו) - למעט הקדש (רמב"ם בבא מציעא שם; שו"ת הרא"ש יג ח) ²⁷, ומותר להקדש ליקח רבית (גמ' שם).

ואין הדברים אמורים בהלוואת כסף, כגון שהלוה גזבר של הקדש מאה במאה ועשרים, שכן גזבר שהוציא מעות הקדש לחולין, ולא הכניס תחתיהן להקדש כלום - מעל (ראה ערך מעילה), ויצאו המעות לחולין, והרי הן של הדיוט, היינו של הגזבר עצמו, ויש בהן רבית (גמ' שם). ולא מעטה התורה רבית בהקדש אלא כגון שהתנדב ליתן מאה סלעים להקדש, ותבען הגזבר ממנו ולא היו בידו מעות, והרויח לו הגזבר זמן כדי שיתן לו מאה ועשרים, שבהדיוט הוא רבית דאורייתא (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש), או כגון שקיבל עליו לספק סאה לסלע סלתות, וכדי שירויח לו הגזבר הזמן קיבל לתת שתי סאים לסלע, שזו רבית גמורה, אלא שהתורה התירה בהקדש (רמב"ם שם).

המלוה להדיוט מאה על מנת שיחזיר להקדש מאה ועשרים, כתבו ראשונים שאפילו מדאורייתא אסור, שהרי זה כאילו המלוה עצמו מקבל את הרבית, שעל פי ציוויו הוא נותן להקדש (תוספות בבא מציעא שם ד"ה לספק, ומנחות צ ב ד"ה מארבע), וכל שכן שאסור להלוות לחברו מאה, על מנת שיחזיר עשרים להקדש ומאה יחזיר לו, שמה שנותן בציוויו להקדש הרי זה כאילו נותן למלוה (מרדכי בבא מציעא שכח).

בעלים הם (ראה ערך קדשים קלים), חל איסור מוקצה על קדשים קלים (זבחים שם), וכן לסוברים חטאת ואשם ועולה כיון שלכפרה קנויים הם לו, חשובים כשלו (ראה ערך דבר שאינו שלו), חל עליהם איסור מוקצה (תוספות חולין מא

26. ויש הפוסקים כדעה השניה (רי"ף שם, בשם איכא מאן דסבירא ליה).
27. ויש מפרשים טעם לדבר, שהקדש לאו בני מיעבד מצוה הוא (משנה למלך מלוה ד יד, בדעת הגהות מרדכי שם תנן).
28. לסוברים קדשים קלים ממון

- יש אומרים שחייב מיתה (תנא קמא במשנה בבא קמא מד ב, וגמי' שם), כי שבע פעמים שור כתובים בפרשה, ואחד מהם לרבות שור ההקדש (תנא קמא בגמי' שם), וכן הלכה (רמב"ם נזקי ממון י ו).
- ויש אומרים שפטור ממיתה, שאין לו בעלים (רבי יהודה במשנה וגמי' שם), ונאמר: וְהוּעַד בְּכַעְלָיו (שמות כא כט. ירושלמי בבא קמא ד ז).
- שור הקדש שהמית אדם אם חייב כופר (ראה ערכו), נחלקו אמוראים:
- יש אומרים שהכל מודים בכופר שהוא חייב (רבי פדת בשם רבי הושעיא בירושלמי שם), שהחייב של כופר: אִם כָּפַר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות שם ל), לא נאמר באותו הכתוב של 'והועד בכעליו', ואין ללמוד מכאן שללא בעלים פטור (פני משה שם).
- ויש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת הנ"ל (רבי יוחנן בשם רבי ינאי בירושלמי שם), ש"אם כופר יושת עליו" נאמר בפסוק שלאחר "והועד בכעליו", ו"עליו" מוסב על הכתוב הקודם, ולכן הפטור ממיתה פוטר מכופר (פני משה שם).

בגנבה וגזלה

איסור גנבה אסור לגנוב מנכסי הקדש, והגונב עובר בלאו של לא תגנובו (מנחת חינוך במדבר ב; אור שמח גנבה ב א), וכן אסור לגזול מנכסי הקדש, והגוזל עובר בלאו של לא תגזול (משנה למלך מלוה ד יד)³⁰.

כפל וארבעה תשלומי ארבעה-וחמשה (ראה ערכו). משנה בבא מציעא נו א), ומי שגנב נכסי הקדש אינו משלם אלא את הקרן בלבד, ופטור מן הכפל, שנאמר: וְשָׁלַם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ (שמות כב ח), ולא להקדש (מכילתא דרשב"י שם; גמי' שם נו ב; רמב"ם גניבה ב א). וכיון שפטור מכפל, פטור אף מארבעה וחמשה, לפי שתשלומי ארבעה וחמשה אמרה תורה, ולא תשלומי שלשה וארבעה (גמי' שם).

והגונב הקדש מבית הבעלים, נחלקו בו תנאים:

- יש אומרים שפטור מן הכפל, שנאמר: וְגָנַב מִבַּיִת הָאֵלִישׁ (שמות שם ו), ולא מבית הקדש (תנא קמא במשנה בבא קמא עד א, לפי הגמי' שם עו א; רמב"ם שם), שכל מקום שנמצא הוא ברשות גבוה (שיטה מקובצת שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).
- ויש מחלקים: קדשים שחייב באחריותם חייב בכפל, שאנו קוראים בו מבית האיש, ושאינו חייב באחריותם פטור (רבי שמעון במשנה שם עד א, לפי הגמי' שם עו א).

בשבועה

מדאורייתא אין נשבעים על ההקדשות (משנה בבא מציעא נו א, ושבועות מב ב; רמב"ם טוען ה א; טושי"ע חו"מ צה א, ושם שא א) מן התורה (רמב"ם וטושי"ע שם), בין הקדש מזבח ובין הקדש בדק הבית (שו"ע חו"מ שא א), בין שבועת מודה-במקצת (ראה ערכו) או כופר-הכל (ראה ערכו) ועד אחד מכחישו, או שבועת השומרים (ראה להלן. רמב"ם וטושי"ע שם), שנאמר בשבועת השומרים: פִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ (שמות כב ו), רעהו ולא הקדש (בבא מציעא נו ב, ושבועות מג א; רמב"ם שם).

להקדש בין תם בין מועד משלם נזק שלם (מסקנת הגמי' שם, בדעת רבי שמעון בן מנסיא), אבל הקדש בהדיוט פטור, שבמועד נתמעט מ'והועד בכעליו', וכל שכן בתם שנאמר בו 'שור איש' (רש"י שם, בסתם; שיטה מקובצת שם). וכך אמרה תורה: ברעהו יש חילוק בין תם למועד, אבל כשאינו רעהו אין חילוק, שהדיוט בהקדש לעולם חייב, והקדש בהדיוט לעולם פטור (תוספות שם לח א ד"ה דאם). וכשמשלם הדיוט להקדש, משלם מן העדית (ראה ערך מיטב) קל וחומר מהדיוט להדיוט (גמי' שם ז א, ורש"י ד"ה משלם נזק שלם), ובין תם בין מועד משלם ממיטב (שיטה מקובצת שם).

הקדש זה שנתמעט מרעהו הוא בין למיתה - שהמית שור²⁹ - ובין לנזקין, בין קדשי מזבח ובין קדשי בדק הבית (מאירי שם לו ב).

הזיק נכסי נזקין להדיוט, ואין נזקין לגבוה (תוספתא בבא קמא הקדש (ליברמן) ד ג; ירושלמי גיטין ה א), שאם הזיק נכסי הקדש אינו חייב לשלם (רש"י בבא קמא ט ב). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים בכל הנזקין, ולא דוקא בנגיחת שור, אלא אף שן (ראה ערכו) ורגל (ראה ערכו) ואדם-המזיק (ראה ערכו) פטורים בהקדש (רש"י שם ו ב ד"ה שור רעהו, בסתם, ושם ט ב ד"ה נכסים; תוספות שם ו ב ד"ה שור, ורמב"ן גיטין מט א, על פי ירושלמי גיטין שם), וכל הנזקים למדים משור רעהו האמור בקרן (רש"י בבא קמא ט ב ד"ה נכסים).

• ויש מפרשים שאין הדברים אמורים אלא בנגיחה, ששור רעהו (ראה לעיל) בנגיחה נאמר, אבל שאר נזקים חייב אף בהקדש, ושור של הדיוט שאכל ערוגה של הקדש חייב, שלענין זה הדיוט והקדש שוים, ואנו קורים בו שדה אחר (פירוש הראב"ד שם; רמב"ן גיטין שם, בשם יש אומרים), ואף אדם המזיק הקדש חייב לשלם (מאירי בבא קמא ו ב), אלא שנאמר: וְאִישׁ פִּי יֵאָכֵל קֶדֶשׁ (ויקרא כב יד) - פרט למזיק גופו, לפוטרו מחומש (בבא מציעא צט ב) בלבד, ולא מקרן - וכיון שמזיק בגופו פטור, כל שכן בממונו, שיותר ראוי להתחייב אם מזיק בידים ממזיק על ידי ממונו (שיטה מקובצת שם, בשם הר"ף); ועוד שבאדם המזיק כתוב סתם: וּמִפֶּה בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָהּ (ויקרא כד כא), ולא חילק בין בהמה של הדיוט לשל הקדש (מאירי בבא קמא שם).

קדשים קלים קדשים-קלים (ראה ערכו), לדעת הסוברים שהם ממון בעלים (ראה ערך הנ"ל), הם בכלל הנזקים (בבא קמא יב ב).

שלמים שהזיקו גובה מבשרם (בבא קמא יג א; רמב"ם נזקי ממון ח ב), ופירשו ראשונים שהדברים אמורים לדעת הסוברים קדשים קלים ממון בעלים הם, אבל לסוברים ממון גבוה הם - פטור (רבנו חננאל שם ד"ה אמר רבא; ראב"ד לבבא קמא שם).

פסולי המוקדשים פסולי המוקדשים שנפדו, יש בהם דין נזקין (בבא לאחר שנפדו קמא י א, ורש"י ד"ה שור; רמב"ם נזקי ממון ח א), בין שהזיקו ובין שהוזקו, שהרי יצא לפדיון להיותו חולין (רמב"ם שם).

בור שהזיק שור פסולי המוקדשין שנפל לבור, בעל הבור פטור, שנאמר להקדש בבור: וְהֵמָּה יִהְיֶה לוֹ (שמות כא לו), במי שהמת שלו, יצא זה שאין המת שלו, שהרי אסור בהנאה (בבא קמא נג ב, ורש"י ד"ה מאי טעמא וד"ה דכתיב וד"ה מי שהמת; רמב"ם שם יב יז), ואף כשנפדה הוא פטור (רש"י שם ד"ה ושור; תוספות שם ד"ה שור; הראב"ד בהשגות שם), שאף לאחר פדיון הוא טעון קבורה ואסור בהנאה (רש"י שם; תוספות שם).

שור הקדש שור של הקדש שהמית את האדם, נחלקו בו תנאים: שהמית אדם

ראשונים שאינו נקרא חוטא, עד שיהנה (רשב"ם בבא בתרא פח ב ד"ה גזל

א ד"ה כיון).²⁹ כשהמית אדם, ראה להלן. ³⁰ ומכל מקום כתבו

שבעת שומרים שלשה הדינים האמורים בשומרים - שומר-חנם (ראה ערכו) שנשבע על הכל ונפטר, שומר-שכר (ראה ערכו) ושוכר (ראה ערכו) שמשלמים על גבנה ואברה, ושואל (ראה ערכו) שמשלם על הכל (ראה ערך כל אחד מהם) - אינם אלא בשל הדיוט, ולא בשל הקדשות (רמב"ם שכירות ב א; טושי"ע חו"מ שא א), שנאמר בפרשת שומרים: **כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ (שמות כב ו), ולא של הקדשות (רמב"ם שם).** לכן שומר חנם אינו נשבע, ושומר שכר - וכן שוכר - אינו משלם (משנה בבא מציעא נו א, ושבועות מב ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שנאמר בו: **כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ (שמות שם ט) - ולא להקדש (בבא מציעא נו ב ושבועות מג א), והשואל לא שייך בהקדש (תוספות שבועות שם ד"ה שומר; נימוקי יוסף בבא מציעא שם).**

כשעשו קנין על קנו מהשומר בהקדש שיתחייב, הרי הוא חייב (בבא חייב מציעא נח א, לפי רש"י שם ד"ה השוכר את הפועלים; רמב"ם שם א; טור ורמ"א חו"מ צה א), ודוקא קנין על חיוב תשלומים מועיל, אבל אם קנה השומר חנם להתחייב בשבועה - אינו מועיל, שהרי זה קנין דברים שאינו חל (ש"ך חו"מ סו ס"ק קכח; קצות החושן שם ס"ק מז).

במקח וממכר

קנין בכסף רשות הגבוהה בכסף (משנה קדושין כח ב; תוספתא שם (ליברמן) א ט), שאם נתן גזבר מעות של הקדש - במטלטלין (תוספתא שם), או בבהמה (גמ' שם) לקרבן ציבור (רש"י שם ד"ה בבחמה) - קנה הקדש בכל מקום שהוא, אף שבהדיוט לא קנה עד שימשוך (תוספתא שם; גמ' שם), שנאמר: **לְהָאֵרֶץ וּמְלוֹאָהָ (תהלים כד א. ירושלמי קדושין א ו), וקנתה לו חצרו המשתמרת לדעתו (מאירי קדושין כח ב)³¹.**

וכן הקונה מן הגבוה, קנה בכסף (תוספתא בבא קמא (ליברמן) ד א), שנאמר: **ונתן הכסף וקם לו - דהיינו: וְיִסַּף חֲמִשִּׁית פְּסוּף עֲרֶכְף עָלָיו וְקָם לוֹ (ויקרא כז יט), אלא שדרכם של חכמים לומר בלשון קצרה (תוספות שבת קכח א ד"ה ונתן) - אם נתן הכסף הרי הוא שלו, ואם לאו - אינו שלו (תוספתא ערכין (צוקרמאנדל ד ד).**

נשתנה השער הגזבר שמכר חפץ של הקדש - ונשתנה השער - ידו על העליונה (רמב"ם מכירה ט ב). הרי שמשך ההדיוט את החפץ של הקדש במנה, ולא הספיק לפדותו - ליתן דמיו לגזבר (רש"י קדושין כט א ד"ה ולא הספיק) - עד שעמד במאתים - ולא רצה הלוקח לבטל המקח (מאירי שם) - נותן מאתים, שנאמר: **ונתן הכסף וקם לו, והרי לא נתן עדיין הכסף, וכשהוקר - ברשות הקדש הוקר (תוספתא ערכין שם; קדושין שם, ורש"י ד"ה ונתן מאתים).**

משכו במאתים, ולא הספיק לפדותו - ליתן הדמים - עד שעמד במנה, נותן מאתים (תוספתא ערכין שם; קדושין שם; רמב"ם שם ושם; ש"ך שם), שלא יהא כח הדיוט חמור מהקדש (גמ' שם; רמב"ם שם ושם), שאילו משכו מיד הדיוט ישלם כל מעותיו, שקנאו במשיכה וברשות הלוקח הוא שהוול (רש"י שם ד"ה לא יהא).

וכן הגזבר שקנה להקדש - ונשתנה השער - ידו על העליונה, כיצד נתן דמים של הקדש בפירות, אף על פי שלא משך הפירות, אם הוקרו, קנה כדין תורה (רמב"ם מכירה שם, על פי קדושין כח ב).

לרווח מקח וממכר בשל הקדש בשביל להרויח, נחלקו בו תנאים:

מדברין ואף על פי שאין חייבים על ההקדשות שבועה מן התורה, תקנת חכמים שנשבעים עליהם, כדי שלא יהיו בני אדם מזלזלים בהקדשות (רמב"ם שם, על פי בבא מציעא נח א; טור שם, בשם הרמב"ם; שו"ע חו"מ ג א, לפי הסמ"ע שם סק"ו), ושבועה זו היא כעין של תורה (רמב"ם שם; טור שם, בשמו). ואין חילוק בין שבועה שלא פשע השומר, לשבועה שאינה ברשותו, וכל שיש שם טענת ודאי נשבעים כעין של תורה שלא גזל מן ההקדש (בי"ח חו"מ צה יד), ואפילו במקום שבהדיוט אין בו שבועה של תורה, כגון בכופר-הכל (ראה ערכו), בהקדש נשבע כעין של תורה (אור שמח שם, בדעת הרמב"ם).

כשאין הפסד תקנת חכמים שאין הקדש יוצא בלא שבועה, אפילו להקדש כשאין הפסד להקדש, כגון בני העיר ששלחו את שקליהם ביד שליח שומר חנם, ונגנבו או אבדו, שהשליח נשבע להם ונפטר, כדין שומר-חנם (ראה ערכו), והם חוזרים ונותנים שקליהם פעם שנית (ראה ערך שקלים). אפילו אמרו בני העיר הואיל ואנו משלמים שקלינו אין רצוננו שישבע השליח, שהוא נאמן לנו, אין שומעים להם, שאין הקדש יוצא בלא שבועה (ירושלמי שקלים ב א, וקרבן העדה שם; רמב"ם שקלים ג ח).

כשהייב קדשים שחייב באחריותם, יש מהתנאים הסובר שנשבעים באחריותם עליהם (רבי שמעון במשנה שבועות מב ב), שאם אמר הרי עלי עולה והפריש בהמה לנדרו והפקידה לחברו, נשבע עליה זה שהפקדון בידו, שאנו קוראים בו רעהו, שלדעתו דבר-הגורם-למזון (ראה ערכו) כמזון דומה (רש"י שם ד"ה קדשים); ואין הלכה כמותו (פירוש המשניות לרמב"ם שם; מגיד משנה טוען ה א; דינא דגרמי לרמב"ן, בשם הגאונים; ש"ך חו"מ שפ"ו סק"י, בדעת הר"י והרא"ש).

קרבן שבועה בהקדשות נחלקו תנאים אם יש חיוב של קרבן שבועה:

• יש אומרים שאין חיוב כזה, ואם הפקיד קדשים אצל חברו, והלה כפר ונשבע לשקר והודה, אינו חייב קרבן שבועה, והוא אשם-גזלות (ראה ערכו), שנאמר: **וְכַחֵּשׁ בְּעֵמִיתוֹ (ויקרא ה כא), והקדש אינו עמיתו (תנא קמא במשנה בבא מציעא נו א, לפי הגמ' שם נח א-ב).**

• ויש מחלקים: קדשים שחייב באחריותם חייב, שנתרבו מ'בה' וכחש' - **נֶפֶשׁ פִּי תִחַטָּא וּמְעַלָּה מְעַל בְּה' וְכַחֵּשׁ בְּעֵמִיתוֹ (ויקרא שם) - כלומר חייב מפני שהם של עמיתו, ואם באת לפטרם לפי שהם של הקדש בא הכתוב 'בה' וכחש' לרבות אף על פי שיש בהם צד גבוה; ושאינו חייב באחריותם פטור, שנתמעטו מ'בעמיתו וכחש', והם אינם של עמיתו (רבי שמעון במשנה שם נו א-ב, לפי הגמ' שם נח א-ב), ואין חילוק בזה בין קדשי קדשים לקדשים קלים, ובין קדשים כשרים לקדשים פסולים (ירושלמי בבא קמא א ב ושבועות ו ו), שאפילו קדשים פסולים, שאין לבעלים בהם זכות כפרה, מכל מקום אם חייב באחריותם חייב עליהם קרבן שבועה משום 'בעמיתו וכחש' (פני משה ורידב"ז בבא קמא שם).**

• ויש מחלקים באופן אחר: 'ומעלה מעל בה' וכחש' - לרבות קדשים קלים, שהם ממונו (רבי יוסי הגלילי בבבא קמא יב ב), שאם הפקיד בהמת שלמים אצל חברו, וכפר ונשבע והודה - משלם קרן וחומש ואשם, שאנו קוראים בהם 'בה' וכחש, בעמיתו וכחש' (רש"י שם ד"ה לרבות קדשים קלים).

וכן הלכה (ראה ערך הנ"ל) - שמן התורה מעות קונות אף בהדיוט, ולמדוהו מן הקונה מהקדש בכסף (ראה להלן), אלא שבהדיוט תיקנו חכמים משיכה,

הדיוט).³¹ וכתבו ראשונים שלא הוצרכנו ללימוד זה אלא לסוברים שבהדיוט מעות אינן קונות מן התורה (ראה ערך מטלטלים) אבל לסוברים -

מההקדשות כל זמן שיש לו נכסים בני חורין (שו"ת הרשב"א א אלף ק). משכון חייבי דמים להקדש שממשכנים אותם, אין חייבים להחזיר להם את המשכון, ביום או בלילה, כדרך שמחזירים לבעל חוב (ראה ערך השבת העבוט. בבא מציעא קיד א; רמב"ם ערכין ג יד; טושי"ע חו"מ צו יב, וסמ"ע שם סק"כ), שנאמר בהשבת העבוט: וְלֶךָ תִּהְיֶה צְדָקָה (דברים כד יג), מי שצריך צדקה, יצא הקדש שאין צריך צדקה (בבא מציעא שם), שכל הצדקה שלו (התרומות א ו ה; סמ"ע שם, בשמו).

כשאין לו האומר הרי עלי מנה לבדק הבית, ובא גזבר של הקדש לגבות ממנו, ואין לו כדי כל חובו, דינו שגובים ממנו מה שיש לו והמותר יגבו ממנו לאחר זמן אם יעשיר (רש"י בבא מציעא קיד א ד"ה הרי עלי). ונחלקו אמוראים בדינו:

- יש אומרים שמסדרים לו - שמעריכים ושמים להניח לו צרכי חייו (רש"י שם קיג ב ד"ה שמסדרין, בסתם) - שנאמר: נדר בערכך (ויקרא כז ב), מקיש נדרים לערכין, מה ערכין מסדרים (ראה ערך ערכין), אף נדרי הקדש מסדרים (רבי יוחנן בגמ' שם קיד א, ורש"י ד"ה נדר בערכך), וכן הלכה (רמב"ם ערכין ג טו)³³.

- ויש אומרים שאין מסדרים לו - אלא גובים ממנו הכל ונותנים לבעל חובו (המפרש נדרים סה ב ד"ה ש"מ) - שלמדים בקל וחומר מבעל חוב, שלדעתם אין מסדרים לו (ראה ערך גבית מלוה), אף על פי שמחזירים לו את המשכון (ראה ערך השבת העבוט), הקדש שאין מחזירים לו המשכון (ראה לעיל) כל שכן שאין מסדרים (רבי יעקב בשם בר פדא ורבי ירמיה בשם אילפא בבבא מציעא שם).

הפקעת ההקדש

המקדיש תרנגולתו לבדק הבית ומרדה - ברחא - נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שכיון שמרדה - פקעה קדושתה (רב, ורבי שמעון בן לקיש לפני שחזר בו, בחולין קלט א), שהקדש דמים אין בו קדושת הגוף, וכיון שנתיאש הגזבר או המקדיש מפני שמרדה, הרי זה כהפקר ופקע שיעבוד הממון שהיה להקדש עליה, וכשם שבהדיוט הדבר יוצא מרשות בעלים במרדה, כשאין הבעלים יכולים להציל (ראה ערך אבדה: גברי אבדה מדעת), כך זו כיון שמרדה ואי אפשר לגזבר להחזירה, יצאה מרשות גבוה ונעשית חולין והפקר (רמב"ן רשב"א וריטב"א שם).

- ויש אומרים שאין ההקדש נפקע, לפי שבכל מקום שהיא, ברשות גבוה ישנה, שנאמר: לְהָאָרְץ וּמְלוֹאָהָ (תהלים כד א. שמואל ורבי יוחנן, ורבי שמעון בן לקיש לאחר שחזר בו, בגמ' שם), ואינה אבודה, שבכל מקום שהיא של הקדש היא (רש"י שם ד"ה לה' הארץ), וכן הלכה (ר"ן וריטב"א שם; רמב"ם שחיטה יג כ, וכסף משנה שם).

הקדיש עוף הראוי לקרבן, כגון תורים ובני יונה, למזבח, הכל מודים שלא פקעה קדושתם כשמרדו, שקדושת הגוף אינה נפקעת (גמ' שם).

- יש אומרים שהדבר מותר, ובמותר שירי-הלשכה (ראה ערכו) היו לוקחים יינות שמנים וסלתות, ומוכרים אותם למי שצריך יין לנסכים ושמנים למנחות והשכר להקדש (רבי ישמעאל בשקלים ד ג, וברטנורא שם).

- ויש אומרים שהדבר אסור, ואין משתכרים בשל הקדש (רבי עקיבא במשנה שם), לפי שאין עניות במקום עשירות (כתובות קו ב), שהם לגבוה בלבד, והוא אינו צריך להשתכר (ספר המקח לרב האי ס), שהרי כתוב: לִי הַפֶּסֶף וְלִי הַזָּהָב (חגי ב ח. התרומות מו ד ח, בשמו), וגנאי הוא להקדש (ברטנורא שם), שאילו היו משתכרים בשל הקדש דומה כאילו הקדש צריך הוא כעני שזה שצריך להשתכר בשלו (שיטה מקובצת כתובות שם, בשם רש"י במהדו"ק)³², וכן הלכה (ספר המקח שם; פירוש המשניות לרמב"ם שם; התרומות שם; ברטנורא שם).

וכתבו ראשונים שלא אמרו אין משתכרים בשל הקדש, אלא בפירות - וכל דבר שאין בו צורך לציבור (משנה למלך מלוה ד יד) - והוא דרך עניות, אבל נסכים לקרבנות ציבור - שהם צרכי ציבור (משנה למלך שם) - לוקחים, ואם הותירו מוכרים ליחידים (ראב"ד כלי המקדש ז ט).

בר מצרא הקדש אין בו משום דין של בר-מצרא (ראה ערכו), ומי שהקדיש קרקע או בית אין המצרן יכול לסלק את ההקדש, שדינו של המצרן הוא על הלוקח ולא על המוכר, והקדש אינו מחוייב על 'ועשית הישר והטוב', ועוד שהקדש כמתנה, שאין בה דין בר מצרא (ריב"ש תקז; שו"ע חו"מ קעה נח).

בגביית חוב

אמר הרי עלי האומר הרי עלי מנה לבדק הבית - ואין לו לפרוע מנה אלא מן הקרקעות (מאירי גיטין מט א) - נחלקו התלמודים בדינו (רשב"א שם):

- בכבלי אמרו שאין הגזבר גובה אלא מן הבינונית, שלא היא אלא כבעל חוב - שהדיבור בעלמא שקיבל עליו אינו עדיף מחוב (רש"י שם ד"ה לא יחא אלא) - והרי בעל חוב דינו בבינונית (ראה ערך גבית מלוה. גיטין שם ובבא קמא ז א).

- ובירושלמי אמרו שהגזבר גובה מן העדית, ואין דינו כבעל חוב (ירושלמי גיטין ה א).

הגובה מנכסי הבא לגבות מנכסי הקדש - כגון המקדיש נכסיו והיתה הקדש עליו כתובת אשה או בעל חוב - אינו גובה אלא בשבועה, כדרך כל הבא להיפרע מנכסים משועבדים שלא יפרע אלא בשבועה (משנה שבועות לח ב, לפי הגמ' שם מב ב; רמב"ם ערכין ז טו). ואף על פי שאין-אדם-עושה-קנוניא-על-ההקדש (ראה ערכו), לא אמרו כן אלא בשכיב מרע, אבל בבריא חוששים, כדרך שחוששים לקנוניא בכל בעל חוב, שמא הלוח עשה רמאות ואמר אני חייב לפלוני כדי שיטרוף הקרקע ממנו ויחלקו ביניהם (גמ' שם, ורש"י ד"ה אדם עושה).

כשיש בני חורין הקדשות דינם כמשועבדים, ולפיכך אין נפרעים

להקדש - מותר (ירושלמי שקלים ד ב, לפי ר"א פולדא ופני משה ותקלין חדתין שם). 33. על הסידור עצמו כיצד הוא, ראה ערך גבית מלוה: סידור.

בהקדש לא היתה תקנת חכמים, ואין צריך בלימוד מיוחד (מאירי שם). 32. ויש מפרשים הטעם שלא יבוא ההקדש לידי הפסד (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא ערכין ו ה ערכין), ולכן אם רצה שיהיה ההפסד שלו ושכר

הקהל

מצות כינוס כל ישראל במוצאי שמיטה בחג הסוכות, כדי לקרוא באזניהם פרשיות מסוימות בתורה

הפרקים:

- המקום
- המקריאה
- הסדר
- המצוה
- החייבים
- הזמן

ישראל, נסתפקו אחרונים מי מהם קורא, ואם שניהם קוראים - מי מהם קודם (זכר למקדש לאדר"ת א).

כשאין מלך אין שם מלך, נסתפקו אחרונים אם בטלה מצות הקהל, שאין חובתה אלא במלך, או שכל מי שהוא גדול הדור יכול לקרוא, כגון נשיא או כהן גדול, ומצדדים לומר שאף כל גדול הדור יכול לקרוא (מנחת חינוך שם ב; העמק דבר שם; תפארת ישראל שם).

זמן החיוב חיוב מצות הקהל התחיל אחרי שנתחייבו ישראל בשמיטה, שנאמר: **בְּמִעֹד הַשְּׁמִטָּה** (דברים לא ו), ללמדנו שלא נמנה מקץ שבע שנים משנת ארבעים לזמן היותם במדבר והלאה, והוא זמן שנאמרה פרשה זו בערבות מואב, אלא לאחר שבע שנים שכבשו ושבע שחילקו, שיהיה זמן הקהל במוצאי שמיטה (סוטה מא א, ורש"י ד"ה נימנוהו), ואין מצות הקהל אלא בזמן שישראל שרויים על אדמתם (חינוך שם),³ ובעלותם לרגל (כן משמע מהרמב"ם חגיגה ג א). ויש מי שכתב שלכתחילה צריך לקיים את המצוה בבית המקדש אך מעיקר הדין אפשר לקיים מצות הקהל בכל ירושלים, גם שבית המקדש לא עומד על תילו (מנחת חינוך שם).

זכר להקהל בזמן הזה שבית המקדש חרב, ואין חיוב עליה-לרגל (ראה ערכו), מכל מקום יש מהאחרונים שעוררו לעשות מעמד בכותל המערבי, בזמן הראוי למעמד ההקהל (ראה להלן: הזמן) בו קוראים בתורה בפרשות הראויות להיקרא (ראה להלן: הקריאה), ותוקעים בחצוצרות (ראה להלן: הסדר. זכר למקדש לאדר"ת; זכר למקדש - מצות הקהל (הורוויץ); עיר הקודש והמקדש ד טו), והחל משנת תש"ו ועד לימינו הדבר אכן נעשה, והרבנים הראשיים לישראל הם הקוראים בתורה (ראה לעיל. פניני הלכה, מועדים, סוכות, הקהל ח).

החייבים

נשים הנשים חייבות בהקהל, ואף על פי שזו מצות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות מהן (ראה ערך אשה), בהקהל חייבה אותן התורה בפירוש, שנאמר: **הַקֹּהֵל וְגו' הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׂאִים** (דברים לא יב. קדושין לד א; רמב"ם עבודה זרה יב ג, וחגיגה ג א-ב), וכל אשה שלא באה לשמוע בהקהל, ביטלה מצות עשה (חינוך תריב).

טומטום אף הטומטום (ראה ערכו) והאנדרווגינוס (ראה ערכו) חייבים ואנדרווגינוס בהקהל, שהרי הנשים חייבות (רמב"ם חגיגה שם ב).

טף אף הטף מצוה להביאם להקהל, כמו שנאמר בתורה: **הַקֹּהֵל**

המצוה

מצוה עשה להקהיל כל ישראל בכל מוצאי שמיטה בעלותם לרגל, ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזוזות אותם במצות ומחזקות ידיהם בדת האמת, שנאמר: **מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים בְּמִעֹד שְׁמִטָּה בְּחַג הַסּוּפּוֹת וְגו' תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגְדְּ כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם, הַקֹּהֵל אֶת הָעָם וְגו'** (דברים לא י-יא. רמב"ם חגיגה ג א), ונמנית מצוה זו במנין המצוות (ספר המצוות מצות עשה טז; סמ"ג עשין רל; חינוך תריב)².

הקריאה מהיכן הוא קורא, מתחילת חומש אלה הדברים עד סוף פרשת שמע, ומדלג לווהיה אם שמוע וגו', ומדלג לעשר תעשר, וקורא מעשר תעשר על הסדר עד סוף ברכות וקללות עד מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב ופוסק (רמב"ם חגיגה ג א).

הקורא החובה היא על המלך לקרוא (משנה סוטה מא א; רמב"ם שם א), ועל שם כך נקראת פרשת קריאה זו בשם פרשת המלך (משנה סוטה לב א, ושם מא א), ומספר למודים לדבר:

• שנאמר במלך: **וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר** (דברים יז יח), ומכיון שצריך לכתוב את כל התורה, מדוע נאמר "משנה תורה", מפני שאין קורים ביום הקהל אלא במשנה תורה בלבד (אחרים בספרי שופטים קס), הרי שקריאת הקהל על ידי מלך היא (רש"י סוטה מא א ד"ה שנאמר).

• שנאמר שם "משנה תורה", מפני שעתידה להשתנן (תנא קמא בספרי שם, לגירסת המאירי סנהדרין כב א, בשם יש גורסין), שהמלך היה משנן בפרשת הקהל (מאירי שם).

• שנאמר בפרשת הקהל: **תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת** (דברים לא יא), וממשמע שנאמר תקרא בלשון יחיד מוכח שאין הכוונה על הכהנים וזקני ישראל האמורים שם, אלא על יהושע שנזכר בראש הפרשה, ויהושע מלך היה (חזקוני עה"ת שם; קרית ספר חגיגה ג; תוספות יום טוב סוטה ז ח).

• שנאמר ביאשיהו: **וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו וְגו' וְכָל הָעָם לְמִקְטָן וְעַד גְּדוֹל וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵיהֶם אֶת כָּל דְּבָרֵי סֵפֶר הַבְּרִית הַנִּמְצָא בְּבֵית ה' (מלכים ב כג א-ב), הרי שהמלך קורא בספר התורה (יראים רסו; סמ"ג עשין רל; קרית ספר שם).**

ביטול העשה עבר המלך ולא קרא, וכן כל איש שלא בא לשמוע, ביטלו עשה, ועונשם גדול מאד, כי זאת המצוה עמוד חזק וכבוד גדול בדת (חינוך תריב).

כשיש שני מלכים בישראל, כגון מלך יהודה ומלך מלכים בישראל

הקהל. 1. י, טורים תמג-תנא. 2. ויש שמנו בהקהל שתי מצות: מצוה על המלך שיקרא באזני כל ישראל, ומצוה שבקרא המלך את התורה יבואו כולם לשמוע (מנין המצוות שבהקדמת הלכות גדולות מצות עשה קסב, ופרשיות סה; יראים רסו ותלג). 3. יש מן האחרונים מצדד לומר שהקהל תלוי בשמיטה,

ובזמן שאין השמיטה נוהגת אלא מדבריהם אף הקהל אינו אלא מדבריהם, ולכן לדעת הסוברים ששמיטה אף בזמן בית שני לא נהגה אלא מדבריהם (ראה ערך שמיטה), אף הקהל לא נהג אלא מדבריהם (זכר למקדש לאדר"ת, אות זכרון).

הרי החרש, אפילו באזנו אחת, והאילם, והסומא אפילו בעינו אחת, והחגיגר ברגלו אחת, פטורים מהקהל, וכן הזקן, והחולה, והרך הענוג מאד, שאינם יכולים לעלות ברגליהם פטורים, ואף העבדים פטורים, ואף על פי שחייבים במצות שהנשים חייבות (ראה ערך עבד כנעני), לפי שנתמעטו מלימוד מיוחד שהם פטורים מן הראיה (ראה ערך ראיה), ולפיכך אף מהקהל פטורים (לחם משנה שם ג; מנחת חינוך שם).

הזמן

הזמן של הקהל מפורש בתורה: מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנֵת הַשְּׁמִטָה בְּחַג הַסְּפֹת (דברים לא י), ומקץ שבע שנים פירושו ככלות שבע שנים (רמב"ן דברים טו א), שכל לשון "קץ" פירושו סוף (רבנו בחי שם; רא"ם שם), דהיינו מוצאי שביעית (משנה סוטה מא א) ⁷, ובחג הסוכות היינו בתחילת המועד (גמ' שם) במוצאי יום טוב ראשון של חג הסוכות (משנה שם, לגירסתנו), שאין לומר שזמנו - בכל חג הסוכות - ואפילו ביום טוב האחרון של חג, שנאמר: בְּבֹא כָל יִשְׂרָאֵל (דברים לא יא), דהיינו בתחילת המועד (סוטה מא א-ב) ⁸. ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שתחילת המועד היינו תחילת ימי חולו של מועד של שנה שמינית (רמב"ם חגיגה ג, ג, ופירוש המשניות שם).

• יש אומרים שזמן תחילת המועד הוא ביום טוב הראשון של חג, אלא מפני שתיקון הבימה, שהיו צריכים לעשות לקריאת התורה שם (ראה להלן: הסדר), אינו דוחה לא שבת ולא יום טוב, ומאמתמול אין עושים אותה, כדי שלא לדחוק את העזרה, לפיכך נדחה עד ראשון לחול המועד (רש"י שם ב ד"ה מאימת, על פי ירושלמי מגילה א ד).

• ויש אומרים שמפני הבימה לא היו דוחים את הזמן, אילו היתה גזרת הכתוב לקרוא ביום ראשון, שהבימה אינה מעכבת, אלא ש"במועד" מובנו בתוך המועד, ולא ביום ראשון, ומכל מקום אי אפשר לומר ביום שני או שלישי, שהרי כתוב בבוא כל ישראל, שמשמעו בהתחלת המועד, ומתוך כך למדנו שהוא במוצאי יום טוב הראשון (תוספות שם א ד"ה כתב).

ונחלקו הדעות אם ההקהל היה מתקיים ביום או בלילה:

• יש אומרים שהיה מתקיים בלילה של מוצאי יום טוב (כן משמע מקרית ספר חגיגה ג; רש"י מא א, על פי התוספות שם ד"ה כתב; תפארת ישראל סוטה זו ח).

• ויש אומרים שהיה מתקיים ביום שלמחרתו (כן משמע מהתוספתא סוטה (ליברמן) ז טו-טז; כן משמע מהמאירי סוטה לב א).

כשעבר הזמן עבר יום ראשון של חול המועד ולא קיימו מצות הקהל, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שעדיין אפשר לקיים עד חצי החג, לפי שעד חצי החג עדיין נקרא התחלת המועד (טורי אבן מגילה ה א ד"ה חגיגה).

• ויש אומרים שבדיעבד יש תשלומין להקהל אף בשמיני עצרת,

וגו' וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף (דברים שם), והטעם שבאים, כדי ליתן שכר למביאייהם (תוספתא סוטה (ליברמן) ז ט; חגיגה ג א; ירושלמי שם א א), ואף הטף שלא הגיע לחינוך בכלל זה (כן משמע מהרמב"ן עה"ת שם, במסקנתו; מהרש"א שם).

ונסתפקו אחרונים על מי מוטל חיוב הבאת הטף, אם על האב דוקא, או אף על הבית דין (טורי אבן שם).

היה הקטן מי שבגדלותו יהיה פטור מהראיה, כגון חרש או סומא (ראה להלן), נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שאין חייבים להביאו (טורי אבן שם).

• ויש אומרים שאף אם הוא פטור בגדלותו, מכל מקום חייב בקטנותו, שהרי אין החובה כאן משום מצות חינוך, אלא גזרת-הכתוב (ראה ערכו) שמצוה על המביאים, ואף קטן שלא הגיע לחינוך חייבים להביאו (ראה לעיל. מנחת חינוך שם ד; שפת אמת שם).

גר אף גר צדק מחויב לבוא להקהל, שנאמר: הַקֹּהֵל וגו' וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ (דברים שם. פסיקתא זוטרתא שם). ואף על פי שהגר חייב בכל המצות (ראה ערך גר) הוצרכה התורה לרבות את הגר בהקהל במיוחד, לפי שהגר אין לו קרקע בארץ ישראל, וכל שאין לו קרקע פטור מהקהל (ראה להלן), אלא שריבתה תורה את הגר לחייבו (צל"ח סוכה כח ב) ⁴, או שהוצרכה התורה לריבוי מיוחד בגר, לפי שאינו מכיר בלשון הקודש, ומכל מקום חייב לבוא (וכר למקדש לאדרי"ת א), שאף גרים שאינם מכירים - הלשון - חייבים להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני (רמב"ם חגיגה שם ו) ⁵.

הפטור מהראיה כל הפטור מן הראיה (ראה ערכו) - כגון מי שאין לו קרקע, וחרש, וסומא (ראה ערך הנ"ל) - פטור ממצות הקהל, חוץ מן הנשים, והטף, והערל (רמב"ם שם ב), לפי שלמדים גזרה שוה "ראיה", "ראיה", שהקישוה התורה מצות ראיה והקהל זו לזו (לחם משנה שם, על פי חגיגה ג א), בהקהל נאמר: בְּבֹא כָל יִשְׂרָאֵל לְרְאוֹת (דברים לא יא), ובראיה נאמר: יִרְאֶה כָּל יִשְׂרָאֵל (שמות כג יז). כן משמע מהגמ' שם ב א, ושם ג א).

ערל והערל, אף על פי שפטור מן הראיה (ראה ערך ראיה), כיון שאינו פטור אלא מטעם שאינו יכול לבוא בעזרה מפני שהוא מאוס (ראה ערך הנ"ל וערך ערל), הרי טעם זה שייך רק בראיה, שצריך להיכנס לעזרת ישראל, אבל בהקהל, שהיה בעזרת נשים (ראה להלן: המקום) - יכול ערל להיכנס (לחם משנה שם), ולא אמרו שערל חשוב כטמא (ראה ערך ערל) אלא לקרבן או לתרומה, אבל בהקהל שאין קרבן אין דינו כטמא (קרית ספר שם).

טמא הטמא פטור ממצות הקהל, שנאמר: בְּבֹא כָל יִשְׂרָאֵל (דברים לא יא), וזה אינו ראוי לביאה (רמב"ם שם, על פי ירושלמי חגיגה א א), שהרי אסור לו לבוא אפילו לעזרת נשים (ראה ערך טמא. מנחת חינוך שם). ולפיכך מחוסר-כפורים (ראה ערכו), שמותר לו להיכנס לעזרת נשים, חייב בהקהל (מנחת חינוך שם) ⁶.

בעלי מומים מאחר שכל הפטור מן הראיה פטור ממצות הקהל, ועבדים

השמיטה", שעדיין שביעית נוחגת בה בקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית (ראש השנה יב ב; רש"י עה"ת שם; חזקוני שם). 8. אכן יש שגרסו במשנה: מוצאי יום טוב האחרון של חג (משנה שם, לגירסת המשנה שבירושלמי ולגירסת כתב יד קופמן), וכן כתבו מקצת ראשונים (פירוש רבי נתן אב הישיבה מגילה א ג; רש"י שם ה א ד"ה וחגיגה, לגירסתנו).

4. ויש מהאחרונים הסובר שאין הגר חייב אלא כשיש לו קרקע, כגון שירש מאשתו (טורי אבן חגיגה שם). 5. ויש ממפרשי התורה שכתב שבגר תושב הדברים אמורים (אבן עזרא דברים שם). 6. ואחרונים נסתפקו בטמא-מת (ראה ערכו) וטבול-יום (ראה ערכו), שמן התורה מותרים להיכנס לעזרת נשים ומדברגן אסורים, מה דינם בהקהל (מנחת חינוך שם). 7. ונקראה "שנת

סוטה ז ז), וקרא התנא לסמיכה ישיבה (שיירי קרבן שם) ⁹.
 מחוץ לעזרה להלכה שהקריאה היא בעזרת נשים, כתבו אחרונים
 שישנו עיכוב אם אינה בעזרת נשים או בעזרת
 ישראל, אלא בשאר ירושלים, שהקהל הוא במקום ראייה, ככתוב:
 כְּבֹא כָּל יִשְׂרָאֵל לְרֵאוֹת (דברים לא יא), ולכן עזרת נשים הסמוכה
 לעזרת ישראל הוא שמוטר, מה שאין כן ירושלים שלא שייך שם
 כלל בכוא לראות (זכר למקדש לאדר"ת ד) ¹⁰.

הקריאה

קריאת הקהל היא מספר משנה תורה, ונחלקו הדעות:

- יש אומרים שקורא מתחילת אלה הדברים (דברים א א) עד שמע
 (שם ו ד), ושמע - עד סוף הפרשה (שם ו ט. רמב"ם חגיגה ג ג; מאירי
 סוטה מא א) - ומדלג לפרשת והיה אם שמוע (שם יא יג-כא) ¹¹, ומשם
 מדלג לפרשת עשר תעשר (שם יד כב-ז), וממנה מדלג לפרשת כי
 תכלה לעשר (שם כו יב-טו) ¹², ומשם חוזר למפרע וקורא פרשת
 המלך (שם יז יד - כ) וברכות וקללות (שם כח א - סט), עד שגומר
 כל הפרשה (סתם משנה שם, לגירסתנו, ורש"י ד"ה ושמע והיה אם שמוע).
- יש אומרים כנ"ל, אלא שלדעתם אין קוראים ברכות וקללות,
 אלא קוראים פרשת המלך עד שגומר את כולה ופרשות הנדרשות
 בה, עד פי ה' אֱלֹהֵיכֶם הִהְלַךְ עִמָּכֶם לְהַלְחֵם לָכֶם עִם אִיבֵיכֶם
 לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם (דברים כ ד. תנא קמא בתוספתא סוטה (ליברמן) ז ז).

- יש אומרים כדעה הקודמת, אלא שלדעתם אין מתחילים
 בתחילת הספר, אלא בפרשת שמע (רבי יהודה בתוספתא שם).
- יש אומרים שקוראים מתחילת אלה הדברים כנ"ל, כדעה
 הראשונה, אלא שלדעתם קוראים הברכות וקללות אחר כי
 תכלה לעשר, ואחר כך פרשת המלך (רש"י שם).

- יש אומרים שקוראים כנ"ל, אלא שלדעתם פרשת עשר תעשר
 קוראים על הסדר עד סוף ברכות וקללות, עד מְלִבְד הַבְּרִית אֲשֶׁר
 בְּרַת אֶתְּם בְּחֶרֶב (דברים כח סט. רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם).

בטעם קריאת הפרשיות כתבו ראשונים שקורא שמע שהיא קבלת
 מלכות שמים, והיה אם שמוע שהיא קבלת עול מצות, ברכות
 וקללות שהן קבלת בריתות של תורה, ומשמיע לרבים עשר תעשר,
 מפני שהוא זמן אסיף ומתנות עניים והפרשת תרומות ומעשרות
 (רש"י שם).

בלשון הקודש קריאת הקהל היא אחת מהקריאות הנאמרות בלשון
 הקודש (משנה סוטה לב א; רמב"ם שם ה), שנאמר:
 תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת (דברים לא יא) - בלשונה, אף על פי שיש
 שם לועזות וגרים שאינם מכירים (רמב"ם שם).

מי שאינו יכול לשמוע - שאין לו שמיעה טובה, או
 לשמוע שעומד במקום רחוק (לחם משנה שם) - מכויין לבו
 לקריאה זו (רמב"ם שם).

אפילו חכמים גדולים שידועים כל התורה כולה חייבים
 בשמיעתה לשמוע בכוונה גדולה יתרה, ויראה עצמו כאילו עתה
 נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך שליח הוא להשמיע
 דברי האל (רמב"ם שם).

כשם שיש בו תשלומין לראיה, שהתחלת המועד לא נאמר אלא
 למצוה לכתחילה (זכר למקדש לאדר"ת א).

כשחל בשבת יום הקהל שחל להיות בשבת, מאחרים אותו לאחר
 השבת (משנה מגילה ה א, ורש"י ד"ה וחגיגה; רמב"ם שם
 ז), ומן התורה הקהל דוחה את השבת, וחכמים דחו לאחר השבת
 (קריית ספר שם), ונחלקו אמוראים בטעם הדבר:

- יש אומרים הטעם מפני התקיעה (רבי בא בירושלמי מגילה א ד),
 היינו מפני תקיעת החצוצרות והתחנונים - שהכהנים היו תוקעים,
 והמלך היה מתפלל ומתחנן (ראה להלן: הסדר) - שאינם דוחים את
 השבת (רמב"ם שם).

- יש אומרים הטעם מפני הבימה, שאי אפשר לעשותה בשבת,
 ולעשות אותה מאתמול אי אפשר, כדי שלא לדחוק את העזרה
 (רבי יצחק בירושלמי שם; רש"י שם, בשם הירושלמי; ראב"ד שם), אבל
 התקיעות אינן מעכבות (ראב"ד שם).

- ויש אומרים הטעם לפי שנאמר: לֹא תִטֵּעַ לָךְ אֲשֶׁרָה כָּל עֵץ
 אֲצֶל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים טו כא), שאסור לבנות כל בנין קבוע
 של עץ בעזרה (ראה ערך בית המקדש), ואם יעשה מערב יום טוב
 ותעמוד שני ימים, הרי זה נראה כעושה לקביעות (רבי מתניה
 בירושלמי שם, וקרבן העדה שם).

ויש מהראשונים מפרשים הטעם שהיו מאחרים הקהל, לפי
 שבהקהל צריכים להביא את הטף, ובשבת אי אפשר להביאם
 (רש"י מגילה שם, בסתם).

המקום

במקום ההקהל והקריאה נחלקו תנאים:

- יש אומרים שהיתה בהר-הבית (ראה ערכו), שנאמר: וַיִּקְרָא בּוֹ לְפָנָי
 הַרְחֹב אֲשֶׁר לְפָנָי שְׁעַר הַמַּיִם וגו' וַיַּעֲמֵד עֲזָרָא הַסֹּפֵר עַל מַגְדֵּל עֵץ
 אֲשֶׁר עָשׂוּ לְדָבָר וגו' וַיִּפְתַּח עֲזָרָא הַסֹּפֵר לְעֵינָי כָּל הָעָם (נחמיה ח ג-ה).
 רבי ליעזר בן יעקב בתוספתא סוטה (ליברמן) ז יג), ושער המים היה במזרח
 הר הבית (משנה מידות ב ו). ואף על פי שקריאה זו היתה לא בהקהל,
 אלא בראש השנה - כמבואר בכתוב: וַיָּבִיא עֲזָרָא הַפֶּהֶן אֶת הַתּוֹרָה
 לְפָנָי הַקֹּהֶל וגו' בַּיּוֹם אֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי (נחמיה ח ב) - מכל מקום
 כמו שעזרא עשה להודיע ולהבין לכל העם את התורה, מסתמא כן
 עשה גם המלך בהקהל (חסדי דוד לתוספתא שם).

- יש אומרים שהיתה בעזרה (סתם משנה סוטה מא א. תנא קמא
 בתוספתא שם).

ונחלקו בביאור דעה זו:

- יש מפרשים דהיינו עזרת נשים (כן משמע מסוטה מא א, לפי רש"י
 שם ד"ה ויקרא), שאי אפשר לומר בעזרת ישראל, שהרי אין ישיבה
 בעזרה אלא למלכי בית דוד (ראה ערך אין ישיבה בעזרה), ומצינו
 בהקהל שאף מלכי בית חשמונאי היו יושבים (גמ' שם ב, על פי משנה
 שם א), וכן הלכה (רמב"ם חגיגה ג א).

- יש מפרשים דהיינו עזרת ישראל (ירושלמי סוטה ז ז, לפי קרבן
 העדה שם; כן משמע מרבנו חננאל לסוטה שם), ולדעתם המלך לא היה
 יושב אלא סומך על הכותל, משום איסור הישיבה בעזרה (ירושלמי

¹⁰ ויש מהאחרונים שנסתפק בדבר (מנחת חינוך תריב ג). ¹¹ בטעם היתר
 הדילוג כאן, ראה ערך קריאת התורה. ¹² ואף על פי שפרשת המלך מפסקת

⁹ ומה שאמרו שהקריאה היתה בעזרת נשים, היינו לדעה החולקת הסוברת
 שהיתה בהר הבית, דהיינו עזרת נשים (סוטה שם, לפי רבנו חננאל שם).

א; רמב"ם שם), משום כבודו של מלך (גמ' שם ב), כדי להדרו ברוב בני אדם (רמב"ם שם), שמראים את מעלותיו, מעלה למעלה ממעלה (רש"י שם ב ד"ה כולה משום). והמלך מקבלו כשהוא עומד (משנה סוטה שם; רמב"ם שם), ואם רצה - ישב (רמב"ם שם ד), וקורא כשהוא יושב (משנה שם; רמב"ם שם ג) - ויש סוברים שלא היה יושב אלא סומך על הכותל (ראה לעיל: המקום. ירושלמי סוטה ז טז) - ואם קרא מעומד הרי זה משובח (רמב"ם שם, על פי המשנה שם).

והמלך פותח ורואה ומברך כדרך שמברך כל קורא בבית הכנסת (ראה ערך קריאת התורה), וקורא הפרשיות עד שהוא גומר, וגולל, ומברך לאחריה כדרך שמברך כל קורא בתורה בבית הכנסת (ראה ערך הני"ל), ומוסיף שבע ברכות, ואלו הן: רצה ה' אלהינו בעמך ישראל וכו', מודים אנחנו לך וכו', אתה בחרתנו מכל העמים וכו', עד מקדש ישראל והזמנים, כדרך שמברכים בתפילה, הרי שלש ברכות כמטבען, רביעית מתפלל על המקדש שיעמוד, וחותרם ברוך אתה ה' השוכן בציון, חמישית מתפלל על ישראל שתעמוד מלכותם, וחותרם בה הבוחר בישראל, ששית מתפלל על הכהנים שירצה האל עבודתם, וחותרם בה ברוך אתה ה' מקדש הכהנים, שביעית מתחנן ומתפלל בה כפי מה שהוא יכול, וחותרם בה הושע ה' את עמך ישראל שעמך צריכים להיושע, בא"י שומע תפלה (רמב"ם שם ד, על פי משנה סוטה שם).

הסדר

כיצד היתה קריאת הקהל (רמב"ם חגיגה ג ד), כהנים עומדים בגדרים ובפרצות - בכל ירושלים (רמב"ם שם) - וחצוצרות של זהב בידיהם, תוקעים ומריעים ותוקעים - כדי להקהיל את העם (רמב"ם שם) - כל כהן שאין בידו חצוצרה אומרים דומה שאין כהן הוא, ושכר גדול היה לאנשי ירושלים, שמשכירים חצוצרות בדינר זהב (תוספתא סוטה (ליברמן) ז טו). ואף כהן בעל מום תוקע באותו יום (רבי טרפון בתוספתא שם טז, ובספרי בהעלותך עה, ובירושלמי יומא א א; רבי עקיבא בספרי ובירושלמי שם).

ומביאים בימה גדולה, ושל עץ היתה, ומעמידים אותה באמצע עזרת נשים (ראה לעיל: המקום. רמב"ם שם, על פי משנה סוטה מא א), והיו בונים אותה מערב יום טוב בנין של פרקים, ובחולו של מועד לא היו עושים שום בנין, אלא היו מקימים אותה ומחברים הפרקים יחד, ואם לא בנו אותה מערב יום טוב לא היו בונים אותה אפילו בחול המועד, שאין הבימה מעכבת הקריאה (תוספות שם ד"ה כתב). והמלך עולה עליה כדי שישמעו קריאתו, וכל ישראל העולים לחג מתקבצים סביבו (רמב"ם שם), וחזן הכנסת נוטל ספר תורה - שכתב משה, ונקרא ספר עזרה, כי בו קוראים בהקהל בעזרה (ראה לעיל: המקום. רש"י בבא בתרא יד ב ד"ה ספר עזרה) - ונותנו לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנו לסגן, וסגן לכהן גדול, וכהן גדול למלך (משנה סוטה מא

הקטרה [אימורים ומנחות]¹

מצות שריפת הקרבנות, או חלקי הקרבנות, על המזבח²

• המקטיר	הפרקים:
• מקומה	• אברי עולה
• זמנה	• אימורים
• שיעורה	• מנחות
• מחשבה	• ההקטרה

סיכום תמציתי

הקטרת הקרבנות על גבי המזבח ישנה בקרבנות של בעלי חיים ובקרובן של מנחות. בבעלי חיים העולה נקטרת כולה, ובשאר הקרבנות נקטרים האמורים, והם בשור ועז - החלב שעל הקרב ושתי הכליות והחלב שעליהן עם החלב שעל הכסלים ויותרת הכבד, ובכבש - מוסיף עליהם את האליה, ובמנחות - נקטרים הקומץ והלבונה במנחות הנקמצות, ונקטרת כל המנחה במנחות הנשרפות. כל ההקטרות נקראות אכילת-מזבח.

אברי עולה

קרבן העולה מצותה, אחר שניתח את כל אבריה, להקטיר את כל נתחיה על גבי המזבח. אף הראש, למרות שאינו בכלל הנתחים שהופשטו ריבתה התורה אותו להקטרה. הצמר שבראשי כבשים, ושער שבזקן תישים, והעצמות והגידים והקרניים והטלפיים, בזמן שהם מחוברים יעלו על המזבח להקטרה.

באברי עולת בהמה מקטיר הנתחים זה אחר זה, ובעולת העוף מקטיר את הראש בפני עצמו, ואת הגוף בפני עצמו. הקטרת אברי העולה אינה מעכבת את הכפרה.

אימורים

קרבן חטאת מצותו להקטיר את האימורים על גבי המזבח, בין בחטאת הנאכלת, ובין בחטאת הנשרפת. וכן באשם, בשלמים ובבכור.

פסולים שאם עלו לא ירדו, ראה ערך פסולי המוקדשים; על הקטרת הפסח על החמץ, ראה ערך קרבן פסח; על איסור הקטרת בשר קרבנות הנאכלים ושיירי מנחות ועל הקטרת אברי בהמה טמאה ואברי חיה, ראה ערך אסורי מזבח; על הקטרה בבמה, ראה ערך במה; על הקטרה מחוץ לעזרה, ראה ערך העלאת חוץ.

בין עשר לכי תכלה קורא את אלה יחד, שלא להפסיק במעשרות (רש"י שם). **הקטרה [אימורים ומנחות]**. 1. י, טורים תנב-תפח. 2. על הקטרת קטורת, ראה ערך קטורת ב; על איסור הקטרת שאור ודבש, ראה ערך שאור ודבש; על איסור הקטרת בעלי מומים על המזבח, ראה ערך בעל מום ב; על הקטרת

הקטרת האימורים של הקרבנות אינה נמנית למצוה מיוחדת, אלא נכללת בכלל מעשה כל קרבן וקרבן. כל הזבחים מקטירים אימוריהם על גבי המזבח אחר שזורקים הדם תחילה. הקטרת האימורים אינה מעכבת את הכפרה.

מנחות

כל המנחות הקרבות על גבי המזבח נקמצות, ומקטיר הקומץ כולו על גבי המזבח, והשאר נאכל לכהנים, חוץ ממנחת זכרי כהונה שאינה נקמצת, ומקטירים אותה כולה.

במנחת חוטא - בקרבן-עולה-ויורד שמביא בדלי דלות מנחה - של כהן, נחלקו תנאים, והלכה שאף היא אינה נקמצת, ונקטרת כולה על המזבח. הקטרת הקומץ מתירה את השיריים לאכילה.

ההקטרה

בקרבנות, אחר ניתוח אברי העולה והוצאת האימורים משאר הקרבנות, ואחרי הולכתם לכבש המזבח ומליחתם, היו מעלים אותם מן הכבש לראש המזבח, והעלאה זו אינה הקטרה, אלא גמר מצות הולכה, ואחר כך זורק כל האברים על האש. הקטרת אימורי שאר הקרבנות אף היא בזריקה על גבי המזבח.

אף עולת העוף אחרי מיצוי דם הראש על קיר המזבח ואחרי מליחתו זורקו על גבי האשים, וכן הגוף אחרי המיצוי והסרת המוראה והנוצה ושיסועו בכנפיו ומליחתו זורקו על גבי האשים.

מצות הקטרה נתקיימה משהעלה על גבי האשים, שמיד שהעלם נעשית מצותם.

לאחר שהעלה צריך שיניחנו במזבח עד שתצלנו האש לגמרי. אימורים שלא נתאכלו, מצוה להפוך אותם ב במזלג על גבי הגחלים, כדי שיתאכלו.

המקטיר

אין הקטרה כשרה אלא בכהן. זר שהקטיר - חייב מיתה. ואשה, אפילו כהנת, פסולה להקטרה.

מקומה

כל הקרבנות היו מקריבים על המערכה-הגדולה שעל מזבח החיצון. ההקטרה היא בראשו של מזבח.

זמנה

כל הלילה - שאחר יום שחיטת הקרבן - כשר להקטיר חלבים ואברים.

אף על פי שמוותר להקטיר אימורים ואברים בלילה, אין מאחרים אותם לדעת, אלא משתדלים להקטיר הכל ביום, שחביבה מצוה בשעתה.

אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב, מהפך בפדר כל הלילה כדי לשרפם.

הקטיר חלבים ואברים של קרבנות ציבור הקריבים בשבת - וכן של קרבן פסח, כשחל ערב פסח בשבת - דוחה את השבת. וכן מהפכים במזלג כל יום השבת על המזבח שיתעכלו מהר. במה דברים אמורים בתמיד של שבת, אבל תמיד של ערב שבת אין מקטירים אלא בחול.

ואין הדברים אמורים שהקטרה זמנה כל הלילה, אלא בהקטיר חלבים ואברים, אבל הקומץ של מנחות אין מקטירים אותו אלא ביום.

כל היום כשר להקטרה, ולכתחילה מקטירים אחר הנץ-החמה.

מנחת-נסכים שבאה עם הזבח, אף היא אינה קרבה אלא ביום.

שיעורה

הקטרת האברים של עולה ואימורים של שאר הקרבנות שיעורה בכזית. בעולה, שכולה כליל, חצי זית בשר וחצי זית חלב מצטרפים לכזית. בשיעור הקטרת הקומץ נחלקו אמוראים, והלכה שאין קומץ פחות משני זיתים, ואין הקטרה פחותה מכזית.

אברי עולה

קרבן העולה מצותה, אחר שניתח את כל אבריה (ראה ערך הפשט ונייתוח), להקטיר את כל נתחיה על גבי המזבח, שנאמר: וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אֶת הַכֹּל הַמְזַבֵּחַ עֲלֵה אִשָּׁה רִיחַ נִיחֹחַ לַיהוָה (ויקרא א ט. רמב"ם מעשה הקרבנות ו א). ולא נמנה ענין זה במנין המצות למצות עשה מיוחדת, לפי שהרי זו מכלל מצות עשיית העולה כמשפטה (רמב"ם שם; סמ"ג עשין קפ; חינוך קטו)³.

הראש אף הראש, למרות שאינו בכלל הנתחים שהופשטו

הקטרת הקרבנות על גבי המזבח ישנה בקרבנות של בעלי חיים ובקרבן של מנחות. בבעלי חיים העולה (ראה ערכו) נקטרת כולה, ובשאר הקרבנות נקטרים האמורים (ראה ערכו), והם בשור ועז - החלב שעל הקרב ושתי הכליות והחלב שעליהן עם החלב שעל הכסלים ויותרת הכבד, ובכבש - מוסיף עליהם את האליה (ראה ערך הני"ל), ובמנחות - נקטרים הקומץ והלבונה במנחות הנקמצות ונקטרת כל המנחה במנחות הנשרפות (ראה ערך מנחות).

כל ההקטרות נקראות אכילת-מזבח (ראה ערכו).

³ ויש ממוני המצות שמנו למצות עשה מיוחדת כל ההקטרות (הלכות גדולות, מנן המצות קצ; יראים תנה), והם הקטרת העולות, ואימורי קדשים קלים, וקדשי קדשים, וקומצי מנחות (יראים שם); ויש שמנה ההקטרות בעשה מהכתוב: על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר (ויקרא ו ב). זוהר הרקיע

3. ויש ממוני המצות שמנו למצות עשה מיוחדת כל ההקטרות (הלכות גדולות, מנן המצות קצ; יראים תנה), והם הקטרת העולות, ואימורי קדשים קלים, וקדשי קדשים, וקומצי מנחות (יראים שם); ויש שמנה ההקטרות בעשה מהכתוב: על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר (ויקרא ו ב). זוהר הרקיע

מסיר את המוראה ואת הנוצה (ראה ערך עולת העוף) ובני המעים מן הגוף, וזורקו על גבי האשים (משנה זבחים סד ב; רמב"ם שם כא-כב).
 עיכוב הכפרה הקטרת אברי העולה אינה מעכבת את הכפרה, שאין כפרה אלא בעבודת הדם, ועבודה שאחר זריקת הדם אינה מעכבת (כן משמע מזבחים ו א, ושם יג א, ורמב"ם פסולי המוקדשים יג א).

אימורים

המפורש בכתוב קרבן חטאת (ראה ערכו) מצותו להקטיר את האימורים (ראה ערך אמורים) על גבי המזבח, בין בחטאת הנאכלת, ובין בחטאת הנשרפת (רמב"ם מעשה הקרבנות ז א-ב), שנאמר לגבי חלבי החטאות: **וְהִקְטִירָם הַכֹּהֵן** (ויקרא ד י).
 וכן באשם (ראה ערכו) מצותו להקטיר אימוריו על המזבח (רמב"ם שם ט א), שנאמר בהם: **וְהִקְטִיר אֹתָם** (ויקרא ז ה).
 וכן בשלמים (רמב"ם שם ט ד, יא), שנאמר לגבי אימוריהם: **וְהִקְטִירוּ** (ויקרא ג ה).

וכן בבכור נאמר: **וְאֵת חֲלָבָם תִּקְטִיר** (במדבר יח יז).

הנלמד מדרשה מעשר-בהמה (ראה ערכו) והפסח, אף על פי שלא נאמר בהם בפירוש להקטיר אימוריהם, למדנו דין זה מדרשת הכתוב, ומספר למודים לדבר:

- הדבר נלמד משלמים, שנאמר בהם: **כָּל חֲלָבָהּ** (ויקרא ג טז), והוא מיותר, שכבר נאמרו שם כל החלבים הקרבים, ובא ללמד על חלבים של מעשר ופסח שקרבים למזבח (אמרו משום רבי ישמעאל בתורת כהנים ויקרא, דבורה דנדבה פרק כ ה, ומלבי"ם שם).

- או שהדבר נלמד מבכור, שלא נאמרו בהקטרתו "חלבו", למרות שכל הבכורות מין אחד הוא, אלא **וְאֵת חֲלָבָם** (במדבר יח יז), לשון רבים, לרבות מעשר ופסח (רבי יוסי הגלילי בפסחים סד ב, ותורה תמימה במדבר שם).

- או שהדבר נלמד מכתוב אחר בבכור: **קָדַשׁ הֵם** (במדבר שם) - "הם", לשון רבים - לרבות מעשר ופסח (רבי יצחק בספרי קרח קיח).

- או שהדבר נלמד בקל-וחמר (ראה ערכו), ומה שאר קדשים שלא שוו מתן דמם, שוו הקטר חלבם⁵, מעשר ופסח ששוו מתן דמם, אינו דין שישוו הקטר חלבם (אבא חנין משום רבי אליעזר בספרי שם), שדמם של מעשר ופסח שווה לבכור במתנה אחת, ואם כן שוו לו גם לאימורים (פירוש רבנו הלל וספרי דבי רב ומלבי"ם שם).

פסח מצרים פסח מצרים לא היתה בו הקטרת חלבים למזבח (תוספתא פסחים (ליברמן) ח יד), שכן לא היה בו מזבח כלל (פסחים צו א, ורש"י ד"ה שלשה מזבחות), ואמרו בתלמוד שעשאו בשר צלי בשפוד (גמ' שם, ורש"י ד"ה שויסקו), ונחלקו בפירושו, אם צלאום ואכלום (רבנו חננאל שם ד"ה בעי רבי זירא; חסדי דוד לתוספתא שם); או שצלאום ושרפום לשם גבוה (מאירי שם).

במנין המצוות הקטרת האימורים של הקרבנות אינה נמנית למצוה מיוחדת, אלא נכללת בכלל מעשה כל קרבן וקרבן (רמב"ם מעשה הקרבנות ז א, ושם ט א, יא; סמ"ג עשין קפב וקפג; חינוך קלח וקמ וקמא)⁶.

(ראה ערך הפשט וניתוח) ריבתה התורה אותו להקטרה, שנאמר: **וְעִרְכוּ בְּגִי אֶהְרֹן וְגו' אֵת הָרֹאשׁ** (ויקרא א ח. תורת כהנים ויקרא, דבורה דנדבה פרק ו ג; חולין כז א).

הצמר והעצמות הצמר שבראשי כבשים, ושער שבזקן תישיים, והעצמות והגידים והקרניים והטלפיים, בזמן שהם מחוברים יעלו - על המזבח להקטרה - שנאמר: והקטיר הכהן את הכל (משנה זבחים פה ב; רמב"ם שם ב), ודוקא הצמר והשער שבראש ובזקן, לפי שהראש אינו בכלל הפשט וקרוב עם עורו (ראה ערך הנ"ל. רש"י שם ד"ה הצמר).

ונחלקו תנאים:

- יש אומרים דוקא מחוברים יעלו, אבל אם פירשו אפילו הם בראש המזבח - ירדו (סתם משנה זבחים פה ב, לפי רש"י שם פו א ד"ה מאן שמעת; תורת כהנים שם ט; סתם ברייתא שם פה ב; רבי בגמ' שם פו א), שנאמר: **וְעִשִׂיתָ עֲלֵתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהָדָם** (דברים יב כז), ומשמע שבא למעט בשר ודם יעלו, ולא גידים ועצמות, ונאמר: **וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אֵת הַכֹּל** (ויקרא א ט), ריבה את הכל, הא כיצד, בזמן שהם מחוברים יעלו הגידים והעצמות, פירשו - אף על פי שהם בראשו של מזבח - ירדו (תורת כהנים שם ט; סתם ברייתא שם פה ב; רבי בגמ' שם פו א). ודוקא אם פירשו כלפי מטה, דרך ירידה, שמתרחקים מן המערכה, אבל פירשו כלפי מעלה, לצד המערכה, אין זו פרישה אלא קריבה שמתקרבים אצל העיכול של האש (רבי זירא בגמ' שם, ורש"י ד"ה כלפי מטה וד"ה כלפי מעלה).

- ויש אומרים ש"את הכל" מרבה העצמות והגידים והקרניים והטלפיים אפילו פירשו, ומה אני מקיים "הבשר והדם", לומר לך עיכולי עולה אתה מחזיר - כשפקעו מעל גבי המזבח (ראה להלן: זמנה) - ואי אתה מחזיר עיכולי גידים ועצמות (תנא קמא בגמ' שם).

להלכה פסקו ראשונים שמחוברים יקטירו את הכל, ואם פירשו לא יעלו (רמב"ם מעשה הקרבנות ו ב), ואם עלו - ירדו (רמב"ם פסולי המוקדשין ג טז).

גיד הנשה בגיד הנשה של עולה נחלקו תנאים ואמוראים כשהוא מחובר בירך אם מותר להקריבו (ראה ערך גיד הנשה), וההלכה שאחר העלאת כל האברים לראש המזבח מסירים את גיד הנשה בראש המזבח, ומשליכים אותו על גבי הדשן שבאמצע המזבח (ראה ערך הקריבהו נא לפחתך. רמב"ם מעשה הקרבנות שם).

סדר ההקטרה אף על פי שהקטרת האימורים צריכה להיות כולם כאחד (ראה להלן: אימורים), באברי עולת בהמה אינו כן, אלא מקטיר הנתחים זה אחר זה, כמו ששינינו: הושיט לו הראשון הראש והרגל וזורקן, הושיט לו השני וכו' (משנה תמיד לג ב. פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם פרשה יד ז)⁴, ומכל מקום אינו מפסיק ביניהם בריצה (רמב"ן עה"ת ויקרא א ו).

ובעולת העוף מקטיר את הראש בפני עצמו, ואת הגוף בפני עצמו, שנאמר: **וְהִקְטִיר אֹתוֹ הַכֹּהֵן הַמִּזְבֵּחַ** (ויקרא א יז), הרי הקטרת הגוף אמורה, הא אינו אומר אֵת ראשו וְהִקְטִיר (שם טו) אלא זו הקטרת הראש לעצמו (תורת כהנים שם פרשה ז ו; זבחים סה א). כיצד עושה, נוטל את הראש וזורקו על גבי האשים, ואחר כך

זריקה וערך חטאת) והאשם למטה ובשתי מתנות שהן ארבע (ראה ערך אשם כרך וערך זריקה) ומכל מקום שווים בהקטרת האימורים (ספרי דבי רב שם).
 6. ויש שמנו כל ההקטרות למצוות עשה מיוחדת, והקטרת האימורים בכללם

לרשבי"ץ עשין נא, על פי חגיגה י ב). 4. על סדר העלאת האברים לכבש המזבח, ואחר כך מן הכבש למזבח, ראה ערך הולכה: הולכת איברים. 5. כגון חטאת ואשם, שהחטאת למעלה מחוט הסיקרא ובארבע מתנות (ראה ערך

יש על אכילתו קודם הקטרה (משנה למלך שם יא ד), וכן אין הכהנים רשאים לאכול מבשר החטאת והאשם אלא אחר הקטרה האימורים (משנה למלך שם), וכן הבעלים אינם רשאים לאכול מבשר השלמים לפני הקטרת האימורים (רש"י קדושין בב ב ד"ה כי קא זכו, וסוכה ט א ד"ה על בשלמי חגיגה; תוספות ביצה כ ב ד"ה מאי; פירוש הרא"ש נדרים יא ב ד"ה כבשר; משנה למלך שם, בדעת הרמב"ם)⁷, ושם שמים חל עליהם לאסורם עד לאחר הקטרת אימורים, שזוכים בהם אחר כך משולחן גבוה כעבד הנוטל פרס מרבו (רש"י סוכה שם), ולפיכך נחשבים האימורים מתירים, שמתירים את הבשר לאכילה (פירוש המשניות לרמב"ם זבחים מב ב).

נטילת הכהנים אף לזכות בחלקם אין הכהנים רשאים קודם הקטרת החלק האימורים, שנאמר במנחה: **חֲלֶקֶם נִתְּתִי אֶתְּהָ מֵאֲשֵׁי** (ויקרא ו י), אינם רשאים ליטול אלא מותר מן האשים; אין לי אלא בה בלבד, מניין לרבות את כל הקדשים - שאינם רשאים ליטול חלקם קודם הקטרת האימורים (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם פרק ג ב) - תלמוד לומר: **קִדְּשׁ קִדְּשִׁים** היא (ויקרא שם. תורת כהנים שם). ואם זכו בחזה ושוק קודם הקטרת האימורים נושאים עון, שנאמר: **וְאֶתְּהָ וּבְנִיךָ אֶתְּהָ תִּשְׂאוּ אֶת עֹון פְּהִינְתְּכֶם** (במדבר יח א), וכן הוא אומר בבני עלי: **גַּם בְּטָרְם יִקְטְרוּן אֶת הַחֶלֶב וְכֹא נַעַר הַפֶּהֶן וְאָמַר לְאִישׁ הַזֶּבֶחַ תִּנְהַ בְּשָׂר לְצִלוֹת לִפְנֵי וְגו' וְתִהְיֶה חֲטָאת הַנְּעָרִים גְּדוּלָה מְאֹד** (שמואל א ב טו, יז. ספרי קרח קטו).

מנחות

כל המנחות הקרבות על גבי המזבח⁸ - נקמצות (ראה ערך מנחות וערך קמיצה), ומקטיר הקומץ כולו על גבי המזבח, והשאר נאכל לכהנים (ראה ערך אכילת קדשים), חוץ ממנחת זכרי כהונה שאינה נקמצת, ומקטירים אותה כולה, שנאמר: **וְכָל מִנְחַת פֶּהֶן פְּלִיל תִּהְיֶה לֹא תֵאָכַל** (ויקרא ו טו), הא למדת שמנחת-חינוך (ראה ערכו), וחביתין (ראה ערכו), וכהן שהביא מנחת נדבה - כולן נשרפות על גבי המזבח ואינן נקמצות (רמב"ם מעשה הקרבנות יב ט), שכשם שכליל האמור במנחת חביתין: **פְּלִיל תִּקְטָר** (ויקרא שם טו) הוא בהקטרה, כך כליל האמור בכל מנחת כהן הוא בהקטרה, שלמדים "כליל" "כליל" בגזרה-שוה (ראה ערכו). תורת כהנים צו פרק ה ד; מנחות עד א).

מנחת חוטא של במנחת חוטא - בקרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו), שמביא בדלי דלות מנחה - של כהן, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאף היא אינה נקמצת, ונקטרת כולה על המזבח, שנאמר במנחת חוטא: **וְהִיְתָה לִפְהֵן פְּמִנְחָה** (ויקרא ה יג), שהרי היא לכהן כמנחת נדבתו, מה מנחת נדבתו אינה נאכלת, אף עשירית האיפה - של חוטא - אינה נאכלת (תנא קמא בתורת כהנים ויקרא, דבורא דחובה פרק יט יא, ומנחות עג ב). ש'והיתה לכהן' פירושו ואם חוטא זה כהן הוא, תהא כשאר מנחת נדבת כהן (רש"י עה"ת שם ד"ה והיתה לכהן), ומה נדבתו אינה נקמצת, שנאמר **פְּלִיל תִּהְיֶה** (ראה לעיל. ויקרא ו טו), אף חובתו אינה נקמצת (רש"י מנחות שם ד"ה והיתה לכהן), וכן הלכה (רמב"ם מעשה הקרבנות שם).

• יש אומרים שמנחת חוטא של כהנים נקמצת, וקומץ קרב לעצמו ושיריים קרבים לעצמם (רבי שמעון במשנה שם עב ב, וגמ' עד א, ותורת

זמן ההקטרה כל הזבחים מקטירים אימוריהם על גבי המזבח אחר שזורקים הדם תחילה (רמב"ם מעשה הקרבנות ה יח), שכן מפורש בתורה (כסף משנה שם) - שכן הסדר מפורש בכמה מקומות בתורה, כגון בשלמים:

וְזָרְקוּ וְגו' וְהִקְרִיב וְגו' (ויקרא ג ב-ג) - וכל הזבחים מפשיטים אותם, ואחר כך מוציאים אימוריהם, ואין מפשיטים אותם עד שזורק הדם, נמצאת אומר זורק תחילה, ואחר כך מפשיט וקורע ומוציא האימורים ומקטיר (רמב"ם שם).

עירוב עם קרבן כל החלבים של קרבנות, בין קרבנות ציבור ובין אחר קרבנות יחיד, אין מערבים אותם זה בזה, אלא מקטירים אימורי כל קרבן וקרבן בפני עצמו (רמב"ם תמידין י טו), שנאמר: **וְהִקְטִירוּ** (ויקרא ג יא) - ולא "והקטירו", ומשמע שיקטירו לבדו (רש"י כת"י מנחות פט ב ד"ה והקטירו) - שלא יערב חלבים בחלבים (תורת כהנים שם פרק יז י; פסחים סד ב, ומנחות שם; ירושלמי פסחים ה י), ואפילו של כבש בשל כבש (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם), ואם נתערבו מקטיר הכל כאחד (רמב"ם שם, על פי מנחות פט ב), שכן הכל בדין אחד להעלאה (מאירי פסחים שם).

הקרבה כאחד נאמר: **וְהִקְטִירָם** (ויקרא שם טו), ודרשו: כולם כאחת (תורת כהנים שם; פסחים שם; ירושלמי שם), ונחלקו בביאור הדבר:

• יש מפרשים דיינו בשני קרבנות, ואף על פי שלמדנו שלא יערב חלבים בחלבים, יש הבדל בין גותן החלבים במגס - קערה - לנותנם על גבי המזבח (ירושלמי שם), ונחלקו לדעה זו אם הביאור שכשנותנם בכלי אסור לערב אותם, וכשהם על גבי המזבח מותר להקטירם כאחד (קרבן העדה שם), שהנתינה מן הכלי על גבי המזבח צריכה להיות של כל קרבן לחוד, אבל אחר שנתינום על המזבח מותר לערב אותם (ניר שם); או להיפך, שכשנותן בקערה יכול ליתנם כולם כאחת, אבל כשבא להקטירם על המזבח מקטיר כל חלב של כל קרבן וקרבן בפני עצמו (פני משה שם; הר המוריה תמידין שם).

• ויש מפרשים שאין הדברים אמורים אלא בקרבן אחד, שיש להקריב כל אמוריו כאחת (רש"י שם ד"ה שיהא כולו; מאירי שם), ולא שיחלקם לשרוף - להקטיר - זה אחר זה (מאירי שם), ומכל מקום בדיעבד, שלא הקריבם כאחד - כשר (מאירי שם).

יעיב הכפרה הקטרת האימורים אינה מעכבת את הכפרה (זבחים יג א), והקרבן כשר אפילו לא הקטירו את האימורים (גמ' שם ה ב), שאין כפרה אלא בדם (רש"י שם ד"ה הוא, על פי גמ' שם ו א); ועוד, שהרי למדנו שאף אם נטמאו האימורים או שאבדו מותרים הכהנים בחזה ושוק (ראה להלן). תוספות יומא ה א ד"ה סמיכה).

אכילת החזה קודם הקטרת האימורים אין הכהנים רשאים לאכול וחשוק בחזה-ושוק (ראה ערכו) של שלמים, שנאמר: **וְהִקְטִיר הַפֶּהֶן אֶת הַחֶלֶב הַמִּזְבֵּחַ** (ויקרא ז לא), ואחר כך: **וְהִיְתָה הַחֶזֶה לְאֶהֱרָן וּלְבָנָיו** (שם), מכאן שאין הכהנים זכאים בחזה ושוק אלא לאחר הקטרת חלבים (תורת כהנים צו פרק טו ד; פסחים נט ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ט יא). ואף על פי שאין לוקים על אכילת הבשר לאחר זריקת הדם, מכל מקום איסור - עשה (עמק הספרי קרח א) -

(צ"ח ביצה כ ב; העמק דבר במדבר ו כ). 8. להוציא לחם הפנים שאינו קרב על גבי המזבח (הר המוריה מעשה הקרבנות יב ט).

(הלכות גדולות, מנין המצוות קצ; יראים תנח). 7. ויש מהאחרונים הסוברים שבשר השלמים נאכל לבעלים תיכף אחר זריקה, אף קודם הקטרת אימורים

שבכל המנחות עושה כן (רש"י עה"ת שם), והקטרת הקומץ והלבונה היא בבת אחת (רש"י סוטה שם ד"ה ואת כל הלבונה).

הקטרת הקומץ מתירה את השייריים לאכילה, שנאמר: **אֵכֶלֶת שִׁירֵיִם כָּל זֶכֶר בְּבִנְיָ אֶהְרֹן יֶאֱכְלֶנָה וְגו'** (ויקרא ו יא), אין להם אלא אחר מתן אשים (תורת כהנים צו פרק ג ח), ונחלקו תנאים ואמוראים מאימתי הקומץ מתיר את השייריים:

• יש אומרים שמשעה שנתנו על גבי האשים - שייריו מותרים (תוספתא זבחים (צוקרמאנדל ט ח), ואפילו שלטה האור רק במקצתו (רבי חנינא במנחות כו ב, לפי רש"י שם ד"ה משמשלה), שאין שיעור לדבר, ואפילו כל שהוא מתירו (חסדי דוד לתוספתא שם).

• ויש אומרים שאינו מתיר עד שתצית בו האור ברובו - של הקומץ (רמב"ם מעשה הקרבנות יב יג; אור שמח שם, בדעת הבבלי זבחים מג א) - שנאמר: **וְהִנֵּה עֲלָה קִיטֹר הָאֶרֶץ קִיטֹר הַכֶּבֶשֶׂן** (בראשית יט כח), ואין הכבשן מעלה קיטור עד שתצית האור ברובו (רבי יוחנן בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

כפרת הבעלים ומאימתי נתכפרו הבעלים, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאם נתנו על האשים הרי הוא כאילו נקטר וכיפר לבעלים (רבי חנינא בירושלמי יומא ב א, לפי הפני משה שם), ואפילו הפריחתו הרוח - ולא נקטר כלל (פני משה שם) - נתכפר לבעלים בהפרחה האחרונה שהפריחה הרוח אותו (רבי חנינא בירושלמי שם).

• ויש אומרים שלא נתכפר עד שיצית האור ברובו (רבי יוחנן בירושלמי שם) של כל פרידה ופרידה (מספר אמוראים בשם רבי יוחנן בירושלמי שם) - פתית ופתית - אם הוא עשוי פרידה פרידה, כגון מנחת מחבת (ראה ערך מנחות) שנאמר בה: **פְתוּת אֶתָּה פְתִיִם** (ויקרא ב ו. פני משה שם).

לדעת הסוברים שמתנדבים שמן למזבח (ראה ערך מנחות) יש הקטרה אף בשמן, אלא שנחלקו בדבר אם קומצו ומקטיר הקומץ ושייריו נאכלים (שמואל ורבי זירא בזבחים צא ב), וכן הלכה (רמב"ם שם טז יד); או שמקטיר כולו לאשים (אביי בגמ' שם).

המתנדב יין, אינו קומצו, לפי שיין צלול הוא, ואי אפשר לקומצו (תוספות מנחות עד ב ד"ה קומצו), ונחלקו בו תנאים ואמוראים:

• יש אומרים שמנסכו על גבי המזבח ככל הנסכים (משנה מנחות עד ב, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש אומרים שמביאו ומזלפו על גבי האשים (שמואל בגמ' שם זבחים צא ב), שנאמר: **וַיִּין תִּקְרִיב לְנֶסֶךְ וְגו' אִשָּׁה רֵיחַ נִיחַח לָהּ** (במדבר טו י. זבחים שם, לדעת שמואל), הרי יש יין שהוא לאשים, וזה יין הבא בפני עצמו, שהבא עם הזבח מנסכו לשיתין (רש"י שם ד"ה אשה).

המתנדב לבונה (ראה ערך מנחות) מקטירה כולה לאשים, שהרי אינה ראויה לאכילה (רמב"ם שם, וכסף משנה שם)¹¹.

ההקטרה

סדר הקטרת בקרבנות, אחר ניתוח אברי העולה והוצאת עולת בהמה האימורים משאר הקרבנות, ואחרי הולכתם לכבש

כהנים שם), שלא נאמר "והיתה לכהן כמנחתו", אלא "כַּמְנָחָה" (ויקרא ה יג), להקיש מנחת חוטא של כהנים למנחת חוטא של ישראל, מה מנחת חוטא של ישראל נקמצת, אף מנחת חוטא של כהנים נקמצת. אי מה מנחת חוטא של ישראל נקמצת ושייריה נאכלים, אף מנחת חוטא של כהנים נקמצת ושייריה נאכלים, תלמוד לומר: **לִפְתָּח כַּמְנָחָה** (שם), לכהן כמנחה ולא לאשים כמנחה - שלענין מזבח אין שוים מנחת חוטא של כהנים לזו של ישראל, ששיירי מנחת חוטא של ישראל נאכלים ושל כהנים קרבים (רש"י מנחות עד א ד"ה ולא לאשים) - הא כיצד, קומץ קרב לעצמו, ושייריים קרבים לעצמם (רבי שמעון בגמ' שם עג ב - עד א).

• ויש אומרים שמנחת חוטא של כהנים נקמצת, והקומץ קרב בפני עצמו והשייריים מתפזרים על בית-הדשן (ראה ערכו. רבי אלעזר ברבי שמעון במנחות עד א) של מטה, במקום שמשליך מוראה ונוצה ותרומת הדשן, אצל כבש המזבח (גמ' שם, לדעה זו, ורש"י ד"ה אלא אבית הדשן), שנאמר: **וְכָל מִנְחַת פֶּהֶן פְּלִיל תִּהְיֶה לֹא תֵאָכֵל** (ויקרא ו טו), כליל תהיה מנחת נדבתו, לא תאכל מנחת חובתו, שהיא רק באיסור אכילה, אבל אינה נקטרת, והוקשה מנחת חובתו לנדבתו רק לאכילה, אבל לא להקטרה (גמ' שם, לדעה זו, ורש"י ד"ה לא תאכל חובתו).

נשות הכהנים הנשואות לכהנים, בין כהנת ובין ישראלית, מנחותיהן - בין מנחת-סוטה (ראה ערכו) ובין מנחת נדבה (רש"י סוטה כג א ד"ה מנחותיהן נשרפות; מראה הפנים לירושלמי שם ג ו, בדעת הירושלמי והרמב"ם)⁹ - נשרפות, שאין שייריהן נאכלים מפני חלק הבעל, שהוא מקריבה משלו, ואינה כולה לאשים מפני חלק האשה, ולכן אף כאן הקומץ קרב לעצמו, והשייריים מתפזרים על בית הדשן (גמ' שם; רמב"ם שם יב).

בת כהן כהנת - בת כהן (רש"י שם ד"ה כהנת) - שנישאת לישראל, מנחתה נאכלת (משנה שם; תורת כהנים צו פרק ד; רמב"ם וראב"ד שם ו), והוא הדין אם היא פנויה (כסף משנה שם), שנאמר: **וְכָל מִנְחַת פֶּהֶן פְּלִיל תִּהְיֶה** (ויקרא ו טו), מנחת כהן ולא מנחת כהנת (תורת כהנים שם; רש"י סוטה שם ד"ה מנחתה נאכלת).

מחשבת פגול הקטרת הקומץ של מנחות היא במקום זריקת הדם בקרבנות (זבחים יג ב; רש"י מנחות יב א ד"ה כל הקומץ)¹⁰, ולפיכך אם חשב בשעת הקטרת הקומץ מחשבת פגול (ראה ערכו) - נתפגלה המנחה, אף על פי שאין מחשבת פגול בקרבנות אחר זריקת הדם (משנה מנחות שם; רמב"ם פסולי המוקדשים יג ו).

סדר ההקטרה אחר קידוש הקומץ בכלי שרת (ראה ערך קמיצה) מלקט את הלבונה מן המנחה, במנחות הטעונות לבונה (ראה ערך מנחות), ונותנה על הקומץ, ומעלהו על המזבח (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל א טו; סוטה יד ב; רמב"ם מעשה הקרבנות יג יב), שנאמר: **וְהָרִים מִמֶּנּוּ בְקִמְצוֹ מִסֵּלֶת הַמִּנְחָה וּמִשְׁמֶנֶה וְאֵת כָּל הַלְבֹנָה אֲשֶׁר עַל הַמִּנְחָה וְהַקֵּטִיר הַמִּזְבֵּחַ** (ויקרא ו ח), שילקט את הלבונה ויעלה לאשים (תורת כהנים צו פרשה ב ח), ונאמר: **וְקִמַּץ מִשֶּׁם וְגו' עַל כָּל לִבְנֵתָה וְהַקֵּטִיר** (ויקרא ב ב), שילקט לבונה ויעלה לאשים (תורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה פרשה ט ו), שאינו קומץ מן הלבונה, אלא כל הלבונה מקטיר עם הקומץ (רש"י עה"ת שם ו ח; פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם), ושני הכתובים צריכים, ללמד

9. ויש הסוברים דוקא מנחת סוטה (תוספות שם ד"ה כל, בדעת הירושלמי).
10. וראה פירוש המשניות לרמב"ם מנחות מא ב. 11. על הקטרת שני בזיכי

לבונה של לחם הפנים בשבת, ראה ערך בזיכי; על המתנדב עצים אם יש להם דין מנחה להקטרה, ראה ערך קרבן עצים; על קומץ שנתערב ומנחות שנתערבו,

אימורים ואיברים של אימורים שלא נתאכלו, מצוה להפוך אותם שלא נתאכלו (מעילה י א) - היינו במזלג - על גבי הגחלים, כדי שיתאכלו (תוספות שם ד"ה הכל), וכן באברים של עולה, האמור בכתוב: וְעָרְכוּ וְגו' עַל הָאֵשׁ (ויקרא א ח) ואחר כך: וְהִקְטִיר (שם ט), בא ללמד שאחר שיסדרם על האש לא יניחם - לא יעזבם - עד שתבער בהם האש ותאכל אותם, ותעלה מהם הקטורת (רמב"ן עה"ת שם ו), שהמקטיר חייב להפוך בצינורא את האברים כדי שיתעכלו (פנים יפות שם). ואף אותם פסולי קדשים שאם עלו לא ירדו (ראה ערך פסולי המוקדשים) הכהן נזקק להם להפך בצינורא (רש"י זבחים קט א ד"ה תלמוד לומר).

בטומאה הקטרת אברים ואימורים של קרבנות ציבור אם דוחה את הטומאה, נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שכשם שתחילתו דוחה את הטומאה, אף סופו דוחה (רבא בדעת רב הונא ביומא מו א), ותחילתו היינו שחיטה וזריקה, שאם אין כהן טהור לזרוק את הדם, זורק טמא (ראה ערך טומאה בצבור) וסופו היינו הקטר חלבים ואברים (רש"י שם ד"ה מאי אינו דוחה, בפירוש הראשון וב ד"ה טומאה), וכן הלכה (רמב"ם תמידין א ז).
- ויש אומרים שסופו, היינו הקטרה, כיון שאינו עיקר כפרה, אינו דומה לתחילתו, ואינו דוחה את הטומאה (רב חסדא בדעת רב הונא בגמ' שם א-ב).

ספקות בשלשה דברים נסתפקו אם חשובים הקטרה:

- אברים שסידרם על המזבח, וסידר עליהם המערכה, הדבר ספק אם אין זו חשובה הקטרה, שכן כתוב בהקטרה: עַל הָעֵצִים אֲשֶׁר עַל הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא א ח), שמשמעו על העצים דוקא, או שאף זו חשובה הקטרה, כיון שבכתוב אחר נאמר: אֲשֶׁר תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת הָעֵלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ (שם ו א) שמשמעו שהעולה היא על המזבח, ואם רוצה עושה כך, ואם רוצה עושה כך (מנחות כו ב).
- קומץ של מנחות שסידרו על המזבח וסידר עליו את המערכה, הדבר ספק אם דרך הקטרה בכך, או אין דרך הקטרה בכך (גמ' שם).
- אברים שסידרם בצד המערכה, אצל העצים על המזבח, הדבר ספק, לדעת הסוברים ש"על" מובנו בסמוך (ראה ערך בזיכין) - שכן לסוברים ש"על" מובנו על ממש ודאי שאין זו הקטרה - אם חשובה הקטרה, כיון שיש כאן בסמוך לעצים, או שעל העצים הוא כמו על המזבח שמובנו על המזבח ממש (גמ' שם).
- והלכה בכל שלשה ספקות אלו שלכתחילה אין לעשות כן, ואם עשה - הורצה (רמב"ם פסולי המוקדשין ב כו).

חציצה היה דבר שאינו ראוי להקטרה חוצץ בין האימורים למערכה, אין זו הקטרה (זבחים קי א, ורש"י ד"ה והאיכא חציצה), שנאמר: עַל הָעֵצִים אֲשֶׁר עַל הָאֵשׁ (ויקרא א ח. רש"י זבחים שם).

היה בשר שאינו ראוי להקטרה חוצץ, נחלקו אמוראים אם אף הוא חוצץ (שמואל ורבי יוחנן בגמ' שם); או שמין במינו אינו חוצץ (ראה ערך חציצה. רבא בגמ' שם).

המקטיר

הכשר ושאינו הכשר להקטרה אין הקטרה כשרה אלא בכהן, שנאמר: וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן כֶּשֶׁר לַהֲקַטְרָה

המזבח (ראה ערך הולכה: הולכת אברים) ומליחתם (ראה ערך מליחה ב), היו מעלים אותם מן הכבש לראש המזבח - דהיינו לסוף הכבש, שהוא קרוב לראש המזבח (כן משמע מרש"י פסחים עז א ד"ה לול; משנה למלך מעשה הקרבנות ו ד)¹², והעלאה זו אינה הקטרה, אלא גמר מצות הולכה (כן משמע מתוספות יומא כו א ד"ה דתנו) - ואחר כך זורק כל האברים על האש (רמב"ם שם), שנאמר: וְעִשִׂיתָ עֲלֵיהֶם הַבֶּשֶׂר וְהַדָּם (דברים יב כז), מה הדם בזריקה אף בשר בזריקה (זבחים סב ב; רמב"ם שם).

ואויר מעט היה מפסיק בין הכבש למזבח (גמ' שם, ורש"י ד"ה אויר; רמב"ם בית הבחירה ב יג), כדי ליתן האברים למזבח בזריקה (רמב"ם בית הבחירה שם), שלכך צריך האויר כדי שיזכור על ידי כך לזרוק (תוספות פסחים עז א ד"ה אויר).

ואחר שזורקם, חוזר ועורך אותם על האש, שנאמר: וְעָרְךָ הַכֹּהֵן אֹתָם עַל הָעֵצִים אֲשֶׁר עַל הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא א יב. תורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה פרשה ד יב; רמב"ם שם).

הקטרת אימורי המזבח הקטרת אימורי המזבח (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ז א-ב, ושם ט א)¹³.

אף עולת העוף אחר מיצוי דם הראש על קיר המזבח (ראה ערך מצוי) ואחרי מליחתו (ראה ערך מליחה ב) זורקו על גבי האש (משנה זבחים סד ב; רמב"ם שם ו כא), וכן הגוף אחרי המיצוי והסרת המזבח והנוצה ושיסועו בכנפיו ומליחתו (ראה ערך עולת העוף) זורקו על גבי האש (משנה שם; רמב"ם שם כב. וראה מנחת חינוך קטו כז).

הקטרת הקומץ בקומץ של מנחות מצדדים אחרונים לומר שאין דינו בזריקה כהקטרת אברי עולה (חזון איש מנחות כג ב).

צורת הקומץ בהקטרת הקומץ נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאם הקטירו שלא בכלי שרת - פסולה (תנא קמא במנחות כו א), שעבודות המנחה למדים מעבודות הדם, שטעון כלי שרת (המאור פסחים נח א), וכן הלכה (רמב"ם שם יג יב).
- ויש אומרים שכשרה (רבי אלעזר ורבי שמעון במנחות שם).

צורת הקטרת איברי העולה והאימורים כשרים (תוספתא זבחים (צוקרמאנדל) א יא; רמב"ם פסולי המוקדשים ב כד).

קיום מצות הקטרה משמעו משהעלה על גבי האש, שמיד שהעלם נעשית מצותם (רש"י מעילה י א ד"ה שאם נהנה וד"ה פשיטא, ותוספות שם ד"ה הכל מודים), בין בקדשי קדשים ובין בקדשים קלים (תוספות שם).

לאחר ההעלאה האש לגמרי, ולא יורידנו כשנצלה מעט, ויהיו חתיכות צליות בגחלים (זבחים מו ב, ורש"י ד"ה לאפוקי, ושיטה מקובצת שם; רמב"ן עה"ת ויקרא א ט, בפירוש השני), וצריך שיהיו על גבי אש של עצים, ולא על גבי אש של קש וגבבא (רמב"ן שם, בפירוש הראשון) ועל גבי אש בוערת במערכה, ולא על גבי גחלים אוממות שמתכבות והולכות (גמ' שם, לגירסתנו).

לקוויא בזבחים סב ב. וראה אבן האזל שם. 13. ויש מהאחרונים שכתב שאימורי שאר קרבנות אינם בזריקה אלא מניחם בנחת (תפארת ישראל

אם כשרים להקטרה, ראה ערך בטול אסורים. 12. ויש מהתנאים הסובר שהכהן היה עומד בראש המזבח בצד המערכה וזורק (רבי שמעון בן יוסי בן

נאמר: וּבְעַר עֲלֶיהָ הִפְתָּן (ויקרא שם), המילה "עליה" מיותרת, ובאה לומר שעל זאת ההבערה יערוך כל העולה (קרבו אחרון שם).

• ומנין שעושים מערכה גדולה לאימורי חטאת, ואימורי אשם, ואימורי קדשי קדשים - של כבשי עצרת, שהם קדשי קדשים (קרבו אחרון שם) - ואימורי קדשים קלים, שנאמר: וְהִקְטִיר עֲלֶיהָ חֲלָבֵי הַשְּׁלָמִים (ויקרא שם. תורת כהנים שם), ש"חלבי" בלשון רבים מורה שאין הכוונה על שלמים בלבד, אלא חלבים של כל הקרבנות, ומפני שבשלמים נתפרשו דיניהם בפרטות, ובשאר הקרבנות נאמר: פֶּאֶשֶׁר יוֹרֵם מְשׁוֹר זָבַח הַשְּׁלָמִים (ויקרא ד ט), לכן נאמר חלבי השלמים, היינו החלבים שנתפרש דינם אצל שלמים (מלבי"ם שם).

• ומנין שעושים מערכה גדולה לקומץ, ולבונה, ומנחת כהנים, ומנחת כהן משיח, ומנחת נסכים, שנאמר: וְהִקְטִיר (ויקרא ו ה), כל ההקטרות יהיו עליה (תורת כהנים שם), ש"עליה" נדרש לפניו ולאחריו, מכיון שלא נאמר והקטיר חלבי השלמים עליה, ולכן דורשים והקטיר עליה, כל מה שהוא בן הקטרה, ו"עליה חלבי" לכל האימורים (קרבו אחרון שם).

• אף פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים, שדמם נזרק על מזבח הפנימי (ראה ערך הזאה) אימוריהם קרבים על מזבח החיצון (תורת כהנים ויקרא, דבורא דחובה פרק ד ה; רמב"ם מעשה הקרבנות א יח), שנאמר בפר-העלם-דבר-של-צבור (ראה ערכו): וְהִקְטִיר הִפְתָּן עַל מִזְבֵּחַ הָעֹלָה (ויקרא ד ט), ולא על מזבח הפנימי (תורת כהנים שם).

בראש המזבח ההקטרה היא בראשו של מזבח (זבחים סה א), ואם שינה ולא עשאה בראשו של מזבח חיסר מצות הקטרה, וכאילו לא הקטיר כלל (תוספות קנים א ד ד"ה עולת העוף; שיטה מקובצת זבחים שם ז).

בסובב של בסובב של המזבח (ראה ערך מזבח) אם מותר לעשות שם מזבח מערכה ולהקטיר, נחלקו תנאים:

יש אומרים שאין מקטירים בסובב (רבי נחמיה ורבי אליעזר בן יעקב בתורת כהנים ויקרא, דבורא דנדבה פרשה ז ח, לפי הגמ' שם); ויש אומרים שיכול - בשעת הדחק (קרבו אחרון שם) - לעשות מערכה בסובב ולהקטיר שם (תנא קמא בתורת כהנים שם, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (לקוטי הלכות שם).

רצפת העזרה רצפת העזרה נחלקו בה תנאים:

• יש אומרים שנתקדשה להקטרת אברים ואימורים, שנאמר: בַּיּוֹם הַהוּא קָדַשׁ הַמִּלְחָה אֶת תּוֹךְ הַחֹצֵר וגו' פִּי מִזְבֵּחַ הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' קֶטֶן מִהֶכִּיל (מלכים א ח טד), דברים-ככתבם (ראה ערכו). רבי יהודה בגמ' שם נט א, שקידש את כל הרצפה לשם מזבח להקטיר עליה, לפי שהיה המזבח קטן (רש"י שם ד"ה דברים ככתבו).

• ויש אומרים שלא קידש את תוך החצר אלא לשם עזרה להעמיד בו מזבח אבנים (גמ' שם ס א, לדעת רבי יוסי, ורש"י שם ד"ה מאי קידש וד"ה ומשנא), וכן הלכה (רמב"ם בית הבחירה ב ה, וכסף משנה שם ה-ו).

מזבח החיצון שנעקר ממקומו, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שמקטירים במקומו אימורים ומנחות, כדרך שמקטירים קטורת במקומו של מזבח הפנימי שנעקר (ראה ערך הקטרה ב. תוספות זבחים נט ב ד"ה עד, ושם ס א ד"ה מאי), שדמים

אלא בכהן גדול, ראה ערך עבודת יום הכפורים. 15. על בעל מום שפסול

(ויקרא א ט), ואף על פי שאין ההקטרה מעכבת הכפרה, מכל מקום צריכה כהונה (כן משמע מיומא כז א), ואמרו: מקבלת הדם ואילך מצות כהונה (יומא שם). ובהקטרת הקומץ, שמעכבת את כפרת המנחה, שהיא במקום זריקת הדם בקרבנות (ראה לעיל: מנחות), אם לא הקטיר כהן - נפסל הקרבן (כן משמע ממנחות יח ב, ורמב"ם פסולי המוקדשים יא ז) 14.

זר שהקטיר - חייב מיתה (תוספתא זבחים (צוקרמאנדל) יב יז; יומא כד א; רמב"ם ביאת מקדש ט ד) אם הקטיר כזית (רמב"ם שם), בין שהקטיר אברים, או קומץ, או לבונה (רמב"ם שם). ואפילו הפך בניצורה - במזלג - באברים שלא נתעכלו (ראה לעיל: ההקטרה), וקירב שריפתם - חייב מיתה (שבועות יז ב; רמב"ם שם).

ואשה, אפילו כהנת, פסולה להקטרה (משנה קדושין לו א, ותוספות שם ד"ה הקבלות; רמב"ם ביאת מקדש ט א), שנאמר: וְהִקְטִירוּ אֹתוֹ בְּנֵי אֶהֱרָן (ויקרא ג ה) - ולא בנות אהרן (גמ' שם; רמב"ם שם) 15.

מיהו המקטיר ונחלקו ראשונים מי היה המקטיר בתמיד:

• יש אומרים שהזורק את הדם בעולת תמיד הוא המקטיר את האברים, כדי שתיעשה עבודת הדם והבשר בכהן אחד (ריטב"א יומא כה א), ולפי זה המעלה מן הכבש למזבח אינו המקטיר אותם, שהרי הפייס הרביעי היה מי מעלה אברים מן הכבש למזבח (ראה ערך פיס), ואין זה הזורק את הדם, אלא בתחילה היו ששה כהנים מעלים את האברים לכבש מחציו ולמטה (ראה ערך הולכה), ואחר כך מי שזכה בפייס הרביעי היה מעלה אותם מן הכבש לראש המזבח (ראה ערך הני"ל), ואחר כך היה הולך הזורק ומקטיר (משנה למלך שם, בדעת הריטב"א).

• ויש אומרים שהמעלה למזבח הוא גם מקטיר (משנה למלך שם, בדעת רש"י והרמב"ם והרמב"ן), ואף בהקטרה צריך ששה כהנים כמו בהעלאה לכבש (תוספות ישנים יומא כז א ד"ה למדנו, בשם רבו).

כהן גדול בזמן שכהן-גדול (ראה ערכו) רוצה להקטיר, היה הוא לבדו מקטיר את כל האברים, כסדר העלאתם, והכהן הראשון שבידו הראש והרגל (ראה ערך הני"ל) מושיטם לכהן גדול, והוא סומך עליהם וזורק לאש, ושאר הכהנים נתנים כל אחד האברים שבידו לכהן הראשון והוא מושיטם לכהן גדול וסומך עליהם וזורקם לאש, ובזמן שהוא רוצה הוא סומך - על האברים (רש"י מנחות צד א ד"ה משום יקרא; רמב"ם שם יד, ובפירוש המשניות לתמיד לג ב; פירוש הרא"ש שם ד"ה וסמך) - ואחרים זורקים לאש (תמיד שם; רמב"ם כלי המקדש ה יג-יד), משום כבודו של הכהן הגדול (מנחות שם), שיהא נראה כמו שהקריב הוא את כולן (רש"י שם).

מקומה

במערכה כל הקרבנות היו מקריבים על המערכה-הגדולה (ראה הגדולה ערכו) שעל מזבח החיצון (רמב"ם תמידין ב ד), ובשעת עשייתה היתה עשויה בגודל, באופן שתקבל כל העולות - הקרבנות - ולא שיהיה מוסיף בה אלא משעת עשייתה תהיה בזה הגודל (קרבו אחרון לתורת כהנים צו פרק ב ט).

• ומנין שעושים מערכה גדולה לעולה - מערכה גדולה כל כך שיכולה לקבל עליה כל העולות (קרבו אחרון שם) - שנאמר: וְעָרַף עֲלֶיהָ הָעֹלָה (ויקרא ו ה). תורת כהנים שם), ומכיון שקודם לכן בפסוק

למשניות, חומר בקודש ו ו). 14. על ההקטרה ביום הכפורים, שאינה כשרה

(ויקרא ו ג. תורת כהנים שם; גמ' שם ב), שאם אינו ענין לתחילתה, שהרי כבר כתוב: הַעֲלֵה עַל מוֹקְדָה (ויקרא שם ב), תנהו ענין לסופה (רש"י יומא שם ד"ה אשר תאכל), ופירושו הכתוב הוא: והרים את הדשן אשר תאכל האש, היינו עולת היום, את העולה על המזבח, היינו האברים שלא נתעכלו מבערב שמחזירם למערכה, ומאלה ואלה ירים את הדשן (קרבן אהרן לתורת כהנים שם, בדעת רש"י).

• ויש אומרים שמערכה בפני עצמה היו עושים לאברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב (רבי מאיר בתוספתא יומא (ליברמן) ב יא וגמ' שם א) ¹⁷.

קרבנות הקטר חלבים ואברים של קרבנות ציבור הקרבים הקרבים בשבת - וכך של קרבן פסח, כשחל ערב פסח בשבת (ראה משנה פסחים סה ב, ורמב"ם קרבן פסח א יח) - דוחה את השבת (יומא מו א; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ג), וכתבו ראשונים מספר למודים לדבר:

• נאמר: עֲלֵת שֶׁבֶת בְּשֶׁבֶתוֹ (במדבר כח י) ובהקטרה הכתוב מדבר (רש"י פסחים סח ב ד"ה כשרין; תוספות שבת כ א ד"ה למישרין), שהרי ממעטים מפסוק זה ולא עולת חול בשבת, שאין מקטירים אברים ופדרים של חול בשבת (ראה להלן. תוספות שם).

• או שפסוק זה - לאו דוקא בהקטרה, אבל - מסתמא על כל הקרבנות נאמר (תוספות יומא שם ד"ה אבל, השני, בסתם).

• נאמר: לֹא תִבְעְרוּ אֶשׁ כָּל־מִשְׁבְּחֵיכֶם בַּיּוֹם הַשֶּׁבֶת (שמות לה א), ודרשו חכמים: בכל מושבותיכם אי אתה מבעיר, אבל אתה מבעיר אברים ופדרים (שבת כ א), והם אברים ופדרים של שבת, ומעולת שבת למדים רק על שחיטה וזריקה (תוספות יומא שם, בשם הר"י פורת).

ואף על פי שאפשר להקטיר האימורים בלילה - במוצאי שבת - דוחה את השבת (פסחים סח ב, ומנחות עב א-ב; רמב"ם שם), ואמרו תנאים שני טעמים לדבר:

• מפני שחביבה מצוה בשעתה (רבי שמעון בפסחים שם, ומנחות שם א; רמב"ם שם).

• או לפי שמכיון שכבר דחתה שחיטה את השבת (רבי אלעזר ברבי שמעון במנחות שם ב), שקודם ההקטרה כבר דחתה השחיטה, שאי אפשר לעשותה מערב שבת וניתנה שבת לידחות אצל שחיטה, ולכן נדחתה אף אצל הקטרה (רש"י שם ד"ה ורבי אלעזר).

וכן מהפכים בצינורא - במזלג - כל יום השבת על המזבח שיתעכלו מהר (רש"י סוכה נו ב ד"ה האי תנא).

תמיד של ערב כמה דברים אמורים בתמיד של שבת, אבל תמיד של שבת ערב שבת אין מקטירים אלא בחול, שנאמר: עֲלֵת שֶׁבֶת בְּשֶׁבֶתוֹ (במדבר כח י), ולא עולת חול בשבת (שבת כד ב), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאין מקטירים אותו אלא בערב שבת בלבד, שהתמיד תחילתו דוחה את השבת, וסופו אינו דוחה (רמב"ם תמידין א ז, על פי יומא מו א ורש"י ד"ה סופו), ואפילו העלם מבעוד יום - אסור להפוך בהם בליל שבת במזלג (כן משמע מהסמ"ג עשין קצ).

• יש מפרשים שאין מקטירים בליל שבת, שלא ניתנה שבת להידחות באותה שעה אצל שום קרבן, אבל סמוך לבוקר,

בלבד הוא שאמרו שאין זורקים במקומו של מזבח שנעקר (ראה זבחים נט א).

• ויש אומרים שאין מקטירים שום דבר במקומו של מזבח החיצון שנעקר, וב"דמים" שאמרו היינו במזבח של דמים (כן משמע מרש"י זבחים נט א ד"ה מזבח, ומנחות ה ב ד"ה פגימת; רשב"א מנחות ה ב), וכן מסקנת האחרונים (קרבן אורה זבחים שם; שפת אמת שם ס א; לקוטי הלכות שם נט א, זבח תודה ד"ה מזבח שנעקר), ולא שנעקר בלבד, אלא אף אם נפגם המזבח, אין מקטירים עליו, והדברים קל וחומר, אם על אכילת בשר הקפידה תורה שיהיה מזבח שלם, על הקטרת אימורים שהיא אכילת מזבח עצמו לא כל שכן (לקוטי הלכות שם) ¹⁶.

זמנה

כל הלילה - שאחר יום שחיטת הקרבן - כשור להקטר חלבים ואברים (משנה מגילה כ ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ו), שנשארו מהקרבנות שנזרק דמם ולא הספיקו להקריב (פסחים נט ב, ורש"י ד"ה כשניתותורו), שנאמר: הִיא הָעֲלָה עַל מוֹקְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלֵּילָה עַד הַבֶּקֶר (ויקרא ו ב. גמ' שם כא א). ואלו הם שמעלים אותם כל הלילה: אברי עולה, ואימורי קדשים, ואימורי קדשים קלים (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ו ה). זה הכלל, כל שקרבו מתיריו, ביום מעלים אותו על המזבח כל הלילה (תוספתא שם; רמב"ם שם ד ב). כיצד, זבחים שנזרק דמם ביום - מקטירים אימוריהם בלילה עד שיעלה עמוד השחר, וכן אברי העולות מקטירים אותם בלילה עד שיעלה עמוד השחר (רמב"ם שם).

הקטרה ביום אף על פי שמוותר להקטיר אימורים ואברים בלילה, אין מאחרים אותם לדעת, אלא משתדלים להקטיר הכל ביום, שחביבה מצוה בשעתה, שהרי הקטר אימורים ואברים, אף על פי שכשרים בלילה דוחים את השבת בזמנם, ואין מאחרים אותם למוצאי שבת (רמב"ם מעשה הקרבנות ד ג, על פי מנחות עב א); ויש מהראשונים שכתב שעיקר מצותם ביום (מאירי מגילה שם), וכן יש מהאחרונים שכתב שחייב גמור הוא להקטיר אברי עולת תמיד ביום, ולא אמרו שהקטר חלבים ואברים כל הלילה, אלא שאינם נפסלים בשקיעת החמה, שהרי כתוב: אֶת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֶּקֶר וְאֶת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַעֲשֶׂה בֵּין הָעֶרְבָיִם (במדבר כח ד), ועשייה זו היא אף ההקטרה (אבני נזר או"ח כג, על פי יומא לג ב).

כשלא נתעכלו אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב, מהפך בפדר כל הלילה כדי לשרפם, שנאמר: עַל מוֹקְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלֵּילָה (ויקרא ו ב), להביא אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב (פסיקתא זוטרותא ויקרא ו ב).

הגיע זמן תרומת-הדשן (ראה ערכו) ולא נתעכלו (גבורת ארי יומא מה א, על פי תמיד כח ב), אם מפני שלא ניתנו על המערכה, או שלא הספיקו להתעכל (רש"י שם ד"ה שלא), נחלקו תנאים:

• יש אומרים שמסלקם לצדי המזבח, ואם אין צדדים מחזיקים סודרם על הסוכב (ראה ערך מזבח), או על הכבש עד שסודר את המערכה, ומחזירם למערכה (סתם משנה תמיד שם; תורת כהנים צו פרק ב ד; סתם ברייתא ביומא מה א-ב; תנא קמא ורבי יהודה ורבי יוסי שם א, לפי הגמ' שם), שנאמר: אֶשֶׁר תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת הָעֲלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ

ערך מזבח. 17. ויש מהראשונים שפסק להלכה שנותנים אותם בצדי מערכה

להקטרה, ראה ערך בעל מום א. 16. על כבש המזבח אם דינו כמזבח, ראה

רמב"ם מעשה הקרבנות ד, וכן הלבונה והמנחות הנשרפות כליל במזבח (מנחות שם; רמב"ם שם), שנאמר: בַּיּוֹם צִוְתוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִקְרִיב אֶת קִרְבָּנֵיהֶם לַיהוָה (ויקרא ז לח), ולא היה צריך לומר אלא "בצוותו את בני ישראל" ומילת "ביום" יתרה, ומכאן שפירוש הפסוק שציוה ה' שהקרבנות לא יקרבו אלא ביום ולא בלילה (תורת כהנים שם פרק יח ו, וקרבו אהרן שם). ואף הקטרת הקומץ בכלל זה (גמ' מגילה שם), שהקטרתו כזריקת הדם בקרבנות (רש"י שם ד"ה לקמיצה), וכן כל המנחות הנשרפות (כן משמע מרש"י מנחות שם ד"ה קומץ). ומכל מקום מותר להקריבם עם מבוא השמש - קודם ביאת השמש (רש"י שם ד"ה עם בא השמש) - ומתעכלים והולכים כל הלילה כאברי עולה (תורת כהנים שם פרק א יג; גמ' שם; רמב"ם מעשה הקרבנות שם), שנאמר: זֹאת תִּזְרֹת הָעֹלָה (ויקרא ו ב) - ריבה (תורת כהנים שם, לגירסת קרבן אהרן שם; מנחות שם), שפירושו: זאת התורה שאני אומר היא לכל העולים על המזבח, בין שיהיו מהקרבנות הקרבים בלילה או מהקרבנים ביום, כולם יהיו על מוקדה על המזבח כל הלילה (קרבן אהרן שם), ומשמלה בהם האור, אף שלא הוצת האור ברובם, קודם ביאת השמש, כשרים לעיכול בלילה ואינם נפסלים בלינה (גמ' שם, ורש"י ד"ה לקלוט).

הזמן הכשר להקטרה (משנה מגילה כ ב; רמב"ם שם ח), ולכתחילה מקטירים אחר הנץ-החמה (ראה ערכו), שאין הכל בקיאים בעלות השחר, אבל אם הקטיר משעלה עמוד השחר - יצא (כן משמע מהגמ' שם).

מנחה נסכים (ראה ערכו), שבאה עם הזבח, אף היא אינה קרבה אלא ביום (תמורה יד א; רמב"ם שם ח), שנאמר: וּלְנִסְיֵיכֶם וּלְשִׁלְמֵיכֶם (במדבר כט ט), מה שלמים ביום, אף נסכים ביום (גמ' שם). אבל מנחת נסכים שבאה בפני עצמה - שאדם יכול לנדבה ללא זבח (ראה ערך הנ"ל) - קרבה אף בלילה (גמ' שם ב; רמב"ם שם), שנאמר: וּמִנְחָתָם וְנִסְיֵיהֶם (במדבר כט יח) - אפילו בלילה (זבחים ח א). ואף על פי שפסוק זה נאמר בבאים עם הזבח, והם אינם קרבים אלא ביום, אם אינו ענין בבאים עם הזבח, תנהו ענין לבאים בפני עצמם (ראה ערך אס אינו ענין ל... תנהו ענין ל... תוספות מנחות מד ב ד"ה מנחתם)¹⁸.

שיעורה

אברים הקטרת האברים של עולה ואימורים של שאר הקרבנות שיעורה בכזית (תוספתא פסחים (ליברמן) ו ג, וזבחים (צוקרמאנדל) ג ד; פסחים עט א; רמב"ם פסולי המוקדשים א ל).

בעולה, שכולה כליל, חצי זית בשר וחצי זית חלב מצטרפים לכזית (כן משמע מפסחים עט א).

קומץ בשיעור הקטרת הקומץ נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאין קומץ פחות משני זיתים, ואין הקטרה פחותה מכזית (רבי יהושע בן לוי במנחות כו ב; רבי חמא בר עוקבה, בשמו, בירושלמי יומא ב א; רבא בבבלי שם נח ב), וכן הלכה (רמב"ם שם יא טו).

• ויש אומרים שיש קומץ פחות משני זיתים, ויש הקטרה פחותה מכזית (רבי יוחנן בגמ' שם כו ב; אב"י בגמ' שם נח ב), ואינו דומה לאברים ואימורים שהקטרתם בכזית דוקא (ראה לעיל), לפי שבאיסור הקטרת שאור למדנו מריבוי "כל" שבכל שאור (ויקרא ב

כשמסדרים מערכה של היום, כיון שאף בלי זה מבעירים אש במערכה לצורך התמידים של היום, מעלים גם עולת חול, אלא שנחלקו בזה שתי לשונות בתלמוד אם דוקא כשמשלה בהם האור, שנעשו כבר לחמו של מזבח, הוא שמסדרים אותם במערכה של בוקר בשבת, או אפילו שלא משלה בהם האור (תוספות יומא מו א ד"ה אבל, השני, בסתם, על פי הגמ' שם).

• ויש מפרשים שאין מחלוקת בדבר, וכשמשלה בהם האור לדברי הכל מקטירים אותם אפילו בליל שבת, שמאותה שעה נעשו לחמו של מזבח, וזהו שלמדנו מכלל מושבותיכם, ולא נתמעטה עולת חול בשבת מהכתוב עולת שבת, אלא בשלא משלה בה האור (תוספות שם, בשם ריב"א ור"י; תוספות שבת כ א ד"ה למשרי; תוספות פסחים פג ב, בשם רבנו תם וריב"א).

ליל יום טוב שחל במוצאי שבת, שנאמר: עולת שבת בשבתו, לימד על חלבי שבת שקרבים ביום טוב (שבת קיד א; רמב"ם שם), שמשמעות הכתוב עולת שבת קרבה בשבת אחרת, והיינו ביום טוב (תוספות שבת כד ב ד"ה ולא ופסחים נט ב ד"ה ולא).

וכן אימורי פסח כשחל ארבעה עשר להיות בשבת, מקטירים אותם ביום טוב בלילה (פסחים נט ב; רמב"ם תמידין א ח, וקרבו פסח א ח), והכתוב וְלֹא יִלֵּין לְבַקֵּר זֶבַח חַג הַפֶּסַח (שמות לד כח), שמשמעו שכל הלילה עד הבוקר יכול להלין, בארבעה עשר שחל בשבת אמור (גמ' שם).

יום הכפורים שחל במוצאי שבת, נחלקו בו תנאים (משנה שבת קיג א, ורש"י ד"ה קריבין):

• יש אומרים שחלבי שבת קרבים ביום הכפורים (רבי ישמעאל במשנה שם), שעולת שבת בשבתו בא ללמד על חלבי שבת שקרבים ביום הכפורים (רבי ישמעאל בגמ' שם קיד א).

• ויש אומרים שחלבי שבת אינם קרבים ביום הכפורים (רבי עקיבא במשנה שם קיג ב), שהו"ו של "בשבתו" הוא מיעוט, בשבתו ולא בשבת אחרת, ובא למעט חלבי שבת שאינם קרבים ביום הכפורים (רבי עקיבא בגמ' שם קיד א, ורש"י ד"ה עולת שבת), וכן הלכה (רמב"ם תמידין שם).

והכל מודים שחלבי יום הכפורים - שחל בערב שבת - אינם קרבים בשבת, שאפילו לדעה שחלבי שבת קרבים ביום הכפורים, מכל מקום בא הו"ו של "בשבתו" למעט בשבתו, ולא בשבת אחרת (רבי ישמעאל בגמ' שם, ורש"י ד"ה יכול אף).

חלבי חול - כגון אברי תמיד של ערב יום טוב שלא ביום טוב הוקטרו מבעוד יום (רש"י שבת כד ב ד"ה עולת חול) - אינם קרבים ביום טוב, שנאמר עולת שבת בשבתו, ולא עולת חול בשבת (ראה לעיל), ולא עולת חול ביום טוב (פסחים נט ב; רמב"ם שם), וכן אימורי פסח כשחל ארבעה עשר בחול, אין מקטירים אותם בליל יום טוב (גמ' שם; רמב"ם קרבן פסח א ח).

זמן הקטרת הקומץ אלא בהקטר חלבים ואברים (רש"י מגילה כ ב ד"ה לקמיצה), אבל הקומץ של מנחות אין מקטירים אותו אלא ביום (משנה מגילה שם, ורש"י שם; תורת כהנים צו פרק א יג; מנחות כו ב;

הקטרות, ראה ערך סדר המערכה וערך תדיר; על הקטרה כיצד היא מותרת גדולה (רמב"ם תמידין ב ח). 18. על הקטרת תמיד של שחר שקודמת לשאר

לזכות לשם עולה ולא לשם שלמים, ולשם אשה ולא לעשותו חתיכות צלויות בגחלים, לשם ריח ולא לשם שיצלה אותם חוץ למערכה ויעלה אותם, שאינם מעלים ריח, לשם ה' למי שאמר והיה העולם, לשם נחת רוח לה' שאמר ונעשה רצונו (ראה גמ' שם, ורש"י ד"ה לאפוקי כבבא וד"ה הנחת רוח), ובודאי אף בהקטרה צריך שיחשוב לשם כל אלה (תוספות זבחים ב א ד"ה כל).

• יש אומרים שרק חמשה מהם צריך לחשוב בשעת הקטרה, אבל לשם זבוח שאמרו שם אינו שייך בהקטרה, שמחשבה לשם בעלים אינה אלא בעבודת הדם, שיחשוב בשעת שחיטה וקבלה והולכה לזרוק הדם לשם בעלים, ובשעת הקטרה הרי כבר נזרק הדם, ולפיכך אין ללמוד מעבודת הדם, ובכתוב זה של עולה אשה וגו' לא נזכר לשם בעלים כלל (תוספות זבחים שם).

• ויש אומרים שאינו צריך לחשוב לשם אשים, שהרי ההקטרה היא-היא השריפה עצמה, ולא שייך לומר כשישרפנו - ישרפנו לשם השריפה (רש"י עה"ת ויקרא א ט ד"ה אשה, לפי הגור אריה שם).

ואף לדעות שצריך לחשוב המחשבות הללו בשעת הקטרה, מכל מקום אינם אלא מצוה לכתחילה, אבל אין הקרבן יכול להיות פסול כשלא חשב, שהרי אפילו נאבדו האימורים הקרבן כשר ועלה לשם חובה (תוספות שם).

יא) אף חצי קומץ (ראה ערך שאור ודבש), ומכיון שיש קומץ פחות משני זיתים, הרי שיש הקטרה פחות מכזית (תוספות שם כו ב ד"ה יש, על פי גמ' שם נח ב).

מחשבה

ששה הדברים שצריך לחשוב בשעה זביחת הקרבנות (ראה משנה זבחים מו ב), נחלקו ראשונים כמה מהם צריך לחשוב בשעת הקטרה:

• יש אומרים שבשעת הקטרה אין צריך מחשבה כלל, ואפילו למצוה (רמב"ם מעשה הקרבנות ד יא, לפי לחם משנה ומשנה למלך שם).

• יש אומרים שצריך לחשוב כל ששה הדברים (כן משמע מרבנו הלל לספרי קרח קטו), וכן שנינו: מנין אתה אומר שאם זרק את הדם ואינו יודע לשם מי זרקו, הקטיר את החלב ואינו יודע לשם מי הקטירו, שהכהנים נושאים עון על כך, תלמוד לומר: אַתָּה וּבְנֵיךָ וּבֵית אָבִיךָ אֶתְּךָ תִּשָּׂאוּ אֶת עֲוֹן הַמִּקְדָּשׁ (במדבר יח א. ספרי שם), שצריך להקטיר את האימורים לשם בעלים, כמו בזביחה (פירוש רבנו הלל שם; ספרי דבי רב שם; עמק הספרי שם. וראה שפת אמת זבחים ב א). ואף על פי ששנינו: לשם ששה דברים הזבח נזבח (משנה שם), הוא הדין שהזבח נקטר, שהרי למדנו הדברים מהכתוב האמור בהקטרה: עֲלֶה אֶשֶׁה רִיחַ נִיחֻחַ לַה' (ויקרא א ט), שצריך

הקְטָרָה [קטורת]

מצות שריפת הקטורת בהיכל ובקודש הקדשים

הפרקים:

• מצותה בכל יום	• ההקטרה וסדרה
• המקטיר	• ביום הכפורים
• מקומה	• החפינה
• שיעורה	• הקטרות אסורות

סיכום תמציתי

שתי הקטרות הן בקטורת: בכל יום בהיכל, וביום הכפורים בקודש הקדשים. מצות עשה להקטיר קטורת על מזבח-הפנימי פעמיים בכל יום - בבוקר ובין-הערבים. קטורת של שחרית ושל ערבית נמנית במנין המצוות למצוה אחת. בגדר מצות הקטרת הקטורת יש מהאחרונים שכתב שמצותה העלאת עשנה וריחה. הקטרת הקטורת מכפרת על לשון הרע שבצנעא. הקטרת הקטורת בכל יום כשרה ככהנים, בין ככהן גדול ובין ככהן הדיוט, וזר שהקטיר את הקטורת חייב עליה מיתה. שבעת ימים קודם יום הכפורים, היה הכהן הגדול מקטיר את הקטורת כדי להרגילו בעבודה. הפייס השלישי מהפייסות שהיו במקדש על הכהנים הזוכים בעבודת היום היה על הקטרת הקטורת, וכשהיו מפייסים על הקטורת היו מכריזים: חדשים לקטורת - מי שלא זכה לקטורת מימיו - בואו והפיסו, שמעולם לא שנה בה אדם מפני שמעשרת. עבודת הקטורת צריכה שני כהנים - אחד שמקטיר את הקטורת, ואחד שחותה גחלים מעל מזבח החיצון, ומכניס להיכל, ונותן על המזבח הפנימי להקטיר את הקטורת עליהן. ונחלקו תנאים מי היה הכהן הזוכה במחתה, והלכה שמי שזכה בתרומת-הדשן הוא זכה במחתה לקטורת. הבאת המחתה של גחלים בשביל הקטרת הקטורת אף היא היתה מעשרת, ולפיכך אף בה לא שנה אדם, נמצאת אומר שני כהנים היו מתברכים בקטורת בכל פעם. קטורת שעלתה על מזבח החיצון - תרד.

מקטירים בכל יום משקל מאה דינרים, חמשים בבוקר וחמשים בין הערבים. קטורת של שחר קריבה בין זריקת הדם להקטרת האברים של התמיד, ונחלקו תנאים בזמן הקטרת הקטורת ביחס להטבת הנרות, והלכה שהקטרת הקטורת היתה לאחר הטבת חמש נרות ולפני הטבת שתי הנרות. הקטרת הקטורת של בין הערבים היתה לפני הדלקת הנרות. סדר הקטרת הקטורת בכל יום מתואר במשנה וברמב"ם. הקטורת לאחר שעלתה תמרתה - עמוד עשנה ונפסקה מלעלות - נעשית מצותה. ביום הכפורים הכהן הגדול מקטיר קטורת מיוחדת - מלבד הקטורת בהיכל, שמקטירים ביום הכפורים כמו בכל יום - לפני ולפנים, בקודש הקדשים. עבודה זו, ככל עבודות היום, אינה כשרה אלא בכהן גדול, וככל עבודות המיוחדות ליום הכפורים היא נעשית בבגדי לבן. כמה שינויים מנו חכמים בהקטרה זו מהקטרה בהיכל של כל השנה. שיעורה של ההקטרה ביום הכפורים היה מלא חפניו - הגדול לפי גדלו, והקטן לפי קוטנו. ושלושה מנים יתרים, שמהם מכניס כהן גדול מלא חפניו ביום הכפורים, היה נותנם למכתשת בערב יום הכפורים, ושוחקם יפה יפה כדי שתהא דקה מן הדקה. סדר ההקטרה ביום הכפורים מתואר המשנה וברמב"ם. זו שהקטיר קטורת ביום הכפורים - חייב מיתה. הקטיר קטורת ולא נתן בה מעלה עשן, עובר בלאו. והוא הדין אם חיסר בה אחד מכל סממניה שחייב מיתה.

שהיא לא עיכול הסממנים באש, כהקטרה שבמזבח החיצון שמצותה אכילת האש, וכמו שכתוב: אֲשֶׁר תֹאכַל הָאֵשׁ (ויקרא ו ג), אבל בקטורת מצותה העלאת עשנה וריחה, כמו שכתוב בקטורת של יום הכפורים: וְכִסָּה עֲנַן הַקְּטֹרֶת (שם טז יג). חזון איש זבחים כ (א) סק"ג, ושם כ (ב) סק"ג, על פי הירושלמי יומא ב ב; ומהראשונים משמע שהיא עיכול הסממנים (כן משמע מתוספות מעילה י ב ד"ה י א) ומאימורי.

הקטרת הקטורת מכפרת, שנאמר: וַיִּתֵּן אֶת הַקְּטֹרֶת וַיִּכַּפֵּר עַל הָעֵם (במדבר יז יב. יומא מד א), ועל מה קטורת מכפרת, על לשון הרע - שבצנעא (זבחים פח ב) - יבוא דבר שבחשאי - הקטורת היא מעשה חשאי, שהכהן לבדו שם בהיכל (רש"י שם ד"ה שבחשאי) - ויכפר על מעשה חשאי (יומא שם).

המקטיר

הקטרת הקטורת בכל יום כשרה בכהנים, בין בכהן גדול ובין בכהן הדיוט (כן משמע מהמשנה יומא כו א, ותמיד לג א), וזר (ראה ערכו) שהקטיר את הקטורת חייב עליה מיתה, ומשיקטיר כזית - חייב (רמב"ם ביאת מקדש ט ד, על פי זבחים קט ב).

ואף על פי שנאמר: וְהִקְטִיר עֲלָיו אֶהְרֹן קְטֹרֶת סָמִים (שמות ל ז), אין המצוה בכהן גדול בלבד, אלא היא אף בכהנים הדיוטים, ולמדים מהדלקת הנרות שנאמר שם לגביה: וַיִּהְיֶה עֲלֵה אֶהְרֹן אֶת הַנֵּרֹת (שם ח), ובמקום אחר מפורש: יַעֲרֹף אֶתֹּו אֶהְרֹן וַיִּבְנֶינּוּ (שם כז כא), שאף הדיוטים כשרים (רמב"ן עה"ת שם ל ז; דעת זקנים לבעלי התוספות שם). ולא הוזכר אהרן לבדו לגבי הקטורת, אלא לפי שהכתוב מדבר בחינוך המזבח בקטורת, ולחינוך - המצוה באהרן (כן משמע מהרמב"ן שם; העמק דבר שם).

שדעה זו חלוקה בתמיד כך חלוקה בקטורת, ואם לא הקטירו בבוקר במזיד לא יקטירו בין הערבים (רבי שמעון בתוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ז ה, לגירסתנו; שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם ט). על השיעור שמקטירים בין הערבים, כשלא הקטירו בבוקר, ראה להלן: שיעורה; על סממני הקטורת ומעשה הקטורת, ראה ערך קטורת; אם צריך לערב מלח בקטורת בשעת עשייתה, ראה ערך קטורת; אם צריך למלוח בשעת הקטרת הקטורת כמו במנחות ושאר קרבנות, ראה ערך מליחה ב. 6. ואילו המעיל מכפר על לשון הרע שבפרהסיא (ראה ערך מעיל).

שתי הקטרות הן בקטורת: בכל יום בהיכל, וביום הכפורים בקודש הקדשים.

מצותה בכל יום

מצות עשה להקטיר קטורת (ראה ערכו) על מזבח-הפנימי (ראה ערכו), הוא מזבח הזהב שבהיכל, פעמיים בכל יום, בבוקר (ראה ערכו) ובין-הערבים (ראה ערכו)², שנאמר: וְהִקְטִיר עֲלָיו אֶהְרֹן קְטֹרֶת סָמִים בַּבֹּקֶר בְּהִיטְבוֹ אֶת הַנֵּרֹת יְקִטִירָנָה, וּבְהַעֲלֹת אֶהְרֹן אֶת הַנֵּרֹת בֵּין הָעֶרְבִים יְקִטִירָנָה קְטֹרֶת תָּמִיד לְפָנָי ה' לְדֹרֹתֵיכֶם (שמות ל ז-ח. רמב"ם תמידין ג א)³.

קטורת של שחרית ושל ערבית נמנית במנין המצוות למצוה אחת (ספר המצוות מצות עשה כח; סמ"ג עשין קסז; חינוך ק)⁴.

כשלא הקטירו לא הקטירו קטורת בבוקר, יקטירו בין הערבים (רבי בבוקר שמעון בספרי פנחס קמג; תנא קמא במשנה מנחות מט א; רמב"ם תמידין שם), ואפילו היו מזידים (רמב"ם שם, על פי גמ' שם נ א), ואף אותם הכהנים שלא הקטירו בבוקר יקטירו בין הערבים (גמ' שם), ולא קנסו אותם, אפילו לסוברים שבתמיד שלא הקריבו בבוקר קנסו אותם שלא יקריבו הם בין הערבים (ראה ערך תמיד), לפי שלא שכיח שאדם אחד יקריב אותה כמה פעמים (ראה להלן: המקטיר), או שלא שכיח קטורת בכל יום כנדרים ונדבות, אלא שחרית וערבית בלבד (פירוש רבנו גרשום שם), והיא מעשרת את המקטיר (ראה להלן: שם), לכן היא חביבה להם, ולא יבואו לפשוע בה (גמ' שם נ א) שלא להקריבה, אם לא שיהיו אנוסים ביותר (פירוש רבנו גרשום שם), ואין שום אדם מניח אותה במזיד (פירוש המשניות לרמב"ם שם)⁵.

מהות המצוה בגדר מצות הקטרת הקטורת יש מהאחרונים שכתב

2. על עשיית הקטורת, הכלולה במצוה זו, ראה ערך קטורת. 3. וכן נאמר בפרשת הקטורת: וַיִּתֵּן מִמֶּנָּה לְפָנָי הַעֲדָת בְּאֶהֱל מוֹעֵד (שמות שם לו), והיא קטורת שבכל יום ויום שעל מזבח הפנימי שהוא באהל מועד (רש"י על התורה שם); ויש מהראשונים שכתב שייטכן שכתוב זה כולל גם הקטרת הקטורת ביום הכפורים בקודש הקדשים (ראה להלן: ביום הכפורים. רמב"ן עה"ת שם). 4. ויש מהראשונים שמנה את שתי ההקטרות לשתי מצוות, לפי שאינן מעכבות זו את זו (ראה להלן), וזמנה של זו אינו זמנה של זו (הרמב"ן בהוספותיו למנין המצוות, בסוף ההוספות ל"ת). 5. ויש סוברים שכשם

ירושלמי שם), ברוך ה' חילו בקטורת, ופועל ידיו תרצה במחתה (תוספות ישנים יומא כו ב ד"ה דלא, בשם ה"ר יוסף ורבי).

מקומה

הקטרת הקטורת מצותה על מזבח-הפנימי (ראה ערכו), הוא מזבח הזהב שבהיכל (רמב"ם תמידין ג א), שנאמר: וְעֲשִׂיתָ מִזְבֵּחַ מִקְטָר קֶטֶרֶת וְגו' (שמות ל א) וְנִתְּתָה אֹתוֹ לְפָנֵי הַפְּרָכֶת וְגו' (שם ו) וְהִקְטִיר עָלָיו אֶהְרֵן קֶטֶרֶת וְגו' (שם ז).

כשנעקר מזבח הפנימי שנעקר, מקטירים קטורת במקומו (זבחים נט א, ורש"י ד"ה מזבח שנעקר; רמב"ם שם ב), וכל שכן כשנפגם המזבח (לקוטי הלכות שם, תורת הקדשים ד), ונסתפקו אחרונים אם במקומו שאמרו הוא דוקא באותו המקום שעמד שם מזבח הזהב, או הכוונה שבכל מקום הראוי לעמידת מזבח הזהב, וכל רצפת ההיכל בכלל (ראה ערך היכל. מקדש דוד קדשים ה).

על גופו של מזבח גופו של מזבח (ירושלמי יומא ב ב), ולא על אפרו, ולא על גחלים שעליו (קרבן העדה ופני משה שם, על פי ירושלמי שם ה ו), שנאמר: וְהִקְטִיר עָלָיו (שמות שם ז), ולמדים בגזרה שוה "עליו" "עליו" מהאמור בהזאת יום הכפורים: וְהִזָּה עָלָיו (ויקרא טו יט. ירושלמי שם, לפי קרבן העדה ופני משה שם), מה הזאה בגופו של מזבח הפנימי - שנאמר: עליו, לא על אפרו ולא על גחלים (ירושלמי שם ה ו) - אף הקטרה בגופו של מזבח (ירושלמי שם ב ב). וכן כתבו ראשונים שאין מקטירים הקטורת בתוך המחתה של הגחלים (ראה להלן: ההקטרה וסדרה) כמו ביום הכפורים (ראה להלן: ביום הכפורים), אלא על המזבח עצמו (תוספות ישנים יומא מז א ד"ה הכא; ברטנורא תמידין ו ב),⁷ שביום הכפורים שההקטרה היא לפני ולפנים, הרי אין שם מזבח, אבל בכל יום מצותה על המזבח הפנימי, ונדב ואביהוא ועדת קרח שהקריבו הקטורת במחתה, הוראת שעה היתה, ועוד שהיתה על מזבח החיצון ולכך היה צריך להיות שם מחתה (תוספות ישנים שם).

על המזבח החיצון קטורת שעלתה על מזבח החיצון - תרד (משנה זבחים פה ב; רמב"ם פסולי המוקדשים ג טז), שאין הקטורת ראויה למזבח החיצון כלל, ואין המזבח מקדשה (רש"י שם ד"ה ואלו וד"ה והקטורת).

שיעורה

כמה מקטירים בכל יום, משקל מאה דינרים, חמשים בבוקר וחמשים בין הערבים (רמב"ם תמידין ג ב, על פי כריתות ו א), ואם לא הקטיר אלא כזית נחלקו אמוראים בדעת אחד האמוראים: יש אומרים שאפילו בפחות מכזית יצאו ידי חובתם (רבי זעירא בשם רבי ירמיה בירושלמי יומא ד ה, לפי הפני משה שם); ויש אומרים שבפחות מכזית לא יצאו ידי חובה (רבי יוסי בי רבי בון בשם רבי ירמיה בירושלמי שם), וכן הלכה (תוספות כריתות ו ב ד"ה המפטם; משנה למלך שם)¹⁰.

שמפורש בהם שמקטירים הקטורת על הגחלים אשר במחתה (זוהר ב ריט א, לגירסתנו; מאור האפילה שמות ל א), ויש מהראשונים שכתב כן (חינוך קג).¹⁰ ויש המגיהים הגירסא וסוברים שכל האמוראים מודים שאין הקטרה פחותה מכזית (משנה למלך מעשה הקרבנות יט יא); ויש המפרשים המחלוקת בענין אחר (קרבן העדה שם; נועם ירושלמי שם); ויש מי שכתב בדעת אחד הראשונים שאין הציבור יוצאים ידי חובה כשהקטירו פחות מחמישים דינרים בכל הקטרה (אבן האזל ביאת המקדש ט ד, בדעת הרמב"ם).

שבעת ימים קודם יום הכפורים, היה הכהן הגדול מקטיר את הקטורת (משנה יומא יד א; רמב"ם עבודת יום הכפורים א ה), כדי להרגילו בעבודה (רמב"ם שם)⁷.

הפייס השלישי מהפייסות שהיו במקדש על הכהנים הזוכים בעבודת היום (ראה ערך פיס) היה על הקטרת הקטורת (משנה יומא כו א; רמב"ם תמידין ד ז), וכשהיו מפייסים על הקטורת היו מכריזים: חדשים לקטורת - מי שלא זכה לקטורת מימיו - בואו והפיסו (משנה שם, ותמיד לב ב; רמב"ם שם), שמעולם לא שנה בה אדם (גמ' יומא שם), מפני שמעשרת, שנאמר: יְשִׁימו קְטֹרֶתָהּ גָּאֶפֶף (דברים לג י), ונאמר אחריו: בְּרַךְ ה' חִילוֹ (שם יא), לפיכך לא היו מניחים אותו לשנות (גמ' שם, ורש"י ד"ה מפני שמעשרת). ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שלא שנה בה אדם ביום אחר, אבל באותו יום כהן הזוכה בה שחרית, הוא היה זוכה בה ערבית (תוספות ישנים יומא כו א ד"ה מיהא; ריטב"א שם, בתירוץ השני; שיטה מקובצת מנחות נ א, בסתם).
- יש אומרים שכהן הזוכה בשחרית אומר לזה שעמו שיזכה בו ערבית (ריטב"א יומא שם, בשם יש מתרצים).
- יש אומרים שאפילו מבוקר לערב לא שנה בה אדם (שיטה מקובצת מנחות שם, בשם ה"ר יוסף).
- ויש אומרים שאם יש כהנים חדשים מאנשי אותו בית אב (ראה ערך בתי אבות) שלא הקטירו מעולם, מפייסים לה פייס אחר בין הערבים, ואם כבר הקטירו כולם מימיהם אין מפייסים בין הערבים עליה, אלא מי שזכה בה שחרית מקטירה בין הערבים (רמב"ם שם ד ח; מאירי יומא שם).

מספר הכהנים עבודת הקטורת צריכה שני כהנים - אחד שמקטיר את הקטורת, ואחד שחותה גחלים מעל מזבח החיצון, ומכניס להיכל, ונותן על המזבח הפנימי להקטיר את הקטורת עליהן (ראה להלן: ההקטרה וסדרה. רש"י יומא כה ב ד"ה לא היה). ונחלקו תנאים מי היה הכהן הזוכה במחתה:

- יש אומרים שלא היה פייס למחתה, אלא כהן שזכה בקטורת אומר לזה שעמו - שעומד בימינו (רש"י) - זכה עמי במחתה (רבי יהודה בתוספתא יומא (ליברמן) א יא, ובגמ' יומא כה ב)⁸.
 - יש אומרים שהיה פייס מיוחד למחתה (רבי אליעזר בן יעקב במשנה תמיד לב ב, ובתוספתא יומא, לפי הגמ' שם כו א-ב).
 - ויש אומרים שמי שזכה במחתה - בתרומת-הדשן (ראה ערכו. רמב"ם תמידין ד ה, על פי סתם משנה תמיד לג א, לפי מרכבת המשנה שם) - הוא זכה במחתה לקטורת (סתם משנה שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).
- עושר מהבאת הגחלים אף היא היתה מעשרת (ירושלמי יומא ב א), ולפיכך אף בה לא שנה אדם, נמצאת אומר שני כהנים היו מתברכים בקטורת בכל פעם, שנאמר: בְּרַךְ ה' חִילוֹ וּפְעַל יְדָיו תִּרְצָה (דברים לג יא).

7. על הקטרת הקטורת שבהיכל ביום הכפורים, ראה להלן: ביום הכפורים. 8. ויש מהראשונים שפירשו שמכיון שנכתב בדעה זו "רבי פלוני אומר", בהכרח שיש תנא החולק עליו (תוספות יומא שם כה ב ד"ה ת"ש; תוספות ישנים שם כו ב ד"ה), וביארו דברי התנא הזה במספר אופנים (ראה תוספות ותוספות ישנים שם); ויש מהראשונים הסובר שאין כאן מחלוקת (ברטנורא תמיד ה ה, לפי התוספות יום טוב שם), שכיוצא בזה מציינו במקומות רבים שאומר "רבי פלוני אומר", ואין תנא שנחלק עמו (תוספות יום טוב שם). 9. אך יש מדרשים

קטורת של בין הכל מודים שהקטרת הקטורת של בין הערבים היתה
 הערבים לפני הדלקת הנרות, שנאמר: וּבְהִצְלַת אֶתְּרֵן אֶת
 הַנֵּרוֹת בֵּין הָעֲרָבִים יִקְטְרֶנָּה (שמות שם ח), ואין לומר שמקודם
 מדליק ואחר כך מקטיר, שאין שום עבודה אחר הנרות (ראה ערך
 הדלקת הנרות), אלא פירושו שבשעת הדלקה תהא נקטרת קטורת
 (יומא טו א) והתימורת עולה (מאירי שם), אלא שנחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהיתה לפני הדלקת כל הנרות (מאירי שם; השואל
 רב ששת בשו"ת הרשב"א א עט).

• ויש אומרים שלהלכה שקטורת של שחר היתה לאחר הטבת
 חמש נרות ולפני הטבת שתי נרות, אף קטורת של בין הערבים
 היתה לאחר הדלקת חמש נרות ולפני הדלקת שתי נרות (הרשב"א
 בשו"ת שם).

קטורת של בין הערבים היתה בין אברים - של תמיד - לנסכים
 (משנה יומא לא ב), שנאמר: כְּמִנְחַת הַבֶּקֶר וְכִנְסָפוֹ תַעֲשֶׂה (במדבר כח
 ח), מה מנחת הבוקר קטורת קודמת לנסכים, אף בין הערבים
 קטורת קודמת לנסכים. ואף על פי שבבוקר קטורת קודמת
 לאברים, מכל מקום כמנחת הבוקר תהא מנחת הערב נאמר, ולא
 כאברי הבוקר אברי הערב (גמ' שם לד א).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהלכה כן (סמ"ג עשין קצב).

• ויש אומרים שאין הלכה כן, אלא דינה בערב כבשחרית (כן
 משמע מהרמב"ם תמידין ו יא; מאירי שם לא ב), ולא נאמר דין זה בכל
 יום, אלא ביום הכפורים בלבד (מרכבת המשנה שם, בדעת הרמב"ם).

נתינת הקטורת כיצד סדר הקטרת הקטורת בכל יום, אחרי שמי שזכה
 בכף בדישון מזבח הפנימי היה חופן האפר והפחם
 שבמזבח ונותן לתוך הטני (ראה ערך דשון מזבח) היה מי שזכה בקטורת
 (ראה לעיל: המקטיר) נוטל את הכף, והכף דומה לתרוב גדול של זהב,
 מחזיק שלשה קבים (משנה תמיד לב ב). ומיד אחר שהפיסו לקטורת
 היה מתעסק הזוכה להכין צרכי הקטורת, כדי שיהא מזומן הכל שלא
 יצטרך המקטיר כי אם להקטיר (פירוש הראב"ד שם לה ב בדפוס וילנא)
 ד"ה היה נוטל). והבזך - כף קטנה (פירוש הראב"ד שם ד"ה והבזך; ברטנורא
 שם ד ה) - היה בתוך הכף מלא וגדוש קטורת (משנה שם לב ב - לג א;
 רמב"ם שם), והכהן המקטיר הוא שהיה נותן את הבזך לתוך הכף
 (רמב"ם שם), והיו עושים אותו מלא וגדוש כדי להרבות כלי הברכה
 (פירוש הראב"ד שם ד"ה והבזך). וכיסוי היה לו (משנה שם) לבזך (פירוש
 המשניות לרמב"ם שם; ברטנורא שם), לפי שהקטורת היא דבר דק, ויש
 לחוש שמא יפלו לתוכה אבק או עפר קודם שיגיע למזבח ויתערב
 בתוכה ותיפסל, לפיכך היה צריך לכסות (פירוש הראב"ד שם) ¹³. וכמין
 מטוטלת היה עליו - על המכסה (ברטנורא שם) - מלמעלה (משנה שם
 לג א, לגירסתנו; ערוך, מטוטלת; פירוש הראב"ד שם ד"ה כמין, בשם אית
 דגרסי), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהוא כיסוי זהב הדומה לחתיכת בגד שאין לו
 שפה (ערוך, מטוטלת).

• יש מפרשים שהוא חתיכה קטנה של בגד (המפרש שם ד"ה
 מטוטלת; פירוש המשניות לרמב"ם שם; ברטנורא שם, בשם הערוך) לנוי
 (ברטנורא שם).

שיעור זה של מחצית מנה בבוקר ומחצית בין הערבים, נחלקו
 ראשונים אם הוא מדרבנן, ומן התורה די בכזית (רש"י זבחים קט
 ב ד"ה אמר רבה); או שהוא הלכה-למשה-מסיני, אלא שבדיעבד אם
 לא הקטירו אלא כזית שחרית וכזית בין הערבים - יצאו (תוספות
 כריתות שם, על פי זבחים שם).

נתן מנה בכלי נתן כל הקטורת, היינו שני חצאי הפרס - המנה -
 אחד בכלי אחד, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שנחלקו תנאים בדבר: יש אומרים שקביעות הכלי
 דבר הוא, והואיל ונתן הכל בכלי אחד קבעתם הכלי, ואם חסר
 כל שהוא נפסל, ואין הציבור יוצאים ידי חובתם עד שיקטיר הכל
 (רבי אליעזר במשנה שם קט ב, לפי רבא בגמ' שם קט ב - קי א, לגירסתנו,
 ורש"י שם קט ב ד"ה אלא אמר); ויש אומרים שקביעות הכלי לא כלום
 הוא, ודי אם הקטיר כזית (תנא קמא במשנה שם קט ב, לפי רבא בגמ'
 שם קי א, ורש"י שם ד"ה ורבנן סברי).

• ויש אומרים שלא נחלקו התנאים כלל בקביעות כלי, ולדברי הכל
 אין הכלי קובעתם (רב אשי בגמ' שם, לפי לקוטי הלכות שם, בזבח תודה).

כשלא הקטירו כשלא הקטירו הקטורת בבוקר, ומקטירים אותה בין
 בבוקר הערבים (ראה לעיל: מצותה), נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכולה היתה קריבה בין הערבים (רבי שמעון במשנה
 מנחות מט א ותוספתא שם (צוקרמאנדל) ז ה; סתם תוספתא שם א),
 דהיינו מנה שלם (רש"י שם ד"ה וכולה, ושיטה מקובצת שם ט, בשם
 ספרים אחרים), לשם חובת בין הערבים (סתם תוספתא שם א), שלא
 יקטירו אותה בשתי פעמים, אחת לשם קטורת של שחר, ואחת
 לשם קטורת של בין הערבים (חסדי דוד שם. וראה מאירי יומא נג א).

• ויש אומרים שאם לא הקטיר בבוקר לא יקטיר בערב אלא
 המחצית שמקטירים בכל יום בין הערבים (תנא קמא במשנה שם,
 לפי פירוש המשניות לרמב"ם שם) ¹¹.

אף להלכה נחלקו ראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (חינוך
 קג); ויש הפוסקים כדעה השניה (רמב"ם תמידין שם, לפי הלחם משנה
 שם, ופירוש המשניות לרמב"ם שם).

ההקטרה וסדרה

קטורת של קטורת של שחר קריבה בין זריקת הדם להקטרת
 שחר האברים של התמיד (סתם משנה יומא לא ב; גמ' שם לד א,
 שהוא בין לתנא קמא ובין לאבא שאול), ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שהקטרת הקטורת היתה לאחר הטבת חמש נרות
 ולפני הטבת שתי הנרות (ראה ערך הטבת הנרות), וזו היתה העבודה
 שצריכים להפסיק בה בין הנרות (ראה ערך הטבת הנרות. תנא קמא
 ביומא יד ב, לפי הגמ' שם, ורש"י ד"ה לא ייטיב), שנאמר: בְּבֹקֶר בְּבֹקֶר
 בְּהִיטִיבוֹ אֶת הַנֵּרוֹת יִקְטְרֶנָּה (שמות ל ז), שבשעת הטבה תהא
 נקטרת קטורת (יומא טו א), שתהא הקטרה קודמת להטבת שתי
 נרות, עד שבשעת ההטבה תהא התימורת עולה (מאירי שם), וכן
 הלכה (רמב"ם תמידין ו ד; מאירי שם) ¹².

• ויש אומרים שהקטרת הקטורת היתה לאחר הטבת שתי נרות
 (ברייתא ביומא יד ב), שנאמר: בבקר בבקר בהיטיבו את הנרות,
 ואחר כך כתוב: יקטירנה (גמ' שם).

מט ב). ¹² ויש מהאחרונים שפסק הלכה כדעה השניה (קריית ספר שם).
¹³ ויש מפרשים שהכיסוי היה לכף ולא לבזך (רמב"ם שם, לפי תוספות יום

¹¹ ויש הסוברים שאין כלל מחלוקת בדבר, והכל מודים שכולה היתה קריבה
 (תוספות שם נ א ד"ה שאין, בשם רש"י, ובדחיית רש"י, לפי שפת אמת שם

מלאה היה מערה באחרונה, אחר שירד, ולא בעודו על המזבח אחר שחתה, שזהו דרך כבוד של מעלה, ולא יתפזר בירידתו בשיפוע הכבש (ברטנורא ותוספות יום טוב שם ה ה).

מחתה זו נחלקו בה תנאים אם היתה מחזקת שלשה קבים (תנא קמא ורבי יוסי במשנה יומא מג ב), וכן הלכה (כך משמע מהרמב"ם שם); או קביים (רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה בגמ' שם מד ב)¹⁵.

לפי שהיה חותה - להלכה - בשל ארבעה קבים (ראה לעיל), ומערה לתוך של שלשה (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא תמיד שם), נתפזר ממנה קב גחלים, והיה מכבדו לאמה (משנה תמיד שם; רמב"ם תמידין שם). ואם נתפזר יותר על קב היה חוזר וחותרה (רמב"ם שם; מאירי שם).

בשבת - שגורם כיבוי האסור בשבת (פירוש הראב"ד שם ד"ה אבל בשבת, בפירוש השני; ברטנורא שם; תוספות יום טוב שם)¹⁶ - היה כופה עליהן פסכתור (משנה שם; רמב"ם שם), והוא כלי גדול מחזיק לתך (משנה שם), ומכסן, שלא יכוו בהן רגלי הכהנים (פירוש הרא"ש שם ד"ה פסכתור).

השמת הגחלים מי שזכה במחתה צבר את הגחלים על גבי המזבח על גבי המזבח - הפנימי (רמב"ם שם ז) - ומרדדן בשולי המחתה (משנה תמיד שם; רמב"ם שם ז), שלאחר שהיה צוברם, שוב (פירוש הראב"ד שם לו א בדפוס וילנא) ד"ה ורדדן) היה מפזרן על המזבח, כדי להשליך הקטורת עליהן כשהיא דקה ולא עבה, כדי שתהיה נשרפת מהר ולמעט העשן (פירוש הרא"ש שם לג ב בדפוס וילנא) ד"ה ורדדן), והשתחוה ויצא (משנה שם; רמב"ם שם), כי עתה גמר עבודתו (פירוש הרא"ש שם ד"ה והשתחוה).

השמת הקטורת מי שזכה בקטורת היה נוטל את הבזך מתוך הכף על גבי המזבח ונותנו לאוהבו או לקרובו (משנה שם; רמב"ם שם ז) שבא עמו להיכל לצורך כך (ברטנורא שם ו ג), שבדבר זה היתה טובת הנאה לכהן שזכה בקטורת שיתננו לכל מי שירצה, ולא היה על זה פייס (פירוש הראב"ד שם ד"ה ונותנו). ורואה אם נתפזר ממנו לתוכו - לתוך הכף - נותנו לו בחפניו (משנה שם; רמב"ם שם). וראה ברטנורא שם), והשתחוה ויצא (רמב"ם שם).

ונותן הקטורת על מזבח הזהב (ראה לעיל: מקומה).

ומלמדים אותו הוה זהיר שמא תתחיל לפניך שלא תיכוה (משנה שם; רמב"ם שם ח), שהקטורת שצברת לצדך בוערת וזורעך המתפשט והולכת להלך נכוה בתימור העולה (רש"י יומא נג א ד"ה שמא תכוה), ולכן לא יפזר הקטורת על הגחלים שלפניו, אלא מתחיל ברחוק ממנו ומושך ידו אליו (פירוש הרא"ש תמיד שם ד"ה ומלמדיו), ולפי שלא הקטיר מעולם, שהרי היו מפיסיים חדשים לקטורת (ראה לעיל: המקטיר), לפיכך הוצרכו ללמדו (פירוש המשניות לרמב"ם שם; פירוש הרא"ש שם).

התחיל מרדד - שמתחיל ומשליך את הקטורת על האש בנחת כמי שמרקד סולת עד שתתרדד על כל האש (רמב"ם שם) - ויוצא (משנה שם, לגירסתנו), דהיינו שלאחר שרידד יצא מן ההיכל (ברטנורא שם)¹⁷.

• יש מפרשים שהוא כמין כר של עור נתון עליה לכיסוי מלמעלה כדי שלא יצא ריח הקטורת, ויהיה ריחו נודף וחזק (פירוש הרא"ש שם, לגירסא זו).

• ויש מפרשים שהוא כעין טבעת שהיה לכסוי מלמעלה שעל ידה מטלטל הכיסוי ומסירו מעל הבזך (ברטנורא שם, בשם רבותיו).

לאחר שנתן את הבזך לכף היה אוחו הכף בידו ונכנס עמו אחד במחתה של אש בידו (רמב"ם שם).

נתינת הגחלים מי שזכה במחתה נטל מחתת הכסף ועלה לראש במחתה המזבח (משנה תמיד שם; רמב"ם שם ה) החיצון (רמב"ם שם). מחתה זו שהיה נוטל בה את הגחלים לא היתה של זהב, לפי שהתורה חסה על ממונם של ישראל (יומא מד ב), וחתיית גחלים שוחקת את הכלי ומחסרתו (רש"י שם ד"ה חסה על ממונו).

מחתה זו נחלקו בה תנאים אם היתה של ארבעה קבים (תנא קמא במשנה יומא מג ב), וכן הלכה (רמב"ם עבודת יום הכפורים ב ה; מאירי יומא שם); או של סאה (רבי יוסי במשנה שם), והיינו של ששה קבין (ראה ערך סאה).

פינה בראש המזבח את הגחלים - שבמערכה השניה (רמב"ם שם)¹⁴ - אילך ואילך וחיתה (משנה תמיד שם; רמב"ם תמידין שם), ונחלקו הגירסאות:

• יש גורסים שחתה מן המאוכלות הפנימיות (משנה תמיד שם, במשנה שבגמרא; משנה יומא מג ב, במשנה שבגמרא ובמשנה שבמשניות; פירוש הראב"ד לתמיד שם ד"ה נטל מחתת; תוספות ישנים יומא מד ב ד"ה גחלים, בשם רבנו שמואל; מאירי תמיד שם ופסחים עה ב), ומפרשים מאוכלות שכלתה מהן השלהבת, לפי שנאמר ביום הכפורים: וְלָקַח מִלֵּא הַמִּזְבֵּחַ גַּחְלֵי אֵשׁ (ויקרא טו יב), ודרשו מנין שתהא האש בטלה מעל גבי הגחלים, תלמוד לומר גחלי (תורת כהנים אחרי מות פרק ג ה), שיהיו גחלים ולא שלהבת, והוא הדין בקטורת של כל יום; ומה שהוצרכו לפנות הגחלים העליונות הוא כדי שלא יהיו עוממות, שכן שנינו: גחלי, יכול עוממות, תלמוד לומר: אש, אי אש יכול שלהבת, תלמוד לומר: גחלי, הא כיצד מן הלוחשות הללו (תורת כהנים שם. תוספות ישנים יומא שם; מאירי פסחים שם).

• יש שגורסים מן המאוכלות, ואין גורסים הפנימיות (רמב"ם תמידין ג ה, לפי תוספות יום טוב יומא ד ג), והם גחלים בוערות מאד, ואינם קרובים להיות דשן כמו הפנימיות (תוספות יום טוב שם).

• ויש שאין גורסים כלל מן המאוכלות הפנימיות (משנה תמיד שם, במשנה שבמשניות; כן משמע מהראב"ד בהשגות שם, בשם נוסחא המדויקת; תוספות ישנים יומא שם, ותוספות זבחים סד א ד"ה מן, בשם רבנו תם; פירוש הרא"ש תמיד שם ד"ה וליג; ברטנורא שם ה ה), ומפרשים לפי שצריכות להיות דוקא גחלים ולא דשן, והמאוכלות חשובות כדשן במצות תרומת הדשן (תוספות זבחים שם, בשם רבנו תם; פירוש הרא"ש שם).

ערוי הגחלים ירד - מן המזבח - ועירה את הגחלים לתוך כלי של זהב (משנה תמיד שם; רמב"ם שם), שכדי להוליכה

(משנה שם; רמב"ם שם), ויש מהתנאים שאמרו שהיו בה דברים נוספים (ראה להלן: ביום הכפורים. רבי מנחם במשנה שם, ובן הסגן בתוספתא שם (ליברמן) ב יא, ובגמ' שם). 16. ועוד שהגחלים אסורות בטלטול משום מוקצה (ראה ערכו. פירוש הראב"ד שם, בפירוש הראשון). 17. ויש גורסים: ויוציא, דהיינו

טוב ותפארת ישראל שם; באר שבע שם). 14. שהיא היתה מיוחדת לנטילת הגחלים (ראה ערך מערכות). 15. מחתה זו היתה כבדה (משנה יומא שם; רמב"ם עבודת יום הכפורים ב ה), מפני שדופנה עבה (גמ' שם מד ב, ורש"י ד"ה היתה גלדה), כדי שתתקיים זמן הרבה (מאירי יומא שם), וידה היתה קצרה

חששו להפסד מועט בשחיקת הזהב של יום אחד בשנה (ראה לעיל: שם. מאירי שם).

• בכל יום היה חותה - להלכה (ראה לעיל: שם) - בשל ארבעה קבים, ומערה לתוך של שלשת קבים, והיום חותה בשלשת קבים, ובה היה מכניס (תורת כהנים שם ג; משנה ורמב"ם שם).

• בכל יום היתה - המחיתה - כבידה, והיום היתה קלה (משנה שם; תוספתא שם יא; רמב"ם שם), שהיה דופנה דק (גמ' שם מד ב), שלא לייגעו (ירושלמי שם ד ד), כדי להקל בטרחהו (מאירי שם).

• בכל יום היתה ידה קצרה, והיום ארוכה (משנה ותוספתא ורמב"ם שם) אמה ומחצה (ירושלמי שם) כדי שתהא זרועו של כהן גדול מסייעתו (תוספתא וירושלמי שם; גמ' שם מד ב), שיניח בית היד תחת אצילי ידיו, וזרועו שטוח תחתיה (מאירי שם), כדי להקל על כהן גדול שלא לייגעו (ירושלמי ורמב"ם שם).

• יש מהתנאים הסובר שבכל יום זהבה ירוק, והיום אדום (רבי מנחם במשנה שם מג ב), שדומה לדם הפרים (גמ' שם מה א), ומצות היום להביא דם הפר לפני ולפנים ולפני הפרוכת ועל מזבח הפנימי (תוספות יום טוב שם ד ד). להלכה נחלקו ראשונים: יש שפסקו כן (רא"ש שם, הלכות סדר עבודת יום הכיפורים); ויש שהשמיטו (רמב"ם שם).

• ויש מהתנאים הסובר שבכל יום לא היה ושתיק (בן הסגן בתוספתא שם) - ויש גורסים: ניאשתיק (בן הסגן בגמ' שם מד ב)¹⁸ - והיום היה לה (בן הסגן שם ושם). ונחלקו ראשונים בפירושו:

יש מפרשים שהוא נרתיק (תוספות שם ד"ה בכל, ותוספות ישנים שם מה א ד"ה בכך, בשם רבנו חננאל וריב"א), וכן אמרו: בכל יום לא היה בה נרתיק, והיום היה בה נרתיק כדי שלא יכווה (ירושלמי שם, לגירסת התוספות ותוספות ישנים שם), דהיינו שהיה כעין נרתיק של עור עשוי סביב ידה של מחתה לאחוז בה כדי שלא יכווה, שכלי מתכות חם מקצתו חם כולו, ולפי שביום הכפורים היו הגחלים שוהות במחתה זמן מרובה עד שהיתה חמה הרבה, היתה צריכה לנרתיק (תוספות שם, ותוספות ישנים שם, בשם רבנו חננאל וריב"א. וראה עוד ריטב"א יומא שם מד ב);

יש המפרשים שהוא נרתיק של עור (ריטב"א שם, בסתם), אבל גורסים: כדי שלא תיכבה (ירושלמי שם, לגירסתו ולגירסת הריטב"א שם), דהיינו שהוא כיוסי על המחיתה שלא תיכבה האש מהגחלים (ריטב"א שם, בסתם);

יש מפרשים שהוא טבעת בראש המחיתה שמקשקשת ומשמיעה קול, משום: וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבֵאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ (שמות כח לה. רש"י יומא שם ד"ה ניאשתיק; מאירי שם, בשם יש מפרשים);

ויש מפרשים שהוא בסיס תחתיה, לפי שהקטרה לפני ולפנים שביום הכפורים היתה על המחיתה עצמה (ראה להלן), והיו צריכים שתשב על בסיסה, שלא תתנדנד ותתפזר הקטורת (מאירי שם).

אף הושתיק יש מהראשונים שפסקו כן (רא"ש שם); ויש שהשמיטו (רמב"ם שם).

שיעור ההקטרה שיעורה של ההקטרה ביום הכפורים היה מלא חפניו (משנה שם; רמב"ם שם ד א), הגדול לפי גדלו, והקטן

ולא היה המקטיר מקטיר עד שהממונה - שהיה לכל בית אב (ראה ערך בתי אבות) - אומר לו הקטר (משנה שם; רמב"ם שם ט), כי הממונה היה מזהיר את כולם לפרוש בשעת הקטרה, ואז אומר למקטיר הקטר (פירוש הראב"ד שם; פירוש הרא"ש שם ד"ה עד שהממונה). ואם היה המקטיר כהן גדול, הממונה אומר לו אישי כהן גדול הקטר (משנה שם; רמב"ם שם).

פרשו העם והקטיר המקטיר, והשתחוה ויצא (משנה שם; רמב"ם שם), והיה יוצא יחד עם מדשן המנורה, שהטיב את שתי הנרות אחרי ההקטרה (רמב"ם שם ו ד), ועומד על מעלות האולם, הוא ואחיו הכהנים (רמב"ם שם, על פי משנה תמיד לג ב) אותם שגמרו עבודתם תחילה, ועמדו שם עד שיגיעו שאר הכהנים העוסקים בהעלאת אברי התמיד (פירוש המשניות לרמב"ם שם). ובין הכהנים שעמדו שם היו אחד והמחתה שהכניס בה הגחלים בידו, ואחד בידו הבזק, ואחד בידו הכף וכיסויה (משנה שם).

קיום המצוה הקטורת לאחר שעלתה תמרתה - עמוד עשנה (רש"י כו א ד"ה תמרתו) ונפסקה מלעלות (חזון איש זבחים כ א) סק"ג וכ (ב) סק"ג - נעשית מצותה (פסחים כו א וכתיות ו א), ואין בה עוד צורך גבוה (רש"י פסחים שם ד"ה וריח).

קטורת שפקעה קטורת שפקעה - הועפה (פירוש המשניות לרמב"ם זבחים פו א) - מעל גבי המזבח, אפילו קרטים - שלמים וחשובים שבה (רש"י מנחות כו ב ד"ה אפי"ו) - אין מחזירים אותם (מנחות כו ב; רמב"ם תמיד ג ב), שנאמר: אֲשֶׁר תֹאכַל הָאֵשׁ אֶת הָעֹלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא א ג), עיכולי עולה אתה מחזיר (ראה ערך הקטרה א: זמנה), ואי אתה מחזיר עיכולי קטורת (גמ' שם) שאינה על מזבח החיצון כעולה, אלא על מזבח הפנימי (תוספות שם ד"ה ואי).

ביום הכפורים

ביום הכפורים הכהן הגדול מקטיר קטורת מיוחדת - מלבד הקטורת בהיכל, שמקטירים ביום הכפורים כמו בכל יום - לפני ולפנים, בקודש הקדשים (משנה יומא נב ב; תוספתא שם (ליברמן) ב יא, ג), שנאמר: וְלָקַח מְלֵא הַמִּחְתָּה גִחְלֵי אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ מִלְּפָנֵי ה' וּמְלֵא חֲפָנָיו קֶטֶרֶת סַמִּים דָּקָה וְהֵבִיא מִבֵּית לְפָרְכָת וְנָתַן אֶת הַקֶּטֶר עַל הָאֵשׁ לְפָנֵי ה' (ויקרא טו יב-ג). עבודה זו אינה נמנית למצוה מיוחדת במנין המצוות, אלא היא כלולה בכל עבודות יום הכפורים, שנחשבות למצוה אחת (ראה ערך עבודת יום הכפורים. כן משמע מספר המצוות מצות עשה מט, וסמ"ג עשין רט, וחינוך קפה). עבודה זו, ככל עבודות היום, אינה כשרה אלא בכהן גדול, וככל עבודות המיוחדות ליום הכפורים היא נעשית בבגדי לבן (כן משמע מיומא לב א ב-), ורמב"ם עבודת יום הכפורים ב א).

השינויים מההקטרה כמה שינויים מנו חכמים בהקטרה זו מהקטרה של כל יום בהיכל של כל השנה:

• בכל יום היה חותה - הגחלים - בשל כסף, ומערה בשל זהב (ראה לעיל: ההקטרה וסדרה), והיום חותה בשל זהב, ובה היה מכניס (תורת כהנים אחרי מות פרק ג ב; משנה יומא מג ב; רמב"ם שם ה), משום חולשתו של כהן גדול (יומא מד ב) שלא לייגעו בתוספת עבודה (רמב"ם שם), שטורח הוא לערות מכלי אל כלי (רש"י יומא שם), ולא

ההקטרה (פירוש הראב"ד שם ד"ה התחיל). 18. או: נישתוק (רא"ש שם) או: נשתק (תוספות ישנים שם מה א ד"ה בכל).

שאחר שרידד את הקטורת מוציא ידיו (פירוש הרא"ש שם); ויש גורסים: התחיל המרדד יוצא, שאותו המרדד את המחיתה של גחלים היה יוצא לפני

לתוך הכף, ואחר כך יכניס כף ומחתה לפניו (רש"י שם ד"ה מחתה). חפינת הקטורת הוציאו לו את הכף ואת המחתה (משנה שם מז א; רמב"ם עבודת יום הכפורים ד א), כף ריקנית מלשכת הכלים, ומחתה גדושה של קטורת מלשכת בית-אבטינס (ראה ערכו. גמי' שם; רמב"ם שם), ומוליך אותן למקום שהניח מחתת הגחלים (מאירי שם).

חפץ מלא חפניו (ראה להלן: החפינה) ונתן לתוך הכף (משנה שם; רמב"ם שם). ואף על פי שבתורה נאמר מלא חפניו והביא - וְלָקַח וְגו' וּמָלֵא חֲפְנֵי קֶטֶרֶת סָמִים דָּקָה וְהָבִיא מִבֵּית לְפָרֶכֶת (ויקרא טז יב) - אי אפשר שיביא בחפניו בלי כף, שהרי הוא צריך להכניס גם את המחתה עם הגחלים, והבאה אחת אמרה תורה ולא שתי הבאות, וכן אי אפשר שישים את המחתה עם הגחלים על חפניו שהן מלאות קטורת ויכנס לפניו, שאם כן יצטרך לקחת את המחתה בשיניו ולהורידה, ואין זה דרך כבוד, שלפני מלך בשר ודם אין עושים כן, לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה, וכיון שאי אפשר עושים בכף, כמו שמצינו בנשיאים: כָּף אַחַת וְגו' מְלֶאֶה קֶטֶרֶת (במדבר ז יד. גמי' שם, ורש"י ד"ה לעייל וד"ה כדאשכחן).

נתינה על האש אין נותנים את הקטורת על האש אלא בקודש הקדשים, שנאמר: וְנָתַן אֶת הַקֶּטֶרֶת עַל הָאֵשׁ לְפָנֵי ה' (ויקרא טז יג), שלא יתקן מבחוץ ויכניס מבפנים (תורת כהנים שם יא; גמי' שם נג א; רמב"ם שם א ז). ובימי בית שני שצצה המינוח בישראל ויצאו הצדוקים, שהיו אומרים קטורת של יום הכפורים מניחים אותה על האש בהיכל מחוץ לפרוכת, וכשיעלה עשנה מכניס אותה לפניו לקודש הקדשים, והיו חוששים שמא כהן גדול זה נוטה לצד מינות (רמב"ם שם), היו משביעים אותו בערב יום הכפורים שלא ישנה בעבודת הקטורת (משנה שם יח ב, וגמי' שם יט ב), שבאותה שעה לא יוכל שום אדם לדעת מה שהוא עושה (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

הכנסה לקודש נטל את המחתה - של גחלים - בימינו ואת הכף הקדשים בשמאלו (משנה שם מז א; רמב"ם שם ד א), ואף על פי שהקטורת היא עיקר העבודה, וראוי ליתנה בימין, מכל מקום לפי שהמחתה של גחלים מרובה וכבידה יותר, לוקח אותה בימין; ואפילו בזמן ששתייהן שוות, כגון שהכהן היו חפניו גדולים וחופן שלשת קבים, מכל מקום זו חמה וזו צוננת (גמי' שם; רמב"ם שם), ואינו יכול לסבלה בשמאלו עד הארון (רמב"ם שם) ²⁰.

ובבית שני שלא היתה אמה כותל מפסיק בין הקודש לקודש הקדשים אלא שתי פרוכות (ראה ערך אמה טרקסין), היה מהלך בהיכל עד שמגיע לבין שתי הפרוכות (תנא קמא במשנה שם נא ב; רמב"ם שם), והלוכו היה בדרום בין המזבח למנורה (רבי יהודה בגמי' שם; רא"ש שם, הלכות עבודת יום הכיפורים; לקוטים למשניות יומא ה א, בדעת הרמב"ם), לפי שפתח הפרוכת בדרום היה (ראה ערך הנ"ל), ובין המנורה לכותל אינו מהלך שלא ישחרו בגדיו מעשן המנורה שמשחיר את הכותל (גמי' שם נא ב - נב א, בדעת רבי יהודה) ²¹.

שסובר פתח הפרוכת בצפון היה, ובין שלחן לכותל אי אפשר, אם מפני שלדעתו השלחנות היו מונחים בין צפון לדרום ותפסו עד הכותל (ראה ערך היכל) או מפני שאין דרך ארץ לילך אצל הכותל הצפוני כל אורך ההיכל וכל שעה עיניו נהנות מבית קדשי הקדשים דרך הפריפה שכנגדו גמי' שם נא ב - נב א, בדעת רבי מאיר); ויש אומרים שהיה מהלך בצפון בין שלחן לכותל (יש אומרים בגמי' שם נא ב; גמי' שם, בדעת רבי יוסי), שחביבים ישראל שיכנסו בפומבי נגד פריפת קדשי הקדשים (גמי' שם נב א, בדעת רבי יוסי).

לפי קוטנו (משנה שם מז א; תורת כהנים אחרי מות פרק ג ט), שנאמר: וּמָלֵא חֲפְנֵי קֶטֶרֶת סָמִים (ויקרא טז יב). ובכל יום היתה דקה, והיום דקה מן הדקה (משנה ורמב"ם שם), שנאמר ביום הכפורים: דָּקָה (ויקרא שם), והלא כבר נאמר: וְשִׁחַקְתָּ מִמֶּנָּה דָּקָה (שמות ל לו), אלא להביא דקה מן הדקה (תורת כהנים שם; יומא מה א). ושלשה מנים יתרים, שמהם מכניס כהן גדול מלא חפניו ביום הכפורים (ראה ערך קטורת), היה נותנם למכתשת בערב יום הכפורים, ושוחקם יפה יפה כדי שתהא דקה מן הדקה (תורת כהנים שם; כריתות ו ב; ירושלמי יומא ד ה; רמב"ם כלי המקדש ב ג), עד שמוציא ממנה מלא חפניו להקטיר ביום הכפורים (ירושלמי שם; רמב"ם שם).

נטילת הגחלים סדר ההקטרה ביום הכפורים היה: לאחר שחיטת הפר וקבלת דמו (ראה ערך עבודת יום הכפורים) נטל מחתה ועלה לראש המזבח, ופינה גחלים אילך ואילך (משנה יומא מג ב; רמב"ם עבודת יום הכפורים ד א), והוא מזבח החיצון, שנאמר: וְלָקַח מִלֵּא הַמִּחְתָּה גַּחְלֵי אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ מְלֶפְנֵי ה' (ויקרא טז יב), איזהו מזבח שמקצתו לפני ה' ואין כולו לפני ה', הוי אומר זה מזבח החיצון (יומא מה ב). ומצד מערב של המזבח היה נוטל, שנאמר מעל המזבח, יכול כולו, תלמוד לומר: מלפני ה', הא כיצד, הסמוך למערב (תורת כהנים שם ו; יומא מה א; רמב"ם שם). ומערכה מיוחדת היו עושים ביום הכפורים לקטורת זו, מלבד המערכות הקבועות בכל יום (משנה שם מג ב; גמי' מה ב; רמב"ם שם), שנאמר: וְהָאֵשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא ו ה), והוי"ו והה"א של והאש באו לריבוי מערכה זו (גמי' שם).

ונחלקו הגירסאות:

- יש גורסים שהיה חותה מן המאוכלות הפנימיות (משנה יומא מג ב, לגירסתנו; תוספות זבחים לד א ד"ה שקדש).
- יש שאין גורסים הפנימיות, אלא המאוכלות בלבד, שכבר כלתה מהם השלהבת (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם ה, בסתם), שנאמר: גַּחְלֵי אֵשׁ (ויקרא טז יב), ודרשו: לא גחלים עוממות ולא שלהבת, אלא גחלים לוחשות (תורת כהנים שם; פסחים עה ב), אבל הפנימיות קרובות להיות דשן ואינן בכלל גחלים (פירוש הראב"ד שם).
- ויש שאין גורסים כלל מן המאוכלות (פירוש הראב"ד שם, בשם יש נוסחאות; תוספות זבחים סד א ד"ה מן, בשם רבנו תם).

ולא יטול מחצה גחלת ומחצה שלהבת, ועד שיכניס לפני ולפנים יהיה כולו גחלת, שנאמר: ולקח מלא המחתה גחלי אש, שמשעת לקיחה יהיו גחלים (רבא בפסחים שם).

הנחת הגחלים ירד - מהמזבח - והניחה על הרובד - הרביעי (משנה יומא מג ב, לגירסתנו, וגירסת רש"י שם ד"ה על הרובד) - שבעזרה (משנה שם; רמב"ם עבודת יום הכפורים ד א), והוא הרביעי שמן ההיכל ולחוץ, והוא אותו הרובד שהיה ממרס בו את דם הפר (ראה ערך עבודת יום הכפורים). תוספות יום טוב ומלאכת שלמה ותפארת ישראל שם ד ג ¹⁹, והניחם שם עד שיחפון הקטורת ויתן

19. ויש שאינם גורסים "הרביעי" (כן משמע מהרמב"ם והמאירי שם; שינויי נוסחאות שבמשניות דפוס וילנא ודקדוקי סופרים שם, בשם כמה כתבי יד), ומפרשים שהניחה על הרובד שבעזרה בהיכל סמוך לפתח עזרת כהנים (מאירי שם). 20. ועוד כיון שרוב כהנים גדולים הגחלים מרובות מחפניו, נוטל לעולם כף בשמאל (רש"י שם ד"ה אפילו בזמן). 21. ויש מהתנאים הסוברים שהיתה שם פרוכת אחת (ראה ערך אמה טרקסין) ונחלקו בדרך הלוכו: יש אומרים שהיה מהלך בצפון בין שלחן למזבח (רבי מאיר בגמי' שם נא ב), לפי

שם), ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון – בהיכל (רש"י שם ד"ה בבית החיצון) - ולא היה מאריך בתפלתו, שלא להבעית את ישראל (משנה שם; רמב"ם שם), שמא יאמרו מת בהיכל (רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם; מאירי שם), כי הרבה כהנים גדולים היו מתים בקודש הקדשים אם לא היו ראויים, או אם שינו דבר במעשה הקטורת (פירוש המשניות לרמב"ם ומאירי שם) ²³.

זר שהקטיר (ראה ערכו) שהקטיר קטורת ביום הכפורים - חייב מיתה, ומשיקטיר מלא חפניו, כשיעור המפורש בתורה בכהן גדול המקטיר - חייב (רמב"ם ביאת מקדש ט ד, על פי זבחים קט ב) ²⁴.

החפינה

מלא חפניו שאמרו בחפינת הקטורת מהמחתה לתוך החפינה (משנה יומא מז א; רמב"ם עבודת יום הכפורים ד א) הכף (ממחתה לכף הגדול לפי גודלו והקטן לפי קוטנו (ראה לעיל: ביום הכפורים), הגדול אפילו כרבי ישמעאל בן קמחית שהיתה ידו מחזקת כארבעה קבים והקטן אפילו כבן גמלא שלא היתה ידו מחזקת אלא כשני זיתים (ירושלמי שם ה א) ולא היו מחוקות ולא גרושות אלא טפופות (יומא מז א; רמב"ם שם) כדבר הצף בגובה מעט (רש"י שם ד"ה טפופות; ריטב"א ומאירי שם) ²⁵. ולא היו עושים בכל פעם כף אחרת, שתהיה כשיעור חפניו של כהן גדול, הגדול לפי גודלו והקטן לפי קוטנו, שיותר טוב אם הכף היתה גדולה יותר, שאם היא שווה למלא חפניו, כשמערה מחפניו לתוכה אי אפשר שלא יתפור ויפול לארץ מעט (תוספות שם מז א ד"ה וכך) ²⁶.

נשאלה שאלה מהו שיעשה מידה לחפינה, ולא נפשטה (יומא מז א; ירושלמי שם), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהספק הוא אם יכול לעשות כלי למידת חפניו, ואין צריך כלל לחפון בחפניו ממש (רבנו חננאל שם ד"ה איבעיא להו; רש"י שם ד"ה אבל הכא), ועיקר הספק אם מלא חפניו שאמרה תורה הוא שיעור, שכשיעור זה יקטיר, ואם כן אפשר גם לעשות מידה כשיעור זה, או שמעשה החפינה הוא העיקר, שזוהי עבודה, וצריך שיחפון בחפניו (רידב"ז לירושלמי שם).

• ויש מפרשים שבודאי צריך שיחפון דוקא, והספק הוא אם יכול לתת מידת חפניו בכלי ואחר כך יחפון משם, או שבחפינתו דוקא יש לו למוד (תוספות ישנים שם ד"ה שלא, בשם רבנו שמואל; ריטב"א שם).

להלכה אין עושים מידה (מאירי שם; לקוטי הלכות שם, שכן משמע מהגמ' שם ב, ובעין משפט שם ג, בדעת הרמב"ם).

בין האצבעות בין הביניים של מלא חפניו - מה שנכנס בין האצבעות (רש"י יומא מז ב) - הדבר ספק אם הוא בכלל חפניו ונקטר, שהרי לא כתוב "ולקח מלא חפניו", שנצטרך לקיחה ביד דוקא, אלא וּמְלֵא חֲפְנָיו וגו' וְהֵבִיא מִבֵּית לְפָרְחָת (ויקרא טו יב), והרי יש מלא חפניו, או שמא ולקח שכתוב בראש המקרא - וְלָקַח מֵלֵא הַמִּחְתָּה גְּחָלֵי אֵשׁ (שם) - מוסב גם על מלא חפניו, ובין האצבעות נכנס ממילא ולא דרך לקיחה (גמ' שם).

הגיע לבין שתי הפרוכות, היה מהלך ביניהן עד שמגיע לצפון, הגיע לצפון נכנס לפנים, שהפריפה של הפרוכת הפנימית היתה בצפון (ראה ערך אמה טרקסין), והופך פניו לדרום, ומהלך לשמאלו עם הפרוכת, שהמהלך מצפון לדרום שמאלו למזרח, עד שמגיע לארון (סתם משנה שם נב ב; רמב"ם שם), היינו למקום הארון, שבמקדש שני ששם היו פרוכות, לא היה הארון (גמ' שם). כשהיה מהלך בין שתי הפרוכות, היה דוחק באצילי ידיו, כדי שלא ישרפו הפרוכות מהגחלים שבמחתה (ירושלמי שם ה ב, וקרבו העדה שם; רא"ש שם).

וכשהגיע לפנים נתן את המחתה בין שני הבדים (משנה שם; תוספתא שם (ליברמן) ב ג), ובבית שני, שלא היו ארון ובדים, הוא המקום כבין שני הבדים (גמ' שם), כאילו היו שם ונותנה ביניהם (רש"י שם ד"ה כבין), ואכן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתייה היתה נקראת (ראה ערך אבן שתיה), ועליה היה נותן בבית שני (משנה שם נג ב; רמב"ם שם), וחוזר וחופף מהכף את הקטורת לתוך חפניו (ראה להלן: החפינה. גמ' שם מט ב; רמב"ם שם), ונותן את הקטורת על גבי הגחלים (משנה שם נב ב; רמב"ם שם).

ונחלקו תנאים בנתינה זו:

• יש אומרים מפזרה, כדי שיהא עשנה ממחר לבוא (יש אומרים בגמ' שם מט ב), וימחר לצאת ולא יזונו עיניו מבית קודש הקדשים (מאירי שם נב ב).

• ויש אומרים צוברת (סתם משנה שם נב ב; תנא קמא בגמ' שם מט ב), כדי שיהא עשנה שוהה לבוא (תנא קמא שם) ולא ימות בעשן (מאירי שם מז א), וכן הלכה (רמב"ם שם).

ולדעה זו נחלקו תנאים:

• יש אומרים שצוברת פנימה, שהיא חוצה לו (ברייתא ראשונה בגמ' שם נב ב), שמתחיל לצברה בראש המחתה של צד פנים, שאינה לצד ידו, והולך ומושך ידו אליו, וצובר תמיד במשיכה עד ראש המחתה השני (רש"י שם ד"ה תני חדא), שאם יתחיל לצבור אצלו, כשהולך אחר כך לצבור הלאה תיכּוּה זרועו מן הקטורת (גמ' שם נג א, ורש"י ד"ה שמא תכּוּה, על פי משנה תמיד לב ב), וכן הלכה (אב"י בגמ' שם נב ב - נג א; רמב"ם שם).

• ויש אומרים שצוברת חוצה שהיא פנימה לו (ברייתא שניה בגמ' שם נב ב), שמתחיל לצברה בראש הפונה חוצה לצד ההיכל, שהוא פנימה לו בצד גופו, והולך וצובר תמיד הלאה עד ראש המחתה השני (רש"י שם ד"ה ותניא אידך; מאירי שם), שלא להעביר על הגחלים, אלא לצבור עליהם ראשון ראשון (מאירי שם) ²².

יציאה מקודש לאחר נתינת הקטורת על גבי הגחלים, ממתין שם עד הקדשים שנתמלא עשן (רמב"ם שם, על פי המשנה שם נב ב), ויצא ובא לו דרך בית כניסתו (משנה שם), שהוא מהלך אחורנית מעט מעט, פניו לקודש ואחוריו להיכל, עד שיצא מן הפרוכת (רמב"ם שם), וכשם שנכנס כשהולך לדרום עד שהגיע לארון פניו כלפי דרום, כך כשיצא לא היסב את פניו לצאת אלא יוצא דרך אחוריו ופניו לארון (רש"י שם ד"ה דרך כניסתו), שזה גדולה וכבוד למקום (פירוש המשניות לרמב"ם

22. ויש מפרשים שבין לסוברים צוברת פנימה, ובין לסוברים צוברת חוצה, אינו חוזר וממשיך כלל, אלא צוברת ומניחה במקום אחד בלבד, אם סמוך לארון לסוברים פנימה, או סמוך לכהן לסוברים חוצה (שפת אמת שם, בדעת התוספות והרמב"ם). 23. על נוסח תפלתו של הכהן הגדול ראה ערך עבודת יום הכפורים. 24. על פרישת כל העם מן ההיכל בשעת הקטרת הקטורת

בקודש הקדשים, ראה ערך היכל; על הוצאת כף ומחתה, ראה ערך עבודת יום הכפורים. 25. ויש המפרש: בצמצום כקו המידה שהוא לא נכנס ולא יוצא (ערוך, טפף, לפי לקוטי הלכות שם, בזבח תודה). 26. ויש הסוברים שהדבר הוא ספק, אם עושים בכל פעם כף כשיעור חפניו של הכהן או שלעולם עושים כף אחת גדולה (ירושלמי שם, לפי קרבן העדה שם).

מט ב; רמב"ם שם ד א), לפי שכתוב: וּמְלֵא חֲפִנְיוֹ וּגּוֹ' וְהָבִיא מִבֵּית לְפָרְקֵת (ויקרא שם), שמשמעו במלא חפניו יש לו להביא ולא בכלי, אלא לפי שאי אפשר התירו להביא בכלי (ראה לעיל: ביום הכפורים), ולכן צריך לחפון עוד הפעם בפנים ולהניחו בחפניו (תוספות ישנים יומא מז א ד"ה שלא).

כיצד הוא עושה בחפינה השניה שבפנים (יומא מט ב, ורש"י ד"ה כיצד), אוחו את הבזך - הוא הכף - בראשי אצבעותיו (תנא קמא בגמ' שם; רמב"ם שם) ²⁹, ומעלה בגודלו עד שמגיע לבין אצילי ידיו וחוזר ומחזירה לתוך חפניו (גמ' שם; רמב"ם שם), שלאחר שמניח את המחטה בארץ וידו של בזך כלפי בין זרועותיו מעלה בשני גודליו ומושך את ידו בגודליו לצד גופו מעט מעט עד שמגיע ראש ידו לבין אצילי ידיו וראש הבזך מגיע לגובה פס ידו וחוזר ומחזירו דרך צידו לתוך חפניו וצובר על הגחלים (רש"י שם), וזו היא עבודה קשה שבמקדש (גמ' שם; רמב"ם שם).

הקטורת אסורות

כשלא נתן הקטיר קטורת ולא נתן בה מעלה עשן, עובר בלאו, מעלה עשן שנאמר: וְאֵל יָבֵא וּגּוֹ' פִּי בְעֵנָן אֲרָאָה עַל הַפְּתָת (ויקרא טז ב), והרי זו אזהרה אם בא והקטיר שלא בענן. ומלבד זאת חייב מיתה, שנאמר: וְכִסָּה עֲנַן הַקְּטֹרֶת אֶת הַפְּתָת אֲשֶׁר עַל הַעֲדוֹת וְלֹא יָמוּת (שם יג) והרי זה עונש מיתה (רבא ביומא נג א) ³⁰.

כשחיסר אחת מיתתה (ראה ערך קטורת. גמ' שם; תורת כהנים אחרי מות פרק ג יא) ³¹, שנאמר: וכסה ענן הקטורת (ויקרא שם. גמ' שם) ו"הקטורת" (ויקרא שם) משמעה שלימה ולא חסרה (רש"י שם ד"ה או שחיסר); או מפני שנאמר: כי בענן וגו' (תורת כהנים שם; רמב"ם עבודת יום הכפורים ה כח).

מתי חייב מיתה בחיוב המיתה כשלא נתן מעלה עשן וכשחיסר אחד מסממניה, נחלקו ראשונים:

- יש מחלקים בחיוב מיתה בין יום הכפורים לשאר ימות השנה, וסוברים שאין חייבים מיתה בחיסר אחד מסממניה אלא ביום הכפורים, משום ביאה ריקנית - שרק אז יש חיוב מיתה (ראה ערך ביאת מקדש) - ולא בשאר ימות השנה (רש"י כריתות ו א ד"ה חייב מיתה; מהר"י קורקוס ואבן האזל כלי המקדש ב ח ורדב"ז שם יא, בדעת הרמב"ם), ואף על פי שאף בלא ביאה ריקנית חייב משום קטורת חסרה (ראה לעיל מגמ' יומא שם) מכל מקום אף זה אמת, שאם

ולאחריו: לפניו, ואל יבוא בכל עת וגו' ולא ימות, והיינו ביאה ריקנית, ולאחריו ולא ימות כי בענן אראה וגו', והיינו בחיסר מעלה עשן (אבן האזל שם ותורת חסד נ, בדעת הרמב"ם). ושני הכתובים לחיסר מעלה עשן - כי בענן אראה וגו', וכיסה ענן וגו' - הוצרכו אחד ליום הכפורים ואחד לשאר ימות השנה (רב ששת בגמ' שם) או אחד למצוה ואחד לעכב (רב אשי בגמ' שם). יש סוברים שחיוב מיתה על חסרון מעלה עשן אינו אלא אם לא נתן כלל עשב שהוא מעלה עשן, אבל אם נתן איזה מין עשב שהוא מעלה עשן, אלא שלא נתן אותו העשב שמעלה את העשן בזקיפה שיהא מתמר ועולה, אינו חייב (תוספות ישנים יומא לח א ד"ה ה"ג; באר שבע כריתות ו א, בדעת הבית יוסף). ³¹ ואף על פי שאם לא הקטיר כדן חייב מיתה משום שנכנס בביאה ריקנית למקדש (ראה ערך ביאת מקדש), ואפילו אם לא היה בו חיוב מיתה משום ההקטרה היה חייב, מכל מקום הוצרכנו לכך כגון ששגג באיסור ביאה ריקנית והזיד בהקטרה חסרה, שאינו חייב על הביאה וחייב על ההקטרה החסרה, או כגון שנכנס בשתי הקטרות בביאה אחת, אחת שלימה ואחת חסרה, שעל הביאה אינו חייב, שאין זו ריקנית, שהרי הכניס הקטרה שלימה, ועל הקטורת החסרה הוא שחייב (גמ'

צורת החפינה מלא חפניו צריך שיהיה כדרך שבני אדם חופנים (גמ' שם), שמכניס צידי אצבעותיו - של שני ידיו (כן משמע מהגמ' שם) - ודוחק בקמח והקמח נכנס בתוך ידו (רש"י מנחות יא א ד"ה כדקמצי).

ומספר ספיקות בחפינות מסוימות אם הן דרך חפינה או לא (תוספות יומא שם ד"ה חפן):

- חפן בראשי אצבעותיו (גמ' שם; רמב"ם עבודת יום הכפורים ה כח) היינו שפס ידו למטה ותחב אצבעותיו בקטורת וחפן עד שמילא כל חפניו (רש"י יומא שם ד"ה בראשי).

- חפן מלמטה למעלה (גמ' שם; רמב"ם שם) היינו שהפך גב ידו למטה והעלה הקטורת בראשי אצבעותיו לתוך חפניו (רש"י שם ד"ה מלמטה).

- חפן מן הצד (גמ' שם; רמב"ם שם), שהכניס קטורת בחפניו דרך בין גודל לאצבע (רש"י מנחות שם ד"ה מן הצדדין, בסתם) ²⁷.

- חפן בוזו ובוזו - בכל יד בנפרד - וקרבן זו אצל זו (יומא שם; רמב"ם שם).

ולהלכה כתבו ראשונים בכל הספיקות הללו שלא יקטיר, ואם הקטיר הורצה (רמב"ם שם) ²⁸.

חפן בפנים חפן בפנים, פטור (ירושלמי יומא ד א), ונחלקו אחרונים: יש מפרשים שלא חפן בעזרה, כפי הסדר, אלא לאחר שנכנס בהיכל (פני משה שם).

- ויש מפרשים שלא עשה כלל חפינה הראשונה שבחוקן, אלא חפינה השניה (ראה להלן) שלפני ולפנים, והוא פטור שחפינה שבחוקן אינה אלא למידה בעלמא (קרבן העדה שם).

- ויש מפרשים שהכוונה שחפן זר (ראה ערכו) בפנים, שאף על פי שהעבודה פסולה, אבל אין חייב מיתה עליה, מפני שאינה גמר עבודה (נועם ירושלמי שם; גליון השי"ס שם).

- ויש מפרשים שחפן הכהן לפני ולפנים בין שני בדי הארון פטור ממיתה (אור שמח שם).

מחשבה להקטיר למחר להקטיר חוקן לזמנה (ראה ערך פגול), היינו למחר (רש"י יומא מח א ד"ה חישב; ריטב"א ומאירי שם) - פוסלת בה (יומא מח א; רמב"ם שם ה כז).

החפינה מהכף חוזר וחופן לפני ולפנים מן הכף לתוך חפניו (יומא לחפניו

²⁷ ויש מפרשים שחפן מן הצדדים של הכלי ולא באמצע הכלי (רש"י שם, בשם לישנא אחרינא). ²⁸ נתפזרה הקטורת ממלא חפניו על הארץ ואספה, הדבר ספק אם ידו כצואר בהמה לדם, שאם נשפך קודם שנתקבל בכלי נפסל או שככלי שרת היא, ואחר שכבר נתקבל בכלי שרת אינו נפסל (גמ' שם מח א; רמב"ם שם). וכן כשחפן חברו ונתן לתוך חפניו, הדבר ספק (גמ' שם מט א; רמב"ם שם) אם צריך רק מלא חפניו והרי יש כאן, או שצריך "ולקח והביא" (גמ' שם) שמי שלקח הוא שיביא ולא שיקח זה ויביא אחר (תוספות שם ד"ה בעי). וכן בחפן ומת הדבר ספק אם יכול להיכנס הכהן הגדול האחר המשמש תחתיו, בחפינתו של הראשון (יומא שם; רמב"ם שם). ואף בספיקות הללו להלכה לא יקטיר, ואם הקטיר הורצה (רמב"ם שם). ²⁹ ויש מהתנאים הסוברים שאוחזו בשיניו (יש אומרים בגמ' שם), ולהלכה פסקו ראשונים שאוחזו בראשי אצבעותיו או בשיניו (רמב"ם שם). ³⁰ ויש סוברים שאף הלימוד של חיוב מיתה למדים מהכתוב הראשון של כי בענן אראה, שהרי נאמר גם בו: וְלֹא יָמוּת (רמב"ם עבודת יום הכפורים ה כח), ואף על פי שחיוב מיתה זה נאמר על ביאה ריקנית, מכל מקום המקרא "ולא ימות" נדרש לפניו

זה במנין הלאוין (ספר המצוות ל"ית פב; סמ"ג לאוין רצה; חינוך קד), ואם עבר והקטיר לוקה (רמב"ם שם). וישעור האיסור הוא בכזית (מנחת חינוך שם ה), ודוקא כהנים הם שעוברים על לאו זה (חינוך שם) שהם ראויים לעבודה, אבל לא זרים (מנחת חינוך שם) ³³.

הקטיר על ואף על מזבח החיצון אין מקטירים, לא יחיד ולא מזבח החיצון רבים, שנאמר בו: וְאֵת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְאֵת קֶטֶרֶת הַסַּמִּים לְקֹדֶשׁ - לצורך הקטרת ההיכל שהוא קודש (רש"י עה"ת שמות לא יא) - כָּכֵל אֲשֶׁר צִוִּיתָךְ יַעֲשׂוּ (שמות שם), אין לך אלא מה שאמור בענין (גמ' שם).

הקטיר הקטורת של קודש הקדשים של קודש הקדשים כזית בהיכל, בהיכל, חייב מיתה (רמב"ם עבודת יום הכפורים ה כו), אם מפני שחיובו משום קטורת חסרה, והכוונה שכזית ממלוא חפניו שמקטיר בקודש הקדשים הקטיר בהיכל, ונמצא שכזית זה חסר בקטורת שלפני ולפנים, ומשמיענו שאין הכזית שבהיכל מצטרף לשאר שמקטיר בקודש הקדשים להשלים השיעור של מלא חפניו (רדב"ז שם); או לפי שנאמר: וְנָתַן אֶת הַקֶּטֶר עַל הָאֵשׁ לְפָנֵי ה' וְגו' וְלֹא יָמוּת (ויקרא טו ג), אבל אם נתנו בהיכל ימות (אור שמח ואבן האזל שם, על פי ירושלמי יומא ד ג) ³⁴.

הקטורת חסרה יש בה חיוב מיתה גם משום ביאה ריקנית, ואם שגג בקטורת והזיד בביאה חייב משום ביאה ריקנית (אבן האזל שם) ³².

• ויש אומרים שבחיסור מעלה עשן בלבד הוא שאינו חייב אלא ביום הכפורים, שבו הוא שהוזכר מעלה עשן, ולא בשאר ימות השנה (תוספות ישנים יומא שם ד"ה ותיפוק, בשם ה"ר מנחם, על פי ירושלמי שם ד ה; בית יוסף או"ח קלג א, על פי יומא לח א; פרי חדש שם קלב א ומשנה למלך שם, בדעת הרמב"ם), אבל חיסור אחד משאר כל סממניה חייב מיתה אף בשאר ימות השנה (פרי חדש שם ומשנה למלך שם, בדעת הרמב"ם והבית יוסף).

• ויש שאינם מחלקים כלל בין יום הכפורים לשאר ימות השנה, וסוברים שאף בחיסור מעלה עשן חייב בכל ימות השנה (תוספות ישנים שם, בשם ה"ר אלחנן; מאירי שם; כלבו לח), שכשם שלמדים עיקר דין מעלה עשן בכל השנה מיום הכפורים (ראה ערך קטורת) כך למדים משם גם חיוב מיתה לכל השנה (תוספות ישנים שם, בשם ה"ר אלחנן).

נתן קטורת מזבח הזהב שבהיכל אין מקטירים עליו קטורת אחרת, שאינה כזו שחייבים להקטירה, וכן אין מקטירים עליו קטורת כזו, אם התנדב אותה יחיד או רבים, שנאמר: לֹא תַעֲלוּ עָלָיו קֶטֶרֶת זָרָה (שמות ל ט. מנחת נב; רמב"ם כלי המקדש ב יא), ונמנה איסור

הַקְּמָה

הסכמת אדם לנדרים או לשבועות של אשתו, או של בתו שברשותו, שעל ידה אינו יכול עוד להפר אותם ²

• הפרקים:	• הקמה במקצת
• דינה וגדרה	• הקמה בטעות
• הקמה והפרה	• שאלה בהקמה

דינה וגדרה

מקיים אדם נדרי אשתו, שנאמר: כָּל נִדְרֵךְ וְכָל שְׁבֻעַת אִסָּר לְעַנֹּת נַפְשׁ אִישָׁה יְקִימוּ (במדבר ל יד), וכל שקיים, שוב אינו יכול להפר, שנאמר: וְקָמוּ נִדְרֵיהָ וְאִסְרָהּ אֲשֶׁר אִסְרָהּ עַל נַפְשָׁהּ יִקְמוּ (במדבר שם ה), מגיד הכתוב שכל נדר שקיים שעה אחת, אינו יכול להפר (ספרי מטות קנג. וראה מלבי"ם שם), וכן באב נאמר: וְקָמוּ כָּל נִדְרֵיהָ וְכָל אִסָּר אֲשֶׁר אִסְרָהּ עַל נַפְשָׁהּ יִקְמוּ (במדבר שם ה), שאם קיים שעה אחת, אינו רשאי להפר (ספרי שם) ³.

שמע וקיים לה, ואחר כך חזר והיפר לה, אפילו בו ביום, הרי הוא נושא את עוונה, שנאמר: וְאֵם הֵפֵר יִפֵּר אֹתָם אַחֲרַי שְׁמָעוּ וְנִשְׂא אֶת עֲוֹנָהּ (במדבר שם טז), ואחרי קיום הנדר הכתוב מדבר, ומגיד הכתוב שהוא מוכנס תחתיה לעון, ולמדנו מכאן שהגורם תקלה לחברו הוא נכנס תחתיו לעונשים (ספרי שם).

לשונות קיום כיצד מקיים, כגון שאמר לה קיים לך (תוספתא נדרים (ליברמן) ו א; רמב"ם נדרים יג ג), או יפה עשית (תוספתא שם; נדרים עז ב; רבי חייא בירושלמי נזיר ד א; טור יו"ד רלד), או יפה

נדרת (רמב"ם שם), או אף אני כמותך (תוספתא שם), או אין כמותך (גמ' שם; רמב"ם שם; טור שם), או אילולא נדרת הייתי אני מדריך (תוספתא שם; נדרים שם; רבי חייא בירושלמי שם; רמב"ם שם; טור שם), וכל כיוצא בדברים שמשמעם שרצה בנדר זה (רמב"ם שם; טור שם; רמ"א שם לו) ⁴.

כשאמר לשון נדרה לשנתיים, ואמר הבעל אילו ידעתי הייתי מכריחך לידור לחמש שנים, הרי זה היקם, ואפילו להקניטה אמר כן כדי לקפח אותה בדברים (בית יוסף שם לו, בשם הרשב"א; מהרי"ק ז; רמ"א שם לו).

כשקיים בלבו קיים לה בלבו, הרי זו הקמה, ואינו יכול להפר (נדרים עט א; רמב"ם שם יג יט; טושי"ע שם מא), שנאמר: וְשָׁמַע אִישָׁה וְהִחֲרַשׁ לָהּ וְגו' וְקָמוּ כָּל נִדְרֵיהָ (במדבר ל יב), והחריש לה, זו חרישה לקיים (ספרי שם קנד).

ואם חזר בו ממחשבתו תוך כדי דיבור - אינו קיום (רמב"ם שם; טושי"ע שם), שלא יהא כח דברים שבלבו גדול מכח המוציא בשפתיו (רמב"ם שם. וראה כסף משנה שם).

שחייב משום העלאת חוץ (ראה ערך העלאת חוץ: בקטורת. כסף משנה שם); ויש מפרשים שחיובו משום קטורת זרה, שמקומה בקודש הקדשים ולא בהיכל (קרבן אורה זבחים קט ב). **הקמה** 1. י, טורים תקטו-תקכז. 2. על הפרת הנדרים, ראה ערך הפרה. 3. הבעל שקיים נדר אשתו, אם הוא האשם בנדר זה על שקיים לה, או היא אשמה, על שנדרה, בנוגע לחיוב הבעל לאשתו, ראה ערך בעל. 4. ויש מהאמוראים הסובר שאין הדין כן, ובכל הלשונות הללו יכול להפר עד שיאמר: אמן וקיים לך (רבי הושעיא בירושלמי שם).

32. ויש מהם שסוברים שאף בשאר ימות השנה אינו פטור אלא כשהקטיר בהיכל בחיסור סממנים, אבל אם נכנס לפני ולפנים והקטיר קטורת חסרה חייב מלבד החיוב של ביאה ריקנית, אף משום קטורת חסרה (רדב"ז שם; אבן האזל שם, בדעת הרמב"ם). 33. יש מהראשונים שכתב שחיוב מיתה בחיסור אחד מכל סממניה (ראה לעיל) הרי זה מפני שנעשית קטורת זרה (רמב"ם שם ח); ותמורה עליו שלא מצינו בקטורת זרה אלא לאו ולא מיתה (מהרי"י קורקוס ורדב"ז שם). 34. ויש מפרשים שהרי זה כהקטיר בחוץ

לומר (ראה ערכו) מלבד האחרונה, ולדעתם בכל מקום שנזכר לשון זה, מכריע שכן ההלכה (ראה ערך הנ"ל. רב"ז שם).

• ויש סוברים שכל הבעיות נשארו בספק, והולכים בהם להחמיר (רא"ש שם י ד; טור שם; ר"ן שם ד"ה ואמר ואני), שאינם סוברים כלל זה (רא"ש בבא מציעא י ב).

הקמה במקצת

קיים מקצת הנדר, כגון שאמרה קונם תאנים וענבים אלו שאני טועמת, וקיים לתאנים, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכולו קיים (רבי ישמעאל ורבי עקיבא בספרי מטות קנה, וגמ' נדרים פו א-ב; סתם משנה שם א), שנאמר: **אִישָׁהּ וְאִישָׁהּ וְאִישָׁהּ וְאִישָׁהּ** (במדבר ל יד), לשון יקים ממנו (המפרש שם ב ד"ה אף יפרנו), דהיינו מקצתו (ר"ן שם ד"ה מה יקימנו).

• ויש אומרים שמקצת הנדר קיים, שמקשים הקמה להפרה שנאמר שם: **אִישָׁהּ וְאִישָׁהּ וְאִישָׁהּ וְאִישָׁהּ וְאִישָׁהּ וְאִישָׁהּ** (במדבר שם), מה הפרה מה שהיפר - היפר, אף הקמה - מה שקיים קיים (חכמים בגמ' שם ב, לגירסתנו, והר"ן שם ד"ה אבל חכמים, בשם גירסת הספרים)⁵.

להלכה נחלקו ראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (הלכות נדרים לרמב"ן שם; רא"ש שם יא ג; טור ורמ"א שם לו); ויש הפוסקים כדעה השנייה (רמב"ם שם י; שו"ע שם).

הקמה בטעות

סבור שנדרה נדרה אשתו וקיים לה, וסבור שהיא בתו, או בתו אחרת וסבור שהיא אשתו - הרי זה יפר (תוספתא נדרים (ליברמן) ז ד; ירושלמי שם יא ה; בית יוסף ושו"ע יו"ד רלד לב), שאם הקים בטעות - אינה הקמה (ר"ן שם פו ב ד"ה הרי זה; ש"ד שם סק"ט), שנאמר: **הַקִּימָה אֶתְּךָ בְּיַד הַקֹּהֵן לְהַפְרָה** (במדבר ל טו), "לה" דוקא (ספרי מטות קנ"ג, לפי ספרי דבי רב שם והרש"ש לנדרים שם; ר"ן שם ד"ה למימרא).

סבור שאינו נדרה אשתו וקיים לה באחת מלשונות של הקמה, לשון הקמה וכסבור שאינן לשון הקמה, ובו ביום היפר לה - הקמתו הקמה (שו"ת הרשב"א ה ר"ז; מאירי שם, בשם גדולי הדור; שו"ע שם כב), ואינו דומה לטועה ואינו יודע שנדר זה יכול להפר, שמיפר גם אחר יום שמעו (ראה ערך הפרה), מפני שבשאינו יודע אין זו שמיעה ולא נקרא יום שמעו, אבל כשידע שזה נדר ושיכול להפר, הרי זו שמיעה, ומה שטעה בהקמתו אין בכך כלום (שו"ת הרשב"א שם). ואף על פי שהקמה בטעות אינה הקמה, אין זה אלא בטועה בגופו של נדר, שנדרה אשתו וכסבור בתו, אבל בזו - הקמה היא, ועוד שהקמה היא כנדר שלו, ובנדר אף על פי שנדר בטעות צריך שאלה לחכם (ראה ערך התרת נדרים. מאירי שם).

קיים להבא האומר לאשתו כל נדרים שתדורי מכאן ועד שאבוא ממקום פלוני הרי הם קיימים, לא אמר כלום (משנה נדרים עה א; רמב"ם נדרים יג ט), ונחלקו הדעות בטעם הדבר:

• אם הוא לפי שנאמר: **לְאָסֵר אֶסֶר עַל נַפְשׁוֹ** (במדבר שם ג), שלא נאמר ומה במקום שאין מפר נדרי עצמו, משנדר, הרי הוא מיפר נדרי עצמו עד שלא נדר (ראה ערך הנ"ל), מקום שמקיים נדרי אשתו

הבנת האשה מקיים אדם נדרי אשתו או בתו בכל לשון, אף על פי שאינה מכרת, שאין האשה צריכה לשמוע את הקיום (רמב"ם שם א; שו"ע שם לו), שהרי אפילו קיים בלבו הרי זו הקמה (באור הגר"א שם ס"ק פא).

עשה שליח להקמה - אינו כלום (רמב"ם שם ט), שאין יכולים לעשות שליח להקמה (טושי"ע שם ל).

הקמה והפרה

כשהקמה חלה אמר קיים לך ומופר לך, ולא תחול הקמה רק אם ההפרה חלה אלא אם כן חלה הפרה, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שההפרה חלה (נדרים סט ב, לגירסתנו; רמב"ם נדרים יג כב; טור יו"ד רלד, בשמו; שו"ע שם מג). שההקמה בודאי לא חלה, שממה נפשך אם ההפרה חלה, הרי אין הקמה אחר הפרה (ראה ערך הפרה), ואם ההפרה לא חלה, הרי התנה ואמר שלא תחול הקמה בלא שההפרה תחול, אבל ההפרה חלה, כיון שגילה דעתו שמקפיד על הפרה, שהתנה שהקמה לא תחול אלא אחריה (ר"ן שם ד"ה (סט א) בעי רבה).

• יש אומרים ששתיהן חלות, ואין יודעים אם זו הקמה או הפרה (רא"ש שם ושם, בשם יש מפרשים; טור שם, בסתם, ובשם הרא"ש), ולפיכך מחמירים לומר שהרי זו הקמה (טור שם, בסתם, ובשם הרא"ש; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

• ויש אומרים שאין כאן לא הקמה ולא הפרה, וישאר הנדר כמעיקרו, ויכול להפר כל היום (מאירי שם, בסתם).

קיים לך היום אמר לה קיים לך היום, הסתפקו בתלמוד אם זה כאילו אמר לה מופר לך למחר מהיום, או כיון שלא אמר בפירוש ההפרה אין כאן אלא קיום בלבד (נדרים סט ב).

וכן אם אמר לה מופר לך למחר, הסתפקו בתלמוד אם הרי זה כאומר לה קיים לך היום, ואינו יכול להפר למחר, אחר שכבר נתקיים היום, או כיון שלא אמר בפירוש ההקמה, אין כאן אלא הפרה בלבד למחר מהיום (שם ע א).

וכן אם אמר לה קיים לך שעה אחת, נסתפקו בתלמוד אם הרי זה קיום, ואינו כאומר מופר לך לאחר שעה, כיון שלא הוציא הפרה מפיו, או שהרי זה כאילו אמר מופר לך לאחר שעה, כיון שכל היום בר הפרה הוא (גמ' שם).

וכן אם אמר לה בפירוש קיים לך שעה אחת, ומופר לך אחר שעה (גמ' שם, לפי הטור שם; מאירי שם), או שאמר לה קיים לך שעה אחת, וכשעברה השעה אמר לה מופר (גמ' שם, לפי הרמב"ם שם; מאירי שם), נסתפקו בתלמוד אם אומרים כיון שקיימו שעה אחת קיים הוא לעולם, או שכיון שכל היום בהקמה והפרה הוא, כל היום ברשותו להפר ולהקים, ואינו קיים אם לא הקימו יום שלם (גמ' שם, ופירוש הרא"ש ד"ה היכא דקאמר, וד"ה או דלמא, השני).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שבכל אלו הבעיות הרי זו הקמה, מלבד באחרונה שהדבר ספק ואסורה בנדרה, ואם עברה עליו אינה לוקה (רמב"ם שם; מאירי שם; שו"ע שם מה-מח), שבכולם נזכר לשון אם-תמצא-

⁵ ויש גורסים בדבריהם שאינו קיים כלל: מה הפרה מה שהיפר לא היפר, אף

נתנה לשניה לחול, אבל כשנשאל על הראשונה מצאה השניה ריוח לחול, וחלה (ר"ן שם ד"ה בעי רבה קיים). ועל שתייהן כאחת אינו יכול להישאל, מכיון שבשעה שהראשונה קיימת עדיין אין השניה יכולה לחול (מאירי שם).

כצריך שתי אף על פי ששאלה על ההקמה עוקרת אותה למפרע, מכל מקום אין הדברים אמורים אלא במקום שההפרה תלויה בו לבד, באב או בבעל, אבל במקום שצריך שתי הפרות, היינו בנערה המאורסה, שאביה ובעלה צריכים שניהם להפר (ראה ערך הפרה), מועילה הקמה זו שנשאל עליה לבטל את הפרתו של אחד מהם, כגון שהיפר אחד מהם וקיים השני וחזר ונשאל על הקמתו, אין מקיים זה חוזר ומיפר לה (נדרים סז א ור"ן שם; רמב"ם שם כא; טושי"ע שם ו).

כשהאשה נשאלה על הנדר לאחר ההקמה הקים הבעל נדרי אשתו, והלכה אשתו ונשאלה לחכם או לשלשה הדיוטות והתירו לה את הנדר עצמו, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהנדר מותר (הגהות מרדכי שבת תסז, בשם ר"י והרא"ם; מאירי נדרים ח ב, ושם סט א; תרומת הדשן רעט), שאין קיומו עושה בנדרה - שאינו פועל בגוף הנדר - אלא שעושהו כנדר אלמנה וגרושה אשר אין לה קצין שוטר ומושל להפר נדרה אלא שהחכם יכול להתירה (מאירי שם סט א), וכן הלכה (שו"ע שם כג; רמ"א שם, שכן עיקר)⁶.

• ויש אומרים שאין החכם מתיר אחר הקמת הבעל (מרדכי גיטין שעו, בשם ר"י, והגהות מרדכי שבת שם, בשם ר' יונתן; מאירי שם, בשם יש חולקין), שכל הנודרת רק על דעת בעלה היא נודרת (מאירי שם, בשם יש חולקין; ט"ז שם ס"ק כו).

הקף

אורך הקו הסובב דבר עגול, ביחס לרוחבו או לריבועו של אותו דבר

ביחס לרוחב

שְׁלֹשִׁים בְּאַמָּה יָסֵב אֹתוֹ סָבִיב (מלכים א ז כג. עירובין יד א; ירושלמי שם א ה), והוא מודד רוחבו מתוכו ובאמצעותו, שכל רוחב כלי עגול באמצעותו הוא (רש"י מלכים שם). הקו הסובב הוא הקו המקיף את הים מבפנים, שאין עובי שפתו מוקף בו, לפי שעשר אמות של רוחבו הוא מידת החלל, מלבד עובי דופןותיו, וקו שלשים אף הוא מקיף החלל (מסקנת הגמ' שם, לגירסתנו, לפי רש"י ד"ה מגוואי)².

דקדוק החשבון אי אפשר לעולם לברר באמת יחס אלכסון העיגול אל המסבב, שבטבעו הוא בלתי ידוע, ואין במציאותו שיושג (פירוש המשניות לרמב"ם עירובין שם), ונתבאר במופת שאי אפשר לידע בצמצום מידת קו הסובב (חוות יאיר קעד), ולפי שלא יושג לעולם אלא בקירוב, לקחו חכמים בחשבון הגדול ואמרו כל שיש בהיקפו שלשה טפחים יש ברוחבו טפח (פירוש המשניות שם), וחשבון זה אינו מדוקדק לפי חכמי המידות (תוספות שם ד"ה והאיכא). ומפני שאין החשבון מדוקדק הוצרכו בתלמוד ללמדו מים שלמה, אף על פי שהוא דבר שאדם יכול

משנדרה, אינו דין שיקיים נדרי אשתו עד שלא נדרה, תלמוד לומר לאסור אסר על נפשו, על נפשו הוא אסור ואינו אסור על אחרים (ילקוט שמעוני מטות תשפח).

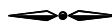
• או מפני שהוא קיום בטעות, שמא תדור דברים שהוא מצטער ובוש מפניהם ואינו חפץ בקיומם (תוספות נזיר יב ב ד"ה טעמא; פירוש הרא"ש שם ד"ה הרי, ונדרים עב ב ד"ה הרי, ושם עה א ד"ה הרי), ולדעה זו אם מפרט איזה נדר שרוצה לקיים - יוכל לקיים (גליון מהרש"א לשו"ע שם כח).

• או לפי שלא מצינו בתורה דין הקמה אלא בנדרים שכבר חלו, שהם חמורים יותר, שכבר באו לכלל איסור, ומנין לנו שיוכל לקיים אף נדרים שעדיין לא חלו (המפרש שם עב ב ד"ה ת"ש האומר. וראה ר"ן שם עה א ד"ה האומר לאשתו).

שאלה בהקמה

נשאלים על ההקמה (נדרים סט א), שאם קיים נדרי אשתו או בתו ונתחרט, הרי זה נשאל לחכם ומתיר לו הקמתו (ראה ערך התרת נדרים), וחוזר ומיפר לה (רמב"ם נדרים יג כ; טושי"ע יו"ד רלד מט). ואף על פי שאין נשאלים על ההפרה (ראה ערך הפרה), הקמה כעין נדר היא, ונשאלים עליה כמו שנשאלים על נדר (פירוש הרא"ש שם ד"ה יש שאלה; ר"ן שם ד"ה בעי רבה יש שאלה).

אמר לאשתו קיים לך קיים לך, שתי פעמים, ונשאל על הקמה ראשונה, הרי הקמה שניה חלה (נדרים סט א; רמב"ם שם כב; טושי"ע שם ו), ואף על פי שבשעה שהוציא הקמה השניה מפיו לא חלה, הרי זה לפי שבאותה שעה היתה ההקמה הראשונה קיימת, ולא

הקף

אורך הקו הסובב דבר עגול, ביחס לרוחבו או לריבועו של אותו דבר

ביחס לרוחב

כלל אמרו בעיגול, כל שיש בהיקפו שלשה טפחים, יש ברוחבו טפח (משנה עירובין יג ב; רמב"ם טומאת מת יב ח, על פי אהלות יב ו); וכן להיפך, כל שיש ברוחבו טפח, יש בהיקפו שלשה טפחים (פירוש המשניות לרמב"ם שם ז, ור"ש שם; תוספות בבא בתרא כז א ד"ה הכי), והוא מן העיקרים שסומכים עליהם חכמים בחשבון כל המשפטים (רמב"ם טומאת מת שם), כגון קורה של היתר מבוי לטלטול בשבת (ראה ערך מבוי) שצריכה שיעור ברוחבה טפח (ראה ערך הני"ל) כשהיא עגולה, כל שיש בהיקפה שלשה טפחים יש ברוחבה טפח (משנה עירובין שם; רמב"ם שבת יז כו; טושי"ע או"ח שסג יט), שאם היא צריכה חוט ארוך שלשה טפחים להקיפה סביב, בידוע שיש בה רוחב טפח אם תחלק (רש"י שם ד"ה כל שיש) [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך].

מקור הכלל כלל זה למדו מים של שלמה, שנאמר בו: וַיַּעַשׂ אֶת הַיָּם מוֹצֵק עֶשֶׂר בְּאַמָּה מְשֻׁפָּתוֹ עַד שְׁפָתוֹ עָגֹל סָבִיב וְגו' וְקו

הקף. 1. י, טורים תקכז-תקלח. 2. ויש מפרשים שהקו מקיף שפתו מבחוץ, ואף על פי שעובי שפתו טפח (ראה מלכים שם כו), לא היה כן אלא בשולי דפנותיו מלמטה, אבל מלמעלה היה דק מאד, שהרי כתוב: וַיַּעַשׂוּ כְּמַעֲשֵׂה שְׁפַת כּוֹס פָּרַח שׁוֹפָן (מלכים שם), וכיון שאינו אלא משהו לא חישב אותו (רבנו חננאל שם, ללשון הראשונה במג', לגירסתו שם).

שם, והר"ן שם, בשם גירסת קצת ספרים, והסכים עימם). 6. אך יש מחמירים לחוש לדעה השניה (ראה להלן), שהבעל ישאל על ההקמה ואחר כך תישאל היא על נדרה (מהרי"ק ו), ויש מחמירים שהבעל אחרי שנשאל על ההיקס יפר לה גם כן ואחר כך תישאל היא לחכם, אם אינו ביום שמעו (רמ"א שם, שכן יש לנהוג לכתחילה לחוש לדעת המחמירים).

עגולה חוט שלש אמות מקיף אותה (ראה לעיל: ביחס לרוחב) ואמה מרובעת צריכה חוט ארבע לסבבה, אמה לכל רוח (רש"י סוכה שם ד"ה מכדי) ובין לענין השטח (רש"י עירובין נז א ד"ה הני מילי).

מרבוע בתוך בעיגול הסובב את המרובע, באופן שהריבוע הוא עיגול בתוך העיגול, רוחב העיגול הוא כאלכסון של הריבוע, שהרי אינך צריך להרחיב העיגול אלא כדי שיהא חוט העיגול המקיפו נוגע בקרנות הריבוע, ולכן צריך שהיקף העיגול יהיה גדול כדי שתוכל לרבע בו מרובע שיש לו זווית, ולפי הכלל של כל אמה בריבוע הוא אמה ושני חומשי אמה באלכסון (ראה ערך אלכסון), הרי היקף העיגול הוא פי שלש מאלכסון הריבוע (כן משמע מרש"י סוכה ח א ד"ה אבל וד"ה שיבסר) [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך].

ולפיכך להלכה ששיעור סוכה הוא שבעה טפחים על שבעה טפחים (ראה ערך סוכה) צריך בסוכה עגולה שיהא בעיגול כדי לרבע בו שבעה על שבעה טפחים (רמב"ם סוכה ד ז, ומגיד משנה שם; טושי"ע או"ח תרלד ב), ויהא היקף העיגול עשרים ותשעה טפחים ושני חומשים, שהרי האלכסון של הריבוע, שהוא רוחב העיגול, הוא עשרה טפחים פחות חומש, וקו המקיפו, שהוא פי שלש מרוחבו, הוא עשרים ותשעה טפחים פחות שני חומשים (רבנו ירוחם ח א; בית יוסף שם, וט"ז שם סק"ב), וכן בית החייב במזוזה, שצריך שיהא בו ארבע אמות על ארבע אמות, אם היה עגול דינו לפי חשבון זה (כן משמע מהט"ז שם, וש"ך יו"ד רפו ס"ק כג).

יש מהאמוראים שאמרו שהעיגול בתוך ריבוע, רבע - מפחית רבע מהריבוע (ראה לעיל) - אבל ריבוע מתוך העיגול, מפחית ממנו חצי (דייני דקסרי, ואמרי לה רבנן דקסרי, בעירובין עו ב, וסוכה ח ב), ונדחו דבריהם, שהרי אנו רואים שהריבוע בתוך העיגול אינו מפחית כל כך (מסקנת הגמ' בסוכה שם), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהאמוראים הללו טעו (כן משמע מרש"י שם ד"ה ריבוע מגו; ריטב"א שם, לדעת רש"י), שהם חשבו שהיקף העיגול המסבב ארבע על ארבע עולה לעשרים וארבע, שהוא יותר על היקף המרובע שבתוכו במחצית היקף המרובע, שהרי היקף המרובע הוא שש עשרה (רש"י שם), או שחשבו שמידת האלכסון הוא כפול ממידת הריבוע, וכל אמה בריבוע היא שתי אמות באלכסון, ונמצא שרוחב הריבוע שבתוך העיגול הוא חצי רוחב העיגול שהוא האלכסון של המרובע (תוספות סוכה שם ד"ה ריבועא), ומפני זה הוא שנדחו דבריהם, שהרי אנו רואים שאינו כן (רש"י שם, ועיי"ש בתוספות וריטב"א שם שתמהו איך אפשר שדייני דקסרי יטעו בדבר הנראה ונמדד).

• ויש מפרשים שלא טעו, שכונתם לא לקו המקיף הריבוע והעיגול או לקו האלכסון, אלא לכל השטח, שאם תעגל עיגול ותרבע עליו מרובע חוצה לו ועוד מרובע מבפנים העיגול, יהיה המרובע הפנימי חצי מרובע החיצון, וזהו שאמרו ריבוע בתוך העיגול הוא חצי, כלומר חצי מרובע שמחוץ לעיגול, וכשם שאמרו עיגול מתוך ריבוע - רבע, שפירושו מפחית רבע מריבוע החיצון, כך כשאמרו ריבוע מתוך העיגול - חצי, אף הוא פירושו חצי מריבוע החיצון (תשובת הרי"ף בתמים דעים רכג; תוספות עירובין שם ד"ה ורבי וסוכה שם, בשם יש מפרשים; ריטב"א עירובין שם, בשם

לעמוד עליו ולהביא דבר שהוא רחב טפח ולמדוד ההיקף, אלא לפי שאין הדבר מכוון למדוד מהמקרא שלא לדייק במעט ההוא ולזלזל בו, שהרי ים זה שהיה עשר אמות רוחבו היה הקו המקיף אותו קצת יותר משלשים אמה, אלא שהכתוב לא דקדק בכך, ומשם למדו חכמים שלא לדקדק בזה (תוספות הרא"ש עירובין שם; תשב"ץ א קסה, בשם התוספות; ערוך השלחן יו"ד ל"ג), ולא נעלמה האמת מאנשי האמת, ולא חששו חכמים לדקדק אפילו כשהוא לקולא (תשב"ץ שם, על פי האלות שם). ומכל מקום להלכה נסתפקו בדבר:

• יש אומרים שכך היתה קבלת חכמים לילך על פי חשבונות אלה בקירוב, מפני שלא-נתנה-תורה-למלאכי-השרת (ראה ערכו), וסמך לזה מים של שלמה שהלך בו הכתוב על דרך הקירוב, ואפשר שנאמרה הלכה למשה מסיני על זה, כמו שכל השיעורים הם הלכה למשה מסיני (ראה ערך שעורים. תשב"ץ שם, בצד הראשון; ערוך השלחן שם; שער הציון שעב ס"ק יח).

• יש אומרים שכשנשארו ונתנו בזה עשו חכמים חשבון זה לקרב ההבנה אל התלמידים ולשנות להם דרך קצרה, אבל לענין מעשה יש לדקדק על פי דקדוק האמת (תשב"ץ שם, בצד השני, ובמסקנתו).

• ויש מחלקים: לא דקדקו חכמים בחשבון זה כשהקירוב הזה מביא לידי חומרא בלבד, כגון בתחום שבת או בזריעת כלאים, לא לידי קולא, ואינו מזיק לשום אדם בממונו, אבל במדידת קרקעות בחלוקתן הזהירו אותנו שלא נזלזל ושנדקדק (ההקדמה לספר המשיחה והתשבורת, על פי סוכה ח א)³.

גזרו היקפו יש שנתנו חכמים על מידת ההיקף דין של מידת משום רוחבו הרוחב, מחמת גזירה היקפו משום רוחבו, וכאותה ששינונו: כל המטלטלים מביאים את הטומאה בעובי המרדע, לא גדול ולא קטן אלא בינוני, ואיזהו בינוני כל שהיקפו טפח (כלים יז ח; רמב"ם טומאת מת יב ה), אבל בעוביו - היינו ברוחבו - אין בו טפח, שאילו היה ברוחבו טפח היה אהל מן התורה להביא את הטומאה תחת כל מה שתחתיו (ראה ערך אהל המת), וגזרו על היקפו משום עוביו (שבת יז א, ורש"י ד"ה אני אתקן; רמב"ם שם). והדברים אמורים באדם הנושא את המרדע, שאפילו בלי טומאת אהל הוא טמא טומאת מגע מן התורה עד הערב (ראה ערך טומאת מת), וכשיראה שלא טימא והוה שבעה ימים והוא לא נגע במת יסבור שמשום אהל טימאנהו ומפני שיש בהיקפו טפח, יבוא לומר שאהל גמור אינו טמא אלא טומאת ערב, ולכן גזרו כשיש בהיקפו טפח שיטמא באהל כאילו יש ברוחבו טפח (רבי עקיבא באהלות שם ושבת שם, ורש"י שם)⁴.

ביחס לריבוע

עיגול בתוך כמה המרובע יתר על העיגול - רביע (אהלות יב ו; עירובין מרובע יד ב) "מלבר", שהוא שליש "מלגיו" (רש"י עירובין נז א ד"ה הני), שכשאתה עוגל את המרובע מתוכו, מוציא רבע מן הריבוע (רש"י סוכה ח א ד"ה בעיגולא דנפיק) [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך], והדברים אמורים בין לענין ההיקף, שהחוט הסובב את העיגול שבתוך המרובע הוא פחות ברבע מהחוט הסובב את המרובע, שהרי אמה

א ז כו) היה למעלה עובי שפתו בכל צד מבפנים מסיבוב זה בכדי חלק אחד ושליש ושהה באמה, הרי הקו המקיף אותו מבפנים הוא שלשים אמה, לא פחות ולא יותר (ספר המשיחה והתשבורת עמ' 113; השואל בתשב"ץ שם).
4. יש מהתנאים החלוק על גזירה זו (רבי טרפון באהלות שם); ואין הלכה כמותו (רמב"ם שם).

3. ואף בים של שלמה הם מפרשים שהיה בדיוק, שהרי עוביו נאמר בו שהיה טפח, ועובי זה לדעתם נכלל במידת הרוחב, ונמצא שרוחב העיגול מבפנים עשר אמות פחות שני טפחים מחמשה טפחים באמה, ואם נכפיל אותו בשלש פעמים ושבעית יהיה הקו המקיף אותו מבפנים שלשים אמה ושהה חלקי שלשים וחמשה של אמה, אבל מכיון שכתוב וּשְׁפָתוֹ קָמַעַשָׁה שְׁפַת כּוֹס פָּרַח שוֹשָׁן (מלכים

תשובת הגאונים). ומה שדחו דבריהם נחלקו לדעה זו, אם היא מפני שחשבו בטעות שאמרו כן על ההיקף (תוספות שם ושם; ריטב"א שם), או שהדחייה היא על מה שאמרו עיגול מתוך ריבוע רבע, שאף על

פי שהוא נכון לפי הכלל של כל שברוחבו טפח בהיקפו שלשה טפחים, מכל מקום הרי כלל זה הוא לא מדויק לפי החשבון (ראה לעיל. כן משמע מתשובת הרי"ף שם) [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך].

הקפת הראש

איסור העברת שיער פאת הראש

הפרקים:

- האיסור וגדרו
- הניקף
- הפטורים
- מקומה
- שיעורה
- שלא בתער

האיסור וגדרו

האיסור אסור לגלח שיער פאות הראש מימין ומשמאל (ראה להלן: ופירושו מקומה), שנאמר: **לֹא תִקְפוּ פְּאֵת רֵאשְׁכֶם** (ויקרא יט כז. רמב"ם עבודה זרה יב א). פאת הראש, זהו סוף הראש, והמקיף פאת ראשו זהו המשוה צדעיו (רקותיו) לאחורי אזנו ולפדחתו (מצחו. מכות כ ב), שבאחורי אזנו ובמצחו אין שיער, והוא נוטל השיער שבצדעיו, ומשוה לאחורי אזנו ופדחתו (ריב"ן שם ד"ה המשוה²).

בבת אחת ובהתראה אחת (ריב"ן שם; תוספות שבועות ג א ד"ה חדא; רמב"ם שם), שכן משמעות הכתוב "פאת" (ריב"ן שם), בלשון יחיד (מלאכת שלמה מכות ג ה; ריטב"א שבועות ג א ד"ה ואיכא), או לפי ששתי הפאות הן גופים מחולקים (תוספות שם. וראה ערך גופין מחולקים).

• רבי אליעזר אומר אם ניטלו כאחת - חייב אחת (מכות שם), שלא אחת הוא (שם כא א), ואין פאות מחלקות (תוספות שבועות שם, וראה ערך גופין מחולקין, וערך השחתת זקן), ואפילו שנטלן בזה אחר זה יש סוברים שלרבי אליעזר חייב אחת (ריטב"א מכות שם ד"ה והא, בשם הרמ"ה, וראה שם פירוש נוסף. וראה ערך התראה).

הלכה כחכמים (רמב"ם שם). ואף על פי כן נמנה במנין המצוות ללאו אחד, שנכללו שניהם בציווי אחד (ספר המצוות שם; חינוך שם).

הקפת כל הראש כל הקפת כל הראש שמה הקפה (נזיר נח א), ולפיכך גם אם גילח כל הראש כל הראש כאחד - לוקה, הואיל וגילח הפאות (רמב"ם עבודה זרה יב א, וראה ספר המצוות לא תעשה מג; טושי"ע יו"ד קפא ב), כי התורה אסרה הכל (חינוך רנא). ויש שכתבו שסברא היא, וכי משום שהוסיף לגלח גם הראש לא יתחייב על הפאות (קרית ספר עבודה זרה שם).

על איסור הקפת הראש שנדחה במצורע, כשנטהר מצרעתו - ראה ערך תגלחת מצורע; ובנזיר, כשגמרו ימי נזירותו - ראה ערך תגלחת נזיר; ובלוים בתגלחתם במדבר - ראה ערך תגלחת לויים.

הניקף

איסור הניקף המקיף ראשו של חברו - שניהם חייבים (ראה נזיר זז ב, ומכות כ ב; תוספתא מכות [צוקרמנדל] ד י), שאיסור לא תקיפו נאמר בין למקיף ובין לניקף (ראה ריב"ן מכות שם ד"ה דאמר לך; ריטב"א שם, ושם בשם ר"א אב"ד; תוספות נזיר זז ב ד"ה ורב אדא).

כשמקיף לעצמו וכשמסייע למקיף (ראה ערך לאו שאין בו מעשה), נחלקו אמוראים:

- לדעת רב חסדא הדברים אמורים לדעת רבי יהודה הסובר לאו שאין בו מעשה לוקים עליו;
- לדעת רבא הדברים אמורים במקיף לעצמו, וחייב שתיים, משום מקיף וניקף (ראה ריב"ן מכות שם);
- לדעת רב אשי הדברים אמורים כשהניקף מסייע (מכות כ ב). ונחלקו אחרונים בדעתו אם המקיף לעצמו חייב שתיים, כרבא (מים חיים [לפרי חדש] על רמב"ם עבודה זרה יב א; מנחת חינוך רנא ב), או

סוף הראש וקראו הצדעים סוף הראש, לפי שהם מקום חיבור הראש, היינו מקום צמיחת השיער, עם הפנים והלחיים (ריטב"א מכות כא א ד"ה מחוי. וראה רש"י שבועות ב ב ד"ה על); או לפי שהשערות צומחות סביב הראש בעיגול, ושערות הצדעים יורדות מכאן ומכאן ומעכבות את העיגול (מזרחי וגור אריה על התורה ויקרא שם).

הקפת הראש ההקפה שאמרה תורה היא מלשון היקף ועיגול, שנמצא היקף ראשו עגול סביב (רש"י על התורה שם); ויש מפרשים מלשון השואה, ופירושו לא תשוו את הצדעים לאחורי האזניים (מאירי מכות יג א [ירושלים תרצ"ז] עמ' סט בהג"ה).

מחוקות הגוים בגדר האיסור נחלקו הראשונים:

- יש סוברים שהוא לא נתדמה לעובדי עבודה זרה, כי כן היו עושים הכומרים (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה מג, ועבודה זרה יב א, וראה מורה נבוכים ג לו. וראה אבן עזרא ויקרא שם), שהרי בתורה נכתבו לפניה ולאחריה מצוות הנאסרות משום חקות הגוים - לא תאכלו על הדם לא תנחשו ולא תעוננו (ויקרא יט כז), וְשָׂרֵט לְנֶפֶשׁ וְגו' וְכִתַּבְתָּ קֶצֶץ (שם כח. בית יוסף יו"ד קפא, בדעת הרמב"ם. וראה ערך טעמא דקרא).
- ויש סוברים שאין אנו צריכים לבקש טעם למצוות, כי מצות המלך עלינו אף אם לא נדע טעמן (טור שם).

יש מפרשים שלדברי הכל אף בלא שנדע הטעם אנו מצווים לעשות, אלא שנחלקו אם אינו אסור אלא בדרך שעשו הכומרים, או בכל ענין (דרכי משה שם).

אם עובר בזה גם משום הלאו של וּבְחֻקֵּיהֶם לֹא תִלְכוּ (ויקרא יח ג), ראה ערך חקות הגוים.

במנין המצוות איסור זה נמנה במנין המצוות (ספר המצוות לא תעשה ובמלקות מג; סמ"ג לאוין ז; חינוך רנא). ונחלקו תנאים:

• לחכמים, עבר והקיף פאת הראש, לוקה שתיים, אחת על כל פאה ופאה (מכות כ א וריב"ן; רמב"ם עבודה זרה יב א). ואפילו נטל שתיהן

הקפת הראש. 1. י, טורים תקלט - תקנא. 2. פירוש רש"י למסכת מכות

מסתיים בדף יט ב, ומשם ואילך ממשיך במקומו פירוש הריב"ן.

(ראה לעיל דעת רב הונא), והמקיף לקטן חייב (ראה להלן), ולפי זה המקיף את הגוי והאשה אולי חייב (נמוקי יוסף שם, ורמ"א שם, בשם יש מסתפקים).

• יש שמסתפקים באשה, אבל במקיף את הגוי ודאי פטור, שפאת ראשכם על ישראל נאמר (תוספות נזיר נו ב ד"ה ורב אדא).

• ויש סוברים שהמקיף את האשה חייב, למחייבים במקיף את הקטן (תוספות שבועות ג א ד"ה ועל, וראה באור הגר"א יו"ד שם סק"ז).

גדול המקיף גדול המקיף את הקטן נחלקו בו אמוראים: לקטן

• לרב הונא חייב (נזיר נו ב);

• לרב אדא בר אהבה פטור, שהוקש מקיף לניקף, כל שהניקף פטור, אף המקיפו פטור (נזיר שם), ואפילו איסור דרבנן אין בו (תוספות שבועות ג א ד"ה ועל).

הלכה כרב הונא (תוספות נזיר שם ד"ה ורב, ושבועות שם; רמב"ם עבודה זרה יב א; טוש"ע יו"ד קפא ה).

קטן הניקף על הקטן מותר להיות ניקף על ידי גוי (רמ"א שם), ידי גוי ששניהם לא בני חיוב (ביאור הגר"א שם סק"ח).

גילוח תינוקות יש נוהגים שלא לגלח התינוקות עד מלאת להם בגיל שלש שנים שלש שנים, כדי לחנכם אז במצות פאת הראש (ראה סידור עם פירוש מהרי"ד מלאדי קסט ב, וראה מכתבי הרח"א שפירא ממונקאטש בספר הלולא דרשב"י [לראי"ז מרגליות])⁵.

מקומה

הצדעים הצדעים (הרקות) שמימין ומשמאל, מקום חיבור הפרקים שהראש מתחבר עם הפנים והלחיים, הם לדברי הכל פאות הראש (ראה לעיל: האיסור וגדרו) [ראה איור מס' 2 בסוף הכרך].

לחי העליון למטה מן הצדעים הוא לחי העליון, ומקום בליטתו סמוך לאוזן כנגד הנקב מצד הפנים, ולמטה מלחי העליון הוא לחי התחתון, ומקום בליטתו תחת האוזן, נוטה מעט לצד אחורה (מאירי מכות יג א ד"ה ואח"כ)⁶.

ונחלקו ראשונים [ראה איור מס' 3 בסוף הכרך, בשיטות השונות]:

• יש סוברים שפאת הראש היא עד סוף הצדעים בלבד, והשערות שבלחי העליון אינם פאת הראש אלא פאת הזקן (רבינו חננאל הובא ברא"ש מכות ג ב, ועוד ראשונים שם; רש"י שבועות ג א ד"ה ועל; רמב"ם עבודה זרה יב ו ז; טור יו"ד קפא), או שאינם מפאת הראש, ולא מפאת הזקן (ריטב"א מכות כ א ד"ה ועל הזקן, בדעת תלמידי רש"י).

• ויש סוברים שפאת הראש היא עד הלחי התחתון, ומשם ולמטה הוא פאת הזקן (ריב"ן מכות כ א ד"ה שנים; שו"ע יו"ד קפא ט)⁷.

הגבול העליון הקצה העליון של הפאה אצל המצח הוא בחוד הזוית של המקום החלק שבצדדי המצח המפסיק בין שערות

הראש לשערות הצדע (ראה דרכי תשובה יו"ד שם ס"ק יג, בשם יד הקטנה). וכתבו אחרונים שנהגו להניח פאה אף למעלה ממקום זה, לפי שיש בני אדם שאצלם המקום גבוה הרבה, ולפיכך נהגו כולם להניח פאה בגובה יותר כדי שלא יבואו לטעות (יד הקטנה שם)⁸.

בהלולא דרבי שמעון בר יוחאי במירון בלי"ג בעומר. בהרחבה על ענין זה, ראה הרב לנדוי בכתב עת זכור לאברהם [חולון תשנ"ג] עמ' תקב – תקי. 6. וראה דרכי תשובה קפא ס"ק יג בשם יד הקטנה, התיאור בארוכה. 7. וראה ספר ארץ צבי שו"ת סי' ג אות ה. 8. ראה ארחות רבינו א עמ' רלה ציור שצייר הסטייפלר על מקום הפאות.

שחייב אחת (משנת חכמים נג ג, ומלבי"ם על תורת כהנים קדושים עג, בדעת הרמב"ם), שאף המסייע כמקיף לעצמו (מלבי"ם שם).

הלכה כרב אשי (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד קפא ד).

יש מהראשונים סוברים שאין הניקף פטור כשאינו מסייע, אלא ממלקות, אבל עובר בלאו (תוספות בבא מציעא י ב ד"ה אקפי, ועוד ראשונים; רב"ד עבודה זרה שם; סמ"ג לאוין רנא; טוש"ע שם), כיון שמדעתו עשה (רב"ד שם); ויש סוברים שאינו עובר על איסור כלל (כסף משנה עבודה זרה שם, ושו"ת נדע ביהודה תניינא או"ח עו, ועוד, בדעת הרמב"ם), ואפילו אם הוא ציוה למקיף, שאין שליח לדבר עברה (כסף משנה שם).

ניקף מאינו בר הניקף ממי שאינו בר חיוב, כגון גוי או אשה (ראה חיוב להלן: הפטורים) - יש מהראשונים סוברים שאף הוא בכלל האיסור באופן האסור (ראה לעיל. תוספות נזיר נו ב ד"ה ורב, ובעוד מקומות; רמב"ן וריטב"א ומאירי מכות כ ב; סמ"ג שם; טוש"ע שם); ויש סוברים כשהמקיף אינו בר חיוב, אף הניקף אין בו איסור (נמוקי יוסף על הרי"ף מכות ד א ד"ה והלכה, בשם יש מתירים, ודחה).

הפטורים

אשה הנשים, אף על פי שחייבות במצות לא תעשה (ראה ערך אשה), אינן מצוות על כל תקיף, שנאמר: לא תקפו פֶּאת ראשכם ולא תשחית את פֶּאת זְקֶנְךָ (ויקרא יט כז), ואשה שאינה בהשחתה - שהרי אין לה זקן - אינה בהקפה (קדושין כט א³; רמב"ם עבודה זרה יב ב; וראה טוש"ע יו"ד קפא ו. וראה ערך השחתת זקן).

אשה המקיפה האשה המקיפה את האיש, נחלקו אמוראים:

לאיש • לרב הונא פטורה, הואיל ופטורה מהקפה (נזיר נו ב, ובבא מציעא י ב, ותוספות וראשונים שם);

• לרב אדא בר אהבה חייבת, שכל שהניקף חייב אף המקיף חייב (נזיר שם).

הלכה כרב הונא (רמב"ם שם ב; טוש"ע שם ו). ונחלקו ראשונים אם מותרת אף לכתחילה:

• יש סוברים שאסורה מדרבנן (רמב"ם שם ה, וטור שם בשמו; שו"ע שם, בשם יש אומרים);

• יש סוברים שאסורה לכתחילה להקיף לגדול, אבל לקטן מותרת (מאירי מכות כ ב ד"ה התבאר שם, ונזיר שם ד"ה חיוב)⁴.

• ויש סוברים שמותרת לכתחילה להקיף בין לגדול ובין לקטן (טור שם, בדעת הסמ"ג; בית יוסף שם, בדעת הרי"ף והרא"ש).

איש שהקיף האיש שהקיף את האשה - פטור (תוספתא מכות לאשה [צוקרמנדל ד י]). ונחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שמותר להקיף לאשה או לגוי (נמוקי יוסף על הרי"ף מכות ד א ד"ה והלכה, בשם הרא"ש; מאירי שם; רמ"א יו"ד קפא ה), אפילו לדעת האוסרים להקיף קטן (ראה להלן), שהרי לא יבואו לכלל חיוב (נמוקי יוסף שם, בשם הרא"ש).

• יש מסתפקים לדעת הסוברים שהעיקר תלוי אם המקיף בר חיוב

3. וראה שם לימוד אפילו אם יש לה זקן. 4. טעם החילוק ראה חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד שם, ובדרוש וחיודש לבבא מציעא י ב, וראה ערך לפני עור. וראה במנחת חינוך רנא ה, אלא שכתב שבהקפת הקטן יש איסור דאורייתא של לא תאכילום, ראה ערך קטן אוכל נבלות. 5. וראה שער הכוונות לרבי חיים ויטאל דרוש ל"ג בעומר, שבארץ ישראל יש נוהגים לגלחם בפעם ראשונה

[צוקרמנדל] ד י; רמב"ם עבודה זרה יב ו; טור יו"ד קפא, בשמו; דעה א בשו"ע שם ג, אבל במספריים - מותר (רמב"ם שם; סמ"ג לאוין נ; טור ושו"ע שם, ועוד), אפילו כעין תער (טור שם בשמו), ואותה ששינו שהראש אסור במספריים (תורת כהנים מצורע פרק ב ד), הדברים אמורים בניזיר (תוספות נזיר מא ב ד"ה השתא בפירוש ב).

ואף מהמתירים יש שכתבו שהנזהר שלא להקיף אפילו במספריים כעין תער הרי זה משובח (ריטב"א מכות כא א ד"ה ומסוגיא).

• יש חולקים וסוברים שחייב אף במספריים כעין תער, שאף במספריים הוא משווה צדעיו, ורק בזקן הוזכרה השחתה (תוספות שבעות ב ב ד"ה חייב, ונזיר מא ב ד"ה השתא; רא"ש מכות ב ג, וטור שם בשמו; שו"ע שם ג, בשם יש אוסרים ושיש לחוש לדבריהם, ועוד). ואותה שאמרו שאינו חייב אלא בתער (ראה לעיל), הוא הדין למספריים כעין תער (תוספות ורא"ש שם), ובודאי אין הלכה שדוקא בתער חייב, שבתלמוד שלנו לא הוזכר תער (ים של שלמה יבמות יב יח).

• יש שכתבו שבמספריים כעין תער - מהתורה מותר, ומדרבנן אסור (ארחות חיים ב כב, בשם רמב"ן; מאירי מכות כ ב ד"ה חכמי, בשם חכמי הדורות שלפנינו (כינוי לרמב"ן)).

• ויש שכתבו בדעת ראשונים שאפשר שאף במספריים שלא כעין תער אסור, שאף זו הקפה היא, ולא אמרו בתער אלא למעט מלקט ורהיטני וכדומה שאין דרך היקף בכך (ים של שלמה יבמות שם, בדעת האגודה. וכן הוכיח בשו"ת צמח צדק החדש שם מרש"י יחזקאל מד כ, ותוספות סנהדרין כב ב. וראה להלן). וכן יש מהראשונים שכתבו שמיום שעמדו על דעתם לא העבירו ברזל על בשרם אפילו במספריים כלל - לא בראש, ולא בגוף (מגדל עוז שם ח: כתבו רבותינו).

מלקט ורהיטני לסוברים שאינו חייב אלא בתער, נחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש שכתבו לפי שהוקשה הקפת הראש להשחתת הזקן, שאינו חייב אלא בתער שיש בו השחתה (ראה ערך השחתת זקן. סמ"ג לאוין נ; ריטב"א מכות כא א ד"ה ומסוגיא בפירוש ב), ולפי זה מלקט ורהיטני¹⁰ (ראה ערך הני"ל) המותרים בהשחתת הזקן מותרים אף בהקפת הראש (ריטב"א מכות שם).

• ויש שכתבו מפני שהשוואת הצדעים אינה אלא על ידי תער, אבל מספריים אינם מסירים את כל עיקרי השיער (תוספות ר"ד נזיר מא ב ד"ה ואי, וראה פירוש א בריטב"א מכות שם). לטעם זה במלקט ורהיטני אסור, שאף הם משחיתים את כל השיער (ריטב"א שם).

לסוברים שחייב אף במספריים כעין תער, אף במלקט ורהיטני חייב (רבי עקיבא איגר בגליון השי"ס שבעות ב ב; מנחת חינוך רנא ז'¹¹, ואפילו תולש בידו (ערוך לנר מכות כא א בריב"ן ד"ה גלוח; מנחת חינוך שם). ויש מהאחרונים שמסתפקים לדעה זו אם מותר לסרוק במסרק את פאות הראש, מפני שאי אפשר שלא יתלוש שערות (רבי עקיבא איגר שם; שו"ת חתם סופר יו"ד קלט), ויש שהוכיחו להיתר, וכתבו שכן נהגו גדולי תורה ולא חששו בדבר (חתם סופר שם).

• יש סוברים שכעין תער, היינו סמוך לבשר, וכל שאינו סמוך לתער לבשר ממש - מותר לדברי הכל (חכמת אדם פט טז; באור הלכה

ומגדולי המקובלים היו מוסיפים ברוחב הפאה עד שליש המצח מכאן ומכאן, ובגובה עד למעלה קצת מן המקום שיגיעו האזניים אם ימשכו אותן כלפי מעלה (לקוטי תורה לרבי חיים ויטאל טעמי מצות פרשת קדושים, שכן היה נוהג האר"י ז"ל), כדי להרחיק מן העבירה, שלא יגלח משהו ממקום הפאה (דרכי תשובה שם, בשם כתונת יוסף ועצי לבונה).

גידול שיער שערות מקום הפאות הן בכלל איסור הקפת הראש, הפאות אבל אינן צריכות להיות ארוכות עד סוף אותו מקום (שו"ת חתם סופר או"ח קנד; שו"ת ארץ צבי ה). ויש שכתבו שהנוהג לגדלן עד ללחי התחתון, קדוש יאמר לו (הגהות כתב סופר יו"ד שם¹²), ומגדולי המקובלים היו מגדלים שערות הפאות עד למקום שיער הזקן, וכשהגיעו לשם היו חותכים אותן (טעמי מצות לרבי חיים ויטאל, בשם האר"י ז"ל. וראה דרכי תשובה שם ס"ק טו).

שיעורה

מקומה וחובה התולש שתי שערות - חייב משום מקיף (תוספתא מכות [צוקרמנדל] ה ה; ירושלמי נזיר ו ג).

יש מהראשונים סוברים שאין שיעור לפאה, וצריך להניח כל השערות שגדלו בשטח הפאה, והתולש שתי שערות - חייב (סמ"ג לאוין נ, ראה ב"ח יו"ד קפא, ושם בדרכי משה); ויש מהראשונים שכתבו, שמענו מזקנינו שאינו פחות מארבעים - ויש גורסים: מארבע - שערות (רמב"ם עבודה זרה יב ו. הגירסה שלפנינו ובדפוסים ישנים וכתבי יד, וכן ברבנו ירוחם ז ה, וראה רש"ל בביאורי סמ"ג: מארבעים. וגירסת הסמ"ג שם והטור שם: מארבע). ולדעתם, מה שאמרו שהתולש שתי שערות חייב:

• יש שכתבו, שלהניח צריך ארבעים, או ארבע, שערות, ומהן כשתולש שתי שערות - חייב (כסף משנה שם, ובית יוסף שם).

• ויש סוברים שאף התולש שיעור אחת חייב, ולא אמרו שתי שערות אלא כיום טוב ולהתחייב עליו גם משום יום טוב (קרו אורה נזיר מ א ד"ה ודרך אגב; משנת חכמים על הרמב"ם שם).

• ויש מהאחרונים שכתבו לדעתם, ששיעורו מן התורה שתי שערות, שלא ישווה צדעיו עם אחורי אזניו, אלא שמקובל בידם להשאיר משום מראית העין ארבעים, או ארבע, שערות (שו"ת חתם סופר יו"ד קלט).

אורכה ורוחבה שיעור זה של ארבעים, או ארבע, לסוברים כן, יש שהסתפקו אם הוא ברוחב מקום הפאה, אבל באורך (ראה לעיל: מקומה, דעות שונות) חייב להניח כולו, או שבאורך אין איסור כשמגלח קצת למטה, וברוחב צריך להשאיר כולו, ולכן כתבו שבכל מקום שיעור הפאה בין באורך ובין ברוחב לא תגע בו יד בתער או במספריים כעין תער (בית יוסף יו"ד קפא ובשו"ע שם ט. וראה להלן: שלא בתער).

שלא בתער

• אינו חייב אלא כשמקיף בתער (תוספתא מכות

המשניות לרמב"ם מכות ג ה, ומאירי קידושין שם ד"ה השחתת, שכלים אלו הם מיני מלקחים המשמשים לתלישת שיער מהשורש. 11. וראה קונטרס תפארת אדם שבספר נדחי ישראל לחפץ חיים שלפי זה אף במכונת גילוח אסור בהקפת הראש. וראה ערך השחתת הזקן.

9. שכן נהגו בני ביתו ותלמידיו של החתם סופר, אף על פי שכתב שם שמה שהעולם נוהגים להניח כך טועים הם ואינו אמת. 10. כלים המשמשים להחלקת כלים וכדומה, ראה רש"י קידושין לה ב ד"ה מלקט וד"ה רהיטני, וניתן להשתמש בהם להסרת שיער בדומה לתער אך אין הדרך כך. וראה פירוש

רנא ב; הגהות החתם סופר לשו"ע שם. וראה תוספות נזיר מ א ד"ה ובתע"ו).
 • ויש סוברים שהוא שלא הניח מהשיער כדי לכופף ראשו לעיקרו
 (ראה רמב"ם נזירות ה יא, ולחם משנה שם, בניזיר; וראה שו"ת צמח צדק
 החדש יו"ד צג יז (יח) בהקפת הראש, וכן ראה שו"ת חתם סופר או"ח קנד).

הקריבהו נא לפחתך¹

דבר המאוס להינתן במתנה לבן אדם, אסור לקרובן או למצוה

האיסור וגדרו

האיסור ומקורו וְכִי תִגְשׁוּן עֵנִי לְזַבַּח אֵינִי רָע - וְכִי אֵינִי זֶה רָע (רש"י)
 - וְכִי תִגְשׁוּ פֶסַח וְהִלָּה אֵינִי רָע הַקְרִיבָהוּ נָא לְפַחְתְּךָ
 הַמְאֹס בַּמִּתְנָה לְבֵן אָדָם אֲסוּר לְגִבּוּהַ (ראה סוכה נ א. וראה להלן),
 ויש סוברים שהוא הדין דבר האסור לבן אדם (ראה להלן דעת
 הרמב"ם בטרפה, ודעת התוספות במים מגולים).

מדרבנן או איסור זה אינו מהתורה (ראה כסף משנה איסורי מזבח ב י),
 מדאורייתא ומכל מקום כתבו אחרונים, שהוא קרוב לדברי תורה,
 שהרי נלמד מנביא, שהוא דברי קבלה (שו"ת כתב סופר או"ח פח. וראה
 ערך דברי קבלה). ויש שכתבו שאיסורו מסברא, ולכן איסורו מהתורה
 (שו"ת מהר"ם שיק או"ח סז; אבן האזל איסורי מזבח ה ט. וראה ערך סברא).

האיסור הוא אפילו כשאין אחר כשר (שו"ת שער אפרים
 יח; משנה ברורה רעב סק"א), ואף בדיעבד (ברכי יוסף או"ח
 רעב; משנה ברורה שם; שו"ת כתב סופר או"ח פח; אבן האזל שם י). ויש
 מהאחרונים המצדד שבדיעבד אינו פסול (באור הלכה שם).

מאוס לו או • יש מהאחרונים סוברים שאם לרוב העולם הוא מאוס,
 לרוב העולם אפילו אם לאותו האדם אינו מאוס, בטלה דעתו, וכן
 אם לרוב העולם אינו מאוס, אף שלו הוא מאוס, אין בו משום
 'הקריבהו נא לפחתך' (פרי מגדים או"ח קנד אשל אברהם ס"ק יט, ויו"ד קד
 משבצות זהב סק"ד, בשם אליה זוטא; שו"ת כתב סופר שם).

• ויש חולקים וסוברים שהמאוס צריך להיות לו אף שאינו מאוס
 לאחרים, ואם לו אינו מאוס, אין בו משום 'הקריבהו נא לפחתך'
 (אליה רבה קנד ס"ק יח, והסכים לו הפרי מגדים שם ושם).

למזבח

איסור 'הקריבהו נא לפחתך' בנוגע למזבח ישנו בקרבנות, בכלי
 שרת, ובכהנים².

הפסולים בכמה דברים מצינו שמחמת מיאוסם נפסלו להקרבה
 להקרבה משום 'הקריבהו נא לפחתך':

• היין והמים המגולים (סוכה מח ב, וראה ערך גלוי), אפילו לסוברים
 שאם סיננם מותרים בשתייה (ראה ערך הנ"ל. סוכה נ א). יש סוברים
 שכשאסורים להדיוט משום גילוי פסולים מטעמים אחרים
 (ירושלמי סוכה ד ז; רש"י סוכה שם ד"ה שהיין. ראה טעמייהם בערך גלוי);
 ויש סוברים שהאיסור להדיוט הרי הוא משום סכנה, ואין לו
 שייכות למזבח (תוספות סוכה מח ב ד"ה שהיין על פי הסבר אבן האזל
 איסורי מזבח ב ח).

• יין שריחו רע מפני שהניחוהו בכלי מאוס (בבא בתרא צז ב,

ורשב"ם ד"ה אלא), אפילו יש בו טעם יין (רשב"ם שם ד"ה ושריחו).
 ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שהאיסור משום שאינו דרך
 ארץ (ראה שאילתות תשא סח).

• חטים שבגללי בקר, ושעורים שבגללי בהמה - פסולים למנחות
 (מנחות סט א).

• בהמה כחושה, יש מהראשונים סוברים שאסורה לקרובן משום
 'הקריבהו נא לפחתך' (רש"י מנחות סד א ד"ה אפילו. וראה ערך הדור מצוה).

• מחוסר אבר שפסול בעוף, אף על פי שמום אינו פוסל בו (ראה ערך
 בעל מום וערך מחוסר אבר), יש מהראשונים סוברים שפסולו משום
 'הקריבהו נא לפחתך' (רש"י זבחים לה ב ד"ה וכשרין, ובעוד כמה מקומות)³.

• בהמה שנעשתה טרפה האסורה באכילה, לדעת חלק
 מהראשונים (רמב"ם איסורי מזבח ב י. וראה רש"י זבחים עד ב ד"ה נפולה.
 וראה ערך אסורי מזבח). ויש שתמחו, שהרי מן התורה הוא, ולא
 מדברי קבלה בלבד (ראה כסף משנה שם).

מליחת הקרבן מליחת הקרבנות שציותה תורה, יש מהראשונים
 שכתב שיתכן שהטעם מפני שאינו כבוד להיות לחם
 ה' תפל מבלי מלח (רמב"ן על התורה ויקרא ב יא. וראה ערך מליחה ב).

כלי עץ ונצרים סל של נצרי דקל - והם זרדים הגדלים סביב הדקל
 לכלי שרת (רש"י סוטה יד א ד"ה כפיפה) - פסול לכלי שרת, אפילו
 לתנאים המכשירים כלי עץ (ראה ערך כלי שרת), שלא הכשירו
 בפחותים (סוטה יד ב).

יש מהאחרונים שכתב שלהלכה שכלי עץ פסולים, אף זה מטעם
 'הקריבהו נא לפחתך' (שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא יו"ד רג בהגה).

בעלי מומים כהנים בעלי מומים (ראה ערך בעל מום א), כתבו
 ראשונים שפסולם לעבודה הוא מפני 'הקריבהו נא
 לפחתך', ופירשו הכתוב, פִּי כָּל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוּם לֹא יִקְרָב (שם
 יח), שהוא נתינת טעם, שאינו בדין שיקרב (רש"י על התורה שם).

ויש שכתב שאפילו בשחיטת הקרבנות, שמצד הדין מותרת בבעל
 מום, כמו שמתרת בזר (ראה ערך שחיטה ב), מכל מקום מטעם זה
 אסורה (משכנות יעקב או"ח סו).

למצוה

יין לקידוש ויין להבדלה יין המגולה, שסיננו במסנת, אף לדעת התנאים
 המתירים לשתייה (ראה ערך גלוי), כשם שאינו ראוי
 למזבח (ראה לעיל: למזבח), כך אין אומרים עליו קידוש היום (בבא
 בתרא צז א וב, ורשב"ם שם). וכן בזמן הזה שאין מקפידים על גילוי
 (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום אין מקדשים עליו, משום 'הקריבהו נא
 לפחתך' (טור או"ח רעב, בשם רי"ץ גיאת; שו"ע שם א, ומגן אברהם סק"א).

1 ד. 3. ראה תוספות חולין שם שכתבו שדין זה למדים מפסוק בקדושין כד
 ב, ולא מהקריבהו.

הקריבהו נא לפחתך. 1. י, טורים תקנא - תקנא. 2. וכן נאמרו דינים במעשה
 ההקרבה, ראה זבחים פה א ורש"י, חולין צ ב ורש"י, ורמב"ם מעשה הקרבנות

הוא, ועולה על שולחן מלכים לריח (הרמב"ן במלחמות שם טו א).
 בעל מום בשליח ציבור
 בעל מום, יש מי שכתבו שלא יהיה שליח צבור, משום
 'הקריבהו נא לפחתך' (מגן אברהם נג סק"ח; שו"ת חות יאיר
 וברכת המזון קעו), וכן אין ליתן לכתחילה מטעם זה לברך ברכת
 המזון לקטוע אצבע ולמוכה שחיין (חות יאיר שם). ויש חולקים,
 שאדרבה דרך הקדוש ברוך הוא להיות משתמש בכלים שבורים (ראה
 מגן אברהם שם, בשם מהרש"ל ואליה רבה שם. וראה ערך שליח צבור).
 שקי בשמים ששהו בכלי יין נסך, אף על פי שמותר
 בכלי יין נסך להריח בהם (ראה ערך ריח), כתבו ראשונים שאין להריח
 בהם בהבדלה (ראה ערך ברכת הריח), משום 'הקריבהו נא לפחתך'
 (שו"ת הרשב"א ג רלד, הובא בש"ך יו"ד קח ס"ק כו; שו"ע או"ח רצו א).

וכתבו אחרונים שאם עמד שעה מועטת מגולה אין להקפיד, וגם
 הפחות אינם מקפידים על כך בדיעבד (מגן אברהם שם).
 אף יין שריחו רע (ראה לעיל) אין מקדשים עליו (בבא בתרא צו ב
 בתירוץ א, ורשב"ם שם; טור שם, ובי"ח ופרישה שם; שו"ע שם, ומשנה
 ברורה סק"ב, ומחצית השקל שם סק"א).
 הפסולים לקידוש משום 'הקריבהו נא לפחתך', אף להבדלה
 פסולים (ברכי יוסף שם א ומשנה ברורה סק"א).
 לולב היבש, שפסול מפני שאינו הדר (ראה סוכה כט ב,
 וראה ערך לולב), יש מהראשונים סוברים שיש בו משום
 'הקריבהו נא לפחתך', ופסול אף ביום השני (בעל המאור על הרי"ף
 סוכה יד ב); ויש סוברים שאינו מאוס, ואתרוג היבש נאה ומשובח

הקש

השוואת דברים, שהוזכרו במקרא אחד, זה לזה

הפרקים:

- גדרו
- צורתו
- לימודיו
- תוקפו
- אין היקש למחצה
- היקש ושאר מידות

שאינן בהם כלל רמז או הוכחה, אלא שחכמים סמכו בהם קבלתם,
 ואינם אלא אסמכתא (ראה ערכו), ובכל מקום שלמדו גופי תורה
 מהיקש וכולם מודים בדבר עלינו לחפש אחר דקדוק או יתור
 (שו"ת חות יאיר רג). ויש שהוכיחו מדברי ראשונים שהיקש דורשים
 אפילו כשאין הוכחה ואינו מופנה (רש"י סוכה לא א, בדעת התוספות
 שם ד"ה ורבי יהודה).

אם אדם דן מעצמו
 נחלקו ראשונים: יש סוברים אין אדם דן היקש
 מעצמו אלא אם כן קיבלה מרבו ורבו מרבו הלכה
 למשה מסיני, בשונה ממידת קל וחומר (ראה ערכו). רש"י סוכה לא א
 ד"ה לא מקשינן, ועוד מקומות); ויש סוברים שהיקש אדם דן מעצמו,
 בשונה מגזרה שוה (תוספות סוכה שם ד"ה ורבי יהודה. וראה ערך גזרה
 שוה, וערך מדות).

היקש דורשים אף בדברי קבלה (ראה ערכו), היינו בנביאים
 ובכתובים (ראה שבת יג א, ושם פב ב, ותענית יב ב, ומגילה ב ב,
 ועוד. רמב"ן בספר המצוות שורש ב, וראה ערך דברי קבלה); ויש שכתבו
 שהם אסמכתא בעלמא (רש"י שבת פג ב ד"ה דרבנן, וראה מגילת אסתר
 לספר המצוות שם).

צורתו

היקש המפורש בתורה
 היקש המפורש בכתוב, כגון: **כִּי פָּאָשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל
 רֵעֵהוּ וְרֵצְחוֹ נִפְשׁוֹ בְּיַד הַדֹּבֵר הַזֶּה** (דברים כב כו), מקיש
 רוצח לנערה המאורסה, ונערה המאורסה לרוצח (פסחים כה ב. וראה
 ערך בא ללמד ונמצא למד). וכתבו אחרונים שהוא עדיף מהיקש
 שאינו מפורש (יד מלאכי ר, בשם סדר אליה רבה וזוטא להר"א אלפנדר).
 מוזכרים בפסוק אחד

היקש שני דברים המוזכרים בפסוק אחד, כגון:
וַיִּצְאָה מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהִיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר (דברים כד ב),

השוואה ודימוי היקש מובנו השוואה ודימוי דבר לחברו (ראה ערוך
 ערך קש ד, וערוך השלם ערך הקש). ויש שפירשו שהוא
 מלשון הכאה בפטיש, שמסמך שני גופים זה אל זה (תפארת
 ישראל מכות א ז).

גדרו

השוואה נקרא היקש אף השוואת דברים במידות אחרות
 שהתורה נדרשת בהן (ראה ירושלמי פסחים ו א, ופני משה שם, בבנין
 אב; כתובות לח א ועוד, בגזירה שוה; וראה עוד שבת ע א, ובבא מציעא כז
 א, ועוד). בתנאים ואמוראים וראשונים לרוב נקרא היקש כמובן
 המצומצם, והוא השוואת דברים שהוזכרו בפסוק אחד (תוספות
 סוכה לא א ד"ה ורבי יהודה; הלכות עולם ד ב; מידות אהרן ג ז).

כגזירה שוה גדרו כגזרה שוה, לתת בזה כל מה שכתוב בזה, אף
 על פי שאינם שוים במהותם (מידות אהרן שם).

במנין המידות ההיקש לא נמנה במידות שהתורה נדרשת בהן (ראה
 תוספתא סנהדרין ז, אבות דרבי נתן לו, ריש תורת כהנים).
 יש שכתבו מפני שהיקש הוא ככתוב מפורש בתורה (ספר הכריתות
 בתי מידות ב יג; פירוש הרשב"ץ לייג מידות בספר יבין שמועה), ואין זו
 מידה אלא גוף תורה (רשב"ץ שם); ויש שכתבו מפני שהוא נכלל
 במידות דבר הלמד מענינו (ראה ערכו), ודבר הלמד מסופו (ראה
 ערכו. ספר הכריתות שם יד); ויש שכתבו שנכלל במידת גזרה שוה
 (מידות אהרן ג ו, וראה רשב"ץ שם שדחה סברא זו).

יש מהאחרונים שכתב שההיקש נמנה בין שלשים ושתים מידות
 של רבי אליעזר ב"ר יוסי הגלילי, במידה: דבר שנאמר בזה והוא
 הדין לחברו (מדרש תנאים ל"ב מידות מידה יט)².

היקש מאסמכתא
 יש מהאחרונים שכתב ששני מיני היקשים הם: יש
 שמוכחים מצד יתור כלשהו או מכח קושיא, ויש

לימוד דינים לימוד הדינים: כגון ההיקש של הויה ליציאה, מדבר לדבר קדושין לגרושין: מה יציאה בשטר - ספר כריתות - אף הויה בשטר (קדושין ה א), שאשה נקנית בשטר (שם ב א), ומה יציאה צריך שהגט יכתב לשמה, אף הויה צריך ששטר הקדושין יהיה לשמה (שם ט ב).

וכן כשהכתוב חיבר אותם להשוותם, אנו אומרים שכוונתו להשוותם בכל הדברים (מידות אהרן ג ו), כגון פִּי יִפְקֹד לְךָ אֶחֱיֶיךָ הַעֲבֹרִי או הַעֲבֹרִיָּה (דברים טו יב), שהושוו לאמור שם: וְעַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים, ואנו למדים בהיקש מה עבריה נקנית בכסף, אף עברי יד ב. (קדושין יד ב).

במה מדבר לימוד שמפרש במה הכתוב מדבר: כגון בְּתַרְיֵשׁ וּבִקְצִיר תִּשְׁבֹּת (שמות לד כא), מה חריש רשות, אף קציר רשות (שביעית א ד), שהקציר שאסור, בשל רשות ולא בשל מצוה (ראש השנה ט א ורש"י).

וכן: לֹא תֹאכַל עֲלֵיו חֶמֶץ שְׂבַעַת יָמִים תֹּאכַל עֲלָיו מִצֹּת (דברים טז א), כל שישנו בכל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה - ואף נשים בכלל (פסחים מג ב, ותוספות שם ד"ה סלקא דעתך).

דין שמסברא למדים דין בהיקש אפילו כשבמלמד הדין הוא רק מכח סברא (תוספות שבת יג א ד"ה מה).

מהלכה למשה מסיני דבר שבמלמד אינו אלא הלכה למשה מסיני, נחלקו תנאים אם דורשים אותו בהיקש לדבר אחר (מכות יא א ורש"י).

נלמד באחת המידות על דבר שבמלמד למדים אותו באחת מהמידות שהתורה נדרשת, ראה להלן: היקש ושאר מידות.

כשיש טעם מיוחד לדין כשיש במלמד טעם מיוחד לדין, ואותו טעם אין בדבר הלמד, אין למדים אותו בהיקש (תוספות בבא מציעא סא א ד"ה אלא, קדושין ד ב ד"ה מעיקרא בשם ה"ר נתנאל, סנהדרין עח א ד"ה ההורג).

מתאים לכל הנדרשים בהיקש כשדברים רבים הוקשו זה לזה, אין מקישים אלא לדינים ששייכים בכלם, אבל לדינים שאינם שייכים בכלם אין מקישים כלל, אפילו באותם ששייכים בהם (תוספות חולין כא ב ד"ה כמשפט, ושם ד"ה מה).

הלמד והמלמד לפעמים למדים הדבר הכתוב ראשון מהשני (ראה זבחים מט, ועוד רבים), ולפעמים למדים הדבר השני מהראשון (ראה שביעית א, קדושין ה, מנחות פב, ועוד רבים). וראה שו"ת חוות יאיר ג. ויש שנחלקו תנאים אם הראשון למד מהשני, או השני מהראשון - כשאי אפשר להשוות שניהם זה לזה (ראה להלן: אין היקש למחצה. נדרים פז ב).

ויש מן הראשונים שכתבו שכשבא ההיקש לפרש את הפסוק, השני מפרש את הראשון (תוספות פסחים מג ב ד"ה ס"ד, בשם ר"י).

על היקש שני הדברים זה לזה וזה לזה, ראה להלן: אין היקש למחצה.

תוקפו

אין משיבים על אין משיבים על ההיקש (מנחות פב ב), אף על פי שיש החיקש פירכא נגדו (רש"י שם), ואפילו בדברים הפוכים, כגון שזה שוגג ופטור, וזה מזיד וחייב (ראה שבת סח ב, ורש"י ד"ה מאי

מקיש הויה ליציאה (קדושין ה א ועוד); ואף ביותר משני דברים, כגון: זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולזבחים ולמלוואים ולזבח השלמים (ויקרא ז לו), הוקשו כולם זה לזה ללמד זה על זה (זבחים צז ב ורש"י).

מוזכרים בפסוקים בשני מקראות זה אחר זה, כגון: תפילין הוקשו לתלמוד תורה, בין בפרשה ראשונה של קריאת שמע: וְשָׁנַתָּם לְבִנְיָדָה (דברים ו ז), וכתוב אחריו וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת (שם ח), ובין בפרשה שניה: וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת (שם יא יח), וכתוב אחריו וְלִמְדָתָם אִתָּם (שם יט. קדושין לד א ורש"י). וכתבו ראשונים שאין זה היקש אלא סמוכים (תוספות סוכה לא א ד"ה ורבי יהודה, ויבמות ד א ד"ה דכתיב; הליכות עולם שער ד ב. וראה ערך סמוכין). ויש מהאחרונים שכתב שלא נקרא סמוכים אלא בשתי פרשיות סמוכות (יד אליהו כללים היקשא אות א).

וי"ו מוסיף שתי פרשיות שנתחברו זו לזו על ידי וי"ו, שדורשים וי"ו מוסיף על ענין ראשון (ראה ערך ו ב), הרי זה היקש (ראה זבחים מח א, וכריתות כב ב ורש"י).

כולים במילה אחת כמה דברים שנכללו בתורה בדיבור אחד: אֵלֶּה תַעֲשׂוּ לָהֶּן בְּמוֹעֲדֵיכֶם (במדבר כט לט), הוקשו כל המועדים זה לזה (ראש השנה ד ב). וכן כשהמילה מתפרשת על כמה דברים: וְהָיְתָה לְאִישׁ אֶחָד (דברים כד ב), הוקשו כל הויות קדושין זה לזה, בין בכסף, ובין בשטר, או בבאה (כתובות מו ב). או שמתפרשת כשתי תיבות: וְלֹא יִחַלֵּל זָרְעוֹ (ויקרא כא טו), מקיש זרעו לו (יבמות סט א), שהיה לו לכתוב לא יחלל זרע, והרי זה כאילו כתוב זרע לו (מידות אהרן ג ו; של"ה תורה שבעל פה ענין היקש).

נאמרו בדיבור אחד דברים שנכתבו בשני מקומות, אלא שנאמרו בדיבור אחד: אֶחָד: זְכוֹר (שמות כ ח) וּשְׂמֹר (דברים ה יב) בדיבור אחד נאמרו, והוקשו זה לזה (שבעות כ ב, ורש"י ד"ה כדרב אדא).

נקרא בשם אחר דבר שהתורה קראתו בשם אחר, הוקש לאותו דבר שנקרא בשמו: וְהִתְנַחֵּתְם אִתָּם - עֲבָדִים כְּנַעֲנִים - לְבְנֵיכֶם אֲחֵרֵיכֶם לְרִשְׁתָּ אֲחֻזָּה (ויקרא כה מו), הוקשו עבדים לקרקעות (ראה קדושין כב ב, בבא קמא סב ב, ורש"י ד"ה שהוקשו, ובבא מציעא נו ב, ורש"י ד"ה שהוקשו, ועוד), כי שם אחוזה נמצא במקרא רק על הארץ (ראה התורה והמצוה להמלבי"ם בהר פח).

קרי וכתוב קרי וכתוב, לפעמים נקרא היקש: יְרָאָה פֶּלַי וְכֹרֶךְ (שמות כג יז), ואמרו יְרָאָה יְרָאָה - הכתיב יְרָאָה, בקל, והקרי יְרָאָה, בנפעל, הקיש הכתוב ראייתך לראיתו (חגיגה ב א, ורש"י ד"ה יראה, וסנהדרין ד ב ד"ה יראה).

דברים שיש יחס ביניהם יחס של דבר לחברו לפעמים נדרש כהיקש: אִם יִחַס בִּינֵיהֶם אֲחֵרֵת יִקַּח לוֹ (שמות כא י) - היינו אחרת לאמה העבריה - הקישה הכתוב לאחרת (קדושין טז א).

ה"א הידיעה ה' הידיעה לפעמים מלמדת להקיש אליה: וְשִׁלַּח אֶת הַצֹּפֵר הַחִזְיָה עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה (ויקרא יד ז), מה שדה מותרת, אף צפור מצורע המשולחת מותרת, וההיקש הוא מה' של השדה (קדושין נז ב. וראה ערך ה ב).

לימודיו

ההיקש לפעמים מלמד על הדינים שבמקיש, שישנם גם במקוש, ולפעמים מלמד במה הכתוב מדבר.

צורתו) ללמוד שנקנית בשטר (ראה קדושין טז א), אין למדים בהיקש זה שאינה נקנית בחליפין (תוספות קדושין ג ב ד"ה ואשה).

- כשיש לימוד מיוחד שלא להקיש לכל הדברים (ראה קדושין כג ב).
- ויש שכתבו שאין היקש למחצה הוא רק כשיש להיקש איזה יתור בכתוב (ש"ך חו"מ שמח סק"ו).

ללמוד המלמד מהלמד אין היקש למחצה, אם מחייב שכל אחד מהם יהיה גם מלמד על חברו וגם למד ממנו:

- יש סוברים שאף זה בכלל אין היקש למחצה (כריתות כב ב לגירסתנו, ורבינו גרשם שם ד"ה ורבי עקיבא; הליכות עולם ד ב; מידות אהרן ג ו; מהרש"א פסחים סח ב ד"ה פסולו בגופו).

• ויש סוברים שאין היקש למחצה לא מחייב שגם המלמד ילמד מהלמד (רש"י כריתות שם ד"ה בעליון, וכן כתב בשו"ת חוות יאיר רג וביד מלאכי ל וראה צ"ח פסחים כח ב שמשופק בוח). אלא שאף לדבריהם מצינו שמקשים זה לזה (סנהדרין לד ב; קדושין לג א; חולין קמא א, ועוד), וכתבו אחרונים שבמקום שאפשר מקשים שניהם (שו"ת חוות יאיר שם).

אם למדים מהמלמד את עיקר הדין בלבד, ואת פרטיו מעמידים כפי שהם נוהגים בלמד, או שלמדים הדין עם כל פרטיו מהמלמד, ראה ערך דון מינה ואוקי באתרה; דון מינה ומינה.

היקש ושאר מידות

נגד קל וחומר כשהיקש וקל וחומר (ראה ערכו) סותרים זה את זה, יש שההיקש מוציא מקל וחומר (בכורות נג ב), ויש שהקל וחומר מוציא מהיקש (זבחים י ב, בכורות לג א). וכתבו ראשונים שאם עיקר ההיקש יתבטל כשנדרוש הקל וחומר, ההיקש עדיף; אבל אם עיקרו יתקיים לדינים אחרים, הקל וחומר עדיף (תוספות בכורות שם ד"ה ובית הלל).

נגד בנין אב, היקש ובנין אב (ראה ערכו) הסותרים זה את זה - סמוכים וגזירה היקש עדיף (קדושין לה א, ורש"י ד"ה למען תהיה שוה היקש וסמוכים (ראה ערכו) - היקש עדיף (תוספות יבמות ד ד"ה דכתיב).

על היקש וגזרה שוה הסותרים זה את זה, ראה ערך גזרה שוה. נגד היקש אחר היקשים הסותרים זה את זה, כשאי אפשר לקיים שניהם, מצינו סיבות שונות לבחירת ההיקש שיתקיים:

- לקולא ולחומרא, לחומרא מקישים (יבמות ח א ועוד. וראה ערך לקולא ולחומרא לחומרא מקשינו).
- תפסת מרובה לא תפסת, תפסת מועט תפסת (ראש השנה ד ב ועוד. וראה ערך תפסת מרובה).
- היקש שנשנה בשתי פרשיות עדיף על היקש שכתוב בפרשה אחת (קדושין לד א).
- לדבר הדומה יותר (יבמות ח א).

• שהסברא נוטה אליו יותר (ראה תוספות קדושין לב ד"ה ונילף). חוזר ומלמד דבר הלמד בהיקש חוזר ומלמד בגזרה שוה, שבכל התורה למדים למד מן הלמד חוץ מקדשים (זבחים מט ב. וראה ערך למד מן הלמד). וכן חוזר ומלמד בהיקש (ראה פסחים כב א וב). בירושלמי אמרו שנחלקו תנאים אם חוזר ומלמד בהיקש (ראה ירושלמי קדושין א ב, וראה פני יהושע שם ד ב לתוספות ד"ה מעיקרא).

טעמא ודי"ה מקיש). הטעם: לפי שהוא כאילו כתוב מפורש בתורה (הליכות עולם שער ד ב; רשב"ץ בפירושו ל"ג מידות); או לפי שאין אדם דן היקש אלא אם כן קיבלה מרבו הלכה למשה מסיני (רש"י מנחות שם ד"ה זאת אומרת. וראה לעיל: גדרו, מחלוקת ראשונים).

ויש מהאחרונים שכתב שכשלמדים מכח אין היקש למחצה (ראה להלן), כשיש להשיב - משיבים (הגהות מצפה איתן לכריתות כב ב).

מזהירים מזהירים מן ההיקש (תוקף מצות לא תעשה המחייבת עונש מההיקש מלקות. ראה ערך אזהרה), אף על פי שאין מזהירים מן הדין (פסחים כד א. וראה ערך אין מזהירין מן הדין). וכן עונשים מיתה מן ההיקש אף על פי שאין עונשים מן הדין (ראה ערכו. סנהדרין עג א), לפי שהיקש הוא כמפורש בתורה (רש"י שם, וראה לעיל).

אפשר שיכתב דבר הלמד בהיקש כתבו ראשונים שלפעמים אמרה גם בפירוש התורה אותו דבר גם בפירוש (ר"ן נדרים ג א ד"ה לנדור נדר. וראה ערך מילתא דאתיא בקל וחומר וכו'), ומכל מקום כשיש מקום לדרוש את המקרא לדבר אחר - דורשים (ר"ן שם).

אפשר משאי מטעם זה שאין משיבים על ההיקש, יש סוברים שבהיקש אפשר דנים אפשר משאי אפשר (ראה ערך אין דנים אפשר משאי אפשר), אף על פי שאין דנים כן בשאר מידות (ראה רש"י נדה לו ב ד"ה הקישו), אלא שיש בדבר מחלוקת תנאים ואמוראים אם דנים בהיקש אפשר משאי אפשר (ראה ערך הנ"ל: בהיקש).

אין היקש למחצה

כשלמדים בהיקש דין אחד, למדים גם שאר הדינים שבמלמד, שאין היקש למחצה, ועל כרחך הקישם הכתוב לכל מה שאפשר להקיש אותם (ר"ן נדרים ג ב ד"ה אמר מר). ואפילו כשהדבר הלמד אינו כתוב מפורש במקרא, אלא נלמד שם בדרשה (ראה ר"ן שם ו ב, ושם ז א). וכן הוא אף בהיקש שבדברי קבלה (ראה לעיל: גדרו. ראה תוספות סנהדרין כב ב ד"ה אלא).

כשאי צורך בו כשהדין השוה בשניהם כתוב מפורש בשניהם, אין מקישים אותם כלל אף לדברים אחרים, שאילו כן לא היה צריך לכתוב גם הדין המפורש (זבחים כב א, ורש"י ד"ה ולא לדבר אחר).

יוצאים מן הכלל יוצאים מכלל "אין היקש למחצה" המקרים הבאים:

- כשהגבלה מפורשת: כשהתפרש לאיזה דבר הוקשו, לדברים אחרים לא הוקשו, כמו: *לְמַעַן יִנְיִן עֲבָדְךָ וְאֶמְתָּךְ פְּמוֹךְ* (דברים ה יד), להנחה הקשתיו ולא לדבר אחר (בבא קמא נד ב).
- כשיש טעם מיוחד בדין הנלמד: כגון להשוות אשה לאיש לעונשים שבתורה, דינים שבתורה, ומיתות שבתורה, הוצרכו לשלשה היקשים נפרדים, לפי שיש טעם מיוחד בכל אחד מהם, ולא היינו למדים זה מזה (קדושין לה א). וכן כתבו ראשונים שבמקום שיש סברא להקיש לדבר אחד, מקישים לו בלבד (ראה תוספות פסחים סד א ד"ה ואיכא).
- כשאי אפשר להקיש לגמרי: כגון מעשר ראשון שהוקש לתרומה שגורם איסור טבל, כתבו ראשונים שלדעת חכמים אין למדים אף לאסור מעשר ראשון לזרים, לפי שאי אפשר להקישם לגמרי, שהרי הוא מותר ללויים; ולדעת רבי מאיר אף בזה אין היקש למחצה, ולמה שאפשר להקיש - מקישים (תוספות יבמות פו א ד"ה אף).
- ריבוי ומיעוט: כמו אמה העבריה שהוקשה לאשה (ראה לעיל:

דבר הלמד בהיקש אינו חוזר ומלמד בהיקש בקדשים (זבחים מט ב). כשמקצת הדבר שבמלמד כתוב בו בעצמו, ומקצתו למד בהיקש, נחלקו תנאים אם זה נקרא היקש ואינו חוזר ומלמד בהיקש בקדשים: רבי ישמעאל סובר "הימנו ודבר אחר" הוא היקש, ורבי עקיבא סובר כיון שמקצת הדבר מפורש, אין זה היקש, וחוזר ומלמד בהיקש (זבחים נ א ורש"י. וראה עוד יומא נ א ורש"י, ומנחות עח א ורש"י ותוספות).

חוזר ומלמד בקדשים, שאין למדים בהם למד מן הלמד, מכל מקום חוזר ומלמד בקל וחומר (זבחים מט ב). דבר הלמד בקל וחומר אם חוזר ומלמד - בקדשים - בהיקש, הדבר תלוי במחלוקת אמוראים (זבחים נ ב).

אם חוזר ומלמד - בקדשים - בבנין אב, וכן הלמד בבנין אב אם חוזר ומלמד בהיקש, ראה ערך בנין אב³. וכן אם חוזר ומלמד בגזרה שוה, וכן הלמד בגזרה שוה אם חוזר ומלמד בהיקש, ראה ערך גזרה שוה⁴.

הַר הַבַּיִת

שטח ההר שבתוכו נבנה בית המקדש

הפרקים:

- מקומו ומידתו
- כתליו
- שעריו
- לפניו מהחומה
- קדושתו
- בעלותו

מקומו ומידתו

של בנימין, וסנהדרין שבעזרה בחלקו של יהודה, ולכן בחרו בהר המוריה, שהוא סמוך לגבול יהודה (זבחים נד ב ורש"י. וראה ערך בית דין הגדול וערך בית המקדש).

הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה מידתו (מידות ב א; רמב"ם בית הבחירה ה א).

יש שכתבו רמז לכך ממה שנאמר באהל מועד: אַרְבֵּי הַתְּחִיבִים מֵאָה בְּאַמָּה וְרִחְבֵּי תְּמֻשִׁים בְּתֻמְשִׁים (שמות כו יח), בְּתֻמְשִׁים - מלמד שחצר המשכן אחד מחלק חמשים שבהר הבית (רא"ש מידות ב א ד"ה הר; הגר"א שם בשם ירושלמי).

ויש שכתבו שלמדו כן מבנין העתיד, שנאמר בו: חוֹמָה לֹא סָבִיב סָבִיב אַרְבֵּי תְּמֻשִׁים מֵאֹת וְרִחְבֵּי תְּמֻשִׁים (יחזקאל מב כ. קרית ספר בית הבחירה שם). אבל יש שפירשו שהקנים שנאמרו שם הם בני שש אמות, ובנין העתיד יהיה גדול פי שלשים ושש מהר הבית הקדום (רש"י יחזקאל שם).

ויש שכתבו שאין זה מידת ההר אלא מידת השטח המקודש, אבל ההר גדול הרבה יותר (פסקי תוספות מידות ה). וכן יש שכתבו שחמשים אמה היה משך ההר מחוץ לכותלי הר הבית (תבנית היכל ב טו, וראה עזרת כהנים מדות ב א ד"ה ת"ק אמה א).

על שיעור זה של הר הבית כתבו אחרונים שאין להוסיף (רש"י סנהדרין ב א: אולי; אור שמח בית הבחירה ו י; מקדש דוד ב כז). אבל בתוך ההר יש רשות לבית דין למשוך העזרה עד מקום שירצו (רמב"ם שם ו י, וראה ערך עזרות).

שטח הר הבית המקודש היה מוקף חומה (רמב"ם שם; ערוך ערך הר א: מאירי יומא טו א, ומידות שם), וכן כתוב בבנין יחזקאל: חוֹמָה לֹא סָבִיב וְגו' לְהַבְדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ לְחָל (יחזקאל שם כ. ראה קרית ספר בית הבחירה שם)⁴. עובי כתלי החומה

הר הבית והר הבית נקרא כך על שם הכתוב נִכּוֹן יִהְיֶה הַר הַבַּיִת הַמְּשֻׁנָה הוּא הַר הַמְּשֻׁנָה (ישעיה ב ב. רא"ש מידות ב א), ובלשון המשנה הוא הר המוריה (רמב"ם בית הבחירה ה א; סמ"ג עשין קסג).

הנכלל בשם הר הבית הוא ההר שעליו הבית בנוי (ערוך הר א), וכולל הבית כל בניני בית המקדש עם כל העזרה ושאר הבתים וההלכות והרחבות (מאירי יומא טו א. וראה ערך בית המקדש)².

במובן המצומצם לפעמים קוראים הר הבית רק לאותו חלק שקדושתו יתרה על קדושת ירושלים ופחותה מקדושת החיל (ראה ערכו) והעזרות (כלים א ח. וראה פסחים סד ב, יומא יב א, ועוד). ולפעמים קראו בשם הר הבית גם לחיל ועזרת נשים עד שער העזרה, שמשם מתחילה קדושת המקדש (ראה רש"י סוטה מ ב ד"ה בעזרת).

מקומו הר הבית היה לצפון ירושלים (פסקי תוספות מידות ה, וראה רד"ק יחזקאל מ ב, בבנין העתיד. וראה תוספות יום טוב מידות ב א). והוא גבוה מירושלים (ראה חגיגה ב א: עלות מירושלים להר הבית, וכן ראה תענית כג א, ועוד), וכתבו אחרונים שירושלים עתה גבוהה מהר הבית מלבד מן הדרום, מפני שקרקע הבית הושפלה על ידי הגוים, וירושלים נעשתה תל על ידי החורבן (שו"ת רדב"ז בתרלט)³.

גבוה מכל ארץ מפני גובהו נקבע הר המוריה למקום המקדש על פי ישראל דוד המלך ושמואל הנביא, שראו ששבט בנימין גבוה מכל ארץ ישראל, שבכולם נאמר בתאור גבולותיהם: וירד ועלה הגבול, ובבנימין נאמר: ועלה, ולא נאמר בו וירד (ראה יהושע טו ח), ובבית המקדש נאמר: וְקָמַתְּ וְעָלִיתְּ (דברים יז ח), מלמד שהוא גבוה מכל ארץ ישראל. ובחרו בהר המוריה לפי שנאמר: וּבֵין פְּתָיֶיךָ שָׁכֵן (דברים לג יב), שצריך שיהיה קצת נמוך מהמקום היותר גבוה, ועוד שקבלה היתה בידם שבית המקדש יהיה בחלקו

שדעת החוקרים כיום לזהותה עם הגבעה הדרומית מזרחית המשתפלת מהר הבית עד לבריכת השילוח, באזור המכונה היום עיר דוד. כבר בזמן דוד ושלמה התרחבה העיר לעבר הגבעה המערבית - העיר העליונה (שהיתה פרוזה קודם לכן), שהיתה בתחום הרובע היהודי הרובע הארמני והר ציון של היום. 4. ראה רש"י יחזקאל שם שהיא חומת החיל, וראה ערך חיל שלדעת רש"י חומת החיל הוא הסורג.

3. ושם שהדבר ספק. 4. ושם שבאופן הראשון אינו חוזר ומלמד, ובאופן השני מחלוקת. **הר הבית**. 1. י, טורים תקעה - תקפו. 2. חלקים נוספים הוספו להר הבית בימי החשמונאים והורדוס אך אינם קדושים. ראה להלן. 3. וראה הערת המו"ל לכפתור ופרח [לונג] עמי תקס שבגובה מירושלים היינו מהעיר התחתית שמדרום להר הבית. וראה אוצר ירושלים ב גבולות ירושלים, על הדעות בזהו מקומה של עיר דוד וירושלים בזמן הקמת המקדש, ושם

הר הבית, ולכן מותר להתקרב לתפילה והשתחויה עד הכתלים (כפתור ופרח ו⁹; שו"ת רדב"ז ב תרצ"א¹⁰; פאת השולחן ג יב, וראה שם בבית ישראל ס"ק כו).

חומות הר הבית שבימינו ברובם הם מהרחבתו של הורדוס להר הבית שבנייתה נמשכה עד קרוב לחורבן בית שני, ובחלקם מזמנים קדומים יותר. על חומות אלו הוספו נדבכים מתקופות מאוחרות יותר. חלקו הצפוני של מתחם הר הבית, בנוי מחוץ להר המוריה, וכן פינתו הדרומית מערבית¹¹.

הכותל המזרחי, בחלקו הצפוני - כ-120 מטר - ובחלקו הדרומי - 32 מטר, נבנה בבניה הרודיאנית, וכן הכתלים הצפוני המערבי והדרומי כולם. בכותל המזרחי קיימים "תפרים" המבדילים בין הבניה הרודיאנית, ובין בניה קדומה יותר הנראית לאורך כמה עשרות מטרים. יש המייחסים בניה זו לסוף בית ראשון, ויש המייחסים אותה לימי שיבת ציון, או לימי החשמונאים. המרחק בין שני ה"תפרים" קרוב ל-317 מטר.

בכותל הדרומי אין בניה קדומה יותר לזו של הורדוס, וחלקו המערבי בנוי כבר על המדרון המזרחי של הגבעה המערבית ולא על הר המוריה.

הכותל המערבי אף הכותל המערבי (ראה ערכו) שרואים בימינו, מקום קיבוץ ישראל לתפילה ותחנונים, לדעת אחרונים רבים הוא כותל הר הבית (תבואות הארץ עמ' שמג; שו"ת תפארת צביי [ר' צדוק הכהן] יו"ד כז יא; שו"ת אבני נזר יו"ד תנ-תנא; עיר הקודש והמקדש ד עמ' כ; שו"ת היכל יצחק או"ח יח; מעשה איש עמ' מא, בשם החזון איש; הליכות והנהגות הגר"ש אלישיב לבין המצרים; שו"ת יביע אומר ה כז, ובתורה שבעל פה מז תשס"ח עמ' יז ואילך; שו"ת ציץ אליעזר א י¹²).

יש שכתבו, שיש קדושה באבניו לאורך ת"ק אמה של שטח ההר המקודש (ראה לעיל: מקומו ומדתו, וראה לחלק על מקום בנייתו), מפני שעובי הכתלים התקדש כלפנים, וכן מפני שנבנו משיירי תרומת הלשכה (שו"ת אגרות משה יו"ד ד סג. ראה רמב"ם קרבן פסח ט א). ויש שכתבו שאין קדושת הר הבית באבני הכותל המערבי (שו"ת ציץ אליעזר י א, בשם המהרי"ל דיסקין; הליכות והנהגות הגר"ש אלישיב לבין המצרים). בנדבכים שנוספו על הכותל המערבי בתקופות שלאחר בית שני, אין קדושה והם חולין (שו"ת היכל יצחק או"ח יח).

אורך הכותל המערבי כולו 490 מטר, מתוכם גלויים 58 מטר. עוביו כ-4.5 מטר. בקטע שברחבת הכותל, הכותל המערבי בנוי 25-26 נדבכים מימי בית שני, מהם 7 נדבכים מעל פני הקרקע - ובצפון הרחבה יש 3 אבנים מהנדבך השמיני - ועליהם נוספו נדבכים נוספים בתקופות מאוחרות יותר. גובהו כ-37 מטר, מתוכם 16.5 מטר מעל הקרקע.

הכותל המערבי נבנה כולו בבניה אחידה, ואין סימנים למקומו של הכותל בן חמש מאות האמה שהיה לפני שבנאו הורדוס מחדש. סברות שונות נאמרו על מקומו של הכותל המקורי ואופן

כתבו אחרונים שאינו בכלל שיעור ת"ק על ת"ק אמה (תפארת ישראל מידות ב א).

יש מהראשונים שכתב שהחומה היתה במישור שסביב ההר, ויש רחבה בין כותל החומה לרגל ההר, ושיפוע ההר התחיל מן החיל (ראה ערכו⁵. מאירי יומא שם, וראה גם מאירי מידות ב⁶).

מידות הר הבית הר הבית היום צורתו דומה לטרפז, אורכו הממוצע היים קרוב ל-500 מטר, ורוחבו הממוצע קרוב ל-300 מטר. לכל הדעות על אורך האמה, אורך הר הבית היום גדול מחמש מאות אמה. ההסבר הרווח להפרש בין המידות שבמשנה, ובין המידות שלפנינו הוא, כי המשנה מתייחסת להר הבית המקודש, היינו הר הבית שקודש בימי דוד ושלמה, וכמוהו היה גם בתחילת תקופת הבית השני, אולם הר הבית כיום הוא לאחר ההרחבות השונות שבוצעו בו על ידי החשמונאים והורדוס, הרחבות שלא התקדשו בקדושת הר הבית (ראה אוצר ירושלים והמקדש חלק ה בהרחבה. וראה בספר ירושלים בספרותנו לר"ז הורוביץ עמ' רט ואילך; עיר הקודש והמקדש לרימ"ט ד וה: ומאמר הר הבית וקדושתו בקובץ תורה שבעל פה כרך יא, תשכ"ט).

כתליו

גובהם כל הכתלים שהיו בבניי הר הבית - חוץ מכותל מזרחי (ראה לחלק) - היו גבוהים (מידות ב ד), הפתחים היו גבוהים עשרים אמה, ומעל הפתחים עוד הרבה מאד (רש"י יומא טז א ד"ה כל; רא"ש מידות ב ד ד"ה כל), וגובהם כפי רצונם (מאירי יומא שם ד"ה כל)⁷.

כותל מזרחי כותל מזרחי היה פחות מעשרים ושש אמה, מפני שהכהן השורף את הפרה (ראה ערך פרה אדומה) מזה מדמה כשעומד בהר המשחה ורואה למעלה מהכותל המזרחי⁸ דרך פתח עזרת נשים את פתחו של היכל (מידות ויומא שם, ורש"י ד"ה ומתכוין; רמב"ם בית הבחירה ו ה. וראה ערך הזאה (כפרה)), וקרקע עזרת נשים גבוהה מהר הבית שש אמות, ופתחה גבוה עשרים אמה, ואם יהיה גובה הכותל המזרחי של הר הבית עשרים ושש אמות, לא יוכל לראות דרך שער עזרת נשים את פתח ההיכל (תוספות ישנים יומא שם ד"ה חוף).

יש שכתבו שכותל המזרחי היה גבוה שש אמות, כמו שכתוב בבנין העתיד, ועולי הגולה עשו כדמות שראו בבנין יחזקאל לעתיד בקצת הדברים (רד"ק יחזקאל מ ה).

יש שכתבו שהיה נמוך מעשרים אמה (פירוש המשניות לרמב"ם מידות ב ד. וראה רש"י ועזרת כהנים שם, בדעתו).

הכותל המזרחי היה נמוך כל אורכו (עזרת כהנים שם, על פי פשוט כל המפרשים). ויש שכתב שלא היה נמוך אלא מול שער ההיכל (תבנית היכל ספר ב כב).

הכתלים כיום הכתלים שרואים כיום, כתבו ראשונים שהם מחומת

שהוא מחומת העזרה, והוא תמוה, לפי דעתו שאבן השתיה היא ללא ספק האבן שבכיפת הסלע, וממנה לכתלי העזרה בצפון ובדרום ס"ו אמה, ואילו המרחק ממנה לכותל הדרומי של עכשיו 243 מטר. מהאחרונים יש שהסיקו בדעתו שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, ראה בית רידב"ז לח, אבל הרדב"ז שם לא התכוון לכותל המערבי כמבואר בספר מקדש מלך [לרבי צבי פסח פרנק] עמ' קלח. וראה ארץ חיים ר"ז לט, וחיבת ירושלים עמ' רנ. 11. חלק זה נבנה בתקופה מאוחרת אף להורדוס, קרוב לחורבן הבית השני. 12. ראה לעיל

5. ראה שם שלדעת המאירי שם החיל הוא מקום פנוי לפני חומת העזרה ומוקף בחומה בפני עצמו. 6. וראה לעיל שיש שכתבו שההר המשיך אף מחוץ לחומה. 7. ראה תוספות ישנים יומא שם שגובהם ארבעים אמה. 8. ראה רש"י שם שדרך הפתח שבכותל המזרחי לא היה יכול לראות, כי קרקעית ההיכל שהיה במעלה ההר היתה גבוהה ממשקוף הפתח. 9. ראה הערת רא"מ לונץ לכפתור ופרח שם שבימי הכפתור ופרח וזמן רב אחריו לא היה כותל המערבי נראה, כי היה מכוסה בעפר. 10. ראה שם שכתב על הכותל הדרומי

משמש כלום, ובעל קרי היה יוצא בו בהצנע (תוספות יום טוב שם לפירוש זה).

• או מלשון פיוט (פסקי תוספות שם), שהיתה שם לשכה שבה מלמדים ללויים ניגוני המזמורים (תוספות יום טוב שם לפירוש זה: ואולי)¹⁵.

ויש גורסים טרי (תוספות יום טוב שם, בשם ראב"ה, וראה בשינויי נוסחאות מכתב יד), והוא בלשון יון משולש, ששתי האבנים היו מוצבות בדמות משולש (תפארת ישראל שם)¹⁶.

שער המזרח - שער המזרח עליו שושן הבירה (מידות שם), מצויירת שושן הבירה (רש"י מנחות צא א ד"ה בשושן)¹⁷.

בטעם הדבר נחלקו אמוראים:

• יש סוברים כדי שידעו מהיכן באו (מנחות צא א), שכן ציוו מלכי פרס (רע"ב מידות א), וכדי שיתנו הודאה למלכות שהוציאתם משם (רש"י שם), או לומר בעוונותיכם גליתם לשם, וכל זמן שרואים אותה זוכרים הגלות (רבינו חננאל פסחים פו א).

• ויש סוברים כדי שתהא אימת מלכות עליהם (מנחות שם), ולא ימרדו (רש"י שם).

שער המזרח היה מכוון כנגד שער עזרת נשים ושער העזרה ופתח ההיכל (יומא טז א, ורש"י ד"ה ומתכוין). משער זה נכנסים לחיל (ראה ערכו), ומן החיל נכנסים בשער עזרת נשים (רש"י שם ד"ה חוץ). ובשער הזה הכהן השורף את הפרה וכל המסייעים לו יוצאים להר המשחה (מידות שם)¹⁸.

מצפון לשער סמוך לסורג ישבה סנהדרין קטנה בת עשרים ושלשה דיינים (סנהדרין פו ב).

מקום שער זה אינו ידוע היום, ונעשו ניסיונות שונים לזהותו (ראה הכותל המערבי - הלכות ומנהגים עמי שצב).

שערים שעשה שלמה המלך כת של גומלי חסדים ובנה להם לישראל שני שערים, אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנוודים, ובשבת היו מתקבצים שם יושבי ירושלים ועולים להר הבית, ויושבים בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים לזה ולזה (מסכת סופרים יט יב; פרקי דרבי אליעזר יז. וראה ערך חתן וערך נחום אבלים).

שערים אלו היו בהר הבית (עזרת כהנים ב ב ד"ה חוץ). וכתבו ראשונים ששערים הללו היו במזרח, מצפון לשער שושן (ראה לעיל), והם שני שערים הנראים עכשיו גבוהים מאד בכיפות מבחוץ ודלתותיהם ברזל, והם סגורים לעולם, וההמון קורא אותם "שערי רחמים" (כפתור ופרח שם), ויש שכתבו ששערים אלו שעשה שלמה היו בדרום (ראה שם בהערות לונץ, וכן כתב בעזרת כהנים שם).

שערי הר הבית לאחר שהורחב על ידי הורדוס, היו ארבעה שערים במערב. שנים עיליים שהגיעו אליהם מעל גשרים - כיום מוכרים כקשת רובינזון וקשת וילסון, ושניים תחתיים אליהם הגיעו ממפלס הרחוב - כיום מכונים שער ברקלי ושער וורן (ראה אוצר ירושלים והמקדש עמי 3). עוד שני שערים היו

בנייתו של הכותל החדש, ויש הסוברים שאין הוא בנוי על מקומו של הכותל הראשון אלא במרחק מה ממערב לו או בצמוד לו (ראה אוצר ירושלים והמקדש, חלק ג וז).

שערי

חמשה שערים חמשה שערים היו להר הבית, שנים מדרום, אחד ממערב¹³, אחד מצפון ואחד ממזרח (מידות א ג; רמב"ם בית הבחירה ה ב). רוחב כל שער עשר אמות וגובהו עשרים (מידות ב ג; רמב"ם שם), ויש להם דלתות (רמב"ם שם). וראה מידות ב א. כל השערים היו בנויים שיש (יומא לא ב).

שערי חולדה שני השערים שבדרום היו משמשים לכניסה ויציאה, ונקראים שערי חולדה (מידות א ג)¹⁴, לפי שהיו בעיקר הר הבית, כחולדה הדרה בעיקרי בתים (פירוש הרא"ש שם), או לפי שחולדה הנביאה היתה במקדש ראשון יושבת בין שני שערים הללו (שם בפירוש ב ותוספות יום טוב ותפארת ישראל שם, על פי מלכים ב כב יד).

ולפי שרוב בנינים ותשמישים מן הדרום והיו רוב כניסות ויציאות מכאן הוצרכו לשני שערים (רא"ש ותוספות יום טוב ותפארת ישראל שם).

שער קיפונוס השער שבמערב אף הוא משמש כניסה ויציאה, ונקרא שער קיפונוס (מידות שם), וקטן היה (פירוש הרא"ש שם). הטעם לשם זה:

• לפי שקפי הוא ראש בלשון יון, ולפי שהשכינה במערב היה השער הזה ראש לכל השערים (פירוש הרא"ש שם);

• ויש מפרשים שענינו בלשון יון עבודת הגן, ואפשר שהיה שם גן ורדים מחוץ להר הבית (שלטי גבורים ג, והביאו בתוספות יום טוב ותפארת ישראל שם).

• ויש מפרשים שהוא נוטריקון שמקיף כלפי מקום הנס, היינו אחורי בית הכפורת (ראב"ד תמיד א, ומלאכת שלמה מידות שם בשמו).

• ויש מפרשים על שם האיש שהתנדב לבנותו (תפארת ישראל שם בשם יש אומרים).

שער טדי בצפון שער הצפון לא היה משמש כלום (מידות שם), ועשאוהו לתפארת הבנין (מאירי מידות שם). אבל כהן שאירע לו קרי שיוצא במסיבה ההולכת תחת החיל, יוצא משם (רבי אלעזר בן יעקב מידות א ט, וראה ערך שלוח מחנות).

כל השערים שהיו שם היו להם שקופות - משקוף עליון (פירוש המשניות לרמב"ם שם) - חוץ משער הזה, שהיו שם שתי אבנים מוטות זו על זו (מידות ב א).

השער הזה נקרא טדי (מידות א שם). הטעם לשם זה:

• על שם הגובה שהיה באמצע שתי האבנים המוטות (פירוש הרא"ש שם),

• או מלשון השתחוייה, שהאבנים נראות כמשתחוות (שם).

• ויש מפרשים מלשון הצנע (פסקי תוספות מידות ד), לפי שלא היה

16. וראה שלטי גבורים שם שטרי בלשון יון הוא חלש, שהאבנים היו תמוכות זו על זו כחלש הנתמך על חברו. וראה עוד על השם טדי בנספח לאגרון לרס"ג, ירושלים תשכ"ט, עמי תט ואילך. 17. וראה כפתור ופרח ו שעד היום ניכר שער שושן בהר הבית. 18. יש שמזהים שער זה עם שער הכהן המוזכר בשיר השירים רבה ד שאינו חרב לעולם.

בהערה על שיטת הרדב"ז על הכותל המערבי. 13. בקדמוניות היהודים טו יא ה מתוארים ארבעה פתחים ממערב, אך לא הוזכרו במשנה מפני שהיו קטנים (ירושלים בספרותינו עמי 326), או מפני שהובילו למחילות ולא לחצר ההר (ועשו לי מקדש עמי 148). 14. וראה שיר השירים רבה ד שער הכהן ושער חולדה לא חרבו לעולם. 15. וראה תפארת ישראל שם שפירושו ביוניית שיר תודה.

שם), עשר אמות (מידות שם)²¹. לפנים מן החיל - ממזרח למערב, עזרת נשים, עזרת ישראל, עזרת כהנים, בין האולם ולמזבח, האולם, ההיכל, קודש הקדשים, ואחורי בית הכפורת (ראה ערכיהם. ראה מידות ב ד ו ה, וכלים א ח ו ט).

מיקום העזרה העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית, אלא בהר הבית בחלק הצפון מערבי, ואף זה לא בשווה, כך שהשטח הפנוי הרב ביותר היה מדרום העזרה, שני לו ממזרח, שלישי לו מהצפון, והשטח הקטן ביותר היה חלק ההר שממערב העזרה (מידות ב א; רמב"ם בית הבחירה ה ו) [ראה איור מס' 4 בסוף הכרך].

רוב תשמישו מקום שהיה רוב מידתו היה רוב תשמישו (מידות שם), בדרום שבדרום היו לשכות הרבה ובתים למשמי הבית, מלבד הלשכות שנאמרו במשנה (ראה ערך לשכות. שלטי הגבורים ב, הובא בתוספות יום טוב שם. וראה להלן); ויש מפרשים שרוב בנין הלשכות שבהר הבית היו בדרומו, ובמזרח פחות מדרום, ובצפון פחות מבמזרח, ובמערב פחות מכולם (פירוש הרא"ש שם). בטעם שרוב תשמישו מן הדרום יש שכתבו לפי ששם היתה כניסת כל אדם מהעיר, שהיא בנגב (תוספות יום טוב שם, וראה לעיל: מקומו ומידתו).

מידות הרוחב של הר הבית לדרום העזרה ולצפונה לא התבאר, אלא שמכיון שרוחב העזרה היה מאה ושלושים וחמש אמה (ראה מידות ה א), הרי שהרוחב מצפון ומדרום יחד היה שלש מאות וששים וחמש אמה; וכן לא התבאר מידות האורך של הר הבית למזרח העזרה ולמערבה, אלא שמכיון שאורך העזרה - מלבד עזרת נשים - היה מאה ושמונים ושבע אמות (ראה מידות שם), הרי שאורך הר הבית למזרח ולמערב ביחד - עם עזרת נשים - היה שלש מאות ושלוש עשרה אמות (וראה שלטי גבורים ב, ותוספות יום טוב ב א, שתפסו מספרים לכל צד דרך משל).

זיהוי מקום העזרה והחיל לזהות את מקום העזרות ובית המקדש, והן מתחלקות לשלוש גישות עיקריות²²:

- השיטה המרכזית, הסוברת שהסלע שבכיפת הסלע הוא אבן השתיה (כדעת שו"ת רדב"ז ב תרצא. וכן הגרי"מ טוקצניסקי והרב זלמן קורן) [ראה איור מס' 5 בסוף הכרך], או שהוא מקום המזבח (הרב גורן) [ראה איור מס' 6.1 בסוף הכרך], ואם כן מקום המקדש בפסגת ההר במרכז המתחם, והרחבות הורדוס היו בצפון ובדרום. כאשר לכותל המזרחי והמערבי, יש הסוברים שהם כתלי המתחם המקורי, ולא היו הרחבות במזרח ובמערב (הני"ל), ויש הסוברים שהיתה הרחבה לצד מערב, ורק הכותל המזרחי נמצא במקומו המקורי (בנימין מזר ולין ריטמאיר. וראה לעיל: הכותל המערבי).
- השיטה הצפונית, הסוברת ששער הרחמים הוא שער המזרח והוא ממול למקום שער ההיכל, ולפי זה מקום בית המקדש על הרחבה מצפון לכיפת הסלע, ומקום קודש הקודשים בכיפת הרוחות (אשר קאופמן) [ראה איור מס' 6.2 בסוף הכרך].

בדרום, הדעה הרווחת שהם השערים המוכרים כיום כשער הכפול והשער המשולש (שם עמ' 3. וראה להלן).

השערים כיום בהר הבית היום, ניתן לזהות שלשה שערים סתומים בדרום: השער הכפול - בן שני פתחים, שיש שמזהים אותו עם שערי חולדה; השער המשולש בן שלשה פתחים, אף הוא מזמן בית שני; והשער היחיד¹⁹.

במערב ניתן לזהות עשרה שערים, חלק מהם סתומים וחלק פתוחים: שער המוגרבים או המערביים - פתוח; שער ברקלי - סתום; שער השלשלת או שער דוד - פתוח; שער השלום - פתוח; שער הטהרה או המרחץ - הכניסה מתוך ההר; שער וורן - סתום; שער סוחרי הכותנה או החנויות או השער היפה - פתוח; שער הברזל - פתוח; שער הכלא או בית הסוהר או המועצה - פתוח; שער בני ענאם - פתוח. דעות שונות נאמרו באשר לזיהויו של שער קיפונוס.

בצפון ניתן לזהות שלש שערים פתוחים: שער השבטים; שער הסליחה או הכפרה; השער האפל או החשוך.

במזרח הר הבית נמצא שער הרחמים או הזהב (ראה לעיל), ויש הסוברים שמתחתיו יש שער מזמן הבית השני; בסמוך לו שער הליות - סתום; סימנים לשער סתום כפול נוסף יש בסמוך לתפר הדרומי.

לפנים מהחומה

הסורג לפנים מחומת הר הבית היה הסורג (מידות ב ג, ורי"ש ורא"ש ורע"ב; רמב"ם בית הבחירה ה א), והוא מחיצה עשויה נקבים (רא"ש ורע"ב שם), ועשויה מלוחות עץ צרים וארוכים המורכבים זה על זה באלכסון (רי"ש ורע"ב שם). ומקיף לארבע רוחות (ראה רמב"ם שם; ותוספות יום טוב מידות שם, בשם ראבי"ה; פירוש הגר"א שם), וגבוה עשרה טפחים (מידות שם; רמב"ם שם). ויש שכתבו שהיה על פני כל המזרח (פירוש הרא"ש שם, ולפי זה לא היה מכל הצדדים).

מטרתו אין תוספת קדושה מן הסורג ולפנים, עד החיל, ולא נעשה אלא לנוי, או להיתר טלטול בשבת, שמחוץ לסורג אסור בטלטול (רא"ש מידות שם); ויש סוברים שאף מחוץ לסורג מותר בטלטול בשבת, לפי שהוקף מתחילתו לשם דירה, ולא נעשה אלא למחיצה שלא יכנסו גויים בחיל (ותוספות יום טוב מידות שם; שו"ת רמ"ע מפאנו צח)²⁰.

שלש עשרה פרוצות שלש עשרה פרוצות פרצו היונים בסורג, וכשחזרו ישראל וכבשום חזרו וגדרום (מידות שם, ותפארת ישראל שם). ויש מהתנאים סוברים שכנגדם גזרו שלש עשרה השתחויות (מידות שם), כשמקיפים את הר הבית (באורי הגר"א שם), שכנגד כל פרצה משתחוה ומודה על אבדן מלכות יון (פירוש המשניות לרמב"ם שם; רע"ב שם), ולא שצריך להקיף את הר הבית, אלא שכל שבא כנגד פרצה היה משתחוה כנגדה (עזרת כהנים שם. וראה ערך השתחויה).

חלקי ההר הפנימיים לפנים מהסורג - החיל (ראה ערכו. מידות שם; רמב"ם

הוא החומה המקיפה את העזרות ועשר אמות גובהה, או שהוא השטח שבין הסורג והעזרות ועשר אמות רוחבו. 22. הפרטים שבקטע דלהלן לקוחים מאוצר ירושלים והמקדש של האנציקלופדיה התלמודית, וכאן הבאנו רק את הפרטים העיקריים ביותר. ראה שם את מקורות השיטות, ופירוט רב מאוד על השיטות השונות ומידע רב מן המקורות והמארכיאולוגיה.

19. השער היחיד והשער המשולש הובילו אל מחילות ההר ולא אל חצר הר הבית, ולפיכך לא נמנו במשנה, ראה הר הקודש עמ' רמה. 20. וראה בקדמוניות היהודים יא ז א, טו יא ה שליד הסורג היו הרבה עמודי אבן שעליהם כתוב אזהרה בכתב יווני ורומי שכל נכרי שיעבור משם והלאה דמו בראשו. וראה הערה להלן על מהות החיל. 21. ראה ערך חיל מחלוקת אם

סוברים תשע עשרה אמות וחצי (רש"י יומא טז א ד"ה ותנן), או עשרים אמות וחצי (רש"י שם ד"ה ר"א היא, לדעת רבי אליעזר בן יעקב).

מחילות תחת מחילות מהלכות תחת העזרה, שגגותיהן שוות לקרקע העזרה, ומהן שפתוחות להר הבית (ראה פסחים פו א, וראה ערך מחילות).

בירה ובית מקום היה לדעת רבי יוחנן, בהר הבית והיה קרוי בירה, ודעת ריש לקיש כל הר הבית קרוי בירה (יומא ב א, וזבחים קד ב, וירושלמי פסחים ג ח).

לרבי יוחנן, בבירה שבהר הבית היה בית הדשן שבו שורפים פרים ושעירים הנשרפים שנפסלו (זבחים קד ב, ושם מחלוקת אמוראים היכן נפסלו; רמב"ם מעשה הקרבנות ז ד), ולריש לקיש לא זה בית הדשן.

אף בשר קדשים קלים שנטמא שורפים אותו לפני הבירה (פסחים מט א, ושם פא ב; רש"י ברכות מט ב ד"ה לפני; רמב"ם פסולי המוקדשין יט ח, וקרבן פסח ד ג), בבית הדשן שבהר הבית (רש"י שם כד א ד"ה פסול).

קדושתו

כל הר הבית מקודש לה, כמו שכתוב: **בְּהָרֵי הַיְרֵאָה** (בראשית כב יד), ומשמעו שכל ההר מקודש (קריית ספר בית הבחירה ה).

בין עשר הר הבית כמובנו המצומצם (ראה לעיל: מקומו ומידותו), עד קדושות החיל, נחשב בין עשר הקדושות שמנו בארץ ישראל, למעלה מקדושת ירושלים, ולמטה מקדושת החיל (כלים א ו ח; רמב"ם בית הבחירה ז יג טו. וראה ערך בית המקדש). ולא התקדש בקדושת המקדש אלא מחומת עזרת ישראל ולפנים, ועד שם היה הר הבית חול (רש"י סוטה מ ב), ואינו קרוי מקדש (מאירי יבמות ו ב) ²⁴.

מחנה לוייה הר הבית מתחילתו עד שער ניקנור, שהוא שער העזרה - היינו כולל החיל ועזרת נשים - נקרא מחנה לוייה, כשם שהיה במדבר לוייה (ראה במדבר א ג. תוספתא כלים א; רמב"ם בית הבחירה ז יא), וזו קדושה בפני עצמה (תוספות שבועות טו א ד"ה ויוצא. וראה ערך בית המקדש), שאין זבים וזבות ונדות ויולדות נכנסים לשם (כלים א ח; רמב"ם שם טז, וביאת המקדש ג ג. וראה פסחים סז א. וראה ערך טומאת מקדש וקדשיו וערך שלוח מחנות).

והסתפקו ראשונים כיצד התקדש ההר, שכן בית המקדש וירושלים התקדשו על ידי קרבן שדינו להיאכל בהם, ונפסל כשיוצא מהם (ראה שבועות טו א, וראה ערך בית המקדש וערך ירושלים), ובהר הבית אין דבר שדינו כך, וכתבו שמכיון שאי אפשר - אי אפשר (תוספות שבועות שם ד"ה ויוצא). ומכל מקום לבית דין מהלכים מסביבו היו צריכים (ראה שו"ת אבני נזר יו"ד ת).

יש מי שכתב שאברהם אבינו נתן להר קדושת הר הבית, שקראו הר (קריית ספר בית הבחירה ח).

קדושת החיל החיל מקודש מהר הבית, שאין טמאי מתים ונכרים נכנסים לשם (כלים א ח; רמב"ם בית הבחירה ז טו), וראשונים הוסיפו אף בועלי נדה (רמב"ם שם; סמ"ג לאוין שד). יש

• השיטה הדרומית, הסוברת שבית המקדש והר הבית המקודש היו בחלק הדרומי של מתחם הר הבית, ובשיטה זו יש הסבורים שהכותל הדרומי והמערכי הם כותלי הר הבית, ומרכז המקדש נמצא כ-150 מטר צפונית מהכותל הדרומי (מיכאל בראור) [ראה איור מס' 6.3 בסוף הכרך]; ויש הסבורים שהכותל הדרומי והמערכי נבנו בתקופת אדריינוס, ואילו המפלס המקורי של הר הבית נמוך יותר, ומקום בית המקדש נמצא באזור "הכוס" (טוביה שגים) [ראה איור מס' 6.4 בסוף הכרך].

סטיו כפול הר הבית היה מוקף סטיו כפול (ברכות לג ב), סטיו לפניו מסטיו (ברכות שם, ופסחים יג ב; רמב"ם בית הבחירה ח א), והם אצטבאות זו לפניו מזו, בהיקף לישוב שם (רש"י ברכות שם ד"ה סטיו), ששם מתקבצים ויושבים בני אדם (רש"י פסחים יא ב ד"ה על גב), עשויה מדרגות של אבנים זו למעלה מזו בכל סביבות הבית עד סמוך לשמי קורת העזרה (מאירי פסחים שם), וגג היה בנוי למעלה מפני הגשמים (רש"י שם יג ב ד"ה גג), והיה גבוה עד שהיה נראה לכל (מאירי שם) ²³.

בנינים ואולמות בנינים הרבה היו בהר הבית, ומהם מצינו: בית המוקד (ראה ערכו, ושם שבחלקו היה בהר הבית), בית הכנסת סמוך לעזרה (יומא סח ב ורש"י), בית המדרש שבו ישבו הסנהדרין בשבתות ובימים טובים (תוספתא חגיגה ב; ירושלמי סנהדרין א ד; רמב"ם סנהדרין ג א), מושב שני בתי דינים, אחד על פתח הר הבית, ואחד על פתח עזרת נשים (ראה סנהדרין פו ב ופח ב, ורש"י שם), חנות, שבה ישבו סנהדרין ארבעים שנה לפני החורבן (עבודה זרה ח ב), אולמות (תוספתא יומא לגירסת רש"י שם כג א), והרבה אולמות בנה הורדוס בהר הבית (רש"י שם).

קירוי הר הבית מקורה היה (ירושלמי תענית ג ט; רמב"ם בית הבחירה ה א). יש סוברים שהיה כולו מקורה (רמב"ם שם, וכן כתב השלטי גבורים ב, מרכבת המשנה ב, בית הבחירה שם, ותפארת ישראל מידות ב א), ויש שכתב שלא היה מסוכך אלא על גבי האצטבאות, מן הצדדים (תוספות יום טוב מידות ב א. וראה ערך הר, ורש"י פסחים ז א ד"ה בהר).

כיפין על גבי כל הר הבית והעזרות, תחתיהם חלול (פרה ג ג; רמב"ם פרה כיפין אדומה ב ז), וכיפין על גבי כיפין היו בנויות תחתיו (רמב"ם בית הבחירה ה א), מפני אהל הטומאה (פרה שם; רמב"ם שם ושם).

שיפוע ההר המקדש כולו לא היה במישור, אלא במעלה ההר (רמב"ם בית הבחירה ו א), והר הבית היה עשוי דרך שיפוע רחב, והבנינים עולים לפי מעלה ההר, כל שלפנים מחברו גבוה ממנו (מאירי מידות ב ב). יש סוברים שהשיפוע התחיל מסוף החיל (רמב"ם שם); ויש סוברים שמהחיל עצמו מתחיל השיפוע (מאירי מידות שם).

מן החיל עולה לעזרת נשים בשמים עשרה מעלות, וממנה לעזרת ישראל בחמש עשרה מעלות, וממנה לעזרת כהנים במעלה, ומשם לאולם במעלות (רמב"ם שם, על פי מידות ב. וראה ערך בית המקדש, וערכים: חיל; עזרות; אולם; בין האולם ולמזבח). קרקע ההיכל גבוהה מקרקע שער המזרח של הר הבית עשרים ושנים אמה (רמב"ם שם ח), ויש

אבן ארוכים. הורדוס בנה סטיו מפואר במיוחד שכונה "הסטיו המלכותי", והדעה הרווחת היא שמקומו היה לאורך הכותל הדרומי, במקומו של מסגד אל אקצה, ראה אוצר ירושלים והמקדש עמ' 297, וראה שם עוד על הסטיוס בעמ' 316. 24. ראה מבוא לספרי זוטא מהר"ם זעמבא קדושת הר הבית, ושו"ת אבני נזר או"ח תנא שדנו אם הר הבית בכלל מקדש, וראה מקדש דוד בית

23. וראה מוסף הערך ערך סטיו שהוא בנין העשוי לטייל תחתיו למחסה מזרם ומשרב, ובלשון יונית סטואה. וכן ראה מילון תלמודי [קרווא] שהוא אכסדרא של עמודים. וראה ירושלים בספרותינו עמ' 327 שהשם סטיו השתרבב מיונית ומשמעותו טור עמודים מקורה העשוי למקום טיול, כפי שהיה מקובל בהיכלות ובנייני ציבור עשירים בזמנם, ובמקום זה היו אצטבאות בנויות, כעין ספסלי

בעבר היו שנהגו לחלוץ נעליהם קודם שקרבו אל הכותל המערבי (שערי ירושלים [נוסבויס] עמ' לט; הר הקודש [שפירא] עמ' רעג, בפנים מאירות), ולא נוהגים כן בימינו.

קדושת חלקים על קדושת גגות ועליות של הר הבית, ראה ערך גגין הנספחים להר ועליות. על קדושת מחילות שתחת לעזרה הפתוחות להר הבית, ראה ערך מחילות. על קדושת הלשכות הפתוחות להר הבית ראה ערך לשכות.

מוראו ושמירתו על מורא מקדש בהר הבית והדינים הכלולים בו, ראה ערך בית המקדש: מוראו. על שמירת הלויים בהר הבית, ראה ערך הנ"ל: שמירתו. על בנין עץ בהר הבית, ראה ערך הנ"ל.

בעלותו

שותפות כל הר הבית והעזרות הם מהדברים של עולי בבל (נדרים ישראל מח א), היינו שהם בשותפות כל ישראל (רמב"ם נדרים ז ב; טושיע יו"ד רכד א), לפי שבאו מממונם של כל ישראל (פירוש המשניות לרמב"ם נדרים ה ד). ויש שהסבירו לפי שהפקירום עולי הגולה לכל ישראל (שם מז ב, ותוספות שם ד"ה ומותרים, ושיטה מקובצת שם).

ומכל מקום אין אחד מישראל יכול לאסור את חלקו על אחרים, והמודר הנאה מותר בהם (נדרים שם; רמב"ם שם; טושיע שם), שאין לכל אחד אלא זכות מועטת ואין לו שום רשות (פירוש המשניות שם), או שכשהפקירו לכל ישראל לא נתנו להם זכות לענין זה (תוספות שם. וראה ערך נדרים).

ויש מהראשונים שכתב שהר הבית והלשכות והעזרות הם קדושים, ואין להם בעלים (המאור סוף ביצה. וראה קצות החושן ר ס"ק א, וראה ערך הקדש על קנין הקדש בחצר).

על בעלות השבטים במקום הר הבית, ראה ערך בית המקדש.

סוברים שקדושתו מן התורה, לסוברים שמעלות הקדושה הן מן התורה (רש"י יומא מד ב, לדעת רב אחא בר אבהו); ויש סוברים שקדושתו מדרבנן (תוספות ישנים שם; ראב"ד שם; רמב"ן בספר המצוות לא תעשה עג, ועוד), שמא יכנסו טמאי מתים למחנה שכניה שהוא אסור מן התורה (רמב"ן חולין ב ב, ועוד).

יש שכתבו שלדעת הסוברים שהסורג הוא מחיצת החיל (ראה ערך חיל), נעשה הסורג למחיצה בפני נכרים וטמאי מתים (תוספות יום טוב מידות ב ג).

לא התבטלה יש מהאחרונים שכתבו שקדושת ההר לא התבטלה בחורבן עם החורבן אפילו לסוברים שקדושת המקדש לא קידשה לעתיד לבוא (ראה ערך בית המקדש), וקדושת הארץ התבטלה מפני שהיתה על ידי כיבוש (ראה ערך ארץ ישראל), לפי שקדושת הר הבית לא היתה על ידי כיבוש אלא על ידי חזקה, שקנו אותו בכסף (מנחת חינוך רפד ו).

קדושת הקדש אף על פי כן הסתפקו אחרונים, אם קדושת הקדש יש בו, שמא התחלל עם ביאת הנכרים לתוכו, ונפקא מינה לפירות הגדלים בו והנכרים מוכרים אותם, אם מותרים בהנאה (ראה מחזיק ברכה או"ח בקונטרס אחרון קנא).²⁵

עליה להר הבית בזמן הזה אסור להיכנס להר הבית,²⁶ והנכנס חייב בימינו כרת (ראה רמב"ם בית הבחירה ו יד²⁷), כי כולנו טמאי מתים (מגן אברהם תקסא סק"ב; שו"ת רדב"ז ב תרצא; שו"ת משפט כהן צו; עיר הקודש והמקדש ג עמ' רה; משנה ברורה תקסא סק"ה²⁸).

התקרבות יש שאסרו להכניס אצבעות לחרכי הכותל המערבי לכותל המערבי (משכנות לאביר יעקב ב תמיד א) לדעת הסוברים שלהלכה ביאה במקצת שמה ביאה (ראה מחלוקת רמב"ם וראב"ד ביאת מקדש ג יח); ויש שהתירו (ראה שו"ת אבני נזר יו"ד תנ-תנב; שו"ת מנחת שלמה ג קס ג)²⁹. יש מי שאסר אף נגיעה בכותל המערבי ללא טבילה (משכנות לאביר יעקב שם), אך רבים מפוסקי דורנו התירו (עיר הקודש והמקדש ד נה; שו"ת אגרות משה או"ח ב קיג; שו"ת יביע אומר ה כז).

הָרָג

המתה בחרב, על ידי התזת הראש, כאחת ממיתות בית דין

עו ב; רמב"ם סנהדרין שם).

הנהרגים

רוצח, שנאמר בהורג עבדו: וְכִי יִכֶּה אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ אוֹ אֶת אִמּוֹתָיו בְּשֶׁבֶט וּמִתַּת יָדוֹ נָקַם וְנָקַם (שמות כא כ).² ובהורג בן חורין נאמר: מִכֶּה אִישׁ יָמֹת מוֹת יוֹמָת (שמות כא יב).³

פתקאות לחורי הכותל המערבי. **הרג. 1.** י, טורים תקפז – תקצב. ראה גם ערך ארבע מיתות. **2.** נקימה זו איני יודע מה היא, כשהוא אומר וְהִבְאֵתִי עֲלֵיכֶם תָּרַב נְקָמָת נָקַם בְּרִית (ויקרא כו כה) - הוּא אומר זו חרב (מכילתא משפטים ז בשם ר' נתן; ברייתא בסנהדרין עו ב; רמב"ם רוצח א א). ר' עקיבא אומר נאמר כאן נקימה, ונאמר להלן נָקַם נְקָמָת בְּנִי יִשְׂרָאֵל (במדבר לא ב) - מה להלן בחרב, אף כאן בחרב (מכילתא שם. ועיי אבן עזרא שם כא כמה ראיות שנקימה היא הריגה). **3.** ואף על פי שכל מיתה האמורה בתורה סתם היא חנק (ראה ערך ארבע מיתות), מכל מקום למדים מקל וחומר שכאן המיתה בחרב, שאם הרג עבד מיתתו בחרב, בן חורין לא כל שכן, שחנק קל מהרג (סנהדרין נב ב). לסוברים שהרג הוא קל מחנק, למדים שהורג בן חורין הוא בחרב מהכתוב בעגלה ערופה: וְאֵתָהּ תְּבַעַר הַדָּם הַזֶּה מִקֶּרֶב הָאָרֶץ (דברים כא ט) הוקשו כל שופכי דמים לעגלה ערופה, מה עגלה ערופה בסייף (ראה ערך עגלה ערופה), אף כאן בסייף (סנהדרין שם). ויש למדים שרוצח בחרב מהכתוב שֶׁפָּדָם הָאֲדָמִים בְּאֲדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּד (בראשית ט ו. מכילתא משפטים שם).

הרג היא אחת מארבע מיתות שנמסרו לבית דין (משנה סנהדרין מט ב; רמב"ם סנהדרין יד א).

הנהרגים הם: רוצח, ואנשי עיר הנדחת (ראה ערכיהם). משנה סנהדרין

הבחירה א אות ג. **25.** וראה תשובת הרצ"פ פרנק ז"ל בקובץ יגדיל תורה שנת תרע"א כז ואילך. **26.** ראה הרב שרמן בתורה שבעל פה מז תשס"ח עמ' צ ואילך, סיכום דעות רבים מרבני דורנו שאסרו באיסור גמור לעלות להר הבית מחמת הספק במיקום גבולות השטח שאסור לטמאי מת להיכנס אליו. יש בזמנינו שהתירו לעלות למקומות מסויימים שלדעתם אין ספק שלא היה שם בית המקדש, וזאת אחרי טבילה כהלכה מטומאת קרי, בנעיל בד או גומי, וביראה וכובד ראש לתפילה בלבד. **27.** אף לשיטת הראב"ד שם שאין עונש כרת, יש איסור בדבר. ראה מלא הרועים ערך קדושה ראשונה; פאת השלחן ארץ ישראל ג ח; שו"ת בנין ציון ב; שו"ת תפארת צבי יו"ד כז יא; שו"ת משפט כהן צו, ועוד. **28.** בליקוטי הלכות זבחים פרק השוחט הביא ראשונים רבים הסוברים כן. וראה עוד: שו"ת מנחת יצחק ה א; שו"ת ציץ אליעזר י א; שו"ת יביע אומר ה יו"ד כו; הכותל המערבי הלכות ומנהגים עמ' שלו ואילך, ועוד. ראה במאמר הרב שרמן הנ"ל בשם הגרי"ש אלישיב על הצריך להיכנס להר הבית מחמת פיקוח נפש. **29.** וראה שו"ת ציץ אליעזר י ה, על מנהג הכנסת

[כעין סכין גדולה, רוחבו כאורכו והוא עב ויש בו כובד ומחתיכים בו עצמות ובשר, ולפי כובדו הוא חותך את הראש בבת אחת (רמ"ה סנהדרין נב ב)]. הלכה כחכמים, שמצות הרג היא התזת הראש בסייף (רמב"ם סנהדרין טו ד).

יש מהראשונים מצדדים לומר שאם ההמתה בסייף חותכים מצד הסימנים, ששם אין דרך לחתוך אלא בסייף, ואם ההמתה בקופיץ היא ממול עורף (שיטה מקובצת כתובות לו ב ד"ה ברור לו, בסופו).

לדברי הכל אין תוקעים את החרב בכטנם או בגרונם של אנשי עיר הנדחת ושל רוצח, וכן אין עושים אותו גיסטרא - שיחלקו בחרב לאורכו לשנים (סנהדרין נב ב ורש"י).

אנשי עיר הנדחת מפורש בכתוב שמיתתם בהרג, שנאמר: הַקָּה תִּקַּח אֶת יַשְׁבֵּי הָעִיר הַהִיא לְפִי חֶרֶב (דברים יג טז, וראה סנהדרין נב ב. וראה ערך עיר הנדחת).

למלכות לא ניתן אלא דין הרג בסייף בלבד (תוספתא סנהדרין ט י; רמב"ם סנהדרין יד ב, ושם מלכים ג ת. וראה ערך מלך וערך מורד במלכות).⁴

ההמתה

באופן מיתת ההרג נחלקו תנאים (סנהדרין נב ב): לדעת חכמים היו מתיזים את ראשו בסייף כדרך שהמלכות עושה; ר' יהודה אומר ניוול הוא לו, אלא מניחים את ראשו על הסדן, וקוצץ בקופיץ

הַרְהוּר פְּדִיבּוּר

הרהור בלב, במצות או באיסורים שדינם בדיבור בפה, הרי זה כמו דיבור

הפיקים:

- בקריאת שמע, ברכות ותפילה
- כשאנוס
- בברכת התורה
- בזכירה וספירה
- בבעל קרי
- במקום זמן האסורים בתורה
- בברכה לבטלה
- בשבת

בהרהור, כי הקול מעורר למעלה (מגן אברהם שם, וראה באור הלכה סב שלהלכה אף בתפילה לא יצא בהרהור).

יש שכתבו להיפך שאף לרבינא שהרהור כדיבור, בתפילה מודה שאינו כדיבור, שכן בתפילה למדו מחנה שנאמר בה רַק שְׁפָתֶיהָ נְעוּת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמָע (שמואל א א יג), מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו (ברכות לא א), הרי שבהרהור אינו יוצא (רש"י לתוספות שם כא א).

ויש מי שמחלק בין תפילה ביחיד שצריכה שתהיה בלשון הקודש, ולכן לרבינא אינו יוצא בהרהור, שבהרהור לא שייך לשון מיוחדת (ראה להלן: בלשון ובשמיעה, בשם הרשב"א), לתפילה בציבור⁴ שנאמרה בכל לשון (ראה ערך תפלה).

וידיי הוידיי שחייב אדם בו כשעושה תשובה, וכן כשמביא קרבן חטאת ואשם (ראה ערך וידוי וערך תשובה), כתבו אחרונים שאינו אלא בפה, ולא בהרהור (פרי מגדים פתיחה כוללת ג י).

כשאנוס

מי שנאנס מחמת חולי, או איזה אונס אחר, ואינו יכול לקרות בפה, כתבו ראשונים שאם קרא קריאת שמע בלבו - יצא (שו"ע סב ד).

ואף לכתחילה יעשה כן, ואם הוא במקום שאינו נקי לגמרי, ואינו

בהרהור אם הוא כדיבור דנים בין במצות הצריכות דיבור, כגון בקריאת שמע וברכות ותפילה וכיוצא, ובין באיסורים התלויים בדיבור, כגון איסור של בעל קרי בדברי תורה, איסור לדבר דברי תורה במקומות שאינם נקיים, איסור לדבר דברי חול בשבת, וכיוצא.

בקריאת שמע, ברכות ותפילה

קריאת שמע הרהור אם הוא כדיבור בקריאת שמע נחלקו בו אמוראים: רבינא אמר הרהור כדיבור (ברכות כ ב), ויוצא ידי חובתו בהרהור (רא"ש שם ג יד)²; רב חסדא אמר הרהור אינו כדיבור (ברכות שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שהרהור כדיבור (שלטי גבורים ברכות פרק ב) ורוב הראשונים סוברים הלכה שהרהור אינו כדיבור (טוש"ע אורח חיים סב ג, וראה באור הלכה שם)³.

תפילה בתפילה יש מהאחרונים מסתפקים לומר שיוצא בהרהור אף אם הרהור אינו כדיבור, שכן מקור דין תפילה הוא מהכתוב וּלְעִבְדוֹ בְּכָל לְבָבָם (דברים יא יג. וראה ערך תפלה), ואם כן העיקר תלוי בכוונת הלב והקב"ה יודע מחשבות (מגן אברהם קא סק"ב), ומכל מקום להלכה פסקו שאף בתפילה אינו יוצא

4. על בני נח שדינם לעולם בסייף, ראה ערך בן נח.

1. הרהור כדיבור. י, טורים תקצב - תרי. ראה גם ערך שומע כעונה. 2. אלא שמכל מקום מדרבנן יש מהאחרונים שכתבו שאף רבינא סובר שצריך להוציא בשפתיו, ומן התורה הוא שאמר הרהור כדיבור (שו"ת רבי עקיבא איגר, תנינא קנא. וראה להלן: כשאנוס); ויש מהראשונים מפרשים שלא אמר רבינא הרהור כדיבור אלא כשהוא אנוס ואינו יכול להוציא בשפתיו, כגון בעל קרי שאסור בדיבור (ראה ערך בעל קרי, וראה להלן: בבעל קרי), אבל אם אינו אנוס ויכול להוציא בשפתיו - לא יצא אפילו בדיבור (הראב"ד בהשגות למאור ברכות שם). 3. ויש מחלקים בדעת ראשונים בין הרהור בקריאת שמע לברכת המזון ושאר ברכות, שבקריאת שמע הרהור אינו כדיבור, לפי שבקריאת שמע נאמר שְׁמַע (דברים ו ד), וכן וּדְבַרְתָּ בָּם (שם ז), והן לשונות של דיבור, ולכן אין יוצאים בהרהור, שאינו כדיבור, אבל בברכת המזון נאמר וּבְרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים

ח י), ולא נזכר בה לשון של דיבור, ולכן יוצאים אף בהרהור, והוא הדין בכל הברכות שנתקנו מדברי סופרים שדינם כברכת המזון (ב"ח סב, ושאגת אריה ו, בדעת הרמב"ם). ויש מן הראשונים מחלקים בין דברים שחיונם מדין תורה, שאין יוצאים בהם בהרהור, לבין דברים שחיונם מדברי סופרים שיוצאים בהרהור (מאירי ברכות כא א, בשם יש מי שאומר. וראה להלן: כשאנוס, סברא להיפך שבדרבנן אינו יוצא בהרהור לפי שמדרבנן הרהור אינו כדיבור), וחלקו עליהם שאין להרהור עיקר כלל (מאירי שם), וכן רוב הראשונים אינם מחלקים בין קריאת שמע לשאר ברכות, ופוסקים אף בברכת המזון הרהור לאו כדיבור (ראה ביאור הלכה סב). 4. היינו שהציבור מתפללים בדיבור והוא מתפלל בהרהור, שרבינא הוא יוצא בהרהור, יש דין תפילה בציבור גם עליו, אבל אם כל הציבור מתפללים בהרהור, אין כאן צירוף, ואין דין תפילת ציבור עליהם, אלא כיחידים רבים (ישועות יעקב קא סק"א).

יש מהאחרונים שכתבו שאף אם בכל מקום הרהור אינו כדיבור, המהרהר בדברי תורה צריך לברך, שאף הרהור בתורה מצוה היא, שנאמר וְהִגִּיתָ בּוֹ (יהושע א ח), והגיון הוא בלב כמו שכתוב וְהִגִּינָן לְפִי (תהלים יט טו), ועל המצוה צריך לברך (באור הגר"א מז ב, ט).

יש שכתב שדוקא כשנאמר בפירוש 'הגיון לבי' הכוונה על מחשבה, אבל הגיון סתם מובנו דיבור בפה, כמו שכתוב פִּי אָמַת וְהִגִּהָ חִפִּי (משלי ח ז) וכיוצא, ועיקר מצות תלמוד תורה הוא בפה, כמו שכתוב וְשִׁנְתָם לְבָנֶיךָ (דברים ו ז). וראה ערך תלמוד תורה, ולכן אין מברכים על הרהור (נשמת אדם ט ז); ועוד שאף אם יוצאים ידי מצות תלמוד תורה בהרהור, מכל מקום ברכת התורה לא נתקנה אלא על הלימוד כדיבור, שכן חיוב ברכה זו נלמד מהכתוב פִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא וְכָבוֹ גִדְלָל לְאַלְהֵינוּ (דברים לב ג. ע"ע ברכת התורה), ו'אֶקְרָא' מובנו דיבור, ולכן להלכה שהרהור אינו כדיבור אין מברכים על הרהור בתורה (שאגת אריה כד).

ויש שכתבו יותר מזה שאף לרבינא שהרהור כדיבור, מכיון שלמדים מהכתוב 'כי שם ה' אקרא' - קריאה ודאי אינה בהרהור (מרומי שדה ברכות כ ב).

וכן יש מסבירים שאין מברכים לדברי הכל - אפילו לרבינא שהרהור כדיבור, ואפילו אם מקיים מצות לימוד בהרהור - לפי שאין מברכים על דברים שבלב כדרך שאין מברכים מטעם זה על בטול-חמץ (ראה ערכו, פרי מגדים מז משבצות זהב סק"ב. וראה ערך ברכת המצות).

יש מי שמחלק בין מהרהר מתוך הספר שהוא דרך קבע וחיוב לברך, למהרהר בעל פה שהוא דרך עראי ואינו מברך (מור וקציעה מז).

בזכירה וספירה

בזכירה המצות שבזכירה, כגון זכירת שבת בקידוש היום, זכירת חטא העגל, זכירת מעשה מרים, וזכירת עמלק - אין יוצאים ידי חובה בהרהור (תורת כהנים תחילת בחוקותי, וראה ערכי זכירות).

וכן כתבו ראשונים בזכירת שבת שהמצוה היא לקדשו בדברים (רמב"ם שבת כט א), אבל בהרהור לא יצא (מנחת חינוך לא).

וכן בזכירת עמלק כתבו ראשונים שאינה אלא בפה ולא בלב (רמב"ם מלכים ה ה)⁵.

בזכירת מרים יש מהראשונים שכתבו שדי בזכירת הלב לבדה (החינוך של).

זכירת יציאת מצרים יש שכתבו שמכיון שלא נאמר בה גם שכחת הלב, כמו בשאר זכירות, לכן דיה בהרהור בלב, אלא שכתבו שבתלמוד בבלי חולקים על כך וסוברים שאף זכירת יציאת מצרים אין יוצאים בהרהור (שאגת אריה י); ויש שכתבו להלכה שזכירת יציאת מצרים דיה בהרהור בלב (שו"ת בשמים ראש קעג).

בספור מצות סיפור יציאת מצרים שבליל פסח (ראה ערך הגדה) אינה אלא בפה, שנאמר בה וְהִגִּדְתָּ לְבָנֶיךָ (שמות יג ח), ואין הגדה אלא בפה (ראה שאגת אריה יג, וחתם סופר טו).

בספירה מצות ספירת יובל (ראה ערך יובל) אינה אלא מנין בפה, וספירת זב וזבה (ראה ערך זב וערך זבה) דיה בהשגחה בלב, וכך באה הקבלה (החינוך מצוה של).

יכול לנקותו משום אונס - יהרהר בלבו (רבנו יונה ברכות פרק ב; רמ"א סב ד, צד ו, בתפלה), ואף על פי שאינו יוצא ידי חובתו אלא באמירה, יש לו להרהר בלבו, וה' יראה ללבב ויתן לו שכר המחשבה, ובלבד שלא יהא המקום מטונף לגמרי, שאסור להרהר בדברי תורה במקומות המטונפים (בית יוסף פה, ורמ"א סב ד. וראה להלן). ונחלקו בדבר:

• יש סוברים שאינו יוצא ידי חובתו בהרהור זה, שהרי הלכה הרהור אינו כדיבור, אלא שמכיון שאינו יכול להוציא בשפתיו על כל פנים יהרהר בלבו ויקבל שכר על המחשבה, ולכן כשיסתלק האונס, אם עדיין לא עבר זמן קריאת שמע, מחוייב לחזור ולקרות כדיבור (האחרונים שהובאו בביאור הלכה סב ד"ה יצא).

• יש סוברים יותר מזה שלא אמרו כלל שיהרהר בלבו נוסח הברכה, אלא יהרהר ויחשוב בלבו שחשקו ורצונו לומר ברכה זו, או תפילה זו, אלא שאינו רשאי, ויצטער על כך שאינו יכול לברך, ואז מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, ומעלה עליו הכתוב כאילו עשאו (דרישה פה, ומג"א פה סק"ב בשם שלי"ה).

• יש חולקים וסוברים שבמקום אונס - הרהור כדיבור, ויצא ידי חובתו לגמרי, ולכן אף אם נסתלק האונס שוב אינו חייב לחזור ולקרות כדיבור (ברכי יוסף סב א, פ ב).

• יש שהסבירו שמן התורה הרהור כדיבור, ומדרבנן הוא שאמרו שאינו כדיבור, ואף בדיעבד לא יצא, אבל במקום אונס העמידו על דין תורה שיצא (פרי מגדים סב משבצות זהב סק"א בדת השו"ע).

• יש מחלקים בין דבר שחיובו מן התורה, כברכת המזון וכיוצא, שאם מחמת חולי או אונס אחר אינו יכול להוציא בשפתיו צריך להרהר בלבו, ובין דבר שחיובו מדברי סופרים, כשאר ברכות, שאם הוא אונס מן הדין אין צריך להרהר, אלא שאף על פי כן יש לו להרהר הברכה שנתחייב בה ויקבל שכר המחשבה (שו"ע הרב קפה ג).

• ויש מסבירים החילוק, שאף לרב חסדא ולהלכה מן התורה הרהור כדיבור, ולכן בקריאת שמע וברכת המזון שחיובם מן התורה, במקום אונס העמידו חכמים על דין תורה, אבל בברכות שמדרבנן, הרהור אינו כלום, שמן התורה אינו חייב, ומדרבנן הרהור אינו כדיבור (תהלה לדוד סב א).

הצמא בליה על מיטתו ידיו ולברך - יש מהאחרונים סוברים שיהרהר הברכה בלבו וישתה, שהרי זה כאנוס (ט"ז סב סק"א); ורוב האחרונים חולקים וסוברים שאין זה דומה לאנוס גמור, שאפשר לו לעמוד וליטול ידיו, ואם אין לו מים יכול לקנח ידיו בכותל (אליה רבה סב סק"ד; פמ"ג סב משבצות זהב סק"א; משנה ברורה שם סק"ח), ועוד שהרהור הרי אינו כדיבור, ולא אמרו שאנוס יהרהר אלא בדבר שחייב בו כמו קריאת שמע, אבל בברכת הנהנין יוכל שלא לשתות (אליה רבה שם).

בברכת התורה

המהרהר בדברי תורה כתבו ראשונים שאינו חייב לברך ברכת-התורה (ראה ערכו), לפי שהלכה הרהור אינו כדיבור (שו"ע מז ד. וראה ערך ברכת התורה).

⁵ וכדי לבטל השכחה מהלב צריך להוציא מה שבלבו בפיו ולהגותו בפה (קרבן אהרן לתורת כהנים שם).

⁵ יש מהאחרונים מסבירים שזכירות אלו שדין בפה אין זה מפני שצריך בהם דיבור דוקא, אלא שבהרהור בעלמא אין זו זכירה (ראה חתם סופר שו"ת טו),

ההרהור שהוא מפני כבוד תורה (רמ"א יורה דעה רפב), ולכן יחשוב אדם חשבונותיו בבית הכסא, כדי שלא יבוא לידי הרהור תורה (ספר חסידים תקמו; מגן אברהם פה סק"א), ובשבת יחשוב בכנינים וציורים נאים (משנה ברורה פה סק"ו, בשם שלי"ה)⁷.

הרהור זה יש מהאחרונים שכתבו שנחלקו בו ראשונים אם איסורו מן התורה או מדברי סופרים (ראה נשמת אדם ג ב); ויש שסתמו וכתבו שהרהור אינו אלא מדרבנן, ואפילו מכת-מרדות (ראה ערכו) אין חייבים עליו (מהדורא בתרא למהרש"א שבת מ ב).

לאונסו בירושלמי נחלקו אמוראים בהרהור בבית הכסא: חזקיה אמר מותר, ור' יסא אמר אסור, אמר ר' זעירא כל סברא שהיתה קשה לי להבין שם הבנתי (ירושלמי ברכות ג ד), וכן אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון שבבית הכסא סבר קושיותיו בטבול יום (ירושלמי שם, וכעין זה בבבלי זבחים קב ב). בבבלי אמרו שלאונסו הרהר שם ר' אלעזר ב"ר שמעון (זבחים שם), שהיתה שמועתו שגורה בפיו ומהרהר בה על כרחו (רש"י שם), וכן יש מפרשים כן אף בדעת הירושלמי שהיה לאונסו (כסף משה קריאת שמע ג ד, ובבית יוסף אורח חיים פה).

• לאונסו, יש מפרשים שמובנו שאם עלה הרהור לאונסו, שוב מותר להרהר ברצונו, ואף שיכול לדחות הרהור אינו מחוייב לדחוק עצמו ולדחותו, ומפרשים שזוהי מחלוקתם של חזקיה ור' יסא, שלחזקיה מותר לאונסו, ור' יסא אוסר אף לאונסו, וחייב לדחות הרהורו (ברכי יוסף פה א).

• ויש מפרשים המחלוקת של חזקיה ור' יסא בהרהור מרצון, שלא לאונסו כלל, שחזקיה סובר אף כאן אומרים הרהור אינו כדיבור, ומותר להרהר לכתחילה בבית הכסא, ור' יסא אוסר (ברכי יוסף שם בשם שדה יהושע; שו"ת תורת רפאל יג).

• יש מי שכתב שאם עלה הרהור באונסו מותר להוציאו אף כדיבור (דרישה פה), והאחרונים חולקים ודחו דבריו (ראה ברכי יוסף שם, ומשנה ברורה פה סק"ח).

בתלמיד חכם תלמיד חכם אסור לו לעמוד במקום הטינופת, לפי שאי אפשר לו לעמוד בלא הרהור תורה (ברכות כד ב);

רמ"א יו"ד רמו כו), ומכל מקום מותר להיכנס למרחץ, אף מתוך הלכה שאינה פסוקה (ראה ברכות לא א), ואין חוששים שיהרהר, שכיון שיודע שעברה היא יש בו כח להכריח את לבו שלא יהרהר שם (תרומת הדשן מא; רמ"א יו"ד רמו כו), שבמרחץ שומר עצמו יותר ממבואות המטונפות (רמ"א שם), שהרי במכוון הולך לבית המרחץ לרחוץ שם, ומפנה ממנו טרדת הלימוד עד שיצא (ש"ך שם כח).

להינצל מהרהור מי שנכנס בלבו הרהור עברה בבית הכסא או בבית עברה המרחץ, מותר להרהר שם בדברי תורה, שהרי זה כמו להפריש מאיסור שמותר שם גם לדבר בדברי תורה, שהתורה מצלת מהרהורים רעים (ספר חסידים כח; מגן אברהם פה סק"ד).

כנגד הערה הרהור בדברי תורה כנגד הערה, כתבו ראשונים שמוותר, לפי שהאיסור של דברי תורה שם למדים מהכתוב וְלֹא יִרְאֶה כָּךְ עֲרֹת דְּבָר (דברים כג טו. ראה שבת קנ א), ומכיון שנאמר בו דְּבָר, אינו אסור אלא הדיבור, אבל הרהור

אף ספירת-העומר (ראה ערכו) כתבו האחרונים שאין יוצאים אלא במנין בפה ולא בהרהור (פרי חדש תפט ו; ברכי יוסף או"ח תפט יד).

בעל קרי

בדברי תורה בעל קרי, שאסור מתקנת עזרא בדברי תורה (ראה ערך בעל קרי), אינו אסור אלא כדיבור ולא בהרהור, ואפילו לרבינא הסובר הרהור כדיבור (ראה לעיל: בק"ש, ברכות ותפלה) לא תיקן עזרא שיהא בעל קרי אסור בהרהור (ברכות כ ב כדאשכחן בסיני).

ויש מפרשים שתקנת עזרא היתה גם על הרהור, אלא שבמקום ביטול מצות התורה, כגון מצות קריאת שמע (ראה להלן) לא גזר אלא על הדיבור ולא על הרהור (שאגת אריה ז).

בקריאת שמע בעל קרי שלא טבל, והגיע זמן קריאת שמע - וברכת המזון מהרהר בלבו, ואינו מברך לא לפניה ולא לאחריה, ועל המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו, ר' יהודה אומר מברך לפניהם ולאחריהם (משנה ברכות כ ב).

לדעת הבבלי הרהור שאמרו הוא בקריאת שמע עצמה, והברכות לפניה ולאחריה אפילו בהרהור אינו מברך, ועל המזון לאחריו מברך בהרהור, ולפניו אפילו בהרהור לא יברך (רש"י ותוס' ושאר ראשונים שם); ור' יהודה סובר מברך כדיבור ולא בהרהור, בין בקריאת שמע ובין בברכותיה, ובין על המזון לאחריו ובין לפניו (תוספות יום טוב במשנה שם)⁶.

לדעת הירושלמי כל הדברים אמורים על ברכות קריאת שמע בלבד, ולדעת חכמים קריאת שמע הוא קורא כדרכו כדיבור בפה, וכן ברכת המזון לאחריו מברך כדיבור, ולפניו בהרהור, ולר' יהודה הכל מברך כדיבור (ירושלמי ברכות ג ד).

להלכה פסקו רוב הראשונים כבבלי וכדעת חכמים (עי' רש"י ותוס' ושאר ראשונים שפירשו המשנה כהבבלי); ויש מי שפסק הלכה כירושלמי (הרוקח שכא). בזמן הזה, שבטלה תקנת עזרא (ראה ערך בעל קרי) אין נפקא מינה במחלוקת זו כלל (ראה רמב"ם קריאת שמע ד ט, וטושי"ע פח א).

בתפילה בתפילה, בעל קרי לא יתחיל, ואפילו בהרהור, לפי שהיא מדרבנן ואין בה קבלת עול מלכות שמים (ברכות כא א). בזמן הזה, שבטלה תקנת עזרא, מתפלל כדרכו (ראה ערך בעל קרי, ושם שיש חילוקי מנהגים בזמן הזה).

במקום זמן האסורים בתורה

בכל מקום מותר להרהר בדברי תורה, חוץ מבית המרחץ ובית הכסא (ברכות כד ב; רמב"ם קריאת שמע ג ד; טושי"ע אורח חיים פה ב), והוא הדין במקום הטינופת, והוא מקום שיש בו צואה ומי רגלים (רמב"ם שם; טושי"ע שם); ואף לסוברים בכל מקום הרהור אינו כדיבור, כאן אסור אף הרהור, שנאמר וְהָיָה מִחֲנִיף קְדוֹשׁ (דברים כג טו. וראה ערך בית הכסא וערך בית המרחץ), ולא נאמר בו דיבור, אלא מקום חנייתך תהא בקדושה, שישאל מהרהרים תמיד בדברי תורה (רש"י שבת קנ א ד"ה והיה). ויש שכתבו בטעם איסור

שמע עצמה אינו חולק ומודה שמהרהר (שיטה מקובצת ברכות שם). 7. בבית האמצעי של המרחץ שבני אדם שם מקצתם לבושים ומקצתם ערומים, אף על פי שלדבר בדברי תורה אסור שם (ראה ערך בית המרחץ), מותר להרהר שם

6. ויש מפרשים שר' יהודה אינו חולק אלא על הברכות, שכיון שהן מדרבנן עשאו כהלכות דרך ארץ (ראה ערך בעל קרי), ואפילו ברכת המזון לאחריה שהיא מן התורה, מטבע הברכה הוא מדרבנן (ראה ערך ברכת המזון), אבל בקריאת

במקום שיש חיוב לברך בפה, ואז ההרהור מועיל כדיבורו, אבל בספק אם בירך, שלענין ברכה בפה אנו דנים שכבר בירך, גם ההרהור בזה לא יועיל כלום (ישועות יעקב סב סק"א).

בשבת

דיבור בעסקי חול שאסור בשבת (ראה ערך שבת) אינו אסור אלא כדיבור בפה, ולא בהרהור, שאיסור הדיבור למדים מהכתוב **מִמַּצּוֹא חֶפְצֶךָ וְדַבַּר דְּבַר** (ישעיה נח ג) - דיבור אסור, הרהור מותר, כגון להרהור בלבו כך וכך יציאות אני צריך להוציא על שדה זו (שבת קיג ב ורש"י; רמב"ם שבת כד א; טושי"ע שו ח).

ומכל מקום משום עונג שבת מצוה שלא יחשוב בהם כלל, ויהא בעיניו כאילו כל מלאכתו עשויה (טושי"ע שם).

וכתבו ראשונים אסור לאדם שיהא לכו טרוד בעסקיו בשבת, ואף על פי שאמרו חכמים הרהור מותר, אם יש לו מתוך ההרהור טרדת לב או נדנוד דאגה - אסור (רבנו יונה באגרת התשובה, והביאו בבית יוסף שו).

בהרהור על ידי רמיזה כדיבור, נחלקו תנאים:

לא יאמר אדם לחברו בשבת 'נראה אם תבוא אלי לכשתחשך', ושניהם יודעים שעל מנת לשכרו לפעולתו הוא מזהירו (רש"י שבת קנ א ד"ה הנראה).

ר' יהושע בן קרחה אומר: אומר אדם לחברו הנראה שתעמוד עמי לערב (ברייתא שבת קנ א), אבל לא יאמר לו היה נכון עמי לערב (רמב"ם שבת כד ד; טושי"ע שו ז), שהוא דיבור ממש (בית יוסף שם), ולא הותר אלא בלשון שאין בו זכר מלאכה.

להלכה פוסקים רוב ראשונים כר' יהושע בן קרחה (ר"ח ורי"ף שבת שם; רמב"ם שבת כד ד; טושי"ע שו ז); ויש מן הראשונים פוסקים כחכמים (שאלתות שאילתא א. וראה העמק שאלה שם) ⁸.

הַרְהוֹר עֵבֶרָה¹

איסור מחשבה של זנות

האיסור הוא מדברי-קבלה (ראה ערכו), שכן הוא אומר: **כְּרִית כְּרִית לְעֵינֵי וּמָה אֶתְבִּינֵן עַל בְּתוּלָה** (איוב לא א. בית שמואל שם).

מהדברים המעכבים המסתכל בעריות כתבו ראשונים שהוא מהדברים התשובה המעכבים את התשובה, והעושה אותו אין חזקתו לשוב, לפי שהוא דבר קל בעיני רוב האדם, ונמצא חוטא, והוא ידמה שאין זה חטא, שמעלה על דעתו שאין בכך כלום, שאומר לא בעלתי ולא קרבתי אצלה, והוא אינו יודע שראיית העינים עון גדול הוא, שהיא גורמת לגופן של עריות (רמב"ם תשובה ד ד).

הרהור עבירה קשים מעבירה (יומא כט א) - יש קשה מעבירה מפרשים שתאות נשים קשה להכחיש את בשרו יותר מגופו של מעשה (רש"י שם); ויש מפרשים מפני שהחוטא בהרהור חוטא בשכל, במבחר מידותיו (רמב"ם במורה נבוכים ג ח).

ונשמרת מכל דבר רע

איסור אחר יש בהרהור עבירה, והוא מה שכתוב **וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל**

מותר, שהרהור אינו כדיבור (רש"י שבת שם ד"ה ההיא; מגן אברהם פה סק"ב), ואינו דומה למרחץ, שזוהמתו מרובה (מגן אברהם שם); ומטעם זה מותר להרהר בדברים שבקדושה בשעת תשמיש (שו"ע הרב או"ח עג א).

בהפסקה באיסור הפסק כדיבור, כגון בשעת קריאת שמע בתפילה וברכותיה, מותר להרהר ולעייין בדברי תורה בשעה שהעם אומרים קרובין (ראה ערך פיוט), וזה לא נקרא הפסק, שהרהור אינו כדיבור (רמ"א סח א), אלא שמכל מקום יש לחוש להמון שכשיראו הלומד בספר יפסיקו גם בדברים אחרים (רמ"א שם); ויש שכתבו שאין לחשוש לכך (פרי חדש סח א).

תשעה באב בתשעה באב, שאסור בתלמוד תורה (ראה ערך תשעה באב) - יש מתירים לתלמוד בהרהור, כיון שהרהור לאו

כדיבור הוא בקריאת שמע (אגור תשעה באב בשם רוב רבותינו), ונחלקו עליהם, שכיון שטעם האיסור הוא משום שמחה, הרי עיקר השמחה הוא בהרהור, שאם ילמד ולא יבין מה שמחה יש (אגור שם בשם מהר"י מולין, וראה מגן אברהם תקנד סק"ה).

בברכה לבטלה

באיסור של ברכה לבטלה (ראה ערך ברכה שאינה צריכה כרך ד) כתבו אחרונים שאפילו לרבינא שהרהור כדיבור אינו עובר בהרהור על ברכה לבטלה (צל"ח ברכות כ ב; פרי מגדים קפה אשל אברהם סק"א, ובפתיחה כוללת ג ד). ולכן מי שנסתפק אם בירך ברכה שנתחייב בה, שמצד הדין ספק ברכות להקל (ראה ערך ברכות), מכל מקום אם רוצה רשאי להחמיר על עצמו ולברך בהרהור, אף לסוכרים שהרהור כדיבור (צל"ח שם, ופרי מגדים שם).

ויש שכתבו שאף אם אין בהרהור משום "לא תשא", מכל מקום אין לו להרהר בספק ברכה, שהסוכרים הרהור כדיבור הוא

שני איסורים יש בהרהור עבירה: א. 'ולא תתורו'; ב. 'ונשמרתם מכל דבר רע'.

ולא תתורו

אסור להרהר בעבירה, שנאמר: **וְלֹא תִתְוֹרוּ אֶתְרֵי לְבַבְכֶם וְאֶתְרֵי עֵינֵיכֶם** (במדבר טו לט) ². אחרי עיניכם זה הרהור עבירה (ברכות יב ב).

האיסור נמנה במנין הלאוין (ספר המצוות לא תעשה מז; סמ"ג לאוין טו; סמ"ק ל; ספר החינוך שפז).

ואין לוקים על לאו זה, לפי שהוא לאו שאין בו מעשה (עצי ארזים כא א), אבל לוקים על זה מכת-מרדות (ראה ערכו). ראה רמב"ם איסורי ביאה כא ב).

ויש סוכרים בדעת ראשונים שאיסור זה של 'לא תתורו אחרי עיניכם' הוא מדרבנן (בית שמואל כא ב).

בפנייה אין איסור הסתכלות זה שמן התורה אלא בנשים שהן עריות עליו, כגון אשת איש וכיצא, אבל המסתכל בפנייה דרך זנות

¹ **הרהור עברה**. 1. י, טורים תרי - תרטז. ראה גם ערך גלוי עריות. 2. הרהור עבירה הוא אחד מהדברים שמחמתם קבעו לומר פרשת ציצית בקריאת שמע,

(רמ"א בשו"ע פד א). 8. על אמירה לנכרי באופן שיבין הנכרי מעצמו רצונו שיעשה לו מלאכה בשבת, ראה ערך אמירה לנכרי.

אינם עליה - אסור, שלא יבוא לידי הרהור (עבודה זרה שם ורש"י; רמב"ם שם; טושי"ע שם. וראה ערך גלוי עריות).

אף האיסור להשתמש באשה (ראה קדושין ע א) כתבו ראשונים שהוא מפני שמא יבוא לידי הרהור (רמב"ם שם ה; טושי"ע כא ה).

אסור לאדם שאינו נשוי לשלוח ידיו במבושיו, שלא יבוא לידי הרהור, ואפילו תחת טבורו לא יכניס ידו, שמא יבוא לידי הרהור (רמב"ם שם כג, על פי נדה יג א; טושי"ע כג ד. וראה ערך השחתת זרע).

במקום פחד, כגון שעומד בלילה על הגג ומתיירא שמא יפול, או שהוא אצל רבו ויש לו מורא רבו, או שהוא בבית הכנסת ומתיירא מפני השכינה, אין חוששים שיבוא להרהור (נדה שם).

חסידים הראשונים וגדולי החכמים התפאר אחד מהם שמעולם לא נסתכל במילה שלו (רמב"ם שם כד, וטושי"ע כג ז, על פי שבת קיח ב), ומהם מי שלא התבונן מעולם בצורת אשתו (רמב"ם וטושי"ע שם, על פי שבת נג ב), מפני שלבו פונה מדברי הבאי לדברי האמת, שהם אוחזים לבב הקדושים (רמב"ם וטושי"ע שם).

עם הכל אדם רוחץ, חוץ מאביו וחמיו ובעל אמו ובעל אחותו (ברייתא פסחים נא א; רמב"ם שם טו; רמ"א אבן העזר כג ו), ויש מקומות שנהגו אף בשני אחים שלא יכנסו כאחד למרחץ (רמב"ם שם), שגזרו כן משום בעל אחותו (פסחים שם)⁴. בטעם האיסור כתבו ראשונים שהוא משום הרהור, שמתוך שרואה ערות אביו נזכר שמשם יצא ונותן לבו להרהר, וכן בחמיו ובבעל אחותו (רש"י פסחים שם ד"ה מאביו), אבל במקומות שנהגו לכסות הערוה בבית המרחץ - מותר, שאין לחוש להרהור (רמ"א שם, ובירורה דעה רמב טז).

במרחץ או בבית הכסא יחשוב אדם חשבונותיו ומחשבות חפציו וצרכיו, כדי שלא ירהר בעבירה, כי רגילות הרהור עבירה שם (ספר חסידים תקמו).

בהשקאת סוטה (ראה ערכו) נחלקו תנאים אם חוששים להרהור: חכמים סוברים כהן אוהז בבגדיה, אם נקרעו נקרעו, ואם נפרמו נפרמו, עד שהוא מגלה את לבה, וסותר את שערה (משנה סוטה ז א), ואין חוששים להרהור של הרואים אותה (סוטה שם ח א, וסנהדרין מה א).

וכתבו ראשונים בטעם הדבר מפני שאין החשק מצוי בדבר שעיקרו עשוי לניווול, ושכבר הוחלפו בגדיה בבגדים שאינם של נוי (מאירי סוטה שם), ולכן מייסרים אותה בגילוי לבה וסתירת שערה (סוטה שם, וסנהדרין שם). ואותה שאמרו חכמים בחייבי סקילה: האיש נסקל ערום, ואין האשה נסקלת ערומה (משנה סנהדרין מד ב), אין הטעם מפני שחוששים להרהור, אלא מפני שבנסקלת אין צורך לייסור, שכיון שנהרגת אין לך ייסור גדול מזה (מסקנת הגמרא שם ושם).

ר' יהודה אומר אם היה לבה של הסוטה נאה לא היה מגלהו, ואם היה שערה נאה לא היה סותר (משנה סוטה שם), שחוששים להרהור, שמא תצא זכאית, ויתגרו בה פרחי כהונה (סוטה שם ח א, וסנהדרין מה א), ויהיו רודפים אחריה כל ימיה (רש"י סוטה שם); אבל באשה הנסקלת סובר ר' יהודה שאף היא נסקלת ערומה, כמו האיש, אלא שמכסים את ערותה מלפניה ומלאחריה (משנה

דָּבָר רַע (דברים כג ו), מכאן אמר ר' פנחס בן יאיר אל יהרהר אדם ביום, ויבוא לידי טומאה בלילה (כתובות מו א).

• רוב הראשונים סוברים שזו דרשה גמורה, והאיסור הוא מן התורה (תוספות עבודה זרה כ ב ד"ה שלא; רמב"ן ר"ן חולין לו ב; ועוד ראשונים).

אפילו בפנויה ההרהור אסור מן התורה (בית שמואל שם סי כא סק"ב).

• ויש סוברים שכל האיסור הוא מדרבנן, והדרשה אינה אלא אסמכתא (יראים השלם מה).

איסור זה של 'ונשמרת מכל דבר רע', אפילו לסוברים שהוא מן התורה, כתבו ראשונים שאינו ענין ללאו של 'ולא תתורו' אחרי עיניכם, שב'ונשמרת' האיסור בהסתכלות שלא לשם זנות, אלא שנהנה בהסתכלו, אבל 'ולא תתורו' האיסור הוא במסתכל לשם זנות (סמ"ק ל)³.

יחזקאל הנביא יחזקאל הנביא נשתבח בדבר זה ואמר: הִנֵּה נִפְשֵׁי לֹא מְטַמְּאָה (יחזקאל ד יד), שלא הרהרתי ביום לבוא לידי טומאה בלילה (חולין לו ב). וכתבו ראשונים שאף על פי שאיסורו מן התורה, מכל מקום נשתבח בזה לפי שרבותא היא שהיה מציל עצמו מהרהורי עברה, שהיא אחד מהעבירות שאמרו חכמים שאין אדם ניצול מהן בכל יום (בבא בתרא קסד ב. תוספות עבודה זרה כ ב, ורמב"ן וחינושי הר"ן חולין שם); ויש שהסבירו שהיה משבח עצמו שלא היה מניח מחשבותיו לפנות לשום דבר המוני עד שתטריד מחשבתו פעולת שכלו בשום פנים, אף על פי שאין דבר זה אסור אלא כשהוא עצמו מכין מחשבותיו לכך, או שמרגיל עצמו בדברים המביאים לידי כך (מאירי חולין שם).

להביא עצמו אסור להביא עצמו לידי הרהור (רמב"ם איסורי ביאה כא להרהור יט, על פי נדה יג ב; טושי"ע אבן העזר כג א).

אם יבוא לו הרהור יסיע לבו מדברי הבאי לדברי תורה, שהיא אילת אהבים ויעלת חן (רמב"ם שם, על פי כתובות עז ב, וראה באור הגר"א אבן העזר כג ט, ועירובין נד ב; טושי"ע שם).

חומר האיסור והזהירו חכמים הרבה על הרהור, והרחיקו מן הדברים המביאים אליו (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין נד א).

וכל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסים אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא (נדה יג ב).

צריך אדם להביא כפרה על הרהור (מאירי נדה שם. וכן בודיו של יום הכפורים הנוסח ועל חטא וכו' בהרהור הלב).

דברים האסורים משום הרהור

אסור להסתכל בבהמה חיה ועוף בשעה שמזדקקים זה לזו, אבל מותר להרביע אותם מין במינו אף על פי שמסתכל, מפני שכשעוסק במלאכתו לא יבוא להרהור (עבודה זרה כ ב ורש"י; רמב"ם איסורי ביאה כא כ; טושי"ע אבן העזר כג א).

אסור לאדם להסתכל בנשים בשעה שהן עומדות על הכביסה (בבא בתרא נו ב; רמב"ם שם כא; טושי"ע כא א).

אפילו להסתכל בבגדי צבעונים של אשה שהוא מכירה, אפילו

וראה לעיל מרמב"ם תשובה ד ד שהיא גורמת לגופן של עריות. ועיי' בית שמואל כא סק"ב שמחלק בין מביט ביופיה שהוא בכלל ולא תתורו, להרהור שלדברי הכל הוא מן התורה. 4. ר' יהודה מתיר באביו מפני כבוד אביו (פסחים שם),

מפני שהוזכר בה הרהור עבירה (ברכות יב ב). 3. ועיי' בפ"י צביון העמודים על הסמ"ק ירושלים תש"כ שרצונו לומר הסתכלות כזו שיוכל להגיע לידי זנות, אף שאינו מתכוין לזנות, ובא להוציא ראייה בעלמא שאינה בכלל האיסור.

עם האשה, וכמו שאמרו על ר' יוחנן שהיה יושב בשערי טבילה, ולא היה חושש מיצר הרע (ראה ברכות כ א); ור' אבהו שהיו יוצאות לקראתו שפחות של בית קיסר (ראה כתובות יז א); וכמה מן החכמים שדיברו עם מטרוניתות; ור' אחא שהיה מרכיב הכלה על כתיפו ורוקד, ולא חשש להרהור (ראה כתובות שם), אלא שאין ראוי להקל בדברים אלא לחסיד גדול שמכיר ביצרו, ולא כל תלמידי חכמים היו בוטחים ביצרים (ריטב"א קידושין פב ב ד"ה הכל), ואף האמוראים שהקלו בדברים אלו לא הקלו אלא במקום מצוה, והם ז"ל היו כמלאכים שלא היה עסקם אפילו שעה קלה כי אם בתורה ומצות, אבל אנחנו עכשיו אין לנו לפרוץ אפילו גדר קטן בעניינים אלו (החינוך מצוה קפח) ⁵.

סנהדרין שם), ואינו חושש להרהור שהרי היא נהרגת, ואין לחוש שמא על ידי כך יתגרה יצרם להרהר באחרות, לפי שאין יצר הרע שולט אלא במי שעניו רואות (גמ' שם ושם), ובשביל שראה הנסקלת ערומה לא יבוא להרהר אחר אחרת, אבל כשאינה נהרגת, אם ראה הערוה פעם אחת שוב מהרהר אחרת אפילו שלא בפניה, שכן אמרו עריות בין בפניו בין שלא בפניו יצרו מרובה (תוספות סוטה שם ד"ה גמירי, על פי חגיגה יא ב). הלכה כחכמים, בין בסוטה (רמב"ם סוטה ג יא) ובין בנסקלת (רמב"ם סנהדרין טו א. וראה ערך סקילה).

בחסידים כתבו ראשונים שמי שמכיר בעצמו שיצרו נכנע וכפוף האמוראים לו, ואינו מעלה טינא כלל, מותר לו להסתכל ולדבר

הַרוּגֵי בֵּית דִּין¹

חייבי מיתה, שנהרגו על פי בית דין

אצל רשע קל, והנסקלים והנשרפים חמורים לגבי הנהרגים והנחנקים, ואף על פי שהנשרפים קלים מנסקלים (ראה ערך ארבע מיתות), לא תיקנו ארבעה בתי קברות, שכן הלכה למשה מסיני (סנהדרין שם ורש"י; ראה רמב"ם שם).

ליקוט עצמות לאחר שנתעכל (כלה) הבשר מלקטים את העצמות, וקוברים בקברות אבותיהם (סנהדרין שם; רמב"ם שם), שכבר התכפר להם (שם מז ב, דעת רבא. ראה לעיל: כפרתם), ואף לסוברים שבמעט חיבוט הקבר התכפר להם (ראה לעיל: כפרתם, דעת רב אשי), קודם העיכול אי אפשר, מפני שכריסם נבקעת ומסריחים (שם ב ורש"י), ויש שכתבו משום איסור ניוול המת (ראה שו"ת רשב"א א שסט, ושו"ת שרידי אש יו"ד ק טז). וכתבו ראשונים שיש לקרובים לעשות להם אז ארון ותכריכים (רמב"ם שם, ראה רדב"ז שם).

קבורת מה האבן שנסקל בה, והעץ שניתלה עליו, והסייף שנהרג שנהרג בו, והסודר שנתק בו - כולם נקברים בתוך ארבע אמות שלו, אבל לא בקבר עצמו (סנהדרין מה ב, ורש"י ד"ה בתפיסתו, ראה שם המקור, וראה רמ"ה שם; רמב"ם סנהדרין טו ט). ויש שנתנו טעם לדבר שלא יהא לו זכרון רע ויאמרו זה העץ שנתלה עליו פלוני (רמב"ם סנהדרין שם; רמ"ה שם ד"ה ואם).

אין בית דין יוצאים אחר הנהרג (רמב"ם סנהדרין יג ד).

על חיוב קבורתם באותו יום, ראה ערך הלנת המת.

על איסור אכילה לבית דין ביום שהרגו את הנפש, ראה ערך אכילה על הדם.

אבלותם

אחר מיתתם אין קרוביהם מתאבלים עליהם (סנהדרין מז א; שמחות ב ז; רמב"ם סנהדרין יג ו, ושם אבל א ט; טור יו"ד שמה), ואינם מראים צער (מאירי סנהדרין מה א ד"ה הרוגי).

יש מהראשונים שכתבו כדי שבזיונם יהיה כפרה להם (רש"י שם מז ב ד"ה ולא).

כפרתם

כשלא עשו הרוגי בית דין שלא עשו תשובה, נחלקו אמוראים: תשובה • אביי אמר אין לו כפרה, ואינו דומה להרוגי מלכות שיש להם כפרה (ראה ערך הרוגי מלכות), שהרי נהרגו שלא בדין (סנהדרין מז א וב).

• רבא אמר, יש לו כפרה, ואינו דומה למת ברשעו, שמת כדרכו, ואין בין הרוגי מלכות להרוגי בית דין, אלא שאינם מתכפרים עד שיקברו ויתעכל הבשר (שם).

• רב אשי אמר אף עיכול בשר לא צריך אלא קבורה בלבד, וצער מעט מחיבוט הקבר מכפר עליהם (שם ב. וראה ט"ז יו"ד שצו סק"ב שהלכה כרב אשי).

התוודו, וחלקם המחלוקת היא כל שאין יודעים בודאי שחזרו לעולם הבא בתשובה, ואף על פי שאומרים להם להתוודות, שכל המתוודה יש לו חלק לעולם הבא (ראה סנהדרין מג ב, ותוספתא שם ט ה, וראה ערך ודוי), כל שאין ידוע לנו שחזר בתשובה באמת, והרי הוחזק לרשע ונהרג בבית דין, דנים אותו - לדעת אביי - כמת ברשעו (שו"ת רד"ך ל ב; מנחת חינוך שסד). ויש מהראשונים שכתבו שחלק לעולם הבא הוא לכשיחיו המתים, ואין לו כפרה היינו כל זמן שהוא מת (רמ"ה סנהדרין מז א ד"ה ולא היו).

להלכה כתבו ראשונים שאין מתכפר להם במיתתם עד שיעשו תשובה ויתוודו (רמב"ם תשובה א א) ².

קבורתם

רשע אצל צדיק אין קוברים אותם בקבורת אבותיהם (סנהדרין מז א; רמב"ם סנהדרין יד ט), שאין קוברים רשע אצל צדיק (שם מז א. וראה ערך קבורה), שלדברי הכל בשעת קבורתם עדיין אין להם כפרה (ראה לעיל: כפרתם).

רשע חמור אצל רשע קל שני בתי קברות היו, אחד לנהרגים ונחנקים, ואחד לנסקלים ונשרפים, שאין קוברים אף רשע חמור

יכול פה משום הרהור עבירה, ראה ערך נבול פה. **הרוגי בית דין**. 1. י, טורים תרטו - תרכא. 2. וראה מנחת חינוך שסד שתמה שפסק הרמב"ם כאביי, כן ראה בצפנת פענח תשובה שם.

ואין הלכה כמותו (רמב"ם שם). 5. על מקרים של היתר חרם דרבנו גרשום במקום הרהור, ראה ערך חרם דרבנו גרשום; על איסור לשהות בלי אשה, ועל המצוה להשיא בניו סמוך לפרקם משום הרהור, ראה ערך נשואין; על איסור

• למפרשים הטעם שאין מתאבלים כדי שיתכפרו בבזיונם (ראה לעיל), אנינותו שהיא בלב, אינה כבוד לו, ואין כפרתו מנעת בכך (רש"י סנהדרין מו ב ד"ה ולא).

• ולמפרשים לפי שאין ראוי להתאבל על רשע (ראה לעיל), הרי זה כשהאבלות נראית (רמ"ה שם ד"ה מתיב בפירוש א; תוספות יום טוב סנהדרין ו ו), אך לא חייבם המקום לשמוח בהריגת קרובם (רמ"ה שם מו ב, וראה רמ"ה שם מו ב בפירוש ב).

וכתבו ראשונים כיון שאי אפשר שלא יהא בלבם צער אנינות, דין הוא שיאסרו בקדשים ובמעשר ככל אונן (רמ"ה שם, וראה ערך אנינות).

שואלים בשלום הקרובים באים ושואלים בשלום הדיינים והעדים, כלומר אין בלבנו עליכם כלום, שדין אמת דנתם (סנהדרין מו א; שמחות ב ז; רמב"ם סנהדרין יג ו).

סעודת הבראה אין מברים (ראה ערך הבראה) על הרוגי בית דין, שנאמר לא תאכלו על הַדָּם (ויקרא יט כו. סנהדרין סג

א; שמחות ב ט; רמב"ם סנהדרין יג ד), ומסברא מפרשים בהרוגי בית דין, שלא ינהגו בהם כבוד משום כפרה (רש"י סנהדרין שם; רמ"ה שם בפירוש א), או לפי שאינם ראויים להתאבל עליהם (רמ"ה שם בפירוש ב. וראה לעיל). אין לוקים על לאו זה, מפני שהוא לאו שבכללות, שמלמד גם דינים אחרים (סנהדרין שם. וראה ערכים: אכילה על הדם, הבראה, לאו שבכללות).

טומאה לכהן הרוגי בית דין אין הכהן שהוא קרובם³ מיטמא להם (רמב"ם אבל ב ח; טושי"ע יו"ד שעג ח), שלא נדחית

טומאת כהנים אלא כדי שיתאבלו, והרוגי בית דין אין מתאבלים עליהם (כסף משנה שם). וכתבו אחרונים שאם נטמא - אינו לוקה, לפי שסבור שעושה מצוה (רדב"ז שם).

ממונם

הרוגי בית דין נכסיהם ליורשים (סנהדרין מח ב; רמב"ם אבל א ט).

הַרוּגֵי מַלְכוּת¹

אנשים שנהרגו על פי דין המלך, של ישראל או של אומות העולם

כהרוגי בית דין (לחם משנה אבל א ט. ראה ערך הרוגי בית דין; כפרתם, קבורתם ואבלותם); ויש סוברים שאפילו במלכות ישראל, שהתורה נתנה למלך רשות להרגם, כיון שאין זה דין תורה אלא דינא דמלכותא, מיתתם כפרתם (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם).

לא עשו תשובה כפרתם היא אפילו שלא עשו תשובה (ש"ך יו"ד שמ סק"ט וסק"י). ומהראשונים יש שכתבו אף בהרוגי מלכות שאם לא חזרו בתשובה אין מיתתם מכפרת (מאירי סנהדרין מו א ד"ה כל; לבוש יו"ד שמ. וכן משמע בשערי תשובה לרבנו יונה ד כ).

קבורתם ואבלותם

הרוגי מלכות הניתנים לקבורה קוברים אותם בקברי אבותיהם (רמב"ם אבל א ט, על פי סנהדרין מו ב).

אבלות והספד הרוגי מלכות מתאבלים עליהם (רמב"ם שם; ש"ך יו"ד שמ סק"ט-י, ואין מונעים מהם כל דבר (מסכת שמחות ב יא; רמב"ם שם; טור יו"ד שמה). יש מהראשונים סוברים שזה בהרוגי מלכות ישראל, אבל הרוגי מלכות גויים מונעים מהם הספד (רמב"ן

• ויש שכתבו לפי שאין ראוי להתאבל על מי שאין עונותיהם מכופרים, ובַּבְּאֵד רְשָׁעִים רָנָה (משלי יא י. פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין ו ו. וראה תוספות יום טוב שם).

• יש מהראשונים שהסבירו, שדומים למומרים להכעיס, שהתרו בהם ואמרו על מנת כן אני עושה (ראה ערך התראה), ועל כיוצא בו נאמר באבוד רשעים רנה (רא"ש מועד קטן ג נט).

אחר קבורה לדעת הסוברים שיש להרוגי בית דין כפרה לאחר חיבוט הקבר, קודם עיכול הבשר (ראה לעיל: כפרתם, לרב אשי), הטעם שאין מתאבלים עליהם אחר חיבוט הקבר, שכיון שנדחו בשעת קבורה שהיא זמן חלות האבלות (ראה ערך אבלות), נדחו לגמרי (ראה ערך דחוי. סנהדרין מו ב).

אחר ליקוט לבשר - יש מהראשונים סוברים שלאחר ליקוט עצמות (ראה לעיל: קבורתם) צריכים להתאבל עליהם אבלות שבעה, משום קבורה הראשונה (רמ"ה שם ד"ה מתיב); ויש סוברים שכיון שנדחו - נדחו (ט"ז יו"ד שצו סק"ב); ויש מפרשים שלדעתם אחר שנתעכל הבשר ומלקטים העצמות חל עליהם אבלות של ליקוט עצמות, שהוא יום אחד (ראה ערך לקוט עצמות. רמ"ה שם; תוספות יום טוב שם); ויש סוברים שאין מתאבלים עליהם לא בשעת מיתה, ולא בשעת ליקוט עצמות (מאירי סנהדרין מה א ד"ה הרוגי).

נהרגו בהוראת הרוגי בית דין שנהרגו בהוראת שעה (ראה ערכו), הסתפקו שעה אחרונים אם מתאבלים עליהם (אור שמח אבל א ט).

אף על פי שאין מתאבלים עליהם, אוננים עליהם, שאנינות היא בלב (סנהדרין מו ב; שמחות ב ז). רבי נתן אומר אפילו אנינות אינה נוהגת, שאף השתיקה כבכיה (שמחות שם ח ונחלת יעקב שם). הלכה כחכמים (רמב"ם סנהדרין יג ו, ושם אבל א ט; טור יו"ד שמה. וראה ערך אנינות).

כפרתם

הרוגי מלכות יש להם כפרה, אף על פי שהיו רשעים, שנאמר: מְזֻמֹּר לְאַסֵּף אֱלֹהִים בָּאוּ גוֹיִם בְּנַחֲלָתָךְ טָמְאוּ אֶת הַיָּכַל קְדֹשְׁךָ וְגו' נִתְּנוּ אֶת נַבְלָת עַבְדֶּיךָ מֵאֲכָל לְעוֹף הַשָּׁמַיִם בְּשֵׁר חֲסִידֶיךָ לְחַיְתוֹ אֲרָץ (תהלים עט א - ב), שכיון שנהרגו נקראו עבדיך (סנהדרין מו א). בטעם הדבר נחלקו אמוראים: אביי אמר מפני שנהרגו שלא בדין (שם ב); ורבא אמר מפני שמתו שלא כדרך כל הארץ (שם א).

מתכפרים כפרתם מיד בהריגתם (רבינו חננאל שם), ובהרוגי בית דין במיתתם בלבד אמרו שצריך קבורה או עיכול בשר (ראה ערך הרוגי בית דין. אור זרוע ב תכח; שו"ת מהר"ח אור זרוע יד). ויש מהראשונים שכתב שמעת שנפלה עליו אימת מות יש לו כפרה (שערי תשובה לרבינו יונה ד כ).

מלכות ישראל יש מהראשונים מפרשים דוקא בהרוגי מלכות של מלכות גויים (רש"י סנהדרין מו ב ד"ה הרוגי מלכות), שבהם שייך לומר שאינם הורגים בדין, אבל הרוגי מלכות ישראל הם

¹ הרוגי מלכות. 1. י, טור תרכב - תרכו.

³ ראה ערך טומאת כהנים על הקרובים שהכהן מיטמא להם.

ההרוגים על קידוש השם והקדושים שנהרגו על קידוש השם, בין בשעת השמד ובין שלא בשעת השמד, כתבו ראשונים שכל ישראל חייבים להתאבל עליהם, ולקרוע, ולהספידם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (שו"ת הר"ח אור זרוע יד, בשם ספר המקצועות. וראה ערך קדוש השם). על גודל מעלתם ראה ערך יהרג ואל יעבור, וערך קדוש השם.

ממונם

נכסיהם למלכות או לירשיהם אומרים נכסיהם למלך, ורבי יהודה אומר נכסיהם לירשיהם (סנהדרין מח ב).⁴

הלכה נכסיהם למלך (רמב"ם אבל א ט, ושם מלכים ד ט).

נכסי הרוגי מלכות יש מפרשים שהדברים אמורים כשנתחייבו מיתה של גויים למלכי ישראל, כגון שמרדו בו (רש"י סנהדרין מח ב ד"ה הרוגי מלכות. וראה ערך מלך על מורד במלכות); ויש שכתבו שאף בהרוגי מלכות של גויים נכסיהם למלך (מגיד משנה גזילה ה יג, ושם במלך גוי. וראה שו"ת הרדב"ז ג תתקסח (תקלג), ושו"ת מהר"ם אלשיך סז); ויש שהסתפקו בדבר (ראה שו"ת הרשב"א א אלף קנט, וראה שו"ת חיים שאל א צ).

במורד במלכות ובשאר סיבות יש מהראשונים שכתבו שדין נכסיהם למלך הוא במורד במלכות בלבד, אבל חייבי מיתה שלא יכלו להמיתם בבית דין, ומרשות המלך להרוג אותם לתיקון העולם (ראה ערך מלך. ואף בית דין כן, ראה ערך הוראת שעה) - ממונם לירשיהם (מאירי סנהדרין מט א ד"ה כבר).

במורד במלכות, בין אם דנהו סנהדרין ובין גם הרגו המלך, נכסיו למלך (חמרא וחיי סנהדרין מח ב בתוספות ד"ה ובשלמא. וראה ערך מלך, מי דן את המורד).

זכיית המלך יש מהראשונים שכתבו שזכיית המלך היא ירושה גמורה (רמ"ה סנהדרין מח ב ד"ה ת"ר). מהאחרונים יש שהסתפקו אם המלך זוכה מיד, כמו יורש, או שצריך להחזיק בהם קודם, ואם היה הממון ביד אחרים כשנהרג לא זכה בהם המלך (שו"ת חיים שאל צ, בשם תורת חיים).

בתורת האדם ענין ההספד; טור שם בשמו). יש שכתבו שמניעת ההספד הוא מפני יראת המלך (בית יוסף שם על פי רש"י סנהדרין יא א ד"ה אלא. וראה רמ"ה סנהדרין שם ד"ה תנו); ויש שכתבו שממהירים לקבור, שמא ימלך המלך שלא לקברם (רמ"ה שם בפירוש א, וראה ברש"י שם)². ובמקום שהמלך לא יקפיד, מספידים אותו (בית יוסף שם).

יש מהראשונים מפרשים שאין מונעים מהאבלים הדברים שאבל אסור בהם, שמתירים ברחיצה וסיכה וכיוצא, שמא יעלילו עליהם (נמוקי על הר"ף מועד קטן יח א ד"ה והרוגי, והובא בב"י: פירוש משובח הוא).

משהתיאשו מלשאול לקברו שנתתיאשו מלשאול למלך לקברם (מסכת שמחות ב ט), כשהמלכות מונעת מלקבור אותם, ואי אפשר למנות להם אבלות של שבעה ושלישים מסתימת הגולל כשאר מתים (נמוקי יוסף מועד קטן שם ד"ה ומאימתי. וראה ערך אבלות), ואף על פי שעדיין לא נתיאשו מלגנוב אותם (שמחות שם; רמב"ם אבל א ג; נמוקי יוסף שם ד"ה משנתיאשו; טוש"ע יו"ד שעה ה), לפי שאינו מצוי שיוכלו (נמוקי יוסף שם; רדב"ז על הרמב"ם שם; בית יוסף שם).

מהגאונים יש מפרשים שהדברים אמורים כשלא נתברר עדיין שמתו, ומשעה שנתיאשו לחקור אמיתת הדבר כי נתקררה דעתם, מתחילים למנות אבלות (רמב"ן בתורת האדם שם, וטור שם, בשם רב שרירא ורב האי), וראשונים תמהו על דעה זו (רמב"ן וטור שם).

התיאשו לאחר גם אם התיאשו מלקבורו לאחר שלשים, מתחילים שלשים למנות משעה שהתיאשו, ואינו דומה לשמועה רחוקה שנוהגת יום אחד (רא"ש מועד קטן ג נו; בית יוסף יו"ד שמה; ש"ך שם סק"ו. וראה ערך שמועה רחוקה).

כשתלוי בממון כשאין המלכות נותנת לקבור אותם עד שיפדו אותם בממון, כתבו ראשונים שלא חלה עליהם אבלות אפילו התיאשו מלקברם, כיון שאפשר שאחר כך יתפייסו בדמים מועטים (כסף משנה אבל שם, בשם ראשונים).

על גנב יש סוברים שאם ההרוג הוא גנב - אין מתאבלים עליו (מרדכי מועד קטן תתקלו)³. ונחלקו עליהם הפוסקים (רמ"א בדרכי משה יו"ד שמה, ובשו"ע שם ב; בי"ח שם; ש"ך שם סק"ה).

הַרְחַקַת נְזִיקִין¹

איסור עשיית דברים העלולים להזיק לשכנו, אלא אם כן ירחיקם כשיעור שלא יוכלו להזיק

• בהאפלה	הפרקים:
• בגרמא של גירי	• חיובה וגדרה
• בנזקי עיר	• בנזקי כותלי בור ובנין
• כשאין עדיין הניזק	• במניעת "דוושא" (דריסת הרגל)
• במוכר ולוקח	• בבית ועלייה
• בתשלומין	• בנזקי ירקות וכוורת
• בחזקה ומחילה	• בנזקי אילנות

סיכום תמציתי

חיובה וגדרה

חייב אדם להרחיק דברים הגורמים נזק לחברו, אפילו כשעושה אותם בתוך רשותו, ואף שאם יזיקו פטור מלשלם,

וראה סנהדרין שם שדנו במעשה כרם נבות שהרגו אחאב, מלכים א כא. הרחקת נזיקין. 1. י, טורים תרכז - תרצו. ערך זה דן בהרחקה בין שכנים

2. נראה שיש הבדל בין הטעמים אם לאחר הקבורה מספידים. 3. וראה הגירסה במסכת שמחות שם הוצאת היגער. 4. בתוספתא שם דו השיטות הפוכות.

שהם גרמא בנזקין, מכל מקום אסור. יש מהראשונים מפרשים שלמדים איסור זה מ-*לפני עור לא תתן מכשל*, או מ-*ואת הבת לרצף פמוך*; יש שכתבו שמפני ש-*דרכיה דרכי נעם וכל תיבתיה שלום* הקפידה התורה על כך. והאיסור הוא מן התורה; ויש סוברים שהרחקות נזקין הן תקנת חכמים.

כל הנזקין שידוע עד היכן ראויים להזיק, נתנו חכמים שיעורים להרחקותיהם; וכשאנו ידוע, שיעור הרחקותיהם בכדי שלא יזיק, לפי ראות הבקיאים.

בנזקי כותלי בור ובנין

לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו, ולא שיח ולא מערה ולא אמת המים, אלא מרחיק מכותל בורו שלשה טפחים וסד בסיד, וכותל הבור שלשה טפחים, ולכן שיעור המרחק ששה טפחים.

חול לח מרחיקים מן הכותל, מחמת לחותו, ודי בשלשה טפחים, או סד בסיד. מרחיקים את הזרעים מהכותל שלשה טפחים. גם בזמנינו הדבר מצוי בגינות שרגילים לעשות בחצרות בתים, ויש שכתבו שאולי בכותל בנוי עם יסודות לעומק אין שייך האיסור.

המשפץ את ביתו יש לו להיזהר שלא להרעיד כותלי חברו באופן חריג ולא מקובל, ויכולים השכנים לעכבו מעבודות אלו אף אם לא מיחו מתחילה, ובכל ענין יכולים לתבוע שלא ייעשו עבודות ללא אישור מהנדס.

במניעת "דוושא" (דריסת הרגל)

מי שהיה כותלו כנגד כותל חברו במרחק ארבע אמות ונפל, לא יסמוך לו כותל אחר, אלא אם כן הרחיק ארבע אמות, משום דוושא, היינו דישת הרגלים, כי מה שדשים ברגל בין שני הכתלים תמיד, מועיל להקשות קרקעית יסודות הכתלים.

בבית ועלייה

לא יעשה בעל הבית תנור בתוך ביתו, אלא אם יש ארבע אמות מפי התנור עד תקרת העלייה, כדי שלא תאחז האש בעלייה.

תנורים ביתיים וכיריים ביתיות בזמנינו מסתבר שאין שיעורים אלו נוהגים בהם, שאין בהם חום כל כך. גם על דברים הגורמים לאש ולהתפשטותה יש חובת הרחקה, כגון באיחסון חומרים דליקים, ומחויב על פי דין תורה לעשות כל טעדי שאפשר להציל מן הדליקה ובכל ההרחקות שמחויב על פי חוקי המדינה, שלענין נזקין דינא דמלכותא דינא.

בזמנינו יש שכתב שבבית משותף אפשר לעכב מלעשות שימושים המעלים ריח רע ועשן תחת דירתו, כפי מנהג המדינה, כיון שלא על דעת כן השתתפו.

נוצר קלקול בצנרת המונחת ברצפת השכן העליון, והמים מטפטפים לתוך ביתו של השכן הדר בקומה שמתחתיו, כתבו אחרונים שכיון שהוא נזק גדול, וההוצאה לתיקונו מרובה, על העליון לתקן את הנזק. ואסור לעליון להשתמש בצניור הדולף עד לתיקונו. ואם הצניור משותף לשימוש כמה דיירים, כולם חייבים בתיקון הנזילה.

בהאפלה

מי שהיה לו חלון - והחזיק בו בהיתר, באופן שאין עליו טענה של היזק ראייה - ובא חברו לבנות כותל כנגדו, צריך להרחיק מכנגד החלון ארבע אמות, כדי שלא יאפיל עליו.

בזמנינו שחוקי התכנון מחייבים שיעורי הרחקה אחרים, יש שכתבו שצריך להרחיק על פי השיעורים הנהוגים בחוק היום. ויש שכתבו שכיון שהרחקות אלו אינם רק משום אורה, אלא סיבות נוספות כגון יופי הבניה, ובהרבה מקומות גרים בצפיפות ושלא כדרישת החוק, אין יכול לכופו להרחיק מכח חוקים אלו מטעם מנהג המקום, אלא אם כן עשה הוא דירתו ברשיון העירייה לפי כל כלליה ודקדוקיה.

בנזקי עיר

מרחיקים את הגורן הקבוע מן העיר חמשים אמה. ובגורן שאינו קבוע נחלקו אמוראים. מרחיקים את הנבלות, ואת הקברות, ואת הבורסקי מן העיר חמשים אמה. מרחיקים את הכבשונות מן העיר חמשים אמה.

בתשלומין

כל הדברים שצריכים הרחקה, כשסמכם באיסור חייב לסלקם בלא דמים. תנור וכיריים שהרחיק כשיעור, ויצאה האש והזיקה, נחלקו תנאים והלכה שמשלם מה שהזיק. בשאר הנזיקין אם הרחיק כשיעור, פטור מלשלם; ויש חולקים.

חיובה וגדרה

אפילו כשעושה אותם בתוך רשותו, ואף שאם יזיקו פטור מלשלם, שהם גרמא בנזקין (ראה ערך גרמא בנזקין; גרמי), מכל

גרמא בנזקין חייב אדם להרחיק דברים הגורמים נזק לחברו, אסור

בשימושים הגורמים לנזק. על היזק ראייה ראה ערכו, על נזקי רעש ראה ערך שכנים. על זכויות שימוש שונות בין שכנים, או אף ברשותו של השכן, ראה ערך חזקת תשמישין, וראה ערך כופין על מידת סדום. על הרחקת נזיקין ודיני

שכנים בזמנינו ראה עוד בהרחבה בספר משכן שלום [סגל, זכרון אהרן, ירושלים תשס"ט], עמק המשפט ג [כהן, בית הוראה לדיני ממונות בני ברק], משפטי החושן [בית ההוראה "הישר והטוב" ירושלים], משפט צדק [אש,

בהיות מרובה **יש מפרשים שלא אמר רבי יוסי שעל הנזיק להרחיק ותשמיש קבוע** אלא כשיכול בקל לסלק את עצמו, שאינו ניזוק בתשמיש קבוע, ואין הפסדו מרובה כל כך, אבל בלא זה אף הוא מודה שעל המזיק להרחיק עצמו (שו"ת הרא"ש קח י; טושי"ע חו"מ קנה כ, בשמו. וראה להלן: בבית ועליה, מים הנוטפים).

בהיות מועט **כתבו ראשונים שבהיזק מועט שהוא רק לשעה קלה שאינו קבוע** אינו חייב להרחיק, אף שאם היה עושה כן בקביעות היה יכול לעכבו מלעשות כן, כיון שעושה כן לזמן מועט אינו יכול לעכב עליו (ריטב"א בבא בתרא כד ב ד"ה מה טעם; בית יוסף חו"מ קנה כח; סמ"ע שם ס"ק מז, ושי"ד סק"י. וראה להלן: בנזקי עיר, גורן שאינו קבוע); **ויש סוברים שאף בהיזק לשעה קלה צריך להרחיק בכדי שלא יזיק** (רמ"ה בבא בתרא ב אות ק; גר"א שם ס"ק צג. וראה להלן: בגרמא של גירי, עבודות הריסה).

בעיקר דירה **יש מהראשונים סוברים שלדעת הירושלמי נחלקו ותשמיש** חכמים ורבי יוסי בהרחקת אילן מבור בלבד, שלחכמים תקנת העולם בבורות יותר מבאילנות, ולרבי יוסי תיקון העולם באילנות כמו בבורות (ריטב"א בבא בתרא כה ב ד"ה מתני, על פי ירושלמי בבא בתרא ב ז).

ויש מפרשים דעת הירושלמי שלא אמר רבי יוסי אלא בדברים שהם עיקר דירה או תשמיש, שאין לו למזיק להניח דירתו, אבל בשאר דברים מודה שעל המזיק להרחיק (הגהות מיימוניות שכנים י ה, בשם ריצב"א).

ומהאחרונים יש שכתבו שלא נאמרו דינים אלו אלא בדברים העשויים ליחידים, שאנו אומרים לו כיון ששכנך ניזוק על ידך עשה דבר אחר שאין חברך ניזוק, אבל דבר שהכל עושים - אין יכולים למחות (חזון איש חו"מ יד ז). ודוגמאות מצויות לכך בימנו: התקנת מזגן או סורגים באופן שגורם שיבואו ציפורים לשם (ראה להלן: בגרמא של גירי; הרחקת סולם מן השוכן); הפעלת מכשירים ביתיים הגורמים לרעש או לנדנד באופן המקובל והרגיל (ראה להלן: בנזקי כותל; ריחיים. משפטי החושן קנה טז הערות אור אפרים ד"ה בעת).

בנזקי כותלי בור ובנין

נזקי חפירה **לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו, ולא שיח ולא מערה ולא אמת המים ולא נברכת הכובסים - בריכה להשריית כביסה** (בבא בתרא יט א, ורש"י שם) - אלא מרחיק מכותל בורו שלשה טפחים וסד בסיד (בבא בתרא יז א; טור חו"מ קנה יח), וכותל הבור שלשה טפחים (בבא בתרא שם ב), ולכן שיעור המרחק ששה טפחים (רמב"ם שכנים ט י; טושי"ע שם).

והוא הדין בסמוך לכותל בנין של חברו (רמב"ם שם א). **ויש שנטו לומר שכשאינו בו מים אינו מזיק לכותל בנין** (ראה שיטה מקובצת בבא בתרא יט א ד"ה הא דאמרין, בשם הראב"ד).

לחות המים **ונחלקו ראשונים בסיבת ההרחקה:**

- **יש סוברים שהחפירה מחלשת כותלי הבור** (ראה רש"י ורבינו גרשם ועוד ראשונים בבא בתרא שם; בית יוסף חו"מ שם, בדעת הטור).
- **יש סוברים שלחלוחית המים מהבור מזיקה** (תוספות שם יז א ד"ה לא יחפור; דרישה שם, בדעת הטור), ורפיון הקרקע הוא סיבה שיקרא

מקום אסור (בבא בתרא כב ב, ורש"י ד"ה גרמא), ואפילו כשמשתמש בתוך שלו תשמיש הצריך לו (שו"ע הרב חו"מ נזקי ממון יד), וכשבא להעמיד דבר הגורם נזק, חברו מעכב עליו (רש"י בבא בתרא שם).

מקור האיסור • **יש מהראשונים מפרשים שלמדים איסור זה מ-וּלְפָנַי עֵנִי לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל** (ויקרא יט יד. וראה ערך לפני עור), או **מ-וְאֶהְיֶה לְרַעַף פְּמוֹךְ** (שם יח. רמ"ה בבא בתרא ב אות קז).

• **ויש שכתבו שמפני ש-דְּרָכָיָהּ דְּרָכֵי נַעַם וְכָל נְתִיבָתֶיהָ שְׁלוֹם** (משלי ג יז) הקפידה התורה על כך (שו"ת הרא"ש קח י, והובא בטור חו"מ קנה כא. וראה ערך דרכי נועם). והאיסור הוא מן התורה (באור הגר"א חו"מ קנה סק"ח. וראה חתם סופר חו"מ עט, וחזון איש חו"מ יב ו).

• **ויש סוברים שהרחקות נזקין הן תקנת חכמים** (קרית ספר שכנים ט, וראה ספר הישר לרבנו תם תכב (ירושלים תשי"ט תרטז)), **שמן התורה יש רק חיובי תשלומים לנזקין** (קרית ספר שם. וראה להלן: בתשלומין).

קביעת שעור **כל הנזקין שידוע עד היכן ראויים להזיק, נתנו חכמים ההרחקות שיעורים להרחקותיהם; וכשאינו ידוע, שיעור הרחקותיהם בכדי שלא יזיק** (שו"ת הרא"ש קח א; טור ורמ"א חו"מ קנה כ), **לפי ראות הבקאים** (רמ"א שם).

נזק הבא מידי **באיזה נזיקין חייב להרחיק, נחלקו תנאים:**

• **רבי יוסי סובר שהחיוב הוא בדברים המזיקים ב"גירי דלילה"** (חציו. ראה ערכו), היינו הנגרמים על ידי כחו, כמו כשירה חצים, כגון העוצר שומשמים לעשות שמן, שמכח הכאתו מנדנד את הכותל (בבא בתרא כה ב ורש"י. וראה להלן), או השופך מים לחצר שכנו, באופן שיוורדים לשם מיד (בבא מציעא קז א, וראה להלן); אבל דברים כגון הנוטע אילן סמוך לבורו של חברו, ששרשי האילן מתפשטים לבור, אינו חייב להרחיקם (בבא בתרא כה ב. וראה להלן: בנזקי אילנות), שבשעה שנוטע אין שרשים, אלא סופם שיתפשטו (שם יז ב, ורש"י ד"ה ליתנהו. וראה להלן: בגרמא של גירי).

• **חכמים סוברים שלעולם על המזיק להרחיק את עצמו** (בבא בתרא כה ב).

הלכה כרבי יוסי (בבא בתרא שם; רמב"ם שכנים י ה, ומגיד משנה שם; טושי"ע חו"מ קנה לב). וכתבו ראשונים שראוי לכל חסיד לעשות לפנים משורת הדין ולהרחיק כדעת חכמים (רמב"ן בבא בתרא כו א ד"ה הא דאמרין; רשב"א שם ד"ה א"ל).

הגדרת גירי **בא הנזק מאותו מקום שהניח שם את הדבר המזיק, דלילה** **נחלקו ראשונים:**

• **יש סוברים שהרי זה בכלל גירי דידיה, אפילו כשכח המזיק נולד בו אחר כך, ואינו דומה לנוטע אילן** (ראה לעיל), שמשלח שרשים המזיקים במקום אחר (רמב"ן בבא בתרא כב ב ד"ה לימא, בשיטת רבינו חננאל. וראה להלן, חילוק בין נוטע לזורע).

• **יש סוברים דוקא כשמזיק כמו שהוא, שלא כאילן שהשרשים נולדים אחר כך** (רשב"א בבא בתרא כב ב ד"ה לימא, בשיטת רבינו חננאל והר"י).

• **ויש סוברים שאין זה גירי דידיה, אלא כשבא הנזק מגופו ממש, כמו ששופך המים בידיים** (ראה לעיל. רש"י בבא בתרא כב ב ד"ה לימא וד"ה בגירי דלילה).

בלא חרישה (שם יט א), מפני שמחלידים את הקרקע שתחת יסוד הכותל (שם ב ורש"י; סמ"ע שם ס"ק יט). ובמקום שצריך להשקותם צריך להרחיק אף משום לחות המים (בבא בתרא שם ורש"י).

גם בזמנינו הדבר מצוי בגינות שרגילים לעשות בחצרות בתים, ויש שכתבו שאולי בכותל בנוי עם יסודות לעומק אין שייך האיסור (משפטי החושן קנה ה ס"ק מא).

מי רגלים מרחיקים מי רגלים מן הכותל שלשה טפחים (בבא בתרא יז א), בין כותל אבנים ובין כותל לבנים (ראה שם, ומגיד משנה שכנים ט ו); אבל אם היה בנוי בצחיח סלע, אין צריך להרחיק (בית יוסף חו"מ קנה ה).

לרוב הראשונים הרי זה גירי דידיה, שכן מזיק ממקומו, מלבד לסוכרים שאין רבי יוסי מודה אלא בבור (ראה ראב"ן א, רמב"ן סוף דינא דגרמי, ורשב"א כב ב ד"ה לימא).

השתנת מים לא ישתין אדם בתוך שלשה טפחים לכותל לבנים של חברו - שנימוקים מחמת המים (רש"י ד"ה בכותל) - אבל בכותל אבנים ירחיק טפה, ואם היו בנויות בסלע - מותר בלא הרחקה (בבא בתרא יט ב ורש"י; רמב"ם שכנים ט ו, ראה ט"ז חו"מ קנה ו; טושי"ע שם).

שאר שופכים שאר שופכים, אין מרחיקים מהכותל, שהם עוברים לשעה ומתייבשים, ואפילו כשהם בגומא, לפי שאינם תדירים (מגיד משנה שכנים ט ב, לדעת הרמב"ם; רמ"א חו"מ קנה י, בשם יש חולקים).

ויש סוכרים שצריך להרחיק מהכותל, כגון צינור - מרזב - השופך מים מבית לחוץ (מרדכי בבא בתרא תקכא, בשם הר"מ; רמ"א שם, דעה א). וירא שמים יחמיר על עצמו (שו"ע הרב נזקי ממון יד) ³. גומא למי מי שחפר גומא בחצרו למי גשמים, והם חודרים למרתף גשמים חברו, ומסריח בחצרו מריח המים - חייב לסלק ההיזק (שו"ת הרא"ש קח ו; טור חו"מ קנה, בשמו; שו"ע שם כ), כיון שמרובה היזקו ותשמישו קבוע, ואי אפשר לו לסלק את עצמו, והדבר ידוע שהיזק זה גדול מכל שאר הרחקות שמודה בהם רבי יוסי (רא"ש וטור שם), ושיעור ההרחקה בכדי שלא יזיק לפי ראות הבקאי (שם ורמ"א שם).

ריחיים - נדנדד מרחיקים הרחיים מן הכותל שלשה טפחים מן הקרקע השכב, היינו רחיים התחתונה, שהם ארבעה מן הרכב, היינו רחיים העליונה (בבא בתרא יז א; רמב"ם שכנים ט ג; טושי"ע חו"מ קנה ז), שהיא קצרה טפח מהתחתונה (רש"י שם ד"ה הרכב), לפי שמנידים את הקרקע בגלגול חבטתו (שם כ ב ורש"י שם יז א ד"ה ריחים; רמב"ם וטושי"ע שם).

וכן מכונה תעשייתית בזמננו שעל פי שומת מומחים גורמת להרעדת הקרקע, יש להרחיקה כפי דעת המומחים (משפטי החושן קנה ז ס"ק נו).

תנור מרחיקים את התנור מן הכותל שלשה טפחים מקרקעיתו (בבא בתרא יז א; רמב"ם שכנים ט ד; טושי"ע חו"מ קנה ח), שהתנור רחב יותר למטה (רש"י שם ד"ה ואת; סמ"ע שם ס"ק כד), והבלו קשה לכותל (רש"י שם; רמב"ם וטושי"ע שם). עובי כתליו מכלל שיעור ההרחקה (טושי"ע שם).

"גירי דידיה", שמודה בו רבי יוסי (ראה לעיל: חיובה וגדרה. תוספות שם), שגורם שהמים אחר כך יזיקו (דרישה שם).

• יש מפרשים משום שני הטעמים (רא"ה בשם גאונים, הובא בריטב"א שם יז א ד"ה לא יחפור).

• ויש מחלקים - שבבור, שהוא עמוק, החפירה מרפה הקרקע, אבל שיח ומערה שאינם עמוקים, מזיקים רק כשיש בהם מים (שיטה מקובצת שם יט א, בשם הראב"ד).

סידה בסיד הסתפקו בגמרא אם צריך גם הרחקה וגם לסוד בסיד (בבא בתרא יט א). ונחלקו ראשונים אם להלכה צריך את שניהם (מגיד משנה שכנים שם, בדעת הרמב"ם; ריטב"א שם ד"ה ואמרינן; שו"ע חו"מ קנה יח); או שמספק אין כופים אותו (רא"ש בבא בתרא ב ד; טור שם, בשמו; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

יש מסבירים שנחלקו אם איסורו מהתורה וספקו להחמיר, או שדינו כממונות, שהמוציא מחברו עליו הראיה, ואפילו לכתחילה מותר (באור הגר"א שם סק"ח וס"ק נא. וראה לעיל: חיובה וגדרה).

ויש מחלקים בין בור שיש בו מים שצריך גם סיד, לבור שאין בו מים, שאחרי שחפר אין הסיד מעלה ומוריד (חתם סופר בבא בתרא שם, ובית הלוי ב מ, בדעת הרמב"ם. וכעין זה בחזון יחזקאל לתוספתא בבא בתרא א א).

מים הניתזים כשהכובס מתיז מים למרחוק, צריך להרחיק ארבע אמות מכותל חברו (בבא בתרא יט א; רמב"ם שכנים ט ה; טושי"ע שם יא).

נזקי הבל מרחיקים את הגפת - פסולת זיתים שנעצרו בבית הברד (רש"י) - ואת הזבל, ואת המלח, ואת הסיד, ואת הסלעים מן הכותל שלשה טפחים, או סד בסיד (בבא בתרא יז א, ותוספות שם ד"ה וסד; רמב"ם שכנים ט ב; טושי"ע חו"מ קנה ד), שכל אלה מוציאים הבל וקשה לכותל (רש"י שם ד"ה הסלעים), ולפי שהיזקם אינו מרובה יועיל לו סיד לבד, או הרחקה לבדה (תוספות שם).

סלעים הסלעים - יש מפרשים שהם אבנים שהאש יוצאה מהן, ומרחיקים משום ההבל (רש"י שם; סמ"ע שם ס"ק טז); ויש מפרשים ששל מתכת הם, שמעלים חלודה ומלקים את הארץ ומחלידים אותה ומעלים עפר תיחוח (רמב"ן יט א ד"ה הי"ג. וראה תוספות שם יט א ד"ה משום, בשם רבינו חננאל ור"י. וראה עוד פירוש ברמ"ה שם).

לדעת רבי יוסי לדעת רוב הראשונים מודה רבי יוסי בהרחקות אלו, לפי שהם "גירי דידיה", שממקום שהניחם הם מזיקים (רמב"ן בבא בתרא כב ב ד"ה לימא; רשב"א שם ד"ה לימא, ועוד) ², שההבל מצוי בהם וכגזלת הם (רשב"א שם); אבל לסוכרים שאין רבי יוסי מודה אלא כשהיזק בא מגופו ממש (ראה לעיל), באלו ההרחקות חולק רבי יוסי (ראה רמב"ן סוף דינא דגרמי, בדעת רש"י).

חול חול לח מרחיקים מן הכותל, מחמת לחותו (בבא בתרא יט א; טושי"ע חו"מ קנה ד. וראה ש"ך שם סק"ד, בדעת הרמב"ם), ודי בשלשה טפחים, או סד בסיד (טושי"ע שם); ויש סוכרים שלמצריכים בבור שני הדברים, אף בחול כך (ש"ך שם סק"ד).

זרעים מרחיקים את הזרעים מהכותל שלשה טפחים (בבא בתרא יז א; רמב"ם שכנים ט ב, טושי"ע חו"מ קנה ה), אפילו כשזורע

משפטי החושן קנה י בהערות אור אפרים לגבי ממטרה.

2. וכן הרמב"ם וטושי"ע שפסקו כרבי יוסי פסקו גם הרחקות אלו. 3. ראה

ארבע אמות מפי התנור עד תקרת העלייה, כדי שלא תאחוז האש בעלייה (בבא בתרא כ ב, ורש"י שם; רמב"ם שכנים ט יא; טושי"ע חו"מ קנה א). וכן בעל העלייה שעושה תנור, צריך גובה ארבע אמות בין התנור לתקרה (רש"י שם ד"ה עד שיחא; טושי"ע שם), ומלבד זה צריך שיחא תחתיו מעזיבה - טיח קרקע - שלשה טפחים (בבא בתרא שם; רמב"ם שם, ולא הזכיר על גביו; טושי"ע שם).

כירה בכירה, שאין ההיסק גדול, די במעזיבה טפח תחתיה (בבא בתרא שם ורש"י; רמב"ם וטושי"ע שם). ומעליה, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שמונה טפחים, כשם שבמעזיבה הוא שלישי מבתנור (טור שם, בשם הרמ"ה; רשב"א בבא בתרא שם ד"ה ובכירה, פירוש ב);
- יש סוברים שלא הזכירו בה הרחקה (רשב"א שם, פירוש א; שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן).
- יש סוברים שכירה פתוחה רק מן הצד, וצריך להרחיק טפח כמו למטה, וכן תנורים שלנו שפתוחים מן הצד, מרחיק למעלה כלמטה שלשה טפחים (רשב"א וריטב"א שם על פי ירושלמי; טור שם, בשם רשב"א).

• יש סוברים שבין בכירה ובין בתנור שיעורו למעלה ארבע אמות (טור שם, בשם ר"י ברצלונני. וראה סמ"ע שם סק"ב בדעת השו"ע), ולא עוד אלא שבתנורים שלנו שהם גדולים צריך להרחיק יותר מארבע אמות (טור שם, בשם הרא"ש, ראה דרישה שם).

תנורים ביתיים וכיריים ביתיות בזמנינו מסתבר שאין שיעורים אלו נוהגים בהם, שאין בהם חום כל כך (פתחי חושן יג ו, וראה משפטי החושן קנה ב סק"ו).

הרחקת תנור כל אדם בביתו - לא שהבית והעלייה של שנים - צריך להרחיק, מפני השכנים שמעכבים עליו (טור שם, בשם ה"ר ישעיה; שו"ע שם). ואפילו בני העיר מעכבים עליו (רש"י בבא קמא סא ב ד"ה לא יעמיד).

אחסון חומרים גם על דברים הגורמים לאש ולהתפשטותה יש חובת דליקים הרחקה, כגון באיחסון חומרים דליקים (שו"ת באר עשק מב), ומחויב על פי דין תורה לעשות כל טצדקי שאפשר להציל מן הדליקה ובכל ההרחקות שמחויב על פי חוקי המדינה, שלענין נזקין דינא דמלכותא דינא (ראה ערכו. שו"ת בית יצחק חו"מ עז) ⁷.

אף על פי שאפילו כשהרחיק אם יצאה האש והזיקה בתשלומי הנזק חייב לשלם (ראה להלן: בתשלומין), מכל מקום מעכבים עליו להרחיק, שמא לא יהיה לו לשלם (רש"י שם); ועוד שיכול לומר לו אין רצוני שתזיקני ותשלם לי (ראה חולין פט א).

לא יעשה אדם חנות של נחתומים ושל צבעים תחת תחת אוצר יין אוצר תבואה או יין או שמן של חברו, ולא יעשה שם רפת בקר (בבא בתרא כ ב; רמב"ם שכנים ט יב; טור שו"ע חו"מ קנה ב).

יש מפרשים שבדברים אלה יש הבל וחום הרבה (רמב"ם שם; תוספות שם יח א ד"ה לא; שו"ע שם); ויש מפרשים מפני העשן (רש"י שם ד"ה אוצר), ומכיון שעשנו תדיר (רמב"ם יח א ד"ה הא דתנן).

בארץ ישראל - שיינותיה היו חזקים (סמ"ע שם סק"ז) - עושה כל

רחיים ותנור הם גירי דידיה, שכשטוחן כרחיים עושה את הנדנוד, וכשמחמם התנור עושה את ההבל (ראב"ן א, וכן הוא בשאר ראשונים) ⁴.

• יש סוברים שכותל אבנים אינו ניזוק בכל אלה (טור ובכותל אבנים חו"מ קנה, בשם ה"ר ישעיה; שו"ע שם ט, דעה א), מלבד בזרעים ומחרישה וגומא של מי רגלים, שמתמוטט יסוד הקרקע (סמ"ע שם ס"ק כה) ⁵.

• ויש סוברים שאין הבדל בין לבנים לאבנים, מלבד במשתין שאמרו בפירוש (ראה לעיל. שיטה מקובצת בבא בתרא יט ב, בשם רבינו יונה ורבינו יהונתן; מגיד משנה שכנים ט ו, בדעת הרמב"ם; טור שם, בשם רבנו יונה; שו"ע שם, דעה ב).

עבודות שיפוף המשפץ את ביתו יש לו להיזהר שלא להרעיד כותלי חברו באופן חריג ולא מקובל, ויכולים השכנים לעכבו מעבודות אלו אף אם לא מיחו מתחילה (ראה להלן: בחזקה ומחילה), ובכל ענין יכולים לתבוע שלא ייעשו עבודות ללא אישור מהנדס (משפטי החושן קנה טו ס"ק צח).

במניעת "דוושא" (דריסת הרגל)

מי שהיה כותלו כנגד כותל חברו במרחק ארבע אמות ונפל, לא יסמוך לו כותל אחר, אלא אם כן הרחיק ארבע אמות, משום דוושא, היינו דיסת הרגלים, כי מה שדשים ברגל בין שני הכתלים תמיד, מועיל להקשות קרקעית יסודות הכתלים (בבא בתרא כב א וב ורש"י; טור חו"מ קנה יג). והוא הדין כשבא בתחילה לסמוך כותל אצל כותל חברו (טור שם).

בעיר ישנה, שכבר נידושה קרקעיתה, אין צריך להרחיק אלא בכותל גינה, שמתוך שאין דשים אותה מבפנים צריכה דישה מבחוץ (בבא בתרא שם ורש"י; טור שם). בית דירה יש סוברים שדינו כגינה (תוספות שם ד"ה אב וטור שם, בשם רבנו תם; רמ"א שם יג), ויש חולקים (מאירי שם).

ויש מפרשים כגון שכותל חברו ממזרח למערב, וכותלו סמוך לו מצפון לדרום, ובא עכשיו לעשות כותל שני ממזרח למערב, עד שיהו הכתלים כמיין ב"ת (ר"י מיגש שם, בפירוש א; רמב"ם שכנים ט ט; שו"ע חו"מ קנה יב) ⁶.

הכותל שעשה מצפון לדרום, אין צריך להרחיק (בבא בתרא שם ורש"י; מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; טור ורמ"א שם יד).

דוושא לדעת כתבו ראשונים שאף לרבי יוסי צריך להרחיק, רבי יוסי שנקרא "גירי דיליה", לפי שמיד מונע הדוושא מחברו (תוספות שם כב ב ד"ה לימא; רמב"ן שם ד"ה לימא; רשב"א שם ד"ה אב), ולסוברים שגירי דיליה הוא כשמזיק בגופו ממש (ראה לעיל דעת רש"י), אין רבי יוסי מודה (ראה רמב"ן ורשב"א שם). ויש מפרשים שהרחקה זו אינה מטעם נזיקין, אלא מפני שארבע אמות השתעבדו לראשון לדוושא (ר"י מיגש שם; רשב"א שם ד"ה ולפי; ועוד).

בבית ועלייה

הרחקת תנור לא יעשה בעל הבית תנור בתוך ביתו, אלא אם יש מהתקרה

4. וראה רמב"ן סוף דינא דגרמי שלרש"י רחיים אינם גירי דידיה. 5. ראה נתיבות המשפט שם סק"ח שהוכיח מרש"י שאף מזרעים אינו ניזוק. 6. ראה

7. הלכה זו מצויה באיכסון בלונזי גו ומיכלי דלק, ראה משפטי החושן קנה א הערות אור אפרים.

לעיל: חיובה וגדרה; בהיזק מרובה, דעת הרא"ש, ובפרט שאין בהוצאה זו תועלת לחיזוק ביתו של התחתון (משפטי החושן קנה כ הערות אור אפרים, ושכן נהגו בתי הדין בארץ ישראל; עמק המשפט ג כז).⁹ ואסור לעלוין להשתמש בצינור הדולף עד לתיקונו (משכן שלום ב יג ס"ק כה). ואם הצינור משותף לשימוש כמה דיירים, כולם חייבים בתיקון הנזילה (שם).

בנזקי ירקות וכוורת

מוזיקי ירק מרחיקים את מי שריית הפשתן מן הירק, ואת הכרישים מן הבצלים (בבא בתרא כה א, ורש"י יח א ד"ה את), שמי המשרה מפסידים את הירק, והכרישים מפיגים טעם הבצלים (רמב"ם שכנים י ה; שו"ע חו"מ קנה לא)¹⁰.

שיעור ההרחקה חמשים אמה (רשב"א שם ד"ה מרחיקין; רמב"ן שם ד"ה הא, בפירוש ב); ויש שכתבו שהרחקת משרה יש ללמוד מנברכת הכובסים שהיא ארבע אמות (ראה לעיל: בנזקי כותלי בור ובנין), והכרישים מן הבצלים יש ללמוד מיניקת הכלאים (רמב"ן שם).

לדעת רבי יוסי ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים, שאף רבי יוסי מודה בזו, שהם כ"גירי דיליה" (ראה לעיל: חיובה וגדרה. ר"ף שם, בשם גאון; ראב"ן א א; ועוד), שהם גופם מוזיקים (ראב"ן שם).

• ורוב הראשונים פוסקים להלכה שאינם גירי דיליה, ואין צריך להרחיק (ר"ף ורא"ש ורמב"ן ורשב"א וריטב"א ומאירי; רמב"ם שכנים י ה; טוש"ע חו"מ קנה לא), שהכרישים אינם מוזיקים עד שיגדלו, ומי המשרה עד שישוה ויסריחו (רא"ש שם ב כה).

שלשה טפחים ומכל מקום כתבו ראשונים ששלשה טפחים - ומעט יותר (רמב"ם ושו"ע שם, וראה ט"ז שם) - צריך להרחיק המשרה מן הירק, כבור שמרחיקים אותו מן הכותל (ראה לעיל: בנזקי כותלי בור ובנין. ר"ף ונמוקי יוסף שם; רמב"ן שם כב ב ד"ה לימא; רשב"א שם ד"ה ובמשרה; רמב"ם וטוש"ע שם).

בכרישים מן הבצלים: יש סוברים שצריך להרחיק שלשה טפחים (רמב"ם שם; שו"ע שם), שכל היזק נחשב גירי דיליה בתוך שלשה טפחים (ב"ח שם מד); ויש סוברים שאין צריך (רמב"ן שם; טור שם).

מוזיקי כוורת מרחיקים את החרדל מן הדבורים (בבא בתרא כה א), היינו נטיעת חרדל מכוורת דבורים של חברו (רמב"ם ושו"ע שם), שהדבורים אוכלים את החרדל, ואוכלים את הדבש כדי להפיג את החריפות (רש"י שם יח א ד"ה ואת החרדל; סמ"ע שם סק"א).

שיעור ההרחקה חמשים אמה (רמב"ן שם כה א ד"ה הא, ועוד ראשונים שם).

לדעת רבי יוסי רבי יוסי מתיר בחרדל (בבא בתרא שם), שאומר לו כדרך שעשית בשלך, כך אני עושה בשלי (תוספתא שם א ט, הובא בתוספות יח ב ד"ה וסבר), ועד שאתה אומר לי הרחק חרדלך מן דבורי, הרחק דבוריך מחרדלי, שהן באות ואוכלות חרדלי (בבא בתרא יח א, ושם כה ב).

ולא אמר רבי יוסי אלא לדברי חכמים שעל המזיק להרחיק, ואילו

מלאכת אש, אבל לא רפת בקר (רמב"ם שם, על פי בבא בתרא שם וכרב יוסף; שו"ע שם), שהריח קשה לייך (רש"י שם). וכן שחת של תבואה - "אספסתא", שהוא לח ומתחמם ומעלה סירחון (בבא בתרא ורש"י שם). וכן במקום שקול או נדנוד קשים לייך, צריך להרחיק (שו"ת הריב"ש קצו; רמ"א שם).

יש שכתבו שבזמן הזה אף בארץ ישראל אסור לעשות דברים של הבל וחום (ט"ז שם, בדעת הטור).

תחת דירת כתבו ראשונים שכל שכן תחת דירתו של חברו שאסור חברו (רמב"ן בבא בתרא יח א ד"ה דירה, על פי ירושלמי; רשב"א וריטב"א שם); ויש חולקים (ר"י מיגש שם; רמ"ה שם ב כז; רמב"ן וריטב"א שם, בשם מי שפירש, ורשב"א שם בשם הרא"ם. וראה קצות החושן סק"ב, בדעת הרמב"ם וטוש"ע).

ובזמנינו יש שכתב שבבית משותף אפשר לעכב מלעשות שימושים המעלים ריח רע ועשן תחת דירתו, כפי מנהג המדינה, כיון שלא על דעת כן השתתפו (שו"ת שבט הלוי ט שא ז). אך אין לעכב על היזק מועט שאינו קבוע - לסוברים כן, כגון אם רוצה לאפות מצות בביתו קודם פסח, או להעמיד עופות לכפרות ערב יום כיפור, או ירחיק בכדי שלא יזיק - לסוברים כן (ראה לעיל: חיובה וגדרה, היזק מועט שאינו קבוע. משפטי החושן קנה כב ס"ק קמ).

מים הנוטפים היו מימי העליון יורדים על התחתון, אם יש שם מהעליון לתחתון מעזיבה שהמים נבלעים בה ואחר כך נוטפים, נחלקו אמוראים: רבי חייא בר אבא אמר העליון מתקן, כדברי חכמים שעל המזיק להרחיק את עצמו; רבי אלעי משום רבי חייא ברבי יוסי אמר התחתון מתקן, כדברי רבי יוסי שעל הנזק להרחיק עצמו (ראה לעיל: גדרה וחיובה. בבא מציעא ק"ז א).

אף כאן הלכה שעל התחתון לתקן (הלכה כרבי יוסי, ראה לעיל שם. רמב"ם שכנים י ו; טוש"ע חו"מ קנה ד). והעליון חייב לתקן כשמזיק בגירי דיליה, כגון אם היה מקום רחיצת ידיים של עליון על מקום נזקי התחתון (בבא מציעא שם ורש"י), וכן אם אין שם מעזיבה, שכששופך מיד יורדים לתחתון (ר"ף שם עא ב; רא"ש שם י ג; רמב"ם שם; טוש"ע שם, וסמ"ע ס"ק ד), ויתקן או ימנע מלשפוך (רמב"ם שם).

ואם היו מים מרובים ומזיקים לו תמיד דרך המעזיבה, הרי זה כגירי דיליה (מרדכי בבא מציעא תי, וראה רמ"א שם בשמו); ויש מפרשים מפני שאין התחתון יכול להינצל אלא בהוצאה מרובה, לכן על העליון לתקן (שו"ת הרא"ש קח ז).

חדירת מי גשם וכל זה במי תשמיש של בעל העלייה ששופך, אבל אם ירדו גשמים על העלייה ויורדים למטה, על הנזק לתקן שלא יוזק (שו"ת הריב"ש תקיז; רמ"א שם ד), שהרי אין המים שלו, וגם לא הגיעו לשם על ידו ואין זה גירי דיליה ולא גרמת גירי (ריב"ש שם)⁸.

תיקון נזילות נוצר קלקול בצנרת המונחת ברצפת השכן העליון, צנרת והמים מטפטים לתוך ביתו של השכן הדר בקומה שמתחתיו, כתבו אחרונים שאף כשאין זה היזק בגירי דיליה, מכל מקום כיון שהוא נזק גדול, וההוצאה לתיקונו מרובה, הרי כתבו ראשונים שבאופן כזה על העליון לתקן את הנזק (ראה לעיל. וראה

8. וראה ב"ח חו"מ קנה ז, באר היטב שם ס"ק יג בשם השי"ך, נתיבות המשפט קסד סק"ב, לחלק בין זה למבואר בשלחן ערוך חושן משפט קסד שם שכל צרכי הגג על בעל העלייה לתקן. וראה משפטי החושן קנה ד בהערות אור אפרים, על איטום מרפסות המשמשות תקרה לקומה שמתחת, באיזה אופן על בעל

9. וראה ערך שכנים. 9. וראה שם לגבי תשלום על הנזקים שנגרמו, וראה להלן: בתשלומין. 10. להלכה אין מרחיקים, ראה להלן.

בתרא כו א; רמב"ם שכנים י ח; טושי"ע חו"מ קנה כה), ואין כאן גם פריחת העופות, שאם הגדר גבוה הרי הוא מפסיק, ואם הוא נמוך מהאילן, העופות פורחים תחילה על הגדר, ואין זה גירי דיליה (סמ"ע שם ס"ק סא).

באו לנטוע בבת באו שניהם לנטוע בבת אחת, זה אילנות וזה אחת אילנות:

• יש סוברים שכל אחד מרחיק חצי ההרחקה (רמב"ן בבא בתרא שם ד"ה הא דתנן; רשב"א שם ד"ה ולענין, בשם יש מפרשים; מגיד משנה שכנים שם, בשם הר"י מיגש);

• יש סוברים שכל אחד מהם מרחיק כשיעור (רמ"ה שם אות קי; רשב"א שם, בשם מורו הרב; מגיד משנה שם בשם יש שכתב), שהרי עיקר ההרחקה כדי שלא יצטרך להיכנס לשדה חברו (רמ"ה שם), ועוד שהרי אפשר לזרוע שם, ונמצא מכניס בקר וכליו על תבואתו (רשב"א שם).

באו שניהם זה לנטוע וזה לזרוע - הנוטע מרחיק ארבע אמות, שהוא המזיק (רמב"ן ורשב"א שם).

הרחקת האילן מרחיקים את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה, ובחורב ובשקמה - ששרשיהם מרובים - חמשים אמה, בין כשהאילן בגובה שיפוע ההר והבור בשיפולו, שהשרשים מתפשטים לבור, ובין כשהבור למעלה והאילן למטה, שמחלדיים את הקרקע ומלקים קרקעית הבור (בבא בתרא כה ב ורש"י).

קציצת האילן קדם הבור - קוצץ ונותן דמים (ראה להלן: בתשלומין), ואם אילן קדם - לא יקוץ (וראה להלן: כשאין עדיין

הניזק); ספק מי קדם - לא יקוץ (שם); רבי יוסי אומר אף על פי שהבור קדם - לא יקוץ, שכשם שזה חופר בשלו, כך זה נוטע בשלו (שם), שאין צריך להרחיק אלא המזיק בגירי דיליה, וכאן בשעה שנוטע עדיין אינו מזיקו (שם יז ב ורש"י). וראה לעיל: בנזקי כותלי בור ובנין).

הלכה כרבי יוסי (שם; רמב"ם שכנים י ז; טושי"ע חו"מ קנה לב). יש שכתבו, שאפילו לרבי יוסי ראוי להרחיק, אלא שרשאי לא להרחיק (מאירי שם).

שרשים הנכנסים היה חופר בור שיח ומערה, ושרשי אילן של חברו לשדה חברו נכנסים לשם, קוצץ ויורד (בבא בתרא כו א).

על השרשים שקוצץ, אם הם של בעל האילן או של בעל השדה, ראה ערך תקנות יהושע.

בהאפלה

הרחקת כותל מי שהיה לו חלון - והחזיק בו בהיתר, באופן שאין מכנגד החלון עליו טענה של הזיק ראייה (סמ"ע חו"מ קנד סק"ג. וראה

ערך הזק ראייה) - ובא חברו לבנות כותל כנגדו, צריך להרחיק מכנגד החלון ארבע אמות (בבא בתרא כב א, ראה רא"ש ועוד ראשונים שם; רמב"ם שכנים ז א; טושי"ע חו"מ קנד כא), כדי שלא יאפיל עליו (שם ב; רמב"ם וטושי"ע שם). ואף על פי שעדיין מאפיל, אינו צריך להרחיק יותר (רשב"א שם, ובתשובות ג קנו; שו"ע שם), שכל שיעורי חכמים כך הם (רשב"א בתשובות שם. וראה ערך שעורים).

חכמים סוברים שהדבורים אינן מזיקות לחרדל, שהעלים חוזרים וצומחים (שם יח ב ורש"י). ולדעת רבי יוסי, כתבו ראשונים שבעל החרדל אינו נקרא מזיק ב"גירי דיליה", שאוכלות אותו אחר שצומח (רי"ף שם יג ב); או לפי שאינו אלא גרמא שיצטרכו הדבורים לאכול את הדבש (מאירי שם יח א ד"ה התבאר)¹¹, אבל בעל הדבורים חשוב מזיק בגירי דיליה (ראה להלן: בנזקי עיר, שובד), וצריך להרחיק מהחרדל (מלחמות לרמב"ן שם; רמ"ה שם ב ל; ועוד).

ויש מהראשונים סוברים שרבי יוסי לדברי חכמים אמר שאם באו יחד, זה לעשות כוורת וזה לנטוע חרדל, שניהם צריכים להרחיק כל אחד חצי ההרחקה, כיון ששניהם מזיקים, ולדעת עצמו סבר רבי יוסי שאינם צריכים להרחיק, שאינם מזיקים בגירי דיליה, ועל הניזק להרחיק את עצמו (רש"י שם יח ב; רבינו חננאל ורבינו תם בתוספות שם)¹².

להלכה להלכה יש שפסק כחכמים (רי"ף שם, בשם גאון), אבל כל הראשונים פסקו כרבי יוסי, שבעל החרדל אינו צריך להרחיק (רי"ף שם, ורא"ש שם ב כה, ושאר ראשונים; רמב"ם שכנים י ה; טושי"ע חו"מ קנה לא). וכתבו ראשונים שהלכה כחכמים שהחרדל בלבד מזיק לדבורים, ולסוברים שלרבי יוסי בעל הדבורים צריך להרחיק (ראה לעיל), בזה אין הלכה כמותו (רמב"ן במלחמות שם; רמ"ה שם ב ל).

ומכל מקום יש מהראשונים סוברים ששלשה טפחים צריך להרחיק (רמב"ם שם; שו"ע שם. ראה לעיל במשרה וירק); ויש סוברים שאין צריך (רמב"ן כב ב ד"ה לימא; טור שם).

בנזקי אילנות

כדי עבודת היתה שדה חברו נטועה גפנים, ובא לנטוע גפנים הכרם בשדהו, או שהיתה נטועה אילנות ובא הוא לנטוע אילנות, צריך להרחיק ארבע אמות (רמב"ם שכנים י ח, על פי בבא בתרא כו א; טושי"ע חו"מ קנה כה), כדי עבודת הכרם (בבא בתרא שם).

בבבל ובשאר הדברים אמורים בארץ ישראל, אבל בבבל מרחיק שתי ארצות אמות (בבא בתרא שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), שמחרישתן קצרה (רש"י שם ד"ה אבל); או מפני שבארץ ישראל רגילים לחרוש בשוורים, ובבבל חורשים בחמורים או ביד (רבינו גרשם שם).

שאר הארצות - יש מהראשונים שכתבו שהוא כבבל (נמוקי יוסף על הרי"ף שם יג א ד"ה אבל, בשם רבנו יונה); ויש שכתבו שצריך להרחיק כדי היפוך המחרשה בכל מקום לפי ארכה (טור חו"מ קנה לה), ואם אין דרכם לחרוש בין האילנות אין צריך להרחיק (בית יוסף שם; רמ"א שם).

אילנות סמוך בא לנטוע אילנות סמוך לגפנים של חברו, צריך לגפנים או שדה להרחיק יותר (בבא בתרא כו א), משום העופות תבואה שיוורדים מהאילנות לגפנים ומפסידים אותם (רא"ש שם ב כח; טור חו"מ קנה לה, וכן בשאר ראשונים שם)¹³. וכן הנוטע סמוך לשדה תבואה של חברו (תוספות שם ד"ה אחד; רא"ש שם; טור שם ורמ"א שם כה). ואם אין דרך העופות לפרוח לגפנים אלא במקרה, אין צריך להרחיק (טור שם לו, בשם רבנו יונה).

היה גדר היה גדר ביניהם - זה סומך מכאן, וזה סומך מכאן (בבא בינתיים

עוד בענין זה בראשונים ובאחרונים. ¹³. וראה מאירי שם יח א ד"ה התבאר, טעם אחר. וראה סמ"ע שם ס"ק נח בדעת הרמב"ם שאין הטעם משום העופות.

¹¹. וראה רשב"א ד"ה ועל עיקר משמע שאינו גירי דיליה מפני שאין החרדל מזיק ממקומו, שהרי הדבורים באות אל החרדל. ¹². פירושים נוספים נאמרו

טושייע שם), שכל שכנגד החלון צריך להרחיק ארבע אמות (מגיד משנה שם), אפילו שעושה למעלה מגובה החלון (שו"ת בית דוד חו"מ פו) ¹⁵.

העברת החלון בא לבנות כנגד חלונות חברו, ואמר לו אפתח לך חלונות אחרים למעלה מאלו, הרי זה מעכב עליו ואומר בעת שתפתח החלונות תרעיד את הכותל, ואפילו אמר אסתר: את הכותל ואבנה חדש, ואעשה שם חלונות למעלה, ואשכור לך בית שתדור בו בינתיים, ואומר לו אין רצוני שאטרח ממקום למקום (בבא בתרא ז א; רמב"ם שכנים ז ח; טושייע חו"מ קנד ג), ואפילו אינו משתמש בו אלא בעצים ותבן (שם; טושייע שם).

לפיכך אם לא היה שם טורח, ואינו צריך לפנות, כופים אותו, שזו מידת סדום, שזה נהנה וחברו אינו מפסיד (רמב"ם שם; טושייע שם וסמ"ע ס"ק כט. וראה ערך זה נהנה וזה לא חסר).

רשות הרבים בא להגביה כותלו מצד רשות הרבים, ומאפיל על חלון באמצע שמצד השני של רשות הרבים, מגביה אף שאין ארבע אמות, כל שלא יציץ ויראה (ראה ערך הזק ראייה), לפי שכשזוה פתח את חלונו לא היה יכול למנוע בעדו, שרשות הרבים הוא, וכל שלא יכול למחות אין זו חזקה להחזיק באויר של חברו (שו"ת הרשב"א אלף פה ואלף קלה, הובא בבית יוסף חו"מ קנה; שו"ת הרא"ש צט ו, והובאה בטושייע חו"מ קנד טז; שו"ע שם לא, ורמ"א שם טז וכו', וסמ"ע ס"ק לח).

חלון כנגד בית הבונה חלון כנגד בית הכנסת - יש מהראשונים שכתבו שאין מספיק לו בהרחקת ארבע אמות, לפי שהוא צריך אור גדול (אגודה בבא בתרא א יג, על פי תוספות שם ז א ד"ה א"ל באכסדרה; בית יוסף ושו"ע או"ח קנד ד) ¹⁶; ויש חולקים, שלא נתנו חכמים דבריהם לשיעורים (שו"ת תורת חיים להרמח"ש א יא, הביאו בהגהות רבי עקיבא איגר לאו"ח שם).

בשותפים שחלקו על אחים שחלקו החצר אם יכול אחד לבנות כותל ובמוכר ולוקח נגד חלון השני, ראה ערך חלוקת שותפות.

על מי שמכר בית והחצר השאיר לעצמו, או להיפך, אם יכול בעל החצר לבנות כותל נגד חלון שבבית, ראה להלן: במוכר ולוקח.

בגרמא של גירי

הרחקת סולם מן השוכן החצרות, וחברו בא להעמיד סולם בחצרו אצל הכותל, ירחיקנו מן השוכן ארבע אמות, כדי שהנמייה - היא קטנה כעין חתול (ערוך נמייה; רמ"א שם) - לא תקפוץ מן הסולם לשוכן ותהרוג את היונים (בבא בתרא כב ב, ורש"י שם; רמב"ם שכנים ז ט; טושייע חו"מ קנה טז), ואינו יכול לומר אני אשמור את הסולם (רמב"ן שם; נמוקי יוסף שם).

ואף רבי יוסי מודה בזה, שהוא כ"גירי דיליה" (ראה לעיל: חיובה וגדרה), שלפעמים בעוד שמניח את הסולם יושבת הנמייה בראשו וקופצת (בבא בתרא שם, ורמב"ם ושו"ע שם).

מלאכה המושכת מי שהיה עושה מלאכה כגון הקזת דם, או מלאכת עורבים נבלות וכיוצא בהן, והעורבים באים לאכול את הדם ויושבים על אילנות של חברו, ומפסידים את הפירות, או שהיו מצרים בקולם וצפופם - חייב לבטל אותה מלאכה או להרחיקה

בזמנינו שחוקי התכנון מחייבים שיעורי הרחקה אחרים, יש שכתבו שצריך להרחיק על פי השיעורים הנהוגים בחוק היום, וכתבו בזה טעמים שונים: שכיון שכך נהגו צריך לעשות על פי המנהג (משפט צדק ב טו ב), וביותר שכיום כל עיר נבנית על פי תכנית עירונית, ואין כל אחד בעלים לעשות בקרקעו כרצונו (בית הדין בראשות הגר"י קוליצ', פסקי דין ירושלים ד עמ' עט ואילך); או כיון שצורת המגורים המקובלת כיום נעשה מחמת זה בחלונות יותר מוארים, וכפי שמצינו שיעור אחר בחלונות בית כנסת (עמק המשפט טז, וראה שם שכך דעת הגר"ש אלישיב. וראה פסקי דין שם) ¹⁴.

ויש שכתבו שכיון שהרחקות אלו אינם רק משום אורה, אלא סיבות נוספות כגון יופי הבניה, ובהרבה מקומות גרים בצפיפות ושלא כדרישת החוק, אין יכול לכוף להרחיק מכח חוקים אלו מטעם מנהג המקום, אלא אם כן עשה הוא דירתו ברשיון העיריה לפי כל כלליה ודקדוקיה (פסקי דין ירושלים ט עמ' קנג ואילך).

דוקא כשהחזיק וכתבו ראשונים שאינו דומה למזיק חברו ברשותו, כגון בחרדל ומשרה וכיוצא, שהרי מונע האור שבא מאויר שלו, אלא צריך להרחיק מפני שהחזיק באורה זו, כגון שהוא לוקח או יורש (הגהות מיימוניות שכנים ט ט, בשם ריב"א). ויש שכתבו כיום שסתם חלונות בבניינים משותפים בזמננו יש להם חזקת אורה, שכך תוכננו ונבנו והאויר הסמוך להם נשתעבד להם, אולם חלון שהוסיף אחר כך שלא כפי התכנון אין לו זכות לאורה אלא אם כן החזיק בו כדין (משכן שלום ט א).

מן הצד היה הכותל הראשון ממזרח למערב, ובנה כותלו מצפון לדרום, וראש עוביו כנגד החלון ומאפיל, צריך להרחיק - לצד החלון (פלפולא חריפתא שם ב יד ר) - כמלא רוחב החלון (בבא בתרא כב ב ורש"י), שהוא טפח (גירסת הר"י ורא"ש ושאר ראשונים בגמרא שם, וראה דקדוקי סופרים שם; רמב"ם שם; טושייע שם); ויש גורסים אמה (ר"י מיגש שם; מאירי שם, בשם יש אומרים. וראה מאירי שם דעות נוספות). בנה כותלו כנגד החלון ממש, צריך להרחיק ארבע אמות (מאירי שם).

על אופן התיקון שלא יהיה לו היזק ראייה, ראה ערך הזק ראייה (וראה לעיל: במניעת "דושיא").

משני עשה שני כתלים משני צדי החלון זה כנגד זה, צריך להרחיק צדדים ארבע אמות (בבא בתרא שם ורש"י). ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שמרוח אחת מרחיק טפח, ומרוח השנייה ארבע אמות (רמ"ה שם אות עה; רשב"א שם ד"ה לא קשיא, בשם יש מפרשים).
 - יש סוברים שמשני הצדדים ארבע אמות (ר"י מיגש שם ד"ה כאן; רשב"א שם, בשם יש אומרים, ועוד).
 - יש סוברים שבין שני הכתלים יהיו ארבע אמות, מלבד רוחב החלון (רמ"ה שם אות עה; רא"ש שם ב יד; טור חו"מ קנד כא).
 - ויש סוברים שרוחב החלון בכלל (רמב"ם שכנים ז ה; רשב"א שם; מאירי שם בשם יש אומרים; שו"ע חו"מ קנד כג), ולא יהא אחד מהם סמוך לחלון בפחות מטפח (רשב"א שם; מגיד משנה שם).
- סיכוך כנגד החלון לא יסכך על גבי שני הכתלים, אלא אם כן הרחיק הסיכוך ארבע אמות, כדי שלא יאפיל עליו (רמב"ם שם;

שמעליו, אלא אם כן באופן שלא היו נמנעים מלכתחילה לבנות כך. ¹⁶ ראה דגול מרבבה שם ושו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא או"ח טז, שעל כל פנים אין צריך להרחיק יותר משמונה אמות.

¹⁴ וראה דיון ארוך במשכן שלום מילואים ד ד. ¹⁵ וראה משכן שלום מילואים ד יט, שכן הוא בזמננו שמצוי בניית מרפסות מעל חלונות בבתים משותפים, ורגילים לתכנן באופן שלא יפריעו זה לזה, יש חזקת חלון על אויר

• לדעת אב"י צריך הרחקה בשיעור שלא יזיק, והוא פחות מחמשים אמה (בבא בתרא שם ורש"י ד"ה בכדו);

• לדעת רב אשי אינו צריך הרחקה כלל (ריטב"א שם ד"ה מה טעם, ועוד; בית יוסף שם), והלכה כרב אשי (ריטב"א ובית יוסף שם). ויש מפרשים שאף רב אשי סובר שבגורן שאינו קבוע צריך להרחיק כדי שלא יזיק (רמ"ה שם אות ק; לחם משנה שכנים יא א בפירוש א, ובאור הגר"א חו"מ קנה ס"ק צג, בדעת הרמב"ם שם).

מקורות ר"ה רע מרחיקים את הנבלות, ואת הקברות, ואת הבורסקי מן העיר חמשים אמה (בבא בתרא כה א; רמב"ם שכנים

י ג; טושי"ע חו"מ קנה כג וי"ד ששה ב), משום הריח הרע (רש"י שם ד"ה את). ואף רבי יוסי מודה בהרחקה זו, אם מפני שמזיק ממקומו, והרי זה כגירי דיליה (ריטב"א שם ד"ה מתני. וראה לעיל: חיובה וגדרה), או שאף על פי שאין זה כגירי דיליה, בהיזק של רבים מודה רבי יוסי (ראב"ן א א).

• אין עושים בורסקי אלא למזרח העיר (בבא בתרא ח"ע שם), מפני שרוח מזרחית חמה ומנשבת בנחת, ואינה

מביאה את הרוח לעיר (רש"י שם ד"ה אלא); או שלפי שהיא חמה ממעטת היזק ריח עיבוד העורות (רמב"ם ושו"ע שם); ויש מפרשים לפי שרוח מערבית שהיא קשה תרחיק הריח מן העיר (תוספות שם ד"ה אין). ולפיכך יש סוברים בירושלמי שהרחקת הבורסקי אינה מפני הריח, אלא מפני שאינו נזיק לעיר (ירושלמי בבא בתרא ב ה, מחלוקת רבי יוחנן ורבי ינאי, כפירוש הר"א פולדא ושדה יהושע)²⁰.

• רבי עקיבא אומר לכל רוח הוא עושה ומרחיק חמשים אמה, חוץ ממערב שאינו עושה כל עיקר, מפני שהשכינה שם (בבא בתרא שם), או מפני שתדירה ברוחות יותר משאר צדדים (ירושלמי שם, לפירוש הפני משה ור"א פולדא. בבבלי שם דחו).

בורסקי בזמנו יש שכתב שדוקא בזמן הש"ס היה צריך להרחיק את הבורסקי, מפני שהיו עושים מלאכתו בצואת כלבים וגם היה מגולה, אבל בזמנינו שעושים בתוך מקומות סגורים היטב ואין הריח יוצא אי אפשר לעכב בזה (שו"ת מהרש"ם א קעח).

עין מרחיקים את הכבשונות מן העיר חמשים אמה (תוספתא בבא בתרא א י; טושי"ע חו"מ קנה כג. הרמב"ם השמיט), משום העשן (פרישה שם).

מרחיקים את הדבורים מן העיר חמשים אמה (בבא בתרא א ט; טושי"ע שם. הרמב"ם השמיט)²¹.

• מרחיקים את השוכן מן העיר חמשים אמה, ולא יעשה שוכן רוח (בבא בתרא כג א), שהיונים מפסידות זרעוני הגנות (רש"י שם ד"ה מרחיקין), ואף על פי ששטות יותר, בתוך חמשים אמה מתמלא כריסן, ואינן מפסידות מכאן ולהלן (שם ורש"י).

• רבי יהודה אומר מרחיקים בית ארבעה כורים (ראה ערך בית כור), כמלא פריחת היונה בפעם אחת (שם ורש"י ד"ה מלא), שמזיקות בשיעור זה (תוספות שם ד"ה בית).

המעלות אבק ברשות הרבים כניעור שטחים וכדומה. אכן אם נמשך הדבר זמן רב באופן שגרים סבל חריג לשכנים יש מקום לדון בדבר (ראה משפטי החושן קנה לד הערות אור אפרים). 19. וראה עוד פירושים ברבנו גרשם ובמאירי שם. 20. וראה פני משה שפירש באופן אחר. 21. וראה חזון יחזקאל לתוספתא שם שדין זה אינו משום נזיק שכנים אלא משום סכנה.

(בבא בתרא כג א; רמב"ם שכנים יא ה, ושם ט ז; טושי"ע חו"מ קנה לט, ושם טז), שהרי זה גרמא בנזיקין שאסור (בבא בתרא שם). ואף לרבי יוסי גרמא של גירי הוא, שהאומנים מפריחים את העורבים שבאים (רשב"א שם; ריטב"א שם; שיטה מקובצת שם, בשם עליות דרבנו יונה)¹⁷.

נעורת פשתן המנפץ פשתן ברשותו, והנעורת מזיקה על ידי ההולכת ברוח שהולכת ברוח - מצויה (תוספות בבא בתרא כו א ד"ה זיקא; רמב"ם שם י ב; שו"ע שם לד) - נחלקו אמוראים:

• דעת רבינא שאין צריך להרחיק לדעת רבי יוסי, שהנעורת ההולכת מכח הרוח, ואין זה גירי דיליה (בבא בתרא שם);

• ודעת מר בר רב אשי ומרימר שחייב להרחיק, שהרי זה כזורה ורוח מסייעתו בשבת שחייב (בבא בתרא שם. וראה ערך זורה), ואף שפטור מתשלומין, שהוא גרמא (ראה ערך גרמא בנזיקין), לענין איסורו למדים משבת (תוספות שם ד"ה מאי שנא), והוא גרמא של גירי, שבשעה שמנפץ הרוח מזומנת להולכה (רמב"ן סוף דינא דגרמי, ושם גם בשם רבינו חננאל והר"ף; ריטב"א בבא בתרא כו א ד"ה מתקין); ויש ראשונים שכתבו שלמר בר רב אשי הרי זה גירי ממש (ראה שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד והמאירי. וראה ערך אש בנוגע לחיוב תשלומין).

להלכה יש פוסקים כרבינא, שכיון שהוא דבר שאינו קבוע אינו צריך להרחיק (ריטב"א שם ד"ה ולענין, בשם מורה); אבל רוב הראשונים פסקו שחייב להרחיק (תוספות שם ד"ה זיקא, בשם רבינו תם; ר"ף שם; רא"ש שם ב כז, ועוד ראשונים שם; רמב"ם שכנים יא א; טושי"ע חו"מ קנה לד), ולפיכך אם קבע מלאכה שיש בה עפר וכיוצא בו בתוך שלו צריך להרחיק כדי שלא יגיע העפר או האבק לחברו ולא יזיקו, ואפילו הרוח מסייעת ומוליכה את העפר לחברו (רמב"ם ושו"ע שם. וראה להלן בהרחקת גורן).

על פטורו מתשלומין כשלא הרחיק, ראה ערך גרמא בנזיקין.

עבודות הריסה יש מביאים ראייה מדין זה שאסור לסתור כותלו - המעלות אבק שאינו רעוע - העומד בינו ובין חצר חברו, או סמוך לרשות הרבים, מפני שהאבק הולך ומזיק, ודומה לנעורת הפשתן (רמ"ה שם אות קח)¹⁸.

בנזקי עיר

הרחקת גורן מרחיקים את הגורן הקבוע מן העיר חמשים אמה (בבא בתרא כד ב; רמב"ם שכנים י ב; טושי"ע חו"מ קנה כב), שהמוץ מזיק את בני העיר כשהוא זורה, ומייבש את הזרעים (רש"י שם ד"ה חמשים).

וכן לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם יש לו חמשים אמה לכל רוח, שלא יזיק התבן לנטיעת חברו, או לנירו (בבא בתרא שם, כרב אשי; רמב"ם וטושי"ע שם), שהמוץ מייבש את הנטיעות (רבינו גרשם שם), ועושה את הניר גלל (בבא בתרא שם), שמרבה לו זבל ושורף את הזרעים שנזרעו בו (רש"י שם ב ד"ה שעושה; סמ"ע שם)¹⁹.

גורן שאינו בגורן שאינו קבוע נחלקו אמוראים:

17. אבל אין למנוע התקנת סורגים מחמת ציפורים הבאים ומלכלכים שם, שדבר זה הוא מעיקר תשמישי דירה, ראה משכן שלום ב ל, וראה לעיל: חיובה וגדרה, בעיקר דירה ותשמיש. 18. אך ראה לעיל: חיובה וגדרה, דעת הסוברים שבהיזק שאינו אלא לשעה אינו יכול לעכב, וכן נהוג שאי אפשר לעכב עבודות שיפוץ אף שגורמות סבל זמני לשאר השכנים, וכן נהוג לעשות עבודות

• יש סוברים שבשדה העשויה לבורות בלבד סובר רבא שאסור לסמוך, מפני שבחפירה כבר מזיק, שמקלקל הקרקע (ראה לעיל), אבל בשאר ההרחקות מותר, ואפילו לחכמים שעל המזיק להרחיק, מכל מקום אין נקרא מזיק כשאין דבר הניזק (רבינו חננאל ורבינו תם, בתוספות בבא בתרא יח ב ד"ה סבר, לגירסתם שם; המאור על הרי"ף שם ט ב ד"ה אלא; ר"א"ש שם ב ג; טור ורמ"א חו"מ קנה יט). ואף לאחר שבא הדבר הניזק, אין צריך להרחיק, אלא אם הדבר המזיק אין תשמישו קבוע כל כך (תוספות שם כה ב ד"ה עני).

• יש מחלקים וסוברים שבגירי דיליה אף על פי שסמך בהיתר, לכשיבא חברו אחר כך כופהו ומסלק את נזקו, ואפילו לאביי שמותר לסמוך, בנזקי "גירי דיליה" אין דין קדימה (רשב"א שם יח א ד"ה עוד, וראה שם כב ב ד"ה עוד. וראה שו"ת רבי עקיבא איגר שם, בדעת הרא"ש והטור).

• ויש סוברים שכל ההרחקות צריך להרחיק לדעת רבא גם כשאין עדיין הדבר הניזק (רש"י שם יח ב ד"ה לגירסתו; רי"ף שם ט ב, ובנימוקי יוסף שם; טור שם, בשם; רמ"א שם, בשם יש חולקים), ואפילו לרבי יוסי, שבכל דבר שחברו עשוי לעשותו אחר כך, הרי זה כמזיק מעכשיו בגירי דיליה, ואם קדם וסמך צריך להרחיקו (רמב"ן שם יח א ד"ה הא; שו"ת הרשב"א אלף קמד; שו"ת הריב"ש תעא; טור שם, בדעת רי"ף ורש"י).

דבר שאינו כשסומך דבר שאינו מזיק אלא שמונע תועלת (ראה מזיק אלא מונע לעיל: במניעת "דוושא"), לדברי הכל אינו חייב תועלת להרחיק כשאין עדיין הדבר הניזק (תוספות בבא בתרא כב א ד"ה וקמא; רמב"ן שם ד"ה ואמר רב; רשב"א שם ד"ה מ).

ויש שכתבו הטעם לפי שאין נקרא מזיק, אלא מונע טוב מבעליו, וכל זמן שאין הדבר הניזק אין כאן בעלים (רמב"ן שם. וראה קצות החושן סק"ו).

במוכר ולוקח

המוכר מחצר המוכר לדבר המזיק עשה בחצרו אחד הדברים המזיקים, ואחר כך מכר סמוך לדבר המזיק חלק החצר הסמוך לדבר המזיק, נחלקו ראשונים:

• יש מהראשונים סוברים שאף על פי שעשה בהיתר גמור, צריך המוכר להרחיק את המזיק (רש"י בבא בתרא יח ב ד"ה בלוקח; רמ"א שם לא; ריטב"א שם יח א ד"ה ופרקינן). ויש שנתנו טעם לדבר לפי שמוכר בעין יפה מוכר, וכאילו סילק את הזכות שהיתה לו (רמ"א וריטב"א שם. וראה ערך מכירה: בעין יפה). ומהאחרונים יש שמסבירים, שלדעה זו עשייה בהיתר אינה מועילה, אלא שלאביי אינו צריך להרחיק כשקדם המזיק לניזק (ראה לעיל: כשאין עדיין הניזק), מפני שדין הרחקה הוא במזיק, וכשאין הדבר הניזק אינו מזיק כלל, אבל לרבא שצריך להרחיק גם כשקדם לניזק, אין כשעשה בהיתר אין זה מועיל (קצות החושן קנה ס"ק יג. וראה נתיבות המשפט קנה ס"ק יג; חזון איש חו"מ יג ס"ק טו).

• יש סוברים שכיון שעשה בהיתר גמור אינו צריך להרחיק, אפילו לסוברים שאסור לסמוך כשאין עדיין הדבר הניזק (שו"ת הריב"ש שכב, בדעת הרי"י מיגש; שו"ת רבי עקיבא איגר קנא, בדעת ר"י מיגש, ורבינו חננאל ורבינו תם בתוספות).

• ויש מחלקים, שאם בשעה שמכר לחברו היה שם דבר הניזק, חייב להרחיק אף שעשה בהיתר גמור, אבל אם הלוקח עשה אחר כך את הדבר הניזק, הרי הוא עצמו הביא הנזק עליו (מלחמות

הלכה כחכמים (רמב"ם גולה ו ט; טור שלחן ערוך חושן משפט קנה כד). הרחקה אילו מרחיקים את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה, לני העיר ובחרוב ובשקמה - שענפיהם מרובים (רש"י שם ד"ה חרוב) - חמשים אמה (בבא בתרא כד ב; רמב"ם שכנים י א; טור חו"מ קנה), מפני נוי העיר (בבא בתרא שם; רמב"ם שם; טור שם), שנוי לעיר כשיש מרחב פנוי לפניה (רש"י שם ד"ה מרחיקין).

אבא שאול אומר כל אילן סרק מרחיקים חמשים אמה (בבא בתרא שם), שגנאי הוא לעיר (רש"י שם ד"ה ואילן). ואין הלכה כמותו (מאירי שם ד"ה אמר).

בירושלמי הסתפקו אם טעם ההרחקה מפני שבענפיו מאפיל על בני העיר, או משום נוי העיר (ירושלמי בבא קמא ב ז, ופני משה שם). נוי ארץ ישראל הרחקה זו כתבו ראשונים שאינה אלא בארץ ישראל (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ונמוקי יוסף בבא בתרא שם; מגיד משנה שם; טור שם), ואף בארץ ישראל אינו נוהג בזמן שהיא ביד גוים (בית יוסף בבדק הבית שם), והלכה זו היא "הלכתא למשיחא" (ראה ערכו. נמוקי יוסף על הרי"ף שם יב ב ד"ה מתניי); ויש חולקים (רמ"ה שם אות צח).

תשלום על אילן הקרוב לעיר פחות משיעור זה - קוצצים אותו סילוק האילן (רמב"ם שם), ואם האילן קדם לעיר - קוצץ ונותן דמים (בבא בתרא שם; רמב"ם שם; טור שם), ואינו יכול לומר שיתנו לו בתחילה הדמים, לפי שבני העיר יסמכו זה על זה, ואם באת להמתין עד מתן מעות יעמוד לאורך ימים (בבא בתרא שם ורש"י).

היה ספק איזה מהם קדם, אין לבעל האילן דמים (בבא בתרא ורמב"ם וטור שם), שהרי חייב לקוץ, ואומרים לו הבא ראה שקדמת, שהמוציא מחברו עליו הראיה (בבא בתרא שם ורש"י).

כשאין עדיין הניזק

סמיכת בור הבא לחפור בור בצד מיצר של חברו, ואילו היה למיצר לחברו שם בור היה צריך להרחיק (ראה לעיל: בנזקי כותלי בור ובנין), נחלקו אמוראים: אביי אמר סומך, ורבא אמר אינו סומך (בבא בתרא יז ב).

ונחלקו שני לשונות בגמרא:

• ללשון ראשון בשדה העשויה לבורות לדברי הכל אינו סומך, ומחלוקתם בשדה שאינה עשויה לבורות, שלאביי כיון שאינה עשויה לבורות - אינו מזיק לו (תוספות שם ד"ה אביל), ולרבא יכול לומר לו כשם שאתה נמלכת וחפרת בור, כך אמלך אף אני.

• ללשון שני בשדה שאינה עשויה לבורות לדברי הכל סומך, ומחלוקתם בשדה העשויה לבורות, שלאביי סומך, שאפילו חכמים לא אמרו שהמזיק חייב להרחיק (ראה לעיל: חיובה וגדרה), אלא כגון שיש כבר הדבר הניזק, ולרבא אינו סומך (בבא בתרא שם ורש"י). וכן הלכה, ואינו סומך עד שירחיק מן המיצר שלשה טפחים, וכשיבוא חברו לחפור ירחיק גם הוא שלשה טפחים (רמב"ם שכנים ט י; טוש"ע חו"מ קנה יח. וכן דעת כל הראשונים שם. וראה ערך הלכה על מחלוקת אביי ורבא).

ויש סוברים שהלכה כאביי שמותר לסמוך (מלחמות לרמב"ן שם, בשם מקצת מגאונים ראשונים).

בשאר דברים בכל שאר המזיקים שצריכים הרחקה, ואין עדיין המזיקים הדבר הניזק, נחלקו ראשונים:

לרמב"ן שם בדעת הר"י. וראה רבי עקיבא איגר שם וקצות החשן ס"ק יג השיטה השלישית).

בתשלומין

סילוק הנזקים ללא תשלום חייב לסלקם בלא דמים (תוספות בבא בתרא יח ב ד"ה ואי לא; שיטה מקובצת שם כה ב ד"ה אם, בשם עליות דרבנו יונה), חוץ מהסומך אילן לבור, שלדעת חכמים המצריכים הרחקה כשהבור קדם לאילן (ראה לעיל: בנזק אילנות), הרי זה קוצץ, ובעל הבור נותן לו הדמים (בבא בתרא כה ב, וראה לעיל, שם), שלפי שאין האילן מזיק עד זמן גדול לא חייבוהו לקוץ בלא דמים בשביל היזק של יחיד (רש"י שם ד"ה ונותן); או מפני שעשוי לעמוד זמן רב ויש בקציצתו הפסד מרובה (תוספות שם יח ב ד"ה ואי); או מפני שיישוב העולם באילנות, לפיכך הקלו בו שלא יקצוץ בלא דמים (רמב"ן שם יח ב ד"ה ואיכא; רשב"א שם א ד"ה כדאמר).

ויש מפרשים מפני שמצד הדין אינו צריך לקוץ אלא השרשים, אלא כדי שלא יבוא כל היום להתעצם בדין תקנו שיקוץ האילן, וכיון שמשום תקנת הבור עשו חששו להפסד מרובה של בעל האילן ותיקנו שנותן לו דמים (ריטב"א יח א ד"ה ופרקינן, בשם הרא"ה).

אש שיצאה מתנור וכיריים שהרחיק כשיעור (ראה לעיל: בבית שהרחיק ועלייה), ויצאה האש והזיקה, נחלקו תנאים: לדעת חכמים משלם מה שהזיק; רבי שמעון אומר לא אמרו כל השיעורים הללו אלא שאם הזיק פטור מלשלם (בבא בתרא כ ב). הלכה כחכמים (רמב"ם שכנים ט יא; טוש"ע חו"מ קנה א).
ואף על פי שאם הדליק אש ברשותו והרחיק משדה חברו כשיעור, פטור מלשלם (ראה ערך אש), שם הוא מדליק לצורך שעה, וכשהרחיק ועברה הדליקה הוא אנוס, אבל בתנור שתדיר הוא צריך לשמור, ואם לא שמר פושע הוא (רי"ף בבא קמא כה ב, והביאו בשי"ך חו"מ קנה סק"ב, וראה שם בנתיבות המשפט סק"א).

שאר נזיקין שהרחיקם הואיל ואין היזקם ניכר, מכיון שהרחיק פטור מפילו הזיק, וכל שעושה ברשות שלו ושלא בפשיעה אם הזיק פטור (מאירי בבא בתרא כ ב ד"ה לא יעמיד)²².

נמצינו למדים שחייב תשלומי נזקים חלוקים לשלשה: מהם שאם הרחיק כשיעור פטור, ואם לא הרחיק כשיעור חייב, והם רוב הנזקים; ומהם שאפילו הרחיק כשיעור חייב, והוא היזק הניכר ונראה לעין כתנור בבית; ומהם שאפילו אם לא הרחיק פטור, והוא כל שהוא גרמא לבד (מאירי שם כג א ד"ה נמצאת).

אבל יש מהראשונים סוברים שבכל הנזקים אפילו הרחיק אם הזיק חייב לשלם, כיון שממון שלו הזיק, וכדרך שאמרו בתנור וכיריים, והוא הדין בשאר הרחקות נזיקין כל שניכר הדבר לדיינים חייב לשלם (עיטור אות מ מודעא, וטור חו"מ קנה בשמו; שו"ת הרא"ש ק ד, וטור שם בשמו).

בחזקה ומחילה

חזקת נזיקין כל הנזיקין שחייב להרחיק, אם לא הרחיק וראה חברו ושחק, נחלקו ראשונים:

• יש מהראשונים סוברים שמחל, וכגון שסייע עמו, או שאמר לו לעשות, או שראה ולא הקפיד - זכה, שכל המחזיק בנזק זכה בו (רמב"ם שכנים יא ד; רמב"ן בבא בתרא נט א ד"ה והוי, שכן קבלנו מהגאונים ומרבני ספרד, וראה מגיד משנה שם; טור חו"מ קנד טו, בשמם; שו"ע קנה לה), שדבר שאינו גזל גוף הקרקע, אינו צריך חזקת שלש שנים (רמב"ן שם), וכיון שעושה בתוך שלו אינו צריך טענה אלא שתיקה (רמב"ן שם נו א ד"ה הא), אלא שאין חזקה אלא משהיה עד שנתגלה כל ההיזק (מלחמות לרמב"ן על הרי"ף בבא בתרא ד א).

• יש סוברים שאינה מחילה עד שלשים יום (ראב"ד שכנים ז ז, לענין להאפיל).

• יש מחלקים - שאם עושה הדבר המזיק בתורת קבע, הרי זו חזקה לאלתר, ואם אינו בקבע, אינה חזקה עד שלשים יום, שמא השאלו המקום בתורת עראי (רמ"ה ב פג).

• יש חולקים וסוברים שאין חזקה מועילה לנזקים אלא בשלש שנים, ובטענת מכירה או מחילה (רשב"א בבא בתרא כג א ד"ה והא וד"ה מיהו, בשם רבותיו הצרפתים; ריטב"א שם; מגיד משנה שם בשמם; טור חו"מ קנד, בשם רבינו תם והרא"ש), אלא שיש מפרשים שכשסייע לו, או אמר לו לעשות, אף הם מודים שהרי זו חזקה מיד (ב"ח שם, בדעת הרא"ש). ויש מפרשים שאף במסייע אינה חזקה, שיכול לומר לזמן קצוב מחלתי (ט"ז שם).

• ויש סוברים שצריך חזקת שלש שנים, אבל אין צריך טענת מכירה או מחילה (ריב"ם בתוספות בבא בתרא כג א ד"ה והא).

נחשב כעשייה בחיתר בטעם הדבר שתיקה או שלש שנים מועילות, כתבו אחרונים שאין זה מפני המחילה, שהרי זה כאומר קרע כסותי והיפטר (ראה ערך אדם המזיק), שודאי יוכל לחזור בו שלא יקרע, אלא מפני שבשעה שמחל עשה הדבר בהיתר, וכל שאינו מזיק בידיים אם עשה בהיתר צריך הניזק להרחיק עצמו (קצות החושן קנה ס"ק טו. וראה לעיל באילן שקדם לבור).

על מי חובת הבירור אמר הניזק עכשיו הוא שראיתי ולא ידעתי מקודם, או שאמר כשראיתי מחיתי, ואתה מדחה אותי מיום ליום כדי שתקבע היזקך - על הניזק להביא ראיה, ואם לא הביא ישבע המזיק היסת (ראה ערך שבועת היסת) ויפטר (רמב"ם שכנים יא ו; טור חו"מ קנה, בשמו; שו"ע שם מג), לדעת הסוברים שחזקת נזקין לאלתר ובשתיקה, ולכן המזיק מוחזק וחזקתו ראייה, וכשנגדו הוא המוציא מחברו ועליו הראיה (מגיד משנה שם; שם סמ"ע ס"ק ג).

ויש שכתבו לדעתם, שעל המזיק להביא עדים שראה הניזק ושחק, אבל בלא זה אינו נאמן, שהרי עמדה הקרקע בחזקת בעליה בלי נזק זה, ועוד שאם לא כן לא תניח חיים לכל בריה, שיסמוך לו דבר המזיק ולא יתוודע לו לאחר זמן ויחזיק עליו (רמ"ה א נט וב פג. וראה ערך הזק ראייה).

ולדעת הסוברים שחזקה בנזקין בשלש שנים ובטענה, כל זמן שאינו מברר שהחזיק כראוי, צריך להרחיק היזקו (טור שם, לדעת הרא"ש), שהניזק הוא המוחזק, ועל המזיק להביא ראיה (ב"ח שם בדעתם).

טוענים ליורשי המזיק המוכר בנזק של שכנו, אף על פי שאין היורש או

שי"ך קנה סק"ב וקצות החושן שם סק"א ונתיבות המשפט סק"א.

22. וראה שם על החילוק בין זה לכיריים ותנור שהרחיקם שחייב לשלם, וראה

הַרְפָּה

חיבור ענף מאילן לאילן, כביטולו של הענף באילן השני וכנטיעה חדשה

שההרכבה בטלה אצל עיקר האילן (תוספות עבודה זרה שם; רמב"ן שם), ואין על ההרכבה דין ערלה מאחר שכל חיותה מן הזקנה, שאין כאן אפילו שרשים בקרקע ממקום אחר (ר"ש משנץ לתורת כהנים קדושים ג)² [על אופני הרכבת ילדה בזקנה, ראה איור מס' 7.1 בסוף הכרך].

כשהיו בילדה במה דברים אמורים שילדה שסיבכה - שהרכיבה - פירות קודם בזקנה בטלה, כשאין בה בילדה פירות, אבל יש לה ההרכבה פירות שגדלו בה קודם שסיבכה, שהם פירות ערלה, הם אסורים, ואפילו שהוסיפו אותם הפירות בגידולין מאתים על מה שהיו קודם שהרכיבוה, אין גידולי ההיתר מבטלים את העיקר האסור (נדרים נו ב, ושם נתבאר; רמב"ם מעשר שני י טז; טוש"ע רצד כב. וראה ערך גדולין, ושם על הגידולין עצמם אם הם אסורים).

הרכיב מין ילדה שהרכיבה בזקנה מין בשאינו מינו, וזוהי בשאינו מינו הרכבת איסור של כלאים (ראה ערך כלאי אילן, ויתכן או שהרכיב באיסור או שהרכיב גוי) נחלקו בכך אחרונים:

• יש סוברים שאף היא בטלה בזקנה, ואין הבדל בין הרכבת מין במינו, לבין מין בשאינו מינו (שו"ת מהר"ם אלשיך קי בהרכבת אתרוג בלימון, וראה ערך אתרוג).

• יש שכתבו שאינה בטלה, שדוקא מין במינו כיון שנאחז בזקנה נעשה גוף אחד ובטל אליו, אבל בשני מינים, שאחר שהורכב עדיין הוא מובדל ועומד לעצמו ואינו נעשה גוף אחד כלל, אינו בטל, ומונים לו שנות ערלה משעת ההרכבה, אלא שנוטים לומר שהדבר תלוי בטעם הביטול של ילדה בזקנה, שלשיטת הסוברים שמשום זה וזה גורם הוא (ראה לעיל: הטעם שילדה בטלה בזקנה, שיטת רש"י), אין הבדל בין מין במינו למין בשאינו מינו, שסוף סוף שני גורמים יש כאן; אבל לסוברים שהוא משום ביטול הילדה ויניקתה מהזקנה (ראה שם שיטת התוספות ועוד), זה לא שייך אלא במין במינו בלבד (שו"ת בית אפרים או"ח נו, ראה שם בארוכה³).

• ויש סוברים כל ששניהם מין מאכל, אף שהם משני מינים, בטלה ההרכבה לאילן (שו"ת שאילת דוד יו"ד יא בהגה א), ונוטים לומר שזו מחלוקת שני התלמודים - לבבלי בטלה, ולירושלמי אף תאנה שחורה בלבנה, אף שאין בה משום כלאים, כיון שאינם מין אחד לגמרי, אינה בטלה (שאלת דוד שם).

הרכיב אילן הרכיב אילן בירק (סוטה מג ב), ואינו דומה לילדה בזקנה, שהזקנה בת מינה של הילדה היא, אבל הירק אינו בן מינו כלל (מהרש"א שם) [ראה איור מס' 7.5 בסוף הכרך].

זקנה שהרכיבה זקנה שהרכיבה בילדה, ענף מאילן זקן לאילן בילדה שלא עברו עליו שנות ערלה, נחלקו בכך אחרונים:

• יש סוברים שהמורכב בטל בעיקר האילן שהורכב בו, ואפילו הוא מחובר עדיין באביו, וכשם שילדה בטלה בזקנה כך זקנה בטלה בילדה, וכל הענף בטל לאילן, ופירותיו אסורים משום ערלה (באור הגר"א יו"ד רצד ס"ק מח).

בערלה

הדין הרכבה פטורה מן הערלה, שנאמר: וּנְטַעְתֶּם (ויקרא יט כג) - פרט למרכיב (תורת כהנים קדושים ג, והובא בפירושו המשניות לרמב"ם ערלה א ה, ור"ש שם, ותוספות ראש השנה ט ב ד"ה המרכיב, ושאר ראשונים שם), וכן אמרו: ילדה - נטיעה צעירה - שסיבכה בזקנה - מלשון נָאָחַז בְּסָבֵף (בראשית כב יג) שעשאה ענף בזקנה (רש"י ד"ה שסיבכה) - בטלה ילדה בזקנה, ואין בה דין ערלה (סוטה מג ב).

לעומת זה שנינו: אחד הנוטע ואחד המבריך - הכופף ענף מהאילן, או גוף האילן בקרקע, כדי שישתרש ויוציא אילן חדש (ראה ערך הברכה) - ואחד המרכיב שלשים יום לפני ראש השנה, עלתה לו שנה (תוספתא שביעית ב ג, וברייתא בראש השנה ט ב, ובירושלמי ערלה א ב) למנין שנות ערלה (רש"י ראש השנה שם ד"ה עלתה), הרי שהרכבה ישנה בדין ערלה, ונחלקו בכך ראשונים:

• יש מפרשים שאותה שאמרו הרכבה פטורה מערלה, הדברים אמורים במרכיב ענף המחובר לאביו שהוא אילן זקן ועברו עליו שנות ערלה, ומתח ענף זה והרכיבו באילן אחר, אבל אם תלש הענף מאביו והרכיבו באחר, זוהי שאמרו שהרכבה חייבת בערלה (פירוש המשניות לרמב"ם ערלה א ה; מאירי ראש השנה שם בשמו), וכן פסקו להלכה (רמב"ם מעשר שני י יד) שאין נוהג דין ערלה בהרכבה אלא כשהיא דרך נטיעה, כלומר שהשורש נחתך לגמרי (כפתור ופרח פרק נד [הוצאת לונץ] עמ' תשל. ורצונו לומר שנחתך לגמרי הענף מהאילן הקודם), ואין הבדל בין הרכיב זקנה בילדה, להרכיב ילדה בזקנה (כפתור ופרח שם עמ' תשכט, ומאירי שם בדעת הרמב"ם).

• רוב הראשונים חולקים וסוברים שחילוק זה בין נפסק מאביו ללא נפסק אמור רק בהברכה (ראה ערך הברכה), אבל בהרכבה, המרכיב יחור תלוש פטור מן הערלה כשהרכיבו בזקנה, מפני שבטלה ילדה בזקנה, ואותה שאמרו המרכיב חייב בערלה מדובר במקום שאין הילדה יכולה להיבטל באילן שהורכבה בו, כגון שהורכבה באילן שנטע לקורות ולעצים, שאין בו דין ערלה, או באילן סרק (רש"י סוטה מג ב; ראשונים ראש השנה שם; ר"ש בפירושו לתורת כהנים קדושים שם; ט"ז יו"ד רצד ס"ק כד).

הטעם שילדה הטעם שילדה בטלה בזקנה (ראה סוטה מג ב. וראה לעיל) - יש מן הראשונים סוברים בטעמו של דבר שהוא משום זה וזה גורם (ראה ערכו) - דבר שיש לו שני גורמים להווייתו, או לגידולו, אחד של היתר ואחד של איסור - שמותר, ולכן המרכיב יחור של ערלה באילן זקן, הפירות שייצמחו מאותו יחור מותרים מיד, אף שלא מלאו לו שנות ערלה, לפי שפירות אלו אף על ידי האילן של היתר הם באים (רש"י עבודה זרה מט א ד"ה וחבריך, ור"ן שם), ומה שאמרו לשון "בטלה ילדה" הרי זה לפי שההיתר של זה וזה גורם גופו משום ביטול הוא, שכל שאיסור והיתר גרמו לו הרי כאילו נתבטל איסור זה (ר"ן שם בדעת רש"י, וראה ערך זה וזה גורם).

יש סוברים שאף לאוסרים זה וזה גורם (ראה ערך הני"ל) בטלה ילדה בזקנה, שלא מטעם זה וזה גורם מותרת אלא מטעם ביטול,

יא, וראה טורי אבן ראש השנה ט ב. 3. וראה שו"ת משפט כהן כד שהאריך לדחות כל ראיותיו.

הרכבה. 1. יא, טורים א-טו. 2. וראה חזון איש ערלה שם סוף ס"ב, שאין ביטול זה כביטול איסור בהיתר, וראה שם ביאורו, וכן פירש בשאלת דוד יו"ד

נטיעה (ראה ערך ערלה), ולכן אף זו מונים לה משעת נטיעת ראשונה (ראה לעיל. רמב"ן ראש השנה ט ב, וכן כתבו בבאור הגר"א יו"ד רצד ס"ק מח, ובטורי אבן ראש השנה שם).

• יש סוברים להלכה יותר מזה, שאף במרכיב באילן סרק מונים מנטיעה הראשונה (באור הגר"א יו"ד שם, בדעת רש"י סוטה שם ד"ה בטלה).

• ויש חולקים וסוברים שמונים שנות ערלה משעת הרכבה, אפילו במרכיב לסייג, שאין הילדה בטלה אצלה מאחר שאין הנטועה לסייג בת ערלה, אף שמכח זה שהרכיבה בה היא חיה (מאירי ראש השנה ט ב; ריטב"א שם).

בעורכי המלחמה

כשם שהנטוע כרם חוזר עליו מעורכי המלחמה, כפי שכתוב: וְמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע פְּרֶם וְלֹא חָלְלוּ יָלְף וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ (דברים כו. וראה ערך מלחמה), כך המרכיב חמשה אילני מאכל - חוזר (משנה סוטה מג א), ואינו חוזר אלא בשביל הרכבה שחייבת בערלה (רמב"ם מלכים ז, על פי חסויגא בסוטה שם ב), ולפיכך הרכיב ילדה בזקנה, שבטלה ילדה בזקנה ואין בה דין ערלה (ראה לעיל: בערלה; הדין) - אינו חוזר; הרכיב ילדה בילדה, חוזר אף בלא ההרכבה, בשביל ילדה הראשונה, ולא מצינו חזרה מעורכי המלחמה בשביל הרכבה אלא בנוטע את הראשונה לסייג ולקורות, שההרכבה אינה בטלה אצלה וחייבת בערלה (ראה לעיל שם: הרכיב בילדה שפטורה מן הערלה), או במרכיב - שהוא מרכיב (רש"י שם ד"ה רב נחמן) - אילן בירק, לסוברים שאין בו איסור כלאים (סוטה שם. וראה ערך כלאי אילן וערך מלחמה על הרכבת איסור).

רבי אליעזר בן יעקב חולק וסובר שאינו חוזר בשביל הרכבה, שנאמר: וְאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע פְּרֶם, נטע כמשמעו, ולא מרכיב, וכתוב ולא חללו, הרי זה מיעוט לזה ולא לאחר (ברייתא בסוטה שם, ורש"י ורבי יוחנן בגמרא שם וירושלמי שם ח ב, וראה פני משה שם), הלכה היא שחוזר (רמב"ם מלכים ז, וכסתם משנה וברייתא שם, ראה שם בכסף משנה); ויש שכתבו שהלכה כרבי אליעזר בן יעקב, שמשנתו קב ונקי (מרדכי ראש השנה תשד).

בהרכבת איסור הרכבת איסור, כגון שהרכיב מין בשאינו מין שאסור משום כלאים (ראה ערך כלאי אילן), אינו חוזר עליה מעורכי המלחמה, וזוהי שממעטים מלא חללו פרט למרכיב לדעת חכמים שהרכבה חוזרים עליה (רב חסדא בסוטה מג ב, ורש"י וירושלמי ח ב, וראה שם בקרבן העדה לפני משה).

להלכה נחלקו ראשונים: יש סוברים שאף בהרכבת איסור חוזר (רמב"ם מלכים ז ו סתם ולא חילק, וכפי שכתבו הכסף משנה ולחם משנה בדעתו); ויש סוברים שאינו חוזר (מאירי סוטה שם).

בשבת ושביעית

בשבת המרכיב בשבת, חייב משום זורע (שבת עג ב; רמב"ם שבת ז א), שהוא ענין אחד עם זורע, שכל אחד מהם להצמיח דבר מתכוין (רמב"ם שם), אלא שזה בזרעים וזה באילנות (רש"י שבת שם ד"ה חייב), וחייב גם משום נוטע (שבת שם), שאם התרו בו בין משום נוטע, ובין משום זורע - חייב (ראה תוספות שם ד"ה משום, וראה ערך התראה).

אם ההרכבה היא אב מלאכה או תולדה, ראה ערך הברכה. בשביעית המרכיב בשביעית, דינו כנוטע, שבשביעית הרי זו

• יש חולקים וסוברים שכיון שלא נפסק מאביו אין הענף המורכב בטל לגבי האילן שהורכב בו, ואם הענף הוא מאילן זקן, פירות הענף מותרים אם לא הופסק מעיקרו אף שהורכב בילדה (שו"ת שאילת דוד יו"ד יא).

• ויש שכתב יותר מזה, שאם הענף הוא מאילן זקן והרכיבו בילדה, ולא נפסק הענף מאביו, לא זו בלבד שאין הענף הזקן בטל בילדה שהורכב בו, אלא שאף האילן הילד בטל לענף הזקן, ופירות כל האילן מותרים (שו"ת שאגת אריה החדשות יד, וכן כתב בטורי אבן ראש השנה ט ב), ואחרונים נחלקו עליו וכתבו שגוף האילן לעולם אינו בטל לגבי הענף שהורכב אליו (שאילת דוד שם, והגאון רבי צבי פסח פראנק ז"ל בכרם ציון ספר ה).

ילדה שהרכיב בילדה הראשונה לפני זו שהרכיב בה, בטלה האחרונה בראשונה, אף שהורכבה בתוך שנות הערלה (תוספות מנחות סט ב ד"ה דאמו; מאירי ראש השנה עמוד 26), וזמן השניה נגדר אחר הראשונה (מאירי סוטה מג ב).

הרכיב בילדה שפטורה מן הערלה הרכיב ילדה של אילן מאכל על גבי ילדה שנטע אותה לסייג - לגדר בגבול שדהו - ולקורות ולעצים, שפטורה מן הערלה, לפי שאינה בכלל עץ מאכל (ראה ערך ערלה), חייבת הילדה שהורכבה בערלה, ואין אומרים שכיון שהאילן שהורכב בו פטור, הרי דינו כזקנה שהורכבה בה ילדה, שבטלה ילדה בזקנה, לפי שדווקא זקנה שכבר עברו עליה שנות ערלה אינה יכולה להתחייב שוב בערלה, אבל כשהורכבה בנוטעה לסייג ולקורות, שאם ימלך ויחשוב שמעתה תהיה לפירות למאכל, בת חזרה היא, והיא עצמה תתחייב בערלה (ראה ערך הנ"ל), אין ההרכבה שנטעה לפירות בטלה אצלה, וחייבת בערלה (סוטה מג ב, וראה רש"י שם).

להלכה, יש שכתבו בדעת ראשונים שאף המרכיב בנוטע לסייג ולקורות פטור מן הערלה, ואף כאן בטל הענף המורכב באילן שהרכיב בו, כמו ילדה בזקנה, שכיון שלא נמלך על הראשונה לחשבה למאכל והיא פטורה, אף המורכב בה פטור (שו"ת שאגת אריה החדשות יד, בדעת הרמב"ם שהשמיט הדין של מורכב לסייג, וראה שם שהאריך לבאר טעמו); ורוב הראשונים פוסקים שהמרכיב לסייג ולקורות חייב בערלה (ראה רמב"ן ור"ן וריטב"א ועוד במסכת ראש השנה ט ב, וראה שו"ת משפט כהן כד בדעת הרמב"ם).

הרכבת אילן מאכל באילן סרק גוי שהרכיב אילן מאכל על אילן סרק, אף שאין ישראל רשאי לעשות כן (ראה ערך כלאי אילן), חייב בערלה, מאימתי הוא מונה לו - משעת נטיעתו (תוספתא ערלה א. והיינו משעת נטיעת אילן הסרק, מנחת ביכורים שם. וראה חסדי דוד שם בארוכה).

מנין שנות ערלה במרכיב באילן שפטור להלכה נחלקו ראשונים מאימתי מונים שנות הערלה במרכיב על גבי הנטוע לסייג ולקורות, וכן במרכיב באילן סרק:

• יש סוברים שבמרכיב לסייג ולקורות מונים משעת נטיעה ראשונה, שמכיון שחייב השניה בערלה אינו אלא משום שמועילה המלכה על הראשונה, הרי אפילו נמלך על הראשונה וחשב עליה למאכל אין מונים לה משעת המלכה אלא משעת

והמדידה שאמרו, מהם שמפרשים במדידת ארבע אמות של כרם קטן, שהוא שתיים כנגד שתיים ואחד יוצא זנב (ראה ערך כלאי הכרם), ומוודדים אותן מן העיקר השני - העליון - שהוא ממקום הקצר (רבינו גרשום שם); ומהם שמפרשים בהרחקת ששה טפחים מגפן יחידית, כדי עבודת הגפן (ראה ערך הנ"ל), שמוודדים אותם מן העיקר השני, הקצר, וקולא היא, שאילו היה מורד מן התחתון היה צריך להרחיק יותר (ר"ש וריבמ"ץ שם).

במה דברים אמורים כשאין העיקר הראשון נראה, אבל אם היה הראשון נראה נותן ששה טפחים מעיקר הראשון (ירושלמי כלאים ז א, לגירסת הר"ש וריבמ"ץ שם, וכפירושם לפנינו בירושלמי ששה טפחים לכאן וששה טפחים לכאן).

יש מהראשונים מפרשים הארכובה שבגפן לא על הרכבה כלל, אלא על הברכה (ראה על פירוש זה בערך הברכה); ויש מפרשים לא בהרכבה ולא בהברכה, אלא בגפן זקנה שנקראת רכובה (ראה על פירוש זה בערך כלאי הכרם).

על איסור הרכבת שני מיני אילנות זה בזה, ראה ערך כלאי אילן (ושם על הרכבת אילן וירק זה בזה, ועל הרכבה בשרשים, ועל הרכבת שרף אילן לתוך סדק של אילן אחר, וכיוצא).

תולדת עבודת הארץ כמו נוטע, ומכים אותו מכת מרדות מדבריהם (רמב"ם שמיטה ויובל ד א⁴).

בערב שביעית אין מרכיבים ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ראש השנה, ואם הרכיב - יעקור (שביעית ב ו; רמב"ם שמיטה ויובל ג יא), אלא שנחלקו אם הרכבה זו היא בתוך ארבעים וארבעה יום קודם ראש השנה, היינו ארבעה עשר יום לקליטה (ראה ערך ערלה וערך תוספת שביעית, ושם שיש תנאים החולקים בזמן של הקליטה), ושלשים יום לתוספת שביעית (ראה רש"י ראש השנה י ב, ורמב"ם שמיטה שם), או שהקליטה בלבד צריכה שתהיה לפני ראש השנה של שביעית, ולא זמן של תוספת שביעית (ראה תוספות ראש השנה שם ד"ה שלשים, בשם רבינו תם ור"ש שביעית ב ו⁵).

במדידת שיעור הרכבה

הארכובה שבגפן, אין מודדים לה אלא מהעיקר השני (כלאים ז א), יש מהראשונים מפרשים שהדברים אמורים בהרכבה שמרכיבים גפן בחורה בגפן זקנה, שכשמזקינה הגפן קוצצים אותה סמוך לקרקע, ועושים למעלה במקום חתך חור במקדח ומרכיבים שם גפן בחורה (פירוש רבינו גרשום בבא בתרא פג א, וכן בר"ש וריבמ"ץ כלאים שם), ונמצא גזעה של הגפן המורכבת חלקו התחתון עב מן העליון (ר"ש וריבמ"ץ שם).

הַרְשָׁאָה¹

נתינת כח לשליח לדון עם חברו ולהוציא ממנו² מה שחייב לו, כאילו דן ומוציא לעצמו

הפרכים:	• כתיבתה
• גדרה	• הרשאה משנים בממה נפשך
• קנינה	• המורשים
• בגזל ופקדון	• המורשה בטענות ועדיות
• בהלואה	• איסורה ומצותה
• בשאר תביעות	• ביטולה
• בהקנאה חלקית	• הרשאה לפעולה מסויימת

סיכום תמציתי

גדרה

נתינת כח של הרשאה היא, שכשיבוא המורשה לדון בבית דין עם הנתבע של המרשה על דבר שחייב לו, לא יוכל זה לומר למורשה "לאו בעל דברים דידי את" [אינך בעל דברים שלי], אלא הוא כאילו דן לעצמו ותובע לעצמו.

קנינה

הרשאה צריכה קנין, והמרשה את חברו לדון ולהוציא את שלו מיד המחזיק בו צריך לכתוב לו הרשאה, ולהקנות לו בקנין. כתבו ראשונים שתקנת הגאונים שאם הרשה ליטול מעות שיש לו ביד חברו, או לתבוע ממנו הלואה, ולא היתה למקנה קרקע - מקנהו ארבע אמות מחלקו שבארץ ישראל ומקנה לו המעות על גבן. ונחלקו ראשונים על כך וסוברים שדברים אלו - לסמוך בהרשאה על ארבע אמות בארץ ישראל - דברים קלים הם עד מאד ורעועים, ואם לא ירצה הנתבע לדון עמו אין כופים ליתן לו ולא להישבע עד שיבוא בעל דינו. לדברי הכל צריך שיכתוב לו בהרשאה לשון שמובנו שהמורשה ידין ויזכה בו ויוציא לעצמו, כדי שיהיה לשליח קנין בדבר ולא יוכל הנתבע לומר לו אינך בעל דברים שלי.

בהלואה

מלואה אם כותבים עליה הרשאה, נחלקו ראשונים, ולהלכה לפי המנהג שנהגו לכתוב הרשאה אף על מטלטלים שכפר, הוא הדין אף במלואה שכפר, ועל הכל כותבים לפי המנהג, בין מלואה בשטר ובין מלואה על פה, ואפילו שכפר.

4. וראה ערך שביעית אם יש בו איסור עשה מהתורה של שביבת הארץ, ושיש אומרים שבנוטע לוקה. 5. וראה ערך תוספת שביעית בטעמי השיטות השונות. הרשאה. 1. יא', טורים טו-נג. 2. על הרשאה מהנתבע ראה ערך בעל דין.

כתיבתה

הרשאה שלא כתוב בה "זיל דון וזכי ואפיק לנפשך" - לך דון וזכה והוצא לעצמך - אין בה ממש, שהנתבע יכול לומר לו אינך בעל דברים שלי, אבל יכול לכתוב לו שאר לשון כדומה לזה. וכותבים בהרשאה "כל דמתעני מן דינא קבילית עלי".

שטר הרשאה אין צריך לכתוב בו זמן, ומכל מקום נוהגים לכתוב בו זמן, וכשכותבים זמן צריך לכתחילה לא להקדים הזמן ולא לאחור, ובדיעבד כשרה ההרשאה אף בהקדים או איחר הזמן.

המורשים

יכול אדם להרשות נשים ועבדים; ויש סוברים שאת עבדו אינו יכול להרשות. יכול אדם להרשות את אשתו. גוי אם יכול להיות מורשה, נחלקו בו ראשונים: יש שהיו נוהגים לשלוח הרשאה ביד גוי, והיה מקנה לו בחליפין; יש מחלקים בהרשאה לגוי בין הלואה, שאינה נקנית בחליפין, ובין קרקע ופקדון, שנקנים בחליפין; ויש חולקים לגמרי וסוברים שאין קנין חליפין בגוי כלל.

המורשה אין לו רשות לכתוב הרשאה לאחר. התנה המרשה עם המורשה שיוכל להרשות לאחר ואחר לאחר, הכל לפי תנאו. אין המורשה יכול למחול החוב, ואם מחל לא עשה כלום, וכן אינו יכול לעשות פשרה עם הנתבע, ואם עשה פשרה, או שמכר לו, או שמחל לו על השבועה, לא עשה ולא כלום.

איסורה ומצותה

וְאִשָּׁר לֹא טוֹב עֲשֶׂה פְתוּן עִמּוֹ - זה הבא בהרשאה, שמתעבר על ריב לא לו, ושמה הראשון נוח לו, ונוח לפשרה יותר מזה שאינו יכול לעשות פשרה בממון אחרים. אין אדם יכול לעשות מורשה שלא בפניו.

ביטולה

רוב הראשונים סוברים שאפילו אם כתב לו דון וזכה לעצמך יכול המרשה לבטל השליחות ולהרשות איש אחר. הרשה אחד לתבוע תביעותיו, ואחר כך הרשה אחר בהרשאה אחרת והתנה באחרונה שלא תבטל ההרשאה הראשונה - דבריו קיימים, שיכול להרשות כמה שלוחים, וכל אחד משניהם יהיה מורשה בדבר. מת המרשה קודם שהגיע הממון ליד המורשה נחלקו בכך ראשונים: יש סוברים שההרשאה לא נתבטלה, אף שאילו היה חי היה יכול לבטלה; ויש חולקים וסוברים שכשמת המרשה נתבטלה ההרשאה.

גדרה

אף אם מת לא בטל כח ההרשאה (ראב"ן שם עט, ומרדכי שם ע, בשמו; טושי"ע שם קכב א).

• ויש חולקים וסוברים שכח ההרשאה אינו מצד חשש ביטול השליחות או מיתת המרשה, אלא שכשיש לו איזו טענה, שכופר לגמרי, או שיש לו תביעות אחרות על התובע וכיוצא, בלא הרשאה אין כופים אותו ליתן לו או לדון עמו, מפני שאומר לו אינך בעל דברים שלי, אבל כשבא בהרשאה אינו יכול לדחותו, ומחוייב או ליתן לו או לדון עמו (ש"ך שם סק"ד, על פי העיטור והתרומות, וכן כתב גם בדעת הרי"ף).

יש מהראשונים שחולק לגמרי וסובר שלמסקנת הגמרא אין בהרשאה שום כח מיוחד כלפי סתם שליחות, וכל הרשאה אינה אלא שליחות, ומועילה רק בתורת שלוחו של אדם כמותו (המאור בבא קמא שם, בדעת רב אשי בגמרא שם והלכה כמותו, וראה להלן: קנינה). אם אדם יכול להיעשות מורשה מעצמו, בלא הרשאה מהתובע, בתורת זכייה, ראה ערך זכין לאדם שלא בפניו.

שמה הרשאה יש שנקראת בשם אורכתא (בבא קמא ע א, ושם נתבאר), והוא לשון שולטנות, שהשליטו על בעל דינו לתבעו (רש"י שבעות לג ב ד"ה אורכתא); ויש גורסים אדרכתא (כן הוא בר"ף וברא"ש בבא קמא ע א, ובשאליותות שאילתא ק, ובערוך ערך אדרכתא ועוד³).

נתינת כח של הרשאה היא, שכשיבוא המורשה לדון בבית דין עם הנתבע של המרשה על דבר שחייב לו (אם אותו דבר שתובע הוא קרקע או מטלטלים או מעות, ראה בפרקים הבאים), לא יוכל זה לומר למורשה "לאו בעל דברים דידי את" [אינך בעל דברים שלי], אלא הוא כאילו דן לעצמו ותובע (רמב"ם שלוחין ג א, על פי בבא קמא ע א; טושי"ע חושן משפט קכב ד)³.

נאמרו בראשונים כמה ביאורים בגדר כח ההרשאה וחילוקה מדין שליחות:

• יש שכתבו שבזה יפה כחה של הרשאה מסתם שליחות, שאף שלוחו של אדם כמותו (ראה ערך שליחות) מכל מקום כיון שאין השליח בעלים על הדבר, אין הבעל דין מחוייב לדון עמו, ויכול לומר לו אינך בעל דברים שלי, אבל כשבא בהרשאה יכול לכופו בבית דין לדון עמו (מלחמות לרמב"ן בבא קמא שם, וכן הוא בתוספות רבינו פרץ שם⁴).

• יש שהסבירו, שבתורת שלוחו של אדם כמותו לא היה הנתבע מחוייב להשיב לו, שמה ביטל המשלח את שליחותו ויהיה הוא חייב באחריות, אבל כשבא בהרשאה אינו יכול לבטל (רא"ש בבא קמא ט כא; טור שם קכב א), או שבתורת שליחות סתם אם מת המשלח בטלה השליחות (ראה ערך שליחות), אבל הבא בהרשאה

³ ס"ק א, ונתיבות המשפט סי' קכב סוסי"ק ב. ⁵ וכן הוא בכתב יד מינכן, ראה דקדוקי סופרים בבא קמא שם, וראה העמק שאלה לשאליותות שם ג, וראה ערך אגרות בית דין כרך א על אדרכתא במובן אחר. וראה ספר השליחות וההרשאה, ירושלים תשל"ב, על אורכתא - אדרכתא, עמ' שפא.

³ הרשאה אחרת יש שאינה אלא בגדר עדות וראיה שהמורשה נעשה שלוחו לפעולה מסויימת, כמו למסור גט לאשתו או למכור שדהו (ראה להלן: הרשאה לפעולה מסויימת). בגמרא לא נמצא השם הרשאה במובן זה, אלא השם שליחות, אבל נמצא בראשונים ובפוסקים). ⁴ ועיי' קצות החושן סי' קכג ריש

אלא שליח בלבד (ראה להלן) אינו צריך לכתוב כן כלל, ומכל מקום אינו יכול לומר לו אינך בעל דברים שלי, מפני ששלוחו של אדם כמותו (הרז"ה במאור בבא קמא שם שרב אשי חולק על נהרדעי והלכה כמותו⁸).

כשהמורשה תפס המורשה הממון שהוציא מהנתבע ועיכבו תפס הממון לעצמו, נחלקו אמוראים אם מוציאים ממנו: אמירמר אמר אין מוציאים ממנו, ורב אשי אמר כיון שכותב לו בהרשאה לשון שמוכנו שהמורשה מקבל עליו כל מה שיתחייב בדין⁹, הרי לא עשה אותו אלא שליח (בבא קמא ע א, כפרשיי בשם תשובות הגאונים, וכן פירשו כל הראשונים¹⁰), ואם תפס מוציאים ממנו (רשיי שם); ויש אומרים בדעת רב אשי שעשאו שותף, ונפקא מינה לתפיסת החצי (גמרא שם) שיכול המורשה לעכב חצי הממון שהוציא מהנתבע לעצמו (רשיי שם).

להלכה אינו אלא שליח, ואם תפס מוציאים ממנו (ר"י בבא קמא שם, בשם רב יהודאי גאון, וראה רא"ש שם ה; רמב"ם שלוחין ג א; טור ורמ"א בשו"ע חו"מ קכב ו), ואפילו אם כתב לו בהרשאה דון וזכה והוצא לעצמו (רא"ש שם ט; טור שם); ויש גורסים כן בגמרא שהלכה שליח עשהו (כן היא גירסתו שלנו בגמרא והלכתא כו', וכן היא גירסת רשיי שם¹¹).

כשהקנה למורשה אם הקנה המורשה למורשה את הדבר בקנין אגב בקנין אגב קרקע (ראה ערך אגב כרך א) נחלקו ראשונים אם המורשה יכול לתפוס לעצמו:

- יש סוברים שבקנין אגב קרקע כבר זכה בו המורשה והוא שלו, ואפילו אם מת המשלח לא זכו בו יורשיו (טור חו"מ קכב ז, בדעת הרא"ש; בית יוסף שם יב. וראה להלן: ביטולה, על מיתת המשלח).
- ויש סוברים שכיון שכתב לו בדרך הרשאה ואינו אלא שליח אין הבדל בין אם הקנה לו אגב קרקע או לא הקנה לו (אור זרוע בבא קמא אות רצז; בית יוסף בבדק הבית שם בדעת הרא"ש בתשובה סב; דרכי משה שם אות ו).

בגזל ופקדון

בגזלת קרקע מי שהיתה לו קרקע תחת יד אחר, ורצה לעשות שליח לדון עם זה ולהוציא הקרקע מתחת ידו, הרי זה כותב לו הרשאה, ואם לא כתב לו אינו יכול לדון עמו, מפני שהוא אומר לו אין אתה בעל דיני (רמב"ם שלוחין ג א), ואפילו הסוברים שעל מטלטלים של גזל אין כותבים הרשאה (ראה להלן) על קרקע כותבים, שקרקע אינה נגזלת (תוספות שבועות לג ב ד"ה היכא; תמים דעים לראב"ד סא וסב. וראה ש"ך חו"מ קכג סק"ה, ובאור הגר"א שם סק"ה).

בגזלת מטלטלים אם כותבים הרשאה עליהם, נאמרו על זה מטלטלים שתי לשונות בגמרא בשם נהרדעי:

- ללשון אחת אמרו אין כותבים הרשאה על מטלטלים, ואמר רב אשי בטעמם לפי שאין הנגזל יכול להקדיש הדבר הגזול, אף שלא נתייאש ממנו, מפני שאינו ברשותו (ראה ערך דבר שאינו ברשותו), ולכן אינו יכול להקנותו לשליח, הואיל ואינו ברשותו (רשיי).

9. ראה להלן: כתיבתה, כל דמתעני מן דינא וכו', ושם שיש מפרשים שיתחייב בהוצאות שיוציא השליח. 10. ולא כפירוש א ברשיי לעיל. 11. וראה רא"ש שם ז ה שהרי"ף אינו גורס כן בגמרא, ומכל מקום פסק כן להלכה, וראה דקדוקי סופרים בבא קמא שם שגם בכתב יד אחד ובשאלות ובהלכות גדולות אין הגירסא בגמרא.

קנינה

הרשאה צריכה קנין, והמורשה את חברו לדון ולהוציא את שלו מיד המחזיק בו צריך לכתוב לו הרשאה (ראה להלן: כתיבתה), ולהקנות לו בקנין (רמב"ם שלוחין ג א; מרדכי בבא קמא ז עה; טוש"ע חו"מ קכב ד) - כל דבר שמורשה עליו בדרך הקנאתו של אותו דבר, אם היו מטלטלים מקנה לו בקנין סודר - שהוא מקנה לו בחליפי הסודר אותו ממון שיש לו ביד פלוני (בית יוסף שם, וש"ך שם ס"ק יב) - ואם היו מעות שאינן נקנות בקנין סודר (ראה ערך חליפין וערך מטבע) מקנה לו בקנין אגב קרקע (רמב"ם שם ז, וכפירוש הש"ך שם ס"ק יג בדעתו; טור שם דעה א, וש"ע קכג א).

יש חולקים בעיקר הצורך בקנין של הרשאה וסוברים שאין צריך להקנות למורשה בקנין גמור אגב קרקע, כיון שאינו מתכוין להקנות לו גוף הממון, אלא נותן לו רשות לתבוע את שלו (טור שם קכב בשם הרמ"ה, ובבית יוסף שם הבין שאף דעת הרמב"ם כן), ודי בקנין סודר (בית יוסף שם).

ויש שכתבו לדעה זו שאף קנין סודר לא צריך, אלא ההרשאה עצמה תיקנו חכמים שתועיל כמו קנין גמור (ים של שלמה בבא קמא ז י⁶).

תקנת הגאונים כתבו ראשונים שתקנת הגאונים שאם הרשה ליתול מעות שיש לו ביד חברו, או לתבוע ממנו הלוואה, ולא היתה למקנה קרקע - מקנהו ארבע אמות מחלקו שבארץ ישראל ומקנה לו המעות על גבן (תשובות הגאונים [אסף] א נה; תוספות בבא בתרא מד ב ד"ה דלא שנהגו כן; רמב"ם שלוחין ג ז), שאין לך אדם מישראל שאין לו חלק בארץ ישראל (תוספות בבא בתרא שם, ותשובות הגאונים שם ועוד).

ונחלקו ראשונים על כך וסוברים שדברים אלו - לסמוך בהרשאה על ארבע אמות בארץ ישראל - דברים קלים הם עד מאד ורעועים, שמי יאמר שיש לו חלק בארץ ישראל, ואפילו הוא ראוי אינו ברשותו, והגאונים עצמם שתיקנו תקנה זו אינה אלא כדי לאיים על הנתבע, ואם רצה לדון וליתן בהרשאה זו נפטר, אבל אם לא ירצה הנתבע לדון עמו אין כופים ליתן לו ולא להישבע עד שיבוא בעל דינו (רמב"ם שם, וכן כתבו התוספות בבא בתרא שם מכאן תשובה כו'; טור חו"מ קכג בשם הרמב"ם, וכן לא הובאה תקנה זו בשו"ע).

כתיבת דון וזכה לדברי הכל צריך שיכתוב לו בהרשאה לשון לעצמו שמוכנו שהמורשה ידין וזכה בו ויוציא לעצמו, כדי שיהיה לשליח קנין בדבר ולא יוכל הנתבע לומר לו אינך בעל דברים שלי (בבא קמא ע א; רמב"ם שלוחין ג א; טוש"ע חו"מ קכב ד. וראה להלן: כתיבתה).

לא כתב בה דון וזכה לעצמו - יש מהראשונים סוברים בדעת אמירמר בגמרא שמכל מקום אם תפס השליח משל הנתבע אין מוציאים מידו, ובדעת רב אשי סוברים שכיון שכתב לו לשון המורה על שליחות (ראה להלן, שם, על הלשון כל דמתעני מן דינא קבילית עלי) אינו אלא שליח ולא יוכל לתפוס, שהרי זה כתופס-לבעל-חוב (ראה ערכו. רשיי שם בפירוש א⁷).

יש מהראשונים חולק וסובר שלמסקנת הגמרא, שאין המורשה

6. בדעת רבנו תם בתוספות בבא קמא שם ורא"ש שם שמועיל אף בדבר שאינו ברשותו והבין בדבריהם ששום קנין אין צריך, והבין כן גם בדעת הרמ"ה שביטור. 7. וראה שם שסובר עיקר כפירוש הבי' באמירמר ורב אשי שהשליח תפס הממון שהוציא לעצמו, וכן פירשו כל הראשונים. 8. וראה רמב"ן במלחמות שהשיג עליו, וראה לעיל: גדרה, ההבדל בין שלוחו כמותו להרשאה.

• ושלשון שניה אמרו אין כותבים הרשאה על מטלטלים שכפר בו הנתבע, מפני שנראה כשקר - שנראה שהעדים חותמים על שקר, שנתן לו לשליח דבר שאין לו אצל הנתבע (רש"י בבא קמא שם, ושבועות לג ב ד"ה אמטלטלי וד"ה היכא) - אבל על מטלטלים שלא כפר, כותבים הרשאה (בבא קמא ע א).

• ויש סוברים שבתורת הרשאה יכול להקנות השטר אף במסירת השטר בלבד, ואין צריך שיכתוב שמקנה לו הוא וכל שעבודו כמו במכירת שטרות (לחם משנה שם בדעת הראב"ד, וכן כתב באבן האזל שם בדעת הראב"ד).

להלכה לפי המנהג שנהגו לכתוב הרשאה אף על מטלטלים שכפר (ראה לעיל: בגזל ופקדון; להלכה), הוא הדין אף במלוה שכפר (מאירי עמ' 202, לדעת אחרוני הרבנים, והוא רבנו תם, ושם עמ' 203 לדעת הר"א אב"ד; רמב"ם שלוחין ג ז; טושי"ע חו"מ קכג א), אם מפני שאין חוששים לנראה כשקר (מאירי שם לדעת רבנו תם), או מפני התקנה שלא יטול כל אחד ממונן חברו וילך למדינת הים (רמב"ם שם; מאירי שם לדעת ר"א אב"ד; טושי"ע שם).

להלכה להלכה פסקו ראשונים כלשון השניה שבגמרא בשם נהרדעי (ראה לעיל: בגזלת מטלטלים. ר"ף בבא קמא כז א; רא"ש שם ז ד; רמב"ם שלוחין ג א; טושי"ע חו"מ ריש סי' קכג, ראה שם בבאור הגר"א סק"ב), אלא שמכל מקום נהגו לכתוב הרשאה אף על מטלטלים שכפר (תוספות ורא"ש שם; רמב"ם שם ג ז, וטושי"ע שם קכג א בהלואה, וראה להלן: בהלואה; להלכה).

בהלואה

מלוה אם כותבים עליה הרשאה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלשון ראשונה של נהרדעי שאין כותבים על דבר שאינו ברשותו, שאינו יכול להקדישו (ראה לעיל: בגזל ופקדון; בגזלת מטלטלים), הרי מלוה, אפילו שלא כפר בה, אף היא אינה ברשותו ואינו יכול להקדישו, ואין כותבים עליה הרשאה, אבל ללשון שניה שכותבים אף על דבר שאינו ברשותו (ראה לעיל שם), אף על מלוה כותבים אם לא כפר בה (תוספות בבא קמא ע א ד"ה אמטלטלין; מלחמות לרמב"ן שם; רא"ש שם ז ד).

בשאר תביעות

בשבועה מי שנתחייב לו חברו שבועה, אינו יכול להרשות אחר עליו להשביעו, שאין שם דבר שיקנה לו, ואין אדם מרשה על תביעת דברים, שאין הדברים נקנים (רמב"ם שלוחין ג ו; טושי"ע חו"מ קכג ב), ומכל מקום יכול לכתוב הרשאה לכתחילה, ואם הנתבע ירד לדין ונשבע - פטור, אלא שאין כופים את הנתבע לדון על ידי הרשאה זו (ים של שלמה בבא קמא ז סוף סי' ז).

יש חולקים וסוברים שאין הדברים אמורים אלא לדעת האומרים שעל דבר שאין קנין מועיל אין הרשאה מועלת (ראה לעיל: בהלואה, דעת הרמב"ם במלוה בעל פה), אבל לדעת האומרים שתקנה עשו בשליחות הרשאה על הכל יכול להרשות אף על שבועה, וכן נוהגים להרשות אף על שבועה (שי"ך שם ס"ק יב).

ויש שכתב שאפילו אם תקנת חכמים היתה שיקנה בהרשאה, ולא שיהיה שליח בלבד (ראה לעיל: קנינה) מועילה הרשאה על תביעת שבועה, שכל שלא נשבע תביעת הממון קיימת, וקנה המורשה תביעת הממון (חזון איש חו"מ ג סק"ג).

בנכסי מלוה הבעל שבא לדון עם אחד שמחזיק בנכסי-מלוה (ראה ערכו) של אשתו, צריך הרשאה (גיטין מח ב; רמב"ם שלוחין ג ד; טושי"ע חו"מ קכב ח, ואבן העזר פה ד), לפי שאין לו לבעל בהם אלא פירות, וקנין פירות אינו כקנין הגוף (ראה ערך קנין פירות), וכשבא לדון על גוף הקרקע בלא הרשאה, יכול הלה לומר לו אינך בעל דברים שלי (רש"י שם ד"ה צריך).

• ושלשון שניה אמרו אין כותבים הרשאה על מטלטלים שכפר בו הנתבע, מפני שנראה כשקר - שנראה שהעדים חותמים על שקר, שנתן לו לשליח דבר שאין לו אצל הנתבע (רש"י בבא קמא שם, ושבועות לג ב ד"ה אמטלטלי וד"ה היכא) - אבל על מטלטלים שלא כפר, כותבים הרשאה (בבא קמא ע א).

אימתי כפר כפירה זו שאין מועילה לה הרשאה - יש מהראשונים סוברים שאין הבדל בזמן כפירתו של הנתבע, ובין שכפר קודם כתיבת ההרשאה, ובין שכפר לאחר הכתיבה, אין דנים באותה הרשאה כל עיקר (שו"ת הר"ף קכג, והובאה בתמים דעים סי' סב, ובספר התרומות נ ד ז ועוד); ויש חולקים וסוברים שאם בשעת כתיבת ההרשאה לא כפר הנתבע, לא נתבטלה ההרשאה כשכפר אחר כך (תוספות שבועות לג ב ד"ה היכא; ראב"ד שלוחין ג יא בדעת הרמב"ם שם; טור חו"מ קכג שכפר בו כבר, וכפירוש הבית יוסף שם).

להלכה להלכה פסקו ראשונים כלשון השניה שבגמרא בשם נהרדעי (ראה לעיל: בגזלת מטלטלים. ר"ף בבא קמא כז א; רא"ש שם ז ד; רמב"ם שלוחין ג א; טושי"ע חו"מ ריש סי' קכג, ראה שם בבאור הגר"א סק"ב), אלא שמכל מקום נהגו לכתוב הרשאה אף על מטלטלים שכפר (תוספות ורא"ש שם; רמב"ם שם ג ז, וטושי"ע שם קכג א בהלואה, וראה להלן: בהלואה; להלכה).

בהלואה

מלוה אם כותבים עליה הרשאה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלשון ראשונה של נהרדעי שאין כותבים על דבר שאינו ברשותו, שאינו יכול להקדישו (ראה לעיל: בגזל ופקדון; בגזלת מטלטלים), הרי מלוה, אפילו שלא כפר בה, אף היא אינה ברשותו ואינו יכול להקדישו, ואין כותבים עליה הרשאה, אבל ללשון שניה שכותבים אף על דבר שאינו ברשותו (ראה לעיל שם), אף על מלוה כותבים אם לא כפר בה (תוספות בבא קמא ע א ד"ה אמטלטלין; מלחמות לרמב"ן שם; רא"ש שם ז ד).

• יש סוברים שלשון שניה של נהרדעי אף במלוה שכפר כותבים, שלדעתם מלוה ברשותו הוא להקדישו, שמכיון שמלוה להוצאה ניתנה, אין בכפירת הלוה משום גזלה, שאינו אלא משתמט לפי שעה מפני שהוציא המעות ואין לו עכשיו (ראב"ן עט, וראה ערך דבר שאינו ברשותו).

• ויש סוברים שלשתי הלשונות של נהרדעי אין כותבים הרשאה על מלוה אפילו שלא כפר, שמלוה להוצאה ניתנה, ואין אדם מקנה דבר שאינו בעולם (רמב"ם שלוחין ג ז מדין הגמרא; רשב"א בבא קמא שם; טושי"ע חו"מ קכג א).

במלוה בשטר במלוה בשטר נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף בה אין הרשאה מועילה מצד הדין, שאין דרך שיקנה אדם חוב בשטר אלא בהקניית שטר החוב עצמו בכתיבה ומסירה, שמקנה השעבוד שבו (רמב"ם שלוחין ג ז, וראה ערך מכירת שטרות. וראה בית יוסף חו"מ קכג שכתב שהטור חולק על הרמב"ם, וראה באור דבריו באבן האזל שלוחין שם).

• יש סוברים שהקניית השטר בכתיבה ומסירה מועילה אף בתורת הרשאה ושליחות, ככל הרשאה הצריכה קנין (ראה לעיל: קנינה), ובהרשאת שטר חוב זה קנינה ויכתוב שמקנה לו הוא וכל שעבודו (ראה ערך מכירת שטרות. ספר התרומות נ ד ג בשם הראב"ד; טור

המרשה את חברו צריך לשלם למורשה כל ההוצאות שמוציא על דין זה (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

וכשלא כתב לו כן, יש סוברים שאינו צריך לשלם לו ההוצאות (בית יוסף שם ממשמעות לשון הרמב"ם; סמ"ע שם ס"ק יב, וראה שם ושם בתנאי שבדבר); ויש חולקים וסוברים שאפילו אם לא כתב לו כן בהרשאה צריך לשלם לו, כי מסתמא על דעת כן הרשהו וזה נתרצה (ים של שלמה בבא קמא ז יד, והביאו בש"ך שם), ומצד המנהג לדברי הכל צריך לשלם לו כל ההוצאות, אף שלא כתב לו כן בהרשאה (ש"ך שם).

• ויש מפרשים: כל שתזכה בדין או תחוב, עלי לקבל (מאירי שם בפירוש א; שיטה מקובצת שם בשם ר"מ ברי"ש בפסקיו), ולא אוכל לומר לתקן שלחתיך ולא לעוות (מאירי שם).

האם צריך שטר הרשאה אין צריך לכתוב בו זמן, כי מה לי אם לכתוב בו זמן הוא מוקדם, ומה לי אם הוא מאוחר (מרדכי בבא קמא

ז עח, בשם רבנו שמחה; רמ"א בשו"ע חו"מ קכב ז, וראה ביאור הגר"א שם ס"ק כב), ומכל מקום נוהגים לכתוב בו זמן (רמ"א שם, וכן במרדכי שם: בתיקון שטרות של שטר הרשאה כתוב בו זמן), וכשכותבים זמן צריך לכתחילה לא להקדים הזמן ולא לאחור, ובדיעבד כשרה ההרשאה אף בהקדים או איחר הזמן (שו"ת הרמ"א מב, על פי המרדכי שם; ש"ך שם סק"ל).

שנעשה ברצון אין צריך לכתוב בהרשאה שנעשה ברצונו ובלא אונס, שכל מקום שלא שייך בו מסירת מודעא (ראה ערך מודעא) אין צריך לכתוב כן, ועוד שהרי יכול הוא לבטל שליחותו, ומה שייך לכתוב שהוא ברצון (מרדכי בבא קמא ז עח; רמ"א בשו"ע חו"מ קכב ז), ומכל מקום יש נוהגים לכתוב כן (רמ"א שם וש"ך ס"ק לא).

נוסח שטר הרשאה הוא כדלהלן: בפנינו עדים חתומי ההרשאה מטא בא פלוני בר פלוני ואמר לנו הווי עלי עדים וקנו ממני בקנין סודר, וכתבו וחתמו ותנו לפלוני בר פלוני איך שהקניתי לו ארבע אמות קרקע בחצרי במתנת בריא ואגבן ואגב קנין סודר מיניתי אותו מורשה נגד פלוני בר פלוני על בית או שדה שיש לי תחת ידו או פקדון או גזלה או מלוה או ירושה שיש לי בידו כדי להוציא ממנו בדין, והנה עשייתו כעשייתו ופיו כפי, ויהיה לו רשות להעמיד מורשה אחר במקומו, ומורשה אחר מורשה עד מאה מורשים, וכן אמר פלוני הנ"ל בפנינו לפלוני הנ"ל זיל דון וזכי ואפיק לנפשך, וכל מה דמתעני לך מן דינא או פשרה קבילית עלי, ויהיה לך רשות להחרים ולהשביע ולגזור גזרה ולדון עמו בכל בית דין שתצוה בין בדיני ישראל ובין בערכאות של גוים, ויהיה לך רשות לקבוע זמן ולבטל זמן, וקנינא מן פלוני בר פלוני לפלוני בר פלוני בכל מה דכתוב ומפורש לעיל במנא דכשר לאקנויי ביה היום יום פלוני כך וכך ימים לחודש פלוני שנה פלונית לפ"ק, וחתמנו, והכל שריר וקיים (נוסח זה ביים של שלמה בבא קמא ז טו¹⁶).

הרשאה משנים בממה נפשך

עניינה ודינה שני אנשים שכל אחד בפני עצמו אינו יכול להוציא הממון שתובע מאיש אחר, מפני שהדבר ספק אם

במה דברים אמורים כשלא ירד לדון עם הנתבע על הפירות, אבל ירד לדון על הפירות, מתוך שדן עמו על הפירות, דן עמו אף על הקרקע, ואין צריך הרשאה (גמרא שם ורש"י ד"ה דלא), וכן פוסקים ראשונים להלכה שאם יש פירות בקרקע, מתוך שיש לדון על הפירות, שהרי הם שלו, דן על העיקר, ואין צריך הרשאה מאשתו (רמב"ם שלוחין שם; טושי"ע שם ושם), אבל אם עכשיו אין פירות בקרקע, אף שלאחר זמן יגדלו בה פירות, צריך הרשאה (ש"ך חו"מ שם ס"ק לג, בדעת רב האי גאון והרמב"ם והסמ"ג והשו"ע¹²).

ויש סוברים שאפילו אין עכשיו פירות בקרקע, אלא שראוי ליהנות מפירותיה לאחר שנה כשיגדלו בה הפירות, הרי זה כמו שירד לפירות ויכול לדון על הקרקע בלא הרשאה, ודוקא כשאין הקרקע מגדלת כלל פירות צריך הרשאה מהאשה על הקרקע (סמ"ע שם ס"ק טז בדעת רב האי גאון, וכן כתב בדרישה שם בדעת רש"י¹³).

בהקנאה חלקית

כתב בהרשאה כתב בהרשאה למחצה לשליש ולרביע דון וזכה דון למחצה לנפשך, והמותר שלי, מתוך שהנתבע דן עם המורשה על חלקו בעל כרחו, ואינו יכול לומר לו אינך בעל דברים שלי, דן עמו על כולו (בבא קמא ע א, ורש"י ד"ה מיגו; רמב"ם שלוחין ג ב; טושי"ע חו"מ קכב ה).

וכתבו ראשונים דוקא אם כתב לו שלישי או רביעי, אבל אם אמר לו מאה דינרים ממה שיש לי ביד פלוני יהיו שלך - היינו שכתב לו דון וזכה והוצא לעצמך מאה דינרים והשאר שלי (לשון השו"ע שם בשם יש מי שאומר, שהוא הראב"ד) - אינו דן עמו אלא על המאה דינרים (ראב"ד בהשגות שם; טור שם בשמו; שו"ע שם בשם יש מי שאומר)¹⁴.

כתיבתה

זיל דון וזכי ואפיק לנפשך - לך דון וזכה והוצא לעצמך - אין בה ממש, שהנתבע יכול לומר לו אינך בעל דברים שלי (בבא קמא ע א; רמב"ם שלוחין ג א; טושי"ע חו"מ קכב ד¹⁵), אבל יכול לכתוב לו שאר לשון כדומה לזה (רמב"ם שם; בית יוסף שם קכב, בשם הרשב"א בתשובה; רמ"א בשו"ע שם).

אלא שלסוברים שבהרשאה צריך שיקנה גוף הממון (ראה לעיל: קנינה) אף הלשון צריך שתהיה בו משמעות של קנין, ולסוברים שדי בשליחות אפילו שאינו קונה גוף הממון (ראה לעיל, שם) די בלשון שמשמעותו תהיה שליחות בלבד (ש"ך שם ס"ק טו).

לא כתב בהרשאה "וזכיי", אלא "סב - טול - ואפיק לנפשך", אין לפסלה בשביל כך, כי סב וזכי הם דבר אחד (שו"ת הרי"ף רפג, והובא בתמים דעים סא, ובטור שם קכב; שו"ע שם ז).

כל דמתעני מן וכותבים בהרשאה "כל דמתעני מן דינא קבילית דינא קבילית עלי עלי" (בבא קמא ע א).

• יש מפרשים: כל שתוציא בדין זה עלי לשלם (מאירי שם עמ' 204 בשם יש מפרשים; רמב"ם שלוחין ג א; רמ"א בשו"ע חו"מ קכב ו), ולכן

של שלמה בבא קמא ז יג, וש"ך שם ס"ק יד, שטעות סופר הוא וצריך לומר וזכה. 16. וראה נוסחי הרשאות בעיטור אות ה הרשאה, בספר השטרות לר"י אלברצלוני שטר כג, במאירי בבא קמא עמ' 205, במחזור ויטרי סי' תקסח, בריקנטי סי' תקמט, בנחלת שבעה סי' מד, ובערוך השלחן חו"מ קכב. וראה

12. ובבית יוסף וש"ך שם כתבו שגם דעת רש"י כן. 13. וראה ש"ך שדחה דבריו בדעת רב האי גאון ורש"י. 14. וראה בטעם הדבר בסמ"ע שם ס"ק יא, וש"ך שם ס"ק כא. וראה ביאור נוסף שהביא הסמ"ע בשם יש מפרשים ודחה, וראה חזון איש חו"מ א ס"ק כב. 15. בטור שם לא כתוב "וזכיי", וראה ים

כשלא הוכרו כמה דברים אמורים שהוכרו ולבסוף נתערבו, שכבר כלל היה בכור ודאי שעה אחת, אבל לא הוכרו כלל, והספק היה בתחילת לידתם, אין הרשאה מועלת להם (רבי ינאי בבבא בתרא קכז א; רמב"ם נחלות ב ו; טושי"ע חו"מ רעז יא).

המורשים

נשים ועבדים יכול אדם להרשות נשים ועבדים (בעל התרומות שער נ ג ו; מרדכי בבא קמא ז עא; טושי"ע חו"מ קכג ג), ואפילו את עבדו יכול להרשות (בעל התרומות שם לגירסא שלפנינו; מרדכי שם); ויש סוברים שאת עבדו אינו יכול להרשות, מפני שאין קנין לעבד בלא רבו וידו כידו, ונמצא שאינו אלא שלוחו, ויכול הנתבע לומר אינך בעל דברים שלי (טור שם; שו"ע שם בשם יש מי שאומר, וראה שך שם ס"ק כז).

יכול אדם להרשות את אשתו, שהרי אם נתן לה מתנה קנתה ואין הבעל אוכל פירות (ראה ערך אין קנין לאשה בלא בעלה), ונמצא כשכתב לה זכי לעצמך אין הנתבע יכול לומר לה אינך בעל דברים שלי (טושי"ע שם).

גוי גוי אם יכול להיות מורשה, נחלקו בו ראשונים:

- יש שהיו נוהגים לשלוח הרשאה ביד גוי, והיה מקנה לו בחליפין - בקנין סודר (ראה ערך חליפין) - שלדעתם גוי קונה בחליפין (ראה ערך גוי), והיו נוהרים שלא לכתוב בהרשאה "וקנינא מיניה" (וקנינו ממנו) - שמשמעו שהעדים קנו מהמרשה וזכו למורשה (סמ"ע קכג ס"ק כא) - שאין שליחות וזכייה לגוי (ראה ערך הנ"ל), אלא כותבים וקנה הגוי (רבינו תם בתוספות קדושין ג א ד"ה ואשה; טור שם בשמו; שו"ע שם יד).

- יש מחלקים בהרשאה לגוי בין הלואה, שאינה נקנית בחליפין, והרשאה שמועילה בהלואה הוא מטעם שליחות (ראה לעיל: בהלואה), ואין שליחות לגוי, ובין קרקע ופקדון, שנקנים בחליפין, ולכן יכול להקנות לגוי, אבל לא לכתוב בהרשאה הלשון "כל מה דמתעני כו'" (ראה לעיל: כתיבתה; כל דמתעני וכו') שהוא לשון שליחות (ים של שלמה בבא קמא ז ג; שו"ת מהרש"ם חו"מ נט).

- יש חולקים לגמרי וסוברים שאין קנין חליפין בגוי כלל (ראה ש"ך שם סק"ל בארוכה, וראה ערך גוי).

אין המורשה רשאי להרשות לאחר פקדוני ביד אחר (הלכות גדולות בבא קמא [הוצאת מק"י עמ' 351]; הרי"ף בבא קמא לו ב; ראי"ש שם ט כג; טושי"ע חו"מ קכג ד. וראה ערך פקדון), וכל שכן אם המורשה צריך לדון עם הנתבע, שאינו יכול להרשות לאחר במקומו, שיכול לומר לו אני סמכתי על טענותיך ולא על של חברך, שאינו יכול לטעון כמותך (תמים דעים ס"י סב).

התנה המרשה עם המורשה שיוכל להרשות לאחר ואחר לאחר, הכל לפי תנאו (טושי"ע שם, וכן הוא בקיצור בהלכות גדולות שם. וראה לעיל: כתיבתה; נוסח שטר ההרשאה).

למחול החוב או לעשות פשרה לומר לו לתקן שלחתיך ולא לקלקל [לתקוני שדרתיך ולא לעוותיך], ואם מחל לא עשה כלום (רמב"ם שלוחין ג ט; טושי"ע חו"מ קכג ה), וכן אינו יכול לעשות פשרה עם הנתבע,

הממון הוא שלו או של חברו, יכול אחד מהם לכתוב הרשאה לשני ויוציא זה הממון מאותו איש ממה נפשך, אם הוא שלו הרי הוא תובע לעצמו, ואם של חברו הרי הוא מורשה ממנו.

כגון: שתי נשים של שני אנשים שלא ביכרו - שלא ילדו קודם לכן - וילדו עכשיו שני זכרים ונתערבו, ונתנו האבות כל אחד בפדיון בכור חמש סלעים לכהן אחד, ומת אחד מהבנים בתוך שלשים יום, שהכהן צריך להחזיר חמש הסלעים בעד זה שמת (ראה משנה בכורות מח ב, וראה ערך פדיון הבן), והרי הכהן יכול לומר לכל אב לא שלך מת אלא של חברך, ואינך בעל דברים שלי (ראה גמרא שם ורש"י, וראה ערך הנ"ל), כותב אחד משני האבות הרשאה לחברו, ובא ותובעו לכהן ממה נפשך, אם שלי מת החזר לי את שלי, ואם של חברי מת החזר לי את שלו, שהרי יש לי הרשאה ממנו (גמרא שם מט א ורש"י; רמב"ם בכורים יא כו; טושי"ע יו"ד שה כט).

וכתבו ראשונים שהדברים אמורים כשאחד מהם רוצה להוציא בפני עצמו, אבל אם שניהם באים לפנינו ומצוים לתת לאחד מהם, חייב להחזיר לו, ואינם צריכים להרשאה (תוספות שם סוף ד"ה ה"מ; ש"ך שם ס"ק לה).

בהלואה וכן ראובן ושמעון שיש לכל אחד מהם שטר חוב (רמב"ם מלוה כ ה; טושי"ע חו"מ מג כג) על לוי, ושטרו של ראובן כתוב בחמשה בניסן ושל שמעון בניסן סתם, ויש ללוי שדה שאין בה כדי חוב של שניהם, שראובן בא וטורף אותה ואין שמעון יכול לטרוף אותה, שמא שטרו הוא בסוף ניסן וראובן קודם לו, וכן אינו יכול לטרוף מהלקוחות שלקחו מלוי מאייר ואילך, שהלוקח אומר לו שמא שטרך באחד בניסן הוא, והרי הנחתי לך שדה בת חורין ביד ראובן שתגבה אותה (ראה ערך נכסים משועבדים), הרי תקנתו של שמעון שיכתבו הרשאה זה לזה (כתובות צה א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שיבקש מראובן שיכתוב לו הרשאה עליו, ויאמר שמעון ללוקח אם אני מתחילת ניסן אני בא בכח הרשאה של ראובן, ואם אני בסוף ניסן אני בא מכח עצמי (רש"י שם ד"ה נכתבו), והוא הדין בראובן ושמעון שמכר להם לוי שדה אחת בשני שטרות, שטרו של זה בחמשה בניסן ושטרו של זה בניסן סתם (רמב"ם שם, ורש"י שם פירש דברי הגמרא עצמה בשטרי מכר).

כשהספק הוא בדין ולא במציאות מוחזקים באחד שהוא בכור, והאב אמר על בן אחר שהוא הבכור, ונחלקו תנאים אם האב נאמן (ראה בבא בתרא קכו ב ושם נתבאר, וראה ערך בכור לאביו), הרי לסוברים שהדבר ספק אם הלכה שנאמן או לא, כותבים הרשאה זה לזה, היינו המוחזק ואותו שאביו אמר עליו שהוא בכור, וגובים חלק הבכורה משאר האחים (בבא בתרא שם).

וכן שתי נשים שילדו שני זכרים במחבוא, כותבים הרשאה זה לזה (בבא בתרא קכו א), יש מפרשים ששתי הנשים של איש אחד הן, ואין ידוע איזה מהזכרים נולד קודם, כותב אחד מהם הרשאה לחברו ותובע חלק בכורה מן האחים ממה נפשך, או בשביל עצמו, או בשביל אחיו (רשב"ם שם ד"ה כותבין; רמב"ם נחלות ב ו; טושי"ע חו"מ רעז יא); ויש מפרשים ששתי הנשים הן של שני אנשים, וכל אחד הוא בכור לאביו, ונתערבו, וצריכים להרשאה כדי שלא ידחו אותם שאר היורשים לומר שהוא בנו של השני (שיטה מקובצת שם בשם ראי"ם: רמ"ה שם. וראה במאירי שם ב' הפירושים).

חברו (ראב"ד בהשגות שם, וראה שם במגדל עוז שאף הרמב"ם מודה; טושי"ע שם), שאם אי אתה אומר כך כל אחד יטול ממון חברו וילך למדינת הים (טור שם), וכן כתבו ראשונים דוקא כשעושה בשביל שהוא אלם (ראה ערכו) ובעל טענות, שמתעבר על ריב לא לו, אבל כשטורח להביא לחברו מעותיו, שאין חברו יכול לטרוח, מצוה הוא עושה (תוספות שבועות שם ד"ה זה; מרדכי שם בשם ר"י).

יש מפרשים שלדעה זו אין הברל בין שהיה עמו בעיר או לא, אלא שכל זמן שהמורשה אלם ובעל טענות הוא בכלל לא טוב עשה, אבל אם עושה כדי להציל עשוק מיד עושקו מצוה עושה (רמ"א בשו"ע שם, וראה בש"ד שם ס"ק לב שחולק. וראה חזון איש חו"מ ג ס"ק טו).

לעשות אדם אין אדם יכול לעשות מורשה שלא בפניו, למורשה שלא בפניו שמאחר שנקרא לא טוב עשה בעמיו הרי חוב הוא לו למורשה, ואין חבין לו לאדם שלא מדעתו, ולכן אפילו אם נתרצה אחר כך בדבר אינו כלום (מרדכי בבא קמא ז עב; רמ"א בשו"ע חו"מ כג טו).

יש סוברים שאף אם ההרשאה היתה באופן שמצוה הוא עושה (ראה לעיל) מכל מקום בדרך כלל אין אדם מתרצה להיות מורשה ולהכניס ראשו בריב לא לו, ולכן אף אם נתרצה אחר כך אין אומרים הוברר הדבר למפרע, ואין לנו אלא מהריצוי ואילך ולא למפרע (סמ"ע שם ס"ק כג); ויש חולקים וסוברים שאם עושה מצוה יכול אפילו לכתחילה לעשות מורשה שלא בפניו, וכשהוא בכלל לא טוב עשה בעמיו אפילו נתרצה אחר כך אינו מועיל (שו"ד שם ס"ק לג).

ביטולה

המרשה אם יכול לבטל את ההרשאה, נחלקו ראשונים בדבר:

- רוב הראשונים סוברים שכיון שהלכה שאינו אלא שליח, אפילו אם כתב לו דון וזכה לעצמך (ראה לעיל: קנינה) יכול המרשה לבטל השליחות ולהרשות איש אחר (רי"ף בבא קמא כז ב, בשם רב יהודאי גאון; רמב"ם שלוחין ג ח; טור חו"מ קכב בשם; שו"ע שם א), כדרך כל שליחות, שהמשלח יכול לבטל השליח, אם השליח עדיין לא עשה שליחותו (ראה באור הגר"א שם סק"ט. וראה ערך שליחות), ואפילו אם לא ביטל בפירוש, אלא שהרשה את שמעון ואחר כך הרשה את לוי, הרשאה האחרונה מבטלת את הראשונה (שו"ת הרשב"א אלף עא, והובאה בבית יוסף שם), ואפילו אם הקנה למורשה בקנין אגב קרקע (שו"ד שם סק"ט).
- ויש שחולק וסובר שאין המרשה יכול לבטל ההרשאה, כיון שכתב לו לך דון וזכה והוצא לעצמך, שהרי זה כאילו נתן לו במתנה, ואף שהלכה שהמורשה דינו כשליח, הרי זה רק לענין שלא יוכל לתפוס הדבר לעצמו, אבל ודאי מועיל מה שכתב לך דון וזכה לעצמך לענין זה שלא יוכל לבטל השליח (רא"ש שם ט כא; טור שם קכב בשם¹⁸).

להרשות לכמה הרשה אחד לתבוע תביעותיו, ואחר כך הרשה אחר אנשים בהרשאה אחרת והתנה באחרונה שלא תבטל ההרשאה הראשונה - דבריו קיימים, שיכול להרשות כמה שלוחים (שו"ת הרא"ש סב ד, והובא בבית יוסף חו"מ קכב; רמ"א בשו"ע שם א), וכל אחד משניהם יהיה מורשה בדבר (בית יוסף ורמ"א שם).

מת המרשה מת המרשה קודם שהגיע הממון ליד המורשה נחלקו בכך ראשונים:

שלא הרשהו אלא לעשות דין, ויכול לומר לתקן שלחתיך ולא לקלקל (תמים דעים סי' סב, בשם איכא מאן דאמר; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואם עשה פשרה, או שמכר לו, או שמחל לו על השבועה, לא עשה ולא כלום (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

אמנם אם התנה עמו המרשה בין לתקן בין לעוות, אפילו מחל לו על הכל הרי זה מחול (רמב"ם שם; טושי"ע שם), שהרי כשאמרו שיכול לומר "לתקן שלחתיך ולא לעוות" מובנו שלעוות לא שלחתיך, ולפיכך אם שלחו בפירוש גם לעוות הרי זה שליח (באור הגר"א שם ס"ק כא), וכל שכן אם כתב לו בפירוש מחילתיך כמחילתי (שו"ת הרא"ש סב ג; טושי"ע שם).

לטעון דבר שקר אסור למורשה לטעון דבר שהוא שקר, שגם הבעל דין עצמו אסור לו לשקר (דרכי משה חו"מ קכד א; ש"ד ככג ס"ק לב).

המורשה בטענות ועדיות

מורשה שבא בטענת ברי על הנתבע, כגון בפני הפקיד לך פלוני כך וכך, או בפני לוי ממנו כך וכך - אם הודה במקצת הרי זה נשבע שבועת התורה על מה שכפר, כדין כל מודה-במקצת (ראה ערכו), ואינו יכול להפך השבועה על המורשה (טור חו"מ קכג) כדין כל שבועת התורה, שאין מהפכים אותה (בית יוסף שם. וראה ערך שבועה), ואם אמר הנתבע לא היו דברים מעולם, ישבע לו שבועת-היסת (ראה ערכו), כדין כופר הכל, ויפטר (טור שם).

כשאמר לו שכך אמר לו המרשה למורשה שכך יהיה תלוי בי, אם יהיה תלוי בי ארצה אתן לך, ואם לא ארצה לא אתן - יש סוברים שאף בזה אין המורשה חשוב נוגע בדבר, כיון שאין שכירותו על שליחות זו, אלא שהכל לפי ראות עיני הדיין (תרומות הדשן שנד, והסכימו לו הרמ"א בדרכי משה קכג ח, וסמ"ע שם ס"ק טו); ויש חולקים (בית יוסף שם; ש"ד שם ס"ק כב), שהרי קרוב הדבר שיתן לו יותר כשיזכה בדין משלא יזכה, ויש לחוש שיעיד כדי שיתן לו (שו"ד שם).

כשכתב לך דון כתב בהרשאה "לך דון והוצא לעצמך" (ראה לעיל: והוצא לעצמך קנינה; כתיבתה) כתבו ראשונים שגם הקרובים פסולים להעיד למורשה, שהרי הוא כבעל דבר, ואף שהלכה שעשהו שליח (ראה לעיל, שם) הרי אם אמר המורשה קודם שיתבענו המרשה הריני זוכה לעצמי קנה (בית יוסף חו"מ קכג, בשם הרשב"א בתשובה); ויש חולקים וסוברים שאינם נוגעים בדבר, לפי שאין המורשה יכול להחזיק לעצמו כלל (דרכי משה שם אות ז, בדעת כל הראשונים¹⁷).

איסורה ומצותה

מתי נחשב לאשר לא טוב עשה פתוך עמיו (יחזקאל יח יח) זה הבא למתעבר על בהרשאה (רב במסכת שבועות לא א; רמב"ם שלוחין ג ה; ריב לא לו טושי"ע חו"מ קכג טו), שמתעבר על ריב לא לו, ושוא המורשה נוח לו, ונוח לפשרה יותר מזה שאינו יכול לעשות פשרה בממון אחרים (רש"י שם ד"ה זה. וראה לעיל: המורשים; למחול החוב או לעשות פשרה, שאין המורשה יכול לעשות פשרה).

וכתבו ראשונים דוקא כשהנתבע והתובע בעיר אחת, אבל אם הנתבע בעיר אחת, והתובע בעיר אחרת, הרי זה עושה מצוה, שמציל ממון

18. וראה דרישה אות ה שהאריך לקיים דעת הטור בהבנת דברי הרא"ש, וראה

17. וראה חזון איש חו"מ ג סק"ט בפירוש דברי הרשב"א וראה לעיל: קנינה.

• יש סוברים שההרשאה לא נתבטלה, אף שאילו היה חי היה יכול לבטלה (טור חו"מ קכב, בשם הרמ"ה והראב"ד; ראב"ן עט; מרדכי בבא קמא ע בשמו), ואינו דומה לשאר שליחות, שכשמת המשלח בטלה השליחות (ראה ערך שליחות), שבהרשאה כל זמן שאינו מבטלה במקומה עומדת, והוא שלא ידע הנתבע במיתתו קודם שהוציא הממון מתחת ידו (טור שם בשם הרמ"ה, וראה ב"ח שם), אבל אם ידע הנתבע שמת קודם שנתן הממון, ונתן לשליח, חייב הנתבע באחריותו (בית יוסף שם לדעה זו); ויש שאינם מחלקים בין ידע ללא ידע, וסוברים שלעולם אף כשמת לא נתבטלה השליחות (בית יוסף שם לדעת הראב"ד).

• ויש חולקים וסוברים שכשמת המרשה נתבטלה ההרשאה, מאחר שהלכה שהמורשה דינו כשליח (שו"ת הרא"ש סב א, והובא בטור שם; ריטב"א קדושין יט א סוף ד"ה אמר רבא).

הרשאה לפעולה מסויימת

בשליח להולכת שליח שעשה הבעל להולכת גט לאשתו, כיון שמן הדין אינו צריך להביא עדים על שליחותו (ראה ערך שליח להולכה), לכן אינו צריך לשטר הרשאה, אלא אם כן כותבים בה שנותן הבעל לשליח רשות לעשות כמה שלוחים במקומו (סמ"ק קפד בשם הר"פ; הגהות מיימוניות [דפוס קושטא] גרושין ה; טושי"ע אהע"ז קמא כד), ונהגו להצריך שטר הרשאה לשליח להולכה (סמ"ק והגהות מיימוניות שם; טור ורמ"א בשו"ע שם יא וכד), ועדים חתומים עליו (רמ"א שם יא), וכותבים אותו בדקדוק, ונזהרים שלא לכתוב בו ראשי תיבות, ושלא לשנות בו בדברים הכתובים בגט,

בשליח להולכת שליח שעשה הבעל להולכת גט לאשתו, כיון שמן הדין אינו צריך להביא עדים על שליחותו (ראה ערך שליח להולכה), לכן אינו צריך לשטר הרשאה, אלא אם כן כותבים בה שנותן הבעל לשליח רשות לעשות כמה שלוחים במקומו (סמ"ק קפד בשם הר"פ; הגהות מיימוניות [דפוס קושטא] גרושין ה; טושי"ע אהע"ז קמא כד), ונהגו להצריך שטר הרשאה לשליח להולכה (סמ"ק והגהות מיימוניות שם; טור ורמ"א בשו"ע שם יא וכד), ועדים חתומים עליו (רמ"א שם יא), וכותבים אותו בדקדוק, ונזהרים שלא לכתוב בו ראשי תיבות, ושלא לשנות בו בדברים הכתובים בגט,

בשליח להולכת שליח שעשה הבעל להולכת גט לאשתו, כיון שמן הדין אינו צריך להביא עדים על שליחותו (ראה ערך שליח להולכה), לכן אינו צריך לשטר הרשאה, אלא אם כן כותבים בה שנותן הבעל לשליח רשות לעשות כמה שלוחים במקומו (סמ"ק קפד בשם הר"פ; הגהות מיימוניות [דפוס קושטא] גרושין ה; טושי"ע אהע"ז קמא כד), ונהגו להצריך שטר הרשאה לשליח להולכה (סמ"ק והגהות מיימוניות שם; טור ורמ"א בשו"ע שם יא וכד), ועדים חתומים עליו (רמ"א שם יא), וכותבים אותו בדקדוק, ונזהרים שלא לכתוב בו ראשי תיבות, ושלא לשנות בו בדברים הכתובים בגט,

הַשְּׁבֵת עֲבוֹט¹

מצות החזרת משכון לבעליו העני, בזמן שצריך לו

רמב"ם שם; טושי"ע שם², וחייב על כל חבול וחבול, שנאמר 'אם חבול תחבולי' (מכילתא דרשב"י משפטים שם³).

עבר ולא השיב עבר ולא השיב לו את המשכון בזמנו, עובר בלא תעשה, שנאמר: 'וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשָּׁכַח בְּעֵבְטוֹ' (דברים כד יב. רמב"ם מלוה ולוה ג ה), כלומר לא תשכח ועבטו אצלך (ספרי שם; בבא מציעא קיד ב; רמב"ם שם), הא למדת שהמשכון את העני דבר שהוא צריך לו ולא החזירו לו בזמנו עובר משום 'השב תשיב לו את העבוט', ומשום 'לא תשכח בעבטו' (רמב"ם שם, על פי גמרא שם ועובר בכל השמות הללו⁴).

ובין שלא השיב לו כלי היום ביום, ובין שלא השיב לו כלי הלילה בלילה - עובר בלא תעשה זה (רמב"ם שם. וראה ספר המצות לרמב"ם לא תעשה רמ).

מניינה במנין העשה והלאו נמנו במנין המצוות (ספר המצות לרמב"ם המצוות עשה קצט, ולא תעשה רמ; סמ"ג עשין צד, ולאווין קפו; החינוך תקפו ותקפו⁵), אלא ש'השב תשיב' ו'עד בוא השמש תשיבנו' לא נמנו במצוות מיוחדות, מפני ששם עבוט אחד הוא וכבוא השמש שבמשנה תורה אינו אלא חוזר על האמור בפרשת משפטים, והיא

המצוה וגדרה

עניינה ומקורה הממשכן את העני דבר שהוא צריך לו, הרי זה מצווה להחזירו לו בעת שהוא צריך לו (רמב"ם מלוה ולוה ג ה; טושי"ע חושן משפט צז טו), שנאמר: 'הָשֵׁב תְּשִׁיב לוֹ אֶת הָעֲבוֹט כְּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַח בְּשִׁלְמָתוֹ וּבְרִכְתּוֹ וְלֹךְ תִּהְיֶה צְדָקָה לְפָנָי ה' אֱלֹהֶיךָ' (דברים כד יג. רמב"ם שם), ונאמר: 'אִם חָבַל תִּחְבַּל שְׁלֵמַת רִעֶךָ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֵנּוּ לוֹ' (שמות כב כה. רמב"ם שם).

כתוב זה של 'עד בוא השמש' בכסות יום אמור, שאתה מחזיר לו כל היום - עד בוא השמש, וכבוא השמש תחזור ותטלנו עד שיבוא בוקר של מחר (רש"י על התורה שמות שם) - כסות לילה שאתה מחזיר לו כל הלילה מנין, תלמוד לומר 'השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש', מכאן אמרו ממשכנים כסות יום בלילה וכסות לילה ביום, ומחזירים כסות יום ביום וכסות לילה בלילה (מכילתא שם, והובאה בספר המצוות לרמב"ם עשה קצט).

כר וסדין שדרכם לכסות בלילה, חובלם ביום ומחזירם בלילה, קורדום ומחרישה שדרכם לעשות בהם מלאכה ביום, חובלם בלילה ומחזירם ביום (ירושלמי שם, וראה משנה בבא מציעא קיג א;

שלמה שם אות תכו שרצונו לומר שאם לקח שני כלים ולא החזירם עובר בעשה על כל כלי. 4. על הלאו של לא תבוא אל ביתו לעבוט עבטו שחשב הרמב"ם ראה ערך משכון. 5. וכן בבעל הלכות גדולות מנה בעשין ובלאוין, וכן ביראים

בסמוך שהבית יוסף והש"ך מפרשים דברי הרא"ש בענין אחר. **השבת עבוט**. 1. יא, טורים ק-קיי. 2. וראה להלן: המשכון; כלים שחייבים להשיב, על מחרישה וכלי מלאכה אם מחזירים מן התורה. 3. וראה תורה

להחזיר בעדים כשמחזיר המשכון צריך להחזיר לו בעדים ולהתרות בו אל תחזירהו לי אלא בפני עדים, שאם לא כן יהיה הלוח נאמן לומר החזרתי או פרעתי במגו (ראה ערכו) של החזרתי (ר"י אלברצלוני בעל התרומות א ו ס"ד, ובטור ח"מ צו; המחבר ורמ"א בשו"ע שם כא).

משכנו בשעת מצות השבה אינה אלא כשמשכנו שלא בשעת הלואתו הלואתו, אבל משכנו בשעת הלואתו אינו חייב להחזיר (ברייתא בבבא מציעא קיד ב כאוקימתא דרבא שם; רמב"ם שם מלוה ולוה ג ה; טושי"ע ח"מ צו טז), שהכתובים בתורה אמורים בחובלו לאחר הלואה, בבית דין, אבל בשעת הלואתו, שהלוח הביא מעצמו, אין זה חובלו (רש"י שם ד"ה אינו).

ולפיכך יש מהראשונים מצדדים לומר שאף שלא בשעת הלואתו אם נתן לו הלוח מדעתו, אינו חייב להחזיר מטעם זה שמדעתו נתן לו (ראב"ד בהשגות לבעל המאור שם), אבל רוב הראשונים סוברים שבשלא בשעת הלואתו אפילו אם הלוח נתן לו מדעתו - חייב להחזיר (רמב"ם שם; המאור במשנה שם; שו"ע שם. וראה שער המשפט צו סק"ב בטעם הדבר).

כשמשכן באיסור

הדין אחד הממשכן את חברו בבית דין, או שמשכנו בידו בזרוע, ישנו במצות השבת העבוט (רמב"ם מלוה ולוה ג ה; טושי"ע ח"מ צו טז), וכן שנינו: הָשֵׁב תְּשִׁיב (דברים כד ג), אין לי אלא שמשכנו ברשות בית דין, משכנו שלא ברשות בית דין מנין שצריך השבה, תלמוד לומר: השב תשיב, מכל מקום; חבל תחבל, אין לי אלא שמשכנו ברשות, משכנו שלא ברשות מנין, תלמוד לומר חבל תחבל, מכל מקום (ברייתא בבא מציעא לא ב). והוצרכו לשני הכתובים, אחד לכסות יום ואחד לכסות לילה (גמרא שם).

כלים שהם וכן הממשכן כלים שהם לצורך אוכל נפש, אף שהוא לצורך אוכל נפש עובר בלאו (ראה ערך משכון), מכל מקום אם עבר ומשכנם - חייב להחזירם בשעה שצריך להם, שנתרבו מ'השב תשיב', אפילו שמשכנו שלא ברשות (שיטה מקובצת בבא מציעא ק"ג א, בשם ראב"ד ורשב"א ור"ן; טושי"ע ח"מ צו ז'⁷); ויש מפרשים שיתכן ממשכן כלי אוכל נפש שצריך להחזירם מבלי שעבר עליהם באיסור לאו, וכגון שמשכן מחרישה בלילה, שאינו זמן מלאכת חרישה, וכן שנינו: קרדום ומחרישה שדרכם לעשות מלאכה ביום, חובלם בלילה ומחזירם ביום (ברייתא בירושלמי שם ט ז), ואף שהמחרישה היא כלי לצורך אוכל נפש (רמב"ן במלחמות שם; שיטה מקובצת שם, בשם רשב"א בתירוץ ב).

יש מן הראשונים סוברים שאם חבל כלים שעושים בהם אוכל נפש, הרי זה מחזיר בעל כרחו (רמב"ם מלוה ולוה ג ב; שו"ע שם ח), ופירשו דבריהם שצריך להחזיר מיד, מפני שלקח באיסור, ואם עשה לא הועילו מעשיו (לחם משנה שם א, וסוף הלכה ח על פי הריב"ש ס"י תסח באלמנה); ויש מפרשים דבריהם שמחזיר בעל כרחו שאמרו היינו בעת שצריך לעשות מלאכתו (סמ"ע שם ס"ק טו, וט"ז ס"ק יד, ונתיבות המשפט בחידושים שם סק"ט, בדעת הרמב"ם והשו"ע).

בגד אלמנה וכן החובל בגד אלמנה, שעובר בלאו (ראה ערך אלמנה על מצות עשה שמתן שכרה בצדה. 7. וראה שם בפרישה אות טז, ובהגרי"א

מצוה אחת (לחם משנה שם, בשם יש מי שתיירץ); ויש מן הראשונים סוברים ש'עד בוא השמש תשיבנו לו' אף הוא מצוה בפני עצמה (רש"י בבא מציעא קיד ב ד"ה ועובר).

יש ממוני המצוות שלא מנו השבת העבוט אלא במנין העשין בלבד (רס"ג עשין סח, ובסדורו עמ' קנט, וראה בפירוש הרי"י פרלא לרס"ג שם); ויש שמנה רק את הלאו (סמ"ק ס"י רסז).

ואין לוקים על לאו זה, לפי שהוא לאו שאין בו מעשה (החינוך תקפו; מגיד משנה מלוה ולוה ג ב, וראה ערך לאו שאין בו מעשה).

האם כופים על השבת העבוט היא מצות עשה שמתן שכרה כתוב במצוה זו בצדה, שכן אמרו: וְשָׁכַב בְּשֵׁלְמָתוֹ וּבִכְרָכָהּ (דברים כד ג), מלמד שהוא מצווה לברכך, יכול אם ברכך אתה מבורך ואם לאו לא תהיה מבורך, תלמוד לומר 'ולך תהיה צדקה' (ספרי דברים שם).

ונחלקו בדבר אם בית דין כופים על מצוה זו:

- יש מן הראשונים סוברים שאין בית דין מחוייבים לכופ עליה, כדין כל מצות עשה שמתן שכרה בצרה שאין כופים עליה (שו"ת הרשב"א א תשמת, ובמיוחסות פח; רמ"א בשו"ע ח"מ צו טז⁶).

- מהאחרונים יש שכתבו שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים במצות צדקה אם כופים עליה, מפני שמלבד העשה שמתן שכרה בצדה יש שם גם לאו (ראה תוספות בבא בתרא ח ב ד"ה אכפיה, וראה ערך צדקה), ואף כאן הרי יש גם לאו של 'לא תשכב בעבוטו' (קצות החושן צו סק"ט; שו"ת חתם סופר ח"מ קעז).

- ויש שכתבו שאפילו אם בצדקה כופים בשביל הלאו, בהשבת העבוט אין כופים, מפני שהלאו שבה ניתק לעשה (משנה למלך עבדים ג יד, וראה ערך לאו הניתק לעשה).

על כפייה משום הלאו של 'לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו' כשלא החזיר, ראה ערך משכון.

זמני היום יום ולילה האמורים בהשבת העבוט יש מהאחרונים והלילה שכתבו שאין זמנם כיום ולילה בשאר דיני התורה (ראה ערך יום וערך לילה), אלא בכסות יום וכסות לילה הדבר תלוי בזמן שכיבה, שהרי נאמר 'ושכב בשלמתו', והיינו צאת הכוכבים (ראה ברכות ב ב), ובזמן שדרך של בני אדם לקום משנתם בבוקר, וכלי אומנות תלוי בזמן מלאכת הפועלים, שלפי הדין עושים במלאכתם מהנץ החמה עד צאת הכוכבים (ראה ערך פועל), וזהו זמן החזרתם (אהבת חסד ח, ונתיב חסד שם סק"ו-ז).

תועלת המשכון מכיון שמחזיר לו את המשכון בעת שצריך לו, ולוקח בעת שאינו צריך לו, אם כן מה תועלת יש במשכון, כדי שלא ישמט החוב בשביעית (ראה ערך שמטת כספים, שהמלוה על המשכון אינו משמט, וראה שם בטעם הדבר), ושיפרע מן המשכון אחר שמת הלוח, ולא יהיה כמטלטלים של יתומים שאינם משועבדים לבעל חוב (בבא מציעא קטו א; רמב"ם מלוה ולוה ג ה; טושי"ע ח"מ צו טז. וראה להלן: אחר שהחזיר).

ולמה חוזר וממשכן אותו עוד פעם, אחר שכבר משכנו והחזיר לו, כדי שלא יוכל הלוח לכפור, וגם ימהר לפרוע חובו, כי מתבייש שבכל יום ויום יחזיר לו משכנו (תוספות שם ד"ה למה); ויש שכתבו שחוזר וממשכן מפני שירא שמא ילוה מאחר ויתן לו את המשכון (אבן עזרא על התורה שמות כב כה בשם גאון).

השלם ס"י קלג וקנז. 6. וראה ערך כפייה, ושם אם יש רשות ביד בית דין לכוף

(בבא מציעא קיד א), או יצא הקדש שכל הצדקות שלו (גירסת לשון אחר בכתב יד), לפיכך חייבי ערכין (ראה ערכו) ודמים - או שאמר הרי עלי מנה לבדק הבית (ראה גמרא שם) - שהגזברים של הקדש משכנו אותם, אינם חייבים להחזיר להם המשכון ביום או בלילה (רמב"ם ערכין ג יז).

וכתבו ראשונים שהוא הדין בהקדש בזמן הזה, היינו בנודר צדקה לעניים, אף שממון עניים הוא, אינו בחזרה, שכיון שמשולחן גבוה זכו העניים אינם בכלל 'ולך תהיה צדקה' (בעל התרומות סוף שער א, והובא בבית יוסף חו"מ צז; שו"ע שם יב, וסמ"ע סק"כ), ופירשו אחרונים שהדברים אמורים קודם שבאו המעות ליד גזבר, ועדיין לא זכו בהם עניים, אבל לאחר שבאו ליד גזבר, הרי זה ממון הדיוט, ואם אחר כך הלוחה אותם הגזבר (ראה ערך צדקה באיזה אופן מותר להלוותם) ולקח משכון, כל דיני השבת עבטו נוהגים בו, ואינו דומה להקדש, שאף לאחר שבא ליד גזבר הרי זה הקדש, ואם הלוחה הגזבר (ראה ערך הקדש) ולקח משכון, אין בו מצות השבת עבטו (אהבת חסד סוף פרק ח).

המשכון

כלים שחייבים עליהם בהשבת העבטו, נחלקו לחשיב ראשונים מה הם:

• יש סוברים שאין המצוה אלא בכלים העשויים לגוף האדם ולהנאתו, ומחרישה שאמרו שחייב בחזרתה ביום אין זו מחרישה שחורשים בה בקרקע, אלא מגרדת שמתגרדים בה בבית המרחץ (רבינו תם בספר הישר תקט, ובתוספות בבא מציעא ק"ג ד"ה ואת; רא"ש בשיטה מקובצת שם), ומחזירה ביום מפני שדרך הרחיצה ביום (רבינו תם בספר הישר, ובשיטה מקובצת שם).

• יש סוברים שאף כל כלים שעושים בהם אוכל נפש בכלל השבת העבטו, ולמדים הדבר בקל וחומר: ומה כלי מלבוש ומשכב שלא הקפידה תורה מלמשכנם - חייב בהחזרתם, כלי אוכל נפש שהקפידה תורה מלמשכנם (ראה ערך משכון) - לא כל שכן שחייב בהחזרתם, ומחרישה שחייבו חכמים להחזירה בחרישת קרקע היא, ומפני שהיא כלי אוכל נפש, אבל שאר הדברים, כגון צלוחיות וסכינים שאין עושים בהם אוכל נפש, וספרים ושאר כלים, אין מחזירים אף שהם צריכים לו (רמב"ם בחידושו לבבא מציעא שם; מגיד משנה מלוה ולוה ג ה, בשם המפרשים ורמב"ם ורשב"א).

• יש סוברים שאף כלי אומנותו בכלל השבת העבטו, ומחרישה שאמרו להחזיר ביום היא כדי לעשות בה מלאכתו, לפי שכלי אומנותם של אומנים ככלים שעושים בהם אוכל נפש הם (חידושי הר"ן שם ק"ג ב, ושם קטז א').

• יש סוברים שאותם הכלים שמסדרים לבעל חוב, בשעה שבא מלוה לגבות חובו מהלוה (ראה ערך גבית מלוה: סידור) הם הם הדברים שנוטל למשכון, ומחזיר בשעה שצריך לו (ספר התרומה ו ב, בשם איכא מאן דאמר).

• ויש סוברים בדעת ראשונים שאין חילוק בין כלים לכלים, ובכולם יש מצות השבת בעת שהוא צריך להם (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; שו"ע הרב הלכות הלואה ז).

כלים הצריכים לו ביום ובלילה ליטלם כלל, לו ביום ובלילה כגון בגד שלובש ביום ובלילה, וכלים שאוכל בהם כגון קערה ושולחן ומפה, שהוא צריך להם לאכילה ביום ובלילה,

כלי אוכל נפש, וראה ערך משכון.

כרך ב וערך משכון) לדעת הסוברים שכלי אוכל נפש נתרבו מ'השב תשיב' לדין השבת העבטו בתורת משכון (ראה לעיל דעת הראב"ד הרמב"ן והרשב"א), אף זה נתרבה שהועילו מעשיו ונעשה משכון אצלו וישנו בהשבת העבטו (ראה באור הגר"א חו"מ צז ס"ק לג ולד, לדעת רמב"ן ורשב"א, וכן כתב באהבת חסד ח ד).

ויש פוסקים אף כאן שמחזירים ממנו בעל כרחו (רמב"ם מלוה ולוה ג א; שו"ע יד), ופירשו דבריהם שמחזיר מיד, ולא הועילו מעשיו לקנותו בתורת משכון, שתהיה עליו מצות השבת העבטו (שו"ת הריב"ש תפח; לחם משנה שם; ט"ז שם); ואף כאן יש מפרשים דבריהם שבעל כרחו שאמרו היינו בעת שצריכה לו (סמ"ע שם ס"ק טז; נתיבות המשפט בחידושים שם ס"ק יב).

על הלאוין שבאיסורי משכון - לא תבוא אל ביתו, לא יחבול ריחיים ורכב, לא תחבול בגד אלמנה - אם הם נחשבים ללאו הניתק לעשה של השב תשיב לפטרם ממלקות, ראה ערך משכון.

הממושכון והמשכון

כשהלוה עני אינו חייב להחזיר אלא כשהלוה עני, שנאמר: וְאִם אִישׁ עֲנִי הוּא לֹא תִשָּׁב בְּעִבְטוֹ (דברים כד יב) - ועבטו אצרך (ראה לעיל: המצוה וגדרה; עבר ולא השיב) - אבל עשיר תשכב ועבטו אצרך (ברייתא בבא מציעא קיד ב; רמב"ם מלוה ולוה ג ה, וטושי"ע חו"מ צז טז: אם איש עני הוא).

וכל שאין לו עבטו אחר כיוצא בו נקרא עני, אפילו שהוא עשיר שיש לו נכסים רבים, ועשיר, שאמרה תורה שכב ועבטו עמך, הוא כשיש לו עוד כלי אחד כיוצא בו (רמב"ן על התורה דברים שם, ובחידושו לבבא מציעא שם. וראה ספרי דברים שם); אמנם יש מן הראשונים שכתבו שלעשיר, אפילו היו הדברים צריכים לו, אינו מחזיר, וזוהי שאמרו עשיר שכב ועבטו אצרך, שאפילו אם הוא צריך לו (מאירי בבא מציעא קיד ב).

בשני כלים היו לו שני כלים, נוטל אחד ומחזיר אחד (משנה בבא מציעא ק"ג א; רמב"ם מלוה ולוה ג ו; טושי"ע חו"מ צז יח), ונחלקו בכך:

• יש מפרשים שהיה חובו כנגד שניהם ומשכנו בשניהם, ונוטל אחד ומחזיר את השני כשהוא צריך לו, משום השבת העבטו, וכשיצטרך לראשון נוטל את השני (רש"י שם ד"ה נוטל, ושיטה מקובצת שם), וזהו שאמרו: מחזיר את הכר בלילה ואת המחרישה ביום (משנה שם, ורמב"ם שם ה, וטושי"ע שם טז), ששני הכלים הם אחד של יום ואחד של לילה (שיטה מקובצת שם, וראה רש"י שם, וכן פירש בסמ"ע שם סק"מ).

• ויש מפרשים ששני הכלים הם ממין אחד, ואינו צריך אלא לאחד מהם, ולפיכך נוטל את האחד ואינו מחזירו לעולם עד שישלם חובו, ואת השני מחזיר כדין השבת העבטו (רשב"א שם ד"ה מתני', והובא בשיטה מקובצת שם), וכן שנינו: משכנו בשני כלים, אחד צריך לו ואחד שאין צריך לו, זה שצריך לו נוטלו ומחזירו, וזה שאין צריך לו נוטלו ואינו מחזירו (תוספתא שם פרק י, והובאה ברשב"א שם כראיה לפירוש).

בהקדש בהקדש אין דין השבת העבטו, שנאמר: וְלֹךְ תִּהְיֶה צְדָקָה (דברים כד ג), מי שצריך צדקה, יצא הקדש שאין צריך צדקה

ס"ק טו וכו'. 8. וכן כתב הטור חו"מ צז בשם הרמ"ה לענין איסור למשכון

להחזיר מת הלוה, אינו מחזיר ליורשיו (משנה בבא מציעא ק"ג א; ליורשים רמב"ם מלוה ולוה ג ו; טור חו"מ צו וסמ"ע ס"ק כט), שנאמר: תָּשִׁיב לוֹ (דברים כד יג), לוֹ אתה מחזיר, ואי אתה מחזיר ליורשיו (מכילתא דרשב"י שם; רש"י במשנה שם ד"ה מת), שאין כאן מצות השבת עבוט, אלא ימכרנו ויגבה חובו (רש"י שם. וראה להלן: אחר שהוחזר; מת הלוה וכו' אם מת הלוה אחר שהשיב לו את המשכון).

אחר שהוחזר

מת הלוה לאחר כשמשיב את העבוט ללוה בעת שצריך לו, הרי שהוחזר המשכון הוא אצל הלוה בתורת פקדון (רש"י בבא מציעא קטו א ד"ה שלא תהא), לפיכך אם מת הלוה אחר שהשיב לו את המשכון, שומטו המלוה מעל גבי בניו ואינו מחזיר (גמרא שם קיד ב; רמב"ם מלוה ולוה ג ו; טושי"ע חו"מ צו יט. וראה ערך משכון).

על אונס במשכון כשהוא ביד המלוה או ביד הלוה בשעת חזרתו אליו, ראה ערך משכון.

וכן מיטה ומצע ומפץ שהם צריכים לו ביום ובלילה (ראב"ד בחשגות מלוה ולוה ג ו, ולחם משנה שם אף בדעת הרמב"ם; שו"ע הרב הלכות הלואה ז).

זמן החיוב

עד מתי חייב עד אימתי חייב להחזיר נחלקו תנאים: חכמים סוברים מחזירו עד עולם (תוספתא בבא מציעא פרק י, כגירסת הוצאת צוקרמנדל ואם מחזירו מחזירו עד עולם⁹), היינו כל ימי חיי הלוה (רשב"א בשיטה מקובצת שם. וראה להלן כשמת הלוה); רבן שמעון בן גמליאל אומר אף ללוה עצמו אינו מחזיר אלא עד שלשים יום, ומשלשים יום ולהלן מוכרם בבית דין (משנה שם ק"ג א. וראה ברמב"ן שם ביאור המחלקות).

הלכה כחכמים, שחייב להחזיר וליקח עד לעולם (רמב"ם מלוה ולוה ג ו; טושי"ע חו"מ צו יח).

על משכון שאינו צריך ללוה ואין בו דין חזרה, שמוכרו לדברי הכל אחר שלשים יום, ראה ערך משכון.

הַשָּׁג יָד

מציות ממון בידי אדם כדי תשלומי דברים מסויימים בדיני התורה, לחיובו או לזכותו על ידי כך באותם הדינים

הדינים התלויים בו

השג יד מצינו בדברים שהם לחובתו של אדם, שאם יש לו כדי השג יד - חייב בהם, ואם לאו - פטור, ובדברים שהם לזכותו, שאם יש לו כדי השג יד זיכתה לו התורה בהם, ואם לאו אין לו זכות זו. לחובתו, בקרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו) ובחייבי ערכין (ראה ערכו), ולזכותו, בשדה-אחווה (ראה ערכו) ובעבד-עברי (ראה ערכו).

קרבן עולה בחייבי קרבן עולה ויורד - והם מי שעבר על שבועת-ויורד העדות (ראה ערכו) או על שבועת-ביטוי (ראה ערכו), או על טומאת-מקדש-וקדשיו (ראה ערכו), ומצורע (ראה ערכו) שנטהר ויולדת (ראה ערכו) - אם השיגה ידו הוא חייב בקרבן עשיר, שהוא קרבן בהמה, ואם לא השיגה ידו פטור מקרבן זה, ואינו חייב אלא בקרבן דלות, שהוא קרבן העוף, ויש שאם אף לזה לא השיגה ידו אינו חייב אלא בקרבן דלי דלות, שהוא קרבן מנחה (כריתות י ב; רמב"ם שגגות י א-ד).

אבל שאר חייבי קרבנות אינם נידונים בהשג יד, וקרבנם קבוע בין לעני ובין לעשיר (כן משמע מרמב"ם שגגות א ג-ד). וכן הנזיר (ראה ערכו), אף על פי שנאמר בו: מְלִבֵּד אֲשֶׁר תִּשְׁיֵג יָדוֹ (במדבר ו כא) אינו נידון בהשג יד, שקרבנו קבוע הוא בין עשיר ובין עני (ראה ערך נזיר), ואשר תשיג ידו לדרשה אחרת נאמר (ראה ערך הנ"ל. תמורה י א, ורש"י ד"ה השג יד).

בחייבי ערכין אם השיגה ידו הוא חייב לשלם להקדש כפי שנותיו של הנערך, כדמים הקצובים בתורה (ראה ערך ערכין), ואם היה המעריך עני ואין ידו משגת נותן הנמצא בידו ונפטר (ערכין יז א; רמב"ם ערכין ג ב), שנאמר: וְהָיָה עֶרְכָּךָ וְגו' וְאִם מָהְ הוּא מְעֶרְכָּךָ וְגו' וְהָעֶרְיָךְ אֹתוֹ הִכְהֵן עַל פִּי אֲשֶׁר תִּשְׁיֵג יָד הַנֶּגֶד יַעֲרִיכֶנּוּ הִכְהֵן (ויקרא כז גח).

נדרי הקדש חומר בנדרים - בנדרי הקדש - מערכין, שהנדרים אינם

נידונים בהשג יד (ערכין כ א; רמב"ם שם ט), שאם אמר דמי עלי, ואין ידו משגת - יתן הכל לכשיוכל (רש"י שם ד"ה ואין נידונין). וכן אם אמר הרי עלי מנה לבדק הבית, גובים ממנו מה שיש לו, והמותר יגבו לאחר זמן אם יעשיר (רש"י בבא מציעא קיד א ד"ה הרי עלי; רמב"ם שם), לפי שהשגת יד אינה כתובה אלא בערכין, אבל שאר הקדשות אינם נידונים בהשג יד (רש"י שם). ואף על פי שהוקשו דמים לערכין (ראה ערך הנ"ל), אינן כערכין.

שדה אחווה בשדה-אחווה (ראה ערכו) - שאם מכר אותה יש לו זכות אחרי שתי שנים לפדותה מיד הלוקח (ראה ערך הנ"ל) - אין זה אלא דוקא כשהשיגה ידו, שנאמר: וְאִישׁ פִּי לֹא יִהְיֶה לוֹ גֵּאֵל וְהַשִּׁיגָה יָדוֹ וּמָצָא פְּדֵי גֵּאֲלָתוֹ וְגו' וְשָׁב לְאַחֲזָתוֹ, וְאִם לֹא מָצָא יָדוֹ דֵּי הַשִּׁיב לוֹ וְהָיָה מִמֶּנּוּ פְּדֵי הַקֶּנֶה וְגו' (ויקרא כה כו-כח. משנה ערכין ל א, וגמ' שם ב; רמב"ם שמיטה יא יז).

עבד עברי וכן בעבד עברי שיש לו הזכות לפדות את עצמו (ראה ערך עבד עברי) הרי זה דוקא כשהשיגה ידו, שנאמר: או הַשִּׁיגָה יָדוֹ וְנִגְאָל (ויקרא כה מט. רמב"ם עבדים ב ז).

גדרו

השג יד הוא כשיש לו משלו, אבל אם אין לו ולוה מאחרים לא נקרא והשיגה ידו (כן משמע מרש"י קדושין כ ב ד"ה שלה, ורמב"ם שמיטה יא יז), ולכן מי שחייב בקרבן עולה ויורד ואין לו כדי קרבן עשיר, אין אומרים לו ללוות ולא לעסוק באומנותו (תורת כהנים ויקרא, דבורא דחובה פרק יח א; תוספתא ערכין (צוקרמנדל) ב יח), וכן בחייבי ערכין אין אומרים לעני שהעריך את עצמו: לך לזה לך, עשה מלאכה והבא ערך עשיר (תוספתא שם טז).

אף בזכות שיש לו לגאול שדה אחווה אמרו: וְהַשִּׁיגָה יָדוֹ (ויקרא כה כז), יד עצמו (תורת כהנים בהר פרק ה ב; ערכין ל ב), שלא ילוה

השג יד. 1. יא, טורים קיב-קיח.

9. וכן היא הגירסא בשיטה מקובצת שם ק"ג א בשם הרשב"א, וכן דעת תנא קמא במשנה שם ק"ג א, ראה שם בגמרא ב.

ומאשר תשיג יד למדים שהולכים אחר נתינת יד, ולא אחר שעת נדר, ואם עכשיו הוא עשיר - נותן כעשיר, ומעל פי אשר תשיג למדים שהולכים אחר הפה, והיינו שעת הנדר, שאם היה אז עשיר והעני נותן כעשיר (גמ' שם, ורבינו גרשום ד"ה על פי אשר).

היה עני בשעת נדרו, והעשיר וחזר והעני בשעת נתינה - יש מהתנאים הסובר שאף זה נותן ערך עשיר (רבי יהודה במשנה שם יז ב), שנאמר: **וְאִם מִן הַיָּד הוּא מְעַרְבֵּף** (ויקרא כז ח), "הוא" שיהא במכותו מתחילתו ועד סופו (גמ' שם); וכתבו ראשונים שחבריו חלוקים עליו וסוברים שאם בשעת הנדר ובשעת נתינה היה עני - נידון בהשג יד כעני (פירוש המשניות לרמב"ם שם, ותוספות שם יח א ד"ה ואלא, בדעת תנא קמא במשנה שם יז ב), והלכה כמותם (רמב"ם שם ג ה).

ירוש' שטרם אפילו היה מורישו גוסס ומניח לו רבוא, הרי זה עני באה לידו - ונקרא שלא השיגה ידו - עד שימות מורישו ויירשנו (רבי יהודה במשנה ערכין יז ב, לפי הגמ' שם יח א), שמוטב שיביא ערך עני עכשיו, ואל יביא ערך עשיר לאחר זמן (רבי יהודה בתוספתא שם (צוקרמאנדל) ב יז).

היתה ספינתו מוכרת ביד אחרים, אפילו ששכרו ברבואות, נידון כעני, כיון ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף (ראה ערך שכירות), והרי עכשיו אין ידו משיגה (משנה שם יז ב, לפי הגמ' שם יח א), והדברים אמורים לדעת הסוברים שכלי אומנותו אין מעריכים לו (ראה ערך ערכין: סידור), שאם לא כן הרי משום הספינה עצמה נחשב כעשיר (גמ' שם).

צרכים נלוים השג יד הוא כשידו משיגה כדי צורך כל הדבר, ולכן לקרבן בקרבן עולה ויורד של שבועות העדות וביטוי וטומאת הקודש (ראה לעיל: הדינים התלויים בו) אמרו: אם יש לו שה ואין לו צרכיו מנין שיביא קרבן עני, תלמוד לומר: **דִּי שְׁה** (ויקרא ה ז. תורת כהנים ויקרא, דבורא דחובה פרק יח א), כלומר שאין לו כדי טיפולו בהבאה לעזרה (פירוש רבנו הלל שם), היינו הוצאות הדרך לירושלים (פירוש הראב"ד שם).

וכן ביולדת נאמר: **וְאִם לֹא תִמְצָא יָדָהּ דִּי שְׁה** (ויקרא יב ח), ואמרו: יש לה שה ואין לה די צרכיו מנין, תלמוד לומר די שה (תורת כהנים תזריע פרק ד א), וצרכיו של השה הם הנסכים (ראה ערכו. פירוש הראב"ד ור"ש משנן וקרבן אהרן שם), שאפילו היתה ידה משגת לשה, ואינה משגת לנסכיו - מביאה קרבן עני (רמב"ם שגות י ב), וכן אם אין לה להוצאות הדרך להביא את השה לירושלים (פירוש הראב"ד שם).

ויגאל (משנה שם א; גמ' שם ב; רמב"ם שמיטה יא יז), ואם לזה לגאול אין שומעים לו (רמב"ם שם).

המקדיש שדה אכן המקדיש שדה אחוזה מותר ללוות ולגאול (משנה אחוזה ערכין ל א, ורש"י ד"ה מותר בכלן; רמב"ם ערכין ה ב), שנאמר במקדיש: **וְאִם זָאֵל יִגְאֹל** (ויקרא כז יט), מלמד שלוה וגואל (קדושין כ ב), אלא שנחלקו ראשונים אם הכל מודים בזה (רש"י שם כא א ד"ה הא רבנן; תוספות ערכין לא א ד"ה תני); או שמחלוקת תנאים בדבר (רש"י שם ד"ה תני חדא).

עבד עברי בעבד עברי - שנמכר לגוי - אמרו: או השיגה ידו (ויקרא כה מט), יד עצמו (תורת כהנים בהר פרק ח ג), שאינו לזה וגואל (קדושין כא א), אך להלכה נחלקו ראשונים:

• יש שפסקו הלכה כן (כן משמע מתוספות שם ד"ה משום; סמ"ג עשין פג; כן משמע מהכסף משנה ולחם משנה עבדים ב ז).

• ויש שפסקו שיש לו - היינו שרשאי - ללוות ולגאול את עצמו מן הגוי (רמב"ם שם), שהשיגה ידו האמור בעבד עברי הנמכר לגוי היינו שמחוייב לגאול את עצמו (ראה ערך עבד עברי), ולכן כשלא השיגה ידו, שאינו לזה, היינו שאינו מחוייב ללוות ולהיגאל, אבל אם רוצה - רשאי (המקנה שם).

• ויש שנסתפקו בדבר, מאחר שלא נאמר בו והשיגה ידו, אלא: או השיגה ידו, ובא לומר שכל שרשאי להיגאל באיזה צד מחשב כפי שניו (ראה ערך הני"ל), ולא למעט שאינו לזה (מאירי שם).

בנמכר לישראל הכל מודים שאם לא השיגה ידו אינו לזה וגואל (רמב"ם שם; מאירי שם).

ערכין השג יד בערכין במעריך נאמר, ולא בנערך, כיצד עני שהעריך את העשיר נותן ערך עני, כהשג ידו, ועשיר שהעריך את העני נותן ערך עשיר (משנה ערכין יז א), שנאמר: **עַל פִּי אֲשֶׁר תִּשְׁיֵג יַד הַנֶּדֶר יִעֲרִיכְנוּ הַפֶּהֶן** (ויקרא כז ח. גמ' שם).

זמן השג היד השג יד נידון בזמן החיוב ובזמן הנתינה, שאם בשני הזמנים הללו לא השיגה ידו, הרי זה נותן כעני ונפטר, ואם באחד משני הזמנים היה עשיר - חייב כעשיר, ואם אין לו - נותן מה שיש לו והשאר חוב עליו, כגון אם היה עני בשעה שהעריך, והעשיר קודם נתינה, או שהיה עשיר בשעה שהעריך, והעני קודם נתינה - נותן ערך עשיר (משנה שם ב, ורש"י ד"ה היה עני; רמב"ם ערכין ג ו), שנאמר: על פי אשר תשיג יד הנודר,

הַשְּׁחִתָּה זָקוֹן¹

איסור גילוח שער פאות הזקן

הפרקים:

- האיסור וגדרו
- הפטורים
- מקום הפאות
- ההשחתה

האיסור וגדרו

מד; סמ"ג לאוין נח; חינוך רנב), ולוקים עליו (משנה מכות כ א; רמב"ם עבודה זרה יב ז)².

גדרו גדר האיסור של השחתת זקן הוא כגדר האיסור של

אסור להשחית פאת הזקן, שנאמר: **וְלֹא תִשְׁחִית אֶת פְּאֵת זָקְנְךָ** (ויקרא יט כז), ואיסור זה נמנה בין הלאוין (ספר המצוות לא תעשה

¹ השחתת זקן. 1. יא, טורים קיח-קכח. 2. יש ממוני המצוות שמנה לאו מיוחד האמור בכהנים: ופאת זקנם לא יגלחו (ויקרא כא ח), מלבד הלאו של יולא

תשחית' האמור בכל ישראל (הלכות גדולות, לאוין שבמלקות עו וקל, עמ' יא ויב במהדורת מכון ירושלים), אבל שאר מוני המצוות לא מנו אלא לאו אחד

• בהשחתה שינתה התורה מלשון שנאמר בהקפה, שבהקפה נאמר בלשון רבים - פָּאֵת רֵאשִׁיכֶם (ויקרא יט כז) - ובהשחתה בלשון יחיד: פָּאֵת זְקַנְךָ (שם), לדרוש זקנך ולא זקן אשתך (גמ' שם).

• בגילוח זקן האמור בכהנים נתמעטו נשים, שבראש הפרשה נאמר שם: אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן (ויקרא כא א), בני אהרן ולא בנות אהרן, ולמדים בגזרה שוה "פאת זקנך" האמור כאן מ"ופַאֵת זְקַנְךָ" (שם כא ה) האמור בכהנים, מה להלן נשים פטורות, אף כאן נשים פטורות (גמ' שם, למסקנה).

אשה בזקן איש האשה שהשחיתה זקן האיש - פטורה (רמב"ם שם ז; טור שם), כיון שאינה בכלל הלאו של לא תשחית (בית יוסף שם יב), ומכל מקום מדרבנן אסורה להשחית זקן האיש (בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם והטור)⁵.

טומטום טומטום (ראה ערכו) ואנדרווגינוס (ראה ערכו), שהם ספק ואנדרווגינוס איש ספק אשה, אסורים בהשחתת הזקן כאיש, ואם עברו והשחיתו אינם לוקים כאשה (רמב"ם שם ד, על פי תוספתא בכורים (ליברמן) ב ד).

עבד עבדים - כנענים - הואיל ויש להם זקן, אסורים בהשחתה (רמב"ם שם ב; ר"ן קדושין כט א; נמוקי יוסף מכות שם, בשם הרמ"ה; ש"ך שם סק"ה). ואף על פי שבכל המצוות אינם מצווים אלא כנשים (ראה ערך עבד כנעני) בהשחתה חייבים, שהנשים עצמן לא נפטרו אלא מפני שאין להן זקן (ראה לעיל), ועבדים הרי יש להם זקן (נמוקי יוסף שם; כסף משנה שם; ש"ך שם).

מקום הפאות

חמש הפאות שיש לזקן (ראה לעיל: האיסור וגדרו) הן שתיים מכאן ושתיים מכאן - מצד ימין ומצד שמאל (פירוש המשניות לרמב"ם מכות כ א) - ואחת מלמטה (תורת כהנים קדושים פרק ו ה; משנה שם; רמב"ם עבודה זרה יב ז; טושי"ע יו"ד קפא יא) באמצע (הלכות גדולות, ניר, עמ"ת במהדורת מכון ירושלים), שנאמר: פָּאֵת זְקַנְךָ (ויקרא יט כז) - סוף זקנך (תורת כהנים שם; גמ' שם ב), היינו סוף הזקן וגבוליו (רש"י על התורה שם), ואיזהו סוף זקנו, שכולת זקנו (גמ' שם). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שכל חמש הפאות בכלל שכולת הן (ריב"ן שם ד"ה שתיים מכאן; ריטב"א שם, בסתם), מפני השער הבולט שם, או מפני שיש שם קצת בליטת בשר (ריטב"א שם), והוא מפרש וחוזר ומפרש, שהכתוב קורא פאת זקנו לסוף זקנו, וסוף זקנו הוא שכולת הזקן (ריטב"א שם, לפירוש זה).

• ויש מפרשים ששכולת הזקן היא הפאה החמישית בלבד (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם; ר"ש משאנץ שם, בשם חכמי לניל; רמב"ם שם; ריטב"א מכות שם, בשם רבנו חננאל), שהיא למטה בסנטר (ראב"ד ור"ש משנץ וריטב"א שם), ונקראת שכולת הזקן, לפי שבאנשים שאינם ממולאים זקן הרבה בולט הזקן במקום ההוא כעין שכולת (בית יוסף יו"ד קפא יא), ושכולת הזקן שאמרו לא באו לפרש מהו סוף

של הראב"ד). על אופן חיובו של הנשחת, שהוא במעשה על ידי סיוע, ואם יש איסור בלא חיוב מלקות אף בלא סיוע, ואם אסור בנשחת על ידי גוי, ראה ערך הקפת הראש. 5. ונחלקו הפוסקים אם הדבר תלוי במחלוקת הראשונים באשה אם אסורה להקיף את האיש (ראה ערך הקפת הראש), שלסוברים שם שמדרבנן אסורה לכתחילה אף כאן אסורה, ולמתירים שם אף כאן מותרת (בית יוסף ושו"ע שם; ש"ך שם סק"ח); או שאף המתירים בהקפת הראש מודים שבהשחתת זקן אסורה מדרבנן (בי"ח שם).

הקפת-הראש (ראה ערכו), שיש סוברים שהוא שלא נתדמה לעובדי עבודה זרה, כי כן היו עושים הכומרים; ויש סוברים שאינו אלא גזרת-הכתוב (ראה ערכו. ראה ערך הקפת הראש).

מספר הפאות חמש פאות יש בזקן, ולוקה על כל פאה ופאה (משנה שם, ורש"י ד"ה חייב על הראש; רמב"ם שם)³, ולפיכך נאמר לאו זה בלשון ולא תשחית את פאת זקנך, ולא: את זקנך, להזהיר שלא להשחית אפילו פאה אחת, ולחייב מלקות על כל אחת (חינוך שם).

נטלן כולן נטלן כולן כאחת, נחלקו תנאים אם לוקה חמש (כן משמע מתנא קמא במשנה שם ובתוספתא מכות (צוקרמאנדל) ד ט, וכן הלכה (רמב"ם שם); או שאינו חייב אלא אחת (רבי אלעזר במשנה שם; רבי אלעזר בתוספתא שם), לפי שאינו אלא לאו אחד (גמ' שם כא א). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים בהתראה אחת ובגילוח בבת אחת ממש - וכגון שעשה תער עקום שמכיל את זקנו כולו וגילחו כולו כאחד (ריטב"א מכות שם, בשם הרמ"ה, בפירוש השני) - או בזה אחר זה תוך-כדי-דיבור (ראה ערכו), שאינו יכול לומר שכחתי ההתראה (ראה ערך התראה), שאילו היו התראות על כל אחת הכל היו מודים שחייב על כל אחת, ולדעה שחייב אף בהתראה אחת, היינו מפני שהפאות מחלקות (תוספות שבועות ג א ד"ה חדא; ריטב"א מכות שם).

• ויש מפרשים נטלן כאחת שלא הפסיק בינתיים, שאין לפרש בבת אחת ממש שהרי זה דבר שאי אפשר, ולדעה שאינו חייב אלא אחת, כיון שלא הפסיק בינתיים, אפילו שעשה בזה אחר זה והתרו בו על כל אחת ואחת, אינו חייב אלא אחת, שהכל מעשה אחד הוא ולא אחד (ריטב"א שם, בשם הרמ"ה, בפירוש הראשון).

היה מגביה ונוטל - שהפסיק כשנטל פאה אחת והגביה ידו, וחזרו והתרו בו ונטל פאה אחרת (חסדי דוד לתוספתא שם) - הכל מודים שחייב על כל אחת ואחת (רבי אלעזר בתוספתא שם).

המשחית זקן המשחית פאת זקנו של חברו, שניהם חייבים חברו (תוספתא שם), ואף על פי שבהקפת הראש למדים שאף הניקף חייב מפני שכתוב לא תִּקְפוּ (ויקרא יט כז) בלשון רבים (ראה ערך הקפת הראש), וכאן הרי כתוב וְלֹא תִשְׁחִית (שם) בלשון יחיד, מכל מקום הרי בכהנים כתוב בלשון רבים: וּפָאֵת זְקַנְךָ לֹא יִגְלַחוּ (שם כא ה), ולמדים בגזרה-שוה (ראה ערכו) ישראל מכהנים (תוספות שבועות ג א ד"ה ועל; רמב"ן מכות שם)⁴.

הפטורים

אשה בזקן אשה אינה בלאו של השחתת זקן (משנה קדושין כט א; עצמה רמב"ם עבודה זרה יב ב-ג), ומספר טעמים לדבר:

• הדבר נלמד מסברא, מפני שהנשים אין להן זקן (גמ' שם לה ב; הלכות גדולות, ניר, עמ"ת-ת-תא במהדורת מכון ירושלים), ולכן אפילו כשיש להן זקן, מותרות להשחיתו (רמב"ם שם ז; טושי"ע יו"ד קפא יב).

(ספר המצוות שם; סמ"ג שם; חינוך שם). 3. על מקומן, ראה להלן: מקום הפאות. 4. או לפי שלמדים השחתת זקן מהקפת הראש בהקש (ראה ערכו), שהרי נכתבו שניהם בפסוק אחד (ראה ערך הקש), וכשם שבהקפה שניהם חייבים, כך בהשחתה (ריטב"א שם, לפירוש הראשון של הראב"ד), או לפי שאף בהקפה לא מלשון רבים למדנו ששניהם חייבים, אלא שמשמעותו של לא תקיפו היא לא תניחו להקיף (ראה ערך הקפת הראש), שהמניח להקיף כמקיף, ולכן אף בלא תשחית פירושו לא תניח להשחית (רמב"ן וריטב"א שם, לפירוש השני

שפם השפם, והוא השער על גבי השפה העליונה, כתבו ראשונים שמתור לגלחו (רמב"ם עבודה זרה יב ח, במהדורות מדויקות; טור שם, בשמו), בלא שום פקפוק (מאירי שם), ואין בשפה משום כל תשחית פאת זקנך (רש"י מועד קטן יח א ד"ה ואם), אלא שלא נהגו ישראל להשחיתו אלא יגלח קצתו עד שלא יעכב אכילה ושתיה (רמב"ם שם; טור שם); אכן יש מהראשונים הסוברים שהשפה העליונה היא בכלל הפאות (ראה לעיל. רבנו הלל לתורת כהנים שם).

הפאה החמישית, למטה, היא בסנטר, מקום חיבור שתי החמישית הלחיים, שממין ומשמאל, יחד, והעצם קצר מלמטה בסנטר (רש"י על התורה ויקרא כט יז, ושבועות ג א ד"ה וא' מלמטה), ונקראת פאה אף על פי שהסנטר עצם אחד הוא (ראב"ד לתורת כהנים שם; ר"ש משנך שם, בשם חכמי לונל),⁸ ופאה זו היא תחת השפה התחתונה שעל סנטרו (פסיקתא זוטרתא ויקרא שם; רבנו הלל לתורת כהנים שם), ואין בסנטר אלא פאה אחת, כל מה שבסנטר לצד האויר (צמח צדק למשניות שם, בדעת רש"י והרמב"ם).⁹

שער הצואר ולענין שיער הצואר המחובר לזקן, נחלקו ראשונים: • יש אומרים שהפאה החמישית היא תחת הלחיים סמוך לגרון (יראים שכה; הגהות מימוניות שם, בשמו), בסוף הזקן סמוך לגרירת (טור שם, בשם רבנו חננאל; קיצור פסקי הרא"ש מכות ג א), שכן שנינו: איהו זקן, מפרק של לחי עד פיקה של גרירת (נגעים י ט. רא"ש שם).

• יש אומרים שבתחתית הזקן המחובר לצואר מותר בלא שום פקפוק (מאירי שם), וכל מה שלמטה משבולת הזקן, תחת הזקן, אין בו איסור כלל (בית יוסף שם, בדעת רבנו חננאל ורש"י והרמב"ם והסמ"ג).¹⁰

• ויש אומרים שאין איסורו אלא מדרבנן, אם לפי שלפעמים הוא מושך אליו העור של הפאה כלפי מטה וישחית בסנטר (הגהות סמ"ק ע, בשם רבנו תם; ריטב"א מכות שם, בשם רבותינו הצרפתיים), ועוד שכשמגלחים כל השער שתחת הגרון משחיתים עיקר הפאה סמוך לגרירת, שאין מגלחים לחצאין להניח שבולת הזקן אלא מגלחים הכל (בי"ח שם), או לפי שדומה לתיקון הנשים (ראה ערך כלי גבר ושמלת אשה. אגרת התשובה לרבנו יונה; בית יוסף שם, בשמו).

הלכה מכיון שרבו הדעות בפאות הזקן (שו"ע שם יא) לכן להלכה ירא שמים יצא ידי כולם (יראים שכה; הגהות מימוניות שם, בשמו; רא"ש שם; טו"ש שם), ולא יעביר תער על כל זקנו כלל (רא"ש וטו"ש שם), וחסידי ויראי חטא אינם נוגעים בתער כלל בשום מקום, והוא המשובח (ריטב"א מכות שם). ואפילו השפם, שכתבו ראשונים שאינו אסור אלא מכח מנהג (ראה לעיל), כתבו הפוסקים שמכיון שיש הסוברים שהשפה העליונה היא פאה (ראה לעיל), להלכה שמחמירים לצאת ידי כל הדעות, יש להחמיר גם בזה (ט"ז שם סק"ג). ואף לענין השער שבתחתית הזקן המחובר לצואר (ראה לעיל) כתבו הפוסקים שיש להחמיר בזה (רמ"א שם יא; ט"ז שם סק"ד), שהעיקר כדעה שאסור מדרבנן (בי"ח שם; ט"ז שם).¹¹

הזקן, אלא להוסיף, ששבולת הזקן אף היא פאת הזקן (ריטב"א שם, בשם רבנו חננאל), שאף שאינה במקום פרק (ראה להלן) נקראת פאה מפני שהיא זוית (ראב"ד ור"ש משנך שם).

ארבע פאות ובמיקום המדויק של ארבע פאות הלחיים נחלקו הלחיים ראשונים [ראה איור מס' 8 בסוף הכרך, בשיטות השונות]:

• יש אומרים ששתיים שמכאן ומכאן, שתייהן הן מכלל צד, מימין ומשמאל, למעלה, אצל הראש, לפי שהלחי רחב אצל הצדעים, ויש לו קצה לשני הצדדים בראשו (רש"י על התורה שם, ושבועות ג א ד"ה ועל הזקן; נמוקי יוסף וריטב"א שבועות ב, בשמו; רא"ש מכות פ"ג סי' ב, וטור שם, בשם יש מפרשים; יראים שכה) במקום שמחובר לצדעים (נמוקי יוסף וריטב"א שם, בשם רש"י), והמדקדק ימצא שהלחי התחתון שהשיניים קבועות בו מחובר לצדעים ברוחב שתי אצבעות זו מזו, קצה אחד באמצע הצדעים, ואחד כנגד חצי האוזן (ריטב"א שם, בשם רש"י).

• ויש אומרים שאחת בלבד משתי הפאות שמכאן ומכאן היא במקום חיבור הלחי עם הצדעים, והפאה השניה שמכאן ומכאן היא בראשי השפתיים, בגבולי השפה - העליונה (רבנו הלל לתורת כהנים שם) - מצדדי הפה (רא"ש מכות שם, וסמ"ג לא תעשה נח, וריטב"א שבועות שם, וטור שם, בשם רבנו חננאל; רבנו הלל שם; יראים שם, בשם ענין אחר; מאירי מכות שם, בשם יש מפרשים) במקום שלפנים קצות השיניים (מאירי שם, לדעה זו), ושם ראשי השפה יוצאים כעין שבולת (יראים שם), ונקראת פאה לפי שהיא בסוף השפה (ריטב"א שם).

• ויש אומרים שהפאה הראשונה מכאן ומכאן היא בלחי העליון, והשניה בלחי התחתון (רמב"ם עבודה זרה שם, ופירוש המשניות מכות שם; ראב"ד לתורת כהנים שם; ר"ש משנך שם, בשם חכמי לונל; מאירי שם, בסתם), והלחי העליון הוא צד הלחי שמן הפה ולמעלה, והפאה היא החידוד הבולט בלחי העליון, ומקום בליטתו הוא סמוך לאוזן, כנגד הנקב מצד הפנים מתחת העיניים (מאירי שם), והוא תחילת הזקן (ראב"ד שם), והלחי התחתון היינו מקום בליטת הלחי התחתון, והוא תחת לאוזן נוטה מעט לצד אחוריה (מאירי שם).⁶

• ויש אומרים שמקום חיבור הלחי לצדעים מכאן ומכאן הן שתי הפאות העליונות, ושתיים התחתונות הן במקום חיבור הסנטר לעצם, אחת מימין הסנטר ואחת משמאלו (רא"ש ונמוקי יוסף וטור שם, בשם רש"י; המפרש לרי"ף מכות שם, בשם זקנו).

• ויש אומרים שהפאה הראשונה שמכאן ומכאן היא פרק ראשון של זקן, תחת האוזן מקום שהלחי התחתון יוצא משם, בחודו של לחי שבולט לחוץ - פאות עליונות הן אותן הנקראות לדעה השלישית תחתונות (מאירי שם, בשם יש מפרשים) - אבל מה שלמעלה מזה עד הצדעא אינה בכלל פאת הזקן אלא בכלל פאת הראש (ראה ערך הקפת הראש), והפאה התחתונה שמכאן ומכאן היא בשתי השבולות שבסנטר בעצם קטן שמחבר הלחיים יחד, וכל אחד מהם לסוף הלחי (ריב"ן שם כ א ד"ה חייב על הראש, ושם כ א ד"ה בי פרקי; מאירי שם, בשם יש מפרשים).⁷

6. ויש שכתב שלדעה זו שבכלל האיסור הלחי העליונה והלחי התחתונה מצד ימין, וכן שתי הלחיים מצד שמאל (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) רמ"ד, וביארו בדעתו שכל אורך הלחי הוא בכלל האיסור, ולא שסוף הלחי, או קרן זוית שבו בלבד הוא שנקרא פאה, ואין היתר אלא בשער של שפה בלבד (צמח צדק למשניות מכות ג ג, על פי ריטב"א מכות שם, בדעת הרמב"ם). 7. לענין פסק ההלכה, ראה להלן. 8. ויש שקראו אותה שבולת הזקן (ראה לעיל. רמב"ם עבודה זרה שם), שבאותה בליטה יוצא השער כעין שבולת (סמ"ג ל"ת נח). 9. לדעת הסוברים ששתי הפאות התחתונות הן שתי שבולות הזקן שבסנטר

מכאן ומכאן של העצם הקטן המחבר הלחיים (ראה לעיל), הפאה החמישית היא השיער באמצע הסנטר, ופרק הוא בפני עצמו (ריב"ן שם כ א ד"ה חייב על הראש, ושם כ א ד"ה בי פרקי), ולדבריהם יש בסנטר שלש פאות (צמח צדק שם, לדעה זו). 10. ואותה ששינוי שעד פיקה של גרירת הוא הזקן, לא אמרו כן אלא לטומאת נגעים (ראה ערך נתק) שתלוי בזקן, ולא בפאת זקן, אבל בהשחתה פאת זקנך כתוב, ותחת הגרון אינו פאת זקן (כן משמע מהמאירי שם; באור הגר"א שם ס"ק יח; צמח צדק שם). 11. ויש החולק בזה וסבור שמתור לגמרי (באור הגר"א שם ס"ק יח).

ההשחתה

בתער אינו חייב עד שיטלנו בתער (משנה מכות כ א), שנאמר ככהנים: ופאת זקנם לא יגלחו (ויקרא כא ה), ונאמר בישראל: ולא תשחית את פאת זקנך (שם יט כז), ולמדים בגזרה שוה "פאת" "פאת", ליתן בזה את האמור בזה, ואינו חייב אלא בגילוח שיש בו השחתה (קדושין לה ב, ומכות כא א; רמב"ם עבודה זרה יב ז), והוא התער שמגלח ומשחית את השערות (ריב"ן מכות שם ד"ה גילוח), אבל על גילוח שאין בו השחתה, וכן על השחתה שאין בה גילוח, אינו חייב (גמ' שם ושם).

במספריים גילוח שאין בו השחתה הוא המספריים (גמ' שם), שהמספריים אינם משחיתים ואינם חותכים את השער בעיקרו (ריב"ן שם ד"ה ת"ל), לפיכך אם גילח זקנו במספריים - פטור (רמב"ם שם).

יש אומרים שלא רק פטור, אלא שאף לכתחילה מותר (ריב"ן שם ד"ה מספריים; נמוקי יוסף שם; שו"ת הרמב"ם (פרידברג) רמד), וכן הלכה (בית יוסף ושו"ע יו"ד קפא יא), ומהראשונים יש שהעיד שכן הוא עושה תמיד (שו"ת הרמב"ם שם)¹², ויש שכתב שמכל מקום ראוי שלא לעשות כן, מפני חשד הרואים (ריטב"א מכות שם)¹³. ולדעה זו שמותר, ההיתר אף במספריים כעין תער (ריטב"א שם; בית יוסף שם; חיים שאל א נב), שעוקר השער ומשחיתו מעיקרו (תוספות נזיר מ א ד"ה ובתער), ומכל מקום כתבו ראשונים שראוי שלא לעשות כן, מפני חשד הרואים (ריטב"א מכות שם).

יש אומרים שבמספריים פטור ממלקות, אבל אסור (חינוך רנב, ומרכבת המשנה שם, בדעת הרמב"ם; צמח צדק יו"ד צג), בין במספריים ובין במספריים כעין תער (צמח צדק שם; מעשה רוקח למשניות שם), ויש שכתב שמלבד זה יש איסור אפילו במספריים משום **וְלֹא יִלְפֹשׁ גִּבֹר שְׂמֵלַת אֶשָׁה** (ראה ערך כלי גבר ושמלת אשה. דברים כב ה. צמח צדק שם)¹⁴.

במכונות גילוח מכונות גילוח חשמליות המצויות בימינו, כשעצם הסכין אינה פוגעת ולא נוגעת בבשר, מפני שיש הפסק דק ביניהם, נחלקו בהם הפוסקים:

יש אומרים שמותר להתגלח בהן, מפני שאין בהן השחתה, שדינן כמספריים כעין תער (ראה לעיל), שלהלכה שמותר לגלח

בהן, אף בהם מותר (הגהות הר צבי טור יו"ד קפא; הרב שבתי רפפורט בתחומין יח עמ' 220; הרב ישראל רוזן בתחומין כב עמ' 447)¹⁵.

יש אומרים שאם משחיתים השיער ועוקרים אותו מהשורש, אסור להתגלח בהן, שאמנם סתם מספריים כעין תער אין בהן השחתה, אבל מספריים המשחיתים השיער ועוקרים אותו מהשורש, ודאי יש בהן השחתה (קול מבשר יט; מכתב ההר צבי בחלקת יעקב ג לט; מנחת יצחק ד קיג, על פי נזיר לט א), אבל אם מותרים זיפים על הפנים, אין בהן איסור (כן משמע ממכתב ההר צבי שם).

במלקט ורהיטני במלקט נחלקו תנאים:

יש אומרים שאין בהם גילוח (תנא קמא במשנה מכות כ א; סתם ברייתא בקדושין לה ב), שלפי שאין רגילים לגלח בהם, אינם קרואים גילוח (תוספות נזיר מ ב ד"ה אי), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם מכות שם; כן משמע מהרמב"ם עבודה זרה שם וטושי"ע שם)¹⁶.

יש אומרים שחייב על הגילוח בהם (רבי אליעזר במשנה מכות שם), שלדעתם רגילים לגלח בהם (ריב"ן שם כ א ד"ה גילוח עבדי; תוספות יום טוב שם).

ומהו מלקט ורהיטני, נחלקו ראשונים:

יש מפרשים שהם שני מיני כלים של עץ, וברזל חד נעוץ בתוכם, ובהם משוים - מחליקים - פני רוחב הקרש (רש"י שבת צז א ד"ה לפי שא"א), או את תיק הסייף והתריסין (רש"י קדושין לה ב ד"ה מלקט וד"ה רהיטני).

יש מפרשים שמלקט כעין מלקחיים, ורהיטני הוא כלי ברזל שהוא משרש השער ותולש אותו מעיקרו (פירוש המשניות לרמב"ם מכות שם).

בסם הסם המשיר את השער ומשחיתו, אין זה גילוח (ריטב"א מכות כ א, בשם הרמ"ה), ואפילו האוסרים במלקט ורהיטני מודים כאן שמותר, שאין זה דרך גילוח כלל (חיים שאל ב נב)¹⁷. ויש להיזהר שלא לגרר את הסם אחר כך בסכין או בשאר דבר חד, אלא בעץ ובקיסם חלק, שעל ידי הגירור בסכין אפשר בקל לבוא לגילוח שיש בו השחתה כשיחתוך השערות שלא שלט בהם הסם (נודע ביהודה תנינא יו"ד פא)¹⁸.

לגמרי, אלא מניח קצת שער, מותר בכל מקום לדברי הכל, שאין זה השחתת זקן (בי"ח שם). 14. ולגירסא שישראל מגלחים זקנם, הכוונה לזקן מלבד חמש הפאות, ומכיון שאנו חוששים לכל הדעות בראשונים לגבי מקום הפאות (ראה לעיל: מקום הפאות) ממילא אסור הכל (צמח צדק שם). על פי הקבלה אין לספר כלל הזקן, לא בתער ולא במספריים, בשום מקום, זולת בשער שעל השפה המעכב האכילה שחותכים במספריים (באר היטב שם סק"ה, בשם האר"י). 15. ולדעה זו, לשיטות האוסרים שימוש במספריים כעין תער, אסור להתגלח בהן (הר צבי יו"ד קמג; הרב שבתי רפפורט שם). 16. ויש מהאחרונים שכתב שמדברנן אסור להשחית השער גם במלקט ורהיטני (צמח צדק שם). 17. ועוד שאין השערות נושרות מיד ואינו אלא גרם (חיים שאל שם, על פי רמב"ם נזירות ה יב). 18. ויש מהאחרונים שכתב שמדברנן אסור להשחית השער גם בסם (צמח צדק שם). ויש מהאחרונים שכתבו לאסור השחתה בסם משום הליכה בחקות-הגוים (ראה ערכו. דרכי תשובה יו"ד קפא יז, בשם האחרונים).

12. וכן שנינו שישראל בערב ראש השנה לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחים זקנם (ירושלמי ראש השנה א ג); ומכל מקום יש הגורסים שם "מגלחים שערם" (ילקוט שמעוני ואתחנן תתכה), או "מתקנים זקנם" (שרידי ירושלמי לירושלמי שם). 13. ועוד שהזוג של מטה משחית כתער (ריטב"א שם, בשם התוספות), ולכן יש מהראשונים שהיה אומר לספר היזהר שלא תנוד זוג של מטה (ריטב"א שם, בשם הר"י מקוצי; תוספות שאנץ שם; פסקי תוספות שם כח), ויש שנוהרים כשמתפרים במספריים, שעושים היקף הגילוח בחלק העליון מן המספריים ולא בתחתון, שמא יעשה הכל עם חלק התחתון והרי זה כתער (תרומת הדשן רצה; רמ"א שם ז), ודוקא כשהמספריים הם חדודים מאד, שבהם יש לחוש שיחתוך התחתון בלי העליון, אבל אם אינם חדודים מאד אי אפשר לתחתון בלי דיבוק העליון (תרומת הדשן שם) תחת הגרון, אפילו למחמירים לגלח שם (ראה לעיל: מקום הפאות) במספריים אין לחוש, הואיל ואינו עיקר מקום הפאות (רמ"א שם), כשאינו מגלח סמוך לבשר

השחתת זרע¹

איסור איבוד זרע של אדם, על ידי הוצאתו מן הגוף שלא כדרך הארץ

• הפרקים:	• בגרם השחתה
• האיסור	• המוזהרים
• לצורך	• דרך ביאה

האיסור

אסור להוציא שכבת זרע לבטלה (רמב"ם איסורי ביאה כא יח; טושי"ע אה"ע כג א), שנאמר: לא תנאף (שמות כ יג), לא תהא כך ניאוף בין ביד בין ברגל (נדה יג ב). שלא כתוב לא תנאף באשה - שבאזהרה כתוב: לא תנאף, ולא כתוב באשה כדרך שכתוב בעונש: וְאִישׁ אֲשֶׁר יִנְאֹף אֶת אִשְׁתּוֹ אִישׁ (ויקרא כ י). מעדני יום טוב נדה ב מ; מהרש"א שם יג ב) - אלא לא תנאף סתם (רש"י על הרי"ף שבת לט ב מדפי הרי"ף ד"ה לא תנאף; מעדני יום טוב נדה שם), והיינו אפילו שלא באשה, אלא ביד או ברגל (מעדני יום טוב שם). וביארו ראשונים דהיינו שמשפשי מילתו ביד או ברגל (תוספות נדה שם ד"ה בין), וממשמש באמתו ומוציא שכבת זרעו לבטלה (רש"י על הרי"ף שבת שם ד"ה המנאפין).

במנין הלאוין רוב מוני המצוות לא מנו איסור זה במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה שמו; סמ"ג לאוין קג; חינוך לה), ויש מהאחרונים שכתבו שהדרשה מלא תנאף היא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א) בלבד (שו"ת פני יהושע אה"ע מד; בנין ציון קלז), והאיסור הוא מדרבנן (פני יהושע שם), או שהאיסור הוא מן התורה, אך נכלל באיסור בל-תשחית (ראה ערכו. בנין ציון שם)²; אך יש מהראשונים שמנה איסור זה בין הלאוין כלאו מיוחד מהכתוב לא תנאף (סמ"ק רצב) - לא תהנה לאף, כגון המנאפים ביד או ברגל (רי"ף שבת שם, לגירסת הרי"ף בכת"י שבדקדוקי סופרים שם; סמ"ק שם, לגירסת הסמ"ק כת"י שבמעדני יום טוב שם), היינו שלא תתן מקום לאף וחימה שיהנה וישלוט בעולם על ידי הניאוף ביד וברגל (מעדני יום טוב שם, על פי במדבר רבה י ב).

פריה ורביה ראשונים נחלקו ביחס שבין איסור זה למצות פריה-ורביה (ראה ערכו):

- יש אומרים שאיסור זה הוא בכלל מצות פריה ורביה, שמלבד המצוה בקום ועשה של פרו ורבו יש בכלל זה אף שב ואל תעשה שלא להשחית זרע (תוספות סנהדרין נט ב וד"ה והא), ומי שאינו מוזהר על פריה ורביה אינו מוזהר על השחתת זרע (ראה להלן: המוזהרים. תוספות יבמות יב ב ד"ה שלש, בשם רבנו תם).
- ויש אומרים שאין איסור השחתת זרע תלוי במצות פריה ורביה (כן משמע מהרמב"ן נדה שם).

גדר האיסור איסור השחתת זרע אינו משום שגורם שילך הזרע לאיבוד בלא הולדה, אלא משום שמשליך זרעו במקום שלא הותר לו להשליך, כי הבורא יתברך גזר שלא ישליך הזכר את זרעו אלא בנקבה, שהיא מן המין שלו במקום שהוא מיוחד להשלכת הזרע, ולכן אפילו האשה מעוברת או עקרה, כשמטיל באותו המקום, אין בכך איסור (רב פעלים ג אה"ע ב).

השחתת זרע. 1. יא, טורים קכט-קמא. 2. ויש מהאחרונים שכתב שמהלאו של וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דָּבָר רָע (דברים כג ז), שלא יהרהר ביום ויבוא לידי טומאה בלילה (ראה ערך הרחוק עברה. עבודה זרה כ ב), למדים שגרם של השחתת זרע אסור מן התורה (אחיעזר ג כד). 3. ויש מקום בוזהר בו נאמר שאין מועילה

ואין האיסור אלא ביציאתו של הזרע מחוץ לגוף לאיבוד, אבל בעצם העקירה בתוך הגוף, אין כל איסור, שלא חל עליו שם זרע כלל עד שיצא ממנו (שו"ת צפנת פענח א פט ו ג קסד; חזון איש נשים לו ב).

גודל העוון המוציא שכבת זרע לבטלה האריכו חכמים בלשונם לאיים ולהפחיד אותו (ראה נדה שם א-ב, ויבמות לד ב. פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין נד א), וכתבו הפוסקים שאיסור גדול הוא, וכאילו הרג את הנפש (רמב"ם איסורי ביאה כא יח, על פי נדה שם א; טושי"ע אה"ע כג ב), שמכל טיפה היה ראוי להיות נוצר זרע קודש (חוות יאיר לא). ויש מהם שכתב שעון זה חמור מכל עבירות שבתורה (שו"ע שם א), שכן כתוב בזוהר (בית יוסף שם): בכל החטאים שנטמא בהם האדם בעולם הזה, זהו החטא שנטמא בו בצורה הגדולה ביותר בעולם הזה ובעולם הבא (זוהר א קפח א), ואין שבים ממנו אלא בתשובה רבה (זוהר שם סב א), בכח של תשובה חזקה (ראשית חכמה, הקדושה יז, בשם זוהר במקצת נוסחאות), היא התשובה השלמה (זוהר ב ריד ב)³.

נידוי המוציא שכבת זרע לבטלה הוא בנידוי (רמב"ם שם, על פי נדה שם ב; טושי"ע שם), ונחלקו ראשונים: יש אומרים שחכמים נידו כל מי שיעשה כן (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; בית שמואל שם סק"ג, בדעת השו"ע); ויש אומרים שאינו מנודה מעצמו, אלא שחייבים לנדותו (תוספות שם ד"ה המקשה; רמב"ן שם; מגיד משנה שם, בשמו ובשם הרי"ף והרשב"א).

ביחס לשאר אם יצרו של אדם מתגבר עליו ומתיירא שלא יכשל עריות באשת איש, או באשתו נדה, או שאר עריות, כתבו ראשונים שיש לו להוציא זרעו באותה שעה, ומוטב שיעבור בכך ואל יחטא באשה, אלא שהוא צריך כפרה (ספר חסידים (מרגליות) קעו; חלקת מחוקק ובית שמואל שם סק"א, בשמו)⁴.

לצורך

לרפא ממחלה כשהרופאים אומרים שצריך להוציא זרע לצורך רפואתו, אין בכך איסור (שו"ת פני יהושע ב מד; נחפא בכסף אה"ע ג).

לברר אם הוא לצורך בירור אם אינו כרות-שפכה אמרו שעושים לו כרות שפכה תחבולה שיצא ממנו זרע (יבמות עו א, ורש"י ד"ה אבי פוקר).

לבדיקה אחרת ונחלקו הפוסקים:

- יש למדים מזה שאף אם עושה לצורך בדיקה אחרת, כגון אם נמצא דם בעד שלה (ראה ערך בדיקת אשה), וספק אם הדם בא ממנה או ממנו, מותר להוציא זרע כדי לברר אם הדם ממנו (בית שמואל כה סק"ב, בהוה אמינא), וכן יש למדים מכאן שכל שעושה

לזה תשובה כלל (זוהר א ריט ב), ואף בזה ביארו אחרונים שהכוונה אין תשובה רגילה מועילה, אלא תשובה שלמה בלבד (ראשית חכמה שם). 4. ואף על פי שאמרו שעון זה חמור מכל עבירות שבתורה (ראה לעיל) לאו דוקא הוא (בית שמואל שם).

שדין הוא לקצוץ את ידו, אלא קללה היא (נדה שם ב, במסקנה). אחיזה באמה האוחז באמה ומשתין, נחלקו תנאים, אם הדבר אסור (רבי אליעזר בגמ' שם), שמוציא שכבת זרע לבטלה (גמ' שם, לדעה זו), וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה כא כו; טושי"ע או"ח ג ד ואה"ע כג ד); או שהדבר מותר, שאם לא יעשה כן ניצוצות ניתזים על רגליו ונראה ככרות שפכה, ונמצא מוציא לעז על בניו שהם ממזרים (אמרו לו לרבי אליעזר שם) ⁶.

ומכל מקום הכל מודים שאם היה נשוי - מותר (גמ' שם; רמב"ם שם; שו"ע שם ושם), ונחלקו אחרונים אם דוקא כשאשתו עמו והיא טהורה (מגן אברהם שם ס"ק יד; ט"ז שם ס"ק יג), וכן הלכה (משנה ברורה שם ס"ק כז); או אף כשאינה עמו (בית שמואל שם סק"ד, בדעת השו"ע), ומידת חסידות להיזהר אף נשוי (פסקי תוספות נדה שם; שו"ע או"ח שם) ⁷. ואסור לאדם שאינו נשוי לשלוח ידו במבושיו שלא יבוא לידי הרהור (ראה ערך הרהור עברה), ואפילו מתחת טיבורו לא יכניס ידו, ובין נשוי ובין שאינו נשוי לא יושיט ידו לאמה כלל אלא בשעה שהוא צריך לנקביו (רמב"ם שם; טושי"ע אה"ע שם).

האוכל תרומה האוכל תרומה, והרגיש שנודעו אבריו - שנעקרה שכבת זרע מגופו (רש"י נדה מ א ד"ה שנודעו) - אוחז באמה וכולע את התרומה (משנה שם; רמב"ם תרומות ז ד), ונחלקו אמוראים האם אמרו כן במטלית עבה דוקא, שאינה מביאה לידי חימום (אב"י בגמ' שם יג א); או שאפילו במטלית רכה, שכיון שכבר נעקרה אין חימום אחר חימום (רבא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם, לפי הרדב"ז שם).

הקשות עצמו אסור לאדם שיקשה עצמו לדעת (נדה יג ב; רמב"ם איסורי ביאה כא יט; טושי"ע אה"ע כג ט) מחשש של הוצאת זרע לבטלה (בי"ח שם; באור הגר"א שם ס"ק יא). והעושה כן יהא בנידוי (גמ' שם; רמב"ם תלמוד תורה ו יד; טושי"ע יו"ד שלד מ), ונחלקו ראשונים: יש אומרים שחכמים נידו כל מי שיעשה כן (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; בית שמואל שם סק"ג, בדעת השו"ע); ויש אומרים שאינו מנודה מעצמו, אלא שחייבים לנדותו (תוספות שם ד"ה המקשה; רמב"ן שם; מגיד משנה שם, בשמו ובשם הר"י והרשב"א).

לישון כשפניו לפיכך אסור לאדם לישון אפרקיד (גמ' שם יד א), למעלה דהיינו שישן על ערפו ופניו למעלה (גמ' שם, לפי הערוך, פרקד, בשם רב האי, ורש"י שם ד"ה אפרקיד), אלא יטה מעט (גמ' שם יד א; רמב"ם איסורי ביאה שם, ודעות ד ה; טושי"ע שם), שלא יבוא לידי קישוי (רמב"ם איסורי ביאה שם; טושי"ע שם), שידיו מונחות על אברו ומתחמם (רש"י שם ד"ה אפרקיד, בפירוש השני), או שבגדיו נופלים על מילתו ומתחמם (תוספות שם ד"ה לייט, בשם הרשב"ם) או שהשדרה מתחממת (גליון תוספות שם) ⁸.

לישון כשפניו יש מהראשונים המפרשים אפרקיד, דהיינו כשפניו למטה (ערוך שם, בשם יש מפרשים; תוספות שם ד"ה אפרקיד, בשמו), שיכול לבוא לידי חימום האיבר (ערוך שם, בשם יש מפרשים); ויש שדחו דבריהם (תוספות שם) ⁹.

(גמ' שם; באור הגר"א אה"ע שם ס"ק יא, בדעת הר"י והרא"ש); והפוסקים השמיטוהו, מפני שאין בקיאים באיזה פחד, או מפני שלמסקנת התלמוד לא ברור שכן ההלכה (בית יוסף שם; מגן אברהם שם). 8. ויש מפרשים הטעם לא מפני שמקשה עצמו, אלא שפעמים שיתקשה אבר תוך שינתו ויתגלה, וגנאי הוא שנראה לאחרים (רש"י שם, בפירוש הראשון, וברכות יג ב ד"ה לייט). 9. ויש שבמקום אחד כלל באיסור רק לישון כשפניו למעלה (רמב"ם איסורי ביאה שם); ובמקום אחר כלל באיסור אף שינה כשפניו למטה (רמב"ם דעות

לצורך מצוה מותר אף להוציא זרע לבטלה בידיים ולהשחיתו על הארץ (שאלת יעב"ץ א מג).

• ויש אוסרים, שלא התירו בבדיקת כרות שפכה אלא דרך תחבולה וגרם, אבל לא בידיים (ים של שלמה יבמות ח טו; אחיעזר ג כ). ויש אומרים לאסור מטעם אחר, לדעה שכל האיסור של השחתת זרע הוא משום פריה ורביה (ראה לעיל: האיסור), ולא התירו אלא כשזהו תיקון לפריה ורביה, שאם לא יבדקוהו יהיה אסור לישא אשה משום כרות שפכה (ערוך לנר יבמות שם).

לבידור מניעת ומטעם זה האחרון יש מתירים להוציא הזרע לצורך הרייון בדיקת הרופאים כדי לברר אם מניעת ההריון היא ממנו או ממנה, שהרי זה לצורך מצות פריה ורביה (אחיעזר שם; משפטי עוזיאל אה"ע מב); ויש מתירים רק באופן שדש מבפנים וזורה מבחוץ (וקן אהרן (וואלקין) א טו); ויש אוסרים, שבכרות שפכה התיקון הוא בעצם המשחית ולכן מותר, אבל לצורך תיקון האשה אסור (צפנת פענח רלב).

הזרעה אם מותר להוציא זרע בשביל להזריק אחר כך הזרע מלאכותית לרחם אשתו בהזרעה מלאכותית, נחלקו הפוסקים:

• יש מתירים, שאין זו לבטלה, מאחר שנכנס אחרי כן לגוף האשה, והרי היא אשתו, ואדרבה הרי עושים כן מפני שמועיל יותר להריון ועיבורה, אלא שלהזריע באופן זה לאשה אחרת, שאינה אשתו, פשוט שאסור (מהרש"ג רסח; זקן אהרן (וואלקין) ב צז).

• ויש אוסרים, מפני שבשעת הוצאת הזרע הוא לבטלה, ועוד שיוכל להיות שלא יוכלו אחר כך להפעיל הזרע ברחם האשה ונמצא שהוציא לבטלה (דברי מלכאל ד קז-קח; משפטי עוזיאל אה"ע יט).

כשחותכים באשך ומוציאים ממנו הזרע, אין כלל איסור, שכשהוא בגוף אינו נקרא זרע כלל, ואין בו איסור השחתה (ראה לעיל: האיסור. מנחת יצחק ג קח).

כריתת ערמונית כשחותכים שביל הזרע בניתוח כריתת ערמונית, ובשעת הביאה נעקר הזרע ממקומו, ואחר כך בא אל מקום החיתוך ואינו יכול לצאת החוצה, מכל מקום אין לחוש לשמש עם אשתו, שמכיון שבא על אשתו כדרך כל הארץ אין איסור בזה (ראה להלן: דרך ביאה), ועוד שכשהוא בגוף אינו בכלל זרע, ואין בו השחתה (ראה לעיל: האיסור. צץ אליעזר יד צה) ⁵.

בגרם השחתה

משמוש באמה כל היד המרבה לבדוק באנשים - שבודק עצמו באמתו, שמא יצא ממנו קרי (רש"י נדה יג א ד"ה באנשים) - תיקצץ (משנה שם), שמתחמם ומרגיש כשמשמש ומוציא שכבת זרע לבטלה (רש"י שם, על פי הגמרא שם), שכל המרבה ליתן ידו על עינו מרבה להוציא דמעה (ירושלמי שם). ולא דוקא המרבה אסור (גמ' שם), אלא אף בפעם אחת (רש"י שם ד"ה אנשים; מאירי שם), וכן אמרו: יד לאמה תיקצץ (שבת קח ב), ולא

5. ועוד שמסתבר שאין האיסור אלא כשמתבשל לגמרי בגוף ויוצא ממנו, ולא כשיוצא שלא כדרכו, ועוד שיש אומרים שמי שאינו ראוי להוליד אינו בכלל האיסור (ראה להלן: המוזהרים. צץ אליעזר שם). 6. ולדעה הראשונה, אפשר שיעמוד במקום גבוה וישתין, או ישתין בעפר תיחוח, ואפילו אם אין לו מוטב שיוציא לעז על בניו ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום (רבי אליעזר שם, לפי הגמ' שם). 7. במקום שאין חשש הרהור, כגון כשהוא בפחד שעומד על הגג ובלילה ולפני רבו ובמקום שכיהן של בית הכנסת, אמרו בתלמוד שמוותר

ציון קלו); ויש מצדדים להקל (מנחת חינוך א לא; אמרי אש יו"ד טו).
 בן נח בכך-נח (ראה ערכו), נחלקו הדעות:

- יש אומרים שמכיון שלא נחשב האיסור בין שבע מצות בני נח (ראה ערך הנ"ל), הרי שאינו מצווה על השחתת זרע (תוספות סנהדרין נט ב ד"ה והא).
- יש אומרים שאף בן נח הוזהר על זה, שהרי בדור המבול נענשו על כך (משנה למלך מלכים יד ז, בדעת הרשב"א).
- יש אומרים שבן נח הוזהר על זה, ודינו חמור יותר משל ישראל, שכן המשחית זרע הרי הוא שופך דמים (ראה לעיל: איסורו), ובן נח הוזהר גם על רציחת עוברים יותר מישראל (ראה ערך הנ"ל. שו"ת צנת פענח ל).

דרך ביאה

דש מבנים לא יהיה אדם דש מבנים וזורה מבחוץ, שהרי אסור וזורה בחוץ להוציא זרע לבטלה (רמב"ם איסורי ביאה כא יח, על פי יבמות לד ב; טושי"ע אה"ע כג א), ואינו אלא כמעשה ער ואונן, שנאמר באונן: וְהָיָה אִם בָּא אֶל אִשְׁתּוֹ אַחֲרָיו וְשָׁחַת אֶרְצָה (בראשית לח ט). יבמות שם), ולפיכך יש מהראשונים שמנוהו בין חייבי מיתה בידי שמים (שערי תשובה ג קיג). ונחלקו הדעות:

- יש אומרים שזה עצמו היה מעשה אונן (בראשית רבה פה ה; רש"י על התורה שם).
- יש אומרים כמעשה ער ואונן ולא מעשה ער ואונן, שער ואונן חטאו בביאה שלא כדרכה (ראה להלן. יבמות שם).
- מניקה מניקה כל עשרים וארבעה חודש, נחלקו בה תנאים:
- יש אומרים שיהא דש מבנים וזורה מבחוץ (רבי מאיר בתוספתא נדה (צוקרמאנדל) ב ו; רבי אליעזר ביבמות לד ב), כדי שלא תתעבר ותגמול את בנה וימות (רש"י שם ד"ה דש).
- יש אומרים שמשמש כדרכו, והמקום משמר עליו, שנאמר: שְׁמֹר פְּתָאִים ה' (תהלים קטו ו. חכמים בתוספתא שם), והדש מבנים וזורה מבחוץ אינו אלא כמעשה ער ואונן (אמרו לו לרבי אליעזר בגמ' שם), ואסור לעשות כן, וכן הלכה (מאירי שם).

ביאה שלא כדרכה, נחלקו בה ראשונים:

- יש אומרים שלפי שאינה במקום זרע (ראה ערך ביאה) אסורה אפילו באשתו, לפי שמוציא זרע לבטלה, ולא אמרו שמוותרת (ראה נדרים כ ב וסנהדרין נח ב) אלא כשאינו מוציא זרע לבטלה (תוספות יבמות לד ב ד"ה ולא, בתירוץ הראשון; רמב"ם שם כא ט; טור ורמ"א אה"ע כה ב, בסתם), וזה היה מעשה ער ואונן (ראה לעיל).
- יש אומרים שלא נחשב כמעשה ער ואונן אלא כשמתכוין להשחית זרע ורגיל לעשות כן תמיד, אבל במקרה בלבד מותר (תוספות שם וטור שם, בשם ר"י; תוספות ר"י יבמות יב ב; רמ"א שם, בשם יש מקילין)¹².

להלכה כתבו הפוסקים שדבר קשה הוא להתיר להיכשל בהוצאת זרע אפילו במקרה, ושומר נפשו ירחק מזה וכיוצא בו (בית יוסף שם), וכל המקדש עצמו במותר לו קדוש יאמר לו (רמ"א שם).

רהור שמגרות יצר הרע על עצמן, אבל לא משום השחתת זרע (רמב"ן שם, בדעת רבנו תם, בפירוש השני).¹² ויש שהוסיף שלא נקרא במקרה אלא פעם אחת בחייו (שלי"ה בשער האותיות דף ק, בשם הרא"ש).

רכיבה ללא אסור לרכוב על בהמה בלא אוכף (סמ"ק רצב, על פי נדה אוכף יד א; שו"ע שם ו).

מכנסיים מכנסיים אסורים (נדה יג ב) מפני שמביאים לידי השחתת זרע (רמ"א שם ו), והיינו מכנסיים שיש בהם כיס מיוחד לאבר - שכן בזמן התלמוד לא היה מכנסיים כי אם כיס אחד למידת האבר (רא"ש שבת א יט, בשם מחזור ויטר) - שבזה שייך חימום, אבל מכנסיים שלנו אין בהם חימום כלל, ובכל הדורות הלכו עמם (ערוך השלחן שם ז). ומקרא מפורש הוא בבגדי-כהונה (ראה ערכו): וְעָשָׂה לָהֶם מְכַנְסֵי כֶד לְכִסּוֹת בְּשָׂר עֲרֻנָה (שמות כח מב), שהיה חלל המכנסיים רחב ותלוי למטה, ולא היה תיק בין הירכיים להיות האבר מתעטף בו (רש"י נדה שם ד"ה ואין להם, בפירוש הראשון).

המוזהרים

נשים כל היד המרבה לבדוק בנשים - שבודקת תמיד שמא ראתה דם (ראה ערך בדיקת אשה. רש"י נדה יג א ד"ה כל היד) - משוכחת (משנה שם), שמתוך כך לא תבוא לידי ספק טומאה, ובעלה לא יבוא לידי איסור (רש"י שם ד"ה בנשים), ואינה דומה לאנשים שאסורים לבדוק (ראה לעיל: בגרם שחתה) לפי שאנשים בני הרגשה הם - שמזדעזעים אבריו כשמתחמם ורואה קרי (רש"י שם ד"ה השחתה) - אבל נשים לאו בנות הרגשה הן (גמ' שם). ונחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שהנשים אינן מתחממות, ואינן באות לידי איבוד זרע מחמת משמוש (רמב"ן שם; רשב"א וריטב"א שם, בשמו; תוספות הרא"ש שם, בשם רש"י), אבל אילו היו מתחממות היו אסורות לבדוק, שאף הנשים מוזהרות על השחתת זרע. ואף על פי שאין הנשים מצוות על פרייה ורבייה (ראה ערך אשה וערך פריה ורבייה), אין איסור השחתת זרע תלוי בפריה ורבייה (ראה לעיל: האיסור. תוספות יבמות יב ב ד"ה שלש, ותוספות הרא"ש נדה שם, בדעת רש"י; רמב"ן ורשב"א וחיידושי הר"ן וריטב"א שם)¹⁰.

• יש מפרשים נשים לאו בנות הרגשה הן, שהן רואות דם אף בלא הרגשה (תוספות הרא"ש שם, בשם רבנו חננאל), ולכן אף על פי שמוציאות זרע לבטלה בבדיקתן, טוב לה שתבדוק כדי להפרישה מטומאת טהרות ומלשמש עם בעלה בטומאה, אבל אנשים שאינם רואים קרי בלא הרגשה למה יבדקו, ואף לפירוש זה הנשים אסורות בהשחתת זרע (תוספות הרא"ש שם).

• ויש חולקים וסוברים שנשים, מכיון שאינן מצוות בפריה ורבייה, אינן אסורות בהשחתת זרע, וזוהי שאמרו נשים לאו בנות הרגשה הן, היינו לאו בנות איסור הרגשה (תוספות יבמות שם, ורמב"ן ורשב"א וחיידושי הר"ן וריטב"א ותוספות הרא"ש נדה שם, בשם רבנו תם), ואפילו הרגישו ושיחתו זרען אין בכך כלום (רשב"א שם, בדעת רבנו תם)¹¹.

זרע האשה אפילו לסוברים שאף נשים מצוות על פריה ורבייה (ראה ערך אשה), מכל מקום אינן מוזהרות על השחתת זרען, לפי שהנשים מזריעות מבפנים, ושם הוא דרך להזריע, אבל אנשים מזריעים בחוץ, ואין דרך להזריע שם (גליון תוספות נדה שם; תוספות הרא"ש שם, לדעה זו).

מי שאינו ראוי במי שאינו ראוי להוליד, כגון סריס, נחלקו אחרונים: להוליד יש סוברים שאף הוא מצווה על השחתת זרע (בנין

שם).¹⁰ ואף שאינן באיסור סירוס כלי הזרע (ראה ערך סריס) אסורות הן בהשחתת זרע (רמב"ן ורשב"א וריטב"א שם).¹¹ או שלאו בנות הרגשה היינו שאינן מרגישות, שאילו היו מרגישות היו אף הן בנידוי כמו אנשים משום

לדעת האוסרים לשמש במוך, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכשהאשה נותנת המוך אחר התשמיש כדי לשאוב הזרע שלא יקלט אין איסור, שהרי אין הבעל כמטיל זרעו על עצים ואבנים, ואפילו בשאר הנשים מותר (תוספות הרא"ש כתובות שם, וחתם סופר יו"ד קעב, בדעת רש"י), ולא נקרא השחתת זרע אלא במי שגורם על ידי חימום שמוציא זרע לבטלה, בין האיש בין האשה, אבל לאחר שנעקר הזרע מן הגוף לא שייך בו השחתה (תוספות הרא"ש יבמות יב ב).

• ויש אומרים שאף אחר תשמיש יש איסור במוך, ובשאר הנשים אסור אף לר' מאיר, אלא שקודם תשמיש האיסור הוא גם עליו, שהוא כמשמש בעצים ואבנים, ולאחר תשמיש האיסור הוא עליה, שמשחיתה זרעו של הבעל, ואף היא מצווה על השחתת זרע (ריטב"א יבמות שם, בדעת רש"י; שו"ת רבי עקיבא איגר עא, בשם הרבה ראשונים, בדעת רש"י).

כשהרופאים אשה שהרופאים אומרים שאם תתעבר או אם תלד אומרים שיש תסתכן, נחלקו אחרונים אם מותרת לשמש במוך: חשש סכנה

• יש אומרים שכיון שהלכה ששלש נשים אסורות לשמש במוך (ראה לעיל), אף זו אסורה לשמש במוך, וחוששים לדעת הסוברים שמחלוקת התנאים היא אם מותרות, ולחכמים אסורות לשמש (ראה לעיל), או שמחלוקתם היא אחר תשמיש אם חייבות ליתן מוך, וקודם תשמיש אסורות לדברי הכל (ראה לעיל. שו"ת רבי עקיבא איגר שם; שו"ת חתם סופר שם), אלא שמהם שאוסרים גם נתינת מוך אחר תשמיש (שו"ת רבי עקיבא איגר שם).

• ויש אומרים שמותרות במוך קודם תשמיש, שבשלש נשים בלבד הוא שאסרו - לדעת הסוברים כן - לפי שאין כאן חשש סכנה קרובה, ואדרבה בדרך הטבע שלש נשים אלו רובן אינן מתעברות, ואין כאן אלא חשש רחוק של סכנה בלבד, אבל כשהרופאים אומרים שיש כאן סכנה ודאית, או חשש קרוב של סכנה, שהיא אשה שראויה להתעבר, והרי רוב נשים מתעברות, בזה אף לדעת חכמים מותר (חמדת שלמה מו; צמח צדק אה"ע פט).

כשהאיש נותן על האבר כיס, כדי שהזרע לא יכנס על האבר כיס לתוך הרחם, נחלקו אחרונים:

• יש מחמירים בזה יותר ממוך, כי שם שופך זרעו בגוף הרחם אלא שנופל על המוך, אבל בכיס המכסה כל האבר הרי זו הוצאת זרע לבטלה ממש, ואף במקום סכנה אין להתיר, שלא תשמש ולא תסתכן (שו"ת מהרש"ם ג, בהשמטות).

• ויש שאין מחלקים בדבר, ומתירים במקום סכנה אף בזה (אחיעזר ג כד).

ניטל רחמה של האשה עקרה וקטנה (ראה לעיל. כן משמע מעזרת כהן לג) - אף בזה אין איסור, ומותר לבוא עליה (מלמד להועיל ג יז; עזרת כהן שם).

תפר בצוואר הרחם והוא הדין אם עשו הרופאים תפר בצוואר הרחם כדי שלא תתעבר, שכיון שהתשמיש הוא כדרך כל הארץ, אלא שאינה ראויה להוליד, אין זה השחתת זרע (חשב האפוד א כה).

אוטם ברחם, אכן, אשה שיש לה אוטם ברחם, ועל ידי כן כשבעלה משמש עמה זורה מבחוץ, אסור לשמש עמה, כיון שאינו כדרך כל הארץ (שו"ת הרא"ש יג ג; שו"ע שם ה).

הנושא שאינה הנושא קטנה ועקרה וזקנה, נחלקו בהן הדעות:

• יש אומרים שאף על פי שאינן ראויות לילד, כיון שהוא משמש כדרך כל הארץ אין בזה איסור של השחתת זרע (תוספות יבמות יב ב ד"ה שלש, וכתובות לט א ד"ה שלש, בשם רבנו תם; ריטב"א כתובות שם, ונמוקי יוסף יבמות שם; ב"ח אה"ע כג ה, בדעת הרבה ראשונים), וכן הלכה (רמ"א אה"ע כג ה; ב"ח שם).

• ויש אומרים שיש בזה משום השחתת זרע (שו"ת הרדב"ז ג תקצו, בדעת הרמב"ם; ב"ח שם, בדעת הרמב"ם והטור).

שימוש במוך קטנה, מעוברת ומניקה, נחלקו בהן תנאים אם יכולים לשמש עימם במוך:

• יש אומרים ששלש הנשים הללו משמשות במוך - ממלאות אותו מקום מוכין לשאוב את הזרע שלא תתעבר (רש"י נדה ג א ד"ה משמעת) שלא ייקלט במקום הריונה (מאירי כתובות לט א) - קטנה שמה תתעבר ותמות; מעוברת שמה תעשה עוברת סנדל - ולד שאין לו צורת פנים; מניקה שמה תגמול בנה וימות (תנא קמא בתוספתא שם ב ו; רבי מאיר ביבמות יב ב, וכתובות לט א).

• ויש אומרים שמשמש כדרכו, והמקום משמר עליו, שנאמר: שִׁמְר פְּתָאִים ה' (תהלים קטז ו. חכמים בתוספתא שם, ובגמ' שם ושם), וכן הלכה (מאירי יבמות שם; תוספות ר"ד שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהכל מודים שיש בתשמיש במוך השחתת זרע, ושאר כל הנשים אסורות לשמש במוך שנותנות שם לפני תשמיש, שאין דרך תשמיש בכך, והרי הוא כמטיל זרעו על העצים והאבנים, ולא נחלקו התנאים אלא בשלש הנשים, האם הן מותרות לשמש במוך משום חשש סכנה, או לא (רש"י יבמות שם ד"ה משמשות, וכתובות שם ד"ה משמשות, לפי תוספות כתובות שם ד"ה שלש, בשם ר"י, וריטב"א שם ושם), והאיסור הוא על שניהם (ריטב"א יבמות שם).

• יש מפרשים אף הם שמחלוקת התנאים היא במוך שבשעת תשמיש, אלא שמפרשים שהכל מודים שאין איסור לשמש במוך, ולא נחלקו אלא שלדעה הראשונה חייבות בדבר, ולדעה השניה יכולות גם לשמש כדרכן (רשב"א יבמות שם, ור"ן נדרים לה ב). ולדעה זו נחלקו הדעות אם בשאר נשים יש איסור בדבר, ולא התירו בשלש נשים אלא משום חשש סכנה (ריטב"א יבמות שם, לפי שו"ת רבי עקיבא איגר עא), או משום שלא אסרה תורה מעשה ער ואונן אלא כשכוונתו שלא תתעבר ואינו רוצה לקיים פריה ורביה ממנה, אבל אם כוונתו שלא תבוא לידי סכנה - מותר (תוספות ר"ד יבמות שם); או שאף בשאר הנשים אין איסור לשמש במוך (מרדכי יבמות ג, בשם ריב"ן; ים של שלמה יבמות א ח), לפי שדרך תשמיש הוא, והגוף נהנה מן הגוף, ודומה למשמש עם הקטנה (ים של שלמה שם).

• ויש מהראשונים מפרשים שמחלוקת התנאים בשלש נשים היא במוך שנותנת אחר התשמיש, והמחלוקת היא - כמו לדעה הקודמת - לא באיסור הנתינה, אלא בחיובה, אבל איסור נתינת מוך אחר תשמיש אין איסור אפילו בשאר כל הנשים לדברי הכל, שהרי הבעל משמש כדרכו, והאשה אינה מזהרת על השחתת זרע מפני שאינה מצווה על פריה ורביה (כן משמע מרש"י כתובות לו א ד"ה משמשת; תוספות יבמות שם, בשם רבנו תם), ואפילו אם הנשים מזהרות על השחתת זרע, כל שכבר נעקר הזרע מן הגוף לא שייך בו השחתה (תוספות הרא"ש יבמות שם).

הַשְּׁלָמָה¹

חיוב גמר עבודת כל הקרבנות אחר תמיד של שחר, ולא אחר תמיד של בין הערבים

גדרה ודיניה

מקורה אסור להקריב דבר אחר תמיד-של-בין-הערבים (ראה ערכו), שנאמר: וְהִקְטִיר עָלֶיהָ חֶלְבֵי הַשְּׁלָמִים (ויקרא ו ה), מכאן שלא יהיה דבר קרב אחר תמיד של בין הערבים (תורת כהנים צו פרק ב י; פסחים נח ב, ושם נט א).

פסוק זה נאמר בתמיד של שחר, ונחלקו אמוראים כיצד דורשים מכאן לתמיד של בין הערבים:

• יש אומרים שהדרשה היא: עליה שלמים, ולא על חברתה שלמים (אביי בפסחים נח ב), ופירושו והקטיר עליה, כלומר אחריה של העולה הזאת, שהיא תמיד של שחר, את חלבי השלמים, אבל לא אחרי תמיד של בין הערבים (רש"י שם ד"ה והקטיר עליה).

• ויש אומרים שהדרשה היא: השלמים, עליה השלם כל הקרבנות כולם (רבא בגמ' שם, ורש"י ד"ה השלמים; אביי ביומא לג א), והשלמים הוא לשון השלמה (רש"י שם; רבנו הלל וראב"ד לתורת כהנים שם; מאירי שם).

גדרה איסור זה נקרא בשם "עשה דהשלמה" (פסחים נט א), לפי שהוא לאו-הבא-מכלל-עשה (ראה ערכו). הרמב"ן בהוספות לספר המצוות מצות עשה יא; מאירי שם; שאגת אריה לג), היינו אחר תמיד של שחר השלם, ולא אחר תמיד של בין הערבים, ולא הבא מכלל עשה - עשה (מאירי שם), והעשה הוא אזהרה בשב ואל תעשה (שאגת אריה שם), ועוברים עליה בקום ועשה, כשמקריב אחר התמיד (מאירי שם)².

במנין המצוות רוב מוני המצוות לא מנו מצוה זו במנין המצוות (הלכות גדולות; רמב"ם; סמ"ג; חינוך), שלדעתם היא אחד מחלקי מצות הקרבת התמיד, ולא מצוה בפני עצמה (דברי אמת על ספר המצוות שם, בדעת הרמב"ם; הר"י פרלא לספר המצוות לרס"ג לא תעשה רסד)³; ויש שמנה מצוה זו במנין המצוות בין העשין, שנצטוונו להקריב כל הקרבנות בין שני התמידים, לא קודם תמיד-של-שחר (ראה ערכו) - שעובר על העולה עולה ראשונה (ראה גמ' שם ורמב"ן שם) - ולא אחר תמיד של בין הערבים - שעובר על השלמה - והמקדים או המאחר קרבנו לזמנים הנזכרים עובר בלאו הבא מכלל עשה שהוא עשה (רמב"ן שם).

הנכלל באיסור עשה של השלמה, נחלקו ראשונים מה נכלל באיסורו:

• יש אומרים שלא נאמר אלא בהקטרה, שאין להקטיר על המזבח שום קרבן אחר התמיד, שכן כתוב זה של השלמה בהקטרה נאמר: והקטיר עליה חלבי השלמים (ראה לעיל. רש"י פסחים נט א ד"ה הבא; תוספות מנחות מט ב ד"ה (שם א) תלמוד), ולפיכך קרבן שאין למזבח אלא דמו, כחטאת-העוף (ראה ערכו), מקריבים אפילו אחר תמיד של בין הערבים (פסחים שם, ורש"י ד"ה הכא). ונחלקו ראשונים לדעה זו: יש אומרים מכל מקום מדרבנן אסור לזרוק את הדם, גזירה שמא יקטיר, ואפילו בחטאת העוף שאין שם

הקטרה, אלא זריקת הדם בלבד, מדרבנן אסור (תוספות מנחות שם); ויש אומרים שאין הזריקה אסורה משום גזירה, לפי שהכהנים זריזים הם (מאירי פסחים שם).

• ויש אומרים שבכלל האיסור אף השחיטה של קרבן אחר, מלבד שחיטת קרבן פסח (רמב"ם תמידין א א), ופירושו דבריהם שאין השחיטה בעצמותה אסורה, ששחיטה אינה עבודה (ראה ערך שחיטה ב), אלא שאסור לשחוט מפני שאינו יכול להקטיר אחר כך את האימורים (משנה למלך שם ד"ה ודע דרבינו; לקוטי הלכות פסחים שם. וראה עוד אבן האזל שם).

איחור זמן מטעם זה שאין מקריבים שום קרבן אחר תמיד של בין התמיד הערבים, היו מאחרים בכל יום את שחיטת התמיד בשתי שעות מהזמן הראוי לשחיטתו - שזמנו בשש ומחצה והוא נשחט בשמונה ומחצה (ראה ערך תמיד של בין הערבים) - כדי שיהא סיפק להקריב כל הקרבנות של נדרים ונדבות לפני הקרבנות (פסחים נח א; רמב"ם שם), ואפילו בשבת שאין שם נדרים ונדבות, מאחרים משום סרך גזירת נדרים ונדבות בחול (רש"י שם ד"ה עליה, על פי גמ' שם ב); ויש סוברים שמחלוקת תנאים בדבר, שיש הסוברים כן (רבי ישמעאל בגמ' שם ב, לפי רבה בר עולא שם), והלכה כמותם (כן משמע מהרמב"ם שם); ויש החולקים עליהם וסוברים שבשבת מקדימים שחיטתו, ואין גוזרים משום חול (רבי עקיבא בגמ' שם, לפי רבה בר עולא שם).

נזרק הדם נזרק הדם לפני הקרבת התמיד, מותר להקטיר אחר קודם הקרבה כך אפילו אחר הקרבנות, כשלא הספיקו להקטירו קודם, שהרי למדנו מהכתוב שהקטר חלבים כשר כל הלילה (ראה ערך הקטרה א), אלא שהדברים אמורים באותם שנזרק דמם קודם התמיד ונשארו לאחר כך (פסחים נט ב, ורש"י ד"ה דסברין), שכיון שהיה ראוי להקרבה קודם לכן, הרי זה מושלם על תמיד של שחר (רש"י שם ד"ה כשניתותרו).

במנחות במנחות נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאף המנחות אין מקטירים אחר תמיד של בין הערבים (כן משמע מתוספות מנחות כו ב ד"ה אלא), וכן אמרו: הבזיכין - בזיכי הלבונה של לחם הפנים (ראה ערך בזיכין) - קודמים לתמיד של בין הערבים, שנאמר: עליה השלם כל הקרבנות כולם (אביי ביומא לג א).

• ויש אומרים שמנחות אין בהן כלל עשה של השלמה, ומותר לקמוץ ולהקטיר אותן אחר תמיד של בין הערבים (רמב"ם תמידין א ה, לפי לקוטי הלכות פסחים נט א).

לאחר שחיטה לפני הקטרת התמיד של בין הערבים, ולאחר שחיטת זריקה התמיד וזריקת דמו, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין עשה של השלמה, ומותר להקטיר קרבנות אחרים, כיון שכל הכתוב כולו של השלמה בהקטרה מדבר, היינו והקטיר עליה חלבי השלמים, ומשמע עליה - על הקטרת התמיד,

יח; כתב סופר או"ח קיד; הר"י פרלא לספר המצוות לרס"ג לא תעשה רסד).
3. או שלדעתם לאו הבא מכלל עשה אינו מצות עשה, אלא שעונשו כעובר על עשה (ראה ערך הני"ל. מגילת אסתר שם, בדעת הרמב"ם).

השלמה. 1. יא, טורים קמא-קנא. 2. ויש מן האחרונים סוברים שזוהי מצוה חיובית בקום ועשה, שהמצוה היא להשלים כל הקרבנות לפני תמיד של בין הערבים, וכשהקריבם לאחר התמיד ביטל מצוה זו (מלבושי יום טוב א אה"ע

שנאמר בו בערב ובין הערבים, לדבר - תמיד - שלא נאמר בו אלא בִּין הָעֲרָבִים (שמות כט לט. פסחים נט א; סמי"ג עשין קצ)⁵.

מחוסרי כפורים - זב וזבה ויולדת ומצורע (ראה ערך בערב פסח מחוסר כפורים) - ששכחו ולא הביאו כפרתם קודם התמיד, ואסורים לאכול בקדשים עד שיביאו את כפרתם (רש"י פסחים שם ד"ה ומחוסר), מקריבים כפרתם בערב הפסח אחר תמיד של בין הערבים, כדי שיהיו טהורים לאכול פסחיהם לערב (גמ' שם; רמב"ם תמידין א ד), לפי שמצות עשה של אכילת הפסח, שיש בה כרת, דוחה לעשה של השלמה, שאין בה כרת (גמ' שם)⁶.

מחוסר כפורים בשאר ימות תנאים: מחוסר כפורים בשאר ימות השנה, נחלקו בו

• יש אומרים שאף הוא טובל ואוכל בקדשים לערב (רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה בגמ' שם), שאם הביא שלמי נדבה קודם התמיד, ואם לא יביא כפרתו לא יאכל את שלמיו, ואכילת קדשים היא מצות עשה (ראה ערך אכילת קדשים), לכן נדחה עשה של השלמה, ומקריב את כפרתו אחר תמיד של בין הערבים (רש"י שם ד"ה בשאר). ואף על פי שאין העשה של מצות אכילת קדשים עדיף מעשה של השלמה, מכל מקום חטאת העוף שמחוסר כפורים מביא (ראה ערך מחוסר כפורים), אין למזבח אלא דמה, ואין שם עשה של השלמה, שלא נאמר אלא בהקטרה (ראה לעיל: גדרה ודיניה), ולכן מותר להקריבה אחר התמיד (רבינא בגמ' שם), או בבהמה, אם הוא מעלה ומלינה בראש המזבח, שאינה נפסלת בלינה, בשביל להקטירה למחר, שוחטה וזורקה אחר התמיד (רב פפא שם), אלא שבשאר מחוסרי כפרה, שאינם צריכים לאכול בקדשים לערב, אסור מדבריהם לזרוק הדם, גזירה משום הקטרה, וגזירה דרבנן זו נדחית מפני עשה של אכילת קדשים (תוספות מנחות שם).

• יש אומרים שבשאר ימות השנה אין מחוסר כפורים מקריב אחר התמיד (תנא קמא בגמ' שם, לפי המאירי שם), וכך הלכה (רמב"ם שם).

פסח שני פסח-שני (ראה ערכו), נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שאף הוא זמנו אחר תמיד של בין הערבים, שלא נחשב בין הדברים שיש בין ראשון לשני (תוספות מנחות שם).

• יש אומרים שזמנו אינו מאוחר לתמיד של בין הערבים (רמב"ם תמידין א ג, לפי אמבוהא דספרי לספרי בעלותך עמ' קטז).

• ויש מסתפקים בדבר, שכן בפסח ראשון הטעם שיאוחר לתמיד הוא מפני שנאמר בו בערב ובין הערבים, ובתמיד לא נאמר בו אלא בין הערבים בלבד (ראה לעיל), והרי בפסח שני לא נאמר אלא בין הערבים, כמו בתמיד, ואם כן יש לומר שאיזה מהם שירצה יקדים לחברו (תוספות יומא כט ב ד"ה שם א) שנקמצה).

מוסף קרבן מוסף, אם אירע שאחרו אותו מלהקריב עד שהקריבו תמיד של בין הערבים, כגון במוסף של ראש חודש שלא באו עדי קידוש החודש ביום שלשים וסברו שהוא חול והקריבו

השלם כל ההקטרות כולן, אבל אחר שחיטת התמיד ואפילו אחר זריקת דמו עדיין מותר להקריב קרבנות אחרים (תוספות מנחות מט ב ד"ה שם א) תלמוד, לפי משנה למלך שם א ג).

• יש אומרים שאחר זריקת הדם אסור כמו אחר הקטרה (תוספות יומא כט א ד"ה אלא, לפי משנה למלך שם, וטורי אבן ראש השנה ל ב ד"ה ונתקלקו).

• ויש אומרים שאחר שחיטת התמיד אסורה השחיטה, ואחר זריקה אסורה הזריקה, ואחר הקטרה אסורה הקטרה (רמב"ם שם, לפי הר המוריה שם).

פסול הקרבן

כל הקדשים שעיקבם אחר תמיד של בין הערבים, הרי אלו פסולים (תוספתא פסחים (ליברמן ד ב), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאין הפסול אלא מדבריהם, אבל מן התורה אינם פסולים (תוספות פסחים נח ב ד"ה העולה), וכשם שהאסור להקריב לפני תמיד של שחר אינו אלא למצוה (ראה ערך תמיד של שחר), כך האיסור להקריב אחר תמיד של בין הערבים אינו אלא למצוה (תוספות יומא כט א ד"ה אלא, בתחילת דבריהם), ועוד שהרי מצינו שעשה של השלמה נדחה מפני עשה של פסח (ראה להלן: המותרים אחר התמיד), ואם היה נפסל הקרבן לא שייך בו דחייה (תוספות מנחות שם).

• ויש מפרשים שפסול מן התורה, ואפילו אם זרק הדם בדיעבד ועשה כל מצותו (תוספות יומא שם ב, שכן מורה לשון התוספתא; כן משמע מתוספות עירובין ב א ד"ה שלמים, בתירוץ השני), אלא שמכל מקום הבשר בלבד הוא שפסול לאכילה, אבל הבעלים נתכפרו (תוספות יומא שם)⁴.

המותרים אחר תמיד הערב

אין לך דבר שמתעכב אחר תמיד של בין הערבים אלא קטורת, ונרות, ופסח, ומחוסר כפורים בערב הפסח בלבד (פסחים נט א).

קטורת קטורת מתעכב לאחר תמיד של בין הערבים, שנאמר: **כְּמִנְחַת הַבֶּקֶר וּכְגִבְיֹהוּ תִעָשֶׂה** (במדבר כח ח), כמנחת הבוקר תהא מנחת הערב, ולא כאברי הבוקר אברי הערב, שאברי הבוקר מאוחרים לקטורת (ראה ערך קטורת), אבל אברי הערב קודמים לקטורת (יומא לד א, ורש"י ד"ה מי כתיב).

נרות נרות מתעכבים לאחר תמיד של בין הערבים, שנאמר: **יַעֲרֹף אֹתוֹ אֶהְרֹץ וּכְגִבְיֹהוּ מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר** (שמות כז כא), אותו מערב עד בוקר, ואין דבר אחר מערב עד בוקר (גמ' שם), שאין לך עבודת יום כשרה אחר הדלקתן (רש"י יומא טו א ד"ה אין לך).

קרבן פסח קרבן פסח מקריבים אותו אחר תמיד של בין הערבים, שנאמר בו: **תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בְּעֶרְבֹ (דברים טו ו), ונאמר בו: וְשִׁחְטוּ אֹתוֹ וְגו' בִּין הָעֲרָבִים** (שמות יב ו), לפיכך יאוחר דבר - פסח -

שם, בתירוץ הראשון).⁵ הוצרכנו ללימוד זה, אף על פי שתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם (ראה ערך תדיר), והתמיד הרי הוא תדיר, מפני שאלמלא הלימוד היינו אומרים שהפסח יקדים לתמיד משום עשה של השלמה (תוספות שם ד"ה יאוחר). יש מהראשונים שכתב בטעם שקרבן פסח מאוחר מהתמיד מפני שאי אפשר שיקריבו כל ישראל פסחיהם בשתי שעות, שכן התמיד נשחט בשמונה שעות ומחצה (רמב"ם תמידין א ג).⁶ וראה תוספות פסחים שם ד"ה אתי, בשם ריב"א ובשם ר"י; רמב"ם קרבן פסח ו ד.

4. יש מהראשונים הסוברים שלהלכה אין הקרבן פסול כלל, שהרי שנינו: המוספין כל היום (משנה מגילה כ ב), אף על פי שאחר תמיד של בין הערבים אין מקריבים, אלא שאינם נפסלים אם הקריבו (רשב"א מגילה שם, בתירוץ השני; משנה למלך שם, בדעת הרמב"ם), ואותה ששינו שהרי אלו פסולים, אינה להלכה (משנה למלך שם); ולדעה שנויה להלכה, המוספין כשרים כל היום, ובלבד שיקדמו לתמיד של בין הערבים (רש"י תמורה יד א ד"ה שכל היום), שמצד עצמם הכשרם כל היום אלא שדבר אחר מעכב (רשב"א מגילה

התמיד, ואחרי כן באו עדים (ראה ערך קדוש החודש), כתבו ראשונים (תוספות ראש השנה ל ב ד"ה ונתקלקלו), והוא הדין בכל שעת הדחק, שמקריבים אותו אחר התמיד, לפי שעשה של קרבן מוסף הוא עשה של רבים, שהוא קרבן ציבור, ודוחה עשה של השלמה

כגון ששכחו או שנאנסו להקריב קרבן מוסף קודם, מקריבים אותו אחר התמיד (מאירי ברכות כו א, וראש השנה שם, וביצה ד ב).

השקאת סוטה¹

השקאת המים המרים לאשה החשודה שזינתה תחת בעלה, לשם בירור הדבר

הפרקים:

- הדין וגדרו
- כשאינם רוצים
- בעדות טומאה
- באסורה עליו
- הראויה ושאינה ראויה לשתות
- הבאתה לבית דין
- השבעתה
- המים
- ההשקאה
- הסדר
- בדיקת המים
- השקאה שניה

סיכום תמציתי

הדין וגדרו

האשה שקינא לה בעלה - שאמר לה בפני עדים אל תסתרי עם איש פלוני - והיא נסתרה עמו לאחר הקינוי בפני שני עדים, ונאסרה על בעלה, בזמן שבית המקדש היה קיים אינה אסורה אלא עד שתשתה את המים המרים ויבדק הדבר. השקאת הסוטה נמנית במנין המצוות.

כשאינם רוצים

אשה שקינא לה בעלה ונסתרה, אין כופים אותה לשתות, אלא אם לא רצתה ואמרה איני שותה אין כופים אותה ותצא מבעלה. במה דברים אמורים, לפני שנמחקה המגילה, אבל אמרה איני שותה אחר שנמחקה המגילה, פותחים את פיה שלא בטובתה, ומשקים אותה בעל כרחיה. אמר הבעל שאינו רוצה להשקותה, אף זו אינה שותה.

בעדות טומאה

באו עדים שנטמאה - אינה שותה, ואפילו אם כבר שתתה, כל שיש לה עדים אפילו במדינת הים שנטמאה, אין המים בודקים אותה. אף האשה עצמה שאמרה טמאה אני - אינה שותה.

באסורה עליו

היתה אשתו אסורה עליו מחייבי לאוין ועשה, כגון אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, אינה שותה. עבר ונשא מעוברת חברו או מינקת חברו, נחלקו תנאים, והלכה ששותה.

הראויה ושאינה ראויה לשתות

אשת כהן שותה. אשת סריס שותה, בין שהוא סריס חמה ובין שהוא סריס אדם. אשת הגר נחלקו בו תנאים, והלכה ששותה. אף הגיורת, נחלקו בה תנאים, והלכה שמשקים את הגיורת. מעוברת עצמו ומינקת עצמו, מקנא לה ושותה. אשה העומדת לשתות ומת בעלה קודם ששתתה, אינה שותה. חמש עשרה נשים מנו ראשונים להלכה שאינן ראויות לשתות, אף על פי שהן רוצות לשתות, ובעליהן רוצים להשקותן, ונאסרות על בעליהן, ואלו הן: הארוסה, שומרת יבם, קטנה אשת הגדול, גדולה אשת הקטן, אשת אנדרוגינוס, סומא, אשת הסומא, חגרת, אשת החיגר, אילמת, אשת האילם, שאינה שומעת, אשתו של מי שאינו שומע, כרותת יד, אשת כרות יד.

הבאתה לבית דין

כיצד עושה הבעל שקינא לאשתו ונסתרה, מוליכה לבית דין שבאותו מקום, ואומר להם: אשתי זו קינאתי לה עם פלוני ונסתרה עמו, ואלו הם עדי, והרי היא אומרת שהיא טהורה, ואני רוצה להשקותה לבדוק הדבר, ובית דין שומעים דברי העדים, ומוסרים לו שני תלמידי חכמים לשמרם שמא יבוא עליה בדרך קודם שתיה. ותלמידי חכמים יודעים להתרות בו, ולומר לו שמן התורה כשאין האיש מנוקה מעון שבא עליה משנאסרה עליו, אין המים בודקים את אשתו. ומשלחים אותו לירושלים, לבית-דין-הגדול. הגיעו לבית דין הגדול, מושיבים אותה ביניהם ומאיימים עליה שלא בפני בעלה, ומפחידים אותה פחד גדול שלא תשתה, ואומרים לה: בתי, הרבה יין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה ילדות עושה, הרבה שכנים רעים עושים, עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה שלא ימחה על המים, ואומרים לפניך דברים

שאינה כדאי לשמעם היא וכל משפחת בית אביה, ואומרים לה: בתי הרבה קדמוך ונשטפו, ואנשים גדולים ויקרים תקף יצרם עליהם ונכשלו, ומגידיהם לה מעשה יהודה ותמר כלתו, ומעשה ראובן בפילגש אביו כפשוטו, ומעשה אמנון ותמר אחותו, כדי להקל עליה עד שתודה. ואומרים לה: יהודה וראובן שהודו ולא בושו סופם נחלו חיי העולם הבא, וקיבלו שכרם בעולם הזה.

עמדה בדיבורה שהיא טהורה, מביאים אותה לשער ניקנור, ומעלים אותה ממקום למקום ומקיפים בה כדי ליגעה, עד שתקצר נפשה, אולי תודה.

אם עמדה בדיבורה חוזרים ומביאים אותה כנגד שער המזרח מבחוץ, ומעמידים אותה שם. היתה מתכסה בלבנים - מתכסה בשחורים, ואם היו השחורים נאים לה, מתכסה בבגדים מכוערים, ומסירים כלי כסף וזהב שעליה כדי לנוולה, ומקבצים עליה קיבוץ גדול של נשים, שכל הנשים הנמצאות שם חייבות לראותה, וכל איש שיחפוץ לראותה יבוא ויראה, והיא עומדת ביניהם בלא רדיד ובלא מטפחת, אלא בבגדיה ובכיפה שעל ראשה, כמו שהאשה בתוך ביתה.

השבעתה

בשעה שהכהן משביע האשה היא עומדת מבפנים והכהן עומד מבחוץ.

והכהן משביעה בלשון שהיא מכרת ומודיעה בלשונה שלא גרם לה אלא קינוי וסתירה שקינא לה בעלה ונסתרה, ופרשת סוטה היא מהדברים ששנו חכמים שנאמרים בכל לשון.

ואומר לה בלשון שמכרת הכתובה בתורה בפרשת סוטה, והיא אומרת: אמן אמן, בלשון שמכרת. ולא יאמר לה הכהן על ידי מתורגמן, והכהן משביעה, ואינה נשבעת מאליה.

על מה היא אומרת אמן אמן - אמן על האלה, אמן על השבעה, אמן מאיש זה, אמן מאיש אחר, אמן שלא שטייתי ארוסה ונשואה.

המים

הכהן מביא מגילה של עור בהמה טהורה, וכותב עליה בלשון הקודש בדיו שאין בו קנקנתום, לשמה של האשה, וכותב כל הדברים שהשביע אותה בהם, וטבלא של זהב שעשתה הילני המלכה היתה קבועה בכותלו של היכל ונראית באולם, וממנה רואה וכותב.

ואחר כך מביא כלי חרס ונותן לתוכו מים מן הכיור.

כלי חרס זה, נחלקו בו תנאים והלכה שצריך שיהיה חדש, שלא נעשתה בו מלאכה. הכלי צריך שיהיה שלם.

בשיעור המים שנותנים לתוך הכלי מן הכיור, נחלקו תנאים והלכה ששיעורו חצי לוג.

נכנס הכהן עם הכוס להיכל ופנה לימינו, ומקום היה שם אמה על אמה וטבלא של שיש וטבעת היתה קבועה בה, ומגביה ונוטל עפר מתחתיה. הכהן צריך שיקח העפר מקרקע המשכן, ולא זר.

ונותן את העפר על גבי המים, כדי שייראה על המים. ואין שיעור לעפר כמה יתן אל המים, ודי אף במשהו, ואם הוסיף יותר - אין בתוספת מצוה.

לאחר מכן נותן לתוך המים דבר מר - כגון לענה וכיוצא בה. נותנים הדבר המר בפניה כדי שתתיירא ותודה.

לאחר מכן מוחק את המגילה לתוך הכוס של המים והעפר לשמה, ואם מחקה שלא לשמה - פסולה. מחיקה זו היתה מחוץ לאולם שבו כתב את המגילה. ומוחק יפה יפה עד שלא ישאר במגילה רושם הניכר כלל.

ההשקאה

ואחר כך כהנים מטילין ביניהן גורלות, כל מי שעלה גורלו אפילו כהן גדול יוצא ואוחז בבגדיה וקורע עד שהוא מגלה את לבה, ומגלה שערה וסותר ראשה כדי לנוולה.

ומביא חבל מצרי וקושרו למעלה מדדיה.

אף הקמח למנחה שהבעל מביא היה נותנו בכפיפה מצרית, שהוא סל של נצרי דקל. ונותן הכפיפה על ידיה, כדי לייגעה, ולוקח המנחה מן הכפיפה ונותנה לכלי שרת.

בכל הזמן שפורע ראש האשה ונותן המנחה על ידיה, יהיו המים בכלי ביד הכהן ויראה אותה את המים, ואחר כך משקה אותה ומקריב את המנחה.

פרסה נדה, לא היתה שותה.

השקאת סוטה נעשית בעזרת נשים, באסקופת שער נקנור.

אין משקים את הסוטה אלא ביום, וכל היום כשר להשקאת סוטה.

בחמשה עשר באדר, שבית דין נפנים לצורכי הרבים, משקים את הסוטות, ומכל מקום בכל זמן משקים את הסוטות. משקים את הסוטות בחול המועד.

הסדר

בסדר השקאת הסוטה מצינו שינויים בין הסדר הכתוב בתורה לזה השנוי במשנה, ונחלקו ראשונים בדבר: יש אומרים שהסדר שבתורה הוא העיקר; יש מסתפקים בדבר אם הסדר הכתוב בתורה עיקר, או הסדר הכתוב במשנה; ויש מן שכתבו לא כסדר הפרשה ולא כסדר המשנה אלא נתנו סדר שונה.

בדיקת המים

אם טהורה היא, יוצאת והולכת לה, והרי היא מותרת לבעלה, והרי זו מתחזקת ופניה מזהירות, ואם היה בה חולי - יסור.

ואם טמאה היא, אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות, ועיניה בולטות, והיא מתמלאת גידין, והם אומרים הוציאוה שלא תטמא העזרה, ובטנה צבה בתחילה, ואחר כך תפול ירכה ותמות.

כשם שהמים בודקים אותה, כך המים בודקים אותו, דהיינו את הבעול, ובאותה שעה שתמות היא ימות הנואף, שהשקוה על ידו, בכל מקום שהוא, ויארעו לו מאורעות שאירעו לה לצבות בטן ולנפיל ירך.

משרבו הנואפים בגלוי, בבית שני הפסיק רבן יוחנן בן זכאי את המים המרים. ולפי שאין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי הענין הזה שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל בהיותם רובם עושים רצונו של מקום, ולפיכך פסק הענין הזה משעה שנתקלקלו בעברות ורבו הנואפים.

סוטה ששתתה מי המרים ולא מתה מיד, הרי היא מותרת לבעלה, ואפילו היה כהן, ואף על פי שהתחילו חלאים לבוא עליה וחלו שאר אבריה הואיל ולא צבתה בטנה ולא התחילה ירכה לנפול הרי זו מותרת, אבל משהתחילה בטנה לצבות וירכה לנפול הרי זו אסורה ודאית.

הדין וגדרו

האשה שקינא לה בעלה - שאמר לה בפני עדים אל תסתרי עם איש פלוני - והיא נסתרה עמו לאחר הקינוי בפני שני עדים, ונאסרה על בעלה (ראה ערך סוטה), בזמן שבית המקדש היה קיים אינה אסורה אלא עד שתשתה את המים המרים ויבדק הדבר (משנה סוטה ב א; רמב"ם סוטה א א-ב), שנאמר: **אִישׁ אִישׁ כִּי תִשָּׁטֵה אֶשְׁתּוֹ וּמַעַלָּהּ בּוֹ מַעַל וּגּוֹ' וְנִסְתְּרָה וּגּוֹ' וְעָבַר עָלָיו רוּחַ קִנְיָהּ וּגּוֹ' וְהָבִיא הָאִישׁ אֶת אֶשְׁתּוֹ אֶל הַפֶּהּן וּגּוֹ'** (במדבר ה יב-טו).

במנין המצוות השקאת הסוטה נמנית במנין המצוות (ספר המצוות מצות עשה רכג; סמ"ג עשין נו; חינוך שסה), ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שזו מצוה על הבעל שקינא לאשתו ונסתרה להביאה אל הכהן להשקותה, ואם לא הביאה לעשות לה מעשה הכתוב בפרשה ביטל עשה זה (חינוך שס), וכן שנינו: **אוֹ אִישׁ אֲשֶׁר תִּעְבֹּר עָלָיו רוּחַ קִנְיָהּ וְקָנָא אֶת אֶשְׁתּוֹ וְהִעֲמִיד אֶת הָאִשָּׁה לְפָנֵי ה' וּגּוֹ'** (במדבר שם ל), שמשקינא לה חובה ולא רשות (ספרי נשא כא), שאחרי שכבר קינא לה ונסתרה חובה עליו להביאה אל הכהן לברר הספק (זרע אברהם לספרי שם; מלבי"ם שם; עמק הספרי שם), ואם לא עשה כן יש לו עון, שנאמר: **וְעָשָׂה לָהּ הַפֶּהּן אֶת פֶּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְנִקָּה הָאִישׁ מִעוֹן** (במדבר שם ל-לא), אם עשה לה - ניקה, ואם לא עשה - לא ניקה (ספרי שם), שאם לא הביא אל הכהן ולא עשה לה הכהן הסדר האמור אין האיש מנוקה מעון (מלבי"ם שם; עמק הספרי שם).

• ויש אומרים שאין כאן שום מצוה על הבעל להשקותה, אלא שאם הבעל יביא אותה אל הכהן, המצוה היא שיעשו לה כפי הדינים המבוארים בתורה, וכדרך שנמנו בין המצוות דיני טוען ונטען, וטומאה וטהרה וכיוצא (רמב"ם בפתחה להלכות סוטה ובספר המצוות שם, לפי המנחת חינוך שם א; כן משמע מהמאירי סוטה ג ב).

מתי נוהגת השקאת סוטה נוהגת בזמן שילה ובית עולמים - בית המצוה המקדש - אבל לא בבמה גדולה של נוב וגבעון (רש"י סוטה טו ב ד"ה איסי בן יהודה; מאירי שם).

כשאינם רוצים

כשהאשה אינה רוצה לשתות אשה שקינא לה בעלה ונסתרה, אין כופים אותה לשתות, אלא אם לא רצתה ואמרה איני שותה אין כופים אותה ותצא מבעלה (רמב"ם סוטה ב א, ושם ג ב, על פי משנה

סוטה כ א), ואפילו אמרה איני טמאה ואיני שותה (רמב"ם שם ב א), כגון שאומרת אף על פי שאני טהורה איני מוסרת עצמי לסכנה (מאירי סוטה ו א). ונחלקו בטעם הדבר:

• יש אומרים הטעם לפי שהאומרת איני שותה כאומרת טמאה אני (ירושלמי סוטה ג ג, בדעת רבי עקיבא), וכלום אנו צריכים אלא לבדקה, והרי היא בדוקה ועומדת (רבי עקיבא בתוספתא סוטה ליברמן) ב ג, ובבלי שם יט ב, וירושלמי שם), שכל שאמרה איני שותה, כיון שפחדה מלשתות מוכח הדבר שודאי היא טמאה, שאילו היתה טהורה לא היתה נמנעת מלשתות (כסף משנה שם ג ב).

• ויש אומרים שאין הטעם מפני שבאמירתה "איני שותה" הרי זה כאילו הודתה על טומאה (כן משמע מהבבלי שם יט ב, בדעת רבי יהודה; כן משמע מרש"י שם כ א ד"ה וחזרה), אלא שמפני שלמדנו מהכתוב שלאחר שנמחקה המגילה משקים אותה בעל כרחיה (ראה להלן) אנו שומעים מזה שקודם שנמחקה אין כופים אותה לשתות (קריית ספר שם ב).

לאחר שנמחקה במה דברים אמורים, לפני שנמחקה המגילה, אבל המגילה אמרה איני שותה אחר שנמחקה המגילה, מערערים אותה - פותחים את פיה שלא בטובתה (רש"י שם יט ב ד"ה ה"ג ת"ר) - ומשקים אותה בעל כרחיה (משנה שם כ א; גמ' שם יט ב; רמב"ם שם ד ד), שנאמר בפרשה פעמיים: **וְהִשָּׁקָה** (במדבר ה כד וכו'), ואחד מהם בא ללמד שאם נמחקה המגילה משקים אותה בעל כרחיה (גמ' שם יט ב), או שלמדים דין זה מהכתוב: **וְאַחַר יִשָּׁקָה** (במדבר ה כו. ירושלמי שם ג ב).

ונחלקו תנאים כמה ימחק מהמגילה ויערערו אותה: יש אומרים אות אחת (בית שמאי בירושלמי שם א); ויש אומרים: שתי אותיות, כדי לכתוב יה (בית הלל בירושלמי שם), דהיינו שתי אותיות מהשם (פני משה שם).

ומאיימים עליה שתשתה ואומרים לה: בתי, אם ברור לך הדבר שטהורה את, עמדי על בוריך ושתי, לפי שאין המים המרים דומים אלא לסם יבש שמונח על בשר חי, אם יש שם מכה מחלחל ויורד, ואם אין שם מכה אינו עושה כלום (תוספתא שם א ו, ובריתא שם ז ב, לפי הגמ' שם; רמב"ם שם ה).

ואף אחר שנמחקה המגילה דוקא כשאמרה איני שותה כשהיא רותחת, שיש לומר שאין זו הוכחה שטמאה היא, שיתכן שאינה מאמינה שהמים לא יזיקוה אפילו היא טהורה, ורוצה היתה

בודקים, ואפילו אם יש עדים על טומאה אחרת, המים בודקים אותה, ולא עוד אלא אפילו באו עדים בין קינוי לסתירה שנטמאה מאחר משקים אותה, אלא שאין מגלגלים עליה אמן מאיש אחר (משנה למלך שם א יד, בדעת רש"י שם ו א ד"ה סוטה).

בד אחד בא עד אחד ואמר ראיתיה שנטמאה - שהעיד עליה שנבעלה בפניו מזה שקינא לה בעלה ממנו (רמב"ם שם א יד) - אינה שותה (משנה שם לא א; רמב"ם שם יד, טז), שנאמר: וְנִסְתַּרְהָ וְהָיָה נִטְמָאָה וְיָעַד אֵין בָּהּ (במדבר ה ג), כל עדות שיש בה (משנה שם), והרי יש כאן עד (רש"י על התורה שם; רמב"ם שם יד), ופירושו: "ועד" מובנו שני עדים - עדות שלמה (פירוש המשניות לרמב"ם סוטה ב א) - שכל מקום שאמרה תורה עד הרי כאן שנים, וכשנאמר ועד אין בה משמעו שני עדים אין, אבל עד אחד יש, ועל זה אמר הכתוב והיא לא נתפשה אסורה, שאם לא נאנסה אסורה, ואינה שותה (גמ' שם ב א ולא ב; פירוש המשניות לרמב"ם שם ושם; מזרחי עה"ת שם, בדעת רש"י שם)².

כשהעד הוא מעדי הסתירה (רמב"ם שם א יד), ואין אומרים כיון שהוא ראה הסתירה לא דקדק כל כך על הטומאה, וראה סתם פריצות ונדמה לו שנטמאה (בי"ח אה"ע קעח א; בית שמואל שם ס"ק יב), אפילו אם העד השני מעדי הסתירה אמר שלא ראה, אלא שאינו מכחיש לומר שבודאי לא נטמאה, נאמן העד שאמר שראה (בית שמואל שם).

כשאין עדות אלא קול בלבד קינא לאשתו ונסתרה - ואין עדות בדבר - נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאפילו שמע מעוף הפורח - יוציא (רבי אליעזר במשנה שם לא א).

• ויש אומרים שלא יוציא עד שישאו ויתנו בה מזורות בלבנה (רבי יהושע במשנה שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים על טומאה שאחר קינוי וסתירה (מאירי שם, בשם גדולי קדמונים, ושכן עיקר; שו"ת הרשב"א א תקנב; יד המלך סוטה א יד, בדעת הרמב"ם), ופסקו ראשונים להלכה כדעה השניה שאם שמע העם מרננים אחריה אחר הקינוי והסתירה עד ששמע מהנשים הטוות לאור הלכנה נושאות ונותנות בה שזינתה עם האיש שקינא לה ממנו, הרי זה אסור לקיימה (רמב"ם שם א ח).

• ויש מפרשים מחלוקת התנאים כשקינא לה, אבל על הסתירה אין עדים אלא הרינון הזה (רש"י שם ד"ה רבי יהושע וד"ה אני ראיתיה; כן משמע מתוספות שם ד"ה מי; מאירי שם, בשם יש מפרשים), אלא שלהלכה אף הם מודים ברינון על טומאה שאחר קינוי וסתירה שאין המים בודקים אותה, ואינו יכול להשקותה (תוספות שם, על פי הגמ' שם ו ב).

אמרה האשה טמאה אני - אינה שותה (משנה שם ז א; רמב"ם שם ב א ו ג ב), ואפילו שאמרה כן לאחר שנמחקה המגילה (ראה ערך מגלת סוטה) - אינה שותה (משנה שם כ א; רמב"ם שם ד ו).

בטעם הדבר שנאמנת על עצמה, אף על פי שאין-אדם-משים-

בתחילה לסמוך על טהרתה ולשתות, ולפיכך היא רותחת, וכשמגיעה לשתות חזרה בה, ולכן כשאמרה איני שותה אחר שנמחקה המגילה, משקים אותה בעל כרחיה (תוספתא שם ב ג, וברייתא שם יט ב, לפי הגמ' שם).

אכן כשאמרה איני שותה כשהיא בריאה, ואנו רואים שאינה פוחדת, נחלקו בדבר תנאים:

• יש אומרים שאף בזו כשאמרה כן אחר שנמחקה המגילה משקים אותה בעל כרחיה (רבי יהודה שם ושם, לפי הגמ' שם, ורש"י ד"ה דקא הדרא).

• ויש אומרים שאין משקים אותה, שהרי היא כבר בדוקה ועומדת, שכאילו כבר אמרה טמאה אני שאין משקים אותה (רבי עקיבא שם ושם, לפי הגמ' שם ורש"י שם).

כשחזרה בה אמרה איני שותה כשהיא בריאה, וחזרה ואמרה שותה אני, נסתפקו בתלמוד אם אומרים שכיון שאמרה איני שותה הרי זו כאומרת טמאה אני, וכיון שהחזיקה עצמה בטומאה אינה יכולה לחזור בה, או כיון ששוב אמרה שותה אני גילתה דעתה שמחמת פחד אמרה קודם איני שותה, ויכולה לחזור בה ולשתות (גמ' שם כ א).

להלכה פסקו ראשונים שאם אמרה איני שותה, והיא בריאה ואינה יראה ולא פוחדת, אינה יכולה לחזור ולומר הנני שותה (רמב"ם שם ד ג; מאירי שם), אבל אם מתחילה כשאמרה איני שותה מחמת פחד אמרה כן, יכולה לחזור בה (מאירי שם).

התחילה לשתות, ואינה רוצה לגמור, הכל מודים שכופים אותה לגמור (ירושלמי שם ג ג, לפי קרבן העדה שם).

כשהבעל אינו רוצה להשקותה (רמב"ם שם ב א, על פי משנה סוטה ו א, ושם כב ב), ואין כופים אותו (מאירי שם ו א). ולא עוד אלא אפילו חזר ואמר שהוא רוצה להשקותה, אינו יכול לחזור בו (תוספות יבמות צה א ד"ה אילימא על פי הגמ' שם), שהרי הוא כמחזיק עצמו שאינו מנוקה מעון (ראה להלן), או שידוע שיש עדים שנטמאה (מנחת חינוך ששה א).

בעדות טומאה

בשני עדים באו עדים שנטמאה - אינה שותה, ואפילו אם כבר שותה, כל שיש לה עדים אפילו במדינת הים שנטמאה, אין המים בודקים אותה (משנה סוטה ו א, וגמ' שם; רמב"ם סוטה ג כג), ושני לימודים לדבר:

• נאמר: וְאִם לֹא נִטְמָאָה הָאִשָּׁה וְטַהַרְתָּהּ הִיא וְנִקְתָּהּ (במדבר ה כח), ודי היה אם היה כתוב ואם לא נטמאה ונקתה, ו"וטהורה היא" באה לדרשה: טהורה, ולא שיש לה עדים במדינת הים (גמ' שם ב, ורש"י ד"ה טהורה), שאם היא טהורה ונזרעה זרע, ולא שניצולה מן המים מפני שהיו לה עדים מטומאתה (רש"י שם).

• נאמר: וְנִסְתַּרְהָ וְהָיָה נִטְמָאָה וְיָעַד אֵין בָּהּ (במדבר שם יג), שאין מי שידוע בה, וזו הרי יודעים בה (רב ששת בגמ' שם).

בשני עדים שנטמאה העידו עדים שנטמאה מאיש אחר, לא מזה מאיש אחר שהבעל קינא לה ממנו, כתבו אחרונים בדעת ראשונים שכל שאין עדות שנטמאה עם זה שקינא לה, המים

2. וראה גור אריה עה"ת שם, בדעת רש"י.

נשא עקרה נשא אילונית (ראה ערכו), וזקנה, ושאינה ראויה לילד⁷,
נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאינן שותות (חכמים במשנה שם), שהרי אסור לקיימה (רש"י שם ד"ה ושאינה ראויה, ושם כה ב ד"ה בעקרה), ואינה ראויה לאישות (מאירי שם). ודוקא כשאין לו אשה אחרת או בנים, אבל יש לו אשה או בנים, הרי זו שותה (סתם ותוספתא סוטה (ליברמן) ה ב; חכמים בבבלי שם כו א; ירושלמי ד ג, לדעת חכמים). ואף על פי שנאמר: וְנִקְתָּהּ וְנִזְרְעָה וְנָרַע (במדבר ה כח), והרי אלו אינן ראויות לזרע, לא נאמר כתוב זה אלא באשה הראויה לילד (רמב"ם שם ב ט), שאם היתה יולדת בצער יולדת בריוח, היתה דרכה לילד נקבות יולדת זכרים (רבי ישמעאל בגמ' שם כו א; רמב"ם שם), או שאם היתה עקרה נפקדת (רבי עקיבא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם)⁸.

- ויש אומרים שאפילו אין לו אשה ובנים שותות, שיכול הוא לישא אשה אחרת ולפרות ולרבות הימנה (רבי אליעזר במשנה שם), והרי היא ראויה לקיימה (רש"י שם כה ב ד"ה בעקרה), ואין כאן הפקעת אישות (מאירי שם כד א).

ולדעה הראשונה - שהלכה כמותה - היו לו אשה ובנים ומתו בין קינוי לסתירה, כבר נראית לשתות ומשקה אותה, לא היו לו אשה ובנים ונולד לו בן בין קינוי לסתירה - כגון שנולד לו בן מגרושתו (רמב"ם שם ב יא) - כבר נראית שלא לשתות (ירושלמי שם ד ג; רמב"ם שם), היינו שנדחית מלשתות (רמב"ם שם), שהכל הולך אחר שעת הקינוי (פני משה שם).

בא עליה לאחר קינוי וסתירה - אינה שותה (משנה סוטה כד א), שנאמר: וְנִקְתָּהּ הָאִשָּׁה מֵעוֹן (במדבר שם לא), בזמן שהאיש מנוקה מעון המים בודקים את אשתו, אין האיש מנוקה מעון אין המים בודקים את אשתו (גמ' שם כה א), דהיינו שאין האיש מנוקה מעון ניאוף בין מזו שנסתרה בין מאחרת (רש"י שם מז ב ד"ה מנוקה), ולפיכך כל איש שבא ביאה אסורה מימיו אחר שהגדיל, אין המים בודקים את אשתו (רמב"ם שם ב ח, ושם ג יז; רמב"ן עה"ת שם, בשם יש מפרשים)⁹, ולא איסור תורה בלבד, אלא אפילו בא על ארוסתו בבית חמיו, שאסור מדברי סופרים (ראה ערך ארוסה) אין המים בודקים (רמב"ם שם ב ח)¹⁰. ולא עון שלו בלבד מעכב את בדיקת המים, אלא אף עון בניו ובנותיו כשהם נואפים (סוטה מז ב, ורש"י ד"ה עון) אם לא מיחה בהם (תוספות שבועות ה א ד"ה ונעלם; רמב"ן עה"ת שם; משנה למלך שם, בשם הרא"ש).

בא עליה בשוגג אם יודע הבעל שבא ביאה אסורה אין המים בודקים, ואם אינו יודע - שבא עליה בשוגג (תוספות יבמות נח א ד"ה ונקח) - המים בודקים (ירושלמי סוטה א א), והדבר תלוי בשעת ההשקאה (תוספות שם; שיירי קרבן שם, בדעת הירושלמי,

עצמו-רשע (ראה ערכו), כתבו אחרונים שהרי זה מפני שהודאת בעל דין כמאה עדים במה שנוגע לחובת עצמו (ראה ערך הודאת בעל דין), וכאן אינה מפקעת עצמה מבעלה, שאחר קינוי וסתירה היא כבר אסורה עליו (מנחת חינוך ששה יג).

כשינתה זינתה - עם זה שנסתרה עמו - בשוגג או באונס, אין המים בודקים אותה (סוטה לב ב, ורש"י ד"ה ובמה; ירושלמי שם ד ד; רמב"ם שם ג כד), שנאמר: וְאֵת פִּי שְׂטִית תַּחַת אִישׁוֹ וְכִי נִטְמָאת (במדבר ה כ) - פרט לאונסין, מה תחת אישך לרצון, אף כאן לרצון (ירושלמי שם), ונאמר: וְתִמְעַל מֵעַל פְּאִישָׁהּ (שם כז), פרט לשוגגת (רמב"ם שם)³.

באשת כהן באשת כהן, שאסורה לבעלה אף באונס, נחלקו הדעות אם כיון שבאשת כהן נאסרת לבעלה אף באונס, המים בודקים אותה (אור גדול מג, בדעת הרמב"ם); או שאין המים בודקים אותה, ולא עוד אלא אפילו אם קינא לה הכהן בפירוש מאונס, כגון שאמר אל תסתרי עם פלוני שמא יאנוס אותה, אין המים בודקים וגם אינה שותה, כיון שהקינוי היה על דבר שאין המים בודקים (שיירי קרבן לירושלמי שם ד"ה שלא תאמר).

כשבא עליה בא עליה זה שקינא לה ממנו דרך אברים - שדש דרך אברים מבחוץ בשאר אברים (רש"י יבמות נה ב ד"ה דרך אברים) ומוציא שכבת זרע לבטלה (ר"ן שבת לט ב מדפי הרי"ף) - אין המים בודקים אותה, שנאמר: וְשָׁכַב אִישׁ אֵתָהּ שְׁכַבְתָּ וְרַע (במדבר שם יג), פרט לכא עליה דרך אברים (רמב"ם שם, על פי סוטה כו ב).

באסורה עליו

היתה אשתו אסורה עליו מחייבי לאוין ועשה - ואפילו שניה (ראה ערכו) מדרבנן - כגון אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה (ראה ערכו) לישראל, או בת ישראל לנתין ולממזר - אינה שותה (משנה סוטה כג ב; רמב"ם סוטה ב א), שנאמר: פִּי תִשָּׁטֵה אֶשְׁתּוֹ (במדבר ה יב), בראויה לאישות הכתוב מדבר, פרט לאלו שאינן ראויות (ספרי נשא ז; רש"י סוטה כד א ד"ה לא שותות; מאירי שם)⁴.

נשא מעוברת או עבר ונשא מעוברת חברו או מינקת חברו, נחלקו מינקת חברו תנאים:

- יש אומרים שאינה שותה (רבי מאיר במשנה סוטה כד א), שלדעתם מי שנשא מעוברת חברו ומינקת חברו יוציא ולא יחזיר עולמית (ראה ערך מעוברת. רבי מאיר בגמ' שם כו א), והרי אינה ראויה לו לקיימה (רש"י שם כד א ד"ה מעוברת)⁵.

- ויש אומרים שיכול הוא להפרישה ולהחזירה לאחר זמן (ראה ערך הנ"ל. חכמים במשנה שם), לפיכך ראויה היא לקיימה ושותה (רש"י שם ד"ה יכול)⁶, וכן הלכה (רמב"ם שם).

ראויות להזרע (ירושלמי שם ד א; פירוש המשניות לרמב"ם שם; מאירי שם כד א, בשם יש אומרים, ושלא נראה כן), ולטעם זה אף אם יש לו אשה ובנים אינן שותות (מאירי שם, בשם יש אומרים; משנה למלך שם; קרן אורה שם כה ב). 9. ויש מפרשים שיהיה מנוקה דוקא מעון זה שבא עליה לאחר קינוי וסתירה (רש"י יבמות נח א ד"ה מנוקה, וסוטה כה א ד"ה דאי; רמב"ן עה"ת שם, בסתם; מאירי סוטה כג ב). 10. ויש מהראשונים החולק וסובר שהבא על ארוסתו נקרא מנוקה מעון (ראב"ד בחשנות שם), ונסתפקו אחרונים אם הוא חולק על כל בעילת איסור שמדברנו, או דוקא בבא על ארוסתו מפני שלמחר הוא נושא אותה, ולכן אינה חשובה בעילת איסור לענין זה (משנה למלך שם).

3. או לפי שנאמר: וְהָיָה לָא נִתְפָּשָׁה (שם יג), פרט לאנוסה, שהרי נתפשה בחזקה (רמב"ם שם). 4. ויש המפרש הטעם מפני שאין הבעל מנוקה מעון (רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם). 5. ויש המפרש הטעם שאם אסורה עליו עולמית הרי זה עובר עברה כמו ישראל שנשא נתינה והדומות לה (פירוש המשניות לרמב"ם שם, לדעה זו). 6. ויש המפרש הטעם שכיון שמוותר להחזירה אין כאן עברה (רמב"ם שם), ואינו חשוב עון מפני שאין זה איסור ביאה מצד עצמה אלא מפני תקנת הולד (משנה למלך שם ח). 7. דהיינו שנקר רחמה (רש"י יבמות מב ב ד"ה עקרה וכתובות ט ב ד"ה שאינה ראויה) או ששתתה כוס של עיקרין (רש"י סוטה כד א ד"ה ושאינה ראויה). 8. ויש מפרשים הטעם שכל אלו אינן שותות, מפני הכתוב ונרעה זרע, הראויה להזרע, יצאו אלו שאינן

היינו אשה הראויה לממזר ונישאת לממזר (רש"י שם ד"ה אשת ממזר), כגון גיורת ומשוחררת (משנה למלך שם), או ממזרת הנשואה לממזר (כסף משנה שם), ואין אומרים לא נעשה שלום ביניהם כדי שלא להרבות פסולים בישראל, שכל דורותיו ממזרים (גמ' שם, ורש"י ד"ה לא ליפוש).

מעוברת ומינקת מעוברת ומינקת עצמו ומינקת עצמו, מקנא לה ושותה (תוספתא ומינקת סוטה (ליברמן) ה ג; גמ' שם, ורש"י ד"ה מעוברת; רמב"ם שם ז), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים ששותה כמות שהיא (רמב"ם שם), ואין ממתנינים לה עד שתלד, או עד שתגמול את הולד (מאירי שם). ואף על פי שהולד בעודו עובר ממנו של בעל הוא, הרי כאן הבעל בעצמו רוצה להשקותה, שאם אמר איני רוצה אין משקים אותה (ראה לעיל: כשאניס רוצים). ולפיכך במעוברת חברו (ראה לעיל: באסורה עליו) ממתנינים לה עד שתלד, שאינו רשאי לחבל ולד שאינו שלו (משנה למלך שם).

• ויש מפרשים שממתנינים לה, ושותה לאחר כך - אחר שילדה או תגמול הולד - חולקים וסוברים שאף במעוברת עצמו ממתנינים לה, ולא אמרו שותה אלא לאחר כך, ואין אומרים כיון שלא היתה ראויה לשתות בשעת קינוי לא תשתה עוד, שהרי ביוצאה ליהרג הוצרכנו לריבוי מיוחד מגזרת-הכתוב (ראה ערכו) שאין ממתנינים לה, אבל בלי לימוד מיוחד אין הורגים את העובר, שממונו של בעל הוא (תוספות שם ד"ה מעוברת).

יש מהתנאים הסובר שהכתוב: וְנִקְתָּהּ וְנִקְרְעָה וְרָע (במדבר ה כח) ממעט זרועה, לומר שאין עוברה שותה (רבן גמליאל בספרי זוטא שם, ובליקוט שמעוני נשא תשט. וראה חזון יחזקאל שם ה א; אמבוהא דספרי שם).

מת בעלה אשה העומדת לשתות ומת בעלה קודם ששתתה, אינה שותה (משנה סוטה כד א, ורש"י ד"ה ובי"ה; רמב"ם שם ב ז), שנאמר: וְהִבִּיא הָאִשָּׁה אֶת אֶשְׁתּוֹ (במדבר שם טו. יבמות לח ב, וכתובות פא א, ורש"י סוטה שם ד"ה ולא שותות).

שבית דין מקנא אלו שבית דין מקנאים להן בשביל להפסידן להן כתובתן, כגון מי שנתחרש בעלה, או נשתטה, או שהיה חבוש בבית האסורים (ראה ערך סוטה), נחלקו תנאים בדינים:

• יש אומרים שאין משקים אותן (תנא קמא במשנה שם), שנאמר: והביא האיש את אשתו (גמ' שם כז א), ואף הבעל לכשיצא מבית האסורים אינו יכול להשקותה, שנאמר: וְקָנָא וּגְוֹ וְהִבִּיא (במדבר שם יד-טו), שאינו מביא אלא מי שקינא (גמ' שם, לדעה זו, ורש"י ד"ה וקינא), וכן הלכה (רמב"ם שם א י"א).

• ויש אומרים שלכשיצא מבית האסורים ישקנה בעלה (רבי יוסי במשנה שם), ואף הבית דין שקינאו לה יכולים להשקותה, וכן הבעל לכשיבוא (מאירי שם, בדעת רבי יוסי), וכן הקטן כשיגדיל (רבי יוסי בתוספתא שם ה ו).

אלו שאינן ראויות לשתות אלו שאינן ראויות לשתות, אף על פי שהן רוצות לשתות, ובעליהן רוצים להשקותן, ונאסרות על בעליהן, ואלו הן (רמב"ם שם ב א):

הארוסה הארוסה אינה שותה, שנאמר: תַּחַת אִשָּׁה (במדבר ה כט), פרט לארוסה (ספרי נשא כ; משנה סוטה כג ב; רמב"ם שם ג); או: תַּחַת אִשָּׁה (במדבר שם כ), פרט לארוסה (רבי יאשיה בגמ' שם כד א).

על פי המשנה למלך שם ב ח), ולפיכך אם שכח בשעת השקאה, אפילו היה במזיד - המים בודקים (משנה למלך שם, בדעת התוספות שם. וראה תוספות שבועות ה א ד"ה ונעלים).

הראויה ושאינה ראויה לשתות

אשת כהן אשת כהן שותה (משנה סוטה כד א), ואף על פי שבפרשת סוטה נאמר: וְהִיא לֹא נִתְפָּשָׁה (במדבר ה יג), שאם לא נאנסה אסורה לבעלה, אבל נאנסה מותרת (ראה ערך אשת איש), ואשת כהן גם בנאנסה אסורה (ראה ערך אשת כהן), מכל מקום אף היא שותה (גמ' שם כו א), ואם נמצאת נקיה מותרת לבעלה (משנה שם כד א, ורש"י ד"ה אשת כהן; רמב"ם סוטה ג כא), ואפילו התחילו חלאים בשאר אברים, שלא בבטנה וירכה, אין אומרים שזינתה באונס ולכן התנוונה שלא כדרכה, ותיאסר לכהן (גמ' שם כו א, ורש"י ד"ה במתנוונה; רמב"ם שם).

אשת סריס אשת סריס שותה (משנה שם כד א; רמב"ם שם ב ו), בין שהוא סריס חמה ובין שהוא סריס אדם (רמב"ם שם) כגון ששתה כוס של עיקרין, שהיא מותרת לבעלה (כסף משנה שם), אבל אם שלטה יד אדם באברי הזרע הרי הוא בכך פצוע דכא שאסור לאשתו, ואף על פי שנאמר: וַיִּתֵּן אִישׁ בְּךָ אֶת שְׁכָבְתּוֹ מִבְּלִעְדֵי אִישָׁךְ (במדבר ה כ), וסריס אינו בר זריעה, מכל מקום בר שכיבה הוא (רש"י שם כו א ד"ה קמ"ל)¹¹.

אשת הגר אשת הגר נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שאינה שותה (עקביא בן מהללאל בספרי נשא ז; ירושלמי סוטה ב ח), שנאמר בפרשת סוטה: דְּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר ה יב), ולא הגרים (ירושלמי שם, לגירסת פירוש הרב"ד עדיות ה ו, וקרבו העדה לפני משה שם)¹².

• ויש אומרים שאשת גר ואשת עבד משוחרר שותות (סתם ברייתא בבבלי שם כו א), ואף על פי שנאמר שם: דבר אל בני ישראל, לא נתמעטו גרים, לפי שנאמר שם: וְאֶמְרָתְךָ אֲלֵהֶם (במדבר שם) ו"ואמרת" מרבה אותם (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ב ו; מאירי עדיות שם).

גיורת אף הגיורת, נחלקו בה תנאים:

• יש אומרים שאין משקים את הגיורת ושפחה משוחררת (עקביא בן מהללאל בעדיות ה ו, וספרי שם), ונשארת באיסור ספק סוטה לבעלה (בית הלוי ב מ), שנאמר: דבר אל בני ישראל, ולא הגרים (ירושלמי סוטה שם); או לפי שנאמר: כִּי תִשָּׁטֵה אֶשְׁתּוֹ (במדבר שם יב. ספרי שם), שהיא סוטה עכשיו, ולא שכבר סתתה כל ימיה, ומאחר שהוא יודע בה שהיא למודה לזנות, כבר נכנס על דעת כן, ואין ראוי לומר בו ועבר עליו רוח קנאה (ראב"ד לעדיות שם בפירוש הספרי); או לפי שנאמר: לְאֵלָה וְלִשְׁבָעָה בְּתוֹךְ עַמֶּךָ (במדבר שם כא), פרט לזו שאינה בתוך עמה (ברטנורא עדיות שם).

• ויש אומרים שמשקים את הגיורת (חכמים בעדיות שם; תנא קמא בספרי שם) - ואת השפחה המשוחררת (רמב"ם שם) - שנאמר: ואמרת אליהם, לרבות כל הכתוב בפרשה, ומה כתוב שם? וְשָׁכַב אִישׁ אִתָּהּ (שם יג), כל ששכיבתה אוסרתה בעלה משקה אותה (ירושלמי שם וקרבו העדה); או לפי שנאמר: אִשָּׁה תַּחַת אִשָּׁה (במדבר שם כט) מכל מקום (ראב"ד לעדיות שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; מאירי שם).

אשת ממזר אשת ממזר - שותה (סוטה כו א; רמב"ם שם),

(רש"י שם כד א ד"ה אשת). 12. או שהדבר נלמד מהכתוב: וְהִבִּיא הָאִשָּׁה אֶת

11. ויש המפרש אשת סריס, שנסתרס לאחר שנשאה וקדמה שכיבת בעל לבעול

שומרת יבם בשומרת יבם נחלקו תנאים:

• יש אומרים, שמה שנאמר: **אִישׁ אִישׁ** (במדבר שם יב) - לרבות שומרת יבם (רבי יאשיה בספרי שם, וגמ' שם כד א), ולא נתמעטה מתחת אישך, כדרך שנתמעטה ארוסה, מפני שארוסה חסרה מסירה לחופה, מה שאין כן שומרת יבם ונקראת תחת אישך (גמ' שם, ורש"י ד"ה יכול).

• ויש אומרים ששומרת יבם נתמעטה (רבי יונתן בספרי שם וגמ' שם), אם מהכתוב: תחת אישך (רבי יונתן בגמ' שם); או מהכתוב: **כִּי תִשָּׂטֵטֵט אִשְׁתּוֹ** (במדבר שם. רבי יונתן בספרי שם), אבל ארוסה נתמעטה מתחת אישה (ראה לעיל. רבי יונתן בספרי שם וגמ' שם).

קטנה אשת קטנה אשת הגדול שאינה שותה, נחלקו בה ראשונים: • יש מפרשים הטעם מפני שנאמר: **אִשָּׁה** (במדבר שם כט) - פרט לקטנה (רמב"ם שם ג), אבל בלא המיעוט מהכתוב היתה שותה, שכן קטנה שזינתה ברצון לדעתם נאסרת על בעלה (רמב"ם שם ד).

• ויש מפרשים שאין צורך במיעוט מיוחד לקטנה, שלדעתם פיתוי קטנה אונס הוא ומותרת לבעלה (ראה ערך אונס וערך אנוסה), ואין לחלק בין קטנה לקטנה לענין פיתוי, ועוד שהתראה לקטנה אינה התראה (ראב"ד שם).

גדולה אשת גדולה אשת הקטן נתמעטה מהכתוב: **תַּחַת אִשָּׁה** קטן (במדבר שם), ואף על פי שאין אישות לקטן, כתבו אחרונים שצריך למעט ביבם קטן שבא על יבמתו, שהוא קונה אותה, והיא אשת איש (מנחת חינוך שם, על פי קדושין יט א; צפנת פענח שם).

אשת אשת אנדרוגינוס אנדרוגינוס נתמעטה מתחת אישה, פרט אנדרוגינוס לאנדרוגינוס שאינו איש (רמב"ם שם), כלומר שאינו איש ודאי אלא ספק (ראה ערך אנדרוגינוס. כסף משנה שם).

סומא ואשת סומא סומא אינה שותה, שנאמר: **וְנָעַלְמָ מְעִינֵי אִשָּׁה** סומא (במדבר שם יג), פרט לאשת סומא (סוטה כז א; רמב"ם שם) שאין לו עינים (ירושלמי שם ב ה), ודוקא סומא בשתי עיניו (מנחת חינוך שם). והסומא עצמה נתמעטה, שנאמר: **אֲשֶׁר תִּשָּׂטֵטֵט אִשָּׁה תַּחַת אִשָּׁה** (שם כט), הקיש הכתוב אשה לאיש, וכשם שאם הוא סומא לא משקה, אף כשהיא סומא אינה שותה (גמ' שם; רמב"ם שם).

חיגרת ואשת חיגרת נתמעטה, שנאמר: **וְהַעֲמִיד הַכֹּהֵן אֶת הָאִשָּׁה** חיגר (שם יח), פרט לחיגרת, ואשת חיגר נתמעטה ממה שנאמר: אשה תחת אישה, עד שתהיה שלימה כמוהו, והוא שלם כמותה (גמ' שם ב; רמב"ם שם).

גידמת ואשת גידם גידם וכן הגידמת נתמעטה ממה שנאמר: ונתן על כפיה (שם יח), פרט לגידמת (גמ' שם), שאין לה כף, או שהיתה עקומה או יבשה, שאינה יכולה ליקח בה (רמב"ם שם) ¹³, ואשת גידם נתמעטה ממה שנאמר: אשה תחת אישה, עד שתהיה שלימה כמוהו, והוא שלם כמותה (גמ' שם; רמב"ם שם).

אילמת ואשת אילם אילמת נתמעטה, שנאמר: **וְאָמְרָה הָאִשָּׁה** (שם כב), פרט לאילמת (גמ' שם; רמב"ם שם) ¹⁴, ואשת אילם נתמעטה ממה שנאמר: אשה תחת אישה, עד שתהיה שלימה כמוהו, והוא שלם כמותה (גמ' שם; רמב"ם שם).

חרשת ואשת חרש חרש וכן שאינה שומעת נתמעטה ממה שנאמר: **וְאָמְרָה הַכֹּהֵן לְאִשָּׁה** (שם כא), פרט למי שאינה שומעת (ירושלמי שם ב א, לגירסת הגהות מקור ברוך שם; רמב"ם שם), ואשת מי שאינו שומע נתמעטה ממה שנאמר: אשה תחת אישה, עד שתהיה שלימה כמוהו, והוא שלם כמותה (רמב"ם שם).

הערמה אשה שאינה ראויה לשתות, אסור להערים ולהשקותה סתם מים שאינם המאריים ושלא מחקו שם את המגילה, כדי לאיים עליה שתודה שזינתה, שלא יוציאו לעז על מים המרים שאינם בודקים (חכמים בעדיות ה ו, לפי הערוך, דגם, בשם רב האי גאון).

הבאתה לבית דין

בבית הדין כיצד עושה הבעל שקינא לאשתו ונסתרה, מוליכה שבמקום הבעל לבית דין שבאותו מקום (משנה סוטה ז א; רמב"ם סוטה ואשתו ג א), ואומר להם: אשתי זו קינאתי לה עם פלוני ונסתרה עמו, ואלו הם עדי, והרי היא אומרת שהיא טהורה, ואני רוצה להשקותה לבדוק הדבר, ובית דין שומעים דברי העדים (רמב"ם שם), ומוסרים לו שני תלמידי חכמים לשמרו שמא יבוא עליה בדרך (משנה שם) קודם שתיה, שהרי נאסרה עליו עד שתשתה (רמב"ם שם), ואם יבוא עליה יעידו עליו בבית-דין-הגדול (ראה ערכו) ולא ישקוה (גמ' שם, ורש"י ד"ה דליהו). ותלמידי חכמים יודעים להתרות בו (גמ' שם), ולומר לו שמן התורה כשאין האיש מנוקה מעון שבא עליה משנאסרה עליו, אין המים בודקים את אשתו (רש"י שם).

מן התורה האיש בלבד מביא את אשתו, שנאמר: **וְהָבִיא הָאִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ** (במדבר ה טו), ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שמוסרים לו שני תלמידי חכמים שמא יבוא עליה (תנא קמא במשנה שם), שאין בעלה נאמן לומר שלא בא עליה (אמרו לו לרבי יהודה בתוספתא סוטה (ליברמן) א ב, וגמ' שם), אף על פי שבעלה נאמן על אשתו נדה ואין צריך להעמיד עדים אצלו, הרי זה לפי שנדה איסור כרת הוא וחמור עליו, וסוטה שהוא איסור לאו (ראה ערך סוטה) קל עליו, ועוד שנדה יש לה היתר לכשתטהר, ואין יצרו תוקפו, שמובטח הוא לאחר זמן, וזו אין לה היתר אם תימצא טמאה, ולבו רודף אחריה, והכתוב אומר: **מִיָּם גְּנוּבִים יִמְתְּקוּ** (משלי ט יז. אמרו לו לרבי יהודה בתוספתא סוטה (ליברמן) א ב, וגמ' שם, ורש"י ד"ה שכן יש לה וד"ה שאין לה), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש אומרים שאין מוסרים לו תלמידי חכמים ללוותו (רבי יהודה במשנה שם, לפי רש"י ד"ה בעלה), אלא בעלה נאמן עליה (רבי יהודה במשנה ותוספתא וגמ' שם; רבי יוסי בתוספתא שם ג, וגמ' שם), מקל וחומר, ומה נדה שהיא בכרת נאמן עליה, סוטה שהיא בלאו לא כל שכן (רבי יהודה בתוספתא שם ב ובגמ' שם), ועוד שמן התורה האיש מביא את אשתו אל הכהן, שנאמר: והביא האיש את אשתו (רבי יוסי בתוספתא שם ג; רבי יהודה בגמ' שם).

בבית הדין הגדול ומשלחים אותו לירושלים, לבית-דין-הגדול (ראה בירושלים ערכו. משנה שם ז א; רמב"ם שם ג א), שאין משקים את הסוטה אלא בבית דין הגדול של שבעים זקנים במקדש (רמב"ם שם וסנהדרין ה א), שנאמר בסוטה: **וְעָשָׂה לָהּ הַכֹּהֵן אֶת כָּל הַתּוֹרָה** (במדבר ה ט), ונאמר בזקן-ממרא (ראה ערכו): **עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר**

וביאר ראשונים המחלוקת שנחלקו אם צריך קרא-כדכתיב (ראה ערכו. תוספות שם יט א ד"ה שהן). ¹⁴ ועוד שאינה יכולה לקבל שבועה ולהגיד

אִשְׁתּוֹ (במדבר שם טו. ירושלמי שם, לגירסתנו). ¹³ ויש הסובר שהגידמת שותה, ושני כהנים מניפים את המנחה על ידיה (רבי חייא בירושלמי שם ג א),

האשה לעזרה, כמו שאמרו: לפני ה', יפנה עליה העזרה (ספרי זוטא שם), שתהא העזרה פנויה, ולא יהא דבר מפסיק בינה ובין הקודש, שתהיה עמידתה לפני ה' (זית רענן לילקוט שמעוני במדבר תשז).

לשון ההשבעה והכהן משביעה בלשון שהיא מכרת ומודיעה בלשונה שלא גרם לה אלא קינוי וסתירה שקינא לה בעלה ונסתרה (רמב"ם שם ז, על פי גמ' שם לב ב), ופרשת סוטה היא מהדברים ששנו חכמים שנאמרים בכל לשון (משנה שם לב א), ושני לימודים לדבר:

• נאמר: וְאָמַר אֶל הָאִשָּׁה (במדבר ה יט), בכל לשון שהוא אומר (רבי יאשיה בספרי נשא יב, וירושלמי שם ז א; בבלי שם לב ב), כי "אל האשה" משמע דברים הנכנסים בלבה, שתהא מכרת בלשון (רש"י שם ד"ה אל האשה).

• כיון שהיא צריכה לומר אמן אמן על האלה ועל השבועה (ראה להלן), ואם אינה שומעת כיצד אומרת אמן אמן (רבי ישמעאל בספרי שם; רבי יונתן בירושלמי שם).

נוסח ההשבעה ואומר לה בלשון שמכרת: אִם לֹא שָׁכַב אִישׁ אִתְּךָ וְאִם לֹא שָׁטִית טְמֵאָה תַּחַת אִישׁךָ הֲנִקִּי מִי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים הָאֵלֶּה, וְאֵת כִּי שָׁטִית תַּחַת אִישׁךָ וְכִי נִטְמַאת וְיִתֵּן אִישׁ בְּךָ אֵת שְׁכָבְתוֹ מִבְּלַעַד־אִישׁךָ, יִתֵּן ה' אוֹתָךְ לְאֵלֶּה וְלִשְׁבַעַת בְּתוֹךְ עַמְּךָ בְּתַת ה' אֵת וְרַבְּךָ נִפְלֵת וְאֵת בְּטַגְךָ צָבָה, וּכְאוּ הַמִּים הַמְאָרְרִים הָאֵלֶּה לְצַבּוֹת בְּטָן וְלִנְפֹל יִרְךָ (במדבר שם יט-כא), והיא אומרת: אמן אמן, בלשון שמכרת (רמב"ם שם). ואמן זה הוא השבועה, כאילו מוציאה בפיה, שאם לא כן למה נבדקת, והרי לא אמרה כלום אחר שבועת הכהן, ואין כאן אפילו שבועה מפי אחרים (שבועות לו א, ורש"י ד"ה ואמרה).

ולא יאמר לה הכהן על ידי מתורגמן, שנאמר: וְאָמַר הַכֹּהֵן לְאִשָּׁה (במדבר שם כא. ירושלמי שם ז א), והכהן משביעה, ואינה נשבעת מאליה, שנאמר: וְהִשְׁבִּיעַ אֹתָהּ הַכֹּהֵן (במדבר שם יט. ספרי נשא יב).

שתי שבועות שתי פעמים נאמרה השבועה בתורה: והשביע אתה הכהן (שם), וְהִשְׁבִּיעַ הַכֹּהֵן אֵת הָאִשָּׁה בְּשִׁבְעַת הָאֵלֶּה (שם כא), ונחלקו אמוראים:

- יש אומרים ששתי שבועות הן, אחת קודם שנמחקה מגילה, ואחת לאחר שנמחקה (רבי זירא אמר רב בסוטה יח א).
- ויש אומרים ששתיהן קודם המחיקה, שהרי כך הן כתובות בתורה קודם מחיקת המגילה, אלא אחת שבועה שיש עמה אלה, ואחת שבועה שאין עמה אלה (רבא בגמ' שם) ¹⁸.

ונחלקו אמוראים מהי שבועה שיש עמה אלה:

- יש אומרים שהיא כשאומר: משביעני עליך שלא נטמאת - משביעה בשם, ומזכיר השם, שאת אומרת אמת שלא נטמאת (רש"י שם ד"ה משביעני עליך וד"ה שלא נטמאת) - שאם נטמאת יבואו בך המים המאזרים (אמר רב עמרם אמר רב בגמ' שם).

מהתנאים הסובר שאין מנוולים בנות ישראל יותר ממה שכתוב בתורה, אלא פורס סדין של בוך בינו לבין העם, והכהן פורע ראשה (ראה להלן: ההשקאה. רבי יוחנן בן ברוקא בספרי שם). ¹⁸ ויש מהראשונים שמשמע מדבריהם ששבועה אחת היא (רמב"ם שם ג ז; רמב"ן עה"ת שם), שבעבור אריכות התנאים חזר לומר פעם אחרת והשביע הכהן את האשה ולפרש שהיא שבועת האלה (רמב"ן שם), וביארו אחרונים ששבועה אחת היא על שני דברים על האשה ועל האלה (מלבי"ם שם).

יורוף (דברים יז יא), ולמדים בגזרה-שוה (ראה ערכו) "תורה" "תורה", מה בזקן ממרא בשבעים ואחד, אף כאן בשבעים ואחד (גמ' שם ב) ¹⁵.

הגיעו לבית דין הגדול, מושיבים אותה ביניהם (רמב"ם שם ב) ומאיימים עליה (משנה שם; רמב"ם שם) שלא בפני בעלה, ומפחידים אותה פחד גדול שלא תשתה (רמב"ם שם), כדרך שמאיימים על עדי נפשות (ראה ערך איום. משנה שם). ואומרים לה: בתי, הרבה יין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה ילדות עושה, הרבה שכנים רעים עושים, עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה שלא ימחה על המים (משנה שם; רמב"ם שם), ואומרים לפניך דברים שאינה כדאי לשמעם היא וכל משפחת בית אביה (משנה שם), ואומרים לה: בתי הרבה קדמוך ונשטפו, ואנשים גדולים ויקרים תקף יצרם עליהם ונכשלו, ומגידים לה מעשה יהודה ותמר כלתו, ומעשה ראובן בפילגש אביו כפשוטו, ומעשה אמנון ותמר אחותו, כדי להקל עליה עד שתודה (רמב"ם שם, על פי גמ' שם ב). ואומרים לה: יהודה וראובן שהודו ולא בושו סופם נחלו חיי העולם הבא, וקיבלו שכרם בעולם הזה (גמ' שם).

בהר הבית עמדה בדיבורה שהיא טהורה, מביאים אותה לשער המזרח של עזרה - והוא שער ניקנור (ספרי נשא ט; משנה שם א; רמב"ם מחוסרי כפרה ד ב) ¹⁶ - שהוא כנגד קודש הקדשים, ומעלים אותה ממקום למקום ומקיפים בה כדי ליגעה, עד שתקצר נפשה, אולי תודה (רמב"ם סוטה ג ג, על פי גמ' שם ח א).

אם עמדה בדיבורה חוזרים ומביאים אותה כנגד שער המזרח מבחוץ, ומעמידים אותה שם (רמב"ם שם ד, על פי משנה שם ז א). היתה מתכסה בלבנים - מתכסה בשחורים (ספרי שם יא; משנה שם; רמב"ם שם), ואם היו השחורים נאים לה, מתכסה בבגדים מכוערים (ספרי שם; גמ' שם ח ב; רמב"ם שם), ומסירים כלי כסף וזהב שעליה (משנה שם; רמב"ם שם) כדי לנוולה (משנה שם ז ב) ¹⁷, ומקבצים עליה קיבוץ גדול של נשים, שכל הנשים הנמצאות שם חייבות לראותה, שנאמר: וְנִסְרוּ כָל הַנְּשִׁים וְלֹא תַעֲשִׂינָה קְזַמְתְּכָנָה (יחזקאל כג מח), וכל איש שיחפוץ לראותה יבוא ויראה (רמב"ם שם ה, על פי משנה שם וגמ' שם ח ב), והיא עומדת ביניהם בלא רדיד ובלא מטפחת, אלא בבגדיה ובכיפה שעל ראשה, כמו שהאשה בתוך ביתה (רמב"ם שם). ואין מניחים שם עבדיה ושפחותיה, מפני שלבה גס בהם (משנה שם; רמב"ם שם ו), שהיא מכרת אותם ודעתה מתיישבת בהם (רמב"ם שם), וכשאדם רואה בני ביתו דעתו מתגברת עליו, ולא תירא ולא תודה (רש"י שם ד"ה שלבה גס).

השבועה

עמידת הכהן בשעה שהכהן משביע האשה (חסדי דוד לתוספתא סוטה א והאשה ג), היא עומדת מבפנים והכהן עומד מבחוץ, שנאמר: וְהַעֲמִיד הַכֹּהֵן אֵת הָאִשָּׁה לְפָנָי ה' (במדבר ה יח), האשה לפני ה', ואין כהן לפני ה' (תוספתא שם (ליברמן) א ח), שלא יהא הכהן מפסיק בין

אמן (תוספות שם יט א ד"ה שהן, לדעת רבי חייא בירושלמי שם ג א). ¹⁵ יש מהראשונים סוברים שאין צריך בית דין הגדול אלא בשביל האיום שמאיימים עליה (ראה להלן), והאיום אינו מעכב, ולכן השקאת סוטה נוהגת אפילו לאחר שגלו סנהדרין ממקומם שבלשכת הגזית (תוספות שם ז ב ד"ה מה, השני), וכתבו אחרונים שלדעתם אפילו בית דין הגדול אינו מעכב בהשקאת סוטה (קרן אורה שם). ¹⁶ ויש המפרש ששער המזרח הוא שער החיצון שבו נכנסים להר הבית, ומשם מעלים אותה לשער נקנור (רש"י שם ד"ה לשער מזרח). ¹⁷ ויש

ז, שכן בקללה אומר לה בתחילה ירכך נופלת, וסוף המים לבדוק דרך כניסתם, כמו שכתוב: וְצִבְתָּהּ בְטָנָה וְנִפְלָה יָרְכָה (במדבר ה כז), לכך צריך להודיעה על כך (רש"י סוטה שם ד"ה שיתא קראי).

השמעת פירוט ומשמיעים אותה בכל לשון שהיא שומעת על מה הדברים היא שותה ובמה היא שותה, על מה היא שותה על עסקי קינוי וסתירה, ובמה היא שותה במקידה של חרס, שהיא כלי מאוס, על מה נטמאת ובמה נטמאת, על מה נטמאת על עסקי שחוק וילדות - מי הביאה לידי טומאה שחוק וקלות ראש, כדי לייסר את הנשים שלא יקלו ראש עם האנשים (רש"י שם לב ב ד"ה ועל מה נטמאת) - ובמה היא נטמאת, בשוגג או במזיד, באונס או ברצון, וכל כך למה שלא להוציא לעז על מים המרים (גמ' שם), שאם נטמאת באונס או בשוגג ולא יבדקוה המים, שלא תהא סבורה גם במזיד לא היו בודקים (רש"י שם ד"ה שלא להוציא).

המים

כתיבת המגילה הכהן מביא מגילה של עור בהמה טהורה (ראה ערך מגילת סוטה), כמו ספר תורה, וכותב עליה בלשון הקודש בדיו שאין בו קנקנתום, לשמה של האשה, כמו בגט, וכותב כל הדברים שהשביע אותה בהם, אות באות, מילה במילה, וכותב את שם ה' ככתבו, ואינו כותב אמן אמן (רמב"ם סוטה ג ה), וטבלא של זהב - שעשתה הילני המלכה (משנה יומא לו א) - היתה קבועה בכותלו של היכל ונראית באולם, וממנה רואה וכותב (תוספתא סוטה (ליברמן) ב א)²⁰.

נתינת המים ואחר כך מביא כלי חרס ונותן לתוכו מים מן הכיור (ראה ערכו. משנה סוטה טו ב; רמב"ם שם ט), שנאמר: וְלָקַח הַכֹּהֵן מֵיִם קְדוֹשִׁים בְּכֵלֵי חָרֶשׁ (במדבר ה יז), אין מים קדושים אלא שקדשו בכלי, אלו מי כיור (ספרי נשא י; רש"י סוטה שם ד"ה מן הכיור, בשם הספרי).

הכלי כלי חרס זה, נחלקו בו תנאים:

- יש אומרים שצריך שיהיה חדש, שלא נעשתה בו מלאכה (רבי ישמעאל בגמ' שם; רבי לעזר ורבי ישמעאל בירושלמי שם ב ב), שלמדים בגזרה שוה "כלי" "כלי" ממצורע, מה במצורע כלי חדש, שלא נעשתה בו מלאכה (ראה ערך טהרת מצורע), אף כאן כך (סתמא דגמ' שם; ירושלמי שם); או לפי שנאמר בסוטה בְּכֵלֵי חָרֶשׁ (במדבר שם), ולא כתוב "כלי חרש", משמעו בכלי שאמרת לך כבר, שכבר הוזכר כלי זה במקום אחר, היינו במצורע (רבה בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ט).
- יש אומרים שאף בכלי חרס ישן כשר (סתם משנה שם, לפי רש"י שם ד"ה לא שנו וכסף משנה שם).

הכלי צריך שיהיה שלם, או שניטל מיעוטו ורובו קיים, אבל ניטל רובו ומיעוטו קיים - פסול (מסקנת הירושלמי שם ב ב), הושחרו פניו של הכלי על ידי האש - פסול (רבה בגמ' שם).

כוס ששתתה בו כוס ששתתה בו חברתה אינה שותה בו סוטה חברתה אחרת, שלא יאמרו בכוס זה שתתה בו פלונית ומתה, שנאמר: וְלֹא יִהְיֶה עוֹד לְבֵית יִשְׂרָאֵל לְמִכְטָח מִזְפִּיר עֶזְרָן (יחזקאל כט טז. פסיקתא דרב כהנא ט - שור או כשב; ויקרא רבה כז א).

שיעור המים בשיעור המים שנותנים לתוך הכלי מן הכיור, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאין זו שבועת האלה, שהיא שבועה על האלה, אלא שבועה לחוד ואלה לחוד, ושתייהן על האשה, אלא משביעני עליך שאם נטמאת יבואו בך (רבה בגמ' שם), וזו שבועת האלה, שמשביע את האלה שתחול (רש"י שם ד"ה משביעני עליך שאם).

• יש אומרים שאין זו שבועת אלה, שאלה יש כאן, שבועה על האשה אין כאן, והכתוב אומר והשביע את האשה, אלא כך הוא אומר משביעני עליך שלא נטמאת, ואם נטמאת יבואו בך (רב אשי בגמ' שם), ויש כאן שבועה על האשה שלא נטמאת ועל האלה שתחול (רש"י שם ד"ה משביעני עליך שלא).

שם השם אף על פי שפרשת סוטה נאמרת בכל לשון (ראה לעיל), נחלקו ראשונים בשם המיוחד:

• יש אומרים שכל הפרשה חוץ משם השם נאמרת בכל לשון, שהרי משביעה בשם המיוחד, ושם המיוחד לא שייך בכל לשון, והוא אומרו ככתיבתו (שו"ת הרשב"א א תתמב, על פי שבועות לה ב).

• ויש אומרים שאף השם יוכל לתרגם בלשון לעז (רמב"ם שם ג ז-ח, לפי יתרון האור שבועות ד יג), שלדעתם השם המיוחד אינו השם-המפורש (ראה ערכו), אלא שם אדנות המיוחד לקריאתו של שם המפורש, וזה מתורגם ללשון אחרת (חזון יחזקאל לתוספתא סוטה ב א).

אמן ואמן על מה היא אומרת אמן אמן - אמן על האלה, אמן על השבועה, אמן מאיש זה, אמן מאיש אחר - שעל ידי גלגול-שבועה (ראה ערכו) הוא מגלגל עליה אף שבועה מאיש אחר, אף על פי שאין משביעים אלא על ידי קינוי וסתירה, ומהאיש האחר לא קינא ולא נסתרה (ירושלמי קדושין א ה) - אמן שלא שטיתי ארוסה ונשואה (משנה סוטה יח א-ב; רמב"ם שם ד יז), ואף על זנות ארוסה על ידי גלגול שבועה הוא משביע, שהרי לא היה שם קינוי (קדושין כז ב; ירושלמי שם), ואפילו שאין הבעל תובע ממנה שבועה אלא מאיש זה שקינא לה בלבד, הכהן מגלגל עליה (ריטב"א קדושין כז ב)¹⁹.

ואינו מגלגל עליה בשבועה זו אלא מאלו שאם זינתה מהם תהא אסורה עליו, כגון אם זינתה בשעת אירוסין, אבל אינו מגלגל עליה מלפני אירוסין ולא מאחר גירשה, אם גירשה והחזירה (משנה סוטה שם ב; רמב"ם שם).

ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שאומרת: אמן שלא נטמאתי, ואם נטמאתי יבואו בי (תנא קמא במשנה שם ב), שלא נטמאתי היינו קבלת שבועה, ואם נטמאתי יבואו בי היינו קבלת אלה (רש"י שם).

• ויש אומרים שאומרת: אמן שלא נטמאתי, אמן שלא אטמא (רבי מאיר במשנה שם, ותוספתא שם ב ב), שאם תזנה אחר כך יהיו המים בודקים אותה לכשתזנה (גמ' שם, רבי מאיר), ואפילו אם תקלקל לאחר עשרים שנה המים היו בודקים אותה, שנאמר: מִנְחַת זְפֹרֶן מִזְפָּרֶת עֶזְרָן (במדבר ה טו. רבי מאיר בתוספתא שם), וזכירה היא לזמן מרובה (מנחת בכורים שם), וכן מגלגל עליה שלא תזנה אחר שיגרשנה ויחזירנה (גמ' שם, רבי מאיר), וכן הלכה (רמב"ם שם; כן מצדד הראב"ד שם).

הודעה מה והכהן מודיעה שהבטן תלקה תחילה והירך בסוף, שלא לוקה קודם להוציא לעז על המים המרים (גמ' שם כח א; רמב"ם שם ג

אף על זנות אחרת (רמב"ם סוטה ד יז, לפי אור שמח טוען א יב).²⁰ על כל

19. ויש סוברים שאין הכהן פותח מעצמו בגלגול, אלא הבעל אם רוצה מגלגל

• **יש אומרים ששיעורו חצי לוג** (תנא קמא במשנה סוטה טו ב), שנאמר: **מִי הַמְּרִים הַמְּאָרְרִים** (במדבר ה יח), ומ"מי" למדנו שיהיה מראה מים, ומ"המאררים" למדנו שיהיה מראה ארר - דהיינו שחור (קרבן העדה לירושלמי שם ב ב) - ושיעורו חכמים שבחצי לוג יהיה מראה הדיו ניכר (ירושלמי שם, לגירסת קרבן העדה שם) ²¹, וכן הלכה (רמב"ם שם ג ט), ובחצי לוג שבמקדש היה מודדו (משנה מנחות פא א; רמב"ם שם).

• **יש אומרים ששיעורו רביעית, שלדעתם כתב המגילה מועט יותר** (ראה ערך מגילת סוטה), ולכן ממעטים בשיעור המים (רבי יהודה במשנה סוטה שם), שמכיון שממעט בשיעור המגילה, לא יהיה מראה הדיו ניכר אלא ברביעית הלוג (ירושלמי שם; תוספות מנחות שם ד"ה רביעית).

• **יש אומרים ששיעורו ממה שנאמר: וְכִיד הַפֶּהּ יִהְיוּ מִי הַמְּרִים** (במדבר ה יח), מגיד הכתוב שאין המים נהפכים להיות מרים אלא ביד הכהן (סתמא דספרי נשא יא).

• **יש אומרים שמקורו ממה שנאמר שם: מי המרים, שמרים כבר** (אבוה דשמואל בגמ' שם כ א; רמב"ם שם), שהם מרים לפני מחיקת המגילה מחמת דבר אחר, ואין מרירותם על שם קללת בדיקתם, שהרי לפני המחיקה אינם בודקים (רש"י שם ד"ה שמרים) ²³.

• **יש אומרים ששיעורו ממה שנאמר שם: מי המרים, שמרים כבר** (אבוה דשמואל בגמ' שם כ א; רמב"ם שם), שהם מרים לפני מחיקת המגילה מחמת דבר אחר, ואין מרירותם על שם קללת בדיקתם, שהרי לפני המחיקה אינם בודקים (רש"י שם ד"ה שמרים) ²³.
נותנים הדבר המר בפניה כדי שתתיירא ותודה, ולא תגרום רעה לעצמה, וגם לא ימחק השם (מאירי שם).

מחיקת המגילה לאחר מכן מוחק את המגילה לתוך הכוס של המים והעפר לשמה (רמב"ם שם ג ג, על פי גמ' שם יח א), ואם מחקה שלא לשמה - פסולה (רמב"ם שם ד יא).

מחיקה זו היתה מחוץ לאולם שבו כתב את המגילה (כן משמע מתוספתא סוטה (ליברמן) ב ב), אלא נכנס וכותב יוצא ומוחק (תוספתא שם). ואף שבתוך המגילה יש שמו של הקדוש ברוך הוא, אמרה תורה שמו של הקדוש ברוך הוא שנכתב בקדושה ימחה על המים לעשות שלום בין איש לאשתו (ראה ערך הבאת שלום. שבת קטו א).

ומוחק יפה יפה עד שלא ישאר במגילה רושם הניכר כלל (רמב"ם שם ג ג, על פי גמ' שם יט ב), שנאמר: **וְאַחַר יִשְׁקָהּ** (במדבר ה כו), שלא ישקה עד אחר המחיקה, ולא בא ללמד אלא שלא יהיה רישומו ניכר (גמ' שם), שהרי מיותר לומר שאחר המחיקה משקה, שקודם המחיקה מה תשתה, אלא שאם היה רישומו ניכר צריך לחזור ולמחוק עד שלא יהא רישומו ניכר (רש"י שם ד"ה מגיד וד"ה לשרישומו).

מי סוטה שלנו מי סוטה בלינה (רבי פדת בשם רבי יוחנן בירושלמי סוטה ב ב), וכן הלכה (רמב"ם שם יב); **יש אומרים שכל שאין ממנו למזבח אין הלינה פוסלת בו** (רבי אחא בשם רבי אבינה בירושלמי שם).

נמחקה המגילה ואמרה טמאה אני, שאינה שותה ואמרה טמאה אני (ראה לעיל: בעדות טומאה), המים נשפכים (משנה כ א; רמב"ם שם ו) - כלול קטן שהיה שם (ירושלמי שם ג ג), אויר קטן שהיה שבין כבש למזבח (ראה ערך מזבח. קרבן העדה שם) - מפני שאין בהן קדושה (תוספתא שם ב ב; ברייתא בירושלמי שם ג ג; רמב"ם שם), שהרי לא באו אלא לברר הספק, וכבר נתברר הספק (שיירי קרבן שם).

סוברים שנקראו מרים על שם סופם, שממריים את הגוף (דבר אחר בספרי שם; רש"י עה"ת שם), ונחלקו הדעות אם הם חולקים על הדעה הראשונה, ואין לנו לימוד שצריך ליתן דבר מר לתוך המים (רמב"ם עה"ת שם יח; מזרחי שם); או שאין כאן מחלוקת, אלא למדו הדבר מלימודים שונים (גור אריה עה"ת שם; ספרי דבי רב שם; עמק הספרי שם).

• **יש אומרים ששיעורו חצי לוג** (תנא קמא במשנה סוטה טו ב), שנאמר: **מִי הַמְּרִים הַמְּאָרְרִים** (במדבר ה יח), ומ"מי" למדנו שיהיה מראה מים, ומ"המאררים" למדנו שיהיה מראה ארר - דהיינו שחור (קרבן העדה לירושלמי שם ב ב) - ושיעורו חכמים שבחצי לוג יהיה מראה הדיו ניכר (ירושלמי שם, לגירסת קרבן העדה שם) ²¹, וכן הלכה (רמב"ם שם ג ט), ובחצי לוג שבמקדש היה מודדו (משנה מנחות פא א; רמב"ם שם).

• **יש אומרים ששיעורו רביעית, שלדעתם כתב המגילה מועט יותר** (ראה ערך מגילת סוטה), ולכן ממעטים בשיעור המים (רבי יהודה במשנה סוטה שם), שמכיון שממעט בשיעור המגילה, לא יהיה מראה הדיו ניכר אלא ברביעית הלוג (ירושלמי שם; תוספות מנחות שם ד"ה רביעית).

לקיחת העפר נכנס הכהן עם הכוס להיכל (משנה סוטה שם; רמב"ם שם) ופנה לימינו, ומקום היה שם אמה על אמה וטבלא של שיש וטבעת היתה קבועה בה, ומגביה ונוטל עפר מתחתיה, שנאמר: **וּמִן הָעֶפֶר אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּקִרְקַע הַמִּשְׁכָּן יִקַּח הַכֹּהֵן** (במדבר ה יז). משנה שם; רמב"ם שם יז. ולא יתן בחוץ ויכניס - שלא יזמין עפר מבחוץ ויכניס להיכל ודיו בכניסתו (רש"י שם ד"ה יכול יתקן) - שנאמר: בקרקע המשכן, בקרקעיתו. אי בקרקע המשכן יכול יחפור בקרדומות, שאם לא מצא שם עפר תיחוח הנוח להינטל יחפור שם בקרדומות, תלמוד לומר: אשר יהיה, שלא נאמר ומקרקע המשכן יקח, לא הקפיד אלא שיהא מונח בקרקעית המשכן שעה אחת, הא כיצד יש שם עפר תיחוח - יביא משם, אין שם - נותן שם על הקרקעית, וחוזר ונוטלו ונותנו לתוך המים מפני שהמקום מקדשו (גמ' שם, ורש"י ד"ה אי בקרקע וד"ה אין שם) ²².

בדיעבד, אם הכניס מבחוץ - כשר (מאירי שם), וכן אם חפר בקרדומות והוציא עפר - כשר (רמב"ם שם ד יג).

לא היה עפר בהיכל - אינו מביא אפר (גמ' שם טז ב; רמב"ם שם יב), ואף על פי שמצינו שאפר קרוי עפר (ראה ערך אפר), כאן כתוב: בקרקע המשכן, ובא ללמד שצריך דוקא דומה לקרקע המשכן (גמ' שם א, ורש"י ד"ה הכא בקרקע), אבל מביא רקבובית ירק, שהיא כעפר (גמ' שם ב; רמב"ם שם).

הלוקח הכהן צריך שיקח העפר מקרקע המשכן, ולא זר, שנאמר: **וּמִן הָעֶפֶר וּגְוִי יִקַּח הַכֹּהֵן** (במדבר שם. ספרי זוטא שם).

נתינת העפר ונותן את העפר על גבי המים, כדי שייראה על המים (משנה שם טו ב; רמב"ם שם ג יז), שנאמר: **וּמִן הָעֶפֶר אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּקִרְקַע הַמִּשְׁכָּן יִקַּח הַכֹּהֵן וְנָתַן אֵל הַמַּיִם** (במדבר שם). משנה שם, שלא כתוב ונתן במים, אלא ונתן אל המים, ומשמע שלא יהא נבלע בתוכם (רש"י שם ד"ה ונתן). ואין שיעור לעפר כמה יתן אל המים, ודי אף במשהו, ואם הוסיף יותר - אין בתוספת מצוה (ירושלמי פאה א א; ר"ש שם א א).

הקדים עפר הקדים עפר למים, נחלקו תנאים: **יש פוסלים** (תנא קמא בגמ' טז ב), שנאמר שם: ונתן אל המים

המים, משמע מים בתחילה, ונאמר: **וְעָשָׂה לָהּ הַכֹּהֵן אֶת כָּל**

פריטי הדינים הללו, ראה ערך מגילת סוטה. ²¹ ויש מהראשונים שכתב ששיעור חצי לוג במי סוטה הוא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. רש"י מנחות פא א ד"ה חצי לוג לסוטה). ²² יש מהתנאים החולק וסובר שמתקן מבחוץ ומכניס (תנאי אידך בגמ' שם), ואין צריך להניחו בקרקע ההיכל (רש"י שם ד"ה תניא אידך), ואין הלכה כמותו (רמב"ם שם ד יב-ג). ²³ אכן יש מהתנאים

ההשקאה

קריעה ואחר כך כהנים מטילין ביניהן גורלות, כל מי שעלה גורלו אפילו כהן גדול יוצא (תוספתא סוטה (ליברמן) א ז) ואוחז בבגדיה (משנה שם ז א; ו תוספתא שם; רמב"ם סוטה ג יא) וקורע (רמב"ם שם), אם נקרעו – נקרעו, ואם נפרמו – נפרמו (משנה שם; תוספתא שם), עד שהוא מגלה את לבה, ומגלה שערה וסותר ראשה (משנה שם; תוספתא שם; רמב"ם שם) כדי לנוולה (כן משמע מרש"י כתובות עב א ד"ה אזהרה; רמב"ם שם), שנאמר: וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה (במדבר ה יח), ופרע לשון גילוי הוא (רש"י סוטה שם ד"ה ופרט). אין לי אלא ראשה - גופה מנין, תלמוד לומר: האשה, אם כן מה תלמוד לומר ופרע את ראשה, מלמד שהכהן סותר את שערה (גמ' שם ח א), דהיינו שמרבה בגילויה, שסותר קליעתה (רש"י שם ד"ה סותר).

יציאה זו לצורך קריעה, נחלקו תנאים כיצד נעשית:

- יש אומרים שעומד בצד האשה ופורעה (סתם תוספתא שם).
- ויש אומרים שהכהן נפנה לאחוריה ופורעה (רבי ישמעאל ורבי יוחנן בן ברוקה בספרי נשא יא).
- וראשונים פסקו להלכה שעומד מכנגד - מול פניה - פניה (רמב"ם שם).

ונחלקו תנאים:

- יש אומרים שקודם לקריעה מביא סדין של בוץ ופורס בינה לבין העם, שאין מגוולים בנות ישראל יותר ממה שכתוב בתורה, ונאמר בה: לְפָנַי ה' וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה (במדבר ה יח). רבי יוחנן בן ברוקה בספרי שם).
- ויש אומרים שכשם שלא חסה על כבוד המקום - ומחכת את שם השם - כך אין חסים על כבודה, אלא כל הניוול הזה מגוולה, כל הרוצה לראות בא ורואה חוץ מעבדיה ושפחותיה (ראה לעיל: הבאתה לבית דין. אמרו לו לרבי יוחנן בן ברוקה בספרי שם).

היה לבה נאה או שערה נאה, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאינו מגלה הלב, ואינו סותר השער (רבי יהודה במשנה ובספרי ובתוספתא שם), מפני פרחי כהונה (רבי יהודה בתוספתא שם), שהיו מצויים בעזרה יותר משאר העם (רש"י שם ח א ד"ה פרחי כהונה), ושמא תצא מבית דין זכאית ויתגרו בה (גמ' שם), ויהיו רודפים אחריה כל ימיה (רש"י שם ד"ה הכא).
- ויש אומרים שלעולם מגלה הלב וסותר השער, ואין לחוש להרהור (תנא קמא במשנה שם ז א, לפי הגמ' שם ח א), לפי שאין החשק מצוי בדבר שעיקרו עשוי לניוול, ושכבר הוחלפו בגדיה בבגדים שאינם של נוי (מאירי שם ז א), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם שם; כן משמע מהרמב"ם שם ג יא; מאירי שם).

קשירה בחבל ומביא חבל מצרי - הבא משירי-לשכה (ראה ערכו. ירושלמי שם א ו; רמב"ם שם יב) - וקושרו למעלה מדדיה (משנה שם ב; רמב"ם שם יא)²⁴, ונסתפקו בתלמוד:

- לצד האחד עיקר הבאתו אינו אלא כדי שלא ישמטו בגדיה, ולכן חבל זה אינו מעכב, ודי בחגורה קטנה כל שהיא, ופשטו בתלמוד

כצד זה (גמרא סוטה ח ב)²⁵, וכן הלכה (רמב"ם שם, וכסף משנה שם).

- ולצד השני הטעם הוא משום מידה במידה, שהיא חגרה לו בחגורה נאה להתנאות בפניו, ולפיכך מבזים אותה בחבל מצרי, ולכן צריך דוקא חבל מצרי (גמ' שם ח ב, ורש"י ד"ה היא חגרה)²⁶.

ואמרו חבל המצרי, לפי שעשתה כמעשה מצרים (ירושלמי שם א ו; רמב"ם שם), שהיו שטופים בזימה (קרבן העדה ופני משה שם).

אף הקמח למנחה שהבעל מביא (ראה ערך מנחת סוטה) היה נותנו בכפיפה מצרית (משנה שם יד א: רמב"ם שם יב), שהוא סל של מצרי דקל (רש"י שם ד"ה כפיפה) הבא משירי לשכה (ירושלמי שם; רמב"ם שם). ונסתפקו בתלמוד הירושלמי אם כפיפה מצרית מעכבת (ירושלמי שם), וכתבו ראשונים להלכה שאינה מעכבת, כשם שאין חבל המצרי מעכב (מאירי שם ז א).

ונותן הכפיפה על ידיה, כדי לייגעה (משנה שם; רמב"ם שם), שתחזור בה ותודה (גמ' שם), ולוקח המנחה מן הכפיפה ונותנה לכלי שרת (משנה שם יט א; רמב"ם שם)²⁷.

מקום המים בכל הזמן שפורע ראש האשה ונותן המנחה על ידיה, יהיו המים בכלי ביד הכהן ויראה אותה את המים, שנאמר: וּבְיַד הַכֹּהֵן יִהְיוּ מֵי הַמַּאֲרָרִים (במדבר ה יח). רמב"ם שם יד), ואחר כך משקה אותה ומקריב את המנחה (ראה להלן: הסדר. רמב"ם שם).

הכלי שמשקים אין משקים את הסוטה אלא בכלי (תוספתא ידים ב) (צוקרמאנדל ז), של חרס (ראה לעיל: המים).

השקה בסיב - הגדל סביבות הדקל, והוא חלול, כדרך שהתינוקות שותים (רש"י סוטה יח א ד"ה השקה)²⁸ - או בשפופרת, נסתפקו בתלמוד אם דרך שתייה בכך, או אין דרך שתייה בכך (גמ' שם), וכתבו ראשונים להלכה שאם השקה בהם - כשר (מאירי שם).

מהשקה כהן בעל מום כשר להשקאת סוטה (ר"ש משנץ לתורת כהנים אמור פרשה ג א).

נדה פרסה נדה, לא היתה שותה (ספרי נשא יז), שהנדה אסורה בעזרת נשים (סוטה כ ב), ואי אפשר שתמצא בעזרה לתנופה ולקחת המנחה מידה (מלבי"ם שם), ואי אפשר לתת בידה על ידי שליח, שנאמר: מִיַּד הָאִשָּׁה (במדבר ה כה), ולא מיד שליחה (ספרי שם).

מקום ההשקאה השקאת סוטה נעשית בעזרת נשים (רמב"ם סוטה ג טו), באסקופת שער נקנור (רמב"ם מחוסרי כפורים ד ב, עלפי משנה סוטה ז א), שנאמר: וְהֶעֱמִיד הַכֹּהֵן אֶת הָאִשָּׁה לְפָנָי ה' (במדבר שם יח. גמ' שם ח א), לפני ה', זה שער ניקנור (ספרי נשא ט), שהוא שער המזרחי המכוון נגד בית קודש הקודשים (מלבי"ם אחרי מות כב).

זמן ההשקאה אין משקים את הסוטה אלא ביום, וכל היום כשר להשקאת סוטה (משנה מגילה כ ב; רמב"ם סוטה ד א), והדבר נלמד בגזרה-שוה (ראה ערכו) "תורה" "תורה", נאמר כאן: וְעִשָּׂה לָהּ הַכֹּהֵן אֶת כָּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת (במדבר ה ל), ונאמר במשפט: עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרֶף (דברים יז יא), מה משפט ביום (ראה ערך

אלא אם עיקר הבאתו משום מידה במידה, או שעיקר הבאתו משום שמיטת בגדים, אלא שכיון שכבר צריך באיזה דבר לקשור מוטב לקשור בחבל, והספק היה אם צריך לחזר אחר חבל כשאינו מוכן (תוספות שם ד"ה חנינא).²⁷ אם הכהן נותן המנחה בכלי השרת או הבעל, ראה ערך מנחת סוטה.²⁸ ויש מפרשים שנתן הסיב במים ובלע הסיב את המים כעין ספוג, ונתן הסיב בפיה

²⁴. ויש מהתנאים הסובר ששני חגורים היה חוגרה, אחד למעלה מדדיה ואחד למטה מדדיה (רבי אליעזר בספרי זוטא במדבר ה יח).²⁵ ובתלמוד הירושלמי תמחו בסתם האם חבל המצרי מעכב או לא, ולא פשטו (ירושלמי שם א ו).²⁶ ויש מהראשונים שביארו שהכל מודים שאינו אלא מצוה לכתיחלה, ולא לעכב, שלא נזכר בתורה כלל חבל ושום קשירה, ולא נסתפקו

• ויש מסתפקים בדבר אם הסדר הכתוב בתורה עיקר, או הסדר הכתוב במשנה (תוספות שם יד א ד"ה מביא), שהוא: מעלה לבית דין הגדול, והכהן מעמידה בשער ניקנור, וקורע בגדיה וסותר שערה, ומביא את המנחה, ונותן על ידיה, ומביא מים ונותן בהם עפר, ומשביע ומתנה עמה, וכותב את המגילה, ומוחק, ומשקה, ולוקח המנחה ונותן לכלי שרת, ומקריב אותה (כן משמע מהמשנה למלך סוטה ג א).

• ויש מן שכתבו לא כסדר הפרשה ולא כסדר המשנה אלא כך הוא הסדר: מעמידים אותה, והכהן משביעה ומתנה, וכותב את המגילה, ומביא מים ועפר, ומוחק את המגילה, וכהן אחר בא וקורע בגדיה וסותר שערה, ומביא מנחתה ונותן על ידיה, ובידו המים המרים, ולוקח המנחה ונותן לכלי שרת, ומשקה אותה, ומקריב את המנחה (רמב"ם שם ג-ט; סמ"ג עשין נו).

השקאת הסוטה והקרבת המנחה בהשקאת סוטה והקרבת המנחה נחלקו תנאים בסדרן:

• ויש אומרים שמשקה, ואחר כך מקריב (תנא קמא במשנה סוטה יט א), שנאמר: וְהִשְׁקָה אֶת הָאֵשָׁה (במדבר ה כד), ואחר כך נאמרה הקטרת המנחה (שם כה-כו). ואף על פי שאחר הקטרה נאמר: וְאַחַר יִשְׁקָה אֶת הָאֵשָׁה (שם כו), לא נאמר אלא שצריך לחזור ולמחוק עד שלא יהיה רישומו ניכר (גמ' שם ב), או שאם אחר שנמחקה המגילה אמרה איני שותה משקים אותה בעל כרחי (ירושלמי שם ג ב), וכך הלכה (מאירי שם א).

• ויש אומרים שמקריב את מנחתה, ואחר כך היה משקה, שנאמר: ואחר ישקה את האשה (רבי שמעון במשנה שם).

ומכל מקום לא נחלקו אלא לכתחילה, אבל בדיעבד הכל מודים שבין אם עשה כסדר זה, ובין אם עשה כסדר זה - כשר (ירושלמי שם).

כתיבת המגילה בסדר של כתיבת המגילה והשבעת האשה נחלקו והשבעת האשה אמוראים:

• ויש אומרים שמשביע, ואחר כך כותב (או רבי יוחנן או ריש לקיש בירושלמי שם ב א), ואם כתב קודם השבועה - פסולה (רבא בבבלי שם יז ב), שכן כתוב: והשביע (במדבר שם כא), ואחר כך וכתב (שם כג. ירושלמי שם, לדעה זו), וכך הלכה (רמב"ם שם ג ז-ח וד ז).

• ויש אומרים שכותב, ואחר כך משביע (או רבי יוחנן או ריש לקיש בירושלמי שם), כדי לסמוך שבועה להשקאה (ירושלמי שם, לדעה זו), כדי שתשים על לבה ביותר בשעת השקאה (פני משה שם).

בדיקת המים

כשהיא טהורה אם טהורה היא, יוצאת והולכת לה, והרי היא מותרת לבעלה (רמב"ם סוטה ג טז), והרי זו מתחזקת ופניה מזהירות (תרגום יונתן במדבר ה כח; רמב"ם שם כב), ואם היה בה חולי - יסור (רמב"ם שם) ³⁰. ונחלקו תנאים בפירוש הכתוב בה: וְנִקְּתָהּ וְנִזְרְעָה וְנִרְעָה (במדבר שם):

• ויש אומרים שאם היתה עקרה - נפקדת (רבי עקיבא בספרי נשא יט, וגמ' סוטה כו א; רבי ישמעאל בגמ' ברכות לא ב).

מראשונים שכתב שהדבר נלמד מהכתוב: והעמיד אותה (רמב"ם סוטה ד ב), והעירו שאין כתוב כזה בנמצא (בד קדש שם; בית ישחק שם; בן אריה שם).
30. ויש מהתנאים הסובר שאפילו טהורה ששתתה סופה שהיא מתה בתחלואים רעים, מפני שהכניסה עצמה לספק הזה (רבי שמעון בן אלעזר בירושלמי שם ג ח).

דיני ממונות וערך דיני נפשות), אף השקאת סוטה ביום (גמ' שם כ ב - כא א). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהלימוד הוא ממשפט של דיני ממונות (רש"י שם ד"ה משפט), שתחילת דין ביום, אבל גמר דין אפילו בלילה (ראה ערך דיני ממונות. תוספות סוטה יז ב ד"ה מה, לדעה זו).

• ויש אומרים שהלימוד מדיני נפשות, ובין ההתחלה ובין הגמר אינם כשרים אלא ביום (ראה ערך דיני נפשות. תוספות שם).

שתי סוטות אינן משקים שתי סוטות כאחת (תוספתא סוטה (ליברמן) א ו נגעיים (צוקרמאנדל) א יב; גמ' נדרים עג א, וסוטה ח א), ונחלקו תנאים:

• יש אומרים הטעם כדי שלא יהא לבה גס בחברתה (תנא קמא בתוספתא שם ושם, ובגמ' שם ושם; גמ' סוטה שם, בדעת רבי שמעון), שמא האחת תשתה, וחברתה שהיא טמאה רואה את זו שאינה מודה ולבה מתגבר עליה לעשות כמו זו ואינה מודה (רש"י שם ד"ה שלא יהא).

• ויש אומרים - שגזרת-הכתוב (ראה ערכו) היא (רש"י סוטה שם ד"ה מאי בנייהו) - שנאמר: וְהִקְרִיב אֹתָהּ הַכֹּהֵן (במדבר ה טז). רבי יהודה בתוספתא שם ושם), אחת הוא מקריב, ואין הוא מקריב שתיים (רבי יהודה בתוספתא נגעים שם) ²⁹.

אם היא רותחת - שאנו רואים שהיא מפחדת מאימת המים, ואין לבה גס בה (רש"י סוטה שם ד"ה איכא בנייהו) - הרי הדין תלוי במחלוקת זו:

• לדעה הראשונה אם היא רותחת, משקים שתיים כאחת (גמ' שם, ורש"י ד"ה איכא בנייהו).

• ולדעה השנייה, שדין זה הוא מגזרת הכתוב, לעולם אין משקים שתיים כאחת (גמ' שם, ורש"י שם), וכך הלכה (כן משמע מהרמב"ם סוטה ד ב).

בחמשה עשר באדר הרבים (ראה ערך אדר), משקים את הסוטות (ירושלמי מועד קטן א ב), היינו שבודקים על הראויה לשתות להשקותה, ומכל מקום בכל זמן משקים את הסוטות (רמב"ם שם א).

בחול המועד משקים את הסוטות בחול המועד, ככל צורכי הרבים (ראה ערך חול המועד. ירושלמי שם; רמב"ם יום טוב ז יא).

הסדר

בסדר השקאת הסוטה מצינו שינויים בין הסדר הכתוב בתורה לזה השנוי במשנה, ונחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שהסדר שבתורה הוא העיקר (תוספות סוטה יז ב ד"ה קודם), והוא: שהבעל מביאה לפני הכהן, ומביא מנחתה, והכהן מביא מים, ונותן בהם עפר, ומעמיד את האשה לפני ה', וקורע בגדיה וסותר שערה, ונותן המנחה על ידיה וביד הכהן המים המרים, ומשביעה ומתנה עמה, וכותב את המגילה ומוחק ומשקה, ואחר כך לוקח את המנחה ונותן לכלי שרת, ומקריב מנחתה כדין, ואם לא עשה כסדר הפרשה אף בדיעבד לא יצא (כן משמע מתוספות שם).

והיא מוצאת המים (ערוך, סב ב). ²⁹. או לפי שנאמר: וְהִשְׁבִּיעַ אֹתָהּ הַכֹּהֵן (במדבר ה יט. ספרי זוטא שם; במדבר רבה ט יז; רש"י סוטה שם ד"ה אותה), אותה, לבדה (רבי יהודה בגמ' סוטה שם); או לפי שנאמר: וְהִשְׁקָה - אֶת הַמִּים (במדבר שם כז), במפיק ה"א, וכאילו נאמר: והשקה אותה, ואנו דורשים (ר"ן נדרים שם ד"ה לא מן השם) - אותה, לבדה (רבי יהודה בגמ' שם). ויש

א; רבי במשנה שם כב ב; רמב"ם שם כ, יש זכות תולה שנה אחת, יש זכות תולה שתי שנים, ויש זכות תולה של שנים (תנא קמא במשנה שם כ א), ואינה מתה לשעתה אלא נימוקת והולכת וחללים כבדים באים עליה עד שתמות בצביית בטן ובנפילת אברים (רבי במשנה שם כב ב), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש מהתנאים הסובר שאין זכות תולה במים המרים, ואם אתה אומר הזכות תולה במים המאריים, מדהה - מחליש כח - אתה את המים בפני כל הנשים השותות, ומוציא אתה שם רע על הטהורות ששתו, שאומרים טמאות הן אלא שתלתה להן זכות (רבי שמעון במשנה שם כב ב).

ולדעה הראשונה נחלקו אמוראים מהי הזכות התולה:

• יש אומרים שהיא זכות של מצוה, והיא מגינה מן הפורענות לפי שעה (רב יוסף ורבא בגמ' שם כא א).

• ויש אומרים שהיא זכות של תורה, ואף על פי שאין האשה מצווה על תלמוד תורה (ראה ערך אשה וערך תלמוד תורה) תולה לה בשכר שטורחת בבעלה ובכנייה שיעסקו בתורה (רבינא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

כשלא מתה מיד סוטה ששתתה מי המרים ולא מתה מיד, הרי היא מותרת לבעלה, ואפילו היה כהן, ואף על פי שהתחילו חללים לבוא עליה וחלו שאר אבריה הואיל ולא צבתה בטנה ולא התחילה ירכה לנפול הרי זו מותרת, אבל משהתחילה בטנה לצבות וירכה לנפול הרי זו אסורה ודאית (רמב"ם שם כא, על פי משנה שם כד א, וגמ' שם כו א).

דאגת הבעל ולא יאמר הבעל אוי לי שניולתי בת ישראל, אוי לי שהייתי משמש עם הטמאה, לכך נאמר: וְנָקָה הָאִישׁ מֵעֶוֹן (במדבר ה לא. ספרי נשא כא), שאם היתה טמאה ומתה לא ידאג שגורם למיתתה, וששימש קודם לכן עם הטמאה, ואם היתה טהורה לא ידאג שגורם לניוולה (מלבי"ם שם; עמק הנצי"ב שם).

השקאה שניה

האשה ששתתה מים המרים וניקתה מהם, וקינא לה בעלה מהאיש שהשקה על ידו ונסתרה שוב עמו, אינו יכול להשקותה פעם שניה, שנאמר: זֹאת תוֹרַת הַקְּנָאָה (במדבר ה כט), שאין האשה שותה ושונה (סוטה יח ב; רמב"ם סוטה א יב), אלא תיאסר עליו לעולם (רמב"ם שם), ש"זאת" הוא מיעוט, זאת ולא אחרת (רש"י שם ד"ה רבי יהודה).

השקה אותה ומת או גירשה ונישאת לאחר, וקינא לה הבעל השני מאיש אחר - משקה אותה, שנאמר: תורת הקנאות, תורה אחת לכל הקנאות (גמ' שם יט א), שבכולן יעשה לה כתורה הזאת (רש"י שם יח ב ד"ה תורת).

בעל הראשון שקינא לה מאיש אחר, או בעל שני שקינא לה מאותו האיש ששתתה על ידו בפעם הראשונה, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאף הם נתרבו מ"תורת" ששותה ושונה, ולא תמעט מ"זאת" אלא אותו הבעל ואותו הבעל (תנא קמא בגמ' שם יח ב, לפי הגמ' שם יט א), וכן הלכה, ולכן בעל אחד משקה אותה

• ויש אומרים שאם היתה יולדת בצער יולדת בריוח, נקבות יולדת זכרים, קצרים יולדת ארוכים, שחורים יולדת לבנים (רבי ישמעאל בספרי שם וסוטה שם; רבי עקיבא בברכות שם; רמב"ם שם) ³¹.

כשהיא טמאה ואם טמאה היא, אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות, ועיניה בולטות, והיא מתמלאת גידין, והם

אומרים הוציאוה שלא טמאה העזרה (ספרי שם ח; משנה סוטה כ א; רמב"ם שם), על ידי שתפרוס נדה מחמת החרדה שבאה פתאום עליה כשמרגשת בצערה והנדות מטמאות עזרת נשים (גמ' שם כ ב, ורש"י ד"ה שמה תפרוס), ובטנה צבה בתחילה, ואחר כך תפול ירכה ותמות (ספרי שם יח; גמ' שם ט ב; רמב"ם שם).

המים בודקים אותה על כל ביאה וביאה שהיא מקבלת הנבדקות את בעלה לאחר הבעול, כשהבעל אינו יודע שנסתרה (ירושלמי שם א ג, ושם ה א), שלפי ריבוי האיסורים מיתתה מנוולת ביותר (קרבן העדה שם).

בדיקת הבעול כשם שהמים בודקים אותה, כך המים בודקים אותו (משנה שם כו ב), דהיינו את הבעול (גמ' שם כח א), ובאותה שעה שתמות היא ימות הנואף, שהשקוה על ידו, בכל מקום שהוא, ויארעו לו מאורעות שאירעו לה לצבות בטן ולנפיל ירך (רמב"ם שם ג יז), שנאמר: וְכָאֵן (במדבר שם כד) וְכָאֵן (שם כז). רבי עקיבא במשנה שם כו ב, ומריבוי הווי"ן דורשים שאף הוא נבדק (גמ' שם כח א, רבי עקיבא), או לפי שנאמר: לְצִבּוֹת בָּטָן וְלִנְפֵל יָרֵךְ (במדבר שם כב), וירכה ובטנה של הסוטה כבר נאמר: וְצִבְתָּהּ בָּטָנָה וְנִפְלְתָה יָרְכָה (שם כז), ומה אני מקיים לצבות וגו', לבטנו וירכו של בעול (רבי יוסי הגלילי בספרי שם טו; סתם ברייתא בגמ' שם כח א). וכשם שהמים בודקים אותה על כל ביאה וביאה של איסור עם הבעול, כך בודקים אותו על כל ביאה וביאה (ירושלמי שם א ג, ושם ה א).

כשבה בעלה וכל זה אם לא בא בעלה ביאה אסורה מעולם, אבל אם ביאת איסור בעל בעילה של איסור, אין המים בודקים את אשתו (רמב"ם שם), ואם עבר והשקה את אשתו הרי זה מוסף על חטאתו פשע, שגורם לשם המפורש שימחה במים לבטלה, ומוציא לעז על מי סוטה, שאשתו אומרת לאחרות שזינתה ולא בדקו בה המים, והיא לא תדע שמעשי הבעל גרמו שלא בדקו בה (רמב"ם שם יח).

משרבו הנואפים - בגלוי, בבית שני (רמב"ם שם יט) - המנאפים הפסיק רבן יוחנן בן זכאי את המים המרים, שנאמר: לֹא אֶפְקֹד עַל בְּנוֹתֵיכֶם כִּי תִזְנִינָה וְעַל פְּלוֹתֵיכֶם כִּי תִנְאַפְנָה (הושע ד יד. משנה מז א; רמב"ם שם), או לפי שנאמר: וְהִיתָה הָאִשָּׁה לְאֵלָה בְּקִרְבָּ עִמָּה (במדבר ה כז), בזמן שעמה שלם, לא בזמן שעמה פרוצים (ירושלמי שם ט ט), ואף על פי שבזמן רבן יוחנן בן זכאי היו אנשים כשרים שיכלו המים לבדוק נשותיהם, צריכים אנו שיהיה כל הציבור שלם ולא פרוץ בעריות (עמק הנצי"ב לספרי נשא יד) ³². ולפי שאין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי הענין הזה שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל בהיותם רובם עושים רצונו של מקום, ולפיכך פסק הענין הזה משעה שנתקלקלו בעברות ורבו הנואפים (רמב"ם על התורה במדבר ה כ).

תליית הזכות בתליית הזכות של סוטה נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהזכות תולה לה (תנא קמא וכן עזאי במשנה סוטה כ

³¹ ואין לומר שאם היתה עקרה נפקדת, שאם כן ילכו כל העקרות ויקלקלו בשביל שיפקדו, וזו שישבה הפסידה (רבי ישמעאל בספרי שם, וסוטה שם; רבי עקיבא בברכות שם). ³² או לפי שנאמר: יתן ה' אותך לאֵלָה וְלִשְׂבָעָה פְתוּךְ עִמָּךְ (במדבר שם כא), ולא בזמן הזה (ספרי שם יד), משרבו המנאפים (עמק הנצי"ב שם).

³³ ואין לומר שאם היתה עקרה נפקדת, שאם כן ילכו כל העקרות ויקלקלו בשביל שיפקדו, וזו שישבה הפסידה (רבי ישמעאל בספרי שם, וסוטה שם; רבי עקיבא בברכות שם).

אפילו כמה פעמים, והוא שמשקה אותה בכל פעם בגלל איש אחר, ואם השקה אותה וגירשה ונישאת לאחר, ואפילו הם מאה ונישאת לזה אחר זה, וקניאו אותה עם האיש שהבעל הראשון השקה בגללו, ונסתרה עמו, הבעל השני משקה אותה על ידו, ואין אומרים ודאי שהוחזקה לזה ונטמאה עד שיהיה שם עד (רמב"ם שם יב-ג).

• יש אומרים ששנים אלה, היינו איש אחד ושני בועלים, ושני אנשים ובעל אחד, נתמעטו אף הם מ"זאת", שאינה שותה ושונה, ולא נתרבה מ"תורת" אלא שני אנשים ושני בועלים (חכמים בגמ' שם יח ב, לפי הגמ' שם יט א).

• ויש אומרים ש"זאת" ממעט איש אחד, בין מבעל אחד ובין משני בועלים, ו"תורת" מרבה שני אנשים בין מבעל אחד ובין משני בועלים (רבי יהודה בגמ' שם יח ב, לפי הגמ' שם יט א).

השקה

חיבור מים למים על ידי נגיעה, כדי לטהרם, להכשירם או להשלים לשיעור

הפרקים:

- לטהר מטומאה
- שאינם נטהרים בהשקה
- להכשיר פסולים
- להשלים החסר
- שיעורה
- השקה שנפסקה
- בשבת ויום טוב
- השקה בהלכות אחרות

סיכום תמציתי

לטהר מטומאה

משיקים - מלשון נשיקה - את המים בכלי לטהרם, שאם הטביל מים טמאים במקוה, כיון שצפו עליהם מי מקוה - טהרו. כגון שהיו לו מים לשתייה ונטמאו, ממלא מהם בכלי ונותנם במקוה של מים עד שמשיק מים למים, ונמצאו אלו זרועים ומחוברים למי המקוה, ובטלו על גבם וטהרו.

אין המים הטמאים צריכים שישקו כולם במי המקוה, שאף אם הגיעו מקצתם במקוה - טהרו. אין השקה מטהרת אלא כשהשיקו את המים הטמאים במי מקוה שיש בהם ארבעים סאה, אבל כשאין בהם ארבעים סאה, אינם מטהרים מים טמאים בהשקה.

שאינם נטהרים בהשקה

אין המים מטהרים את שאר המשקים, שאר המשקים, כגון יין ושמן וחלב וכיוצא, אין מי המקוה מטהרים אותם בהשקה.

להכשיר פסולים

כשם שהשקה מועילה למים הטמאים לטהרם, כך מועילה השקה למים שאובים - שהם פסולים למקוה - להכשירם, וכל מקוה שיש בו ארבעים סאה, שאם נתנו עליו כל מים שאובים שבעולם אין פוסלים אותו, הרי הכשרו הוא בתורת השקה וזריעה. ולא זו בלבד שמים שאובים שנפלו למקוה, שהוכשרו לטבול בהם, אלא אפילו מקוה שכולו שאוב, ונתחבר למקוה כשר דרך נקב כשפופרת הנוד כשר לטבול בו, ומועילה זריעתו להיות כמקוה עצמו. אין השאובים מתכשרים אלא בהשקה למקוה שלם של ארבעים סאה, אבל השקה למקוה שאין בו ארבעים סאה אינה מכשרת את השאובים.

להשלים החסר

השקה מועילה אף להשלים לשיעור של מקוה שלם, שכל המעורב למקוה כמקוה, היינו שכל מים מועטים כשרים שהם בצד ארבעים סאה כשרים שבמקוה ומחוברים עמהם, הרי הם כמקוה, אלא שיש ששיעור תערוכתו בכל שהוא, ויש שהוא כשפופרת הנוד.

שיעורה

עירוב מקוואת כשפופרת הנוד, כעוביה וכחללה - שחלל הנקב יהיה כעוביה וחללה של השפופרת שבפי הנוד - כשתי אצבעות חוזרות למקומן. לפי מידות ימינו יש ששיעורו שהוא 50 מילימטר באמצעיתו; ויש ששיעורו שהוא 38 מילימטר, ומכל מקום כתבו שלכתחילה יש להחמיר ברוחב 48 מילימטר.

השקה שנפסקה

נפסקה ההשקה, נחלקו ראשונים: יש אומרים שאם היו שאובים והושקו לכשרים הוכשרו ופקע שם שאובים מהם, והרי הם בהכשרם אף אחר שהופסקה ההשקה, ואם אין בהם ארבעים סאה מותר להוסיף עליהם מים כשרים עד

כשיעור ארבעים סאה; ויש אומרים שאם נפסקה ההשקה, המים חוזרים להיות פסולים; ויש מסתפקים בדבר. מקוה חסר שהושק לשלם להשלים השיעור, לדברי הכל אם נפסקה ההשקה אין לטבול בחסר.

בשבת ויום טוב

השקה בשבת, נחלקו בה תנאים והלכה שהיא מותרת. ביום טוב, לדברי הכל משיקים.

השקה בהלכות אחרות

מלבד השקה במקואות מצינו דין השקה בקידוש מי-חטאת, בפסול לינה, בנטילת-ידיים, ביין-נסך ובטומאה.

לטהר מטומאה

משיקים - מלשון נשיקה (ערוך, שק א; פירוש המשניות לרמב"ם טהרות ח ט) - את המים בכלי לטהרם (משנה ביצה יז ב), שאם הטביל מים טמאים במקוה, כיון שצפו עליהם מי מקוה - טהרו (רמב"ם טומאת אוכלין ב כא). כגון שהיו לו מים לשתייה ונטמאו, ממלא מהם בכלי ונותנם במקוה של מים עד שמשיק מים למים, ונמצאו אלו זרועים ומחוברים למי המקוה, ובטלו על גבם וטהרו (רש"י שם ד"ה ושיון, וחולין כו ב ד"ה משהחמיץ), וזה חומר באוכלים שאין במשיקים, שהאוכלים אין להם טהרה מטומאתם, מה שאין כן במשיקים (תוספתא טבול יום (צוקרמאנדל א ה) - דהיינו במים (ראה להלן: שאינם נטהרים בהשקה) - שיש להם טהרה מטומאתם על ידי השקה במקוה (ר"ש טבול יום ב ב)². ואפילו אם הכלי שהיו בו המים הטמאים אף הוא טמא, והטבילו, הרי המים והכלי נטהרים כאחת (ביצה יח ב; רמב"ם מקואות ג יח).

מקור הדין במדרש נדרש הכתוב: אַף מְצִינָן וּבוֹדֵר מְקוֹהַ מַיִם יְהִיָּה טְהוֹר (ויקרא יא לו), שאם הוא טמא - יטהרנו, אין לי אלא מעין את המקוה, מנין מקוה את המקוה, מקוה את הבור, בור את המקוה, תלמוד לומר מעין יהיה טהור, בור יהיה טהור, ומקוה יהיה טהור (תורת כהנים שמיני פרשה ט ב), ונחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש מפרשים שזהו המקור שמועילה השקה במים טמאים לטהרם (רבנו הלל שם, בשם אית דמפרש; סמ"ג עשין רמח; זית רענן שם; קרבן אהרן שם, בשם אית דמפרשי).
- ויש שדחו פירוש זה, שאין המים עלולים לקבל טומאה עד שיתלשו (תוספתא מקואות (צוקרמאנדל א א. רבנו הלל שם; קרבן אהרן שם).

גדר הדין גדרה של טהרת ההשקה הוא בתורת זריעה (פסחים לד ב), שהרי הם כאילו זרועים במקוה (רבנו חננאל שם ד"ה ותוב), ומים במים זוהי זריעתם (רש"י נדה יז א ד"ה נטהר), שמשעברו עליהם מי המקוה ונעשה חיבור ובטלו זוהי זריעתם (רש"י פסחים שם ד"ה מי החט), ונעשים עם מי המקוה כדבר אחד (פירוש המשניות לרמב"ם מקואות י ו), אבל אין טהרתם בתורת טבילה, שאין אוכל ומשקה נטהרים במקוה, שלא כתובה טבילה אלא באדם וכלים, אלא משום זריעה, וכמו שתילי תרומה שנטמאו ושתלם שטהרו מליטמא, שהזריעה מטהרתם (רש"י נדה שם וחולין כו ב ד"ה משהחמיץ; שיטה מקובצת ביצה שם). ותדע שכן הוא, שהרי מדין טבילה כשמשקיע המים בתוך הכלי הרי הכלי חוצץ בין מי המקוה למים שבכלי (שיטה מקובצת שם)³.

גודל ההשקה אין המים הטמאים צריכים שישקו כולם במי המקוה,

שאף אם הגיעו מקצתם במקוה - טהרו, לפי שטהרת המים איננה כשיתערבו במי המקוה בתערובת, אלא כשיודבקו במי מקוה בשטח משטחי אלו המים הטמאים לבד, ולכן אם היו אלו המים הטמאים באשבורן - מכונסים במקום עמוק (ראה ערך מקוה) - ומגיעה קצתם במי המקוה, הנה כללו מי המקוה שטח משטחי אלו המים אשר בתוך הכלי (פירוש המשניות לרמב"ם טהרות ח ט). ואין צורך שיהיו המים הטמאים מתערבים ממש במי המקוה, אלא בהשקה בעלמא די להם, שכן מורה הלשון "משיקין"; ועוד שאם לא כן למה הוא עושה השקה, שאם יש לפניו מקוה של מים יפים יקח מהם, ואם מי המקוה אינם יפים, הרי כשיתערבו לגמרי יפסיד גם אותם (רשב"א ביצה יז ב); ועוד שהרי אף אם היו המים הטמאים בעששית שפיה צר, ומים שבתוכה במקומם הם עומדים, כיון שהציף על פיה מי המקוה - טהורים, הרי שאין צריך שיתערבו לגמרי (מאירי מכות ד א).

מתוקים במלוחים ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שמתעם זה אפילו אם המים הטמאים מתוקים, ומי המקוה מלוחים, והוא משיק מים למים, הרי הם זרועים ומחוברים ובטלים למי המקוה ונטהרים (רש"י ביצה יז ב ד"ה שיון; רמב"ם מכות שם), ואין המליחות גורמת שלא להתערב (מאירי שם).
- ויש אומרים שאין השקה של מים מתוקים במים מלוחים מועילה, כיון שאין מתערבים אלו עם אלו, שהמים המלוחים כבדים, והמים המתוקים עומדים במקומם, והרי זה כאיסור שנפל בהיתר והוא ניכר שם שאינו מתבטל, ולא אמרו שהטמאים נכשרים במקוה אלא במימות שאינם מלוחים ונתערבים מיד ואינם ניכרים (רמב"ם שם, בשם רבי משה הדרשן; ריטב"א שם, בשם הראב"ד שכתב בשמו, והסכים עמו; מאירי שם, בשם גדולי קדמונינו).

חמים בצונן ורעים בימים חמים בצונן וחמים בחמים, וכן רעים בימים ויפים ורעים בימים ברעים, אם מותר לטהרם בהשקה, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאין מטבילים - אין משיקים - בהם (בית שמאי במקואות י ו, לפי פירוש המשניות לרמב"ם, ופירוש הרא"ש וברטנורא שם), שלדעתם אינם נטהרים אלא במי מקוה ממינם, חמים בחמים ומרים במרים, שהכוונה בטהרת המים שישובו להיות עם מי המקוה כדבר אחד (פירוש המשניות לרמב"ם שם; הגהה בפירוש הרא"ש שם; מאירי שם), שהרי אוכלים ומשיקים אין להם טהרה במקוה, אלא טהרת השקה היא מפני שהם בטלים למי המקוה, וסוברים בית שמאי שאינם בטלים אלא במים שכיוצא בהם (הגהה בפירוש הרא"ש שם), ואין השקה מועלת אלא כמין עם מינו (ברטנורא שם).
- ובית הלל אומרים מטבילים (בית הלל במשנה שם, לפי פירוש

משום שהמים הטמאים עצמם נעשים על ידי זה מקוה, שהמחבור למקוה חל עליו שם מקוה, וממילא נטהר מהכתוב מקוה מים יהיה טהור (ראה לעיל), והמים שהושקו נעשו בעצמם מקוה (חידושי רבינו חיים הלוי טומאת אוכלין ז

2. ואף על פי שזריעה מטהרת אף באוכלים, כגון חטים טמאות שזרעו בקרקע, הרי זה מפני שהחטים כיון שנשתרשו כחטים אחרות חשובות (ר"ש שם).

3. מהאחרונים יש שהסביר גדר הזריעה של השקה לטהר מים הטמאים שהוא

לכתחילה מטבילים בהם את המים שנטמאו (תוספתא שם א יג; רמב"ם מקואות ט ב).

שאינם נטהרים בהשקה

אין המים מטהרים את שאר המשקים (מכשירין ד ח), ששאר המשקים, כגון יין ושמן וחלב וכיוצא, אין מי המקוה מטהרים אותם בהשקה (ר"ש וברטנורא ורא"ש שם), וזה חומר במשקים שאין במים, שהמשקים אין להם טהרה מטומאתם, מה שאין כן במים (תוספתא טבול יום (צוקרמאנדל) א ז; רמב"ם טומאת אוכלין ב כא), ששאר משקים אין השקה עולה להם, ומים עולה להם השקה (ר"ש טבול יום שם), והטעם שאין השקה מועילה לשאר משקים, לפי שאין טעמם בטל במים ואין זו זריעה (רש"י חולין כו ב ד"ה משהחמיץ)⁵.

כלי מלא כל המשקים חוץ ממים - והטבילו, כאילו לא טבל (מקואות י ו; רמב"ם מקואות ג יח), וביארו ראשונים שאינו דומה למלא מים, שנטהרים כאחת (ראה לעיל: לטהר מטומאה), שהמשקים אין השקה מועילה להם, ולכן הרי הם חוצצים בין מי המקוה לכלי (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם), אבל אם נשתנתה מראיתם ונתבטלו במים, הרי הם כמים ועלתה לו טבילה (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם). וכן שנינו: כלי שהוא מלא יין והטבילו, אם בטל מראיו - טהור, ואם לאו - טמא (תוספתא מקואות (צוקרמאנדל) ז ד).

אף כלי שהוא מלא רוקין והטבילו, כאילו לא טבל (זבחים עח ב), לפי שהרוק הוא עב, ואינו בטל במים (רש"י שם ד"ה כאילו; ר"ש ורא"ש מקואות שם).

מי רגלים היה הכלי מלא מי רגלים, רואים אותם כאילו הם מים (משנה מקואות שם; רמב"ם שם), שמי רגלים מין מים הם, ואף על פי שמראיהם חלוק קצת ממראה שאר מים, מכל מקום כיון שמין מים הם אין צריך רוב לבטלם, אלא כיון שעברו מי המקוה על פיו ונשקו לאותם שבתוכו נעשו חיבור להם ונטהרו (רש"י זבחים שם ד"ה כאילו וד"ה רואין; תוספתא שם ד"ה דלי; ר"ש מקואות שם).

ואף על פי שדינם של מי רגלים כמים לענין השקה, מכל מקום מי רגלים של זבה שנעקרו ונשארו בגופה וטבלה, אין השקה מועילה להם, ואם הולכים אחר העקירה, שהיתה עדיין טמאה, הרי הם טמאים (ראה נדה מג א, ורמב"ם מטמאי משכב ב ט).

אין זריעה להקדש (פסחים לד ב), ולכן מי החג - של ניסוך המים - שנטמאו, אם השיקם ואחר כך הקדישם הרי הם טהורים - שעדיין לא קרא עליהם שם הקדש, או לא קדשו בכלי שרת (רש"י שם ד"ה מי החג) - הקדישם ואחר כך השיקם - טמאים (גמ' שם), שמעלה עשו בקדשים שאין זריעה מטהרת אותם, והשקה במים זו היא זריעתם (רש"י שם ד"ה אין זריעה).

מעלה זו נחלקו ראשונים אם היא מדבריהם (רבנו תנאל שם ד"ה א"ל; רש"י שם ד"ה אף אן, ושם לה א ד"ה אלא מעלה; רמב"ם איסורי מזבח ו ח); או שהיא מן התורה, שנאמר: וְנָתַן עֲלֵיו מִים חַיִּים אֶל פְּלִי (במדבר יט יז), ודרשו: שתהא חיותם בכלי (פסחים שם), ש"ונתן" משמעו שהם תלושים, והרי הם מחוברים, אלא שהתורה

המשניות לרמב"ם, ופירוש הרא"ש וברטנורא שם), וכן הלכה (רמב"ם טומאת אוכלין ב כא).

מקל מקל שהוא מלא מים טמאים, והשיקו למקוה, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכיון שהשיקו למקוה - טהור (רבי יהושע בטהרות ח ט), בהיות קצה המטה לבד מתדבק במי המקוה, ולא נצטרך שיכנס כולו במקוה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), וכיון שהשיק המקל מצד אחד למקוה - טהרו המים, ואינו צריך להטביל כל המקל במים, שמיד שנגעו המים שבמקל מצד אחד למים שבמקוה, הרי הם בטלים לגביהם, וחשובים זרועים וטהורים (פירוש הרא"ש שם), שקטפרס - קילוח מים על גבי דבר משופע (ראה ערך קטפרס) - הוא חיבור (ר"ש שם).

• ויש אומרים שאין המים טהורים עד שיטביל את כל המקל (חכמים במשנה שם), לפי שקטפרס אינו חיבור (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם ור"ש שם), וכן הלכה (רמב"ם שם כב).

שלג שלג שנטמא והשיק מקצתו למי מקוה, הואיל וטהר מקצתו - טהור כולו (נדה יז א; רמב"ם שם כג), ואף על פי שלטומאה אין השלג חיבור, ונטמא מקצתו לא נטמא כולו (ראה ערך שלג), בהשקה, מכיון שהשלג מעלה את המקוה וכשר לטבילה, נמצא שכשהושק מקצתו למקוה הוא כהושק כולו, שהרי כולו נוגע זה בזה, והוא כנוגע במקום מקוה, מה שאין כן בקבלת טומאה, שאין הדברים הנוגעים זה בזה חשובים כאחד (ר"ש טהרות ג ב).

בגוף האדם שתה מים טמאים, וטבל והקיאם - טהורים, מפני שהם טהורים בגוף (מקואות ח ח; רמב"ם טומאת אוכלין י ח), וביארו ראשונים שנטהרו בטבילת האדם מדין השקה (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורא"ש וברטנורא שם), וביארו אחרונים דבריהם שאף על פי שלא נכנסו מי המקוה לתוך הגוף, נכנסים קצת דרך הנקבים ונוגעים (משנה אחרונה שם, בפירוש הראשון), או לפי שכיון שצריך לשנות ודרך בני אדם בכך, אין הגוף חוצץ, והרי זה כנוגעים זה בזה (משנה אחרונה שם, בפירוש השני)⁴.

כשאין במקוה אין השקה מטהרת אלא כשהשיקו את המים ארבעים סאה הטמאים במי מקוה שיש בהם ארבעים סאה, אבל כשאין בהם ארבעים סאה, אינם מטהרים מים טמאים בהשקה (ראב"ד טומאת אוכלין טו א; ר"ש ורא"ש מקואות א א), וכן שנינו: מי גבאים - גומות שהמים מתקבצים בהן, ואין בהן ארבעים סאה - שתה טמא ושתה טהור - טמא (מקואות שם), שאם שתה משם אדם טמא, ואחר כך שתה אדם טהור - נטמא הטהור, לפי שכשתה הטמא נפלה טיפה מפיו לתוך הגומא, ואותה טיפה לא נטהרה בהשקה, כיון שאין בגומא ארבעים סאה, וחוששים שמא אותה טיפה שחזרה מפי הטמא לתוך הגומא נזדמנה לפיו של הטהור ושתה (ר"ש ורא"ש שם). ואפילו כשיש שם רביעית מים, הכשרים - מן התורה - לטבילת כלים (ראה ערך מקוה), אף על פי שהמים טהורים במחובר לקרקע, אינם מטהרים בהשקה (ראב"ד שם).

אכן מי תמציות - מים הבוצצים ומתמצים מן ההרים על ידי הגשמים היורדים עליהם - שלא פסקו, אף על פי שאין בהם ארבעים סאה, שתה טמא ושתה טהור - טהור (מקואות שם ו), שהמים הטמאים שחזרו לתוכם נטהרו (ר"ש ורא"ש שם), ואף

(ח). 4. ויש מן הראשונים הסובר שאין טהרתם משום השקה, אלא שבגוף פקעה טומאתם, וכשלא טבל הם חוזרים ונטמאים מן הגוף ביציאתם (ראב"ד

טומאת אוכלין שם, על פי התוספתא שם (צוקרמאנדל) ז ח, לפי חסדי דוד שם וגולת עליות שם וחזון איש שם). 5. ויש שכתב שגורת-הכתוב (ראה ערכו)

הכשרים מתערבים יחד, וכשמתחבר להם השאוב, הוכשרו מימי לטבילה (ר"ש ורא"ש שם; כסף משנה שם), וכשרותו מדין השקה, שהרי הושק לכשרים (סמ"ג עשין רמח).

השקה למקוה אין השאובים מתכשרים אלא בהשקה למקוה שלם פסול של ארבעים סאה, אבל השקה למקוה שאין בו ארבעים סאה אינה מכשרת את השאובים (ר"ש מקואות ה ב; רא"ש בבא קמא ז א).

להשלים החסר

השקה מועילה אף להשלים לשיעור של מקוה שלם, שכל המעורב למקוה כמקוה (מקואות ו א; רמב"ם מקואות ח א; שו"ע יו"ד רא נז), היינו שכל מים מועטים כשרים שהם בצד ארבעים סאה כשרים שבמקוה ומחוברים עמהם, הרי הם כמקוה (תפארת ישראל שם), אלא שיש שיעור תערובתו בכל שהוא, ויש שהוא כשפופרת הנוד (פירוש הרא"ש מקואות שם). יש למדים השקה להשלים השיעור מן הכתוב: אַף מֵעֵין וּבוֹר מְקֻנָּה מֵיִם יִהְיֶה טָהוֹר (ויקרא יא לו), שדרשו: מנין אם טמא יטהרנו, תלמוד לומר מעין ומקוה יהיה טהור (תורת כהנים שמיני פרשה ט ב), ומפרשים שהדברים אמורים במקוה חסר שנקרא טמא, והשיקו למקוה שלם, שנטהר החסר (קרבן אהרן לתורת כהנים שם).

שני מקואות אף שני מקואות חסרים שנתחברו על ידי השקה חסרים מצטרפים להיות ביחד כמקוה שלם, וכשרים לטבול בהם (מקואות ו א), והוא עירוב מקואות ששינו (מקואות ו ז), שפירושו בין מקוה חסר שבצד מקוה שלם, ובין שיש בזה עשרים ובוזה עשרים ומתערבים המים דרך חריץ או נקב, שמצטרפים המקואות כאילו יש בכל אחד ואחד ארבעים סאה (ר"ש וברטנורא שם).

ולאחר שנתחברו דינם כמקוה שלם, ואין מים שאובים פוסלים אותם, אפילו נפלו הרבה שאובים לתוכם (רמב"ן בבא בתרא סה א).

ואין השקה זו מכשירה אותם אלא אם היתה ההשקה על ידי מים הכשרים לטבילה, אבל אם נתחברו על ידי מים שאובים, אינה חשובה השקה, ולכן אם היו שני מקואות חסרים, וביניהם מים שאובים באמצע, אין זה מועיל להכשיר את החסרים, אף על פי שהושקו על ידי מים השאובים שבאמצע (מקואות ו ג, ורמב"ם שם ו יד, וטושי"ע יו"ד רא נה).

שלש גממיות שלש גממיות בנחל - גומות בשיפולי הרים (רש"י חגיגה יט א ד"ה גממיות) - העליונה והתחתונה של עשרים עשרים, והאמצעית של ארבעים סאה, וחרדלית של גשמים עוברת ביניהן ומחברתן, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שטובלים בעליונה (רבי יוסי בשם רבי מאיר בתוספתא מקואות (צוקרמאנדל) ג ד; רבי יהודה בשם רבי מאיר בבבלי חגיגה יט א-ב), וכל שכן בתחתונה (רש"י שם ד"ה ה"ג), מפני שסובר גוד-אחית (ראה ערכו) וגוד-אסיק (ראה ערכו. חגיגה שם א) - משוך והורד ומשוך והעלה, וכאילו המים שבאמצעית ירדו למטה ועלו למעלה (כן משמע מרש"י שם ב ד"ה ה"ג).

החשיבה אותם כתלושים לענין קבלת טומאה, הרי שאין השקה להקדש מן התורה (תוספות שם ד"ה ונתן; ר"ש פרה ט א).

מי חטאת כלי שהוא מלא מי-חטאת (ראה ערכו) והטבילו, אינו טהור עד שירבו - במשהו (ר"ש מקואות יו) - המים על מי חטאת (מקואות שם), שאין טבילה עולה לכלי עד שישפוך מהם יותר מחציו של כלי כדי שירבו המים הנכנסים על מי חטאת (רש"י זבחים עח ב ד"ה עד שירבו), שאם היה רוב הכלי פנוי כדי שירבו מי המקוה על מי חטאת הרי זה טהור, ואם לאו עדיין הוא בטומאתו, וכאילו הם שאר משקים החוצצים בין גוף הכלי ובין מי המקוה (רמב"ם מקואות ג יח; מאירי שם, בשם יש מפרשים; ברטנורא שם).

להכשיר פסולים

כשם שהשקה מועילה למים הטמאים לטהרם, כך מועילה השקה למים שאובים - שהם פסולים למקוה (ראה ערך שאובים) - להכשירם (סמ"ג עשין רמח), וכל מקוה שיש בו ארבעים סאה, שאם נתנו עליו כל מים שאובים שבעולם אין פוסלים אותו (ראה ערך הני"ל), הרי הכשרו הוא בתורת השקה זריעה (רא"ש בבא קמא ז ג ונדה; מקואות ב; שער המים הארוך לרשב"א ז). ולא זו בלבד שמים שאובים שנפלו למקוה, שהוכשרו לטבול בהם, אלא אפילו מקוה שכולו שאוב, ונתחבר למקוה כשר דרך נקב כשפופרת הנוד (ראה להלן: שיעורה) כשר לטבול בו, ומועילה זריעתו להיות כמקוה עצמו (רא"ש בבא קמא שם ובשו"ת לא ב).⁶ ונחלקו ראשונים:

• יש הסוברים שדין השקה להכשיר שאובים הוא מן התורה, ונלמד מהכתוב: אַף מֵעֵין וּבוֹר מְקֻנָּה מֵיִם יִהְיֶה טָהוֹר (ויקרא יא לו), שדרשו בו שאם הוא טמא יטהרנו, אין לי אלא מעין את המקוה, מנין מקוה את המקוה, מקוה את הבור, בור את המקוה, תלמוד לומר מעין יהיה טהור, בור יהיה טהור, ומקוה יהיה טהור (תורת כהנים שמיני פרשה ט ב), ומפרשים שאם היה שאוב יטהרנו על ידי מעין או בור שיש בו ארבעים סאה, ונטהר המקוה השאוב בהשקתו למקוה הכשר (שו"ת הר"י טו).

• ויש הסוברים שכל הכשר שאובים על ידי השקה אינו אלא מדבריהם, שלדעתם כל הפסול של שאובים במקוה לדעתם אינו אלא מדבריהם (ראה ערך שאובים), והקלו חכמים בהשקה (ריטב"א נדרים מ א) [ראה איור מס' 9 בסוף הכרך, על מבנה מקוה עם אוצר השקה].

השקה על ידי היו שלשה מקואות, בזה עשרים סאה ובוזה עשרים טבילה סאה, ובוזה עשרים סאה מים שאובים, והשאוב מן הצד, וירדו שלשה וטבלו בהם ונתערבו המקואות - שעל ידי טבילתם צפו המים למעלה ונתחברו יחד (ר"ש וברטנורא מקואות ו א) - המקואות כשרים והטובלים טהורים (משנה שם; רמב"ם מקואות ו יד; טושי"ע יו"ד רא נה), שהרי נעשה הכל ששים סאה, מהם ארבעים סאה כשרים זה בצד זה, ואין המים השאובים פוסלים את המקוה שיש בו ארבעים סאה (רמב"ם שם). ולא שהמקואות כשרים כמו שהם, שהרי אין בכל אחד מהם ארבעים סאה, שהרי הופסקו אחר כך זה מזה, אלא שאם ימלאו אחר כך מי גשמים עד ארבעים סאה יהיו כשרים, ולא נפסלו מהשאוב (בית יוסף שם, בשם הריב"ש; ט"ז שם ס"ק סז), ואף השאוב כשר, שהרי שני

היא במים בלבד, לפי שחוזרים לטבעם ולמקורם (שיטה מקובצת ביצה יז ב).
6. ויש החולק וסובר שאין השקה בשאובים בגדר זריעה (מהרי"ק נו), ואין השקה מועילה אלא מטעם חיבור, שכיון שהשיקם יחד והם מחוברים, השאובים נגררים אחר המקוה, והכל שם מקוה עליו (בית אפרים יו"ד נג, לדעה

• ויש אומרים שטובלים בתחתונה (רבי יוסי בתוספתא שם; רבי יהודה בגמ' שם ב) בלבד, ולא בעליונה (רבי יהודה שם), שסוברים גוד אחית, ולא גוד אסיק (גמ' שם א).

• ויש אומרים שאין טובלים לא בעליונה ולא בתחתונה (חכמים בתוספתא שם), שאין אומרים לא גוד אחית ולא גוד אסיק (ר"ש מקואות ז; ריב"ש רצב; באור הגר"א לתוספתא שם), והרי זה קטפרס שאינו חיבור (ריב"ש שם; באור הגר"א לשי"ע שם ס"ק צא)⁷, וכן הלכה (רמב"ם שם ח ח; טושי"ע יו"ד רא ס).

שיעורה

עירוב מקואות כשופרת הנוד, כעוביה וכחללה - שחלל הנקב יהיה כעוביה וחללה של השופרת שבפי הנוד (ר"ש וברטנורא ותפארת ישראל מקואות ו ז) - כשתי אצבעות חוזרות למקומן (משנה שם; רמב"ם מקואות ח ו; טושי"ע יו"ד רא מ,ב), היינו שתי אצבעות בינוניות של כל אדם (ראה ערך אצבע) מתהפכות בחלל הנקב, בריוח (רש"י יבמות טו א ד"ה החוזרות; רמב"ם שם, וכסף משנה שם; טושי"ע שם מ), ואין צריך שיהיה במרובע שתי אצבעות על שתיים, אלא אפילו בעיגול (טושי"ע שם, על פי ר"ש טהרות ח ט), ושיעור זה הוא בכלל כל השיעורים שהם הלכה למשה מסיני (קריית ספר מקואות ח; כן משמע מהלחם משנה אישות א ב; בית שלמה יו"ד ב נב, על פי הרמב"ם שם). לפי מידות ימינו יש ששיעורו שהוא 50 מילימטר באמצעיתו (שיעורין של תורה עמ' פח); ויש ששיעורו שהוא 38 מילימטר, ומכל מקום כתבו שלכתחילה יש להחמיר ברוחב 48 מילימטר (שיעור מקוה לרא"ח נאה עמ' קסא).

המים שבנקב שיעור זה של כשופרת הנוד נחלקו בו ראשונים:

• ויש אומרים שאין צריך אלא שחלל הנקב יהיה כשיעור זה, אבל המים שבתוכו די אפילו בטופח על מנת להטפח - שיש בו מים כל כך שאם טפח בו יוכל להטפח במקום אחר (רש"י גיטין טז א ד"ה טופח; רמב"ם מאכלות אסורות יד כז; רמ"א יו"ד קכט יג) - בלבד (תוספות חגיגה כא ב ד"ה כעוביה, ויבמות טו א ד"ה ערוב, וגיטין טז א ד"ה הנצוק, בשם רבנו תם; ר"ש טהרות ח ט, בשמו), שכן שנינו: משקה טופח אינו חיבור לטהרה (טהרות ח ט), כגון שני מקואות שאין באחד מהם ארבעים סאה, ומשקה טופח מחברם - אינו חיבור (רש"י גיטין שם ד"ה אינו חבור), אבל אם היה המשקה טופח על מנת להטפח הרי זה חיבור (גמ' שם), הרי שאין צריך שיעור המים אלא בטופח על מנת להטפח בלבד (תוספות גיטין שם ור"ש שם, בשם רבנו תם).

• ויש אומרים שהנקב צריך להיות מלא מים כשופרת הנוד, ואותה שאמרו שטופח אינו חיבור, לא נדקדק מזה שטופח להטפח חיבור, אלא שגם טופח על מנת להטפח כן, ושאמרו שטופח על מנת להטפח חיבור לא אמרו אלא לדעה הסוברת כן בקטפרס (ראה ערכו), אבל לא בקרקע שוה, או שטופח אינו חיבור לא נאמר כלל בעירוב מקואות אלא בהשקה של טהרת מים טמאים (ראה לעיל: לטהר מטומאה), ובהשקה עצמה נסתפקו בגמרא אם טופח על מנת להטפח חיבור או לא (תוספות חגיגה ויבמות וגיטין שם, בשם ר"י; ר"ש טהרות שם, בשמו), וכן הלכה (טושי"ע שם נב).

להכשיר מקוה עירוב זה שצריך כשופרת הנוד, נחלקו בו ראשונים:

• ויש אומרים שאף בפסול שאובים צריך כשופרת הנוד (רא"ש נדה, מקואות טו ופירוש מקואות ו ז; רבנו ירוחם כו ח; רמ"א שם, בשם יש חולקין, ושכן ראוי להורות). ואותה שנינו בסילון המחבר המקואות שדי כשמשיקו כשערה (ראה לעיל) הדברים אמורים שבתחילה, כשיסיר ידיו מן הסילון, נמצאו שני המקואות מחוברים במים ברוחב שפופרת הנוד רגע אחד, וכשירדו המים למטה ישארו מושקים כשערה ודיו (פירוש הרא"ש שם ח. וראה ש"ך שם ס"ק קיז, בדעת הרא"ש).

ריבוי נקבים שיעור שפופרת הנוד אין צריך שיהיה במקום אחד, אלא הרבה נקבים קטנים מצטרפים לשיעור זה, שהרי שנינו: אם היה שק או קופה מטבילים בהם כמו שהם, מפני שהמים מעורבים (מקואות ו ה) דרך נקבי השק והקופה ומצטרפים לשפופרת הנוד (מרדכי שבועות, מקואות תשמו, בשם הראב"ה; טושי"ע שם נב). ולפיכך מותר לחפור מקוה בצד הנהר ולטבול בו, אף על פי שאין בו ארבעים סאה, שהרי הקרקע מחולחלת היא, והואיל והוא סמוך לנהר ואנו רואים החלחולים שביניהם שהמים באים מן הנהר דרך החלחול, היינו מנקבים דקים שבקרקע, הרי זה חיבור (מרדכי שם, בשם הראב"ה, על פי חגיגה כב א; רמ"א שם). ודוקא לענין חיבור מקוה חסר למקוה שלם, אבל שני מקואות חסרים אין הנקבים הדקים מצטרפים לכשופרת הנוד, ולפיכך מקוה שחלקו בסל - או בשק - הטובל שם לא עלתה לו טבילה (חגיגה שם), כשאין שיעור מקוה בצד אחד, וכן אותה שאמרו שחלחול הקרקע אינו מועיל לחבר (שם) הדברים אמורים כשחופר שתיים או שלש חפירות סמוכות זו לזו שכולן חסרות ואין באחת מהן ארבעים סאה, שאף על פי שהחלחול מפעפע מזו לזו אינו חיבור (מרדכי שם, בשם הראב"ה; טושי"ע ורמ"א שם).

כותל שנסדק כותל שבין שני מקואות שנסדק, נחלקו בו תנאים: בין שני מקואות יש אומרים שלשתי מצטרף, ולערב אינו מצטרף, עד שיהא במקום אחד כשופרת הנוד (תנא קמא במקואות ו ט), וכן הלכה (רמב"ם מקואות ח ה; טושי"ע יו"ד רא נד); ויש אומרים חילוף הדברים (רבי יהודה במשנה שם).

כפירוש שתי וערב נחלקו ראשונים:

יש מפרשים שהשתי הוא האורך, ובכותל הוא מלמעלה למטה,

ס"ק סב, ושי"ך ס"ק קיא), ומכל מקום יש סוברים שאף בהשקה מחסר לשלם שצריך כשפופרת הנוד (ראה לעיל: שיעורה) אם נפסקה ההשקה ונשאר רק כשערה - דיו (פירוש הרא"ש מקואות ו ח).

בשבת ויום טוב

השקה בשבת, נחלקו בה תנאים אם היא אסורה, כדרך שאסורה טבילת כלים (ראה ערך טבילה. רבי בתוספתא שבת (ליברמן) טז יא, וביצה (ליברמן) ב ט; רבי בברייתא ביצה יח ב, לפי הגמ' שם); או שהיא מותרת (סתם משנה בביצה יז ב, לפי הלשון השניה בגמ' שם יט א; חכמים בתוספתא שם ושם; חכמים בברייתא שם, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שבת כג ח).

ביום טוב, לדברי הכל משיקים (כן משמע מהתוספתא שבת שם; גמ' שם יט א, לפי רש"י שם ד"ה ואי בעית אימא; רמב"ם יום טוב ד יז).

• לסוברים שטעם איסור טבילת כלים בשבת ויום לאיסור טוב הוא משום גזרה שמא יעבירו ברשות הרבים (ראה ערך טבילה), או משום גזרה שיבוא לידי סחיטה (ראה ערך הנ"ל), והחמירו לגזור אף כשהיא גזרה-לגזרה (ראה ערכו), לא גזרו בהשקה, לפי שאם יש לו מים טהורים יפים למה לו לעשות השקה לטמאים, ואם אין לו אחרים נזהר בהם שלא יטמאו, ואם נטמאו הרי זה דבר שאינו שכיח, ולא גזרו בו חכמים (גמ' שם יח א, ורש"י ד"ה מיזהר).

• לסוברים שהטעם של איסור טבילה הוא משום שמא ישהה מלהטביל עד יום טוב שהוא פנוי (ראה ערך הנ"ל), בהשקה לא גזרו, שהרי המים טמאים וצריכים לו תדיר, שבכל עת הוא צריך למים, ואין לחוש שמא ישהה (חידושי המאירי שם).

• ולסוברים שטעם האיסור הוא מפני שנראה כמתקן כלי (ראה ערך הנ"ל), בהשקה לא אסרו, שאינה תיקון כלי אלא תיקון מים (חידושי המאירי שם; שיטה מקובצת שם).

בכלי המקבל כמה דברים אמורים כשהוא משיק את המים, בכלי טומאה שאינו מקבל טומאה, אבל אם משיקם בכלי עץ, המקבל טומאה, הרי הכלי מקבל טומאה מן המים, ונמצא שעל ידי השקת המים הוא מטביל אף את הכלי לטהרו מטומאתו, ואסור להטביל כלי בשבת (כן משמע מתוספות שם יח ב ד"ה ושיון, ופירוש המשניות לרמב"ם שם), וכן כשהכלי היה טמא בתחילתו, ונתן בו מים טמאים, ורוצה להטביל את הכלי על ידי המים בשבת, אסור לדברי הכל (תוספתא שבת שם, וביצה שם, וברייתא בגמ' שם יח ב; רמב"ם שבת שם).

ביום טוב נחלקו תנאים: יש אומרים אין מטבילים את הכלי על גבי מימיו לטהרו ביום טוב (רבי בתוספתא ביצה שם; רבי בברייתא בגמ' שם יח ב, לפי הגמ' שם); ויש אומרים שמטבילים (חכמים בתוספתא שם; חכמים בברייתא שם, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם יום טוב ד יז).

השקה בהלכות אחרות

מלבד השקה במקואות מצינו דין השקה בקידוש מי-חטאת (ראה ערכו), בפסול לינה (ראה ערכו), בנטילת-ידיים (ראה ערכו), בייני-נסך (ראה ערכו) ובטומאה.

פסול לינה בן קטין עשה מוכני לכיור, כדי שלא יהיו מימיו נפסלים בלינה (משנה יומא לו א), והוא גלגל שהיו משקיעים אותו (גמ' שם) בבור, כדי שיהיו מימיו מחוברים למימי הבור (רש"י שם ד"ה מוכני) והיו משקיעים אותו ערבית בבור,

וערב הוא הרוחב, ובכותל הוא מימין לשמאל (פירוש המשניות לרמב"ם שם; כסף משנה שם, בשם הראב"ד. וראה ט"ז שם ס"ק סד).

• ויש מפרשים להיפך, שהשתי הוא מצד זה לצד זה, והערב הוא מלמעלה למטה (ר"ש שם; פירוש הרא"ש שם; באור הגר"א שם ס"ק קג, בדעת השו"ע. וראה ט"ז שם).

ולהלכה כתבו הפוסקים שיש להחמיר כשני הפירושים (ב"ח שם; ט"ז שם; ש"ך שם ס"ק קיח).

חיבור מקוה שיעור של כשפופרת הנוד נאמר אף בחיבור מי המקוה לכלי למים שבתוך כלי, כגון דלי טהור, שהוא עצמו אינו צריך טבילה, שהוא מלא כלים טמאים והטבילם, אין המים מעורבים עד שיהיו מעורבים כשפופרת הנוד (מקואות ו ב, לפי גמ' חגיגה כב א, ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש וברטנורא מקואות שם; רמב"ם מקואות ג כו; טוש"ע יו"ד רא ט), היינו שפי הדלי יהיה רחב כשפופרת הנוד (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש וברטנורא שם; רמב"ם וטוש"ע שם).

שידה ותיבה השידה והתיבה שבים, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאין מטבילים בהן, אלא אם כן היו נקובות כשפופרת הנוד (תנא קמא במקואות ו ח), וכן הלכה (רמב"ם שם ו ח).

• ויש מחלקים: בכלי גדול, שרובו הוא יותר מארבעה טפחים, יהיה הנקב ארבעה טפחים, ובכלי קטן, שרובו הוא פחות מארבעה טפחים, צריך שהנקב יהיה ברובו (רבי יהודה במקואות שם, ור"ש וברטנורא שם).

דבר העומד בדבר העומד בשפופרת הנוד, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכל דבר - בין עפר בין צורות ובין יבחושים אדומים שברייתם מן המים (ר"ש וברטנורא מקואות ו ז) - ממעט משיעור שפופרת הנוד, ואין המקואות מתערבים (תנא קמא במשנה שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ח ו; טוש"ע יו"ד רא נב).

• ויש אומרים שכל שהוא מבריית המים טהור, ואינו ממעט מהשיעור (רבן שמעון בן גמליאל במשנה שם).

השקה שנפסקה

נפסקה ההשקה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאם היו שאובים והושקו לכשרים הוכשרו ופקע שם שאובים מהם, והרי הם בהכשרם אף אחר שהופסקה ההשקה, ואם אין בהם ארבעים סאה מותר להוסיף עליהם מים כשרים עד כשיעור ארבעים סאה (שו"ת הרא"ש לא ב; רבנו ירוחם כו ה, בשם יש מפרשים; שו"ע יו"ד רא נב).

• ויש אומרים שאם נפסקה ההשקה, המים חוזרים להיות פסולים (ר"ש מקואות ח א; צמח צדק קעא וגלות עליות ג א, בדעת הראב"ד), ובשאוב מן הצד ששנינו שהמקואות טהורים, השאוב אינו טהור לטבול בו בפני עצמו, אלא שאם ירדו עוד הפעם שלשה אנשים ויטבלו בהם, ועל ידי כך יתערבו שוב המקואות - יהיו טהורים (ריב"ש רצה, לדעה ז).

• ויש מסתפקים בדבר (רבנו ירוחם שם, בשם המפרשים; ריב"ש שם).

מקוה חסר מקוה חסר שהושק לשלם להשלים השיעור, לדברי הכל אם נפסקה ההשקה אין לטבול בחסר, שהרי לא עדיף ממקוה שהיה שלם בתחילתו ונחסר (שו"ת הרא"ש שם; ב"ח שם, וט"ז

• יש פוסקים שאם יש עדיין על מקצת שנטל בתחילה טופח על מנת להטפוח הרי זו טהורה (רמב"ם מקואות יא ז; כלבו כג, בשם הראב"ד), שנטילת ידיים תקנת חכמים, וכיון שהדבר ספק הרי ספק דרבנן להקל (כסף משנה ובית יוסף שם), וכן הלכה (שו"ע או"ח קסב ג), ומכל מקום לכתחילה אסור לעשות כן (מגן אברהם שם סק"ה, על פי הגמי' שם).

• ויש פוסקים שאין טופח על מנת להטפוח מועיל לצרף את שתי הנטילות (בי"ח שם, וטי"ז שם סק"ה, בדעת הרא"ש והטור).

יין נסך גוי שנגע ביין, שאוסר אף את כל המחובר לייין שנגע (ראה ערך יין נסך) - נחלקו אמוראים בשיעור חיבורם: יש אומרים שמשקה טופח בלבד, אפילו שאינו מטפוח, הוא חיבור (רב הונא בעבודה זרה עב א); ויש אומרים שאינו חיבור אלא אם כן יש בו טופח על מנת להטפוח (רב אשי בגמ' שם ס ב), וכן הלכה (תוספות שם עב ב ד"ה אמר, בשם רבנו תם; רמב"ם מאכלות אסורות יב כז; טושי"ע יו"ד קכג יז, ושם קכט יג; רמ"א שם קכו ה).

טומאה משקה טופח אינו חיבור לטומאה (טהרות ח ט), שאם היו משקים מכאן ומשקים מכאן ומשקה טופח באמצע, ונגע טמא במשקה טופח, המשקים שמכאן ומכאן טהורים, אף על פי שמחברים לו (רש"י גיטין טז א ד"ה אינו חיבור; ברטורא טהרות שם). חיבורי אוכלים על ידי משקים - חיבור לטומאה קלה, ואין חיבור לטומאה חמורה (זבחים קה ב).

ומעלים אותו שחרית בגלגל מן הבור (רש"י זבחים כ א ד"ה מוכני), והוא כהשקה של זריעה בטהרה טומאה (כן משמע מתוספות זבחים כ א ד"ה כיוור וד"ה מאי).

נטילת ידיים נטל מקצת ידו ועדיין משקה טופח על מנת להטפוח עליה, ואחר כך נטל את השאר, נסתפקו בתלמוד אם עלתה לו נטילה זו כנטילה אחת, או שהרי זה כנטילה לחצאין שאין הידים נטהרות בכך (גיטין טז א). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאין הספק אם טופח על מנת להטפוח הוא חיבור, שאפילו לסוברים טופח על מנת להטפוח הרי זה חיבור לעירוב מקואות (ראה לעיל: שיעורא), לענין נטילת ידיים הספק אם הרי זו נטילה כתיקונה לחצאין באופן זה או לא, ואין חיבור מקואות ראייה לכאן, שלא משום חיבור נסתפקו (רש"י שם ד"ה לענין מקואות).

• ויש מפרשים שהספק הוא אם זה נקרא חיבור בנטילת ידיים, ולסוברים שבמקואות הרי זה חיבור לא נסתפקו, שבודאי אף בנטילת ידיים הרי זה חיבור - ומצטרפת הנטילה הראשונה עם מה שהוסיף, והרי זה כנטילה אחת (שלחן ערוך הרב או"ח קסב ז, לדעה זו) - והספק הוא לחכמים שבמקואות אין טופח להטפוח חיבור, אם זהו דוקא במקואות לחבר שני חסרים יחד, אבל בנטילת ידיים וכן לענין השקה של טהרת מים טמאים לשלם מודים שהוא חיבור, או שלעולם אינו חיבור (ר"ש טהרות ח ט).

להלכה נחלקו ראשונים:

הַשְׁתַּחֲוָּאָה [השתחוויה]¹

נפילת אדם ארצה, או כפיפת קומתו, לסימן כניעה לפני מי שמשתחוה לו, באיסור ובמצוה

סוגיה

השתחואה כוללת במובן הרחב כמה סוגים: השתחואה, קידה, כריעה, בריכה.

השתחואה סתם הוראתה במובן המצומצם, כלהלן.

השתחואה השתחואה האמורה בתורה זו פשוט ידיים ורגלים (ברכות לד ב; רמב"ם עבודה זרה ו ו, ושם תפלה ה יג), עד שנמצא מוטל על פניו ארצה (רמב"ם תפלה שם), ופניו דבוקות (כסף משנה, וראה מגן אברהם קלא כ).

יש מהראשונים שכתבו שלא אמרו השתחואה היא בפשוט ידיים ורגלים אלא בהשתחואה סתם, אבל השתחואה שכתוב בה אפים כמו וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לוֹ אֲפִים אֲרָצָה (בראשית מב ו) אינה בפשוט ידיים ורגלים, אלא שמשפיל פניו עד הקרקע (תוס' הרא"ש הוריות ד א).

קידה קידה האמורה בכל מקום, היא על אפיים (ברכות לד ב, וראה רש"י סוכה גג א ד"ה וזו; רמב"ם תפלה ה יג) בלי שישים ברכיו וזרועותיו על הארץ (ר"י מיגש שבועות טז ב), ואין לו להשתטח להגיע גופו אלא פניו בלבד (רש"י סוכה שם), שאינה אלא עם אפיים (רש"י מגילה כב ב).

כיצד הוא עושה, נועץ שני גודליו בארץ ונשען עליהם, ושוחה

עד שנושק את הרצפה (סוכה גג א, ורש"י מגילה שם), ואין כל אחד יכול לעשות כן, ובודורו של רבן שמעון בן גמליאל לא היה אחד מהעומדים בעזרה בשעת שמחת בית השואבה יכול לעשות כן אלא הוא (סוכה שם ורש"י).

יש מהראשונים שנראה מדבריהם שכשישב לארץ ונפל על פניו ארצה זוהי קידה על אפיים (ראה רמב"ם תפלה ה יג, יד).

ויש שכתבו שכשמשתחוה בראשו ומרכיז פניו כלפי קרקע זוהי קידה על אפיים (תוספות הרא"ש הוריות ד א, וכן משמע ברש"י בראשית מג כח)².

כריעה כריעה האמורה בכל מקום, היא על הברכיים (ברכות לד ב; רמב"ם תפילה ה יג).

ויש מהראשונים שכתבו שכורע על ברכיו, ושוחה פניו עד שמגיע לארץ (ר"י מיגש שבועות טז ב), ולכן נזכרה בכתובים בכל מקום הכריעה לפני השתחואה, כמו פִּרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִּים (אסתר ג ב) וכיוצא, שהכריעה היא קודם ההשתחואה (מהרש"א מגילה כב ב)³.

בעבודה זרה

איסורה בשלשה מקומות בתורה נאסרה השתחואה לעבודה זרה (ראה סנהדרין סג א): לא תִשְׁתַּחֲוּהָ לָהֶם בעשרת הדברות

ברכות א ה, וסוכה ה ד, וראה אונקלוס שמות לד ח שתרגם ויקד ארצה - וכרע), ולכריעה על הברכיים קראו בירושלמי בשם בריכה (ראה ירושלמי שם ושם). בלשון חכמים יש שקראו כריעה לכפיפת הברכיים ושחית הגוף (ראה ברכות יב א, וטושי"ע או"ח קיג ד, ה), וראה ערך כריעה. אף כריעה זו יש

השתחואה (השתחוויה). 1. יא, טורים רכה - רלט. וראה ערך כריעה. 2. קידה נקראת אף בלשון השתחואה, כמו שאמרו: וכשהוא משתחוה נועץ כו', וזו היא קידה (סוכה גג ב). 3. אף כריעה קוראים בשם השתחואה (ראה שבועות טז ב). בירושלמי קראו לקידה שבבבלי בשם כריעה (ראה ירושלמי

כמו המן שעשה עצמו עבודה זרה⁶, אסור להשתחות לו (ברייתא סנהדרין סא ב ורש"י).

וכתבו ראשונים שהשתחואה לאדם הותרה רק לכבודו, אבל אם היא השתחואה של אלהות, אף על פי שאינו עושהו אלוה ממש - אסורה. והקדשים של כותים⁷ וגם של הישמעאלים אף על פי שאין טועים אחריהם לעשותם אלהות, הואיל ומשתחויים לפניהם השתחואה של אלהות דין עבודה זרה יש להם, שלא להידור בלבד הוא משתחווה לפניהם, שאין הידור למתים, אלא כענין עבודה של אלהות היא עבודתם (חידושי הר"ן סנהדרין שם).

יש מהראשונים מפרשים אותה שאמרו אל יתפלל אדם אחורי רבו (ברכות כז ב. וראה ערך תפלה) שהרי זה מפני שנראה כמשתחווה לרבו (תוס' שם ד"ה ולא, בשם יש שמפרש).

מצוה כל העם כשבאים לפני המלך עומדים לפניו ומשתחויים, אפילו נביא עומד לפני המלך משתחווה ארצה (רמב"ם מלכים ב ה).

כשאדם נותן שלום לרבו, שוחה לפניו (רמב"ם תלמוד תורה ה ה; טוש"ע יו"ד רמב טז).

בבית המקדש

השתחויית במקדש היו בהיכל, בעזרה ובשערים.

בהיכל אחר כל גמר עבודה במקדש משתחויים ויוצאים, כעבד המשמש את רבו ונוטל רשות ויוצא (פירוש הרא"ש תמיד ו א), ולכן המדשן את המזבח הפנימי (ראה ערך דשון מזבח הפנימי) כשנוטל את הסל שבו האפר והפחם של דישון המזבח, משתחווה ויוצא (תמיד ו א; רמב"ם תמידים ומוספים ג ז); וכן המדשן את המנורה (ראה ערך דשון המנורה וערך הטבת הנרות) כשנוטל את הכלי שבו הפתילות והשמן של דישון המנורה, משתחווה ויוצא (תמיד שם ב; רמב"ם שם יז); אבל כשנכנסים בפעם הראשונה לדישון המזבח והמנורה, קודם שדישנם, לא היתה השתחווה, כי אין השתחווה אלא בגמר העבודה כשנפטרים (באורי הגר"א תמיד ז א).

כשהגיעו שני הכהנים שזכו במחתה ובקטורת בין האולם ולמזבח, נטל אחד את המגריפה - שהיא כלי גדול המשמיע קול (ראה תוספות יום טוב תמיד ה ו) - וזורקה בין האולם ולמזבח, וכל כהן ששומע את קולה יודע שאחיו הכהנים נכנסים להשתחווה והוא רץ ובא (תמיד שם; רמב"ם שם ו ה) להשתחווה עמהם (רע"ב שם).

בעזרה השתחואות בעזרה יש בככורים, בשירה וביודוי.

• בככורים (ראה ערכו) מפורש בתורה: וְהִנְחִיתוּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיךְ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ (דברים כו ז), ולכן כל המביא את הככורים לאחר שהניחם בצד המזבח, ישתחווה ויצא (בכורים ג ו; רמב"ם בכורים ג יב).

• בשירה - בזמן שירת הלויים בשעת נסכי התמיד (ראה ערך נסכים וערך שירה) השתחוו כל העם שבעזרה (תמיד ג ז; רמב"ם תמידים ומוספים ו ז).

• ביודוי - בשעת וידוי של הכהן הגדול ביום הכפורים (ראה ערך ודוי וערך עבודת יום הכפורים) - כל הכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים השם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול היו

(שמות כ ה), לא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֱלֹהֵיהֶם (שם כג כד), פִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר (שם לד יד. רש"י סנהדרין שם).

האיסור נמנה במנין הלאוין (ספר המצוות לא תעשה ה; סמ"ג לאוין טז; החינוך מצוה כח).

עונשה המשתחווה לעבודה זרה בעדים ובהתראה חייב מיתה (משנה סנהדרין ס ב).

השתחווה לעבודה זרה שלא בעדים והתראה, אם חייב כרת, כדרך שחייב כל עובד עבודה זרה (ראה ערך עבודה זרה) נחלקו אמוראים: יש סוברים שאינו חייב, ויש סוברים שיש חיוב כרת וחטאת בהשתחואה (סנהדרין סב א, סג א).

הלכה שחייב כרת על השתחואה (רמב"ם ג ג).

השתחואה לעבודה זרה שחייבים עליה היא אף בלא פישוט ידים ורגלים (הוריות ד א) משעה שיכבוש פניו בקרקע נסקל (רמב"ם עבודה זרה ו ח), וכן הכורע על הארץ ולא פישט ידיו ורגליו - חייב (ראה רמב"ם שגגות יד ב).

כשלא קיבלה המשתחווה לעבודה זרה ולא קיבלה עליו לאלוה, לא לאלוה כלום הוא (סנהדרין סב א), ואין כאן עונש (רש"י שם סא ב ד"ה הרי), ולא איסור (רש"י כריתות ג א ד"ה הרי).

המשתחווה כומרים ושרים שיש להם שתי וערב בכגדיהם, או לשתי וערב שנושאים צלם לפניהם - יש אוסרים להשתחווה להם, שנראה כמשתחווה לעבודה זרה, אלא אם כן יעשה בדרך שאינו נראה, כמו שנתפזרו מעותיו או שישתחווה קודם בואם (תרומת הדשן קצו; רמ"א בשו"ע קנ א); ויש מקילים בדבר, הואיל וידוע שגם הגויים אינם משתחויים לצלם, אלא להשר (תרומת הדשן שם, בשם הרי"ד אופנהיים; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש מקילין, וסיים טוב להחמיר)⁴.

המתפלל ובא כנגדו גוי ויש לו שתי וערב בידו והגיע למקום ששוחים בו בתפילה - לא ישחה, אף על פי שלבו לשמים (הגהות אשרי ברכות א טו; שו"ע אורח חיים קיג ח), ואם היה אותו עכו"ם שר, שרגילים להשתחווה לפניו, הדבר תלוי במחלוקת שלמעלה (ראה מגן אברהם ושו"ע הרב או"ח שם שנוטים להקל כדעה ב ברמ"א יו"ד קנ ג, וראה משנה ברורה קיג יד בשם אחרונים לאיסור).

כנגד הלבנה כשרוקד כנגד הלבנה בשעת ברכתה (ראה ערך קדוש לבנה) יזהר מאד שלא יכרע ברכיו שלא יהא נראה ככורע ללבנה (מגן אברהם תכו סק"ט בשם שלי"ה)⁵.

לאדם

השתחואה לאדם יש שהיא מותרת, ויש שהיא אסורה, ויש שהיא מצוה.

המותרת מותר להשתחות לאדם (ברייתא בסנהדרין סא ב) מפני הכבוד או מפני היראה (רמ"ה שם), ואפילו לאדם שהוא עובד עבודה זרה אין איסור להשתחות כדי לכבדו (תרומת הדשן קצו; שו"ת מהר"ם אלשקר עו), ולכן השתחווה אברהם אבינו למלאכים שחשבם לבני אדם (מהר"ם אלשקר שם).

האסורה אם ימצא אדם שעובדים אותו ואומרים כי הוא אלוה,

לשם מפני חשד עבודה זרה או דרך עבודה זרה, ראה ערך אבן משכית. 6. וכמו ישו (קטע מפירוש רבנו חננאל בכתב יד שפרסם ר"ש אסף בספר איש התורה והמעשה ירושלים תש"ו). 7. נראה שרצונו לומר נוצרים.

שקוראים בשם השתחואה (ראה רש"י ברכות כא ב ד"ה רב הונא, ותוס' שם כז ב ד"ה ולא). 4. וראה באור הגר"א שם סק"ה שמסיק לאיסור, וראה שו"ע הרב שם שנוטה להקל. 5. על איסור השתחואה על אבן רצפה אפילו

• של בית רבן גמליאל ושל בית ר' חנניה סגן הכהנים היו משתחוים ארבע עשרה, והיכן היתה יתרה, כנגד דיר העצים, שכן מסורת בידם מאבותיהם ששם הארון נגזו (שקלים ו א. וראה ערך ארון).

בבית הכנסת

הנכנס לבית הכנסת משתחוה מן הפתח כנגד ארון הקודש, ולפיכך אין פותחים פתח בבית הכנסת אלא כנגד הצד שמתפללים בו, שאם מתפללים לצד מערב יפתחו הפתח במזרח, ואם מתפללים לצד מזרח יפתחו במערב (הגהות מימוניות תפלה יא ב).

כשיוצא מבית הכנסת, משתחוה ויוצא (רמ"א קלב ב) כתלמיד הנפטר מרבו (מהרי"ל תפלה; מגן אברהם קבל ה), וכדרך שמשתחוים בגמר עבודה בבית המקדש (באור הגר"א שם).

מנהג קדמונים לכרוע ולהשתחוות בברכת התורה, לכבוד התורה (רוקח שיט; מגן אברהם קלט סק"ו).

ויש שכתבו שאין להשתחוות לספר תורה, ולא נמצא בכל התורה שמשתחוים אפילו לארון הקודש (רי"א ב שלטי גבורים קדושין סוף פרק א. ועיי תשובה ארוכה עליו בברכי יוסף או"ח קלד); וכן יש שכתבו מטעם אחר שאין לכרוע בברכת התורה, שאין לשחות בברכות אלא במה שתיקנו חכמים (לחם חמודות ברכות ה סה).⁹

כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם (משנה יומא טו א), וכן נהגים בזמן הזה ביום הכפורים בשעה שאומרים בסדר העבודה והכהנים והעם כו' (רמ"א בשו"ע אורח חיים תרכא ד), ומשתחוים בפשוט ידים ורגלים.⁸

בשערי העזרה שלש עשרה השתחויות היו במקדש (שקלים ז א. והרמב"ם השמיט), ולא היתה שם שחייה, אלא כריעה ופשיטה (תוספתא שקלים ב יז), היינו פשוט ידים ורגלים (מנחת בכורים שם).

• שלש עשרה השתחוואות הללו יש מהתנאים סוברים שהיו כנגד שלשה עשר שערי העזרה (מידות ב ו, ושקלים ו א).

• ויש סוברים ששלש עשרה פרצות היו בסורג (ראה ערך הר הבית) שפרצון מלכי יון וחזרו וגדרו בני חשמונאי, וגזרו כנגדן שלש עשרה השתחויות (מידות שם א), ושם היו ההשתחוואות הללו לסוברים שלא היו שלשה עשר שערים לעזרה (ירושלמי שקלים ו א).

• יש מהראשונים מפרש שאף לסוברים כנגד שלש עשרה פרצות, היו ההשתחויות בעזרה הגדולה ולא כנגד הפרצות, אלא שהטעם הוא כנגד שלש עשרה הפרצות (ר"ש מידות שם).

• ר' יהודה אומר כנגד שער השתחוויה וכנגד פרצה שחייה (תוספתא שקלים שם), שהוא סובר שניהם אמת, שהיו ההשתחויות כנגד השערים וכנגד הפרצות (מנחת בכורים שם).

הַתּוֹרָה חָסָה עַל מְמוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל

מצוות ואיסורים שהקלו בהם משום הפסד ממון

באים על לשון-הרע (ראה ערך נגעים), קל וחומר על של צדיק (תורת כהנים מצורע פרשה ה. ועיי רש"י ר"ה שם, וחולין מט ב ועוד, שמכאן המקור לכלל שהתורה חסה כו').

ויש שלמדוהו ממה שנאמר: וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מִיָּם מִן הַסֶּלַע וְהִשְׁקִיתָ אֶת הָעֵדָה וְאֶת בְּעֵינֵי בְּעֵינֵי (במדבר כ ח), מכאן רמז שהתורה חסה על ממונם של ישראל (מנחות עו ב).

במדרש אמרו: בארבעה מקומות חסה התורה על ממונם של ישראל:

ראשונה: וְאִם יִמְעַט הַבַּיִת מִהְיוֹת מִשֶּׁה (שמות יב ד) - שאם בני הבית מועטים להיות להם שה אחת ואינם יכולים לאכלה ויבא לידי נותר (ראה ערכו) - ולקח הוא ושכנו, שהתורה חסה על ממונם של ישראל (רבנו בחיי שם).

שנייה: וְחָלַב נְבִלָה וְחָלַב טְרָפָה יַעֲשֶׂה לְכָל מְלֹאכָה (ויקרא ז כד). שלישית: וְצִנְהָ הַפֶּה וּפְנֵי אֶת הַבַּיִת (שם יד לו, וראה לעיל).

רביעית: אוּ מָכַר לְנֶכְרִי (דברים יד כא. מדרש שלשה וארבעה (בתי מדרשות ח"ב עמ' נט, ואוצר מדרשים עמ' 538); רבנו בחיי שם. ועיי תו"ש שם אות צד).

יש שלמדו מהכתוב עֲשֵׂה לָךְ שְׂתִי תְּצוּצָרֶת כֶּסֶף (במדבר י ב) - ולא של זהב, שהתורה חסה על ממונם של ישראל (רבנו גרשום חולין מט ב).

בתפילה ובברכות - בברכות שמנה עשרה, בקדיש, ב"עלינו", ועוד - ראה ערך כריעה. על השתחואה בבית הכנסת בשעת עבודה ביום הכפורים, ראה לעיל: בבית המקדש. על נפילת אפים שלאחר התפילה, שיש מהראשונים קוראים אותה השתחואה (ראה רמב"ם תפלה ה א, יג, יד), ראה ערך נפילת אפים.

התורה חסה על ממונם של ישראל. 1. יא, טורים רמ - רמה.

הכלל ומקורו

מצבים שהשתמשו בשני אופנים השתמשו בכלל של התורה חסה על כלל זה ממונם של ישראל:

(א) במצוות מסוימות, יש שאמרו חכמים לנהוג בהן חסכון, כי מצינו שהתורה חסה על ממונם של ישראל, ולפיכך גם הם חסו (עיי רש"י יומא מד ב ד"ה חסה); וכן יש מצוות שמצינו שחסך בהם הכתוב, ופירשו חכמים הטעם כי התורה חסה וכו';

(ב) באיסורים דרבנן שהקלו בהם לפעמים משום הפסד ממון (ראה ערך הפסד מרובה). הטעם הוא כי התורה חסה על ממונם של ישראל.

יסודות ומקורות הכלל בנגעי-בתים (ראה ערכו): וְצִנְהָ הַפֶּה וּפְנֵי אֶת הַבַּיִת בְּטָרָם יָבֵא הַפֶּה לְרֵאוֹת אֶת הַנֶּגַע וְלֹא יִטְמָא כָּל אֲשֶׁר בַּבַּיִת (ויקרא יד לו), ואמרו: וכי מה מיטמא לו, אם תאמר כלי עציו ובגדיו ומתכותיו, מטבילם והם טהורים, על מה חסה התורה על כלי חרסו ועל פכו [שאיין להם טהרה אלא שבירה (רש"י ראש השנה כז א ד"ה התורה. וראה ערך טומאת כלים)], ואם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, קל וחומר על ממונו החביב; אם כך על ממונו, קל וחומר על נפש בניו ובנותיו; אם כך על של רשע - שהנגעים

8. ראה ערך השלחן קלא ד, ומשנה ברורה שם ס"ק מג, ושער הציון שם ס"ק מז. וראה פרי מגדים אשל אברהם קלא ס"ק כב שנוהגים בלא פשוט ידים ורגלים. על השתחואה בשעת עלינו לשבח בראש-השנה ויום-הכפורים, ראה ערכיהם. על המנהג להפסיק בין המשתחוה לרצפה, ראה ערך אבן משכית (ושם על השיטות והחילוקים שבדבר). 9. על המצוה לכרוע ולהשתחוות בשעה שמראים את הספר תורה לעם, עיי הגבהה (ב). על השתחואה בדרך כריעה

בלחם הפנים בלחם-הפנים (ראה ערכו) דרשו שנקחת חיטים ולא סולת מן השוק, מפני החסכון, שהיקל הכתוב בלחם הפנים ששכיח בכל שבת, ויש בו עשרים וארבעה עשרונים, לפיכך ניקח חיטים לפי שהסולת הניקחת מן השוק יקרה מאוד שהתורה חסה על ממונם של ישראל (מנחות עו ב ורשי"י).

בהקדש וצדקה בהקדשות ובחרמים (ראה ערכיהם) אמרו: לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו (תוספתא ערכין פ"ד; רמב"ם ערכין ח יג. וראה ערך הקדש), אלא כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש (רמב"ם ערכין שם, וראה ערך צדקה).

באיסורים

איסורים דרבנן מסויימים, שיש שהתירום או שהקלו בהם משום הפסד ממון, וכן בהוראת איסור והיתר, במקום שיש מחלוקת בדין ולא הוכרעה ההלכה לאיסור, שיש שסומכים על היחיד כנגד הרבים בהפסד מרובה (ראה ערך הפסד מרובה) - יסוד ההיתר, במקום שהתירו, הוא מפני שהתורה חסה על ממונם של ישראל (ראה ירושלמי תרומות ח ט, ובפסחים א ח). וכתבו ראשונים כשם שאנו מצווים שלא להתיר את האסור, כך אנו מצווים שלא לאסור את המותר, כדי שלא להפסיד ממון של ישראל (ספר הפרדס מהדורת עהרנרייך עמי קכו. וראה חולין נו א, ובכורות מ א), וכל שבאה הוראה לפני חכם ואפשר לו להתיר ברווחה, בלי מחלוקת מי שראוי לסמוך עליו, אין לו להתחסד ולחזור אחר החומרות יותר מדאי ולא יחוס על ממונם של ישראל, שאף התורה חסה על ממונם של ישראל (מאירי חולין מט ב), וכן במקום שיש ספק איסור דרבנן, אין לנו לאבד ממונם של ישראל, שהוא ודאי דאורייתא, משום ספק דרבנן (רשב"ץ בזהר הרקיע שורש א).

על האופנים השונים בהם התירו משום הפסד ממון – ראה ערך הפסד מרובה.

התחייבות

חיוב דבר לחברו, שאדם מקבל על עצמו, כשלא היה חייב לו כלום

מידו, נחלקו בדבר [לשיטת רוב הראשונים] אמוראים באומר "חייב אני לך מנה בשטר" (כתובות קא ב) ³.

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שמחלוקת האמוראים היא בהתחייבות שבא עכשיו לחייב עצמו, אבל לא בהודאה שמודה על מה שהיה חייב לו מקודם (מגיד משנה מכירה יא טו בדעת הר"ף, וראה טור מ). וכן פסקו להלכה שהמחייב עצמו בממון לאחר בלא תנאי, אף על פי שלא היה חייב לו כלום, הרי זה חייב, כיצד: האומר לעדים הוו עלי עדים שאני חייב לפלוני מנה, או שכתב לו בשטר הריני חייב לך מנה, או שאמר לו בפני עדים הריני חייב לך מנה בשטר - חייב לשלם, אף על פי ששניהם מודים והעדים יודעים שלא היה לו אצלו כלום, שהרי חייב עצמו כמו שמשמעבד הערב (רמב"ם מכירה יא טו; שו"ע שם א) ⁴.

תשובה מאהבה ז). **התחייבות**. 1. יא, טורים רמו – רנט. וראה ערכים: אודיתא; אסמכתא; הודאת בעל דין. 2. וראה דרוש וחינוך לרבי עקיבא איגר כתובות נד ב. 3. אבל אם לא אמר "בשטר" הכל מודים שפטור (כתובות שם). 4. לשיטה זו יש מהאחרונים שכתבו שההתחייבות היא בגדר קנין אודיתא (ראה ערכו). קצות החושן מ סק"א).

ויש שלמדו ממה שנאמר: וְעֵתָה שָׁלַח הָעֶזְרָא אֶת מְקַנְךָ (שמות ט יט), שהקב"ה חס אפילו על ממונם של האומות (מנחה בלולה חולין שם).

במצוות

בכמה מצוות מצינו שחכמים אמרו לצמצם בהן, על פי כלל זה של התורה חסה על ממונם של ישראל.

שופרות השופרות שתקעו בהם בבית המקדש בתעניות (ראה ערכו), היה פיהם מצופה כסף (ראש השנה כו ב), ולפי טעם אחד בגמרא לא עשו צפויים זהב, כי התורה חסה על ממונם של ישראל (שם כז א).

קלפי הקלפי, שבה היו הגורלות של שני השעירים ביום הכפורים (ראה ערך גורל) היתה של עץ, ולא עשו אותה של כסף או של זהב, כי התורה חסה על ממונם של ישראל (יומא לט א).

מחתה המחתה, שבה היה הכהן חותה את הגחלים ממערכה שניה של קטורת להכניסם על המזבח הפנימי לקטורת שחרית וערבית (ראה ערך הקטרה ב) לא היתה של זהב אלא של כסף, שבה היה חותה ומערה בתוך של זהב (יומא מג ב, ותמיד ה ח), כי התורה חסה על ממונם של ישראל (יומא מד א), וחתית גחלים שוחקת את הכלי ומחסרתו (רשי"י שם מד ב ד"ה חסה) ².

בדרישה אף על פי שמן התורה מצוה לדרוש את העדים ולחקרם וחקירה ולהרבות בשאלתם (ראה ערך דרישה וחקירה) תיקנו חכמים שדיני ממונות (ראה ערכו) אינם צריכים דרישה וחקירה כדי לחוס על ממון ישראל (ירושלמי סנהדרין ד א), שלא יפסידו המלוים על ידי החקירות, וגם ימנעו מלהלוות שמא יכפור הלוה והעדים יטעו ולא תהא עדותם מכוונת ויפסיד (קרבן העדה סנהדרין שם).

הכלל של התורה חסה וכו' משמש גם טעם לכמה מצוות שמצינו שחסך בהם הכתוב, ופירשו חכמים כי התורה חסה על ממונם של ישראל:

גזרה ואופניה

אדם יכול לחייב עצמו בממון לחברו, אף כשלא היה חייב לו כלום, אם קנו ממנו בקנין (ראה ערך קנין).

לפיכך שומר-חנם (ראה ערכו) יכול להתחייב בחיובי שואל (ראה ערכו), מפני שבאותה הנאה שיצא עליו קול שהוא אדם נאמן גומר ומשעבד עצמו (בבא מציעא צד א) ².

וכן הערב (ראה ערכו), אף שלא בשעת מתן מעות, יכול להתחייב בקנין לשלם, כשהלוה לא ישלם, אף שהוא לא לזה כלום (בבא בתרא קעו ב).

וכן כל אדם שהתחייב לחברו וקנו מידו - חייב (ראה ר"ן כתובות קא ב, ורי"ז בשלטי גבורים שם).

התחייבות המחייב עצמו לאחר, כשלא היה חייב לו, ולא קנו בלשון הודאה

2. הכלל של התורה חסה על ממונם של ישראל - בדברים שהיו במקדש - סותר לכלל אחר: אין עניות במקום עשירות (ראה ערכו), ובמקום אחד נחלקו בגמרא אם אומרים שם הכלל של אין עניות במקום עשירות, או הכלל של התורה חסה וכו' (מנחות פט א), וכתבו אחרונים שהדבר תלוי בשיקול דעת חכמים להבדיל בין דבר לדבר (יום תרועה ראש השנה כז א, וראה תשובת נודע ביהודה שבספר

העבירני ואני נותן לך דינר, והעבירו - אין לו אלא שכרו הראוי לו, שיכול לומר משטה אני בך (יבמות קו א, בבא קמא קטז א; רמב"ם גולה ואבדה יב ז; טושי"ע חו"מ רסד ז. וראה ערך פועל); וכן מי שאמר לחתנו העשיר תלמד עם בנך ואני משלם לך - פטור, כיון שאינו עני והרי הוא חייב ללמד את בנו, יכול לומר משטה אני בך (מהר"ם מרוטנבורג בתשובה שבמרדכי סנהדרין ג תשד; רמ"א פא א); וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם גולה ואבדה שם), שבכל אלה התחיבותו היא מפני שלא יכול לעשות בענין אחר, ואנחנו עדים ("אנן סהדי") שאף שאמר אתם עדי להשטות נתכוין (ש"ך שם).

יש מהראשונים סוברים שאין כל הדברים האלה אמורים אלא כשחברו חייב לעשות הדבר משום מצוה, כחליצה והצלה ולימוד, אבל בדבר שאינו של מצוה - מתחייב בהתחיבותו לשלם כל מה שהתנה (מרדכי בבא קמא קעד); ויש סוברים שאף בדבר שאינו של מצוה אם התחייב לו יותר ממה ששורה, והוא לא הפסיד כלום - אינו חייב (שו"ת הרא"ש סד א).

התחייב בקנין בדבר שחברו חייב לעשות משום מצוה - יש סוברים שאף זה אינו מועיל, ויכול לומר לו משטה אני בך (שו"ת הרשב"א אלף רמ; בית שמואל קסט ג); ויש סוברים, שבקנין הוא חייב לשלם מה שהתנה (שו"ת הרא"ש שם).

המתחייב אנסוהו להתחייב במה שאינו חייב, אין החיוב חל, באונס שהרי זה כמתנה באונס, שאין אומרים בה אגב אונסו גומר ומקנה (סמ"ע רה ס"ק כח. וראה ערך אונס).

נאנס לאחר המתחייב לחברו, ובא אחר כך אונס שאינו שכיח (ראה התחיבותו ערך אונס א) - יש סוברים שפטור, שעל מנת כן לא קיבל עליו (ראה ט"ז אבן העזר קיד סק"ב); ויש חולקים וסוברים שהאונס אינו פוטר מחיובו (אבני מלואים שם ס"ק ב).

בדבר שאין הקנין מועיל

דבר שלא בא המתחייב עצמו בדבר-שלא-בא-לעולם (ראה ערכו), לעולם או שאינו מצוי אצלו - חייב, ואף על פי שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, הרי זה כשהקנה לו בלשון מכר או מתנה (ראה ערך דבר שלא בא לעולם), אבל בלשון חיוב, כגון שאמר: "הווי עלי עדים שאני מתחייב לפלוני בכך וכך" - חייב (רא"ש כתובות ה א; טושי"ע ס ו), שכשמחייב עצמו הרי גופו הוא בעולם ויכול להתחייב (בעל התרומות שם)⁵.

למי שלא בא אף על פי שאין אדם מקנה למי שלא בא לעולם לעולם לאחר שיוולד (ראה ערך דבר שלא בא לעולם), במתחייב למי שלא בא לעולם נחלקו אחרונים: יש סוברים שאינו יכול להתחייב (שו"ת מהרי"ט חו"מ פא בסופו; שו"ת חתם סופר חו"מ קב ד"ה אד); ויש סוברים שכשם שיכול להתחייב בדבר שלא בא לעולם, כך יכול להתחייב למי שלא בא לעולם (גינת ורדים אבן העזר ד ה).

בדבר שאינו המתחייב עצמו בדבר שאינו בידו בכלל, כגון שאמר בידו "הריני מתחייב לקנות לך בית פלוני", נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאין החיוב חל, אלא אם כן חייב עצמו ליתן לו

• ויש מהראשונים מפרשים אף הם שמחלוקת האמוראים היא בהתחייבות, אלא שסוברים שאין התחייבות חלה בדיבור בלבד, בלא קנין ובלא שטר ובלא קבלת כסף, שאין כאן אלא דברים בעלמא (מגיד משנה שם, בשם רמב"ן ורשב"א). וכן הלכה (רי"ף ורא"ש כתובות שם).

• ויש מן הראשונים חולקים לגמרי וסוברים שאין אדם יכול להתחייב כלל בדבר שאינו חייב, אפילו בשטר, אלא אם כן קנו מידו, ולא נחלקו אמוראים כלל בהתחייבות אלא בהודאה (ראה ערך הודאת בעל דין. שלטי גבורים כתובות שם, בשם ריא"ז, וכן כתבו הבית יוסף מ, והש"ך שם סק"ב לדעת רש"י).

כשיש למתחייב כשיש למתחייב הנאה - יש שאנו אומרים שבאותה הנאה הוא גומר בדעתו ומשעבד עצמו, וחל החיוב, אף לדעת הסוברים שאין אדם יכול להתחייב בשטר, כמו שאמרו בערב בשעת מתן מעות שבאותה הנאה שנאמן לו - גומר ומשעבד עצמו (בבא בתרא קעג ב. וראה ערך ערב); וכן ערב של בית דין, אף שלא בשעת מתן מעות, באותה הנאה שבית דין מאמינים לו - גומר ומשעבד עצמו (בבא בתרא קעו ב, ורשב"ם).

מדאורייתא או התחייבות זו שאדם מקבל על עצמו כשאינו חייב לו מדרבנן מקודם, יש מהאחרונים סוברים שמועילה מן התורה (נתיבות המשפט סו ס"ק כג), אלא שהשיעבוד על נכסיו בהתחייבות הוא מדרבנן (הפלאה כתובות פד א ד"ה שכולו; נחל יצחק א ס).

ויש חולקים וסוברים שכל החיוב הוא מדרבנן, כשאנו חייב לו כלום, אלא שמתחייב בעצמו (משובב נתיבות סו ס"ק כג).

המתחייב חפץ אף המתחייב ליתן לחברו חפץ מסויים, חלה ההתחייבות על גופו (ראה טור ס). ונחלקו אחרונים: יש סוברים שבחפץ אין חיוב חל אלא כשקיבל המתחייב אחריות עליו שאם לא יתן לו החפץ ישלם לו דמיו (קצות החושן רג סק"ב, ושם ר סק"א); ויש חולקים וסוברים שאין חיוב הגוף תלוי כלל בקבלת אחריות (נתיבות המשפט ס סק"ו).

בתנאי ואונס

בתנאי אין התחייבות מועילה, אלא כשמתחייב בלא תנאי, אבל המתחייב בתנאי הרי זה דומה לאסמכתא (ראה ערכו), ואינו מועיל אלא בקנין (ש"ך מ סק"ד, ושם פא סק"ו).

וכן כשמתחייב עצמו בדרך ספק ותולה בדעת אחרים, שמה שאחרים יפסקו עליו הוא מתחייב בו, אין ההתחייבות מועילה בלא קנין (תומים יב סק"ז, וראה ערך פשרה).

המתחייב וכן אין אדם יכול להתחייב בלא קנין, אלא מחמת סיבה כשמתחייב מעצמו בלא סיבה שמחמתה הוצרך לומר שמתחייב, אבל אם הסברא מוכחת שמפני שלא היה יכול לעשות בענין אחר אמר כן, אין לחיוב על מה לחול, כיון שלא נשתעבד בקנין, ואפילו שאמר אתם עדי יכול לומר להשטות כך נתכוונתי (ש"ך מ סק"ד).

ולכן מי שברח מבית האסורים והיתה מעבורת לפניו, ואמר לו

5. יש סוברים שמכל מקום צריך קנין (בעל התרומות שם; שו"ע שם); ויש סוברים שלדעת האומרים ש"אתם עדי" מועילה להתחייב אף בלא קנין, אף כאן אין צריך קנין (ש"ך ס ס"ק כו). ואף בקנין "אתן", לדעת הסוברים שקנין "אתן" הוא דבר-שאינו-בר-ממש (ראה ערכו), מכל מקום אם חייב עצמו ליתן,

הכל מודים שחייב (סמ"ע שם ס"ק יח), והכל תלוי בלשון, וכל שאמר או כתב "הריני מחייב נפשי ליתן לך" - חייב (סמ"ע שם); ויש שכתבו שדוקא אם אמר "מודה אני שאני חייב", או "הווי עלי עדים שאני מתחייב", אבל אם אמר "אני מתחייב שאתן" אין זה לשון חיוב (כנסת הגדולה חושן משפט ס הגהות הטור

בניו אחריו, שהמקבל עדיין לא זכה בחוב, אלא חיוב בלבד יש עליו, ולא נתכוין אלא לו ולא ליורשיו (מחנה אפרים שם).

וכן יש שכתבו לחלק, שאם החיוב חל עכשיו, אף על פי שזמן הפרעון הוא אחר כך, כבר זכה בו מקבל המתנה וזכו היורשים אם מת; אבל אם עדיין לא נתחייב עד שיגיע הזמן, אף על פי שכבר נשתעבד לחיוב שיבוא, אם מת קודם הזמן לא זכו בו היורשים (בית מאיר קיד ה).

מת המתחייב המתחייב לחברו בדבר שלא בא לעולם, או שאינו ברשותו (ראה לעיל: בדבר שאין הקנין מועיל), ומת המתחייב קודם שבא הדבר לעולם או לרשותו, נחלקו אחרונים: יש סוברים שאפילו לאומרים שאינו יכול לחזור בו קודם שבא הדבר לעולם, הרי זה בעודנו חי, אבל כשמת לא זכה מקבל המתנה (כנסת הגדולה הגהות בית יוסף אות ס).

ויש חולקים וסוברים כיון שהחיוב חל על גופו, וגופו ישנו בעולם - חל החיוב מעכשיו, וכשמת ולא בא הדבר לידו חל החיוב על היורשים (קצות החושן שם סק"ז).

ויש מי שמסתפק אפילו אם בא לידו מחיים, ואפילו המתחייב בדבר שבא לעולם, כיון שלא הקנה לו גוף הדבר, אלא קיבל חיוב על עצמו, כל זמן שלא נתנו לו, אם היורשים חייבים לקיים התחייבותו (פתח הבית שם).

במכר

המתחייב למכור לחברו ביתו בכך וכך, כל שהזכיר למכור בפירושו לשון חיוב, החיוב חל (הרשב"א בתשובה שהביא בית יוסף ר"ו מחודש ב).

אבל אם אמר "אמכור לך", ואפילו קנו מידו, ולא הזכיר לשון חיוב, הרי זה תלוי במחלוקת ראשונים "בקנין אתן" אם מועיל (נתיבות המשפט ר"ו חדושים סק"א).

אפילו אם לא התחייב בהחלט, אלא שאמר "כשאמכור בית זה אני מתחייב למכרו לך", החיוב חל (ראה משנה למלך מכירה ח"ז), ואף על פי שאין כאן חיוב אחריות אם לא ימכרנו לו, אין חיוב הגוף תלוי באחריות, ולעולם חל חיוב הגוף (נתיבות המשפט שם, ושם רג סק"ו).

ויש מהאחרונים חולקים וסוברים שאין החיוב חל, שלדעתם אין חיוב הגוף מועיל אלא כשקיבל עליו המתחייב אחריות שאם יאבדו ישלם לו שוויו, וכאן במכירה הרי אין חיוב אחריות (קצות החושן ר"ו סק"א).

כשהדבר יבא לידו, ובא לידו (נתיבות המשפט ס סק"י); אבל אם התחייב עצמו בחפצים המצויים לקנות בשוק - החיוב חל, וכן אם אמר "הריני מתחייב במנה לפלוני אם לא אקנה לו בית פלוני", ונעשה באופן שאין בו אסמכתא (ראה ערך אסמכתא) - חייב (נתיבות המשפט שם).

• ויש סוברים שלעולם החיוב חל, ואם לא בא לידו צריך ליתן דמיו (משובב נתיבות ס סק"י); אבל אם התחייב להשתדל אצל חברו עבור פלוני - החיוב חל, שאף על פי שאין בידו שחברו יתרצה לו, אבל עצם ההשתדלות היא בידו, ועל זה הוא שנתחייב, ואם חברו לא יתרצה לו הוא פטור (שו"ת נודע ביהודה קמא חו"מ ל"ו. וראה ערך פועל).

בדבר שאין בו המתחייב עצמו בדבר-שאינו-בו-ממש (ראה ערכו), כגון אכילת פירות או דירת בית וכיוצא:

• יש סוברים שאין התחייבותו כלום, ואפילו שקנו מידו, אין זה אלא קנין-דברים (ראה ערכו) שאינו מועיל, ואינו דומה לדבר שלא בא לעולם, או דבר שאינו ברשותו, ששם יש ממש בדבר אלא שאין בו כח להקנותו, ולכן מועילה התחייבות על גופו, אבל בזה שאין ממשות כלל, אין על מה להתחייב (ערוך השלחן ס יא). וכן התחייבות בשב ואל תעשה, כגון שנתחייב שלא יעשה דבר פלוני לחברו, אין ההתחייבות מועילה (משפט שלום ר"ט).

• ויש שכתבו שאף בדבר שאין בו ממש חלה התחייבות, שכיון שמתחייב על גופו, הרי גופו יש בו ממש (נחל יצחק ס א). וכן המתחייב עצמו בטובת-הנאה (ראה ערכו), אף שאין לה דין ממון (ראה ערך טובת הנאה) חלה ההתחייבות (נחל יצחק שם). ואף המתחייב בשב ואל תעשה, שלא לעשות דבר פלוני, יש סוברים שחלה ההתחייבות (שו"ת מהרשד"ם ש"ע) ⁶.

בירשים

מת חברו המתחייב לתת לחברו מרצונו כך וכך בכל שנה, ומת שהתחייב לו חברו - כתבו ראשונים שלא נתכוין לתת אלא לו ולא ליורשיו (ריטב"א גיטין עד א ד"ה עד כאן); וכן יש מהאחרונים שכתבו שהמתחייב לתת לחברו סך ידוע לזמן פלוני, ומת חברו קודם הזמן, אין היורשים זוכים בו, שעד אותו הזמן לא חל החיוב, והרי מת קודם (הפלאה קונטרס אחרון כתובות קיד ה), אבל המתחייב לחברו סתם ומת חברו, היורשים גובים את ההתחייבות (שו"ת רדב"ז א תקלב בסופו).

ויש מחלקים, שאם נתחייב לתת דבר קצוב, כגון מנה בכל שנה במשך חמש שנים וכיוצא, אם מת - יירשו הבנים התחייבותו, שהרי זה כמו שהתחייב לו חמש מנים שנעשה חוב עליו; אבל אם התחייב לתת לו מנה בכל שנה ושנה סתם, אם מת - לא יירשו

התירו סופו משום תחלתו

שלשה דברים מנה עולא שהתירו סופם משום תחלתם: (א) עור לפני הדרסן; (ב) תריסי חנויות; (ג) החזרת רטיה במקדש (ביצה י"א ב).

שלשה דברים אלו היתרם מפורש במשנה, אלא כדי שלא נאמר שהיתרם מטעם אחר פירש עולא הטעם שהוא מפני שהתירו סופם משום תחלתם (ביצה שם).

עור לפני הדרסן עור לפני הדרסן, היינו שהמפשיט עור בהמה ביום

לפעמים התירו אסור-דרבנן (ראה ערכו) בסופו של דבר, משום תחלתו, שהוא לצורך מצוה, כדי שלא ימנע מעשותו.

כלל זה נאמר כטעם על כמה איסורים דרבנן, שהותרו אחרי מעשה שלצורך מצוה, שאם לא יתירו אותם לא יעשה כל המעשה, מחשש הפסד או צער, וימנע מעשיית מצוה. אבל לא התירו מטעם זה אסור-דאורייתא (ראה ערכו).

התחייבות בדבר שאינו קצוב, ראה ערך דבר שאינו קצוב. **התירו סופו משום תחלתו**. 1. יא, טורים רס - רסט.

לו בשם הר"ש הלוי). יש מי שמצדד לומר שעיקר הדבר אם אדם מתחייב בדבר שלא בא לעולם או לא תלוי במחלוקת ראשונים (שו"ת הראנ"ח ב לו). 6. על

בהם חידוש, כי אין בהם טעם אחר אלא שהתירו סופם משום תחילתם (תוס' עירובין מד ב ד"ה כל), או שלא מנו אלא ענייני יום טוב (ראב"ה תתיד).

בכותל הנוטה מי שהיה כותלו שוחה ונטוי לרשות הרבים, סותרו ליפול ובונה אותו בחול המועד מפני הסכנה (מועד קטן ז א; רמב"ם יום טוב ח ו; טושי"ע או"ח תקמ א), ואף על פי שאין סכנה אם יסתור ולא יבנה, התירו סופו משום תחילתו, שאם אתה אומר לו שלא יבנה אף הוא אינו סותר, ונמצא בא לידי סכנה (מועד קטן שם).

במקביל פני רבו ההולך ביום הכפורים או בשבת להקביל פני רבו ברגל או פני אביו או מי שהוא גדול ממנו בחכמה או לקרות בבית המדרש, עובר במים עד צוארו, ואינו חושש משום רחיצה ביום הכפורים (ראה ערך יום הכפורים), או שיבוא לידי סחיטה (ראה ערך מלבן), ועושה המצוה שהלך לעשותה וחוזר במים למקומו, שאם לא תתיר לו לחזור אינו הולך ונמצא נכשל מן המצוה (רמב"ם שביתת עשור ג ו, על פי יומא עז ב; טושי"ע או"ח תריג ה)², והתירו סופו משום תחילתו (ראה ט"ז שא סק"ג).

הוצאה לצורך הוצאה מרשות לרשות ביום טוב שהותרה אפילו אוכל נפש שלא לצורך אוכל נפש, אלא שהוא לצורך יום טוב, כגון קטן ולולב וספר תורה ומפתח (ראה ערך מוציא וערך מתוך) - כתבו ראשונים שכשם שמותר להוציאם, כך מותר להחזירם, שהתירו סופו משום תחילתו (אור זרוע ב יום טוב שלח).

בסכין של מילה סכין של מילה, לדעת הפוסקים שהתירו לטלטלו בשבת לאחר המילה (ראה רבנו ירוחם א ב. וראה ערך מילה), אף על פי שאינו צריך לו עוד לאותה שבת והרי הוא מוקצה - יש שכתבו שהטעם הוא מפני שהתירו סופו משום תחילתו, שאם יהיה צריך להשליך את הסכין ויאבד ימנע - לא ימול (ט"ז שם ס"ק א); ויש שהכריעו כדעת הפוסקים שאסור לטלטלו, ולא אמרו התירו סופו משום תחילתו אלא בשמחת יום טוב (גרי"א בשו"ע שם סק"ג, וראה מגן אברהם שלא סק"ה).

בלויית המת המלווים את המת ביום טוב שני של גלויות מחוץ ליום טוב לתחום, לדעת המתירים להם לחזור למקומם (ראה ערך יום טוב שני של גלויות וערך לויית המת) - יש מהראשונים שכתבו שהוא כדברים שהתירו סופם משום תחילתם (בית הבחירה למאירי ביצה עמ' 39), וכן כלי הקבורה, אפילו שהם נקראים כלים שמלאכתם לאיסור (ראה ערך מוקצה) מותר להחזירם ביום טוב שני משום חשש גניבה, מטעם שהתירו סופם משום תחילתם (רבי עקיבא איגר לאורח חיים תקכו. וראה ערך קבורה)³.

טוב - בית שמאי אומרים לא ישטחנו במקום דריסת הרגלים, שזהו צורך עיבוד, שמתעבד על ידי הדריסה (רש"י ביצה י א ד"ה לפני. וראה ערך מעבד); ובית הלל מתירים (ביצה יא א) כדי שידרסו עליו ולא יפסד (רמב"ם יום טוב ג ד). הלכה כבית הלל (רמב"ם שם; טושי"ע או"ח תצט ג). ולא התירו דבר זה, שהוא מעבד כלאחר יד ויש בו איסור דרבנן, אלא משום שמחת יום טוב, כדי שלא ימנע מלשחוט (רמב"ם שם), ואין הטעם משום שראוי לישב עליו (ביצה יא ב) אלא שהתירו סופו, שאינו צורך יום טוב, משום תחילתו, שהוא צורך יום טוב, ואם לא יתירו סופו לא יעשה תחילתו (ביצה שם ורש"י).

תריסי חנויות תריסי חנויות היינו דלתות פתחיהן של חנויות, שהן כמו תיבות ועומדות בשוק ואינן מחוברות לקרקע (רש"י שם ד"ה חנויות וד"ה תריסי) - בית שמאי אומרים אין מסלקים את תריסי החנויות ביום טוב, ובית הלל מתירים אף להחזיר (ביצה יא ב), כדי שיוציא תבלין - ומיני מאכל (ר"ח שם) - שהוא צריך להם מן החנות, ולא ימנע משמחת יום טוב (רמב"ם ד יב; שו"ע תקיט א), אף על פי שהחזרה היא טרחה שלא לצורך יום טוב (רש"י שם י א ד"ה אף), או שדומה קצת לבנין (מאירי שם. וראה ערך בונה), ויש בה משום שבות (עבודת הקודש לרשב"א שם אות יב). הלכה כבית הלל (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

ואין טעם ההיתר משום שאין בנין וסתירה בכלים (ראה ערך בונה), אלא שהתירו סופו משום תחילתו (ביצה שם), שאם אתה אומר לו שלא יחזיר אף הוא אינו פותח וממעט בשמחת יום טוב (ירושלמי ביצה א ו).

החזרת רטיה החזרת רטיה במקדש כיצד, כהן שלקה בידו ונתן עליה רטיה מבעוד יום, והוצרך לעבוד עבודה בשבת או ביום טוב, ונטל הרטיה מעל ידו שלא תהא חוצצת בין ידו לעבודה (ראה ערך חציצה) - מחזירה במקדש (עירובין קב ב, ורש"י שם), ולא גזרו שמא ימרח הרטיה ויתחייב משום ממחק (ראה רש"י עירובין שם ד"ה אבל. וראה ערך ממחק), או שמא ישחק סממנים, כמו שגזרו בכל דבר רפואה (רש"י ביצה שם ד"ה מהו, ותוס' עירובין שם ד"ה מחזירין. וראה ערך שבות).

ואין טעם ההיתר משום שאין-שבות-במקדש (ראה ערכו), אלא שהתירו סופו משום תחילתו (ביצה שם), שאם לא יתירו לו להחזירה לא יטלנה מידו, וימנע מלעבוד עבודה (רש"י שם ד"ה במקדש, ועירובין שם ד"ה מחזירין).

מלבד אלה שנמנו, מצינו עוד דברים שהתירו סופם משום תחילתם, ולא מנו אותם האמוראים כי הם מפורשים במשנה ואין

התר מכללו

איסור שהתורה התירתו במקרים, במקומות או באישים מיוחדים

גדרו

איסור שמצינו שהותר במקום אחר, נקרא הותר מכללו, וחשוב איסור קל ביחס לאיסור שלא הותר בשום מקום.

בנויר כאותה ששנינו בענין נזיר: חומר ביוצא מן הגפן

ואמרו על זה: נמצאת מכשילם לעתיד לבוא (ראה ראש השנה כא ב, לא ב. יומא עז ב, תענית כ ב, כתובות צז א, וקדושין לג א).
התר מכללו. 1. יא, טורים רע - רפא.

2. וראה שו"ת חות יאיר קטו ובהשמטות שם לענין מעברת בשבת, ובשו"ת שבות יעקב ג יז. 3. בכמה מקומות התירו איסור או תיקנו דבר לא משום תחילת זה המעשה עצמו של עכשיו, אלא כדי שלא ימנע מעשותו בפעם אחרת,

לכתחילה, אינו נקרא הותר מכללו, אלא אם כן צד ההיתר מותר גם לכתחילה (כללי הגמרא לבית יוסף ד א).

בלימוד ופירכא

קקל וחומר למדים חומר בדבר שלא הותר מכללו בקל וחומר מדבר שהותר מכללו (ראה יומא פא א ורש"י).

וכן למדים קולא בדבר שהותר מכללו בקל וחומר מדבר שלא הותר מכללו (ראה זבחים טז ב).

כפירכא החומר שיש בלא הותר מכללו משמש פירכא כשבאים ללמוד מאותו דבר איזו חומרא בדבר שהותר מכללו (ראה יומא פא א).

וכן הקולא שיש בדבר שהותר מכללו משמשת פירכא כשבאים ללמוד ממנו איזו קולא בדבר שלא הותר מכללו (ראה כתובות לב א).

דבר שהותר מכללו בכמה צדדים משמש פירכא לגבי דבר שהותר מכללו בצדדים מועטים (ראה פסחים כג ב, ושער המלך מאכלות אסורות ח א).

באיסור חל על איסור

באיסור כולל מכיון שאיסור שהותר מכללו הוא קל מאיסור שלא הותר מכללו, לכן איסור שהותר מכללו אינו חל על איסור שלא הותר מכללו, אפילו כשזה הותר מכללו הוא איסור כולל לדעת הסוברים שאף בכולל אין איסור קל חל על חמור (ראה ערך אין איסור חל על איסור, תוספות יבמות לג ב ד"ה אמר).

כשיש בו כרת איסור שלא הותר מכללו חל בכולל על איסור שהותר מכללו אפילו שזה הותר מכללו יש בו כרת, וזה שלא הותר הוא רק בלאו (תוספות יבמות שם).

בבת אחת שני איסורים שבאו בבת אחת, לדעת הסוברים שאין חלים שניהם, אלא החמור שבהם בלבד (ראה יבמות לג א, ותוס' שם ד"ה באיסור) אם אחד מהם הותר מכללו ואחד לא הותר מכללו, חל זה שלא הותר מכללו (תוספות ישנים יבמות שם ד"ה ר' חייא).

לגבי עצמו

הותר מכללו מצינו שדנים בקלותו לא ביחס לאיסור אחר שלא הותר מכללו, אלא לגבי עצמו, שכשהותר מכללו בדבר אחד אנו אומרים שגם בדבר שהוא אסור האיסור הוא קל, כגון מבשל נבלה ביום טוב, שאמר ר' יוחנן אינו לוקה, מפני שהותר מכללו בישול ביום טוב (ירושלמי שבת ז ב, וביצה א ג), שמכיון שהותר מכללו לצורך אכילה, לכן אף כשמבשל נבלה שאסורה באכילה אינו לוקה (קרבן העדה לפני משה שם).

וראה ערך נזיר, וזהו ענין הותר מכללו, שיש שם צד שמותרים בהם אלו הדברים האסורים (פירוש המשניות לרמב"ם נזיר שם), וכיוצא בו בכמה איסורים שהותרו מכללם.

בממונות וכן בחיוב ופטור של ממון מצינו הותר מכללו בחובל בחברו, ואמרו שכן הותר מכללו בבית דין (כתובות לב א), ופירשו ראשונים שבית דין מלקים את מי שמחוייב מלקות, ואינם צריכים לשלם בעד החבלה שעשו, ולכן קל הוא משאר חיובי ממון כגון קנס של אונס ומפתה שאפילו בית דין אם יאנסו או יפתו יתחייבו לשלם (שיטה מקובצת כתובות שם).

באיסור חלב הותר מכללו כתבו ראשונים שנקרא זה שהיה נכלל בכלל האיסור והותר, כמו חלב שנאמר פל חלב וכל דם לא תאכלו (ויקרא ג יז) והכל בכלל, ושוב הותר במקום אחר חלב חיה (ראה ערך חלב), אבל בשר בחלב, שאף הוא הותר בבשר חיה ועוף ובהמה טמאה (ראה ערך בשר בחלב) אינו חשוב הותר מכללו, שמעולם לא היה בכלל האיסור, שבמקום שנאמר האיסור מיעטו הכתוב ואמר "גדי" דוקא (ריטב"א חולין קטו ב ד"ה ופריד).

ויש מהראשונים שכתבו שחלב אינו קל במה שהותר בחיה, שחלב חיה אינו חלב כלל, ואף על פי כן נקרא הותר מכללו, וכן חובל בחברו אינו קל במה שהותר בחיובי מלקיות, שהמלקות היא לייסר את הרשעים, ומה זה ענין לחובל בחברו שלא כדין, אלא שכן דרך התלמוד לומר בתורת פירכא הותר מכללו (ריטב"א כתובות לב א ד"ה ואם ממונא).

היתר לגבוה אף איסור שלא הותר מכללו להדיוט אלא לגבוה חשוב הותר מכללו, כמו טרפה ונבלה שהותרו במליקת עולת העוף למזבח וחסאת העוף לכהנים (ראה ערך מליקה), שאף הם משולחן גבוה זוכים, והיתרם משום גבוה הוא, וחשובים מפני כן הותרו מכללם (עי' מנחות ו א, וחולין קכ א, ורש"י).

היתר במקום מצוה איסור שהותר במקום שמצותו בכך, כגון איסור אשת אב שהותר במקום יבום, אף הוא נקרא הותר מכללו (ירושלמי יבמות א א), ולא עוד אלא שיש מהראשונים סוברים שכשהותר מכללו במקום מצוה הוא קל יותר מזה שהותר מכללו שלא במקום מצוה (ראה שיטה מקובצת כתובות לב א ד"ה ואי ממונא).

אבל יש סוברים שצד המצוה לא מעלה ולא מוריד (שיטה מקובצת שם ומיהו עיקר הפרכא כו').

מהאחרונים יש שכתב שכשהותר במקום שמצותו בכך אינו חשוב הותר מכללו, וחומר יותר מדבר שהותר מכללו שלא במקום מצוה (צל"ח פסחים כג ב ד"ה יתיב).

פטור מעונש איסור שיש בו צד שפטור מעונש, אבל לא הותר

היתר מצטרף לאיסור¹

איסור שאין בו השיעור הדרוש לחיוב העונש, יש שהיתר משלים שיעורו

יחד, אלא כל אחד ניכר (רש"י פסחים מג ב ד"ה אף). אלא שיש מפרשים בדעתם שאף במעורבים יחד אומרים היתר מצטרף לאיסור (ר"ש טבול יום ב א).

• יש מפרשים דוקא כשאינם מעורבים, אבל כשהם מעורבים יחד

גדרו

היתר המצטרף לאיסור לחיוב מלקות, לדעת הסוברים כן באיסורים מסויימים (ראה להלן):

• יש מהראשונים סוברים שהוא כשאין האיסור וההיתר מעורבים

הן בגמרא, ולסוגיא אחת חכמים חולקים אף בחטאת, וסוברים שאין היתר מצטרף לאיסור (נזיר שם לגירסת רש"י).

להלכה נחלקו ראשונים: יש סוברים שבקדשים היתר מצטרף לאיסור (מאירי פסחים שם; מהר"ם חלאווה שם ד"ה מין); ויש חולקים וסוברים שאף בקדשים אין היתר מצטרף לאיסור (רבנו גרשום מאור הגולה כריתות ד ב).

בהקטרת שאור

שאור בל תקטירו - האיסור להקריב שאור במקדש (ראה ערך שאור ודבש) - אמר זעירי שאף בו היתר מצטרף לאיסור (פסחים מג ב, ונזיר לה ב, ושם לו א), שאם הקטיר חצי זית מקומץ של שאור, וחצי זית מצה - עובר (רש"י שם).

חכמים אינם סוברים בהקטרת שאור שהיתר מצטרף לאיסור (ראה פסחים שם).

להלכה כתבו בדעת ראשונים שבהקטרת שאור היתר מצטרף לאיסור (ראה כסף משנה ולחם משנה איסורי מזבח ה א).

באיסור חמץ

אף באיסור אכילת חמץ בפסח לזעירי היתר מצטרף לאיסור (פסחים מד א), ולר' יוחנן בנזיר בלבד היתר מצטרף לאיסור ולא בחמץ (שם מג ב).

להלכה פסקו ראשונים שאין היתר מצטרף לאיסור בחמץ (רמב"ם חמץ ומצה א ו, וכסף משנה שם; רמב"ן במלחמות פסחים מג ב); ויש שפסקו שבחמץ היתר מצטרף לאיסור (המאור פסחים מג ב).

בשאר איסורים

בשאר איסורים שבתורה אין היתר מצטרף לאיסור (ר' יוחנן וזעירי פסחים מג ב, ונזיר לה ב). חלב ובשר אין מצטרפים זה עם זה (ברייתא כריתות ד ב), ואם אכל חצי זית חלב וחצי זית בשר בבת אחת אין ההיתר משלים את שיעור האיסור לחייבו (רש"י פסחים מג ב).

אביי סובר שהיתר מצטרף לאיסור בכל איסורים שבתורה (פסחים מד א) לדעת הסוברים שבנזיר היתר מצטרף לאיסור, ולמדים בכל התורה מנזיר (תוספות שם ד"ה אלא); ויש מן הראשונים שכתבו שאף אביי חזר בו בדעת ר' עקיבא (תוספות נזיר לו א ד"ה אלא).

שאין האיסור ניכר, אינו בכלל היתר מצטרף לאיסור (תוספות הרשב"א לר"ש משנץ ירושלים תשט"ז פסחים מד א ד"ה אי הכי וד"ה ואי אמרת).

• ויש חולקים וסוברים שאין היתר מצטרף לאיסור אלא אם כן נתערבו האיסור וההיתר יחד (תוספות פסחים מג ב ד"ה כמאן).

ברוב היתר אין אומרים היתר מצטרף לאיסור, אלא כשהאיסור רוב, וההיתר משלימו (נזיר לו א, ורש"י ד"ה בשלמא), או כשהאיסור חצי זית, וההיתר חצי זית (תוספות פסחים מד א ד"ה אלא); אבל כשההיתר מרובה מן האיסור - אין הוא מצטרף אל האיסור (נזיר שם לגירסתנו), לפי שהאיסור נתבטל מיד בהיתר (תוספות נזיר לו ב ד"ה שתי קופות), שאם הוא מין במינו וההיתר הוא רוב, האיסור בטל ברוב היתר, ואין כאן איסור כלל (מנחת כהן שם ד"ה אמנם).²

בנזיר

נחלקו תנאים אם היתר מצטרף לאיסור בנזיר ששרה פתו ביין, כששיעור כזית הוא מהפת והיין ביחד, האם ההיתר של הפת מצטרף לאיסור של היין (משנה נזיר לד ב, ופסחים מד ב, ונזיר לו א, ורש"י). וראה גם פסחים מג ב, ונזיר לח א.

היתר מצטרף לאיסור בנזיר לסוברים כן, אם אומרים דוקא במשקים של איסור, כגון יין, או אף באוכלים, כגון חרצן וזג וענב, נחלקו אמוראים (נזיר לח א ורש"י).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שדבר המותר אינו מצטרף לדבר האסור בנזיר (רמב"ם נזירות ה ד); ויש סוברים הלכה כר' יוחנן, והיתר מצטרף לאיסור, בין באוכלים ובין במשקים (ראה רמב"ן במלחמות פסחים פרק א).

בקדשים

היתר מצטרף לאיסור בקדשים (פסחים מה א, ונזיר לו ב), שבשר שלמים או חולין שנגעו בבשר החטאת ובלעו ממנו, והיתה החטאת פגול (ראה ערכו), או פסול אחר, אף זו שבלעה ממנה תיפסל; ואם היתה כשרה, הבולעת ממנה נאכלת כחומר החטאת, לפנים מן הקלעים ולזכרי כהונה, וליום ולילה אחד (רש"י פסחים שם. וראה ערך אכילת קדשים).

אף חכמים החולקים על ר' עקיבא בנזיר וסוברים שאין היתר מצטרף לאיסור (עי' לעיל), מודים בקדשים שהיתר מצטרף לאיסור (פסחים מה א; נזיר לו ב); ויש מהראשונים סוברים שסוגיות חלוקות

התראה

אזהרה שמוזהרים את מי שעומד לעבור עבירה שחייבים עליה מיתת בית דין או מלקות

בו, הרי זה פטור (משנה שם מ א; רמב"ם סנהדרין יב א. וראה ערך דיני נפשות, וערך דרישה וחקירה).

התראה היא מן התורה הן במלקות והן בחייבי מיתה (סנהדרין מ ב, ושם מא א. וראה שם הדרשות מן הפסוקים).

בתלמוד חכם לא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד (סנהדרין ח ב; רמב"ם איסורי ביאה א ג, ושם סנהדרין יב א).

¹ הרמב"ם (ס). **התראה**. 1. יא, טורים רצא-שיד. על התראה בתורת אזהרה להפריש מאיסור או להרחיק נוק וכדומה, ראה ערכים: אומן; גלות; גרמא

² ויש חולקים לגמרי וסוברים שכשאומרים היתר מצטרף לאיסור הרי זה אפילו ברוב היתר ומיעוט איסור (כסף משנה חמץ ומצה א ו ב"ה ולכן, בדעת

תעשה איסור זה, שצריך להזכיר שם האיסור בפירוש (תוספות מועד קטן ב ב ד"ה משום), וכן צריך להזכיר על איזה לאו הוא עובר, כגון בשבת, צריך להתרות בו שעובר על לא תעשה כל מלאכה (שמות כ י. מנחת חנוך לב).

הודעת העונש בהודעת העונש בחייבי מיתות בית דין, נחלקו תנאים: לדעת חכמים אין צריך אלא שיודיעוהו שהוא חייב מיתה בבית דין; ר' יהודה אומר עד שיודיעוהו באיזו מיתה הוא מת (סנהדרין ח ב, ושם פ ב).

מותרה לעונש חמור אם הוא מותרה לדבר הקל, כגון שהתרו בו במיתה חמורה, ולבסוף נתחייב רק מיתה קלה או מלקות נחלקו בדבר אמוראים: רב שישא אמר מותרה לדבר חמור הוא מותרה לדבר הקל, ורב אשי מסופק בדבר (כתובות לג א).

היתה מיתתו בחמורה והתרוהו בקלה, יכול לומר אילו הייתי יודע שמיתתי בחמורה לא הייתי עושה דבר זה (ירושלמי סנהדרין ה א).

קבלת ההתראה

היו מתרים בו ושותק, מתרים בו ומרכין את ראשו - שהתראה את עצמו בשתיקתו כמקבל התראה, וכן בהרכנתו רמז שהוא מקבלה, אלא שלא התיר עצמו בפירוש לעונש (רש"י סנהדרין פא ב ד"ה התרו), ויש לחוש שלא הבין את ההתראה - ואף על פי שאמר יודע אני - פטור, עד שיאמר יודע אני, ועל מנת כן אני עושה (תוספתא סנהדרין יא א; רמב"ם סנהדרין יב ב).

התרו בו וקיבל עליו ההתראה, דינו כמומר להכעיס (ראה ערכו), שכיון שהתיר עצמו למיתה אין לך מומר גדול מזה (חולין מא א). וכתבו ראשונים שמטעם זה אין מתאבלים על הרוגי בית דין, שמשקיבל ההתראה נעשה מומר להכעיס (רא"ש מועד קטן ג טו).

כל אלה שלא קיבלו עליהם ההתראה מכים אותם מכת-מרדות (ראה ערכו), הואיל וחטאו מכל מקום (רמב"ם סנהדרין יח ה. וראה ערך מכת מרדות).

חיוב המותר

התרו בו ואמרו לו "אל תעשה" - אם פירש פטור (רמב"ם סנהדרין יב ב), ואם לא פירש - חייב (רמב"ם איסורי ביאה א ב).

ואינו חייב עד שיעשה את העבירה תיכף להתראה בתוך-כדי-דיבור (ראה ערכו), אבל אחר כדי דיבור צריך התראה אחרת (רמב"ם סנהדרין שם. וראה ערך תוך כדי דיבור, בשיעורו).

נזיר שהיה שותה יין כל היום, בהתראה אחת, אינו חייב אלא אחת; התרו בו על כל שתייה והוא שותה, חייב על כל אחת ואחת (משנה נזיר מב א, ומכות כא א; רמב"ם נזירות ה י); וכן בכל איסורי אכילה חייב על כל התראה והתראה, ואף על פי שהיא אכילה אחת ולא הפסיק (רמב"ם מאכלות אסורות יד ז), שההתראות מחלקות (ר"ן נדרים יז א); וכן בכל איסורים שבתורה (נמוק"י מכות כא א ד"ה אינו חייב אלא אחת).

שאינם צריכים התראה

בכמה חיובי מיתה או מלקות אמרו שאינם צריכים התראה.

שלא יוכל לומר סבור הייתי שמותר (רש"י סנהדרין שם ד"ה אלא). לפיכך סובר ר' יוסי בר יהודה שתלמיד חכם היודע שדבר זה אסור, אין צריך התראה (סנהדרין שם); וכן השונא שהרג את חברו נהרג בלא התראה, מפני שהוא כמותרה עליו ועובר על התראה, שודאי לדעת הרגו (מכות ט ב. וראה ערך רוצח).

חכמים חולקים וסוברים שאף החבר צריך התראה (סנהדרין שם). הלכה כחכמים (רמב"ם איסורי ביאה שם, וסנהדרין שם²).

והוא חידוש שחידשה תורה בהתראה להבחין בברור בין שוגג למזיד (קצות החושן כח ח). לפיכך כתבו ראשונים שמה שהצריכו ללמוד התראה מן התורה, הוא בחבר, לסוברים שחבר צריך התראה, שבשאינו חבר הרי לא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד (תוספות סנהדרין מ ב ר"ה מנין).

בעונש שבידי עונש שבידי שמים, כגון כרת או מיתה בידי שמים שמים (ראה ערכיהם), אין צריך התראה (ראה סנהדרין מ ב: אם אינו ענין לכרת וכו').

המתרים

נחלקו תנאים: ר' יוסי אומר לעולם אינו חייב עד שיהיו פי שני עדיו מתרים בו, שנאמר: על פי שניים עדים (דברים יז ו. משנה מכות ו ב); וחכמים חולקים וסוברים שאפילו התרו בו אחרים - חייב (ראה סנהדרין ט ב), ומכל מקום צריך שיתרו בו בפני עדים (ראה רמב"ם סנהדרין יב ב). יש מן הראשונים סוברים שאף לחכמים צריך שיהיה המתרה אחד מן העדים שבאים לחייבו, ונדחו דבריהם (תוספות מכות ו ב ד"ה הוא). וכן פסקו ראשונים להלכה שבין שהתרה בו אחד מן העדים, ובין שהתרה בו אחד בפני עדים, אפילו אשה או עבד - ואפילו קרוב או פסול לעדות (רמ"ה סנהדרין ט ב בגליון) - הרי זו התראה (רמב"ם סנהדרין יב ב).

יש מהראשונים סוברים דוקא אם התרו בו כשרים לעדות (רמ"ה שם ט ב, בשם י"מ). ומתרה שאמרו, אפילו שההרוג עצמו התרה בו (ר' חננאל ורש"י מכות שם), ואפילו מפי השד (רבא במכות שם), ששמע קול המתרה ולא ראהו (רמב"ם סנהדרין שם).

יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שהמתרים צריכים להיות תלמידי חכמים, שידעו להתרות בו (ראה תוספות סוטה ז א ד"ה כ); ויש מן האחרונים שפירש שהדברים אמורים לסובר שצריך התראת עדים (באור הר"י פלא לספר המצוות לרבי סעדיה גאון לא תעשה רעד).

הודעת האיסור והעונש

כיצד מתרים בו, אומרים לו: אל תעשה, שזו עבירה היא, וחייב אתה עליה מיתת בית דין, או מלקות (רמב"ם סנהדרין יב ב).

הודעת האיסור בהודעת האיסור נחלקו ראשונים:

- יש שנראה מדבריו שאין צריך להזכיר לו את שם האיסור, אלא שזו עבירה (ראה מנחת חנוך לב, רט), או שאפילו אם צריך להזכיר לו שם האיסור, אין צריך להזכיר לו על איזה לאו הוא עובר (שו"ת בנין ציון החדשות קלד), ומכל מקום אם התרו בו משום שם אחר, או משום לאו אחר - אינה התראה (מנחת חנוך רט).

- ויש מן הראשונים סוברים, שאינו חייב אלא כשמתרים בו אל

להבחין בין שוגג למזיד ומכל מקום גם חבר צריך התראה. וראה עוד במגיד משנה איסורי ביאה א ג.

בנוקין; השקאת סוטה; מועד; עוברת על דת; קינו; רשות הרבים; שן ורגל. 2. וראה ספג משנה סנהדרין שם שגם לדעת חכמים לא ניתנה התראה אלא

- עדים-זוממים (ראה ערכו. כתובות לב א; רמב"ם עדות יח ד; טור חו"מ ל).
 - המגדף (ראה ערכו. כסף משנה עבודה זרה ב ט, בדעת הרמב"ם שם); ויש חולקים וסוברים שצריך התראה (רש"י ויקרא כד טו).
 - הרודף אחר חברו להרגו (ראה ערך רודף), וכן מי שבא במחלת (ראה ערכו. סנהדרין עב ב).³
 - המוסר (ראה ערכו) שמתר להרגו בכל מקום אף על פי שלכתחילה מתרים בו שלא ימסור (ראה רמב"ם חובל ומזיק ח י, וטושי"ע שפח ו), מכל מקום אם אין פנאי להתרות בו - אין צריך התראה (מגיד משנה שם; רמ"א בשו"ע שם).
 - הבעל ארמית (ראה ערכו) שקנאים פוגעים בו (מגיד משנה איסורי ביאה יב ד, בדעת הרמב"ם שם); ויש סוברים שצריכים להתרות בו (ראב"ד בהשגות שם).
 - זקן-ממרא (ראה ערכו. סנהדרין פח ב; רמב"ם ממרים ג ח); ויש שכתב שצריך התראה (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין פט א).
 - מסית (ראה ערכו. סנהדרין פח ב; רמב"ם סנהדרין יא ח).
 - אנשי עיר-הנדחת (ראה ערכו) אחרי שנתברר לבית דין שרובה של העיר הודחה, שוב אינם צריכים התראה גמורה לכל אחד ואחד, אלא שולחים להם שני תלמידי חכמים ומזהירים אותם אזהרה כללית להחזירם (רמב"ם עבודה זרה ד ו).
 - בן-סורר-ומורה (ראה ערכו) יש מי שכתב שאינו צריך התראה, אלא תוכחה בלבד על ידי האב והאם (שו"ת הרדב"ז א שפד), וראשונים כתבו שצריך התראה גמורה כמו כל עברות שבתורה (רמב"ם ממרים ז ז).
 - בן-נח (ראה ערכו) אינו צריך התראה (סנהדרין נו ב; רמב"ם מלכים ט יד).
 - מי שעבר על עבירה של חיוב כרת כמה פעמים, באופן שעל העבירה האחרונה שעבר דינו להכניס אותו לכיפה (ראה ערך חייבי מלקיות) נחלקו תנאים אם אותה עבירה, שמכניסים אותו לכיפה עליה, צריכה התראה: חכמים סוברים אין צריך להתרות בו שאם תעבור תיכנס לכיפה; ואבא שאול סובר כיפה צריכה התראה (סנהדרין פא ב ורש"י). הלכה כחכמים (רמב"ם סנהדרין יח ד, ח).
 - מי שחייב מכת-מרדות (ראה ערכו), כגון שעבר על לאו שאין לוקים עליו, או שלוקים עליו אלא שלא קיבל התראה, או שעבר על איסור דרבנן - אינו צריך התראה (רמב"ם סנהדרין יח ח); ויש שכתבו שאם עבר על איסור דרבנן צריך התראה למכת מרדות (עמודי אש שם).
- התראת ספק**
- התראה, שאף אם לא יציית המותר, עדיין באותה שעה הדבר ספק אם עבר עברה נקראת התראת ספק.

3. ללשון אחד בגמרא יש ברייתא החולקת וסוברת שרודף - וכן הבא במחלת (ראה ערכו). ושיקבל עליו התראה ויתיר עצמו למיתה (סנהדרין שם). להלכה רודף אין צריך התראה (רמב"ם רוצח ז ז, ראה סמ"ע תכה סק"ו), וכן הבא במחלת (ראה ערכו) כסף משנה גנה ט ח).⁴ ויש שכתב בדעת ראשונים שנראה מדבריהם שסוברים הלכה שאין שמה התראה (בין שמועה כלל קעה). אפילו לדעת הסוברים אין שמה התראה אין הדברים אמורים אלא לפטור מדיני אדם, אבל בדיני שמים לדברי הכל חייב מפני שעשה מעשה שיוכל להימשך ממנו חיוב, או שמביא עצמו למקום שאפשר לו להתחייב (ראב"ד בהשגות מילה א ב), אלא שכשעבר בשב ואל תעשה יש מהראשונים סוברים

שכל שבידו לתקן עדיין לא עבר אפילו בידי שמים (כסף משנה שם בדעת הרמב"ם).⁵ בירושלמי אמרו: היכה את זה, וחזר והיכה את זה - פטור לדברי הכל (ירושלמי יבמות יא ז. וכן הגירסא בתוספתא שם יב ז). יש מהאחרונים שכתבו שמחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש בהתראת ספק אינה ענין למחלוקת בהיכה את זה וחזר והיכה את זה, שהאמוראים לא נחלקו אלא בהתראה למלקות, ושם סובר ר' יוחנן שמה התראה, אבל בהיכה את זה, שהתראה היא לחיוב מיתה, אף ר' יוחנן סובר כר' יהודה שלא שמה התראה, וכן הראשונים שפסקו להלכה התראת ספק שמה התראה (ראה לעיל הדברים אמורים במלקות, אבל במיתה לאו שמה התראה (שו"ת נדע ביהודה תנינא

הַתֵּרַת נְדָרִים¹

ביטול נדרים על ידי חכם או שלשה הדיוטות

הפרקים:

• דינה ומקורה	• פירוט הנדר
• גדרה	• בדבר איסור
• ההתרה	• על ידי שליח
• המתירים	• ברבים ועל דעת רבים
• בחרטה	• התרה במקצת
• בפתח	• התרת "כל נדרי"

סיכום תמציתי

דינה ומקורה

מי שנדר וניחם על נדרו, הרי זה נשאל לחכם ומתירו. וכתבו הראשונים, שלשון התרת נדרים הוא כמו התרת הקשר, כאדם שמצא חבל קשור והתירו; ויש מפרשים שהוא מלשון היתר, בניגוד לאיסור.

במקורה של התרת נדרים נחלקו תנאים אם יש לה רמז ברור במקרא, וכתבו הראשונים שהתרת נדרים אין לה עיקר בתורה שבכתב, אלא כך למדו ממש רבינו מפי הגבורה שהכתוב לא יחל דְּכָרוּ כוונתו שלא יחלל הוא בעצמו דרך קלות ראש בשעט נפש, אבל אם ניחם וחזר בו - חכם מתיר לו, ולפי שאין לו ראייה בתורה אמרו שהיתר נדרים פורחים באויר.

בשבועה אם יש לה היתר על ידי חכם, נחלקו תנאים, והלכה שמי שנשבע וניחם על שבועתו, הרי זה נשאל לחכם ומתירים לו, ואפילו נשבע בשם המיוחד, בה' אלהי ישראל. ומכל מקום אף על פי שמותר להישאל על השבועה, אף על פי כן ראוי להיזהר בדבר זה ואין נזקקים להתיר אלא מפני דבר מצוה או צורך גדול.

מה שאמרו שמצוה לעמוד בשבועתו, אין הדברים אמורים אלא בשבועות, אבל בנדריים, אפילו אם נדר להרע לעצמו - מצוה להתירו. וכן כתבו הראשונים שאם עבר ונדר - מצוה להישאל על נדרו, כדי שלא יהא מכשול לפניו. ומכל מקום הפרוצים בנדריים כשבאים להתיר נדרים יש להטיל עליהם עונש, כגון להתענות וליתן לצדקה וכיוצא, כדי שלא יזלזלו בנדריים.

אין מברכים על התרת נדרים.

לדעת הסוברים שאף הנכרים עוברים בכל יחל, אין להם היתר חכם.

גדרה

בגדר ההתרה אמרו שהחכם עוקר את הגדר מעיקרו, ונמצא שהרי זה כאילו לא היה הנדר מעולם עליו. וזהו ההבדל שבין התרת החכם להפרת הבעל, שהחכם עוקר הנדר למפרע, והבעל מיפר מכאן ולהבא.

ההתרה

כיצד היא ההתרה, אחרי שהנודר נשאל בפתח או בחרטה, יאמר לו החכם או שלשה הדיוטות: שרוי לך, או מותר לך, או מחול לך, וכל כיוצא בענין זה בכל לשון; והגדול שבשלשה אומר לו כן. יש מצריכים לומר כן שלש פעמים, ואינו אלא כדי לחזק הענין, אבל מצד הדין די בפעם אחת, ולכן בדיעבד די בפעם אחת.

מתירים נדרים אפילו מעומד. ועכשיו נהגו שהנודר עומד והמתירים יושבים. ויש שכתבו שאם הנודר הוא תלמיד חכם, מושיבים אותו.

מתירים נדרים כלילה. ומתירים נדרים בשבת אם ההתרה היא לצורך השבת, כגון שנדר שלא לאכול, או ליבטל מעונג השבת. נדרים שהם שלא לצורך השבת אסור להתירם בשבת, אבל לצורך מצוה מתירים אפילו שאינו לצורך שבת.

המתירים

התרת נדרים היא על ידי חכם מומחה. הראשונים נחלקו מיהו מומחה שיכול להתיר נדרים ביחיד: יש מהראשונים סוברים שהוא דוקא סמוך איש מפי איש עד משה רבנו; ויש חולקים וסוברים שאין צריך סמוך לנדריים, אלא כל שהוא חכם מובהק - מתיר. וחכם מובהק הוא כל שהוא גמיר וסביר בכל מקום בתלמוד ובעל הוראה בכל מקום. לדעת הסוברים שצריך סמוך, בזמן הזה שאין סמוכים ודאי שאין יחיד מומחה מתיר, אבל לדעת הסוברים שאין צריך סמוך, נחלקו בדבר: יש סוברים שמכל מקום בזמן הזה אין לנו מומחה כזה שיתיר נדרים ביחיד; ויש סוברים שכל שבדרור הוא חכם מובהק מתיר אפילו בזמן הזה.

שלשה הדיוטות אף הם מתירים את הנדר, ולהלכה אפילו כולם הדיוטות מתירים. בגדר הדיוטות אלו נחלקו הראשונים:

¹ התרת נדרים. 1. יא טורים שלג - שצב.

אבן העזר (עז). וראה עוד בתוספות כתובות טו א ד"ה וספק.

יש מהראשונים סוברים שהם צריכים להיות מבינים כשמסבירים להם; יש שכתבו שצריך שהשלשה למדו פתחי נדרים, או שמסבירים להם ומבינים; ויש חולקים וסוברים שאפילו הם הדיוטות גמורים - מתירים. הקרובים כשרים להתיר נדרים ושבועות. וכתבו האחרונים, שנשים וקטנים פסולים.

בחרטה

נחלקו תנאים ואמוראים אם פותחים בחרטה, וְאָף להלכה נחלקו בדבר. הנודר יזהר שלא יאמר שמתחרט מעיקרו אלא אם כן ברור לו שמתחרט בלבו באמת והיה רוצה שלא נדר מעולם, שאם לא כן אין ההתרה התרה והוא באיסור נדר כל ימיו. כתבו הראשונים שכיון שאין הכל בקיאים בחרטה, וגם פעמים שהנודר אומר שמתחרט מעיקרו ואינו מתחרט אלא מכאן ולהבא, על כן נכון שלא להתיר על ידי חרטה, אלא בפתח; ויש מי שמצריך שניהם, פתח וגם חרטה. ונהגו להחמיר ולעשות מן החרטה פתח, שלאחר שאומר שמתחרט מעיקרו אומרים לו: אילו ידעת שתתחרט כלום נדרת, והוא אומר לא, ואז מתירים לו.

בפתח

הפתח עניינו שהנודר אומר שאפילו בתחילה כשנדר אילו היה נותן אל לבו אותו פתח לא היה נודר, ונמצא נדרו בטעות. ואם אינו מתחרט צריך לבקש לו פתח, לומר לו אילו היית יודע דבר זה לא היית נודר, ונמצא הנדר נעקר מעיקרו.

וכיצד הוא הפתח, כגון שנדר על דבר אחד, ומפצירים בו הרבה שישאל עליו, אומרים לו אילו ידעת שיפצירו בך כל כך ולא תוכל להשיב פניהם לא היית נודר, והוא אומר כן.

פירוט הנדר

נחלקו אמוראים אם הנודר צריך לפרט הנדר קודם שיתירו לו, והלכה שצריך לפרט הנדר. אם לא פירט את הנדר, אין התרתו התרה; ויש מהראשונים סוברים שבדיעבד התרתו התרה אף אם לא פירט.

בדבר איסור

אין מתירים נדר של דבר איסור. וכן כל נדר שיש בהתרתו נדוד עברה, אין מתירים לו. בדיעבד כשהתירו לו, יש סוברים שהנדר מותר; ויש אוסרים.

על ידי שליח

הראשונים נחלקו אם הנודר יכול לעשות שליח להתרת הנדר על ידי חכם, ויש הסוברים שלהתיר הנדר אפילו לשליח אין צורך, אלא כל שהחכם יודע שהנודר מתחרט יכול להתיר לו אף שלא בפניו. ומטעם זה יש סוברים שאדם שולח חרטה נדרו בכתב לבית דין, כיון שאין צריך ידיעת הנודר להתיר.

ברבים ועל דעת רבים

נדר שהודר במעמד רבים נחלקו תנאים בדינו, והלכה שנדר שהודר ברבים יש לו התרה. נדר או נשבע על דעת רבים, אין לו התרה לעולם. כמה דברים אמורים שאין התרה לנדר שעל דעת רבים, כשהתרה היא לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה מתירים אפילו נדר על דעת רבים.

התרה במקצת

בנדר שהותר מקצתו על ידי שאלה לחכם, כגון שנדר להתענות או שלא לאכול בשר לזמן מסוים, ואומרים לו אילו נתת אל לבך שיש בתוך זמן זה שבתות וימים טובים כלום היית נודר, ואמר לאו, נחלקו תנאים אם הותר כל הנדר ומותר גם בשאר הימים, והלכה שהנדר שהותר מקצתו - מותר בכל הימים.

התרת "כל נדרי"

מנהג קדמונים מימי הגאונים לומר בליל יום הכפורים "כל נדרי". בתחילה תוקן הנוסח בלשון עבר, דהיינו על הנדרים שנדרו מיום הכפורים שעבר עד יום כפורים זה, והוא התרת נדרים. ואמרים את הנוסח שלש פעמים כיון שזוהי התרת נדרים. ומעמידים שני אנשים על יד הש"ץ, שהתרת נדרים בשלשה. ואמרים אותו קודם התפילה מבעוד יום, מפני שאין התרת נדרים בשבת ויום טוב אלא לצורך.

יש מהגאונים והראשונים שחלקו על כל עיקר התרה זו של "כל נדרי", מפני שאין כאן חרטה ולא פירוט הנדר ולא שלשה מתירים, וכתבו שאין נוהגים לא בשיבות ולא בכל מקום להתיר נדרים לא בראש השנה ולא ביום הכפורים. ויש מהגאונים שתיקן לומר לא בלשון התרת נדרים אלא בלשון של בקשת רחמים מהקדוש ברוך הוא שיסלח אם עברו בשוגג או באונס על נדרים ואיסורים ושבועות.

הראשונים תיקנו לומר "כל נדרי" לא בלשון עבר אלא בלשון עתיד ("מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטובה", וכן כל הנוסח), ואין הכוונה להתיר נדרים שנדרו אלא לבטל נדרים שידרו. וכן נוהגים בימינו ברוב קהילות ישראל לפי כל הנוסחות לומר בלשון של ביטול על להבא, אלא שמכיון שבימים קדמונים שאמרו כל נדרי על העבר בתורת התרה היו עומדים שני אנשים עם הש"ץ, לכן נהגו כן גם עכשיו; ועוד שדומה קצת להתרת נדרים ויטעו לומר

שמתירים נדרים ביחיד. ומטעם זה מתחילים גם עכשיו מבעוד יום, כדי שלא יטעו לומר שמתירים נדרים בשבת ויום טוב. ויש שנהגו לצרף את שתי הנוסחאות ולומר בלשון עבר ובלשון עתיד, וכן אומרים "מיום כפורים שעבר עד יום כפורים זה, ומיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטוב".
נוהגים להתיר נדרים של העבר בערב ראש השנה, שמשום זריזים מקדימים למצוות ראוי להקדים קודם ראש השנה לתקן מה שקלקל, דהיינו התרה על העבר. ואם אין פנאי בערב ראש השנה יעשה כן בין כסא לעשור.

דינה ומקורה

הדין מי שנדר וניחם על נדרו, הרי זה נשאל לחכם ומתירו (רמב"ם נדרים ד ה; טושי"ע יורה דעה רכח א).

כתבו הראשונים, שלשון התרת נדרים הוא כמו התרת הקשר, כאדם שמצא חבל קשור והתירו (תשובות המיוחסות רסב); ויש מפרשים שהוא מלשון היתר, בניגוד לאיסור (ראה ר"ן נדרים עז ב).
מקורו במקורה של התרת נדרים נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהתרת נדרים שאמרו חכמים, מעט רמז יש לו במקרא ואין על מה לסמוך, אלא שכן מסור לחכמים בתורה שבעל פה (חגיגה י א, ורש"י ד"ה היתר).

• ר' אליעזר אומר יש להם על מה שיסמכו, שנאמר: פִּי יִפְלֹא (ויקרא כז ב) פִּי יִפְלֹא (במדבר ו ב) שתי פעמים, אחת הפלאה לאיסור, ואחת הפלאה להיתר; שהפלאה לשון פירוש הוא, והפלאה לאיסור היא כשפירש ונדר עצמו בנדר, ולהיתר היא שחזור ומפרש לפני החכם ואומר כן נדרתי ולדעת כן נדרתי, אבל לדעת כן לא נדרתי, והוא בא לידי חרטה ומתוך כך בא לידי היתר (חגיגה שם, ורש"י ד"ה אחת).

• ר' יהושע אומר יש להם על מה שיסמכו, שנאמר: אֶשֶׁר נִשְׁפָּעִיתִי בְּאִפִּי (תהלים צה יא), ודרשו: באפי נשבעתי וחזרתי בי, ויש ללמוד מכאן שהמוצא פתח לנדרו ואמר לא לדעת כן נדרתי שיקרני דבר זה שאני רואה שבא לי על ידי נדרים - מתירים לו (חגיגה י א; ירושלמי נדרים ג א).

• רב יהודה אמר שמואל אמר שלמדים ממה שנאמר לא יִחַל דְּבָרָו (במדבר ל ג), ודרשו: הוא אינו מוחל, אבל אחרים מוחלים לו (חגיגה י א). ונזכרו בגמרא (חגיגה שם) לימודים נוספים על זה.

וכתבו הראשונים שהתרת נדרים אין לה עיקר בתורה שבכתב, אלא כך למדו ממש רבינו מפי הגבורה שהכתוב לא יִחַל דְּבָרָו כוונתו שלא יחלל הוא בעצמו דרך קלות ראש בשעט נפש, כענין שנאמר וְחָלַלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ (ויקרא יט יב), אבל אם ניחם וחזר בו - חכם מתיר לו, ולפי שאין לו ראייה בתורה אמרו שהיתר נדרים פורחים באויר (רמב"ם שבעות ו ב; פירוש המשניות לרמב"ם נדרים י ח; ספר המצות לרמב"ם עשה צח).

בנזירות גם נדרים נזירות יש להם היתר על ידי חכם (ראה נזיר לא ב, ושיטה מקובצת שם).

בהקדש בנדרים הקדש נחלקו תנאים:

לבית שמאי שסוברים שהקדש בטעות הקדש (ראה ערך הקדש), אין להם היתר על ידי חכם, שאפילו אם ימצא לו החכם פתח חרטה ועושה את הקדשו כטעות, הרי גם הקדש טעות הקדש; ולבית הלל שסוברים הקדש טעות אינו הקדש (ראה ערך הקדש), החכם מתיר אותם, כמו שמתיר כל הנדרים (בבא בתרא קכ ב, ורשב"ם ד"ה שיש ודי"ה ולב"ש; ערכין כג א; ירושלמי נזיר ה א).

הלכה שכשם שנשאלים על נדרים איסור ומתירים אותם, כך נשאלים על נדרים הקדש ומתירים אותם, בין נדרים קדשי בדק הבית ובין קדשי מזבח (רמב"ם נדרים ד ז).

בהקדש שחל על ידי תמורה - אין שאלה (ירושלמי נזיר ב א; רמב"ם נדרים שם).

בתרומות ומעשרות המפריש תרומות ומעשרות וניחם עליהם, הרי זה נשאל לחכם ומתיר לו (נדרים נט א; רמב"ם תרומות ד יז; טושי"ע יו"ד שלא מח)².

בשבועה בשבועה אם יש לה היתר על ידי חכם, נחלקו תנאים: בית שמאי אומרים שאין שאלה בשבועה; ובית הלל אומרים שיש שאלה בשבועה (נדרים כח א).

הלכה שמי שנשבע וניחם על שבועתו, הרי זה נשאל לחכם ומתירים לו, ואפילו נשבע בשם המיוחד, בה' אלהי ישראל (רמב"ם שבעות ו א, ח; טושי"ע יו"ד רל א, רכח א, ושי"ך סק"א).

ואף על פי שמדין הגמרא כך הלכה, כתבו הגאונים להחמיר בשבועות שאין מתירים אותן, אם לא במקום תקנה או מצוה (ר"ן נדרים כב ב, בשם רב האי גאון), וכתבו שאין אנו ולא אבותינו נזקקים למי שנשבע באלהי ישראל (רשב"א שם, בשם מר יהודאי גאון).

וכתבו הראשונים, שלכל שבועות יש התרה מן התורה, אלא שהחמירו בימי הגאונים, ומתוך כך היו העולם נמנעים מלהישבע; אבל בארצות שרגילים להישבע, ואם לא יתירו להם לא יבואו לבקש התרה ויעברו במזיד, כי נשבעים על דבר שאי אפשר להם לקיים, יש להתיר נדרים ושבועות (רא"ש נדרים ג ב). ומעשים שבכל יום שמתירים את השבועות לפי מה שמסרו לנו חכמים, ולפי מה שראינו מאבותינו שהיו עושים בפני אבותם ורבותם (פירוש המשניות לרמב"ם נדרים י ח).

ומכל מקום אף על פי שמותר להישאל על השבועה ואין בזה דופי, ומי שלבו נוקפו בדבר זה אינו אלא שמץ מינות, אף על פי כן ראוי להיזהר בדבר זה ואין נזקקים להתיר אלא מפני דבר מצוה או צורך גדול, וטובה גדולה היא לאדם שאם עבר ונשבע שיצטער ויעמוד בשבועתו, שנאמר נִשְׁבַּע לְהָרַע וְלֹא יָמַר, וכתוב אחריו עֲשֵׂה אֱלֹהֵי לֹא יִמוּט לְעוֹלָם (תהלים טו ד-ה). רמב"ם שבעות יב יב; רמ"א יו"ד רג ג, רל א)³.

המצוה להתיר מה שאמרו שמצוה לעמוד בשבועתו, אין הדברים אמורים אלא בשבועות, אבל בנדרים, אפילו אם נדר

להרע לעצמו - מצוה להתירו (ראב"ד שבעות יב יב). וכן כתבו הראשונים שאם עבר ונדר - מצוה להישאל על נדרו, כדי שלא יהא מכשול לפניו (רמב"ם נדרים יג כה, טושי"ע יו"ד רג ג).

ומכל מקום הפרוצים בנדרים כשבאים להתיר נדרים יש להטיל עליהם עונש, כגון להתענות וליתן לצדקה וכיוצא, כדי שלא יזלזלו בנדרים (שי"ך יו"ד רל סק"א, בשם תשובת מהר"ם מינץ).

2. וראה מאירי שבת קכז ב. 3. וראה ערך חרם, על דיני התרת חרם.

ואחר כך אומר לו גדול הדיינים: לא יהיה לך למנהג שתהיה פרוץ בנדריים, ואם תכעס מכאן ואילך ותחזור להישבע אין אנו מתירים לך (פירוש המשניות לרמב"ם נדרים י ח, והביאו המאירי שם כ א ב. ולא הובאו הדברים בפוסקים).

לשון ההתרה **חכם שאמר בלשון בעל לא אמר כלום** (נדריים עז ב). ולפיכך אם אמר החכם: מופר לך, או נעקרה שבועתך, וכל כיוצא בענין זה, לא אמר כלום, שאין מיפר אלא הבעל או האב, אבל החכם אינו אומר אלא לשון התרה ומחילה (רמב"ם נדרים י ח).

מעומד מתירים נדרים אפילו מעומד, שאין התרת נדרים דין שצריך ישיבת הדיינים (נדריים עז א-ב; רמב"ם שבועות ו ו; טושי"ע יו"ד רכח א).

במה דברים אמורים כשמתירים על ידי חרטה בלא פתח, שאינו צריך עיון וישוב הדעת, אבל מי שאינו מתחרט מעיקרו וצריך לבקש לו פתח, צריך להתיישב בדבר וצריך עיון גדול, שהרי זה שאינו מתחרט הוא מפני שהיתה לו תועלת בדבר, לפיכך צריך למצוא לו פתח שאילו היה יודע שיבוא לידי כך היה נמנע מלידור, ואם הוא משקר לחכם אין התרתו כלום, וכיון שצריך יישוב הדעת צריך שיהיה מיושב (טושי"ע שם ד).

ויש מן הראשונים סוברים שכיון שלהלכה פותחים בחרטה (ראה להלן: בחרטה), ואין צריך ישיבה, לכן אפילו לא נתחרט ואנו צריכים לחזור אחר פתחים להתירו - אין צריך לישוב, ודוקא לדעת הסובר שאין פותחים בחרטה וצריך מתחילה לעיין הרי זה דומה לדין וצריך לישוב (רשב"א נדרים עז ב).

והנודר, אף על פי שאמרו שצריך להיות עומד, וכן שנינו: אין נשאלים לנדריים אלא מעומד (תוספתא סנהדרין צוקרמאנדל ו ב, וחסדי דוד שם; ירושלמי נדרים י ח), מכל מקום מצד הדין אינו צריך להיות עומד, שאין זה דין, וגם לישוב כמו החכם אינו צריך (ש"ך יו"ד רכח סק"ט).

ועכשיו נהגו שהנודר עומד והמתירים יושבים, מפני שנהגו להתיר על ידי שעושים מהחרטה פתח (ראה להלן: בחרטה), ובפתח צריכים לישוב (ש"ך שם). ויש שכתבו שאם הנודר הוא תלמיד חכם, מושיבים אותו (שו"ת רדב"ז א לא).

בלילה מתירים נדרים בלילה, שאין התרת נדרים דין שיצטרך יום (נדריים עז א-ב; רמב"ם שבועות ו ו; טושי"ע יו"ד רכח א).

בשבת מתירים נדרים בשבת אם ההתרה היא לצורך השבת, כגון שנדר שלא לאכול, או ליבטל מעונג השבת (שבת קנו א; רמב"ם שבת כד ו, שבועות ו ו; טושי"ע או"ח שמא א, יו"ד רכח א).

ואפילו נדרים שהיה להם פנאי להישאל עליהם בערב שבת מבעוד יום מתירים אותם (נדריים עז א; רמב"ם וטושי"ע שם), ואפילו כשמתירים שלשה הדיוטות מותר בשבת, ואינו נראה כדין, שאסור בשבת (ראה ערך דיני ממונות), שכיון שמתירים אפילו מעומד ובקרובים ובלילה, אינו נראה כדין שיש היכר בדבר (נדריים עז א ור"ן).

נדרים שהם שלא לצורך השבת אסור להתירם בשבת, מפני שהוא טרחה שלא לצורך היום (ר"ן שבת קנו א, וראה לבוש או"ח שמא א); או משום ממצוא חפצך ודבר דבר (ישעיה נח יג. לבוש יו"ד רכח א).

ויש מן הגאונים שהחמירו אף בכל הנדרים והשוו אותם לשבועות שלא להתיר אותם אלא לדבר מצוה, ולא אמרו שהמקיים את הנדר כאילו הקריב עליה קרבן, אלא במי שירא שלא יוכל לעמוד בנדרו ויבוא לידי מכשול ואינו שואל עליו (ר"ן נדרים כב ב, בשם הנשיא אלברצלוני בשם מר יהודאי גאון; רדב"ז שבועות יב יא, בדעת הרמב"ם. בטושי"ע ובפוסקים האחרונים לא הובאה חומרא זו בנדריים) ⁴.

ברכה אין מברכים על התרת נדרים, ולא כאותם שנוהגים לברך על מצות היתר נדרים ושבועות, שאינה מצות עשה שתהא טעונה ברכה אפילו מדבריהם, אלא רפואה שנתנה תורה לאיולתו של אדם הרגיל בנדריים (שבלי הלקט השלם שיז).

בנכרים לדעת הסוברים שאף הנכרים עוברים בכל יחל (ראה ערך בל יחל), אין להם היתר חכם (ירושלמי נזיר ט א).

גדרה

עקירה למפרע בגדר ההתרה אמרו שהחכם עוקר את הגדר מעיקרו (כתובות עד ב; ירושלמי כתובות ז ז, נדרים ו ד, נזיר ד ד), ועושהו כאילו לא היה עליו נדר ולא חל עליו נדר מעולם (תוסי' נזיר כא ב ד"ה ואי), שהרי החכם עושה את הנדר כטעות, שעל דעת כן לא נדר (ראה להלן: בחרטה), ונמצא שהרי זה כאילו לא היה הנדר מעולם עליו (תוסי' נזיר כב א ד"ה מר זוטרא; פירוש הרא"ש שם כב ב). וזהו ההבדל שבין התרת החכם להפרת הבעל, שהחכם עוקר הנדר למפרע, והבעל מיפר מכאן ולהבא (ראה ערך הפרח).

יש מהראשונים שכתבו שהחכם אינו עוקר הנדר מתחילתו (רמב"ם נדרים יג ב, ובפירוש המשניות נדרים י ח). ופירשו בכוננתם שענין התרת חכם אינו אלא הוראה שמורה שהוא מותר, שמאחר שאילו ידע שיארע לו כן לא היה נודר הרי זה כאילו פירש שלא נדר על דעת כך, ואם כן לא חלו השבועה והנדר, והחכם מורה לו שהוא מותר (כסף משנה שם).

ויש מהאחרונים שכתבו לחלק בין כשהתרה היא על ידי חרטה, שאז החכם הוא המתיר; ובין כשהתרה היא בפתח, שעל דעת כן לא נדר (ראה להלן: בפתח), שאז הנדר בטל מאליו, אלא שהחכם צריך לומר לו שהוא מותר (צפנת פענח שבועות ו א).

וכן יש שכתבו שנדר הניתר בפתח אין צריך התרה מן התורה, אלא מדבריהם מפני שהטעות אינה ברורה כל כך (שו"ת מבי"ט א צח).

ההתרה

אמירת החכם כיצד היא ההתרה, אחרי שהנודר נשאל בפתח או בחרטה (ראה להלן: בחרטה; בפתח), יאמר לו החכם או שלשה הדיוטות: שרוי לך, או מותר לך, או מחול לך, וכל כיוצא בענין זה בכל לשון (רמב"ם שבועות ו ה; שו"ע יו"ד רכח א); והגדול שבשלשה אומר לו כן (רמב"ם שם; כלבו פח. ולא הוזכר בשו"ע).

יש מצריכים לומר כן שלש פעמים, ואינו אלא כדי לחזק הענין, אבל מצד הדין די בפעם אחת, ולכן בדיעבד די בפעם אחת (טושי"ע שם, וש"ך סק"ו).

ויש שהוסיפו שיאמר הגדול: שרוי לך ומחול לך בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה ככתוב וְנִסְלַח לְכָל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וגו' (במדבר טו כו), ואחר כך אומרים שנים הנשארים: שרוי לך וכו',

4. וראה ערך נדוי, על התרת נדוי; וערך הפרח, על שאלה בהפרת נדרים; וערך

הקמה, על הקמת נדרים.

שיהיו מבינים כשמסבירים להם, ואותו חכם ילמד את השנים; אבל עמי הארץ אינם ראויים להצטרף (בכורות לו א, ורש"י ד"ה דמסברי, ורבינו גרשום שם).

• חכמים אינם מצריכים שיהיה אחד מהשלשה חכם, ואפילו כולם הדיוטות מתירים (בכורות שם).

הלכה כחכמים (רמב"ם שבעות ו א; טוש"ע יו"ד רכח א).

בגדר הדיוטות אלו נחלקו הראשונים:

• יש מהראשונים סוברים שהם צריכים להיות מבינים כשמסבירים להם (רמב"ן הלכות נדרים פ"ג; ריטב"א ונמוקי יוסף נדרים כב ב; ר"ן נדרים כג א, עח א; רא"ש נדרים ג ג; טוש"ע יו"ד רכח א).

ויש מוסיפים שצריך שידעו לפתוח פתח בנדרים (ריטב"א וטוש"ע שם), ואם אינם יודעים לפתוח פתח, אף על ידי חרטה לא יתירו, כי שמא יזדמן להם נדר שצריך פתח, ולא ידעו להבחין בין נדר לנדר (ש"ך שם סק"ג).

• יש שכתבו שצריך שהשלשה למדו פתחי נדרים, או שמסבירים להם ומבינים (נמוקי יוסף נדרים עח א).

• ויש חולקים וסוברים שאפילו הם הדיוטות גמורים - מתירים (כסף משנה שבעות ו א, ובית יוסף יו"ד רכח א, לדעת הרמב"ם).

במקום חכם שלשה הדיוטות שמתירים, הדברים אמורים במקום שאין חכם, אבל אין לאדם להתיר שבועה או נדר במקום שיש גדול ממנו בחכמה, ובמקום שיש בו רבו אסור לו להתיר אלא מדעת רבו (בכורות לו ב, לו א; רמב"ם שבעות ו ג; טוש"ע יו"ד רכח א).

וכתבו הראשונים שלא אמרו במקום שאין חכם אלא מפני כבודו של חכם, ולכן בדיעבד אם התירו - מותר אפילו במקום שיש חכם (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ונמוקי יוסף ור"ן ורא"ש נדרים כג א; שו"ע שם, וראה ש"ך סק"ה).

ויש שכתבו מפני זה להחמיר במקום שיש רב העיר שלא להתיר בשלשה הדיוטות, אלא לצרף שנים עם הרב (פתחי תשובה שם סק"א).

נדרי עצמו כל הנדרים אדם מתיר חוץ מנדרי עצמו, שנאמר: לא יחל דְּבָרָו, מכאן שאין חכם מתיר נדרי עצמו (נגעים ב ה; נדרים פא ב; רמב"ם שבעות ו א).

יש מן הראשונים סוברים שבחרטה הוא שאין חכם מתיר נדרי עצמו, אבל אם מצא פתח - מתיר לעצמו, שלא נאמר לא יחל דברו אלא בחרטה (רשב"א נדרים כב ב, בשם פירוש; מאירי שם, בשם יש מפרשים); ויש חולקים, שאין הבדל בין פתח לחרטה בזה (רשב"א ומאירי שם).

נדרי אשתו נדרי אשתו, שבינה לבין אחרים שאינם מהנדרים שהבעל יכול להפר אותם (ראה ערך הפרה) וצריכים התרת חכם, ר' יהודה אומר שהבעל אינו יכול להתיר אותם (נגעים ב ה).

להלכה נחלקו הדעות:

• יש פוסקים כר' יהודה, ואפילו להצטרף לאחרים אינו יכול (רא"ש נדרים יא א; ר"ן נדרים ח ב, פא ב; טור יו"ד רלד, בשם הרא"ש והרמב"ם; שו"ע שם נז).

• ויש סוברים שחכמים חולקים על ר' יהודה, ופוסקים שחכם מתיר נדרי אשתו (פירוש המשניות לרמב"ם נגעים ב ה; רא"ש נדרים א ז, בשם הר"א ממיץ; רשב"א נדרים פב ב; מאירי נדרים ח ב, פא ב).

לצורך מצוה מתירים אפילו שאינו לצורך שבת (חיי אדם שבת ס טז; משנה ברורה שמא סק"ב; ערוך השלחן שם א); ויש מי שאוסר (ראה מהרש"א עירובין ל ב).

כמה נדרים מתירים כמה נדרים לאיש אחד, אפילו בהיתר אחד כדרך שמצינו בהפרה שהבעל מיפר כמה נדרי אשתו בבת אחת (תשובות המיוחסות רעד; שו"ע יו"ד רכח מו, ורמ"א שם ב).

וכן מתירים לכמה אנשים בהיתר אחד (תשובות המיוחסות רעד; רמ"א יו"ד רכח ב).

בשעת הנדר אמרו חכמים אל תשאל לו בשעת נדרו (אבות ד יח), והכוונה שבשעה שהוא נודר אל תשאלו פתחים של היתר, אם על דעת כך נדרת ועל דעת כך, שמתוך כעסו אומר על כל האופנים נדרתי, ונמצא שלא ימצא לו אחר כך פתח חרטה לעולם (הפירוש המיוחס לרש"י ורבינו יונה ורבי עובדיה מברטנורא שם), והוא מענייני מוסר בתיקוני חברת בני אדם (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

המתירים

יחיד מומחה התרת נדרים היא על ידי חכם מומחה, שנאמר בפרשת נדרים: ויִדְבֹר מִלְּפִי אֶל רֵאשֵׁי הַמִּטּוֹת (במדבר ל ב), ללמד שאין היתר נדרים אלא על פי מומחים, דהיינו על פי יחיד מומחה, שהרי כשמתיר נדרים בשלשה אין צורך במומחים (ספרי מטות קננ; נדרים עח א ור"ן).

גדר מומחה הראשונים נחלקו מיהו מומחה שיכול להתיר נדרים ביחיד:

• יש מהראשונים סוברים שהוא דוקא סמוך איש מפי איש עד משה רבנו (ראה ערך סמיכה), כמומחה שאמרו בקידוש החודש (ראה ערכו. ר"ן נדרים כג א, בשם הרמב"ן; רשב"א נדרים שם; מאירי שם, בשם יש מפרשים; רבנו ירוחם יד ז, בשם הרמ"ה). וכן אמרו שהיו נוטלים רשות מהנשיא להתיר נדרים ביחיד (ראה ירושלמי נדרים י ח), שנטילת רשות היא במקום סמיכה (רשב"א ור"ן ומאירי שם).

• ויש חולקים וסוברים שאין צריך סמוך לנדרים, אלא כל שהוא חכם מובהק - מתיר (רמב"ם שבעות ו ה; ר"ן נדרים ח ב, כג א, עח ב; רשב"ם בבא בתרא קכ ב ד"ה ביחיד; תוס' בכורות לו ב ד"ה במקום; טוש"ע יו"ד רכח א). וחכם מובהק הוא כל שהוא גמיר וסביר בכל מקום בתלמוד ובעל הוראה בכל מקום (ריטב"א ור"ן ומאירי נדרים כג א).

בזמן הזה לדעת הסוברים שצריך סמוך, בזמן הזה שאין סמוכים ודאי שאין יחיד מומחה מתיר, אבל לדעת הסוברים שאין צריך סמוך, נחלקו בדבר:

• יש סוברים שמכל מקום בזמן הזה אין לנו מומחה כזה שיתיר נדרים ביחיד (תוס' בכורות לו ב ד"ה פסק; רא"ש נדרים ג ג; טוש"ע יו"ד רכח א).

• ויש סוברים שכל שבדורו הוא חכם מובהק מתיר אפילו בזמן הזה, שראשי המטות הם היותר מובהקים שבדור (ר"ן נדרים עח ב; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם).

שלשה הדיוטות שלשה הדיוטות אף הם מתירים את הנדר (נדרים עח א; רמב"ם שבעות ו א; טוש"ע יו"ד רכח א).

ונחלקו תנאים בדבר:

• ר' יהודה אומר שאחד מהם צריך שיהיה חכם, והשנים צריכים

שלא ישאנה מפני שאביה רע, וכל כיוצא בזה שנודר מחמת הדבר עצמו, שנדרים אלו חזקים הם, ואם אינו מתחרט מנדרו מעיקרו אין זו חרטה גמורה לבטל הנדר; אבל אם אסר על עצמו לא מחמת גוף הדבר הנדר אלא קנס את עצמו, כגון שאסר על עצמו בשר ויין אם יעבור עברה פלונית, שאין הנדר אלא מחמת קנס על העברה, די לו אפילו בחרטה שמעכשיו (תשובות המיוחסות רנה).

המנהג למעשה כתבו הראשונים שכיון שאין הכל בקיאים בחרטה, וגם פעמים שהנודר אומר שמתחרט מעיקרו ואינו מתחרט אלא מכאן ולהבא, על כן נכון שלא להתיר על ידי חרטה, אלא בפתח (הגהות סמ"ק פא; כלבו פח, בשם רבינו פרץ); ויש מי שמצריך שניהם, פתח וגם חרטה (מרדכי שבועות רמז תשנט, בשם ר"י בכור שור; שו"ע יו"ד רכז ז, ורמ"א שם, בשם יש אומרים).

ויש מהראשונים שכתבו כעין פשרה בין המחלוקת אם פותחים בחרטה, שאף על פי שאין פותחים בחרטה משתמשים בה להקל בפתח, שלא לדקדק בו לומר היאך אתה אומר שאילו ידעת לא נדרת, והלא ידעת קשה הימנה ונדרת, אלא מתירים לו בכל פתח, הואיל והחרטה נמשכת עמו (מאירי נדרים כא ב).

ונהגו להחמיר ולעשות מן החרטה פתח, שלאחר שאומר שמתחרט מעיקרו אומרים לו: אילו ידעת שתתחרט כלום נדרת, והוא אומר לא, ואז מתירים לו (רמ"א שם); ואין צריך פתח אחר, שאין לחוש שמא אינו בקי בחרטה והיה חפץ בנדרו עד עכשיו, שאפילו אם היה חפץ בנדר זה עד עתה, כיון שאומר אילו ידע שיתחרט אחר כך לא היה נודר, הרי נעקר הנדר מעיקרו (ש"ך שם ס"ק טו).

בפתח

הפתח עניינו שהנודר אומר שאפילו בתחילה כשנדר אילו היה נותן אל לבו אותו פתח לא היה נודר, ונמצא נדרו בטעות (ר"ן ומאירי נדרים כא ב). ואם אינו מתחרט (ראה לעיל: בחרטה) צריך לבקש לו פתח, לומר לו אילו היית יודע דבר זה לא היית נודר, ונמצא הנדר נעקר מעיקרו.

וכיצד הוא הפתח, כגון שנדר על דבר אחד, ומפצירים בו הרבה שישאל עליו, אומרים לו אילו ידעת שיפצירו בך כל כך ולא תוכל להשיב פניהם לא היית נודר, והוא אומר כן (טושי"ע יו"ד רכז ז).

בנולד נחלקו תנאים אם פותחים בנולד, כלומר בדבר שאינו מצוי שנתחדש ונולד אחר שנדר, ואילו ידע בתחילה שיתחדש דבר זה לא היה נודר:

ר' אליעזר אומר שפותחים בנולד; וחכמים אוסרים.

כיצד הוא נולד, אמר קונם שאיני נהנה לפלוני, ונעשה אותו פלוני תלמיד חכם, או שהיה משיא את בנו, ואמר אילו הייתי יודע שהוא נעשה תלמיד חכם או שמשא את בנו, לא הייתי נודר; או שאמר קונם לבית זה שאני נכנס, ונעשה בית הכנסת, ואמר אילו הייתי יודע שהוא נעשה בית הכנסת לא הייתי נודר - ר' אליעזר מתיר, וחכמים אוסרים (נדרים סד א).

הלכה כחכמים שאין פותחים בנולד (רמב"ם שבועות ו יב, נדרים ח ה; טושי"ע יו"ד רכז יב), ולכן אין פותחים בדבר שנולד ונתחדש לאחר שנדר, לפי שעל ידי פתח נעקר הנדר מעיקרו, ופתח כזה אינו עוקרו, שאף אם היה מעלה אותו על לבו לא היה נמנע בשבילו מלידור, כיון שאינו מצוי (טושי"ע שם). אבל אם הדבר

קרובים הקרובים כשרים להתיר נדרים ושבועות, שאין ההיתר הזה דין (נדרים עז א; רמב"ם שבועות ו ו; טושי"ע יו"ד רכז א).

וכתבו האחרונים, שנשים וקטנים פסולים, שדוקא קרובים שאין בהם פסול הגוף, שהרי לאנשים אחרים כשרים לדון, כשרים להתרת נדרים, אבל אלו שפסולם בגופם אינם כשרים להתיר נדרים. ואפילו בן שלש עשרה שנה ויום אחד שלא הביא שתי שערות שכשר לדון (ראה ערך בית דין), הרי זה דוקא לממונות, אבל להתרת נדרים צריך בדיקה אם יש לו שתי שערות, כשם שצריך לבדוק לחליצה ושאר דברים של תורה (ראה ערך גדול), ולכן יש להזהר שלא להתיר נדרים אלא בפני אנשים שנתמלא זקנם (חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד רכז א).

בחרטה

נחלקו תנאים ואמוראים אם פותחים בחרטה:

• יש סוברים שפותחים בחרטה, דהיינו שהמתחרט בעיקר הנדר אינו צריך פתח אלא שואלים אותו אם הוא מתחרט על מה שנדר, ומתירים לו.

• ויש סוברים שאין מתירים לו בחרטה לבד, שמתחרט על מה שנדר, אלא צריך למצוא לו פתח, דהיינו שואלים אותו אם נדרת על דעת כן אפילו אירע לך כך וכך (נדרים כא ב ור"ן; עירובין סד ב, ותוסי' שם ד"ה פותחין, בשם רבינו תם).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים שאין פותחים בחרטה (מאירי נדרים כא ב, בשם גאוני הראשונים; ר"ן נדרים כב ב, בשם רב האי גאון; רשב"א שם, בשם גאון אחר); אלא שיש מהגאונים סוברים שאין המחלוקת בנדרים, אלא בשבועות, ודוקא בשבועות אין פותחים בחרטה (רשב"א שם, בשם רב האי גאון).

• ויש פוסקים שפותחים בחרטה (ר"י ורא"ש ורמב"ן ור"ן נדרים כב ב; ספר הישר לרבינו תם שכת; מאירי שם כא ב; טושי"ע יו"ד רכז ז). ולפיכך מי שמתחרט בעיקר הנדר אין צריך פתח, אלא שישאלנו החכם אתה חפץ בנדר זה, והוא אומר איני חפץ בו, מתחרט אני שנדרתי, ומתיר לו (פירוש הרא"ש נדרים כא ב; טושי"ע שם).

וצריך שיתחרט בעיקר הנדר, דהיינו שרוצה שלא היה נודר מעולם, אבל אם אומר שמכאן ולהבא הוא מתחרט ועד עתה הוא חפץ במה שנדר - אין זו חרטה, שצריך שיעקור הנדר מעיקרו (פסקי הרא"ש נדרים ג ב; ר"ן שם כא ב; נמוקי יוסף שם; תוסי' שם ד"ה א"ל; טושי"ע יו"ד רכז ז).

חרטה מעיקרא הנודר יזהר שלא יאמר שמתחרט מעיקרו אלא אם כן ברור לו שמתחרט בלבו באמת והיה רוצה שלא נדר מעולם, שאם לא כן אין ההתרה התרה והוא באיסור נדר כל ימיו (רא"ש נדרים ג ב; טושי"ע יו"ד רכז ז). ולפיכך הנודר מן הגבינה לעולם, מפני שהיתה רעה לחוליו, ועכשיו מתחרט, אין להתיר לו, לפי שאינה חרטה מעיקרא, שהרי בשעה שנדר היה צריך לאסרה על עצמו מחמת חוליו, אלא שעתה מתאוה לה, לכן אין לו היתר אלא בפתח (תשובות המיוחסות רג).

וכתבו הראשונים שדוקא בנודר מן הדבר מחמת עצמו צריך שהחרטה תהיה מעיקרא, כגון בנודר מן היין מחמת שרוצה לנדרו עצמו מיין, או בנודר מן הבצל מפני שהוא רע ללב, או מן האשה

פירט לאחד פירט לאחד מן המתירים - דיו (תשובות הרשב"א ד סב; שו"ע יו"ד רכח יד; מאירי נדרים כא ב, בשם גדולי הדור, וסיים שראוי להנהיג לפרוט לשלשתם או לגדול שבהם); לפי שאין הפירוט מדין תורה אלא חשש מדבריהם להיזהר מן הרמאים, לכן די באחד שפירט לפניו (רשב"א שם).

בדבר איסור

הדיו אין מתירים נדר של דבר איסור (שו"ת הרשב"א א תשנו; מדרכי גיטין רמז שעד, ושבועות רמז תשנו, בשם רבינו תם; שו"ת הריב"ש תלב; שו"ע יו"ד רכח טו). כגון הנשבע שלא לעשות איסור פלוני, וירא שמא יתקפנו יצרו ולא יוכל להעמיד עצמו ונמצא עושה שתים רעות ולכן בא להישאל, אין נזקקים לו (שו"ת הרשב"א שם). ואפילו אין האיסור אלא מדרכבן, כגון שנשבע שלא לשחוק בקוביא, לא מתירים לו, שאין מתירים אלא שבועת הרשות ולא שבועה למנוע מאיסור (הריב"ש ושו"ע שם), שאין אומרים לאלו להזדקק לעברה קטנה, כדי שלא יעשה זה עברה גדולה (תשובות המיוחסות רנב).

וכן כל נדר שיש בהתרתו נדנוד עברה, אין מתירים לו (רמ"א יו"ד רל א).

בדיעבד בדיעבד כשהתירו לו, יש סוברים שהנדר מותר (תשובות הרשב"א ז ד; דעה א בשו"ע יו"ד רכח טו); ויש אוסרים (בית יוסף יו"ד רכח טו, בשם ה"ר שם טוב שהובא בתשובות הרשב"א שם; דעה ב בשו"ע שם).

יש מחלקים בין כשהנדר הוא על האיסור עצמו, שאף בדיעבד אינו מותר, ובין כשהנדר הוא על דבר אחר, אלא שתלה הנדר בתנאי של דבר איסור, כגון שאמר קונם עלי פירות אם אעבור עברה פלונית, שהתרה אינה על דבר האיסור, אלא על הנדר שאסר עליו, ובזה בדיעבד מותר (שו"ת שם ס"ק כו).

אם יש מכשול בדבר, כגון שרואים שלא יוכל להתאפק ולמשול ברוחו ויעבור - יש סוברים שמתירים לו (הגהות מרדכי שבועות רמז תשפז, בשם רבנו טוביה; רמ"א יו"ד שם ובתשובותיו קג); ויש אוסרים אף בזה (ראה בית יוסף יו"ד שם, ושו"ת יו"ד רכח ס"ק כח).

על ידי שליח

שליח ובעל הראשונים נחלקו אם הנודר יכול לעשות שליח להתרת הנדר על ידי חכם:

• יש סוברים שהנודר צריך לבוא לפני החכם להתיר לו, בין איש ובין אשה, ואינו עושה שליח להישאל לו על נדרו (רמב"ם שבועות ו ד; מרדכי גיטין רמז שפה, בשם רשב"ם; טור יו"ד רכח, בשם הרמב"ם; שו"ע שם טו).

אבל הבעל נעשה שליח לחרטת אשתו ומתירים לה (רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד רלד נו), מפני שהבעל כאשתו (ר"ן נדרים ח ב, לדעת הרמב"ם; טו"ז יו"ד רלד ס"ק מו, ושו"ת ס"ק ע), ובלבד שהשלשה שהוא מתיר בפניהם יהיו מקובצים, אבל לא יקבץ אותם הבעל לכתחילה לשם כך (רמב"ם וטושי"ע שם).

יש סוברים שדוקא לחרטת אשתו נעשה הבעל שליח, אבל אינו נעשה שליח להתיר נדרי אשתו על ידי פתח (רמב"ם שבועות ו ד, ולחם משנה ומרכבת המשנה; מאירי נדרים ח ב, לדעת הרמב"ם), כי בפתח

שנולד הוא מצוי הרבה, אנו רואים כאילו היה אותו המקרה בשעת הנדר ולא ידע אותו הנודר, שנעשה הנדר בטעות ועושים ממנו פתח (ראב"ד בהשגות שבועות שם; שו"ע שם).

וכן אמרו שהעניות מצויה היא ואינו נולד, אבל המיתה אינה מצויה (ירושלמי נדרים ט ד; ר"ן נדרים סד ב; ראב"ד שם; רמ"א שם). לדבר מצוה אין פותחים בנוולד אפילו לדבר מצוה, שהרי אמרו קונם לבית זה שאני נכנס ונעשה בית הכנסת הרי זה נולד (ראה לעיל), ובית הכנסת הרי הוא מצוה (מאירי נדרים סד א, בשם גדולי המפרשים).

תלה נדרו בנוולד יש דברים שהם דומים לנוולד אבל אינם נחשבים לנוולד. כגון אם אמר קונם שאיני נושא את פלונית שאביה רע, ואחר כך מת או שעשה תשובה; או שאמר קונם לבית זה שאני נכנס שהכלב רע בתוכו או שהנחש בתוכו, ואחר כך מת הכלב או שנהרג הנחש, אינם נחשבים נולד מפני שפירש בשעת הנדר שנודר רק על דעת אותו הדבר (נדרים סה א).

פירוט הנדר

החייב לפרט נחלקו אמוראים אם הנודר צריך לפרט הנדר קודם שיתירו לו:

• רב נחמן אמר שאינו צריך, שאם תצרכו לפרט, לפעמים יקטע דיבורו ולא יפרש הכל, והחכם אינו מתיר אלא לדעת מה ששמע, ונמצא שהנדר לא הותר.

• ורב פפא אמר שצריך לפרט, שמא נדר על דבר איסור, כגון שנדר: אם יעבור עברה פלונית יאסרו עליו כל פירות שבעולם, ובא להתיר את נדרו ורוצה לעבור העברה, וילך אצל חכם ויתיר לו אם לא יפרט (גיטין לה ב, ורש"י ד"ה וחכם וד"ה משום).

הלכה שצריך לפרט הנדר (תוס' גיטין לה ב ד"ה קסבר; רשב"א ור"ן גיטין שם; רמב"ם שבועות ו ה; טושי"ע יו"ד רכח יד).

כתבו הראשונים שצריך לפרט אף את הסיבה שבשבילה נדר (רש"י גיטין לה ב שם ד"ה צריך, וד"ה משום איסורא; שו"ת הרשב"א ד סב; שו"ע יו"ד רכח יד), שהרי עיקר פירוט הוא כדי שלא יתירו לו מה שנדר להתרחק מן האיסור או מן הגזל (רשב"א שם).

והסבירו האחרונים, שאין צריך אלא לפרט לשון הנדר כמות שהוא, שלא יקצר ולא יחליף הלשון, אבל את הסיבה שחשב בלבו ולא אמר בפה בשעת הנדר אינו צריך לפרט (ט"ז יו"ד רכח ס"ק יט).

ויש מהאחרונים סוברים שמלבד לשון הנדר צריך לפרט גם את הסיבה שמחמתה נדר (פרישה יו"ד רכח ס"ק כב; שו"ת שם ס"ק כח). אלא שיש שכתבו שאין זו חובת המתירים אלא חובת הנודר, אבל המתירים אינם צריכים לשאלו על כך, וכשאינו מפרט הסיבה הרי זה מפני שנדר בסתם בלי סיבה, ואם נדר מחמת סיבה ואינו מפרט עון הוא בידי הנודר (שו"ת שם).

ומהראשונים יש שכתבו שהחכם המתיר צריך שיחקור למה נדר ועל מה נדר כדי לידע שמא יש כאן הערמה אצל אחרים, ושמא יש בהיתרו פתח לעברה (מאירי נדרים כא ב).

בדיעבד אם לא פירט את הנדר, אין התרתו התרה (רא"ש גיטין ד י; רשב"א גיטין לה ב; שו"ע יו"ד רכח יד); ויש מהראשונים סוברים שבדיעבד התרתו התרה אף אם לא פירט (ריטב"א ונמוקי יוסף נדרים סד ב).

נודר על דעתכם (תמים דעים קצב, בשם תשובת רב האי גאון; ריטב"א מכות טז א, בשם רבי מאיר הלוי); ויש מוסיפים אף כשהרבים אינם שם אלא שהוא מפרטם בשמותיהם ואומר על דעת פלוני ופלוני ופלוני (תוסי' גיטין לו א ד"ה אבל, בשם רבינו תם; שו"ת הרשב"א ד רצד; רא"ש ור"ן גיטין שם; טוש"ע יו"ד רכח כא).

אבל אם אמר סתם על דעת רבים - אינו כלום, ויש לו התרה (תוסי' שם; רא"ש ורשב"א ומאירי גיטין לו א; טוש"ע יו"ד רכח כא); אלא שאם היה בפני רבים ואמר סתם על דעת רבים, יש שכתבו שמסתמא על דעת אותם הרבים שעמד בפניהם נדר (סמ"ק פא, בשם רבינו תם מקינון; טור שם, בשם רבינו תם; שו"ע שם, בשם יש אומרים).

והוא הדין אם נדר סתם וידענו למי נתכוון, כגון שאמר על דעת שלשה רבני העיר, ואין שם אלא שלשה רבנים, שבודאי לאלו נתכוון, הרי זה נקרא על דעת רבים (שו"ת הריב"ש תקיא; בית יוסף ורמ"א שם).

• ויש חולקים וסוברים שאפילו אמר סתם על דעת רבים והרבים אינם לפניו, הרי זה נדר על דעת רבים (ריטב"א גיטין לה ב, בשם יש מרבתי; ור"ן גיטין שם; ש"ך יו"ד רכח ס"ק סו, שנראה להחמיר לכתחילה).

• ויש מהראשונים סוברים שאם אמר סתם על דעת רבים דינו חמור יותר מאם אמר על דעת רבים ידועים, שבסתם ואיננו יודעים מי הם הרבים הרי איננו יודעים שמתחרטים כשזה רוצה להתיר את נדרו, אבל על דעת רבים ידועים אם אותם הרבים מסכימים - מתירים לו (רמב"ן במשפט החרם, בשם המורה המתיר).

בשנים נדר על דעת שנים, נחלקו הראשונים בדינו:

יש סוברים שהרי זה כנדר על דעת רבים (תוסי' גיטין מו א ד"ה ר"נ; רשב"א שם לו א, בדעת רש"י); ויש סוברים שעל דעת שנים יש לו התרה (רא"ש גיטין ד יא, ושבעות ג כב, רשב"א שבעות כט ב; טוש"ע יו"ד רכח כא-כב); ויש מהראשונים כתב שעל דעת רבים היינו עשרה (מאירי גיטין לה ב, בשם יש מהפוסקים)⁵.

בדיעבד כשהתירו את הנדר שעל דעת רבים, יש סוברים שהנדר הותר (שו"ת הרשב"א ג שד, בשם רבינו תם; מהרי"ק נב, בשם רבי אביגדור; רמ"א יו"ד רכח כא, בשם יש אומרים); ויש חולקים וסוברים שאף בדיעבד אינו מותר (שו"ת הרשב"א שם, בשם יש מגדולי המורים; מהרי"ק שם, בשם שיטת רוב הפוסקים; תשב"ץ ב נב).

ולכן כתבו הפוסקים שאין להתיר אלא בשעת הדחק (הרשב"א ורמ"א שם); או בצירוף סניף אחר להתיר (מהרי"ק שם. וראה ש"ך שם ס"ק טו).

דבר מצוה כמה דברים אמורים שאין התרה לנדר שעל דעת רבים, כשהתרה היא לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה מתירים אפילו נדר על דעת רבים. והיה מעשה במלמד שהדירוהו על דעת רבים שלא ילמד עוד תינוקות מפני שפשע בהם, וכשלא נמצא מלמד טוב כמותו התירו הנדר, ומתירים לדבר מצוה אפילו בלא דעת הרבים (גיטין לו א; רמב"ם שבעות ו ח; טוש"ע יו"ד רכח כא, וש"ך ס"ק סא).

עבר על נדרו נדר על דעת רבים ועבר על נדרו, מתירים לו שודאי כולם מסכימים שלא נדר על דעת שיאנוס אותו ויצרו וישמע לו ויהיה בעונשו כל ימיו (שו"ת הרשב"א ז פא).

יש לחשוש אולי יוסיף על דבריה (לחם משנה שם); ויש שאינם מחלקים בין חרטה לפתח, וסוברים שבכולם הבעל נעשה שליח (טור יו"ד רלד, בדעת הרמב"ם; שו"ע שם נו).

• יש סוברים שאין שליח להתרה, ואף הבעל אינו נעשה שליח, ולא אמרו שנעשה שליח אלא בנידוי ולא בנדר (מאירי נדרים ח ב, בשם מקצת רבנים).

• ויש מן הראשונים שחולקים לגמרי וסוברים שכל אדם עושה שליח להתיר נדריו, ובבעל דוקא הוא שאמרו שאם לא היו המתירים מקובצים מקודם אינו נעשה שליח, שכיון שהנדרים של אשתו קשים עליו, וגם הוא טרח לקבצם, חוששים שמא יוסיף מדעתו להקל התרה (ר"ן נדרים ח ב, בשם בעלי תוסי'; שו"ת הרשב"א א תקנד; רא"ש נדרים א ז, בשם רבינו תם).

וגדולה מזו יש סוברים שלהתיר הנדר אפילו לשליח אין צריך, אלא כל שהחכם יודע שהנדר מתחרט יכול להתיר לו אף שלא בפניו, שהתרת החכם היא כהפרת הבעל, ואין הבדל ביניהם אלא בלשון, והבעל מיפר אף בלי ידיעת אשתו (רא"ש נדרים א ז, בשם הר"א ממיץ. וראה ערך הפרה).

ומטעם זה יש סוברים שאדם שולח חרטת נדרו בכתב לבית דין, כיון שאין צריך ידיעת הנודר להתיר (ר"ן ורא"ש שם, בשם רבנו שמשון; שו"ת הריב"ש שע, בשם הרשב"א; טור יו"ד רכח, בשם הרא"ש).

ולא עוד אלא יש מצדדים לומר שאפילו לדעת הסוברים שעל ידי שליח אין התרה מועילה, על ידי כתב ידו עדיף משליח ומועילה (שו"ת הריב"ש שם).

ברבים ועל דעת רבים

ברבים נדר שהודר במעמד רבים (גיטין מה ב ורש"י ד"ה שידעו וש"ך יו"ד רכח ס"ק עד) נחלקו תנאים בדינו:

לדעת ר' יהודה אין לו התרה; וחכמים חולקים וסוברים שנדר שהודר ברבים יש לו התרה, שהנדר תלוי בדעתו ולא בדעת אחרים, אף על פי שכולם שמעו (גיטין מה ב - מו א; שו"ת תמים דעים קצב, בשם תשובת רב האי גאון).

רבים שאמרו, נחלקו אמוראים כמה הם: רב נחמן אמר שהם שלשה; ור' יצחק אמר שהם עשרה (גיטין מו א).

הלכה כחכמים שנדר שהודר ברבים יש לו התרה (מכות טז א; רמב"ם שבעות ו ח; טוש"ע יו"ד רכח כג).

ויש מהגאונים שכתב להלכה שנדר בפני רבים אין לו התרה (שערי צדק א נט, בשם רב נטרונאי גאון).

על דעת רבים נדר או נשבע על דעת רבים, אמר אמימר שאין לו התרה לעולם, ואפילו הסוברים נדר ברבים יש לו התרה, מודים בעל דעת רבים שאין לו התרה (גיטין לו א; רמב"ם שבעות ו ח).

הלכה כאמימר (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד רכח כא).

הראשונים נחלקו מהו נדר על דעת רבים:

• רוב הראשונים פרושו שעל דעת רבים הכוונה כשהרבים היו שם ומדירים אותו על דעתם (רש"י גיטין לו א ד"ה על; רמב"ן ורשב"א גיטין שם, בשמו, ובשם תשובת רב האי גאון); או שהוא אמר לרבים הריני

5. וראה ערכים חרמי ציבור; תקנות הקהל, על נדרים וחרמים שהקהל מטילים על הצבור.

טעם התקנה תיקנוהו בליל יום הכפורים מפני שכל הנודר כאילו בנה במה, והמקיימו ואינו מתירו כאילו הקריב עליה קרבן (ראה לעיל: דינה ומקורה), ויום הכפורים מכפר למי ששב מרשעו, ובעברות נדר אין הכל בקיאים שהיא עברה, ואינו שב לילך אצל חכם להתיר לו, ולפעמים אינו זוכר את הנדר ושכחו (שבלי הלקט השלם שי, בשם ר' ישעיה); ולכן התקינו לש"ץ לאמרו קודם התפילה, כדי שתהיה התשובה קודמת ליום הכפורים (ראב"ן עירובין ד"ה ותיקון אמירת); או שמתירים לו כדי להינצל מעונש (רא"ש יומא ח כח). ויש שכתבו שאומרים אותו ביום הכפורים מפני שבהתרת נדרים כתוב וְאִם הִנְיָא וְגו' וְה' יִסְלַח וְגו' (באור הגר"א או"ח תריט א).

סדר האמירה אומרים את הנוסח שלש פעמים כיון שזוהי התרת נדרים (רא"ש יומא ח כח).

ומעמידים שני אנשים על יד הש"ץ, שהתרת נדרים בשלשה (ראה דרכי משה או"ח תריט סק"ג, ומגן אברהם תקסו סק"י, ומחצית השקל תריט סק"ט).

ואומרים אותו קודם התפילה מבעוד יום, מפני שאין התרת נדרים בשבת ויום טוב אלא לצורך (ראה לעיל: ההתרה. ראב"ן עירובין ד"ה ותיקון אמירת; רמ"א או"ח תריט א)⁷.

דעת החולקים יש מהגאונים והראשונים שחלקו על כל עיקר התרה זו של "כל נדרי", מפני שאין כאן חרטה ולא פירוש הנדר ולא שלשה מתירים, וכתבו שאין נוהגים לא בשיבות ולא בכל מקום להתיר נדרים לא בראש השנה ולא ביום הכפורים (רי"ץ גיאות הלכות יום הכיפורים, בשם רב יהודאי גאון ורב האי גאון ועוד; רא"ש יומא ח כח. ראה אוצר הגאונים נדרים עמ' 22 - 24).

ויש מהגאונים שתיקן לומר לא בלשון התרת נדרים אלא בלשון של בקשת רחמים מהקדוש ברוך הוא שיסלח אם עברו בשוגג או באונס על נדרים ואיסורים ושבועות (שבלי הלקט השלם שי, בשם רב האי גאון).

המנהג בימינו הראשונים תיקנו לומר "כל נדרי" לא בלשון עבר אלא בלשון עתיד ("מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטובה", וכן כל הנוסח), ואין הכוונה להתיר נדרים שנדרו אלא לבטל נדרים שידרו (ספר הישר קמד; תוס' נדרים כג ב ד"ה ואת, בשם רבינו תם)⁸. וכן נוהגים בימינו ברוב קהילות ישראל לפי כל הנוסחות לומר בלשון של ביטול על להבא (וראה את הנוסח המפורט במחזורים של העדות השונות), אלא שמכיון שבימים קדמונים שאמרו כל נדרי על העבר בתורת התרה היו עומדים שני אנשים עם הש"ץ (ראה לעיל), לכן נהגו כן גם עכשיו (דרכי משה תריט סק"ג); ועוד שדומה קצת להתרת נדרים ויטעו לומר שמתירים נדרים ביחיד. ומטעם זה מתחילים גם עכשיו מבעוד יום, כדי שלא יטעו לומר שמתירים נדרים בשבת ויום טוב (בי"ח שם; שו"ע הרב שם ד)⁹.

ויש שנהגו לצרף את שתי הנוסחאות ולומר בלשון עבר ובלשון עתיד, וכן אומרים "מיום כפורים שעבר עד יום כפורים זה, ומיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטוב" (ראה שו"ת רדב"ז ד אלף קז ג); שו"ת שאילת יעב"ץ א קמה; ארץ חיים יורה דעה ריא ב)¹⁰.

נדנד עבירה נשבע על דעת רבים בדבר שיש בו נדנד עברה מותר להתיר לו בלא דעתם, כי אין דעת רבים מסכמת בדבר שיש בו עברה (שו"ת הר"ן לא; רמ"א יו"ד רכח כא).

התרה במקצת

בנדר שהותר מקצתו על ידי שאלה לחכם, כגון שנדר להתענות או שלא לאכול בשר לזמן מסויים, ואומרים לו אילו נתת אל לבך שיש בתוך זמן זה שבתות וימים טובים כלום היית נודר, ואמר לאו, נחלקו תנאים אם הותר כל הנדר ומותר גם בשאר הימים: בראשונה היו אומרים שהותר רק בשבתות וימים טובים, ואסור בשאר הימים, עד שבא ר' עקיבא ולימד שהנדר שהותר מקצתו - מותר בכל הימים (נדרים כה ב, סו א).

הלכה כר' עקיבא שבטל כל הנדר (רמב"ם שבועות ו יא; טוש"ע יו"ד רכט א).

הטעם שבטל כולו הוא מפני שנאמר כָּל הַיָּצָא מִפִּי יַעֲשֶׂה (במדבר ל ג), שמשמעו דוקא כשכולו קיים יעשה, ולא כשמקצתו קיים (ירושלמי נדרים א א; ר"ן נדרים סו א).

יש מהראשונים שהסבירו מפני שהנודר לא נדר אלא על דעת שיתקיים כולו, ונמצא התרת מקצתו פתח לכולו (פירוש הרא"ש נדרים סו א); ויש שכתבו בטעם הדבר, שכיון שהנדר היה נדר אחד, והחכם עוקר הנדר מעיקרו (ראה לעיל: נדרה) ממילא הותר כולו בלא פתח אחר (ריטב"א שם).

בחרטה הראשונים נחלקו אם גם בחרטה אומרים נדר שהותר מקצתו הותר כולו:

- יש מהראשונים סוברים שרק בנדר שהותר על ידי פתח אומרים שהותר כולו, כיון שדומה קצת לנדרי טעות, וכיון שיש טעות בנדרו במקצת בטל כולו, אבל התירו בחרטה אין כל הנדר נותר אלא מה שנתחרט בו בלבד (ר"ן נדרים כז א, בשם הרמב"ן; רבנו ירוחם יד ז; טור יו"ד רכט; דעה א בשו"ע שם א, בשם יש אומרים).

- ויש סוברים שאפילו נותר בחרטה, כיון שחכם עוקר את הנדר מעיקרו כשהותר מקצתו הותר כולו (ר"ן שם, בשם תוס'; רבנו ירוחם שם, בשם רשב"א; דעה ב בשו"ע שם, בשם יש אומרים, וראה ברכי יוסף שם ה, שכך פסק השו"ע).

התרת "כל נדרי"

המנהג מנהג קדמונים מימי הגאונים לומר בליל יום הכפורים "כל נדרי" (רי"ץ גיאות הלכות יום הכיפורים; רא"ש יומא ח כח, בשם רב סעדיה גאון ורב נטרונאי גאון; ראב"י תקכט, בשם רב פלטי גאון; טוש"ע או"ח תריט א)⁶.

הנוסח בתחילה תוקן הנוסח בלשון עבר, דהיינו על הנדרים שנדרו מיום הכפורים שעבר עד יום כפורים זה, והוא התרת נדרים (ראב"י תקכח, בשם זקנו; רא"ש יומא ח כח; וראה באור הגר"א או"ח תריט א); ויש נוסחים שכתוב בהם בפירוש: אם נדרנו אין כאן נדר, אם איסור אסרנו אין כאן איסור וכו' (ראה נוסח רב נטרונאי גאון ברא"ש שם).

6. בשיטה מקובצת נדרים כג ב, כתב שאנשי כנסת הגדולה תקנו לומר כל נדרי בליל יום הכיפורים. וגם בזוהר (משפטים דף קטו, פנחס רעיא מהימנא דף רנה) נזכרה תקנה זו. 7. וראה פסקי תשובות תריט א-ג, מנהגים שונים בסדר האמירה. 8. וראה רמ"א יו"ד ריא א, שאין לסמוך על זה כי אם לצורך גדול.

9. וראה מטה אפרים תריט יא, שאם התחילו מבעוד יום ונמשך לתוך הלילה אין להקפיד. וראה כף החיים שם כה, שלימד זכות על המתחילים לומר כל נדרי משחשיכה. 10. וראה ספר ארץ ישראל להגר"מ טיקוצינסקי יא, שכן נהגו הפרושים בארץ ישראל. וראה פסקי תשובות תריט ג, במנהגים השונים בזה.

בערב ראש נוהגים להתיר נדרים של העבר בערב ראש השנה, שמשום זריזים מקדימים למצוות ראוי להקדים קודם ראש השנה לתקן מה שקלקל, דהיינו התרה על העבר (שלי"ה יומא א); וכבר נדפס נוסח מפורט של התרת נדרים בערב ראש השנה בסידורים ומחזורים (וראה גם בשלי"ה שם ב, הנוסח).
 ואם אין פנאי בערב ראש השנה, יעשה בין כסא לעשור (שלי"ה שם א)¹¹.

ו [האות]

האות הששית מכ"ב אותיות של האלף בית

הקוץ יש שכתבו שיהיה קוץ ליו, וכן כתבו שצורת הויו היא ראש וגוף וקוץ (מצת שמורים תפילין; מור וקציעה לו, בשמו). ועל פי הקבלה בתפילין צריך להיות עוקץ קטן בכל ו מצד שמאל בראש, אבל לא בספר תורה ומזוזה (שו"ע הרב לו יב, על פי קבלת האר"י ז"ל).

הרגל רגל הויו סמוכה לקצה ראשה בצד הימין, ולא באמצעו (ראה רמב"ן ורשב"א ור"ן שבת קג ב). ותהיה פשוטה תחתיה בשוה, ולא שבורה באמצע אלא תהיה תמה ושלימה; ועוביה מתמעט והולך מעט מעט עד שתהיה חדה למטה (בית יוסף או"ח לו אות ו, בשם ברוך שאמר; משנה ברורה לו תמונת אות ו).

רגלה תהיה ארוכה שלא תדמה ליו, ושיעורה כעובי שני קולמוסים (בית יוסף ומשנה ברורה שם); ויש שכתבו ששיעור הויו הוא נקודה למעלה וחמש נקודות למטה (מגן אברהם לו בהקדמה; ואליה רבה שם סק"ו), אבל לא יעשנה ארוכה יותר מדאי שלא תדמה לנון פשוטה (ראה לעיל מהרא"ש ספר תורה יב, ומשנה ברורה לו בתמונת אות ו)³.

הברתה

בחולם הויו היא מהאותיות שמבטאן בשפתיים, ומבטאה בא פעמים בחולם, ואז אינו נרגש במבטא (הראב"ד לספר יצירה ב א); ויש ווין שהן בחולם והמסורה מוסרת שהן נקראות, והן שמונה ווין באותיות אלף בית שבתהלים פרק קיט (ראה מסורה ומנחת שי תהלים קיט יד).

ברפיון הברת הויו קרובה להברת הבית הרפה, ולכן כתבו הראשונים שמי שהוגה בשוא נע את הבית השניה של לבבך בקריאת שמע, כדי להטעימה שלא תיראה כויו, תבוא עליו ברכה (ראב"ד בהשגות קריאת שמע ב ט).

יש שהוגים את הויו ברפיון גדול, ולא בדיבוק שפתים כמו הבי"ת הרפה; ויש שהוגים אותה בדיבוק שפתים, אלא שיש מהם סוברים שאם באה ה-ו בסוף התיבה הוגים אותה ברפיון, כדי להבדיל בינה ובין ו הסמוכה לה בתחילת התיבה (מגן אבות לרשב"ץ ב עמוד נד), וכן מנו האחרונים את הויו בין האותיות שהלשונות מתחלפות בקריאתן (רמ"א אבן העזר קכט לד)⁴.

ו [דרשה]

אות ו' הכתובה בתורה לפני המילה כ-ו' החיבור, או כ-ו' ההיפוך, או לאחרי המילה כסימן לכינוי, פעמים שבאה לדרשה

בואו החיבור ה-ו' נדרשת: לערב שני עניינים, להקיש שני עניינים זה לזה, ולרבות מקרים ודינים שונים.

ערך כתיבת ספר תורה, על מנהג הסופרים להתחיל כל עמוד בספר תורה באות ו'; וערכים: חק ירכות; חק תוכות, על אופן התיקון שככתב ד במקום ו. 4. וראה ערך חסר ויתר, על ו בספר תורה, כשהמילה על פי המסורת חסרה וכתבה מלאה, או מלאה וכתבה חסרה. ו [דרשה]. 1. יא טור ת – תיב.

צורתה

שמה וצורתה צורת אות ו' מהאלף-בית שבכתב אשורי שבו כותבים ספר תורה תפילין ומזוזות וכן גט (ראה ערכים: אותיות; גט), דומה לאונקלי שהוא וו הקבוע בעמוד (ראה רש"י סנהדרין כב א ד"ה ווי), שנאמר: וַיִּי קְעֻמִים (שמות כז ו) - שיהו ווים של תורה דומים לעמודים, דהיינו ליתדות של כסף העשויים כמין אונקליות וקבועים בעמודים ודומים לוויין (ירושלמי מגילה א ט וקרוב העדה), ולכן צריך לכתוב הויו כאונקלי (המנהיג עמי קיח; בית יוסף או"ח לח, בשמו).

וכתבו הגאונים שלא נקרא ו של כתב - בשם וו - אלא מפני שדומה לוו של כלי; או שוו הכלי לא נקרא כן אלא מפני שדומה ליו של כתב (תשובות הגאונים הרכבי שנה).

צורת הכתיבה של האות ו, היא זקוף ועומד ופניו כלפי זיין, והוא דומה למטה ומקל (אותיות דר' עקיבא נוסח ב בספר בני מדרשות עמי תה; מדרש האותיות שם עמי תסג) [ראה איור מס' 10 בסוף הכרך].

כתיבה תמה בספר תורה תפילין ומזוזות צריך שתהיה כתיבה תמה כלומר שלימה כהלכתה, ולכן יזהר שלא תדמה צורת ה-ו' ל-י' (שבת קג ב, ורש"י ד"ה תם; רמב"ם תפילין ז ט), דהיינו שלא יקצר רגל הויו שתהא נראית כיווד (רא"ש ספר תורה יב; בית יוסף או"ח לו אות ו).

וכן יש מהראשונים שכתבו שלא יאריך רגל הויו שתהא נראית כנון פשוטה (רא"ש ספר תורה יב; משנה ברורה לו בתמונת אות ו).

ראשה בראש הויו לא יהיה זוית (אגור פה; בית יוסף או"ח לו, בשמו), אלא ראש הויו יהיה עגול לצד ימין כמו באות ר, שלא תדמה לזיין, ואף על פי שאינה דומה לה, שראשה של ז עובר משני הצדדים על הרגל, חוששים שמה תינוק יקראנה ז ותפסל (בית יוסף או"ח לו אות ו, בשם ברוך שאמר; משנה ברורה או"ח לו בתמונת או ו).

ויהיה ראשה קצר כמו של יוד שלא תדמה לריש, ושיעור הראש יהיה כשיעור עובי קולמוס (בית יוסף ומשנה ברורה שם).

פני הויו יהיו שוים למעלה ולמטה, ולא באלכסון (אגור פה; משנה ברורה שם); ויש שכתבו שראשה יהיה משופע קצת (מור וקציעה לו).

ובשערי תשובה תריט סק"ב, כתב שהשליח ציבור לא ישנה ממנהג המקום, אלא היחידים בלחש יכולים לומר כפי רצונם. 11. וראה ערך נדרים, על המנהג למסור מודעא להבא אחר ההתרה. ו [אות]. 1. יא טורים שצג – שצט. 2. וראה משנת חסידים ב, שאות זו נקראת ויו או וואו או וו. 3. וראה

לעצמו בדבר שחייבים על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת, וגם עשה על פי הוראתו ופר העדה עומדים ליקרב, פר משיח קודם לפר עדה לכל מעשיו (ספרא ויקרא דבורא דחובה ד ו), כיון שהפרשה הקודמת אמורה בפר כהן משיח, ונתחברה לו פרשת פר העדה ב-ו' - "וְאֵם" - להורות שטפל הוא לענין ראשון (פירוש הראב"ד שם), שאם יזדמנו שניהם יחד להקריב, שפר העדה יבוא כתוספת לפר כהן משיח, ופר המשיח יקרב ראשונה וזה אחריו, כמו שהתוספת באה אחרי העיקר (קרבן אהרן שם. וראה ערך מקודש).

להקיש

הלימוד פעמים שהאות ו' באה להוסיף על ענין ראשון ללמוד דיני ענין אחד מחברו, ולימוד זה הוא היקש (ובחיים מח א; כריתות כב ב), ואין משיבים עליו, דהיינו שלמדים אותו גם כשיש לחלק בין שני העניינים (ראה בבא מציעא צה א, ורש"י ד"ה וילמד. וראה ערך הקש: תוקפו).

בלימוד של ו' מוסיף על ענין ראשון, פעמים שלמדים עליון מתחתון, דהיינו שלמדים מהענין שכתוב בסוף על הענין שכתוב בהתחלה, כמו דין שחיטה בצפון בעולת בקר, שלמדים אותו מפרשת עולת צאן שלאחריה, שנאמר בה וְאֵם מִן הַצֶּאֱן וְגו' (ויקרא א ט) - ו' מוסיף על ענין ראשון, וילמד עליון מתחתון (ובחיים מח א). ופעמים שלמדים תחתון מעליון, כמו בשואל שנאמר בו: וְכִי יִשְׁאֵל (שמות כב ג), ודרשו ו' מוסיף על ענין ראשון, ולמדים ששואל פטור בבעלים מגנבה ואבדה משומר שכר הכתוב קודם לו, שכשם ששומר שכר פטור בבעלים מגנבה ואבדה כך השואל פטור (בבא מציעא צה א, ורש"י ד"ה וילמד).

דרשה זו של ו' מוסיף על ענין ראשון להקיש דורשים אף אותם התנאים שאינם דורשים ו' לרבות (ראה להלן: לרבות. תוסי' מנחות נא ב ד"ה וי"ו). והראשונים מצדדים לומר שיש מי שחולק על ו' מוסיף על ענין ראשון (ראה תוסי' מנחות יט א ד"ה אלא. וראה תענית יד ב, ורש"י ד"ה ויהושע).

בכמה פסוקים אף בכמה פסוקים זה אחרי זה שנאמר בכולם ו' דורשים שמוסיפים על ענין ראשון, כמו בירושא שכתוב וְאֵם אֵין לוֹ בַת וְגו' וְאֵם אֵין לוֹ אֲחִים וְגו' וְאֵם אֵין אֲחִים לְאָבִיו וְגו' וְיָרֵשׁ אֶתָּה (במדבר כז ט - יא), ומקישים כולם ב-ו' מוסיף על ענין ראשון לירושא ראשונה שכתוב וְכֵן אֵין לוֹ וְהַעֲבַרְתָּם אֶת יַחְלָתוֹ לְבָתוֹ (שם ח) - מה שם בן קודם לבת, אף בכולם בן קודם לבת (בבא בתרא קיג ב, ורשב"ם ד"ה ג דתני וד"ה מקיש ותוסי' ד"ה וירש).

אף באגדה אמרו ו' מוסיף להקיש, כמו וְאֵלָה תוֹלְדֹת אֲהָרֹן (במדבר ג א) - מה הראשונים היו צדיקים, אף אלו צדיקים (שמות רבה ל, וראה שם עוד דוגמאות. וראה זוהר שמות טז א. וראה תורה שלמה שמות א ג, משפטים כא ה).

כשהפסיק הענין

ישנם כמה אופנים שלא אומרים ו' מוסיף על ענין ראשון מפני שיש הפסק בין הפרשיות:

• כשיש הפסק בין ה-ו' לענין השני אין אומרים שה-ו' מערבת אותו עם הענין הראשון. כגון בראשית הגז שכתוב בו וְרֵאשִׁית גִּזְ צֹאנֶיךָ (דברים יח ד), ואמרו בגמרא שלדעת חכמים ה-ו' של 'וראשית' לא באה לערב ראשית הגז לראשית דגן שכתוב קודם לכן לפטור שותפות

לערב

אופן הדרשה האות ו' באה לערב שני עניינים, ודרשה זו דורשים אף אותם התנאים שאינם דורשים ו' לרבות (ראה להלן: לרבות. תוסי' מנחות נא ב ד"ה וי"ו). וישנם כמה אופנים בדרשה זו:

• לפעמים הכוונה לחבר במעשה את כל הדברים הנאמרים יחד בתוספת ו' החיבור, שיהיו כולם מעורבים יחד, כמו: וְלָקַח מִדָּם הַפֶּר וּמִדָּם הַשֶּׁעִיר (ויקרא טז יח), ולמדו שצריך שיהיו מעורבים, שה-ו' של וּמִדָּם הַשֶּׁעִיר מורה שמעורבים משני הדמים בשביל להזות על קרנות המזבח (יומא נז ב. וראה ערכים: או לחלק; מתן דמים).

• פעמים שה-ו' מערבת במוכן זה שהדין שנאמר בפסוק הקודם חל על הדברים הנאמרים בפסוקים שלאחריו עם ווין, כמו: דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ לִי תְרוּמָה (שמות כה ב), ולמדים מזה שבני ישראל יקחו ולא גוים, שהגוים אינם מתנדבים למקדש, ויש בכלל דין זה כל האמור בפסוקים הבאים בוויין: כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת וְתַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְעֹרֹת אֵילָם (שמות שם ג - ה. ראה עבודה זרה כג ב, ורש"י שם כד א ד"ה אבני).

• פעמים שעירוב ה-ו' בא ללמד שהדין שנאמר בפסוק זה חל גם על האמור קודם לכן, כמו בפסוק: וְשׂוֹר אוֹ שֶׁה אֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחָטוּ בַיּוֹם אֶחָד (ויקרא כב כח), שה-ו' של וְשׂוֹר מוסיף על ענין ראשון ללמד שאף במוקדשים, הכתובים קודם פסוק זה, נוהג איסור אותו ואת בנו (חולין עח א).

• פעמים שעירוב ה-ו' בא ללמד שהדברים האמורים בפרשיות המחוברות זו לזו ב-ו' הם דבר אחד, כמו שאמרו בשמיני עצרת שאומרים בו ברכת שהחיינו, לפי שבכל ימות החג כתוב 'וביום' ב-ו', וביום השני וביום השלישי וכן הלאה, ובשמיני כתוב ביום (במדבר כט לה), ללמד שהיום השמיני חלוק משאר הימים (סוכה מז א ורש"י ד"ה התם), ולכן שמיני עצרת בלבד הוא רגל בפני עצמו, אבל שבעת ימי החג הם רגל אחד (ראה סוכה שם מח א).

• פעמים שה-ו' מוסיף על ענין ראשון לא במוכן ששני הדינים מתחברים, אלא כל אחד מהם הוא דין בפני עצמו, אבל הדין שחל בזמן הענין הראשון נמשך גם בזמן שנאמר בו הענין השני, כמו: שָׁלַשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרָלִים לֹא יֵאָכֵל וּבִשְׁנֵה הַרְבִּיעִית יִהְיֶה כֹּל פְּרִי קֹדֶשׁ הַלְוִיִּם (ויקרא יט כג - כד), שהענין הראשון מדבר על דין ערלה, והענין השני מדבר על דין רבעי, אבל מכיון שכתוב 'ובשנה הרביעית', ב-ו', אמרו שהפירות של ערלה אסורים גם מה שגדל בשנה הרביעית עד ט"ו בשבט, לפי ש-ו' מוסיף על ענין ראשון, ודורשים יהיה לכם ערלים אף בתוך השנה הרביעית (ראש השנה י א, ורש"י ד"ה ובשנה. וראה ערך ערלה). וכן דרשו: וּבִשְׁנֵה הַרְבִּיעִית וְגו' וּבִשְׁנֵה הַחֲמִישִׁית תֹּאכְלוּ וְגו' (ויקרא שם כד - כה), שה-ו' של 'ובשנה החמישית' מוסיף על ענין רבעי שיצא ממנו, ללמד שדין רבעי עליהם אף בחמישית עד ט"ו בשבט (ראש השנה שם, ורש"י ד"ה ובשנה וד"ה פעמים. וראה ערך רבעי).

• ופעמים שאמרו על הענין המחובר לענין הקודם ב-ו', שבא ללמד שהענין הראשון הוא עיקר, והשני תוספת וטפל לו: בפר העלם דבר של ציבור [פר לחטאת שמביאים הסנהדרין, כשטעו בהוראה והתירו אחת מן העבירות שחייבים על זדונן כרת ועל שגגתן חטאת, וטעו רוב העם ועשו על פי הוראתם] נאמר וְאֵם כָּל עֵדֶת יִשְׂרָאֵל יִשְׁגּוּ (ויקרא ד ג), ודרשו שאם פר משיח [פר לחטאת שמביא הכהן הגדול, כשטעה בדבר הלכה והורה היתר

ו' ההיפוך

ב-ו' שנראית כמהפכת מעבר לעתיד, יש שדרשוה לא כ-ו' ההיפוך אלא כ-ו' המחברת ובמשמעות של לשעבר, כמו בהשבת אבדה שדרשו על הפסוק: וּמְצֹאֹתָהּ (דברים כב ג) שמשמע שכבר באה לידו שה-ו' היתרה משמעה ש'ומצאתה' כבר, ובא ללמד שגם כשבאה המציאה לידו חייב להשיב רק לישראל ולא לנכרי, שנאמר (שם) 'אַחֲרֶיךָ' ולא נכרי (בבא מציעא כז א, ורש"י ד"ה ומצאתה). ופעמים מצינו מחלוקת תנאים בדבר: לר' שמעון דורשים באונס וְנִתְּן הָאִישׁ הַשֶּׁכֶּב (דברים כב כט) במשמעות דבר הנתון כבר, ללמד שלא זיכתה תורה לאב אלא משעת נתינה; ולחכמים אין דורשים כן (ראה כתובות מב ב, ורש"י ד"ה יתן לחוד).

בכינוי

ו' הבאה בסוף התיבה ככינוי לגוף נסתר, פעמים שדורשים אותה למעט נקבה, כמו: איש נמכר בגנבתו, ואין האשה נמכרת בגנבתה, שנאמר: וְנִמְכַר בְּגִנְיָתוֹ (שמות כב ב) - בגנבתו ולא בגנבתה (סוטה כג א) וכיוצא.

ופעמים שדורשים אותה במובן יחוד לבעלים, כמו: פִּי כֶסֶף הוּא (שמות כא כא), שדרשו: כספו המיוחד לו, ללמד שעבד שאינו קנוי לרבו לגמרי גם לגוף וגם לפירות אינו בדין יום או יומים (בבא קמא ז א), והדרשה היא מה-ו' של כספו, שיכול היה לכתוב כי כסף הוא (רשב"ם ב"ב נ ב ד"ה כ, בפירוש ב).

בלשון בני אדם

בשטר חוב אף בלשון בני אדם אומרים ו' מוסיף על ענין ראשון, וה-ו' מערבת את הענין הקודם לו עם זה שבא אחריה.

כגון בערבות שנכתבה בשטר חוב קודם חתימת העדים, אם כתבו 'פלוני ערב', בלא ו', אינו גובה מן הערב מנכסים משועבדים כדין מלוה בשטר; ואם כתבו 'ופלוני ערב', ב-ו', גובה מנכסים משועבדים כמו השטר עצמו. שאם כתבו בלא ו' הערבות אינה מעורבת עם הלוח והמלוה, והיא דבר נפרד, ושמה לא העידו עדי השטר אלא על השטר שלמעלה בלבד; אבל אם כתבו ב-ו' - ו' מוסיף על ענין ראשון, ועל השטר ועל הערבות חתמו העדים, שהרי עירבו את הלוח עם הערב בשטר (בבא בתרא קעו א, ורשב"ם ד"ה פלוני וד"ה ופלוני; רמב"ם מלוה ולוח כו א; טושי"ע חושן משפט קכט ז. וראה ערך ערב).

בדיבור אף כמה בני אדם שמחברים את דבריהם לדברי קודמים ב-ו', כוונתם להוסיף ולומר שאף הם כמי שקדמם. כגון מי שאמר הריני נזיר, ושמע חברו ואמר ואני ואני, דהיינו שגם האדם השלישי והרביעי אמרו כן - כולם נזירים, ואם הראשון התיר את נדרו הותרו כולם, ואם האמצעי התיר, הימנו ולמטה מותר הימנו ולמעלה אסור, שכל אחד מתפיס בחברו הקודם לו ולא בראשון (נזיר כ ב, כא א).²

גוי מראשית הגז, לפי ש"ראשית" הפסיק הענין. ואף ר' אלעאי שחולק וסובר שמעריבים את הפרשיות, הרי זה מפני שהיה צריך לכתוב "ראשית" כדי להפסיק בין קדושת הגוף של תרומה לקדושת דמים של ראשית הגז, ולפיכך באה ה-ו' לערב אותם (חולין קלה א).

• וכן כשהפסק הוא בין הענין הראשון ל-ו', אין אומרים ו' מוסיף על ענין ראשון כדי ללמוד את העליון מהתחתון, כמו: וְלָקַח הַכֹּהֵן מִדָּם הַחֲטָאת הַבְּאֵצְבָעוֹ וְנָתַן (ויקרא ד לד), לדעת הסוברים שקבלת הדם כשרה בשמאל (ראה ערך קבלה), אין אומרים ו' של 'ונתן' מוסיף על ענין ראשון, ותלמד קבלה מנתינה שאינה אלא בימין, לפי שהמילה בְּאֵצְבָעוֹ הפסיק הענין, שהיה לו לכתוב וְלָקַח הַכֹּהֵן וּגְוֹ וְנָתַן בְּאֵצְבָעוֹ (רש"י מנחות יט א ד"ה וי"ו, ותוס' שם ד"ה אלא).

לרבות

לרבות האות ו' בתחילת התיבה נדרשת בכמה מקומות לריבוי: • על הפסוק וְנָפֵשׁ פִּי תִקְרִיב קָרְבָן מִנְחָה (ויקרא ב א) דרשו: לרבות כהן משיח שיביא מנחת נדבה, שה-ו' של וְנָפֵשׁ באה לרבות (ספרא ויקרא דבורא דנדבה ח, וקרנן אהרן שם).

• וכן על הפסוק: וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל (ויקרא יב ג) דרשו: לרבות מילה שלא בזמנה שאינה אלא ביום (יבמות עב ב, ורש"י ד"ה מר, ותוס' ד"ה מר). וכיוצא בדבר בכמה מקומות.

וכתבו הראשונים שדרשת ה-ו' לריבוי היא מפני שה-ו' היא לשון תוספת (רש"י שמות יב כט); ויש שכתבו ש-ו' לרבות הרי זה כאילו כתובה אותה תיבה שתי פעמים (תוס' רי"ד נדה לב ב).

הוספת מנין וכן מוסיפים מנין מדרשת ה-ו', כמו על הכתוב בעגלה ערופה: וַיֵּצְאוּ זְקֵנֶיהָ וְשֹׁפְטֶיהָ (דברים כא ב) דרשו: זקניך שנים, ו' של ושופטיך עוד שנים (סנהדרין יד א, ורש"י ד"ה אלא).

דרשת ו' - ה' בכמה מקומות נחלקו תנאים בדבר אם דורשים ה-ו' לרבות (ראה יומא מה א; סוטה מה א ועוד. וראה מלא הרועים ב ערך וי"ו על כמה תנאים אם דורשים ו' או לא).

ומכל מקום אפילו מי שאינו דורש ו', ו' ה' דורש (יומא מה ב; יבמות עב ב); כמו: וְהָאִשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא ו ה), שלמדו מכאן שצריך להוסיף מערכה על המזבח ביום הכפורים (יומא שם).

וכתבו הראשונים שכמו כן דורשים ו'-ל' אפילו מי שלא דורש ו' בלבד (תוס' סנהדרין ד ב ד"ה לטפת); וכן כשיש תיבה יתרה הנדרשת, דורשים גם את ה-ו' שבה לדברי הכל (תוס' מנחות נא ב ד"ה וי"ו).

למעט פעמים שדרשו ו' למעט, כמו וּבַיּוֹם הַקָּרוֹת בּוֹ (ויקרא יג יד) הכתוב בראית נגעים, שדרשו מהיתור של ה-ו': יש יום שאתה רואה בו, ויש יום שאי אתה רואה בו, ללמד שלא רואים נגעים ברגל או חתן בו' ימי המשתה (מועד קטן ח א). וכתבו הראשונים שאף על פי שבכל מקום דורשים ו' לרבות, מכל מקום בכתוב שלא נצרך לרבות מפרשים שנכתב כדי למעט (תוס' נדה לב ב ד"ה למעוטי, בשם רש"י).

2. וראה ערך כלל; פרט, על שאר הדעות בדברים הנאמרים יחד, בין ב-ו' ובין בלא ו', אם הם מצורפים או מחולקים.

וּדְוִי¹

מצות החוטא להתודות בפה לפני הקדוש ברוך הוא, שחטא

הפּרָקִים:

- המצוה וגדרה
- בקרבנות
- כהן גדול ביום הכפורים
- כל אדם ביום הכפורים
- פירוט החטא
- בשאר ימות השנה
- חייבי מיתה ומלקות
- חולה

ויתנחם על שעבר - יתודה בשפתיו ויאמר עניינים אלו שגמר בלבו (רמב"ם תשובה ב ב).

ומכל מקום אם אינו יכול להתודות בפיו, יתודה בלבו (מסכת שמחות דר' חייא א ב; תורת האדם לרמב"ן שער הסוף בשכיב מרע). וכן מצינו בבני קרח שלא היו יכולים להתודות בפיהם, והתודו בלבם וקיבלם הקדוש ברוך הוא, ויצאה מהם שלשלת גדולה (כד הקמח ערך וידוי).

יש מן האחרונים שהוכיח מכאן שמעיקר הדין הוידוי הוא אפילו בלב, אלא שיותר נכון להתודות בפה (ארחות חיים ספינקא תרו); ויש חולקים וסוברים שעיקר מצות וידוי דוקא בפה, והרי זה ככל מצות עשה התלויה בדיבור, כגון קריאת שמע וכיוצא, ואף מצדדים לומר בדעת חלק מהראשונים שוידוי בפה מעכב את הכפרה, שאפילו כשהיה אנוס ולא היה יכול להתודות בפיו אינו מתכפר בלא וידוי, אלא שענין צדיק ורשע אינו תלוי בכפרה, ולכן אם עשה תשובה בלבו הרי זה צדיק (ראה קדושין מט א), אף על פי שלא נתכפר חטאו (מנחת חינוך שסד ג, וראה פרי מגדים פתיחה כוללת ג י²).

מהותו הפוסקים נחלקו מהו עיקרו של ודוי:

- יש שכתבו שהוידוי הוא שאומר: 'אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך, ועשיתי כך וכך, והרי נחמתי ובושתי במעשי, ולעולם איני חוזר לדבר זה'; וזהו עיקרו של וידוי, וכל המרבה להתודות ולהאריך בענין זה הרי זה משובח (רמב"ם תשובה א א). ומכל מקום עיקר הוידוי הוא "אבל אנחנו חטאנו", וזהו הוידוי שנהגו בו כל ישראל ביום הכפורים (יומא פז ב; רמב"ם שם ב ח; טור ורמ"א או"ח תרו ג); ואף אם אמר סתם "חטאתי" יצא ידי מצות וידוי (שו"ע הרב תרו ד).

- יש שכתבו שהעיקר הוא חטאתי עויתי פשעתי, ולא חטאתי בלבד שפירושו רק על השגגות (פרי חדש או"ח תרו ג, והביאו במשנה ברורה שם ס"ק יב, ושער הציון ס"ק יא; לחם משנה תשובה ב ח, בדעת הרמב"ם).

- יש שכתבו שהעיקר הוא אבל חטאנו כו' עד ולא שוה לנו (מאירי יומא פז ב).

- ויש מי שכתב שעיקר הוידוי הוא אבל אנחנו חטאנו אשמנו בגדנו כו' עד לא שוה לנו, עברנו על מצות עשה, עברנו על מצות לא תעשה, עברנו חייבי כריתות וכו' (רוקח יח).

בציבור במקרא מצינו שני סוגים של וידוי: וידוי של יחיד, וידוי של ציבור. יחידים שהתודו הם קין (בראשית ד ג); דוד (שמואל ב יב ג); ועכן (יהושע ז יט-כא). וידוי ציבורי פעמים נאמר על ידי יחיד עבור הציבור, כגון במשה (שמות לב לא-לב); עזרא

חובת הוידוי כשהחוטא שב מחטאו, פעמים שהיא באה על חטא מסויים שחטא כשעושה עליו תשובה; או כשבא להתכפר בהבאת קרבן שחייבתו תורה על חטא זה; או כשמקבל עונש בית דין על חטאו. ופעמים שהיא באה על החטאים בכלל, על ידי הכהן הגדול ביום הכפורים; או בוידוי של כל אדם בתפילות יום הכפורים; או בזמנים מסויים; ולפני מיתתו.

המצוה וגדרה

המצוה כל מצוות שבתורה, בין עשה ובין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון ובין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו (ראה ערך תשובה) חייב להתודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשֶׂה מִכָּל חַטָּאת הָאֵלֶּם וְגו' וְהִתְנַדְּוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ (במדבר ה ו - ז), וזה וידוי דברים (רמב"ם תשובה א א).

הוידוי על כל החטאים הוא מצות עשה (רמב"ם תשובה א א), ונמנית במנין המצוות (ספר המצוות עשה עג; חינוך שסד; סמי"ג עשין טו).

ביחס לתשובה הוידוי והתשובה מצוה אחת היא, שאין וידוי בלי תשובה, כי מי שמודה ואינו גומר בלבו לשוב מחטאתו הוא כטובל ושרץ בידו, והוידוי הוא גמר התשובה. ואף על פי שהמהרהר תשובה בלבו נקרא צדיק גמור (ראה קדושין מט ב), אף על פי כן אין התשובה מצוה בפני עצמה אלא עם הוידוי שהוא גמר התשובה (קריית ספר תשובה א).

ויש ממוני המצוות שכללו את הוידוי במצות התשובה, ומנו מצות עשה לשוב בתשובה שלמה שנאמר וְשָׁבַתְּ וְגו' (דברים ל ב), אלא שכתבו שהתשובה צריכה וידוי וקרבן, ועכשיו לא נשאר לנו אלא וידוי דברים (סמי"ג נ).

ויש ממוני המצוות שלא הזכירו כלל מצות וידוי לא בסתם חטאים, ולא בקרבנות, ולא ביום הכפורים (רס"ג בתרי"ג מצוות שלו). ויש שהזכירו מצות וידוי בפני עצמה ככהן גדול ביום הכפורים בלבד (רס"ג באזהרותיו לעשרת הדברות).

ומהם שבקרבנות כללו חובת הוידוי עם מצות הבאת קרבן על חטא (יראים תמא). ופירושו האחרונים שהם סוברים שוידוי דברים אינו מצוה מן התורה אלא בקרבנות, שאינם מכפרים אלא עם תשובה וידוי, אבל בשאר חטאים חובת הוידוי היא מדרבנן, ומן התורה די בחרטה בלב, ודרשות החכמים מהכתובים אינן אלא אסמכתא (חידושי רבינו ירוחם פרלא לרס"ג ג מה).

בדיבור ובמחשבה הוידוי הוא בדיבור בפה, שכשיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשה עוד,

תשובה והתחרט בלבו, יכול לעשות שליח שיתודה בשבילו וידוי דברים, שכן

וּדְוִי. 1. יא טור תיג - תנה. 2. וראה מנחת חינוך שסד ח, שכתב שאם עשה

מצות וידוי בקרבנות נכללה במצות עשה של וידוי על כל החטאים (ספר המצות עשה עג; סמ"ג עשין טז; חינוך שסד); ויש שכללוה במצות הבאת חטאות ואשמות (יראים השלם תמא).

בעולה ושלמים אף על קרבן עולה מתודים על עונות שהעולה מכפרת עליהם (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) י יב; יומא לו א; רמב"ם מעשה הקרבנות ג יד).

על קרבן שלמים כתבו הראשונים שאין מתודים, אבל אומר עליו דברי שבח, לפי שלא נאמר בו ונרצה לכפר (רמב"ם שם טו וקריית ספר שם; מאירי יומא שם); ויש מהראשונים סוברים שאף על שלמים מתודים (רש"י תענית כג א ד"ה פר הודאה).

זמנו הוידוי שעל הקרבנות הוא בשעת סמיכה (יומא לה ב, לו א; רמב"ם מעשה הקרבנות ג יד).

כל היום כשר לוידיי הפרים, דהיינו פר העלם דבר של צבור [פר לחטאת שמביאים הסנהדרין, כשטעו בהוראה והתירו אחת מן העבירות שחייבים על זדון כרת ועל שגגתן חטאת, וטעו רוב העם ועשו על פי הוראתם] ופר כהן משיח [פר לחטאת שמביא הכהן הגדול, כשטעה בדבר הלכה והורה היתר לעצמו בדבר שחייבים על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת, וגם עשה על פי הוראתו], שמתודים על חטא שהביאוהו עליו (משנה מגילה כ ב, ורש"י ד"ה לוידיי: רמב"ם עבודת יום הכיפורים ב ז). והוא הדין בכל קרבנות חטאות ואשמות ועולה הטעונים וידוי, שוידוים ביום, שבכולם כתוב כפרה (טורי אבן מגילה שם).

גר תושב גוים וגרים תושבים אינם צריכים להתודות על קרבנם, שנאמר דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּגְוֵי וְהִתְוַדּוּ (במדבר ה - ו ז) - ישראל מתודים, ואין מתודים לא על ידי גוים, ולא על ידי תושבים (ספרי זוטא ה ה).

סדר הודוי כיצד מתודה על הקרבן, אומר חטאתי עויתי פשעתי ועשיתי כך וכך, וחזרתי בתשובה לפניך, וזו כפרתי (רמב"ם מעשה הקרבנות ג טו).

יש מן הראשונים סוברים שעל חטאת מתודה אותו עון שחטאת זו באה עליו, וכן על אשם עון שאשם זה בא עליו (ראה יומא לו א, ורש"י ד"ה עון), שהרי חטאת ואשם על דבר ידוע הם באים ולא בנדבה; אבל העולה שהיא באה נדבה מתודה עליה תחילה דרך כלל על עונות שהיא מכפרת עליהם, ואומר אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך, וחוזר ומזכיר הפרט שמתודה עליו: ועשיתי כך וכך וחזרתי בתשובה לפניך וזו כפרתי (מאירי יומא שם).

כהן גדול ביום הכפורים

הודוים שלשה וידוים מתודה הכהן הגדול ביום הכפורים: שנים על פר החטאת אשר לו (ראה ערך עבודת יום הכיפורים), וידוי שלישי על שער המשתלח (רמב"ם עבודת יום הכיפורים ב ו).

יש ממוני המצוות שמנו את וידויי הפר והשעיר של יום הכפורים למצות עשה מיוחדת (יראים השלם רסג); ויש שאינם מונים אותם למצוה מיוחדת, אלא שכללום מצות עשה של סדר עבודת יום הכפורים (ספר המצות להרמב"ם עשה מט).

(עזרא ט ז) ועוד, ופעמים שהציבור כולו התודה (שמואל א ז ו; נחמיה ט ה-ז).

החרטה החרטה על העבר והיותו גומר בלבו שלא ישוב לחטא, כתבו הראשונים שאין אלו אלא מתנאי התשובה הצריכים להיות בלבבו, אבל אין צריך לבטאם בשפתיו (מאירי בחיבור התשובה א י עמ' 199).

התפילה בקשת הכפרה, נראה מדברי הראשונים שהיא תפילה בפני עצמה, ואינה חלק מהוידוי (ראה שערי תשובה לרבנו יונה ד כא, ורמב"ם תשובה א א, ב ב, ח).

חזרה מהחטא אמרו חכמים שאדם שיש בידו עברה ומתודה ואינו חוזר בה דומה לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה, אבל אם זרקו מידו, כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה, שנאמר וּמִוֹדָה יֵעֶזֶב יִרְחֵם (משלי כח יג), ואומר נִשְׂא לְכַבְּנוּ אֶל פְּפֹיִם אֶל אֶל פְּשָׁמַיִם (איכה ג מא. תענית טז א). וישנם בזה כמה פירושים:

• יש מפרשים שהכוונה למי שיש בידו גזל, ואינו חוזר בו לשלם את הגזל (רש"י שם ד"ה ואינו)³, וזה פירוש נשא לבכנו אל כפיים, נשוה לבכנו לכף ידינו, כשם שכף ידינו נקיה כך ננקה לבנו, ואחר כך אל אל בשמים (ר"ח שם).

• ויש מפרשים שהכוונה שעשה תשובה, אבל לא גמר בלבו לעזוב החטא (רמב"ם תשובה ב ג).

בממון היה חייב לחברו ממון, שאין הוידוי מועיל לו עד שיחזיר הממון (ראה לעיל), אם מת חברו - יחזירו ליוורשים, ואם אינו יודע לו יורשים יניחנו בבית דין ויתודה (רמב"ם תשובה ב יא), כדי שלא יהיה הגזל בידו, ויוכל להתודות (קריית ספר שם).

הפוגע בחברו עברות שבין אדם לחברו, כגון החובל בחברו והמזיק ממונו, אף על פי ששילם לו מה שהוא חייב לו; וכן אם הקניטו וביישו, אף על פי שפייסו ומחל לו (חיבור התשובה למאירי א י עמ' 197, ב א עמ' 204)⁴, אינו מתכפר עד שיתודה וישוב מלעשות כזה לעולם, שנאמר מכל חטאת האדם (רמב"ם תשובה א א), כי החוטא לחברו עשה שתי רעות, שמלבד מה שעשה לחברו המרה גם פי אלהיו (מנחת חינוך שסד לב).

בגוי הוידוי מכפר אף באומות העולם, שכן מציינו באדוני בוק: וַיִּנְסֵ אֲדֹנָי בְּזַק וַיִּרְדְּפוּ אֶתְרֵי וַיִּאֲחֶזּוּ אֹתוֹ וַיִּקְצְצוּ אֶת בְּהֵנוֹת יָדָיו וַרְגְּלָיו. וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי בְּזַק שְׂבָעִים מְלָכִים בְּהֵנוֹת יְדֵיהֶם וַרְגְּלֵיהֶם מְקַצְצִים הָיוּ מְלַקְטִים תַּחַת שְׁלַחְנֵי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּנִי שְׁלֹם לִי אֱלֹהִים וַיִּבְיָאֵהוּ יְרוּשָׁלַם וַיִּמָּת שָׁם (שופטים א ו - ז) - מה ענין שמזכיר הכתוב מיתתו בירושלים, אלא ללמדך שכיון שהתודה והזכיר את השם יתברך, נתכפר לו במיתתו אחר שקיבל דינו (כד הקמח ערך וידוי. ופשוט שאין זה ענין למצות וידוי, שאין המצוה אלא בישראל).

בקרבנות

המצוה חייבי חטאות ואשמות כשמביאים קרבנותיהם על שגגתם או על זדונם, אין מתכפר להם בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתודו וידוי דברים (רמב"ם תשובה א א).

למקום ויש בידו גזל, אינו מועיל אף לגבי אלו ששב עליהן. 4. וראה פרי מגדים או"ח תרז משבצות זהב סק"א, ושער הציון שם ס"ק יג, שהסתפקו

מציינו במשה רבנו שנתודה בחטא העגל על ידי שהיה שלוחם של ישראל. 3. וראה חובות הלבבות שער התשובה ז, שאפילו אם שב על עברות שבין אדם

וידווי הפר, נחלקו תנאים על מה הם באים לכפר:

• ר' שמעון סובר ששני הוידוים מכפרים על הכהן הגדול ועל כל הכהנים, שכולם קרויים "ביתו", כמו שכתוב בַּיִת אֶהְרֶן בְּרָכוּ אֶת ה' (תהלים קלה ט), אלא שוידוי הראשון מכפר על טומאת מקדש וקדשיו, כמו ששעיר החיצון מכפר על ישראל (ראה ערך עבודת יום הכפורים); והשני מכפר על כל שאר העברות, כמו ששעיר המשתלח מכפר על ישראל.

• ור' יהודה סובר שוידוי ראשון מכפר על הכהן הגדול וביתו בלבד, והשני מכפר עליו ועל שאר הכהנים, וכפרת שניהם היא על מה ששעיר החיצון מכפר על ישראל; ועל שאר עברות הכהנים מתכפרים יחד עם כל ישראל בשעיר המשתלח (שבועות יג, ב, יד א).

הלכה כר' יהודה (רמב"ם עבודת יום הכיפורים ב 1). ולכן שנינו בוידוי ראשון שהיה מתודה ואומר: אנא השם עויתי כו' אני וביתי, ובוידוי שני אומר: אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך (ספרא אחרי מות ב ב; יומא לה ב, מא ב).

עיקוב וידוי שעיר המשתלח או וידוי הפר, נחלקו תנאים אם מעכב: ר' יהודה סובר שמצוה להתודות, ואם לא התודה כשר; ור' שמעון סובר לא התודה פסול, ואם נשתלח השעיר בלא וידוי צריך להביא שעיר אחר, ואם נשחט הפר בלא וידוי צריך להביא פר אחר (יומא מ א; ירושלמי יומא ו ב).

להלכה כתבו הראשונים שהוידוי מעכב (רא"ש בסדר העבודה; מאירי יומא שם); ויש גורסים בדבריהם שאינו מעכב (תפארת שמואל שם סק"ד, בדעת הרא"ש; גבורת ארי יומא ב א; שו"ת בנין שלמה מא. וראה ערך סמיכה).

יש מהראשונים שכתבו שכשהיה כהן גדול מתודה על המשתלח שעיר המשתלח היה מתודה עמו כל מי שלבו נוקפו, שוידויו של המיוחד שבעם על לשון כל ישראל בא לעורר להיות כל אחד ואחד מתודה על כל עונותיו בפרט (מאירי חיבור התשובה ב יג עמ' 546).

נוסחו כך היה אומר הכהן הגדול בוידויו הראשון: אנא השם, עויתי פשעתי חטאתי לפניך אני וביתי, אנא השם כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים שעויתי ושפשעתי ושחטאתי לפניך אני וביתי ככתוב בתורת משה עבדך בַּיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר וְגו' (ספרא אחרי ב ב; יומא לה ב; רמב"ם עבודת יום הכיפורים ב ו, ושם ד א; טור או"ח תרכא). וכן הוא אומר בוידוי שני שעל הפר (ספרא שם; יומא מא ב; רמב"ם שם ד א), ובוידוי שעל השעיר (ספרא אחרי ד; יומא טו א; רמב"ם שם ד ב; טור שם), אלא שבוידוי שני מוסיף ובני אהרן עם קדושיך, ובוידוי השעיר אומר עמך בית ישראל (ראה לעיל).

כל אדם ביום הכפורים

מצות הוידוי יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל יחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל, לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביום הכפורים (רמב"ם תשובה ב ז). וכתבו הגאונים שכל בן ישראל חייב להתודות ביום הכפורים, שנאמר בַּיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר וְגו' (ויקרא טו ל), וכפרה זו היא וידוי דברים (בעל הלכות גדולות יג הלכות יום הכיפורים עמ' קפז).

וידווי זה מן התורה הוא, שאין עיצומו של יום מכפר כי אם לשבים, והוידוי היינו תשובה (קרית ספר תשובה ב).

וכן בארו האחרונים, שכיון שיום הכפורים הוא יום סליחה וכפרה, כמו שכתוב בַּיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר וְגו' (ויקרא טו ל), לפיכך צריך כל אדם שיתודה על חטאיו, כי כך מצינו חובת וידוי בכל קרבנות הבאים לכפר (לבוש או"ח תרו; שו"ע הרב שם א).

ויש מהראשונים שכתב שהעובר על זה ולא התודה על חטאיו ביום הכפורים, שהוא יום קבוע מעולם לסליחה ולכפרה, ביטל מצות עשה של וידוי (חינוך שסד).

ויש מהראשונים שכתבו שתולדה למצות וידוי הכהן הגדול על הפר והשעיר, ציוו חכמים שכל ישראל בין איש ובין אשה יתודו ביום הכפורים (יראים השלם רסג).

בזמן הסעודה מצות וידוי היא בערב יום הכפורים עם חשכה, אבל חכמים אמרו שיתודה קודם שיאכל וישתה שמא תיטרף דעתו בסעודה מחמת שכרות, ותמנענו השכרות מן הוידוי (תוספתא יומא (ליברמן) ד יד; יומא פז ב, ורש"י ד"ה שמא ורמב"ן; רמב"ם תשובה ב ז).

ואף על פי שהתודה קודם שאכל ושתה, מתודה גם לאחר שיאכל וישתה, שמא אירע דבר חטא בסעודה (יומא שם ורש"י ד"ה דבר).

עם חשכה "עם חשכה" שאמרו שהוא זמן מצות וידוי בערב יום הכפורים, נחלקו הראשונים בפירושו:

• יש שפרשו שהכוונה שיתודה בערבית, משקידש היום (רמב"ן יומא פז ב, בשם רש"י; רמב"ם שם; מאירי שם), שעיקר זמן הוידוי הוא בתחילת זמן הכפרה ולא קודם לה (שו"ע הרב תרו א).

• ויש מן הראשונים שחולק וסובר שעיקר מצות וידוי של ערב יום הכפורים הוא קודם יום הכפורים, כדי שיכנס ליום בתשובה, ועם חשכה שאמרו, הכונה סמוך ליום עצמו, כדי שלא תהא שהות לחטוא בין הוידוי והיום (רמב"ן שם).

להלכה כתבו האחרונים שהעיקר כרוב הראשונים שאין אלא וידוי אחד, לפני הסעודה, והשני הוא בתפילת ערבית, אלא שראוי להחמיר גם כדעה השניה, וכשרואה בין השמשות ממשמש ובא יעמוד ויתודה (מגן אברהם תרו סק"ז; שו"ע הרב שם ב); ולכן יש נוהגים שקודם שיתפללו ערבית אומרים כל הקהל בקשה המתחלת "לך אלי תשוקתי", שיש בה וידוי כדי לצאת ידי חובת שיטה זו (תוספתא יום הכיפורים יומא שם, וכתב שכן נוהגים בירושלים)⁵; ובמדינות אשכנז יש נוהגים לומר "תפילה זכה" (משנה ברורה תרו סק"א. וראה חיי אדם קמד כ, שתקנה, ונמצאת ברוב מחזורים נוסח אשכנז)⁶.

ויש שכתבו שאחר זה יאמר בלחש ביחיד הוידוי בקצרה אשמנו עם חשכה ממש (כף החיים תרו סק"ב, בשם סידור יעב"ץ; מטה אפרים תריט ח).

בשאר היום צריך להתודות גם בשחרית, ובמוסף, ובמנחה, ובנעילה, שמא יארע בו דבר קלקלה כל היום כולו, שיום הכפורים בסופו עם חשכה הוא מכפר (תוספתא יומא (ליברמן) ד יד; יומא פז ב ורמב"ן; רמב"ם תשובה ב ז)⁷.

במקוה מלבד וידוים אלו שבערב יום הכפורים, לדעת הסוברים שטעם הטבילה בערב יום הכפורים הוא משום תשובה

תרו ב, שאם הגיע לבית הכנסת סמוך לשקיעה ולא יספיק לומר כל התפילה יאמר נוסח וידוי קצר המובא שם. 7. וראה הליכות שלמה מועדים ד א, ופסקי תשובות תרו א, שדעת הגרש"ז אויירבך שמי ששכח ולא התודה בתפילה

בדבר. 5. בקשה זו, שחיברה רבי אברהם אבן עזרא, נמצאת בכל מחזורי הספרדים ובתלאל התימנים. 6. וראה מקראי קודש מו, שיאמר תפילה זו מעומד כדן וידוי שהוא מעומד. וראה תשובות והנהגות ב ש, ופסקי תשובות

סק"ה, בשם כתבי האר"י; ויש שכתבו שיכה באגרוף על החזה (מגן אברהם תרו סק"ג, בשם כתבי האר"י).

אף המכים על לבם בשעה שאומרים 'חטאו עוו פשעו בני ישראל' שבסדר עבודת יום הכפורים כדרך שעושים באמירת 'אשמנו' יפה הם עושים, לפי שאנו מדמים עצמנו כאילו אנחנו אותם בית ישראל ומתחרטים על עונותינו, וכמו שאנו כורעים באמירת 'והכהנים והעם וכו' מפני שאנו מדמים נפשנו במקום הכהנים והעם בזמן שבית המקדש היה קיים (ט"ז או"ח ק"ג סק"ד).

פירוט החטא

בשעת הודוי נחלקו תנאים אם צריך לפרט את חטאו בשעת הודוי:

• רבי יהודה בן בבא אומר שצריך לפרט את החטא, שיאמר בשעה שהוא מתודה חטא פלוני חטאתי ולא יאמר רק דרך כלל חטאתי אשמתי העויתי.

• ור' עקיבא אומר שאינו צריך לפרט את החטא (תוספתא יומא (ליברמן) ד יד; יומא פו ב ורש"י ד"ה וצריך; ירושלמי סוף יומא).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים שצריך לפרט את החטא (רמב"ם תשובה ב ג-ה; סמ"ג עשין טז; רבנו יונה בשערי תשובה ד כא; בי"ח או"ח תרו, בדעת הר"י והרא"ש וכל הגאונים; מרדכי יומא רמו תשכה), ולפיכך מתודים וידוי על חטא שבסדר אל"ף ב"ת, שמפורטים בו כל החטאים (תוספות ישנים יומא פו ב ד"ה וצריך; טור או"ח תרו, בדעת רב עמרם גאון והרמב"ם). וצריך לפרט כל העברות שבנוסח הודיו, אף אם הוא לא עשאן, שכדי שלא לבייש את החוטא תיקנו להיות סודר כך להכל; או מפני שכל ישראל ערבים זה לזה, ומטעם זה צריך להתודות בלשון רבים (ספר חסידים תרא).

וכתבו הראשונים, שאף לשיטה זו שצריך לפרט את החטא, אין פירוט החטא מעיקר הודיו, שהוא שיאמר על דרך חטאתי וישר העויתי, והפירוט אינו אלא בשביל שיתבייש יותר (מאירי חיבור התשובה א ח עמ' 185).

• יש חולקים ופוסקים להלכה שאין צריך לפרוט את החטא (סידור רס"ג עמ' רנט; ר"י גיאת א עמ' מז; מאירי יומא פו ב, ובחיבור התשובה ב ח עמ' 402, בשם רוב הגאונים; בית יוסף או"ח תרו, בדעת הר"י והרא"ש; טור שם; שו"ע שם ב). ואף את פירוט החטאים שבסדר א"ב אין צריך לומר, והודיו הנכון הוא כנוסח הקדמונים שלא היו אומרים יותר מארבע לשונות אלו: 'אבל חטאנו אנחנו ואבותינו, ועוינו ופשענו וסרנו ממצוותיך וכו', ולא שזה לנו ואתה צדיק וכו' שכל אלו האל"ף ב"תות כלולות בהם (ארחות חיים יום הכיפורים ל, בשם בעל העתים; חיבור התשובה שם, בשם הגאונים). ובשלש לשונות אלו חטאנו ועוינו ופשענו כולל אדם כל מה שצריך להתודות, השגגות והזדונות והמרדים, ודי לנו בכך ואין לנו להוסיף על אלו, וכך היה מתודה כהן גדול ולא היה מזכיר בגידה וגזלה וגנבה וחמס וטיפול שקר ושאר הלשונות, שהלכה כר' עקיבא שאין צריך לפרוט החטא (ארחות חיים שם, בשם אחד מהמפרשים).⁹

• ויש סוברים שאף לר' עקיבא שסובר שאין לפרוט את החטא

(ראה ערך ערב יום הכפורים), יש שכתבו שנכון שיתודה קודם שיכנס במקוה, או בתוך המקוה (של"ה יומא נר מצוה טז; ט"ז או"ח תרו סק"ה, בשם האר"י). וכיון שאסור להזכיר את השם בגילוי ראש, ולא כשלו רואה את הערוה, יאמר אשמתי בלא הזכרת השם (פרי מגדים משבצות זהב שם).⁸

בחזרת התפילה כשהשליח ציבור מתודה באמצע התפילה, חוזרים ומתודים עמו אף הציבור (העיטור הלכות יום הכיפורים קח ב; ר"ן יומא פו ב, בשם הגאונים; מאירי שם; רמ"א או"ח תרו ג. וכן נוהגים בימינו); ויש שנראה מדבריהם שאין הציבור מתודים עם השליח ציבור (ראה משנה ברורה או"ח תרו ס"ק יא, בדעת הטור והשו"ע).

והגאונים כתבו שעשר פעמים מתודים ביום הכיפורים, כנגד עשר פעמים שהכהן הגדול מזכיר את השם - שלש בשחרית, ושלש במוסף, ושלש במנחה, ואחת בנעילה (תשובות הגאונים שערי תשובה קצד; ר"ן יומא שם; ארחות חיים יום הכיפורים לג; כלבו ע).

ויש מקומות שאין שליח ציבור מתודה בכל תפילה אלא פעם אחת, והציבור פעם אחת, והן שתיים ושתיים של ליל יום הכיפורים, הרי עשרה (ר"ן שם, וכן המנהג בימינו).

מעומד צריך להתודות מעומד (ר"י גיאת א עמ' נה; ר"ן יומא פו ב, בשם הגאונים; רא"ש יומא ח יט; מאירי שם; טוש"ע או"ח תרו א). ואפילו כשכבר התודה בפני עצמו ושומע הודיו משליח צבור, צריך לעמוד (ר"י גיאת וטוש"ע שם). יש מי שהביא סמך לודיו מעומד מן הכתוב: וַיִּעַמְדוּ וַיִּתְּנוּ עַל חַטֹּאתֵיהֶם וְעֲוֹנוֹת אֲבֹתֵיהֶם (נחמיה ט ב). כף החיים תרו ס"ק כג, בשם יפה ללב).

וצריך להתודות בכפיפת הראש כדרך ששוחה במודים, ולא כאותם המשתטחים על גבי קרקע ומתודים, שאין זה עמידה (סידור רס"ג עמ' רס; מאירי יומא שם; מגן אברהם תרו סק"ד, בשם מהרי"ל); ויש שכתבו שראוי לו שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (של"ה יומא נר מצוה כה).

ולא יסמוך על דבר בענין שאם ינטל אותו דבר שהוא סומך עליו היה נופל (מגן אברהם תרו סק"ד; שו"ע הרב שם ז), אם לא שהוא זקן או חלש (ברכי יוסף או"ח קלא ח).

יש מהאחרונים שהסתפק אם צריך לחזור ולהתודות כשאמר הודיו כשהוא סומך על דבר אחר (פמ"ג או"ח תרו אשל אברהם סק"ד).

צריך לעמוד עד סוף הודיו, דהיינו עד 'על חטאים שאנו חייבים עליהם מיתות בית דין' (משנה ברורה תרו סק"ט).

עון אבותיו כשיתודה יזכיר עונותיו ועון אבותיו, כי הוא נענש עליהם כשאוחז מעשי אבותיו בידו, וכן כתוב וְהִתְּוֹדוּ אֶת עֲוֹנֵיכֶם וְאֶת עֲוֹן אֲבֹתֵיכֶם (ויקרא כו מ). שערי תשובה לרבנו יונה א מ), ולכן יש לומר בנוסח הודיו 'אנחנו ואבותינו חטאנו' (של"ה יומא נר מצוה נז, והביאו בהגהות רבי עקיבא איגר או"ח תרו א).

על לבו מכים על הלב בשעה שמתודה לומר שהחטא הוא ממנו (מגן אברהם או"ח תרו סק"ג).

וכתבו המקובלים שיכה ביד ימינו על לבו שמצד שמאל, על כל תיבה ותיבה של אשמנו בגדנו וכו' הכאה אחת (כף החיים קלא

יתודה כלל. 9. וראה מטה אפרים תרו ח, ופסקי תשובות תרו ג, שמי שידוע בעצמו שחטא בחטא מסויים שאינו מופיע בעל חטא, נכון שיפרטנו בלחש וישבצנו בסדר הא"ב בעל חטא, או ביאשמנו בגדנו.

אינו צריך לחזור, אלא יתודה בסמוך לתפילה. וכן אם טעה בתפילתו באופן שצריך לחזור כגון שכח הא-ל הקדוש, אינו צריך להתודות שוב. 8. וראה שער הציון תרו ס"ק כב, שכתב שכיון שאין המתודים נזהרים בכך, עדיף שלא

שב מהן והתודה עליהן ביום הכיפורים, ויש לו לבטוח שכבר נתקבל וידויו במה שהיודוי ראוי לכפר, ואין מחובת התפילה לפרוט חטאיו רק מחובת היודוי (שערי תשובה ד כא).

בשאר ימות השנה

בסליחות מלבד יום הכפורים תיקנו הראשונים להתודות אף בשאר ימי תשובה, כגון בסליחות שאומרים בימי תענית ובעשרת ימי תשובה ובחודש אלול (ראה ערך סליחות). ואומרים בכל יום שבין ראש השנה ליום הכיפורים שלש פעמים וידוי קודם עלות השחר (רוקח רז; רמ"א או"ח תרב א); מלבד בערב יום הכיפורים שאומרים וידוי פעם אחת (רוקח ריד; רמ"א שם).

וכן בימי הסליחות שקודם ראש השנה אומרים שלש פעמים (רוקח רז; משנה ברורה שם סק"ו). והמקובלים כתבו שאין לומר בסליחות שלש פעמים וידוי, אלא פעם אחת בלבד (שער הכוונות נא ג; פרי עץ חיים שער הסליחות ח; מעשה רב רב).

בשני וחמישי בשני וחמישי, כתבו הגאונים שבתחנונים שאומרים בהם אומרים גם וידוי, ואומר השליח ציבור: אלוקינו ואלוקי אבותינו תבוא לפניך תפלתנו ואל תתעלם מתחנונו וכו', ועונים הקהל אבל חטאנו אשמנו וכו' עד תעתענו וסרנו ממצותיך כו' ואנחנו הרשענו (סדר רב עמרם השלם א עמ' קצח; טור או"ח קלד, בשמו); ויש שלא נהגו לומר וידוי אלא והוא רחום בלבד (טור שם). והמקובלים תיקנו לומר וידוי אחר תפילת שמונה עשרה בכל יום, בשחרית ובמנחה (סדר היום כוונת תחנונים; סידור הרב שער הכולל א, בשם האריז"ל).

לפני השינה המקובלים תיקנו להתודות בכל לילה קודם השינה (אליה רבה או"ח רלט סק"ג, בשם שלי"ה. וראה זוהר צו כט ב), ואומרים וידוי אשמנו וכו', ואם ירצה יאמר על חטא כמו ביום הכיפורים (סידור הרב ועוד).

יש שנהגו לומר וידוי שכיב מרע קודם השינה, וכתבו הפוסקים שאין לאמרו, שלא לפתוח פיו לשטן, רק יפשפש במעשיו שעשה כל היום, ואם ימצא שעשה עברה יתודה עליה (מגן אברהם רלט סק"ז; אליה רבה שם ג; משנה ברורה שם סק"ט. ומשמע שלא יאמר וידוי בנוסח קבוע בכל לילה).

יש שכתבו שאין לומר וידוי מפורט בכל יום, לשיטת הסוברים שעברות שהתודה עליהן כבר אינו חוזר ומתודה עליהן (ראה לעיל: פירוט החטא), אלא אם כן מתודה על אותן עברות שאין אדם ניצול מהן בכל יום, או שיתודה בדרך כלל ויאמר רק חטאתי עויתי פשעתי בלבד (שדי חמד אסיפת דינים ו ב, בשם ספר אות היא לעולם); ויש מצדדים שבכלל מוטב שלא לומר וידוי בכל יום, כי על ידי ריבוי אמירת היודויים אין מכוונים בהם כראוי (שדי חמד שם).

אף על פי שאין אומרים נפילת אפים וי"ג מידות הרחמים בלילה, מכל מקום וידוי אפשר לומר גם בלילה, חוץ מליל מוצאי שבת שעל פי קבלה אסור לאמרו עד חצות לילה מפני שעדיין יש קדושת שבת (ברבי יוסף או"ח תקפא ב, בשם שו"ת הרמ"ז).

החתן ביום חופתו נוהגים שמתודה בתפילת שמונה עשרה שקודם החופה, לפי שהחתן מוחלים לו על כל עונותיו (שלי"ה שער האותיות ק סדר נשואין ש; ערוך השלחן אה"ע סא כא. וראה ירושלמי בכורים ג א); ומתודה כסדר היודוי שבמנחת ערב יום

יכול הוא לומר נוסח על חטא שבסדר א"ב, ואפילו בקול רם, שאין זה נקרא פורט את החטא, כיון שהכל אומרים אותו בשוה, ואינו אלא כנוסח תפילה (רמ"א בדרכי משה או"ח תרז סק"ב, ובשו"ע שם ב; שו"ע הרב שם ה), ומטעם זה אף השליח ציבור יכול לאמרו, ואין זה כמטיל חטא פרטי על הצבור (דרכי משה שם, ושכן נהגו).

בלחש היודוי צריך שיאמרו בלחש, שכן אמרו מפני מה תיקנו תפילה בלחש, כדי שלא לבייש את עוברי עברה המתודים בתפילתם על עברות שבידם (סוטה לב ב, ורש"י ד"ה שלא). וכתבו הראשונים שמכל מקום בראש השנה ויום הכפורים שנוהגים להתפלל בקול רם (ראה ערך תפלה), אף היודוי אומרים בקול רם, כיון שבזמן הזה כולנו וידוי אחד מתודים ואין כאן בוש (ראב"י תקכט; מרדכי רמז תשכח. וראה מגן אברהם תרז סק"ב). והאחרונים כתבו עוד, שדוקא היחיד צריך להתודות בלחש, אבל שליח ציבור שמתודה בעד כולם ואינו מזכיר אלא כללים, צריך להשמיע לרבים למען יזכרו וישובו ויתכפרו, וכל שליח ציבור שמנמיך קולו בשעת וידוי גוערים בו (שו"ת רמ"ע מפאנו קב, והובא במגן אברהם שם).

להתודות שוב נחלקו תנאים אם יכול להתודות ביום הכיפורים על עבירות שהתודה עליהם כבר:

- חכמים אומרים שעברות שהתודה עליהן יום כפורים זה לא יתודה עליהן יום כפורים אחר, ואם שנה בהן צריך להתודות עליהן יום כפורים אחר, ואם לא שנה בהן וחזר והתודה עליהן עליו הכתוב אומר פְּכֻלָּב שָׁב עַל קִאֹו פְּסִיל שׁוֹנָה בְּאֵילָתוֹ (משלי כו יא).
- ר' אליעזר בן יעקב אומר שאם התודה עליהם ביום כיפורים אחר כל שכן שהוא משובח, שנאמר פִּי פִּשְׁעֵי אָנִי אָדַע וְתַטְּאֵתִי נִגְדֵי תְּמִיד (תהלים נא ה), כלומר איני סבור שכפרת לי והרי הוא תמיד כאילו נגדי הוא עומד, ולא נאמר ככלב שב על קיאוא אלא על העובר ושונה באותה עברה (יומא פו ב, ורש"י ד"ה וחטאתי).
- להלכה נחלקו הראשונים:
- יש פוסקים שחוזר ומתודה, והרי זה משובח (רמב"ם תשובה ב ח; סמ"ג עשין טז; רוקח יז, רטו; ארחות חיים יום הכיפורים ל; טור או"ח תרז, בשם הרא"ש; שו"ע שם ד ומגן אברהם סק"ו ושו"ע הרב ט).
- יש פוסקים שאינו חוזר ומתודה, ואם גנב או גזל והתודה עליהם בשנה שעברה, במקום "גזלתי" יאמר בידויו "געלתי בדרכי", שהוא דרך כלל (טור או"ח תרז, בשם רי"ץ גיאת; אגור דיני יום הכיפורים תתקכח, בשם רבינו יונה), וכן בכל הפרטים יש לשנות בענין זה כשיצטרך; ודוקא כשמתפלל בינו לבין עצמו, אבל אם מתפלל עם הציבור אין לחוש, שאי אפשר שלא יהא אחד מן הציבור שגנב או גזל (טור שם).
- ויש פוסקים שכתבו גם כן שאינו חוזר ומתודה, אלא שכתבו שמכל מקום אם עשה כן אין קפידא בדבר (מאירי יומא פו ב).
- אפילו לדעת הסוברים שאינו חוזר ומתודה, כתבו הראשונים שמכל מקום יש לו לבקש רחמים כל ימי חייו על סליחת עונותיו הראשונים והאחרונים, ולהיות ירא ומפחד שמא לא השלים חוק עיקרי התשובה; ועוד שיש עברות שיש בהן כרת ויסורים ממרקים; ועוד כי אולי יש לו עונות וחטאים שלא התבונן עליהם ולא זכרם ולא התודה עליהם, וכענין שכתוב מְסַתְּרוֹת נִקְנִי (תהלים יט ג). אך לא יזכיר העברות הקודמות בפרט, אחרי אשר

(שבת לב א, ורש"י ד"ה אומרים; טושי"ע יו"ד שלח א). ואם אינו יודע להתודות, אומרים לו אמור: חטאתי עויתי פשעתי, תהא מיתתי כפרה על כל עונותי (אוצר הגאונים סוכה עמ' 74, בשם תשובת רב האי גאון, והובאה בערוגת הבושם עמ' 261; תורת האדם לרמב"ן שער הסוף ענין הוידוי; טור ורמ"א יו"ד שלח א). והצריכו חכמים לעשות כך, כדי שעל ידי זה יזכו כל ישראל, אפילו אם עונותיהם מרובים, לתחיית המתים (רב האי גאון שם). ואף לחולה שאין ידוע בודאי שחטא אומרים כן, לפי שאין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (בית הלל לטושי"ע שם). וכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא (סנהדרין מג ב).

ואומרים לו שיבקש מחילה לכל מי שחטא כנגדו, בין בממוץ ובין בדברים (תורת האדם שם; טור ורמ"א יו"ד שלח ב).

זמנו כתבו הראשונים שמצוה גדולה להעיר לחולה על ענין הוידוי בזמן שיהיה מיושב בדעתו, ולא ימתינו עד שהשעה תהיה דחוקה לו, והחולה הזריז מקדים למצוה ומתחנן בעוד כחו בו ודעתו מיושבת עליו (כנסת הגדולה ובית לחם יהודה יו"ד שלח א)¹¹.

ומכל מקום אין אומרים להתודות אלא כשנטה למות, שאם לא כן חושב שהוא מסוכן וישבר לבו (ב"ח שם; ש"ך שם סק"א)¹². ואין אומרים את הוידוי בפני עם הארץ ונשים וקטנים, שמא יבכו וישבר ליבם (טושי"ע יו"ד שלח א; חכמת אדם קנא יא).

הנוסח ראשונים קבלו מחסידים ואנשי מעשה סדר וידוי שכיב מרע בנוסח זה: מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שרפואתי בידך ומיתתי בידך, יהי רצון מלפניך שתרפאני רפואה שלמה, ואם אמות תהא מיתתי כפרה על כל עונותי וחטאים ופשעים שחטאתי ושעויתי ושפשעתי לפניך, ותן חלקי בגן עדן וזכני לעולם הבא הצפון לצדיקים (תורת האדם שער הסוף ענין הוידוי; טושי"ע יו"ד שלח ב). ואם רוצה להאריך כוידוי של יום הכיפורים - הרשות בידו (רמ"א יו"ד שם).

במקום סכנה אף שאר בני אדם הנמצאים בסכנה, כגון הולכי מדבריות ויורדי הים והנמצאים בבית האסורים חייבים להתודות (מסכת שמחות דר' חייה היגר א ד)¹³.

בשבת שכיב מרע שהשעה דחוקה לו מותר לו להתודות בשבת, כיון שאם לא עכשיו אימתי (שדי חמד אסיפת דינים ו ג, בשם פתח הדביר; שמירת שבת כהלכתה סד א).

בימינו כמעט שבטלה אמירת הוידוי של החולים הנוטים למות. יש שכתבו שהטעם הוא שרוב בני האדם מתים בבתי חולים, ואין אפשרות מעשית להתודות; ויש שכתבו שחששו שהדבר יזיק לחולה ויביא לטירוף הדעת. וישנם בתי חולים בהם נכנס בכל בוקר אדם שאומר וידוי כסדר המנהג הקבוע עם כלל החולים, וראוי לתקן כך בכל עיר ועיר (חכמת אדם קנא יא; אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך ודוי)¹⁴.

הכפורים (פתחי תשובה אה"ע סא סק"ט). והספרדים לא נהגו בוידוי זה (שדי חמד אסיפת דינים חתן וכלה ד).

עמידה אף על פי שביום הכפורים כשהשליח ציבור אומר וידוי צריכים השומעים לעמוד, כתבו האחרונים שבשאר ימות השנה אינם צריכים לעמוד, לפי שביום הכפורים מצוה להתודות, מה שאין כן בשאר ימים, ולכן כשהוא כבר התודה אינו צריך לעמוד בשעה ששליח ציבור אומר (כנסת הגדולה או"ח תרו הגהות הטור ג, בשם הר"א עובדיה).

ב"א-ל ארך אפים" שאומרים קודם קריאת התורה בשני וחמישי צריכים לעמוד, מפני שיש בו וידוי: "חטאנו לך אדון" (רש"י בבאורו לסמ"ג עשה טז; מגן אברהם קלד סק"א).

בשבת ויום טוב אין אומרים וידוי בשבת ויום טוב (ברכי יוסף תקפא ב; שדי חמד אסיפת דינים ו ב, בשם פתח הדביר), אלא אם כן מתענה תענית חלום בשבת שיכול להתודות, שהוא כמו פיקוח נפש, כמו שהתירו לו מטעם זה להתענות בשבת (משנה ברורה רפח סק"ז).

חייבי מיתה ומלקות

חייבי מיתות כל מחוייבי מיתות בית דין אין מתכפר להם במיתתם עד שיעשו תשובה ויתודו (רמב"ם תשובה א א), שנאמר: וְאֶשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא וְהַתְּוֹדוֹ (במדבר ה ו - ז. ספרי נשא ב ב).

חייבי מלקות אף מחוייבי מלקות אין מתכפר להם במלקות עד שיעשו תשובה ויתודו (רמב"ם תשובה א א. וראה ריטב"א יומא לו א).

כשהיו מלקים בכתי דינים של ישיבות הגאונים, לאחר שסיימו להלקות את הנידון, היו מתירים את ידיו ואת רגליו והיה עומד על רגליו, ואבנטו שתלאוהו בצוארו קודם המלקות עדיין תלוי בו (ראה ערך מלקות), ומתודה: חטאתי עויתי פשעתי, תהא מלקותי כפרה על עוני; ויש שמעמידים אותו להתודות קודם המלקות ואחר כך בית דין מבקשים עליו רחמים להימחל לו (תשובות הגאונים הרכבי תמ; תורתן של ראשונים ב עמ' 41).

בערב יום כיפור בשעה שלוקים בערב יום הכפורים (ראה ערך ערב יום הכפורים) אומר הנלקה וידוי: אשמתי בגדתי כו' (מחזור ויטרי שמד; דרכי משה או"ח תרו סק"ד; רמ"א שם ו, בשם מנהגים)¹⁰.

ויש שכתבו שיאמר: חטאתי עויתי פשעתי, עברתי על מצוותיך, יהיה רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתהא מלקותי כפרה על כל עונותי.

ויש שמלמדים אותם להתודות קודם המלקות, ואחר כך מבקשים עליו רחמים למחול לו (כנסת הגדולה או"ח תרו הגהות הטור ד, בשם תשובה מכתב יד).

חולה

הוידוי מי שחלה ונטה למות, אומרים לו העומדים שם שיתודה

שאין פותחין פה לשטן. והרמב"ן תורת האדם ענין הוידוי, כתב לומר "התודה עד שלא תמות". וראה שו"ת שבט הלוי ד קנו. 13. וראה שמירת שבת כהלכתה סד א, שבשעת הצורך מותר להתודות גם במקום הטינופת, אך בלי שם ומלכות. 14. וראה באנציקלופדיה הלכתית רפואית שם, שכתב שגם החשש של טירוף הדעת משתנה לפי היחס הכללי למות, ויתכן שכיום יש לחזור ולשקול את הדבר, ולהחזיר את ההלכה של וידוי בנוטה למות.

10. וראה כף החיים תרו ס"ק מ-מא, שרבים לא נהגו במלקות הללו כלל. 11. וראה חכמת אדם קנא יא; אהבת חסד ג ג; צ"ץ אליעזר ה רמת רחל טו, שבהרבה קהילות היה מנהג ללכת לחולה ביום השלישי לחליו, ולומר לו שכך המנהג אצל כל החולים, ולכן אין לו לדאוג מזה, ולומר לו שיעשה צוואה על מה שחייב או שאחרים חייבים לו ויתודה. 12. הש"ך יו"ד שלח סק"א, כתב שאין אומרים לנוטה למות את המילים "שכן דרך כל המומתים מתודוים",

וְדוּי מְעֵשֶׂר

מצות הודאת האדם לפני ה' אחת לשלש שנים שהוציא את כל המעשרות כתיקונם

הפרקים:

- המצוה וגדרה
- הוידוי ופירושו
- אמירתו
- זמנו
- החייבים
- המעכב את הוידוי

סיכום תמציתי

המצוה וגדרה

מצות עשה להתודות לפני ה' אחר שמוציאים כל המתנות שבזרע הארץ, וזהו הנקרא וידוי מעשר. מצוה זו נמנית במנין המצוות.

וידוי זה אינו וידוי על עוונות, אלא שכך ציונו הקדוש ברוך הוא להתודות לפניו בהוצאת משפטי המעשרות והתרומות ולהתנקות מהם גם במאמר כמו שאנחנו נקיים מהחזיק בהם בפועל.

יש מהאחרונים סוברים שמברכים על הוידוי ברכת המצות, אלא שנסתפקו אם מברכים ב"על": "אשר קידשנו במצותיו וציונו על וידוי" או בלמ"ד: "להתודות". וכן יש מצדדים לברך גם ברכת שהחיינו על מצות וידוי; ויש שכתבו שאין מברכים כלל על מצות וידוי.

הנוסח מפורש בתורה ופירושו במשנה.

כל הדרשות שדרשו חכמים בפרשת הוידוי, כתבו הראשונים שאין הכוונה שיאמר אדם כך בשעת הוידוי, אלא שהודיעונו דרך פירוש את ענין הפרשה, אבל בשעת הקריאה אינו קורא אלא הפרשה בלשונה כמו שניתנה על ידי משה רבינו.

אמירתו

וידוי מעשר נאמר בכל לשון. וכתבו הראשונים שדווקא בלשון שהוא מבין אותו, אבל אם אינו מבין את הלשון אינו יוצא.

אומר את הוידוי בלשון נמוך מפני שיש בו שבח לעצמו.

כל אחד ואחד אומר הוידוי בפני עצמו, ואם רצו רבים להתודות כאחד - מתודים.

זמנו

זמן וידוי המעשרות הוא בשנה הרביעית ובשנה השביעית לשמיטה. אימתי מתודים, במנחה ביום טוב האחרון של פסח.

אין מתודים אלא ביום, וכל היום כשר לוידוי המעשר.

הראשונים נחלקו אם וידוי מעשר נוהג בזמן הזה: יש סוברים שבין בפני הבית ובין שלא בפני הבית חייב להתודות, לפי שהוידוי על הביעור הוא בא, וכל זמן שחייב בביעור חייב בוידוי; ויש חולקים וסוברים שאין וידוי אלא בזמן הבית ובבית המקדש. להלכה כתבו האחרונים שאין הוידוי נוהג בזמן הזה; ויש מי שכתב שאף בימינו נוהג הוידוי.

החייבים

ישראל וממזרים מתודים, אבל לא גרים ולא עבדים משוחררים, שאין להם חלק בארץ.

בכהנים ולוים נחלקו תנאים והלכה שמתודים.

מי שאין לו קרקע, פטור מן הוידוי; ויש מהראשונים סוברים שאף מי שאין לו קרקע חייב בוידוי.

נשים, יש מן הראשונים סוברים שאינן חייבות בוידוי; ויש שכתבו שלא נתמעטו נשים מוידוי.

המעכב את הוידוי

נתינת מעשר ראשון ללוי מעכבת את הוידוי, שאם לא נתנו ללוי אינו יכול להתודות.

יש תנאים ששנו שכל המצות שזכרו בפרשה אם לא עשאו כתקנם מעכבות את הוידוי, וכן הלכה.

כל המעכבים את הוידוי משום עברה, כגון הפרשה בטומאה, או ממין על שאינו מינו, או שהקדים מעשר שני לראשון, או שאכלו באיסור וכיוצא, כל שעבר אפילו בכזית אחד מאחת מן המתנות של שלש השנים שמתודה עליהן, כתבו האחרונים שאינם יכול להתודות.

מי שאין לו אלא מעשר שני בלבד - מתודה, וכן מי שאין לו אלא בכורים בלבד - מתודה; אבל מי שאין לו אלא תרומה בלבד - אינו מתודה. והוא הדין כשאין לו אלא מעשר ראשון בלבד - אינו מתודה; וכן מעשר עני בלבד.

המצוה וגדרה

המצוה מצות עשה להתודות לפני ה' אחר שמוציאים כל המתנות שבזרע הארץ, וזהו הנקרא וידוי מעשר (רמב"ם מעשר שני יא א; טושי"ע יורה דעה שלא קמ), שנאמר: **כִּי תִכְלֶה לְעֹשֶׂר אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְבוּאָתְךָ וְגו' וְאָמַרְתָּ לְפָנָי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבֵּית וְגַם נִתְתִּיו לְלוֹי וְלַגֵּר לְאִתּוֹם וְלֹא לְמִנְהָ כָּכָל מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתִי וְגו' (דברים כו יב - יג), ואמרו חכמים: לפני ה' אלהיך, זה וידוי מעשר, שהוא דברים הנאמרים בלחש לפני ה' (ספרי כי תבא שג ומלבי"ם. וראה להן: אמירתו, על האמירה בלחש).**

מצוה זו נמנית במנין המצוות (ספר המצוות עשה קלא; סמ"ג עשין קלח; חינוך תרו). ואף מצות ביעור מעשרות [מצות הוצאת המעשרות שנשארו בסוף שלש שנים על ידי נתינתם לבעליהם או על ידי איבודם מן העולם] כלולה עם הוידוי, ואינה נמנית בפני עצמה (ראה ערך בעור מעשרות).

הוידוי וידוי זה אינו וידוי על עוונות, שהרי אינו מתודה אלא כשעשה כדין, כמו שכתוב לא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי (דברים כו יג. תוסי' יומא לו א ד"ה ומעשר עני; תוסי' ר"ד וריטב"א שם), והוא אומר בוידוי זה שבח עצמו, שלא עבר על מצות ה' (סוטה לב ב, ורש"י ד"ה שבחו), אלא שכך ציונו הקדוש ברוך הוא להתודות לפניו בהוצאת משפטי המעשרות והתרומות ולהתנות מהם גם במאמר כמו שאנחנו נקיים מהחזיק בהם בפועל (ספר המצוות עשה קלא); וכל מי שמודה מה שעשה, הן טוב והן רע, נקרא וידוי (הון עשיר מעשר שני ה ז), שכשהאדם יאמר חשבון מעשיו לפני ה', הן כשעבר על מצות ה' והן שעשה כמצות ה', נקרא בשם וידוי (מלבי"ם על התורה דברים שם).

יש שכתבו שוידוי מעשר אף הוא בגדר של וידוי עוונות, שמתודה על שהשהה המעשרות אצלו עד סוף שלש שנים (חסדי דוד לתוספתא מנחות י ג, בדעת רש"י; משנה אחרונה מעשר שני ה ז).

ברכה יש מהאחרונים סוברים שמברכים על הוידוי ברכת המצות (השקפה לברכה לרב יוסף צבי הלוי א, בשם נתיבות עולם על הסמ"ק; שו"ת משפט כהן נו), אלא שנסתפקו אם מברכים ב"על": "אשר קידשנו במצותיו וציונו על וידוי" או בלמ"ד: "להתודות" (ראה אחרית השנים לחאדר"ת סוף פרק ה; ובמשפט כהן שם מצד לברך ב"על").

וכן יש מצדדים לברך גם ברכת שהחיינו על מצות וידוי, שהרי היא באה מזמן לזמן (משפט כהן נו. וראה ערך ברכת הזמן).

יש שכתבו שאין מברכים כלל על מצות וידוי (השקפה לברכה א; אחרית השנים סוף פרק ח).

ספר יש שכתבו שצריך לומר את הוידוי מתוך ספר משום דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה (משפט כהן נו ג-ד. וראה אחרית השנים סוף פרק ח); ויש שכתב שאין צריך לאמרה מתוך הספר (רבינו יונה ברכות ה א בדפי הרי"ף ד"ה לא הפסיד. וראה דרך אמונה יא א ביאור ההלכה).

הוידוי ופירושו

הנוסח כיצד היה הוידוי, אומר בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבֵּית וְגַם נִתְתִּיו לְלוֹי וְלַגֵּר לְאִתּוֹם וְלֹא לְמִנְהָ כָּכָל מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתִי לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי לֹא אֶכְלֵתִי בְּאֲנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּעֶרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא נִתְתִּי מִמֶּנּוּ לְמַת שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי עֲשִׂיתִי כָּכָל אֲשֶׁר צִוִּיתִי הַשְּׁקִיפָה מִמַּעוֹן קֹדֶשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבְרַךְ אֶת עַמְּךָ

אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָּנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם אֲרָץ זַבַּת חֶלֶב וְדֶבֶשׁ (דברים כו יג - טו. מעשר שני ה י - יא).

פירושו בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבֵּית - הקודש זה מעשר שני ונטע רבעי שקרויים קודש (ספרי דברים כי תבא שג יג; מעשר שני ה י, ורבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם מעשר שני יא יב).

מִן הַבֵּית - זו חלה שהיא המתנה של הכהנים בבית (ספרי שם; מעשר שני ורבי עובדיה מברטנורא שם; רמב"ם שם).

נִתְתִּיו לְלוֹי - זה מעשר ראשון הניתן ללוי (ספרי, ומעשר שני, ורמב"ם שם).

וְגַם נִתְתִּיו - זו תרומה ותרומת מעשר, ש"וגם" משמעו שקדמתו מתנה אחרת, דהיינו נתתיו ללוי חוץ ממה שנתתי לכהן (ספרי דברים כי תבא שג; מעשר שני ה י, ורבי עובדיה מברטנורא; ורמב"ם מעשר שני יא יב); ויש מפרשים שתרומת מעשר מזכיר רק הלוי, כשהוא מתודה (גור אריה דברים כו יג).

לַגֵּר לְאִתּוֹם וְלֹא לְמִנְהָ - זה מעשר עני ולקט שכחה ופאה (ספרי, ומעשר שני, ורמב"ם שם); ויש מן הראשונים שפירשו שאין מתודה עליהם בוידוי המעשר (רש"י יומא לו א ד"ה ועל).

כָּכָל מִצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי - זה מעשר שני ונטע רבעי ונטע רבעי מאשכולותיהם, והם לעניים ועוללות [אשכולות ענבים קטנים שמעט גרגרי ענבים מפוזרים בהם, שאין בעל הכרם רשאי לקחתם, אלא עליו להשאירם לעניים] - כתבו האחרונים שאינו מתודה עליהם, ואינם כלקט שכחה ופאה לענין וידוי (מנחות חינוך תרו ס"ק טו).

אֲשֶׁר צִוִּיתִי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי (בכורים ב ב; רמב"ם מעשר שני יא יד), שנאמר: בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ, הקודש קודש העליון במשמע, דהיינו בכורים שכתובים בפרשה שלמעלה (ירושלמי בכורים ב ב, ופני משה ושאר המפרשים שם).

וְלֹא שָׁכַחְתִּי - ויש מפרשים שמה ששנינו בכורים שטעונים וידוי, הכוונה על קריאת הפרשה בהבאת הבכורים, ולא על וידוי הביעור (ראה ריטב"א ומאירי יבמות עג א; שנות אליהו להגר"א מעשר שני שם), אלא שמכל מקום יש וידוי בכורים בשעת הביעור, ונכלל ב"וגם נתתיו" שלמדים ממנו תרומה (ראה לעיל), וגם בכורים בכלל (רש"י דברים כו יג; סמ"ג עשין קלח).

הנותן והנוטל מעשר שני ובכורים - אחד הנותנים ואחד הנוטלים טעונים וידוי; ותרומה - נותנה טעון וידוי, ונוטלה אין טעון וידוי. שבבכורים הנותן צריך להתודות שנתנם כדונו לכהן, והכהן הנוטל צריך להתודות שביערם מן העולם בשנת הביעור; וכן במעשר שני - אם נתנו לאחר במתנה חייב הנוטל לבערו מן העולם ולהתודות; אבל בתרומה אינו מתודה אלא הנותן, שנתנה לכהן, אבל הכהן יכול להשהות אצלו התרומה לעולם, ולפיכך אינו צריך להתודות (ירושלמי בכורים ב ב, לגירסת הר"י קורקוס; מעשר שני יא יד, והר"ש סיריליאו בכורים שם; באור הגר"א לירושלמי שם); ויש מפרשים שנחלקו אמוראים בבכורים אם נוטלים צריך וידוי (ר"א פולדא בירושלמי שם).

סדר ההפרשה אם הקדים מעשר שני לראשון אינו יכול להתודות, שנאמר כָּכָל מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתִי (ספרי תבוא שג יג; מעשר שני ה יא; רמב"ם מעשר שני יא יג). ש"ככל מצותך" הכוונה שנתתם כסדרם, לא הקדמתי תרומה לבכורים, ולא מעשר לתרומה, ולא

את הגוף, כגון שלקח בו כלים ובגדים ועבדים, ואפילו לדבר מצוה, כגון שלקח ממנו ארון ותכריכים למת מצוה (רמב"ם שם ג ט), ואפילו כשלוקח בגד לחי הרי זה בכלל למת, כיון שאינו דבר החוזר להיות חי כאכילה ושתייה שחוזר להיות חלק מאבר (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם).

הבאה לבית **שְׁמֵעָתִי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי**, פרשו בו הביאותיו לבית המקדש **הבחירה** (ספרי תבא שג; מעשר שני ה יב; רמב"ם מעשר שני יא טו).

יש מהאחרונים מפרשים שהכוונה לבכורים, שהרי מעשר שני אין צריך להביאו לעזרה (משנה ראשונה מעשר שני ה יב; תפארת ישראל שם ס"ק ע); ויש מפרשים שהכוונה למעשר שני, ובית הבחירה לאו דוקא, והכוונה לירושלים (שושנים לדור מעשר שני שם, והביאו בתוס' אנשי שם מעשר שני שם. וכך משמע בסידור רס"ג בתרי"ג מצות עמי קס).

שמחה **עֲשִׂיתִי כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי**, שמחתי ושימחתי בו (ספרי תבא שג; מעשר שני ה יב; רמב"ם מעשר שני יא טו), שנאמר: **וְשִׂמְחֶתָּ כָּל הַטּוֹב** (דברים כו יא. רמב"ם שם); ויש מפרשים ושימחתי בו - שנתתי צדקה (שנות אליהו מעשר שני שם).

ברכת ישראל **הַשְּׂקִיפָה מִמַּעַן קָדְשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם**, עשינו מה שגזרת עלינו, אף אתה עשה מה שהבטחתנו: השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל בבנים ובבנות, ואת האדמה אשר נתת לנו בטל ובמטר וברוחות ובוולדות בהמה, כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש, כדי שתתן טעם בפירות (מעשר שני ה י; רמב"ם מעשר שני יא טז), שהמעשרות נותנים טעם וריח ושומן ודגן בפירות (תוספתא מעשר שני (ליברמן) ה כט; סוטה מט א).

אומרים השקיפה וגו', לפי שכל העוסקים במצוות, פיהם פתוח בתפילה לפני המקום, וכשעוסק במצות וידוי מעשר וביעורו מתפלל לפני המקום שישקיף בזכות המצוה (תוספתא מעשר שני (ליברמן) ה כד, ומנחת בכורים שם).

אופן האמירה **כל הדרשות הללו שדרשו חכמים בפרשת הוידוי**, כתבו הראשונים שאין הכוונה שיאמר אדם כך בשעת הוידוי, אלא שהודיעונו דרך פירוש את ענין הפרשה, אבל בשעת הקריאה אינו קורא אלא הפרשה בלשונה כמו שניתנה על ידי משה רבינו (פירוש המשניות לרמב"ם מעשר שני ה יג, והובא בכפתור ופרח מב).

המתודה על מעשר שני בלבד, או על בכורים בלבד (ראה להלן: המעכב את הוידוי), כתבו האחרונים שלא יאמר כל הוידוי, שאיך יאמר נתתו ללוי וגו', והרי דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, אלא מתודה רק על זה שקיים בלבד (מנחת חינוך תרז ס"ק יז); ויש שכתבו שקורא כל הפרשה (הון עשיר מעשר שני שם).

אמירתו

בכל לשון **וידוי מעשר נאמר בכל לשון** (ספרי תבוא שג; סוטה לב א; רמב"ם מעשר שני יא ה; טושי"ע יו"ד שלא קמו). וכתבו הראשונים שדווקא בלשון שהוא מביין אותו, אבל אם אינו מביין את הלשון אינו יוצא (תוס' שם א ד"ה אלו; מאירי שם).

אופן האמירה **אומר את הוידוי בלשון נמוך מפני שיש בו שבח לעצמו** (סוטה לב ב).

שני לראשון, שהמשנה סדר המעשרות עובר על **מְלֶאכֶתְךָ וְדַמְעֶךָ לֹא תִצְחַר** (שמות כב כח. רש"י דברים כו יג. וראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות), ולכן צריך להפריש המתנות על הסדר, ואחר כך יתודה (רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד שלא קמו).

יש שכתבו שעיקוב הוידוי הוא דוקא בהקדים מעשר שני לראשון, אבל לא בהקדים מעשר לתרומה (משנה ראשונה מעשר שני ה יא)².

בדמאי אם הקדים מעשר שני לראשון, אין בכך כלום, שאינו מעכב את הוידוי (דמאי א ד ור"ש).

נתינה לכהן **אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי**, לא נתתיו למי שאינו ראוי (ספרי תבא שג, ובדרשות שבמשנה לא הוזכר).

המפרשים הסתפקו אם פירוש הדברים הוא שלא נתן התרומה לכהן עם הארץ, ואין הדרשה אלא אסמכתא בעלמא, שהרי אין איסור זה אלא מדרבנן (ראה ערך מתנות כהונה); או שהכוונה שלא נתן המעשר ראשון לכהן (ספרי דבי רב על הספרי שם).

אופן ההפרשה **לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ**, פרשו בו: לא הפרשתי ממין על שאינו מינו, ולא מן התלוש על המחובר, ולא מן המחובר על התלוש, ולא מן החדש על הישן, ולא מן הישן על החדש (ספרי תבא שג; מעשר שני ה יא; רמב"ם מעשר שני יא טו. וראה חזון איש דמאי ב סק"ד).

ברכה **וְלֹא שִׁכַּחְתִּי**, פרשו בו: לא שכחתי מלברכך ומלהזכיר שמך עליו (ספרי תבא שג; מעשר שני ה יא; רמב"ם מעשר שני יא טו). ונחלקו המפרשים בדבר:

- יש מפרשים שהכוונה לברכת המצות: אשר קידשנו במצותיו וציונו להפריש תרומה וכו', וכתבו שהברכה אינה מעכבת את הוידוי, שהברכה מדרבנן, והדרשה היא אסמכתא (משנה ראשונה שם); ויש מהאחרונים שכתב שאף על פי שהברכה מדרבנן, מכל מקום אחרי שתיקנוה כששכח לברך אינו יכול לומר לא שכחתי, ולכן אינו מתודה (חזון איש דמאי ס סק"ו).

- ויש מפרשים שהכוונה על שבח וברכה בשעת הפרשת המעשרות והרי זה מן התורה, ואם לא עשה כן אינו יכול להתודות (רא"מ וגור אריה דברים כו יג; מנחת חינוך תרז ס"ק טו, לדעת הרא"מ. וראה ערך ברכת המצות).

אופן במעשר **לֹא אֶכְלֶתִי בְּאֲנִי מִמֶּנּוּ**, פרשו בו שאם אכלו למעשר שני באנינות אינו יכול להתודות (ספרי תבא שג; מעשר שני ה יב; רמב"ם מעשר שני ה טו. וראה ערך אנינות).

בטומאה **וְלֹא בְעֲרַתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמָא**, מלמד שאם הפרישו בטומאה אינו יכול להתודות (מעשר שני ה יב; רמב"ם מעשר שני ה טו; טושי"ע יו"ד שלא קמו). יש מפרשים הכוונה שהדליק מעשר שני בטומאה שהדבר אסור (ר"י קורקוס שם; פירוש הרא"ש מעשר שני שם. וראה ערך מעשר שני); ויש מפרשים בהפרשה ממש, דהיינו כמעשר שני טהור, שעל ידי שמפרישו בטומאה הוא נוגע בו ומטמאו (תפארת ישראל מעשר שני ה יב ס"ק סז; תוס' אנשי שם שם, בשם רמ"ז).

שימוש למת **וְלֹא נִתְּתִי מִמֶּנּוּ לְמֵת**, פרשו בו: לא לקחתי ממנו ארון ותכריכים למת (ספרי תבא שג; מעשר שני ה יב; רמב"ם מעשר שני יא טו), כלומר שלא הוצאתי אותו בדבר שאינו מקיים

א ד משמע שאף בהקדים מעשר לתרומה אינו מתודה, וכן כתב בערוגת הבושם ב עמ" 80.

2. ומלשון השו"ע יו"ד שלא קמו, שלא הזכיר כלל מעשר שני לראשון רק כתב בסתם שאם שינה סדר המתנות מעכב, לא משמע כן. וכן בפירוש הרא"ש דמאי

ה', שהשכינה בכל מקום, אלא שלכתחילה צריך להתודות במקדש, ששם עיקר השכינה (ר"י קורקום שם).

• ויש חולקים וסוברים שאין וידוי אלא בזמן הבית ובבית המקדש, שנאמר לְפָנַי ה', ואין לפני ה' אלא בבית (ראב"ד בהשגות מעשר שני יא ו. וראה ערך בעור מעשרות, שבעור לדברי הכל נוהג גם בזמן הזה).

• ויש סוברים בנוגע למקדש כדעה ראשונה, שאף שמצוות במקדש, אם התודה בכל מקום יצא; ובנוגע לזמן הזה סוברים כדעה שניה שאינו נוהג אלא בזמן הבית (חינוך תרז).

וכתבו האחרונים בטעמם שאף על פי ש"לפני ה'" אינו מעכב, מכל מקום למדים מזה שאינו נוהג אלא בזמן שאפשר לקיים לפני ה', והרי זה בגדר הראוי לבילה שאין בילה מעכבת בו (ראה ערך כל הראוי לבילה. תורת הארץ ג עב, בשם ספר נתיבות עולם).

להלכה כתבו האחרונים שאין הוידוי נוהג בזמן הזה (שערי צדק לבעל חיי אדם י כג; חזון איש דמאי ע ס"ק ו; שו"ת משפט כהן נו), מפני שלדברי הכל הוידוי בזמן הזה מדרבנן, ולכן יש לסמוך על הראשונים הסוברים שאינו נוהג בזמן הזה (חזון איש שם); ועוד שאף לדעת הסוברים שנוהג שלא בזמן הבית אין להתודות בימינו מפני שמפרישים בטומאה, שהרי כולנו טמאי מתים (שערי צדק שם; חזון איש שם); ועוד שאין אנו עברנו בכל השנים על אחד מהדברים המעכבים את הוידוי, והרוב אינם מן המדקדקים ואינם ראויים להתודות (חזון איש שם).

ויש מי שכתב שאף בימינו נוהג הוידוי (אחרית השנים א סק"ה, בדעת השו"ע והלבוש והש"ך שהביאו דיני וידוי)³.

החייבים

גרים ישראל ומזורים מתודים, אבל לא גרים ולא עבדים משוחררים, שאין להם חלק בארץ, שהרי הוא אומר וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ (דברים כו טו. מעשר שני ה יד; רמב"ם מעשר שני יא יז).

כהנים ככהנים ולוים נחלקו תנאים:

ר' מאיר אומר שאינם מתודים, שלא נטלו חלק בארץ; ור' יוסי אומר שמתודים מפני שיש להם ערי מגרש (מעשר שני ה יד). הלכה כר' יוסי (רמב"ם מעשר שני יא יז).

קרקע מי שאין לו קרקע, פטור מן הוידוי, שאינו יכול לומר וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ (ירושלמי פאה ג ז, והובא בתוס' בבא בתרא כז א ד"ה ובידוי, ורמב"ן שם; תוס' הרא"ש קדושין כו א; סמ"ג עשין קלח).

ויש מהראשונים סוברים שאף מי שאין לו קרקע חייב בוידוי (רש"י קדושין כו א ד"ה ובידוי; רשב"ם בבא בתרא קנ א ד"ה ואידי), שלא נאמר האדמה אשר נתת לי, כדרך שנאמר בכבורים (ראה ערך מקרא בכורים), אלא אשר נתת לנו (רש"י ורשב"ם שם), דהיינו לכל ישראל, ולא יצאו מכלל וידוי אלא גרים ועבדים משוחררים שלא נטלו חלק בארץ, אבל ישראל ומזורים מתודים אפילו מי שאין לו קרקע, אלא שיהיה ראוי הוא ואבותיו ליטול חלק בארץ (רשב"ם שם).

כל אחד ואחד אומר הוידוי בפני עצמו, ואם רצו רבים להתודות כאחד - מתודים (רמב"ם מעשר שני יא ה; שו"ע יו"ד שלא קמג, וש"ך ס"ק קסא).

כתבו האחרונים שאינו יוצא בשמיעה מאחרים, ואין אומרים בוידוי מעשר דין שומע כעונה (מנחת חינוך תרז ס"ק יד); ויש שכתב שיוצא בשמיעה מאחרים (אחרית השנים ד ה).

זמנו

זמן הוידוי זמן וידוי המעשרות הוא בשנה הרביעית ובשנה השביעית לשמיטה, שהם אחר השנה שמפרישים בה מעשר עני, שנאמר: כִּי תִכְלֶה לְעֹשֶׂר וְגו' וְאָמַרְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ, דהיינו בזמן ביעור מעשרות (רמב"ם מעשר שני יא ב; טושי"ע יו"ד שלא קמ, וש"ך ס"ק קנח).

אימתי מתודים, במנחה ביום טוב האחרון של פסח, שנאמר: כִּי תִכְלֶה לְעֹשֶׂר, ברגל שכל המעשרות כלים בו, והוא פסח של שנה רביעית ושביעית, שכל הפירות של השנה הקודמת נתעשרו, בין פירות האילן ובין פירות הארץ, שבסוכות עדיין הרבה פירות של השנה הקודמת מחוברים ולא הגיעו למעשרות עד הפסח (מעשר שני ח י; רמב"ם שם ג; טושי"ע שם קמא, וש"ך ס"ק קנט).

ואפילו לדעת הסוברים שביעור המעשרות הוא בערב יום טוב הראשון של פסח (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות), אינו מתודה עד מנחה של יום טוב האחרון, כדי שיהא לו מה לאכול ביום טוב, שהוא משייר כדי אכילתו ביום טוב עד שעת הוידוי (ירושלמי מעשר שני ה ה; ר"ש ורע"ב שם ז).

ואינו מתודה בשחרית, שמצוה הוא לאכול (ירושלמי שם), דהיינו שמצד הדין עד שלא יצא המועד יכול לקיים מצות ביעור, ועדיין ראוי הוא לאכול, לכך לא התקינו הוידוי עד המנחה של יום טוב האחרון (תוספות יום טוב מעשר שני ה י; באור הגר"א לירושלמי שם).

ויש מן הראשונים שכתבו אף בוידוי שהוא ביום טוב הראשון של פסח (תוס' רי"ד נדרים י יב; יראים השלם רסד).

ביום אין מתודים אלא ביום, וכל היום כשר לוידוי המעשר (מגילה כ ב; רמב"ם מעשר שני יא ד; טושי"ע יו"ד שלא קמב), שנאמר: וְאָמַרְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּעֶרְתִּי הַקֶּדֶשׁ מִן הַבַּיִת וְגו', וסמוך לו היום הַזֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מְצַנֵּן (דברים כו יג, טז. מגילה שם).

בזמן הזה הראשונים נחלקו אם וידוי מעשר נוהג בזמן הזה:

• יש סוברים שבין בפני הבית ובין שלא בפני הבית חייב להתודות, לפי שהוידוי על הביעור הוא בא, וכל זמן שחייב בביעור חייב בוידוי (רמב"ם מעשר שני יא ד, וכסף משנה ורדב"ז). ואף שלדעתם עיקר חיוב מעשרות בזמן הזה אינו אלא מדרבנן (ראה ערך ארץ ישראל), מכל מקום כל שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו, וחייב גם בוידוי מדרבנן (מנחת חינוך תרז סק"ב).

ובזמן הבית מצות הוידוי היא במקדש, שנאמר לְפָנַי ה', ואם התודה בכל מקום יצא (רמב"ם שם ו), ולא נאמר לפני ה' אלא למצוה מן המובחר (רדב"ז שם); או שאף בכל מקום נקרא לפני

3. וראה אחרית השנים לאדר"ת ד ד סק"ד, שכתב שראוי לומר הודאה זו לפני הכותל המערבי, או לפחות בבית הכנסת ובבית המדרש. ושם ה לב כתב שאפשר לומר את הודוי מתוך חומש, ואין חיוב לקרא מספר תורה, וכך מובא בספר

קטיף שביעית עא כו והערה 25, בשם הגר"מ אליהו. וראה משפטי ארץ תרומות ומעשרות יג והע' כד, שיש שנהגו לקרא בבתי הכנסת מתחילת הפרשה "כי תכלה לעשר".

עזרא לכהנים לא היתה יכולת בידו לבטלם ממנהגם, ולפיכך העביר הודיית המעשר (בית יוסף יו"ד שלא יט), ואחר כך כשחזרו ליתן המעשר ללוים, שוב מתודים (ראה רמב"ם מעשר שני יא יג, ובבית יוסף שם, וכן בשו"ע יו"ד שלא קמ - קמו כתב כל דיני וידוי).

יש מהאחרונים שהוכיח שכל זמן המשנה ואחר כך לא היה הוידוי נוהג, כתקנת יוחנן כהן גדול (חזון איש דמאי ב סק"ג).

הפרשה חתונה יש תנאים ששנו שכל המצות שנזכרו בפרשה אם לא עשאו כתקנם מעכבות את הוידוי; ויש ששנו שכל המצות שבתורה מעכבות ואפילו הקדים תפלה של ראש לתפלה של יד אינו יכול להתודות (ירושלמי מעשר שני ה ה). והלכה כדעה ראשונה (רמב"ם מעשר שני יא יג, טו; חזון איש דמאי ב סק"ו).

כל המעכבים את הוידוי משום עברה, כגון הפרשה בטומאה, או ממין על שאינו מינו, או שהקדים מעשר שני לראשון, או שאכלו באיסור וכיוצא, כל שעבר אפילו בכזית אחד מאחת מן המתנות של שלש השנים שמתודה עליהן, כתבו האחרונים שאינו יכול להתודות (חזון איש דמאי ב סק"ד-ה).

מקצת המעשרות מי שאין לו אלא מעשר שני בלבד - מתודה, וכן מי שאין לו אלא בכורים בלבד - מתודה; אבל מי שאין לו אלא תרומה בלבד - אינו מתודה, שאין התרומה טעונה וידוי אלא בכלל שאר המתנות (ירושלמי בכורים ב ב; רמב"ם מעשר שני יא יד).

והוא הדין כשאין לו אלא מעשר ראשון בלבד - אינו מתודה (רדב"ז על הרמב"ם שם); וכן מעשר עני בלבד (תוס' יומא לו א ד"ה ומעשר).

נשים יש מן הראשונים סוברים שאינן חייבות בוידוי (חינוך תרו). ופירשו האחרונים הטעם מפני שלא נטלו הנשים חלק בארץ, או מפני שזוהי מצות עשה שהזמן גרמא (מנחת חינוך ס"ק כא). ויש שכתבו שלא נתמעטו נשים מוידוי, שאף על פי שלא נטלו בעצמן חלק בארץ, מכל מקום על ידי ירושה יש להן חלק כבנות צלפחד (פסקי רבי אליהו מלונדריש מעשר שני יא; שבות יעקב ג טו).

המעכב את הוידוי

מעשר ראשון נתינת מעשר ראשון ללוי מעכבת את הוידוי, שאם לא נתנו ללוי אינו יכול להתודות. ואף על פי ששאר המעשרות הפריש כתיקונם, אינו יכול להתודות על שאר המעשרות, לפי שכל שאינו מתודה על מעשר ראשון מפני שלא הפרישו כתיקונו שוב אין מתודה על שאר מעשרות (סוטה מח א).

ולפיכך יוחנן כהן גדול העביר את הוידוי המעשר (סוטה מז א; מעשר שני ה טו), לפי שלא היו נותנים אותו כתיקונו, שהתורה אמרה ליתן מעשר ראשון ללוי, והיו נותנים אותו לכהנים (סוטה מז ב; רמב"ם מעשר שני יא יד), מפני שעזרא קנס את הלוים שלא ליתן להם מעשר ראשון, ואין יכולים לומר וגם נתתיו ללוי (רש"י שם מח א ד"ה ואן; רמב"ם שם).

לדעת הסוברים שהקנס של עזרא לא היה אלא ללוים שבזמנו (ראה ערך מעשר ראשון, בדעת הרמב"ם ועוד), יוחנן כהן גדול, אף על פי שהיה הרבה דורות לאחר עזרא⁴, מכל מקום כיון שכבר הורגלו ליתן בימי

וְלֹד הַטְּמֵאָה¹

טומאה הבאה מכח אב הטומאה ודרגתה למטה ממנו

גדרו וכח טומאתו

ועדיין לא הביא כפרתו שדינו כשלישי לטומאה (ראה ערכו). וכן יש דברים שטומאתם מדרבנן ועשו אותם כולד הטומאה (ראה ערכים: בשר תאווה; ידים; פסול גויה; שמנה עשר דבר).

שני לטומאה אף הנטמא מחמת ולד הטומאה של תורה, כגון אדם או כלי שהוא ראשון לטומאה, שנגעו באוכל ועשאוהו שני, טומאתו של אותו שני מן התורה (רמב"ם אבות הטומאות י ט).

כשם שהראשון עושה שני ושני עושה שלישי, כך ספק ראשון עושה ספק שני וספק שני עושה ספק שלישי (תוספתא טהרות צוקרמאנדל ה י; רמב"ם אבות הטומאות יג ט. וראה ערך ספק טומאה).

אדם וכלים ולד הטומאה, במקום שנטמא אחרים (ראה להלן: בחולין תרומה וקודש) אינו מטמא אלא אוכלים ומשקים, ולא אדם וכלים (בבא קמא ב ב; ירושלמי שבת ז ב), ולכן נקרא טומאה קלה (הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות יט. וראה נדה לג א); שלא מצינו טומאה לאדם וכלים בכל התורה אלא מאב הטומאה (רש"י עירובין קד ב ד"ה כהן; פסחים כ ב ד"ה ת"ל).

פסול ולד הטומאה במקום שאינו מטמא אחרים (ראה להלן: בחולין, תרומה וקודש) נקרא פסול (רמב"ם אבות הטומאות יא א. וראה טהרות ב ג-ה).

מהותו כל הנטמא באחד מאבות הטומאות, בין אדם בין כלים בין אוכלים בין משקים, נקרא ראשון לטומאה, והנוגע בראשון נקרא שני, והנוגע בשני נקרא שלישי, והנוגע בשלישי נקרא רביעי, והוא המדרגה האחרונה והנמוכה ביותר בטומאה; והראשון ושלמטה ממנו כולם נקראים במשנה ובברייתא: ולד הטומאה (הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות כב; רמב"ם אבות הטומאות י א, טומאות מת ה ח).

בתלמוד לפעמים נקרא הראשון ולד הטומאה, והשני ולד הטומאה (ראה פסחים יד א והקדמת הרמב"ם לטהרות שם)².

חומריו כל הנטמא מחמת אב הטומאה מהתורה, הרי הוא ולד טומאה של תורה; וכל הנטמא מחמת הטומאה מדברי סופרים הרי זה ולד מדרבנן (רמב"ם אבות הטומאות ו י).

ישנן טומאות שטומאתן מן התורה מחמת עצמן, ולא קיבלו טומאתן מטומאה אחרת, ודינן כולד הטומאה, כגון בעל קרי [אדם שיצאה ממנו שכבת זרע] שדינו כראשון לטומאה (ראה ערך בעל קרי. וראה הקדמת תפארת ישראל לסדר טהרות יבקש דעת נד); או טבול יום [טמא שטבל ועדיין לא העריב שמשו] שדינו כשני לטומאה (ראה ערכו); או מחוסר כפורים [טמא שהעריב שמשו

4. ראה רמב"ם מעשר ט א, שהיה אחר שמעון הצדיק; ובהקדמתו לפירוש המשניות כתב שהיה בנו של מתתיהו חשמונאי הנזכר בתפלת חנוכה. ובמאירי

בפתיחה לאבות כתב שהיה אביו של מתתיהו.

1. **ולד הטמאה**. 1. יא טורים תעג - תפא. 2. וראה ערך טומאות מת, על כלים

בחולין, תרומה וקודש

והשלישי טמאים ומטמאים, הרביעי פסול ולא מטמא (טהרות ב ה, ופירוש המשניות לרמב"ם; רמב"ם אבות הטומאות יא ד). וכן השלישי שבתרומה פוסל את הקודש ועושה אותו רביעי (טהרות ב ו; רמב"ם שם ח).

ורביעי אינו עושה חמישי לעולם (רמב"ם שם), אלא שבמשקים גזרו חכמים, ששלישי שבתרומה או שבקודש מטמא משקה קודש ועושהו ראשון (ראה טהרות ב ו, והקדמת הרמב"ם לטהרות כד).

יש מן הראשונים סוברים, שדין זה ששלישי עושה רביעי בקודש אינו מן התורה, שהרי נמנה בין המעלות שהם מדרבנן (רש"י פסחים יט א ד"ה א"ל, חגיגה כד א ד"ה אינו, חולין לה א ד"ה אלא; מאירי חגיגה שם); ויש חולקים וסוברים שהוא מן התורה (תוס' פסחים שם ד"ה לא, חגיגה שם ד"ה מנין, חולין שם ד"ה אין. וראה ערך חבת הקודש); ויש מן האחרונים שפירש בדעת הירושלמי, שסובר שדין זה הוא הלכה למשה מסיני (קרבן העדה חגיגה ג ב, סוטה ה ב. וראה פני משה שם שפירש באופן אחר).

לחטאת כל ולד הטומאה, אף על פי שאינו מטמא אדם ולא כלים אפילו לקודש, הרי הוא מטמא אדם וכלים לחטאת, דהיינו אפר פרה אדומה (רמב"ם פרה יג א); ואין מונים לחטאת ראשון ושני ושלישי, כדרך שמונים לתרומה ולקודש, אלא אפילו הם מאה כולם טמאים לחטאת (תוספתא פרה (צוקרמאנדל) יב טו; רמב"ם פרה יג ו. וראה ערכים: מי חטאת; מעלות; פרה אדומה).

בחולין הראשון לטומאה טמא ומטמא, השני פסול ולא מטמא (טהרות ב ג; חולין לד ב; ירושלמי סוטה ה ב; רמב"ם אבות הטומאות יא ב), שאין שני עושה שלישי בחולין (ברכות נב א, סוטה ל א, חולין לג א; רמב"ם שם), אלא שבמשקים גזרו חכמים שהשני שבחולין מטמא משקה אפילו של חולין ועושה אותו ראשון (ראה טהרות ב ו, פרה ח ז, והקדמת הרמב"ם לסדר טהרות כד. וראה ערך טמאת משקים).

וכך הוא הדין גם בטבל ומדומע [תרומה שהתערבה בחולין ואין בחולין מאה חלקים כנגד התרומה] וגדולי תרומה ומעשר שני ומעשר ראשון (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) א ו; פירוש המשניות לרמב"ם טהרות ב ה: רמב"ם אבות הטומאות יא טו, טומאת אוכלין ח יז). בתרומה בתרומה, הראשון והשני טמאים ומטמאים, השלישי פסול ולא מטמא, שאין שלישי עושה רביעי בתרומה (טהרות ב ד; חגיגה כ ב; רמב"ם אבות הטומאות יא ג). וכן השני שבחולין פוסל את התרומה ועושה אותה שלישי (טהרות ב ו; רמב"ם שם ז).

וכך הדין גם בחלה ובכורים ותשלומי תרומה וחומשה (תוספתא טהרות א ו; רמב"ם שם יד).

בקודש בקודש, כגון בשר קודש או לחם קדשים, הראשון והשני

וְלִדּוֹת קְדָשִׁים

בהמות שנולדו מקרבנות

לחם (ראה ערך לחמי תודה. מנחות עט ב; רמב"ם פסולי המוקדשין יב ח).

גזירה שמא גזירה שמא בדין הולד מדרבנן, נחלקו תנאים: רבי אליעזר אומר יגדלו עדרים ולד שלמים לא יקרב, וחכמים אומרים יקרב (תמורה יח א), שרבי אליעזר סובר גזירה שמא יגדלו עדרים עדרים (רבי יוחנן שם יח א), שיבוא להשהות את האם, ויבוא לידי גזה ועבודה (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה גזירה), או לאכול מהם (רבינו גרשם שם), או שיעבור על כל תאחר (ראה ערכו. פירוש המשניות לרמב"ם שם).

רבי שמעון אומר לא נחלקו על ולד ולד שלמים, אלא על הולד (תמורה שם).

ונחלקו אמוראים בדעתו:

- רבה אמר שבולד ולד אף רבי אליעזר אינו גוזר;
- רבי יהושע בן לוי אמר שבולד ולד אף חכמים מודים שיש לגזור בו (שם יח א), ולדעתו שלש דעות בדבר: תנא קמא של רבי שמעון סובר לדעת חכמים שאף ולד הולד קרב; רבי שמעון בדעת חכמים סובר שבולד ולד מודים שלא קרב; רבי אליעזר סובר שאפילו ולד ראשון אינו קרב (תוספות שם א ד"ה אמר).

הגזירה בולד בולד תודה נחלקו ראשונים: יש מפרשים שבתודה תודה - שאינה שכיחה - לא גזר רבי אליעזר (רש"י יח א ד"ה גזירה); ויש מפרשים שאף בתודה חולק רבי אליעזר, וכן לסוברים שחכמים מודים בולד הולד שלא יקרב, גם ולד ולד תודה לא יקרב (רמב"ם תמורה ד א, ראה שם בלחם משנה).

גדרם

מהותם בהמות שלא הוקדשו לקרבן על ידי אדם, אלא נולדו וקדושתם מקרבנות, הם הנקראים ולדות קדשים (ראה תמורה כה א). ולדות קדשים קדושים כאמותיהם (תמורה יז ב; רמב"ם תמורה ד ג), שמכח אמם ירדה להם הקדושה, ולא מחמת שהקדיש אותם אדם (רש"י תמורה י א ד"ה אין קדושה, ושם כה א ד"ה אבל וד"ה הרי זה; תוספות בכורות טו ב ד"ה מה, ושם טז א ד"ה ותמורתו).

יש מהראשונים שכתבו שקדושתם מפני שהם גידולי הקדש (רש"י תמורה לא ב ד"ה גידולין, וראה ערך גדולי הקדש), ויש מפרשים שלמדים זאת מהכתובים (תוספות שם לא ב ד"ה ואפילו).

הזמן שחלה נחלקו תנאים מאימתי חלה קדושתם:

- יש סוברים בהווייתם - בלידתם (זבחים קיד א, וראה תמורה כה א דעת רבן שמעון בן גמליאל, וראה רש"י שם ד"ה בהווייתם).
- ויש סוברים ממעי אמם (חולין פט ב, ותמורה יא א, ושם כה א), היינו בשעת יצירה (רש"י נדה מא א ד"ה וקסבר), וכן הלכה (רמב"ם תמורה ד ג ויג).

ולד שלמים ותודה

ולד שלמים ולד שלמים הרי הוא כשלמים (תמורה יז ב; רמב"ם כשלמים תמורה ד א), וטעון סמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק (ראה ערכיהם) כשלמים, וכן ולד הולד עד סוף כל העולם (תמורה שם). וכן ולד תודה כתודה (שם יח ב; רמב"ם שם), אלא שאינו טעון

שהולד יקרב עולה (תמורה שם. והרמב"ם תמורה ד ד פסק להלכה);
 • לדעת רבי יהושע בן לוי שהכל מודים שולד הולד עצמו אינו קרב
 (ראה לעיל: ולד שלמים), ולד התמורה שנחשב כולד שני, אינו קרב
 (תמורה שם ורש"י. והראב"ד שם פסק להלכה. וראה לעיל על ולד תמורה).

אף בדעת רבי אלעזר נחלקו:

• רב חסדא אמר שלרבי אלעזר הולד עצמו קרב עולה, כולד
 נקבה שהפריש לעולה (ראה לעיל), ולא אמר שיקריב בדמיה אלא
 לדברי חכמים;

• ורבא אמר שבולד תמורת אשם אף רבי אלעזר מודה, שכן אין
 שם עולה על האם (תמורה יח ב, ושם יט א ורש"י).

המפריש נקבה המפריש נקבה לפסחו - שבא מהזכרים - שדינה
 לפסח וילדה שתדעה עד שתסתאב ותימכר ויביא בדמיה פסח
 (ראה ערך פסח), וילדה זכר, אף הוא ירעה עד שיסתאב (תמורה יט
 א), אבל אינו קרב פסח, לפי שבא מקדושה דחוויה (כריתות כח א,
 ורש"י ד"ה ילדה). רבי שמעון אומר הוא עצמו יקרב פסח, שלדעתו
 בעלי חיים אינם נדחים (כריתות שם).

בדעת רבי אלעזר נחלקו אמוראים:

• לרבא הוא עצמו קרב שלמים, שיש שם שלמים על אמו, שפסח
 בשאר ימות השנה שלמים (ראה ערך פסח. תמורה שם ורש"י), ויש
 מפרשים שהולד יקרב פסח, שיש שם פסח על אמו, שהוקדשה
 לפסח (תוספות שם ד"ה אי הכל).

• לאביי ירעה עד שיסתאב, אף שאם ילדה אחר הפסח סובר שהוא
 עצמו קרב שלמים (ראה להלן), לפי שבמקום שהמותר הולך הולד
 הולך, ולפני הפסח המותר אינו ראוי לפסח (תמורה שם ורש"י).

הדברים אמורים שהפרישה קודם שהתעברה, אבל הפרישה
 מעוברת וילדה - לחכמים ירעה עד שיסתאב ויביא בדמיו פסח,
 ולרבי אלעזר יקרב פסח (תמורה שם).

להלכה ירעו עד שיפול בהם מום, ויביא בדמיהם פסח (רמב"ם
 תמורה ד ז, כחכמים, וראה לקוטי הלכות תמורה שם).

ילדה אחרי נשתיירה לאחר הפסח, שדינה שיביא בדמיה שלמים
 פסח (ראה ערך פסח), וילדה זכר, ירעה עד שיסתאב ויביא
 בדמיו שלמים; רבי אלעזר אומר הוא עצמו קרב שלמים (תמורה
 יט א), מפני שיש שם שלמים על אמו, שהרי פסח לאחר הפסח
 קרב שלמים, אלא שאינה קרבה הואיל ומכח פסח באה (שם ורש"י,
 לרבא), או מפני שלמקום שהמותר הולך הולד הולך, ומותר הפסח
 לאחר הפסח שלמים (שם ורש"י, לאביי).

ולד תמורת ולד תמורת הפסח וולד וולד עד סוף העולם ירעו עד
 פסח שיסתאבו ויביא בדמיהם שלמים, רבי אלעזר אומר
 ולדות עצמם יקרב שלמים (תוספתא פסחים ט, ותמורה ב). הלכה
 ולד תמורת הפסח כתמורת הפסח, אם היתה אמו קרבה שלמים
 ולדה יקרב שלמים, ואם היה דינה שתימכר ויביא בדמיה שלמים,
 אף ולדה נמכר ויביא בדמיו שלמים (רמב"ם תמורה ד ז)³.

ולד חטאת ולד חטאת אינו קרב, לפי שהוא מחמש חטאות המתות
 (ראה ערך חטאות המתות), ואין צריך לומר שולד תמורת
 חטאת אינו קרב (רמב"ם תמורה ד א וב).

ולד תמורת ולד תמורת שלמים (ראה ערך תמורה) הוא כשלמים, כמו
 שלמים ולד שלמים (ראה לעיל), וכן ולד הולד עד סוף העולם
 (תמורה יז ב; רמב"ם תמורה ד א). וכן ולד תמורת תודה (שם יח ב;
 רמב"ם שם).

יש מהראשונים סוברים שולד התמורה חשוב כולד הולד,
 שהתמורה עצמה נקראת ולד ראשון, הואיל ובאה מכח זבח אחר
 (רש"י תמורה כ ב ד"ה ולד שני; רבינו גרשם שם ד"ה ועוד, ושם יח א ד"ה
 לא; תוספות שם כ ב ד"ה ולד; שיטה מקובצת שם ושם), ויש חולקים
 (רמב"ם תמורה שם)².

ולד שאר קרבנות

המפריש נקבה המפריש נקבה לעולה - שבאה מהזכרים - וילדה
 לעולה וילדה זכר, נחלקו תנאים:

• לחכמים ירעה עד שיסתאב ויביא בדמיו עולה;

• לרבי אלעזר הוא עצמו יקרב עולה (תמורה יח ב), לפי שיש שם
 עולה על אמו (רבא שם), ומצינו נקבה בעולת העוף (רש"י שם ד"ה
 דאיכא. וראה ערך עולת העוף), או לפי שהוא כמו אם הפריש עולה
 והתכפר באחרת, שאף זה שנשתייר היה קרב עולה, לכן גם הולד
 עולה (אביי שם יט א, ורש"י שם).

ולד תמורת ולד תמורת עולה וולד וולדה עד סוף העולם, הרי הם
 עולה כעולה, וטעוניהם הפשט וניתוח, סמיכה ונסכים (ראה
 ערכיהם) וכליל לאשים (משנה יח ב). ונחלקו אמוראים: רבה בר בר
 חנה אמר שאף כאן חכמים סוברים שימכר ויביא בדמיו עולה;
 ורבא אמר שבולד תמורה חכמים מודים, כיון שהקדש הראשון
 שבאו מכחו היה זכר וקרב לעולה (שם ורש"י).

המפריש נקבה המפריש נקבה לאשם - שבא מהזכרים - וילדה זכר,
 לאשם וילדה תרעה היא ובנה עד שיפול בהם מום, וימכרו ויביא
 בדמי שניהם אשמו, ואם הקריב אשמו יפלו דמיהם לנדבה
 (רמב"ם תמורה ד ד).

לדעת רבי אלעזר שולד נקבת עולה קרב עולה, נחלקו אמוראים:

• רבי יוסי ב"ר חנינא אמר שבולד אשם מודה שאינו קרב אשם
 (תמורה יט ב). וכן אינו קרב עולה (ראה שם ורש"י).

• רבי אבין בר כהנא אמר קרב עולה, שטעמו של רבי אלעזר
 בולד נקבת עולה מפני שהולד ראוי להקרבה, ואף ולד נקבת
 אשם ראוי להקרבה (שם כ ב). וכן הולד קרב אשם, אם עדיין לא
 נתכפר באשם אחר (ראה שם ובשיטה מקובצת).

ולד תמורת ולד תמורת אשם וולד וולדה לעולם אינו קרב אשם, שאין
 אשם אדם מתכפר בעברה (תמורה כ ב), ותמורה עובר עליה בלאו
 של לא יִחַלְיִפְנוּ וְלֹא יִמָּיר (ויקרא כז י. וראה ערך תמורה). ונחלקו תנאים:
 לחכמים ירעו עד שיסתאבו וימכרו ויפלו דמיהם לנדבה; רבי אלעזר
 אומר ימותו; רבי אלעזר - ויש גורסים: רבי יהושע (כן הוא בפסחים עג
 א, ושבועות יב א) - אומר, יביא בדמיהם עולה (תמורה שם).

בדעת חכמים ורבי אלעזר נחלקו אמוראים:

• רב נחמן בשם רבה בר אבבה אמר שהדברים אמורים קודם
 שנתכפר באשמו, אבל לאחר שהקריב אשמו, הכל מודים

2. מקור מחלוקתם במחלוקת על גירסת המשנה שם. 3. וראה ערך פסח וערך

לסוברים במעו אמם הם קדושים - שכבר התקדש והוא תם (מנחת חינוך תמא, בדעת הרמב"ם לעיל; אבן האזל שם). להלכה פסקו ראשונים שולד בעלת מום, שקדם הקדשה למומה - יקרב (רמב"ם איסורי מזבח א יא, ותמורה ד ט).

ולדות שהם פסולים

טומטום וואנדרוגיניוס בהמת הקדש שילדה טומטום (ראה ערכו) וואנדרוגיניוס (ראה ערכו) - שהם פסולים למזבח (ראה ערך אנדרוגיניוס וערך טומטום):

• רבן שמעון בן גמליאל אומר אין קדושה חלה עליהם (תמורה כד ב, וראה שם בתוספות ד"ה קסבר), שולדות קדשים בהווייתם קדושים (שם כה א), וקודם לכן כבר היו בעלי מומים (תוספות שם כד ב), ואפילו פדיון אינם צריכים (תוספות זבחים קיד א ד"ה וקסבר).

• לסוברים ולדות קדשים במעו אמם קדושים, כבר תפסה אותם קדושת האם מתחילת יצירתם (תמורה שם כה א ורש"י), קודם שנהיו בעלי מום (תוספות שם כד ב), ונפדים אחר שהוממו (רש"י יבמות פד א ד"ה לא), ויש מהראשונים סוברים שנפדים אף בלא מום (ראה רמב"ם תמורה ד א, ולחם משנה שם).

להלכה פסקו ראשונים שיפדו ויביא בדמיהם קרבן הראוי להביא בדמי ולד של זו (רמב"ם תמורה ד ח).

יוצא דופן כלאים וטריפה ויוצא דופן אף ולדות הקדשים שיצאו דרך דופן (ראה ערך יוצא כלאים וטריפה דופן), או שהם כלאים (ראה ערכו), או טרפה (ראה ערכו), דינם כטומטום וואנדרוגיניוס (רמב"ם תמורה שם). ויש מהראשונים שכתבו שכלאים ויוצא דופן שאין פסולם ניכר בגופם חלה עליהם קדושה (תוספות הרא"ש נדה מא א). ויש מהראשונים סוברים שיוצא דופן לא נפסל בולדות קדשים אם ממעו אמם הם קדושים (ראב"ד לתורת כהנים אחרי פרשה ז אות ח).

בעל מום בעלי מומים שנולדו מקדשים תמימים אינם קרבים, אף שקדושים אגב אמם (בכורות יד ב. וראה חזון איש קדשים ב לב ס"ק ו).

נפל בהמת קדשים שהפילה, הנפל יקבר (חולין עז א; רמב"ם בכורות ד ט), שרוב הולדות קדושים (שם ב). יש מהראשונים מפרשים שלסוברים בהווייתם קדושים אין צריך קבורה שהרי קודם שנולד אין עליו קדושה (תוספות זבחים פד ב ד"ה ומוציא ושם קיד א ונדה מא א); ויש סוברים שאף אם בהווייתם קדושים הנפל קדוש, אם מפני שלמדים מבכור שהוא קדוש (תוספות חולין שם ב ד"ה רובא, וראה ערך בכור בהמה טהורה), או משום שאילו היו בני קיימא היו ראויים להקרבה (תוספות זבחים פד ב שם ונדה מא א, בתירוצ ב).

על ולדות קדשים פסולים כשעלו על המזבח אם ירדו, ראה ערך פסולי המוקדשים.

ולד מעשר בהמה וולד תמורת המעשר וולדי ולדותיהם עד סוף העולם לא יקרבו, אלא כשיפול בהם מום יאכלו במומם, כמעשר בהמה ובקדושתו - שאינם נמכרים באטליז, ואינם נשקלים בליטרא (תמורה כא א, וראה שם יח ב; ראה רמב"ם תמורה ד ו. וראה ערך מעשר בהמה וערך פסולי המוקדשי).

ולד תמורת בכור וולד תמורת בכור וולדי ולדותיהם עד סוף העולם לא יקרבו, אלא יאכלו במומם כבכור שנפל בו מום, וינתנו לכהן, כבכור, והם בקדושתם בנוגע למכירתם באטליז ובליטרא (תמורה שם; רמב"ם שם. וראה ערך בכור בהמה טהורה, וערך פסולי המוקדשי).

על ולד קדשים אם עושה תמורה, ראה ערך תמורה. על ולד קדשים אם יונק מאמו, ראה ערך מעילה.

על אפרוח שנולד מביצי תורים שהקדיש למזבח, ראה ערך גדולי הקדש.

ולדות של בעלת מום

הקדיש בעלת מום כל הקדשים שקדם מום קבוע להקדשם, ולדותיהם שנולדו לאחר פדיונם מותרים (חולין קל א; רמב"ם איסורי מזבח א יא), שהולד חולין (רמב"ם שם), ואפילו שנתעברו לפני פדיונם (בכורות יד א; רמב"ם שם).

נולדו לפני פדיונם, אסורים בהנאה, ולהקריבם אי אפשר, שמכח קדושה דחוויה באו (בכורות שם ורש"י). אבל נפדים תמימים, אף שאין פדיון בקדשי מזבח אלא בבעלי מומים, שהרי הם באו מכח בעל מום (שם ב; רמב"ם שם. וראה ערך בעל מום ב).

קדם ההקדש את המום קדם ההקדש אם לאחר שהקדישם נולד להם מום קבוע, ולדותיהם שנולדו לפני פדיונם קדושים (בכורות טו ב).

ונחלקו אמוראים:

• שמואל ורבא סוברים שקרבים, לדעת רבי אלעזר שולד של נקבה שהפרישה לעולה קרב עולה (ראה לעיל: ולד שאר קרבנות), כן ולד בעלת מום קרב, אף שאמו אינה ראויה להקרבה (תמורה יז ב). ולדעת חכמים שולד נקבת עולה ירעה, אף ולד בעלת מום ירעה (רבינו גרשם תמורה שם ד"ה ליקרב). ויש מפרשים בדעת ראשונים שאפילו לדעת חכמים קרבים ולדות בעלי מומים, ולרבי אלעזר שאמרו הכוונה אפילו לרבי אלעזר (ראה לחם משנה תמורה ד ט, בדעת הרמב"ם שם ובאיסורי מזבח א יא).

• בר פדא ורב פפא סוברים שלדברי הכל ירעו עד שיפול בהם מום ויפדו (תמורה שם, ורש"י בכורות טו ב ד"ה ואיכא).

יש שכתבו שלא נחלקו האמוראים, אלא אם הוממה ואחר כך התעברה, אבל התעברה בעודה תמימה, הולד קרב לדברי הכל -

וְסֵת¹

דרך הנשים לראות דם נדה (ראה ערכו) בזמנים קבועים

הפרקים:	• וסת שאינו קבוע
• גדרו, קביעותו וחזקתו	• עונה בינונית
• וסת הימים	• בימי נדה וזיבה
• וסת הגוף	• עקירתו ושינויו
• על ידי אונס	• רואה מחמת תשמיש
• עונת הוסת	• במסולקות דמים

סיכום תמציתי

גדרו, קביעותו וחזקתו

וסת מובנו חוק ודרך ומנהג, או שמוכנו זמן ומועד, ונקרא שם זה לדרך האשה לראות דם, והוא הנקרא בתורה אַרְחַ פְּנָשִׁים, דֶּרֶךְ נָשִׁים, וְעֵת נִדְתָּהּ.

רוב הנשים יש להן וסתות לראות בזמן ידוע, כל אחת לפי זמנה. יש שיש לה יום קבוע לראייתה, וזה הנקרא וסת הימים, ויש שהיא מרגישה קודם שיבוא הדם, וזה נקרא וסת הגוף, ויש שאין לה וסת כלל, ואינה רואה ביום קבוע, ולא מרגשת עד שיבוא הדם.

סתם וסת - של נשים שלא קבעו להן זמן - הוא משלשים יום לשלשים יום, והוא הנקרא עונה בינונית. אשה קובעת וסת בשלש פעמים.

אשה שיש לה וסת קבוע, שלא בשעת וסתה הרי היא בחזקת טהורה לבעלה, ואינה צריכה בדיקה.

וסת הימים

קביעת וסת הימים תיתכן בשלשה אופנים: א) בהפלגות שוות; ב) בימים שווים; ג) בדילוג או בסירוג שוה.

וסת הגוף

יש שקובעת וסת על ידי מקרים שיארעו בגופה, והוא נקרא וסת הגוף. ואלו הם הוסתות: מפקת, ומעטשת, וחוששת בפי כריסה, ובשיפולי מעיה, ושופעת, וכמין צמרמורות אוחזים אותה.

אירע לה אחד מאלו המקרים שלש פעמים וראתה, קבעה וסת, שבכל פעם שיבואו לה אסורה לשמש.

על ידי אונס

קפצה וראתה, או חלתה, או נשאה משא כבד, וכל וסת שנקבע מחמת מקרה שאינו טבעי - אינו וסת, שמפני האונס ראתה ואין זה טבעה.

עונת הוסת

"יום" בענין הוסת - בין לקביעתו בראייה בימים שווים, ובין לפרישה סמוך לוסת - משמעו עונה, או יום או לילה.

אין האשה קובעת וסת אלא אם כן כל ראייתה באותה עונה, היינו ביום או בלילה.

בפרישה סמוך לוסת, צריך לפרוש אותה עונה שהיא למודה לראות בה.

וסת שאינו קבוע

אף שאשה קובעת וסת בשלש פעמים, הדברים אמורים לעשות וסת קבוע - שלא יעקר בפחות משלש פעמים - אבל חוששת לו אפילו בפעם אחת, שכשיגיע אותו היום בחודש הבא לא תשמש כל העונה.

עונה בינונית

עונה בינונית שלשים יום מראייה ועד ראייה, היינו מתחילת ראייה לתחילת ראייה אחרת.

אשה שאין לה וסת קבוע, הרי לה - לרוב הראשונים - עונה בינונית כוסת קבוע.

בעונה בינונית כתבו אחרונים שכל היום וכל הלילה אסורים, שלא כדרך וסת שחוששת רק לעונת יום, או רק לעונת לילה; ויש חולקים וסוברים שאף בעונה בינונית אם ראתה ביום אסורה ביום, ואם ראתה בלילה אסורה בלילה.

בימי נדה וזיבה

אשה שראתה תוך ימי נדתה, נחלקו אמוראים: ריש לקיש אמר שאין ראייתה ראויה לקבוע וסת; ורבי יוחנן אמר אשה קובעת וסת בתוך ימי נדתה. להלכה פסקו ראשונים כרבי יוחנן.

בזמן הזה שהחמירו בנות ישראל על עצמן שלא למנות ימי נדה וימי זיבה, והחזיקו עצמן כטועות, נחלקו ראשונים:

יש ראשונים הסוברים שלא החמירו אלא לטמא כל דם ולהצריכה שבעה נקיים כזבה; אבל רוב הראשונים סוברים שבזמן הזה אשה קובעת וסת בכל זמן, שפתחי נדות כבר נשכחו מהן לגמרי, והרבה קלקולים קרובים לבוא בדבר, לפיכך כך דינן שהן קובעות וסת בין בימי נדה ובין בימי זיבה.

עקירתו ושינויו

כשם שאין קובעת וסת עד שתקבענו שלש פעמים, כך אינו נעקר עד שיעקר ממנה שלש פעמים.

רואה מחמת תשמיש

אשה שראתה דם נדות מחמת תשמיש, משמשת פעם ראשונה ושניה ושלישית, מכאן ואילך לא תשמש עד שתתגרש ותינשא לאחר. במה דברים אמורים כשודאי ראתה מחמת תשמיש, כגון שמצאה מיד בכדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת, ותיטול עד לבדוק בו ותקנח עצמה, אבל אם בדקה מיד ולא מצאה, או שבדקה אחר שיעור זה, אינה רואה מחמת תשמיש; ויש סוברים שהשיעור בכדי שתירד מהמטה ותבדוק; ויש סוברים שאין אנו בקיאים עכשיו בשיעורים אלה, ולכן כל שראתה שלש פעמים סמוך לתשמיש נקראת רואה מחמת תשמיש. אבל אם לא ראתה סמוך לתשמיש, מותרת לאחר טהרתה תמיד.

אם יש לה מכה באותו מקום, תולה במכתה. ונאמנת אשה לומר מכה יש לי בתוך המקור, שממנה דם יוצא. אם יש רופא שסובר לרפאותה, טוב לנסות לאחר פעם ראשונה או שניה, אבל אחר פעם שלישית יש להסתפק אם תוכל לסמוך על הרפואה, אפילו הוא מומחה; ויש מי שמתיר לסמוך על רופא ישראל - אפילו אחר שנתחזקה - אבל רופא גוי אינו נאמן בזה, ואם ניכר שהועילה לה הרפואה, סומכת אפילו על רופא גוי. מהאחרונים יש שכתב שבזמננו אפשר למנוע מאשה דין רואה מחמת תשמיש על ידי זריקות או כדורים למניעת הדם, ואפילו כבר ראתה פעם או פעמיים, ניתן למנוע שלא תראה פעם שלישית, וכמעט תמיד טיפולים אלו מועילים.

במסולקות דמים

ארבע נשים הן בחזקת מסולקות דמים: קטנה, מעוברת, מגיקה וזקנה, ולכן נשתנה דינן בוסתות. נשים הנוטלות גלולות להסדרת הוסת, או כלות הלוקחות גלולות לפני חתונתן למנוע חופת נדה, נחלקו אחרונים: יש סוברים שאין לסמוך על כך, וצריכה לפרוש ביום וסתה, ולבדוק עצמה עד שתקבע וסת אחר על ידי הגלולות, או שיתברר שלש פעמים שהגלולות מנעו את הראיה; יש שכתבו שאם היה לה וסת קבוע חוששת לו עד שתקבע וסת אחר על ידי הגלולות, ואם לא היה לה וסת עוקרת וסת שאינו קבוע בפעם אחת שלא תראה על ידי הכדורים; ויש שכתבו שהגלולות שבימינו יש להן כבר חזקה ברורה שהן יעילות לשנות את הוסת, ולפיכך אם היה לה וסת קבוע חוששת לו פעם אחת, ואחר שלא ראתה בו על ידי הכדורים שוב אינה חוששת לו, ולוסיט שאינו קבוע אינה חוששת כלל.

גדרו, קביעותו וחזקתו

פירוש המושג וסת מובנו חוק ודרך ומנהג (ראה נדרים סו א, ובבא בתרא קמו א, ורשב"ם שם. וראה ערוך ערך וסת וערוך השלם שם), או שמובנו זמן ומועד (ריטב"א שבועות יח ב, בשם הרמ"ה; וראה רמ"א יו"ד קפד א), ונקרא שם זה לדרך האשה לראות דם, והוא הנקרא בתורה אֲרַח פְּנֵיָם (בראשית יח יא), דֶּרֶךְ נָשִׁים (שם לא לה), וְעַת נִדְתָּה (ויקרא טו כה, וראה שם באבן עזרא).

סוגי קביעות רוב הנשים יש להן וסתות לראות בזמן ידוע (טושי"ע יו"ד קפד א), כל אחת לפי זמנה (טור שם). יש שיש לה יום קבוע לראייתה, וזה הנקרא וסת הימים, ויש שהיא מרגישה קודם שיבוא הדם, וזה נקרא וסת הגוף, ויש שאין לה וסת כלל, ואינה רואה ביום קבוע, ולא מרגשת עד שיבוא הדם (הלכות נדה לרמב"ן ה א, וראה רמב"ם איסורי ביאה ח א. וראה בפרקים הבאים).

סתם וסת - של נשים שלא קבעו להן זמן (בי"ח יו"ד קפד, ושי"ד שם סק"ב) - הוא משלשים יום לשלשים יום (טור יו"ד קפד וקפט, וטושי"ע קפט א), והוא הנקרא עונה בינונית (טושי"ע קפט שם, וראה להלן: עונה בינונית).

קביעת הוסת אשה קובעת וסת בשלש פעמים (נדה סג ב; רמב"ם איסורי ביאה ח ד; טושי"ע יו"ד קפט ב), ואף שנחלקו תנאים בכל קביעת חזקה, שלרבי נקבעת בשתי פעמים, ולרובן שמעון בן גמליאל בשלש (ראה ערך חזקה), בוסתות הלכה כרבן

שמעון בן גמליאל (יבמות סד ב), ויש מהראשונים סובר שבוסת אף לרבי צריך שלש פעמים (רז"ה בהשגות לבעלי הנפש תיקון הוסתות יח).

בוסת הגוף אמר שמואל בשם חכמים שנקבע בפעם אחת (נדה סג ב), ופירשו ראשונים שדעתם כרבי, אבל לרובן שמעון בן גמליאל צריך שלש פעמים (תוספות שם ד"ה לימים; תורת הבית ז ג, ומשמרת הבית שם, ועוד). ויש מפרשים שחכמים חלקו על רבי, ולרבי נקבע בשתי פעמים (רא"ה בבדק הבית שם). הלכה שאף וסת הגוף נקבע בשלש פעמים (נדה סג א; טושי"ע יו"ד קפט יט, וראה רמב"ם שם ב וד).

חזקת אורח אשה שיש לה וסת קבוע, שלא בשעת וסתה הרי היא בזמנו בא בחזקת טהורה לבעלה, ואינה צריכה בדיקה (רמב"ם איסורי ביאה ד ט, על פי נדה טו א ויא ב; הלכות נדה לרמב"ן ה ג; טושי"ע יו"ד קפט א. וראה ערך בדיקת אשה), אבל בשעת וסתה הרי היא בחזקת רואה דם, שכן אורח בזמנו בא (נדה טו א ועוד. וראה ערך אורח בזמנו בא).

חזקה זו נאמרה בשלשה מובנים: א) לשעבר, שהיא בחזקה שראתה בשעת וסתה; ב) להבא, שחוששים שתראה בשעת וסתה; ג) לבירור, שכשהיא רואה בשעת וסתה, נתברר הדבר שמחמת הוסת ראתה.

לשעבר - חיוב בדיקה בשעת הוסת • יש סוברים וסתות דאורייתא (ראה נדה טו א וטו א²), היינו הלכה למשה מסיני (רש"י שם טו א ד"ה

יצחק; רב, לדעת רב נחמן בלשון ראשון; רב הונא.

2. הסוברים כדעה זו שם: רבי אליעזר; רבי מאיר; שמואל, לדעת רב נחמן בר

שמא תראה בשעת תשמיש, שנאמר: **וְהִזְרַתְּם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִטְּמֵאָתָם** (ויקרא טו לא), וסמוך לו **וְהִדְרָה בְּנִדְתָּהּ** (שם לג), מכאן אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהם סמוך לוסתן (שבועות יח ב ועוד; רמב"ם איסורי ביאה ד יב; טושי"ע יו"ד קפד ב).

בחיוב הפרישה נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שלסוברים וסתות דאורייתא, אף זה מן התורה, ולסוברים וסתות דרבנן אף זה מדרבנן, והכתוב אינו אלא אסמכתא (ראה ערכו). בעלי הנפש תיקון הוסתות; תורת הבית ז ג; תוספות יבמות סב ב ד"ה חייב; מגיד משנה איסורי ביאה ד יב, ועוד).

- יש סוברים שסמוך ממש לשעת וסתה לדברי הכל הפרישה מן התורה (רא"ה בבדק הבית שם; ריטב"א שבועות שם ד"ה וני"ל. וראה חכמת אדם כלל קח בבית אדם סק"א), אבל הפרישה מתחילה העונה תלויה במחלוקת אם וסתות דאורייתא או דרבנן (רא"ה שם).

- ויש ראשונים שנראה מדבריהם, שאף שוסתות דרבנן, הפרישה סמוך לוסת היא מן התורה (רא"ה יבמות ו ט, ואור זרוע א שח, בשם רבנו תם, שהוא מן התורה, והרא"ה נדה א א, ובאור זרוע שנה פסקו שוסתות דרבנן; וראה שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד נה - נו, וערוך השלחן קפד יב, בדעת הרמב"ם⁴).

ופירשו אחרונים, שחזקת טהרה (ראה לעיל בטעם שוסתות דרבנן) אינה אלא לשעבר, שחזקתה שעדיין לא ראתה, אבל אינה להבא, שהרי לא תהיה טהורה לעולם (נודע ביהודה שם, על פי גטין כח ב. וראה ערך חזקה), וכן מה שמן התורה כיון שלא הרגיש טהורה (ראה לעיל שם), אבל להבא יש לחוש שמא תרגיש (ערוך השלחן שם).

איסור קריבה **נחלקו ראשונים אם סמוך לוסתה אסור גם קריבה, סמוך לוסת כחיבוק ונישוק** (ראה ערך נדה. וראה ערך גלוי עריות: קריבה לעריות), וכן שלא יגע בה ולא יאכל עמה (ראה ערכים הנ"ל, וערך שמנה עשר דבר).

- לסוברים שהפרישה מדרבנן (ראה לעיל), לא אסרו אלא תשמיש (תורת הבית ז ב; הלכות נדה לרמב"ן ח י, בשם מקצת בעלי הוראה; מגיד משנה והגהות מיימוניות איסורי ביאה ד יב; טושי"ע יו"ד קפד ב), ואפילו חיבוק ונישוק מותר (בית יוסף שם; ש"ך שם סק"ו; שו"ת רדב"ז א קסג), שלא גזרו אלא על דבר שבנדה עצמה הוא איסור כרת, או שחששו שמא על ידו תראה דם (רדב"ז שם), וגם אין לחשוש שמא יבוא עליה, כיון שהתשמיש עצמו אינו אסור אלא מדרבנן (ב"ח שם. וראה בית יוסף וש"ך שם סק"ו, ושו"ע הרב סק"ו, אלא שהב"ח ועוד כתבו שהמחמיר תבוא עליו ברכה).

- ולסוברים שהפרישה מן התורה (ראה לעיל), כל קריבה אסורה כנדה עצמה (ראה תורת הבית שם, וכן ברמב"ן שם, וראה בית יוסף שם וט"ז סק"ג).

- ויש שכתבו, שאפילו אם הפרישה מדרבנן לא התירו אלא מה שגם בנדה עצמה אינו אלא מדרבנן, אבל חיבוק ונישוק אסור (תרומת הדשן רנ. וראה ערך נדה), או לפי שמביאים לידי חשק (ט"ז שם סק"ג).

פרישה ביוצא **וכן נחלקו במקום שיש מצוה לפקוד את אשתו, כגון בשעה שיוצא לדרך** (יבמות סב ב. וראה ערך שאר

דאורייתא; רא"ה נדה א א), שאף שאין האשה טמאה עד שתראה או עד שתרגיש ביציאת הדם (ראה ערך נדה וערך זבה), כיון שעברה שעת וסתה - ודאי ראתה (תוספות שם טו א ד"ה אפילו; רא"ה שם; תורת הבית ז ג), או שיש להסתפק שמא ראתה (רש"י שם טו א ד"ה דאורייתא), כי חזקה אורח בזמנו בא (נדה טו א).

לפיכך אשה שהגיעה שעת וסתה, צריכה לבדוק עצמה מן התורה (נדה ט א, ורש"י ד"ה וסתות. וראה ערך בדיקת אשה), ואם לא בדקה, אפילו בדקה אחר כך ומצאה טהורה - טמאה (נדה שם), אלא אם כן בדקה עצמה מיד (ראה ערך נדה. שם טו א), ואם בדקה ומצאה טמאה, אפילו אחר שיעור זה, טמאה משעת וסתה (נדה שם ורש"י ד"ה חוששת), ואינה יודעת יום ראייתה ואימתי היא באחד עשר יום שבין נדה לנדה (ראה רש"י שם ו א ד"ה מקולקלת; תוספות שם ד"ה וחוששת; תוספות הרא"ה שם. וראה ערך ימי נדה; ימי זיבה).

- ויש סוברים וסתות דרבנן (ראה נדה טו א וטו א³), ולא החמירו אלא לבדוק בשעת וסתה (רש"י שם טו א ד"ה וסתות, ותוספות שם טו ד"ה ורב נחמן), ואסור לבוא עליה עד שתאמר שטהורה (טושי"ע יו"ד קפד יא), אבל אם לא בדקה, ולבסוף בדקה ומצאה טהורה - טהורה (נדה שם), שחזקה אורח בזמנו בא אינה אלא בספק (טור שם), וכיון שמצאה טהורה אומרים שהאורח לא בא (תורת הבית ז ג), ואם כשבדקה מצאה טמאה, טמאה משעת וסתה (נדה שם), אלא שאינה מטמאה את בועלה למפרע (רמב"ם איסורי ביאה ח ג), ומונה ימי נדה משעה שראתה (תוספות שם ד"ה אלמא; רמב"ם שם).

לדעה זו, לא בדקה עצמה כלל, יש מהראשונים סוברים שטהורה לבעלה (ר"ן על הרי"ף שבועות ה א, בדעת הרי"ף והרמב"ם; דעה א בשו"ע יו"ד קפד ט), ויש סוברים שהיא בחזקת טמאה עד שתבדוק (בעלי הנפש תיקון הוסתות; הלכות נדה לרמב"ן ה יא; תורת הבית ז ב ג; מאירי נדה טז א; טור יו"ד קפד; שו"ע שם ט בשם יש אומרים, וקפט ד), וכן נוהגים (רמ"א שם קפד ט).

סיבות נגד **בדעת הסוברים שוסתות מדרבנן כתבו האחרונים כמה החזקה טעמים:**

- כיון שכנגד חזקת אורח בזמנו בא יש חזקת טהרה של האשה (שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא נה - נו).

- כיון שחזקת הוסת חזקה העשויה להשתנות היא (חוות דעת קפג. וראה להלן: במסולקות דמים).

- לפי שלא נתבררה, כי אפשר שהראיה נגרמה על ידי מקרי הגוף, ובאשה היושבת תחת בעלה יש לתלות שלא ראתה מחמת שנתעברה (פרדס רמונים בפתיחה ביאורי וסתות ו; חזון איש יו"ד פ סק"ז).

- שמן התורה אין האשה טמאה אלא בהרגשה (ערוך השלחן יו"ד קפד ד, וראה ערך נדה).

הלכה וסתות דרבנן (רמב"ם איסורי ביאה ח יד, ומשכב ומושב ג ט; בעלי הנפש תיקון הוסתות; תורת הבית ז ג; תוספות נדה טו א ד"ה ור"ן; רא"ה נדה א א; בית יוסף יו"ד קפד, ובש"ך שם סק"ה שכן הסכמת רוב הפוסקים והאחרונים), וטומאתם מספק (רמב"ם משכב ומושב שם).

להבא - פרישה **אסור לבוא על האשה סמוך לוסתה - היינו בעונה סמוך לוסת** שהיא רגילה לראות בה (ראה להלן: בעונת הוסת) -

שם ד"ה אפילו שכן דעת רבי יוחנן. 4. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד קע וקעט שכן קיבל ממורו הגאון ז"ל.

3. הסוברים וסתות דרבנן: רבי יהושע וחכמים; רב, לדעת רב נחמן בר יצחק; רבן שמעון בן גמליאל ורבי, לדעת רבינא שם; רבה בר בר חנה. וראה תוספות

תראה כשהגיע יום וסתה (ראה לעיל), אבל כשהיא רואה בשעת וסתה אנו אומרים שמחמת הוסת ראתה, שחזקה היא מן התורה, ואנו חושבים אותה לנדה ולא לזבה (חוות דעת קפג באורים סק"ב. וראה חידושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם שם ד יב).

ספק וסת בספק וסת, כתבו ראשונים, שכיון שוסתות דרבנן - הולכים להקל (ראה להלן: על ידי אונס; עונת הוסת, ועוד).

על ספק בעקירת הוסת, ראה להלן: עקירתו ושינויו.

וסת הימים

קביעת וסת הימים תיתכן בשלשה אופנים: א) בהפלגות שוות; ב) בימים שוים; ג) בדילוג או בסירוג שוה (ראה בעלי הנפש תיקון הוסתות, כעין זה)⁶.

הפלגה בהפלגות - כגון שלמדה לראות מעשרים יום לעשרים יום, או משלשים יום לשלשים יום (תוספות בבא קמא לו ב ד"ה יום, על פי נדה סג ב; בעלי הנפש תיקון הוסתות; הלכות נדה לרמב"ן ה יב; תורת הבית ז ג; טושי"ע יו"ד קפט ב).

קביעת הפלגה וכתבו ראשונים, שאין וסת ההפלגות נקבע עד שתראה ד' פעמים, כגון שראתה היום, ולסוף עשרים יום, ולסוף עוד עשרים יום, ולפי שראייה ראשונה לא ראתה בהפלגה (ראשונים הנ"ל; טושי"ע שם, וראה באור הגר"א שם סק"א. וראה להלן: עונת הוסת, חישוב ההפלגות).

ויש ראשונים שכתבו שגם וסת ההפלגות נקבע בשלש ראיות (רא"ה בבדק הבית שם).

ימי החודש וכן האשה קובעת וסת לימי החודש, כגון שראתה בא' ניסן ובא' אייר ובא' סיון, קבעה וסת לראשי חדשים, והוא הדין בכל אחד מימי החודש, ואף שאין הפלגותיה שוות, שהרי חודש אחד מלא ואחד חסר (ראשונים הנ"ל; טושי"ע שם ו), לפי שקביעות החודש גורמת לאשה שתראה (תוספות בבא קמא לו ב ד"ה יום, ונדה לט ב ד"ה אלמא; רא"ש נדה ט ג), שכן מצינו שמקרי הגוף תלויים במעשה בית דין (משמרת הבית שם)⁷.

• יש מהראשונים שכתב שאינה קובעת אלא בחדשים שוים, שההפלגות שוות (רמב"ן נדה סד א ד"ה ראתה [מה' הרש"ר עמ' רלג])⁸.

• ויש שסובר, שאפילו לאומרים שקובעת לימי החודש, אין קידוש החודש גורם שתראה, אלא מולד הלבנה (ראה ערך קדוש החודש), ויש כאן השואה לימי החודש שאחר המולד (רא"ה בבדק הבית שם; ר"ן נדה שם ד"ה ראתה, בשמו).

ימי השבוע אף היום בשבוע גורם וסת, כגון שראתה שלש פעמים באחד בשבת (תוספות בבא קמא שם; רמב"ן שם [מה' הרש"ר עמ' רלב], ורשב"א נדה שם ד"ה ואיכא, ובתורת הבית ז ג דף ט א, בשם רבותינו הצרפתים; טושי"ע יו"ד קפט ו)⁹.

וכתבו אחרונים שלפי דין התלמוד שאין אשה קובעת וסת בימי זיבתה (ראה ערך ימי נדה; ימי זיבה), אינה קובעת וסת אלא כשראתה בדילוגים של ג' שבועות (פרישה שם סק"ח; ראה ב"ח שם, ושי"ך שם ס"ק יד)¹⁰.

כסות ועונה, ואפילו סמוך לוסתה (ראה יבמות שם לגירסת רש"י), ויש אומרים שהוא הדין בליל טבילתה (שו"ת כנסת יחזקאל לג⁵):

• לסוברים שהפרישה מדרבנן, חייב לפקדה אפילו בתשמיש, שלא גזרו במקום מצוה (בעלי הנפש שער הפרישה ושער תיקון הוסתות ושער הקדושה; תורת הבית ז ב, ועוד ראשונים; סמ"ג לא תעשה קיא בשם רבי שמשון איש ירושלים; טור ובית יוסף ורמ"א קפד י, וט"ז ס"ק יד), אלא שהמחמיר לפקדה בדברי ריצוי - או בחיבוק ונישוק (שי"ך שם ס"ק כז) - תבא עליו ברכה (סמ"ג שם; בית יוסף ורמ"א שם).

• לסוברים שהפרישה מן התורה, חייב לפקדה בדברי ריצוי, אבל תשמיש אסור (רבינו תם בספר הישר ט (מה), וברז"ה בהשגות לבעלי הנפש אות א; תורת הבית שם, בשם יש אומרים; ספר התרומה נדה צג).

• ויש מהראשונים שסובר שאפילו אם וסתות דאורייתא מכל מקום התירו לו תשמיש, שהכתוב מביטחו שלא יבוא בכך לידי חטא (ריטב"א שבועות שם ד"ה ת"ר. וראה ערך שאר כסות ועונה).

• ויש מהראשונים שנראה מדבריו שאפילו אם הפרישה מדרבנן, לא התירו תשמיש (ראה משמרת הבית שם בדעת הרז"ה, וראה תוספות יבמות סב ב ד"ה חייב, וראה באור הגר"א יו"ד קפד ס"ק כב).

לכירור - טומאה אשה שיש לה וסת קבוע - בין וסת הימים ובין למפרע וסת הגוף (נדה סג א) - דיה שעתה (נדה ב א ורש"י, ושם סג א וסח א), שאם בדקה בשעת וסתה ומצאה טמאה, אין אומרים שראתה לפני הוסת, שאורח בזמנו בא (רש"י שם ב א ד"ה דיה. וראה ערך טמאה למפרע).

בגמרא אמרו שזו דעת רבי דוסא, אבל חכמים סוברים שאף זו מטמאה למפרע מעת לעת (שם ד ב, וראה שם ט ב). להלכה לרוב הראשונים דיה שעתה (תוספות נדה טז א ד"ה וחוששת; רמב"ם איסורי ביאה ט ד, ומטמאי משכב ומושב ג ה), ויש פוסקים שמטמאה מעת לעת (רשב"ץ נדה שם, בשם יש פוסקים).

ברואה מחמת וכן אשה שראתה דם מחמת תשמיש, שאם תראה תשמיש שלש פעמים אסורה לבעלה (ראה להלן: רואה מחמת תשמיש), אם יש לה וסת קבוע, והיה התשמיש סמוך לוסתה, תולים ראיתיה בוסתה ולא מחמת תשמיש (נדה סו א; רמב"ם איסורי ביאה ד כ; טושי"ע יו"ד קפז ד), וכן אם ראתה שלא בשעת וסתה, יש אומרים שתולה הדם בסיבה אחרת ואינו דם נדה (מרדכי שבועות תשלה, לפירוש התרומת הדשן ב מז, ושי"ך יו"ד קפז סק"כ).

ברואה מחמת וכן הרואה דם מחמת מכה שיש לה במעיה, שהיא מכה טהורה (ראה ערך נדה), אם ראתה ביום וסתה חוששת לוסתה (ראה נדה טז א. וראה ערך הנ"ל פרטי דיניי).

לחשבון ימי נדה חזקת הוסת נאמרה גם לענין ימי נדה וימי זיבה, וזיבה לראשונים הסוברים שמיום שייקבע לה וסת עד שתמות או עד שייעקר הוסת תספור לעולם שבעת ימי נדה ואחריהם אחד עשר ימי זיבה (ראה רמב"ם שם ו, ושם ח ג. וראה ערך ימי נדה, ימי זיבה).

ופירשו אחרונים, שאף על פי שוסתות דרבנן וחשבון הימים הוא מן התורה, לא אמרו וסתות דרבנן אלא לענין שנאמר שלעולם

ומאירי שם יא א. 7. על פי ירושלמי כתובות ה ב ועוד: בת ג' שנים ויום אחד נמלכו בית דין לעברו בתוליה חוזרין וכו', וראה ערך אדר. 8. אבל בהלכותיו שם יג פסק כדעת הראשונים הנ"ל. 9. ברמב"ן שם נראה שהראב"ד חולק על זה, וכן ראה בשמלה ס"ק יב בדעת הראב"ד. 10. וראה תורת השלמים שם

5. ראה פתחי תשובה יו"ד קפד ס"ק כב שרוב האחרונים חלקו עליו. 6. ראה שם, ובתורת הבית ז ב, ובבית יוסף יו"ד קפט, ובחכמת אדם שם - חלוקות שונות במנין הוסתות, ולהלכה אין הבדל. בתלמוד נזכר רק חילוק של וסתות הימים ווסתות הגוף, ראה נדה סג א, וכן וסת התלוי במעשה, ראה שם טו ב,

הלכות נדה לרמב"ן ה א). ואלו הם הוסתות: מפקת, ומעטשת, וחוששת בפי כריסה, ובשיפולי מעיה, ושופעת, וכמין צמרורות אוזנים אותה (נדה שם; רמב"ם איסורי ביאה ח ב, ומשכב ומושב ג ו; טושי"ע שם).

• מפקת, כאדם שפושט זרועותיו מחמת כובד (רש"י נדה שם ד"ה מפקת¹²; רא"ש נדה ט א השני; טושי"ע שם); או כאדם שפוחת פיו מחמת כובד (תוספות שם ד"ה מפקת; רא"ש שם; ערוך ערך פהק; טושי"ע שם); או כאדם שמוציא קול דרך הגרון (רא"ש שם, בשם הערוך; טור שם, בשם רבינו חננאל; שו"ע שם) מתוך המאכל שאכל (ט"ז שם ס"ק לג, וש"ך ס"ק נב. וראה להלן בגוסה).

• מעטשת, דרך מטה (הלכות נדה לרמב"ן ו ט; טושי"ע שם), או דרך החוטם (תוספות שם; מאירי ברכות כד ב)¹³.

בפיהוק או עיטוש פעם אחת אין קובעת, כי זה דרך כל האדם, אלא כשעושה כן הרבה פעמים זה אחר זה (תוספות נדה סג א ד"ה מעטשת; רא"ש שם; טושי"ע שם).

• חוששת בפי כריסה, נגד טבורה (ט"ז שם). ובשיפולי מעיה, בבית הרחם (שם), דהיינו שתמצא כבדות והמשכה באותם המקומות (פירוש המשניות לרמב"ם נדה ט ח¹⁴; מאירי נדה שם ד"ה ומעתה)¹⁵.

• שופעת, שרגילה לראות דם טהור, ואחר כך דם טמא (נדה סג ב ורש"י. וראה ערך דם נדה)¹⁶.

• וכמין צמרורות, חימום בשר כעין קדחת (מאירי שם. וראה פירוש המשניות לרמב"ם, ובאיסורי ביאה שם¹⁷; רמב"ן שם; טושי"ע שם).

וכן כל כיוצא בהם (נדה שם; רמב"ם שם), כגון:

• ראשה כבד עליה, ואבריה כבדים עליה (נדה שם ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם);

• רותתת - שאוחז אותה כמין רתת (הלכות נדה לרמב"ן שם. וערך ערוך ערך רתת ג);

• גוסה (נדה שם), היינו שחוששת בכסלה (בעלי הנפש תיקון הוסתות ג ד"ה ומה; ומאירי שם, בשם יש מפרשים), או שרוצה להקיא (בעלי הנפש שם; תורת הבית ג ז דף יג ב; מאירי שם), או שהיו בני מעיה מגיסים והומים (הלכות נדה לרמב"ן שם).

ויש שפירשו שגוסה הוא פשיטת הזרועות מחמת כובד (התמתחות, ראה לעיל במפקת. מאירי נדה שם), ויש שפירשו שהוא הוצאת קול מגורנו מחמת המאכל (ראה לעיל שם. ערוך ערך גס גסה, ותוספות שם בשמו). ויש שפירשו שהוא פיהוק של פתיחת הפה (ראה רש"י שם סג ב ד"ה גוסה: בלאייר, ובאוצר לעזי רש"י: לפהק).

ומהראשונים יש שהוסיפו עוד: היפוך האצטומכא, כאב הראש, התנודדות, דפיקת הלב וכדומה (פירוש המשניות שם)¹⁸.

קביעת וסת אירע לה אחד מאלו המקרים שלש פעמים¹⁹ וראתה, הגוף

בזמן הזה אשה קובעת וסת אף בימי נדה וזיבה (ראה ערך ימי נדה; ימי זיבה), ואפילו ראתה ג' שבועות בזה אחר זה באחד בשבת - קבעה וסת באחד בשבת (פרישה שם; ערוך השלחן שם יג).

וסת החודש ראתה בט"ו לחודש זה, ט"ז לחודש שלאחריו, וי"ז בדילוג לחודש שלאחריו, נחלקו אמוראים:

• רב אמר קבעה לה וסת לדילוג (נדה סד א), בשלש ראיות, ואסורה ב"ח לחודש הרביעי ובי"ט לחודש החמישי וכו' (רש"י שם ד"ה קבעה).

• ושמואל אמר אינה קובעת עד שתשלש בדילוג (נדה שם), שבתחילת ראייתה אין עדיין דילוג (רש"י שם ד"ה עד), וצריכה ארבע ראיות (טור יו"ד קפט)¹¹.

אף לדעת רב, אם היה לה וסת קבוע ביום זה אינו מן המניין, שראייה זו שייכת עם ראיות שעברו, וצריכה שלש ראיות נוספות בדילוג (ראה נדה שם ורש"י ד"ה למודה).

וכן לשמואל, אם היה לה וסת קבוע ושינתה וראתה בדילוג, קובעת בג' ראיות, שאף הראשונה בדילוג ראתה (נדה שם; טושי"ע שם ז), ודוקא כשהדילוג היה שוה כגון שוסתה היה ב"ד, ודילגה וראתה בט"ו ובט"ז ובי"ז (ב"ח שם; ט"ז שם סק"ח; ש"ך שם ס"ק יח; שו"ע הרב שם כו).

להלכה יש פוסקים כרב (רבינו חננאל, הובא ברמב"ן נדה סד א ד"ה ראתה [מה' הרשלה עמי' רל], וברא"ש נדה ט ג, ובתורת הבית ז ג דף יד ב; בעלי הנפש תיקון הוסתות ג; בדק הבית שם דף ט ב; טור ושו"ע שם דעה ב), שהלכה כמותו באיסורים (בעלי הנפש שם ורמב"ן שם. וראה ערך הלכה), ויש פוסקים כשמואל (רמב"ם איסורי ביאה ח ו; הלכות נדה לרמב"ן ה יג, ובטור שם, בשם הרא"ש; שו"ע שם דעה א), שהרי נחלקו גם בשור המועד (ראה בבא קמא לו ב, וראה ערך שור המועד), והלכה כשמואל בדינים (בעלי הנפש שם בטעמם. וראה ערך הלכה).

ויש שכתבו שבוסת יש לחוש לדברי שניהם להחמיר, לפיכך אסורה ליום י"ח לחודש הרביעי שמא קבעה וסת לדילוג, וכן ליום י"ז, שמא לא קבעה (בעלי הנפש שם. וכן בשו"ע שם).

בדילוגים שוים ראתה כ"א לחודש זה, כ"ב לחודש שני, וכ"ד לחודש השלישי, לא קבעה וסת לדילוג (נדה סד א; טושי"ע יו"ד קפט ו), לפי שהדילוג הראשון יום אחד, וזה שני ימים (רש"י שם ד"ה לא), אלא שאם ראתה אחר כך בכ"ה, קבעה וסת להפלגות של ל"ב יום, אם החודשים היו אחד מלא ואחד חסר (ב"ח וש"ך שם ס"ק כג).

וסת הגוף

מיחוסים מקדימים יש שקובעת וסת על ידי מקרים שיארעו בגופה לראיית הדם (טושי"ע יו"ד קפט יט), והוא נקרא וסת הגוף (נדה סג א;

שם; ויסתמר שערות בשרה. ולדעתם הכוונה לתחושת חום או גלי חום. וברש"י נדה שם ד"ה צמרורות, פריצוני"ש, ובאוצר לעזי רש"י: רעדים, צמרורות. 18. ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית [שטיינברג, תשס"ו] ה עמ' 42: התסמונת לפני הופעת הווסת (Premenstrual Syndrome = PMS) מאופיינת במיגוון תסמינים גופניים ונפשיים, המופיעים כ 7-10 ימים לפני הופעת הווסת, ונעלמים ביום הראשון של המחזור. בסקר נרחב של התופעות הקשורות לתסמונת אצל נשים שונות נמצאו מיגוון תסמינים גדול: התכווצויות בבטן, כבדות או לחץ בשדיים, כאבי גב, כאבי ראש, דכאון, עצבנות, חרדה, תנודות במצבי הרוח, ועוד. שכחות התופעות השונות, חומרתן וההתייחסות של הנשים אליהן שונות במקצת בהתאם למקום ביצוע הסקר. 19. ראה לעיל, גדרו:

סק"ט; חוות דעת שם באורים סק"ד; פלתי סק"ח; סדרי טהרה סק"ז. 11. וראה להלן פירוש רבינו חננאל במחלוקת רב ושמואל. 12. אישטרליי"ר בלע"ז, ובאוצר לעזי רש"י: להתמתח. 13. ראה ברכות שם ששניהם נקראו עיטוש, וכן בערוך ערך עטש. וראה ש"ך ס"ק נג ששניהם אמת. 14. בתרגום ר"י קאפח: כובד והתמתחות. 15. הכוונה לתחושת כאב, וכן מפורש בכל ספרי הפוסקים והאחרונים. וראה אורחות הבית [הגר"מ שטרנבוך] פרק כו עמי פו: שחשה באי נעימות. 16. בזמן הזה מחזיקים כל דם לטמא, ראה סדרי טהרה שם ס"ק כה שהרמב"ם והטושי"ע השמיטו. אכן ראה שם, שיש הרגילות בהפרשות טהורות קודם הראיה. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג נא, ובטל הלי קיח, שהרגילות בכתמים קודם ראייתן, חוששות כדן וסת הגוף. 17. נוסף

בהרכבת ימים לסוברים כן (ראה לעיל. בעלי הנפש שם; תורת הבית שם; דעה א ברמ"א שם כג).

• ויש סוברים שדינו כוסתות הגוף, וקובעת בלא הרכבת ימים (תוספות שם סג ב ד"ה אכלה; רא"ש שם; הרז"ה בהשגות לבעלי הנפש יט; דעה ב ברמ"א שם), שאין הראייה באה על ידי טורח אלא ממילא (תוספות ורא"ש שם), או כיון שעושה אותו מדעתה ולהנאתה (רז"ה שם).

ומכל מקום אינו וסת גמור, כיון שבא על ידי מעשה, לפיכך אפילו לסוברים שוסת הגוף נקבע בפעם אחת (ראה לעיל), וסת זה נקבע בשלש פעמים (תוספות שם).

אכלה מינים אכלה שום וראתה, בצל וראתה, פלפלים וראתה- שונים קובעת וסת (בית יוסף שם מדברי הרא"ש שם ט, והמרדכי שבועות ב, ורבינו ירוחם; רמ"א שם כג), אפילו לאכילת מינים אחרים (ערוך השלחן שם ט).

ומכל מקום אם ראתה ג' פעמים על ידי מין אחד, לא קבעה למינים אחרים (רבי עקיבא איגר שם; ערוך השלחן שם). וכן אם ראתה פעם אחת על ידי אכילת מין אחד, וב' פעמים על ידי אכילת מין שני, אין מצטרפים (רבי עקיבא איגר שם).

עונת הוסת

"יום" בענין הוסת - בין לקביעתו בראייה בימים שוים, ובין לפרישה סמוך לוסת - משמעו עונה, או יום או לילה (הלכות נדה לרמב"ן נדה ה טו).

עונה בקביעת הוסת באותה עונה, היינו ביום או בלילה (הלכות נדה לרמב"ן שם; בעלי הנפש סוף שער הוסתות; טושי"ע יו"ד קפט יג).

יש סוברים שאף בוסת ההפלות כן (שו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד פג, על פי בעלי הנפש; ערוך השלחן יו"ד קפט כו, וראה שם בדעת הנודע ביהודה); ויש סוברים שוסת ההפלות אינו נקבע מיום ליום אלא מעונה לעונה, כגון ראתה ראייה ראשונה בלילה, ושניה ביום עשרים, ושלישית בלילה עשרים ואחד, ורביעית ביום עשרים, קבעה וסת לארבעים עונות (שו"ע הרב שם ס"ק לו; שמלה ס"ק כא), לפי שהפלגה היא שמפלת לזמן קבוע ואינה רואה בתוך הזמן (שו"ע הרב יו"ד קפט ס"ק כב).

ומטעם זה כתבו אחרונים, שאין מחשבים ההפלה מתחילת ראייה, אלא מסוף ראייה ראשונה לתחילת ראייה שניה (שו"ע הרב שם ובעוד מקומות, על פי תשובות מהרי"ל קעג ועוד); ויש סוברים שאף בהפלגה תחילת ראייה הן העיקר (שו"ת חתם סופר יו"ד קסו; שו"ת שואל ומשיב תנינא א לג; שו"ת בית שלמה יו"ד ב טו).

הפרישה בעונה בפרישה סמוך לוסת, צריך לפרוש אותה עונה הסמוכה לוסת שהיא למודה לראות בה (נדה סג ב. וראה להלן הדין בעונה בינונית), שאם וסתה ביום - פורש כל היום, ואם וסתה בלילה - פורש כל הלילה (רש"י יבמות ושבועות יח ב; רמב"ם איסורי ביאה ד יב, ושם ח ג; תורת הבית ז ב וג; ראב"ה נדה קפג, ועוד ראשונים; טושי"ע יו"ד קפט ב). ואפילו אם הוסת בסוף היום - מותר בלילה מיד, וכן אם הוא בתחילתו - מותר כל הלילה שלפניו, וכן להיפך בוסת שבלילה (טושי"ע שם).

קבעה וסת, שבכל פעם שיבואו לה אסורה לשמש (ראה נדה שם א; הלכות נדה לרמב"ן ו ט; תורת הבית ז ג דף ח ב; טושי"ע יו"ד קפט יט. וראה להלן: עונת הוסת), שכל שינוי חוש הגוף סימן להתעוררות הדם (רא"ש נדה ט א השני, שצריך לחוש לכל הפירושים; טור שם).

פיהקה פעם אחת, ונתעטשה פעם שניה, וחששה בפיה כריסה פעם שלישית - אין מצטרפים (הלכות נדה לרמב"ן שם יא; תורת הבית ז ג דף ט א ויג ב, וברשב"א נדה שם; טושי"ע שם כג), שאין מצוי שבאשה אחת יארעו כל המקרים (ערוך השלחן שם טא).

וסת המורכב יש מהראשונים שנראה מדבריו שוסת הגוף אינו מימים ומקרים נקבע בלא יום קבוע, אלא ביום הקבוע, תרגיש במאורעות אלו בשעה הקבועה לה לוסתה (ראה רמב"ם איסורי ביאה ח ב, ומגיד משנה שם, ומשכב ומושב ג ו, ובית יוסף יו"ד קפט ד"ה ודע).

אבל רוב הראשונים סוברים שוסת הגוף נקבע בלא יום קבוע (בעלי הנפש תקון הוסתות ג ד"ה נשאר; הלכות נדה לרמב"ן ו ח; תורת הבית ז ג דף יג ב; רא"ש נדה ט א השני, ועוד; מגיד משנה שם בשם כל המפרשים; טושי"ע שם יט), שהוסת גורם למקרים הללו הנוגדים ממותרי הלחות והדמים, לפיכך קובעת בלא הרכבת ימים (תורת הבית ור"ן שם). ומכל מקום אם באו מקרים אלו בימים קבועים, קבעה וסת מורכב לפיהקים וימים, וכל שהגיע היום ולא פיהקה, או שפיהקה ביום אחר - אינה חוששת (תורת הבית ורא"ש שם; טושי"ע שם. וראה להלן: וסת שאינו קבוע).

על זמן האיסור בוסת הגוף, ראה להלן: עונת הוסת.

על ידי אונס

וסת לימים קפצה וראתה, או חלתה, או נשאה משא כבד, וכל וסת ולקפיצות שנקבע מחמת מקרה שאינו טבעי - אינו וסת, שמפני האונס ראתה ואין זה טבעה (ראה נדה יא א, ותוספתא נדה א ב; רמב"ם איסורי ביאה ח ד; טושי"ע יו"ד קפט יז).

קפצה בראש חודש וראתה, ואירע כן שלש פעמים, קבעה וסת שבכל פעם שתקפוץ ביום זה היא מוחזקת ברואה - וזהו וסת המורכב (תורת הבית ז ג; מאירי נדה סג ב) - אבל לא קבעה לימים לבד, ולא לקפיצות לבד (נדה שם לדעת רב הונא; טושי"ע שם יח). לפיכך אף שעבר יום הוסת, הרי היא בחזקת טהורה, שאנו אומרים לא קפצה ולא ראתה (נדה טו א, רב אשי בדעת רב הונא; טושי"ע יו"ד קפט יב).

קפיצות בלא יש ראשונים הסוברים שקובעת וסת לקפיצות גם בלא ימים שהרי הורגלה בכך (הרז"ה בהשגות לבעלי הנפש אות יט; הלכות נדה לרמב"ן ו יג; תורת הבית ז ג דף יג א, בדעת רש"י נדה שם; טור יו"ד קפט). אבל רוב הראשונים סוברים שאינה קובעת לקפיצות ללא ימים (תוספות נדה יא א ד"ה אלא, ושם סג ב ד"ה אכלה; רמב"ן ורשב"א ור"ן ומאירי נדה יא א; בעלי הנפש תקון הוסתות ג; תורת הבית ז ג דף יג ב, ורא"ה בבדק הבית שם, וראה שם החילוק מוסת הגוף; רמ"א שם יז. וראה מגיד משנה שם בדעת הרמב"ם).

לאכילת דברים ראתה על ידי שאכלה דברים חמים וחרפים, כגון חריפים שום בצלים ופלפלים - קבעה וסת (נדה סג ב). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שדינו כוסת שעל ידי אונס, ואינו נקבע אלא

• רבי יוסי אומר, אף ימים ושעות וסתות, ואינה אסורה ביום הוסת אלא בשעתה (נדה סג ב).

• רבי יהודה אומר, אסורה כל היום (נדה שם), שמא על ידי התשמיש ימהר הדם לבוא (שו"ע הרב יו"ד קפד סק"ח, על פי הרא"ה בבדק הבית), או שמא התעכב מעט וביומו יבוא (תורת הבית ז ג דף ח א; שו"ע הרב שם סק"י). הלכה כרבי יהודה (נדה סג ב; רמב"ם איסורי ביאה ד יג; טושי"ע יו"ד קפד ב).

ספק יום או לילה היתה למודה לראות בהנץ החמה, ולא ברור לה אם לפניו או לאחריו, נחלקו ראשונים:

• יש מחמירים לאסרה כל היום וכל הלילה (בעלי הנפש תיקון הוסתות א ד"ה והכא, רא"ש נדה ט ב השני, טור שם בשם יש אומרים);

• ויש מקילים לאסרה רק ביום, שוסתות דרבנן וספקן להקל (השגות הרז"ה על בעלי הנפש שם; רא"ש וטור שם, בשם הראב"ד²¹; שו"ע שם ד²², והיום ודאי בימי נדתה (רא"ש שם, בשם הראב"ד)²³. והוא הדין במסופקת בבין השמשות, אינה אסורה אלא בלילה (שו"ד ס"ק ג)²⁴. וכן אם בכוך מצאה דם ולא ידעה אם ראתה בלילה או ביום, אינה אסורה אלא ביום (האשכול א לב).

תחילת הראיה היא העיקר היתה למודה לראות שנים או שלשה ימים, ששופעת או מזלפת, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שכולם חשובים כעונה אחת, ואסורה כל ימי משך הוסת (בעלי הנפש תיקון הוסתות א; הלכות נדה לרמב"ן ה כג; האשכול לב).

• ויש שכתבו שאפילו נעקר היום הראשון חוששת לשאר הימים, שכל יום וסת בפני עצמו הוא (רמב"ן שם. וראה להלן: עקירתו ושינויו).

• ויש סוברים שאינה אסורה אלא עונה ראשונה (הרז"ה בהשגות לבעלי הנפש שם; והסכימו לדעתו תורת הבית ז ג דף טו א, רא"ש נדה ט ג השני, וטור יו"ד קפד; ועוד ראשונים; בית יוסף שם; שו"ע שם ו)²⁵, שתחילת הראייה היא העיקר והשאר תוספת דמים הן (ראשונים הנ"ל).

נמצא כתם קודם תחילת הראיה מצאה כתם, ובעונה שלאחר מכן התחיל וסתה - יש שכתבו שחוששת לפי זמן מציאת הכתם (שו"ת אגרות משה יו"ד ב מו ב); ויש חולקים, ואפילו בכתם המטמא, אלא שכתבו שאם לא היה ביניהם שיעור מעת לעת, המחמיר יש לו על מי לסמוך (שו"ת שבט הלוי ג קיח)²⁶.

איסורה בוסת הגוף (ראה לעיל: וסת הגוף), אינה אסורה אלא בגוף בשעת הוסת, היינו בשעת הפיהוק (בעלי הנפש שם; רא"ש נדה ט א, בשמו; תורת הבית שם; הלכות נדה לרמב"ן ו י; מאירי נדה סג א; טושי"ע יו"ד קפט כד, ורמ"א שם קפד ב, ושו"ד סק"ח), שהרי אי אפשר שתחוש לו קודם (רשב"א ומאירי שם), וכן לאחריו, אם בדקה בשעת וסתה ולא ראתה - מותרת (ראשונים הנ"ל). ואף רבי יהודה, שבוסתות הימים סובר שנאסרת כל העונה (ראה לעיל), בוסתות הגוף מודה (בעלי הנפש שם; תורת הבית שם; ר"ן ומאירי נדה שם).

היתה רגילה לראות עם התחלת הוסת, אף שעכשיו לא ראתה, אסורה כל משך הוסת, שמא תראה, אבל היתה רגילה לראות בסופו, אינה אסורה אלא בסופו (ראה נדה סג ב. תורת הבית הקצר שם, הובא בטור ובית יוסף שם; שו"ע יו"ד קפט כד).

עברה עונת הוסת, ובדקה ולא ראתה - מותרת (רמב"ם שם ד יג; טושי"ע שם. וראה ערך בדיקת אשה).

עונת אור זרוע יש ראשונים הסוברים שצריך לפרוש גם בעונה שלפני עונת הוסת (ראב"ן שיח; אור זרוע שם, בשם הראב"ה, והובא בבית יוסף שם), וחומר איתרה היא (בית יוסף שם, בשם האגור). וכתבו אחרונים שראוי להחמיר אף שאין הלכה כן, שמא תראה בסוף הלילה, ותסבור שראתה בתחילת היום (בי"ח שם).

ויש שפירשו דבריהם כשאין לה שעה קבועה לראות בה, והרי זה כאילו וסתה כל היום, לפיכך צריכה לפרוש גם בלילה שלפניו (שו"ד סק"ז, ובנקודות הכסף ביתר ביאור). ולכן כתבו שבזמננו יש להחמיר, שאין לנשים שעות קבועות (נקודות הכסף שם). ואחרונים חולקים אף על זה (תורת השלמים סק"ו; חוות דעת באורים סק"ג. בשו"ע הרב השמיט לגמרי דעה זו).

גם לדעת המחמירים, אינה צריכה לבדוק עצמה בעונת אור זרוע (חוט שני נדה קפד ב סק"ו; וראה משמרת הטהרה [קארפ] א ו הערה 17).

עונת אביאסף - יש ראשונים שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשהיום והלילה בניסן או תשרי, שהיום והלילה שוים, אבל כשאין אינם שוים היום והלילה שוים, צריך לפרוש חצי יום וחצי

לילה לפני הוסת (ראב"ן שיח; הגהות מיימוניות איסורי ביאה ד יב בשם אביאסף (ראב"ה), וסיים: ותימה). ונחלקו בפירוש דבריהם:

• יש שפירשו בדעתם ששיעור הפרישה הוא י"ב שעות (בית יוסף יו"ד קפד; דרישה אות ב), ולכן בימים ובלילות הקצרים, צריך להוסיף השעות החסרות בתחילתו ובסופו, והיינו חצי יום וחצי לילה, ואם בלילות או בימים הארוכים, אינו צריך לפרוש יותר מ"ב שעות (ראה דרישה שם, ושו"ד בנקודות הכסף שם סק"א);

• ויש שפירשו שלדעתם בתקופת תמוז וטבת תחילת היום לענין זה מחצות היום, ותחילת הלילה מחצות הלילה, וקבעו כך כדי שיהיה זמן קבוע לי"ב השעות שצריך לפרוש (דרישה שם בפירוש ב, ובנקודות הכסף דחה פירוש זה);

• או שלדעתם צריך לפרוש שש שעות לפני השעה שלמודה לראות ושש שעות לאחריה (ט"ז שם סק"ב);

• או שלדעתם משעה שרגילה לראות בה צריך לפרוש י"ב שעות (שו"ת חתם סופר יו"ד קעט).

הלכה כתבו אחרונים שאין לחוש לכך (בית יוסף שם; ט"ז שם; כרתי ופליתי סק"ד; תורת השלמים סק"ו; שו"ע הרב ס"ק יב)²⁰, לפי שקביעת הוסת תלויה במהלך החמה והלבנה (כרתי ופליתי שם).

לפיכך, אף על פי שבכל דבר יום הוא משעלה עמוד השחר, ולילה הוא מצאת הכוכבים (ראה ערכיהם). וראה ערך בין השמשות, וערך הנץ החמה), לענין וסתות היום הוא מהנץ החמה, והלילה משקיעת החמה, לפי שהילוך החמה גורם לראייה (חוות דעת שם באורים סק"ה). ויש מן האחרונים שהסתפק בדבר, וכתב שיש להחמיר (ערוך השלחן כז).

וסת לשעות היתה למודה לראות ביום ידוע ובשעה ידועה מן היום, נחלקו תנאים:

סק"ז. 24. וראה חוות דעת באורים סק"ה שהכונה שמסופקת אם קודם שקיעה או לאחריה, שאילו בין השמשות ממש נחשב לילה לענין וסתות, ראה לעיל. 25. ראה להלן: בימי נדה וזיבה, על הרואה כמה ימים בהפסקות. 26. וראה אגרות משה יו"ד ג נא, שאם מצאה כתם שלש פעמים קודם וסתה

20. וראה חכמת אדם קח ב שכתב להחמיר ביום או בלילה קצר לפרוש י"ב שעות. 21. במהדורה מאוחרת מזו שהיתה לעיני הרז"ה. 22. וראה בי"ח שם, שאף על פי כן באיסור כרת ראוי להחמיר, וראה שו"ד ס"ק יד. 23. טעם נוסף ראה בפליתי סק"ו; סדרי טהרה סק"ז. וראה פרדס רמונים במקשה זהב

שהיתה למודה לראות יום כ' לחודש, ושינתה פעם אחת ליום ל', זה וזה אסורים (נדה שם, וכפירוש בעלי הנפש שם).

וכן בוסת הפלגה, כגון שהיתה למודה לראות לכ"ב יום, ושינתה לכ"ז, זה וזה אסורים (נדה סג ב, ושם לט א, וראה רש"י סד א ד"ה הני מילי; רמב"ם איסורי ביאה ח ד וח; טושי"ע יו"ד קפט יז), שהרי אין וסת קבוע נעקר בפחות משלש פעמים (ראה להלן: עקירתו ושינויו, מאיזה יום מונים עכשיו הוסת הקבוע), וכשיגיע יום ההפלגה החדש מיום הראייה האחרונה אסורה לשמש שמא תקבע וסת להפלגה זו (ראה רש"י נדה לט א ד"ה זה וזה).

כשאין לה וסת • יש ראשונים הסוברים שאין חוששת לוסת שאינו קבוע אלא אם יש לה וסת קבוע ושינתה ממנו, שאז חוששת מעין וסתה הקבוע, לימי החודש או להפלגות (רז"ה בהשגות לבעלי הנפש שם אות טז).

אבל רוב הראשונים סוברים שכל אשה שראתה דם, צריכה לחוש לאותו יום בחודש הבא, וכן כשראתה פעם שניה, חוששת לסוף אותו מספר לוסת הפלגה (הלכות נדה לרמב"ן ה יט וכא; מאירי נדה סד א ד"ה כבר; טושי"ע שם ב, וש"ך סק"ג וד). ולפיכך אשה שלא קבעה וסת, חוששת לכל ראייה לשני וסתות, לחודש ולהפלגה (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן ה כב; מאירי שם; טור ורמ"א שם יג. וראה להלן: עונה בינונית). כיצד:

ראתה בא' ניסן, חוששת לא' אייר, שהוא וסת החודש, הואיל וראוי לקבעו בשלש פעמים; ראתה בא' אייר, חוששת לא' סיון; ראתה בא' סיון הוקבע הוסת לא' בחודש. לא ראתה בו, נעקר וסת החודש, ועדיין חוששת לב' סיון משום וסת הפלגה של שלשים ואחד יום מא' אייר (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן שם כא; מאירי שם; טור שם).

ולעולם חוששת לוסת החודש ולוסת ההפלגה, עד שתקבע אחד מהם, ושוב אינה חוששת אלא לזה שקבעה:

ראתה א' ניסן וכ' ניסן, חוששת לא' אייר מחמת א' ניסן²⁸ (וראה להלן: עונה בינונית, אם חוששת גם לל' ניסן), ולט' אייר, שהוא הפלגת עשרים יום מכ' ניסן, וכן חוששת מחמת כ' ניסן לכ' אייר (הלכות נדה לרמב"ן שם כב; מאירי שם; טור שם; רמ"א שם יג). וכך חוששת לעולם לשניהם עד שתקבע וסת אחד כדינו, שאז אינה חוששת לשני שלא נקבע, או עד שיעקר האחד בעקירת פעם אחת (רמב"ן ומאירי שם; טור שם, וראה ט"ז סק"כ; רמ"א שם). וזה חומר בוסת שאינו קבוע, שבאינו קבוע חוששת בתחילת וסתה לשני חששות, לחודש ולהפלגה (בעלי הנפש שם).

בוסת הדילוג בוסת הדילוג (ראה לעיל: וסת הימים) אינה חוששת לדילוג עד שתקבענו (תוספות נדה סד א ד"ה ואינה; בעלי

הנפש תיקון הוסתות ג; הלכות נדה לרמב"ן ה כג; תורת הבית ז ג ד יד ב; טושי"ע יו"ד קפט יא, ורמ"א שם יג). לפי שכשתקבענו הותרו הימים הראשונים, ולמה נחוש בראשונה לשניה, שהשלישית הרי תתירנה, ואיך נחוש בשניה לשלישית, שהרביעית תתירנה (בעלי הנפש שם; שו"ע הרב ס"ק לב). ואחרונים כתבו הטעם מפני שאינו שכיח ואין חוששים שתקבע לו (סדרי טהרה שם סק"ד; חכמת אדם קיב ח. וראה לבוש שם יא). ולפיכך:

היתה ראייתה נמשכה נמשכה גם לאחר שפסקה לפהק או לעטש, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שכשם שבוסתות הימים הולכים אחר תחילת הראייה (ראה לעיל מחלוקת), כך גם בוסת הגוף, ומותרת לאחר הוסת (רז"ה בהשגות לבעלי הנפש שם אות ו; תורת הבית שם בשמו, ודחה).

אבל רוב הראשונים סוברים שאסורה עד סוף העונה (בעלי הנפש שם; תורת הבית שם; מאירי נדה שם; טושי"ע שם), ואין זה דומה לוסתות הימים, לפי שבוסת הגוף הכל בעונה אחת (בעלי הנפש שם), ואין שיעור התחלת הראייה פחות מהשיעור ששיערו חכמים, שהוא עונה (בית יוסף שם בדעת הרשב"א).

ברואה לפני היתה רגילה לראות לפני הוסת, יש שכתבו שאסורה וסת הגוף כל העונה שלפני הוסת וכל הוסת (ש"ך יו"ד קפט ס"ק סא), ותמיהו אחרונים שהרי בוסת הגוף אינה יודעת מתי יבוא לה הוסת לפני שיבוא (ראה פלתי ס"ק כד, ומחצית השקל ס"ק סא, ומקור מים חיים שם, וראה סדרי טהרה ס"ק כט, וחוות דעת ס"ק לב, שיישבו).

פרישות בוסת בוסת המורכב, דהיינו וסת הגוף שקבעה ליום ידוע הגוף המורכב (ראה לעיל: וסת הגוף), נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינה אסורה אלא עם וסתה בלבד, אבל לפני וסתה, וכן לאחר הוסת אם בדקה ולא ראתה - מותרת, אלא אם כן רגילה לראות לאחר הוסת (בעלי הנפש תיקון הוסתות א).

אבל רוב הראשונים סוברים שוסת הימים במקומו עומד, ואסורה כל העונה (הרז"ה בהשגות לבעלי הנפש שם אות ה; הלכות נדה לרמב"ן ו יב; תורת הבית ז ג דף טו א; מאירי נדה שם; מגיד משנה איסורי ביאה ח א; טושי"ע יו"ד קפט כה), לפי שפיהוק או עיטוש יכול לבוא לה בתוך שימושה, ואי אפשר שתשמור עצמה (רז"ה שם). וכעין זה ברמב"ן ומאירי שם), ועוד שכיון שהיום גורם לקביעות הוסת, הרי זה כוסת הקבוע לימים ושעות, שלדעת רבי יהודה - והלכה כמותו (ראה לעיל) - אסורה כל היום (ר"ן נדה שם).

• ויש שכתב בדעת ראשונים לחלק בוסת המורכב בין לפני שעת הוסת שאינה אסורה, שהרי היום והוסת גורמים הראייה, אבל לאחר הוסת אסורה עד סוף העונה (ט"ז ס"ק לט בדעת הרא"ש שם בדעת הראב"ד).

בוסת גוף יש ראשונים הסוברים, שאף על פי שמנו ראשה המצוי ברוב ואבריה כבדים עליה בין וסתות הגוף (ראה לעיל: הנשים וסת הגוף), אין דינם כשאר וסתות הגוף, מפני שמצויים אצל רוב הנשים, לפיכך באלו אסורה כל העונה, שאם לא כן ביטלת תורת עונה מרוב הנשים (מאירי נדה סג ב ד"ה זה, בשם יש חוככים להחמיר²⁷).

וסת שאינו קבוע

כששינתה אף שאשה קובעת וסת בשלש פעמים (ראה לעיל: מוסתה הקבוע גדרו, קביעותו וחזקתו), הדברים אמורים לעשות וסת קבוע - שלא יעקר בפחות משלש פעמים (ראה להלן: עקירתו ושינויו) וכיוצא (ראה להלן) - אבל חוששת לו אפילו בפעם אחת (נדה סד א ורש"י), שכשיגיע אותו היום בחודש הבא לא תשמש (רש"י שם) כל העונה (בעלי הנפש תיקון הוסתות א; תורת הבית ז ג דף טו א), כגון

להלן: בימי נדה וזיבה, שלדעת הראב"ד אינה חוששת לא' אייר מפני שהוא

הרי זה וסת הגוף. 27. והוסיף שאין שיטת הסוגיא מוכחת כן. 28. וראה

וכן כשקפצה וראתה פעם אחת חוששת ליום החודש אם תקפוץ בו, כגון שקפצה וראתה בט"ו ניסן חוששת לט"ו אייר אם תקפוץ בו, וכן שקפצה וראתה שתי פעמים חוששת גם לוסת הפלגה (ש"ך שם ס"ק מח; שו"ע הרב שם).

ויש אחרונים הסוברים שאינה חוששת לקפיצות לבד, שהרי לעולם לא תקבע בקפיצות לבד, ואף על קפיצות בהפלגה סוברים שאינה חוששת כשלא קבעה (ערוך השלחן שם מו - נ³⁰. וראה שמלה יו"ד קפו סק"ד: משמעות הפוסקים).

וסת לשעות קבעה וסת לשעות ולא לימים - כגון שרגילה לראות אחר טבילתה, או כיוצא בזה שרגילה לראות מחמת אותו זמן (ט"ז יו"ד קפט סק"ד; שו"ע הרב שם סק"י), או שראתה שלש פעמים בימים שונים אבל בשעה קבועה (חוות דעת שם באורים סק"א וחדושים סק"ד) - אינה חוששת אלא לשעתה (בעלי הנפש תיקון הוסתות א; שו"ע שם ג), שאין וסת שאינו קבוע של היום בא ועוקר קביעות השעה (בעלי הנפש שם. וראה להלן: עקירתו ושינויו).

עברה עונתה וסת שאינו קבוע שהגיע ולא בדקה ולא ראתה, כיון ולא בדקה שעברה עונתה - מותרת, אפילו לסוברים בוסת קבוע שאסורה עד שתבדוק (ראה לעיל: גדרו, קביעותו וחוקתו. תורת הבית ז ג דף טו ב; טושי"ע יו"ד קפט ד).

ויש סוברים שלסוברים שאשה שאין לה וסת כלל צריכה בדיקה לפני תשמיש, אף בוסת שאינו קבוע כן (ראה ערך בדיקת אשה. שו"ע הרב יו"ד קפט ס"ק יג; לחם שם סק"ט).

בוסת הגוף כוסת הגוף שאינו קבוע (ראה לעיל), נחלקו כשלא בדקה הפוסקים:

• יש סוברים שאסורה לשמש עד שתבדוק (רא"ש נדה ט א השני; טושי"ע יו"ד קפט כא), שפיהוק חמור יותר, כיון שדרך הטבע הוא לפהק בשעת ראייתה או סמוך לה, הרי ריעותא לפנינו שהיא טמאה (ט"ז שם ס"ק לח; דברי חמודות על הרא"ש שם אות יא; סדרי טהרה שם ס"ק כז).

• יש סוברים שלא אמרו אלא שצריכה לכתחילה בדיקה בשעת הוסת, אבל בדיעבד אם עבר ולא בדקה מותרת בלא בדיקה (ב"ח שם; תורת השלמים ס"ק מא).

• יש סוברים שאסורה מיד בסמוך אחר הפיהוק, שלא כשאר וסת שאינו קבוע שמיד אחר הזמן כל שלא הרגישה מותרת, אבל אם עבר זמן מופלג אחר הפיהוק ולא הרגישה - מותרת בלא בדיקה (נקודות הכסף שם, וראה שו"ע הרב ס"ק פח שכן משמע בראב"ד).

על וסת שאינו קבוע במעוברת ומניקה וקטנה וזקנה, ראה להלן: במסולקות דמים.

על עקירת וסת שאינו קבוע, ראה להלן: עקירתו ושינויו.

עונה בינונית

מהותה עונה בינונית שלשים יום (נדה ט ב; ירושלמי שם א ה, ושם ב ד; טושי"ע יו"ד קפט א וד), מראייה ועד ראייה (רש"י נדה שם ד"ה ימי), היינו מתחילת ראייה לתחילת ראייה אחרת (הלכות נדה לרמב"ן ה ו), שרוב הנשים כך הן רואות משלשים

• ראתה ט"ו ניסן חוששת לט"ו אייר משום וסת החודש, ואינה חוששת לט"ז משום דילוג;

• ראתה ט"ז אייר חוששת לט"ז סיון ואינה חוששת ל"ז - אבל חוששת ל"ח משום הפלגת ל"ב ימים (שו"ע הרב ס"ק מח, על פי ש"ך ס"ק לד);

• ראתה י"ז סיון חוששת ל"ז תמוז ואינה חוששת ל"ח;

• ראתה י"ח תמוז קבעה וסת לדילוגים לימי החודש וחוששת ל"ט אב (רמ"א שם, על פי הלכות נדה לרמב"ן שם וטור שם). ולסוברים שראייה ראשונה מן המניין בתחילת ראייתה, חוששת כבר ב"ח תמוז לוסת הדילוג (ש"ך שם ס"ק לה. ראה לעיל: וסת הימים).

וכיוצא בזה בוסת ההפלגות בדילוג.

בוסת הסירוג גם לוסת הסירוג (ראה לעיל: וסת הימים) אינה חוששת עד שתקבענו (בעלי הנפש תיקון הוסתות ד; שו"ע יו"ד קפט יב. וכן בהלכות נדה לרמב"ן ה כב, וטור שם, וראה להלן). כיצד:

ראתה בראש חודש ניסן, ובראש חודש אייר לא ראתה, ובראש חודש סיון ראתה, ובראש חודש תמוז לא ראתה, אינה חוששת לראש חודש אב, מפני שההפסקה בראש חודש אייר ביטלה את ראיית ראש חודש ניסן, וראיית ראש חודש סיון היא התחלת וסת, וחוששת לראש חודש תמוז, משום וסת החודש, ולא יותר (שו"ע שם. ובבית יוסף בשם בעלי הנפש).

יש מי שכתב שלא בדקדוק אמרו הדוגמא, כיון שחדשים אלו תמיד אחד מלא ואחד חסר, והרי ההפלגה שוה, וחוששת לראש חודש אב מפני הפלגת שני חדשים (חוות דעת שם ס"ק יא).

ויש שכתבו בדעת ראשונים שבוסת הסירוג חוששים אף לסירוג פעם אחת (שמלה שם סק"כ, בדעת הרמב"ן והטור. וראה דרישה אות ה).

בוסת הגוף גם לוסת הגוף (ראה לעיל) חוששת בפעם אחת, שאם פיהקה וראתה, כשתפהק שוב חוששת לו (הלכות נדה לרמב"ן ו טו; תורת הבית ז ג דף יד א; רא"ש נדה ט א השני; מגיד משנה איסורי ביאה ח א, בשם המפרשים; טושי"ע יו"ד קפט כא וכו). וחוששת גם לוסת הימים, כיצד: פיהקה בראש חודש וראתה, חוששת לפיהוק, שמא תקבע וסת לפיהוק, וחוששת לראש חודש, שמא תקבע לראש חודש (תורת הבית שם; רא"ש שם, בשם הראב"ד; טושי"ע שם כא).

בוסת הגוף בוסת המורכב, שקבעה וסת הגוף לימים ידועים (ראה המורכב לעיל: וסת הגוף), שאינה חוששת אלא לשניהם יחד (ראה לעיל: עונת הוסת) - יש סוברים שמכל מקום צריכה לחוש כוסת שאינו קבוע לזמן בלא מאורע הגוף, ולמאורע הגוף בלא הזמן (בית יוסף שם בדעת הטור); אבל רוב הפוסקים סוברים שאינה חוששת כלל (רמ"א שם יט, ראה ט"ז וש"ך שם בדעתו, והסכימו כן; פרישה שם; שו"ע הרב שם ס"ק פג)²⁹.

בוסת לקפיצות וסתות שעל ידי מעשה (ראה לעיל: על ידי אונס), אף על פי שאינה קובעת אלא לימים ולקפיצות (ראה לעיל, שם, דעת רוב הראשונים), מכל מקום אם קפצה וראתה שלש פעמים בלא ימים קבועים, חוששת כוסת שאינו קבוע (גהות מיימוניות איסורי ביאה ח ה; רמ"א שם יז), שאם חזרה וקפצה אסורה לשמש עד סוף אותה עונה (שו"ע הרב שם ס"ק עב).

אסורה. 30. וסיים: ומכל מקום למעשה חלילה לי לחלוק.

בתוך י"א ימי זיבה מראיית כ' ניסן. 29. וראה חוות דעת שם ס"ק כו, ושו"ע הרב שם, שלימים אינה חוששת רק לענין אם לא בדקה, אבל בעונה עצמה

יום ל' ויום ל"א נחלקו אחרונים בעונה בינונית איזה יום הוא:

• יש סוברים ששני ימי הראיות בכלל השלשים יום, וכשראתה בא' ניסן חוששת לעונה בינונית בל' ניסן (בית יוסף ובי"ח ופרישה יו"ד קפט; ט"ז שם ס"ק יז; שו"ת חכם צבי קיד; פלתי שם ס"ק טו; שו"ע הרב שם סק"א), וגם לא' אייר, שהוא וסת החודש (ט"ז שם).

• יש סוברים שיום השלשים הוא בתוך ימי עונתה, ועונה בינונית הכוונה ליום שלשים ואחד (שו"ת שם סק"ל, על פי רש"י; קונטרס אחרון לשו"ע הרב, בדעת התוספות; חוות דעת שם באורים ס"ק יב, וראה סדרי טהרה ס"ק יב ושמלה סק"א), אלא שלא תמיד הוא ביום השלשים ואחד, שעונה בינונית היא עצמה וסת החודש, ובחודש מלא הוא ביום ל"א, ובחודש חסר הוא יום ל' (שו"ת שם; תורת השלמים ס"ק כא).

• ויש מסכימים לדבריהם שעונה בינונית היא ביום שלשים ואחד, אלא שסוברים שעונה בינונית אינה וסת החודש, אלא עונה בינונית תמיד ביום השלשים ואחד (חוות דעת ס"ק יב; שמלה ס"ק כג וכז).

מראייתה ראתה קודם שעברו שלשים יום, מחשבים עונה בינונית האחרונה מראייה אחרונה, שהיא כמו הפלגה שאם הפסיקה בראייה אחרת מחשבים ההפלגה מהראייה האחרונה (בי"ח יו"ד קפט ד"ה כיצד; חוות דעת שם ס"ק יג; סדרי טהרה ס"ק יב ויג. וראה לעיל: וסת שאינו קבוע), ועוד שבעונה בינונית אמרו טעם מפני שאי אפשר שלא תראה לעולם (ראה לעיל רמב"ן ור"ן), וכאן הרי ראתה כבר (חוות דעת שם).

ויש סוברים אף כאן שחוששת גם לעונה בינונית מראייתה הקודמת (ט"ז שם ס"ק יז; שו"ע הרב שם ס"ק מב).

אינה תולה במכתה אשה שיש לה מכה, כשם שאינה תולה ראייתה במכה בשעת וסתה הקבוע (ראה להלן: רואה מחמת תשמיש), כך אינה תולה במכתה בשעת עונה בינונית (בית יוסף ושו"ע יו"ד קפז ה, וראה שו"ע הרב שם ס"ק כו).

על רואה מחמת תשמיש סמוך לוסת של עונה בינונית, אם תולה בוסתה, ראה להלן: רואה מחמת תשמיש.

עונה בינונית אם נעקרת בפעם אחת, ראה להלן: עקירתו ושינויו.

בימי נדה וזיבה

קביעת וסת בימי נדתה אשה שראתה תוך ימי נדתה, נחלקו אמוראים:

• ריש לקיש אמר שאין ראייתה ראויה לקבוע וסת; ורבי יוחנן אמר אשה קובעת וסת בתוך ימי נדתה (נדה יא א, ושם לט ב).

כמה דברים אמורים בראתה ממעין סתום, אבל ראתה ממעין פתוח, לדברי הכל אינה קובעת וסת (שם יא א).

מעין סתום ונחלקו אמוראים בפירוש מחלוקתם:

• לדעת רב פפא, נחלקו כגון כשראתה פעמיים בא' לחודש ובה' לחודש, שראיית ה' היא בימי נדתה, ובפעם שלישית ראתה בה' בלבד, לריש לקיש לא קבעה בה' לחודש, שהפעמיים הראשונות היו בימי נדתה, ואף השלישית נחשבת לימי נדתה, לפי שהיתה ראויה לראות בראש חודש, אבל לרבי יוחנן כיון שראייה שלישית היתה ממעין סתום, הרי זהו וסתה (שם לט ב ורש"י).

• לדעת רב הונא בריה דרב יהושע אין הפעם השלישית נקראת

לשלשים (רש"י נדה טו א ד"ה בתוך; הלכות נדה לרמב"ן שם; תורת הבית ז ג דף טו א).

כוסת קבוע אשה שאין לה וסת קבוע, הרי לה - לרוב הראשונים (ראה להלן) - עונה בינונית כוסת קבוע (רשב"א נדה טו א ד"ה ולפי, ובתורת הבית שם ב דף ד ב; טושי"ע יו"ד קפד ט, ושם קפט א וד).

• ולפיכך אותה ששנינו כל הנשים בחזקת טהרה לבעליהן, ואינן צריכות בדיקה (נדה טו א, ורש"י שם. וראה ערך אורח בזמנו בא), אין זה אלא בתוך ימי עונתה (נדה שם), היינו עונה בינונית שהיא שלשים יום (ירושלמי שם ב ד; רש"י שם ד"ה בתוך; תורת הבית שם שער ב ג), אבל לאחר שלשים יום צריכה שאלה ובדיקה (רש"י שם; הלכות נדה לרמב"ן שם; האשכול [רצב"א] א עמ' 81; טושי"ע יו"ד קפד יא).

• וכן אם לא בדקה - אסורה עד שתבדוק ותמצא טהורה, לסוברים כן כוסת קבוע (ראה לעיל: גדרו, קביעותו וחזקתו. תורת הבית שם ב דף ד ב; שו"ע יו"ד קפד ט לדעה ב, ורמ"א שם: כן נוהגים, ושם קפט ד).

• וכן חייב לפרוש כבכל וסת קבוע (ראה לעיל, שם. תורת הבית שם ג דף טו א; אשכול שם; טושי"ע יו"ד קפט א); ויש מוכיחים בדעת ראשונים שלא הוזכר דין עונה בינונית אלא להצריכה בדיקה, אבל לא לפרישה (קונטרס אחרון לשו"ע הרב קפט, בדעת רש"י והרמב"ן).

ויש מהראשונים חולקים לגמרי על עונה בינונית בתורת וסת שיש לחשוש לו, וסוברים שאותה שאמרו שבתוך ימי עונתה כל הנשים בחזקת טהרה, לא בעונה בינונית אמרו אלא בעונת הוסת של אשה שיש לה וסת (רמב"ן ור"ן נדה שם, בדעת הר"ף והרמב"ם; מגיד משנה איסורי ביאה ד ט, בדעת הרמב"ם; ראב"ן נדה שלג; ראי"ה בבדק הבית ז ב ג; שו"ת חכם צבי קיד וקונטרס אחרון לשו"ע הרב שם, בדעת הראב"ד בבעלי הנפש).

פרישות ביום בעונה בינונית כתבו אחרונים שכל היום וכל ובלילה הלילה אסורים, שלא כדרך וסת שחוששת רק לעונת יום, או רק לעונת לילה (פלתי קפט ס"ק טו; שו"ע הרב שם סק"א. וראה לעיל: עונת הוסת); ויש חולקים וסוברים שאף בעונה בינונית אם ראתה ביום אסורה ביום, ואם ראתה בלילה אסורה בלילה (סדרי טהרה ס"ק לא).

ביש לה וסת באשה שיש לה וסת קבוע, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שצריכה לחוש גם לעונה בינונית, אפילו שעדיין לא הגיע זמן וסתה, שהוא יותר משלשים יום (רמב"ן ור"ן נדה טו א, בדעת רש"י; ר"ן על הר"ף שבועות ד ב).

• ויש סוברים שכיון שיש לה וסת דמיה מסולקים עד זמן הוסת (רמב"ן ור"ן שם), אבל אם וסתה פחות משלשים יום, ועבר ולא ראתה, צריכה לחוש לעונה בינונית (רמב"ן שם; ר"ן שם בשמו; האשכול שם; רשב"א נדה שם ד"ה ומפרשים: ראיתי משמו של רש"י), שאי אפשר שלא תראה לעולם (רמב"ן שם), ועוד שהורעה חזקת הוסת שלה, והרי היא כרוב נשים שרואות בעונה בינונית (האשכול שם).

• ויש חולקים וסוברים שבאשה שאין לה וסת בלבד אמרו לחשוש לעונה בינונית (רשב"א נדה שם; בי"ח יו"ד קפט ד"ה ומה שכתב; ט"ז ס"ק לא, בשם מהרש"ל).

היה לה וסת התלוי במעשה, כגון קפיצה (ראה לעיל: על ידי אונס), חוששת לעונה בינונית כמי שאין לה וסת, שמא בעונה בינונית בא הוסת מאליו (תורת הבית שם; טור יו"ד קפט בשמו; שו"ע יו"ד קפד יב).

ולהצריכה שבעה נקיים כזבה (ראה ערך הני"ל), שספק תורה הוא, אבל בוסתות דרבנן ספק דרבנן להקל (בעלי הנפש תיקון הוסתות א).

• אבל רוב הראשונים סוברים שבזמן הזה אשה קובעת וסת בכל זמן, שפתחי נדות כבר נשכחו מהן לגמרי, והרבה קלקולים קרובים לבוא בדבר, לפיכך כך דינן שהן קובעות וסת בין בימי נדה ובין בימי זיבה (רמב"ן נדה לט א ד"ה ולפי, ובהלכות נדה ה יז; תורת הבית ז ג דף יא ב; מאירי נדה יא א ד"ה שבעת; ר"ן שם לט ב ד"ה ולענין; מגיד משנה איסורי ביאה ח ט, בדעת הרמב"ם יא א - ג; טור יו"ד קפט, בימי זיבה. וראה באור הגר"א שם ס"ק נא).

ונחלקו לדעתם:

• יש סוברים שלא אמרו אלא להחמיר, שאינו נעקר אלא בשלש פעמים, אבל לא להקל עליה שלא תחשוש לוסת החודש וההפלה כבוסת שאינו קבוע (ראה לעיל. ש"ך שם ס"ק עא, ונקודות הכסף בהגה, וראה מחצית השקל שם. וראה פלתי שם בדעת הר"ן).

• ויש חולקים וסוברים שאף לקולא קובעות עכשיו וסת (תורת השלמים שם ס"ק כז ונב; סדרי טהרה ס"ק לד, והוכיח כן מרמ"א שם יג³³).

עקירתו ושינויו

עקירת וסת כשם שאין קובעת וסת עד שתקבענו שלש פעמים (ראה קבוע לעיל: גדרו, קביעותו וחזקתו), כך אינו נעקר עד שיעקר ממנה שלש פעמים (נדה סג ב; רמב"ם איסורי ביאה ח ד; טושי"ע יו"ד קפט ב).

היה לה וסת קבוע ליום עשרים, ושינתה וראתה ביום שלשים - יום עשרים אסור משום וסתה הראשון, ויום שלשים משום וסת שאינו קבוע (ראה לעיל: וסת שאינו קבוע); שינתה פעמיים ליום שלשים - זה וזה אסורים; שינתה שלש פעמים - הותר יום עשרים, וקבעה וסת ליום שלשים (נדה שם וסד א; הלכות נדה לרמב"ן ו א; רמב"ם שם; טושי"ע שם יד. ונקטו בדוגמאות שונות).

חזרה וראתה ליום עשרים, הרי זו כתחילת וסת (בעלי הנפש תיקון הוסתות א, הובא בבית יוסף וש"ך שם ס"ק מא).

חישוב הפלגה שינתה וסת הפלגה קבוע בפעם אחת, שאינו נעקר, כשינתה פעם נחלקו אמוראים אם מונים הימים של וסתה הקודם אחת מיום שהיתה ראויה לראות בו, או מיום שראתה בו:

• רב פפא אמר מונים מיום שהיתה ראויה לראות;

• ורב הונא בריה דרב יהושע אמר מונים מיום האחרון שראתה, והדבר דומה לתרנגולת המטילה ביצה כל יומיים, ושינתה ועמדה מלהטיל שני ימים, כשחוזרת למנהגה הרי חוזרת למנות מעכשיו, ולא לפי חשבון שהיתה ראויה להטיל (נדה לט ב). וכן הלכה (נדה שם; הלכות נדה לרמב"ן ו ב; תורת הבית שם ב ז דף יד ב; טושי"ע שם יז).

ויש מהראשונים סוברים שכל זה כשינתה וראתה ביום אחר, אבל אם לא ראתה ביום אחר, מונים ההפלגה למנין הראוי, כגון שהיתה למודה לראות בהפלגת עשרים יום, ושינתה פעמיים לשלשים יום, ובפעם השלישית ראתה לארבעים יום, שהוא יום עשרים מיום שהיתה ראויה לראות לפי מנינה הראשון, חזר הוסת למקומו, ואין אמורים שזוהי הפלגה של ארבעים, שרגלים לדבר (רמב"ן נדה סד א ד"ה היתה)³⁴.

בימי נדה, אלא נחלקו כגון שראתה בא' לחודש, ובא' לחודש השני ובכ"ה בו, ובא' לחודש השלישי, שראייה שלישית בא' היתה ממעין פתוח, והראשונות היו ממעין סתום, לריש לקיש אינה קובעת כיון שהפעם השלישית היתה בימי נדתה, ולרבי יוחנן אמורים שוסתה בא', והקדימה לכ"ה מפני שדמים יתרים ניתוספו בה (נדה שם), ומרוב הדמים שנאספו בה הקדימו לבוא (תורת הבית ז ג דף יא א)³¹.

להלכה פסקו ראשונים כרבי יוחנן, וכדעת רב הונא בריה דרב יהושע (ראה בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן ה טו; תורת הבית בית ז ג דף יא ב).

לשיטת הרמב"ם יש מהראשונים שפסק שאין האשה קובעת וסת בימי נדה בימי נדתה שראתה בהן, כיון שראתה אינה קובעת וסת שבעה ימים, אבל קובעת היא וסת בימי נדתה שאינה רואה בהם (רמב"ם איסורי ביאה ח ט), שלשיטתו כל חשבון ימי נדה וימי זיבה הוא לעולם לפי חשבון הימים הראויים (ראה ערך ימי נדה; ימי זיבה, בשיטת הרמב"ם), ולדעתו מעין פתוח נקרא ימי נדתה כשראתה בהם, ומעין סתום היינו בימים שלפי החשבון הוקבעו לימי נדה וכשאינה רואה בהם (מגיד משנה שם; בית יוסף יו"ד קפט ד"ה מדין)³².

קביעת וסת כל אחד עשר יום שבין נדה לנדה, שהם ימי זיבה (ראה בימי זיבה ערך ימי נדה; ימי זיבה), האשה בחזקת טהרה (נדה לח ב), ופירש רב הונא בר חיאי אמר שמואל שאינה קובעת וסת (שם לט א), לפי שנסתלקו דמיה בנדותה (שם סח ב, ורש"י לט א ד"ה בחזקת), והיא בחזקת שאינה רואה, ואפילו אירע שראתה שלש פעמים מקרה הוא ואינה קובעת וסת (תוספות הרא"ש שם לט א), וכל שכן בימי ספירת זיבה ממש, שאינה קובעת (תוספות שם לט א ד"ה רב הונא).

ריש לקיש אמר אשה קובעת וסת בתוך ימי זיבתה (נדה יא א, ושם לט ב), ואף רבי יוחנן שחולק בימי נדתה (ראה לעיל) מודה בימי זיבתה (תוספות שם לט א ד"ה רב הונא, ועוד).

לחשוש כוסת אף על פי שאין קביעת וסת בימי זיבה, נחלקו שאינו קבוע אמוראים אם חוששת לו:

• רב פפא אמר שחוששת (נדה לט א), פעם אחת, כוסת שאינו קבוע (רש"י שם ד"ה מיקבע וד"ה מיחש; רמב"ם איסורי ביאה ח ט). וחוששת אפילו לראייה אחת בימי זיבה (רש"י שם סד א ד"ה הני מילי), ויש מפרשים שחוששת רק אם קבעה שלש פעמים (נודע ביהודה תניינא צג בדעת הרמב"ם. וראה פרדס רמונים קפד שפתי חכם ס"ק יט שדחה).

• רב הונא בריה דרב יהושע סובר שאף אינה חוששת לו (נדה לט ב). להלכה יש פוסקים שחוששת (רמב"ם איסורי ביאה ח ט, ראה שם במגיד משנה; בעלי הנפש שם), ויש פוסקים כרב הונא בריה דרב יהושע, שאינה חוששת, שוסתות דרבנן (ראה לעיל: גדרו, קביעותו וחזקתו), והלכה כדברי המיקל (תורת הבית ז ג דף יא ב, בשם שאר פוסקים; מאירי נדה שם, בשם רוב הפוסקים).

בזמן הזה בוזמן הזה שהחמירו בנות ישראל על עצמן שלא למנות ימי נדה וימי זיבה, והחזיקו עצמן כטועות (ראה ערך זבה, וערך ימי נדה; ימי זיבה), נחלקו ראשונים:

• יש ראשונים הסוברים שלא החמירו אלא לטמא כל דם

33. וראה שו"ע הרב ס"ק קיב שזה בביאור שיטת הרמב"ם, וראה ערך הני"ל. 34. וראה שמלה ס"ק כט שהוכיח דוקא בימי זיבה, אבל לא בימי נדה.

31. ויש מהראשונים מפרשים מחלוקת רב פפא ורב הונא בוסת ההפלגות, ראה רמב"ן נדה לט ב, וריטבי"א ור"ן שם. 32. באחרונים נאמרו דרכים שונות

על עקירת וסת של מעוברת ומניקה וקטנה וזקנה, ראה להלן: במסולקות דמים.

רואה מחמת תשמיש

איסורה לבעלה אשה שראתה דם נדות מחמת תשמיש, משמשת פעם ראשונה ושניה ושלישית, מכאן ואילך לא תשמש עד שתתגרש ותינשא לאחר (נדה סה ב ורש"י; רמב"ם איסורי ביאה ד כ; טושי"ע יו"ד קפו א). ואין חוששים שתראה גם אצל השני, לפי שאין כל האצבעות שוות (נדה סו א).

שלשה בעלים נישאת לשני וראתה שוב מחמת תשמיש שלש פעמים, לא תשמש עד שתתגרש ותינשא לאחר, ראתה אף אצל השלישי שלש פעמים שוב לא תשמש עד שתבדוק עצמה, לידע אם דם זה מן המקור או מהצדדים (נדה סה ב; רמב"ם וטושי"ע שם. על הבדיקה ראה להלן), אבל בביאה ראשונה של בעל השלישי אינה נאסרת, אף שהוחזקה לראות אצל שלש בעלים, לפי שאין כל הכחות שוים (נדה שם), ושמא בעילה זו היתה בכח מרובה (רש"י שם).

כשבדקה אחר כמה דברים אמורים כשודאי ראתה מחמת תשמיש, כגון שמצאה מיד בכדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת, ותיטול עד לבדוק בו ותקנח עצמה (בעלי הנפש שער הספירה והבדיקה ג; בית יוסף שם, על פי רמב"ם שגגות ה ו; שו"ע שם), אבל אם בדקה מיד ולא מצאה, או שבדקה אחר שיעור זה, אינה רואה מחמת תשמיש (ש"י שם סק"א).

• ויש סוברים שהשיעור בכדי שתדע מהמטה ותבדוק (ספר התרומה נדה קז; שו"ת הרשב"א תתלט; סמ"ג לאוין קיא; סמ"ק רצג; מרדכי שבועות תשלה; טור שם).

וכל שכן אם מצא דם על עד שבדק את עצמו בו, שבדאי בשעת תשמיש בא (האשכול א עמ' 113; סמ"ג ומרדכי שם ורמ"א שם), ואפילו מצאו זמן מופלג אחר התשמיש (ש"י סק"ד).

• ויש סוברים שאין אנו בקיאים עכשיו בשיעורים אלה, ולכן כל שראתה שלש פעמים סמוך לתשמיש נקראת רואה מחמת תשמיש (בעלי הנפש שם, והביאו בבית יוסף; רמ"א שם, בשם יש אומרים). אבל אם לא ראתה סמוך לתשמיש, מותרת לאחר טהרתה תמיד (רמ"א שם), ואפילו ראתה כן כמה פעמים (שו"ת מהר"ם לובלין כב), והרי זו כאשה שאין לה וסת (רמ"א שם).

כסת האיסור של רואה מחמת תשמיש הוא מפני שזהו וסת (רשב"א נדה שם, ובתורת הבית שם; שו"ת בשמים ראש נג בשם מהר"ם מרוטנבורג; שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד מג; שו"ת חתם סופר יו"ד קנג וקעה; פרדס רמונים פתיחה לקפ"ז), כאכילת שום ופלפלין, שבא על ידי מעשה (ראה תוספות שם ד"ה ונאמנת), או כוסת הבא על ידי אונס, כמו קפיצה (ש"י ס"ק לה, וראה לעיל: על ידי אונס).

• יש סוברים שאיסור זה מדרבנן, שלדעתם האיסור מדרבנן משום וסת, ולהלכה וסתות דרבנן (שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד מג ומו ועוד; שו"ת חתם סופר יו"ד קעה. וראה פרדס רמונים קפ"ז), ואפילו לסוברים שלשמש בתוך זמן הוסת לרבירי הכל אסור מן התורה (ראה לעיל: גדרו, קביעותו וחזקתו), מכל מקום אינו אלא מדרבנן, שזהו כוסת מחמת אונס (חתם סופר שם).

עקירת וסת וסת שאינו קבוע נעקר בפעם אחת (נדה סד א; רמב"ם שאינו קבוע איסורי ביאה חו; טושי"ע יו"ד קפט ב). ואפילו קבעתו שתי פעמים, עוקרתו בפעם אחת (נדה שם), שאם בשלישית לא ראתה, אינה חוששת לו עוד (טושי"ע שם).

כשלא בדקה עקירת הוסת הקבוע בשלש פעמים היא על ידי בעונת הוסת בדיקה (בעלי הנפש תיקון הוסתות א; הלכות נדה לרמב"ן ה כ וו טו; טושי"ע יו"ד קפט כו), ואפילו לסוברים שאם עבר הוסת ולא בדקה מותרת לבעלה (ראה ערך בדיקת אשה מחלוקת בדבר), מכל מקום אינו נעקר (חוות דעת קפד סק"י).

אבל וסת שאינו קבוע שהגיע זמנו ולא ראתה, אף על פי שלא בדקה נעקר לגמרי (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן ה כ; תורת הבית ז א).

עקירתו אין הוסת נעקר אלא כדרך שהוא נקבע, וסת החודש כקביעתו נעקר בימי החודש, ווסת להפלגות עקירתו בהפלגות, וכו', (בעלי הנפש תיקון הוסתות ג).

וכן וסת הגוף, כשאינו קבוע, משהגיע ולא ראתה נעקר לגמרי - אלא שאינו נעקר אלא בבדיקה (רא"ש נדה ט; טושי"ע שם כא), שמתוך שהוא טבען של נשים הוא חמור יותר (ט"ז שם ס"ק לח) - וכשהוא קבוע צריך עקירה שלש פעמים ובדיקה, ועקירתו משיקרה לה אותו מקרה ולא תראה (הלכות נדה לרמב"ן ו טו; תורת הבית ז ג; מגיד משנה איסורי ביאה ח א, בשם כל המפרשים; טושי"ע יו"ד קפט כו). היה לה וסת הגוף ביום קבוע (ראה לעיל: וסת הגוף), אינו נעקר במקרה לבדו או בזמן לבדו שלא ראתה בהם (ראה תורת הבית שם; רא"ש נדה ט א בשם הראב"ד; טושי"ע שם).

ימי מבוכה וימים אשה שאין לה זמן קבוע לראייתה, אבל יש לה שודאי אינה זמן קבוע שבו ודאי אינה רואה, דינה אז כאשה רואה בהם שיש לה וסת, ואינה צריכה בדיקה לתשמיש (שו"ת תרומת הדשן רמז; שו"ע יו"ד קפו ג).

בימים שלאחר מכן, שרואה בהם, יש סוברים שאסורה לשמש (שלטי גבורים שבועות ב), וכן כתבו ראשונים באשה שמשנה וסתה להקדים או לאחר שנים או שלשה ימים, צריך לפרוש ממנה כל ימים אלו (הגהות מיימוניות איסורי ביאה ח ג בשם ריצב"א; רמ"א יו"ד קפד ב), ופירשו דבריהם שכך הוא קביעת וסתה שודאי תראה באחד מימים אלה, ולכן כל הימים הם הוסת וצריכה לפרוש בכולם (שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד מו, וראה שלטי הגבורים שבועות ב בפירוש הריצב"א).

ויש מפרשים שדינה באותם הימים כאשה שאין לה וסת, שלא התירו לה לשמש אלא מפני שאם לא כן תהיה אסורה לעולם, אבל זו יש לה זמן שבדאי מותרת בו (פליתי קפד סק"ה בפירוש הבי ד"ה ויותר נראה).

על וסת שנקבע בימי זיבתה, שנעקר בפעם אחת, ראה לעיל: בימי נדה וזיבה.

עקירת עונה בעונה בנונית, שדינה כוסת קבוע (ראה לעיל: עונה בינונית), בינונית נחלקו אחרונים: יש סובר שאינה נעקרת בפעם אחת (לבוש קפט יא), ונחלקו עליו וסוברים שנעקרת בפעם אחת כוסת שאינו קבוע (ש"י סק"ל; תורת השלמים סק"ד; חכמת אדם קיב ס"ג).

ויש שכתבו שאפילו אם עקרתו הרבה פעמים ומעולם לא ראתה בו, תמיד חוששת לראייתה ליום שלשים (חוות דעת ס"ק יב).

• ויש סוברים שאיסורה מן התורה, כיון שהוחזקה כן שלש פעמים (חלקת מחוקק קיט ס"ק כב; בית מאיר אהע"ז קיז ד"ה יש אומרים; ערוך השלחן קפז ס"ו ושאלת דוד שם, לשיטתם לעיל שאין זה בגדר וסת).

בדיקת שפופרת הבדיקה שהצריכה אחר הבעל השלישי (ראה לעיל) כיצד, מביאה שפופרת ונותנת בתוכה מכחול, ומוך מונח על ראשו של מכחול - ודוחקת עד שיגיע למקום שהשמש דש שם (רמב"ם איסורי ביאה ד כב; טושי"ע שם ב), היינו לפי אומד דעתה (ש"ך סק"י) - מצאה דם על המוך, בידוע שהוא מן המקור, ואם לא מצאה - מותרת, שבידוע שבא מן הצדדים (נדה סו א; רמב"ם שם; טושי"ע שם). יש מהראשונים סוברים שקודם הבדיקה צריכה לעסוק ברפואות עד שתבריא (רמב"ם שם כא, ראה שו"ת חמדת שלמה כא, ושו"ת שאילת דוד י"ד ב בהגהה ה).

• ויש מכריעים להלכה שאם יש לה וסת קבוע תולה שלא בשעת וסתה במכתה, אף על פי שאינה יודעת שמכתה מוציאה דם (רמ"א שם) - לענין רואה מחמת תשמיש שלא לאסרה, אבל הדם טמא וצריכה שבעה נקיים (ש"ך שם; חוות דעת סק"ו; סדרי טהרה ס"ק יז), ויש מטהרים אף לבעלה, שלא תיקנו חכמים דברים הסותרים זה את זה (פליתי שם; נודע ביהודה שם) - אבל אם אין לה וסת קבוע, אינה תולה במכתה, אלא אם כן יודעת בודאי שמכתה מוציאה דם (רמ"א שם), אף על פי שאינה מרגשת עתה שדם זה בא ממכתה (ש"ך ס"ק כד, וכדעת התרומה).

שפופרת זו היא של אבר - קנה עופרת (רמ"א שם) - ופיה כפוף לתוכה (נדה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), או שאר מתכות (ש"ך סק"ט), אבל לא של עץ, שמסרט (רש"י שם ד"ה אפגור), ויש שכתבו אף לא של ברזל שמסרט (ש"ך סק"ט).

נאמנת שיש לה נאמנת אשה לומר מכה יש לי בתוך המקור, שממנה דם יוצא (נדה שם; רמב"ם איסורי ביאה ד כ; טושי"ע י"ד קפז ו). וכן כשאומרת ברי לי שאין הדם מן המקור (רמ"א שם, על פי תשובות מהר"י ווייל כה), והאחרונים כתבו שסומכים רק כשיש עוד צד להקל (תורת השלמים ס"ק כה).

שפופרת זו היא של אבר - קנה עופרת (רמ"א שם) - ופיה כפוף לתוכה (נדה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), או שאר מתכות (ש"ך סק"ט), אבל לא של עץ, שמסרט (רש"י שם ד"ה אפגור), ויש שכתבו אף לא של ברזל שמסרט (ש"ך סק"ט).

כשדם מכתה היה דם מכתה שונה מדם ראייתה, אין תולים במכתה שניה (נדה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). יש מהראשונים שכתבו שבזמן הזה אין תולים במכה, שעכשיו אין אנו בקיאים במראות הדמים לדעת אם נשתנה (תורת הבית ז ד בשם הרמב"ן; טור י"ד קפז בשמו. לפנינו הרמב"ן בהלכותיו ו טז פסק שתולים במכה), אבל רוב הראשונים סוברים שגם בזמן הזה תולים במכה, שכיון שבחזקת טהרה עומדת אומרים מן הסתם שאין הדם משונה, אלא אם התברר שמשונה (תורת הבית שם; רא"ש נדה י ג; ר"ן שבעות ב; טור שם; שו"ע שם ה).

אפילו אם גם בצדדים לא נמצא דם כלל - מותרת, שאנו אומרים שנתרפאה לגמרי (תשובות מיימוניות איסורי ביאה ג בשם ריצב"א, הובא בש"ך ס"ק יא), ועוד שמשם אין הכרח שיבוא הדם תמיד, שאין וסתות לצדדים (חזון איש במכתב בפתחה לספר חידושים ובאורים למסכת נדה).

אם שלא בשעת תשמיש צריכה לברר, ראה ערך נדה. אם תולה כתמים במכה, ראה ערך כתמים.

בזמן הזה בדיקת שפופרת בדיקת שפופרת, שאין אנו בקיאים בדבר, אלא שאם בדקה אין מוציאים אותה מבעלה (בעלי הנפש שער הספירה והבדיקה ג; הלכות נדה לרמב"ן נדה ו כ: אור זרוע א שנו), אבל רוב הפוסקים סוברים שגם בזמן הזה סומכים על בדיקה זו (תורת הבית ז ד; רא"ש נדה י ג; ר"ן שבעות ב; בית יוסף בדעת הר"י והרמב"ם; רבנו ירוחם כו ב; רמ"א קפז ב, ועוד).

רואה מחמת תשמיש אחר לידה, בין תשמיש אחר לידה פעמים רצופות אחר לידה, הלידה, ואסורה עד שתבדוק בשפופרת, ואם עברה ושימשה ולא ראתה - מותרת לשמש, ותולים לומר שהוכו הצדדים מחמת הלידה, ומן הצדדים בא (ראה הגהות שערי דורא נדה טו; רמ"א קפז ט). ויש סוברים שאם ראתה בכל פעם ג' פעמים רצופות אחר לידה, הוחזקה שתראה גם אחר לידה רביעית כן, ואין ביאות היתר שבינתיים מועילות (בי"ח שם; ט"ז ס"ק טו).

עברה ושימשה ולא ראתה עברה ושימשה אחר שנאסרה ולא מצאה דם - מותרת, שתשמיש זה עדיף מבדיקת השפופרת (רמ"א שם י, ובש"ך שם ס"ק לג); ויש סוברים שאינה מותרת אלא אם כן עברה ושימשה שלש פעמים ולא ראתה, שעקרה חזקה ראיותיה (ש"ך שם בשם אפי רברבי).

על הבעל את הבתולה כמה פעמים וראתה דם מחמת תשמיש, ראה ערך דם בתולים: באיסורה לעולם.

תליית הדם בוסת לתלות בו ראיית הדם, אבל אם יש לה במה לתלות, תולה. לפיכך אם שימשה סמוך לוסתה, תולים ראייתה משום הוסת, ולא מחמת תשמיש (רמב"ם איסורי ביאה ד כ; הלכות נדה לרמב"ן ו טז; מאירי נדה סו א; תורת הבית ז ב; טושי"ע י"ד קפז ד. וראה נדה סו א). וכגון שעברה ושימשה סמוך לוסתה, או בקטנה, קודם שקבעה הוסת שאינו צריך לפרוש ממנה (ראה להלן, שם. ש"ך ס"ק טו).

רפוייה ונאמנות הרופא אם יש רופא שסובר לרפאותה, טוב לנסות לאחר פעם ראשונה או שניה, אבל אחר פעם שלישית יש להסתפק אם תוכל לסמוך על הרפואה, אפילו הוא מומחה (ספר התרומה קז; סמ"ג לאוין קיא; סמ"ק רצג; טושי"ע שם ח). ויש מי שכתב שאם כבר ריפא אשה אחת קודם שהוחזקה, יכולה אשה אחרת לסמוך עליו אף לאחר שלש פעמים (בי"ח שם, וש"ך ס"ק כה).

תליה במכה אם יש לה מכה באותו מקום, תולה במכתה (נדה סו א; רמב"ם איסורי ביאה ד כ; טושי"ע קפז ה).

• יש מן הראשונים סוברים שאפילו אם אינה מרגישה שהדם יוצא מהמכה - תולה במכתה, שמן הסתם דרך המכה להוציא דם, ואשה זו בחזקת טהרה עומדת, תולים להקל, ואפילו בימי וסתה תולה במכתה (תורת הבית ז ד). ואף אינה צריכה לדעת כלל שמכה זו מוציאה דם (בית יוסף ורמ"א בדרכי משה ובי"ח שם).

צריכה, ואין חוששת לוֹסַת כָּלֵל (תורת הבית שם; מגיד משנה שם, בשם קצת מפרשים), ומותרת לבעלה (תורת הבית שם; ש"ך שם סק"כ בדעת הרא"ש והטור; שו"ע שם ז), מלבד בחדשי העיבור הראשונים, כשלא הוכר עוברת (תורת הבית שם).

ויש מחלקים שסמוך לוֹסַת מותרת, אבל בשעת וסתה ממש אסורה לשמש, אלא שאינה צריכה בדיקה אף לכתחילה (פרדס רמונים קפד שפתי חכם סק"כ, בדעת הרא"ש והרמב"ן).

מאימתי דמיה איזוהי מעוברת שדמיה מסולקים, משיוודע עוברת מסולקים (נדה ז ב), וכמה הכרת העובר שלשה חדשים (שם ח ב), שמשעה זו ראשה ואבריה כבדים עליה (תורת הבית ז א). רבי יוסי אומר משעברו עליה שלש עונות ולא ראתה (נדה שם), היינו שהוכר העובר, ועברו עליה שלש עונות (תורת הבית שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כרבי יוסי, אלא שקודם שהפסיקה שלש עונות שלא ראתה חוששת ליום וסתה, אבל אינה צריכה בדיקה (בעלי הנפש תיקון הוסתות א; תורת הבית שם בשמו), ויש פוסקים משהוכר עוברת אף שלא הפסיקה ג' עונות (תורת הבית שם; טושי"ע קפד ז וקפט לג).

ואף שידוע שהיא מעוברת קודם שהוכר עוברת ופסקו דמיה, אין גמר סילוק דמיה עד שלשה חדשים, ושכיח שתראה דם עד אז (שו"ת חתם סופר ב קסט. וכן ראה שו"ת רבי עקיבא איגר תנינא קכת. וראה שיעורי שבט הלוי נדה וחוט שני נדה שם), אך אינה עוקרת וסת קבוע אם לא ראתה בו בימים אלו, שלא אמרו אלא לחומרא (חוט שני נדה קפט לג).

ראתה שלש פעמים בימי עיבורה, נחלקו ראשונים: יש בימי העיבור סוברים שקובעת וסת (הלכות נדה לרמב"ן ה כו; מגיד משנה איסורי ביאה ט ד בדעת הרמב"ם; רא"ה בבדק הבית ז ג; טור יו"ד קפט, בשם רמב"ן); ויש סוברים שאינה קובעת וסת (בעלי הנפש תיקון הוסתות ב; תורת הבית ז ג; טושי"ע יו"ד קפט לג), ואפילו שופעת דם באותן עונות שרגילה לראות בהן, אינו אלא כמקרה (טושי"ע יו"ד קפט לד), אלא שיש סוברים שאינה חוששת אפילו כוסת שאינו קבוע (תורת הבית שם; טור שם בשמו), ויש סוברים שעל כל פנים חוששת כוסת שאינו קבוע (בעלי הנפש שם; טור שם בשם גדולי המורים; שו"ע שם).

ראתה בימי עיבורה פעם אחת, חוששת כוסת שאינו קבוע (סדרי טהרה ס"ק לו; שו"ע הרב ס"ק קיג), וחמור דינה מקטנה וזקנה (ראה להלן), שאין להן דם בטבע, אבל היא יש לה אלא שהעובר מעכב (בית יוסף שם וט"ז ס"ק מח); ויש מי שכתב שאם ראתה פעם אחת אינה חוששת לוֹסַת שאינו קבוע (שו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד צא בדעת הש"ך).

מניקה אף היא כמעוברת (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן ה כה וכו; תורת הבית שם; טושי"ע יו"ד קפד ז, ושם קפט לג ולד).

איזוהי מניקה: רבי מאיר אומר עד שתגמול את בנה, אפילו ארבע או חמש שנים (נדה ז ב וט א), שסילוק הדמים מפני שהדם נעצר ונעשה חלב (שם), ואין הדבר תלוי אלא בהנקה התינוק (רש"י שם ט א ד"ה ומטמאה); רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון אומרים כל עשרים וארבעה חודש (נדה ט א), אף על פי שמת, שאין הטעם תלוי ביניקת הולד, אלא שמתוך צער לידה אבריה מתפרקים ודמה מסתלק, ואין נפשה חוזרת עד עשרים וארבעה חודש (שם ורש"י).

ויש מי שמתיר לסמוך על רופא ישראל - אפילו אחר שנתחזקה - אבל רופא גוי אינו נאמן בזה, ואם ניכר שהועילה לה הרפואה, סומכת אפילו על רופא גוי (תשובות מיימוניות איסורי ביאה ג בשם ריצב"א; שו"ע שם) ³⁵.

יש מפרשים בדעת ראשונים שאפילו עסקה ברפואות אחר בעל שלישי ואמרו לה שנתרפאה, צריכה בדיקת שפופרת (שו"ת חמדת שלמה כא, ושו"ת שאילת דוד יו"ד ב, בדעת הרמב"ם ד כא וכב).

מהאחרונים יש שכתב שבזמננו אפשר למנוע מאשה דין רואה מחמת תשמיש על ידי זריקות או כדורים למניעת הדם, ואפילו כבר ראתה פעם או פעמיים, ניתן למנוע שלא תראה פעם שלישית, וכמעט תמיד טיפולים אלו מועילים (שיעורי שבט הלוי נדה קפו סק"י) ³⁶.

נפלה חררת דם הבהילוה פתאום ונפל ממנה חתיכה עבה של דם התרפאה ומותרת לבעלה (נדה טו א; בעלי הנפש שער הספירה והבדיקה; הלכות נדה לרמב"ן ו יט; טושי"ע שם ט), ואם חזרה וראתה מחמת תשמיש אפילו פעם אחת, בידוע שלא עלתה לה רפואה (רמב"ן שם; טושי"ע שם).

לא נפל ממנה כלום, ממלאת ונופצת היא (ראה לעיל) ואין לה תקנה (נדה שם). יש מהראשונים מפרשים אין לה כלל תקנה, ואסורה לבעלה, אלא אם כן ראתה דם מחמת הבהלה שמועילה לה בדיקת שפופרת (רמב"ן נדה שם ד"ה הא), ויש מפרשים שאין לה תקנה בבהלה, אבל בדיקת שפופרת מועילה לה (ר"ן שם ד"ה וכל).

וכתבו ראשונים שבזמן הזה אין בקיאים בזה ולכן אין לסמוך על בדיקה זו (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן שם; הגהות מיימוניות איסורי ביאה ד כב בשם רמב"ן; טושי"ע שם), אלא שאין מוציאים אותה מבעלה, עד שתיבעל ותחזור לקלוקלה (שם). ולמעשה לא שמענו בזמן הזה על דבר זה (שיעורי שבט הלוי שם סק"ג).

אסור הרואה מחמת תשמיש שבעלה צריך לגרשה, אסור להשהותה להשהותה, כיון שאיסורה מדבריהם (ראה לעיל מחלוקת) חוששים שמא יבוא עליה (שו"ת הרשב"א תתלט ותתמ, וראה ערך גרושה; שו"ע יו"ד קפו יב). ואם לא קיים עדיין מצות פריה ורביה, כופים אותו להוציא (ש"ך ס"ק לו בשם מהר"ם פדוואה. וראה ערך פריה ורביה).

אם יש לה כתובה, ראה ערך כתובה.

במסולקות זמים

ארבע נשים הן בחזקת מסולקות זמים: קטנה, מעוברת, מניקה וזקנה, ולכן נשתנה דינן בוסתות.

מעוברת מעוברת שהגיע וסתה ולא בדקה - טהורה, לפי שהיא מסולקת זמים (נדה ט א; בעלי הנפש תיקון הוסתות א; הלכות נדה לרמב"ן ה כה: תורת הבית ז ג; טושי"ע יו"ד קפד ז וקפט לד), מפני שראשה ואבריה כבדים עליה מחמת חולי (נדה שם, ורש"י ד"ה רב פפא). ואפילו לדעת הסוברים וסתות דאורייתא (ראה לעיל: גדרו, קביעותו וחזקתו. נדה שם).

ונחלקו ראשונים אם צריכה בדיקה לכתחילה בשעת הוסת ואסורה לשמש (הלכות נדה לרמב"ן שם; ר"ן נדה שם בדעת הראב"ד; מגיד משנה איסורי ביאה ט ד בדעת הרמב"ם), או שאף לכתחילה אינה

אנציקלופדיה הלכתית רפואית [שטיינברג, תשס"ו] ה עמ' 54, שטיפולים אלו מועילים רק כאשר הבעיה הורמונלית.

35. וראה על נאמנות הרופאים בספרים שצוינו בפתחי תשובה סק"ל, ודרכי תשובה ס"ק צח, וראה חוט שני סק"ו, וראה ערך רופא. 36. ראה

ונחלקו ראשונים בכמה פעמים קבעה וסת: יש סוברים בשלש פעמים, או בארבע פעמים אם הוא וסת ההפלגה (ראה לעיל: וסת הימים), שהאחרונות מגלות על הראשונה שלא היתה מקרה (תורת הבית שם; טושי"ע שם); ויש סוברים שאין הראשונה ראייה להצטרף, ולא קבעה וסת עד ארבע פעמים (תורת הבית שם בשם יש מפרשים; בדק הבית שם).

פסקה לראות פסקה שלש עונות ולא ראתה, חזרה לקדמותה, ואינה חוזרת לקדמותה חוששת עד שתחזור ותקבע וסת שלש פעמים, לפי שעכשיו התגלה שאותן ראיות שראתה בתחילה מקרה היו, והרי היא בחזקת טהרה לגמרי (תורת הבית שם; טושי"ע שם).

שלש עונות אלו הן שלש עונות בינוניות, היינו תשעים יום (טושי"ע שם, וראה לעיל: עונה בינונית), ואפילו היו ראיותיה בזמנים יותר גדולים, שבשאר נשים אינה עוקרת אלא כשהגיעו שלש פעמים ולא ראתה, בקטנה כשעברו עליה תשעים יום ולא ראתה חוזרת לקדמותה (ש"ך ס"ק סה. וכן כתב בחוות דעת וסדרי טהרה ושו"ע הרב).

היו ראיותיה פחות משלשים יום, ופסקה מלראות, וחזרה וראתה אפילו פעם אחת, חוששת לראייתה כיון שלא הפסיקה תשעים יום (פרישה אות עט, וש"ך ס"ק סו).

זקנה זקנה שעברו עליה שלש עונות משהזקינה ולא ראתה, הרי זו מסולקת דמים, ואינה חוששת לוסתה הראשון (תורת הבית שם על פי נדה ז ב; טושי"ע יו"ד קפט כח).

גדרה איזו היא זקנה: רב יהודה אמר כל שחברותיה אומרות עליה זקנה היא; ורבי שמעון בן לקיש אמר כל שקוראים לה אמא - בפניה, מחמת זקנתה (טושי"ע שם) - ואינה בושה, או אינה מקפדת (מחלוקת אמוראים נדה ט ב). הלכה כרבי שמעון בן לקיש, וכשאינה מקפדת (רמב"ם איסורי ביאה ט ה: שקוראים לה זקנה; טושי"ע שם).

שלש עונות שלש עונות שאמרו הן עונות בינוניות של שלשים יום, שהם תשעים יום (נדה ט ב; ירושלמי נדה א ה. וראה לעיל בקטנה); ויש סוברים שלא אמרו עונה של שלשים יום אלא כשאין לה וסת אחר, אבל יש לה וסת אחר הולכים אחר עונות שלה (מאירי שם בשם יש אומרים; פסקי רשב"ץ לנדה, והובא בשמלה סק"ג; מהרש"א נדה י ב ד"ה שתיים).

וסת שאינו הזקנה אינה חוששת לוסת שאינו קבוע (בית יוסף ושו"ע קבוע בזקנה יו"ד קפט ג ורמ"א קפט כח), אם חזרה וראתה אחר שהזקינה שלא ביום שהיתה רגילה לראות בו (שו"ע הרב שם ס"ק קט).

חזרה וראתה דינה כתינוקת שלא הגיע זמנה לראות (טושי"ע שם קפט ז), שאם ראתה שלש פעמים שלא בזמנים שוים, באופן שלא קבעה וסת, דינה כקטנה (ראה לעיל מחלוקת), אלא שאם חזרה לראות בעונות שהיתה למודה לראות בהן קודם שהזקינה, חוזרת לקדמותה, שהרי נתגלה שהדילוג הראשון לא היה סילוק דמיה (תורת הבית שם; טושי"ע יו"ד קפט לא).

היתה בחרדה אשה שהיתה במחבוא - מחמת פחד של לסטים וכיוצא (רש"י) - והגיעה שעת וסתה ולא בדקה, רבי מאיר אומר הרי זו טהורה, מפני שחרדה מסלקת את הדמים (נדה לט א), שהפחד - הדאגה שאינה באה פתאום אלא חוששת שמא יבואו אויבים להרגה - צומת את המקור מלהוציא דם אפילו בשעת וסתה (סוטה כ ב, ורש"י ד"ה פחדא).

יש מהראשונים שכתבו שאף אם בדקה אחר כך ומצאה טמאה

הלכה כרבי יהודה וחבריו (רמב"ם איסורי ביאה ט ד; בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן שם; תורת הבית שם; טושי"ע שם).

יולדת שילדה בניתוח קיסרי, כתבו אחרונים שהדעת נוטה שאינה מסולקת דמים כמניקה, כיון שלא היה לה צער לידה ופירוק אברים, אבל יולדת שילדה בהרדמה יש לה פירוק אברים אף שאינה חשה בצער הלידה (חוט שני נדה קפד ז).

בזמננו שחוזרות לראות קודם כ"ד חודש, מן הדין עדיין נחשבות מסולקות דמים, אלא שיש להם לחשוש מיד כשהן רואות לוסת קבוע שהיה להן קודם, אך אינן עוקרות אותו אם לא יראו בו (חוט שני נדה קפט לג, בשם החזון איש), וחוששות לראיותיהן כוסת שאינו קבוע (שם).

בימי טוהר בימי טוהר של יולדת (ראה ערך דם טוהר), אינה קובעת וסת (נדה יא ב), ואפילו לסוברים שמעוברת ומניקה קובעות וסת (ראה לעיל. הלכות נדה לרמב"ן ה כו). בזמן הזה, שנוהגים לאסור דם טוהר (ראה ערך הני"ל), אף קובעות וסת בימי טוהר (הלכות נדה לרמב"ן שם).

חזרה לוסת עברו ימי עיבורה ומניקותה וחזרה לראות:

הקבוע • יש מהראשונים סוברים שאם חזרה לוסתה הראשון, אפילו פעם אחת, קבעה וסת, ואפילו חזרה לוסת אחר צריכה שלש פעמים לעקור את הראשון (ראה לעיל: עקירתו ושינויו), שכל הפסקה שבאה מחמת דבר הגורם, נסתלק הגורם חזר הוסת, אבל כל זמן שלא ראתה אומרים שמא עדיין לא חזרו הדמים למקומם (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן ו ח; טור יו"ד קפט בשמו).

• יש סוברים שאפילו לא התחילה לראות, מיד חוששת לוסתה הראשון, חוץ מאם היה וסת ההפלגה שאינה חוששת עד שתתחיל לראות (בעלי הנפש שם יש מי שאומר; רשב"א בתורת הבית הקצר שם, וטור שם בשמו; שו"ע שם לד), כי אין עכשיו שום ראייה שנשער בהפלגה ממנה (בית יוסף שם).

• יש סוברים שאינה חוששת אלא אם כן חזרה לראות פעם אחת בוסתה הראשון (תורת הבית הקצר שם, בשם יש מגדולי הראשונים; טור שם בשמו, בשם יש מגדולי המורים).

• ויש חולקים וסוברים שאם נעקרו וסתותיה שלש פעמים בימי עיבורה ומניקותה, הרי הן עקורות, ואפילו חזרו הדמים לא חזר הוסת (רו"ה בהשגות לבעלי הנפש אות ט).

קטנה קטנה שלא הגיע זמנה לראות וראתה, אינה חוששת לוסת (תורת הבית הקצר ג; טושי"ע יו"ד קפט ג, ורמ"א שם קפט כח), לפי שאין הדם מצוי בה (רש"י נדה ה א ד"ה אין חוששין), ולכן חושבים את ראיותיה למקרה עד שתחזק בשלש פעמים (בית יוסף יו"ד קפט).

איזו היא קטנה שלא הגיע זמנה, כל שלא הגיעו ימי הנעורים (נדה ה א), היינו פחותה מבת י"ב שנה ויום אחד, או שלא הביאה שתי שערות (תורת הבית ז ד; טור יו"ד קצ; בית יוסף קפט בפירוש דברי הטור; שו"ע קפט כז, וט"ז קפט סק"ה, וש"ך שם ס"ק יא. וראה ערך גדול וערך גדולה).

וסת שאינו ראתה שלש פעמים באופן שאינן מצטרפות לוסת קבוע בקטנה קבוע, יש מהאחרונים סוברים שחוששת בוסת שאינו קבוע (ראה ט"ז ס"ק מג, וסדרי טהרה ס"ק לד), ויש סוברים שאינה חוששת (נקודות הכסף שם).

קביעת וסת קבעה וסתה, הרי היא כשאר נשים (תורת הבית שם ג; בקטנה טושי"ע יו"ד קפט כז).

הלוקחות גלולות לפני חתונתן למנוע חופת נדה, נחלקו אחרונים:
 • יש סוברים שאין לסמוך על כך, וצריכה לפרוש ביום וסתה, ולבדוק עצמה (שו"ת מנחת יצחק א קכו; שו"ת ציץ אליעזר יג קג), עד שתקבע וסת אחר על ידי הגלולות, או שיתברר שלש פעמים שהגלולות מנעו את הראיה (ציץ אליעזר שם. וראה שו"ת רדב"ז החדשות יו"ד קלו);

• יש שכתבו שאם היה לה וסת קבוע חוששת לו עד שתקבע וסת אחר על ידי הגלולות, ואם לא היה לה וסת עוקרת וסת שאינו קבוע בפעם אחת שלא תראה על ידי הכדורים (מראה כהן עמ' קנב, בשם הגרי"ש אלישיב);

• ויש שכתבו שהגלולות שבימינו יש להן כבר חזקה ברורה שהן יעילות לשנות את הוסת, ולפיכך אם היה לה וסת קבוע חוששת לו פעם אחת, ואחר שלא ראתה בו על ידי הכדורים שוב אינה חוששת לו, ולוסיט שאינו קבוע אינה חוששת כלל (נשמת אברהם יו"ד קצג סק"א, בשם הגר"ש אורבאך; שו"ת שבט הלוי ד צט ט, ושיעורי שבט הלוי קפד ב סק"ב, ושם קפט כג סק"ה).

מטהר רבי מאיר בחרדה (ר"ן נדה ט א ד"ה כיון); ויש שכתבו שאם בדקה ומצאה טמאה, טמאה למפרע משעת הוסת (מאירי שם לט א ד"ה המשנה).

להלכה יש מהראשונים סוברים שאין הלכה כרבי מאיר (פרוש המשניות לרמב"ם נדה ד ז; רע"ב שם). ויש שכתבו שלהלכה שוסתות דרבנן (ראה לעיל: גדרו, קביעותו וחזקתו) אף בלי סיבת חרדה הן טהורות בלא בדיקה (מאירי שם).

ורוב הראשונים פסקו כרבי מאיר, וכשהיתה במחבוא אף לכתחילה אינה חוששת לוסתה (תורת הבית ז ג; שו"ע יו"ד קפד ח), ומהם הסוברים שבשאר נשים אם עבר וסתן ולא בדקו צריכות בדיקה (ראה לעיל, שם, מחלוקת), וכשהיתה במחבוא אף אם לא בדקה מותרת, אבל בשעת וסתה חוששת (הלכות נדה לרמב"ן ה כה; טור שם; רמ"א שם בשם יש אומרים), ולכתחילה צריכה בדיקה, כי שמא על ידי איזה היסח הדעת יסור פחדה רגע (פליתי סק"ט בדעתם; שו"ע הרב ס"ק כז).

גלולות נשים הנוטלות גלולות להסדרת הוסת, או כלות להסדרת הוסת

וְרָדָא¹

חלק קטן של הריאה, בין האונות שבצד ימין לאומה, לפנים מהן²

(מהר"י ווייל א ד, הובא בדרכי משה שם), היינו כפליים מבדקה (מחזיק בדיק ותיקון הבדק שם).

חסר

ורדא שחסרה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהבהמה כשרה (רש"י חולין מז א ד"ה אפילו; תוספות שם ד"ה כל; האשכול [רצב"א] ג עמ' 49; העיטור שחיטה א"ב דריאה ערך עינוניתא; תמים דעים קנא; רא"ש חולין ג טז, בשם הגאונים; רמב"ם שחיטה ח א; טוש"ע יו"ד לה ב), שכך דרכה, יש בהמות תימצא בהן, ויש בהמות לא תימצא בהן (רמב"ם ורא"ש שם), וכן כשרה כשנמצאת בשאר בהמות שאין להן, ואינה נקראת יתרת (רא"ש שם ג א).

• ויש סוברים שהיא טריפה (תוספות שם ורא"ש שם טז, בשם רבנו אפרים; האשכול שם, בשם איכא מרבוואתא; ר"ן על הרי"ף חולין יא ב ד"ה גרסי, בשם הרב אלברגלוני; מהר"י ווייל א ה, הביאו הרמ"א בדרכי משה ובשו"ע שם, ועוד), ומפרשים המעשה שבגמרא שהכשירו (חולין שם), שהיה בורדא יתרה (רבנו אפרים שם, וראה להלן ביתר), או שבזמנם לא היתה דרך להיות ורדא, ועכשיו שלכל הבהמות יש, הרי זה בכלל חסר וטריפה (ר"ן שם, כפירוש הבי"ח יו"ד שם).

וכתבו הפוסקים שכן נהגו הנוהגים כבני אשכנז³, ואין לשנות (רמ"א שם, וכן פסקו כל הבאים אחריו). וכתבו אחרונים שבמדינה שאין מנהג ידוע - יש להכשיר, כי רבו הראשונים המכשירים (שמלה חדשה שם כה, ותבואות שור ס"ק מב; ראש אפרים בפרי תבואה קטו).

קטנה ביותר היתה פחותה מעלה הדס לאחר נפיחתה, דינה כחסרה (אגור אלף קי, הביאו בדרכי משה שם, ובשי"ך שם סק"ז וסק"ט. וראה ערך אונא על שיעור זה).

צורתה

מקומה וצורתה לריאה יש בצד ימין אונא (ראה ערכו) קטנה, ואינה עומדת בשורה עם האונות (רמב"ם שחיטה ח א; טוש"ע יו"ד לה ב), אלא בפנים (טוש"ע שם), בין האומה (ראה ערכו) והאונא (תמים דעים להראב"ד קנא), למטה מן האונות (בדיקות למהר"י ווייל ג ב), היינו אחר כלות מנין האונות, אצל שורש האונא והאומא, בצד הפנימי נגד החיתוך שבין שתיהן (תיקון הבדק על מהר"י ווייל שם) [ראה איור מס' 11 בסוף הכרך].

ויש לה כמו כיס בפני עצמה, והיא בתוכו (רמב"ם שם). ויש לה חריץ, וכשנפחים הריאה הוא מכוון נגד החיתוך שבין אומא לאונא, וגבה נגד הלב, ופניה נגד הכליות (מהר"י ווייל שם, והביאו בדרכי משה יו"ד לה אות ג, ושי"ך שם סק"ח). וסמפון שלה מכוון כנגד אור שבין האונא והאומא, כי סמפונות אונא ואומא שוים זה אצל זה, וסמפון הורדא משוך למטה מהן (תיקון הבדק שם).

הורדא שמינית לחלקי הריאה, שהם שתי האומות, וחמש האונות (האשכול [אלבק] קעה א), אבל אינה מן המנין (רמב"ם שם. וראה להלן בחסר הורדא).

הכיני ורדא הטבחים קוראים לה עינוניתא דורדא, עינוניתא - כמו אינוניתא, היינו אונה קטנה (רש"י חולין מז א ד"ה עינוניתא), וורדא, שהיא דומה לורד (רמב"ם שם), אם מפני קלישותה וצבעה האדום (רש"י שם), או מפני צורתה (ים של שלמה חולין ג לא) שהיא עגולה (אגור אלף קיא. וברבנו ירוחם טו ו: כעלה הורד).

יש שקוראים אותה גנב, על שמונחת בכיס (מהר"ץ ג ד, וראה דרכי תשובה יו"ד לה ס"ק ג).

שיעורה שיעורה כחלמון ביצה בבהמה דקה, ובגדולה לפי גודלה

¹ הפנימי של הריאה הימנית אונא נוספת - הורדא. ראה ערכים: אומא; אונא, וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית [שטיינברג, תשס"ו] ו טור 801. ³ ראה דרכי משה שם אות ד ואות ו שכל בני אשכנז וכל המדינות הללו נוהגים

² ורדא. 1. יא, טורים תקפט - תקצו. 2. אונא - כל אחד מחלקי הריאה הנפרדים ככפיים מהאומא; אומא - החלק העיקרי של הריאה. בריאה הימנית אומא ושלש אונות, ובשמאלית אומא ושתי אונות. במעלי גרה נוספת בחלקה

ורדות הוא מטעם שמספק מחמירים כשתי הדעות, או שהטעם הוא מפני שעכשיו נשתנה דרך הבהמות, ולכולן יש ורדא אחת ולא שתיים, ולכן יש להטריף בין בחסר ובין ביתר (ראה ב"ח שם, ופרי מגדים משבצות זהב סק"ד).

בשורש אחד נמצאו שתי ורדות ויש להן שורש אחד כעובי אצבע - כשרה (אור זרוע א תיא, בשם ראב"ה, ובהגהות אשר"י חולין שם; מהר"י ווייל ב ג; רמ"א שם). יש שכתבו שבכהמה גסה השיעור שתי אצבעות (מהר"י ווייל שם, הביאו בדרכי משה שם).

כשאתה מהן הפוכה, ראה להלן: שינוי מקום ותואר.

הורדא אם היא משלימה למנין האונות, כשחסרה אחת מהן, ראה ערך אונא.

שינוי מקום ותואר

שינוי מקום ורדא שנמצאת בצד שמאל של הריאה, נחלקו ראשונים:

- יש מטריפים, שאין זה מקומה (תוספות חולין מז ב ד"ה אבל; רא"ש שם ג טז; טור יו"ד לה ב; מהר"י ג ג), והרי זו יתרת מקמא (ראה ראש יוסף לתוספות שם, וכן בבאור הגר"א סק"ז), ומגבה, טריפה אפילו בימין (תוספות וראשונים שם). ולמכשירים יתרת מקמא, טריפה מפני שחסרה במקומה (ראה לב אריה שם, ובאור הגר"א שם). לדעתם, שינתה מקומה בצד ימין - יש מכשירים (תוספות שם), ויש אוסרים (תוספות שם, בשם ה"ר דודי; מהר"י ווייל שם; רמ"א שם, ושכן נהגו).

- ויש מכשירים אף שנמצאת בשמאל (ראה אור זרוע א תיא, בשם רבותינו שבשפירא ור"י הלבו; בית יוסף וש"ע שם, ועוד), ויש שכתבו טעם שלא נתן התלמוד קביעות מקום לורדא, אלא שהיא בין הערוגות (ים של שלמה חולין ג לא).

- ורדא שהיא גדולה כשאר האונות - טריפה (ר"ן על הרי"ף חולין יא ב, בשם איכא מאן דאמר), ואפילו כמו הקטנה מהאונות (ש"ך שם סק"ט) - ויש סוברים דוקא כאונא הסמוכה לאומא (מהר"י ווייל ב ג; ים של שלמה חולין ג לא ולב; ש"ך שם, שכן נהגו) - שהרי זה כחסר הורדא, שאונא היא ולא ורדא (ש"ך שם) ⁷.

- ויש מהראשונים מכשירים (ר"ן שם, בדעת הרי"ף).

שינוי צורה היתה חדודה כאונא ולא עגולה, וכן אם אין לה חריץ - טריפה (אגור אלף קיא, והביאו הש"ך שם סק"ט), וכן אם היתה הפוכה, שהחריץ נגד הלב (ראה לעיל: צורתה), או כנגד הכליות - טריפה (מהר"י ווייל שם), אבל אם החריץ הפוך מעט למעלה או למטה - כשרה (מהר"י ווייל וש"ך שם).

ואם היו שתי ורדות ויש להן שורש אחד כעובי אצבע (ראה לעיל: יתר, בשורש אחד), ואחת הפוכה והשניה אינה הפוכה, הולכים אחר הגדולה (רמ"א שם, ראה ש"ך ס"ק יב); ואם שתיהן שוות - טריפה (ש"ך שם ס"ק יג).

ויש מכשירים בהיפוך החריץ מאחר שלא שינתה מקומה וצורתה (ים של שלמה חולין ג לא, הביאוהו הטי"ז סק"ו, והש"ך סק"ח).

שינויים בכיס לא היה לה כיס - יש אוסרים (כלבו קא, הביאו בבית יוסף; רמ"א שם), שלא הכשירו ורדא אלא מפני שבהמות חוץ יש להן (ראה לעיל: חסר, שיטת רש"י), והרי אין דרכן אלא עם

חסרה מקצתה חסר מקצתה, יבדוק באונות או באומא משמאל (ראה ש"ך שם ס"ק יט), אם נמצאת החתיכה, יש מכשירים, כי כן נמצא לפעמים בגדיים וטלאים (רמ"א שם), אבל בגסה יש לאסור (ש"ך שם סק"כ, בשם הרי"ף); ויש אוסרים אף אם נמצאת, שאם אין לה כיס הרי זו יתרת, ואם יש לה כיס הרי זו ורדא בפני עצמה (ש"ך שם, בשם הרי"ף) ⁴.

יתר

טעמי אף שנמצאו שתי ורדות נחלקו ראשונים:

המכשירים יש מכשירים (רבנו אפרים בתוספות חולין מז א ד"ה כל, וברא"ש שם ג טז; רמב"ן ומאירי חולין שם ועוד ראשונים, וכן בטור יו"ד לה, בשם הגאונים ורב האי גאון; שו"ע שם ב), ונחלקו בטעם הדבר:

- יש סוברים מפני שכן הדרך, ובוזה היה המעשה בגמרא שהכשירו (חולין שם, וראה לעיל. רבנו אפרים שם; רמב"ן ומאירי שם, בשם יש שפירשו), ואף למטריפים ב"יתרת מקמא" (אונא יתרה מצד פנים. ראה ערך אונא), הרי זה כשגדולה הרבה ולא כעינוניתא דורדא (תוספות שם). ולדעה זו יש שכתבו שאין מכשירים אלא כשיש לכל אחת מהן כיס (מאירי שם, בשם גדולי קדמונינו שבנארבונה).

- ויש סוברים מפני שכל יתרת מקמא כשרה לדעתם (בית יוסף שם בדעת הרמב"ם, וכהבנת הב"ח בדבריו, וראה תורת יקותיאל סק"א), ואף לדעה זו יש שכתבו שאין מכשירים אלא כששתיהן בצד ימין המיוחד לורדא (ארחות חיים ב טריפות כא, וכלבו קא, בשם רוב הגאונים).

- ויש נותנים טעם מפני שלדעתם גם בחסרה הורדא כשרה, וכל יתרת טריפתה הוא מפני שיתר כנטול (ראה ערכו. ספר המכריע יב, בשם מפרשים, ודחה).

- ויש שכתבו שכיון שיש בהמות שאין להן, אין להטריף בשום שינוי שימצא בה (רא"ש וטור שם, בשם הגאונים), ובארו אחרונים שכיון שבגמרא הזכירו חמש אונות לריאה ולא הזכירו הורדא, לפיכך אין משגיחים בה (ראה ערך אונא. ב"ח שם).

טעמי האוסרים ויש חולקים וסוברים שנמצאו שתי ורדות טריפה (ראה הציונים להלן). ונחלקו בטעם הדבר:

- יש סוברים שהיא יתרת, שהרי אפילו אחת אין מכשירים אלא מפני שיש בהמות שיש להן כך, ולדעתם יתרת מקמא טריפה (רש"י חולין שם ד"ה אפילו ⁵; אור זרוע א תיא, והובא בהגהות אשר"י חולין שם, בשם ר"י ב"ר שמואל וראב"ה; ראב"ן רלט; עיטור שחיטה א"ב דריאה ערך עינוניתא).

- ויש סוברים שאפילו למכשירים יתרת מקמא, שבצורת אונא דרך גידול הבהמה בכך, אבל בצורת ורדא אין דרכה כלל (ב"ח שם בדעת הרמב"ם, וראה מרדכי חולין תרכ בדעתו ⁶; ש"ך שם ס"ק יז, בדעת מהר"י ווייל בדיקות ב ג, והרמ"א שהביאו בדרכי משה ובשו"ע יו"ד לה ב).

- ויש שכתבו שהוא מפני שסוברים חסרה הורדא טריפה, וכל יתר כנטול (ט"ז שם סק"ד, וראה ביאור הגר"א סק"ו), ולפיכך אם היא בשמאל לא שייך יתר כנטול, כיון שאינה במקומה, ואם משום יתרת אונא הרי אנו מכשירים יתרת מקמא (ט"ז שם, וכן כתב הרי"ף ג א).

וכתבו הפוסקים שנהגו במדינות אלו (ראה לעיל שהיינו בני אשכנז) להטריף, ואין לשנות (רמ"א שם, וכן פסקו האחרונים).

האחרונים דנו אם מה שאנו מטריפים בין בחסר ורדא ובין בשתי

7. ראה בורדא אחת. 6. וראה לעיל דעת הבית יוסף בדעת הרמב"ם. 7. ראה חידושי רבי עקיבא איגר שם ולבושי שרד ס"ק סט שאפילו למכשירים חסר

4. וראה שמלה חדשה לו, ותבואות שור ס"ק נב, 5. לשיטתו שהמעשה בגמרא שהכשירו (ראה לעיל)

תואר ורד
בשורשה
אם יש לה תואר ורד בשורש שלה כעובי אצבע - כשרה,
אף על פי שאין לה תואר ורד בראשה (רמ"א שם).

ורדא שניקבה והכיס סותמתה, ראה ערך ריאה. ורדא שנסרכה
למקום אחר, או לכיס שלה, ראה ערך סרכא.

המנהג שלא
לאכול
נוהגים להסיר הורדא ולא לאכלה, מפני שמאוסה
(איסור והיתר יז ה, ושם נז ה, הביאו הרמ"א בדרכי משה
יו"ד סה כ, ובשו"ע שם ד), או מפני שמתטממת הלב (שם בשמו, ולפנינו
אין), אבל אין איסור בדבר (שם וש"ע שם).

כיס (מאירי חולין מז א ד"ה לא), או מפני שזה בכלל שינתה צורתה
(באור הגר"א שם ס"ק יא)⁸.

וכן כשיש לה כיס ואינה מונחת בתוכו, שחוזרת ויוצאת
כשנופחים הריאה - טריפה, שודאי שינתה מקומה קצת, וכן
כשיש לה שני כיסים, שכל יתר כנטול (רמ"א שם); ויש מכשירים
בשני כיסים (שו"ת משאת בנימין סא)⁹.

ויש מכשירים אפילו בחסר הכיס (מאירי שם, בשם חכמי צרפת; בית
יוסף שם; ים של שלמה חולין ג לב), שלא הוזכר כיס בתלמוד (בית יוסף
ויש של שלמה שם, וראה ש"ך שם ס"ק יז).

וְרִידִין

עורקי הדם שבצואר

חתיכתם לכתחילה

ויש שפסקו כחכמים (פירוש המשניות לרמב"ם ורע"ב חולין ב א; מגיד
משנה מאכלות אסורות ז י, בדעת הרמב"ם; כלבו קז ג, בשם הראב"ד), ולא
אמרו היזהרו בווידין אלא ממידת חסידות (מגיד משנה שם).

לסוכרים שכל חוטי הצואר בכלל הווידיים (ראה לעיל), צריך
שישחט לפחות שנים מהם (ראה רבנו ירוחם טו ג, והובא בש"ך שם
סק"ב, וראה תבואות שור שם סק"ב).

מחות השחיטה
בווידיים
ורידים שהוזכרו בשחיטה, הוא להוציא מהם הדם,
אבל לא שחיטה ממש, אלא שניקבם בשעת שחיטה,

מפני שבשעת שחיטה הדם בא - וזב מאליו - ושלא בשעת שחיטה
הדם קר ולא בא, ואם ימתין - יקרב (חולין כח ב, ורבנו יהונתן שם), ושוב
אין המלח ולא האש שואב אותם (רא"ש חולין ב ג; טור יו"ד כב). וכל
שהוא מפרנס ועדיין הדם חם, הרי זה כשעת שחיטה (רשב"א חולין
שם ד"ה אבל, ובתורת הבית ב ב דף כז א; טושי"ע שם א).

ויש מהראשונים סובר שדוקא נקיבת הווידיים מועילה רק בשעת
שחיטה, אבל חיתוכם מועיל אף שלא בשעת שחיטה (העיטור ב א
הכשר הבשר)⁴.

חילוק בין עוף
לבהמה
לא אמר רבי יהודה לשחוט את הווידין אלא בעוף,
הואיל וצולוהו כולו כאחד - לפיכך צריך להוציא את כל
דמו (רש"י ד"ה הואיל) - אבל בהמה כיון שמנתחה איבר-איבר - לא
צריך (חולין כח ב), אלא שבעוף צריך לשחוט את הווידין אפילו אם
דעתו לחתכו (רשב"א שם ד"ה אבל, ובתורת הבית הקצר ב ב דף כח א; רא"ש
שם א; ש"ך שם סק"א), שמא ימלך ויצלהו כולו כאחד (רשב"א שם; טור
שם), והבהמה דוקא אם רוצה לצלותה שלמה, צריך לנקוב את
הווידין (תורת הבית שם; רא"ש שם ג; טושי"ע שם ב).

מן הגאונים יש שכתבו שכל בהמה צריך לשחוט הווידין,
שלפעמים צולה כולה כאחת (הלכות גדולות שחיטת חולין, הובא בטור
שם), שעיקר טעמו של רבי יהודה הוא משום עוף, אבל הוא הדין
לבהמה (בית יוסף שם, בפירוש א). ויש מפרשים דבריהם בשוחט
סתם, והחילוק בין בהמה לעוף לדעתם הוא בשוחט על דעת

מהותם הווידיים הם שני עורקים דופקים בצואר על שני צדי קנה
הריאה (פירוש המשניות לרמב"ם חולין ב א), שמקלחים את
הדם² (רש"י חולין כז א ד"ה ורידין). ונקראים ורידים מפני שהם תמיד
מלאים דם, ונעשים אדומים כורד (תשב"י, הובא בראשון לציון למשנה
חולין שם) [ראה איורים מס' 12-15 בסוף הכרך].

ויש שכתבו בדעת ראשונים שכל חוטי הדם שבצואר בכלל הווידיים
(תבואות שור יו"ד כב סק"ב, בדעת כמה ראשונים. וראה ערך חוטיין)³.

מחלוקת התנאים
בשחיטת הווידין
השוחט סימן אחד - הקנה או הושט (ראה ערך
שחיטת הווידין שחיטה) - בעוף, שחיטתו כשרה (חולין כז א), ואינו
צריך לשחוט גם את הווידין (שם כט א), ואף לכתחילה אין צריך
(רמב"ן חולין כז א ד"ה שנים; רשב"א שם ד"ה השוחט), ואם בשביל הדם
שיצא (ראה להלן), יכול לנקבם אחרי שחיטה (שם כח ב), מלבד
בקדשים, שעיקרה של שחיטת קדשים לדם היא צריכה (שם כט א,
ורש"י שם ד"ה הוא. וראה ערך שחיטה ב) על סדר שחיטת הווידיים בקדשים).

רבי יהודה אומר, עד שישחוט את הווידין (חולין כז א, וראה רשב"א
שם ד"ה מתני'; תוספתא חולין ב א. וראה חולין כח ב), אבל אין הכוונה
שהשחיטה נפסלת בדיעבד, שהרי יש תקנה לחתוך הבשר
איבר-איבר (ראה להלן), אלא יש מפרשים שכלפי דברי חכמים
אמר שאינה כשרה בכך לאכול בין שלם ובין מחותך (רשב"א שם;
הנה במדרכי חולין תרג, בשם תוספות); ויש מפרשים אינה כשרה
ממש, אם צלהו או בישלו כולו כאחד, שאף בדיעבד אסור (רשב"א
שם. וראה להלן מחלוקת זוה); ויש מפרשים שלא אמר רבי יהודה
שאינה כשרה אלא שלכתחילה צריך שישחט גם הווידין מלבד
מה שצריך שישחט בסימנים (רא"ש שם ב א. ראה ערך שחיטה א).

להלכה פסקו רוב הראשונים כרבי יהודה (תוספות שם כז א ד"ה
השוחט; ר"ף שם ה ב; רא"ש שם; רשב"א חולין שם, ובתורת הבית ב ב דף
כז ב; טושי"ע יו"ד כב א, ועוד), שכן אמרו: היזהרו בווידין כרבי
יהודה (ברכות ח ב, וסנהדרין צו א. ראה תוספות ושאר ראשונים הנ"ל).

ולכן ביאר שאין כוונתו למה שהרופאים קוראים ויני במונח מצומצם, אלא הוא
שם כללי לגידי דם, והכוונה כאן לעורקים הראשיים הנקראים ארטיריא
(common carotid artery, עורק התרדמה, או עורק הראש). וראה הרפואה
במקרא ובתלמוד [פרויס, מהדורה עברית 2012] עמ' 153. 3. וראה ש"ך שם
סק"ב בשם רבנו ירוחם טו ג שצריך לשחוט לפחות שני ורידים, משמע שהם
יותר. 4. ה"ר"ן על הרי"ף חולין לא ב, והרשב"א בתורת הבית ג ג הביאוהו
וחלקו עליו.

ורדא, טריפה מפני יתרת אונא בצורת ורדא, ראה לעיל בשתי ורדות. 8. וראה
לעיל: שינוי גודל, טעמי האיסור. 9. וראה תבואות שור ס"ק מז שהארץ
להשיג עליו. ורידין. 1. יא, טורים תקצו - תרג. ערך זה דן באחת הפעולות
הנעשות כהכנה להכשרת הבשר מהדם על ידי מליחה או צלייה. ראה ערכים:
דם (א), מליחה, צלייה, ועוד. 2. הכוונה לשעת השחיטה. על זהוים ראה
רמ"א יו"ד כב א שכתב ויניי בלעז (venis), ובשו"ת בשמים ראש לד בכסא
דהרסנא השיג שהווי"י מביאים דם אל הלב ווירידי הצואר מוציאים דם מהלב,

אסור עד שיחתוך וימלח, שהדם שבוירידין כנוס הוא (תורת הבית ג ג דף עא א; טושיע יו"ד עו ג, ושי"ך שם ס"ק יז).

בשר שנלח בלא חיתוך שלם, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שמותר (תוספות חולין כו א ד"ה השוחט; רא"ש ב א, בשם ר"י; טור יו"ד כב, בשמו; אור זרוע א עג, בשם ה"ר אלחנן), שאילו היה אסור אף בדיעבד לא היו מתירים בבהמה, אלא שאינו אלא חומרא בעוף (אור זרוע שם).

• יש אוסרים אף בדיעבד (רשב"א חולין כו א ד"ה מתני, ושם כו ב ד"ה אבל; רא"ה בבדק הבית ב ב), ואף על פי שמן הדין אין אסור אלא החוטם, מכל מקום לא די בהסרת החוטם וסביבותיהם, שאפשר שיש חוטם שאינם ניכרים ולא נודע מקומם (רשב"א שם צג ב ד"ה רישא בכבשא).

• ויש סוברים שאם נוטל אחר הצלייה חוטי הדם של כל הגוף עם הבשר שסביבותיהם (היינו כדי נטילה, ראה ערך כדי נטילה וערך צליה), מותר שאר הבשר (רשב"א בתורת הבית ב שם), ויש סוברים שהבשר שסביבותיהם די להסיר בכדי קליפה (ר"ן חולין שם, וראה ערך כדי קליפה).

• ולסוברים שחתיכת הורידין היא בשביל הדם שבוירידין בלבד (ראה לעיל דעת הרא"ש), די שישליך הורידין ויחתוך סביבם כדי נטילה, שהוא כעובי אצבע (רא"ש שם, וטור שם בשמו; רבנו ירוחם טו כה; שו"ע יו"ד כב א. וראה ערך הני"ל).

בשר שנלח בלא חיתוך החוטם בלבד (רמ"א שם, ובתורת חטאת לד בשם איסור והיתר, וראה ש"ך שם סק"ו), שלדעתם אף בצלי אין צריך נטילה, שכבולעו כך פולטו (דס שנבלע בבשר על ידי צליה, נפלט ממנו על ידי אותה צליה עצמה. ראה ערכו), אלא שמחמירים לומר שאחרי שסילקוהו מן האש אין כח בחמימות הבשר לפלוט מה שבלע (ראה תורת הבית ב ב דף כו ב), וזה לא שייך אלא בצלי ולא במליחה (ש"ך שם בדעת הרמ"א. וראה ערך מליחה).

ויש מחמירים להסיר כדי קליפה סביבותם (האגור אלף קעח, ורמ"א שם א, בשם מהרי"ל, וראה ש"ך שם סק"ז). וכתבו אחרונים שעור הורידין עצמם הוא במקום קליפה (חידושי רבי עקיבא איגר שם, בשם תפארת למשה וכת"ל).

לנתחו, שבעוף חוששים שמא ימלך, ובבהמה אין חוששים (ב"ח שם; ט"ז שם סק"ח).

ברוצה למלחו ולבשלו שלם אם אינו רוצה לצלותו אלא לבשלו שלם אחר מליחתו, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלבישול צריך גם לנקוב הורידין וגם לחתכו איבר-איבר ולחתוך חוטי הדם (ראה ערך חוטי), שאין כח המלח ככח האש (רמב"ן חולין כו ב ד"ה לא, בפירוש א בשם הראב"ד, ובדעת רבנו חננאל, וראה ר"ן על הרי"ף שם ו ב ד"ה מנקבן; ראב"ן ריד, בשם חכמי נרבונה; העיטור א הכשר הבשר, ורא"ש חולין ב ג, בשם רבנו אפרים; טור יו"ד כב, בשמו).

• יש סוברים שאף לבישול די בחתיכת ורידים בשעת שחיטה (רמב"ן שם בפירוש ב; העיטור שם; רשב"א שם ד"ה ויש מי, ובתורת הבית ב ב דף כו ב; ר"ן שם; רא"ש שם; טושיע שם).

• ויש שכתבו יותר מזה, שדוקא לבישול אמרו לשחוט הורידין, אבל לצלי אין צריך כלל, שהאש שואבת הדם, וכשאמרו צולה, על בישול הוא שאמרו לשון צליה (ראב"ן שם).

מנהג הסרת ראש העופות תרה, והגהות אשר"י שם ב ג, בשם רבינו תם; שו"ת מהרי"ל נו; רמ"א יו"ד כב א, ובהמה שצוארה גדול צריך לחתוך הצואר לשתי חתיכות (מרדכי והגהות אשר"י שם; ט"ז שם סק"ז; ש"ך שם ס"ק יא). ולכן נהגו להסיר הראש מן העופות (מהרי"ל שם; רמ"א שם), ומשום כך אין נזהרים בימינו לשחוט הורידין בעוף, שכיון שהדרך להסיר הראש מן העוף דינה כבהמה שגם לכתחילה אין צריך לשחוט הורידין (פרי מגדים במשבצות זהב שם סק"ח⁵; חכמת אדם ו יב).

אם אסור לצלותו בלא חתיכת איבר-איבר כשלא שחט את שני הסימנים בעוף, ראה ערך שחיטה וערך צליה.

בדיעבד

צליה ואכילה כשלא חתך הורידין בשעת שחיטה, או סמוך לה, עד ממנו חי שנתקרר הדם - אסור לצלותו, עד שיחתכנו איבר-איבר (רשב"א בתורת הבית ב ב דף כו א, ובחולין כו א ד"ה מתני, ושם כו ב ד"ה אבל; ר"ן על הרי"ף חולין ו ב ד"ה מנקבן; טושיע יו"ד כב א).

ואפילו לאכול ממנו חי, שבכל בשר מותר בהדחה בלא מליחה, מפני שדמו הוא דם האברים שלא פירש (ראה ערך דם א), כאן

וְשֵׁט

קנה הבליעה בבעל חי

סוף הושט הושט מגיע בבהמה למטה עד הכרס (ראה ערכו. כן משמע מחולין מד א², ובעוף עד הזפק (כן משמע מרש"י שם נו ב ד"ה עד שימתח). בעופות שאין להם זפק, כגון אווזות, מגיע הושט עד הקורקבן (כן משמע מפרי מגדים יורה דעה מט שפתי דעת, בתשובה שבסוף הסימן) [ראה איורים מס' 14-15 בסוף הכרך].

עורות הושט שני עורות יש לושט (חולין מג א; רמב"ם שחיטה ג כ; טושיע יו"ד לג ד) סמוכים זה לזה עד שהם נראים כאחד (מאירי שם כח א), אבל אינם דבוקים זה בזה, ולפעמים הם נמתחים זה אילך וזה אילך (מאירי שם מג א, על פי הגמ' שם), החיצון אדום והפנימי

צורתו

הושט מכניס כל מיני מאכל (ברכות סא א, לגירסת העין יעקב שם), ומאכל ומשקה הולך שם (רש"י תענית ה ב ד"ה שמא יקדים).

מקומו הוא בין קנה (ראה ערך גרגרת) למפרקת (רש"י חולין כח א ד"ה משום דושט), מחובר למעלה בבשר הלחי התחתון, והבשר מוטל בין הלחי והסימן (כן משמע מרש"י חולין נד א ד"ה ניטל, ושם מד א ד"ה הא דאינקר וד"ה הא דאיגוס), ותלוי הושט בין עיקר החיך ובין הלשון (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) שטו; הובא בכסף משנה שחיטה ח כג, ובית יוסף יו"ד לג א) [ראה איורים מס' 14-15 בסוף הכרך].

ושט. 1. יא, טורים תרג-תרטו. 2. על הגבול בינו לכרס, ראה ערך הגרמה.

5. וראה פרי מגדים בשפתי דעת שם סק"א שמסתפק בדעת הש"ך שם.

שלמה שם ב יו; דרישה יו"ד כו סק"א); ויש מהאחרונים המצדדים להחמיר (פלתי שם סק"א; תבואות שור שם סק"ב).

כשניקב אחד ושט שניקב אחד משני עורותיו בלבד - כשרה (חולין מעורותיו מג א; רמב"ם שחיטה ג כ; טושי"ע יו"ד לג ד), שהאחד מגין על חברו (מאירי שם) [ראה איור מס' 16 בסוף הכרך].

ניקב הפנימי ולא ניכר אם ניקב אף החיצון, הרי זה תלוי במחלוקת אם יש בדיקה לעור החיצון (ראה להלן: בדיקתו).

ניקבו שניהם, זה שלא כנגד זה - אסורה (מסקנת הגמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שכיון שאוכלת בושט ונושמת בקנה והושט מתפשט עמו, לפעמים יתכוונו הנקבים זה כנגד זה (גמ' שם, ורש"י ד"ה ופעיא, שכך שמע), ששני העורות אף על פי שנראים כאחד אינם דבוקים זה בזה מכל וכל, ופעמים הם נמתחים זה אילך וזה אילך (מאירי שם).

ודוקא כשניקבו מרוח אחת שאפשר שיזדמנו כאחד, אבל משתי רוחות, כגון זה מצד ימין וזה מצד שמאל - כשר (מאירי שם, בשם יש אומרים; בית יוסף שם, בשם הריטב"א; שו"ע שם), אבל באותה רוח, אפילו שהם רחוקים זה מזה כל כך עד שאי אפשר שיזדמנו יחד, אין להכשיר, כי אין שיעור לדבר בכמה יהיו קרובים, ואין לתת דברי חכמים לשיעורים אלא בדבר הפסוק (ים של שלמה שם ג; תבואות שור שם סק"י; שלחן ערוך הרב שם סק"י). ואף בשתי רוחות לא אמרו אלא ברוח שכנגדו, אבל ברוח שבצדו, שזה לצד פנים וזה ברוחב הושט מרוחק ממנו קצת בצדו - אסור, שכשמחזרת ראשה לצדדים ולאחור יוכלו להזדמן יחד (תבואות שור שם; שלחן ערוך הרב שם).

כשכיסה קרום ניקב הושט ועלה בו קרום - שיצאה ליחה מחמת המכה את הנקב ונתקרשה על הנקב (מאירי שם) - וסתמו, אינו קרום (גמ' שם), דהיינו שאינו כלום, והרי הוא כמו שהיה (רמב"ם שם כא; טושי"ע שם ד), ואפילו עלתה בו סתימה עבה, אינה מתקיימת (רש"י שם ד"ה אינו קרום). ואפילו ניקבו זה שלא כנגד זה, ועלה באחד מהם קרום מחמת מכה, אינו מועיל (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ד).

פיטום אוזים בימינו רבו המפטמים את האוזים כדי לקבל כבוד גדול ושמן, ועושים זאת על ידי הלעטתו של האוז במזון המוכנס ישירות לתוך הוושט, מעבר לנקודה שממנה הוא יכול להקיא את המזון⁵, ולהלכה נחלקו הפוסקים:

- יש אומרים שאסור לאכול מהאוזים הללו מחשש נקובת הוושט (ב"ח יו"ד לג ט; מחזיק ברכה שם י; זבחי צדק שם ס"ק מח), וכן המנהג בארץ ישראל (הר צבי יו"ד כו; שבט הלוי ט יו"ד קג, בשם החזון איש; יביע אומר ט יו"ד א).
- יש אומרים שמוותר לאכול מהם (רמ"א שם ט, שכן המנהג בעירו; ט"ז שם ס"ק יח, לפי שבות יעקב ב נו; דרכי תשובה שם ס"ק קל-קלא), ומכל מקום צריך לבדוק היטב את הוושט של אוזות מפוטמות, ולוודא שלא נוצרו בו קרעים או נקבים המטריפים את האוז (רמ"א שם).

בחשש נקב

נתחב קוץ ונתחב לתוכו, ואינו נראה נקובתו בחוץ (חולין מג ב, ורש"י ד"ה ישב), נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שכשם שאין חוששים לספק דרוסה (ראה ערכו), כך

לבן (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם ה) [ראה איור מס' 16 בסוף הכרך]. תורבץ הושט מקום דיבוק הושט בלחי - היינו סמוך לתחילת מקום דיבוקו (מאירי שם מג ב) - הוא תורבץ הושט (רש"י שם ד"ה תורבץ; מאירי שם)³.

נקובתו

נקובת הושט אסורה (חולין לב ב), בין בבהמה בין בעוף (משנה חולין מב א ונו א; רמב"ם שחיטה ג יט; טושי"ע יו"ד לג א), ושיעורה בכל שהוא (גמ' שם נד א; רמב"ם שם; טושי"ע שם) כשניקב לחללו (רשב"א חולין מב א, על פי גמ' שם מג א; טושי"ע שם).

טרפה או נבלה נקובת הושט, אם היא טרפה (ראה ערכו) או נבלה (ראה ערכו), נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שמכיון שנקובת הושט נמנית בין הטרפות, בין בבהמה (משנה חולין מב א) ובין בעוף (משנה שם נו א), הרי שאינה נבלה אלא טרפה (רבנו תם בספר הישר (החיידשים) תמג; תוספות שם ל ב ד"ה החליד ורא"ש ב ו, בשמו; תוספות קדושין נו א ד"ה שחטה ורשב"א שם, בדעת רש"י).
- ויש אומרים שמכיון שהושט מקום שחיטה הוא, ואמרו כלל: כל שנפסלה בשחיטתה - נבלה (משנה חולין לב א), הרי שנקובת הושט נבלה, ולפיכך אין שחיטה מועילה בה (רמב"ם שחיטה ג יט; רשב"א חולין מב א; בית יוסף יו"ד לג מג, בדעת הטור), וכן הלכה (שו"ע שם).
- לדעה זו שהיא נבלה, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שאף מחיים כבר היא נבלה (רמב"ם שם; ש"ך שם סק"ד, בדעת השו"ע).
- ויש אומרים שמחיים היא טרפה, ואחר שמתה היא נבלה, שאין שחיטתה מטהרתה מפני שנפסלה בשחיטה (תוספות חולין לב א ד"ה ורמינהי; ב"ח שם, בדעת הרמב"ם והטור; ש"ך שם, במסקנתו), אלא שלא פקע ממנה איסור טרפות, וחייב אף משום טרפה (תוספות שם).
- תורבץ הושט תורבץ הושט (ראה לעיל: צורתו) שניקב, הכל מודים שהוא טרפה, שאינו מקום שחיטה (ראה ערך הגרמה. רמב"ם שחיטה ב ו), ובשיעור נקובתו נחלקו אמוראים:
- יש אומרים ששיעורו במשהו, שאף על פי שאינו מקום שחיטה, מכל מקום שיעור נקובתו במשהו (רמי בר יחזקאל בשם רב, בגמ' שם מד א), שכשם שבגרגרת בין במקום שחיטה ובין שלא במקום שחיטה שיעורו שוה (ראה ערך גרגרת), אף בושט שיעורו שוה בכל מקום (רש"י ד"ה לאו מקום)⁴, וכן הלכה (רמב"ם שם; טור שולחן ערוך יורה דעה לג א).
- יש אומרים שמפני שאינו מקום שחיטה שיעורו ברובו (שמואל בגמ' שם מג ב).

ניקב הושט ניקב הושט בשעת שחיטה, כנגד המקום כנגד מקום השחיטה ששחט כבר - טרפה (תוספות שם ח א ד"ה והא, על פי הגמ' שם; רא"ש שם א ח; ר"ן שם; טושי"ע כו א).

כמה דברים אמורים כשלא נשחט אלא מיעוטו של ושט, אבל נשחט רובו של ושט וניקב - כשרה (שו"ת הרשב"א א שסז; ים של

3. על שיעור תורבץ הושט, ראה ערך הגרמה. 4. ויש אומרים ששיעורו במשהו, שלדעתם אף שם מקום שחיטה (רב יהודה בשם רב בגמ' שם). 5. ראה תיאור השיטות והבעיות: דרכי תשובה לג ס"ק קלא; מזון כשר מן החי עמ' 355.

• יש אומרים שאם צוארו מלא דם חוששים שמא כיסה הדם את הנקב ונקרש בתוכו שאינו יוצא על ידי הדחה, ואי אפשר להכירו מבחוץ כלל (רי"ן שם, בתירוץ הראשון).

• ויש אומרים שכל ספק נקב יש לו בדיקה מבחוץ על ידי מחט שיעבירה עליו, כדרך שאמרו בבדיקת קרום המוח, ואף בבהמה יש בה תיקון (ראה לעיל. מאירי שם, לדעה זו).

• ויש מחלקים: כשהספק הוא בכל הושט, אין לו בדיקה מבחוץ, שהעין משוטטת בכל, ואינו מרגיש בנקב משהו בעור שהוא אדום, שאינו ניכר אלא בדקדוק גדול, אבל כשניקב מבפנים במקום ידוע ואין לנו לחפש אחר נקיבתו מבחוץ אלא כנגד נקב הפנימי, יכול לכוון עליו אם ישנו (רשב"א שם מג ב, בשם רבנו הרב; טור שם, בשם יש מחלקים).

בימינו כתבו ראשונים שאין אנו בקיאים בבדיקת הושט, אפילו מבפנים, בין לענין ספק נקב, כשהצואר מלוכלך בדם, ובין כשהתחיל לשחוט והגביה ידו ואינו יודע אם ניקב את הושט (אור זרוע א, טריפות תה; הגהות אש"רי שם ג ג, בשמו; דרכי משה יו"ד כג סק"ד, בשם מהר"י וייל, ורמ"א שם ו, שכן המנהג, ורמ"א שם ח, בשם יש אוסרין, ושכן המנהג).

אכן אם הנקב הוא במקום ידוע, כגון שהקוץ תחוב במקום ידוע מבחוץ, אף אנו בקיאים לבדוק מבפנים כנגד אותו מקום (ש"ך שם סק"ז, על פי הרמ"א שם), אלא שצוארו מלוכלך בדם נקרא מקום שאינו ידוע, כיון שצריך לבדוק כנגד כל אורך ורוחב המקום המלוכלך (ש"ך שם ס"ק יד, לדעת הרמ"א).

באדם

ולד שנולד בושט אטום - אין אמו טמאה לידה (ראה ערך יולדת. נדה כג ב; רמב"ם איסורי ביאה י"א), שנפל כזה אינו וולד (רמב"ם שם; מאירי שם), ואין זה בכלל אדם, הואיל ונברא שלא כדרך החיים (רמב"ן שם), וכיון שאינו מכניס אוכלים ומשקים, אף על פי שפניו דומים לאדם, כאבן הוא (ערוך, וש"ט).

אכן אם היה שטו נקוב, מבואר בתלמוד שאמו טמאה לידה (גמ' שם), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאין הדברים אמורים אלא לסוברים טרפה חיה (ראה ערך טרפה. רש"י שם ד"ה ושטו נקוב; תוספות שם ד"ה אמר), ולכן להלכה שטרפה אינה חיה (ראה ערך ה"ל) אמו אינה טמאה לידה (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ומאירי שם, לדעה זו), וכן הלכה (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם שהשמיט הדין).

• ויש מפרשים שאף לאומרים טרפה אינה חיה, אמו טמאה לידה, שמכל מקום ולד הוא, שראוי הוא לחיות קצת פחות משנים עשר חודש, ועוד שאילו היה דבר שמתחילת ברייתו הוא אפשר לומר שאינו ראוי לבריאת נשמה וטהורה, אבל זה שמא עכשיו ניקב (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ומאירי שם).

אין חוששים שמא הבריא (עולא בגמ' שם, וגמ' שם, לדעתו). ונחלקו ראשונים אם הפירוש שמא היה בו נקב והבריא, והרי זה קרום שעלה מחמת מכה שאינו קרום (רש"י שם ד"ה אין חוששין, בסתם); או שהבריא הוא לשון נקב, כמו: וַיִּבְרָא אוֹתָהֶן בְּחַבְרֹבֹתָם (יחזקאל כג מז), ואין חוששים שמא ניקב כולו (רש"י שם, שכך שמע).

• ויש אומרים שחוששים שמא הבריא (ההוא מרבנן בגמ' שם).

להלכה נחלקו הפוסקים:

• יש פוסקים כדעה הראשונה, שאין חוששים שמא הבריא (ראב"ן רכז; רא"ש שם ג ד, בשמו, והסכים עמו; טור יו"ד לג, בשם; רמ"א שם, בשם יש מכשירין).

• ויש פוסקים שחוששים לשמא הבריא (רי"ף שם; תוספות שם ד"ה קסבר; רמב"ם שחיטה ג כא; תורת הבית הארוך ב ג; טור שם, בשם רוב הפוסקים; שו"ע שם), וספק נבלה הוא (רמב"ם שם), שמא ניקב הושט ועלה קרום במקום הנקב ואינו ניכר (רמב"ם שם; שו"ע שם), או שחוששים שמא ניקב גם עור החיצון, ואין בדיקה לחיצון (רי"ף שם).

קוף שלא נתחב נמצא קוץ בושט - לאורכו או לרוחבו (אור זרוע א, בעור טריפות תה; הגהות אש"רי שם ג ד, בשמו; רדב"ז שם ג כ, בדעת הרמב"ם; טו"ש שם ט) - ולא נתחב בעור, לדברי הכל אין חוששים לו⁶, שרוב הבהמות הרועות באפר או ביערות דרכן לאכול קוצים (גמ' שם מג ב; רמב"ם שם; טו"ש שם).

בדיקתו

בדיקת הושט ושט אין לו בדיקה מבחוץ, אלא מבפנים (חולין כח ב; רמב"ם שחיטה ג כב; טו"ש יו"ד לג ו), לפי שעור החיצון אדום הוא, ואין טיפת דם ואדמומית ניכרת בו (רש"י שם מג א ד"ה אין לו; תוספות שם כח ב ד"ה (כח א) אתא), ולכן בספק דרוסה במקום שיש לחשוש לה וצריך בדיקה (ראה ערך דרוסה) אין לו בדיקה מבחוץ (גמ' שם מג א; טו"ש שם).

בדיקה משום בבדיקת הושט משום חשש נקב, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף לענין נקב אמרו שאין לו בדיקה מבחוץ (רש"י שם כח ב ד"ה אין לו; טור שם, בשמו; רשב"א שם, ובתורת הבית הארוך ג ג; מגיד משנה שם, וכסף משנה שם ח, בדעת הרמב"ם), לפי שנקב משהו בעור החיצון אינו ניכר, שטיפת דם נכנסת לו בפנים בנקב ואינה ניכרת מפני שהוא אדום, ובפנימי היא ניכרת (רש"י שם, ושם מג ב ד"ה מאי שנא), וכן הלכה (שו"ע שם ז; רמ"א שם ד).

• ויש אומרים שבדרוסה בלבד הוא שאמרו אין לושט בדיקה מבחוץ, אבל בחשש נקב יש לו בדיקה מבחוץ, שאדמומית של דריסה אינה ניכרת בעור האדום של הושט, אבל נקב ניכר הוא בחיצון כמו בפנימי (תוספות שם כח ב ד"ה (כח א) אתא, בשם ריב"א; רא"ש שם; טור שם, בשמו).

ולדעה זו נחלקו ראשונים:

6. ויש המפרש דוקא לארכו, אבל לרחבו חוששים שמא נתחב (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם).

ז [האות]

האות השביעית מכ"ב אותיות של אל"ף-בי"ת

צורתה

צורת אות ז מהאל"ף-בי"ת שבכתב-אשורי (ראה ערכו) בכתיבת ספר תורה, תפילין ומזוזות (ראה ערך אותיות: צורתו), וכן בגט אשה (ראה ערך גט) היא כמו מקל שראשו עב, והוא כלי זיין, כמו וי"ו (ראה ערכו) שניתוסף בה קוץ (מגן אבות לרשב"ץ ג עמ' נד).

ראש האות ראשה של ז יהיה עב (אגור פה; ברוך שאמר, אלפ"א בית"א א, ז), ולא יהיה כפוף כמו ראש הוי"ו (כן משמע מהרמב"ן ורשב"א שבת קג ב), ויהיה לה חטוטרת (רשב"א שם), וראשה יהיה נוטה - מעל גופה - לכאן ולכאן (אגור שם), כדי שלא תדמה לאות וי"ו (שו"ע או"ח לו ב; משנה ברורה לו, משנת סופרים ז) (ראה אגור מס' 13 בסוף הכרך).

משך קו הרגל מן הצד, ולא מן האמצע - פסול (שער אפרים פא), ואפילו חזר ועיקמה כלפי האמצע, לפי שאין לה צורת ז (שו"ת חתם סופר יו"ד רסט). ואפילו שיש לה שינויים אחרים מאות וי"ו, כגון שיש לה תגין (ראה ערכו) כמו באות ז, והרגל דקה למעלה ועבה באמצעיתה, מכל מקום עיקר השינוי מוי"ו הוא במקום יציאתה של הרגל, שתהיה באמצע הראש ולא מצידו (שער אפרים שם), ואפילו כשאינה יוצאת מצידו ממש, לא תהיה נוטה לצד אחד יותר מלצד חברו, ואם מטה הרבה עד שנראה כדלי"ת פסול (שער הציון שם סק"א).

בכתיבה ספרדית (ראה ערך כתב אשורי) אין הראש עובר משני הצדדים בשוה, אלא הירך יוצאת ממנו בצד ימין קרוב לסופו, ועל כל פנים נוטה מאמצע הראש לימין (מור וקציעה לו, זי"ן) (ראה אגור מס' 13 בסוף הכרך).

ראשה של ז כתבו ראשונים שיהיה משוך ולא עגול (יראים שצט; הגהות מימוניות תפילין א יט, בשמו), ומפרשים שאותה שאמרו באותיות שעטנ"ז ג"ץ - שהזי"ן היא אחת מהן - שצריכות זיונים (ראה ערך תגין) הכוונה על גוף האותיות, שיהיו להן קרנות וזויות בראשן (יראים שם), ויהיה מרובע (שלחן ערוך הרב שם; משנה ברורה שם) מכל זוויותיו (שער הציון שם).

עשהו עגול כראש וי"ו, אלא שעשה לו תגין בראשו כמו באות ז (ראה ערך הנ"ל) נסתפקו אחרונים אם כשר בדיעבד (משנה ברורה שם ס"ק טו, ומשנת סופרים ט).

בכתיבה ספרדית אין הראש מרובע, אלא עקום קצת באלכסון כלפי מעלה (מור וקציעה שם) (ראה אגור מס' 13 בסוף הכרך).

רגל האות וּכְתָבָתָם (דברים ו ט) - שתהא כתיבה תמה (ראה ערך ה א), שלא יעשה זי"ן נ"ן - פשוטות (ראה ערך נ. רש"י שם ד"ה זי"ן) - נו"ן זי"ן (שבת קג ב; טור יו"ד סי' רעד), היינו שלא יאריך רגלה של ז, שלא תהא נראית כנו"ן פשוטה (טור או"ח לו, ושם יו"ד רעד; אגור שם; ברוך שאמר שם), ולא תהיה ארוכה יותר משני קולמוסים (דרכי משה הארוך או"ח לו, שכך מצא; שער הציון למשנת סופרים שם סק"ב, בשמו).

רגל האות למעלה במקום חיבורה היא דקה, והולכת ומתעבה משני הצדדים, וחוזרת ומתמעטת בעוביה עד שתהא חדה למטה (לבוש סי' לו, שיש עושים כן; שו"ת שער אפרים שם. וכן הוא על פי רוב בכתיבה שבימינו). אף בכתיבה ספרדית כן הוא, אלא שיורדת ומתעבה בעיקום מעט לאחוריה, וחוזרת ומתדקדת לפניה (מור וקציעה שם)².

נפסקה הרגל או נפסקה הרגל או ניקבה, ונשאר כמלא אות קטנה, היינו כאות יו"ד - שבשאר האותיות כשר על ידי כן (ראה ערך ה א) - אינו כשר אלא על ידי שתינוק יקרא אותו כזי"ן (ראה ערך אותיות: אותיות שנפסקו), מכיון שהוא כמו יו"ד (מרדכי, הלכות קטנות תתקנ"ג; שו"ע או"ח לב טז)³, ואם רואים בודאי שלא נשארה בו צורת האות, אף קריאת תינוק אינה מועילה (משנה ברורה שם ס"ק נב, על פי המרדכי שם, והרמ"א שם).

זי"ן מיוחדות

אותיות גדולות הזי"ן של זְכָרו תוֹרַת מִשְׁפַּחַת עֲבָדֶי (מלאכי ג כב) אות גדולה היא (מסורה גדולה לתחילת בראשית ולתחילת דברי הימים; מחזור ויטרי (הורוויץ) תקכ"ב)⁴.

הזי"ן של וַיִּזְטָא (אסתר ט ט) נחלקו בה אם אות גדולה היא (מדרש רבי עקיבא על האותיות הגדולות, בשם יש אומרים; מחזור ויטרי שם); או קטנה (מסורה שם; מדרש רבי עקיבא על האותיות הקטנות), וכן המנהג (כן הוא בספרים שלנו).

אותיות עקומות הזי"ן של וְאֶתְכֶם אֶזְרָה (ויקרא כו לט), וכן הזי"ן של וְהֶאֱרַץ תַּעֲזֹב מֵהֶם (שם מג) יש מהראשונים שכתב שעקומה היא (בעל הטורים שם ושם); ואין המנהג כן (כן הוא בספרים).

הברתה

ז היא מהאותיות שמוצאן בין השניים (פירוש רס"ג לספר יצירה ג; פירוש הראב"ד שם; מגן אבות לרשב"ץ ג עמ' נד), כשראש הלשון נוגע בהן, והיא מהקלות שבמוצא השניים (מגן אבות שם), וקרובה מבטאה עם הסמ"ך (מכלול לרד"ק מכלול שער דקדוק הפעלים; בית יוסף או"ח סא יז, בשמו).

ולפיכך:

- צריך להתזו בקריאת שמע לְמַעַן תִּזְכְּרוּ (במדבר טו מ. ירושלמי ברכות ב ד), דהיינו אות ז בתזכרו (תוספות ברכות טו ב ד"ה בין; רמב"ם קריאת שמע ב ט; טושי"ע או"ח סא יז), שלא ישתמע לְמַעַן תִּשְׁכְּרוּ, מלשון שָׁכַר (סידור רש"י יט, בשם ירושלמי; תוספות שם; שבלי הלקט שם, בשם רבינו שלמה; טושי"ע שם, בהסבר השני)⁵, שאם לא תחזק קריאתה תדמה קריאת הזי"ן לקריאת הסמ"ך, כי כן תכון קריאת הסמ"ך עם התי"ו הדגושה, ועוד כי הזי"ן הנחה ואחריה כ"ף תדמה לקריאת הסמ"ך (מכלול שם; בית יוסף שם, בשמו)⁶.
- נחלקו הדעות אם יש להתזו בקריאת שמע גם ז של זוכרתם

מנחת שי שם, בשם כמה ספרים כתבי יד מדויקים ודפוסים ישנים), וכן המנהג (כן הוא בספרים שלנו).⁵ או שלא ישמע כמו תסכרו, מלשון סכירה, כמו וַיִּשְׁכְּרוּ (בראשית ח ב. כסף משנה שם, בשם ה"ר מנוח); ויש מפרשים - להבדיל בין הזי"ן לשי"ן - שלא ישמע כמו תשקרו (טושי"ע שם, בהסבר הראשון), שהוא לשון שקר.⁶ ויש מהגאונים שפירש שאין כאן כלל ענין להתזות האות ז, אלא יש להתזו כל המילה - כי תזכרו עולה בגמטריא תרי"ג ועוד כ"ף, תרי"ג כנגד תרי"ג מצות, וכ"ף כנגד י"ח אזכרות שבקריאת שמע ובי פעמים אני ה' אלהיכם

ז [האות]. 1. יא, טורים תריז-תרכ. 2. ויש מהראשונים שכתב בתם, שצואר האות הוא עב ולא דק כבאות וי"ו (אגור שם). 3. ויש המצדד להשיר אף בלא קריאת תינוק, שכיון שהג עובר משני הצדדים והרגל באמצעיתו, הרי מוכח שאין זה יו"ד (פרי מגדים או"ח לב, אשל אברהם, סוף הסימן אות ז). 4. ויש אומרים אף הזי"ן של הַכּוֹזֵנָה יִעֲשֶׂה אֶת אַחֲזָתָהּ (בראשית לד לא. מחזור ויטרי שם, מכתבת רבי יוסף טוב עלם; מנחת שי שם, בשם נוסח אחד מאותיות רבתות); ויש חולקים (כן משמע ממסורה גדולה שם ושם, וממחזור ויטרי שם;

שהם ממוצא אחד - זסר"ץ - אלא מפני שהן קרובות במבטא, ויש שלשונם גסה, ויש שלשונם רפה, וכל הקורא מרגיש שהוא שפה אחת ודברים אחדים, אבל בשאר חילופים של האות ז באותיות שמאותו המוצא, כגון שהחליף ז בצד"י שאף הן מתחלפות, כמו זעקה וצעקה - הגט פסול, כיון שבמבטא הן רחוקות זו מזו (טיב גיטין שמות נשים ז סק"א).

ז רפה בשמות לועזים - כגון בשם ז'ניה - נחלקו אחרונים אם לכתוב בגימ"ל וקו למעלה (שאלת דוד אח"ע כג); או ב"זש" (דבר אברהם ב לה); או בזי"ץ לבד (גבול יהודה נב-ג).⁷

זב

אדם שמחמת מחלה יוצא ריר מסויים מאמתו

הזוב, שיעורו וראייתו

מהותו הזוב² האמור בתורה הוא שכבת זרע הבא מחוליי החללים שהיא מתקבצת בהם (רמב"ם מחוסרי כפרה ב א)³, והוא חולי כבד מן החללים הנדבקים (רמב"ן ויקרא טו יא).

ראיית הזוב גורמת לרואה להיות זב (רמב"ם שם ב), שהוא אב מאבות הטומאה (רמב"ם מטמאי משכב ומושב א א), והוא שכתוב: **אִישׁ אִישׁ פִּי יִהְיֶה זָב מִבְּשָׂרוֹ זֹכֵב טָמֵא הוּא וְזֹאת תִּהְיֶה טְמֵאתוֹ בְּזֹכְבוֹ דָּר בְּשָׂרוֹ אֶת זֹכְבוֹ אוֹ הֶחָתִים בְּשָׂרוֹ מְזֹכֵב טְמֵאתוֹ הִיא** (ויקרא טו ב-ג), ונמנה במנין המצוות שיהיה הזב טמא (ספר המצוות עשין קד; סמ"ג עשין רמ: ספר החינוך מצוה קעח), היינו שיתנהג בדיני הטומאה שנאמרו בו (מגילת אסתר עשה צו). ויש חולקים וסוברים שאין דין הטומאה בכלל מצוות עשה, שאינו אלא הודעה איזה דבר היא הטומאה ומה הוא מטמא (רמב"ן בהשגותיו למצוות עשה צו בכל הטומאות).

הזוב - שלא כשכבת זרע - בא מבשר המת (תוספתא זבים ב ד; נדה לה ב), היינו כשהאבר בלא קישוי (ראה רש"י שבועות יד ב ד"ה חייב, ורמב"ם איסורי ביאה א יא), וכשהוא יוצא אינו יוצא בקושי כשכבת זרע, ואין ביציאתו תאוה ולא הנאה, אלא נגרר ויוצא (רמב"ם מחוסרי כפרה ב א) דרך ריר ודרך מחלה (תשב"ץ א קא). ויש מהראשונים שכתבו שהוא יוצא מכח אברו ותוקף יצרו (רש"י כריתות ח ב ד"ה מבשרו, וראה מה שתמה עליו התוספות יום טוב ניר ט ד). והתשמיש קשה לזב (רע"ב שבת ג א). ואין הזוב ראוי להזריע (תשב"ץ א קב בסופו), ואינו מתעגל ויוצא (נדה נו א), ודומה למי בצק של שעורים, ודוהה⁴ כלובן ביצה המוזרת (תוספתא זבים ב ד, ונדה לה ב; רמב"ם מחוסרי כפרה ב א), היינו שאינה משרצת אפרוח תחת תרנגולת (רש"י נדה שם). דוהה, יש מפרשים שהוא מתמקמק ונפרד ואינו קשור (רש"י נדה שם לה ב), ויש מפרשים כמובן כהה (ראה רמב"ם מחוסרי כפרה שם).

הזוב הוא על שתי דרכים: זוב צלול כמו ריר, שהוא נוטף טיפות טיפות, והוא מה שנאמר (ויקרא טו ג) **דָּר בְּשָׂרוֹ**; או עב, שנתחבר ונקרש וסותם פי האמה, והוא מה שנאמר בו (שם) **הֶחָתִים בְּשָׂרוֹ** (ראה רש"י ורשב"ם ויקרא שם, וסמ"ג עשין רמ).

דס היוצא מפי **אין האיש מיטמא בזיבה בדם היוצא מפי האמה** (תורת האמה כהנים זבים פרק א; נדה לב ב; רמב"ם משכב ומושב ו).

שתצא הזיבה **אין הזב מיטמא עד שתצא זיבתו לחוץ** (תורת כהנים לחוץ זבים פרשה א; משנה נדה מ א), שנאמר (ויקרא טו ב): **פִּי יִהְיֶה זָב מִבְּשָׂרוֹ**, עד שתצא טומאתו חוץ לבשרו (תורת כהנים שם; נדה מג א), מכאן אמרו הזב שהיה אוכל בתרומה והרגיש ואז באמה וכולע את התרומה (תורת כהנים שם פרק ו).

שיעור הראיה **בשיעור הראייה ליטמא שנינו שמיטמא בכל שהוא, אפילו כעין החרדל ובפחות מכן** (משנה נדה מ א), שנאמר: **הֶחָתִים בְּשָׂרוֹ**, כל שהוא ניכר בבשרו (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ט); ר' נתן אומר משום ר' ישמעאל זב צריך כחתימת פי האמה (ברייתא בפסחים סז ב, ונדה מג ב), היינו כדי סתימת נקב פי אמתו (רש"י פסחים שם), שנאמר **אוֹ הֶחָתִים בְּשָׂרוֹ מְזֹכֵב** (נדה שם), ושיעור זה אינו פחות מכגרס (תוספות שבת כז א ד"ה שכן). ויש גורסים: כחתימת פי האמה (ראה רמב"ן ורשב"א ומאירי נדה כב א), שאפילו יש שיעור חתימת פי האמה אינו מיטמא אלא עד שיהא חותם ממש, שיגע בפי האמה כולה (ראה רשב"א שם בפ"א א), ואף שטומאת זיבה משום ראייה היא, ולא משום נגיעה, גזרת הכתוב היא שאינו טמא אלא בראייה שיש בה נגיעה (רשב"א שם בשם יש מפרשים), אבל לדברי הסוברים בכל שהוא אין צריך בזיבה מגע, אלא מכיון שיצאה לחוץ אף בלא מגע - טמא (מאירי שם סוד"ה וכבר בארנו). הלכה: ראיית הזב אין לה שיעור, אלא הרואה כל שהוא טמא (רמב"ם מחוסרי כפרה שם).

זוב בקיסם **הרואה זוב בקיסם, שהכניס קיסם דק חלול בפי האמה ויצא הזוב** (ראה רש"י נדה כב א בקרי), לסוברים שאין ראייה של זב צריכה נגיעה (ראה לעיל), אין הקיסם מעכב, ונטמא בראייה זו (מאירי כב א ד"ה הכניס); ולסוברים שצריך נגיעה (ראה לעיל), אינו מיטמא בקיסם, שלא נגע בפי האמה (מאירי שם ד"ה יש כאן). ויש מהראשונים מצדדים שאף לסוברים שזיבה אין לה שיעור, ואין בראיית הזב משום נגיעה אלא משום ראייה, אינו טמא דרך קיסם, מפני שנאמר בבשרו (רשב"א שם לפי א).

המיטמאים

הכל מיטמאים בזיבה (זבים ב א; רמב"ם מחוסרי כפרה ג ו), אפילו קטן בן יומו (ערכין ג א: רמב"ם שם מטמאי משכב ומושב א ד). וכן

מעיינות; מרכב; משכב ומושב; שכבת זרע. 2. בדפוסים מאוחרים: הזב, ובדפוס רומי לנכון: הזוב. 3. וראה פירוש המשניות לרמב"ם (זבים ב ב) שהוא חולי מחליי כלי הזרע שיחלשו כוחם המחזיק וכו'. 4. ויש גורסים: דומה (ראה תוספת ראשונים לתוספתא שם בשם ר"ש ותשב"ץ, וכן מגיה

(שבלי הלקט, תפילה טו, בשם רב האי גאון). 7. ובימינו יש שנהגו לכתוב כדעה הראשונה (מנהג הספרדים בימינו); ויש שנהגו לכתוב כדעה השניה (מנהג האשכנזים בימינו).

1. יא, טורים תרכא - תרנד. וראה עוד ערכים: הסט; מחוסרי כפרה;

ראה ראייה אחת היום ושתיים למחר, שתיים היום ואחת למחר, שלש לשלשה ימים או לשלשה לילות - הרי זה זב גמור (זבים א ג). הפסיק יום אחד בין הראיות, נחלקו תנאים בדבר (זבים א א). הלכה: אם הפסיק הזב בין ראייה לראייה יום גמור אינן מצטרפות (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ח).

ראה ראייה אחת מקצתה בסוף היום ומקצתה בתחילת הלילה, אף על פי שאינה ארוכה כשתים, הרי אלו שתי ראיות, שהימים מחלקים הראייה (רמב"ם מחוסרי כפרה ב יב).

זב שראה שתי ראיות, צריך לבדוק את עצמו על ידי כיס שעושה לו וקושרו לפי האמה לקבל בו את הזוב, שאם יראה ראייה שלישית יהיה זב גמור לקרבן (שבת יא ב ורש"י ד"ה זב).

מחמת אונס

הרואה ראיות הזוב, הגורמות לו להיות זב, מחמת חולי או אונס וכיוצא בהם - אינו זב (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ג), וכתבו ראשונים לפי שאין זיבה אלא הבאה מחולי וחולשת כח המחזיק והמעכל של כלי הזרע, וכל כחות הגוף נשארים בכחם הטבעי, וזה גורם לשתיית הזרע כשהוא בלתי מבושל, אבל כשסיבת השתייה היא מחמת דבר אחר, כגון שנחלשו כחות הגוף, או מחמת כובד שהכבירו - אינו זב (פירוש המשניות לרמב"ם זבים ב ב).

ראייה ראשונה של זב מטמאה באונס (רב הונא נדה לה א). יש מהראשונים שכתבו שאמוראים חולקים בדבר; ויש שסובר שאף ראייה ראשונה אינה מטמאה באונס (תוספות הרא"ש נדה לו א ד"ה אמר, בדעת אביי). הלכה: אפילו ראה באונס טמא (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ח).

בראייה שלישית לחיוב קרבן נחלקו תנאים אם מטמאה באונס: חכמים סוברים מטמאה אף באונס; ורבי אליעזר סובר אף השלישית אינה מטמאה באונס לקרבן (נדה לה א). הלכה: אפילו ראה שלישית באונס מתחייב בקרבן (רמב"ם ב ח).

בשבעה דרכים בודקים את הזב אם אין ראייתו ראיית אונס: במאכל ובמשתה ובמשא ובקפיצה ובחולי ובמראה ובהרהור (משנה נזיר סה ב, וזבים ב ב; רמב"ם מחוסרי כפרה ב ב), שאם קדם אחד מכל אלו וראה ראייה של זוב, תולים בו ואינו מיטמא (רמב"ם שם), שדרכים אלו מביאים לידי זיבה (רש"י נזיר שם).

תינוק שראה זיבה אין תולים לו לא במראה ולא בהרהור, שאין לקטן מראה והרהור המביא לידי זוב, לפיכך בודקים אותו בחמשה דרכים בלבד (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ד).

עד כמה תולים למראה ולהרהור - מעת לעת, אבל למאכל ולמשתה ולקפיצה ולמשא תולים כל זמן שהוא מצטער (רמב"ם שם ב ג).

בדיקות אלו אין בודקים את הזב בראייה ראשונה לענין טומאה, שהרי אף אם ראה באונס טמא טומאת קרי, ומצטרף לראייה שניה לטומאת זיבה (ע"י לעיל), אבל בודקים אותו לענין צירוף לראייה שלישית לקרבן, שאם ראה שלא באונס תצטרף ראייה ראשונה אחר כך כשיראה עוד שתי ראיות לחיוב קרבן, ואם ראה באונס לא תצטרף לקרבן (נדה לה א; רמב"ם שם ב ח).

הרואה קרי אינו מיטמא בזיבה מעת לעת, ר' יוסי סובר יומו, שאין תולים לו אלא אותו היום שראה קרי בלבד ולא מעת לעת (זבים ב ג, ורע"ב שם). הלכה כחכמים (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ג).

הגרים והעבדים - בין משוחררים, ובין שאינם משוחררים - מיטמאים בזיבה (זבים שם; רמב"ם מחוסרי כפרה שם).

החרש והשוטה מיטמאים בזיבה (זבים ב א; רמב"ם מחוסרי כפרה שם). סריס אדם וסריס חמה (ראה ערך סריס) מיטמאים בזיבה ככל האנשים (זבים שם; רמב"ם מחוסרי כפרה שם).

הטומטום (ראה ערכו) והאנדרוגינוס (ראה ערכו) נותנים עליהם חומרי האיש וחומרי האשה, מיטמאים באודם כאשר ובלובן כאנשים, וטומאתם בספק (משנה זבים שם; רמב"ם מחוסרי כפרה ג ז). ראו לובן ואודם כאחד, טומאתם ודאית (נדה כח א; רמב"ם משכב ומושב א ד). הגוים אינם מיטמאים בזיבה (נדה לד א; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ב י⁵).

מספר הראיות

ראייה אחת ראייה ראשונה של כל זב כשכבת זרע היא חשובה (רמב"ם מחוסרי כפרה ג ח).

בדינו של הרואה ראייה אחת של זוב נחלקו תנאים: בית שמאי אומרים שהוא כשומרת יום כנגד יום (משנה זבים א א. וראה ערך זבה: זבה קטנה), בשני שלה (רש"י נדה עב א), היינו כזבה בעלת ראייה אחת, שאף על פי שאינה זבה גמורה עד שתראה שלש ראיות, מכל מקום מגעה תלוי אחר טבילה שמא תראה ראייה שניה, וכן הזב אף שאינו נעשה זב גמור בראייה אחת, מכל מקום משראה ראייה אחת ונגע במעשר - מגעו תלוי, שמא יראה ראייה שניה ותצטרף לזיבה, וכן משכבו ומושבו תלויים, שאם יראה ראייה שניה יהיו טמאים למפרע, וכן הטיפה עצמה של ראייה ראשונה היא כזוב, שמי שנשא אותה יהיה טמא למפרע אחר שיראה ראייה שניה (נדה עב א ורש"י), ומכל מקום הרואה עצמו מודים בית שמאי שאינו אלא כבעל-קרי (ראה ערכו), והוא טובל ואוכל את פסחו לערב (תוספתא זבים א א). בית הלל אומרים הרואה ראייה אחת של זוב כבעל קרי הוא (משנה זבים שם), וטהור למעשר מיד לאחר טבילה (רש"י נדה שם), וכן משכבו ומושבו טהורים, שאינו קרוי זב אלא לאחר ראייה שניה, וכן אין זיבתו מטמאה במשא (נדה שם ב ורש"י). הלכה כבית הלל (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ו, ומשכב ומושב א יב).

שתי ראייות הרואה שתי ראיות הרי זה זב, ראה שלש ראיות הרי זה זב גמור (רמב"ם מחוסרי כפרה ב ו), ואין בין זב הרואה שתי ראיות לרואה שלש אלא קרבן (משנה מגילה ח א; רמב"ם שם), שבעל שתי ראיות פטור מקרבן, ובעל שלש ראיות חייב בקרבן (ראה להלן: קרבנו).

טומאת הזב תלויה בראיות ולא בימים, אלא שהוא מיטמא גם בימים, ולכן אחד הרואה שתי ראיות או שלש בשעה אחת זו אחר זו, או שראה אחת היום ושתיים למחר, או שתיים היום ואחת למחר, או שראה שלש ראיות בשלשה ימים בכל יום זה אחר זה - הרי זה זב, שלא כזבה שאינה טמאה עד שתראה שלש ראיות בשלשה ימים (זבים א ג; רמב"ם מחוסרי כפרה ב ז. וראה ערך זבה).

ראה ראייה אחת מרובה כשתים - כגון שהיה הזוב נגור ויוצא ולא פסק (רמב"ם מחוסרי כפרה ב י) - הרי זו נחשבת כשתי ראיות; ראה אחת מרובה כשלש, הרי זו נחשבת כשלש ראיות (זבים א ח). רבי יוסי אומר לא אמרו אחת מרובה אלא אם כן יש בה כדי שלש (משנה זבים שם). ואין הלכה כרבי יוסי (רמב"ם מחוסרי כפרה ב י).

לכל דבריהם, וכן על גר תושב ראה ערך גוי וערך גר תושב.

הגרי"א לתוספתא שם). 5. על טומאה שגזרו חכמים על הגוים שיהיו כזבים

טומאתו

הזב הוא אב מאבות-הטומאות (ראה ערכו), והוא מטמא כלים במגע, ומטמא אדם במגע ובמשא, ומטמא משכב ומושב ומרכב מתחתיו ועושה אותם אב הטומאה, ומטמא טומאה קלה על גבו (רמב"ם מטמאי משכב ומושב א א).

במגע כיצד, הנוגע בזב, וכן מי שהזב נוגע בו - נטמא (זבים ה א), ונעשה ראשון לטומאה, ומטמא אוכלים ומשקים אבל לא אדם וכלים, כדין כל וולד הטומאה (ראה ערך וולד הטומאה). במה דברים אמורים כשפירש מהזב, אבל כל זמן שהוא נוגע בזב ולא פירש ממנו - מטמא בגדים וכלים (זבים שם, ופירוש המשניות ור"ש; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ו ב), ועושה אותם הבגדים ראשון לטומאה כמוהו (רמב"ם שם).

אין הנוגע בזב טמא עד שיגע בבשר הזב (תורת כהנים זבים פרק א). וכן מי שנגע בו הזב אינו נטמא עד שיגע בו (תורת כהנים שם פרק ד), שכיון שהם מחוברים לגוף הרי הם כגוף (רמב"ם טומאת מת א א).

הנוגע בעצם שפירש מן הזב, או בבשר שפירש ממנו - אינו טמא (תורת כהנים פרק א).

במשא כיצד, הנושא את הזב נטמא ומטמא בגדים בשעת נשיאתו (זבים ה א המסיט כו; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ו ב).

טומאת משא היא שישא האדם הטומאה, אף על פי שלא נגע בה, אפילו היה בינו לכינה אבן, הואיל ונשא - נטמא (רמב"ם טומאת מת א ו. וראה ערך הסט).

כל שהזב נישא עליו - טהור, חוץ מן הראוי למשכב ומושב ומרכב והאדם (זבים ה ב), שהאוכלים והמשקים והכלים שאינם עשויים לא למשכב ולא למושב ולא למרכב שהיו למטה וישב עליהם הזב למעלה ולא נגעו בו, כולם טהורים; אבל אם היה האדם למטה והזב למעלה, אף על פי שאינו נוגע בו, הרי זה טמא משום נושא זב, והוא ראשון לטומאה, והכלים העשויים למושב ומשכב ומרכב הם אב הטומאה (רמב"ם מטמאי משכב ומושב ו ו) ⁶.

אפילו מקצתו של זב, כגון אצבעו, שנישאת על גבי האדם, הוא מיטמא, ואף על פי שאין הזב מכביד עליו כלל, כגון שקורה או נדבק וכיוצא מפסיק בין הזב לאדם שמתחתיו (זבים ה ב, ד; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ח יא).

וכן חיבורי הזב שנישאו על הטהור, הרי זה טמא כאילו נשא עצמו של זב (זבים שם ד; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ח יא), ואלו הם החיבורים: השיניים והצפרניים והשיער שלו (תוספתא זבים ה ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ח יא).

טומאה יתרה יש בזב ובשאר מטמאי משכב ומושב שלא מצינו כמותה בשאר אבות הטומאות שבתורה, שבכל הטומאות הטהור הנושא את הטומאה או מסיטה הוא שטמא, אבל אם הטומאה הסיטה את הטהור אינו נטמא, והזב וחבריו שהסיטו את הטהור טימאוהו (רמב"ם מטמאי משכב ומושב ח ב).

טומאת מדף טומאה אחרת יש בזב וחבריו שאינה בשאר הטומאות, והוא עליונו של זב, הנקרא מדף (ראה ערכו), והם הכלים שעל גבי הזב, והם ראשון לטומאה ככלים שנגע בהם (רמב"ם מטמאי משכב ומושב ו ו), שנאמר כָּל אֲשֶׁר יִהְיֶה תַּחְתָּיו (ויקרא טו י. נדה לג א).

מעיינות הזב משקים היוצאים מן הזב - טמאים (זבים ה ז; רמב"ם א ז), שנאמר: וְכִי יִרְקַע הַזָּב בְּשֶׁהוֹר וְגו' וְטָמָא עַד הָעָרֶב (ויקרא שם ח).

משכב ומושב הזב מטמא משכב ומושב ומרכב, ונעשים אב ומרכב הטומאה. וכן הם מטמאים את האדם הנושא אותם

(ראה משנה זבים ב ד, ורמב"ם מטמאי משכב ומושב ז ב, וראה ערך משכב ומושב). המשכב והמושב אחד הוא, ולמה נאמר בתורה משכב ומושב, שהמשכב הוא הראוי לשכיבה והמושב הראוי לשיבה, ובין שישב על המשכב, ובין ששכב על המושב - טמא, והמרכב הוא הראוי לרכיבה (רמב"ם מטמאי משכב ומושב ו א, וראה ערך מרכב).

אין הזב מטמא את שהוא בועל כזבה שהיא מטמאה את בועלה (ראה ערך בועל נדה. נדה עג א).

הזב צריך שילוח חוץ לשתי מחנות - מחנה שכינה ומחנה לוייה - שהוא חוץ להר-הבית (ראה ערכו. רמב"ם ביאת מקדש ג א) ⁷.

טהרתו

כל הימים שהזב רואה בהם זיבות, הרי הוא טמא, וכשיפסוק הזיבות - מונה שבעת ימים נקיים כזבה (ראה ערכו, רמב"ם מחוסרי כפרה ג א).

אינו צריך לטבול קודם ספירה, אלא משפסוק לראות - ימנה (ברייתא במגילה ח א, ורש"י שם).

אותו היום שפסק בו הזב לראות את הזיבה, שבדק ביום הטומאה ומצא טהור, אינו עולה לו לימי הספירה, אלא ממחרתו מתחיל למנות (נדה סט א, ראה רמב"ם מחוסרי כפרה ג א).

לכתחילה צריך הזב לבדוק את עצמו בכל יום מימי הספירה (מאירי נדה עמ' 27 אף בזב).

בדיקת הזב היא על ידי כיס שעושה לו וקושרו לפי האמה לקבל בו את הזב, ועל ידי כך הוא מברר אם היום היה בנקיות (שבת יא ב, ורש"י ד"ה מיבעי ליה).

הזב לא יאכל דברים המביאים לידי טומאה, כגון חלב וגבינה וביצה ויין וכיוצא בהם (ברייתא ביומא יח א).

שבעה ימים נקיים שהזב סופר, צריך שיהיו רצופים, שאם ראה זיבה בהם סותר את כל הימים שספר, ומתחיל למנות שבעה ימים אחרים (זבים א ב, ורש"י שם; רמב"ם מחוסרי כפרה ג א).

ראה ראייה של זב בתוך ימי הספירה, אף על פי שהראייה היתה באונס, סותר את המנין (נדה לו א).

כל ראייה שהיא סותרת, אינה מביאה לידי קרבן, כיצד, ראה שתי ראיות והפסיק יום או יומיים, והרי הוא מונה שבעה ימים נקיים, ובתוך השבעה ראה ראייה של זב, אינה מצטרפת לשתיים אלו, אלא סותר ומתחיל למנות בתחילה, ואפילו ראה בתוך ימי הספירה שלש ראיות זו אחר זו, אפילו ראה אותן ביום אחד, אפילו ראה שלש ראיות בסוף יום שביעי של שבעה נקיים - אינו מביא קרבן, שראיות אלו לסתירה הן (רמב"ם מחוסרי כפרה ג ד, על פי כריתות ח א).

זב שראה קרי בימי ספירתו - סותר, אבל אינו סותר כל שבעה כדרך שהזיבה סותרת (נדה כב א).

הרואה קרי ביום שלישי לספירתו - בית שמאי אומרים סותר שני ימים שלפניו, וחזון ומונה שבעה ככתחילה; ובית הלל אומרים לא

7. על דיני השילוח והמחנות ראה ערך שלוח מחנות. על איסור כניסתו למקדש,

6. על גדרי משכב ומושב ומרכב ודיניהם, ראה ערך משכב ומושב וערך מרכב.

טומאותיו (סמ"ג עשין רמ), ואפילו נתאחר כמה שנים בלא ראיית טומאה ולא טבל, הרי הוא בטומאתו (רמב"ם משכב ומושב ה א).

טבל הזב ועדיין לא העריב שמשו (ראה ערך הערב שמש), הרי הוא טבול יום, ודיניו ראה ערך טבול יום.

ממפרשי התורה יש שכתבו שהזב קודם הטבילה צריך לשטוף ולשפשף את פי אמתו שהחתים מהזוב, ואם לא עשה כן לא עלתה לו טבילה (רשב"ם ויקרא טו יא).

קרבנו

ביום השמיני לטהרתו, לאחר שספר שבעה ימים נקיים, וטבל בשביעי והעריב שמשו - מביא קרבנו, שני תורים או שני בני יונה, אחד לעולה ואחד לחטאת (רמב"ם מחוסרי כפרה א ג, ד).⁹

הזב הוא אחד ממחוסרי כפרה (משנה כריתות ח ב; רמב"ם מחוסרי כפרה א א), שאף על פי שטהר מטומאתו וטבל והעריב שמשו עדיין הוא חסר, ולא גמרה טהרתו כדי לאכול בקדשים עד שיביא קרבנו, וקודם שיביא כפרתו אסור לאכול בקדשים (רמב"ם שם, וראה ערך מחוסרי כפרה).

כפרתו המעכבתו מאכילת קדשים היא החטאת, אבל העולה אינה מעכבתו מלאכול (רמב"ם שם ה).

סתר אלא יומו, ומונה עוד חמשה ימים להשלים לשנים הראשונים (זבים א ב).

הרואה בשני, נחלקו תנאים לדעת בית הלל: ר' ישמעאל אומר סותר שלפניו; ור' עקיבא אומר אף בשני אינו סותר אלא יומו (משנה זבים שם).

הרואה קרי ברביעי לספירתו, אף בית שמאי מודים שלא סתר אלא יומו, ושלפניו עלו לו (משנה שם), וכל שכן בחמישי ובששי ובשביעי (ר"ש שם).

הלכה כבית הלל וכדברי ר' עקיבא (רמב"ם מחוסרי כפרה ג ב).

הזב ששימש מיטתו - סותר יומו (תוספתא זבים א ט), ואם ירצה לסתור יומו מותר אפילו לכתחילה לשמש מיטתו, שהזב מותר בתשמיש המיטה (באור הגר"א שם שלזה נתכוונו בתוספתא).

משספר הזב שבעה נקיים טובל בשביעי (רמב"ם מחוסרי כפרה ג א), ואינו טובל אלא ביום (משנה מגילה כ א). משעבר היום השביעי, הואיל והגיע זמן טבילתו, מותר לטבול אף בלילה (רש"י במשנה שם).

זב בעל ראייה אחת טובל בו ביום שראה (מגילה כ א).

הזב אין לו טהרה בטבילה אלא במעין, שהם מים חיים (מקואות א ח; רמב"ם מקואות א ה).⁸

כל שלא טבל מטומאתו, אפילו פסק מזוהו וספר שבעה, טמא בכל

זָבָה

אשה שיוצא דם ממקורה שלא בזמן נדוטה

הזוב וראייתו

הגדרה הזוב הוא דם הבא מן המקור של האשה, והוא דם אחד עם דם-הנדה (ראה ערכו), ומעין אחד הוא, ובזמנים בלבד הוא שישתנה דינו, ותהיה רואה דם זו נדה וזו זבה (רמב"ם איסורי ביאה ו א). וכתבו ראשונים שזוב האשה בא מחולי שיש לה בחדרי

דמיה שגורם שתראה דם שלא בטבעה ותולדתה (רמב"ם ויקרא טו יא). ואשה הרואה דם שלא בזמן נדוטה, היינו בימים הנקראים ימי זיבה, והם אחד עשר יום שבין נדה לנדה (ראה ערך ימי זיבה, על חשבון הימים), היא נקראת זבה, ועליה אמר הכתוב וְאִשָּׁה כִּי יָזוּב זוֹב דָּמָה יָמִים רַבִּים בְּלֹא עֵת נִדְתָּהּ אוּ כִי תִזוּב עַל נִדְתָּהּ כָּל יָמֵי זוֹב טְמֵאָתָהּ כִּימֵי נִדְתָּהּ תִּהְיֶה טְמֵאָהּ היא (ויקרא טו כח).

דרכי הטומאה הזבה מיטמאה בפנים - בפרוזדור, מאחר שיצא מן המקור לתוכו (רש"י נדה כא ב ד"ה שמתמאה, וראה ערך דם נדה על מקום הפרוזדור) - כבחוזן (נדה מא ב; רמב"ם איסורי ביאה ה ב), שלא כמו הזב שאינו מיטמא עד שיצא הזוב לחוזן (ראה ערך זב).

הזבה מיטמאה גם בראיית אונס (נדה לו ב; רמב"ם איסורי ביאה ה א).² האשה מיטמאה בזיבה בכל שהוא, אפילו כעין החרדל ובפחות מכן (משנה נדה מ א; רמב"ם איסורי ביאה ה א). ואין הבדל בין שראתה דם לח או יבש (נדה כב א; רמב"ם ה יד; טוש"ע קפח ד).

דם הזיבה חמשה דמים המטמאים בנדה (ראה ערכים: דם נדה; נדה), מטמאים בזיבה (ירושלמי נדה ב ו), וכן דומה זבה לנדה שאינה מיטמאה אלא כשהדם יוצא מן המקור (רמב"ם איסורי ביאה

ו א, ט א), ושאינה מיטמאה אלא כשתרגיש בבשרה (רמב"ם ט א). ראשונים נתנו סימן לדברים שהזבה שוה לנדה: "בחכם", היינו בשרה [שמיטמאה בפנים כבחוזן], חרדל [שמיטמאה בכל שהו], כרת [שחייבים כרת בבעילתה], מקוה [שטהרתה במקוה ואינה צריכה מים חיים] (סמ"ג לאוין קיא).

המיטמאות

תינוקת בת עשרה ימים מיטמאה בזיבה (משנה נדה מג ב; רמב"ם איסורי ביאה ד א).

אף הגיורת והמשוחררת והשפחה הכנענית מיטמאות בזיבה (רמב"ם איסורי ביאה ד ב).

טומטום ואנדרוגינוס שראו אודם, טמאים מספק, שמא הן אשה, ואם ראו אודם ולובן כאחד, טמאים ודאי (נדה כח א, ורמב"ם טומאת משכב ומושב א ז, וראה ערכים: אנדרוגינוס; זב; טומטום).

זבה קטנה

הגדרתה אשה שראתה דם בימי זיבתה - היינו בתוך אחד עשר ימי זיבה - יום אחד בלבד, או שני ימים זה אחר זה, נקראת זבה קטנה, ונקראת שומרת יום כנגד יום (רמב"ם איסורי ביאה ו ז; טור קפג). ונחלקו תנאים במקור ההלכה, לרבי עקיבא דורשים זאת מן הפסוקים, רבי אלעזר בן עזריה אומר כל דיני אחד עשר יום שבין נדה לנדה הם הלכה למשה מסיני (נדה עג א).

ערך חטאת העוף וערך עולת העוף. **זבה**. 1. יא, טורים תרנד-תרעט. ראה גם ערכים: דם הנדה; זב; ימי זיבה; כתמים; מעינות; נדה. 2. על זבה

ראה ערך טמא. על זב שמותר בתלמוד תורה ובתפלה ראה ערך בעל קרי. 8. על גדר מים חיים ודיני מעין, ראה ערך מעין. 9. על סדר הקרבתם ראה

אין הזבה עולה מטומאתה ויוצאה מידי ערוה עד שתטבול במי מקוה כשר, ואם לא טבלה אפילו אחר כמה שנים חייבים כרת בבעילתה (רמב"ם איסורי ביאה יא טז, ד ג; טושי"ע קצו א), והרי היא בטומאתה (רמב"ם משכב ומושב ה א).

אף על פי שזב אינו טובל אלא במים חיים (ראה ערך זב: טהרתו), זבה טובלת במי מקוה של ארבעים סאה (תוספתא זבים ג א; רמב"ם איסורי ביאה ד ג; טושי"ע יורה דעה ר א א).

קרבנה

ביום השמיני לטהרתה, לאחר שספרה שבעה ימים נקיים, וטבלה בשביעי, והעריב שמשה - מביאה קרבנה: שתי תורים, או שני בני יונה, אחד לעולה, ואחד לחטאת (רמב"ם מחוסרי כפרה א ג, ד).

בזמן הזה

תקנת רבי יהודה הנשיא רבי יהודה הנשיא התקין שאשה שראתה יום אחד, תשב ששה נקיים מלבד אותו יום שראתה בו; ראתה שנים, תשב ששה והם; ראתה שלשה ימים תשב שבעה נקיים (נדה סו א). בטעם הדבר כתבו ראשונים לפי שמדין תורה יש הבדל בין ראתה בימי זיבה, שביום אחד או שנים היא שומרת יום כנגד יום, ובשלשה ימים רצופים צריכה שבעה נקיים, ובין ראתה בימי נדה, שאפילו אם ראתה בהם טיפה אחת טמאה שבעה ימים, ושבעה נקיים אינה צריכה אפילו אם ראתה כל שבעה הימים (ראה ערך נדה), ואפשר לטעות בין ימי זיבה לימי נדה, ועוד שאין כל מראה דם טמא אלא חמשה מראות בלבד (ראה ערך דם נדה), ואפשר שראתה שבעה ימים בימי נדה ופסקה, ועדיין היא טמאה ששה ימים, מפני שששה ימים הראשונים ראתה דם טהור, וצריך בקיאות גדולה להבחין בין המראות (ראה נדה כ א), וכשנתמעט לבם של חכמים מפני כובד הגלות ותכיפות הצרות (לשון הרמב"ם בהלכותיו א טו), חששו שמא יבואו לטעות בדבר שזדונו כרת, וכשראתה יום אחד שמא טענה מימי זיבה לימי נדה, ובשני ימים שמא הראשונה היה דם טהור וצריכה למנות מיום השני, ושמא היתה הראשונה ביום אחרון של ימי הזיבה וראייה השניה בימי נדה, ובשלשה ימים שמא כולם היו ימי זיבה, ובתקנה שתיקן יוצאים ידי כל החששות (ראה רש"י ותוספות שם וטור קפג).

חומרת בנות ישראל על פי שאחר תקנה זו שוב אין כל חשש, נהגו בנות ישראל עליו שבעה נקיים (נדה סו א, ובכל הראשונים; רמב"ם איסורי ביאה יא ד; טושי"ע קפג), ואפילו ראתה בעת נדותה, בין שראתה יום אחד או שנים או השבעה כולם או יותר, משיפסוק הדם סופרת שבעה ימים נקיים כזבה גדולה (רמב"ם שם), ואין הבדל בין ראתה בהרגשה, ובין שראתה כתם כשיעור המטמא בכתם (מאירי ברכות שם. וראה ערך כתמים).

בטעם החומרא כתבו ראשונים שלפעמים ראיית משהו מצריכה שבעה נקיים מן התורה, כגון ראייה הסותרת בתוך ימי ספירתה, ואפשר שתטעה בין ראייה הסותרת לראייה בתחילת נדה (רש"י מגילה

טומאתה אין בין זבה גדולה (ראה להלן: זבה גדולה) לזבה קטנה אלא ספירת שבעה והבאת קרבן, שזבה גדולה צריכה לספור שבעה ימים נקיים (ראה להלן: טהרתה), וזבה קטנה אינה סופרת אלא יום אחד בלבד; וזבה גדולה מביאה קרבן כשתטהר (ראה להלן: קרבנה), וזבה קטנה אינה מביאה קרבן כשתטהר, אבל לענין טומאה ואיסור ביאה שתיהן שוות (רמב"ם איסורי ביאה ו ח).

זבה גדולה

ראתה שלשה ימים מאחד עשר ימי זיבה, הרי היא זבה גמורה, והיא הנקראת זבה גדולה (רמב"ם איסורי ביאה ו ז).

שלשה ימים אלה צריכים להיות רצופים, זה אחר זה (תוספות נדה נד א ד"ה וארבעה; רמב"ם איסורי ביאה ו ז). ראתה שלש ראיות ביום אחד, אינה נעשית זבה גדולה (רש"י בבא קמא כד א ד"ה קירבה).

טומאתה ואיסורה

דרגת טומאתה הזבה היא אב מאבות-הטומאות (ראה ערכו), והיא מטמאה במגע ומשא ומשכב ומושב א א, וראה ערך זב), (ראה ערכיהם) כמו הזב (רמב"ם מטמאי משכב ומושב א א, וראה ערך זב), וכן משקים היוצאים ממנה מטמאים כמו בזב (רמב"ם שם טו. וראה ערך מעינות), וכל מקום שאמרו טומאת זב, אחד הזב ואחד הזבה במשמע (רמב"ם שם).

איסורה בביאה הבעול את הזבה נעשה אב הטומאה כבעול-נדה (ראה ערכו. כלים א ד; הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות ט). וזה חומר בזבה מבזב, שהזבה מטמאת את בועלה, מה שאין כן הזב (משנה כלים שם).

הזבה כל ימי זיבה וספירתה אסורה לבעלה כמו נדה, והבא עליה במזיד שניהם חייבים כרת, ובשווג חייבים חטאת (רמב"ם איסורי ביאה ד ב).

כל ההרחקות שאמרו בנדה בימי טומאתה (ראה ערך נדה), נאמרו אף בזבה, אפילו בימי ספירתה (שבת יג ב ורש"י ד"ה בימי). אפילו שהוא זב ואשתו זבה לא יאכל עם אשתו מפני הרגל עברה (משנה שבת יא א).

טהרתה

בדיקה הזבה לאחר שפסקה מלראות הדם בודקת עצמה ביום שפסקה (נדה סט א; טושי"ע קצו א).

ספירה כשתפסוק זיבתה תמנה שבעה נקיים - שבעה ימים טהורים בלא דם (רמב"ם איסורי ביאה ו יא).

שבעה נקיים שסופרת צריך שיהיו רצופים, שלא תראה בהם דם, שאם ראתה, אפילו בסוף יום השביעי, סותרת כל הימים, וצריכה למנות מאחר היום הטמא שבעה נקיים (רמב"ם איסורי ביאה ו טו; טושי"ע קצו ז).

האשה שמרבה לבדוק בימי ספירתה, הרי זו משובחת (טושי"ע קצו ט)³. טבילה אחר שספרה שבעה נקיים טובלת ונטהרת (נדה סז ב).

בהם דם, עולים לה לספירת נקיים, ראה ערך יולדת. על דם טהור, והוא הדם שרואה אחר ימי טומאת לידתה, בתוך שלשים ושלשה ימים לזכר וששים וששה ימים לנקבה, אם הוא סותר ימי ספירתה, וכן על ימי טהור שלא ראתה אם עולים לה לספירת נקיים, ראה ערך דם טהור. על ימי נדה, שלא ראתה בהם ושראתה בהם, אם סותרים הספירה ואם עולים לימי הספירה, ראה ערך ימי נדה; ימי זיבה.

שראתה מחמת אונס של לידה, שטהורה מזיבה, ראה ערך דם קושי. 3. על הזמנים שמחוייבת לבדוק בימי ספירתה, ובדיעבד כשלא בדקה בזמנים שאמרו, ועל טיב הבדיקה, ראה ערך בדיקת אשה וערך זב: טהרתה. אם מצאה כתם בימי ספירתה, ראה ערך כתמים. הפולטת שכבת זרע בימי ספירתה שסותרת אותו היום, ובכמה עונות לתשישה הפולטת סותרת, ראה ערך בעל קרי. על זבה שילדה, אם ימי לידתה, שהם שבעה לזכר וארבעה עשר לנקבה, שלא ראתה

איסורי ביאה יא ד, ואסור לאדם להקל בה ראשו לעולם (רמב"ן שם). כל שבעה ימים נקיים שבזמן הזה, אף על פי שהם ספק, אם טבלה בהם כאילו לא טבלה (רמב"ם איסורי ביאה יא יז, והביאו בית יוסף קצו בסופו).

כח ב"ה שהחמירו, ועוד שמא ראתה שני ימים ולא ידעה, והיום ראתה וידעה וצריכה שבעה נקיים מן התורה (רש"י מגילה שם). מנהג זה של בנות ישראל נקבע להלכה פסוקה (ברכות לא א; ר"י שבוועות פרק ב דף ד, רמב"ן הלכות נדה א יט), וכך נהגו כולם בכל מקום שיש ישראל (רמב"ם

זֵבַח וְשָׁעִים¹

קרבן שבעליו הוא מומר, או שלא עשה תשובה על החטא שקרבנו בא עליו

בקרבות

ברכות שם ד"ה הואיל, וראה ערך תפלה. הלכה כר"ב (רמב"ם שם; טושי"ע אורח חיים עו ח, ומגן אברהם ס"ק יב בקריאת שמע, ולמדו כן מתפילה, וטושי"ע הרב שם יא גם בתפילה). ואף בקריאת שמע שקרא במקום צואה הוא בכלל זבח רשעים תועבה (טושי"ע שם, ומגן אברהם שם ס"ק יב).

במה דברים אמורים שהיה במקום שראוי להסתפק בו בצואה (תוספות ברכות שם ד"ה והא; טושי"ע שם), שפושע הוא שלא בדק, אבל במקום שנמצאת שם באקראי בעלמא, כגון המתפלל בבית הכנסת, או בבית המדרש, או בבית במקום שאין דרכם בכך, אין זה פושע ואין תפילתו תועבה (רשב"א שם; טושי"ע שם). ויש מהראשונים חולקים וסוברים שכל שמצא במקומו תפילתו תועבה (מאירי וט"ה מקובצת ברכות כב ב).

האם חוזר ומתפלל לחזור ולהתפלל: יש סוברים שהרי זה מעוות לא יוכל לתקון (תוספות ברכות כב ב ד"ה אף על פי); ורוב הראשונים סוברים שיחזור ויתפלל במקום אחר (תוספות שם בשם ר"י; ר"י ורא"ש ומאירי ברכות כב ב; רמב"ם תפילה ד ט; טושי"ע או"ח עו ח).

התפלל וראה צואה כנגדו - יש סוברים שאף על פי שצריך לילך משם ארבע אמות (ראה ערך תפלה), אבל מה שכבר התפלל אין תפילתו תועבה (דעה א בשו"ע או"ח פא ב); ויש סוברים שאף כאן אם היה במקום שהיה לו לתת אל לבו חוזר ומתפלל (שו"ע שם בשם ה"ר יונה).

אף הנצרך לנקבו ואינו יכול להעמיד עצמו עד כדי שיעור הילוך פרסה והתפלל - תפילתו תועבה (ברייתא ברכות כג א; רמב"ם תפלה ד י; טושי"ע או"ח צב א), וצריך לחזור ולהתפלל (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

אף השכור שהתפלל - תפלתו תועבה (עירובין סד א; רמב"ם תפלה ד יז; טושי"ע או"ח צט א).

זבח רשעים תועבה בתפילה כתבו אחרונים שהוא מדרבנן (פרי מגדים או"ח עט משבצות סק"א).

• בקרבן עולה, שנאמר בו לימוד מיוחד שאין מקריבים קרבן של המומר: אָדָם פִּי יִקְרִיב מִכֶּם (ויקרא א ב) - להוציא את המומרים (תורת כהנים שם דבורא דנדבה פרשה ב), אמרו בו אף טעם של זֵבַח רְשָׁעִים תוֹעֵבָה (משלי כא כז. תורת כהנים שם).

• וכן אמרו במי שעבר על מצות עשה ולא עשה תשובה אין העולה מכפרת עליו, כדרך שהעולה מכפרת על עברת עשה (ראה ערך עולה וערך תשובה), מפני שזֵבַח רְשָׁעִים תוֹעֵבָה (זבחים ז ב).

• אף בקרבן ציבור אין אדם מתכפר על חטא שלא עשה תשובה עליו ועמד במרדו משום זבח רשעים תועבה, ולכן שיעיר-המשלח (ראה ערכו), שמכפר על שאר עברות שבתורה (ראה משנה שבוועות ב ב), לסוברים שאין יום הכפורים מכפר אלא על השבים (ראה ערך יום הכפורים), אם לא עשה תשובה אינו מכפר משום זבח רשעים (שבוועות יב ב, יג א ורש"י).

• קדשי מזבח שהיו בעיר-הנדחת (ראה ערכו) לא יקרבו, משום זֵבַח רְשָׁעִים תוֹעֵבָה (סנהדרין קיב ב, וירושלמי שם י ז; רמב"ם עבודה זרה ד ג). ונחלקו אמוראים בדמיהם של אותם קדשים (סנהדרין שם). הלכה שגם דמיהם אסורים (רמב"ם שם).

זבח רשעים לא נאמר אלא במומר לכל התורה, או במומר לעבודה זרה, אבל לא במומר לדבר אחד, אלא אם כן הוא מומר לאותו דבר, שעל אותו חטא שהמיר בו והביא עליו קרבן הרי זה זבח רשעים (משנה למלך שגגות ג ז).

בתפילה

התפלל במקום היה מתפלל ומצא צואה במקומו, נחלקו אמוראים: צואה רבה אמר אף על פי שחטא - שלא בדק עד שלא התפלל (רמב"ם תפלה ד ט) - תפילתו תפילה; ור"ב אמר הואיל וחטא, אף על פי שהתפלל תפילתו תועבה, לפי שזֵבַח רְשָׁעִים תוֹעֵבָה (ברכות כב ב), שהתפילה במקום קרבן באה (שיטה מקובצת

זְבָלִי"א [ז"ה בורר לו אחד" וזה וכו']¹

כל אחד מבעלי הדינים בורר לו דיין אחד לבית דין של שלשה

הברירה

והדברים אמורים כשאין בעיר בית דין קבוע שיש לו כח לדון בכפייה (ראה ערך בית דין, איזה בית דין יכול לכוף שידונו לפניו), או שיש שם שני בתי דינים, אפילו שניהם מומחים (מאירי סנהדרין ע"ז 78), אבל אם יש שם בית דין קבוע אין הנתבע יכול לומר לא אדון לפנייהם אלא בזבלי"א (מאירי שם; רמ"א חושן משפט ג א)², אלא אם

דיני ממונות שהם בשלשה (ראה ערך בית דין וערך דיני ממונות), זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד (משנה סנהדרין כג א), ושניהם [הדיינים, או גם בעלי הדינים (ראה להלן מחלוקת תנאים בדבר)] בוררים להם עוד אחד (משנה שם).

1. פשרה. 2. ואפילו כשהמחו עליהם בני העיר דיינים שאינם "גמירים" (ראה ערך בית דין), מועילה קבלתם לכך (מאירי שם, וכן מבואר בבאור הגר"א נ

זבח רשעים 1. יא, טורים תרעט - תרפג. וראה ערך תפילה. זבלי"א. 1. יא, טורים תרפד - תרצז. וראה גם ערכים: בית דין; דיני ממונות;

לא יהיו שוות, ואם כן לא סמכו אלא עליהם בלבד (שו"ת נודע ביהודה קמא ח"מ ב).

כתבו אחרונים שעכשיו המנהג שגם בדין תורה בוררים להם בעלי הדינים את הדיין השלישי (ערוך השלחן ח"מ יג א).

יכול אחד מבעלי הדינים לומר שני דיינים אני בורר לי, ותברור אתה שנים אחרים, והם יבררו עוד אחד, ויהא הדין נגמר בחמשה או ביותר, ואף על פי ששלשה כופים לדין בפניהם, הרי זה כשאנו רוצה לקבל עליו לדין, אבל אם רוצה לברור יותר - בורר (רמב"ן בבא בתרא קסז ב; רמ"א יג א בשם י"א). יש מהאחרונים מוכיחים בדעת ראשונים שחולקים וסבורים שאין כח לבעל דין להוסיף דיינים (ברכי יוסף יח א).

פיסול הנבררים

אין בעל דין יכול לפסול את הדיין שביירר השני מפני שהוא אוהבו של השני, כי גם הוא יברור לו דיין שהוא אוהבו, וכל אחד יצדד בזכותו של בעל דינו אם יש לו זכות ויטעימו לחברו (מהרי"ק שורש טז; רמ"א ח"מ ז א). ודוקא אוהב כזה שאינו פסול לדין אלא מצד מידת חסידות (ראה ערך אוהב), אבל אוהב גמור, כגון שושבינו ורעו אשר כנפשו שפסול מן הדין, אף בזבל"א יכול השני לפסולו (סמ"ע שם סק"כ).

בירר האחד דיין שאינו מומחה, נחלקו תנאים אם יכול בעל דינו לפסול אותו ולומר לא אדון לפניו, עד שיברור לו דיין מומחה (משנה סנהדרין כג א, על פי הגמרא שם). הלכה כחכמים שאינו יכול לפסולו (אור זרוע סנהדרין תחילת פרק א).

אפילו בירר אחד מבעלי הדין חכם גדול וסמוך, כתבו ראשונים שאינו יכול לכוף את בעל דינו שידון אצל זה שביירר, אלא גם הוא בורר לו את מי שירצה (רמב"ם סנהדרין ז א; טוש"ע יג א), ואין אומרים שיכול המומחה לכפות לדין לפניו (ראה ערך בית דין: מחלוקת אם יחיד מומחה יכול לכוף) אלא כשלא נברר המומחה מבעל דין אחד, אבל אם האחד ביררו שוב אינו יכול לכוף חברו, שכמו שביירר האחד כן יש לו לחברו לברור אחד אם ירצה (טור יג), ואחרונים הוכיחו שלא אמרו יחיד מומחה יכול לכפות לדין לפניו אלא כשהשני אינו רוצה לדין כלל, אבל אם רוצה לדין אלא שרוצה לברור גם הוא דיין וייגמר הדין בשלשה, הרשות בידו (ב"ח יג ובתשובותיו נט; נתיבות המשפט שם סק"ב). היה היחיד מומחה ממונה מהקהל, לא יוכל הנתבע לטעון שרוצה בזבל"א (שו"ת הב"ח שם, וראה חזון איש סנהדרין טו סק"ז).

סמכותם

זבל"א כל תורת דיינים עליהם, ולפיכך כתבו אחרונים שאסור לבעל דין להקדים טענותיו לפני הנברר, וקל וחומר שאסור לפסוק לו שכר בשביל לזכותו בדין, ואסור לברור אוהב ושונא שפסולים לדין, אלא אם כן קיבלוהו עליהם שני הצדדים, כדין קבלת קרוב או פסול (שו"ת פנים מאירות ב קנט). ויש מהאחרונים שכתב שאף על פי שהבוררים יש להם כל דיני

כן נתרצו שניהם שלא לדין על פי בית דין המיוחד שם (מאירי שם). ואף על פי שכל שלשה הדיוטות - אפילו שלא נתמנו מהציבור - יכולים לכוף את האדם לדין בפניהם בעל כרחו (ראה ערך בית דין), הרי זה כשהנתבע מסרב לירד לדין כלל, אבל אם רוצה לדין אלא שאינו רוצה כי אם בדיינים של זבל"א שומעים לו (תוספות סנהדרין ה א ד"ה דף 3).

דין זבל"א אמור בין בהודאות והלואות, ובין בגזילות וחבלות (ח"י הר"ן סנהדרין כג א).

טעם ההלכה בטעם של זבל"א אמרו שמתוך שזה בורר לו דיין אחד, וזה בורר לו דיין אחד, ושניהם בוררים להם עוד אחד - יצא הדין לאמיתו (סנהדרין כג א; רמב"ם סנהדרין ז א; טוש"ע ח"מ יג א), שמתוך שהבעל דין ביררו מרדף הדיין אחר זכותו (ירושלמי סנהדרין ג א), ובעלי הדינים יצייתו, שסבור החייב הרי אני בעצמי ביררתי האחד, ואם היה יכול להפך בזכותי היה מהפך (רש"י סנהדרין שם ד"ה יצא; רמ"א ח"מ יג א).

אם הדיין מהפך וכתבו ראשונים שהדיין עצמו חלילה לו למצוא בזכותו של זה סברא לזכותו של זה שבייררו, אם לא שייראה לו דין גמור, ואם מטעה את חברו לקבל סברתו שהוא מסופק בה הרי זה בכלל מטה משפט, אלא שמתוך שזה ביררו מבין דבריו לאישורם, ואם יש לו שום צד זכות נושא ונותן עם חברו, וכן עושה הדיין השני, ונמצא שלא תישאר שום זכות נסתרת ונעלמת לשניהם, והשלישי שומע משא ומתן של שניהם ומכריע, ונמצא יוצא הדין לאמיתו (רא"ש סנהדרין ג ב, והביאו בטור יג א).

ברירת הדיין השלישי בדין השלישי נחלקו תנאים מי בורר אותו - בעלי הדינים, או שני הדיינים (משנה סנהדרין כג א), ולא נחלקו אלא אם צריכים דעת בעלי הדינים, אבל הכל מודים שצריכים דעת שני הדיינים על השלישי (סנהדרין שם). הלכה כחכמים ששני הדיינים בוררים להם עוד אחד (רמב"ם סנהדרין ז א; טוש"ע יג א).

אם הדיינים לא יוכלו להשוות דעתם לברר דיין שלישי, זקני העיר ומנהיגיה יתנו להם שלישי (רא"ש סנהדרין שם; טור ורמ"א בשו"ע יג). ואם אין זקנים ומנהיגים בעיר, ילך התובע לפני שלשה ויכופו לנתבע לדין לפנייהם, וכן אם הנתבע מערים לברור דיין שאינו הגון לישיב עם ההגון, כופים אותו לדין בפני שלשה, או שיברר דיין הראוי (רא"ש שם; טור ורמ"א שם), וכן כשאי אפשר למצוא שלישי לדין בזבל"א, הרי זה כאילו מסרב לירד לדין שדנים אותו אפילו שלשה הדיוטות (באור הגר"א יג ד).

במה דברים אמורים שאין צריך דעת בעלי דינים לברירת השלישי כשנתרצו בעלי הדינים לדין בדין תורה, אבל אם נתרצו בפשרה, כיון שפשרה אינה צריכה בית דין של שלשה, ונעשית אפילו בשנים או ביחיד (ראה ערך פשרה), הרי לא נתרצו בפשרה אלא על דעת אלו שני הנבררים בלבד, לכן אין ביד הדיינים לברור להם עוד אחד בלא דעת בעלי הדינים (ב"ח יג; ש"ך שם סק"א). ויש מסבירים שבפשרה כיון שאין הולכים בה אחר הרוב (ראה ערך הני"ל), הרי ידעו בעלי הדינים שלא יצטרכו למכריע כשדעותיהם

4. וראה בחידושי הר"ן (סנהדרין כג א) שמתפק אם הדיין שביירר לו מהפך בזכותו יותר בחברו. וראה אור זרוע (סנהדרין תחילת פרק א) שכתב שכל אחד צריך להפך בזכות בעל דין שלו. וראה תוספות כג א ד"ה כדי.

3. ויש מפרשים כל אותו דין של זה בורר לו אחד כשנתרצו שניהם, שאם קרה מקרה ואמר אחד מבעלי דינים איש פלוני ידון לי, ואמר בעל דינו פלוני ידון לי, הרי אלו שני הדיינים שביירר זה אחד וזה אחד, הם בוררים להם דיין שלישי (כסף משנה סנהדרין ז א; סמ"ע יג סק"א, וראה שו"ע ח"מ ג א).

כתיבת שטרי בירורים היא כדי שלא יוכלו לחזור בהם (רש״י בבא מציעא כ א), שאם יתחייב האחד לא יוכל לומר אני לא קיבלתי עלי את פלוני להיות דיין (רבנו גרשום בבא בתרא קסח א), ויש מפרשים שהדיינים המבוררים כותבים על עצמם שנתחייבו לדון, ולא יוכלו לחזור בהם (אור זרוע ג בבא בתרא רלב, בדעת ר' ברוך מארץ יון).

עד מתי יכולים בעלי הדינים לחזור בהם מברירת הדיינים, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים כל זמן שלא נגמר הדין (שו״ת הרי״ף קו; אור זרוע בבא בתרא רלב, בשם ר' אליקים), ואפילו לאחר שכתבו שטר הבירורים, שאין כותבים שטר אלא שלא יוכלו לומר לאחר גמר דין שלא ביררו (אור זרוע שם).

- יש סוברים שלאחר שכתבו אינם יכולים לחזור בהם (רא״ש ב״מ א נב; טור ושו״ע יג ב).

- יש סוברים שאחר שטענו בפניהם אינם יכולים לחזור בהם, אף על פי שלא כתבו ולא קנו מידם (רמ״א שם).

- יש שכתבו שבמקום שאין דרך לכתוב שטרי בירורים, הכל מודים שמשטענו בפניהם אינם יכולים לחזור (רמ״א בשו״ע שם).

- ויש מהראשונים סוברים שמיד כשביררו את הדיין וביררוהו לישב בדין, וקיבל הברירה והסכים לדונם - אין בעל דין יכול לחזור בו, ואף הדיין כיון שקיבל הברירה ולא אמר קודם הברירה איני רוצה לדון אותם, שוב אינו יכול לחזור בו (אור זרוע ג ב״ב רלב).

וכל זה כשלא קנו מידם, אבל אם קנו מידם לעולם אין בעלי דינים יכולים לחזור בהם (רמ״א בשו״ע שם).

דיינים, ואם כן אסור לכל בעל דין להציע טענותיו לפני בורר שלו בלא בעל דין חברו, מכל מקום כבר נהגו שכל אחד מציע טענותיו לפני הבורר שלו, וכיון ששני הצדדים עושים כן, והמנהג כן הוא הרי זה כאלו קבלו עליהם שני הצדדים על אופן זה ואין בזה איסור, אך הבורר צריך להיזהר שבעל דינו שבררו והבטיח לו שכר טרחתו יתננה לו בין אם יזכה בדין בין שלא יזכה, שאם לא כן אסור לו לישב בדין כי הוא נוגע בדבר (ערוך השולחן חושן משפט יג ד).

אם ביררו את הדיינים לדון על סכסוך מסויים שבין בעלי הדינים, אין רשות לדיינים הנבררים לדון אלא על אותו הסכסוך שהובררו לדון עליו, ואם פסקו במה שהוא מחוץ לאותו הדבר - דינם בטל (שו״ת דברי ריבות קנה: שו״ת לחם רב פה. וראה ״דיני בוררות במשפט העברי״ בקובץ ״מזכרת״, ירושלים תשכ״ב, עמ' 519). וכן אם קבעו בעלי הדינים זמן לנבררים שבתוך זמן יפסקו את הדין, והם עברו על הזמן - דינם בטל (ראה שו״ת הריב״ש ש, ושו״ת רדב״ז ג תתקנ. וראה קובץ הנ״ל עמ' 520).

חזרת בעלי הדינים

כשבוררים להם דיינים כותבים להם זה בירר לו את פלוני, וזה בירר לו את פלוני (רש״י בבא מציעא כ א ד״ה זה; טושי״ע יג ב), והוא הנקרא שטרי בירורין (בבא מציעא שם בפירוש שטרי בירורין) או קומפרומיסיין (ירושלמי מועד קטן ג א). ואין כותבים שטרי בירורים אלא מדעת שניהם, ושניהם נותנים שכר הסופר (משנה בבא בתרא שם קסח א; רמב״ם מלוה ולוה כד א,ב; טושי״ע יג ב). וצריך להיזהר בתיקון השטר כשאר שטרות (רמב״ם שם. וראה ערך שטרות).

זֶה וְזֶה גּוֹרֵם¹

דבר שיש לו שני גורמים להווייתו, או לגידולו, אחד של היתר ואחד של איסור

בגידולי

זה וזה גורם בגידוליו, אם הוא אסור או מותר, נחלקו בו תנאים:

- יש אומרים שזה וזה אסור, ולפיכך זורעים תחת אשרה של עבודה זרה ירקות בימות הגשמים, אבל לא בימות החמה (תנא קמא במשנה עבודה זרה מח ב), שבימות הגשמים צל האילן קשה לירקות, שמעכב החמה מלבוא, אבל בימות החמה הצל יפה להם (רש״י שם ד״ה זורעין וד״ה אבל), ונמצא שהצל של האשרה, שהוא גורם של איסור, והקרקע, שהוא גורם של היתר, שניהם גורמים לירקות אלו לצמוח, וזה וזה גורם אסור (מסקנת הגמ' שם מט א, ורש״י ד״ה אלא לעולם)². וכן שדה שנזדבלה בזבל של עבודה זרה, לדעת הסוברים זה וזה גורם אסור - תבור (ברייתא שניה בגמ' שם מט א, לפי הגמ' שם), שעד שיכלה ממנה כל שבת הזבל תהא בורה ולא יזרענה (רש״י שם ד״ה תבור).

- ויש אומרים שזה וזה גורם מותר, וזורעים תחת האשרה אפילו בימות החמה (מסקנת הגמ' שם, בדעת רבי יוסי, ורש״י ד״ה אלא לעולם), ושדה שנזדבלה בזבל עבודה זרה מותר לזרעה (ברייתא ראשונה בגמ')

שם, לפי הגמ' שם)³, וכן הלכה (רב יהודה אמר שמואל בגמ' שם; רי״ף שם; רמב״ם עבודה זרה ז יד; טור שם, בשם הרמ״ה והרא״ש; שו״ע יו״ד קמב יא), שבכל מקום זה וזה מותר (רמב״ם שם; שו״ע שם); ויש חולקים⁴.

מלכתחילה או אין ההיתר של זה וזה גורם אלא בדיעבד, ולא לכתחילה, בדיעבד ולכן לדברי הכל אסור לכתחילה לזבל הקרקע בזבל עבודה זרה, ולא הותר אלא כשכבר נזדבל (טור יו״ד קמב, ובית יוסף שם יא; ט״ז שם ס״ק טז; ש״ך שם ס״ק כו; באור הגר״א שם סק״ל), שכשעושה לכתחילה הרי זה כמבטל איסור לכתחילה (ראה ערך אין-מבטלין-אסור-לכתחלה. ר״ן שם), ואין הבדל בזה בין איסור תורה לאיסור דרבנן (שער המלך יסודי התורה ה ח, על פי עבודה זרה מב א וסב ב).

בבעלי חיים

ולד טריפה לדעת הסוברים טריפה יולדת (ראה ערך טריפה ב) נחלקו תנאים בבהמה שנטרפה ולבסוף נתעברה, אם הולד מותר בין לגבוה ובין להדיוט, שזה וזה גורם מותר (תנא קמא במשנה תמורה ב, לפי הגמ' שם לא א; רבי יהושע בחולין נח א), וכן הלכה (מאירי שם); או שאסור (רבי אליעזר בגמ' שם ובמשנה תמורה שם).

כזבל (רבי יוסי במשנה שם). 3. ביסוד ההיתר - יש שכתבו שהוא מטעם ביטול רי״ן שם מט א; אבני מלואים, שו״ת ו, בדעת הרמב״ם; ויש חולקים על טעם זה (כן משמע מתוספות עבודה זרה מט א ד״ה שאם, הראשון; תת חסד או״ח כא ב, בדעת הראב״ד). 4. ראה תוספות שם ד״ה שאם, הראשון; רמב״ן שם מח ב; טור שם, בשם ר״י.

זה וזה גורם. 1. יא, טורים תרצז-תשיט. 2. והחזרת - חסה (כן משמע מרש״י שם ד״ה וחזירין) - שהצל יפה לה לעולם, אין זורעים בין בימות החמה ובין בימות הגשמים (משנה שם מח ב, ורש״י ד״ה לא בימות); ויש אומרים שלצד שזה וזה אסור (מסקנת הגמ' שם מט א, ורש״י ד״ה אלא לעולם), אף אין לזרוע ירקות בימות הגשמים מפני שהנביה - העלים - נושרת על הירקות, ונעשה להם

שם ד"ה יוצן) בעצי איסור, אלא יסיקו מחדש בעצי היתר (רמב"ם מאכלות אסורות טז כב), שלדעתם זה וזה גורם אסור, לפיכך תנור חדש יותץ, שעל ידי היסק זה של איסורי הנאה נגמר ומתקיים כולו, נמצא פת הנאפית בו בהיסק אחר של עצי היתר נגמרת על ידי איסור והיתר, עצי איסור שגמרו את התנור ועצי היתר שגמרו את הפת (גמ' שם, ורש"י ד"ה חדש וד"ה אימור).

• ויש אומרים בין חדש ובין ישן יוצן (ברייתא שנייה בגמ' שם), שלדעתם זה וזה גורם מותר (גמ' שם) ומכל מקום לכתחילה לא יאפה בהיסק זה גם בישן, אף על פי שהתנור הישן הוא גורם של היתר, והעצים גורם של איסור, לפי שלא התיירו זה וזה גורם אלא בדיעבד, אבל לכתחילה אסור (ראה לעיל: בגידוליו), וזה כיון שיכול לצננו, ואינו מפסיד דבר אלא ההנאה האסורה של העצים, לכך צריך צינון, והחדש מותר לכתחילה לאפות בו, אחר הצינון, בהיסק אחר של עצי היתר, שאם נאסור הלא מפסיד את התנור לעולם וחשוב כדיעבד (תוספות שם ד"ה בין, הראשון, וד"ה בין, השני; ר"ן שם), שמן האיסור עצמו דין הוא שלא יהנה לכתחילה, אבל התנור אינו האיסור בעצמו, אלא שנגמר בעצי איסור, ואם נאמר יותץ נמצא התנור מופסד, והרי זה כדיעבד (רא"ש שם ב ב 6, וכן הלכה (ר"י ורא"ש שם; רמב"ם שם).

כשנאפה בו פת אפה בתנור את הפת, או שבישל בקליפי ערלה את התבשיל, נחלקו תנאים:

• יש אומרים תדלק הפת (סתם משנה ערלה ג ה), שהוא אסור (רבי בפסחים כו ב; תנא קמא בגמ' שם כו א, להגתה שמואל), וידלק התבשיל (סתם משנה ערלה שם ד). ונסתפק בתלמוד אם טעמם זה וזה גורם אסור, והרי יש בפת זו גורם של עצי איסור, וגורם של התנור שהוא היתר, או שסוברים זה וזה גורם מותר, ומכל מקום הפת אסורה, לפי שיש שבח עצים בפת, ולצד זה הדברים אמורים כשאבוקה כנגדה (גמ' שם כו א), שכנגד הפת מבעיר העצים בפי התנור (רש"י שם ד"ה כנגדו), וכיון שכל שעה שהיתה פת בתנור היה דולק האור ואופה אותה, הוא נהנה מן האיסור בשעה שהאיסור בעין (רש"י שם כו ב ד"ה אפה; מאירי שם), והרי זה כגורם של איסור בלי גורם של היתר (מאירי שם). וכן הלכה, ולפיכך אם בישל בו קודם שיוצן, בין פת בין תבשיל, הרי זה אסור בהנאה (רמב"ם מאכלות אסורות טז כב) בעוד אבוקה כנגדו (רמ"א יו"ד קמב ד 7).

• ויש אומרים הפת מותרת (תנא קמא בגמ' שם כו ב; רבי בגמ' שם כו א, להגתה שמואל), שסוברים אין שבח עצים בפת, ומתירים אפילו כשאבוקה כנגדה (גמ' שם), שאין הנאת היסק חשובה להם, ואפילו בגורם אחד לבדו, לפי שאין האיסור בעין (רש"י ד"ה יוליד), שהשלהבת אינה באה מן העצים, אלא מחמת משהו הנשרף, והוא כמו גחלת שאין האיסור בעין (תוספות שם כו ב ד"ה חדש), ואפילו הפת מותרת, וכל שכן שאינם מצריכים נתיצה בתנור חדש, שאינו נאכל הוא עצמו, ואין הנאתו בגורם אחד לבדו אלא בשני גורמים, שלו ושל היתר (רש"י שם ד"ה יוליד).

ביצת טריפה הכל מודים שביצת טריפה אסורה (עדות ה א; גמ' חולין שם, ורש"י ד"ה ומודים), כשנולדה מחימום התרנגולת בקרקע (ראה ערך ביצה א), ולא מזכר, שאין כאן אלא גורם אחד (גמ' שם, ורש"י ד"ה אלא הא), וכגון שאין תרנגול נמצא באותה שכונה (ראב"ן רסג, על פי ביצה ז א), אבל אם נתעברה מזכר אחר שנטרפה וילדה - מותרת, שזה וזה גורם מותר, אלא שהטעינה הראשונה של ביצים שהיו במעיה בשעה שנטרפה אסורה, מפני שעובר ירך אמו (אמימר בחולין שם, בלשון הראשון, ורש"י ד"ה מכאן).

כשרה שינקה כשרה שינקה מן הטריפה פסולה למזבח (רבי חנינא בן מטריפה אנטונינוס במשנה תמורה ל ב), אם ינקה ממנה כל ימיו חלב משחרית לשחרית, ובלא שום אכילה אחרת היא יכולה לחיות מעת לעת על אותו חלב של שחרית, הרי כל גדילתה ממנה, ואפילו אכלה דברים אחרים בינתיים, פסולה למזבח (גמ' שם לא א, ורש"י ד"ה חלב וד"ה הואיל), והוא הדין אם עיקר גדילתה משאר דברים אסורים (כן משמע מתוספות שם ד"ה שינקה; דרכי משה יו"ד ס סק"א, ורמ"א שם א). ולא למזבח בלבד אסור אלא גם להדיוט (תוספות שם ד"ה שכן; רמ"א שם), וכן שנינו: בְּהִמָּה אֲתָה תֹאכְלוּ (דברים יד ו), בבהמה - לרבות ולד טריפה שינקה מן הטהורה והטמאה (ספרי ראה קא), הרי שדוקא כשינקה מטהורה ומטמאה, אבל כשינקה מהטמאה בלבד אסורה (ספרי דבי רב ומלבי"ם ועמק הספרי שם; באור הגר"א שם סק"א) 5.

חלב בהמת גוי בהמה של גוי האוכלת חמץ בפסח דנו האוכלת חמץ בפסח באחרונים אם מותר לשתות החלב שלה בפסח:

• יש אסורים תוך מעת לעת משאכלה, מפני שחמץ בפסח אסור בהנאה, ואיסורו במשהו, וכל שאין לו ביטול זה וזה גורם אסור (ישועות יעקב או"ח תמח, בסוף הסימן; פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"י, יו"ד ס, שפתי דעת סק"ה).

• ויש מתירים (אבני מלואים, שו"ת ז; תורת חסד או"ח כא; בית אפרים או"ח לה; חלקת יואב תנינא כ), אם מפני שכל גורם איסורו הוא מדרבנן, ובדרבנן אין חמץ במשהו (ראה ערך חמץ), ולכן זה וזה גורם מותר בו (אבני מלואים שם), או מפני שיש סוברים שחמץ במשהו אסור באכילה ולא בהנאה (ראה ערך הני"ל), ובאיסורי אכילה זה וזה גורם מותר (תורת חסד שם), או מפני שחמץ הוא איסור גברא, ואין זה וזה גורם אסור אלא באיסור חפצא (חלקת יואב שם), או מפני שזהו כחרכו קודם זמנו שאצל העכו"ם לא היה לו אסור בהנאה (בית אפרים שם).

במעשה תנור

כשהוסק תנור שהסיקו בקליפי ערלה (ראה ערכו), או בקשין של באיסור כלאי-הכרם (ראה ערכו), נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים חדש יותץ, ישן יוצן (תוספתא מסכת ערלה (ליברמן) א ז; ברייתא ראשונה בפסחים כו ב), שלא יאפה בו פת בהיסק זה (רש"י

(איסור והיתר הארוך מז ט; תורת חטאת סה י, ושי"ך שם, בשמו), וכל שכן להאכילה לכתחילה דברים האסורים (שי"ך שם, לדעה זו) משום מראית העין (תורת חטאת שם, בשם איסור והיתר הארוך), אבל בדיעבד אם כבר קנאה מן הגוי ונודע לו אחר כך בודאי שגדלה מבהמה טמאה מותרת (איסור והיתר הארוך שם). 6. וראה מאירי שם פירוש אחר. 7. איסור זה של פת הנאפה כנגד האבוקה נחלקו בו ראשונים או הוא מדאורייתא (תוספות ר"ש משנן פסחים עה א; מגן אברהם תמי סק"י, בדעת התוספות שם ד"ה גרפן); או

5. ויש מהראשונים הסובר שמותרת להדיוט (מרדכי יבמות סו, לפי דרכי משה שם ושי"ך שם סק"ה); ויש מהראשונים הסוברים שאין הלכה כלל כדעה שאסורה לגבי המזבח (רמב"ם בפירוש המשניות שם; ברטנורא שם), ולדעתם ודאי שמותרת להדיוט (שי"ך שם); ויש הסוברים שאין האיסור אלא במעת לעת משעה שקנאו, ולאחר מכן מותר (רמב"ם שם; כן מצדד בכנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף סק"י ד"ה הכלל העולה, בדעת הרמ"א); ויש מהראשונים הסובר שלכתחילה אסור אפילו לקנות מן הגוי בהמה שינקה מן הטריפה

שיבוא גורם שני של היתר (לשון ראשונה בדברי אבני בגמי' שם כו א, ורש"י ד"ה כי פליגי).

• וללשון שניה קדרה אסורה, אף אם זה וזה גורם מותר, כמו קערות וכוסות, שהקדרה מקבלת את התבשיל קודם שיתנו את העצים של היתר, ונמצא שמשמש בה בלא גורם אחר של היתר - שמשמש בה בצונן קודם שיתננה על גבי האש (מהר"ם חלאווה שם) - מה שאין כן התנור שאין נותנים בו פת אלא לאחר היסק של גורם היתר (גמי' שם, ורש"י ד"ה דהא מקבלת), וכן הלכה (רמב"ם שם; מאירי שם; שו"ע שם). ומכל מקום בדיעבד, כשנשתמש באותה הקדרה או הקערה, התבשיל מותר (המכתם שם; אבני מלואים שם), שהרי לא נשתנה ולא נתפעל גוף התבשיל במה שנתנוהו בעודו קר לתוך הקדרה (אבני מלואים שם).⁹

בעצי הקדש הקדש, אפילו באלף אינו בטל (ראה ערך בטול אסורים), ולפיכך תנור שהסיקו בעצי הקדש ואפה בו את הפת, לעולם הפת אסורה (מסקנת הגמי' שם כו ב).

הסקה בחמץ חמץ בפסח שאסור בהנאה לא יסיק בו תנור וכירים בפסח (משנה פסחים כא א; רמב"ם חמץ ג יא; טושי"ע או"ח תמה ג), ולא יאפה בו ולא יבשל, ואם בישל או אפה, אותה הפת ואתו התבשיל אסור בהנאה (רמב"ם שם; טושי"ע שם). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים בשאבוקה כנגדה (כסף משנה שם, בשם הרמ"ך), ומשום יש שבח עצים בפת, כמו בערלה וכלאי הכרם (ראה לעיל. מגיד משנה שם). ואף על פי שבחמץ גם הגחלים והאפר אסורים (ראה ערך חמץ: איסור הנאה), מכל מקום אם אין אבוקה כנגדה הרי כאן זה וזה גורם, שהתנור הוא גורם שתיאפה (מגן אברהם שם סק"ה, בדעת הרמ"ך והכסף משנה).

• ויש מפרשים שאפילו אפה ובישל על גבי גחלים או אפר של חמץ - אסור, לפי שבחמץ אף האפר והגחלים אסורים, על פי ההלכה שחמץ ביעורו בכל דבר ולא דוקא בשריפה (ראה ערך בעור חמץ: מהותו), ואינו דומה לערלה וכלאי הכרם שאפרם מותר (רא"ש פסחים ב ב, בשם רבינו יונה; טור יו"ד קמב, בשם הרא"ש), והרי זה כאבוקה כנגדה שאסור, מפני שיש שבח עצים בפת (רמב"ם וטור שם, לפי הש"ך שם סק"י; שלחן ערוך הרב או"ח תמה, קונטרס אחרון סק"ו). וכיון שחמץ בפסח איסורו במשהו ואינו בטל, אפילו זה וזה גורם אסור בו, ולכן אפילו הפת נאפית בהיסק חמץ והצטרפות עצים - אסורה (מגן אברהם שם סק"ה; אבני מלואים, שו"ת ו). אבל בחמץ בערב פסח לאחר שש שעות, אף על פי שאסור ואפרו וגחליו אסורים, כיון שבטל בששים (ראה ערך חמץ) זה וזה גורם מותר בו (שלחן ערוך הרב שם).

גרף האש גרף את כל האש, ואחר כך בישל או אפה בחומו של תנור, הרי זה מותר, שעצי האיסור כבר אינם (מסקנת הגמי' שם עה א; רמב"ם שם), ונחלקו הפוסקים אם מלכתחילה מותר לעשות כן (באר הגולה שם ז); או שאין ההיתר אלא בדיעבד (באור הגר"א שם סק"י).

גחלי עצי ערלה בישל הפת על גבי גחלים - של עצי ערלה (רמב"ם מאכלות אסורות טו כד) - לדברי הכל הפת מותרת (פסחים כו ב, ושם כו א), ואפילו לסוברים שהפת שנאפתה בתנור אסורה (ראה לעיל), לפי שכשנהנה מהאיסור כבר כלה ובטל (רש"י שם כו ב ד"ה בישלה). ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שהדברים אמורים בגחלים עוממות, אבל בגחלים לוחשות - בוערות, ונראות כמתנענעות ולוחשות זו לזו (רש"י שם כו א ד"ה לוחשות) - אסור, שיש שבח עצים בפת (רב יהודה אמר שמואל בגמי' שם), ולכן אפילו שזה וזה גורם מותר כאן אסור (כן משמע בגמי' שם).

• ויש אומרים אפילו בלוחשות מותר, ואין שבח עצים בפת אלא באבוקה כנגדה (ראה לעיל. רב חייא בר אשי אמר רבי יוחנן בגמי' שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (המאור שם; רא"ש שם ב ב; מאירי שם, בשם גדולי הראשונים); ויש פוסקים כדעה השניה (רמב"ם שם; כתוב שם לראב"ד שם; מאירי שם, בשם גדולי המפרשים, והסכים עמם; ר"ן שם, בדעת הר"י, וכן הלכה (כן משמע משו"ע יו"ד קמב ו).

ולא הותר אלא בדיעבד, אבל לא לכתחילה, ואף על פי שכל הנשרפים אפרם מותר (ראה ערך אסורי הנאה: הנשרפין והנקברין), יש לחלק בין אפר לגחלים (תוספות שם כו ב ד"ה בישלה).

כלי אכילה אפילו למתירים זה וזה גורם, קערות וכוסות שצירפו בערלה וצלוחיות שצירפן בקליפי ערלה, הרי אלו אסורות (פסחים כו א; רמב"ם שם כג; כן משמע משו"ע שם ה), שהרי דבר האסור בהנאה עשה אותן חדש (רמב"ם שם; שו"ע שם), ואינן דומות לתנור חדש וציננו, שאין הנאתו בלי גורם שני, היינו עצי היתר, אבל אלו יש שבח עצים בהן, ועל ידי גורם ראשון הוא משתמש בהן להנאתו בלי גורם שני כלל (רש"י שם ד"ה הנ"ל).⁸

כלי בישול קדרה שצירפה בעצי איסור (רש"י שם ד"ה קדירה), שצירפו בערלה נחלקו בה שתי לשונות בתלמוד:

• ללשון הראשונה אף היא תלויה במחלוקת של זה וזה גורם, שלמתירים זה וזה גורם הקדרה מותרת, כמו תנור, שהרי אין נהנים מהקדרה אלא על ידי בישול, ואין הגוף נהנה ממנה, עד

זֶה נֶהֱנֶה וְזֶה לֹא חָסֵר¹

אדם שנהנה מנכסי חברו ואינו גורם לו הפסד בכך, בנוגע לתשלומי הנאתו

בהנאת זירה

שרואהו דר בה ולא אמר לו כלום (טור חושן משפט שסג) - ואותה חצר אינה עשויה להשכיר, אבל זה הדר בה עשוי לשכור - שדרכו לשכור מקום לעצמו (לשון הרמב"ם גולה ג ט) - והרי הדר

עניינו ודינו הדר בחצר חברו שלא מדעתו - ואפילו בדיעתו, אלא שלא ברשותו (תוספות בבא קמא כא א ד"ה כהדיוט), כגון

שאין כן בקערות וכוסות שאין כלל גורם היתר (ש"ך שם ס"ק יא).⁹ ויש שנראה מדבריו שאף בדיעבד אסור התבשיל (ש"ך שם ס"ק יא).

שאיסורו מדרבנן (תוספות שם, בשם ר"י).⁸ ואף על פי שבתנור שגרף יש מתירים הפת שאפה בחום התנור אפילו בחדש (ראה לעיל), והרי גם שם אין גורם שני של היתר כלל, הרי זה מפני שכיון שעצי האיסור הלכו להם, שאין איסור בעצים רק כשאבוקה כנגדה, אם כן החום של התנור נחשב להיתר, מה

זה נהנה וזה אינו חסר. 1. יב', טור א-טז.

ולהרויח היה יכול, אלא שאינו רוצה, אין כופים אותו לעשות בחינם (מרדכי שם, בשם ר"י; רמ"א בשו"ע שם), ולא עוד אלא אפילו לאחר שכבר עבר ודר בו בעל כרחו של בעל הבית, כגון שבעל הבית מיחה בידו ואמר לו צא ולא יצא, חייב ליתן לו כל שכרו (רבנו ירוחם נתיב יב א, בשם ה"ר יונה; טור והמחבר בשו"ע שם).

ראוי שלא למנוע ההטאה מקום אמרו חכמים הרי שכלו פירותיו מן השדה ואינו מניח בני אדם להיכנס בתוך שדהו, מה הבריות אומרות עליו מה הנאה יש לפלוני ומה הבריות מזיקות לו, ועליו הכתוב אומר אַל תִּמְנַע טוֹב מִבְּעָלְיָו בְּהֵיטוּ לְאֵל יְדָךְ לְעִשׂוֹת (משלי ג כז). ברייתא בבא קמא פא ב, וראה שם בגמרא, למדת שכל שאין היזק לאדם בו, ויש הנאה לאחרים - ראוי לו שלא למנוע (מאירי בבא קמא שם).

גדר חצר שאינה חצר שאינה עשויה להשכיר - יש סוברים שאפילו ראוי להשכיר אם היו משכירים אותה אילו היו הבעלים שם, מכל מקום עכשיו שאין שם לא הוא ולא שלוחו ולא שום משתדל להשכירה, הרי זו חשובה כאינה עשויה להשכיר (אור זרוע בבא קמא ב ככד, בשם ראב"י; הגהות מיימוניות גולה ג ט; רמ"א בשו"ע חו"מ שסג י; ויש חולקים (אור זרוע שם, בשם יש משיבים; ים של שלמה בבא קמא שם סי' טז ויז; מחנה אפרים גולה ז).

ומכל מקום מי שברח מן העיר בענין שיש לו סכנה לבוא שם, מי שדר באותו הבית, אפילו שהבית עומד להשכיר - פטור, שמאחר שאינו יכול להשכיר כלל, הרי זה כבית שאינו עשוי להשכיר (ים של שלמה שם יז, אפילו לשיטתו שאף אם אין הבעלים כאן נקרא עומד להשכיר).

סתם בתים סתם בתים הזוה בזמן הזה חשובים כעומדים להשכיר, אף על פי שעדיין לא השכירום מעולם, שהרי הכל נוהגים שמי שיש לו בית שאינו צריך לו לדירה משכירו לאחרים (מרדכי בבא קמא ב יז, בשם ראב"י; רמ"א חו"מ שסג ו; ויש מסתפקים אם הדברים אמורים דוקא בכתים, או אף בחצרות בזמן הזה (שלטי גבורים שם ט א).

גילה דעתו שנוח זה נהנה וזה לא חסר שפטור כתבו ראשונים שאין לו לשכור בשכר הדברים אמורים אלא כשהדר לא גילה דעתו שרוצה לדור בה אלא בחינם, אבל אם גילה דעתו שנוח לו אפילו בשכר, הרי זה חייב לשלם (תוספות בבא קמא כ ב ד"ה טעמא; הגהות מיימוניות גולה ג ט, בשם ר"י וה"ר חזקיה; טוש"ע חו"מ שסג ח).

וכתבו אחרונים שאפילו אם גילה דעתו אחר שכבר דר בה כמה זמן, צריך להעלות לו שכר אף על הזמן שדר בה קודם גילוי הדעת (מחנה אפרים גולה ט); ויש שכתבו יותר מזה, שאפילו אם גילה דעתו לאחר שיצא - חייב (פרישה שם מדיוק לשון הטור); וכתבו אחרונים שאף בגילה דעתו אינו חייב אלא כשיעור שגילה דעתו שרוצה לשלם ולא ביותר מזה (שו"ת נודע ביהודה תניינא חו"מ כד).

ויש חולקים לגמרי וסוברים שאף בגילה דעתו שרוצה בהנאה בשכר פטור כשזה לא חסר (ים של שלמה בבא קמא טז, ראה שם בארוכה, וראה מחנה אפרים גולה טז).

רצה לשלם למשכיר ונמצא שאינו הבעלים רצה להחזיר לו שכר לזה שהשכירה, שהיה סבור שהיא שלו, ונמצא שאינה שלו, והדירה אינה עומדת לשכר, אינו צריך ליתן שכר לבעליה, ואפילו נתנו לזה ששכרה ממנו צריך להחזיר לו, כיון

בה נהנה, ובעל החצר אינו חסר, נחלקו אמוראים אם חייב לשלם לו שכר דירה:

• רמי בר חמא ורבי אבהו בשם רבי יוחנן אמרו צריך להעלות לו שכר, כיון שנהנה (בבא קמא כ א וב רש"י).

• ורבי אמי ורב כהנא בשם רבי יוחנן אמרו אינו צריך להעלות לו שכר, שהרי מה עשה לו ומה חיסרו ומה הזיקו (שם ב).

מהאחרונים יש שהסבירו טעמם של האמוראים הפוטרים מלשלם, מפני שאחרי שכבר דר בו ולא החסירו כלום, הרי בנוגע לתשלומים על העבר הוא פטור משום כופים-על-מידת-סדום (ראה ערכו. פני יהושע בבא קמא כ א בתוספות ד"ה זח); ויש שכתבו הטעם מפני שלא מצינו שחייבה התורה אלא כשמזיק ומחסר דבר מחברו, אבל על הנאה בלבד בלא חסרון לא חייבה תורה (לבוש מרדכי בבא קמא טו, וכן כתב בחידושי רבי שמעון הכהן שקאפ שם יט).

אמוראים אחרים אמרו שאינו צריך להעלות לו שכר מפני שהוא מהנה לבעל הבית:

• רב סחורה אמר רב הונא אמר רב משום שנאמר וְשִׂאָהּ יִפֹּת שְׂעִיר (ישעיהו כד יב. גמרא שם כא א), שבית שאין בני אדם דרים בו, מזיקים מכתתים שערו (רש"י שם ד"ה שנאמר²), או שאויר הדרים בבית והבלם מחזקים הקורות והנסרים של הבנין, וכשאיין דרים שם מתקלקלים (שיטה מקובצת שם, בשם ר"מ מסרקסטה).

• ורב יוסף אמר מפני שבית שדרים בו ישובו קיים (גמרא שם), לפי שהדרים בתוכו רואים מה שהוא צריך ומתקנים אותו (רש"י שם ד"ה ביתא. וראה שם בגמרא החילוק בין ב' הטעמים).

להלכה הלכה זה נהנה וזה לא חסר פטור, והדר בחצר שאינה עשויה להשכיר והוא דרכו לשכור אינו צריך להעלות לו שכר (רמב"ם גולה ג ט; טוש"ע שסג ו).

יש שלא הזכירו כלל הטעם האחר שכשהוא דר שם הוא מועיל לבית (שם ושם); ויש שכתב גם טעם זה (הרי"ף שם), וביארו דבריו שמשום הקלקול שיש בבית על ידי דירתו הוצרכו לטעם שכנגד זה יש גם תועלת (נמוקי יוסף שם).

יש מהראשונים שכתבו שלא אמרו שבעל הבית ניחא לו בישוב הבית אלא כשדר בו בתורת שאלה, אבל אם ירד לו בתורת גזלנות, צריך להעלות לו שכר, שבגזלה אין אומרים ניחא לו שיתיישב ביתו (חידושי הראב"ד בבא קמא צו א); ויש חולקים וסוברים שאף אם ירד בתורת גזלנות פטור כשזה לא חסר (רשב"א שם. וראה להלן: בשאר הנאות, בתוקף עבדו).

האם התנהג יכול לכופ על כד מהראשונים סוברים שאפילו לכתחילה יכול לכופ את בעל הבית על כך, שכופים-על-מידת-סדום (ראה ערכו. מרדכי בבא קמא טז בשם אבי העזרי), אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שאין זה נהנה וזה לא חסר פטור אלא לאחר שכבר דר בו, אבל בתחילה יכול בעל החצר למחות בידו ולמנועו מלהיכנס לדור בביתו (תוספות בבא קמא כ ב ד"ה הא; מרדכי שם, בשם ר"י; שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר ישעיה; דרכי משה חו"מ שסג, ורמ"א בשו"ע שם ו), ולא אמרו כופים-על-מידת-סדום כשזה נהנה וזה לא חסר אלא בדבר שאם בעל הבית היה רוצה ליהנות מזה לא יוכל ליהנות, אבל בדבר שאם היה רוצה ליהנות בעצמו ולהשכיר חצרו לאחר

2. וראה שם אם המזיק שמו שאיה, או שהבית הוא שאוי ויחיד מאין אדם.

בשאר הנאות

בהיקף שבין מי שהיתה שדהו מוקפת משדות של חברו, ועמד חברו שדות וגדר אותה מכל ארבע רוחותיה, שלדעת חכמים מחייבים את הניקף לשלם לזה חצי הוצאותיו (ראה ערך שכנים), הרי זה אפילו להלכה שזה נהנה וזה לא חסר פטור, מפני שהמקיף אומר לו אתה גרמת לי יתר היקף (בבא קמא כ ב), שאם לא השדה של שמעון שבין שדותיו היה די לו במחיצות חיצוניות והיו כל שדותיו גדורות, ונמצא שחסר זה בשבילו (רש"י שם ד"ה הקיפא יתירא); ויש מפרשים שהדברים אמורים כשגדר חברו מבחוץ סביב לארבע רוחות, ולא כשגדר בין שדה הניקף לשדותיו, וגרם לו יותר היקף שמחמת שדה האמצעי ההיקף גדול יותר מדאי (תוספות שם ד"ה את. וראה ערך הנ"ל כמה משלם לו הניקף).

לדעת רבי יוסי שאין הניקף משלם לו⁵ הרי זה אפילו לסוברים שזה נהנה וזה לא חסר חייב (ראה לעיל: בהנאת דירה; ענינו ודינו), לפי שכאן הניקף אומר לו לי די בגדר קוצים שוה זוז כדי להבדיל ביני לבינך - או בין השדות כולן לרשות הרבים (לפירוש התוספות לעיל) - ואין בידי יכולת לגדור גדר אבנים (גמרא שם ורש"י).

כשגדר בין שדהו מי שהיתה שדהו סמוכה לרשות הרבים, ושדה חברו לרשות הרבים סמוכה לשדהו מצד השני, ועמד וגדר בין שדהו לרשות הרבים, אין מחייבים את השני לשלם לו כלום, אף על פי שנהנה מאותו גדר, שזה נהנה וזה לא חסר הוא, שהרי לא גרם לו שום היקף יותר (ר"י מיגש לבבא בתרא ה א, והביאו בשיטה מקובצת שם).

כותל חצר המבדיל בין שני האחד את הכותל יותר מארבע אמות, שאין מחייבים את השני לתת את חלקו רק עד ארבע אמות בלבד (ראה ערך הזק ראיא), אם סמך לו השני כותל אחר כנגד כותל זה, כדי לסכך ולתת עליו תקרה, אף אם עדיין לא נתן עליו את התקרה, מגלגלים עליו את הכל (משנה בבא בתרא ה א ורש"י; רמב"ם שכנים א א; טושי"ע חו"מ קנו ו), וכתבו ראשונים שאף שזה נהנה וזה לא חסר הוא, מכל מקום כיון שגילה דעתו שניחא לו בהגבהה זו חייב (תוספות שם ד"ה אפ"י בתירוץ א).

ונאמרו בדבריהם כמה ביאורים:

- יש מפרשים שבכל מקום כשזה נהנה וזה לא חסר כשגילה דעתו שרוצה בהוצאה על הנאתו - חייב (ראה ים של שלמה בבא קמא ב טז [אלא שחולק עליהם]), ובאור הגר"א שם ס"ק מז, וקצות החושן שם ס"ק יא).
- יש מפרשים שכיון שגילה דעתו שניחא לו בהגבהה הכותל נתחייב למפרע בתשלומי הכותל מדין שותף, שהרי שניהם צריכים לכותל זה (נחלת דוד בבא קמא שם בפירוש דבריהם כאן).
- ויש שכתבו טעם אחר שמחייבים אותו, לפי שכאן חסר הוא, שגורם לו שהגביה הכותל למעלה מארבע אמות כדי שלא יהיה לו הזק-ראייה (ראה ערכו) בשום ענין ממנו (תוספות שם בתירוץ ב⁶).

התוקף מטלטלין של חברו ועשה בהם מלאכה של חברו ועשה בהם מלאכה לבעליהם, אף שאין לפטור מטעם שכל הגזלנים משלמים כשעת הגזילה ואינם משלמים בעד ההשתמשות (ראה

שברור שבטעות נתן לו (נמוקי יוסף בבא קמא ט א, בשם רמ"ה; טושי"ע חו"מ ששג ט), אלא אם כן היתה הדירה עומדת לשכר, שזה נהנה וזה חסר, שאפילו אם כבר נתן לו השכר, חייב לשלם לבעל הדירה, ויחזור ויתבע מזה שהשכירה לו מה שנתן לו (נמוקי יוסף שם, וטושי"ע שם י, וראה שם בשי"ך ס"ק יב).

ואף שכיון שירד על דעת ליתן שכר, הרי גילה בדעתו שרוצה לדור בשכר, מכל מקום אינו מתחייב בשכירות, כשאין הדירה עומדת לשכר, כיון שהיתה דעתו ליתן לאחר ולא לבעלים (נמוקי יוסף שם, בשם רמ"ה).

כשחסרו דבר נהנה משל חברו וחסרו רק דבר מועט, כגון שהיה מועט הבית חדש וזה השחיר את הכתלים על ידי שדר בו - חייב לשלם (בבא קמא כ ב, וראה משנה בבא מציעא ק"ז א, וגמרא שם ב).

ונחלקו ראשונים כמה חייב לשלם כשחסרו דבר מועט:

- יש סוברים שאינו חייב לשלם אלא מה שהחסיר, וכל ששילם לו את ההפסד הרי שוב לא חסר, ונמצא שעל הנאת הדירה הרי הוא זה נהנה וזה לא חסר שפטור (נמוקי יוסף שם בשם רמ"ה, וראה שם בשלטי הגבורים³), ועל חסרון זה שמשלם יש מהאחרונים מפרשים שחיובו בתורת מזיק (נודע ביהודה תניינא חו"מ כד⁴); ויש מפרשים שאין עליו דין מזיק, שאם ישכור פועלים ללבנו תחזור ללבנינותו, ואינו אלא גרמא בנזקין שפטור (ראה ערך גרמא בנזקין), אלא שכשנהנה מתחייב על הנאתו כשגרם לזה חסרון (קצות החושן ששג סק"ד).

• רוב הראשונים חולקים וסוברים שאף שלא חיסרו אלא דבר מועט, משלם לו כל מה שנהנה, שכיון שהשחיר את כתליו מגלגלים עליו את הכל (תוספות שם כא א ד"ה ויהבי; רא"ש שם ב ו; מגיד משנה גולה ג ט; טושי"ע חו"מ ששג ו), ויש מסבירים דבריהם, שכל הטעם שפטור לשלם בזה נהנה וזה לא חסר הוא מפני שעל התשלום אחר שכבר דר כופים על מידת סדום, וכשמחסרו אפילו דבר מועט הרי על כל פנים כבר אין שייך כאן לומר מידת סדום, ושוב חייב לשלם בעד כל ההנאה (פני יהושע שם כ ב בתוס' ד"ה זה, וכן כתב מדעתו בלבוש מרדכי בבא קמא ס"י טו בארוכה).

וכתבו ראשונים שאפילו אם אין החסרון אלא פחות משוה פרוטה, חייב לשלם הכל (תוספות כתובות ל ב ד"ה לא צריכא).

כשזה חסר וזה לא נהנה היתה החצר עשויה לשכר, אלא שזה אין דרכו לשכור - שמצויים לו בתים להשאל, או יש לו בית אחר (ראה רש"י בבא קמא כ א ד"ה ה"ג) - והרי זה חסר וזה לא נהנה, נחלקו ראשונים בדבר:

- יש סוברים שצריך להעלות לו שכר, שהרי חיסרו ממון (ר"י שם; רמב"ם גולה ג ט; רא"ש שם ב ו; טושי"ע חו"מ ששג ו), ואינו פטור אלא אם כן אין החצר עשויה לשכר וגם האדם אין דרכו לשכור, שזה לא נהנה וזה לא חסר (גמרא שם כ א; טור שם, וראה שם בב"ח ופרישה).
- ויש חולקים וסוברים שכל שזה לא נהנה וזה חסר - פטור, ואפילו שדר בחצר כשאינו עומד לשכור ולא נהנה, אף שגרם הפסד לחברו (תוספות שם כ א ד"ה זה; רא"ש שם בשם ר"י; טור שם בשם ר"י), ולא עוד אלא אפילו אם הוציא את בעל הבית בעל כרחו ודר בו אין זה אלא גרמא בעלמא ופטור (תוספות שם; רא"ש שם בשם ר"י).

מזיק. 5. ראה ערך הנ"ל שיש אומרים שרבי יוסי מחייב, ובעליות דרבינו יונה שם בטעמו שזה נהנה וזה לא חסר חייב. 6. וראה באור הגר"א חו"מ קנו ס"ק מח שכתב שדברי הרמ"א בשי"ע שם סוף סעי' י הם כתירוץ זה.

3. וכן כתב בשו"ת נודע ביהודה תניינא חו"מ כד בדעת הרמב"ם שהשמיט דין שחרוריתא דאשיתא, ועל החסרון שחייב לא היה צריך להביא שוה מדין מזיק, וראה להלן. 4. וכן כתב בשער המלך גולה ג סוף הלכה ט שהשחרוריתא הוא

חסר הוא, שהרי אפילו אם היה פולט אותו לא היה שוה ממון, שכבר גמאם, מכל מקום כיון שפחות משהו פרוטה שוה גם עכשיו, מתחייב על ידי זה בכל (תוספות כתובות ל ב ד"ה לא צריכא, על פי בבא קמא כ ב בשחרורית הכתלים. וראה שער המלך גזלה ג ט); ויש שכתבו שאפילו כשנמאסת לא שוה כלום חייב, ואינו דומה לזה נהנה וזה לא חסר הואיל ונהנה מחמת החסרון שהיה בתחילה שתחב לו חברו לבית הבליעה (תוספות בבא קמא כ ב ד"ה הא).

הוציא האחד שנים שנתפסו במאסר, והוציא האחד הוצאות ויצאו שניהם מן המאסר, אם נראה לבית דין שלא הוצרך להרבות בהוצאות בשבילו, שאפילו בשביל עצמו לבד היה צריך לכל ההוצאות, אינו חייב ליתן לו כלום, שזה נהנה וזה לא חסר הוא, הואיל ולא התנה עמו שהוציא בשביל שניהם (רמ"א בשו"ע חו"מ רסד ד).

על הנהנה מנכסי חברו כשזה אינו חסר, בנוגע לכתחילה, ראה ערך כופים על מידת סדום.

ערך גזל) שהרי לא גזלם, מכל מקום פטור משום זה נהנה וזה לא חסר, כל שלא ביטלם ממלאכת בעל הבית (נמוקי יוסף בבא קמא פרק בשם הרמ"ה; ים של שלמה שם י).

ואם חיסרם וקלקלם קצת - יש סוברים שאינו משלם אלא הפחת (נמוקי יוסף שם, בשם הרמ"ה; רשב"א בבא קמא צו א ד"ה הא), ואף שבדר בחצר חברו בשביל קלקול קצת משלם את הכל (ראה לעיל: בהנאת דירה; כשחסרו בדבר מועט), במטלטלין אינו כן, אלא משלם רק הפחת (רשב"א שם, וראה בשער המלך גזלה ג ט שהאריך בדבריו); ויש סוברים שאף במטלטלין כשקלקל קצת משלם את הכל (תוספות כתובות ל ב ד"ה לא צריכא; ים של שלמה בבא קמא שם).

ויש סוברים שאפילו ביטלם ממלאכתם - פטור, שלעולם דינו כגזלן אפילו שנטל שלא על דעת לגזלם (טור חו"מ שסג, וכן דעת המגיד משנה גזלה ג ח⁷).

התוחב לחברו אוכל בבית הבליעה מי שתחב לו חברו אוכל של אחר לבית הבליעה ובלעו, חייב על הנאת בליעתו, ואף שזה נהנה וזה לא

זוגות¹

הקפדה מלעשות דבר שתי פעמים מחשש סכנה

אין בו משום זוגות (גמרא שם ב) שאינו יודע אם ישקוהו עוד, ועל כל כוס הרי הוא כנמלך (רשב"ם שם ד"ה אורח), אלא אם כן הוא אורח שיוודע שיתנו לו כל צרכו (שיטה מקובצת בבא מציעא פו ב).

אשה שאינה חשובה, שאינה קבועה לשתות, כאורח דומה (גמרא שם ורשב"ם ד"ה אשה), וכן המשמש מטתו שתי פעמים, הוא כנמלך (גמרא שם א), שבתשמיש ראשון גמרה ביאתו ובטלה תאוותו (רשב"ם שם ד"ה נמלך).

אופנים נוספים ראה פני השוק בין כוס לכוס, הרשות בידו (פסחים שאין לחוש קי א, ורש"י ד"ה בזמן), יש מהראשונים סוברים שהוא בהם לזוגות הדין ישן או יצא לבית הכסא בין כוס לכוס (רבינו חננאל שם בפירוש הגמרא).

חנות אין בה משום זוגות (גמרא שם ב), יש מפרשים ששתה בשתי חנויות, ואין אומרים שדומה לשתי כוסות (פירוש א ברש"י ורשב"ם שם ד"ה חנות); ויש מפרשים שאם שותה זוגות בחנות אין המזיקים מקפידים, שאינה קביעות (פירוש ב שם).

ארבע כוסות ארבע כוסות שבליל הסדר (ארבע כוסות) אין בהן משום זוגות מהטעמים הבאים:

- משום שנאמר בו ליל שְׁמֵרִים (שמות יב מב) - לילה המשומר ובא מן המזיקים (רב נחמן במסכת פסחים קט ב).
- משום שכל אחת ואחת מצוה בפני עצמה היא (רבינא בגמרא שם; ר"ף שם), ואין מצטרפים זו לזו (רש"י ורשב"ם שם קי א ד"ה מצוה).
- משום שכוס של ברכת המזון מצטרפת לטובה - להוציא את הראשונים מידי זוגות - ואינה מצטרפת לרעה - שאם שותה כוס רביעי אחריה אינה מצטרפת לזוגות - (רבא בגמרא שם קט ב, וראה שם ברש"י ורשב"ם).

עניינו ומקורו לא יאכל אדם תרי (שנים) - זוגות (רש"י ורשב"ם ד"ה תרי) - ולא ישתה תרי (ברייתא פסחים קט ב; ר"ף שם), ולא יקנח תרי (ברייתא שם. ברי"ף השמיט), והשותה כפליים דמו בראשו (ברייתא שם קי א), שהוא בא בכך לידי סכנה (ראה גמרא שם קט ב, וראה שם קי א בכמה עובדות) על ידי מזיקים (שם ושם²), ועל ידי כשפים (שם קי ב).

יש מהגאונים שכתבו שיש בדברים אלה מפי נביאים או הלכה למשה מסיני (ערוך ערך שב ב בשם גאון, על פי גמרא שם קי ב המובאת מיד), ואמרו: שתי ביצים, שני אגוזים, שני קשואים, ודבר אחר - עוד פרי אחד (רשב"ם) - הלכה למשה מסיני³, ונסתפקו חכמים מה הוא הדבר האחר, וגזרו חכמים בכל הזוגות מחמתו (רב דימי פסחים קי ב), ולא גזרו אלא בדבר שגמרו בידי שמים, כאותו פרי שבשבילו גזרו, אבל כל שגמרו בידי אדם, כגון שתי קערות או שתי ככרות, אין בו משום זוגות (גמרא שם⁴).

מתי הזוגות אכל או שתה שתיים, יזהר שלא יעשה צרכיו - תשמיש מזיקים המטה - אחד כך (פסחים קי א בבאור הברייתא) עד זמן מרובה (רשב"ם שם ד"ה הכי), שמא יחלש מחמת תשמיש, וכיון שעומד בזוגות - יורע (גמרא שם, ורש"י ורשב"ם. וברשב"ם: מיתרע מזלו, וראה רש"י שמא יחלה).

יש מהראשונים שכתבו שאין זוגות מזיקים אלא כשיוצאים לדרך אחר הזוגות, אבל לעמוד בביתו אין בכך כלום (רש"י ורשב"ם בפירוש הגמרא שם), והישן אחר הזוגות כיוצא לדרך הוא (גמרא שם), וכן היוצא לבית הכסא כיוצא לדרך הוא (שם).

נמלך - שכששתה כוס ראשונה לא היה בדעתו לשתות יותר, ואחר כך נמלך לשתות - אין בהם משום זוגות (פסחים קי ב), ואינם מצטרפים (רש"י שם ריש עמוד א ד"ה אמאי), ולכן אורח

7. וראה מחנה אפרים טו. ולפי זה אין כאן ענין לזה נהנה וזה לא חסר. זוגות. 1. יב, טורים טז-יט. 2. וראה מהרש"א חידושי אגדות שם, ובדף קי, ורבנו בחי בספר שולחן ארבע א שהחשש הוא משום אמונת השניות. 3. ראה בהגהות מהרי"ץ חיות לחגיגה ג ב שביאר שאין כוונת הגמרא להלכה למשה

מסיני כפשוטה, שאם כן איך אמרו שם שמי שאינו מקפיד על כך אין מקפידים עליו (ראה להלן: המקפיד על כך), אלא כוונת הגמרא שדין זה חזק כהלכה למשה מסיני, והוכיח כן, וכעין זה כתב בתפארת ישראל יומא ב יב. וראה שדי חמד ה לה. 4. ראה ערוך השלחן יורה דעה קטו יז שבמאכלים בלבד תלוי

על אדם חשוב, שיש לו להיזהר ביותר בזוגות, ראה ערך אדם חשוב.

המקפיד על כך בעיקר חשש זה של זוגות אמרו שבארץ ישראל לא הקפידו על כך (פסחים קי ב), וכלל הדבר: כל המקפיד - מקפידים עמו להזיקו (רשב"ם שם ד"ה כל), וכל שאינו מקפיד - אין מקפידים עמו (גמרא שם), אלא שיש מהראשונים שפירשו שכל המקפיד היינו כשמקפיד יותר מדאי, וכל שאינו מקפיד היינו שאינו מקפיד כל כך (ראה רשב"ם שם).

יש גורסים שלחשוש על כל פנים צריך (גמרא שם לגירסתנו⁶) אפילו מי שאינו מקפיד, שאם לא היו מקפידים עמו כלל לא היה לחכמים להזכירו בתלמוד אלא היה להם לומר לא יזהר אדם בזוגות שלא יקפידו עמו (רשב"ם שם).

חשש זה מן הגאונים יש שכתבו שדברים אלה שאמרו, משום בזמניו סכנת מזיקין היו נהוגים בו, ועכשיו אינם מרוכבים כבאותו זמן (ערוך ערך אספרגוס, בשם רב האי גאון), וכן כתבו ראשונים שאין העולם נזהרים עכשיו על הזוגות שאין באלו המלכיות המזיקין (תוספות יומא עו ב סוף ד"ה משום)⁷.

יש מהראשונים שכתבו שבאותם זמנים היו העם נמשכים אחר דברים המוניים, וכל שלא היה בו סרך עבודה זרה ודרכי האמורי לא חששו חכמים בהם לעקרם, וכל שכן במה שהיתה הרגילות אצלם כל כך שהיה טבעם מקבל בענין חיזוק או חולשה, וכמו שהעידו על המקפיד שמקפידים עמו, וממין דברים אלו שהיו רגילים להיזהר מן הזוגות, ומצד אותם ההבלים הוצרכו חכמים לרוב רגילותם לתת טעם לדבריהם כשתיקנו ארבע כוסות - אם משום שליל שמורים הוא, אם משום שכוס של ברכה אינה מצטרפת לרעה (ראה לעיל: ארבע כוסות שליל הסדר. מאירי פסחים קט ב), וכן בפוסקים (ברמב"ם ובטור ושו"ע) לא הוזכר חשש זוגות, וכן כתבו אחרונים שלא שמעו שבזמננו מקפידים בזוגות (ערוך השלחן יו"ד קטז יז, אלא שסיים שאם יש מקפידים יתנהגו כמו שכתב, והביא כל הדינים)⁸.

אולם יש שהחמירו להיזהר מזוגות (ראה ספר אוצר החיים קיב, בשם הדברי חיים שאמר שאין נכון לברך על זוגות, וראה בספר דרכי חיים ושולם רפז שהמנחת אלעזר הקפיד מאוד בשתיית זוגות, וראה גם בספרו שו"ת מנחת אלעזר ג סו ב).

המסופק אם שתי זוגות בגמרא יתה, שאם שתי זוגות הואיל ודעתו לצרפם מצטרף לטובה, ואם לא שתי זוגות הרי הוא נמלך ואינו מצטרף לרעה (פסחים קי ב: זוגי לחומרא, לפירוש רש"י ורשב"ם ד"ה זוגי); וללשון שני לא יתה, שכיון שישתה מגלה דעתו שמקפיד על זוגות (ראה להלן: המקפיד על כך, שתלוי בקפידת האדם), ושמה מקודם לא שתי ועכשיו יתה ומצטרפים (גמרא שם: ואמרי לה לקולא לפירוש רש"י ורשב"ם ד"ה ואמר).

וגאונים כתבו ששני הלשונות נחלקו אם חוששים לספק זוגות (תשובות הגאונים אסף תרפ"ט עמ' 109 בפירוש הגמרא שם).

עד כמה כוסות עשר כוסות אין בהן משום זוגות - וכל שכן ביותר יש לחוש לזוגות (רשב"ם שם קי א) - שכן תיקנו חכמים עשר כוסות בבית האבל (ראה ערך הבראה), ואם היה בהן משום זוגות לא היו חכמים עומדים ומתקנים דבר שבא על ידי כך לירי סכנה (פסחים קי א⁵).

בשמונה בשש ובארבע נחלקו האמוראים: יש אומרים שיש בהם משום זוגות, ויש אומרים שהשביעי או החמישי או השלישי לטובה מצטרף ולא לרעה, שכיון שבירכם בברכת כהנים בתיבה שביעית שלום, או בחמישית ויחונך, או בשלישית וישמרך, סברא היא שמבטלת הזוגות שהיו לפני כן, ולא יבוא על ידיה היזק להצטרף לזוגות עם מה שאחריה (גמרא שם ורשב"ם).

ובכל אלה שאין בהם משום זוגות - עשרה שמונה וכו' - הדברים אמורים בחשש מזיקים בלבד, אבל כשיש שם נשים כשפניות ויש לחוש לכשפים, חוששים אף בהם (גמרא שם ב, ורש"י ורשב"ם).

אופנים של שתי כוסות של יין ואחת של שכר, אינה מצטרפת - צירוף לענין להוציא מזוגות; שתיים של שכר ואחת של יין - זוגות מצטרפת (פסחים קי ב) הואיל והיין חשוב יותר משכר (רשב"ם שם ד"ה כל).

כוסות שלפני האכילה ושבתוך האכילה מצטרפות, אבל שתיים על השולחן ואחת אחר הסעודה אינה מצטרפת לבטל הזוגות (מסקנת הגמרא שם).

יין מזוג ומשקה אחר מזוג מצטרפים (גמרא שם) בין לרעה בין לטובה, שכיון ששניהם מזוגים הם כמין אחד חשובים (רשב"ם שם ד"ה כל).

זוחלין

מים הנמשכים והולכים ואינם נחים

רש"י בכורות נה ב ד"ה זוחלין, וערוך ערך טף א), שזה דרכו של מעין וכל עצמן של מימיו זוחלין הם (ראה רש"י שבת קט א ד"ה כל. וראה להלן על דין הנהרות והימים בנוגע לכשרותם כזוחלין).

על גדריו הזחילה בנוגע לכשרותם ופסלותם במקוה, ראה להלן.

פסולם

מקורו מי המקוה אינם מטהרים את הטמאים הטובלים בהם אלא באשבורן - מקום עמוק שמתכנסים בו המים (רמ"א

יביע אומר ח"א חיו"ד סי' ט אות ב, וח"ג חאו"ח סי' ב אות ד, וח"ד סי' א אות ד, וח"ה סוסי' א, וח"ט חאו"ח סי' ד.
זוחלין. 1. יב, טורים כ-לט. 2. וראה רש"י שבת סה ב ד"ה וסבר, ושם קט א ד"ה כל.

מהותם

זוחלין הוא מלשון הכתוב חַמַּת זֹחֲלִי עָפָר (דברים לב כד), רוצה לומר הנחשים הנגררים בארץ (פירוש המשניות לרמב"ם מקואות א ח, וכן בפירוש רבנו הלל לתורת כהנים שמיני ט), והם המים הנגררים ונמשכים והולכים ואינם מכוונסים (ראה רמב"ם מקואות ט ז, והגה לשו"ע יורה דעה רא ב²), בניגוד לאשבורן, שהוא מקום שבו ינוחו המים במקום אחד (ראה מקואות א ז וח, ורש"י שבת סה ב ד"ה וסבר, ושם קט א ד"ה כל).

מטעם זה יש שקראו למי המעינות הנובעים בשם זוחלין (ראה

בגמרו בידי שמים. 5. וראה שם בתוספות ד"ה עשרה שלמאן דאמר כוס של ברכה אינו מצטרף אין זו ראייה. 6. וראה דקדוקי סופרים שם שבכמה כתבי יד אין גירסא זו. 7. וראה עוד תוסי' חולין קז ב ד"ה התם, וכן כתב בתשב"ץ תקנ שמהר"ם לא הקפיד על זוגות הן לאכילה והן לדבר אחר. 8. וראה שו"ת

סאה, כל המים שבמקוה פסולים, ונעשו כולם זוחלים אפילו אותם שהם למטה מהנקב ואינם זוחלים (רשב"א בשער המים שער ב; טור שם, בשם יש פוסלים; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש מחמירים, וכתב שיש לחוש לדבריהם לכתחילה לשתום הסדק), לפי שכיון שהמים העליונים ננצרים לצאת חשובים כולם כזוחלים (טור שם⁴).

• ויש חולקים על כל זה וסוברים שאפילו אם לא נשאר למטה מהנקב ארבעים סאה - המקוה כשרה, מפני שאין זחילה אלא הדומה למעין שכולו זוחל והולך, אבל מה שמימיה של מקוה יוצאים לחוץ אין זו זחילה לפסלה בשביל כך (האשכול סי' ס; הרא"ש הלכות מקואות שם, ובתשובותיו לא ד, וראה ראייתם שם).

הזחילה הפוסלת

כשיוצאים מעט מים וחוזרים המים חוזרים למקוה, אבל כשיוצאים מעט וחוזרים, אינם נקראים זוחלים (שו"ת הריב"ש רצב; רמ"א בשו"ע יו"ד רא ב, ולפיכך אם שטח החצר שהמקוה בתוכה משופע קצת, באופן שכשאדם טובל המים יוצאים מהמקוה, ובעלות הטובל ישבו המים לאיתנם אל המקוה - אין זו זחילה, כיון שמן המקוה באו ואליה הם שבים (הריב"ש שם, וראה ראייתו ממסכת מקואות ז ו וז).

ויש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשהמים לא יצאו מהמקוה דרך טבעם, אלא מצד אדם המכריח אותם לצאת, אבל אם עיקר זחילתם היא מצד טבע המים בעצמם, אף שהם חוזרים ושבים אל המקוה, הרי זו זחילה (חיבור לטהרה ב לט, וראה שם בארוכה, וכן משמע מדברי השי"ך שם סק"ו⁵); ויש שכתבו שאם המים יוצאים לחוץ על ידי אדם, אפילו שאינם חוזרים למקומם, אין זו זחילה (שי"ך שם ס"ק קכ, וזה לא כמו שכתב בסק"ל, וראה ספר טהרת המים מהדורא ב עמ' כה שעמד על זה).

זחילה שאינה ניכרת שאינה ניכרת כתבו ראשונים שאינה זחילה, שלא אמרו אלא כשיש נקב רחב במקוה שהמים היוצאים ממנו נראית זחילתם, שכיון שיוצאים כל כך עד שתיראה זחילתם דנים אותו כזוחל ממש, אבל מקוה שניקב מעט ונוסף מעט מעט והולך וחסר, אין זה נקרא זוחל, שהרי הקרקע מחלחלת ומטפטפת כל שעה, והמים נבלעים מעט מעט במקומם, ומכל מקום כשר (רשב"א בשער המים שער ב; האשכול א ס; תשב"ץ א יז; שו"ע יו"ד רא נא, וראה בסמוך דעת הגר"א שחולק ופוסל אף בזחילה שאינה ניכרת), ולא מפני שבליעה למטה בקרקע אינה זחילה, אלא מפני שאין זחילה זו ניכרת לפי שהמים נבלעים מעט מעט, אבל אם היו נבלעים בקרקע הרבה עד שניכרת הזחילה, המקוה פסולה (חיבור לטהרה ב מ; שו"ת דברי מלכיא ג סד).

במעין

מהותו המעין הוא המים הנובעים (פירוש המשניות לרמב"ם מקואות א ז), והוא בידי שמים, ואין בו תפיסת ידי אדם (תורת כהנים שמיני ט), שאינו מפעל אדם, אלא מפעל הטבע (פירוש המשניות לרמב"ם שם ב ז).

דינו המעין מטהר בזוחלין (תורת כהנים שמיני ט; מקואות א ח, ובכמה מקומות; רמב"ם מקואות ט ח; טושי"ע יו"ד רא ב), ואינו דומה מעין

בשו"ע יו"ד רא ב), אבל לא בזוחלין (תורת כהנים שמיני ט; מקואות א ז וח; רמב"ם מקואות ט ח; טושי"ע שם ב ו), שנאמר אף מעין ובוזר מקוה מים (ויקרא יא לו), אי מה מעין מטהר בזוחלין, אף מקוה מטהר בזוחלין, תלמוד לומר 'אך מעין', המעין מטהר בזוחלין, ומקוה באשבורן (תורת כהנים שם), שהמילה "אך" באה למעט (פירוש רבנו הלל לתורת כהנים שם. וראה ערך אכין ורקין).

וכתבו ראשונים שמקוה משמעותו אשבורן, כמו שכתוב 'קוה המים מתחת השמים אל מקום אָחַד (בראשית א ט), אלא כדי שלא נאמר שהקיש הכתוב מקוה למעין שיטהר אף בזוחלין, באה המלה "אך" למעט (פירוש הרא"ש נדרים מ א, ואור זרוע א סוף תשפ. על מעין שכשר בין באשבורן ובין בזוחלין, ראה להלן: במעין; דינו).

האם הפסול הוא מדאורייתא התורה (האשכול [הוצאת רצ"א] חלק א עמ' 145; רשב"א בשער המים ב (שכתב בספק זוחל שהוא ספיא דאורייתא); רמ"א בשו"ע יו"ד רא ב); ויש שכתבו שאין אף אחד מהראשונים שחולק על זה (שמלה רא סק"ז, וחזון איש יו"ד קלד סק"ט).

אמנם יש מוכיחים בדעת ראשונים אחרים שסוברים שהוא מדרבנן, והדרשה של 'אך מעין' אינה אלא אסמכתא (ראה ערכו. בית יוסף יו"ד רא, בדעת המרדכי שבת שנה בשם מהר"ם; שו"ת חתם סופר יו"ד רב, בדעת כמה ראשונים, וראה ושמלה שם שדחה ראיותיו).

טעם הפסול בגדר הפסול של זוחלין יש מסבירים מפני שבמקוה צריכים שיהיו ארבעים סאה במקום אחד, והזוחלים אין להם חיבור ואינם מצטרפים לארבעים סאה, ולכן במעין שמטהר בכל שהוא (ראה ערך מעין, ושם מחלוקת בדבר), כשר גם זוחלין (באור הגר"א יו"ד רא ס"ק צא, על פי הריב"ש רצב, וכן מבואר טעם זה במאירי שבת סה ב); או שבמעין שהמים נובעים ממקורם, חיותם מחברתם (מאירי שם, וכתב במעין ב הטעמים).

בטבילת כלים זוחלין פסולים אף לטבילת כלים (מגן אברהם קנט ס"ק כז, ובאור הגר"א שם סט"ו, וראה פרי מגדים באשל אברהם שם שאף בכלים פסולו מן התורה).

מקוה שנפרץ אחד מכתליו והמים יוצאים דרך הסדק, נחלקו בו ראשונים: ונעשה זוחל

• יש סוברים שאם לא יאשרו במקוה ארבעים סאה אחר שיצאו קצתם שעד הסדק - פסול, מפני שהם זוחלים, ואם יאשרו ארבעים סאה - כשר (האשכול א ס, והרא"ש הלכות מקואות יא, בפירוש דברי הר"ש מקואות ה ה בנוטפים שעשאן זוחלין; טור יו"ד רא, בשם הרא"ש³; המחבר בשו"ע שם ט), ואפילו אם טובל גם בחלק העליון של המקוה, היינו במים שלמעלה מהסדק - הטבילה כשרה (שו"ת צמח צדק החדש קסד-קסה בדברי הרא"ש לפירוש ר"ש, ראה שם בארוכה; תשב"ץ א יז), מפני שהמים העליונים מחוברים לעיקר המקוה שאינו זוחל (צמח צדק שם, וראה טעם נוסף בתשב"ץ שם).

• יש סוברים שאפילו למכשירים כשיאשרו במקוה ארבעים סאה שאינם זוחלים, הרי זה דוקא כשטובלת במים הנשארים למטה מהנקב, ולא בזוחלים שעליהם, וצריך שתוכל האשה לכסות כל גופה במים מבלי סיוע המים שמעל מוצא הקילוח (מהרי"ק שורש קנו).

• יש סוברים יותר מזה שאפילו אם נשאר למטה מהנקב ארבעים

ציון לרמ"א מבילסק ג כו. וראה שו"ת צמח צדק שם שהאריך שזו חומרא גדולה ואין לה טעם, אבל בסי' קעו ג החמיר בדעה זו. 5. וראה פתחי תשובה

3. וראה שו"ת צמח צדק החדש קסד שהטור כתב כן מפני שבתשובה משמע שהרא"ש חושש לדעת הר"ש. 4. וראה באור הגר"א שם ס"ק צא; שו"ת שערי

יהיו נזחלים ויורדים עליו, וישבו המים להיות כמעין, והרי הם כשרים (רמב"ם בפירוש המשניות שם, ובהלכותיו מקואות ט יד; ר"ש בפירושו שם, ובהלכות מקואות סוף סי' יא בשמו, והסכים לו; טוש"ע שם יד).

זוחלים שרבו העיד רבי צדוק על הזוחלים שרבו על הנוטפים, על הנוטפים שהם כשרים (משנה מקואות ה ה), שאם היו הזוחלים מן המעין מתערבים עם המים הנוטפים ממנו, הרי הם כמעין לכל דבר (רמב"ם בפירוש המשניות עדיות ז ג, ובהלכות מקואות ט ג), וכן מי מעינות שנתערבו בהם מי גשמים, ומי המעינות הם רבים ממי הגשמים, הם כשרים בזחילה ודינם כמעין לכל דבר (ר"ש וברטנורא שם; טור ושו"ע יו"ד רא ב).

רבו הנוטפים על רבו הנוטפים על הזוחלים - וכן אם רבו מי גשמים הזוחלים על הנהר (לשון הרמב"ם מקואות ט ג) - אינם מטהרים בזוחלין אלא באשבורן (רמב"ם שם; שו"ע יו"ד רא ב), וכן אמר שמואל אין המים - של נהרות - מטהרים בזוחלין אלא פרת ביומי תשרי בלבד (שבת סה ב, ושם נתבאר), לפי שבשאר ימות השנה יש חשש שרבו הנוטפים על הזוחלים, אבל בימי תשרי אינו עת גשמים ולא זמן הפשרת שלגים, ופרת לאו דוקא, אלא פרת וכיוצא בו מנהרות שאינם מכזבים (ר"ן נדרים מ ב).

ונחלקו בכך ראשונים:

• יש סוברים שהדברים אמורים במקום שלא היה הנהר מהלך בתחילתו, אבל במקום שהיה הנהר מהלך בתחילתו, אף שעכשיו רבו הנוטפים על הזוחלים, מותר לטבול בו (ראב"ד בבעלי הנפש ריש שער המים; ר"ן נדרים מ ב בארוכה, בשם איכא מאן דאמר ובשם הראב"ד; ריטב"א נדרים שם, בשם מורו).

ושאמרו אין המים מטהרים בזוחלין אלא פרת בימי תשרי, לא על כל הנהרות נאמר, כי אם על פרת, מפני שפרת כלה בכבל בסוף הקיץ, ובימי הקציר נעשה הנחל גבים גבים, והארץ בולעת מן החמימות, וכשמגיע לימות הגשמים מתגבר עד שאותם הגבים מתכסים, ונמצא בימי קציר פרת בכבל הוא כמעין עומד (הראב"ד בבעלי הנפש שם).

• יש סוברים שרבו נוטפים על הזוחלים יש הבדל בין כשרו בגומת המעין עצמו, ששם הוא חשיבות מימיו, ומבטלים כל המים הבאים עליהם, ולכן דינו כמעין, ואז הוא מטהר הזוחלין במקום שהיה מהלך מתחילתו, לכשרו במקום משך הנהר למטה, שאפילו באמצע הנהר, במקום שהיה מהלך בו בתחילה אינו מטהר בזוחלין כשרו הנוטפים, אבל במקום שנתרחב יותר מתחילתו, אפילו כשריבה בגומת המעין צריך אשבורן (רמב"ם בפירוש המשניות שם ה ג כמו שכתב הר"ן נדרים שם בדעתו; רמב"ן בחידושו לשבת סה ב, ובהלכותיו לנדרים שם); ויש סוברים לדעה זו שאם ריבה בגומת המעין הרי זה כשר לטבול בו בזוחלין אפילו במקום שנתרחב יותר מבתחילתו (כסף משנה מקואות ט יא, וראה בית יוסף שם).

• ויש סוברים שאין לחלק בין מקום שנתרחב מתחילתו ללא נתרחב, ואף לא הזכירו חילוק בין ריבה בגומת המעין לריבה בהמשך המעין, אלא שכשרו נוטפים על הזוחלים פסול בכל מקום, אפילו במקום שהיה מהלך בתחילתו (ריטב"א נדרים שם, בשם ה"ר פנחס אחיו של הרא"ה; הר"ז"ה בחשגות לבעלי הנפש שם; ר"ש מקואות ה ג).

בזוחלין שאמרו למקוה באשבורן, שהמקוה באשבורן פירושו דוקא באשבורן ולא בזוחלין (ראה לעיל: פסולם; מקורו), אבל מעין בזוחלין פירושו אף בזוחלין, והוא הדין באשבורן (תוספות בכורות נה ב ד"ה שמא; אור זרוע א שלו; שו"ע שם ושי"ך סק"ז), ויש שהסבירו לפי שמעין משמעותו בין זוחלין ובין אשבורן, ומקוה משמעותה דוקא מים הנקווים ועומדים, והיינו אשבורן (אור זרוע שם).

אמנם יש מהראשונים שכתבו שמעין אינו מטהר אלא בזוחלין (שיטה מקובצת ביצה יח ב, בשם רא"ה⁶, וראה שמלה רא סק"ז שכן כתב בדעת הרא"ה שאין מעין מטהר באשבורן); ואחרונים כתבו שטעות סופר היא (ראה שו"ת שואל ומשיב מהדורה ג ב כז, ושו"ת בית יצחק יו"ד ב לג שהוכיחו שטעות סופר בשיטה מקובצת ותיבת "אלא" מיותרת).

הימים הימים, נחלקו בהם תנאים:

• רבי מאיר אומר כל הימים כמקוה - ואינם מטהרים בזוחלין - שנאמר וּלְמַקְוֵה הַיָּמִים קָרָא יָמִים (בראשית א י).

• רבי יהודה אומר הים הגדול בלבד הוא כמקוה, ולא נאמר בו ימים אלא משום שיש בו מיני ימים הרבה - שמעורבים בו מיני ימים הרבה, שכל הנחלים הולכים אל הים (רש"י שבת קט א ד"ה ולא).

• רבי יוסי אומר כל הימים מטהרים בזוחלין (פרה ח ח, ושם נתבאר), שאף ים הגדול תורת מעין עליו לטהר בזוחלין, ככל הימים, מפני שדרך הנחלים לזחול אל הימים (רש"י שבת שם ד"ה רבי יוסי, ור"ש ורא"ש פרה שם⁷).

הלכה - כל הימים יש להם דין מעין לטהר בזחילה (רמב"ם מקואות ט יב; שו"ע יו"ד רא ה).

הזוחלים הזוחלים כמעין, והנוטפים כמקוה (מקואות ה ה), ופירושו והנוטפים ראשונים שהנהרות שהם זוחלים דינם כמעין, ומטהרים בזחילה, והנוטפים הם מי גשמים, ודינם כמקוה לטהר באשבורן דוקא (ר"ש וברטנורא שם; רשב"א בשער המים שער ח), וכן הלכה שהנהרות מטהרים בזוחלין (ראה שבת סה א, ורמב"ם מקואות ט ג, וטוש"ע יו"ד רא ב).

יש מפרשים שהזוחלים והנוטפים ששינוי כאן שניהם במעין, והזוחלים הם המימות הנוזלים מן המעין, כנהרות הגדולים, ודינם כדין המעין, והנוטפים הם הנוטפים טיפות ממימות המים, כשהם יורדים מהמקומות הגבוהים, ודינם של המימות הניקווים מאלו הטיפות כמקוה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), ואף שאותן טיפות יורדות תיכף זו אחר זו, כיון שאינן זוחלין אלא יורדות בהפסק, יש להם דין מקוה, ואינם מטהרים בזוחלין (רא"ש מקואות שם, ובהלכות מקואות סוף סי' יא לפירוש זה), וכן פסקו להלכה (רמב"ם שם יג; טוש"ע שם יג).

נוטפים שעשאם נוטפים שעשאם זוחלים, סומך איזה דבר ויורד וטובל זוחלים (מקואות ה ה), ונחלקו בביאור הדבר הראשונים:

• יש מפרשים כגון מקוה שנפרץ והמים זוחלים, סומך איזה דבר לסתום מקום יציאת המים שיעמדו במקום אחד ונעשים אשבורן, ויורד הטמא וטובל (ר"ש וברטנורא שם, וראה טוש"ע יו"ד רא ב).

• ויש מפרשים נוטפים מהמעין טיפין טיפין, שדינם כמקוה (ראה לעיל פירוש הרמב"ם בזוחלין כמעין), סומך למקום המנטף דבר כדי שהמים

בשם הרא"ה (ושם כתב בזוחלין ולא "אלא" בזוחלין). 7. וראה פירוש

שם סק"ג בשם מעיל צדקה. 6. וראה ריטב"א מכות ד ד"ה ויותר שכן כתב

יש הסובר שבנהר תמיד הזוחלים רבים על הנוטפים

הנהרות, אף שדינם כמעין לטהר בזוחלים ולהיפסל ברבו נוטפים על הזוחלים (ראה לעיל: רבו הנוטפים על הזוחלים), מכל מקום יש מהאמוראים הסובר שלעולם לא מצינו שיהיה בנהרות ריבוי נוטפים על הזוחלים, לפי שהנהר מתברך מכיפתו (שמואל במסכת שבת סה ב, ושם נתבאר), כלומר ממקורו ומסלעו ונביעתו, ולא ממי גשמים, ואף שאנו רואים שכשהגשמים יורדים הנהרות מתרחבים, עיקר ריבויים ממקורם הוא, כמו שאמרו שאין לך כל טפח שיורד מלמעלה שאין טפחיים יורדים כנגדו מלמטה (תענית כה ב), ונמצא שלעולם הזוחלים רבים על הנוטפים, ולכן מותר לטבול בנהרות לעולם, אפילו כשנראה לעין שנתרבו הרבה מחמת המטר (תוספות שבת שם ד"ה דאמר, ור"ן נדרים מ ב), ואמוראים אלה חולקים על האומרים שאין המים מטהרים בזוחלים בנהרות אלא בימי תשרי בלבד (ראה לעיל: רבו הנוטפים על הזוחלים. גמרא שם ופליגא דידיה אדידיה כו', וראה שם בר"ן ושאר ראשונים).

להלכה להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שנהרות נפסלים כשרבו נוטפים על הזוחלים - לפי השיטות שלמעלה - ואין אומרים שמתברך ממקורו, שלא אמרו כן להלכה למעשה אלא בתורת אגדה, ועוד שאמוראים אחרים חולקים על כך והלכה כמותם (רמב"ן בחידושיו לשבת סה ב; רמב"ם מקואות ט יג; טור יו"ד רא, בשם ר"י והרא"ש; המחבר בשו"ע שם ב, וברמ"א שם בשם מהרי"ק ותרומת הדשן: וכן נכון להורות ולהחמיר), ולכן אין לטבול בנהרות בשעת הגשמים, ולא בשעה שהם גדולים מהפשרת שלגים (טור שם, וראה בבית יוסף), וצריך להקיף מפץ - מחצלת - וכיוצא בו בנהר המעורב עם מי גשמים עד שיקוו המים ויטבול בהם (רמב"ם שם, והמחבר בשו"ע שם).

• ויש פוסקים שהנהר מכיפתו - ממקורו - מתברך, ולעולם טובלים בנהרות, אפילו כשמתרבים הרבה מחמת גשמים (רבינו תם בספר הישר קצח ורה⁸; ס"מ עשין קיא בסופו; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש מתירים), וכתבו הפוסקים שכן נהגו ברוב המקומות לטבול בנהרות במקום שאין מקוה (שו"ת מהרי"ו ע; רמ"א בדרכי משה ובשו"ע שם), ואין למחות ביד הנוהגים להקל, כי יש להם על מי שיסמוכו (מהרי"ק שורש קטו; שו"ת תרומת הדשן רנד; רמ"א בשו"ע שם), ואף שבשעת הגשמים מתפשט הנהר על כל גדותיו, מותר לטבול בו בכל מקום, לפי מה שנהגו (רמ"א שם), ואפילו בזמן הפשרת שלגים (רבינו תם בספר הישר שם;

רמ"א שם), שגם בהפשרת שלגים העולם והאוויר מלוחלחים, ולכן גם התהום מתלחלח ונובע יותר ממה שדרכו לנבוע (הגהות פרישה שם אות ז), אבל במקום שיש מקוה אין לטבול בנהרות אלא בזמן שהנהר קטן מאד (לבוש שם; ש"ך שם ס"ק טו).

וכתבו ראשונים שאין הדברים אמורים אלא בנהרות שאינם מכזבים, אבל בנהרות קטנים יש לחוש לרביית נוטפים, וצריך לתת לב אם הנהר קטן כל כך שאם הוא היה בארץ ישראל שאין הגשמים מצויים היה מכזב פעם אחת בשבוע, חוששים בו לרביית נוטפים (יראים השלם עריות כו; מרדכי שבועות שם בשמו⁹).

נהר המתהווה מחמת ירידת גשמים, ובהיעצר הגשמים יזכרו מימיו, ויחרב ויבש, אין לטבול בו דרך זחילתו עד שיקוו המים לתוכו (מהרי"ק שורש קטו, וברמ"א בשו"ע שם).

במעין שנפסק

גל שנתלש ובו ארבעים סאה, ונפל על האדם או על הכלים - טהורים (מקואות ה ו; רמב"ם מקואות ט ז; טושי"ע יו"ד רא ה), והדברים אמורים בגל שנתלש מהים (רש"י חולין לא א ד"ה שנתלש; רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם; טושי"ע שם), ואף שאין לך הפסקה מן המעין גדולה מזו, שהרי נתלש והולך למרחוק, וגם אין לך זחילה גדולה מזו, שאין כאן אשבורן כלל, מכל מקום כיון שעדיין לא נחו המים באשבורן, ועדיין הם חיים וזוחלים מכח נביעת המעין, אף שהופסקו מהמעין, שם מעין עליהם עדיין מצד עצמם (מהרי"ק שורש קטו, והביאו בתוספות יום טוב שם, ובש"ך שם סק"ל), והדברים אמורים לדעת רבי יוסי - והלכה כמותו (ראה לעיל: במעין; הימים) - שהים דינו כמעין ומטהר בזוחלין (האשכול א נוח; רא"ש הלכות מקואות יג; ש"ך שם ס"ק כ ול).

ואף שאנו מצריכים שיהיה בגל ארבעים סאה, ואם דינו כמעין הרי מטהר בכל שהוא (ראה ערך מעין, ושם מחלוקת בדבר), לא אמרו שהמעין מטהר בכל שהוא אלא בגוף המעין, ולא בגל שנתלש (ש"ך שם ס"ק כג, וראה שם בסק"ם), שלענין זחילה, כיון שעדיין זוחל מחיות הראשונה נחשב כהים, אבל לענין שיעור, כיון שמכל מקום נפסק, אינו מטהר אלא בארבעים סאה (שמלה שם ס"ק כא, בבאור דברי הש"ך¹⁰); ויש שכתבו שאף הגל שנתלש כשם שמטהר בזוחלים, כך מטהר בכל שהוא, ולא אמרו בו ארבעים סאה אלא מפני שעל כל פנים צריך שכל גופו יטבול בהם, ובסתם ארבעים סאה יש כדי לכסות כל הגוף (ט"ז שם סק"ו).

זמיר

איסור מלאכת קציצת ענפים מן האילן בשבת ובשביעית

כרסום (פירוש המשניות לרמב"ם שביעית שם, וכן הוא בערוך שם בפ"א א), או קטיעת ירקות וכריתת מה שעלה על פני הארץ (פירוש המשניות לרמב"ם שבת יב ב), ולפירושים אלה קרסום אינו מענין זמירה כלל.

בזמירה מטרחה יש מהאחרונים מפרשים ששני אופנים הם, יש זמירה של קציצת ענפים יבשים, והוא כמו מנכש בזרעים, שעוקר העשבים הרעים כדי שהטובים יצמחו יותר; ויש

האשכול כהש"ך. 1. זמיר. 1. יב, טורים לט-מט. 2. והוא מלשון זמורה בגן - ראה רש"י במדבר יג כג זמורה שוכת גפן, וראה ר"ש שביעית ב ג ד"ה מקרסמין. 3. וראה מאירי מועד קטן שם שכתב קרסום הוא בין בגפנים ובין באילנות.

גדרו

זמירה היא קציצת ענפים יבשים מן הגפן (רש"י מועד קטן ג א ד"ה זמיר²) וקציצת ענפים יבשים משאר אילנות נקראת קרסום, והוא כמו זמיר בגפן (רש"י מועד קטן שם ד"ה מקרסם, ור"ש שביעית ב ג, וברטנורא שם, וכן הוא בערוך ערך קרסום בפ"ב³).

יש מפרשים שקרסום הוא כריתת השיבולת ביד כשמניח התבן, כמו

המשניות לרמב"ם שם, וכסף משנה מקואות ט יב. וראה ערך מעין. 8. בהוצאת ירושלים תשי"ט סי' רמה (ב) ורנו. 9. והביאו הבית יוסף שם, וכתב שאינו יודע למה תלה הדבר בארץ ישראל. 10. וראה חידושי רבי חיים הלוי מקואות ט ו, וראה גולות עליות ה ד אות ה שהוכיח שדעת הרמב"ם

שבודאי מצמיח הרי הוא חייב משום נוטע (תוספות מועד קטן ב ב ד"ה חייב).

הזומר ומשמש הזומר וצריך לעצים - חייב שתיים, אחת משום נוטע, בעצים ואחת משום קוצר (שבת עג ב ושם נתבאר; רמב"ם שבת ח ד. וראה ערך קוצר); ואם אינו צריך לעצים, אינו חייב משום קוצר אלא משום זומר לבד, אפילו לדעת הסוברים מלאכה-שאינה-צריכה-לגופה (ראה ערכו) חייב, לפי שאינו נקרא קוצר כלל אם אינו צריך לעצים (תוספות שבת שם ד"ה וצריך. וראה ערך הנ"ל וערך מלאכה שאינה צריכה לגופה).

הזומר באופן שקשה הזימור לאילן - יש סוברים שמכל מקום חייב משום נוטע, כיון שצומח במקום לאילן שקשה הזימור לזומר, אף שמקלקל יותר באילן (מהרש"ל סנהדרין כו א בפירוש דברי התוספות שם ד"ה לעקל), ואף שהנצר שיוציא משרשיו יהיה בגרעון כח מהראשון, מכל מקום כיון שגורם להוציא נצר חייב (חפ"ה' לבעל אור החיים שם); ויש חולקים וסוברים שזומר כשמקלקל באילן פטור משום נוטע (מהרש"א שם, וגורס ומפרש בתוספות בענין אחר⁵).

בשביעית

מקורה וחובה זמירה בשביעית אסורה מן התורה, שנאמר: וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר (ויקרא כה ד), וכל הזומר בשביעית עובר על לא תעשה זו (רמב"ם שמיטה א א) ולוקה (שם ב), מלבד מה שעובר אף על עשה של וְשָׂבְתָה הָאָרֶץ שְׁבֵת לָהּ (ויקרא שם ב), שעובר עליה בכל עבודת קרקע בשביעית (ראה ערך שמיטה), ונמצא עובר על עשה ועל לא תעשה במלאכה זו (רמב"ם שם א).
הלא תעשה נמנה בין הלאוין (ספר המצות לאוין רכא; סמ"ג לא תעשה רסז; החינוך מצוה שכז). ואף שזמירה בכלל זריעה, והרי כבר נאמר שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע (ויקרא שם ד), פרטה התורה זמירה לומר לך שרק על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב בשביעית ולא על שאר התולדות (מועד קטן ג א; רמב"ם שם ג).

זמירה זו היא זמירה או תולדה זמירה בשביעית לאחר שכבר כתובה בתורה, אב או תולדה נחלקו ראשונים בגדר חיובה:

• יש סוברים שנקראת אב (רש"י שבת סח א ד"ה דאית ביה אבות; ריטב"א מועד קטן ב ב ד"ה אמר), ואף שבשבת לדעתם זומר הוא תולדה (ראה לעיל: בשבת; חיובו משום אב וכו' דעת רש"י ועוד), הרי זה מפני שבשבת אין המלאכות כתובות בתורה, אבל כאן שהיא כתובה הרי זו אב (ראה ריטב"א מועד קטן שם).

• ויש סוברים שאף שזמירה מפורשת בתורה, מכל מקום אינה אלא תולדה, שאין קוראים אבות אלא לאותן מלאכות שהן עיקריות, כזריעה וקצירה (שיטה למועד קטן שם), ואפילו לסוברים שבשבת הזומר הוא אב (ראה לעיל שם דעת הרמב"ם), הרי זה מפני שבשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה, ואנו הולכים אחר הכוונה, וכוונת הזמירה והזריעה אחת היא, אבל בשביעית שאין בה דין של מלאכת מחשבת, אינה אב אלא תולדה (אגלי טל זורע סק"ב).

הקוצץ את הזמירה הנהוגה בזמן הזה, שהיא קציצת כל הענפים כל הענפים ומשאירים רק את גוף הגפן, ותכליתה להאריך קיום האילן, שלא יינקו הענפים את ליחותו, ולא כדי להרבות פירות

שקוצץ במקום ידוע כדי שיתחזק כחו ויתן פריו בעתו לרוב, והוא מסדר של נטיעה (אגלי טל זורע סק"ד, על פי פירוש המשניות לרמב"ם שביעית ד ה. וראה להלן בשבת ובשביעית); ויש מהאחרונים שכתב שיש מין זמירה אחר, והוא שכורתים את כל הענפים ומשאירים רק את גוף הגפן, ותכליתה לא להרבות הפירות ולהשביח את האילן, אלא כדי להאריך קיומו של האילן על ידי קציצת הענפים שיונקים את ליחותו (שבת הארץ קונטרס אחרון יא, ובתשובותיו משפט כהן סז, ראה שם בארוכה).

בשבת

הזומר בשבת - חייב (שבת עג ב; רמב"ם שבת ז ז וט) כדרך שחייב בכל מלאכות שבת (ראה ערך אבות מלאכות וערך שבת).

חיובו משום אב הזומר הוא מלאכה אחת עם הזורע והנוטע או משום תולדה והמבריך והמרכיב (ברייתא בשבת עג ב), ואם עשאו כולם בשוגג בהעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת (שבת שם; רמב"ם שבת ז ז וט ושגגות ז ז. וראה ערך זורע).

ובגדר חיובו נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהזומר הוא אב מלאכה, כמו הזורע והנוטע והמבריך והמרכיב, שכל אלו אב אחד הם מאבות מלאכות וענין אחד שכל אחד מהם להצמיח דבר הוא מתכוין (רמב"ם שבת שם ג, וראה שם הלכה ט), וכיון שהזומר את האילן הוא כדי שיצמיח, הרי זה מעין זורע (רמב"ם שם ח ב).

• ויש מפרשים שהזומר הוא תולדה של נוטע, כיון שלהצמיח האילן הוא זומר (רש"י שבת שם ד"ה זומר; רבינו חננאל שם; חידושי המיוחס לר"ן שבת שם), שבזומר הרי אותו המקום שזומר באילן מתגדל ומוסיף פירות ונמצא כנוטע (רבינו חננאל שם), אלא שהנוטע גופו אף הוא חשוב כזורע, אם מפני שהזורע אב בזרעים והנוטע אב באילנות (רש"י שם ד"ה כולן, וראה ערך זורע), או שהזומר הוא תולדה של תולדה, היינו תולדה של נוטע, והנוטע תולדה של זורע (רבינו חננאל שם, וראה ערך הנ"ל וערך נוטע).

מהאחרונים יש שמשווים דעת הסוברים שהזומר הוא אב לסוברים שהוא תולדה, שהזמירה של קציצת ענפים יבשים אינה אלא תולדה, שאין זו מסדר הנטיעה אלא מפני שנתייבשו הוצרך לקצצם, אבל הזמירה של כריתת האילן במקום ידוע כדי שיתחזק כחו ויתן פריו בעתו לרוב הוא אב, שהרי זה מדרכי הנטיעה, כהמבריך והמרכיב שהם אבות מלאכות (אגלי טל זורע סק"ד⁴).

משום מה הזומר במזיד נחלקו ראשונים משום מה מתרים בו: מתרים בו • יש סוברים שצריך להתרות בו משום נוטע דוקא, ואם התרו בו משום עצמו, היינו משום זומר, אינו חייב (תוספות בבא קמא ב א ד"ה ולר"א בתירוץ ב. וראה ערך התראה).

• ויש סוברים שאף אם התרו בו משום זומר חייב (תוספות הרא"ש מועד קטן ב ב, וראה שם בהערות, וכן הוא לתירוץ א בתוספות בבא קמא שם).

ואם התרו בו משום זורע - יש סוברים שאינו חייב (חידושי המיוחס לר"ן שבת עג ב); ויש סוברים שאף אם התרו בו משום זורע חייב (שיטה מקובצת בבא קמא שם בד"ה עוד כתוב).

חייב אף שלא הזומר חייב אפילו לא נתכוין להצמיח הגפן, שכיון התכוין לכך

רש"י שם במה שהקשה לגירסת פירוש המהרש"א.

4. וכתב שאין מחלוקת בין רש"י ורמב"ם להלכה אלא בפירוש זומר. 5. וראה

לאילן, שאילו היה משביח אסור אפילו כשצריך לעצים (תוספות שם ד"ה לעקל).

אין מפרקים בשביעית (שביעית ב ב; תורת כהנים ריש שביעית פרשת בהר, וברייתא במועד קטן ג א; רמב"ם שמיטה א ה) מדרבנן (גמרא שם; רמב"ם שם), ונחלקו המפרשים בביאור איסור זה:

• יש שכתבו שהוא הסרת העלים מעל האילן להקל משאו (פירוש המשניות לרמב"ם שביעית שם, ורי"ש וברטנורא שם).

• יש שכתבו שהוא פירוק העלים שלא יעשו צל לפירות ויתבשלו בחמה (תוספות הרא"ש מועד קטן ג א).

• ויש מפרשים פירוק זה שלא בהורדת עלים כלל אלא פירוק אבנים מעיקרי האילן (רש"י מועד קטן שם ד"ה מפרקין, וכן כתב הר"ש משנץ לתורת כהנים ריש פרשת בהר בפירוש ב⁸).

רבי שמעון אומר נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית (משנה שביעית שם), וזה עצמו הוא הפירוק שאוסר תנא קמא, ורבי שמעון מתיר (פירוש המשניות ורי"ש וברטנורא שם), לפי שאינו מבריא את האילן בכך אלא מצילו מהפסד (ירושלמי שביעית ב ב שהוא כמציל מן הדליקה, וראה תוספות יום טוב סוף פרק ב); ויש מפרשים שאין חכמים ורבי שמעון חולקים, שבעלים מן האילן אף רבי שמעון אוסר, ובעלה מן האשכול אף חכמים מתירים (מלאכת שלמה שם בשם ה"ר יהוסף, וכן כתב הגר"א בשנות אליהו שם, ובתפארת ישראל למשניות שם), לפי שכשהעלה סמוך לאשכול ומזיק על ידי זה לאשכול מותר לתלוש, שניכר הדבר שאין כוונתו אלא לאשכול ולא להשביח האילן (תפארת ישראל שם).

אין מזרדין בשביעית (שביעית ב ג; תורת כהנים ריש פרשת שביעית בהר, וברייתא במועד קטן ג א; רמב"ם שמיטה א ה) מדרבנן (גמרא שם; רמב"ם שם).

הזירוד הוא שמחתך ענפים יבשים ולחים (רש"י מועד קטן שם ד"ה מזרדין; ריבמ"ץ שביעית שם) להקל מהאילן (ריבמ"ץ שם⁹); ויש שכתבו זירוד הוא בענפים דקים העולים בעיקר האילן ומכחישים האילן (רי"ש משנץ לתורת כהנים ריש פרשת בהר).

אין מפסלים בשביעית (שביעית ב ג; תורת כהנים ריש שביעית פרשת בהר¹⁰) מדרבנן (גמרא מועד קטן שם).

פיסול זה יש מפרשים שנוטל את הפסולת (הרי"ש והברטנורא שם), היינו שכורת מה שיבש מן הענפים (פירוש המשניות לרמב"ם שם); ויש מפרשים פיסול מלשון פָּסַל לָךְ (שמות לד א), שנוטל כל הענפים כדי שתתעבה קורת האילן (רי"ש ורא"ש וברטנורא שם בפירוש ב).

ולהשביח האילן - יש מהאחרונים סוברים שאינה אסורה בשביעית מן התורה, שאינה בכלל הזמירה האמורה בתורה, שהיא חתיכת חלקים מהזמורות, ולא כולם, והרי בשביעית אין אסור אלא המפורש בתורה (שבת הארץ קונטרס אחרון יא, על פי מועד קטן ג א שמה שלא מפורש בתורה הוא בשביעית תולדה⁶), ויש מהאחרונים שכתב שאין הבדל בין קוצץ מקצת ענף לקוצץ כולו, והכל בכלל זמירה האסורה בתורה (בית רידב"ז לפאת השלחן א כ).

הכורת אילן כדי שיגדלו האחרים, כגון שהם קרובים זה לזה יותר מדאי, ומוציא אחד או שנים אחרים שלצידו מביניהם כדי שהשאר יגדלו ויתעבו - יש שכתב שהרי זה אסור מן התורה, ואין הבדל בין זומר וכורת מקצת מן האילן כדי שיגדל הוא, לבין כורת את כולו כדי שיגדלו האחרים (תוספות יום טוב שביעית ד ד, וכן כתב בפאת השלחן כ מו בדעת הרמב"ם).

ויש חולקים וסוברים שאין זימור אלא כשעל ידי עבודה זו עצמה גדל האילן עצמו, אבל מה שמרויח המקום בשביל האחרים אינו זימור (פאת השלחן שם בדעת הר"ש והברטנורא, וכעין זה בשבת הארץ בקונטרס אחרון יא).

על אופן כריתת האילן בדרך שלא תהיה עבודת הקרקע, ראה ערך שביעית.

האם האיסור בשאר אילנות הוא מהתורה (רמב"ם שמיטה א ב, וכן דעת הרשב"ם בבא בתרא פ ב ד"ה הלכך, וריטב"א שם), וכן שנינו: והלא הכרם והזית בכלל היו ולמה יצאו - שכן כתוב: כְּפִי תַעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ לְזִיתְךָ (שמות כג יא) - להקיש אליהם, מה כרם מיוחד שהוא בעשה ועוברים עליו בלא תעשה, אף כל שהוא בעשה ועוברים עליו בלא תעשה (מכילתא דרשב"י משפטים עמי 157).

אמנם יש מהראשונים שנראה מדבריהם שהזימור מן התורה אינו אסור בשביעית אלא בגפן, אבל בשאר אילנות הוא מדרבנן, שזהו הקרסום שנחשב בין המלאכות שאינן אסורות אלא מדרבנן, שהוא קיצוץ ענפים יבשים בשאר אילנות, כזימור בגפנים (ראה רש"י מועד קטן ג א ד"ה מקרסמין, ורי"ש ורא"ש וברטנורא שביעית ב ג⁷).

הזומר שלא לשם עבודת האילן, אלא מפני שהוא צריך להשתמש בזמור לקשר בה הזיתים שבבית הבד וכיוצא בו - מותר (ראה סנהדרין כו א, ובמאירי שם עמי 96), ובלבד שלא יערים (מאירי שם, על פי הגמרא שם).

וכתבו ראשונים שלא אמרו אלא שעושה בענין כזה שודאי קשה

זוּנָה¹

אשה שזינתה ונפסלה על ידי כך לכהונה

• הפרקים:	• הזנות הפוסלת
• מהותה	• איסורה לתרומה
• איסורה לכהונה	• קול מזנה

אִשָּׁה זוֹנָה (יהושע ב א), וכאלה הרבה בכתובים. וכן כל אשה הנבעלת שלא בתורת אישות, כמו שאמרו: אֵל תַּחַלֵּל אֶת בְּתוּךָ

זונה במובן הרחב היא אשה המופקרת להיבעל לכל אדם, כמו וַיִּחַשְׁבֶּהָ לְזוֹנָה פִּי כְּסֻתָּהּ פְּנֵיהָ (בראשית לח טו²), וַיִּלְכְּוּ וַיָּבֵאוּ בֵּית

רק ענפים לחים. 10. בברייתא במועד קטן ג א הגירסא מפסגין, ובפירוש הראב"ד לתורת כהנים מביא גירסא זו גם בתורת כהנים שם, וכן הוא ברמב"ם שביעית א ה. 1. זונה. 2. וראה בית יוסף אבן העזר ריש סי' כו בפירוש דברי הטור שם.

6. ומצדד עוד שהוא בכלל לאוקמי אילנא שאפילו מדרבנן אינו אסור והארץ הרבה בדבר, וראה בתשובותיו משפט כהן סז. 7. וראה אגלי טל זורע סק"ד, וחזון איש שביעית כח ס"ק טו. 8. ולפי זה אינו ענין כלל לזמירה, וראה ערך שביעית. 9. וכן כתבו הערוך ערך זרד, והרי"ש והברטנורא שם, אלא שהזכירו

מן התורה, ואף מדרבנן נתבטלה אחר כך למפרע, אינה נעשית זונה, ולכן קטנה שהשיאוה אחיה ואמה מתקנת חכמים (ראה ערך קטנה), ואחר כך מיאנה (ראה ערך מאון), שנתבטלו הקידושין למפרע, לא נעשית זונה בכך (יבמות נט ב, וראה שם ברשב"א וריטב"א).

הלכה בפנוי הבא על הפנויה אין הלכה כרבי אלעזר (רב עמרם ביבמות סא ב; רמב"ם איסורי ביאה יח ב; טושי"ע אהע"ז ו ח), והלכה כחכמים בזונה האסורה לכהן (רמב"ם שם א; טושי"ע שם), ואפילו היתה קדשה שהפקירה עצמה לכל לא נעשית זונה (רמב"ם שם, שלא כדעת רבי עקיבא הנ"ל, ראה שם במגיד משנה; שו"ע שם), ואין איסור כלל לכהן לישא אותה (בית שמואל שם ס"ק יט לדעה ז' ⁷); ויש סוברים שהלכה אף כרבי עקיבא, והמפקרת לכל אף היא זונה (טור שם ריש סי' כו לפירוש רבי יחיאל בדרכי משה שם, ובדרישה שם בשם הגי"ה ⁸).

יש שכתבו שחוששים להחמיר כדברי כל התנאים מלבד לדעת רבי אלעזר (סמ"ג לאוין קכא; יראים השלם לח).

הטעם שגירות ומשחררת גירות ומשחררת שאמרו חכמים שאסורות אסורות משום זונה משום זונה לכהן, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים מפני שהן בחזקת שנבעלו קודם גירותן (רש"י יבמות סא א ד"ה אלא; תוספות עבודה זרה לו ב ד"ה משום), ואפילו ידוע לנו שלא נבעלה, כגון שהיא פחותה מבת שלש שנים ויום אחד, לחכמים שפוסלים אותה לכהונה (ראה ערך גירות מחלוקת חכמים ורבי שמעון בדבר) הרי זה מטעם זונה, שמחזיקים אותה כבעולה (רשב"א וריטב"א יבמות ס ב ד"ה והא לדעת רש"י), ואין האיסור אלא מדרבנן, שהם החזיקו סתם גירות בחזקת זונות (ריטב"א קדושין עח א ד"ה תניא לפירוש זה בדברי רש"י. וראה ערך גוי).

• יש סוברים שאפילו שאינה בחזקת בעולה שהרי אינה ראויה לביאה, מכל מקום היא בכלל זונה שאמרה תורה, שכל שנולדה בגיות חל עליה שם זונה, לפי שבאה מן גויים השטופים בזימה (תוספות יבמות סא א ד"ה אין, וכן כתב בריטב"א קדושין שם בפירוש ב' אף לדברי רש"י), שזונה פירושו פגומה (מגיד משנה איסורי ביאה יח ג, לפירוש זה).

• יש סוברים שגירות לכהן אין איסורה משום זונה אלא מכתובים אחרים (ראה ערך גירות שם דעת הראב"ד ורשב"א, וראה שו"ת הרשב"א סי' אלף רלא).

• ויש מחלקים: מבת שלש שנים ומעלה, שראויה לביאה - איסורה משום זונה, שסתמן זונות הן; אבל פחותה מבת שלש שנים, האיסור הוא לא משום זונה אלא מכתובים מיוחדים (קרו אורה יבמות סא א בדעת רש"י ועוד).

גויה הגויה, נחלקו בה אמוראים אם אסורה לכהן מן התורה משום זונה: אביי אמר כהן הבא עליה אינו לוקה משום זונה, שנאמר בזונה וְלֹא יִחַלְלֵנָהּ (ויקרא כא טו) - מי שזרעו מיוחד אחריו, יצאה גויה שאין זרעו - ממנה - מיוחד אחריו (ראה ערך אב (א) המוליד, וערך גוי); ורבא אמר לוקה משום זונה, שלמדים זונה גויה מזונה ישראלית, מה זו בלאו אף זו בלאו (תמורה כט ב, ושם נתבאר). הלכה כרבא (רמב"ם איסורי ביאה יד ג, ושם יו ו; טושי"ע אהע"ז ו ח וטז א).

לְהַזְנוֹתָהּ (ויקרא יט כט), בחילול שבזנות הכתוב מדבר, במוסר את בתו לאדם לבעילת זנות שלא לשם אישות (סנהדרין עו א, ורש"י ד"ה במוסר, וראה רמב"ם נערה בתולה ב יז), וכן: אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות (גיטין פא ב ושם נתבאר, וראה ערך אין אדם עושה וכו') וכיוצא. על האיסור לבוא על זונה זו, ראה ערך קדשה (ושם על שיטות הראשונים שבדבר). שם זונה במיוחד בהלכה הוא על זונה האסורה לכהן.

מהותה

זונה האסורה לכהן (ראה להלן: איסורה לכהונה) נחלקו תנאים במהותה:

• רבי אליעזר אומר זונה כשמה (ברייתא ביבמות סא ב), שאין זונה אלא אשת איש שזינתה, וזונה לשון טועה, שטועה מתחת בעלה לאחרים (רש"י שם ד"ה כשמה, וראה רש"י נו ב ד"ה בעלה).

• רבי עקיבא אומר זונה זו מופקרת (ברייתא שם), ואפילו פנויה, שמאחר שהפקירה עצמה לכל קרויה זונה, אבל משום בעילה אחת אין הפנויה זונה (רש"י שם ד"ה מופקרת ³), ואפילו בביאות הרבה יש מדקדקים מדברי ראשונים שדוקא כשהפקירה עצמה לכל עובר ושב, ולא רק לאדם אחד (משנה למלך איסורי ביאה יח ב ד"ה וא"ת מדיק לשון רש"י יבמות שם שהפקירה עצמה לכל ⁴).

• רבי מתיא בן חרש אומר אפילו הלך בעלה להשקותה (ראה ערך השקאת סוטה), ובא עליה בדרך עשאה זונה (ברייתא שם), שכיון שקינא לה ונסתרה היא אסורה לבעלה עד שתשתה (ראה ערך הנ"ל), וכשבא עליה הרי נבעלה לפסול לה ונעשית זונה (רש"י שם ד"ה הלך).

• רבי יהודה אומר זונה זו אילונית (ראה ערכו. תורת כהנים אמור א; משנה יבמות סא א, וברייתא שם בגמ' ב), וזוהי זונה האמורה בתורה (רבי יהודה במשנה יבמות שם א), שנאמר: וְאֶקְלוּ וְלֹא יִשְׁבְּעוּ הַזְנוּ וְלֹא יִפְרְצוּ (הושע ד ט), כל ביאה שאין בה פירצה - או פריצה (הגהות הב"ח שם), והוא מלשון וּפְרֻצָּה פְּהָה וְקָקְמָה (בראשית כח יד), והיינו בנים (פירוש רבי אברהם מן ההר יבמות שם) - אינה אלא בעילת זנות (גמרא שם).

• חכמים אומרים אין זונה אלא גירות ומשחררת ושנבעלה בעילת זנות (משנה שם א, ותורת כהנים שם, וברייתא שם ב, וראה להלן בבאור דעת חכמים ⁵).

• ורבי אלעזר אומר פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות עשאה זונה (תורת כהנים שם, וברייתא שם), וכל שכן נשוי שמזנה על אשתו עם פנויה שחשבה זונה (תוספות שם ד"ה פנוי), ואפילו בפעם אחת שבא עליה עשאה זונה (תוספות ישנים שם).

וכתבו ראשונים שאף שפנוי הבא על הפנויה, כשאינה מופקרת, מן התורה אין בו איסור לאו (ראה ערך קדשה), מכל מקום סובר רבי אלעזר שעשאה זונה, מפני שיש איסור עשה, שהתורה אמרה כי יקח איש אשה ובעלה והיתה לו לאשה (דברים כד א ⁶), שכשיצאה לבוא עליה יהיה באישות (מגיד משנה אישות א ד. וראה משנה למלך איסורי ביאה יח ב).

ולא אמר רבי אלעזר שבא על הפנויה עשאה זונה אלא כשבא עליה לשם זנות, אבל בא עליה לשם אישות, אפילו כשאין האישות חלה

רבי עקיבא ורבי יהודה מודים לחכמים אלא שמוסיפים אף מופקרת לרבי עקיבא ואילונית לרבי יהודה. 6. וצריך עיון שאין כלל בפסוק זה ולא במקום אחר "והיתה לו לאשה", ונראה שהסיום טעות סופר הוא, ולימודו הוא מכי יקח כו' ובעלה. 7. וראה שם באוצר הפוסקים בשם ספר מנחת פתים שמכל מקום יש לחוש שמא זינתה עם פסול. 8. אבל בבית יוסף וב"ח שם פירשו דברי הטור שלא נתכוין בתורת זונה לכהן.

3. וכן כתבו בתוספות ישנים שם, ותוספות סנהדרין נ ב ד"ה ת"ל, ומשנה למלך איסורי ביאה יח ב ד"ה וא"ת שלרבי עקיבא דוקא בביאות הרבה היא זונה. וראה ערוך לנר לתוספות סנהדרין שם שכתב לא ידעתי איזה שיעור יש לדבר, וראה ט"ז אהע"ז כו א שבשתי פעמים היא זונה, וראה מה שהקשה עליו בשו"ת חמדת שלמה שם סוף עז. 4. וראה חמדת שלמה שם שמדייק מ"ט"ז אהע"ז שם שבבי פעמים אפילו מאיש אחד היא זונה. 5. וראה חזון איש אהע"ז טו סק"א שאף

חלל הבא על בת חלל הבא על בת (ויקרא כא טו) - מקיש זרעו לו, מה הוא פוסל, אף זרעו פוסל (גמרא שם), ונחלקו בכך ראשונים:

• יש סוברים שנפסלה משום זונה, ואף שמוותרת להינשא לו, שאפילו בת כהן מותרת להינשא לחלל (ראה ערך חלל. רמב"ם איסורי ביאה יח א וה; החינוך רסו; טושי"ע אהע"ז ו ח).

• ויש חולקים וסוברים שחלל הבא על בת ישראל לא עשאה זונה אלא חללה (ראב"ד בהשגות שם הלכה א). יש מפרשים דבריהם שאף משום חללה נפסלה רק לתרומה ולא לכהונה (מגיד משנה שם בדעת הראב"ד בפירוש א); ויש מפרשים בדעתם שאף לכהונה נפסלה, אבל לא משום זונה אלא משום חללה (פירוש ב במגיד משנה שם, וראה משנה למלך שם א, ושער המלך שם כד שהאריכו לתמוה על פירוש א. וראה ערך חלל).

איסורה לכהונה

מקורו כל כהן, בין כהן גדול ובין כהן הדיוט, אסור לישא אשה זונה (קדושין עז א וב; רמב"ם איסורי ביאה יז א; טושי"ע אהע"ז ו א), שנאמר בכהן הדיוט: אִשָּׁה זָנָה וּגְוִי לֹא יִקְחוּ (ויקרא כא ז), וכן נאמר בכהן גדול זָנָה וּגְוִי לֹא יִקְחוּ (שם יד), ואף שבכהן גדול אין צורך לכתוב איסור מיוחד, שהרי כבר נאסרה עליו מהדיוטותו (ראה תורת כהנים אמור ריש פרק ב, וברייתא בקדושין עז ב ורש"י), מכל מקום נאמר אף בכהן גדול זונה בפירוש ללמד על זונה האמורה בכהן הדיוט, מה זונה בכהן גדול זרעו חולין, שנאמר בו וְלֹא יִחַלְלֻ זָרְעוֹ (ויקרא שם טו). וראה ערך חלל, אף זונה בכהן הדיוט זרעו חולין (קדושין שם. וראה ערך הנ"ל).

הלאו נמנה במנין המצוות (ספר המצות לא תעשה קנח; סמ"ג לאוין קכא; החינוך מצוה רסו), ואף כהן גדול שנשא זונה אינו עובר אלא בלאו אחד (מנחת חינוך סוף מצוה רעא); ויש שמצדד בדעת ראשונים לומר שכהן גדול עובר על שני לאוין (מנחת חינוך שם בדעת התוספות בנזיר מט ב ד"ה על כל, והשאר בצריך עיון).

עבר ונשא - שקידש ובעל - לוקה (קדושין עז א וב; רמב"ם איסורי ביאה יז א, וסנהדרין יט ד לאו קט).

בא עליה דרך זנות בלא קידושין, אם לוקה משום וְלֹא יִחַלְלֻ זָרְעוֹ (ויקרא כא טו), או שקידש ולא בעל, אם לוקה משום לא יקח, וכן בקידש ובעל אם לוקה שנים, משום לא יקח ולא יחלל, או שאינו לוקה אלא אחת, משום לא יקח, נחלקו בדבר ראשונים בגרושה לכהן, והוא הדין בזונה (ראה ערך גרושה לכהן בבאור שיטות הראשונים).

אף הזונה כשם שהכהן מוזהר על הזונה, כך הזונה מוזהרת עליו מוזהרת (יבמות פד ב; רמב"ם איסורי ביאה יז ה), וכל מקום שהוא לוקה היא לוקה, שאין הפרש בין איש לאשה לעונשין, זולת בשפחה-חרופה (ראה ערכו) בלבד (רמב"ם שם, על פי כריתות י ב), ואף שאין ללמוד משאר עונשין שבתורה, שהם לאוין השוים בכל, ולא של זונה אינו שוה בכל, שאינו נוהג בישראל אלא בכהן, למדים שאף באיסורי כהונה האשה מוזהרת מהאמור "לא יקחו" שתי פעמים באותו כתוב (יבמות שם, ורש"י ד"ה לא יקחו), או ש"לא יקחו" בלשון רבים בא להזהיר את שניהם (ראה תוספות בבא מציעא ל ב סוף ד"ה הא).

נבעלה בעילת זנות (לעיל), נחלקו ראשונים בפירושו: נבעלה בעילת זנות שאמרו חכמים שהיא זונה (ראה

• יש סוברים שבעילת זנות היא ביאה שאי אפשר לה להיות אלא ביאת זנות, והיא ביאה מאלו שאין קידושין תופסים בהם, היינו גוי ועבד ועריות שיש בהם חיוב כרת, כגון שבא על אחותו וכיוצא, או מיתת בית דין, כגון אשת איש וכיוצא, אבל נבעלה לחייבי לאוין, אפילו לאוין השוים בכל, ואינם מיוחדים לכהנים, כגון לממזר וכיוצא, או לחייבי עשה, כגון גר מצרי וכיוצא, שקידושין תופסים בהם, אין כהן לוקה עליה משום זונה (תוספות יבמות מד ב ד"ה הכא, ושם סא א ד"ה שנבעלה; רא"ש שם ו ו; טור אהע"ז ו; שו"ע שם ח דעה ב, בשם יש אומרים).

• ויש סוברים שהיא כל בת ישראל שנבעלה לאדם שהיא אסורה להינשא לו, ואפילו איסור של חייבי לאוין כגון נתין (ראה ערכו), או ממזר (ראה ערכו), או פצוע-דכא (ראה ערכו), או חייבי עשה כגון מצרי (ראה ערכו) ואדומי (ראה ערכו) וכיוצא (רמב"ם איסורי ביאה יח א - ג; החינוך מצוה רסו, וראה שם במנחת חינוך; טור שם בשם הרמב"ם, ושו"ע שם ח דעה א בסתם).

נבעלה לחייבי לאוין שאינם זרים אצלה מתחילתם, כגון מחזיר-גרושתו (ראה ערכו) משנישאת, שמתחילתו היה מותר בה ואחר כך נאסרה - יש מהראשונים סוברים שאף שלתרומה אינה נפסלת מביאה זו (ראה יבמות סט א, וראה להלן: איסורה לתרומה; במחזיר גרושתו), מכל מקום לכהונה היא נעשית זונה (מאירי שם מד ב, בדעת הרמב"ם; אבני מלואים ו סק"ג, בדעת הרמב"ם; מנחת חינוך מצוה רסו ב, ומצוה רפג בדעתו).

יש סוברים שאף לכהונה אינה נעשית זונה אלא כשנבעלה לזר מתחילתו, ולא במחזיר גרושתו, אלא שאסורה לכהן משום גרושה (ראה רש"י יבמות מד ב ד"ה עשאה. וראה ירושלמי יבמות ד יג, ושירי קרבן שם).

על פצוע דכא שאינו בכלל זונה, אלא להלן: איסורה לתרומה.

חייבי לאוין שאינם שוים בכל, אלא לכהנים בלבד, כאלמנה לכהן גדול וגרושה לכהן הדיוט, כתבו ראשונים שאינם עושים את האשה לזונה בכיאתם, אפילו לסוברים שמכל חייבי לאוין, כממזר ונתין, נעשית זונה (רמב"ם איסורי ביאה יח א ב; טושי"ע אהע"ז ו ח; החינוך מצוה רסו⁹), ואף שנעשית חללה בכיאתם (ראה ערך חלל), אבל זונה לא נעשית (ב"ח שם; מנחת חינוך שם).

יש שכתבו שאף מאלו נעשית זונה (רש"י יבמות נג ב ד"ה פסלה, וברטנורא שם ו ב; תוספות רי"ד יבמות שם¹⁰).

הבא על הנדה הבא על הנדה, אף שהיא בכרת (ראה ערך נדה) לא עשאה זונה ולא נפסלה לכהונה, שהרי אינה אסורה להינשא לו (רמב"ם איסורי ביאה יח א, וראה שם במגיד משנה; שו"ת הרא"ש כט א; טושי"ע אהע"ז ו ח), ועוד שאינו זר אצלה מתחילתו ואינה מפסולי קהל (שו"ת הרשב"א אלף ר), ועוד שקידושין תופסים בה (רא"ש יבמות ו סוף ס"ו, ושו"ת הרשב"א שם, והיינו לסוברים לעיל שזונה היא ממי שאין קדושין תופסים בהם).

9. וראה שם במנחת חינוך שדן מנין יצא להם זה. 10. וראה תוספות יום טוב שם שתמה שאין זונה מאיסורי כהונה, וראה רש"י וערוך לנר שם.

ומדורות הראשונים אין למדים (סנהדרין סט ב, בפירוש התוספתא סוטה ה).
 ספק בן תשע ספק בן תשע ספק בן תשע שנים ויום אחד ספק בן תשע שנים ויום אחד
 שנים ויום אחד אותה בביאתו (משנה יבמות סו ב, ורש"י ד"ה ספק,
 וכרבא בגמרא שם סח א; רמב"ם תרומות ח יא).

בעילת אונס בבעילת אונס באשת כהן, נחלקו שני לשונות בגמרא:
 • ללשון ראשון מלבד מה שאסורה על הכהן משום טומאה (ראה ערך אשת כהן), אסורה עליו גם משום זונה, ולוקה אם בא עליה משום זונה, שכל הנבעלות תחת בעליהן בין באונס ובין ברצון בכלל זונה לא יקחו הם.
 • וללשון שני אינה אסורה עליו אלא משום טומאה, ולא משום זונה, שאין בעילת אונס בכלל זנות (יבמות נו ב ורש"י).

להלכה נחלקו ראשונים - יש פוסקים כלשון ראשון (רמב"ם איסורי ביאה יח ז; יראים השלם לט ומה, לפי תועפות ראם שם; טור אהע"ז ו); ויש פוסקים כלשון שני (רי"ף ורש"י יבמות נו ב; ראב"ד בהשגות איסורי ביאה א כב; רמב"ן במלחמות יבמות שם).

איסורה לתרומה

מקורו בת כהן שהיא זונה אסורה לאכול בתרומה (יבמות צא א, ורש"י ד"ה פשיטא; רמב"ם תרומות ו ז), שנאמר וכת פהן פי תהיה לאיש זר הוא בתרומת הקדשים לא תאכל (ויקרא כב יב), ובנבעלה לאסור לה הכתוב מדבר (יבמות סח א), שאם תיבעל לאסור לה ותיעשה זונה, הרי היא אסורה לאכול בתרומה לעולם (רמב"ם שם).

האיסור נמנה בין הלאוין (ספר המצות לא תעשה קלו; סמ"ג לאוין רנו; החינוך מצוה רפג, וראה מנחת חנוך שם), ולוקה על לאו זה, אבל אין חייבת מיתה כזו שאכל תרומה שחייב מיתה בידי שמים (ראה רמב"ם סנהדרין יט ד שחשב לאו זה בין הלאוין שאין בהם מיתה, וראה מנחת חינוך שם שדייק כן גם מהחינוך).

אף ליה וישראלית ולא הכהנת בלבד, אלא אפילו לוייה שזנו אסורות בתרומה וישראלית שנבעלו לאסור להן, אסורות לאכול בתרומה לעולם, ואף על פי שיש להן זרע מכהן, הואיל ונעשו זונה (רמב"ם תרומות ו י, על פי יבמות סח ב), שהמלים "ובת כהן" מיותרות, שהדברים אמורים שם בבת כהן, אלא בא לרבות אף לוייה וישראלית (יבמות שם, ורש"י ד"ה כוליה); או שהו"ו של "ובת" באה לרבות (גמרא שם לרבי עקיבא שדורש ווי"ן).

נבעלה לגוי ולעבד כנעני אינה בכלל כי תהיה לאיש זר, ולעבד כנעני שכי תהיה משמעותו באלו שיש בהם הויה, היינו שקידושין תופסים בהם, ואלו אין קידושין תופסים בהם (ראה ערך גוי וערך עבד), אבל למדים שנפסלה מתרומה מהכתוב וכת פהן פי תהיה אֶלְמִנָּה וְגִירוּשָׁה וְזָרַע אִין לָהּ וְגו' מִלְּחָם אֲבִיָּה תֹאכַל (ויקרא שם יג) - מי שיש לו אלמנות וגירושין בה, יצאו גוי ועבד שאין לו אלמנות וגירושין בה (יבמות סח ב, ושם סט א), ואף כאן נתרבו גם לוייה וישראלית מ'ובת כהן', או מהו"ו של 'ובת' (גמרא שם, ראה לעיל).

במחזיר גרושתו חייבי לאוין אינם פוסלים אותה לתרומה אלא כשהיה זר אצלה מתחילתו, אבל מחזיר-גרושתו (ראה ערכו), שאינו זר אצלה מתחילתו, שמקודם היה מותר בה ואחר כך נאסרה עליו, אין ביאתו פוסלה לאכילת תרומה (יבמות סט א¹¹).

מהאחרונים יש שכתבו שהיא אינה עוברת אלא בלאו של לא יקח, אבל בלאו של לא יחלל - לרוב הראשונים הסוברים שבו יש אף לאו זה (ראה ערך גרושה לכהן) - אין האשה עוברת, אם מפני שבלאו זה אין ריבוי מיוחד להזהיר את האשה (שו"ת עונג יום טוב קט), או לפי שכתוב לא יחלל זרעו, וזה לא שייך בה, שאין הזרע מתייחס אחריה, אלא אחרי האב (מלבושי יום טוב שם שיטה ג, בדעת רבי אליעזר ממיץ בתוספות סוף נדרים).

יש סוברים שעיקר האיסור של זונה ושאר פסולי כהונה על הכהן בלבד נאמר, והאיסור של הנשים הוא לפי שגורמות איסור לכהן, דוגמת וְלִפְנֵי עֵזְרָא לֹא תִתֵּן מְכַשֵּׁל (ויקרא יט יד), אלא שלפני-עזר (ראה ערכו) הוא איסור כללי, וכאן אסרה תורה בייחוד על הנשים (רשב"א נדרים צ ב, ומאירי שם בדעת הר"א ממיץ).

עובר אף על פני כהן שנשא אשה זונה או שאר פסולי כהונה, עובר עור מלבד הלאו המיוחד בו אף על לפני עזר לא תתן מכשול, שהרי הוא מכשיל אותה, והיא מכשילה אותו (שו"ת רבי עקיבא איגר קצד, וראה רמב"ן יבמות פד ב).

האם עובר אף פסולי כהונה - וזונה בכללם (שער המלך יבוס ו ו, בעשה ואיסורי ביאה יח ב ד"ה ואולם) - יש מן הראשונים סוברים שמלבד הלאו מוזהר הכהן אף בעשה, שנאמר קְדָשִׁים יִהְיוּ (ויקרא כא ו. תוספות יבמות פד א ד"ה והא).

ויש חולקים וסוברים שעשה זה לא נאמר בפסולי כהונה (רשב"א וריטב"א יבמות כ א), וכתבו אחרונים שאף לסוברים שהכהן מוזהר אף בעשה, מכל מקום היא אינה מוזהרת בעשה זה (חידושי חמדת שלמה יבמות כ א).

איסור זונה הוא רק כשכבר נעשית זונה, אבל באותה ביאה שנעשית בה זונה אינו חייב עליה משום זונה, ולפיכך כהן שבא על אחותו, שעשה אותה זונה (ראה קדושין עח א), הרי הכהן שבא עליה אחר כך לוקה עליה משום זונה (רש"י שם ד"ה זונה), אבל בביאה ראשונה אינו חייב עליה אלא משום אחותו ולא משום זונה. על וּלְד הזונה שנבעלה לכהן, שנעשה חלל, וכן על הזונה עצמה שנעשית חללה בבעילתה לכהן, ראה ערך חלל; חללה.

זונה לכהן אם נקראת דבר שבערוה שנצטרך שני עדים, ראה ערך דבר שבערוה.

על נאמנות האשה לומר לכשר נבעלת, או לא נבעלתי, ראה ערך חזקת כשרות; חזקת הגוף; יוחסין.

הזנות הפוסלת

מאיזה גיל כל בעילה לאדם שעושה אותה זונה, בין כדרכה ובין שלא כדרכה, משהערה בה, נפסלה משום זונה (רמב"ם איסורי ביאה יח ו; טושי"ע אהע"ז ו ט. וראה ערך ביאה), ובלבד שתהיה בת שלש שנים ויום אחד, ויהיה הבעל מבן תשע שנים ויום אחד ומעלה (משנה נדה מד ב, ושם מה א; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

בבן שמונה שנים ויום אחד נחלקו תנאים: בית שמאי סוברים שפוסל אותה מן הכהונה, שביאתו ביאה, כשם שמצינו בדורות הראשונים שהיו מולידיים בני שמונה שנה; ובית הלל מכשירים,

11. והרמב"ם השמיט, ודנו הרבה בדעתו, ראה מאירי מד ב, ושער המלך

כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה (ברייתא שם), היינו בעלה שהוא כהן, שהרי הוא אינו יודע במה שדיברו עליה קודם ומה יש לו לעשות (תוספות שם ד"ה אכלה).

ההלכה היא שיצא עליה שם מזנה בעיר אין חוששים לפוסלה מן הכהונה (רבא בגיטין שם; רמב"ם איסורי ביאה יז כא; טושי"ע אהע"ז ו טו), שתולים לומר שלא ראו בה אלא דבר פריצות והוציאו עליה קול שזינתה (גמרא שם; בית שמואל שם סק"ל), ואפילו שהוחזק הקול בבית דין (בית שמואל שם, על פי המגיד משנה שם כ¹³), שאין אוסרים אשה אלא בעדות ברורה או בהודאת פיה (רמב"ם שם כא).

וכתבו ראשונים שאפילו מי שרוצה להחמיר על עצמו, אומרים לו שאינו צריך להחמיר (ראב"ד בהשגות על הרי"ף שם; מאירי שם); יש מהראשונים מפרשים שהדברים אמורים בפנויה שיצא עליה קול שזינתה עם הפסולים לה, כגון נכרי ועבד (רש"י שם ד"ה שם); ויש מפרשים שאפילו שיצא קול שזינתה סתם, הוצרכו לומר שאין חוששים לקול זה, שאילו היו חוששים לקול היינו אומרים שמן הסתם זינתה עם הפסולים לה, שהרי אשה המזנה אינה בודקת עם מי מזנה (תוספות שם ד"ה בעולה; מגיד משנה איסורי ביאה שם בשם ר"י).

כשהכל מרננים אשת איש שיצא עליה קול שזינתה תחת בעלה אחריה והכל מרננים אחריה, חוששים לה משום זונה (רמב"ם איסורי ביאה טו כ; טושי"ע אהע"ז ד טו), וכהן חושש לה מדין תורה (מגיד משנה שם; בית יוסף ושו"ע שם).

יש מפרשים לפי שבפנויה יש לתלות את הקול בפריצות, ששיחקה בשוק וכיוצא, ולא חששו להוציא עליה מחמת כך קול שהיא מזנה, מאחר שהיא פנויה, אבל באשה היושבת תחת בעלה אם לא היה שם אלא פריצות לא היו מוציאים קול מזנה לאסרה על בעלה, אלא ודאי ראו דבר מכוער או זנות ממש (ב"ח שם ובקונטרס אחרון שם); ויש סוברים שאין הבדל בין אשת איש לפנויה, אלא שלסתם קול אין חוששים אפילו באשת איש לאסרה לכהן, אבל קול שהכל מרננים אחריה גרוע יותר וחוששים אפילו בפנויה (חלקת מחוקק ו יד; בית שמואל ד כא¹⁴. וראה ערוך השלח ד כז - כח).

יצא קול שיש יצא קול שיש שנתעברה - כתבו אחרונים שחוששים (שו"ת הב"ח החדשות נו, וראה ישועות יעקב ו סק"ד שכן כתב בשם הרבה אחרונים).

על חשש זונה לכהן באשה שנשבת, ראה ערך שבויה, וראה ערך קול.

בירושלמי חולקים לגמרי על הדין של זר מתחילתו וסוברים שאף מחזיר גרושתו נפסלה לתרומה (ירושלמי יבמות ד יג¹²).

הנבעלת לחייבי הנבעלת לחייבי כריתות כשאנים זרים אצלה מתחילתם, כגון אלו שנאסרו על ידי קידושין, כאשר איש וכיוצא, אפילו ללמדים פסולה לתרומה מ"כי תהיה לאיש זר" (ראה ערכו. ראה לעיל), לפי שחייבי כריתות חמורים וחשובים מזרים מתחילתם (תוספות יבמות מד ב ד"ה הכא, ושם סח ב ד"ה עובד); ויש סוברים שמאיש זר אי אפשר ללמוד אפילו חייבי כריתות, כשאנים זרים מתחילתם, אלא שפסולם הוא מפני שהכתוב הקיש זונה לחללה, ובזה אין הבדל בין זרים מתחילתם לזרים שלאחר כך (ר"י בתוספות שם ושם).

הנבעלת לפסולי קהל בפסולי קהל כתבו ראשונים שאין צריך שיהיה זר אצלה מתחילתו, ולכן פצוע-דכא (ראה ערכו) וזרות שפכה אין נשותיהם אוכלות בתרומה (ראה משנה יבמות ע א, ורמב"ם איסורי ביאה יח א) מפני שנעשית זונה כביאתם (רמב"ם שם).

מתנות כהונה כשם שהחללה אינה בכלל זרעו של אהרן (ראה יבמות עד ב, ורמב"ם בכורות ט כ, וראה ערך חללה), כך כל שנבעלה לפסול לה ונעשית זונה נתחללה מקדושת כהונה, ואינה בכלל זרעו של אהרן (חידושי הרשב"א שם ד"ה והא, וריטב"א שם ד"ה תרומה), ולפיכך אין נותנים לה מתנות כהונה, היינו זרוע-לחיים- וקיבה (ראה ערכו. רמב"ם שם בחללה, וראה דרך פקודין למשנה למלך סוף חלק א).

לוייה שנשבת או שנבעלה בעילת זנות, נותנים לה מעשר-ראשון (ראה ערכו) ואוכלת (תוספתא יבמות ריש פרק ח; בכורות מז א ושם נתבאר; רמב"ם מעשר א ב), לפי שבקדושתה של לוייה היא עומדת (בכורות שם), אף על פי שנבעלה בעילת זנות (רש"י שם).

קול מזנה

ענינו ודינו אשה שיצא עליה שם מזנה בעיר - הדבר תלוי במחלוקת תנאים: אכלה בשוק, או גרגרה - הלכה נטוית גרון (רש"י ד"ה גירגרה) - בשוק, או היניקה בשוק, ככולן רבי מאיר אומר תצא (ברייתא גיטין פט א, ובגמרא שם כתנאי כו), והדברים אמורים בקול שיצא עליה קודם שנישאת לכהן (תוספות שם ד"ה אכלה); רבי עקיבא אומר משישאו ויתנו בה מזירות בלבנה (ברייתא שם), והן נשים הטוות בשוק לאור הלבנה, ודרכן לשוח שיחות בטלות ולדבר בחשודות שבעיר (רש"י שם ד"ה מזירות), אמר לו רבי יוחנן בן נורי אם

זוֹרָה

איסור מלאכת הפרדת המוץ והתבן מן התבואה, אחרי הדישה, בשבת

המלאכה וגדרה

מקור המלאכה זרייה היא אחת משלשים ותשע אבות-מלאכות (ראה ערכו) שמנו חכמים (משנה שבת עג א; רמב"ם שבת ז א. וראה ערך אבות מלאכות), לפי שהיתה במשכן (ראה ערך הנ"ל: גדר האב) בסממנים של צבע תכלת וארגמן ותולעת שני (רש"י שם ד"ה האופה). לדעת הראשונים הסוברים שאף המלאכות שנעשו לצורך

הקרבת הן בכלל מלאכות המשכן, ואנו למדים אבות מלאכות אף מהן (ראה ערך הנ"ל), למדים מלאכת הזורה ממנחה של קרבן תמיד, ומחבתין (ראה ערכו) של כהן גדול, וממלואים (ראה ערכו), שכל אלה באו מן הזרע ומן הקציר, והיתה בהם מלאכת הזרייה (ראה חידושי גאונים קדמונים שבריש ספר מעשה רוקח בשם רב האי גאון, על כל יא מלאכות שבפ"ג).

הוחזק. 14. וכן כתב בשו"ת הב"ח הישנות ס"י ק בארוכה, וזה לא כמו שכתב הב"ח עצמו על הטור בציון הקודם. זוּרָה. 1. יב, טורים עה-פב. 2. וראה תורתן של ראשונים (הורו"ק) ב עמ' 45 סי' יג תשובת רב האי גאון.

מהותה, במחזיר גרושתו בפסולה לכהונה. 12. וראה באור הגר"א אהע"ז ו ס"ק כג ואור שמח איסורי ביאה יח ב שהרמב"ם פסק כהירושלמי. 13. וראה שם בית שמואל שדחה דעת הדרישה שמחלק בין קול שהוחזק בבית דין ללא

שיעורה

שיעור מלאכת זורה להתחייב עליה הוא בכגורגרת (ראה ערכו). תוספתא שבת י יג לגירסת הגר"א; רש"י שבת עג א ד"ה האופה; רמב"ם שבת ח יא, וראה שם במגיד משנה). יש מן האחרונים סובר, ששיעור זה צריך שיהיה באוכל בלבד מבלי צירוף הפסולת (מנחת חינוך מוסד השבת אות ו); ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם שאין צריך אלא שבין הכל יהיה כגורגרת (ראה ישועות יעקב שיט א לענין בורר). פחות מכשיעור, אף שאין בה חיוב, אסורה מן התורה (ראה רש"י שבת עד א ד"ה וכי מותר, לענין בורר. וראה ערך חצי שיעור).

הזורה הבורר והמרקד, אם עשה שלשתן פחות מכשיעור, ובין כולן יש כשיעור, כתבו אחרונים שמצטרפות לכשיעור, כיון שתכלית פעולתן אחת (אגלי טל מלאכת הזורה סק"ב; טל אורות החדש מלאכת הזורה).

זורה ורוח מסייעתו

הזורה חשוב כעושה מלאכה בשבת, אף שהרוח מסייעתו (בבא קמא ס א, ובבא בתרא כו א) כשהוא מגביה התבואה ברחת (רש"י בבא קמא שם ד"ה ליהוי), ולא עשה את כל המלאכה אלא מקצתה (יד רמ"ה בבא בתרא שם).

לדעת רב אשי, טעם החיוב הוא לפי שמלאכת-מחשבת (ראה ערכו) אסרה תורה (בבא קמא שם. וראה עוד בערך מלאכת מחשבת), והרי נתקיימה מחשבתו שנוח לו ברוח המסייעתו (רש"י שם), או שבכך חייבתו תורה, לפי שמלאכה זו עיקר עשייתה על ידי הרוח (רא"ש שם, וראה שם במהר"ם לובלין⁷).

ברוח שאינה מצויה בשעת הזרייה (אגלי טל מלאכת הזורה ה ה, על פי ר"י בתוספות בבא קמא נט ב ד"ה לבתה), אלא שאם היתה הרוח בתחילה, חייב אף ברוח שאינה מצויה, ואפילו אין המוץ ראוי לפרוח כי אם ברוח שאינה מצויה, שכיון שכבר יש הרוח והוא זורה, כך לי רוח מצויה כאינה מצויה (שם, על פי תוספות שם), ואפילו אם התחיל לזרות ברוח מצויה, ובשעת הזרייה באה רוח שאינה מצויה, אלא שהזורה די לו ברוח מצויה ולכך נתכוין - חייב (ראה רש"י שם ס א ד"ה כגון).

אבל אם אין המוץ ראוי לפרוח כי אם ברוח שאינה מצויה, ובתחילת הזרייה לא היתה כי אם רוח מצויה, ובשעת הזרייה באה הרוח שאינה מצויה, הרי הדבר תלוי במחלוקת אמוראים: לרבא פטור, שאינו חייב אלא כשדי לזרייה גם רוח מצויה (יד רמ"ה בבא בתרא כו א לדעת רבא בבא קמא שם⁸), ולרב אשי חייב שחיובו משום מלאכת מחשבת אסרה תורה (ראה לעיל), ולכן אף אם אין הזרייה ראויה כי אם ברוח שאינה מצויה שבאה אחר כך בשעת הזרייה - חייב, כיון שבשעה שבאה הרוח עשה מעשה הזרייה (באר הגולה ח"מ תיח ח⁹), אבל אם אחרי שכבר זרה נתגברה הרוח, לדברי הכל פטור (אגלי טל שם סוף סעיף ד).

גדרה של מלאכת זורה - וכן של בורר (ראה ערכו) ומרקד (ראה ערכו) - הוא הפרשת הפסולת מן האוכל (ראה שבת עג ב: היינו זורה היינו בורר היינו מרקד וכו', ורש"י ורבינו חננאל שם³), אלא שהזורה הוא ברוח, בורר ביד, ומרקד בנפה או בכברה (רבינו חננאל שם; רש"י ור"ן במשנה שם; ערוך ערך זר), ושלשתן אינן אלא כשהאוכל והפסולת מעורבים זה בזה ואינם מחוברים יחד, שאם הם מחוברים ומפרידם הרי זה דש (ראה ערכו). רבינו חננאל וערוך שם), ואף ששלשתן מעין מלאכה אחת הן, מכל מקום כיון שכל אחת מהן היתה במשכן, נחשבות כל אחת מהן לאב מלאכה בפני עצמה (שבת שם; רמב"ם שבת ח יא), ואם עשה שלשתן בהעלם אחד חייב שלש חטאות (רבינו חננאל שם. וראה ערך חלוק מלאכות וערך שגגות), לפי שאין מעשיהן שוין, ואינן בזמן אחד אלא בזה אחר זה, שהזורה הוא בתבן, והבורר בצרורות, והמרקד בסובין (רש"י שם עה ב ד"ה הרי; ר"ן במשנה שם; מאירי שם עג ב). הזורה לרוח, אף זרייה לרוח יש שכתבו בדעת ראשונים שאינה אלא ביד ברחת וכדומה (ראה איוור מס' 17 בסוף הכרך), אבל זורה ביד פטור (מגן אבות מלאכת הזורה בדעת רש"י שבת עג א: הזורה ברחת לרוח); ויש שכתבו שלדברי הכל גם הזורה לרוח ביד חייב (אגלי טל מלאכת הזורה ה ו⁴).

וכן יש שכתב בשם ראשונים שאסור לזרוק אוכל לתרנגולים ממקום גבוה, שהאוכל מתחלק ומתפזר בנפילתו, משום זורה (מגן אבות שם בשם סמ"ק (ופעם כתב סמ"ג), וכתב שאינו סובר כרש"י שזורה הוא ברחת⁵), אלא שאינה אלא תולדת זורה, כי דרך מלאכת הזורה הוא ברחת (אגלי טל שם, וכן כתב בפירוש ברית משה על הסמ"ג לא תעשה סה אות פו), וכן יש מן הראשונים שכתבו שהוא הדין אם נטל בידו תבואה בתבן ובפסולת שיש בה, ונפח בה ברוח פיו וביורר, חשוב הוא כזורה (רבינו חננאל שבת עד א; ערוך ערך זר), ומכל מקום אינה אלא תולדה, שעיקר מלאכת זורה היא ברחת לרוח היום (אגלי טל שם סק"ז).

רק בגדולי זרייה כתבו אחרונים שאינה אלא בגדולי-קרקע (ראה קרקע ערכו), שהלכה כחכמים הסוברים שאין דישה אלא בגדולי קרקע (ראה ערך דש. וראה ערך גדולי קרקע), והוא הדין זרייה (שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא כ; נשמת אדם טו; אגלי טל מלאכת הזורה ה ז), ומכל מקום גם בדברים שאינם גדולי קרקע יש איסור דרבנן, שנראה כזורה (שו"ת רבי עקיבא איגר שם).

האם זו מלאכה שאינה צריכה לגופה מלאכה-שאינה-צריכה-לגופה (ראה ערכו), שהרי הוא זורה המוץ מן הגורן, ואינו צריך למלאכה שנעשית במוץ (המאור לשבת קו א. וראה אגלי טל מלאכת הזורה ה ו בבאור דבריו), אלא שמכל מקום חייב עליה, אפילו לרבי שמעון הפוסט במלאכה שאינה צריכה לגופה (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה), כיון שכך הוא עיקר המלאכה לדחות המוץ (המאור שם), ועל דרך זו היתה במשכן (ישועות יעקב שיט א). ויש מן הראשונים שכתב, שזו מלאכה הצריכה לגופה (חידושי הרמב"ן לשבת שם ד"ה ואין), כיון שהיא צריכה לתיקון הגורן (אגלי טל שם בבאור דברי הרמב"ן⁶).

6. וראה מגן אבות מלאכת הזורה, שכיון שכל תבואה יש לה מוץ, ואי אפשר בלא זרייה, נקראת מלאכה הצריכה לגופה. 7. וראה תוספות בבא קמא שם ד"ה רב אשי, וביד רמ"ה בבא בתרא שם. 8. וכן כתב בבאר הגולה ח"מ תיח ח לדעת רבא, וכן כתב באגלי טל שם בארוכה. 9. ובאגלי טל שם דחה דבריו בפירוש הגמרא אבל בעיקר הדין כתב שיש להסתפק בדבר לדעת רב אשי. וראה

3. וראה ירושלמי שבת ז ב: הבורר והמשמר והמרקד כולחון משום מעבר פסולת, ובקרבן העדה שם גורס: הבורר והזורה וכו', אמנם לדעת הירושלמי גדר הזורה הוא פיזור ע"י הרוח לחלקים דקים, ראה להלן: רוקק לרוח. 4. וכן משמע מהירושלמי להלן ברוקק ברוח שאף שלא ע"י כלי הוא זורה, וראה שביתת השבת זורה סק"ה. 5. לפנינו לא נמצא לא בסמ"ג ולא בסמ"ק.

רוקק לרוח

רקק - כנגד הרוח - והפריחתו הרוח, אמרו בירושלמי שחייב משום זורה, וכל דבר שהוא מחוסר לרוח - שהרוח מחסרו ומפרדו לחלקים דקים (קרבן העדה), או שעל ידי הרוח הוא נעשה, וכלי הרוח לא היה נעשה (פני משה) - חייב משום זורה (ירושלמי שבת ז' ב).

יש מהאחרונים שכתבו שלדעת הירושלמי גדר הזורה הוא מה שמתפזר על ידי הרוח ומתחלק לחלקים דקים, אבל לדעת הבבלי שגדר הזורה הוא שמפריש הפסולת מן האוכל (ראה לעיל: המלאכה וגדרה; גדרה), אין ברוקק לרוח משום זורה, שהרי כולו פסולת ואינו מברר זה מזה (מהר"י חאגיז בספר עץ חיים מלאכת הבורר, הובא בספר טל אורות עמ' כט; שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא כ"י¹⁰); וכן יש כמה מהראשונים שלא הביאו דין זה, וכתבו אחרונים שסמכו על דעת הבבלי שאין בזה משום זורה (שו"ת רבי עקיבא איגר שם בטעם שלא הביאוהו הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור). ולא ראינו מי שחושש לזה, כיון שאינו מתכוין לכך, ואין זו דרך זורה (משנה ברורה שיט סז, בשם רבי עקיבא איגר, וראה בביאור הלכה שם).

אבל רבים מן הראשונים פסקו להלכה כדעת הירושלמי שהרוקק ברוח חייב (רוקח סב; אור זרוע ב נט; רמ"א או"ח שיט יז; שו"ע הרב שם כט; חיי אדם טו).

ויש שכתבו, שלדעת הפוסקים כרבי שמעון הפוטר במלאכה- שאינה צריכה-לגופה (ראה ערכו), אף כאן פטור (שו"ע הרב שם; שו"ת רבי עקיבא איגר שם בסוף התשובה), ומכל מקום אסור מדרבנן, אף שאינו מתכוין לכך ודבר-שאינו-מתכוין (ראה ערכו) מותר, שהרי זה "פסיק רישיה ולא ימות", שאי אפשר שלא תיעשה המלאכה, ואסור לדברי הכל (שו"ע הרב שם. וראה ערך דבר שאינו מתכוין); ויש שכתבו, שכיון שאינו רוצה כלל בזרייה זו הרי זה "פסיק רישיה שלא ניחא לו", שלדעת כמה מן הפוסקים מותר לכתחילה (שו"ת רבי עקיבא איגר שם; ערוך השלחן שם), ועוד שאין דרך זרייה בכך (הגהות מהריק"ש או"ח שם, הובא בברכי יוסף ובהגהות רבי עקיבא איגר שם, שלא ראינו מי שחשש לזה).

בביעור חמץ בבעור-חמץ (ראה ערכו) שאמרו מפרר וזורה לרוח בערב פסח החל (ראה ערך בעור חמץ), יש מן הראשונים שכתב שאין בזרייה זו משום אב מלאכה, לפיכך בערב פסח שחל להיות בשבת, לדעת חכמים הסוברים שמבערים את החמץ בשבת (ראה ערך הני"ל), מותר לבערו על ידי פירור וזרייה לרוח משום מצות השבת שאור שהיא בזמנה (המאור פסחים ג, והביאו

הב"ח או"ח תמד וכתב שכן עיקר, וכן כתב מדעתו בשו"ת חכם צבי מב), אף שהוא טורח בשבת שלא לצורך (ראה ב"ח שם).

ופירשו אחרונים בדעתו, שסובר כדעת האומרים שאין ברוקק או מפזר לרוח משום זורה כיון שאינו מברר הפסולת מן האוכל (שו"ע הרב תמו ה; שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא כ); אבל לדעת הפוסקים שיש ברוקק לרוח משום זורה, יש גם בזרייה זו מלאכה גמורה מן התורה (מגן אברהם תמו סק"ב; מור וקציעה לר"י עמדין שם)¹¹, ולדעתם המוצא חמץ בביתו ביום טוב של פסח, אפילו לדעת הסוברים שכשלא ביטלו קודם הפסח מותר לטלטלו ולבערו (ראה ערך הני"ל וטעמים), על ידי פירור וזרייה לרוח אסור, שהרי זו מלאכה גמורה שלא לצורך אוכל נפש (מור וקציעה שם, וראה שו"ע הרב שם), וכן לא התירו לו לפרר ולזרות לרוח על ידי נכרי, שלא התירו אמירה לנכרי לעשות מלאכה גמורה אפילו לצורך מצוה (מגן אברהם שם. וראה שו"ע הרב שם ו בהגה).

ויש מן האחרונים שכתב, שאפילו לדעת הסוברים ברוקק לרוח שפטור, היינו משום שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, או משום שאין דרך זורה בכך (ראה לעיל), אבל בחמץ כיון שדינו לזרות לרוח הרי זו מלאכה הצריכה לגופה, וגם דרכו בכך, וחייב לדברי הכל (נשמת אדם טו, בדעת המגן אברהם הני"ל); ויש שכתב שאפילו אם יש ברוקק לרוח משום זורה, מכל מקום בחמץ מותר, משום שאין זורה אחר זורה (תוספת שבת או"ח שיט).

נתינת מים במכשיר אדים יש שכתבו שמותר לתת מים בתוך מכשיר אדים קרים בשבת¹², אף שהמים מתרסקים לטיפות קטנות ומתפזרים לאויר, לפי שאיסור זורה הוא להפריד אוכל מפסולת (ראה לעיל: המלאכה וגדרה; גדרה), ועוד שאיסור זורה הוא רק בגדולי קרקע (ראה לעיל שם: אלא בגדולי קרקע), ומים אינם גדולי קרקע (שו"ת מנחת יצחק ז כא; שו"ת אור לציון ב מא ו; אורחות שבת ג קלד, בשם הגרי"ש אלישיב; פסקי תשובות שיט מח, בשם כמה פוסקים¹³).

התזת ספריי מגדולי זמנינו יש שהתירו להתיז בשבת בתרסיס ספריי בשבת לטיהור אויר וכדו', ואין בכך משום איסור זורה מהטעמים הנ"ל במכשיר אדים, ועוד שפיזור והפרדת הנוזלים לטיפות זעירות, נעשה ע"י הלחיצה בכפתור הבקבוק, ולא על ידי הרוח (שו"ת מנחת יצחק ו כו; שו"ת אור לציון ב לא יד; שו"ת שבת הלוי ו קלט; אורחות שבת ג קלה, בשם הגרי"ש אלישיב); ויש שחששו להחמיר בכך (שו"ת חשב האפוד ג טו; שו"ת קנין תורה ה כג).

זרע

איסור מלאכת נתינת זרעים בארץ כדי שיצמחו, בשבת ובשביעית

הפרקים:

- המלאכה וגדרה
- שיעורה
- מלאכות שבכלל זרע
- בשביעית

המלאכה וגדרה בשבת

מקורה זריעה היא אחת משלשים ותשע אבות-מלאכות (ראה

ערכו) שמנו חכמים (שבת עג א; רמב"ם שבת ז א. וראה ערך אבות מלאכות כרך א), לפי שהיתה במשכן (ראה ערך הני"ל: גדר האב), שזרעו

שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא כ להקל בשפיכת מים לרוח שתפורם, משום שאין במעשה זה הפרדת אוכל מפסולת, ועוד שאין איסור זורה אלא בגדולי קרקע, ומה שאסר הרמ"א הני"ל לרוק לרוח, הוא משום שאדם נחשב לגדולי קרקע, וכל היוצא ממנו נחשב אף לגדולי קרקע.

זרע. 1. יב, טורי פב-צט.

אבני נזר או"ח א קנא שהסכים לבאר הגולה לדעת רב אשי. 10. ובאגלי טל מלאכת הזורה סעיף ו כתב שגם לדעת הירושלמי אינו אלא חומר בעלמא. 11. וכן משמע מרש"י פסחים ה ב ד"ה ש"מ. 12. מבלי להתייחס לאיסורי שבת אחרים שעלולים להיות בכך, כפעולות חשמליות וכדו'. 13. מחברים אלו התבססו בעיקר על דברי הביאור הלכה סי' שיט יז ד"ה מפזר, שהביא בשם

• יש סוברים שהזורע כל שהוא חייב (רמב"ם שבת ח ב, וראה במגיד משנה מקורו⁴, אפילו גרגיר אחד (משנה ברורה שלו ס"ק נב), שלא נזכר בה שיעור (מגיד משנה שם).

• ויש מן הראשונים שנראה מדבריו ששיעור זריעה בכגורגרת (ראה ערכו), ככל המלאכות שבאולין (ראה רש"י שבת עג א ד"ה האופת, וראה פרי מגדים בפתחה כוללת שדייק כן מדבריו), ומכל מקום גם זריעה פחות מכשיעור, אף שאין בה חיוב, אסורה מן התורה כדין כל חצי-שיעור (ראה ערכו). מנחת חינוך מוסד השבת זורע. וראה ערך חצי שיעור).

בשאר איסורי יש מן האחרונים שכתב, שאפילו לדעת הסוברים זריעה שזריעה צריכה שיעור, אין זה אלא בשבת, לפי שמלאכת-מחשבת (ראה ערכו) אסרה תורה, ואינו חייב אלא על מלאכה חשובה, אבל במקומות אחרים שנאמר בהם איסור זריעה, כגון בכלאים (ראה ערכו), ובשביעית (ראה ערכו), ובנחל-איתן (ראה ערכו) - חייב בכל שהוא (מנחת חינוך מוסד השבת זורע), ולפיכך אם זרע בשבת פחות מכשיעור, ועבר בזריעה זו גם על איסור כלאים וכדומה, כיון שחשובה זריעה לענין כלאים חשובה זריעה גם לענין שבת, וחייב עליה לדברי הכל (שם). וראה ערך אסורו חשובו).

מלאכות שבכלל זורע

המלאכות וגדרן הזורע, והזומר (ראה ערכו), והנוטע (ראה ערכו), והמבריך (ראה ערך הברכה), והמרכיב (ראה ערך הרכבה) - כולם מלאכה אחת הם (ברייתא שבת עג ב), ואם עשאו כולם בשוגג בהעלם אחד, הרי זה עושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת, שאינו חייב אלא חטאת אחת (גמרא שם; רמב"ם שבת ז ט, ושם שגגות ז ז). וראה ערך גופין מחולקין), וכן במזיד אם התרו בו על כולם משום זורע - חייב (ראה תוספות שם ד"ה משום. וראה ערך התראה). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים, שכשם שזורע הוא אב מלאכה, הוא הדין כל אלו אב אחד הם מאבות מלאכות וענין אחד הוא, שכל אחד מהם לצמח דבר הוא מתכוין (רמב"ם שבת ג וט, וראה שם במגיד משנה ד ביאור שיטתו; סמ"ג לא תעשה סה מלאכת החורש; אור זרוע ב נד. וראה ערך אבות מלאכות), ואף זומר הוא אב מלאכה, שזומר את האילן כדי שיצמח, והרי זה מעין זורע (רמב"ם שם ח ב. וראה ערך זומר), ומכל מקום לא מנו אלא שלשים ותשע אבות מלאכות (וזה קושיית הרמ"ך בכסף משנה שם), לפי שכל אלו אם עשאו בהעלם אחד אינו חייב אלא אחת (מרכבת המשנה שם).

• יש מפרשים שנוטע, וכן מבריך ומרכיב, הם אבות מלאכות, שהיינו זורע, אלא שזה אב בזריעה, וזה אב באילנות, אבל זומר תולדת נוטע הוא (רש"י שם ד"ה כולן⁵).

• יש מפרשים שנוטע הוא אב מלאכה, אבל מבריך ומרכיב תולדות זורע הן, וכן זומר תולדת נוטע היא (חידושי המיוחס לר"ן שבת שם ד"ה זומר).

• יש מפרשים שאפילו נוטע אינה אלא תולדת זורע (רבינו חננאל שם; כסף משנה שם בשם רמ"ך; יראים השלם רעד)⁶, לפי שמלאכות אלו לא היו במשכן, שלא היה צורך המשכן לנטוע ולהבריך ולהרכיב אילנות (רמ"ך בכסף משנה שם).

והמזרז כל שהוא, ובפירוש המשניות לרמב"ם שם שהם תולדות זורע. 5. וראה אגלי טל מלאכת זורע סק"ד שכתב להשוות דעת רש"י והרמב"ם, שיש שני מיני זומר. וראה ערך זומר. 6. וראה רבינו חננאל שם שהמבריך והמרכיב חייב משום נוטע ואף משום זורע, שיש תולדה לתולדה. וראה ערך

סממנים לצבוע תכלת וארגמן ותולעת שני ועורות אילים (רש"י שם ד"ה האופת), ואף שלא זרעו אותם במדבר, שאינו מקום זרע, וכל צרכי המשכן היו מוכנים בידם ממצרים (ראה שמות רבה סוף פרק לו), מכל מקום כיון שהיתה בהם מלאכת הזריעה, והיו צריכים אותם למשכן, נחשבת למלאכה שהיתה במשכן (פני יהושע שבת עה א ד"ה פיסקא; מנחת חינוך מוסד השבת א²).

לדעת הראשונים הסוברים שאף המלאכות שנעשו לצורך הקרבנות הן בכלל מלאכות המשכן, ואנו למדים אבות מלאכות אף מהן (ראה ערך הני"ט), למדים מלאכת הזריעה ממנחה של קרבן תמיד ומחבתין (ראה ערכו) של כהן גדול, וממלואים (ראה ערכו), שכל אלה באו מן הזרע ומן הקציר, והיתה בהם מלאכת הזריעה (ראה חידושי גאונים קדמונים שבריש ספר מעשה רוקח, בשם רב האי על כל יא מלאכות שבפת³).

מהותה מהות הזריעה היא שנותן זרעים בארץ כדי שיצמחו (ערוך ערך זמר ב); (ספר העתים עמ' 330), ונחלקו בכך אחרונים:

• יש סוברים שאינו חייב אלא כשחיפה הזרעים בעפר, אבל כמגולה אין משום זורע (מגן אבות מלאכת הזורע, וראה שם לענין זורע באגודה).

• ויש חולקים וסוברים שאפילו לא חיפם בעפר, מאחר שהניחם בארץ במקום הראוי לצמוח - חייב (אגלי טל מלאכת זורע ב ז. וכן כתב בחזון איש שביעית יח סק"ב, אלא שכתב דוקא במכוין לזרוע).

גדרה הזורע בשבת חייב על מעשה הזריעה, שזורע במקום הראוי לצמוח, ואף שבשעה שזורע הרי הוא כמניח הזרע בכד וההשרשה לא תהיה אלא בחול, מכל מקום כיון שעל ידי זריעתו יושרש הזרע אחר כך, ועל דעת כן זרע - חייב (מגן אבות מלאכת הזורע; מנחת חינוך רצח ח; רש"י שבת עג א), כשם שהמדביק פת בתנור חייב משום אופה (ראה ערכו), אף שנאפית אחר כך מאליה (רש"י שם. וראה ערך אופה).

ואפילו ליקט הזרע מן הארץ לפני שנשרש, כתבו אחרונים שחייב (משכנות יעקב או"ח קו; מנחת חינוך שם; אגלי טל מלאכת זורע ב), ואין זה דומה לאופה שאם רדה את הפת לפני שנאפית - פטור, שבאופה גמר האפייה נקרא בשם אפייה, אבל זורע תיכף כשמניח הזרע בארץ נקרא זורע (משכנות יעקב ומנחת חינוך שם, ובמוסד השבת אות ב), ואפילו זרע על מנת ללקט הזרע - חייב, שהרי זה ככותב (ראה ערכו) על מנת למחוק, או כבונה (ראה ערכו) על מנת לסתור (מנחת חינוך שם); ויש סוברים שאם היה בדעתו ללקט הזרע קודם הקליטה אינו חייב אלא אם כן נקלט לבסוף (אגלי טל שם אות טז, וראה שם אות ח ה).

ויש מן האחרונים שכתב, שכשם שבאופה אם רדה את הפת לפני שנאפית פטור, הוא הדין זורע אינו חייב אלא אם כן נקלט הזרע לבסוף, אבל אם ליקט הזרע קודם הקליטה - פטור, כיון שלא נתקיימה מחשבתו (רש"י שבת שם. וראה שו"ת בית שלמה יו"ד ב קכב); ויש שכתב לחוש לדבריו, שאם השליך זרעים בגינה או במקומות לחים, ילקטם קודם שיצמחו, אם אין בהם איסור טלטול (שביתת השבת מלאכת זורע יג).

שיעורה

כשיעור הזריעה להתחייב עליה נחלקו ראשונים:

2. ראה שם שציין לתוספות חולין פח ב ד"ה אלא, דשמו או כשמו שם ישראל היה עפר מדבר מצמיח. וראה תורה שלמה תרומה כה ס בבאור. 3. וראה תורתן של ראשונים [הרוויץ] ב עמ' 45 סי' יג, תשובת רב האי גאון. 4. ועיי רוקח סי' נז: הזורע זריעה בכל שהוא. וראה משנה שבת קג א: והמקורסם

לדעת אבבי בין במנכש ובין במשקה מים לזרעים חייב שתיים, אחת משום חורש ואחת משום זורע, שהרי זה כזומר (ראה ערכו) וצריך לעצים, שלדעת רב כהנא חייב שתיים - אחת משום נוטע, ואחת משום קוצר (מועד קטן שם. וראה ערך זומר), ויכול להתרות בו על איזו מהן שירצה (אגלי טל מלאכת חורש ז ב).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש שפסקו במנכש כרבה שחייב משום חורש, ובמשקה מים לזרעים כרב יוסף שחייב משום זורע (רמב"ם שבת ח א וב, ושם כא ה; רוקח נז - נח⁸).

• ויש שפסקו כאבבי שחייב שתיים, משום חורש ומשום זורע (סמ"ג לאוין סה; סמ"ק רפב; יראים השלם רעד), וכן סתמו האחרונים להלכה (מגן אברהם סי' שלו סק"ה; הגר"א שם סק"ז; משנה ברורה שם ס"ק כו), ולדעתם אסור לשפוך מים אפילו על גבי קרקע שאינה זרועה אם עומדת לחרישה (שער הציון למשנה ברורה שם יח).

כיון שהמשקה מים לזרעים חייב משום זורע, כתבו ראשונים שצריך אדם להיזהר במקום שעשבים וזרעים צריכים למים שלא ישפוך שם מים (יראים השלם רעד; אור זרוע ב נד), והוא הדין שאר משקים שמצמיחים, כגון מי דבש או מי שכר שיש בהם מים (פרי מגדים סי' שלו אשל אברהם ז), וכן דם או חלב שמועילים לזבל את השדה (מור וקציעה שם).

אבל מותר להטיל עליהם שאר משקים שאינם מצמיחים, כגון יין וכדומה ששורף את הזרעים (ספר התרומה רלה; אור זרוע שם; טושי"ע שם א), וכן שמן ודבש מותר (מור וקציעה שם), וכן מותר להטיל עליהם מי רגלים שהם עזים ושורפים את הזרעים (כן כתבו ראשונים הני"ל וטושי"ע שם); ויש מן הראשונים שאוסרים אף במי רגלים (יראים שם, וראה שם בתועפות ראם ז), שמועילים לזבל את השדה (תפארת ישראל בכלכלת השבת בשם חכמי אקונומיה⁹), ולכתחילה ראוי להיזהר בכל המשקים (מגן אברהם שם סק"ז, בשם ספר הזכרונות; מור וקציעה שם, על פי היראים הני"ל¹⁰).

יש שכתבו שמותר לשפוך מים על הקרקע בימות השקיות הקרקע בימות הגשמים הגשמים כשהקרקע רוויה ואין תועלת בהשקיה זו, כשאינו מתכוין להשקיה (יראים רעד; שו"ת הר צבי קלה; ש"ת אז נדברו ב; חוט שני להר"ן קרליץ א י ד), וכן הדין בשפיכת מים על שדה שהושקתה כבר וברור שאין תועלת במים אלו (חוט שני שם). ולכן מותר לשפוך על גבי קרקע שירדו עליה גשמים מים שהצטברו על גגון שעל סוכה, ואין בכך משום איסור זריעה אם אינו מכוין לכך ואינו "פסיק רישיה" (ראה ערך דבר שאינו מתכוין: בפסיק רישיה) שיועיל לקרקע או לזרעים (חוט שני שם).

יש שכתבו שמותר לשפוך מים לתוך כוור, אף שהמים לכוור זורמים דרך צינור ונשפכים לשדה זרועה, משום שהמים הבאים לשדה אינם נחשבים כבאים לשם מכח ראשון, אלא כבר פסק כוחו והמים מהלכים מעצמם, וכיון שאין האדם מכוין להשקיה הרי זה "פסיק רישיה" (ראה ערך דבר שאינו מתכוין: בפסיק רישיה) בגרמא (ראה ערך גרמא), ויש להקל בכך (שמירת שבת מהלכתה א יב יח, בשם הגרש"י אויערבנד), אמנם אם הצינור הנמשך מהכוור אינו ארוך, והמים מקלחים מיד לגינה אין להתיר

מלאכות נוספות בירושלמי מנו עוד מלאכות שהן תולדות זורע, והן:

• המקרסם - חותך ענפים יבשים באילן כמו זומר בגפן (קרבן העדה לירושלמי שבת ז ב. וכן הוא בערוך ערך קרסם וערך זבל. וראה ערך זומר).

• המזרד - מחתך ענפים לחים כשהם יותר מדי (שם. וכן הוא בערוך ערך זרד).

• המפסל - שנוטל הפסולת (שם).

• המזהם - מדביק זבל בקליפות האילן להבריאו (שם. וכן פירש"י עבודה זרה נ ב ד"ה ומוזהמין, ור"ש שביעית ב ד), או: שמושח האילן בדבר שריחו רע להבריח התולעים (שם. וכן הוא בפירוש המשניות לרמב"ם שביעית שם).

• המפרק - פורק אבנים שעל עיקרי האילנות (שם), או: מפרק העלים מעל האילן להקל מעליו (שם. וכן פירשו הרמב"ם והר"ש שביעית שם ב).

• המאבק - מכסה באבק שרשים המגולים (שם).

• המעשן - עושה עשן תחת האילן להמית התולעים (שם. וכן הוא ברמב"ם ור"ש שביעית שם).

• המתליע - נוטל התולעים שעל גבי האילן (שם. וכן פירש רש"י עבודה זרה שם ד"ה מתליעין).

• הקוטם - נותן אפר בשרשים (שם), או: שובר הראשים שבענפים (שם. וכן הוא בפירוש הרמב"ם והר"ש שביעית שם ד).

• הסך - בשמן פירות כשהם מחוברים לאילן למהר בישולם (שם. וכן הוא בפירוש הרמב"ם והר"ש שביעית שם ה, ורש"י עבודה זרה שם).

• המשקה - את האילן (שם).

• המנקב - פגים כדי שיכנסו בהם הגשמים ויתבשלו מהרה (שם. וכן פירש הר"ש שביעית שם. ובפירוש המשניות לרמב"ם שם: שמושחים בשמן עץ דק ומנקבים אותם).

• והעושה בתים - גדר לאילן סביבותיו וממלא אותו עפר (שם. וכן פירש הר"ש שם ד), או: שעושה לו סוכה מלמעלה להגן עליו מן החמה, או מן הצינה (שם, וכן פירש הרמב"ם שם).

וכל דבר שהוא להבחיל - להשביח ולגדל (פני משה שם) - את הפרי חייב משום זורע (ירושלמי שבת ז ב, וראה אגלי טל זורע ז שהם תולדות לזרע).

המנכש והמשקה המנכש - תולש עשבים רעים מתוך הטובים שיצמחו מים לזרעים יותר (רש"י מועד קטן ב ב ד"ה מנכש; מאירי שבת קג א⁷), או: חופר בית הזרעים (רבינו חננאל מועד קטן שם), והמשקה מים לזרעים - שזורק מים בעיקרי העשבים (רש"י שם ד"ה משקה) - בשבת, נחלקו אמוראים משום איזו מלאכה הוא חייב - שהרי צריך להתרות בו ולפרש את שם האיסור (ראה ערך התראה).

• רבה אמר משום חורש (ראה ערכו), מה דרכו של חורש לרפות ולרכך את הקרקע, אף אלו מרפים ומרככים את הקרקע, שהולכים אחר עיקר המלאכה שדומה לחורש ולא אחר המחשבה (תוספות שם ד"ה קא; מאירי שם).

• ורב יוסף אמר משום זורע, מה דרכו של זורע להצמיח פירות, אף אלו מצמיחים פירות (מועד קטן שם), שהולכים אחר המחשבה שהיא עיקר (תוספות ומאירי הני"ל).

א בדעת הרמב"ם, ואגלי טל שם אות יט. 9. הובא בבאור הלכה למשנה ברורה שם ד"ה או, וכתב שלא נהגו העולם להיזהר בזה כלל. 10. ובאליה

אבות מלאכות. 7. וראה ערך חורש, שהמנכש כדי לפות את הקרקע לדברי הכל חייב משום חורש. 8. ונחלקו בדעה זו: ראה חידושי הר"ן מועד קטן ד

יותר יצמחו ויתחייב למפרע משום זורע (משנה ברורה שם), ואף שלא ירדו גשמים - אסור, שבזמן ארוך יותר מיומיים קרוב לודאי שירדו, כיון שהוא בזמן ירידת גשמים (אגלי טל מלאכת הזורע אות כה), ואם הוא במקום דריסת רגלי בני אדם, שאין סופם לצמוח - מותר (יראים ושו"ע שם).

העמדת ענפים מותר להשקות ירקות תלושים כדי שלא יכמושו במים (תשובת הרשב"א, הובאה בבית יוסף או"ח שכא ושו"ע שם יא), כיון שהם ראויים לאכילה ומותרים בטלטול (מגן אברהם שם ס"ק יא), וכן ענפי אילנות שקוצצים בימות החמה לשמוח בהם - והוכנו מאתמול לכך שמותרים בטלטול (מגן אברהם שלו ס"ק יג. וראה ערך מוקצה) - מותר להעמידם במים בשבת (מהרי"ל הלכות שבת; רמ"א שם שלו יא), ובלבד שלא יהיו בהם פרחים ושושנים שהם מתגדלים ונפתחים מיניקת לחלוחית המים, והרי הוא מגדל בשבת (שם¹⁴). וראה ערך מתקן מנא על האיסור להוסיף מים בשבת, ואם מותר להעמיד לכתחילה במים או רק להחזיר).

חיפוי זרעים המתפה, כגון שהיו הזרעים מונחים על הארץ וחיפה בעפר אותם בעפר, בין בידו בין ברגלו בין בכלי (ראה רמב"ם כלאים א ב), כתבו אחרונים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים לענין מחפה בכלאים (ראה ערכו), שלדעת הסוברים שחייב משום זורע כלאים (ראה מכות כא ב ורש"י ד"ה אי לאו, וראה ערך כלאי זרעים), הוא הדין בשבת חייב משום זורע (אגלי טל מלאכת החורש ז יז); ולדעת הסוברים שהמחפה אין בו משום זורע, ואיסורו בכלאים אינו אלא משום מקיים (ראה מכות שם, וראה ערך הני"ל), בשבת פטור (אגלי טל שם).

על זריעה בעציץ, נקוב ושאינו נקוב, וכן על עציץ נקוב שהיה מונח על גבי ספסל או על גבי יתדות והניחו על גבי קרקע - ראה ערך עציץ: עציץ נקוב.

בשביעית

מקורה זריעה היא אחת מאבות מלאכות האסורות מן התורה ואיסורה בשביעית (ראה ערך שביעית), שנאמר שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע (ויקרא כה ד. מועד קטן ב ב, ושם ג א; רמב"ם שמיטה ויובל א-ב), וכן ביובל, שכל המלאכות האסורות בשביעית אסורות בו (ראה ערך יובל) נאמר: לֹא תִזְרַעו (ויקרא שם יא. וראה ערך הני"ל), וכל הזורע בשביעית - וכן ביובל - עובר על לא תעשה זה ולוקה (רמב"ם שם), מלבד מה שעובר אף על עשה של וְשָׂבְתָה הָאֲרֶז שְׂבֵת לָהּ (ויקרא שם ב), שעובר על כל עבודת קרקע בשביעית (ראה ערך שביעית), ונמצא עובר על עשה ועל לא תעשה במלאכה זו (רמב"ם שם א).

הלאו נמנה במנין המצוות (ספר המצוות לא תעשה רכ; סמ"ג לאוין רסו; החינוך מצוה שכז), וכן הלאו שביובל (ספר המצוות שם רכד; סמ"ג שם רעב; החינוך שלג).

הזורע בסוף שביעית ונקלט בשמינית, עובר על שדך לא תזרע (מנחת חינוך מצוה רצח, וראה בשמינית לעיל: המלאכה וגדרה; גדרה, לענין שבת), שכן מצינו בנוטע פחות משלשים יום לפני מוצאי שביעית ונכנסה שמינית

שכן כתב להלכה, ובשער הציון ס"ק מו פירש שגם דעת המגן אברהם כן, וממעט רק אם נתן לכתחילה על זמן מועט, אבל אם נתן על חצי יום אפילו בשבת סמוך לחשיכה - חייב. ¹⁴ וראה ברכי יוסף שם סק"ז בשם מהריק"ש שחומר יתירה היא, שחטים ושעורים במים מצמיחים דבר חדש אבל בוודים

זאת (אורחות שבת א יח הערה יא); ויש שאסר בכל אופן (ספר מנוחה נכונה מלאכת זורע מד).

נטילת ידיים כתבו ראשונים שהאוכלים בגינות ופרדסים בשבת בגינות ופרדסים אסור להם ליטול ידיהם על העשבים שמשקים אותם (ספר התרומה רלה, וכן הוא ביראים השלם רעד, וטושי"ע או"ח שלו¹¹), ולכן טוב להחמיר שלא לאכול בשבת במקום שיש עשבים מחוברים, מפני שבקושי יוכל להיזהר שלא יפלו שם מים בשעת שתייה, או בשעת נטילת ידיים (ספר התרומה שם; בית יוסף ורמ"א שם).

ואף שאינו מתכוין להשקות, ודבר-שאינו-מתכוין (ראה ערכו) מותר, מכל מקום כיון שכשופך מים על העשבים אי אפשר שלא יצמחו, הרי זה "פסיק רישיה" ואסור (ראשונים הני"ל; טושי"ע שם. וראה ערך הני"ל), לפיכך לדעת הראשונים הסוברים ש"פסיק רישיה שלא ניחא לו" מותר (ראה ערך הני"ל, שכן דעת הערוך ועוד ראשונים), אין לאסור לאכול בגינת חברו שאינו אוהבו, שהרי אינו נהנה מגידול העשבים (בית יוסף שם, ומגן אברהם סק"ו).

להלכה כתבו האחרונים שגם בגינת חברו, או אפילו של נכרי, שאין לו חפץ כלל בגידול העשבים שבה, צריך להיזהר, שהרי הרבה פוסקים סוברים שגם "פסיק רישיה שלא ניחא לו" אסור מדרבנן (שו"ע הרב שם ט; חיי אדם יא א; ערוך השלחן שם כב¹²).

שאיבת מים מן הבור בשבת כיון שהמשקה את הזרעים חייב משום זורע, אסור חכמים לשאוב מים מן הבור בגלגל בשבת, גזרה שמא ימלא לגינתו ולחורבתו (עירובין קד א; רמב"ם שבת כא ה; טושי"ע או"ח שלח ו), שמתוך שממלאים בו בלא טורח יבא להשקות בו גינתו וחורבתו בשבת (רש"י שם ד"ה גזרה, וכן ברמב"ם שם שהאיסור הוא משום שמא ישקה), או למשרה של פשתן (שו"ע שם, על פי גמרא שם ב).

השורה חטים השורה חטים ושעורים וכיוצא בהם במים, הרי זה ושעורים במים תולדת זורע, וחייב בכל שהוא (רמב"ם שבת ח ב; שו"ע או"ח שלו יא), והוא ששורה אותם לזמן מרובה כדי שיתרככו ויהיו נוחים וטובים לזריעה ויצמחו מהר, וכן צריך שיכוין בשרייתם לזריעה, שאם לא כן הרי זה דבר-שאינו-מתכוין (ראה ערכו) ומותר.

ויש שכתבו שכל שדעתו להצמיח, חייב מיד כשנותנם למים, שזה כזורע בקרקע שחייב מיד אף שלא יצמח רק אחרי כמה ימים (חיי אדם יא ב, וראה שם בנשמת אדם; אגלי טל מלאכת הזורע ס"ק טו¹³), ואם השהה שם זמן רב כדי שיעור שיצמיחו - חייב, אפילו שלא נתכוין כלל להצמיח (חיי אדם שם).

השלכת זרעים כתבו ראשונים, שיזהר אדם שלא להשליך זרעים לקרקע בחצר במקום ירידת גשמים, שסופם לצמוח (יראים השלם רעד; בית יוסף או"ח שלו, ושו"ע שם ד), היינו כשהמקום לח ויצמחו מחמת הריכוך, כדרך כל תבואה שנותנים אותה במים, או שבזמן מרובה ישתרשו בקרקע (משנה ברורה שם ס"ק לב), ואף שאין כונתו להצמיח, כיון שבודאי אם יהיה מונח שם זמן הרבה יצמחו (חיי אדם יא ב).

ואם משליך לתרנגולים יזהר שלא ישליך אלא שיעור אכילת התרנגולים ביום או ביומיים (יראים ושו"ע שם), שבזמן מועט כזה לא יצמחו וכל שכן שלא ישתרשו בקרקע, אבל בשלשה ימים או

רבה שם כתב שביין שהוא חזק אין להיזהר כלל. ¹¹ ועיי אור זרוע שם שנסתפק כשכבר גדלו העשבים כל צרכם שמא גבול יש להם. ¹² ובמשנה ברורה שם שער הציון כה כתב שבשאר משקים שאינם מצמיחים, אפילו לדעת המחמירים אין להחמיר בגינת חברו. ¹³ וראה משנה ברורה שם ס"ק נא

בית זה אם צריך שיהיה במחיצות גבוהות עשרה טפחים, כגדרו של בית בכל מקום (ראה ערך בית), או שדי בתקרה בלבד, נסתפקו בו אחרונים (ראה חזון איש שביעית כב סק"א, שו"ת משפט כהן עג, וכרם ציון י תשובת הרב צבי פסח פרנק).

היה זרוע בבית מערב שביעית, יש מהאחרונים שכתב שאסור להסיר התקרה מעל הזרועים בשביעית, שהוא תולדת זרוע (חזון איש שם); ויש מתירים (כרם ציון שם; ספר השמיטה להרימ"ט ז"ל עמ' יח).

על הזרוע בעציץ נקוב ושאינו נקוב, ראה ערך עציץ.

האם ישנו איסור שורים את הזרועים בשביעית, כדי לזרעם במוצאי זריעה במים (ירושלמי שביעית ד ד; רמב"ם שמיטה ויובל א ה), ואף שהזרועים צומחים במים, ובשבת חייב על כך משום זרוע (ראה לעיל: מלאכות שבכלל זרוע), הרי זה מפני שבשבת האיסור הוא על האדם שלא יעשה מלאכה וינוח, ולכן אין הבדל בין אם זרוע בעפר או זרוע במים, אבל בשביעית הציווי הוא על שביתת הארץ, ובמים בלי עפר אין איסור (ספר השמיטה עמ' טז).

מטעם זה יש מתירים לזרוע ממש במים, והוא מה שנתחדשה בימינו המצאה שזרועים ירקות במיכל של מים בצורה מיוחדת לכך, ונקרא בשם "הידרופוניקס" (גידולי מים), שלא אסרה תורה אלא זריעה בקרקע ולא במים (ספר השמיטה ב עמ' קה, ראה שם בארוכה, וראה גם שו"ת נחפה בכסף יורה דעה ה, ושדה הארץ ג יו"ד כח¹⁷); ויש אוסרים גם זריעה במים (כרם ציון השלם יא תשובת הרב צבי פסח פרנק¹⁸).

איסור נטיעה אין נוטעים בשביעית (שביעית ב ו בתוספת שביעית, וברייתא בשביעית בגיטין נג ב בעבר ונטע בשביעית; רמב"ם שמיטה א ה).

• יש מהראשונים סוברים שאיסורו אינו אלא מדרבנן, ואם עבר ונטע לוקה מכת-מרדות (ראה ערכו) מדבריהם (רמב"ם שם ד, י; ר"ש שביעית שם בשם רבינו תם, להבנת הר"ש סיריליאו שם בדעתו), ואף שבשבת הנוטע הוא אב (ראה לעיל: מלאכות שבכלל זרוע), בשביעית, אבות שלא נתפרשו בתורה אינם מן התורה (ראה רמב"ם שם ג עם שאר האבות שלא נתפרשו כו'), והרי נוטע לא נתפרש בתורה בשביעית (מנחת חינוך שכז, בדעת הרמב"ם).

• ויש חולקים וסוברים שהנטיעה בשביעית אסורה מן התורה, שהרי זה אב כמו זרוע (ר"ש שביעית שם), ואף לסוברים שאינו לוקה מן התורה, יש מהאחרונים שכתב שמכל מקום יש בו איסור עשה של ושביתה הארץ (פאת השלחן כ, לדעת הרמב"ם).

נטיעת אילן סרק, רבן שמעון בן גמליאל מתיר לנטוע בשביעית סרק כדי לעשות סייג - גדר לשדה שלו - (תוספתא שביעית ג, ומנחת ביכורים שם; ירושלמי שם ד ד, ולא הזכירו סייג), שלא אסרה תורה אלא למאכל, דומה לשדך לא תזרע שזריעה היא באוכל, ודומה ללא תזמור שהוא בכרם (ר"ש סיריליאו לירושלמי שם), ההלכה היא שאסור (רמב"ם שמיטה א ה. וראה כסף משנה שם, ופאת השלחן כ סק"ה), ואפילו שנטעו לגדר (שבת הארץ א ה, וכן כתב בספר השמיטה עמ' יח¹⁹).

יש שכתב שאף לחכמים האוסרים באילן סרק אינו אלא מדרבנן, גזירה שלא יבוא לנטוע אילן העושה פירות (ערוך השלחן העתידי יט

- שיעקור (ראה ירושלמי תרומות ב א), הרי אף שנקלטה בשמינית עבר על לא תזרע בשביעית (תורת הארץ ו יב, ראה שם בארוכה).

האם קליטת הזרוע נחשבת לזריעה חייב על מעשה הזריעה, כגון שזרע לפני שביעית ולא נשתרש עד שביעית, והתרו בו שילקט את הזרועים, או שזרע בשביעית ולא התרו בו עד אחר שזרע, שכן מצינו בנוטע פחות משלשים יום לפני שביעית שחייב לעקור (ראה שביעית ב ו, וראה ערך תוספת שביעית), והיינו מפני שנקלט בשביעית (מנחת חינוך מצוה רצח ח). ויש שכתבו שאין הקליטה אסורה בשביעית כשזרע לפני שביעית אלא בזמן שתוספת שביעית היתה אסורה, אבל בזמן הזה שאין איסור בתוספת שביעית אין איסור גם מצד שנקלט בשביעית (חזון איש שביעית כב סק"ה, וראה ערך תוספת שביעית על זמן הזה).

המחפה זרעים המחפה בשביעית (ראה לעיל: מלאכות שבכלל זרוע; חיפוי זרעים בעפר, על החיפוי) - יש מהראשונים שכתבו שחייב משום זרוע (רש"י מכות כא ב במשנה ד"ה כלאים וד"ה שביעית; תוספות פסחים מז ב ד"ה ושביעית¹⁵. וראה ערך חורש); וכתבו אחרונים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים במחפה בכלאים משום מה חייב (ראה לעיל, שם, בשם אגלי טל, וראה מנחת חינוך מצוה שכז).

יש מהאחרונים מצדדים לומר שאפילו אם בשבת מחפה חייב משום זרוע, בשביעית שאינו חייב על אבות ותולדות שאינם מפורשים בכתוב (ראה ערך שביעית, וראה ערך זומר: בשביעית), אינו חייב עליו (מנחת חינוך שם, בדעת הרמב"ם שלא הזכיר מחפה).

הטומן לפת וצנונות הטומן לפת וצנונות - וכיוצא בהם (רמב"ם שמיטה לשומרם בקרקע א טו) ומכסם עפר (מאירי שבת נ ב) להשתמר בקרקע שכן דרכם (רש"י שבת שם ד"ה הטומן, ור"ש כלאים א ט) - אם היו מקצת עליו מגולים, אינו חושש משום שביעית (כלאים שם; רמב"ם שמיטה שם), שאין דרך זריעה בכך (רדב"ז על הרמב"ם שם), והדברים אמורים כשאינו מתכוין לזריעה אלא לשם הטמנה בקרקע, ולא גזרו כשמתכוין להטמין משום שמא יבוא לנטוע (ראה תוספות שבת שם ד"ה הטומן, ור"ן ומאירי שם). ויש מי שכתב שגם אם אין מקצת העלים מגולים דינו כך (ר"ש כלאים סוף א).

הזרוע בתוך הזרוע בתוך הבית נסתפקו בירושלמי אם יש בו איסור, הבית שכן בכתוב אחד נאמר ושביתה הארץ, שמשמעו בכל מקום שהוא כארץ, ובכתוב אחד נאמר שדך לא תזרע, שמשמעו דוקא אם הוא בשדך ולא בתוך הבית (ירושלמי ערלה א ב, ופני משה שם).

יש מפרשים שהדברים אמורים בנוגע לאיסור ספיחים (ראה ערך פרות שביעית), אבל בנוגע לאיסור הזריעה עצמה אין שום מקום להסתפק, ובודאי אסור לזרוע אפילו במקום שאין דרך לזרוע בשאר שני שבוע (מראה הפנים שם); ויש מפרשים הספק אף בנוגע לאיסור זריעה (פאת השלחן כ סק"ג נב, וכן כתב בספר תורת הארץ ו יח, ודחה דברי מראה הפנים), ומהם שפסקו להלכה שבזמן הזה מותר, מפני ששביעית בזמן הזה מדרבנן וספיקו להקל (פאת השלחן שם, וראה ערך שביעית על המחלוקת בשביעית בזמן הזה¹⁶).

קג, וכן כתב באורך רב בספר פרי הארץ [כהנוב] א-יד. וראה קובץ הפרדס שנה יא שנתוכחו בזה כמה רבנים להיתר ולאיסור. ובקובץ "חפץ חיים" נוהגים על פי החזון איש היתר על ידי כיסוי למעלה וכלי שאינו נקוב למטה. 19. וראה שו"ת מהרי"ל דיסקין כז כג שנראה שבסרק לגדר מותר, וראה קונטרס אחרון לשבת הארץ שם.

נפתח הסתום ואין שם דבר שלא היה מצוי. 15. וראה רש"י שם, ובמנחת חינוך מצוה לב מוסך השבת אות א. 16. וראה חזון איש שביעית כב סק"א שמצדד להחמיר בבית אפילו אם שביעית בזמן הזה מדרבנן כיון שעיקר הספק בדאורייתא, וראה שו"ת משפט כהן עג. 17. וכן האריך להיתר הריא"ה הרצוג בקובץ קול תורה תשי"א. 18. וכן כתב בשו"ת משפטי עוזיאל תנינא יו"ד ג

- שנחשדו ישראל על השביעית (תוספתא שם וברייתא שם נד א), ומתוך שהדבר ניכר יבוא להתיר נטיעה בשביעית (רש"י שם ד"ה תא).
- שאם תאמר שבשוגג יקיים, יעשה במזיד ויאמר שוגג הייתי (רמב"ם שמיטה א יב, וראה תוספות יום טוב תרומות שם).
- רבי יהודה אומר בשוגג יקיים, ובמזיד יעקור (תוספתא וברייתא שם), שבמקומו של רבי יהודה היה חמור להם שביעית (גיטין נד א).
- להלכה בין בשוגג בין במזיד - יעקור (רמב"ם שם, כסתם משנה). וכתבו ראשונים שהוא הדין אם עבר זורע בשביעית, שצריך לעקור (ראב"ד בהשגות שמיטה ד טו, וראה שם בר"י קורקוס וכסף משנה שאף הרמב"ם מודה בכך).
- על פירות של הנטיעה והזרע כשלא עקר אותם, ראה ערך פרות שביעית.

- ה. וראה אגלי טל זורע ב סק"י; ויש שכתבו שלחכמים סרק אסור מן התורה (חזון איש זרעים יט סק"כ).
- המבריק והמרכיב המבריק והמרכיב בשביעית, הרי זה כמו נוטע בשביעית (רמב"ם שמיטה א ד, וראה משנה שביעית ב ו. וראה ערך הברכה וערך הרכבה).
- על תולדות של זורע האסורות או מותרות, ראה ערך שביעית. עבר ונטע הנוטע בשביעית, בין בשוגג ובין במזיד - יעקור (תרומות ב ג בסתם משנה; תנא קמא בתוספתא שבת ג; רבי מאיר בברייתא גיטין נג ב) מהטעמים הבאים:
- שישראל מונים לשביעית - שצריכים למנות שנות הנטיעה לערלה (ראה ערכו) ולרבעי (ראה ערכו), והרואה ומונה השנים למפרע יודע שנטעה בשביעית ויבוא להתיר נטיעה בשביעית (רש"י גיטין שם ד"ה מונין).

זורק

איסור זריקת חפץ בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים, או להיפך, או מרחק ארבע אמות ברשות הרבים

ורחב ארבעה, שדינו כרשות היחיד (ראה ערכו), נסתפק רב מרדכי אם חייב, מפני שעקירתו באיסור, מרשות הרבים, והנחתו באיסור, ברשות היחיד; או שפטור, מפני שבא ממקום פטור, שאי אפשר שלא הגביה תחילה למעלה מן העמוד קודם שהגיע לאויר העמוד, ושם הוא מקום פטור, היינו אויר רשות הרבים למעלה מעשרה (שבת צט ב ורש"י. וראה תוספות שם ד"ה או דילמא בשם הרב פורת. וראה דעת הרמב"ן והרשב"א שם).

רבה ורב יוסף ואב"י חולקים על רב מרדכי וסוברים שאין כאן ספק, ובודאי חייב (גמרא שם), והלכה כמותם (רמב"ן שם; מאירי שם).

כרשות אחרת באמצע

הזורק מרשות היחיד לרשות הרבים, ורשות הרבים באמצע - רבי עקיבא מחייב, וחכמים פוטרים (משנה שבת צו א, ושם נתבאר) ונחלקו בכך אמוראים:

- רב חלקיה בר טובי אמר שאם עבר החפץ שזרק למעלה מעשרה טפחים - לדברי הכל פטור, שלמעלה מעשרה טפחים מקום-פטור (ראה ערכו) הוא, ולא נחלקו אלא כשעבר משהו ועד עשרה טפחים, שלרבי עקיבא אנו אומרים קלוטה כמי שהונחה, וכל שנקלט באויר רשות הרבים הרי זה כמו שנח בה, ולחכמים אין אומרים קלוטה כמי שהונחה, ולא נח ברשות הרבים (גמרא שם צו א ורש"י).
- ורבי אלעזר אמר אף בעבר למעלה מעשרה טפחים מחלוקת, ורבי עקיבא מחייב, וחכמים פוטרים אף למטה מעשרה (ראה שם בגמרא ורש"י טעם המחלוקת). הלכה כחכמים (רמב"ם שבת יג טז; טור או"ח שמח).
- עבר דרך רשות הרבים בתוך ג' טפחים לארץ - עבר החפץ שזרק מרשות היחיד לרשות היחיד דרך רשות הרבים בתוך שלשה טפחים הסמוכים לארץ, נחלקו בדבר:
- רב חלקיה בר טובי אמר - וכן שנינו בברייתא כמותו - שלדברי הכל חייב, אף שלא נח שם בינתיים, מפני שבסמוך לשלשה

מרשות לרשות

הזורק בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים, או מרשות הרבים לרשות היחיד - חייב (משנה שבת צו א; רמב"ם שבת יב י; טושי"ע אורח חיים שמו א), כדרך שחייבים על כל מלאכות שבת (ראה ערך אבות מלאכות וערך שבת).

מלאכה זו היא תולדה של מלאכת הוצאה (שבת שם ב; רמב"ם שם. וראה ערך מוציא), שהרי לא נמנית באבות מלאכות של שבת, ואינה דומה לשום אב אחר, אלא היא מעין הוצאה (רש"י שם ד"ה מכדי), ומן הסברא למדנו, כי מה לי מוציא על ידי הוצאה ביד, ומה לי מוציא על ידי זריקה (תוספות שם צו ב ד"ה הכנסה), ומפני שלא היתה הוצאה על ידי זריקה במשכן אינה חשובה כאב מלאכה (מאירי שם צו א ד"ה והמשנה, וראה גמרא שם ב).

כלאחר יד הזורק כלאחר יד, שלא כדרך זריקה, כגון מכתפיו ולאחוריו - פטור (שבת קנ"ג ב, ורש"י ד"ה כלאחר; רמב"ם שבת יב י, וראה שם יג ט; טושי"ע או"ח רסו יא); ויש מפרשים כלאחר יד שאינו מכניס החבילה ומפרקה, כדרך מפרק ומכניס חבילות, אלא מהלך בריצה, וכשמגיע לפתחו מחזיר אחוריו כלפי החצר ופניו לחוץ, וזורק החבילה מעל כתפו בחצר דרך הפתח על ידי ריצה בלא עמידה (רבינו חננאל שם²).

ברשות שאיסורה כשם שהזורק כמוציא לענין חיוב ברשויות של תורה, כך הזורק כמוציא לענין איסור דרבנן ברשות שמדבריהם, כגון בזורק מרשות הרבים, או מרשות היחיד לכרמלית, וכן להיפך (משנה שבת ק ב, וגמרא קא א. וראה ערך כרמלית).

הזורק מרשות היחיד לרשות הרבים דרך מקום פטור לרשות דרך - חייב (תוספתא שבת ריש פרק יא [בצוקרמנדל ריש פרק י³], וכן הוא בברייתא בשבת ו א; רמב"ם שבת יד טו; טושי"ע או"ח שמו א), וכן להיפך (טושי"ע שם; או איפכא), שהחפץ אינו נחשב כמו שמונח שם (רמב"ם שם).

זרק על גבי עמוד זרק על גבי עמוד ברשות הרבים

התוספתא שם: מחנות לפלטיא דרך סטיו חייב, וכהגהת הגר"א, וכן הוא בכתבי יד, ראה התוספתא כפשוטה שם.

1. יב, טורים צט-ק"ט. 2. ומה שכתב על ידי ריצה בלא עמידה רצונו לומר שלא תהיה הנחה על ידי עמידתו, ראה שם בגמרא. 3. ראה לשון

ברשות הרבים אינה אלא גזרה, בכרמלית שהיא עצמה גזרה אין גוזרים גזרה לגזרה (רשב"א עירובין פה ב; מאירי שבת שם; טושי"ע שם⁷).

זריקה לאשפה שברשות הרבים ארבעה - שהיא רשות היחיד - זורקים לתוכה בשבת (משנה עירובין צט ב⁸; רמב"ם שבת טו י; טושי"ע או"ח שם ב), מרשות היחיד הקרוב לה (טושי"ע שם), ואין חוששים שמא יתגלגל לרשות הרבים ויביא משם, לפי שאין מטילים לאשפה כלי שחפץ בו אלא דברים מאוסים כמים ושברי כלים (ריטב"א ומאירי שם; רמ"א בשו"ע שם).

במה דברים אמורים באשפה של רבים שאין דרכה להיפנות, אבל אשפה של יחיד שדרכה להיפנות, אין שופכים, שמא תתפנה ויבואו לשפוך שם כדרכם, ונמצאו שופכים לרשות הרבים (גמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

הזורק מרשות הרבים לרשות הרבים, ורשות היחיד באמצע - רבי מחייב, וחכמים פוטרים (ברייתא שבת ד ב, ושם נתבאר). ופירשו רב ושמואל שאין רבי מחייב אלא ברשות היחיד מקורה - שיש לה גג (רש"י ד"ה מקורה) - לפי שהבית כמו שמלא דומה (גמרא שם ה א⁹), שדבר סתום מכל צד הוא כמלא חפצים עד גגו, ואין אורו חשוב אור, ולכן כל הנזרק לתוכו הוא כמונה (רש"י שם ד"ה כמאן), אבל שאינו מקורה אף רבי מודה שפטור (גמרא שם).

בירושלמי חולק רבי יוחנן וסובר שרבי מחייב אף ברשות היחיד שאינו מקורה, שרבי עושה אור שבתוך מחיצות כממשן (ירושלמי שבת יא א).

להלכה - פטור, ואם עבר החפץ בפחות משלשה סמוך לארץ ונח על גבי משהו, אף שחזר ונתגלגל ויצא לרשות הרבים השניה הרי הוא כמי שנשאר עומד ברשות היחיד, וחייב (רמב"ם שבת יג טו כחכמים).

ברשות הרבים

הדין וגדרו כשם שהזורק חפץ בשבת מרשות לרשות חייב, כך הזורק ברשות הרבים מתחילת ארבע אמות לסוף ארבע חייב, ואף זריקה זו תולדה של הוצאה היא (רמב"ם שבת יב י, וראה שבת צו ב), כמו העברה ביד ארבע אמות ברשות הרבים שלמדנוה בקבלה (שבת צו ב).

בירושלמי אמרו שזריקת ארבע אמות ברשות הרבים היא אב מלאכה, שכן היתה במשכן, שהיו תופרי יריעות זורקים מחטיהם זה לזה חוץ לארבע אמות ברשות הרבים (ירושלמי שבת יא ב לרבי יהודה, וראה שם בקרבן העדה לפני משה¹⁰).

אפילו לסוברים קלוטה כמי שהונחה - חפץ שנקלט באור רשות הרבים הרי זה כמו שנח בה - (ראה לעיל: כשרשות אחרת באמצע), מכל מקום הזורק ברשות הרבים מתחילת ארבע לסוף ארבע - חייב, ואין אומרים שהרי זה כהונח בתוך ארבע אמות ופטור, שארבע אמות ברשות הרבים ההלכה כך נתקבלה (תוספות שבת ה ב ד"ה בשלמא, ורשב"א ד ב ד"ה אבל: הלכתא גמירי לה¹¹), או לפי

לארץ, הרי זה כנח על גבי הארץ (ראה ערך לבוד), ויש כאן זריקה מרשות היחיד לרשות הרבים (גמרא שבת צ א ורש"י).

• ורובא אמר שלדעת חכמים הפוטרים אפילו בתוך עשרה טפחים מפני שקלוטה לאו כמי שהונחה, הוא הדין בתוך שלשה טפחים פוטרים, אלא אם כן נח על גבי משהו שחייב (שם ק א, ושם נתבאר וראה רש"י שם), שאין אומרים תורת לבוד אלא בדבר המונח (מאירי צו א ד"ה כבר ביארנו. וראה ערך לבוד).

ויש מהראשונים מפרשים שאף רב חלקיה שאמר בתוך שלשה לדברי הכל חייב, לא אמר אלא בנח על גבי משהו (מאירי צו א שם)⁴. להלכה, יש פוסקים שהזורק מרשות היחיד לרשות היחיד, ורשות הרבים באמצע, אף שעבר החפץ באור רשות הרבים - פטור, והוא שיעבור למעלה משלשה טפחים, אבל אם עבר בפחות משלשה סמוך לארץ ונח על גבי משהו, אף שנעקר ויצא החפץ מרשות היחיד לרשות היחיד אחרת, הרי הוא כמי שנשאר עומד ברשות הרבים, ולפיכך חייב (רמב"ם שבת יג טז, כרובא שצריך הנחה על גבי משהו, ראה שם במגיד משנה); ויש חולקים ופוסקים שאם עבר ברשות הרבים תוך שלשה לארץ, אף שלא נח שם על גבי משהו - חייב (רבנו חננאל שבת שם כרב חלקיה בר טובי⁵).

איסור מדרבנן הזורק מרשות היחיד לרשות היחיד, ורשות הרבים באמצע, למטה מעשרה, שהוא אור רשות הרבים, אף שפטור⁶, אסור מדרבנן לעשות כן (טור או"ח שמח; שו"ע הרב שמו ח; ערוך השלחן שנג א), גזרה שמא יבוא לעשות הנחה ברשות הרבים (שו"ע הרב שם), ואפילו דרך כרמלית אסור (שם). וראה ערך גזרה לגזרה שלפעמים גוזרים בכרמלית גזרה לגזרה; ויש שכתב שדרך כרמלית מותר (ערוך השלחן שם); ויש שכתב שאף דרך רשות הרבים מותר לכתחילה (לבוש שג א, ושם שג א. וראה פרי מגדים שגד משבצות זהב סק"א).

בשני בתים בשני צדי רשות הרבים מעשרה טפחים מזה אל זה לדברי הכל, אם היו שני הבתים של אדם אחד, או שעירבו ביניהם, שלמעלה מעשרה טפחים ברשות הרבים הוא מקום פטור (ראה ערך ערובי חצרות).

ונחלקו אמוראים כשאין שני הבתים שוים, אלא בית זה גבוה, ובית זה נמוך:

• רב אמר אסור לזרוק מזה לזה, שמא יפול לרשות הרבים (שבת צו א, ושם נתבאר), כיון שצריך לאמן ידו מגבוה לנמוך ומנמוך לגבוה, ואף שאפילו אם יפול אין בו חיוב חטאת, שהוא מתעסק (ראה ערכו), שהרי לא נתכוין לזרוק לרשות הרבים, חוששים שמא יבוא אחר שנפל לרשות הרבים להביאו משם אליו (רש"י שם ד"ה דמדל).

• ושמואל מתיר (גמרא שם), והלכה כרב (רמב"ם שבת טו ח; טושי"ע או"ח שג א).

וכתבו ראשונים שאם הם כלי חרס וכיוצא בהם שאם יפלו ישבורו - מותר (רמב"ם שם; מאירי שבת שם בשם קצת מפרשים; טושי"ע שם).

היתה כרמלית עוברת ביניהם מותר אף בשאינם שוים, הואיל ואף

9. וכן אמר ר' בא בר הונא בשם רב בירושלמי שבת יא א. 10. והוא כסברת רבי יאשיה ורב חסדא בבבלי צו ב שכן זורקין מחטיהן כו' זורקין בוכיאר כו', אלא שבבבלי שם דחו, ובירושלמי שם שלר' יהודה ארבעים מלאכות הן. 11. וראה ערך הלכה למשה מסיני שלשון זה לרוב ענינו הלכה למשה מסיני.

4. אבל כל הראשונים כתבו שרב חלקיה חולק, ראה רבינו חננאל ותוספות ורמב"ן ועוד. 5. והביאו במגיד משנה שם, וכן כתב גם בשם רמב"ן. 6. כמבואר לעיל: הזורק מרשות היחיד לרשות היחיד וכו' שהלכה כחכמים. 7. וראה ערך גזרה לגזרה בענין גזרה לגזרה בכרמלית. 8. במשנה הגירסא היא שופכין, והגירסא בגמרא ח א: זורקין, וכן הוא ברייף במשנה שם, וראה

הוצאה, והדברים אמורים באומר שרוצה שינוח עם יציאתה לרשות הרבים, וכיון שקלוטה כמי שהונחה הרי חייב משום הוצאה, שנתקיימה מחשבתו, שנחה ביציאתה מיד; וחכמים פוטרים לגמרי, שקלוטה אינה כמי שהונחה, ונמצא שלא נח במקום שרצה בו, ולא נתקיימה מחשבתו (גמרא שם ורש"י).

התכוין לזרוק המתכוין לזרוק שמונה אמות ונח בסוף ארבע • יש שכתבו שחייב, שהרי נעשה כשיעור המלאכה ונעשית מחשבתו, שהדבר ידוע שאין זה החפץ מגיע לסוף שמונה עד שיעבור על כל מקום ומקום מכל השמונה, והרי זה דומה לכותב "שם" מהתיבה שמעון שחייב (ראה ערך כותב), היינו שעשה מלאכה קטנה ממלאכה גדולה (רמב"ם שבת יג כא, על פי שבת צז ב).

• יש חולקים וסוברים שאינו חייב אלא אם כן אמר כל מקום שירצה ינוח, שאין זה דומה לכותב שם משמעון, שהכותב שמעון כל שלא כתב שם אין שמעון ניתן להיכתב, ואם כן הרי הוא מכיון לכותב שם, אבל בזורק כדי שיגיע החפץ לסוף שמונה אינו צריך שינוח בסוף ארבע לפני כן, ונמצא כשנח בסוף ארבע אין זה מקום מחשבתו, ופטור (רבנו חננאל ורש"י ותוספות שם בפירוש מי דמי התם וכו').

• ויש סוברים שאפילו אם אמר כל מקום שתרצה תנוח - פטור, שלא נעשית מחשבתו כלל (חידושי הראב"ד לבבא קמא ע"ס; מאירי שם בשמו).

נתכוין לזרוק נתכוין לזרוק שתיים זורק ארבע • מלאכת-מחשבת (ראה ערכו. בבא קמא כו ב, ורש"י ד"ה לזרוק), ואפילו אמר בכל מקום שירצה ינוח, מכל מקום עיקר מחשבתו לא למלאכה היתה (רש"י שם ד"ה אם).

על זורק שתיים ונמצא שהן ארבע, ראה ערך מתעסק.

זורק לתוך ארבע זורק לתוך ארבע אמות ונתגלגל לסוף ארבע אמות • פטור (משנה שבת ק א; רמב"ם שבת יג כב).

יש מפרשים שהדברים אמורים כשזורק לתומו עד שינוח באיזה מקום שירצה, שאם נתכוין לזרוק דוקא בתוך ארבע אמות, אפילו לא נתגלגל הרי זה נתכוין לזרוק שתיים זורק ארבע (רשב"א שם ד"ה הא דקתני), ולכן דוקא כשנח על גבי משהו תוך ארבע אמות וחזר ונתגלגל - פטור, ואם לאו - חייב, שהרי נח מכחו חוץ לארבע אמות (רשב"א שם, וכן כתבו התוספות שם סוף ד"ה אחותו); ויש סוברים שהוא פטור אפילו שלא נח בתוך ארבע אמות, שלא היתה מחשבתו חוץ לארבע אמות (מגיד משנה שם, בשם הרב ברצלוני).

הנחתו

זורק מרשות זורק מרשות לרשות וקלטו אדם או כלב • הזורק חפץ - מרשות לרשות, או מתחילת ארבע לסוף ארבע ברשות הרבים (רמב"ם שבת יג יג) - וקודם שינוח קלטו אחר בידו, או שקלט כלב, או שנשרף - פטור, מפני שאין זו הנחה שנתכוין לה, לפיכך אם נתכוין בשעת זריקה לכך - חייב (משנה שבת קב א, וגמרא שם; רמב"ם שם).

קלטו אחר - פירשו ראשונים שהוא כשעקר האחר ממקומו וקיבל, שאז הרי זה כשנים שעשאוה שפטורים (רש"י במשנה שם ד"ה קלטה; מאירי שם; לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם. וראה גמרא ה א),

שברשות אחת אין אומרים קלוטה כמי שהונחה (רשב"א שם, בשם יש מי שפירש; מאירי שם ז א סוף ד"ה הזורק מרש"י¹²).

כלאחר יד הזורק מתחילת ארבע לסוף ארבע ברשות הרבים כלאחר יד - פטור (רמב"ם שבת יב י).

זרק ונח החפץ הזורק ארבע אמות ברשות הרבים, ונח החפץ בכותל • כגון שזרק דבלה שמנה - או חלב או בצק (רמב"ם שבת יד יח) - ונדבק בכותל, אם נדבק למעלה מעשרה טפחים הרי זה כזורק באויר, שלמעלה מעשרה טפחים ברשות הרבים מקום פטור הוא (ראה ערך מוציא), ואם נדבק למטה מעשרה טפחים הרי זה כזורק בארץ וחייב (משנה שבת ק א, וגמרא שם; רמב"ם שם. וראה תוספות שם ז א ד"ה וטח).

ואף שעובי הבצק או הדבלה ממעט משיעור ארבע אמות, כיון שאינו מבטל את הדבלה אל הכותל - שאינם בני ביטול אצל כל אדם (מאירי) - אין זה מיעוט (גמרא שם צט ב ורש"י); ויש מפרשים שאם מקצת הדבלה בתוך ארבע אמות - פטור, ודוקא אם כל הדבלה יצתה חוץ לארבע אמות - חייב (תוספות שם ד"ה ואמאי). היה החפץ דבר שמבטל אותו אל הכותל, כגון טיט - פטור, הואיל ונתמעט מדיכוקו משיעור ארבע אמות (מאירי שם, על פי הסוגיא שם).

על הנחה שהיתה בחורי רשות הרבים אם דינם כרשות הרבים, ראה ערך מוציא וערך רשות הרבים.

הזורק מרשות הזורק מרשות הרבים לרשות הרבים, ורשות היחיד הרבים לרשות הרבים דרך • באמצע, ועבר החפץ ארבע אמות ברשות הרבים ואפילו על ידי צירוף, כגון שעבר שתי אמות ברשות הרבים הראשונה, ושתי אמות בשניה - הרשויות מצטרפות והוא חייב; ואם עבר פחות מארבע אמות ברשות הרבים, כגון שהיה קרוב אמה ומחצה לרשות היחיד זו, וזרק לרשות הרבים שכנגדה אמה ומחצה דרך רשות היחיד - פטור (שבת צז ב וצח א, ומאירי שם; רמב"ם שבת יג יז), ואף משום זורק מרשות הרבים לרשות היחיד אינו חייב, אף שעבר דרך רשות היחיד, שקלוטה אינה כמי שהונחה (גמרא ורש"י שם¹³); ויש שכתבו שאף לסוברים קלוטה כמי שהונחה פטור, מפני שאף אם הונחה ממש ברשות היחיד פטור, שהרי לא רצה שתנוח כאן, ולא נעשתה מחשבתו (רשב"א שם צח א ד"ה והא).

זרק חפץ מרשות היחיד לרשות הרבים ועבר ארבע אופן שחייב הן על הוצאה והן על העברה • אמות ברשות הרבים - רבי יהודה מחייב, וחכמים פוטרים (ברייתא שבת צז ב), ונחלקו אמוראים:

• לרב יהודה אמר שמואל מחייב היה רבי יהודה שנים, אחת משום הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים, ואחת משום העברה ארבע אמות ברשות הרבים, שקלוטה כמי שהונחה, והרי זה כמו שהונח מיד עם יציאתו לרשות הרבים, ואחר כך חזר ונעקר ברשות הרבים מתחילת ארבע לסוף ארבע, והדברים אמורים באומר כל מקום שירצה ינוח, ונמצא בכל מקום שנה נתקיימה מחשבתו; וחכמים פוטרים משום העברה, שאינם סוברים קלוטה כמי שהונחה, אבל חייב משום הוצאה (גמרא שם ורש"י).

• ורבה ורב יוסף סוברים שאין רבי יהודה מחייב אלא אחת, שאפילו אם קלוטה כמי שהונחה אינו חייב על תולדה במקום אב, והעברת ארבע אמות ברשות הרבים הרי היא תולדה של

נור או"ח סי' רמ ורמא, וראה ערך קלוטה כמי שהונחה. 13. וראה לעיל:

12. וראה דרוש וחיידוש רבי עקיבא איגר שבת ה ב בהגה מבנו, ובשו"ת אבני

ושכח, הרי זו שגגה אחת (גמרא שם ורש"י מימרות רבה ורבה אמר חדא כו'; רמב"ם שגגות ו ח. וראה ערך חייבי חטאות).

זריקת רשות

הזרק כלי גבוה הזורק כוורת, והוא כלי שהוא גבוה עשרה טפחים עשרה ורחב ורחב ארבעה - פטור (שבת ח א; רמב"ם שבת יד יט), לפי שהיא רשות בפני עצמה, היינו רשות היחיד, וממשכן למדנו שהיו זורקים מחטיהם זה לזה, שאינם רשות בפני עצמם, אבל לא היו זורקים רשויות, ודוקא דבר שיש לו תורת רשות מן התורה, אבל כלי שרחב ארבעה ואינו גבוה עשרה, כיון שאינו אלא רשות מדבריהם, היינו כרמלית (ראה ערך כרמלית), אינו נפטר בכך, שלא באו חכמים להקל על דברי תורה שיפטר (רש"י שם ד"ה רחבה, וראה מאירי שם).

ויש מפרשים הטעם שפטור מפני שהכלי עצמו נעשה רשות היחיד כשינוח, ונמצא שהוא כזורק מרשות היחיד לרשות היחיד דרך רשות הרבים, שהוא פטור (ראה לעיל: כשרשות אחרת באמצע), ואפילו למי שסובר קלוטה כמי שהונחה (ראה שם) פטור כאן, שבכל מקום שהוא מונח נחשב רשות היחיד (תוספות שם ד"ה רחבה).

לא היה רחב לא היתה הכוורת רחבה ארבעה, נחלקו אמוראים: אביי אמר חייב, שהרי אינה רשות היחיד, ורבה אמר פטור, שהיא רשות גבוהה עשרה אי אפשר שלא יהיו קרומיות - צלעות (ראה רש"י חולין טו ב ד"ה קרומיות) - של קנה מן השתי שגבוהים מחבריהם של הערב¹⁴, ועולים למעלה מעשרה, שהוא מקום פטור, וכיון שאינה נחה כולה ברשות הרבים, נמצא שלא היתה כאן הנחה המחייבת (שבת ח א ורש"י).

על כלי שהוא עגול כמה יהיה בעיגולה כדי שיהיה רחב ארבעה, ראה ערך הקף. על כפיית הכלי בפיה למטה כמה יהיה בגובהו, ראה ערך לכוד. על הוצאה והעברה של רשות לעצמו ביד, ראה ערך מוציא.

שיעורו

שיעור הדבר הנזרק הוא כשיעור האמור במוציא (ראה ערכו).

זרק חצי שיעור זרק חצי שיעור, וחזר וזרק חצי שיעור, ועבר השני על וחזר וזרק חצי הראשון תוך שלשה טפחים - אינו חייב עד שינוח שם שיעור על גבי משהו, לחכמים שאינם סוברים קלוטה כמי שהונחה (ראה לעיל: כשרשות אחרת באמצע), ולדעת המצריכים אפילו תוך שלשה הנחה על גבי משהו (שבת פ א, ורש"י ותוספות שם, וראה לעיל שם: עבר דרך רשות הרבים וכו' על המחלוקת שבדבר; רמב"ם שבת יח כג¹⁵).

ולפי זה בקלטו אחר לא יועיל אף כשנתכוין לכך, כדין שנים שעשאוה (ראה ערך שנים שעשו, וכן כתב בחידושי המיוחס לר"ן שם ה א שבנעקר אפילו כשנתכוין לכך פטור).

קלטו כלב, או שנשרף, הטעם שפטור הוא מפני שאין בהם הנחה על גבי מקום ארבע (רש"י במשנה שם ד"ה קלטה; מאירי שם. וראה ערך מוציא על הנחה במקום ארבעה), אבל אם נתכוין לכך, מחשבתו עושה אותם למקום ארבע (גמרא שם, ועירובין צט א), וכתבו ראשונים דוקא כשנוח לו בענין זה, שרצונו שיאכלנו הכלב, או שישרף העץ בכבשן, ובאופן זה מחשבתו עושה אותו שיהיה כמקום ארבע (תוספות שבת ד ב ד"ה אלא, ועירובין צט א ד"ה מחשבתו).

הזורק חפץ ונח הזורק חפץ ונח בתוך ידו של חברו, אם עמד חברו בתוך ידו של במקומו וקיבלו - חייב הזורק (גמרא שבת ה א), ואפילו חברו הכין זה ידו או שולי בגדיו לקבלו (מאירי שם), שידו של אדם חשובה כארבעה על ארבעה (גמרא שם. וראה ערך מוציא).

נעקר חברו ממקומו וקיבלו - פטור (גמרא שם), שאין הנחה זו מכח הזורק, והרי זה כמו זה עוקר וזה מניח (רש"י ותוספות שם, וראה ערך הני"ל), ואפילו נתכוין לזרקו לאדם זה (חידושי המיוחס לר"ן שם).

זרק חפץ והיה הזורק חפץ מרשות לרשות, והיה קשור בחבל קשור בחבל בידו ואגדו בידו - אם יכול למשוך את החפץ אצלו - פטור, שהרי אין כאן הנחה גמורה, ונמצא כמי שעקר ולא הניח (רמב"ם שבת יג יד, על פי שבת קב א); ויש שכתבו שלא עשה כלום, שהרי יכול להחזירו למקומו (חידושי המיוחס לר"ן שם, ומאירי שם).

הזורק בשגה ונוכר קודם הזורק בשגה, ונוכר אחר שיצא החפץ מידו קודם שינוח, נחלקו אמוראים:

• רב כהנא אמר חייב חטאת, ואינו דומה למעביר בידו ונוכר קודם שינוח שפטור, כדין כל חייבי חטאות שאינם חייבים עד שתהא תחילתם וסופם שגגה (ראה ערך חייבי חטאות), שכשמעביר החפץ בידו, היה יכול לעכב ההנחה, ולכן הרי זה סופו במזיד, אבל הזורק הרי אין בידו לעכבו, ולכן כולו שוגג הוא.

• ורבה אמר אף בזורק פטור (שבת קב א, ורש"י שם), שנמצא שוגג בעקירה ולא בהנחה (מאירי שם), והלכה כרבה (ראה רמב"ם וברטנורא בפירוש המשנה שם).

חזר ושכח, וכגון שזרק ברשות הרבים שתי אמות בשוגג, ושתי אמות במזיד - שנזכר לאחר שתי אמות הראשונות - ושתי אמות בשוגג - שחזר ושכח בשתיים האחרונות - חייב, ואף שאילו היה מעביר בידו באופן זה היה פטור, הרי זה מפני שהיה יכול לעכב ולעמוד בסוף שתיים האמצעיות, ונמצא שנגמר שיעור החיוב במזיד; אבל בזורק, שלא היה בידו לחזור, ובשעת ההנחה חזר

זילותא דבי דינא¹

זלזול לבית דין אם יסתרו פסק דין שלהם

דין על שסותרים את דיניהם ודומה לחוכא וטלולא (רש"י בבא בתרא לא ב ד"ה זילותא), ולכן אין לבית דין לסתור פסק דינם הקודם, אף כשיבואו אחריו עד או עדים המעידים באופן שאילו

גדרה

בזילותא דבי דינא דנו בגמרא אם חוששים לכך או לא (ראה כתובות כו ב, ושם נתבאר), החשש הוא שמא ילגלגו הבריות על בית

15. וראה ערך מוציא על המעביר בידו באופן כזה. זילותא דבי דינא. 1. יב', טורים קיט-קכח.

כשרשות אחרת באמצע, מחלוקת רבי וחכמים ושהלכה כחכמים שפטור. 14. ראה ברבינו חננאל שם שהכוורת היתה עשויה ממחצלת של קנים קלועים.

• ולרבן שמעון בן גמליאל מצרפים עדות העד האחרון לראשון ומעלים אותו, ולזילותא דבי דינא אין חוששים (סתמא דגמרא כתובות כו ב).

רב אשי חולק וסובר שלדברי הכל אין חוששים לזילותא דבי דינא, ולא נחלקו רבי אלעזר ורבן שמעון בן גמליאל אלא בעיקר הדין אם מצרפים עדות של שני עדים שלא העידו כאחד בבית דין (בבא בתרא לב א. וראה ראב"ן יבמות פרק י [הוצאת עהרנרייך] עמ' רנא. וראה ערך עדות על המחלוקת אם צריך ששני העדים יעידו כאחד).

כשלא הוחזק בירושלמי דנו במי שלא היו מכירים אותו, ולא הוחזק לנו באביו שהוא כהן, והעלו אותו על פי עד אחד, ואחרי כן בא עד אחד ואמר שאינו כהן, ואמרו שמורידים אותו; אבל אם העלו אותו על פי שנים, ואחר כך באו שנים אחרים ואמרו שאינו כהן, נחלקו בדבר: לרבנן של בבל [רבנן דתמן] אין מורידים אותו - שחוששים לזילותא דבי דינא (פני משה שם) - ולרבנן של ארץ ישראל [רבנן דהכא] ולרבן נחמן בר יעקב כשם שמעלים אותו בשנים כך מורידים אותו בשנים (ירושלמי כתובות ב ח, ופני משה שם. וראה מראה הפנים שם שפירש בענין אחר, וראה להלן: בממונות).

הלכה הלכה שאין חוששים לזילותא דבי דינא, ובמחזק לכהן בשנים כנגד שנים, אפילו שהשנים שמעידים שהוא כהן, על ידי צירוף עד האחרון עם הראשון מעלים אותו לכהונה (רמב"ם איסורי ביאה כ טז; טושי"ע אבן העזר ג ז. וראה ערך עדות על צירוף הראשון והאחרון); ויש מן הראשונים סוברים להלכה שחוששים לזילותא דבי דינא אם כבר נפסק הדין (ראב"ן יבמות פרק י [הוצאת עהרנרייך] עמ' רנא לגירסתו ופירושו בגמרא בבא בתרא לב א).

באישות

שנים אומרים שנים אומרים מת בעלה או מתגרשה, ושנים אומרים לא מת או לא נתגרשה - לדעת רבי מנחם ב"ר יוסי הסובר שאם באו העדים שאמרו לא מת ולא נתגרשה לפני שנישאת ואחר כך נישאת תצא, שהרי נישאת באיסור, ואפילו כשנישאת לאחד מעדיה והיא אומרת ברי לי שמת (ראה ערך הכחשה, ושם שלחכמים לא תצא), מודה הוא שאם נשאת קודם שבאו העדים לא תצא, מפני שחוששים לזילותא דבי דינא (בבא בתרא לא ב, ורשב"ם ותוספות שם ד"ה אבל).

יש מהראשונים סוברים שאפילו התיירו להינשא בלבד, ועדיין לא נישאת, חוששים לזילותא דבי דינא, ולא תצא מהיתרה הראשון (רמב"ן בבא בתרא שם ד"ה ואי, בשם איכא מאן דבעי, וכן משמע ברשב"ם שם ד"ה אבל); ורוב הראשונים חולקים וסוברים שדוקא אם נישאת ממש חוששים לזילותא, ולא כשהתיירו בלבד (תוספות שם ד"ה אבל; רמב"ן שם), אם מפני שאין זילותא דבי דינא אלא כשנעשה מעשה על פי הבית דין, ולכן כל זמן שלא נישאת ממש אין כאן זילותא דבי דינא כלל (רמב"ן ורשב"א שם), או לפי שכשכבר נישאת ואחר כך באו עדים, הרי כבר נאסרה לכל העולם על ידי שכבר נישאת, ונמצא מה שחוזרים לאסרה לעד שנישאת לו אין חוזרים אלא בעבורו, ויש בזה זילותא דבי דינא, אבל אם לא באו עדים קודם שנישאת, אין כאן זילותא, שהרי על כרחנו

העידו כן קודם שפסקו לא היו פוסקים כמו שפסקו (ראה להלן), ואם אין חוששים לזילותא דבי דינא סותרים את פסק דינם, שכן לא מחמת פשיעתם הוא, אלא מצד שאין הדבר מתברר (מאירי בבא בתרא עמ' 182).

חילוקים בדין אפילו אם חוששים לזילותא דבי דינא חילקו בכך זה ראשונים כמה חילוקים:

• יש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשסותרים דינם על הספק ובלא ראייה מבוררת, כגון שפסקו על פי שני עדים, ובאו אחר כך שני עדים אחרים ומכחישים אותם, ומחמת ספק של שנים כנגד שנים ["תרי ותרי"] אין הדבר ברור לגמרי (וראה ערך הכחשה), ותהיה זילותא דבי דינא כשעל הספק יבואו לסתור דינם (ריטב"א כתובות כו ב ד"ה רשב"ג; רא"ה שם; פני יהושע שם ד"ה בתוספות ובקונטרס אחרון), אבל על הודאי לדברי הכל אין חוששים לזילותא דבי דינא (ריטב"א בבא בתרא לב א; מאירי שם עמ' 179).

ואף בשנים כנגד שנים, כשנתברר בהוכחה מהסברא שבודאי העדים הראשונים אמרו שקר, אין חוששים לזילותא דבי דינא לדברי הכל (ראב"ן יבמות פרק ז).

• יש מחלקים באופן אחר, שאם הפסק הראשון שאנו באים לבטל אותו עכשיו היה פסק ברור, יש בו משום זילותא דבי דינא - לסוברים כן - אם נבטלו, אבל אם בתחילה לא היה פסק ברור, אלא חששו לדבר עד שיבדקו ויבררו את הדבר, ואחר כך בררו שאין זה חשש, אין בו משום זילותא דבי דינא לדברי הכל (רשב"ם בבא בתרא לב א ד"ה דחיישינן; תוספות כתובות שם ד"ה ואסקיניה²).

• ויש מחלקים באופן אחר, שכשמבטלים הדין פעם אחת לדברי הכל אין חוששים לזילותא דבי דינא, וכשמבטלים אותו שתי פעמים בזה הוא שיש סוברים שחוששים לזילותא דבי דינא (רש"י כתובות שם ד"ה דחיישינן). וראשונים תמהו על חילוק זה והוכיחו שמי שחושש לזילותא דבי דינא חושש אפילו בפעם אחת (ראה תוספות שם, ורמב"ן וריטב"א שם, שתמהו מסוגיא דבבא בתרא שם³).

בכהונה

הוחזק אדם שאביו היה כהן, ויצא עליו קול שכן גרושה וכן חלוצה הוא, והורדנוהו מהכהונה - עד שיבדקו את הדבר, שמעלה היא לכהונה לחשוש בקול בלבד בלא עדות (רש"י) - ובא עד אחד והעיד שכהן הוא, והעלוהו, שבמקום קול עד אחד נאמן, ובאו שני עדים והעידו שכן גרושה וכן חלוצה הוא, והורידוהו, ובא עד אחד והעיד שכהן הוא, נחלקו בדבר תנאים:

• לרבי אלעזר אין מעלים אותו על פי העד השני, ואף שמן הדין מצרפים עדותו לעד הראשון, והרי כאן שנים כנגד שנים, ויש להעמידו על חזקת כהונה (על גדרה של חזקה זו ראה ערך הכחשה), מכל מקום חוששים לזילותא דבי דינא ואין מעלים אותו, ובהעלאה הראשונה שאחרי הקול אין חוששים לזילותא, אם מפני שאותה העלאה היתה בדין, שעד עדיף מקול, מה שאין כן בפעם השניה ששנים נגד שנים הם ספק, או מפני שבביטול הדין שתי פעמים הוא שחוששים לזילותא (ראה לעיל: גדרה, שיטות הראשונים בדבר. תוספות ישנים כתובות שם).

כתובות שם משמע שאין ב החילוקים סותרים זה את זה. 3. וראה שיטה מקובצת שם, ותורת חיים בבא בתרא שם, בישוב דעת רש"י.

2. וראה ריטב"א בבא בתרא לב א שחילוק זה אינו סובר כחילוק הראשון, וכן כתב בפני יהושע כתובות שם ותמה על התוספות שלא תירצו כן, אבל בריטב"א

כדעתו, וחשש לדעת הסוברים שחוששים לזילותא, אלא שאחר כך עשה מעשה והוציא הקרקע, וסמך על דעת הסוברים שאין חוששים לזילותא (גמרא שם לא ב ולב א⁵).

בירושלמי נחלקו בדבר אמוראים: ראובן אוכל שדה בחזקת שהיא שלו, והביא שמעון עדים שמת אביו מתוכה - שכשמת אביו היה אביו מוחזק בשדה זו (קרבן העדה) - מוציאים אותה מראובן ומחזירים אותה לשמעון, חזר ראובן והביא עדים שלא מת אביו מתוכה, אמר רב נחמן בר יעקב אני הוצאתי מראובן, אני מחזיר אותה לראובן; ורב אמר משעה שיצאה בעדות ברורה יצאה (ירושלמי כתובות ב ב), וכשנתת על פי בית דין נתת, מכאן ואילך המוציא מחברו עליו הראיה (ירושלמי בבא בתרא ג ד), שחוששים לזילותא דבי דינא (קרבן העדה כתובות שם, ופני משה שם, ובבא בתרא שם⁶).

כשכבר נעשה כתבו ראשונים שאף לסוברים שחוששים לזילותא, מעשה הרי זה דוקא כשכבר עשו הבית דין מעשה והורירו לתוכה את זה שהביא עדים ראשונים שהקרקע של אביו, אבל אם רק פסקו את הדין ועדיין לא הורידוהו אין לחוש לזילותא דבי דינא (רמב"ן בבא בתרא לא ב ד"ה ואי, וראה לעיל: באישות).

להלכה פסקו רוב ראשונים כרב נחמן, שאין חוששים כאן לזילותא דבי דינא (נד רמ"ה בבא בתרא לב א ד"ה ובפולגותא; רמב"ם טוען ונטען טו ה, ומגיד משנה שם; טוש"ע חו"מ קמו כג); ויש מהראשונים חולקים וסוברים שהלכה שחוששים לזילותא, ואף רב נחמן עצמו חזר בו ולא הוציא הקרקע מזה שהחזיק בה על פי בית דין (ראב"ן שם לא ב, וכשיטתו לעיל בכהונה ואישות, וראה שם גירסתו בגמרא).

במניעת זילותא

בקיודש החודש אף על פי שאין חוששים לזילותא דבי דינא, מצינו שחכמים תיקנו שלכתחילה לא יבוא לידי זילותא דבי דינא, כגון בקידוש החודש, שאם עיברו בית דין את החודש מפני שלא נראית הלבנה בזמנה, ואחר כמה ימים באו עדים רחוקים והעידו שראו את החודש בזמנו, שאם נמצאת עדותם מכוונת כתבו ראשונים שמקדשים אותו למפרע (ראה ערך קדוש החודש שיש חולקים בדבר), מכל מקום מאיימים על העדים ומטריפים אותם בשאלות, ומשתדלים בית דין שלא יקדשו חודש זה הואיל ויצא שמו מעובר (רמב"ם קידוש החודש ג טו), וכתבו אחרונים שכיון שהיו עושים סעודה בעיבור החודש נתפרסם הדבר, ואם יסתרו מה שעשו תהיה זילותא דבי דינא (לחם משנה שם).

בעדים זוממים כעין זה כתבו ראשונים במקום שכבר נעשה מעשה על פי בית דין ואי אפשר לבטלו, כגון שהמיתו אדם והוזמו העדים, שחוששים לזילותא דבי דינא, וזהו הטעם שאם הרגו על פי עדים שהוזמו אין העדים הזוממים נהרגים (ראה ערך עדים זוממים), שלא יתפרסם שמכשול זה יצא מתחת ידם להיות זה נהרג בשקרנות, והשומעים יסברו שזה אירע להם במיעוט חקירה ודרישה, ויהיו מחטטים אחריהם אף בדינים אחרים (המאירי מכות ג א, וכן כתב הפני יהושע שם ה ב ד"ה ועוד. וראה ערך עדים זוממים טעמים אחרים לדבר).

בשו"ת צמח צדק החדש רצה הו⁵. וראה שם ברשב"ם שסמך על מסקנת רב אשי בגמרא שם שלדברי הכל אין חוששים. ⁶. וראה יפה עינים בבא בתרא לא ב שבירושלמי לא הוזכר זילותא דבי דינא ומחלוקתם היא בידי חזקה, וכן כתב

צריכים לחזור מהיתרה הראשון כדי לאסרה לכל העולם, ואין זילותא אם אוסרים אותה גם להעד (תוספות שם).

לדעת חכמים לדעת חכמים הסוברים שאם נישאת לאחד מעדיה לא תצא אפילו כשנישאת אחרי שבאו העדים האחרונים, אין הטעם משום שחוששים לזילותא דבי דינא, שהרי כשנישאת לא על פי בית דין נישאת, שבית דין לא יתירו לה להינשא בשנים כנגד שנים, ואין כאן זילותא כלל, אלא מפני שאין מוציאים אשה מתחת בעלה מחמת ספק (רמב"ן בבא בתרא שם ד"ה ואם; רשב"א שם), אבל מכל מקום אין חכמים חולקים על רבי מנחם ב"ר יוסי בעיקר סברתו שחוששים לזילותא דבי דינא, אלא שלא הוצרכו כאן לטעם זה (פני יהושע כתובות כו ב בתוספות ד"ה ואסיקניה).

ויש מהראשונים סוברים שאף לחכמים הטעם שלא תצא הוא משום זילותא דבי דינא (רמב"ן שם בשם יש מפרשים, ודחה; ראב"ן יבמות פרק י, וראה שם סברתו).

וכתבו אחרונים שלמסקנת הגמרא - לפי רב אשי - שבמחלוקת התנאים בכהן שהורידוהו לדברי הכל אין חוששים לזילותא דבי דינא (ראה לעיל: בכהונה), אף במחלוקת זו של רבי מנחם ב"ר יוסי וחכמים לפי המסקנה לדברי הכל אין חוששים לזילותא דבי דינא, ורבי מנחם שמחלק בין באו עדים קודם שנישאת שתצא, לבאו עדים אחר שנישאת שלא תצא, מטעמים אחרים הוא שאמר כן, ולא מטעם זילותא⁴ (פני יהושע כתובות כב ב ד"ה א"ר מנחם, ראה שם בארוכה).

בקיניו שלא תיסתר עם איש אחר עם איש אחר (ראה ערך סוטה), הרי זה מפני שמן הסתם אדם מסכים על דעת בית דין, שאם לא כן לא היינו עושים דבר שכשיבוא הבעל יוכל למחול, שבעל שמחל על קינויו - מחול (סוטה כה א), ויהיה זילותא דבי דינא (רש"י שם ד"ה עבדינן).

בגט זילותא דבי דינא הוזכר בפוסקים אף בגט אשה שכתבו באופן שבדיעבד הוא כשר, ולכתחילה יש ליתן גט אחר, שאם עברו כמה ימים אחר הניתנה ויצא שם מגורשת על האשה לא יתנו גט אחר משום זילותא לבית דין (שו"ת תרומת הדשן א רלג, והובא בבית יוסף אה"ע קכו), אבל בטעות אחרת לא חוששים לזילותא דבי דינא, ואפילו אחר כמה ימים נותנים גט אחר, שמשום זילותא דבי דינא לא נתיר אשת איש (נחלת שבעה מה ה, ורצונו לומר בטעות שגם בדיעבד מחמירים, ראה שם בדבריו).

בממונות

קרקע, שעל פי שני עדים שהעידו שהיא של פלוני, שירשה מאבותיו, הורידו איש אחר ממנה, ואחר כך באו שני עדים אחרים והעידו שזוהי של אותו האחר, שירשה מאבותיו, והרי כאן שנים כנגד שנים, אמר רב נחמן אנחנו הורדנו אותו בראשונה ואנחנו נעלהו, ולזילותא דבי דינא אין חוששים (בבא בתרא לא ב).

לסוברים שחוששים לזילותא דבי דינא בשנים אומרים מת בעלה (ראה לעיל: באישות), ובכהן שהורידוהו (ראה לעיל: בכהונה), אף כאן חוששים לזילותא ואין מוציאים הקרקע מידי זה שבית דין הורידוהו לה, ואף רב נחמן עצמו לא רצה בתחילה לעשות מעשה

⁴. אמנם ראה ראב"ן יבמות פרק י שסובר שבכהונה לדברי הכל חוששים לזילותא אם כבר נפסק הדין (הובאה דעתו לעיל: בכהונה; להלכה), והוא הדין באישות במקרה הנ"ל לדברי הכל חוששים לזילותא למסקנא, וראה ביאור דעתו בארוכה

- כשכותבים אדרכתא - שטר שבית דין כותבים לתובע, לגבות על פיו את נכסי הנתבע (ראה ערך אגרות בית דין) - על נכסי יתומים, תיקנו לכתוב את האדרכתא באופן שלא יבוא לידי הוצאת לעז על בית דין שלא עיינו בתקנת היורש (ראה כתובות קד ב, וראה ערך הנ"ל).
- בשעה שתיקנו לתקוע ביבנה בשופר בראש השנה שחל בשבת לא רצו אחר שתקעו לדון בדבר משום גנאי שיוציאו לעז על הבית דין שטעו (ראש השנה כט ב, ורש"י ד"ה ואין משיבין).
- במחוייב יש מהראשונים שמפרשים זו ששנו במחוייב מלקות מלקות שאמדהו שאינו יכול לקבל אלא שמונה עשרה מכות, ונתברר ביומו שטעו ויכול לקבל ארבעים, שאם לקה כבר השמונה עשרה שפוטרים אותו (ראה משנה מכות כב ב, וגמרא שם, ופירוש הריב"ן שם בשם רבו, וראה ערך מלקות), שהטעם הוא שכיון שיצא מבית דין כבר בזיון בית דין הוא להחזירו (ריב"ן שם, בשם רבו).

אופנים נוספים כיוצא בדבר מצינו שתיקנו למנוע גרם זלזול במניעת גרם זלזול לבית דין, אלא שלא הוזכר שם הלשון זילותא דבי דינא, ואין שם ביטול פסק דין קודם:

- במוציא-שם-רע (ראה ערכו), שהביא הבעל עדים שזינתה, והעדים הוכחו על ידי זה שלא כיוונו עדותם, באופן שהבעל חייב לשלם מאה כסף (ראה ערך מוציא שם רע), סוברים חכמים שאף שעיקרו דיני ממונות שדנים בשלשה, מכל מקום כאן דנים בעשרים ושלשה, מפני שחוששים שמא יבואו אחר כך עוד עדים שזינתה, ונצטרך להוסיף עד עשרים ושלשה, שהרי זה דיני נפשות, ויוציאו לעז על הראשונים לומר שאינם מומחים, ולפיכך הוסיפו עליהם; ורבי מאיר אינו חושש לכך וסובר שדינו בששה (עולא בסנהדרין ח א, לפירוש המשניות לרמב"ם שם, ותוספות שם ד"ה מוציא שם רע, וראה ערך בית דין).

זיקה¹

קשר אישות בין היבם ליבמתו לפני היבום או החליצה

ליבם להיאסר אמה עליו משום חמותו, ואינה קנויה לו אפילו מדרבנן.

ואפילו יבמה שנפלה לפני יבם אחד, שבודאי עליו מוטל לייבם או לחלוץ, מכל מקום אין זיקה זו אוסרת את אמה עליו אם מתה יבמתו (יבמות יז ב, ורש"י ד"ה אין, וריטב"א שם).

• רב יהודה וכן שמואל אמרו ששומרת יבם שמתה אסור באמה, לפי שיש זיקה, והיבמה נחשבת כאשתו או כארוסתו, ולכן גם לאחר מיתת היבמה לא פקעה הזיקה. ולא כשנפלה לפני יבם אחד בלבד, אלא אפילו נפלה לפני שני יבמים, יש זיקה והיא אסורה לכל אחד מהם כחמותו (יבמות יז ב, ושם יח ב).

ולא נחלקו האמוראים אלא כשמתה יבמתו, אבל בחייה אף רב מודה שאסור באמה, שאם ישא את אמה תיאסר היבמה עליו משום בת אשתו ותיפטר מן החליצה ומן היבום, ואסור לבטל מצות יבום (יבמות יז ב).

בירושלמי יש שיטה אחרת, שרק בחיים יש זיקה, אבל לא לאחר מיתה, ושומרת יבם שמתה - מותר באמה, שאף על פי שהיתה לו בה זיקה, כיון שמתה בטלה זיקתה (ירושלמי יבמות ב א). וביארו האחרונים שלפי הירושלמי דוקא כשלבסוף בא לידי חליצה או יבום הוא שיש זיקה, אבל כשלא באה הזיקה לתכליתה ומתה, פקעה זיקתה למפרע (נועם ירושלמי שם; אור שמח קונטרס זיקה סק"א. וראה קרן אורה יבמות יח א).

הלכה הלכה שיש זיקה, אפילו לאחר שמתה, והיבם אסור בקרובת זקוקתו אפילו מתה קודם שייבם או שיחלוץ, בין כשהוא יבם אחד, ובין כשהם שני יבמים (רמב"ם יבום א ג, ומגיד משנה; טוש"ע אבן העזר קנט ה, ובית שמואל ס"ק יא).

מהתורה המפרשים נחלקו אם הזיקה היא מהתורה או מדרבנן:

• לדעת רוב המפרשים אין איסור הזיקה אלא מדרבנן, ואפילו כשהיא בחיים אין איסור אחות זקוקתו אלא מדרבנן (רמב"ן

גדרה

מהי זיקה אשה הזקוקה ליבם שייבם או שיחלוץ אותה, והיא הנקראת שומרת יבם (ראה ערכים: יבום; חליצה; שומרת יבם), דנים בה אם קודם היבום או החליצה "יש זיקה", דהיינו שיש ליבם קנין אישות ביבמה, או "אין זיקה", דהיינו שאין ליבם בה קנין אישות קודם היבום.

• לדעת הסוברים שיש זיקה, יבמה דומה לאשה נשואה, וקרובותיה אסורות על היבם, כמו שקרובות אשתו אסורות עליו, וכן הדבר נוגע להפקעת זיקה אחרת שהיתה עליה, לאיסור צרת ערוה מחמת זיקה, להפרת נדריה, כמו שהבעל מפר את נדרי אשתו, לירושת נכסיה כשמתה, ועוד.

• ולדעת הסוברים שאין זיקה יבמה אינה כאשה נשואה לענין כל הדברים הללו.

עצם זיקת היבמה להתייבם או לחלוץ אינו נכנס בגדר הדיון של יש זיקה או אין זיקה, אף על פי שלפעמים קוראים אף לזה בלשון זיקה (ראה רמב"ם יבום ו ב; רא"ש יבמות ה ו).

כארוסה או כנשואה בין אם נאמר שמחמת הזיקה היא כנשואה, או שנאמר שהיא כארוסה, שלענין איסורי אישות אין הבדל בין נשואה למקודשת; והדיון הוא רק אם מחמת זיקה היא כקנוייה לו, מן התורה או מדרבנן, או שאינה קנוייה לו². אבל בנוגע להפרת נדרים וירושה, שיש הבדל בין נישואין לאירוסין, דנים גם אם לדעת הסוברים שיש זיקה, הזיקה היא כנשואה או כארוסה³.

בקרובת זקוקתו

מחלוקת שומרת יבם שמתה, נחלקו אמוראים אם היבם מותרת בקרובותיה:

• רב אמר שהיבם מותר באמה של השומרת יבם, לפי שאין זיקה, דהיינו שזיקת יבמתו שמתה אינה חזקה עד כדי שתיחשב כארוסה

יבום וחליצה. 3. בענין הזיקה לגבי הפרת נדרים ראה ערך הפרה; ובענין כח הזיקה לגבי ירושת היבמה, ראה ערכים: ירושת הבעל; נכסי מלוג.

בשו"ת צמח צדק החדש אה"עו רצה ו. זיקה. 1. יב, טורים שכב - שמו. 2. וראה ערכים: יבום; חליצה, יבמה שאינה עולה ליבום, בענין כח הזיקה לגבי

שנישואין של איסור הם שאינם מפקיעים את הזיקה, כגון שקידש אחות זקוקה בלי מצות יבום, שאינה יבמתו, אבל כאן כשמייבם את האחת, אף על פי שיש בה איסור אחות זקוקה, מכל מקום מצות יבום קיים, והמצוה מחזקת הנישואין עד שיפטרו את השניה בלא חליצה, ונמצא מבטל מצות יבמין (מאירי שם).

שלושה אחים נפלו שתי האחיות לפני שלשה אחים – לדעת הסוברים שיש זיקה, אף כאן חולצות ולא מתייבמות, שכל אחת אסורה משום אחות זקוקתו; אבל לדעת הסוברים שאין זיקה, ואין האיסור לייבם אלא משום ביטול מצות יבמין, בשלושה אחים מותרות האחיות להתייבם, אחת לאחד מן האחים, והשניה לשני, כי למיתה של שנים אין חוששים (יבמות כו ב).

שלושה אחים, שנים מהם נשואים שתי אחיות, או אשה ובתה, או אשה ובת בתה, או אשה ובת בנה, הרי אלו חולצות ולא מתייבמות – הואיל ושתייהן זקוקות לו, הרי הוא פוגע בקרובת זקוקתו; ור' שמעון פוטר את שתייהן מן החליצה ומן היבום (יבמות כב ב, ורש"י שם יט א ד"ה ולא מתייבמות).

הלכה כחכמים (רמב"ם יבום ו כה, ז ט; טוש"ע אה"ע קעה ו).

צרת ערוה שלשה אחים, שנים מהם נשואים שתי אחיות, ואחד בויקה מהם נשוי נכרית שאינה אחותו – מת אחד מבעלי האחיות, והרי לבעל האחיות השניה אינה זקוקה ליבום, שאחות אשתו היא, ואינה זקוקה אלא לזה הנשוי נכרית לבדו, ונעשית הנכרית צרת אחות אשתו בזיקה, ואחר כך מת הנשוי נכרית – לדעת הסוברים שאין זיקה, מותרת הנכרית להתייבם; ולדעת הסוברים שיש זיקה, חולצת ולא מתייבמת, משום שהיא צרת אחות אשתו בזיקה (יבמות ל א).

וכן הלכה שיש זיקה וחולצת (ר"י ורא"ש שם; טור אה"ע קעה, בשם הרא"ש).

במקום קידושין ונישואין

שומרת יבם שקידש אחד מן האחים את אחותה, אחר ונישואין שנפלה היבמה לפנייהם, נחלקו תנאים מה דין האשה:

• משום ר' יהודה בן בתירה אמרו שאומרים לו לזה שקידש שימתין מלכנוס, לפי שהיא אחות זקוקתו, עד שיעשה אחיו מעשה, שייבם את היבמה או שיחלוץ לה, ויעקור זיקתה ממנו; שר' יהודה בן בתירה סובר שיש זיקה, ולכן אין הקידושין של אחותה מפקיעים הזיקה (יבמות יח ב, ושם מא א, ורש"י ד"ה עד).

• הראשונים כתבו שחכמים חולקים על ר' יהודה בן בתירה וסוברים שאין צריך להמתין עד שיעשה אחיו מעשה, אלא מותר לו לכנוס מיד, שמשקידש את אחותה נעשית זו אחות אשה ונפטרת מן החליצה ומן היבום, שלדעתם אין זיקה לאחים כדי לאסור עליהם קרובותיהם (רש"י יבמות יז ב ד"ה ולימא; תוס' שם ד"ה ולימא; תוס' שם כג ב ד"ה קדמו). ואף על פי שגם לרב שאין זיקה, אסור לישא בחיי היבמה את אמה, או אחותה, מפני שמבטל מצות יבמין (ראה לעיל: בקרובת זקוקתו), אין איסור זה אלא לכתחילה, אבל בדיעבד מה שעשה עשוי, ואם קידש – נפטרה היבמה (מאירי יבמות יז ב; רשב"א שם מא א).

הלכה כר' יהודה בן בתירה (יבמות יח ב, מא א; רמב"ם יבום א יד; טוש"ע אה"ע קנט ה).

ורשב"א יבמות כו ב; ריב"א שם כו א; מאירי שם יא א; קרן אורה שם יח א; שו"ת חכם צבי קטז).

• יש מהראשונים שנראה מדבריהם שיש זיקה מן התורה, ואסור באמה של יבמתו לאחר מיתת היבמה מן התורה (ראה תוס' יבמות כו ב ד"ה אבל, בשם ר"ח, ובשו"ת נאות דשא לא; נימוקי יוסף יבמות יז ב).

• ויש מהאחרונים שהסתפקו אם זיקה היא מהתורה או מדרבנן (ראה מהרש"א יבמות ח א ד"ה כי איצטרך. וראה שו"ת נאות דשא לא).

בספק ספק קרובת זקוקתו אף היא אסורה ביבום. כגון מי שקידש אחת משתי אחיות ואינו יודע איזו מהן קידש, ומת, ולו אח אחד – חולץ לשתייהן, שעל כל אחת מהן יש להסתפק שמא השניה היא היבמה, וזו אחות זקוקתו היא, ואף אם יחלוץ תחילה לאחת אסור לייבם השניה שמא היא אחות חלוצתו שאסורה מדרבנן; ואם היו לו שני אחים, אחד חולץ לאחת מהם, ואחר כך השני מייבם את השניה (יבמות כג ב, ורש"י ד"ה חולץ; רמב"ם יבום ח א; טוש"ע אה"ע קעו א).

לדעת הסוברים שאין זיקה, מכל מקום כיון שאסור לייבם אחות זקוקתו משום ביטול מצות יבמין (ראה לעיל), אף בספק אחות זקוקתו אסור שמא יבטל מצות יבמין (ישרש יעקב יבמות שם).

בקרובות, ששתיהן זקוקות

שתי אחיות ארבעה אחים, שנים מהם נשואים שתי אחיות, ומתו הנשואים את האחיות, הרי אלו חולצות ולא מתייבמות, בין שמתו האחים בבת אחת, ובין שמתו בזה אחר זה (יבמות כו א; רמב"ם יבום ז א; טוש"ע אה"ע קעה ג).

לדעת הסוברים – וכן הלכה (ראה לעיל: בקרובת זקוקתו) – שיש זיקה, הטעם הוא שכיון ששתיהן זקוקות לזה ולזה, בראשונה שמייבם הוא פוגע באחות זקוקתו, שהיא כאשתו, והואיל ואי אפשר לשום אחת מהן להתייבם, שתייהן חולצות ולא מתייבמות (יבמות כו א, ורש"י ד"ה ארבעה; טוש"ע שם).

ולדעת הסוברים שאין זיקה, הטעם שחולצות ולא מתייבמות הוא משום גזירת ביטול מצות יבמין, שאם האחד ייבם אחת מהן שמא ימות השני לפני שייבם הוא את השניה, ותיפול גם זו לפני זה שייבם את הראשונה, ותצא משום אחות אשתו בלא חליצה ויבום, ונמצא מצות יבמין בטלה ממנה, לכן יחלוץ כל אחד אחת מהן, שאפילו אם ימות אחד מהם לפני שיחלוץ גם הוא לשניה, יחלוץ זה שחלץ לראשונה גם לשניה (יבמות שם, ורש"י ד"ה מית).

חשש זה של ביטול מצות יבמין יש מהראשונים סוברים שאינו אלא לדעת הסוברים שאין זיקה, אבל לדעת הסוברים שיש זיקה, אפילו כשמת האח השני אחרי שייבם זה את אחותה, עדיין היא מחוייבת בחליצה, שאין נישואין מפקיעים זיקה (רשב"א יבמות מא א; תוס' חד מקמאי שם כו ב; מאירי שם כו א, בשם יש אומרים).

ויש סוברים שאף אם יש זיקה יש ביטול מצות יבמין, מפני שאפילו שאין הנישואין מפקיעים הזיקה, מכל מקום מן התורה הרי היא פטורה מן החליצה ומן היבום, שאחרי שייבם זה את אחותה הרי היא אחות אשתו גמורה, ומדרבנן הוא שצריכה חליצה משום זיקה של שעת נפילה, שכל יבמה שבשעת נפילה נאסרה הרי היא כאשת אח שיש לה בנים ואסורה לעולם (ראה ערך יבום), ויש כאן ביטול מצות יבמין של תורה; או לפי

שיש זיקה הרי היא כאשתו (שו"ת הר"י מינץ י; רמ"א אה"ע קנט ה, ובאור הגר"א ס"ק כג). ודוקא כשלא היתה משודכת לו מקודם, אבל אם היתה משודכת לו קודם שנפלה היבמה לפניו, מותר לכנסה (הגהות מרדכי כתובות רמז רצא; רמ"א שם, בשמו)⁴.

ויש מי שחולק לגמרי וסובר שלא גזרו על זיקה אלא באיסור ערוה ולא בתקנה של שתי נשים, שאין עושים תקנה לתקנה (ראה בבא מציעא ה ב. וראה ערך תקנה), וכיון שכל איסור זיקה אינו אלא תקנת חכמים לא גזרו על זה תקנת רבינו גרשום בשתי נשים (שו"ת חכם צבי קטו. וראה ישרש יעקב יבמות יח א שכתב להקל במקום צורך גדול)⁵.

זית¹

פרי עץ הזית בתורת מידה בשיעורי הלכה.

מצות בעור-חמץ (ראה ערכו), ואיסור בל-יראה (ראה ערכו), ובל ימצא, שיעורם בכזית, מפני שלמדים מאכילתו (ראה ביצה ז ב).

חשיבות אוכל שיעור חשיבות אכל אף הוא בכזית, ולכן יש מהאמוראים הסובר שאין יד לפחות מכזית (רב בחולין קיח ב), שאם יש אוכל פחות מכזית אינו חשוב להיות לו יד - עצם וכיוצא המחובר בו - לענין שאם נגעה טומאה ביד יטמא האוכל (רש"י שם ד"ה אין יד). וכן שיעור פרורי אוכל שאסור להפסידם הוא בכזית (ראה ערך בזוי אוכלים), וכן שיעור ערוב-תבשילין (ראה ערכו).

טומאה שיעור כזית נאמר אף בדיני טומאה, כגון בטומאת אהל בבשר מן המת (אהלות ב א). ואף על פי שכל השיעורים הם הלכה למשה מסיני (ראה לעיל) אמרו חכמים תחילת ברייתו של אדם כזית, ולפיכך שיעור טומאת בשרו בכזית (רמב"ם טומאת מת ב ב, על פי ספרי זוטא במדבר יט יא). וכן בגד המנוגע ואבן המנוגעת מטמאים באהל בכזית, מפני שהוקשה צרעת למת (ראה ערך בגד המנוגע וערך בית המנוגע). וכן טומאת מגע ומשא של נבלה שיעורה בכזית, שנאמר: וְהָאֵכֶל מִנְבֵּלֶתָהּ (ויקרא יא מ) - ליתן שיעור לנוגע ונושא כאכילתה (תורת כהנים שמיני פרשה י ז). וכן נבלת עוף טהור בבית הבליעה שיעורה בכזית (ראה ערך נבלת עוף טהור) מפני שנאמר בה: וְכֹל נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל (ויקרא יז טו) - לתת שיעור לטומאתה כשיעור אכילה שהוא כזית (רמב"ם שאר אבות הטומאה ג א). וכן עבודה-זרה (ראה ערכו) ותקרובת-עבודה-זרה (ראה ערכו) טומאתן בכזית (רמב"ם שם ו ב, ז).

דברים נוספים אף בשאר דברים מצינו ששיעורו בכזית: ניטלה הכבד (ראה ערכו) ונשתייר הימנה כזית - כשרה (תורת כהנים שמיני פרק ג ח; משנה חולין נד א), וכן פגימת המזבח יש מהתנאים הסובר ששיעורו בכזית (ראה ערך מזבח. רבי אליעזר בן יעקב בחולין יח א, ושם מחלוקת תנאים, וראה ערך מזבח), והוא הדין אבנים מקורזלות שמתר להכניסן לבית הכסא בשבת (ראה ערך מוקצה. רבי יוסי בשבת פא א).

שיעור בכזית ויש שהזית עצמו משמש שיעור, ולא למידת עצמו גודלו: כלי חרס שניקב כמוציא זית טהור מלקבל טומאה (ראה ערך טמאת כלים. כלים ג א; שבת צה ב).

מצוות ואיסורים מצוות ואיסורים שלא נתפרש שיעורם, יש שלא נתפרש שיעורם

ביבוס אפילו לדעת הסוברים שהנישואין מפקיעים הזיקה, אין הדברים אמורים אלא כשקידש תחילה, ולא בא עליה באיסור, אבל המייבם אחות זקוקתו, שבא עליה באיסור, לדברי הכל יוציא (תוס' יבמות כג ב ד"ה קדמו; טושי"ע אה"ע קעו ב).

באיסור חרס דרבינו גרשום

זיקת היבמה אוסרת על היבם לישא אשה משום איסור של חרס דרבנו גרשום לישא שתי נשים (ראה ערכו). ולכן אם נפלה לאחד שומרת יבם אסור לו לישא אחרת עד שיחלוץ ליבמתו, שכיון

הדינים ששיעורם בכזית

הזית הוא מהפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ששיעורי תורה ניתלים בהם (ברכות מא א, ורש"י ד"ה ופליגא), שנאמר: אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדָבָשׁ (דברים ח ח), ואמר: ארץ שרוב שיעוריה כזיתים (ראה להלן. גמ' שם ב). לימוד זה מהכתוב הוא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א), שכל השיעורים הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו וערך שיעורים. עירובין ד ב, וסוכה ו א; רמב"ם מאכלות אסורות יד ב).

אוכלים כל השיעורים - האמורים באוכלים (רש"י יומא פ א ד"ה כל השיעורים) - בכזית, חוץ מטמאת-אוכלים (ראה ערכו) ויום-הכפורים (ראה ערכו), ששינה הכתוב במשמעם - בלשון האיסור האמור בתורה - ושינו חכמים בשיעורם (גמ' שם), שאין אכילה (ראה ערכו) פחותה מכזית (ברכות מא ב). ולכן כל איסורי מאכלות שבתורה שיעורם בכזית, בין למלקות, בין לכת, ובין למיתה בידי שמים (רמב"ם שם א), וכן המצוות שנאמר בהן לשון אכילה שיעורן בכזית, כגון אכילת-מצה (ראה ערכו), ומרור (ראה ערך אכילת מרור), ופסח (ראה ערך אכילת פסח), וכל הקדשים (ראה ערך אכילת קדשים), וכן חיוב ברכת המזון אחר אכילה (ראה ערך ברכת המזון), וברכה-מעין-שלש (ראה ערכו), וברכת בורא נפשות (ראה ערך ברכה אחרונה)². אף חיוב חומש (ראה ערכו) בתשלומי תרומה שאכל בשוגג אינו אלא בכזית (ראה ערך תשלומי תרומה).

אכילת מזבח אכילת-מזבח (ראה ערכו), לפי שהוציאה הכתוב בלשון אכילה שיעורה בכזית, ולפיכך אין הקטרה בפחות מכזית (ראה ערך אכילת מזבח), בין למצות הקטרה (ראה ערך הקטרה א וערך הקטרה ב), ובין בהקטרת איסור (ראה ערך בעל מום וערך העלאת חוץ וערך זר), ובין במחשבת פגול (ראה ערכו).

ויש דברים שמצד עצמם אין בהם דין של אכילה, אבל לאכילה הוקשו לאכילה, או שנלמדים מאכילה שבמקום אחר, ואף הם שיעורם בכזית, כמו: הסך משמן-המשחה (ראה ערכו) לזר ששיעורו בכזית, שנלמד בגזרה שוה מנתינת תרומה שנאמרה בה אכילה (כריתות ו ב, ורש"י ד"ה נתינה), וכן נתינת לבונה על מנחת חוטא שפוסלתה (ראה ערך מנחת חוטא) ששיעורה בכזית (ראה מנחות נט ב, ושם ס א), כתבו ראשונים שהטעם מפני שנאמרה בה נתינה, ולמדים מנתינה של תשלומי תרומה (תוספות שם ס א ד"ה מ), וכן

זית. 1. יב, טורים קכח-קלד. 2. על ברכות המוציא ושהכל אם צריכות כזית, ראה ערך ברכת הפת.

4. וראה ביאור הגר"א קנט ס"ק כד. 5. וראה שו"ת חתם סופר אה"ע א א; שו"ת הר"מ מא, שהאריכו לדחות דברי החכם צבי.

ותוספות עירובין פ ב ד"ה אגב, ויומא עט ב ד"ה לומר, וחולין קג ב ד"ה חלקו; ויש מהראשונים שכתב שכזית גדול מגרוגרת (מהרי"ל, ליקוטים נח); ומהפוסקים יש שכתב לחלק: כזית קטן הוא פחות מגרוגרת, וכזית בינוני ששיערו בו חכמים בכל מקום (ראה לעיל: מידתו) הוא גדול מגרוגרת (מגן אברהם תפו, בתחילת הסימן).

יחס לכותבת הכותבת (ראה ערכו) יש בה שני זיתים (כריתות יד א).

יחס לבית אין בית-הבליעה (ראה ערכו) מחזיק יותר משני זיתים הבליעה (גמ' שם), ומכיוון ששיערו חכמים שאין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת (ראה ערך הנ"ל וערך ביצה ב. יומא פ א), ונחלקו ראשונים:

• יש המוכיחים מכאן שכזית הוא כחצי ביצה, שהרי שני זיתים הם כביצה (ראבי"ה פסחים תקכה; מרדכי פסחים תריא; בית יוסף או"ח תפו א, בדעת התוספות חולין קג א ד"ה חלקו; ים של שלמה חולין ג פח, בשם בעלי התוספות), ואף על פי שבימינו אין הזית בגודל של חצי ביצה, פירות שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל היו משונים בגודלם מטבעם עכשיו (ים של שלמה שם)⁶. שיעור זה כתבו אחרונים שהוא חצי ביצה בלא קליפתה (נודע ביהודה קמא או"ח לח; תוספת שבת שסח; באור הגר"א או"ח תפו א ד"ה שיעור)⁷.

• ויש חולקים על השיעור כחצי ביצה שאמרו בכזית, וסוברים שאותה שאמרו אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים אין הכוונה אלא לומר שאינו מחזיק שלשה זיתים, ואין להוכיח מכאן אלא שכזית הוא יותר משליש ביצה (מאירי עירובין פ ב; מגן אברהם שם, בתחילת הסימן), או שבזיתים שיש בהם גרעינים וקשים הם ועגולים ואינם נדבקים בבית הבליעה בהם הוא שאמרו שאינו מחזיק יותר משני זיתים (תוספות יומא פ ב ד"ה פ א) ושיעורו, אבל כשהם מרוסקים ורכים אפשר לבלוע שלשה זיתים בבת אחת (מרדכי פסחים תריא, על פי פסחים קטו א).

ויש מהאחרונים שכתב להשוות הדעות, שהסוברים כזית הוא כחצי ביצה היינו בלא קליפתה, והסוברים כשליש היינו עם קליפתה (באור הגר"א שם).

השיעור בימינו וכתבו ראשונים שלפי שאין אנו בקיאים בשיעורי זית, לכן בכל מקום שצריך לאכול כזית צריך שיהיה המאכל בהרווחה, כדי שלא תהיה ברכה לבטלה (ראבי"ה ברכות קז), וכן כתבו אחרונים שבמצוות דאורייתא יש להחמיר ולאכול כחצי ביצה, אלא שבדרבנן יש לסמוך על הסוברים שהוא כשליש ביצה (שלחן ערוך הרב או"ח תפו א; בית אפרים, התשובות טז-ז; משנה ברורה שם סק"א)⁸.

מהאחרונים שכתב שאף הם שיעורם בכזית, אפילו שאינם תלויים באכילה, כמו שאמרו רוב שיעוריה כזיתים (ראה לעיל. מנחת חינוך ח א, ושם טו ז, ושם קמג ד).

משקה קרוש משקה שנתייבש ונתעבה נשתנה שיעורו מרביעית (ראה ערכו) לכזית, כגון המוציא יין בשבת מרשות לרשות, ששיעורו ברביעית (ראה ערך מוציא), אם היין נתייבש - שיעורו בכזית (שבת עז א, ורמב"ם שבת יח ב), לפי שבתחילה, בצלילותו, היתה בו רביעית (רש"י שם ד"ה בכזית). וכן נזיר שחייב על שתית יין ברביעית (ראה ערך נזיר), להלכה, אם היה היין קרוש שיעורו בכזית (רמב"ם נזירות ה ב). וכן דם נבלות, לסוברים שמטמא מן התורה (ראה ערך נבלה) שיעורו ברביעית, הואיל ויכול לעמוד ולקרוש על כזית (גמ' שם)³.

מידתו

כזית שאמרו - בשיעורי תורה, שרובם בכזית (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ופירוש הרא"ש כלים יז ח) - לא גדול ולא קטן, אלא בינוני (משנה שם; רמב"ם מאכלות אסורות יד א), וזהו אגורי (משנה שם), ששמנו אגור בתוכו (ברכות לט א; ירושלמי בכורים א א), שכל הזיתים הגשמים יורדים עליהם והם פולטים את שמנם, וזה הגשמים יורדים עליו והוא אגור את שמנו לתוכו (ירושלמי שם; ערוך, אגר, בשמו; אליהו רבא כלים שם)⁴.

אף הכתוב 'זית שמן', שממנו למדים שיעורי תורה בכזית (ראה לעיל: הדינים ששיעורם בכזית), פירשו שהוא זית אגורי (ספרי כי תבוא רצז; ירושלמי שם).

מידת כזית כזית משערים כשהוא שלם וגרעינו בתוכו (ברכות לט א), והוא נמדד בגודלו ולא במשקלו (תשובות הגאונים (הרכבי) רסח)⁵.

שיעור כזית כזית משקה, במקומות ששיעורה בכזית, כיצד הוא במשקים עושה - לשער כזית בנוזל - מביא כוס מלא אותו המשקה, ומביא כזית אגורי ונותן לתוכו, ושופע, ומה ששותה כיוצא בו זהו שיעורו (תוספתא נזיר (ליברמן) ד א).

ביחס לשאר שיעורים

יחס לאגוז כזית הוא קטן מכאגוז (ראה ערכו). כן משמע משבת פא א, ורש"י ד"ה כזית וד"ה כהכרע; רוקח), וכן נקב כמוציא זית קטן מכוציא אגוז (כן משמע מכלים ג ב, ותוספות יום טוב שם).

יחס לגרוגרת כזית הוא קטן מכגרוגרת (ראה ערכו). כן משמע משבת צא א,

5. על כזית באכילה אם משערים גם עם מה שנשאר בין החניכים, ראה ערך אכילה. 6. ואף לשיטה זו יש שכתבו שאין הכוונה לחצי ביצה בצמצום, אלא קצת פחות, שהרי כותבת שהיא פחותה מכביצה (ראה ערך כותבת) יש בה שני זיתים (ראה לעיל. מגן אברהם שם, בתחילת הסימן); אך יש שביארו שסוגיות חלוקות הן (תרומת הדשן, פסקים כו). 7. ויש מהאחרונים שכתב שהוא חצי ביצה בקליפתה (משנה ברורה שם סק"א). 8. לסוברים שהביצים בזמננו נתקטנו, אם לשער שיעורים התלויים בגודל ביצה, כמו הזית, בכפליים, או שמכל מקום אין לנו אלא הביצים שבזמננו, ראה ערך ביצה ב. ושם ביחס למידות של זמננו.

3. על המשקים שנאמר בהם בתורה לשון אכילה, כמו באיסור אכילת דם, אם שיעורו בכזית או ברביעית, ואם יש לחלק בין כשאכלו כשהוא קרוש או בשהוא צלול, ועל משקה שלא כתוב בו לשון אכילה אם שיעורו בדרך אכילה בכזית, ראה ערך משקה וערך שתייה; ולענין טומאתם ראה ערך יין נסך. 4. ויש מפרשים שמנו אגור בתוכו שהוא מזומן לצאת ממנו, שאינו נבלע בפרי כמשקה תפוחים ותותים, אלא אגור כמשקה ענבים (רש"י ברכות שם ד"ה אגור; תוספות יום טוב כלים שם), ולפי זה יש מפרשים שאגורי הוא שיעור לזית בינוני, שכשהוא גדול ביותר או קטן ביותר אין בו מידה זו של אגירת השמן לתוכו (כן משמע מרש"י יומא פ א ד"ה והתניא; תפארת ישראל כלים שם).

זְכִין לְאָדָם שְׁלֵא בְפָנָיו¹

דבר שהוא לזכותו ולטובתו של אדם, עושים אותו עבורו שלא מדעתו

• בעירובין	הפרקים:
• בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה	• הכלל וגדרו
• בפדיון מעשר שני ורבעי ושביעית	• במתנה, חוב ופקדון
• בפדיון הבן	• במכירה
• בפדיון פטר חמור	• במעשה הקנין
• בהקרבת קרבנות	• בשטרות
• בקינוי סוטה	• בקידושין
• השייכים בזכייה	• בגט אשה
• לדבר עברה	• בגירות

סיכום תמציתי

הכלל וגדרו

זכין לאדם שלא בפניו ואין-חבין-לאדם-אלא-בפניו. כלל זה נאמר בקניינים או במצוות התלויות בממון וכדומה, שחלותם תלויה במעשה האדם או בשליחותו, שכל דבר שזכותו הוא לאדם נעשה חברו שליח עבורו שלא מדעתו, ודבר שחוב הוא לו אינו נעשה שליח עבורו אלא מדעתו.

נחלקו הדעות אם זכות זו היא מן התורה או שאין הדין של זכין לאדם שלא בפניו אלא תקנת חכמים. בגדר דין זכייה נחלקו ראשונים: יש סוברים שזכייה היא מטעם שליחות; ויש סוברים שזכייה אינה מטעם שליחות. זכין לאדם שלא בפניו אפילו כשאין הזוכה מכיר לאותו אדם.

במתנה, חוב ופקדון

מי שרוצה ליתן כסף או מטלטלים לאחר, ומקבל מתנה איננו כאן, יזכה לו על ידי אחר במשיכה, שיאמר לו זכה באלו, ומשוך אותם לפלוני שנתתי לו; ואם נותן לו קרקע יזכה לו בחזקה, ואומר לו לך חזק וקנה קרקע זו לפלוני, או שיזכה לו השטר, ואין הזיכוי קנין מיוחד, שהזיכוי לבד אינו כלום, אלא שזיכוי על ידי אחר הוא באחד הקניינים המועילים כמשיכה במטלטלים, וחזקה ושטר בקרקע.

בהחזרת חוב של הלואה, מיד שהגיע ליד השליח זכה בו למלוה. במה דברים אמורים במלוה, אבל בפקדון שזיכה הנפקד להמפקיד על ידי אחר, אם בא הנפקד לחזור וליטול הפקדון מהשליח - חוזר.

במכירה

המוכר לחברו קרקע או מטלטלין, וזיכה אותם ללוקח על ידי אחר שלא מדעתו - כגון שהמוכר את המטלטלין מסר את הדבר לאדם אחר שלא בפני הלוקח, ואמר לו זכה בדבר זה לפלוני - יד הלוקח על העליונה, אם רצה - אין המוכר יכול לחזור בו, ואם לא רצה - יחזור לבעליהן.

במעשה הקנין

בקנין חליפין, נחלקו ראשונים אם יכולים לזכות חפץ לאחר שלא בפניו בקנין סודר של אחרים: יש אומרים שאין קנין סודר אלא בפני הקונה; ויש אומרים שאף קנין סודר מועיל שלא בפני הקונה. זכייה שלא בפניו על ידי קנין חצר, כתבו ראשונים שמועיל.

בשטרות

כותבים שובר לאשה - היינו שטר שקיבלה כתובתה מבעלה - אף על פי שאין בעלה עמה, שהרי זכות הוא לבעלה, וזכין לאדם שלא בפניו. כותבים שטר ללוה, אף על פי שאין מלוה עמו, שהרי אף כאן זכות הוא למלוה. כותבים שטר למוכר, אף על פי שאין לוקח עמו.

בקידושין

המקדש אשה לחברו שלא מדעתו, אינה מקודשת, שאין לומר שזכות הוא לו לקדש אשה זו, כי שמא רוצה באחרת. ויש מן הראשונים סוברים, שאם נתרצה אחר כך בפירוש כששמע - מקודשת למפרע.

בגט אשה

אף על פי שהאשה יכולה לעשות שליח-קבלה שיקבל גיטה מיד בעלה, ומשהגיע הגט ליד השליח נתגרשה כאילו הגיע הגט לידה, אין הבעל יכול לעשות שליח שיקבל הגט שלא מדעתה.

בגירות

גוי קטן יכול אביו לגייר אותו, וכן אם אין לו אב ובא להתגייר, או אמו מביאתו להתגייר, בית דין מגיירים אותו, לפי שזכות הוא לו להתגייר, וזכין לאדם שלא בפניו. גירות זו אם היא מן התורה או מדרבנן, נחלקו ראשונים.

בעירובין

בערוב-חצרות, שבני החצר משתתפים בככר אחד של פת כדי שיהא מותר לכל אחד להוציא ולהכניס בשבת מן הבית לחצר - אחד מהם יכול לקחת ככר משלו ויאמר הרי זו לכל בני החצר, או לכל בני המבוי, ומזכה להם בו בין לדעתם בין שלא לדעתם, לפי שזכין לאדם שלא בפניו; והוא הדין בשתופי-מבואות.

בערובי-תבשילין, שמצוה על כל אדם להניחו כדי שיהא מותר לבשל ולאפות מיום טוב לשבת, אמרו שמצוה על כל גדול העיר לערב על כל בני עירו ולזכות להם על ידי אחר, כדי שיסמוך עליו מי ששכח או נאנס וכדומה.

בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה

אף על פי שהפרשת תרומות ומעשרות זכות היא לאדם, התורם את שאינו שלו שלא ברשות הבעלים, אין תרומתו תרומה.

בהפרשת-חלה, כתבו הפוסקים שאף על פי שאין מפרישים חלה בלא רשות בעל העיסה, מכל מקום אם אנו יודעים שזכות הוא לו, כגון שנתחמצה העיסה כל צרכה, שאם תשהה עוד בלא אפייה תתקלקל, מותר לאחרים להפריש בלא רשות, שזכין לאדם שלא בפניו.

בפדיון הבן

לדעת הפוסקים שאין האב יכול לפדות את בנו על ידי שליח, כל שכן שאין אחרים, ואפילו בית דין, יכולים לפדותו שלא מדעת האב; ולדעת החולקים וסוברים שהאב יכול לפדותו על ידי שליח, שהרי בכל התורה שלוחו של אדם כמותו, נחלקו הפוסקים: יש אומרים שאם האב אינו בעיר, יכול אחר לפדותו משלו ולברך הברכות במקום האב, שזכין לאדם שלא בפניו, והרי הוא כשלוחו; ויש אומרים שלעולם יכול אחר לפדותו שלא מדעת האב, ואין צריך לא לשליחות ולא לזכייה.

השייכים בזכייה

אחד איש ואחד אשה, ואפילו אשת איש, ועבד ושפחה, בין עבריים בין כנעניים, זכין לאחרים, ואחרים זכין להם שלא בפניהם. ואין אדם זוכה לחברו עד שיהיה הזוכה גדול ובן דעת.

בזכייה עבור קטן, נחלקו תנאים והלכה שזכין בין לקטן ובין לגדול.

לדבר עברה

כתבו אחרונים, שכיון שזכייה היא מטעם שליחות, כשם שאין-שליח-לדבר-עברה הוא הדין שאין זכייה לדבר עברה. ולפיכך כתבו ראשונים, שגבאי-צדקה שהלוה מעות של צדקה ברבית-קצוצה, אף על פי שאם גבה את הרבית והאכילה לעניים פטורים העניים מלהחזיר, מכל מקום אם הרבית ביד הגבאי - חייב להחזיר.

הכלל וגדרו

זכין לאדם שלא בפניו ואין-חבין-לאדם-אלא-בפניו (ראה ערכו. משנה עירובין פא ב, וגיטין יא ב). כלל זה נאמר בקניינים או במצוות התלויות בממון וכדומה, שחלותם תלויה במעשה האדם או בשליחותו, שכל דבר שזכות הוא לאדם נעשה חברו שליח עבורו שלא מדעתו (כן משמע מקדושין כג א), ודבר שחוב הוא לו אינו נעשה שליח עבורו אלא מדעתו (ראה ערך הני"ל).

מקורו מנין שזכין לאדם שלא בפניו, שנאמר: וְנָשִׂיא אֶחָד נָשִׂיא אֶחָד מִמֶּטָה תִּקְחוּ לְנַחַל אֶת הָאָרֶץ (במדבר לד יח. קדושין מב א), שיהא נוהל וחולק אותה במקומכם (רש"י עה"ת שם). והרי בין נוחלי הארץ היו גם קטנים שאינם בני שליחות (ראה ערך קטן וערך שליחות), והרי זה כשלא בפניו, אלא מכיון שנחלת הארץ זכות היא להם - היתה חלוקתם חלוקה (רש"י קדושין שם ד"ה אלא, ור"ן שם). ואף על פי שחלוקת הארץ לפעמים חובה היא, שיש שרוצה בהר ואינו רוצה בבקעה, ויש שרוצה בבקעה ואינו רוצה בהר, מכל מקום בקטנים אפילו חובה הבאה מחמת זכות רשאים בית דין לעשות להם (גמ' שם). וחלוקה זו מדין זכות היא, שזכין לקטנים שלא בפניהם (רמב"ן וחינושי הר"ן גיטין נב א; תוספות הרא"ש

ור"טב"א קדושין שם), והוא הדין לגדולים יש ללמוד מכאן שבמקום שזכות הוא לאדם זכין לו שלא בפניו (רמב"ן ורשב"א בבא מציעא עא ב, בדעת רש"י).

מדאורייתא או ונחלקו הדעות:

• יש אומרים שהלימוד לימוד גמור הוא, והדין דאורייתא (כן משמע מר"ן קדושין מב א; קהלת יעקב, תוספות דרבנן קיט; עטרת חכמים חו"מ ו).

• ויש אומרים שהלימוד אסמכתא הוא, ששם היה על פי נביא ואורים ותומים (תוספות הרא"ש שם), ועוד שהארץ כבר היתה שלהם, וחלוקתם אינה אלא גילוי-מילתא-בעלמא (ראה ערכו. רמב"ן בבא מציעא עא ב ור"ן קדושין שם), ואין הדין של זכין לאדם שלא בפניו אלא תקנת חכמים (כן משמע מתוספות בבא בתרא קנו ב ד"ה זכין).

גדו בגדר דין זכייה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שזכייה היא מטעם שליחות (רש"י גיטין ט ב ד"ה יחזור, ובבא מציעא יב א ד"ה גבי מתנה; תוספות פסחים צא ב ד"ה איש, וכתובות יא א ד"ה מטבילין, ונדרים לו ב ד"ה מי; תוספות ר"י גיטין שם; רא"ש גיטין א יג, וקדושין ז ב, ותוספות הרא"ש שם מב א; ר"ן נדרים שם ד"ה

זכין לו, שמא חזר בו בשעת הזכייה (ראה להלן: בגט אשה), אבל בדבר שאינו חוב, אלא שיש לחוש שמא אינו רוצה, אם גילה דעתו אפילו אחר ששמע שהוא רוצה בו, זכין לו שלא בפניו (ראה להלן: בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה).

כשאדם זכין לאדם שלא בפניו אפילו כשאין הזוכה מכיר לאותו מכירים אדם (בית יוסף ושי"ע חו"מ קה א).

במתנה, חוב ופקדון

זכיו במתנה מי שרוצה ליתן כסף או מטלטלים לאחר, ומקבל מתנה איננו כאן, יזכה לו על ידי אחר במשיכה, שיאמר לו זכה באלו⁴, ומשוך אותם לפלוני שנתתי לו; ואם נותן לו קרקע יזכה לו בחזקה, ואומר לו לך חזק וקנה קרקע זו לפלוני, או שיזכה לו השטר, ואין הזכיו קנין מיוחד, שהזכיו לבד אינו כלום, אלא שזכיו על ידי אחר הוא באחד הקניינים המועילים כמשיכה במטלטלים, וחזקה ושטר בקרקע (העיטור ז - זכוי, דף ט טור ב במהדורת רמ"ל)⁵.

זמן הזכיו לפיכך המזכה לחברו במתנה (ראה ערכו) על ידי אחר כיון שהחזיק בה האחר, כגון שמשך המטלטלים, או הגיע שטר הקרקע לידו, או החזיק בקרקע (ראה ערך קנין) - זכה חברו, אף על פי שלא הגיעה המתנה לידו, ואין הנותן יכול לחזור בו (תוספתא גיטין (ליברמן) א ח; רמב"ם זכיה ד ב; טושי"ע חו"מ רמג א), אבל המקבל ידו על העליונה, אם רצה - מקבל, ואם לא רצה - שבשעה ששמע צווח שאינו רוצה במתנה זו (כן משמע מהרשב"ם בבא בתרא קלז ב ד"ה קנה, והריטב"א קדושין כג א) - אינו מקבל, לפי שזכין לאדם שלא בפניו, ואין חבין לו אלא בפניו, וזכות הוא שתינתן לו מתנה אם ירצה, אבל אם לא ירצה אין נותנים מתנה לאדם בעל כרחו (רמב"ם וטושי"ע שם, על פי בבא בתרא קלח א). ויש מהראשונים שפירשו, שמתנה חובה היא מצד עצמה, שנאמר: וְשׂוֹנֵא מִתְּנַת יְחִיָּה (משלי טו כח), אלא מכיון שנפשו של אדם מחמדתה נקראת זכות, לפיכך אם אינו רוצה בה - חובה היא לו (רשב"א קדושין שם)⁶.

זכיו על ידי כשאמר זכין לאדם שלא בפניו במתנה, אינו אלא אחר כשהנותן מזכה לו על ידי אחר, שעושה מעשה הקנין עבור המקבל, אבל אין הנותן יכול לזכות בעצמו עבור המקבל (כן משמע מהמשנה עירובין עט ב, וריטב"א שם), ומכל מקום יש מן הראשונים שכתב, שהמחזיק בנכסי חברו שנתן לו במתנה ולא ידע שהשדה של חברו אלא חשב ששלו היא ולא נתכוין לקנותה, הרי זו חזקה וקנה, שכשהמקבל עושה מעשה הקנין אלא שלא נתכוין לקנות זוכה עבורו הנותן בתורת זכין לאדם שלא בפניו (יד רמ"ה בבא בתרא מא א)⁷.

זכיו בהחזרת חוב בהחזרת חוב של הלואה, מיד שהגיע ליד השליח

איבעיא, שכיון שהדבר זכות הוא לו אנן-סהדי (ראה ערכו) שנוח לו שיהיה חברו שלוחו, ונחשב כאילו עשהו שליח לזכות עבורו (רש"י גיטין שם, ובבא מציעא שם: תוספות כתובות שם; רא"ש גיטין שם, ותוספות הרא"ש כתובות וקדושין שם), שהרי אמרו בתורם משלו על של חברו שאין צריך דעתו לפי שזכין לאדם שלא בפניו (ראה להלן: בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה), ואם לא היה נחשב כשלוחו לא היה יכול לתרום עבורו, שהרי בתרומה כתוב שליחות (תוספות נדרים שם)².

• ויש סוברים שזכייה אינה מטעם שליחות (רמב"ן קדושין כג ב; רשב"א בבא מציעא עא א, בשם הראב"ד, והסכים עמו, וקדושין מב א; ריטב"א קדושין כג ב, ושם מב א, וכתובות יא א), שהרי למדו שזכין לאדם שלא בפניו מחלוקת הארץ שהיו שם קטנים שאינם בני שליחות, והחלוקה היתה מטעם זכייה (רשב"א ורי"ן קדושין מב א), ועוד שהרי הוצרכו לימוד מיוחד לדין שליחות (ראה ערך שליחות), ולא למדוהו מדין זכייה (רי"ן שם)³.

כשלא נתרצה כששמע המקבל שזכו לו שלא בפניו ולא נתרצה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים כל מקום שאמר זכין לאדם שלא בפניו, אינו אלא כששמע המקבל אחר כך ונתרצה או שתק, אבל לא נתרצה - לא (רמב"ן קדושין כג א, וחולין לט ב; רשב"א וריטב"א קדושין שם), שאין זכין לאדם בעל כרחו (רשב"א וריטב"א שם, ועירובין פא א).

• יש אומרים שאפילו לא שמע המקבל מעולם מועילה הזכייה, אלא שבדבר שיש לחוש שמא לא נתרצה אין הזכייה מועילה אלא כששמע אחר כך ונתרצה (רי"ן קדושין מה ב, לפי אבני מלואים לו ס"ק יב; עונג יום טוב ק).

• ויש אומרים שלא אמרו אין זכין לאדם על כרחו אלא בדבר שאינו זכות גמורה, אבל בדבר שהכריעו חכמים דעתו של אדם שזכות גמורה הוא לו, אפילו צווח אחר כך שאינו רוצה זכין לו על כרחו (רשב"ם בבא בתרא קלח א ד"ה כאן בצוות, ורשב"א קדושין כג א, לפי עין יצחק אה"ע א א; ר"ן קדושין מה ב, לפי מחנה אפרים זכיה ו), שיש לומר שמתחילה היה רוצה, ועכשיו חזר בו (מחנ"א שם), ויש שהוסיף, שבזכות גמורה אפילו גילה דעתו לפני כן שאינו רוצה זכין לו על כרחו (רשב"א שם, ורי"ן שם, לפי עין יצחק שם).

כשנתרצה בחוב בדבר שהוא חוב, שאין-חבין-לאדם-שלא-בפניו (ראה ערך) כתבו ראשונים שאפילו נתרצה לבסוף כששמע וגילה דעתו שהדבר זכות הוא לו, אין זכין לו למפרע (רמב"ן חולין לט ב; ריטב"א יבמות קיח ב, וקדושין כג א, בשמו; מרדכי בבא קמא עב; רמ"א חו"מ קכג טו, בשם יש אומרים). ומכל מקום בדבר שאינו חוב גמור, אם גילה דעתו אחר כך שהדבר זכות הוא לו, כתבו ראשונים שזכין לו למפרע (רמב"ן חולין שם).

בדבר שהוא חוב, אפילו גילה דעתו לפני כן שרוצה בו - אין

2. ויש מן האחרונים שכתב שאפילו לדעת הסוברים שזכייה היא מטעם שליחות, אינה משום שאנו עדים שעשהו שליח, אלא גזרת-הכתוב (ראה ערכו) הוא שיכול לזכות לאחר (קצות החושן קה סק"א). 3. ויש מהאחרונים שביאר שלדברי הכל זכייה היא מדין שליחות, אלא שלדעת הסוברים זכייה מטעם שליחות גילתה התורה בלימוד של 'ונשיא אחד' שכשזוכה עבורו הוא כאילו עשהו לשליח, ונכללת זכייה זו בפרשה של שליחות שלמדוה מתרומה וקדשים גיטין וקדושין (ראה ערך שליחות), ולפיכך מי שנתמעט מפרשת שליחות נתמעט גם מזכייה, אבל לדעת הסוברים שזכייה אינה מטעם שליחות סוברים שנתנה תורה בלימוד של 'ונשיא אחד' דין שליחות מיוחדת, שאינה נכללת בפרשת שליחות, ולפיכך גם מי שנתמעט מפרשת שליחות כקטנים לא נתמעט

מדין שליחות של זכייה (ברכת שמואל קדושין י וטו, בשם הגר"ח מבריסק). 4. על לשונות הזכייה ראה להלן. 5. אך יש מהגאונים שמנה זכיו בין הקניינים השונים (ספר המקח לרב האי יל), וביארו ראשונים בדעתו שסובר שהוא קנין העומד בפני עצמו (כן משמע מהעיטור שם). 6. יש מי שכתב בדעת אחד הראשונים שאפילו אם רצה המקבל אינו קונה, שבשעת הקנין היה חוב משום שונא מתנות יחיה (דרכי משה חו"מ קצה ג, בדעת שו"ת מהרי"י וייל ד; סמ"ע שם ס"ק יא, בשמו); ודחו דבריו וביארו הדברים בענין אחר (קצות החושן שם סק"ב; נתיבות המשפט שם באורים סק"א), והכותב עצמו לא פסקו להלכה (רמ"א שם). 7. על המזכה לחברו על ידי אחר, שהזוכה נעשה גם שלוחו של המזכה, היינו בעל הממון, ראה ערך שליחות.

שליח לקבל, ואמר לו הנותן הולך לו - אינו כזכי (טושיע חו"מ קכה א) - שבלשון הולך שאמר הנותן ביטל שליחות המקבל שאמר לו לזכותו ולקבלו מידו (סמ"ע שם ס"ק כג).

• ויש שפסקו שבמתנה הדבר ספק אם הולך כזכי או לא, ולכן דינו ככל ספק ממון שהוא לקולא (העיטור שם, על פי גיטין סג ב; רמב"ן שם סג ב, בשם דעה אחרת, ודחה), אלא שהדברים אמורים כשיודעים דעת המקבל, כגון שעשה המקבל שליח לקבל, והוא אמר הולך, אבל כשאין יודעים דעת המקבל אין כאן ספק והולך ודאי לאו כזכי הוא (העיטור שם), ולקולא שאמרו לדעה זו היינו שהממון בחזקת הנותן, ויכול לחזור ולהוציא מיד השליח (רמב"ן שם, בשם דעה אחרת); ויש סוברים שבמתנה מכיון שהוא ספק הולכים כאן לפי אומדן הדיינים (ריטב"א שם). ולא רק במתנה הוא ספק, אלא אף בחוב ופקדון הדבר ספק, אך מכיון שחוב ופקדון לפרעון עומדים, כשאומרים כאן ספק ממון לקולא היינו שהשליח זוכה בהם, ואין הנותן יכול להוציא ממנו (ריטב"א שם, על פי הגמ' שם).

לשון תן בלשון "תן" אם הוא כזכי, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שתן עדיף מהולך, ולכן אפילו במתנה שהולך אינו כזכי, תן הוא כזכי, ואינו יכול לחזור בו (רמב"ם זכיה ד ד, לפי תשובת הרשב"א שבכסף משנה שם, והמגיד משנה שם, והטור חו"מ קכה; ראב"ד שם, לפי הכסף משנה שם; טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם ז, בשם יש אומרים), שכן אמרו בגט שחרור (ראה הלן: בשחרור): כל האומר תנו כאומר זכו דומה (גיטין יא ב. תשובת הרשב"א שבכסף משנה שם; מגיד משנה שם).

• ויש סוברים שתן דומה להולך, ולכן בחוב ופקדון שהולך כזכי אף תן כזכי, ובמתנה שהולך אינו כזכי אף תן אינו כזכי (ראה לעיל. תוספות גיטין יב א ד"ה יא ב) כל, וטור שם, בשם רבנו תם; רמב"ן שם סג א; רשב"א שם יא ב ויד א; שו"ע שם ו, בשם יש אומרים), וכן שנינו: תן מנה זה לפלוני שאני חייב לו, תן מנה זה לפלוני פקדון שיש לו בידי, אם רצה לחזור - לא יחזור, הולך מנה זו לפלוני, תן מנה זה לפלוני, אם רצה לחזור - יחזור (תוספתא גיטין (ליברמן) א ו-ז), ובשחרור בלבד הוא שאמרו תנו כזכו, ולא במתנה (תוספות שם; רמב"ן שם; רשב"א שם ושם).

לשון הולך אמר שתי לשונות: "הולך" ו"תן", אפילו לסוברים ולשון תן יחד תן כזכי במתנה, בהולך ותן אינו כזכי (שבות יעקב ב קנט, על פי רמב"ם גרושין ו ז).

לשונות שא טול אמר שא מנה זה לפלוני, טול מנה זה לפלוני, יהא ויהא מנה זה לפלוני, אם רצה לחזור - לא יחזור (תוספתא שם ט, לגירסת הגר"א; כן משמע מירושלמי שם א ה), והדברים אמורים בחוב ופקדון שהולך כזכי, ולשונות אלו דינם כהולך (רשב"א שם יד ב; רמ"א חו"מ קכה א); החזר מנה זה לפלוני, הוא גרוע מהולך, ואף בפרעון חוב אינו לשון זיכוי (שו"ת הרשב"א ג קכו; בית יוסף שם ז, בשמו).

לשון הילך אמר הילך, הרי הוא כזכי, אף במקום שהולך אינו כזכי (גיטין סב ב), ולכן אף במתנה הילך כזכי (העיטור ז - זכוי, דף י טור א במהדורת רמ"א).

זכה בו למלוה (טושיע חו"מ קכה א), ולכן אם בא המשלח לחזור בו - אינו חוזר (תוספתא גיטין (ליברמן) א ו; רב בגיטין יד א; רמב"ם מלוה טו ב; טושיע שם), אף על פי שהמשלח חייב באחריותו (רב בגמ' שם) עד שיקבל המלוה את שלו (כן משמע מרש"י שם ד"ה באחריותו), שהרי המלוה לא ציווהו למסור לזה (רש"י שם ד"ה רב סבר)⁸.

במה דברים אמורים במלוה, אבל בפקדון שזיכה הנפקד להמפקיד על ידי אחר, אם בא הנפקד לחזור וליטול הפקדון מהשליח - חוזר, שאין השליח זוכה בפקדון לבעליו, שחוב הוא למפקיד, שאין רצונו שיהא פקדונו ביד אחר, אבל אם הנפקד הוחזק כפרן - אינו יכול לחזור בו, שאנן-סהדי (ראה ערכו) שנוח לו לבעל הפקדון שיצא מתחת יד הנפקד, וזכה השליח בפקדון לבעליו (גמ' שם, ורש"י ד"ה אין רצונו וד"ה שיהא פקדונו; רמב"ם שכירות א ו; טושיע שם ב)⁹.

לשון המזכה זיכוי על ידי אחר הוא כשאמר הנותן לזוכה בשביל האחר לשון של זיכוי, כגון שאמר לו זכה מנה זה לפלוני - או התקבל שטר מתנה זה לפלוני (תוספתא שם ח) - או זכה בשטר מתנה זה לפלוני (כן משמע מהתוספתא שם ז-ח; רמב"ם זכיה ד ד; טושיע חו"מ רמג ב).

לשון הולך בלשון "הולך" נחלקו הדעות:

• יש סוברים שיש הבדל בין מתנה לחוב ופקדון: במתנה הולך אינו כזכי, ואם אמר הולך מנה זה לפלוני, או הולך שטר מתנה זה לפלוני, אם רצה הנותן לחזור - יחזור (תוספתא גיטין שם ז; כן משמע מהגמ' שם יד ב-טו א), וכן אמרו: שליח מתנה הרי הוא כשליח הגט, נפקא מינה להולך לאו כזכי (גיטין לב ב), שהולך משמעו דוקא הולך ליתן בידו ולא לזכות (שבות יעקב ב קנט). אכן בחוב ופקדון הולך כזכי, ואם אמר הולך מנה לפלוני שאני חייב לו, הולך מנה לפלוני פקדון שיש לו בידי, אם בא לחזור - אינו חוזר (תוספתא שם ו; כן משמע מהגמ' שם יד א).

• ויש הסוברים שאף במתנה הולך כזכי (ברייתא בירושלמי גיטין א ה, לגירסתו; רבי אילא שם, לגירסתו; רב ושמואל בגיטין יד א, לפי רש"י שם ד"ה ה"ג, והעיטור ז - זכוי, דף י טור א במהדורת רמ"א).

ובטעם ההבדל לדעה הראשונה בין מתנה לחוב ופקדון, כתבו ראשונים, שבמתנה מסתמא אינו מזכה לחברו עד שיגיע לידו (ספר הישר (החידושים) קז), שכיון שבחינם נתן לו - אין דעתו שיצא מכחו עד שיגיע ליד מקבל המתנה (מרדכי גיטין שלא; הגהות אש"רי שם א יט, בשמו, שכתב בשם תשובת רבנו תם), וכשהנותן עושהו שליח מעצמו, אין רצונו שיתן לו אלא במתון וחזור ונמלך (רמב"ן ורשב"א שם סג ב), ורגילים אנשים לחזור במתנה (העיטור שם, בשם רבנותא), ואין אומרים הולך כזכי אלא כשמזכים לו את שלו (מאירי שם יד א), כמלוה ופקדון שיש לו להחזיר בעל כרחו (אור זרוע א תשז).

להלכה נחלקו ראשונים:

• רוב הראשונים פסקו כדעה הראשונה (רי"ף גיטין טו א; רמב"ם זכיה ד ד, וראב"ד שם, ומלוה טו ב; רא"ש שם א יט; רמב"ן ורשב"א שם), וכן הלכה (טושיע חו"מ קכה א, ושם רמג ב), ואפילו כשעשאו המקבל

מטלטלין של לוח כדי לזכות למלוה, שמלא מדעת המלוה, ראה ערך מגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה וערך תופס לבעל חוב; על הזוכה דבר של הפקר בשביל חברו שלא מדעתו ראה ערך מגביה מציאה לחברו וערך מגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה.

8. ויש מהאמוראים הסובר שמתוך שחייב באחריותו, אם בא לחזור בו חוזר (שמואל בגמ' שם, ורש"י ד"ה שמואל סבר). 9. אם המפקיד הכיר שהחזק כפרן ומאמין בו, ראה ערך החזק כפרן; אם נתן המפקיד למי שהיו הבעלים רגילים להפקיד אצלו, ראה ערך אין חבין לאדם אלא בפניו; על התופס

לומר שרוצה לקיים המצוה בעצמו, שמכירת חמץ אינה מצוה, ואינה אלא להינצל מחובת בעור חמץ, וכל שכן אם ידוע שהבעלים לא יחשו לבערו, שבודאי נוח לו בכך (שדי חמד שם. וראה ערך הני"ל), ואפילו לדעת האחרונים שכתבו שאין אומרים זכין מאדם שלא בפניו (ראה להלן: בגט אשה), מכל מקום כיון שבעל החמץ מקבל תמורתו אין זה זכין מאדם אלא זכין לאדם (באר יצחק א' 11).

במעשה הקנין

קנין כסף (ראה ערך כסף ב), במי שאמר לחברו הילך מנה ותהיה שדך מכורה לפלוני, שהדין הוא שכיון שקיבל ממנו את המנה נקנית השדה לאותו פלוני, יש מפרשים שהקנין הוא בתורת זכין לאדם שלא בפניו, שזה שנותן את הכסף זוכה בשדה לקונה, ולכן אפילו שהקונה לא עשה את נותן הכסף לשליח, וכן לא אמר למוכר שדך קנויה לי במה שנתן לך פלוני - קנה (קצות החושן קצ' סק"ב, בדעת השו"ע; קהלת יעקב, תוספות דרבנו קיט, בדעת רש"י הרי"ף והרמב"ם)¹².

קנין חליפין (ראה ערכו), נחלקו ראשונים אם יכולים לזכות חפץ לאחר שלא בפניו בקנין סודר של אחרים:

• יש אומרים שאין קנין סודר אלא בפני הקונה (תוספות קדושין כו ב ד"ה ה"ג, בשם ה"ר שמעיה, על פי גמ' שם, לגירסת רוב הספרים; רא"ש שם א לה, בשם ריב"ן; מאירי שם, בשם יש מי שאומר; טור חו"מ קצה, בשם יש אומרים), שבקנין חליפין צריך שיקנה בכליו של קונה (מאירי שם, לדעה זו)¹³.

• ויש אומרים שאף קנין סודר מועיל שלא בפני הקונה (תוספות קדושין שם, לגירסת רש"י ובדעתו, ובשם ריב"ן; רמב"ם מכירה ה' ז, לפי בית יוסף חו"מ קצה ג; רא"ש שם; מרדכי בבא מציעא רמה, בשם ראב"י ורי"ן; טור שם, בסתם), שאף בכליו שאינם של קונה שייך קנין חליפין, שזכין לאדם שלא בפניו (עיטור ב - קנין, דף יג טור ב במהדורת רמ"י, בשם רב עמרם; בית יוסף שם, בשם העיטור), וכשם שזכים לאדם שלא בפניו בכסף ובשטר ובחזקה ובמשיכה ובהגבהה ובמסירה, הוא הדין בחליפין (ראב"י ד תתק"ז), וכן הלכה (שו"ע א, ומעשים בכל יום שקונים בסודר שלא בפני הקונה (תוספות שם, בשם ריב"ן; רא"ש שם, בשם רש"י ושאר ראשונים).

קנין חצר זכייה שלא בפניו על ידי קנין חצר (ראה ערך חצר ב), כתבו ראשונים שמועיל, שחצרו כידו, וכשם שאם היה בידו ואמר לו זכה לפלוני - זכה לו, כך אם היה בחצרו זוכה לו (רמב"ן ועליות דרבנו יונה ונמוקי יוסף בבא בתרא פה א).

קנין ארבע בארבע-אמות (ראה ערכו) של אדם שקונות לו, כתבו אחרונים שיכול לזכות דבר המונח שם אף בשביל חברו בתורת זכייה (מחנה אפרים קנין חצר טז, על פי ר"ן נדרים לד ב ד"ה אמר רבא).

בשטרות

שובר לאשה כותבים שובר לאשה - היינו שטר שקיבלה כתובתה

במכירה

המוכר לחברו קרקע או מטלטלין, וזיכה אותם ללוקח על ידי אחר שלא מדעתו - כגון שהמוכר את המטלטלין מסר את הדבר לאדם אחר שלא בפני הלוקח ואמר לו זכה בדבר זה לפלוני (רש"י חולין פג א ד"ה שזיכה) - יד הלוקח על העליונה, אם רצה - אין המוכר יכול לחזור בו, ואם לא רצה - יחזור לבעליהן (רמב"ם מכירה ל א, בנוסחאות מדויקות; טושי"ע חו"מ רלה כג), שאין מוכרים לאדם בעל כרחו, כשם שאין נותנים לו מתנה בעל כרחו (מגיד משנה שם). ופירשו אחרונים שלא אמרו שהמכירה זכות היא ללוקח, והמוכר יכול לזכות לו על ידי אחר, אלא בדברים שאינם של מאכל, אבל בדברי מאכל אין המוכר יכול לזכות לו על ידי אחר, לפי שחוב הוא לו, שאינו רוצה להרבות בהוצאות (מחנה אפרים זכיה ו, בדעת הרמב"ם), שכן אמרו שהטבח שזיכה ללוקח על ידי אחר חלק של בשר בשור העומד להשחט, לא קנה, לפי שאין חבין לאדם אלא בפניו, במה דברים אמורים בשאר ימות השנה, אבל בארבעה פרקים בשנה שדרך ישראל לעשות בהם סעודות - קנה הלוקח, לפי שזכות הוא לו להוציא מעות ולקנות בשר, שהכל דרכם בכך, וזכין לאדם שלא בפניו, לפיכך אם מת השור מת ללוקח (עירובין פא ב, וחולין פג א).

בקנין סודר יש מהראשונים שכתבו, שאין המוכר יכול לזכות ללוקח שלא בפניו, כי אפשר שאינו רוצה לקנות ולהוציא מעות, וכיון שבשעת הקנין לא נתברר שרוצה לא סמכה דעת המוכר למכור, ואפילו גילה הלוקח דעתו לפני כן שרוצה לקנות, מכל מקום כיון שבידו לחזור בו אין בדעת המוכר להקנות לו אלא כשיתרצה, לפיכך אם בשעה שנתרצה כלה קניינו, כגון בקנין-סודר (ראה ערכו) שחוזר הסודר לבעליו - לא קנה (מהר"י וי"ל ד; דרכי משה חו"מ קצה סק"ב, בשמו; רמ"א שם ג; קצות החושן שם סק"ג, בדעת הרא"ש); ויש מהאחרונים שדייק שיש שחלוקים על זה (קצות החושן שם סק"ג, בדעת הרמב"ם והשו"ע)¹⁰.

הולך כזכי כתבו ראשונים שבמכירה הולך אינו כזכי, כמו במתנה (העיטור ז - זכוי, דף י טור א במהדורת רמ"י, בשם רבנותא).

דבר שאינו שלו אף על פי שאין אדם מוכר דבר-שאינו-שלו (ראה ערכו), כתבו אחרונים שבמקום שזכות הוא למוכר יכול אחר למכור את שלו שלא מדעתו, מטעם זכין לאדם שלא בפניו, כגון אם היתה לו פרה מעוברת שלא ביכרה, שבזמן הזה מצוה להקנות לגוי קודם שתלד כדי לפטור את העובר מן הבכורה (ראה ערך בכור בהמה טהורה), יכול אחר למכרה לגוי, לפי שזכות היא לבעלים שלא יצטרך לטפל בכבור (פנים מאירות ב נב; פתחי תשוב יו"ד שכ סק"ה, בשמו, והסכים עמו); וכן אם יש לו חמץ בביתו בערב פסח, שאם לא יבערנו או ימכרנו לנכרי יאסר בהנאה (ראה ערך חמץ), כתבו אחרונים שאם אין האיש בביתו יכול אחר למכור חמצו שלא מדעתו, מטעם זכין לאדם שלא בפניו (פנים מאירות שם; שדי חמד חמץ ומצה ט ב, בשם כמה אחרונים). וכל שכן במכירת חמץ הנהוגה בזמננו שאינה אלא להפקיע איסור חמץ, וידוע שהנכרי יחזירנו אחר הפסח (ראה ערך מכירת חמץ), שאין בעל החמץ מקפיד כלל למי ימכור ובכמה ימכור (נאות דשא לט). ואין

10. אם המקח בזול, יש שכתב שזכין לו שלא בפניו לדברי הכל (קצות החושן שם). 11. על החיוב המוטל על הנפקד למכור את החמץ של המפקיד במקום שיאסר בהנאה או הפסד אחר, ראה ערך אבדה וערך שומרים; על היורד לשדה

חברו או לחורבתו ונטעה או בנאה שלא ברשות, שחברו זכה בשבח מטעם זכין לאדם שלא בפניו, ראה ערך יורד לתוך שדה חברו. 12. וראה עוד מחנה אפרים שלוחין טו. 13. וראה פני יהושע קדושין כו ב.

המקבל קידושין לאשה שלא מדעתה אינה לאשה שלא מדעתה מקודשת, לפיכך המוסר שטר קידושין לשלוחו לקדש את האשה, ורצה לחזור לפני שהגיע השטר ליד האשה - חוזר (גיטין י א, ורש"י ד"ה ופרכינן), ואין השליח יכול לזכות בשטר עבור האשה שלא מדעתה, לפי שאין הקידושין זכות לה, שהרי אוסרה על כל העולם על ידי הקידושין, ועדיין אינו מתחייב במזונותיה (רש"י שם).

בגט אשה

אף על פי שהאשה יכולה לעשות שליח-קבלה (ראה ערכו) שיקבל גיטה מיד בעלה, ומשהגיע הגט ליד השליח נתגרשה כאילו הגיע הגט לידה (ראה ערך שליח לקבלה), אין הבעל יכול לעשות שליח שיקבל הגט שלא מדעתה, וכן שנינו: האומר התקבל גט זה לאשתי, או הולך גט זה לאשתי, או תן גט זה לאשתי (ראה ערך שליח להולכה), אם רצה הבעל לחזור קודם שהגיע הגט ליד האשה - יחזור (משנה גיטין יא ב, ושם סב ב), ואין השליח יכול לזכות בגט לצרכה, לפי שחוב הוא לה (רש"י שם ב ד"ה יחזור), שהרי אם ירצה הבעל שלא לזון את אשתו - אינו רשאי, וכשמגרשה מפסידה מזונותיה, ואין חבין לאדם אלא בפניו (משנה שם יא ב, ורש"י ד"ה שאם ירצה).

כשתובעת היתה קטטה ביניהם - ותובעת להתגרש (כן משמע מהר"ן להתגרש גיטין סב ב; שו"ע אה"ע קמ ה) - שיש לומר שהגט זכות הוא לה, נסתפקו בדבר בתלמוד הבבלי (יבמות ק"ח ב), ונחלקו המפרשים:

• יש מפרשים שפשטו שם שחוב הוא לה (מאירי שם; טושי"ע אה"ע קמ ה, בסתם), שכן אומרות הנשים משל: טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו (יבמות שם), כלומר: טוב לשבת שני גופים עם איזה בעל שהוא מלשבת אלמנה (ראה ערך אשה).

• ויש מפרשים שהספק לא נפשט בתלמוד, לפיכך במקום קטטה ותובעת להתגרש וזיכה לה הגט על ידי אחר הרי היא ספק מגורשת (ריטב"א ור"ן גיטין שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים).

בתלמוד הירושלמי אמרו שאפילו היתה צווחת להתגרש, חוב הוא לה, שאני אומר שמא חזרה בה (ירושלמי גיטין ו א), שאף על פי שנתרצתה קודם לכן, חוששים שמא בשעת קבלת הגט על ידי אחר חזרה בה ולא רצתה להתגרש (כן משמע מהרשב"א גיטין לב ב), ואין זה זכות לה (צמח אה"ע רעה).

לאחר קבלת גיטתה האשה דעתה אחרי קבלת הגט על ידי אחר שהיא רוצה בגט זה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף על פי כן אינה מגורשת, כדרך שאמרו בכל דבר שהוא חוב, שאפילו נתרצה אחר כך אין זכין לו למפרע (ריטב"א יבמות ק"ח ב, וקדושין כב ב, בשם הרמב"ן: טור אה"ע קמ, ובית שמואל שם סק"ו).

• ויש מן הראשונים שנראה מדבריו שמגורשת (העיטור אות ש שלישות הגט, העיטור אות ש - שלישות גט, דף מה טור ד במהדורת רמ"י, בדעת ראש ישיבת גאון יעקב; טור אה"ע קמ, בדעת העיטור), שכיון שגילתה דעתה שרצונה להתגרש זכות הוא לה, וזכין לה שלא בפניה (בית יוסף שם ה, בדעת העיטור).

ויש שפירש שהכל מודים שכשגילתה דעתה לאחר קבלת הגט אינה מגורשת, ולא נחלקו אלא כגון שבאו עדים שהיתה צווחת להתגרש בשעה פלונית, ובאותה שעה ממש זיכה לה הגט על ידי

מבעלה - אף על פי שאין בעלה עמה (משנה בבא בתרא קסז א; רמב"ם מלוה כד א; טושי"ע אה"ע קי א), שהרי זכות הוא לבעלה, וזכין לאדם שלא בפניו (רשב"ם שם ד"ה ושובר; נמוקי יוסף שם; חלקת מחוקק שם סק"א; בית שמואל שם סק"א), וכן כותבים שובר למלוה, אף על פי שאין הלוח עמו (רמב"ם שם), והאשה תיזהר בו שלא יבוא לידי בעלה עד שתקבל את הדמים (רשב"ם שם).

שטר ללוח כותבים שטר ללוח, אף על פי שאין מלוה עמו (משנה בבא בתרא שם ב; רמב"ם שם כג ה וכד א; טושי"ע חו"מ לט יג), שהרי אף כאן זכות הוא למלוה (נמוקי יוסף שם), אלא אם כן המלוה מוחה שלא לכתוב השטר ללוח, שאינו רוצה להשביע את עצמו - שיחשבו שהוא עשיר - ובפרט בדבר שאינו שלו, שאז אין כותבים בעל כרחו (שו"ת הרשב"א א תתקמח).

שטר למוכר כותבים שטר למוכר, אף על פי שאין לוקח עמו (משנה בבא בתרא שם; רמב"ם שם כד א; טושי"ע חו"מ רלח א), שזכין לאדם שלא בפניו, וכיון שאין כותבים השטר בלשון כאילו הסכים הלוקח בקנין, אלא שהמוכר אמר לו כך וכך, נמצא שאין בו צד חובה ללוקח (סמ"ע שם סק"א).

שטר מחאה אדם המחזיק בקרקע של חברו שלא כדין, שבעל הקרקע צריך למחות בתוך שלש שנים שהקרקע היא אצל המחזיק בגזלנות, שאם יעברו שלש שנים בלא מחאה אין הלה מחוייב להיזהר יותר בשטר המכירה, ולא יוכל בעל הקרקע להוציא ממנו (ראה ערך חזקת קרקעות), יכולים העדים לכתוב שטר מחאה אף על פי שלא צויה אותם על כך (בבא בתרא מ א, וראה נמוקי יוסף שם; רמב"ם טוען יא ח; טושי"ע חו"מ קמו ה, וראה קצות החושן שם), לפי שזכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו (רשב"ם שם לט ב ד"ה ה"ג; נמוקי יוסף שם; סמ"ע שם סק"ט).

שטר מודעה מי שאנסוהו למכור וליתן דבר בעל כרחו, והרי הוא מוסר מודעה קודם לכן בפני שני עדים שמכירה או מתנה זו שאעשה לפלוני שלא ברצוני אעשה כי אני אנוס ממנו (ראה ערך מודעה), אינו צריך לומר לעדים כתובו שטר מודעה, ויכולים העדים בעצמם לכתוב, שזכות הוא לו, וכל דבר של זכות אינם צריכים ליטול רשות ממנו, שזכין לאדם שלא בפניו (גמ' שם מ א, ורשב"ם ד"ה וכן מודעה; נמוקי יוסף שם).

בקידושין

המקדש אשה המקדש אשה לחברו שלא (קדושין ז א), שאין לומר שזכות הוא לו לקדש אשה מדעתו, כי שמא רוצה באחרת, וכל זמן שהיא מקודשת לו לא יתנו לו אחרת (רשב"א שם, על פי כתובות סד א). ואף על פי שאם לא יחפוץ בה יכול לגרשה בעל כרחו, מכל מקום הרי הוא מפסיד שצריך ליתן שכר הסופר ולטרוח אחר סופר ועדים; ועוד, שיצא עליו שם רע שמגרש את נשיו; ועוד, שהרי אוסרו בקרובותיה (רשב"א שם); ועוד, שמתחייב לה בשאר-כסות-ועונה (ראה ערכו. רמב"ן ור"ן חולין לט ב).

ויש מן הראשונים סוברים, שאם נתרצה אחר כך בפירוש כששמע - מקודשת למפרע (העיטור ק - קידושין, דף עט טור ד במהדורת רמ"י; רשב"א שם ז א, בשמו), שכיון שגילתה דעתה שחפץ בה - זכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו (מאירי שם מא א).

הוא לה משום טב למיתב טן דו, שהרי אסורה עליו עולמית, כיון שודאי זינתה כמה פעמים, שהרי נשתקעה בין הגוים (מהרי"ק שם), ואפילו חזרה בתשובה לאחר זמן, מגורשת בקבלה זו (תרומת הדשן רלז), ואף על פי שבכל מקום שאמרו זכין לאדם שלא בפניו הוא שמכיון שהדבר זכות הוא לו אנו עדים שנוח לו שיהא חברו שלוחו (ראה לעיל: הכלל וגדרו), ובמזמרת אנו עדים שאינה רוצה בהיתר יותר מבאיסור, מכל מקום כיון שהגט זכות הוא לה, זכין לה כל זמן שאינה מוחה (אבני מלואים א סק"ה).

אם אחר שנודע לה צווחה ואמרה שאינה רוצה בגט זה, נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שאינה מגורשת, כדרך שאמרו בכל זכות שאין זכין לאדם בעל כרחו (שבתי יעקב א קכ; נודע ביהודה קמא אה"ע ע).

• ויש אומרים שלדעת הסוברים שבזכות גמורה זכין לאדם בעל כרחו (ראה לעיל: הכלל וגדרו) - מגורשת, מן האחרונים סוברים, שאפילו צווחה אחר כך שאינה רוצה בגט, מגורשת ואף כאן זכות גמורה היא לה שתידון כפנויה ולא כאשת איש (עין יצחק אה"ע א; אבני מלואים שם).

ומכל מקום אם המירה באונס, שאין לחוש שזינתה, כתבו אחרונים שאין הגט זכות לה ואינה מגורשת (ישועות יעקב אה"ע א סק"ט).

נאסרה על איש: איסורה לבעלה, כתבו ראשונים שיכול הבעל לזכות לה גט על ידי אחר, שכיון שנאסרה על בעלה זכות הוא לה שתצא מתחת ידו (אור זרוע א תשו, בשם תשובת רש"י; בית יוסף אה"ע קמ ה; רמ"א שם); ויש מחמירים בזה (רמ"א שם), שאף על פי שאין הגט חוב לה, שכבר איבדה זכויותיה מבעלה, מכל מקום גם זכות אינו, ולא אמרו אלא זכין לאדם שלא בפניו, ועוד שאפשר שחוב הוא לה, לפי שכל זמן שהיא אשת איש אין נוהגים בה מנהג הפקר, ואף על פי שעל ידי הגט יכולה להינשא לאחר, מי יאמר שרוצה להינשא (נודע ביהודה קמא אה"ע ע וצב).

מאימתי מגורשת לזכות לה הגט על ידי אחר, כיון שהגיע הגט לידו - מגורשת מעכשיו, שהרי הוא כשליח-לקבלה (ראה ערכו. כן משמע מרש"י יבמות ק"ח ב ד"ה המזכה, ומפירושו רבנו חננאל שהובא בספר המכריע נג; רמב"ם גרושין ט כא; מלחמות גיטין יא ב ור"ן שם).

בשחרור עבד

בעבד כנעני שיוצא לחרות בכסף שמקבל רבו (ראה ערך שחרור), או בשטר שחרור שכותב לו רבו (ראה ערך ה"ל וערך גט שחרור), נחלקו תנאים:

• יש אומרים שחוב הוא לעבד שיוצא מתחת יד רבו לחרות, שאם היה עבד של כהן פוסלו מן התרומה (ראה ערך אכילת תרומה), ואם היה עבד של ישראל, מכל מקום מפסידו שאוסרו בשפחה כנענית (ראה ערך עבד כנעני וערך שפחה כנענית), ועבד בהפקרות נוח לו, ורוצה בשפחה יותר מבבת חורין (רבי מאיר במשנה גיטין יא ב, וגמ' שם יג א), ולפיכך האומר תן שטר שחרור זה לעבדי, אם רצה האדון לחזור בו קודם שהגיע השטר ליד העבד - חוזר (רבי מאיר במשנה

אחר, ומכל מקום לדעת הסוברים שאין מועיל גילוי דעת אחר כך, גם באופן זה אינה מגורשת, שכיון שהבעל לא ידע בשעת קבלת הגט שזכות הוא לה, אינו יכול לזכות לה שלא מדעתה (ב"ח שם); ולסוברים שהמחלוקת היא דוקא לאחר מכן, הכל מודים שכשגילתה דעתה באותו הזמן של זיכוי הגט, שהיא מגורשת (בית יוסף שם; בית שמואל שם סק"ו).

ולכן בזמננו שאפשר לברר על ידי הטלגרף - או על ידי הטלפון - שבשעת קבלת הגט על ידי אחר רוצה האשה שיוזכו גט בעדה יכול לגרשה על ידי זיכוי (ערוך השלחן שם יח).

במקום יבם המזכה גט לאשתו במקום יבם - שיש לו אח ונתכוין לפטרה מיבום אם ימות (רש"י יבמות ק"ח ב ד"ה במקום יבם), וזיכה לה הגט על תנאי שאם ימות תהא מגורשת מעכשיו (שו"ת הרדב"ז א עה) - נסתפקו בתלמוד אם זכות הוא לה להתגרש, לפי ששונאת את היבם, או כיון שפעמים אוהבת אותו, חוב הוא לה (גמ' שם), לפיכך הרי זו ספק מגורשת, ואם מת הבעל קודם שהגיע הגט לידה חולצת ולא מתייבמת (רמב"ם גרושין ט כא; טוש"ע אה"ע קמא י). וכתבו הפוסקים, שבזמן הזה שאין נוהגים בייבום אלא בחליצה (ראה ערך יבום) ודאי זכות הוא לה להתגרש, שלא תזדקק לחליצה (ים של שלמה יבמות טו כא; בית מאיר שם; יד המלך גרושין ט כא; ערוך השלחן שם קמ טו), ואף על פי שגם בזמן הזה אם שניהם מכוונים לשם מצות אין מוחים בידם לייבם (ראה ערך יבום), מכל מקום כשהיבם נשוי, במקומות שנתפשט חרם-דרבנו-גרשום (ראה ערכו) שלא לשאת שתי נשים ושלא לגרש אשה בעל כרחה, שאין האשה מצפה שהיבם יגרש את אשתו וישאנה, בודאי זכות הוא לה להתגרש (ים של שלמה שם).

מומר היה הבעל מומר (ראה ערכו), נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שיכול המומר לזכות לה גט שלא מדעתה, שאנו יודעים שזכות הוא לה להתגרש שהרי שונאת אותו (מרדכי גיטין תסז, שכן הורה רש"י; רבינו ירוחם כד ג; תרומת הדשן רלז ופסקים מג; מאירי יבמות ק"ח א; רמ"א שם ה, בשם יש אומרים), ואין אומרים בבעל מומר "טב למיתב טן דו" (שו"ת הר"ן מג, בשם רבינו פרץ הכהן; באור הגר"א שם ס"ק יב), וכל שכן כשאנו יודעים שהיא מחזרת אחרי הגט, כגון שביקשה מבני אדם לפתות את המומר שיתן לה גט, שודאי זכות הוא לה, ואף על פי שבכל מקום אמרו שגט אשה חוב הוא לה אפילו כשצווחת להתגרש שמא חזרה בה (ראה לעיל), במומר אין לחוש שמא חזרה בה (תרומת הדשן שם) ¹⁴.

• ויש המחמירים וסוברים שאין המומר יכול לזכות לה גט שלא מדעתה אפילו תובעת להתגרש (שו"ת הר"ן שם; שו"ת מהרי"ל קה, בשם תשובת מהר"ם; רמ"א שם, בשם יש אומרים), לפי שגם במומר יש לומר טב למיתב טן דו (מהרי"ל שם, בשם תשובת מהר"ם).

מומרת אשה מומרת, כתבו הפוסקים שיכול הבעל לזכות לה גט על ידי אחר (מהרי"ק קמא; שו"ת מהרי"ל מח; תרומת הדשן רלז, ופסקים מד ורנו: רמ"א אה"ע א י, בשם יש אומרים, ושכן נוהגין במקצת מקומות, וקמ"ה, בסתם), לפי שזכות הוא לה להתגרש, שודאי מזונה היא בין הגוים, ומוטב שתזנה פנויה ולא אשת איש (תרומת הדשן פסקים רנו; ים של שלמה יבמות א נו, בשמו), ואין לומר שחוב

14. ועוד שכיון שביקשה מבני אדם לפתותו שיתן לה גט, הרי זה כאילו אמרה כל השומע דברי יפתה אותו שיגרשני, וכאילו מינתה אותם שלוחים לקבל גיטה

לקטן, ואין זכין לקטן אלא מדרבנן (ראה להלן: השייכים בזכיה) - אינו גר אלא מדרבנן. ואף על פי שמלבד זה עדיין גוי הוא, ואין זכיה לגוי אפילו מדרבנן, כיון שלא יבא לכלל שליחות (ראה להלן: השייכים בזכיה), מכל מקום כיון שמתגייר הרי הוא בכלל אלו שבאים לכלל שליחות, או שכיון שעל ידי זכיה זו הוא נעשה ישראל, הרי הוא בישראל גמור לענין זכיה (תוספות שם ד"ה מטבילין), וגירותו וזכייתו באות כאחת (ריטב"א שם) ¹⁵.

• ויש אומרים שגם על דעת בית דין הוא גר מן התורה, לפי שיש זכיה לקטן מן התורה בדבר שהוא זכות גמורה כגירות (תוספות וריטב"א שם, לגירסא אחת בבבא מציעא ע"א ב), או שזכיה של גירות אינה דומה לשאר זכויות, שמה שבית דין מטבילים אותו אינם זוכים בעבורו, אלא הוא זוכה בעצמו ובגופו, שנעשה גר ונכנס תחת כנפי השכינה, ומכל מקום צריך לטעם שזכות הוא לו וזכין לאדם שלא בפניו, משום שאם היתה חובתו לא היה לבית דין להתמצע להכניס גופו בדבר שיש בו חובה (תוספות סנהדרין סח ב ד"ה קטן), או שאין זכיה זו של בית דין מדין שליחות, אלא שבית דין נעשים לו כאב (שיטה מקובצת כתובות שם, בדעת רש"י).

בעירובין

עירוב חצרות **בעירוב-חצרות** (ראה ערכו), שבני החצר משתתפים ושותף מבואות **בכר אחד של פת כדי שיהא מותר לכל אחד להוציא ולהכניס בשבת מן הבית לחצר** (ראה ערך עירובי חצרות), יש מהתנאים שאמר שאחד מהם יכול לקחת ככר משלו ויאמר הרי זו לכל בני החצר, או לכל בני המבוי, ומזכה להם בו בין לדעתם בין שלא לדעתם, לפי שזכין לאדם שלא בפניו (רבי יהודה במשנה עירובין פ"א ב). והוא הדין בשתופי-מבואות (ראה ערכו), שבני המבוי משתתפים במאכל אחד כדי שיהא מותר לכל אחד להוציא ולהכניס מן החצר למבוי (כן משמע מהגמ' שם ע"א ב), וכן הלכה (רב יהודה אמר שמואל בגמ' שם פ"א ב; רמב"ם עירובין א' כ; טושי"ע או"ח ש"ס ט, ושם שצ"ח).

ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שמחלוקת תנאים בדבר, ויש הסוברים שאין מערבים לו לאדם אלא לדעתו (תנא קמא במשנה שם פ' ב ופ"א ב, לפי ירושלמי שם ז' י; חכמים, לפי רב שיזבי אמר רב חסדא בגמ' שם פ' ב; תנא קמא במשנה שם פ"א ב, לפי רבי יוחנן בגמ' שם פ"א א), שלדעתם אין אומרים בעירובי חצרות ושתופי מבואות זכין לאדם שלא בפניו, לפי שאין זו זכות, שאין אדם רוצה שיכנס חברו לביתו שלא מדעתו, הלכך רוצה שיהא אוסר עליהם (תנא קמא במשנה שם, שהוא רבי מאיר, לפי ירושלמי שם). ולפיכך לדעה זו אם נתווספו עליהם דיורים מוסיף ומזכה וצריך להודיעם (תנא קמא במשנה שם פ' ב).

• ויש אומרים שאין כלל מחלוקת בדבר, והכל מודעים שיכול לערב שלא מדעת חברו (רבי יהושע בן לוי בגמ' שם פ"א ב).

חצר הפתוחה **חצר הפתוחה לשני מבואות, או בית הפתוח לשתי לשני מבואות** **חצרות, לדעת הסוברים שאם נשתתף באחד מהם נאסר בשני** (ראה ערך עירוב חצרות וערך שתופי מבואות), וזיכה אחד לכל בני המבוי או החצר, לדברי הכל צריך להודיע לאנשי חצר זו או בית זה, לפי שאינה זכות להם, שמתוך שאתה מתיר במבוי זה או בחצר זו אתה אוסרם בשני (גמ' שם פ"א ב; רמב"ם שם ה' ד;

שם), ואין השליח יכול לזכות בו לצרכו, לפי שחוב הוא לו (רש"י שם ד"ה יחזור), ואין חבין לאדם אלא בפניו: בשחרור עבד. כן משמע מהמשנה שם). ולכן אין העבד יוצא לחרות בשטר אלא על ידי עצמו, שיקבל הוא או שלוחו את השטר, אבל לא על ידי אחרים שיקבלוהו שלא מדעתו, ומכל מקום בכסף יוצא על ידי אחרים שיתנוהו לרבו אפילו שלא מדעתו (רבי מאיר במשנה קדושין כ"ב ב, וגמ' שם כ"ג א), אם משום שהואיל וקונה אותו בעל כרחו בכסף, יכול גם להקנותו בעל כרחו בכסף, מה שאין כן בשטר, ששטר שחרור ושטר קנין הם שני מיני שטרות (אביי בגמ' שם), או משום שכסף קבלת רבו גרמה לו - שקבלת רבו את הכסף גרמה לו להשתחרר מאליו, ואין אחרים הללו חבים לו אלא קבלת הרב, והרב אין נעשה שלוחו אלא לצורך עצמו, ומקנהו מאליו (רש"י שם ד"ה כסף) - אבל שטר קבלת אחרים גרמה לו (ר"ב בגמ' שם), וכיון שחוב הוא לו, אין חבין לאדם שלא מדעתו (רש"י שם).

• ויש אומרים שזכות הוא לעבד שיוצא מתחת יד רבו לחרות, שהרי אם ירצה שלא לזון את עבדו - רשאי, וכשמשחרר אותו אינו מפסיד אותו המזונות, ומה שפוסלו מן התרומה אינו חוב, מפני שהוא קנינו (חכמים במשנה גיטין שם), שאם ירצה האדון ימכרנו בעל כרחו לישראל וממילא היה נפסל מן התרומה (גמ' שם י"ג א), ואף על פי שאוסרו בשפחה כנענית, מכל מקום הזכות של השחרור יותר גדולה (תוספות שם י"ג א ד"ה עבדא, וכתובות י"א א ד"ה מהו). ולפיכך האומר תן שטר שחרור זה לעבדי, אם רצה האדון לחזור בו - אינו חוזר (משנה גיטין שם), שזכה בו השליח לצרכו (רש"י שם ד"ה שזכין), ובין בכסף בין בשטר יוצא העבד לחרות על ידי אחרים שלא מדעתו, שזכין לאדם שלא בפניו (חכמים במשנה קדושין שם), וכן הלכה (רמב"ם עבדים ה' ב, ו' א; טושי"ע יו"ד רס"ז כו ועו).

בגירות

גר קטן **גוי** (ראה ערכו) **קטן יכול אביו לגייר אותו, וכן אם אין לו אב ובא להתגייר, או אמו מביאתו להתגייר, בית דין מגיירים אותו, וכן אמרו: גר קטן** (ראה ערך גרות: בגר קטן) **מטבילים אותו על דעת בית דין** (רב הונא בכתובות י"א א; רמב"ם איסורי ביאה י"ג ז; טושי"ע יו"ד רס"ח ז), **לפי שזכות הוא לו להתגייר, וזכין לאדם שלא בפניו** (גמ' שם; רמב"ם טושי"ע שם), **לפיכך זכין לו לקטן, שהוא כמי שאינו בפניו, שהרי אין לו דעת** (רש"י שם ד"ה מהו דתימא; מאירי שם). **ואף על פי שאצל גדול אינו זכות, לפי שנוח לו בהפקרות, מכל מקום בקטן שלא טעם טעם איסור, זכות הוא לו** (גמ' שם, ורש"י ד"ה דהני מילי וד"ה גדול). **ומכל מקום כשהגדיל יכול למחות** (רב יוסף שם; רמב"ם מלכים י' ג; טושי"ע שם) **ולומר אי אפשר להיות גר, וחוזר לסורו** (רש"י שם ד"ה יכולין), **ואין דינו כישראל מומר אלא כגוי** (טושי"ע שם), **שהרי לא נעשה גר אלא מפני שזכות הוא לו, לפיכך יכול למחות ולומר אין זו זכות בשבילי** (שיטה מקובצת שם), **כדרך שאמרו בכל זכות שאין זכין לאדם בעל כרחו** (ראה לעיל: הכלל וגדרו).

מדאורייתא או **גירות זו אם היא מן התורה או מדרבנן, נחלקו מדרבנן ראשונים:**

• יש אומרים שכיון שזכיה היא מטעם שליחות, ואין שליחות

בנתגיירה אמו והיא מעוברת שאין בנה צריך טבילה (ראה יבמות ע"א) והוא

קפח). ¹⁵. ולדעה זו שגרותו היא מדרבנן, לא מצינו גר קטן מן התורה אלא

לדעתכם, ואין הדבר תלוי אם נוח לו או לא (רשב"א נדרים לו ב).
 • או לפי שיש בה קצת חוב, שמא הוא רוצה לפטרה בחיטה אחת, או שמא רוצה הוא להעדיף (תוספות כתובות יא א ד"ה מטבילין, לפי נקודות הכסף יו"ד שה, על ט"ז שם ס"ק יא).

• או שנוח לו לאדם לעשות המצוה בעצמו, ואינה זכות לו (חידושי רבי עקיבא איגר בבא מציעא שם, על פי נדרים שם) ¹⁷.

כשגילה הבעלים התורם שלא ברשות, אף על פי שבא בעל הכרי דעתו שנוח לו וגילה דעתו שנוח לו בתרומה זו, אין תרומתו בתרומה (בבא מציעא שם, לגירסתנו), ואין אומרים שכיון שגילה דעתו שזכות הוא לו מן הסתם גם קודם היה נוח לו, ותרומתו תרומה מטעם זכין לאדם שלא בפניו, והרי הוא כשלוחו, לפי שמ"אתם גם אתם" נלמד שצריך לדעת בשעה שנעשה שלוחו שנוח לו (תרומת הדשן קפח; חידושי הרעק"א שם).

כשזכות לו בהפרשת חלה שאין מפרישים חלה בלא רשות בעל העיסה (ראה ערך הני"ל), מכל מקום אם אנו יודעים שזכות הוא לו, כגון שנתחמצה העיסה כל צרכה, שאם תשהה עוד בלא אפייה תתקלקל, מותר לאחרים להפריש בלא רשות, שזכין לאדם שלא בפניו (תרומת הדשן שם; רמ"א יו"ד שכח ג), לפי שאנן-סהדי (ראה ערכו) שאם היה בעל העיסה כאן היה מתרצה בהפרשה זו (תרומת הדשן שם) ¹⁸.

התורם משלו על של חברו נסתפקו בכבלי אם צריך דעתו או לא, שיש לומר כיון שזכות הוא לו, שמרויח שתורם עליו משלו ופוטר את כריו, ואינו צריך לתת כלום (נדרים לו ב, ד"ה כיון דזכות, ופירוש הרא"ש שם ד"ה כיון דזכות), אין צריך דעתו, שזכין לאדם שלא בפניו, והרי הוא כאילו עשהו שליח לתרום, לפי שזכייה היא מטעם שליחות (גמ' שם, ופירוש הרא"ש ד"ה אלא לאו), או שמא כיון שהמצוה מוטלת על בעל הכרי רוצה לעשותה בעצמו, וחפץ יותר בחסרון ממונו ממה שיעשה אחר מצותו, הלכך חוב הוא לו ואינו שלוחו (גמ' שם, ופירוש הרא"ש ד"ה או דלמא), ואפילו אם המצוה היא של בעל הכרי, מכל מקום רוצה הוא לקיים המצוה בממונו (מחנה אפרים זכיה ז, בדעת התוספות קדושין נו א ד"ה מתקיף). להלכה פסקו ראשונים שהתורם משלו על של חברו אין צריך דעתו, והרי זו תרומה (רמב"ם תרומות ד ב; סמ"ג עשין קלד; טושי"ע יו"ד שלא ל), אם מפני שלדעתם הספק נפשט בכבלי (כסף משנה ובית יוסף שם) ¹⁹, או מפני שלמדו כן מתוך הירושלמי (צמח צדק יו"ד רכב, וקרן אורה נדרים שם, על פי ירושלמי נדרים ד ג).

בפדיון מעשר שני ורבעי ושבועית

לדעת הראשונים הסוברים שכשם שאין אדם מקדיש דבר-שאינו-שלו (ראה ערכו), או דבר-שאינו-ברשותו (ראה ערכו), כך אין אדם יכול לחלל מעשר-שני (ראה ערכו), או רבעי (ראה ערכו), או פירות שביעית (ראה ערכו) של חברו (ראה ערך דבר שאינו ברשותו), מכל מקום אם החילול זכות הוא לחברו יכול לחללם (תוספות קדושין נו א ד"ה מתקיף בשם הר"ר מאיר, ובבא קמא סח ב ד"ה הוא; רשב"א סוכה לט א). ולפיכך אמרו שהלוקח במעות מעשר שני - או רבעי (ראה ערכו) - דברים שאין המעות מתחללים עליהם, כגון בהמה טמאה

טושי"ע או"ח שסח ב), וכל שכן לדעת הסוברים שחצר שנשתתפה בשני מבואות אסורה בשניהם, שיש לחוש שמא יערבו להם בשניהם ויאסרו בשניהם (ריטב"א שם), ואפילו במזכה משלו חוב הוא להם (מן אברהם שם סק"א).

תקון עירוב עירוב שנתמעט משיעורו, ובא אחד מבני החצר לחזור ולתקנו משל חברו - אם בא לערב ממין הראשון, אפילו כלה לגמרי אין צריך להודיע, שהרי כולם נתרצו בתחילה (רש"י שם פ ב ד"ה ואינו צריך); ואם בא לערב ממין אחר - אם כלה הראשון צריך להודיע, ואם לא כלה אלא נתמעט, אין צריך להודיע (משנה וגמ' שם פ ב; ר"י שם; טושי"ע או"ח שסח א).

עירוב תחומין עירוב תחומין, שמניח בערב שבת מזון שתי סעודות מחוץ לעיר וקובע שביתתו שם כדי שיהא מותר לו ללכת משם אלפיים אמה לכל רוח (ראה ערך ערובי תחומין), לדברי הכל אין מערבים לו לאדם אלא לדעתו (משנה עירובין פא ב; רמב"ם עירובין ו יח; טושי"ע או"ח תיד א), אפילו מערב משלו (מאירי שם), לפי שהוא חוב לו, שמא אינו רוצה לערב באותה הרוח שרצה זה (רש"י שם ד"ה עירובי; רמב"ם וטושי"ע שם).

עירוב תבשילין בערובי-תבשילין (ראה ערכו), שמצוה על כל אדם להניחו כדי שיהא מותר לבשל ולאפות מיום טוב לשבת (ראה ערך הני"ל), אמרו שמצוה על כל גדול העיר לערב על כל בני עירו ולזכות להם על ידי אחר, כדי שיסמוך עליו מי ששכח או נאנס וכדומה (ביצה טז ב, ועירובין פ א, ותוספות שם ד"ה אמר; רמב"ם יום טוב ו ו; טושי"ע או"ח תקנז ז). ואף על פי שצריך דעת המניח שיכוין להוציא לאחרים, פשטו בתלמוד שאין צריך דעת מי שהניחו לו בשעת ההנחה (ביצה שם), ומכל מקום צריך שידע ביום טוב קודם שיתחיל לבשל לצורך שבת (ר"י שם; רמב"ם וטושי"ע שם). ופירשו ראשונים הטעם שאין צריך דעתו, לפי שזכות הוא לו, שזוכה על ידי כך שיוכל לתקן צרכיו לשבת, וזכין לאדם שלא בפניו, ולא נסתפקו בתלמוד אם צריך דעתו אלא מטעם שכיון שאין צריך שיהיה כזית לכל אחד ואחד, הייתי אומר שפחות מכזית אינו חשוב זכות (ראה ערך הני"ל), או שכיון שאין עירוב זה אלא להיכר כדי שיברור מנה יפה לשבת, או כדי שידע שאסור להכין מיום טוב לשבת, הייתי אומר שצריך שידע בו מי שהניחו עבורו, שאם לא כן אינו ניכר (ריטב"א ושיטה מקובצת שם) ¹⁶.

בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה

אף על פי שהפרשת תרומות ומעשרות זכות היא לאדם, התורם את שאינו שלו (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות וערך דבר שאינו שלו) שלא ברשות הבעלים, אין תרומתו תרומה (תרומות א א), שנאמר: **בְּאֵתְּמוֹתֵיכֶם** (במדבר יח כח), מה אתם לדעתכם, אף שלוחכם לדעתכם (בבא מציעא כב א), שצריך שהבעלים ימנוהו שליח (רש"י שם ד"ה אף שלוחכם), והוא הדין במעשר-ראשון (ראה ערכו) ומעשר-שני (ראה ערכו) ומעשר-עני (ראה ערכו), וכן בחלה (ראה ערכו) שאף היא נקראת תרומה (ראה ערך הפרשת חלה). ומספר טעמים מדוע אין אומרים שתרומתו תרומה משום שזכין לאדם שלא בפניו:

• שגזרת-הכתוב (ראה ערכו) הוא, מה אתם לדעתכם אף שלוחכם

מצותו (נקודות הכסף שם; שו"ת חתם סופר יו"ד רצה). ¹⁸ וראה קצות החושן רמג סק"ח, בדעת הרבה ראשונים שחולקים. ¹⁹ אך יש מהראשונים שנראה מדבריהם שהספק לא נפשט בכבלי (תוספות בבא קמא סח ב ד"ה הוא

גר מן התורה (תוספות כתובות שם וסנהדרין סח ב ד"ה קטן). ¹⁶ אם מותר לסמוך לכתחילה על ערוב שעשה גדול העיר ומי יכול לסמוך, ראה ערך ערובי תבשילין. ¹⁷ ויש מהאחרונים שכתבו שבתורם משל חברו לא שלל ממנו

(תוספות בבא קמא סח ב ד"ה הוא, על פי בכורות יא א) - פדיונו פדוי (רב שיזבי אמר רב הונא בבכורות שם; רמב"ם בכורים יב יג; טושי"ע יו"ד שכא ז). שאפילו לסוכר - והלכה כמותו - שפטר חמור קודם שנפדה אסור בהנאה (ראה ערך הני"ל), אין זה דומה להקדש שפדיונו לעצמו (ראה ערך פדיון הקדש), אלא פדיונו לבעלים (בכורות שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שהרי קנוי לבעלים לענין זה שיכול לפדותו וממונו הוא (כן משמע מרש"י שם ד"ה והאי וד"ה ואע"פ), ומכל מקום יכול אחר לפדותו, אפילו לסוכרים שכשם שאין אדם מקדיש דבר-שאינו- שלו (ראה ערכו) כך אינו פודה דבר שאינו שלו (ראה ערך פדיון הקדש), ושני טעמים לדבר:

• שכיון שאסור בהנאה הרי הוא כמו הקדש לענין זה שיכול אחר לפדותו, אלא שאינו ממש כהקדש לענין שיהא פדיונו לעצמו אלא פדיונו לבעלים (תוספות בבא קמא שם; מאירי שם).

• משום זכין לאדם שלא בפניו (כן משמע מהרמב"ן ורשב"א וריטב"א קדושין כג ב), שאף על פי שהמצוה מוטלת על הבעלים ורוצה לעשותה בעצמו, מכל מקום זכות הוא לו שמרויח שחברו פודה פטר חמורו משלו (מהרי"ט אלגזי בכורות שם; אמרי בינה תרומות ומעשרות כ, בדעת הטור).

בהקרבת קרבנות

אף על פי שבכל מקום זכין לאדם שלא בפניו, בקרבנות אינו כן, שצריכים לרצונו, שנאמר: יִקְרִיב אֹתוֹ לְרִצְוֹנוֹ (ויקרא א ג. תוספות ר"י נדרים לה ב), וצריך שידע שמקריבים עליו קרבן (חמדת שלמה יו"ד לא), וכל הקרבנות צריך שיהיו מקריבים הבעלים (גמ' שם, והמפרש ד"ה דא"י), ואין חברו יכול לפטור אותו שלא מדעתו (תוספות שם ד"ה כדרכי יוחנן), חוץ ממחוסרי כפרה (גמ' שם), כגון זב וזבה ומצורע ויולדת שאסורים להיכנס למקדש ולאכול בקדשים עד שיביאו כפרתם, שכיון שאין קרבנם בא לכפרה אין צריכים דעת (ר"ן שם ד"ה חוץ), והוא הדין מנחת-סוטה (ראה ערכו) שיכול להפריש עליה שלא מדעתה, שהרי זה כמחוסר כפרה (ירושלמי סוטה ב א).

ומנין שבקרבנות צריכים דעת - הבעלים - שהרי אדם מביא קרבן על בניו ובנותיו הקטנים, שנאמר: זֹאת תִּזְרֹת הַזָּב (ויקרא טו לב), בין גדול בין קטן (גמ' שם), ואף על פי שהקטן אין לו דעת, כמו כן מביא על חברו שלא מדעתו (ר"ן שם ד"ה שנאמר).

מתי צריך דעת ונחלקו אמוראים: בעלים

• יש אומרים שצריך דעת בעלים בשעת ההפרשה (שמואל בערכין כא א; רבי אלעזר בנדרים לו א), ואף על פי שמפרישו משל עצמו אין אומרים שודאי רוצה חברו בכך, שלפעמים אין אדם רוצה להתכפר בדבר שאינו שלו (שמואל בערכין שם), אלא שחטאת (ראה ערכו) ואשם (ראה ערכו) צריכים דעת גם בשעת ההקרבה (גמ' שם כא ב, לדעת שמואל), כיון שבאים לכפר על חטא, וצריך להתודות בשעת סמיכה (תוספות שם ד"ה מאי), מה שאין כן בעולה (ראה ערכו) ושלמים (ראה ערכו) שאין צריך דעתו בשעת ההקרבה שהרי כבר נתרצה בשעת ההפרשה (גמ' שם), אבל אם לא נתרצה בשעת ההפרשה, אפילו נתרצה בשעת ההקרבה, אף על פי שיצא ידי חובתו, אין בה מעילה למפרע (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש), וכן הלכה (רמב"ם מעשה הקרבנות ד י).

עבדים וקרקעות (ראה ערך פדיון מעשר שני) - יאכל כנגדן (מעשר שני א ז; קדושין שם), היינו שיקח מעות משלו ויאמר: כל מקום שהמעות ביד המוכר יהיו מחוללים על אלו, ויעלה ויאכלן בירושלים (רש"י שם ד"ה והרי), אף על פי שאין המעות ברשותו, לפי שזכות הוא למוכר, שהרי אם לא יחלל אותן הלוקח יאכל אותן המוכר בלא חילול, וזכין לאדם שלא בפניו (תוספות קדושין שם), וכן אותה שאמרו שאסור ליקח פירות שביעית מעם הארץ. לפי שאין מוסרים דמי פירות שביעית לעם הארץ שמא לא יאכל אותם בקדושת שביעית, ואם מסר, יאמר: הרי מעות הללו יהיו מחוללים על פירות שיש לי בתוך ביתי, ובא ואוכלן בקדושת שביעית (סוכה לט א, ורמב"ם שמיטה ח י), יש מן הראשונים שפירש, שיכול לחללן אפילו שלא מדעתו של עם הארץ, אף על פי שאין אדם יכול לחלל מה שביד חברו, לפי שזכות הוא לעם הארץ, וזכין לאדם שלא בפניו (רשב"א סוכה שם).

בפדיון הבן

לדעת הפוסקים שאין האב יכול לפדות את בנו על ידי שליח (ראה ערך פדיון הבן. ריב"ש קלא, לפי רמ"א יו"ד שה י), היינו שהשליח יפדה אותו בממון של עצמו (שו"ת חתם סופר יו"ד רצז; תשובת החוות דעת בחמדת שלמה יו"ד לב), כל שכן שאין אחרים, ואפילו בית דין, יכולים לפדותו שלא מדעת האב (רמ"א שם, לדעה זו).

ולדעת החולקים וסוכרים שהאב יכול לפדותו על ידי שליח, שהרי בכל התורה שלוחו של אדם כמותו (ט"ז שם ס"ק יא; ש"ך שם ס"ק יא; באור הגר"א שם ס"ק יז), נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שאם האב אינו בעיר, יכול אחר לפדותו משלו ולברך הברכות במקום האב, שזכין לאדם שלא בפניו, והרי הוא כשלוחו (ים של שלמה קדושין א נד, בשם מעגלי צדק; מחנה אפרים זכיה ז, בדעת ה"י), וזכות הוא לאב שמרויח לו ממון (מחנה אפרים שם), כדרך שאמרו בתורם משלו על של חברו שתרומתו תרומה (ראה לעיל: בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה).

• יש אומרים שאין לומר כאן זכין לאדם שלא בפניו, לפי שאין זה זכות לאב אלא חוב הוא לו, שמפסידו שתי ברכות וגם שכר מצוה, שעליו מוטל לפדות את בנו (ים של שלמה שם), ואין זה דומה לתורם משלו על של חברו, לדעת הראשונים הסוכרים שהפרשת תרומות ומעשרות אינה מצוה חיובית, ואין אדם חייב לעשר פירותיו אלא אם כן רוצה לאכלם (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות), מה שאין כן בפדיון הבן שהיא מצוה חיובית המוטלת על האב, ורוצה לעשותה בעצמו (חמדת שלמה יו"ד לא), אלא אם כן ידוע שהאב עני ואין יכולת בידו לפדותו כלל, שאז זכות הוא לו (ים של שלמה שם).

• ויש אומרים שלעולם יכול אחר לפדותו שלא מדעת האב, ואין צריך לא לשליחות ולא לזכייה, לפי שאינו אלא כפורע חובו של חברו, שנפטר הלוח (ביאור הגר"א שם ס"ק יז; מחנה אפרים שם; משיב דבר יו"ד פז), אלא שלכתחילה יותר מצוה באב, כמו מילה ושאר דברים שהאב חייב בבנו (ביאור הגר"א שם).

בפדיון פטר חמור

הפודה פטר-חמור (ראה ערכו) של חברו - אפילו שלא מדעתו

בתרא קנו ב; רבי יהודה אומר שרבי אליעזר אומר בגמ' שם קנו א, שהרי יכול לזכות בעצמו (רשב"ם שם קנו ב ד"ה ואין).

• ויש אומרים שזכין בין לקטן - אפילו בן יום אחד (רמב"ם שם ח; טושי"ע שם יח) - ובין לגדול (רבי יהושע במשנה שם; רבי מאיר ורבי יהודה בגמ' שם קנו א, שאמרו שרבי יהושע אומר), וכן הלכה (רמב"ם וטושי"ע שם). אלא שנחלקו תנאים האם לדעה זו בגדול אמרו, קל וחומר לקטן (רבי מאיר אומר שרבי יהושע אומר בגמ' שם), הואיל ואין לו יד (ראה ערכו) לזכות בעצמו ממון שנותנים לו, תיקנו חכמים שיהא אחר זוכה ומקבל לצרכו (כן משמע מהרשב"ם שם קנו ב ד"ה זכין); או שבקטן אמרו, קל וחומר לגדול (רבי יהושע במשנה שם; רבי יהודה אומר שרבי יהושע אומר בגמ' שם קנו א), שיש לו יד לקבל ולזכות, וגם שליח יכול לעשות, הלכך כל שכן שזכין לו שלא בפניו (רשב"ם שם קנו ב ד"ה זכין).

זכיה זו לקטן, אם היא מן התורה או מדרבנן, נחלקו ראשונים: • לדעת הסוברים שזכיה היא מטעם שליחות, כיון שקטן אין לו שליחות - אין זכין לו מן התורה, ולא אמרו זכין לקטן אלא מדרבנן (תוספות כתובות יא א ד"ה מטבילין, וסנהדרין סח ב ד"ה קטן, לגירסתנו בבבא מציעא עא ב ועב א), שכיון שיבא לכלל שליחות כשיגדיל, תיקנו לו חכמים זכיה (גמ' שם). ואף על פי שלמדו שזכין לאדם שלא בפניו מחלוקת הארץ שהיו שם קטנים (ראה לעיל: הכלל וגדרו) אינו אלא על ידי בית דין (המקנה קדושין מב א; נקודות הכסף י"ד שה ס"ק יא).

• ולדעת הסוברים שזכיה אינה מטעם שליחות, יש מן הראשונים סוברים שזכין לקטן מן התורה, שלא מצינו שנתמעט אלא מדין שליחות (רשב"א קדושין ובבא מציעא שם, בשם הראב"ד, לגירסתו בבבא מציעא שם, והסכים עמו); ויש מן הראשונים סוברים שאף על פי שזכיה אינה מטעם שליחות, אין זכין לקטן מן התורה, כשם שאין לו שליחות (רמב"ן בבא מציעא שם, וקדושין כג ב; ריטב"א שם; ר"ן שם מב א), ואף על פי שלמדו זכיה מחלוקת הארץ שהיו שם קטנים, אין ללמוד משם שזכין לקטן מן התורה בדבר שאינו שלו, שהרי הארץ שלהם היתה, וחלוקתה אינה אלא גלוי-מילתא-בעלמא (ראה ערכו. רמב"ן בבא מציעא שם; ר"ן קדושין שם).

זכיה לחרש ושוטה אם מזכה להם על ידי בן דעת - זכו (רמב"ם ושוטה זכיה ז, על פי יבמות ק"ג א, ובבא מציעא ח א, וירושלמי קדושין א ג; טושי"ע חו"מ רמג טז), שאף על פי שאין להם דעת הרי זה כשלא בפניהם, וזכין לאדם שלא בפניו כדרך שאמרו בקטן (בית יוסף שם). ואף על פי שלא תיקנו זכיה בקטן אלא משום שיבא לכלל שליחות כשיגדיל (ראה לעיל), גם בחרש ושוטה יש לומר שיבואו לכלל שליחות כשיתפקח החרש או ישתפה השוטה (נתיבות המשפט שם סק"י, בשם המחנה אפרים); ויש אומרים שאין צורך לזה, שבמתנה מועיל אף על פי שלא יבא לכלל דעת לפי שאין הזוכה שליח המקבל אלא שליח הנותן (מחנה אפרים זכיה לג) ²⁰.

זכיה לגוי גוי (ראה ערכו) אם יש לו זכיה, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שזכין לקטן, ואין זכין לגדול (רבי אליעזר במשנה בבבא

• ויש אומרים שצריך דעת בעלים בשעת ההקדמה (עולא בגמ' שם), לפי שרוצה לקיים מצות סמיכה בעצמו (תוספות שם), אלא שבחטאת ואשם צריך דעת גם בשעת ההפרשה (גמ' שם) לפי שאינו רוצה להתכפר בדבר שאינו שלו, מה שאין כן בעולה ושלמים שאין צריך דעתו בשעת ההפרשה וקדושים הם משעת הפרשה (תוספות שם).

בקיניו סוטה

אף על פי שאין הסוטה (ראה ערכו) נאסרת על בעלה ואין משקים אותה אלא אם כן קינא לה בעלה בפני עדים לפי שנסתרה (ראה ערך סוטה), מכל מקום אם אין הבעל יכול לקנא לה, כגון שנתחרש או נשתטה, או שהיה במדינה אחרת, או שהיה חבוש בבית האסורים - בית דין מקנאים לה, ולא להשקותה אלא לפסלה מכתובתה (משנה סוטה כד א, וגמ' שם כו א; רמב"ם סוטה א י; טושי"ע אה"ע קעח יג), שאם שמעו בית דין שהעם מרננים אחריה, קוראים אותה ואומרים לה אל תסתרי עם איש פלוני, ואם באו עדים אחר כך שנסתרה עמו ושהתה כדי טומאה בית דין אוסרים אותה על בעלה לעולם וקורעים כתובתה, וכשיבא בעלה, או יבריא, או יצא מבית האסורים - נותן לה גט (רמב"ם וטושי"ע שם), ולמדהו מהכתוב בסוטה: אִישׁ אִישׁ (במדבר ה יב. גמ' שם); ויש מן הראשונים שנראה מדבריו, שאף על פי שלמדו מהכתוב, מכל מקום הטעם הוא משום שזכין לאדם שלא בפניו, שכיון שעוברת על דת נוח לו בכך (רש"י שם כה א ד"ה עבדינן, לפי מחנה אפרים זכיה ו, ונדע ביהודה תנינא אה"ע קנט, ועונג יום טוב ק). ואף על פי שבכל מקום שאמרו זכין לאדם שלא בפניו אינו אלא כששמע המקבל אחר כך ונתרצה, אבל לא נתרצה אין זכין לאדם על כרחו (ראה לעיל: הכלל וגדרו), מכל מקום אין הבעל יכול למחול על קינוי בית דין, כשם שאינו יכול למחול על קינוי עצמו (ראה ערך דני"ל), כיון שהכריעו חכמים דעתו שזכות גמורה הוא לו (מחנה אפרים שם), שלדעתם בכל זכות גמורה זכין לאדם על כרחו (ראה לעיל: הכלל וגדרו).

השייכים בזכיה

אחד איש ואחד אשה, ואפילו אשת איש, ועבד ושפחה, בין עבריים בין כנעניים, זכין לאחרים (כן משמע מהרמב"ם זכיה דו וטושי"ע חו"מ רמג יד), ואחרים זכין להם שלא בפניהם (ראה לעיל: בגט אשה, וראה לעיל: בשחרור עבד). ואין אדם זוכה לחברו עד שיהיה הזוכה גדול (ראה ערכו) ובן דעת (רמב"ם שם, על פי גיטין סד ב; טושי"ע שם טו) ²⁰.

זכיה לקטן בזכיה עבור קטן, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שזכין לגדול, ואין זכין לקטן (רבי מאיר אומר שרבי אליעזר אומר בבבא בתרא קנו א), שכיון שזכיה היא מטעם שליחות (ראה לעיל: הכלל וגדרו) גדול שיכול לעשות שליח יש לו זכיה, אבל קטן שאינו יכול לעשות שליח אין לו זכיה (תוספות שם קנו ב ד"ה זכין), ואפילו לדעת הסוברים שזכיה אינה מטעם שליחות (ראה לעיל: שם), מכל מקום כיון שאין לו שליחות אין לו זכיה (כן משמע מהרמב"ן בבא מציעא עא ב, וקדושין כג ב; ריטב"א קידושין שם; ר"ן שם מב א).

• יש אומרים שזכין לקטן, ואין זכין לגדול (רבי אליעזר במשנה בבבא

²⁰ על קטן אם זוכה לאחרים וכן אם מזכה לאחרים על ידי גדול, ועל גדרי החילוקים בקטן בנוגע לזכויותו, ראה ערך קטן וערך דעת אחרת מקנה: בקטן, ועל זכיה עבורו, ראה להלן; על חרש ושוטה שאינם זוכים ומזכים לאחרים, ראה ערך חרש וערך שוטה, ועל זכיה עבורם, ראה להלן. ²¹ ויש מן

שאינן קנין חצר (ראה ערכו) להקדש (ראה ערך הקדש), מכל מקום חצר הדיוט זוכה להקדש, כגון שבא לחצרו או לארבע-אמות (ראה ערכו) שלו דבר של הפקר ואמר תזכה חצרי להקדש (כן משמע מהתוספות בבא בתרא עט ב ד"ה אימור, ור"ן נדרים לד ב ד"ה אמר רבא). וכן המגביה מציאה להקדש קנה הקדש, כשם שהמגביה-מציאה-לחברו (ראה ערכו) קנה חברו (קהלת יעקב, תוספות דרבנן קיט).

לדבר עברה

כתבו אחרונים, שכיון שזכייה היא מטעם שליחות (ראה לעיל: הכלל וגדרו), כשם שאין-שליח-לדבר-עברה (ראה ערכו) הוא הדין שאין זכייה לדבר עברה (מהרי"ט א קטז; חוות דעת קס סק"י; אמרי בינה, גביית חוב לא), ואפילו לדעת הסוברים שזכייה אינה מטעם שליחות, מכל מקום לדבר עברה אין זכייה (אמרי בינה שם, על פי שיטה מקובצת בבא מציעא עא א). ולפיכך כתבו ראשונים, שגבאי-צדקה (ראה ערכו) שהלוה מעות של צדקה ברבית-קצוצה (ראה ערכו), אף על פי שאם גבה את הרבית והאכילה לעניים פטורים העניים מלהחזיר (ראה ערך רבית), מכל מקום אם הרבית ביד הגבאי חייב להחזיר (התרומות מו ד ו; הגהות מרדכי קידושין תקסג; בית יוסף שם כ). ואף על פי שגבאי צדקה ידו כידי עניים, וכשהוא זוכה בצדקה בשביל העניים זכו בהם עניים מיד (ראה ערך גבאי צדקה), אין אומרים שזוכה ברבית לעניים והרי זה כהגיעה לידם, לפי שאין זכייה לדבר עברה (חוות דעת שם).

שליחות (רבינא בבבא מציעא עא ב ועב א). לדעת הראשונים הסוברים שזכין לקטן מן התורה (ראה לעיל) יש שפירשו שהוא הדין לגוי זכין מן התורה לדעת רבינא (רשב"א ושיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד, לגירסתו בגמ'); ויש שפירשו שאין זכייה זו אלא מדרבנן, שהרי אפילו בישראל אם לא ריבתה תורה זכייה בפירוש היינו אומרים שאין זכין לאדם אלא בפניו, והדין נותן שאיזו זכות או שעבוד יש לו לאדם על חברו שיזכה על ידו, ולא מצינו שריבתה תורה זכייה אלא בישראל (רשב"א שם).

• ויש אומרים שאין זכין לגוי - ואינו זוכה לישראל (רמב"ם שם ו; טושי"ע שם יד) - שאין גוי דומה לקטן, שהקטן יבא לכלל שליחות כשיגדיל, אבל גוי לא יבא לכלל שליחות לעולם (מסקנת הגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם וטושי"ע שם).

זכייה לגוסס הגוסס (ראה ערכו), כל זמן שהוא קיים, יכול לזכות, והאומר לחברו נכסים אלו קנויים לך עם פטירתך - קנה, שהגוסס יש לו זכייה (שו"ת הרשב"א ב שכו), כשזיכה לו על ידי אחרים (נתיבות המשפט רמח, באורים סק"י).

זכייה למת מת (ראה ערכו) אין לו זכייה (כן משמע מהרי"ף גיטין יד ב, ורמב"ם זכיה י יב, וטור חו"מ קכה), ולכן האומר לחברו זכה במתנה זו לפלוני זכה בו, והלך ומצאו שמת - יתן ליורשו, אבל אם לאחר מיתה זכה בו - יחזיר לנותן (תוספתא גיטין (ליברמן) א ז), שאין קנין למת (רי"ף שם; רמב"ם שם; רשב"א שם) ²².

זכייה להקדש הקדש (ראה ערכו) יש לו זכייה, ולפיכך אפילו לסוברים

זְכִירוֹת¹

מצוות זכירות דברים מסויימים בזמנים ידועים.

הזכירות ועניינן (כף אחת כה; נדפסה בחלק מסידורי הספרדים והחסידים), וכתבו הפוסקים שאין הדבר חיוב, אלא הידור מצוה בלבד (ערוך השלחן או"ח ס ד).

זכירת חסדי ה' מלבד שש הזכירות יש מן הראשונים שכתב שמן המעלות העליונות שנמסרו במצות עשה הוא זכרון חסדיו של ה' והתבונן בהם, שנאמר: וְזָכַרְתָּ אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הוֹלִיכָהּ וְגו' (דברים ח א), ונאמר: וַיִּתְּבַנְּנוּ חֲסֵדֵי ה' (תהלים קז ג), ונאמר: כִּי חֲסֵדְךָ לְנֶגְדַי עֵינַי (שם כו ג. שערי תשובה ג יז). ויש מהאחרונים שחשבו זכרון זה במצוות עשה שמן התורה התלויות בלב (ספר חרדים מ"ע מן התורה א כג), וכתבו שמזה נלמד קל וחומר אם נצטוינו לזכור לדורות החסדים שעשה עם אבותינו, כל שכן שכל אחד מישראל חייב לזכור החסדים שעושה עמנו תמיד לכלל ישראל שמציל אותנו משיני אריות העומדים עלינו תמיד לכלותינו, ולזה אנו אומרים בכל יום מזמור: לולי ה' שהיה לנו (תהלים קכד), וכן חייב כל אחד מישראל לזכור החסדים שגמלו ה' מעת שיצרו בבטן אמו (ספר חרדים שם, בשם רבי יוסף סאג"ש).

זכירת האמונה נאמר: וְזָכַרְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנִּתָּן לְךָ פֶּחַח לְעֵשׂוֹת תְּהִלָּה (דברים ח יח), ויש מהאחרונים שלמד

מעשים מיוחדים נצטוינו עליהם לזכרם, מהם שמצות זכירתם בכל יום, ומהם בזמנים מסויימים (ראה ערכים: זכירת יציאת מצרים; זכירת מעמד הר סיני; זכירת מעשה העגל; זכירת מעשה מרים; זכירת מעשה עמלק; זכירת שבת).

שש הזכירות מלבד זכירת יציאת מצרים, שהוקבעה לה קריאת פרשה מיוחדת בכל יום (ראה ערך זכירת מצרים), כתבו הפוסקים בשם המקובלים שיש לכווין במילים מסוימות בתפילת שחרית בכל יום ארבע זכירות אלו: מעמד הר סיני, מעשה מרים, מעשה עמלק, ושבת (מגן אברהם ס סק"ב, בשם כוונות וכתבים).

ויש נוהגים לומר בכל יום אחר התפילה פסוקים שיש בהם שש זכירות אלו: יציאת מצרים, מעמד הר סיני, מעשה עמלק, מעשה מרים, שבת, ומעשה העגל (כן נדפס ברוב הסידורים האשכנזיים) ²; ויש הנוהגים להוסיף עוד ארבע זכירות: חסדי ה' (ראה להלן), האמונה בה' (ראה להלן) שהוא הנותן כח, מעשה בלק ובלעם (ראה להלן), וירושלים (ראה להלן). כן נדפס ברוב הסידורים הספרדים ובחלק מסידורי החסידים, אם בזכירה הכוללת הזכרת עצם הדבר (כן נדפס ברוב הסידורים הספרדים), או בהזכרת הפסוקים של הזכירות הללו (כן נדפס בחלק מסידורי החסידים), או בתפילה מיוחדת המבארת כל

יכול לחזור בו, שכבר זכה לו לצרכו ולכבודו (שו"ת הרשב"א א שעה, על פי שקלים ב ה, וסנהדרין מח א), ופירשו בדעתו שאף על פי שאין זכייה למת, מכל מקום זכה לו, שהרי מצוה היא (מתנה אפרים שם, בדעת הרשב"א).
זכירות. 1. יב, טורים קצח-קצט. 2. על דיניהן ומקורותיהן ופירטיהן של שש הזכירות ראה בערכים הנ"ל.

אין זכין מטעם זה שלא יבא לכלל שליחות (קצות החושן שם). 22. ויש מהראשונים הסובר שיש זכייה למת, ומכל מקום יחזיר לנותן, שהמזכה לא ידע שמת, והרי זו זכייה בטעות, ולא קנו היורשים (רש"י גיטין שם ד"ה הא דליתיה, לפי מתנה אפרים זכיה לא); ויש מהראשונים שכתב, שהאומר לחברו זכה במעות אלו לקנות מצבה על קבורת פלוני שמת וזכה הלה, אין המזכה

לכל התורה כולה, ולכן אינו נמנה במנין המצוות (מגילת אסתר שם, על פי ספר המצוות שורש ד).

זכירת מעשה נאמר: עמי זכר נא מה יעץ פֶּלֶק מְלֶךְ מוֹאֵב וְמָה עָנָה בֶּלַק וּבָלְעָם אֹתוֹ בְּלָעָם בְּן בְּעוֹר וְגו' לְמַעַן דַּעַת צְדָקוֹת ה' (מכה ו ה), ויש מהאחרונים שלמד מכאן שמצוה לזכור מעשה בלק ובלעם (החיד"א בצפורן שמיר א ובכף אחת כה), ושה' הצילנו מהם ברוב חסדיו (ראה ערך זכירת מעשה העגל. כן משמע מכף אחת שם).
זכירת ירושלים נאמר: אִם אֶשְׁכַּחֲךָ יְרוּשָׁלַם תִּשְׁכַּח יְמִינִי (תהלים קלו ה), ויש מהאחרונים שלמד מכאן שמצוה לזכור את ירושלים (החיד"א שם ושם) החרבה, ולהתפלל על בנינה (כן משמע מכף אחת שם).

מכאן שזו מצות עשה לזכור את ה' תמיד, על דרך שְׁפִיטִי ה' לְנַגְדִי תָמִיד (תהלים טו ח. ספר חרדים שם ד נא)³, ויש מהראשונים שמנה בין הלאוין שכחת אמונת אלהות, שמלבד עצם מצות האמונה (ראה ערך אמונת ה') הוזהרנו שלא לשכוח עיקר האלהות ונכפור או נסתפק בו, שנאמר: הִשְׁמָר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֲשֶׁר הוֹצִיאָךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (דברים ו יב), וכן שלא לכפור על ידי שכחת האמונה באלהות בתורה ומצוות, שנאמר: הִשְׁמָר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שְׁמַר מִצְוֹתָיו (שם ח יא. הרמב"ן בחוספותיו לספר המצוות מצוות לא תעשה א), והיא מן האזהרות התלויות בלב, והוזהרנו בזה לזכור את השם יתברך בכל עת (שערי תשובה ג כז; ספר חרדים שם, בשמו); ויש שכתבו שזהו ציווי כולל

זְכִירַת יְצִיאַת מִצְרַיִם¹

מצות הזכרת יציאת מצרים בכל יום

יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צְפוֹנָה וּמִכָּל הָאֲרָצוֹת וְגו' (ירמיהו פרק כג, ז-ח. בן זומא במכילתא ובתוספתא ובגמ' שם).

• ויש אומרים: "ימי חייך" העולם הזה, "כל ימי חייך" להביא לימות המשיח (חכמים במכילתא ובספרי ובמשנה ובתוספתא שם), שאף בהם מזכירים יציאת מצרים, וביאור הכתוב שתהא הזכרת יציאת מצרים טפלה להזכרת היציאה מהמלכויות שתהא עיקר (חכמים בתוספתא ובגמ' שם), ואדרבא - מהריבוי של 'ואשר העלה ואשר הביא' שבאותו הכתוב, אנו למדים שמזכירים יציאת מצרים אף לעתיד לבוא (רבי נתן במכילתא שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהכל מודים שמזכירים יציאת מצרים בלילות (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם), אלא שלדעה השניה אין צורך לריבוי מיוחד על זה, ש"ימי חייך" כוללים הימים והלילות, ולא נחלקו תנאים אלא אם מזכירים לימות המשיח (פני יהושע שם)³.

• ויש מפרשים שנחלקו בעיקר הדין של הזכרת יציאת מצרים בלילות (פירוש רש"י להגדה של פסח; רשב"א ברכות שם, בשם הראב"ד; מאירי שם; פירוש הריטב"א להגדה של פסח)⁴.

ולדעה זו נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שלדעה זו לא היו מזכירים יציאת מצרים כלל בלילות, ולא היו קוראים פרשת ציצית (ראה להלן: הזכירה) - שעיקר הגאולה היתה ביום (פרדס קלד; ר"ש סיריליאו ברכות א ו)⁵ - ובמקום אמת ואמונה היו מברכים בנוסח אחר שאין בו יציאת מצרים (רשב"א שם, על פי ירושלמי שם; מאירי שם).

• ויש מפרשים שלא נחלקו אלא האם הזכרת לילה מן התורה, אבל מדרבנן היו קוראים לעולם פרשת ציצית ואמת ואמונה - שיש בהן יציאת מצרים (ראה להלן: הזכירה) - בערבית, שאם לא כן אין לך שתים לאחריה בקריאת שמע של ערבית (ראה ערך ברכות

המצוה, מקורה וזמנה

מקורה מצוה להזכיר יציאת מצרים בכל יום, ושני לימודים לדבר:

• נאמר: זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יָצָאתָ מִמִּצְרַיִם (שמות יג א), לימד שמזכירים יציאת מצרים בכל יום (כן משמע ממכילתא בא, פסחא טז; רש"י עה"ת שם), שלשון זְכוֹר, שהוא מקור, פירושו בלשון הווה, שתהיה זוכר תמיד (מזרחי שם), כמו: זְכוֹר אֶת יוֹם הַשִּׁבְתָּ לְקַדְּשׁוֹ (שמות כ ח), שפירושו עליכם לזכור תמיד בכל יום את השבת (ראה ערך זכירת שבת. גור אריה שמות יג א).

• נאמר: לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יְצִיאַתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ (דברים טז ג. רש"י ברכות כא א ד"ה אמת ויצב; רמב"ם קריאת שמע א א), וענינו של "למען" אינו נתינת טעם אלא הוא כמו: שִׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ (שמות כג יב), שאין הכוונה שתהא מצות שבת כדי שינוחו בו השור והחמור, אלא למען שתשבות ביום השביעי, ולא תבוא לידי עשיית מלאכה ינוח גם שורך וחמורך (חידושי אגדות לרשב"א ברכות יב ב).

בלילות ולימות המשיח בהזכרת יציאת מצרים בלילות ולימות המשיח נחלקו תנאים²:

• יש אומרים שמזכירים יציאת מצרים בלילות, שנאמר: לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יְצִיאַתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ (דברים טז א), "ימי חייך" הימים, "כל ימי חייך" הלילות (בן זומא במכילתא שם, ובספרי ראה קל, ובמשנה ברכות יב ב, ובתוספתא שם (ליברמן) א י), שאם היה כתוב רק ימי חייך הייתי חושב שהוא ציווי לכל מעת לעת, שבכל יום יזכירו פעם אחת, לכן בא הריבוי של "כל" ללמדנו שיש להזכיר אף בלילות (כן משמע ממרומי שדה שם), ולדעה זו אין מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח כלל, שנאמר: הַגָּה יָמִים בָּאִים וְגו' וְלֹא יֵאמְרוּ עוֹד חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי אִם חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה וְאֲשֶׁר הֵבִיא וְגו' אֶת זֵרַע בֵּית

מצרים בלילות (פירוש המשניות לרמב"ם שם). 4. ולדעה זו, מה שאמר אותו התנא "לא זכיתי", הפירוש לא ניצחתי את חכמים הסוברים שאין מזכירים יציאת מצרים בלילות (פירוש רש"י להגדה של פסח; רשב"א ברכות שם, בשם הראב"ד; מאירי שם; פירוש הריטב"א להגדה של פסח). 5. וטעם הסוברים מזכירים בלילות הוא מפני שאף על פי שהיציאה לא היתה אלא בבוקר, מכל מקום תחילת הגאולה היתה מבערב (מאירי שם; ר"ש סיריליאו שם).

3. ויש מהאחרונים שכתב עוד שבכלל המצוה להאמין שהכל ממנו יתברך, וכל הטוב שיש לנו, בין טובת הגוף בין טובת הנפש, הכל מאתו יתברך אשר הגדיל חסדו עמנו (כף אחת כה). **זכירת יציאת מצרים. 1.** יב, טורים קצט-ריב. 2. אם נחלקו על אמירת פרשת ויאמר או על אמת ואמונה, ראה להלן: הזכירה. 3. ולדעה זו, מה שאמר שם אחד התנאים: לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, הפירוש לא זכיתי לדעת הרמז שנרמז בכתוב חיוב הזכרת יציאת

של 'כל ימי חיך', ולא נאמר שם לילה בפירוש, אלא שדורשים מיתור של כל בלבד (רבנו יונה ברכות ב א).

וכתבו ראשונים שאף על פי שיוצאים ידי הזכרת לקריאת שמע יציאת מצרים אף אחר זמן קריאת שמע, מכל מקום עיקר תקנתה קבעוה חכמים מיד אחר קריאת שמע (מאירי ורא"ה ברכות יג ב, על פי גמ' שם), ולכן כתבו הפוסקים שאף מי שעוסק בתורה באופן שאינו צריך להפסיק לקריאת שמע אלא לפסוק ראשון (ראה ערך קריאת שמע), מכל מקום ילמד הלכה שיש בה יציאת מצרים כדי להזכירה בזמן קריאת שמע (מגן אברהם קו סק"ה, על פי גמ' שם).

וכתבו ראשונים, שתקנו להזכיר בפסוקי-דזמרא (ראה ערכו) אָנְכִי ה' אֱלֹהֶיךָ הַמַּעֲלֶיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם (תהלים פא יא), כדי שאף בימים טובים שמאריכים בהם בפיוטים, ומאחרים קריאת שמע עד לאחר ארבע שעות ומאחרים - לדעתם (ראה לעיל) - זמן הזכרת יציאת מצרים מכל מקום יצאו ידי חובת הזכרת יציאת מצרים באמירה זו (פירושי סידור התפילה לרוקח עמ' יט-כ).⁹ ונחלקו הפוסקים:

• יש הפוסקים כן, ולכן כשמתפלל בציבור ויקרה שהציבור יעברו זמן קריאת שמע, אינו צריך לקרוא פרשת ויאמר, שיכול לסמוך על מה שהזכירה בפסוקי דזמרא (שלחן ערוך הרב או"ח מו ט).

• ויש הפוסקים שעליו לקרוא אף פרשת ויאמר (פרי חדש או"ח מו ט).

נשים נשים, אף על פי שפטורים מקריאת שמע, מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא (ראה ערך אשה), והוא הדין מברכות קריאת שמע, שאף להן יש זמן קבוע (ראה ערך ברכות קריאת שמע), מכל מקום בזכירת יציאת מצרים נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שחייבות בדבר - שיש לחוש לדעה שחייב זה הוא מדאורייתא (מגן אברהם ע סק"א) - ולכן חייבות לומר ברכת אמת ויצייב (ראה הלחן: הזכירה. מגן אברהם שם; משנה ברורה שם, בשמו; שלחן ערוך הרב שם א), שזכירה זו היא מצות עשה שלא הזמן גרמא, שהרי מצותה ביום ובלילה, ולפיכך יש לברך הברכה שנתקנה על יציאת מצרים, והיא ברכת אמת ויצייב (שלחן ערוך הרב שם; משנה ברורה שם, בשם המגן אברהם)¹⁰, וצריכות גם לסמוך גאולה לתפילה (מגן אברהם שם; משנה ברורה שם, בשמו; שלחן ערוך הרב שם), כיון שחייבות בתפילה (ראה ערכו. שלחן ערוך הרב שם; משנה ברורה שם, בשם המגן אברהם). אכן לסוברים שזכירת יציאת מצרים בלילה אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל), אם כן מן התורה הרי זו מצות עשה שהזמן גרמא, ולכן חיוב נשים ועבדים אפילו ביום אינו אלא מדרבנן (פרי מגדים או"ח אשל אברהם סז סק"א וע סק"א; ישועות יעקב ע, משנה ברורה שם, בשמו).

• ויש אומרים שפטורות מהזכרת יציאת מצרים (שאגת אריה יב; משנה ברורה שם, בשמו בית יצחק או"ח יב), שאפילו אם מזכירים יציאת מצרים בלילות מן התורה (ראה לעיל), מכל מקום שתי מצוות נפרדות הן, ואם לא הזכיר בלילה אינו צריך להזכיר הזכרה זו ביום, שכבר חלף ועבר זמנה, לפיכך כל אחת מהן היא מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות מהן (שאגת אריה שם), או

קריאת שמע. רשב"א שם, בשם הראב"ד; מאירי שם, בשם גדולי המפרשים; פירוש הריטב"א להגדה של פסח).

להלכה הכל מודים שמזכירים יציאת מצרים אף בלילות (רמב"ם קריאת שמע א ג; מגן אברהם סז סק"א), אך נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שהזכרת יציאת מצרים בלילה היא מדרבנן, שהלימוד מהפסוק אינו אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א. רי"ף שם יב ב, לפי הצ"ח שם; רא"ה שם יג ב; פירוש המשניות לרמב"ם שם, לפי הפרי חדש או"ח נח סק"א)⁶.

• יש פוסקים שאף הזכרת לילה היא מן התורה (רמב"ם שם, לפי שאגת אריה יב, ובנין של שמחה א)⁷.

• ויש פוסקים להיפך, שאפילו הזכרת היום היא מדרבנן ורק קראו אותה בשם "מצוה דאורייתא", מפני שעשו חכמים חיזוק לדבר כמו לשל תורה, מאחר שראו שרצון השם הוא שזכור יציאת מצרים (רמב"ם שם, לפי האור שמח שם; שאילת דוד (פרידמן) או"ח א).

במנין המצוות במניית מצוה זו במנין המצוות נחלקו ראשונים:

• יש שמנאוה במנין המצוות (סמ"ק קי; זוהר הרקיע כו).

• אך רוב מוני המצוות לא מנאוה, אלא מנו מצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח בלבד (ראה ערך הגדה. הלכות גדולות; רס"ג; רמב"ם; סמ"ג; חינוך).

ומספר ביאורים נאמרו בטעמים:

• אין חיוב המצוה אלא מדרבנן, והלימודים הם אסמכתא בעלמא (ראה לעיל. אור שמח שם).

• חיוב המצוה הוא מדאורייתא, אלא שאין ראוי למנות מצוה זו כמצוה בפני עצמה, לפי שאינה אלא טפלה לקריאת-שמע (ראה ערכו), שמצותה היא שבשעת קיום מצות קריאת שמע יזכרו יציאת מצרים (בית יצחק או"ח יב; עינים למשפט שם), או מפני שהיא מצוה זמנית, ואינה נוהגת לימות המשיח (ראה לעיל), ולכן אין למנותה במנין המצוות (חזון יחזקאל לתוספתא שם)⁸.

זמנה בהזכרה של יום, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שזמנה כל היום (רא"ה שם יג ב), וביארו אחרונים שאין זמני הזכרת יציאת מצרים תלויים בזמני שכיבה וקימה של קריאת שמע שנחלקו בהם תנאים, וזמני הזכרת יציאת מצרים הם ככל הדברים הנוהגים ביום או בלילה, שמצותם כל היום, מעלות השחר עד צאת הכוכבים, או כל הלילה, מצאת הכוכבים עד עלות השחר (שאגת אריה ח-י; פרי חדש או"ח מו ט).

• ויש אומרים שאין זמנה אלא כזמן קריאת שמע, עד ארבע שעות (רמב"ם קריאת שמע א ג, לפי האור שמח שם; פירושי סידור התפילה לרוקח עמ' כ).

ובהזכרת לילה כתבו ראשונים שאין חוששים אם אין אומרים אותה בלילה ממש, היינו אחר צאת הכוכבים, וכל ששקעה חמה כיון שלילה הוא לענין תפילת ערבית הרי זה לילה גם לענין הזכרת יציאת מצרים, מפני שלא למדנו הזכרת לילה אלא מריבוי

שְׁמַע וְשָׂאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד (דברים ו ד), והוא קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא (ראה ערך קריאת שמע. פירושי סידור התפילה לרוקח עמ' יט, על פי ברכות יג ב).¹⁰ ויש מהפוסקים שכתב שצריכים לומר גם השכיבו שבערבית, שהיא כגאולה אריכתא (ראה ערך ברכות קריאת שמע. שער הציון

6. וראה אור שמח קריאת שמע א א, בדעת הרמב"ם; שאילת דוד (פרידמן) או"ח א. 7. וראה פרי מגדים בפתיחה להלכות קריאת שמע; מנחת חינוך כא א. 8. וראה צ"ח ברכות יב ב, בדעת הרמב"ם; מהר"ם שיק לתרי"ג מצוות כא. 9. וכדי לצאת ידי חובת קריאת שמע, תקנו לומר בעולם יהא אדם:

שמע הברכה ממי שאינו בר חיוב, שאינו יכול להוציאו מדין שומע-כעונה (ראה ערכו. שו"ת חתם סופר או"ח טו).

זכירתה במצוות אחרות

הרבה דברים ציוה הקדוש ברוך הוא לעשות זכר ליציאת מצרים, כגון הפרשת בכורות, וכל המועדים, ואין צריך להזכיר שאנו עושים אותם זכר ליציאת מצרים, אלא שציוה הקדוש ברוך הוא לעשות המעשה, ומתוך כך אנו זוכרים יציאת מצרים (שו"ת הרא"ש כד ב). ומצוות רבות, מצוות עשה ומצוות לא תעשה, באו לנו על זה, כי הוא יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו, ועל כן אנו אומרים לעולם בברכותינו ובתפילותינו זכר ליציאת מצרים (חינוך כא), ועל כן נצטוונו בזכירה זו פעמיים בכל יום, מה שאין כן בשאר זכירות (חינוך תרג), לפי שהוא דבר שראינו בעינינו ובאזנינו שמענו, ואין אדם יכול להכחישנו, והוא המורה על אמיתות מציאות הבורא יתעלה שהוא ברא הכל לרצונו, ואין מי שיאמר לו מה תעשה כאשר עשה עמנו בהוציאו אותנו מארץ מצרים באותות ובמופתים (טור או"ח תרכה).

בתפילין וסוכה במצוות מיוחדות שאמרה תורה בפירוש שהן כדי שנדע ונזכור יציאת מצרים, כתבו הפוסקים שצריך להתכוין בשעת קיומן - מלבד הכוונה הכללית בכל קיום מצוה (ראה ערך מצות צריכות כונה) - את ענין יציאת מצרים (טור או"ח כה ותרכה, לפי ב"ח שם ח ז, ושם תרכה א).

לפיכך צריך לכוין בהנחת תפילין שציונו הקדוש ברוך הוא להניחם כדי שנזכור יציאת מצרים על ידי נסים ונפלאות שעשה עמנו, שהם מורים על יחודו, ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ותחתונים לעשות בהם כרצונו (טור או"ח כה), לפי שהכתובים בתפילין מורים שעיקר המצוה וקיומה תלויים בכוננתה שיכוין בשעת קיום המצוה, שנאמר: וְהָיָה לָךְ לְאֹת עַל יָדֶךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עַיִנֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ כִּי בְּיַד הַצִּדִּיק הַיּוֹצֵא אֶת מִצְרָיִם (שמות יג ט. ב"ח או"ח ח ז).

וכן בישיבת סוכה צריך לכוין שציונו הקדוש ברוך הוא לישב בסוכה זכר ליציאת מצרים (ב"ח או"ח תרכה א, בדעת הטור), שנאמר: בְּסֹכֶת תֵּשְׁבוּ שְׁבַע יָמִים וְגו' לְמַעַן יָדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בְּסֹכֶת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצֵאִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם (ויקרא כג מב-ג. ב"ח שם) ¹⁴.

מנין החדשים במנין החדשים כתבו ראשונים שזו מצוה למנות החדשים מחודש ניסן, זכר ליציאת מצרים, שנאמר: הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשׁ חֲדָשִׁים (שמות יב ב), על דרך שנצטוונו למנות ימי השבוע לשבת בשביל זכירת שבת (ראה ערך זכירת שבת), שהרי תחילת שנותינו מתשרי, ואם כן כשנקרא לניסן ראשון ולתשרי שביעי פתונו ראשון לגאולה ושביעי אליה (רמב"ן עה"ת שמות שם). ומזה הטעם אין שמות לחדשים בתורה, אלא שאנו אומרים חודש ראשון וחודש שני, שחשבונו החדשים הוא ליציאת מצרים, והטעם כדי שנזכור תמיד יציאת מצרים, ומה שמצינו שמות חדשים במקרא, כמו ירח האיתנים וחודש זיו, אלו אינם

שזכירת יציאת מצרים כיון שאינה מצוה בפני עצמה, אלא טפלה למצות קריאת שמע, שכל מצות הזכירה היא שבשעת קיום מצות קריאת שמע יקיים גם זכירת יציאת מצרים, ולכן נשים פטורות מזכירה זו כמו שפטורות מקריאת שמע (בית יצחק שם).

הזכירה

מן הדין יוצאים ידי חובת זכירת יציאת מצרים אפילו כשאומר איזו הלכה שיש בה יציאת מצרים (מגן אברהם סז סק"א, ושם קו סק"ה), אכן חכמים קבעו להזכיר יציאת מצרים בפרשת ויאמר שבקריאת שמע (ראה ערך קריאת שמע. כן משמע מברכות יב ב) ובאמת ויצייב (ראה ערך ברכות קריאת שמע. כן משמע מתוספתא שם (ליברמן) ב א, וירושלמי שם א ו), ואם אמר אמת ויצייב, ולא הזכיר יציאת מצרים, מחזירים אותו (שמות רבה כב ג).

ספק אמר אם מסופק אם אמר אמת ויצייב, חוזר ואומר, לפי אמת ויצייב שאמת ויצייב דאורייתא (ברכות כא א), שמוזכר בה יציאת מצרים שהוא חיוב של תורה (ראה לעיל: המצוה, מקורה וזמנה. רש"י שם ד"ה אמת ויצייב). וביארו ראשונים שאין הדברים אמורים אלא כשמסופק גם אם קרא פרשת ציצית, אבל אם ברור לו שקרא פרשת ציצית, כבר יצא מן התורה ידי זכירת יציאת מצרים (ראה לעיל), ושוב אין ברכת אמת ויצייב אלא מדרבנן, ואינו חוזר וקורא משום ספק דרבנן (תוספות שם ד"ה ספק; רבנו יונה שם; רא"ה שם; רשב"א שם), ולא אמרו חוזר ואומר אמת ויצייב אלא להשמיענו רבותא שהמסופק בשתייהן - אם חזר ואמר אמת ויצייב יצא ידי חובתו, ואין צריך שוב לומר ויאמר אף על פי שהיא עדיפה (רא"ה שם), ולכן כל שיודע שקרא קריאת שמע, אלא שמסופק אם בירך לפניו או לאחריה, אינו חוזר ומברך (טוש"ע או"ח סז א) ¹¹.

הזכרה בלילות בהזכרת יציאת מצרים בלילות שנחלקו בה תנאים (ראה לעיל: המצוה, מקורה וזמנה), נחלקו ראשונים על איזו הזכרה המדובר:

• יש מפרשים שהכוונה לפרשת ויאמר שבקריאת שמע, ואף על פי שאין לילה זמן ציצית, אומרים אותה בלילה מפני יציאת מצרים שבה (רש"י ברכות יב ב ד"ה מזכירי; הרמב"ם בפירוש המשניות שם, ובקריאת שמע א ג; רשב"א ומאירי שם).

• ויש מפרשים שהכוונה לברכת אמת ואמונה (פסקי הרי"ד שם; שנות אליהו שם א ו, ושם ב ב; שאגת אריה ט), והכל מודים שפרשת ויאמר, שעיקרה נתקנה משום מצות ציצית, אין צריך לקרותה בלילה (שאגת אריה שם), וכן שנינו - יכול - יהא קורא שלש בערב כדרך שקורא שלש בשחר, תלמוד לומר: וְרֵאִיתָם אֹתוֹ (במדבר טו ט), ביום ולא בלילה (ספרי במדבר קטו) ¹².

ברכה אין מברכים על מצוה זו ברכת-המצוות (ראה ערכו), שהרי נתקנה לה - ברכת אמת ויצייב, שהיא - ברכה מיוחדת בפני עצמה (מאירי ברכות יב ב).

לשון ההזכרה זכירת יציאת מצרים נאמרת בכל לשון (שאגת אריה יג) ¹³. עניית אמן העונה אמן (ראה ערכו) על ברכת גאל ישראל יוצא ידי זכירה בפה, שהעונה אמן כאומר בפיו, ואפילו אם

12. ולדעה הראשונה, לא נאמרו הדברים אלא לסוברים שאין מזכירין יציאת מצרים בלילות (רשב"א ומאירי שם). 13. אם יוצאים ידי זכירה זו בהרהור לבד, או שצריך דוקא זכירה בפה, ראה ערך הרהור כדבור. 14. על מצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח, ראה ערך הגדה; על הזכרת יציאת מצרים

שם סק"ג). 11. ויש מהראשונים המפרש שהדברים אמורים אפילו יודע בודאי שקרא את שמע ואינו מסופק אלא באמת ויצייב בלבד, חוזר וקורא אמת ויצייב, לפי שהיא מן התורה (אחרות חיים קריאת שמע כד, בשם הרשב"א), ואפילו אם יודע שכבר קרא פרשת ציצית בקריאת שמע (בית יוסף שם, לדעה זו).

בערך אל ראש השנה שתחילתה בתשרי, שלא יאמר על חודש סיון החודש התשיעי לשנה פלונית אלא יאמר החודש השלישי סתם, ויובן לכל שכוונתו השלישי לצאת בני ישראל ממצרים, וכן מצינו בספר עזרא ובמגילת אסתר בכל מקום שמוזכר מספר החדשים, כגון שביעי או תשיעי, הכוונה שביעי ותשיעי לחודש יציאת מצרים, אבל אין איסור לקרות שמות לחדשים של אומות העולם, ובתנאי שאם יזכיר מניין החודש יהיה זה למנין יציאת מצרים (פירוש הכותב לעין יעקב מגילה, בתחילת המסכת).

• ויש אומרים שעולי הגולה לא עברו על מצות החודש הזה לכם מפני שעדיין קראו את החדשים ראשון ושני ליציאת מצרים כמו שציוותה תורה, אלא שמלבד זה כינו את שם החודש באותו כינוי שקראו בכבל (אברבנאל עה"ת שם).

מנין השנים במנין השנים מונים למלכי ישראל מניסן, שנאמר: וַיְהִי בְשִׁמוֹנִים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְצֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשָׁנָה הָרְבִיעִית בְּחֹדֶשׁ זֶה הוּא הַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי לְמִלְחָתָהּ שְׁלֹמֹה עַל יִשְׂרָאֵל (מלכים א' א), מקיש מלכות שלמה ליציאת מצרים, מה יציאת מצרים מניסן - שמנין השנים שמונים לה מתחילים מניסן (רש"י ראש השנה ב ב ד"ה מה יציאת) - אף מלכות שלמה מניסן (גמ' שם). והטעם שמלכי ישראל מונים למלכותם מניסן, שכיון שיציאת מצרים היתה תחילת מלכותם של ישראל, שאם לא כן משועבדים היינו, בדין הוא שכל מלך ישראל יעשה במלכותו זכר ליציאת מצרים (ר"ן שם ובחידושו שם, על פי הגמ' שם)¹⁵.

זְכִירַת מַעֲמַד הַר סִינִי¹

מצות זכירת מתן תורה בהר סיני

ג א). ולקיים המצוה כתבו הפוסקים בשם המקובלים, שכשיאמר בברכת אהבת עולם בשחרית "ובנו בחרת" יזכור - בלבד (סידור היעב"ץ, סוף ברכת אהבה רבה) - מתן תורה, וכשיאמר "וקרבנתו" יזכור מעמד הר סיני (מגן אברהם ס סק"ב, בשם כוונות וכתבים).

• ויש מפרשים שאין כאן כלל מצוה למנות במנין המצוות (רמב"ם; סמ"ג; חינוך), שאין הכתוב "והודעתם לבניך ולבני בניך" מדבר על מעמד הר סיני, אלא בא כציווי ללמד התורה לבנים ולבני הבנים (מגילת אסתר שם, בדעת הרמב"ם).

טעם המצוה בטעם המצוה ביארו ראשונים, שאם היו דברי תורה באים אצלנו מפי הנביא בלבד, אף על פי שנתאמתה

אצלנו נבואתו באותות ובמופתים, אם יקום בקרבנו נביא או חולם חלום ויצונו בהיפך מן התורה, ויתן לנו אות או מופת, יכנס ספק בלבנו על זה, אבל כשהגיעה אלינו התורה מפי הגבורה לאזנינו ועינינו הרואות, אין שם אמצעי, נכחיש כל חולק וכל מסתפק, ולא יועילהו אות ולא יצילהו מופת, כי אנחנו היודעים ועדים בשקרותו (רמב"ן שם ושם).

זמנה לדעה שהיא מצוה נחלקו הדעות בזמנה:

הַקָּבִיב וְעֵשִׂיתָ פֶּסַח וְגו' לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ (דברים טו א, ג. ספורנו שם א).

זכירת מעמד הר סיני. 1. יב, טורים ריב-ריג. 2. ויש מהאחרונים המחלק מצוה זו לשניים: עיקר המצוה הוא שלא לשכוח מעמד הר סיני, וענף המצוה הוא שיהיו עינינו ולבנו שם כל הימים (כן משמע מספר חרדים מלי"ת מן התורה א ח-ט).

שם עצם אלא שם תואר על מה שאירע בחדשים אלו (ריטב"א ראש השנה ג א, על פי הגמ' שם). וזהו שאמרו חכמים: שמות החדשים עלו מבבל (ירושלמי ראש השנה א ב), כי מתחילה היה מניינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שניבא ירמיהו: וְלֹא יֵאמָר עוֹד חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כִּי אִם חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפוֹן (ירמיהו טו יד-טו), התחלנו לקרוא החדשים כדרך שנקראים בארץ בבל להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו השם יתברך, כי אלה השמות ניסן ואייר וזולתם שמות פרסיים הם, והנה נזכור בחדשים הגאולה השניה כאשר עשינו עד הנה בראשונה (רמב"ן עה"ת שם).

ונחלקו הדעות:

• יש אומרים שמצוה זו למנות החדשים מניסן, זכר ליציאת מצרים, היתה זמנית, היינו כל עוד שתתמיד הגאולה ההיא, אבל אחר שגלו שנית ונגאלו משם, ונצטוו על ידי ירמיהו לא יאמר עוד חַי ה' אשר העלה וגו' ראוי להניח המנין שהיה זכר ליציאת מצרים, וחזרו למנות מנין אחר מתשרי לשנות העולם, והשאירו שמות החדשים שעלו עמהם מאשור זכר לגאולה השניה (עקרים ג טו, בדעת הרמב"ן).

• יש אומרים שלא הביאו ראשונים הכתוב בירמיהו אלא דרך דרש בלבד, אבל מצוה זו נוהגת גם בזמן הזה, שבכל עת שנזכיר החדשים בדרך מנין שיהא אותו מנין בערך אל חודש האביב, כי בו יצאנו ממצרים, ולא יהא ראשי שום איש ישראל לייחס מנין שום חודש

רַק הַשְּׁמֹר לָךְ וְיִשְׁמַר נִפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יִסּוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבָנֵי בְנֶיךָ, יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לְפָנָיו ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב (דברים טו ט-טז). ונחלקו ראשונים ואחרונים בביאור הכתוב:

• יש מפרשים שהוא ציווי שלא לשכוח מעמד הר סיני, ולא להסיר אותו מדעתנו, אבל יהיו עינינו ולבנו שם כל הימים (רמב"ן עה"ת שם ט, ובהוספותיו לספר המצוות מצות לא תשה ב), ונמנה ציווי זה במנין הלאוין במנין המצוות (הלכות גדולות, הקדמה, לאוין קע; רמב"ן שם ושם), שלא נשכח דבר מן המעמד ההוא, ולא נסירו מלבנו לעולם (רמב"ן עה"ת שם)².

• יש מפרשים עוד שמצוה עשה היא שנודיע לכל זרענו מדור לדור כל מה שהיה שם בראייה ובשמיעה (רמב"ן שם).

• יש מפרשים עוד שמצוה עשה - מן התורה (שלחן ערוך הרב או"ח ס ד) - היא לזכור את מעמד הר סיני (מגן אברהם שם סק"ב, בשם כוונות וכתבים) בלב (קרן אורה ברכות ג א, בדעת הרמב"ם; ערוך השלחן שם ה), שהרי לא נאמר שיש חיוב לזכור, אלא שאין לשכוח (ערוך השלחן שם), ולכן אין למנות אותה במנין המצוות (קרן אורה ברכות

בקידוש של שבת ויום טוב, ראה ערך קדוש. 15. עיבור השנים והחדשים שאנו עושים, כדי להתאים שנות הלבנה שיהיו מכוונות עם שנות החמה (ראה ערך עבור שנה), יש ממפרשי המקרא שכתבו בטעם שנצטוונו על כך, ולא נצטוונו למנות לחדשי החמה שהם אינם צריכים לעיבור, שהוא כדי שזכור יציאת מצרים כל ימי חיינו, שבכל עיבור חודש ועיבור שנה שנעשה כדי שיהיה ניסן חודש האביב נזכור שזהו שבביל יציאת מצרים, כמו שנאמר: שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ

• יש אומרים שאין החיוב אלא לזכרו פעם אחת בשנה (מחצית השקל שם סק"ב, בדעת המגן אברהם), ולא תיקנו לזכירה זו קריאה מיוחדת בשבת כשם שתיקנו לזכירת-מעשה-עמלק (ראה ערכו), לפי שיש לנו חג עצרת על כך (מגן אברהם שם).

• יש אומרים שאיסור זה שלא לשכוח הוא בכל יום (כן משמע מהרמב"ן שם; וספר חרדים מצות לא תעשה מן התורה א-ח-ט), ואנו מקיימים אותו בכל עת ובכל שעה בקיום התורה והמצוה (ערוך השלחן אורח חיים ס ה)³.

זְכִירַת מַעֲשֵׂה הַעֵגֶל

מצות זכירת החטא שחטאנו במעשה העגל

ס ה), או מפני שהפירוש הוא שתזכור מעשה העגל בפיו, על ידי כך שתשנה הלכות עבודה זרה (ר"ש משאנץ שם), או שהתלמוד שלא הזכיר חיוב זה לשנות בפיו, חלוק על מדרש זה, וסבור שאין חיוב הזכירה אלא בלבד (קרו אורה ברכות ג א, בדעת הרמב"ם ושאר מוני המצוות).

ענף מצוה על הצד שיש חיוב בדבר יש מהאחרונים שכתב, שאם אנו מצווים לזכור מה שהקציפו אבותינו לפני ה' במדבר, קל וחומר שכענף מצוה חובה לכל איש ואיש לזכור מה שהוא בעצמו הקציף מיום היותו, וכן חובה לזכור עוונות אבותינו הקרובים לנו, כמו שנאמר: וְהִתְרַדּוּ אֶת עֲוֹנֵם וְאֶת עֲוֹן אֲבֹתָם (ויקרא כו מ), ונבוש מלפניו יתברך, ואז יכנע לבבנו הערל (ספר חרדים מצוות עשה מן התורה ד כו).

זכירה בלב יש מהפוסקים שכתב לקיים זכירה זו בלב (ראה לעיל), כשאומר בברכת אהבת עולם שבשחרית תיבת "באהבה" - שבמילים: ליחדך באהבה (שלחן ערוך הרב או"ח ס ד, בשם יש מי שאומר) - לכוין פרט לאותה שעה שלא היו אוהבים את השם, דהיינו במעשה העגל (מגן אברהם שם סק"ב; שלחן ערוך הרב שם, בשם יש מי שאומר).

במצוות נוספות שער שכורכים בו את הפרשיות של תפילין, שנהגו שיהיה של עגל (ראה ערך תפילין. רמב"ם תפילין ג ח; שו"ע או"ח לב מד), הרי זה כדי שיזכור מעשה העגל ולא יחטא, שנאמר: הַמַּעֲט לָנוּ אֶת עֲוֹן פְּעֹר אֲשֶׁר לֹא הִטְהַרְנוּ מִמֶּנּוּ (יהושע כב יז). שמושא רבא שבסוף הלכות קטנות לרא"ש (מנחות), תפילין; בית יוסף שם, בשמו)³.

זְכִירַת מַעֲשֵׂה מְרִים

מצות זכירת העונש שעשה הקדוש ברוך הוא למרים על שדיברה לשון הרע

(ספרי כי תצא רעה). ופירשו ראשונים שכוונת התורה לומר התבוננו מה אירע למרים הנביאה שדיברה באחיה שהיתה גדולה ממנו בשנים, וגידלתו על ברכיה, וסיכנה בעצמה להצילו מן הים, והיא לא דיברה בגנותו אלא טעתה שהשוותו לשאר נביאים - ולא דברה בפניו שיבוש, ולא בפני רבים, רק בינה לבין אחיה הקדוש בצנעא (רמב"ן עה"ש שם ט) - והוא לא הקפיד על כל הדברים האלו, שנאמר: וְהָאִישׁ מִשָּׁה עָנוּ עֲנָיו מֵאֵד (במדבר יב א), ואף על פי כן מיד נענשה בצרעת - וכל מעשיה הטובים לא הועילו (רמב"ן שם) - קל וחומר לבני אדם הרשעים הטפשים שמרבים לדבר גדולות

חיובה זְכֹר אֶל תְּשַׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר יֵצְאָתָּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם עַד בְּאֶכְסֵם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְרִים הֵייתֶם עִם ה', וּבַחֲרֹב הִקְצַפְתֶּם אֶת ה' וַיִּתְאַנֶּף ה' בְּכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וְגו' (דברים ט ז-ח), יכול בלבך, כשהוא אומר 'אל תשכח' הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים 'זכור', שתהא שונה בפיו (תורת כהנים בחוקתי פרשה א ג). ונחלקו ראשונים:

• יש מהראשונים שנסתפק אם זוהי אזהרה למקציפים עצמם, היינו לאנשי דור המדבר; או שהיא מצוה לדורות לדעת חסד האלקים עלינו ושמרו ברית אבותינו, ולתת הודאה לשמו ולברך אותו על הכל, וכענין שהנביא מזכיר: עֲמִי זְכָר נָא מֵה יַעֲזֹב בְּלֶךְ מְלֶךְ מוֹאָב וּמָה עָנָה אֹתוֹ בְּלַעַם בֶּן בְּעֹזֵר וְגו' לְמַעַן דַּעַת צְדָקוֹת ה' (מיכה ו ה), ואם כן ראוי למנותה מצוה מן המצוות (רמב"ן בהוספותיו לספר המצוות מצוות עשה ז), ויש מהאחרונים שכתב שספק דאורייתא לחומרא, ולכן יש לחוש לצד שהוא דאורייתא, ואפשר לקיימה בכל יום, ויש בה עשה של 'זכור' (ספר חרדים מצוות עשה מן התורה ד כב), ולא תעשה של 'לא תשכח' (ספר חרדים מצוות לא תעשה מן התורה א יג). ונשתנה עוון זה משאר העברות, שחייבו לזכרו לדורות, מפני שהפשע שמור בו לדורות (ראה סנהדרין קב א. זית רענן לילקוט שמעוני בחוקתי תרעא). ומכל מקום לא תקנו לה קריאה מיוחדת, כמו בזכירת-מעשה-עמלק (ראה ערכו), מפני שהיא גנותם של ישראל לא תיקנו לה קריאה מיוחדת כמו במעשה עמלק (מגן אברהם ס סק"ב)².

• ורוב הראשונים לא מנו מצוה זו במנין המצוות (הלכות גדולות; רס"ג; רמב"ם; סמ"ג; חינוך), אם מפני שאין החיוב אלא לדור המדבר בלבד (כן משמע מרבנו הלל לתורת כהנים שם; ערוך השלחן או"ח

3. על המנהג לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית הפסוקים של זכירת מעמד הר סיני, ראה ערך זכירות. זכירת מעשה העגל. 1. יב, טורים ריד-רטו. 2. על המנהג לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית פסוקי מעשה עמלק, ראה

3. על המנהג לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית הפסוקים של זכירת מעמד הר סיני, ראה ערך זכירות. זכירת מעשה העגל. 1. יב, טורים ריד-רטו. 2. על המנהג לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית פסוקי מעשה עמלק, ראה

באת להיזהר שלא תלקה בצרעת, אל תספר לשון הרע, אלא זכור העשוי למרים שדברה באחיה ולקתה בנגעים (רש"י עה"ת שם).

• אין כאן מצוה (מלבי"ם שם, בדעת הרשב"ם והפשטנים), אלא אזהרה בדיני הצרעת, שאפילו נצטרע מלך כעוזהו צריך להרחיק ולעשות לו ככל אשר יורו הכהנים, שהרי מרים אף על פי שהיתה נביאה ואחות המלך ואחות כהן גדול אף על פי כן הרחיקה והסגירה כשאר המצורעים (רשב"ם עה"ת שם; דעת זקנים לבעלי התוספות שם).

ביאור המדרש ולדעה זו, שני ביאורים למדרש:

• אין החיוב לשנות בפה מעשה מרים, אלא שתהא שונה בפיו הלכות נגעים (ראב"ד ור"ש משאנן לתורת כהנים שם).

• אין החיוב לשנות בפה מעשה מרים, אלא לזכרו בלב בלבד (חינוך של), מפני שהתלמוד שלא הזכיר חיוב זה לשנות בפיו חלוק על מדרש זה, וסבור שאין חיוב הזכירה אלא בלב בלבד (קרו אורה ברכות ג א, בדעת הרמב"ם ושאר מוני המצוות). וכתבו הפוסקים בשם המקובלים שכשאומר התיבות "להודות לך" בברכת אהבת עולם יכוין שהפה לא נברא רק להודות ולא לדבר לשון הרע, ובזה יזכור - בלבד (סידור היעב"ץ, סוף ברכת אהבה רבה) - מעשה מרים (מגן אברהם ס סק"ב, בשם כוונות וכתבים).

זמנה לדעה שיש מצוה לשנות בפה, נחלקו אחרונים בזמנה:

• יש אומרים שזמנה בכל יום (ספר חרדים מצות עשה מן התורה ד כד; של"ה, תורה שבכתב כי תצא, דרך חיים).

• יש אומרים שדי לזכור פעם אחת בשנה, כמו בזכירת עמלק, ויוצאים ידי חובת הזכירה כשקוראים בתורה בפרשת השבוע (זית רענן לילקוט שמעוני בחוקותי תרעא; מחצית השקל או"ח ס סק"ב), ולא תיקנו לה קריאה מיוחדת מפני שהיא גנותם של ישראל (מגן אברהם שם)².

זְכִירַת מַעֲשֵׂה עַמְלֵק¹

מצות הזכרת המעשים הרעים שעשה לנו עמלק

המצוה ומקורה

מצות עשה לזכור מה שעשה לנו עמלק מהקדימו להרע לנו (ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קפ"ט), שהתחיל להתגרות בנו בצאתנו ממצרים בטרם נשא גוי וממלכה ירו עלינו, שכל העמים היו יראים מישראל, והעמלקים ברוע לבבם לא שמו לבם לכל זה והתגרו בם, והעבירו מתוך כך יראתם הגדולה מלב שאר האומות (חינוך תרג), ושנאמר זה בכל עת ועת, שנאמר: זְכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עַמְלֵק בְּדַרְךָ בְּצֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם (דברים כה יז), ונעורר הנפשות במאמרים להילחם בו, ונזרו העם לשנוא אותו, עד שלא תשכח המצוה ולא תחלש שנאתו ותחסר מן הנפשות עם אורך הזמן (ספר המצוות שם).

ומצות לא תעשה שהוזהרנו שלא לשכוח מה שעשה לנו זרע עמלק והקדימם להזיק לנו, שנאמר: לֹא תִשְׁכַּח (דברים שם יט). ספר המצוות שם ל"ט נט).

הזכירה היא בפה, ואיסור השכחה הוא בלב (רמב"ם מלכים ה ה), שנאמר: זכור את אשר עשה לך עמלק, יכול בלבך, כשהוא

אומר: לא תשכח, הרי שכחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור, שתהיה שונה בפיו (תורת כהנים בחוקותי פרשה א ג).

ונחלקו ראשונים מהי הזכירה בפה:

• יש מפרשים שנקרא פרשת זכור (ראה ערך ארבע פרשיות) מתוך ספר תורה (ראה להלן: הזכירה. תוספות ברכות יג א ד"ה בלשון, מגילה יז ב ד"ה כל; רא"ש ברכות ז כ; שו"ע או"ח קמו ב, בסתם, ותרפה ז, בשם יש אומרים) ובעשרה (רא"ש שם; שו"ע שם).

• יש מפרשים שזכור מעשה עמלק כדי שלא תשכח שנאתו מלבנו, ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או שתי שנים ושלש (חינוך תרג).

• יש מפרשים שנספר לבנינו ולדורותינו כך עשה לנו הרשע, ולכך נצטוונו למחות את שמו (רמב"ם עה"ת דברים כה יז), ונצטוונו בזכירה זו כדי לדעת שלא על חינוך ימחה האל את שמו רק מחמתו עלינו לנקום החמס שעשה לנו, שלא היה ירא ממנו יתעלה (רמב"ם בהוספותיו לספר המצוות מצות עשה ז).

2. על המנהג לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית הפסוק של זכירת מעשה

מרים, ראה ערך זכירות. 1. יב, טורים ר"ז-רכב. זכירת מעשה עמלק.

פ"ד כא, בדעת הרמב"ם והסמ"א, והוא הדין ללא תעשה של לא תשכח (ספר חרדים מצות לא תעשה מן התורה פ"א יב).

קריאת פרשת זכור מדאורייתא (ראה לעיל) החיוב הוא לקוראה בעשרה (רא"ש ברכות ז ב, לפי תרומת הדשן נח; שו"ע או"ח קמו ב, בסתם) ובספר תורה (האשכול (אוי"ע רב) ב עמ' 33; שו"ע שם, בסתם, ותרפ"ז, בשם יש אומרים).²

ונחלקו אחרונים בגדר המצוה לדעה זו:

• יש אומרים שעיקר המצוה היא הקריאה בציבור, מפני שהזכירה היא לתכלית המחייבה והמלחמה בעמלק, שהיא מן המצוות המוטלות על הציבור ולא על היחידים (מהר"ם שיק לתרי"ג מצות תרה; קרן אורה ברכות ג א, לדעה זו).

• ויש אומרים שעיקר החיוב הוא על כל אחד ואחד (בנין שלמה נד, לדעה זו; קרן אורה שם, במסקנתו), שלא תשכח שהוא בהרהור (ראה לעיל: המצוה ומקורה) ודאי אינו שייך בציבור, ואם כן גם הזכירה מוטלת על כל יחיד ויחיד (קרן אורה שם), ולכן אם אין לו ספר תורה מחוייב לקרות מתוך החומש, אבל בשאר חיובי קריאת התורה החיוב מעיקרו הוא על הציבור, וכשאינו ציבור אין היחיד חייב כלל (בנין שלמה שם).³

ובטעם שקוראים פרשה זו פעם אחת בשנה, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שלמרות שבתורה נאמר סתם, ומשמע שצריך לזכור תמיד, אין סברא לזכרו בציבור בכל יום, והוא דבר המסור לחכמים, וקבעו רק בכל שנה ושנה (קרן אורה שם; תורת חסד לו).

• ויש אומרים שהדבר מפורש בכתוב, שנאמר: לֹא תִשְׁכַּח (דברים כה יט), ושכחה היא לאחר שנים עשר חודש (מיני תרגימא, בסוף הספר), כמו שאמרו שאין המת משתכח מן הלב אלא לאחר שנים עשר חודש, שנאמר: וְשִׁכַּחְתִּי כְּמַת מִלֵּב הַיְיָתִי כְּכֹלִי אֶבֶד (תהלים לא יג. ברכות נח ב), וסתם כלי משתכח מן הלב לאחר שנים עשר חודש (רש"י שם ד"ה ככלי, על פי בבא מציעא כח א),⁴ ומכל מקום קבעו לקרותה פעם בשנה, אפילו בשנת העיבור, שיש בה יותר משנים עשר חודש (שו"ת חתם סופר אה"ע א קיט).⁵

ואף על פי שבסדר קריאת התורה קוראים אותה ממילא אחת בשנה, תקנו בה קריאה מיוחדת מפני שבזמנם היו בני ארץ ישראל משלימים התורה בשלש שנים (ראה ערך קריאת התורה), והרי צריך זכירה בכל שנה (פעולת שכיר למעשה רב קלג).

וקבעו חכמים לקרותה בשבת, הואיל ורבים מצויים בבית הכנסת, וקבעו לקרותה בשבת שקודם פורים, כדי לסמוך מעשה עמלק למעשה המן (מגן אברהם תרפ"ה, בתחילת הסימן). ודין יהיה לקרותה ביום פורים לפי שהוא מענינו של יום כי המן הרשע היה מזרעו, אבל להודיע שקודם נס זה נצטוינו בזכירה זו קבעו הפרשה קודם לפורים (חינוך תרג).

כששומע בקריאת התורה בפרשת כי תצא פרשת זכור, אם מתכוין לצאת ידי חובת מצות זכירת מעשה עמלק, יוצא ידי חובה (מהר"ם שיק על המצוות תרה), ואם אינו מתכוין, אינו יוצא ידי חובה (פעולת שכיר שם).

• ויש מפרשים זכור, שתהא שונה בפיו הלכות מגילה (ראב"ד ור"ש משאנץ לתורת כהנים שם), שתקבע זמנים להיות קורא בתורה ענין זה (ר"ש משאנץ שם).

אף באיסור השכחה נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שנמנע מלשכוח מה שעשה לנו עמלק, בהתחלתו להזיק לנו (ספר המצוות לא תעשה נט; חינוך תרה).

• ויש מפרשים שלא נשכח שהקב"ה הצילנו מידו, ובעבור זה תהיה יראתו על פנינו לבלתי נחטא (סמ"ק כג).

במנין המצוות במנין המצוות נחלקו ראשונים:

• רוב מוני המצוות מנו את מצות הזכירה במנין מצוות עשה (ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קפט; סמ"ג עשין קטז; חינוך תרג), ומצות לא תשכח במנין הלאוין (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה נט; רמזי סמ"ג לאוין רכו; חינוך תרה).

• יש ממוני המצוות שלא הזכירו כלל מצות זכירת עמלק, לא בעשין ולא בלאוין (הלכות גדולות; רס"ג; יראים), וביארו אחרונים בדעתם שחושבים אותם לחלקי המצוה של מחית-עמלק (ראה ערכו), מפני שאין מצוות הזכירה כי אם לתועלת המלחמה, ואינן מצוות בפני עצמן (הערות רא"ש טרוביב להלכות גדולות דף ח א אות ב; ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג מצות עשה נט).

• ויש שמנו רק העשה של זכור, אבל הלאו של לא תשכח פרשוהו אזהרה למחות את זכר עמלק מתחת השמים, מלבד מה שנצטוינו במצוות עשה במחייבה זו (ראה ערך מחית עמלק. סמ"ג לאוין רכו), או שאין הלאו של לא תשכח בא אלא לחיזוק העשה (ראב"ע עה"ת דברים כה יט, ויסוד מורא ב).

ברכה אין מברכים על מצות זכירת עמלק, מפני שאין מברכים על השחתה, אפילו על השחתת רשעי אומות העולם (כף החיים תרפ"ה ס"ק כט, בשם יפה ללב, על פי מגילה י ב).

לשון האמירה אפילו הסוברים שמקיימים זכירת עמלק על ידי קריאת פרשת זכור מספר תורה (ראה לעיל) מודים שהפרשה עצמה נאמרת בכל לשון, ולא בלשון הקודש בלבד (ריטב"א מגילה יז ב).

הזכירה

בצורת קיום הזכירה בפה (ראה לעיל) נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהחיוב מן התורה הוא על קריאת פסוקי פרשת זכור (ראה לעיל: המצוה ומקורה) פעם בשנה (ראה להלן).

• יש אומרים שאין למצות הזכירה זמן קבוע בשנה או ביום, ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או בשתי שנים או שלש, ואינו מבטל מצוה זו, אלא כשעבר ולא קרא מעולם מה שעשה עמלק לישראל (חינוך תרג), שמן התורה די בפעם אחת לכל ימי חייו (מנחת חינוך תרג א).

• ויש אומרים שמצוה זו היא מצוה תמידית (רמב"ם מלכים ה ה, לפי מנחת חינוך שם), הנוהגת בכל יום (ספר חרדים מצות עשה מן התורה

3. ויש מהגדולים שהיה מהדר לעלות בעצמו לספר תורה לפרשת זכור (בנין שלמה שם, שכן נהג הגר"א), וביארו בדעתו שמפני שהחיוב הוא על כל יחיד ויחיד מצוה-בו-יותר-מבשלוחו (ראה ערכו. בנין שלמה שם). 4. ולדעה הראשונה אין זה אלא סמך ורמז, אבל באמת שיעור שכחה מסרו הכתוב לחכמים, והם שיערו בשנה (תורת חסד שם). 5. ויש מהגדולים שהיה מחמיר

2. ויש מהפוסקים שכתב שלכן אפילו אם קראו בספר תורה ונמצאת טעות באופן שספר התורה פסול מוציאים אחר לקרות בו (פרי מגדים או"ח קמג משבצות זהב סק"א). ויש מהאחרונים הלומדים בדעת אחד הראשונים שעיקר מצות קריאת פרשת זכור הוא מן התורה, אבל קריאתה בעשרה ובספר תורה אינה אלא מדרבנן (תורת חסד או"ח לו, ובנין שלמה או"ח ז, בדעת הרא"ש).

• ויש שכתבו שהמנהג שלפני עניית אמן יהא שמייה רבה (ראה ערך קדיש), אומרים הציבור: וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל פֶּסַח מִלְחָמָה לְהַ' בְּעֶמְלֵק מִדֶּר דָּר (שמות יז טז). ספר חרדים מצות עשה מן התורה פ"ד כא, שכן המנהג במקומות הרבה).

עוד כתבו הפוסקים בשם המקובלים, שכשיאמר בברכת אהבת עולם שבשחרית תיבות "לשמך הגדול" יכוין - בלבו (סידור היעבי"ץ, סוף ברכת אהבה רבה) - כי אין השם שלם עד שימחה עמלק (מגן אברהם ס סקי"ב, בשם כוונות וכתבים).

בנשים

מהראשונים יש שכתב שנשים פטורות ממצות זכירת עמלק - והוא הדין מהלאו של לא תשכח (מנחת חינוך תרג ג, ותורת חסד לו, בדעת החינוך) - לפי שאינן בנות כיבוש מלחמה (חינוך שם); ומהאחרונים יש שכתבו שהן חייבות, לפי שבמלחמת מצוה יוצאה אף כלה מחופתה, ועוד שאין הזכירה תלויה בכיבוש (מנחת חינוך שם ג; תורת חסד לו; בנין ציון (החדשות) ח, בשם הרב נתן אדלר; מרחשת כב), ואפילו אם טעם הזכירה הוא כדי לעורר למלחמה, מכל מקום הנשים אף שאינן בנות מלחמה הרי על ידי זכירת השנאה אפשר שתהיה תועלת למחירתו כמו במעשה אסתר, ונס חנוכה על ידי יהודית, והריגת סיסרא על ידי יעל, שבאה תשועה לישראל על ידי זה (בנין ציון שם). ויש מהאחרונים שכתב לגבי שמיעת פרשת זכור, שאף אם לסוברים שחיובה מן התורה (ראה לעיל: הזכירה) נשים חייבות בה, מכל מקום לסוברים שקריאת התורה פעם אחת בשנה בספר תורה ובציבור אינה אלא תקנת חכמים לא תיקנו כן אלא לאנשים בלבד, אבל הנשים יוצאות ידי חובתן בסיפור בלבד (ראה לעיל: שם. תורת חסד שם). וכתבו אחרונים שהמנהג שלא להצריך נשים לשמוע קריאה זו (תורת חסד שם).

וכששומע בקריאת התורה בפורים פרשת ויבוא עמלק, נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים - שאם מכוין לצאת ידי חובה - יוצא ידי חובת הזכירה, שהרי זוכר מעשה עמלק (מגן אברהם שם).

• ויש חולקים שאינו יוצא, מפני שהמצוה היא לזכור דוקא את האמור בפרשת זכור: אֲשֶׁר קָרַף בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֶב בָּךְ וגו' (דברים כה יח), שכך עשה לנו עמלק, ולכך נצטוינו למחות את שמו, ודבר זה לא נזכר בפרשת ויבוא עמלק (פעולת שכיר שם; משנה ברורה שם ס"ק טז, על פי רמב"ן עה"ת שם יז).

קריאת פרשת זכור מדרבנן לדעה שאין מצוה לזכור מעשה עמלק פעם בשנה, כתבו ראשונים שלא ידענו לה למצות זכירה זו זמן קבוע בשנה או ביום, שאין זכירת מעשה עמלק אלא שלא תשכח שנאתו מלבבנו, ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או בשתי שנים או שלש, ועל ידי שבכל המקומות קוראים ישראל ספר התורה בשנה אחת או בשתיים או בשלש לכל הפחות, הרי הם יוצאים בכך ידי מצוה זו (חינוך תרג), וקריאת פרשת זכור אינה אלא מדרבנן (חינוך תרג; כן משמע מהרמב"ן עה"ת דברים כה יז).

והמבטל המצוה הוא מי שלא קרא בפיו מעולם מה שעשה עמלק לישראל (חינוך שם), שמן התורה די בפעם אחת לכל ימי חייו, ובזכירה בפיו שלא בעשרה, ובספר תורה, שאינם אלא מדרבנן, ואם זכר רק בלב ולא בפה לא קיים העשה, אבל אינו עובר על הלאו (מנחת חינוך שם א).

חיוב הזכירה לדעה שחיוב המצוה הוא בכל יום, מצינו שני בכל יום דרכים בקיומה:

• יש שכתבו שמצוה גדולה לומר בכל יום פרשת זכור (שליה, תורה שבכתב כי תצא, דרך חיים)⁶.

זְכִירַת שֶׁבֶת¹

מצות הזכירה של יום השבת

קיומה קיום מצוה זו היא בפה (רמב"ם שם), ושני לימודים לדבר: • זכור את יום השבת לקדשו, יכול בלבך, כשהוא אומר "שְׁמֹר" (דברים ה יב) הרי שמירת לב אמורה, הא מה אני מקיים "זכור", שתהא שונה בפיו (תורת כהנים בחוקותי פרשה א ג) קידוש היום (שאגת אריה יג)³.

• לקדשו - בכרכה (מכילתא, בחדש ז), שחייב הכתוב ברכה על מצוה זו, כמו שתקנו חכמים אחר כן ברכה על כל המצוות (ר"י פערלא שם). וכתבו ראשונים שדרשה זו עיקר, ולדרשה זו "זכור את יום השבת" פנוי, ללמוד ממנו דרשות נוספות (רמב"ן עה"ת שמות כ ח) כדלקמן:

יש שלמדו מכתוב זה שיש להוסיף מחול על הקודש, לפני כניסת שבת (ראה ערך תוספת שבת. תנא קמא במכילתא שם).

מצות עשה מן התורה לקדש את השבת בדברים, שנאמר: זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְשׁוֹ (שמות כ ח), כלומר זכרהו זכירת שבת וקדוש (ראה ערכו), וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו - בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה (ראה ערכו). רמב"ם שבת כט א, על פי פסחים קו א)².

במנין המצוות נחלקו גאונים וראשונים אם נמנית במנין המצוות (ספר המצוות לרס"ג מצות עשה לג; ספר המצוות מצות עשה קנה; סמ"ג עשין כט; חינוך לא); או שאינה נמנית (הלכות גדולות; ר"י ברצלוני; היראים), לפי שאין הקידוש אלא ברכה על השביתה ממלאכה, ולדעתם אין למנותם כשתי מצוות, אלא כפרט ממצות השביתה ממלאכה בשבת (ראה ערכו), כמו שלדעתם אין למנות ברכת-התורה (ראה ערכו) למצוה בפני עצמה, שהיא לדעתם חלק ממצות תלמוד-תורה (ראה ערכו). ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג שם).

זכירת שבת. 1. יב, טורים רכג-רכו. 2. ויש אומרים שאין חיוב הבדלה אלא מדרבנן (ראה ערך הבדלה). אם מן התורה יוצאים ידי זכור בהזכרת שבת סתם בלי קידוש, ראה ערך קדוש; על המנהג לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית הפוסקים של זכירת שבת, ראה ערך זכירות. 3. ויש מהראשונים המפרשים שאין לימוד זה בא ללמד על קידוש, אלא שיהא אדם שונה בפיו הלכות שבת

על עצמו בשנה שלפני שנת העיבור להתכוין לצאת ידי חובה בקריאת התורה בשבת פרשת כי תצא (מהר"ם שיק על המצוות תרה). 6. והוסיפו: ואחר כך יאמר על עמלק - לשון הקליר בפיט לשבת זכור (נדפס בסידורי האשכנזים) - ימח שמו וזכרו ונמח זכרו מלהזכירו, ובוה יקיים: לא תשכח, ויקוים: אָבַד זְכָרָם הָמָּה, וְהָיָה לְעוֹלָם יִשָּׁב כּוֹנֵן לְמִשְׁפַּט פְּסָאוֹ (תהלים ט ז-ח. שלי"ה שם).

שמירת מנה יש שלמדו מכתוב זה שתהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנה לשם שבת (אלעזר בן חנניה במכילתא שם), ומאחד בשבת תתן לבך לשבת הבאה (בית שמאי בביצה טו א, ורש"י ד"ה מחד שביד), שלא יהיה זכרון שבת זו מתוך פיך, לוקח חפץ טוב אומר זה לשבת, כלי חדש אומר זה לשבת (אמרו עליו על שמאי במכילתא דרשב"י שם), לוקח בהמה נאה אומר זה לשבת, מצא אחרת נאה הימנה מניח את השניה ואוכל את הראשונה (אמרו עליו על שמאי בגמ' שם); ואמרו בתלמוד שיש החולקים על דעה זו, ואומרים: פְּרוּף ה' יום יום (תהלים סח כ. בית הלל בגמ' שם) יעמוס לנו את צרכינו ועזרתנו (רש"י שם ד"ה יום יום, על פי תהלים שם), ובוטחים בה' שיזמן להם בהמה נאה לשבת (אמרו עליו על הלל שם, ורש"י ד"ה לשם שמים) יפה מכל הימים (רמב"ן עה"ת שמות כ ח). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהכל מודים שהעיקר כדעה הראשונה, אלא שמכל מקום העושה כדעה השניה לא הפסיד (אור זרוע ב יח, על פי שבת קט א), שאין כאן מחלוקת, אלא יש מי שנהג כדעה הראשונה, ויש מי שנהג כדעה השניה, והרשות ביד כל אדם לנהוג כך או כך (ב"ח או"ח רמב"ו), וכתבו הפוסקים שמכל מקום מנהג העולם כדעה הראשונה (ב"ח שם), וכן עיקר (ב"ח שם; אליה רבה שם סק"ט, בדעת התניא רבתי י).
 • ויש אומרים שההלכה כדעה השניה (רמב"ן עה"ת שם) ⁴.
 והטעם שלמדו כן מ"זכור", לפי שנכתב זְכוֹר, במקור, ולא זְכוֹר שהוא ציווי, ומשמע שבהווה תהיה זוכר תמיד את יום השבת (גור אריה שם).

מנין ימי השבוע ויש שלמדו מכתוב זה שכשאתה מונה הוי מונה לשם שבת (רבי יצחק במכילתא שם; רבי יהודה בן בתירא במכילתא דרשב"י שם), אחד בשבת, שני בשבת וכו' וערב שבת (רבי יהודה בן בתירא במכילתא דרשב"י שם), ולא תמנה כדרך שאחרים - הגוים (רמב"ן עה"ת שם; ריטב"א ראש השנה ג א) - מונים (רבי יצחק במכילתא שם), שהם קראו לכל יום שם בפני עצמו, או על שמות המשרתים או שמות אחרים שיקראו להם, וישאל מונים כל הימים לשם שבת (רמב"ן שם; ריטב"א שם). וכתבו ראשונים שלימוד זה הוא פשוטו של מקרא (ראב"ע (הקצר) שם; רמב"ן שם).

ומשום מצוה זו כתבו הפוסקים שהטעם שכותבים בגיטין באחד או בשני וכו' בשבת, ולא בשבוע, שהוא משום המצוה למנות הימים לשבת (ערוך השלחן אה"ע קכו ז).
 ומשום מצוה זו, הנוהגים לומר שיר של יום, מקדימים ואומרים: היום יום פלוני בשבת (שער הכלל לסידור תורה אור יא) ⁵.
 ערב תבשילין אף ערוך-תבשילין (ראה ערכו) הסמיכוהו חכמים לפסוק זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו מאחר שבא להשכיחו (ביצה טו ב), שכשחל יום טוב בערב שבת קרובה שבת להשתכח מחמת יום טוב, שמרבה בסעודת היום ואינו מניח לשבת כדי כבודו, והזהיר הכתוב לזכרו, וכשמערב עירוב תבשילין נמצא שזוכרו, שהרי אינו עושה אלא מחמת שבת (רש"י שם ד"ה זכרהו; מאירי שם) ⁶. וכתבו ראשונים שכן בכל מקום שבא מה שמשכיחו לשבת, כגון באבלות (ראה ערכו), מצוה לזכרו ולהימנע מצער (ספר חסידים (מקצי נרדמים) תרכו).

זְכוֹר לַחֲרָבָן

דברים שתיקנו חכמים לעשותם או לא לעשותם, כדי שזכור ירושלים והמקדש

בסעודה, במלבוש ובבנין

ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט זכר לירושלים, עושה אדם כל צורכי סעודה ומשייר דבר מועט זכר לירושלים, עושה אשה כל תכשיטיה ומשייר דבר מועט זכר לירושלים, שנאמר אִם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַם וגו', ולפיכך עושים כל אלו הדברים כדי לזכור את ירושלים (תוספתא סוטה (ליברמן) טו א - יד; בבא בתרא ס ב; רמב"ם תעניות ה יב - יג; טושי"ע אורח חיים תקס א - ב).

אמה על אמה כשאדם סד את ביתו בסיד צריך לשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד (בבא בתרא ס ב; רמב"ם תעניות ה יב - יג; טושי"ע או"ח תקס א). וכתבו האחרונים שאמה זו צריך שתהיה ריבוע, ולא ארוכה וצרה (פרי מגדים משבצות זהב תקס סק"א) ².
 יש שכתבו שלא יפה עושים הנוהגים לסייד כל הבית, ואחר כך צובעים בשחור אמה על אמה, כי צריך לשייר מקום אמה על אמה ולהניחו מקולקל ובלתי מתוקן כלל, כדי לגנות הבנין, שיזכור החורבן מתוך שברון לב, אבל כשצובע בשחור אינו מגנה אלא מייפהו, ומשמח הלב כשאר ציורים (לבוש או"ח תקס א); ואף אם כותבים "זכר לחורבן" אינו מועיל (חי אדם קלו א).

התקנה משחרב בית המקדש השני התקינו חכמים שהיו באותו הדור לעשות זכר לחורבן ירושלים בכמה דברים, כמו שנאמר: אִם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַם תִּשְׁכַּח יְמִינִי תִדְבַק לְשׁוֹנֵי לְחַפֵּי אִם לֹא אֶזְכְּרֶנָּה אִם לֹא אֶעֱלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שְׂמֹמְתִי (תהלים קלו ה - ו).

משחרב הבית השני רבו פרושים בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, נטפל להם ר' יהושע ואמר להם מפני מה אין אתם אוכלים בשר, ואין אתם שותים יין, אמרו לו נאכל בשר שבכל יום היה תמיד קרב על גבי המזבח ועכשיו בטל, נשתה יין שמנסכים על גבי המזבח ועכשיו בטל, אמר להם אם כן לחם לא נאכל שממנו היו מביאים שתי הלחם ולחם הפנים, מים לא נשתה שמהם מנסכים מים בחג, תאנים וענבים לא נאכל שמהם מביאים ביכורים בעצרת, שתקו, אמר להם בני, בואו ואומר לכם, להתאבל יותר מדאי אי אפשר שאין גוזרים גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה, ושלא להתאבל כלל אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את

יום טוב בא לאסור עלך שלא תוכל לבשל לו (ר"ן שם).
 זכר לחרבן. 1. יב טורים רכו - רלו. 2. ובשיעור האמה, הגר"ח נאה בספר שיעורי תורה וזו, כתב שהשיעור הוא 48 ס"מ על 48 ס"מ; ובספר שיעורין של תורה עמ' סג, כתב שלפי החזון איש השיעור הוא 57.66 ס"מ על 57.66 ס"מ. והאגרות משה או"ח א קלו, יו"ד ג סו, כתב ששיעור האמה הוא 53.8 ס"מ, ואולי יש להחמיר

(ראב"ד ור"ש משאנץ לתורת כהנים שם). 4. ולא זו בלבד, אלא שביארו שהכל מודים שעיקר הדרשה מהכתוב היא לגבי מנין הימים (ראה להלן), ולא הזכירו מחלוקת זו אלא לגבי מידת חסידות, ולא ממדרש הכתוב (רמב"ן שם). 5. על המנהג לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית הפוסקים של זכירת שבת, ראה ערך זכירות. 6. ויש מפרשים: תזכירנהו בעירוב כדי שתוכל לבשל לצורך השבת, שהרי

בסעודות שבת ויום טוב כתבו האחרונים שאין לשייר שום דבר, ויש גם איסור בדבר אם מקומו ניכר בשולחן שפנוי מקערה, שהרי זה כאבלות של פרהסיא בשבת (ראה ערך אבלות. מור וקציעה תקס; משנה ברורה שם סק"ה, ושער הציון ס"ק יג); אבל בסעודות מצוה כגון מילה וחתונה צריך לשייר (ט"ז שם סק"ב; משנה ברורה שם).

כתבו האחרונים שאין נוהגים בזמננו בשיור בסעודה, מפני שבזמניהם היה סדר קבוע לתבשילים שבסעודות, ובחסרון תבשיל אחד היה ניכר וזכר לחורבן, מה שאין כן בזמננו שכיון שאין סדר קבוע לתבשילים יתלו הרואים את חסרון התבשיל ביכולתו של בעל הבית, ואינו ניכר בכך זכר לחורבן (כף החיים תקס ס"ק יח, וכתב שמכל מקום ראוי להניח מקום פנוי בלא קערה לקצת היכר).

תכשיטי אשה עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט, דהיינו בת צדעא, והוא טיפול סיד במקום הצדעים (בבא בתרא ס ב, ורשב"ם ד"ה בת; ערוך ערך בת צדעא; טור או"ח תקס); ויש מפרשים שהוא מחט שמשמיה בצדעיה (רבנו ירוחם יח ב). והראשונים כתבו שכאשר האשה עושה תכשיטי כסף וזהב צריכה לשייר מין ממיני התכשיטים שנוהגת בהם, כדי שלא יהיה תכשיט שלם (רמב"ם תעניות ה יג; שו"ע או"ח תקס ב).

יש שכתבו שאף בתכשיטי נשים אין לעשות בשבת שום היכר של זכר לחורבן (ברכי יוסף שם סק"ד, בשם יש אומרים).

אפר מקלה "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמקתי" אמרו חכמים שזה אפר מקלה, דהיינו אפר הכירה השרופה באש שנותנים בראשי חתנים, ומניחים אותו במקום תפילין, שנאמר לשום לאבלי ציון לתת להם פאר פחת אפר (ישעיה סא א), שהתפילין נקראים פאר (בבא בתרא ס ב, ורשב"ם ד"ה פאר; טוש"ע או"ח תקס ב, אבן העזר סה ג. ובטור שם כתב שכן נוהגים באשכנז). וכן בכל שמחתיו צריך אדם לזכור אבלות ירושלים (טור אח"ע שם; ארחות חיים תשעה באב יג; כלבו סב).

והמנהג לשבור כלי זכוכית בשעת החופה (ארחות חיים וכלבו שם; רמ"א באו"ח ואח"ע שם) ⁷; ויש שכתבו טעם לשבירת כלי זכוכית דוקא, לרמוז שכשם שיש תקנה לזכוכית לאחר שנשבר כן תקותנו בה שיחזיר עטרה ליושנה ויבנה בית מקדשנו, מה שאין כן בכלי חרס (ראה פרי מגדים או"ח תקס משבצות זהב סק"ד, ושדי חמד אסיפת דינים מערכת ז יב, בשם ספר מועד לכל חי).

בקצת קהילות נהגו שהשמש מקריא את הפסוק **אִם אֶשְׁפָּחַךְ יְרוּשָׁלַם** וגו', והחתן אומר אחריו מילה במילה (ט"ז או"ח תקס סק"ד).

וכן נהגו מטעם זה לשבר כלי חרס בכתבת תנאים (אליה רבה תקס סק"ז), כדי להבהיל שלא תהיה השמחה במלואה ולזכור החורבן (ראה שדי חמד שם, שרק האשכנזים נוהגים לשבר כלי בתנאים) ⁸.

בליל הסדר נוהגים בליל פסח לקחת ביצה לאחד משני התבשילים שמסדרים על הקערה, זכר לפסח ולחגיגה, משום זכר לאבלות בית המקדש, שלא נוכל להקריב קרבן הפסח כתיקונו (כלבו נ; דרכי משה או"ח תעג סק"י. וראה ערך סדר של פסח).

וכן נוהגים בקצת מקומות לאכול בסעודה ביצים זכר לאבלות,

יש שלימדו זכות על המנהג, שעל ידי שכותבים במקום השחור "זכר לחורבן" הרי זה גילוי דעת שאינו לשם ציור אלא לשם אבלות (משנה ברורה תקס סק"ג, ושער הציון סק"ח).

התולים בגדי רקמה על הכתלים, צריכים גם כן לשייר אמה על אמה (מגן אברהם תקס סק"ג, בשם שלי"ה) ³.

כשמשייר אמה מספיק לגרד את הסיד עד שיראה הטיח, ואין צריך לקלוף את הטיח עד שיראו הלבנים (משנה ברורה תקס סק"ב; פסקי תשובות תקס ה).

כנגד הפתח אמה זו צריך שתהיה כנגד הפתח, והכוונה בכותל שכנגד הפתח, כדי שיהיה נראה מיד כשנכנס בפתח (בבא בתרא ס ב; רמב"ם תעניות ה יב - יג; טוש"ע או"ח תקס א; שערי תשובה שם סק"א; משנה ברורה סק"א).

ויש שנהגו לשייר למעלה מן הפתח בגובה כדי שיתראה תמיד לבעל הבית שבדרך כלל דרכו לישב אצל הקיר אשר נוכח פתח הבית (שערי תשובה שם. וראה פסקי תשובות תקס ב).

יש מי שכתב שעיקר הדבר שהשיור צריך להיות כנגד הפתח תלוי במחלוקת אמוראים, ופוסק הלכה שאין צריך כנגד הפתח (ב"ח שם סק"א, בדעת הטור).

בשאר החדרים יש מהאחרונים שכתבו שצריך לשייר אמה על אמה בכל חדר וחדר של הבית (אליה רבה תקס סק"א, והובא בפרי מגדים במשבצות זהב סק"א, ובשערי תשובה סק"א); ויש שכתבו שדי בשיור אחד לכל החדרים (שו"ת שאילת יעבץ א קסט); וכן נוהגים (שדי חמד אסיפת דינים ז יב. וראה פסקי תשובות תקס ז).

בבית שכור השוכר בית מישראל והמשכיר לא שייר אמה על אמה - יש אומרים שחייב לקלוף מהסיד אמה על אמה (שו"ת דבר יהושע ב עג; תורת המועדים תקס סק"ה, בשם הגרי"ש אלישיב); יש אומרים שצריך לבקש רשות מהמשכיר ורק אז יכול לקלוף (ארחות רבינו בעמי קמח); ויש אומרים שהשוכר אינו חייב לשייר אמה על אמה כיון שהבית אינו שלו (מגדל השן סא; אגרות משה או"ח ג פ) ⁴.

בזמננו לא נהגו לשייר אפילו בסיד לבד בלי חול, והאחרונים תמהו על זה (ראה משנה ברורה סק"ב) ⁵.

בבית הכנסת בבנין בית הכנסת ובית המדרש נוהגים להתיר בלא שיור אמה (מגן אברהם סק"ב; פרי מגדים אשל אברהם שם) ⁶; וכן בסוכה של חג (כף החיים שם סק"ב, בשם תוספות חיים), ויש שהצריכו גם בסוכה שיור אמה (ראה שו"ת שאילת יעבץ א קסט).

בסעודה עושה אדם כל צורכי סעודה ומשייר דבר מועט, אפילו קערה של מאכל דגים מטוגנים בשמן ובסולת (בבא בתרא ס ב, ורשב"ם ד"ה כסא). ולפיכך העורך שולחן לעשות סעודה לאורחים, מחסר ממנו מעט ומניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות הראויות לתת שם (רמב"ם תעניות ה יג; שו"ע או"ח תקס ב), שעל ידי המקום הפנוי ירגישו בחסרונו של התבשיל שהיה ראוי לבוא (ט"ז שם סק"ג, בדעת הרמב"ם); או שיחסר מין תבשיל אחד הראוי ורגיל בכל הסעודות שניכר חסרונו, ואין צריך שיהיה המקום פנוי (ט"ז שם, בדעת הטור).

הזה, וכך נהגו גדולי הדורות. ⁶ בשו"ת מנחת אלעזר ג סו, כתב שהוא הדין בישיבות ותלמודי תורה. וראה פסקי תשובות תקס ו, מה שכתב בזה. ⁷ וראה ערוך השולחן תקס ה; כף החיים שם ס"ק כא; פסקי תשובות תקס ח, שיש שלא נהגו לתת אפר אלא לשבור כוס זכוכית בלבד. ⁸ וראה פסקי

עד 58.4 ס"מ. ³ וראה פסקי תשובות תקס הערה 9, שנחלקו הדעות אם יכול להסתיר את הזכר לחורבן בארון, או וילון, או תמונה. ⁴ בפסקי תשובות תקס ג, כתב שראוי ליטול רשות מבעל הבית. ⁵ וראה פסקי תשובות תקס א והערה 1 - 2, שיש שישבו את המנהג, אבל מסיק שיש לשייר אמה גם בזמן

ואמרו חכמים כל השותה בארבעה מיני זמר, מביא חמש פורעניות לעולם, שנאמר: הוי משקימי בבקר שכר ידפו מאחרי בנשף יין ידליקם ויהיה כנור ונגל תף וחקליל ויין משתייהם ואת פעל ה' לא יביטו (ישעיה ה א - יב), מה כתוב אחריו: לכן גלה עמי מבלי דעת (שם א), שגורמים גלות לעולם, וכבודו מתי רעב (שם), שמביאים רעב לעולם, והמונו צחה צמא (שם), שגורמים לתורה שתשתכח מלומדיה, וישת אדם וישפל איש (שם טו), שגורמים שפלות לשונאו של הקדוש ברוך הוא, ועיני גבהים תשפלנה (שם), שגורמים שפלות של ישראל (סוטה מח א). וכתבו הגאונים שהוא הדין לכל מיני זמר, ולא הזכיר הכתוב ארבעה מיני זמר אלו אלא מפני שהם החשובים שבכולם (אוצר הגאונים סוטה עמ' 273, בשם רב סעדיה גאון; רמב"ם תעניות ה יד; שו"ע או"ח תקס ג, ובאור הגר"א).

ולא זמרה בכלים בלבד אסורה, אלא אף זמרה בפה, שנאמר אל תשמח ישקאל אל גיל כעמים (הושע ט א. גיטין ז א). ונחלקן הראשונים בדבר:

• יש מהראשונים מבדילים בין זמרה בכלי לזמרה בפה, שבכלי זמר אסור - בין על היין, ובין שלא על היין - ובפה אינו אסור אלא על היין (רמב"ם תעניות ה יד; בית יוסף או"ח תקס ג, בדעת הרמב"ם; שו"ע שם).

• יש סוברים שאף בכלי האיסור הוא רק בבית המשתאות (ראה רש"י גיטין ז א ד"ה זמרא, וראה תוס' שם ד"ה זמרא שמשמע שלרש"י אין חילוק בין כלי לפה; ארחות חיים תשעה באב יד, בשם הגאונים).

• יש סוברים שבין בכלי ובין בפה אסור לעולם, אפילו שלא על היין (תוס' שם; שו"ת הרמב"ם הוצאת מקיצי נרדמים שע; בי"ח או"ח תקס ו - ז; מגן אברהם שם סק"ט).

• ויש שכתבו שאין האיסור בלא משתה אלא למי שרגיל בכך, כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר (טור או"ח תקס, בשם התוס'; רמ"א שם ג, בשם יש אומרים); ויש שאינם מחלקים בכך (בי"ח שם ז, בדעת הרמב"ם בתשובה).

שירות ותשבחות לא אסרו הזמרה אלא בשירת עגבים ואהבים, או של בשם גאון; רא"ש ברכות ה א; האשכול אלבק א עמ' 33; ארחות חיים תשעה באב יד, בשם גאונים; תשובות גאונים הרבני עמ' 351, בשם רב האי גאון, ושם עמ' 27; טור או"ח תקס), ואין חילוק בין לשון עברי או לשון ערבי (שו"ת הרמב"ם מקיצי נרדמים שע; טור שם, בשמו); אבל שיר שבח של הקדוש ברוך הוא וסיפור גודל מעשיו מותר אפילו על היין (ארחות חיים שם, בשם הגאונים).

ומנהג כל ישראל בבתי משתאות סתם, וכל שכן בבית חתן וכלה, שמשמחים בקולות של שמחה, ואומרים שירות ותשבחות לפני הקדוש ברוך הוא, וזוכרים אותותיו וחסדיו וכיוצא בהם, ואין אדם בעולם מישראל נמנע מכל אלה (תשובות הגאונים הרבני ס; רי"ף ורא"ש ברכות שם; רמב"ם תעניות ה יד; טוש"ע או"ח תקס ג). וכן שירה המביאה להתעוררות הלב ודביקות בה' - מותרת, וכן נהגו (שבט הלוי ו סט; פסקי תשובות תקס יא).

אבל לעשות שחוק וליצנות בפסוקים או תיבות קדושים אסור אפילו בסעודת נישואין (ט"ז סק"ה, וראה מגן אברהם סק"י).

בזמננו יש שכתבו לימוד זכות על מה שנהגו הרבה לשמוע קול

דהיינו זכר לחורבן שהיו מקריבים קרבן פסח, ומתאבלים על זה (רמ"א תעו ב, ומגן אברהם סק"ד).

עטרות זמרה

עטרות חתנים בזמן החיל שהביא אספיינוס על ירושלים גזרו על עטרות חתנים שלא להניחם כלל (סוטה מט א, ורש"י ד"ה בפולמוס; רמב"ם תעניות ה טו; טוש"ע או"ח תקס ד), ונחלקו אמוראים בדבר:

• רב אמר לא אסרו אלא של מלח ושל גפרית שעושים מאבן של מלח שהיא צלולה כבדולח, וצובעים אותה כמין ציורים בגפרית כשם שעושים בכלי זהב וכסף (רש"י סוטה מט ב ד"ה של מלח); או שהעטרה עצמה מזהב, אלא שרוחצים אותה במלח וגפרית (ערוך ערך עטר א, בשם ר' גרשם), אבל של הדס ושל ורד מותר (סוטה מט ב).

• שמואל אמר אף של הדס ושל ורד אסור, אבל של קנים ושל חילת, שהוא כמין גומא הגדל במים - מותר.

• ולוי אמר, וכן שנה לוי בכרייתא, אף של קנים ושל חילת אסור (סוטה מו ב, ורש"י ד"ה חילית).

הלכה כלוי, ואסור לחתן להניח בראשו שום כליל (ערוך ערך עטר בשם ר"ח; רמב"ם תעניות ה טו; רמב"ן בתורת האדם סוף אבלות ישנה; שו"ע או"ח תקס ד); ויש פוסקים כרב (טור שם).

יש מהראשונים מפרשים שעטרות חתנים אין זו עטרה ממש על הראש, שהרי נחלקו אמוראים בעטרה של קנים, ואין דרך לעשות עטרה משל קנים, אלא שעושים כעין כיפה והחתן יושב תחתיה, ובראש כל אדם שאמרו לאו דוקא בראש, אלא למעלה מהראש (תוס' גיטין ז א ד"ה עטרות).

עטרות כלות בזמן החיל של טיטוס גזרו שלא ללבוש עטרות כלות, והיא עטרה של זהב ועיר של זהב מצויירת עליה (סוטה מט א - ב ורש"י ד"ה עיר; רמב"ם תעניות ה טו; טוש"ע או"ח תקס ד).

וכתבו הראשונים שאסרו לכלה עטרה של כסף או זהב, אבל של גדיל מותר לכלה (רמב"ם שם; תורת האדם סוף אבלות ישנה; טוש"ע שם), שלא אסרו כל העטרות אלא לחתנים, בדומה לכהן גדול, אבל לכלות התירו עטרות של מיני צבעונים שאין עיקרן של כסף או זהב (רמב"ן רשב"א וריטב"א ותוס' רי"ד גיטין ז א; טור או"ח תקס).

גזירת עטרות לחתנים ועיר של זהב לכלות יש מן הראשונים סוברים שכל שכן שאסור לשאר בני אדם, עטרות לאנשים ועיר של זהב לנשים (מאירי גיטין ז א); אבל רוב הראשונים סוברים שלא אסרו אלא לחתנים וכלות, בדומה לכהן גדול שהוא ראש ושר בישראל, משום שמחה יתרה, אבל שאר האנשים ונשים מותרים בכל העטרות (ערוך ערך עטר, בשם ר"ח; תוס' שבת נט א ד"ה ולא, בשם רבינו תם; ובתורת האדם אבלות ישנה; רמב"ן ורשב"א גיטין ז א; מאירי שם, בשם קצת רבני צרפת; טוש"ע או"ח תקס ד).

חופת חתנים אף על חופת חתנים גזרו במלחמה האחרונה של טיטוס, וחופת חתנים זהו טלית צבועה שני ובה קבועים טסי זהב על שמעמידים אותה כמין כיפה (סוטה מט ב ורש"י ד"ה זהורית).

שירה משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות, שנאמר: בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשתיו (ישעיה כד ט. סוטה מח א).

משום שעניינו רואות את חורבן הבית, וכדי שלא יבואו לידי תקלה בעניני צניעות (שלמת חיים א עז, וכתב כך גם בשם המהרי"ל דיסקין; אות חיים ושלום מילה רסה יב ס"ק כט; ציץ אליעזר טו לג) ¹⁰. ויש מגדולי ירושלים שאסרו לא רק בעיר העתיקה אלא אף בעיר החדשה של ירושלים (ישא יוסף א קכ – קכב וקובץ בית אהרן וישראל שנה יא גליון ה (סה) עמ' קה, בשם הגרש"ז אויירבך והגר"ש אלישיב) ¹¹.

שיר בזמננו, משום שהדורות נחלשו והרבה צריכים לכך בשביל לחזק את הנפש, ובפרט מי שטבעו נוטה לעצבות ומרה שחורה שהדבר נחשב כרפואה ממש (שו"ת מהרש"ג ב קכה; שו"ת חלקת יעקב א סב; שו"ת שבט הלוי ו סט, ח קכז; פסקי תשובות תקס יא) ⁹. בירושלים תיקן הגאון רבי מאיר אויירבך בעל אמרי בינה שלא לנגן בכלי זמר אף בחתונות, משני טעמים:

זמון¹

חובת צירוף חבורת אוכלים לברכה מיוחדת בברכת המזון

• הפקעת הזימון	הפריקים:
• המאכל שמומנים עליו	• גדרו, מקורו וחובתו
• החייבים בזימון	• הצירוף והקביעות
• ברכת הזימון	• צירוף חבורות
• המברך	• הפסקה לזימון

סיכום תמציתי

גדרו, מקורו וחובתו

שלשה שאכלו פת ביחד חייבים לזמן, והזימון הוא דרך אזהרה להתעורר לברך ברכת המזון בכוונה. בזוהר אמרו שההזמנה היא כדי להמשיך הקדושה ולסלק הסטרא אחרא.

בברייתא שנינו שברכת הזימון היא מהתורה. להלכה נחלקו הראשונים: יש סוברים שברכת הזימון היא מהתורה; יש סוברים שאין הזימון אלא מדרבנן; ויש מחלקים בין ברכת זימון בשלשה שהיא מדרבנן, לברכת הזימון בעשרה שהיא מן התורה.

הפוסקים נחלקו אם בברכת הזימון צריכים לשמוע את הברכה מהזומן. בשיעור האכילה המחייבת בזימון, נחלקו תנאים והלכה שצריך לאכול כזית.

שלשה שאכלו כאחת, אינם רשאים ליחלק, שהרי נתחייבו בזימון; וכן ארבעה וכן חמשה אין יכולים השלשה בלבד לזמן והיחיד או השנים יחלקו מהם, שאף הם נקבעו בחובת זימון. ששה נחלקים כדי זימון לכאן, וכדי זימון לכאן עד עשרה, ומעשרה ולמעלה אין נחלקים, שהרי נתחייבו בזימון של הזכרת השם, עד שיהיו עשרים.

שלשה שאכלו כאחת וביקש האחד לצאת, שאין השנים מפסיקים סעודתם לזמן עמו, כתבו הגאונים שהוא מברך לעצמו בלא זימון, והם גומרים סעודתם. ורוב האחרונים סוברים שחובת זימון חלה בתחילת הסעודה, ולא התירו ליחיד לצאת ולבטל את הזימון, אלא אם כן היה מוכרח לצאת לדבר נחוץ, ואי אפשר לו להתעכב.

הצירוף והקביעות

שלשה שישבו לאכול כאחת, אף על פי שעדיין לא אכלו, אינם רשאים ליחלק וחייבים לזמן, שכיון שנוקקו לאכילת זימון, אף שלא התחילו בסעודה, אינם רשאים ליחלק.

בחדרי האוכל בישיבות - האוכלים בשולחן אחד מצטרפים לזימון, ובשתי שולחנות, אם היה דעתם להצטרף מצטרפים, ואם לא היה דעתם להצטרף אינם מצטרפים, וכן הדין בבתי מלון ובמסעדות.

הנוסעים ברכב או באוטובוס - ספק אם מצטרפים; והנוסעים במטוס או ברכבת - מצטרפים. בסעודה המפסקת בערב תשעה באב, נוהגים לישב כל אחד לבדו ולברך לעצמו בלי זימון, ונוהגים שלא ישבו שלשה ביחד, כדי שלא יתחייבו בזימון.

שנים שאכלו וגמרו לאכול, ובא שלישי ורוצה לאכול ולהצטרף עמהם לזימון, כל שאם היו מביאים לשניהם איזה דבר לאכול, אפילו דברים הבאים לקינוח סעודה, כגון כמהים ופטירות ועופות, היו אוכלים ממנו ואפילו מעט, מצטרף עמהם לזימון.

צירוף חבורות

שתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד, בזמן שמקצתם רואים אלו את אלו, הרי אלו מצטרפים לזימון, ואם לאו אלו מזמנים לעצמם ואלו מזמנים לעצמם; ואם יש שמש אחד שמשמש את שתיהן - השמש מצרפן, אף על פי שאינם רואים אלו את אלו, ואף על פי שאין השמש אוכל עמהם.

⁹ וראה אגרות משה או"ח א קסו; ציץ אליעזר טו לג; שבט הלוי ב נו, ח קכז, שגם שמיעה מטייף היא בכלל האיסור. ¹⁰ הציץ אליעזר שם כתב, ששירה בפה בלבד שהוקלטה בטייף מותר לשמעה. ¹¹ אמנם בספר בית חתנים כד

ס"ק יב, כתב בשם הגר"ש אלישיב שמוחו לחומות העיר העתיקה יש להקל, והמחמיר תבא עליו ברכה. ובאור לציון (ג ל תשובה ג) כתב שבני ספרד לא נהגו כלל בחומרא זו. **זמון. 1.** יב טורים רלו – שו.

הפסקה לזימון

שלשה שאכלו כאחת - אחד מפסיק לשנים, ואין השנים מפסיקים לאחד. שנים, אף על פי שאינם מפסיקים לאחד, אם רצו לעשות לפנים משורת הדין - מפסיקים.

הפקעת הזימון

שלשה שאכלו כאחת, ושכחו או הזידו ובירך כל אחד לעצמו, יצאו ידי ברכת המזון ולא יצאו ידי חובת זימון, ואינם יכולים לחזור ולזמן אחר כך, שאין זימון למפרע.

המאכל שמזמנים עליו

הראשונים נחלקו מהו שיעור האכילה שצריכים לאכול המשלימים לעשרה: יש סוברים שאין צריך כזית אלא לזימון בשלשה, ולזימון בעשרה מספיק ששבעה אוכלי הפת יאכלו כזית, אבל היתרים על השבעה ומשלימים לעשרה אין צריך כזית; ויש סוברים שאף אלו צריכים שיאכלו דוקא כזית ירק, או ישתו רביעית יין.

החייבים בזימון

הכל חייבים בזימון כדרך שחייבים בברכת המזון.

נשים מזמנות לעצמן, ועבדים כנענים מזמנים לעצמם, ולא יחד עם אנשים. אבל אם היו שלש נשים, ורצו ליחלק מן האנשים ולזמן לעצמן - הרשות בידן, אם האנשים הם פחות מעשרה שאינם מזמנים בשם.

אף על פי שנשים מזמנות לעצמן, ועבדים לעצמם, אין הדברים אמורים אלא בשלש נשים לצירוף זימון בשלשה, אבל עשר נשים, אף על פי שיכולות לזמן, אינן מזמנות בהזכרת השם. הנכרי, אין מזמנים עליו.

האונן, שפטור מן המצוות, אינו מברך ברכת המזון, ואינו מצטרף עם אחרים לזימון.

עם הארץ, אין מזמנים עליו. וכתבו הגאונים שבימינו אין החכמים נוהרים בדבר זה ומקילים בו, וכן כתבו הראשונים שלא נאמרו דברים אלו אלא באותם הימים שהיו נוהרים מלישב במעמד עמי הארץ, אבל מימות התלמוד ואילך לא ראינו מי שהקפיד על כך, ואפילו עם הארץ שאינו יודע לענות מזמנים עליו, שאין לנו ולעניינתו דין ודברים, אנו מזמנים עליו, ואם יענה - יענה.

מי שהוא רשע בפרהסיא, וכל שכן מומר, ודאי שאין מזמנים עליו. וכתבו הפוסקים שבימינו מי שנתגדל ללא תורה הוא בגדר תינוק שנשבה, וכל שיש בו אמונה בסיסית ואינו מחלל שבת בפרהסיא להכעיס, מצרפים אותו לזימון שלשה או עשרה, אך אין ראוי לכבדו לזמן בעצמו; ואם אינו יודע לומר את נוסח הזימון יקשיב לאחד העונים ויכוין לדבריו, וישמע גם את ברכת המזמן עד הזן; ובזימון עשרה צריך שיהיו לפחות ששה שיענו ממש. קטנים אין מזמנים עליהם. ונוהגים שאינו מצטרף גם בידוע למי מברכים, עד שיהא גדול בן י"ג שנה. בימינו שאין פועלים מקצרים בברכת המזון, ודאי חייבים בזימון.

ברכת הזימון

קודם שמתחיל המזמן בברכת הזימון יש סוברים שצריך לומר "הב לן ונברך", והאשכנזים נוהגים שהמזמן בלשון אשכנז: "רבותי מיר וועלין בענטשין" והם עונים: "הי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם; ויש שכתבו שטוב יותר לומר בלשון "הב לן ונברך". בספרד נהגו לומר "הב לן ונברך למלכא עילאה קדישא", והמסובים עונים "שמים"; ויש שאינם נוהגים בהזמנה זו כלל.

ומדרך המוסר לכל מי שבירך שיטול רשות מן הגדולים המסובים שם ואומר: ברשות רבותי, ואם לא ירצה ליטול רשות אלא מאחד אומר: ברשות מורי או רבי נברך וכו'; ונוהגים לומר: ברשות מרנן ורבותי. בנוסח הזימון נחלקו תנאים, והלכה שאחד עשרה ואחד עשרה רבוא אומרים ברכו את ה'. הראשונים נחלקו בנוסח עניית המזמן: יש מהראשונים סוברים שהמזמן אומר נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, ויש מן האחרונים שכתבו שכן המנהג בהרבה ארצות; ויש חולקים וסוברים שאין צריך לומר ובטובו חיינו אלא בעניית המברכים בלבד. העונים אחר המזמן אומרים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו.

בעשרה שמזכירים את השם יש מהראשונים סוברים שהמזמן אומר נברך אלהינו, ולא לאלהינו בלמ"ד.

הראשונים נחלקו מה אומר המזמן אחר שענו המסובים, ורוב הראשונים סוברים שחוזר ואומר ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו. אחר שחוזר המברך על מה שאמרו העונים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, יש מן הראשונים שכתבו שמוסיף לומר ברוך הוא וברוך שמו; או ברוך הוא וברוך זכרו לעולמי עד, ומתחיל ברכת הזן, והוא תוספת לברכת הזימון. ויש שלא נהגו לאמרו כלל. אחר שענה המזמן ברוך שאכלנו משלו - רוב האחרונים סוברים שהמסובים אינם עונים אמן, וכתבו שכן המנהג.

המברך

הגדול שבמסובים מברך לכולם, אפילו אם בא בסוף הסעודה. במה דברים אמורים שגדול מברך, כשאין שם אורח, אבל כשיש שם אורח הוא מברך כדי שיברך לבעל הבית, ואפילו אם בעל הבית גדול ממנו. אם רצה בעל הבית לוותר על ברכת האורח ולברך בעצמו - רשאי.

אורח שנותנים לו לברך ואינו מברך, מקצר ימיו. יש מי שכתב שכל דין קדימת גדול, מכוון שהוא מדיני דרך ארץ, בימינו אין מקפידים בזה, כדי שלא יבואו לריב עם בעל הבית לומר לו זהו הגון וגדול, אלא בעל הבית נותן לזמן למי שירצה במקרה בעלמא, בלי שום הקפדת גדול או קטן, או הגון או אינו הגון; ויש שכתבו שאף כיום מקפידים שיברך הגדול. אף בקדימת אורח יש מהאחרונים שכתב שהדברים אמורים בימיהם שהמזמן מברך ברכת המזון וכל האחרים יוצאים בברכתו, אבל בימינו שנוהגים שכל אחד ואחד מברך לעצמו, ואינם מתכוונים לצאת בברכת המברך, אין דין קדימה לאורח.

בליל פסח נהגו שבעל הבית מברך אפילו כשיש שם אורח. היה שם כהן, והוא שוה בחכמה עם שאר המסובים, מצוה מן התורה להקדים את הכהן שהוא יברך ברכת המזון, כמו שהוא קודם לכל דבר שבקדושה. אם הכהן מוחל על כבודו, ונותן רשות לישראל לברך - רשאי. כשאין שם כהן, ויש לוי, נחלקו הראשונים אם יש לו בברכת המזון דין קדימה לישראל; וטוב להקדימו לישראל אם הם שוים בחכמה. יש נוהגים שהאבל מברך, אמנם מה שהמומן נהגו כן גם כל שנים עשר חודש הוא טעות.

גדרו, מקורו וחובתו

מהותו וטעמו שלשה שאכלו פת ביחד חייבים לזמן (ברכות מה א; רמב"ם ברכות ה ב; טוש"ע אורח חיים קצב א), דהיינו להזדמן יחד לצירוף ברכה בלשון רבים, לומר נברך (רש"י שם ד"ה שלשה; פירוש ר' אליהו מלונדריש ברכות ז א; יראים השלם רג).

והזימון הוא דרך אזהרה להתעורר לברך ברכת המזון בכוונה (מאירי ברכות מה א).

ועוד שהוא ריבוי שבה וגדולה להשם יתברך שמזמנים ומתרים זה את זה, ומתוועדים יחד להודות לו ולשבחו על שפע טובתו, כמו שנאמר וּנְרוּמְמָה שְׁמוֹ יְיָדָו (תהלים לד ז), והוא כבוד הבורא כשמתחברים ומתרים זה לזה לברכו, ויש בזה ברב עם הדרת מלך (ארחות חיים ברכת המזון לא; כלבו כה. וראה ערך ברב עם הדרת מלך).

בזוהר אמרו שההזמנה היא כדי להמשיך הקדושה ולסלק הסטרא אחרא (זוהר בלק קפו ב).

מהתורה כבריייתא שנינו שברכת הזימון היא מהתורה, שנאמר וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבְרַכְתָּ (דברים ח י) - זו ברכת הזימון, אָת ה' אֱלֹהֶיךָ - זו ברכת הזן (תוספתא ברכות (ליברמן) ו א; ירושלמי שם ז א; גירסת תוס' ברכות מו א ד"ה עד היכן, בבבלי; וכן הגיה הגר"א שם מח ב סק"א); ויש גורסים: וּבְרַכְתָּ - זו ברכת הזן, אָת ה' - זו ברכת הזימון (גירסתנו בבבלי מח ב).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שברכת הזימון היא מהתורה (ראב"ד בהשגות להמאור ברכות ס א; טור או"ח קפת, בשמו; לבוש או"ח קצט ח בהג"ה; פני יהושע ברכות מה א).

• יש סוברים שאין הזימון אלא מדרבנן (רב נטרונאי גאון בתשובות שבסדר רב עמרם השלם קמא א, ובמחזור ויטרי עמ' 23, ובשבלי הלקט השלם ט; מאירי ברכות מה א; ריטב"א הלכות ברכות ה יט; שיטה מקובצת ברכות מה א; רא"ה שם; שו"ע הרב או"ח קצט ט; שער הציון קצט ס"ק יט, בשם רוב הפוסקים), והדרשות מהפוסקים אינן אלא אסמכתא בעלמא (רא"ה ושיטה מקובצת ומאירי וריטב"א שם). ואפילו זימון בעשרה הוא מדרבנן (רב נטרונאי גאון שם; מאירי ברכות מה א).

• ויש מחלקים בין ברכת זימון בשלשה שהיא מדרבנן, לברכת הזימון בעשרה שמזכירים בה את השם, ולמדים אותה מן הכתוב

אָת ה' אֱלֹהֶיךָ (ראה לעיל), וצריכה עשרה ככל דבר שבקדושה, והיא מן התורה (קרית ספר ברכות ה)².

שמיעת הברכה הפוסקים נחלקו אם בברכת הזימון צריכים לשמוע את הברכה מהמזמן:

• יש סוברים שמצות הזימון היא שאחד יברך ויוציא את כולם בכל ברכת המזון, והמסובים ישתקו ויענו אמן על ברכתו, ולא יברך כל אחד בפני עצמו (ב"ח או"ח קצג; שו"ת פנים מאירות א נו; באור הגר"א או"ח קצה סק"ה. וראה חזון איש או"ח ו ס"ק ב, ד).

• יש סוברים שכיון שאין יכולים לכוין התיבות כל תיבה ותיבה מפי המברך, לכן נכון לומר בלחש במילה עם המברך (ארחות חיים ברכת המזון יא; כלבו כה; תשב"ץ שו, בשם רבינו פרץ); ואפילו את סיום הברכה ישמע מהמזמן (שבלי הלקט השלם קנו, בשם הר"א כץ; המחבר בשו"ע או"ח קפג ז); ומכל מקום יש שכתבו שיקדים לסיים קצת קודם המברך, כדי שיענה אמן אחר המברך (רמ"א שם). שאף על פי שאין זימון אלא כשמצטרפים לברך כולם ברכת המזון בבת אחת, דהיינו שאחד יברך לכולם, ולא כשכל אחד מברך לעצמו; מכל מקום כיון שכל ברכת המזון עד החתימה אומרים כולם יחד מילה במילה עם המברך ברכת המזון הרי זו כאמירה אחת, וגם את החתימות הם חוזרים ושומעים מפי המברך ועונים אמן אחריו, והרי זה כמו שאחד מברך לכולם ממש (שו"ע הרב קפג י, בדעת הרמ"א); ואף על פי שבדורות הראשונים היו שותקים ומכוונים למברך, מכל מקום בשביל חסרון כוונה יש לנהוג כן (ט"ז שם סק"ו).

ואף לשיטה זו יש סוברים שאין להתחיל לברך בלחש עם המברך עד שתכלה ברכת הזן מפי המברך, לפי שלדעתם ברכת הזימון נמשכת עד הזן את הכל (ארחות חיים ברכת המזון יא; כלבו כה; תשב"ץ שו, בשם רבינו פרץ; מגן אברהם קפג ס"ק יב). וברכת הזימון צריך לשתוק ולשמוע מפי המברך דוקא, ושמיעה זו מעכבת הזימון (שו"ע הרב קפג י).

וכתבו האחרונים שאין נוהגים כן בימינו אלא מתחילים לברך כל אחד בעצמו מתחילת הזן; ועל כל פנים צריך לזוהר לומר עם המזמן מילה במילה עד סיום הזן, שאם לא כן אין זה זימון כלל לדעת הסוברים שהזן הוא ברכת הזימון (משנה ברורה קפג ס"ק כח; כף החיים שם ס"ק לה, בשם כמה אחרונים).

לעזר בן י"ג שנה שלא ידוע אם הביא ב' שערות.

2. וראה משנה ברורה קצט ס"ק כז, ופסקי תשובות קצב א, בענין לתת לזמן

של חילוק ברכות, הרי זה שקול כנגד ברוב עם, ולכן הברירה בידם (ט"ז שם סק"ג; ב"ח או"ח קצא); ויש מי שכתב לחלק בין ששה לעשרים, שבששה הברירה בידם, אבל בעשרים מוטב שלא יחלקו, שהזכרת השם עדיף ברוב עם (פרי מגדים או"ח קצג, במשבות זהב סק"ג, בדעת הרמ"א).

עשרה שרצו היו רבים מסובים ביחד, ואין כולם יכולים לשמוע ליחלק (ברכות נ א; ויש מי שכתב לחלק לחבורות של עשרה עשרה אינם יכולים, מפני שיצטרכו לברך בקול רם וישמע בעל הבית ויקפיד עליהם⁴, יכולים ליחלק לחבורות של שלשה שלשה ולברך בנחת; ואף על פי שנתחייבו בזימון בשם בעשרה, מוטב שיעשו כך משלא יצאו ידי חובת ברכה, כשלא יוכלו לשמוע מפי המברך (ברכות נ א; טושי"ע או"ח קצא א); ואפילו כשאין בעל הבית מונעם מלזמן בעשרה, ראוי שיעשו כך אם על ידי שיזמנו בעשרה בפני עצמם יהיה בזה זלזול לבעל הבית, שגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה, וזה מדרבנן הוא (רשב"א ברכות שם, והביאו במגן אברהם קצג סק"ו).

וכל שכן אם צריכים לילך לדבר מצוה שראים ליחלק לשלשה שלשה (מגן אברהם קצג סק"ז).

ויש שכתבו שזהו דוקא כשנשארו שם עשרה, ואם לאו אסור לצאת אפילו לדבר מצוה (חיי אדם מו טו).

יש מי שכתב שאם שלשה מתוך העשרה גמרו סעודתם רשאים מן הדין לזמן לעצמם ולבטל הזימון בשם, ולא אמרו עשרה אינם רשאים ליחלק אלא כשגמרו כולם סעודתם, שאם לא כן לא היו מותרים משום קפידא של בעל הבית ליחלק ולברך שלשה שלשה (ט"ז או"ח ר סק"ג).

הצורך לצאת שלשה שאכלו כאחת וביקש האחד לצאת, שאין השנים מפסיקים סעודתם לזמן עמו (ראה להלן: הפסקה לזימון), כתבו הגאונים שהוא מברך לעצמו בלא זימון, והם גומרים סעודתם (רשב"א מה ב, בשם רב האי גאון; ארחות חיים ברכת המזון לב: אור זרוע א קסז). ונחלקו המפרשים בדבר:

• יש מהאחרונים מפרשים בדעתם שלא אמרו שלשה שאכלו כאחת חייבים לזמן אלא כשכבר אכלו וגמרו סעודתם כאחת, ואז חלה עליהם חובת זימון ואינם רשאים ליחלק, אבל כשביקש אחד לצאת באמצע הסעודה לא חלה עליהם עדיין חובת זימון כלל, ולכן רשאי לברך בעצמו ולצאת (ב"ח או"ח ר; מגן אברהם שם סק"ב).

• אבל רוב האחרונים סוברים שחובת זימון חלה בתחילת הסעודה, ולא התירו ליחיד לצאת ולבטל את הזימון, אלא אם כן היה מוכרח לצאת לדבר נחוץ ואי אפשר לו להתעכב (בית יוסף או"ח ר, בדעת רב האי; ט"ז שם סק"א; שער הציון ר סק"ד. וראה פסקי תשובות קצג ה, שהאריך בזה).

יש שכתבו שבמקום צורך יכול אדם להתנות לפני האכילה שאינו רוצה ליקבע אם האוכלים האחרים, ובכך לא חל עליו חיוב זימון, ויוכל לברך ולעזוב את הסעודה אפילו אם לא ישאר זימון בלעדיו (פני יהושע ברכות מה א; אגרות משה או"ח א נו; קצות השולחן מה סק"ג. וראה פסקי תשובות קצג ה והערה 25, וזאת הברכה יד עמ' 134), ומועיל תנאי זה אף במחשבה (וזאת הברכה שם, בשם

• ויש מן הראשונים שכתבו שאין צריך להצטרף אלא לזימון, אבל אחר הזימון רשאים ליחלק ולברך כל אחד לעצמו (מאירי ברכות נ א; בית יוסף או"ח קצג, בדעת הרא"ש. וראה כף החיים שם ס"ק לה).

ואף לשיטה זו כתבו האחרונים שאם אין אחד יכול כלל להוציא חברו בברכת המזון, כגון שלא נקבעו יחד בסעודה (ראה להלן: הצירוף והקביעות) אינם רשאים לזמן ולברך כל אחד ברכת המזון לעצמו (מגן אברהם קצג סק"ח), כי אין יאמרו "נברך" שהכוונה נברך שמו יחדיו, אחרי שלבסוף מוכרחים להתחלק שאין אחד יכול להוציא את חברו (שער הציון שם ס"ק כב).

כזית בשיעור האכילה המחייבת זימון, נחלקו תנאים:

רבי מאיר אומר שצריך לאכול כזית; ור' יהודה אומר כביצה (ברכות מה א).

הלכה שצריך לאכול כזית (רמב"ם ברכות ה ח; טושי"ע או"ח קצא א).

בשנים שנים שאכלו כאחד, נחלקו אמוראים בדינם:

יש אומרים שאם רצו לזמן מזמנים; ויש אומרים שאף אם רצו לזמן אין מזמנים (ברכות מה א; ירושלמי ברכות ז א).

בברייתא שנינו שכאשר שניהם יודעים לברך מצוה שיברך כל אחד ברכת המזון לעצמו, וכן הלכה (ברכות מה ב; רמב"ם ברכות ה טו; טושי"ע או"ח קצא א), ואסור בשנים לזמן ולומר נברך שאכלנו משלו (תוס' חולין קו ב ד"ה ושמע). וטעם האיסור כתבו הראשונים מפני שהוא כעין דבר שבקדושה, ואינו נוהג בפחות משלשה (שיטה מקובצת ברכות מה ב); והאחרונים כתבו מפני שנראה כמוסיף על הברכה (פני יהושע ברכות מה א תוס' ד"ה אם רצו).

ויש מן הראשונים פוסקים ששנים אם רצו לזמן - מזמנים (אהל מועד א קח א, בשם ריב"א ור"ת ור"י).

רצו ליחלק שלשה שאכלו כאחת, אינם רשאים ליחלק, שהרי נתחייבו בזימון; וכן ארבעה וכן חמשה אין יכולים השלשה בלבד לזמן והיחיד או השנים יחלקו מהם, שאף הם נקבעו בחובת זימון (ברכות נ א, ורש"י ד"ה ששה; רמב"ם ברכות ה י; טושי"ע או"ח קצג א).

ששה נחלקים כדי זימון לכאן, וכדי זימון לכאן עד עשרה, ומעשרה ולמעלה אין נחלקים, שהרי נתחייבו בזימון של הזכרת השם, עד שיהיו עשרים (ברכות נ א ורש"י; רמב"ם שם ב; טושי"ע שם).

בששה שנחלקים - יש מן הראשונים מפרשים שצריכים ליחלק, כדי שלא יבואו לומר בלשון "ברכו", מאחר שיש שלשה מבלעדי המברך, והלכה ש"נברך" עדיף (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד); אבל רוב הראשונים חולקים ומפרשים שלא אמרו נחלקים אלא אם ירצו, אבל אינם חייבים בכך (ר"ש ותלמידי רבינו יונה שם; רמב"ם שם; רמ"א או"ח קצג א).

ולא עוד אלא שיש מהאחרונים סוברים שאף על פי שמן הדין רשאים ליחלק, מכל מקום עדיף יותר שלא יחלקו בין בששה ובין בעשרים משום ברב עם הדרת מלך (ראה ערכו), שדין זימון כדין תפילה בבית הכנסת בדבר זה (דרכי משה קצג סק"ב, בדעת רש"י, וכתב שכן המנהג; ב"ח שם; משנה ברורה ס"ק כג); ויש חולקים וסוברים שהואיל ואם יחלקו ישאר כדי זימון בכל כת, וגם יש בזה מעלה

אם לא ישמעו כהוגן. 4. וראה פסקי תשובות קצג ג, בענין אם יוצאים ידי

3. וראה מאירי ברכות נ א; פרישה או"ח קצג סק"ה, שכך הדין גם כשיש ספק

שלשה כאחת, מזמנים אפילו בלא קביעת מקום, מפני שחובת הזימון קובעת אותם בחבורה, שהרי אינם רשאים ליחלק. ולפיכך שתי חבורות בבית אחד, שרואים אלו את אלו, או שיש שמש ביניהם, מצטרפים לזימון, אף על פי שלברכת המוציא אינם מצטרפים עד שישבו במסיבה אחת (רמב"ן ברכות מה א; רשב"א ברכות נ א, בשם גדולי המפרשים האחרונים; תלמידי רבינו יונה מב א, בשם יש שהיו מעמידים; פסקי הר"ד ברכות מב ב; שבלי הלקט השלם א קלט).

• אבל רוב הראשונים סוברים שאף בברכת המזון אין אחד מברך לכולם בלא קביעת מקום (שאלתות יתרו נא; תוס' ברכות מב א ד"ה הסבו; רא"ש ברכות ו לג; תלמידי רבינו יונה ברכות מב א, בשם ר"י הזקן; תוס' ר"י החסיד שם; אגודה קנו; ראב"י קיט; הראב"ד בהשגות ברכות ה יא; ריטב"א הלכות ברכות ה ו; טושי"ע או"ח קצג ב).

קביעות זו יש ראשונים סוברים שדוקא כשהיתה בתחילת ברכת המוציא, ואז אינם רשאים ליחלק, אבל אם לא קבעו עצמם ביחד בברכת המוציא, אלא אחר כך נקבעו באכילתם ביחד - רשאים ליחלק (תלמידי רבינו יונה שם, בשם מורו; טור או"ח קצג, בשמו; בית יוסף או"ח קצג, בדעת בעל הלכות גדולות וסמ"ג; דרישה שם סק"ב); ומכל מקום אם רצו לחייב עצמם בזימון - רשאים (דרישה שם).

• ויש סוברים שאפילו אם לא קבעו עצמם בברכת המוציא אלא אחר כך על ידי קביעות שלאחר כך, נקבעו לזימון ואינם רשאים ליחלק, שכיון שהם קבועים יחד בגמר אכילה - חייבים לזמן (רא"ש ברכות ז א; טור או"ח קצג, בשמו; בית יוסף או"ח קצג). ודוקא אם אכלו בגמר הסעודה בקביעות יחד, אבל אם גם אחר כך אכלו בלא קביעות אין אחד מוציא חברו, ואינם יכולים לזמן (מגן אברהם קצג סק"ח); ואפילו אם באמצע אכילה נקבעו יחד, כל שלא נקבעו או בתחילה או בסוף האכילה, אינם חייבים לזמן, ורשאים לגמור זה בלא זה ולברך כל אחד לעצמו (תוס' ברכות מה א ד"ה שלשה שאכלו; סמ"ק קט; ט"ז או"ח קצג סק"ו; מחצית השקל שם סק"י; משנה ברורה שם סק"ט יט).

בחדר אחד שנים שאכלו בזוית אחת, ואחד אכל בזוית אחרת, אבל כולם בחדר אחד, מאחר שלא נתכוונו להסב יחד, אינם חייבים בזימון, ורשות בידם ליחלק; ואם רצונם לזמן - יכולים לזמן, וכן עדיף לעשות משום ברוב עם הדרת מלך (תשובת ר' יצחק ב"ר משה (בעל אור זרוע), בשם מורו גור אריה (הוא ר"י שירליאון, מחבר תוס' ר"י החסיד על ברכות), שהובא בשלטי הגבורים למרדכי ברכות ז ה, ובבית יוסף או"ח קצג; באור הגר"א או"ח קצג ב, ושער הציון ס"ק כא, בדעת הרמ"א).

ויש שכתבו שהדבר תלוי במחלוקת אם לברכת המזון צריך קביעות בשביל שאחד יברך לכולם, ולדעת הסוברים שצריך קביעות אינם יכולים לזמן גם אם רצו (מגן אברהם קצג סק"ח; שער הציון שם).

בישיבות בחדרי האוכל בשיבות - האוכלים בשולחן אחד מצטרפים לזימון, ובשתי שולחנות, אם היה דעתם להצטרף מצטרפים, ואם לא היה דעתם להצטרף אינם מצטרפים, וכן הדין בבתי מלון ובמסעדות (ראה שו"ת מנחת יצחק ח ח; וזאת הברכה יד עמ' 133; פסקי תשובות קצג ז).

בסיעה הנוסעים בעגלה ספק אם מצטרפים לזימון, אלא אם כן

הגר"מ אליהו; ויש מחמירים שלא מועיל תנאי (ראה וזאת הברכה שם, בשם כמה פוסקים).

לחזר אחר שנים שאכלו כתבו הראשונים שמצוה שיחזרו אחר זימון שלישי שיצטרף עמהם לזימון, משום ברוב עם הדרת מלך (תוס' ר"י החסיד ברכות מה א ד"ה והשמש; רא"ש ברכות ז ג; ריטב"א חולין קו א; טושי"ע או"ח קצג א, ושו"ע קצז א); אבל אם הוא אחד אינו צריך לחזר אחר שנים (משנה ברורה קצג סק"ח).

וכן מצוה לחזר אחר עשרה (הגהות מיימוניות ברכות ה סק"ז, בשם מורו; טושי"ע או"ח קצג א). וכתבו האחרונים שלא דוקא כשהם תשעה, אלא אפילו כשהם שבעה צריכים לחזר אחר עוד שלשה (משנה ברורה קצג ס"ק יב, בשם האחרונים).

בספק בכל מקום שיש ספק אם חייבים בזימון - בשלשה יכולים לזמן, ובעשרה אינם יכולים להזכיר את השם מספק (משנה ברורה קצג ס"ק כו, וביאור הלכה קצז א ד"ה עמהם; פסקי תשובות קצב א ובהערה 2).

הצירוף והקביעות

התחילו לאכול שלשה שישבו לאכול כאחת, אף על פי שעדיין לא אכלו, אינם רשאים ליחלק וחייבים לזמן, שכיון שנוקקו לאכילת זימון, אף שלא התחילו בסעודה, אינם רשאים ליחלק (ברכות נ א ורשב"א; אור זרוע א ג). ונחלקו המפרשים בדבר:

• יש מהראשונים מפרשים שהדברים אמורים אפילו לא בירכו ברכת המוציא, הואיל וישבו בהזמנה אחת וגמרו בדעתם לאכול ביחד ולברך ביחד נמצא שכבר גמרו בדעתם לעשות מצות זימון, וכיון שקיבלו עליהם לעשות מצוה יש להם לקיימה, ולכן אף על פי שאכלו אחד כך כל אחד ואחד בפני עצמו אינם רשאים ליחלק ולברך כל אחד ברכת המזון לעצמו, אלא חייבים לברך ביחד בזימון כדי שיפטרו עצמם מהמצוה שקיבלו עליהם (תלמידי רבינו יונה שם, בדעת מורו; ארחות חיים ברכת המזון לא, בדעת רב האי גאון וראב"ד).

• ויש מפרשים שדוקא כשברכו המוציא ואכלו קצת ביחד, אפילו אם לא אכלו כזית אינם רשאים ליחלק (תלמידי רבינו יונה ברכות נ א, בשם רבני צרפת; תוס' רבי יהודה החסיד שם; רא"ש ברכות ז כט; טושי"ע או"ח קצג ד).

מכבר נפרד שלשה שישבו לאכול כאחת, אף על פי שכל אחד ואחד אוכל משלו מכבר נפרד - אינם רשאים ליחלק (ברכות נ א; ר"ף שם; רמב"ם ברכות ה יא; טושי"ע או"ח קצג ד).

אפילו אם היו שתי החסרונות ביחד, דהיינו שאכל האחד פחות מכזית, או שהיה בדעתו לאכול ועדיין לא אכל (לפי השיטות דלעיל), וגם כל אחד אוכל מכברו - אינם רשאים ליחלק (טושי"ע שם); ויש חולקים וסוברים שבשתי הגרועות יחד רשאים ליחלק (בי"ח או"ח קצג; מגן אברהם, סק"י בשמו).

קביעות מקום אף על פי שבברכות הנהנין אין אחד פוטר את חברו בברכתו, אפילו כאשר גם המברך נהנה ומחוייב בדבר לברך על הנאתו, אלא אם כן נקבעו לאכול יחד (ראה ערך ברכות הנהנין), בברכת המזון נחלקו הראשונים:

• יש מהראשונים סוברים שאינה צריכה קביעות, וכל שאכלו

תשובות קצב ד, כתב שיש שנהגו לעמוד או להגביה עצמם מעט בשעת הזימון בעשרה.

חובת זימון ברמקול, ואם באופן זה עדיף ליחלק לקבוצות קטנות. 5. וראה שו"ת חתם סופר או"ח נח, שמדינת אין חיוב לעמוד בשעת הזימון. ובפסקי

סעודתם בנטילת ידיים או בהב לן ונברך יכול אדם להצטרף עמהם על ידי שיאכל כזית דגן ולזמן לחם ויוציאם ידי חובתם, שכל זמן שלא זימנו וביכרו דין שלשה שאכלו כאחת עליהם (אור זרוע א קצד; צלי"ח ברכות מח א).

דבר איסור האוכל דבר איסור אינו מצטרף לזימון (שו"ע או"ח קצו א)⁶. ובכלל זה האוכל מאכל שיש בו סכנה לחייו של האוכל, כגון חולה האוכל מאכלים המסכנים את בריאותו, ובלבד שתהיה בזה סכנה ברורה ומוחשית (שו"ת מהר"ם שיק או"ח רס; פסקי תשובות קצו ב והערה 12,13).

צירוף חבורות

צירוף לזימון שתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד, בזמן שמקצתם רואים אלו את אלו, הרי אלו מצטרפים לזימון, ואם לאו אלו מזמנים לעצמם ואלו מזמנים לעצמם; ואם יש שמש אחד שמשמש את שתיהן - השמש מצרפן, אף על פי שאינם רואים אלו את אלו, ואף על פי שאין השמש אוכל עמהם (ברכות נ א-ב, ורש"י ד"ה שמש; רמב"ם ברכות ה יב; טושי"ע או"ח קצה א; שו"ע הרב שם), שכל שרואים אלו את אלו, או שמש אחד ביניהם, דינם כחבורה אחת (תלמידי רבינו יונה ברכות שם).

חבורה קטנה • צירוף חבורות - יש מהראשונים סוברים שאינו מועיל אלא כשיש בכל חבורה בפני עצמה כדי זימון, ואין הצירוף אלא כדי לצאת בזימון אחד, אבל אם לא היה בכל חבורה כדי לזמן אלא על ידי צירוף - אין הצירוף מועיל (ריטב"א הלכות ברכות ז טו; שו"ת הריב"ש לו; באור הלכה קצה א ד"ה שתי, בדעת הרא"ה, וכתב שמשנתבר כדבריהם); ואפילו היו שלשה בכל חבורה - אין הצירוף מועיל כדי לזמן בעשרה על מנת כן (ריב"ש שם).

• ויש חולקים וסוברים שאף כשאכלו שנים בפני עצמם ואחד בפני עצמו מועיל צירוף זה לצרפם לזימון (באור הלכה שם, בדעת הרמב"ם והרשב"א), וכן מצטרפים לברך בשם אם בין כולם הם עשרה (מאירי ברכות נ ב). אלא שיש מהאחרונים שכתבו שהואיל ולא אכלו על שלחן אחד ומפה אחת אינם חייבים להצטרף, אלא אם רצו מצטרפים לזימון (לחם משנה ברכות ה יא).

מחיצת זכויות היתה מחיצה של זכויות מפסקת בין החבורות, ומקצתם רואים אלו את אלו, יש מהאחרונים שכתבו שמצטרפים (כפ החיים קצה סק"א, בשם פתח הדביר).

הוציא חברו בכל מקום שאינם מצטרפים לזימון נחלקו הפוסקים אם יכול אחד לברך ולהוציא חברו ללא זימון:

יש פוסקים שיכול להוציא חברו (סמ"ק קט, בשם ר"י; טור או"ח קפו, בשמו); ויש פוסקים שאינו יכול להוציא חברו (רא"ש פסחים י לו; טור או"ח תפד, בשמו. וראה מגן אברהם קצו ס"ק יא, ומשנה ברורה ס"ק כד).

הפסקה לזימון

הפסקה שלשה שאכלו כאחת, אמרו בגמרא שאחד מפסיק מאכילתו לשנים, ואין השנים מפסיקים לאחד (ברכות מה ב). ונחלקו המפרשים בדבר:

• יש מפרשים שדרך ארץ הוא שאם השנים גמרו סעודתם ורוצים

העגלה עומדת שאז מצטרפים; אבל הנוסעים בספינה שיש בה מקום מרווח ואפשר לשבת בנוח מצטרפים לזימון (מגן אברהם קצו ס"ק כז, ופרי מגדים שם; מור וקציעה קצו; משנה ברורה קצו ס"ק כז). ולהלכה בנוסעים בעגלה בשלשה יש להם לזמן מספק, ובעשרה אינם יכולים לזמן (משנה ברורה שם, בשם החיי אדם).

הנוסעים ברכב או באוטובוס דינם כנוסעים בעגלה שספק אם מצטרפים; והנוסעים במטוס או ברכבת שהמקום מרווח, דינם כנוסעים בספינה שמצטרפים (אור לציון ב יג ט; בית ברוך על החיי אדם מח ס"ק כט; וזאת הברכה יד עמ' 134; פסקי תשובות קצו י).

בבית גוי יש שנהגו שלא לזמן בבית גוי, ויש שנתנו טעם למנהגם מפני שלא יוכלו לקבוע עצמם בבית גוי משום יראת הגוי, והרי זה כאילו אכלו בלא קביעות, ואף אם אינו טעם מספיק, מכל מקום מאחר שכבר נהגו כך הרי זה כאילו לא קבעו עצמם ביחד (רמ"א קצו ג).

וכתבו הפוסקים שאין למנהג זה על מה לסמוך, ויש לזמן גם בבית גוי (בי"ח או"ח קצו; מגן אברהם שם סק"ט), וכן המנהג היום שמזמנים; ומכל מקום אם אוכלים במלון ביום דרך עראי, אין זה קביעות בבית הגוי, ואין מזמנים (מגן אברהם שם; משנה ברורה שם ס"ק כז).

בסעודה בפסקת אחד לבדו ולברך לעצמו בלי זימון, ונזהרים שלא ישבו שלשה ביחד, כדי שלא יתחייבו בזימון (ראה ערך ערב תשעה באב).

ואם אירע שאכלו שלשה כאחת - אין מזמנים (טור או"ח תקנב; מגן אברהם שם סק"ט), שהואיל ואין נכון מצד הדין לקבוע, לכן אפילו קבעו אין זו קביעות, שאין דעתם לקבוע (מגן אברהם ומחצית השקל שם).

צירוף לאחר שנים שאכלו וגמרו לאכול, ובא שלישי ורוצה סעודה לאכול ולהצטרף עמהם לזימון, כל שאם היו מביאים לשניהם איזה דבר לאכול, אפילו דברים הבאים לקינוח סעודה, כגון כמהים ופטירות ועופות, היו אוכלים ממנו ואפילו מעט, מצטרף עמהם לזימון, והרי זה כאילו לא גמרו סעודתם עדיין (ברכות מז א, ורש"י ד"ה מי ומאירי; רמב"ם ברכות ה ט; טושי"ע או"ח קצו א, ומגן אברהם סק"א, ומשנה ברורה סק"ג).

והוא הדין אם אחד גמר סעודתו, ואחר כך באו שנים אצלו ואוכלים, שמצטרף עמהם אם היו מביאים לו איזה מאכל ויכול לאכול (משנה ברורה שם, בשם מאמר מרדכי).

הסיח הדעת אם הסיחו השנים דעתם מלאכול, כגון שאמרו "הב לן ונברך" (ראה ערך הסח הדעת), שוב אין השלישי מצטרף עמהם (תוס' ברכות מז א ד"ה אילו, ושאר ראשונים שם; טושי"ע או"ח קצו א), והוא הדין כשנטלו מים אחרונים (ראבי"ה קצו; אור זרוע א קצד; מרדכי ברכות רמז קסג; רמ"א שם); ואין צריך לומר אם הסיחו דעתם בפירוש מלאכול עוד (שו"ע הרב קצו א).

יש שכתבו שמצוה שיטלו ידיהם ויברכו המוציא, ויאכלו מעט כדי לברך בזימון (בי"ח או"ח קצו; מגן אברהם שם סק"ג; שו"ע הרב שם א); ויש חולקים על זה וכתבו שלא מצינו שתהיה מצוה לחזור ולאכול אחר שכבר גמרו סעודתם (אליה רבה שם, והובא בשערי תשובה סק"א).

אכלו שלשה ונתחייבו בזימון, כתבו הראשונים שאפילו גמרו

• יש מהראשונים סוברים שנחלקו בדבר אמוראים: לרב זביד חוזר לראש; ולרבנן חוזר למקום שפסק, והלכה שחוזר למקום שפסק (רש"י ברכות מו ב ד"ה חוזר ודי"ה למקום).

וכן כתבו הגאונים, אלא שהוסיפו שצריך לזוהר שלא ישיח בינתיים עד שיגמור סעודתו ויברך ברכת המזון ממקום שפסק, אבל אם שח בינתיים חוזר ומתחיל מתחילת ברכת המזון (תניא רבתי כו, בשם תשובות הגאונים; שבלי השלם קנ, בשם רבנותא).

• ויש חולקים וסוברים שצריך לחזור לתחילת ברכת הזן, שהרי כל שלש ברכות של ברכת המזון הן מהתורה (ראה ערך ברכת המזון), ואם כן הרי צריך לברך על מה שאכל אחר שהפסיק, ואף שיצא ידי זימון כשהפסיק להם, אבל הרי לא יצא ידי ברכת הזן על מה שאכל אחר כך, והיא אחת משלש הברכות (רא"ש ברכות ז יב; תוס' ר"י החסיד ברכות מו ב; תוס' שם ד"ה להיכן; פסקי הרי"ד שם; טור ורמ"א או"ח ר ב).

לשיטה זו יש סוברים שאם לא אכל אחר שהפסיק דבר המחייב בברכת המזון, דהיינו פת, אפילו אם אכל שאר דברים, כגון בשר ופירות ופרפרת וכיוצא, אינו חוזר אלא לברכת הארץ (פסקי הרי"ד שם; בית יוסף והב"ח או"ח ר ב, בדעת הרא"ש והטור); ויש מהאחרונים שכתבו שלכתחילה אסור לו לאכול שום דבר באמצע ברכת המזון (באור הלכה שם ד"ה לחזור).

בעשרה כשם שאחד מפסיק לשנים להצטרף לזימון, הוא הדין שלשה או ארבעה צריכים להפסיק מסעודתם להשלים לעשרה ולברך זימון בשם, אלא שבזה לדברי הכל אינם צריכים להפסיק רק עד ברוך אלהינו שאכלנו (משנה ברורה ר סק"ט, בשם האחרונים).

הפקעת הזימון

שכחו לזמן שלשה שאכלו כאחת, ושכחו או הזידו ובירך כל אחד לעצמו, יצאו ידי ברכת המזון ולא יצאו ידי חובת זימון, ואינם יכולים לחזור ולזמן אחר כך, שאין זימון למפרע (ברכות מה ב; טושי"ע או"ח קצד א וב"ח), שהזימון הוא התראה לברכה, ואין התראה למפרע (מאירי ברכות שם. וראה משנה ברורה סק"א).

ואפילו אם גמרו ברכת הזן בלבד שוב אינם יכולים לזמן, שאין זימון למחצה (לבוש או"ח קצד א); ואפילו נזכרו באמצע ברכת הזן, אינם חוזרים להפסיק ולזמן (ראב"ח קצד).

קדם וברך אם קדם אחד מן השלשה ובירך לעצמו - מזמנים עליו, והשנים יצאו ידי חובת זימון, אבל הוא לא יצא בזימון זה, שאין זימון למפרע (ברכות נ א; רמב"ם ברכות ה יד; טושי"ע או"ח קצד א).

המאכל שמזמנים עליו

פירות אין מזמנים על הפירות (חולין קו א; טושי"ע או"ח ריג א), שאכילת פירות אין לה חשיבות קבע לזימון (ראב"ד בהשגות ברכות א יט), ואפילו קבעו עצמם לאכילת פירות, קביעות של פירות אינה קביעות (שאלתות נא).

צירוף לעשרה מה שאמרו שאין זימון לפירות הוא דוקא כשכולם אכלו פירות, אבל אם תשעה אכלו פת, ובא אחד והסב עמהם, אפילו לא אכל עמהם אלא גרוגרת אחת, או עלה של ירק, או שתה כוס של יין, מצטרף לזימון בעשרה (ברכות מח

לזמן, שיהא האחד מפסיק את סעודתו עד שיזמנו עליו ברכת הזימון וחוזר וגומר סעודתו, אבל שנים אין עליהם להפסיק בשביל היחיד וימתין עד שיגמרו (רש"י ברכות מה ב ד"ה אחד; השלמה ברכות שם; פסקי הרי"ד שם; כסף משנה ברכות ז ו בפירוש א, בדעת הרמב"ם); ולדעתם אם לא רצה האחד לנהוג דרך ארץ ולהפסיק להם, אין השנים מזמנים עליו, וצריכים להמתין עד שיגמור סעודתו (מאירי שם, בדעת רש"י; ב"ח או"ח ר, בדעתו).

• ורוב הראשונים מפרשים שהאחד חייב להפסיק בשביל השנים ולענות להם, ולאחר שיענה לזימון יחזור לאכילתו (תלמודי רבינו יונה ברכות מה ב; רא"ה ורשב"א שם; רא"ש ברכות ז ז, בשמו ובשם הראב"ד; מרדכי רמז רז, בשם רבינו חננאל; טושי"ע או"ח ר א); ואם לא רצה להפסיק הם מזמנים עליו בעל כרחו, בין עונה בין אינו עונה, כל שהוא עומד שם, אלא שהוא חייב להפסיק כדי שהוא עצמו יצא ידי חובת זימון, שכבר נתחייב בו, ואם אינו מפסיק הוא אינו יוצא ידי חובת זימון (רא"ש שם, בשם הראב"ד; שו"ע שם ומגן אברהם סק"ב).

אבל השנים אינם חייבים להפסיק ליחיד, ולפיכך אין חובת זימון חלה עליהם ער שיתרצו להפסיק ולברך, ואם לא רצו להפסיק וזימן הוא עליהם לא עשה ולא כלום (רשב"א ושיטה מקובצת ברכות מה ב, בשם הראב"ד).

• ויש מהראשונים סוברים שאף על פי שהאחד חייב להפסיק לשנים, אם לא הפסיק לא יצאו ידי חובת זימון, אלא שאם הפסיק, אף על פי שלא ענה עמהם, יוצאים כולם ידי זימון (ריטב"א הלכות ברכות ה כה).

לפנים משורת שנים, אף על פי שאינם מפסיקים לאחד, אם רצו לעשות לפנים משורת הדין - מפסיקים (ברכות מה ב; מרדכי רמז רז, בשם רבינו חננאל).

שיעור ההפסקה המפסיק לשנים, נחלקו אמוראים עד היכן הוא חייב להמתין:

רב נחמן אמר שימתין עד שהשנים יברכו נברך שאכלנו משלו; ורב ששת אמר עד שיגמרו ברכת הזן, ומשם ואילך יכול היחיד לאכול (תוס' ברכות מו א ד"ה עד היכן, בפירוש מחלוקת זו; תוס' ר"י החסיד שם, בשם רבו; תוס' הרא"ש שם; רא"ש ברכות ז יב; תלמודי רבינו יונה שם).

הלכה כרב ששת (תוס' ורא"ש ותלמודי רבינו יונה שם; טושי"ע או"ח ר א).

ברכת המוציא כשחוזר לאכילתו, נחלקו הראשונים אם חוזר ומברך המוציא:

• יש מהראשונים סוברים שאין צריך לברך ברכת המוציא (רא"ש ברכות ז יב; תלמודי רבינו יונה ברכות מו א, בשם בעל הלכות גדולות; מאירי שם; שבלי הלקט השלם קנ, בדעת רש"י; ראב"ח קצד; טושי"ע או"ח ר א); ואין כאן היסח הדעת שהרי דעתו לאכול עוד, ועל כרחו הוא מפסיק (מאירי שם).

• ויש סוברים שצריך לחזור ולברך המוציא (ר"ח, מובא בראב"ח ושבלי הלקט שם); ויש שנתנו טעם לדבר שלאכול ולברך בבת אחת אי אפשר, ולכן הזימון הוא הפסק (מאירי ברכות מו א, בשם יש אומרים).

ברכת המפסיק הפסיק היחיד וחזר ואכל וגמר סעודתו, נחלקו הראשונים להיכן הוא חוזר כשמברך אחר כך ברכת המזון לעצמו:

שיעור האכילה הראשונים נחלקו מהו שיעור האכילה שצריכים לאכול המשלימים לעשרה:

- יש סוברים שאין צריך כזית אלא לזימון בשלשה, ולזימון בעשרה מספיק ששבעה אוכלי הפת יאכלו כזית, אבל היתרים על השבעה ומשלימים לעשרה, שדיים בירק או בשתייה, אין צריך כזית (ארחות חיים ברכת המזון לו, בשם אית דאמרי; כלבו מה, בשם; באור הלכה קצו ג ד"ה כזית, בדעת שבלי הלקט והרא"ה ובאור הגר"א).
- ויש סוברים שאף אלו צריכים שיאכלו דוקא כזית ירק, או ישתו רביעית יין (ראבי"ה קצט; מרדכי ברכות רמז קעג; ארחות חיים וכלבו שם; שו"ע או"ח קצו א).

החייבים בזימון

כהנים הכל חייבים בזימון כדרך שחייבים בברכת המזון (רמב"ם ה ו), אפילו כהנים שאכלו קדשים; ואף על פי שאכילה זו כפרה היא, שהרי הכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים (ראה ערך אכילת קדשים), מכל מקום חייבים בזימון, שהרי אמרה תורה 'ואכלת ושבעת וברכת', והרי אף אלו אכלו ושבעו (ערכין ד א, ורש"י ד"ה וחד; רמב"ם ברכות ה ו).

נשים נשים מזמנות לעצמן, ועבדים כנענים מזמנים לעצמם, ולא ביחד עם אנשים (ברכות מה ב; רמב"ם ברכות ה ז; טו"ש או"ח קצט ו), ונחלקו הראשונים בפירושו:

- יש סוברים שזימוןם חובה (תלמידי רבינו יונה ברכות מה ב; ארחות חיים ברכת המזון מג, וכלבו כה, בשם רבינו יונה; מאירי ברכות שם, בדעת הרמב"ם והסכים לו; רא"ש ברכות ז ד; אור זרוע א קפד, בדעת הר"ף; טור או"ח קצט), שהרי חייבים בברכת המזון מן התורה (אור זרוע שם, לדעה זו); ואפילו אם חיובם מדרבנן (ראה ערכים: ברכת המזון; אשה) למה לא יתחייבו בזימון (רא"ש שם).

- יש סוברים שזימוןם רשות (אור זרוע וטור שם, בדעת רש"י; ספר ההשלמה ברכות מה ב; תוס' שם ד"ה שאני; סמ"ק קט; פסקי ריא"ז ז ב; שו"ע או"ח קצט ז). וכתבו האחרונים בטעמם מפני שלא הטילו חכמים חיוב זימון עליהם, לפי שספק הוא אם חייבים בברכת המזון מן התורה או מדרבנן (בי"ח שם).

- יש מן הראשונים שמחלקים, שאם אכלו הנשים לעצמן - זימון רשות; אבל כשאכלו עם האנשים - חייבות, ויוצאות בזימון של האנשים, ואינן מברכות לעצמן, שכיון שחל חיוב זימון על שלשה האנשים חל גם על הנשים באכילה זו שאוכלים ביחד (סמ"ג עשין כז, בשם ר"י; שו"ע או"ח קצט ז, ובי"ח ולבוש).

אבל אם היו שלש נשים, ורצו ליחלק מן האנשים ולזמן לעצמן - הרשות בידן, אם האנשים הם פחות מעשרה שאינם מזמנים בשם (שו"ע הרב קצט ו; שער הציון שם סק"ט, וראה שם שהיד הקטנה חולק על זה).

צירוף לאחרים כמה דברים אמורים בזימון של נשים או עבדים בפני עצמם, אבל לענין הצטרפותם לאחרים שנינו: נשים ועבדים וקטנים אין מזמנים עליהם (ברכות מה א; רמב"ם ברכות ה ז; טו"ש או"ח קצט ו). ונחלקו הראשונים בפירושו:

- יש מן הראשונים סוברים שאשה יכולה להצטרף לשלשה לזימון (טור או"ח קצט, בשם רבי יהודה הכהן), ומה ששנינו שאין

א-ב; טו"ש או"ח קצו ב), ויכול לומר נברך שאכלנו גם על שתייה, לפי ששתייה בכלל אכילה (תוס' שם ד"ה תשעה ושאר ראשונים. וראה ערך אכילה). והפוסקים נחלקו בדבר:

- יש סוברים שמצטרף בשתיית כל משקה, חוץ מן המים שאינם נחשבים מזון (בית יוסף או"ח קצו ב; משנה ברורה קצו ס"ק יב).
- יש סוברים שאפילו בשתיית מים יכול להצטרף, שאין צריך אלא שיוכל לומר אכלנו, והרי אף שתיית מים בכלל אכילה היא (מגן אברהם קצו סק"ו; שו"ע הרב שם ב; חיי אדם מח יא).

- ויש מחלקים בין סתם מים למים המתוקנים, כמי לימנדה וכיוצא, שיש בהם חשיבות קצת ומצטרף (ערוך השלחן קצו ה). ואפילו שבעה שאכלו פת ושלשה ירק מצטרפים לזמן בעשרה; ודוקא שבעה שהם רוב הניכר, אבל אם ששה אכלו דגן וארבעה אכלו ירק - אין מצטרפים; ויש מי שאומר בגמרא שאף בששה אוכלי דגן מצטרפים (ברכות מח א).

רוב הפוסקים פסקו שששה אינם מצטרפים (רמב"ם ברכות ה ח; טו"ש או"ח קצו ב); ויש פוסקים שאף ששה מצטרפים (סידור רס"ג עמ' קו; אור זרוע א קצו). ויש מי שאומר שאף חמשה מצטרפים (אור זרוע שם).

אף על פי שהאוכל ירק יכול להצטרף לזימון, מכל מקום המברך יהיה אחד מאוכלי הפת (רמב"ם ברכות ה ח; שו"ע או"ח קצו ב).

צירוף לשלשה לענין צירוף לשלשה, נחלקו הראשונים:

- יש סוברים שאינו מצטרף עד שיאכל כזית דגן (רי"ף ברכות מח א, בשם רבנו; תוס' שם ד"ה תשעה, בשם יש רוצים לומר; שבלי הלקט השלם קנב, בשם רב האי גאון ורבינו תם ור' ישעיה והסכים להם; יראים השלם קיז; סמ"ג עשין כז; רשב"א ומאירי ברכות שם; רמב"ם ברכות ה ח; שו"ע או"ח קצו ג, דעה א בסתם), שלא הקילו בצירוף אוכלי ירק אלא לעשרה, שאין צריך צירוף אלא להזכרת השם, אבל לא לזימון שלשה (שבלי הלקט השלם קנב).

דגן לשיטה זו הוא פת (רמב"ם ורשב"א ושו"ע שם); ויש שכתבו שאף אם אכל כזית תבשיל של דייסא או של שאר מעשה קדרה שמברכים אחריהם ברכה מעין שלש (ראה ערכו), הרי זה חשוב כמו כזית דגן (ארחות חיים ברכת המזון לו; כלבו כה; ספר המכתם ברכות מח א; שו"ע שם, דעה ב בשם יש אומרים).

- יש חולקים וסוברים שאפילו אם שנים אכלו פת ואחד ירק - מצטרפים (תוס' ברכות מח א ד"ה תשעה, בשם ר"י; רא"ש ברכות ז כא; רשב"א ומאירי ברכות מח א, בשם תוס'; ראבי"ה קצט; רמב"ם קפד; המנהיג הלכות סעודה יא; מרדכי ברכות רמז קעג, בשם מהר"ם; תלמידי רבינו יונה שם, בשם מורו; שו"ע או"ח קצו ג דעה ג, בשם יש אומרים).

- יש מן הראשונים שכדי לצאת לכל הדעות היה נוהג כשהיה אוכל הוא ואחר עמו ובא אליהם שלישי, לא היה נותן לו לשתות, אם לא שהיה יכול להזיקו לאכול עמהם כזית דגן, או שהיה מוצא אחר שיאכל עמהם כזית דגן; ואם אירע שנתן לשלישי לשתות ולא רצה לאכול עמו כזית דגן וגם לא מצא אחר, היה סומך על המקילים ומזמן על השותה (הגהות מיימוניות ה סק"ז, בשם מורו מהר"ם; הכרעת השו"ע או"ח קצו ג).

והאחרונים כתבו שנוהגים שאם אינו רוצה לאכול עמהם כזית דגן נותנים לו לשתות ומצטרפים אותו (מגן אברהם קצו סק"ט, בשם כנסת הגדולה; שו"ע הרב שם ב; משנה ברורה שם ס"ק כב).

עם הארץ, עם הארץ, אין מזמנים עליו (ברכות מז ב) מפני שאינם מתנהגים כראוי ודרך שיהא ראוי לתלמידי חכמים להתחבר עמהם ולישב בקבע בסעודה שלהם; אבל יכולים עמי הארץ לזמן לעצמם אם היו שלשה, כדין נשים ועבדים שהם חייבים בזימון כשאר ישראל (מאירי שם; באור הלכה קצט ג ד"ה מזמנים).

וכתבו הגאונים שבימנו אין החכמים נזהרים בדבר זה ומקילים בו (רב האי גאון, הובא ברשב"א ושיטה מקובצת ברכות מז ב); ומזמנים בזמן הזה אפילו על עם הארץ גמור, מפני שחוששים לאיבה, כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו (תוס' חגיגה כב א ד"ה כמאן, בשם רבי אלחנן; תוס' ר"י החסיד ותוס' הרא"ש ברכות מז ב; רבנו ירוחם טז ז, בשם רבינו חננאל; טור או"ח קצט, בשם ר"י ור"ח; שו"ע שם ג. וראה ערך עם הארץ).

וכן כתבו הראשונים שלא נאמרו דברים אלו אלא באותם הימים שהיו נזהרים מלישב במעמד עמי הארץ, אבל מימות התלמוד ואילך לא ראינו מי שהקפיד על כך, ואפילו עם הארץ שאינו יודע לענות מזמנים עליו, שאין לנו ולענייתו דין ודברים, אנו מזמנים עליו, ואם יענה - יענה (מאירי ברכות מז ב).

מי שהוא רשע בפרהסיא, וכל שכן מומר, ודאי שאין מזמנים עליו, שאינו עדיף מעם הארץ בזמן התלמוד, ואין לחוש בהם שמא יפרשו מדרכי ציבור, שבלאו הכי כבר הם פורשים (מגן אברהם קצט סק"ב ומחצית השקל).

תינוק שנשבה כתבו הפוסקים שבימנו מי שנתגדל ללא תורה הוא בגדר תינוק שנשבה, וכל שיש בו אמונה בסיסית ואינו מחלל שבת בפרהסיא להכעיס, מצרפים אותו לזימון שלשה או עשרה, אך אין ראוי לכבדו לזמן בעצמו; ואם אינו יודע לומר את נוסח הזימון יקשיב לאחד העונים ויכוין לדבריו, וישמע גם את ברכת המזמן עד הזן; ובזימון עשרה צריך שיהיו לפחות ששה שיענו ממש (קנין תורה א נ; וזאת הברכה יד עמ' 132, בשם הגר"ש אויערבאך; פסקי תשובות קצט ב).

קטן קטנים אין מזמנים עליהם (ברכות מה א). ובגמרא יש מי שאומר שאף על פי אין מזמנים עליו, עושים אותו סניף לעשרה (ברכות מז ב; ירושלמי ברכות ז ב).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים הלכה שקטן מצטרף לעשרה, ואפילו הוא מוטל בעריסה (תוס' ברכות מח א ד"ה ולית, בשם רבינו תם; בעל המאור ברכות מז ב; רא"ש ברכות ז כ, בדעת רב האי גאון; מאירי ברכות שם, בשם יש מפרשים), שעל כל עשרה השכינה שורה, ולכן אין צריך שידע הקטן למי מברכים (רבינו תם שם).

אלא שיש מהם סוברים שיותר מקטן אחד אין לצרף, שאין זה כבוד שמים, שאין עושים אותו עיקר אלא סניף (רבינו תם שם); ויש מהם מתירים לצרף אפילו שנים ושלשה וארבעה, כיון שיש רוב מהגדולים, מצטרפים לעשרה (בעל המאור שם; מאירי שם, בשם יש מקילים); ויש מהם שמתירים בשלשה, אבל לא בארבעה, כמו בשלשה אוכלי ירק שיהיו רוב הניכר בגדולים (מאירי שם, בשם יש מקילין. ראה לעיל: המאכל שמזמנים עליו).

• ויש חולקים וסוברים שלמסקנת הגמרא אין הלכה כדעה זו, וקטן מוטל בעריסה אינו מצטרף לעשרה (תוס' ברכות מח א ד"ה

מזמנים עליהן הדברים אמורים בצירוף של נשים ועבדים וקטנים זה עם זה, והטעם משום חשש של פריצות של נשים עם עבדים, ושל עבדים עם קטנים (דרישה שם סק"ה, בדעתו); או שהדברים אמורים בשתי נשים או שני עבדים שאינם מצטרפים לאיש אחד, שרוב הזימון הוא של נשים או עבדים, אבל אשה אחת או עבד אחד מצטרף לשני אנשים (צ"ח ברכות מז ב, וכתב שכך גם דעת רש"י).

• אבל רוב הראשונים מפרשים שהדברים אמורים לענין צירוף עם אנשים, וסוברים שאין אשה או עבד מצטרף לזימון עם אנשים, מפני שאין חיובם בברכת המזון מן התורה (מאירי מז ב); או מפני שאין הנשים בנות קביעות, ולכן אפילו אם הן חייבות בברכת המזון מן התורה אינן מצטרפות (ראב"ד בתמים דעים ח); או מפני חשש פריצות שבצירוף אנשים עם נשים (מאירי שם), ואפילו עם בעליהן אין חבורתן נאה (תלמידי רבינו יונה ברכות מה ב, בשם רש"י).

אבל כשיש שלשה אנשים מבלעדי הנשים, אף הן מצטרפות לזימון, ולא אמרו שאינן מצטרפות אלא להשלים לזימון (מאירי ברכות מה א; רא"ה ושיטה מקובצת שם).

וכתבו הפוסקים שראוי לכל ירא שמים ללמד הנשים שישמעו את הזימון של האנשים ויענו אחריהם (כף החיים קצט ס"ק כא); ויש שלימדו זכות על אלה שאינם מקפידים בכך (אגרות משה ה ט י; שבט הלוי א לח; פסקי תשובות קצט ד).

בעשרה • אף על פי שנשים מזמנות לעצמן, ועבדים לעצמם, אין הדברים אמורים אלא בשלש נשים לצירוף זימון בשלשה, אבל עשר נשים, אף על פי שיכולות לזמן, אינן מזמנות בהזכרת השם (רמב"ם ברכות ה ז; מאירי ברכות מז ב; טושי"ע או"ח קצט ו), שהזכרת השם הוא דבר שבקדושה, ואין דבר שבקדושה מסור לנשים (מאירי שם).

• יש חולקים וסוברים שיכולות לזמן אף בשם (מאירי שם, בשם יש שחולקים, וסיים שנראה כדעה הראשונה).

• ויש סוברים שאף שאינן מזמנות בשם, אבל אשה אחת מצטרפת לתשעה אנשים לזמן בשם (מרדכי ברכות רמז קנח, קעג, בשם רבינו שמחה; מאירי מח א, בשם יש מקילים).

• אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שאינן מצטרפות אפילו לתשעה אנשים (מאירי ברכות מז ב, מח א).

גוי הנכרי, אין מזמנים עליו (ברכות מה א; רמב"ם ברכות ה ז; טושי"ע או"ח קצט ד), ואפילו נתכוון לברך לאלהינו (שו"ע הרב שם ד).

ואפילו גר שמל ולא טבל אין מזמנים עליו, מפני שעדיין אינו גר עד שימול ויטבול (ברכות מז ב; טושי"ע שם. וראה ערך גרות).

אונן האונן, שפטור מן המצוות (ראה ערך אנינות), אינו מברך ברכת המזון, ואינו מצטרף עם אחרים לזימון (ברכות יח א, ורש"י ד"ה ואין; רמב"ם אבל ד ו; טושי"ע או"ח קצט ה, יו"ד שמא א), בין לשלשה ובין לעשרה (תוס' מועד קטן כג ב ד"ה ואין, בשם ריב"א).

וכתבו האחרונים שאפילו לדעת הסוברים שהאונן אם רצה להחמיר על עצמו לקיים מצוות הרשות בידו (ראה ערך אונן), מכל מקום אינו מצטרף לזימון, כיון שהוא פטור (שו"ע הרב קצט ה; משנה ברורה סק"ט, בשמו); ויש מי שכתב שכשיש רשות בידו לברך מצטרף לזימון (כף החיים קצט ס"ק יג).

• יש סוברים שלעולם אינו מצטרף עד שיהיה בן שלש עשרה שנה גמורות, ולא מספיק שנכנס לשנת השלש עשרה - אלא שאם הסימנים אינם גמורים, צריך לדקדק אחריו אם יודע למי מברכים, ואם הביא סימנים גמורים מזמנים עליו בלא בדיקה אם יודע למי מברכים (רשב"א ברכות מח א, בשם רב האי גאון, והסכים לו).

• יש סוברים שאין הקטן מצטרף אפילו כשיודע למי מברכים, אבל הם מחלקים בין צירוף לשלשה לצירוף לעשרה, וסוברים שלצירוף לעשרה מצטרף בידע למי מברכים (ראב"ד בתמים דעים א; שו"ת הריב"ש תנא, בשם הראב"ד; שבלי הלקט השלם קנג, בשם ר' יצחק מדנפיייר).

• ויש חולקים על כל זה וסוברים שאין הלכה כרב נחמן בידע למי מברכים, ואין קטן מצטרף לזימון עד שיהא גדול ממש; ואינו מצטרף כלל לא לשלשה ולא לעשרה (רב נטרונאי גאון בסדר רב עמרם השלם עמ' 282, ובמחזור ויטרי עמ' 23, ובשבלי הלקט השלם ט; רב שר שלום גאון בספר המנהיג עח; אגודה ערכין א ג; רא"ש ברכות ז כ; טור או"ח קצט, בשמו; רמ"א או"ח קצט י).

ונוהגים כדעה האחרונה שאינו מצטרף גם בידע למי מברכים (רמ"א או"ח קצט י), אלא שבן שלש עשרה שנה מחזיקים אותו שמסתמא הביא שתי שערות (שם, וראה מגן אברהם סק"ז. וראה ערך גדול).

הגיע לחינוך קטנים שהגיעו לחינוך - יש ראשונים שכתבו שמזמנים לעצמם (מאירי ברכות מז ב, בשם יש מי שאומר), וגדולה מזו יש מי שכתב שעשרה קטנים ואחד גדול עמהם, הגדול מברך בשבילם בשם: נברך לאלהינו (אהל מועד קז ב, בשם הראב"ד).

ויש סוברים שאינם מזמנים לעצמם, לפי שהקטנים אינם חייבים בשום מצוה, אלא על אביהם מוטל לחנכם, וכיון שהיא חבורת קטנים - אינם מצווים בזימון (כסף משנה ברכות ה ז. וראה כף החיים קצט ס"ק יח).

פועלים הפועלים תיקנו להם חכמים שיברכו ברכת המזון בקצרה (ראה ערך ברכת המזון), ולענין חיובם בזימון נחלקו האחרונים:

• יש מהאחרונים סוברים שחייבים בברכת הזימון (שער הציון קצא סק"ב, בשם חמד משה; חכמת שלמה חושן משפט שלו כ).

• יש סוברים שאף מזימון פטרום חכמים, ואינם צריכים להמתין לחבריהם עד שיברכו בזימון (סמ"ע חו"מ שלו ס"ק מ, בדעת הטור).

• ויש שתלו הדבר במחלוקת אם ברכת הזימון היא מן התורה או מדרבנן (פרי מגדים אשל אברהם קצא סק"א; אור שמח ברכות ה י).

בימינו שאין פועלים מקצרים בברכת המזון, שאין דרך בני אדם להקפיד על כך, ועל דעת כן שוכרים אותם (ראה ערך ברכת המזון), ודאי חייבים בזימון. ומכל מקום כשאוכל פועל עם אנשים אחרים והוא גמר סעודתו מקודם - יברך לעצמו ולא ימתין להם, אם אינם רוצים לענות לו, שעל זה מסתמא בעל הבית מקפיד (משנה ברורה קצא סק"ב).

ברכת הזימון

הקדמה לזימון קודם שמתחיל המזמן בברכת הזימון יש סוברים שצריך לומר "הב לן ונברך" (זוהר בלק קפו ב, והביאו

ולית, בשם ר"י; רמב"ן במלחמות שם, בשם קבלת רבותינו הגאונים; רשב"א שם, בשם רב האי גאון; ראב"י קכח; מאירי שם); ואף מהראשונים שפסקו שמצטרף לעשרה יש מהם שלא עשו מעשה כדבריהם (תוס' שם, שרבינו תם עצמו לא נהג לעשות כן).

חרש כתבו הראשונים שחרש המדבר ואינו שומע, לא יברך ברכת המזון לכתחילה (רבינו חננאל מגילה כ א; מאירי שם יט ב; באור הלכה קצט י ד"ה מצטרפין). ומכל מקום לענין זימון כתבו הפוסקים שמצטרף, אם מכוין ומבין, אף על פי שאינו שומע הברכה (מהרי"ל הלכות סעודה ו; רמ"א או"ח קצט י, ומגן אברהם סק"ח), ואפילו שני חרשים ויותר מצטרפים (שו"ע הרב שם י).

ודוקא לזימון בעשרה, אבל לזימון בשלשה, שצריך שהשנים ישמעו מפי המזמן ויענו אחריו ברוך שאכלנו משלו וכו', כיון שאינו שומע אין כאן זימון כלל (שו"ע הרב קצט י). וכן יש שצידד שחרש יכול להיות המזמן, אף על פי שאינו שומע מה שאומר נברך (באור הלכה קצט י ד"ה מצטרפין).

יודע למי רב נחמן אמר שקטן היודע למי מברכים, מזמנים עליו, מברכים והלכה כמותו (ברכות מח א). הראשונים נחלקו בשיעור גדלותו של קטן היודע למי מברכים:

• יש סוברים שאפילו בן עשר וכן תשע מזמנים עליו, כשיודע למי מברכים (רי"ף ברכות שם); ואפילו בן תשע ושמונה (ערוך ערך פרח, בשם רב האי גאון), או בן שבעה ושמונה (רמב"ם ברכות ה ז), וכל אחד ואחד לפי חריפותו, שהוא זמנו שהגיע לחינוך (בית יוסף או"ח קצט, בשם הרשב"א. וראה ערך חנוך). ולכל הפחות צריך שיהיה גדול מבן שש, אבל קטן יותר מזה, אפילו שהוא חרף ויודע למי מברכים - אינו כלום, והרי הוא כמי שאינו בן דעת (שו"ת הריב"ש תנא; שו"ע או"ח קצט י⁷).

וכשהגיע לשיעור זה מצטרף בין לשלשה ובין לעשרה (רמב"ם ברכות ה ז; מאירי ברכות מז ב; שו"ע שם); אלא שבעשרה יש סוברים שאין מצרפים קטנים היודעים למי מברכים בשנים או שלשה קטנים, ולא הקילו אלא בקטן אחד (מאירי שם); ויש סוברים שמצרפים משבעה בני אדם גדולים ואילך, שיהיה רוב הניכר (ספר המאורות ברכות מז ב; ריטב"א הלכות ברכות ז א).

• יש שכתבו שאפילו פחות מכן, ואפילו הוא בן חמש, כל שיודע למי מברכים - מזמנים עליו (שיטה מקובצת ברכות מח א), ואפילו אם לא הגיע לחינוך, כל שהוא דברן ויודע להשיב מה שסידרו בפיו לומר למי מברכים לאל היושב בשמים (הראב"ד בתמים דעים א, בשם רביהם המקילים, וחולק עליהם).

• יש מהראשונים סוברים שיודע למי מברכים שמזמנים עליו הוא דוקא כשנכנס לשנת השלש עשרה, ואפילו לא הביא שתי שערות, אבל פחות מכן, אפילו הביא שתי שערות אין מזמנים עליו (רי"ף ברכות מח א, בשם רבנותא).

• יש סוברים שלא אמרו קטן היודע למי מברכים מזמנים עליו, אלא בקטן שנכנס לשנת שלש עשרה, והביא סימנים (תוס' ברכות מח א ד"ה ולית; ראב"ן קפה); או שהביא שתי שערות שאינן גדולות כשיעור, אלא שלא הגיע לשלש עשרה שנה גמורות (ערוך ערך פרח ז; הלכות גדולות א ברכות ז עמ' פ; טור או"ח קצט, בשם רבינו חננאל).

7. וראה אור שמח ברכות ה ז, שכתב שזימון זה הוא רשות.

מט ב ד"ה נברך, ושאר ראשונים שם, בשמו; טור שלחן ערוך או"ח קצב א).
סיום הזימון הראשונים נחלקו מה אומר המזמן אחר שענו המסובים:

- רוב הראשונים סוברים שחזור ואומר ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו (הרי"ף ברכות מו ב; תוס' שם ד"ה להיכן; רשב"א ותוס' הרא"ש ורא"ש וראב"י וראב"ה שם; רמב"ם ברכות ה ב; טוש"ע או"ח קצב א).
- ויש מהראשונים סוברים שהמזמן מתחיל ואומר ברוך אתה ה' וכו' הזן את העולם וכו' (פירוש רבי אליהו מלונדריש ברכות דף קא; ריטב"א הלכות ברכות ו א).

ברכת הזן בגמרא נחלקו אמוראים עד היכן ברכת הזימון: רב נחמן אמר עד שיאמר נברך שאכלנו משלו, ויענו ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו; ורב ששת אמר סוף ברכת הזן (ברכות מו א, ורש"י שם ב ד"ה להיכן). והראשונים נחלקו בפירוש הדבר:

- יש מפרשים שמחלוקתם היא אם ברכת הזן היא בכלל הזימון, ולכן כשמברכים בשנים שאין זימון אין אומרים אותה; או שאינה מן הזימון, אלא מברכות המזון, ולכן אומרים אותה אף בלא זימון (רש"י ברכות מו א ד"ה עד היכן וד"ה דקסבר, ושם ב ד"ה חוזר לראש וד"ה למקום שפסק; רשב"א שם, בשם איכא מאן דמפרש; ראב"ה קכד, בשם רבינו חננאל). ולדעה זו יש שפוסקים כרב נחמן (אור זרוע א קצא, בשם רבינו חננאל; צלי"ח ברכות מו א, בדעת הרמב"ם); ויש שפוסקים כרב ששת שאין היחיד אומרה כל עיקר (אור זרוע שם, ושבלי הלקט קג, בדעת רש"י).

- ורבים מהראשונים חולקים וסוברים שבזה לא נחלקו האמוראים כלל, ובודאי ברכת הזן היא מברכות המזון, ואומרים אותה אף בלא זימון (תוס' שם ד"ה עד היכן ולמאן דאמר; תוס' רבי יהודה החסיד ותוס' הרא"ש ושאר ראשונים שם), ומפרשים את מחלוקתם בענין אחר (ראה לעיל: הפסקה לזימון).

אחר הזימון אחר שחזור המברך על מה שאמרו העונים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, יש מן הראשונים שכתבו שמוסיף לומר ברוך הוא וברוך שמו; או ברוך הוא וברוך זכרו לעולמי עד, ומתחיל ברכת הזן, והוא תוספת לברכת הזימון (מחזור ויטרי עמ' 52; אבודרהם ברכות א; רוקח רפג; טור או"ח קצב; שו"ע הרב שם א).

ויש שלא נהגו לאמרו כלל (כך משמע מהרמב"ם והשו"ע ופוסקים שהשמיטו; מעשה רב פה; סידור הרב, ועוד); ויש שכתבו ששיבוש גדול הוא, כי לא ניתקן אלא על הזכרת השם בשאר ברכות (פרישה או"ח קצב סק"ב, בשם מהרש"ל. וראה ערך ברוך הוא וברוך שמו. וראה פסקי תשובות קצב ו).

עניית אמן אחר שענה המזמן ברוך שאכלנו משלו, יש מהאחרונים סוברים שהמסובים עונים אמן, כי כאן נשלמה ברכת הזימון, ואחר כך מתחיל ברכת המזון (שלי"ה שער האותיות קדושת האכילה קפז); ורוב האחרונים חולקים וסוברים שהמסובים אינם עונים אמן, וכתבו שכן המנהג (מגן אברהם קצב בהקדמה; אליה רבה שם סק"ב; משנה ברורה שם סק"א).

כשלא אכל שלשה שאכלו והם מברכים, ונכנס אחד שלא אכל ובא ומצאם כשהם אומרים נברך שאכלנו משלו, אומר ברוך ומבורך (ברכות מה ב; רמב"ם ברכות ה יז; טוש"ע או"ח קצב א), ויש

במגן אברהם הקדמה לסי' קצב) או: תן לנו הכוס ונברך, או: בואו ונברך (שו"ע הרב שם ז, בשם הוזהר). והטעם לפי שכל דבר שבקדושה צריך הזמנה בפה קודם לעשייתו, כדי להמשיך הקדושה ולהעביר מה שכנגדה (מגן אברהם ושו"ע הרב שם).

והאשכנזים נוהגים שהמזמן בלשון אשכנז: "רבותי מיר וועלין בענטשין" והם עונים: יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם (מגן אברהם שם); ויש שכתבו שטוב יותר לומר בלשון "הב לן ונברך" (קף החיים קצב סק"ב).

בספר נהגו לומר "הב לן ונברך למלא עילאה קדישא", והמסובים עונים "שמים" (קף החיים שם); ויש שאינם נוהגים בהזמנה זו כלל (כך הוא בנוסח הזימון שבסידורים ספרדיים).

ומדרך המוסר לכל מי שבירך שיטול רשות מן הגדולים המסובים שם ואומר: ברשות רבותי, ואם לא ירצה ליטול רשות אלא מאחד אומר: ברשות מורי או רבי נברך וכו' (ארחות חיים ברכת המזון טז); ונוהגים לומר: ברשות מרנן ורבותי (סידורים נוסח אשכנז).

נוסח הזימון בנוסח הזימון נחלקו תנאים:

- רבי יוסי הגלילי אומר שכשהם שלשה אומר המזמן נברך; בשלשה והוא אומר ברכו, שהרי מבלעדי יז זימון; בעשרה אומר נברך לאלהינו; בעשרה והוא אומר ברכו; באלף אומר נברך לה' אלהינו אלהי ישראל; באלף והוא אומר ברכו; ברבוא אומר נברך לה' אלהינו אלהי ישראל אלהי צבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו; ברבוא והוא אומר ברכו. וכשם שהוא מברך כך עונים אחריו: ברוך ה' אלהינו אלהי ישראל אלהי צבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו.

• ר' עקיבא אומר שאחד עשרה ואחד עשרה רבוא אומרים ברכו את ה' (ברכות מט ב ורש"י ד"ה בשלשה).

הלכה כר' עקיבא (ברכות נ א; רמב"ם ברכות ה ד; טוש"ע או"ח קצב א). אף על פי שבשלשה והוא יכול לומר ברכו, מכל מקום עדיף לומר נברך, שבזה אינו מוציא את עצמו מן הכלל, וכולל אף עצמו בכלל המברכים (תוספתא ברכות (ליברמן) ה יח; ברכות נ א ורש"י ד"ה אף).

עניית המזמן הראשונים נחלקו בנוסח עניית המזמן:

- יש מהראשונים סוברים שהמזמן אומר נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו (סדר רב עמרם השלם א עמ' 362; ריטב"א הלכות ברכות ו א; לבוש או"ח קצב א). ויש מן האחרונים שכתבו שכן המנהג בהרבה ארצות (ב"ח או"ח קצב ו, וכתב כך גם בשם מהרש"ל).

• ויש חולקים וסוברים שאין צריך לומר ובטובו חיינו אלא בעניית המברכים בלבד (רמב"ם שם; טוש"ע או"ח קצב א); ואף במקומות שנהגו לומר כן ביטלו גדולי הדורות את מנהגם, ותמיד העונה מוסיף על מה שלפניו (ב"ח שם ו, בשם מהר"ל מפראג; נתיבות עולם למהר"ל נתיב העבודה).

העונים אחר המזמן אומרים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו (רמב"ם ברכות ה ב; טוש"ע או"ח קצב א).

בעשרה בעשרה שמזכירים את השם יש מהראשונים סוברים שהמזמן אומר נברך אלהינו, ולא לאלהינו בלמ"ד, שלא מצינו שנכתב בלמ"ד אלא בלשון שירה והודאה, כגון שירי ל'ה' (שמות טו כא), אבל בברכה מצינו בָּרַכְנוּ אֶת ה' (תהלים קלה יט), ולא מצינו לשון ברכה בלמ"ד (סדר רב עמרם השלם א דף קפב; תוס' ברכות

זמן בית דין

זמן שבית דין נותנים לאדם לקיים מה שהטילו עליו

בסילוק נזיקין

שליש יום זמן בית דין הוזכר בתלמוד לענין זמן שבית דין נותנים לאדם לקיים החיוב שהטילו עליו לסלק את נזקו. אמרו כמה זמן בית דין, אמר ר' יוחנן שלשים יום (בבא מציעא ק"ח א); ומכאן למדו הראשונים שסתם זמן בית דין הוא שלשים יום (חידושי הר"ן בבא מציעא שם; נימוקי יוסף שם).

כותל ואילן הכותל והאילן הנוטים לרשות הרבים שהיו רעועים, בית דין שראו בכך קובעים לו זמן לקוף את האילן ולסתור את הכותל, וזמן זה הוא שלשים יום. אם נפלו בתוך הזמן והזיקו - פטור מלשלם; נפלו לאחר הזמן - חייב, מפני שהשהה אותם (תוספתא בבא קמא (ליברמן) ב ה; בבא מציעא ק"ז ב ורש"י ד"ה נתנו; רמב"ם נזקי ממון יג יט; טוש"ע חושן משפט טז א).

נשבר כדו לא לכל נזיקין אמרו שזמן בית דין שלשים יום, שכן שנשבר כדו ולא סילקו, ונפל גמלו ולא העמידו, למי שמחייב בהיזקם (ראה בבא קמא כח ב מחלוקת תנאים, וראה ערכים: בור; אדם המזיק) חייב מיד מפני שהיה לו פנאי לסלקם, לפי שבשעה קלה יכול להסירם משם. ובית דין נותנים זמן בכל דבר לפי הענין (תוס' בבא מציעא ק"ז ב ד"ה זמן; נימוקי יוסף שם, בשם תוס'), ולא אמרו שלשים יום אלא שזו הרגילות (שו"ת הר"י רעא).

וכן אם היה הדבר דחוף לסלקו מיד ויש לחוש שיזיק לאחרים, אין נותנים לו זמן, אלא כופים אותו לסלק היזקו מיד (תשובת הרשב"א מב; רמ"א חו"מ טז א).

יש מהאחרונים שכתבו שבשאר נזיקין נותנים לכל אחד זמן כפי הצורך שיוכל לתקן, אבל בנפילת כותל לפעמים שלשים יום לא יספיקו, כגון בכותל גדול מאוד שיש הרבה אבנים ועפר, אבל פחות משלשים יום לעולם אין נותנים (חסדי דוד על התוספתא בבא קמא ב ה).

הוציא ברשות אף בדברים שהתירו לאדם להוציא דבר המזיק לרשות הרבים, מצינו שהתירו להשהות שלשים יום. כגון בשעת הוצאת זבלים שמותר לאדם להוציא זבלו לרשות הרבים ולצוברו כל שלשים יום, שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) יא ח; בבא מציעא ק"ח ב; רמב"ם נזקי ממון יג טו; טוש"ע חו"מ תיד ב) ².

בפרעון חוב

בהלואה זמן בית דין לפרעון חוב אף הוא שלשים יום, שהרי לא אמרו בסילוק נזיקין סתם שזמנו שלשים יום, אלא אמרו זמן בית דין שלשים יום, ואנו למדים מכאן גם לזמן בית דין של פרעון, שסתם זמן בית דין הוא שלשים יום (תוס' בבא מציעא ק"ח א ד"ה זמן; חדושי הר"ן ונימוקי יוסף שם; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד תתקמא; מרדכי בבא מציעא רמז תיד, בשמו).

ולפיכך לזה שאמר הריני משלם, וקבעו לי זמן כדי שאלוה מאחר או אמשכן או אמכור, ואביא את המעות שאני חייב, קובעים לו זמן שלשים יום (שו"ת הר"י קמז; ספר התרומות שער ג א ב; נימוקי יוסף בבא מציעא ק"ח א; רמב"ם מלוה ולוה כב א; טוש"ע חו"מ ק א).

וכן בכל דין ופסק שחייבו בית דין סתם לשלם ממון אינו חייב לפרוע עד שלשים יום (מרדכי בבא מציעא רמז תיד; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד תתקמא). ואם נראה לבית דין שאינו צריך לשלשים יום אלא לפחות, נותנים לו פחות, וכן אם היה צריך ליותר נותנים לו יותר, ולא אמרו שלשים יום אלא שזו הרגילות (שו"ת הר"י רעא; בעל התרומות שער ג א ב; טור חו"מ ק, בשם הר"י; רמ"א שם א).

ויש מהראשונים שחולקים וסוברים שאין נותנים שום זמן ללוה שהגיע זמנו, אלא כיון שהודה, מתחילים מיד בסדר גבייתו (מגיד משנה מלוה ולוה כב א, בשם רבינו חננאל והעיטור; מרדכי בבא מציעא רמז תיד, בשם ר"י), מפני שבכל מקום שמחסרו ממון אין נותנים לו זמן (מרדכי שם).

יש נוהגים לכתוב בשטר חוב שישלם לזמן הקצוב, בלא השמטה ובלי תביעת שום זמן בית דין, ואם כתבו כך כל תנאי שבממון קיים, ואין נותנים לו זמן (תשובת הריטב"א סי' כו; בית יוסף חו"מ טז ב, בשמו; רמ"א שם ב).

בפקדון או שאלה, שהדבר חוזר בעינו, ותבע הנפקד או השואל זמן בית דין, אין נותנים לו, וחייב להחזיר מיד (מרדכי בבא מציעא רמז תיד).

חבלות ונזיקין אין נותנים זמן לחבלות (בבא קמא צא א), שכשפוסקים בית דין על המזיק ומחייבים אותו לשלם גובים ממנו הכל מיד, ואין קובעים לו זמן כלל, ואפילו אם על ידי כן זלים נכסי הנתבע (רמב"ם חובל ומזיק ב כ; טוש"ע חו"מ תכ כו, ושי"ך סק"ד); וכן אין נותנים זמן לנזקין, כגון גנב וכיוצא (ראה מאירי בבא קמא סח ב, ושיטה מקובצת שם סט א, בשמו).

כמה דברים אמורים כשחיסרו ממון, כגון בחבלה ממש, אבל אם נתחייב בכושט לבד שלא חיסרו ממון, נותנים לו זמן (בבא קמא צא א; רמב"ם חובל ומזיק ב כ; טוש"ע חו"מ תכ כז).

חבלה שיש בה נזק וגם בושט, כתבו הראשונים שאין נותנים לו זמן אף לבושט שבה (שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם ר' יהונתן).

מה שאין נותנים זמן לחבלות הוא דוקא לתשלומין, אבל אם טוען יש לי עדים לפטור ומבקש זמן להבאת הראיות, נותנים לו זמן (שי"ך חו"מ כד סק"ג, תכ סק"ד).

צער כשאינו חייב אלא צער בלבד ואין בו חסרון כס, כגון שכוואו בשפוד במקום שאין רואים, כתבו האחרונים שנותנים לו זמן (סמ"ע חו"מ תכ ס"ק לא).

בהבאת ראיות

שטר מזויף אף על פי שמקיימים את השטר שביד המלוה על ידי עדים אפילו כשהלוה עומד וצווח שמזויף הוא (ראה ערך קיום שטרות), מכל מקום אם הלוה טוען תנו לי זמן, שיש לי עדים לפסול שטרו, נותנים לו זמן (בבא קמא ק"ב ב; רמב"ם מלוה ולוה כב ב; טוש"ע חו"מ צח ד). ומכל מקום מקיימים את השטר מיד, אלא שאין יורדים לנכסיו לגבות החוב בשטר זה עד שיגיע הזמן (רשב"א ומאירי בבא קמא שם).

בדעת הר"י שלהלכה אין היתר להוציא זבל לרשות הרבים, ונחלק עליו.

זמן בית דין. 1. יב טורים שז - שיג. 2. וראה רא"ש בבא מציעא י טז, שהבין

יש מהראשונים שכתבו שנותנים לו שלשים יום ולא יותר, אלא אם כן אומר שפלוני ופלוני היו בשעת מעשה ויודעים שכדבריו כן הוא, ואנו יודעים שבאמת היו בשעת מעשה, שאז ראוי להמתין להם אפילו סופם לבוא לזמן מרובה (תוס' בבא קמא מו ב ד"ה שאין; שו"ת הרא"ש פ ב; טושי"ע חו"מ טו א). והוא הדין אם ידוע לבית דין שיוכל להביא ראיותיו בתוך שלשים יום, אין מעכבים את הדין לתת לו זמן לבטלה, שהכל לפי ראות עיני הדיין (תשובת הריטב"א מד; רמ"א שם ובאור הגר"א סק"ד)⁴.

להשיב טענות נתבע שטען תנו לי זמן כדי להשיב על הטענות, תלוי הדבר בדעת בית דין, אם נראה להם שאומר כך לרמאות לדחות את התובע, אין נותנים לו זמן, וזיקוקוהו להשיב מיד; אבל אם יראה בעיניהם שאינו מתכוין לכך, אלא שיש עניינים שצריך אדם לחשוב ולשום הדברים אל לבו לזכור מה היה בינו ובין חברו ולבדוק בחשבונותיו וכיוצא בזה, ודאי שנותנים לו קצת זמן כמו שיראה בעיניהם, והכל לפי הענין (תשובת הרשב"א ו קפב; בית יוסף חו"מ טו ב, בשמו; רמ"א שם). אבל אם כתוב בשטר שישלם לו בלי השמטה או בלי דחייה כל תנאי שבממון קיים, ואין נותנים לו זמן (תשובת הריטב"א מב; רמ"א שם)⁵.

וכן כשהיה השטר כבר מקויים ואמר הלוה תנו לי זמן להוכיח שהוא מזוייף - נותנים לו (רמב"ם וטושי"ע שם).

וכתבו הראשונים שהדברים אמורים כשאומר שהעדים נמצאים במקום פלוני והם פלוני ופלוני, ונראה לדיינים שיש ממש בדבריו; אבל אם נראה להם שאינו בא אלא בעלילות דברים ובטענות של רמאות - אומרים לו שלם, ואחר כך אם יש לו ראיה יחזיר (רמב"ם מלוה ולוה כב ב; טושי"ע חו"מ צח ד).

שלשים יום זמן זה כתבו הראשונים שכיון שלא פירשו חכמים שיעורו, מסתמא הוא שלשים יום, כשיעור זמן בית דין (רא"ש בבא קמא י ה; טור חו"מ צח; רמ"א שם ד).

ויש שכתבו שמתוך שלא קבעו חכמים זמן, הניחו הדבר למראית עיני בית הדין לפי מה שהוא הענין (מגיד משנה מלוה ולוה כב ב, בדעת הרמב"ם), דהיינו אם העדים במקום קרוב או רחוק, ואם שיירות מצויות או לא (נתיבות המשפט שם חידושים סק"ב).

הבאת עדים שנים שבאו לדין, ואמר הנתבע יש לי עדים וביקש זמן להביאם, נותנים לו זמן שלשים יום ולא יותר, ולאחר שלשים יום פוסקים את הדין, וצריך לשלם (טושי"ע חו"מ טו א, וסמ"ע סק"א)³.

זָפֵק

כיס בעוף, סמוך לושט, שהאוכל נקבץ שם

(חולין נו ב, ורש"י ד"ה נידון; רמב"ם שחיטה ו יז; טושי"ע יורה דעה לג יא).

איזהו גגו של זפק, כל שנמתח עם הושט (חולין נו ב, ורש"י ד"ה עמו). ונחלקו הראשונים בפירושו:

• יש מפרשים שהכוונה ממקום שהזפק מתחיל להשתפע לצד הושט להיות מיצר והולך (רש"י חולין נו ב ד"ה כל; מאירי שם; פירוש רבנו יהונתן על הרי"ף שם), שדרך הזפק שהוא רחב, ודרך הושט להיות צר (רבנו יהונתן שם), והוא עד מקום שכלה שיפועו של זפק ונעשה על הזפק ככיסוי על הקדרה (רשב"א בתורת הבית הארוך ב ג; טור יו"ד לג). אבל משיפועו ולמטה, אף על פי שנמתח עם הושט בשעה שמושך צוארו לאכול, אינו נפסל המקום הרחב שבזפק (מאירי חולין שם, לדעת רש"י).

• יש מפרשים שהכוונה שנמתח עמו כשיאריך העוף צוארו (רמב"ם שחיטה ו יז; מאירי חולין נו ב, בשם יש מפרשים; שו"ע יו"ד לג יא), ובכלל זה הוא מעט מן המקום הרחב שבזפק (מאירי שם, לדעה זו).

• ויש מפרשים שנמתח עמו הכוונה כשמושך בידו אחת את הושט ובידו השנייה את המעי היוצא לצד הקורקבן, כל שנמתח מן הזפק לושט נידון כושט, אבל מה שתלוי למטה אינו נמתח עמו; והפירוש הזה מחמיר יותר (אור זרוע א תנט, בשם ריב"א; מרדכי רמז תרלג, בשמו). וכתבו הפוסקים שפירוש זה דברי יחיד הם, ואין הלכה כמותו (בית יוסף יו"ד לג יא; ב"ח שם, בשם מהרש"ל).

צורתו

תפקידו העוף אין לו כרס (ראה ערכו), ולא המסס (ראה ערכו), ולא בית הכוסות (ראה ערכו), אבל יש לו במקומם זפק וקורקבן (רמב"ם שחיטה ו יז), והוא במקום הקיבה לאדם (פירוש המשניות לרמב"ם חולין ג ד).

מהותו הזפק מחובר לושט, ומתחיל לאחר שכלה הושט, והוא כמו כיס התלוי למטה בתחתית הצואר (טור יו"ד לג), ויש לו שני מעיים קטנים - המעי הראשון תלוי בושט, והמעי השני מחובר לקורקבן (איסור והיתר הארוך נא לד, וכן בקיצור באור זרוע א תכט, ומרדכי חולין רמז תרלג) [ראה איוורים מס' 15, 18 בסוף הכרך].

לזפק מגיע האוכל מהושט, וממנו יוצא לקורקבן. תפקידו של הזפק הוא לאכסן את המזון עד שיעבור לקורקבן לצורך העיכול, דבר זה נצרך משום שטבע העופות לאכול במהירות כמויות גדולות של אוכל, דבר שמקשה על העיכול. לכן שוהה המזון בזפק עד שיעבור בהדרגה לקורקבן לצורך העיכול. מלבד תפקידו של הזפק לאיכסון המזון תחילת העיכול מתבצעת אף היא בזפק (ראה ספר טמוני חול עמ' 184-185).

בטריפות

ניקב הזפק, העוף כשר². במה דברים אמורים בזפק עצמו, אבל גג הזפק שניקב אפילו במשהו - טריפה, שהוא נידון כושט

אלם שמאריכים לנתבע את הזמן. 5. וראה ערך הזמנה, על זמן בית דין בהזמנה לבוא לדין. זפק. 1. יב טורים שיד - שכב. 2. וראה בספר טמוני חול עמ' 185, שהסביר ששאר איברי העיכול נמצאים בחלל הבטן, וכשנקבו הפסולת יורדת לחלל הבטן וגורמת שם זיהום, ולכן אם נקבו בהמה טריפה, אבל הזפק אינו נמצא בחלל הבטן, וגם כשהפסולת יוצאת אינה גורמת לזיהום, ולכן בניקב הזפק העוף טרף.

3. בתקנות הדיון בבתי הדין הרבניים התשנ"ג אות עד נכתב, שאם ראה בית הדין שיש לתת לבעל הדין זמן לשם הזמנת עדים, או המצאת ראיה אחרת, יתן לו ארכה מתאימה. אם עבר הזמן ולא הביא את הראיה, בית הדין רשאי לגמור את הדיון ולהוציא את הפסק בלעדית. 4. וראה ערך דיני ממונות, על סתירת הדין כשיביא עדים לאחר הזמן שנתנו לו בית דין; ועל נתבע שמבקש זמן להביא ראיות לטענה אחרת שיש לו כנגד התובע. וערך אלם, על תובע שהוא

דבורא דנדבה ז; זבחים טה א; רמב"ם מאכלות אסורות א טז), שהוא מקום הרעי (רש"י על התורה שם).

יש מהראשונים מפרשים שמוראה הוא האוכל שבתוך הזפק, והזפק הוא בכלל בנוצתה (רמב"ן על התורה שם. וראה ברא"מ שם, שהאריך להשיג עליו).

בעולה פסולה עולת העוף שנפסלה, אין מסירים את המוראה והנוצה, שנאמר: וְהִשְׁלִיךְ אֹתָהּ (ויקרא א טז), ודרשו: כשרה ולא פסולה (ספרא ויקרא דבורא דנדבה ז ט); שאף על פי שאם עלתה עולה פסולה על גבי המזבח לא תרד (ראה ערך פסולי המוקדשים) אין צריך להסיר מוראתה ונוצתה (מלבי"ם ספרא).

מעילה עולת העוף שנתמצה דמה, המוראה והנוצה שלה יצאו מידי מעילה, מפני שהן מן הנקברים, אבל אסור ליהנות מהן (תמורה לד א, ורש"י ד"ה מוראה. וראה ערכים: בית הדשן; עולת העוף) ³.

בחטאת העוף בחטאת העוף אין צריך להסיר את המוראה והנוצה, שנאמר: וְהִשְׁלִיךְ אֹתָהּ (ויקרא א טז), ודרשו: אותה ולא חטאת העוף (ספרא ויקרא דבורא דנדבה ז ט), ופירשו הראשונים שאם ירצה הכהן יאכל אה הזפק (פירוש הראב"ד לספרא שם; קרבן אהרן שם; חסדי דוד על התוספתא מעילה א ד"ה עולת העוף); ויש מן הראשונים שכתבו שאסור ליהנות ממוראה ונוצה של חטאת העוף, אפילו אחר שהוזה דמה (רמב"ם מעילה ב ו).

בשחיטה בשיעור מקום של הכשר שחיטה, אין גג הזפק כושט, ואסור לשחוט שם, אף על פי שלטריפות דינו כושט (ב"ח יו"ד כ ד, בשם בדיקות מהרי"ו; ט"ז שם סק"ו; ש"ך שם סק"ז).

ניטל ניטל הזפק, נחלקו תנאים בדבר: רבי מכשיר את העוף; ולדעת חכמים העוף טרף (חולין נו ב).

וכתבו הראשונים שלא נחלקו אלא כשנשתייר בו כדי שיוכל המאכל לעבור מן הושט אל הקורקבן, שאם לא כן היה יורד המאכל לחלל הגוף והעוף טרף (ר"ן שם).

בגמרא הסתפקו אם הלכה כרבי (חולין נו ב); ורוב הראשונים פסקו להלכה שהעוף טרף (רשב"א בתורת הבית הארוך ב ג, בשם תשובות הגאונים; העיטור שער ב שחיטה דף לג טור ב, בשם תשובות הגאונים; ר"ן חולין נו ב, בדעת הר"יף והרמב"ם; רמ"א יו"ד לג יא); ויש מי שמכשיר (העיטור שם; טור שם, בשמו).

אוזות אין להן זפק, והושט נמשך עד הקורקבן (ראה פרי מגדים יו"ד שפתי דעת מט סק"ה, ובדרכי תשובה לג ס"ק קסד).

בקרבות

בעולת העוף בקרבן עולת העוף נאמר: וְהִסִּיר אֶת מִרְאָתוֹ בְּנוֹצָתָהּ (ויקרא א טז), ופירשו חכמים שזה הזפק (ספרא ויקרא

זְקֵן מְמַרָא [ממרה]

חכם הממרה את פי בית דין הגדול ומורה לעשות כדבריו

ממרא האמור בתורה, אלא הרי זה בכלל האפיקורסים (רמב"ם ממרים ג א, וראה ערך אפיקורוס), וכך שנינו: האומר אין תפילין כדי לעבור על דברי תורה פטור (משנה סנהדרין פח ב), שכשאמר אין תפילין על דרך כפירה הרי הוא מין ולא זקן ממרא (פירוש המשניות לרמב"ם שם) ³.

אינו חייב עד שיגיע להוראה (פירוש המשניות לרמב"ם על המשנה סנהדרין פו ב), שנאמר בפרשת זקן ממרא: כִּי יִפְלֵא מִמֶּךָ דְבָר (דברים יז ח), במופלא שבבית דין הכתוב מדבר (ספרי שם; ברייתא בסנהדרין פז א), היינו מומחה לבית דין (רש"י ותוספות שם ד"ה במופלא), שלא נעלם ממנו אלא דבר מופלא (רמב"ם שם ה, ובפירוש המשניות שם), אבל תלמיד שלא הגיע להוראה הכל אצלו פלא (כסף משנה שם).

האם צריך הממרה אינו צריך התראה, ואפילו נתן טעם לדבריו - להרתות בו לזכותו, להצלתו (רש"י) - אין שומעים לו (סנהדרין פח ב; רמב"ם ממרים ג ח), שהרי שמע מפי בית דין שלא לעשות והמרה (רש"י שם ד"ה א), ומותרה ועומד הוא (רדב"ז על הרמב"ם שם); ויש שכתב שזקן ממרא צריך התראה (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין שם) ⁴.

יש מהראשונים שכתבו שאינו צריך התראה כשאר עוברי עבירות שמתרים בהם על גוף העבירה שעושים, אבל מתרים בו אל תעשה כהוראתך (חמרא וחי סנהדרין שם, בשם תוספי הרא"ש).

מְמַרָא הֵייתָם עִם ה' (דברים ט ז). ² ובבעל הלכות גדולות שלנו לאוין רו - רז מנה ב לאוין לא תסור ולא יזידון, וראה ר"י פרלא שם שהאריך. ³ וראה להלן: הדבר שהמרה עליו; הורה לעקור גוף המצוה, לרש"י ושאר ראשונים טעמים אחרים באומר אין תפילין. ⁴ וראה צפנת פענח תניינא שם שתמה

גדרו ועונשו

גדרו ואיסורו זקן ממרא הוא חכם מחכמי ישראל שבאה לו מחלוקת בדין מן הדינים עם בית-דין-הגדול (ראה ערכו), ולא חזר לדבריהם אלא חלק עליהם, והורה לעשות שלא כהוראתם (רמב"ם ממרים ג ד).

וכל מי שאינו עושה כהוראתם, עובר בלא תעשה, שנאמר לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך יְמִין וּשְׂמָאל (דברים יז יא), וזו מצות לא תעשה (ספרי שם. וראה ערך בית דין הגדול), מלבד שעובר על מצות עשה, שנאמר: על פי התורה אשר יורוף ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה (דברים שם. ראה חינוך סוף מצוה תצו, וספר המצות עשה קעד); ויש שכתבו שאזהרתו של זקן ממרא היא מהכתוב שנאמר באותו ענין: וְלֹא יִזְדוֹן עוֹד (שם יג, בעל הלכות גדולות [כתב יד רומן], ולפי דעת ר"י פרלא בבאורו לרס"ג לא תעשה מו גם דעת רס"ג שם כן) ².

עונשו זקן ממרא חייב מיתה, ומיתתו בחנק, שנאמר: וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּדוֹן לְבָלְתִי שְׂמֹעַ אֶל הַכֹּהֵן וְגו' אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא וּבְעֶרְתָּ הָרֶעַ מִיִּשְׂרָאֵל (דברים שם יב. רמב"ם שם א ב, על פי משנה סנהדרין פד ב), וכתבו ראשונים שחייבתו תורה מיתה לכבוד בית דין ומעלתם, כמו שחייב המקלל אביו ואמו מיתה לכבוד אביו ואמו (פירוש המשניות לרמב"ם שם פח ב. וראה להלן: רצו בית דין למחול על כבודם).

הכופר בתורה שבעל פה מי שאינו מודה בתורה שבעל פה, אינו זקן

³ וראה ערכים: עוף טהור; עוף טמא, על זפק בתורת אחד מסימני טהרה של עוף. זקן ממרא [ממרה]. ¹ יב', טורים שמו-שסד. "ממרה" - כן הוא בכתב יד תימני סנהדרין פד ב (ברשות מכוון התלמוד הישראלי השלם), וכן הוא במדרש תנאים פרשת שופטים וכמה פעמים ברמב"ם ממרים. וראה רש"י סנהדרין שם:

השוגג (דברים יז) - על הזדון הוא חייב, ואינו חייב על השוגג (ספרי שם, והרמב"ם השמיט⁵).
 רצו בית דין למחול על כבודם ולהניחו, נחלקו למחול על כבודם תנאים: רבי יאשיה בשם זעירא מאנשי ירושלים אמר אם רצו בית דין למחול מוחלים לו - שלא חייבתו תורה מיתה אלא לכבוד בית הדין ומעלתם, והרי הם מוחלים על כבודם (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין פח ב, וראה לעיל בחיוב מיתתו) - ובשם חבריו שבדרום אמר אין מוחלים לו, כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל (ברייתא בגמרא שם פח ב), וכן הלכה (רמב"ם ממרים ג ד).

כשבית דין הגדול מצאם לבית דין הגדול חוץ למקומם שבלשכת הגזית חוץ למקומם - אפילו הם בירושלים (תוספות סנהדרין יד ב ד"ה מלמד), ויש סוברים אפילו הם בהר הבית מחוץ ללשכת הגזית (תוספות עבודה זרה ח ב ד"ה מלמד) - והמרה עליהם - פטור (סנהדרין יד ב; רמב"ם ממרים ג ז), שנאמר: וְקָמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם (דברים יז ח), מלמד שהמקום גורם לו מיתה (ספרי שם; סנהדרין שם ופ א; רמב"ם שם).

וכן אם בית דין הגדול קבעו מקומם במקום אחר, כגון בשעה שהיה בית דין הגדול ביבנה, אין חייבים מיתה על המראתם, שנאמר: עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא (דברים שם ו), על הוראת בית דין הגדול שבירושלים חייב מיתה, ואין חייבים מיתה על הוראת בית דין שביבנה (ספרי שם).

ואותה שאמרו: וּבָאָתָּה אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאָל הַשֹּׁפֵט וְגו' (דברים שם ט) לרבות בית דין שביבנה (ספרי שם), לא על חוב מיתה הדברים אמורים, אלא על המצוה לעשות כדבריהם (פירוש רבנו הלל שם, וכן כתב במלבי"ם שם¹⁰).

קבעו מקומם באיזה מקום שבתחום ירושלים יש מהראשונים שכתבו שהרי זה כמקום הדין בלשכת הגזית (מאירי סנהדרין עמ' 185).

אופני ההמראות הוא - הזקן - אומר כך הוא בעיני, והם - הסנהדרין - אומרים מפי השמועה, לדברי הכל נהרג; אבל הוא אומר מפי השמועה, והם אומרים מפי השמועה, או שהוא אומר כך הוא בעיני, והם אומרים כך הוא בעינינו, נחלקו אמוראים:

• רב כהנא אמר אינו נהרג, וכל שכן הוא אומר מפי השמועה והם אומרים כך הוא בעינינו, ולפיכך לא הרגו את עקביא בן מהללאל שנחלק על חכמים (ראה עדיות ה ו) שבלשכת הגזית (רש"י סנהדרין פח א ד"ה עקביא), לפי שאמר מפי השמועה (ראה עדיות שם ז).

• ורבי אלעזר אמר אפילו הוא אומר מפי השמועה, והם אומרים כך הוא בעינינו - נהרג, כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל, ומפני מה לא הרגו את עקביא בן מהללאל, מפני שלא הורה הלכה למעשה (סנהדרין שם), וכן הלכה (רמב"ם ממרים ד א), ואין צריך לומר אם הם מורים מפי הקבלה (רמב"ם שם).

האם צריך שיחלוק על כל הבית דין פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין פו ב: עד שיסכימו כולם או רובם כו'; ויש מהראשונים שכתבו שאינו נעשה זקן ממרא עד שיחלוק על כל השבעים ואחד דיינים של בית דין הגדול, אבל אם היה שם מי שמסכים עמו - אינו נהרג (מאירי סנהדרין עמ' 319, וכן כתב גם בשם חכמי הדורות שלפניו).

כשבטל בית דין זקן ממרא אלא כשהממרה היא על הגדול

ותוספות יום טוב שם. 8. וברמב"ם: באים כולם, וראה תוספות יום טוב ד"ה אלו שכיון שבית הדין השני אינם אלא כ"ג כמו הראשון, אין הראשון צריך לבוא לפני השני. 9. ראה שינויי נוסחאות, וברמב"ם: שהוא למוד. 10. וראה עמק ספרי להנצי"ב שפירש לרבות שבית דין שביבנה אף הם צריכים לשאול לבית דין שבירושלים, וצריך עיון שבזמן יבנה לא היה בית דין הגדול

השוגג פטור, שנאמר וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּזוֹן (דברים יז יב), על הזדון הוא חייב, ואינו חייב על השוגג (ספרי שם, והרמב"ם השמיט⁵).

רצו בית דין למחול על כבודם ולהניחו, נחלקו למחול על כבודם תנאים: רבי יאשיה בשם זעירא מאנשי ירושלים אמר אם רצו בית דין למחול מוחלים לו - שלא חייבתו תורה מיתה אלא לכבוד בית הדין ומעלתם, והרי הם מוחלים על כבודם (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין פח ב, וראה לעיל בחיוב מיתתו) - ובשם חבריו שבדרום אמר אין מוחלים לו, כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל (ברייתא בגמרא שם פח ב), וכן הלכה (רמב"ם ממרים ג ד).

ההמראה

כיצד היא ההמראה בעת שיפלא דבר ויורה בו חכם המגיע להוראה, בין בדבר שיראה בעיניו, בין בדבר שקיבל מרבותיו, הרי הוא והחולקים עמו עולים לירושלים ובאים לבית דין שעל פתח הר הבית (ראה ערך בית דין), ואומר כך דרשתי, וכך דרשו חברי, כך לימדתי, וכך לימדו חברי⁶, אם שמעו אומרים להם⁷, ואם לאו - באים להם לבית דין שעל פתח העזרה (ראה ערך הנ"ל שם)⁸, ואומר כך דרשתי, וכך דרשו חברי, כך לימדתי, וכך לימדו חברי, אם שמעו אומרים להם, ואם לאו - אלו ואלו באים לבית דין הגדול שבלשכת הגזית, שמשם תורה יוצאה לכל ישראל, שנאמר: מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִכְתֹּר ה' (דברים יז ו), ובית דין אומר להם כך הוא הדין ויוצאים כולם, חזר זה החכם לעירו, ושנה ולמד כדרך שהיה למד⁹ - פטור, אבל הורה לעשות - חייב מיתה (משנה סנהדרין פו ב; רמב"ם ממרים ג ח), וכן כשעשה הוא עצמו כהוראתו (רמב"ם שם והלכה ו), שנאמר והאיש אשר יעשה בזדון, על מעשה הוא חייב, ואינו חייב על הוראה (ספרי שם), שאינו חייב עד שיוורה לעשות (משנה שם), או שיעשה כהוראתו (ברייתא שם פח ב).

האם מספיק שיוורה, הורה לעשות, אף על פי שלא עשה - חייב או שחייב לעשות (תוספתא סנהדרין יד; ירושלמי שם יא ג), היינו אפילו שלא עשה שום אדם, לא הוא ולא אחרים (חסדי דוד שם, וכן כתב בשירי קרבן לירושלמי שם, וכמשמעות לשון המשנה והרמב"ם שם); ויש מהאחרונים שכתבו שאינו חייב אפילו אם הורה לעשות עד שיעשה הוא, או עד שיעשו אחרים מעשה (צפנת פענח תניינא הלכות עבודה זרה ג ג ע"פ לשון הברייתא פח ב, וראה שם טעמו).

הורה לעצמו, ולא לאחרים, לדברי הכל עשה - חייב, לא עשה - פטור (תוספתא וירושלמי שם, וראה שם בקרבן העדה ובחזון יחזקאל לתוספתא). הורה על מנת שלא לעשות - פטור (ירושלמי שם), אף שעשו אחר כך כהוראתו (פני משה שם).

יש מהראשונים שכתבו שאינו חייב עד שיאמר בפירוש מותרים אתם לעשות כך וכך (מאירי סנהדרין עמ' 312); ויש שנראה מדבריהם שאפילו אמר סתם מותרים אתם, אם האיסור מזומן לעשות מיד הרי זה כהורה לעשות (תוספות הרא"ש ריש הוריות, ולפי הגמרא שם כן הלכה והשוו שם גם זקן ממרא לכך. וראה חזון איש סנהדרין כג סק"ג).

והאריך ביישוב דבריו. 5. וראה ספרי דבי רב שם שרצונו לומר ששכח איד וורו הסנהדרין, שעל גוף ההמראה הרי אינו צריך התראה, וראה מלבי"ם ועמק הספרי שם. 6. ראה שינויי נוסחאות במשניות ויילנא. והרמב"ם השמיט, וכן בהמשך. 7. וברמב"ם: אם שמע וקיבל מוטב, וכן בהמשך המשנה, וראה כסף משנה שם שהרמב"ם מפרש אם הזקן ממרא שמע וקיבל, וראה לחם משנה שם

• יש פוסקים אף הם כרבי מאיר, ומכל מקום הם פוסקים אף כרבי יהודה שחייבים אף על דבר שעיקרו מן התורה ופירושו מדברי סופרים, אף שלא תביא המחלוקת הזאת לידי חיוב כרת (רמב"ם ממרים ג ה, ופרק ד ב ו).

• ויש פוסקים כרבי שמעון (יראים השלם רמ, שהלכה כרבי שמעון לגבי רבי מאיר ורבי יהודה, וראה שם בתועפות ראם. וראה ערך הלכה).

לרבי יהודה אינו חייב לרבי יהודה רק בתנאי שיהיה דבר שיש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע - שפוסל את הראשון בתוספתו (רש"י) - ואין לנו בזה אלא תפילין בלבד (רבי אלעזר אמר רבי אושעיא בסנהדרין פח ב, ופסק כן הרמב"ם ממרים ג ה ופרק ד ב ו¹¹), ובירושלמי אמרו שאף מזוזה דומה לתפילין בזה (ירושלמי סנהדרין יא ד, וראה שם במראה הפנים אם הבבלי חולק על הירושלמי בזה), והוא ששנינו: חומר בדברי סופרים מבדברי תורה, שהאומר אין תפילין כדי לעבור על דברי תורה - פטור¹², חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים - חייב (משנה שם פח ב), והסיפא שלהוסיף על דברי סופרים חייב היינו כרבי יהודה (גמרא שם).

בירושלמי נחלקו אם כנבלה ושרץ נעשה זקן ממרא: רבי יוחנן אמר אף אלה עיקרם מדברי תורה ופירושה מדברי סופרים, שטומאתם כתובה בתורה, ופירושה בכמה שיעורם לטמא ובמה היא טומאתם מדברי סופרים ונעשה זקן ממרא, ורבי זעירא אמר אינו חייב, שהרי צריך שיוסיף ועל ידי תוספתו גורע ופוסל, וזה אין כנבלה ושרץ (ירושלמי סנהדרין יא ד, ופני משה שם).

כיצד נחלקו בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת הוא בין שהדבר עצמו שנחלקו בו חייבים עליו כרת וחטאת, ובין שנחלקו בדבר המביא לידי דבר שחייבים עליו כרת וחטאת. כיצד, נחלקו באשה זו אם היא ערוה אם לא, אם מראה דם זה מטמא באשה או לא, וכל כיוצא באלו, הרי זה חולק בדבר שחייבים על זדונו כרת ושגגתו חטאת; וכיצד הוא דבר המביא לידי כרת שחייבים עליו כרת וחטאת, כגון שנחלקו בעיבור שנה אם מעברים עד הפורים או בכל אדר (ראה ערך עבור שנה), הרי זה חולק בדבר שמביא לידי חמץ בפסח שהוא בכרת (סנהדרין פז א; רמב"ם ממרים ד ב), שבין אם אמרו בית דין שבלשכת הגזית שמעברים גם אחר פורים, והוא אמר אינה מעוברת, ובין שנחלקו להיפך, יבוא לידי היתר חמץ בפסח (גמרא שם ורש"י, וראה שם הדרשה).

וכן אם נחלקו בדין מדיני נפשות כגון שנחלקו אם אדם זה חייב מיתה, וממילא פטור מממון שנתחייב בשעת מעשה (ראה ערך קס ליה בדרכה מיניה), או שפטור ממיתה וחייב ממון, ובאותו ממון אם קידשו אשה יביא זה לחיוב כרת וחטאת (גמרא שם ורש"י¹³).

הורה לעקור גוף המצוה אין זקן ממרא חייב אלא אם כן הורה לבטל מקצת המצוה, כגון שאמר אין נדה בתורה, אין שבת בתורה - פטור (תוספתא הוריות א ה, וברייתא בגמרא שם ד א בשגת הוראה), שנאמר כי יפלא ממך וגו' בין דם לדם, ולא כל דם, בין דין לדין, ולא כל דין (תוספתא שם, והביאו בתוספות שם ד ב ד"ה רב אשי); רב אשי אמר לימוד אחר: לא תסור מן הדבר וגו', מן הדבר, ולא כל דבר (גמרא שם).

בית דין הגדול, מכל מקום מצינו שגם אחר שבטל בית דין הגדול, קראו למי שממרה את פי בית דין שנמנו על דבר בשם זקן ממרא (ראה ירושלמי עבודה זרה ב ח, והובא בתוספות שם לו א ד"ה אשר).

עד שישמע מפי בית דין בעצמו הגדול בעצמו, שנאמר: וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כַּזֶּדוֹן לְבַלְתִּי שְׂמַעַ וְגו' (דברים יז יב), ודרשו: לבלתי שמוע, ולא שומע מפי שומע (ספרי שם).

וכתבו אחרונים שאפילו באו שני עדים, ואפילו שהם מהבית דין עצמם, ומעידים שכך הסכימו בית דין הגדול - פטור, שגזירת הכתוב הוא שאינו חייב אלא אם כן ישמע מפיהם (ספרי דבי רב שם, והעיר שלא הוזכר זה בגמרא וברמב"ם).

השומע מהזקן אינו חייב אלא הזקן ממרא בעצמו, אבל לא זה ועשה על פיו ששמע מהזקן ממרא ועשה על פיו, שנאמר וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כַּזֶּדוֹן לְבַלְתִּי שְׂמַעַ וְגו' (דברים יז יב), ולא ששמע מפי בית דין מורה (ספרי שם, וכפירוש המלבי"ם שם), היינו מפי בית דין שמורה בעירו (מלבי"ם שם, וראה ספרי דבי רב שם).

הדבר שהמרה עליו

על איזה דבר זקן ממרא נחלקו בו תנאים על איזה דבר שהמרה עליו הוא חייב מיתה:

• רבי מאיר אומר אינו חייב אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת (ברייתא בסנהדרין פז א), שנאמר כאן: פִּי יִפְלֹא מִמֶּךָ דָּבָר (דברים יז ח), ונאמר בפר-העלם-דבר-של-צבור (ראה ערכו) וְנִעְלַם דָּבָר מֵעֵינֵי הַקֹּהֵל (ויקרא ד יג), מה להלן דבר שחייב על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת (ראה ערך פר העלם דבר של צבור), אף כאן דבר שחייב על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת (גמרא שם).

• רבי יהודה אומר על דבר שעיקרו מן התורה, ופירושו מדברי סופרים (ברייתא בגמרא שם), היינו שפירושו נמסר בקבלה מסיני, או שנלמד באחת מהמידות שהתורה נדרשת כהן, אבל אינו מפורש בתורה (חידושי הר"ן שם פט א ד"ה דבר וד"ה ר' יהודה, וראה ערך דברי סופרים), שנאמר: עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרֵךְ (דברים שם יא), שיהא שם תורה ויורוך (גמרא שם פז א, ותורה היינו עיקרו מן התורה, ויורוך היינו פירושו מדברי סופרים).

• רבי שמעון אומר אפילו דקדוק אחד מדקדוקי סופרים (ברייתא שם), שנאמר: אֲשֶׁר יִגְדוּ לָךְ מִן הַמְּקוֹם הַהוּא (שם י), אפילו כל שהוא (גמרא שם).

וכתבו ראשונים, שדקדוקי סופרים היינו גם כן דבר הנלמד באחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן, אלא שאינו מצריך שיהיה בו כרת וחטאת כרבי מאיר, ולא עיקרו מן התורה כרבי יהודה, אלא אפילו כל עיקרו נלמד מגזרה-שוה (ראה ערכו) וכיוצא (חידושי הר"ן שם פט א). להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים כרבי מאיר, שאינו חייב אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת בלבד, ועל עיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים אינו חייב כלל (מאירי סנהדרין עמ' 320 בדעת הר"ף שאף על תפילין אינו חייב).

11. וכן דעת חידושי הר"ן שם פט א, ומאירי במשנה וגמרא שם. 12. ראה להלן: הורה לעקור גוף המצוה, הטעמים אם מפני שאין זו הוראה או שזוהי עקירת כל הגוף. 13. וראה שם בגמרא אופנים רבים זהים להנייל במחלוקת בין הזקן לבית דין בהרבה מדיני התורה.

הבית דין הוא ספק ולדבריו פטור - יש מהאחרונים שכתב שאינו חייב בכך, שאין ביניהם מחלוקת בין חיוב ברור לפטור ברור (שו"ת עמודי אור צו ד); ויש שתלו הדבר במחלוקת אם ספק דאורייתא הוא מן התורה להחמיר, ואז אם בית דין אסרו מספק והוא התיר - חייב, ואם בית דין אסרו בודאי, והוא הורה שזה ספק - פטור, ואם ספק דאורייתא מן התורה להקל דינו להיפך (דורש לציון דרוש ד. על המחלוקת בספק דאורייתא אם מהתורה להחמיר או מדרבנן ראה ערך ספק).

מיתתו

זקן ממרא מיתתו בחנק (משנה סנהדרין פד ב; רמב"ם סנהדרין טו יג, וממרים א ב), שסתם מיתה האמורה בכל מקום היא חנק (סנהדרין נב ב), והרי נאמר בזקן ממרא וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא (דברים יז יב. וראה ערך חנק על סדר מיתתו ז).

באזיזה בית דין גומרים דינו של זקן ממרא למיתה בבית דין ממיתים אותו שבעירו (רמב"ם ממרים ג ח). ונחלקו תנאים באיזה בית דין ממיתים אותו, אחר שנגמר דינו בבית דין שבעירו:

• רבי עקיבא אמר אין ממיתים אותו בבית דין שבעירו, ולא בבית דין שביבנה - אחר שגלתה סנהדרין מירושלים (ראה ערך בית דין הגדול) - אלא מעלים אותו לבית דין הגדול שבירושלים ומשמרים אותו עד הרגל וממיתים אותו, שנאמר וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וַיִּירָאוּ (דברים יז יג. משנה סנהדרין פט א; תוספתא שם יא, וברייתא בגמרא שם), שצריך להשמיע מיתתו לרבים שלא יעשה אדם עוד כן (רש"י שם ד"ה כל, וראה ערך הכרזה).

• רבי יהודה אומר וכי נאמר "יראו וייראו" - שיהיו רואים במיתתו (רש"י שם ד"ה וכן) - והלא לא נאמר אלא "ישמעו וייראו" (תוספתא וברייתא בגמרא שם), ולמה מענים דינו של זה (ראה ערך ענוי הדין), אלא ממיתים אותו מיד, וכותבים ושולחים שלוחים בכל המקומות איש פלוני נתחייב מיתה בבית דין (משנה שם; תוספתא וברייתא שם). הלכה כרבי עקיבא (רמב"ם שם).

צריך הכרזה זקן ממרא הוא אחד מארבעה חייבי מיתה שצריכים הכרזה (ראה ערכו. ברייתא סנהדרין פט א; רמב"ם ממרים ג ח. וראה ערך הכרזה על סדר ההכרזה).

המתודה זקן ממרא מתודה ויש לו חלק לעולם הבא (רמב"ם ממרים ג ד¹⁵).

וכן אותה ששנינו האומר אין תפילין כדי לעבור על דברי תורה - פטור (משנה סנהדרין פח ב, ראה לעיל: לרבי יהודה חייב וכו'), יש מהראשונים מפרשים שהרי זה מפני שהוא עקירת כל הגוף (רש"י הוריות שם ד"ה מה זקן); ויש מפרשים הטעם באומר אין תפילין מפני שכשעוקר דבר המפורש בתורה אין זו הוראה, שזיל קרי בי רב [לך וקרא בבית הספר] הוא (רש"י סנהדרין שם ד"ה האומר; מאירי שם עמ' 312).

ויש שכתבו ששני הטעמים הם דבר אחד, שכשעוקר גוף המצוה של תורה סתמו זיל קרי בי רב הוא, ואין זו הוראה (מאירי הוריות ד ב, וכן כתב בקרן אורה שם בדעת הרמב"ם).

הלכה למשה נחלק עליהם אפילו בדבר שאינו מפורש בתורה, מסיני או גורה אלא מהלכה למשה מסיני, או בדבר שנלמד מגזרה-שוה (ראה ערכו) - חייב, שנאמר: פִּי יִפְלֵא מִמֶּךָ דְבָר לְמִשְׁפָּט (דברים יז ח), ודרשו: דבר זה הלכה, למשפט זה הדין (ספרי שם: ברייתא בסנהדרין פז א), והלכה היינו למשה מסיני (רש"י שם), ודין היינו הנלמד מגזרה שוה, שהרי דין ממש כתוב אחד כך בין דין לדין (רש"י שם).

גזרות חז"ל חלקו בגזרה (ראה ערכו) מן הגזרות שגזרו חכמים בדבר שיש בזדונו כרת ושגגתו חטאת, כגון שהתיר את החמץ ביום ארבעה עשר בניסן בשעה ששית (ראה ערך חמץ), או שאסרו בהנאה בשעה חמשית (ראה ערך הנ"ל) - יש מן הראשונים סוברים שאף הוא חייב מיתה (רמב"ם ממרים ד א), לפי שהמקדש את האשה בחמץ משש שעות ומעלה אין חוששים לקידושי (ראה פסחים ז א), והרי מחלוקת זו בדבר שחייבים על זדונו כרת ושגגתו חטאת (כסף משנה שם).

ויש חולקים וסוברים שאינו נעשה זקן ממרא על של דבריהם, ואפילו קידש אשה בחמץ משש שעות ולמעלה ובא אחר וקידשה בקידושין גמורים, והורה זקן שהיא מותרת לראשון ואסורה לשני ולכל אדם, אף שהתיר דבר שזדונו כרת, כיון שאין מחלוקתם אלא בשל דבריהם אינו נעשה זקן ממרא, שאין אנו קורים בו על פי התורה אשר יורוך (רמב"ן בחשנותיו לספר המצות שורש א, והאריך בדבר), וכן שנינו: עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךְ (דברים יז יא), על דברי תורה חייב מיתה, ואינו חייב מיתה על דברי סופרים (ספרי שם, והביאו הרמב"ן שם לראיה לדבריו¹⁴).

כשלא נחלקו בין חיוב ברור לפטור ברור נחלקו בדבר שלבית דין הגדול חייבים עליו כרת וחטאת בודאי, ולזקן ממרא הוא ספק, או שלדברי

זָר

אדם מישראל שאינו מזרע אהרן הכהן

הפרקים:

- איסורו וחייבו
- הזר, ושכלל זר
- העבודות שחייב עליהן
- זר לאותה עבודה
- פסול עבודתו
- בנשיאת כפים
- באכילת קדשים
- במצות שעה

הזר אסור בעבודות המיוחדות המסורות לכהנים, כעבודה

14. וראה פירוש רבנו הלל לספרי שם שפירש גם כן שאינו חייב אם הורה לבית דין על דברי סופרים. 15. וראה כסף משנה שם למה פרט הרמב"ם כאן, והרי דודי. זר. 1. יב, טורי' שסד-שפו.

14. וראה פירוש רבנו הלל לספרי שם שפירש גם כן שאינו חייב אם הורה לבית דין על דברי סופרים. 15. וראה כסף משנה שם למה פרט הרמב"ם כאן, והרי דודי. זר. 1. יב, טורי' שסד-שפו.

אֶתְּךָ תִּשְׁמְרוּ אֶת כְּהֻנַּתְכֶם לְכָל דְּבַר הַמִּצְוָה וְלִמְבִיט לְפָרֶכֶת וְעִבְדְתֶם יְגוֹ' וְהָיָה הַקָּרֵב יוֹמֵת (במדבר יח ז), ודרשו מכך, ועבדתם עבודה תמה, ולא עבודה שיש אחריה עבודה (יומא שם).

לפיכך היוצק שמן על המנחה, והפוחת מנחת מאפה תנור, והבולל והמולח והמניף (ראה ערך תנופה) והמגיש (ראה ערך הגשה) והמסדר את השולחן (ראה ערך לחם הפנים) והמטיב את הנרות (ראה ערך הטבת הנרות, וראה להלן: סידור המנורה) והקומץ (ראה ערך קמיצה) - אין חייבים עליהן מיתה משום זרות (משנה זבחים קיב ב; רמב"ם ביאת מקדש ט ה), לפי שכל אלו אינן גמר עבודה, שיש אחריהן עבודה (רש"י שם ד"ה אין, וסנהדרין פג א ד"ה לא משום זרות; רמב"ם שם).

אף שאין הזר חייב מיתה על עבודות שאינן תמות, הרי הוא מוזהר עליהן ולוקה (רמב"ם שם), ואינו חייב מיתה אלא על ארבע עבודות: זריקה (ראה ערכו), והקטרה (ראה ערכו), וניסוך היין (ראה ערך נסכים), ונסוך-המים (ראה ערכו) בחג (יומא שם, וירושלמי שם ריש פרק ב; רמב"ם שם ב), שאין אחריהן עבודה, שזריקה עבודה אחרונה שבדם, וכן הקטרה בקומץ מנחה ובאברים ופדרים, וכן בנסכים (רש"י יומא שם ד"ה עבודה), ואף שאחרי זריקה יש עדיין הקטרה, מכל מקום בדם עבודה תמה היא, ובאותו ענין אין אחריה עבודה (תוספות שם ב ד"ה אלא; מאירי שם), ועוד שהקטרה אינה מעכבת (ראה תוספות שם בסופו).

כיצד חייב על כיצד על הזריקה - בין שזרק בפנים, ובין שזרק בחוץ הזריקה (רמב"ם ביאת מקדש ט ג, על פי ברייתא ביומא כד ב).

• יש מפרשים בפנים היינו לפני ולפנים, בין הבדים בשבע הזאות של יום הכפורים, ובחוף היינו הזאות שבהיכל (כסף משנה שם, על פי רש"י שם).

• ויש מפרשים בפנים היינו הזאות שלפני ולפנים ושבהיכל, על הפרוכת ועל מזבח הפנימי, ביום הכפורים ובשאר חטאות הפנימיות (ראה ערך הזאה), ובחוף היינו הזריקות שעל מזבח החיצון (מרכבת המשנה שם, וחר המוריה שם⁵).

חייב אף על וכן חייב על הזאת חטאת העוף, ומיצוי דם עולת ההזאות העוף (ברייתא יומא כד ב ורש"י⁶), ועל הזאות של קרבנות מצורע (ברייתא יומא שם; רמב"ם ביאת מקדש ט ג).

ההזאות שעל הפרוכת ושכין הבדים ושל מצורע, אף שאינן על המזבח, ובפסוק של הזר הקרב יומת הזוכר המזבח, מכל מקום נתברר לחיוב (יומא שם א, לפרש"י שם, וכן כתבו בתוספות ישנים שם ד"ה לאתויי לתירוץ ב).

כיצד חייב על כיצד על הקטרה, הקטיר אברים של קרבנות או הקטרה קומץ או לבונה על המזבח (רמב"ם ביאת מקדש ט ד, וראה הר המוריה שם מקורו), ואפילו הפך באברים שלא נתאכלו וקירב שריפתם - או שהפך בעצי המערכה שהחלבים נתונים בהם, וגרם להם להתעכל מהרה (רבינו חננאל שבועות יז ב) - חייב מיתה (יומא יב א, ושם נתבאר; רמב"ם שם. וראה ערך הקטרה), שכל קירוב עבודתה עבודה היא (שבועות שם).

מיתה בידי שמים, מהן שאיסורן בלאו, ומהן שעובר בעשה; מהן שהעבודה עצמה מתחללת, ומהן שאינה מתחללת.

איסורו וחיובו

מקור האיסור הזר מוזהר מלעבוד עבודה במקדש, שנאמר: וְזָר לֹא יִקְרַב אֲלֵיכֶם (במדבר יח ד. ספרי שם פסקא קטו; זבחים טז א; רמב"ם ביאת מקדש ט א); ויש שלמדו מהכתוב דָּבָר אֶל אֶהְרֶן וְאֶל בְּנָיו וְיִזְוְרוּ מִקִּדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִחַלְלוּ (ויקרא כב ב), ואף שהכתוב מדבר בכהנים טמאים, בני ישראל האמור שם פירושו שאף בני ישראל, היינו הזרים, יזוירו ולא יחללו (זבחים טו ב ורש"י²).

וכתבו ראשונים שנכפלה אזהרתו בכתוב וְלֹא יִקְרַבו עוֹד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל אֹהֶל מוֹעֵד לְשֵׁאת הַטָּא (במדבר יח כב. ספר המצות לרמב"ם לא תעשה עד, על פי ספרי שם פסקא קיט).

עושו האיסור נמנה במנין הלאוין (ספר המצות לרמב"ם לא תעשה עד; החינוך מצוה שצ). עבר ועבד והתרו בו - חייב מלקות (רמב"ם סנהדרין יט ב), ועל עבודות מסוימות (ראה להלן: העבודות שחייב עליהן) חייב זר ששימש במקדש מיתה (משנה סנהדרין פא ב, ותוספתא זבחים יב), שנאמר וְהָיָה הַקָּרֵב יוֹמֵת (במדבר יח ז, וראה ספרי שם פסקא קטו צורת הדרשה), וכן כתוב: וְשִׁמְרוּ אֶת כְּהֻנַּתְם וְהָיָה הַקָּרֵב יוֹמֵת (במדבר ג י), ובעבודות המסורות לכהנים הכתוב מדבר (רש"י על התורה שם).

איזו מיתה חייב באיזו מיתה חייב, נחלקו תנאים:

• רבי ישמעאל אומר³, וכן סוברים חכמים בדעת רבי עקיבא (סנהדרין פד א, וכן הוא בספרי זוטא קרח שם) - מיתתו בסקילה, שנאמר כאן "יומת" ונאמר להלן - בנביא המדיח - "יומת" (דברים יג ו), מה להלן בסקילה (ראה ערך נביא שקר), אף כאן בסקילה (ספרי שם, וסנהדרין שם).

• רבי יוחנן בן נורי אומר בחנק, לפי שסובר אף בנביא המדיח שמיתתו בחנק, ולמד גזרה שוה "יומת" - "יומת" משם (ספרי שם; סנהדרין שם), וכן סובר רבי שמעון בדעת רבי עקיבא (סנהדרין שם, וכן הוא במשנה שם פא ב, בשם רבי עקיבא⁴).

• וחכמים אומרים מיתתו בידי שמים (משנה שם), וכן אמר רבי ישמעאל בברייתא (ברייתא בגמרא שם פד א), שנאמר כאן והזר הקרב יומת, ונאמר להלן - במאתים וחמשים איש של עדת קרח השורפים (רש"י) - פל הַקָּרֵב הַקָּרֵב אֶל מִשְׁפַּח הַ' יוֹמֵת (במדבר יז כח), מה להלן בידי שמים, אף כאן בידי שמים (ברייתא בסנהדרין שם).

להלכה מיתתו בידי שמים (רמב"ם ביאת מקדש ט א, וסנהדרין יט ב; החינוך מצוה שצ), שלא מצינו מיתת בית דין במקדש (יראים השלם רפח).

העבודות שחייב עליהן

עבודה תמה אינו חייב אלא על עבודה תמה - שהיא גומרת ומתממת את הדבר (רש"י) - ולא עבודה שיש אחריה עבודה (רב ביומא כד א; רמב"ם ביאת מקדש ט ב), שנאמר וְאֶתְּךָ וְבָנֶיךָ

סנהדרין פד א שרבי ישמעאל סובר מיתה בידי שמים. 4. וגירסת הגר"א גם בספרי שם רבי עקיבא במקום ריב"ג. 5. ולדינא אין נפקא מינה והכל מודים שחייב גם על שבמזבח החיצון. 6. וראה תוספות שם ד"ה והמקטיר ודקדוקי סופרים שלפניהם לא היתה הגירסא והממצאה, וכן ברמב"ם שם לא הזכיר הממצאה. וראה כסף משנה ביאת מקדש ט ג.

2. ואף שבגמרא שם יש לומר שהכוונה רק על שהעבודה מתחללת, ראה שם ברש"י ד"ה בני ישראל, אבל ברש"י סנהדרין פג א ד"ה לא משום זרות וזבחים קיב ב ד"ה ולא משום טומאה מבואר שלמדים מכאן אזהרה בלאו, וראה חידושי הר"ן סנהדרין שם ב ד"ה זר ויד רמ"ה שם. 3. לגירסא שלנו בספרי פסקא קטו, ובסמ"ג לאוין עד הגירסא רבי שמעון, וראה גירסת הגר"א לפי

ואף שהדלקה אינה עבודה וכשרה בזר (ראה ערך הדלקת הנרות, ושם אם לכתחילה או בדיעבד), מכל מקום כיון שהיא צריכה להיעשות, הרי היא מפקיעה נתינת פתילה ושמן מלהיקרא עבודה תמה (מאירי שם).

תרומת הדשן תרומת הדשן היא עבודה תמה (רש"י יומא כד א ד"ה לכל דבר, ותוספות ישנים שם ד"ה לרבות וד"ה ואימא), ואף שלאחריה יש הנחה אצל המזבח, הכל עבודה אחת היא, או לפי שהנחה כשרה בזר (תוספות ישנים שם).

ואף שתרומת הדשן היא עבודה תמה, נחלקו אמוראים אם הזר חייב מיתה עליה:

• רב (בבבלי יומא כד א) וריש לקיש (בירושלמי יומא ריש פרק ב) סוברים שפטור, שנאמר: **עֲבֹדֶת מִתְּנָה אֶתְּנָן אֶת פְּהִינְתְּכֶם** (במדבר יח ז), עבודת מתנה, ולא עבודת סילוק (יומא שם, ובירושלמי: ולא עבודת הרמה, והיא היא), מה שאתה נותן על המזבח, ולא שאתה מסלק ומסיר מעל המזבח (רש"י שם ד"ה עבודת).

• ולוי (יומא שם) ורבי יוחנן (בירושלמי שם) סוברים שחייב, שנאמר: **לְכָל דָּבָר הַמְזַבֵּחַ** (שם ושם) - לרבות עבודת סילוק אם עבודה תמה היא (רש"י שם ד"ה לכל), ודוקא על עבודת סילוק שבחוץ, על מזבח החיצון, מחייב לוי, אבל על עבודת סילוק שבפנים, כגון הוצאת כף ומחתה ביום הכפורים מקודש הקדשים (ראה ערך עבודת יום הכפורים), מודה שפטור, שנאמר: **וּלְמִנְיַת לְפָרְכָת וְעִבְדָתָם** (שם) - מבית לפרוכת הוא שחייב על עבודת מתנה, ולא על עבודת סילוק, אבל בחוץ אפילו עבודת סילוק (יומא שם רש"י).

הלכה כרב וריש לקיש שזר פטור אף בחוץ בעבודת סילוק (רמב"ם ביאת מקדש ט ח).

בזמן הזה אף בזמן הזה יש מן הראשונים שכתב שזר העובד בעבודה תמה חייב מיתה כמו בזמן המקדש (החינוך מצוה שצ); וכתבו אחרונים בדעתם שסוברים כדעת האומרים שקדושת המקדש לא בטלה בחרבנו (ראה ערך בית המקדש), אבל לסוברים שקדושת המזבח בטלה (ראה ערך הני"ל) זר העובד בזמן הזה פטור (מנחת חינוך שם).

מליקת העוף מליקת העוף אסורה בזר, ואין למדים בקל וחומר משחיטת העולה שצריכה צפון (ראה ערך שחיטה) והזר כשר בה, מליקה שאינה צריכה צפון לא כל שכן שהזר יהיה כשר כה, לפי שנאמר: **וְהִקְרִיבוּ הַפֶּהֶן אֶל הַמְזִבֵּחַ וּמָלַק** (ויקרא א טו), מלמד שלא תהא מליקה אלא בכהן, רבי עקיבא אומר שלא בא הכתוב לכך, וכי תעלה על דעתך שזר קרב על גבי המזבח (תורת כהנים ויקרא ז; זבחים סה א), והלא כתוב **אֶף אֶל כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֶל הַמְזִבֵּחַ** לא יקרב (במדבר יח ג. רש"י יומא מה א ד"ה וכי תעלה, ורי"ש משנן לתורת ויקרא שם⁷, וראה ערך מליקה מה מלמד הכתוב לרבי עקיבא).

הצתת קסמים על המזבח הצתת קסמים - קסמים דקים שמציתים אותם על המזבח כשאתה מן מערכות האש קרבה לכולות שנשרפה כל המדורה (רש"י, וראה ערך מערכות) - היא עבודה שהזר אסור בה, ונחלקו בטעם האיסור:

• לרבי יהודה מפני שנאמר **וְנִתְּנוּ בְּגֵי אֶהְרֹן הַפֶּהֶן אֵשׁ עַל הַמְזִבֵּחַ** (ויקרא א ז), ואף שאין זר קרב על המזבח, הוצרכנו לפסוק זה

שיעור ההקטרה שיעור חיוב ההקטרה בזר הוא קזית (רמב"ם ביאת מקדש ט ד. וראה הר המוריה שם מקורו), וכן אם הקטיר קטורת על מזבח הזהב, משיקטיר קזית חייב (רמב"ם שם. וראה ערך הקטרה), אבל המקטיר קטורת ביום הכפורים בקודש הקדשים, אינו חייב מיתה עליה עד שיקטיר מלא חפניו, שיעור המפורש בתורה (רמב"ם שם, וראה ערך הני"ל. וראה כסף משנה שם שמקורו מזבחים קט ב, וסיים בצריך עיון).

שיעור ניסוך המים או היין ניסוך המים או היין שלשה לוגים (תוספתא זבחים ב, וברייתא ביומא כד ב).

קבלת והולכת הדם קבלת הדם והולכת הדם אין הזר חייב עליהן, שאינן עבודות תמות, שיש אחריהן זריקה (רש"י יומא כד א ד"ה עבודה).

סידור המערכה סידור המערכה (ראה ערך אש תמיד, וראה ערך מערכות) אין הזר חייב עליו מיתה, מפני שאינה עבודה תמה, שכן יש אחריה סידור שני גזירי עצים (ראה ערך מערכות. יומא כד ב, ושם כז ב לאיכא דאמרי, ורש"י שם ד"ה שיש אחריה), או לפי שסידור מערכה כשר בלילה (ראה ערך הני"ל), וכל עבודה שכשרה בלילה אינה עבודה חשובה שזר יתחייב עליה מיתה (יומא כד ב ללשון א לפי תוספות ישנים שם ד"ה וכי יש).

סידור שני גזירי עצים בסידור שני גזירי עצים נחלקו אמוראים: רב סובר שאינה עבודה תמה, לפי שיש אחריה סידור אברי התמיד (ראה ערך סדר המערכה) - ושם סידור אחד הוא (רש"י) - ורבי יוחנן סובר שעבודה תמה היא, וזר שסידר הגזירין - חייב (יומא כד ב), שסידור מערכת עצים עבודה תמה וגומרת היא, וסידור האברים תחילת סידור אחר הוא (רש"י שם). בירושלמי אמרו שהכל מודים בזר שסידר שני גזירי העצים שחייב (ירושלמי יומא ב א).

להלכה חייב, שהרי הוא כמקטיר אבריו, שהעצים קרבן הם (רמב"ם ביאת מקדש ט ה).

המצית אש על המזבח המצית אש על המזבח אש על המזבח אינו חייב, שאינה עבודה תמה, שיש אחריה סידור שני גזירים (תוספות ישנים יומא כד ב ד"ה הצתת; תוספות יבמות לג ב ד"ה אמר; רמב"ם ביאת מקדש ט ה וכסף משנה שם).

סידור לחם הפנים סידור לחם-הפנים (ראה ערכו) על השולחן, שאין הזר חייב עליו (ראה לעיל: עבודה תמה, ממשנה זבחים קיב ב), הוא מפני שאינה עבודה תמה, שכן יש אחריה סידור בזיכין (ראה ערכו. יומא כד ב. וראה ערך בזיכי לבונה), ואף שעבודת הלחם נגמרה, עבודת סידור הלחם היא עבודת השולחן, וסידור השולחן לא נגמר עד סידור בזיכין (תוספות ישנים יומא שם ד"ה איכא), וסידור בזיכין אף הוא אינה עבודה תמה, שאחריה יש סילוקם והקטרתם בשבת הבאה (יומא שם רש"י).

סידור המנורה סילוק הנרות מן המנורה בבוקר לקנח אפרם והחזרתם למקומם (רש"י. וראה ערך דשון המנורה וערך הטבת הנרות) - אינה עבודה תמה, לפי שיש אחריה נתינת פתילה (יומא כד ב, וראה ערך הני"ל), ונתינת הפתילה אינה עבודה תמה, שיש אחריה נתינת השמן, ונתינת השמן אינה עבודה תמה, שיש אחריה הדלקה, ולכן על כולן אין הזר חייב מיתה (יומא שם).

7. וראה מנחת חינוך מצוה שפט שכתוב זה נאמר רק ללוי ולא לזר.

ורגלים, שעבד עבודה במקדש, אינו חייב אלא אחת (תוספתא זבחים יב ז; רמב"ם ביאת מקדש ט יא), היינו משום זרות בלבד (רמב"ם שם), שלא הוזהרו זרים על טומאה בעבודה אלא כהנים, שנאמר **דָּבַר אֶל אֶהֱרֹן וְאֶל בָּנָיו וַיִּנְזְרוּ וְגו'** (ויקרא כב ב. תוספות יבמות לב ב ד"ה בעל מוס), וכן לא הוזהרו על מחוסר בגדים ועל רחיצת ידיים ורגלים אלא מי שהוא ראוי לעבוד, אבל הזר אינו עובר בשום אחד מאלה (כסף משנה שם).

בעבודה שפסולה זר שעבד עבודה באופן שהיא פסולה אף בכהן, אף בכהן כגון שקיבל בשמאל, או בכלי חול, או זרק שלא במקומו וכיוצא, חייב משום זרות (תוספתא זבחים יב לפירוש חזון יחזקאל שם, וכן כתב בחזון איש זבחים כ ב) אות ז בעובד כשהוא יושב או בחציצה⁹, מפני שהפסול נעשה על ידו (ראה חזון איש שם).

באכילת קדשים

מקורו קדשי קדשים הנאכלים ניתנו לאכילה לזכרי כהונה בלבד (ראה ערך אכילת קדשים), אבל זר אסור לאכול מבשר קדשי קדשים הנאכלים, שנאמר באיל-המלוואים (ראה ערכו): **וְזָר לֹא יֹאכַל כִּי קֹדֶשׁ הֵם** (שמות כט ל), ומכאן למדנו אזהרה לזר האוכל קדשי קדשים, שהרי נתנה התורה טעם לדבר משום שקודש הם (רש"י על התורה שם). האיסור נמנה במנין הלאוין (ספר המצות לא תעשה קמח; סמ"ג לאוין שכו), וזר שעבר ואכל - לוקה (מכות יח א וב; רמב"ם מעשה הקרבנות יא ח).

במה דברים אמורים כשאכל במקום ובזמן שמותר לכהנים לאכול, אבל אם אכל חוץ לעזרה אינו לוקה אלא משום אוכל קדשים בחוץ (ראה ערך אכילת קדשים), אבל לא משום זרות, וכן אם אכל בעזרה קודם זריקת הדם, שאף לכהנים אינו מותר (ראה ערך הני"ל), אינו לוקה אלא משום אוכל לפני זריקה (רב גידל אמר רב מכות שם ב לפני זריקה, וראה שם המקור; רמב"ם שם).

אימורים האוכל מן האימורים - או מקומץ המנחה (המיוחס לרשב"א מנחות עד א, והוא הדין מהמנחות הנקטרות כליל) - בין ישראל בין כהן, שאף הוא זר להם (רש"י מנחות שם ד"ה לאו דזרות), יש מן הראשונים סוברים שאינו חייב משום הלאו של זרות, מטעם זה שגם לכהנים אינו ראוי, אפילו כשאכלם לאחר זריקה (תוספות מנחות שם לדעת רש"י שם, וכן כתב בהר המוריה מעשה הקרבנות יא ג בדעת הרמב"ם שם); ויש חולקים וסוברים שחייב על אימורים לאחר זריקה משום זרות, ואף שאינו ראוי לכהנים, מכיון ששאר הבשר ראוי אז לכהנים ונתקיים בקרבן זה ואכלו אותם אשר כופר בהם (תוספות שבעות כד ב ד"ה והרי אשם; מיוחס לרשב"א מנחות שם; שיטה מקובצת מנחות שם אות יד).

דם קדשים האוכל דם קדשים, נחלקו תנאים: לדעת חכמים כשם שנתמעט דם קדשים מטומאה (ראה ערך דם קדשים) כך נתמעט מזרות, ורבי יהודה סובר שטומאה בלבד נתמעט (כריתות ד ב ורש"י).

קדשים קלים חזה-ושוק (ראה ערכו) המורמים מקדשים קלים - שלמי יחיד, תודה (ראה ערכו), ואיל-נזיר (ראה ערכו) - נאכלים לכהנים ולנשיהם, וכן ארבעה לחמי תודה והזרוע בשלה של איל נזיר ושני לחמים (ראה ערך אכילת קדשים), זר שאכל מחזה ושוק, לוקה משום לאו של זרות, ואף שלא מצינו בו לאו מיוחד,

שלא נאמר שהזר יעמוד על הרצפה וידליק בעץ ארוך על המזבח (וימא מה א).

• ולרבי שמעון מפני שאין הזר קרב לגבי מזבח (תורת כהנים שם ה; יומא שם. וראה ערך הני"ל למה נצרך הפסוק לרבי שמעון), ושמא יעמוד על הרצפה וידליק מרחוק אין חוששים, שאין דרך ארץ לעשות כן (תוספות שם ד"ה וכו').

הגשת מנחות הגשת מנחות למזבח יש מהראשונים סוברים שאף למזבח היא איסורה לזרים הוא מטעם שאין זר קרב לגבי מזבח (רש"י סוטה יט א ד"ה היה נוטל, ותוספות שני שם, ותוספות מנחות ט א ד"ה מקמיצה ועוד, ראה ערך הגשה); ויש למדים מטעמים אחרים (ראה ערך הני"ל).

פסול עבודתו

הדין ומקורו זר שעבד במקדש, עבודתו פסולה (משנה זבחים טו ב בקבלת הדם, ובגמרא שם הלימודים בסתם עבודה, ראה להלן; רמב"ם ביאת מקדש ט א), וכמה מקורות יש לכך:

• **דָּבַר אֶל אֶהֱרֹן וְאֶל בָּנָיו וַיִּנְזְרוּ וַיִּנְזְרוּ מִקֹּדֶשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִחַלְלוּ** (ויקרא כב ב. תני לוי בגמרא שם), ופירושו שבני ישראל, היינו הזרים, אף הם ינזרו כדי שלא יחללו, לימד על זר שעבד שחילל את הקדשים ופסלם (רש"י שם ד"ה בני).

• דבי רבי ישמעאל למדו בקל וחומר מבעל מום: מה בעל מום שאוכל בקדשי קדשים (ראה ערך בעל מום (כהן) אם עבד - חילל (ראה ערך הני"ל), זר שאינו אוכל (ראה להלן: באכילת קדשים) אינו דין שאם עבד - חילל (זבחים שם, וראה שם טו א למסקנא שלומדים זאת מהצד השווה מבעל מום ואונן).

• רב מרשיא למד בקל וחומר מיושב - כהן היושב בשעת עבודה במקדש - שמצותה בעמידה - שעבודתו פסולה - (ראה ערכו), שאוכל בקדשים, ואם עבד - חילל (ראה ערך יושב), זר שאינו אוכל אינו דין שאם עבד - חילל (גמרא שם), או שלמדים בצד השווה שביושב ובעל מום, או ביושב ואונן שאם עבדו - חיללו (שם, אם נאמר שיש פירכא על יושב שכן פסול לעדות).

העבודות הנפסלות העבודות הנפסלות בזר הן: קבלת הדם (ראה ערך קבלה), הנפסלות שמקבלה ואילך מצות כהונה (מנחות יט א, ושם נתבאר), הולכה (ראה ערכו), ושם מחלוקת בדבר, ושם גם על הולכה במנחות ובקטורת, זריקה (ראה ערכו), הזאה (ראה ערכו), מתן-דמים (ראה ערכו), ומליקת העוף (ראה ערך מליקה), ובמנחות, קמיצה, הקטרת הקומץ, הקטרת הקטורת (ראה ערכו). וראה ערך הקטרה), סידור המערכה והגזירים (וראה ערך מערכות), סידור השולחן בלחם-הפנים (ראה ערכו) ובזיכין (ראה ערכו) והקטרתם, והטבת-הנרות (ראה ערכו), הגשה (ראה ערכו), וכן תנופה (ראה ערכו), בזר פסולה, היינו שהעבודה נפסלה, וחוזר הכהן ומגיש או מניף, אבל אם לא חזר הכהן והגיש או הניף המנחה כשרה (רמב"ם פסולי המוקדשין יא ז. וראה ערך הגשה).

היציקה הבלילה והמליחה שעשאן זר כשרות (משנה מנחות יח א וגמרא שם ב, וראה שם בפירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא במליחה; רמב"ם פסולי המוקדשין שם⁸).

עובר על איסור זר טמא, או מחוסר בגדים, או שלא רחוק ידיים אחד בלבד

8. ואין רצונו לומר שכשר לכתחילה, ראה לעיל שרק חיוב מיתה אין בהן מפני

9. וראה חסדי דוד לתוספתא שם כוונה אחרת בדברי

בעבודה בטומאה במקדש דְּבַר אֶל אֶהְרֶן וְאֶל כֹּהֵן וְגו' (פרשת דרכים למשנה למלך דרך החיים, וראה מנחת חינוך מצוה רפב).
 על איסור זר באכילת תרומה, מקורו ודיניו, ראה ערך אכילת תרומה.

הזר, ושכלל זר

איזהו זר, כל שאינו מזרע אהרן הזכרים (רמב"ם ביאת מקדש ט א), שנאמר וְעָרְכוּ כֹהֵן אֶהְרֶן (ויקרא א ח), וְהִקְטִירוּ אֹתוֹ כֹהֵן אֶהְרֶן (שם ג ה), ודרשו מכך, בני אהרן ולא בנות אהרן (רמב"ם שם, על פי קדושין לו א).

יש מן האחרונים שנסתפקו אם בנות אהרן בכלל זרות הן וחייבות כזר, או שאינן בכלל זרות ואינן עוברות אלא על לאו-הבא-מכלל-עשה (ראה ערכו. דרך מצותיך למשנה למלך ג ד"ה ועוד. וראה מנחת חינוך מצוה שצ).

לויים אף הלויים בכלל זרים, שהרי אף הם אינם מזרע אהרן הכהן, אלא שיש לאו נוסף על הלויים שעבדו עבודת כהנים, שנאמר בלויים: אִךְ אֶל כֹהֵן אֶהְרֶן וְאֶל כֹהֵן אֶהְרֶן לֹא יִקְרְבוּ וְלֹא יִמְתּוּ (במדבר יח א), והוא לאו וחיוב מיתה ללויים שעבדו עבודת כהנים (רמב"ם כלי המקדש ג ט, וראה ערכין יא ב¹⁰).

וכתבו אחרונים שלא זו אינו ענין לזר, ולכן על לאו נוסף זה חייב אף על עבודה שאינה תמה, ויש על לויים שני לאוין, אחד משום זר ואחד לאו הנוסף בתורת לוי (מנחת חינוך שפט, ראה שם בארוכה. וראה ערך לוי).

חלל של תורה, אף שאינו מחלל עבודה (ראה ערך חלל), יש מן האחרונים שכתבו שנכלל בכלל זר, וחייב מיתה בידי שמים כמותו, שנחשב כזר לכל דבר (מנחת חינוך שצ, וכן כתבו בגבורת ארי תענית יז ב ד"ה ותדע, ובמרכבת המשנה ביאת מקדש ו י); ויש שכתבו שאינו כזר, ואינו עובר אלא על לאו הבא מכלל עשה (מרחשת א ח, וראה שו"ת דבר אברהם א כו שנסתפק בדבר והסיק גם כן שאינו כזר).

כהן העובד כשהוא מחוסר בגדים - כהן הדיוט כשהוא מחוסר בגדים - כהן העובד מארבעה בגדים, וכהן גדול בפחות משמונה בגדים (ראה ערך בגדי כהונה) - הרי הוא כזר, וחייב מיתה כמותו, שנאמר: וְחִגְרְתָּ אֹתָם אֲבָנֵי אֶהְרֶן וּבָנָיו וְחִבְשֶׁת לָהֶם מְגַבְעַת וְהִיָּתָה לָהֶם כְּהֵנָה לְחֻקַּת עוֹלָם (שמות כט ט), בזמן שבגדיהם עליהם, כהונתם עליהם, ובזמן שאין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם, והרי הם כזרים (סנהדרין פג ב ושם נתבאר; רמב"ם כלי המקדש י ד; רש"י זבחים קיב ב ד"ה ולא משום מחוסר).

ואף שבמחוסר בגדים כתוב חיוב מיתה בפירוש: וְהָיָה עַל אֶהְרֶן וְעַל כֹהֵן וְגו', וְלֹא יִשָּׂאוּ עוֹן וְמָתוּ (שמות כח מג), אותו כתוב נאמר על מחוסר מכנסיים, שלא הוזכרו בפרשה של והיתה להם כהונה, ולפיכך הוצרכנו לעשותם כזרים למחוסר שאר הבגדים (רש"י מאוריליניש בתוספות סנהדרין שם ד"ה אין ועוד; רמב"ן על התורה שמות שם).

בייתור בגדים אף העובד בייתור בגדים מחלל עבודה כמו זר, שנאמר: וְעָרְכוּ כֹהֵן אֶהְרֶן הַכֹהֲנִים אֶת הַנִּתְחִים (ויקרא א ח) - הכהנים בכיהונם, מכאן לכהן הדיוט שלבש בגדי כהן גדול ועבד - עבודתו פסולה (תורת כהנים דיבורא דנדבה ה; ברייתא בזבחים

הרי בת כהן שנישאת לישראל ומת בעלה בלא בנים, שחוזרת לתרומת בית אביה, אינה חוזרת לחזה ושוק, ולמדים מהכתוב וּבַת פֶּהֶן כִּי תִהְיֶה לְאִישׁ זָר הוּא בְּתִרְוַמַּת הַקֹּדְשִׁים לֹא תֹאכַל (ויקרא כב יב. ראה ערך בת כהן), ולא גמור הוא שלוקה על זה (ראה רמב"ם סנהדרין יט ז), וכל שכן זר עצמו (מהרי"ט אלגוי בכורות ה מ; מנחת חינוך מצוה רפג), אבל אינו חייב מיתה (מהרי"ט אלגוי שם, וראה שם הוכחות). והוא הדין בלחמי תודה וזרוע בשלה (מנחת חינוך שם).

בכור הבכור, בשרו נאכל לכהנים (משנה זבחים נו ב; רמב"ם בכורות א ב. וראה ערך אכילת קדשים), שנאמר: וּבִשְׂרָם יִהְיֶה לָךְ (במדבר יח יח. רש"י במשנה שם ד"ה הבכור; רמב"ם שם), זר שאכל כזית מבשר בכור, בין לפני זריקה ובין לאחר זריקה - לוקה, שנאמר: לֹא תֹאכַל לְאָכַל בִּשְׂעָרֶיךָ וְגו' וּבְכֹרֶת בְּקֶרֶךָ וְצִאֲנֶךָ (דברים יב יז. וראה בספרי שם פסקא עב, ובמסכת מכות יז א צורת הדרשה).

יש מן הראשונים מפרשים שאינו לוקה על לאו זה לאחר זריקה (רש"י מכות יח א ד"ה ה"ג); ויש חולקים וסוברים שאף לאחר זריקה לוקה משום זרות, שייחד בו הכתוב לאו (רש"י בתוספות שם יח א, וראה שם שהאריכו להשיג על רש"י; רמב"ם בכורות א טז).

בכור בעל מום שנשחט בחוץ כחולין (ראה ערך בכור בהמה טהורה) נחלקו בו תנאים: בית שמאי סוברים שהזרים אסורים באכילתו, ובית הלל מתירים (משנה בכורות לב ב, וגמרא שם. וראה ערך הני"ל הלימודים של בית שמאי ובית הלל), הלכה כבית הלל (רמב"ם בכורות א ג; טושי"ע יורה דעה שו ה).

קדשים קלים זר האוכל קדשים קלים לפני זריקה, נחלקו לפני זריקה אמוראים בירושלמי: רבי יונה אמר כיון שאחר זריקה מותרים הם לזרים, אפילו לפני זריקה אין לוקים עליהם משום זרות; ורבי יוסי אמר לפני זריקה לוקים משום זרות (ירושלמי ערלה ב ט, וראה שם ברידב"ז ובנועם ירושלמי).

כזית מחטאת זר שאכל כזית מחטאת העוף, רבי חייא אמר לוקה העוף שתיים, משום זר שאכל את הקודש, ומשום נבלה, שכל מליקה נבלה היא, וכשהותרה במקדש אצל כהנים הותרה ולא לזרים (יבמות לב ב), והדברים אמורים לדעת המחייבים שתיים על שני איסורים הבאים בבת אחת (גמרא שם לג א, וראה ערך אין אסור חל על אסור); ובר קפרא אמר אינו חייב אלא משום זרות, שכשהותרה נבלת מליקה במקדש לכל הותרה (שם לב ב). הלכה כרבי חייא (רמב"ם מעשה הקרבנות יא ט).

תרומת לחמי זר שאכל תרומת לחמי-תודה (ראה ערכו), הדבר ספק תודה אם חייב עליה מיתה במזיד וחומש בשוגג, כדרך שחייב על אכילת-תרומה (ראה ערכו), שבשניהם נאמר ממנו תרומה (ויקרא ז יד בתרומת לחמי תודה, ובמדבר יח כו בתרומת מעשר), או שאין חייב, לפי שבתרומה נאמרו מיעוטים: וּמָתוּ בּוֹ (ויקרא כב ט) וְחִמְשִׁיתוּ (שם יד) שבתרומה חייב מיתה וחומש ולא בתרומה אחרת (מנחות עז ב, ורש"י בעיא שלא נפשטה; רמב"ם מעשה הקרבנות ט ג), ולפיכך פטור מספק (רמב"ם שם, וראה כסף משנה שם).

בטומאת הגוף זר שאכל קדשים בטומאת הגוף, חייב כרת משום טומאה, אף שבלא הטומאה הוא אסור משום זרות, שבאכילת קדשים כתוב וְהִנָּפֵשׂ אֲשֶׁר תֹאכַל בְּשֶׁר וְגו' וְטִמְאַתּוּ עֲלָיו וְגו' (ויקרא ז כ), שכולל כהנים וזרים, שלא כדרך שנאמר

התוספתא. 10. וראה ספר המצות לא תעשה עב והחינוך שפט.

כד ב), ופירשו ראשונים שהעשה הוא מהכתוב דָּבַר אֶל אֶהְרֵן וְאֶל בְּנָיו לֵאמֹר פֶּה תִּבְרְכוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר ו כג) - אתם ולא זרים, ולא הבא מכלל עשה עשה (רש"י כתובות שם ד"ה דאיסור; האשכול א עמ' 32 בשם איכא מרבנותא), ועשה ממש הוא (האשכול שם לדעה זו. וראה ערך לאו הבא מכלל עשה).

ויש מפרשים שאין זה אלא איסור מדרבנן ומשום הברכה - אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וכו' (ראה ערך ברכת המצות) - שלפני נשיאת כפים (האשכול שם בשם איכא מאן דאמר, וכן כתבו התוספות שבת קיח ב ד"ה אילו בשם ר"י שלא ידע מה איסור יש בדבר אם לא משום ברכה לבטלה¹²).

ויש שהוסיפו שזוהי שאמרו שיש בזה איסור עשה, והיינו אזהרת עשה של אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא (דברים ו יג) שאמרו על מוציא שם שמים לבטלה (שו"ת מהרי"ט א קמט בפירוש ב, וראה ערך אזכרות).

האם האיסור יש שכתבו שאיסור עשה שאמרו בזר העולה לדוכן הוא רק במקדש אינו אלא במקדש, שהיו אומרים את השם המפורש ככתבו, ואם הוא זר הרי הוא הוגה את השם שלא במקום מצוה, שיש בו אזהרת עשה של ה' אלהיך תירא (ראה סנהדרין נו א, וראה ערך הוגה את השם), אבל שלא במקדש שאין אומרים את השם ככתבו אין איסור (שו"ת מהרי"ט א קמט בפירוש ב, ופירש כן גם דברי ר"י בתוספות שבת קיח ב הנ"ל).

כשמברך עם יש מחלקים בין כשהזר מברך יחד עם כהנים, שאז עוד כהנים אין בו איסור, ובין כשהוא מברך יחידי בלא כהנים, שאז יש בו איסור (רמ"א בדרכי משה קכח, ובשו"ע או"ח שם א), ויש מפרשים דבריהם, שכשעולה עם כהנים אחרים אינו צריך לברך אשר קדשנו במצותיו וצונו, שרבים העושים מצוה אחד יכול לברך ולהוציא את כולם, אבל כשנושא כפיו לברך הוא מברך ברכת המצות, והיא ברכה לבטלה (שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח ו בפירוש דברי המגן אברהם לתרץ דעת הרמ"א¹³).

ויש סוברים להיפך, שדוקא כשיש גם כהנים עם הזר עובר בעשה, והאיסור הוא מפני שכשם שיש מצות עשה על הכהנים לברך את ישראל, כך יש מצוה על ישראל להתברך מן הכהנים (ראה ערך נשיאת כפים אם הכל מודים לזה), ומכיון שהמצוה של ברכת כהנים היא פנים כנגד פנים (ראה ערך הנ"ל), אם כן זר העולה לדוכן אינו מתברך עם הכהנים, ועובר על עשה זו, אבל כשאין שם כהנים, אינו עובר אלא משום ברכה לבטלה (הפלאה כתובות כד ב, וכן כתב גם בפירוש דברי התוספות שבת קיח ב הנ"ל¹⁴).

כשלא נתכוין זר שעלה לדוכן ולא נתכוין לשם מצוה, יש לשם מצוה מהאחרונים שכתב שאינו עובר, ולא אמרו שעובר בעשה אלא כשמתכוין לשם מצוה (שו"ת עונג יום טוב טו).

במצות שעה

פירוק והקמת ובגסע המשפן יורידו אתו הלויים ובקנת המשפן יקימו אתו הלויים והזר הקרב יומת (במדבר א נא), שכשבאים ליסע במדבר ממסע למסע, היו פורקים אותו מהקמתו, ונושאים אותו עד מקום אשר ישכון שם הענן, ויחנו שם ומקימים אותו, והזר הקרב לעבודה זו יומת בידי שמים (רש"י על התורה שם, וכן כתב בתרגום יונתן שם), שהרי נאמר אחרי כן וְלֹא יִהְיֶה קֶצֶף עַל

יח א), שהכהנים על בני אהרן מוסב, שהם הדייטים וניתלית כהונתם בבגדים הראויים להם (רש"י זבחים שם ד"ה הכהנים, וראה לשון רש"י שם יז ב ד"ה והיתה במחוסר בגדים), וחייב מיתה (רמב"ם כלי המקדש י ה; מאירי סנהדרין עמ' 301).

כשלא רחץ ידיו כהן שלא רחץ ידים ורגלים (ראה ערך קדוש ידים ורגליו ורגלים) ושתוי-יין (ראה ערכו), אף הוא נחשב כזר, וחייב מיתה בידי שמים כמותו, שלמדים בגזרה שוה מזרים (זבחים יח א, וראה שם בתוספות ד"ה אתיא שנקראים זרים, וכן כתבו לעיל שם טו ב ד"ה אתיא).

היושב בשעת כהן היושב בשעת עבודה, הרי הוא כזר, ומחלל עבודה עבודה כמותו, שנאמר: פִּי בּוֹ פָּחַר וּגּוֹ' לְעַמֹּד לְשֵׁרֶת (דברים יח ה), לעמידה בחרתיו ולא לשיבה (זבחים כג ב), וכיון שלא נבחרו הם כזרים (רש"י לפנינו שם ד"ה לא, ותוספות זבחים שם ד"ה אימא. וראה שיטה מקובצת שם אות ה), ולוקה כמותו (ברכת הזבח וצאן קדשים זבחים שם), אלא שאינו חייב מיתה, שלכך נאמר חיוב מיתה במחוסר בגדים, ושלא רחץ ידים ורגלים, ובשתויי יין שיהיו שלשה כתובים הבאים כאחד ואין מלמדים (גמרא שם, וראה ערך שני כתובים הבאים כאחד).

ויש חולקים וסוברים שפסול יושב אינו משום זרות, ואין איסורו אלא בלאו הבא מכלל עשה: לעמידה ולא לשיבה, ולכן אינו לוקה (רמב"ם ביאת מקדש ה יז).

זר לאותה עבודה

כהן הדייט אפילו כהן, כשהוא פסול לעבודה מסוימת, הרי הוא כזר לגבי אותה עבודה, ולכן כהן הדייט ששימש בעבודת יום הכיפורים בעבודת יום הכיפורים, שאינה אלא ככהן גדול (ראה ערך עבודת יום הכיפורים), כגון שכהן הדייט שחט פרו של כהן גדול, לסוברים ששחיטת פרו בזר פסולה (ראה ערך הנ"ל מחלוקת בדבר), חייב משום זרות (יבמות לג ב¹¹), אבל לסוברים ששחיטת פרו של כהן גדול כשרה בזר (ראה ערך הנ"ל), אף שמצותו לכתחילה ככהן גדול, אין הזר וכהן הדייט חייב עליה (אור שמח ביאת מקדש ט ז, וראה מקדש דוד טו ד).

לוי ששינה לוי ששינה עבודתו מעבודה לעבודה, כגון משורר עבודתו ששיער - שהגיף דלתות (ראה ערך לויים על המשוררים והשוערים) - וכן שוער ששורר, אמר רבי שחייב מיתה, שנאמר: וְהַחֲנִים לְפָנָי הַמִּשְׁפָּן קָדְמָה לְפָנָי אֶהְלֵ מוֹעֵד מִזְרְחָהּ וּגּוֹ' וְהָזַר הַקָּרֵב יוֹמָת (במדבר ג לח. ספרי קרח פסקא קטז), וכן אמר אביי: וְהַחֲנִים וּגּוֹ' וְהָזַר הַקָּרֵב יוֹמָת, אם זר זה הוא זר ממש - היינו ישראל (רש"י) - הרי כבר אמור באותה פרשה גופה, אלא שזר באותה עבודה (ערכין יא ב ורש"י).

ויש למדים חיוב מיתה מפסוק מיוחד שנאמר בלויים, וכן יש שאינם מחייבים כלל מיתה, אלא הוא באזהרה מיוחדת ללויים, ולא בתורת זרות (ראה ספרי קרח שם, וערכין שם, ורמב"ם כלי המקדש ג ט-י, וכסף משנה שם, וראה ערך לויים).

בנשיאת כפים

איסורו זר שעלה לדוכן ובירך ברכת כהנים, עובר בעשה (כתובות

אברהם. וראה חידושי חתם סופר לשו"ע שם פירוש אחר בחילוק הרמ"א. 14. וראה דבר אברהם א לא, ושו"ת זכרון יהונתן א.

11. וראה שער המלך עבודת יום הכיפורים א ב שהוא כזר גמור וחייב מיתה כזר, וראה מנחת חינוך קפה, וספר אתון דאורייתא יט. 12. וראה שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח ו. 13. אלא שאחר כך כתב שם פירוש אחר בדעת המגן

בעמדם במדבר, ששם הגביל את המשכן כאשר הגביל הר סיני בהיות הכבוד שם כאשר אמור שם פי סְקוֹל יִסְקַל וגו' (שמות יט יג. רמב"ן על התורה בהקדמה לספר במדבר), וכן מציינו שבני ישראל התלוננו הֲן גִּזְעוּנוּ אֲבָדְנוּ וגו' כֹּל הַקָּרֵב הַקָּרֵב אֶל מִשְׁכַּן ה' יְמוֹת (במדבר יז כז-כח), שמי שיקריב עצמו יותר מחברו ויכנס לתוך אהל מועד ימות (רש"י שם).

יש ממפרשי התורה שכתבו שאף הלויים בכלל זר הקרב יומת בכניסה למשכן, ולא הותרו אלא בעבודת הפירוק וההקמה והחנייה מסביב לאהל מועד לשמירה (חזקוני על התורה במדבר א נא).

בהוראת שעה בהוראת שעה מציינו גם להיפך, שזר מותר אף בעבודה, שכן מציינו בגדעון שהקריב את קרבנותיו על פי הדיבור בהוראת שעה, ובין האיסורים שהותרו לו היה אף זה שהקריב זר (תמורה כח ב, וראה ערך הוראת שעה), וכן בשה שהקריב שמואל אמרו שאחד מהאיסורים שהותרו בו הוא ששמואל היה לוי (ירושלמי מגילה א יב, ובמדבר רבה יד, וראה ערך הני"ל).

עַד תִּבְנֶה יִשְׂרָאֵל (שם ג) - אם תעשו כמצותי לא יהיה קצף, ואם לאו, שיכנסו זרים לעבודתם זו, יהיה קצף, כמו שמצינו במעשה קרח פי יִצְאָה הַקָּצֶף (במדבר יז יא), וכשם שבמעשה קרח היתה מיתתם בידי שמים, אף כאן כך (רבי אליהו מזרחי שם א נא).

או שלמדים בקל וחומר, ומה הכהנים שהחמירה תורה בקדושתם, הזר הקרב לעבודתם אינו במיתת בית דין אלא בידי שמים (ראה לעיל), עבודת הלויים שלא החמירה תורה בקדושתם לא כל שכן (גור אריה שם); ויש ממפרשי התורה שכתבו שבית דין ימיתוהו (אבן עזרא על התורה שם, וצריך ביאור).

לדעת הסוברים בזר ששימש במקדש שחייב מיתה בידי אדם (ראה לעיל שם), אף כאן כך (ברטנורא על התורה במדבר שם).

אף שזר הנכנס למקדש ולא עבד עבודה אין בו חיוב מיתה¹⁵, זר הקרב למשכן חייב מיתה, שנאמר וְהַחַיִּים לְפָנַי הַמִּשְׁכָּן וגו' מְשֻׁמְרֵי מְשֻׁמְרֵי הַמִּקְדָּשׁ לְמִשְׁמֶרֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהַזֵּר הַקָּרֵב יוֹמָת (במדבר ג לח), וזוהי מצות שעה שנצטוו בה

זְרוּעַ וּלְחָיִים וְקִיבָה¹

מצות נתינה לכהן אברים אלו מבהמה שחוטה

בחוף לארץ הזרוע והלחיים והקיבה נוהגים בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית (משנה חולין קל א), שנאמר: אם שור אם שה, בין בארץ ובין בחוצה לארץ (ספרי שופטים פסקא קסה); רבי אלעאי חולק וסובר שאינם נוהגים אלא בארץ (ברייתא בחולין קלו א), שלמדים בגזרה שוה של נתינה נתינה מתרומה (גמרא שם), ומצאנו אמוראים שהיו בחוצה לארץ שנהגו במצוה זו (ראה חולין קלא א החוה ליואה כו', ושם ב עולא הוה יהיב כו', וקלב א רב כהנא אכיל כו' ועוד).
ונחלקו בכך הדעות להלכה:

- יש מן הראשונים שפוסקים כן להלכה שנוהגים אף בחוף לארץ (רמב"ם שם בכורים ט א; טור יו"ד סא, בשם הרמב"ם; שו"ע שם כא).
- ויש סוברים שכיון שאנו נוהגים בראשית-הגז (ראה ערכו) כרבי אלעאי שאינו נוהג בחוצה לארץ (ראה חולין קלו ב, וראה ערך ראשית הגז), אף במתנות כן, שטעם אחד לשניהם שלמדים בגזרה שוה מתרומה (רש"י שבת י ב ד"ה הוה נקיט; תוספות חולין קלו ב ד"ה כר"א; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), וכן נוהגים (שו"ע שם).
- וכתבו ראשונים שמכל מקום המחמיר ליתן תבוא עליו ברכה (המאור ושאר ראשונים שם), ואינו נראה כמתייהר (פתחי תשובה שם בשם מהר"ם בתשובה²).

המתנות

הזרוע הימנית הזרוע היא יד הבהמה (פירוש המשניות לרמב"ם חולין קלד ב), והיא מן הרגלים הקדמיות (רבנו יהונתן שם), של ימין (ספרי קסה); תוספתא חולין ט, וברייתא בגמרא שם; רמב"ם בכורים ט יח; טושי"ע סא ב), שנאמר: הַזֵּרֶעַ (דברים יח א) - זה זרוע ימין (ספרי שם וברייתא שם), שהה"א של הזרוע מורה על המיומן שבזרוע (רבא בגמרא שם), היינו החשובה שבזרוע (רש"י קדושין כא ב ד"ה הירך);

שא שנהג לשחוט בהמה בכל ערב יום טוב כדי להפריש ממנה מתנות, וראה פליתי סק"ד שחתנו הפריש מתנות.

המצוה

מקורה וגדרה מצות עשה על כל זובח בהמה טהורה ליתן ממנה לכהן הזרוע והלחיים והקיבה, שנאמר: וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפֵּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעֵם מֵאֵת זִבְחֵי הַזֵּבַח אִם שׂוֹר אִם שֶׂה וְנִתַּן לַכֹּהֵן הַזֵּרֶעַ וְהַלְחָיִים וְהַקִּיבָה (דברים יח א), ואלה הם הנקראים בכל מקום מתנות (רמב"ם בכורים ט א, ופירוש המשניות חלה ד ט).
המצוה נמנית במנין המצוות (ספר המצוות עשה קמג; סמ"ג עשין קמב; החינוך מצוה תקו), והם אחת מעשרים וארבע מתנות כהונה הניתנות לכהנים (תוספתא חלה ב; רמב"ם שם א ז. וראה ערך מתנות כהונה).

נתן אחד משלשתם, לא יצא ידי חובתו, שמצותו ליתן הזרוע והלחיים והקיבה יחד (מנחת חינוך בקומץ מנחה תקו).

חובה המוטלת המצוה היא על השוחט, שהשוחט בהמת ישראל חברו, על השוחט חובה על השוחט ליתן מתנותיה לכהן (טושי"ע יורה דעה סא כח), שנאמר: מֵאֵת זִבְחֵי הַזֵּבַח (דברים יח א), והזובח אינו יכול לומר הבעלים יתנו לך (ט"ז שם ס"ק כט), אלא השוחט מחוייב לטפל בעצמו ולילך לבעלים ולשאול אם רוצה ליתן לכהן זה או לאחר (פרי מגדים במשבצות זהב שם), ומכל מקום טובת הנאה לבעלים, והוא יכול ליתנם לכל כהן שירצה (רמ"א בשו"ע שם. וראה ערך טובת הנאה), ואם שחט בהמה של מי שפטור ממתנות (ראה להלן: הפטורים) - פטור (משנה חולין קלב א; רמב"ם בכורים ט י; טושי"ע שם).

בהמה שלא הורמו מתנותיה אמר רבי יוחנן אסור לאכול ממנה, והאוכל ממנה כאילו אוכל טבלים (חולין קלב ב), לפי שלמדים בגזרה שוה נתינה נתינה מתרומה (תוספות שם ד"ה כאילו, וראה להלן בנוגע לחוף לארץ ולהלן: הפטורים, בבחמת שותפים), ואין הלכה כמותו (גמרא שם, וראה רמב"ם בכורים ט יד), ואף שמותר לאכול ממנה לפני הפרשה, מצוה להפרישן מיד (טושי"ע יו"ד סא ה).

15. וראה ערך מקדש על כניסת זר למקדש.
זרוע ולחיים וקיבה. 1. יב, טורים שפ-תט. 2. וראה שם מהחתם סופר יו"ד

לגירסתנו וגירסת רש"י והמאור), אלא נותנה לכהן כמו שהיא בעורה (רש"י שם ד"ה אין).

להפשיט את הראש לא יפשיט את הלחי (ברייתא שם), שנאמר: וְהִלְחִימוּ (דברים יח ג) - להביא צמר שבראשי כבשים, ושיער שבזקן תישישם (גמרא שם) - שהה"א של הלחיים באה לרבות (רש"י שם ד"ה הראש. וראה ערך ה) - וכל שכן שהעור חייב ליתן (רש"י שם) ⁷.

להלכה, יש ראשונים פוסקים שאין מולגים אותן, ואין מפשיטים אותן, אלא יתנו לו בעורן ובצמרן (רמב"ם בכורים ט יט), בין בזרוע ובין בלחי (ראה ב"ח על הטור, ופרי חדש סא סק"ז); ויש פוסקים שהצמר שבראש הכבשים והשיער שבראש התישישים אינו רשאי למלוג או להפשיט (טושי"ע יו"ד סא א), אבל בזרוע, כשאינ מנהג למלוג, יכול להפשיט (ב"ח שם ופרי חדש שם) ⁸.

הקובה קיבה כמשמעו, חלב שעל הקיבה, נותנו לכהן (תוספתא ושבתוכה חולין ט), שנאמר "וְהִקְבָּה" (דברים יח ג) - להביא חלב שעל גבי הקיבה, וחלב שבתוך הקיבה (גמרא חולין קלד ב לגירסתנו וגירסת רש"י ורא"ש), שהה"א של הקיבה באה לרבות (ר"ן שם), ושבתוך הקיבה היינו חלב הקרוש (רש"י שם ד"ה חלב).

אמר רבי יהושע - או רבי יהודה (גירסת התוספתא) - כהנים נהגו בו עין יפה ונתנוהו לבעלים (תוספתא שם ט וגמרא שם; רמב"ם בכורים ט יט; טושי"ע שם: אלא אם כן נהגו כו'), וכתבו אחרונים שאפילו אם זה הכהן יאמר איני חפץ להניח, אין שומעים לו כיון שכן נהגו (ערוך השלחן שם), והוא הדין אם נהגו עין יפה בצמר ועור של לחיים (ט"ז שם סק"ז).

הבהמה

בהמה טהורה אין חייבת במתנות אלא בהמה טהורה בלבד, שנאמר: אִם שׂוֹר אִם שֶׂה (דברים יח ג. רמב"ם בכורים ט ה; טושי"ע יו"ד סא יז), ואף שלא נאמר אלא שור ושה, כל בהמה טהורה בכלל, שעזים אף הם בכלל שה, כמו שכתוב שֶׂה כְּשִׁבִים וְשֶׂה עֲזִים (דברים יד ד. פרי חדש שם סק"א), אבל לא חיה ועוף (טושי"ע שם).

כלאים כלאים הבא מכבש ועז, חייב במתנות, שנאמר אם שור, והיה לו לכתוב שור, אלא לרבות את הכלאים (ברייתא בחולין קלב א ורש"י; רמב"ם בכורים ט ה; טושי"ע יו"ד סא יז).

כוי הכוי - בעל חיים טהור, שנחלקו חכמים במהותו, ואם דינו כחיה או כבהמה (ראה ערך כוי) - נחלקו בו תנאים:

- לדברי חכמים הזרוע והלחיים והקיבה נוהגים בו (תוספתא חולין ט, והובאה בגמרא שם קלב א), שנאמר: אִם שֶׂה (דברים יח ג) - לרבות את הכוי (ברייתא בחולין שם).

- ורבי אליעזר פוטר בכוי (תוספתא שם וחולין שם) ⁹.

הלכה כדברי חכמים שזרוע לחיים וקיבה נוהגות בו (רמב"ם בכורים ט ה; שו"ע יו"ד סא יז).

מוקדשים הזרוע והלחיים והקיבה נוהגים בבהמת חולין, אבל לא במוקדשים (משנה חולין קל א; רמב"ם בכורים ט א; טושי"ע

ויש למדים משוק של שלמים שנאמר בה שׂוֹק הַיָּמִין (ויקרא ז לב), והואיל ושוק מתנה לכהן, וזרוע מתנה לכהן, מה שוק אינה אלא ימין, אף זרוע אינה אלא ימין (תוספתא חולין שם. וראה ערך חזה ושוק).

איזוהי הזרוע איזוהי זרוע, מן הפרק של ארכובה (ראה ערכו) ועד כף של יד (משנה חולין קלד ב; רמב"ם בכורים ט יח; טושי"ע יו"ד סא ב ³), שהם שני אברים מעורים - מחוברים - זה בזה (רמב"ם שם, וראה מעשה הקרבנות ט י; טושי"ע שם: שני פרקים) (ראה איור מסי' 19 בסוף הכרך).

מפרק של ארכובה שאמרו היינו מפרק של ארכובה הנמכרת עם הראש, שהיא החלק התחתון של הרגל (ראה ערך ארכובה), משם ולמעלה, עד רוחב העצם העליון שהוא נקרא כף של יד, ושני העצמות שנותן לכהן הם העצם האמצעי, שהוא כנגד השוק ברגל, והעצם העליון (ראה רש"י במשנה שם, וברטנורא חולין י ד, וטושי"ע שם, וט"ז ס"ק ב ג), ועד כף של יד, היינו עד ועד בכלל (תוספות יום טוב ותפארת ישראל על המשנה שם).

יש מהראשונים שכתב ששני הפרקים שנותן לכהן הם הארכובה הנמכרת עם הראש, והוא הפרק התחתון של הרגל, והעצם האמצעי, הנקרא אצל העם זרוע (פירוש המשניות לרמב"ם חולין שם ⁴); ויש שכתב בשם גדול אחד שאין הזרוע אלא אבר אחד (מעשה רב קג בשם הגר"א, אלא שכתב שלמעשה נתן שנים).

הלחיים הלחיים הלחיים, זה לחי התחתון (ספרי קסה), ולא נאמר לחיים בלשון רבים, אלא מפני שהם שני פרקים, הימני והשמאלי (פרי חדש סא סק"ה, וכן ברש"י במשנה חולין קלד ב ד"ה הפרק: לחיים התחתונות); ויש מפרשים לחיים התחתון והעליון (תרגום יונתן דברים יח ג. וכן הגיה הגר"א בספרי העליון והתחתון) ⁵.

איזוהי לחי איזוהי לחי, מן הפרק של לחי עד פיקה של גרוגרת (משנה חולין קלד ב; רמב"ם בכורים ט יח; טושי"ע יו"ד סא א), שמן הפרק של לחי אצל הצדעים חותך כלפי מטה עד שיפוי הכובע, שהוא פקעתו ופתחו של הקנה (רש"י ומאירי שם, וראה שם ברש"י) (ראה איור מסי' 19 בסוף הכרך).

ויש מפרשים פיקה היא הטבעת העליונה (ערוך ערך פיקה; תוספות שם ד"ה פיקה; רמב"ם שם), שעשויה עגולה כפיקה ⁶ (תוספות שם. וראה ערך גרגרת וערך הגרמה), ואין מחלוקת ביניהם בשיעור הלחי, אלא שלמפרשים פיקה היינו שיפוי כובע, מה שאמרו עד הפיקה הכוונה עד ועד בכלל, ולמפרשים טבעת הגדולה, הרי זה עד ולא עד בכלל (ים של שלמה חולין י כא; פרי חדש שם סק"ה).

אף הלשון בכלל אף הלשון בכלל הלחי שנותן לכהן (רש"י במשנה חולין קלד ב ד"ה הפרק; רמב"ם בכורים ט יח; טושי"ע יו"ד סא א), וכן דרשו דורשי חמורות - או: רשומות (גירסת הספרי קסה) - הלחיים כנגד תפילה, וכן הוא אומר: וַיַּעֲמֵד פִּינָחָס וַיַּפְלֵל (תהלים קו ל. ספרי שם, וגמרא חולין קלד ב), ללמדנו שבכלל הלחיים הלשון (פרי חדש שם סק"ו, וכן כתב בספרי דבי רב לספרי שם).

להפשיט עור מקום שנהגו למלוג בעגלים - שמולגים אותם הזרוע והלחיים ברותחים עם עורם כדי להשיר השיער, ואוכלים אותם עם העור - לא יפשיט את הזרוע (ברייתא בחולין קלד ב

3. בקצת ספרי שו"ע: כף של ירך, וטעות סופר הוא. 4. ובמקורו בערבית: "אלכראע" ו"אלדראע". ולפי זה צריך לומר שעד כף היד רצונו לומר עד ולא עד בכלל. ולא הובאה דעה זו בפוסקים. 5. וראה שו"ת הלכות קטנות ב קע שהביא דברי התרגום יונתן, וסיים שהדבר ספק אצלו, וראה פרי חדש שם, ויד אפרים לטושי"ע שם שכתבו דלא כתרגום יונתן. 6. פיקה היינו כדור עגול הנקוב

באמצעו, שבו תוחבים האורגים את הפלך, ראה פירוש המשניות לרמב"ם כלים יא ו, וברטנורא חולין י ד, ועוד. 7. וראה גרסת הר"י שם: מקום שנהגו למלוג בעגלים לא ימלוג - ולא: לא יפשיט - את הזרוע, וכן היא הגירסא בתוספתא שם ט. וראה במלחמות לרמב"ן ובר"ן שם בניאור גירסא זו. 8. פסיקתא ההלכה תלויה בגרסאות השונות שבגמרא שם וכ"ל. 9. וראה

(ראה בבא מציעא ו ב בתקפו כהן, וראה ערך תפיסה מחלוקת ראשונים).
 כהן השוחט הכהנים אינם פטורים אלא כששוחטים לעצמם, אבל
 ומוכר בשוק כהן טבח ששוחט ומוכר בשוק, ממתנינים לו שתיים
 או שלש שבתות, מכאן ואילך מוציאים ממנו ונותנים לכהנים
 אחרים (רבי יהושע בן לוי בשם זקני דרום בחולין קלב ב; רמב"ם בכורים
 ט ט; טושי"ע יו"ד סא כד), שבשתיים ושלש שבתות עדיין אינו קבוע,
 ואינם יודעים שהוא טבח, אבל מכאן ואילך קבוע הוא (רש"י שם
 ד"ה שתיים. וראה ריטב"א שם).

אם קבע בית מטבחיים - חנות - למכור, אין ממתנינים לו, אלא
 מוציאים ממנו מיד, ואם נמנע מליתן - מנדים אותו עד שיתן
 (גמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

בהמת שותפים בהמת השותפים חייבת במתנות (ברייתא בחולין קלו
 א), שנאמר מאת זובחי הזבח, או שלמדים בגזרה
 שוה נתינה נתינה מתרומה (גמרא שם); רבי אלעאי פוטר (ברייתא
 שם), שלמדים בגזרה שוה נתינה נתינה מראשית-הגזו (ראה ערכו.
 גמרא שם). הלכה שחייבת (רמב"ם בכורים ט ז כתנא קמא, וכתב
 שהלימוד הוא מזובחי הזבח).

המשתתף עם המשתתף עם הכהן ועם הגוי פטור מן המתנות
 הכהן ועם הגוי (תוספתא חולין ט). במה דברים אמורים, כשהוא
 שותף בכולה, ואפילו בכל שהוא (טושי"ע יו"ד סא כו), אבל כשיש
 לו שותפות באבר ידוע, חוץ משלש האברים שבהן המתנות, אין
 השותפות פוטרת (פרי מגדים במשבצות זהב שם).

היה הכהן, או הגוי, שותף באחד מן האברים של המתנות, נחלקו
 בדבר:

• רב הונא אמר - וכן שנינו בתוספתא ובברייתא כמותו - שותף
 בראש פטור מן הלחיים, שותף ביד פטור מן הזרוע, שותף בבני
 מעיים פטור מן הקיבה (גמרא חולין קלב ב), ואפילו שותפות באחד
 ממאה בראש פוטרת מהלחיים, וכן ביד ובבני מעיים (תוספתא שם
 ט וברייתא בגמרא שם).

• וחייה בר רב אמר אפילו שותף באחת מהן פטור מכולן (גמרא שם),
 הלכה כרב הונא (רמב"ם בכורים ט יב, על פי הגמרא שם; טושי"ע שם).

אמר לו הכהן הראש שלך, וכולה שלי - חייב בלחיים, שהדבר
 החייב הוא אצל הישראל (בעיא שנפשטה בגמרא שם; רמב"ם שם;
 טושי"ע שם כז. וראה מנחת חינוך מצוה תקו).

גר שנתגייר גר שנתגייר והיתה לו בהמה שחוטה, אם עד שלא
 נתגייר נשחטה - פטור, ואם אחר שנתגייר - חייב, ואם
 ספק - פטור, שהמוציא מחברו עליו הראיה (משנה חולין קלד א;
 רמב"ם בכורים ט יג; טושי"ע יו"ד סא לג. וראה ערך גר).

הכהנים

עם הארץ אין נותנים המתנות לכהן עם הארץ, שנאמר: וְזֶה יִהְיֶה
 מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים (דברים יח ג), מלמד שהמתנות דין (ברייתא
 בחולין קל ב), ואין לפרש להוציאן בדיינים, שהרי הן ממון-שאיין-
 לו-תובעים (ראה ערכו), אלא לחלקן בדיינים (גמרא שם), שדיינים
 אומרים לו לישראל לזה תן המתנות שהוא חבר, ואל תתן לזה

יו"ד סא יט). ויש למדים מן הכתוב שבזרוע לחיים וקובה: וְזֶה
 יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים (דברים יח ג), זה - ולא קדשים (ספרי שם פסקא
 קסה, וראה שם בפירוש רבנו הלל ובמלבי"ם).

הבכור - בין תם בין בעל מום (ערוך השולחן יו"ד סא ה) - בכלל
 המוקדשים, שפטור ממתנות (טושי"ע שם יט).

קדשים שקדם מום קבוע להקדשם ונפדו, חייבים במתנות (משנה
 חולין קל א, ושם נתבאר; רמב"ם בכורים ט ב), שהרי זה כמקדיש עצים
 ואבנים לדמיהם, שאם נפדו הם כחולין גמורים (רש"י שם ד"ה כל).

קדם הקדשם את מומם, או מום עובר קודם להקדשם ולאחר
 מכאן נולד להם מום קבוע, ונפדו, פטורים מן המתנות (משנה חולין
 שם, ושם נתבאר; רמב"ם שם), שהרי הם פסולי-המוקדשים (ראה
 ערכו), והקישם הכתוב לצבי ואיל, שנאמר: פְּצָבִי וְקָאֵל (דברים יב
 טו), מה אלה פטורים מן המתנות, אף פסולי המוקדשים כן
 (בכורות טו א).

הבכור ומעשר בהמה, אפילו שקדם מומם להקדשם, חלה עליהם
 קדושה גמורה לכל דבריהם, אלא שאינם ראויים להקרבה, ופטורים
 מן המתנות (משנה חולין שם ורש"י ד"ה חוץ. והרמב"ם השמיט).

בהמה שנלקחה בהמה שלקחה מפירות שביעית חייבת במתנות
 מפירות שביעית (בכורות יב ב; רמב"ם בכורים ט ח), שבפירות שביעית
 נאמר לְאֶכְלָה (ויקרא כה ו), והרי המתנות ניתנו לאכילה (גמרא שם.
 וראה ערך פרות שביעית).

הטריפה בהמה ששחטה לאכילת גוי, או לאכילת כלבים, או
 והנבילה לרפואה - חייבת במתנות (תוספתא חולין ט; רמב"ם בכורים
 ט ו; טושי"ע יו"ד סא ו¹⁰), אבל בהמה שנתנבלה בשחיטה, או
 שנחררה ועקרוה, וששחטה גוי - פטורה מן המתנות (תוספתא
 שם¹¹), וכן בהמה טריפה פטורה מן המתנות (חולין קלו ב; טושי"ע
 שם. והרמב"ם השמיט), שנאמר: מֵאֵת זֶבְחֵי הַזֶּבֶחַ (דברים יח ג), פרט
 לטריפה (ספרי שם). אף ספק טריפה פטור, שהמוציא מחברו עליו
 הראיה (ש"ך שם סק"ג).

הפטורים

גוי הגוי פטור מן המתנות (תוספתא חולין ט ב), שנאמר: מֵאֵת
 הָעַם (דברים יח ג), פרט לאחרים (ספרי שם, וראה פירוש רבנו
 הלל שם, וספרי דבי רב שם).

כהנים הכהנים פטורים מן המתנות, שנאמר: מֵאֵת הָעַם (דברים
 יח ג), ולא כהנים (ספרי שם; רבא בחולין קלב ב; רמב"ם בכורים
 ט ח; טושי"ע יו"ד סא כב).

לויים הלויים, מחלוקת תנאים אם הם בכלל עם וחייבים במתנות,
 או אינם בכלל עם ופטורים (ראה חולין קלא ב, שתי ברייתות
 חלוקות).

להלכה הדבר ספק (רב שם א, ובגמרא שם ב הלכתא כוותיה דרב; רמב"ם
 בכורים ט ח; טושי"ע יו"ד סא כג), ולפיכך אין נוטלים מהם, ואם נטל
 הכהן - לא יחזיר (רמב"ם שם; טושי"ע שם); ויש סוברים שאף אם
 נטל הכהן מוציאים מידו (ר"ן שם; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש חולקין),
 והדבר תלוי בכל ספק במתנות כהונה אם מוציאים מהכהן שתפס

11. והרמב"ם השמיט, ובטושי"ע כתבו בטריפה, ראה בסמוך, וכל שכן בנבילה.

במסכת חולין עט ב ופ א וקלב א ובר"ן וברא"ש שם ממה בא כוי זה ובגדרו.
 10. וראה ראב"ד בהשגות שם שנלמד מכיוו הדם, וראה כסף משנה.

הדמים לכהן (תוספתא חולין ט, וגמרא שם קלד ב; רמב"ם בכורים ט טז; טושי"ע יו"ד סא ז), מפני הפסד כהן (גמרא שם; רמב"ם שם), ונותן הדמים לכל כהן שירצה (רמב"ם שם); ויש שכתבו: לכהן הבא ראשון (רש"י שם ד"ה מעלים), וכשם שהמתנות עצמן יוכל לחלק לארבעה כהנים (ראה לעיל: נתינה חשובה), כך יוכל לחלק גם הדמים, כי מה לי הן, ומה לי דמיהן (פרי חדש שם ס"ק יז). וראה שו"ת אבקת רוכל טז).

ויש שנהגו שאפילו כשיש שם כהן נותנים דמים לכהן והוא מתרצה, כדי שיהיו רגילים ליתן לו המתנות, וכתבו אחרונים שמנהג טעות הוא (פרי חדש שם ס"ק טז, ומחנה אפרים זכיה ומתנה ט, וראה דרכי תשובה שם ס"ק נט).

שיתן לכהן ולא ונתן לפה (דברים יח ג) - לעצמו (ספרי שם) ולא לשלוחו לשלוחו (פסיקתא זוטרותא שם), ונחלקו בכך המפרשים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים בסתם שלוחו, שלא עשאו שליח בפירוש לכך, כי שמא לא נוח לו לכהן שימסרו ביד שליח, אבל אם עשאו שליח מדעתו, הרי שלוחו של אדם כמותו, ויצא ידי נתינה (פרי חדש סא ס"ק יג).

• יש חולקים וסוברים שאפילו אם עשה שליח, כל זמן שלא הגיע ליד הכהן הרי לא זכה בו, ולא שייך בו שליחות (מחנה אפרים זכיה ומתנה סוף ס"י ט, וכן נוטה דעת הכרתי ופולתי שם).

• יש מפרשים שאין הכוונה שאסור ליתן לשלוחו, אלא שאם רצה לא ליתן לשליח ולהמתין עד שיבוא הכהן בעצמו - רשאי, ואין בזה משום אין מחמיצים את המצוות (ספרי דבי רב לספרי שם).

• ויש מפרשים שבא למעט אשתו של הכהן (עמק הספרי לנצי"ב שם, וכן כתב בערוך השלחן יו"ד סא לו).

האם מברכים אין מברכים על הנתינה, כדרך שמברכים על כל על נתינה זו המצוות, מפני שמשולחן גבוה הם זוכים ולא משל הבעלים (ר"י בן פלט שבשו"ת הרשב"א א יח, ובמיוחסות קפט, ובאבודרהם שער ג. וראה ערך ברכת המצות); ויש סוברים שמברכים (רוקח שסו¹³).

במכירה וגזילה

כששייר המתנות אמר הכהן לישאל: אני מוכר לך פרה זו חוץ מן או התנה עליהן המתנות שבה, פטור ישראל מן המתנות (משנה חולין קלב א, ורש"י ד"ה א; טושי"ע יו"ד סא כט), וכן כשהתנה עמו הכהן שהוא שותף עמו חוץ מן המתנות, הרי המתנות לכהן (רמב"ם בכורים ט יא בנוסח שלפנינו), ש"חוקן" הוא לשון שיור, ומשמעו ששייר המתנות ולא מכרן, ולפיכך פטור הלוקח, שהרי הן של כהן (גמרא שם קלד א ורש"י, וראה ט"ז שם סק"ל, וש"ד ס"ק יז, בפירוש לשון הטושי"ע שם).

אמר לו הכהן על מנת שהמתנות שלי, נחלקו תנאים אם 'על מנת' חשוב שיור כמו 'חוקן', או שאינו שיור אלא תנאי (שתי ברייתות שם קלד א ורש"י. וראה ערך גרושין וערך תנאי). ולהלכה, המתנות של ישראל ונותן לכל כהן שירצה, שהאומר על מנת לא שייר בעצמן של מתנות כלום, והואיל ולא שייר בהן שותפות לא קנאן בתנאי זה (רמב"ם שם; טושי"ע שם), שהרי זה מתנה על מה שכתוב בתורה, שכן התורה יכול ליתן לכל כהן שירצה, שהתנאי בטל והמעשה

שהוא עם הארץ (רש"י שם ד"ה לחולק); ועוד שנאמר: ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הפקנים והלויים למען יחזקו בתורת ה' (דברי הימים ב לא ד), כל המחזיק בתורת ה' יש לו מנת, ושאינו מחזיק בתורת ה' אין לו מנת (רב שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן בגמרא שם), לפיכך נותן לכהן חבר (טושי"ע יו"ד סא ז, והרמב"ם השמיט).

כהנת לכהנת אם נותנים המתנות, נחלקו תנאים:

• דבי רבי ישמעאל שנו: כהן, ולא כהנת, שלמדים סתום מן המפורש, שכהן סתם שנאמר במתנות למדים מכהן האמור במנחות: וְכָל מִנְחַת פֶּהֶן לְלֵיל תְּהִיָּה לֹא תֵאָכֵל (ויקרא ו טז), כשם ששם נאמר בפירוש בני אהרן, כך במתנות דוקא כהנים זכרים ולא נקבות (ברייתא בחולין קלב א ורש"י).

• ודבי רבי אליעזר בן יעקב שנו, כהן ואפילו כהנת, לפי ששתי פעמים נאמר כהן בפרשה: וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפֵּט הַכֹּהֲנִים וגו' וְנָתַן לַכֹּהֵן הַזֶּרֶע וגו', ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות (ברייתא בחולין שם, וראה ערך מעוט אחר מעוט), וכן אמרו שכמה אמוראים אכלו מתנות בשביל נשותיהם (רב כהנא ורב פפא ורב יימר ורב אידי בר אבין בגמרא שם), וכן הלכה (רמב"ם בכורים ט כ; טושי"ע יו"ד סא ח), ואפילו שהיא נשואה לישראל, מפני שאין בהן קדושה (רמב"ם שם; טושי"ע שם), והנותן לבעלה ישראל קיים מצות נתינה (שו"ע שם, וראה בטור שם בהגהות אות ב, ובט"ז סק"י).

הנתינה

הרוצה לתת הרוצה ליתן המתנות לכהן אחד - נותן (רמב"ם בכורים ט לכהן אחד ז), ואותה שאמרו כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם (עירובין סג א), לא אמרו אלא כשנותן לו לעולם מתנותיו, אבל בהזדמנות יכול ליתן לכהן אחד (פרי חדש סא ס"ק טו¹²).

נתינה חשובה לא יחלק להרבה כהנים, שצריך ליתן לכל אחד דבר חשוב כדי נתינה, שנאמר ונתן לו, שתהא נתינה יפה, אלא נותן זרוע לאחד, וקיבה לאחד, ולחיים לשנים, ובשור הגדול יכול לחלק הזרוע לשנים לכל אחד פרק אחד (חולין קלב ב ורש"י; רמב"ם בכורים ט יז; טושי"ע יו"ד סא ט), שאפילו שיחלק לשנים יהיה בכל חלק שיעור נתינה (רש"י ור"ן שם).

יטלן בדרך כבוד לא יחטוף הכהן המתנות, שנאמר: ונתן (דברים יח ג), ולא שיטול מעצמו (רבא בחולין קלג א; רמב"ם בכורים ט כב; טושי"ע יו"ד סא יא), ואין אומרים שיש בכך משום חיוב מצוה (גמרא שם), ולא ישאל בפיו, שנאמר בכני שמואל: וישו אַחֲרֵי הַבָּצֵעַ (שמואל א ח ג), ששאלו חלקם בפיהם (אב"י בגמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

ובזמן שהם כהנים רבים בבית המטבחים - הצנועים מושכים ידיהם, והגררנים נוטלים, ואם היה כהן צנוע ואין מכירים אותו שהוא כהן, הרי זה נוטל, כדי שיוודע שהוא כהן (רמב"ם שם, על פי הגמרא שם; טושי"ע שם).

לקחת כסף אסור לישראל ליקח דינר מכהן שיתן לו המתנות, וכן תמורת המתנות מישראל שיתן לבן בתו כהן (בית יוסף יו"ד סא, בשם רבנו ירוחם, על פי בכורות כז א; רמ"א בשו"ע שם כח. וראה ערך מתנות כהונה).

כשאין שם כהן אין שם כהן, ישום המתנות בדמים ואוכלן, ונותן

שורש יב להבנת פאת השלחן ג לט בדבריו שעל הפרשה אין מברכים שאינה המצוה, והם מופרשים ועומדים, ועל הנתינה מברכים, וכתב שהגר"א היה נוהג

12. וראה שם שהרמב"ם חזר בו ממה שכתב בפירוש המשניות חולין קלד ב, וראה דרכי תשובה סא ס"ק נד. 13. וראה גם רמב"ן בהשגות לספר המצות

מתחייב משום המצוה משום מה יתחייב, אלא שממידת חסידות לשני הטעמים ישלם (ר"ן שם, על פי הסוגיא שם במידת חסידות. וראה ערך דיני שמים).

מתנות שלא הגיעה הבהמה לכהן אחר שנשחטה, זכה חורמו כמי שהורמו במתנתיה, כאילו כבר הופרשו, שמתנות שלא הורמו כמי שהורמו דומות, ולפיכך מי שאכלן או הזיקן וגולן, חייב לשלם, שהרי זה כמו שגזל בגדו (חולין קל ב ורש"י ד"ה הכא; ש"ך יו"ד סא סק"ב בשם הר"ן. וראה פתחי תשובה שם ס"ק יג), אבל הגיעה לידו בחייה לא זכה במתנות, שעדיין לא חל החיוב (ש"ך שם).

האכילה

אין בהן קדושה רצה הכהן למכור המתנות, או ליתן במתנה אפילו כלל לגוי, או להאכילן לכלבים - רשאי, שאין בהן קדושה כלל (תוספתא חולין ט; רמב"ם בכורים ט כ; טוש"ע יו"ד סא יג, וש"ך סק"ה); ויש מהפוסקים שכתבו שדוקא כשאינן ראויות לאכילת אדם, כגון שהסריחו או שבאו מבהמות כחושות והבשר רע, הוא שיכול להאכילן לגוי או לכלבים (ים של שלמה חולין י יא, והביאו הש"ך שם).

דרך שררה מתנות כהונה אינן נאכלות אלא בצלי ובחרדל, שנאמר: וגדולה לְמִשְׁחָה (במדבר יח ח), לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלים (רב חסדא בחולין קלב ב: רמב"ם בכורים ט כב; טוש"ע יו"ד סא יב); וכתבו ראשונים שצלי וחרדל לאו דוקא, אלא שיאכלן דרך שררה וגדולה, כל אחד כפי מה שהוא נהנה ומתענג יותר (תוספות שם ד"ה אין ורשב"א וריטב"א שם); ויש שהוסיפו שאם כל המטעמים שוים אצלו יאכלן בצלי ובחרדל (תוספות שם ורא"ש שם י ו; טוש"ע שם).

קיים (תוספות שם ד"ה חוץ: ראי"ש שם; ט"ז וש"ך שם. וראה ערך תנאי). מכר בני מעיים ישראל שאמר לטבח ישראל: מכור לי בני מעיים והיו בהם מתנות של פרה זו, והיו בהם מתנות - היינו הקיבה - נותנן הלוקח לכהן, ואין המוכר מנכה לו מן הדמים (משנה חולין קלב א; רמב"ם בכורים ט טו; טוש"ע יו"ד סא לב), שהרי היה יודע הלוקח שהמתנות שם, וזה לא מכר לו הקיבה (רש"י שם קלא א ד"ה ואין המוכר; טור שם). לקחם ממנו במשקל, נותנן לכהן ומנכה לו מן הדמים (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

עבר ואכלן או עבר ואכלן, או הזיקן, או מכרן - אינו חייב לשלם, הזיקן מפני שהוא ממון-שאיין-לו-תובעים (ראה ערכו), שלכל כהן יכול לומר לכהן אחר אני נותנן ולא לך (חולין קל ב; רמב"ם בכורים ט יד; טוש"ע יו"ד סא טו ולא, וראה ערך מתנות כהונה וערך ממון שאין לו תובעים), או לפי שנאמר: וְזֶה יְהִי מִשְׁפָּט הַכֹּהֲנִים (דברים יח ג), ו"זה" משמעו בעודן קיימות, אבל כשאינן קיימות לא חייב הכתוב בהן תשלומין (גמרא שם בטעם א, ורש"י ד"ה דכתיב).

ונחלקו ראשונים אם כדי לצאת ידי שמים צריך לשלם דמיהם:

- יש סוברים שהדבר תלוי בשני הטעמים, שלטעם שהוא ממון שאין לו תובעים, אינו פטור אלא בדיני אדם, שבדיינים אינו יכול לתבעו, אבל לטעם שנתמעט מהכתוב "וזה", אפילו בדיני שמים אינו חייב (תוספות שם ד"ה ואבי"א; ראי"ש שם י ב¹⁴), ופסקו לחומרא שלצאת ידי שמים חייב (רא"ש שם; טוש"ע שם טו).
- ויש חולקים וסוברים שלשני הטעמים פטור אפילו לצאת ידי שמים, שכל חובו במתנות כהונה הוא משום המצוה, ואם אינו

זְרִיזִין מְקַדְּמִין לְמִצְוֹת

מצוה שהגיע זמנה, יש להקדים ולעשותה בתחילת הזמן

מקורו וגדרו

מקורו זריזין מקדימין למצוות נאמר על כל מצוה שקבוע לה זמן, שמצוה להקדים ולעשותה בתחילת הזמן, אפילו כשיש שהות לעשותה אחר כך.

וכן אמרו: וביום הַשְּׁמִינִי מִזֶּמֶר עֲרָלְתוּ (ויקרא יב ג), מלמד שכל היום כשר למילה, אלא שזריזים מקדימים למצוות (תורת כהנים תזריע א; פסחים ד א; רמב"ם מילה א ח; טוש"ע יורה דעה רסב א. וראה ערך מילה), ומצוה להקדים בתחילת היום (רמב"ם שם; טוש"ע שם. וראה ערך הני"ל), שנאמר: וַיִּשְׁפֹּם אֶבְרָהָם בְּבֶקֶר וַיִּחַבֵּשׂ אֶת חֲמורוֹ (בראשית כג ג. תורת כהנים שם; פסחים שם), למה בהשכמה, שהזריזים מקדימים למצוות (תנחומא וירא כב), שלא המתין עד הנץ החמה (רש"י פסחים שם ד"ה נבדוק מצפרא), או עד שיהיה היום גדול (ר"ן שם).

ויש גורסים שהלימוד הוא ממה שנאמר: וַיִּשְׁפֹּם אֶבְרָהָם בְּבֶקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פְּנֵי ה' (בראשית יט כז. כן הוא בש"ס יומא כח ב בהגהות הבי"ח שם, וכן הוא בלקח טוב ובילקוט שמעוני), שהיה זריז ומקדים לתפילה (מדרש שכל טוב שם).

יש שפירשו הכתוב וַשְּׁמֵרְתֶם אֶת הַמִּצְוֹת (שמות יב יז), אל תקרי את

המצוות אלא את המצוות, שאם באת מצוה לידך עשה אותה בזריזות עד שלא תחמץ (פסיקתא זוטרתא שם²), ואמרו: לעולם יקדים אדם לדבר מצוה (נזיר כג ב ושם נתבאר, וראה באור הגר"א אורח חיים תרכח), ולעולם ירוץ אדם לדבר מצוה (ברכות ו ב לגירסת הר"ף והרא"ש).

גדרו נחלקו הדעות בגדר זריזין מקדימין למצוות האם הוא חיוב גמור:

• יש מן הראשונים שנראה מדבריו שזריזין מקדימין למצוות אין זה חיוב גמור, אלא שראוי לאחוז בדרכי האבות (ראה מאירי יומא כח ב ד"ה כל היום. וראה גליוני הש"ס שם).

• יש מן האחרונים שכתב שהוא חיוב גמור, והרי זה כאילו נכתב בתורה שאתה חייב להקדים מצוה פלונית, ואם לא הקדמת אתה עובר על איסור תורה (שו"ת רד"ך ב ה³), והרי זה כמבטל המצוה (גליוני הש"ס יומא שם, על פי תוספות מגילה ג א ד"ה מבטלין).

• ויש מן האחרונים שכתב שהוא חיוב מדרבנן (ראה טורי אבן ראש השנה ד ב ד"ה ורבנן).

וכתבו ראשונים שכל ישראל זריזים הם במצוות (שיטה מקובצת

באה מצוה לידך עשה אותה מיד, וראה ערך אין מעבירין על המצות. 3. וכן כתב בספר החיים למהרש"ק שהוא מהתורה, הביאו בשדי חמד מערכת יום

לברך. 14. וראה בית יוסף שמדייק כן אף בדעת הרמב"ם. זריזין מקדימין למצות. 1. יב, טורים תט-תכא. 2. ובמכילתא שם: אלא אם

רבנו יונה ריש ברכות, ומאירי שם; שו"ע או"ח רלה ב. וראה ערך הני"ל, שיש חולקים), שזריזין מקדימין למצוות (לבוש שם).

וכן בקריאת שמע של שחרית, שזמנה משיראה את חברו הרגיל עמו קצת מרחוק ארבע אמות ויכירנו, עד שלש שעות (ראה ערך הני"ל), מן הדין היה להקדימה בתחילת זמנה (ראה תוספות יומא לו ב ד"ה אמר), אבל אמרו מצותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפילה, ונמצא מתפלל ביום (תוספתא ברכות א ד; גמרא שם כו א; ירושלמי שם א ב), וכן אמרו: ותיקין - המקדימים למצוות ומחזירים לעשות דבר בזמנו ומצותו (רש"י שם כו א ד"ה לותיקין⁷) - היו גומרים אותה עם הנץ החמה (רבי יוחנן שם ושם).

ומטעם זה היו מקדימים להתפלל תפילת שחרית עם הנץ החמה, אף שזמנה עד ארבע שעות (ראה ברכות כו א ורש"י ד"ה לותיקין. וראה ערך תפלה).

בתקנת חכמים זריזין מקדימין למצוות מצינו אף בתקנת חכמים, שיש להקדים בקביעת זמן המצוה, כמו בבדיקת-חמץ (ראה ערכו), שאף שזמן איסורו הוא מחצות יום ארבעה עשר בניסן (ראה ערך בעור חמץ), מכל מקום משום זריזין מקדימין למצוות היה מהראוי לבדוק בבוקר יום ארבעה עשר, אלא שהקדימו הזמן וקבעו הבדיקה באור לארבעה עשר (ראה ערך בדיקת חמץ), אף שמשום זריזין מקדימין די היה לבדוק בבוקר, שהרי זריזין מקדימין למדוהו מאברהם שנאמר בו וישכם אברהם בבקר (ראה לעיל: מקורו), ומכל מקום בלילה לא הקדים (ראה רש"י פסחים ד א ד"ה נבדוק), אלא קבעו זמן הבדיקה בלילה שלפני ארבעה עשר, בשעה שבני אדם מצויים בבתיים ואור הנר יפה לבדיקה (פסחים שם).

זריזות כמצוה מצינו אף במצוה שאינה תלויה בזמן, ואין זמנה עובר, לענין שאין להשהותה ליום אחר, וכן אמרו: שהווי מצוה לא משהינן (יבמות לט א ומו ב⁸), לפיכך גר שבא להתגייר וקיבל עליו עול מצוות מלים אותו מיד, שאין משהים את המצוה (ברייתא יבמות מז ב, וגמרא שם. וראה ערך גרות), ומיד היינו באותו היום (שו"ת שבות יעקב א לד. וראה שהביא שם מקורות רבים לכך); וכן נאמר באברהם: בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אֶבְרָהָם וְגו' (בראשית יז כו), שבו ביום שצוהו - מל (תוספות ראש השנה יא א ד"ה אלא, ומקורו ממדרש תהלים קיב). וכן כתבו אחרונים שאף במילה שלא בזמנה, כגון שהיה התינוק חולה ולא נימול ביום השמיני, מכל מקום יום שנראה למילה חשוב זמנו, ויש בו משום זריזין מקדימין למצוות, ואינו רשאי לאחר ליום אחר (שו"ת נדע ביהודה תניינא יו"ד קסו, וכן כתב בשו"ת דבר שמואל [אבוהב] קצב⁹).

אף בפדיון-הבן (ראה ערכו) כתבו ראשונים שאחר שלשים יום יפדנו מיד שלא ישהה המצוה (רא"ש סוף בכורות, ראה שם הטעם משום אין מעבירין על המצוות; טושי"ע יו"ד שה יא. וראה ערך פדיון הבן), שזריזין מקדימין למצוות (ראה תוספות בבא בתרא ה ב ד"ה כי היכי).

באופן שמעיקר המצוה יש מקדימים ומאחרים, מכל מקום מצוה ויש מאחרים

בבא קמא לב א ד"ה הא תו, בשם ה"ר יהונתן, וכן כתב במכתם פסחים ד א נהגו כל ישראל להשכים ולמול בזריזות⁴.

המצות שבהן זריזין מקדימין למצוות בכל דבר שמצותו ביום - שייך ציווי זה שלא קבעה לו תורה שעה מיוחדת (רש"י"א ור"ן מגילה כ ב) - והוא כשר כל היום, ודבר שמצותו בלילה - שהוא כשר כל הלילה (ראה משנה מגילה שם, ורש"י שם ד"ה כל היום), כאותה ששינונו:

כל היום כשר לקריאת המגילה (ראה ערך קריאת המגילה, ושם שגם של לילה כשר כל הלילה), ולקריאת ההלל (ראה ערך ההלל⁵), ולתקיעת שופר (ראה ערך תקיעת שופר⁶), ולנטילת לולב (ראה ערך נטילת לולב. וראה טושי"ע או"ח תרב א שאעפ"כ זריזין מקדימין), ולתפילת המוספים (ראה ערך מוסף, ושם שלכתחילה זמנה עד שבע שעות), ולמוספים (ראה ערכו), ולוידוי הפרים (ראה ערך וידוי), ולוידוי מעשר (ראה ערך ודוי מעשר), ולוידוי יום הכפורים (ראה ערך ודוי), ולסמיכה (ראה ערכו), ולשחיטה (ראה ערכו), ולתנופה (ראה ערכו), ולהגשה (ראה ערכו), ולקמיצה (ראה ערכו), ולהקטרה (ראה ערכו) - של קומץ המנחה - למליקה (ראה ערכו), ולקבלה (ראה ערכו) - קבלת הדם - ולהזיה (ראה ערכו) - זריקת הדם והזיית פרים הנשרפים וחטאות הפנימיות שהיא זריקה שלהן (ראה ערך הזאה וערך זריקה) - ולהשקאת סוטה, ולעריפת העגלה (ראה ערך עגלה ערופה), ולטהרת-המצורע (ראה ערכו), וכן לסידור בזיכין וסילוק בזיכין של לחם הפנים (ראה ערך בזיכי לבונה).

וכן בדבר שמצותו בלילה והוא כשר כל הלילה כקצירת העומר (ראה ערך קצירת העומר) - וספירת העומר (ראה ערך ספירת העומר) - והקטר חלבים ואברים (ראה ערך הקטרה. משנה מגילה שם, וראה גמרא שם כא א), וכן אכילת פסחים לדעת הסוברים כן (גמרא שם. וראה ערך אכילת פסחים מחלוקת דבר), ובכולם הזריזים מקדימים למצוות (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ד ו).

דבר שקבעה לו תורה שעה מיוחדת זריזין מקדימין למצוות נאמר אף בדבר שקבעה לו תורה שעה מיוחדת, שיש להקדימו בתחילת הזמן, לפיכך אמרו בתמיד של שחר, שאף שזמנו עד ארבע שעות ביום (ראה ערך תמיד), היו מקדימים בהאיר-המזרח (ראה ערכו), היינו מתחילת הזמן שקבעה לו תורה, לפי שזריזין מקדימין למצוות (תוספות יומא כ ב ד"ה היכי, וראה ערך הנץ החמה), ומכל מקום בתמיד של בין הערבים, אף שזמנו הוא משינטו צללי ערב, היינו משש שעות ומחצה ואילך (ראה פסחים נח א, ורש"י ד"ה בין), אמרו שבשאר ימות השנה - מלבד בערב פסח שיש קרבן פסח אחריו (ראה גמרא שם) - היה נשחט בשמונה ומחצה, וקרב בתשע ומחצה, לפי שיש נדרים ונדבות שיש להשלימם אחר תמיד של שחר (ראה ערך השלמה), לפיכך אף שזריזין מקדימין למצוות התקינו לאחרו כדי שיביאו נדריהם ונדבותיהם והיו כשרים להקריבם (גמרא שם ורש"י ד"ה עליה, וראה ערך תמיד).

בקריאת שמע אף בקריאת-שמע (ראה ערכו) של ערבית, שנחלקו תנאים בסוף זמנה (ראה ערך קריאת שמע), כתבו ראשונים שלכתחילה צריך לקרותה מיד בצאת הכוכבים (תלמידי

זריזין מקדימין התקינו לתקוע בתפלת מוסף. 7. וראה שם ט ב ד"ה ותיקין: אנשים עונים ומחבבים מצות. 8. וראה שו"ת עבודת הגרשוני יב שנראה מדבריו ששהווי מצוה לא משהינן נכלל בדין זריזין מקדימין למצוות. 9. וראה תשובה מאהבה א פה שבמילה שלא בזמנה יש טעם אחר שאסור להניחו ערל שבכל שעה עובר עליו בעשה, וכן כתב בשו"ת דבר אברהם א לג.

הכיפורים א יד ופקפק בדבריו. 4. וראה שו"ת שבות יעקב לד: ועכשיו נהגו כל העולם כזריזים לענין מילה להקדים. וראה ערך השלחן יו"ד רסב שקרא תגר על המאחרים למול כמה שעות ביום מפני שלא באו כל הקרואים וכדומה. 5. וראה שם ולהלן: ביחס להידור אחר, שטעם זריזין מקדימין קוראים אותו אחר תפילת שחרית, ולא אחר תפילת מוסף. 6. ראה ראש השנה לב ב שאף

ויש מוכיחים מדברי ראשונים שלעולם אין משהים את המצוה כדי לקיימה יותר מן המובחר, אפילו במקום שאין חשש לביטול המצוה (נשמת אדם סח לדעת הספר חסידים הנ"ל, ושכן גם פשוט לשון הגמרא ביבמות לט א הנ"ל).

כשמתקיים אף במקום ברב-עם-הדרת-מלך (ראה ערכו) מצות ברוב עם הדרת מלך (ראה ערך ברב עם הדרת מלך וערך הלל); ואפילו לדעת הסוברים שכל שברור לו שיוכל לקיים אחר זמן מצוה מן המובחר מותר להשהות את המצוה, היינו דוקא כדי לעשות גוף המצוה בהידור, אבל כל שאין ההידור בגוף המצוה רק משום ברב עם הדרת מלך אין דוחים המצוה (שדי חמד כללים מערכת הפ"ה לט¹¹).

בתדיר ושאינו אף במקום תדיר-ושאינו-תדיר (ראה ערכו), שתדיר קודם, מצות הזריזות קודמת, לפיכך כתבו אחרונים שאף שיש להתעטף בציצית, ואחר כך להניח תפילין, לפי שמצות ציצית שקולה כנגד כל המצוות, ועוד שהיא תדירה יותר מתפילין (ראה ערך הנחת תפילין, ושם עוד טעמים לדבר), מכל מקום אם התפילין מזומנים בידו - היינו ברשותו (שו"ת דברי מלכיאל א יג) - ואין לו ציצית עדיין, אינו צריך להמתין לציצית, אלא מניח תפילין וכשיביאו לו טלית - יתעטף (רמ"א בדרכי משה ובשו"ע או"ח כה א), שאין להשהות את המצוה אפילו אם אחר כך יעשה אותה יותר מן המובחר (מגן אברהם שם סק"ב, ע"פ יבמות לט א: שהווי מצוה לא משהינן).

ויש שהוסיף שאפילו לדעת הסוברים שכל שברור לו שיוכל לקיים אחר כך מצוה מן המובחר מותר להשהות את המצוה (ראה לעיל: כשאין לחוש שתפסד המצוה, דעת התרומת הדשן), מכל מקום אינו צריך להמתין לציצית, שהרי אין כאן מצוה מן המובחר, אלא שראוי להקדים מצות ציצית, וכיון שאין הציצית לפניו ותפילין מוכנים לו, בודאי מצוה שבאה לידו אל יחמיצנה, ואין כאן גרעון במצוה כלל (שו"ת שבות יעקב א לד, וכעין זה בדברי מלכיאל שם¹²).

כשמצוה בו יותר מבשלוחו שאם יעשה המצוה בעצמו יצטרך להשהותה, ואם תיעשה על ידי שליח יקדים אותה:

• יש מהאחרונים שנסתפקו אם זריזין מקדימין למצוות עדיף (ראה פרי מגדים באשל אברהם ריש סי' תרכה, ושדי חמד כללים ז א, בשם פתח הדביר, ומערכת המ' נח, בשם ספר משנת אברהם).

• יש שציידד לומר שכשם שזריזין מקדימין עדיף מתדיר ושאינו תדיר (ראה לעיל), הוא הדין שעדיף ממצוה בו יותר מבשלוחו (שדי חמד שם, בשם משנת אברהם), וכן אם נאמר שמצוה בו יותר מבשלוחו הוא מדרבנן (ראה ערך הנ"ל מחלוקת בדבר, ושכן דעת רוב האחרונים), וזריזין מקדימין למצוות הוא מן התורה (ראה לעיל: מקורו וגדרו), בודאי שזריזין מקדימין עדיף (שדי חמד שם לענין אין מעבירין על המצוות, והוא הדין לענין זריזין).

• ויש חולקים וסוברים שיותר טוב לאחר את המצוה כדי לעשותה בעצמו, שכיון שאינו משהה את המצוה משום עצלות, אלא כדי לקיימה בעצמו כפי שחיבוהו חכמים, אין זה נקרא

להיות מן המקדימים, לפיכך אמרו בקרבן-פסח (ראה ערכו) שהדין הוא שנשחט בשלש כתות, ואפילו כשהציבור מועטים ויכולים לשחוט כולם בבת אחת מצוה ליחלק לשלש כתות זו אחר זו (ראה פסחים סד א. וראה ערך קרבן פסח), שכת שלישית היתה נקראת כת עצלנית, שנתעצלה להיות אחרונה (גמרא שם סה א, ורש"י ד"ה עצלנית), שאף שאי אפשר בלא שלש כתות מכל מקום היה להם להזדרז להיות מן הראשונים (שם).

ואמרו: לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים, שאפילו מאה באים אחריו נותנים לו שכר כנגד כולם (ברכות מז ב; וטו"ע או"ח צ יד. וראה ערך תפלה).

בהרחקה מן בהרחקה מן העבירה, כגון באכילת קדשים שאף העבירה שמצותה כל הלילה, כדי להרחיק את האדם מן העברה אמרו עד חצות (ראה ערך אכילת קדשים), כתבו אחרונים שאין זה ענין לזריזים מקדימין למצוות, שזריזין מקדימין לא שייך רק במצוה שעושה במעשה, אבל לא בהרחקה בשב ואל תעשה (שו"ת בנין ציון ב מ).

ביחס להידור אחר

זריזין מקדימין למצוות נאמר אף במקום שאם יאחר את המצוה יוכל לקיימה יותר מן המובחר, לפיכך אמרו שאף שמצות יבום קודמת למצות חליצה (ראה ערך יבום וערך חליצה), וכן שמצוה על גדול האחים לייבם או לחלוץ, ואם לא רצה חוזרים על שאר האחים (ראה ערכים הנ"ל), מכל מקום אם אחד משאר האחים לא רצה לחלוץ ותלה בקטן עד שיגדיל וייבם, או שתלה בגדול האחים עד שיבוא ממדינת הים, אין שומעים לו (משנה יבמות לט א, ורמב"ם יבום ב ח, וטו"ע אבן העזר קסא ד), שאין משהים את המצוה (גמרא שם: שהווי מצוה לא משהינן), אף שתיעשה אחר כך יותר מן המובחר (תרומת הדשן לה; מגן אברהם כה סק"ב¹⁰).

וכן כתבו ראשונים שלא יעכב אדם את המצוה בעבור שאמרה תורה 'זה אלי ואנוהו' - התנאה לפניו במצוות (ראה ערך הדור מצוה), שלא יאמר אדם אמתין עד שתבוא לידי טלית יפה מאד, אלא יקנה מיד טלית אף שאינה יפה כל כך, כי על זה נאמר: חֲשֵׁתִי וְלֹא הִתְמַהְמַהְתִּי לְשֹׁמֵר מְצוֹתַיָּךְ (תהלים קיט ס. ספר חסידים תתע, וראה שם בפירוש החיד"א שנלמד ממה שכתוב ביבמות שם שהווי מצוה לא משהינן).

כשאין לחוש יש סוברים שלא אמרו שאין משהים את המצוה כדי שתפסד המצוה לעשותה יותר מן המובחר אלא במקום שיש לחשוש שתפסד המצוה לגמרי על ידי שיהיה אותה, כגון ביבום, שיש לחוש שמא ימות הקטן לפני שיגדיל, או שלא יוכל גדול האחים לבוא ממדינת הים, אבל במקום שאין לחשוש שתפסד המצוה, כגון ממדינה למדינה בארץ ישראל שקרוב הדבר שיבוא, יש להשהות את המצוה כדי לעשותה יותר מן המובחר (תרומת הדשן לה).

וכן כתבו אחרונים שאם יש לו ארבעה מינים כשרים ואינם מהודרים כל כך, ויכול לקיים בהם עכשיו מצות נטילת לולב, אם ברור לו שייביאו לו אחר כך יותר מהודרים, יש לו להמתין כדי לקיים מצוה מן המובחר (שו"ת שבות יעקב א לד, על פי התרומת הדשן הנ"ל).

12. וראה ערך השלחן או"ח שם ד שהקשה על המגן אברהם מדברי התרומת הדשן הנ"ל. וראה מור וקציעה שם שחולק על טעם המגן אברהם מדברי התרומת הדשן הנ"ל.

10. וראה שו"ת פנים מאירות ב א שדבר זה נלמד ממה שכתוב שאין מעבירין על המצוות. 11. וראה שם ז ג לענין מילה שלא לאחר עד חצי היום שיתקבצו המזומנים. וראה חיי אדם ס ו לענין תפילת ערבית.

מלהביא התינוק, התיר רבי אליעזר כדי למהר המצוה (תוספות שבת שם ד"ה רבי).

ומטעם זה התיר גם להביא הסכין דרך רשות הרבים, שיש בו איסור תורה, אף שיכול להביאה דרך גגות וחצרות וקרפיות שלא עירבו זה עם זה, שאין שם אלא איסור מדרבנן (ראה גמרא שם ב, כדי למהר המצוה (תוספות שם, וראה שם ב במהר"ם בתוס' ד"ה שלא, ומהרש"א שם א, וראה ערך חביבה מצוה בשעתה: בדחיית איסור). על קידוש היום בליל שבת, שקודם לקידוש היום (ראה פסחים קו ב, ורשב"ם שם שהזכיר גם זריזין מקדימין וכו'), ראה ערך חביבה מצוה בשעתה.

זריקה

זריקת דם הקרבנות על המזבח

ג ב, בשלמים; שם ז ב, באשם. וכן התודה (ראה ערכו) ואיל נזיר (ראה ערכו), שהם כשלמים (ראה ערכים: תודה; איל נזיר; שלמים).

הבכור, יש סוברים שדמו בזריקה (רש"י זבחים לו א ד"ה מנין ותוספות ד"ה תרי), ויש סוברים שהוא בשפיכה (רמב"ם מעשה הקרבנות ה יז; שיטה מקובצת שם אות מא)³.

בפסח ומעשר בהמה (ראה ערכו) נחלקו תנאים:

• רבי יוסי הגלילי סובר שהם בזריקה כמו הבכור (פסחים סד ב, ורש"י זבחים לו א, ורש"י ד"ה סבר);

• רבי עקיבא ורבי יצחק סוברים שטעונים שפיכה (רבי יצחק בספרי במדבר ק"ח, רבי עקיבא בזבחים לו א ורש"י. וראה שם בדעת רבי ישמעאל). וכן רבי יאשיה סובר בשפיכה (ספרי שם). להלכה כתבו ראשונים שדינם בשפיכה (רמב"ם מעשה הקרבנות ה יז, וקרבן פסח א ו ו ג ט).

שינוי משפיכה הניתנים בשפיכה שנתנם בזריקה, לא יצא, שאין לזריקה שפיכה בכלל זריקה (פסחים קכא א ועוד, וראה רש"י זבחים לו א ד"ה על הזבח). יש מפרשים שזו מחלוקת אמוראים בירושלמי (קרבן העדה פסחים ה ו); ויש מפרשים שלדברי הכל יצא, ומחלוקתם רק במהות הזריקה (קרבן אורה זבחים לו א. וראה לעיל: גדרה, במחלוקת זו).

שינוי מזריקה הניתנים בזריקה שנתנם בשפיכה, נחלקו תנאים לשפיכה בדבר: לרבי ישמעאל יצא, שזריקה בכלל שפיכה, ולרבי עקיבא לא יצא (פסחים קכא א, וראה זבחים לו א). ויש גורסים בדעת רבי ישמעאל: זריקה בכלל שפיכה ושפיכה בכלל זריקה, ומפרשים שכל הקרבנות בין בזריקה ובין בשפיכה והכל אחד (תוספות פסחים שם זבחים שם, בשם רבנו חיים, והקשו על זה).

להלכה פסקו ראשונים שיצא (רמב"ם פסולי המוקדשים ב ב). ולכתחילה לדברי הכל לא יתנם בשפיכה (פסחים פט א; רמב"ם קרבן פסח ג ט).

שינוי בין זריקה נתן בזריקה את הניתנים באצבע, לא יצא (תוספתא ומתן אצבע זבחים א ח. וראה רמב"ם פסולי המוקדשין ב ח, ובמרכבת המשנה שם, וחזון יחזקאל לתוספתא שם⁴).

מחמיץ את המצוה, ועדיף יותר שיעשנה בגופו כדי להראות חיבתו וחשקו לקיים המצוה (שדי חמד שם מערכת המ"ם נח).

במצוה שדוחה אף מצוה שדוחה שבת, ואפשר לעשותה באופן אחר המותר, אלא שלא יהיה כל כך מהר, כתבו ראשונים שכדי למהר המצוה יעשה באופן שדוחה שבת, ולכן לדעת רבי אליעזר הסובר שמכשירי מילה דוחים את השבת, ואם לא הביא הסכין מערב שבת מביאה בשבת אפילו דרך רשות הרבים (ראה שבת קל א. וראה ערך מילה), אפילו אם יכול להביא את התינוק אצל הסכין, ולא יהיה שם איסור שבת, שחי נושא את עצמו (ראה ערך מוציא), מכל מקום כיון שיותר בקל להביא הכלי

גדרה

נתינת דם על זריקה במובן הרחב כוללת כל דם הקרבנות הניתן על המזבח גבי המזבח (ראה פסחים עז ב ועוד), אף אותם שדינם בנתינה (ראה זבחים יג א, ועוד. וראה ערך מתן דמים), או בהזאה (ראה יומא כד ב, ועוד. וראה ערך הזאה (לכפרה)), אבל נתינת דם זריקה לקרבנות שכתוב בהם בתורה זריקה (ראה להלן: מצותה)².

הנתינה היא באצבע בנחת ומקורב (ראה ערך מתן דמים), וההזאה היא באצבע ובכח מרחוק (ראה ערך הזאה), והזריקה היא בכלי, במזרק, ולא באצבע (ראה רש"י פסחים פט א ד"ה פסח, וזבחים לו א ד"ה מנין; תוספות זבחים נג ב ד"ה העולה; רמב"ם מעשה הקרבנות ה ו).

ההבדל בין הזריקה והשפיכה שתיהן בכלי והרבה בפעם אחת זריקה לשפיכה (ראה מלבי"ם ויקרא א ה מ, ובאילת השחר שעה), אלא שהזריקה מרחוק (רש"י זבחים לו א שם ובעוד מקומות; תוספות פסחים קכא א ד"ה כשתימצא), והשפיכה מקורב, שעומד אצל היסוד ושופך בנחת (ראה ירושלמי פסחים ה ו קרבן העדה שם, וראה רש"י פסחים קכא א ד"ה שירי דם ותוספות שם. וראה מלבי"ם שם).

יש מפרשים שנחלקו אמוראים בירושלמי אם זריקה היא בכלי או באצבע (פני משה על ירושלמי פסחים שם), ויש מפרשים שנחלקו אם הזריקה כעין שפיכה הרבה בבת אחת, או כעין הזיה, היינו בכלי אבל מעט מעט (קרבן אורה זבחים לו א).

יש מפרשים שרבי יוסי ב"ר יהודה ורבי אלעזר ב"ר שמעון סוברים שגם השפיכה מרחוק, אלא שזריקה היא ממנו ולהלאה, כנגדו, ושפיכה מלמעלה למטה, אלא שהלכה כחכמים (חסדי דוד לתוספתא זבחים ו ד).

מרצפת העזרה הזריקה היא כשהכהן עומד על הרצפה למטה, ולא כשעומד על המזבח (תורת כהנים ויקרא א פרשה ד).

מצותה

הטעונים זריקה דם העולה (ראה ערכו) והשלמים (ראה ערכו) והאשם (ראה ערכו) טעון זריקה (ויקרא א ה ושם יא, בעולה; שם

משנה שם, ובלקוטי הלכות זבחים נו ב בזבח תודה, ובמנחת בכורים וחזון יחזקאל על תוספתא זבחים ו ו, או שאף לכתחילה כשר, ראה מרכבת המשנה מעשה הקרבנות שם, וקרבן אורה זבחים לו א, ואבן האזל שם. 4. וראה חסדי

זריקה. 1. יב, טורים תכב - תלט. 2. אמנם לפעמים השתמשו בלשון הזאה לזריקה, כמו במגילה כ ב, ולפעמים משתמשים בלשון זריקה להזאה, ראה יומא כד ב. 3. בדעת הרמב"ם נחלקו אם רק בדיעבד כשר בשפיכה, ראה לחם

על בשר או אימורים שיצאו חוץ לעזרה אם הזריקה מועילה, ראה ערך יצא.

על קרבנות שנפסלו אם הזריקה מועילה לעורותיהם, ראה ערך עורות קדשים.

על זריקה שמוציאה קדשי קדשים ממועילה ומביאה אימורי קדשים קלים לידי מעילה, ראה ערך מעילה.

על דין פגול שנקבע בזריקה, ראה ערך פגול.

זמנה ומקומה

מבעוד יום אין זורקים את הדם אלא ביום (מגילה כ ב, ורש"י ד"ה להזייה; רמב"ם מעשה הקרבנות ד א). ובאותו יום שנשחט,

וכיון ששקעה החמה נפסל הדם (זבחים נו א; רמב"ם שם).

כל היום כשר לזריקה (מגילה שם; רמב"ם שם ו. וראה ערך יום).

בסדר העבודות זורקים את הדם לאחר שהתקבל בכלי והוליקוהו למזבח (ראה ערך קבלה, וערך הולכה), לפני הפשט

ונתוח (ראה ערכו) והקטרה (ראה ערכו. רמב"ם מעשה הקרבנות ה יח. וראה ערך הפשט ונתוח, טעמים לדבר).

מקומה זריקת הדם היא על המזבח החיצון (ראה ערך מזבח), שנאמר: **עַל הַמִּזְבֵּחַ וְגו' אֲשֶׁר פֶּתַח אֵהָל מוֹעֵד** (ויקרא א ה).

שתי מתנות שחן ארבע זריקת דם העולה והשלמים והאשם היא בשתי מתנות שהן ארבע (זבחים נג ב, ונד ב, ונה א). ונחלקו תנאים

כיצד:

• חכמים סוברים שזורק כנגד הפינה מן הכלי, והדם מתפשט לשתי רוחות הפינה, וכן הוא עושה לקרן השניה שבאלכסון (זבחים נג ב, ורש"י שם);

• רבי ישמעאל אומר, זורק מן הכלי למזבח ברוח זו של קרן, וכן ברוח השניה של הקרן, וכן לקרן שכנגדה באלכסון, ונמצא מן הדם לארבע רוחות של מזבח, מתנה לכל רוח (זבחים שם, ורש"י ד"ה נותן וד"ה אף כאן).

אף אמוראים נחלקו בדבר: רב אמר כרבי ישמעאל, ושמואל אמר כחכמים (זבחים שם).

הלכה כחכמים ושמואל (רמב"ם מעשה הקרבנות ה ו).

בקרן תמיד דם התמיד, שהוא עולה, זריקתו כשאר עולות (ראה תמיד ד א, ותוספתא זבחים ו ו; רמב"ם תמידין ומוספין א י, וראה אור שמח שם).

רבי שמעון איש המצפה סובר, שהיה נותן בקרן מזרחית צפונית כנגד הפינה - כחכמים, ובמערבית דרומית בשתי צידי הקרן - כרבי ישמעאל (יומא יד ב).

צפונית מזרחית זריקת הדם היא על קרן צפונית מזרחית, וקרן ומערבית דרומית מערבית דרומית (תמיד שם), מפני שהיא טעונה יסוד (ראה להלן), ובקרן דרומית מזרחית לא היה יסוד (יומא טו ב).

ומתחיל מקרן צפונית מזרחית, שכל פינות שאתה פונה יהיו דרך ימין (ראה ערכו), ולכך מתחיל להקיף דרך דרום עד שמגיע למזרחית צפונית וזורק (יומא שם ורש"י).

הניתנים בזריקה שנתן באצבע, יש מהאחרונים שכתב שיצא (מרכבת המשנה פסולי המוקדשין ב ח בדעת הרמב"ם שם; חזון יחזקאל לתוספתא זבחים ו ב), ויש שכתבו שלא יצא, שביד לא נקרא זריקה (חסדי דוד לתוספתא שם א).

מכלי שרת הזריקה היא מכלי שרת (ראה ערכו. זבחים לב א; רמב"ם פסולי המוקדשין א כד). אבל אין צריך לזרוק דוקא באותו הכלי שקיבל, שאף אם עירה את הדם לכלי אחר - כשר (משנה למלך מעשה הקרבנות יג ב).

במנין המצוות יש ממוני המצוות שמנו את הזריקה במנין המצוות ובברכת המצוות (הלכות גדולות מנין המצוות קצד ההזיות). ורוב הראשונים סוברים שאין חלקי העבודות נחשבים למצוות מיוחדות (רמב"ם בספר המצוות שורש יב, וגם הרמב"ן שם חולק).

אם מברכים עליה ברכת המצוות (ראה ערכו), יש תולים במחלוקת אם זו מצוה בפני עצמה (ראה רמב"ן שם. וראה ערך ברכת המצוות), ויש שכתבו שלדברי הכל מברך עליה (מגלת אסתר שם בדעת הרמב"ם; משנה למלך מעשה הקרבנות א א).

כל דם הנפש מצוה להמתין מלזרוק עד שיתקבל כל דם הנפש (תוספות בבא קמא עו ב ד"ה כל העומד).

חשיבותה

מארבע עבודות זריקה היא אחת מארבע העבודות - שחיטה (ראה ערכו), קבלה (ראה ערכו), הולכה (ראה ערכו) וזריקה -

המעכבות את הכפרה (זבחים יג א. על הולכה אם מעכבת ראה ערך הולכה), והמכשירות את הקרבן (ראה רש"י זבחים שם ב ד"ה אף חטאת, ושם כח ב ד"ה מה הרצאת), והמביאות לידי אכילה (זבחים יג א).

הרצאת הקרבן עיקר הרצאת הקרבן הוא בזריקה שהיא סוף ארבע עבודות המתירות (רש"י כח ב שם), ואין הכפרה אלא בדם (זבחים ו א ועוד).

התרת הקרבן הזריקה מתירה את בשר הקרבן לאכילה, שנאמר **לֹאֲכִילָה וְלֹאֲחַקְטָרָה וְדָם זִבְחֵיךָ יִשְׁפָּךְ** (דברים יב כז), ואחר כך **וְהַבֶּשֶׂר תֹּאכַל** (שם). פסחים עז ב, וראה ערך אכילת קדשים).

וכן מתירה את האימורים להקטרה על המזבח, ובעולה את בשרה למזבח ואת עורה לכהנים (זבחים מג א, ושם מד א).

כשאבד בשר נשרף או נאבד הבשר, ולא השתייר כזית לאכילת הקרבן אדם או מהאימורים למזבח, נחלקו תנאים:

• רבי יהושע אומר אינו זורק את הדם, שאם אין דם אין בשר, ואם אין בשר אין דם (פסחים עז א ועוד), שצריך שהבשר יהא קיים (שם ורש"י ד"ה הא כתיב. וראה שם שני לימודים לרבי יהושע), ואם זרק - לא הורצה (רמב"ם פסולי המוקדשין א לא).

• רבי אליעזר אומר זורק הדם אף על פי שאין בשר (פסחים שם). הלכה כרבי יהושע (רמב"ם פסולי המוקדשין א לא). ומודה רבי יהושע שאם נטמא הבשר, בדיעבד הורצה, שהציץ מרצה על הטומאה (פסחים שם ב; רמב"ם שם לד. וראה ערך ציץ), ובקרוב ציבור אף לכתחילה זורק (שם עח א; רמב"ם שם. וראה ערך הניל וערך טומאה הותרה בצבור).

למטה מחוט זריקת דמים היא למטה מחוט הסיקרא שבמזבח (ראה הסיקרא ערך מזבח. זבחים י ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ה ו), שהוא מחיצה להבדיל בין דמים עליונים לתחתונים (ראה זבחים נג א, וראה ערך מזבח).

כנגד היסוד הזריקה היא כנגד היסוד, היינו שיסוד המזבח יהיה תחת מקום מתנת הדם (זבחים נז א, וראה תוספות שם נא ב ד"ה תו). והזריקה היא על הקיר שלמעלה מן היסוד, ולא על היסוד עצמו (זבחים נב א).

ניטלה קרנו של מזבח וזרק, זריקתו פסולה (תורת כהנים דיבורא דנדבה פרשה ד), ואף בעולה שאינה טעונה קרנות (קרבן אהרן שם, וראה שם שאפילו נפגמה. וראה ערך מזבח). קרקע העזרה, אפילו לסוברים שכשרה להקטרה (ראה זבחים ס א לרבי יהודה, וראה ערך הקטרה (א)), מודים שפסולה לזריקה (זבחים שם).

כל הדמים הניתנים על מזבח החיצון, שנתנם בזריקה מהמחנות אחת - כיפר (זבחים לו ב ורש"י; רמב"ם פסולי המוקדשים ב א), שנאמר וְדָם זִבְחֵיךָ וְשֵׁן דְבָרִים יב כו. זבחים שם; רמב"ם שם), ושפיכת הדם היא העיקר ושאר המתנות למצוה (רמב"ם שם. וראה זבחים לו ב לימוד אחר). ועובר בכל תגרע (ראה ערכו. זבחים פ א).

בבכור מעשר הבכור והמעשר והפסח דמם טעון מתנה אחת (זבחים יפסח נו ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ה יז), שבבכור לא נאמר סביב (זבחים נו א; רמב"ם שם), ומעשר ופסח נכללים בכתוב עם בכור (שם נו ב ועוד).

הוסיף על מתנה אחת, עובר בכל תוסיף (ראה ערכו. זבחים פ א ורש"י). מתנה זו היא באיזו רוח שירצה ובלבד שיתן כנגד היסוד (זבחים שם; רמב"ם שם).

זריקה שלא נתן את הדם על המזבח שלא במקומו, נחלקו במקומה אמוראים:

• שמואל אמר שלא במקומו כמקומו דומה, ונתכפרו הבעלים, אלא שהבשר לא הותר באכילה (זבחים כו ב).

• ורבי יוחנן סובר שאינו דומה למקומו, ולא נתכפרו בעלים (שם כו א).

הלכה שדם שהגיע שלא במקומו הרי הוא כמו שהגיע למקומו, בין דמים הניתנים למעלה מחצי המזבח שנתנם למטה, ובין דמים הניתנים למטה שנתנם למעלה, או הניתנים על מזבח החיצון שנתנם בהיכל - מלבד חטאת (ראה ערך דם חטאת. לקוטי הלכות זבחים כו ב) - וכן להיפך, וכן אם נתן על הכבש שלא כנגד היסוד, בשר הזבח פסול, אבל הבעלים התכפרו בו (רמב"ם פסולי המוקדשים ב ז).

יש מהראשונים שהסתפקו בכבש המזבח, וכן הסתפקו בדמים הניתנים בחוץ שנתנם על מזבח הפנימי, ולהיפך (תוספות שם כו ב ד"ה אמר). ויש מן הראשונים שכתב שלא אמרו אלא כשלא שינה מלמטה למעלה, וכן אם נתן שלא כנגד היסוד לא כיפר (פירוש הרשב"ד לתורת כהנים אחרי פרשה ח).

כנגד רוחב כנגד רוחב הקרנות שלמעלה - כשר (תוספתא זבחים ו ו, וחסדי דוד שם). נתן הדם מן הקרן ולפנים - פסול (תוספתא זבחים שם; רמב"ם פסולי המוקדשים ב ט)⁵.

יש שכתבו שרק הבשר פסול, אבל הבעלים נתכפרו, ששלא במקומו - כמקומו (מנחת בכורים לתוספתא שם. וראה חזון איש זבחים טז א, ובחומר בקודש ב ה בהגה).

אם צריך להשאיר מהדם כדי ליתן ליסוד, ראה ערך שיריים. על איסור זריקה מחוץ לעזרה, ראה ערך העלאת חוץ. על זריקה בבמה גדולה ובמה קטנה, ראה ערך במה.

הזרק

הכשרים הזריקה אינה כשרה אלא בכהנים (ראה יומא מט א, וזבחים לזריקה יד ב, ובשיטה מקובצת ורמב"ם פסולי המוקדשין א כב), כשרים, יצאו חללים ובעלי מומים (תורת כהנים דבורא דנדבה פרשה ד. ראה ערך בעל מום (א) וערך חלל).

האשה, אפילו כהנת, פסולה לזריקה (קדושין לו א וב, ותוספות שם ד"ה הקבלות. וראה ערך אשה וערך בת כהן). וכן כל הפסולים לעבודת הקרבנות, פסולים לזריקה (ראה זבחים פד א, ורמב"ם פסולי המוקדשין שם).

על חיוב מיתה בידי שמים שיש בזריקת פסולים, ראה ערך זר. ביד ימין אין הזריקה כשרה אלא ביד הימנית, ואם זרק בשמאל - פסול (זבחים כד ב וכרבי יוחנן, ושם צח א, וראה תוספות שם כד ב ד"ה והרי). רבי שמעון מכשיר זריקה בשמאל (שם כד ב). הלכה שפסול (רמב"ם פסולי המוקדשין ה יח, ושם ט טו).

על המחשבה שצריך לחשוב, ועל הקרבן כשחשב שלא לשמה, ראה ערך מחשבה בקדשים.

הדם

דם הנפש הדם הכשר לזריקה הוא דם הנפש, היינו שהנפש יוצאה בו, שנאמר: כִּי הַדָּם הוּא בְּנֶפֶשׁ יִכָּפֵר (ויקרא יז יא), ולא מדם התמצית (ראה פסחים סה א, זבחים כה א, ועוד). ואפילו לסובר שהוא דם גמור לענין איסור אכילתו (ראה ערך דם (א) דעת רבי יהודה), מודה שאינו מכפר (פסחים שם ועוד. על מהותם ראה ערך דם).

קבלה בכלי הדם כשר לזריקה אחר שהתקבל בכלי שרת (ראה ערך מהצואר קבלה), מצואר הבהמה, והוליכו אצל המזבח (ראה ערך הולכה), אבל נשפך מהצואר לרצפה ואספו - פסול (זבחים כה א; רמב"ם פסולי המוקדשין א כה).

נשפך מקצת הדם מן הצואר על הארץ, וקיבל מקצתו מצואר הבהמה - כשר, אם הדם שהתקבל הוא דם הנפש (רמב"ם שם כו). נשפך לאחר שהתקבל בכלי ואספו - כשר (זבחים לב א; רמב"ם שם).

דם שקרש דם שקרש, כתבו אחרונים שכשר, שאף על פי שכמו שהוא אינו ראוי לזריקה, שאינה זריקה המשתברת (ראה עבודה זרה נא א), מכל מקום אפשר לפורר אותו, והרי זו זריקה המשתברת (חזון איש מנחות כג ס"ק ח).

⁵ על דמים של חטאות הפנימיות והחיצוניות שנתן מן הקרן ולפנים, ראה ערך

התערב בדם דם הניתן בשתי מתנות שהן ארבע שהתערב בדם אחר אחר אחר כיוצא בו, כגון דם עולה בדם שלמים, יתן הכל בשתי מתנות שהן ארבע (זבחים פ א ורש"י; רמב"ם פסולי המוקדשין ב יא).

התערב במים או בייין או בדם פסול, או דמים הניתנים למטה שהתערבו בנייתנים למעלה, ראה ערך תערוכת קדשים: בדם. על דם שנפסל ביוצא חוץ לעזרה או בלינה, ראה ערך יוצא וערך לן. על דם הניתן במתנה אחת שהתערב בדם של מתן ארבע ולהיפך, ראה ערך בל תגרע וערך עשה דוחה לא תעשה.

דם שהתבשל או נמלח מתורת דם, והוא הדין דם שמלחו, שמלוח הרי הוא כרותח (מנחות כא א ורש"י).

ונחלקו ראשונים: יש סוברים שלמסקנת הסוגיא אין טעמו אלא כשהוקפה ואינו ראוי להזאה, אבל לנתנה - כשר (ראה רש"י שם ד"ה והא דאמר, ותוספות שם בדעתו. וראה ערך דם א), והוא הדין לזריקה (לדעת החזון איש לעיל); ויש סוברים שאף למסקנה אינו ראוי לכפרה (תוספות מנחות שם ד"ה כאן). יש מי שכתב שבמלחו לדברי הכל הרי הוא כמים מפני שפסק כח הדם (קדושת יום טוב מנחות שם).

זָרְעִים

דברים הנזרעים ועומדים לאכילה או לזריעה

הפול והאפונים והעדשים והדוחן והאורז והשומשמין והפרגין והספיר וכיוצא בהם;

• זרעוני גינה, שאינם ראויים למאכל אדם, והפרי שלהם מאכל אדם, כגון זרע הבצלים והשומים והחציר והקצח וכיוצא בהם, וזרע פשתן בכללם, וכשיזרעו ויצמחו נקרא הצמח דשא, ונקרא ירק (רמב"ם כלאים א ח). ויש מהם שדרך לזרוע מהם שדות, כגון הפשתן והחרדל, ונקראים זרעים, ויש מהם שדרך לזרוע מהם ערוגות קטנות, כגון הלפת והצנון והתרדים והבצלים וכיוצא בהם, ואלו נקראים ירקות (רמב"ם שם ט).

מהאחרונים יש שכתבו שירקות נקרא מה שזורעים ואין אוכלים הזרע בעצמו אלא מה שיוצא ממנו, כגון הלפת והצנון וכדומה, וזרעים נקרא מה שהגרעינים נזרעים ואוכלים אותו המין עצמו שנזרע, כגון התבואה והקטניות (שנות אליהו פאה א ד, וראה שם כלאים ג ב).

על זרעים של אילן לענין איסור כלאי זרעים, ראה ערך כלאי זרעים.

על זרעים אם מבטלים את הדירה ראה ערך כרמלית.

העומד לאכילה במובן הרחב פעמים שקוראים בשם זרעים לכל דבר הנזרע ועומד לאכילה, כמו: וְכִי יִתֵּן מֵיָם עַל יָרֵעַ וּגו' (ויקרא יא לח), שמלמד שאין הזרעים מקבלים טומאה אלא לאחר הכשר במים, וכל האוכלים בכלל (ראה ערך הכשר).

העומד לזריעה ופעמים שקראו זרעים לגרעיני תבואה וקטניות וירקות העומדים לזריעה (ראה כלאים ה ז; ראש השנה יב ב, ורש"י שם; תוספתא שביעית א, ומנחת בכורים שם).

בניגוד לאילנות ופעמים הזכירו זרעים בניגוד לירקות או לאילנות ולירקות וגפנים, כמו: לרבי יהודה הסובר שעל כל דבר צריך לברך מעין ברכתו (ראה ערך ברכת הפרות), על ירקות אומר בורא מיני דשאים (ברכות לה א), והכוסס את החטים מברך בורא מיני זרעים (שם לו א). וכן: אין עושים מגרש שדה, במה דברים אמורים, זרעים, אבל אילנות עושים (בבא בתרא כד ב. וראה ערך ארץ ישראל).

תבואה קטניות כתבו ראשונים שהזרעונים נחלקים לשלשה מינים: • תבואה, והם החטים והכוסמים והשעורים ושבולת שועל והשיפון (ראה ערך דגן);

• קטניות, והם כל זרעים הנאכלים לאדם, חוץ מן התבואה, כגון

זָרֵת

מידת אורך בשיעורי הלכה

וראשונים הזכירו שיעור זרת לענין היחס שבינו למידת הסיט (ראה ערכו. ראה רמב"ם שבת ט ז, ובפירוש המשניות ערלה ג ב, ושם שבת יג א), ולענין מידת גובה המים שבמקוה ממעל לטבור הטובלת (שו"ת הרשב"א תתיט; שו"ע יו"ד קצח לו).

מהותה זרת היא מידת היד (מחברת מנחם בן סרוק סוף מחברת ז), וכשמנו חכמים את האצבעות אמרו: זו זרת (כתובות ה ב ועוד), כלומר האצבע הקטנה שביד שמה זרת, שממנה מתחילים למדוד זרת של חושן (רש"י שם, ומנחות יא א ד"ה זרת), עד האגודל (ראה ערכו. ערוך ערך אצבע).

ויש מפרשים זרת היינו הסמוכה לאצבע קטנה, וממנה מודדים הזרת, והקטנה קרויה קמיצה, וממנה עד אגודל המרחק כמו

זרת אמורה בתורה במידת החושן (ראה ערכו): זָרֵת אָרְפוּ וְזָרֵת רָחְבוּ (שמות כח טז), ובמידות קרנות המזבח שביחזקאל: וּגְבוּלָהּ אֶל שְׁפָתָהּ סָבִיב זָרֵת הָאֶחָד (יחזקאל מג יג. ראה עירובין ד א, ועוד), ובדרך משל נאמר: וְשָׂמֶם בְּזָרֵת תִּכֵּן (ישעיה מ יב).

בתלמוד לא מצינו שנתנו חכמים שיעור בהלכה בזרת, וכל שיעוריהם באמות (ראה ערך אמה) וטפחים (ראה ערך טפח) ואצבעות (ראה ערך אצבע). בזוהר אמרו שיעור זרת בהגבהת כוס של ברכה מן השולחן (זוהר תשא קפט ב, וראה להלן), והגאונים נתנו שיעור לאורך היציצית בזרת (הלכות קצובות לרב יהודאי גאון עמ' 153, ואשכול [אלבק] א עמ' 204, בשמו; תשובת רב נטרונאי בתורתן של ראשונים ב עמ' 201. וכן כתבו רבינו גרשם בכורות לט ב; סידור רש"י עמ' תנד; שבלי הלקט השלם הלכות ציצית לרש"י).

שיעור זרת בגובה המים של מקוה (ראה לעיל. שו"ת דברי מלכאל ב נח, על פי הרשב"א).

שני טפחים יש מהראשונים סוברים ששיעור זרת הוא שני טפחים, שהם שלישי אמה (הקליר, הובא בתוספות עירובין כא א ד"ה

אחד; שנות אליהו ערלה ג ב, בשם הירושלמי).

יש מהאחרונים מפרשים שכשארבע האצבעות דבוקות והאגודל מופשט מהן, אז הוא שלישי אמה, ושאמרו שהיא חצי אמה הוא כשאצבעות היד מרוחקות זו מזו (לבושי שרד בחידושי דינים בסוף הספר, בשם פירוש המחזור).

ויש שכתבו שאם מודדים מהאגודל עד הזרת בשוה כשפושטים היד הוא שלישי אמה, היינו שני טפחים, וכשמודדים בעיקום דרך שאר ראשי האצבעות יהיה חצי אמה, שהוא שלשה טפחים (שנות אליהו ערלה ג ב, ושם שבת יג ד; מקוה טהרה לרבי עמנואל חי ריקי נז).

יש מהראשונים שכתבו שזרת של תורה שהיא שלשה טפחים אינה הזרת המשוערת ביד, שהמשוערת ביד היא פחות משלשה טפחים (מגיד משנה שבת ט ז) ².

טפח הזרת שאמרו בכוס של ברכה שצריך להגביהו מן השולחן (ראה לעיל), אינה הזרת של חצי אמה, אלא הכוונה לטפח,

שכן זרת בארמית יש שהוא טפח (דרכי הוראה פרטי המדות יב, וערך מלין ערך זרת, וראה ערך כוס של ברכה).

יש שכתבו מנהג להגביה כוס של קידוש שלשה טפחים (הגדה של פסח להרבי מלובאוויץ עמ' 11).

אף זרת החושן יש שכתבו שהיא טפח (ראה תרגום ירושלמי שמות טז כח: פשר, והוא טפח בארמית).

מאצבע קטנה עד אגודל (שיטה מקובצת כתובות שם, בשם שיטה ישנה). מדידתה מודדים הזרת כשאצבעות היד מפורזות, שלא כמידת הטפח שהיא בארבע אצבעות דבוקות (שרשים לרד"ק שורש טפח). וכן כתבו ראשונים באורך הציצית, שימדדו החוטם על ידי מתיחתם מקצה הזרת עד קצה האגודל, כשכל האצבעות פתוחות (תשובת גאון באשכול עמ' 220; שבלי הלקט הלכות ציצית).

חצי אמה זרת האמורה בתורה היא חצי אמה (תוספתא כלים בבא מציעא ו ד), וכן הזרת שכתובה בקרנות המזבח (ראה לעיל), הכוונה שמאמצע רוחב הקרן מודד זרת לכל רוח, ונמצאת הקרן אמה על אמה (רש"י עירובין ד א ד"ה אלו).

חצי אמה זו של הזרת הוא באמה בת ששה טפחים (תוספתא כלים שם לגירסתנו, וכן הוא בר"ש כלים יז ח, ובשרשים לרד"ק שורש זרת), וכן פירשו ראשונים הזרת שנאמרה במידת השמים (ראה בראשית רבתי לרבי משה הדרשן עמ' 44, ובאוצר הגאונים עירובין עמ' 11), וכן הזרת של מידת החושן (ראה רמב"ם כלי המקדש ט ו, וראה ערך אמה שהרמב"ם סובר אמת כלים בת ששה טפחים), וכן אורך הציצית (ראה לעיל, וראה ערך ציצית), וכן יש מהאחרונים שכתבו לגבי הזרת של גובה המים שבמקוה (ראה לעיל. באר הגולה יו"ד קצח לו; ערוך השלחן שם פה; לחם ושמלה שם ס"ק צו), אבל הזרת של קרנות המזבח (ראה לעיל) אינה אלא חצי אמה של חמשה טפחים, היינו שני טפחים ומחצה (עירובין ד א, ומנחות צ ב, ורש"י ותוספות שם).

ויש מן הראשונים סוברים שכל הזרות הן חצי אמה של חמשה טפחים (שו"ת הרשב"א ה קמז), וכן יש מהאחרונים שכתבו לגבי

ח [האות]

האות השמינית מכ"ב אותיות של אלף-בית

• ויש מפרשים ששתי רגליה יהיו ארוכות זו כזו, שאם רגל שמאל קצרה, אפילו היא מחוברת היא כה' (ראה המיוחס לרשב"א מנחות כט ב ד"ה וקא בתירוץ א) ².

• ויש מפרשים שאפילו ירך הה' דבוקה, לא תהא ירך הח' באמצעיתה אלא בסוף הגג, (המיוחס לרשב"א שם בתירוץ ב; המיוחס לר"ן שבת קג ב ד"ה עיינין), שאם יוכנס הבריה לפנים מעוקץ הגג, אפילו שהיא דבוקה, אין זו ח' (המיוחס לרשב"א שם; מאירי שבת קד א, ובקריית ספר שם) ³.

וסופרים שלנו נוהגים לעשות הרגל לא בקצה הגג ממש, שהרי עושים אותה כמו זיין (ראה להלן. קסת הסופר ה בלשכת הסופר סק"י. ואצלנו רגל הה' תלויה) (ראה איור מס' 20 בסוף הכרך).

זוית בימינה או ישי מהראשונים שכתבו שהח' מהאותיות שיש להן עגול זוית (אגור פה), ויש לה תגים מכאן ומכאן (מרדכי הלכות קטנות תתקנ"ג).

ויש שכתבו שראשה עגול בצד ימין (אלפא ביתא בא"ב הראשון אות ח, והביאו בית יוסף לו⁴), ואין לעשות לה עוקץ לצד ימין (הגהות מיימוניות תפילין א יט. וראה להלן על רגל ימין), וכן פסקו אחרונים

ימין קצרה (ראה ציור). ³ וראה אנציקלופדיה תלמודית שם על צורת ה' לדעתם. ⁴ הבית יוסף הביאו בשם "ברוך שאמר", למעשה שם הספר הוא אלפא ביתא ומחברו הוא רבי יוסף טוב ליפמן מיהלויזען, מחבר ספר הנחשון ועוד. המובאות להלן יובאו בשם אלפא ביתא.

צורתה בכלל

צורת אות ח מהאל"ף-ב"ת שבכתב אשורי (ראה ערכו) בכתיבת ספר תורה, תפילין ומזוזה (ראה ערך אותיות: צורתן), וכן בגט אשה (ראה ערך גט), מורכבת מגג ושתי ירכות (ראה שבת קד ב) (ראה איור מס' 20 בסוף הכרך).

זהירות מדמיון החי"ת דומה לה"א בכתיבתה (ראה ערך ה (א). רא"ש לה"א הלכות קטנות ספר תורה יב), ומהדברים שלמדים מהאמור וּכְתַבְתֶּם (דברים ו ט) - שתהא כתיבה תמה, אמרו שלא יכתוב חי"תין ה"הין, ואם כתב - יגנו (שבת קג ב. וראה תשב"ץ א נ ונא), וכן אמרו: וְלֹא תַחְלְלוּ אֶת שֵׁם קְדֹשִׁי (ויקרא כב לב), אם אתה עושה ח' ה' אתה מחריב את העולם, וְחִפְיָתִי לָהּ (ישעיה ח יז), אם תחליף ח' לה' תחריב העולם (שיר השירים רבה ה).

• יש מהראשונים מפרשים שלא ירחיק הרגל השמאלית מגג האות (רשב"א שבת שם ד"ה חיתנין; ר"ן על הרי"ף שם לו ב ד"ה ואמרי. וראה רש"י גיטין פה ב ד"ה ולא לכתוב), ואפילו אם גם בה"א הרגל דבוקה בגג (ראה ערך ה (א)), מכל מקום הרגל של ח' עבה למעלה כמו באמצעיתה, ובה' ראשה משופה (תשב"ץ א נ. וראה להלן על רגל הח').

² וראה ספר שעורין של תורה להר"י קנייבסקי שלדעת הרמב"ם זרת המשוערת ביד היא חצי אמה של חמשה טפחים, וראה סדרי טהרות לכלים יז ח ששתי זרות היו אחת באמה של ה' טפחים ואחת באמה של ו' טפחים.

ח [האות]. ¹ יב, טורים תמה - תנא. ² בספרי תורה קדומים מתימן רגל

צורתה • החטוטרות יש שכתבו שתהיה באמצע הגג קבוצת דיו (מרדכי הלכות קטנות תתקנא), בלא שיהיה חלול באמצע אלא כעין גולם (שו"ת צמח צדק החדש יו"ד רה).

• ויש שכתבו שיעשנה חלול, ובין שעשה כגולם, ובין שעשה חלול - כשר (צמח צדק שם).

שיפועה שיפוע החטוטרות יש שעושים כעין גגי בתי ארץ ישראל שחלקים הם, רק קצת גבהות ושיפוע יש בהם לדחות מעליהם מי גשמים, ויש שעושים כגגי שאר ארצות שמשופעים יותר (מלבושי יום טוב לו. אבל המנהג אצלנו בשיפוע גמור).

עוביה יש שכתבו שיש לעשותה לכל הפחות כפי עובי שאר האותיות, ולא כעושים אותה דקה מן הדקה כקורי העכביש (מהרי"ק חדשות לב) ⁶.

יש שכתבו שהחטוטרות שעל רגל ימין תהיה עבה, ושעל רגל שמאל דקה (שו"ע הרב לו) [ראה איור מס' 20 בסוף הכרך].

כשני זיינין לדעה זו עושים גג הח' כשני זיינין (אלפא ביתא שם), ולא יעשנה דלי"ת וזיי"ן (אלפא ביתא ובית יוסף שם; מגן אברהם סק"ג), אבל אינה צריכה תגין, כמו זיי"נין (ראה שו"ת רבי עקיבא איגר כא, וראה ערך תגין) [ראה איור מס' 20 בסוף הכרך].

וכתבו אחרונים שבדיעבד כשר אם עשאו דלי"ת וזיי"ן, או בשני ו"וין, שלא נשתנתה צורת האות בכך (שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד עד, והביאו במשנה ברורה שם) ⁷.

יש שכתבו שעל פי הקבלה יש לעשות בתפילין רגל הימין כו"ו ולא כזיי"ן (שו"ע הרב או"ח לו; ערוך השלחן שם יג; קסת הסופר ה) [ראה איור מס' 20 בסוף הכרך].

כשתי הדעות להלכה כתבו ראשונים שטוב לעשות כשתי הדעות, היינו גם חטוטרות וגם כעין מקל זקוף לצד שמאל (סמ"ק קנא; מרדכי שם; אגור פה; יראים השלם שצט; טור יו"ד רעד; בית יוסף או"ח לו, בשם ברוך שאמר (אלפא ביתא)), ואין בתוספת זו קלקול אות (יראים השלם שם).

לא מעכב הסופרים הספרדיים לא היו עושים חטוטרות, אלא כתג בראש שמאל (היינו כשיטת רש"י, וראה בית יוסף בשם מצאתי כתוב) ⁸. וכתבו ראשונים שבדיעבד כשר אף אם לא חטרו כלל לגג הח' - לא כחטוטרות ולא כמקל (מאירי שבת קד א; שו"ת הריב"ש קכ; תשב"ץ א נא; בית יוסף שם בשם מצאתי כתוב; משנה ברורה שם, בשם רבי עקיבא איגר) ⁹.

בגט בגיטין אין עושים כלל חטוטרות (ריב"ש שם; תשב"ץ שם; מהרי"ק עב; גט פשוט קכה ס"ק לא ב), ואם בא לעשות מוחים בידו (סדר הגט פ).

עובי הגג עשה הגג רחב ובאמצעו דק, כתבו אחרונים שכל שיש צורת ח' אין לפסול (שו"ת צמח צדק שם ר).

על אופן התיקון בתפילין, שפסול בהן שלא כסדרן, אם חוטרי הח' אינם נוגעים זה בזה, ראה ערך כתיבת סת"ם.

(שו"ע הרב או"ח לו; משנה ברורה שם אות ח; ערוך השלחן שם יג) לכתחילה (שו"ע הרב וערוך השלחן שם) [ראה איור מס' 20 בסוף הכרך].

גודלה הח' היא מרובעת, אורכה כרוחבה, ולכן יהיו הרגלים רחוקות זו מזו כעובי קולמוס (אלפא ביתא שם; מגן אברהם לו סק"ג), ואם האריך גגה - כגון שנודמנה בסוף שיטה - פסולה, שאינה כשני זיי"נין (ראה להלן; גגה. בית יוסף שם, בשם ר"י אסקנדרוני; מגן אברהם שם, בשמו). וכתבו אחרונים שהדברים אמורים בח' שהגג למעלה כחטוטרות (ראה להלן, שם, דעת רבינו תם), אבל כשעשאה בגג רחב (ראה להלן, שם, דעת רש"י) כשר בדיעבד אף שאינה מרובעת (מגן אברהם שם; שו"ע הרב שם; משנה ברורה שם).

נפסקה ירכה נפסקה ירך הח', ולא נשאר בה אלא כמלא יו"ד, די בכך (פרי מגדים בפתיחה לסימן לב; משנה ברורה לו אות ח), בין בירך הימנית ובין בשמאלית (משנה ברורה שם. וראה ערך אותיות).

גגה

שני ראשים גג הח' כתבו ראשונים שצריך לעשות לו שני ראשים משני הצדדים (רשב"א שבת קג ב, ור"ן שם, וראה להלן על צורת אמצע הגג).

חטירה סופרים המדייקים "מחטרים" את גג הח' (מנחות כט ב; טור יו"ד רעד), כלומר, חי הוא ברומו של עולם, שח' היינו חי (מנחות שם, ורש"י ד"ה חטרה), ובכך היו מבדילים יותר את הח' מה' (תשב"ץ א נא). יש מהראשונים סובר שלא עשו כך אלא בח' של 'אחד' בקריאת שמע (אור זרוע תקנב, בשם רבנו שמחה).

חוטרה חטירה זו נחלקו ראשונים בפירושה:

• יש מפרשים שהיא כעין מקל (רש"י שם; ערוך ערך חטר ב), שתרגומו של מקל הוא חוטרה (ראה אונקלוס בראשית ל לו. רא"ש בהלכות קטנות ספר תורה יב; הגהות מיימוניות תפילין א יט, בשם רש"י), והיינו שמגביהים רגל שמאל (תוספות שם ד"ה חטרה ורא"ש שם, בשם רש"י), שבסוף הח' בצד שמאל יש למעלה כמין מקל (רא"ש שם), ונראה כמו ראש רגל שמאל (בית יוסף בשם ר"י אסקנדרוני; מגן אברהם סק"ג), אבל לא יעשה המקל ככתר על גגה, שכן אמרו שאין כתר לאות ח' (בית יוסף שם, בשם ר"י אסקנדרוני על פי אותיות דרבי עקיבא; מגן אברהם שם).

• ויש מפרשים שעושים כמו תג למעלה באמצע הגג (מאירי בקרית ספר ב א, בדעת רש"י; תלמידי רבינו יונה על הרי"ף ברכות ז א ד"ה ובלבד), שאילו היה בסוף הגג היו קוראים לו תג ולא חוטר (מאירי שם).

כרי"ש ווי"ו לדעתם כתבו אחרונים שגג הח' הוא גג רחב, והוא עם הירך בצורת ר' ו', או ו' וד' הפוכה (מור וקציעה לו בכתובה ספרדית, ושם בשם הרדב"י), או כמין ד' ומצד שמאל קו ישר עב מעט ובראשו דק, במקום שנוגע בגג (מור וקציעה שם, בשם קצת עושים בכתובה ספרדית) ⁵.

חטוטרות • ויש חולקים וסוברים שחוטר הוא כמו חטוטרות של גמל, ובאמצע גגו של ח' הוא גבוה מעט כחטוטרות (רבינו תם בתוספות מנחות שם), שכן אמרו שאם נוטל גגו של ח' יעשו שני זיינין (ראה לעיל. תוספות שם).

מסכימים לו. ⁸ וגם הסופרים האשכנזים בעבר בתקופות שונות לא עשו דווקא כשיטת רבינו תם. כיום המקובל גם אצל הסופרים הספרדיים וגם האשכנזים לעשות כשתי הדעות. ⁹ אלא שכתב שאם אפשר בקל לתקן לעשות לה מקל יתקן שהרי זה כלכתחילה.

⁵ וראה לעיל: צורתה בכלל, בשם תשב"ץ שלמעלה יהיה עב כמו באמצעיות. ⁶ בכתובה הנפוצה היום עושים החטוטרות גבוהה ודקה ביותר, ואכן יש שעוררו על כך. ⁷ אלא שכתב שאם אפשר לתקן יתקן, וראה שם אופן התיקון. וראה שם בשער הציון שהפרי מגדים מפקפק על הנודע ביהודה, אבל כמה אחרונים

חי"תין מיוחדות

בתורה, נביאים וכתובים יש במקומות ידועים חי"תין בצורה מיוחדת: גדולות, קטנות, משונות ומנוקדות.¹⁰

גדולות • ח' של חור כַּרְפֶּס (אסתר א ו) גדולה (מדרש רבי עקיבא על אותיות גדולות; מסורה גדולה ריש דברי הימים; מחזור ויטרי עמוד 683 מכתבת ר"י טוב עלם).

• יש אומרים הח' של תְּכֵלֵלִי (בראשית מט יב) גדולה (מדרש ר"ע שם, שם יש אומרים), ויש חולקים (ראה מנחת שי שם, ומסורה גדולה בראשית שם).
• ויש אומרים הח' של וַיְחִי יַעֲקֹב (בראשית מז כח). מדרש רבי עקיבא שם בשם יש אומרים).

קטנות ח' של תַּף אָנְכִי (איוב לג ט) קטנה (מדרש רבי עקיבא על אותיות קטנות; מחזור ויטרי עמוד 684 מכתבת ר"י טוב עלם).

משונות • הח' של ויחר אף האמור במעשה העגל, יש מהראשונים שכתבו שכולה עקומה (מאירי בקרית ספר מאמר ב א: ויחר אף ה' במשה¹¹), וכן ח' של תְּטָאָה (שמות לב כא), ושל קְחֵלֶת (שמות שם יט), ושל וַחֲרָה אֶף ה' (דברים יא יז). קרית ספר ב ב).

• ויש שכתבו שהח' של וחרה ישפיל רגליו כלפי מטה ויהיה נמשך קצת (אלפא ביתא, ושם בא"ב אחר ח דוחרה מלופף).

• ויש שכתבו שהח' של וחרה אף ה' נהגו לעשות חטוורת אף הסופרים הספרדיים (ראה לעיל), שכדי שישתלק חרון אף עשו אותה גבוהה למעלה (בית יוסף לו, בשם מצאתי כתוב).

על ראשונים שכתבו שהח' של אָחָד (דברים ו ד) בלבד צריך חטירה, ראה לעיל: גגה.

יש שמנו שלשים ושבע חי"תין רחבות ("פתיא") בתורה (מחזור ויטרי עמוד 674, ושם עמוד 649 שהח"ית של וחרה מהן).

נקודות הח' של דָּרָךְ רְחֵקָה (במדבר ט י) נקוד עליה (במדבר רבה ג; מנחת שי שם בשם אבות דרבי נתן).

הברתה

קרובה לה"א ח' וה' דומות אף בקריאתן (רא"ש הלכות קטנות ספר תורה יב), ומפני ששתייהן מאותיות הגרון (ראה ספר יצירה ב ג, ופירוש רב סעדיה גאון שם), לכן הן מתחלפות זו בזו (ריטב"א מועד קטן ב א ד"ה מתני'. וראה ערך ה (א)). ויש שדרשו חכמים מילה הכתובה בח' ככתובה בה', כמו: צְחֹרֹת (שופטים ה ו), ודרשו: צהורות (עירובין נד ב).

דקדוק יש בני אדם שקוראים חי"תין ה"הין (ראה מגילה כד ב)¹², בהגייתה ומפני שכשאומרים וְחִפְתִּי לָהּ (ישעיה ח יז) נמצאו מחרפים ומגדפים (ראה מגילה שם), שנראה כאומרים והכיתי (רש"י שם), לכן אין מורידים אותם לפני התיבה (תוספות שם ד"ה כשאתה; מגן אברהם נג ס"ק טו), אלא אם כן שכשמתכוונים לקרות הח' קוראים אותה על ידי טורח בטוב (תוספות שם), או כשאי אפשר באחר (תוספות בבא מציעא פו א ד"ה אחתינהו).

וכן לא ישא את כפיו כהן שקורא ח' כה', אלא אם כן כל בני עירו קוראים כך (שו"ת רדב"ז שצד; שו"ת מהרי"ט אהע"ז טז; מגן אברהם קכח ס"ק מו).

ואין להתפלא על הקוראים לח' ה' איך הם מתפללים כשמגיעים לנְפֹשְׁנו חֲפָתָה לָהּ (תהלים לג כ), כי בוחן לבבות אינו שואל כי אם לב האדם, ומכיון שאינו יודע לדבר כענין מעלה עליו כאילו כיוון יפה (ספר חסידים יח), וכתבו בסידורים שמכל מקום ידגיש אדם הח' כשיגיע לנפשנו חתה לה' (סידור ריעב"ץ ועוד). אבל אין לקרוא את הח' כמו כ' (ראה יוסף אומץ כא)¹³.

חֲבוּט רְמִי¹

קורה או קנה, הנתונים למעלה, אנו אומרים "השפל והשלך" אותם, ורואים כאילו הם נתונים למטה

בסוכה

לסתום אויר לסתום אויר סוכה שקני הסכך שלה אינם מושכבים זה אצל זה, שבין קני הסכך שבין קני הסכך אלא קנה למעלה וקנה למטה, והקנה שלמעלה גבוה שלשה טפחים ויותר, שאין לבוד (ראה ערכו), נחלקו אמוראים:

• אביי אמר פסולה, כיון שאויר מפסיק בין קנה לקנה למטה (סוכה כב א, וראה ערך סוכה).

• רבא אמר אם יש בקנה שלמעלה רוחב טפה - שהוא חשוב אוהל - כשרה, שאנו אומרים חבוט רמי, וכאילו ירד הקנה שלמעלה למטה (סוכה שם ורש"י). הלכה כרבא (רמב"ם סוכה ה כא; טוש"ע או"ח תרלא ה).

רוחב המקום ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף אם אין בין שני הקנים רוחב טפה, למטה

גדרו

פירושו פירושו חבוט רמי פירושו: השלך והשפל על האויר שתחתיו, והוא כענין "גוד אחית" (ראה ערכו), אלא שבמחיצה שהחוד יורד למטה שייך לומר גוד אחית, היינו משוך אותה והורד, ובדבר המוטל לרוחב ובא לסתום אויר שלמטה שייך לומר חבטה (רש"י סוכה כב א ד"ה שאין בגגו).

כשאין לבוד כשאין לבוד לחבוט רמי אנו זקוקים כשהדבר גבוה שלשה טפחים או יותר מהאויר שתחתיו, אבל כשגבוה פחות משלשה טפחים אין צריכים ל"חבוט רמי", שכ"לבוד" הוא (רש"י סוכה שם ד"ה אמרין; מלאכת שלמה אהלות יב ה. וראה ערך לבוד).

מקורו מקורו חבוט רמי הוא הלכה למשה מסיני בדיני מחיצות (ראה פירוש המשניות לרמב"ם אהלות שם; וראה פני יהושע סוכה כב א ד"ה אמר רבא; וראה ערך השלחן או"ח תרלא ז).

מהר"י סגל שבני רינוס וכמה מדינות מדברים הברת הח' כמו ה. ¹³ וכתב שארץ פולניה שנתיישבה בגדולים אחר אשכנז בדו ענין קריאת חי"תין מלבם. בימינו הספרדים והתימנים מבדילים בקריאתם בין הח' לכ'.
חבוט רמי. 1. יב, טורים תנב - תנט.

¹⁰ היום לא נהוג לשנות ברוב מקומות אלו. ¹¹ ראה הערת המו"ל שאין פסוק כזה במעשה העגל, אלא בשליחות משה, שמות ד יד, וצריך לומר ויחר אף משה, שם לב יט, וכן הוא בקרית ספר שם ב כי תשא על פסוק זה: החי"ת מעוגלת והברית השני ממנה עקומה. ¹² וראה מהר"י לקוטים ד"ה אמר

בטומאה

לסתום אויר לצרף לאוהל המת ביניהן, וקורות העלייה היו כנגד האויר, אומרים חבוט רמי, וכאילו יורדות הקורות וסותמות את האויר ונמצא כל הבית אהל אחד, ואם היתה טומאת מת תחת אחת הקורות התחתונות - או תחת האויר, שהרי רואים אותו כסתום (משנה אחרונה אהלות שם) - הכלים שתחת כולן טמאים, כדין כלים שבאהל המת (ראה ערכו. חלות יב ה, וסוכה כב א, ורש"י ותוספות שם; רמב"ם טומאת מת טז ו).

חבוט רמי וכן בדרך זו רואים את התחתונות כאילו עלו למעלה למעלה (פירוש המשניות לרמב"ם ורע"ב שם), שאומרים חבוט רמי גם מלמטה למעלה, וכענין גוד אסיק (ראה ערכו. סדרי טהרות שם קסג ב)², ולכן כל הכלים - בין שתחת הקורות התחתונות, ובין שתחת העליונות - טמאים, שאומרים גוד אחית העליונות כאילו מונחות בין התחתונות, וגוד אסיק התחתונות כאילו מונחות בין העליונות (תפארת ישראל שם. וראה ערך גוד אסיק).

אהל בגבהים גגים הבולטים זה למעלה מזה, אומרים חבוט רמי, וחושבים כאילו הם שוים ונוגעים זה בזה, ומביאים את הטומאה מזה לזה (נמוקי יוסף על הלכות טומאה לרי"ף; רמ"א יו"ד שעא ד, בשמו).

במבוי

קורה על גבי מבוי הפתוח בצד אחד לרשות הרבים, שחכמים גזרו יתדות שלא לטלטל בו בשבת אלא בתיקון לחי או קורה (ראה ערך מבוי), ובא לתקנו ועשה שתי יתדות - שאינן רחבות טפח כשיעור קורה (ראה ערך הנ"ל) - על שני כותלי המבוי, נוטות בשיפוע זה כלפי זה (ראה הציור שברש"י עירובין ט א לפנינו על פי המהרש"ל, וכן כתב במשנה ברורה שסג ס"ק פג), או עשויות כמין דל"ת ועומדות זו מול זו (ריטב"א סוכה כב ב; תורת חיים וגאון יעקב עירובין שם. וכן הציור בב"ח או"ח שסג), ואין מסופך גובהן בקו ישר עד גובה הכותל שלשה טפחים, ואין ברוחב מקצה היתדות עד מעל הכותל שלשה טפחים (ריטב"א ותורת חיים וגאון יעקב שם), ונתן עליהן קורה רחבה טפח - הוכשר המבוי לטלטל בו, שאנו אומרים לבוד (ראה ערכו) ברוחב מראשי הקורה ולכתלים, והרי היא כנתונה למעלה מהכתלים, וכיון שאין בגובהן שלשה, אומרים חבוט רמי, וכאילו מונחת על הכתלים (עירובין ט א ורש"י; טושי"ע או"ח שסג כה)³.

פחות מג' טפחים ואף על פי שחבוט רמי אומרים אף ביותר משלשה טפחים (ראה לעיל: בסוכה; בטומאה), כתבו ראשונים שבמבוי שהקורה צריכה להיות על גבי המבוי שיהיה ניכר, וכשגבוהה שלשה טפחים מראש המבוי אין היכר (תוספות עירובין שם ד"ה שאין, וסוכה שם ד"ה אבל; רשב"א וריטב"א עירובין שם).

ויש שכתבו לפי שאין הקורה שלמה אלא על ידי לבוד, ובמקום שאומרים חבוט רמי אין רחבה טפח (ריטב"א שם בתירוץ ב), ואין לומר מקודם חבוט רמי הקורה עד לאויר המבוי, ואחר כך לומר לבוד עד הכתלים, שחבוט רמי אין אומרים לאויר (גאון יעקב שם בדעתו). אבל יש מהראשונים שכתבו שמקודם אומרים חבוט רמי לתוך אויר המבוי, ואחר כך לבוד, וכאילו נוגעת בכתלים (רשב"א בעבודת הקודש שער א, וכן כתב בתורת חיים שם).

אומרים חבוט רמי (רש"י סוכה שם ד"ה ותני, ראה ערוך לנר שם בדעתו).

• ויש סוברים שגם האויר שבין הקנים צריך שיהיה רחב טפח (ריטב"א סוכה שם ד"ה כד. וראה רמב"ם בפירוש המשניות אהלות יב ה, וכן בבית יוסף או"ח תרלא, ורמ"א שם ה), אבל כשיש טפח, אומרים חבוט רמי אפילו אם העליון יותר מטפח (ריטב"א שם ד"ה ואיכא; וראה באור הגר"א לשו"ע שם; וראה הגהות רבי עקיבא איגר לשו"ע שם, בדעת הרמ"א שם).

• ויש סוברים שרוחב האויר צריך להיות כרוחב הדבר שלמעלה, כדי שיוכל להיכנס ביניהם (ריטב"א שם בשם איכא מרבנן).

כשאויר התחתון היה האויר שלמטה רחב יותר מרוחב הקנה העולה: רחב מהעליון • יש סוברים שאין אומרים חבוט רמי, אלא צריך שיוכל להיכנס בצמצום (כסף משנה סוכה שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים שכל שהעליון נכנס לאויר התחתון, ובמרחק פחות משלשה טפחים שהוא כלבוד, אומרים בו חבוט רמי (לחם משנה סוכה שם, בדעת הרמב"ם).

לעשות כאילו היתה חמתה מרובה מצילתה, מחמת שהיתה צילתה מרובה עשויה קנה עולה וקנה יורד, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שכיון שאילו היו מסוככים בשה היה הצל מרובה, הרי על ידי חבוט רמי אנו רואים כאילו השתוו עם הקנים היורדים (רש"י שם ד"ה קנה עולה, ועוד ראשונים שם).

• יש סוברים שאין חבוט רמי עושה שיהיה נחשב כצילתה מרובה (רי"ן שם בשם אחרים; ריטב"א שם, בשם יש סוברים; טור שם בשם הרי"ד).

• ויש מכשירים מטעם אחר, שכשהחמה באמצע הרקיע הצל מרובה גם כך (תוספות שם ד"ה קנה; טור שם לדעת הרי"ד; רמ"א שם).

בסוכה שתחת סוכה שתחת סוכה שפסולה (ראה ערך סוכה), אין אומרים בסכך העליון חבוט רמי והכל סכך אחד (תוספות סוכה י א ד"ה אמר).

• יש מפרשים בטעם הדבר מפני שאין אומרים חבוט רמי בסכך שלם (מהר"ם לובלין שם).

• יש מפרשים שלא שייך חבוט רמי אלא כשיש אויר למטה, שרואים את העליון כאילו נפל לתוך אויר (ערוך לנר שם).

• ויש מפרשים לפי שבפירוש מיעטה התורה ששני סככים פסולים (מרומי שדה שם, וראה ערך סוכה).

וכשהסוכה העליונה חמתה מרובה מצילתה, ובצירוף עם התחתונה צילתה מרובה מחמתה - יש מהראשונים מכשירים (תוספות שם ט ב ד"ה הא, וראה ערך סוכה מחלוקת), ואף למפרשים שבסכך שלם אין אומרים חבוט רמי (ראה לעיל), כיון שחמתה של העליונה מרובה אין זה סכך שלם (ערוך לנר שם לדעתו; מלא הרועים שם בתירוץ ב), ועוד שגם כאן אין אומרים חבוט רמי על כל הסכך, רק על מקצתו שמצטרף לסוכה התחתונה עד שיהא צילתה מרובה (מלא הרועים שם בתירוץ א).

דפנות שאין דפנות סוכה העומדות על הארץ ואינן מגיעות לסכך, מגיעות לסכך לסוברים שבסוכה לא נאמרה ההלכה של גוד אסיק (ראה רי"ן סוכה ד ב), הטעם שהסוכה כשרה מפני שאומרים חבוט רמי, וכאילו הסכך ירד ומונח על הדפנות (פני יהושע סוכה טז א, לדעת הרי"ן. וראה ערך גוד אסיק).

2. ראה ערוך לנר סוכה כב א שהסתפק והשאיר בצריך עיון. 3. והרמב"ם השמיט, וראה הגהות מיימוניות שבת יז כד, ובב"ח על הטור שם.

הקורה, אפילו כשאין רוחב טפה אומרים חבוט רמי, ולכן שתי קורות שהיו אחת למעלה ואחת למטה, ואין בכל אחת מהן רוחב טפה, רואים את העליונה כאילו היא למטה והתחתונה כאילו היא למעלה ומצטרפות, ואפילו שיש בגובה מרחק יותר משלשה טפחים, אלא שלא יהיה ביניהן ברוחב שלשה טפחים (כסף משנה שבת יז כה בדעת הרמב"ם שם, כרבי יוסי ברבי יהודה סוכה כב ב).⁵ ויש מהראשונים חולקים (ראה ר"ף עירובין שם ג ב, ורשב"א וריטב"א ומאירי עירובין שם, ומגיד משנה שבת שם, וטור או"ח שסג בשם מהר"ם מרוטנבורג והרא"ש. וראה ערך מבו).⁶

מהאחרונים יש שכתבו הטעם, לפי שאין אומרים שתי הלכות למשה מסיני בדיני מחיצות - לבוד וחבוט - כשאחת יוצאה מתוך השניה (ראה ערך גוד אסיק), ולכן בגבוה יותר משלשה שאי אפשר להתחיל דין לבוד קודם שתדון שהקורה למטה מכח חבוט, אין אומרים שתי הלכות ביחד (שו"ת רבי עקיבא איגר יב).⁴ ולדעה זו אם היתה הקורה מגיעה ברוחב עד מעל הכתלים, כיון שאין זקוקים לדין לבוד אומרים חבוט רמי גם מעל שלשה טפחים (ראה שם ברבי עקיבא איגר בישוב קושית מהרש"א).

אם דוקא
ברוחב טפה
יש מפרשים שבמבוי שאין צריכים אלא להיכר

חִבּוּר¹

דברים שונים המחוברים זה לזה, מטבעם או בידי אדם, יש שנחשבים כגוף אחד

הפרקים:

- חיבור טבעי
- חיבורי אדם
- במשקים
- חיבורי כלים
- חיבורי בגדים
- כשהתחיל להתפרק
- חיבורי עולים
- בחפצי מצוה

שרביטי תמרים שרביטי התמרים אינם חיבור זה לזה (תוספתא עוקצין א ב; רמב"ם שם ה), והם התלויים על המכבד, והוא עץ אדום, והתמרים תלויים בשרביטים (ראה רמב"ם שם ה כ ובאור הגר"א לתוספתא שם).

דס דם השרץ ובשרו מחוברים, ואם נגע בדם או בכשר, הרי זה כנגע בכלול (תוספות מעילה יז א ד"ה והא).

רביעית דם מן המת שהגיס בה, והאהיל על מקצתה - טהורה (מעילה שם), יש מהראשונים שפירשו שכשהגיס בה אינו חשוב חיבור (ר"ש אהלות ג א), שבטל החיבור שבידי שמים, ונעשה חיבור בידי אדם (חזון איש אהלות כא ט, בדעתו. וראה ערך דם המת).

נימוק באמצע הרימון והאבטיח שנימוק מקצתו באמצע, אין הצדדים חיבור זה לזה (תוספתא עוקצין ב יב; רמב"ם טומאת אוכלין ה כב), שמפסיק ביניהם הנימוק (חסדי דוד שם; באור הגר"א לתוספתא שם).

חיבורי אדם

כשדרכו בחיבור אין חיבורי אדם חיבור (אהלות ג ד; רמב"ם טומאת מת טבעי ד ה, ט, ואבות הטומאות א יב, ועוד), היינו במקום שדרך חיבורו הוא מתולדתו בידי שמים, ואין דרך חיבורו בידי אדם (משנה אחרונה שם. וראה להלן: חיבורי כלים), כגון:

- שני חצאי זיתים של נבלה, שתחבם בקיסם, הנוגע בהם טהור, שאין חיבורי אדם חיבור (רמב"ם אבות הטומאות א יב, על פי חולין קכד א).
- קליעה של שום שנפלו משקין על אחד מהם, הוא טמא וחיבורו טהור (תוספתא עוקצין [צוקרמנדל] א ז; רמב"ם טומאת אוכלין ו יב), אלא שיש מפרשים שרק להכשר אינו חיבור (כסף משנה שם), ויש מפרשים שאף לטומאה אינו חיבור (חזון נחום עוקצין ב ה; מרכבת המשנה טומאת אוכלין שם יא; תפארת ישראל שם; חזון איש עוקצין ב יד).

שני מיני חיבורים הם: חיבור טבעי, בידי שמים, כגון חיבור העצם לבשר, השיניים השיעור והצפרניים לגוף, עור הבהמה לבשרה, הקליפות לפירות, וכיוצא בהם; וחיבור מלאכותי בידי אדם, כגון חלקי הנבלה שהודבקו על ידי קיסם, או בגדים שהתחברו על ידי תפירה, וכיוצא בהם.

דנים על החיבור אם עושה הדברים לגוף אחד בנוגע לטומאה ולטהרה וכיוצא, ולחפצי מצוה.

חיבור טבעי

עצם ובשר עצם ויש עליו כזית בשר, והכניס מקצתו לבית, והבית שעליה מאהיל עליו (ראה ערך אהל המת), נטמא הבית (אהלות ג ד; רמב"ם טומאת מת ד ט. וראה ערך יד לטומאה), לפי שהבשר מחובר לעצם חיבור טבעי (פירוש המשניות לרמב"ם שם). וכן עצם שיש בו מוח (ראה ערך בשר. עוקצין ב ו; רמב"ם טומאת אוכלין ו ג. וראה ערך שומר לטומאה).

שיניים שער שיניים ושיער וצפרניים, בשעת חיבורם הכל טמא וצפרניים (אהלות ג ג; רמב"ם טומאת מת ג יג), שהנוגע או מאהיל עליהם, כנוגע ומאהיל על המת (תוספות יום טוב שם). וכן בשל זב (ראה ערכו) אם נישאו על הטהור - טמא (זבים ה ד; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ח יא) כאילו נשא הזב עצמו (רמב"ם שם. וראה ערך זב, אם חיבור זה מדבריהם).

עור עור הבהמה חיבור לטומאה, בין ליטמא כשהיא שחוטה, ובין לטמא כשהיא נבלה (חולין קכג א; רמב"ם אבות הטומאות א יז). וכן הדין בצמר שבראשי הכבשים, כנפי חגבים וקשקשי דגים (תוספתא עוקצין ב ו; רמב"ם טומאת אוכלין ו ג - ד).

קליפות אגוזים קליפות אגוזים ושקדים הם חיבור (עוקצין ב ה; רמב"ם ישקדים שם א), כל זמן שהקליפה מחוברת חיבור טבעי (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

4. פירוש, ופירש אין ביניהם ג' טפחים בין בגובה ובין במשך, וראה ב"ח ופרישה או"ח שסג, וחזון איש יב סק"א. 1. יב, טורים תס - תקב.

4. וראה חזון איש יג ס"ק ז שהשיג עליו שאם כן גם בפחות משלשה אי אפשר לדון לבד אחד אלא מכח לבד שני. 5. וראה מרכבת המשנה סוכה ה שדחה

במשקים

בחיבור משקים דנים בשני מובנים - חיבורי אוכלים על ידי משקים, וחיבור של משקים עצמם.

חיבור אוכלים חיבורי אוכלים על ידי משקים הם חיבור לטומאה על ידי משקה קלה, ולא חיבור לטומאה חמורה (זבחים קה ב; רמב"ם אבות הטומאה יא ו), ונחלקו בפירושו:

• יש מפרשים, ששני חצאי כזית נבלה ומשקה ביניהם, מחוברים לטמא אוכלים ומשקים, אבל לא לטמא אדם וכלים (רש"י שם ד"ה חיבור).

• יש מפרשים, שבטומאת אוכלין הוא חיבור, אם אוכלין התחברו במשקים ונגע שרץ באחד מהם - נטמא גם השני, אבל בטומאת נבלות לא, ששני חצאי זית נבלה שהתחברו על ידי משקים אינם מטמאים (רמב"ם אבות הטומאה יא ו, ראה חק נתן זבחים שם, וחזון איש טבול יום ד ס"ק יז. וראה פירוש אחר בקרית ספר שם).

בחיבור זה הסתפקו בגמרא אם מונים בו ראשון ושני (זבחים קה ב). לפירוש הראשון, הספק אם האוכל שנגע בנבלה נעשה ראשון לטמא אחרים להיות שני, ופשטו שכל שאינו מטמא אדם אין מונים בו ראשון ושני (ראה רש"י שם); לפירוש השני, הספק אם נעשו כגוף אחד ונעשו שניהם ראשון לטומאה, או שדיינו שנחשוב כאילו נגע באוכל שנגע בו השרץ (רמב"ם שם, לפירוש הכסף משנה וחק נתן שם, ראה שם אם נפשט הספק).

משקה שבתוך משקים שבתוך זיתים וענבים, נחלקו אמוראים: רב הפרי אחא בשם רבי יוחנן אמר המשקים אינם חיבור, אלא כנתונים בכלי, ולא נטמא המשקה בכלל האוכל, שאינו אוכל, ובטומאת משקים אינו נטמא, שלא היה עליו שם משקה - וכן הלכה (רמב"ם תרומות יב יא וטומאת אוכלין ט ב); ורב חסדא אמר המשקים בלועים באוכל וחיבור הם לו, ונטמאו עמו (פסחים לג ב ורש"י).

אשבורן - מים העומדים מכונסים בארץ (ר"ש שם) או בכלי (פירוש המשניות שם) - חיבור לטומאה ולטהרה (טהרות ח ט; רמב"ם טומאת אוכלין ז ה), שאם נגעה טומאה במקצתם נטמאו כולם, וכן אם נתחברו קצתם למקוה נטהרו כולם (ר"ש ורע"ב שם. על החיבור למקוה ראה ערך השקה).

רתיחה המים שהרתיתו ונעשו כקובה, שהקצף והרתיחה שעלו היו חלולים, ואינם נוגעים במים אלא בקצוותיהם - או שנוגעים בקצוותיהם בלחם של תרומה (פירוש המשניות לרמב"ם) - בית שמאי אומרים חיבור בטבול יום, ובית הלל אומרים אינו חיבור (טבול יום א א, ור"ש ור"ש ורע"ב). הלכה כבית הלל (רמב"ם טומאת אוכלין ח א). בשאר הטומאות הכל מודים שהוא חיבור (טבול יום שם; רמב"ם שם).

רתיחת המים שאינה חלולה מתוכה, ורתיחה שניה של גריסין של פול - שכבר נימוחו (תוספות יום טוב ותפארת ישראל שם) - ורתיחת יין ישן, ורתיחת השמן, ורתיחת עדשים, הרי הם חיבור (טבול יום שם ב; רמב"ם שם); רבי יהודה אומר אף רתיחת מין קטניות שנקרא טופח (משנה שם), ואין הלכה כמותו (פירוש המשניות לרמב"ם ורע"ב שם).

שמן שצף על יין שמן שצף על גבי יין, אינם חיבור זה לזה, שהשמן צף ואינו מתערב ויכול לסלקו כולו; רבי יוחנן בן נורי אומר שניהם חיבור זה לזה (ראה טבול יום ב ה, ומשנה אחרונה שם, ורש"י שבת ה ב ד"ה לא פסל); רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר,

• אתרוג שנפרץ ותחבו בכוש או בקיסם, אינו חיבור (תוספתא אהלות ד ג, ועוקצין א ז; רמב"ם טומאת אוכלין ו יב).

יש מהראשונים שכתבו שבטומאת מת חיבורי אדם אינם חיבור לצרף לכזית לטמא אחרים, אבל לצרף אוכלין לקבל הם עצמם טומאה, לסוברים שצריך שיעור כביצה (ראה ערך טומאת אוכלין), אף חיבורי אדם חיבור (תוספות נזיר נ ב ד"ה ת"ש; מאירי נזיר שם).

דיבוק אוכלים הממעץ אוכלין זה בזה וקיבצם אינו חיבור (ראה זה בזה תוספתא טהרות א ב; רמב"ם טומאת אוכלין ו יד), כשנפרדים בלא תלישה (ר"ש טהרות יא ח). אבל שלקם ונעשו גוש אחד, שאי אפשר להפרידם כמו שהיו, הרי זה חיבור (תוספתא עוקצין ב י, וחסדי דוד שם; רמב"ם שם טו). רבי אומר, אם התכוין שיעשו כמין עיסה, הרי זה חיבור, ואם להוציא את מימיהם אינו חיבור (תוספתא וחסדי דוד שם).

הזיתים שעטנם ונעשו גוש אחד, הרי זה חיבור (רמב"ם שם טז, על פי טהרות ט ח), שמתחילה נתנם שיינקו זה מזה (תוספתא טהרות א ב, ור"ש שם; רמב"ם שם. וראה ירושלמי דמאי ו ה).

אגוזים שאינם האגוזים שאמנם והבצלים שחימרם הרי אלו חיבור ובצלים שחימרם (עוקצין ב ה; רמב"ם טומאת אוכלין ו יא). יש המפרשים שקצצם כשהם רכים וקלע אותם לחבילה אחת כדי לתלותם (רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם). ואין זה דומה לקליעה של שום שאינו חיבור (ראה לעיל), לפי שחיבור זה נעשה לקיום (חזון נחום עוקצין שם), או מפני שחיבורם בעודם לחים ויונקים זה מזה (רד"ל תוספתא עוקצין א; חזון איש עוקצין ב ס"ק יד), ונדבקים בחיבור טבעי (חזון איש שם. וראה עוד אור שמח טומאת אוכלין שם).

כשדרכו בחיבור עיסה שנילושה במים הרי זו חיבור, ואם קרא שם חלה בידי אדם ועדיין לא הפריש, ונגע טבול יום (ראה ערכו) בצד החולין, כאילו נגע בחלה (תוספתא טבול יום ב א, ובאור הגר"א שם; רמב"ם טומאת אוכלין ח יד), שכן דרך חיבורו הוא בידי אדם (משנה אחרונה אהלות ג ד). ניטלה חלתה וחזרה אינה חיבור (תוספתא שם; רמב"ם שם), כיון שהופרשה וגם מקפיד על תערובתם (באור הגר"א שם).

עיסה שנילושה עיסה שנילושה במי פירות, נחלקו תנאים אם במי פירות העיסה חיבור (טבול יום ג ד). בירושלמי אמר ריש לקיש שאם הוכשרה (ראה ערך הכשר) אחר שנילושה לדברי הכל אין מי פירות מחברים, ואמוראים אחרים שם חולקים (ירושלמי חלה ב א). להלכה אין מחבר את האוכלין אלא שבעה משקים (רמב"ם טומאת אוכלין ו יג, ושם ח טז).

נשוך חיבור חתיכות עיסות וככרות הנושכות זו בזו, נטמאה אחת מהן, אם היו של תרומה, כולן טמאות באותה דרגת הטומאה (טהרות א ז; רמב"ם טומאת אוכלין ו יט), שהיו גוף אחד בשעת טומאתן (רמב"ם שם), ובכל מקום נשוך חיבור (ירושלמי דמאי ו ח). ואיזהו נשוך, התולש כל שהוא (תוספתא טהרות א ב), שדבוקות כל כך עד שאי אפשר להפרידן אלא אם כן נושכות זו בזו (ר"ש ורע"ב שם).

המחבר לו הוא חתיכת בצק של תרומה שהיתה ראשון לטומאה כמורה (ראה ערך ולד הטומאה), והשיך לה אחרות - כולן ראשון; פירשו - היא ראשון וכולן שניות; היתה שלישית והשיך לה אחרות - היא שלישית וכולן טהורות (טהרות ח; רמב"ם טומאת אוכלין ו יח), שכיון שאם פירשו אין בהן טומאה (ראה ערך הנ"ל), אינן חשובות חיבור (ר"ש ור"ש ורע"ב שם).

הגדול, כדי שלא יאבדו (רש"י שבת מח ב; ר"ש ורע"ב פרה יב ט), או כדי שלא יתחלפו (תפארת ישראל שם) - וכן שלשלת של מפתחות, והבגד שתפור בכלאים (ראה ערך כלאי בגדים) - חיבור לטומאה, ואינו חיבור להזאה (פרה שם, ועוקצין ב ו; שבת מח ב; רמב"ם פרה יב ו), כיון שעומדים להיפרד זה מזה ואינם חיבור קבוע לכן אינם חיבור אלא לטומאה, להחמיר (רא"ש פרה שם), וגזרו אף שלא בשעת מלאכה, לפי שנוח לו שיהיו מחוברים, כדי שאם יתלכלכו יחזור ויכבס אותם (שבת שם ורש"י), ובגד של כלאים נוח לו בחיבורם עד שיחזור ויתפרם בהיתר (משנה אחרונה שם. וראה עוד פרה יב ט, ופירוש המשניות ופירוש הרא"ש שם, ורמב"ם פרה יב ו).

חיבור טפל כיסוי המיחם שמחובר לשלשלת, נחלקו תנאים: בית ועיקר שמאי אומרים חיבור לטומאה ולא להזאה; ובית הלל אומרים היזה על המיחם היזה הכיסוי, היזה על הכיסוי לא היזה המיחם (פרה יב ו), שהמיחם הוא עיקר הכלי, ולא מועילה הזאה של הטפל לעיקר (תפארת ישראל שם). הלכה כבית הלל (רמב"ם פרה יב ח).

מקיימי הכלי צואה שעל הכסא חיבור להזאה, ואינו חיבור לטומאה, דברי רבי יוסי הגלילי; רבי עקיבא אומר כל שהוא חיבור להזאה חיבור לטומאה, ויש חיבור לטומאה ואינו חיבור להזאה (תוספתא צוקרמנדל שם ח). וכן אמר בירושלמי רבי שמעון בן לקיש בשם רבי (ירושלמי פסחים ג ב). ובשם רבי שמעון בר כהנא הוסיף גם אבר מדולדל וציפורן מדולדלת ועוד (ירושלמי פסחים שם).

בטעם הדבר אמרו בירושלמי, שבהזאה כתוב וְהִזָּה עַל הָאֵהָל וְעַל כָּל הַפְּלִים (במדבר יט יח), על כל המקיימים שבכלי - מה שהוא עיקר קיום הכלי - צריכים הזאה בפני עצמם (ראה פני משה וקרובן העדה שם), אבל בטומאה כתוב לְכֶם (ויקרא יא לח), כל שהוא לצורך לכם (ירושלמי שם), ואם נטמא הכלי נטמאו גם צורכי הכלי (קרובן העדה שם).

אין חיבור וכן יש שהוא חיבור לטומאה ואינו חיבור לטהרה: לטהרה תיבה שנפחתה שהיא טהורה מפני שבטלה מתורת כלי (ראה ערך טומאת כלים), המגורות - ארגזים - שבה טמאות (כלים יט ז; רמב"ם כלים כו ו), שלטהרה אין אומרים חיבור (משנה אחרונה שם. וראה כלים שם ח, ורמב"ם שם ז).

שאינו חיבור ויש שאינו חיבור אף לטומאה: מגופת החבית אינה כלל חיבור (כלים ג ו; רמב"ם כלים כ ז), מפני שעומדת להינטל (רש"י שבת שם מח ב ד"ה מגופה). ויש מפרשים כשהמגופה לא התחברה בטיט לחבית (ראב"ד בהשגות שם. וראה גם פרה יב ח, ורמב"ם פרה יב יא).

חיבור התלוי ויש שתלוי באופן חיבורם: כשהחיבור גמור הרי באופן חיבור זה חיבור לטומאה ולהזאה, וכשאינו חיבור גמור הוא לטומאה ולא להזאה, ואם הוא באופן שבכל פעם מפרידים אותם אינו חיבור לא לטומאה ולא להזאה:

בית תבלין של עץ, שהיו הבתים שבתוכו קבועים במסמר, הרי אלו חיבור לטומאה ולהזאה, היו תקועים בלבד הרי אלו חיבור לטומאה ולא להזאה, ואם היו ניטלים וניתנים - שבכל פעם כשהוא צריך להם הוא מחברם, ואחר כך נוטלם משם (באור הגר"א שם) - אינו חיבור לא לטומאה ולא להזאה (תוספתא כלים בבא קמא ב; רמב"ם כלים יג ד), ואפילו בשעת חיבורם (באור הגר"א שם. וראה עוד כלים בבא מציעא א, וירושלמי שבת יב א).

שבית שמאי אומרים חיבור, ובית הלל אומרים אינו חיבור (תוספתא טבול יום ב). הלכה שאינו חיבור (רמב"ם שם ח ג).

שלג השלג שחישוב עליו למשקה, שמיטמא טומאת משקין (ראה ערך משקה), נטמא מקצתו לא נטמא כולו (נדה יז א; רמב"ם טומאת אוכלין א כב), שאינו חיבור, אלא כל קורט וקורט בפני עצמו חשוב (רש"י נדה שם), ואין דברים הנוגעים זה בזה חשובים כאחד (ר"ש טהרות ג ב).

חיבורי כלים

כלים שהתחברו - יש שהוא חיבור מן התורה, ויש שמדרבנן, ויש שמן התורה הוא חיבור, וגזרו חכמים שאינו חיבור (ראה שבת מח ב, ורמב"ם כלים יז ה, ופרה יב ד - יב וראה להלן). ואף שאמרו חיבורי אדם אינו חיבור (ראה לעיל: חיבורי אדם), אין זה אלא בדבר שדרך חיבורו בידי שמים, או שאינו דרך בני אדם (משנה אחרונה אהלות ג ד, וראה שם בתפארת ישראל אות מב).

לטומאה שני כלים שחיברם עד שנעשו כגוף אחד, כגון שתפר שני ולהזאה בגדים, הרי אלו חיבור בין להחמיר ובין להקל, שאם נטמא האחד נטמא השני, ואם היזה על האחד לטהרו מוטמאת מת (ראה ערך הזאה) נטהר גם חברו, מפני שהם ככלי אחד (רמב"ם פרה שם ח). וכן שני חלקי כלי שמשמשים יחד, כגון הזוג והענבל, חיבור לטומאה ולהזאה (פרה יב ח, וראה שבת נח ב; רמב"ם שם ט. וראה עוד כלים כט ב; פרה שם; רמב"ם שם ז, י"א; תוספתא פרה יב).

לטומאה ולא להזאה כל מקום שאתה שומע חיבור לטומאה ואינו חיבור להזאה, אין זה אלא גזירה מדבריהם (רמב"ם פרה יב ד, על פי שבת מח ב), שמן התורה כל שהוא חיבור, אף להזאה חיבור, וכל שאינו חיבור אף לטומאה אינו חיבור (ראה שבת שם, ותוספות ד"ה אי חיבור). בירושלמי אמרו שיש חיבור מן התורה לטומאה ולא להזאה (ירושלמי פסחים ג ב).

כלי מתפרק כלים המפוצלים שמחוברים זה לזה, כגון מספורת של פרקים שסכיניה מתפרדים, מן התורה בשעת מלאכה הם חיבור בין לטומאה ובין להזאה, ושלא בשעת מלאכה, אינו חיבור לא לטומאה ולא להזאה, וגזרו חכמים שיהא חיבור לטומאה אף שלא בשעת מלאכה, משום טומאה שבשעת מלאכה, ושלא יהא חיבור להזאה אף בשעת מלאכה, גזירה משום שלא בשעת מלאכה (שבת מח ב, ושם נח ב ורש"י; רמב"ם פרה שם).

כלים מוצמדים כלים המחוברים זה לזה, אבל כל אחד מהם משמש בפני עצמו, כגון בית התבלין ובית הנר שמחוברים בכירה:

• רבי מאיר אומר אינם חיבור לטומאת אויר, אם נטמא אחד מהם בטומאה שהיתה באוירו, בדין כלי חרס (ראה ערכו), אבל הם חיבור לטומאת מגע, שאם הטומאה נגעה בו אף האחרים נטמאו;

• רבי ישמעאל - או: רבי שמעון (שבת מח ב) - מטהר אף בטומאת מגע (כלים ח ג). שמן התורה אינו חיבור כלל, אלא שלרבי מאיר מדרבנן גזרו שיהא חיבור לטומאה, ועשו היכר שטומאה זו מדרבנן ואמרו שלטומאת אויר לא יהיה חיבור, ולרבי שמעון לא גזרו (שבת שם). הלכה כרבי מאיר (רמב"ם כלים יז ח).

חבור העומד שלל הכובסים - שהכובסים תופרים הבגדים הקטן עם להיפרד

אינו חיבור (תוספתא כלים בבא מציעא ט ה; רמב"ם כלים כ יז). הכניסו לבגד - החוט חיבור לבגד, ואין המחט חיבור לחוט (תוספתא רמב"ם שם). ואין החוט חיבור לבגד, אלא כל שהוא לצורך התפירה בלבד (תוספתא כלים בבא בתרא ה יג; רמב"ם שם).

מילוי הכדור, והאימום - דפוס של מנעל - הממולאים במוכין וכיוצא, ופיהם תפור, ותפילין שבתוכן הפרשיות, שנקרעו (כלים כג א), אם היו טמאים ונגע במה שבתוכם - טהור (פירוש המשניות לרמב"ם שם ורע"ב), שאין מה שבתוכם חיבור להם (הרע"ב). רבי אליעזר סובר שהמילוי חיבור (תוספתא כלים בבא בתרא ה יז). הלכה כחכמים (רמב"ם כלים ז טו).

האוכף, התפר מחברו (משנה שם; רמב"ם שם), שכן תופר את המוכין עם העור כדי שלא ישמטו אנה ואנה (תוספתא יום טוב שם).

קשירה התפירה חיבור יותר מקשירה, והרצועות שבמטפחות הספרים וכדומה, תפורות חיבור וקשורות אינן חיבור (תוספתא כלים בבא מציעא ט ה, ובבא בתרא א ח; רמב"ם כלים כ יז). רבן שמעון בן גמליאל אומר שבמטפחות הסורק קשורות חיבור מפני שרוצה בקיומו (תוספתא כלים בבא מציעא שם; רמב"ם שם).

החבל שקשור בקופה, אינו חיבור (מקואות י ה; רמב"ם כלים שם יז) לטומאה וטהרה (משנה אחרונה שם), וכתבו אחרונים לפי שהדרך לחברם בתפירה (משנה אחרונה שם). חבל שקשור בחרס, אפילו מאה אמה, כולו חיבור; קשר בו חבל אחר, מהקשר ולחוץ אינו חיבור (תוספתא כלים בבא מציעא ט; רמב"ם שם יז).

קשירה בנגעים חוטים פסוקים שבפקעת, אינם מיטמאים בנגעים ובציצית (נגעים יא ח; רמב"ם טומאת צרעת יא ח), אבל אם היו קשורים, הרי הם חיבור (ר"ש ורע"ב שם), רבי יהודה אומר אינו חיבור (נגעים שם ור"ש ורע"ב), ואין הלכה כמותו (רע"ב שם; מגן אברהם טו סק"א), ולכן חוט ציצית שנפסק וקשרו בחוט אחר הרי זה חיבור וחשוב כחוט שלם (מגן אברהם שם, וראה ט"ז או"ח יב סק"ג, ומשנה ברורה שם סק"ז, וראה ערך ציצית).

כשהתחיל להתפרק

עולה עמו האוכל שנפרס - נשבר - ומעורה במקצת, נחלקו תנאים:

- רבי מאיר אומר אם עדיין מחובר כך שאם אוחו בגדול הקטן עולה עמו ולא יפול, הרי זה חיבור (טבול יום ג א, וראה רש"י חולין קצו ב ד"ה אביי, ופירוש המשניות לרמב"ם שם).

- רבי יהודה אומר אם אוחו בקטן והגדול עולה עמו (טבול יום שם).

- רבי נחמיה אומר בטהור (טבול יום שם), שאם יגביה החלק הטהור הטמא עולה עמו (פירוש המשניות שם), בין שהוא גדול ובין שהוא קטן (ר"ש ורע"ב).

- וחכמים אומרים בטמא (טבול יום שם), שאם אוחו בטמא הטהור עולה עמו (פירוש המשניות ור"ש ורע"ב).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כחכמים (רמב"ם טומאת אוכלין ו ט, ובפירוש המשניות ורע"ב שם), ויש פוסקים כרבי יהודה (רא"ש ברכות ו יט).

המוכני שבשידה - גלגל של תיבה (פירוש המשניות לרמב"ם כלים יח ב, ורש"י שבת מד ב), או תיבה קטנה שבתוך הכלי (רמב"ם כלים ג ח), או בסיס (רבינו חננאל שבת שם; רבינו תם בתוספות שם ד"ה ואין) - בזמן שהיא נשמטת, שאדם יכול לסלקה, אינה חיבור, ואם אינה נשמטת הרי זו חיבור (כלים יח ב; שבת שם; רמב"ם כלים שם).

אין חיבור חיבורים לטומאת מת, כגון שלל של כובסים (ראה לטומאת נגעים לעיל), אינו חיבור לטומאת נגעים, שאם נטמא האחד בנגע לא נטמאו השאר (תוספתא נגעים ה וחסדי דוד שם).

חיבורי בגדים

שלשה אופני חיבור בבגדים: אריגה, תפירה וקשירה.

אריגה הבגד כשנארג כולו חיבור (רש"י שבת מח ב ד"ה מגופה).

כשהבגד בשעת אריגתו, כלי האריגה² וחוטם שאינם עתידים להיארג עם הבגד, אינם חיבור לבגד, אבל חוטים הנארגים כבר, או המחוכרים ליריעה, או שיצאו קצת ועתיד להחזירם לאריגה - כל אלה חיבורים לבגד (כלים כא א, ופירוש המשניות ור"ש ורע"ב; רמב"ם כלים כ טו).

תפירה התפור כארוג, וכולו בגד אחד (רמב"ם טומאת צרעת יב יב).

תפר מטלית על הבגד מרוח אחת, ומשלש רוחות אינה מחוברת, אינו חיבור (כלים כח ז; רמב"ם כלים כג ח), שאם היתה טמאה אין הבגד טמא (רע"ב שם), ואם הבגד היה טמא אין המטלית טמאה (תפארת ישראל שם), וכן אם נגע טמא באחד מהם לא נטמא השני (ראה חזון איש כלים לג סק"ח. וראה כלים שם דעת רבי יהודה החולק).

תפרה משתי רוחות זו כנגד זו - חיבור (כלים שם; רמב"ם שם), בין לטומאה ובין לטהרה (ר"ש שם). עשאן כמין גאם, כגון שתפורה מזרח ודרום - רבי עקיבא מטמא, וחכמים מטהרים (כלים שם). הלכה כחכמים (רמב"ם שם).

תכיפה אחת תכיפה אחת - שתחב המחט פעם אחת לחבר שני בגדים - אינה חיבור (כלאים ט ז) לטומאה ולטהרה (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורע"ב שם; רא"ש נדה כלאי בגדים יז), ולמלאכת שבת (ראה ערך קורע וערך תופר) ולאיסור כלאים (ראה ערך כלאי בגדים).

שתי תכיפות שני ראשיה לצד אחד - שהעביר המחט וחזר והעבירה (ר"ש ורע"ב כלאים שם ורא"ש נדה שם) - חיבור, רבי יהודה אומר עד שישלש (כלאים שם), שיכניס ויוציא, ויחזור ויכניס (ר"ש ורע"ב שם). ואין הלכה כמותו (פירוש המשניות שם, וראה רמב"ם כלאים י כד, וטושי"ע יו"ד ש ב, וראה ערך כלאי בגדים).

יש מפרשים שאין שתי תכיפות חיבור אלא כשקשר את ראשי החוט, שבענין אחר אינו מתקיים (ר"ש ורע"ב שם; רא"ש נדה שם, על פי שבת עד ב; טור יו"ד שם בשמו; רמ"א שם, בשם יש אומרים), אבל בתכיפה אחת, אפילו כשקשר, אינו חיבור (רא"ש וטור שם); ויש סוברים שאפילו תכיפה אחת וקשר, או שתי תכיפות אפילו לא קשר, הרי זה חיבור (טור שם בדעת הרמב"ם שם; שו"ע שם). ויש מפרשים בדעתם שבשתי תכיפות די שיקשור כל אחד מהחוטים לחוד, ובתכיפה אחת רק אם קשר שני הראשים יחד הוא חיבור (ב"ח שם בדעת הרמב"ם).

חיבור המחט חוט שהשחילו במחט, אפילו קשור משני צדדים,

2. ראה תוספות יום טוב שבת ז ב, ובתפארת ישראל כלים כא א.

משנקרע רובה - אינו חיבור (תוספתא כלים בבא בתרא ה א), והדברים אמורים בטלית טהורה, שאם נגע בה טמא בחלק אחד מן המופרש, כל זמן שלא נקרע רובה, נטמא כולה, משנקרע רובה, הנוגע בחלק אחד לא נטמא השני (חסדי דוד לתוספתא כלים שם).

חוט שיצא מחבד (תוספתא כלים בבא בתרא ה; רמב"ם כלים כ ז), ואם נגעה טומאה בכגד נטמא החוט, וכך אם נגעה בחוט נטמא הכגד (חסדי דוד שם, וראה ערך יד לטומאה. וראה לעיל: חיבורי בגדים, על חוט שתופר בו).

חיבורי עולים

בחיבורי עולים על גבי המזבח - אם הם כעולים דנים לגבי איסור הקטרת קרבן מחוץ לעזרה (ראה ערך העלאת חוץ), ולגבי הקטרת מנחות על המזבח.

בהעלאת חוץ המעלה אבר שאין בו כזית ועצם משלימו לכזית, רבי יוחנן אמר חייב (ראה ערך העלאת חוץ על חיובו), שחיבורי עולים כעולים, ויש כאן שיעור לחיוב העלאה, היינו כזית; וריש לקיש אמר פטור, שחיבורי עולים אינם כעולים (זבחים קז ב ועוד). הלכה כרבי יוחנן (רמב"ם מעשה הקרבנות יט א).

המעלה ראש בן יונה של עולת העוף שאין בו כזית, ומלח משלימו לכזית - ספק, שמא לרבי יוחנן דוקא עצם מצטרף, מפני ממין הבשר הוא, ולריש לקיש שמא דוקא עצם אינו מצטרף, שאם פירש אין מצוה להעלותו, אבל מלח מצוה לחזור ולמלחו (זבחים קח א; רמב"ם שם), לפיכך אינו לוקה (רמב"ם שם).

בקטרת מנחות קומץ של מנחות שמיצה שמנו על גבי עצים, ספק אם חיבורי עולים כעולים, לרבי יוחנן מפני שהשמן שלא ממין הקומץ הוא, ולריש לקיש מפני שאם פירש מצוה להחזירו (מנחות כג א). ורבו הפירושים בספק זה (ראה ב פירושים ברש"י שם; תוספות שם ד"ה קומץ; שיטה מקובצת שם בשם תוספות אחרות; רמב"ם וראב"ד פסולי המוקדשין יג ז).

בחפצי מצוה

שלימות אחרות שנפרץ ותחבו בכוש או בקיסם - אינו חיבור, שאין חיבורי אדם חיבור (תוספתא אהלות ד ועוקצין א, וראה לעיל: חיבורי אדם), והדברים אמורים לענין מצות אחרות, כגון שאינו ראוי לצאת בו (ר"ש אהלות ג ד; זר זהב להגרי"א שם, וראה רי"ף גיאת לולב ע"מ קח ועוד). וכן אותה ששינו אתרוג שנחלק לשנים - טהור (תוספתא אהלות שם), פירשו ראשונים שכשר לצאת בו, וכשהחלקים מחוברים (ר"ש שם זר זהב שם), ואינו דומה לנפרץ שנפרד לגמרי (זר זהב שם). ויש שכתבו להכשיר אתרוג שנחלק ונתחבר על ידי תחיבת מחט (מאירי במגן אבות ע"מ קל בשם קצת רבנים, על פי תוספתא זז), ונדחו דבריהם שהרי אמרו באתרוג שנפרץ שאין חיבורי אדם חיבור (מאירי שם).

וכן כשניטל עוקץ האתרוג ואפשר לחברו במחט, כתבו אחרונים שכל שאינו חיבור מתולדתו אלא על ידי דבר אחר אינו חיבור שייקרא שלם (שו"ת שבות יעקב א לה; אליה רבה תרמח; בכורי יעקב שם ס"ק כו).

תפירת יריעות ספר תורה וכשנקרעו ספר תורה וכתביו שמונחת כאן (רא"ש הלכות ספר תורה טז), והחיבור

על הנובע מהלכה זו בנוגע לבציעת הפת, ראה ערך בציעת הפת; המנהג למעשה.

במה דברים אמורים בטבול יום, אבל לשאר כל הטומאות הרי זה חיבור; רבי אומר אחד טבול יום ואחד שאר כל הטומאות (תוספתא טבול יום שם, וראה חולין קכח א). הלכה חיבור באב הטומאה הוא חיבור בטבול יום (רמב"ם שם ז י, ושם בו ז).

אוכלים שדרך בני אדם לאחזם בעלים או בקלחים, את שדרכו לאחזו בעלה אוחזים אותו בעלה, ואם נתלה עמו הרי זה חיבור, ואת שדרכו להיאחזו בקלח אוחזים אותו בקלח (טבול יום ג א; רמב"ם שם י. וראה ערך יד לטומאה).

חונדל לבשל או המחתך ירקות או בשר לבשל, אף שלא חתך לשלוק לגמרי, אינו חיבור (עוקצין ב ה; רמב"ם שם ו ז), ואפילו שאם אוחז אחד חברו עולה עמו (משנה אחרונה שם), לפי שהבישול יפרידהו ואינו מתכוין שישאר מחובר (פירוש המשניות לרמב"ם שם). יש מהאחרונים שכתב שדוקא כשחתך הרוב (חזון איש עוקצין ב ס"ק יא).

חתך לכבוש, או לשלוק, או להניח על השולחן, הרי זה חיבור (עוקצין שם; רמב"ם שם), שנוח לו בחיבורם (ר"ש ורא"ש ורע"ב), ולא חתך אלא כדי ליתן טעם בקדרה (תפארת ישראל שם).

התחיל להפרידם לגמרי, החתיכה שהתחיל לפרק אינה חיבור, אבל השאר חיבור (עוקצין שם ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש בפירוש ב ורע"ב), ואין אומרים שגילה דעתו שאינו רוצה שישאר דבר ממנו מחובר (פירוש המשניות ורע"ב שם).

צמר וקשקשים צמר שבראשי כבשים ושיער שבזקן תיישים, שהם חיבור (ראה לעיל: חיבור טבעי), הרי זה עד שיתחיל לתלוש (תוספתא עוקצין ב ו; רמב"ם טומאת אוכלין ו א). וכן כנפי חגבים וקשקשי דגים, שהם חיבור (ראה לעיל, שם), הרי זה עד שיתחיל לקלף (תוספתא שם; רמב"ם שם ד).

בחיבורי אדם אף בחיבורי אדם, באופן שהם חיבור, כגון האגוזים והבצלים שחיברם בחבל (ראה לעיל: חיבורי אדם), אם התחיל לפרק אינו חיבור (עוקצין ב ה; רמב"ם שם ו יא), ואפילו היו לפניו מאה כור (תוספתא שם ב יג; רמב"ם שם), שגילה דעתו שרוצה לפרק הכל, ושוב אינם חיבור (חסדי דוד שם). היו שנים או שלשה צבורים והתחיל באחד מהם, זה שהתחיל בו אינו חיבור, בן עזאי אומר טהרו שלשתם (תוספתא שם [צוקרמנדל]).

וכן הזיתים שנעשו אום - גוש אחד (ראה לעיל: חיבורי אדם) - כיון שתקע את היתד, אינם חיבור (תוספתא טהרות י; רמב"ם שם ו טז), שכיון שבא להפרידם שוב אינו רוצה שיינקו זה מזה (ר"ש שם). אם לאחר שהפכם חזרו ונתרככו ונעשו אום, רבי אומר אינו חיבור, ורבי יוסי ב"ר יהודה אומר חיבור (תוספתא שם). הלכה אינם חיבור (רמב"ם שם).

שלל הכובסים ובגד שתפור בכלאים (ראה לעיל: חיבורי כלים), חיבור זה הוא עד שיתחיל להתיר (עוקצין ב ו, ושבת מח ב), שמעשה מוציא מידי מעשה, וגילה דעתו על ידי מעשה שאיננו בגד אחד (רש"י שבת שם), ואף שלא גמר להתירו, כיון שאינו עומד להתקיים נחשב כנפרד משהתחיל להתיר (פירוש המשניות לרמב"ם עוקצין שם).

חלקי בגד טלית שהתחיל בה קרע, עד שלא נקרע רובה - חיבור, שנקרע

הרב או"ח לב נח, בתפילין של ראש, ומשנה ברורה שם ס"ק קעב, שכן נתפשט המנהג). ויש מהאחרונים שמצדדים לומר שאפילו אם תפירה מועילה, דבק אינו מועיל, שתפירה היא בחזק יותר מדבק (שו"ת חתם סופר או"ח שם, ושם חלק ו סח; שו"ת רבי עקיבא איגר יא).

הדבקה בשברי דיבק שברי שופרות - שפסול (ראה ראש השנה כז א, שופרות וראה ערך שופר), יש מהראשונים שכתבו שאין הפסול מטעם שנים ושלושה שופרות (תוספות ראש השנה כז א ד"ה שופר), ופירשו אחרונים שאין כוונתם שהחיבור עושה אותם לשופר אחד, אלא שאין על כל חתיכה בפני עצמה שם שופר, כמו שיש על כל גלד של קרן פרה (ראה לעיל. ראה שו"ת רבי עקיבא איגר יא, ושו"ת חתם סופר או"ח שם).

הדבקה טלאי אין דובקים בדבק, ואין כותבים על גבי מטלית; בספר תורה אמר רבי שמעון בן אלעזר משום רבי מאיר, דובקים בדבק, וכותבים על גבי מטלית (מסכת סופרים ב יא). וכן בירושלמי אמרו שכן הלכה למשה מסיני (ירושלמי מגילה א יט)⁴, שאם נקרע הקלף עושים לו מבחוזן טלאי (נמוקי יוסף לר"י ספר תורה ד ב), בין שנקרע בלא חסרון, ובין כשנחסר ומשלימים הכתב על הטלאי (מהרי"ק קכב). וכן נהגו שכותבים על הקלף הדבוק (מהרי"ק שם; רמ"א יו"ד רפ א), שנעשה גוף אחד (ט"ז שם סק"ד). ויש שכתבו שאף חכמים לא אסרו אלא כשאינו קלף הכשר לכתובת ספר תורה (מהרי"ק שם).

הדבקה ביריעה • ספר תורה שנקרע בתוך שלושה שיטים שלא שנקרעה יתפור (ראה לעיל), יש מהראשונים שכתבו שאסור גם להדביקו על ידי טלאי, כיון שגוללים אותו ומהדקים אותו יש לחוש שיפרד ויקרע יותר (רא"ש ספר תורה יד, בשם מהר"ם מרוטנבורג), ובמקום שמוותר לתפור, כגון בתוך שני שיטים, יש שכתבו שמוותר גם להדביק (שו"ת הריב"ש לא; רמ"א יו"ד רפ א בשמו), ויש שכתבו לדעתם שאסור להדביק (ש"ד שם סק"ה).

• ויש סוברים שמוותר להדביק אפילו כשאסור לתפור, ואף חכמים (ראה לעיל) לא אסרו אלא קודם הכתיבה ולכתוב על המטלית, אבל כשכבר נכתב ונקרע הספר מותר להדביק (רא"ש שם)⁵.

הדבקה בפרשיות תפילין של יד, שהפרשיות צריכות להיות כתובות תפילין על קלף אחד, אם כתבן בארבעה קלפים, ידבקן בדבק (אגור תפילין נ; בית יוסף או"ח לב, ורמ"א שם מז, בשמו), כיון שאינו אלא למצוה לכתחילה (ראה בית יוסף שם. וראה ערך תפילין), ואפילו אם לא יצא כשלא דבקן (ראה מנחות לד ב), מועיל כאן הדבק לדברי הכל, כיון שמונחות ואינן נמשכות לכאן ולכאן כבספר תורה (רא"ש ספר תורה יד, בשם מהר"ם מרוטנבורג).

הוא על ידי שתופר היריעות זו בזו (רא"ש שם, וראה מגילה יט ב, ורמב"ם ספר תורה ט יב-יד, וטושי"ע יו"ד רעח, וראה ערך ספר תורה). אפילו נקרעה יריעה עצמה - יתפור, אבל נכנס הקרע בתוך שלש שיטין לא יתפור, מפני שמגונה (מנחות לא ב ורש"י), שנראה שהוא מחמת רקבון, ואין זה הדר (שו"ת הריב"ש ל, וראה ט"ז יו"ד רפ סק"ב).

לגבי דין אחד בדברים שהתורה אמרה שיהיו אחד ולא שנים ולא שנים ושלושה דנים אם חיבור שני חלקים מכשירם להיות כאחד, כגון בגט (ראה גיטין כ ב, וראה ערכו), ובמגילת סוטה (ראה סוטה יח א, וראה ערכו), ובתפילין של ראש שצריכים שיהיו מעור אחד (ראה מנחות לד ב, וראה ערך תפילין), ובשופר (ראה ראש השנה כו א, וראה ערכו), וכיוצא.

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שחיבור אינו מועיל לעשותם אחד, ופסול (תוספות סוטה יח א ד"ה כתבה, בגט; רמב"ם תפילין א, וטושי"ע יו"ד רפח ד, במזוזה; ב"ח או"ח לב ומגן אברהם שם ס"ק נב, בתפילין). ונחלקו בפירושם: יש מפרשים דבריהם אפילו כשתפרם קודם הכתיבה (שו"ת חתם סופר או"ח ה; שו"ת רבי עקיבא איגר יא; תורת גיטין קל סק"ז), וכסברת חכמים בקרן של פרה שפסול לשופר, מפני שהוא גלדים גלדים (ראש השנה כו א), ואף שמתחילתו מחובר (ראה תוספות סוטה יח א שם, וראה חתם סופר ורבי עקיבא איגר שם). ויש מפרשים שלא אמרו אלא כשבשעת הכתיבה היו נפרדים, אבל אם תפר קודם הכתיבה - כשר (בית שמואל אהע"ז קל סק"ח, בדעת תוספות סוטה שם, וכן כתב בשו"ת רבי עקיבא איגר ר"ג, בדעת הרמב"ם בתפילין), וכן יש ראשונים שכתבו כן בפירוש לגבי תפילין ומזוזה (האשכול [רצב"א] בעמ' 45).

• ויש סוברים שאפילו כתב תפילין ומזוזה על שני עורות ותפרם אחר כך - כשרים (תוספות מנחות לב א ד"ה דילמא, בתירוץ א; ריטב"א מגילה ח ב; אור זרוע א תקלט; אגודה מנחות ג; ספר התרומה רח), וכן עורות שתפרם ועשה מהם בית אחד כשרים לתפילין של ראש (שו"ת הרמ"ע מפאנו לח; מגן אברהם לו ס"ק נב, בשם אגודה וספר התרומה; שו"ע הרב שם נח; משנה ברורה שם ס"ק קעב, שכן נתפשט המנהג³). ויש שמסתפקים בגט וכתבו שמספק פסול (אור זרוע א תשטו; רמ"א בדרכי משה אהע"ז קל בשמו, ובשו"ע שם ז).

ספר תורה (ראה לעיל שהיריעות תפורות), אין חוששים בו משום ספר אחד, ולא שנים ושלושה ספרים, אפילו לסוברים שתפירה אינה כחיבור בגט, לפי שלמדים מספר שכתב משה רבנו, שכתבו מגילה מגילה ואחר כך חיברן (חתם סופר שם, על פי גיטין ס א).

חיבור בדבק חיבור כתבו ראשונים שהוא כחיבור בתפירה (אור זרוע א תקלט, בפרשיות תפילין ומזוזה. וכן כתב שו"ע

חַבִּיבָה מִצְוָה בְּשַׁעֲתָהּ¹

חביב למהר ולעשות מצוה בשעתה ולא לדחותה כדי לעשותה יותר מן המובחר, או בלי דחיית איסור

סֵלֶת (ויקרא ה יא), אמר רבי יהודה חביבה מצוה בשעתה, שמיד מביא עשירית האיפה, ואין ממתנינים שיעשיר ויביא כשבה או שעירה (תורת כהנים ויקרא דבורא דחובה יט. וראה תוספתא ערכין ב ז).

פרשיות של תפילין, וכן כתבו בקרבן העדה ושיירי קרבן שם. 5. וראה ב"ח שם שכן נהגו, ובש"ד שם שבשעת הדחק כדאי הרא"ש לסמוך עליו. חביבה מצוה בשעתה. 1. יב, טורים תקב - תקט.

במקום מצוה מן המובחר

בקרבת עולה ויווד (ראה ערכו), שנאמר בו: וְאִם לֹא תִשָּׂג יוֹרֵד וּבְעֵרְכֵיךָ יָדוּ וְגו' וְהִבִּיא אֶת קַרְבְּנֵךָ אֲשֶׁר חָטָא עֲשִׂיתָ הָאֶפֶה

3. וראה ערך תפילין שהמהדרין נוהגים לדקדק שיהיה מעור אחד ממש. 4. הר"י הלכות ספר תורה ד ב, והרא"ש ספר תורה טו, והמהרי"ק קכב פירשוהו לענין ספר תורה. וראה שו"ת הריב"ש לא שמפרש הירושלמי בדבוק

רמב"ם מעשה הקרבנות ד א, אלא מחללים שבת עליהם (רש"י פסחים שם), וכתבו ראשונים מפני שצריך מצותה ביום (מאירי פסחים סה ב, ומגילה כ ב, וכן כתב בלחם משנה קרבן פסח א יח).

בקצירת העומר חביבה מצוה בשעתה בדחיית איסור מצינו אף לענין שלא להקדים את המצוה לפני זמנה, בקצירת

העומר (ראה ערכו) שדוחה את השבת (ראה ערך קצירת העומר), ויש מן הראשונים שכתב להלכה שנקצר ביום כשר, ואף על פי כן דוחה את השבת (ראה רמב"ם תמידין ומוספין ז ו, א), משום חביבה מצוה בשעתה (ראה שו"ת בית הלוי א לח)².

בעשה דוחה לא במקום שעשה דוחה לא תעשה, ואפשר לקיים תעשה העשה מחר בלי דחיית הלא תעשה (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה), כתבו ראשונים שאין זה נקרא אפשר לקיים שניהם, לפי שחביבה מצוה בשעתה, ויקיים העשה היום בדחיית הלא תעשה (רמב"ן שבת כד א).

במילה בשבת במילה בזמנה שדוחה את השבת (ראה ערך מילה וערך עשה דוחה לא תעשה וערך שוחט), יש מהאחרונים שכתב שלפיכך לא הצריכו בשבת לעשותה על ידי שנים, שהרי שנים שעשאוה פטורים (ראה ערך חייבי חטאות), כדי למהר המצוה בלא שום שיהוי כלל, שחביבה מצוה בשעתה וזרזים מקדימים (שו"ת באר יצחק יד ענף ג. וראה ערך זרזין מקדימין).

בשעת עשייתה

עמידה לפני עושיה חביבה מצוה בשעתה גם לענין שצריכים לחבב ולכבד עושיה בשעה שעוסקים בה: כל בעלי אומניות שבירושלים עומדים בפני מביאי בכורים (ראה ערכו), ושואלים בשלומם, ואומרים להם אחינו אנשי מקום פלוני בואכם לשלום (בכורים ג ג. וראה ערך בכורים), ואמר רבי יוסי בר אבין: בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה - צריכים אנו לחבבה (רש"י חולין נד ב ד"ה חביבה) - שהרי מפניהם עומדים, מפני תלמידי חכמים אין עומדים בשעה שעוסקים במלאכתם (קדושין לג א, וחולין שם. וראה ערך קימה והידור).

ומטעם זה יש לעמוד מפני נושאי המטה שהמת בה (רע"ב בכורים שם; טוש"ע יו"ד שסא ד. וראה ערך לוי המת), ומפני נושאי התינוק לברית מילה (רע"ב שם; שלטי הגבורים למרדכי שבת יט תכב. וראה ערך ברית מילה), וכן בכל דבר מצוה שאדם הולך ומתעסק בה יש לעמוד מפניו (ט"ז יו"ד שם סק"ב)³.

ויש שדחו שאין הטעם בכורים אלא כדי שלא תהא מכשילם לעתיד לבוא (קידושין וחולין שם), שלא יביאו עוד בכורים, שיאמרו נבזים אנו בעיניהם, ואילו בני אדם העוסקים במצוות אין לעמוד מפניהם (רש"י קדושין שם ד"ה נמצאת).

יש מצדד לדעת ראשונים, שדוקא מפני רבים העושים מצוה יש לעמוד (עינים למשפט שם, שכן נראה מפירוש המשניות לרמב"ם בכורים שם).

בקדימה

בתפילת תשלומין חביבה מצוה בשעתה מצינו גם לענין קדימה, שיש להקדים מצוה שזמנה עכשיו למצוה שעבר זמנה, לפיכך טעה או נאנס ולא התפלל אחת מן התפילות, שמתפלל

וכן בערכין (ראה ערכו), שנאמר בהם: וְאִם מָן הוּא מְעַרְפֵּךָ וְגו' וְהָעֶרְיָךְ אֲתוּ הִכְהֵן עַל פִּי אֲשֶׁר תִּשְׁיֵג יַד הַגֹּדֶר (ויקרא כז ח), אמר רבי אלעזר חביבה מצוה בשעתה, שמיד מביא סלע - שאין בערכין פחות מסלע (ראה ערך הנ"ל) - ואין ממתנינים לו עד שיעשיר ויביא חמשים סלעים (תורת כהנים שם יט, וראה תוספתא שם, הובאה בתוספות ערכין יז ב ד"ה אבל).

היה מורישו יש סוברים שאפילו היה מורישו גוסס, אין גוסס ממתנינים עד שימות ויירשנו (תוספות שם. וראה תוספתא שם). ויש מפרשים שבערכין תלוי בדעת הכהן, ואם רואה שאביו גוסס אינו מעריכו עד שימות אביו (תוספות שם בשם רש"י. וראה חסדי דוד לתוספתא שם שפירש כן לדעת הרמב"ם. וראה ערך השג יד). מהאחרונים יש מי שכתב שתנאים נחלקו בכך, שרבי יהודה סובר בערכין שאין ממתנינים לו; אבל חכמים סוברים שאם בודאי יירשנו יכול הכהן להמתין עד שימות אביו, משום ריוח הקדש; ורבי אלעזר סובר שאף בקרבנות ממתנינים (חסדי דוד שם בארוכה).

בשאר מצוות יש שלמדו ממה שאמרו חביבה מצוה בשעתה, שבכל מקום שאמרו שאין משהים את המצוה (ראה ערך זרזין מקדימין למצות) אין משהים אותה אף כדי לעשותה יותר מן המובחר (מגן אברהם או"ח כה סק"ב).

לדעת הסוברים שבמקום שאין לחשוש שתפסד המצוה יש להשהותה כדי לעשותה יותר מן המובחר (ראה ערך הנ"ל בשם תרומת הדשן לה, ועוד אחרונים), כתבו אחרונים שאין ללמוד מקרבנות וערכין, שיש לומר שלפיכך אין ממתנינים לו בהם עד שיעשיר לפי שעשירות אינה שכחה (שו"ת עבודת הגרשוני יב; שו"ת שבות יעקב א לד), או לפי שהם כשני כתובים הבאים כאחד (ראה ערכו), ואין מלמדים (שו"ת שבות יעקב שם).

במקום עשיית חביבה מצוה בשעתה גם אם יעשה את המצוה שתי מצוות לאחר זמן יקיים מצוה נוספת, לפיכך אמרו בקידוש (ראה ערכו), שאם אין לו אלא כוס אחד - מקדש עליו בלילה, ואף על פי שמי שלא קידש בערב שבת מקדש כל היום כולו (ראה ערך קדוש), אין אומרים שיניח הכוס למחר, ויעשה בו שתים - קידוש היום וכבוד יום - אלא קידוש הלילה קודם (פסחים קה ב, ורשב"ם ד"ה קידוש היום).

ומכל מקום בהבדלה (ראה ערכו) אינו כן, אלא מניחו לאחר המזון - לסוברים שברכת המזון טעונה כוס (ראה ערך כוס של ברכה) - ומשלשל את כל ברכות ההבדלה לאחר ברכת המזון (ראה ערך הבדלה), ואין אומרים חביבה מצוה בשעתה ויבדיל לפני הסעודה, שלא אמרו כן אלא בקידוש, שכמה שמקדימים אותו עדיף, אבל ביציאת השבת מאחרים, כדי שלא תהא דומה עלינו כמשאוי (פסחים שם, ורש"י ורשב"ם שם).

בדחיית איסור

הקטרת אימורים בשבת אמר רבי שמעון בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה, שהרי הקטר חלבים ואברים כשרים כל הלילה (ראה ערך הקטרה א), ולא היה ממתין להקטיר אברי תמידים ומוספים של שבת, וחלבי קרבן פסח כשחל ערב פסח בשבת עד שתחשך (פסחים סח ב, ומנחות עב א, ורש"י שם ד"ה אברים;

3. וראה ספר חסידים תקפ שאפילו עם הארץ עוסק במצוה יעמדו כנגדו. הרמב"ם.

2. במנחות עב א דחו שאין הטעם משום חביבה מצוה בשעתה, ראה שם בלחם משנה ובש"ך יו"ד רסב סק"ב שתמהו, וראה שו"ת בית הלוי שם שביאר דעת

תשובות יד אליהו מא; שו"ת ברית אברהם או"ח יד, והובא בפתחי תשובה רס"ה סק"ט. וראה ערך ברית מילה).

ויש שמצדד לומר שלא בזמנה קודמת לפי שאחר יום השמיני עובר כל רגע בביטול עשה (ראה שו"ת דבר אברהם א לג).

מילה ופדיון חלה הילד ונתרפא ביום שלשים ואחד ללידתו, אף חבו על פי שמצות פדיון הבן עיקר זמנה היום, מכל מקום יש להקדים מצות מילה, מפני שראוי להקדים קבלת הברית שמבלעדה אין חיוב למצות פדיון (שו"ת הראנ"ח עט, והביאו הש"ך יו"ד שה ס"ק יב).

התפילה הסמוכה לה שתיים (ראה ערך תפלה), צריך לכוין שהראשונה לחובת שעתה והשנייה לתשלומין, ואם היפך לא יצא ידי התשלומין (ברכות כו א וב, ורש"י שם ד"ה שניה; רמב"ם תפלה ג ח; טושי"ע או"ח קח א), וכתבו אחרונים הטעם משום חביבה מצוה בשעתה (ט"ז שם סק"י)⁴.

מילה בזמנה וכן לענין מילה, כתבו אחרונים, שאם יש שני ושלא בזמנה תינוקות למול, אחד בזמנה, ביום השמיני, ואחד שלא בזמנה, כגון שנדחתה מחמת חולי (ראה ערך מילה), יש להקדים למול זה שהמילה בזמנה (גליון מהרש"א יו"ד רס, בשם

חבר

מי שקיבל עליו שיהא נזהר בענייני טומאה וטהרה, או שיהא נאמן על המעשרות

הפרקים:

- גדרו
- דברי חברות לטהרות
- קבלת החברות
- נאמנותו
- כשהורעה חברותו
- חברות ברגלים
- חברות למעשרות
- נאמנותו למעשרות

סיכום תמציתי

גדרו

חבר במובן הרחב נקרא תלמיד חכם. לרוב נזכר השם חבר בניגוד לעם הארץ. לפעמים קראו להם חברי תורה או חבורה, ולאשה בשם אשה חברה.

בהלכה בא השם חבר במיוחד למי שנאמן על ענייני טהרה וטומאה, ועל הפרשת תרומות ומעשרות, ותיקנו חכמים שיהו מקבלים עליהם דברי חברות והנהגות מיוחדות.

דברי חברות לטהרות

עם הארץ הוא בחזקת טמא, לפי שאינו בקי בדקדוקי טהרות וטומאות, ואינו נאמן על הטהרות עד שיקבל עליו דברי חברות, שיהא נזהר שלא יטמא בטומאות, ולא יטמא טהרות.

קבלת החברות

הבא לקבל עליו דברי חברות, אם ראינוהו שנוהג כן בצנעה בתוך ביתו, מקבלים אותו, ואחר כך מלמדים אותו עסקי טומאה וטהרה.

הבא לקבל דברי חברות חוץ מדבר אחד, אין מקבלים אותו. ומקבלים אותו תחילה לטהרת ידים, שיטול ידיו קודם אכילה, וקודם שיגע בטהרות, ואחר כך לטהרות, שנחזיק טהרותיו כטהרות גמורות.

צריך לקבל החברות בפני שלשה חברים, ובניו ובניו ובניו אינם צריכים לקבל בפני שלשה. אפילו תלמיד חכם צריך לקבל בפני שלשה חברים. זקן ויושב בישיבה, לדברי הכל אינו צריך לקבל דברי חברות בפני שלשה. אשת חבר הרי היא כחבר, ואינה צריכה לקבל עליה דברי חברות, וכן עבדו, ובניו ובניו, והתלמידים בכלל בני ביתו.

חבר שמת, אשתו ובניו ובניו ביתו בחזקתם עד שיחשדו. אלמנתו וכן בתו שנישאת לעם הארץ, ועבדו שנמכר לעם הארץ, אינם צריכים לקבל דברי חברות בתחילה. אשת עם הארץ וכן בתו שנישאת לחבר, וכן עבדו שנמכר לחבר, צריכים לקבל דברי חברות בתחילה.

נאמנותו

מי שקיבל עליו דברי חברות, הרי בגדיו טהורים וכל אוכליו ומשקיו טהורים, ונאמן על כל הטהרות. ונשאל על טהרותיו, שאם בקי בהלכות מורה בטהרה לעצמו. חבר שמת והניח טהרות – טהורות; הניח כלים – טמאים.

חברות ברגלים

ברגלים כל ישראל הם חברים, וטומאת עם הארץ כטהורה חשובה. ולפיכך כליהם ואוכליהם ומשקיהם טהורים ברגל.

4. וראה שם שדחה דעת הלבוש שהוא משום תדיר ושאינו תדיר. וראה שו"ע חב"ד 1. יב, טורים תקט - תקלב. הרב שם א, ומשנה ברורה סק"ז טעם אחר בשם הרשב"א.

כל כלי המקדש שנגעו בהם עמי הארץ ברגל, אף שברגל לא נטמאו, כשעבר הרגל היו מעבירים אותם ממקומם להטבילם ולטהר את העזרה.

חברות למעשרות

יוחנן כהן גדול ובית דינו גזרו שיהיו נאמנים על המעשרות רק אנשים נאמנים. הנאמן למעשרות נקרא חבר. המקבל עליו להיות נאמן צריך לעשר את שהוא אוכל, ואת שהוא מוכר, ואת שהוא לוקח. ואינו מתארח אצל עם הארץ, שלא יאכל וישתה אצלו. צריך שיקבל עליו ברבים, בפני שלשה חברים. כל תלמיד חכם לעולם נאמן. בניו ובני ביתו ועבדיו של החבר הם כמוהו, וכן אשתו.

גדרו

תלמיד חכם חבר במובן הרחב נקרא תלמיד חכם, כמו שאמרו: אין חברים אלא תלמידי חכמים, שנאמר: הַיּוֹשֶׁבֶת בְּגַנְיִים חֲבָרִים מְקַשְׁבִּים לְקוֹלָךְ (שיר השירים ח יג. בבא בתרא עה א. וראה פסחים קב א, תענית יד ב, סנהדרין ח ב, ועוד).

בניגוד לעם לרוב נזכר השם חבר בניגוד לעם הארץ (ראה בכורות לו הארץ א, שבועות טו א, ועוד)², כי חברתם נאמנה לשם שמים (פירוש המשניות לרמב"ם דמאי ב ג). לפעמים קראו להם חברי תורה (ירושלמי ברכות א א; נתחומא נצבים ד), או חבורה (שבת ג א, פסחים סד א ועוד), ולאשה בשם אשה חברה (סנהדרין ח ב).

הטמן בטומאה בהלכה בא השם חבר במיוחד למי שנאמן על וטהרה ומעשרות ענייני טהרה וטומאה, ועל הפרשת תרומות ומעשרות, ותיקנו חכמים שיהו מקבלים עליהם דברי חברות והנהגות מיוחדות (ראה להלן).

התואר חבר נקרא חבר, מפני שמקבל עליו חומרת המצוות שלא ופירושו להכשיל את הרבים, כמו שנאמר: עֲמִיתְךָ (ויקרא יט טו ועוד) - עם שאתך בתורה ובמצוות (בבא מציעא נט א ועוד), ותרגומו: חברך (אונקלוס שם), ועל שם זה נקרא חבר (ר"ש סיריליאו דמאי ב ג), או על שם שאפשר להתחבר אתו מתוך שהוא נזהר בדיני טומאה וטהרה (תפארת ישראל שם), והוא הנקרא פרוש (ריבמ"ץ ור"ש ורע"ב דמאי שם).

חכמים סמכו השם חבר למקרא: פְּאִישׁ אֶחָד חֲבָרִים (שופטים כ יא), שבשעת הרגל כולם חברים (חגיגה כו א, וראה להלן: ברגלים), וכן: כְּעִיר שֶׁחֲבָרָהּ לָהּ יִחָדָו (תהלים קכב ג), עיר שעושה כל ישראל חברים (ירושלמי חגיגה ג ו, ומדרש תהלים שם. וראה להלן, שם).

דברי חברות לטהרות

דברי החברות עם הארץ הוא בחזקת טמא, לפי שאינו בקי בדקדוקי טהרות וטומאות, ואינו נאמן על הטהרות עד שיקבל עליו דברי חברות, שיהא נזהר שלא יטמא בטומאות, ולא יטמא טהרות (רמב"ם מטמאי משכב ומושב י א, על פי חגיגה כב ב וכג א. וראה ערך עם הארץ). והם:

• אינו מוכר לעם הארץ לח ויבש (דמאי ב ג), ואפילו חולין, לסוברים שאסור לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורע"ב שם).

• ואינו לוקח ממנו לח (דמאי שם; רמב"ם שם), שמא נטמא (ר"ש ורא"ש שם), אבל על יבש נאמן לומר שלא הוכשר לקבל טומאה (ירושלמי דמאי ג ב; פירוש המשניות ור"ש ורע"ב שם. וראה ערך הכשר).

• ואינו מתארח אצלו (דמאי שם; רמב"ם שם), שמא יטמא (ר"ש

ורא"ש ורע"ב שם), ואפילו נזהר או שטבל אחר כך - אסור, שהוא גדר שגדרו (חזון איש שם סק"ז).

• ואינו מארחו אצלו בבגדו (דמאי שם; רמב"ם שם), שמא ישבה עליו אשתו נדה, ובגדי עם הארץ מדרס לפרושים (ריבמ"ץ ור"ש ורע"ב שם, וראה ערך עם הארץ).

בתוספתא שנינו גם שיהא אוכל חולין בטהרה (תוספתא דמאי ב ב), וכתבו אחרונים שזוהי עיקר קבלת החברות (חזון איש דמאי ה סק"ז). ויש מוסיפים אף מעשר את שהוא אוכל ואת שהוא לוקח (רש"י בכורות ל ב ד"ה דברי חברות בגירסת התוספתא), שהחשוד על המעשרות חשוד על הטהרות (ראה בכורות ל א. וראה להלן: נאמנות למעשרות).

וכתבו ראשונים שיזהר בנטילת ידים ובטהרתן (רמב"ם מטמאי משכב ומושב י א), שזה עיקר אכילת חולין בטהרה (רש"י בכורות שם ד"ה מקבלין אותו. וראה ערך חולין וערך נטילת ידים).

זהירות יתרה נהגו חברים שבגליל, שהיו מטהרים יינם לנסכים ושמןם למנחות אפילו אחר החורבן, שמא יבנה בית המקדש בימיהם (נדה ו ב, ורש"י ד"ה חריא).

ענייני זהירות רבי יהודה סובר שצריך לקבל עליו גם שאר ענייני נוספים זהירות:

• לא יגדל בהמה דקה בארץ ישראל (דמאי שם), שמא ירעו בשדות אחרים (פירוש המשניות ור"ש ורע"ב, וראה ערך בהמה דקה);

• ולא יהא פרוץ בנדרים (שם);

• ולא יהא פרוץ בשחוק (שם), שמרגיל את האדם לערוה (ריבמ"ץ ור"ש ורע"ב, על פי אבות ג יג);

• ולא יטמא למתים (שם), ואף שמצוה להתעסק בקבורתם (ראה ערך קבורה), עם הארץ המקבל דברי חברות צריך להיזהר יותר, שאינו יכול להיטהר כראוי, שאינו בקי בטבילה וחציצה (משנה אחרונה שם);

• ומשמש בבית המדרש (שם), היינו שימוש תלמידי חכמים (ר"ש ורע"ב).

ויש מפרשים שלא יכנס בטומאתו לשמש בבית המדרש, שמצויים שם חברים וגורם להם טומאה, אבל בודאי שאין להניח מצות הקבורה (חזון איש דמאי ה סק"ט).

חכמים חולקים על רבי יהודה (שם), והלכה כחכמים (רמב"ם בפירוש המשניות שם).

קבלת החברות

ראינוהו שנהג הבא לקבל עליו דברי חברות, אם ראינוהו שנוהג כן בצנעה

בפני שלשה, שכבר קיבל משעה שישב (בכורות שם, וירושלמי שם; רמב"ם שם ד).

אשת חבר אשת חבר הרי היא כחבר (עבודה זרה לט א), ואינה צריכה לקבל עליה דברי חברות (רמב"ם משכב ומושב י ה. וראה ערך אשת חבר), וכן עבדו (עבודה זרה שם; רמב"ם שם), ובניו ובני ביתו (רמב"ם שם. וראה לעיל). וכתבו אחרונים שהתלמידים בכלל בני ביתו (חזון איש שביעית שם).

יצאו מתחת ידו חבר שמת, אשתו ובניו ובניו ביתו בחזקתם עד שיחשדו (עבודה זרה לט א ובכורות ל ב; רמב"ם שם).

אלמנתו וכן בתו שנישאת לעם הארץ, ועבדו שנמכר לעם הארץ, אינם צריכים לקבל דברי חברות בתחילה, דברי רבי מאיר; רבי יהודה אומר צריכים לקבל דברי חברות בתחילה, וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר מעשה באשה שנישאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו, נישאת למוכס והיתה קושרת לו קשרי מוכס על ידו (עבודה זרה שם, וראה בכורות שם). הלכה אינם צריכים לקבל (רמב"ם שם ה). יש מהראשונים מפרשים שהדברים אמורים כשחזרו תחת יד חבר (רש"י בכורות שם ד"ה אין. וראה ערך אשת חבר). אשת עם הארץ וכן בתו שנישאת לחבר, וכן עבדו שנמכר לחבר, צריכים לקבל דברי חברות בתחילה (עבודה זרה שם, ובכורות שם), הואיל ובשעת קבלה לא היו אצלו (רש"י בכורות שם ד"ה צריכים).

למודים אצל עם הארץ בנו או עבדו של חבר שהיו למודים אצל עם הארץ, הם בחזקתם עד שיחשדו (תוספתא דמאי ב יח), שהלמודים אינם כל כך בקביעות (מנחת בכורים שם). ראשונים פסקו להלכה שצריכים לקבל חברות (רמב"ם מעשר י ג, לענין מעשר), אפילו כשחזרו אצל חבר (חזון איש שביעית י סק"ח).

למודים אצל חבר בנו או עבדו של עם הארץ שהיו למודים אצל חבר, כל זמן שהם אצלו הרי הם כחבר (תוספתא שם; רמב"ם שם).

נאמנות

מי שקיבל עליו דברי חברות, הרי בגדיו טהורים וכל אוכליו ומשקיו טהורים, ונאמן על כל הטהרות (רמב"ם מטמאי משכב ומושב י ב, וראה רש"י בכורות ל ב ד"ה מקבלין), ואף שאינו תלמיד חכם (רמב"ם שם, ראה לעיל: גדרו).

מורה לעצמו ונשאל על טהרותיו (רמב"ם שם ז, וראה בכורות שם), שאם בקי בהלכות מורה בטהרה לעצמו, ואינו חשוד לומר על טמא טהור (בכורות שם; רמב"ם שם). יש מהראשונים שכתבו שבתרומה טמאה שאף בימי טומאתו אינה ראויה לו (ראה ערך תרומה טמאה), אינו נאמן (רש"י ורבינו גרשם שם).

טהרות שמקודם היו לו טהרות קודם שקיבל עליו חברות ואמר אני יודע ודאי שלא נטמא - בזמן שעמי הארץ אחריים עשו עמו בהם, אסורות לו ולכל אדם, התעסק בהן הוא, מותרות לו ואסורות לכל אדם; רבי עקיבא אומר אם מותר לו מותר לכל אדם, ואם אסור לו אסור לכל אדם (ירושלמי עירובין ט ב, וחגיגה ג ד), ואינו נאמן לא לו ולא לאחרים (רבי יוחנן בירושלמי שם). הלכה כחכמים (רמב"ם מטמאי משכב ומושב שם ז).

מת והניח חבר שמת והניח טהרות - טהורות (תוספתא טהרות טהרות וכלים ט ג; רמב"ם מטמאי משכב ומושב יג ז), שלא היה משהה אצלו טמאות (פירוש הגר"א לתוספתא שם).

בצנעה בתוך ביתו, מקבלים אותו - שאין לחשדו ולומר לפניו הוא עושה (רש"י בכורות שם ד"ה שנוהג) - ואחר כך מלמדים אותו עסקי טומאה וטהרה (בכורות ל ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב י ב). ואם לא, מלמדים אותו ואחר כך מקבלים אותו; רבי שמעון בן יוחאי אומר בין כך ובין כך מקבלים אותו, והוא לומד כדרכו והולך (בכורות שם). הלכה כחכמים (רמב"ם שם).

קבלה בשלמות הבא לקבל דברי חברות חוץ מדבר אחד, אין מקבלים אותו (בכורות שם; רמב"ם שם ב). ומקבלים אותו תחילה לטהרת ידים, שיטול ידיו קודם אכילה, וקודם שיגע בטהרות, ואחר כך לטהרות, שנחזיק טהרותיו כטהרות גמורות (בכורות שם ורש"י; רמב"ם שם. וראה ירושלמי דמאי ב א).

אם אמר איני מקבל אלא לטהרת ידים, מקבלים אותו - מפני שזוהי עיקר אכילת חולין בטהרה (רש"י שם; כסף משנה שם) - אבל קיבל לטהרות ולא לידיים, אין מקבלים אותו (בכורות שם; רמב"ם שם).

נאמנותו לאחר זמן עד כמה מקבלים אותו - בית שמאי אומרים, להאמינו על טהרת משקין, שטומאתם מדרבנן (ראה ערך טומאת משקין) שלשים יום, ולהחזיק כסותו כחבר שנים עשר חודש; ובית הלל אומרים אחד זה ואחד זה שלשים יום (בכורות שם ורש"י, למסקנת הגמרא). הלכה כבית הלל (רמב"ם משכב ומושב י ב).

יש מפרשים שמחלוקתם היא לאחר שקיבל עליו חברות, שעדיין חוששים לו עד שילמד ויהיה רגיל בטהרות, ואחר כך נאמן כשאר החברים אף שאינו תלמיד חכם (רמב"ם משכב ומושב שם, ופירוש המשניות דמאי ב ג, וראה פירוש א ברש"י בכורות שם), ויש מפרשים שנחלקו בנוהג בצנעה בתוך ביתו (ראה לעיל), כמה זמן צריך לנהוג קודם שנקבלו (לישנא אחרינא ברש"י שם).

בני ביתו צריך לקבל החברות בפני שלשה חברים (בכורות ל ב; רמב"ם משכב ומושב י ה), ובניו ובניו ביתו אינם צריכים לקבל בפני שלשה (בכורות שם), מפני שהוא מרגילם ומלמדם (רמב"ם שם); רבן שמעון בן גמליאל אומר אף בניו ובניו ביתו צריכים לקבל בפני שלשה, שאינו דומה חבר שקיבל לבן חבר שקיבל (בכורות שם). ונחלקו בפירושו:

יש מפרשים שהחבר שקיבל בעצמו זהיר יותר מבן חבר (פירוש א ברש"י שם ד"ה לפי), ויש מפרשים שתנא קמא נותן טעם מדוע אין בניו צריכים לקבל, לפי שבן חבר אינו חשוד (פירוש ב ברש"י שם; רבינו גרשם שם), שכבר נהג בבית אביו (רבינו גרשם שם). הלכה כתנא קמא (רמב"ם שם).

ואם היו הבנים קטנים בשעת קבלתו, וכל שכן שנולדו כשהיה כבר חבר, אינם צריכים קבלה לדברי הכל (ירושלמי דמאי ב א).

תלמיד חכם אפילו תלמיד חכם צריך לקבל בפני שלשה חברים (בכורות ל ב); אבא שאול אומר, אינו צריך ולא עוד אלא שאחרים מקבלים לפניו (שם). וגם חכמים מודים שאינו צריך, אלא שמשחבר בית המקדש נהגו כהנים סלסול בעצמם שאין מוסרים את הטהרות לכל אדם (ראה בכורות שם. וראה תוספות יום טוב דמאי ב ג, וחזון איש דמאי י ס"ק יא, בדעת הירושלמי). וכן הלכה (רמב"ם משכב ומושב י א). וכתבו ראשונים שלא אמרו אלא לטהרות, אבל לשאר דברים תלמיד חכם נאמן (הלכות בכורות לרמב"ן א). תלמיד חכם לענין זה כתבו אחרונים שהוא כל שגמר וסבר (חזון איש שביעית י סק"ח).

זקן ויושב בישיבה, לדברי הכל אינו צריך לקבל דברי חברות

ונחלקו אמוראים :

• רבי אילעי אמר שאין הדברים אמורים שאינו חשוד על החמור, אלא כשנוהג בו בצנעא בתוך ביתו, שאין לומר לפנים הוא עושה (בכורות שם ורש"י שם).

• רבי ינאי ב"ר ישמעאל אמר שלעולם אינו חשוד, אלא אם היה חשוד על שניהם, וקיבל שיזהר בשניהם, ושוב נחשד על אחד מהם, שמתוך חשוד על זה חשוד אף על זה (בכורות שם).

הלכה כרבי ינאי (ראה רמב"ם שמיטה ויובל שם, ומטמאי משכב ומושב שם. וראה טושי"ע יו"ד קיט יד, וראה ערך חשוד).

הנאמן על הטהרות, לדברי הכל נאמן על השביעית (בכורות שם), כיון שנוהג מנהג פרושים שאוכל חולין בטהרה (תוספות שם ד"ה הא).

חברות ברגלים

כל ישראל חברים כטהורה חשובה (חגיגה כו א, ונדה לד א; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ט א), שנאמר: וַיֵּאָסֶף כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל הָעֵיר כְּאִישׁ אֶחָד מִבְּרֵייתָם (שופטים כ יא. חגיגה ונדה שם), כל זמן שנאספים למקום אחד נקראים חברים (רש"י שם ד"ה הכתוב)⁴. ולפיכך כליהם ואוכליהם ומשקיהם טהורים ברגל, שהכל מטהרים עצמם לרגל, ונאמנים על הקודש ועל הטהרה, ומשעבר הרגל, חוזרים לטומאתם (רמב"ם שם, על פי חגיגה שם).

עבר הרגל פתח החבר את חביתו ברגל למכור יינו, ועבר הרגל - רבי יהודה אומר יגמור (חגיגה שם), שאם לא אף הוא אינו פותח, וממעט בשמחת הרגל (ביצה יא ב ורש"י, ורש"י חגיגה שם ד"ה רבי יהודה), ואין מזון מצוי לעולי רגלים (רש"י חגיגה שם. וראה ערך התירו סופו משום תחילתו); וחכמים אומרים לא יגמור (חגיגה שם), ושאר החבית בחזקת טומאה, שהרי נגעו בה עמי הארץ, ואינה טהורה אלא ברגל (רמב"ם שם י; רש"י שם ד"ה לא), ולאחר הרגל טמא למפרע (רש"י שם). הלכה כחכמים (רמב"ם שם).

והסתפקו בגמרא לדעת חכמים אם מותר להניחה לרגל אחר, ולגירסתנו המסקנא שמוותר (חגיגה שם). בירושלמי נחלקו תנאים בדבר (ירושלמי חגיגה ג ז). להלכה לא יניחנה לרגל אחר (מאירי חגיגה שם, וכן כתב גם בדעת הרמב"ם), שהרגל מונע טומאה, אבל אינו מפיקע טומאה שירדה כבר (מאירי שם).

טהרת כלי כל כלי המקדש שנגעו בהם עמי הארץ ברגל, אף המקדש שברגל לא נטמא, כשעבר הרגל היו מעבירים אותם ממקומם להטבילם ולטהר את העזרה (חגיגה כו א, ורש"י שם; רמב"ם מטמאי משכב ומושב שם יא).

חברות למעשרות

יוחנן כהן גדול ובית דינו גזרו שיהיו נאמנים על המעשרות רק אנשים נאמנים (רמב"ם מעשר ט א, וראה ערך דמאי וערך עם הארץ). הנאמן למעשרות נקרא חבר (ראה דמאי ו יב, וראה עירובין לב א, ופסחים ט א, וראה לעיל: גדרו), ויש שנקרא נאמן או מעשר, להבדילו מחבר לטהרות (ראה דמאי ב ב, ושם ד ה).

מעשרותיו המקבל עליו להיות נאמן צריך לעשר את שהוא אוכל,

הניח כלים - טמאים (תוספתא שם; רמב"ם שם), שהחמירו לחשוש בהם, הואיל ואפשר לתקן בטבילה (ר"ש טהרות ח א). ויש מהראשונים סוברים שהחמירו רק לקודש או לטהרה (ראב"ד שם).

לומר היום חבר שנטמא במת, ובא ואמר היום שלישי שלי - שלישי שלי נאמן, ומזים עליו או על כליו מיד (חגיגה כב ב ורש"י; רמב"ם פרה אדומה יא ב. וראה ערך הזאה ב).

כשהורעה חברותו

חזרו לסורם • כולם שחזרו בהם, אין מקבלים אותם עולמית, דברי ישוב רבי מאיר (עבודה זרה ז א, ובכורות לא א), שאינם עומדים בחברותם (רש"י ותוספות בכורות שם).

• רבי יהודה אומר, חזרו לסורם בסתר, אין מקבלים אותם, שאין עושים אלא לפנים; חזרו לסורם בגלוי, מקבלים אותם, שתשובתם גמורה (עבודה זרה ובכורות שם, ורבינו תם בתוספות שם ושם).

• ויש אומרים: נהגו דברי חברות אף בסתר, מקבלים אותם שוב, שמאחר שנתאמצו אין להדיחם אם נכשלו, אבל אם בצנעא לא היו נזהרים, אין מקבלים אותם (איכא דאמרי שם ותוספות בכורות שם); ויש מפרשים, חזרו לסורם בסתר, מקבלים אותם, אבל אם חיללו שם שמים בגלוי אין מקבלים אותם (רש"י בכורות שם ד"ה עשו).

• רבי שמעון ורבי יהושע בן קרחה אומרים בין כך ובין כך מקבלים אותם, שנאמר שובו בָּנִים שׁוֹבְבִים (ירמיה ג כב. עבודה זרה שם ב, ובכורות שם), ומשמעו מזידים ובפרהסיא (רש"י עבודה זרה שם ד"ה שובבים), ואף על פי שעדיין שובב הוא, שבסתר שב ולא בגלוי (רמב"ם תשובה ג יד). והלכה כדבריהם (עבודה זרה ובכורות שם; רמב"ם שם).

נעשה גובה מס חבר שנעשה ממונה לגבות מס המלך (ראה ערך גבאי) - בראשונה היו דוחים אותו מחברותו, פירש מהגבאות אין מקבלים אותו; חזרו לומר פירש הרי הוא ככל אדם (בכורות לא א), וצריך לקבל עליו חברות מחדש (רמב"ם מטמאי משכב ומושב י ח)³.

יצא חוץ לארץ יצא לחוץ לארץ, אין דוחים אותו מחברותו (ירושלמי דמאי ב ג), שאין טומאת ארץ העמים (ראה ערך ארץ העמים) אלא מדבריהם (פני משה שם), וכשחזר אין צריך קבלה מחדש (גרי"א שם, לגירסתו בירושלמי). ויש סוברים שכיון שלא נהג שם טהרות שוכח מנהגו וצריך קבלה מחדש (ר"ש סיריליאו שם. הרמב"ם השמיט כל הדין).

נחשד על נחשד על הטהרות, כגון שמכר אוכלין טמאים בחזקת טהרות טהורים, אינו נאמן עד שיוודע שחזר בתשובה (רמב"ם מטמאי משכב ומושב י י).

נחשד לדבר קיבל חברות ונחשד לדבר אחד, נחשד על כולם, דברי אחד רבי מאיר; וחכמים אומרים אינו חשוד אלא על אותו דבר (בכורות לא א). הלכה כחכמים (רמב"ם מטמאי משכב ומושב שם ט).

אף לחכמים חשוד הוא לדבר הקל ממנו, ולפיכך החשוד על הטהרות, אינו חשוד על השביעית, והחשוד על השביעית חשוד על הטהרות, שאכילת חולין בטהרה הוא מדרבנן, ומעשרות ושביעית איסורי תורה הם (בכורות ל א ורש"י; רמב"ם מטמאי משכב ומושב שם יא).

3. ראה מראה הפנים דמאי ב ג ד"ה בראשונה, חסדי דוד לתוספתא דמאי ג, באור הגר"א לירושלמי שם, שלפי הגירסה שם הרי הוא נאמן, או הרי הוא

4. וראה ירושלמי חגיגה ג ו, ובבא קמא ז ז, מהפסוק יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כְּעֵיר שְׁחָרָה לָהּ נְחֻדוּ (תהלים קכב א).

דרכים (ירושלמי דמאי שם; פירוש המשניות ור"ש ורע"ב שם. וראה ערך חשוד וערך עד אחד: באיסורים).

היה מכיר אדם שם, לא הקלו בו, ואינו לוקח אלא מן המומחה (תוספתא דמאי ה ה; רמב"ם שם ח), היינו שמכיר אחד שהוא מומחה (ראב"ד שם). ויש מפרשים שמכיון שמכיר שם בני אדם יוכל לברר האמת ולא יהתלו בו (כסף משנה שם).

שהה שם שלשים יום, אף על פי שאינו מכיר, לא יקח אלא מן המומחה (תוספתא שם; רמב"ם שם), היינו שאמרו לו הרבה מבני העיר שזה מומחה (כסף משנה שם).

חזקה שאינו חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מוציא מתחת מתוקן (פסחים ט א ועוד; ירושלמי דמאי ג ה, ומעשר שני ה א).

חזקה זו ודאית, ולכן אף על פי שהפירות היו ודאי טבל, הרי גם זה הוא ודאי שעשירו (לשון א בפסחים שם. ראה ערך אין ספק מוציא מידי ודאי), או שאף שאין החזקה ודאית, מכל מקום אף הטבל אינו ודאי, שמא לא ראה פני הבית עד אחר גמר מלאכה (לשון ב שם, וראה ערך גמר מלאכה וערך טבל).

ולפיכך חבר שמת, והניח מגורה מלאה פירות, אפילו הם בני יומם, הרי הם בחזקת מתוקנים (פסחים שם ועוד; רמב"ם מעשר י א). בירושלמי אמרו שדוקא כשמת תוך ישוב הדעת, שאם לא כן חוששים שמא נטרפה דעתו (ירושלמי מעשרות שם ופני משה). ויש שכתבו שהבבלי חולק (מאירי עבודה זרה שם).

אף אם הלך למדינת הים והשאיר פירות בבית, הרי הם בחזקת מתוקנים (ראה רש"י קדושין כז א ד"ה ומקומו), אם באו לחיוב המעשרות (רשב"א בבא מציעא יא ב ד"ה עישור). יש מהראשונים סוברים שאם דעתו לחזור בזמן מועט אפשר שלא תיקן מיד (תוספות בבא מציעא יא א ד"ה עישור), ויש שכתבו שאפילו לפי שעה אינו זז ממקומו עד שמתקנם (שו"ת הרשב"א א שסא).

אפילו באיסור דרבנן, כגון דמאי (ראה ערכו), כתבו אחרונים שחבר אינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן (קהלת יעקב מידות חכמים אות ח פד).

כשיש איסור חבר שאמר לעם הארץ: לקוט לי כלכלה זו, ושמע קל חבר אחר - רבי יוסי אומר זה החבר האחר אוכל ואינו צריך לעשר, שחזקתו שהפריש עליה ממקום אחר, ואף שהוא שלא מן המוקף (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות), נוח לו לעשות איסור קל ולא יעשה עם הארץ איסור חמור לאכול טבל; ורבן שמעון בן גמליאל סובר אין החבר האחר אוכל עד שיעשר, שלדעתו נוח לחבר שיעשה עם הארץ איסור חמור ולא יעשה הוא איסור קל (עירובין לב א). הלכה כרבי (רמב"ם מעשר י ז).

חבר בסעודת חבר לא ישמש במשתה עם הארץ ולא בסעודתו, עם הארץ אלא אם כן הכל מעושר ומתוקן מתחת ידו, לפיכך הרואה חבר משמש במשתה עם הארץ, הרי הכל בחזקת מעושר ומתוקן (תוספתא דמאי ג ו, וירושלמי שם ב ב; רמב"ם מעשר שם ו).

חבר שהיה מיסב במשתה עם הארץ, אין הסעודה בחזקת מעושרת, שמא עישר בלבו (תוספתא שם ז, וירושלמי שם; רמב"ם שם. וראה ערך דמאי).

ואת שהוא מוכר, ואת שהוא לוקח (דמאי ב ב, ופירוש המשניות לרמב"ם; רמב"ם מעשר י א), היינו מה שמוכר משלו ומה שלוקח מאחרים על מנת למכור (ירושלמי דמאי שם; רע"ב שם).

אירוח אצל עם ואינו מתארח אצל עם הארץ (דמאי שם), שלא יאכל הארץ וישתה אצלו (פירוש המשניות שם) ⁵. רבי יהודה חולק (שם), ונחלקו בדעתו: רבי יונה אמר, אף בבית עם הארץ לא נחשד, ורבי יוסי אמר, רק כשחזר לביתו (ירושלמי שם ב, לפירוש הר"ש שם). ולדברי שניהם לא אמר רבי יהודה אלא בדיעבד, אבל בתחילה צריך לקבל שלא יתארח אצלו (באור הגר"א לירושלמי שם, ושנות אליהו דמאי שם). ואין הלכה כרבי יהודה (פירוש המשניות שם והרע"ב).

קבלת החברות צריך שיקבל עליו ברבים (ירושלמי דמאי ב ב, ושם ה א; רמב"ם שם), בפני שלשה חברים (ר"ש דמאי שם; מהר"י קורקוס מעשר שם. ראה לעיל: קבלת החברות), וכשיבואו עדים שקיבל עליו, ושהוא רגיל בהם תמיד - עד שנודע שהוא נזהר בכל אלו ⁶ (פירוש המשניות דמאי שם) - הרי זה נאמן על פירותיו שמעושרים הם (רמב"ם שם).

יש שכתבו שיעידו שהתנהג כן שלשים יום (תפארת ישראל דמאי שם); ויש שכתבו שלא אמרו כן אלא לטהרות (ראה לעיל, שם), אבל צריך עדים שמשמר בצנעא בתוך ביתו, כמו בטהרות (ראה לעיל: דברי חברות לטהרות. חזון איש דמאי ה סק"ה).

תלמיד חכם כל תלמיד חכם לעולם נאמן (רמב"ם מעשר שם ב. וראה לעיל: קבלת החברות, מחלוקת לטהרות).

אשתו ובני בניו ובני ביתו ועבדיו של החבר הם כמוהו (רמב"ם שם, ביתו וראה לעיל, שם). וכן אשתו (רמב"ם שם, וראה ערך אשת חבר).

נאמנותו למעשרות

לקחת ממנו ולהתארח אצלו ואין מתארחים אצלו (תוספתא דמאי ג ט, וירושלמי שם ב ב; רמב"ם מעשר י ד); אשתו נאמנת והוא אינו נאמן, מתארחים אצלו, ואין לוקחים ממנו (תוספתא וירושלמי שם; רמב"ם שם ה), אבל אמרו תבוא מארה למי שאשתו נאמנת והוא אינו נאמן (ירושלמי שם; רמב"ם שם); הוא אינו נאמן ואחד ממשפחתו נאמן, לוקחים מהנאמן הזה, ואוכלים על פיו - כשאומר על דבר שהוא מעושר (דרך אמונה שם) - ועושים לו ואוכל (ראה תוספתא ורמב"ם שם), היינו שמותר להתארח אצלו, ואותו הנאמן עושה לו הסעודה (חסדי דוד ומנחת בכורים שם).

הנאמן לטהרות הנאמן על הטהרות, נאמן על המעשרות (ירושלמי דמאי ב ב, ושם ה א. וראה לעיל: כשהורעה חברותו), שטהרות חולין מדרבנן, ומעשרות דאורייתא (פני משה שם). במה דברים אמורים להתארח אצלו, אבל כשהוא עצמו אינו אוכל, אינו נאמן עד שיקבל עליו חברות למעשרות (רבי ינאי בירושלמי שם).

אכסנאי ועובר הנכנס לעיר ואינו מכיר אדם שם, ואמר: מי כאן דרד נאמן, מי כאן מעושר, ואמר לו אחד: אני, אינו נאמן (דמאי ד ו; רמב"ם מעשר יב ז); אמר לו איש פלוני נאמן, הרי זה נאמן (דמאי שם; רמב"ם שם). ואפילו אמר על עצמו שאינו נאמן, נאמן על אחר לומר שהוא נאמן (גירסת התוספות כתובות כד א בדמאי שם, וראה ערך גומלין). וקל הוא שהקלו חכמים באכסנאי ועוברי

חזון איש שביעית י סק"ט שכל שכן שידוע שהוא פורש משאר עברות.

5. ובתפארת ישראל שם כתב שלא יתעבב אצלו שמא יבוא לאכול. 6. וראה

לבעל המעות, והחבר הוא כשלוחו, ולרבי יהודה התכוין המוכר לזכות ללוקח, והרי זה כמוכר החבר לעם הארץ שצריך לעשר (ירושלמי שם ו'). החליף המעה, חייב לעשר, כקונה ממעות של עצמו (ראה מראה הפנים לירושלמי שם, וכן בפאת השלחן טו ס"ק ט).

קנה שנים ופירש זו לי וזו לחברי, זו שלקח לעצמו חייב לעשר, וזו שלקח לחברו אין צריך לעשר (רמב"ם שם), ואם נתערבו - מתקן הכל (דמאי ו יב; רמב"ם שם).

חבר שחכר מעם חבר שחכר מעם הארץ עיקרי תאנים ודליות של ענבים, מעשר ונותן לו - שאסור למסור טבלים לעם הארץ - ואינו נותן לו אלא משלו (תוספתא דמאי ג ו), היינו שמנכה לו מן הדמים (חסדי דוד שם; חזון יחזקאל שם), ויש מפרשים משל החבר, שאינו מנכה לו מן הדמים (מנחת בכורים שם).

על נתינת תרומות ומעשרות ובכורים לכהן חבר, ראה ערך מתנות כהונה. אם מאכילים עניים חברים דמאי, ראה ערך דמאי.

אם מותר לחבר להפקיד מעשר שני ודאי ודמאי אצל עם הארץ, ראה ערך עם הארץ.

על חילול מעשר שני של דמאי על פירות עם הארץ, ראה ערך פדיון מעשר שני.

על דמי פירות שביעית אם מוסרים לעם הארץ, ראה ערך עם הארץ וערך פירות שביעית.

חנות של חבר ועם הארץ מעשרת (תוספתא שם), שהחבר מעשר על הכל (מנחת בכורים שם) ⁷.

מכירה ומשלוח טבל ה, וראה ערך טבל) - אינו מוכרו אלא לחבר, שזהיר לעשר (ירושלמי דמאי ה ז; רמב"ם מעשר ו ו).

המשלח טבל בין לעם הארץ ובין לחבר - צריך לעשר; רבן שמעון בן גמליאל אומר לעם הארץ צריך לעשר, לחבר צריך להודיע (תוספתא דמאי ג, וכגירסת הגר"א), וכן אמר רבי יוסי (דמאי ג ג). הלכה שאין שולחים את הטבל אפילו חבר לחבר, שמא יסמכו זה על זה, ויאכל הטבל (רמב"ם מעשר ו ו), שמא לא יודיע לו השליח שהוא טבל (משנה ראשונה שם). אבל דמאי מוכרים ומשלחים לחבר, שאין החבר אוכל עד שיעשר, או עד שיודיעו אדם נאמן שהוא מעושר (רמב"ם מעשר יא א: לתלמידי חכמים. וראה ערך דמאי פרטים בהיתר).

קנה בשליחות עם הארץ שנתן מעה לחבר לקנות לו ירק, וקנה לעם הארץ שנים ולא פירש זו לי וזו לעם הארץ, שהדבר תלוי אם יש ברירה לומר שהוברר למפרע שזו שלו וזו שלו (ראה ערך ברירה), אם החליף את המעה, יעשר ויביא לו (רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא דמאי ח א, וירושלמי שם ו; רמב"ם מעשר י ח).

קנה אגודה אחת ולא פירש, רבי יוסי אומר אין צריך לעשר, רבי יהודה אומר צריך לעשר (תוספתא דמאי שם), שלרבי יוסי התכוין המוכר לזכות

חֵבֶר (חֶבֶר) עִיר

חכם העיר; חבורת העיר; צבור

מפרנסים אותו מחמת שמתעסק בצורכיהם, נותנים לו מעשר עני בחזקת דורון בכבוד, אבל אין שולחים לו צדקה, כי גנאי הוא לו ולבני העיר (אור זרוע א כו; הגהות מרדכי בבא בתרא א תרנח). אף פירות שביעית נותנים לחבר עיר בטובה (תוספתא שביעית ז ו. וראה ערך פירות שביעית).

• אם יש בעיר אדם גדול שהכל גובים על דעתו, ומחלק לעניים כפי הנראה לו, יכול לשנות המעות לכל מה שירצה מצורכי העיר (ראה מרדכי מגילה תתכא; טור יו"ד רנו, על פי בבא בתרא ט א, ורמב"ם מתנות עניים ט ז. וראה ערך צדקה).

גניבת דעת מפני אף על פי שאין הולכים לבית האבל בכד יין שאינו כבוד הבריות מלא, או שהוא מלא מים, שהוא יודע שהביאו לו כבר הרבה לסעודת הבראה, והאבל סבור שהביא לו מלא יין, משום גנבת דעת (ראה ערך גנבת דעת), אם היה שם חבר עיר - מותר (תוספתא בבא בתרא ו יג; חולין צד א. בטושיע ח"מ רכח ז לא הוזכר). יש מפרשים שרוצה לכבד את האבל בעיני תלמיד חכם הנמצא שם (ים של שלמה שם כ), או שהמנחם תלמיד חכם, ורוצה להחשיב את האבל, ואין לו יין להביא (מנחת בכורים לתוספתא שם); ויש מפרשים שיש שם רבים, ומתכוין להחשיב את האבל בעיניהם, ומותר מפני שגדול כבוד הבריות (רש"י חולין שם ד"ה ואם יש; מאירי שם).

בלוית המת עולים בחבר עיר על האיש - בקבורתו - ואין עולים ואבלות בחבר עיר על האשה (שמחות יא ב; טור יו"ד שנה, ורמ"א

מובנו בשני מובנים מצינו השם חבר עיר:

א) יחיד, שהוא גדול העיר (ערוך ערך חבר א, בשם גאון), חכם המדינה (פירוש המשניות לרמב"ם ברכות ל א), תלמיד חכם המתעסק בצורכי צבור (רש"י מגילה כז ב ד"ה חבר עיר; אור זרוע א צדקה כו), והניקוד במובן זה הוא חֶבֶר;

ב) ציבור, מקום שבני העיר מתחברים להתפלל (ערוך שם בפירוש אחר; אור זרוע א פט בשם רבינו חננאל), או חבורת העיר (רש"י ברכות ל א ד"ה אין, ובראש השנה לד ב ד"ה אלא: חבורת צבור; ראבי"ה ב תקצב), והניקוד הוא חֶבֶר (ראה פירוש ר"ש סיריליאו לירושלמי ברכות ד ו').

יש מפרשים במובן הראשון אף במקום שהדברים אמורים על ציבור, מפני שאצל גדול העיר מתוועדים כל הזקנים (ערוך שם בשם גאון), והוא כינוי לתפילת הקהל שלא יתקבצו אלא לפני החכם שבהם (פירוש המשניות ברכות שם).

• רבים שהלכו לעיר אחרת ופסקו עליהם צדקה, אם יש שם חבר עיר, יתנו לחבר עיר (מגילה כז ב; רמב"ם מתנות עניים ז יד; טושיע יו"ד רנו ו), והוא מחלקה כמו שיראה לו (רמב"ם וטושיע שם) ³. חבר עיר כאן הוא תלמיד חכם העוסק בצורכי הציבור (רש"י שם ד"ה חבר); ויש מפרשים חבורת עיר, והיינו גבאי צדקה המשתדלים בצורכי הציבור (ראבי"ה ב תקצב).

• נותנים מעשר עני (ראה ערכו) לחבר עיר בטובה (תוספתא פאה ד טז; ראה רמב"ם שם ו יז), ופירשו ראשונים שמפני שבני העיר

חבר עיר. 1. יב, טורים תקלב - תקלו. 2. וכתב כמו חֶבֶר פְּהָנִים - הושע ו ט. 3. על הדין כשאין שם חבר עיר, ראה ערך צדקה.

7. הרמב"ם השמיט, ראה חסדי דוד שם. 8. וראה ערך ברירה, שבעירובין לו ב פירשו מחלוקתם כשקנה שנים ומשום ברירה.

תחנונים (תלמידי רבינו יונה ותוספות ר"י החסיד ועוד שם), והסבירו אחרונים שכל עיקרה משום קרבן מוסף, ולא כשאר תפילות שהן תחנונים, וקרבן מוסף הוא קרבן ציבור (פני יהושע שם). הלכה כחכמים (טושי"ע או"ח רפ"ב. וראה ערך מוסף).

בראש השנה יש מהגאונים שכתבו שכשהציבור מתפללים בחבר עיר היחיד מתפלל בלחש שבע ברכות, ושליח הציבור אומר תשע ברכות, שלא ניתקנו מלכיות זכרונות ושופרות אלא לשליח ציבור בחבר עיר (תשובת רב האי גאון ברי"ץ גיאת א עמ' כח. וראה ערך מוסף וערך ראש השנה המנהג להלכה).

תקיעות שופר על הסדר
תקיעת שופר שצריך לשמוע על סדר מלכיות זכרונות ושופרות לאחר שכבר שמעו תקיעות מיושב (ראה ערך תקיעת שופר), אין הדברים אמורים אלא בחבר עיר - חבורת ציבור - אבל שלא בחבר עיר, שומעין על הסדר ושלא על הסדר (ראש השנה לד ב ורש"י; רמב"ם שופר ג יב; טושי"ע או"ח תקצב ב).

כהן בעל מום
בנשיאת כפיים
אף על פי שכהן שיש בו מומים שבגלוי לא ישא את כפיו מפני שמסתכלים בו (ראה ערך נשיאת כפיים), אם היה הכהן חבר עיר - מותר (תוספתא מגילה ג יז), מפני שהכל מכירים אותו, ואין מסתכלים בו (מנחת בכורים שם) ⁶.

יש מפרשים בהלוייתה, שאין כבוד לגדול העיר שיהא עולה כשנושאים את האשה לקבורה (ש"ך שם סק"ב); ויש מפרשים שדרכם היה לעשות חבורה ברחובה של עיר לברך ברכת אבליים ⁴, ולאשה אין עושים כן (פרישה שם וט"ז סק"א).

בליקוט עצמות אין עולים בחבר עיר - בציבור, ככשאר אבליים, אבל מברים בתוך ביתו של אבל (שמחות יב ד, ונחלת יעקב שם; טושי"ע תג ג. וראה ערך הבראה).

מעלים לבית האבל לסעודת הבראה גלוסקאות ובשר ודגים, ובחבר עיר ירק וקטניות ודגים (שמחות יד יג).

חיוב תפילת מוסף ביחיד
בחבר עיר, שלא תיקונה אלא בציבור; חכמים אומרים בחבר עיר ושלא בחבר עיר; רבי יהודה אומר משמו של רבי אלעזר בן עזריה כל מקום שיש חבר עיר - היחיד פטור מתפילת המוספים (ברכות ל א ורש"י ⁵). לדעת תנא קמא רבי אלעזר בן עזריה סבר שיחיד הדר בעיר שאין שם עשרה פטור מתפילת מוסף, ולדעת רבי יהודה סבר שבמקום שיש עשרה פטור, שהשליח ציבור פטור, אבל כשאין עשרה, אף היחיד חייב (שם ורש"י).

ההבדל בין מוסף לשאר תפילות, כתבו ראשונים לפי שאין בה

חבת הקדש¹

דבר שאינו מקבל טומאת אוכלין, משום שאינו אוכל, או לפי שלא הוכשר במים, אם הוא של קדשים, מקבל טומאה, מחמת חשיבות הקודש

גזרה ומקורה

ואפ"ה, מנחות כא א ד"ה יצאו; שיטה מקובצת זבחים מו ב, בשם רבינו פרץ;

רמב"ם פסולי המוקדשין יח יב, וכסף משנה שם כד)

• יש סוברים שחיבת הקודש אינה אלא מדרבנן, ומעלה היא שעשו חכמים בקדשים (רש"י זבחים מו ב ד"ה לפסולא, מנחות כא א ד"ה עצים; רמב"ם איסורי מזבח ו ח, וכסף משנה ומשנה למלך; מאירי פסחים כ א).

• יש מהראשונים שמחלקים בעצים ולבונה עצמם בין זה לזה, שבלבונה חיבת הקודש היא מן התורה, אבל בעצים אינה אלא מדרבנן, והדרשה לרבות עצים היא אסמכתא (תוס' חגיגה כד א ד"ה והא, בשם ר"י). ופירשו האחרונים טעמם שלבונה אפשר בדוחק לאכול אותה, אבל עצים אינם כלל ראויים לאכילה (אבן האזל פסולי המוקדשין יח כד).

• ויש מהראשונים מחלקים בין אוכל שלא הוכשר לעצים ולבונה, שחיבת הקודש באוכל שלא הוכשר במים היא מן התורה, אבל בעצים ולבונה שאינם אוכל כלל, שמשום חיבת הקודש ייעשו כאוכל, אינה אלא מדרבנן, והדרשה לרבות עצים ולבונה אינה אלא אסמכתא, ועיקר הדרשה הוא לרבות סולת של מנחות יבשה שלא הוכשרה (רמב"ן חולין לה א; ספר לב אריה חולין שם, בדעת רש"י. וראה ראש יוסף חולין לו ב) ².

אף לדעת הסוברים שחיבת הקודש מן התורה היא אף לאוכל שלא הוכשר לקבל טומאה, כתבו הראשונים שעצים ולבונה שלא הוכשרו אינם מקבלים טומאה, שכיון שעצים של חולין אינם

קבלת טומאה דבר שאינו ראוי לאכילת אדם, שאינו מקבל טומאה (ראה ערך אוכל), וכן דבר הראוי לאכילת אדם, אלא

שלא הוכשר על ידי ביאת מים לקבל טומאה (ראה ערך הכשר), אם היה הדבר של קודש, הרי הוא מקבל טומאה, שנאמר: וְהִפְשֹׁךְ אֲשֶׁר יִגַע כָּל טֹמֵא לֹא יֵאָכֵל (ויקרא ז ט), ודרשו: לרבות עצים ולבונה שמקבלים טומאה אף על פי שאינם אוכל, ואם נטמאו - ישרפו (פסחים כד ב, ורש"י ד"ה והבשר כל טהור ור"ח, ולה א), ונפסלו מלהקריבם על גבי המזבח (רמב"ם איסורי מזבח ו ח). שהמלה "והבשר" מיותרת, כי די היה לכתוב אשר יגע בכל טמא לא יאכל, אלא באה לדרשה זו; או שהריבוי הוא מהאות ו"ו של והבשר (רש"י פסחים שם ד"ה והבשר למה לו).

והוא הדין אוכל של קודש שלא הוכשר לקבל טומאה, כגון סולת של מנחות יבשה שלא נגע בה השמן, שחיבת הקודש מכשירתו (חולין לו ב ורש"י ד"ה ה"ג).

ופירשו הראשונים שתאוות האדם לקודש משהו הדבר שמקדיש אף על פי שלא הוכשר במים כאילו הוכשר (ר"ח פסחים כ א).

מהתורה חיבת הקודש נחלקו בה הראשונים אם מכשירה לקבל טומאה מן התורה, והדרשה מהכתוב וְהִפְשֹׁךְ וגו' היא דרשה גמורה; או שאינה אלא מדרבנן, והדרשה היא אסמכתא בעלמא:

• יש סוברים שחיבת הקודש מן התורה (תוס' זבחים לד א ד"ה

1 וירושלמי שם ד: ואם היה דש בעירו מותר, וכן כתבו הפוסקים.
חבת הקודש. 1. יב טורים תקלו - תקמת. 2. וראה עוד מנחת חינוך קמה סק"ו, בדעת הרמב"ם.

4. ראה ערך ברכת אבליים שבימינו בטלה ברכה זו. 5. אף למפרשים אף כאן במובן גדול העיר, הכוונה היא בציבור, ומפני שמתוועדים אצל הגדול נקרא חבר עיר, ראה לעיל מהערוך ופירוש המשניות לרמב"ם. 6. וראה מגילה כד ב,

המוקדשין); אבל מדרבנן, שיהיו הקדשים הנוגעים בו אסורים באכילה, ודאי מונים בו ראשון ושני (חולין לו ב, ורש"י ד"ה מדרבנן).

בירושלמי פשוטו את הספק של ריש לקיש שאין מונים בו ראשון ושני (ירושלמי חגיגה ג ב).

הלכה שמונים בהם ראשון ושני מדרבנן (רמב"ם אבות הטומאות ח ג, וכסף משנה).

באכילה

מלקות באכילה עצים ולבונה וקטורת נחלקו תנאים אם האוכלם בטומאה לוקה משום חיבת הקודש:

חכמים סוברים שחייבים עליהם משום טומאה; ור' שמעון סובר שאינו חייב אלא בדבר שדרכו לאכול, אבל העצים והלבונה והקטורת אין חייבים עליהם משום טומאה (זבחים מה ב, מו ב, ורש"י ד"ה חד אמר).

בפירוש מחלוקת התנאים נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שלא נחלקו התנאים אלא בטומאת עצמים, שלדעת חכמים כשאכל העצים והלבונה שנטמאו לוקה משום והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל, שנתרבו מכאן עצים ולבונה, ולדעת ר' שמעון לא נתרבו עצים ולבונה לטומאה, אלא לענין פסול בלבד, שנפסלו מלהקריבם, אבל לא למלקות; אבל בטומאת הגוף, כשהם טהורים והאדם האוכלם הוא טמא, לדברי הכל אינו לוקה, שלכך לא נתרבו.

• יש אומרים שנחלקו בשני הדברים, ולדעת חכמים נתרבו אף לטומאת הגוף, שכיון שאנו קוראים בעצים ולבונה 'והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל' אנו קוראים בהם גם הכתוב הסמוך לו 'וטומאתו עליו ונכרתה'.

• ויש אומרים שלא נחלקו אלא בטומאת הגוף, שלחכמים לוקה ולר' שמעון אינו לוקה, אבל בטומאת עצמים אף ר' שמעון מודה שלוקה (זבחים מו ב).

להלכה יש מהראשונים שפסקו כחכמים (פירוש המשניות לרמב"ם זבחים ד ה; ראב"ד פסולי המוקדשין ח כד); ויש מוסיפים שאם אכל בטומאת הגוף חייב גם כרת, כאוכל בשר קדשים בטומאת הגוף (ראב"ד שם).

ויש פוסקים שאינו חייב כרת האוכלם בטומאת הגוף (רמב"ם פסולי המוקדשין ח כד), אם מפני שפוסקים הלכה כר' שמעון, ולפי זה אף מלקות אינו חייב (הבנת הראב"ד שם, בדעת הרמב"ם; קרן אורה זבחים מו ב, בדעת הרמב"ם); או שלא אמרו אלא כרת שאינו חייב, אבל מלקות חייב, ופוסקים הלכה כחכמים, וכדעת האומרים שחייב בין בטומאת עצמים ובין בטומאת הגוף, אלא שאינו חייב רק מלקות ולא כרת (קרית ספר שם, בדעת הרמב"ם; כסף משנה שם).

לפני זריקה האוכל בשר קדשים לפני הזריקה, שעדיין אסור באכילה עד שיזרקו את הדם (ראה ערך אכילת קדשים), נחלקו אמוראים אם חייבים עליו משום טומאה: ריש לקיש אמר שלוקה, ור' יוחנן אמר שאינו לוקה (זבחים לד א).

הלכה שאינו לוקה לפני זריקה - בין בטומאת בשר, ובין בטומאת הגוף (רמב"ם פסולי המוקדשין יח יב, טז).

מקבלים טומאה אפילו בהכשר, אין אנו למדים מריבוי הכתוב אלא כשעל כל פנים הוכשרו (תוס' חגיגה כג ב ד"ה והא).

במשקה חיבת הקודש שמועילה לעשות דבר שאינו אוכל כאוכל, כתבו הראשונים שהדברים אמורים בדבר עב וקשה שדומה לאוכל, אבל לעשות ממשקה אוכל אין חיבת הקודש מועילה. ולכן לדעת הסוברים שמשקה שעל המזבח, כגון יין ושמן הקרבים על המזבח טהורים, שאין משקה מקבל טומאה לדעתם מן התורה, אלא חכמים גזרו, ובשל מזבח לא גזרו (ראה פסחים טז א. וראה ערך טומאת משקים), אף חיבת הקודש אינה מועילה להם שיקבלו טומאה (תוס' זבחים לד א ד"ה והבשר, חולין לו ב ד"ה עצים)³.

הקודש

קדושת דמים דבר הקדוש קדושת דמים (ראה ערך הקדש), כגון קדשי בדיק הבית, או קדשי מזבח קודם שנתקדשו קדושת הגוף בכלי שרת, אין חיבת הקודש מועילה להם, ועצים ולבונה אינם מקבלים טומאה אלא לאחר שנתקדשו בכלי שרת (תוס' בבא קמא עז א ד"ה פרה, חולין לו א ד"ה צריד).

אלא שיש סוברים שמן התורה הוא שצריך קידוש בכלי שרת, אבל מדרבנן מקבלים טומאה משום חיבת הקודש, אף כשעדיין לא נתקדשו בכלי שרת (תוס' מנחות קא א ד"ה אף על גב; שו"ת הרשב"א א לד); ויש חולקים וסוברים שאף מדרבנן אין חיבת הקודש מועילה קודם שנתקדש קדושת הגוף בכלי שרת (תוס' ורשב"א שם, לדעת רש"י).

בעצים העצים שאמרו שמועילה בהם חיבת הקודש שיקבלו טומאה, הם עצי המערכה (רש"י מנחות קא א ד"ה ועצים; תוס' שם ד"ה אף על גב; שו"ת הרשב"א א לד).

קטורת הקטורת, אף על פי שאינה אוכל, מקבלת טומאה משום חיבת הקודש כעצים ולבונה (תוס' יום טוב זבחים ד ה; אור שמח אבות הטומאה יא ג).

תרומה ובכורים ביכורים לא שייך בהם חיבת הקודש (תוס' פסחים כ א ד"ה אלא; תוס' הרשב"א שם); וכן תרומה (תוס' יבמות עג ב ד"ה שכן הראשון).

הטומאה

ראשון ושני חיבת הקודש שמכשירה אוכל שלא הוכשר במים לקבל טומאה, כגון סולת יבשה שלא נכנס בה השמן של מנחות, או בשר קודש שלא בא במים, נסתפק בו ריש לקיש אם הדברים אמורים אף לענין שיוכל אותו אוכל לטמא אחרים, ולמנות בו דרגות הטומאה של ראשון לטומאה ושני לטומאה (ראה ערך ולד הטומאה); או שההלכה של חיבת הקודש היא רק לענין זה שהדבר בעצמו נפסל כשנגע בטומאה, אבל אין מונים בו ראשון ושני, שאין בכחו לטמא אחרים (חולין לו א, ורש"י ד"ה מונין, ותוס' ד"ה צריד). והוא הדין בדבר שאינו אוכל שמשום חיבת הקודש מקבל טומאה כאוכל, ישנו אותו ספק, אם זה רק לפסול עצמו, או אף למנות בו ראשון ושני (מנחות קב ב).

ובגמרא הסיקו שאין הספק אלא לענין שיטמא אחרים מן התורה, לענין שאם נגעו בו קדשים שיהיו צריכים שריפה (ראה ערך פסולי

3. וראה פני יהושע פסחים טז א, יז א ושו"ת עמודי אור קיט, שפקקו על חילוק זה.

חַבְתִּין [חביתי כהן גדול]¹

קרוב מנחה, עשויה על מחבת שהכהן הגדול מביא בכל יום

מצותם ומקורם

המצוה חביתי כהן גדול מצות עשה להקריבם בכל יום, מחצית מהמנחה בבוקר עם תמיד של שחר, ומחצית ממנה בין הערבים עם תמיד של בין הערבים (רמב"ם תמידין ומוספין ג יח), שנאמר: זֶה קֶרְבַּן אֶהְרֹן וּבְנָיו אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לָהּ בַּיּוֹם הַמָּשָׁח אֹתוֹ עֲשִׂירֵת הָאָפֶה סֶלֶת מִנְחָה תָּמִיד מִחֲצִיתָהּ בַּבֹּקֶר וּמִחֲצִיתָהּ בְּעֶרְבֹ וּגְו' (ויקרא ו ג).

מנחה זו היא ממנחות היחיד הקרבות למזבח ונקראת חביתין (רמב"ם מעשה הקרבנות יב ד. וראה יומא כה א), או חביתי כהן גדול (מנחות ח א), על שם שנעשית במחבת (רש"י מנחות ז ב ד"ה חביתי); ונקראת גם מנחת כהן משיח (זבחים מג א).

מצוה זו נמנית במנין העשין (ספר המצות עשה מ; חינוך קלו; סמ"ג עשין קצד).

כהן גדול חביתין אלו הם חובה על הכהן הגדול מיום שנתמנה להיות כהן גדול, כל זמן שהוא כהן גדול, עד עולם, ומנחה זו היא מלבד חובתו וחובת כל הכהנים להקריב מנחת חינוך בשעה שמתחנכים לעבודה, שנאמר: זֶה קֶרְבַּן אֶהְרֹן וּבְנָיו אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לָהּ בַּיּוֹם הַמָּשָׁח אֹתוֹ וּגְו', מיום שנמשח מביא עשירית האיפה עד עולם (ספרא צו ג, ור"ש משאני"ץ).

וכהן הדיוט שלא עבד עבודה מעולם, ונתמנה להיות כהן גדול, מביא מלבד שתי מנחות חינוך, אחת כשאר חינוך כהן הדיוט, ואחת לחינוך כהן גדול, גם מנחת חביתין שבכל יום; ואם עבד עבודה בעודו כהן הדיוט, מביא ביום שנתמנה לכהן גדול, מנחת חינוך אחת ומנחת חביתין (מנחות עח א; רמב"ם כלי המקדש ה יז).

ולא הכהן המשוח בלבד מביא מנחה זו, אלא אף כהן מרובה בגדים, דהיינו כהן גדול שעמד מימות יאשיהו ואילך, אחר שנגזר שמן המשחה ולא נכנס לכהונה גדולה אלא בריבוי בגדים, מביא אותה (ספרא צו ג ה; מגילה ט ב. וראה ערך כהן גדול).

כהן משוח מלחמה אינו מביא מנחת חביתין (ספרא שם; יומא עג א; ירושלמי הוריות ג ב).

עבר מכהונתו כהן גדול שעבר מכהונתו, אינו מביא עשירית האיפה, בין אם עבר מחמת מום, או מחמת זקנה וכיוצא בהם; בין אם עבר מחמת טומאה שנטמא; ובין אם עבר מחמת שנתמנה רק ליום הכפורים, כשהכהן הגדול הקבוע נטמא, ואחר כך חזר הראשון לעבודתו, שאין מקריב אותה אלא כהן המשמש בכהונה גדולה (מגילה ט ב; הוריות יא ב; רמב"ם תמידין ומוספין ג כ, שגגות טו ז).

הסולת

מחותה מנחת חביתין באה מסולת, שמן ולבונה (ראה להלן).

הסולת היא מן החטים, כדין כל המנחות (ראה סוטה יד א, ורמב"ם מעשה הקרבנות יב ב. וראה ערך מנחות); שיעור הסולת הוא עשירית האיפה, כמפורש בתורה (ויקרא ו ג), לא פחות ולא יותר (רמב"ם מעשה הקרבנות יב ה. וראה ערך איפה).

עשרון שלם אף על פי שאינה קריבה כולה בבת אחת, אלא מחצה בבוקר ומחצה בין הערבים (ראה להלן: הקרבנות), לא היתה באה חצאין, אלא מביא עשרון שלם מביתו וחוצהו (ספרא צו ג; מנחות נ ב; רמב"ם מעשה הקרבנות יג ב).

הקידוש נחלקו אמוראים כיצד הוא מקדש את הסולת בכלי שרת:

• ר' יוחנן אמר שאינה קדושה לחצאין (מנחות ח א), ולכן צריך לקדשה בכלי שרת כשהיא שלימה, ואחר כך מחלקה לחצאין, שאם נתן חצי עשרון בכלי זה, וחציו בכלי זה - לא קידש, ויוצאה לחולין (רש"י מנחות ז ב ד"ה אינה לחצאין); וכן לא יחלק לחצאין ואחר כך יניח שני החצאים בכלי המקדש, מחצה לצד זה של הכלי ומחצה לצד זה, ומקדשם יחד (תוס' מנחות צה ב ד"ה ומאי קושיא).

• ור' אלעזר אמר שמתוך שקריבה לחצאין קדושה לחצאין, ומכל מקום מודה ר' אלעזר שמצוה לכתחילה לקדשה שלימה, אלא שאינו מעכב (מנחות ח א; תוס' שם ב ד"ה ולר' חנינא; חזון איש מנחות לד סק"ב); ויש מהראשונים שכתבו שאם רוצה מקדש לחצאין לכתחילה (רש"י שם ח א ד"ה אלא להביא).

הלכה שאינה מתקדשת לחצאין, אלא אחר שמביא עשרון שלם מביתו מקדישו בעשרון שבמקדש, וחוצהו בחצי עשרון שבמקדש (רמב"ם מעשה הקרבנות יג ב); ולכך היה חצי עשרון שבמקדש משמש, שבו היה מחלק חביתי כהן גדול (מנחות פו א).

השמן והלבונה

שמן מנחת חביתין צריכה שיהיה בה שלשה לוגים שמן (ספרא צו ד; מנחות נא א; רמב"ם מעשה הקרבנות יג ב).

לבונה מנחת החביתין טעונה גם לבונה (ספרא צו ג; מנחות קח א). בשיעור הלבונה נחלקו תנאים:

• אבא יוסי בן דוסתאי אומר שמפריש לה שני קמצים, קומץ אחד לשחרית, וקומץ אחד לבין הערבים, שלא מצינו חצי קומץ שקרב.

• וחכמים אומרים מפריש לה קומץ אחד, חצי קומץ שחרית וחצי קומץ בין הערבים, שלא מצינו עשרון סולת שיצטרך שני קמצים (מנחות נב א).

הלכה כחכמים (רמב"ם מעשה הקרבנות יג ד).

עשייתם

כמות החלות חביתי כהן גדול באות שתיים עשרה חלות (מנחות עו א; רמב"ם מעשה הקרבנות יג ב).

אם עשה פחות חלות וריבה במידת גודלה של כל חלה, או שעשה יותר חלות ומיעט בגודל כל חלה - פסולות (מנחות שם, ורש"י ד"ה שריבה). והוא הדין אם עשה שתיים עשרה חלות, אלא שלא עשה כולן שוות, שאחת גדולה יותר ואחת קטנה יותר - שפסולות (ראה מנחות פז ב, וברש"י כתב יד ב"ש"ס ווילנא ד"ה או בכלי, וראה ברכת הזבח וצאן קדשים לתוס' עו ב ד"ה שריבה. ובמקדש דוד ח ג מסתפק בה).

וקריבה בין מנחת התמיד לנסכו (יומא לג א, לד א; רמב"ם תמידין ומוספין ג יח); וכן מחציתה שבערב מקריב אחר תמיד של בין הערבים, בין מנחה לנסכים (ראה רמב"ם תמידין ומוספין ו יא; סידור הריעב"ץ בעבודת תמיד של בין הערבים. וראה עזרת כהנים ד ו ד"ה יכול).

בדיעבד, אם לא הקריב קודם הנסכים, מקריב אף לאחר הנסכים (ספרא צו ג ד. וראה קרבן אהרן ומלבי"ם שם).

בשבת חביתי כהן גדול דוחים את השבת ואת הטומאה, ואף על פי שאינם קרבן ציבור אלא קרבן יחיד של הכהן הגדול הרי זמנם קבוע (תמורה יד א; תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) יא ה; רמב"ם תמידין ומוספין ג יח).

ולא הקטרתם בלבד, אלא אף לישתם ועריכתם ואפייתם דוחות את השבת (מנחות צו א; רמב"ם שם).

בכהן הדיוט אף על פי שחביתין הם קרבנו של כהן גדול, שהמנחה באה משלו, מכל מקום כל כהן כשר לעבודתם (מנחת חינוך קלו סק"י).

פתיתה קודם הקרבנות, אחרי שחלק כל חלה וחלה לשנים, לדעת הסוברים כן, או אחרי שאפה החלות, לדעת הסוברים שאינו מחלק כל חלה (ראה לעיל), נחלקו תנאים אם החלות צריכות פתיחה:

• חכמים אומרים שלא היה מקפל אחד לשנים ושנים לארבעה, כדרך שאר מנחות (ראה ערך מנחות), אלא מקפל אחד לשנים בלבד.

• ור' שמעון אומר שלא היה מקפל כלל (מנחות עה ב, ורש"י ד"ה רבי שמעון, והפירוש המיוחס לרשב"א שם).

אחר שכופל את המנחה אינו מבדיל, כלומר שאינו מפריד אותה לשני חלקים נפרדים לגמרי (ספרא צו ג ד, לגירסת הראב"ד ורבנו הלל והגר"א שם; מנחות עה ב).

ויש סוברים בדעת חכמים שאחר שכופל אחד לשנים - מבדיל (ספרא צו ג ד לגירסת הסמ"ג עשין קפו; משנה למלך מעשה הקרבנות יג ד, בדעת הרמב"ם).

הגשה נחלקו תנאים אם מנחת חביתין צריכה הגשה אל המזבח לפני הקרבתה, כמו כל מנחת ישראל (ראה מנחות ס א). הלכה שצריכה הגשה (ראה ערך הגשה, ושם על סדר ההגשה ודיניה).

הקרבנה מקריבים את החביתין בבוקר ובערב כליל, שאינם נקמצים כמנחת ישראל, אלא כולם נשרפים שנאמר:

כָּלִיל תִּקְטָר (ויקרא ו טו. רמב"ם מעשה הקרבנות יב ט).

ומקריב חצאי החביתין עם חצי קומץ לבונה בבוקר, והחצי השני עם חצי קומץ לבונה בערב (רמב"ם מעשה הקרבנות יב ד).²

החלוקה לחלות החלוקה לשתיים עשרה חלות לא היתה על ידי מדידה בכלי, אלא באומד (מנחות פז ב).

רבוכה במנחת חביתי כהן גדול נאמר: תַּעֲשֶׂה מִרְבֶּכֶת (ויקרא ו יד), מלמד שנעשית במים ורתחים כל צורכה (ספרא צו ג

ד; רש"י מנחות נג ד"ה רביכה).

אפייה וטיגון חביתי כהן גדול טעונים אפייה וטיגון, שנאמר בהם: עַל מִחְבַּת בִּשְׁמֶן תַּעֲשֶׂה (ויקרא ו יד), והכוונה לטיגון; ונאמר תְּפִינִי (שם) שהיא אפייה (ראה רש"י על התורה שם, וראה מנחות נ ב, ורש"י ד"ה חביתי כהן גדול לגירסת החק נתן שם), ונחלקו אמוראים מה קודם:

יש אומרים שאופה ואחר כך מטגן; ויש אומרים שמטגן ואחר כך אופה (מנחות נ ב; ירושלמי שקלים ז א).

להלכה פסקו הראשונים שאופה את החלה מעט, ואחר כך קולה אותה על המחבת בשאר רביעית השמן שלה (ראה להלן), ואינו מבשלה הרבה, שנאמר תופיני - בין בשל ונא (רמב"ם מעשה הקרבנות יג א), דהיינו שאופה אותה ואחר כך מטגנה, ואתה האפייה הקודמת לא תהיה בשלה כל צורכה אלא קצת (כסף משנה והר המוריה שם).

כלי שרת חביתי כהן גדול לישתם ועריכתם, דהיינו תיקון החלות ואפייתם, בפנים דהיינו במקדש (מנחות צו א; המיוחס לרשב"א מנחות נ ב. וראה רמב"ם תמידין ומוספין ג יח, ט).

הטיגון צריך שיהיה בכלי שרת, שנאמר עַל מִחְבַּת בִּשְׁמֶן תַּעֲשֶׂה, מלמד שטעונה כלי; שאפילו אם לא נתקדשה בחצי עשרון, אלא מדדוה בכלי שלא נמשח, אפייתה במחבת מוכרחת להיות בכלי שרת (ספרא צו ג ד; מנחות נא א, ורש"י ד"ה רבא).

המחבת מחבת האמורה בחביתין יש שכתבו שהיא מרחשת דהיינו מחבת עמוקה, שהרי צריך שתיאפה רכה, ומרחשת מעשיה רכים (מרכבת המשנה תמידין ומוספין ג יח. וראה ערך מנחות); ויש שכתבו שהיא מחבת שאינה עמוקה (ראה חזון יחזקאל לתוספתא מנחות יא ב, וחיידושי הגר"י מנחות נ ב).

זמנה זמן עשיית החביתין הוא לאחר הקרבת תמיד של שחר, שהיא שעת הקרבת החביתין (ראה להלן: הקרבנות), והעושה לפני כן, לא עשה מן המובחר (ירושלמי שקלים ז ג, ור"ש סיריליאו).

הקרבנות

זמנה מנחת חביתין, מחציתה קריבה בבוקר עם תמיד של שחר, ומחציתה קריבה בערב עם תמיד של בין הערבים.

חֲגָבִים¹

מיני ארבה

נקראים חגבים טמאים (ראה תרומות י ט); אבל אין בהם טומאת נבלה וטומאת אבר מן החי (ספרא שמיני ד).

חגב טמא חגב טמא הרי הוא בכלל שרץ העוף (רמב"ם מאכלות אסורות ב ה; יראים השלם סט, עב) שנאמר פֶּלַ שְׂרָץ הָעוֹף הַהֵלֵךְ עַל אַרְבַּע שֵׁשֶׁךְ הוּא לָכֵם אֵף אֵת זֶה תֹאכְלוּ מִכָּל שְׂרָץ הָעוֹף

שקדושן למנחת חביתין. **חגבים**. 1. יב טורים תקע - תקפב.

הטהורים והטמאים לאכילה

סוגי החגבים הרבה מינים יש בחגבים, ולהם הרבה שמות חלוקים זה מזה, ונמצאים תמיד בשדות ובכרמים ובגנות (ראה חולין סג ב, ומאירי שם ס א). יש מהם שהתורה התירם באכילה, והם נקראים חגבים טהורים, ויש מהם שהתורה אסרתם, והם

2. וראה ערך מעילה, על מעילה במנחת חביתין; וערך מותרות, על מותר מעות

• יש סוברים שלהלכה צריך שיהיה גם שמו חגב, כר' יוסי, ולדעתם אין ר' יוסי חולק על חכמים (רשב"א חולין סה ב, ובתורת הבית הארוך ג א; רא"ש חולין ג טו; מאירי ור"ן חולין שם; רמב"ם בפירוש המשניות חולין ג ז, מאכלות אסורות א כב; טושי"ע יו"ד פה א); ולפיכך אין החגבים נאכלים אלא במסורת שיהא שמו חגב, אפילו אם יש להם כל ארבעה הסימנים (רשב"א ורא"ש שם; טושי"ע שם).

• יש מהראשונים שחולקים וסוברים שאין צריך שיהא שמו חגב, שלדעתם ר' יוסי חולק על חכמים, והלכה כחכמים (הרי"ף חולין סה ב, וכפי שפירשו בדעתו הרי"ן והרמב"ן והמאירי; רמב"ן חולין שם).

• ויש מסתפקים בדעת חלק מהראשונים לומר שאם אין ראשו ארוך ואין לו זנב אין צריך שיהא שמו חגב, ואם ראשו ארוך או יש לו זנב צריך שיהא שמו חגב (מגיד משנה מאכלות אסורות א כב, בדעת הרמב"ם; רמב"ן שם, בדעתו ובדעת רש"י).

ראשו ארוך • יש אומרים שאם ראשו ארוך - מותר; ויש אומרים שאם ראשו ארוך - אסור (חולין סו א).

הלכה שאף על פי שראשו ארוך - מותר (תוס' חולין סה ב ד"ה אלו; רמב"ן ומאירי שם; רשב"א שם, ובתורת הבית הארוך ג א; רמב"ם מאכלות אסורות א כב; טושי"ע יו"ד פה א, ושי"ך סק"א); ויש מהראשונים שכתב שלמעשה יש לחוש לאסור בראשו ארוך (רמב"ן שם).

וכתבו הראשונים שמי שהוא בקי בהם ובשמותיהם, דהיינו בשמונה מיני חגבים שהתירה התורה, ארבעת המינים המפורשים בפסוק והארבעה שנתרכו (ראה לעיל) - אוכל אותם, והצייד נאמן עליהם, כמו בעופות (ראה ערך עוף טמא); ומי שאינו בקי בהם בודק בארבעה הסימנים האמורים: ארבע רגלים, וארבע כנפים, וקרסולים, וכנפיו חופים את רובו (רמב"ם מאכלות אסורות א כא, כב; סמ"ג עשין סא).

כרעים • בסימני הטהרה נאמר אף אֶת זֶה תֹאכְלוּ מִכָּל שֶׁרֶץ הָעוֹף הַהֹלֵךְ עַל אַרְבַּע אַפְסָרִים לֹא לוֹ כְרָעִים מִמֶּעַל לְרַגְלָיו לְנִתְרֵי בִּתְנֵן עַל הָאָרֶץ (ויקרא יא כא); והכרעים הם הקרסולים שמתעצם בהם וקופץ, שסמוך לצוארו יש לו כמין שתי רגלים לבד ארבע רגליו, וכשרוצה לעוף ולקפוץ מן הארץ מתחזק באותן שתי כרעים ופורח (רש"י על התורה שם; פרי תואר יו"ד פה סק"א) [ראה איור מס' 23 בסוף הכרך].

ויש מפרשים לפי המסורת והמקובל שהכרעים אינם סמוך לצואר, אלא הם קרסולים, היינו ארכובות, של הרגלים התחתונות, שבהן הוא מנתר (ראה מרפא לשון על התורה להר"י יחיאל קרח מצנעא, נדפס בכתר תורה הגדול, ויקרא שם, שהאריך שכך מקובל אצלם ממסורת הגאונים; שו"ת נופת צופים להר"י פתחיה מרדכי בירדוגו יו"ד יג).

כנפים • בכנפיו חופים את רובו, נחלקו אמוראים:

יש אומרים שצריך שיקיפו את רוב אורכו; ויש אומרים רוב היקפו. לפיכך צריך שיכסו גם רוב אורך גופו וגם רוב היקפו (חולין סה א; רמב"ם מאכלות אסורות א כב; טושי"ע יו"ד פה א) [ראה איור מס' 23 בסוף הכרך].

מי שאין לו עכשיו כנפים, או כרעים, או שאין לו כנפים החופים את רובו, ועתיד לגדל אותן אחר זמן כשיגדיל, הרי זה מותר מעתה (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ג כה; חולין סה א; רמב"ם מאכלות אסורות א כג; טושי"ע יו"ד פה א).

וגו' אֶת אֵלֶּה מִהֶם תֹאכְלוּ אֶת הָאֲרָבָה לְמִינֵהּ וְגו' (ויקרא יא כ - כב), ושרץ העוף הם הדקים הנמוכים הרוחשים על הארץ, כגון זבובים וכו' וחגבים; וממילא כשאסרה תורה אכילת שרץ העוף בלאו: וְכָל שֶׁרֶץ הָעוֹף טְמֵא הוּא לָכֶם לֹא יֵאָכְלוּ (דברים יד יט) אף חגב טמא בכלל (רש"י שם כ; רמב"ן שם).

ויש מהראשונים שמנו חגבים טמאים ללא בפני עצמו, ושרץ העוף ללא בפני עצמו (בעל הלכות גדולות מנין המצות צז-צח; סמ"ק רח, ט).

מלבד לאו זה יש באכילת חגבים טמאים לאו הבא מכלל עשה, שכן אמרו: כָּל עוֹף טְהוֹר תֹאכְלוּ (דברים יד כ) - זו מצות עשה (ילקוט שם; ספרי דברים ראה ק), ופירושו טהור תאכל אבל לא טמא, והוא לאו הבא מכלל עשה (פירוש רבינו הלל לספרי שם; שו"ת הרי"ן נ; פירוש ברית אברהם לילקוט שם).

האוכל כזית מחגב טמא - לוקה, שהרי הוא בכלל שרץ העוף שנאמר בו לאו (רמב"ם מאכלות אסורות ב ז).

בדיקת • יש מן הראשונים סוברים שיש מצות עשה לבדוק הסימנים בסימני חגבים, ולידע הסימנים שמבדילים בהם בין החגבים המותרים באכילה, ובין אלו האסורים באכילה, לְהַבְדִּיל בֵּין הַטְּמֵא וּבֵין הַטְּהוֹר וְגו' (ויקרא יא מז). רמב"ם מאכלות אסורות א א), ומנו מצוה זו למצות עשה מיוחדת במנין המצוות (ספר המצות עשה קנא; סמ"ג עשין סא; חינוך קנח).

ולא די בזה שלומד בפיו אלא שידע ויכיר איזה טמא ואיזה טהור (ספרא שמיני י יב וראב"ד)².

• ויש חולקים וסוברים שאין זו מצות עשה של קום ועשה אלא המצוה היא מניעת האיסור, והוא לאו הבא מכלל עשה, שאנו רשאים לאכול הטהורים ולא הטמאים (ראב"ד בהשגות למנין המצות קמט; רמב"ן בהשגות לספר המצות שורש ו); או שבכלל אין הבדיקה מצוה, ולא בא הכתוב אלא להודיענו סימני הטהורים להפרישו מן האיסור (חינוך קנח, בדעת הרמב"ן).

מיני חגבים • ארבעה מיני חגבים טהורים הוזכרו בתורה בשמותיהם: טהורים הָאֲרָבָה הַסֹּלֶעַם הַחַרְגֵּל וְהַחֲגָב (ויקרא יא כב). ואמרו חז"ל שארבה זה גובאי, סלעם זה רשון, חרגול זה ניפול, חגב זה גדיין. ומדברי חכמים נתרבו עוד ארבעה מינים שיש להם סימני טהרה, והם: ציפורת כרמים, יוחנא ירושלמית, ערצוביא, והרזבנית (ספרא שמיני ג ג; חולין סה א) [ראה איור מס' 23 בסוף הכרך].

ואף על פי שהחגב הוא שם שכולל כל המינים, יש גם מין מיוחד בשם זה, כדרך שמצינו בצאן שהוא שם מיוחד וגם שם כולל (מאירי חולין סה א).

מיני הארבה שהוזכרו במקרא בשמות כגון גָּזַם וְיִלְקָ וְחִסִּיל (ויאל א ד) אינם בכלל אלו, והם טמאים (מאירי חולין שם).

סימני טהרה • נחלקו תנאים אילו מינים הם המותרים:

תנא דבי ר' ישמעאל סובר שצריך שיהיו להם ארבעה סימנים: ארבע רגלים, וארבע כנפים, וקרסולים, וכנפיו חופים את רובו; ור' יוסי אומר שצריך גם שיהיה שמו חגב, פרט לצרצור, שיש לו ארבעה הסימנים אבל אין שמו חגב, שהוא טמא (ספרא שמיני ג ה; חולין סה ב) [ראה איור מס' 23 בסוף הכרך].

להלכה נחלקו הראשונים אם צריך שיהיה שמו חגב:

2. וראה ערך בדיקת סימני טהרה, בגדר המצוה.

כ ב; רמב"ם מאכלות אסורות ו א; טושי"ע יו"ד סו א. וראה ערך דס). ואם כינס את הדם בכלי אסור מפני מראית העין, אלא אם כן יש בו היכר שהוא של חגבים, כדרך שאמרנו בדגים (תורת הבית הקצר להרשב"א ג ה; רבנו ירוחם טו ה כד; פרי חדש יו"ד סו ס"ק יד) ⁶.

דם חגבים טמאים אסור, מפני שהוא תמצית גופם, ולא משום איסור דם, אלא מדין היוצא מן הטמא – טמא, ואין לוקים עליו (רמב"ם מאכלות אסורות ו א, ומגיד משנה. וראה ערך יוצא מן הטמא).

בשר בחלב בשר חגבים אין בו משום איסור בשר בחלב, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים (חולין קג ב, קד א; רמב"ם מאכלות אסורות ט ה; טושי"ע יו"ד פז א) ⁷.

בתורת מזיקים

ברכתו נחלקו תנאים אם מברכים על אכילת גובאי שהוא חגב טהור:

רבי יהודה אומר שאין מברכים עליו מפני שהוא מין קללה; וחכמים אומרים שמברכים שהכל נהיה בדברו, כדרך שמברכים על כל דבר שאין גידולו מן הארץ (ברכות ב ב).

הלכה שמברכים שהכל (פירוש המשניות לרמב"ם ברכות ו ג; טושי"ע או"ח רד א).

דיין האמת הרוואה גובאי, אומר ברוך דיין האמת (ירושלמי ברכות ו ג; רוקח שמא).

מתריעים על הארבה ועל החסיל בכל מקום, שאפילו אם יראו במקום אחד מתריעים בכל מקום מפני שהיא מכה מהלכת (תענית יט א, ורש"י ד"ה מתריעים); ויש מפרשים שדוקא בסביבותיו מתריעים (מאירי שם; בית יוסף או"ח תקעו ח-ט, בדעת הרמב"ם) ⁸.

על שאר המינים, יש סוברים שאין מתריעים עליהם, שלכן הזכירו בפרט ארבה וחסיל שהם מיוחדים בהשחתה בלא תערובת שאר המינים (כסף משנה תעניות ב י, בדעת הרמב"ם); ויש סוברים שהיה מין חגב מסויים שהיה ידוע להם שאינו מזיק, אבל שאר מינים מזיקים הם, ועכשיו שאין לנו מכירים מיניהם, על כולם מתריעים (ראב"ד שם; שו"ע או"ח תקעו ט).

בזמננו כתבו האחרונים שעכשיו נוהגים שלא לאכול שום חגב אפילו כשיש לו את כל הסימנים, ואפילו אם ידוע ששמו חגב, לפי שאין לנו בקיאים בשמותיהם (ט"ו יו"ד פה סק"א, ובערוך השלחן שם ה) ³.

אבל בתימן ובמרוקו נוהגים לאכול גם בדורנו מינים ידועים של חגבים שיש להם מסורת עליהם (ספר הליכות תימן לרב יוסף קאפח עמ' 218 – 221; ספר תבואת הארץ עמ' שעט. וראה תחומין יט עמ' 298) [ראה איור מס' 23 בסוף הכרך] ⁴.

באכילת הטהורים

שחיטה החגבים אינם טעונים שחיטה (כריתות כא ב; תוס' חולין סו א ד"ה במאי; רמב"ם שחיטה א ג; טושי"ע יו"ד יג א, פה ב), מפני שלא הוזכרה בהם שחיטה, וכל שהתורה לא אסרה בפירוש בלא שחיטה הרי הוא בכלל היתר (רשב"א חולין כז ב, ובשו"ת הרשב"א א שסד).

חיים ומתים החגבים מותר לאכלם בין כשהם חיים ובין כשהם מתים (תוספתא תרומות (ליברמן) ט ו), שכשהם חיים מותרים משום אבר מן החי, שכל שאינו טעון שחיטה אין בו איסור אבר מן החי (תוס' שבת צ ב ד"ה דלא; מאירי שם שם; רמב"ם שחיטה א ג, וכסף משנה); וכן מותרים כשהם מתים, מפני שאינם צריכים שחיטה או להרגם בידיים בדרך אחרת (שו"ת הרשב"א א שסד; רמ"א יו"ד יג א).

ויש שכתבו בשם הגאונים שחגבים מתים אסורים (תשובות הגאונים מהגניזה (גיאוניקה) עמ' 45 בשם רב סעדיה גאון; עיטור שחיטה דף כה טור ב, בשמו; כסף משנה שחיטה א ג, בשמו). ונדחו דבריהם, וכתבו שאותם גאונים מעולם לא אמרו כן (רב האי גאון בתשובות הגאונים שם; עיטור שם, בשם בעל הלכות גדולות).

אף על פי שאין בחגבים איסור אבר מן החי, מכל מקום יש אסורים לאכלם חיים משום איסור של בל תשקצו (תוס' חולין סו א ד"ה במאי, שבת צ ב ד"ה דלא; הגהות מיימוניות שחיטה א סק"ג; דרכי משה יג סק"א, בשם הגהות מרדכי; רמ"א שם א) ⁵.

דם חגבים דם חגבים אין חייבים עליו, ולפיכך מותר לאכול דם חגבים טהורים (תוספתא כריתות (צוקרמאנדל) ב יח; כריתות

חגיגה

קרבו שלמים שמצוה להקריבו בכל רגל משלוש הרגלים

ד"ה מסת); בסוכות, נאמר: וְחִגְגְתֶּם אֹתוֹ חֵג לֵה' (ויקרא כג מא), ובחגיגה הכתוב מדבר (ראה ספרא אמור יז; חגיגה ט א).

וכן נאמרה המצוה לכל שלוש הרגלים ביחד: שְׁלֹשׁ רִגְלִים תִּחַג לִי בַשָּׂנָה (שמות כג יד. ספר המצות עשין נב; חינוך פח; יראים השלם תכו).

מצוה זו נמנית במנין המצוות למצוה אחת (ספר המצות וחינוך שם; סמ"ג עשין רכז) ³.

הקריבו מצות חגיגה היא שכל אחד מישראל יקריב קרבן שלמים

יב, שכתב בדעת הרמב"ם שאין איסור בל תשקצו בכל מיני החגבים מלבד מין אחד שיש בו שיקוץ. 6. וראה חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד סו ט. 7. וראה ערך צד, על צידת חגבים בשבת. 8. וראה ערך תענית, על גדר ההתענה אם היא בתענית, או בשופרות ותפילה בלבד. חגיגה. 1. יב טורים תקפג – תר. 2. על שתי המצוות האחרות ראה ערכים: ראיא; שלמי שמחה. 3. וראה הערות רא"ש טריב על הלכות גדולות אות ג, שכתב בדעת בעל הלכות גדולות

המצוה ומקורה

המצוה חגיגה היא אחת משלושת המצוות שנצטוו ישראל בכל רגל משלושת הרגלים (ספרי ראה קלח; חגיגה ו ב; תוספתא חגיגה (ליברמן) א ד; ירושלמי שם ב; רמב"ם חגיגה א א) ².

מצוה זו אמורה בתורה בכל שלוש הרגלים: בפסח, נאמר: וְחִגְגְתֶּם אֹתוֹ חֵג לֵה' לְדִרְתֵיכֶם (שמות יב יד), ובקרבן חגיגה הדברים אמורים (ראה מכילתא שם ז, ז); ובשבעות, נאמר: וְעֲשִׂיתָ חֵג שְׁבַעֲוֹת לֵה' אֶלְהֵיךָ מִסַּת נְדִבְתֵיךָ (דברים טז ו), והכוונה לקרבן חגיגה (ראה חגיגה ח א, ורש"י

3. וראה אור החיים על התורה ויקרא יא כא, ובספרו פרי תואר יו"ד פה סק"א, שכתב שאין לאכול בזמננו החגבים כיון שאין להם כרעים סמוך לצואר, והמינים המותרים שזכרו בתורה לא מצויים בינינו, ומחה ביד האוכלים אותם במרוקו וביטל את מנהגם. 4. וראה שו"ת יכין ובעוז יו"ד א סד, שכתב שמי שיש לו מסורת על המינים המותרים יכול לאכלם. ובשו"ת ימי יוסף יו"ד ג, כתב שאף בני אשכנז יכולים לסמוך על מסורת זו. 5. וראה שו"ת דעת כהן

חגיגה א ה), שעיקר מצותו ביום ראשון, שחגגתם אתו ביום ראשון משמע (רש"י חגיגה ז ב ד"ה ביום טוב). ואם לא הקריב ביום ראשון, בין בשוגג ובין במזיד, יקריב בשני, וכל המאחר הרי זה מגונה, ועליו נאמר: נוגי ממועד אספתי (צפניה ג יח. רמב"ם שם).

אם עבר הרגל ולא חג, אינו חייב באחריותו, ועל זה וכיוצא בזה נאמר מענת לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות (קהלת א טו).

חגיגה ט א; רמב"ם שם ו).

תשלומין לראשון בגדר התשלומין נחלקו אמוראים:

• ר' יוחנן אמר שכולם תשלומין של ראשון הם, שיום ראשון עשה הכתוב עיקר, שהרי נאמר "אתו" (ראה לעיל), ושל אחריו עשה תשלומין לו.

• ור' אושעיא אמר שכולם תשלומין זה לזה, וכל יום חובתו תלויה בעצמו (חגיגה ט א, ורש"י ד"ה כולו).

ולפיכך מי שהיה פטור ביום ראשון, כגון שהיה חגור ולא יכול לבוא לעזרה; או שהיה טמא ביום ראשון, ונעשו ראויים להקריב ביום שני - לר' יוחנן שסובר כולם תשלומין לראשון, כיון שלא היה יכול להקריב בראשון אינו מקריב ביום שני, כיון שביום קביעת חובתו לא היה ראוי; ולר' אושעיא שסובר כולם תשלומין זה לזה - חייב, שגם יום שני חשוב לחייבו בחגיגה (חגיגה שם; ירושלמי חגיגה א א).

הלכה שכולם תשלומין לראשון, ומי שלא נראה בראשון אינו חייב בשני (רמב"ם חגיגה א ד, ב ה), ואף שמיני עצרת תשלומין של ראשון הוא (רמב"ם חגיגה א ז) ⁴.

בשבת חגיגה אינה דוחה את השבת (מגילה ה א; רמב"ם חגיגה א ח). אירע יום טוב הראשון בשבת, ואי אפשר להקריב את החגיגה - מקריבים אותה אחר החג, כיון שיש לה תשלומין כל שבעה, אבל לא קודם החג לפי שעדיין לא הגיע זמן חיובה, ואם יקדימוה לא יצאו ידי חובתם (מגילה ה א, ורש"י ד"ה אכתי).

בטומאה החגיגה אינה דוחה את הטומאה, שכיון שיש לה תשלומין ואינה דוחה את השבת, אינה דוחה גם את הטומאה (פסחים עו ב; רמב"ם חגיגה א ח).

סמיכה שלמי חגיגה שמקריבים ביום טוב נחלקו תנאים אם סומכים עליהם, וזו המחלוקת הראשונה בהלכה שהיתה בישראל (ראה ערך סמיכה. ושם טעמי המחלוקת ושהלכה שסומכים).

הפטורים

הפטורים מחגיגה אלו הם הפטורים מהחגיגה:

נשים ⁵ ועבדים, חרש ואילם, שוטה וקטן, סומא וחיגר, טמא וערל, זקן וחולה, והרך והענוג מאד שאינם יכולים לעלות ברגליהם לבית המקדש.

החרש שאינו שומע פטור אף על פי שהוא מדבר, אפילו אם הוא חרש באזנו אחת; וכן הסומא אפילו בעינו אחת, או חיגר ברגלו אחת פטורים מהראיה; והאילם פטור אף על פי שהוא שומע.

טומטום ואנדרוגינוס פטורים, שהם ספק אשה, וכן חצי עבד וחצי בן חורין, פטור מן החגיגה (רמב"ם ב א, ד).

ויש מן הראשונים שחולקים וסוברים שהחרש שמדבר ואינו שומע, והאילם השומע ואינו מדבר חייבים בחגיגה (תוס' חגיגה ב ב ד"ה שומע).

בחג לכבוד הרגל בבואו להיראות בעזרה (רמב"ם חגיגה א א; חינוך פח; מאירי חגיגה ב א, פסחים ס ב), שנאמר: וְחַגְגְתֶּם (ויקרא כג מא), ופירושו זביחה של קרבנות, כמו שנאמר וְיַחְגְּוּ לִי בַמִּדְבָּר (שמות ה א), ולמדנו בגזרה שוה במדבר במדבר מהכתוב הַזְּבִיחִים וּמִנְחָה הַגִּשְׁתֶּם לִי בַמִּדְבָּר (עמוס ה כה), שכמו ששם מדובר בזבחים, אף כאן מדובר בזבחים (חגיגה י ב).

קרבן יחיד החגיגה היא קרבן יחיד (חגיגה ו א. וראה רש"י ב א ד"ה והחגיגה), ועיקרה באה למאכל הדיוט (ראה שם ז א, ורש"י ד"ה נאמרה חגיגה).

ואף על פי כן נחשבת גם לקרבן ציבור (תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) א י; יומא נ א; פסחים עו ב) מפני שהיא באה באספת חברים, בבוא כל ישראל לחוג ברגל (יומא נא א ור"ח; רש"י פסחים עו ב ד"ה כיון).

אכילת הבשר אינה מעכבת את הקרבן, שאפילו אם לא אכל את הבשר, כגון שנטמא, יצא ידי חגיגה (מכילתא דרשב"י בא יב יד).

מן הבהמה החגיגה אינה באה אלא מן הבהמה, ולא מן העופות והמנחות, שהרי היא באה שלמים, ואין השלמים אלא מן הבהמה (ספרי ראה קמא; חגיגה ח ב; רמב"ם חגיגה א א).

שיעור

החייב אין לחגיגה שיעור מן התורה (ראה חגיגה ז א, ורש"י ד"ה אבל), שנאמר וְלֹא יֵרָאוּ פְּנֵי רִיקָם (שמות לד ב), אפילו כל שהוא (מכילתא משפטים כג טו; ירושלמי חגיגה א ב); אבל חכמים נתנו שיעור לחגיגה, ונחלקו תנאים בשיעור:

בית שמאי אומרים שהחגיגה באה ממעה כסף; ובית הלל אומרים שהחגיגה באה משתי כסף (חגיגה ב א).

הלכה שאין לחגיגה שיעור מן התורה, ומדברי חכמים השיעור הוא שתי כסף (רמב"ם חגיגה א ב).

כפי עשרו למרות שהחייב הוא שתי כסף, מצוה להביא כפי עושרו, שנאמר אִישׁ כְּמִתְּנַת קָדוֹ (דברים טז יז). רמב"ם חגיגה א ב), שאם היו לו אוכלים מרובים ונכסים מועטים, מביא שלמי חגיגה מרובים ועולות ראייה מועטות; ואם היו לו אוכלים מועטים ונכסים מרובים, מביא עולות ראייה מרובות ושלמי חגיגה מועטים. היו זה וזה מועטים, על זה אמרו שלא יפחות ממעה לעולה, ושתי כסף לשלמי חגיגה; ואם זה וזה מרובים, על זה נאמר כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך (חגיגה ח ב; רמב"ם חגיגה א יא).

זמנה

זמן ההקרבה עיקר מצות חגיגה היא ביום טוב ראשון של כל אחד משלשת הרגלים, ושאר הימים הם לתשלומין, שמי שלא הקריב ביום טוב הראשון שלמי חגיגתו הרי זה מקריבם בשאר ימות הרגל (ראה חגיגה ט א; רמב"ם חגיגה א ד, ז).

אף יום טוב האחרון של חג הסוכות, שהוא שמיני עצרת, מתרבה לתשלומין (חגיגה שם; רמב"ם שם ז).

אף חג השבועות יש לו תשלומין כל שבעה, שמי שלא חג ביום חג השבועות חוגג כל שבעה, ויש לו תשלומין כל ששת ימים שלאחר חג השבועות (רמב"ם שם ז).

לא הקריב מצוה להקדים ולהקריב ביום הראשון של הרגל (רמב"ם בזמנו

במי שלא הקריב שלמי חגיגה. 5. וראה בערך אשה, אם אשה שרצתה

שמצות חגיגה נמנית לשלש מצות. 4. וראה בערך כל תאחר, אם יש כל תאחר

חגיגת ארבעה עשר¹

קרבת שלמים הקרב בארבעה עשר בניסן עם קרבן הפסח

מצותה ומהותה

הקרבת שלמים הקרב בארבעה עשר בניסן (ראה ערך פסח) מקריבים עמו שלמים, והיא הנקראת חגיגת ארבעה עשר (פסחים מט ב; רמב"ם קרבן פסח י יב).

יש סוברים שעל זה נאמר בתורה וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר (דברים טו ב), והלא פסח אינו בא אלא מן הצאן, אלא הצאן הוא לפסח והבקר לחגיגה, ובחגיגת ארבעה עשר הכתוב מדבר (מכילתא בא ד; רמב"ם שם).

יש למדים חגיגת ארבעה עשר מהכתוב וְלֹא יִלִּין לְבָקָר זָבַח חַג הַפֶּסַח (שמות לד כח), ודרשו: זבח חג זה חגיגה (פסחים ע א); או מהכתוב וְלֹא יִלִּין מִן הַבָּקָר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לְבָקָר (דברים טו ד), ודרשו בחגיגה הבאה עם הפסח הכתוב מדבר (ספרא צו יב).

חובתה חגיגת ארבעה עשר יש סוברים שאינה חובה אלא רשות, ואף על פי שהיא מן התורה, אינה מצוה לעצמה, אלא כדי שיהא הפסח נאכל על השובע (רמב"ם קרבן פסח י יג, חגיגה ב י; מאירי פסחים ע א; פירוש א בתוס' הרשב"א משאנץ פסחים שם).

יש מן הראשונים סוברים שאינה מן התורה כלל אלא מדרבנן (תוס' פסחים ע א ד"ה לאו חובה, חגיגה ח א ד"ה אלמא; אור זרוע ב פסחים רלו; פירוש ב' וגי' בתוס' הרשב"א פסחים שם); ויש שהסבירו הטעם שכל המצוה היא כדי שיהא הפסח נאכל על השובע, וזה גופו אינו אלא מדרבנן, כדי שלא יבוא לידי שבירת עצם (תוס' שם, בשם הר"ב"א). ולדבריהם הלמדים חגיגת ארבעה עשר מן הכתוב סוברים שהיא חובה מן התורה (תוס' פסחים וחגיגה שם; ראב"ד בחשגות חגיגה ב י; אור זרוע ותוס' הרשב"א שם)².

סוג הבחמה חגיגה זו נחלקו בה תנאים ממה היא באה:

• בן תימא סובר שאף על פי שכל השלמים באים מן הבקר ומן הצאן, מן הזכרים ומן הנקבות, ומביא את הבהמה אף שעברה שנתה (ראה ערך שלמים), הרי שלמים של חגיגת ארבעה עשר אינם באים אלא מן הצאן, זכר, ובן שנה בלבד. שהוא דורש את הפסוק לֹא יִלִּין לְבָקָר זָבַח חַג הַפֶּסַח, שזבח חג הוא חגיגת ארבעה עשר (ראה לעיל), והרי הקישה הכתוב לפסח, ללמד שאינה באה אלא ממין שהפסח בא. ומטעם זה אינה נאכלת אלא ליום ולילה, ואינה נאכלת אלא צלי, ואינה נאכלת אלא למנויים כפסח. ולענין שבירת העצם הסתפקו בגמרא אם לבן תימא יש איסור של שבירת עצם בחגיגה זו כמו בפסח (פסחים ע א). ויש שכתבו שלבן תימא יש משום שבירת עצם בחגיגה (ראה תוס' פסחים קכ א ד"ה מפטירין, שיש מי שסובר כן; מהרי"ל סדר ההגדה ל).

• וחכמים סוברים שהיא באה ככל שלמים, אף מן הבקר, או שעברה שנתה, ובאה נקבה, ונאכלת לשני ימים ולילה אחד, ואין חייבים עליה משום שבירת עצם (פסחים סט ב; תוספתא פסחים (ליברמן) ג; מאירי פסחים ע א).

יש שכתבו שאף לחכמים המכשירים גם בעברה שנתה יש מי שמחייב משום שבירת עצם (תוס' פסחים קכ א ד"ה מפטירין), ובארו

דבריהם שאף לחכמים הוקשה חגיגה לפסח, אבל רק לדבר של אכילה בלבד, ולכן לשבירת עצם שהוא בענין אכילה הוקשו ולא לעברה שנתה וכיוצא (צ"ח שם).

הלכה כחכמים (רמב"ם קרבן פסח י יב, ג); ויש מהראשונים שכתבו שהלכה כבן תימא (תוס' פסחים קיד ב ד"ה שני).

בסדר ההגדה מה ששינו בסדר הגדה שבמשנה - הלילה הזה כולו צלי (פסחים קטו א), ומשמע שאפילו החגיגה באה צלי (פסחים ע א ורש"י שם ד"ה הלילה הזה), לדעת הסוברים שהלכה כבן תימא הדבר מיושב; ולדעת הפוסקים שהלכה כחכמים נחלקו הדעות:

• יש סוברים שהנוסח שבמשנה הוא רק לדעת בן תימא (פסחים ע א), ואין הלכה כן, אלא כחכמים, ולכן לא אומרים פסקא זו בסדר ההגדה (מאירי שם; אור זרוע ב בסדר של פסח, בשם ר' שמואל מפלייש).

• יש מהראשונים שאף על פי שפסקו כחכמים כתבו בסדר הגדה שלהם הלילה הזה כולו צלי (רמב"ם חמץ ומצה ח ב), ויש מי שכתב שאפשר שדוקא על הפסח נאמר כולו צלי (מאירי שם).

• יש שכתבו שאף על פי שאין הלכה כבן תימא שהחגיגה כפסח לכל דבר, מכל מקום לענין שתהא נאכלת צלי הלכה כמותו, ולכן אומרים פסקא זו בסדר ההגדה (רבינו מנוח חמץ ומצה ח א).

• ויש מהאחרונים שכתב שאפילו לחכמים דבר של אכילה הוקשה חגיגה לפסח, ואינה נאכלת אלא צלי (צ"ח פסחים ע ב, קטו א).

דיני הקרבה הקרבת חגיגה היא לדברי הכל כשלמים, ואפילו לבן תימא שדינה כפסח אין זריקת דמה למזבח בשפיכה כפסח, אלא בשתי מתנות שהן ארבע כזריקת שלמים (ראה ערכים: זריקה; פסח; שלמים. תוס' ר"ד פסחים ע ב).

חגיגת ארבעה עשר טעונה סמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק כשלמים (פסחים צו ב).

בשבת ובטומאה בא בחול ובטהרה, ובזמן שהיה הפסח מועט לאכילת בני החבורה, שאז היה צריך להביא עמו חגיגה מכיון שהפסח לא היה בא אלא מן הצאן ובן שנה, ולא היו מצויים כל כך, ולכן היו הרבה נמנים על פסח אחד, וכדי שיאכלו כולם על השובע הביאו חגיגה.

אבל כשהפסח בא בשבת או בטומאה, דהיינו שהיו רוב הצבור טמאים (ראה ערך פסח), או שהיתה חבורה מועטת ודי להם הפסח לבדו, אין מביאים חגיגה עמו (פסחים סט ב, ורש"י ד"ה ובמועט ומאירי; רמב"ם קרבן פסח י יב), לפי שאינה חובה אלא רשות (פסחים ע א).

בפסח שני החגיגה אינה באה אלא עם פסח ראשון, ולא עם פסח שני (תוספתא פסחים (ליברמן) ח ז; ירושלמי פסחים ט ג; רמב"ם קרבן פסח י טו). ויש מי שכתב שמכל מקום אם הוקדשה לפסח ראשון ולא קרבה, מקריבים אותה בפסח שני (חזון יחזקאל לתוספתא יומא ג ו).

זמן שחיטתה זמן שחיטת חגיגת ארבעה עשר הוא בערב, אחר

חגיגת ארבעה עשר. 1. יב טורים תר - תרכ. 2. וראה ערך חגיגה, אם יוצא

להקריב קרבן חגיגה יכולה לעשות כן.

שאינן חגיגה דוחה שבת (ראה לעיל, מצותה ומהותה), נחלקו הראשונים אם מביאים שני תבשילים:

• יש מן הראשונים סוברים שאף בזמן הזה אין עושים זכר לחגיגה, ואין מביאים אלא תבשיל אחד (תוסי' פסחים קיד ב ד"ה אחד, בדעה א': מאירי שם; המנהיג סו; המכתם פסחים שם; אור זרוע ב רנו, בשם יש אומרים; רא"ש פסחים י כה; טור או"ח תעג, בשם יש אומרים).

• ויש חולקים וסוברים שאף במוצאי שבת עושים זכר לחגיגה, ואדרבה אם נדקדק שלא לעשות עכשיו זכר נראה שעושהו חובה כעין קדשים ממש; ועוד שיש לחוש שלא יעשו את הזכר לחגיגה גם בשאר השנים, ואין לחוש למהרה יבנה המקדש שאינו אלא זכר בעלמא, ועוד שהקרבה מסורה לזרזים ולא יטעו (תוסי' פסחים קיד ב ד"ה אחד, בשם ר"י; טור שם, בשם רבינו פרץ; רא"ש שם, בשם ר"י מאורליינש ור"י מקורביל).

ונוהגים כדעה השניה (ב"ח או"ח תעג ה; חק יעקב שם ס"ק יד; משנה ברורה שם ס"ק כב).

בברכת אשר גאלנו כתבו הראשונים שאומרים: ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים, ולא מן הפסחים ומן הזבחים, לפי שהזבחים הם חגיגת ארבעה עשר שנאכלת קודם לפסח (תוסי' פסחים קטו ב ד"ה ונאמר; המנהיג פסח עה; שבלי הלקט השלם ריח; טור או"ח תעג; שו"ע הרב שם מט. וכך הנוסח במשנה שבמשניות, ובנוסח ההגדה של הרמב"ם, ובסדר רב עמרם, ובכל נוסחאות ההגדה שלפנינו). וכשחל פסח במוצאי שבת נחלקו האחרונים:

• הרבה אחרונים כתבו שבמוצאי שבת מהפכים ואומרים מן הפסחים ומן הזבחים, לפי שבמוצאי שבת אין חגיגת ארבעה עשר, שאין החגיגה קרבה בשבת, שאינה דוחה את השבת (שו"ת מהרי"ו קצג; ט"ז או"ח תעג סק"ט; מג"א שם ס"ק ל, וכך הנוסח ברוב נוסחאות ההגדה שלפנינו).

• ויש חולקים וסוברים שאף במוצאי שבת אין משנים את הנוסח, שהרי אנו מבקשים שיגיענו ה' למועדים הבאים, ושם נאכל מן הזבחים והפסחים, ובשנה הבאה הרי לא יהיה פסח במוצאי שבת; ואפילו אם לפי חשבון הקביעות שבידינו יהיה פסח הבא במוצאי שבת, מכל מקום כשיבנה בית המקדש יקדשו את החדש על פי הראייה, ואפשר שלא יהיה במוצאי שבת (שו"ת כנסת יחזקאל כג; דעה ב בשו"ע הרב שם, בשמו; שער הציון תעג ס"ק פ, בשמו, סידור הריעב"ץ).

אפיקומן אפיקומן, שנוהגים לאכול ממנו כשני זיתים (ראה ערך אפיקומן), יש מהאחרונים שכתב שכזית השני הוא זכר לחגיגה הבאה עם הפסח (חיי אדם פסח קל יד).⁴

חצות היום, עם הפסח, שנאמר: אֶשֶׁר תִּזְבַּח בְּעֶרְב (דברים טו ז), ובחגיגת ארבעה עשר הכתוב מדבר, שנשחטת עם הפסח בערב (פסחים עא ב).

אכילתה

סדר אכילתה החגיגה הבאה עם הפסח נאכלת לפני הפסח, כדי שיהא הפסח נאכל על השובע (תוספתא פסחים (ליברמן) ה ג; פסחים ע א; רמב"ם קרבן פסח ח א). ובסדר אכילתה הוא שאחר שאכל מצה ומרור מברך: אשר קידשנו במצוותיו וציונו על אכילת הזבח, ואוכל מבשר החגיגה, ואין משביעים את עצמם ממנה, אלא אוכלים ממנה בכדי שישערו בעצמם שתהא אכילת הפסח הבאה אחריה משביעתם, ונמצא הפסח נאכל שלא בכרס מלאה; ואחר כך מברך: אשר קידשנו במצוותיו וציונו על אכילת הפסח, ואוכל מגופו של פסח, ואחר כך נמשך בסעודה ואוכל כל מה שהוא רוצה, ובאחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו כזית (רמב"ם חמץ ומצה ז ט; מאירי פסחים סט ב).

זמן אכילתה בזמן אכילת החגיגה, נחלקו תנאים:

• חכמים סוברים שנאכלת לשני ימים ולילה אחד, ואסור להלין מבשרה עד יום השלישי, ככל שלמים (ראה ערך אכילת קדשים. פסחים סט ב, עא ב; רמב"ם קרבן פסח י ג).

• ולבן תימא שסובר שהחגיגה הוקשה לפסח (ראה לעיל: מצותה ומהותה), אינה נאכלת אלא ליום ולילה כדין הפסח (פסחים ע א).

זכר לחגיגה

שני תבשילים בזמן הזה שאין חגיגה עושים זכר לחגיגה על ידי שמביאים בליל פסח שני תבשילים - אחד זכר לפסח, ואחד זכר לחגיגה (פסחים קיד א-ב; רמב"ם חמץ ומצה ח א; טושי"ע אורח חיים תעג ז).³ והראשונים נחלקו בדבר:

• יש מהראשונים סוברים שאחד מהתבשילים יהיה צלוי זכר לפסח, ואחד מבושל זכר לחגיגה, לפי שהלכה כחכמים שהפסח בלבד הוא שאינו נאכל אלא צלי, אבל לא החגיגה (ר"ח פסחים ריד ב; תוסי' שם ד"ה שני, בשמו).

• ויש חולקים וסוברים שהלכה כבן תימא שגם החגיגה באה צלי, ומכל מקום יביא שניהם מבושלים, שאין לחוש לצלותם כיון שאינם באים חובה אלא לזכר בעלמא (תוסי' ומהרש"א שם).

במוצאי שבת כשחל ליל פסח במוצאי שבת, שאז אין חגיגה באה,

חִגְרָה¹

מי שאינו הולך יפה מחמת שרגלו אחת קצרה, או מחמת חסרון רגל, או שבירתה וכיוצא

אילך ואילך (ספר השרשים לרד"ק ערך חגר, וראה ערוך השלם שם), וצריך משענת אחרת לבד מרגלו (רש"י חגיגה ד א ד"ה דבר אחר); ויש שקראו כן למי שאין לו רגלים (ראה אבן עזרא משלי כו כז, וראה להלן בשם קהלת יעקב בפירוש חגר).

אמנם במפרשים מצאנו חילוקים בין חגר לפיסח וכדלהלן:

1. כתבו הטעם זכר למצה הנאכלת עם הפסח. 1. יב, טורים תרי-תריד. 2. וראה רש"י שמואל ב כב מו, ותהלים יח מו.

מהותו

החגר והפיסח חגר הוא התרגום הארמי של פיסח בלשון הקודש (ראה תרגומי אונקלוס ויונתן ויקרא כא יח, ודברים טו כא [חגרי] ועוד, ובתורת כהנים אמור ג²), ועניינו שאינו יכול להניח שתי רגליו כאחת (רב האי גאון זבים ג ג; ערוך ערך חגר), ומתנענע ומתנדנד

בחגיגת ארבעה עשר ידי חובת קרבן חגיגה. 3. וראה ערך סדר של פסח, אם הם שני מיני בשר, או בשר וביצה. 4. וראה ערך אפיקומן, שרוב הפוסקים

על חיגר שנתפשט ביום שני - כמו כל הפטורים בראשון שנעשו ראויים ביום שני - ראה ערך ראייה וערך חגיגה. על קטן חיגר, שעתידי להתפשט קודם שיגדיל, ראה ערך חנוך וערך ראייה.

בברכת הראייה

הרואה את החיגר אומר ברוך דיין האמת (תוספתא ברכות ו, וברייתא בגמרא שם נח ב; טושי"ע אורח חיים רכה ט. וראה ערך ברכות הראייה; ושם גם בשאר בעלי מומים), ואפילו אם הוא חיגר באחת מרגליו (אבודרהם הלכות ברכות ח), שדן אותו בעוונותיו (אבודרהם שם, וראה משנה ברורה שם ס"ק כו).

במה דברים אמורים שנשנתה אחר כך, אבל אם נולד כן ממעי אמו מברך ברוך משנה הבריות (גמרא שם; טושי"ע שם. וראה ערך הנ"ל).

במומים

כהן שהוא חיגר, הרי הוא בעל מום, ועבודתו במקדש פסולה (ראה ערך בעל מום (כהן)), שנאמר: **כִּי כָל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוּם לֹא יִקְרָב וְגו'** או **פֶּסֶחַ וְגו'** (ויקרא כא יח), ופיסח הוא בין שהוא חיגר בשתי רגליו, ובין שהוא חיגר ברגלו אחת (תורת כהנים אמור ג), שהשם פיסח יאמר על כולם (קרבן אהרן לתורת כהנים שם).

רגלו חלולה ועקומה ודומה למגל מנין, תלמוד לומר או פיסח (תורת כהנים שם; תוספתא בכורות ב, ורמב"ם ביאת מקדש ח יג בלי הלימוד מהכתוב), ששינויים שיש ברגלו נכנסים תחת מין פיסח (מלבי"ם שם ז).

חלולה, הוא שיהיה אמצעה גבוה מעל הארץ, ונמצא עומד על עקבו ועל אצבעות רגליו, ועקומה דומה למגל הוא שנמצא פס רגלו שיש בו האצבעות עם עקבו כאילו הם שני ראשי הקשת (רמב"ם שם. וראה ערך בעל מום על פרטי דיניו, וראה ערך מומים על מהות של כל המומים בכלל ושאר מומי הרגל בפרט).

בנשיאת כפיים כהן שאין לו רגלים, והולך ברגלים תותבות, ואין מומו ניכר כשהולך במנעליו, אם אינו יכול להסיר מנעליו, יכול לעלות לדוכן עם הנעלים; ואם אפשר לו להסיר את מנעליו, יעלה לדוכן עם נעלי גומי ללא שרוכים (שו"ת אגרות משה או"ח ב לב).

על אשה חיגרת ראה ערך קדושין וערך כתובה וערך מומים. על נקטעה רגלו של איש ראה ערך גרושין.

בבן סורר ומורה

היה אביו חיגר, או אמו חיגרת - אינו נעשה בן-סורר-ומורה (ראה ערכו), שנאמר: **וְתַפְּשׁוּ בּוֹ אֶבְיֹוֹ וְאָמְרוּ הֲוֹצִיאֵנוּ אֹתוֹ וְגו'** (דברים כא יט), והוציאו אותו, ולא חיגרים (ספרי שם ר"ט; משנה סנהדרין עא א; רמב"ם ממרים ז י. וראה ערך בן סורר ומורה).

יש מהראשונים שכתב בטעם שאינו נעשה בן סורר ומורה כשאחד מהוריו הוא חיגר - או אחד משאר בעלי מומים שבן סורר ומורה נתמעט מהם (ראה ערך בן סורר ומורה) - שהוא מפני שהאכזריות מצויה בהם, ודרך אסמכתא סמכוה מן המקרא (מאירי סנהדרין עמ' 263).

בסוטה

האשה שבעלה התרה אותה שלא תיסתר עם איש פלוני, והיא

• יש שכתבו לחלק בין חיגר לפיסח, שכן שנינו: כל מי שאינו לא חיגר וכו' ולא פיסח ועושה עצמו כאחד מהם - כדי שירחמו עליו - אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם (פאה ח ט), וכתבו שפיסח הוא בשתי רגליו, כענין שנאמר במפיושת נְכֵה וְגַלְיָם וְגו' וַיִּפְסַח (שמואל ב ד ד), וחיגר הוא ברגל אחת (תוספות יום טוב שם, ותפארת ישראל שם).

• יש שכתבו שפיסח הוא שיש לו רגלים, אלא שאינו יכול ללכת כדרך שאר בני אדם, אלא מדלג (ראה ישעיה לה ו אז ידלג כאיל פסח), וחיגר הוא מי שאין לו רגלים כלל (קהלת יעקב לרי"ט אלגזי לשון חכמים אות רמא בפירוש המשנה בפאה הנ"ל³).

• יש שכתבו שחיגר הוא ברגל אחד, ופיסח הוא בין ברגל אחד ובין בשתי רגליים (תוספות רבי עקיבא איגר פאה ח אות פה).

• ויש שכתבו לחלק ביניהם באופנים אחרים: חיגר הוא מי שנולד כן ממעי אמו, שאינו יכול ללכת ברגליו בשוה כשאר בני אדם, ופיסח הוא השבור ברגליו, שנעשה על ידי נפילה ושכירה, ואין הפיסח והחיגר חלוקים בענייניהם אלא בסיבתם (לחם שמים פאה שם); או שפיסח הוא שאינו יכול כלל ללכת אלא על ידי קביים, או על ידי וקרעיו, בין שהוא ממעי אמו, ובין שהוא בידי אדם, בין ברגל אחת, ובין בשתי רגליו; והחיגר הוא שהולך ברגלו, אלא שהאחת ארוכה ואחת קצרה, בין מבטן אמו, ובין על ידי מכה, ומחמת זה אין פסיעותיו שוות (לחם שמים שם בפירוש ב, וכן כתב במור וקציעה שלו סי' רכה).

במצות ראייה

מקורו החיגר פטור ממצות ראייה ברגל בעזרה (משנה חגיגה ב א; רמב"ם חגיגה ב א), ונאמרו בכך כמה מקורות:

• יש שכתבו שהלימוד הוא מכך שנאמר **שֵׁלֶשׁ רְגְלָיִם** (שמות כג יד), המהלכים ברגליהם, להוציא את החיגרים (מכילתא דרשב"י משפטים כ; ברייתא בגמרא שם ד א: פרט לחיגר, וראה שם בגמרא ג א), שהחיגר צריך משענת אחרת לבד מרגליו (רש"י שם ד"ה דבר אחר).

• יש מהראשונים שכתב הלימוד מפסוק אחר: **בְּעֶלְתֶּךָ לְרֵאוֹת אֶת פְּנֵי ה'** (שמות לד כד), מי שיכול לעלות ברגליו, להוציא חיגר (רמב"ם שם).

• ויש מהאחרונים שכתב שהלימוד הוא מפני שכל שלש רגלים שכתוב מיותר, שהרי מיד אחר זה כתוב **אֶת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר וְגו'** וְחַג הַקִּצִּיר וְגו' וְחַג הָאָסֶף (שמות כג טו - טז), שלש רגלים למה נכתב, אלא למעט חיגר (טורי אבן חגיגה ג א ד"ה חיגר).

חיגר ברגל אחת חיגר ברגלו אחת אף הוא פטור ממצות ראייה (חגיגה ג א; רמב"ם חגיגה ב א), שנאמר **רְגְלָיִם** (שמות כג יד. גמרא שם), שמשמעו שתי הרגלים (ראה שם בחרש באזון אחת שממעט מבאזניהם, ותוספות שם ד"ה חרש).

בעלי קבין אף בעלי קבין פטורים מן הראייה (חגיגה ג א), והיינו כשחתכו רגליהם נתנו קב קטן בסוף שוקו, ונותן בו מוכין, וסומך סוף שוקו עליו (רש"י שם ד"ה פרט⁴), שנאמר בראיה **פְּעָמַיִם** (שמות לד כג), אין פעמים אלא רגלים - אדם שיש לו רגלים (רש"י שם ד"ה אלא), וכן הוא אומר **תִּרְמָסְנָה רְגְלֵי רְגְלֵי עֲנִי פְּעָמַי דְלָיִם** (ישעיה כו ו), ואומר **מִה יָפוּ פְּעָמַיִךְ בְּנַעְלָיִם** (שיר השירים ז ב. גמרא שם).

כאן, ושבת סה ב בבאור משנה ז, וראה ערך חליצה וערך מוציא.

3. ועיי' רש"י על הרי"ף ברכות פרק ט: חיגר שנקטעו רגליו. 4. וראה מאירי

נחלקו הפוסקים אם רשאי ללכת כן לבית הכנסת במקום שאסור בו הטלטול מן התורה:

• יש שאסר כיון שבתחילת הדרך יכול ללכת ללא מקל (נשמת אברהם חלק ד או"ח שא סק"ג, בשם הגרי"י נויבירט).

• יש שהתיר (שו"ת ציץ אליעזר יח לד).

• ויש שהתיר רק באופן שבתחילת הדרך ילך פחות פחות מד' אמות, ויוציא את המקל מביתו לרשות הרבים בדרך שינוי ובשני שלבים (הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו בנשמת אברהם שם).

הצריך לנסוע נכה ברגליו, שאינו יכול ללכת כלל, ויש צורך בכסא גלגלים להסיעו בכסא גלגלים - אם אין שם עירוב, וגם אין זה רשות הרבים גמור, יש שכתבו שמותר לומר לגוי להסיעו בשבת למקום מצוה, כגון לבית הכנסת (שו"ת שמחת כהן ז מב; שו"ת יביע אומר ט או"ח לה); ויש שאסרו (שו"ת ישכיל עבדי ג או"ח יט; שו"ת שואל ונשאל ג קיח).

ואם יכול הנכה לסייע בידיו ולסובב את הגלגלים, מותר להוציאו ע"י גוי, אפילו ברשות הרבים גמור (שו"ת מנחת יצחק ב קיד סק"ג; שמירת שבת כהלכתה לד כז; שולחן שלמה חלק א שא יג⁶).

במקום שיש עירוב מותר להסיעו אפילו ע"י יהודי (שו"ת חלקת יעקב א סו; שמירת שבת כהלכתה שם); ויש שכתב שבכל מקרה מותר רק ע"י גוי (שו"ת שרידי אש ב כה. וראה באריכות בשו"ת מעשה חושב ג יא).

עברה ונסתרה עמו בפני שני עדים, שבזמן שביית המקדש היה קיים הוא צריך להשקותה מים המאריים (ראה ערך השקאת סוטה), אם היתה האשה חיגרת - אינה שותה, שנאמר: וְהֶעֱמִיד הַכֹּהֵן אֶת הָאִשָּׁה (במדבר ה יח), והעמיד ולא חיגרת (סוטה כז ב, ורש"י ד"ה והעמיד; רמב"ם סוטה ב ב ג).

וכן אם היתה אשת חיגר אינו יכול להשקותה, שנאמר: אֲשֶׁר תִּשְׁטָה אִשָּׁה תַּחַת אִישָׁה (במדבר שם כט), להקיש איש לאשה, שכשם שהיא חיגרת לא שותה, כך אם הוא חיגר אינו משקה (גמרא שם; רמב"ם שם א), שהוא צריך להיות שלם כמותה, וכל דבר המעכב אותה מלשתות מעכב את הבעל מלהשקותה (רמב"ם שם א⁵).

בשבת

חיגר שאינו יכול ללכת בלי מקל, מותר לו לצאת במקלו בשבת, אמנם אם יכול ללכת בלעדיו, ומשתמש בו לעזר בלבד, אסור לו לצאת בו בשבת (טושי"ע או"ח שא יז).

והיינו דווקא במקום שאין עירוב, אבל במקום שיש עירוב מותר לו לצאת במקלו אפילו לעזר בלבד (שמירת שבת כהלכתה יח ג).

כשיכול ללכת חיגר או פצוע קשה ברגליו, שיכול ללכת מרחק מרחק קצר ברגליו כשהוא זקוק למקלו רק כדי להישען עליו קצת, אך כשהולך למרחק רב, חייב את מקלו לחלוטין -

חדוש¹

דין שהתורה חידשה במקום אחד, שהוא בניגוד לשאר דינים, ולכן אין למדים ממנו, ואין הוא למד ממקום אחר

• וכן תומאת בעל-קרי (ראה ערכו) בסיני, בשעת מתן תורה (ראה ערך בעל קרי) חידוש הוא, שהרי זבים ומצורעים החמורים לא החמירה בהם תורה בסיני (נדה מב א³), וכיוצא עוד.

היתר מכלל היתר מכלל איסור כגון:

• מצות יבום (ראה ערכו) הוא חידוש, שהותר לו איסור ערוה, היינו אשת אח (יבמות יז ב).

• חלב (ראה ערכו) בהמה טהורה שהתירה התורה חידוש הוא, אם מפני שדם נעכר ונעשה חלב, והרי היה קודם לכן באיסור כרת ועכשיו הותר, או לפי שאין דבר הבא מן החי שהתורה התירה, וחלב זה הוא כאבר מן החי והותר (בכורות ו ב, ורש"י ד"ה דאמר. וראה ערך חלב).

• שפחה-כנענית (ראה ערכו) שהותרה לישראל כשהוא עבד עברי, חידוש הוא, שהרי שפחה אסורה לישראל בלאו (קדושין כא ב. וראה ערך שפחה כנענית וערך עבד עברי).

• וכן יפת-תואר (ראה ערכו) שהותרה לישראל בשעת מלחמה חידוש הוא (קדושין שם, וראה ערך יפת תואר), ועוד.

כשנחלקו ראשונים יש שנחלקו בו ראשונים אם החידוש הוא מה החידוש שבו האיסור שבו, או ההיתר שבו, כגון:

• בשר בחלב, שחידוש הוא (פסחים מד ב, וחולין קח א) - יש

גדרו

חידוש נקרא דבר תימה שאינו מצוי בשאר איסורים (רש"י פסחים מד ב ד"ה חידוש), והסברא החיצונית מראה לנו ההיפך ממה שמורה לנו המקרא (שו"ת נודע ביהודה תניינא יורה דעה לו ד"ה וני"ל).

יש שהחידוש הוא איסור מכלל היתר, ויש שהוא היתר מכלל איסור (תוספות עבודה זרה סח ב ד"ה דהא).

איסור מכלל איסור מכלל היתר כגון:

• געולי נכרים, היינו טעם הבלוע בכלי של גוי כשחוזר ישראל ומשתמש בו, אם לא הגעילו קודם לכן (ראה ערך הגעלה), שחוזר הטעם הבלוע ונפלט לתוך תבשיל של ישראל ואוסרו (ראה ערך געולי גוים), סוברים חכמים שהוא חידוש, שבכל התורה נותן טעם לפגם מותר, וכאן אסור, שאי אפשר שהבלוע אפילו בתוך אותו יום לא יפגום קצת (פסחים מד ב²).

• דין נגעי-בתים (ראה ערכו) סובר רבי יהודה שחידוש הוא, שהרי עצים ואבנים במקום אחר אינם מיטמאים, וכאן מיטמאים (מועד קטן ז ב וח א).

• נבלת-עוף-טהור (ראה ערכו), שמטמאה בבית הבליעה, חידוש הוא (ובחיים ע א ושם נתבאר), שלא מצינו בתורה טומאה כזו - שאין לה טומאה מבחון, ובבית הבליעה באה לה טומאה (רש"י שם ד"ה דחידוש. וראה ערך נבלת עוף טהור).

2. וראה שם שרבי עקיבא חולק וסובר שאינו חידוש. וראה ערך הנ"ל, וראה ערך טעם כעיקר וערך נותן טעם לפגם. 3. וראה שם שיש לומר שזה תלוי בבחיית הגמרא שם.

5. על דינה כשאינה יכולה לשתות בנוגע לאיסורה לבעלה ולחיוב כתובתה, ראה ערך סוטה. 6. וראה עוד בשו"ת הר צבי או"ח א קע, ובשו"ת אגרות משה או"ח ד צ, ובשו"ת תשובות והנהגות ד פח. **חדוש**. 1. יב', טור תרטו-תרכב.

- עבד עברי שרבו מוסר לו שפחה כנענית (ראה ערך עבד עברי), אפילו כשהעבד הוא כהן הותרה לו, שכיון שחידוש הוא, אין הבדל בין כהנים לישראל (קדושין כא ב, וראה שם שמואל שחולק הוּפְרָךְ מברייתא).
- ביפת תואר שהותרה במלחמה, נסתפקו בגמרא לומר שכיון שחידוש הוא גם לכהנים הותרה (קדושין שם).
- וכן הוצרכנו ללימוד מיוחד שחלב בהמה טמאה אסור, שאם לא כן היינו אומרים מכיון שאף חלב בהמה טהורה חידוש הוא, אם מפני שנעשה מדם, או מפני שהוא יוצא מן החי (ראה לעיל: גדרו; היתר מכלל איסור), לכן הותר אף של בהמה טמאה (בכורות ו ב, וראה ערך הואיל ואשתרי).
- וכן לחומרא, שאם לא היה לימוד מיוחד בנבלת עוף טהור ששיעור אכילתו לטמא הוא כדי אכילת פרס, היינו אומרים שכיון שחידוש הוא, שאין לו טומאה בחוץ ובבית הבליעה הוא מטמא, לכן אף ביותר מכדי אכילת פרס יטמא (זבחים ע א ורש"י).

- שגידים ועצמות במקום אחר אין חייבים על אכילתם, ואין לך בו אלא חידושו לחייב כשאוכלו בבת אחת (רש"י שם ד"ה מהו).
- בשואל ששאל דבר מן השותפים ונשאל לו אחד מהם למלאכתו, שנסתפקו בגמרא אם יש עליו דין של שאלה בבעלים (ראה בבא מציעא צו א, וראה ערך שואל), כתבו ראשונים שהספק הוא מפני שבשאלה בבעלים אין סברא לפטור, והרי זה כחידוש ואין לך בו אלא חידושו (תוספות שם ד"ה ונשאל).
- וכן בכך-סורר-ומורה (ראה ערכו), שהבן חייב ולא הבת (ראה משנה סנהדרין סח ב), כתבו אחרונים שכיון שכל עיקרו של בן סורר ומורה חידוש הוא אין לך בו אלא חידושו, בן ולא בת (לחם משנה ממרים ז יא, בבאור דברי הרמב"ם שם).

בהרחבתו

חידוש היתר שחידשה תורה, בדבר שהוא אסור, מרחיבים את ההיתר בכל האופנים, כגון:

חֶדֶשׁ

איסור אכילת תבואה חדשה וקצירתה לפני הבאת קרבן העומר

הפרקים:

- איסור אכילתו
- בחוץ לארץ
- איסורו לגבוה
- זמן היתרו
- השרשתו
- איסור קצירתו

איסור אכילתו

מקור האיסור אסור לאכול מתבואה חדשה קודם שיקרב העומר בששה עשר בניסן, שנאמר: וְלֶחֶם וְקָלִי וְכַרְמֶל לֹא תֹאכְלוּ עַד עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה עַד הִבְיֵאֶכֶם אֶת קֶרְפֶּן אֱלֹהֵיכֶם (ויקרא כג יד). רמב"ם מאכלות אסורות י ב; טושי"ע יורה דעה רצג א), והוא הנקרא חדש בכל מקום (ראה חלה א א, ובכמה מקומות).

התבואה תבואה האסורה בחדש היא של חמשת המינים: חטים הנאסרת ושעורים וכוסמים ושכולת שועל ושיפון (חלה א א, ומשנה מנחות ע א; רמב"ם מאכלות אסורות י ב; טושי"ע יורה דעה רצג א. וראה ערך דגן), וכן שנינו: אילו נאמר קלי וכרמל לא תאכלו, יכול אף הקטניות בכלל, תלמוד לומר לחם - ואין הקטניות בכלל לחם שאין עושים מהם לחם (תורת כהנים אמור י, וראה שם המשך הדרשה). ויש למדים מגזרה שוה, שנאמר כאן, בחדש, לְחֶם, ונאמר במצה לְחֶם עֲנִי (דברים טו ג), מה לחם האמור שם דברים הבאים לידי חימוץ, והם חמשת המינים, ששאר המינים אינם באים לידי חימוץ אלא לידי סרחון (ראה ערך מצה), אף לחם האמור כאן מחמשת המינים (ריש לקיש במנחות ע ב).

ולמדנו מכאן שחמשת המינים נקראים לחם (ראה ערכו), ולא מינים אחרים (פירוש המשניות לרמב"ם חלה שם).

לוקה על כל האוכל לחם וקלי וכרמל - כזית מכל אחד ואחד אחד ואחד (רמב"ם מאכלות אסורות י ג) - לוקה שלש מלקיות, שהלאו של לא תאכלו נאמר על כל אחד מהם (רבי יצחק בכריתות ה א, וראה שם צורת הלימוד; רמב"ם שם: מפי השמועה למדו ששלשתן

בלאוין חלוקין זה מזה), ואפילו בהתראה (ראה ערכו) אחת (באור ר"י פרלא לרש"י שם²), ולפיכך אין זה לאו שבכללות, שאין לוקים עליו (ראה ערך לאו שבכללות), שהרי נתרבה ממקרא מיוחד (גמרא שם).

והתבואה והקמחים והבצקות של חמשת המינים מצטרפים זה עם זה לכזית ללקות משום חדש (ברייתא מנחות ע ב, ורב כהנא בגמרא שם, וראה חלה א א; רמב"ם מאכלות אסורות יד ח).

מניינו במנין איסור חדש נמנה במנין המצוות, אלא שיש המצוות מהראשונים שמנו האיסור בשלשה לאוין מיוחדים, שהרי חלקם הכתוב ללקות עליהם שלש מלקיות (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה קפט והלאה; סמ"ג לאוין קמב והלאה; החינוך מצוה שג והלאה); ויש חולקים וסוברים שאין למנותם אלא מצוה אחת, אף שלוקים על כל אחד ואחד מהם (רמב"ן בהשגות לספר המצוות שורש ט; סמ"ק ריו; יראים השלם עח³), כדרך שמונים לאו אחד בהקפת-הראש (ראה ערכו), אף שלוקה על כל פאה ופאה (רמב"ן שם, וראה ערך הקפת הראש).

וכתבו אחרונים שלסוברים שהם לאוין מיוחדים צריך להתרות כל אחד על לאו שלו (מנחת חינוך מצוה שג, וראה ערך התראה).

מה הם קלי וקרמל קלי הוא שנתייבש בתנור ולא נטחן (רש"י כריתות ד ב וקרמל ד"ה קלי, ורבינו גרשום שם), ולא נתערב במים ומלח (רבינו גרשום שם), ומכל מקום חייב אפילו אם נטחן אחר כך ונעשה קמח, שכבר חל עליו האיסור של קלי קודם (ראה משנה מנחות סז ב קמח קלי); ויש מפרשים שקלי הוא קמח עשוי מכרמל רך שמייבשים אותו בתנור (רש"י על התורה ויקרא כג יד).

התראה. 3. וראה באור הר"י פרלא לרש"י לא תעשה קסד שכן דעת בעל הלכות גדולות ורס"ג.

חדש. 1. יב, טורים תרכב-תרמה. 2. וראה רדב"ז על הרמב"ם שם שכתב שצריך שלש התראות, וצריך ביאור שגם בלאו אחד לוקה שלש, ראה ערך

• ויש סוברים שאין החדש אסור מן התורה אלא בארץ ישראל בלבד (תנא קמא במשנה קדושין שם, וכפירוש הגמרא שם), וכן סוברים רבי ישמעאל (בבביתא בקדושין שם בפירוש מושבותיכם), ורבי אלעזר ב"ר שמעון (ברייתא שם לח א, וראה שם ברש"י ד"ה רבי), וממושבותיכם דרשו שאף בארץ לא נהג איסור חדש מיד כשנכנסו ישראל לשם, אלא לאחר ירושה וישיבה (קדושין שם).

אף אמוראים נחלקו בדבר: רבנן דבי רב אשי ורבינא סוברים שאסור מן התורה גם בחוץ לארץ (מנחות סח ב, וראה שם ברש"י ד"ה וסבר לה); ורב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע סוברים שרק מדרבנן אסור גם בחוץ לארץ (שם).

להלכה נחלקו הפוסקים:

• יש פוסקים שאסור מן התורה בכל מקום (רש"י קידושין טו א, ורא"ש שם א סב; רמב"ם מאכלות אסורות י ב; טוש"ע או"ח תפ"ז, ושם יו"ד רצג א), וכל האוכל כזית חדש קודם הקרבת העומר לוקה מן התורה בכל מקום ובכל זמן, בין בארץ ובין בחוץ לארץ (רמב"ם שם).

• יש שכתבו שהדבר ספק אם אסור מן התורה בחוץ לארץ (ט"ז יו"ד שם סק"ד⁵).

• ויש פוסקים שאינו אסור בחוץ לארץ אלא מדברי סופרים (רבנו ברוך בעל התרומה, הובא בשו"ת הרא"ש ב א; אור זרוע א שכח; ב"ח יו"ד רצג בשם רבי אביגדור כ"ץ).

ואף מדרבנן יש שכתבו שאין האיסור אלא במקומות הסמוכים לארץ לישראל, כדין מעשרות שגזרו שם (רבנו ברוך בתשובות הרא"ש שם, וכן כתב המגן אברהם תפ"ק ס"א⁶).

מנהג העולם העולם נהגו מכמה דורות להקל בחדש בחוץ לארץ בכד (ראה שו"ת תרומת הדשן קצא, ובב"ח יו"ד רצג ועוד).

והאחרונים האריכו הרבה במחלוקת זו ועל מה שמכו העולם שנהגו להקל (ראה פני יהושע בקונטרס אחרון סוף קדושין, במשכנות יעקב שם, בשו"ת מלבושי יום טוב ב קונטרס חובת קרקע מ, בשו"ת חלקת יואב א יו"ד לג, ועוד).

חדש שהוציאו חוץ לארץ או הכניסו לארץ
חדש של ארץ ישראל שהוציא לחוץ לארץ, באיסורו עומד (ירושלמי ערלה ג ז, וקדושין א ח), ואפילו שעשה מהחדש לחם בחוץ לארץ חל על הלחם בחוץ לארץ איסור חדש שיש על לחם (שו"ת אחיעזר יו"ד לט בפירוש הירושלמי⁷).

חדש של חוץ לארץ שהכניס לארץ ואפאה בארץ ועשה לחם, יש שכתבו שאסור משום חדש (אחיעזר שם לשיטת הירושלמי כמו בתרומה, וראה שם שלבבלי אינו דומה לתרומה ופטור⁸).

בשל נכרים אף בשל נכרים מחלוקת:

• יש מהראשונים סוברים שחדש נוהג אף בתבואה של נכרים (תוספות קדושין לו ב ד"ה כל; שו"ת הרא"ש ב א, בשם ראב"י ומהר"ם; טוש"ע יו"ד רצג ב, וראה בפוסקים שם).

• יש מן האחרונים סוברים שאינו נוהג בשל נכרים, שכן אמרו בעומר: קְצִיְרְכֶם (ויקרא כג ז), ולא קציר נכרים (ראש השנה יג א, וראה ערך עומר), וכל שאין מביאים משם העומר אין בו איסור חדש (ב"ח בתשובותיו החדשות מב, וביו"ד שם).

כרמל פירושו רך ומל (מנחות טו ב במנחת העומר), שיהא רך ונמלל ביד (רש"י שם ד"ה רך, וכריתות ד ב ד"ה כרמל), ולא הובהב באור (רש"י כריתות שם); ויש מפרשים שכרמל בחדש הוא יבש לגמרי, ולא כבמנחת העומר שהוא רך (רבינו גרשום כריתות שם ע"פ התרגום, וראה בארוכה על פירושו בבאור ר"י פרלא רס"ג שם); ויש מפרשים תבואה קלויה בשבלים (החינוך מצוה שה).

עיסה שנגשתה מחיטים ואורז
העושה עיסה מן החטים ומן האורז, יש מן האחרונים שכתבו שכשם שהאורז מצטרף לחטים לענין מצה (ראה ערך מצה), מפני שטעם האורז נגרר אחר החטים (ראה ערך הני"ל וערך טעם כעיקר), כך חל על עיסה זו איסור חדש, שהרי הוקש חדש למצה (ראה לעיל: התבואה הנאסרת. שו"ת באר יצחק או"ח ח ג); ויש שכתבו שאף שלענין מצה וחלה כשנגרר האורז אחר החטים אף הוא חל עליו שם לחם, לענין חדש אינו כן, מפני שהוקש לחם לקלי, וקלי הרי אין באורז שאינו מחמשת המינים (הר"י עגיל בגליוני הש"ס לירושלמי חלה א א לגירסתו ופירושו בירושלמי שם⁴).

חומר האיסור החדש אין איסורו איסור עולם, ויש היתר לאיסורו, ואין איסורו איסור הנאה (ברייתא בקדושין לח א).

• אין איסורו איסור עולם, פירושו שאינו נאסר אלא עד ששה עשר בניסן (רש"י שם ד"ה שאין); ויש מפרשים שבני נח לא נצטוו עליו, כדרך שנצטוו בהרכבת האילן (מאירי שם, בשם יש מפרשים).

• יש היתר לאיסורו, היינו שאפילו באותו יום של ששה עשר בניסן יש לו היתר, שאם קרב העומר הותר (רש"י שם ד"ה ויש); ויש מפרשים שיש היתר לאיסורו על ידי בית דין, שאם חיסרו בית דין חודש אדר נמצא שממה גם יום היתרו (תוספות שם ד"ה והוא הדין בשם הר"מ מפונטייזא. וראה שם ביאור נוסף בשם ר"י).

• ואין איסורו איסור הנאה, אם מפני שכל לא תאכלו האמור בתורה איסורו רק באכילה ולא בהנאה, או לפי שנאמר בחדש קְצִיְרְכֶם (ויקרא כג ז), ודרשו: קצירכם, שלכם יהא (פסחים כג א, במחלוקת של חזקיה ורבי אבהו. וראה ערך אסורי הנאה).

על תבואה שלא הביאה שלישי אם אסורה משום חדש, ראה ערך הבאת שלישי.

על משקה היוצא מן החדש כגון שעשו מתבואה של חדש שכר וכיוצא בו, ראה ערך משקה וערך מי פרות.

על חדש אם נקרא דבר שיש לו מתירין, כיון שאחר העומר יהיה מותר, ראה ערך דבר שיש לו מתירין.

אם אין מעברים את השנה במוצאי שביעית כדי שלא להאריך זמן איסור חדש, ראה ערך עבור שנה.

בחוץ לארץ

איסורו איסור חדש אם נוהג בחוץ לארץ, נחלקו בו תנאים:

• החדש אסור מן התורה בכל מקום (סתם משנה ערלה סוף פרק ג), וכן סוברים רבי אליעזר (משנה קדושין לו א, לפי מסקנת הגמרא שם בדעתו), ורבי שמעון בן יוחאי (ברייתא קדושין לח א) ועוד, לפי שנאמר בחדש: כָּל־מִשְׁבְּתֵיכֶם (ויקרא כג יד), ופירושו בכל מקום שאתם יושבים (קדושין שם, וירושלמי ערלה ג ז, וקדושין א ח).

גזרו על הרחוקים. 7. וראה שם שאף לבבלי כן, אלא שהבבלי לא מצריך על זה לימוד מיוחד. 8. וראה שו"ת בית הלוי ג נב שנסתפק בדבר, וראה ספר צ"ץ הקודש יז שגם הר"ש מסלנט נסתפק.

4. וראה שו"ת חלקת יואב או"ח לג, ושו"ת הר צבי יו"ד רמ. 5. וכן כתבו בשו"ת שאגת אריה החדשות שם, ובשו"ת משכנות יעקב ריש סי' סד, בדעת הר"י. 6. וראה שאגת אריה החדשות דיני חדש א שכתב להסביר למה לא

• יש שכתבו לחלק בין ארץ ישראל, שחדש נוהג אף בשל נכרים, לחוץ לארץ, שאפילו אם חדש נוהג שם מן התורה, מכל מקום בשל נכרים מותר (שו"ת כנסת יחזקאל מא).

• ויש שכתבו שמדרבנן אסור חדש בשל נכרי (פסקי תוספות מנחות ר בשם ר"א מביהם, וכן כתב בערוך השלחן יו"ד רצג יג בדעת התוספות קדושין שם).

איסורו לגבוה

איסורו החדש אסור אף לגבוה, שאין מביאים מנחות וביכורים ומנחת בהמה - מנחת נסכים של בהמה (רש"י, וראה ערך מנחות) - מן החדש קודם הקרבת העומר, ואם הביא - פסול (משנה מנחות סח ב; רמב"ם איסורי מזבח ה ט, ושם תמידין ומוספין ז יז).

נסכי יין שביכורו נסכים ביכורים - נסכי יין שביכורו קודם לעומר קודם לעומר (רש"י⁹); ויש מפרשים נסכים או ביכורים, והיינו ביכורים שמביאים מפירות האילן (תוספות יום טוב¹⁰) - שהקריבם קודם לעומר, לדברי רבי יהודה בן נחמיה כשרים, שהרי פסול חדש קודם לעומר אמר שהוא משום שלא הותר להדיט, והרי ביין ופירות אין איסור חדש כלל להדיט (מנחות סח ב); ולדברי רבי טרפון כתבו ראשונים שאף נסכים וביכורים נאסרו לגבוה, שהרי לדברי איסור בפני עצמו הוא, ואינו תלוי באיסורו להדיט (המיוחס לרשב"א שם).

להלכה, יש שכתבו בדעת ראשונים שאף נסכים פסולים קודם לעומר (תוספות יום טוב שם בדעת הרמב"ם), לפי שאין הלכה כרבי יהודה בן נחמיה (תוספות יום טוב שם); ויש שכתבו שהלכה כרבי יהודה בן נחמיה, ונסכים וביכורים קודם לעומר כשרים (ברכת הזבח שם. וראה הגהות הרש"י למנחות שם).

זמן היתרו

משקרב העומר הותר החדש מיד, והרחוקים מירושלים, שאינם יודעים אם כבר קרב, מותרים מחצות היום ולהלן, מפני שהם יודעים שאין בית דין מתעצלים בו עד אחר חצות (משנה מנחות סח א ורש"י; רמב"ם מאכלות אסורות י ב), ומחשבים לפי חצות היום של ירושלים, ולא חצות של אותם המקומות (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא יום הנף - יום הנפת העומר, והיינו יום ששה עשר בניסן (רש"י שם ד"ה שיהא) - כולו אסור, אמר רבי יהודה והלא מן התורה הוא אסור, שנאמר עד עצם היום הזה (משנה שם), והיינו בזמן שאין המקדש קיים, ועד ועד בכלל (רש"י שם ד"ה והלא וגמרא שם ב).

בגמרא נחלקו בכך אמוראים:

• רב ושמואל אמרו בזמן שבית המקדש קיים העומר מתיר, בזמן שאין בית המקדש קיים האיר-המזרח (ראה ערכו) - הנץ החמה (ראה ערכו) של יום הששה עשר (רש"י שם א ד"ה האיר) - מתיר.

• ורבי יוחנן וריש לקיש אמרו אפילו בזמן שבית המקדש קיים האיר המזרח מתיר, ולא נאמר עד הביאכם אלא למצוה, שמצוה להמתין עד שיקרב העומר, אבל בלאו לא עבר (גמרא שם ורש"י).

ואף בדעת רבן יוחנן בן זכאי נחלקו:

• לרב ושמואל אף הוא מודה שמן התורה אחר החורבן האיר המזרח מתיר, אלא שמשום גזירה התקין שיהא אחר החורבן כל יום ששה עשר בניסן אסור¹¹.

• ולרבי יוחנן וריש לקיש רבן יוחנן בן זכאי סובר כרבי יהודה שמן התורה כל היום אסור, "והתקין" שאמרו היינו שדרש את הכתוב והתקין כן, אלא שרבי יהודה טעה בדבריו וחשב שתקנה מדרבנן תיקן, ולכן אמר לו והלא מן התורה הוא אסור (גמרא שם ב ורש"י).

להלכה כתבו ראשונים, שבזמן שבית המקדש קיים הקרבת העומר מתרת, וכשאין בית המקדש קיים כל היום כולו אסור מן התורה (רמב"ם מאכלות אסורות י ב, כרבי יהודה במשנה ראה לעיל); ויש פוסקים שמן התורה האיר המזרח מתיר שלא בזמן המקדש, ורבי יוחנן בן זכאי תקנה הוא שהתקין שיהא כל היום אסור משום גזירה (מאירי פסחים סוף פרק ערבי פסחים: הגהות מיימוניות שם [ובדפוס קושטא אין]).

בזמן הזה במקומות שעושים יום טוב שני (ראה ערך יום טוב שני של גלויות), נחלקו אמוראים:

• רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע אכלו חדש אחר יום ששה עשר, בליל שבעה עשר, מפני שסוברים חדש בחוץ לארץ מדבריהם (ראה לעיל: בחוץ לארץ; איסורו), ואין חוששים לאסור יום שני בספק איסור שמדבריהם.

• ורבנן דבי רב אשי אכלו בשבעה עשר בבוקר, מפני שסוברים חדש בחוץ לארץ מן התורה, ולכן בליל שבעה עשר אסור משום ספק דאורייתא, אלא שמן התורה האיר המזרח מתיר, ורבי יוחנן בן זכאי תיקן מדרבנן, ולא תיקן אלא ליום הנף, היינו ששה עשר בניסן, ולספקו לא תיקן.

• ורבינא בשם אביו אמר שלא היה אוכל עד אחר שבעה עשר, בליל שמונה עשר, שהוא סובר כרבי יהודה שמן התורה כל היום אסור, וחוששים לספק דאורייתא (מנחות סח ב).

הלכה שאסור כל יום שבעה עשר בניסן עד לערב (רמב"ם מאכלות אסורות י ב; טוש"ע או"ח סוף סי' תפט, ושם יו"ד ריש סי' רצג).

השרשתו

השרשה קודם אין העומר מתיר אלא את התבואה שהשרישה העומר קודם העומר, ואם לא נשרשה קודם העומר הרי זו אסורה עד שיבוא העומר הבא (חלה א א, ומשנה מנחות ע א), שנאמר בשתי הלחם אָשֶׁר תִּזְרַע (שמות כג טז), משעת זריעה (רבא בגמרא שם עא א), ואין שתי הלחם מתירים את התבואה החדשה במקדש, אלא את זו שהעומר התיר להדיט (רש"י שם, וראה ערך שתי הלחם), ואי אפשר לומר שדי בזריעה לבד, שהרי נאמר שם: בַּשָּׂדֶה (גמרא שם), עד שיהא נקלט ונשרש בשדה (רש"י שם ד"ה בשדה).

קודם קצירת העומר או הבאתו קודם לעומר שאמרו בהשרשה, נחלקו בו אמוראים:

• רבי יונה אמר קודם הבאת העומר (מנחות ע ב, לגירסת הרש"י ושיטה מקובצת, וכן הוא בירושלמי חלה א א¹²), שהבאת העומר מתרת את השרשה, שהיא הבאה בקרקע (ירושלמי שם, ופני משה שם).

9. וראה שיטה מקובצת שם בגמרא וברש"י שהגיה נסכי בכורים. 10. וגם רש"י מודה שלדין שניהם שוים, ראה שם בד"ה לדברי, וראה רש"י שם. 11. ראה שם בגמרא שהגזירה היא: שמה מהרה יבנה בית המקדש, ויאמרו 12. לפנינו בבבלי מוחלפים דברי ר' יונה ור' יוסי בר זבדא.

לזרעים עצמם, ואין הספק אלא אם השרישו קודם לעומר ואחר כך זרעם שוב, אם הם עומדים בהיתרם של העומר הראשון, או שנאסרו שוב כיון שזרעם בקרקע (הראב"ד בהשגות שם).

וכן שכולת שהביאה שלישי מלפני העומר, ועקרה קודם לעומר (רש"י) - ושתלה אחר העומר והוסיפה, הדבר ספק אם הולכים אחר העיקר והרי התירה העומר, שהרי השרישה קודם לעומר, או הולכים אחר התוספת, ואסורה עד שיבוא העומר הבא (בעיא שלא נפשטה שם ב; רמב"ם שם).

איסור קצירתו

מקורו דיני אסור לקצור מין מחמשת המינים של תבואה מלפני העומר (חלה א א, ומשנה מנחות ע א¹⁵; רמב"ם תמידין ומוספין ז יג), היינו לפני קצירת העומר (פירוש המשניות שם ושם וברטנורא; רמב"ם שם), שנאמר בעומר: וְקָצַרְתֶּם אֶת קְצִירָהּ (ויקרא כג ו), שתהא תחילה לכל המקצרים (תורת כהנים אמור יז; רמב"ם שם), שכן נאמר שם רִאשִׁית קְצִירְכֶם (קרבן אהרן שם שהכוונה לסוף הפסוק ראשית וגו', וכן הוא בפירוש המשניות וברמב"ם שם).

איסור קצירה שהוא בחמשת המינים למדים מגזרה שוה, שנאמר כאן רִאשִׁית קְצִירְכֶם, ונאמר בחלה רִאשִׁית עֲרֹסְתְּכֶם (במדבר טו ו), מה ראשית האמורה בחלה הוא בחמשת המינים (ראה ערך חלה), אף ראשית האמורה כאן הוא בחמשת המינים (רבי יוחנן במנחות ע ב).

הקוטר ביד אין הקצירה אסורה אלא במגל, אבל על ידי קיטוף ביד - מותר (מנחות סח א, ורש"י שם ד"ה מותר. והרמב"ם השמיט); ויש מצדדים לומר שהדבר תלוי במחלוקת תנאים אם קיטוף בכלל קצירה (שאגת אריה החדשות דיני חדש י).

הקציר המותר קוצרים - לפני קצירת העומר - בית השלחים שבעמקים (משנה מנחות עא א; רמב"ם תמידין ומוספין ז יג), שנאמר: ראשית קצירכם, קצירכם של כולכם אמרתי, ולא של בית השלחים ושל בית העמקים (תורת כהנים אמור י), שאינו רגיל להיות נקצר בזמן שהכל קוצרים (תוספות שם סח א ד"ה קוצרים).

ויש למדים מפני שכתוב אחד אומר וקצרתם את קצירה והבאתם את עומר, שמשמע שיכול לקצור קודם העומר, וכתוב ראשית קצירכם, שתהא ראשית לכל הקצירות, הא כיצד, ממקום שאתה מביא אתה קוצר, ממקום שאי אתה מביא אי אתה קוצר (ברייתא בשם רבי בנימין בגמרא שם עא א ורש"י), ובית השלחים מתוך שפירותיו רעים אין העומר בא מהם (רש"י שם ד"ה קוצרין בפירוש ב. וראה תוספות שם סח א ד"ה קוצרים); ויש שכתבו טעם לדבר מפני שמפסידים מהר (רש"י שם עא א ד"ה קוצרין בפירוש א), שכיון ששדה יבשה היא אם ישו אותה לאחר בישולה תלך לאיבוד (רש"י שם סח א ד"ה קוצרין בפירוש א).

איסור עשיית גדיש והטעם גדיש והטעם שבעמקים (משנה מנחות עא א; רמב"ם תמידין ומוספין ז יג), ונאמר בכך כמה טעמים:

• יש מפרשים שכיון שאין בו הפסד גזרו חכמים שימתינו עד אחר העומר שלא יבוא לאכלו מתוך שהוא מתעסק בו (רש"י פסחים נו א ד"ה וגודשין; תוספות שם יא א, ומנחות סח א ד"ה אבל).

• ורבי יוסי בר זבדא אמר קודם קצירת העומר (גמרא שם לגירסא הנ"ל, וירושלמי שם), שקצירה מתרת הבאה וקצירה (ירושלמי שם).

להלכה, כל תבואה שהשרישה קודם הקרבת העומר, אף שלא נגמרה אלא אחר שקרב, מותרת באכילה משקרב העומר; ותבואה שהשרישה אחר שקרב העומר, אף שהיתה זרועה קודם שקרב העומר, הרי זו אסורה עד שיקרב העומר של שנה הבאה (רמב"ם מאכלות אסורות י ד. וראה כסף משנה שם שפסק כרבי יונה שהבאה מתרת); ויש שכתבו שאם לא השרישה בשעת קצירה אסורה באכילה עד שיבוא עומר הבא (מאירי חלה שם, והיינו כרבי יוסי).

בזמן הזה בזמן הזה הזוה תבואה שלא השרישה קודם ששה עשר בניסן אסורה עד שיבוא עומר הבא (שו"ע יו"ד רצג ג).

השרישה ביום ששה עשר עצמו - יש סוברים שלדעת האומרים האיר המזרח מתיר בזמן שאין מקדש קיים (ראה לעיל: זמן היתרו), מה שהשריש אחר שהאיר המזרח - אסור, ולדעת האומרים יום הנף כולו אסור מן התורה, כל מה שהושרש עד כלות יום ששה עשר, לפני שקיעת החמה - מותר (שאגת אריה החדשות דיני חדש ו ד"ה תו אמרינו, וכן כתבו הטורי אבן ראש השנה י ב, והאור שמח מאכלות אסורות י ד).

אלא שלהלכה כתבו שהפוסקים כרבי יהודה שיום הנף כולו אסור מן התורה, לחומרא הוא שפסקו כן מן הספק, אבל לא לקולא, וכשהושרש אחר שהאיר המזרח - אסור, שמא האיר המזרח הוא שמתיר (שאגת אריה שם).

ויש סוברים שאפילו אם יום הנף אסור מן התורה, כל עצם היום הזה הוא המתיר, וכל שלא נשרש לפני עצם היום, היינו לפני ששה עשר בניסן, אין היום מתיר (שו"ת נודע ביהודה תניינא או"ח פד¹³).

שיעור ההשרשה שיעור השרשה - יש סוברים שהוא שלשה ימים (תרומת הדין קצא וראה מקורו; ש"ך יו"ד רצג סק"ב), ואף שלענין ערלה נחלקו תנאים בדבר, והלכה ששיעורו הוא שתי שבתות (ראה ערך ערלה), הדברים אמורים בהשרשה של אילנות, אבל בזריעה של תבואה די בשלשה ימים (שו"ת משכנות יעקב סד); ויש חולקים וסוברים שאין לחלק בין נטיעות לזרעים, ואף בהשרשה של תבואה לאיסור חדש שיעורה שתי שבתות (נקודת הכסף שם; נודע ביהודה תניינא או"ח פד; שאגת אריה החדשות דיני חדש י¹⁴).

תבואה שהשרישה תבואה שהשרישה אחר העומר, וקצרה וזרעה אחר העומר בקרקע, ואחר כך קרב העומר הבא ועדיין התבואה וקצרה וזרעה בקרקע, הדבר ספק אם התירה העומר כאילו היא מונחת בכד, או שלא התירה מפני שבטלה בקרקע

(בעיא שלא נפשטה במנחות סט א; רמב"ם מאכלות אסורות י ה), והדברים אמורים כשעדיין לא השרישה קודם העומר הבא (רש"י שם ד"ה דחצדינהו, וכן כתב הכסף משנה לדייק כן מלשון הרמב"ם), ואף שתבואה שלא השרישה לפני העומר אין העומר מתירה, אין זה אלא בגידולים שגדלו מאותם הזרעים, אבל הזרעים עצמם ספק הם (רש"י שם ד"ה כמאן, ורבינו גרשום שם, וכן כתב הלחם משנה שם בדעת הרמב"ם), לפיכך אם לקט מהם ואכל - אינו לוקה, ומכים אותו מכת מרדות (רמב"ם שם).

ויש חולקים וסוברים שאם השרישו אחר העומר, ואחר הקצירה והזריעה לא השרישו קודם העומר הבא, אין העומר מתיר אף

ולהלכה הוא שתי שבתות. ¹⁵ וגירסת רש"י שם ע ב ד"ה ולקצור: לפני הפסח, וכן הוא בשיטה מקובצת שם, שביום טוב בלאו הכי אסור לקצור.

¹³ וראה שפת אמת מנחות שם שנסתפק בדבר. ¹⁴ וכן כתב במאירי פסחים נה א ששלשה ימים שאמרו שם להשרשה בתבואה לחדש הוא לרבי יהודה,

(ויקרא כג י), ולא קציר מצוה (גמרא שם עב א; רמב"ם שם), ובית האבל ובית המדרש הוא קוצר משום מצוה.

ואף שמותר לקצור מפני דברים הללו, לא יעשה אותם כריכות - אלומים קשורים (רש"י שם עא א ד"ה כריכות) כדרך הקוצרים (רמב"ם שם טז) - אלא יניחם צבתיים צבתיים (משנה שם; רמב"ם שם) בלי קישור (רש"י שם ד"ה צבותיים), שבמה שאפשר לא יוסיף טרחה (גמרא שם עב א).

בחוף לארץ בחוף לארץ מותר לקצור מן החדש קודם לעומר (רמב"ם תמידין ומוספין ז יג: בארץ ישראל; שאגת אריה החדשות דיני חדש ד; אור שמח שם), אפילו לסוברים שאיסור אכילתו הוא מן התורה גם בחוף לארץ (וראה לעיל: בחוף לארץ; להלכה, שכן היא דעת הרמב"ם), ונחלקו בכך:

• יש שכתבו הטעם מפני שהלכה שאין העומר בא אלא מארץ ישראל (ראה ערך עומר), וממקום שאי אתה מביא אתה קוצר (שאגת אריה שם; אור שמח שם).

• יש שכתבו שאפילו לסוברים שמביאים את העומר מחוף לארץ (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום מותר לקצור בחוף לארץ, שהרי זו מצוה התלויה בארץ, שאינה נוהגת אלא בארץ, ולאיסור אכילה למדנו מכתוב מיוחד ממושבותיכם, שמשמעו בכל מקום שאתם יושבים (ראה לעיל, שם), ובאיסור קצירה לא נאמר ממושבותיכם (שיטה מקובצת מנחות פד א בשם הר"מ, וראה אור שמח שם).

• ויש סוברים שלמתירים להביא את העומר מחוף לארץ אסור לקצור חדש גם בחוף לארץ, שממקום שאתה מביא אי אתה קוצר (שיטה מקובצת שם בפירוש א בשם הר"י בתשובה, ופסק כן להלכה; שאגת אריה שם).

של נכרי חדש של נכרי מותר לקצור שנאמר בקצירת העומר, קצירכם, ולא קציר נכרי (וראה ערך עומר), וכל שאין ראוי לעומר מותר לקצור (מאירי פסחים סוף ערבי פסחים).

מהאחרונים יש מצדדים לומר שלהלכה שאין קנין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מתרומות ומעשרות אין דורשים כלל קצירכם למעט קציר נכרי, ואף של נכרי אסור בקצירה בארץ ישראל (שו"ת מלבושי יום טוב ב חובת קרקע יב, ראה שם בארוכה. וראה ערך אין קנין לנכרי בארץ ישראל).

בזמן הזה כתבו אחרונים שהדבר תלוי במחלוקת, שלסוברים קדושת הארץ קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא אסור לקצור מפני שזה ממקום שאתה מביא בזמן הבית, ולהלכה שלא קדשה לעתיד לבוא (ראה ערך ארץ ישראל, ושם שיש פוסקים שלא בטלה), הרי זו כחוף לארץ שמותר לקצור (שאגת אריה החדשות דיני חדש ח).

ויש שכתבו שאסור לקצור אף בזמן הזה בארץ ישראל קודם לעומר, היינו קודם שהאיר המזרח של ששה עשר בניסן (שו"ת מלבושי יום טוב ב חובת קרקע יא²⁰).

• יש מפרשים שאין גודשים, מפני שנראה כמכוין לתיקון אכילה (מאירי פסחים שם)¹⁶.

האם יש איסור דרבנן כשמוטף ידי קיטוף או בבית השלחים (ראה תוספות יום טוב מהתורה לקצור מנחות י ה, ותפארת ישראל שם) - נחלקו תנאים אם מדבריהם אסור, וכן שנינו:

משקרב העומר יוצאים ומוצאים שוק ירושלים שהוא מלא קמח קלי שלא ברצון חכמים - שמכך שכבר הוא קמח בהכרח שנקצר קודם העומר (רש"י) - דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר ברצון חכמים היו עושים (משנה מנחות טז ב), שרבי מאיר סובר גזרו חכמים שלא לקצור, שמא יאכל כשיקצור, ויאכל חדש קודם העומר, ורבי יהודה אינו חושש לכך, מפני שבני אדם בדלים מן החדש כל השנה עד לזמן היתרו (גמרא שם, ופסחים יא א).

להלכה פסקו ראשונים כרבי יהודה (פירוש המשניות לרמב"ם מנחות שם); ויש מהראשונים שכתבו שהלכה כרבי מאיר (יראים השלם עת, מפני שהלכה כרבי מאיר בגזרותיו, ראה ערך הלכה¹⁷).

קצירה לשחת קוצר אדם לשחת - קודם לעומר - ומאכיל לבהמה ולבהמה (משנה מנחות עא א), שנאמר: וְקָצַרְתֶּם אֶת קְצִירָהּ (ויקרא כג י), קצירה ולא השחת (תורת כהנים אמור י), שקצירה לשחת אינה קצירה (רבנו הלל וקרנן אהרן לתורת כהנים שם).

אמר רבי יהודה אימתי¹⁸, בזמן שהתחיל עד שלא הביא שלישי, ואז יקצור אף משהביא שלישי; רבי שמעון אומר אף יקצור ויאכיל לבהמה משהביא שלישי (תורת כהנים שם; משנה שם ורש"י), ולא התיירו חכמים ורבי יהודה כשלא הביא שלישי אלא כשקוצר את השחת להאכיל לבהמה, אבל בקוצר לאדם - אסור (גמרא שם ב).

להלכה, תבואה שלא הביאה שלישי, מותר לקצור ממנה להאכיל לבהמה (רמב"ם תמידין ומוספין ז טו, והיינו כרבי יהודה, ראה שם בכסף משנה).

שליש שאמרו יש מפרשים שהוא שלישי האחרון של גמר בישולו (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ברטנורא שם), ואחרונים תמהו על כך, שבכל מקום הבאת שלישי היינו שלישי הראשון (ראה ברכת הזבח וחיודשי רש"י שם שכתבו שהוא פלא¹⁹. וראה ערך הבאת שלישי).

במקום הפסד קוצרים מפני נטיעות (משנה מנחות עא א; רמב"ם תמידין ומוספין ז טו) שלא יפסדו (רש"י שם ד"ה קוצרין בפירוש א; רמב"ם שם), והסבירו ראשונים לפי שאותה תבואה אינה ראויה לעומר, שאין מביאים העומר מבית האילן (ראה ערך עומר), וממקום שאי אתה מביא אתה קוצר (ראה לעיל: הקציר המותר), ולכן התיירו מפני ההפסד (רש"י שם לפירוש זה).

במקום מצוה וכן קוצרים מפני בית האבל (משנה מנחות עא א; רמב"ם תמידין ומוספין ז טו), לעשות מקום פנוי שיוכלו לישב ברחבה לברך ברכת רחבה (רש"י שם ד"ה ומפני. וראה ערך ברכת אבלים; ברכת רחבה); ומפני בית המדרש (משנה שם; רמב"ם שם), שיהיה מקום לישיבת התלמידים (רש"י שם), שנאמר: קְצִירְכֶם

16. וראה עוד בשאגת אריה החדשות דיני חדש ד בארוכה. 17. וכן כתב הזבח שם כתב שלשון הרמב"ם בהלכותיו מורה שלישי הראשון. 20. וראה שם בארוכה שמכל מקום לסוברים שחדש לא נהג עד אחר ירושה וישיבה י"ל

16. וראה עוד בשאגת אריה החדשות דיני חדש ד בארוכה. 17. וכן כתב בתפארת ישראל למשניות מנחות שם דלא קיימא לן כרבי יהודה. 18. ראה בפירוש המשניות להרמב"ם שם שרבי יהודה לא בא לחלוק על דברי חכמים,

חובה, מצוה ורשות¹

דברים שמן התורה, או מדרבנן, מוטלת חובה גמורה על האדם לעשותם; דברים שיש מצוה בעשייתם, ולא כחובה גמורה; ודברים שרשות לעשותם

הפרקים:

- חובה
- מצוה
- רשות
- ביחסים שבין שלשת
- בין חובה למצוה
- בין חובה לרשות
- בין מצוה לרשות

• ויש מצוות של חובה שאינן נהגות אלא במי שיש לו נחלות, כגון מעשרות ותרומות ומתנות עניים וכיוצא, ופעמים לא יהיו לו אותם הקניינים ולא יתחייב בהם (ספר המצות לרמב"ם סוף מנין מצות עשה).

המצוות שחייבים בהן בכל זמן ובכל מקום ובאיזה ענין שיהיה, והן מתחייבות לכל איש מישראל שהגיע לפרקו, מצוות הכרחיות אלו הן

ששים, והסימן: שְׁשִׁים הֵמָּה מְלָכוֹת (שיר השירים ו ת. ספר המצות לרמב"ם סוף מנין מצות עשה²). אף אלו המצוות שהן חובה לכל אדם, לא בכל עת החובה לעשותן, רק בזמנים ידועים מן השנה או מן היום, אבל ארבע מצוות עשה חובתן תמידית, ולא תיפסק המצוה מעל האדם אפילו רגע כל ימיו, ואלו הן: להאמין בה' (ראה ערך אמונת ה'); ליחדו (ראה ערך הני"ל); לאהבה אותו (ראה ערך אהבת ה'); וליראה אותו (ראה ערך מורא ה'). החינוך באגרת המחבר שבהקדמה³.

מצוות שמוטלות על האדם, או על החפץ באותה מצוה, כגון במצות ציצית שנחלקו אם זוהי חובת גברא - חובה המוטלת על האדם - או חובת תלית (ראה מנחות מא א, וראה ערך ציצית), ויש בדבר להקל ולהחמיר:

כגון אם הוא חובת גברא, הרי אפילו כשיש לו הרבה בגדים, די שיקיים המצוה בזה שלובש, ואם הוא חובת תלית, חייב להטיל ציצית בכל בגדים של ארבע כנפות שיש לו, ואפילו אינו לובשם (ראה מנחות שם ורש"י ד"ה מי סברת וד"ה חובת תלית); ולהיפך, אם הוא חובת גברא אין לו רשות לבקש תחבולות כדי להיפטר מהמצוה, וכשעושה כן נענש כשיש זמן של זעם בשמים, ואם חובת תלית היא מותר לו לעשות כן (מנחות שם, ותוספות ד"ה הכי קאמר).

הלכה שציצית חובת גברא (רי"ף ורא"ש הלכות ציצית; רמב"ם ציצית ג יא; טוש"ע אורח חיים יט א. וראה ערך הני"ל). ואף שחובת גברא היא, אינו מחוייב לחזור שתהיה לו תלית כדי שיתחייב בציצית (רש"י מנחות שם ד"ה נהי, ותוס' שם ד"ה ענשיתו⁴, וכן כתב הרמ"א בשו"ע או"ח יז ב); וכתבו אחרונים שנקראת חובת גברא ולא חובת גברא ושתיהם לקולא, חובת גברא - שכל זמן שאינו לובש הבגד אינו חייב להטיל בו ציצית, ולא חובת גברא - שאינו חייב לקנות לו תלית כדי שיתחייב בציצית (באר היטב שם סק"ב, ומשנה ברורה שם סק"ה, בבאור דברי הרמ"א שם)

כיוצא בדבר ישנם מצוות נוספות שנידונו בהם האם הם חובת במצוות נוספות האדם, או חובת החפץ וכדלהלן:

שלשה השמות הללו - חובה, מצוה ורשות - יש שהוזכרו כל אחד מהם בפני עצמו, ויש שהוזכרו ביחס לאחרים בדרגות שונות: החובה חשובה בדרגתה מן המצוה, והמצוה מן הרשות. יש שהוזכרו כל שלשה השמות ביחד (ראה סוטה מד ב, מלחמת חובה ומלחמת מצוה ומלחמת רשות; וחולין קה א, מים אחרונים חובה וראשונים מצוה ואמצעיים רשות, ועוד); ויש שהוזכרה חובה לגבי מצוה בלבד (ראה שבת כה ב, הדלקת נר בשבת חובה, רחיצת ידים ורגלים כו' מצוה), או שנחלקו בדבר אם הוא חובה או מצוה (ראה כתובות מט א, בחיוב האב במזונות בניו ועוד); ויש שהוזכרה חובה לגבי רשות בלבד (ראה פסחים קכ א, באכילת מצה בלילה הראשון חובה ובשאר הימים רשות; וסוכה כז א, באכילה בסוכה, ועוד), או שדנו בדבר אם הוא חובה או רשות (ראה מכילתא משפטים ב, אתה אומר רשות או אינו אלא חובה, ועוד), או שנחלקו בדבר אם הוא חובה או רשות (ראה סוטה ג א, בשלשה דברים שנחלקו ר' ישמעאל ור' עקיבא, ועוד); ויש שהוזכרה מצוה לגבי רשות בלבד (ראה מכות יב א, בגואל הדם. וראה משנה ביצה לו ב, ואלו הן משום רשות כו' ואלו הן משום מצוה); ויש שנחלקו בדבר אם הוא מצוה או רשות (ראה שבת כה ב, ברחיצת ידים ורגלים כו', ועוד).

חובה

עניינה מצוות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף אחריהן עד שיעשה אותן, כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר, אלו הן הנקראות חובה, לפי שאדם חייב על כל פנים לעשותן, שלא כמצוות שאינן חובה, אלא שדומות לרשות (ראה להלן: רשות), כגון מזוזה ומעקה, שאין אדם חייב לשכון בבית החייב במזוזה, כדי שיעשה מזוזה, אלא אם רצה לשכון כל ימיו באוהל או בספינה - ישב; וכן אינו חייב לבנות בית כדי שיעשה מעקה (רמב"ם ברכות יא ב, וראה רמב"ם שבת ה א), אלא שאף מזוזה ומעקה וכיוצא בהם, לאחר שכבר יושב בבית חובה גמורה עליו לקבוע מזוזה ולעשות מעקה (ראה להלן).

גדרה אף במצוות שהן חובה לא כולן הן הכרחיות לכל אדם וכדלהלן:

- יש מהן שהן חובה על הציבור, ולא לכל איש ואיש, כמו בנין בית הבחירה וכיוצא.
- יש מהן שהן חובה לאיש אחד אם יעשה פעולה פלונית, כגון קרבן שוגג או מזיד, ופעמים יעמוד אדם כל ימיו ולא יעשה הפעולה ההיא.

שבטלה הקדושה לאחר החורבן.

עם ב' לאוין תמידיים הן שש מצוות, ונתן סימן שש ערי מקלט תהינה לכם (במדבר לה יג). וראה עוד בעניין בארוכה בקרית ספר למב"ט בהקדמה פרק ז. וראה מהרש"א שם שהקשה למה לא יתחייב לקנות אם חובת גברא הוא.

1. יב, טורים תרמו-תרעט. 2. וראה בחינוך באגרת המחבר שבהקדמה שהמצוות שחייבים בהן כל אדם ישראל מבלי שיתחדש בו סיבה בעולם הן ארבעים ושמונה. וראה ערך תרי"ג מצות. 3. וראה שם שיחד

- מצוה בגדול לייבם (משנה יבמות כד א, וראה ערך יבום).
- מצוה בו יותר מבשלוחו (קדושין מא א. וראה ערך שליחות).
- מצוה בבית דין שיהיה בגובהה של עיר (ספרי תצא פסקא רפט), וכיוצא עוד.

ויש שקראו למצוה שאינה מעכבת בשם מצוה בעלמא, כמו: עיר שאין בה זקנים, שנחלקו בה אמוראים אם קולטת את הרוצח (ראה מכות י ב), הרי למי שסובר קולטת, לא נאמר זקני העיר אלא למצוה בעלמא (מכות שם, וראה ערך ערי מקלט), וכתבו אחרונים שמצוה בעלמא היא גם כן מן התורה אלא שאינה מצות עשה גמורה (פרי מגדים פתיחה לקריאת שמע ד, וראה בפתיחה כוללת שלו ריש חלק ג).

הלשון מצוה מצוה שהיא מדרבנן יש שכתבו שלא נקראת בשם במצוות שמדרבנן מצוה סתם או ציווי, אלא תקנה או גזירה, ושאמרו בנטילת ידיים שזוהי מצוה (ראה חולין קו א), הרי שאלו על זה בגמרא "מאי מצוה", ואמרו מצוה לשמוע דברי חכמים (ראה גמרא שם), היינו שאין פירושו שיהא מצוה מדרבנן, אלא שהוא מצוה מן התורה לשמוע לאשר גזרו החכמים עלינו משום לא תסור (מגילת אסתר לספר המצות ריש שורש א, ראה שם בארוכה¹²).

ויש שכתבו שמכל מקום לפעמים אמרו לשון מצוה גם על עניינים שהם מדרבנן, כמו מצוה בחזרת (פסחים לט א); רחיצת ידיים ורגלים בערב שבת (שבת כה ב); בקריאת שמע שעל המיטה (ברכות ד ב), ומצוה הוא שם משתתף, שעל פי הרוב נאמר על מצות התורה, ולפעמים על ענין דרבנן, אם יש לו איזה סמך בתורה או בדברי קבלה (דרכי משה להרב צבי חיות ב¹³).

מצוה קלה "מצוה קלה" שקראו לאיזו מצוה אין הכוונה שהיא קלה בחיובה לגבי שאר מצוות, אלא שנקראת כן מפני שאין בה חסרון כים (ראה עבודה זרה ג א, שקראו לסוכה מצוה קלה, ובחולין קמב א, בשילוח הקוף); ויש שקוראים למצות עשה מצוה קלה, מפני שלא נאמרו בה עונשים (ראה מנחות מד א, שקורא לציצית מצוה קלה, וברשי"א ד"ה ציצית, שהיא עשה בעלמא, ובמהרש"א שם שאין בה עונשין).

רשות

כמה מיני רשות הם:

בניגוד למצוה יש שקראו רשות לדבר שאין בו שום מצוה, אלא ובניגוד לאיסור רשות גמורה לאדם, כמו יין רשות שהזכירו בניגוד ליין מצוה (ראה נזיר ג ב); או מלחמת הרשות שאמרו בניגוד למלחמת חובה ומלחמת מצוה (ראה סוטה מד ב, וראה להלן: ביחסים בין שלשתם; במלחמה); או מים אמצעיים רשות, שאמרו בניגוד למים של חובה ושל מצוה (ראה להלן, שם; בנטילת ידיים) וכיוצא.

וכן רשות שאמרו בניגוד לאיסור, היינו במקום שאם לא אמרו שהוא רשות היה איסור בדבר, כמו נשים סומכות - על הקרבן - רשות, שאמרו רבי יוסי ורבי שמעון (עירובין צו ב, ושם נתבאר), שבאו להוציא מדברי הסוברים שיש איסור של בל תוסיף בדבר (רשי"א שם ד"ה נשים, וראה ערך אשה), וכיוצא.

דבר שאינו מחוייב יש שקראו רשות לדבר שאינו מחוייב לעשות, ואם לא עשה אינו נענש על כך, אבל אם עשה קיים המצוה קיים מצוה, ומקבל שכר (ראה תשובת הגאונים

אין מברכים עליו, כמים אחרונים שאמרו שהם חובה (ראה חולין קה א), והם מפרשים שאין בהם מצוה כמים ראשונים, ולא ניתקנו אלא משום צורך האדם (ע"י להלן: ביחסים שבין שלשתן; בנטילת ידיים), ולפיכך קראום חובה ואין לברך עליהם (ראה להלן, שם. וראה ערך מים אחרונים).

וכן יש מהראשונים סוברים כן אף בחובה שאמרו בהדלקת נר שבת (ראה שבת כה ב), שלפי שאינה כל כך מצוה קראו לה חובה (ראה תוספות שבת שם. וראה ערך נר שבת).

על חובה בניגוד לזכות, ראה ערך זכין לאדם שלא בפניו.

מצוה

עניינה מצוה סתם האמורה בכל מקום לרוב אין הכוונה למעט חובה, אלא שזו חובה גמורה לקיים מצוה זו, כגון: מצוה למנות ימים - בספירת העומר, ומצוה למנות שבועות (חגיגה ח ב), וזו חובה היא (ראה רשי"א מנחות סו א ד"ה אמימר שהוא שסובר שבזמן הזה לאו חובה היא ואינו אלא זכר למקדש, וראה ערך ספירת העומר); וכן: מקבלה ואילך מצות כהונה (ברכות לא ב, ושם נתבאר), מקמיצה ואילך מצות כהונה (מנחות יח ב), והן חובה גמורה, שאם עשאן זר פסול הקרבן (ראה ערך זר); וכן: כשם שמצוה לשרוף קדשים שנטמאו, כך מצוה לשרוף תרומה שנטמאה (שבת כה א¹¹). וראה ערך פסולי המוקדשים וערך תרומה טמאה), וכיוצא עוד.

במובן שאין כופים עליה בית דין כופים לעשותה, כאותה שאמרו בירושלמי על מצוות שהאב חייב לעשות לבנו שזו למצוה ולא לעכב, שכן אין כופים אותו (ירושלמי קדושין א ז), וכתבו אחרונים שלא אמרו אלא במצוה להשיאו אשה, שהלימוד מהכתוב הוא אסמכתא, ואין מצותו אלא מדרבנן, אבל שאר המצוות שעל האב לעשות לבנו, כגון למולו ולפדותו, הן מן התורה וכופים עליהן (פני משה שם, וראה ערך אב וערך פריה ורביה).

ביחס למצוה אחרת יש שאמרו על מצוה שאינה מעכבת, והכוונה שאינה מעכבת מצוה אחרת, אבל היא עצמה מצוה חיובית, כמו שאמרו שאכילת פסחים אינה מעכבת (ראה פסחים עח ב, ושם נתבאר), והרי היא מצות עשה גמורה ונמנית במנין המצוות (ראה ערך אכילת פסחים), אלא שאינה מעכבת את מצות הבאת קרבן פסח (ראה מנחת חינוך ו ג, וראה תוספות פסחים קז ב ד"ה דלמא, ומהרש"א ורשי"א שם).

לכתחילה ולא לעיכוב יש שאמרו במצוה שצריכה להיעשות באופן ידוע, ופירשו ראשונים שהכוונה למצוה לכתחילה ולא לעיכוב, כמו שאמרו בהזאת הדם של פרה אדומה שמצותה מצות יד ולא מצות כלי (ספרי חוקת פסקא קכג), וכתבו ראשונים שהכוונה לא לעיכוב (ראב"ד בהשגות פרה ג ב); אבל יש חולקים וסוברים שמעכב, ופסול בכלי (ראה רמב"ם פרה ד ד, וראה ערך הזאה וערך פרה).

וכן מצינו בכמה מקומות שאמרו בלשון מצוה, ואינה מעכבת את גוף הדין, כמו:

• לא נאמר פתח בית אב - בנערה המאורסה שזינתה - אלא למצוה (משנה כתובות מד א, וראה ערך נערה המאורסה).

12. וראה ערך בית דין הגדול וערך זקן ממרא כרך זה על הלאו של לא תסור.
13. וראה רמב"ן לספר המצות שורש א במה שכתב ליישב דברי בעל הלכות

חשיכה הוא חיוב, וראה ערך ערב שבת. 11. וראה שם ברשי"א ותוספות בתרומה שנטמאה אם זו מצוה גמורה כמו בקדשים או משום תקלה.

אומר חובה (ברייתא בסוטה נ א), שרבי ישמעאל סובר שאם לא היה כתוב לה יטמא היינו אומרים שאסור, כדרך שאסור לכהן להיטמא לכל המתים (ראה ערך טומאת כהן), ולכן לא בא הכתוב 'לה יטמא' אלא להודיענו שאם רוצה רשות בידו להיטמא, ורבי עקיבא סובר שעל רשות אנו למדים מהמיעוט שאמרה תורה פ' כי אם לשארו וגו' לאָמְרו וְלֹאֶבְיָנוּ וגו' (ויקרא שם), ולא אמרה תורה 'לה יטמא' אלא לחובה (גמרא שם. וראה ערך הני"ל).

• לְעֵלֶם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ (ויקרא כה מו) – רשות, דברי רבי ישמעאל, רבי עקיבא אומר חובה (ברייתא בסוטה שם), שלרבי ישמעאל הוצרך הכתוב להודיענו שמותר לעבוד בו אפילו בשבע אומות, שנאמר בהן לֹא תִחְיֶה פֶלַל נְשֻׁמָּה (דברים כ טז), אם אביו משאר אומות ואמו כנענית, ולרבי עקיבא יש על מקרה זה כתוב אחר, ולכן 'לעלם בהם תעבדו' מלמדנו חובה (גמרא שם, וראה שם עוד. וראה מלבי"ם לתורת כהנים אמור ח, וראה שם עוד דוגמאות). הלכה כרבי עקיבא במקרים אלו (רמב"ם אבן ג' ב, בטומאת כהן, וטושי"ע יו"ד שעג ג; רמב"ם עבדים ט ו, בעבד כנעני, וטושי"ע שם רסז עט).

מצוות שהוטלו על חלק מישראל האם אסורות לאחרים
מצוות מסויימות שהתורה הטילה לעשותן על חלק מישראל, והוציאה את האחרים מהכלל, יש שנחלקו בהן אם יש איסור על האחרים או רשות בידם, כמו בסמיכה בקרבנות, שנאמר בה דְּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא א ב), ודרשו בני ישראל סומכים, ולא בנות ישראל סומכות (תנא קמא בתורת כהנים שם, ורבי יהודה בראש השנה לג א, ושם נתבאר), ויש איסור עליהן – אם משום כל תוסף (ראה רש"י ראש השנה שם), או משום עבודה בקדשים (ראה רש"י חולין פה א); ויש סוברים נשים סומכות רשות (רבי יוסי שמעון בתורת כהנים שם, ובראש השנה שם, וראה ערך סמיכה).

וכן נחלקו ראשונים בזר בנישואת כפיים, שאמרה תורה דְּבַר אֶל אֶהְרֶן וְאֶל בְּנָיו לֵאמֹר פֶּה תִּכְרְכוּ (במדבר ו כג), שיש סוברים שיש איסור עשה על זר, שאתם תברכו ולא זר, ולא הבא מכלל עשה - עשה (רש"י כתובות כד ב ד"ה דאיסור עשה); ויש סוברים שלא נאמרו הדברים אלא למי שסובר כן בסמיכה בנשים, אבל לסוברים נשים סומכות רשות, אף זר בנישואת כפיים רשות (מגן אברהם קכח סק"א. וראה ערך זר וערך נשיאת כפים).

לשון "אם" כלל אמר רבי ישמעאל: כל אם ואם שבתורה רשות "ואם" שבתורה - שבכל מקום שנאמר בתורה הלשון "אם" או "ואם", הרי זה מורה שהדבר הוא רשות (ראה מלבי"ם ויקרא יב וקמח) - חוץ משלשה מקומות, שבהם גילה הכתוב בפירוש שהם חובה, וכדלהלן:

- וְאִם תִּקְרִיב מִנְחַת בְּפוֹרִים (ויקרא ב יד) - חובה, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, תלמוד לומר תִּקְרִיב אֶת מִנְחַת בְּפוֹרִיךָ (שם) - חובה ולא רשות.
- אִם פִּסְפָּף תִּלְוֶהָ אֶת עַמִּי (שמות כב כד) - חובה, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, תלמוד לומר וְהֶעֱבַט תַּעֲבִיטֶנּוּ (דברים טו ח) - חובה ולא רשות.
- וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִּי (שמות כ כב) - חובה, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, תלמוד לומר אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה (דברים כז ו) - חובה ולא רשות (מכילתא יתרו יא).

בגאונים מזרח ומערב סי' קמא, ובספר המנהיג תפלה פה), כגון לסוברים תפילת ערבית רשות, שרוב הראשונים מפרשים שאף שאינה חובה מכל מקום יש מצוה כשהתפלל (ראה הלן: בין חובה לרשות; בתפילת ערבית); או מצות צדקה וגמילות חסדים, אם כבר נתן כפי השיעור הראוי (ראה פרי מגדים פתיחה כוללת ריש חלק א); וכן בהדור-מצוה (ראה ערכו), שיש מהראשונים שכתבו שביותר משליש של דמי המצוה, אם זימן לו הקדוש ברוך הוא ממון שלא מיגיעו, הרשות בידו (פירוש ב ברבינו חננאל בבא קמא ט ב, וראה ערך הדור מצוה) וכיוצא.

דבר שיש בו קצת מצוה יש שקראו רשות לדבר שיש בו "קצת מצוה" ולא מצוה גמורה, וקרוב הוא להיות דבר הרשות (ראה רש"י במשנה ביצה לו ב ד"ה כל שחייב), כגון מצוה לקדש אשה כשכבר קיים מצות פריה ורביה; או מצוה לדון דין כשיש מי שעדיף ממנו; או מצות יבום וחליצה כשיש אח שגדול ממנו (ביצה שם ולו א ורש"י).

דבר שהוא חובה גמורה יש שקראו רשות לחובה גמורה, כאותה שאמרו וְרָפָא חוֹבֵה גְמוּרָה יִרְפָּא (שמות כא ט), מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות (בבא קמא פה א, ושם נתבאר; טושי"ע יו"ד שלו א), וחייב הוא מן התורה על הרופא לרפאות חולי ישראל (פירוש המשניות לרמב"ם נדרים מא ב; טושי"ע שם: מצוה היא), ובכלל פיקוח נפש הוא, ואם מנע עצמו הרי זה שופך דמים (רמב"ן בתורת האדם שער הסכנה, וטושי"ע שם. וראה ערך רופא).

ויש שכתבו בטעם שאמרו בלשון רשות לרופא, לפי שאילו היה האדם זוכה היתה הרפואה באה על פי בקשת רחמים מן השמים, כמו שכתוב: מַחֲצִיטֵי וְאֲנִי אֶרְפָּא (דברים לב טז), אלא שאין האדם זוכה לכך וצריך לעשות רפואה על פי הטבע, והקב"ה הסכים על זה, וזוהי נתינת רשות של הקדוש ברוך הוא, וכיון שכבר בא האדם לידי כך יש חיוב על הרופא לרפאות (ט"ו יו"ד שם).

ביחס לאדם אחר יש שקראו למצוה בשם רשות ביחס לבני אדם אחרים, שמכיון שמחמת המצוה יש לו רשות לעשות כן, אם הזיק על ידי כך ממונו של אחר פטור מלשלם, כגון: חנווני שהניח נרו מבחוץ, ועבר גמל טעון פשתן ברשות הרבים, ונדלק הפשתן ונשרפה הברירה, רבי יהודה אומר אם היה נר זה נר חנוכה פטור החנווני מלשלם (משנה בבא קמא סב ב), מפני שעשה ברשות של מצוה (ברייתא שם ל א); חכמים חולקים ומחייבים לשלם (תוספתא שם ו, וירושלמי שם ח), והלכה כמותם, שהיה לו לישב ולשמור שלא יזיק (רמב"ם נזקי ממון יד ג: טושי"ע חו"מ תיח יב).

וכן שנים שהיו מהלכים ברשות הרבים, אחד רץ ואחד מהלך, והוזק אחד בחברו, שאילו היה הדבר בחול היה הרץ חייב (ראה בבא קמא לב א, וראה ערך אדם המזיק), אם היה בערב שבת בין השמשות - פטור, מפני שרץ ברשות (גמרא שם; רמב"ם חובל ומזיק ו ט; טושי"ע חו"מ שעח ח), היינו רשות של מצוה (פירוש רבינו חננאל שם, על פי הגמרא שם. וראה סמ"ע שם ס"ק יא על מהות המצוה)¹⁴.

דברים שאילו לא אמרה תורה לעשותם היו אסורים
דברים שאילו לא אמרה תורה לעשותם היו אסורים
דברים שאילו לא אמרה תורה לעשותם היו אסורים
דברים שאילו לא אמרה תורה לעשותם היו אסורים

• לְהָ יִטְמָא (ויקרא כא א) - רשות, דברי רבי ישמעאל, רבי עקיבא

14. וראה הגהות מיימוניות שם שדוקא אותה מצוה של בין השמשות שאין לו גדולות ממנה בתרי"ג מצות גם מצות דרבנן, אלא שהוא לא הסכים לו.

(דברים יט ה), ואנו למדים מכאן שהכתוב מדבר בנכנס ליער לחטוב עצים לדבר הרשות, כי "אשר" משמע אם רוצה נכנס, ואם רוצה אינו נכנס, ולא בשנכנס לדבר מצוה (מכות ח א. וראה ערך רוצח); וְאִישׁ אֶשֶׁר יִטְמָא וְלֹא יִתְחַטֵּא (במדבר יט כ), הוצרכנו לריבוי מיוחד שאף מי שמצוה עליו להיטמא ונטמא חייב כשנכנס למקדש, שאם לא כן היינו מפרשים שאין הכתוב מדבר אלא במי שנטמא ברשות, כמשמעות הלשון "אשר" (מכות שם. וראה בארוכה במלבי"ם ויקרא יב).

ביחסים שבין שלשתם

כשהוזכרו כל שלשה השמות - חובה, מצוה ורשות ביחד, יש שמשנתה המשמעות שלהם, וקוראים לחובה בשם מצוה, מפני שלגבי הרשות די בכך, או שקוראים למצוה בשם חובה, מפני שלגבי רשות הרי זו כחובה.

במלחמה כל שלשה השמות הוזכרו בדיני מלחמה: כמה דברים אמורים - שחוזרים ממערכי המלחמה אלה שהתורה אמרה שיחזרו (ראה ערך מלחמה) - במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה; אמר רבי יהודה כמה דברים אמורים במלחמת מצוה, אבל במלחמת חובה הכל יוצאים (משנה סוטה מד ב).

ואמרו: רשות של רבנן זוהי מצוה של רבי יהודה, ומצוה של רבנן זוהי חובה של רבי יהודה (רבי יוחנן בגמרא שם), שבאותה מלחמה שאמרו חכמים (תנא קמא שבמשנה) שהיא רשות, ואין חתן יוצא לה, אף רבי יהודה לא אמר שיוצא, אלא שהוא קורא אותה בשם מצוה, ובאותה מלחמה שאמרו חכמים שהיא מצוה והכל יוצאים לה, אף רבי יהודה סובר כן, אלא שהוא קורא אותה חובה (רש"י שם).

ובביאור הדבר: מלחמת יהושע שהייתה לכבוש, דברי הכל חובה, ואפילו חכמים שקראוה מצוה מודים שחובה היא, ולא קראוה מצוה אלא משום שבאו להעלות אותה מעלה אחת לגבי רשות; ומלחמת בית דוד להרוחה, להוסיף על ארץ ישראל ולהעלות מס, דברי הכל רשות, ואפילו רבי יהודה לא קראה מצוה, ולא נחלקו אלא במלחמה שהיא למעט נכרים שלא יבואו עליהם, שלחכמים נקראת רשות, והעוסק בה אינו פטור ממצוה אחרת, ולרבי יהודה נקראת מצוה, והעוסק בה פטור ממצוה אחרת (רבא בגמרא שם ורש"י, וראה ערך עוסק במצוה פטור מן המצוה וערך מלחמה)¹⁵.

בנטילת ידים כשם שחכמים קראו למלחמת חובה בשם מצוה, מפני שלגבי רשות די שיקראוה מצוה, כך מצינו להיפך, שלמצוה קראו חובה, מפני שלגבי רשות הרי זו חובה:

מים ראשונים מצוה - שנטילת ידים לחולין היא מדרבנן (ראה ערך נטילת ידים), ומצוה לשמוע דברי חכמים (רש"י על פי חולין קו א) - ואחרונים חובה (חולין קה א) מפני הסכנה (שם ב, וראה ערך מים אחרונים בגדר הסכנה), ומכל מקום שנו בברייתא מים ראשונים ואחרונים חובה, ואמצעיים - בין תבשיל לתבשיל (רש"י, וראה שם ב) - רשות, מפני שמצוה לגבי רשות קראה חובה (גמרא שם), שאף שאינה חובה אלא מצוה, חשיבות היא אצל הרשות לקרותה חובה (רש"י שם); ויש שאף האמצעיים הם חובה, והיינו בין תבשיל של בשר לגבינה (גמרא שם ב¹⁶).

ויש שכתוב בתורה בלשון אם, ומכל מקום אילו לא גילתה התורה בפירוש שהוא רשות היינו אומרים שזוהי חובה: אִם אֶדְוֶי יִתֵּן לוֹ - לעבד עברי - אֶשֶׁה (שמות כא ד) - רשות, אתה אומר רשות, או אינו אלא חובה, תלמוד לומר אִם בְּנִפּוֹ יבֹא בְּנִפּוֹ יֵצֵא (שם ג) - רשות ולא חובה, דברי רבי ישמעאל (מכילתא משפטים א וב), ופירשו אחרונים בטעם שכאן הצריך רבי ישמעאל מקרא מיוחד להורות ש"אם" זה הוא רשות, מפני שהוא סובר שבן חורין מותר בשפחה (ראה ערך קדש; קדשה), ואין הכתוב צריך להשמיענו כלל היתר לאדון ליתן לעבדו שפחה כנענית, ולכן היה עולה על הדעת לומר שהכתוב בא לחובה, והוצרכה התורה לגלות שגם "אם" זה רשות (מלבי"ם משפטים שם).

מצות שנתנה התורה מצוות שאפשרות קיומן היא באופנים שונים, רשות לקיימן ונכתבו בלשון "אם", הרי זה מורה שהתורה בכל אופן נתנה רשות לקיים אותן באיזה אופן שרוצה, כמו במצות פטר חמור, שאמרה תורה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעִרְפָּתוֹ (שמות יג ג); וכן במצות יבום, שאמרה תורה וְאִם לֹא יִהְיֶיךָ הָאִישׁ לְקַחְתָּ אֶת יְבִמְתּוֹ (דברים כה ז), הרי הרשות ביד האדם לקיים את מצות פטר חמור אם בפדייה או בעריפה, ובמצות יבום אם ביבום או בחליצה (ראה מנחת חינוך כב ג, וראה ערך פטר חמור, וראה ערך יבום). ואף שאמרו מצות פדייה קודמת למצות עריפה, ומצות יבום קודמת למצות חליצה (ראה בכורות יג א), אין הקדימה בגדר מצוה שכופים עליה (ראה תוספות ערכין כז א ד"ה מאי), ואינה אלא רשות (ראה מנחת חינוך שם, וראה ערך הני"ל).

לשון "כ"י" מצוות שנאמרו בתורה בלשון "כ"י", הרי זה מורה שהן שבתורה רשות, אבל לא רשות גמורה שאין בהן מצוה, אלא רשות במובן זה שאינו מחוייב לעשותן, אבל כשעשה קיים מצוה כמו:

• אָדָם פִּי יִקְרִיב מִקֶּם קִרְבָּן (ויקרא א ב), יכול גזרה, תלמוד לומר כי יקריב, אינו אלא רשות (תורת כהנים שם ב), שבקרבנות נדבה דיבר הענין (רש"י על התורה שם. וראה מזרחי וגור אריה שם, וקרבן אהרן ומלבי"ם לתורת כהנים שם).

• וְנִפְשׁ פִּי תִקְרִיב קִרְבָּן מִנְחָה (ויקרא ב א), יכול גזרה, תלמוד לומר כי תקריב אינה אלא רשות (תורת כהנים שם ח).

• וְכִי תִקְרַב קִרְבָּן מִנְחָה (שם ד), כשתקריב, לעשות את הדבר רשות (תורת כהנים שם י, וברייתא במנחות סג א), כלומר דבר זה רשות היא ולא חובה, שאם ירצה לא יקריב מנחה (רש"י מנחות שם ד"ה דבר. וראה להלן: ביחסים שבין שלשתם).

ויש שהרשות שבלשון "כ"י" הוא במובן זה שאין אתה מחוייב לרדוף אחריהן, אלא אם באה המצוה לידך חייב לעשותה, וכן אמרו: כל מצוות שבתורה שכתוב בהן פִּי תִקְרַהּ חֲמֹר שֶׁנֶּאֱדָף וגו' עֹבֵב תִּעֲזֹב עִמּוֹ (שמות כג ה, וראה ערך פריקה וטעינה); פִּי תִפְגַּע וגו' הִשָּׁב תִּשְׁיָבְנָה (שם ד. וראה ערך השבת אבדה); פִּי יִקְרָא קִין צְפוֹר (דברים כב ו. וראה ערך שלוח הקו); פִּי תִבְנֶה וגו' וְעֵשִׂיתָ מַעֲקָה (שם ח. וראה ערך מעקה) - כשבאה המצוה לידך אתה זקוק לעשותה, ואם לאו אי אתה זקוק לעשותה (מסכת דרך ארץ זוטא פרק השלום, ומדרש רבה צו טו).

לשון "אשר" וכן כשנאמר בתורה הלשון "אשר" הרי זה מורה על שבתורה דבר של רשות, כמו וְאֶשֶׁר יָבֵא אֶת רְעֵהוּ בִיעַר וגו'

16. על מחלוקת הראשונים אם הכוונה תבשיל שאחר גבינה או גבינה אחר תבשיל, ועל דיני נטילת הרשות שבין תבשיל לתבשיל, ראה ערך בשר בחלב.

שהות, אבל אם רץ לשאר מצוות, שאין הזמן דחוק ויש לו פנאי, אם הזיק חייב. 15. על שאר הבדלים בין מלחמת מצוה למלחמת הרשות, ראה ערך מלחמה.

פר כהן משיח להיכל אינה אלא מצוה, ולא חובה, שאינה חובה קבועה, ואינו מצווה לחטוא ולהביא חטאת (ובחיים נב א, ורש"י ד"ה מי שאין ודי"ה ומה), אבל לגבי קרבן שאין מכניסים ממנו כלל להיכל, אף פר כהן משיח נקרא חובה (רש"י שם לגירסא שלנו בגמרא שם בין לחובה וכו', והביא מסוטה מד ב שמצוה לגבי רשות נקראת חובה).

חיוב האב לזון
את ילדיו
הקטנים

• בחיוב האב לזון את בניו הקטנים, נחלקו תנאים:
• רבי מאיר אומר מצוה לזון את הבנות, קל וחומר לבנים שעוסקים בתורה.

• רבי יהודה אומר מצוה לזון את הבנים, קל וחומר לבנות, משום זלזול (ברייתא בכתובות מט א), אבל חובה לדברי שניהם אין (גמרא שם ורש"י ד"ה האמר).

• רבי יוחנן בן ברוקה אומר חובה לזון את הבנות לאחר מיתת אביהן, משום תנאי כתובה - וזה לדברי הכל - אבל בחיי אביהן אלו ואלו אינם ניזונים (ברייתא שם), ואפילו מצוה אין (גמרא שם).

אבל כשהם קטנים עד שש שנים חייב אדם במזונות בניו ובנותיו (רמב"ם אישות יב יד; טושי"ע אהע"ז עא א), ואפילו מבני שש ומעלה מתקנת חכמים שיזונו עד שיגדלו (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

פריעת בעל חוב
פו א' ושם נתבאר), מן התורה (ריטב"א קדושין יג ב); ויש שכתבו שרב הונא בריה דרב יהושע חולק וסובר שאין זו סתם מצוה אלא חובה המוטלת עליו (ש"ך חו"מ לט סק"ב ד"ה ומש"כ הרמב"ן), ואף לרב פפא יש מהראשונים סוברים שלא אמר אלא במלוה על פה' אבל במלוה בשטר הרי זה חוב המוטל עליו (רשב"ם בבא בתרא קעד ב ד"ה דלהכי כתב' ופירוש רבינו גרשום שם).

על גדר המצוה שאמר רב פפא בפריעת בעל חוב, ראה ערך הלואה.

על ההבדל בדין בין פריעת מצוה לחיוב בעצם, ראה ערך נכסי יתומים וערך שעבוד.

במובן שלילי חובה ומצוה יש שהוזכרו במובן שלילי: לא ימוש סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה (יהושע א ח), אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה, אלא ברכה (מנחות צט ב); אלא שיש חולקים וסוברים שזו חובה היא (ראה גמרא שם, וראה ערך תלמוד תורה).

יש שנחלקו בדבר שנאמר במובן שלילי אם הוא מצוה או חובה: רבי אילעא משום רבי אלעזר ב"ר שמעון אומר כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע, רבי אבא אומר חובה שלא לומר שנאמר: אֵל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׁנָאֲךָ (משלי ט ח. יבמות סה ב).

על ההבדל בין מצוה לחובה בנטילת ידים ובהכנה לשבת, ראה לעיל: היחסים בין שלשתם.

בין חובה לרשות

חובה ביחס לרשות הוזכרה בתלמוד וראשונים בתפילה, בברכות, בשבתות ומועדים, בקרבנות, בשדה אחוזה, ובתלמוד תורה.

בתפילת ערבית בתפילה נחלקו תנאים בתפילת ערבית: רבן גמליאל אומר חובה, ורבי יהושע אומר רשות (ברכות כז א), ואף אמוראים נחלקו: אביי אמר הלכה כדברי האומר חובה, ורבא

יש מהראשונים שכתבו ששניהם - מים ראשונים ומים אחרונים - חובה, אלא שמפני שלפעמים פטור מראשונים וחייב באחרונים, כגון במלחמת הרשות (ראה ערך נטילת ידים וערך מלחמה), לכן קורא לראשונים מצוה ולאחרונים חובה (תוספות חולין שם ד"ה מים); ויש מהאחרונים שכתבו שמים ראשונים הואיל והברירה בידו שלא לאכול קוראים אותם רשות, אבל מים אחרונים שכבר אכל, הרי הם חובה (זרישה קנח ד).

בכבוד שבת כל שלשה השמות הוזכרו אף לענין כבוד שבת:

הדלקת נר בשבת חובה, רחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית - בערב שבת - רשות, ורב אמר מצוה (שבת כה ב).

חובת הדלקת הנר היינו שאין הדבר בגדר רשות, שאם רצה מדליק, ואף לא כמצוות שאינו חייב לרדוף אחריהן, כערובי-חצרות (ראה ערכו) ונטילת ידים לאכילה, אלא חובה היא (רמב"ם שבת ה א. ראה רמב"ם ברכות יא ב, בגדר חובה גמורה, וראה לעיל: חובה), ואם לא הדליק ביטל מצוה ונענש עליה, אבל רחיצת ידים ורגלים אינה אלא מצוה, שמקבל עליה שכר אם קיימה, אבל אינו נענש על ביטולה (ראה אור זרוע ב ז).

בתעניות אף התעניות יש מהראשונים שמחלקים אותן לשלשה סוגים, חובה גמורה וסרך מצוה ורשות:

• חובה הם ארבעה הצומות הקבועים בזמן - תשעה באב, ושבעה עשר בתמוז, ועשרה בטבת, ושלשה בתשרי (ראה ראש השנה יח ב).

• סרך מצוה כגון התלמידים שהיה דרכם לזרו עצמם ולהתענות בערב שבת שהוא היום האחרון בשבוע כדי לחזור על תלמודם שלמדו בשבוע זה לפני רבותיהם, וממין זה אף תענית אסתר, שאף שאינה מארבעה צומות הקבועים, מכל מקום יש בו סרך תפילה, ופרסום הנס מביא לידי שבח והודאה לבורא על הנסים והגבורות.

• רשות גמורה, היינו שמתענה שלא לשום כוונה טובה אלא מצד עסקו או איזו סיבה של רשות (המאירי במגן אבות ענין כג).

יש שנסתפקו בתענית אסתר אם נקראת רשות או חובה, כיון שהיא מדברי הגאונים ומנהג כל ישראל (הגהות מיימוניות תעניות א ו. וראה רמ"א בשו"ע או"ח תרפו ב, ובאור הגר"א שם, וראה ערך תענית אסתר).

תענית-חלום (ראה ערכו), כתבו ראשונים שהיא תענית נדבה (ראה שו"ת הרשב"א ד רסב); ויש שכתבו שהיא חובה (ראה לחם משנה תעניות א יב, בדעת הרמב"ם שם, וראה ערך תענית חלום).

בגיטי נשים בגיטי נשים יש שמחלקים אותם לשלשה סוגים: חובה, מצוה ורשות, היינו יש שחובה עליו לגרש את אשתו, ואף בית דין מחוייבים לכוף אותו על כך, והם אותם שאמרו חכמים כופים אותו לגרש; ויש שמצוה עליו לגרשה, וכן על בית דין יש מצוה לסייעו, אבל אין כופים אותו; ויש שרשות בידו אם רוצה לגרש (שו"ת רשב"ש תיא, ושם מנה ד' סוגים, היינו זו שאסור לגרשה, וראה ערך גרושין על כל סוגי הגרושין).

בין חובה למצוה

יש שהוזכרו חובה ומצוה, מבלי שהוזכר שם רשות.

הכנסת דם הכנסת דם של פר יום הכפורים להיכל להזאה היא חובה, שחובתה קבועה בכל שנה, והכנסת דם של

שהאכילה היא רשות, אבל הברכה חובה (ראה הגהות סמ"ק קנא, ואליה רבה סק"ו), או שאינו חייב לחזור אחריה עד שיראנה כדי לברך, אבל אם ראה - חייב (ראה ברכי יוסף רכה בשירי ברכה, בשם רבנו חננאל מכתב יד).

• ויש שנחלקו אם יש רשות לברך, או שיש איסור לברך, כמו בנשים שפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא (ראה ערך אשה) - אם מותרות לברך כשמקיימות אותן (דעת רבינו תם בתוספות עירובין צו א, ועוד); או שאסורות לברך (רמב"ם ציצית ג ט, ועוד).

על ההבדל בנוגע להוציא את חברו בין ברכה על המצוות, שהן חובה, לברכות הנהנין, שרשות בידו לא ליהנות ולא לברך, ראה ערך ברכות.

על חליצת תפילין, שהלכה שאין מברכים, אם יש רשות לברך, ראה ערך הנחת תפילין.

אבלות בשבת אבלות בשבת, יש שהיא חובה שלא לנהוג בשבת, ויש שהיא רשות:

• שמואל אמר פריעת הראש, היינו שלא יתעטף כאבל (ראה ערך אבלות), וחזרת קרע לאחוריו (ראה ערך קריעה), וזקיפת המטה - שלא יכפה את מטתו כאבל (ראה ערך אבלות, שם) - חובה; ונעילת הסנדל, תשמיש המטה, ורחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית - רשות.

• רב אמר אף פריעת הראש רשות.

• ורבי יוחנן אמר דברים שבצנעא נוהג (מועד קטן כד א), היינו שאף תשמיש המטה היא חובה, שחובה לנהוג אבלות בזה בשבת, וחולק על רב ושמואל שאמרו רשות (בעל הלכות גדולות כא הלכות אבל, ותוספות מועד קטן שם ד"ה הרי).

יש מהראשונים מפרשים שאף רשות שאמרו רב ושמואל כוונתם שכיון שהם רשות ויכול לנהוג בהם אבלות, שוב הוא חייב לנהוג כן, כמו בחול (רא"ש מועד קטן ג כת, וטור יו"ד ת, וראה ערך הני"ל); ויש מפרשים שאף רבי יוחנן שאמר נוהג לא אמר אלא שנוהג בתורת רשות ולא לחובה (שיטה מקובצת כתובות ד א, בשם שיטה).

יין ששותים יין ששותים יין ששותים בליל פסח - יש מהראשונים סוברים בליל פסח שארבע כוסות חובה, וכוס החמישי רשות (רב כהן צדק גאון בסדר רב עמרם מא א; מלחמות לרמב"ן סוף פסחים בשם ראשונים, וראה טור תפא. וראה ערך ארבע כוסות).

בקרבת בקרבת - שני סוגי קרבתות הם: חובה ורשות, בין בקרבת בעלי חיים, ובין בקרבתות של מנחות, שיש שהתורה חייבה להביאם, ויש שהם נדרים ונדבות, שהאדם נדר או נדב בעצמו, והם רשות.

בקרבת הרשות נקראים לרוב נדבה, כמו: עולת חובה ועולת נדבה (ובחים ק"ח א, וראה קנים א ב ג); שלמי חובה ושלמי נדבה (ביצה כ א); מנחת חובה ומנחת נדבה (מנחות ס ב ועוד); ויש שנקראים רשות, כמו: וְכִי תִקְרַב קָרְבַּן מִנְחָה (ויקרא ב ד) - כשתקריב, לעשות הדבר רשות (תורת כהנים י, ומנחות סג א), וכן חובה בבית עולמים, רשות בבמה (ספרי ראה פסקא סה לגירסת רבנו הלל שם, וכן הוא בילקוט רמז תתפא), שקרבתות חובה אין מקריבים אלא במקדש, וקרבתות רשות בבמה (רבנו הלל שם. וראה ערך במה).

אמר הלכה כדברי האומר רשות (גמרא שם), להלכה פסקו ראשונים רשות (רי"ף שם וראש שם ד ז; רמב"ם תפלה א ו; טור או"ח רלה ורלו).

בגדר של רשות בתפילת ערבית יש סוברים שהיא רשות ממש, ואין מצוה בדבר (הלכות גדולות לפירוש תלמידי רבינו יונה ברכות ד בדעתו¹⁷); ויש סוברים שאינה חובה, אבל מצוה יש בדבר (רי"ף שם לענין טעה ולא התפלל ערבית; רא"ש שם, וראה שם במעדני יום טוב; טור ריש סי' רלה), ולא קראוה רשות אלא מפני שמצוה לגבי חובה נקראת רשות (תלמידי רבינו יונה שם), או מפני שאם יש מצוה אחרת שהיא עוברת תידחה תפילת ערבית מפניה (תוספות שם ד"ה הלכה).

על הדעות שאם כבר התפלל פעם ערבית אם נעשית חובה, ועל הזמן הזה שקיבלו ישראל עליהם חובה, וחילוקיהן וטעמיהן, ראה ערך ערבית.

בברכת המצות בברכות - ברכת-המצות (ראה ערכו) מברכים בין על מצוות שהן חובה, כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר, שאדם חייב על כל פנים לעשותן, ובין על מצוות שאינן חובה, אלא דומות לרשות, כגון מזוזה ומעקה, שאין אדם חייב לשכון בבית החייב במזוזה ובמעקה (רמב"ם ברכות יא ו. וראה ערך ברכת המצות), וכן במצוות שהן מדברי סופרים מברכים על עשייתן, בין שהמצוה היא חובה מדבריהם, כגון מקרא מגילה והדלקת נר בשבת והדלקת נר חנוכה, ובין שהמצוה אינה חובה, כגון עירובין ונטילת ידים (רמב"ם שם ג. וראה ערך הני"ל).

על רשות גמורה על רשות גמורה אין מברכים, כגון במצה שאמרו לילה הראשון חובה, מכאן ואילך רשות (פסחים ככ א, וראה ערך אכילת מצה), אין מברכים בשאר הימים על אכילת מצה, שאין מצוה באכילתה, אלא שאסור לאכול חמץ (מגן אברהם סוף סי' תרלט, בשם מהרי"ל).

אבל בשאר מצוות שחיובן הוא רק פעם אחת, וכשחוזר ועושה אף שאינו עובר אם לא היה עושה אבל כשעשה מקיים מצוה, מברך בכל פעם, כגון תפילין לסוברים שחיוב הנחתן רק רגע אחד ביום (ראה כסף משנה יסודי התורה ה א, ופרי מגדים אשל אברהם לו ס"ק יב, וראה ערך הנחת תפילין), מכל מקום מברך בכל פעם שמניח (ראה ערך הני"ל); וכן ברכת כהנים, שאין החובה על הכהנים לברך את ישראל אלא פעם ביום (ראה שו"ע או"ח קצח א), מכל מקום מברך ברכת המצוה בכל פעם שיעלה לדוכן (מגן אברהם שם סק"ג, וראה ערך נשיאת כפים).

ברכות שנחלקו יש ברכות שנחלקו בהן ראשונים אם הן רשות או בהן אם הן חובה:

• הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל או לו, שמברך ברכת הנסים (ראה ערך ברכות הראיה) - יש סוברים שברכה זו חובה היא בכל פעם שראה משלשים יום לשלשים יום (תוספות ברכות נד א ד"ה הרואה, על פי הירושלמי ורא"ש שם; טושי"ע או"ח ר"ח א); ויש סוברים שהחובה היא בפעם הראשונה, ומכאן ואילך הברכות רשות (רא"ש וטור שם, בשם הראב"ד, ומאירי ברכות שם בשמו).

• באותה שאמרו שעל פרי חדש שמברכים שהחיינו, הרי זו רשות ולא חובה (ראה עירובין מ ב) - יש סוברים שהברכה היא רשות (רמ"א בשו"ע או"ח רכג א. וראה ערך ברכת הזמן); ויש סוברים

הגבורים על הרי"ף ברכות שם בדעת הרי"ף, וצריך עיון שהרי"ף כתב שם מיד

17. וכן כתב בהעמק שאלה פ' לך סי' ח בדעת השאלות שם, וכן כתב בשלטי

על ההבדל ביניהם לענין אין-עושיין-מצות-חבילות ראה ערכו.

בין מצוה לרשות

בגואל הדם ברצח בשוגג שיצא חוץ לעיר מקלטו, נחלקו תנאים: רבי יוסי הגלילי אומר מצוה ביד גואל הדם להרגו, ורשות ביד כל אדם; ורבי עקיבא אומר רשות ביד גואל הדם, וכל אדם אין לו רשות, אלא שאם הרגו אין חייבים עליו (משנה מכות יא ב, וברייתא שם יב א. וראה ערך גואל הדם, שהלכה כרבי עקיבא).

בטעם מחלוקתם אמרו רבי יוסי הגלילי מפרש הכתוב וְרָצַח גֹּאֵל הַדָּם (במדבר לה כז) בלשון ציווי, כיון שלא כתוב אם רצח, שהוא לשון רשות (ראה לעיל: רשות, על הלשון "אם") אלא ורצח, ורבי עקיבא מפרש בלשון רשות, כיון שלא נאמר ירצח אלא ורצח (גמרא שם ורש"י).

רצח במזיד, לפני שנגמר דינו בבית דין, שאין על גואל הדם מצוה להרגו - יש מהאחרונים סוברים שגם רשות אין לו להרגו (תומים ב סק"ב); ויש סוברים שאף קודם גמר דין, אף שאין עליו מצוה להרגו, יש לו רשות על כך (קצות החושן שם סק"א, בדעת הרמב"ם).

דברים שהותרו לרצח מצוה ולא לצורך רשות: ולא לצורך דבר הרשות:

• אין מפליגים בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת, במה דברים אמורים לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה - מותר (ברייתא בשבת יט א. וראה ערך עונג שבת).

• בערובי-תחומין (ראה ערכו) נחלקו בגמרא אם מערבין אפילו לדבר הרשות, או אין מערבין אלא לדבר מצוה (עירובין לא א. וראה ערך ערובי תחומין).

• ההולך בערב פסח לדבר מצוה, ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו, ואינו יכול לחזור לביתו ולבער החמץ ולחזור למצותו - יבטלנו בלבד; ואם הולך לדבר הרשות - יחזור מיד לבער החמץ (משנה פסחים מט א, וראה ערך בעור חמץ, ושם פרטי הדין).

• הנודר שלא לאכול בסעודה, כתבו אחרונים שאוכל בסעודת מצוה, אבל לא בסעודת הרשות (שו"ת חות יאיר א. וראה ערך סעודת מצוה, ושם בגדר סעודת מצוה).

ויש שמבלי ריבוי מיוחד לא היינו מחייבים לעשות מצוה מסוימת אלא לדבר הרשות, אבל לא לדבר מצוה, היינו במקום שעומד כנגדה, כגון, שְׁלַח תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם (דברים כב ז), אין לי אלא לדבר הרשות, לדבר מצוה מנין - כגון שצריך הקן לקרבן מצורע, או לקרבן יולדת - תלמוד לומר תשלח מכל מקום (חולין קמא א. וראה ערך שלוח הקן).

אכל דבר של רשות יחד עם אכילת מצוה, אפילו מצוה דרבנן, הרשות מבטלת את המצוה, ואינו יוצא (תוספות פסחים קטו א ד"ה אלא), שכשם שמצוה דרבנן מבטלת מצוה דאורייתא כשאכלן יחד (ראה ערכו. ראה גמרא שם), כך רשות גמורה מבטלת מצוה דרבנן (בגדי ישע למרדכי סוף פסחים אות כב¹⁸. וראה ערך אכילת מרור).

קרבנות שנחלקו בהם אם הם רשות, כמו חגיגת-ארבעה-עשר (ראה ערכו. ראה פסחים ע א, ותוספות ד"ה לאו, וחגיגה ה א, ותוספות ד"ה אלמא, וראה ערך חגיגת ארבעה עשר), וכן קרבנות שהנזיר מביא במלאת ימו נזירותו, שרבי מאיר סובר שהם כנדרים ונדבות, שאף שבמלאת נזרו קרבנותיו חובה עליו, אבל הרי באו עליו על ידי שנדר בנזירות; וחכמים סוברים חובות הם, שהרי הוא לא התנדב אלו הקרבנות, אלא אסר עצמו ביין ותגלחת (ראה ערך נזיר), ומאליו נתחייב בקרבנות (ובחים קיז ב, ורש"י ד"ה מנחות וד"ה נזירות, וראה ערך הנ"ל).

חובת נשים בקרבן פסח נחלקו תנאים בנשים אם חובה עליהן בקרבן פסח להביא או רשות:

• רבי יהודה סובר נשים בפסח ראשון חובה ובפסח שני רשות; רבי יוסי סובר אף בפסח שני חובה; ורבי שמעון סובר בראשון באנשים חובה ובנשים רשות, ובשני נתמעטו הנשים אף מרשות (ברייתא פסחים צא ב, וראה ירושלמי פסחים ח א. וראה ערך אשה וערך קרבן פסח וערך פסח שני, ושם הלימודים של כל הדעות).

הלכה כרבי יהודה (רמב"ם קרבן פסח ה ח, וראה שם בכסף משנה). יש מהאחרונים שכתב שאף לסוברים נשים בפסח רשות, אין הדברים אמורים אלא בנוגע להבאת הקרבן, אבל כשהביאו והקריבו הרי הוא נקרב בתורת חובה, וכל דיני קרבן חובה עליו (חידושי רבי חיים הלוי קרבן פסח ה ז).

בירושלמי תלו אף דין נשים באכילת מצוה במחלוקת התנאים בפסח, שלסובר בפסח רשות אף במצוה כן (ירושלמי פסחים ח א, וראה ערך אכילת מצוה ושם להלכה שחייבות).

ביטול תלמוד תורה לתלמוד תורה - תלמוד תורה שמבטלים להכנסת תורה לצורך כלה ולהוצאת המת (ראה כתובות יז א, וראה ערך הכנסת מצוה כלה וערך לויית המת), נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהוא רשות, שרשאי לבטל תלמוד תורה בשביל זה, ולמת-מצוה (ראה ערכו) בלבד יש חובה לבטל תלמוד תורה (רא"ש כתובות ב ה, בשם יש מפרשים: ר"ן שם, בשם יש מי שאומר).

• יש חולקים וסוברים שחובה היא על כל המתים לבטל, כמו על מת מצוה (רא"ש שם; חלקת מחוקק סה סק"ב; ר"ן שם).

• ויש מחלקים: מי שתורתו אומנתו אין עליו חובה לבטל אלא רשות, ואצל שאר כל אדם הוא חובה (קרבן נתנאל שם בדעת הרא"ש. וראה ערך הנ"ל וערך תלמוד תורה).

במצות חינוך וכן דנו במצות חינוך שיש על האב (ראה ערך חנוך), אם דוקא במצוות שבחובה כתפילין וכיוצא חייב האב לחנך את בניו הקטנים, אבל לא על מצוה שברשות, או הדומות לרשות, שיכול להפטר מהן כציצית, שיכול לא ללבוש טלית בת ארבע כנפות, או שאף בהן חייב בחינוך (ראה שו"ת מהרצ"ח נח, ובחידושי לניר כט א, וספר כלי חמדה סוף פרשת נשא).

על הבדל בין חובה ורשות לענין עוסק-במצוה-פטור-מן-המצוה ראה ערכו.

חובל¹

איסור וחיוב אדם המזיק את גופו של חברו או מכהו

הפרקים:	• שלא בכוונה
• איסורו	• בהדלי רשויות
• עונשו	• במחילת הניזק
• תשלומיו	• הזוכה בתשלומים
• האומד	• בהודאה והכחשה
• בגרמתו ובכחו	• חובל ברשות

סיכום תמציתי

איסורו

אסור לאדם לחבול בחברו, ולא חובל בלבד אלא כל המכה את חברו בין קטן בין גדול, בין איש בין אשה, הרי זה עובר בלא תעשה.

נתן לחברו רשות להכותו, נחלקו בו אחרונים: יש סוברים שאפילו אמר לו הכני, עובר על הלאו, לפי שאין לאדם רשות על גופו להכותו כלל; ויש סוברים שאם נתן לו רשות אינו עובר. במה דברים אמורים שנתן לו רשות בפירוש, אבל אם נתעסק עמו לרפאותו, כגון שנטל ממנו את הקוץ וחבל בו, הרי זה עובר על לא יוסיף בשוגג, מאחר שחבל בו יותר מן הצורך לרפאותו.

ומכל מקום אסור לאדם להכות את אשתו, והמכה את אשתו עבירה היא בידו כמכה חברו. החובל בעצמו, נחלקו בו תנאים ופוסקים: יש סוברים שאדם רשאי לחבול בעצמו; ויש סוברים שאין אדם רשאי לחבול בעצמו.

אזהרת חובל בחברו, כתבו ראשונים שהוא כשהיכהו דרך ריב ומצה, או דרך בזיון. אפילו להגביה ידו על חברו - היינו לרמוז להכות, אפילו לא יכה אסור מן התורה, אלא שאינו לוקה. וכל המגביה יד על חברו אף שלא היכהו נקרא רשע.

אינו דומה מזיק חברו בגופו למזיק ממונו, שהמזיק ממונו כיון ששילם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו, אבל חבל בחברו, אף שנתן לו כל חמשה דברים אין מתכפר לו עד שיבקש מן הנחבל וימחל לו. לא מחל לו הנחבל, הרי זה אכזרי, ואסור לנחבל להיות אכזרי ולא ימחל לו.

עונשו

החובל בחברו או שהיכהו, הרי זה לוקה. במה דברים אמורים שהיכהו מכה שאין בה שוה פרוטה, אבל היכהו מכה שיש בה שוה פרוטה, שהוא חייב בתשלומי ממון, אינו לוקה. המכה את חברו יש עליו חרם הקדמונים, ואין צריך לנדותו עתה אלא מנודה ועומד הוא על ידי החרם שהחרימו הקדמונים.

תשלומיו

החובל בחברו חייב לשלם לו חמשה דברים, ואלו הם: נזק, צער, רפוי, שבת ובושת. חבל בו חבלה שהוא ראוי לשלם חמשת הדברים כאחד משלם חמשה, הזיקו נזק שאין בו אלא ארבעה משלם ארבעה, שלשה משלם שלשה, שנים משלם שנים, אחד משלם אחד.

עין תחת עין שנאמר בתורה, מפי השמועה למדו ש"תחת" לשלם ממון הוא. חמשה דברים הללו הם בכלל עשרים וארבעה אבות-נזיקין, ומשתלמים מן היפה שבנכסיו כדין כל המזיקים. אף שהחובל בחברו עובר בלא תעשה, אין אומרים שילקה ולא ישלם, כדין כל החייב מלקות וממון שהוא לוקה ואינו משלם, אלא משלם ואינו לוקה.

המכה את אביו או את אמו ולא עשה בהם חבורה, שאינו חייב מיתה משום מכה-אב-ואם, חייב בחמשה דברים, אבל אם עשה בהם חבורה, או שחבל בחברו בשבת שחייב מיתה, פטור מן התשלומים. שנים שחבלו באחד, שניהם חייבים ומשלשים ביניהם.

האומד

כשם שאומדים למיתה, כך אומדים לנזקים. כיצד, הרי שהיכה את חברו בקיסם של עץ קטן, וחבל בו חבלה שאין חפץ זה ראוי לעשותו, הרי זה פטור, שמחמת חולשתו ורכותו של זה נחבל, או שמזלו של נחבל הוא שהורע; וכן אומדים את האבר שהיכהו עליו אם ראוי הוא להיעשות בו חבלה זו; וכן אומדים כח המוכה והמכה; וכן אומדים אם דבר כזה בריחוק כזה בכח כזה באדם כזה יוכל לעשות חבלה כזו. חמשה הדברים אומדים אותם, ונותנים לו מיד.

בגרמתו ובכוחו

המבעית את חברו פטור מדיני אדם, וחייב בדיני שמים. אחזו ותקע באזנו וחרש - חייב. הדליק אש ויצאה והזיקה אדם בגופו, באופן שהחיוב הוא משום חציו, חייב בארבעה דברים.

שלא בכונה

אדם מועד לעולם, בין בשוגג ובין במזיד, בין באונס ובין ברצון, בין ער ובין ישן, ובין שכור, ובכולם אם חבל בחברו משלם נזק שלם. במה דברים אמורים שהישן חייב, בשנים שישנו כאחד, ונתהפך אחד מהם והזיק את חברו, אבל אם היה אחד ישן, ובא אחר ושכב בצדו, זה שבא באחרונה הוא המועד, ואם הזיקו הישן פטור.

בהבדלי רשויות

המבקע עצים ברשות הרבים, ופרח עץ מהם והזיק ברשות היחיד, או שביקע ברשות היחיד והזיק ברשות הרבים, או שביקע ברשות היחיד והזיק ברשות היחיד אחרת - חייב.

הנכנס לחנותו של נגר שלא ברשות, וניתזה בקעת וטפחה על פניו - פטור, ואם נכנס ברשות - חייב. וכן הנכנס לרשות חברו שלא ברשותו, והזיקו בעל הבית - שלא בכונה - פטור אף מן הנזק.

במחילת הניזק

האומר לחברו: סמא את עיני, קטע את ידי, שבר את רגלי על מנת שאתה פטור - חייב, אמר הכני פצעני על מנת שאתה פטור - פטור.

בהודאה והכחשה

לא היו עדים בחבלה, והודה החובל מעצמו, נחלקו ראשונים: יש סוברים שמשלם חמשה דברים על פי עצמו; ויש סוברים שהנזק והצער קנס הם, ואינו משלם אותם על פי עצמו, אבל שבת, בושת וריפוי משלם אדם על פי עצמו אף לדעה זו.

דיני חבלות אין דנים אותם, מן התורה, אלא שלשה דיינים, ושיהיו סמוכים. בחוץ לארץ שאין בית דין סמוכים, וכן בזמן הזה שבטלה הסמיכה אף בארץ ישראל, ואין בית דין דנים דיני ממונות אלא בתורת שליחותם של בתי דין הראשונים הסמוכים שהיו בארץ ישראל, ואין דנים אלא דברים המצויים תמיד, ויש בהם חסרון כס, אין דנים דיני חבלה.

חובל ברשות

האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, מצוה הם עושים, וכן האב המייסר את בנו ללמדו אומנות, או חכמה, או מוסר. אף שהותר לרב להכות את תלמידו - כדי להטיל עליהם אימה - אין ראוי לו להכותם אלא ברצועה קטנה, מכה קלה שלא יזקו, וכולם שהיכו והזיקו, הרי אלו פטורים. חבלו יתר מן הראוי להם, הרי אלו חייבים.

שליח-בית-דין שהיכה ברשות בית דין והזיק - פטור מדיני אדם, ודינו מסור לשמים, ודוקא כשהיה שוגג, מפני תיקון העולם, אבל אם היה מזיד - חייב.

רופא אומן שריפא ברשות בית דין והזיק - פטור מדיני אדם, ודינו מסור לשמים, ודוקא כשהיה שוגג, מפני תיקון העולם, אבל ריפא שלא ברשות בית דין חייב בתשלומים אפילו היה בקי. ריפאו ברשות בית דין, והזיקו במזיד - חייב, וכן אם חבל בו יתר על הראוי לו. רשות בית דין, היינו שבית דין נתנו לרופא זה רשות לרפא חולים, או שהקהל קיבלו אותו לכך, ובזמן הזה הוא מי שקיבל תעודת רופא מבתי לימוד לרפואה המיוחדים לכך מהממשלה שיש לו רשות לרפא.

איסורו

איסורו ומקורו אסור לאדם לחבול בחברו, ולא חובל בלבד אלא כל המכה את חברו בין קטן בין גדול, בין איש בין אשה, הרי זה עובר בלא תעשה (רמב"ם חובל ה א, וסנהדרין טז יב; טוש"ע חושן משפט תכ א, בהשמטת בין קטן כו', וראה ציוני מהר"ן על הרמב"ם שם), שנאמר במחוייב מלקות: אַרְבָּעִים יִכְּנוּ לֹא יִסִּיף פֶּן יִסִּיף לְהַכֹּתוֹ (דברים כה ג), לא יוסיף אזהרה למכה את חברו (רש"י דברים שם, ורמב"ם שם ושם; סמ"ג עשין ע; סמ"ק פד), ולוקה (כתובות לב ב, במכה שאין בה שוה פרוטה, וראה להלן: עונשו; רמב"ם חובל שם ג).

יש סוברים שאזהרת מכה את חברו היא ממה שנאמר: פֶּן יִסִּיף לְהַכֹּתוֹ (טוש"ע שם), שכל מקום שנאמר "פן" אינו אלא לא תעשה (לבוש ופרישה שם, על פי עירובין צו א ועוד. וראה ערך אזהרה).

ויש שכתבו שכל חובל עובר על שני הלאוין, לא יוסיף ופן יוסיף

(רבינו בחיי על התורה דברים שם, בשם רבנו יונה, וכן כתב בשו"ת מהרשד"ם יורה דעה צח).

האיסור נמנה במנין המצוות בין הלאוין (ספר המצוות לא תעשה ש; סמ"ג לאוין קצט; החינוך תקצה).

המכה את חברו, אינו עובר על לא תשנא אַתְּ אֶחִיךָ בְּלִבְּךָ (ויקרא יט יז. רמב"ם דעות ו ה), ומכל מקום הוא עובר על מצוות עשה של וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ (ויקרא שם יח. וראה ערך אהבת ישראל), ועל לאו של אונאת דברים (ברית יעקב אבן העזר מ. וראה ערך הני"ל).

אם יש בו איסור של צער בעלי חיים, ראה ערך צער בעלי חיים.

הנותן לחברו רשות להכותו, נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שאפילו אמר לו הכני, עובר על הלאו (שו"ת חוות יאיר קסג; שו"ע הרב ה הלכות נזקי גוף ונפש ד; חזון איש חו"מ

ראשונים שלכתחילה אסור להכות את היוצא ליהרג, אף שאם היכהו - פטור (מאירי סנהדרין שם).

יש מהאחרונים סוברים שמטעם זה אף המכה את הטרופה פטור, שהרי אינו ראוי להתקיים (מנחת חינוך מצוה מט⁷); ויש חולקים וסוברים שהוא חייב, ולא אמרו שפטור, אלא ביוצא ליהרג מפני שאינו עושה מעשה של מקויים שבעמך (ערוך לנר סנהדרין שם ד"ה אמר).

דרך ריב ומצה אזהרת חובל בחברו, כתבו ראשונים שהוא כשהיכהו דרך נציון (רמב"ם חובל ה א⁸), היינו דרך ריב ומצה (הר"י פרלא לרס"ג לא תעשה מז, על פי שו"ת מהרלב"ח), פרט לניתנה לו רשות להכותו לסוברים שמותר (שו"ת מהרלב"ח קונטרס הסמיכה קונטרס הא'. וראה לעיל: הנותן לחברו רשות להכותו, מחלוקת אחרונים בדבר), או שלא באו אלא למעט כשחובל בו לרפואה או האב הרודה את בנו, והרב את תלמידו (ראה להלן: חובל ברשות. הר"י פרלא שם; קובץ הערות יבמות ע); ויש גורסים: "דרך בזיון" (סמ"ג עשין ע, וכן הגיהו בגליון הרמב"ם בדפוסים האחרונים).

ניתוח פלסטי לניו כגון ע"י ניתוח פלסטי וכדו':

יש שאסרו בכל תנאי, ובין באיש ובין באשה, משום איסור חובל, ואף שחבלה לצורך רפואה מותרת, זו שלצורך אחר היא - אסורה (שו"ת צ"ץ אליעזר יא מא אות' ח ט; שו"ת שבט הלוי ו קצח, וראה גם שו"ת מנחת יצחק ו קה ב).

אמנם דעת רוב הפוסקים להתיר, ומכל מקום יש תנאים ומצבים להיתר זה. פוסקים אלו דחו את צדדי איסור חובל מכמה טעמים וכדלהלן:

- על פי דברי הראשונים (רמב"ם חובל ה א, הובא לעיל) שאיסור הכאה הוא רק דרך נציון, ויש גורסים "דרך בזיון" (סמ"ג עשין ע, וכן הגיהו בגליון הרמב"ם בדפוסים האחרונים), וממילא באופן זה שהחבלה היא רק לצורך יופי ואינה דרך נציון ובזיון הרי היא מותרת.

- כאשר החבלה נעשית לטובתו של הזולת וברצונו היא מותרת מדין ואהבת לרעך כמוך (כמבואר בסנהדרין פד ב).

- אין איסור חובל כאשר הדבר נעשה לצורך תיקון (ראה על כל זה בשו"ת אגרות משה חושן משפט ב סו, שו"ת מנחת שלמה ב פב ז, שו"ת יביע אומר ח חושן משפט יב, ושו"ת ישיב משה [טורצקין] עמי רפב, בשם הגרי"ש אלישיב⁹).

יש מהפוסקים שהתירו ניתוח פלסטי רק לצורך מוגדר, כגון כשהדבר נעשה לנוי האשה, וכדי שיקפצו עליה לקדשה (שו"ת אגרות משה חו"מ ב סו; שו"ת יביע אומר ח חו"מ יב), או כאשר יש פגיעה חיצונית לאחר פציעה או מחלה, או כאשר המצב עלול לגרום לדכאון נפשי עמוק, או למניעת מציאת עבודה וכדו' (שו"ת משנה הלכות ד רמו ורמו; שו"ת יביע אומר ח חו"מ יב; שו"ת רבבות אפרים ח שפט).

ויש שהוסיפו שכאשר יש לאדם צער במצבו ומתבייש בו, והניתוח מיועד לתיקון מצבו זה אז מותר אף באיש (שו"ת מנחת

יט ה), לפי שאין לאדם רשות על גופו להכותו כלל (שו"ע הרב שם²).

- ויש סוברים שאם נתן לו רשות אינו עובר (שו"ת מהרלב"ח קונטרס הסמיכה קונטרס הא' ד"ה עוד (הא'); מנחת חינוך מצוה מח).

במה דברים אמורים שנתן לו רשות בפירוש, אבל אם נתעסק עמו לרפואתו, כגון שנטל ממנו את הקוץ וחבל בו, הרי זה עובר על לא יוסיף בשוגג, מאחר שחבל בו יותר מן הצורך לרפואתו (מנחת חינוך שם³).

ומכל מקום אסור לאדם להכות את אשתו, שאפילו אם על מנת כן נשאה, מתנה הוא על מה שכתוב בתורה לא יוסיף (ים של שלמה בבא קמא ג כא), והמכה את אשתו עבירה היא בידו כמכה חברו (מרדכי כתובות ה קפו בהגה; רמ"א בשו"ע אהע"ז קנד א).

באיזה ענין כופים להוציא על הכאת אשתו, ראה ערך גרושין.

החובל בעצמו החובל בעצמו, נחלקו בו תנאים:

- יש סוברים שאדם רשאי לחבול בעצמו (ברייתא בבא קמא צא א: אמר לו רבי עקיבא כו', למסקנת הגמרא שם ב, וראה תוספות שם ד"ה אלא תנאי).

- ויש סוברים שאין אדם רשאי לחבול בעצמו (רבי עקיבא במשנה שם צ ב⁴; תוספתא שם ט יא), אף שיש לו מזה נחת רוח (רשב"א שם צא ב), או שהחבלה היא לצורך (תוספות שם ד"ה אלא הא⁵), והאיסור הוא מן התורה (שו"ת הרשב"א א תרטו; ספר חסידים תרעו), שנאמר: וְאִם אָתְּ דַמְּכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ (בראשית ט ה), ודרשו מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם (ברייתא שם. וראה שם עוד; ספר חסידים שם).

ויש מן האחרונים שכתבו יותר מזה, שהחובל בעצמו עובר בלא תעשה, שנאמר רק הַשְׁמֵר לְךָ וְשָׁמֵר נַפְשֶׁךָ קָדָד (דברים ד ט), וכל מקום שנאמר השמר אינו אלא לא תעשה (תומים כז סק"א, בדעת הרמב"ם. וראה ערך אזהרה).

להלכה נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאין אדם רשאי לחבול בעצמו (רי"ף ורא"ש בבא קמא שם שהביאו רק את המשנה⁶; רמב"ם חובל ומזיק ה א; טושי"ע חו"מ תכ לא).

- ויש סוברים שרשאי (שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם הרמ"ה; טור שם בשמו, וראה בית יוסף ובי"ח שם), וכתבו אחרונים שאף להבריחה אין מותר אלא לצורך, אבל שלא לצורך אסור, שלא יהיה גופו קל מבגדו ושאר דברים שעובר עליהם בכל-תשחית (ראה ערכו. ים של שלמה בבא קמא ח נט); ויש סוברים שאין בחובל בעצמו משום כל תשחית, הואיל והיא מעלה ארוכה (פרישה שם).

החובל ביוצא להיחגג ביוצא ליהרג - בבית דין של ישראל (ראה רש"י להיחגג ובטריפה ערכין ו ב ד"ה פטורין, ורמב"ם ממרים ה יב) - ובא אחר והיכהו, הרי זה פטור, ואף על פי שעשה תשובה (סנהדרין שם; רמב"ם ממרים שם), הואיל והוא הולך למיתה (רמב"ם שם), שנאמר במקלל: וְנָשִׂיא בְעַמְּךָ לֹא תֵאָר (שמות כב כז), ודרשו "בעמך" במקויים שבעמך - היינו הראוי להתקיים, ולא זה שנגמר דינו למיתה (רש"י שם) - והוקשה הכאה לקללה (סנהדרין שם). וכתבו

שם נט. 6. וכך כתבו בדעתם בים של שלמה שם, ובכנסת הגדולה תכ בהגות בית יוסף אות י, אבל בפולא חריפתא שבועות ג טו כתב שסוברים שאדם רשאי לחבול בעצמו שלכן שבועה חלה עליו. 7. וראה שם שאפילו לסוברים טריפה חיה, ראה ערך טרפה, מכל מקום סופו למות אף שיכול לחיות יותר מ"יב חודש. 8. לפי הנוסח בספרי הרמב"ם שבידינו, וכן הוא בספרי הרמב"ם העתיקים, ובכתב יד אוקספורד, וכתב יד תימני ועוד, וכן הוא בקרית ספר שם. 9. וראה גם שו"ת מהרי"א אסאד יו"ד רמט, שו"ת משנה

2. וראה בארוכה בספר לאור ההלכה מעמי' שיח ואילך בסברת הרב שרצונו לומר שהגוף אינו שלו, וכעין מה שכתבו הרמב"ם רוצח א ד, והרדב"ז על הרמב"ם סנהדרין י ח, ושו"ת הר"י מיגש קפו. 3. וראה חזון איש שם שהוכיח מזה שאין רשות מועילה לו. וראה קובץ הערות להר"א וסרמן יבמות ע, וראה שם שרצונו לומר שאינו אלא איסור דרבנן. וראה ספר לאור ההלכה עמי' שיט. 4. וראה תוספות הנ"ל שמחלוקת תנאים היא בדעת רבי עקיבא. 5. וראה פני יהושע שם שלצורך גדול רשאי לדברי הכל, וראה ים של שלמה

אָבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם (בראשית כ יז). משנה בבא קמא צב א, ואסור לנחבל להיות אכזרי ולא ימחל לו, שאין זו דרך זרע ישראל, אלא כיון שביקש ממנו החובל פעם ראשונה ושניה, וידע שהוא שב מחטאו - ימחל לו, וכל הממהר למחול הרי הוא משובח, ורוח חכמים נוחה הימנו (רמב"ם חובל ומזיק ה י; טושי"ע חו"מ תכב א), לא מחל לו - חייב לפייסו פעם שלישית (סמ"ע שם סק"ה. וראה ערך ערב יום הכפורים וערך תשובה).

אף שלא ביקש החובל מן הנחבל - שיתפלל עבורו (מנחת בכורים וחזון יחזקאל) - צריך הנחבל לבקש עליו רחמים, שנאמר: ויתפלל אברהם אל האלהים וגו' (תוספתא בבא קמא ט).

עונשו

החובל בחברו או שהיכהו, הרי זה לוקה, שהרי עבר על לאו של לא יוסיף פן יוסיף להכותו (כתובות לב ב, ושם נתבאר; רמב"ם חובל ומזיק ה ג, וסנהדרין טו יב; טושי"ע חו"מ תכ ב), ואף מכה אביו ואמו, אם לא עשה בהם חבורה, שאינו חייב מיתה משום מכה אב ואם (ראה ערך מכה אביו ואמו), הרי זה כמכה אחד מישראל (רמב"ם ממרים ה ה; טור יו"ד רמא, ורמ"א בשו"ע שם א).

במה דברים אמורים שהיכהו מכה שאין בה שוה פרוטה¹¹, אבל היכהו מכה שיש בה שוה פרוטה, שהוא חייב בתשלומי ממון, אינו לוקה (כתובות לב ב; רמב"ם שם ושם; טושי"ע שם), שהרי הוא לאו-הנתינת-לתשלומים (ראה ערכו. ראה רמב"ם חובל שם. וראה ערך לאו שניתן לתשלומין בגדרו של פטור זה), ואין אדם משלם ולוקה (רמב"ם סנהדרין שם; חינוך מצוה תקצה; בית יוסף חו"מ תכ).

ואף לסוברים - וכן הלכה - שכל שיש ממון ומלקות, לוקה ואינו משלם (ראה ערך קם ליה דרבה מיניה, ושם שמחלוקת אמוראים בדבר), בפירוש ריבתה תורה חובל בחברו לתשלומים (כתובות לב ב; רמב"ם חובל ד ט; טור חו"מ תכד א), שנאמר: וְאִישׁ פִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ כְּאִשֶּׁר עָשָׂה פֶּן יַעֲשֶׂה לוֹ (ויקרא כד יט), ונאמר: כְּאִשֶּׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם בֶּן יִתֵּן בּוֹ (שם כ) שהוא מיותר, אלא שבא לחייב דבר שיש בו נתינה והוא ממון (כתובות שם. וברמב"ם שם: שנאמר רק שבתו יתן).

קוצצים ידו יש שהענישו חכמים את החובל בחברו עונש אחר - רב הונא קצץ ידו (סנהדרין נח ב), של אדם אחד שהיה רגיל להכות את חברו (רש"י שם ד"ה ק), לפי שבית דין מכים ועונשים שלא מן התורה לעשות סייג וגדר לדבר (רש"י שם; יד רמ"ה שם; מאירי שם. וראה ערך בית דין, וערך הוראת שעה), או שדינו של מכה חברו בכך, שכן דרש רב הונא: וְזוֹרֵעַ רָמָה תִּשְׁבֵּר (איוב לח טו), הרגיל להרים ידו על חברו תיקצץ ידו (תוספות שם ד"ה ק). ויש מהראשונים מפרשים שלא קצץ רב הונא את ידו, אלא שהענישו וקנסו לשלם דמי ידו (יד רמ"ה שם, בשם יש אומרים; מאירי שם, בשם יש שפירשו. וראה יד רמ"ה שם שדחה).

מוחרם בחרם המכה את חברו יש עליו חרם הקדמונים (נמוקי מהר"ם הקדמונים מריזבורק בסוף שו"ת מהר"י ווייל, והובא ברמ"א בדרכי משה חו"מ ריש ס' תכ, ובשו"ע שם א), ואין צריך לנדותו עתה אלא מנודה ועומד הוא על ידי החרם שהחרימו הקדמונים (סמ"ע שם סק"ד. וראה ערך נדוי), וצריך שיתירו לו הקהל לפני שיצרפו אותו למנין עשרה ולכל דבר-שבקדושה (ראה ערכו) - ולענות אחריו אמנן (שו"ת

שלמה ב פב ז; שו"ת משנה הלכות שם רמו; שו"ת יביע אומר שם, וראה על כל ענין זה באנציקלופדיה הלכתית רפואית (שטיינברג) ערך נתוחים).

להגביה ידו על אפילו להגביה ידו על חברו - היינו לרמוז להכות, חברו אפילו לא יכה (ספר המצות לאוין ש) - אסור (רמב"ם חובל ה ב), מן התורה (ראה בית יוסף חו"מ לד), אלא שאינו לוקה (שו"ת מהר"י אהע"ז מג, וראה בית יוסף שם שנסתפק בזה).

וכל המגביה יד על חברו אף שלא היכהו נקרא רשע (סנהדרין נח ב; רמב"ם שם; טושי"ע תכ א), שנאמר: וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לְמָה תִּפְּהָ רָעָךְ (שמות ב יג), למה הכית לא נאמר אלא למה תכה, אף שלא היכהו נקרא רשע (סנהדרין שם), וכתבו ראשונים שיותר לקרוא אותו רשע (מרדכי בבא קמא ח קב; הגהות מיימוניות חובל שם).

על פסולו לעדות ולשבועה, ראה ערך פסולי עדות וערך שבועה.

להתלונן על המוכה, כתבו ראשונים שיותר לו לקבול על מכהו מכהו בפני גויים לפני גויים, אף שגורם למכה הפסד גדול, ואפילו יפסיד המכה כל אשר לו (שו"ת מהר"ח אור זרוע קמב; רמ"א בשו"ע חו"מ שפ"ז, בשם יש אומרים), אם אינו יכול להציל עצמו באופן אחר (שי"ד שם ס"ק מה; ביאור הגר"א שם ס"ק מו. וראה שו"ת מהר"ח אור זרוע שם), שהרי הוא כמו רודף (ראה ערכו. מהר"ח אור זרוע שם), אבל אם באקראי היכהו ומתחרט, וניכר לעולם שלא יוסיף לעשות כדבר הרע הזה, אסור להרגו או להפסיד ממנו (מהר"ח אור זרוע שם).

וכן מצוה על כל אדם להגיד לשופט הנכרי, פלוני היכה את פלוני ועוד הולך בכעסו, תעשה כך שלא יוסיף לעשות עוד, ואם מתוך כך יעליל השופט ויקח לו את כל אשר לו - פטור המגיד, אם אינו יכול להציל את המוכה בדבר אחר (שם, והובא בשי"ד שם).

באופן הנ"ל, אף כשאינו להצלת עצמו, תקנת הקהילות שהמוכה כשאינו להצלת שמסר בשעת הזעם אין עונשים אותו על מסירתו, עצמו שאין אדם נתפס על צערו (ים של שלמה בבא קמא י מט, בשם המרדכי; שו"ת חוות יאיר סה, בדעת המרדכי בבא קמא פרק ח), והסמיכהו על מה שנאמר בגואל הדם: כִּי יָחַם לְקַבֹּל וְהִשְׁגִּיגוּ וגו' (דברים יט ו. ים של שלמה שם ח, וראה עוד בערך מוסר).

שיעור הזמן של כי יחם לבבו, בהכאה שיש בה רק צער לפי שעה, הוא עד הלילה, כי השינה מפיגה את הכעס, אבל הכאה שיש בה חבלה מרובה, אפשר שכל זמן שלא חייתה המכה ויש לו ממנה צער ויסורים, נחשב שיחם לבבו (שו"ת חוות יאיר סה).

עד שימחל לו אינו דומה מזיק חברו בגופו למזיק ממנו, שהמזיק הנחבל ממנו כיון ששילם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו, אבל חבל בחברו, אף שנתן לו כל חמשה דברים (ראה להלן: תשלומיו) אין מתכפר לו - על הצער של הבושת (טור שם לגירסת הב"ח והדרישה, וכן הוא בטור שלפנינו¹⁰) - עד שיבקש מן הנחבל וימחול לו (משנה בבא קמא צב א; רמב"ם חובל ומזיק ה ט; טושי"ע חו"מ תכב א), שנאמר באבימלך: וַעֲתָה הִשָּׁב אֶשֶׁת הָאִישׁ כִּי נָבִיא הוּא וַיִּתְּפֹלֵל בְּעַדְךָ (בראשית כ ז. משנה שם), כלומר: שתבקש ממנו עד שימחול לך בלב טוב כל כך שיהיה מתפלל עבורך (מאירי שם).

ואפילו הקריב לו כל אילי נביות, אין נמחל עד שיבקש ממנו (ברייתא שם; רמב"ם שם).

כשאינו מוחל לא מחל לו הנחבל, הרי זה אכזרי, שנאמר: וַיִּתְּפֹלֵל הרי הוא אכזרי

בלבוש שם. 11. והיינו שבכל חמשה הדברים שהחובל חייב אין שיווי פרוטה, כגון שלא פיתחו מכספו וממלאכתו וגם לא הוצרך לרפוי ולא היה בה צער ולא

הלכות ד רמו ורמו, ושו"ת מנחת יצחק א לו ד וחלק ו קה ב. 10. וראה בפרישה ובסמ"ע שם שהביאו גירסא אחרת: "מן הצער והבושת", וכן הוא

עֲשֶׂה פֶּן יַעֲשֶׂה לּוֹ (שם יט), מה הכאה האמורה בבהמה לתשלומים, אף הכאה האמורה באדם לתשלומים (ברייתא וגמרא שם).

אף מה שאמר רבי אליעזר עין תחת עין ממש (ברייתא בבבא קמא פד א), פירושו ששמים את תשלומי הנזק כפי דמי עינו של מזיק (גמרא שם), והיינו ממש, שעינו של מזיק נישומה תחת עינו של ניזק (רשי"ש שם ד"ה אלא), אלא שאין הלכה כמותו, ומשלם דמי עינו של ניזק (ראה ערך נזק).

יש סוברים בדעת רבי אליעזר שאם נתכוין לחסר אבר חברו דנים עין תחת עין ממש, וכשאינו מתכוין הוא שמשלם ממון (פסיקתא זוטרתא שמות שם).

מן היפה חמשה דברים הללו הם בכלל עשרים וארבעה אבות-שבנכסיו נזיקין (ראה ערכו. בבא קמא ד ב, וראה ערך אבות נזיקין), ומשתלמים מן היפה שבנכסיו כדין כל המזיקים (בבא קמא שם וה א; רמב"ם חובל א א).

על גדר התשלומים אם הם ממון או קנס, עיין להלן: בהודאה והכחשה.

משלם ואינו אף שהחובל בחברו עובר בלא תעשה (ראה לעיל: איסורו), לוקח אין אומרים שילקה ולא ישלם, כדין כל החייב מלקות וממון שהוא לוקח ואינו משלם (ראה ערך קס ליה בדרכי מיניה, מחלוקת אמוראים בדבר ושהלכה שלוקח ואינו משלם), אלא משלם ואינו לוקח, לפי שבפירוש ריבית תורה את החובל בחברו לתשלומים (כתובות לב ב; רמב"ם חובל ד ט; טור חו"מ תכד, וראה לעיל: עונשו), ואף שהתרו בו (תוספות כתובות שם ד"ה חובל, וראה שם שנלמד ממקרא מיותר).

המכה אביו המכה את אביו או את אמו ולא עשה בהם חבורה, ואמו שאינו חייב מיתה משום מכה-אב-ואם (ראה ערכו), חייב בחמשה דברים, אבל אם עשה בהם חבורה, או שחבל בחברו בשבת שחייב מיתה, פטור מן התשלומים (משנה בבא קמא פז א; רמב"ם חובל ד ז; טושי"ע חו"מ תכד א וב), ואפילו היה שוגג, לפי שהוא עון מיתת בית דין (ראה ערך מכה אב ואם), ולא חילק הכתוב בדבר שיש בו מיתת בית דין בין שוגג למזיד לפטורו מן התשלומים (רמב"ם שם; טושי"ע שם. וראה ערך קס ליה בדרכי מיניה).

אם כשנפטר מתשלומים מצד חיוב מיתה בשוגג חייב מלקות על לא יוסיף, ראה לעיל: עונשו.

לחבול באדם החובל בעצמו, אף על פי שאינו רשאי (ראה לעיל: איסורו; שחובל בעצמו החובל בעצמו, מחלוקת בדבר), אחרים שחבלו בו חייבים (משנה בבא קמא ז ב; טושי"ע חו"מ תכ לא), ואפילו הוא רגיל לחבול בעצמו (פרישה שם), ואף על פי שהוא עובר על דעת קונו, וגם אינו חס על כבוד עצמו, ואינו מקפיד בצערו וחבלתו (שם וסמ"ע ס"ק לט).

שנים שחבלו זה שנים שחבלו זה בזה, אם חבל האחד בחברו יותר ממה שחבל בו הוא, משלם לו את המותר (משנה בבא קמא לג א; טושי"ע חו"מ תכא ג), ואף אם החבלות שוות אלא ששבתו ובושתו של זה מרובה משל זה - משלם המותר (ערוך השלחן שם טו).

חיוב חמשה אין דין חובל לחייב בחמשה דברים אלא באדם שחבל בחברו, אבל שור שחבל באדם משלם נזק בלבד ופטור מצער, ריפוי, שבת ובושת (משנה בבא

חתם סופר חו"מ קפב) - על מנת שיקבל עליו כל מה שירצו בית דין, ומיד שקיבל עליו מתירים לו אף שאין המוכה מתרצה (נמוקי מהר"ם מריזבורק שם, ורמ"א בדרכי משה ובשו"ע שם, וראה ערך דבר שבקדושה).

התרה זו בשלשה אנשים כסתם התרת נדרים (סמ"ע שם, וראה ערך התרת נדרים¹²).

המכה את חברו אם נפסל לעדות, ואם יש הבדל בין כשחייב מלקות על הכאתו ובין כשאינו חייב מלקות, ראה ערך פסולי עדות.

תשלומי

החובל בחברו חייב לשלם לו חמשה דברים, ואלו הם: נזק (ראה ערכו), צער (ראה ערכו), רפוי (ראה ערכו), שבת (ראה ערכו) ובושת (ראה ערכו). משנה בבא קמא פג ב; רמב"ם חובל א א; טושי"ע חו"מ תכ ג¹³.

חבל בו חבלה שהוא ראוי לשלם חמשת הדברים כאחד משלם חמשה, הזיקו נזק שאין בו אלא ארבעה משלם ארבעה, שלשה משלם שלשה, שנים משלם שנים, אחד משלם אחד (תוספתא בבא קמא ט, וירושלמי שם ח; רמב"ם שם ב א; טושי"ע שם), כיצד:

• קטע ידו או רגלו או אצבע מהן או שסימא עינו משלם חמשה: נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת.

• היכהו על ידו וצבתה וסופה לחזור, או על עינו ומרדה וסופה לחיות - שאין כאן תשלומי נזק מאחר שסופו לחזור כשהיה (ראה ערך נזק) - משלם ארבעה: צער וריפוי, שבת ובושת.

• היכהו על ראשו וצבה, משלם שלשה: צער, ריפוי ובושת.

• היכהו במקום שאינו נראה - שאין כאן תשלומי בושת, אם היכהו שלא בפני רואים (ראב"ד שם ב, וראה מגיד משנה שם שאף הרמב"ם מודה; טושי"ע שם. וראה ערך בושת) - משלם שנים: צער וריפוי.

• היכהו במטפחת שבידו או בשטר וכיוצא באלו נותן אחת והיא הבושת בלבד (ירושלמי שם; רמב"ם שם ב; טושי"ע שם ד - ח).

• כואהו בשפוד או במסמר על צפורניו, במקום שאינו עושה חבורה, ולא מעכב מלאכה, משלם את הצער בלבד (בבא קמא פה ב; רמב"ם שם ג; טושי"ע שם ט).

• השקהו סם או סכו סם ושינה מראה עורו, משלם לו ריפוי בלבד, עד שיחזור מראהו כשהיה (רמב"ם שם; טושי"ע שם י).

• אסרו בחדר, נותן לו דמי בושת בלבד, וכן כל כיוצא באלו (גמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

עין תחת עין עין תחת עין עין שנאמר בתורה (שמות כא כד), מפי היינו ממון השמועה למדו ש"תחת" לשלם ממון הוא (רמב"ם חובל א ב. וראה להלן), אף זה שנאמר: פֶּאֶשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם פֶּן יִנְתֵּן בּוֹ (ויקרא כד כ) אינו לחבול בזה כדרך שחבל בחברו, אלא לחייבו בתשלומים (גמרא בבא קמא פג ב¹⁴; רמב"ם שם ג. וראה מורה נבוכים ג מא), היינו שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כאשר עשה, ולפיכך משלם נזקו (רמב"ם שם).

ואפילו אם החובל רוצה שיסמאו את עינו כדרך שסימא הוא את עין חברו, אין שומעים לו, שנאמר: וּמִכָּה נֶפֶשׁ בְּהִמָּה יִשְׁלַמְנָהּ נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ (ויקרא כד יח), ונאמר אצלו: וְאִישׁ פִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ פֶּאֶשֶׁר

יש להקל לצרפו לדבר שבקדושה. 13. על מהות חמשה הדברים ועל הלימודים, ראה על כל אחד מהם בערכו. 14. וראה שם ובדף פד א עוד

בושת. רש"י כתובות לג א ד"ה אלא. 12. וראה שו"ת חתם סופר שם שבזמן הזה שאין איש שם על לב להפרישו, ולשחוק יהיה בעינו שלא יענו אחריו אמר,

הרי שהיכה את חברו בקיסם של עץ קטן, וחבל בו חבלה שאין חפץ זה ראוי לעשותו, הרי זה פטור (רמב"ם שם; טושי"ע שם), שמחמת חולשתו ורכותו של זה נחבל (רש"י שם צ ב ד"ה שמסור), או שמזלו של נחבל הוא שהורע (רש"י שם צא א ד"ה דבעינן: סמ"ע שם ס"ק לד), שנאמר: וְהָפָה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוּ בְּאֶגְרֵף (שמות כא יח), דבר הראוי להזיק (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואינו חייב אלא בבושת בלבד, שאפילו רקק בגופו של חברו חייב בבושת (רמב"ם שם; טושי"ע שם. וראה ערך בושת).

וכן אומדים את האבר שהיכהו עליו אם ראוי הוא להיעשות בו חבלה זו (טור שם; רבינו ירוחם מישירים נתיב לא ב); וכן אומדים כח המוכה והמכה (רבנו ירוחם שם), וכן אומדים אם דבר כזה בריחוק כזה בכח כזה באדם כזה יוכל לעשות חבלה כזו (רבנו ירוחם שם).

הכהו במחט הברזל אין לו אומד, שאפילו מחט קטנה ראויה היא להמית, ואין צריך לומר להזיק (רמב"ם חובל א יט, וראה ערך רוצח; טושי"ע חו"מ תכ טו), ודוקא מחט שהיא חדה וכיוצא בה, אבל אם אין הברזל מחודד, והזיק על ידי משקלו, אומדים אותו כשאר דברים (מגיד משנה שם; טושי"ע שם), וכן אפילו הוא מחודד אלא שלא הזיק בחידודו אלא במשקלו (סמ"ע שם ס"ק לח).

האומדים, נחלקו תנאים מי הם: שמעון התימני אומר האומדים בית דין אומדים אותו, שנאמר: בְּאֶבֶן אוּ בְּאֶגְרֵף (שמות כא יח), מה אגרוף מיוחד שמסור לעדה ולעדים - שיכול להביאו לבית דין לאמדו אם ראוי אגרוף זה לעשות חבלה זו (רש"י בבא קמא צ ב ד"ה שמסור) - אף כל שמסור לעדה ולעדים, פרט לשנאבדה האבן מיד העדים (תוספתא סנהדרין יב, וברייתא בבא קמא שם), ובית דין לא ראוה, אף שראוה העדים, לפי שצריך אומד בבית דין (רש"י שם ד"ה לשיצתה).

אמר לו רבי עקיבא וכי בפני בית דין היכהו שידועים כמה היכהו ועל מה היכהו, אלא מה אגרוף מיוחד שהוא מסור לעדים, אף כל שהוא מסור לעדים, פרט לנאבדה האבן מידו של מכה - ולא ראוה העדים (רש"י שם ד"ה פרט) - שהוא פטור (תוספתא שם [בשינוי לשון] וברייתא שם).

וכתבו ראשונים שהלכה כרבי עקיבא (חידושי הראב"ד בבא קמא צא א; מאירי שם צ ב ד"ה המכה, ושם צא א ד"ה כשם; רבינו ירוחם מישירים נתיב לא ב); ויש ראשונים שכתבו שצריכים העדים לידע כמה הזיק, ומביאים החפץ שהזיק בו לבית דין ואומדים אותו (רמב"ם חובל א יח; טושי"ע חו"מ תכ כח).

וכתבו אחרונים שאף הם פוסקים כרבי עקיבא (מרכבת המשנה שם; חזון איש בבא קמא יד סק"א), אלא שאף לרבי עקיבא לכתחילה מביאים האבן לבית דין, כדי שידקדקו בה יפה (מרכבת המשנה שם; חזון איש שם). ונתנים לו מיד חמשה הדברים אומדים אותם ונותנים לו מיד (ברייתא בבא קמא צא א), ואף ריפוי ושבת אומדים כמה ימים הוא ראוי להיות נופל למשכב בחולי זה, וכמה הוא הריפוי והשבת, ונותנים לו מיד; אמדוהו והיה מתנונין והולך, שארך בו החולי יתר על מה שאמדוהו - אינו מוסיף לו כלום (ברייתא שם, ורש"י ד"ה והבריאה; רמב"ם חובל ב יד וטו; טושי"ע חו"מ תכ יח), לפי ששמא פשע (מאירי שם), או שמזלו גרם (ים של שלמה שם מ); וכן אם הבריאה מיד, אין פוחתים לו ממה שאמדוהו (ברייתא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שמן השמים הוא שריחמו עליו (גמרא שם).

וראה מראה הפנים לירושלמי בבא קמא ח ה.

קמא פז א; רמב"ם נזקי ממון ז ג; טושי"ע חו"מ תה א), שנאמר: וְאִישׁ פִּי? תָּן מוֹם בְּעַמְתּוֹ (ויקרא כד יט), ולא שור בעמיתו (בבא קמא כו א), ואף משבת וריפוי שהחסירו ממון הוא פטור, שנאמר: או בָּן יָגַח אוּ בַת יָגַח בְּמִשְׁפַּט הָהָא יַעֲשֶׂה לּוֹ (שמות כא לא), משפט זה יש לו לשלם נזק שלם, ולא משפט אדם החובל בחברו שחייב בחמשה דברים (בבא קמא לג א, ורש"י ד"ה לפוטרו).

וכן בור שחייב על נזקי אדם (ראה ערך בור) אינו חייב אלא בנזק, ופטור על שאר ארבעה דברים (בבא קמא נג ב ורש"י ד"ה אדם), שכשם שדורשים איש בעמיתו ולא שור בעמיתו, כך דורשים ולא בור בעמיתו (שיטה מקובצת שם בשם רבינו פרץ).

וכן בנזקי אש (בבא קמא כג א איכא בינייהו כו, ורש"י ד"ה לחייבו), לא חייבה תורה ארבעה דברים אלו אלא באדם (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

שנים שחבלו שנים שחבלו באחד, שניהם חייבים ומשלשים ביניהם; אחד היה אחד מתכוין ואחד אינו מתכוין, זה שאינו מתכוין פטור מן הבושת (רמב"ם חובל א יג; טושי"ע חו"מ סוף סי' תכא. על בושת שלא בכונה שפטור, ראה ערך בושת).

חרש שוטה וקטן חרש (ראה ערכו) שוטה (ראה ערכו) וקטן (ראה ערכו) שחבלו או נחבלו פגיעתם רעה (משנה בבא קמא פז א; רמב"ם חובל ד כ; טושי"ע חו"מ תכד ח), החובל בהם חייב (אם חייב אף בבושת ראה ערך בושת), והם שחבלו באחרים פטורים (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). וכתבו ראשונים שיש לדיינים לייסר אותם כדי להסיר הנזקים מבני אדם (פירוש המשניות לרמב"ם שם, וב"ח או"ח סוף סי' שמג).

אם נתרצה הקטן לשלם, כתבו אחרונים שמקבלים ממנו ואין מייסרים אותו (ב"ח שם).

נתפתח החרש ונשתפה השוטה והגדיל הקטן, אינם חייבים לשלם (רמב"ם חובל שם; רא"ש בבא קמא ח ט; טושי"ע שם וצו ג), שבשעה שחבלו לא היו בני דעת (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ומכל מקום לפנים-משורת-הדין (ראה ערכו) צריך הקטן לשלם כשהגדיל (ט"ז או"ח סוף סי' שמג).

ויש חולקים וסוברים שקטן שחבל חייב לשלם כשיגדיל (אור זרוע בבא קמא ח שמו, ובהג"א שם¹⁵), וכתבו אחרונים שאף לדעה זו הוא פטור מדברי תורה, אלא שתקנת חכמים היא לחייבו לשלם לכשיגדיל, מפני תיקון העולם (ב"ח או"ח סוף סי' שמג).

עבד ואשה שחבלו או נחבלו שחבלו באחרים פטורים (משנה בבא קמא פז א; רמב"ם חובל ד כא; טושי"ע חו"מ תכד ט), שאין להם מה לשלם, שנכסי מלוג של אשה משועבדים לבעל לפירות ולירושה (רש"י שם ד"ה עבד וד"ה חייבים. וראה ערך בעל וערך נכסי מלוג).

אמנם משלמים לאחר זמן, אם נתגרשה האשה ונשתחרר העבד (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שהרי בני דעה הם, והרי הם כבעל חוב שאין לו, שאם העשיר חייב לשלם (רמב"ם שם), ושמים בית דין כל חמשה הדברים, וכותבים ונותנים ליד הנחבל, וכשיהיה להם נכסים משלמים (רא"ש שם ח ט; טור שם).

האומד

כשם שאומדים למיתה (ראה ערך אומד וערך רוצח), כך אומדים לנזקים (בבא קמא צא א; רמב"ם חובל א יח; טושי"ע חו"מ תכ כח). כיצד,

לימודים נוספים לכך. 15. וראה שו"ת מהר"ם פדוהו צ, ושו"ת הבי"ח סב.

בגרמתו ובכוחו

המבעית את המבעית את חברו - אף שחלה מן הפחד (רמב"ם חובל ומזיק ב ז; טושי"ע חו"מ תכ לב) - פטור מדיני אדם, וחייב בדיני שמים (ברייתא בבא קמא צא א, ושם נתבאר; רמב"ם שם; טושי"ע שם), כגון שצעק לו מאחוריו, או שנתראה לו באפלה וכיוצא (רמב"ם שם; טושי"ע שם), וכן אם צעק באזנו וחרשו (ברייתא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם כה), ואף על פי שהקול כחו הוא, פטור מדיני אדם (ראה קדושין כד ב, למימרא דקלא כו, וחייושי הראב"ד בבא קמא שם), שכן הלה הבעית את עצמו (גמרא שם ושם), שהרי אדם בר דעת הוא (קדושין שם).

כשאחזו אחזו ותקע באזנו וחרש - חייב (ברייתא בבא קמא צא א, והבעיתו ושם נתבאר; רמב"ם חובל ומזיק ב ז; טושי"ע חו"מ תכ לב), וכן אם נגע בו ודחפו בשעה שהבעיתו או שאחזו בבגדיו, וכיוצא בדברים האלו (רמב"ם שם; טושי"ע שם), לפי שהאחיזה מעשה שלו היא (רש"י שם ד"ה אחזו).

וכתבו ראשונים שאפילו לא תקע באזנו, אלא היכה על הכותל כנגד אזנו ונתחרש - חייב, אם אחז בו (מרדכי בבא קמא ח צה, והביאו בדרכי משה חו"מ תכ ב ובסמ"ע שם ס"ק כז)¹⁶.

ניתנה חתיכת המבקע עצים וניתנה חתיכה מן העץ המתבקע - או עץ על אדם נשל הברזל מן העץ (נמוקי יוסף בבא קמא לב ב) - והזיק את חברו, חייב בארבעה דברים (משנה וברייתא בבא קמא לב ב; רמב"ם חובל א יז; טושי"ע חו"מ תכ טו), שכחו הוא וכגופו דומה (נמוקי יוסף שם), ופטור מן הבושת (רמב"ם שם; טושי"ע שם), כיון שלא נתכוין, ואינו חייב על בושת שלא בכונה (סמ"ע שם ס"ק יד, וראה להלן: שלא בכונה).

ניזוק על ידי הדליק אש ויצאה והזיקה אדם בגופו, באופן שהחויב אש הוא משום חציו (ראה ערך אש, ושם מחלוקת אמוראים אם אשו משום חציו, ושכן הלכה), חייב בארבעה דברים (בבא קמא כג א; רמב"ם נזקי ממון יד טו; טושי"ע חו"מ תיח יז).

שלא בכונה

אדם מועד אדם מועד לעולם (משנה בבא קמא טו ב וכה א), בין בשוגג לעולם ובין במזיד - בין באונס בין ברצון (כן הוא בסנהדרין עב א) - בין ער בין ישן (משנה שם כו א; רמב"ם חובל א יא; טושי"ע חו"מ תכ א ג), ובין שכור (רמב"ם שם), ובכולם אם חבל בחברו משלם נזק שלם (משנה שם ורש"י; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שנאמר פָּצַע תַּחַת פְּצַע (שמות כא כה), והרי כבר נאמר: פי? תן מום בעמיתו פֶּאֶשֶׁר עֲשָׂה פֶן יַעֲשֶׂה לוֹ (ויקרא כד יט), אלא בא הכתוב לחייבו על השוגג כמזיד, ועל האונס כרצון (תנא דבי חזקיה בבא קמא כו ב, ורש"י ד"ה פצע), ומשלם מן היפה שבנכסיו (רמב"ם שם. וראה לעיל: תשלומי; מן היפה שבנכסיו).

התנאי לחיוב במה דברים אמורים שהישן חייב, בשנים שישנו הישן כאחד, ונתהפך אחד מהם והזיק את חברו, אבל אם היה אחד ישן, ובא אחר ושכב בצדו, זה שבא באחרונה הוא המועד, ואם הזיקו הישן פטור (ירושלמי בבא קמא ב ח; רמב"ם חובל א יא; טושי"ע חו"מ תכ ד), ונחלקו בכך ראשונים:

• יש סוברים בטעם שהוא פטור מפני שהוא אונס גמור, ואין אדם חייב על אונס גמור (תוספות בבא קמא כו ב ד"ה ושמואל; רבנו ירוחם נתיב לא ב, והביאו הבית יוסף שם), וכן הדין בכל אונס גמור כזה שהוא פטור

(רבינו ירוחם שם; רמ"א בשו"ע שם. וראה רמ"א בשולחן ערוך שעח א במזיק).

• ויש חולקים וסוברים שהוא חייב על כל אונס שהוא (מגיד משנה חובל ו א, בדעת הרמב"ם שלא חילק; רמב"ן בבא מציעא פב א), ולא פטור את הישן שבא בראשונה, אלא לפי שזה שבא באחרונה פשע בעצמו (רמב"ן שם; שיטה מקובצת בבא קמא כו ב בשם ה"ר יהונתן).

בשאר חיובים לא נאמרו הדברים אלא בתשלומי נזק, אבל שאר ארבעה דברים אין דינם כן: על צער, ריפוי ושבת אינו חייב אלא על מזיד, או שוגג קרוב למזיד (בבא קמא כו א, ורש"י ד"ה אף סימא; שו"ע חו"מ תכ א ג, בשם יש אומרים¹⁷), שנאמר בריפוי ושבת: וְכִי יִרְיֶבן אֲנָשִׁים וְגו' (שמות כא יח) אינו חייב אלא בדומה לריב (רש"י בבא קמא שם ד"ה נזק; חידושי הראב"ד שם; מאירי שם), שהוא קרוב למזיד (סמ"ע תכא סק"ו), וכן כתוב וְכִי יִצְצוּ אֲנָשִׁים וְגו' (שמות כא כב; חידושי הראב"ד שם; מאירי שם), וכן פי? תן מום בעמיתו וְגו' (ויקרא כד יט), וכי יתן בכונה משמע (חידושי הראב"ד שם).

על בושת אינו חייב עד שיהא מתכוין (משנה בבא קמא פו ב וגמרא שם כו א, וראה ערך בושת).

נפל מן הגג נפל מן הגג ברוח מצויה והזיק - חייב בנזק, צער, ריפוי והזיק ושבת (בבא קמא כו א; רמב"ם חובל א יב; טושי"ע חו"מ תכא יא), שהרי זו פשיעה גמורה (מגיד משנה שם) וקרובה למזיד, שלא היה לו לעלות לגג שאין לו מעקה, כיון שהוא יכול ליפול ברוח מצויה (רש"י ב"ק כו א ד"ה ונתקע; רא"ש שם ב טו; טור שם), ופטור מן הבושת (גמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

נפל ברוח שאינה מצויה, פטור מארבעה דברים, וחייב בנזק בלבד (שם ושם), שאינו אונס גמור (רש"י ונמוקי יוסף בבא קמא שם), לפי שפעמים מזדמנת אף רוח שאינה מצויה, ומכל מקום אף פשיעה גמורה אין זו, ולכן מארבעה דברים פטור (נמוקי יוסף שם).

היתה רוח כזו שאינה מצויה לגמרי, כגון שהיתה רוח סערה גדולה וחזקה, פטור אף מן הנזק (בי"ח חו"מ שעח, לדעת הטור שם שפטרו, והטור בס"י תכא שמחייב ברוח שאינה מצויה הוא כשאינה חזקה כל כך).

ויש סוברים שכל רוח שאינה מצויה היא אונס גמור ופטור עליה, ולא אמרו שחייב ברוח שאינה מצויה אלא אם היה יכול ליפול מן הגג ברוח מצויה, ואז אפילו הפילתו רוח שאינה מצויה - חייב, שהרי פשע במה שעלה על הגג (לחם משנה שם בדעת הטור).

היתה אבן היתה אבן מונחת בחיקו - שלא הכיר בה - מעולם (רמב"ם חובל א טו; טושי"ע חו"מ ונפלה והזיקה תכא ו), כגון שהניחה לו אדם אחר בחיקו בעוד שהיה ישן (שיטה מקובצת בבא קמא כו ב, בשם ה"ר יהונתן), ועמד ונפלה והזיקה - חייב בנזק בלבד (בבא קמא כו ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאף על פי שהכיר בה, שוגג הוא במה ששכח ואינו פושע (רש"י שם ד"ה לענין ד').

ואף שלא הכיר בה מעולם אינו אונס גמור, שיש לו לחוש שהניח דבר מה בחיקו ושכח (נמוקי יוסף שם); או שאף על פי שזה אונס גמור חייב בתשלומי נזק (שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן, וראה לעיל דעת הסוברים כן).

נתכוין לזרוק שתי אמות וזרק ארבע - או ארבע וזרק שתי אמות וזרק ארבע (בבא קמא שם; טור שם¹⁸) - חייב בנזק, ופטור מארבעה דברים (בבא קמא כו ב; רמב"ם חובל א טו; טושי"ע

סק"ה וביאור הגר"א שם שאין חולק על זה. 18. וברמב"ם ושו"ע השמיטו,

16. וראה ים של שלמה בבא קמא ח לט שחלק על כך. 17. וראה סמ"ע שם

להלכה יש פוסקים כלשון ראשון (רא"ש שם), אבל רוב הראשונים פוסקים כלשון שני (רא"ש שם, בדעת הר"י ובשם הרמ"ה; רמב"ם חובל א יז; טושי"ע חו"מ תכא ט).

הנכנס לרשות חברו שלא ברשות, והזיקו בעל הבית - שלא בכוונה (טושי"ע שם ז, על פי גמרא שם מח ברשותו והזיקו א) - פטור (בבא קמא מח א; טושי"ע חו"מ תכא ז¹⁹) אף מן הנזק (טור שם), לפי שלא היה לו להעלות על דעתו שיכנס אדם לרשותו שלא מדעתו (סמ"ע שם ס"ק יב, וראה תוספות שם ד"ה שניהם), ואונס גדול הוא (נמוקי יוסף שם).

במה דברים אמורים שלא ידע בו בעל הבית, אבל אם ידע בו בעל הבית והזיקו - חייב, שאף שיש לו רשות להוציא משם, אין לו רשות להזיקו (גמרא שם), ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאפילו הזיקו שלא בכוונה חייב (תוספות שם לב ב ד"ה זה; לחם משנה חובל א טז; מאירי שם מח א) בנזק (תוספות שם ללשון ראשון, בגמרא שם), או בארבעה דברים (חידושי הראב"ד שם, על פי גמרא שם לב ב, והיינו כלשון שני שם).

- ויש חולקים וסוברים שהדברים אמורים שהזיקו בכוונה (רמב"ם חובל א טז), אבל הזיקו שלא בכוונה - פטור, אף שידע בכניסתו (מגיד משנה ולחם משנה שם בדעת הרמב"ם).

הזיק הנכנס את בעל הבית, או שהזיק בו בעל הבית - היינו שזה הנכנס היה עומד במקומו, ובא בעל הבית ונתקל בו (רש"י שם ד"ה הזק) - חייב (גמרא שם מח א; רמב"ם שם; טושי"ע שם יז ושע"ז), כיון שנכנס שלא ברשות (טושי"ע שם).

וכתבו ראשונים שאין הדברים אמורים אלא שלא ידע בו בעל הבית, אבל אם ראהו שנכנס והזיק בו - פטור (טור שם ושם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם ושם), ואף שלא ראהו בשעת הנזק, כיון שראהו נכנס היה לו להעלות על דעתו שראוי שיוזק ממנו ולשמור עצמו (סמ"ע שם סק"ז); ויש חולקים וסוברים שאף בראהו נכנס, אם לא ראהו בשעת ההזיק - חייב (חידושי הראב"ד בבא קמא שם, ובשיטה מקובצת שם בשמו²⁰).

נכנסו שניהם ברשות או שלא זה את זה חייבים, הוזקו זה בזה פטורים (בבא קמא ברשות מח ב; טושי"ע חו"מ שע"ז ותכא ח²¹).

שניהם ברשות, היינו שנתן לו בעל הבית רשות להיכנס לחצרו, או שהיו שניהם ברשות הרבים, או בחצר של שניהם (רש"י בבא קמא שם ד"ה שניהם), או שהיו שניהם בחצר של אחד ברשות בעל החצר (תוספות שם ד"ה שניהם; טור חו"מ שע"ז). ושניהם שלא ברשות היינו שניהם רצים ברשות הרבים (רש"י שם ד"ה א), או שנכנסו לחצר של אחד ברשות בעליו (תוספות שם).

היה אחד ברשות ואחד ברשות - זה שברשות פטור, וזה שלא ברשות חייב (בבא קמא שם).

שנים מהלכים או רצים ברשות הרבים מהלך, הרץ חייב - כשהוזק בו המהלך (רמב"ם חובל א ט; טושי"ע חו"מ שע"ז ח) - מפני שהוא משנה (ברייתא בבא קמא לב א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שרץ שלא ברשות (טושי"ע שם), והמהלך פטור אם הוזק בו הרץ (שו"ת חות יאיר רז). אמר לו הרץ

חו"מ תכא ז), שהוא קרוב לאנוס, שהרי שיער בכח זריקתו שלא יזרוק יותר משתי אמות (נמוקי יוסף בבא קמא כג א).

במה דברים אמורים כשלא נחה האבן במקום שחשב, אבל אם נחה במקום שחשב, אלא שהיה משער את המרחק לשתי אמות והיו שם ארבע, חייב אף בארבעה דברים, שהרי נחה במקום שרצה (מאירי שם; שיטה מקובצת שם בשם ה"ר יהונתן).

המזיק את אשתו המזיק את אשתו בתשמיש המטה - בהזיק שהיה בתשמיש המטה יכול להישמר ממנו (מאירי בבא קמא לב א, וראה גמרא שם: איבעי ליה לעיוני) - נחלקו אמוראים: רב הונא אמר שהוא פטור, מאחר שיש לו רשות לבוא עליה, ורבא אמר שהוא חייב, מאחר שהוא בלבד עושה את המעשה (בבא קמא לב א), והיה לו לעיין (רבינו חננאל שם; רא"ש שם ג י). הלכה כרבא (רמב"ם חובל ד יז; טושי"ע חו"מ תכא יב, ואה"ע"ז סוף סי' פג).

ונחלקו ראשונים: יש סוברים שהוא חייב בנזק, צער, ריפוי ושבת (מאירי שם; טור שם; סמ"ע שם סק"כ, בדעת השו"ע שם), ופטור מן הכושת שהרי לא נתכוין (בית יוסף שם; סמ"ע שם); ויש סוברים שאינו חייב אלא בנזק, לפי שאינו קרוב למזיד (מאירי שם, בשם יש אומרים).

בהבדלי רשויות

המבקע עצים ברשות הרבים, ופרח עץ מהם והזיק ברשות היחיד, או שביקע ברשות היחיד והזיק ברשות הרבים, או שביקע ברשות היחיד והזיק ברשות היחיד אחרת - חייב (משנה בבא קמא לב ב; רמב"ם חובל א יז; טושי"ע חו"מ תכא ט) בארבעה דברים, ופטור מן הכושת (שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

הנכנס לחנותו הנכנס לחנותו של נגר שלא ברשות, וניתזה בקעת של נגר וניזק וטפחה על פניו - פטור, ואם נכנס ברשות - חייב (ברייתא בבא קמא לב ב), ונחלקו שני לשונות בדעת רבי יוסי ברבי חנינא:

- ללשון ראשון נכנס ברשות חייב בארבעה דברים (גמרא שם), לפי שהוא פושע (רש"י שם ד"ה חייב), שהרי ראהו נכנס (תוספות שם ד"ה זה; רא"ש שם ג יא, בדעת רש"י), או שאפילו לא ראהו נכנס, מאחר ששאל ממנו רשות היה לו לידע שיכנס (תוספות שם בתירוץ ב; רא"ש שם); נכנס שלא ברשות, פטור מן הצער והריפוי והשבת, שאין כאן פשיעה, אבל חייב בנזק (רש"י שם; תוספות שם ד"ה זה), אם ראהו נכנס (תוספות שם; רא"ש שם), שאף באונס חייב בנזק (רש"י שם). לא ראהו נכנס, פטור אף מן הנזק (תוספות שם; רא"ש שם), שהרי זה אונס גמור (פלפולא חריפתא שם).

- ללשון שני אף כשנכנס שלא ברשות חייב בארבעה דברים (גמרא שם), שמאחר שראהו נכנס היה צריך להיזהר, והרי הוא פושע (רש"י שם; הגהות אשר"י שם, בשם ר"י; נמוקי יוסף שם), ולא אמרו שפטור אלא מגלות אם מת (גמרא שם. וראה ערך רוצח). לא ראהו נכנס פטור (תוספות שם ד"ה חייב; פסקי ר"י בדכתב יד שם; טור חו"מ תכא, בדעת רש"י) מתשלומי צער ריפוי ושבת לפי שהוא אנוס, וחייב בנזק (מאירי שם, בשם גדולי המפרשים), או שפטור אף מנזק (פסקי ר"י בדכתב יד שם).

יש חולקים וסוברים שללשון שני אף שלא ראהו נכנס חייב בארבעה דברים, שאין זה אונס לפי שבני אדם מצויים להיכנס לחנויות (רשב"א בבא קמא שם; רבנו ירוחם מישרים נתיב לא ב, בשם ר"י; טור שם, בשם ריב"א).

19. ובחידושי הראב"ד שם יש טעות סופר דמוכת, וצריך לומר: אף על גב דידע ליה, וכן הוא בשיטה מקובצת. 21. וראה רמב"ם חובל א טז, ושם

כי בנזקין אין שום חידוש בין שתיים וארבע לארבע ושמונה. 19. והרמב"ם חשמיט, ולא הביאו אלא לענין מזיק ממוון חברו בנזקי ממוון ז, וחובל ומזיק

סובר שהוא חייב, אפילו אמר הן בניחותא, או אפילו הנחבל עצמו הזכיר על מנת שאתה פטור, שהדבר ידוע שאין אדם רוצה בכך, ולענין מכות ופצעים בלבד מחלק רבי יוחנן בין שאמר לו הן בניחותא שהוא פטור, לבין שאמר לו בתמיהה שהוא חייב (רמב"ם חובל ה יא, וראה מגיד משנה שם שמפרש כן בדעת רבי יוחנן).

להלכה נחלקו ראשונים:

- יש פוסקים שאדם מוחל אף על ראשי איברים, והלכה כרבי יוחנן שיש הן שהוא כלאו (רי"ף ורא"ש בבא קמא שם, שהביאו רק דברי רבי יוחנן; טור שם, בשם הרא"ש; רמ"א בשו"ע תכא יב בשם יש אומרים).
- ויש חולקים ופוסקים שאפילו אמר לו על מנת שאתה פטור - חייב, שהדבר ידוע שאין אדם רוצה בכך, שאין אדם מוחל על ראשי איברים (רמב"ם שם; טור בשם הרמב"ם שם; המחבר בשו"ע שם), וחייב בחמשה דברים (רמב"ם שם).

הזוכה בתשלומים

החובל בבניו החובל בבניו שאינם סמוכים נותן להם מיד, קטנים יעשה להם סגולה, וכן אחרים על שולחנו (ברייתא בבא קמא פז ב; רמב"ם חובל ד יט; טושי"ע חו"מ תכד ז), ונחלקו אמוראים מהי סגולה:

- רב חסדא אמר ספר תורה (גמרא שם) ללמוד בו - הקטנים (סמ"ע שם ס"ק טו) - שהרי יש פירות והקרן קיימת (ריטב"א בבא בתרא נב א ד"ה ואסיקנא, וראה סמ"ע שם).
- רב בר רב הונא סובר דקל שיאכלו ממנו תמרים (גמרא שם), או קרקע וכל דבר המוציא פירות (מאירי שם, וראה רמב"ם וטושי"ע שם), ולא עוד אלא שלכתחילה עדיף לקנות קרקע, אם יש די מעות לכך, מאחר שהקרן קיימת יותר (סמ"ע שם ס"ק יד), אבל לא יתנו את המעות בעיסקא, שמא יארע בה דבר תקלה ותאבד (רשב"א בבא בתרא שם), ולא יקנו ספר תורה, שמא יקלקלה הקטנים, ואין לבית דין לגרום שתצא תקלה מתחת ידם (סמ"ע שם).

להלכה נחלקו ראשונים - יש פוסקים כרב חסדא (רא"ש בבא קמא ח ח, וטור שם בשמו; רבנו ירוחם נתיב לא ב, בשם רוב הפוסקים והרי"ף; רמ"א בשו"ע שם); ויש פוסקים כרבה בר רב הונא שיקח בהם קרקע ואוכלים פירותיה (רמב"ם שם; טור שם בשם הרמב"ם; המחבר בשו"ע שם).

חבל בבניו חסמוכים על שולחנו חסמוכים על שולחנו קמא פז ב: רמב"ם חובל ד יט; טושי"ע חו"מ תכד ז, ונחלקו בכך ראשונים:

- יש סוברים שאינו פטור אלא מן השבת (תוספות שם ד"ה וקתני בתירוץ ב; רא"ש שם ח ח; טור שם בשם הרא"ש; רמ"א בשו"ע שם).
- ויש סוברים שאף משאר דברים פטור (תוספות שם בתירוץ א; רמב"ם שם; טור שם בשם הרמב"ם; המחבר בשו"ע שם).

חבלו בהם אחרים - גדולים יתנו להם מיד, קטנים יעשו להם סגולה (ברייתא וגמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואין נותנים לאב, לפי שאין אדם מקפיד אלא שלא יתחסר הוא עצמו ממון, ולכן חבל בהם האב פטור, אבל ריוח ממון שבא להם מאחרים אינו מקפיד עליו, מאחר שעל ידי צער גופם בא (גמרא שם, וראה תוספות שם ד"ה כאן).

למהלך, נטה על ימין או על שמאלך, ולא שמע אליו - פטור (שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן; מאירי שם, בשם יש אומרים).

היו שניהם רצים ברשות הרבים - פטורים (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שהרי לא שינה המזיק יותר מן הניזק, ועל הניזק היה להרחיק את עצמו שלא יזיקהו (שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן), וכתבו ראשונים שמכל מקום אם הזיקו זה את זה שלא מצד הפגיעה - חייבים (מאירי שם).

רץ בערב שבת היה אחד רץ ואחד מהלך בערב שבת בין השמשות, אף הרץ פטור - אם הוזק בו חברו (שו"ת חוות יאיר רז) - מפני שרץ ברשות (גמרא שם בפירוש המשנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), למהר לטרוח להכין לכבוד שבת (רא"ש שם ג יא), ועל הניזק להרחיק את עצמו (שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן).

וכתבו ראשונים שאינו פטור אלא אם רץ לצורך שבת, אבל אם רץ לשאר צרכיו, כרץ בחול הוא - וחייב (נמוקי יוסף שם, בשם הרמ"ה; רמ"א בשו"ע שם), אלא שבסתם אנו הולכים אחרי הרוב ודנים אותו שלצורך שבת רץ, ואפילו אין בידיו כלום שמא רץ לומר: עישרתם ערבתם (ראה ערך ערב שבת), או להחליף בגדיו לכבוד שבת (נמוקי יוסף שם, בשם הרמ"ה. וראה ערך הני"ל).

ולאו דוקא בין השמשות, אלא משעה שמתחילים לעסוק בצורכי שבת, והוא מחצות היום ולמעלה (אור זרוע בבא קמא ג קסד, ובהג"א שם).

וכתבו ראשונים שדוקא לצורך שבת שאין לו שהות, אבל בשאר מצוה, כגון שרץ לבית הכנסת או לבית המדרש, שיש לו פנאי - אם הזיק חייב (מרדכי בבא קמא ג לט, והובא בבית יוסף שם).

במחילת הניזק

האומר לחברו: סמא את עיני, קטע את ידי, שבר את רגלי על מנת שאתה פטור - חייב (משנה בבא קמא צב א; רמב"ם חובל ה יא; טושי"ע חו"מ תכא יב), אמר הכני פצעני על מנת שאתה פטור - פטור (ברייתא שם צג א). בטעם ההבדל שבין ראשי איברים לבין מכות ופצעים, נחלקו אמוראים:

• רב ששת אמר, שבראשי איברים הוא חייב משום פגם משפחה (גמרא שם), ולכן אינו יכול למחול, או שלכן אין כוונתו למחול אף שאמר לו על מנת לפטור, אבל מכות ופצעים אין בהם פגם משפחה, והוא יכול למחול (חידושי הראב"ד שם).

• רבא אמר שאין אדם מוחל על ראשי איברים (גמרא שם), ואף שאמר לו על מנת שהוא פטור, מתוך צערו או כעסו אומר כן (רשב"א שם), או שהוא סבור שבודאי לא ישמע לו (סמ"ע שם ס"ק כא), אבל על צערו מוחל אדם (רש"י שם ד"ה רבא, וברשב"א שם: לפעמים מוחל).

• ורבי יוחנן אמר יש הן שהוא כלאו, ויש לאו שהוא כהן (גמרא שם), ונחלקו ראשונים בדעתו: יש מפרשים שהוא סובר אדם מוחל אף על ראשי איברים, ולא אמרו שחייב אלא כשאמר נחבל קטע ידי וסמא את עיני, ושאלו החובל, אם אני עושה כן אתה פוטרני, ואמר לו הנחבל הן, בדרך תמיהה - שחייב, מפני שיש הן שהוא כלאו, אבל אם אמר לו "הן" בניחותא - פטור, וכן לא אמרו שפטור בהכני פצעני אלא כשהשיב לו הנחבל הן בניחותא, אבל בתמיהה - חייב (רש"י שם ד"ה ור"י וד"ה הכני; חידושי הראב"ד ורשב"א שם בדעת הרי"ף; אור זרוע שם ח שטט); ויש חולקים וסוברים שלענין ראשי איברים אף רבי יוחנן

ו, ומה שכתב הגר"א חו"מ שעה סק"ט בדעתו. וראה להלן בדעת הרמב"ם.

ממון שלו (גמרא שם ורש"י); ויש חולקים וסוברים להיפך, שאין הדברים אמורים אלא בסמוכה על שולחנו, אבל כשאינה סמוכה על שולחנו, אין השבת שלו (טור שם בדעת הרמב"ם; דעה א ברמ"א בשו"ע שם), מאחר שאין מעשי ידיה שלו (בית יוסף שם), ואפילו אביה מתרצה לזונה בימי חולייה כדי לקחת לעצמו את שבתה, שיהיה לו מותר דמי מזונותיה, אין שומעים לו (סמ"ע שם סק"י, וראה פתחי תשובה שם בשם פנים מאירות שחולק).

החובל באשת איש למי (רש"י) - שלה, רבי יהודה בן בתירא אומר בזמן הבושת ופגם שבסתר, לה שני חלקים ולו חלק אחד, ובזמן שבגלוי, לו שני חלקים ולה חלק אחד (משנה כתובות סה ב, וראה תוספתא בבא קמא ט ה).

להלכה נחלקו ראשונים, יש סוברים הלכה כתנא קמא (תוספות רי"ד כתובות שם; שלטי הגבורים שם); אבל רוב הראשונים פוסקים הלכה כרבי יהודה בן בתירא (רי"ף שם, בשם רב האי גאון; רמב"ם חובל ד טו; טושי"ע אהע"ז פג א).

איזהו בסתר ואיזהו בגלוי, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שביין לענין נזק וביין לענין בושת הדבר תלוי במקום החבלה, שאם חבלה בפניה או בזרועותיה וכיוצא, הרי זה בגלוי, ואם חבלה במקום סתר, שאינו נראה, הוא בסתר (מאירי כתובות שם; רמב"ם חובל ד טו; טושי"ע אהע"ז פג א).

• ויש סוברים שאין זה אלא לענין נזק, אבל לענין בושת, בזמן שביישה בינו לבניה - או אפילו בפני עדים (שו"ת הרא"ש מ א) - זהו בסתר, ביישה בפני הכל זהו בגלוי (תוספות כתובות שם ד"ה בזמן; שו"ת הרא"ש שם), ואין הפרש באיזה מקום חבל בה (ים של שלמה בבא קמא ה טז).

החובל באשתו הבעל שחבל באשתו, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שחייב לשלם לה מיד את כל הנזק וכל הבושת וכל הצער והכל שלה, ואם רצתה לתת הדמים לאחר - נותנת (רמב"ם חובל ד טז; וכן הורו הגאונים; שו"ע אהע"ז פג א²³), לפי שמן הדין הכל שלה, ואין לו חלק אלא מפני שיש לו בושת בבושתה ומצטער בפגמה, ולכן כשחבל בה הוא עצמו, נותן לה הכל, שהוא בייש וציער את עצמו (מגיד משנה שם, בשם הרשב"א), והבעל מרפא אותה, כדרך שמרפא כל חולייה (רמב"ם שם; טור שם בשמו; שו"ע שם).

• ויש חולקים וסוברים שיש לבעל חלק בחבלתה, כחלק שהוא נוטל כשחבלו בה אחרים (הראב"ד בהשגות שם; סמ"ע עשין ע; טור שם בשם הראב"ד, ובסי' פה בשם הגאונים).

בהודאה והכחשה

הודה מעצמו לא היו עדים בחבלה, והודה החובל מעצמו, נחלקו בחבלה ראשונים:

• יש סוברים שמשלם חמשה דברים על פי עצמו, שתשלומי חובל ממון הם ולא קנס (ראה ערכו). ראב"ד בהשגות טוען ונטען א טו; רמב"ן שבעות מו ב ד"ה הא; תרומת הדשן פסקים רח, ועוד), והודאת-בעל-דין (ראה ערכו) כמאה עדים (ראה ערך הודאת בעל דין, וערך מודה

החובל בקטנה החובל בכת קטנה של אחרים, נחלקו אמוראים למי משלם הנזק למי משלם הנזק:

• רבי יוחנן אמר שאם נפחתה מכספה, כגון שפצעה בפניה, משלם לאב (בבא קמא פז ב, ושם פח א; רמב"ם חובל ד יד; טושי"ע חו"מ תכד ו. וראה להלן על תשלומי הנזק במקום שיש צער ובושת), אבל הזיקה נזק שאינו פוחתה מכספה, הרי הוא שלה (רמב"ם שם; טושי"ע שם²²).

• רב וריש לקיש חולקים וסוברים שמשלם הנזק לכת ואפילו הפחיתה מכספה (גמרא שם).

במה דברים אמורים שפצעה בפניה, שאין בה ביטול מלאכה, אבל קצץ לה ידה, לדברי הכל הנזק של אב שהרי הוא מפסיד מעשי ידיה (תוספות כתובות מג א ד"ה חבלות, ושם ב ד"ה שפצעה בשם ריצב"א).

הלכה כרבי יוחנן (רמב"ם שם; טושי"ע שם), וביין שפצעה בפניה, וביין שקטע ממנה אבר אחר - הנזק לאב (סמ"ע שם סק"ח).

צער ובושת של הצער והבושת של קטנה שחבלו בה אחרים הם קטנה למי הם שלה (רי"ף בבא קמא לא ב, ורא"ש שם ח ז; רמב"ם חובל ד יד; טושי"ע חו"מ תכד ו), וכן הריפוי (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו אמדוה להתרפא בזמן ארון, ונתרפאה במהרה על ידי סם חריף - הריפוי שלה (רא"ש שם; טור שם); וכן החובל בבתו, משלם לה צער, רפוי ובושת (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

יש מהראשונים סוברים שהבושת נותנים לאב (רמב"ן במלחמות שם, בשם בעל המאור; שיטה מקובצת שם פז ב, בשם הרמ"ה ובשם הר"מ מסרקסתא), שהרי רשאי האב לביישה כשמשיאה למנוול ומוכה שחין (שיטה מקובצת שם בשם הרמ"ה).

במה דברים אמורים שהחובל בבתו קטנה חייב בצער ובושת וריפוי כשאינה סמוכה על שולחנו, אבל סמוכה על שולחנו - פטור, לסוברים שחובל בבניו הסמוכים על שולחנו פטור מן הכל (ראה לעיל: חבל בבניו הסמוכים על שולחנו. מגיד משנה שם יט; רמ"א בדרכי משה ובשו"ע שם); ויש חולקים וסוברים שבבתו קטנה חייב לדברי הכל, שאין זו כסמוכה על שולחנו מאחר שיש לו מעשי ידיה, ואינו פטור אלא בחובל בבנו או בבתו הגדולים הסמוכים על שולחנו, ואין מעשי ידיהם שלו (דרישה שם בדעת הטור בשם הרמב"ם).

שבת של קטנה השבת של בת קטנה היא לאב, שהרי מעשי ידיה למי הוא שלו (בבא קמא פז ב; רמב"ם חובל ד יד; טושי"ע חו"מ תכד ו), עד שעת בגרות (גמרא שם), ואין צריך לומר שהחובל בבתו פטור מן השבת (ברייתא וגמרא שם; טור שם).

במה דברים אמורים כשאינה סמוכה על שולחנו, שהרי האב הוא אדם קפדן, מאחר שאינו זן אותה, ולכן המותר על מזונותיה מן השבת הוא לאב, אבל אם היא סמוכה על שולחנו, שהוא אינו קפדן שהרי זן אותה, אם חבלו בה אחרים השבת שלה, שאינו מקפיד על ריוח ממון שבה לה על ידי צער הגוף, כל שהוא עצמו אינו נחסר על ידו (גמרא שם; מאירי שם; לחם משנה שם בדעת הרמב"ם), ואף שמן התורה השבת לאב, אמדו חכמים דעת האב ויודעים שבאופן זה הוא מוחל אותה לה (תוספות שם ד"ה הכא).

חבל הוא עצמו בבתו, פטור מן השבת אף כשהיא סמוכה על שולחנו (גמרא שם; טור שם בשם הרא"ש), שמקפיד הוא שלא יתחסר

האב למכרה או לקדשה לא היו דמיה נפחתיים, ואם תמכור עצמה דמיה נפחתיים בחבלה זו והרי זה שלה. ²³ וראה בטור שם פה שסתם כדעה

²² וראה חזון איש על הרמב"ם שם שהכוונה אינה לנזק שהרי אין כאן נזק, אלא לצער ריפוי ובושת, וראה אור שמח חובל ב ה שיתכן גם נזק שאילו בא

ולפיכך נזק, אף שיש בו חסרון כיס, אין דנים אותו לפי שאינו שכיח, ובושת אף שהיא שכיחה, אין דנים לפי שאין בה חסרון כיס (בבא קמא שם).

בריפוי ושבת נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף הם אין דנים אותם בזמן הזה, אף שיש בהם חסרון כיס, לפי שאינם שכיחים (טור שם, בשם הרא"ש, ובית יוסף שם לדעת הר"י; ראב"ד בהשגות טוען א טז; רמ"א בשו"ע שם).

• ויש חולקים וסוברים שהשבת וריפוי גובים דיני חוץ לארץ לפי שיש בהם חסרון כיס (אור זרוע בבא קמא ח שכה, בשם ר"ח; רמב"ם שם; טור שם בשמו; המחבר בשו"ע שם), וכן הורו הגאונים ואמרו שמעשים בכל יום לגבות שבת וריפוי בבבל (רמב"ם שם וטור שם בשמו²⁷). ואף שהנזק שיש בו חסרון כיס אין דנים, הרי זה מפני שהנזק צריכים לשומו כעבד (ראה ערך נזק), וכל הנישום כעבד אין גובים אותו בחוץ לארץ (רמב"ם שם. וראה כסף משנה ובית יוסף שם), שלפי שצריך אומד מרובה ועיון גדול בשומא לא עשו אותנו בתי דין הסמוכים שלוחים בדבר (ב"ח ודרישה שם).

אף שאין דנים דיני חבלות בזמן הזה, החובל עצמו לשלם בזמן הזה חייב לשלם, שהרי אין זה קנס אלא ממון גמור, ורק מפני שאינו שכיח אין דנים אותו, ואם אינו משלם גזלן הוא (קצות החושן א סק"ז. וראה מנחת חינוך מצוה נא ג, ואמרי בינה חו"מ א; תפס הנחבל - אין מוציאים מידו (בבא קמא פד א; רמב"ם סנהדרין ה יז; טוש"ע חו"מ א ה).

חובל ברשות

אביי או רב האב המכה את בנו - להטותו לדרך האמת (רש"י מכות ח א ד"ה האב) - והרב הרודה את תלמידו, מצוה הם עושים (מכות שם לענין גלות, וראה רמב"ם רוצח ה ו, וראה ערך רוצח), ואפילו שכבר למד, מצוה היא, שנאמר יָסַר בְּנֵךְ וַיְנַיֶחֶךָ וַיִּתֵּן מַעֲדָנִים לְנַפְשֶׁךָ (משלי כט יז. מכות שם), וכן האב המייסר את בנו ללמדו אומנות (מכות שם ב; רמב"ם שם), או חכמה (רמב"ם שם; מאירי שם), או מוסר (פירוש רבינו חננאל מכות שם).

אף שהותר לרב להכות את תלמידו - כדי להטיל עליהם אימה (רמב"ם תלמוד תורה ב ב; טור יו"ד רמה) - אין ראוי לו להכותם אלא ברצועה קטנה (בבא בתרא כא א בערקתא דמסאנא; רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד שם מ), מכה קלה שלא יזקין (רש"י שם ד"ה לא), אבל לא בשוטים ולא במקלות (רמב"ם שם; טוש"ע שם), וכולם שהיכו והזיקו, הרי אלו פטורים (תוספתא בבא קמא ט ג; שו"ת שבות יעקב ג קמ מסברת עצמו על פי דין גלות, ראה ערך רוצח).

כשחבלו יותר חבלו יתר מן הראוי להם, הרי אלו חייבים (תוספתא מן הראוי להם בבא קמא ט ג), כגון שאינו מכהו בשעת לימוד, או שהיה מלמדו אומנות אחרת שאינו צריך לה (חסדי דוד שם, על פי מכות שם ורמב"ם רוצח שם), או אב שמכה את בנו הגדול שאסור לו להכותו (ראה ערך לפני עור. חסדי דוד שם).

היכה את תלמידו באכזריות, מתוך כעס על שמתרשל בלימודו, כתבו אחרונים שאף שאסור לו לעשות כך - פטור, אלא שכדי לגדור הדבר יש לחייבו בריפוי (שו"ת שבות יעקב ג קמ).

בקנס שהמודה בו פטור), אלא אם כן הודה שחבל וטוען שהנחבל התחיל והוא פטור מן התשלומים (ראה להלן: חובל ברשות), שנאמן מפני שהפה-שאסר-הוא-הפה-שהתיר (ראה ערכו. תרומת הדשן שם²⁴; שו"ת הרמ"א פח).

• ויש סוברים שהנזק והצער קנס הם (ר"י מיגש שבועות שם, והובא בראשונים שם), ואינו משלם אותם על פי עצמו (ר"י מיגש שם; רמב"ם חובל ה ו; רבינו ירוחם מישירים נתיב לא ב; טור חו"מ צ).

שבת, בושת וריפוי משלם אדם על פי עצמו אף לדעה זו (רמב"ם שם; רבנו ירוחם שם; ר"י מיגש שם; טור שם), ולמה משלם אדם שלשה דברים אלו על פי עצמו, שהשבת והריפוי ממון הוא ולא קנס, שאם לא יתן הרי חיסרו ממון שהוא מתרפא בו וביטלו ממלאכתו (רמב"ם שם ז; רבנו ירוחם שם; ר"י מיגש שם), והבושת אף היא ממון ולא קנס (ראה בבא קמא ד ב בממונא קמיירי, ורש"י שם פד ב ד"ה ופגם, וראה ערך בושת)²⁵.

ראוהו עדים חבול ולא ראו חבול בו בפועל ראוהו בעת שחבל בו, והודה החובל שהוא חבל, משלם חמשה דברים, אף לסוברים שאין משלם

נזק וצער על פי עצמו (ראה לעיל דעת הר"י מיגש הרמב"ם ועוד), שאין זה קרוי הודאה, שמאחר שראוהו עדים נכנס שלם ויצא חבול, עיקר חיובו על פיהם של העדים, והודאתו אינה אלא גילוי מילתא שחבל בו (ר"י מיגש שבועות מו ב; מאירי שם; רמב"ם חובל ה ו); ויש סוברים שאף באופן זה אינו משלם נזק וצער על פי עצמו (ר"י מיגש שם בתירוץ ב; מאירי שם בשם גאוני הראשונים).

היו מעידים אותו שנכנס תחת ידו - רשותו (מגיד משנה שם ד) - שלם ויצא חבול, ולא ראוהו העדים שחבל בו, ואמר חבלת בי, והלה אומר לא חבלתי, הרי זה נשבע ונוטל; רבי יהודה אומר עד שתהיה שם מקצת הודאה, כיצד, אמר לו חבלת בי שנים, והלה אומר לא חבלתי כך אלא אחת (משנה שבועות מד ב).

הלכה שלעולם נשבע ונוטל (רמב"ם חובל שם; טוש"ע חו"מ צ טז).

במה דברים אמורים כשהיתה המכה במקום שאפשר לו להכות בעצמו, או שהיה עמהם שלישי, שאפשר שזה הנחבל אמר לו לחבול בו²⁶ ולהתרעם על אחר, אבל אין עמהם אחר, והיתה המכה במקום שאינו יכול לעשות בעצמו, הרי זה נוטל בלא שבועה (שבועות מו ב; רמב"ם שם ה; טוש"ע שם).

וכן אם היה עמהם אחר, אלא שברור לעדים שאותו אחר לא חבל בו, נוטל בלא שבועה (טור שם בשם הרמ"ה), כגון שהוא איש טוב וישר, שאינו משנה בדיבורו כדי להוציא ממון שלא כדין (פרישה שם; שבות יעקב א קיג בשם ספר דברי נביא: כשר וירא שמים).

המותרים לדון דיני חבלות אין דנים אותם, מן התורה, אלא שלשה דיני חבלות דיינים, ושיהיו סמוכים (משנה סנהדרין ב א, וגמרא שם ב: רמב"ם סנהדרין ה ח. וראה ערך בית דין).

בחוץ לארץ שאין בית דין סמוכים, וכן בזמן הזה שבטלה הסמיכה אף בארץ ישראל (ראה ערך סמיכה), ואין בית דין דנים דיני ממונות אלא בתורת שליחותם של בתי דין הראשונים הסמוכים שהיו בארץ ישראל, ואין דנים אלא דברים המצויים תמיד, ויש בהם חסרון כיס (ראה ערך בית דין וערך דיני ממונות), אין דנים דיני חבלה (בבא קמא פד ב; רמב"ם שם י, טוש"ע חו"מ א ב. וראה ערך בית דין).

והרא"ש והרמב"ם, אבל לפנינו הגירסא ודילמא אחר עבד וכן היא בר"י מיגש. 27. וראה ים של שלמה ח ד שכתב שזו תקנת הגאונים ולא מן הדין.

השניה. 24. והביאו בדרכי משה חו"מ צ, ובסמ"ע שם ס"ק מו. 25. וראה טעם נוסף ברמב"ם שם, וברבינו ירוחם שם. 26. כן היא גירסת הר"י

רופא ממוחה שהחליט על צורך בניתוח, ואחות או מתמחה ביצעו את הניתוח, ומת החולה, והתברר שהיתה טעות בשיקול הדעת לעצם הניתוח, החיוב הוא על המומחה שציווה על הניתוח, והמבצעים מטעמו פטורים, כי דינם כאנוסים, אלא אם כן גם הם יכלו לדעת על פי השכלתם שמדובר בהחלטה שגויה (הגר"ז גולדברג, תחומין יט, תשנ"ט עמ' 317 ואילך. וראה בארוכה בכל זה באנציקלופדיה הלכתית רפואית [שטיינברג] ערך רשלנות רפואית).

רופא גוי כל דיני רופא שטעה והזיק, וההבדל בין שוגג למזיד, חלים על רופא גוי כמו על רופא ישראל (שו"ת שבט הלוי ח רנא אות ט).

כשלא ידוע אם רופא חייב בתשלומים או בגלות דווקא אם החולה ניזוק ברור שהתרופה או הטיפול שהוא נתן היו מחמת טיפול הרופא הגורמים לנזק או למוות, אבל כאשר לא ידוע אם החולה ניזוק או מת מחמת התרופה או הניתוח – פטור הרופא, בין בדיני אדם ובין בדיני שמים (שו"ת רב פעלים ג או"ח לו).

טעה בטיפול יש שכתבו שרופא שטעה בטיפול תרופתי, כגון רופא תרופתי פנימי שנתן תרופה לא נכונה, אם שגג או הזיד והמית או הוסיף מכאוב, ונתכוון לרפאות ולא להזיק, פטור אף בדיני שמים, שאין לו אלא מה שענינו רואות, ולא הזיק אלא בדרך גרמא (שו"ת תש"ב"ץ ג פב, הובאו דבריו בברכי יוסף יו"ד שלו ז; שו"ת בשמים ראש שפו, וראה עוד שו"ת מנחת יצחק ג קד; הגר"י זילברשטיין, הלכה ורפואה בתש"מ"א עמ' רפו ואילך). ויש שכתב שפטור אף בדיני שמים, אפילו אם השקה את הרפואה בידיו (שו"ת רב פעלים ג או"ח לו).

אמנם יש שכתבו שבזמנינו שניתן לברר ולוודא יותר טוב את מצב החולה, את אבחנתו ואת דרכי הטיפול בו, דין מתן תרופות כדין רופא מנתח, ובשניהם חייב (שו"ת שבט הלוי ד קנא; שו"ת וישב משה ב ח).

אופנים נוספים • רופא שנתן תרופה לחולה בסוכרו שהיא התרופה לחיוב הרופא המתאימה למחלתו, והתברר שטעה בכך והחולה ניזוק או מת, הרי הוא פטור, אבל אם מתוך חוסר תשומת לב מספקת החליף הרופא את התרופה, ובמקום להזריק את החומר הדרוש לרפואתו של החולה, טעה והזריק לו חומר אחר, שגרם לו לנזק או למוות, הרי הוא חייב בתשלומים ובגלות (שו"ת צ"ץ אליעזר ה קונט' רמת רחל כג; שו"ת מנחת יצחק ג קד).

• רופא אשר בגלל חוסר תשומת לב מספקת טעה והזריק זריקה במקום שלא היה ראוי להזריק, ועל ידי זה נגרמה חבלה לחולה, או שהחולה מת כתוצאה מכך, הרי הוא חייב (שו"ת צ"ץ אליעזר שם).

• רופא שתוך כדי הטיפול חתך במקום שלא היה צריך לחתוך כלל, ועל ידי זה ניזוק החולה, הרי הוא חייב בתשלומים (שו"ת שבט הלוי ד קנא; שו"ת וישב משה ב ח. וראה עוד באנציקלופדיה הלכתית רפואית [שטיינברג] ערך רשלנות רפואית).

רופא שהזיק חיוב הרופא בניזיקין הוא לאו דווקא אם עשה מעשה, בשב ואל תעשה אלא גם אם נגרם לחולה נזק בגלל התרשלנות הרופא בשב ואל תעשה, כגון שלא בא לחולה כשנקרא אליו באמצע הלילה, ובפרט אם החולה בא לרופא מסויים ועליו סמך, יכול לתובעו בבית דין על כך (הגר"ז אויערבאך והגר"י אלישיב, הובאו דבריהם בנשמת אברהם ה יו"ד שלו א).

שליח בית דין שליח-בית-דין (ראה ערכו) שהיכה ברשות בית דין והזיק - פטור (תוספתא בבא קמא ו ה וט ג) מדיני אדם ודינו מסור לשמים (תוספתא ו שם), ודוקא כשהיה שוגג, מפני תיקון העולם, אבל אם היה מזיד - חייב (תוספתא גיטין ג יג, וראה תש"ב"ץ ג פב, וראה ערך שליח בית דין), וכן אם חבל יתר על הראוי לו, הרי זה חייב (תוספתא בבא קמא ט שם), וכן אם היכה מפני כעס וחימה - חייב (שו"ת הראנ"ח א קיא, והביאו בשו"ת שבות יעקב ג קמ).

שליח בית דין שהיכה את הבעל-דין (ראה ערכו) הנמנע מלבוא לדין, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שמצוה הוא עושה (רמב"ם רוצח ה ו).

• ויש סוברים שאין לשליח בית דין רשות להכותו (ראב"ד בהשגות שם ²⁸).

שליח בית דין שהיכה את המסרב בו - פטור (רבנו ירוחם מירשים נתיב לא ב, והובא בבית יוסף חו"מ ח; רמ"א בשו"ע שם ה), כגון שבא למשכנו בזרוע בשוק ומסרב בו, וכן בכל דבר שמסרב לשליח בית דין (רבנו ירוחם שם), וכן שליח בית דין שבא להציל אדם מיד אחר שבא לגזול, על ידי שמכה את הגזולן - פטור (נמוקי יוסף בבא קמא פח א, וראה רמ"א ובאור הגר"א שם), לפי ששליח בית דין יכול בעצמו לעשות דין (רמ"א שם).

רופא רופא (ראה ערכו) אומן שריפא ברשות בית דין והזיק - פטור (תוספתא בבא קמא ט ג) מדיני אדם, ודינו מסור לשמים

(תוספתא שם; רמב"ן בתורת האדם שער הסכנה; טושי"ע יו"ד שלו א. וראה ערך דיני שמים), ודוקא כשהיה שוגג, מפני תיקון העולם (תוספתא גיטין ג יג, וראה מנחת בכורים שם, ותש"ב"ץ ג פב), שאם לא יהיה פטור כשהוא שוגג, יבואו להימנע מלרפאות (תש"ב"ץ שם), אבל ריפא שלא ברשות בית דין חייב בתשלומים אפילו היה בקי (טושי"ע שם).

ריפאו ברשות בית דין, והזיקו במזיד - חייב (תוספתא גיטין שם; פרישה שם ו ושי"ך שם סק"ב מסברת עצמם), וכן אם חבל בו יתר על הראוי לו (תוספתא בבא קמא ט שם. וראה ערך דיני שמים וערך רופא).

רשות בית דין, היינו שבית דין נתנו לרופא זה רשות לרפא חולים, או שהקהל קיבלו אותו לכך (בית הלל ליו"ד שם).

רופא בימינו הכריעו הפוסקים בדורות האחרונים שמתן דיפלומה מבית ספר לרפואה מוכר, ומתן רישיון לעיסוק ברפואה מטעם משרד הבריאות הוא הרשות ההלכתית בימינו, ואין צורך באישור נוסף מטעם בית דין (בית הלל יו"ד שלו א; עולת שמואל קח; שיו"ר ברכה או"ח שכח ט; ערוך השלחן יו"ד שלו ב ²⁹; שו"ת צ"ץ אליעזר ה קונט' רמת רחל כב, וראה עוד באנציקלופדיה הלכתית רפואית [שטיינברג] ערך רשלנות רפואית וערך רופא).

אחות או רופא מי שבקי ומוסמך לאותו דבר וטעה והזיק פטור, מתמחה אבל אם אינו בקי באותו דבר, כגון אחות שנתנה טיפול רפואי שאיננו בסמכותה, או רופא מתמחה צעיר שטיפל בחולה ללא התייעצות עם מומחה הגדול ממנו, הרי הם חייבים בתשלומים גם בדיני אדם (שו"ת בנין אב ב נו).

יש שכתב שאם מתמחה ביצע ניתוח, ועקב כך התארך משך הניתוח, ונגרם לחולה נזק בגלל ההרדמה הממושכת, הרי הוא חייב גם בדיני אדם, שזה בכחינת 'חבל יתר על הראוי לו' (שו"ת צ"ץ אליעזר יורה דעה פה, וראה עוד בשו"ת באר משה ד פג ה).

שם כהרמב"ם. 29. אלא שבבית הלל כתב שמכל מקום צריך גם רשות בית

28. וראה חסדי דוד לתוספתא בבא קמא ט שם שמדקדק מלשון התוספתא

שם ס"ק כד), ולא דוקא ששה זמן רב, אלא אפילו אם תיכף לאחר שחבל הראשון ישב לו, ובא השני וחזר וחבל בו, הרי זה מעשה חדש, וחייב כמו הראשון (ט"ז שם; שו"ת מבי"ט א שא"י; מהרי"ט שם. וראה פרישה וסמ"ע שם).

המכה כדי הרואה ישראל מכה את חברו, שאינו קרוב אליו, להפרישו מאיסור אף שאינו מכהו נפש, מותר להכות את המכה, כדי להפרישו מאיסור, אם אינו יכול להציל את המוכה אלא על ידי כך (רא"ש בבא קמא ג יג; נמוקי יוסף שם בשמו; טושי"ע חו"מ תכא יג. וראה ערך אפרושי מאיסורא).

יש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא במי שרגיל להפריש חברו מאיסור זה, אבל אם ראה כמה פעמים אדם מכה את חברו ולא הפרישו, אסור לו להכות את המכה, שבודאי אין כוונתו למצוה, אלא מחמת שנאתו למכה הוא עושה כן, ואינו דומה לרואה שמכה את קרובו (ראה לעיל), ששם אף שאין כוונתו להפריש מאיסור מותר להכות את המכה (פרישה וסמ"ע שם ס"ק כח, בדעת הרא"ש והטור שלא כתבו טעם של הפרשה מאיסור בהצלת קרובו).

ויש חולקים וסוברים שאין הולכים בזה אחר כוונת הלב, ואף שיש לו שנאה למכה מותר לו להכותו להפרישו מן האיסור, ומצוה הוא עושה להציל את המוכה (ט"ז שם), אלא שהבדל אחר יש בין הבא להציל אחד מישראל, שאינו פטור אלא אם כן יש בירור גמור שלא יכול להצילו בענין אחר, ובין הרואה שמכים את קרוביו, שאין מדקדקים בו כל כך, שקרובו כגופו, ואפילו בספק הצלה יכול להכות את המכה (ט"ז שם).

על הקורא לחברו רשע אם חברו מותר להכותו, ראה ערך בושת. על מי שרואה את חברו עובר עברה או אינו עושה מצוה, אם יכול להכותו, ראה ערך אפרושי מאיסורא וערך כפיה.

במקום שיכול אדם לעשות דין לעצמו, כגון שראה את שלו ביד אחר שגזלו, אם הותרה לו גם הכאה, ראה ערך עביד איניש דינא לנפשיה. המכה כדי להציל הרואה את חברו מכה את אביו או בנו או אחיו, את קרובו והיכה את המכה כדי להציל את קרובו - פטור, אם אינו יכול להצילו על ידי דבר אחר (רא"ש בבא קמא ג יג; נמוקי יוסף שם בשמו; טור חו"מ תכא, וסמ"ע שם ס"ק כח), וכל שכן שהמוכה עצמו שהיכה את מכהו פטור (רא"ש שם; נמוקי יוסף שם), ואפילו לא היכה זה, אלא הרים עליו יד, והיכה השני להציל עצמו - פטור (שו"ת מהרי"ט יו"ד כט).

אבל היה יכול להציל עצמו בחבלה מועטת, וחבל בו הרבה - חייב (רא"ש שם; טור שם), אלא שמן הבושת הוא פטור (רמ"א בדרכי משה שם א, ובשו"ע שם יג בשם מהרי"ו כח; שו"ת שבות יעקב א קסט בדעת הים של שלמה והסכים כן), שעיקר הבושת הוא על זה שבייש תחילה (שבות יעקב שם³⁰). וכתבו ראשונים שאין לאדם לדחוף את חברו כשמכים זה את זה, אלא יש לו לשמטו מעליו בנחת, ואם דחף - חייב (מרדכי בבא קמא ג לח, והביאו הבית יוסף שם סוף ס"י תכא); התחיל האחד והחזיר לו השני, וחזר הראשון להכותו כדי להציל את עצמו, חייב מאחר שהוא התחיל בראשונה (שו"ת הרדב"ז ד ס"י אלף רצא).

אין השני פטור אלא אם חבל בראשון מיד לאחר שזה היכהו, אבל אם חבל בו לאחר זמן - חייב (רא"ש שם. וראה פרישה וסמ"ע

חֹבֵר חֵבֵר¹

איסור אמירת לחשים על דעת לקבץ חיות ונחשים למקום אחד

• ויש מפרשים שזה המדבר בדברים שאינם לשון עם, ואין להם ענין - ועושה השבעות (חינוך שם, בסתם) - ומעלה בסכלותו שאותם הדבר מועילים, שהאומר כך וכך על הנחש או על העקרב אינו מזיק, והאומר כך וכך על האיש אינו ניוק (רמב"ם עבודה זרה יא י; טור שם, בשמו; חינוך שם, בסתם), ואם אמר אמירה ועשה מעשה יחד עמה, כגון שאוחז מפתח בידו בעת שמדבר - לוקה (ראה ערך לאו שאין בו מעשה. רמב"ם שם³).

מתי מתחייב החובר את האדם - כדי שלא יזיק חבריו, או כדי שלא יזיק אותה האדם (חסדי דוד לתוספתא מכות שם) - ואת הבהמה ואת החיה ואת העופות, בין גדולים ובין קטנים, בין זכרים ובין נקבות - חייב (תוספתא מכות שם), ואפילו נחשים ועקרבים (סנהדרין סה א וכריתות ג ב) - לגרותם זה בזה, או למקום מדבר שלא ימצאו ביישוב ויזיקו (רש"י סנהדרין שם ד"ה ואפילו); או שיאמר עליהם דברים כדי שלא ינשכוהו לפי דעתו (חינוך שם) - ואף על פי שכוונתו שלא יזיקו (סנהדרין שם).

ולכן אסור להצמיד זיבורא - דבורה - ועקרב (אביי בסנהדרין סה א, ובכריתות ג ב) לקשרם שלא ינתקו ממקומם, או לחברם למקום אחד (יד רמ"ה שם קא א), אף על פי שכוונתו שלא יזיקו (סנהדרין שם), ואף על פי שאינם חשובים (רש"י כריתות שם ד"ה אפילו זיבורא),

האיסור אסור להיות חובר, שנאמר: לא ימצא כף וגו' וְחֵבֵר חֵבֵר (דברים יח י - יא), והחובר עובר בלא תעשה (תוספתא מכות (צוקרמאנדל) ה ו; כריתות ג ב), וחייב מלקות (גמ' שם; רמב"ם עבודה זרה יא י, ושם סנהדרין יט ד), ונמנה לאו זה במנין המצוות (ספר המצוות לא תעשה לה; סמ"ג לאוין נד; חינוך תקיב).

גדור בפירושו חובר חבר נחלקו התרגומים:

• יש מתרגמים "רטין רטין" (תרגום אונקלוס שם יא), שפירושו לוחש לחש (כן משמע מרש"י סוטה כב א ד"ה רטין), וחבריו: אָשֶׁר לֹא יִשְׁמַע לְקוֹל מְלַחְשִׁים חֹבֵר חֵבֵרִים מְחַפְּסִים (תהלים נח ו), עֲמָדֵי נֹא בְחֵבְרֵיךָ וְיָרֵב בְּשִׁפְיָךְ (ישעיהו מז יב. מנחם, חבר, מחלקה ג).

• ויש מתרגמים אותו לשון חיבור (כן משמע מהמיוחס ליונתן שם), שמחברים ואוסרים נחשים ועקרבים וכל מיני שרצים (מיוחס ליונתן וכתר יונתן שם).

ובביאור הענין נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהוא המצרף ומחבר - על ידי לחש (רש"י סנהדרין סה א ד"ה והתורה; סמ"ג שם; טושי"ע יו"ד קעט ה) - חיות, או נחשים ועקרבים וכיוצא בהם, למקום אחד (רש"י עה"ת שם, וסנהדרין שם, וכריתות ג ב ד"ה אחד וד"ה חבר קטן; סמ"ג שם; חינוך שם, בשם יש שפירשו), וכן הלכה (טושי"ע שם, וש"ך סק"ז²).

חיבור (כן משמע מיד רמ"ה סנהדרין קא א).³ ולדעה זו יש שנסתפק אם "חובר" הוא מלשון חיבור בעלי חיים יחד, או שמחבר דברים שאין להם ענין (קרית ספר שם).

דין ישראל, ובערוך השולחן נראה שאין צריך.³⁰ וראה ים של שלמה בבא קמא ג כו לענין שאר התשלומים.

חֹבֵר חֵבֵר. 1. יג, טור א-ד. 2. וביאור ראשונים שלדעה זו "חובר" הוא מלשון

המהרש"ל, בדעת הרמב"ם; ב"ח שם וחסדי דוד שם, בדעת הרמב"ם), ומפרשים לחישה זו שהתירו, שהיא אחרי שכבר נשכו, ולוחשים על מקום הנשיכה כדי ליישב דעתו ולחזק לבו, אף על פי שאין הדבר מועיל כלום, הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תיטרף דעתו עליו (רמב"ם שם, על פי ירושלמי שבת יד ג; טושי"ע שם), אבל אם אינו מסוכן אף לחישה על המכה כדי שינוח הכאב היא בכלל חובר חבר (כן משמע מספר המצוות ל"ת לה, וחינוך תקיב).

כשיש לו הנאה ולדעת הסוברים כן, הרי האדם שאמר עליו החבר מהחבירה אותם הקולות, והוא יושב לפניו ומדמה שיש לו בזה הנאה, מכים אותו מכת-מרדות (ראה לעיל) מפני שנשתתף בסכלות החבר (רמב"ם שם י; טור שם, בשמו).

חיבור שדים המקטר לשד לחבר - שאינו מקטר לשם אלהות אלא לחבר השדים לכאן (רש"י סנהדרין סה א ד"ה ומשני במקטר), או שמקטר לשד השדים שיתחבר אליו ויסייענו בכשפיו (רש"י כריתות ג ג ד"ה על מנת) - יש מהאמוראים שרצה לומר שאף זה הוא חובר חבר (אביי בסנהדרין שם, וכריתות שם), ונדחו דבריו, שהתורה אמרה שחובר חבר כגון זה הוא בסקילה (רבא שם ושם; בית יוסף ושו"ע יו"ד קעט יט)⁴.

או אף על פי שמעופפים ובאים על האדם ומזיקים אותו, ואי אפשר להישמר מהם כמו מנחשים ועקרבנים (ב"ח יו"ד שם).

במקום פקוח ודוקא כשאינם רודפים אחריו, שאין בו משום פקוח נפש (רש"י סנהדרין שם ד"ה אסור, על פי כריתות שם), שאם רדפו אחריו - מותר (כריתות שם; טושי"ע שם ו), שאין לך דבר העומד בפני פקוח נפש (בית יוסף שם; ט"ז שם סק"ד; ש"ך שם סק"ט).

וכן לוחשים לחישה נחשים ועקרבנים (סנהדרין קא א) כדי שלא יזיקו (רש"י שם ד"ה ולוחשין; מאירי שם), ואפילו שלא היה בהם חשש מיתה (מאירי שם), וכל לחישה על המכה מותרת (רי"ף שם סה א; יד רמ"ה שם קא א), שאין האיסור אלא בהצמדת חיות זה לזה (ראה לעיל).

ולדעה שאיסור חובר חבר הוא כשלוחש שלא יזיקוהו (ראה לעיל), נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאף על פי שזה באיסור חובר חבר, הואיל ואין בו מלקות, שהרי אין כאן אלא דברים בעלמא, התירו לו בכך שלא תיטרף דעתו עליו, אבל כשעושה מעשה אין מתירים לו כלל (מאירי שם).
- ויש אומרים שאין הלחשים מועילים כלום (ראה לעיל), ואף במקום סכנה אסור ללחוש שלא יזקוהו (דרישה שם סק"ג, בשם

חודש

הלבנה כשנתחדשה, או הזמן של חודש ימים

ויש שקראו במקרא ליום ראש חודש בשם חודש סתם (ספר העיבור ב א):

- מדוע אָתְּ הַלְּכָתָ אֵלָיו הַיּוֹם לֹא חֹדֶשׁ וְלֹא שָׁבַת (מלכים ב ד כג. ספר העיבור שם), מכאן שחייב אדם להקביל פני רבו (ראה ערך כבוד רב) בראש חודש (סוכה כז ב).
- בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ (שמות טז א), שכך וכך ימים עברו מראש החודש, שעיקר שם החודש נמסר על ראשו, ושאר ימי החודש הולכים אחרי ראשו ותלויים בו, ונקראים על שמו (ספר העיבור שם, בדרך הראשון).

וכן בלשון חכמים נקרא חידוש הלבנה בשם חודש:

- אב ובנו שראו את החודש (משנה ראש השנה כב א).
- מי שראה את החודש (משנה שם).
- החודש שנראה ולא נראה בזמנו (גמ' שם כ א), והכוונה על הלבנה שנתחדשה (כן משמע מרבנו חננאל שם).
- ויש שקראו בלשון חכמים בשם חודש ללבנה בכל הימים שהיא גדלה והולכת מעת חידושה ואילך:
- עד כמה מברכים על החודש - על הלבנה בהתחדשה (ראה ערך ברכת הלבנה. רש"י סנהדרין מא ב ד"ה על החדש) - עד שתתמלא פגימתה (גמ' שם), שמכאן ואילך אין לברך מחדש חדשים, שכבר נושנת היא (רש"י שם ד"ה עד שתתמלא; מאירי שם).
- שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב (דברים טז א), שמור תקופת ניסן של חמה שתהא בתוך חידושה של לבנה. שאביב (ראה ערכו) הוא ניסן של חמה, מפני בישול התבואה שמתבכרת בו, ואמרה תורה שמור שיהא ניסן של חמה נמשך לתוך ימי חידושה של לבנה, ואין לשון חידוש נופל

שלושה מובנים לחודש:

- יש שקוראים בשם חודש ללבנה שנראית אחר המולד (ראה ערכו), כאילו נתחדשה עכשיו.
- יש שחודש נקרא כל משך הזמן שמחידוש הלבנה במולד זה עד חידושה במולד הבא.
- ויש שקוראים חודש לכל תקופת זמן של שלושים - או עשרים ותשעה (ראה להלן: חודש שמוזמן לזמן) - יום.

הלבנה שנתחדשה

בין במקרא ובין בלשון חכמים יש שקוראים את הלבנה שנראתה מחדש אחר שנסתרה בשם חודש.

במקרא:

- הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשׁ חֹדֶשִׁים (שמות יב ב), הראהו לבנה בחידושה ואמר לו כשהירח מתחדש יהיה לך ראש חודש (רש"י שם, בפירוש הראשון), שבשעת מולד הלבנה אינה נראית כי אם מעט ואינה ניכרת (רש"י מנחות כט א ד"ה ראש חדש), ונתקשה בו משה והראהו המקום (רבי עקיבא במכילתא בא, פסחא א; תנא דבי רבי ישמעאל בגמ' שם); או שמשוה הראה את החודש לישראל ואמר להם: כזה יהיו רואים וקובעים את החודש לדורות (רבי ישמעאל במכילתא שם).
- תִּקְעוּ בַחֹדֶשׁ שׁוֹפָר בַּכֶּסֶה לְיוֹם תְּחִלָּתוֹ (תהלים פא ד) - בחידוש הלבנה (רש"י שם), וכן אמרו: איזהו חג שהחודש מתכסה בו? זה ראש השנה (ראש השנה ח ב).
- הַיָּהּ חֹדֶשׁ מִחָר (שמואל א כ ה), חידוש הלבנה (רש"י שם), וכן מִמְּחִרַת הַחֹדֶשׁ (שם כז), ממחרת חידוש הלבנה (רש"י שם).

הלוחש על המכה בקריאת פסוק מן התורה וכדומה, אם הוא בכלל חובר חבר, ראה ערך לחשים. 1. חודש. יג, טורים ד-כב.

4. אך יש מהראשונים שכתב שהמקטר לשד בכוונה לעשות על ידו איזו פעולה כגון לחבר חיות הרי זה חובר חבר שאינו אלא בלאו (מאירי סנהדרין שם). על

ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם וְגו' אֲלֶהָ הֵם מוֹעֲדֵי (ויקרא כג ב), אותם - יום שלוששים או יום שלוששים ואחד, אלה הם מועדי, ואין אלה, יום כ"ט או יום ל"ב, מועדי (תורת כהנים אמור פרק י ד, וקרבו אהרן שם).

בלשון בני אדם אף בלשון בני אדם אין חושבים את השעות לחדשים, שאף על פי שבחודש חסר עדיין מקצת יום השלשים הוא מהחודש העבר מכל מקום חושבים כולו לחודש הבא, ולכן מי שאמר לאשתו הרי זה גיטך אם לא באתי מכאן עד חודש זה, ובא משחשכה ביום עשרים ותשע - היינו בתחילת ליל שלוששים - אין אומרים עדיין הוא בתוך החודש שחדשה של לבנה הוא עשרים ותשעה יום ומחצה (רש"י מגילה ה א ד"ה שעות); וכן הנודר שאיני שותה יין חודש זה, אסור בשאר ימי החודש, אבל ביום ראש חודש יהיה מותר, אף על פי שהיה החודש חסר (רמב"ם נדרים י ג, על פי נדרים ס ב).

ראש חודש היה החודש חסר, עושים את יום השלשים ראש חודש של החודש הבא (ראה ערך ראש חודש), ואם היה מלא, עושים שני ימים ראש חודש, יום שלשים, הואיל ומקצתו ראש חודש, ויהיה תשלום החודש המלא שעבר, ויום שלשים ואחד, והוא ראש החודש הבא (רמב"ם קדוש החדש ח ד; טור או"ח תכז).

מנין ימי החודש שלשים ואחד ולא מיום השלושים (רמב"ם שם; טור שם; רמ"א שם).

בלשון בני אדם אמנם בלשון בני אדם היום הראשון של ראש חודש, אף על פי שהוא מכלל החודש הראשון, מכל מקום, כיון שקוראים אותו ראש חודש, חושבים אותו בכלל החודש הבא, ולכן הנודר שלא לשתות יין בחודש זה, והוא עומד באמצע החודש, והחודש היה מלא, כיון שהגיע היום הראשון של ראש חודש מותר לשתות בו (תוספות נדרים ס ב ד"ה חדש זה, בסתם; פירוש הרא"ש שם ד"ה קא משמע; ר"ן שם ד"ה מהו; טושי"ע יו"ד רכז ד).⁵

חודש שמזמן לזמן

חודש האמור בתורת זמן של חיי האדם אין מובנו חודש מחדשי העולם, שהם חדשי הלבנה, אלא חודש ימים משנולד, מעת לעת, כגון בערכין (ראה ערכו), שנאמר בהם: וְאִם מִכֶּן חֲדָשׁ (ויקרא כז ו), ופחות מבן חודש אינו נערך (משנה ערכין ה א; רמב"ם ערכין א א), הכוונה לחודש שלם, ואין הולכים אחר חדשי העולם (תוספות ערכין יט א ד"ה לערכין); וכן בפדיון הבן, שנאמר בו: וּפְדוּיָו מִכֶּן חֲדָשׁ תִּפְּדֶה (במדבר יח ט); וכן בבכורי מדבר, שנאמר בהם: פְּקֹד פֶּלֶךְ בְּכֹר זֶכֶר לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל מִכֶּן חֲדָשׁ וּמִעֲלָה (שם ג מ), וכל מניני התורה בשנות האדם נמנים לא בשנות העולם אלא מיום היוולדו (רמב"ן עה"ת שמות ל יב, על פי ערכין יח ב).

ערכין חודש זה בערכין הרי הוא עם יום השלשים, שיום זה נחשב כלמטה הימנו, ואין לו ערך עד שיהיה בן שלשים ואחד יום (משנה ערכין יח א; רמב"ם שם א א), היינו בן חודש ויום אחד (גמ' שם ב), שלמדים מבן שלשים שנאמר בו: וּמִעֲלָה (ויקרא כז ז. רש"י בכורות מט א ד"ה מספקא).

מכתובים לענין זה. 4. איזה חודש חסר ואיזה מלא, ראה ערך קדוש החדש, וראה ערך לוח השנה. 5. על כתיבה בשטרות ביום ראש חודש עצמו, ראה ערך גט וערך ראש חודש; על שמות החדשים במספר ראשון, שני וכו', ועל שמות החדשים שעלו מבבל, ראה ערך זכירת יציאת מצרים וערך לוח השנה; על חודש

אלא על לבנה המתחדשת, וכמה ימי חידושה ארבעה יום, מכאן ואילך היא ישנה (רב שמואל בר רב יצחק בגמ' שם יג ב, ורש"י ד"ה שמור את).

חודש של לבנה

חודש בתורת משך זמן אין ראוי לומר אלא על חודש של לבנה, שהמלה חודש חצובה מחידוש, והלבנה היא המתחדשת, והוא הזמן שבין מולד למולד, מעת שהלבנה נדבקה בחמה עד שהיא נדבקה פעם אחרת (ספר העיבור ב א), ואין לשמש חודש כלל (ראב"ע (הארון) שמות יב ב), וחדשי השנה הם חדשי הלבנה, שנאמר: עֲלֵת חֲדָשׁ בְּחֲדָשׁוֹ (במדבר כח יז), ונאמר: הַחֲדָשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשׁ חֲדָשִׁים (שמות יב ב. רמב"ם קידוש החודש א א), שחודש בחדשו משמעו כשתתחדש לכם ראייה בירח, אחר שנסתר באור השמש, ויראה לעינים, אז תקריבו עולת ראש חודש, והחודש הזה לכם שנאמר על ניסן, הרי הזה מורה על הלבנה, שאמר לו ה' כזה ראה (ראה לעיל: הלבנה שנתחדשה), שלא כרוב האומות שחדשהם חדשי החמה, ואין להם דבר המתחדש (המפרש שם).²

זמן החודש חדשה של לבנה הוא תשעה ועשרים יום ומחצה ושבע מאות ותשעים ושלושה חלקים (רמב"ם שם ו ג, ושם ח א; טור או"ח תכז), כשהיום מחולק לעשרים וארבע שעות, והשעה מחולקת לאלף ושמונים חלקים (רמב"ם שם ו ב). ואף על פי שאמרו על הירח שפעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה (ראש השנה כה א; רמב"ם שם יז כג), פעמים יוסיף ופעמים יגרע (רמב"ם שם), שנאמר: עֲשֵׂה יָרֵחַ לְמוֹעֲדִים שְׁמֹשׁ יָדַע מְבוֹאוֹ (תהלים קד יט), שמש הוא שיודע מבוואו, ירח לא יודע (גמ' שם; רמב"ם שם), הרי זהו החשבון המדוקדק, אבל לפי חשבון העיבור בקירוב ובמהלך האמצעי, משיתקבץ הירח והחמה עד שיתקבצו פעם שניה הם תשעה ועשרים יום, ושתים עשרה שעות מיום השלשים, ותשע"ג חלקים מהשעה השלש עשרה, וזהו הזמן שבין כל מולד ומולד (רמב"ם שם ו א, ג, על פי ראש השנה כה א, לגירסתנו).

תחילת החודש תחילת החודש היא באותו לילה שבו תיראה הלבנה אחר שנסתרה (רמב"ם שם א א), ואי אפשר לומר שראש החודש יהיה משעת המולד, ויהיה מקצת היום מחודש שעבר ומקצתו מהחודש הבא, שנאמר: עַד חֲדָשׁ יָמִים (במדבר יא כ), ימים אתה מחשב לחדשים, ואי אתה מחשב שעות לחדשים (רבנן דקסרי משום רבי אבא במגילה ה א; רמב"ם שם ח א; טור שם) ³.

חודש חסר ולפיכך עושים חדשי הלבנה מהם חודש חסר ומהם ומלא חודש מלא - ונקרא גם חודש מעובר (שביעית י ב) - חודש חסר הוא תשעה ועשרים יום בלבד, ואף על פי שחדשה של לבנה יתר על זה בשעות, וחודש מלא שלשים יום, ואף על פי שחדשה של לבנה פחות מזה בשעות, כדי שלא לחשב שעות בחודש, אלא ימים שלמים (רמב"ם שם ח ב; טור או"ח תכז).⁴ ואף בזמן שהיו מקדשים את החודש על פי הראייה (ראה ערך קדוש החדש), אפילו כשלא נראית הלבנה כליל שלשים ואחד, אין לך חודש של לבנה יותר משלשים יום (רמב"ם שם א א), ואם קידשוהו קודם זמנו או לאחר עיבורו יום אחד אינו מקודש, שנאמר: מוֹעֲדֵי

2. ויש שכתב מנין שהחודש הזה בחודש לבנה הוא ולא בחודש חמה, שהרי "הזה" פירושו כזה ראה וקדש, ואיזהו שפעמים נראה ופעמים אינו נראה, הרי אומר זה לבנה; ועוד, שאין חודש אלא דבר שמתחדש, והלבנה מתחדשת ולא החמה (יראים רנט). 3. ראה בירושלמי (ראש השנה ב ח) דרשות אחרות

פדיון הבן בפדיון הבן נחלקו תנאים ביום השלושים:

• יש אומרים שיום שלושים כלמטה הימנו, ואם מת הבן בתוך יום השלושים, אף על פי שכבר נתן לכהן את פדיונו - יחזיר (תנא קמא במשנה בכורות מט א), שלמדים בגזרה שוה "חודש" "חודש" מבכורי מדבר (ראה לעיל), שנאמר שם וְמַעְלָה (במדבר ג מ), ויום שלושים כלמטה הימנו (גמ' שם, לדעה זו, ורש"י ד"ה ומעלה), וכן הלכה (רמב"ם בכורים יא יז; טושי"ע יו"ד שה יב).

• ויש אומרים שאם נתן - לא יטול, ואם לא נתן - לא יתן (רבי עקיבא במשנה שם), שלדעתם הדבר ספק אם למדים ממדבר, שהרי יש כאן שני-כתובים-הבאים-כאחד (ראה ערכו) - בערכין ובבכורי מדבר, ושני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים, או שאין מלמדים היינו למקום אחר, אבל בכורי מדבר ובכורי דורות הם ענין אחד, שאלה ואלה בכורות הם, ולכן הדבר ספק אם יום שלושים כלמטה הימנו, או כלמעלה הימנו (גמ' שם, לדעה זו) ⁶.

נפל מחודש האמור בפדיון הבן יש למדים אף לענין נפל, ונחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שכל ששהה שלשים יום באדם אינו נפל, שנאמר: וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר יח טז). רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא שבת (ליברמן) טו ז, וגמ' שם קלה ב, וירושלמי יבמות יא ז, וסמכה דעתם לדבר תורה, שלא ציוה המקום למנות הבכורים כדי לפדותם אלא לאחר שלשים יום (במדבר רבה ד ג), וכן הלכה, ויום שלושים כלמטה הימנו, כמו בפדיון הבן (מסקנת הגמ' שם קלו א; רמב"ם מילה א יג, ושם יבום א כב, ושם רוצח ב ו, ושם אבל א ו; טושי"ע יו"ד שמ ל, ושם שעג ד, ושם שעד ח, ושם שעו ו, ושם אה"ע קנו ד).

• ויש אומרים שאין הדבר תלוי בשלשים יום, אלא בחדשי ההריון, אם כלו לו חדשיו או לא (חכמים, לפי מסקנת הגמ' שם, ותוספות נדה מד ב ד"ה הא, לדעה זו).

אף באבלות אין מחשבים שעות, ואם מת בתחילת יום שלשים ואחד, אף על פי שלא הגיעה שעת לידתו, מתאבלים עליו (שו"ת חתם סופר יו"ד שמג); וכן לפטור את אמו מחליצה, כשמת הולד ביום השלשים דינו כבתוך שלשים, שלא יצא מספק נפל, ואינו פוטר מהחליצה (תוספות יבמות לו ב ד"ה מת, ובכורות מט א ד"ה מת, על פי יבמות שם, לגירסתנו; רמב"ם יבום א ה; טושי"ע אה"ע קנו ד), ואף כאן אין מחשבים שעות (חתם סופר שם) ⁷.

נתינת בכור אף זמן של נתינת בכור בהמה דקה טהורה לכהן בהמה לכהן (ראה ערך בכור בהמה טהורה) למדים מפדיון הבן שהוא שלשים יום, ועד שלשים יום ישראל חייב לטפל בבכור בהמה דקה (משנה בכורות כו ב; רמב"ם בכורות א יד; טושי"ע יו"ד שו ב), שנאמר: בְּכוֹר בְּנִיךָ תִּתֵּן לִי בְּיַם תַּעֲשֶׂה וּגְוִ' לְצִאֲנֶךָ (שמות כב כח-כט), כשם שבכור בניך מצותו לאחר שלשים, אף בכור צאנך נתינתו לאחר שלשים (גמ' שם, ורש"י ד"ה מלאתך).

נזירות סתם נזירות שהיא שלושים יום (ראה משנה נזיר ה א, וראה ערך נזירות), נחלקו בו התלמודים:

• לדעת הבבלי, מכיון שנאמר בניזיר עַד מְלֵאת הַיָּמִים (במדבר ו ח),

אנו דורשים: אלו הם ימים שצריכים למלאות, הוי אומר שלשים (נזיר ו ב), כלומר חודש, שפעמים הוא משלושים יום, ופעמים חסר אחד (תוספות שם ד"ה שה), אלא שכיון שכתוב 'עד מלאות' הדבר תלוי אם עד-ועד-בכלל (ראה ערכו); ולסוברים עד ולא עד בכלל, סתם נזירות עשרים ותשעה יום (גמ' שם).

• ולדעת הירושלמי נזירות נלמדת בגזרה-שוה (ראה ערכו) "ימים" "ימים" מהכתוב ביפת תואר: וּבְכַתָּהּ וּגְוִ' יָרַח יָמִים (דברים כא יג), מה להלן ימים שלושים (ראה להלן) אף כאן שלושים, שהוא חודש (ירושלמי נזיר א ג) ⁸.

נדוי נדוי (ראה ערכו), שאינו פחות משלשים יום (ראה נדוי), למדים מהכתוב שנאמר במתארים: עַד חֹדֶשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאֶפְקָם (במדבר יא כ). ירושלמי מועד קטן ג א).

יפת תואר יפת תואר בתורה ביפת תואר: וּבְכַתָּהּ וּגְוִ' יָרַח יָמִים (דברים שם), הוא שלושים יום (ספרי שם; יבמות מח ב; רמב"ם מלכים ח ה), שמכיון שאין חודש הלבנה פחות מכ"ט י"ב תשצ"ג (ראה לעיל: חודש של לבנה), וכיון שנכנס ביום שלושים מקצת היום ככולו והוי משלושים, ולכן "ירח" הנזכר בכתוב הוא שלושים יום (תוספות ישנים שם אות א).

בלשון חכמים חודש בלשון חכמים, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שאינו אלא חסר, של עשרים ותשעה ימים, וחדשי הבחנה שהם של שלשים יום אף על פי שהם מדרבנן (ראה ערך הבחנה), וכן ירחי לידה שהם של מאתים ושבעים יום (ראה נדה לח א), הרי זה מפני שטורח הוא לפרש תשעים יום ומאתים ושבעים יום אמרו בקצרה בלשון של חדשים (תוספות כתובות עא א ד"ה רבי, בפירוש הראשון, על פי ראש השנה יט ב; פסקי תוספות שם רט).

• ויש אומרים שבמקום שאינו מוכח שהוא של חסר, סתמו של שלשים יום אף בלשון חכמים (תוספות שם, בפירוש השני) ⁹.

חדשי העיבור בחדשי עיבור האשה נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאף לסוברים שבחודש התשיעי אפילו יכנס בו יום אחד אפשר שתלד, שהיולדת לתשעה יולדת למקוטעים (ראה ערך נפל), מכל מקום שמונה החדשים של העיבור הם של שלושים יום (כן משמע מהרמ"א אה"ע קנו ד, ובית שמואל שם סק"ה).

• ויש אומרים שאף כל חדשי העיבור הם של חדשי השנה, היינו אחד מלא ואחד חסר (בית שמואל שם, בדעת הרמב"ן).

חדשי נערות ששה חדשים שאמרו שיש בין נערות לבגרות (ראה ערך בוגרת), נחלקו בהם הפוסקים:

• יש אומרים ששה חדשים שלמים הם (בית שמואל ד ס"ק יט, ושם לו סק"ה).

• ויש אומרים שארבעה חדשים שלמים ושני ימים משני חדשים, היינו יום אחד מסוף חודש הראשון, ויום אחד מתחילת חודש האחרון, נחשבים לששה חדשים (חלקת מחוקק ד ס"ק יב) ¹⁰.

נדרים בנדרים, שהולכים אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדריים), הנודר שאיני טועם חודש אחד, אסור מיום ליום (משנה

שכתב לחלק: שבמקום שהזכירו חכמים חודש אחד הוא של שלשים יום, אבל כשהזכירו קיבוץ של חדשים, כמו בתשעה ירחי לידה וכיוצא, הם של חדשי השנה, אחד מלא ואחד חסר (מעיל צדקה ה). 10. בקביעת וסת, שהאשה חוששת לעונה בינונית, שהיא שלשים יום, אם היא חודש של שלושים יום, או

של חמה, ראה ערך אביב וערך לוח השנה, וערך עבור שנה וערך קדוש החודש וערך תקופות. 6. וראה ערך פדיון הבן בדרכי חישוב יום השלושים. 7. ויש סוברים שיום שלשים כלאחריו ואינו נפל ליבום (תוספות שם ושם, בשם הלכות גדולות). 8. על מקצת יום שלושים אם הוא כשלושים, ראה ערך נזיר. 9. מהאחרונים יש

שלושים יום

שלושים יום נקבעו בכמה מקומות בזמן לשיעור מסויים, מבלי שהוזכר שם חודש.

יש ששלושים יום משמשים שיעור להפסק, שאחרי זמן זה נקרא חידוש בדבר, כגון בברכות הראייה שמברכים בזמן שרואה הדבר לפרקים (ראה משנה ברכות נד א) שהוא משלשים יום לשלשים יום (גמ' שם נט ב; רמב"ם ברכות י טו; טושי"ע או"ח רכד ג).

יש ששלושים יום הם שיעור זמן של הרגל וקביעות, שאחר זמן זה כבר אין נראה הדבר כחדש וכעראי (כן משמע מתרומת הדשן כה, ובאור הגר"א או"ח קכח ל), כגון כל ששה בעיר שלושים יום שנקרא יושב העיר (בבא בתרא ח א).

יש שקבעו זמן זה של שלשים יום מחמת טבע האדם, כמו עד שלשים יום אדם מעמיד על עצמו שלא לבעול, ויבמה שאמרה לא נבעלתי - נאמנת, מכאן ואילך אינו מעמיד על עצמו, והוא נאמן כשאמר בעלתי (יבמות קיא ב).

יש ששלושים יום לפני זמן מסויים יש לו שייכות לאותו הזמן, כמו שואלים ודורשים בהלכות פסח קודם לפסח שלשים יום (פסחים ו א).

בלשון בני אדם בלשון בני אדם כשאמר עד שלושים יום, כגון שאמר לאשתו הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים וזו מכאן ועד שלושים יום, הדבר ספק אם נתכונן לשלשים יום מעת לעת, ואם אמר לה בתחילת יום ראשון לחודש, ונתנה לו המעות בסוף ליל ראשון לחודש שני היא מגורשת, שהרי היא עדיין בתוך שלשים יום, או שלשים יום כמו שרגילות האנשים לומר, שאין מקפידים על הלילה שעבר מיום הראשון וכוונתו היתה עד סוף החודש, ואינה מגורשת, ולכן צריכה מספק גט שני (טור אה"ע קמג בשם הר"ם כהן; שו"ע שם ז).

יש שאמרו שלושים יום כזמן שנותנים לאדם להתכונן, כגון משכיר בית שצריך להודיע לשוכר שלושים יום קודם שרוצה להוציאו, וכן שוכר למשכיר שרוצה לצאת (בבא מציעא קא ב)¹².

נדרים ס א; טור שלחן ערוך יורה דעה רכ ה), ונחלקו ראשונים בפירושו: • יש אומרים שאסור שלשים יום גמורים מעת לעת (רמב"ם נדרים י ג; רשב"א שם סג א; מאירי שם ס א, בשם יש מפרשים). • ויש אומרים שאסור עד אותו יום בחודש הבא, ואם עמד בשמיני לחודש ואמר חודש עלי אסור, הרי הוא אסור עד שמיני לחודש הבא (פירוש הרא"ש שם ד"ה אם אמר; מאירי שם), ובחודש חסר יהיו עשרים ותשעה יום, ובמלא - שלשים (מאירי שם; ש"ך שם ס"ק יג, בדעת הראשונים והשו"ע).

יום כחודש וחודש כשנה

יום אחד בחודש חשוב חודש, שנאמר: בְּרֵאשׁוֹן בְּאֶתְדָּ לְחֹדֶשׁ (בראשית ח ג), שעדיין לא נכנס אלא יום אחד בחודש והוא קוראו חודש.

ושלשים יום בשנה, לסוברים - וכן הלכה (ראה ערך שנה) - שחשובים שנה, אף הם למדים מיום אחד בחודש שחשוב חודש, שחודש למנויו, ושנה למנוייה (ראש השנה י ב), שכשם שהחודש אחד מן המנויים שלו חשוב חודש, שהחודש נמנה בימים, כמו שכתוב: עַד תִּחְדָּשׁ יָמַי (במדבר יא כ), כך השנה אחד מן המנויים שלה חשוב שנה, והשנה נמנית בחודשים, כמו שכתוב: לְחֹדֶשׁ הַשָּׁנָה (שמות יב ב). רש"י ראש השנה שם ד"ה חדש וד"ה ושנה). ולכן במנין שני ערלה (ראה ערכו) ורבעי (ראה ערכו) אין מונים השנים מראש השנה לראש השנה, אלא שלשים יום לפני ראש השנה חשובים שנה (גמ' שם; רמב"ם מעשר שני ט ח; טושי"ע יו"ד רצד ז)¹¹.

שלושים יום בשנה חשובים שנה אף לענין הלואה, שסתם הלואה שלושים יום (ראה ערך הלואה), שנאמר: קִרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה (דברים טו ט), ממשמע שנאמר שנת השבע איני יודע שהיא שנת שמיטה, אלא לומר לך יש שמיטה אחרת שהיא כזו, שקרוייה שנה, ואיזו זו המלוה את חברו סתם שאינו רשאי לתבעו בפחות משלושים יום, ששלושים יום בשנה חשובים שנה (מכות ג ג, ורש"י ד"ה שהוא כזו).

בשטרות ותנאים של בני אדם כתבו ראשונים שאין אומרים בהם שלושים יום בשנה חשובים שנה, שלא אמרו כן אלא בשנה שנאמרה בתורה ובדברי תורה (ר"ן וריטב"א ראש השנה י א).

חוזר וניעור¹

דבר שנתערב ובטל במיעוטו, ונתוספה עליו אחר כך תוספת בכמות או באיכות, הרי הוא חוזר ומתעורר²

שנתערב לפני הפסח בדבר שאינו חמץ, ונשאר עד הפסח (ראה רא"ש פסחים ב ה, וטושי"ע או"ח תמו ד, ומגיד משנה חמץ א ה, ושם ד יב).

אף כשמדובר לא בתערובת בכמות או באיכות אלא בתערובת מחשבות, דנים על חוזר וניעור, כשחשב על חצי זית (ראה ערכו) אמורים (ראה ערכו) להקטיר חוץ לזמנו, וחצי זית חוץ למקומו, שאינם מצטרפים לעשות את הקרבן לפגול (ראה ערכו), אלא לפסלו, וחוזר וחשב על חצי זית אחר מחשבת חוץ לזמנו (ראה זבחים לא א, ותוספות שם ד"ה ויקץ, ורמב"ם פסולי המוקדשין טז ד, ותשובת מהר"ם מרוטנבורג שם).

על חוזר וניעור דנים במספר אופנים:

- בתוספת איסור, כגון המערה יין-נסך (ראה ערכו) לבור שיש בו יין של היתר (ראה עבודה זרה עג א וראשונים שם וטושי"ע יו"ד קלד ג).
- בתוספת היתר, כגון סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה חולין ולא בטלה ברוב (ראה ערך בטול אסורים), ואחרי כן נפלו שם חולין בשוגג³ (ראה תרומות ט ט, וירושלמי שם ה ג, ותשובת המהר"ם מרוטנבורג בשו"ת הרשב"א א תשל).
- בתוספת באיכות, למרות שלא נתוסף בו איסור בכמות, כגון חמץ

והוא מלשון פְּאִישׁ אֶשֶׁר יַעֲוֹר מִשְׁנֵתוֹ (זכריה ד א). רש"י עבודה זרה עג א ד"ה מצא); ויש מפרשים שנעור היינו מסתלק ומתנער מתורתו הראשונה (כן משמע מרבנו גרשום בכורות כב א; רש"י עבודה זרה שם, בשם יש מפרשים), ונדחו דבריהם, שאם כן צריך להיות יחוזר ונוער (רש"י שם). 3. שהרי אין-מבטלין-

שתלוי בקביעת אותו החודש, אם מלא או חסר, ראה ערך וסת. 11. על פרטי הדינים של שלשים יום לפני ראש השנה בנוגע לערלה ורבעי, ראה ערך ערלה. 12. על שלושים יום בתורת בית דין, ראה ערך זמן בית דין. חוזר וניעור. 1. יג, טורים כג-נד. 2. השם חוזר וניעור מובנו חוזר ומתחזק,

פסק ההלכה בחוזר וניעור לא נפסקה הלכה קבועה, וכל ענין נידון בפני עצמו, ובמרבית העניינים מצינו אף מחלוקות להלכה בהם (ראה עבודה זרה עג א, ורש"י שם ד"ה אמר לך, ורמב"ם מאכלות אסורות טז כה, וטור יו"ד קלד. וראה להלן).

בפסח חמץ שנתערב לפני הפסח בדבר שאינו חמץ, שלסוברים היתר בהיתר בטל (ראה ערך בטל ברוב) בששים, ונשאר עד הפסח, שלהלכה אז חמץ אוסר במשהו (ראה ערך בטול אסורים), נחלקו ראשונים אם חוזר וניעור:

- יש אומרים שמאחר שכבר נתבטל אינו חוזר וניעור לאסור במשהו (התרומה נה; סמ"ג עשין עו; רא"ש פסחים ב ה; טור או"ח תמו; שו"ע שם ד, בסתם), ואפילו לא נודעה התערובת לפני פסח אינו חוזר וניעור (ברכי יוסף שם ח; מקור חיים שם סק"ח).
- יש אומרים שאף על פי שנתבטל לפני הפסח חוזר וניעור בפסח לאסור במשהו (מגיד משנה חמץ א ה, ושם ד יב, בדעת הרמב"ם ובשם ר"יץ גיאת והרבה מהגאונים; טור או"ח תמב, בשם רב נטרונאי גאון; שו"ע שם, בשם יש חולקים), כמו שמיעוט איסור שנתבטל וחוזר ונתרבה אחר כך חוזר וניעור (ראב"ן ח), או שמכיון שהטעם שחמץ אוסר במשהו הוא משום שהוא דבר-שיש-לו-מתירין (ראה ערכו), וכשם שלא סמכו בדבר שיש לו מתירין על מה שהוא מתבטל עכשיו, כך לא סמכו על מה שכבר נתבטל לפני כן (מקור חיים שם 4).

חוט השדרה¹

חוט המוח שבתוך חוליות השדרה של בעל חיים

שנפסק כל המוח שבפנים (גמ' שם, ורש"י ד"ה בדיק; טוש"ע שם), שהעור הוא העיקר (תוספות שם ד"ה מאן, בשם רבנו תם), או שהעור מחזיקו וגם המוח יעלה ארוכה (רבנו יהונתן שם), וכן הלכה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם) [על הקרום המקיף, ראה איוור מס' 22 בסוף הכרך].

- יש אומרים שרובו שאמרו הוא רוב מוחו (אמרי לה בגמ' שם), שטרפה גם ברוב מוחו שנפסק ונפרד מבפנים אף על פי שהעור כולו קיים (רש"י שם ד"ה ואמרי), וכל שכן ברוב עורו (גמ' שם).

נסדק העור נסדק העור לאורכו - כשר (רמב"ם שם; תורת הבית הארוך ב לאורכו; טוש"ע שם ב), כדרך שהוא כשר בגרגרת (ראה ערך גרגרת. כסף משנה ובית יוסף שם), או מפני שאין להוסיף על הטרפות, ולא מצינו טרפות של נסדק חוט השדרה (רוקח שפא; פרי תואר שם סק"ב). ואף על פי שבגרגרת אינו כשר אלא אם נשתייר משהו למטה ולמעלה, שבחוט השדרה כשר אפילו לא נשתייר כלום, לא למעלה ולא למטה (בית יוסף שם; בי"ח שם; ט"ז שם סק"א; ש"ך שם סק"ג).

קלקול מוחו

אף על פי שאמרו בחוט השדרה מוח זה לא מעלה ולא מוריד (ראה לעיל), מכל מקום אם נתקלקל המוח הרבה ונפסד - טרפה (תורת הבית הארוך ג), אף על פי שעורו קיים (מאירי חולין מה ב), והוא בכלל פסוקת החוט (רש"י שם ד"ה מפני כבודו) - אם משום שידעו חכמים שמתוך ליקוי זה עתיד ליפסק (רש"י שם, בפירוש הראשון), או שאין לך פיסוק גדול מזה (רש"י שם, בפירוש השני; תורת הבית שם), שהרי המוח כאילו אינו (תורת הבית שם), ועל ההפרדה הוא שאמרו מוח זה אינו מעלה ואינו מוריד, אבל לא בליקוי (רש"י שם, בפירוש השני).

ובשני קלקולים במוח אמרו שטרפה: נתמרך ונתמססה המרכה (אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יהושע בן לוי בגמ' שם, לגירסתנו; רמב"ם שחיטה ט ב; טוש"ע יו"ד לב ג).

איזוהי המרכה ואיזוהי המסמסה:

- המרכה - כל שנשפך כקיתון (גמ' שם; רמב"ם שם) - כמים (רש"י שם ד"ה נתמרך; טוש"ע שם) - שנתרכך המוח ונעשה בתוך הקרום

אסור-לכתחלה (ראה ערכו). 4. וכן אמרו בירושלמי - לגירסתנו - קדרה שבישל בה חמץ לא יבשל בה מאותו המין אלא לאחר הפסח, אבל בתוך הפסח אסור לבשל בה מאותו המין אפילו לאחר שכבר בישלו בה קודם לכן שלשה תבשילים, ונתבטל טעמו, שמין מעורר על מינו ליאסר (ירושלמי פסחים ג א), וחוזר וניעור טעם החמץ שהיה באותו המין (קרבן העדה לפני משה שם). אכן,

חוט השדרה הוא החוט הלבן של מוח כמין חבל (כן משמע משבת קנא ב, ורש"י ד"ה זה חוט) היורד בקו ישר (תורת הבית הארוך ב ג; מאירי חולין מה ב) מהמוח שבראש, ונמשך על פני כל השדרה והאליה (רש"י חולין מה ב ד"ה עד היכן; טור יו"ד לב) תוך החוליות, וחורז כל החוליות (תורת הבית שם) עד סוף הזנב (רש"י שם; מאירי שם; תורת הבית שם; טור שם) [ראה איוור מס' 22 בסוף הכרך].

פסוקתו

כשנפסק החוט נשברה השדרה ונפסק החוט שלה - טרפה (משנה חולין מב א), ונמנית בין שמונה עשרה הטרפות (גמ' שם ב). טרפות זו מחמת החוט היא, ולא הוזכרה שבירת השדרה אלא משום שדרך פסיקת החוט היא על ידי שבירת השדרה (רש"י שם א ד"ה נשברה). כשלא נפסק נשברה השדרה ולא נפסק החוט שלה - כשרה (משנה חולין נד א; רמב"ם שחיטה ט א; טוש"ע יו"ד לב ב, ושם נד ה), אלא שכתבו הפוסקים שנשברה השדרה צריכה בדיקת החוט (ראה להלן: חשש פסוקה. פרי מגדים משבצות זהב יו"ד לב סק"ג; שלחן ערוך הרב שם ג; דגול מרבבה שם), ולנו, שאין אנו בקיאים (ראה להלן: חשש פסוקה) - טרפה (דגול מרבבה שם).

שיעור הפסיקה בשיעור פסוקתו נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאפילו ניקב, הרי היא טרפה (רבי יעקב בתוספתא חולין (צוקרמאנדל) ג א, ובגמ' שם מה ב; כן הורה רבי בגמ' שם).
- יש אומרים שאינה טרפה אלא אם כן נפסק רובו (תנא קמא בתוספתא שם; דעת רבי בגמ' שם), אבל אם ניקב - כשרה, וכן הלכה (רב הונא בגמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם א-ב).

וכמה רובו, נחלקו אמוראים:

- יש אומרים רוב עורו (רב בגמ' שם), שנפסק רוב היקף הקרום המקיף וחופה את המוח (רש"י שם ד"ה רוב עורו; רמב"ם בפירוש המשניות שם, ובשחיטה שם; שו"ע שם א), ומוח זה לא מעלה ולא מוריד (גמ' שם), שאף על פי שהמוח לא נפרד כלום וכולו קיים - טרפה (רש"י שם; טוש"ע שם), שכיון שנפסק העור סוף המוח לצאת (רש"י שם ד"ה כ"ש), ואם לא נפסק רוב העור - כשרה, אף על פי

חוט השדרה. 1. יג, טורים נד-סו.

חשש פסוקה

מכיון שרוב בהמות כשרות הן, אין צריכים לבדוק ולחשוש שמא נפסק חוט השדרה (חולין יא א), ואפילו בהמה שגוררת רגליה - האחוריות (חולין נא א) - אין חוששים שמא נפסק החוט (גמ' שם; רמב"ם שחיטה ט י; טושי"ע יו"ד לב ז) אלא אומרים ששגרונא - כאב הרגלים - אחזוה (גמ' שם; רמ"א שם), שזה שכיח, ופסיקת חוט השדרה אינה שכיחה (גמ' שם), וכן הדין בעוף (הגהות מרדכי חולין תשלו; איסור והיתר הארוך נו יג; דרכי משה שם סק"ד, בשם, ורמ"א שם).

בהמה שנפלה ואם ידוע שנפלה הבהמה, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאפילו ידוע שנפלה הבהמה אין חוששים, אלא תולים בשגרונא (רשב"א שם, בדעת הלכות גדולות, טרפות, עמ' תרכח-תרכט במהדורת מכון ירושלים, לגירסתו בגמ' שם).

• ויש אומרים שלא נאמרו הדברים אלא כשלא נודע שנפלה, אבל בנודע שנפלה - חוששים, שפסיקת החוט מצויה עם נפילתה (רשב"א שם, ובתורת הבית הארוך ב ג, לגירסתו בגמ' שם), וכן הלכה (טושי"ע שם ח). וצריכה בדיקה, ולנו שאין אנו בקיאים בבדיקה (ראה להלן) - אסורה לעולם (ש"ך שם ס"ק יב). והדברים אמורים כשהלכה אחר שנפלה, אלא שגוררת רגליה, שאם לא הלכה לא די בבדיקת החוט, אלא צריך בדיקה בכל החלל משום ריסוק אברים (ראה ערך נפולה. ש"ך שם), או שלא ראינוה כשנפלה, אלא מצאנוה נפולה, ומן הסתם אנו אומרים שנפלה לדעת, ואין לחוש לריסוק אברים (ראה ערך הנ"ל), אבל כיון שגוררת רגליה חוששים לפסיקת חוט השדרה (שלחן ערוך הרב שם יא).

בהמה שהיכה בהמה שהיכה אותה על השדרה במקל, והלך המקל על פני כל אורך השדרה, בין שהיכה על ראשה והלכה לה כלפי זנבה, ובין שהיכה על זנבה והלכה לה כלפי ראשה, כשם שאין חוששים לה משום ריסוק אברים (ראה ערך נפולה) כך אין חוששים לה שמא נפסק החוט (רמב"ם שם יג; טושי"ע יו"ד לב ז), שכיון שהמקל הלך על פני כל אורך השדרה אי אפשר שיכה בכח (ש"ך שם סק"ט), ואפילו בדיקה אינה צריכה (פרי מגדים שם, שפתי דעת סק"ט). ואין הבדל בין אם ההכאה היתה על ראשה ועל זנבה בלבד, ולא נגע המקל בכל אורך השדרה, כגון שכפף את המקל באמצעו, ובין שההכאה היתה על כל השדרה כולה (רש"י חולין נא א ד"ה ואפילו, לגירסת פירוש ישן שבמהרש"א, הראשון; ר"ן שם; בי"ח שם, ופרי חדש שם סק"ז, שכן דעת כל הפוסקים).

אם היו במקל קשרים - חוליות (רמב"ם שם) - חוששים (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם) למקום הקשרים (טושי"ע שם), שבמקום הקשרים הוא מכה בכח (תורת הבית הקצר ב ג; טור שם), וכן אם לא הגיע המקל על פני כל השדרה חוששים (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם) שראש המקל במקום שהוא כלה הוא מכה בכח (תורת הבית שם; טושי"ע שם), וכן אם היכה לרוחב השדרה חוששים (גמ' ורמב"ם וטושי"ע שם) שמא נפסק החוט (רש"י שם ד"ה אפסקיה; טושי"ע שם).

הלכה הבהמה אחרי ההכאה ארבע אמות, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין צריך בדיקה כלל (ר"ן שם, בסתם).
 • ויש אומרים שאפילו הלכה צריך בדיקה בחוט השדרה (ר"ן שם, בשם איכא מאן דאמר; בי"ח שם), שדוקא בנפולה שהחשש הוא על כל האברים מועילה הליכה, שאילו נתרסקו אבריה לא היתה יכולה לילך, אבל כאן שאין אנו חוששים אלא לאבר אחד, לפסיקת החוט, חוששים אפילו הלכה (בי"ח שם). ואף לדעה זו לא אמרו אלא בהכאה

כמים, ונשפך מראשו לסופו ומסופו לראשו, ואם היו נוקבים אותו היה יוצא דרך הנקב (רש"י שם).

• המסמסה - כל שאינו יכול לעמוד (גמ' שם), שכשמעמיד החוט אינו עומד (רמב"ם שם), שכשאוחזים אותו ומניח קצתו למעלה מידו הוא נכפף ונופל (רש"י שם ד"ה ואינו יכול; טושי"ע שם) מפני שנעשה צלול, אבל לא כל כך שיהיה נשפך כמים (רש"י שם), ואילו היה החוט נקוב לא היה יוצא (ש"ך שם סק"ה) אלא הוא כדונג שנמס מפני האש (ר"ף שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

שיעור הקלקול שיעור ההמרכה והמסמוס ברוחב החוט הוא ברוב רוחבו (תבואת שור לא סק"ב), היינו ברוב עוביו והיקפו (שלחן ערוך הרב שם ד) שרובו ככולו (מאירי שם).

ובאורך החוט, נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שנתמסמס מעט - כשר, ולא הזכירו לחלק בין מעט להרבה מפני שדרכו להתמסמס הרבה, ותלוי בשיעור אם יכול לעמוד או ששוחה ונכפף (ש"ך שם סק"ב ולב סק"ו), ופירשו דבריהם שכוונתם באורך החוט, ומשערים במקום המסמוס לחדר כשהוא חוץ לידו, ויותר מזה לא יהיה יוצא כלום חוץ לידו למעלה ממקום המסמוס, ואם מקום המסמוס שחוץ לידו עומד ואינו נכפף - כשר (שלחן ערוך הרב יו"ד לא ד).

• ויש אומרים שאפילו משהו שנתמסמס באורך החוט, רק שהוא ברוב עוביו והיקפו - טרפה, שמשערים כשאוחזו בידו למטה ומניח יוצא למעלה מידו קצת למעלה ממקום המסמוס, מן החוט השלם, ומפני שנתמסמס ברוב עוביו במקום אחד הרי המעט שלמעלה ממקום המסמוס מכביד עליו ונופל (תבואת שור שם סק"ב, לפי שלחן ערוך הרב שם), וכן הלכה, אך בהפסד מרובה יש להקל כדעה הראשונה (פסקי דינים צמח צדק יו"ד לב).

כשאין המוח יכול לעמוד מפני כובדו (רש"י שם ד"ה מפני כבדו; טושי"ע שם), ואין המוח יכול לעמוד מפני כובדו, הדבר ספק (גמ' שם) אם הוא חולי או לא (תורת הבית שם), ולפיכך הרי זה טרפה (רש"י שם ד"ה תיקו; רמב"ם שם; טושי"ע שם) מספק (כן משמע מרש"י שם; רמב"ם שם).

נתמזמוז - כשר (בי רב אמרי בגמ' שם, לגירסתנו), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שנתרוקן מהמוח מקצתו מאליו (רש"י שם ד"ה נתמזמוז).
 • ויש מפרשים שנתמעך המוח שבחוט ונתנדנד (ר"ף שם; רמב"ם שם א), שכשמעמידים אותו מתנדנד אבל אינו ניגר (מאירי שם), והנדנדו מחמת הריכוך והמיעוץ שנתמעך מעט (שלחן ערוך הרב יו"ד לא ד, לדעה זו), או מחמת נפילה שנפלה ממקום גבוה (תורת הבית שם), ואף על פי שכל כיוצא בזה אינו מוליד, מכל מקום אין חייו נפקעים בכך (מאירי שם, על פי הגמ' שם).
 ולהלכה כתבו הפוסקים ששני אופני המזמוז כשרים (טושי"ע שם ב, ד).

נחסר הרבה נחסר הרבה, נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שאם נחסר עד שאם מעמידים הריקן שמחוץ לידו הוא שוחה - טרפה, כמו בנתמסמס (ש"ך יו"ד לא סק"ו ולב סק"ו).
 • ויש אומרים שבנתרוקן אין תלוי כלל במעמידו והוא שוחה, ואפילו נתרוקן הרבה כשר, עד שיתרוקן רובו של המוח (תבואת שור לא סק"ב).

מהם עוד, וכן בהרבה מקומות (רשב"א שם; מאירי שם; טור שם).
 • יש מפרשים שהפרשות הן בשר המפריש בין צלע לצלע בצלעות הקטנות של האליה, ובין הפרשות הן הצלעות הקטנות הללו, שבין פרשה לפרשה (רש"י שם ד"ה הי"ג, בשם לשון אחר, וד"ה בליעה, וד"ה בליטי, בשם גאון).

• ויש מפרשים ששלש הפרשות הן שלשה עצמות הדבוקים זה בזה למטה מחוליות של שדרה (רש"י שם ד"ה תידון, בשם גאון אחר, לפי לחם משנה שחיטה ט ג; רמב"ם שם ד), ופרשה שלישית היא הסמוכה לתחילת האליה (רמב"ם שם ג), ובין הפרשות הוא בין העצמות הדבוקים האלה (לחם משנה).

להלכה כל הספקות טרפה (רא"ש שם ג יב; תורת הבית הארוך ב ג; מאירי שם; ר"ן שם), ולכן כל מקום שיפסק, בין פי הפרשות של ראשונה ושניה, ובין הפרשות עצמן של ראשונה ושניה - טרפה, מלבד כשנפסקה הפרשה עצמה של השלישית, היינו הפיצול השלישי, שבוודאי כשרה (רא"ש ותורת הבית ומאירי ור"ן שם; טושי"ע יו"ד לא ה), שהרי אפילו בין הפרשה שלישית כשרה, כל שכן פרשה עצמה (שלחן ערוך הרב שם ה) שאינו אלא כבשר בעלמא, וכן החוט הישר בעצמו למטה מן השלישית - כשרה (תורת הבית שם).

בפי פרשה שלישית נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף זה טרפה מספק (תורת הבית שם; טור שם, בשמו; מאירי ור"ן שם; טור בשם רשב"א; שו"ע שם; ב"ח שם), שלא אמרו אלא פרשה עצמה של שלישית תידון כבשר (ראה גמ' שם), אבל פי פרשה שלישית הוא בכלל "איני יודע" (תורת הבית שם), וכשם שיש ספק בפי פרשה ראשונה אם נידון כלמעלה מהפרשה, כשנאמר עד ולא עד בכלל (ראה לעיל), כך יש להסתפק בפי פרשה שלישית אם נידון כלמעלה מהפרשה, והוא בכלל שניה (שלחן ערוך הרב שם, לדעה זו).

• ויש אומרים שפי פרשה שלישית כשרה (רמב"ם שם; תורת הבית שם, בשמו; מאירי שם, בשם יש מי שמתיר; טור שם, בשם יש שמתירו; ים של שלמה שם ג יד; ש"ך שם סק"ח).

סוף החוט בעוף, שאין לו פרשות ובין הפרשות, נחלקו אמוראים עד היכן טרפות חוט השדרה: יש אומרים עד למטה מבין האגפיים (רבי ינאי בחולין מו א); ויש אומרים עד בין אגפיים (רבי ינאי בגמ' שם), שכנגד בין הכנפיים הוא כח חוט שדרתו, מפני חיבוט גדול שמתחבט שם בכנפיו, ואם יפסק שם החוט אפס כחו, אבל משם ולמטה אין צריך חוזק כל כך, ולא יטרף בפסיקתו, והוא נידון כבשר (ארחות חיים ח"ב עמ' 422).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים עד בין האגפיים (רמב"ם שם ד; טושי"ע שם; בית יוסף שם, בדעת הר"י והרא"ש); ויש פוסקים להחמיר מספק עד למטה מהאגפיים (תורת הבית שם; רמ"א שם, בשם יש מטריפים), וכן נהגו אם לא בהפסד מרובה (רמ"א שם).

ונחלקו הפוסקים:

• יש מפרשים שבהפסד מרובה יש להקל אפילו כנגד מקום חיבורו בגוף (נקודת הכסף שם, על ט"ז סק"ג).
 • ויש מפרשים שלא התירו בהפסד מרובה אלא במקום שכיבת העצם, וסומכים שהאגפיים היינו מקום החיבור, אבל כנגד מקום החיבור לא התירו (ט"ז שם).²

גדולה, שלא כדרך הרגיל, שאם לא כן אין לדבר קץ, שכמעט אין לך בהמה שאין מכים אותה כמה פעמים על גבה במקל של קשרים או ברוחבה, וכן המנהג (תבואת שור שם סק"ו).

צורת הבדיקה במקום שצריכים לבדוק את חוט השדרה כתבו ראשונים שעכשיו לא נוכל לדקדק ולעמוד על חוט השדרה אם ניקב או נפסק, לכן מביא שער ומכניסו בתוך חוט השדרה ורואה אם ניקב כשרה, ואם נפסק טרפה (שבלי הלקט, טרפות ב, בשם רבנו חננאל). ומהאחרונים יש שכתב שבזמן הזה אין אנו בקיאים בבדיקה, ולכן כל מקום שצריך בדיקת החוט הרי זו טרפה מספק (ב"ח שם); ונחלקו עליו, שדוקא בבדיקת כל החלל משום ריסוק אברים אין אנו בקיאים (ראה ערך נפולה), אבל בבדיקת החוט אף אנו בקיאים (ט"ז שם סק"ד; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ד).

אורך החוט

תחילת החוט חוט השדרה, שטרפתו היא בפסיקת רובו (ראה לעיל: פסוקתו) - ולא בנקב משהו, כמו המוח (ראה ערך מוח) - מתחיל להימשך מחוץ לשני פולים (ראה ערך הני"ל) שמונחים על פי הקדירה (חולין מה א-ב; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד לא ד), דהיינו עצם הגולגולת שהמוח מונח בתוכה (ראה ערך גלגלת), שיש בה חלל גדול כמו קדירה (טור שם), והפולים הם בתחילת העורף (רמב"ם שחיטה ט ג), וכל מה שבמוח עד הפולים, ופולים בכלל, נידון כמוח, במשהו, וכל מה שנמשך מהם ולחוץ - ונעשה חוט (רש"י שם א ד"ה כל מה) - דינו כחוט, ברוב (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

סוף החוט החוט יוצא מן המוח והולך על פני כל השדרה והאליה עד בבחמה הזנב (רש"י חולין מה ב ד"ה עד היכן), ואמר אחד מהאמוראים, שאינו טרפה בפסוקתו - ובקלקול המוח שבו (ראה לעיל: קלקול מוחו. מאירי שם) - אלא עד בין הפרשות (שמואל בגמ' שם, ורש"י שם), שאם למטה מבין הפרשות נפסק כבר תשש כחו, והירכיים מעמידים את שדרתו, ואינה מתה בכך (רש"י שם ד"ה עד בין).

ואמר אותו אמורא במנין הפרשות, שעד אחת טרפה - שכל מקום שנפסק מן הצואר עד בין הפרשה ראשונה - טרפה (רש"י שם ד"ה עד אחת); שלישית - כשרה; שניה - איני יודע (שמואל בגמ' שם), וטרפה מספק (ר"ן שם) [ראה אירור מס' 21 בסוף הכרך].

ושלושה ספקות נסתפקו אמוראים בדבריו:

- אם עד - עד בין הפרשה ראשונה (רש"י שם מו א ד"ה עד) - ועד בכלל, או עד ולא עד בכלל (רב הונא בריה דרב יהושע בגמ' שם מו א).
- ועל הצד שעד ולא עד בכלל, פי פרשה מהו (רב פפא בגמ' שם).
- ועל הצד שעד ועד בכלל, פרשה עצמה מהו (רבי ירמיה בגמ' שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שפרשיות אלו הן פיצולים שהחוט מתפרש, שסמוך לירכיים מתחיל החוט להתפצל לכמה פיצולים עד סופו, ויוצא ראש אחד לירך זו ואחד לזו - באלכסון (מאירי שם) - והאמצעי, היינו החוט עצמו, נמשך בקו ישר הלאה ויורד לזנב, ולמטה משני פיצולים הראשונים, בהפסק כשתי אצבעות (רש"י שם ד"ה את"ל וד"ה ואת"ל, בסתם, וד"ה הי"ג, בשם לשון מורי; מאירי שם), או כשלש אצבעות (טור שם), הוא חוזר ומתפצל, ולמטה

2. על אכילת חוט השדרה בנוגע לחשש חלב שיש בין החוט והשדרה, ראה ערך חלב וערך נקור.

חוטין¹

גידיים וורידים שבבעלי חיים המשוכים ודקים כמו חוטים ואסורים משום חלב או דם

איסורם

יש בגוף הבהמה חוטים שהם אסורים, מהם משום חלב (ראה ערך חלב א), ומהם משום דם (ראה ערך דם א). רמב"ם מאכלות אסורות ז', על פי חולין צג א), אלא שהאסורים משום דם לא משום גופם של חוטים אסורים, אלא משום דם שבתוכם (כן משמע מהטור יו"ד סה; חידושי הר"ן חולין שם).

חוטין דם כל חוט שאסור משום וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ (ויקרא ג יז), וכן כל חוט שהוא אסור משום כָּל חֵלֶב וְגו' לֹא תֹאכְלוּ (שם) צריך לנטלו מן הבהמה (רמב"ם שם), אלא שחוטים האסורים משום דם יש להם תקנה שלא לנטלם אלא לחתכם (גמ' שם).

חוטין חלב חוטים שבחלב אסורים, ואין חייבים עליהם כרת (חולין צב ב, ורש"י ד"ה ואין חייבין; רמב"ם שם ויב; טושי"ע יו"ד סד יב), שחלב אמרה תורה ולא חוטים (גמ' שם). והוא הדין חוטין שמשום דם, שדם אסרה תורה ולא חוטים וקרומות, ואינם דומים לדם האברים שלוקים עליו (ראה ערך דם), מפני שאתו דם צולל ונקרא דם, מה שאין כן זה שבחוטים (מגיד משנה שם טז).

ובמקור איסורם נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהוא מדרבנן (רש"י שם ד"ה אסורין; תוספות שם צג א ד"ה בעי; רשב"א שם צב ב; מגיד משנה שם; פרי חדש שם ס"ק יז), גזירה חוטי חלב משום חלב (תוספות שם צב ב ד"ה אמר).

• יש שנסתפק בדבר וכתב שכל אלו החוטים והקרומות איסורם מדברי סופרים, ואם תאמר שהם אסורים מן התורה בכלל כל חלב וכל דם - אין לוקים עליהם אלא מכת-מרדות (ראה ערכו), ויהיו כחצי-שעור (ראה ערכו) שהוא אסור מן התורה, ואין לוקים עליו (רמב"ם שם טז), שנתרבו לאזהרה ולא לעונש (מגיד משנה שם).

• ויש שמחלקים בין חוטי דם, שהם אסורים מן התורה, לחוטי חלב, שהם אסורים מדרבנן גזירה משום חוטי דם (העיטור א - הכשר הבשר, דף ח טור א במהדורת רמ"י, לפי שער החדש שם).

חוטי חלב

שלושה מקומות שבהם חוטי חלב נמנו בתלמוד: שבכסלים, שבטחול ושבכליות (חולין צג א, ורש"י שם צב ב ד"ה חוטין, ורמב"ם מאכלות אסורות ז יא).

חוטים שבעוקץ, שהוזכרו אף הם בתלמוד (גמ' שם צג א) נחלקו בהם ראשונים:

• יש מפרשים שהם החוטים שבכסלים (רש"י שם ד"ה שבעוקץ; ראב"ן שם רעט; טור שולחן ערוך יורה דעה סד יג).

• יש מפרשים שהם חוטים אחרים האסורים גם הם משום חלב (מגיד משנה שם ג, בשם הרשב"א; יראים מז; מרדכי שם תרס, בשמו).

• ויש מפרשים שאין איסורם משום חלב כלל, אלא משום דם (ראה להלן: חוטי דם. רמב"ם שם יג).

חוטים שבכסלים חמשה חוטים יש בכסלים, שלשה מן הימין ושנים מן השמאל, השלושה שמן הימין מתפצלים כל אחד מהם

לשנים שנים, והשנים מן השמאל מתפצלים לשלושה שלושה - סך הכל שנים עשר חוטים (רוקח תט) - וכולם משום חלב (חולין צג א; רמב"ם שם יא), ואסורים מפני שראשי החוטים סמוכים לחלב שעל הכסלים (בית יוסף שם).

מקום החוטים החוטים שבכסלים הדוקים אצל המתנייים (יראים שם; מרדכי שם, בשמו), ראשם האחד מחובר בשדרה (רש"י שם ד"ה בעי לחטוטי; טושי"ע שם), היינו בחוליות של הצלעות הקטנות (כן משמע מתורת הניקור הירושלמי עמ' סט, קו-קי, וניצני ניסן עמ' 7-144).

הסרתם החוטים שבכסלים, אם שולפים אותם כל זמן שהם חמים - סמוך לשחיטה (הגהות מימוניות שם יא) - נשלפים (גמ' שם; טושי"ע שם) ויכולים להסירם בקל, אבל משנצטננו קשה להסירם (הגהות מימוניות שם), ויש לחטט אחריהם (גמ' שם; טושי"ע שם), ואף על פי שאין איסור החוטים אלא מדרבנן (ראה לעיל: איסורם) אין לזלזל באיסורים דרבנן (רא"ש שם ז ח).

חיטוט זה נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שהוא עד שימצאם במספרם (רש"י שם ד"ה בעי לחטוטי; רשב"א ור"ן שם, בשם אחרים), לפי שהם חוטים דקים הרבה, אבל אין צריך לחטט אחריהם עד מקום שהם כלים (רשב"א ור"ן שם, בשם אחרים) ובלועים בבשר (דרכי משה יו"ד סד סק"ה, בדעת שו"ת מן השמים נה; רמ"א שם יג, בשם יש מקילין).

• ויש אומרים שאף במקום הבלוע בבשר יש לחטט (תוספות שם ד"ה בעי; רא"ש שם ז ח; רשב"א שם), ואף על פי שהם תוך הכסלים ומכוסים ובלועים בבשר (ראה ערך חלב א), שמא בחייה היו נמשכים ולא היו מכוסים, שבהמה בחייה מתפרקת והחוטים נמשכים בהליכתה ומתגלים (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י ד"ה האי תרבא), או כיון שרובם גלויים, אף מה שבתוך הבשר אסור (תוספות שם; רא"ש שם; רשב"א שם), וכן המנהג (רבנו ירוחם, מפתח העניינים י; בית יוסף שם, בשמו) וטוב להחמיר כן (רמ"א שם). ולדעה זו, אם נצטננו והיו שרויים במים, הם כחמים ומשתלפים (סמ"ק רד; כלבו קד; רמ"א שם)².

חוטים שבעוקץ • לסוברים שחוטים שבעוקץ הם חוטי הכסלים (ראה לעיל), יש מפרשים שהוא מעצמות הירכיים (רש"י חולין

צג א ד"ה עוקץ, לפי תורת הניקור הירושלמי עמ' 40, וניצני ניסן עמ' 3, 6, 442), ראשי הפיצולים נדבקים תחת החזה בראשי הצלעות (רש"י שם ד"ה בעי לחטוטי; טושי"ע שם), היינו בצידם ובסמוך להם (מעדני יום טוב שם ז ח, ח), ואותם ראשי הפיצולים מצויים בחצי הבהמה שלפנים (רא"ש שם ז ח; טושי"ע שם), ולכן אותם הקונים חלק של פנים צריכים להיזהר לחטט אחריהם עד החזה (כן משמע מהיראים שם).

• ולסוברים שאין הם אותם חוטים שבכסלים אבל איסורם משום חלב ולא משום דם (ראה לעיל) יש בהם הרבה חוטים דקים (מאירי שם), והם חוטי הזנב, ואסורים משום שסמוכים ויונקים מחלב שבכליות, וצריך לחטט אחריהם (יראים שם; מרדכי שם, בשמו; רוקח תט), ולכן מוציאים מהאליה חוט שמתחלק לשנים, וממשיך החוט מעיקר האליה עד קצותה (טור יו"ד סה, בשם העיטור; מהר"ם מייץ כח).

שם, בשם רבינו יחיאל; וראשונים אחרים כתבו שחומרא יתירה היא (שו"ת מן השמים נה; ים של שלמה חולין ז ח).

חוטין. 1. יג, טורים סז-ע. 2. ויש מהראשונים שהחמיר שלא לאכול כלל מאותה חתיכה, מפני שאינם נזהרים לשלפם כשהם חמים (הגהת סמ"ק וכלבו

הכשר הבשר, דף ד טור ד במהדורת רמ"י; תורת הבית הארוך ג, ג, בשמו).

• יש אומרים אף הם שהמספר של שני חוטים שבתלמוד לא בא בחינם, אלא בדיוק, ומכל מקום אף שאר החוטים אסורים משום דם, וההבדל ביניהם הוא ששאר חוטים שבגוף דמם נשפך דרך הורידים (ראה ערכו), ואם נשחטו הורידים אינם צריכים חיתוך לעצמם, ואפילו לקדרה (ראה להלן), ואילו של יד ושל לחי נודע להם שאינם נשפכים דרך ורידים, שאינם אדוקים בהם, וצריכים חיתוך לעצמם, אבל אם לא שחט הורידים נתקרה דם כל החוטים שבגוף, ואף אם חתך אבר אבר לא יצא דמה אם לא חתך כל אחד ואחד (רשב"א בחידושויו שם, ובתורת הבית הארוך שם).

• יש אומרים שכל חוטי דם שבגוף הם בכלל חוטי היד והלחי, וצריכים חיתוך (עיטור שם, בשם גאון; רשב"א שם ושם, בשם הראב"ד; מאירי שם, בשם יש מי שאומר), שכולם משתרגים להם (מאירי שם, בשם יש מי שאומר), או שכל שכן הוא ואין צריך לומר שיש לחתכם, ולא הזכירו בתלמוד אלו של יד ושל לחי אלא שאף על פי שהם קרובים לורידים צריכים חיתוך (רשב"א שם ושם, בשם הראב"ד).

• ויש מהראשונים שמנו במיוחד חוטים שלא הוזכרו בתלמוד, כגון חוטי הלב (ראה ערכו. רמב"ם שם; טושי"ע שם), דהיינו חוטים שבאזני הלב המלאים דם (רוקח תט), וחוטי הדקין (ראה ערכו), שהם בתוך חלב הדקין כמו בית עכביש, מסובכים זה בזה (רמב"ם שם, לגירסתנו; טושי"ע שם) ⁵.

ויש שהזכירו חוטים נוספים (ראה רמ"א יו"ד סה א).

חוטים שבעוף בעוף נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שגף העוף כיד הבהמה, ולכן צריך לחתוך עצם האגפיים (רשב"א שם ושם; ר"ן שם, בשם הראב"ד; בית יוסף יו"ד סה ג, ושו"ע שם), וכן יש בעוף חוטים שבלחי, וצריך לחתוך עצם הלחיים בעוף (שם ושם; ב"י ושו"ע שם)

• ויש אומרים שאין צריך לחתוך בעוף חוטים אלו, שרכים הם, והדם יוצא מהם על ידי מליחה (ר"ן חולין כח ב, בשם יש מי שאומר; רמ"א שם, בשם יש אומרים; ים של שלמה שם ב ה; ש"ך שם סק"ז), ולא אמרו בתלמוד אלא בבהמות ולא בעוף (שבלי הלקט ב יח), ולא תמצא בעוף חוטים מלאים דם (ים של שלמה שם ש"ך שם, בשמו).

שני גידי דם משני צדי הצואר שבעוף, וחוט שבאמצע הצואר שמלא דם, כתבו ראשונים שיש להסירם (רוקח שם; רמ"א שם).

נטילתם וחיתוכם

בתקנת החוטים, יש הבדל בין האסורים משום חלב לאסורים משום דם:

• החוטים האסורים משום חלב אין להם תקנה, וצריך לנטלם מן הבהמה (חולין צג א; רמב"ם מאכלות אסורות ז י), בין לצלי ובין לבישול (רמב"ם שם).

• והאסורים משום דם יש להם תקנה על ידי שיחתכם וימלחם (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע סה א), ואין צריך לנטלם (רמב"ם שם), אבל אין

חוטים שבטחול חוטים שבטחול, יש מהראשונים שכתב שהם הורידים (ארחות חיים ח"ב עמ' 349; כלבו סי' קד), ואסורים משום שראשי החוטים סמוכים לחלב המכסה את הקרב (בית יוסף יו"ד סד יא סד), ונוטל ראש הגיד שבתוך הטחול וכשמושך נמשכים עמו שלשה חוטים שבתוכו (טור יו"ד סה, בשם העיטור; שו"ע יו"ד סד יא), וצריך לשרש אחריהם (תורת הבית הקצר ג ג; שו"ע שם), וצריך לזוהר שלא יפסוק שום חוט מהם (בית יוסף יו"ד סד יא, בשם אביו; שו"ע שם).

חוטים שבכליות החוטים שבכליות, נחלקו בהם ראשונים אם הם החוטים שבשני קרומים שיש לכוליא (רמב"ם מאכלות אסורות ז יב); או שהם החוטים שבקרומם התחתון (טור יו"ד סד), שקרום זה אסור מדרבנן, ואילו הקרום העליון אסור מדאורייתא (ראה ערך חלב א. כן משמע מנחל אשכול ג כח יד), וכן הלכה (שו"ע שם י).

חוטי הדם

שני מקומות בגוף הבהמה נמנו בתלמוד שבהם יש חוטי דם: שביד ושבלוע (חולין צג א), שהוא הלחי (רש"י שם ד"ה ודלועא; רמב"ם מאכלות אסורות ז יג; טושי"ע יו"ד סה א).

מלבד זאת נזכרו בתלמוד מזרקי הצואר (גמ' שם ב, לגירסתנו, ורש"י ד"ה מזורקו), וביארו ראשונים שאף הם אסורים משום דם, אלא שחשבו חוטים דקים בלבד (רש"י שם א ד"ה ודלועא).

חוטים שביד שני מיני חוטים הם - ביד ובכתף, וצריך לחתוך שניהם (טור יו"ד סה, בשם העיטור; שו"ע שם א), ששניהם בכלל חוטי היד (רשב"א ור"ן שם, בשם הראב"ד; מאירי שם) ³.

חוטים שבלחי חוטים שבלחי, היינו בלחי התחתון שבצעד הלשון מכאן ומכאן (רמב"ם שם יג, על פי חולין קלג א; טושי"ע שם), והחוטים שבלשון הם בכלל חוטים שבלחי (ר"ן שם, בשם הראב"ד; כן משמע מהטושי"ע שם), ומוציאם מתחת שורש הלשון (טור שם, בשם העיטור) ⁴.

מזרקי הצואר מזרקי הצואר, הם חוטים אחרים זולת הורידים (ראה ערכו) שאמרו שצריך לחתכם בשעת שחיטה (בית יוסף יו"ד סה יד), ונחלקו בהם ראשונים:

• יש מפרשים שהם הורידים שבצואר (רש"י חולין צג ב), ומוציאם מגרון הבהמה (רוקח סי' תט).

• ויש מפרשים שהם בעורף שבו המזרקים מלאים דם (רמב"ם מאכלות אסורות ו יג).

חוטים שבעוף לסוברים שחוטים שבעוקץ שהוזכרו בתלמוד אינם חוטי חלב שבכסלים (ראה לעיל: חוטי חלב) יש מהראשונים סוברים שאיסורם משום דם (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

חוטים שלא יש בבהמה כמה גידים וכמה חוטים שלא נמנו בתלמוד בתלמוד, ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמכיון שהזכירו בתלמוד של יד ושל לחי בלבד, כל שאר החוטים לא נאסרו כלל, ששומן בעלמא הם (העיטור א -

3. ויש מהראשונים המפרש שחוטים שביד הם החוטים שבכתף (כן משמע מרש"י שם ד"ה חוטין); ויש מהראשונים שכתב שחוטים שבכתף הם בין הכתף ובין הצלעות, וחוט שברצוע מלא וניכר בחוף (רוקח תט). 4. יש מהראשונים שלא הזכיר כלל חוטים שבלשון (רמב"ם שם), וסמכו עליהם בקצת מקומות שלא לנקר כלל חוטי הלשון; אבל קראו תגר עליהם (דרכי תשובה שם סק"ה, בשם כמה

5. ויש מהגאונים שמשום כך גזרו שלא לבשל שומן הכנתא שעל הדקין, שיש שם הרבה חוטים דקים מלאים דם, ועל ידי שהם דקים אין הדם יוצא מהם (עיטור שם, וסמ"ג לאוין קלו, ויראים מח, בשם רב יהודאי גאון; רשב"א שם ושם, וטור יו"ד עה, ור"ן שם, בשם רב האי גאון; שו"ע יו"ד עה ג, בשם יש אסורים), ולא מועיל להם חיתוך (הגהות מימוניות שם יג).

• יש אומרים שאף לצלי צריך חתיכה (תוספות שם א ד"ה חתיכה; רמב"ן שם, בשמם; רשב"א שם, בשם ר"י; טור שם, בשם יש מי שמצריך; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), שכמו שאין המלח מפליט הדם הכנוס בחוטים אם לא חתכם, כך אין הצלי מפליטו (רא"ש שם, לדעה ז). ומהם שאוסרים אפילו במזרקי הצואר שצריך לחתכם, ולא אמרו כשתלאם בשפוד שמותר אלא בלא מליחה אבל חתיכה צריך (תוספות שם).

• ויש מחלקים בין אם נחתכו הורידים (ראה ערכו) בשעת שחיטה, שאז לצלי אין צריך חיתוך החוטים המובלעים, ובין אם לא נחתכו, שאז הדם כנוס ומובלע בחוטים, ולכן צריך חתיכה אף לצלי (רשב"א שם), ואף לדעת המצריכים חתיכה כתבו שאם צלה בלא חתיכה, החוטים אסורים, אבל הבשר מותר בלא קליפה, שהרי עור החוטים מפסיק והדם מתייבש ואינו מלחלח לפלוט (סמ"ג קלו; טור שם; רמ"א שם); ויש מחמירים בקליפה (רמ"א שם).

כשלא נטל חוטים שלא נטלם ולא חתכם וכישלם, צריך ששים נגד החוטים כל החוטים (רשב"א שם; רמ"א שם), ואין צריך אלא כנגד חוטים שנתבארו בתלמוד, ולא נגד אלו שאנו מחמירים בהם (ערוך השלחן שם).

מליחה בלבד מועילה להם כדרך שמועילה בשאר בשר (ראה ערך מליחה), כי המלח אינו מפליט הדם הכנוס בהם אם לא חתכם (רא"ש שם ז; טושי"ע שם), ואחר החתיכה מותר אף לבשלם בקדרה (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואף הגידים עצמם מותרים שכבר יצא כל דמם (איסור והיתר הארוך יט א). ולא יסמוך על חתיכת הבשר לבד, כי לפעמים החוטים סמוכים לעצם ודבוקים בו, אלא יחתוך הבשר והעצם לשנים (רשב"א ור"ן שם, בשם הראב"ד; בית יוסף ושו"ע שם ב); ויש שכתבו שלכתחילה לא יסמוך על החיתוך, אלא צריך ליטלם, אבל בדיעבד יש לסמוך על החיתוך כאילו הוסרו (איסור והיתר הארוך יט א, בסתם, ושם ב, בשם האור זרוע; רמ"א שם ב).

צלי לצלי, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שלא צריך לא חתיכה ולא מליחה, שהאש שואבת הדם (רמב"ן ורשב"א שם, ורא"ש שם ז, בשם רב עמרם גאון ובשם גאונים; טור שם, בשם הרא"ש; שו"ע שם א, בסתם), וכן אמרו במזרקי הצואר, כשתלאם בשפוד בלא חתיכה - מותר (גמ' שם ב; רמב"ם שם ו ג), אלא שצריך שבשעת צלייה יהיה פיהם למטה, או שיצלו על גחלים (רמב"ם שם, על פי הגמ' שם).

חוכר¹

השוכר קרקע מחברו, בשכר שיתן לו מפירות הקרקע שיעור קצוב

בעל הקרקע גוף הקרקע המושכרת או המושכרת בחזקת בעליה עומד, ואין חכירות או שכירות מוציאה מחזקתה (מאירי בבא בתרא קכג ב).

זמן החכירה יש חוכר לשנה אחת, ויש חוכר לכמה שנים (ראה להלן: חובותיו), ויש חוכרים לעולם, ונקראים חכירי בתי אבות (ראה ירושלמי בכורים א ט).

חובותיו

עיקר הדברים כל דבר שאין השדה נשמרת זולתו, כגון הסייג הנצרכים והחפירה שסביב השדה, וכן עיקר הדברים הצריכים לעבודת הקרקע כמו הקרדום שחופרים בו, והכלים שמוציאים בהם העפר והדלי שדולים בו, נחלקו בהם ראשונים:

• יש אומרים שעל החוכר לעשות אותם, ואין על בעל השדה ליתן כלום (טור חו"מ שכ, בשם יש אומרים, והסכים עמם; רמ"א שם, בשם יש אומרים, והסכים עמם; באור הגר"א שם ס"ק יד, בדעת רש"י והתוספות), שכיון שנותן לו דבר קצוב בין שיוציא השדה רב או מעט אין למחכיר עסק בשדה כל זמן חכירותו, ואין צריך ליתן ולעשות שום דבר, וכל שכן אם הוא שוכר השדה במעות שאין על המשכיר לעשות שום דבר (סמ"ע שם סק"ט).

• ויש אומרים שבעל השדה חייב לעשות כל אלה, כמו באריסות (רמב"ם שכירות ח ב; טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם), שכיון שאף החוכר אינו משלם אלא מפירות השדה (ראה להלן: בפרעון החכירות) הרי הוא כמקבל - כאריס - לענין זה (בית יוסף שם).

שאר הדברים המקבל שדה מחברו בחכירות חייב לעשות בשדה הכל כמנהג המדינה: מקום שנהגו לקצור התבואה - יקצור ואינו רשאי לעקור, לעקור - יעקור ואינו רשאי לקצור,

גדרו

שלושה מיני שכירות הן בקרקע:

• השוכר במעות (תוספתא דמאי (ליברמן) ו ב; ירושלמי שם ו א; רי"ף בבא מציעא סא א מדפי הרי"ף).

• החוכר בפירות (תוספתא דמאי שם; ירושלמי שם, לגירסת כת"י ליידין, ודפוס ונציה והפני משה; רי"ף בבא מציעא שם) ².

• והמקבל, למחצה, לשליש ולרביע (ירושלמי דמאי שם).

חוכר ושוכר • השוכר מחברו שדה או כרם בדמים קצובים לשנה, נקרא שוכר (רמב"ם מעשר ו יג; טור חו"מ שכ).

• והחוכר, דהיינו ששכר מחברו שדה לזריעה, או כרם לאכול פירותיו, בפירות קצובים, כגון ששכר ממנו שדה זו בעשרים כור לשנה, וכרם זה בעשרים כדי יין לשנה (רמב"ם שכירות ח א), בין עשתה הרבה ובין עשתה מעט (רמב"ם מעשר ו יג; סמ"ע שם סק"א), או לקתה ולא עשתה כלום (סמ"ע שם).

ואחד השוכר בדמים, ואחר השוכר בפירות - דין אחד להם (רמב"ם שכירות שם; טושי"ע שם א), ואין ביניהם אלא השם בלבד, שזה נקרא שוכר, וזה נקרא חוכר (טור שם).

מקבל חוכר ומקבל שניהם בפירות, אלא שהמקבל נותן לבעל הקרקע שלישי תבואתו או רביע תבואתו לפי מה שמקבל על עצמו, והחוכר נותן לו פירות קצובים ממקום שהוא רוצה, ואין לו לבעל הקרקע בתבואת הקרקע כלום (רי"ף בבא מציעא שם). והמקבל שדה נקרא אריס (ראה ערכו, שם נתבאר דיניו).

ומכל מקום לשון מקבל שדה מחברו ששנו חכמים (ראה משנה בבא מציעא קג א, ושם קג ב), יש שכולל גם שוכר וחוכר (פירוש המשניות לרמב"ם שם קג ב).

1. יג, טורים עה-קג. 2. אף במטלטלין מצינו לשון שכירה וחכירות, כמו

פרה מוכרת ומושכרת (ראה בבא בתרא קכג ב), וספינה מוכרת ומושכרת

מציעא קו ב, ורש"י ד"ה המקבל וד"ה לא יזרענה; רמב"ם שכירות ח ט; טושי"ע חו"מ שכד א³.

והמקבל לזרעה חטים, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שיזרענה שעורים (תנא קמא במשנה שם), שרשאי החוכר לשנות לטובה, כיון שהמחכיר לא יפסיד מחכירותו, כי יתן לו מאותו המין שפסק עמו מן השוק (ר"י מלוניל שם), וכן הלכה (מאירי שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

• ויש אוסרים (רבן שמעון בן גמליאל במשנה שם), אם משום שנאמר: **שְׂאֲרֵית יִשְׂרָאֵל לֹא יִעָשׂוּ עֲלֶיהָ** (צפניה ג יג. רב חסדא בגמ' שם קז א), או מפני שאף על פי שבדבר שאינו חסר אינו מקפיד על השינוי, מכל מקום כשזורע אדם שדהו שנה חטים ושנה שעורים השדה מתקלקלת, וזה שפסק עמו חטים שמא הוא זרעה חטים בשנה שעברה, ואם יזרענה זה שעורים נמצא שמקלקלה (אביי בגמ' שם, ורש"י ד"ה וליזרע).

עיקרו של דבר, כשיפסק עם החוכר או השוכר לחרוש שדה ולזרוע מין ממיני הזרעים רשאי לזרוע מה שהיזיקו בקרקע מעט מאותו הדבר שפסק עמו, ולא יזרע מה שהיזיקו גדול ממנו, ועושים בזה על פי המתעסקים בחרישה ועבודת האדמה שידועים בטבע אותו המקום (פירוש המשניות לרמב"ם שם), עבר ושינה במקום שלא היה רשאי לשנות, חייב לשלם כחש הקרקע לפי שומת בקיאים, או ההפסד שהיה לבעל השדה משינויו (כן משמע מהריטב"א שם קו ב; ערוך השלחן חו"מ שכד ז).

בפרעון החכירות

לקו החטים החוכר שדה מחברו בעשרה כור חטים לשנה, ולקחה - שהיו חטים שדופות וכחושות (רש"י בבא מציעא קו ב ד"ה ולקחה; טור חו"מ שכג) - נותן לו מתוכה (משנה שם; רמב"ם שכירות ח ז; טושי"ע שם א), ואינו יכול לומר לו קח לי חטה ברורה מן השוק (מאירי שם). היו חטים יפות, לא יאמר לו החוכר היני לוקח לך מן השוק, אלא נותן לו מתוכה (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). ואפילו היו חטים שבשוק יפות כמותן, יכול לומר לו חטים משדה שלי אני רוצה (ר"ן ונמוקי יוסף שם קה א), שאף על פי שקיבלה ממנו לחכירות בפירות קצובים, בין תוציא השדה מעט ובין הרבה, לא נסתלק מפירות קרקעו ומאותם פירות הוא נותן לו הדבר הקצוב (מגיד משנה שם).

החמיץ היין חכר ממנו כרם בעשרה כדי יין והחמיץ, חייב ליתן לו יין טוב (גמ' שם קו ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), מפני שכבר עשתה הקרקע את שליחותה (גמ' שם), שהענבים לא לקו, אלא משנעשה יין בחביותיו בביתו לקה ומזלו גרם שיחמיץ, שכן יש שזה קונה מזה יין טוב ומזלו גרם להחמיץ (רש"י שם ד"ה עבדא, על פי בבא בתרא צו ב), והוא הדין פירות שלקו אחר שלקטם (רבנו ירוחם יב ב). אבל שדה שלקתה בעומריה נותן לו מתוכה, וכן בענבים שאחר שנבצרו התליעו (גמ' שם).

תרומות החוכר שדה מישראל, אם נתן לו מזרע אותה שדה, תורם ומעשרות ואחר כך נותן לו (דמאי ו א; רמב"ם מעשר ו יא), היינו שנותן לו מזו שקצץ ליתן לו, ובעל השדה מעשר לעצמו (רמב"ם שם).

ושניהם מעכבים זה על זה (רמב"ם שכירות ח ו, על פי בבא מציעא קג א - קד א; טושי"ע שם), שאם בא החוכר לעקור במקום שנהגו לקצור, יכול בעל השדה לומר לו רצוני שתיתבן השדה שלי, שיישאר בה קשים ויהא לה לזבל לזריעה בשנה הבאה, ואם רצו הבעלים שיעקור, החוכר מעכב, מפני שעבודת הקצירה נוחה מן העקירה, ובמקום שנהגו לעקור ובא החוכר לקצור, יכול בעל השדה לומר רצוני שתהא השדה שלי נקיה, ואם הבעלים רצונם שיקצור, אומר לו החוכר רצוני בתבן שאתן לבהמותי, ואי אפשר שיישאר בקרקע (בבא מציעא קג ב, ורש"י; סמ"ע שם ס"ק יב).

הנירה והזריעה החוכר שדה מחברו לא יהא נרה שנה וזרעה שנה, אלא נר חציה וזרוע חציה, כדי שיהא לו מאין לגבות (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ט ז), שאם יהיה נר כל השדה לא יהיה לבעל הבית תבואה מאותה שדה (מנחת בכורים שם).

בשבח עצים ואילנות

אילנות שאינם המקבל שדה מחברו - בחכירה (מאירי בבא מציעא קט מוציאים פירות א; טור חו"מ שכה; כן משמע מהשו"ע שם א), או בשכירות, במקום שנהגו להחכיר או להשכיר אילנות אגב קרקע (מאירי שם) - לשנים מועטות, אין לו כלום בקורות שקמה; קיבלה הימנו לשבע שנים, שנה ראשונה יש לו בקורות שקמה (משנה בבא מציעא קט א; טושי"ע שם), שהשקמה אילן סרק, וקוצצים ענפיו לקורות בנין והם חוזרים וגדלים, ובפחות משבע שנים אין נעשות קורות, לפיכך כשקיבלה לפחות משבע שנים לא יקוץ קורות שבה, שלא על דעת כן ירד לשדה, אבל קיבלה לשבע שנים קוצץ שנה ראשונה (רש"י שם ד"ה ואין לו; טור שם, וסמ"ע סק"ב), והוא הדין שאר אילנות שאין מוציאים פירות, ואין עומדים אלא להוציא עצים וקורות מענפיהם כמו שקמה (כן משמע מהרמב"ם שכירות ח י; מאירי שם).

בשבח הענפים המקבל לפחות משבע שנים, שאין לו בקורות שקמה, אם יש לו בשבח שקמה - היינו השבח שהשביחו הענפים בעודם ברשותו (טור שם) - נחלקו אמוראים: יש אומרים שיש לו (אביי בגמ' שם קט א), מפני שהם כפירות (טור שם; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד), ושמים לו שבחו כשיסתלק (רש"י שם ד"ה שבת); ויש אומרים שאין לו (רבא בגמ' שם), שהם כגוף האילן (מאירי שם; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד), וכן הלכה (רי"ף שם; רא"ש שם ט לה; טור שם).

חוכר לזרע החוכר שדה מחברו לזרע, אין לו באילן (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ט כג), שכיון שפירש שחוכר לזרע אין הולכים אחר המנהג (מנחת בכורים שם), בין שאמר לו אחכור שדה זו, אזרע שדה זו, אעשה שדה זו; אבל אם המחכיר אמר לחוכר חכור שדה זו, זרע שדה זו, עשה שדה זו, כל הפירות שעושה הרי אלו שלו (תוספתא שם א), שכיון שהמחכיר אמר לחוכר היה לו להתנות, וכשלא התנה אף שאר הפירות בכלל (חסדי דוד שם, על פי גמ' שם קד א).

בשינוי בזריעה

החוכר או השוכר שדה מחברו לזרעה שעורים לא יזרענה חטים, מפני שהחטים מכחישות את הקרקע יותר מן השעורים (משנה בבא

ובשתי הגירסאות שבמאירי שם, ובטושי"ע שם. לענין החוכר שדה לזרעה שעורים או תלתן ושאר מיני הזרעים, ושינה, ראה בתוספתא (בבא מציעא

(ראה ערכין יח א), אבל במיוחד הונח שם חוכר לחכירות קרקע. ³ לענין החוכר שדה לזרעה תבואה, האם רשאי לזרעה קטניות - ראה במשנה שם,

• כשלא זרעה כלל, אף על פי שלקו רוב השדות והרי זו מכת מדינה אינו מנכה לו (שמואל בגמ' שם; שמעון בר ווא בשם רבי יוחנן בירושלמי שם ט ה), שהמחכיר אומר לו אילו זרעתה היה מתקיים בי הכתוב: **לֹא יִבְשׂוּ בְּעֵת רֵעָה וּבִימֵי רֵעֲבוֹן יִשְׁבְּעוּ** (תהלים לו יט. שמואל בגמ' שם), והקדוש ברוך הוא מגלגל עם הרשעים (שמעון בר ווא בשם רבי יוחנן בירושלמי שם), שמאריך אף לרשעים, והיה מאריך אפו ועושה לי נס (פני משה שם)⁵.

• כשזרעה ולא צמחה, מפני שחייב לטפל ולחזור ולזרוע כל זמן שראוי לזרעה (ריש לקיש בגמ' שם קו ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ויכול לומר לו שמא בסיבתך היא, מפני שלא טרחת די הצורך (מאירי שם).

זמן סילוקו

• החוכר סתם • החוכר שדה בית השלחין מחברו, אין פחות משנים עשר חודש (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ט ב).

שדה בית הבעל, כונס את גורנו ומסתלק (שם), שבית השלחין שמשקים אותה כל שעה זורעים בה כל מיני פירות וירקות שאין זמני גידולם שוים, ומסתמא ירד החוכר על דעת כל המינים, שאין כל לקיטתם נגמרת עד שנים עשר חודש, אבל בית הבעל זורעים בה תבואה בלבד ולא ירד אלא ליבול שנה אחת דהיינו עד הגורן (חסדי דוד שם), והדברים אמורים במקום שאין מנהג קבוע, שמן הסתם אינה חכורה אלא ליבול אחד (חזון יחזקאל שם).

• החוכר שדה תבואה מחברו לא יאמר לו איני בא עד שתכלה - כלומר איני מסתלק ממנה עד שתכלה כל השנה, שאני רוצה לזרוע בה שוב (חסדי דוד) - ואינו רשאי לזרעה פעמיים, והחוכר שדה אילן מחברו לא יאמר לו איני בא עד שיכלו פירות מתוכה, ואינו רשאי לאכלה פעמיים (תוספתא שם כז-כח), שהחוכר לאכול תבואה סתם תבואה אחת משמע ולא יותר, וכן החוכר לאכול פירותיה סתם אינו אוכל אלא פירות שמוציאה פעם אחת ומיד מסתלק (חסדי דוד).

השוכר לשבע • השוכר שדה לשבע שנים בשבע מאות זוז, אין שנים שביעית מן המנין (משנה בבא מציעא קי ב; רמב"ם שכירות ח א), ובעל הבית צריך להניחה בידו שנה אחת כנגדה (מאירי שם), ששבע שנים הראויות לזריעה אמר (רי"י מלוניל שם).

קיבל הימנו לשבוע אחד בשבע מאות זוז, שביעית מן המנין (משנה שם; רמב"ם שם), וחייב ליתן לו כל השבע מאות זוז, ואף על פי שאין שביעית שוה לשאר שנים לפירות, מכל מקום הרי שבוע אמר לו, ולא תלה השכר לפי השנים (נמוקי יוסף שם), ושנת השמיטה אף היא בכלל השבוע, ולא אמר לו לשש שנים מפני שרוצה שגם בשביעית תהא לפניו, שאף שאינו יכול לזרעה ראויה היא לשטוח בה פירות (רי"י מלוניל שם). והוא הדין אם אמר מכאן ועד סוף שבע שנים, ששביעית מן המנין (מאירי שם).

שטר חכירות

אין כותבים שטרי קבלנות - חכירות, וכך וכך כורים לשנה (רשב"ם בבא בתרא קסז ב ד"ה וקבלנות) - אלא מדעת שניהם (משנה שם; רמב"ם מלוה כד א; טור ורמ"א חו"מ שכ ב). הטעם:

ואפילו המחכיר הוא עם-הארץ (ראה ערכו), אינו כמוכר טבל לעם הארץ (ראה ערך חבר: נאמנותו למעשרות), כיון שהקרקע שלו (רי"ש שם), ואם נותן לו מזרע שדה אחרת, או ממין אחר, מוציא המעשר ואחר כך נותן לו (משנה שם; רמב"ם שם).

בניכוי מחמת קלקול

המקבל שדה מחברו - בחכירות או בשכירות - ואכלה חגב או נשתדפה, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שאם מכת מדינה היא מנכה לו מן חכירו, ואם אינה מכת מדינה אינו מנכה לו (תנא קמא במשנה בבא מציעא קה ב), שהמחכיר אומר לו מזלך גרם (רש"י שם ד"ה אינו מנכה), וכן הלכה (רבא בגמ' שם קו ב; רמב"ם שכירות ח ה; טושי"ע חו"מ שכב ב).

• ויש אומרים שאם קיבלה הימנו במעות, בין כך ובין כך אינו מנכה לו מן חכירו (רבי יהודה במשנה שם קה ב), שעל המעות לא נגזרה גזירה, לפיכך לא עליו היתה פורענות זו (רש"י שם ד"ה בין כך), שהמעות אינן נשדפות (רי"י מלוניל שם).

איזו היא מכת מדינה, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים כגון שנשתדפו ארבע שדות מארבע רוחותיה (עולא בגמ' שם), וקל וחומר כשנשתדפה רוב הבקעה שהשדה בתוכה (טור שם, ושיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד).

• יש אומרים כגון שנשתדפה רוב הבקעה (רב יהודה בגמ' שם), דהיינו רוב השדות בבקעה ששדה זו בתוכה (רש"י שם ד"ה רובא)⁴, ואם לא לקתה רוב הבקעה, אף על פי שלקו השדות הסמוכות אין זו מכת מדינה (מאירי שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רמב"ם שם; רא"ש שם ט יד; טושי"ע שם).

• ויש אומרים כשנשתדפה כל אותה הרוח (רב הונא בירושלמי שם ט ה), שאם שדה זו עומדת למזרח העיר אינה קרויה מכת מדינה אלא אם כן לקו כל השדות שברוח מזרחית זו (רי"א פולדא שם).

מתי אינו מנכה במספר מקרים אמרו שאין מנכים לו:

• לא נשדפו רוב השדות, ונשדפו כל שאר שדותיו של מחכיר עם שדה זו (גמ' שם קו א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואין החוכר יכול לומר לו מזלך גרם, שהרי נשדפו כל שדותיך בכל מקום שהן, מפני שהמחכיר אומר לו אדרבה אם לא שנשענה מידת רחמים על חכירות זו היתה משארת לו למחכיר מצד אחר (גמ' שם, ומאירי שם).

• נשדפו כל השדות של החוכר - אף אלו שהיו לו במקום אחר שלא מחמת מכת מדינה (מאירי שם) - ונשדפו רוב השדות שבבקעה ואף זו שנשדפה עמהם, אינו מנכה לו מחכירו, שאין הפסד זה תלוי אלא בשוכר, שהרי כל שדותיו נשדפו (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

• אמר לו מחכיר שיזרענה חטים והלך הוא וזרעה שעורים ונשדפה, ונשדפו גם רוב שדות הבקעה, אינו מנכה לו (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואין החוכר יכול לומר אפילו זרעתיה חטים היו משתדפות, מפני שהמחכיר אומר לו אילו זרעתה חטים היה מתקיים בי הכתוב: **וְהַגִּזְרֹן אוֹמֵר וַיִּקַּם לָךְ** (איוב כב כח. גמ' שם), מה שתבקש מן היוצר יעשה, ואני לא בקשתי מן השמים בתחילת השנה שיצליחני בשעורים אלא בחטין (רש"י שם ד"ה ותגור).

שם קו ב), ומכל מקום הלכה כמותה (ראה ערך הלכה ה: מתוך לשונות התלמוד. טושי"ע חו"מ שכב ב); ויש החולקים בזה (שיטה מקובצת שם, בשם

ליברמן) ט לב). 4. ויש המפרש רוב השדות של אותה העיר (רמב"ם שם ובפירוש המשניות). 5. בבבלי נשאר בקושיא על דעה זו בלשון "קשיא" (גמ')

ומכל מקום אם קנו מידם, כותבים שלא מדעת שניהם, שסתם קנין לכתיבה עומד (ראה ערך קנין), ועוד ששוב אין זה חוב להם שמשקנו שוב אינם יכולים לחזור בהם (נודע ביהודה קמא ח"מ ל).

שכר הסופר נותן המקבל (משנה שם; רמב"ם שם ב; טור ורמ"א שם), לפי שהוא נהנה שמוצא דבר שיכול להתפרנס משם (נמוקי יוסף שם), וכותבים שניים, ונותנים אחד למחכיר ואחד לחוכר (העיטור ק - קבלנות, דף סב טור ג במהדורת רמ"י).

• לפי שעד שלא נכתב יכולים לחזור בהם, אבל משנכתב נשתעברו זה לזה, ושוב אינם יכולים לחזור בהם (רשב"א שם; טור ורמ"א שם).

• ועוד שמשכתבו הרי זה נעשה כמלוה בשטר (רמב"ן שם; טור ורמ"א שם), שמשכתבו הרי זה שקיבל עליו לשלם יוכל המחכיר או המשכיר לטרוף מנכסים משועבדים (ראה ערך מלוה בשטר), ולא יחא לסתם אנשים שיהיה עליהם שטר כזה (סמ"ע שם סק"ה).

חול המועד¹

הימים בתוך המועדים, שקדושתם קלה מקדושת יום טוב

הפריקים:	מכיון מלאכתו במועד
קדושתו	טירחה בלא מלאכה
איסור מלאכה	במשא ומתן
בדבר האבד	על ידי נכרי
בצורך המועד	בגילוח
בצרכי רבים	בכיבוס
בכתיבה	בנישואין ואירוסין
מלאכה בשכר	שמחה, כבוד ועונג
בפרהסיא	בברכות ותפלות

או"ח תקל א; אבל אינו כיום טוב שאסורה בו כל מלאכת עבודה, אלא יש מלאכות אסורות בו, ויש מלאכות מותרות בו (רמב"ם שם).

איסור מלאכה בחול המועד דרשוהו מן הכתוב, ונחלקו תנאים מהיכן נלמד:

• לדעת ר' ישמעאל נלמד ממה שנאמר: **שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּאָכַל מִצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצַרְתָּ לְה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה** (דברים טז ח), ודרשו: מה שביעי עצור ממלאכה, אף ששת ימים עצורים (ספרי דברים קלה; חגיגה יח א).

• לדעת ר' יוסי הגלילי האיסור נלמד ממה שנאמר בימים טובים **כָּל מְלָאכָת עֲבָדָה לֹא תַעֲשׂוּ** (ויקרא כג לח), לימד על חולו של מועד שאסור בעשיית מלאכה (ספרא אמור יב. וראה ראב"ד ור"ש משאנ"ץ שם; חגיגה שם).

• לדעת ר' עקיבא נלמד ממה שנאמר: **אֲשֶׁר מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מְקַרְאֵי קִדְשׁ** (ויקרא כג לז), שמשמע קדשהו בעשיית מלאכה, ובמה הכתוב מדבר, אם בראשון או בשביעי הרי כבר נאמר בהם שבתון, הרי שאין הכתוב מדבר אלא בחולו של מועד, ללמדך שאסור בעשיית מלאכה (ספרא אמור יב; חגיגה יח א, ורש"י ד"ה מקרא). ויש שלמדוהו מפסוקים אחרים (חגיגה שם).

מהתורה או איסור מלאכה בחול המועד, אף על פי שלמדים אותו מדרבנן מן הכתובים, נחלקו בו הראשונים אם הוא מן התורה:

• יש סוברים שהאיסור הוא מן התורה (תוס' חגיגה יח א ד"ה חולו של מועד, בדעת רש"י מועד קטן יא ב ד"ה אלא, ובדעת רשב"ם פסחים קיח א ד"ה כל המבזה; רמב"ן עבודה זרה כב א; ריטב"א מועד קטן ב א; מרדכי מועד קטן רמז תתלה, בשם רבי אליעזר ממיץ, וכונתו ליראים דש, בשם רבותיו, וכתב שהוא עצמו מסתפק; טור או"ח תקלו, בשם הרי"ף; שו"ת הרשב"א א תרצ; בית יוסף ורמ"א או"ח תקל א, ראה מגן אברהם סק"א

2. וראה ערך הנחת תפילין, אם חול המועד הוא בכלל הימים טובים שנתמעטו

קדושתו

שמו ומותו הימים שבין ראשון ושביעי של פסח ובין ראשון ושמניני של חג הסוכות, ובגולה שנוהגים יום טוב שני הם ארבעה ימים בתוך הפסח וחמשה בתוך החג, הם הנקראים חולו של מועד, ונקראים גם מועד (רמב"ם יום טוב ו כב).

חולו של מועד נקרא מקרא קודש (חגיגה יח א; ספרא אמור יב; רמב"ם יום טוב ז א; ר"ש הלכות קטנות טז), והוא בכלל מה שנאמר: **אֲלֶה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מְקַרְאֵי קִדְשׁ** (ויקרא כג לז). ספרא שם; ויש שכתבו שלדעת הסוברים שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן (ראה להלן: איסור מלאכה), אינו נקרא מקרא קודש מן התורה, והדרש מן הכתוב אינו אלא אסמכתא (שו"ת תשב"ץ ב רו).

חול המועד נקרא גם חג (ויקרא כג מא), ומכל מקום אין קדושתו כקדושת יום טוב (ר"י גיאת חול המועד עמ' קעא, בשם רב האי גאון), לפיכך בהבדלה במוצאי יום טוב הראשון אומר המבדיל בין קודש לחול, ואינו אומר בין קודש לקודש, שחול המועד אצל יום טוב נקרא חול (שו"ת הרמ"ע מפאנו קה; אבני נזר או"ח ב).

יום טוב חול המועד אינו נקרא יום טוב (ראה מגילה כא א, וט"ז או"ח תרסח סק"א. וראה להלן: בברכות ותפלות, לענין הזכרת יום טוב בתפלה). ומכל מקום מצינו שקראו בגמרא לחול המועד בשם יום טוב כיון שאסור במלאכה (ראה סוכה לח א וריטב"א; ביאור הגר"א או"ח תקל א)².

בקרבנות כל הקרבנות, בין של יחיד בין של ציבור, קרבים בחולו של מועד (ראה ביצה יט ב, חגיגה ז ב, תמורה יד ב, רמב"ם חגיגה א ל).

איסור מלאכה

האיסור ומקורו חולו של מועד אסור בעשיית מלאכה (חגיגה יח א; מועד קטן ב א, וראשונים שם; רמב"ם יום טוב ז א; טוש"ע

גליון תוספות; כן משמע מהב"ח שם). **חול המועד**. 1. יג טורים קד - רלג.

מי שימנה עמי התרתי שיהיו עושים מלאכה בחולו של מועד, כלום אסרו לעשות מלאכה בחולו של מועד אלא כדי שיהיו אוכלים ושותים ויגעים בתורה, והם אוכלים ושותים ופוחזים (ירושלמי מועד קטן ב ג).

וכתבו הראשונים שמדברי הירושלמי משמע שטוב לעסוק בתורה בחול המועד (מרדכי מועד קטן רמז תתנג בהגה, בשם אגודה).

ויש שכתבו, שלדעת ר' אבא בר ממל יש איסור גדול בשחוק וקלות ראש יותר מבעשיית מלאכה, כי מי שעוסק במלאכה עוסק בישוב העולם, וכוונת התורה בנתינת המועדות והראייה לפני ה' כדי להידבק באהבתו ויראתו ולעסוק בתורתו התמימה (כלבו ס).

באיסור שבות דברים האסורים בשבת ויום טוב לא משום מלאכה אלא משום שבות, אפילו אם איסורם מן התורה, כגון שטורח כל היום בדברים שאין בהם משום אב מלאכה או תולדותיו (ראה ערך שבות, מחלוקת ראשונים בדבר), כתבו הראשונים שבחול המועד אינם אסורים אלא מדרבנן, אפילו אם מלאכה בחול המועד איסורה מן התורה (רמב"ן ויקרא כג כד).

גדר האיסור בגדר של איסור מלאכה בחול המועד כתבו הראשונים שהוא משום טירחה, ושלא למעט בשמחת

הרגל (ריטב"א מועד קטן יג א), ולכן אין איסור בכל מלאכה האסורה בשבת ויום טוב אלא במלאכה שיש בה טורח בלבד, אבל מלאכה מועטת בביתו - מותר (יראים השלם שד; עמק ברכה חול המועד א).

והאחרונים כתבו שלדעת הסוברים שהאיסור הוא מן התורה שזה ליום טוב לכל דיניו, כגון באיסור הוצאה מרשות לרשות שלא לצורך כלל (שו"ת עמודי אור לה); וכן לענין תחומים ושביית בהמה או מחמר, שלדעת הסוברים שביום טוב הם מן התורה, הוא הדין בחול המועד (מנחת חינוך שכג סק"ד. וראה באור הלכה תקלו א ד"ה ומותר). ולדעת הסוברים שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן, נראה מדברי הראשונים שמלאכות אלו מותרות בחול המועד, מלבד במקום שאסרו משום טירחה יתירה (ראה מאירי מועד קטן יג ב. וראה ארחות חיים חול המועד ד).

להלכה נחלקו בזה הפוסקים: יש שכתבו שלכתחילה אין לעשות שלא לצורך כל מלאכה האסורה בשבת ויום טוב (בצל החכמה ב צה; ארחות רבנו ב עמ' קכא, בשם החזון איש); יש שהקלו בזה וכתבו שרק מלאכה שיש בה טורח אסורה, אבל הדלקת גפרור וכדומה מותרת (חול המועד כהלכתו ב ס"ק כה, בשם הגרש"ז אויירבך); ויש שכתבו שאם אינו מתכוין למלאכה, כגון שיש חפץ בכיסו ויוצא לרשות הרבים, מותר לכל הדעות (בצל החכמה שם. וראה פסקי תשובות תקל א).

מוקצה אין בחול המועד איסור מוקצה (תוס' שבת כב א ד"ה סוכה). חומרת האיסור כל המבזה את המועדות, דהיינו שעושה מלאכה בחולו של מועד, כאילו עובד עבודה זרה, שנאמר: אֲלֹהֵי מִסְכָּה לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ, וסמוך לו אֶת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר (שמות לד יז - יח. פסחים קיח א, ורשב"ם ד"ה כל; מכות כג א, ובפירוש המפרש).

וכן שנינו שהמבזה את המועדות שאומר אלה הימים אין להם קדושה כל כך כימים הראשונים, ועושה בהם כל מלאכה, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא (אבות ג יא ורבינו יונה; סנהדרין צט א).

ובאור הגר"א; אלא שהתורה מסרה לחכמים שיאסרו מה שנראה להם, ויתירו מה שנראה להם; שלא אסרה תורה אלא במה שיאמרו הם, ונמצא שכל מלאכה שאסרו חכמים אסורה לנו מן התורה, ואשר התירו מותר לנו מן התורה, כי בידם נמסר איסור זה לפי משמעות הנדרש בכתוב (חינוך שכג; בית יוסף שם).

• יש חולקים וסוברים שמן התורה מותר בכל מלאכה בחול המועד, ואין איסורו אלא מדרבנן, ואף על פי שדרשוהו מן הכתובים, אינו אלא אסמכתא (תוס' מועד קטן יט א ד"ה ר' יוסי, וחיגה יח א ד"ה חול, ועבודה זרה כב א ד"ה תיפוק, בשם רבינו תם; רמב"ם יום טוב ז א, ומגיד משנה; סמ"ג לאוין עה; ריטב"א מועד קטן ב א, לדעת בעל הלכות גדולות; רא"ש מועד קטן א א; מאירי חיגה יח א; תוס' ר"ד שם; רבינו גרשום בכורות לד ב; שו"ת תשב"ץ ב ר; טור או"ח תקל), ואסרוהו מדברי סופרים אף על פי שלא נאמר בו שבתון, הואיל ונקרא מקרא קודש, והרי זמן חיגה במקדש אסור בעשיית מלאכה, כדי שלא יהיה כשאר ימי החול שאין בהם קדושה כלל, לפיכך לא כל מלאכת עבודה אסורה בו כיום טוב, שסוף הענין בדברים שנאסרו כדי שלא יהיה כיום חול לכל דבר (רמב"ם שם); ועוד שלא רצו לאסור כל המלאכות כמו ביום טוב, שהרי זה דבר שאין הציבור יכולים לעמוד בו להיבטל ממלאכה שבעה או שמנה ימים (לבוש או"ח תקל א).

• יש מן הראשונים שהטיל פשרה בדבר ופירש שעיקר חולו של מועד ודאי דבר תורה הוא, וכל מלאכה שאינה לצורך המועד, ואינה דבר האבד - אסורה מן התורה, אבל מלאכה שהיא לצורך המועד מותרת מן התורה, בין במלאכת אומן בין במלאכת הדייט, ואף על פי שאינה דבר האבד; וכן מלאכת דבר האבד מותרת מן התורה, אף על פי שאינה לצורך המועד, ואפילו כשיש בה טירחה יתירה, אלא שחכמים אסרו קצת מלאכות אלו, שאסרו מלאכת אומן אפילו שהוא לצורך המועד, וכן טירחה יתירה אפילו שהוא דבר האבד (רמב"ן בלקוטות מועד קטן, הובא בריטב"א עירובין צו א. וראה מגן אברהם תקל סק"א).

• ויש שכתבו שמן התורה אינו אסור אלא במלאכת עבודת קרקע וכיוצא בה שטירחתה מרובה (רמב"ן עבודה זרה כב א; ר"ן ע"ז שם, בשמו). אף לדעת הסוברים שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מן התורה, כתבו הראשונים שמכל מקום אינו לוקה מן התורה (חידושי הר"ן מועד קטן יב ב, בשם הראב"ד; רש"י על הר"ף שם; רמב"ן עבודה זרה כב א), שאין בו אלא איסור עשה בלבד, שהרי למדוהו מֵאֵת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר (שמות לד יח. חידושי הר"ן שם, בשם הראב"ד), וכן למדוהו מִמִּקְרָאֵי קִדְּשׁ (שמות כג ז), שאיסור עשה רמז לך הכתוב בו (רמב"ן עבודה זרה שם; שו"ת הרע מפאנו קח)³.

ומכל מקום לא נמנית עשה זו במנין העשין, לפי ששביתה זו נטפלת לשבתון מקרא קודש האמור ביום טוב, ועשה אחת היא, אלא שביום טוב נוסף גם לא תעשה, מה שאין כן בחול המועד (רמ"ע מפאנו שם).

ומכל מקום לוקה מכת מרדות כמו בכל איסור עשה ולאוי שבכללות (עמודי אש קונטרס מקל חובלים אות ט).

ואף לדעת הסוברים שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן, לוקה מכת מרדות (רמב"ם יום טוב ז א. וראה ערך מכת מרדות).

קלות ראש אמרו בירושלמי: אמר ר' אבא בר ממל אילו היה לי

בגמרא לוקה מן התורה.

מהנחת תפילין. 3. וראה טורי אבן חיגה יח א, שסובר שלחלק מהשיטות

ויאמר לצורך המועד אני עושה ומתכוין כדי שישתייר לאחר המועד (מועד קטן יב ב, ורש"י ד"ה ובלבד; טוש"ע או"ח תקלג א). ומכל מקום אם הערים מותר לאכלו, כיון שאוכל קצת ממנו במועד (מגן אברהם שם סק"ב; משנה ברורה תקלג סק"ו, וראה מגן אברהם תקג סק"ג, ומחצית השקל שם).

ויש מן הראשונים שכתב שאם הערים - אסור לאכלו (מאירי מועד קטן שם. וראה משנה ברורה שם, ובשער הציון סק"ז).

רפואה כל רפואה מותרת בחול המועד, ואפילו מלאכה גמורה מותרת לצורך רפואה, ואפילו לחולה שאין בו סכנה, שהרי זה צורך המועד (טוש"ע או"ח תקלג ב, ופרי מגדים אשל אברהם סק"ב; משנה ברורה שם סק"ה; חיי אדם קי יז).

וכן שנינו שמקזיזים דם לבהמה, ואין מונעים רפואה מבהמה בחולו של מועד (תוספתא מועד קטן (ליברמן) ב יא; מועד קטן י ב; רמב"ם יום טוב ח טו: טוש"ע או"ח תקלו ג), אפילו רפואה שיש בה מלאכה (תוס' שם ד"ה ואין; שיטה ותוס' הרא"ש ומאירי שם; שו"ע שם), וכל שכן באדם שמותר (מאירי שם).

ואפילו אם אינו חולה אלא שעושה כן לשמור בריאותו - מותר (מאירי מועד קטן י א), ואפילו כדרכו בלא שינוי, ובטורה גדול (קרו אורה שם).

וכן כל מאכלים ומשקים שאינם מאכל בריאים אלא לרפואה, אף על פי שביום טוב אסור לאכלם ולשתותם (ראה ערך יום טוב), מותר לאדם לאכלם ולשתותם במועד (רמב"ם שם) ⁶.

אמנם טיפול רפואי שאין הכרח לעשותו בחול המועד ויכול לדחותו ללא שיגורם נזק, כגון טיפול שיניים שאינו דחוף, צריך לדחותו לאחר המועד; וכן מי שצריך ללכת לביקורת תקופתית אצל רופא אין לו ללכת במועד (אגרות משה ג עא; שמירת שבת כהלכתה סו ס"ק פח, בשם הגר"ש אויירבך; פסקי תשובות תקלג א).

הריגת זבובים כתבו האחרונים שזבובים ויתושים המצערים את האדם, מותר להרגם בחול המועד, שאין לך צורך אדם גדול מזה (שו"ת רדב"ז ב תשכז; משנה ברורה תקלג סק"כ).

קישוט הגוף קישוט הגוף עשו אותו כאוכל נפש, לפי שהנאת הגוף היא ודומה לאוכל נפש, ומותר אפילו כדרכו בלא שינוי, וגם אם יש בו טורח גדול (רמב"ן בלקוטות מועד קטן; ריטב"א שם ח ב; מאירי שם יט א); ולפיכך עושה אשה תכשיטה במועד, בין ילדה בין זקנה, שאף הזקנה רצונה בטבעה להתקשט (מועד קטן ח ב, ושם ט ב; רמב"ם יום טוב ז כ, ומגיד משנה; טוש"ע או"ח תקמו ה).

מכשירי אוכל אף מכשירי אוכל נפש דינם כאוכל נפש, ומותר נפש לעשותם לצורך המועד בלא שינוי, אפילו במעשה אומן ובטירחה יתירה (רמב"ן בלקוטות מועד קטן; מאירי שם יט א), ולכן מותר להעמיד תנור וכיריים במועד (מועד קטן י א).

מעשה הדיוט מעשה הדיוט כל דבר שהוא לצורך המועד, ואינו אוכל נפש או מכשיריו, לא התירו אלא במלאכת הדיוט, אבל לא מלאכת אומן (רמב"ן בלקוטות מועד קטן; מגיד משנה יום טוב ח ז, בשמו; מאירי מועד קטן יב ב), והוא שאין במעשה זה טירחה יתירה (ראה נימוקי יוסף ור"ן ושיטה ומאירי מועד קטן יא א).

ואפילו לדעת הסוברים שאיסורו מדרבנן, על כל פנים עונשו גדול מאד (מגן אברהם תקל סק"א). ומאד יש להיזהר שלא להקל יותר ממה שהתירו חכמים (משנה ברורה שם סק"א).

בדבר האבד⁴

מהותו כל מלאכה שאם לא יעשה אותה במועד יהיה שם הפסד - עושים אותה, ואינו צריך שינוי, וזהו הנקרא דבר האבד (ראה מועד קטן ב א; רמב"ם יום טוב ז ב; טוש"ע או"ח תקלו. וראה ערך דבר האבד). וכתבו הראשונים שכל דבר שבני אדם חושבים אותו להפסד וטורחים בו משום כך הוא דבר האבד שמותר מן התורה (רמב"ן מועד קטן בלקוטות).

במקום טירחא לא התירו מלאכת דבר האבד אלא כשאין בה טירחה יתירה, אבל כשיש בה טירחה יתירה - אסור (מועד קטן ב א; רמב"ם יום טוב ז ב; טוש"ע או"ח תקלו ב). ולפיכך אף על פי שמשקים בית השלחין במועד, כגון שדה שהיא עומדת בהר וצריך להשקותה תמיד, שאם לא ישקה - תיפסד, ומשקים אפילו ממעין שעכשיו מתחיל לנבוע שממשיכו ומשקה בו (מועד קטן ב א, ורש"י ד"ה משקין; רמב"ם וטוש"ע שם); מכל מקום אין משקים לא ממי הגשמים שנכנסו בעמק במקום אחד (רש"י על הרי"ף שם ד"ה מי גשמים), ולא ממי הקילון דהיינו בור עמוק ובו מים מכוונסים, וצריך להשקות מהם בדלי (פירוש המשניות לרמב"ם שם), שיש בקילון טירחה יתירה (מועד קטן ד א; רמב"ם שם; טוש"ע תקלו ב). ואף במעין לא התירו אלא בהמשכה ברגליו, אבל כל שדולה בדלי או בכד - אסור (משנה ברורה שם סק"ז).

דבר האבד שאסור בטירחה יתירה, כתבו הראשונים שלא אמרו אלא במחובר שעדיין אינו עומד להיקצר, שמי יאמר שיגדל כראוי כדי שנטרף בו הרבה, אבל בתלוש שהוא ברשותו, או שעומד להיקצר או להיבצר, שהפסדו ודאי, מותר אף בטירחה יתירה; ולכן מותר לקצור את השדה במועד אם יהא נפסד כשיעמוד עד לאחר המועד (ריטב"א מועד קטן יב א) ⁵.

בצורך המועד

ההיתר כל מלאכה שהיא לצורך המועד, בין לצורך אוכל נפש או מכשיריו, ובין שלא לצורך אוכל נפש - מותרת במועד (ראה לעיל: איסור מלאכה).

אוכל נפש כל דבר שהוא לצורך אוכל נפש התירו לעשותו לצורך המועד, אפילו בטורח גדול (רמב"ן בלקוטות מועד קטן; מאירי שם יב ב). ולכן שוחט ומפשיט ומנתח ומולח ומבשל כדי לאכול, שבדבר שצריך לאכלו במועד אין מדקדקים בטרחתו בין רב למעט (תוס' הרא"ש שם ד ב ד"ה והתניא).

וכן התירו לעשותו כדרכו בלא שינוי (פסקי תוס' שם נא; מרדכי שם רמז תתנד; טוש"ע או"ח תקלו טו); ואפילו במעשה אומן (רמב"ן ומאירי שם), כשם שבדבר האבד הלכה שאין צריך שינוי (ראה מועד קטן יב ב. וראה ערך דבר האבד)

עשה והותיר עשה יותר מצורך המועד והותיר, מותר לאכלו לאחר המועד, ובלבד שלא יערים, דהיינו שלא יעשה הרבה

פסקי תשובות תקלג ד, שמי שצריך לעשות מלאכה כדי להרגיע את עצמו, או שעצביו חלשים וצריך לעשות לו רפוי בעיסוק - מותר לעשותו בחול המועד.

4. ראה גם ערך דבר האבד בפירוט. 5. וראה ערך דבר האבד, בגדר מה נקרא דבר האבד, והמלאכות שהתירו מטעם זה. 6. וראה התעוררות תשובה ד מח;

המועד (מועד קטן ב א; ירושלמי שם א ב; רמב"ם יום טוב ז י; טושי"ע או"ח תקמ"א), לפי שצרכי רבים אינם נגמרים אלא בשעה שהם בטלים ומתחברים כולם ועושים אותם, ואם לא יעשו במועד לא יעשו לעולם, והרי זה כדבר האבד, ומותר אפילו בטורה גדול (רא"ש מועד קטן א ו, בשם הראב"ד; מאירי שם יט א; לבוש או"ח תקמ"ד ב; פרי מגדים משבצות זהב שם סק"ב; משנה ברורה שם סק"א), שכל צורך רבים דבר מצוה הוא (שו"ת ריב"ש תקיא).

אלא שיש בזה חילוק, שאם הוא לצורך המועד מותר אפילו במעשה אומן בלא שינוי אף על פי שביחיד אף לצורך המועד אינו מותר אלא במעשה הדיוט (ראה לעיל: בצורך המועד), ואם הוא לצורך אחר המועד אינו מותר אלא במעשה הדיוט; או במעשה אומן בשינוי (רא"ש ומאירי שם; ט"ז שם סק"ב).

תיקון הדרכים מתקנים את הדרכים ואת הרחובות שיושבים שם בני העיר (מועד קטן ב א, ורש"י על הרי"ף ד"ה רחובות); ויש מפרשים שהם רחובות שאחורי הבתים ששם משחקים ילדים (נמוקי יוסף שם. וראה בשיטה שם).

דנין דיני ממונות ודיני נפשות ודיני מכות אף על פי שביום טוב אסור, ומשמתיים ומכים למי שלא קיבל עליו את הדין (מועד קטן יד ב, ורש"י ד"ה דנין; רמב"ם יום טוב ז יב; טושי"ע או"ח תקמ"א ז).

ממאנים ומגרשים וחולצים במועד (תוספתא מועד קטן (ליברמן) א י).

צרכי הגוף צרכי רבים שהתירו במועד במלאכת אומן, יותר מצרכי יחיד, כתבו הראשונים שזהו דוקא בדברים הצריכים לגוף האדם, כחפירת בורות שיחים ומערות, והסרת הקוצים מן הדרכים, ותיקון הרחובות, וכיוצא בהם, שכל אלה יש בהם צורך לרבים לחיותם ולשמרם מן הנזקים, שאי אפשר לרבים להתבונן בדרכים.⁹

אבל לתקן את העיר וחומותיה, אף על פי שהם צרכי רבים, כל שאין בו משום חשש נפשות אינו מותר במלאכת אומן אלא במעשה הדיוט בלבד (שו"ת הרשב"א ד שכו, הובא בבית יוסף תקמ"ד; רמ"א שם א).

בית כנסת בית הכנסת אין בונים במעשה אומן, אפילו לצורך המועד שאין להם מקום אחר להתפלל בו בעשרה, לפי שאין זה לצורך הגוף, ואפילו התחילו כבר לבנותו, ואין צריך אלא להשלימו - אסור, כיון שצריך לזה מעשה אומן (שו"ת הרשב"א ד שכו; רמ"א או"ח תקמ"א); אלא אם כן יש חשש שאם יתעכבו בכניינו ימנעו מלבנות, שאז מותר, שהרי זה דבר האבד (בית יוסף בבדק הבית שם; מגן אברהם שם סק"ב).

וכתבו האחרונים שאם צריך לעשות ספסלים בבית הכנסת שלא יבואו לידי מחלוקת, צרכי רבים הם ומותר, שהרי צריכים לישוב עליהם (שערי תשובה שם סק"א, בשם מחזיק ברכה).

בכתיבה

האיסור אסור לכתוב במועד, ואפילו להגיה אות אחת בספר אסור (מועד קטן יח ב; רמב"ם יום טוב ז יג; טושי"ע או"ח תקמ"א); שאף על פי שאין בה טירחה יתירה ונעשית בסתר, מכל מקום

במועד אלא אם כן הלכוך מפריע לנהיגה.⁸ וראה ערכים: אבלות; הספד, על אבלות והספד בחול המועד.⁹ ראה פסקי תשובות תקל ג, שבכלל צרכי רבים הוא תיקון צינורות ניקוז וביוב ומים, תיקוני חשמל ומכשירי שרבים

ולכן שנינו שההדיוט תופר כדרכו לצורך המועד (תוס' מועד קטן י א ד"ה ההדיוט, ושאר ראשונים שם), אבל האומן צריך לעשות שנוי (מועד קטן ח ב ושיטה; רמב"ם יום טוב ז ה; טושי"ע או"ח תקמ"א ה), והוא הדין לכל המלאכות (חינוך שכג).

בזמן הקור מותר לעשות תנור לחמם הבית, אפילו במלאכה גמורה ובמעשה אומן, לפי שהכל חולים אצל צינה, והרי זה כצרכי רפואה שמותר (מגן אברהם תקמ"ט; משנה ברורה שם ס"ק יט, ושער הציון ס"ק טז).

והוא הדין אם נשבר החלון באופן שאם לא יסתום אותו ישב בקור - מותר לתקנו (חיי אדם קיג ה).

עשיית סוכה מי שלא עשה סוכה בין בשוגג בין במזיד, וכל שכן אם נפלה סוכתו, עושה סוכה בחולו של מועד, שהרי

צורך המועד הוא (סוכה כז ב ומאירי; רמב"ם סוכה ו טו; טושי"ע או"ח תרל"א, ומשנה ברורה סק"א). והפוסקים נחלקו בדבר:

- יש מן הראשונים שכתב שההיתר הוא דוקא במעשה הדיוט, שאינו עושה בנין גמור, אלא הנחת מחיצות (מאירי שם); ויש מן האחרונים שכתב יותר מזה שאינו מותר אלא כשעושה הסכך לבד על קונדסים הקבועים מערב יום טוב, שבחול המועד אין איסור לעשות אהל ארעי (באור הלכה שם ד"ה עושה, בשם מאמר מרדכי).

- ויש חולקים וסוברים שאף בנין גמור מותר, כיון שמצותה כל שבעה (באור הלכה שם).

נסיעה מי שצריך לרכוב במועד לצורך המועד, או לטייל, או לראות פני חברו - מותר לתקן כל צרכי הרכיבה (טושי"ע או"ח תקלו א, ומשנה ברורה סק"א)⁷.

בזמנינו מותר לתקן את הרכב לצורך נסיעה בדבר שהוא מעשה הדיוט, כגון החלפת גלגל, או מילוי דלק; אבל במעשה אומן, כגון תיקון תקר - אסור; ואם הרכב מיועד לצרכי רבים, או שיש בכך הפסד גדול, או שאם לא יתקן יתקע בדרכו ולא יוכל לשוב במועד לבייתו - מותר אף במעשה אומן (שו"ת שבט הלי א קסו; שמירת שבת כהלכתה סו נט; פסקי תשובות תקלו א).

ספק צורך אף בספק צורך המועד יש מן האחרונים שכתב המועד שמותר, לדעת הסוברים שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן (ראה לעיל: איסור מלאכה), שספק דרבנן להקל (פרי מגדים אשל אברהם תקלו בהקדמה).

ויש שכתב שלדברי הכל מותר אם בעיניו קרוב שיהיה הדבר לצורך המועד (משנה ברורה שם סק"א).

בצרכי מת עושים כל צרכי המת במועד, גוזזים שערו ומכבסים כסותו ועושים לו ארון (מועד קטן ח ב; רמב"ם יום טוב ז טו; טושי"ע או"ח תקמ"ז י), וכן תופרים לו תכריכים וקוצצים לו הדס (תוס' שם ד"ה אין), ואפילו במלאכת אומן בלא שינוי (דרכי משה או"ח תקמ"ד סק"א; פרי מגדים או"ח תקמ"ז אשל אברהם סק"ח; משנה ברורה שם ס"ק יט), ואפילו בטירחה יתירה (רמב"ן בתורת האדם ענין הקבורה)⁸.

בצרכי רבים

ההיתר עושים כל צרכי הרבים במועד, אפילו אינם לצורך

⁷ וראה פסקי תשובות תקלו ב, שמותר לנסוע ברכב אף לצורך טיול, אבל לא לצורך לימוד נהיגה. וראה שם ובשמירת שבת כהלכתה סח סק"ח, אם מותר לשלם לנהג מונית ואוטובוס. וראה פסקי תשובות שם ג, שאין לרוחץ את הרכב

חשבונות כותב אדם חשבונותיו ומחשב יציאותיו במועד (תוספתא מועד קטן (ליברמן) ב ד; ר"ף מועד קטן יט א; ר"ש שם ג כד; רמב"ם יום טוב ז יד; טושי"ע או"ח תקמה ד). ונחלקו הפוסקים בטעם הדבר:

• יש מפרשים הטעם משום שכתובות אלו אין אדם נזהר בתיקונן מאד ונמצאו כמעשה הדיוט, וההיתר הוא דוקא לצורך המועד (רמב"ם שם; מגיד משנה שם, בשם הרמב"ן), כגון שמחשב יציאותיו שיש לו להוציא, שיש בזה משום שמחת יום טוב; אבל שלא לצורך המועד אסור (רוקח שח).

• ויש מפרשים הטעם משום דבר האבד, שמא לא יזכור ויאבד ממנו (שו"ת הרשב"א ג רעג; מאירי מועד קטן שם; המנהיג קיח; האורה עט; המכתם עמ' 307); ולטעם זה מותר אפילו שלא לצורך המועד (בית יוסף או"ח תקמה ד. וראה מגן אברהם שם ס"ק יא).

ואם חשבונותיו כתובים כבר רק שרוצה לסדרם - אסור (מגן אברהם שם ס"ק יא, בשם מהריב"ל).

וכתבו האחרונים שבכתב שלנו שאינו מעשה אומן יש לסמוך להקל אפילו שלא לצורך המועד (ט"ז שם סק"ב).

צרכי הכתיבה לכל מה שמותר לכתוב במועד, מותר לעשות קולמוס ודיו לכך (מגן אברהם תקמה ס"ק כו).

כתיבה במחשב יש שכתבו שכתובה במחשב, או על מסך של מחשב כיס, או טלפון סלולארי אינה נחשבת כתיבה כלל, ומותרת אפילו שלא לצורך המועד (שמירת שבת כהלכתה סו נה וס"ק רט); ויש שכתבו שכתובה זו נחשבת מעשה הדיוט, ומותרת רק לצורך המועד (ראה פסקי תשובות תקמה ב והע' 14).

צילום לצלם במכונת צילום או לשלוח פקס מותר רק לצורך המועד (פסקי תשובות תקמה ב).

ולצלם במצלמה מותר רק אם לא יזדמן לו לעשות תמונה זו לאחר המועד, שאז נחשב כצורך המועד, אבל אסור לפתח את התמונות במועד (שערים המצויינים בהלכה קד ס"ק טז; שמירת שבת כהלכתה סז יט וס"ק קה, בשם הגר"ש אוירבך; פסקי תשובות תקמה ב). לילדים ילדים קטנים שיש צורך להעסיק אותם בכתיבה מותר להם לכתוב ולצייר, ומותר אף לגדול לכתוב ולצייר לשם כך (חול המועד כהלכתו ו עה, פד, בשם הגר"מ פיינשטיין).

מלאכה בשכר

לצורך המועד אפילו מלאכות המותרות במועד, כגון לצורך המועד, כתבו הראשונים שאינן מותרות אלא לעצמו, או לאחרים בחינם, אבל בשכר אסור, שקבלת שכר במועד הרי היא כמעשה חול ("עובדין-דחולין"); אבל אם אינו נותן לו שכר קצוב אלא שאוכל עמו בשכרו - מותר (רא"ש מועד קטן א ט; ר"ן מועד קטן יב א; ריטב"א שם, בשם רבינו ידידיה; מרדכי מועד קטן רמז תתנ; רבינו ירוחם ד ה; טושי"ע או"ח תקמב א, ומשנה ברורה סק"א), לפי שבחול אין רגילות בשכר כזה (ערוך השלחן שם א).

ומכל מקום יש מן הראשונים שכתבו שאם אי אפשר לו לבעל הבית לעשות המלאכה אלא בפועלים אלו, והם אינם רוצים אלא בשכר, מותר לתת להם, מאחר שהוא לצורך המועד (ריטב"א שם. וראה באור הלכה תקמא ד ז"ה אלא, שהוא חידוש). וכן כתבו שאם

מלאכה היא, ואינה מותרת אלא באופנים שהתירו כל המלאכות במועד (ערוך השלחן שם א).

יש מהגאונים שכתבו שאיסור הכתיבה במועד היא גזירה דרבנן (תשובות הגאונים קורניל צח).

בשני יש מתירים לכתוב על ידי שינוי, כגון בעיגול (תוס' מועד קטן יט א ז"ה וטוה, בשם יש שנהגו; טור או"ח תקמה, בשם יש מתירים), או בכתב עקום דהיינו שעושה שורות עגולות או עקומות והכתב עצמו אין בו שינוי, או שכותב שורה אחת לצפון ושורה אחת לדרום (טור שם, בשם יש אומרים; ט"ז שם ס"ק יב; מהרי"ל חול המועד ה, בשם מהרי"ש); או שכותב ביד שמאל (אגודה מועד קטן לח); או שאוחז את הקולמוס בין האגודל והאצבע, שכיון ששינה בשעת הכתיבה אינו חושש בתיקונו, אף שבכתב עצמו אינו ניכר ששינה (דרשות הר"ח אור זרוע חול המועד עמ' 158; תרומת הדשן פז).

אבל רוב הראשונים חולקים ואוסרים לכתוב גם בשני (תוס' שם; מרדכי מועד קטן רמז תתנט; הגהות סמ"ק קצה; ארחות חיים חול המועד ז; שבלי הלקט רכה, בשם ר' אביגדור כהן צדק; רוקח שז; טור או"ח תקמה, בשם ריב"א; שו"ע שם ז).

ומכל מקום מותר לכתוב אותיות חתוכות ושבורות באמצעותן, ואות י' שכולה גוף אחד יעשה נקודה אחת או עגול קטן (מרדכי וסמ"ק וארחות חיים שם), או בכתב הפוך שיש שינוי בכתב עצמו (תוס' שם; ט"ז שם ס"ק יב).

כתב שלנו • יש מן הראשונים שכתבו, שמותר לכתוב בחול המועד בכתב משיט"ה - שהיא כתיבה דקה כעין כתב רש"י, או הכתב שמקובל לכתוב בימינו (ראה שער הציון תקמה סק"ח) - בלא שינוי, שהכתיבה עצמה היא שינוי, שהרי לא ניתנה בסניני רק כתיבה גסה (אגודה מועד קטן לח; בי"ח או"ח תקמה א; מגן אברהם שם סק"ג), שלא אסרו כתיבה במועד אלא בכתב אשורי, שכותבים בו ספר תורה תפילין ומזוזות, אבל כל כתיבה שלנו אינו מעשה אומן (בי"ח שם).

• ויש חולקים וסוברים שאפילו כתב משיט"ה אסור בלא שינוי (בית יוסף או"ח תקמה ה; רמ"א שם; מור וקציעה שם).

וכתבו האחרונים שנהגו להקל, ויש להם על מה שיסמוכו, והמחמיר יחמיר לעצמו (ט"ז או"ח תקמה סק"י; מגן אברהם שם ס"ק כא).

ומכל מקום נוהגים לדקדק לכתוב קצת בשינוי, שהכתב בעצמו לא יהיה יפה באותיותיו כמו שנוהג בחול (בי"ח ומגן אברהם שם); ויש נוהגים לעשות את השורה עליונה עקומה (מגן אברהם שם). וכן בכתב הגוים יש לדקדק לכתוב בשינוי, שהכל כתב הוא לכל אומה כלשונה (מור וקציעה שם) ¹⁰.

הדפסה אף הדפסה דינה ככתיבה ואסורה במועד (מור וקציעה תקמה. וראה ערך כותב).

ואם נעשית לצורך המועד, נחלקו האחרונים: יש שכתבו שדינה כמעשה אומן, כיון שהתוצאה היא אומנות ולכן אסורה; ויש שכתבו שכיון שהמעשה הוא פשוט מאוד דינה כמעשה הדיוט ומותרת (ראה חול המועד כהלכתו ו פט, מחלוקת האליה רבה תס סק"י, והאשל אברהם בוטשאטש תקמה), וכך נקטו כמה פוסקים שהתירו הדפסה במדפסת, או כתיבה במכונת כתיבה (זכרון שלמה פסקי הלכות מהגר"מ פיינשטיין ס"ק ל; שמירת שבת כהלכתה סו ס"ק רט, בשם הגר"ש אוירבך. וראה פסקי תשובות תקמה ב).

דבר האבד, על ספרי מקרא וגמרא שצריך לקרות בהם במועד, אם מותר משתמשים בהם כגון מעליות ומשאיות המשמשות לרבים. ¹⁰ וראה ערך

רמב"ם וטושי"ע שם), לפי שנראה כעוסק במלאכתו כשאר ימות השנה (רמב"ן ומאירי שם).

צרכי רבים בצרכי רבים המותרים במועד (ראה לעיל: בצרכי רבים), כתבו הראשונים שמותרים אף בפרהסיא (מאירי מועד קטן ב א; משנה ברורה תקמד סק"א)¹².

פועל בפועל שאין לו מה יאכל, שמותר לו לעשות כל מלאכה במועד (ראה לעיל: מלאכה בשכר), אינו מותר אלא בצינעה (תשובת רב נטרונאי בשערי תשובה רטו; מגן אברהם תקלד סק"ז; משנה ברורה תקמב סק"ז); ומכל מקום אם לא יתנו להם מלאכה אלא כשוראים אותם בפרהסיא, ואינם יכולים להיסגר, מותר אפילו בפרהסיא, מפני שכשטורחים לצורך המועד הם עושים (רב נטרונאי בשערי תשובה שם; משנה ברורה שם)¹³.

מכויין מלאכתו במועד

דבר האבד אפילו מלאכות המותרות במועד משום דבר האבד, אסור לאדם שיתכוין ויאחר מלאכות אלו ויניחן כדי לעשותן במועד מפני שהוא פנוי (מועד קטן יא א, ושם יב ב; רמב"ם יום טוב ז ד; טושי"ע או"ח תקלו טז, ושם תקלח א). ודבר זה אסור מדרבנן, אבל מן התורה מותר - אפילו לדעת הסוברים שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מן התורה - כיון שהוא דבר האבד (תוס' חגיגה יח א ד"ה חולו. וראה לעיל: איסור מלאכה).

בטעם האיסור יש מן הראשונים שכתב, כי ימי חול המועד לא הוקבעו לעשות מלאכה, כי אם לשמוח לפני ה', ולהתקבץ במדרשות לשמוע הלכות החג (חינוך שכג), והרי הוא בכלל המבזה את המועדות (מהרי"ל חול המועד ד).

הקנס המכוין מלאכתו במועד קונסים אותו שלא יעשה את המלאכה. וכן שנינו: וכולם אם כיוונו מלאכתם במועד - יאבדו (מועד קטן יב ב). ונחלקו הראשונים בפירושו:

• יש מהראשונים מפרשים שאם כיוון מלאכתו והניחה למועד ועשאה במועד בית דין מאבדים אותה, ומפקירים אותה לכל (רמב"ם יום טוב ז ד, ומגיד משנה; שו"ע או"ח תקלח ו); וכל שכן אם עדיין לא עשה את המלאכה, שאין בית דין מניחים אותו לעשותה אף על פי שהוא דבר האבד, ויאבד מעצמו (משנה ברורה שם ס"ק טו, בשם לבושי שרד).

• ויש חולקים וסוברים, שלא אמרו יאבדו אלא שאם לא עשה את המלאכה מניחים אותה ליאבד, ומונעים אותו מלעשותה במועד, אבל לא קנסו להפקירה לכל ולאבדה בידים (מגיד משנה שם, בשם רמ"ך שכך כתבו הגאונים; תוס' מועד קטן יב ב ד"ה את"ל; רש"י בכורות לד ב ד"ה ואת"ל; טור או"ח תקלו).

בשוגג מכויין מלאכתו במועד כתבו הראשונים שלא קנסו אלא כשמכוין במזיד, אבל שוכח או מתעצל אין קונסים אותו בכלום (נימוקי יוסף וריטב"א ומאירי מועד קטן יב ב).

וכן כשהיה סבור שיהא יכול להמתין עד לאחר המועד ואירע דבר שאם ימתין יהיה דבר האבד, אינו נקרא מכויין מלאכתו, ומותר

הפועלים היו חייבים לו מעות, או לעשות לו מלאכה - מותר, שאין זה אלא ניכוי בלבד, ולא נראה כשכר מועד (ריטב"א שם).

ויש מן הראשונים שחולקים על עיקר הדין וסוברים שכל מלאכה שהיא לצורך המועד מותרת אפילו בשכר (שלטי גיבורים מועד קטן יג א אות ב, בשם ריא"ז; כלבו ס); אלא שיש מפרשים דבריהם שלא אמרו אלא בפועל שאין לו מה יאכל (ב"ח או"ח תקמא ד; דרכי משה שם סק"א).

אוכל נפש באוכל נפש, כתבו האחרונים שמותר אף על ידי אחרים בשכר (באור הלכה תקמב א ד"ה אפילו).

דבר האבד בדבר האבד, שמותר אפילו שלא לצורך המועד, ואפילו במעשה אומן (ראה לעיל: בדבר האבד), יש מתירים אפילו לאחרים בשכר קצוב (כלבו ס; רמ"א או"ח תקמב א); שכמו שהתירו לבעל הבית משום הפועל (ראה להלן בפועל שאין לו מה יאכל), כך התירו לפועל משום בעל הבית; ואפילו במעשה אומן מותר, ככל דבר האבד (באור הגר"א שם; משנה ברורה שם סק"ד, ושער הציון סק"ז).

ויש שכתבו שאינו מותר אלא בחינם (רבינו ירוחם ד ה, בשם רמ"ה).

צרכי רבים בצרכי רבים באופנים המותרים (ראה לעיל: בצרכי רבים), כתבו האחרונים שמותרים לעשותם בשכר (באור הלכה תקמא א ד"ה צרכי); ויש אוסרים אף בצרכי רבים, אלא אם כן הם צרכי מצוה (מחצית השקל שם סק"ה, בדעת התוס').

אין לו לאכול כל שאסור לעשותו במועד, אם אין לו מה יאכל הרי זה עושה כדי פרנסתו, ומותר לעשיר לשכור פועל עני שאין לו מה יאכל לעשות מלאכה שהיא אסורה במועד, כדי שיטול שכרו להתפרנס בו (מועד קטן יג א, ורש"י ד"ה מהו; רמב"ם יום טוב ז כד; טושי"ע או"ח תקמב ב); ואף על פי שאין בעל הפעולה צריך לה למועד, אלא משום שירויה הפועל (נמוקי יוסף שם).

בימינו כתבו הפוסקים שעצמאי חייב לקחת ימי חופשה במועד; וכן שכיר שיש באפשרותו לקחת ימי חופשה חייב לקחתם בחול המועד כדי שלא יעבוד בשכר; ואם אין באפשרותו לקחת ימים אלו בחול המועד, ואם לא יעבוד יפטר, נחשב דבר האבד ומותר לו לעבוד במועד; ובעל מפעל מחוייב לתת לעובדיו חופשה במועד (שו"ת מהר"ש ענגיל ד פג; שו"ת מהר"י שטייף פה; שמירת שבת כהלכתה סז יד; פסקי תשובות תקלה א)¹¹.

בפרהסיא

לצורך המועד כל המלאכות שהן לצורך המועד, בין לצורך אוכל נפש בין שלא לצורך אוכל נפש, באופנים שהתירו (ראה לעיל: בצורך המועד), מותרות בין בצינעה בין בפרהסיא (רמב"ן מועד קטן בלקוטות; מאירי שם יט א. וראה ערך פרהסיא); אלא שאם עושים אותן אומניהם שאומנות שלהם בכך כל השנה ועושים מלאכות לרבים, עושים בצינעה (רמב"ן ומאירי שם; רמב"ם יום טוב ז ט, ומגיד משנה; טושי"ע או"ח תקלה ה), ואפילו בדברים שהם אוכל נפש (מאירי שם).

וכן שנינו: הציידים, והדשושות - שדשים וכותשים חטים לדייסא, והגרוסות - הטוחנים פולים לגריסים, עושים בצינעה לצורך המועד (מועד קטן יג ב, ורש"י ד"ה הדשושות וד"ה והגרוסות;

שבת כהלכתה סו יג, והערה נט בשם הגר"שז אוירבך, שמאפיות וקונדיטוריות שידוע שאפיתם היא רק לצורך היום מותרים לפעול גם בפרסום. וראה פסקי תשובות תקלד ה. ¹³ וראה ערך דבר האבד, אם דבר האבד מותר בפרהסיא.

להגיהם במועד, וכן על כתיבת חידושים בתורה. ¹¹ בשו"ת מהר"י שטייף שם כתב, שמותר לאדם לקבל עבודה למרות שידוע שיכריחו אותו לעבוד במועד, ואם לא - יפטר, ויאלץ לעבוד משום דבר האבד. ¹² וראה שמירת

א, שבצינעה הוא, ואין בזה טורח כל כך (ריטב"א ונמוקי יוסף שם) ¹⁴.
 נגינה בשאר דברים האסורים בשבת ויום טוב משום שבות, כגון מה ששינינו: לא מטפחים ביד, ולא מספקים על ירך, ולא מרקדים ברגל לשמחה ולשיר, גזירה שמא יתקן כלי שיר (ראה ביצה לו ב, ורש"י ד"ה ואין מרקדין. וראה ערך שבות), כתבו הראשונים שבחול המועד לא גזרו (תוס' שבת קמח ב ד"ה לא, ביצה ל א ד"ה אין; שו"ת ריב"ש רס).

ויש מן האחרונים שכתבו, שלנגן בכלי זמר אסור, שאף על פי שמצינו שבשמחת בית השואבה היו מנגנים בכל מיני כלי שיר (ראה סוכה נ א), מכל מקום לצורך שמחת יום טוב לא התירו (שו"ת שער אפרים לו); ויש חולקים וסוברים שמותר לנגן אפילו בכלי זמר, וכן כתבו הרבה פוסקים, וכן נהגו (שו"ת שבות יעקב כה; שואל ומשיב מהדורה ג; מנחת אלעזר א כט; ערוך השולחן תקלה ח) ¹⁵.
 הפרשת מותר להפריש תרומות ומעשרות בחול המועד (ראה תוס' מעשרות עבודה זרה נט א ד"ה בצר).

הדחת הרצפה מותר להדיח הרצפה בחול המועד, שאין בזה טירחה, ואף בשבת ויום טוב אינו אסור אלא משום גזירה שמא ישוה גומות. ומכל מקום אין להתיר אלא להדיח במים להעביר האבק והעפרורית, אבל לא לשפשף הקרקע הרבה כדרך שעושה בחול, שיש בזה טורח הרבה ועובדין דחול (מנחת יום טוב קד סק"ב, בשם רבי שלמה הכהן מוילנא).

צחצוח נעלים יש שהתירו לצחצח נעלים במשחה בחול המועד (ראה שו"ת מלמד להועיל או"ח קיג, ושו"ת יביע אומר א לב); ויש שכתבו שאין לצחצח נעלים רק בשעת הדחק שנתלכלכו ואין לו אחרים להחליף (ראה פסקי תשובות תקמב ד, והערה 17).

במשא ומתן

איסור סחורה אין עושים סחורה במועד, בין למכור בין לקנות, אפילו כל שהוא שאינה אלא שוה פרוטה (מועד קטן י ב, ונימוקי יוסף; רמב"ם יום טוב ז כב; טוש"ע או"ח תקלט א). וכתבו הראשונים שהטעם משום טירחה (תוס' שם יב ב ד"ה מכניס, ושם יד א ד"ה ושאר; רא"ש שם א כג; מגן אברהם תקלט סק"א); ועוד שמתוך טרדתו ימנע משמחת יום טוב, וכן לפעמים יקנה ביוקר או ימכור בזול ויצטער (שו"ת הרא"ש כג ד) ¹⁶.

בצינעא מי שהזדמנה סחורה לידו מותר לישא וליתן בצינעה בתוך ביתו, שאפילו בשבת איסור קל הוא, ואין בו אלא איסור שבות, ובמועד מלאכה היא שאסורה, אבל סחורה דיבור בעלמא הוא, הלכך בצינעה היתר גמור הוא (רי"צ גיאת בעמ' טז, בשם רב נטרונאי; שו"ת גאוני מזרח ומערב קג, בשם רב כהן צדק; רוקח שד; שבלי הלכת השלם רכא; אגור תרפ); ודוקא בשוק אסור כיון שיש בו טורח, אבל בבית שאין בו טורח - מותר (יראים השלם שד, והובא באגור ושבלי הלכת שם).

ויש שאינם מחלקים בכך, ובין בצינעה בין בפרהסיא אסור (בית יוסף או"ח תקלט א, בדעת הרמב"ם והרא"ש, וכן הכריע הבית יוסף שם להלכה). ומכל מקום אם מזדמן לו ריווח מרובה במועד, יכול למכור ולקנות בצינעה, שכיון שאינו אסור אלא מדרבנן, יש

לעשותה במועד (רא"ש מועד קטן ב יד; מרדכי שם רמו תתנג; טוש"ע או"ח תקלח א, ובאור הגר"א).

בצורך המועד אף בצורך המועד שלא באוכל נפש שמותר במלאכת הדיוט (ראה לעיל: בצורך המועד) כתבו הראשונים שאסור לכוין מלאכתו במועד (מאירי מועד קטן יב ב, ושם יט א; מרדכי שם רמו תתמה, בשם ריב"א וראב"י; רא"ש שם א יט; שבלי הלכת רכה. וראה שער הציון תקמה ס"ק לא, ומשנה ברורה תקמ סק"ט).

באוכל נפש בצורך המועד באוכל נפש, שמותר אפילו במעשה אומן ובטירחה יתירה (ראה לעיל: בצורך המועד), כתבו הראשונים שמותר אפילו לכוין מלאכתו במועד, שבצורך אכילה לא גזרו (מאירי מועד קטן יב ב, ושם יט א; רא"ש מועד קטן א יז; טוש"ע או"ח תקלג א, וט"ז ומגן אברהם סק"א).

ואף במכשירי אוכל נפש כתבו הראשונים שמותר לכוין מלאכתו במועד (מאירי שם ושם; משנה ברורה תקלג סק"ג).

צרכי רבים בצרכי רבים, בין לצורך המועד שמותר אפילו במעשה אומן, ובין שלא לצורך המועד שמותר במעשה הדיוט (ראה לעיל: בצרכי רבים), מותר אפילו לכוין מלאכתו במועד (ירושלמי מועד קטן א ב; רא"ש שם א ו; טוש"ע או"ח תקמד ב, ומשנה ברורה ס"ק יב), לפי שצרכי רבים אינם נגמרים אלא בשעה שהם בטלים ומתחברים כולם ועושים, ואם לא יעשו במועד לא יעשו לעולם (ירושלמי שם).

ויש מן הראשונים שכתבו, שבצרכי רבים כשאין צריכים להם במועד אסור לכוין מלאכתו במועד (פסקי תוס' שם אות ב).

טירחה בלא מלאכה

האיסור • אף טירחה בלא מלאכה אסורה במועד (תוס' מועד קטן יט א ד"ה וטווה; מרדכי שם רמו תתנה; שיטה שם יב ב), שכשטורח נראה כמבזה את המועדות (רוקח שז; יראים דש; לבוש תקלה א), ואינו מותר אלא באופנים שהתירו כל מלאכה במועד.

• יש מן הראשונים שהסתפקו בדבר אם טירחה בלא מלאכה אסורה (תוס' מועד קטן יב ב ד"ה מכניס).

• ויש מן הראשונים שכתבו שטירחה אסורה במועד מדרבנן, כשם שאסורה בשבת ויום טוב משום שבות, אלא שבשבת ויום טוב אסורה מן התורה לדעתם (ראה ערך שבות, מחלוקת ראשונים בדבר), ובמועד אפילו אם אסור במלאכה מן התורה (ראה לעיל: איסור מלאכה), איסור שבות אין בו אלא מדרבנן (רמב"ן ויקרא כג כד).

פינוי דירה אסור לצאת מדירה לדירה, או לפנות כליו מבית לבית ומחצר לחצר שלא לצורך המועד (מועד קטן יג א וריטב"א; רמב"ם יום טוב ח טז; טוש"ע או"ח תקלה א) מפני הטורח (נימוקי יוסף שם), או מפני שנראה כעובדין דחול (ריטב"א שם); ודוקא כשמפנה דרך רשות הרבים שהוא מפורסם (נימוקי יוסף שם; מגן אברהם שם סק"א; משנה ברורה שם סק"ב). וכל שכן שאסור להסיע ממונו מעיר לעיר, אם לא בשביל דבר האבד (מרדכי מועד קטן רמו תתנה; רמ"א שם; שו"ע או"ח תקלה ג).

אבל מפנה הוא מבית שבחצרו לחצרו, או מבית לבית באותה חצר (מועד קטן יג א, ורש"י ד"ה סיפא; רמב"ם יום טוב ח טז; טוש"ע או"ח תקלה

כלי נגינה אלקטרוניים. ¹⁶ וראה שמירת שבת כהלכתה סז יז, פסקי תשובות תקלט יב, שפעולות בנקאיות הם בכלל סחורה, ואסור לעשותם במועד, אלא אם כן הם לצורך המועד, או שיש בזה דבר האבד. והביא שם כמה דוגמאות לזה.

¹⁴ וראה פסקי תשובות תקלה א, שבימינו אין לעבור דירה גם מחצר אחרת לחצר שלו, כיון שיש בזה טירחה מרובה ורעש והוא זלזול למועד. וראה שם ב, בענין פנוי אשפה. ¹⁵ וראה פסקי תשובות תקלד ח, שמותר גם להפעיל

וכן גילוח וכיבוס, שאסור משום גזירה שלא יכנס לרגל כשהוא מנוול אסור גם על ידי גויי (ראה להלן: בגילוח; בכיבוס). ומכל מקום לצורך מצוה, אפילו באופן שאסור על ידי ישראל, מותר לומר לגוי, שהרי יש מתירים אפילו בשבת (מגן אברהם תקמ"א סק"א, ושם תקמ"א סק"ז).

לאחר המועד גוי שקיבל מישראל מלאכה במועד על מנת לעשותה לאחר המועד, כתבו הראשונים שאף אם יעשה הגוי במועד אין למחות בידו (נמוק"י מועד קטן יב א, בשם יש אומרים; שיטה שם; ריטב"א שם, בשם ר' ידידיה; מרדכי שם רמז תתנ"ב; ב"י ורמ"א או"ח תקמ"ג א), והוא שיתנה עמו בפירוש שלא יעשה במועד (מגן אברהם שם סק"ד). ויש מי שחולק וסובר שכיון שנותן לו מלאכתו בשעת איסור, אין די בזה שמתנה עמו, ואסור להניחו לעשותו במועד (ריטב"א שם) ¹⁸.

בגילוח

האיסור אין מגלחים במועד אפילו לצורך המועד, ואף על פי שגילוח שמחה הוא לאדם, והיה ראוי להתירו, מכל מקום אסור משום גזירה שלא יכנסו לרגל כשהם מנוולים, שמצוה על האדם להתנאות בגילוח ורחיצה בערב הרגל (מועד קטן יד א, ורש"י ד"ה הכי גרסינן, ותוס' ד"ה ושאר; ירושלמי שם א ג; רמב"ם יום טוב ז יז; טושי"ע או"ח תקלא א), ואם היו מותרים לגלח במועד לא היו חוששים לגלח קודם המועד, והיו מניחים גילוחם למועד שהם בטלים ממלאכתם, וכיון שיודעים שאסור במועד יהיו זהירים לגלח קודם המועד (רש"י שם; פירוש המשניות לרמב"ם שם; טור שם). ומכל מקום לא גזרו על הרחיצה במועד מטעם זה, לפי שדרך לרחוץ בכל יום, ולפיכך מותר לעשות כל מלאכות של מרחץ לצורך רחיצה במועד (ריטב"א מועד קטן יד א; מרדכי שם רמז תתל"ב, בשם ר"י).

המותרים לגלח אלו מגלחים במועד לפי שהיו אנוסים שלא היו יכולים לגלח קודם: הבא ממדינת הים ¹⁹, ומבית השביה, והיוצא מבית האסורים, והמנודה שהתירו לו חכמים, וכן מי שנשאל לחכם והותר, והנזיר, והמצורע מטומאתו לטהרתו (מועד קטן יג ב, ורש"י ד"ה ואלו; רמב"ם יום טוב ז יח; טושי"ע או"ח תקלא ד); וכולם אינם מותרים אלא כשלא היה להם פנאי לגלח קודם הרגל, אבל היה להם פנאי - אסורים, חוץ מנזיר ומצורע שמתירים בכל אופן (מועד קטן יז ב; רמב"ם שם יט; טושי"ע שם).

אבל מי שהיה אסור לו לגלח קודם המועד מחמת אבלות, מותר לו לגלח במועד (מועד קטן יז ב; רמב"ם יום טוב ז יח; טושי"ע או"ח תקלא ז. וראה ערך אבלות).

אנוס בשאר אנוסים, כגון מי שאבדה לו אבדה ערב הרגל והיה טרוד לחזור אחריה, ולא היה לו פנאי לגלח קודם הרגל, נסתפקו בגמרא אם מותר לגלח במועד, כיון שהיה אנוס, או אסור, כיון שלא הכל יודעים שהיה אנוס ויאמרו שהתכוין להשהות עד המועד, ופשטו לאיסור (מועד קטן יד א, ורש"י ד"ה דלא, ושיטה שם; טושי"ע או"ח תקלא א). ואין זה דומה לאותם שהתירו לגלח, כבא ממדינת הים ועוד, לפי שיש להם קול, והכל יודעים שאנוסים גמורים היו, ואי אפשר היה להם לגלח קודם הרגל, אבל שאר אנוסים שאינם מפורסמים אם נתיר להם יבואו להתיר אף שלא מתוך אונס (ריטב"א ושיטה שם).

לסמוך על המקילים, ויוציא ממנו לשמחת יום טוב יותר ממה שהיה בדעתו להוציא (בית יוסף ורמ"א או"ח תקלט א).

בדבר האבד בדבר האבד מותר לעשות סחורה במועד (מועד קטן י ב; רמב"ם יום טוב ז כב; טושי"ע או"ח תקלט א), אפילו בפרהסיא (דרכי משה שם סק"ג. וראה ערך דבר האבד); וגם בזה צריך שלא יכוין מלאכתו במועד (מגן אברהם סק"ב).

ובכלל זה מכירה מוזלת כמו מכירת סוף עונה בזמנינו, אם המכירה תיגמר לאחר המועד מותר לקנות במועד; וכן אדם שנמצא במקום שמוכרים שם חפץ בזול, ולאחר המועד לא יהיה שם - מותר לקנותו (שמירת שבת כהלכתה סז ל, והערה קמו; פסקי תשובות תקלט ב).

לצורך המועד כל דבר שהוא לצורך המועד, בין באוכל נפש בין שלא באוכל נפש, מותר למכור ולקנות (מועד קטן יג א; מרדכי שם רמז תתמו; הגהות אשרי שם א כג, בשם אור זרוע); אלא שבדברים שאין ניכר שהם לצורך המועד, אם מוכרים אותם אלו שאומנותם בכך כל השנה, צריכים למכור בצינעה (ראה רמב"ן בלקוטות מועד קטן, ומגיד משנה יום טוב ז כג).

ולכן חנויות מזון המיועדות לקניה יום יומית מותר לפתחם בפרסום; אבל חנויות הלבשה, הנעלה, כלים ותכשיטים, תשמישי קדושה, מותר לפתחם רק בצינעה ולצורך המועד (פסקי תשובות תקלט ה) ¹⁷.

בעל הבית המוכר לצורך המועד, שאין אומנותו בכך כל השנה, אין צריך למכור בצינעה בשום דבר (מגן אברהם תקלט ס"ק יא).

ערב יום טוב ערב יום טוב האחרון של פסח וסוכות מותר למכור בפרהסיא (מועד קטן יג ב; רמב"ם יום טוב ז כג, וכסף משנה; טושי"ע או"ח תקלט יא, וט"ז סק"ז); וכן מותר לקנות לצורך יום טוב שני של יום טוב האחרון (טור ורמ"א שם).

מידת חסידות אף על פי שחכמים התירו לעשות סחורה בדבר האבד, יש מן האמוראים שהחמיר על עצמו ממידת חסידות ונמנע מלעשות סחורה אף בדבר האבד, ובשכר זה זכה והרויח לאחר המועד כפליים (מועד קטן י ב; נימוקי יוסף שם; המנהיג ק"ז).

על ידי גוי

כל שאסור לעשותו במועד, אינו אומר לגוי לעשותו (מועד קטן יב א; רמב"ם יום טוב ז כד; טושי"ע או"ח תקמ"א. וראה ערך דבר האבד), שגזרו על יום טוב וחול המועד משום שבת שאסרו בו אמירה לגוי (תוס' בבא מציעא ז א ד"ה אבל; ראבי"ה תתכה). ונחלקו המפרשים מתי אסור לומר לגוי:

- יש מן הראשונים שכתב, שלא אסרו אמירה לגויי אלא בדבר שאסור לישראל משום מלאכה, אבל בדבר שאינו אסור אלא משום טירחה יתירה, או משום שנראה כמעשה חול (ראה לעיל: טירחה בלא מלאכה) מותר לומר לגוי ועושה (שיטה מועד קטן שם).
- אבל מרוב הראשונים נראה שאינם מחלקים בכך, ואפילו בדבר שאין בו אלא משום טירחה - אסור (ראה רמב"ן בתרת האדם ענין האבלות; ריטב"א מועד קטן יג ב; טור או"ח תקמ"ג); וכן משא ומתן אסור על ידי גוי (ב"ח שם, לדעת הטור).

לעשותה לאחר המועד, משום מראית העין שיאמרו שעושה בשליחות ישראל. ¹⁹ וראה פסקי תשובות תקלא הערה 5, שבימינו אין היתר לבא ממדינת הים

¹⁷ וראה שם ז, כיצד ימכור בצינעה ¹⁸. וראה ערך מראית העין, על האופנים שאסור להניח לגוי לעשות מלאכה במועד אפילו קיבלה מערב יום טוב על מנת

קטן יז ב; ירושלמי שם ג א; שר' יהודה סובר שאף בציפורנים גזרו כדי שלא יכנס לרגל כשהוא מנוול, ור' יוסי סובר שלא גזרו, לפי שהוא ניוול גדול להשהותם, ולא מצוי שיניחנו עד המועד; ועוד שדבר הגדל בכל יום הוא, שאפילו יטלם קודם המועד צריך ליטלם במועד (ריטב"א ור"ן מועד קטן שם).

הלכה כר' יוסי, ומותר בין של יד בין של רגל, אף על פי שאינם מאוסים כל כך אם יתגדלו (מועד קטן יח א; ר"י גיאת חול המועד עמ' קצג; רמב"ם יום טוב ז כ; טוש"ע או"ח תקלב א, וביאור הלכה ד"ה בין), ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שאינו מותר אלא על ידי שינוי, כגון בשינוי או בידוי, אבל בכלי שהוא כדרכו אף לר' יוסי אסור כיון שדי לו בשינוי שלא יהא מנוול ברגל (רי"צ גיאת שם; ר"י מועד קטן יז ב, בשם איכא מאן דאמר; בעל המאור שם; ריטב"א שם יח א; שיטה שם, בשם יש רוצים לומר; רמ"א או"ח תקלב א, בשם יש מחמירים).

לדעה זו יש סוברים שאפילו בסכין אסור, שהרי זה כדרכו (שיטה שם; הגהות סמ"ק קצה ס"ק י); ויש סוברים שדוקא במספריים אסור, אבל בסכין מותר, שאינו כדרכו (טור או"ח תקלב, בשם הר"י יהודה); ויש סוברים שאינו אסור אלא בכלי המתוקן ליטול ציפורנים, אבל בסכין או במספריים מותר (תוס' מועד קטן יח א ד"ה ובגוסטרי, לדעת הערוך ערך נגסטר).

ומכל מקום אשה מותרת ליטול ציפורניה כדרכה במועד (תוס' מועד קטן יח א ד"ה ובגוסטרי, בשם רשב"א); וכל שכן הטובלת לנידותה שמותרת ליטול ציפורניה בלא שינוי (הגהות סמ"ק קצה ס"ק י).

ויש סוברים שאפילו אשה הטובלת לנידותה לא תיטול במספריים או בסכין אלא על ידי גוי (הגהות אשרי מועד קטן ג יט, בשם מהר"ם); אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שמותר ליטול ציפורנים במועד אפילו בכלי (רי"ף מועד קטן יז ב; רא"ש שם; רמב"ן במלחמות שם; נמוקי יוסף שם, בשם הראב"ד; רמב"ם יום טוב ז כ; טוש"ע או"ח תקלב א).

למעשה מנהג הספרדים להקל ליטול ציפורניים גם בכלי (כף החיים תקלב סק"ד); ומנהג האשכנזים להחמיר בין בסכין בין במספריים אם לא לצורך מצות טבילה שנוטלם כדרכו בחול (רמ"א שם); וכן אם נטלם מערב יום טוב מותר ליטלם בחול המועד, שהרי יש מתירים אף לגלח באופן זה; וכן כל אלו שמותרים לגלח מותרים ליטול ציפורנים לדברי הכל (מגן אברהם שם סק"א).

ויש שמתיר למי שזהיר ליטלם בכל ערב שבת, ליטלם אף בחול המועד בערב שבת (באר היטב או"ח תקלב סק"א).

באשה בגילוח ותספורת הראש, אף אשה אסורה כאיש (באור הגר"א או"ח תקמו ה; פרי מגדים משבצות זהב שם סק"ט; משנה ברורה שם ס"ק טז).

ויש שכתב להקל באשה לגלח שער ראשה הבולט חוץ לצעיף, שלא יבואו לידי מכשול, שהרי שער באשה ערוה, אלא אם כן יכולה לכסותו (דעת תורה למהרש"ם או"ח תקלא ב).

בכניבוס

האיסור אין מכבסים במועד, אפילו לצורך המועד (מועד קטן יד א;

חולה מי שהיה חולה ערב הרגל ולא היה יכול לגלח, כיון שהגילוח קשה לחולה ומחזירו לחוליו (ראה עבודה זרה כט א), נחלקו הראשונים אם מותר לגלח במועד:

• יש שהתירו, ולא רק כשהיה חוליו כבד עליו, שהוא אונס גמור וידוע ודומה לאלה שהתירו חכמים, אלא אפילו חש בראשו לבד בערב הרגל מותר, שיש לו קול אצל שכניו ומפורסם הדבר, והוא הדין בכל חולי (שיטה מועד קטן יד א, בשם הר"י יחיאל; מאירי מועד קטן יג ב, בשם חכמי הדורות), ואף על פי שיש חולים שיכולים להסתפר, אין דרכם בכך; ומכל מקום אין להקל ראש בדבר זה אלא לפי מה שעניי דיין רואות (מאירי שם).

• ויש אוסרים, שהרי לא מנו אותו בין אלה שמותרים לגלח, לפי שאין זה אונס גלוי כל כך, ויבואו להתיר אף שלא מתוך אונס (שו"ת הרשב"א ג רעה; שו"ע או"ח תקלא ב, ומשנה ברורה סק"ה).

מי שעלתה לו מכה בראשו, מותר לספר במועד, ודוקא אם נתפא במועד ולא היה יכול לגלח קודם המועד (תוספתא פסחים (ליברמן) ג יח, ומנחת בכורים שם).

בצינעא כל המותרים לגלח במועד, אף על פי שהתירו לו, לא יסתפר ברשות הרבים, אלא יסתפר הוא בצינעה בתוך ביתו (תוספתא מועד קטן (ליברמן) ב א; בית יוסף ושו"ע או"ח תקלא ח); ויש מן הראשונים שכתב שמותרים אפילו בפרהסיא (ריטב"א מועד קטן יג ב).

כל אלו שאמרו מגלחים במועד, מותרים אפילו מיד אומן כדרכו בלא שינוי (רמב"ן בלקוטות מועד קטן; ריטב"א שם יג ב); ומותר אף בשכר, כמו בדבר האבד (ראה באור הלכה תקמב א ד"ה אפילו).

גילח קודם • יש מן הראשונים סוברים, שכיון שטעם איסור גילוח הרגל במועד הוא משום שלא יכנס לרגל כשהוא מנוול, אם כבר גילח קודם המועד מותר לגלח במועד (מהר"ם שמחות ט, והובא במרדכי מועד קטן רמז תתע; שיטה מועד קטן יד א, בשם יש אומרים; טור או"ח תקלא, בשם רבינו תם).

• אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שאפילו גילח קודם המועד - אסור, שהרי לא מנוהו בבין אלה שמגלחים במועד, ועוד מי יודע אם גילח קודם המועד (ראשונים הנ"ל; טור ושו"ע או"ח תקלא ב).

• ויש מן האחרונים שכתב בטעם האוסרים שאף על פי שלא שייך לגזור כאן שלא יכנס לרגל כשהוא מנוול, שהרי כבר גילח קודם המועד, מכל מקום אסור משום מלאכה, שכיון שכבר גילח ערב הרגל שיערו חכמים שאינו כל כך צורך המועד, ולפיכך על ידי פועל שאין לו מה יאכל מותר, כדרך שאמרו בכל מלאכה בחול המועד (שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח יג, תניינא או"ח צט); אבל רוב האחרונים חולקים עליו (ראה שו"ת חתם סופר א או"ח קנד, פחד יצחק חולו של מועד, שדי חמד מערכת חול המועד סק"א).

בזמן הזה בזמן הזה שהרגילים בתספורת הזקן מסתפרים בכל יום, יש מי שכתב שאין איסור להסתפר במועד, שהדבר ידוע לכל שהסתפר גם בערב החג (שו"ת אגרות משה או"ח א קסג); והרבה פוסקים חלקו עליו והחמירו גם בזמנינו (שו"ת דברי ישראל א קמ; מועדים וזמנים ד רצו. וראה פסקי תשובות תקלא ב, והערה 4).

נטילת ציפורניים בנטילת ציפורניים נחלקו תנאים:

ר' יהודה אסור, ור' יוסי מתיר (תוספתא מועד קטן (ליברמן) ב ב; מועד

20. וראה פסקי תשובות שם ג, בענין לעשות חלאקה לקטן בחול המועד. להתגלח, כיון שזמני הנסיעות קצרות, ויש הרבה אפשרויות להסתפר בכל מקום.

מקצתם נקיים ומקצתם מטונפים - די לו בזה, ואסור לו לכבס יותר (רבינו חננאל וחידישי הר"ן מועד קטן יח א).

ויש סוברים שאם יש לו שנים, אפילו שניהם מטונפים, אסור לו לכבס שניהם אלא אחד שהוא לצורך המועד (מהר"ם הלכות שמחות טז, בשם הראב"ד; רמ"א או"ח תקלד א).

וכתבו הפוסקים שבימינו שמכבסים במכונת כביסה והכל טורח אחד, יכול לכבס בפעם אחת כל הבגדים שצריך למועד, ואין צריך לכבס רק לצורך אותו היום; אבל אסור להוסיף בגדים שלא הותר כיבוסם במועד, או שצריך להם רק לאחר המועד (מנחת יצחק ח נ; יביע אומר ז מח; שמירת שבת כהלכה סו סד, סח)²².

אופן הכיבוס המותרים לכבס במועד, מותרים לכבס כדרכם, אפילו בנתר ובורית ובמים חמים (שיטה ומאירי מועד קטן שם; בית יוסף ושו"ע או"ח תקלד א). ויש מן האחרונים שכתבו הטעם לפי שעשו אותו כדבר האבד שאין צריך שינוי, ומטעם זה מצדדים לומר שכל אלו שמותרים לכבס מותרים אף בשכר, כמו בדבר האבד (באור הלכה תקמב א ד"ה אפילו).

ניקוי כתם כתמים בודדים הנמצאים על הבגד מותר לנקותם במועד אף בחומרי ניקוי (שערים המצוינים בהלכה קד קונטרס אחרון ס"ק יג; חול המועד כהלכתו ה ס"ק פו); ויש שכתבו שאם הכתם נעשה לפני המועד וידע על כך - אסור לנקותו במועד (שמירת שבת כהלכתו סו עג. וראה פסקי תשובות תקלד א).

נישואין ואירוסין

נישואין אין נושאים נשים במועד, לא בתולות ולא אלמנות, ולא מייבמים, מפני שמחה היא לו (מועד קטן ח ב; רמב"ם יום טוב ז טז, ושם אישות י יד; טושי"ע או"ח תקמו א, ושם אבן העזר סד ו). וכתבו הגאונים שהנושא אשה במועד, בית דין מלקים אותו (תשובות הגאונים שערי תשובה ריח; הלכות פסוקות קנו).

אף נישואין בלא סעודה כתבו הראשונים שאסור (נמוקי יוסף וריטב"א מועד קטן יח ב; שו"ת ריב"ש רס; מהרש"ל כתובות מז א; מגן אברהם תקמו סק"א). ויש מן הראשונים שכתבו שנישואין בלא סעודה מותר, שאף על פי שיש שמחה בנישואין לבד, אינה חשובה שמחה כל כך (תוספות כתובות מז א ד"ה דמסר)²³.

אירוסין ושדוכין באירוסין, דהיינו לקדש אשה במועד, נחלקו תנאים: יש אוסרים שהרי זה כמקח וממכר שלא לצורך המועד (ראה לעיל: במשא ומתן), כיון שאינו יכול לנשאה במועד (תוספתא מועד קטן (ליברמן) א י; מועד קטן יח ב וריטב"א); ור' יהודה מתיר, וכן הלכה (רמב"ם יום טוב ז טז; טושי"ע או"ח תקמו א).

ומכל מקום אסור לעשות סעודת אירוסין (גמרא שם; רמב"ם וטושי"ע שם), שאין מערבין שמחה בשמחה, אבל בלא סעודה אין שמחה באירוסין (מאירי שם); וכן מותר לעשות ריקודים ומחולות, שאין זו שמחה האסורה במועד (שו"ת ריב"ש רס).

וכן מותר לכתוב תנאים לשידוך בחול המועד, כמו שנהגו בזמננו (ט"ז או"ח תקמו סק"ב).

רמב"ם יום טוב ז יז; טושי"ע או"ח תקלד א, ומשנה ברורה סק"א), ואף כאן הטעם כדי שלא יכנסו לרגל כשהם מנוולים, כדרך שאמרו בגילוח (מגן אברהם שם סק"א; משנה ברורה שם. וראה לעיל: בגילוח).

ויש מן הראשונים שכתבו הטעם משום טירחה יתירה ועובדין דחול (ר"ש בן היתום מועד קטן שם).

המותרים לכבס כל אלו שאמרו שמותרים לגלח לפי שהיו אנוסים, דהיינו הבא ממדינת הים, ומבית השביה, והיוצא מבית האסורים, ומנודה שהתירו לו חכמים, ומי שנשאל לחכם והותר - מותרים אף בכיבוס מטעם זה (מועד קטן יד א; רמב"ם שם יום טוב ז יח; טושי"ע או"ח תקלד א), ומשום מלאכה לא נאסרו, שהוא מלאכת הדיוט אפילו ביד הכובסים, ולצורך המועד מותרת (רמב"ן בלקוטי מועד קטן). וכן בשאר אנוסים כגון מי שאבדה לו אבדה ערב הרגל, שלא התירו לגלח, מפני שאין הכל יודעים שהוא אנוס, גם בכיבוס אסור (מועד קטן יד א, ורבינו חננאל שם; משנה ברורה תקלד סק"ב).

מי שהיה אסור לו לכבס קודם הרגל מחמת אבלות, כתבו ראשונים שמותר לכבס במועד, כדרך שאמרו בגילוח (שיטה מועד קטן שם)²¹.

מגבות מטפחות הידים שמנגבים בהן את הידים בשעת אכילה, ומטפחת שמנגב בה פניו וידיו כל היום, או כשיוצא מבית המרחץ, הרי אלו מותרים לכבס במועד מפני שצריכות כיבוס תמיד, אפילו נתכבסו מערב יום טוב, ואפילו יש לו הרבה מטפחות מותר לכבסן, לפי שצריך לכל יום מטפחת אחרת (מועד קטן יד א; נמוקי יוסף שם יז ב; רמב"ם יום טוב ז כא; טושי"ע או"ח תקלד א, ומגן אברהם סק"ב).

בימינו נכללים בהיתר זה בגדים הסמוכים לבשר המתלכלכים תמיד על ידי זיעה למי שרגיל להחליפם, ובמיוחד בארצות חמות, מגבות מטבח, מפות שולחן המשמשות לאכילה. מגבות שולחן אין לכבס מלבד במקומות ציבוריים שמחליפים אותם תדיר (שו"ת שרגא המאיר ז מג; שמירת שבת כהלכתו סו סו; פסקי תשובות תקלד ג).

ומכל מקום אם היו לו הרבה, והיה יכול לכבס את כולם קודם הרגל, והיה יודע שיצטרך להן קודם שיעבור כל הרגל ולא כיבסם, יש מן הראשונים שכתב שבאופן זה ודאי אסור לכבס במועד, שהרי זה כמכויין מלאכתו במועד (שיטה מועד קטן שם).

בגדי קטנים בגדי קטנים מותר לכבס במועד (ירושלמי מועד קטן ג ב, הובא בתוס' שם יד א ד"ה שאין ובראשונים; תוס' תענית כט ב ד"ה מי; טושי"ע או"ח תקלד א), כי דרך הקטנים להתלכלך בטיט ובצואה תדיר, וצריכים בגדים לבנים כל שעה (הגהות מיימוניות יום טוב ז ס"ק צ, הובא בבית יוסף שם; שיטה שם).

וכתבו הראשונים שלא יכבס אלא אחד אחד (מרדכי מועד קטן רמו תתעג, לדעת הראב"ד; שיטה מועד קטן יד א); ומכל מקום בגדי הקטנים ביותר, דהיינו אותם שמשתינים ומוציאים רעי בהם מותר לכבס ד' וה' בפעם אחת, כי צריך להרבה מהם בכל רגע (תרומת הדשן פח; רמ"א או"ח תקלד א).

כמה בגדים כל המותרים לכבס במועד, יש מן הראשונים שכתבו שאפילו יש לו שנים ושלושה בגדים, והם מטונפים - מותר לכבסם, הואיל וכל אחד מהם ראוי ללבשו במועד, אבל

21. וראה כף החיים תקמא ס"ק יא; חול המועד כהלכתו ה לו; פסקי תשובות תקמא ג, שמותר לגחץ במועד לצורך המועד, אבל גיהוץ מקצועי אסור. 22. וראה שמירת שבת כהלכתו סו סט, שאם אפשר עדיף ליבש את הבגדים

בצינעא כגון במכונת יבוש, ואם אינו יכול מותר גם לתלות בחוץ. 23. וראה מהרש"ל ומהרש"א כתובות שם, ומגן אברהם תקמו סק"א, מה שפרשו בדעת התוס'.

ב, ושם נח ב, בדעת רש"י והרמב"ם; בית יוסף או"ח קפח ז, בשמו; ומכל מקום לכתחילה מצוה לקבוע סעודה על הפת - אחת בלילה, ואחת ביום כמו ביום טוב (מגן אברהם שם סק"י, ומחצית השקל שם. וראה שער הציון שם סק"ו).

גם לענין כסות נקיה אינו חייב לדמות חול המועד לגמרי ליום טוב, אלא לכבדו יותר מימות החול, שאף על פי שנקרא מקרא קודש, מכל מקום כיון שלענין מלאכה מותר מן התורה לדעת רוב הראשונים (ראה לעיל: איסור מלאכה), ולדברי הכל מותר בדבר האבד, הרי שאין קדושתו חמורה כמו של יום טוב, ולכן גם לענין כבוד אין לדמותו ליום טוב (שער הציון תקל סק"ד).

ויש שנהגו ללבוש בגדי שבת בחול המועד (מגן אברהם תקל סק"א, בשם מהרי"ל).

וכן המנהג שהמפה תהיה מונחת על השולחן כל ימי חול המועד כביום טוב (ערוך השולחן או"ח תקל ד) ²⁷.

בברכות ותפילות

יעלה ויבא כל ימי חול המועד, ערבית שחרית ומנחה, מתפלל שמונה עשרה כשאר הימים, אלא שאומר יעלה ויבא בעבודה, ואם לא אמר מחזירים אותו (תוספתא ברכות (ליברמן) ג יא; שבת כד א; רמב"ם תפלה ב י - יא; טושי"ע או"ח תצ ב; טור שם תרסג. וראה ערך יעלה ויבא).

וכן בשבת שבתוך המועד, ערבית שחרית ומנחה מתפלל שבע, כדרכו בשבת, אלא שאומר יעלה ויבא בעבודה (תוספתא שם; ביצה יז א; רמב"ם שם ב יא; טור שלחן ערוך או"ח תצ ט; טור או"ח תרסג. וראה ערך תפלת שבת).

קידוש חול המועד אין בו קדושת היום על הכוס (תוספתא ברכות (ליברמן) ג ח; שבת כד א. וראה ערך קדוש); אבל מברכים בו בכל יום מקדש ישראל והזמנים (ראה עירובין מ ב, ורש"י ד"ה לברכה).

מוסף חול המועד יש בו תפילת מוסף, ומתפלל כדרך שמתפלל ביום טוב, ואומר ותתן לנו וגו' מקרא קודש, שחול המועד יש בו קדושה אף על פי שאינה כקדושת יום טוב (טור או"ח תצ, בשם רב האי גאון; שו"ע שם ג).

ואף על פי שבשאר התפילות אינו אומר מקרא קודש, מכל מקום במוסף, שהוא במקום קרבן מוסף שבא לכבוד מועד, מזכיר בו כדרך שהוא מזכיר ביום טוב (בית יוסף שם, בדעת רב האי גאון); אבל אינו אומר את יום טוב לפי שאינו נקרא יום טוב (טור או"ח תקפב; שו"ע או"ח תצ, ומגן אברהם סק"א) ²⁸.

בברכת המזון חול המועד יש בו הזכרה גם בברכת המזון, שאומר בברכה שלישית יעלה ויבא (שבת כד א; רמב"ם ברכות ב ה; טושי"ע או"ח קפח ה, ושם תצ ב. וראה ערך ברכת המזון); ואם לא אמרו ולא נזכר עד שהתחיל ברכת הטוב והמטיב, אין מחזירים אותו (רמב"ם שם יג; טושי"ע או"ח תצ ב), מפני שאינו חייב לאכול פת כדי שיתחייב לברך ברכת המזון (ראה שו"ע או"ח קפח ז).

ויש סוברים שבסעודת שחרית ושל לילה מחזירים אותו (בית יוסף או"ח קפח ז, בשם תשב"ץ קטן), שלדעתם מצוה לקבוע סעודה על הפת בחול המועד, אחת בלילה ואחת ביום כמו ביום טוב (ראה

ויש שכתבו שמכל מקום אסור לעשות סעודה שרגילים לעשות אחר כתיבת התנאים, כשם שאסור בסעודת אירוסין (ט"ו שם); אבל רוב האחרונים מקילים בזה, שאינה חשובה שמחה כאירוסין (ראה משנה ברורה תקמו סק"ב, בשם כמה אחרונים) ²⁴.

שמחה, כבוד ועונג

שמחה מצות שמחת יום טוב נוהגת גם בחול המועד (סוכה מח א; מועד קטן ח ב, יד ב; רמב"ם יום טוב ו יז, כב), שנאמר: חַג הַסֶּכֶת תַּעֲשֶׂה לְךָ שְׂבַעַת יָמִים, וּסְמוּךְ לוֹ: וְשִׂמְחֶתָּ בְּחֶגְךָ (דברים טו יג - יד. רש"י סוכה שם ד"ה מנא הני מילי); ונאמר וְשִׂמְחֶתָּם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׂבַעַת יָמִים (ויקרא כג מ. שיטה מועד קטן שם), והוא הדין בפסח, שהרי הוקשו כל המועדות זה לזה, שנאמר: אֲלֶה מוֹעֲדֵי ה' (ויקרא כג ד. הלכות גדולות ה' מועד עמ' רלט) ²⁵.

ויש מן הראשונים שכתב ששמחה בחול המועד אינה אלא רשות (המאור פסחים סח ב) ²⁶.

כבוד כתבו הראשונים שחייב אדם לכבד חולו של מועד במאכל ובמשתה ובכסות נקיה כשאר ימים טובים, שנאמר: אֲלֶה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרְאֵי קֹדֶשׁ וְגו' (ויקרא כג לו), ודרשו: במה אתה מקדשו, במאכל ובמשתה ובכסות נקיה (ספרא אמור יב; ספרי פנחס קמז), וחולו של מועד בכלל מקראי קודש הוא (שבלי הלקט השלם רכ; תניא רבתי נב, הובא במגן אברהם תקל סק"א; יראים השלם תיז).

ואמרו חכמים שהמבזה את המועדות, דהיינו שנוהג בהם מנהג חול באכילה ושתייה, אין לו חלק לעולם הבא (אבות ג יא, ורש"י ד"ה והמבזה; שבלי הלקט ותניא שם).

ומזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה, חוץ ממה שמוציא בשבתות וכו' ובחולו של מועד (פסיקתא דרב כהנא כח. והובא ברוקח רכת, שז, ובאור זרוע ב תנג, ובטור או"ח תיט).

ויש מן הראשונים שכתב שאין החיוב אלא מדרבנן, והלימוד מהכתוב אינו אלא אסמכתא (יראים תיז).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שבחול המועד אין חיוב של כבוד ועונג כלל (ראה שו"ת רבי עקיבא איגר בהשמטות א, בדעת הרמב"ם יום טוב ו טז, יז; שו"ע הרב תקכט ה; משנה ברורה תקכט ס"ק טז, ושער הציון תקל סק"ד).

וכן יש מן הראשונים שכתבו שאין חיוב כלל לאכול ולשתות בחול המועד, ואין אסור בו אלא תענית של צער ושל אבל ובכי, אבל אם מסיח דעתו מאכילה מחמת עסקיו בדברים אחרים, או שאוכל מיני פירות וכיוצא, מותר בחול המועד (בעל המאור פסחים סח ב; מאירי מועד קטן יד ב).

סעודה אף לדעת הסוברים שחייבים לכבד חול המועד במאכל ומשתה, כתבו הפוסקים שאינו מחוייב לאכול פת דוקא כמו ביום טוב, רק שאסור להתענות, ודי באכילת פירות (מגן אברהם תקל סק"א).

וכן יש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שחייב לאכול שתי סעודות בכל יום, אבל יכול להשלימן במיני פירות (רבינו ירוחם ד

אבלות וכל ענייניה בחול המועד. וערכים: מצורע; נגעים; על נגעים שאין רואים במועד. ²⁷. וראה מעשה רב קעד; פסקי תשובות תקל ו, שהגרי"א היה מקפיד שלא לומר במוציא יום טוב ראשון או שבת חול המועד שבוע טוב, אלא יאמר מועדים לשמחה. ²⁸. וראה ערך מוסף, על פסוקי קרבנות המוספים שמזכירים בכל יום מימי חול המועד בפסח ובסוכות, וכן בשבת שבתוך המועד

²⁴. וראה ערך אין מערבין שמחה בשמחה, לגבי שאר שמחות אם מותר לעשותן במועד. ²⁵. וראה ערך שמחת יום טוב, עוד מקורות שאף בפסח נוהגת שמחה. ²⁶. וראה ערכים: שמחת יום טוב; שלמי שמחה, על אופני השמחה, וכן על שלמי שמחה שנהג בחול המועד, וכן אם החיוב מן התורה גם בשאר עיני שמחה. וערכים: אבלות; אנינות; דברים שבצנעא; הבראה; הספד; קריעה, על

אבל לא יאמר ימים טובים (אליה רבה קפח יד), וכן לא יאמר הרחמן הוא ינחילנו ליום שכולו טוב, כמו ביום טוב, לפי שחול המועד אינו נקרא יום טוב (מגן אברהם תצ סק"א). ויש מן האחרונים שכתב, שלדעת הראשונים הסוברים שחול המועד נקרא יום טוב (ראה לעיל: קדושתו), אף בחול המועד יכול לומר הרחמן הוא ינחילנו ליום שכולו טוב (ערך השולחן קפח ה, תצ ב) ²⁹.

באור הגר"א שם, ושער הציון תקל סק"ו), אבל אם אוכל אחר כך סעודה נוספת אינו חוזר (בית יוסף שם, בשם תשב"ץ).
אם נזכר קודם שהתחיל ברכת הטוב והמטיב, אומר: ברוך כו' שנתן מועדים לעמו ישראל לששון ולשמחה (ראה שו"ע או"ח קפח ז, ומשנה ברורה ס"ק כז, בשם האחרונים), או שיאמר ימים קדושים לעמו ישראל וכו' (שער הציון שם ס"ק יט, בשם האחרונים).

חולה¹

אדם שלקה במחלה המתשת כח כל גופו, או מסכנת חייו

הפריקים:

- גדרו
- בחזקת חיים
- טבעו
- במצוות
- בתורת אנוס
- חיוב רפואתו
- כשיש בו סכנה
- רפואה שאינה בדוקה
- מחלות של סכנה
- קביעת הסכנה
- באיסורים כשאין סכנה
- בברכות ותפלות

אם כואב לו מאד אינו נקרא חולה אלא חושש (תורת האדם שם); ויש שנראה מדבריהם שאם כואב לו מאד הוא בכלל חולה (ראה באור הגר"א או"ח שכח סק"א).

יולדת וקטן יולדת כל שלשים יום יש לה דין חולה (ראה שבת קכט א, ורש"י ד"ה כל צרכי. וראה ערך יולדת).

וכן קטן יש לו דין חולה שאין בו סכנה (ראה רמ"א או"ח שכח יז. וראה ערך קטן) ².

בחזקת חיים

חזקת חיים אמרו חכמים שרוב החולים מתרפאים מהחולי ונשארים בחיים, ולפיכך אין החולי מבטל את חזקת החיים של אדם, והמביא גט והניח את הבעל חולה, נותנו לאשה בחזקת שהוא קיים (גיטין כח א; רמב"ם גירושין ו כח; טושי"ע אבן העזר קמא סח. וראה ערך חזקת חיים).

וכתבו הראשונים שהדברים אמורים בחולי בידי שמים, כגון קור וחום (ראה כתובות ל א, בבא מציעא קז ב), אבל אם הוכה בידי אדם ונעשה טרפה או ספק טרפה אין אומרים בו רוב חולים לחיים, ודינו כגוסס שאין לו חזקת חיים (שלטי גבורים להר"ף גיטין כח א אות ג; רמ"א אבן העזר שם. וראה ערך גוסס).

חזקת סכנה אמרו חכמים שכל החולים הם בחזקת סכנה (ירושלמי ברכות ד ד), ונחלקו המפרשים בביאורו:

• יש מפרשים שהדברים אמורים לענין ברכת הודאה, שהחולה שנתרפא הוא מהארבעה שצריכים להודות כשיצאים מהסכנה (ראה ברכות נד ב, ורש"י ד"ה צריכין. וראה ערך ברכות הודאה). ולא דוקא חולה שיש בו סכנה, אלא כל חולה שעלה למטה וירד צריך להודות, שכל החולים בחזקת סכנה (רמב"ן בתורת האדם ענין ההודאה; מאירי ברכות שם).

גדרו

מהו חולה מי שתשש כח כל גופו וכשל כחו מחמת החולי עד שאינו יכול להלך על רגליו בשוק והרי הוא נופל על המטה הוא חולה, ונקרא גם שכיב מרע (ראה רמב"ם זכיה ומתנה ח ב, וטושי"ע חושן משפט רנ ה).

ולענין דברים מסויימים אף מי שרועד מפני חוליו וכשלוך כחו נקרא חולה (רמב"ם ביאת מקדש ז יב, בנוגע לעבודה במקדש).

וכן כשחלה כל גופו ממיחוש פעמים שנקרא חולה, שאף על פי שהוא הולך הרי זה כנפל למשכב (רמ"א אורח חיים שכח יז); ואפילו החושש באיבר אחד ומצטער כל כך עד שחלה ממנו כל גופו, יש שהוא בכלל חולה (רמ"א שם ג, ומגן אברהם סק"ג).

באיבר אחד החושש באיבר אחד ואין החולי כולל כל הגוף, כגון החושש בראשו או בעיניו או בידו או ברגלו וכיוצא בהם, הרי הוא כבריא לכל דבריו (רמב"ם זכיה ומתנה ח א, ומגיד משנה; טושי"ע חו"מ רנ ה); וכן החושש במתניו או בשיניו או בגרונו דינו כבריא (רמב"ן בתורת האדם שער המיחוש ד"ה אבל מיחוש).

וכן מחוסר איבר הרי הוא כבריא (רמב"ם שם; תוס' עבודה זרה ו א ד"ה אתך).

החושש בעיניו, פעמים שהוא בכלל חולה, מפני שיש בו סכנה, והוא כחולי שבכל הגוף (רמב"ם שבת ב ד; רמ"א יורה דעה רסב ב). החושש במעיו נחשב חולה (רש"י שבת קלד א ד"ה יבטלו).

המקיז דם אינו בכלל חולה (אור זרוע סוכה ש; הגהות אשרי סוכה ב יב. וראה רמ"א או"ח תרמ ג); ודוקא כשמקיז מתוך בריאות, אבל כשמרגיש בחולי ויש לו קצת קרירות הוא כחולה (ט"ז שם סק"ג).

כאב גדול מה שאמרנו שמי שיש לו מיחוש בעלמא והוא מתחזק והולך כבריא אינו בכלל חולה (תורת האדם שער המיחוש, והובא במגיד משנה שבת ב י; שו"ע או"ח שכח א) - יש שכתבו שאפילו

על התפילות המיוחדות בימי חג הסוכות. **חולה**. 1. יג טורים רלג - רפה. 2. וראה חזון איש או"ח נט סק"ד, שבזמנינו שמצוי חלאים בתינוקות, כל שיש ספק שיגרם לו קלקול מעיים וכיוצא בזה הוא בכלל ספק סכנה.

שמוכיר גם של שבת. 29. על קריאת הלל וקריאת התורה בחול המועד, וכן על הפטרה בשבת חול המועד, וקריאת מגילת קהלת ושיר השירים, ראה ערך כל אחד מהם, וערכים: פסח; סוכות. וראה ערכים: הושענות; הושענא רבא,

נטרד ולא פירש (גיטין סה ב, ורש"י ד"ה יכתבו; רמב"ם גרושין ב יב; טושי"ע אה"ע קמא טז)³.

במצוות

שחולה פטור אף על פי שהחולה חייב במצוות כל זמן שאינו אנוס מלעשותן, שהמצוות אינן נידחות משום מיחושים אלא כשאי אפשר לקיימן (ריטב"א סוכה כה א. וראה ערך אונס), ואף בתלמוד תורה הוא חייב (ראה רמב"ם תלמוד תורה א ת. וראה ערך תלמוד תורה), מצינו כמה מצוות שנתמעט מהן חולה, או שהקלו עליו באופני עשייתן:

• חולים ומשמשיהם פטורים מן הסוכה (סוכה כה א; רמב"ם סוכה ו ב; טושי"ע או"ח תרמ"ג)⁴, ולא חולה שיש בו סכנה בלבד, אלא אפילו חולה שאין בו סכנה, ואפילו חש בעיניו, ואפילו חש בראשו - פטור (סוכה כו א; רמב"ם וטושי"ע שם). ופרשו הראשונים הטעם, משום שנאמר: **בְּסֶפֶת תִּשְׁבּוּ** (ויקרא כג מב), ודרשו: תשבו כעין תדורו (ראה סוכה שם, ותוס' ד"ה הולכי; מאירי שם; חינוך שכה), והרי אין מטריחים לאדם בביתו בחוליו לעמוד במקום שמזיק לו (מאירי שם).

• החולה פטור מן הראיה [המצוה להיראות בכל רגל בעזרה, ולהביא קרבן עולה הנקרא עולת ראייה] (חגיגה ב א. וראה ערך ראייה), וכן פטור מחגיגה ומהקהל, שאין חייב בהם אלא מי שחייב בראייה (רמב"ם חגיגה ב ד, ג ב).

• אף במצות קימה והידור אמרו שהחולה פטור, ואינו צריך לעמוד אפילו מפני נשיא (מועד קטן כו ב; רמב"ם אבל יג ה; רמ"א יו"ד שעו א. וראה ערך קימה והידור), לפי שאין זו קימה שיש בה הידור, כיון שהוא מוטל על ערש דוי (שו"ת שבות יעקב א כו). ומכל מקום אם רצה לעמוד - רשאי (כסף משנה שם, לדעת הרמב"ם; שבות יעקב שם).

• בהנחת תפילין כתבו הפוסקים שחולה המצטער בחוליו, ואין דעתו מיושבת עליו - פטור, שמא מתוך הצער יסיח דעתו מהן (בית יוסף או"ח לח; רמ"א שם א), ומכל מקום אם רצה להחמיר ולהניחן - רשאי (פרי מגדים אשל אברהם לח סק"א; משנה ברורה לח סק"ה).

• בטבילת בעל קרי לתורה ולתפילה לאחר תקנת עזרא (ראה ערך בעל קרי) נחלקו אמוראים:

יש סוברים שאין הבדל בין בריא לחולה; ויש סוברים שחולה ששימש מיטתו די בנתינת תשעה קבים מים עליו, וחולה שראה קרי לאונסו פטור מכלום (ברכות כב ב).

ומכל מקום לאחר שהתקנה נתבטלה, כתבו הראשונים שאפילו לנוהגים שאין בעל קרי מתפלל עד שרוחץ כל בשרו במים, אין המנהג אלא בבריא או בחולה ששימש מיטתו, אבל חולה שראה לאונסו פטור מן הרחיצה אלא מקנח עצמו, ורוחץ ידיו ומתפלל (רמב"ם תפלה ד ו).

סתם תלמידי חכמים שהם תשושי כח הם בכלל חולים לענין זה (רש"י ברכות כב א ד"ה אפשר).

שחקלו עליו בכמה מצוות מצינו שאף על פי שהחולה חייב בהן הקלו בו באופני עשייתן:

להביא את קרוביו בשבת מחוץ לתחום שמותר, כדי שלא תיטרף דעתו עליו. וערך חובר חבר, על חולה שהתירו לו ללחוש על המכה, באופן שאסור לבריא, כדי שלא תיטרף דעתו. 4. וראה ערך ישיבת סוכה, אם יש הבדל בין שינה לאכילה, ואם גם באכילת כזית בלילה הראשון פטורים.

• יש סוברים שדוקא בחולי שיש בו סכנה יברך, ולא בכל חולי (תורת האדם שם, בשם הראב"ד; רמ"א או"ח רי"ט ח, בשם יש אומרים, ושכן נוהגים באשכנז).

• יש סוברים שאפילו חש בראשו או בגרונו צריך לברך (ערוך ערך ארבע, בשם רב האי גאון).

• ויש מפרשים מה שאמרו כל החולים בחזקת סכנה, שהדברים אמורים בתורת עצה טובה, שהחולה יעשה צוואה בטרם תיטרף דעתו (פירוש החרדים לירושלמי שם. וראה ערך בקור חולים).

• ויש מפרשים שאם נפל למיטה שיתפלל תפילה קצרה (פני משנה לירושלמי שם. וראה ערך תפלה קצרה).

טבעו

כמה הלכות נאמרו בחולה מצד טבעו, שתש כחו ואינו כבני אדם הבריאים:

אכילתו אכילתו של החולה מועטת, ולכן אין עושים חבורה שכולם חולים לענין פסח, אף על פי שהם יכולים לאכול, שמתוך שאכילתם מועטת שמא לא יוכלו לאכול את כולו, וישאירו הפסח ויביאוהו לידי פסול (פסחים צא א; רמב"ם קרבן פסח ב ד).

וכן להקל: עירובי תחומין, ששיעורו במזון שתי סעודות, מערבים לחולה שתי הסעודות לפי מזונו שהוא מועט, ולא בסעודה בינונית של כל אדם (עירובין ל א, ורש"י ד"ה והתניא; טושי"ע או"ח ט"ז, וט"ז סק"ז, ומגן אברהם ס"ק יא).

יצרו החולה אין יצרו מתגבר עליו מפני שתשש כחו, ולכן כשהוא חולה ואשתו נדה ואין מי שישמשנו זולתה - מותרת לשמשו, שאין לחוש להרגל עברה (שו"ת תרומת הדשן רנב; טושי"ע יו"ד קצה טו, ושי"ך ס"ק י"ט. וראה ערך נדה).

ראיית זוב החולה פעמים שרואה זוב מחמת חוליו, לפיכך הרואה ראיות הזוב בודקים אותו אם אינו חולה, וראייתו ראיית אונס, שאינו נעשה זב על ידה (נזיר סה ב; זבים ב ב. וראה ערך זב).

וכן אשה יש שרואה דם מחמת חולי, לפיכך אם חלתה וראתה אינה קובעת וסת על ידה, שמפני האונס ראתה (תוספתא נדה צוקרמנדל א ג. וראה ערך וסת).

הוצאה בשבת החולה הרי הוא ככפות, לפיכך אף על פי שהמוציא אדם חי מרשות לרשות בשבת פטור, שהחי נושא את עצמו (ראה ערך מוציא), אם היה חולה - חייב (יומא סו ב; רמב"ם שבת יח טז).

מלאכה החולה אינו ראוי לעבודה ומלאכה (ראה כתובות סג ב, קדושין פב א), ולכן החובל בחברו משלם לו דמי שבתו שהיה בטל ממלאכתו כל ימי החולי (ראה רש"י בבא קמא פג ב ד"ה שבת. וראה ערך שבת).

שרוי בפחד החולה פעמים שהוא שרוי בפחד ואין דעתו מיושבת עליו, לפיכך אף על פי שהבריא שאמר כתבו גט לאשתי לא עשאו שלוחים אלא על הכתיבה, ואינם רשאים ליתנו לאשתו עד שיאמר להם ליתנו לה (ראה ערך שליח להולכה), הרי שחולה מסוכן שאמר כתבו הרי אלו יכתבו ויתנו, שמחמת פחדו

3. וראה ערך דברי שכיב מרע ככתובים, על חולה שנותן מתנה, שתיקנו חכמים שקונה באמירה בלבד, כדי שלא תיטרף דעתו עליו. וערך מתנת שכיב מרע, על חולה הנותן מתנה ושייר מקצת, שצריך קנין, שמותר להקנות אפילו בשבת, כדי שלא תיטרף דעתו. וערך שכיב מרע, על חולה הנוטה למות ומבקש לשלוח

• אין צורך ליטול ידים אחר בדיקת דם, או אחר תרומת דם (נשמט אברהם או"ח ד סק"ד, ובח"ה או"ח ד סק"א).

אשר יצר חולה הנותן שתן לאנסו חייב בברכת אשר יצר (שו"ת האלף לך שלמה ב); וכן אם נותן שתן לבדיקה חייב לברך (שו"ת מנחת יצחק ו לח א).

חולה הסובל משלשול חזק יברך בכל פעם אשר יצר; אך אם מרגיש שמיד יצטרך שנית לא יברך עד שיגמור (משנה ברורה ז סק"ב; שו"ע או"ח צב א, ומשנה ברורה סק"ב. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ג ערך חולה ד)⁷.

ברכת המזון האוכל או שותה דרך זונדה, דהיינו צינור שמכניסים לקיבתו דרך הגרון, אינו מברך תחילה וסוף, וטוב שישמע את הברכה מאחר ויצא ידי חובתו; וכן האוכל דרך פתח שעושים בדופן הבטן לקיבה אינו מברך, שאין זו דרך אכילה (שו"ת מחזה אברהם א קכט; שו"ת צ"ץ אליעזר יג לה; חלקת יעקב ג סח. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ג ערך חולה ד).

וכן אם אכל או שתה והקיא לא יברך ברכת המזון (שערי תשובה רח סק"א; קיצור שולחן ערוך נא טו).

בחלכות שכנים חולה שהרעש מזיק ומפריע לו יכול למחות בבעלי חנות שבחצר שלא ירעישו בפטישים וכדומה (שו"ת הריב"ש קצו; רמ"א חו"מ קנה טו, קנו ב). ויש מי שכתב שזהו דוקא אם יברר בבית דין או על פי בקיאים שהרעש מזיק לו (ערוך השולחן חו"מ קנה לב).

בתורת אנוס

פועל פועל שחלה ואינו יכול להשלים זמן עבודתו, נחלקו הראשונים בדינו:

• יש סוברים שאינו צריך להשלים ימי חוליו, וחייב בעל הבית לתת לו שכרו משלם (רא"ש בבא מציעא ו ו; מרדכי בבא מציעא רמז שמו, ושכך כתבו רבינו ברוך ומהר"ם; טור חו"מ שלג; ורמ"א שם ה).

• ויש סוברים שאינו נוטל אלא מה שהרויח (תוס' קדושין יז א ד"ה חלה; ריטב"א קדושין שם; רש"י בבא מציעא עז ב ד"ה נותן באונס; ש"ך חו"מ שלג ס"ק כה).

בחייב עונה בחיוב הבעל בעונה, כתבו הראשונים שאם חלה ואינו יכול לבעול, ימתין ששה חדשים עד שיבריא, שאין לך עונה גדולה מזו (ראה ערך שאר כסות ועונה), ואחר כך או יטול ממנה רשות, או יוציא ויתן כתובה (רמב"ם אישות יז ז; טוש"ע אה"ע עו יא). ויש מן הראשונים שכתב שאם היה מחמת חולי הראוי לרפואה, צריכה להמתין לו עד שיתרפא (שלטי גיבורים כתובות סא ב אות א, בשם ריא"ז; בית שמואל עו ס"ק יז).

חיוב רפואתו

הרופא החולה מצוה לרפואתו (נדרים מא ב, ורי"ן ורא"ש; רמב"ם נדרים ו ח; רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; טוש"ע יו"ד שלו א), שנאמר בהשבת אבדה: וְהִשְׁבַּתוּ לוֹ (דברים כב ב), ודרשו לרבות אבדת גופו (בבא קמא פא ב; סנהדרין עג א. וראה ערך הצלת נפשות).

• בקריאת שמע שאסור לקרוא כשהוא שוכב על גביו או על פניו (ברכות יג ב, ורש"י ד"ה פרקן; רמב"ם קריאת שמע ב ב), אם היה חולה, נוטה מעט לצדו וקורא (רמב"ם שם; טוש"ע או"ח סג א), ומכל מקום יותר טוב אם ישב (הראב"ד בהשגות שם).

• בתפילה, החולה יכול להתפלל אפילו שוכב על צדו, והוא שיכול לכוין את דעתו שאם לא כן יותר טוב שלא יתפלל (רמב"ם תפלה ה ב, וכסף משנה; טוש"ע או"ח צד ו. וראה ערך תפלה).

וכן מותר לו להתפלל על גבי מקום גבוה אם קשה לו לירד (תוספתא ברכות (ליברמן) ג יז; טוש"ע או"ח צ א, ומגן אברהם סק"ב). ומותר לו להשמיע קולו בתפילתו, ובלבד שלא יהא בציבור כדי שלא תיטרף דעתם מקולו (רמב"ם שם ט).

וכן אינו צריך לכרוע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (ראה ערכים: תפילה; כריעה), וכיון שהרכין ראשו דיו, מאחר שניכר שחפץ לכרוע אלא שמצער עצמו (ראה ברכות כח ב ותוס' ר"י חסיד).

וכן אם מחמת חולי קרא קריאת שמע בלבו - יצא (בית יוסף או"ח סב ד, בשם ארחות חיים. וראה ערך הרהור כדבור). והוא הדין בתפילה, אם אי אפשר לו להתפלל יהרהר בלבו (בית יוסף ורמ"א או"ח צד ו), אף על פי שהרהור אינו כדיבור (מגן אברהם קא סק"ב)⁵.

• אף בדברים שמצותם לכתחילה מעומד, כגון הגדת עדות וחליצה, הקלו בחולה שעושה אותם מיושב (ראה חו"מ יז א, ובאור הגר"א; רמ"א אה"ע קסט יב), שכל דבר שאין לו תקנה חשוב כדיעבד (ראה תרומת הדשן קצ, ורמ"א שם).

• באכילת מצה הקלו על החולה שאם אינו יכול לאכול מצה יבשה, שורים לו ריקק במים ומאכילים אותו, והוא שלא נימוח (רי"ף פסחים מא א; רמב"ם חמץ ומצה ו י; טוש"ע או"ח תסא ד. וראה ערך אכילת מצה).

וכן באכילת מרור, שעיקר המצוה בחזרת (ראה פסחים לט א), כתבו האחרונים שאם הוא חולה או איסטניס מותר לו ליקח מאיזה מין שערב עליו ביותר מהמינים שיוצאים בהם (חק יעקב תעג ס"ק כא). ואם אינו יכול לאכול כלל, יאכל מעט, אפילו פחות מכזית, או ילעוס בפיו לזכר טעם מרירות, בלא ברכה (שם).

• בארבע כוסות, שאמרו שאפילו מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו צריך לדחוק עצמו ולשתות (ראה ערך ארבע כוסות), כתבו האחרונים שאם יחלה ויפול למשכב, אינו מחוייב, לפי שאין זה דרך חירות (משנה ברורה תעב ס"ק לה).

באבלות חולה שמת לו מת מהקרובים שחייב להתאבל ולקרוע עליהם (ראה ערך אבלות), אין מודיעים לו, שמא תיטרף דעתו עליו, ואם נודע לו - אין קורעים את חלוקו (מועד קטן כו ב; רמב"ם אבל ח ד; טוש"ע יו"ד שלו א. וראה ערך קריעה).

ואין בוכים ואין מספידים בפניו, שלא ישבר לבו, אפילו על מת אחר שאינו קרובו, שכיון שרואה שפלוני מת ובוכים עליו, נשבר לבו מפחד שמא ימות גם הוא (מסכת שמחות ד"ר חיה א ג; רמב"ן בתורת האדם ענין הוידוי; טוש"ע שם, וש"ך סק"ב)⁶.

נטילת ידים מי שיש לו מכה בידו והיא מכוסה בתחבושת או בגבס, כשנוטל ידיו שחרית או לסעודה יטול ידו הבריאה בלבד, או את המקום שאינו מכוסה בתחבושת, ויברך על נטילה זו (יחזקאל דעת ב יט).

7. שאין מלים אותו עד שיבריא. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית שם, בדין החולה לגבי הלכות נוספות.

5. וראה ערך הרהור כדבור, שיש מחלוקת בדבר אם יוצא ידי חובתו בהרהור זה, או שאין לו אלא שכר המחשבה. 6. וראה ערך מילה, על תינוק חולה

בתירוץ ב, ואין איסור אלא לתלות כל בטחוננו ברופאים ולא בהקב"ה, כמו שנאמר: וְגַם בְּחַלְיוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת ה' כִּי בְרַפְאִים (דברי הימים ב טו יב. שלטי הגבורים ברכות ס א אות א) ⁸, אלא צריך לבטוח בהקב"ה שישלח לו רפואה על ידי הרופא (ראה ב"ח יו"ד שלו א) ⁹.

ועל החולה לדעת שהרופא הוא רק שלוחו של הקב"ה, והרפואה היא מה' יתברך, ולכן ידבק החולה בקונו, ויתפלל אליו בכל לב, ויבטח בו שישלח לו את הרפואה על ידי הרופא (חובות הלבבות שער הבטחון ד; שו"ת הרשב"א א תיג; ברכי יוסף יו"ד שלו ב; גשר החיים א א ב; אגרות חזון איש א קלח).

כשיש בו סכנה

חילול שבת מי שיש לו חולי של סכנה מצוה לחלל עליו את השבת, ועושים לו כל צרכו בשבת, על פי רופא אומן של אותו

מקום; או שידוע שרפואה זו מועילה (רמב"ם שבת ב א; רמ"א יו"ד קנה ג; בית יוסף ושו"ע או"ח שכח ב, ומגן אברהם סק"א). והזרזי בדבר הרי זה משובח (יומא פג ב; ירושלמי יומא ח ה; טוש"ע או"ח שכח ב, יגב), ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר: אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתָּם הָאֱלֹהִים יְחִי בְּיָהֶם (ויקרא יח ה), ולא שימות בהם (רמב"ם שבת ב ג).

ולכן חולה שיש בו סכנת חיים מדליקים לו את הנר, ומכבים מלפניו את הנר, ושוחטים לו, ואופים ומבשלים ומחמים לו חמין, בין להשקותו ובין לרחיצת גופו, כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל דבריו שהוא צריך להם (רמב"ם שבת ב ב).

הזרזיות בהצלה חולה בשבת שאמדהו שצריך לרפואתו גרוגרת אחת, ורצו עשרה בני אדם והביאו לו עשר גרוגרות בבת אחת, או אפילו בזה אחר זה - כולם פטורים, ואפילו קדם והבריא בראשונה, שכולם למצוה נתכוונו, והזרזי לחולה משובח, ולכולם יש שכר טוב מאת ה' (מנחות סד א, ורש"י ד"ה ואפילו; רמב"ם שבת ב ז; טוש"ע או"ח שכח טו). וכתבו האחרונים שזהו דוקא בחולה בהול שכל אחד חשב שיקדים לחברו (משנה ברורה שכח ס"ק מ).

השואל אם מותר לחלל הרי זה שופך דמים, והנשאל הרי זה מגונה, שהיה לו לדרוש ברבים שמותר (ירושלמי יומא ח ה; תרומת הדשן נח, ובפסקים קנו; טוש"ע או"ח שכח ב, ומגן אברהם סק"א).

אפשר בהיתר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה יש מהראשונים סוברים שהיא דחוייה ולא הותרה (רמב"ם שבת ב א, וכסף משנה; שו"ת הרשב"א א תרפט; האשכול ב עמ' 116 - 115; שו"ת רדב"ז ד סו), ולכן אם אפשר לעשות בהיתר אין עושים באיסור, וכל שאפשר למעט באיסור חילול שבת ממעטים (האשכול שם; מעשה רוקח על הרמב"ם שם); ויש סוברים ששבת הותרה לפיקוח נפש (רא"ש יומא ח יד, בשם מהר"ם מרוטנבורג; תשב"ץ ג לז) ¹⁰.

ספק סכנה חולה שיש בו אף ספק סכנה - דוחה את השבת (יומא פג א; רמב"ם שבת ב א). ואף אם ברור לנו שהיום לא ימות, אלא שיש ספק שאם לא יעשו לו היום שמא ימות לשבת אחרת, כגון שאמדהו ביום שבת שצריך לעשות לו רפואה ידועה שיש בה

ונכלל בזה החיוב על רופא לרפאות חולי ישראל, דהיינו כשרואה אותו מסוכן ויכול להצילו בגופו או בממונו או בחכמתו (פירוש המשניות לרמב"ם נדרים ד ד; תורת האדם שם; ט"ז יו"ד שלו סק"ב; ש"ך שם סק"ד), והוא בכלל הלאו של לא תַעֲמַד עַל דָּם רַעַף (ויקרא יט טו. תוס' הרא"ש ברכות ס א, בשם הר"י מאורלייניש).

ומה שאמרו: וְרַפָּא וְרַפָּא (שמות כא יט) - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות (ברכות ס א; בבא קמא פה א. וראה ערכים: רופא; רפואה), כתבו הראשונים שרשות זו מצוה היא, ובכלל פקוח נפש היא (רמב"ן בתורת האדם שם; טוש"ע יו"ד שלו א), שהרי מחללים את השבת לצורך רפואת חולה שיש בו סכנה (רמב"ן שם. וראה ערך פקוח נפש).

וכל רופא שיוודע בחכמה ומלאכה זו חייב לרפאות, ואם מנע עצמו הרי זה שופך דמים (רמב"ן שם; טוש"ע שם); ואפילו אם יש לו אדם אחר שירפאנו, חייב הרופא לרפא אותו, שלא מן הכל אדם זוכה להתרפאות (ירושלמי נדרים ד ד; טוש"ע שם).

שאר אנשים לא רק הרופא אלא אף כל אדם יש לו להתאמץ להמציא רפואה לחולה, וכל הזרזי הרי זה משובח, ואם הוציא הוצאות לשם כך חייב החולה לפרע לו, ואפילו לא ציוה החולה שיעשו אלו ההוצאות, כי מנהג ידוע כשאדם נופל למשכב ואינו יכול לסייע לעצמו, שהקרובים משתדלים להמציא לו רפואה (שו"ת הרא"ש פה ב).

החולה עצמו אף החולה עצמו חייב לעסוק ברפואתו, והנמנע מכך עליו נאמר: וְאָף אֶת דְּמָמְךָ לְנַפְשְׁתְּכֶם אֲדַרְשׁ (בראשית ט ה. איסור והיתר ס ח. וראה ערך מאבד עצמו לדעת).

ואין לחולה לסמוך על הנס, אלא חייב להתנהג בדרך העולם לקרא לרופא שירפאהו, ואין לו רשות לשנות דרך העולם ולומר כי הוא גדול מכמה חסידי הדורות שנתרפאו על ידי הרופאים, וכמעט שיש איסור בדבר; ומי שמונע עצמו לקרא לרופא עושה שתי רעות: אחת שאסור לסמוך על הנס ולהזכיר עונותיו, והשניה שהיא דרך גאווה, והעושה כך דעת שוטים היא זו, וקרוב להיות פושע בעצמו ועתיד ליתן את הדין, ומי שאינו משתדל ברפואה בכלל חוטאים יחשב; וכמעט שיש חיוב על החולה והקרובים לחזר אחר הרופא המובהק, ואחר הסממנים המועילים לאותו החולי, והשתדלות זו בדרכי הטבע היא מצוה וחובה (פירוש המשניות לרמב"ם פסחים ט ט; שו"ת הרשב"א א תיג; חובות הלבבות שער הבטחון ד; ט"ז יו"ד שלו סק"א; אגרות חזון איש א קלו; ציץ אליעזר יז ב. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ג ערך חולה ג).

ובכלל זה שיש חיוב לחולה לשמוע לרופא שהוא עושה שליחותו של מקום, וחייב לשמוע לו לא פחות מהחיוב לשמוע את חוקי השולחן ערוך כמצוה בתורה ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, ולכן יש להתגבר על הרצונות הטבעיים ולמלא אחר פקודות הרופאים (גשר החיים א א ב; אגרות חזון איש א קלח).

חיוב הביטחון אפילו בחולי הבא בידי שמים ולא בידי אדם חייב לרפא עצמו, ולא יאמר שנראה כסותר גזירת המלך (תוס' בבא קמא פה א; תוס' הרא"ש שם; רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; טור יו"ד שלו,

וכן על הרופא שטעה, ואם מותר לרפא בשכר. וערך בעל, על בעל שחייב ברפואת אשתו. וערכים חובל; רפוי, על החובל בחברו שחייב ברפואתו. וערך שותפים, על האחיים השותפים שחלה אחד מהם באונס שמתרפא משל שותפות. ¹⁰ וראה שו"ת צמח צדק החדש או"ח לח; ערוך השולחן יו"ד רעו כה; צפנת פענח שבת ב א, ב, שכתבו כך בדעת הרמב"ם.

8. וראה נשמת אברהם ד יו"ד בהקדמה לסי' שלו, שכתב בשם הגרש"ז אויירבך שגם אדם בריא העובר בדיקות שגרתיות אין בזה חסרון ביטחון בה' אם כך דרכו של עולם. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ג ערך חולה ג והע' 84. ⁹ וראה ערך בקור חולים, על המצוה לבקר את החולה ולטפל בצרכיו. וערכים: רפואה; רופא, על הדברים שמוותר להתרפאות בהם, וממי מותר להתרפאות,

ויש שכתבו שהדין שמאכילים אותו הקל תחילה, אינו אלא מדרבנן, אבל מן התורה אין צריך לדקדק כלל בהקל הקל (קריית ספר מאכלות אסורות שם).

פחות מהשיעור כשמאכילים לחולה דבר האסור, או כשמאכילים אותו ביום הכפורים, מאכילים אותו פחות מהשיעור האסור, כדי להקל מעליו איסור כרת או מלקות (רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; רא"ש יומא ח יג, בשמו; רדב"ז מאכלות אסורות יד יד; טושי"ע או"ח תריח ז); ואם רואים שצריך כשיעור שלם מיד, נותנים לו מיד (רמב"ן שם). וכתבו הראשונים שאין מאכילים אותו פחות מכשיעור אלא על ידי רופא שאומר שמספיקה לו האכילה מעט מעט (רא"ש יומא שם) ¹¹.

ויש מהאחרונים שכתבו שבחולה שיש בו סכנה אין צריך כלל לדקדק בפחות מכשיעור, שכל שהוא בכלל חיזוק גופו ומועיל יותר לרפואתו הותר לו; ולא אמרו פחות מכשיעור, אלא בחולה שעכשיו אין בו סכנה, אלא שאם לא יאכל יבוא לידי סכנה, שבוה כיון שאפשר למנוע הסכנה על ידי פחות מכשיעור אינו בכלל מסוכן כלל (המועדים בהלכה עמ' פב, בשם הגר"ח מבריסק; אור שמח שביתת עשור ב ח, מאכלות אסורות יד יד; ערוך השלחן תריח ז, בדעת הר"ף והרמב"ם, וכתב שהעולם נהגו כהשו"ע).

רפואה שאינה בדוקה

ברפואה סגולית רפואה שאינה בדוקה תיתכן בשני אופנים: כשהרפואה אינה טבעית, אלא בדרך סגולה; כשהרפואה היא אמנם טבעית, אבל אינה וודאית.

ברפואה סגולית נחלקו הדעות:

• יש מן הראשונים סוברים שאין עוברים על המצוות אלא בדברים המרפאים בטבע, והוא דבר אמיתי שהוציאו הדעת והניסיון הקרוב לאמת, אבל דברים המרפאים בסגולתם כחם חלוש ואינו מצד הדעת וניסיונו רחוק, ולכן אין מחללים שבת עליהם (פירוש המשניות לרמב"ם יומא ח ד).

• ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שחולקים וסוברים שמותר לחלל שבת או להאכיל דברים אסורים אף ברפואות שהן בדרך סגולה, ולכן פסקו למעשה להקל בסכנת נפשות (שו"ת אדמת קודש יו"ד א ו, בדעת הרשב"א והרמב"ן).

וכן יש מן האחרונים שכתבו להקל בחילול שבת במלאכה גמורה אם הסגולה בדוקה שכבר ריפאה לאחרים (שו"ת צמח צדק החדש או"ח לח).

לשלוח לצדיק לכתוב בשבת מברק, או פתקא (שקורין "קוויטלי"), לצדיק שיתפלל בשביל חולה שיש בו סכנה, כתבו האחרונים שאסור (ראה שו"ת ובחרת בחיים צט; שו"ת מהרש"ם ג רכה; יסודי ישרון ד עמ' רמב – רמג; מנחת שבת פד ס"ק סה, ושירי מנחה שם).

ברפואה טבעית ברפואה טבעית, אלא שאינה ברורה, נחלקו הראשונים:

• יש מהראשונים סוברים שאין מאכילים לחולה שיש בו סכנה דבר האסור אלא אם כן הרפואה ידועה, או על פי מומחים (רמ"א יו"ד קנה ג; מגן אברהם שכתב סק"א; משנה ברורה שכתב סק"ה).

מלאכת חילול שבת שמונה ימים, אין אומרים נעכב עד הלילה כדי שלא לחלל עליו אלא שבת אחת, אלא יעשו מיד, אף על פי שמחללים עליו שתי שבתות (יומא פד ב, ורש"י ד"ה לא ספק; רמב"ם שבת ב ב; טושי"ע או"ח שכתב יא). ומחללים עליו אפילו מאה שבתות, כל זמן שהוא צריך, ויש בו סכנה או ספק סכנה (רמב"ם שם)

חיי שעה אפילו על חיי שעה מחללים את השבת (יומא פה א; רמב"ם שבת ב יח; טושי"ע או"ח שכתב ד), שאפילו אם לא יחיה אותו חולה מסוכן מפני חילול זה אלא שעה אחת ואחר כך ימות - מחללים, שגדולה היא לפני המקום הצלת נפשות, אפילו הצלה מועטת כחיי שעה (תשב"ץ א נד. וראה שו"ת ציץ אליעזר ח טו ג).

ואפילו על חיי שעה של גוסס מחללים את השבת, אף על פי שרוב גוססים למיתה (באור הלכה שכתב ד"ה אלא, בשם איסור והיתר; שו"ת שבות יעקב א או"ח ג).

בשינוי כשמחללים שבת לחולה שיש בו סכנה, כתבו הראשונים שעושים המלאכה כדרכה, ואין צריך לעשותה על ידי שינוי (מגיד משנה שבת ב יא, בדעת הרמב"ם; ב"ח או"ח שלא ג, יו"ד רסו ז; אליה רבה שלא; באור הגר"א יו"ד רסו סק"י, בדעת הרמב"ם וטושי"ע).

ויש חולקים וסוברים שכל שאפשר לעשות על ידי שינוי - עושים, אם לא יתאחר הדבר על ידי כך (רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; בעל המאור והרשב"א וריטב"א ור"ן שבת קלד ב; אור זרוע ב קח; רמ"א או"ח שכתב יב, בשם יש אומרים).

בשאר איסורים אף בכל איסורים שבתורה, ואפילו איסורי הנאה, מתרפא חולה שיש בו סכנה (פסחים כה א, ורש"י ד"ה בכל; רמב"ם יסודי התורה ה ו; טושי"ע יו"ד קנה ג), וכן מאכילים אותו ביום הכפורים (יומא פב א; רמב"ם שביתת עשור ב ח; טושי"ע או"ח תריח א), חוץ משלשה דברים שאין מתרפאים בהם אפילו במקום סכנה, והם: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים (פסחים שם; רמב"ם יסודי התורה ה ו; טושי"ע יו"ד שם).

החיוב לחלל כל מקום שאמרו שמחללים עליו שבת, או יום הכפורים, או שאר איסורים, אם לא יעשה כן הרי זה כשופך דמים (איסור והיתר ס ז).

וכן החולה עצמו שיש בו סכנה והוא מונע עצמו מחילול שבת אין כאן משום מידת חסידות, והוא מתחייב בנפשו (רמב"ן במלחמות סנהדרין יח א מדה"ר; ר"ן יומא ג ע"ב מדה"ר; שו"ת רדב"ז ג תתפ, ד אלף קלט), ועליו נאמר וְאָף אֶת דְּמָמְךָ לְנַפְשֶׁתְּיִכֶם אֶדְרֹשׁ (בראשית ט ה), וְאֵל תְּהִי צִדִּיק הַרְבֵּה (קהלת ז טו. איסור והיתר ס ח; שו"ע הרב תריח יא), והרי זה חסיד שוטף, והאלהים את דמו מידו יבקש (שו"ת רדב"ז שם).

הקל הקל חולה שיש בו סכנה שצריכים להאכילו, ואין לנו דברים מותרים כדי צרכו, ויש לפנינו כמה מיני איסורים, מאכילים אותו את האיסור הקל תחילה (יומא פג א, ורש"י ד"ה מאכילין; רמב"ם מאכלות אסורות יד טז ורדב"ז; רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; טושי"ע או"ח תריח ט).

ואין מחזרים על דבר המותר, אלא ממהרים להאכילו ממה שנמצא לפנינו, ואם אין לפנינו מהאיסור הקל מספיק מאכילים אותו מהחמור (רמב"ם שם); אבל אם אין זמנו של החולה בהול צריך לחזור אחר היתר (רדב"ז שם).

11. וראה ערך יולדת, לענין יולדת באכילה פחות מכשיעור.

אפילו בחיתוך בנחת (תבואת שור יו"ד מד סק"ד, והביאו בהגהות רבי עקיבא איגר לשו"ע שם).

ויש שכתבו שהוא הדין בכל פצע מכת אבן, או דבר אחר שהדם יוצא ממנו, שהסכנה היא מפני הדם (מעשה רוקח על הרמב"ם בתחילת הספר, בשם ספר הבתים שיש מן הגדולים שכתב כך).

טחורים מי שיש לו טחורים וחש כאב גדול מאד, כתבו האחרונים שיש לדונו כמכה של חלל, וספק נפשות להקל (שו"ת אמרי יושר ב מג. וראה ספר קצות השלחן ז עמ' קב).

חימום החולה מי שהקזי דם ונצטנן, עושים לו מדורה בשבת, אפילו בתקופת תמוז (שבת קכט א; רמב"ם שבת ב יד; טור או"ח של; שו"ע או"ח שכח יח). בשאר חולה שיש בו סכנה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שאין עושים לו מדורה, שלענין צינה אינו מסוכן, שאפשר לחממו בבגדים (רמב"ם שם ומגיד משנה).

• אבל רוב הראשונים סוברים שהוא הדין לכל חולה שיש בו סכנה שעושים מדורה בשבילו, שסתם חולה מסוכן הוא אצל צ"נה (רש"י ורי"ף ורא"ש ור"ח שבת קכט א; ראב"ד בהשגות שבת שם; טור שם. וראה באור הגר"א או"ח שכח יח, שכל הפוסקים חולקים על הרמב"ם).

וכתבו האחרונים שמכל מקום כשאפשר לעשות על ידי נכרי יעשו כן (בי"ח או"ח של ה; שו"ע הרב שכח כד; משנה ברורה שכח ס"ק סב).

דברים שיש בהם סכנה שישנם כמה דברים המוחזקים שיש בהם סכנה גם קודם שישאל לרופא:

• חום גבוה אם הרגשה רעה, וטרם נקבעה סיבתו, או אפילו אינו גבוה אם נובע ממחלה בריאותית שאנשים רגילים לחשוש לסכנה, או אצל חולים וזקנים.

• כאב פנימי חזק שסיבתו אינה ידועה, או שטף דם פנימי, וכן שטף דם בעורק או בוריד, להוציא דליפה איטית מהוריד שאינה נחשבת סכנה.

• שבר פתוח, או שבר עם תזוזה של קצות שברי העצם בעצמות הארוכות, או חשש לכזה.

• פצע עמק שנגרם על ידי סכין או כלי ברזל, חתך העלול להזדהם, פצע שזוהם על ידי אדמה או דבר אחר העלול לזהם, פצע מזוהם שגורם לנפיחות.

• מכת חום, או מכת שמש, או כויות חמורות.

• נשיכת כלב נחש או עקרב, וכן נשיכת סוס וחמור.

• הרעלה כגון על ידי בליעת נפט, אכילת צמח ארסי, או כדורים בכמות גדולה.

• בליעת מחט, או גוף חד אחר.

• איבוד הכרה או הלם, וכן קוצר נשימה, או איבוד ראייה, או שיתוק פתאומי.

• אירוע מוחי, או התקף לב, או סימנים לזה (שמירת שבת כהלכתה א לב יא)¹².

קביעת הסכנה

קביעת רופא עוברים על איסורים בשביל חולה שיש בו סכנה על

ושם יז, שפעמים ששעת חרום מבחינה בטחונית דינה כחולה שיש בו סכנה.

• יש סוברים שכיון שספק סכנת נפשות להקל, לכן אף ברפואה שאינה בדוקה יש להתיר (ר"ן שבת מ א מדה"ר; פרי מגדים או"ח שכח אשל אברהם סק"א; שדי חמד מערכת יום הכיפורים ג כד, בשם כמה אחרונים).

• יש מחללים בין אם הרפואה ידועה, אלא שיש ספק אם מועילה לחולה זה שלפנינו, שמחללים שבת שספק נפשות דוחה שבת, ובין אם הרפואה עצמה אינה ידועה, שאין מחללים (שו"ע הרב או"ח שכח ב).

• ויש שכתבו לחלק בין רפואה סגולית שאף לדעת המתירים (ראה לעיל) צריכה להיות רפואה בדוקה, ובין רפואה טבעית שלדברי הכל אף ברפואה שאינה ברורה מותר (שו"ת צמח צדק החדש או"ח לח; תוספת יום הכיפורים יומא פג א).

מחלות של סכנה

מכה של חלל מכה שהיא בחלל הגוף, מחללים עליה את השבת; דהיינו כל מכה שהיא באיברים הפנימיים, בין בפיו ובין במעיו ובין בכבד או בטחול או בשאר מקומות שבחללו, כל שהוא מן השפתיים ולפנים מחללים את השבת (עבודה זרה כח א, ורש"י ד"ה של חלל; רמב"ם שבת ב ה; טוש"ע או"ח שכח ג).

מכה של חלל מחללים עליה את השבת מיד, ואין צריך לאמוד אם יש בה סכנה, ואפילו אין שם בקיאים ואף החולה אינו אומר כלום, שמכה של חלל חוליו כבד, והרי זה חולה שיש בו סכנה (עבודה זרה כח א, לגירסת ר"ח ורי"ף ורא"ש שם, ובשבת קט א; רמב"ן תורת האדם ענין הסכנה; רמב"ם שבת שם; טוש"ע או"ח שכח ד); אלא אם כן מכירים ויודעים באותו חולי שממתין ואינו צריך חילול, שאז אין מחללים (רמב"ן שם; טוש"ע שם). יש שפרשו שהכונה שמכירים שחולי זה אין בו סכנה (פרי חדש בלקוטים לאו"ח שכח ד); ויש שפרשו שמכירים בבירור שלא יתגבר יותר על ידי שנמתין עד הלילה (משנה ברורה שם ס"ק לז).

וכן אין מתירים שום דבר איסור לחולה אם אפשר לעשות הרפואה בהיתר כמו באיסור, אף אם צריך לשהות קצת קודם שימצא ההיתר, מאחר שאין סכנה בהשהייתו (שו"ת הרשב"א ג ריד).

מיחוסים מכה של חלל כתבו הראשונים שמחללים עליה את השבת דוקא כשנתקלקל אחד מהאיברים הפנימיים מחמת מכה שיש בו, או מחמת בועה שעלתה בו, אבל מיחוסים אינם נקראים מכה בחלל הגוף (ר"ן שבת קט א, בשם רבנו יונה והרשב"א; שו"ע או"ח שכח ג).

ואפילו אם כואב לו הרבה אין מחללים, אלא שאם מצטער כל כך מהכאב עד שחלה כל גופו מותר לחלל שבת על ידי נכרי (שו"ע הרב או"ח שכח ג). ומכל מקום אם כואב לו כל כך עד שמסופק שמא נתקלקל שם איזה דבר כתבו האחרונים שמחללים עליו כמכה של חלל (באור הלכה שם ד"ה ודוקא; ערוך השלחן שם כא). וכן כשמצוים הרופאים לשמור על הכוחות כדי שמרוב הצער והכאב לא תפרח נשמתו, כל זה בכלל מכה של חלל (שו"ת הלכות קטנות ב י).

מכת חרב כל מכה של חרב מחללים עליה את השבת, אפילו אם אינה בחלל הגוף, ולא על גב יד ורגל (עבודה זרה כח א, ורש"י ד"ה פדעתא, ותוס' ד"ה מכה; טוש"ע או"ח שכח ז; שו"ע הרב שם; משנה ברורה שם ס"ק יח).

יש מהאחרונים שנסתפקו אם הדברים אמורים בהכאה בכח, או

12. וראה שם יג, שמותר לחלל שבת גם לאדם בריא כדי למנוע מחלה עתידית.

לבשל, ולהביא רפואה מרשות לרשות, שהן מלאכות של תורה וכיוצא באלו (שבת קכט א, ביצה כב א; רמב"ם שבת ב י; טושי"ע או"ח שכת יז, ומשנה ברורה ס"ק מז).

באיסור דרבנן דבר שאסור מדרבנן משום שבות, אם מותר לישראל לעשות בידיים לחולה שאין בו סכנה, ואף לא סכנת איבר (על סכנת איבר ראה להלן) נחלקו הראשונים:

• יש מתירים (מגיד משנה שבת ב י, בדעת הרמב"ם שם; טור או"ח שכת, בדעת הרמב"ם, ושהרא"ש נסתפק בדבר; שו"ע או"ח שכת יז, בדעה א).

• יש סוברים שאף בחולי של כל הגוף, אם אין בו לא סכנת נפש ולא סכנת איבר, אין עושים (ר"ן שבת קכט א; דעה ב בשו"ע שם וט"ז סק"ט), ואפילו על ידי שינוי כלאחר יד אסור על ידי ישראל, אלא אם כן אי אפשר על ידי נכרי, שאז מותר על ידי ישראל בשינוי (באור הגר"א שם, בדעת הר"ן).

• יש סוברים שאם נפל למשכב, או שמצטער עד שחלה כל גופו, עושים על ידי שינוי מדרך חול כלאחר יד (רמב"ן בתורת האדם שער המיחוש; רשב"א וריטב"א ור"ן שבת קכט א; שו"ע או"ח שכת יז, בדעה ג ושו"ע הרב יט).

• יש שכתבו שלדעה זו כשעושה על ידי שינוי מותר אפילו במלאכה גמורה דאורייתא, שהשינוי גופו עושה אותו לאיסור דרבנן (שו"ע הרב או"ח שכת יט, בדעת הרמב"ן; אגלי טל טוחן יז אות לח סק"י); אבל שבות כדרכו בלא שינוי - אסור (רמב"ן וראשונים שם).

• ויש סוברים שאין עושים לו שבות שהוא נסמך למלאכה דאורייתא, שמפני שדומה למלאכה של תורה גזרו עליו (ראה ערך שבות), אבל שבות שאינו נסמך למלאכה דאורייתא - עושים (כסף משנה שבת ב י, ובית יוסף או"ח שכת יז, בדעת הרמב"ם; שו"ע שם, בדעה ד).

להלכה הסכימו הפוסקים כדעה שלישית (שו"ע או"ח שכת יז; ט"ז שם ס"ק יב; מגן אברהם שם ס"ק יד; באור הגר"א שם; שו"ע הרב שם יט; משנה ברורה שכת ס"ק נז), שמותר לעשות אפילו כל השבותים, ורק על ידי שינוי (משנה ברורה שם), וכל דבר שאסור לעשות על ידי ישראל, אף על ידי החולה עצמו אסור (בית יוסף ורמ"א שם).

לקיחת תרופות דברים האסורים לעשות או לאכול ולשתות בשבת ויום טוב לרפואה למי שיש לו מיחוש, גזירה משום שחיקת סממנים (ראה ערכים: טוחן; שבות), נחלקו הפוסקים אם מותרים לחולה שאין בו סכנה:

• יש סוברים שאינם מותרים אלא לדעת הראשונים הסוברים שכל שבות התיירו לחולה שאין בו סכנה, אבל לדעת הסוברים שלא התיירו שבות על ידי ישראל אלא בשינוי (ראה לעיל שכן הסכימו הפוסקים להלכה), אף כאן אסור (ראה בית יוסף או"ח שכת לו; ב"ח שם; וט"ז שם ס"ק כה). ויש מן הראשונים שנראה כן מדבריהם שלא הותרה רפואה אלא לחולה שיש בו סכנה (ראה רש"י עבודה זרה כח א ד"ה לא יגמע, ובאגלי טל טוחן טז לו, שדייק כן מדבריו. וראה באור הלכה שכת לו ד"ה וכן, בדעת הר"ח והמאירי ושבלי הלקט ק"ז והמרדכי והרוקח), או כשיש סכנת איבר (ראה מגיד משנה שבת ב י, לדעת הרמב"ן והרשב"א).

• ויש שכתבו בדעת הראשונים שמותר לאכול ולשתות דברים לרפואה אפילו לחולה שאין בו סכנה, אף על פי שכל שבות אינו מותר אלא על ידי שינוי, שכיון שבמלאכות הותרה לו אמירה לנכרי שהיא שבות, כל שכן דברים שאין בהם שום מלאכה ולא כלום

פי רופא אומן שבאותו מקום שאומר שהוא סכנה (רמב"ם שבת ב א; רבינו מנחם שבייתת עשור ב ה; טושי"ע או"ח שכת י); מלבד בדברים שאינם צריכים אומדן ומומחה, שבהם מחללים גם ללא רופא (ראה לעיל במכה של חלל וכיוצא בזה).

ויש סוברים שאין צריך מומחה לכך, שכל בני אדם מומחים הם קצת לענין זה, אם אומר שהוא מכיר חולי זה ונראה לו שצריך לכך (מגן אברהם שכת סק"י; שו"ע הרב או"ח שכת י), וספק נפשות להקל (הגהות מיימוניות שבת ב סק"ב, בשם ר"י; איסור והיתר נט ז, בשם ר"י בר שניאור; טור או"ח שכת, בשם ר"י; שו"ע שם י, בשם יש מי שאומר; שו"ע הרב שם) ¹³. ואף אם זה שאינו מומחה אומר שיש להסתפק שמא הוא צריך לחילול שבת - מחללים (שו"ע הרב שם). ומכל מקום שאינו מומחה אינו נאמן להכחיש את המומחה לדברי הכל (מגן אברהם שכת סק"ז).

ודוקא סתם ישראל, אבל נכרי, או מי שאינו שומר שבת, שאינו רופא, אין מחזיקים אותו למומחה (איסור והיתר שם; רמ"א או"ח שכת י), שהישראל שהוא מצווה על שבת ואמר לחלל ודאי סומך על מומחיותו, מה שאין כן נכרי (משנה ברורה שכת ס"ק כט). ואם ניכר מתוך דבריו שאומר אמת סומכים עליו (שמירת שבת כהלכתה א לב י).

קביעת החולה אם החולה עצמו שאומר שהוא מסוכן וצריך לחלל עליו שבת, מחללים שבת על פיו (רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; טושי"ע או"ח שכת ה); ומאכילים אותו ביום הכפורים על פי עצמו, לאחר שהודיעוהו שהוא יום הכפורים (יומא פב א; טושי"ע או"ח תריח א, ולבוש שם א).

אם החולה אומר צריך אני, ורופא אומר שאינו צריך - שומעים לחולה, שכן לב יודע מנת נפשו (משלי יד י. יומא פג א; רמב"ם שבייתת עשור ב ה; טושי"ע תריח א). ואף אם אמרו הרופאים שהמאכל מזיק לו, שומעים לחולה, שהוא יודע מרת נפשו (שו"ת רדב"ז ד אלף קלח; מגן אברהם תריח סק"ג, בשמו).

אבל בתרופה כשהחולה אומר צריך אני, והרופא אומר שרפואה זו תזיק לו - שומעים לרופא, שברפואות ודאי הרופא בקי יותר, אלא שאם הרופא אומר בתרופה זו שאינו צריך לה, ואינו אומר שתזיקהו, שומעים לחולה שאומר צריך אני (רדב"ז שם; ביאור הלכה שכת י ד"ה ורופא). ואף באכילה כתבו האחרונים שאם החולה מוטל במיטה והרופא אומר שהאכילה תזיק לו - שומעים לרופא (ערוך השלחן תריח ה).

אם החולה אומר שאינו צריך לאכול, והרופא אומר שצריך - שומעים לרופא, שמתוך טירוף דעתו מחמת חוליו אומר כן, והוא שיהיה הרופא בקי (יומא פב א; רמב"ם שבייתת עשור ב ה; טושי"ע תריח א, וט"ז סק"ב), או שמא החולי גורם לו שאין לו רעבון (פסקי ריא"ז שם). ויש שכתבו יותר מזה, שאף אם החולה מסרב אין שומעים לו, ועושים לו בעל כרחו כל הצריך לרפואתו (מור וקציעה או"ח שכת).

באיסורים כשאין סכנה

באיסור תורה כמה איסורים דרבנן התיירו בשבת בצרכי חולה שנפל למשכב, אפילו אם אין בו סכנה (ראה להלן), אבל לחלל עליו שבת באיסור דאורייתא - אסור, כל שאין בו חשש של סכנת חייו (רא"ש עבודה זרה ב ח; ר"ן שבת קכט א; טושי"ע או"ח שכת יז).

על ידי גוי כל צרכי חולה נעשים על ידי נכרי בשבת, גם בחולה שאין בו סכנה אומר לנכרי ועושה, ואפילו לאפות או

¹³. וראה משנה ברורה שכת ס"ק כח, שאם אפשר יעשה על ידי נכרי.

בנדה אשה חולה והיא נדה, יש סוברים שאסור לבעלה ליגע בה כדי לשמשה, כגון להקימה ולהשכיבה ולסמכה (שו"ת תרומות הדשן רנב; המחבר בשו"ע יו"ד קצה טז); ויש סוברים שאם אין לה מי שישמשנה מותר בכל אפילו כשאין בה סכנה (הגהות שערי דורא נדה יח; שלטי הגבורים למרדכי שבת א אות ה, בשם ר' טוביה; רמ"א שם, בשם יש אומרים; פתחי תשובה שם ס"ק טו, בשם רדב"ז), וכן נוהגים אם צריכה הרבה לכך (רמ"א שם) ¹⁵.

בברכות ותפילות

בשמונה עשרה בתפילת שמונה עשרה הברכה השמינית היא: רפאנו ה' ונרפא (מגילה יז ב. וראה ערך שמנה עשרה), ואמרו: מנין ששאלת הרפואה קרויה תפילה, שנאמר: וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא וּגו' (בראשית כ יז. מנורת המאור אלנקוה ב עמ' 132).

מי שיש לו חולה בתוך ביתו, מבקש עליו רחמים בברכת חולים, דהיינו בברכת רפאנו (עבודה זרה ח א; רמב"ם תפלה ו ג; טושי"ע או"ח קיט א). וצריך שיערבנו בתוך חולי ישראל, שיאמר המקום ירחם עליו בתוך חולי ישראל, שמתוך שכוללו עם האחרים תפילתו נשמעת בזכותם של רבים (שבת יב ב, ורש"י ד"ה בתוך; טושי"ע יו"ד שלה ו).

לברכו מי שיש לו חולה בביתו ילך אצל חכם שבעיר שיבקש עליו רחמים, שנאמר: תָּמַת מְלֶךְ מְלֶאכֵי מָוֶת וְאִישׁ חָכֵם כִּפְרָנָה (משלי טז יד. בבא בתרא קטז א; רמ"א יו"ד שלה ט) ¹⁶.

וכן נהגו לברך חולים בבית הכנסת, ולקרוא להם שם חדש, כי שינוי השם קורע גזר דינו (רמ"א שם. וראה כלבו קמא, נוסח ברכה לחולה). ויש נוהגים לברך את החולה בין ישתבח ליוצר, ואין בו משום הפסק מפני שהוא לצורך מצוה (רמ"א או"ח נד ג. וראה ערך פסוקי דזמרה).

ונוהגים לתת צדקה לעניים בעדו, כי תשובה ותפילה וצדקה מעבירים את רוע הגזירה (דרכי משה יו"ד שלה סק"ב).

צורת התפילה כשמבקש על החולה רחמים, אם החולה לפניו יכול לבקש בכל לשון שירצה (רמב"ן בתורת האדם שער המיחוש; טושי"ע יו"ד שלה ה).

כל המבקש רחמים על חברו אין צריך להזכיר שמו, שנאמר: אֵל נָא רַפָּא נָא לָהּ (במדבר יב יג), ולא הזכיר שמה של מרים (ברכות לד א; מגן אברהם או"ח קיט סק"א). במה דברים אמורים בפניו, אבל שלא בפניו צריך להזכיר שמו (מגן אברהם שם, בשם מהרי"ל); ונהגו להזכיר שמו ושם אמו (ראה זהר א פד א. וראה שבת סו ב).

תפילת החולה על עצמו יפה יותר מכל, והיא קודמת להתקבל, שנאמר בישמעאל: וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹל הַנְּעָר (בראשית כא יז ורש"י. בראשית רבה נג יד).

התפילה על העתיד מועילה יותר מתפילה על דבר שכבר קרה, שכן אמרו: לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והיפטר (שבת לב א; רמב"ן בתורת האדם שער המיחוש; טור יו"ד שלה).

בשבת בתפילה על החולה בשבת נחלקו תנאים:

בית שמאי אומרים שאין מתפללים על החולה בשבת; ובית הלל מתירים (תוספתא שבת ליברמן) טז כב).

14. וראה שאגת אריה עה שכתב שאסור, ולא הביא את הרמב"ם. וראה שו"ת כתב סופר או"ח קיא, שהאריך בראיות להשיג על השאגת אריה, וראה שדי חמד מערכת כ כלל כב. 15. וראה ערכים: תעניות; תשעה באב, על תשעה

ושמותרים לבריא, שהותרו לחולה שאין בו סכנה (שו"ת רדב"ז אלף סה, לדעת הרמב"ן והרשב"א והר"ן והריטב"א). ולא אסרו שבות על ידי ישראל אלא במלאכות דרבנן, או בדברים הנראים כעין מלאכה, מה שאין כן ברפואה שאין בה משום סרך מלאכה, ורק במי שיש לו מיחוש גזרו, אבל לא בחולה גמור (משנה ברורה שכח ס"ק קכא, בדעת המתירים). וכן הסכימו האחרונים להלכה (ראה מגן אברהם שכח ס"ק מד; לבוש שכח לו; משנה ברורה שם ובאור הלכה ד"ה וכן; שו"ע הרב שם מג).

באיסורי הנאה באיסורי הנאה, שאין מתרפאים בהם אלא במקום סכנה (ראה ערך פקוח נפש), לא אמרו שאסור להתרפאות בהם שלא במקום סכנה אלא בזמן שהם כדרך הנאתם, אבל שלא כדרך הנאתם מותר להתרפאות בהם אם אינו יכול לעשות הרפואה בהיתר כמו באיסור, כיון שכל איסורים שבתורה אין לוקים עליהם אלא דרך הנאתם; חוץ מבשר בחלב וכלאי הכרם שהם אסורים אף שלא כדרך הנאתם, לפיכך אין מתרפאים בהם אפילו שלא כדרך הנאתם אלא במקום סכנה (פסחים כד ב - כה ב; רמב"ם יסודי התורה ה ח; רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; טושי"ע יו"ד קנה ג).

וכן איסורי אכילה שלא כדרך אכילתם מותרים לחולה שאין בו סכנה (מרדכי פסחים רמז תקמה, בשם ראב"י; ש"ך יו"ד קנה ס"ק יד. וראה ערכים: אסורי אכילה; אסורי הנאה).

וכן דבר מר המעורב עם איסורי מאכל, שאין בו הנאה לחיך, מותר אפילו שלא במקום סכנה (רמב"ם יסודי התורה ה ח) ¹⁴.

וכן מותר לשרוף דבר איסור ולאכלו לרפואה, חוץ מעצי עבודה זרה (רמ"א יו"ד קנה ג).

איסורי הנאה באיסורי הנאה דרבנן, כגון חמץ שעבר עליו הפסח, וכלאי הכרם בחוץ לארץ, כתבו הראשונים שמוותר להתרפאות בהם אפילו כדרך הנאתם, כיון שאין האיסור אלא מדרבנן, אבל לענין אכילה אפשר שעשאוהו כשל תורה שלא להתרפאות בהם שלא במקום סכנה (רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה; ר"ן עבודה זרה כח א).

להלכה כתבו הפוסקים שמוותרים אפילו כדרך הנאתם, ובלבד שלא יאכל וישתה את האיסור (רמ"א יו"ד קנה ג), ומכל מקום מותר בבשולי גוים (בדק הבית להרא"ה ג ז, ומשמרת הבית להרשב"א שם; ר"ן עבודה זרה שם; שו"ע או"ח שכח יט).

ביום הכיפורים אף באיסורי יום הכיפורים, כגון רחיצה וסיכה ונעילת ובאבלות הסנדל (ראה ערך יום הכיפורים), אמרו שמוותרים לחולה אפילו אין בו סכנה (יומא עז ב; רמב"ם שביתת עשור ג ט; טושי"ע או"ח תריד א; רמ"א תריג ט).

והוא הדין באבלות שהחולה מותר בדברים אלו (ראה יו"ד שפא ב, ושי"ך שם שפב סק"א. וראה ערך אבלות). וכן אינו צריך לישוב על גבי קרקע, ומותר לו להשים כר קטן מתחתיו; וכן אינו צריך לישון על גבי קרקע (שי"ך שפג סק"א).

לעשות בהיתר אין מתירים שום דבר איסור לחולה שאין בו סכנה באופן שמוותר, כגון שלא כדרך הנאתו, אם יכול לעשות בהיתר כמו באיסור, אף אם צריך לשהות קצת עד שימצאו ההיתר, מאחר שאין סכנה בדבר (באור הגר"א יורה דעה קנה ס"ק כד).

14. וראה שאגת אריה עה שכתב שאסור, ולא הביא את הרמב"ם. וראה שו"ת כתב סופר או"ח קיא, שהאריך בראיות להשיג על השאגת אריה, וראה שדי חמד מערכת כ כלל כב. 15. וראה ערכים: תעניות; תשעה באב, על תשעה

אבל חולה שאינו מסוכן היום אסור לברכו, ויש לומר בתוך "מי שברך": שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא, כדרך שאומרים המבקרים את החולה בשבת (מהרי"ו קטו; מג"א רפח ס"ק יד, בשמו)¹⁷.

להלכה כתבו הראשונים שחולה שיש בו סכנת היום מתפללים עליו בשבת; וכן מותר לברך החולה המסוכן בו ביום (ר"ן תענית יט א; בית יוסף או"ח רפח ושו"ע שם י).

חולין¹

אוכלים או משקים שאינם של קודש, לענין אכילתם ושמירתם בטהרה

אכילתם בטהרה

בטהרה, שאף על פי שכולנו טמאי מתים, מכל מקום יאכל דגן שלא הוכשר ונילוש במי פירות, וישוח וישתה מים מהבאר כדי שלא יגע בהם ויטמאם (של"ה שער האותיות סוף אות ה, ושכן נהג האריז"ל; מגן אברהם או"ח תרג, בשמו, וראה בית מאיר שם)².

כל דבר שאין בו משום קדושה נקרא חולין, ועל פי רוב נקרא כך בניגוד לקדשים (ראה חולין עח א, פג ב), להקדש (מעשר שני ד י), לתרומות (דמאי י ג), למעשר שני (מעשר שני ב ה), ולטבל שלא הופרשו ממנו תרומות, שיש בהן קדושה (דמאי ז ז). במיוחד נקראו כך אוכלים ומשקים של חולין בנוגע לאכילתם ושמירתם בטהרה, שפעמים שדינם משל קודש או תרומה, ופעמים ששוה להם. ופעמים שלענין זה אף טבל, ומדומע [תרומה שהתערבה בחולין], וגדולי תרומה, ומעשר ראשון, ומעשר שני הרי הם כחולין (ראה תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) א ו. וראה ערכיהם, וערך ולד הטומאה).

איסור טומאתם

בפירות טבל ישראל שעושה פירותיו בטומאה, אין בוצרים עמו, ואין דורכים עמו בגת (עבודה זרה נה ב, נו א; רמב"ם תרומות יב י), שדריכת הענבים מטמאתם, ואסור לסייע ידי עוברי עבירה (רש"י שם נה ב ד"ה וישראל. וראה ערך אין מחזיקין ידי עוברי עבירה).

הראשונים נחלקו אם יש איסור לאדם טהור לאכול חולין טמאים:

בפירות חולין בפירות שלא יבואו לידי חיוב תרומה, נחלקו תנאים אם מותר לגרום להם טומאה:

בראשונה היו אומרים שאין בוצרים עם הגוי בגת לפי שנותן את הענבים בגת טמאה וגורם טומאה הוא, שדריכתם טמאם, ואסור לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל מפני פרושים שאוכלים חוליהם בטהרה (עבודה זרה נה ב, ורש"י ד"ה אבל וד"ה אין; תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ז א; רש"י גיטין נג א ד"ה דאסור).

יש מן הראשונים סוברים שחולין טמאים אסורים באכילה לאדם טהור, שכן דרשו: **וְהִתְקַדְּשָׁתָם וְהִיָּיתֶם קְדָשִׁים** (ויקרא יא מד) - אזהרה לבני ישראל שיאכלו חוליהם בטהרה (תוס' חולין ב ב ד"ה טמא, ובהגהות מהר"ב רנשבורג סק"א. וראה רש"י בכורות ל א ד"ה הטהרות, ורבינו גרשום ד"ה כיון. וראה רש"י חולין לה א ד"ה דליכא, ומשנה למלך טומאת אוכלין טז י, לדעתו).

ואחר כך חזרו לומר שבוצרים עמו בגת, שמותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל (עבודה זרה שם).

אבל רוב הראשונים סוברים שאין בהם איסור כלל, ומותר לאכול אוכלים טמאים, ולשתות משקים טמאים (רמב"ם טומאת אוכלין טז ח; סמ"ג עשין רמו; רמב"ן ורשב"א ור"ן חולין שם; תוס' הרא"ש שם לג א; תוס' כריתות יג א ד"ה התיירו; שיטה מקובצת שם י, בשם ר"י; ר"ש טהרות ב ג, מקואות י ז), שהפסוק: **וְהַבָּשָׂר אֲשֶׁר יִגַע בְּכָל טָמֵא לֹא יֵאָכַל** (ויקרא ז יט) אינו מדבר אלא בבשר קדשים, משמע שהחולין מותרים (תוס' חולין לד ב ד"ה והשלישי).

הלכה כדעה אחרונה ומותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל, ואפשר לטמא את החולין המתקונים לכתחילה (פירוש המשניות לרמב"ם עבודה זרה ד ט; רמב"ם טומאת אוכלין טז ט).

ומכל מקום חסידים הראשונים היו אוכלים חוליהם בטהרה, ודבר זה קדושה יתירה הוא, והם הנקראים פרושים (ראה חגיגה יח ב; יבמות טו ב; ושבת יג א; רמב"ם שם). ואמרו חכמים שעם הארץ הוא מי שאינו אוכל חוליו בטהרה (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ג י; ברכות מז ב; גיטין סא א). ויש מן הראשונים שכתב שאף בחוץ לארץ היו אוכלים חוליהם בטהרה (העיסור מצה ומרור קל ב).

בקבלת טומאה

שני לטומאה שני אינו עושה שלישי בחולין, דהיינו ששני לטומאה שנגע בחולין אינו גורם להם טומאה (ברכות נב ב. וראה ערך ולד הטומאה)³.

בזמן הזה הזה שאין לנו מקדש וקדשים, כתבו הראשונים שדיני הטומאות בטלים אצלנו, ואין אנו נזהרים מלטמאות עצמנו, ומלאכול אוכלים טמאים (תוס' פסחים קטו ב ד"ה כל; חינוך קס; דרישה או"ח קסח סק"א).

אף טבול יום שדינו כשני לטומאה ופוסל את התרומה (ראה ערך טבול יום), אינו פוסל את החולין (פרה יא ד; טבול יום ד א; ספרא שמיני ו ח; סוטה כט א, וראה רש"י שם ד"ה שמותר; ירושלמי שם ה ב; רמב"ם אבות הטומאות י ג).

והוא הדין ידים ושאר הטומאות שדינן כשני לטומאה (ראה ערכים: ידים; שמנה עשר דבר), אינן פוסלות את החולין (פרה יא ה; חולין לג ב).

טומאה דרבנן אף טומאות דרבנן שגזרו עליהן מספק, כגון מעוברת שהוציא העובר ידו והחזירה, שטמאה לידה מדרבנן (ראה ערך יולדת); וכן נדה שטמאה למפרע מעת לעת, או מפקידה

יש מן האחרונים שכתבו שבעשרת ימי תשובה יש לאכול חולין

17. וראה ערך תענית, על זעקה והתרה ותענית כשיש מחלות בעיר. וערך רפואה, על העוסק ברפואה שתיקנו תפלה וברכה לפניו ולאחריו. וערך רופא, על תפילות הרופא. וערך ברכות הודאה, על החולה שנתרפא שצריך לברך ברכת הגומל. חולין. 1. טו טורים תקמ - תקנב. 2. וראה ערכים: נטילת ידים; סעודה, על נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה; וכן על מחלוקת התנאים בסדר מזיגת

הכוס ונטילת ידים לסעודה. 3. וראה ערך ולד הטומאה, על הלימוד מהכתוב לאוכל שני שהוא פסול בחולין, ושרי עקיבא חולק וסובר ששני עושה שלישי בחולין. וערכים: טומאת משקין; שמונה עשר דבר, על שני שבחולין שטמא משקה של חולין ועושה אותו ראשון. וערך בשר תאווה, על בשר חולין שגזרו עליו שיהא כשלישי לטומאה ויטמא את הקודש.

• ויש אומרים שדינם כתרומה, שהראשון והשני טמא בהם, והשלישי פסול ואינו טמא לעשות רביעי (טהרות ב ח; חולין לה א).
אף להלכה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שחולין שנעשו על טהרת הקודש השלישי שבהם טהור כחולין (רמב"ם אבות הטומאות יא ט, יב טז); ויש סוברים שהרי הם כקודש (הראב"ד בהשגות שם).

כשנעשו על טהרת תרומה

מחמת חולין שנעשו על טהרת תרומה, הם אוכלים או משקים שבעליהם כהן ורגיל בתרומה, וקיבל עליו לאכלם בטהרת תרומה, כדי שיהא רגיל לתרומותיו בטהרה (רש"י סוטה ל א ד"ה בחולין; חולין לד א ד"ה דקתני). ודוקא בדבר ששייך בו תרומה, כגון פירות שאדם מתפססם בטהרת תרומה, שאם תתחלף לו תרומה כחולין ויאכל תרומה בחזקת חולין יהא אוכלם בטהרה, אבל בבשר אין דרך כהנים להתפסס לחולין שלהם טהרת תרומה שפירות אין מתחלפים בבשר (רש"י חולין שם ד"ה דקתני וד"ה בשר בפירי).

וכן בלא קבלה מצינו חולין על טהרת תרומה, כגון חולין שנתערב בהם תבלין של תרומה, שצריך לאכלם על טהרת תרומה, והוא שיש בתבלין כזית בכדי אכילת פרס (חולין לה א, ורש"י ד"ה דליכא, בפירוש ב, וד"ה הנח).

ויש סוברים שאף חולין שיש בדעתו לערב בהם תרומה כשיעור כזית בכדי אכילת פרס צריך לשמרם על טהרת תרומה (תוס' חולין לד ב ד"ה והשלישי).

דינם חולין שנעשו על טהרת תרומה הרי הם כתרומה, ואם נגעו בשני לטומאה - נעשים שלישי (טהרות ב ב; סוטה ל א; חולין לג ב; רמב"ם אבות הטומאות יא ט).

עיסת חולין הטבולה לחלה (ראה ערכים: חלה; טבל) נחלקו בגמרא אם דינה כחלה שאם נגע בה שני נעשית שלישי, או שדינה כחולין ואין שני עושה בה שלישי (סוטה לב); והוא הדין בחולין הטבולים לתרומה שנחלקו בזה (ראה טבול יוס א א ור"ש ורא"ש שם).

להלכה כתבו הראשונים שעיסת חולין הטבולה לחלה אינה כחלה, והרי היא כחולין לענין הטומאה (רמב"ם בכורים ז יב, אבות הטומאות יא ט), אף על פי שחולין שנעשו על טהרת תרומה, שני עושה בהם שלישי (ראה לעיל).

ואף בטבול יום שדינו כשני, אמרו שאינו עושה שלישי בחולין הטבולים לחלה או לתרומה (ראה טבול יוס א א-ב).

אכילתם חולין שנעשו על טהרת תרומה, למרות שדינם כתרומה, אם נטמאו - מותרים באכילה (מאירי סוטה לא. וראה מקדש דוד ג מ).

לפקידה (ראה ערך נדה); וטומאת וסתות (ראה ערך וסת); וטומאת כתמים (ראה ערך כתמים) - לא גזרו עליהן אלא בתרומה וקדשים, אבל לחולין - טהורים (ראה רמב"ם משכב ומושב ג ט, אבות הטומאות ה טו)⁴.

כשנעשו על טהרת הקודש

מהותם אדם הרגיל לאכול קדשים ורוצה להיות רגיל בשמירת טהרתם, ושומר אף את החולין מכל טומאות הפוסלות בקודש, נקראים חולין שנעשו על טהרת הקודש (רש"י חולין לג ב ד"ה על טהרת; פירוש המשניות לרמב"ם חגיגה ב ז).

וכן מי שקיבל עליו לאכול חוליו בטהרת הקודש להרגיל עצמו בטהרת קדשים, ושיהיו בני ביתו זהירים ובקיאים בטהרת הקודש, הם חולין שנעשו על טהרת הקודש (רש"י חולין ב ב ד"ה שנעשו, חגיגה יט ב ד"ה שנעשו).

ויש מפרשים חולין על טהרת הקודש, שמטהר יינו למכרו לצורך נסכים, ושמו וקמחו לצורך מנחות (מאירי חגיגה יח ב).

לאחר החורבן אף לאחר החורבן, בזמן שלא היו קדשים, היו שאכלו חולין על טהרת הקודש (ראה ירושלמי נדה א א; חגיגה כה א ור"ח; רמב"ן נדה ו א, שאף בימי רבי נהגו בזה).

ואף על פי שלא היו להם קדשים, כיון שהיו קרובים לחורבן הבית והיו מצפים לבנינו, היו מרגילים עצמם לטהר חוליהם על טהרת הקודש (רשב"א ור"ן נדה ו ב). ויש מפרשים שהיו מטהרים יינם לנסכים ושמן למנחות שמא יבנה בית המקדש בימיהם (רש"י נדה ו ב ד"ה חבריא).

דינם חולין שנעשו על טהרת הקודש, נחלקו תנאים ואמוראים אם דינם כקודש לענין קבלת טומאה:

• יש סוברים שהם כקודש, לפיכך אם נגעו בשני לטומאה, נעשים שלישי, אף על פי שבחולין אין שני עושה שלישי (ראה חולין לג ב, ורש"י לד א ד"ה על טהרת; נדה עא ב); והשלישי שלהם פוסל אוכלי קודש, וכן פוסל חולין שנעשו על טהרת הקודש (ראה טהרות ב ו, ופירוש המשניות לרמב"ם; חולין לה ב, ורש"י ד"ה בחולין שנעשו ובעל המאור שם).

וכן אם נגע טבול יום - שדינו כשני לטומאה, ואינו פוסל את החולין (ראה ערך טבול יום) - בחולין שנעשו על טהרת הקודש, נעשים שלישי (תוס' שבועות יא א ד"ה הוכשרו; ריטב"א שם).

וכן ידים, שדינן כשני (ראה ערך ידים), עושות שלישי בחולין שנעשו על טהרת הקודש (ראה חולין לג ב).

• יש חולקים, ולדעתם הרי הם כחולין, ואין שני עושה בהם שלישי, שבטלה דעתו ואינו יכול להתפסס על חולין טהרת הקודש (טהרות ב ח; חגיגה כ א, וחולין לג ב, ורש"י ד"ה ודלא, ושם לד א ד"ה על; נדה עא ב).

חולין שנשחטו בעזרה¹

איסור שחיטת בהמה, חיה ועוף, שאינם קדשים, בעזרה שבמקדש, ואיסור בשרם כשנשחטו שם

איסור שחיטה והקרבה

• יש אומרים שהאיסור הוא מן התורה, שנאמר: **פִּי יִחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר וְגו' וְזָבַחְתָּ** (דברים יב כא), שבא הכתוב להתיר להם שחיטת בשר חולין משיבואו לארץ, ודרשו: בריחוק מקום אתה זוכה, ואי אתה זוכה במקום קרוב, דהיינו בעזרה שהיא

איסור השחיטה אסור לשחוט חולין בעזרה, שאין שוחטים בעזרה אלא קדשי מזבח בלבד (ראה קדושין נו ב; רמב"ם שחיטה ב א). ונחלקו תנאים ואמוראים באיסור זה:

חולין שנשחטו בעזרה. 1. טו, טורים תקנב - תקסט.

4. וראה ערך טבילה, על טמא שטבל ולא נתכוין לטבילה, שטהור לחולין.

איסורם כשנשחטו

באכילה חולין שנשחטו בעזרה אסורים בהנאה, וכל שכן
ובהנאה שאסורים באכילה (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ב יד, וראה

קדושין נו ב, עבודה זרה עד א, חולין עח א; רמב"ם שחיטה ב ב, מחוסרי
כפרה א ז. וראה ערך אסורי הנאה), ואף כאן נחלקו תנאים ואמוראים:

• יש סוברים שהאיסור הוא מן התורה (ראה פסחים כב א, ותוס' ד"ה חולין, קדושין נח א, בבא קמא עב ב), שנאמר: **כִּי יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם וְגו' וְזָבַחְתָּ וְגו' וְאָכַלְתָּ** (דברים יב כא), ודרשו: מה שאתה זוכה בריחוק מקום דהיינו מחוץ למקדש אתה אוכל, ואי אתה אוכל מה שאתה זוכה במקום קרוב, פרט לחולין שנשחטו בעזרה (קדושין שם; ספרא דבורא דנדבה יג יז; רמב"ם שחיטה ב א - ב). ואיסור הנאה למדים מהכתוב: **וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה לֹא תֹאכְלוּ לְפָלֶבַת תִּשְׁלַחְוּ אֹתוֹ** (שמות כב ל), שבא הכתוב לאסור בשר היוצא חוץ למחיצתו, כגון עובר שהוציא ידו בשחיטת אמו, ודרשו: אותו אתה משליך לכלב, דהיינו מה שנאסר ביציאת מחיצה מותר בהנאה, ואי אתה משליך לכלב חולין שנשחטו בעזרה שנאסרו על ידי כניסת מחיצה, ואסורים אף בהנאה (פסחים כב א; קדושין נח א, ורש"י ד"ה ואי; ירושלמי ערלה ב ג, פסחים ב א).

• ויש מן התנאים והאמוראים שלדעתם חולין שנשחטו בעזרה אין איסור הנאתם מן התורה אלא מדרבנן (ראה פסחים כב א, כג ב; נזיר כט א. וראה תוס' קדושין שם ד"ה אלמא), שגזרו בהם לפי שהרואה שנשחטו בפנים יאמר שקדשים הם, וכשיראה שאוכלים אותם בחוץ יבוא להתיר אכילת קדשים בחוץ (חולין פה ב, ורש"י ד"ה וסבר ר' שמעון); או שיאמר שקדשים שנפסלו לאחר שחיטה הם, שלא נזרק דמם, וכשיראה שנהנים מהם יבוא ליהנות מקדשים שלא נזרק דמם (רש"י קדושין נח א ד"ה ובחולין).

לדעת הסוברים שאין איסור הנאתם מן התורה, יש מן הראשונים מפרשים שלא אמרו אלא באיסור הנאה, אבל באכילה אסורים מן התורה (ראה רש"י פסחים כב א ד"ה חולין, ותוס' שם ד"ה חולין, בדעתו. וראה שער המלך חמץ ומצה א ב, בדעת הרמב"ם); ויש מפרשים שאף איסור אכילתם אינו מן התורה (תוס' פסחים שם; ותוס' נזיר כט א ד"ה קסבר; פירוש הרא"ש שם); ויש מן הראשונים הסוברים שאף מדרבנן לא אסרו אלא באכילה ולא בהנאה (רמב"ן ורי"ן וריטב"א קדושין נח א).

אף להלכה נחלקו הראשונים:

יש סוברים שאסורים בהנאה מן התורה (רא"ש חולין ז יז; שיטה מקובצת בבא קמא עב א, בשם הר"מ; מהר"ם חלאווה פסחים כג ב ד"ה מכדי, בדעת הר"מ; יראים השלם קח), ומנו איסור זה במנין המצוות (יראים שם); ויש סוברים שהאיסור הוא מדברי סופרים (רמב"ם שחיטה ב ג, מאכלות אסורות טו ו, גנבה ב ח, ובפירוש המשניות בבא קמא ז ב), והדרשה מן הכתוב אינה אלא אסמכתא (מאירי קדושין נו ב; מגיד משנה שחיטה שם).

מלקות האוכל כזית מבשר חולין שנשחטו בעזרה, מכים אותו מכת מרדות, אבל מן התורה אינו לוקה, אפילו לדעת הסוברים שהאיסור מן התורה, לפי שלא נאמר בו לאו (רמב"ם שחיטה ב ג, וכסף משנה); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שלוקה מן התורה (ראה תוס' פסחים כד ב ד"ה הכל, ובפני יהושע ושפת אמת וצל"ח שם).

מקום הקרוב למקדש, ובא ללמד על חולין שלא ישחטו בעזרה (קדושין נו ב, ורש"י ד"ה אתה; ספרא דבורא דנדבה יג יז; ספרי דברים עה; רמב"ם שחיטה שם; סמ"ג עשין ג).

• ויש מן התנאים והאמוראים שלדעתם אין האיסור מן התורה אלא מדרבנן (ראה פסחים כב א, ותוס' ד"ה חולין; נזיר כט א, ותוס' ד"ה קסבר, ופירוש הרא"ש שם; קדושין נח א, ורש"י ד"ה ובחולין; תוס' זבחים סח א ד"ה אימר), ואין דורשים את הכתוב לענין זה (רש"י קדושין שם).

אף להלכה נחלקו הראשונים:

יש סוברים שהאיסור מן התורה (ראה רא"ש חולין ז יז; שיטה מקובצת בבא קמא עב א, בשם הר"מ; יראים השלם קח); ויש שכתב שדברים אלו דברי קבלה הם, ופירשו לדעתו שהאיסור מדרבנן, והדרשה מן הכתוב אינה אלא אסמכתא (רמב"ם שחיטה ב ג, ומגיד משנה. וראה כסף משנה שם).

כרת ומלקות אף לדעת הסוברים שהאיסור מן התורה ונלמד משחטי חוץ (ראה לעיל), אין בו חיוב כרת, שכן דרשו: **וְאֵל פֶּתַח אֶהְיֶה מוֹעֵד לָא הִבֵּיאוּ לְהִקְרִיב קָרְבָן לְה' וְגו' וְנִכְרַת** (ויקרא יז ד) - על קרבן ענוש כרת, על חולין שנשחטו בעזרה אין ענוש כרת (קדושין נו ב); או לפי שאין עונשים מן הדין [אין מחייבים עונש על ידי לימוד מקל וחומר] (ירושלמי עבודה זרה ה יב).

וכן אינו לוקה מן התורה, לפי שלא נאמר בו לאו (חולין עח א, ורש"י ד"ה וחשני, ופירוש המשניות לרמב"ם שם; כסף משנה שחיטה ב ג), אבל לוקה הוא מכת מרדות מדרבנן (רמב"ם שם).

בספק קרבן בקרבן שאינו בא בנדבה, מי שאינו חייב להביאו או שספק אם חייב, אינו יכול להקריבו, לפי שנמצא מביא חולין לעזרה (ראה פסחים פח ב, נדרים ט ב, גיטין כח ב, וראה רש"י יומא פ א ד"ה אלא, ותוס' עירובין צו א ד"ה מיכל, ורמב"ם בכורות ה ג, ושם שגגות א ב).

וכן במקום שאין חיוב הקרבן אלא מדרבנן, אינו יכול להקריבו אלא לדעת הסוברים שאיסור חולין בעזרה אינו מן התורה (ראה נזיר כט א, וקרו אורה שם, ותוס' זבחים סח א ד"ה אימר).

זריקה והקטרה בזריקה והקטרה של חולין בעזרה נחלקו הראשונים: • יש ראשונים שכתבו שזריקת דם חולין על המזבח, או הקטרת אברי חולין, אסורה מן התורה, אפילו לדעת הסוברים שאיסור שחיטת חולין בעזרה אינו מן התורה (תוס' זבחים עז ב ד"ה בדם; תוס' נזיר כט א ד"ה קסבר חולין. וראה רשב"א גיטין נה א).

• יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שדוקא הקטרת אברים אסורה, אבל זריקת דם מותרת (ראה רש"י תמורה לד א ד"ה חטאת, כריתות ז ב ד"ה מביאה).

• ויש מן הראשונים שהוכיחו שאף העלאה על המזבח מותרת, אם מעלה את האברים לשם עצים, והדם לשם מים (לשון ב בתוס' זבחים עז ב ד"ה בדם; תוס' נזיר כט א ד"ה קסבר חולין).

בעזרת נשים איסור חולין בעזרה נאמר על כל העזרה בבית המקדש הכשרה לאכילת קדשי קדשים ולשחיטת קדשים קלים (ראה תוספתא כלים (צוקרמאנדל) בבא קמא א ט); אבל השוחט בעזרת נשים, אין בו משום חולין בעזרה (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ב טז. וראה רש"י מנחות פא א ד"ה ולייתי לחם, ותוס' ביצה כ ב ד"ה והביא).

הכנסת חולין לעזרה

האיסור האיסור של חולין בעזרה אינו בשחיטת בהמה וחיה בלבד, אלא אף בהכנסת חולין לעזרה, שכל החולין אסור להכניסם לעזרה, אפילו בשר שחוטה, או פירות ופת (מנחות קו א; רמב"ם שחיטה ב ג). ונחלקו הראשונים מהו האיסור:

• יש סוברים שהאסור הוא מן התורה, שכשם ששחיטת חולין בעזרה אסורה מן התורה לדעתם, הוא הדין לכל הבאת חולין לעזרה (רשב"ם בבא בתרא פא ב ד"ה דלמא, בפירוש א; רמב"ן שם; תוס' חולין קל ב ד"ה אי; רמב"ן ורשב"א ר"ן וריטב"א שם; תוס' מנחות פ ב ד"ה וכו').

• ויש סוברים שהאיסור אינו אלא מדרבנן, גזירה משום אדם שיראה שנוהג בהם מנהג חולין כדינם, ויהיה סבור שקדשים הם, ויבוא לזלול בקדשים (רשב"ם בבא בתרא שם בפירוש ב; שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש; תוס' ר"י"ד שם).

עבר והכניס חולין בעזרה - מותרים באכילה (רמב"ם שחיטה ב ג).
 דרך הקרבה בגדר האיסור נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שאינו אסור אלא כשמביא את החולין לעזרה דרך קדושה, ויש בהבאתם כעין הקרבה, כגון כשעושה בהם הגשה [מצות קירוב מנחות מסויימות אל המזבח], או תנופה [טלטול הקרבן, או חלק ממנו, על ידי בעל הקרבן יחד עם הכהן, כלפי ארבע רוחות העולם, כלפי מעלה וכלפי מטה] (תוס' בבא בתרא פא ב, ד"ה ודלמא, וחולין קל ב ד"ה אי, ושאר ראשונים שם ושם; שיטה מקובצת נדרים ט ב, מנחות כא ב א"ת); או שבאים להכשר קרבן (תוס' חולין שם); או שמביא דבר הראוי למזבח (שיטה מקובצת תמורה כג א אות כ), שנראה דרך בזיון לנהוג בחולין קדושה ולהגישם על המזבח כקדשים (תוס' ר"י"ד בבא בתרא פא ב). אבל בדבר שאין עושים בו הקרבה כלל, לא שייך איסור זה, שאם לא כן לא ילבש כהן בגדי חול ויכנס לעזרה, וכן ישראל לא יכנס לעזרה (תוס' ושאר ראשונים בבא בתרא שם); ועוד שלא שמענו שיהא אדם אסור להיכנס לעזרה ופתו בידו (רשב"א בבא בתרא שם). וכן אמרו באכילת קדשים, שהכהנים רשאים לתת לתוכם תבלין של חולין (ראה זבחים צ ב). תוס' ושאר ראשונים חולין שם).

• יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאף דבר שאין בו משום הקרבה אסור להכניס לעזרה (ראה חידושי הר"ן בבא בתרא פא ב). וכן אכילת קדשים בתבלין של חולין אינה מותרת לדעתם אלא בקדשים קלים שנאכלים בכל העיר, או שדוקא על ידי תערובת מותר (משנה למלך שחיטה ב ג). ומכל מקום אף לדעתם מותר להיכנס לעזרה בבגדי חול, שאי אפשר בענין אחר (משנה למלך שם, לדעת רש"י. וראה עזרת כהנים מדות ב ו אות ו).

• ויש מפרשים לדעת חלק מהראשונים, שדבר שיש בו כעין הקרבה אסור להכניס מן התורה, ואף דבר שאין בו משום הקרבה אינו מותר אלא כשיש בו צד מצוה, כגון אכילת קדשים, ושאינו צורך מצוה כלל - אסור מדרבנן (ריטב"א חולין קל ב, בדעת הרמב"ם).

לצורך קרבן לצורך קרבן, כתבו הראשונים שמותר להכניס חולין לעזרה (רש"י מכתב יד מנחות פא א ד"ה וליקדשו; תוס' שם ד"ה אם; חידושי הר"ן בבא בתרא פא ב, לדעת הרמב"ם), שכן אמרו על הלל שהיה מביא עולתו חולין לעזרה ומקדישה (פסחים סו ב. רש"י ותוס' מנחות שם). קדושת דמים אף קדשי בדיק הבית, או דבר הקדוש קדושת דמים

קבורה חולין שנשחטו בעזרה, לדעת חכמים הרי הם בכלל איסורי הנאה שטעונים קבורה; ולדעת ר' שמעון טעונים שריפה ולא די להם בקבורה, שמא יאמרו קדשים פסולים נקברים, וכן היה שנשחטה בעזרה - תישרף (תמורה לג ב, ורש"י ד"ה חולין; תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) ד טו; תוס' חולין פה ב ד"ה היינו).

הלכה כחכמים שחולין שנשחטו בעזרה יקברו, ולפיכך אפרם אסור כדין כל איסורי הנאה הנקברים (רמב"ם שחיטה ב ב וכסף משנה, פסולי המוקדשין יט יא. וראה ערך אסורי הנאה). ואין מצות קבורתם אלא מדרבנן, כדי שלא יבואו בהם לידי תקלה (שו"ת פני יהושע אור"ח יב; מקור חיים פתיחה לסי' תלא; פלתי פז ב).

בשחיטה פסולה חולין שנשחטו בעזרה לא אמרו שאסורים בהנאה, אלא בשוחט שחיטה כשרה, ואפילו שחט לרפואה, או לאכילת גוי, או לכלבים; אבל השוחט ונתנבלה בידו, והנוחר [קורעו מנחיריו עד לבו], והמעקר [המתת בעל חיים על ידי עקירת הקנה והוושט, או אחד מהם], וגוי ששחט (ראה ערך גוי), או השוחט בהמה וחיה ועוף טמאים - מותרים בהנאה, לפי שבאיסור חולין בעזרה נאמר וְזָבַחְתָּ, וכל אלו אינם בכלל שחיטה (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ב טו; רמב"ם שחיטה ב ג וכסף משנה).

החולין האסורים

בעלי מומים חיה איסור שחיטת חולין בעזרה, וכן איסור הנאה בחולין ושחיטתו בעזרה (ראה לעיל) נאמרו אף בבעלי מומים, שאינם ראויים להקרבה (קידושין נו ב; ספרא דבורא דנדבה יג יז).

וכן היה אסור לשחטה בעזרה, אף שאין קרבן בא ממנה (קידושין שם).

עופות וכן עופות אף על פי שאין שחיטתם מפורשת בתורה יש בהם משום חולין בעזרה (קידושין נו ב, ורש"י ד"ה מנין; ספרא דבורא דנדבה יג יז). והראשונים נחלקו בדבר:

יש מפרשים שהדבר שנוי במחלוקת תנאים, ושיש מהם סוברים שאין איסורם אלא מדרבנן, אף אם חולין בעזרה מן התורה (תוס' זבחים סח א ד"ה אימרו); ויש מפרשים שלדעות אלו של התנאים לא גזרו כלל בעופות אפילו מדרבנן (תוס' הרא"ש קידושין נח א ד"ה ורמינהי, בשם רבינו תם).

קדשי בדיק קדשי בדיק הבית קדשי בדיק הבית
 הפגמים שנתגלו במבנים של בית המקדש שנשחטו בעזרה - יש מן הראשונים סוברים שדינם כחולין שנשחטו בעזרה, כיון שאין עליהם קדושת מזבח (ראה שיטה מקובצת תמורה לג ב אות כב, בדעת רש"י; שיטה מקובצת בבא בתרא פא ב ד"ה וליחוש, בשם תוס' הרא"ש). וכן דבר הקדוש קדושת דמים להביא בדמיו צרכי מזבח (ראה ערכים: הקדש; קדושת דמים) יש מן האחרונים שכתבו שדינו כחולין, ואסור לשחטו בעזרה (קרבן אורה זבחים עו ב ד"ה לוג; ערוך לנר כריתות כד ב ד"ה הא).

יש מהראשונים סוברים שאינם בכלל חולין, ואין איסור לשחטם בעזרה (ראה תוס' כריתות כד ב ד"ה אלמא. וראה רמב"ן בבא בתרא פא ב).

פסולי המוקדשים פסולי המוקדשים, דהיינו קרבנות שנפל בהם מום ונפדו, אף על פי שאסורים בגיזה ועבודה וחלבם אסור (ראה ערך גזה ועבודה), כתבו האחרונים שהרי הם כחולין לענין איסור חולין בעזרה, לפי שאף קודם שחיטה אין מועלים בהם, ואינם ראויים להקרבה (מהרי"ט אלגוי בכורות ה אות מא ד"ה ועוד קשה).

לקנות בו קרבן, מותר להכניסם לעזרה, ואין חילוק בין אוכלים קדשים קלים קדשים קלים, אף על פי שנאכלים בכל העיר (ראה לשאר דברים (ראה בבא בתרא פא ב, ותוס' ד"ה דמקדיש, ותוס' מנחות פ ב ד"ה וכו').

חומש¹

חיוב הוספת חלק אחד מחמשה לקרן בתשלומי דברים מסויימים

להלן בְּעֶרְתִּי הַקֶּדֶשׁ מִן הַבֵּית (דברים כו יג), מה להלן בתרומות הכתוב מדבר, אף כאן בתרומות הכתוב מדבר (ספרא אמור ו ופירוש רבינו הלל). תרומת מעשר, אף על תרומת מעשר וחלה ובכורים מוסיפים חומש, חלה ובכורים שכולם נקראים תרומה (בבא מציעא נה ב, ורש"י ד"ה מוסיף; רמב"ם תרומות י ד).

בתרומה דרבנן אף האוכל תרומת מעשר של דמאי חייב חומש (בבא מציעא נה ב; רמב"ם תרומות י ד. וראה ערך דמאי).

אף על תרומת ירקות, שאינה אלא מדרבנן, וכן על פירות אילנות - לדעת הסוברים שתרומתם מדרבנן (ראה ערכים: טבל; תרומה) - חייבים חומש, כדרך שחייבים על תרומת מעשר של דמאי, שהיא מדרבנן (ערוך השלחן העתיד פ ד).

אבל האוכל תרומת חוץ לארץ משלם את הקרן, ואינו משלם את החומש (תרומות ז ג; רמב"ם תרומות י יא). וכן על תרומה מתבואה שגדלה בעציץ שאינו נקוב אין חייבים חומש (תוספתא דמאי (ליברמן) ה כה לגירסת הגר"א שם, וכך הגירסא בכפתור ופרח לו; ירושלמי כלאים ז ח, חלה ב ב)².

השגה שוגג זה של אכילת תרומה נחלקו בו אמוראים באיזה דבר שגג - אם בלאו, או בחיוב מיתה שיש באכילת תרומה:

- אביי אמר שאינו חייב חומש עד שישגוג בלאו, ולא מספיק שיהיה שוגג בחיוב מיתה.
- ורבא אמר שאפילו אם הזיד בלאו ושגג במיתה, שלא ידע שחייבים עליה מיתה, נקרא שוגג, וחייב לשלם את החומש (שבת סט ב). הלכה כרבא (רמב"ם תרומות י א וכסף משנה).

שונה וסד אחד האוכל, ואחד השותה, ואחד הסך - משלם חומש (תרומות ו א; תוספתא תרומות (ליברמן) ז א; ור' שמעון אומר שהסך שמן של תרומה בשוגג משלם את הקרן, ואינו משלם את החומש (תוספתא שם ז א). הלכה כחכמים (רמב"ם תרומות י ב).

תרומה טמאה אחד האוכל תרומה טהורה, ואחד האוכל תרומה טמאה - משלם חומש (תרומות ו א; רמב"ם תרומות י ב)³.

דרך אכילה אינו חייב חומש אלא כשאכל דבר שדרכו לאכול, ושתה דבר שדרכו לשתות, וסך דבר שדרכו לסוך, אבל בדבר שאין דרכו לאכול ולסוך - פטור (תרומות ו א; רמב"ם תרומות י ב). ולכן הכוסס את השעורים אינו חייב חומש (יומא פא א; רמב"ם שם ח), וכן השותה את השמן והסך את היין - פטור (ברכות לה ב; תוספתא תרומות (ליברמן) ז א; רמב"ם שם יא).

וכן האוכל תרומה בשוגג אכילה גסה, אינו משלם את החומש מטעם זה שהוא מזיק (יומא פ ב. וראה ערך אכילה גסה).

מצותו וגדרו

חמשה חומשים הם: זר האוכל תרומה בשוגג משלם החומשים חומש נוסף על מה שאכל; הפודה נטע רבעי ומעשר שני שלו משלם חומש; הפודה את הקדשו והנהנה מן ההקדש משלמים חומש; וכן הגזול את חברו ונשבע לו שלא גזל והודה משלם חומש (בבא מציעא נה ב).

שיעור החומש חומש זה נחלקו בו תנאים אם הוא חומש מבפנים, דהיינו שעל שיווי עשרים זוז מוסיף ארבעה, שזהו חומשו של הקרן; או שהוא חומש מבחוץ, דהיינו שמחלקים את הקרן לארבעה חלקים ומוסיף חלק חמישי מן החוץ, ועל שיווי עשרים זוז מוסיף חמשה, שזהו חומשו של הקרן יחד עם התוספת (ראה רש"י בבא מציעא נג ב ד"ה חומשא וד"ה או):

ר' יאשיה סובר שמשלם חומש מבחוץ; ור' יונתן אומר שמשלם חומש מבפנים (בבא מציעא נד א).

הלכה בכל החומשים שהם חומש מבחוץ (בבא מציעא שם; רמב"ם ערכין ד ה, ח ה, תרומות י כו, מעשר שני ה א, מעילה א ה, גזילה ז ז; שאילתות קיט; חינוך קכו, שנה).

המצוה הוספת החומש אינה נחשבת למצוה בפני עצמה במנין המצוות, שבנהנה מן ההקדש תשלום הקרן ותוספת החומש עם הבאת הקרבן, הנקרא אשם מעילות, הם מצות עשה אחת (רמב"ם מעילה א א, ונכללת בזה גם מצות תשלומי קרן וחומש של אוכל תרומה (ספר המצות עשה קיח; חינוך קכו); או שתשלומי תרומה נכללים במצות נתינת תרומה לכהן (ראה יראים השלם קעא).

חומש של פדיון מעשר שני הוא בכלל מצות מעשר שני (ראה ספר המצות עשה קכח; סמ"ג עשין קלו; חינוך תעג).

חומש של גזלה הוא בכלל מצות השבת הגזלה (ספר המצות עשה קצד; סמ"ג עשין עג); או בכלל שבועת הפקדון (חינוך קכט).

חומש של פדיון הקדש הוא בכלל מצות פדיון הקדש (חינוך שנד, שנה; סמ"ג עשין קכט - קלא).

ויש שמנו חמשה החומשים לחמש מצוות מיוחדות (בעל הלכות גדולות במנין העשין שבהקדמתו קלג - קלז; ביאור רבי ירוחם פערלא לרס"ג עשה קנא, קמז, בדעתו ובדעת רס"ג).

בתשלומי תרומה

בתרומה זר האוכל תרומה בשוגג משלם חומש, נוסף על הקרן (תרומות ו א; רמב"ם תרומות י א), שנאמר: וְאִישׁ כִּי יֵאָכֵל קֶדֶשׁ בְּשִׁגְגָה וַיִּסַּף חֲמִשְׁתּוֹ עָלָיו וְנָתַן לַפֹּהֵן אֶת הַקֶּדֶשׁ (ויקרא כב יד), ובתורומה הכתוב מדבר (רש"י על התורה שם), שנאמר כאן קודש, ונאמר

מדומע, אם זר האוכלה חייב חומש. 3. וראה ערך תשלומי תרומה, אם משלם כפי שיווי תרומה טמאה להסקה, או כשיווי חולין טמאים; וראה שם על אכילת

חומש. 1. יג טורים רפו - שכד. 2. וראה אור שמח מאכלות אסורות טו י, חזון יחזקאל תרומות ו א, בענין תרומה שנפלה לפחות ממאה חולין ונעשה הכל

מטבע שאין עליו צורה, אלא על כסף שיש עליו צורה (ראה ערך פדיון מעשר שני), כך החומש אינו מוסיף אלא מכסף שיש עליו צורה (בבא מציעא נד א; רמב"ם מעשר שני ד ט).

אשה אשה הפודה מעשר שני שלה, נחלקו הראשונים אם מוסיפה חומש:

יש סוברים שאף היא מוסיפה חומש (תוס' ר"י קדושין כד א); ויש סוברים שאינה מוסיפה חומש, ואפילו היא אלמנה או גרושה (תוס' קדושין שם ד"ה אלא, בשם ר"ת; רמב"ן ורשב"א וריטב"א ומאירי ותוס' ר"י הזקן שם; רמב"ם מעשר שני ה ב).

נטע רבעי בנטע רבעי נחלקו תנאים אם מוסיפים חומש כשהבעלים פודים אותו:

בית שמאי אומרים שאין לו חומש; ובית הלל אומרים שיש לו (מעשר שני ה א).

טעמם של בית הלל האומרים שיש לרבעי חומש, הוא שלמדים רבעי רבעי ממעשר שני בגזרה שוה של קודש קודש, שברבעי נאמר קִדְּשׁ הַלְּוִיִּם (ויקרא יט כד), ובמעשר שני נאמר קִדְּשׁ לָהּ (שם כו ל), מה מעשר יש לו חומש, אף רבעי יש לו חומש (קדושין נד ב).

הלכה כבית הלל (רמב"ם מעשר שני ונטע רבעי ט ב).

במתנה אף ברבעי מוסיף חומש בין אם הוא שלו, ובין אם ניתן לו במתנה (מעשר שני ה ה).

לדעת הסוברים שרבעי ממון גבוה הוא, הדברים אמורים כשניתן לו קודם שחל החיוב של רבעי, כגון כשהפירות היו סמדר (קדושין נד ב. וראה ערכים: סמדר; רבעי).

בפדיון הקדש

סוגי ההקדשות הפודה את הקדשו מוסיף חומש (בבא מציעא נה ב; רמב"ם ערכין ז ב), אחד הפודה פסולי המוקדשים

(תמורה ט ב, י א; רמב"ם שם ד), דהיינו קרבן שנפל בו מום, שנאמר: וְאִם כָּל בְּהֵמָה טְמֵאָה אֲשֶׁר לֹא יִקְרִיבוּ מִמֶּנָּה קֶרְבָּן לַיהוָה, וְאִם גֵּאֵל יִגְאֲלֶנָּה וַיִּסַּף חֲמִישְׁתּוֹ עַל עֶרְכָּךָ (ויקרא כו יא - יג), ובפסולי המוקדשים הכתוב מדבר (ספרא בחקותי ד; תמורה לב ב); ואחד הפודה הקדש בית (בבא מציעא נד ב; תמורה ט ב; רמב"ם ערכין ה א), שנאמר: וְאִם הַמִּקְדָּשׁ יִגְאֵל אֶת בֵּיתוֹ וַיִּסַּף חֲמִישְׁתּוֹ עַל עֶרְכָּךָ עָלָיו (ויקרא שם טו). בבא מציעא שם ותמורה שם); ואחד המקדש שדה אחוזה [שדה שירשה אדם ממורישו] (ערכין יד א; רמב"ם שם ד ה), שנאמר: וְאִם מִשְׁדֵּה אֲחֵזְתוּ יִקְדִּישׁ אִישׁ לַיהוָה, וְאִם גֵּאֵל יִגְאֵל וְגו', וַיִּסַּף חֲמִישְׁתּוֹ עַל עֶרְכָּךָ עָלָיו (ויקרא שם טז - יט); ואחד המקדש מטלטלין לבדק הבית [הדברים המיועדים לתיקון בנייני בית המקדש] (בבא מציעא נד ב, ורש"י ד"ה דילמא לענין חומש; רמב"ם שם א), שנאמר: וְאִם בְּבֵהֶמָה הַטְּמֵאָה וּפְדָה בְּעֶרְכָּךָ וַיִּסַּף חֲמִישְׁתּוֹ עָלָיו (ויקרא שם כו), ובבהמה טמאה ממש הכתוב מדבר, שכל הקדשה הוא לבדק הבית (רש"י בבא מציעא נד ב ד"ה וכולה לשמים).

לעכב החומש אינו מעכב את הפדיון, שאם נתן את הקרן ולא נתן את החומש יצא ההקדש לחולין, ומותר ליהנות בו (בבא מציעא נד א; רמב"ם ערכין ז א).

וכל הנוהג בפדיון מעשר שני כשלא נתן את החומש לענין עירוב

שיעור האכילה בשיעור האכילה בשוגג שחייבים עליה חומש, נחלקו תנאים:

חכמים סוברים שאינו משלם אלא כשאוכל כזית; אבא שאול סובר ששיעורו הוא בשוה פרוטה, ואם יש בו שוה פרוטה חייב אף שאין בו כזית (ספרא אמור ו; פסחים לב ב, לג א).

הלכה כחכמים שאינו משלם אלא כשאוכל כזית (רמב"ם תרומות י ב, כד). כשם שאכילת תרומה בכזית, כך שיעור שתייה בכזית (תוספתא תרומות (ליברמן) ז ג; רמב"ם תרומות י ב. וראה ערך שתייה).

הכחן החומש משלם אותו לכל כהן שירצה, אפילו אם אכל תרומה לאחר שבא ליד כהן, ואינו כמו הקרן שמשלם אותה דוקא לכהן שגזל ממנו (תרומות ו ב; רמב"ם תרומות ו טו).

כהן שאכל תרומת חברו, אינו משלם את החומש (ספרא אמור ו). וכתבו האחרונים שאף כהן שאכל תרומה טמאה, פטור מן החומש (ערוך השלחן העתיד פ יג).

כשם שאין הכהן יכול למחול על הקרן, כך אינו יכול למחול על החומש (תרומות ו א; רמב"ם תרומות י טו).

בפדיון מעשר שני ורבעי

מעשר שלו הפודה מעשר שני שלו, מוסיף חומש על הקרן, שנאמר וְאִם גֵּאֵל יִגְאֵל אִישׁ מִמַּעֲשְׂרוֹ חֲמִישְׁתּוֹ יִסַּף עָלָיו (ויקרא כו לא), בין שהוא שלו, ובין שניתן לו במתנה (מעשר שני ד ג; בבא מציעא נה ב; תוספתא מעשר שני (ליברמן) ד א; רמב"ם מעשר שני ה א).

לדעת הסוברים שמעשר שני ממון הדיוט הוא (ראה ערך מעשר שני מחלוקת תנאים בדבר, ושם שהלכה שהוא ממון גבוה), הדברים אמורים אף בנותן מתנה מעשר שני שכבר הופרש; ולדעת הסוברים שממון גבוה הוא, אין הדברים אמורים אלא בנותן לו פירות של טבל, ומקבל המתנה הפריש בעצמו, אבל הנותן לו מעשר שהופרש אינו מוסיף חומש, שהרי זה כפודה מעשר שני של חברו, שהרי אינו יכול ליתן לו של גבוה, וזה שניתן לו הוא כאילו אינו שלו (קדושין נד ב, ורש"י ד"ה ממון גבוה).

הלכה שדוקא כשנותן לו בטבלו מפריש חומש (רמב"ם שם).

של חברו הפודה מעשר שני של חברו, אינו מוסיף חומש, שנאמר: מִמַּעֲשְׂרוֹ, ודרשו: ולא ממעשר חברו (בבא קמא סט ב. פסיקתא זוטרתא בחקותי דף פ א. רש"י ויקרא כו לא. וראה ערך מעשר שני).

לעכב החומש אינו מעכב את הפדיון, שאם נתן את הקרן, ולא נתן את החומש - יצא המעשר לחולין (בבא מציעא נד א, וראה תוס' שבת קכז ב ד"ה הא; רמב"ם מעשר שני ה יב). ולכן מערבים במעשר שני שנתן את הקרן, ולא נתן את החומש (עירובין לא ב); ויוצאים בו ידי חובת מצה (פסחים לה ב); ושלושה שאכלו אותו חייבים לזמן (ברכות מז ב).

ונחלקו תנאים אם גזרו מדרבנן שלא יאכל עד שיתן החומש:

ר' אליעזר אומר שיאכל, ולא גזרו; ור' יהושע וחכמים אומרים שלא יאכל, גזירה שמא יפגע ולא יתן את החומש (בבא מציעא שם). הלכה כחכמים שלא יאכל עד שיתן את החומש, ואף בשבת (רמב"ם מעשר שני שם).

כסף הפדיון כשם שמעשר שני אינו נפדה על אסימון, דהיינו

וראה ערך הקדש); בקדשי מזבח משלם למזבח, ובקדשי בדק הבית משלם לבדק הבית (רמב"ם מעילה ד ז).

עיינו בחומש אינו מעכב את הכפרה, ואם לא הביאו מתכפר לו, שנאמר בְּאֵיל הָאֲשֶׁם וְנִסְלַח לוֹ (ויקרא טו), איל האשם מעכב, ואין החומש מעכב (ספרא ויקרא דבורא דחובה יא כ; רמב"ם מעילה א ד).

דברים שאין מועלים בהם מן התורה אלא מדרבנן (ראה ערך מעילה), אינו מוסיף חומש עליהם (מעילה ב ב; רמב"ם מעילה א ח).

בגוזל את חברו

נשבע לשקר הגוזל את חברו שוה פרוטה, וכפר ונשבע לו לשקר והודה, מוסיף חומש על הקרן מלבד הקרבן שחייב, והוא הנקרא אשם גזלות (ראה ערכו), שנאמר: נֶפֶשׁ כִּי תִחַטָּא וגו' וְכַחַשׁ בְּעֵמִיתוֹ וגו' וְנִשְׁבַּע עַל שְׁקָר וגו' וְשָׁלַם אֹתוֹ בְּרֵאשׁוֹ וְחִמְשָׁתָיו יִסֹּף עָלָיו (ויקרא ה כא – כד. בבא מציעא נה ב; רמב"ם גזלה ז ב).

מעילה בממון אחד הגוזל, או העושק, או הגונב, או שהלוהו, או שהפקיד אצלו, או מצא אבדה וכיחש בה, או שהיתה ביניהם שותפות ונשאר לו אצלו ממון, או שעשה לו מלאכה ולא נתן לו שכרו - ונשבע לשקר, חייב חומש (בבא קמא קג ב; רמב"ם גזלה ז ב), שנאמר: וְכַחַשׁ בְּעֵמִיתוֹ בְּפִקְדוֹן או בְּתִשׁוּמַת יָד או בְּגִזְלָא או עֲשָׂק אֶת עֵמִיתוֹ, או מִצָּא אֲבֵדָה וְכַחַשׁ בָּהּ וגו', או מִכֹּל אֲשֶׁר יִשְׁבַּע עָלָיו לְשֹׁקֵר וגו' (ויקרא ה כא – כד). ותשומת יד הכונה להלוואה (ספרא ויקרא דבורא דחובה יב כב; רש"י על התורה שם, ובבא מציעא מח א ד"ה תשומת יד) ושותפות (תרגום אונקלוס ויונתן ויקרא שם); ועשק הכונה שעושק שכר שכיר (ספרא שם; רש"י על התורה שם).

אחד דברים שאפשר לדעתם, ואחד דברים שאי אפשר לדעתם חייב חומש, כגון המערב מים ביין ונשבע שלא עשה כן והודה – חייב, שנאמר על שקר, על כל דבר שיש בו שקר; וכן על דברים הניזוקים, כגון חובל אדם באדם, או אדם בשור, או שור באדם, או שור בשור - וכפר ונשבע והודה, חייב, שנאמר מִכֹּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לְאִשְׁמָה כָּהּ (ויקרא ה כו. ספרא ויקרא דבורא דחובה יב כב).

וכן תשלומי כפל, ותשלומי ארבעה וחמשה, והאונס, והמפתה, והמוציא שם רע - חייב עליהם חומש, שנאמר וּמַעֲלָה מֵעַל בָּהּ, ריבה כל אלו (ספרא שם; כתובות מב ב). ודוקא אם עמד בדין ובאו עדים באותו בית דין וחייבו אותו בית דין על פיהם, ועכשיו זה תובעו וחזרו וכפר ונשבע (כתובות מב ב ורש"י ד"ה מאי; ראב"ד ור"ש משנן לספרא שם).

בקרקות העבדים והשטרות והקרקות אין בהם תוספת חומש (רמב"ם גזלה ח יד).

לגוי והקדש הנשבע לגוי אינו חייב בחומש, שנאמר וְכַחַשׁ בְּעֵמִיתוֹ, פרט לאחרים (ספרא ויקרא דבורא דחובה יב כב; רמב"ם גזלה ז ז); וכן הנשבע להקדש, שנאמר בְּעֵמִיתוֹ, פרט להקדש (ספרא שם).

שוה פרוטה הגוזל פחות משוה פרוטה וכפר ונשבע, אינו חייב בחומש, שפחות משוה פרוטה אינו ממון (רמב"ם גזלה ז ז).

הודה מעצמו הנשבע על כפירת ממון אינו משלם חומש עד שיוודה מעצמו, אבל אם באו עדים והוא עומד בכפירתו - משלם הקרן בלבד על פי העדים, ואינו משלם את החומש,

ומצה וזימון (ראה לעיל: בפדיון מעשר שני) נוהג גם בהקדש (ראה לעיל שם). מדרבנן אם גזרו שלא ליהנות בו עד שיתן את החומש, נחלקו תנאים, כמו שנחלקו במעשר שני (בבא מציעא שם. ראה לעיל: בפדיון מעשר שני); והלכה שגזרו שלא ליהנות ממנו (רמב"ם ערכין ז א). אלא שבזה שונה הקדש ממעשר שני, שבשבת לא גזרו בהקדש, משום עונג שבת, כיון שהגזברים תובעים אותו, ואין הפשיעה מצויה בו (בבא מציעא נד א; רמב"ם ערכין ז א).

בשדה מקנה המקדיש שדה מקנה [שדה שלקחה או זכה בה ולא ירש אותה], אינו מוסיף על פדיונו חומש (ערכין יד א - ב; רמב"ם ערכין ד כו).

הקדש שלו אין הפודה מוסיף חומש אלא כשפודה הקדש שהיה שלו, שהוא הקדישו, שבהקדש בית נאמר: וְאִם הַמִּקְדָּשׁ יִגְאֹל אֶת בֵּיתוֹ וְיִסֹּף חֲמִישִׁית (ויקרא כז טו), ובהקדש שדה אחוזה נאמר וְאִם יִגְאֹל אֶת הַשָּׂדֶה הַמִּקְדָּשׁ אֹתוֹ (שם יט), ולמדים מכאן על שאר הגאולות (ספרא בחוקותי ד).

בזמן הזה הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה, בדיעבד מחולל, ובזמן הזה פודה כן לכתחילה (ראה ערך פדיון הקדש). וכתבו הראשונים שמוסיף חומש על הפרוטה (תוס' גיטין סה א ד"ה ואמה); או שיאמר הוא וחומשו מחולל על הפרוטה (תוס' בבא מציעא נד א ד"ה או; תוס' הרא"ש שם).

ולדעת הסוברים שאף החומש צריך שיהיה שוה פרוטה (ראה ערך פדיון הקדש), מחללו על חמש פרוטות, ארבע בשביל הקרן, ואחת לחומש (תוס' גיטין שם).

בקרקע כשם שהקדש אינו מתחלל על הקרקע (ראה ערך פדיון הקדש), כך החומש שמוסיף אינו מוסיף מן הקרקע, שנאמר וְיִסֹּף חֲמִישִׁית כֶּסֶף עֲרֻכָּף עָלָיו (ויקרא כז טו), לרבות חומשו כמותו (בבא מציעא נד א; רמב"ם ערכין ז ב).

בפדיון הבן בפדיון הבן, יש מהגאונים שכתבו שחייב להוסיף חומש על חמשה שקלים שאמרה תורה (בעל הלכות גדולות עג בכורות עמי' תרעג, והביאו ברמב"ן בכורות ח).

ותמהו עליהם הגאונים והראשונים, שלא נאמר שצריך לפדות אלא בחמשה חומשים ולא יותר (רמב"ן שם, וכך כתב גם בשם רב האי גאון; מהרי"ק שורש קלא).

ויש שכתבו שאם אחר מלפדות את בנו עד לאחר שלשים חייב להוסיף חומש (רב האי גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה מז; ארחות חיים ב עמי' 16; בכלבו צד, בשמו; שיטה לא נודע למי קדושיין ח א, בשמו).

בנהנה מן ההקדש

במעילה הנהנה שוה פרוטה מן ההקדש בשוגג, והוא הנקרא מועל בהקדש (ראה רמב"ם מעילה א א, וראה ערך מעילה), מוסיף חומש על הקרן, שנאמר: וְאִתְּ אֲשֶׁר חָטָא מִן הַקֹּדֶשׁ יִשְׁלַם וְאֶת חֲמִישִׁתוֹ יוֹסִיף עָלָיו (ויקרא ה טז. בבא מציעא נה ב; רמב"ם מעילה א א), מלבד קרבן אשם שמביא על מעילתו (ראה כריתות כו ב, מעילה ט ב; רמב"ם מעילה א ג, ד ז. וראה ערך אשם מעילות).

סוגי הקדשים החייב להביא חומש הוא בין אם נהנה מקדשי מזבח, ובין אם נהנה מקדשי בדק הבית (רמב"ם מעילה א ג.

- יש שכתבו שאינו נוהג כלל בזמן הזה, אפילו לצאת ידי שמים, מפני שהחומש תלוי באשם (ים של שלמה בבא קמא ט לה; סמ"ע חו"מ שסז ס"ק יא, בדעת הטור והשו"ע שלא הזכירו דין חומש; שו"ת אבני נזר חו"מ פד).
- יש שכתבו שבעצם נוהג חומש אף בזמן הזה, אלא שאין בית דין גובים אותו, שאין לנו בית דין סמוכים, כדין דבר שאינו שכיח, ואין בו חסרון כ"ס (ראה ערך בית דין), אבל אם בא לצאת ידי שמים חייב לשלם (העמק שאלה נשא קיט סק"א, וישועות ישראל א סק"ג, בדעת הרא"ש; אור שמח טוען ונטען ב יא, בדעת הרמב"ם; מנחת חינוך קכט סק"ט, בדעת הסמ"ע).
- ויש שכתבו שחייב חומש מדינא גם בזמן הזה (העמק שאלה קיט סק"א, בדעת השאלות. וראה מנחת חינוך שם, אמבוהא דספרי לספרי זוטא נשא ה ז. וראה שיטה מקובצת בבא קמא קה א, בשם הרא"ש).

- שהחומש לכפרה הוא בא, ואינו מביאו אלא על פי עצמו (בבא קמא קח; שבועות מט א; רמב"ם גולה ז ח).
- מחילה מחל לו על החומש, המחילה מועילה, שהחומש דין ממון יש לו (ראה בבא קמא קד ב, רמב"ם גולה ז יא וראב"ד שם).
- עיקוב בכפרה אין החומש מעכב את הבאת הקרבן, ואם נתן את הקרבן, ולא נתן את החומש, והקריב אשמו - נתכפר לו, ואין החומש מעכב הכפרה (בבא קמא קי א; רמב"ם גולה ח יג).
- ואף שנתכפר בהבאת הקרבן, חייב ליתן החומש אחר הכפרה (רש"י בבא קמא קי א ד"ה נתן; רמב"ם שם).
- בזמן הזה בזמן הזה שאין קרבן, כתבו הראשונים שאינו משלם חומש (הלכות גדולות נב הלכות שבועה עמ' תקעה; רא"ש בבא קמא ט כד), והאחרונים נחלקו בביאור הדבר:

חומשים

כל אחד מחמשה חומשי תורה

- רמב"ם שם י ה; טושי"ע יו"ד רפב יט), וכן גוללים ספר תורה במטפחת חומשים, ולא חומשים במטפחת ספר תורה (גמ' שם), וכן אם מכרו חומשים לוקחים בדמיהם ספר תורה, מכרו ספר תורה אין לוקחים בדמיו חומשים (רמב"ם תפילה יא יד, על פי משנה מגילה כו א; טושי"ע או"ח קג ב).
- ויש אומרים שתורה וחומשים קדושה אחת הן, ולכן מותר לכרוך חומשים במטפחות תורה, וכן ליתן חומשים על גבי תורה (ירושלמי מגילה ג א, לפי קרבן העדה שם, ואור שמח ספר תורה ז טו), וחומשים העשויים בגלילה כספר תורה הם לכל דבריהם כספר תורה, מלבד לענין קריאה בציבור (ראה להלן. שו"ת הרשב"א א קמד; קרית ספר למאירי ד א; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר).
- עשיית תורה אין עושים תורה חומשים (ירושלמי שם; סופרים ג א), חומשים שאין חולקים ספר תורה שלם לחומשים (כן משמע מתוספות בבא בתרא יג ב ד"ה דמסיים; נחלת יעקב שם), בין כשעושה כל ספר בפני עצמו, ובין שעושה שלשה חומשים כאחת (סופרים שם, ונחלת יעקב שם).
- לדעה שקדושת חומשים קלה מקדושת ספר תורה, הטעם שאין מורידים מקדושה חמורה לקדושה קלה (סופרים שם).
- ולדעה שקדושת ספר תורה וחומשים אחת היא, הטעם הוא משום בזיון תורה (קרבן העדה שם).
- ואף על פי שגם בלי הורדה מקדושה או בזיון אסור לעשות שני חומשים כאחת (ראה לעיל), כאן שהיה כבר ספר תורה שלם אסור לעשות ממנו שנים או שלשה חומשים אפילו כשדעתו להוסיף, מאחר שבינתיים עד שיוסיף יש הורדה או בזיון (עייטור סופרים לסופרים שם).
- עשיית חומשים אבל עושים חומשים תורה (ירושלמי שם; סופרים שם), תורה שאם יש לו חמשה חומשים כתובים כל אחד בפני עצמו מותר לתפרם יחד שיהיו תורה שלימה (עייטור סופרים שם), ובלבד שיהיו מידתם ושיטתם שווה (סופרים שם), שאין גליון אחד גדול מחברו, ואין באחד שיטות ארוכות ובאחד שיטות קצרות (נחלת יעקב שם).

בשני מובנים הוזכר השם חומשים, סתם, בהלכה:

- ספר שנכתב כספר-תורה (ראה ערכו), ועשוי בגלילה כספר תורה, אלא שאין בו אלא חלק אחד מחמשה הספרים שבתורה.
- חלק אחד מחמשה הספרים כשהוא בתוך ספר תורה שלם.
- ויש שדנים על "חומשים שלנו", דהיינו ספרים שכל חמשה חומשי תורה כתובים בהם, אלא שאינם עשויים בגידים ובגלילה.

חומש בפני עצמו

- ספר הכתוב ככל הלכות ספר תורה, ועשוי בגלילה כספר תורה, אלא שאין בו אלא חלק אחד מחמשה הספרים שבתורה, נקרא חומש (כן משמע מרש"י מגילה כו ב ד"ה לחומשין, ושם כז א ד"ה חומשין, וגיטין ס א ד"ה בחומשין).
- היתר כתיבתו מותר לכתוב התורה כל חומש וחומש בפני עצמו (רמב"ם ספר תורה ז יד, על פי גיטין ס א; טושי"ע יו"ד רפג א), ואף על פי שאין כתובים התורה מגילה מגילה אלא אם כן דעתו להשלים (ראה ערך ספר תורה), אין הדברים אמורים אלא בפחות מספר שלם (רש"י שם ד"ה דלא ניתן), אבל ספר שלם כל חומש וחומש דבר בפני עצמו הוא (בית יוסף שם).
- אכן, אין עושים שני חומשים כאחת, ולא חומש ומחצה, אלא אם הוא עתיד להוסיף (סופרים ג ד), שנראה כספר תורה, ויבואו לטעות שהוא בקדושת ספר תורה (נחלת יעקב שם).
- הריח בצדדי מניחים בחומשים ריח בין דף לדף אגודל (ראה ערכו) הגליון אחד, ומלמטן שלש אצבעות ומלמעלן שתים, כמו בנביאים (ראה ערכו), ואין צריך להניח ריח כמו בספר תורה (מנחות ל א; סופרים ב ד; טור שם), ואם רצה להוסיף - יוסיף, ובלבד שלא יהיו הרווחים מרובים מן הכתב (סופרים שם).
- קדושתו לעומת אם יש בחומשים קדושת ספר תורה, נחלקו ספר תורה ראשונים:
- יש אומרים שאין בחומשים קדושת ספר תורה השלם (רמב"ם שם, ושם י א; טור שם; שו"ע שם, בסתם), ולפיכך מניחים ספר תורה על גבי חומשים, ולא חומשים על גבי ספר תורה (מגילה כז א;

חומשים שאינם של ספר תורה (רש"י שם ד"ה בחומשין של ס"ת), מלבד לְעִינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל (דברים לד יב) שבסוף חומש האחרון, שהוא סוף הספר, שצריך לגמור בסוף הדף (גמ' שם, ורש"י שם).

ואם רשאי לגמור בסוף הדף, נחלקו התלמודים:

- בירושלמי אמרו שאינו רשאי (ירושלמי מגילה א ט), וביארו ראשונים הטעם, שמא יבואו לחתוך, ואסור לעשות מתורה חומשים (ראה לעיל: חומש בפני עצמו. תוספות בבא בתרא יג ב ד"ה ומסיים), ויש מהראשונים שפסק כן (תוספות שם, בשם הריצב"א).

- אכן בכבלי נאמר שבחומשים של ספר תורה גומר אפילו באמצע הדף (רב במנחות שם, למסקנת הגמ'), ומלשון "אפילו" מבואר שניתן לגמור גם בסוף הדף (שו"ת חתם סופר יו"ד רנח),³ וכן דעת הרבה ראשונים (רמב"ם ספר תורה ז ז, וסמ"ק קנה, ותשב"ץ א קעה, לפי שו"ת חתם סופר שם).

ריוח בין חומש בין כל חומש וחומש שבספר תורה צריך להניח ריוח לחומש ארבע שיטות (בבא בתרא יג ב; סופרים ב ו; רמב"ם שם ז טו; טושי"ע יו"ד רעג א) פנויות בלא כתב (רמב"ם שם ז; טושי"ע שם), לא פחות ולא יותר (רמב"ם שם), ויתחיל החומש הבא אחריו מתחילת השיטה החמישית (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואין הבדל בין אם יהיו ארבע השורות באמצע הדף, או בתחילתו, או בסופו, או קצתן בסופו וקצתן בתחילתו (ראה לעיל), ובדיעבד, אין ארבע השיטות מעכבות, ולא אמרו צריך להניח אלא למצוה בלבד (תשב"ץ שם).

חומשים שלנו

ספרים העשויים מקלף, שכל חמשה חומשי תורה כתובים בהם, אלא שאינם עשויים בגידים ובגלילה, כדרך ספר תורה, הם הנקראים בראשונים "חומשים שלנו" (כן משמע מתוספות ברכות מח א ד"ה ולית, ורמ"א יו"ד רפג א).

קריאה בהם אם מותר לקרוא בהם בבתי כנסיות (מרדכי גיטין תו) בקריאה שחייבים עליה לקרותה בציבור (ארחות חיים, קריאת ס"ת ה), נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שמותר לקרות בהם, שלא אמרו אין קורין בחומשים (ראה לעיל: חומש בפני עצמו), אלא בספר בראשית לבדו, או ואלה שמות לבדו, אבל בספרים שלנו שהם שלמים - מותר (ארחות חיים שם, בשם המנהיג; מרדכי שם, בשם יש מדקדקים); ועוד, שכל ספרי תורה שלנו אינם מעובדים כדין שמהלכה למשה מסיני (ראה ערך ספר תורה), אלא משום עת לעשות לה' התיירו, ואם כן אף בחומשים יש להתיר (תשובת חכמי נרבונא בארחות חיים שם), ויברך עליו כל אחד כתקנו (תשובת הרמב"ם שם ושם; קרית ספר למאירי שם, בשם חכמי נרבונא וזקנו הר"א אבי"ד).

- ויש אומרים שאסור לקרות בהם, שחומשים שלנו גרועים מחומש שבימי התלמוד, שהיה תפור בגידים ונגלל כספר תורה, אבל אלה שלנו, אף על פי שהם שלימים, אבל מכיון שאינם תפורים בגידים, ואינם נגללים הם כספר - פסול, ואין קורין בהם בציבור בברכה מן הדין (ספר האורה ב קנו; מחזור ויטרי (הורוויץ) קיט; ראב"ה מגילה תקנד; מרדכי שם, בשמו, והלכות קטנות תקסח, בסתם), וכן הלכה (בית יוסף או"ח קמג ב, ורמ"א שם).

שלם לא חסר בו דבר (גמ' שם, ורש"י ד"ה מחסר).³ ואותו אחד מהראשונים שפסק כירושלמי, אפשר שלא גרס "אפילו" (שו"ת חתם סופר שם).

קדושתו כספר ככמה דברים הכל מודים שהחמירו בקדושת חומשים תורה כמו בקדושת ספר תורה:

- בתשמיש המיטה יש להחמיר לעשות מחיצה בפני חומשים כמו בספר תורה (תוספות ברכות כו א ד"ה ספר; בית יוסף ושו"ע או"ח רמ ו) אם הם עשויים בגלילה (בית יוסף שם, על פי הרא"ש שם ג נה; שו"ע שם).
- בקטן וספר תורה בידו, לדעה שמצטרף לעשרה (ראה ערך דבר שבקדושה), גם בחומש העשוי בגלילה כספר תורה מצטרף (תוספות ברכות מח א ד"ה ולית).
- ארגז שנותנים בו חומש, יש לו דין תשמישי קדושה, כמו שנותנים בו ספר תורה (מגילה כו ב; טושי"ע או"ח קנד ג).

קדושתו לעומת קדושת חומשים גדולה מקדושת נביאים (ראה ערכו) נביאים וכתובים וכתובים (ראה ערכו), ולכן מניחים חומשים על גבי נביאים וכתובים, ולא נביאים וכתובים על גבי חומשים (מגילה כז א; רמב"ם ספר תורה י ה; טושי"ע יו"ד רפב יט), וכן גוללים חומשים במטפחות נביאים וכתובים, אבל לא נביאים וכתובים במטפחות חומשים (גמ' שם).

קריאה בהם אין קוראים בבתי כנסיות בחומשים (גיטין ס א; ירושלמי כבספר תורה מגילה ג א; רמב"ם תפילה יב כג; טושי"ע או"ח קמג ב), בקריאה שחייבים עליה לקרותה בציבור (ארחות חיים, קריאת ס"ת ה).

- משום כבוד ציבור (גמ' שם), שלא יראה כעושה בעניות, ואין ציבור עני (רשב"א שם), וגנאי להם שאין להם אלא ספר אחד (מרדכי שם תו), שכיון שהיו יכולים לכוף זה את זה לכתוב ספר תורה ופשעו, גנאי הוא להם (קרית ספר למאירי ג).

- או כדי שתהא נפשם עגומה עליהם אם אינם יכולים לקרוא, ויקנו להם ספר תורה שלם, אבל מן הדין מותר לקרוא בו (ירושלמי שם)².

- יש אומרים - שהעיקר כטעם הראשון - ואם הציבור תורה אחר רוצים יכולים למחול על כבודם ולקרות בו (תשב"ץ קטן קפו; מרדכי, הלכות קטנות תקסח; רבנו ירוחם ב ג, לפי בית יוסף שם), ובמקומות שאין להם ספר תורה אחר, מותרים לקרות בחומשים (תשובת הרמב"ם בשו"ת הרמב"ם (פרידברג) רצד, וארחות חיים שם; תשובת חכמי נרבונא בארחות חיים שם), ויברך עליו כל אחד כתקנו (תשובת הרמב"ם שם ושם; קרית ספר למאירי שם, בשם חכמי נרבונא וזקנו הר"א אבי"ד).

- ויש אומרים שאף בכפרים שאין להם ספר תורה כשר אין מברכים עליו (תשובת הרשב"א שבארחות חיים שם, בדעת הרמב"ם ספר תורה י א, והסכים עמו), אם משום שהעיקר כטעם השני (ראב"ה מגילה תקנד; מרדכי גיטין תו, בשמו), או שכבוד ציבור זה נוגע לכבוד שמים ואין מחילתם מועילה (ט"ז או"ח נג סק"ב), וכן הלכה (שו"ע או"ח קמג ג).

בספר שלם

חומש, שהוא חלק אחד מחמישה חומשי תורה, וכתוב כהלכתו בתוך ספר התורה (כן משמע מרש"י מנחות ל א ד"ה בחומשין של ס"ת), נקרא בתלמוד חומשין של ספר תורה (גמ' שם), להבדיל בינו לבין חומש שנכתב לבדו (רש"י שם ד"ה בחומשין).

מקום גמירת החומש הכותב ספר תורה, ובה לגמור חומש אחד מן החומשים, גומר אפילו באמצע הדף (גמ' שם), כדרך שגומר שאר

2. ואין הטעם משום ספר תורה חסר, שאין קורין בו (ראה ערך קריאת התורה), לפי שכשקורין לו ספר תורה והוא חסר, הרי הוא חסר בו עצמו, אבל בחומש

במקום שאין ומכל מקום כתבו ראשונים שבמקום שאין ספר תורה, ספר תורה וחומש שלנו מצוי, קוראים בו בלא ברכה, כדי שלא תשתכח תורת הקריאה (תניא רבתי, ספר תורה; מגן אברהם קמג סק"ב, בשמו), וביארו אחרונים בדבריהם, דהיינו שקורא בעל הקורא בקול רם (מגן אברהם קמג סק"ב; משנה ברורה שם סק"ט) יחידי, ואין קוראים לעולים לעלות, כמו שעושים בספר תורה (משנה ברורה שם, על פי שערי אפרים ז' לח), ובשחרית של שבת ויום טוב יקרא בעל הקורא לאחר מכן ההפטרה, ללא ברכה (שיירי כנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף סק"ב; אליה רבה שם סק"ד, בשמו, והסכים עמו).

ומכיון שאין דין זה מתקנת חכמים, אלא מנהג בעלמא, אין אומרים קדיש (ראה ערכו) על הקריאה, כי על זה לא שייך כי אם קדיש דרבנן על הלימוד, וזה לא ניתקן בציבור (מחצית השקל רצב סק"א), ובמנחה בשבת, נחלקו הפוסקים:

• יש שפסק שמסיימים ובא לציון⁴, ואומרים ואני תפילתי וקוראים בחומש, ואז אומרים קדיש, ומתפללים תפילת העמידה (אליה רבה שם סק"ו, בצד השני).

• יש שפסק שאומרים קדיש לאחר ובא לציון, וקוראים בחומש, ומתפללים תפילת העמידה, ואין אומרים קדיש לאחר הקריאה, ואין הקריאה נחשבת כהפסק (מחצית השקל שם).

• ורוב הפוסקים אומרים כנ"ל, אלא שלדעתם אומרים שנית קדיש לאחר הקריאה, שלא לשנות הסדר (אליה רבה שם, בצד הראשון; פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ב, בשמו, והסכים עמו; שערי אפרים י' מה).

וכתבו הפוסקים שכן גם בימינו, במקום שאין ספר תורה קורא אחד מתוך חומש - נדפס - בקול רם, והציבור ישמעו, שלא תשתכח תורת קריאה (קיצור שלחן ערוך כג' כט; כן משמע מערוך השלחן או"ח קמג ב).

קטן מצטרף וכן כתבו ראשונים שאף אם קטן וחומש בידו מצטרף לעשרה לדבר שבקדושה (ראה לעיל: חומש בפני עצמו) הרי זה בחומש העשוי בגלילה, אבל חומשים שלנו אינם מועילים כלל ביד קטן (תוספות ברכות מח א ד"ה ולית, בשם רבנו תם).

עמידה בפניהם אם יש לעמוד בפני חומשים שלנו, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שעומדים לפניהם, כדרך שעומדים לפני ספר תורה (שו"ת הרשב"א א קמד; רמ"א יו"ד רפב ב, בשם יש מחמירים), שקדושים הם וניתנו ליכתב, ומפני לומדיה עומדים, מפניה לא כל שכן, (שו"ת הרשב"א שם, על פי קדושין לג ב).

- ויש אומרים שאין בהם קדושת ספר תורה (כן משמע מהרמב"ם ספר תורה ז' יד; שו"ת הרדב"ז ג תקכט), ואין צריך לעמוד מפניהם (בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם, ושכן המנהג; שו"ת הרדב"ז שם, שכן המנהג; רמ"א שם, בסתם).

תרגום ביריעה אין לכתוב חומשים ביריעה אחת לשון הקודש שונה ובשכנגדה בלשון לעז, מפני שיריעה נופלת על חברתה ונמצא שמניחים חול על קודש (האשכול (אויערבך) ב עמ' 44, בשם רב האי גאון).

ריוח בין דף שיעור הריוח בין דף לדף ומלמטה ומלמעלה שאמרו לדף להניח בחומשים (ראה לעיל: חומש בפני עצמו) היינו בחומשים העשויים בעמודים וביריעות כספר תורה, אבל בזמן הזה שכותבים בקונטרסים הכל לפי הענין (רבנו ירוחם ב ב; בית יוסף יו"ד רעג א, בבדק הבית, בשמו).

נקודות וטעמים הנקודות והטעמים שנמסרו כשאר תורה שבעל פה ולא ניתנו להיכתב בספר תורה (ראה ערך כתיבת ספר תורה), בחומשים נכתבים משום עת לעשות לה', כדי שלא תשתכח תורת הקריאה, כשאר תורה שבעל פה (שו"ת הרדב"ז ג תרמג)⁵.

חוץ לארץ¹

ארצות שמחוץ לגבולות ארץ ישראל

במצוות שבבית דין
בטומאה וטהרה
ישיבתה
יושביה
ישובה
קניינה
בתפלות וברכות

הפרקים:

- גדרה
- בחיוב המצוות
- במצוות התלויות בארץ
- במצוות שאינן תלויות בארץ
- במתנות כהונה
- בקרבנות

הרחבת הגבולות הארצות שבחוץ לארץ שכבשם מלך ישראל על פי בית דין אחרי שכבשו את כל ארץ ישראל יצאו מכלל חוץ לארץ, והרי הם כארץ ישראל לכל דבר (ראה ערך הנ"ל: הרחבת הגבולות. כן משמע מספרי עקב נא), אבל הארצות שכבשו קודם שכבשו את כל ארץ ישראל, כגון סוריא (ראה ערכו), יצאו מכלל חוץ לארץ ולכלל ארץ ישראל לא הגיעו (רמב"ם תרומות א ג), לפיכך מצינו שכשאמרו חוצה לארץ אין סוריא בכלל (ראה ערלה ג ט וגיטין ח א ועוד)².

הרי שיש לאומרו בשבת גם כשאין קוראים בתורה (פרי מגדים שם), וכן המנהג (משנה ברורה שם סק"ב, בשם האחרונים). 5. מצות עשה של כתיבת ספר תורה, אם חלה אף על כתיבת חומשים שלנו, ראה ערך כתיבת ספר תורה; שבועה בחומשים אם יש לה דין שבועה כמו בספר תורה, ראה ערך שבועה. **חוץ לארץ.** 1. יג, טורים שכת-שסט. 2. על עבר הירדן מזרחה אם הוא בכלל ארץ ישראל או חוץ לארץ, ראה ערך עבר הירדן; על הירדן עצמו אם הוא בכלל

גדרה

בשם חוץ לארץ נקראים כל הארצות שמחוץ לגבולות ארץ ישראל (ראה ערך ארץ ישראל א. כן משמע מתוספתא תרומות (ליברמן) ב יב, וגיטין ח א), ונקראים כן מזמן הבטחת הארץ לאבות (כפתור ופרח י, ח"א עמ' רסא במהדורת בית המדרש להלכה בהתישבות), ובתלמוד נקראים בשם זה כל הארצות שלגבי כמה מצוות ודינים אין דינן שוה לארץ ישראל (ראה הפרקים הבאים).

4. אם אומרים וְאֵי תְּפִלְתִּי (תהלים סט יד) כשאין ספר תורה, נחלקו הפוסקים: יש אומרים שמכיון שאין אומרים אותו ביום טוב, לפי שאין קוראים בתורה, אין לאומרו גם בשבת כשאין קוראים בתורה (מגן אברהם שם); ויש אומרים שאומרים אותו (אליה רבה שם; פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ב), שמכיון שנתקן משום שאמר דוד, רבונו של עולם, אף על פי ששתינו אנו מתפללים, לא כשאר האומות (ט"ז שם סק"א, על פי הטור שם),

בחיוב המצוות

כל מצוה שהיא תלויה בארץ, אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ, נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ (משנה קידושין לו ב). דהיינו שכל מצוה שהיא חובת קרקע, שמוטלת על הקרקע או גידוליה, אינה נוהגת אלא בארץ (גמ' שם לו א, ורש"י ד"ה חובת קרקע), מלבד אותן שנתרבו בפירוש שנוהגות אף בחוץ לארץ (ראה להלן: במצוות התלויות בארץ), ושהיא חובת הגוף, שאינה מוטלת לא על הקרקע ולא על גידוליה אלא על גופו של אדם, נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ (גמ' שם, ורש"י ד"ה חובת הגוף), מלבד אותן שנתמעטו בפירוש שאינן נוהגות בחוץ לארץ (ראה להלן: במצוות שאינן תלויות בארץ).

יכול כל המצוות כולם נוהגות בחוצה לארץ, תלמוד לומר: אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ (דברים יב א); יכול לא יהו כל המצוות כולן נוהגות אלא בארץ, תלמוד לומר: כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל הָאָרֶץ, אַחֵר שְׂרִיבָה הַכְּתוּב מִיַּעַט, הֲרֵי אֲנִי לְמַדִּים אוֹתָן מִן הָאֱמוּרָה בְּעֵינַי: אֲבָד תִּפְּאֲדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת (שם ב), מה עבודה זרה מיוחדת שהיא מצות הגוף ואינה תלויה בארץ - שנאמר בסתם: לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר (שמות לד יד), ומשמע בין בארץ ובין בחוץ לארץ (רבנו הלל לספרי ראה נט) - נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, כך כל מצות הגוף שאינה תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, ושתלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ (ספרי שם; קדושין לו א).³

הציבי לך במקום אחר שנינו: וְאֲבָדְתֶם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטְּבָחָה צִוִּינִים אֲשֶׁר ה' נָתַן לָכֶם, וְשִׁמְתֶם אֶת דְּבַרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשֵׁיכֶם (דברים יא יז-יח), אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינים במצוות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, הוא שירמיהו אומר: הַצִּיבִי לְךָ צִיָּנִים (ירמיהו לו כ. ספרי עקב מג). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים על מצוות התלויות בארץ, שיש מהן שאף על פי שמן התורה אינן נוהגות בחוץ לארץ, מצינו שהנהיגו אותן חכמים בחוץ לארץ (ראה להלן: במצוות התלויות בארץ. רבנו הלל שם).

• ויש מפרשים שהדברים אמורים אף על מצוות שאינן תלויות בארץ (כן משמע מרש"י עה"ת שם יח), שאף לאחר שיגלו יניחו תפילין ויעשו מזוזות, כדי שלא יהיו חדשים כשיחזרו (רש"י שם), כי אף על פי שהם חובת הגוף לעשותם בכל מקום, אין עקר עשייתן אלא בארץ הקדושה (רמב"ן ויקרא יח כה, ודברים ד ה; רבנו בחיי שם יא יח).⁴

במצוות התלויות בארץ

אף על פי שכל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת בחוץ לארץ (ראה לעיל) מצינו כמה מצוות התלויות בארץ שנוהגות אף בחוץ לארץ, מהם מן התורה, ומהם מדברי סופרים (ראה ערך אסור דאורייתא; אסור דרבנן).

מדברי תורה

כלאי אילן כלאי-אילן (ראה ערכו), למרות שהיא מצוה התלויה בארץ, נוהגת מן התורה אף בחוץ לארץ (ראה ערך הנ"ל: בחוץ לארץ. קדושין לו א; רמב"ם כלאים א ה; טושי"ע יו"ד רצה א), שנאמר: בְּהַמְתֶּךָ לֹא תִבְרִיעַ כְּלָאִים שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים (ויקרא יט יט), מה בהמתך נוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ, שהרי חובת הגוף היא (ראה ערך כלאי בהמה), אף שדך נוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ (קדושין שם, וסנהדרין ס א).

ובחדש (ראה ערכו) נחלקו תנאים (ראה ערך הנ"ל: בחוץ לארץ):

• יש אומרים שאסור מן התורה אף בחוץ לארץ (סתם משנה ערלה ג ט; רבי אליעזר במשנה קדושין לו א; רבי שמעון בתורת כהנים אמור פרשה י יא, וקדושין לח א; רבנן דבי רב אשי ורבינא במנחות סח ב), שנאמר: כָּל מִשְׁבְּחֵיכֶם (ויקרא כג יד), בכל מקום שאתם יושבים (מנחות פד א), בין בארץ ובין בחוץ לארץ (תורת כהנים שם; ירושלמי ערלה ג ז, וקדושין ח א).

• ויש אומרים שאינו אסור אלא בארץ ישראל בלבד (תנא קמא במשנה קדושין שם; רבי ישמעאל בספרי שלח קז, וקדושין לח א), שב"ב במושבותיכם" בא ללמדנו שאף בארץ לא נהג אסור חדש מיד כשנכנסו ישראל לשם, אלא לאחר ירושה וישיבה (גמ' שם) ⁵, ומכל מקום אסור מדרבנן בחוץ לארץ (רב פפא ורב הונא בריה דרבי יהושע במנחות שם), ונחלקו ראשונים אם הוא בכל מקום (אור זרוע א שכח; ב"ח יו"ד רצג א ושו"ת (החדשות) מב, בשם רבי אביגדור כ"ץ), או רק במקומות הסמוכים לארץ ישראל (שו"ת הרא"ש ב א, בשם התרומה) ⁶.

כלאי זרעים בכלאי-זרעים (ראה ערכו) נחלקו אמוראים (ראה ערך הנ"ל: האיסור וגדרו):

• יש מהאמוראים הסובר שאסורים מן התורה אף בחוץ לארץ, שנאמר: בְּהַמְתֶּךָ לֹא תִבְרִיעַ כְּלָאִים שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים וְכַגֵּד כְּלָאִים שְׂעֻטָנֶיךָ לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ (ויקרא יט יט), הקיש כלאי זרעים לכלאי-בגדים (ראה ערכו) וכלאי-בהמה (ראה ערכו), מה כלאי בגדים וכלאי בהמה שאינם תלויים בארץ נוהגים בארץ ובחוץ לארץ (ראה לעיל: בחיוב המצוות), אף כלאי זרעים אף על פי שהם תלויים בארץ נוהגים בארץ ובחוץ לארץ (רבי יוחנן בירושלמי ערלה ג ז, לפי הירושלמי שם).

• אך לדעת רוב האמוראים מותר לזרוע כלאי זרעים בחוץ לארץ (שמואל בירושלמי שם; כמה אמוראים בקדושין לו א-ב; סתמא דגמ' בבבא קמא נה א), שהם מצוה התלויה בארץ ואינה נוהגת בחוץ לארץ, וכדי שלא תטעה להקישם לכלאי בגדים וכלאי בהמה (סמ"ג לאוין רעט) אמר הכתוב בפירוש: שְׂדֵךְ (ויקרא יט יט), למעט זרעים שבחוץ לארץ (קדושין לו א, לפי תוספות ר"י הזקן ותוספות הרא"ש שם) ⁷.

מדברי סופרים

חלה (ראה ערכו) נוהגת מדברי סופרים אף בחוץ לארץ (ראה ערך הנ"ל: בחלת חוץ לארץ), כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל (בכורות כז א; רמב"ם בכורים ה ז; טושי"ע יו"ד שכב ג) ⁸.

שמכין שהגלה אותם הקדוש ברוך הוא מן הארץ נפטרו מן המצוות (פרשת דרכים כב). ⁵ או שאף אם מושבותיכם משמעו כל מקום שאתם יושבים, לא בא אלא לרבות חדש מארץ ישראל שבה לחוץ לארץ שאסור (ירושלמי שם ושם). ⁶ על מחלוקת הפוסקים כמי ההלכה, ועל המנהג להקל, ראה ערך חדש: בחוץ לארץ. ⁷ לענין פסק ההלכה, ראה ערך כלאי זרעים: האיסור וגדרו. ⁸ על אופן הפרשת חלה בחוץ לארץ, ראה ערך הפרשת חלה; על הדברים שהקלו בחלת חוץ לארץ הואיל ועיקרה מדרבנן, ראה ערך חלה.

ארץ ישראל או חוץ לארץ, ראה ערך ארץ ישראל א: גבולות ציווי משה. ³ דרשה נוספת ללימוד זה, ראה ספרי עקב מד. ⁴ ומטעם זה כתבו שאף על פי שאמרו שהאבות קיימו כל התורה עד שלא ניתנה (ראה ערך אבות א) לא קיימו אותה אלא בארץ (רמב"ן בראשית כו ו, ויקרא שם); ויש מהאחרונים המפרשים שאף במצוות שאינן תלויות בארץ הוצרך להזהיר, אף על פי שהן חובת הגוף, שלא יפרקו מעליהם עול המצוות מפני דוחק שיעבוד הגלות וגזירות השמד שהיו גוזרים עליהם לבטל המצוות (שו"ת הרדב"ן ו קנד), או שלא יאמרו

ו, שנאמר: **כִּי תָבֵא אֶל הָאָרֶץ וְגו' שׁוֹם תִּשְׂשִׂים עֲלֶיךָ מְלֶכֶךְ** (דברים יז יד-טו. חסדי דוד לתוספתא שם).

• **עגלה-ערופה** (ראה ערכו) אינה נוהגת בחוץ לארץ (רמב"ם שם י א), שנאמר: **כִּי יִמְצָא חֶלֶל בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ** (דברים כא א. כן משמע מתוספתא סוטה (ליברמן) ט א, וספרי שופטים רה; מנחת חינוך תקלא יא).

• **ערי-מקלט** (ראה ערכו) המצוה להפרישן אינה אלא בארץ ישראל (רמב"ם רוצח ח א), שנאמר בהם **במפורש בכתוב: אֵת שְׁלֹשׁ הָעָרִים תִּתְּנֶנּוּ מֵעַבְרָה לַיַּרְדֵּן וְאֵת שְׁלֹשׁ הָעָרִים תִּתְּנֶנּוּ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן** (במדבר לה יד. כסף משנה שם) ¹², ומכל מקום קולטות אף בני חוץ לארץ, שנאמר: **שֵׁשׁ עָרֵי מְקַלְט תִּתְּנֶנּוּ לָכֶם** (במדבר שם יג) אין לי אלא שקולטות בארץ, בחוץ לארץ מנין, תלמוד לומר - בפסוק שלאחר מכן - **תִּתְּנֶנּוּ** (שם יד. ספרי מסעי קסט), שממה שנאמר: **תִּתְּנֶנּוּ לָכֶם, מִשְׁמַע רַק לְאֵלֶּה שְׂבָאֵרְךָ יִשְׂרָאֵל שְׂמָהּ מְדַבֵּר, שֶׁהָרִי נֹאמַר שֵׁם: כִּי אֲתֵם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן** (שם ו), לכן אמר שנית תהיינה, בסתם, אף לישראל שבחוץ לארץ (מלבי"ם שם) ¹³.

• **תקיעת שופר ביובל** (ראה ערכו), אינה נוהגת בחוץ לארץ (חינוך שלא; אור שמח שמיטה י י, על פי ירושלמי ראש השנה ד א), שנאמר: **תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר כָּל אֶרְצְכֶם** (ויקרא שם ט) ולא בחוץ לארץ (טורי אבן ראש השנה ט ב).

• **עבודה זרה בעור-עבודה-זרה** (ראה ערכו), אף על פי שנוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ (ראה ערך הני"ל), אין אנו מצווים לרדוף אחריה אלא בארץ ישראל, שנאמר: **וְאֶבְדְתֶם אֶת שְׂמֵךְ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא** (דברים יב ג), בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריה, ואי אתה מצווה בחוץ לארץ לרדוף אחריה (ספרי ראה סא; רמב"ם עבודה זרה ז א).

• **המחמיר לנהוג במצוות הללו שהן חובת הגוף ומכל מקום נתמעטו בהן בחוץ לארץ** שאינן נוהגות בחוץ לארץ, יש מהפוסקים שכתב שהמחמיר לנהוג במצוות אלו בחוץ לארץ הרי הוא בכלל מה שאמרו: **כֹּל-הַפְטוּר-מִן-הַדְּבָר-וְעוֹשֵׂהוּ** (ראה ערכו) נקרא הדיוט (ים של שלמה חולין יא יא); **ויש המפקפק בדבר** (ברכי יוסף יו"ד שלג סק"א).

• **לרבות שנהגות אף על פי שכל מצוה שאינה תלויה בארץ נוהגת בין בחוץ לארץ** בארץ בין בחוץ לארץ (ראה לעיל: בחיוב המצוות) מצינו כמה מצוות שבהם למודים מיוחדים לרבות שנהגות אף בחוץ לארץ, שמשום כתוב אחר היינו חושבים שהן מהמצוות שנתמעטו ואינן נוהגות אלא בארץ:

• **איסור בשר-בחלב** (ראה ערכו), הייתי אומר שאינו נוהג בחוץ לארץ, לפי שהוקש לבכורים (ראה ערכו) - שאינן נוהגות בחוץ לארץ (ראה הלן: במתנות כהונה) - שנאמר: **רְאֵשִׁית בְּכוּרֵי אֲדָמָתְךָ וְגו' לֹא תִבְשַׁל גְּדֵי בְּחֵלֶב אֱמֹו** (שמות כג יט. כן משמע ממכילתא, משפטים, כספא כ; תוספות חולין קג ב ד"ה כל, בשם רשב"ם), וריבהו הכתוב, שנאמר: **לֹא תֹאכְלוּ כֹל נְבִלָה וְגו' לֹא תִבְשַׁל גְּדֵי בְּחֵלֶב אֱמֹו** (דברים יד כא), מה נבלה נוהגת בארץ ובחוץ לארץ, אף בשר

כלאי הכרם אף איסור כלאי-כרם (ראה ערכו) נוהג בחוץ לארץ מדברי סופרים (ראה ערך כלאי כרם: בחוץ לארץ. סתם משנה ערלה ג ט, לפי ירושלמי שם ז, ובבלי קדושין לו א; רמב"ם כלאים ה ב-ד; טושי"ע יו"ד רצו א), לפי שכלאי הכרם חמורים, שבארץ אסורים הם אף בהנאה, ולכן גזרו עליהם חכמים לאוסרם אף בחוץ לארץ (גמ' שם) ⁹.

מחלוקת

ערלה בערלה (ראה ערכו) נחלקו תנאים אם "הלכה" (סתם משנה ערלה ג ט) שנוהגת בחוץ לארץ (ראה ערך ערלה: בחוץ לארץ. סתם משנה שם; תנא קמא ורבי אליעזר במשנה קדושין לו א), וכן הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות י י; טושי"ע יו"ד רצד ח); או לא (שלשלת תנאים בשם רבי אליעזר הגדול בתוספתא ערלה (ליברמן) א ח).

ובביאור "הלכה" נחלקו אמוראים:

• **יש מפרשים הלכה-למשה-מסיני** (ראה ערכו). עולא בשם רבי יוחנן בקדושין לח ב; רבי יוחנן בירושלמי ערלה ג ז, שדינה כדין תורה (ראה ערך הני"ל: גדרה), וכן הלכה (רמב"ם וטושי"ע שם).

• **ויש מפרשים הלכות-מדינה** (ראה ערכו). רב יהודה בשם שמואל בבבלי שם; שמואל בירושלמי שם שהנהיגו הם עליהם בחוץ לארץ (רש"י שם ד"ה הלכתא), דהיינו מדברי סופרים (ראה ערך הני"ל. שו"ת הרשב"א ד רצב) ¹⁰.

רבעי וברבעי (ראה ערכו) נחלקו ראשונים:

• **יש אומרים שנוהג אף בחוץ לארץ, כשם שלהלכה אף ערלה נוהג שם** (ראה ערך רבעי: בחוץ לארץ. שאילתות ק; תוספות ברכות לה א ד"ה ולמאן, וקדושין ב ב ד"ה אתרוג; מאכלות אסורות י טו, בשם מקצת גאונים, ודחאם; טור שם; שו"ע שם ז, בסתם), שההלכה למשה מסיני לא באה לחדש דין אלא לפרש שערלה האמורה בתורה נוהגת אף בחוץ לארץ, וממילא אף רבעי נוהג שם מהלכה למשה מסיני (חידושי רבנו חיים הלוי שם) ¹¹.

• **ויש אומרים שנוהג רק בארץ ישראל** (רמב"ם שם; רמב"ן ראש השנה י א; חינוך רמז; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), שאין ללמוד מערלה, שכן רבעי הוקש לכמה דינים למעשר-שני (ראה ערכו) שאינו נוהג בחוץ לארץ (רשב"א במיוחסות לרמב"ן קנו, ובבא קמא סט א).

• **תרומות-ומעשרות** (ראה ערכו) וערך הפרשת תרומות סופרים ונתבטלו ומעשרות) ומתנות עניים, כגון לקט (ראה ערכו), שכחה (ראה ערכו) ופאה (ראה ערכו), נוהגות מדברי סופרים אף בחוץ לארץ, אלא שנתבטלה הגזרה ואינן נוהגות עוד בימינו (ראה ערך ארץ ישראל ה: לקט שכחה ופאה, וראה ערך תרומות ומעשרות: בחוץ לארץ).

במצוות שאינן תלויות בארץ

למרות שמצוות שאינן תלויות בארץ נוהגות בין בארץ ובין בחוץ לארץ (ראה לעיל: בחיוב המצוות), ישנן מצוות שנתמעטו שאינן נוהגות בחוץ לארץ.

• **אין מעמידים מלך בחוץ לארץ** (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד

כרם רבעי נוהג מהלכות מדינה, שכל מקום שערלה נוהגת אף רבעי נוהג, וכל מה שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו (רשב"א בבא קמא סט א). אם לדעה זו רבעי נוהג רק בכרם, או בכל האילנות, ראה ערך רבעי: בחוץ לארץ. ¹² דרשה נוספת ללימוד זה, ראה ספרי זוטא במדבר לה כט. ¹³ ויש מהאחרונים שכתב שאף עיר-הנדחת (ראה ערכו) אינה נוהגת בחוץ לארץ, שנאמר עיר הנדחת: עִרְיָדָה (דברים יג ג), ואין "עיריד" אלא בארץ ישראל (מנחת חינוך תסד ה).

⁹ ויש מהראשונים שפירש בדעת אחד מהתנאים שסובר שנוהג בחוץ לארץ מדאורייתא (כן משמע מרבי שמעון בגמ' שם לח א, לפי רש"י ד"ה רבי אלעזר); ויש מהראשונים שפירש שאיסורו מהלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו). סתם משנה ערלה שם, לפי שיטה לא נודע למי קדושין לו א); ויש מהראשונים שפירש בדעת אמוראים שאינו נוהג כלל בחוץ לארץ, ואפילו מדרבנן (המאורות ביצה ד ב). ¹⁰ ויש מהתנאים הסובר שנוהגת מן התורה בקל וחומר (רבי שמעון בקדושין לח ב). ¹¹ ואפילו לסוברים ערלה בחוץ לארץ מהלכות מדינה, אף

שאינה נוהגת בחוץ לארץ (רבי אלעאי בחולין קלו א, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם בכורים י א; שו"ע יו"ד שלג א); ויש אומרים שמן התורה נוהג אף בחוץ לארץ, אלא שלא נהגו כן (טור שם, על פי הגמ' שם ב; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

זרוע לחיים אף במתנות-כהונה (ראה ערכו) של זרוע-לחיים-וקבה וקיבה (ראה ערכו) נחלקו תנאים אם נוהגות אף בחוץ לארץ (סתם משנה חולין קל א); או שאינן נוהגות אלא בארץ, שלמדים בגזרה שוה מתרומה (רבי אלעאי שם קלו א, לפי הגמ' שם). ולהלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שנוהגות אף בחוץ לארץ (רמב"ם בכורים ט א; טושי"ע יו"ד סא כא); ויש פוסקים שאינן נוהגות אלא בארץ (רש"י שבת י ב ד"ה הוה נקיש; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), וכן המנהג (שו"ע שם).

בכורות **בכור אדם** (ראה ערך בכור לאמו) שמצוה לפדותו (ראה ערך פדיון הבן), וכן **פטר-חמור** (ראה ערכו) שמצוה לפדותו או לערפו (ראה ערך הנ"ל), מצותן נוהגות אף בחוץ לארץ (רמב"ם בכורים ז, יא ו, יב א; טושי"ע יו"ד שכא א).

ובבכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו) שמצוה להפרישו ולהבדילו למה שראוי שיעשה בו (ראה ערך הנ"ל), נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שנוהג בין בארץ ובין בחוץ לארץ (רמב"ם שם א ה, לגירסתנו; רמב"ם שם; סמ"ג עשין ריא; הלכות בכורות לרמב"ן נ א; רא"ש בכורות ה יג, בשמו; שו"ת הרשב"א א שלא), שנאמר: **קָדַשׁ לִי כָל בְּכוֹר** (שמות יג ב), ודרשו: בין בארץ ובין בחוץ לארץ (מדרש תנאים שם), שקדושת בכור תלויה בפטר רחם, והרי זו חובת הגוף שנוהגת בארץ ובחוץ לארץ (סמ"ג שם; רמב"ן שם; רא"ש שם), וכן הלכה (טושי"ע שם שו א).

• יש אומרים שאין המצוה אלא בארץ (רמב"ם שם, לגירסת הראב"ד והלכות בכורות לרמב"ן שם; ספר המצוות מצות עשה עט, לגירסתנו; חינוך יח; מגן אבות למאירי ענין טו), ובחוץ לארץ הוא חולין גמורים מדאורייתא, ונוהג רק מדרבנן (חינוך שם).

בכורים אין הבכורים נוהגים בחוץ לארץ (כלים א ו; רמב"ם בכורים ב א), שנאמר: **אֲשֶׁר תִּבְיָא מֵאַרְצָךָ** (דברים כו ב), למעט חוצה לארץ (בבא בתרא פא א), ואם הביא בכורים מחוץ לארץ אינם בכורים (רמב"ם שם) ¹⁸.

בקרבות

בכור ומעשר כל קרבנות הציבור והיחיד באים מן הארץ ומחוצה לארץ, חוץ מבכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו) ומעשר - דהיינו מעשר-בהמה (ראה ערכו) - שאין באים אלא מן הארץ (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ט א, ותמורה (צוקרמאנדל) ב יז), שאף על פי שהבכור נוהג אף בחוץ לארץ (ראה לעיל: במתנות כהונה), וכן מעשר בהמה נוהג אף בחוץ לארץ (ראה ערך הנ"ל), היינו שנאכלים כמומם לבעלים, אבל אין מביאים אותם מחוץ לארץ לארץ להקריבם (משנה תמורה כא א).

ומנין, שנאמר: **רַק קִדְשֵׁיךָ אֲשֶׁר יִהְיוּ לְךָ וַיִּנְדְּרֶיךָ תִּשָּׂא וּבָאָתָּ אֶל הַמִּקְוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'** (דברים יב כו), במה הכתוב מדבר, אם בקדשי

בחלב (מכילתא שם) נוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ (מכילתא שם; תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ח א) ¹⁴.

• איסור סרוס (ראה ערכו), נאמר בו: **וּבְאַרְצְכֶם לֹא תַעֲשׂוּ** (ויקרא כב כד), אך נוהג אף בחוץ לארץ, מכיון שכתוב בו: **לֹא תַעֲשׂוּ** (תורת כהנים אמור פרק ז יא), שמשמעו שהאיסור תלוי בעשייה ולא במקום העשייה, ואם כן אומרו ובארצכם, לא כיוון לומר הארץ המיוחדת לכם, אלא כל מקום אשר יקרא ארצכם שאתם דרים בו (קרבן אהרן שם).

• קבלת גרים (ראה ערך גרות), נאמר בה: **וְכִי יָגוּר אִתְּךָ גֵר בְּאַרְצְכֶם** (ויקרא יט לג) והיינו אומרים שבא למעט חוץ לארץ (תוספות יבמות מז א ד"ה אין, בפירוש הראשון, על פי הגמ' שם), בא הכתוב וריבה, שנאמר: **כָּאֲזַרְח מִכֶּם יִהְיֶה לְכֶם הַגֵּר הַגֵּר אִתְּכֶם** (ויקרא יט לד), בכל מקום שאתם (תורת כהנים קדושים פרק ח א) ¹⁵.

• שבת (ראה ערכו), יש מהתנאים הסוברים שצריך לימוד מיוחד לרבותו שנוהג בחוץ לארץ, שכן לדעתם בכל מקום שנאמר "מושבותיכם", בארץ הכתוב מדבר, ובשבת נאמר: **שֶׁבֶת הִיא לְה' בְּכָל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם** (ויקרא כג א), ונתרבתה השבת בקל-וחומר (ראה ערכו): מה מצוות קלות נוהגות בחוץ לארץ, כל שכן שבת שהיא חמורה (רבי ישמעאל בספרי שלח קז וקדושין לו א) ¹⁶.

• שילוח עבד עברי ביובל (ראה ערכו), למרות שנאמר ביובל: **וּקְרָאתֶם דְּרוֹר בְּאַרְצְךָ** (ויקרא כה ז) והייתי חושב שבא למעט חוץ לארץ (טורי אבן ראש השנה ט ב), נוהג בין בארץ ובין בחוץ לארץ (תוספתא קידושין (ליברמן) א יב; קדושין לח ב; רמב"ם שמיטה י ח), שנאמר: **יֻבַּל הִיא** (שם יב) - והמילים מיותרות, ובאות ללמד שהיובל הוא (תורה תמימה שם) - מכל מקום (ראש השנה וקדושין שם), ואפילו בחוץ לארץ (מלבי"ם שם י; תורה תמימה שם יב).

• שמטת-כספים (ראה ערכו), נאמר בה: **וְזֶה דְּבַר הַשְּׂמֵטָה שְׂמוֹט** (דברים טו ב), ודרשו: בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - כגון במדבר ולאחר שגלו - אי אתה משמט כספים, והיינו אומרים במקום שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, ובמקום שאי אתה משמט קרקע - בחוץ לארץ - אי אתה משמט כספים, וריבהו הכתוב, שנאמר: **כִּי קָרָא שְׂמֵטָה לְה'** (דברים טו ב) - מכל מקום (קדושין לח ב), שנוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ (ספרי ראה קיא; תוספתא שם; גמ' שם; רמב"ם שם ט ב) ¹⁷.

שנינו בהם יש מצוות שאינן תלויות בארץ ששנינו בהם במשנה שנוהגות בארץ בפירושו שנוהגות אף בחוץ לארץ (ראה משנה חולין עח א, פג ב, פט ב וקלח ב), וביארו בתלמוד ששנונו שלא לצורך, שכיון שחובת הגוף הם נוהגים בכל מקום (גמ' שם קלח ב, ורש"י ד"ה רבי אבין).

במתנות כהונה

ראשית הגז בראשית-הגז (ראה ערכו) נחלקו תנאים אם נוהג בחוץ לארץ (סתם משנה חולין קלה א); או שאף על פי שהיא מצוה שאינה תלויה בארץ למדים בגזרה-שוה (ראה ערכו) מתרומה

14. דרשה נוספת ללימוד זה, ראה מכילתא שם. 15. דרשות נוספת ללימוד זה, ראה יבמות מז א. 16. ויש מהתנאים שאדרבא, מכתוב זה האמור בשבת, שודאי נוהגת אף בחוץ לארץ, הוכיחו "מושבותיכם" אינו אמור דוקא על ארץ ישראל (רבי עקיבא בספרי וגמ' שם). 17. על שמיטת כספים בזמן הזה, אם

נוהג בחוץ לארץ, ראה ערך שמטת-כספים. 18. על מחלוקת הראשונים אם אין מביאים אותם משום שהם מצוה התלויה בארץ, או שאינם מצוה התלויה בארץ, אלא שנתמעטו מהכתוב, ראה ערך בכורים: המצוה. על שאר מתנות כהונה, שיש שנוהגות במקדש בלבד, ויש שנוהגות בירושלים בלבד, ויש שנוהגות

- יש אומרים שהותרה במה בחוץ לארץ (כן משמע מרבי ישמעאל בספרי זוטא במדבר טו ב ורבי יצחק במגילה י א ורש"י סנהדרין פג א ד"ה תרומה וזבחים יד א ד"ה שכן נוהג).
- ויש אומרים שלא הותרה, שנאמר: **פִּי תְּבֹאוּ אֶל אֶרֶץ מוֹשְׁבֵיכֶם אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם** (במדבר טו ב) - **וְעִשְׂתֶּם אִשָּׁה לְה' עֲלֶיהָ אוֹ זָבַח (שם ג) - כאשר אני נותן לכם אתם עושים במה ולא בחוזה לארץ** (רבי עקיבא בספרי זוטא שם) ²².

במצוות שבבית דין

העמדת בית דין החיוב להעמיד בית-דין (ראה ערכו) בכל עיר ועיר (ראה ערך הנ"ל: מינויים) אינו נוהג אלא בארץ, שנאמר: **תִּתֵּן לָךְ כָּל שְׁעָרֶיךָ (דברים טו יח), בערי ארץ ישראל (ירושלמי מכות א ח).** ונחלקו בדבר:

- יש אומרים שמכל מקום מושיבים בחוץ לארץ בית דין בכל פלך ופלך (ירושלמי שם; מכות ז א; טור חו"מ א; רמב"ם סנהדרין א ב, לגירסת הכסף משנה שם) ²³.
- יש אומרים שאם רצו ממנים בכל עיר, ואם רצו ממנים בכל פלך (רדב"ז שם, בדעת הרמב"ם).
- ויש אומרים שאין חיוב מן התורה כלל למנות בית דין בחוץ לארץ (רמב"ם שם, לגירסתו; רמב"ן עה"ת שם, לדעת הרמב"ם; מאירי מכות שם), אלא שאם ממנים אותם יש להם תורת בית דין (מאירי שם).
- בית דין הגדול סנהדרין (ראה ערך בית דין הגדול) נוהגת בארץ ובחוצה לארץ (משנה מכות ז א; תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ג י; טור שם), שנאמר: **וְהָיוּ אֵלֶיהָ לְכֶם לְחֻקַּת מִשְׁפָּט לְדִרְתֵיכֶם כָּל מוֹשְׁבֵיכֶם (במדבר לה כט), בארץ ובחוץ לארץ (ספרי שם פסקא קסא; תוספתא שם).**
- לדעה הראשונה והשניה, הרי זו בתורת חובה, שחובה למנותה (רמב"ן עה"ת שם; טור שם).
- ולדעה האחרונה הרי זו בתורת רשות, שאם ירצו וימנו בית דין הגדול, שמכותה ככל בית דין הגדול שבכל דור ודור (ראה ערך בית דין הגדול: סמכותם. מאירי שם).

סמיכה אין סומכים זקנים בחוץ לארץ (ראה ערך סמיכה א. סנהדרין יד א; רמב"ם שם ד ו), שנאמר: **כִּן אָדָם בֵּית יִשְׂרָאֵל יֹשְׁבִים עַל אֲדָמְתָם (יחזקאל לו יז), כל ישיבה שלך - של מינוי הזקנים (פני משה בכורים ג) - לא יהא אלא על אדמתך (ירושלמי שם) ²⁴.**

דיני קנסות בית דין שנשמכו בארץ ישראל ויצאו לחוץ לארץ, הרי ודיני נפשות הם דנים שם אפילו דיני-קנסות (ראה ערכו) (רמב"ם שם יב, על פי סנהדרין שם), וכן בזמן שדנים דיני-נפשות (ראה ערכו) בארץ ישראל דנים אותם אף בחוץ לארץ (רמב"ם שם יד יז), אבל בית דין

ארץ ישראל הרי כבר אמור (ראה ערך הבאת מקום), הא אינו מדבר אלא בקדשי חוץ לארץ; יכול אף בכור ומעשר, תלמוד לומר: ונדריך, קדשים שהם באים בנדר ונדבה, יצאו בכור ומעשר שאין באים בנדר ונדבה (תנא קמא בספרי ראה עז, לגירסתנו) ¹⁹, יכול שאני מוציא חטאת ואשם, תלמוד לומר: קדשיך, אחר שריבה הכתוב ומיעט, מביא אני חטאת ואשם שאין להם פרנסה אלא במקומם, ומוציא אני בכור ומעשר שיש להם פרנסה בכל מקום (תנא קמא בספרי שם), דהיינו שמביא אני חטאת ואשם שאין להם תקנה אלא במקומם, שאף כשנולד בהם מום הרי הם בקדושתם (ראה ערך בעל מום), וצריך לפדותם ולהעלות דמיהם ולהקריבם, והואיל וסופו להקריב דמיהם יעלו הם עצמם ויקרבו, ומוציא אני בכור ומעשר שיש להם פרנסה בכל מקום, שירעו עד שיפול בהם מום ויאיכלו לבעלים (רש"י תמורה כא א ד"ה שהבכור).

כשהביאום אם למרות שנאכלים במומם, עברו והביאום תמימים מחוץ לארץ, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שיקרבו (סתם משנה תמורה כא א).
- ויש אומרים שאין מקריבים את הבכור (סתם משנה חלה ד יא; רבי עקיבא בספרי ראה קו, בתוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ג ה, ובתמורה כא ב), שנאמר: **וְאֶכְלָתָּ לְפָנָי ה' אֱלֹהֶיךָ וּגְו' מַעֲשֶׂר דְּגַנְךָ וּגְו' וּבְכֹרֶת בְּקָרְךָ וְצֹאֲנֶךָ (דברים יד כג) - ממקום שאתה מעלה מעשר דגן אתה מעלה בכור, וממקום שאי אתה מעלה מעשר דגן אי אתה מעלה בכור (רבי עקיבא שם ושם ושם), ואין מקריבים את המעשר, שנאמר: וְהִבֵּאתֶם שְׁמָה עֲלֵתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעֲשֶׂרְתֵיכֶם (דברים יב ו), בשתי מעשרות הכתוב מדבר, אחד מעשר בהמה ואחד מעשר דגן, ממקום שאתה מעלה מעשר דגן אתה מעלה מעשר בהמה, וממקום שאי אתה מעלה מעשר דגן אי אתה מעלה מעשר בהמה (רבי עקיבא בכורות ג א), ואם הביא לא יקרבו ויאכל במומו (רמב"ם בכורות א ח).**

להלכה נחלקו ראשונים: יש אומרים שההלכה כדעה השניה (סמ"ג עשין קפט); ויש מחלקים: בכבור ההלכה שאין מביאים מחוץ לארץ (רמב"ם שם), ובמעשר בהמה ההלכה שמביאים (רמב"ם שם ו ב, לפי לחם משנה שם א ה, ותוספות יום טוב בכורות ט א), ואפילו מלכתחילה (רמב"ם שם ו ב, לפי ר"י קורקוס וימי שלמה שם) ²⁰.

עומר ושתי כל המנחות באות מן הארץ ומחוצה לארץ, חוץ מן הלחם העומר (ראה ערכו) ושתי-הלחם (ראה ערכו) שאינן באות אלא מן הארץ (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ט ב; רמב"ם אסורי מזבח ו טו, ושם תמידיו ז ה, ח ב), שבעומר נאמר: **פִּי תְּבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ (ויקרא כג י. מנחות פד א, ורש"י ד"ה ומה אני), ובשתי הלחם נאמר: מְמוֹשְׁבֵיכֶם תְּבִיאוּ (ויקרא שם יז) - ולא מן חוץ לארץ (תורת כהנים צו פרשה ז ז, ואמור פרק יג א; מנחות פג ב; רמב"ם שם ח ב) ²¹.**

במה בזמן היתר הבמות (ראה ערך במה כרך ג) נחלקו תנאים אם הותרה במה בחוץ לארץ:

וישיבה (רבי ישמעאל בספרי שלח קז). על חיוב במצות ראייה לדר בחוץ לארץ, ראה ערך ראייה; על חיוב במצות ראייה למי שיש לו קרקע בחוץ לארץ, ראה ערך הנ"ל; על חיוב בהקרבת קרבן פסח וקרבן חגיגה לדר בחוץ לארץ, ראה ערך קרבן פסח. ²³ ומהאחרונים יש שכתב שלא נתמעטה חוץ לארץ אלא מבית דין של עשרים ושלושה, לדיני נפשות וכיוצא (ראה להלן), אבל בית דין של שלושה לדיני ממונות חייבים למנות אף בחוץ לארץ בכל עיר ועיר, שלא יתכן שיצטרכו ללכת על כל דין ודין לפלך (ערוך השלחן חו"מ א יח). ²⁴ יש מהראשונים שאמר שזהו הטעם שאין תענית-צבור בבבל, לפי שאין בחוץ לארץ בית דין סמוך ושאינו שיוכלו לגזור תענית צבור (רמב"ן תענית יא ב, על פי ירושלמי תענית ב א; ר"ן שם, בשמו).

בכל מקום - ראה ערך מתנות כהונה. ¹⁹ או לפי שנאמר: רק קדשיך, ורק הרי זה מיעוט (ספרי שם, לגירסת תוספות תמורה יח א ד"ה אפילו, ושם כא ב ד"ה ממקום). ²⁰ על התרת בכור בחוץ לארץ כשנפל בו מום, ראה ערך בכור בהמה טהורה: בעל מום. ²¹ ויש מהתנאים הסובר שעומר בא אף מחוץ לארץ - שלדעתו חדש נוהג בחוץ לארץ (ראה לעיל: במצוות התלויות בארץ. מנחות פד א, לדעה זו) - ומה אני מקיים כי תבאו אל הארץ, שלא נתחייבו בעומר קודם שנכנסו לארץ (רבי יוסי בר רבי יהודה בגמ' שם). על סוריא (ראה ערכו) עבר-הירדן (ראה ערכו) ועמון-ומואב (ראה ערכו), אם נתמעטו, ראה ערך עומר וערך שתי הלחם. ²² ולדעה הראשונה בא כתוב זה ללמד שלא נתחייבו ישראל בנסכים - שעליה נסוב עיקר הפרשה - אלא מביאתן לארץ אחר ירושה

ואמרו חכמים שאפר פרה ירד עמהם לבבל (תוספתא פרה צוקרמאנדל ג ה).

טומאת ארץ חכמים גזרו טומאה על חוצה לארץ, וזו היא הנקראת טומאת ארץ-העמים (ראה ערכו).²⁸

מדורות הגוים מדורות-הגוים [בתי גוים] (ראה ערכו), שגזרו עליהם וטומאת בית טומאה שמא קברו בהם נפלים (ראה ערך הנייל), וכן הפרס טומאת בית-הפרס (ראה ערכו) [שדה שיש בה ספק טומאת מת] אינן נוהגות בחוץ לארץ (תוספתא אהלות צוקרמאנדל יח יא; רמב"ם טומאת מת יא יא), שלא גזרו בהם חכמים אלא בארץ ישראל (ר"ש אהלות יח ט).²⁹

ניירות נזירות (ראה ערכו) נוהגת אף בחוץ לארץ (תוספתא נזיר (ליברמן) א ה), אלא שלאחר שגזרו טומאה על ארץ העמים אי אפשר שתהיה בחוץ לארץ (פירוש המשניות לרמב"ם נזיר יט ב), ומי שנזר בחוץ לארץ קונסים אותו ומחייבים אותו לעלות לארץ ישראל ולהיות נזיר כמנין הימים שנזר, וכל זמן שהוא בחוץ לארץ אסור לשנות יין ולהיטמא למתים ולגלח וכל דקדוקי נזירות עליו ואף על פי שאין ימים אלו עולים לו (רמב"ם נזירות ב כא).

ישיבתה

מצוה בכל הדורות שישבו ישראל בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ (ראה ערך ארץ ישראל ב: מקורה וגדרה), ואמרו חכמים: לעולם ישרה אדם בארץ ישראל, ואפילו בעיר שרובה גוים, ולא בחוצה לארץ, ואפילו בעיר שכולה ישראל (תוספתא עבודה זרה צוקרמאנדל ד ג; כתובות קי ב), שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, כאילו עובד עבודה זרה, שהרי דוד אומר: **פִּי גִּישׁוֹנֵי הַיּוֹם מִהֶסְתַּפֵּחַ בְּנִגְלַת ה' לְאֹמֵר לֵךְ עֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים** (שמואל א כו יט), וכי מי אמר לו לדוד לך עבוד אלהים אחרים, אלא לומר לך כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודה זרה (כתובות שם).³⁰

נבואה עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות - לנבואה (ראה ערכו) - משנבחרה ארץ ישראל אין השכינה נגלית בחוץ לארץ, שנאמר: **וַיָּקָם יוֹנָה לְבָרֵךְ תְּרִישָׁה מִלְפָּנָי ה'** (יונה א א), אמר יונה אלך לי בחוץ לארץ, מקום שאין השכינה שורה ונגלית (מכילתא בא פסחא א).

אכן מצינו שיחזקאל נתנבא בכבל, ודניאל חזה שם, וירמיהו נתנבא מקצת נבואותיו במצרים (ראה ירמיהו מג ח ומד א), ונחלקו תנאים:

- יש אומרים שלא נדבר ה' עם הנביאים בחוץ לארץ אלא בזכות אבות, שנאמר: **כֹּה אָמַר ה' קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמַע וְגו' רָחַל מִבְּכָה עַל בְּנֵיהָ וְגו' כֹּה אָמַר ה' מְנַעֵי קוֹלְךָ מִבְּכֵי וְעֵינֶיךָ מִדְּמָעָה** (ירמיהו לא יד-טו. תנא קמא במכילתא שם).

- יש אומרים אף על פי שנדבר עמהם בחוצה לארץ ובזכות אבות, לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים, שנאמר

נגע בביתו, מה שאין כן בחוץ לארץ שלא יארע דבר זה לעולם (רמב"ן עה"ת שם יג מז).²⁸ על זמן הגזרה וטעמיה, וכן על מה גזרו ועל איזה מקום גזרו, ראה ערך ארץ העמים.²⁹ ויש החולק וסובר שלהחמיר אמרו ולא להקל, שבארץ ישראל מועילה בדיקה, ובחוץ לארץ אין להם תקנה (כסף משנה שם, בשם מצאתי כתוב).³⁰ על אופנים שמותר בהם לדור בחוץ לארץ, ראה ערך ארץ ישראל ב: מניעות לקיום המצוה; על איסור יציאה מארץ ישראל לחוץ לארץ והאופנים שהתירו, ראה ערך הנייל: יציאה לחוץ לארץ; על איסור יציאה מבבל לשאר ארצות, ראה ערך בבל: מקום גלותו.

שבחוץ לארץ שאינם סמוכים אינם דנים אלא דיני-ממונות (ראה ערכו) בתורת שליחותם של בית דין הראשונים הסמוכים שהיו בארץ ישראל (גיטין פח ב; בבא קמא פד ב; רמב"ם סנהדרין ה ח; טושי"ע חו"מ א א), ותקנת חכמים היא זו משום נעילת דלת בפני לווים (רמב"ן סנהדרין כג א; רשב"א גיטין פח ב; חידושי הר"ן סנהדרין ב ב).²⁵

קביעת חדשים אין מחשבים וקובעים חדשים ומעברים שנים בחוץ ועיבור שנים לארץ, שנאמר: **פִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַיִם** (ישעיהו ב ג. רמב"ם קידוש החודש א ח, על פי ברכות סג ב). ולא עוד אלא שיש מהראשונים הסובר שאף בזמן הזה שאיננו מקדשים את החודש על פי הראיה, אלא לפי החשבון, אי אפשר לעשות חשבון זה אלא בארץ ישראל לבד, ומה שמחשבים בחוץ לארץ אינו אלא גלוי-מלתא-בעלמא (ראה ערכו), מפני שיודעים שכך קבעו בארץ ישראל, ואילו יצויר שחם ושלוש לא יהיו בני ישראל בארץ ישראל ולא יהיה שם שום בית דין, אז לא יועיל החשבון שבחוץ לארץ כלל, אלא שלא יקרה כדבר הזה, כי אם לא יהיו מישראל כלל בארץ ישראל, תמחה שארית האומה, וכבר הבטיחנו ה' שלא יעשה כן (ספר המצוות מ"ע קג).

לא היו יכולים לעבר השנה בארץ ישראל, מעברים אותה בחוץ לארץ, שכן מצינו שירמיה ויחזקאל וברוך בן נריה עיברו את השנה בחוץ לארץ (ירושלמי סנהדרין א ב).

ואם היה אדם גדול בחכמה ונסמך בארץ ישראל ויצא לחוצה לארץ ולא הניח בארץ ישראל כמותו הרי זה מחשב וקובע חדשים ומעבר שנים בחוצה לארץ, ואם נודע לו שנעשה בארץ ישראל אדם גדול כמותו, ואין צריך לומר גדול ממנו, הרי זה אסור לקבוע ולעבר בחוצה לארץ, ואם עבר וקבע ועיבר לא עשה כלום (רמב"ם שם, על פי גמ' שם).²⁶

בטומאה וטהרה

נגעי בתים חוצה לארץ אינה מטמאה בנגעים (נגעים יב ד; רמב"ם טומאת צרעת יד יא) - דהיינו נגעי-בתים (ראה ערכו. תוספתא שם צוקרמאנדל ז טו) - שנאמר: **פִּי תְּבֹאוּ אֶל אֶרֶץ כְּנָעַן וְגו' וַנִּתְּתֵי נֶגַע צָרַעַת בְּבֵית וּיִקְרָא יד לד**, ארץ כנען ולא חוץ לארץ (פירוש המשניות לרמב"ם שם).²⁷

נגעי בגדים נגעי-בגדים (ראה ערכו) נוהגים אף בחוץ לארץ, שנאמר: **זֹאת תוֹרַת נֶגַע צָרַעַת בְּגָד וְגו' לְטַהְרוֹ אוֹ לְטַמְּאוֹ** (ויקרא יג ט), בין בארץ ובין בחוץ לארץ (תורת כהנים תזריע, נגעים פרק טז יג).

נגעי אדם וכן נגעי-אדם (ראה ערכו) נוהגים אף בחוץ לארץ (תוספתא שם). טהרת מצורע טהרת-מצורע (ראה ערכו) נוהגת אף בחוץ לארץ (תורת כהנים מצורע פרשה א יג, לפי פירוש המשניות לרמב"ם נגעים יד יג; רמב"ם טומאת צרעת יא ו), שנאמר: **לְטַהְרוֹ אוֹ לְטַמְּאוֹ** (ויקרא שם) בארץ ובחוצה לארץ (תוספתא שם ח א).

הזאה אף הזאת טמא מת נוהגת בחוץ לארץ (ראה ערך הזאה ב),

²⁵ ויש מהאחרונים שכתב ששליחות זו היא מן התורה, אלא שנמסר הדבר לחכמים להורות במה עשו אותנו לשלוחים לדון מבלי סמוכים (נתיבות המשפט א סק"א). על הדברים שיש להם ושאינן להם רשות לדון, ראה ערך בית דין: בחוץ לארץ ובזמן הזה.²⁶ על חוץ לארץ שעושים שם שני ימים טובים מספק, ראה ערך יום טוב שני של גלויות.²⁷ או לפי שטאמר שם: **בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזְתְּכֶם** (ויקרא שם) וחוף לארץ אינה אחוזה (חינוך קעז; ר"ש שם א, ד); או שאין הדבר מפני היותו חובת קרקע, אלא שלא יבוא ענין זה אלא בארץ הנבחרת אשר ה' הנכבד שוכן בתוכה, וכשה' סר מעליו מחמת חטא ועון יתהווה

• ויש אומרים שאף בחוץ לארץ יוציא, ולא אמרו שאין עולה לו המנין אלא באדם שרגיל לישב בארץ ויצא לחוץ לארץ וחזר לארץ, שהשנים שהיה בחוץ לארץ אין עולים לו מן המנין (רמב"ן ורשב"א שם, בשם הר"א אבי"ד)³³, או שאפילו לא היה בארץ קודם, אלא שהה עמה עשר שנים בחוץ לארץ ואחר כך בא לארץ, אין ישיבת חוץ לארץ עולה לו מן המנין ונותנים לו עשר שנים מעת ביאתו לארץ, אולי בזכות הארץ יבנה (רמב"ן שם, בשם יש מפרשים; טור אה"ע קנד).

קבורה לענין קבורה (ראה ערכו) אמרו חכמים שאינו דומה מי שארץ ישראל קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה (כתובות קיא א; רמב"ם מלכים ה יא), ואמרו על מי שמת בחוץ לארץ והביאו ארונו לארץ ישראל: על אֲדָמָה טְמֵאָה תָמוּת (עמוס ז יז. גמ' שם), וכשיכל לעלות לארץ בחייו ולא עלה (פני משה כתובות יב א), אמרו עליו: וְתָבֵאוּ וְתִטְמְאוּ אֶת אֶרְצֵי וְנַחֲלֹתֵי שְׂמַתָּם לְתוֹעֵבָה (ירמיהו ב ז), ונחלתי שמתם לתועבה, בחיכם, ותבואו וטמאו את ארצֵי, במיתתכם (ירושלמי כלאים ט ג, וכתובות שם; בראשית רבה צו ח).

ומכל מקום אמרו שכל הקבור בארץ ישראל כאילו קבור תחת המזבח, שבמזבח נאמר: מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי (שמות כ כא), ובארץ ישראל נאמר: וְכִפַּר אֲדָמָתוֹ עִמּוֹ (דברים לב מג. כתובות קיא א), שכל הקבור בה נתכפר לו כמזבח כפרה (רמב"ם שם), והחכמים היו מוליכים מתייהם לשם, צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק (רמב"ם שם). ואף על פי שאין מפנים את המת מקבר לקבר (ראה ערך קבורה), אבל כדי לקבורו בארץ ישראל - מותר (רבנו ירוחם כח א; שו"ע יו"ד שסג א), שכפרתו היא, שעפר ארץ ישראל מכפר (שו"ע שם סק"ג). וכן אף על פי שאין מוליכים את המת מעיר שיש בה קברות לעיר אחרת, מחוץ לארץ לארץ ישראל מותר (אור זרוע ב טיט; שו"ע שם ב).

ובימי התלמוד היו נותנים עפר מארץ ישראל על ארונם של אלו שמתו בחוץ לארץ והביאו ארונם להיקבר בארץ ישראל - שבזה מתכפר להם (פני משה כתובות שם) - שנאמר: וכפר אדמתו עמו (דברים שם). רבי לעזר בירושלמי שם ושם; רבי לעזר בבראשית רבה שם, לגירסת כ"ו שבמהדורת תיאודור-אלבק); ויש גורסים - שאין צורך בזה - שכיון שהוא נקבר בארץ ישראל, הקב"ה מכפר לו (רבי אליעזר בבראשית רבה שם, לגירסתו; רבי אלעזר בתנחומא ויחי ב), וכן בימינו אין נוהגים בזה (עלי תמר כלאים שם).

וכשנקבר בחוץ לארץ, יש נוהגים לתת מעפר ארץ ישראל בקבר (אור זרוע שם, על פי ירושלמי שם; רמ"א שם א)³⁴, או על גוף הנפטר (עלי תמר שם, בשם הרבה אחרונים)³⁵, או שמשימים חלק בקבר וחלק על גוף הנפטר (גשר החיים א כז ט, בשם יש מפזרין), ובמקום שאין עפר מארץ ישראל ישימו עפר מקרקע בית הכנסת או בית המדרש (תשובות והנהגות א תרפט, בשם רבי שלמה קלוגר).

יושיבה

קהל יושבי חוץ לארץ אינם נקראים קהל, ולכן כפר-העלם-

בדניאל: וְאֲנִי הֵייתִי עַל אוֹבֵל אוֹלִי (דניאל ח ב) - על הנהר ששמו אוֹלִי (רש"י שם) - ואומר: וְאֲנִי הֵייתִי עַל יַד הַנְּהָר הַגָּדוֹל הוּא חֲדָקָל (שם י ז), וביחזקאל נאמר: הִיָּה הָיָה דָבָר ה' וְגו' עַל נְהָר כְּבָר (יחזקאל א ג. מכילתא שם, בשם יש אומרים, הראשון).

• ויש אומרים שלא שרתה שכינה על יחזקאל בבבל אלא מפני שכבר שרתה עליו שכינה קודם לכן בארץ ישראל, שנאמר: הִיָּה הָיָה דָבָר ה' אֶל יְחֻזְקָאֵל וְגו' בְּאֶרְץ כְּשָׂדִים (יחזקאל שם) - ומכפילות "היה היה" אנו למדים (מהרש"א מועד קטן כה א) - שהיה כבר הדיבור עמו בארץ ישראל (מכילתא שם, בשם יש אומרים, השני; תרגום יונתן שם; גמ' שם, לפי רש"י שם ד"ה שהיה, בשם יש אומרים), ולא פסק ממנו אפילו בבבל (חידושי הר"ן שם)³¹.

כתיבת נביאים בטעם שאנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל, דניאל וכתובים (ראה בבא בתרא טו א), ולא כתבו איש ספרו, יש מהראשונים שכתב שלא נתנה נבואה - והוא הדין אחד מספרי הכתובים (רש"י שם) - להיכתב, אלא בארץ ישראל (רש"י שם ד"ה כתבו יחזקאל).

ברכות שאינן הברכה של אריכת ימים לא נאמרה על חוץ לארץ: לְמַעַן בחוץ לארץ יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתָּיִכֶם לְתֵת לָהֶם (דברים יא כא), אבל בחוץ לארץ לא (ברכות ח א). וכן אמרו לענין הישיבה בה: וְיִשְׁבְּתֶם לְבַטַח בְּאֶרְצְכֶם (ויקרא כו ח), ואי אתם יושבים לבטח חוצה לה (תו"כ בחקתי פרשה ז)

וכן דרשו: טוב פת חרבה ושלחה בה מפי' מלא זבחי ריב (משלי יז א), פת חרבה ושלחה בה זו ארץ ישראל, שאפילו אוכל אדם בה פת ומלח בכל יום ודר בתוכה זוכה לעולם הבא, בית מלא זבחי ריב זה חוצה לארץ, שהיא מלאה חמסים וגזלות (ילקוט שמעוני משלי תתקנו).

ואמרו: נכסי חוץ לארץ, אין בהם ברכה (בראשית רבה ב עד א). ואמרו עוד: מוטב ללון במדברות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטיות של חוץ לארץ (בראשית רבה לט ח).

שהה עם אשה עוון ישיבת חוץ לארץ יש שגורם שלא להוליד בנים עשר שנים ולא (רש"י יבמות סד א ד"ה מקץ), לפיכך מי שנשא אשה ילדה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, שהדין הוא שיוציא ויתן כתובה שמא לא זכה להיבנות ממנה (ראה ערך פריה ורביה), אין ישיבת חוץ לארץ עולה לו מן המנין, שנאמר בלקיחת הגר לאברהם: מִקֵּץ עֶשֶׂר שָׁנִים לְשִׁבְתָּ אִבְרָם בְּאֶרְץ כְּנָעַן (בראשית טז ג. תוספתא יבמות (ליברמן) ח ה; גמ' שם), שעד שלא בא לארץ כנען לא לקח את הגר (רש"י שם)³².

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שבחוץ לארץ אין כופים אותו להוציא, שיש לתלות שמה שלא הוליד הוא בעוון ישיבת חוץ לארץ (סמ"ג עשין מט; סמ"ק רפד; ראב"ן יבמות שם; רא"ש שם ו יב, בשם יש שרוצים).

לו המקום לָךְ לָךְ מֵאֶרְצָךְ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וְגו' אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֶרְצָךְ (בראשית יב א), ונתעצל ולא הלך, ואף אחר שבא לארץ ישראל חזר למקומו, שהרי בברית בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה, וכתוב: וְאֶבְרָם בֶּן שְׁבַעִים וְשָׁבַע שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִמֶּךָ (בראשית יב ד), אלא ודאי משבא לארץ חזר לחרו, ועל זה נענש (רא"ש שם).³⁴ ויש המהדרים לתת מעפר הר הזיתים (גשר החיים א כז ט).³⁵ ויש שכתב שאם ישימו על עיני המת ועל טבורו ועל מילתו מעפר של ארץ ישראל נחשב כאלו הוא קבור ממש בארץ ישראל (מדרש תלפיות, ארץ

31. ויש מהראשונים שכתב שאברהם נתנבא באור כשדים, ויחזקאל ודניאל בבבל וירמיהו במצרים, מפני שכל מי שנתנבא לא נתנבא כי אם בה או בעבורה, ואברהם נתנבא עבורה, וירמיהו בה ובעבורה, ויחזקאל ודניאל נתנבאו מפניה, והיו נמצאים בבית ראשון, וראו בו השכינה שבהמצאה היה מגיע לנבואה כל המוכן לה (כוזרי ב יג-יד).³² ויש שכתב הטעם שאין ישיבת חוץ לארץ עולה מן המנין, לפי שאין ישיבתה ישיבת קבע אלא ישיבת טלטול (מדרש הגדול בראשית טז א).³³ ומה שלא עלתה לאברהם ישיבת חוצה לארץ, לפי שצויה

לשאת ולתת עמהם (ראה ערך הנ"ל: לפנייהם ולאחריהם) שלא אמרו כן אלא בארץ ישראל, ובחוץ לארץ אינו אסור אלא יום האיד בלבד (שמואל בעבודה זרה ז ב; רמב"ם עבודה זרה ט א; טושי"ע יו"ד קמח ד), ונאמרו בזה מספר טעמים:

- שאין הגוים אדוקים בעבודה זרה (רש"י שם ד"ה בגולה, על פי חולין יג ב), ואפילו שידוע לנו שעובד עבודה זרה, מכל מקום הואיל ורובם אין עבודה זרה שגורה בפיהם, אף העובד אינה שגורה בפיו אלא ביום האיד בלבד (אור זרוע ד, עבודה זרה צה).

- שאין אנו יכולים להעמיד עצמנו מלישא וליתן עמהם, שביניהם אנו יושבים ופרנסתנו מהן (רש"י שם יא ב ד"ה בגולה).

- שאנו יראים מהם (רש"י שם ושם).

- משום איבה (שלטי הגבורים שם, בשם ר"א ממיץ) ³⁹.

שבע אומות שבע-אומות (ראה ערכו) שנאמר בהם: לא תחיה כל נשמה וגו' למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם (דברים כ טו, יח), נחלקו בהם תנאים:

- יש אומרים שאותם שבחוץ לארץ אם היו חוזרים בתשובה היו מקבלים אותם (רבי שמעון בסוטה לה ב), שאותם שבארץ ישראל אף אם היו חוזרים בתשובה לא היו מקבלים אותם שמחמת יראה הם עושים (רש"י שם ד"ה וכתבו) ⁴⁰.

- ויש אומרים שאף אותם שבחוץ לארץ הם בכלל לא תחיה כל נשמה (רבי יהודה שם, לפי הגמ' שם לו א, ורש"י ד"ה כמאן).

ישובה

בכמה מצוות ודינים שעיקרם משום ישוב ארץ ישראל (ראה ערך ארץ ישראל ו: משום ישוב ארץ ישראל) אמרו שאינם נוהגים בחוץ לארץ לפי שלא חששו לישובה.

חנוד הבונה בית בחוץ לארץ, אינו חוזר מעורכי המלחמה (ראה ערכו), שנאמר: מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו (דברים כ ה), את שמצוה לחנכו, יצא זה שאין מצוה לחנכו (ירושלמי סוטה ח ד; רמב"ם מלכים ז יד, ולחם משנה שם), וכן הנוטע כרם בחוץ לארץ אינו חוזר, שנאמר: ומי האיש אשר נטע כרם ולא חנלו (דברים שם ו), את שמצוה לחללו, יצא זה שאין מצוה לחללו (ירושלמי שם ה; רמב"ם ולחם משנה שם). ומטעם זה יש מהאחרונים שכתב שהסעודה שעושים לחנוכת הבית (ראה ערך חנוך בית) בחוץ לארץ אינה סעודת-מצוה (ראה ערכו. באר שבע, שו"ת ע; מגן אברהם תקסח סק"ה, בשמו).

מזוהה השוכר בית, אף על פי שבארץ ישראל חייב מיד משום ישוב ארץ ישראל, בחוץ לארץ כל שלשים יום פטור מן המזוזה (מנחות מד א; רמב"ם תפילין ה י; טושי"ע יו"ד רפו כב), שמא יחזור בו (רש"י שם ד"ה והשוכר), ועוד שבחוץ לארץ עד שלשים יום הישיבה היא עראית, אבל בארץ ישראל שבכל יום שדר שם מקיים מצות ישיבת ארץ ישראל, נחשבת הישיבה לקבע (תועפות ראם ת ל; דעת כהן קעט)

אסור כמו בארץ ישראל (מאירי שם ו ב); ויש מהראשונים הסובר שבגולה אין איסור אלא באיד אחד לבד, יום הולדת אותו האיש, שאיד זה הם מחשיבים, ואידים אחרים אינם מחשיבים (הגהות מיימוניות שם, בשם הרשב"ם שפירש בשם רש"י שיטת שמואל). ⁴⁰ או שאף אם היו מקבלים אותם, מכל מקום לאחר שהתחילו במלחמה לא היו מקבלים אותם, מה שאין כן אותם שבחוץ לארץ שמקבלים אותם לעולם, שדינם כשאר אומות (תוספות שם ד"ה לרבות, על פי ספרי שופטים רב).

דבר-של-צבור (ראה ערכו) שנאמר בו: וְאִם כָּל עַדְתּוֹ יִשְׁרָאֵל יִשְׁגּוּ וְנִעְלַם דָּבָר מֵעֵינֵי הַקֹּהֵל (ויקרא ד יג), אין הולכים בו אלא אחר רוב יושבי ארץ ישראל (הוריות ג א; רמב"ם שגות יג ב), ואין משגיחים על יושבי חוץ לארץ (רמב"ם שם). אכן לענין אזהרת פסולי יוחסין (ראה ערך פסולי קהל), כגון פצוע דכא וכרות שפכה (ראה ערך פצוע דכא; כרות שפכה), ממזר (ראה ערכו), עמוני-ומואבי (ראה ערכו), שנאמר בהם: לֹא יָבֹא וְגו' בְּקֹהֵל ה' (דברים כג ב-ד), אין אומרים שיושבי חוץ לארץ אינם נקראים קהל ויהיו מותרים, לפי שכאן נאמר קהל ה', שמשמעו כל שומרי מצוות ה' - בין בארץ, בין בחוץ לארץ (יראים ט) ³⁶.

עזיבת הלוי אף על פי שהוזהרו שלא לעזוב את הלויים (ראה ערך לוי), שנאמר: הַשְּׂמֵר לָךְ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת הַלְוִי כֹל יְמֶיךָ עַל אֲדָמְתְּךָ (דברים יב יט), בחוץ לארץ אין מוזהרים עליהם יותר מעל עניי ישראל (רש"י עה"ת שם), שנאמר: על אדמתך (דברים שם) - ולא בגולה (ספרי ראה עד; רש"י עה"ת שם), לפי שבארץ ישראל יש לישראל נחלות וללוי אין נחלות, ולכך צריכים שיתנו עיניהם עליו, אבל בגולה אין לישראל נחלה כמו שאין ללוי נחלה (שפתי חכמים שם) ³⁷.

דינים שונים נאמרו בחוץ לארץ לא מפני שהמקום, היותו חוץ לארץ, גורם, אלא מפני סיבות מסויימות התלויות ביושביה, ומהם יש שבשינויי הסיבות משתנה ההבדל בין ארץ ישראל לחוץ לארץ:

המביא גט המביא גט ממדינת הים, שצריך השליח המביאו ממדינת הים לומר בפני נכתב ובפני נחתם (ראה ערך שליח להולכה), ואין הדבר תלוי בחוץ לארץ, שכן אמרו בבל (ראה ערכו) כארץ ישראל לגיטין, לפי שיש שם בני תורה ועדים מצויים (גיטין ו א), וכן להיפך כתבו ראשונים שבזמן הזה אף ארץ ישראל כחוץ לארץ לגיטין (ר"ן שם ב ב, בשם רבנו תם; שו"ע אה"ע קמב א), שהכל לפי הענין (ר"ן שם, בשם רבנו תם).

עדים עם שמות גיטין הבאים ממדינת הים ועדים החתומים עליהם גיטין שמותיהם כשמות גוים כשרים, מפני שרוב ישראל שבחוץ לארץ שמותיהם כשמות גוים (תוספתא גיטין (ליברמן) ו ד; גמ' שם יא ב), וכתבו ראשונים שהדבר תלוי לפי הזמן והמקום אם רוב שמותיהם כך (ריטב"א שם).

מקואות כל המקואות (ראה ערך מקוה) הנמצאים בחוץ לארץ - שאין אנו יודעים אם המים הנקוים בהם שאובים (ראה ערכו) או כשרים (פירוש המשניות לרמב"ם מקואות ח א) - פסולים, שחזקתם שאובים (רמב"ם מקואות י ה, על פי משנה שם ותוספתא מקואות (צוקרמאנדל) ו א), שספק בדינו אם מולאו בהם מים שאובים, או בידי שמים (כן משמע מהש"ך יו"ד רא ס"ק קט).

עבודה זרה גויים שבחוץ לארץ אינם עובדי עבודה זרה אלא מנהג אבותיהם בידיהם, לפיכך אין לחשוש שבחיתתם שמא מין הוא, היינו אדוק לעבודה זרה, לאסרה בהנאה (חולין יג ב) ³⁸.

אידיהן של אידיהן-של-גוים (ראה ערכו) שאסור להלכה שלשה ימים

גוים ישראל; עלי תמר שם, ותשובות והנהגות א תרפט, בשמו). ³⁶ או שלא אמרו שאינם נקראים קהל אלא במקום שצריך רוב הקהל, מה שאין כן באזהרת פסולי יוחסין שהיא מצוה המוטלת על כל איש ואיש בפני עצמו (באר שבע הוריות שם). ³⁷ אם לוי קודם בחוץ לארץ לצדקה ולשאר דברים, ראה ערך לוי. ³⁸ ויש מהראשונים שכתבו שמשמע זה אף בארץ ישראל אינם אדוקים כל כך שיהיו מעשיהם לשם עבודה זרה (תוספות שם ד"ה נכרים). ³⁹ ויש מהראשונים הסובר שאם ימצא מקום בחוץ לארץ שהם אדוקים ואין איבה,

ורשב"א וריטב"א ונמוקי יוסף שם; טור חו"מ קנה, וסמ"ע שם ס"ק מח), והלואי שתנוול בפני יושביה (רמב"ן שם) ⁴⁴.

קניינה

בכמה מצוות ודינים שעיקרם משום קניינה של ארץ ישראל לישאל (ראה ערך ארץ ישראל ו: בקניינה), אמרו שאינם נוהגים בחוץ לארץ, שאינה קנויה להם מן השמים (כן משמע מרש"י קדושין לט א ד"ה והכתיב).

מכירת בתים **אף על פי שאסור למכור לנכרי בתים ושודות בארץ ושדות לגוים ישראל, שנאמר: וְלֹא תִקְנִים (דברים ז ב), ודרשו: לא תתן להם חנייה בקרקע (ראה ערך לא תחנם. עבודה זרה כ א), בחוץ לארץ מותר (משנה שם כא א; תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ב ח; רמב"ם עבודה זרה י ד; טושי"ע יו"ד קנא ח), שאינה ארצנו (רמב"ם שם) ⁴⁵, ובלבד שלא יעשנה שכונה (גמ' שם, לפי הריטב"א שם; טושי"ע שם, לפי הש"ך שם ס"ק טו), שאסור למכור לשלשה נכרים ביחד (שו"ע שם); ויש סוברים שבחוץ לארץ מותר למכור לשלשה נכרים ביחד (כן משמע מהרמב"ם שם י ג; מאירי שם; דגול מרבבה על הש"ך שם).**

השכרת בתים **וכן איסור השכרת בית לגוי (ראה ערך עבודה זרה), מפני לגוים שהוא מכניס לתוכה עבודה זרה, ונאמר: וְלֹא תִבְיֵא תוֹעֵבָה אֶל בֵּיתְךָ (דברים ז כו. משנה שם), כתבו ראשונים שלא אמרו כן אלא בארץ ישראל או בסוריא, אבל בחוץ לארץ מוכר ומשכיר אף לבית דירה (תוספות שם ד"ה אף, בשם רבינו חיים כהן, על פי ירושלמי עבודה זרה א י; רמב"ן ור"ן וריטב"א שם), אלא שנחלקו בטעם הדבר:**

- יש מפרשים לפי שבית שבחוץ לארץ אינו נקרא ביתך (תוספות שם, בשם רבינו חיים כהן; ריטב"א שם, בשם רבנו תם), ואף על פי שגם במזוזה נאמר: וּכְתַבְתֶּם עַל מַזְוֹת בַּיְתְּךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ (דברים ו ט) ונוהגת אף בחוץ לארץ, היינו לפי שמזוזה חובת הדר היא, וביתך היינו דרך ביאתך (ריטב"א שם).

- יש מפרשים לפי שאף בארץ ישראל לא נאמר לא תביא תועבה אל ביתך אלא בבית שלו, בעוד שהוא דר בו, אלא שחכמים גזרו שלא להשכיר לנכרי מפני שמכניס לתוכו עבודה זרה, ולא גזרו אלא בארץ ישראל או בסוריא, אבל בחוץ לארץ הקלו (תוספות שם, בשם הר"ר אלחנן; ספר התרומה קמד).

- ויש מפרשים הטעם, שמן התורה אין איסור אלא להכניס עבודה זרה לביתו כדי ליהנות ממנה, אלא שחכמים גזרו שלא להכניס כלל, ולא גזרו אלא בארץ ישראל או בסוריא שנצטוונו לעקור משם עבודה זרה בכל כוחנו (ראה לעיל: במצוות שאין תלויות בארץ), מה שאין כן בחוץ לארץ (ריטב"א שם).

הסגת גבול **באיסור הסגת-גבול (ראה ערכו), שמכניס מתחום חברו לתוך תחומו בחזקה או בסתר, שעובר בשני לאוין - בלאו של גזלה או גנבה, ובלאו של לא תסיג (ראה ערך הני"ל), בחוץ**

גידול בהמה **איסור גידול בהמה-דקה [בהמה ממיין הבהמות דקה הקטנות, כגון עז ושה] (ראה ערכו: גידולה) אינו נוהג בחוץ לארץ (בבא קמא עט ב) אפילו במקומות ישוב ישראל (טור חו"מ טט; ערוך השלחן שם א, בדעת הרמב"ם), שלא חששו לישוב חוץ לארץ, ואם יפסידו שדות אחרים - ישלמנה (רש"י שם ד"ה אבל), או לפי שבארץ ישראל אסור מפני שאסור להזיק ממון חברו אף אם רוצה לשלם, ורוב השדות בארץ ישראל הם של ישראל, מה שאין כן בחוץ לארץ (רמב"ם נזקי ממון ה א וב ח). ובבל (ראה ערכו) עשו אותה כארץ ישראל לענין זה (גמ' שם פ א), שמיום גלות יכניה רבו שם תלמידים, ונתיישבו שם בישוב קבוע (רש"י שם ד"ה בבבל), ורוב השדות של ישראל היו (טור שם) ⁴¹.**

נטע שדה חברו **היורד לתוך שדה חברו ונטעה שלא ברשותו, ואמר שלא ברשות לו נטיעותי אני נוטל, שאין שומעים לו (ראה ערך יורד לנכסי חברו שלא מדעתו: נטילת השבח), נחלקו שתי לשונות בתלמוד:**

- ללשון הראשונה הטעם הוא משום ישוב ארץ ישראל (סתמא דגמ' בבא מציעא קא ב), ולכן בחוץ לארץ שומעים לו (מסקנת הגמ' שם).
- וללשון השניה הטעם הוא משום שמכחיש את הקרקע (איכא דאמרי בגמ' שם), ולכן אפילו בחוצה לארץ אין שומעין לו, שהפסידו ממון (מסקנת הגמ' שם, ורש"י ד"ה איכא בינייהו), וכן הלכה (רמב"ם גזלה י ט; טושי"ע חו"מ שעה ב) ⁴².

ומכל מקום אם שטף נהר את זיתיו ושתלם בתוך שדה חברו, ורצה בעל הזיתים לעקור את זיתיו וליטלם, לדברי הכל דוקא בארץ ישראל אין שומעים לו משום ישוב ארץ ישראל, אבל בחוץ לארץ שומעים לו (גמ' שם א ותוספות שם ב ד"ה בשדה; טושי"ע חו"מ קסח א), ולא חששו להכחשת הקרקע, כיון שלא עשה בידים אלא נעשה ממילא (תוספות שם) ⁴³.

בר מצרא **בדין בר-מצרא [מי שיש לו קרקע סמוכה לקרקע העומדת למכירה, שיש לו זכות קדימה לקנות אותה הקרקע] (ראה ערכו), שאם הוא באופן שמשום ישוב העולם טוב יותר שהקרקע תשאר ביד הלוקח מאשר אם תשאר ביד המצרן, שאין לבעל המצרן זכות קדימה (ראה ערך הני"ל: במקום הפסד לאחרים), אף בחוץ לארץ הדין כן, שכיון שאין דין בר מצרא אלא משום וְעִשִׂיתָ הַיְשָׁר וְהַטֹּב (ראה ערך הני"ל: הדין וטעמו. דברים ו יח) יכול הלוקח לדחות אותו בטענה כל שהיא, וחשו לישוב אף בחוץ לארץ (בית יוסף חו"מ קעה כו).**

נוי העיר **במקום שחששו לנוי העיר, כגון אותה ששינוי: מרחיקים את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה (ראה ערך הרחקת נזיקין. בבא בתרא כד ב), כתבו ראשונים שאינה אלא בארץ ישראל, אבל בחוץ לארץ אפילו בעיר שרובה ישראל אין חוששים לנוי העיר (כן משמע מרש"י שם ד"ה לא חמימא; רמב"ן**

שומעים לו (אור שמח שם). ⁴³ לפירוש שאין הדבר תלוי בארץ ישראל, אלא בישוב ישראל, פירשו שבשטף נהר את זיתיו אף בחוץ לארץ במקום שישאל מצויים אין שומעים לו לעקורם, כיון שישראל קונים שם שדות וכרמים, כמו שכתב ירמיהו לגולי בבל: בְּנוּ בָתַיִם וְשָׁבוּ וְנָטְעוּ גֵזֵת וְאָכְלוּ אֶת פְּרִיָהּ (ירמיהו כט ה). שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ך; ויש שנסתפק שמא אין הדין כן אלא בבבל (ראה ערכו) בלבד (שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ך). ⁴⁴ ויש מהראשונים החולק וסובר שאף בחוץ לארץ נוהג דין זה (יד רמ"ה שם). ⁴⁵ או לפי שקרקע ארץ ישראל חשובה חנייתה, ולא קרקע חוץ לארץ (רש"י

⁴¹ ויש מהראשונים הסוברים שכל חוץ לארץ דינו כבבל לענין זה, שאנו אחר בבל נגריים בכל מנהגו (טור שם, בשם יש אומרים); ונדחו דבריהם, שמכיון שאין בחוץ לארץ הטעם של רוב שדות ישראל, אין לנהוג כבבל לענין זה (טור שם; בית יוסף שם א). ⁴² ויש המפרשים שאין הדין תלוי בארץ ישראל או בחוצה לארץ, אלא במקום ישוב ישראל (רבי יהושע בן לוי בירושלמי בבא קמא ט א, לפי השדה יהושע שם; כן משמע מהמאירי שם, בשם יש פוסקין, והשיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ך; אור שמח שכנים ד י, בדעת הרמב"ם), שללשון הראשונה שומעים לו במקום שאין ישוב של ישראל, וללשון השניה לעולם אין

הסתם על תנאי הם עשויים, ואין צורך בתנאי בזה (אור זרוע ב שפח, לפי שער הציון שם; משאת בנימין לג) ⁴⁸.

בתפילות וברכות

בתפילות וברכות, דנו בעניינים שונים לגביהם בנוגע לחוץ לארץ, ונתבאר כל אחד ואחד בערכו:

- ברכת חכם הרזים, אם נאמרת בחוץ לארץ (ראה ערך ברכות הראיה: על אוכלוסיה, חכמים ומלכים).
- ברכה מעין שלוש, שיש שינוי בחתימתה אם אוכל פירות חוץ לארץ או פירות ארץ ישראל (ראה ערך ברכה מעין שלש: הנוסח).
- ברכת מציב גבול אלמנה על ראיית בתי ישראל בשובם, וברכת דיין האמת על ראייתם בחורבנם, אם נאמרות בחוץ לארץ (ראה ערך הני"ל: על בתים, קברות ועבודה זרה).
- ברכה על מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה, אם נאמרת בחוץ לארץ, ונוסחתה (ראה ערך הני"ל: שם).
- הלל, שיש הסוברים שאינו נאמר על נס שבחוץ לארץ, וכיצד נאמר על נס יציאת מצרים (ראה ערך הלל: ימים שאין אומרים הלל).
- ביום טוב שני של גלויות, בתפילות וקריאת התורה וההפטרות בו (ראה ערך יום טוב שני של גלויות).
- נשיאת כפים, שנוהגת מן התורה אף בחוץ לארץ, ועל טעם המנהג בחלק מקהילות ישראל שלא לאומרו בחוץ לארץ, מלבד בזמנים ידועים (ראה ערך נשיאת כפים).
- קריאת המגילה אם בכרכים המוקפים חומה בימות יהושע בחוץ לארץ, קוראים אותה בארבעה עשר או בחמשה עשר (ראה ערך קריאת המגילה).
- זמן שאלת גשמים בחוץ לארץ ששים יום לאחר התקופה, ובאלו מקומות נוהגים כן (ראה ערך שאלה א).
- בתפילת שמנה-עשרה (ראה ערכו), כיוון פניו בו בחוץ לארץ לכיוון ארץ ישראל (ראה ערך הני"ל וערך ארץ ישראל: בתפילות וברכות) ⁴⁹.

לארץ אינו עובר אלא על לאו של גזלה וגנבה בלבד, שנאמר בהסגת גבול: **בְּנִחַלְתְּךָ אֲשֶׁר תִּנְחַל** (דברים יט ד). ספרי שופטים קפח; מדרש תנאים שם).

שדה חרמים קרקעות שבחוץ לארץ הרי הם כמטלטלים שבארץ ישראל (ערכי כט א), ולפיכך אף על פי שאין שדה-חרם (ראה ערכו) נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג (ראה ערך הני"ל), מכל מקום המחרים קרקע בחוץ לארץ אפילו בזמן הזה הרי הוא כמחרים מטלטלים ותינתן לכהנים (גמ' שם; רמב"ם ערכי ח יא).

שבועה על ולא אמרו שחשובים כמטלטלים אלא לענין שדה חרם, הקרקעות שהפרשה של שדה חרמים לא נאמרה אלא בארץ ישראל, שהוקשה לשדה-אחווה (ראה ערכו), אבל לענין שבועה דינם כקרקע (התרומות ז ב יג, בשם הראב"ד; טור חו"מ צה, בשם הרמב"ם; שו"ע שם א, וסמ"ע ובאור הגר"א שם) ⁴⁶. וכן לענין אונאה (ראה ערכו) שאינה בקרקעות (ראה ערך הני"ל) דינם כקרקע, שהרי אינם מטלטלים (התרומות שם, בשם הראב"ד). וכן לענין גזל (ראה ערכו), שהדין הוא שקרקע אינה נגזלת ולעולם בחזקת בעליה עומדת (ראה ערך הני"ל), אין חילוק בין ארץ ישראל לחוץ לארץ (רמ"א או"ח תרמט א) ⁴⁷.

תנאי בבתי כנסיות שיוכלו להשתמש בהם בשעת חורבנם, שכן אמרו: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הם עשויים (מגילה כח ב, ותוספות שם ד"ה בתי כנסיות; טושי"ע או"ח קנא יא), לפי שלעת בוא הגואל במהרה בימינו תפקע קדושתם, מה שאין כן בתי כנסיות שבארץ ישראל שאין מועיל בהם תנאי, שהרי קדושתם לעולם קיימת (תוספות שם). ונחלקו הדעות:

- יש אומרים שכן הדין דוקא כשהתנו בפירוש, אבל מן הסתם אין אומרים שעל תנאי הם עשויים רק בבבל, ולא בשאר ארצות (מגן אברהם שם ס"ק יב; ערוך השלחן שם יב, בשמו; אליה רבה שם ס"ק יז, ושער הציון שם ס"ק יט, שכן משמע מהרבה ראשונים), וכן הלכה (כן משמע מהערוך השלחן שם; שער הציון שם, שמוטב להחמיר כן).
- ויש שאין מחלקים בין בבל לחוץ לארץ, וסוברים שלעולם מן

חורג; חורגת¹

בן או בת אשתו מבעל אחר, ובן או בת בעלה מאשה אחרת

בעריות

מותרת לו (רמב"ם איסורי ביאה ג ג; טושי"ע שם יא), שלא אסרה תורה בת אשת אביך, אלא כשהיא מולדת אביך (ויקרא יח יא. תורת כהנים קדושים פרק יא יג. רמב"ם שם), שנולדה מאביך (אונקלוס שם).

וכן אם יש לאשת אביו בן מאיש אחר, אותו הבן מותר באשתו של בן בעל אמו מאשה אחרת, ואין בה משום אשת אח, וכן בן בעל אמו מותר באשתו של בן אשת אביו (טושי"ע שם כג).

וכן מותר אדם באם אשת האב, כגון שנשא אביו אשה מותר לישא את אמה, וכן מותר אדם בבת אשת הבן, כגון שנשא בנו אשה מותר לישא בתה (רמב"ם שם ב יד).

והנהרות והנחלים, ראה ערך הפקר: הפקר מתחילתו. ⁴⁸ על התנאים שהתנה יהושע ובית דינו בשעה שחילק את הארץ, שנוהגים אף בחוץ לארץ, ראה ערך תקנות יהושע. ⁴⁹ על האיסור להיפנות למזרח ומערב, כשאין מחיצות, באלו מקומות בחוץ לארץ חל, ראה ערך בית הכסא: כלפי המקדש. **חורג; חורגת. 1.** יג, טורים שסט-שעו. **2.** ולמרות שבת אשת חורגו אסורה

מותר אדם באשת חורגו (יבמות כא א; טושי"ע אה"ע טו כא), היינו באשת בן אשתו (רש"י שם ד"ה חורגו) - שאינו בנו - ואסור בבת חורגו (גמ' שם), ואיסורה מן התורה, שהרי היא מן העריות, היינו בת בן אשתו, שנאמר: **אֵת בַּת בְּנֵהוּ וְאֵת בַּת בְּתוּלָהּ לֹא תִקַּח לְגִלּוֹת עֲרֻוֹתֶיהָ** (ויקרא יח יז. גמ' שם) ².

וכן מותר חורגו באשתו (גמ' שם; טושי"ע שם כא), וכן מותר בבתו, היינו בבת בעל אמו מאשה אחרת (גמ' שם).

וכן אם נשא אביו אשה ויש לה בת מאיש אחר, אותה הבת

שם ד"ה משכירין). ⁴⁶ ויש מן הגאונים הסוברים שאמרו אין נשבעים על הקרקעות (ראה ערך שבועה) היינו דוקא בארץ ישראל, אבל בחוץ לארץ נשבעים עליהן מן התורה, שחשובים כמטלטלים (התרומות שם, בשם הראב"ד, שכתב בשם הגאונים שעברו; טור שם, בשם יש גאונים), לפי שעומדים להימכר (התרומות שם). ⁴⁷ על קנין בהפקר מתחילתו בחוץ לארץ, כגון המדברות

לאחר מיתת האב והאם ממרים שם; טושיע שם), וכך אם מתה אמו אינו חייב לכבד את בעלה (רמב"ם שם; טושיע שם), לפי שאין החיוב אלא משום כבוד אביו ואמו (השגות הרמב"ן לספר המצוות שם; רדב"ז ממרים שם)⁸, ודוקא מחיים זהו כבודו שיכבדו את אשתו, וכבוד אמו שיכבדו את בעלה (רדב"ז שם), ומכל מקום אחד מן הדברים שציוה רבי יהודה הנשיא לבניו בשעת פטירתו: היזהרו בכבוד אמכם, היינו אשת אביהם (גמ' שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש שהשמיטוהו מההלכה (רי"ף; רמב"ם; רא"ש), וביארו בדבריהם שלדעתם אין מצוה כלל בכיבודם לאחר מיתה (הפלאה שם).

• יש שכתבו שיש מצוה לכבדם אף לאחר מיתת אביו או אמו (טור שם), ועל פי זה פסקו הפוסקים שדבר הגון הוא (שו"ע שם; לבוש שם כא, בשם חז"ל; ערוך השלחן שם מג), ושכן נהגו כל יראי ה' (ערוך השלחן שם).

• ויש שכתבו שהוא חיוב מדרבנן (מאירי שם; שיטה מקובצת שם, בשם רש"י במהדו"ק).

לאחר גירושין גירש אביו את אשתו, או שנתגרשה אמו מבעלה, ומיתה אינו חייב לכבדם, וכך אם מתה אשת אביו, או שמת בעל אמו, אינו חייב לכבדם, אף שהוא חייב בכיבוד אביו ואמו גם לאחר מיתתם (ראה ערך כבוד אב ואם), שמאחר שמתו כבר אינה אשת אביו ואינו בעל אמו (מנחת חינוך לג סק"א).

קדימות היו לפניו כבוד אמו ובעל אמו, יניח כבוד בעל אמו ויעסוק בכבוד אמו, שכבוד בעל אמו הוא מחמת כבוד אמו (מנחת חינוך שם).

כשהאם מיתתה היא מקפדת שלא יכבד אשת אביו, אם אמו מקפידה גרושה יעסוק בכבודה קודם, ואם היא נשואה לאביו, יניח כבודה ויעסוק בכבוד צרתה אשת אביו, שהוא כבוד אביו (הלכות קטנות א כח).

כשהאב מחל אביו על כבוד אשתו, או שמחלה אמו על כבוד בעלה - יש מהפוסקים שנסתפק אם מחילתם מועילה, כיון שחיובם הוא משום כבוד אביו ואמו, או לא (דרכי משה יו"ד רמ סק"ז); ויש מהאחרונים שכתב שהמחילה מועילה (מנחת חינוך שם)⁹.

בקריאת השם

בשטר מתנה מי שנתן שטר מתנה לחורגו, והיה כתוב בו "לבני", נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שהשטר כשר, וקנה החורג את המתנה, שהרי המגדל יתום בתוך ביתו כאילו ילדו (ראה סנהדרין יט ב), ועוד מאחר שבעל כאשתו (ראה ערך אשתו כגופו) אנו קוראים בו: לא יומתו אבות על בנים (דברים כד טז). תשובות מימוניות לספר משפטים (מח), כלומר שמכאן למדים שלא יומת אב על עדות של בני

מהראשונים הסוברים שהדבר תלוי במחלוקת תנאים אם דורשים אתים לרבות (ראה ערך הני"ל), ולסוברים שאין דורשים אתים לרבות אינו חייב בכיבודם, והלכה כמותם (תוספות בכורות ו א ד"ה ורבי); ויש חולקים וסוברים שהלכה שדורשים אתים בכל מקום, מלבד במקומות מיוחדים שאמרו בפירוש שלא דורשים (רא"ש שם).⁷ ויש מהראשונים שכתב שאינו אלא מצוה מדברי סופרים, אלא שסמכוה על המקרא (מאירי כתובות שם).⁸ או לפי שהוא נלמד מיתור "את" (לבוש שם כא).⁹ על רחיצה עם בעל אמו, ראה ערך

נישואי שני חורגים זה לזה בין בניו מאשה אחרת (סוטה מג ב, ורש"י ד"ה חורגתא וד"ה שגדלה), נחלקו תנאים ואמוראים:

• יש אומרים שאסורים להינשא זה לזו, מפני מראית העין (אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן בשם רבי אליעזר בן יעקב בגמ' שם; רבי ירמיה בשם רבי לעזר בירושלמי יבמות בד), שמי שאינו מכירה ורואה אותה שגדלה אצלו סבור שהיא אחותו ואומר שזה נשא אחותו (רש"י שם ד"ה דמתחזיא).

• יש מחלקים: במקום שמכירים אותם אינם רשאים להינשא, משום מראית עין, אבל במקום שאין מכירים אותם רשאים להינשא (רבי חנינה בריה דרבי אבהו בירושלמי שם, ופני משה שם)³. נשא במקום שאין מכירים אותם, כיון שנשאה בהיתר, אין צריך להוציאה אפילו כשבאו למקום שמכירים אותם (קרבן העדה שם; חידושי הגהות לטור אה"ע טו סק"ב), ומכל מקום אסורים להינשא במקום שאין מכירים על מנת לברוא ולדור במקום שמכירים אותם (אבני נזר אה"ע נו לא).

• ויש אומרים - שלעולם (תוספות שאנץ שם) - מותרים להינשא (מסקנת הבבלי שם), ואפילו במקום שמכירים אותם (תוספות שאנץ שם; אור זרוע א תקצח), ואין לחשוש משום מראית עין (אור זרוע שם), משום שיש קול לדבר (מסקנת הבבלי שם), שניכר לכל ההפרש בין אהבת אחים זה לזה לאהבת חורגים זה לזה, והטבע לא ישתנה לעולם, ובוזה יוודע לכל שאינה אחותם (שו"ת חתם סופר אה"ע ב ככח), וכן הלכה (מסקנת התוספות יבמות כא א ד"ה ומותר; רמב"ם איסורי ביאה ב ג, לפי המגיד משנה שם ובית יוסף אה"ע טו יא; רא"ש שם ב א; מאירי סוטה שם; טושיע שם)⁴; וכן המנהג, ומעשים בכל יום להקל כן (בי"ח שם)⁵.

והכל מודים בחורגת שלא גדלה בין האחים, שמותרת להינשא לאחד מהם (מהרי"ח אור זרוע קפב; בי"ח שם).

בכיבוד אב ואם

חייב אדם לכבד את אשת אביו, אף על פי שאינה אמו, כל זמן שאביו קיים, וכן חייב לכבד בעל אמו כל זמן שאמו קיימת (כתובות קג א; רי"ף קדושין לא א; רמב"ם ממרים ו טו; רא"ש שם א מה; טושיע יו"ד רמ כא), שנאמר: כָּבֵד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ (שמות כ יב), את אביך זו אשת אביך, ואת אמך זה בעל אמך (גמ' שם), שכל אתין ריבויים הם (ראה ערך אתין וגמין). רש"י כתובות שם ד"ה את אביך, והרי זה בכלל כיבוד אביו ואמו (רמב"ם שם; השגות הרמב"ן לספר המצוות שורש ב; המיוחס לרש"י על הרי"ף ור"ן קדושין שם)⁶.

חייב כיבוד זה הוא מן התורה (גמ' שם; ספר המצוות לרמב"ם שורש ב)⁷ - ככל הנלמד באתין וגמין שחיובו מן התורה (ראה ערך אתין וגמין) - ומכל מקום אינו נמנה בפני עצמו במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם שם), לפי שאין החיוב בכיבוד אשת אביו ובעל אמו מפני כבוד עצמם, אלא מפני כבוד האב והאם, ולכן אין זו מצוה מיוחדת יתר על מצות כיבוד האבות, אלא נכללת במצות כיבוד אב ואם, שיכבדם בכל ענין שיהיה להם כבוד (השגות הרמב"ן שם).

לו מן התורה, לא גזרו באשת חורגו עצמה שתיאסר עליו (גמ' שם).³ וכן אם ניכר שאינה אחותו, כגון שהיא זקנה יותר מאמו (מהרי"ח אור זרוע קפב).⁴ ויש שפסק כדעה הראשונה (מאירי סוטה שם, בשם הלכות גדולות); ויש שפסקו כדעה השנייה (כן משמע מהרא"ש יבמות שם, בשם רבנו חננאל והלכות גדולות; רבנו ירוחם כג ב, בשם רבנו חננאל והלכות גדולות).⁵ ומכל מקום יש מהפוסקים שכתב שהמחמיר תבוא עליו ברכה (בי"ח שם), וכן יש מהראשונים שציוה להחמיר כן (צוואת רבי יהודה החסיד כט).⁶ ויש

אשתו, מפני שאשתו כגופו (ראה ערך הנ"ל וערך פסולי עדות), הרי שכן אשתו נקרא בתורה בשם בנו (שו"ת חתם סופר אה"ע א עו)¹⁰.

• ויש אומרים שאין אדם קורא בן אשתו בנו (פסקי תוספות פסחים קמ"ד), אלא לבן בנו בלבד (ראה ערך בן. תוספות שם נד א ד"ה אלה; פסקי תוספות שם), ולא מצינו בכל התורה שיקראו לבן אשתו בנו (תוספות שם), וביארו אחרונים שלדעתם אם ציוה נכסיו לבנו סתם, אנו אומרים שכוונתו לבן הבן, שאדם עשוי לקרוא לבן הבן בנו כשאינו לו בנים (ראה ערך בן) ולא לחורגו (שבות יעקב א קסט).

כשנקרא לתורה דרך אדם לקרות לבעל אמו אביו (תשובות מימוניות וחותם שהוא אביו שם; שו"ת מהרי"ל פא), ולפיכך אם היו קוראים אותו לתורה בשם בן פלוני, ואף הוא חותם עצמו כן, לא הוחזק בכך שאותו פלוני אביו הוא (שו"ת חתם סופר שם). ומכל מקום לכתחילה אין ראוי לבן אשתו לעשות כן, ולהעלים צור משפחתו, שכמה מכשולות עלולים לצאת מזה (מנחת יצחק א קלו, על פי שו"ת חתם סופר אה"ע ב קכה; צ"ץ אליעזר ד כב).

בגט כתבו בגט שם המגדלו, למרות שאינו אביו, בדיעבד הגט כשר (שו"ת חתם סופר אה"ע ב מא), והוא הדין כשכתבו בגט על האישה שם אביה החורג (תשובת ערוך השלחן באבן מאיר, ראש הספר, ג ב; אבן מאיר שם ה ב - ז א; אמירה נעימה קכד).

בחיוב מזונותיו

אף על פי שחייב אדם לזון את בניו הקטנים (ראה ערך אב), אינו חייב לזון את בני אשתו מבעל אחר (כן משמע מיבמות מב ב, ורש"י ד"ה לא יחב), וכן חיוב מזון הבנות וכיוצא שהוא חייב בתנאי בית דין (ראה ערך מזונות וערך תנאי כתובה) אינו אלא בביתו, אבל אינו חייב בבית אשתו שאינה בתו (טור אה"ע קיד).

קיבל עליו לזון את בת אשתו, דינו כקיבל עליו לזון אדם אחר לכל דבר (כן משמע משו"ע שם ז).

הנקה וכן אותה שאמרו שבכלל מלאכות שהאשה עושה לבעלה, שהיא מניקה את בנה (ראה ערך בעל), הדברים

שנאת חורגת ואשת האב

בת הבעל בת הבעל חזקתה ששונאת את אשת אביה (כן משמע ממשנה יבמות ק"ז א וגמ' שם), שאומרת בלבה זו באה במקום אמי ואוכלת כל עמלה (גמ' שם, ורש"י ד"ה ויבמתה)¹¹. וכן אשת האב שונאת את בת בעלה, אם מפני שפנים הפנים לפנים פן לב האדם לאדם (משלי כו יט), וכיון שבת בעלה שונאת את אשת האב, אף היא שונאת את בת בעלה (גמ' שם, לדעת חכמים)¹². ולפיכך נמנו בת בעלה ואשת האב בין הנשים שאינן נאמנות להעיד על מיתת בעליהן, מפני שחשודות שמתכוונות לקלקלן (משנה שם וגמ' שם; רמב"ם גרושין יב טז; טושי"ע אה"ע יז ד), וכן נמנו בין הנשים שאינן נאמנות להעיד שנטמאו לפסלן מכתובתן (רמב"ם סוטה א טו וטור אה"ע קעח, על פי משנה סוטה לא א)¹³.

בן הבעל בבן בעלה נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכן בעלה כבת בעלה (ברייתא בירושלמי יבמות טו ד), שאף הוא אומר זו באה במקום אמי ואוכלת כל עמלה (קרבן העדה ופני משה שם).

• ויש אומרים שכן בעלה נאמן להעיד עליה, שלא עשו זכרים כנקבות (משנה יבמות ק"ח ב, לפי רבי יוסי בירושלמי שם, ופני משה שם; בבלי יבמות ק"ז א, לפי הרי"ד בפסקיו שם ושו"ת נו), לפי שנשים דעתן קלות וחשודות להעיד שקר מחמת שנאה (ראה ערך שונא), אבל אנשים לא נחשדו על כך (שיירי קרבן שם), וכן הלכה (הרי"ד שם ושם; שלטי גבורים שם מג ב מדפי הרי"ף ד, בשם ריא"ז, שכתב בשמו, והסכים עמו; באר היטב אה"ע יז ס"ק יז, בשם שלטי גבורים).

יחוד מטעם זה שבת הבעל ואשת אביה שונאות זו את זו מותר לאדם להתייחד (ראה ערך יחוד) עם אשה ובת בעלה

(קידושין פא ב; רמב"ם איסורי ביאה כב ט; טושי"ע אה"ע כב ט), שכן ששונאות זו את זו אינן מחפות זו על זו (רמב"ם שם; טושי"ע שם)¹⁴.

חורש

איסור מלאכת הכשרת לקרקע לזריעה, בשבת ובשביעית

המלאכה, גדרה ושיעורה

חרישה היא אחת משלשים ותשע אבות-מלאכות (ראה ערכו) שמנו חכמים (שבת עג א; רמב"ם שבת ז א), לפי שהיתה במשכן (ראה ערך הנ"ל: גדר האב), שחרשו לצורך זריעת הסממנים (ירושלמי שבת ז ב, ושם יב ב) לצבוע תכלת וארגמן ותולעת שני ועורות אילים (רש"י שבת עג א ד"ה האופה).

נאמר: ובי"ם השביעי תשבת פְּחִירֵשׁ וּבְקָצִיר תְּשַׁבֵּת (שמות לד כא), ונחלקו תנאים על מה אמור "בחריש ובקציר תשבות":

• יש אומרים כפשוטו של מקרא (ר"ש שביעית א ד; תוספות מועד קטן ג ב ד"ה שהרי) שאמור בשבת (רבי ישמעאל בשביעית שם, לפי ר"ש ופירוש

הרא"ש וברטנורא שם, ורש"י עה"ת שם, ותוספות מועד קטן שם), והזכיר - מכל מלאכות שבת, דוקא - חריש וקציר, שבהם עיקר חיי האדם (ראב"ע ורמב"ן עה"ת שם), והם חשובים וצריכים לבריות, וכל שכן שאר מלאכות (רשב"ם שם).

• ויש אומרים שאין הכתוב מדבר אלא בחריש של תוספת שביעית (תנא קמא במשנה שביעית שם; רבי עקיבא בראש השנה ט א), שאם בשבת הרי כבר נאמר: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשָּׁבֵת (שמות כג יב). ירושלמי שביעית א א, לגירסת הפני משה שם), וכל העבודות בכלל, ולמה פרט הכתוב כאן בחריש ובקציר (פני משה שם), ועוד שאם בשבת וכי חריש וקציר בלבד אסורים ושאר המלאכות מותרות

את בת הבעל מפני שהיא מגלה לאביה כל מה שהיא עושה (גמ' שם, לדעת רבי יהודה).¹³ ומכל מקום נאמנות לאסרה על בעלה אחר קינוי וסתירה (ראה ערך השקאת סוטה).¹⁴ על פסול אדם להעיד על חורגו ואשת חורגו ועל חורגתו ובעלה, ראה ערך אשתו כגופו וערך פסולי עדות.

חורש. 1. יג, טורים שעז-ת.

הרהור עברה. 10. ועוד שמצינו בתורה: וְשֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָכְךָ (במדבר כו מו), ויש שתרגמוהו: ושם בת אשת אשר שר (תרגום אונקלוס שם, לגירסת הרמב"ן עה"ת שם), שלא היתה בתו של אשר, אלא בת אשתו מאיש אחר (רמב"ן עה"ת שם), הרי שקראה התורה לחורגת בתו (שו"ת חתם סופר שם). 11. או מפני שיראה ממנה שתגלה לאביה מה שהיא עושה (מאירי שם). 12. או ששונאת

• ויש אומרים שהטעם שחייב חורש בבהמה הוא משום שמלאכת-מחשבת (ראה ערכו) אסרה תורה, ובכך חייבתו תורה, לפי שמלאכת חרישה עיקר עשייתה היא על ידי בהמה (רא"ש בבא קמא ו יא, לפי אגלי טל, חורש ג ג).

במכונה החורש במכונה המתקנת לכך, שמתנוצעת על ידי קיטור או חשמל, והאדם מכויץ אותה שתלך לפי תלמי השדה, נחלקו בדינו אחרונים:

• יש אומרים שחייב משום חורש, שאף על פי שאין כאן כח האדם בעצם החרישה, מכל מקום המכונה היא כלי האומנות של האדם, והעמדת המכונה על השדה וכיוון הפרקים על מכונם לצורך החרישה, זוהי מלאכת חורש שחייב עליה (חזון איש שם סק"ב; תולדות שמואל ג לב).

• ויש אומרים שאינו חייב כלל משום חורש, שבעצם החרישה אין האדם משתף פעולה כלל (הר צבי או"ח רח).

שיעורו החורש כל שהוא חייב (משנה שבת קג א; רמב"ם שבת ח א), שאף חרישה כל שהיא ראויה לזרע של דלעת, וכן במשכן היתה חרישה כזו ראויה לקלח אחד של סממנים (גמ' שם), ואין למלאכה זו שיעור (כן משמע מהרי"ף שם, ורא"ש שם יב א; רמב"ם שם, לפי דברי ירמיהו שם, ומנחת חינוך לב, מוסד השבת א ח)⁵.

מלאכות שבכלל חורש

כל דבר שהוא להנאת הקרקע - שבכך יותר טוב לזרוע (אור זרוע ב, שבת נה) - חייב משום חורש (ירושלמי שבת ז ב), דהיינו משום תולדות חורש (כן משמע מהירושלמי שם), וכן שנינו: חפר, חרץ, נעץ - תולדות לחרישה (ירושלמי שם; רש"י שם מו ב ד"ה איסורא; תוספות שם לט א ד"ה מפני; כסף משנה שבת ז ב, בשם הרמ"ד)⁶.

שלא כדרכו אינו חייב מן התורה בחופר וחורץ אלא בעושה כן כדרכו, במעדר או בקרדום, אבל שלא כדרכו, כגון על ידי גרירת כסא מיטה וספסל על גבי קרקע, אפילו כשמתכוין לעשות חריץ - פטור, שחופר כלאחר יד הוא, ואינו אסור אלא מדרבנן (כן משמע משבת מו ב, ורש"י ד"ה איסורא, ור"ן ראש השנה לב ב ד"ה לא בדבר).

עשיית גומא העושה גומא בחול או בעפר תיחוח - דהיינו עפר בחול שאינו מהודק ולא גוש (פירוש המשניות לרמב"ם ביצה א ב) - נחלקו בו הדעות:

• יש אומרים שאף בזה חייב משום חופר (רשב"א ור"ן שבת לט א, בשם רב האי גאון).

• יש אומרים שאינו חייב אלא אם כן יש סביבה קרקע קשה, שכשמסיר העפר התיחוח תשאר הגומא קיימת, אבל כשיש עפר תיחוח הרבה באופן שדופני הגומא יפלו ולא יוכלו להתקיים, אין בזה משום חופר (תוספות שם ד"ה איכא, בדעת רש"י, וביצה ח א ד"ה בעפר).

(רש"י ראש השנה שם ד"ה אין צריך), והרי אין איסור שבת מיוחד לעבודת השדה זולת שאר המלאכות (מעשה ניסים ט), אלא על כרחך אף על גב שתחילת הכתוב בשבת, סופו בתוספת שביעית (רש"י שם), וביאור הכתוב: ששת ימים תעבוד וכיום השביעי תשבות, ועבודת ששת הימים שהתרת לך, יש שנה שחריש וקציר אסורים בה, וזו תוספת שביעית (רש"י עה"ת שם)².

גדר המלאכה גדר מלאכת חורש הוא שעושה מעשה המרפה את הקרקע (כן משמע ממועד קטן ב ב) או שמשווה אותה ומייפה אותה ומכשיר אותה לזריעה (ראה להלן: מלאכות שבכלל חורש), לפיכך אינו חייב משום חורש אלא כשחורש בקרקע הראויה לזריעה, אבל במקום שאינו ראוי לזריעה, כגון סלע קשה אינו חייב משום חורש (אור זרוע ב, שבת נד, על פי פסחים מז ב; פני יהושע שבת עג ב ד"ה מכדי), וכן כשחורש במקום שאינו עומד לזריעה אלא לדירה או להילוך בני אדם כדי להשוות את הגומות, אינו חייב משום חורש אלא משום בונה (ראה ערכו). פני יהושע שם, על פי שבת שם).

חרישה שניה אף החורש חרישה שניה כדי לכסות את הזרעים, כגון בקרקע קשה שאינו יכול לכסותם בלא חרישה, הרי הוא בכלל חורש (גמ' שם, ומאירי שם), לפיכך שנו במשנה בסדר אבות מלאכות: הזורע והחורש (משנה שם א) אף על פי שדרך העולם לחרוש ואחר כך לזרוע, לפי שהמשנה נשנית בארץ-ישראל (ראה ערכו), ששם הקרקע קשה והיו זורעים ואחר כך חורשים חרישה שניה (גמ' שם ב, ורש"י ד"ה בארץ ישראל, וברטנורא שם), ובא להשמיענו שאף זו חרישה היא (רש"י שם) אף על פי שכבר נחרש קודם זריעה (ריטב"א שם)³.

בבהמה אחד החורש בעצמו, ואחד החורש בבהמה - חייב (ירושלמי סנהדרין ז ז; רמב"ן שבת קג ב, על פי משנה מכות כא ב), וכגון שחרש וכלי המחרישה בידו (חינוך לב). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שעל זה נאמר בתורה: לא תעשה כל מלאכה אתה וגו' וּבַהֲמֵתָךְ (שמות כ י). רמב"ם שבת כ ב), שלדעתם לאו זה בא למלאכות שהאדם והבהמה שותפים בהן, בין מלאכה שחייב עליה במזיד מיתה ובשוגג חטאת, כגון חורש בבהמה, ובין מלאכה שפטור עליה, כגון מחמר (ראה ערכו) אחר בהמתו בשבת והיה עליה משאוי (מגיד משנה שם א, בדעת הרמב"ם)⁴.

• יש אומרים שחורש בבהמה אינו בכלל לאו זה, שמלאכת עצמו היא, שהרי אף ביום טוב ובשביעית אמרו שחייב בחורש בבהמה, אף על פי ששם לא נאמר "ובהמתך" (ראה משנה מכות שם), ואף על פי שהחרישה נעשית בכח הבהמה, מכל מקום כיון שהחורש נותן עליה עול וכובש אותה תחת ידו וברשותו היא עומדת, כל המלאכה על שם האדם היא ובו היא תלויה, ואין הבהמה אלא ככלי ביד האומן, וראיה לכך שהרי חייבים על זדונה סקילה ועל שגגתה חטאת, אף על פי שבכל מקום אינו חייב עד שיעשה מעשה בגופו (רמב"ן שבת שם, והשגות לספר המצוות שורש יד).

1 של חיטה (רבי אחא בר רב בירושלמי שם), כלומר גרגר אחד של חיטה (אור זרוע ב, שבת נה; פני משה שם), וביאורו ראשונים שאף על פי ששיעורה בכל שהוא נחלקו כמה הוא שיעור כל שהוא (אור זרוע שם), וכן יש מן הראשונים שנראה שסובר שיש שיעור לחרישה (כן משמע מרש"י שם עג א ד"ה משכחת לה, וכריתות יז א ד"ה אלא), ובדעת הפוסקים שלא הזכירו הדעות בירושלמי, ביארו המפרשים שלדעתם הבבלי האומר שחרישה כל שהיא ראויה לזרע של דלעת חלוק על הירושלמי וסובר שאין כלל שיעור לחרישה (שיירי קרבן לירושלמי שם). 6. ויש מהראשונים שכתב שהחורש או החופר או העושה חריץ הרי זה אב מלאכה, שכל אחת ואחת מהן חפירה בקרקע וענין אחד הוא

2. ולא בשביעית עצמה הדברים אמורים, שהרי כבר נאמר: שש שנים תזרע שָׁדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תְּזַמְרֶנּוּ פְרִמָּךְ (ויקרא כה ג. ירושלמי שם), וּבְשִׁנָּה הַשְּׁבִיעִית שְׁבַת שְׁבַתוֹ יִהְיֶה לְאָרֶץ וְגו' שָׁדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכִרְמָךְ לֹא תִזְמַר (ויקרא שם ד. רש"י עה"ת שם). 3. ויש מהאחרונים שכתבו לחדש שבחרישה שניה אינו חייב משום חורש, אלא משום זרוע (הון עשיר שבת ז ב ד"ה החורש והזרוע; תורה שלמה בראשית מה ו, בדעת אונקלוס והרמב"ם). 4. או שלדעתם לאו זה בא לחורש בבהמה בלבד (השגות הרמב"ן לספר המצוות שורש יד, בדעת הרמב"ם, לפי המגיד משנה שם). 5. בירושלמי נחלקו אמוראים כמה יחרוש ויהא חייב, אם כדי ליטע כרישה (רבי מתניה בירושלמי שבת ז ב); או כדי ליטע זכרותה

• יש אומרים שאף באופן זה חייב, אלא אם כן היה עפר תיחוח כל כך שכשמוניח ביצה עליו נשקעת מאליה, שבזה ודאי לא שייך חופר (ספר הישר (החידושים) רמב; תוספות שבת שם ד"ה מפני, בשמו).

• ויש אומרים שבעפר תיחוח אין משום חורש כלל (תוספות מכות כב א ד"ה אמר; תוספות שנין שם; חידושי מאירי ביצה ח א, בשם יש מפרשים), ולא אמרו שחייב אלא כשחפר בבית ומשום בונה (ראה ערכו. רש"י ביצה שם ד"ה והא ד"ה פטור, וריטב"א שבת עג ב, לפי מגן אבות, חורש), שחרישה אינה אלא לרפות את הקרקע, ובעפר תיחוח הקרקע רפויה ועומדת, ואף משום בונה אינו חייב, שאינו מתקיים, אלא שאסור מדרבנן, גזרה שיבוא לחרוש באינו תיחוח (פני יהושע ביצה שם).

עשיית גומא בדבר מאכל הכל מודים (רשב"א ור"ן שבת לט א) שבקמח אין משום איסור עשיית גומא (ירושלמי שבת ג ג), ומותר ליקח הקמח מן הכלי אף על פי שעושה גומא בקמח (רמ"א או"ח תקו א), שאם לא כן יהא אסור ליטול קמח ביום טוב ללוש (רשב"א ור"ן שם), והוא הדין שבכל דבר מאכל לא שייך חרישה (מחצית השקל תצח ס"ק לב). אבל בעפר, אפילו שהוא תלוש ובכלי, אם הוא קשה, אסור לעשות גומא (מגן אברהם שם; שלחן ערוך הרב שם כט; משנה ברורה שם ס"ק צא).

• המנכש והמקרסם והמזרד כל שהוא - חייב (משנה שבת והאילן קג א; רמב"ם שבת ח א) אם כוונתו לייפות את הקרקע, משום תולדה של חורש (רמב"ם ולחם משנה שם; רשב"א שם) ¹⁰.

• המנכש הוא שתולש עשבים רעים מתוך הטובים שיצמחו יותר (רש"י מועד קטן ב ב ד"ה מנכש, ומכות כא ב ד"ה המנכש; מאירי שבת שם); ויש מפרשים חופר בית הזרעים (רבו חננאל מועד קטן שם), או חופר בעיקרי האילנות והצמחים (פירוש המשניות לרמב"ם שבת שם).

• והמקרסם הוא שקוצץ ענפים יבשים מן האילן לתקנו (רש"י שבת שם ד"ה מקרסם; מאירי שם); ויש מפרשים כורת עשבים שעלו על פני הארץ (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

• והמזרד הוא שקוצץ ענפים לחים שיש שם יותר מדי ומכחישים האילן (רש"י שם ד"ה מזרד; מאירי שם).

ואף כשקוצץ ענפים מן האילן יש לחייבו משום חורש, כגון שיש תחתיהם זרעים, שכשיבשו שריגי האילנות יפלו על הזרעים ויפסידו אותם (חידושי רבי אברהם בן הרמב"ם בתחילת מעשה רוקח).

המלקט עשבים לתקו הקרקע את הקרקע, וקצצם מן המחובר (רש"י שם ד"ה אם לתקו; מאירי שם) - חייב בכל שהוא (משנה שם) משום חורש (כן משמע מהמאירי שם), אבל בתלוש אינו חייב אלא מדרבנן (כן משמע מרש"י והמאירי שם; תוספות מועד קטן יג א ד"ה נטיבה, הראשון, וגיטין מד ב ד"ה שנתקווצה) ¹¹.

בחשש השוואת גומות

כיון שהמשווה גומות בשדה חייב משום חורש (ראה לעיל: מלאכות שבכלל חורש), אסור לעשות כמה דברים בשבת:

לזריעה, הלכך כל תיקון השדה חשוב חורש (חידושי הר"ן שם). ¹⁰ ויש מהראשונים המחייבים בחלק מהמלאכות הללו משום נוטע (ראה מאירי שבת שם, ואגלי טל שם). ¹¹ ויש מהראשונים המפרש שאף בתלוש חייב משום חורש (פירוש המשניות לרמב"ם שבת שם, לפי שביית השבת, חורש ס"ק יב), וביארו אחרונים בדעתו שמכל מקום אינו חייב בתלוש אלא אם כן נתייפתה הקרקע, כגון שלא היו שם אלא עצים אחדים ונטלם, אבל אם היה גל גדול או עצים מפוזרים ולקח מעט אינו חייב, שלא הועיל כלום, מה שאין כן במחובר שהתועלת היא שלא תכחיש הקרקע, שחייב בכל ענין, שאף בכל שהוא הועילו מעשיו (שביית השבת שם). על חורש בעציץ נקוב ושאינו נקוב, ראה ערך עציץ:

• יש אומרים שאף באופן זה חייב, אלא אם כן היה עפר תיחוח כל כך שכשמוניח ביצה עליו נשקעת מאליה, שבזה ודאי לא שייך חופר (ספר הישר (החידושים) רמב; תוספות שבת שם ד"ה מפני, בשמו).

• ויש אומרים שבעפר תיחוח אין משום חורש כלל (תוספות מכות כב א ד"ה אמר; תוספות שנין שם; חידושי מאירי ביצה ח א, בשם יש מפרשים), ולא אמרו שחייב אלא כשחפר בבית ומשום בונה (ראה ערכו. רש"י ביצה שם ד"ה והא ד"ה פטור, וריטב"א שבת עג ב, לפי מגן אבות, חורש), שחרישה אינה אלא לרפות את הקרקע, ובעפר תיחוח הקרקע רפויה ועומדת, ואף משום בונה אינו חייב, שאינו מתקיים, אלא שאסור מדרבנן, גזרה שיבוא לחרוש באינו תיחוח (פני יהושע ביצה שם).

עשיית גומא בדבר מאכל הכל מודים (רשב"א ור"ן שבת לט א) שבקמח אין משום איסור עשיית גומא (ירושלמי שבת ג ג), ומותר ליקח הקמח מן הכלי אף על פי שעושה גומא בקמח (רמ"א או"ח תקו א), שאם לא כן יהא אסור ליטול קמח ביום טוב ללוש (רשב"א ור"ן שם), והוא הדין שבכל דבר מאכל לא שייך חרישה (מחצית השקל תצח ס"ק לב). אבל בעפר, אפילו שהוא תלוש ובכלי, אם הוא קשה, אסור לעשות גומא (מגן אברהם שם; שלחן ערוך הרב שם כט; משנה ברורה שם ס"ק צא).

תחיבת נר שעוה בתוך חול קשה מהרש"ל סא, בדעת הרא"ש ⁷, ולפיכך אסור לתחוב ביום טוב נר של שעוה לתוך החול הקשה, לפי שעושה בו גומא (מגן אברהם תצח ס"ק לב, והגהות הרעק"א שם).

חליצת עמוד החולץ עמוד התקוע בארץ כדי לטלטלו לצורכו, אף על פי שמזיז העפר ועושה גומא במקום העמוד, אין בו משום חופר גומא, שהרי היא נעשית ממילא (שבת קיג א; מגן אברהם שיא ס"ק כא, ושם שיד סק"ה), שאינו מתכוין לעשות גומא והיא מתגלית מאליה (רבו חננאל שם), שאף מקודם היתה נחשבת לגומא אלא שלא היתה ניכרת, שהעמודים היו מכסים אותה, וכשמעביר המכסה מתגלית הגומא ממילא (אגלי טל, חורש ס"ק לא).

החופר גומא מפני שזקוק לעפרה וכל שכן כשאינו צריך לא לה ולא לעפרה (מגן אברהם לעפרה שיד סק"ה), שהרי זו מלאכה-שאינה-צריכה לגופה (ראה ערכו), ואפילו לסוברים שחייב עליה (ראה ערך הני"ל) אינו אלא במתקן, אבל כאן מקלקל הוא (גמ' שם). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שלא אמרו שהוא מקלקל אלא בחופר בבית שאינו מקום זרע, אבל בשדה העומדת לזריעה אינו מקלקל, ואפילו אינו צריך אלא לעפרה, ולכן הדבר תלוי במחלוקת התנאים במלאכה שאינה צריכה לגופה (תוספות פסחים מז ב ד"ה כתישה; מגיד משנה וכסף משנה שבת א יז, בשם הרמ"ך).

(רמב"ם שם). ⁷ ויש מהראשונים הסוברים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים (תוספות שבת לט א ד"ה מפני, בדעת ספר הישר (החידושים) רמב). ⁸ או שמסיר המכשולות ומשווה פני הקרקע שתהא חלקה, ולא יתיכשל המחרישה ותישבר (רשב"ם בבא בתרא נד א ד"ה דאתקיל). ⁹ ויש המפרש הטעם, לפי שבטילת הגבשושית מרפה את הקרקע, וכן העפר שמילא בו את הגומא הוא רפוי וטוב לזריעה, והשווה לקרקע להיות נזרע עם השדה (רש"י שבת שם ד"ה משום חורש וד"ה גומא), שעיקר מלאכת חורש הוא שמרפה את הקרקע (ראה לעיל: המלאכה וגדרה. אגלי טל שם סק"ט, בדעת רש"י); ויש המפרש הטעם לפי שהרבה פעמים אדם חורש, ואין דעתו אלא להפך בעפר לתיקון השדה ולא

דרך להתכוין לכך (רש"י שם ד"ה אחד זה), ולא שכיח קינוח בטיט באופן שוודאי עושה גומא (המאור שם)

להלכה נחלקו הפוסקים: יש אוסרים (ר"י שם, בשם איכא מאן דאמר; רמב"ם שם; טור שם, בשמו; שו"ע שם ה); ויש מתירים (ר"י שם, בשם הלכות גדולות; רא"ש שם כ יג; טור שם, בשמו, והסכים עמו; רמ"א שם, בשם יש מי שמתיר; ט"ז שם סק"ג).

הדחת קרקע אין מדיחים את הקרקע (תוספתא שבת (ליברמן) טז יד; שבת מ ב; רמב"ם שם ג; טושי"ע או"ח שלו ג) אפילו ביום טוב, וכל שכן בשבת (תוספתא שם; רמב"ם שם), שלא יבוא להשוות הגומות (רש"י שם ד"ה אין מדיחין; רמב"ם שם), ואפילו היה ריצוף אבנים - אסור (רמב"ם שם, על פי שבת קנא ב: קרקע בקרקע מחלפא) ¹⁷.

והכהנים שהיו מדיחים את העזרה בבית המקדש בערב פסח שחל בשבת - שכולה היתה רצפה של שיש (רש"י) - שלא ברצון חכמים עשו (משנה פסחים סד א), שבין רובד לרובד בעזרה היו גומות, ובהדחה שהגומות מתמלאות יש משום השוואת גומות תוספות (שבת צה א ד"ה שרא, בתירוץ הראשון, ופסחים שם ד"ה המכבד, בשם ר"י, בתירוץ הראשון) ¹⁸.

לדרוס על רוק אכן מותר לדרוס לפי תומו על רוק שעל גבי קרקע (שבת קכא ב; רמב"ם שם ב; טושי"ע או"ח שטז יא), שאינו מתכוין להשוות גומות (רש"י שם ד"ה רוק דורסו; טושי"ע שם), ואף על פי שממילא משווה גומות, כשאינו מתכוין מותר משום מיאוס (טור שם, על פי רש"י שם).

ונחלקו אמוראים אם מותר מלכתחילה לירוק בקרקע ולשוף ברגליו (או רבי חייה רובא או רבי שמעון ברבי בירושלמי שבת ז ב); או שהדבר אסור (או רבי חייה רובא או רבי שמעון ברבי בירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ומכל מקום אם יש שם פסיפס - רצפה - הכל מודים שמותר (ירושלמי שם; מגן אברהם שם ס"ק כד).

בשביעית

מדאורייתא או בְּקָרִישׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת (שמות לד כא), אין הכתוב מדבר מדרבנן אלא בחריש של תוספת שביעית (תנא קמא בשביעית א ד; רבי עקיבא בראש השנה ט א) ¹⁹, וקל וחומר לשביעית עצמה שהחרישה אסורה (מעשה ניסים ט; חידושי הר"ן שם), או שהכתוב גופו גם בשביעית עצמה מדבר (כן משמע מרש"י מועד קטן ב ב ד"ה חרישה, ומאירי שם ג א), וכן מנו ראשונים מפסוק זה מצות עשה לשבות בשביעית מעבודת הארץ (רמב"ם שמיטה א א, וספר המצוות קלה) ²⁰.

ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שהוא מן התורה (רבי בא קריתגאניא בירושלמי כלאים ח א, בדעת רבי יוחנן שם; רבי ירמיה שם; רש"י ראש השנה ב א ד"ה לשמיטין; רש"י ורמב"ן עה"ת שמות כג יא; תוספות סוכה מ ב ד"ה אבקה, וגיטין מד ב ד"ה נטיבה, וסנהדרין כו א ד"ה משרבו), ואיסורו הוא בעשה (רבי בא

משחק בכדור אין משחקים באגוזים ותפוחים - וכן בכדור (משנה ברורה שם ס"ק קנח) - וכיוצא בהם, שמא יבוא להשוות

גומות (רמב"ם שבת כא ג, על פי עירובין קד א; טושי"ע או"ח שלח ה) להכין דרך לגלגולם (רש"י שם ד"ה לאשווי), או שכשמושיבים אותם שמא יש נקב בקרקע ומתמלא (רבנו חננאל שם ב), וחששו שמחמת השחוק ישכח שהוא שבת וישווה במתכוין (תוספות שבת קמא א ד"ה דילמא), ונשים וקטנים המשחקים אין למחות בהם, שכיון שלא ישמעו לנו מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים (ראה ערך תוכחה. תוספות עירובין שם ד"ה ה"ג; רמ"א שם) ¹².

והדברים אמורים כשהשחוק הוא בקרקע (ר"י עירובין שם; רבנו ירוחם יב ז; רמ"א שם), אבל על גבי שולחן - או מחצלת (רבנו ירוחם שם), או בגד (ארחות חיים שבת קכד) - שאין לגזור שם משום השוואת גומות - מותר (רבנו ירוחם שם; ארחות חיים שם; רמ"א שם). ומכל מקום על גבי קרקע מרוצפת, אף על פי שאין בה השוואת גומות - אסור, משום שקרקע בקרקע מתחלפת (רבנו ירוחם שם, על פי שבת קנא ב; שלחן ערוך הרב שם ו; משנה ברורה שם סק"כ) ¹³.

להיפנות בשדה אסור להיפנות לצורכיו בשדה ניר - שנעשתה בו חרישה ראשונה (רש"י שבת פא ב ד"ה בשדה ניר) - בשבת, גזירה שמא יבוא להשוות גומות (גמ' שם; רמב"ם שם ב; טושי"ע או"ח ש"ב ט), שיטול צרור ממקום גבשושית ויזרקנו למקום גומא, וישווה החרישה (גמ' שם, ורש"י שם ד"ה שקיל ודייה ושת).
לפנות את וכן המפנה את האוצר בשבת מפני שהוא - מקומו - האוצר צריך לו לדבר מצוה ¹⁴, לא יגמור לפנות את כל האוצר (משנה שבת קכו ב, לפי שמואל בגמ' שם קכו א) ולגלות את הרצפה (רש"י ביצה לו א ד"ה שלא יגמור), שמא יבוא להשוות גומות (שבת וביצה שם, לגירסתנו; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח שלג א), כי קרקע האוצר חפורה וחרבה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), ונעשה כולו גומות גומות וישווה אותן לדעת ובמתכוין, כדרך מכבדי אוצר להשוות הגומות שלא ראו אותן מקודם, והן עשויות למלאותן מפני האורחים (רמב"ן שם קכד ב; רשב"א שם צה א) ¹⁵.

לקנח הטיט טיט שעל גבי רגלו - או מנעלו (ב"י ורמ"א בשו"ע ש"ב ו, וראה מעל הרגל ערך ממחק אם יש בזה משום ממחק) - נחלקו בו אמוראים:

• יש אוסרים לקנח בקרקע (רבא ומר בריה דרבינא בשבת קמא א), שמא יבוא להשוות גומות (רבא בגמ' שם), ואף לסוכרים דבר-שאינו-מתכוין (ראה ערכו) מותר, כאן אסור שמא ישכח שהוא שבת, ויתכוין להשוות גומות (תוספות שם ד"ה דילמא; רמב"ן שם; רשב"א שם; ר"ן שם), לפי שהאדם מחזר לקנח בו רגליו, כי במישור אינו מקנחו היטב (רמב"ן שם; רשב"א שם), ודרך המקנח רגלו להחליק פני הקרקע כדי לקנח רגלו יפה (חידושי הר"ן שם, בשם הרא"ה) ¹⁶.

• ויש מתירים (אב"י, ויש אומרים: רב יהודה, ורב פפא בגמ' שם), שאין

ציוד חבית על הארץ, ראה גמ' שם קמא א, ורמב"ן ומאירי ותוספות ר"י שם, וטושי"ע או"ח שלו ד. ¹⁶ ויש מהראשונים שפירש שהאמוראים האוסרים סוברים דבר שאינו מתכוין אסור (תוספות ר"י שם). ¹⁷ ואף על פי שבכבוד מותר (ראה ערך דבר שאינו מתכוין: במלאכות שבת), בהדחה שאין בה צורך כמו בכבוד גורו (מגיד משנה שם; מגן אברהם שם סק"ו). ¹⁸ על כיבוד וריבוץ בשבת, ראה ערך דבר שאינו מתכוין. ¹⁹ על צורת הלימוד מהכתוב, ראה לעיל: המלאכה וגדרה. ²⁰ אף לדעת התנאים הסוברים שהכתוב מדבר בשבת (ראה לעיל: המלאכה וגדרה), יש שכתבו שאף הם סוברים שאף בשביעית הכתוב מדבר (ר"י קורקוס ושער המלך שמיטה שם).

¹² מלבד זאת, בכדור נחלקו ראשונים אם הוא מוקצה: יש אומרים שמכיון שכדור מיטפ על ידי טיט ועפר, מאוס הוא, ואם לא ראוי לצור בו על פי צלוחית, מוקצה הוא (שבלי הלקט קכא; אגור תקמא), ולכן אסור לשחוק בשבת בכדור (שבלי הלקט ואגור שם; שולחן ערוך אורח חיים שם מה); ויש מתירים (תוספות ביצה יב א ד"ה ה"ג; רמ"א שם, בשם יש מתירין, ושכן המנהג). ¹³ ויש מהפוסקים שכתב להתיר (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ג), שאין לדמות גזירות החכמים זו לזו (מגן אברהם שם סק"ז). ¹⁴ על האיסור כשאינו לדבר מצוה משום טירחא, ראה ערך שבות. ¹⁵ על גריפת אבוס האסורה משום השוואת גומות, ראה משנה שבת קמ ב וגמ' שם; על

שׁוֹבְשֵׁנָה הַשְּׁבִיעִת שֶׁבֶת שֶׁתּוֹן יְהִי לְאָרְץ (ויקרא שם) הוא כלל, שְׁדָךְ לֹא תִזְרַע וְכִרְמֶךָ לֹא תִזְמַר (שם) הוא פרט, שֶׁנֶּת שֶׁתּוֹן (שם ה) הוא כלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט (ראה ערך הנ"ל. רש"י שם ד"ה כל מקום וד"ה אין דנין וד"ה דכולי), ונתרבתה אף החרישה (רבנו חננאל שם; חידושי הר"ן שם); ויש אומרים שאינו לוקה שכיון שזמירה היא בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, למה פירשה התורה במיוחד זמירה ובצירה - אֵת סְפִיחַ קְצִירְךָ לֹא תִקְצוּר וְאֵת עֲנָבֵי נְזִירְךָ לֹא תִקְצוּר (ויקרא שם) - אלא לומר שעל אלו הוא שחייב, ולא על אחרות (מסקנת הגמ' שם), ומאלו אין ללמוד לאחרות, שהם שני-כתובים-הבאים-כאחד (ראה ערכו) שאין מלמדים (שיטה שם).

נשים למרות שהן פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא (ראה ערך אשה), הרי הן חייבות בעשה של חרישה בשביעית (ראה לעיל), מפני שאין זו מצוה שבגופו אלא על שבייתת הקרקע (ראה ערך שביעית. מנחת חינוך שכו א, על פי ריטב"א קידושין כט א).

מותר לחפור בורות בשביעית, שנאמר: שְׁדָךְ לֹא תִזְרַע וְכִרְמֶךָ לֹא תִזְמַר (ויקרא כה ד. תורת כהנים בהר פרה א ד), לא שתשבות מכל מלאכה שעושים בקרקע, אלא במלאכת השדה בלבד (מלבי"ם שם).

לצורך מוצאי החורש את שדהו בשביעית כדי שתהא יפה לזריעה שביעית במוצאי שביעית, קונסים אותו ולא יזרענה במוצאי שביעית (רמב"ם שמיטה א יג, על פי משנה שביעית ד ב), ומגזרת בית דין שאחרי שמאי היא (תוספתא שביעית (ליברמן) ג י). ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שנחרשה פעם אחת (תמן אמרין בירושלמי שביעית ד ב, לפי פירוש הרא"ש למשנה שם, והר"י קורקוס שמיטה שם), שחרשוה והפכוה היטב (פירוש המשניות לרמב"ם שם), וכן הלכה (ר"י קורקוס שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש אומרים שנחרשה חרישה שניה (רבנן דהכא בירושלמי שם, לפי הירושלמי שם) יתירה (תוספות מועד קטן יג א ד"ה נטייבה, וגיטין מד ב ד"ה נטייבה, בשם רבנו חננאל), כגון שבני אדם חורשים חמש והוא חורש שש, שש והוא חורש שבע (תוספתא שם). לפי שנתרבו חורשי שביעית באיסור, ולא גזרו עליהם שלא יזרעו למוצאי שביעית, שהיא גזרה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה, ולא גזרו אלא על מי שזולזל באיסור חרישה יותר ממה שזולזלו בו רוב עוברי עברה, כגון שכולם רגילים לחרוש פעם אחת לפי ההכרח ביותר, והוא חרש שתי פעמים (שבת הארץ א יג, על פי מסקנת הירושלמי שם) ²⁷.

או מפני שבבבלי הסתפקו מי אמר איזו דעה, ומספק אין להלקות (כסף משנה שם, בפירוש הראשון); או שאדרבא, דעת הבבלי שרבי אלעזר הוא הסובר שאין לוקים, ורבי יוחנן סובר שלוקים (תוספות שם ג ב ד"ה רבי, בתירוץ השני), ומכל מקום ההלכה כרבי אלעזר, מפני - שלעולם ההלכה כפי מה שנאמר בסתם התלמוד, ואפילו אם יש מי מהאמוראים שחלוק על זה (ראה ערך הלכה ה: מתוך סוגיות התלמוד) - ובתלמוד סתם דנו לפי דעת רבי אלעזר (ראה ערך הנ"ל: שם. כתר המלך שם, על פי סנהדרין ק"ג א); או מפני שיש מהאמוראים שנקט שאין לוקים (כסף משנה שם, בפירוש השני, בדעת רבא במועד קטן ג א). 26. או שסובר שמשש שנים תִזְרַע שְׁדָךְ (ויקרא כה ג) אנו יודעים שבשביעית לא תזרע, וכן מן־שש שנים תִזְמַר כִרְמֶךָ (שם) אנו יודעים שבשביעית לא תזמור, והרי זה לאו הבא מכלל עשה, שאינו אלא עשה (ראה ערך לאו הבא מכלל עשה), וכיון שעל זריעה וזמירה עצמן אין צורך בעשה, שהרי מפורש בהם שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, וכן נאמר עשה של ושבתה הארץ, בעל כרחך בא ללמד על שאר מלאכות שעובר רק בעשה ואינו לוקה (רבי בא קריתגיניא בירושלמי שם, בדעת רבי יוחנן, לפי הפני משה שם). 27. ויש מפרשים שהדברים אמורים על חרישה ראשונה ושנייה דוקא, ולא שנו כן אלא בשעת הסכנה, שהיתה המלכות אונסת על המס המוטל על הקרקעות, והתירו לחרוש בשביעית כדי ליתן המס הקצוב מתבואתה למלך, ואם חרש שתי פעמים קנסוהו חכמים,

קריתגיניא בירושלמי שם, בדעת רבי יוחנן; רבי ירמיה שם) של בחריש ובקציר תשבות, ונכפל העשה בכתוב: וְשִׁבְתָהּ הָאָרֶץ (ויקרא כה ב. כן משמע מהרמב"ם שם, ובספר המצוות עשין קלה, וחינוך ק"ב) ²¹, וכן הלכה (מעשה ניסים ט, בדעת הרמב"ם שמיטה שם) ²².

• ויש אומרים שאין איסורו אלא מדרבנן (רבי יוסה בירושלמי שם, ופני משה שם; קרית ספר שמיטה שם), שסוברים כתנאים הסוברים שאין הכתוב "בחריש ובקציר תשבות" מדבר על שביעית, אלא על שבת (ראה לעיל: המלאכה וגדרה. מאורות הגר"א שביעית א ד"ה ואצ"ל) ²³.

בשעת הדחק בשעת הדחק יש מהאחרונים שכתב שיש לסמוך על האומרים שחרישה היא מדרבנן, כגון במקום שאם לא יחרוש יהיה איבוד לאילנות, שמלאכות דרבנן מותרות באופן זה (שבת הארץ קונטרס אחרון ב ב, על פי הרמב"ם שם א י), וכן שחרישה בזמן הזה שלא לצורך הקרקע, אלא לשמירה מטענת חזקה של הנכרים יש להתיר במקום דחק בשינוי ועל ידי נכרי, ולא בזמן החרישה הרגילה (משפט כהן ע"ד) ²⁴.

מלקות החורש בשביעית, נחלקו בו אמוראים אם לוקה (רבי לעזר בירושלמי כלאים ח א; או רבי יוחנן או רבי אלעזר בבבלי מועד קטן ג א); או שאינו לוקה (רבי יוחנן בירושלמי שם; או רבי יוחנן או רבי אלעזר בבבלי שם), וכן הלכה (רמב"ם שמיטה א ב; סמ"ג לאוין רסו-רסז) ²⁵, ומכל מקום לוקים מכת-מרדות (ראה ערכו) מדבריהם (רמב"ם שם ד; סמ"ג שם; מאירי שם).

ובטעם המחלוקת נחלקו התלמודים:

• לדעת הירושלמי נחלקו בדבר-שהיה-בכלל-ויצא-מהכלל-ללמד (ראה ערכו), שיש אומרים שלוקה, מפני שוֹשְׁבְתָהּ הָאָרֶץ (ויקרא כה ב) הוא כלל, שְׁדָךְ לֹא תִזְרַע וְכִרְמֶךָ לֹא תִזְמַר (שם ד) פרט, הזורע והזומר בכלל היו ולמה יצאו? להקיש אליהם ולומר לך: מה הזורע והזומר שהם עבודה בארץ ובאילן, אף כל דבר שהוא עבודה בארץ ובאילן (סתמא דגמ' בירושלמי שם, בדעת רבי לעזר), שדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל, ללמד על הכלל כולו יצא (ר"ש שביעית א ד; פני משה וקרנן העדה ורידב"ז ירושלמי כלאים שם); ויש אומרים שאינו לוקה, שכיון שהכלל הוא בעשה והפרט בלא תעשה אין עשה ולא תעשה מלמדים זה על זה (סתמא דגמ' בירושלמי שם, בדעת רבי יוחנן) ²⁶.

• ולדעת הבבלי נחלקו בכלל-ופרט-וכלל (ראה ערכו), שיש אומרים שלוקה, מפני שלומדים כאן כלל ופרט וכלל (גמ' שם, לדעה זו),

21. ויש מהאחרונים שכתבו שאיסורו מהלכה למשה מסיני (ר"י קורקוס שם, בתירוץ הראשון, בדעת התנאים הסוברים שהכתוב מדבר על שבת; פאת השלחן כא סק"א, ותפארת ישראל שביעית ב א, בדעת הרמב"ם ותוספות יום טוב).

22. יש שכתבו בדעת אחד הראשונים ששלשה מיני חרישה הם: חרישה לתקן הקרקע - שלא תיפסד ותתקלקל, ויכנסו המים לתוכה (ר"י קורקוס שמיטה א ד, י) - והיא אינה אסורה אלא מדרבנן; חרישת הקרקע כדי לחפות הזרעים, הרי זו זריעה ממש, וחייב מן התורה משום זורע; חרישה לגדל האילנות אף היא בכלל זריעה, ואסורה מן התורה (שו"ת הרדב"ז ה קצו, ור"י קורקוס שם, בדעת הרמב"ם). 23. ויש מהאחרונים שכתב בדעת אחד הראשונים, שאף אם חרישה היא מדרבנן, מכל מקום אם החרישה משלמת לכל שאר המלאכות הנצרכות באותה שדה, או שאין דרך בשדה זו לעשות רק חרישה, והרי נעשית בשדה זו כמו בשאר השנים, הרי זה עובר בעשה של תורה משום ושבתה הארץ (שבת הארץ א ד, וקונטרס אחרון שם ז, בדעת הרמב"ן עה"ת ויקרא כג כד).

24. ויש שכתב שאין להתיר חרישה משום הפסד, כי חרישה זוריעה הן עיקר השבייתה של שביעית, ואף על ידי נכרי אסור (שו"ת מהרי"ל דיסקין פסקים כז). 25. אם מפני שבירושלמי מפורש שרבי יוחנן סובר שאין לוקים, ורבי אלעזר שלוקים (כסף משנה שם, בפירוש השלישי), ומחלוקת בין רבי יוחנן ורבי אלעזר הלכה כרבי יוחנן (ראה ערך הלכה ד: בשאר אמוראים. כתר המלך שם);

לתלם, שלא יהיו החרישות תכופות זו לזו (ר"ש סירליאו שם), שלא יהא נראה כחורש ממש לצורך הקרקע (פני משה שם) ³².

עידור - חפירה בעיקרי האילנות (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שביעית ב ב) לרפות הקרקע (רש"י מועד קטן ג א ד"ה עידור) - אסור בשביעית (כן משמע מהמשנה שם; תורת כהנים בהר פרשה א ד; גמ' שם) מדרבנן (גמ' שם) ³³, וסמכוהו (ראה ערך אסמכתא) על מה שנאמר: שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר (ויקרא כה ד. תורת כהנים בהר פרשה א ד; מועד קטן שם), שהיה לו לומר לא תזרע שדך ולא תזמור כרמך, ואמר הכתוב: שדך לא וכרמך לא, לדרוש: שדך לא, כלומר כל מיני העבודות אשר יהיו בשדך לא תוכל לעשות אותם, וכן כרמך לא (קרבן אהרן שם).

אמת המים אמת המים, אם עושים אותה בתחילה בשביעית, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאין עושים אותה (רבי אלעזר בן עזריה במשנה מועד קטן ב א), ונחלקו אמוראים בטעם הדבר אם הוא משום מראית העין (רבי ירמיה ורבי בון בשם רבי בא בר ממל בירושלמי מועד קטן א ב) שנראה כעודר (או רבי זירא או רבי אבא בר ממל בגמ' שם ד ב) לצורך שביעית, שהרי חופר כעודר (רש"י שם ד"ה מפני); או שהוא מפני שמכשיר אגפיה לזריעה (או רבי זירא או רבי אבא בר ממל בגמ' שם; רבי ירמיה בירושלמי שם), שכשחופר האמה ומניח העפר על שפתה מתקן אגפיה לזריעה שעושה עפר רך (רש"י שם ד"ה שמכשיר), או שכיון שחופר נמצא כחורש באמצע ומכשיר הצדדים לזריעה (רבנו חננאל שם), ונראית חרישה ממש, שהרואים סוברים שלכך מתכוין, או שאפילו אינו מתכוין לכך נחשב לעבודת הארץ שהרי זה פסיק רישיה (ראה ערך דבר שאינו מתכוין) שאפילו המתיר דבר שאינו מתכוין מודה שאסור בו (תוספות שם ד"ה מפני).
- ויש אומרים שעושים אותה (חכמים במשנה שם ב א), שלא חששו חכמים לגזור מהטעמים הללו (פסקי הרי"ד שם ד ב) ³⁴, וכן הלכה (רמב"ם שם א ט) ³⁵.
- והכל מודים שאם היה לו במקום חפירת האמה אבנים או צרוורות או סיד, שיותר לעשות האמה בתחילה בשביעית (ירושלמי שם), שהרי ניכר שלצורך האמה חופר (קרבן העדה שם).

ומכל מקום אם חרש ומת - יזרענה בנו (מועד קטן יג א; רמב"ם שם), שמכיון שלא עבר עברה, אין לקונסו (דרך אמונה שם ס"ק קט, על פי בכורות לד ב).

מכרה לאחרים, נחלקו הגירסאות:

- יש אוסרים ללוקח לזרוע (ירושלמי שביעית שם, לגירסתנו), שאם נתיר לו יערים לחרוש בשביעית כדי שימצא קופצים לקנותה (פירוש הרא"ש למשנה שם) ²⁸.
- ויש מתירים ללוקח לזרוע (ירושלמי שם, לגירסת השיטה לתלמיד הר"י מפריש מועד קטן שם; פאת השלחן כ, בית ישראל ס"ק לה, בדעת הבבלי והרמב"ם), שהלוקח הוא כחורש (שיטה שם) ²⁹.
- חכירת ניר אין חוכרים נירים מישראל בשביעית (שביעית ד ג), ונחלקו הראשונים:

- יש מפרשים בשדה חרושה שאין חוכרים אותה כדי לזרעה, אלא תהא בורה לפניו (רמב"ם שם).
- ויש מפרשים בשדה בלתי חרושה, שאסור למכור לישראל החשוד על השביעית על מנת שימצאנה חרושה במוצאי שביעית, אף על פי שיש שהות במוצאי שביעית כדי לחרשה קודם שיגיע זמן הזריעה, שחוששים שיחרשנה בשביעית (פירוש הרא"ש שם).
- לימוד חרישה במקום לימוד הפרה לחרוש בשביעית, נחלקו תנאים:
- יש אומרים שאין מלמדים את הפרה לחרוש בשביעית אלא בחול (תנא קמא בתוספתא שביעית (ליברמן) ג כ, וירושלמי שם ד ד) הגם (דרך אמונה שמיטה א ו ס"ק ג), שהוא מקום שאינו ראוי לזריעה, שלא יהא נראה כחורש, אף על פי שאינו מתכוין אלא ללמדה ולהרגילה לחרוש (ר"י קורקוס שם, בפירוש הראשון; פני משה שם) למוצאי שביעית (ר"ש סירליאו שם) ³⁰, וכן הלכה (רמב"ם שם, לפי הר"י קורקוס שם).
- ויש אומרים שמלמדים אותה לחרוש אף בשדה חברו (רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא שם וירושלמי שם, לגירסת כתבי יד ודפוסים ישנים), שאין לו שום תועלת מזה (דרך אמונה שם ס"ק נב), ואין חוששים שיאמרו לחרוש הוא מתכוין (פני משה שם) ³¹, ובלבד שלא יסמוך את המענה (רבן שמעון בן גמליאל שם ושם), דהיינו החריץ שבין תלם

גורסים: בשדה כותי (ראה ערך כותים. ר"ש סירליאו שם), ואין חוששים לומר שהכותי שכרו, שהכותים סברו שאסור לחרוש בשביעית (אמונת יוסף שם), וכל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל (רבן שמעון בן גמליאל בחולין ד א); וביארו עוד שדעה שלישית בנושא, שיש אומרים שהכותים גרי אמת הן, אלא שנשתמדו (ראה ערך הנייל), ולכן לדעתם אין לחרוש בשדה כותי, שגורם הנאה לקרקע בזה, אלא יחרוש ביער בלבד, שאילנות שביעיר אילנות סרק הן, והקלו בחרישתן לצורך לימוד הפרה (אבא שאול בתוספתא וירושלים שם, לפי הר"ש סירליאו ואמונת יוסף שם). ³³ ויש מחלקים שיש אופנים שונים של עידור המותרים (ראה רש"י שם ד"ה לא יקשקש, ותוספות הרא"ש שם, ור"י קורקוס שמיטה א ז). ³⁴ ויש מפרשים לטעם האחרון, שכיון שעושה על ידי שינוי אינה מלאכה, ואין שמה חרישה (תוספות שם ד ב ד"ה מפני). ³⁵ ואין בזה הפרש היכן מניח העפר (תוספות יום טוב שם ופאת השלחן כ, בית ישראל ס"ק כח, ושבת הארץ א ט, בדעת הרמב"ם); ויש מהראשונים המפרש שלא התירו לעשות אמת המים לדעה זו, כשזרק העפר מחוץ לאגפיה (נמוקי יוסף שם), שלאמוראים המבארים הטעם משום עוור מחלוקת התנאים היא דוקא בזרק מחוץ לאגפיה (תוספות רעק"א שם).

שרק חרישה אחת התירו (רבנין דהכא בירושלמי שם, לפי רבי יוסי בי רבי בון שם, וברטנורא למשנה שם; תוספות הרא"ש ונימוקי יוסף מועד קטן שם, בשם הירושלמי); ומהראשונים יש המפרשים - שאינו דוקא בשעת סכנה - אלא שחרישה ראשונה היא להמית הקוצים שצמחו בתוך התבואה (פירוש הרא"ש שביעית שם; שנות אליהו שם), ואף על פי שגם בחרישה זו יש איסור מן התורה, מכל מקום כיון שאינו משביח כל כך את הקרקע בחרישה זו, שהרי אינה ראויה לזריעה בלי חרישה אחרת, לא קנסוהו (שיטה לתלמיד הר"י מפריש מועד קטן יג א). וכתבו אחרונים שאם חרש חרישה ראשונה באופן שהיא יפה כך לזריעה, דינה כחרש שתי פעמים, ואסורה להזרע במוצאי שביעית (שבת הארץ א ג). ²⁸ ויש מהאחרונים שכתב שכך הדין כשחרש על דעת למכור, אבל אם ידוע שחרש לצורך עצמו, אלא שמכרה לאחר מפני שהוא אסור לו לזרעה אחר שביעית, די לו בקנס של מכירה, ומותר הלוקח לזרעה (שבת הארץ שם, על פי בבא מציעא לו א). ²⁹ על פירות השדה שנחרשה, ראה ערך פרות שביעית. ³⁰ ויש מפרשים שבחול, אף שזורעים, אין צורך בחרישה (ר"י קורקוס שם, בפירוש הראשון), ולפי זה הוא הדין בכל חול (דרך אמונה שם, שער הציון ס"ק צט). ³¹ ולדעה הראשונה, כיון שהיא חרישה ממש, לא התירו (חזון איש שביעית כ יט). ³² ויש

חושן¹

לבוש שהכהן הגדול נושא לפניו, ובו אבנים יקרות והאורים ותומים²

שמו ומהותו

שמותיו החושן, כתבו ראשונים שהוא תכשיט כנגד הלב (רש"י שמות כח ד)³, ויש מפרשים שהוא מלשון חש, שטעמו מהירות התשובה אצל השאלה באורים ותומים (ראה ערכו. פירוש הר"א בן הרמב"ם שמות שם, בשם אבי הרמב"ם)⁴.

ונקרא בתורה גם חֶשֶׁן מִשְׁפָּט (שמות שם טו, כט ו), לפי שבו היו שואלים על משפט כל דבר, שנאמר: וְשָׂא לֹא בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לְפָנָי ה' (במדבר כו כא. פסיקתא זוטרתא שמות שם טו. וראה ערך אורים ותומים); או לפי שמברר דבריו והבטחתו אמת (רש"י שמות שם טו); או לפי שמכפר על קלקול הדין (רש"י שם. וראה להלן), ולפיכך נקרא משפט על שם סליחת המשפט (רש"י שם ל; סמ"ג עשין קעג). ויש מפרשים שנקרא משפט לפי שהוא מסודר יפה (על תרגום רב סעדיה גאון לתורה [צוקר], עמ' 278).

ומצינו שקראו לחושן בשם אפוד, כיון שמחובר לאפוד (רמב"ן שם כה ח, על הכתוב בשמואל א ל ז; תוספות עבודה זרה כד א ד"ה ואבנ. וראה להלן: חיבורו לאפוד).

מבגדי כהונה החושן הוא אחד משמונה בגדי כהונה של כהן גדול גדולה (ראה ערך בגדי כהונה), שנאמר: וְאַלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ חֹשֶׁן וְאַפֹּד וגו' (שמות כח ד). ואף בבית שני, שלא היו נשאלים באורים ותומים (ראה ערך אורים ותומים), עשו חושן, שלא יהיה הכהן גדול מחוסר בגדים (רש"י שמות שם ל; סמ"ג שם).

יש שכתבו שהחושן הוא המעולה שבבגדים, ולפיכך הוזכר ראשון, אלא שבעשייה נעשה תחילה האפוד, שהוא נושא את החושן (אברבנאל שמות שם).

כפרתו כשם שכל בגד מבגדי כהונה מכפר על עון מיוחד (ראה ערך בגדי כהונה: כפרתם), כך החושן מכפר על מטי הדין (ירושלמי יומא ז ג, וכעין זה בזבחים פח ב, וערכין טז א), ואבני החושן מכפרות על גסות הלב, שנאמר: וְהָיוּ עַל לֵב אֶהְרֹן כְּבָאוּ לְפָנָי ה' (שמות כח ל. זוהר ג כג א).

אבני החושן

אבני החושן שתיים עשרה אבנים יקרות היו בחושן, מסודרות בארבעה טורים, בכל טור שלש אבנים. הטור הראשון: אודם, פטדה וברקת. הטור השני: נופך, ספיר ויהלום. הטור השלישי: לשם, שבו ואחלמה. הטור הרביעי: תרשיש, שוהם וישפה (שמות כח יז - ט). האבנים היו מרובעות (רמב"ם כלי המקדש ט ו)⁶.

טורי האבנים סדר הטורים הוא מימין לשמאל: שורה א: אדם, פטדה, ברקת; שורה ב: נפך, ספיר, יהלם; שורה ג: לשם, שבו, אחלמה; שורה ד: תרשיש, שהם, ישפה (פסיקתא זוטרתא תצוה כח י; חזקוני שם); ומהאחרונים יש שציירו את סדר הטורים מלמעלה למטה, ולדעתם סדר האבנים הוא: שורה א: אדם, נפך, לשם, תרשיש; שורה ב: פטדה, ספיר, שבו, שהם; שורה ג: ברקת, יהלם, אחלמה, ישפה (ראה מנחת חינוך צט)⁷ [ראה איור מס' 24 בסוף הכרך].

שמות בני ישראל שם על אבן אחת (שמות כח כא).

• יש אומרים שסדר שמות השבטים על האבנים היה כסדר שנולדו: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, דן, נפתלי, גד, אשר, יששכר, זבולן, יוסף ובנימין (תרגום יונתן בן עוזיאל שם. וראה רש"י שם י).

• יש אומרים שסדרם לפי סדר האמהות שילדו ראשונה ליעקב: לאה, בלהה, זלפה ורחל. וסדרם הוא: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולן, דן, נפתלי, גד, אשר, יוסף ובנימין (תרגום ירושלמי שם; שמות רבה לח, וראה במדבר רבה ב; רבינו תם בבעלי התוספות תצוה; רבינו בחיי שם; חזקוני שם) [ראה איור מס' 24 בסוף הכרך].

• ויש אומרים שהיה לפי סדר דגליהם (ראה במדבר ב א - לא): יהודה, יששכר, זבולן, ראובן, שמעון, גד, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר ונפתלי (תשובות הגאונים הרכבי ד, הובא באוצר הגאונים יומא ע; אברבנאל תצוה). ולדעה זו לא היו לוי ויוסף בחושן, שלא היו בדגלים, והיו אפרים ומנשה (ראה אברבנאל שם).

צבעי האבנים צבעי אבני החושן היו לסימני השבטים, ולכל שבט היה דגל בצבע האבן ששמו עליה בחושן⁸. ראובן צבעו אדום, שמעון צבעו ירוק, לוי שליש לבן שליש שחור ושליש אדום, יהודה כמין שמים, יששכר צבעו שחור דומה לכחול, זבולן לבן, דן צבעו דומה לצבעו של יששכר, גד מעורב שחור ולבן, נפתלי צבעו דומה ליינ צלול - אדום שאינו עז, אשר צבעו דומה לאבן יקרה שמתקשות בו הנשים, יוסף שחור עד מאוד, ובנימין צבעו דומה לכל הצבעים (במדבר רבה ב ז) [ראה איור מס' 24 בסוף הכרך].

מילים ואותיות מלבד שמות השבטים כתוב על האבנים: "אברהם נוספות יצחק יעקב" (יומא עג ב; רמב"ם כלי המקדש ט ז), וגם: "שבטי ישורן" (יומא שם), או: "כל אלה שבטי ישראל" (ירושלמי יומא ז ג), או: "שבטי יה" (רמב"ם שם), כדי להשלים את האותיות ח' ט' צ' וק', שאינן בשמות השבטים, ועמהן יהיו כל האותיות בחושן, ובהם היה הכהן השואל באורים ותמים (ראה ערכו) מצרף את התשובה (יומא שם, וירושלמי שם; רמב"ם שם) [ראה איור מס' 24 בסוף הכרך].

• יש אומרים שכותב למעלה מראובן שמות האבות ולמטה מבנימין כותב "שבטי ישורן" (רמב"ם שם).

• ויש אומרים ששמות האבות ו"שבטי ישורן" היו כתובים יחד עם שמות השבטים, שבכל אבן היו שש אותיות: ראובן ו"א" מאברהם, שמעון ו"ב" מאברהם, לוי ו"רהם", יהודה ו"י" מיצחק, יששכר צ, זבולן ח, דן קיעק, נפתלי ב, גד שבטי, אשר ישו - או: ישר, יוסף רן - או: אל, ולבנימין לא היה צירוף מפני שנכתב מלא בשש אותיות (אברבנאל ובחיי ובעל הטורים, ראה שם השינויים שביניהם).

כתב מעכב כתב השבטים שעל גבי האבנים מעכב (תוספתא מנחות ו יא). יש סוברים שאפילו השמות של אברהם יצחק ויעקב מעכבים (חסדי דוד לתוספתא שם); ויש שכתב שאינם מעכבים, מאחר שאינם

6. ראה תורה שלמה שמות כח אות סב מפילון שהיו עגולות, וכן ראה אבן עזרא בפירוש הקצר שמות כח יא. 7. בזהר (ב רל א) נראה שמפרש, שהטורים היו מסודרים לפי סדרם של הדגלים לארבע רוחות העולם. 8. על הדגל היו מצוירים סמלי השבטים, לראובן דודאים, לשמעון שכם וכו', ראה שם.

חושן. 1. יג, טורים ת - תח. 2. ראה ערכים: אבני חושן ואפוד, אורים ותומים. 3. וברשב"ם שם: כעין נתיק וכיס. 4. וראה קדמוניות היהודים ליוסיפון ג 2, שפירוש המילה ביונית הוא לוגיון, כלומר חזון. 5. בתיאור האבנים ושמותיהן בלשונות אחרות ראה שלטי הגבורים באריכות רבה.

ויש שכתבו שלא היה שוזר כולם יחד, אלא כל מיין בפני עצמו (משנה למלך שם ח ג, בדעת הרמב"ם שם ט ד).

שעטנו החושן והאפוד היו של כלאים, שהיו בהם צמר ופשתים (ראה ירושלמי כלאים ט א. וראה ערך אפוד), אלא שלכהנים מותר ללבשם בשעת עבודה (ראה ערך אבנט. ראה ערכין ג ב, ורמב"ם כלאים י לב).¹⁰ ויש שכתב שהחושן והאפוד קשים, שהרי היו ארוגים משמונה ועשרים חוטים, ויש בהם חוטי זהב, ולכן אין בהם משום כלאים (שו"ת הרדב"ז ה ללשונות הרמב"ם אלף תע (צז), ובפירוש על הרמב"ם שם)¹¹.

אופן עשייתו כיצד מעשה החושן, אורג בגד מעשה חושב, היינו מצוייר בצורות (ראה ערך בגדי כהונה), אורכו אמה ורוחבו זרת - חצי אמה (ראה ערך זרת)¹² - וכופלו לשנים, נמצא זרת על זרת מרובע (רמב"ם כלי המקדש ט ו), שנאמר כָּבוֹעַ יִהְיֶה כְּפוּל זֶרֶת אָרְפוֹ וְזֶרֶת רְחֵבוֹ (שמות כח טז).

שתי שכבות יש שכתבו שהיה כפול כעין כיס, שנותנים בתוכו האורים והתומים (רשב"ם שמות שם)¹³. ויש שכתבו ששנים היו זה על זה, ובעליון היו קבועות האבנים והתחתון דבוק עמו לחזק שלא יתקלקלו האבנים הקבועות בחזק המשבצות שבתוך העליון (דעת זקנים מבלי התוספות שם).

שיבוץ האבנים וקובע בו ארבעה טורים של אבן המפורשים בתורה, שנאמר: וּמְלֵאֲתָ בּוֹ מְלֵאֲתָ אֶבֶן אֲרַבְעָה טוּרִים אֶבֶן וְגו' מְשַׁבְּצִים זָהָב יִהְיֶה בְּמִלּוֹאֲתָם (שמות שם יז - כ), ונחלקן ראשונים:

- יש מפרשים שהיו מוקפים משבצות זהב בעומק כעובי האבן (רש"י שם), והיתה מקיפה מלמטה ומארבע רוחותיה (רמב"ם שם).
- יש מפרשים שיעשו מלמטה מושב כמידת האבן, ומוציאים ממנו שיניים שיאחזו את האבן, וכן יעשו גם היום, כדי שתראה האבן ולא יטמין יופיה בגומא (רמב"ן שם כה ז).
- יש מפרשים שהיו עושים באבן נקבים ומכניסים בהם חוטים מאריגת החושן שתי וערב (פסיקתא זוטרתא שם כח י; ערוגת הבושם עמ' 281 בשם ברייתא, הובא בתורה שלמה שם אות עט, ראה שם).

• ויש מפרשים שהיה חרוץ בתחילת אריגת החושן חריץ של עיניים שקועות משאר שטח החושן כדי להשקיע בתוכן קצת עובי האבנים, וישימו בהן את האבנים כמו ששימו אבן החן בחותמות ובצניפים וכיוצא בהם (פירוש הר"א בן הרמב"ם שם יז).

על האורים והתומים שהיו נתונים בחושן, ראה ערך אורים ותומים¹⁴. טבעות על ארבע הזויות של החושן עושה ארבע טבעות זהב וישראליות (רמב"ם שם ח), שתיים כנגד הצואר לימין ולשמאל מול כתפות האפוד, ושתיים על קצותיו התחתונים מהצד הפנימי (ראה שמות כח כג - כו ורש"י), והטבעות העליונות היו על החושן לצד חוץ (מלבי"ם שם כח כו).

ונותן בשתי הטבעות שלמעלה שתי עבותות זהב, והן הנקראות שרשרות (שמות כח כב - כד; רמב"ם שם). ויש מפרשים שהיו כפתורים בראשיהם שמגבילים אותם כשיתחברו במשבצות האפוד לכל יפלו משם (רשב"ם, והביאו במלבי"ם שם כב). ונותן בשתי טבעות שלמטה שהן כנגד הדדים שני פתילי תכלת (שמות שם כז; רמב"ם שם). וראה להלן חיבורו לאפוד.

אלא כדי להשלים את הא"ב של אורים ותומים, ואורים ותומים עצמם אינם מעכבים, שהרי לא היו במקדש שני (ראה ערך אורים ותומים. מנחת חינוך צט).

סדר כתיבת השמות אינו מעכב (אור החיים שמות כח ז).

הכתיבה על הכתב אינו בדיו אלא חקוק באבנים, שנאמר: פְּתוּחֵי הַאֲבִינִים הָתָם (שמות כח יא וכא), כדרך שמפתחים האותיות בחותמות (ראה רש"י שם).

לא היה מסרט אותם באיזמל, מפני שנאמר בהן: בְּמִלּוֹאֲתָם (שמות כח כ), שיהיו שלמות, אלא כותב בדיו ומעביר על מקום הדיו את השמיר, והן נבקעות מאליהן כתאנה שנבקעת בימות החמה ואינה חסרה כלום (סוטה מח ב ורש"י). יש אומרים שבזמן שאין שמיר חוקקין באיזמל, ואין "במלואתם" מעכב (חסדי דוד לתוספתא מנחות שם).

קניית האבנים אבני חושן ואפוד בימי משה רבינו הנשיאים הביאום (שמות לה כז). יש מפרשים שהם נשיאי ישראל (ספרי נשא מח; אבות דרבי נתן יא; רש"י שמות שם); ויש מפרשים שהם ענני הכבוד (יומא עה א). ומצינו שבבית שני קנאום מחדש (קדושין לא א). לדעת רבי אליעזר אינן ניקחות מן הנכרי (עבודה זרה כד א).

אבני שהם האבנים הקבועות באפוד ובחושן נקראות אבני ואבני מילואים שוהם ואבני מלואים (שמות כה ז).

יש מפרשים שאבני שוהם הן אבני האפוד הקבועות בכתפותיו, ואבני מילואים הם אבני החושן (רש"י שם); יש מפרשים שאבני שוהם כוללות את אבני האפוד ואת אבן השהם שהיתה בחושן (אבן עזרא ורמב"ן שמות כה ז); יש מצדדים לפרש שאבני שוהם ואבני מילואים היו גם בחושן וגם באפוד (רמב"ן שם, לדעת רבותינו בגיטין סח א); ויש שנראה מדבריהם שמפרשים: אבני שוהם שהן אבני מילואים (ראה תרגום יונתן שם).

בפירוש השם אבני מילואים נחלקו:

- יש אומרים שנקראו כך על שם שעושים להן מושב בזהב כמין גומא, וממלאות את הגומא (רש"י שם).
- יש אומרים על שם שהיו שלמות, שלא נחצבו אלא נבראו כך, וגם לא חסרו מהן כלום אחר כך (רמב"ן שם).
- ויש מפרשים על שם שהיו ממלאות ומכסות את כל שטח החושן (אברבנאל שם).

אבני שוהם ואבני מילואים מעכבין זה את זה (תוספתא מנחות ו יא).

עשייתו

טווי מחמשה החושן מצותו שיהיה עשוי מחמשה מינים, שנאמר: וְעִשִׂיתָ חֹשֶׁן מְשֻׁפֵּט מְעֻשָׂה חֹשֶׁב כְּמַעֲשֵׂה אֶפֶד תַּעֲשֶׂנוּ זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְיֶשֶׁת מְשֻׁזָּר תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ (שמות כח טו, וראה ערך בגדי כהונה: מלאכתם).

שזירה מעשרים כל החוטים היו עשרים ושמונה, ארבעת המינים - ושמה חוטים מלבד הזהב - היו של ששה ששה חוטים (ראה ערך בגדי כהונה), ושל זהב היה ארבעה חוטים, שוזר חוט אחד של זהב בתוך כל אחד מארבעה המינים (יומא עב א; רמב"ם כלי המקדש ט ה, וראה רש"י שמות שם)⁹, ואחר כך שוזר את כולם כאחד (רש"י שם).

9. ביומא שם משמע שדעת רב אחא שארבעה של זהב הם לחוד, לא בתוך ארבעה המינים. 10. וראה ערך אבנט שיש אומרים שכה"ג מותר אפילו שלא בשעת עבודה כל זמן שהוא במקדש. 11. ראה שו"ת בית הלוי א ג שתמה עליו, ואבן האזל כלי המקדש ח יא שיישב. 12. ראה שם שיש אומרים שהוא שליש אמה, וי"א שזרת של החושן הוא טפח. 13. וראה מלבי"ם שם כח כו, שהכפל היה פתוח מלמעלה. 14. וראה שם שיש אומרים שאבני החושן בעצמן נקראות אורים ותומים.

חיבורו לאפוד

כתפות האפוד התחתונות שהן למעלה מן החשב (רמב"ם שם יא).

על סדר לבישת האפוד והחושן, ראה ערך אפוד: לבישתו.

איסור למזיח המזיח חושן מעל האפוד עובר בלאו ולוקה (יומא החושן עב א, ומכות כב א; רמב"ם שם י, וסנהדרין יט ד). הלאו נמנה במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה פז; סמ"ג לאוין רצט; חינוך ק), ובין איש ובין אשה מוזהרים עליו (חינוך שם, וראה ערך אשה: בלאוין).

ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שהלאו נאמר במפרק חיבורו דרך קלקול (רמב"ם שם), היינו שמפרק החיבור שעל ידי השרשרות, שאפילו שלא בשעת עבודה אסור לקלקל חיבורם זה מזה, שהחושן היה תלוי לעולם באפוד על ידי השרשרות (פנים יפות ויקרא ח ז), ואם צריך לתקנו אין איסור להזיח חיבורו (מנחת חינוך שם).
- יש סוברים שהאיסור הוא בשעה שכהן גדול לבוש בהם, שהכתוב מדבר בטבעות התחתונות של החושן המרוכסות בפתיל תכלת, ובשעה שאינו לבוש בהם היו הטבעות מוזחות ועומדות (יראים השלם שיז).
- ויש שכתבו שהאיסור הוא בשעת עבודה (סמ"ג וחינוך שם), ואחרונים מפרשים דבריהם שלא דוקא, אלא כל שעה שלבוש בהם לצורך עבודה (הגהות ר"י פרלא על המנחת חינוך שם).

החושן היה מחובר לאפוד (שמות כח כה. וראה ערך ופתיל תכלת אפוד), שתוקע שני ראשי השרשרת הימנית במשבצת של ימין, ושני ראשי השרשרת השמאלית בשל שמאל, ונותן המשבצות על כתפות האפוד, נמצאו כתפות האפוד מחזיקות את החושן, ועדיין שפת החושן התחתונה הולכת ובאה, לכך הוצרך עוד שתי טבעות לתחתיתו, וכנגדן שתי טבעות בשתי כתפות האפוד מלמטה בראשו המחובר בחשב, ונותן בהן פתיל תכלת ורוכסן באותו פתיל, ונמצא מיושב על המעיל יפה (שמות שם כח, ורש"י שם כה - כז. וראה חינוך ק).

לראשונים הסוברים שגם בכתפות האפוד למעלה היו טבעות ושרשרות (ראה ערך אפוד, דעת הרמב"ם), היה מכניס קצות העבותות של חושן בטבעות שלמעלה בכתפות האפוד, ומכניס שני פתילי התכלת שבשולי החושן בשתי הטבעות שלמעלה מחשב האפוד, ומוריד את השרשרות שבטבעות כתפות האפוד עד טבעות החושן העליונות כדי שידבקו זה בזה, ולא יזח החושן מעל האפוד (רמב"ם שם י).

נמצא שלבוש החושן על לבו, והאפוד מאחוריו, וחשב האפוד קשור על לבו תחת החושן, ושתי כתפות האפוד על שתי כתפיו, ושתי עבותות זהב יורדות מכתפות האפוד עד טבעות החושן, ושני חוטי תכלת מרוכסים מתחת אצילי ידיו משתי טבעות החושן התחתונות עד שתי טבעות

חוששין לזרע האב¹

בעל חיים, שמתייחס אחר אמו ונקרא בנה, מתחשבים גם עם אביו להתייחס אחריו ולהיקרא בנו²

באותו ואת בנו

טושיע יו"ד טז ב, ראה שם בבית יוסף ובב"ח, ומטעמים שונים: יש שכתבו כן מפני שהדבר ספק (רמב"ם שם, וראה מגיד משנה שם); ויש שכתבו שאף חכמים מודים שאסור מספק (רשב"א שם, לדעת רבינו תם); ויש שפסקו הלכה כסוברים שבכלאי בהמה ספק הוא (ראה להלן), והוא הדין לענין אותו ואת בנו (המאור ור"ן ורא"ש שם; סמ"ג שם; הגהות מיימוניות שם, בדעת הרמב"ם; העיטור שם); ויש שכתבו שאף לחכמים מכל מקום אסור מדרבנן (לבוש שם).

על הנולד מן התייש והצביה ולהיפך לענין איסור אותו ואת בנו, ראה להלן: במצוות שבבהמה או בחיה.

בכלאי בהמה

הרבעת הנולדים הנולדים מכלאים שאמותיהם שני מינים, כגון פרד מכלאים שאמו סוס ואביו חמור, ופרדה שאמה חמור ואביה סוס, שלרבי יהודה אסורים זה בזה משום כלאי בהמה (כלאים ח ד. וראה ערך כלאי בהמה), הטעם הוא לפי שסובר אין חוששים לזרע האב, והרי זה כולו סוס וזו כולה חמור, אבל לסוברים באותו ואת בנו שחוששים לזרע האב (ראה לעיל), מותרים זה בזה, שהם מין אחד, שזה בן סוס וחמור, וזו בת חמור וסוס (חולין עט א).

היו אמותיהם מין אחד, כגון שאמם סוס ואביהם חמור, לדברי הכל מותרים זה בזה (כלאים שם; חולין שם), שהרי ממה נפשך, אם חוששים לזרע האב, בשניהם יש סוס וחמור, ואם אין חוששים הרי שניהם מין סוס (רש"י שם ד"ה אע"פ).

בכלאים החשש מספק אף לדעת רבי יהודה ספק הוא שמא אין חוששים

באב עם בנו איסור אותו ואת בנו האמור בתורה: וְשׂוֹר אֹרְשָׁה אֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחָטוּ בַּיּוֹם אֶחָד (ויקרא כב כח. וראה ערך אותו ואת בנו), נחלקו חכמים וחנניה אם נוהג רק באם עם בנה, או גם באב עם בנו, כשידוע בודאי שזה אביו (חולין עח ב), ופירשו בגמרא שלדעת חכמים אין חוששים לזרע האב, ולכן נוהג רק באם עם בנה; ולדעת חנניה חוששים לזרע האב, ונוהג גם באב עם בנו (שם עט א וב, ורש"י שם עח ב ד"ה ואינו).

• להלכה יש פוסקים שאין חוששים לזרע האב (רי"ף שם כז ב; רמב"ן במלחמות על הרי"ף שם, ורא"ש שם ה ב, בשם הלכות גדולות ושאלתות; רש"י ויקרא שם עט א ד"ה עייל, בדעת אונקלוס שם; מאירי שם), ואפילו לסוברים שבכלאי בהמה (ראה ערכו) ספק הוא (ראה להלן), באותו ואת בנו ודאי אין חוששים, שהרי למדוהו מן הכתוב (ראה חולין שם. רמב"ן שם בדעת הרי"ף).

• יש פוסקים שחוששים לזרע האב (ראה רי"ף שם, בשם איכא מאן דאמר, ומגיד משנה שחיטה יב יא, בשם יש מי שפסק), שכן אמר שמואל הלכה כחנניה (חולין שם), ומצינו סתם משנה כמותו (ראה בכורות מה ב. תוספות ורא"ש חולין שם).

• ולדעת רוב הפוסקים אם נודע בודאי שזה אביו - אסור לשחטם ביום אחד, אבל אינו לוקה (רמב"ם שחיטה יב יא; תוספות שם, בשם רבינו תם; בעל המאור ור"ן על הרי"ף חולין שם; רא"ש שם; רשב"א חולין שם, ותורת הבית ב ד; סמ"ג לא תעשה קמט; מרדכי חולין תרנא, בשם ספר התרומה; העיטור שחיטה ב; המכריע יט; רבינו ירוחם ה טו; החינוך רצד;

א ד"ה חנניא: הולכים אחר זרע האב, כשם שהולכים אחר זרע האם.

חוששין לזרע האב. 1. יג, טורים תח - תכא. 2. ראה ר"ן על הרי"ף חולין כז

כשהבן בא מן הצבי והתיישה, ראה ערך אותו ואת בנו. זרוע לחיים מתנות כהונה, היינו זרוע ולחיים וקבה (ראה ערכו), אינן נהגות אלא בבהמה ולא בחיה (ראה ערך זרוע ולחיים וקבה), והנולד מן הצבי והתיישה נחלקו בו תנאים (חולין שם). וראה בכורים ב י, ולדברי הכל ספק אם חוששים לזרע האב, אלא שלדעת חכמים חייב בחצי המתנות, שהרי אם אין חוששים לזרע האב הרי כולו שה, ואם חוששים הרי יש בו מקצת שה, ולדעתם שה ואפילו מקצת שה, ועל החצי השני אומר לכהן הבא ראה שאין חוששים, שבספק ממון המוציא מחברו עליו הראיה, ולרבי אליעזר פטור לגמרי, שמא חוששים לזרע האב ואין בו אלא מקצת שה, ולדעתו שה ולא מקצת שה, והמוציא מחברו עליו הראיה. אבל בהבא מן התייש והצביה אף לחכמים פטור לגמרי, שמא אין חוששים לזרע האב, ואין בו אפילו מקצת שה (חולין פ א, ושם קלב א). הלכה כחכמים (רמב"ם בכורים ט ה; טושי"ע יו"ד סא יח). ויש מהראשונים סוברים שבמתנות כהונה הלכה שחוששים לזרע האב מחמת ריבוי מיוחד, ואפילו בתייש הבא על הצביה הולד חייב במתנות (תורת הבית ב ב, ובית יוסף שם לדעת הרא"ש, וראה ערך זרוע ולחיים וקבה על הריבוי המיוחד).

כסוי הדם מצות כסוי הדם (ראה ערכו) אינה נוהגת אלא בחיה ועוף (ראה ערך כסוי הדם), והנולד מצבי ותיישה, אם חוששים לזרע האב חייב בכיסוי, שהרי יש בו מקצת צבי (ראה לעיל באותו ואת בנו ובמתנות כהונה), ואם אין חוששים לזרע האב פטור שכולו תייש, אלא שלסוברים שאין אומרים מקצת שה, אף אם חוששים לזרע האב פטור (ראה חולין עט ב, ושם פ א). וכן הנולד מתייש וצביה, אם חוששים לזרע האב חייב בכיסוי לסוברים שאף במקצת חיה חייב, ואם אין חוששים חייב בכיסוי מכל מקום (ראה רש"י שם פ א ד"ה לא משכחת).

להלכה נחלקו הפוסקים:

- יש סוברים שבנולד מצבי ותיישה חייב מספק, שמא חוששים לזרע האב, אבל אינו מברך, שמא אין חוששים, אבל כנולד מתייש וצביה חייב בכיסוי ומברך, שהלכה שאף במקצת חיה חייב (ים של שלמה שם ה וו, הובא בטי"ז יו"ד כח סק"ד).
- יש סוברים שאף כנולד מתייש וצביה אינו חייב אלא מספק ואינו מברך (בי"ח ודרישה שם).
- ויש שכתבו בדעת ראשונים הסוברים ודאי חוששים לזרע האב (ראה לעיל דעת הרמב"ם בכלאי בהמה שלוקה), שאפילו הבא מצבי ותיישה חייב, וכל שכן הבא מתייש וצביה, ומכל מקום אין מברכים (מרכבת המשנה שחיטה יב ח; חידושי רבינו חיים הלוי שם), גזירה שמא יבואו להתיר חלבו כחיה (מרכבת המשנה שם), או מפני שהדם בא מחיה ובהמה, וחשובה מצוה שאינה גמורה (רבינו חיים הלוי שם).

איסור חלב איסור חלב (ראה ערכו) אינו נוהג אלא בבהמה טהורה (ראה ערך חלב), וכתבו ראשונים שאף הנולד מתייש וצביה אם חוששים לזרע האב חלבו אסור, ואפילו לדעת רבי אליעזר (ראה לעיל), ואף על פי שאין בו אלא מקצת שה (תוספות חולין עט א ד"ה עייל), ואין חייבים עליו כרת (ראה בכורים ב י), שאינו אסור אלא מספק (ראה תוספות שם). וכן כתבו הפוסקים להלכה (רמב"ם מאכלות אסורות א יג; טושי"ע יו"ד פ א), אבל אביו חיה ואמו בהמה לוקים עליו, שלזרע האב

לזרע האב, ולפיכך פרד שאמו סוס אסור להרביע עם סוס נקבה, שמא חוששים לזרע האב, והרי יש בו צד חמור (חולין שם).

לחכמים הסוברים באותו ואת בנו שאין חוששים לזרע האב (ראה לעיל), נחלקו ראשונים:

- יש מן הראשונים סוברים שאף באיסור כלאי בהמה ודאי אין חוששים (ר"ן חולין עט א ד"ה מן בפירוש א).
- ויש מהראשונים מפרשים שחכמים היינו רבי יהודה, ואף על פי שבאותו ואת בנו אין חוששים לזרע האב, בכלאי בהמה ספק הוא, שכיון שהוצרך הכתוב למעט באותו ואת בנו שאין חוששים לזרע האב, משמע שבכל מקום חוששים, או שיש לומר שדוקא באותו ואת בנו לא חסה תורה אלא באם שבנה כרוך אחריה, ולא באב שאין מכירים זה את זה, אבל בכל מקום אפשר שחוששים לזרע האב (רמב"ן חולין שם ד"ה איבעיא. וראה ר"ן שם בשם הרמב"ן).
- הלכה להלכה נחלקו ראשונים:

• לדעת רוב הראשונים הלכה כרבי יהודה (רמב"ם כלאים טו ו; רבינו תם בתוספות חולין עט א ד"ה עייל; המאור ורמב"ן ורשב"א ור"ן ורא"ש ומרדכי בשם בעל התרומה ומאירי שם; החינוך רמד; טושי"ע יו"ד רצו ט), אבל אינו לוקה כיון שאינם אסורים אלא מספק (רא"ש הלכות כלאים ה; טור שם). ויש מהראשונים שכתב שלוקה (רמב"ם שם), ותמהו עליו (רא"ש שם, ראה כסף משנה שם, ובית יוסף שם) ³.

• יש מהראשונים סוברים שלמסקנת הגמרא אף לרבי יהודה ודאי אין חוששים לזרע האב, ופסקו כן להלכה בין להקל בין להחמיר (ראה רמב"ן ור"ן שם, לדעת השאלות והלכות גדולות ורי"ף).

• ויש שפסקו שלא כרבי יהודה, וסוברים שחוששים לזרע האב אף להקל (מאירי שם, בשם יש אומרים).

ולדברי הכל הנולדים מן הכלאים אסורים עם מין האב, שאף אם חוששים לזרע האב חוששים אף לזרע האם (ש"ך יו"ד רצו סק"י).

במצוות שבבהמה או בחיה

במצוות הנוהגות במין בהמה בלבד, או במין חיה בלבד, אם נוהגות גם כנולד מן התייש שבא על הצביה או להיפך - לסוברים שבהמה וחיה מתעברות זו מזו (ראה בכורות ז א, וראה ערך כו"ג) - אם חוששים לזרע האב נוהגות בו גם המצוות שנאמרו במין האב, ואם אין חוששים לזרע האב, אין נוהגות בו אלא המצוות שנאמרו במין האם, אלא שהדבר תלוי במחלוקת תנאים, שלדעת הסובר שבהמה או חיה גמורה אמרה תורה ולא מקצתה, אף אם חוששים לזרע האב אין נוהגות בו המצוות שנאמרו במין האב, שהרי אין בו אלא מקצת מין האב, והמצוות שנאמרו במין האם אין נוהגות בו אלא אם אין חוששים לזרע האב, שנחשב כולו למין האם (ראה להלן פרטי הדברים).

אותו ואת בנו איסור אותו ואת בנו אינו נוהג אלא בבהמה טהורה עם בנה ולא בחיה (ראה ערך אותו ואת בנו), ואם האם באה מן התייש והצביה, לסוברים חוששים לזרע האב דינה כבהמה, ולסוברים אין חוששים לזרע האב דינה כחיה (ראה חולין עט ב), אלא שאף אם חוששים, הדבר תלוי במחלוקת תנאים נוספת, אם מה שאמרה התורה וְשׂוּר אִוֶּה (ויקרא כב כח) אפילו מקצת שה משמע (שם עט ב, ושם פ א), וכן הלכה (ראה רמב"ם שחיטה יב ח וטושי"ע יו"ד טז ח).

3. וראה מרכבת המשנה על הרמב"ם שחיטה יב ח, ובשו"ת הרדב"ז ג תקפו, שיישבו. 4. וראה רא"ש חולין ה ג, שהרי"ף השמיט הלכות אלו לפי שסובר

ערך בן פקועה) - לדברי האומר חוששים לזרע האב, אין לו תקנה (חולין סט א, ושם עה ב), שהרי הוא כמי שאין לו אלא סימן אחד, מצד אמו, שהסימן השני, שמצד האב, כשחוט ועומד הוא, ובהמה בסימן אחד אינה ניתרת, והסימן השני אינו מצטרף לסימן הראשון, שאין לך שהיה (ראה ערכו) גדולה מזו (רש"י שם עה ב ד"ה אין), ועוד שהרי כל סימן וסימן כחציו שחוט, ואין בו רוב סימן שיהא ראוי לשחיטה (תוספות שם ד"ה בן פקועה). וכן כתבו רוב הראשונים להלכה (המאור ורמב"ן במלחמות שם על הר"י כז ב; רשב"א ור"ן שם; טושי"ע יו"ד ג ד)⁶.

ויש שכתבו בדעת ראשונים שסוברים להלכה שאין חוששים לזרע האב, ויש לו תקנה בשחיטה (ראה רמב"ן שם, לדעת השאלות).

ודאי חוששים (פרי מגדים שם שפתי דעת סק"ד). ויש שכתב בדעת ראשונים שאין לוקים עליו, שאין האיסור אלא בבהמה הראויה להיקרב על גבי המזבח (לחם משנה שחיטה יב ח, בדעת הרמב"ם)⁵.

חלב של הבא מבהמה וחיה מטמא מספק טומאת נבלה כחיה - שאילו חלב נבלת בהמה טהור (ראה ערך חלב וערך נבלה. בכורים ב ט, בכוי; רמב"ם אבות הטומאות א ו, וראה חזון איש על הרמב"ם שם).

בנולד מאיסור והיתר

בהמה שאביה הנולד מן פקועה - היינו שאביו היה ולד הנמצא בבהמה אחר שנשחטה, שהוא נותר בשחיטת אמו (ראה

חֲזָה וְשׁוֹק¹

חלקים מסויימים מבהמה של קרבן שלמים המונפים וניתנים לכהן

גדולה אין חזה ושוק נוהגים (ראה רש"י שם ד"ה לא שנו, ושטה מקובצת שם).

בפסולי המוקדשים (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ט ה ו), שנאמר בשלמי נדר ונדבה: הַמִּקְרִיב אֶת זֶבַח שְׁלָמָיו לַה' וּגְו', כִּי אֵת חֲזָה הַתְּנוּפָה וְאֵת שׁוֹק הַתְּרוּמָה וּגְו', וְאֵת אֹתָם לְאֶהֱרֹן הַכֹּהֵן וּגְו' (ויקרא ז כט - לד), ושלמי תודה (ראה ערכו) למדו משלמים (תורת כהנים צו פרשה ה, וראה רש"י זבחים נה א ד"ה המורס), ובשלמי נזיר (ראה ערכו) נאמר: קָדֵשׁ הוּא לַפְּהֵן עַל חֲזָה הַתְּנוּפָה וְעַל שׁוֹק הַתְּרוּמָה (במדבר ו כ).

בחולין חולין, אף על פי שיש ללמוד בקל וחומר שחייבים בחזה ושוק, שהרי הם חייבים במתנות - זרוע ולחיים וקיבה (ראה ערכו) - מכל מקום אינם נוהגים בחולין, לפי שאין תנופה בחולין, שאסור להכניסם בעזרה (חולין קל א וב, וראה ערך חולין בעזרה).

תנופתם

חזה ושוק טעונים תנופה - הולכה והבאה והעלאה והורדה (ראה ערך תנופה על אופן התנופה ומקומה) - בעזרה על האימורים, שנאמר: שׁוֹק הַתְּרוּמָה וְחֲזָה הַתְּנוּפָה עַל אֲשֵׁי הַחֲלָבִים יָבִיאוּ לְהַנִּיף תְּנוּפָה לְפָנָיו ה' (ויקרא י טו, ועוד), וזו היא עיקר מצותם (תוספות זבחים קיז ב ד"ה ואין).

הכהן והבעלים כיצד עושה, מניח אימורים על ידי הבעלים, וחזה ושוק עליהם, וכהן מניח יד תחת יד הבעלים ומניף (מנחות סא ב וסב א; רמב"ם מעשה הקרבנות ט ו), שנאמר הַמִּקְרִיב (ויקרא ז כט), והוא הכהן, ונאמר יָדָיו תְּבִיֵּאֵנָה (שם ל), והם הבעלים, הרי שניהם אמורים, הכהן והבעלים (מנחות שם, ורש"י סב א ד"ה הא כיצד).

וכתבו ראשונים ששתי הכליות ויותרת הכבד - שאף הם מן האימורים (ראה ערך אמורים) - מניח למעלה מהחזה והשוק (רמב"ם שם ח, וכסף משנה שם); ויש סוברים שכל האימורים מניח על היד (פירוש הראב"ד לתורת כהנים צו פרק טז).

תרומת לחם כשיש לחם, הלחם מלמעלה (מנחות שם; רמב"ם שם ח), ולכן בקרבן תודה נותן הלחם מלמעלה (מנחות סב א; רמב"ם שם ז. וראה ערך תודה), ובשלמי נזיר מניח הזרוע בשלה מן האיל והלחם הבא עמו על החזה ושוק, ומניף עם הכהן כמו בשלמים (רמב"ם שם ט. וראה ערך איל נזיר).

בכבשי עצרת בזבחי שלמי ציבור, היינו כבשי עצרת (ראה ערכו), נחלקו תנאים כיצד מניפים: רבי אומר תנופתם כמו

הקרבנות

כל קרבנות כל קרבן שלמים (ראה ערכו) נוהגת בו מצות חזה ושוק השלמים (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ט ה ו), שנאמר בשלמי נדר ונדבה: הַמִּקְרִיב אֶת זֶבַח שְׁלָמָיו לַה' וּגְו', כִּי אֵת חֲזָה הַתְּנוּפָה וְאֵת שׁוֹק הַתְּרוּמָה וּגְו', וְאֵת אֹתָם לְאֶהֱרֹן הַכֹּהֵן וּגְו' (ויקרא ז כט - לד), ושלמי תודה (ראה ערכו) למדו משלמים (תורת כהנים צו פרשה ה, וראה רש"י זבחים נה א ד"ה המורס), ובשלמי נזיר (ראה ערכו) נאמר: קָדֵשׁ הוּא לַפְּהֵן עַל חֲזָה הַתְּנוּפָה וְעַל שׁוֹק הַתְּרוּמָה (במדבר ו כ).

וכן דרשו לרבות פסח שעבר זמנו, ושלמים הבאים מחמת פסח (תורת כהנים ויקרא נדבה פרק יח, וראה פסחים צו ב ועוד). שלמים הבאים מחמת פסח, פירשו ראשונים שזו חגיגת ארבעה עשר (ראה ערכו). רש"י פסחים שם ד"ה לכל בשם רבו, וזבחים ט א ד"ה שלמים הבאים), ויש מפרשים שהוא מותר פסח, כגון תמורתו ופסח שנתכפרו בעליו באחר (רש"י פסחים שם ד"ה ושלמים בפירוש א, וראה תוספות זבחים ט א ד"ה ושלמים. וראה ערך מותרות).

אף זבחי שלמי ציבור - כבשי עצרת (ראה ערכו) - טעונים חזה ושוק (ראה מנחות סא א, ורמב"ם תמידין ומוספין ח יא).

ולדות ותמורה ולדות שלמים ותמורתם טעונים חזה ושוק (תמורה יז ב; רמב"ם תמורה ד א. וראה ערך ולדות קדשים).

במה קטנה חזה ושוק נוהגים בבמה גדולה, ואינם נוהגים בבמה קטנה (זבחים קיז ב, ושם קיט ב. וראה ערך במה), כיון שאין דין תנופה, שהיא עיקר מצותם, נוהג בבמה קטנה (תוספות שם קיז ב ד"ה). ויש מהאחרונים שכתב הטעם לפי שאין מתנות כהונה בבמה (טהרת הקודש זבחים קיט ב).

הוקדשו לשם קדשים שהקדישום להקריב בבמה קטנה, אם במה קטנה הקריבוים בבמה גדולה, נחלקו בגמרא:

- לדעת רבי אלעזר קלטוה מחיצות במה גדולה להתחייב בחזה ושוק (זבחים קיט ב. וכן רמי בר חמא בלשון אחד שם). וכתבו אחרונים שכן הלכה (חזון איש קדשים קמא סי' מא אות יט).
- יש סוברים שאין חייבים בחזה ושוק, כיון שהקדישם לשם במה קטנה (רמי בר חמא שם ללשון שני).
- ויש גורסים שבזמן היתר במה קטנה (ראה ערך במה) אפילו בבמה

שם שתמה על הרמב"ם שהשמטי, וראה פרי חדש שם, ושער המלך שחיטה יא שיישבו. חזה ושוק. 1. יג, טורים תכא - תלא. 2. וראה יפה עינים

כמאן דאמר שאינן מתעברות זו מזו. 5. ראה אור שמח שם שדחה וביאר באופן אחר, וראה עוד ביאורו של רבינו חיים הלוי שם. 6. וראה בית יוסף

זכייית כהן ³ שהם שלימים, וחכמים אומרים בחזה ושוק (מנחות סב א). הלכה כחכמים (רמב"ם תמידין ומוספין ח יא), ולוקח חזה ושוק מכל אחד משני הכבשים ומניחם בצד שתי הלחם, ומניח שתי ידיו מלמטה ומניף הכל כאחד (רמב"ם שם. וראה ערך כבשי עצרת וערך תנופה).
 על תנופתם בעודם חיים, ראה ערך כבשי עצרת וערך תנופה.

אכילתם

האוכלים ⁴ חזה ושוק נאכלים לכהנים ולנשיהם ולעבדיהם (זבחים והמאכלים נה א; רמב"ם מעשה הקרבנות י ד. וראה ערך אכילת קדשים), וכל המאכיל בתרומה, מאכיל בחזה ושוק (רמב"ם תרומות ז יד, וראה ערך אכילת תרומה). אלא שהכהנים יש להם זכות וחלק בחזה ושוק, והכהנות אין להן זכות אלא שמותרות לאכול (תורת כהנים שמיני פרק א, ורש"י על התורה ויקרא י יד).

על חזה ושוק של שלמי ציבור, שהם קדשי קדשים, ואינם נאכלים אלא לזכרי כהונה, ראה ערך כבשי עצרת.

בת כהן ואשת כהן ⁵ בת כהן שנישאת לישראל, והתאלמנה או התגרשה ואין לה זרע ממנו, שחוזרת לאכול בתרומה, אינה חוזרת לאכול בחזה ושוק (ראה ערך בת כהן).

בת ישראל שנישאת לכהן ומת, ויש לה בן ממנו, אף כשנישאת אחר כך לישראל ומת, שחוזרת לאכול בתרומה בשביל בנה (ראה ערך אכילת תרומה), חוזרת גם לחזה ושוק (יבמות פז א).

אכילת הכהנים ⁶ אכילת חזה ושוק לכהנים אינה דומה לאכילת חטאת אינה כפרה ⁷ ואשם, שתשלם בהם כפרת המתכפר (ראה פסחים נט ב), אבל לא תוסיף ולא תגרע במצות המקריב (החינוך קב, וכעין זה בספר המצוות עשין פט). ויש מהראשונים שכתבו שאף בחזה ושוק הכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים (שיטה לא נודע למי קדושין נג א).

זכייית הכהנים ⁸ הכהנים זוכים בחזה ושוק לאחר הקטרת האמורים (פסחים נט ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ט יא. וראה ערך הקטרה א). נטמאו האימורים או שאבדו, זוכים בחזה ושוק אף על פי שאינם נקטרים (פסחים שם. וראה ערך הני"ל).

זמן ומקום ⁹ זמן אכילת הכהנים בחזה ושוק הוא כזמן אכילת אכילתם ¹⁰ הבעלים בבשרם - שני ימים ולילה אחד בשלמים, ויום ולילה בתודה, וכן מקום אכילתם הוא בכל העיר ירושלים כמו מקום אכילת הבעלים בשלהם (ראה ערך אכילת קדשים).

על חזה ושוק אם חשובים ממון בעלים מחיים, ראה ערך קדשים קלים.

המתנות

חזה הרואה פני הקרקע ¹¹ חזהו חזה - הניתן לכהנים (רש"י) - זה הרואה את הקרקע, ואורכו למטה עד הצואר ולמעלה עד הכרס (חולין מה א; רמב"ם מעשה הקרבנות ט ז), כשהבהמה תלויה (רש"י שם ד"ה למעלה). ואינו משבר מן הצלעות בצדדים כלום, אלא השומן התחתון כמות שהוא בחסחוס שבראשי הצלעות (רש"י שם ד"ה הרואה).

צלעות שסביב הקנה ¹² וכשהבהמה תלויה להפשיט היו נוטלים אותו

באיל ¹³ תנופת חזה ושוק של איל המלואים (ראה ערכו) לא היתה המילואים ¹⁴ ביחד ככל השלמים, אלא תנופת השוק היתה עם החלבים, ולאחר הקטרתם הניף משה את החזה (ראה שמות כט כב - כו, ויקרא ח כה - כט). ופירשו ראשונים שלפיכך נקראים חזה התנופה ושוק התרומה, שזכות אהרן ובניו בחזה ושוק היתה מיום המלואים, וזכו בשוק בתרומתה לה' ובחזה בתנופתו (רמב"ן ויקרא י טו).

אשה ¹⁵ אחד אנשים ואחד נשים קרבנם טעון תנופה (מנחות סא א, וכפירוש רב יהודה שם ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ט טו), אבל התנופה עצמה באנשים ולא בנשים (שם ב; רמב"ם שם), שנאמר בפרשת תנופה: **דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (ויקרא ז כט) - בני ישראל מניפים, ואין בנות ישראל מניפות (מנחות שם), אבל הכהן מניף את קרבנה (רמב"ם שם). על אשה נזירה שהיא מניפה, ראה ערך איל נזיר וערך נזיר.

נכרי ¹⁶ קרבן נכרי - לסוברים שמקבלים מהם שלמים (ראה ערך גוי, ושם שאין הלכה כן) - אין טעון תנופה, שנאמר **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**, ולא נכרים (מנחות שם). אם יכולים הנכרים הכהן שליח שיניף במקומם, ראה ערך גוי.

גר ¹⁷ גרים ועבדים משוחררים מניפים, שנאמר: **הַמְקָרִיב** (ויקרא ז כט. מנחות שם).

נתינתם לכהן

חזה ושוק הם מעשרים וארבע מתנות כהונה, ונמנו בין הארבע שבירושלים בכלל המורם מן התודה (בבא קמא קי ב ועוד; רמב"ם בכורים א יד וטו, וראה שם ה).

מצות נתינתם לכהן ¹⁸ מפורשת בתורה (שמות כט כז - כח, ויקרא ז לא - לד, וכעין זה שם י יד). יש ממוני המצוות שמנו אותה למצות עשה (ספר המצוות לרס"ג עשין קיד; הלכות גדולות עשין כב); ויש שחולקים, אם מפני שאינה אלא חלק מחלקי המצוה (ספר המצוות לרמב"ם יב), או מפני שאין בהם מצות נתינה, ומה שנאמר **וְאֵת שׂוֹק הַיָּמִין תִּתְּנוּ תְרוּמָה לַפֶּהֶן** (ויקרא ז לב) אין זה אלא הודעה שהקדוש ברוך הוא נתן לכהן במתנה (רמב"ן בהשגות לספר המצוות שם).

באיל ¹⁹ באיל המילואים, אף על פי שהחזה והשוק היו טעונים תנופה ²⁰ (ראה לעיל: תנופתם), לא ניתן לכהן אלא החזה⁴, אבל השוק הוקטר עם החלבים (שמות כט כב - כה; ויקרא ח כה - כח. וראה לעיל, שם).

חלוקתם ²¹ חזה ושוק ניתנים, ככל מתנות כהונה שבקדשים, לכהן לכהנים ²² הראוי לעבוד (זבחים קב ב). ומתחלקים לכל בית אב (ראה ערך בתי אבות) העובד באותו יום (רש"י חולין קל ב ד"ה כמי שהורמו). על כהן בעל מום שזוכה בהם, ועל כהן המקריב את שלו, ראה ערך מתנות כהונה.

אין חולקים חזה ושוק כנגד חזה ושוק, אלא כל חזה ושוק חולקים ביניהם בשוה (רמב"ם מעשה הקרבנות י טז, על פי קדושין נג א ועוד).

בכורות לג א. ³ ראה שם שנחלקו אמוראים בביאור טעמי מחלוקתם בדרכי הלימודים, וראה ערך דון מנה ומנה; דון מנה ואוקי באתרה. ⁴ ראה ערך

- (תוספות מנחות לו א ד"ה קיבורא בשם רש"י), והיינו כל הירך (רש"י שם).
- רבי יהודה אומר שוק מן הפרק של ארכובה עד סוכך של רגל (חולין שם), ואינה אלא עצם אחת (תוספות מנחות שם). ונחלקו ראשונים:
 - יש מפרשים שהוא מארכובה הנמכרת עם הראש עד הפרק שבין הקולית ועצם האמצעית (ראה רש"י חולין שם ותוספות מנחות שם בשם), והיינו עצם האמצעית (תוספות מנחות שם בדעת רש"י; תוספות יום טוב חולין י ד).
 - יש מפרשים מן הארכובה ולמטה, ועד פרק הסמוך לרגל, והשוק הוא עצם הארכובה התחתונה (תוספות מנחות שם בשם יש מפרשים; מאירי חולין שם דעה א) ⁶.

וחותך שתי צלעות הקטנות העליונות עמו, והן שסביב הקנה (חולין שם ורש"י שם, וראה רמב"ם שם), שגם מן הצלעות רואות את הקרקע (ראב"ד תמיד ד, וראה תוספות חולין שם ד"ה חותך). יש מפרשים צלע אחת מכאן, וצלע אחת מכאן (רש"י שם; מאירי שם); ויש מפרשים שתיים מכאן, ושתיים מכאן (תוספות שם, בשם רבינו חננאל).

מקום השוק השוק הניתנת לכהנים אינה נוהגת אלא בימין (ראה חולין קלד ב), ברגל האחורית (רבו יהונתן על הרי"ף למשנה חולין שם). ונחלקו תנאים:

- חכמים אומרים מארכובה ולמעלה (תוספתא חולין ט ב), היינו מהפרק של ארכובה הנמכרת עם הראש - והוא פרק התחתון של הרגל (ראה ערך ארכובה) - עד בוקא דאטמא (ראה ערכו ⁵. חולין קלד ב, ורש"י ד"ה וכנגדו), והן שתי עצמות (רש"י שם), עצם האמצעית ועצם הקולית

חֲזוּתָא [חֲזוּתָא מְלֵתָא הִיא]

מראיתו של דבר יש לה חשיבות הדבר

וכן בטהרת מצורע (ראה ערכו), שנאמר: וְטָבַל אוֹתָם וּגְו' בְּדָם הַצֵּפֶר הַשֶּׁחֻטָּה עַל הַפְּיָם הַחַיִּים (ויקרא יד ה), מביא מים שדם ציפור ניכר בהם, וכמה - רביעית (סוטה טז ב), היינו שניכרת בהם ממשותו של דם, לפיכך קראו הכתוב דם הציפור (תוספות שם ד"ה מביא ². וראה ערך טהרת מצורע).

ויש שכתבו שבכיסוי הדם חייב אפילו אין בו אלא חזותא בעלמא (פרי מגדים יו"ד ק משבצות זהב סק"א, מסתימת לשון הרמב"ם והשו"ע).

יין נסכים יין של נסכים (ראה ערכו), שהתערב ביין מבושל, שפסול לנסכים, כתבו ראשונים שדינו דומה לדם זבחים, ורואים את המבושל כאילו הוא מים, ואם היה מראה היין ניכר בו - כשר (תשב"ץ א כט, וראה ערך נסכים).

חציצה בטבילה כלי טמא שיש בו יין אדום, שאין טבילה מועילה לו לפי שהיין חוצץ (ראה ערך חציצה), אפילו אם מי המקוה הנכנסים לתוכו מרובים על היין, לא בטל כל זמן שאדמומיתו ניכרת (ראה זבחים עח ב, ורש"י ד"ה והטבילו, ושם עט א ד"ה הא דרביה); היה בו יין לבן או חלב, שאין מראיהם ניכר במים, נחלקו תנאים: חכמים סוברים שכיון שרבו המים על היין - טהור, רבי יהודה אומר רואים אותו כאילו הוא יין אדום, אם דיהה מראהו - כשר (שם עח ב ורש"י). הלכה כחכמים (ראה רמב"ם מקואות ג יט).

מים שאובים מקוה חסר, שאם נפלו בו שלשה לוגין מים שאובים פסלוהו (ראה ערך מקוה וערך שאובים), אם היו השלשה לוגין חסרים קורטוב, ונפל לתוכם קורטוב חלב, ומראהם נשאר כמראה מים, ונפלו למקוה, נחלקו תנאים: לדעת חכמים לא פסלוהו, כיון שאין בהם שיעור, ולדעת רבי יוחנן בן נורי הכל הולך אחר המראה, ופסלוהו, שהחלב משלים לשיעור כיון שיש בו מראה מים (מקואות ז ה; מכות ד א, וחולין כו א ורש"י).

היו שלשה לוגין שלמים, ונפל לתוכם קורטוב יין, ומראהם נהפך למראה יין, נחלקו אמוראים:

- יש סוברים שאף בזה לחכמים אין הולכים אחר המראה, ודינם

כשני אופנים דנו אם מראיתו של דבר יש לה חשיבות הדבר: (א) בדבר שהתערב בדבר אחר, שהתבטל ממשו, וכיון שנשארה מראיתו נחשב כאילו הוא בעין; (ב) ביחס לדבר שבו התערב, שהשתנתה מראיתו והשתנה דינו.

במצוות

דם קרבנות דם קרבן שנתערב במים, אם יש בו מראה דם, כשר לזריקה (ראה ערכו. זבחים עז ב; רמב"ם פסולי המוקדשין ב כב), ואף שרובו מים (רש"י שם עח א ד"ה לא שנו); נתערב ביין אדום או בדם שאינו ראוי לזריקה, שאין המראה ניכר, רואים כאילו הם מים ואומדים אם היה ניכר - כשר (זבחים עז ב ורש"י; רמב"ם שם), וכגון שנפלו המים לתוך הדם הכשר, שאם נפל הכשר לתוך הפסול, ראשון ראשון בטל (זבחים עח א. וראה ערך תערובת קדשים וערך חוזר וניעור: בדם).

דם חיה ועוף דם שחיתת חיה או עוף - שיש בו מצות כסוי הדם (ראה ערכו) - שהתערב במים, אם יש בו מראה דם -

חייב לכסות (חולין פז א; רמב"ם שחיתה יד ו; טוש"ע יו"ד כח יב); נתערב ביין או בדם שאינו חייב בכיסוי, רואים כאילו הם מים ואומדים אם היה ניכר - חייב לכסות (שם ושם), ואפילו נפל הדם לתוך המים, שראשון ראשון בטל, מכל מקום כשנהפך מראה המים לדם חזר וניעור וחשוב דם, ואין אומרים הואיל ונדחה ידחה, שאין תורת דחוי (ראה ערכו) אצל מצוות (חולין שם ב ורש"י, וזבחים עח א; טוש"ע שם יג, וש"ך ס"ק יז. ראה ערך דחוי וערך חוזר וניעור).

במינו בין בזריקה ובין בכיסוי הדם רבי יהודה חולק ואומר אין דם מבטל דם (זבחים שם וחולין שם), שאפילו אין מראה דם ניכר במים כשיעור דם הפסול, אין דם הכשר בטל (רש"י חולין שם ב ד"ה אין), שלדעתו מין במינו אינו בטל (מנחות כב ב. ראה ערך בטול אסורים).

גדר מראית דם מראה דם שאמרו שאינו בטל, היינו מראה דם גמור שניכרת ממשותו, ולא חזותא - שינוי מראה -

בעלמא (תוספות זבחים עז ב ד"ה רואין, ומנחות שם ד"ה אם, בקרבנות, וחולין פז ב ד"ה רואין, בכסוי הדם).

וכתרגום ה"ר"י קאפח). וראה עוד בערוך ערך ערקב, שכתב שהוא המקום שנוקבו מתוך ערכובו, ראה תמיד לא א.

חזותא [חזותא מילתא היא]. 1. יג, טורים תלב - תמו. 2. וראה תוספות מנחות פח א ד"ה רביעית, שלחכמים אפילו בחזותא בעלמא כשר.

מלואים שמשו רבנו היה אז הכהן. 5. הראש העליון העגול של עצם הירך - הקולית - התחוב בחור שבעצם האליה כעלי במכתשת. 6. ראה עוד פירוש המשניות לרמב"ם חולין שם, שפירש סוכך של רגל, סבכת הרגל, כלומר הסתרגות - הסתבכות, הסתעפות - המיתרים (ראה במאירי חולין שם,

יש שכתבו שרק הצביעה אסורה מן התורה, אבל כשעבר וצבע בטלה ההנאה ברוב, אלא שמדברבנן אומרים חזותא מילתא, וכאילו ממשו של איסור מעורב בבגד (קרית ספר מאכלות אסורות טז); ויש מפרשים שהכתוב בא לרבות שהבגד הצבוע אסור בהנאה מהתורה (תוספות רי"ד בבא קמא שם).

בגד שצבעו בקליפי שביעית (ראה ערכו) - ידלק (בבא שביעית קמא קא א), היינו לאחר זמן הביעור של אותו המין (ר"ש משנן לתורת כהנים בהר א).

בשאר איסורי הנאה שצבעו בהם, כתבו ראשונים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים, שלדעת רבה דוקא בערלה ושביעית גילתה תורה שחזותא מילתא היא, והרי זה ספק איסור (ראה בבא קמא קא א, וראה להלן: בגזל), ולדעת רבא מן התורה חזותא מילתא היא גם בשאר איסורי הנאה (שו"ת הר"ן ע), ולהלכה הדבר ספק (שו"ת הר"ן שם, ראה להלן: בגזל. וכן כתב בבאור הגר"א יו"ד קב סק"ה), לפיכך באיסורי הנאה שמדברבנן, כגון סתם יינם, ספק דרבנן להקל (שו"ת הר"ן שם). ויש סוברים שלדברי הכל הדבר ספק (מסקנת הר"ן בשו"ת שם, וראה לעיל).

בשאר איסורים שהתעורבו בהיתר ומראה האיסור אכילה ניכר, נחלקו אחרונים:

- יש סוברים שכאילו נותן בו טעם וחשוב כאילו האיסור בעין, ואינו בטל (מנחת כהן תערובת ג, הובא בפרי מגדים יו"ד שם משבצות זחב סק"א), ואף שמן התורה בטל ברוב (ראה ערך בטול ברוב), מדברבנן אינו בטל (מנחת כהן שם).

- יש סוברים שאף מן התורה אינו בטל, שבדבר הניכר לא שייך ביטול (פרי מגדים שם). ומכל מקום לא אמרו כן אלא בדבר העשוי לתת מראה, כגון כרכום וכדומה, אבל אם אינו עשוי לכך, כגון יין, בטל בששים (מנחת כהן שם; פרי חדש שם סק"ה).

- יש חולקים וסוברים שלא מצינו אלא שדבר העשוי לטעם אינו בטל (ראה ערך מלתא דעבידא לטעמא), אבל דבר שעשוי למראה - בטל (מנחת יעקב על תורת חטאת עד סק"ה), כיון שמן התורה מין במינו בטל ברוב, ומין בשאינו מינו בנותן טעם, וכשאמרו שאינו בטל הוא מדברבנן (ראה ערך בטול ברוב), ובדברבנן לדברי הכל חזותא לאו מילתא היא (מנחת יעקב שם, על פי בבא קמא קא ב), שבדבר מאכל ששיקף הנאתו היא אכילה, אין הדבר תלוי אלא בטעם (מנחת יעקב שם); ויש שכתבו שאפילו לסוברים חזותא מילתא בשאר איסורים, לא אמרו אלא באיסורי הנאה, אבל לא באיסורי אכילה (באור הגר"א יו"ד קב).

- יש סוברים שכיון שהסתפקו בגמרא אם חזותא מילתא הרי הוא ספק להלכה, לפיכך בדבר שהאיסור מן התורה אינו בטל, שספק דאורייתא לחומרא, אבל באיסור דרבנן בטל, שספק דרבנן להקל (פרי חדש שם, וראה הגהות חתם סופר על הש"ך שם סק"ה).

יש מהאחרונים שכתבו, שאף אם חזותא לאו מילתא מכל מקום יש כאן משהו, לפיכך חמץ בפסח שאסור במשהו, אף שאיסורו מדברבנן (ראה ערך בטול אסורים), אף חזותא אסור (נשמת אדם פסח כה).

בגזל

גזל צמר וסמנים וצבע את הצמר באופן שהצמר לא על גבי צמר שבח סימנים על גבי צמר

כמים ופוסלים את המקוה, ולדעת רבי יוחנן בן נורי כיון שמראיהם כיון לא פסלוהו (מכות שם לדעת רבא);

- ויש סוברים שבזה לדברי הכל הולכים אחר המראה, ודינם כיון, ולא פסלוהו (שם לדעת רב יוסף ואב"י, ורש"י שם ד"ה דבעי).

וכן נחלקו אמוראים להלכה: לדעת רב יהודה אמר רב לא פסלוהו, ושונה ממי צבע שפוסלים את המקוה בשלשה לוגין (ראה ערך הני"ל), שהם נקראים מים, אבל נפל לתוכם יין נקראים יין מזוג, ולדעת רבי חייא פסלו את המקוה (מכות ד א). רוב הראשונים פוסקים להלכה כרב, שלא פסלוהו (ר"ש ורע"ב מקואות שם; מאירי מכות שם ד"ה זו; ראי"ש הלכות מקואות כ; רמב"ם מקואות ז י; ראב"ד בעלי הנפש שער המים; טושי"ע יו"ד רא כג), ויש פוסקים כרבי חייא שפוסל (ריטב"א מכות שם, בשם יש פוסקים ור"מ הלוי; מאירי שם, בשם חכמי הדורות).

תמד - מים הניתנים בחרצנים או בשמרים וכשמחמיץ ותוסס נעשה יין (ראה רש"י חולין כה ב ד"ה תמד) - שעד שלא החמיץ דינו כמים (ראה חולין שם. וראה ערך מעשר שני וערך שאובים), לדעת רבי יוחנן בן נורי שהכל הולך אחר המראה (ראה לעיל), אפילו החמיץ לבסוף, כיון שהיה לו טעם ומראה מים דינו כמים (רבא חולין כו א), מה שאין כן לחכמים הסוברים שאין הולכים אחר המראה, כיון שהחמיץ לבסוף דינו כיון למפרע (רש"י שם ד"ה רבי יוחנן).

ואפילו הסוברים במים שנפל לתוכם יין שאף לחכמים הולכים אחר המראה (ראה לעיל), לא אמרו כן אלא לענין לפסול את המקוה, שלא גזרו אלא על מים, ובנפל לתוכן יין אינם מים אלא יין מזוג (רמב"ן שם כו א ד"ה רבא, ורשב"א שם ד"ה כן, בשם התוספות. וראה רש"י שם ד"ה והכא נמי).

ויש מפרשים, שלא אמרו לרבי יוחנן בן נורי שדינו כמים אלא כשלא החמיץ לבסוף, אבל החמיץ לבסוף, נתגלה הדבר למפרע ודינו כיון (רמב"ן שם).

צבע תפילין במצוות הצריכות מראה מסויים, כגון תפילין ותכלת ורצועותיהן, שהלכה למשה מסיני שיהיו שחורות, ומראה תכלת בבגדי כהונה (ראה ערכו), דנו אחרונים אם נפסלו כשצבעו אותן בצבע של איסור, שלא הוכשר איסור למלאכת שמים, או כיון שאין ממשות במראה לא נפסלו (ראה שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח א, ותניינא או"ח ג).

על מקוה שנפסל בשינוי מראה, ראה ערך מקוה.

על מים שהשתנו מראיהם שפסולים לנטילת ידיים ולקדוש ידיים ורגלים, ראה ערכיהם.

על מראה צבע שאין בו ממש שאינו חוצץ בטבילה ונטילת ידיים, ראה ערך חציצה.

באיסורים

בגד שצבעו בקליפי ערלה (ראה ערכו) - ידלק (ערלה ג א ערלה ועוד), וכן אמרו: מנין שלא יהנה ממנו, ולא יצבע בו, ולא ידליק בו את הנר, תלמוד לומר וְעָרְלָתָם עָרְלָתוּ אֶת פְּרִיזוֹ וגו' עָרְלִים לֹא יֵאָכְל (ויקרא יט כג. בבא קמא קא א ועוד). שאסרה תורה הנאה הנראית לעינים, אף שאין בה ממש (בבא קמא שם ורש"י), שבערלה חזותא מילתא היא (בבא קמא שם ב), וכאילו ממשו של איסור מעורב בבגד (ר"ן על הרי"ף עבודה זרה כב ב ד"ה וגרסינן), שכיון שנראה אינו בטל (ראב"י"ה ד עמ' קצה, וכן כתב בתוספות בבא קמא שם ד"ה ולא).

את הצמר, אמרו שספק אם יש שבח סמנים על גבי צמר, ויכול בעל הסמנים לתבעם מבעל הצמר (בבא קמא קא א).

הלכה שפטור מספק (ראה רי"ף ורא"ש שם, והרמב"ם והטושי"ע השמיטו, ראה בבאור הגר"א יו"ד שסג ס"ק לד), ואפילו לסוברים שדנים דיני גרמי (ראה לעיל), שהרי לא נעשית על ידי אדם (מאירי שם).

בטומאה

רביעית דם מן המת שנבלעה בכסות, אם כשיכבסו את הכסות לא יצא ממנה רביעית דם, אינה מטמאה באהל (ראה אהלות ג ב. וראה ערך טמאה בלועה), שאף על פי שהדם שנשאר בכגד נראה לנו בכגד, חזותא לאו מילתא היא (ראה בבא קמא קא ב ורש"י). וכתבו ראשונים שרבי יוחנן הדברים אמורים אפילו בדם המת שטומאתו מהתורה, שלדעתו דבר שנבלע בכגד שאינו מקפיד עליו, דינו כטמאה בלועה (ראה ערכו) שאינה מטמאה (ראה נדה סב ב), ואף אם בכל מקום חזותא מילתא היא (תוספות שם, ובבא קמא שם ד"ה מקולט), או לפי שסובר בכל מקום שחזותא לאו מילתא היא (שו"ת הר"ן ט), ולדעת ריש לקיש לא אמרו אלא בדם תבוסה (ראה ערכו), שטומאתו מדרבנן (בבא קמא ונדה שם), ובדרבנן לדברי הכל חזותא לאו מילתא היא (ראה לעיל: באיסורים).

השביח, כגון שהוזל ואינו שוה יותר, הסתפקו בגמרא אם כשמחזיר לו הצמר נחשב כאילו מחזיר לו גם הסמנים (בבא קמא קא א), שחזותא מילתא היא (רש"י שם), אף על פי שהסמנים מתבערים מן העולם (תוספות רי"ד שם).

וכתבו ראשונים להלכה שפטור מלשלם דמי הסמנים מספק, אבל אם תפס הנגזל אין מוציאים מידו (רמב"ם גזילה ג י; רמ"ה בשיטה מקובצת שם; טושי"ע חו"מ שסג יא. וראה ערך תפיסה).

וכתבו ראשונים שלא הסתפקו אלא לסוברים שאין דנים דיני גרמי (ראה ערך גרמא בנוקין), אבל להלכה שדנים דיני גרמי, חייב בכל אופן (בעל המאור על הרי"ף בבא קמא לו א; נמוקי יוסף על הרי"ף שם ד"ה דזל), וכן יש שכתבו שלא אמרו שפטור מספק אלא כשלא הגביה הסמנים, שאם הגביהם - הרי התחייב בהשבה (בעל המאור שם) ³. ויש מפרשים דבריהם שלא אמרו שחייב מדין גרמי אלא כשצבע דבר שאין הצבע מעלה או מוריד בו, שבשעת הצביעה הזיקו, אבל אם השביח על ידי הצביעה, כיון שבשעה שצבעו לא הזיקו אלא שהוזל אחר כך, הרי ההפסד בא ממילא ופטור (ש"ד שם ס"ק טו, בדעת בעל המאור).

נצבע לא על ידי אף בצמר של אחד וסמנים של אחר, ובא קוף וצבע מעשיו

חֲזִיר

מן הבהמות הטמאות, המשוקצת ביותר

ה' (שם), אני ה' חקתי, ואין לך רשות להרהר בו (יומא סז ב). עורו עור החזיר הוא כבשרו לטומאת נבילה (חולין קכב א; רמב"ם אבות הטמאות א ט), מפני שהוא רך (חולין שם), והוא הדין לאיסור אכילתו (רמב"ם מאכלות אסורות ד כא. וראה ערך עור) ².

עור חזיר הבר הוא קשה ואינו כבשרו, רבי יהודה - או: רבי יוסי (הגירסה במשניות) - אומר אף עור חזיר הבר כבשרו, שאף הוא רך (חולין שם), ואין הלכה כמותו (רמב"ם שם ושם).

סיכה בחלב סיכת בשרו בחלב חזיר, יש שכתב שאף שאין סיכה בחלב שתייה (ראה ערך סיכה), בחלב חזיר נהגו איסור, מפני שהגויים רגילים בחזיר, נהגו להרחיקו מאד כדי שלא יבוא לאכלו (לבוש יו"ד קיז), או מפני שהוא מסואב (נקודות הכסף שם, בשם מגדל דוד); ויש סוברים שאין לחלק בין חזיר לשאר בהמות טמאות, שנהגו להתיר (ב"ח יו"ד שם וט"ז שם סק"ד).

על איסור סחורה בחזיר כמו בשאר בהמות טמאות, ראה ערך סחורה.

לענין לבא אמרו במדרש: למה נקרא שמו חזיר, שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזירו אלינו (ראה רקנטי על התורה שמיני כג ב בשם רבותינו, ורבו בחיי על התורה בשם תנחומא), ולא שישתנה הדין אלא שיהיו אוכלים משמנים כאילו הותר להם (שו"ת רדב"ז ב תתכח), או שנאמר דרך משל על כח האומה שנמשלה לו (רבנו בחיי שם; רקנטי שם). ויש שכתבו שלענין לבוא יחדש הקדוש ברוך הוא בריאתו, ויהיה בשני סימני טהרה (עשרה מאמרות לרמ"ע מפאנו מאמר חקור דין ד יג; אור החיים ויקרא שם).

בשר חזיר משמש דוגמא בכמה מקומות למאכלות אסורות בכלל (ראה קדושין פב ב, חולין יז א, מגילה יג א, יומא פב א, גיטין פד א ועוד).

חזיר. 1. יג, טורים תמג - תמח. 2. בירושלמי שבת ד א נחלקו אם לאיסור

מהותו ואיסורו

מין בהמה החזיר הוא מין בהמה (כלאים ח ו; רמב"ם כלאים ט ח; שו"ע יו"ד רצז י), ולכן המוכר כל בהמתו אף הוא בכלל, והמוכר כל חיה שברשותו אינו בכלל (ראה תוספתא שם ה ז, ופירוש המשניות לרמב"ם ורי"ש ורע"ב שם).

חזיר הבר חזיר וחזיר הבר, אף על פי שהם דומים, הם כלאים זה בזה (תוספתא כלאים א ח), ונחלקו אחרונים: יש מצדדים לומר שהוא מין חיה, והוא הנקרא חֲזִיר מְעַר (תהלים פ יד. ראה הון עשיר כלאים שם; תפארת ישראל שם מד, ושדי חמד כללים מערכת כ קכט); ויש שכתבו בדעת תנאים וראשונים להלכה, שהוא מין בהמה, ואינם כלאים (תשובות רבי מרדכי גימפל יפה בשדי חמד שם, בדעת חכמים הסוברים בשור הבר שהוא מין בהמה, ראה ערך חיה, ובדעת רמב"ם שם ה, וטושי"ע שם ז).

אמרו על חזיר היער שהוא הורג את הנפשות, ומזיק את הבהמות, ומלקה בני אדם (אבות דרבי נתן לד).

בהמה טמאה החזיר הוא מהבהמות הטמאות האסורות באכילה (ראה ערך בהמה טמאה), שאין לו אלא סימן טהרה אחד, שהוא מפרס פרסה ושוסע שסע פרסה, אבל אינו מעלה גרה (ראה ערך הני"ל). ולפיכך פרט בו הכתוב בלשון "הוא", שנאמר: וְאֵת הַחֲזִיר כִּי מִפְּרִס פְּרָסָה הוּא (ויקרא יא ז), לפי ששליט בעולמו יודע שאין לך מפרס פרסה וטמא אלא חזיר (חולין נט א). ואמרו בתורת משל החזיר רובין ופושט טלפיו, כלומר ראו שאני טהור (בראשית רבה סה, וראה מדרש תהלים פ).

חוק איסור אכילת חזיר הוא מן הדברים שהשטן ואומות העולם יוצרו של אדם משיבים עליהם, ועליהם נאמר אֵת חֲקֵתֵי תִשְׁמְרוּ (ויקרא יח ד), שמא תאמר מעשה תוהו הם, תלמוד לומר לומר אָנִי

3. וברי"ף ורא"ש וטושי"ע שם כתבו שאם חזותא מילתא הרי זו השבה.

שיקוצו

ממון ה ט; טושיע חוי"מ תט ב, שכשצרו בית חשמונאי זה על זה היו מעלים להם בכל יום כבשים לקרבן התמיד, פעם אחת העלו להם חזיר, כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפורניו בחומה ונודעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, באותה שעה אמרו ארור האיש שיגדל חזירים (בבא קמא פב ב ועוד). ויש ראשונים שכתבו שאמרו ארור מפני שהיזקם מרובה ומצוי (רמב"ם שם; ארחות חיים ב איסורי מאכלות עמ' 312. וראה ערך בהמה דקה).

אסור לגדלם אפילו למשוח עורות, אף שאין בזה איסור סחורה בדבר האסור (תוספות פסחים כג א ד"ה אמר בתירוץ ב, ובבא קמא פב ב ד"ה לא, בשם רבינו תם; טושיע שם). ויש שכתבו שאף כשאסור משום סחורה בדבר האסור, הוסיפו עונש החרם והעמידוהו בארור (תוספות פסחים שם בתירוץ א).

ויש חולקים שתקנת חכמים לא היתה אלא שלא לגדל חזירים חיים, אבל מותר להחזיק בשר חזירים מתים, כל שאין בו איסור מצד סחורה (דרכי תשובה יו"ד קיז ס"ק לב בשם כמה אחרונים, וראה שו"ת משנה שכיר א י).

לשמור או לרעות חזירים של גוי, כתבו אחרונים שמתור, כיון שאינם שלו (בי"ח חוי"מ שצא).

נפלו לו בירושה גר שנפלו לו חזירים בירושה, אין מחייבים אותו למכור מיד, אלא מוכר מעט מעט (בבא קמא פ א; רמב"ם נזקי ממון שם י; טושיע חוי"מ תט ד). והוא הדין אם גבאם בחובו (ראה ש"ך יו"ד קיז ס"ק יב).

מזונותיו בשבת אין נותנים מזונות בשבת לפני החזיר, שאין מזונותיו עליך (שבת קנה ב; רמב"ם שבת כא לו; טושיע או"ח שכד יא), שהרי ארור האיש המגדל חזירים (רש"י שם ד"ה חזיר; מגן אברהם שם סק"ו). וכתבו אחרונים שאם נפלו לו בפרעון חובו שמתור להשהותם עד שימצא למכרם בשוים, מזונותם עליך, ומותר ליתן להם מזונות (משנה ברורה שם סק"ל, ראה לעיל).

החזיר מוזכר בנביא בין הדברים המשוקצים: אֶלְי בְּשֵׁר הַחֲזִיר וְהַשֶּׁקֶץ וְגו' (ישעיה סו יז). ואין זוהמא מבעלי חיים יותר ממנו, ובזוי הוא מאד (עשרה מאמרות מאמר העתים יז). ויש מהראשונים שכתבו שהתורה מאסתו לרוב לכלוכו ומזונו בדברים נמאסים (מורה נבוכים ג מח)³.

אמירת דברים החזיר הוא כבית כסא מיטלטל (ברכות כה א; ירושלמי שבקדושה ברכות ב ג; רמב"ם קריאת שמע ג יג; טושיע או"ח עו ג), ואסור לקרוא שמע כנגדו בתוך ארבע אמות (רמב"ם וטושיע שם). ואין רחיצה מועילה לו מפני שהוא כגרף של רעי (ברכות שם, ותלמידי רבינו יונה שם; טור ושו"ע שם). ואפילו חזיר עומד - או עובר - לפני חלונו אסור, לסוברים כך בצואה, ואף על פי שאין הריח מגיע (משנה ברורה עט ב ס"ק טו, ובאור הלכה שם).

פטור ממזוזה יש שכתבו שעיר שיש בה חזירים פטורה ממזוזה (פסקי תוספות שבת קל; סמ"ג עשין כג, ומרדכי מזוזה, בשם יש אומרים שכך יש בירושלמי), ונחלקו עליהם, שדוקא בבית שהחזירים שם פטור, אבל בשאר מקומות חייבים, אלא שנהגו לכסותה (סמ"ג ומרדכי שם בשם ריב"א, שלא נמצא כן בירושלמי).

כתמי נדה עיר שיש בה חזירים אין חוששים בה לכתמים (נדה נח ב; רמב"ם איסורי ביאה ט כח. וראה ערך כתמים), מפני שאוכלים שקצים ורמשים ומתזים דם (רש"י שם ד"ה חזירים).

בין שני חזירים לא ילך איש בין שני חזירים, ולא ילך חזיר בין שני אנשים (יש אומרים בפסחים קיא א; שולחן ערוך הרב ה שמירת גוף ונפש ט). דבר אחר בכמה מקומות קראו חכמים את החזיר "דבר אחר" (ברכות מג ב, שבת קכט ב, פסחים ג ב ושם עו ב ועוד)⁴.

גידולו

האיסור אין מגדלים חזירים בכל מקום (בבא קמא עט ב; רמב"ם נזקי

חזן

שמש הציבור², הממלא תפקידי שירות שונים

המשניות ורע"ב שם), וכן היו מלבישים אותם בגדי הכהונה (ראה פירוש הרא"ש שם).

סדר לולבי יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, היו כל העם מוליכים את לולביהם להר הבית מערב שבת, והחזנים מקבלים מהם וסודרים אותם על גבי איצטבא, ולמחר החזנים זורקים אותם לפניהם (סוכה מב ב ורש"י, וראה ערך נטילת לולב)⁵.

הוצאת ספר ביום הכיפורים, אחר עבודת הכהן הגדול, היה חזן תורה הכנסת - שטורח עסקי הכנסת עליו (רש"י סוטה מ ב) - נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנו לסגן, והסגן נותנו לכהן גדול לקרות בו (יומא סח ב, וסוטה שם; רמב"ם עבודת יום הכיפורים ג י), משום כבודו של כהן גדול (שם סט א), להראות שיש שררות הרבה למטה ממנו (רש"י שם ד"ה כולה).

במובן שליח ציבור התחילו לקרוא רק בתקופת הגאונים. 4. ראה תפארת ישראל שם: שמיים של פנחס הממונה על מלבושי כהונה בשקלים ה א, וראה רמב"ם כלי המקדש ז ב שכל אחד מהממונים שבמקדש היו תחת ידו אנשים הרבה. 5. ראה שם שראו שבאו לידי סכנה והתקינו שיהא כל אחד נוטל

מהותו חזן הוא העוסק בצרכי הציבור, במקדש בבית הכנסת בבית דין ובעיר. שורש המילה הוא חזה, שחווה ורואה מה שצריך לעשות (ראה ערוך ערך חזן; אבודרהם סדר שחרית של חול; וראה גליון רש"י מכות כב ב בשם מהרש"ל).

יש חזן במובן שליח ציבור (ראה ערוך שם, ומעדני יום טוב על הרא"ש מגילה ג כ), ועל כך ראה ערך שליח צבור³.

במקדש

הלבשת והפשטת החזנים - הממונים להלביש את הכהנים (פירוש הכהנים הרא"ש)⁴, או העוסקים בצרכי המקדש (רע"ב תמיד שם) - היו מפשיטים לכהנים את בגדיהם (תמיד ה ג. וראה ערך בגדי כהונה), היינו לאותם הכהנים שלא זכו היום בעבודה (פירוש

בלבד, או אף ללקות עליו, וראה רמב"ם מאכלות אסורות שם. 3. וראה שם על העמים שאוכלים אותו ובתייהם מלוכלכים כו'. 4. וראה פסחים ג א לא יוציא אדם דבר מגונה כו'. חזן. 1. יג, טורים תמח - תנג. 2. ראה רש"י שבת לה ב, סוכה נא ב, ומכות כב ב. 3. ראה ערוך השלם שם שהוכיח שחון

כדי שתהא ראויה לסנהדרין, נחשבים גם שני חזנים (סנהדרין יז ב), היינו שמשי בית דין (רש"י שם ד"ה ושני)¹⁰.

מעשרה בטלנים שמש בית דין כתבו ראשונים שהוא בכלל עשרה בטלנים, הבטלים ממלאכתם ויושבים כל היום בבית הכנסת ומזומנים לתפילה, ומתפרנסים משל ציבור (ר"ן מגילה ג, ב, בשם ר' אחא משבחה; מאירי שם ב ב, בשם שאילתות¹¹). וראה ערך עשרה בטלנים.

וראה ערך שליח בית דין על הנהגתו ועבודתו.

חזן העיר

חזני העיר הם שמשי העיר להתעסק במתים ובשאר צרכי ציבור (רש"י כתובות ח ב ד"ה כנגד חזני), ויש סוברים שכנגדם תיקנו חכמים להוסיף כוס לשתות בבית האבל (רש"י שם¹²).

חזני מתא - העיר - יש שהוא במוכן של שומרי העיר בלילה (בבא מציעא צג ב ורש"י), וכיון שכל סמך אנשי העיר עליהם צריכים לשמור שמירה יתרה משאר שומרי שכר (שם ורש"י). על דין חיובם באונסים, ראה ערך שומר שכר.

בברכות אבלים כנגדו (מסכת שמחות יד, וירושלמי ברכות ג א)⁹.

בבית דין

החזן שהוא שמש בית הדין מזמין את בעלי הדינים לדין (רש"י סנהדרין יז ב ד"ה ושני חזני, ועוד. וראה ערך הזמנה (ב)), וכשהנתבע מתחייב, הוא נכנס למשכנו (ראה רש"י שבת קלט א ד"ה שנעשו. וראה ערך השבת עבט וערך משכונ).

הלקאת חייבי חזן הכנסת אוחז בבגדי הלוקה עד שמגלה את לבו, ואבן מאחוריו, והחזן עומד עליה ומלקה (מכות כב ב. וראה ערך מלקות). ואין מעמידים חזנים אלא חסרי כח ויתרי מדע, רבי יהודה אומר אפילו חסרי מדע ויתרי כח (שם כג א). הלכה כחנא קמא (רמב"ם סנהדרין טז ט. וראה ערך הנ"ל).

קריאת שמות הדיינים למתן הדין קריאת שמות הדיינים נפשות, לאחר שהדיינים נשאו ונתנו ביניהם, למחרת החזנים קוראים לכל דיין בשמו (תוספתא סנהדרין ט ב), שיגלה דעתו אם עומד בסברתו מאתמול (חסדי דוד שם).

במנין עיר במנין מאה ועשרים איש שצריכים להיות בעיר הראויה לסנהדרין

חִזְקָה [מְבוּא]

מבוא קצר לערכי החזקה

וכיוצא, ועל חזקות אלו אמרו רוב וחזקה רוב עדיף (ראה ערך רוב).

• למעלה מזו חזקה הבאה מכח רוב, כמו נשחטה בחזקת היתר עומדת (חולין ט א), שהיא מפני שרוב בהמות כשרות הן, וזו יש לה דין רוב גמור לכל דבר (ראה ערך חזקה ב: הבאה מכוח רוב).

• למעלה מהן חזקה אין אדם-פורע-תוך-זמנו (ראה ערכו) וכיוצא, שהיא בגדר אנן-סהדי (ראה ערכו), ועדיפה מרוב (נחלת דוד כו, בשם הגר"ח מוולוז'ין)⁴.

ערכי החזקות חזקות רבות הן, וכוללות כאן בחמשה עשר ערכים - חמש חזקות בשם סתמי: חזקה, ועשר חזקות בשם לוי. ואלו הן:

• חזקה (א) - בתורת קנין: מעשה שהלוקח קרקע עושה בגוף הקרקע ובכך הוא קונה אותה.

• חזקה (ב) - דמעיקרא (שמקודם): דבר שהיה במצב או דין מסויים, או אומרים שעדיין הוא כמו שהיה, כל זמן שלא ראינו שנשתנה.

• חזקה (ג) - בטבע האדם: דבר שדרכו להיות על פי טבעו של אדם בתכונות נפשו או גופו, או אומרים שכך היה.

• חזקה (ד) - הוחזק: דבר מוסכם אצל בני אדם שהוא במצב מסויים, או אומרים שבאמת הוא כך.

סוגי החזקה² בהלכה שונים הם, בין אלה מהם הנקראים בשם "חזקה" סתם, ובין אלה הנקראים בשם לווי, חזקה-חיים (ראה ערכו), חזקה-ממון (ראה ערכו) וכדומה, ובכולם באה החזקה בתורת ראייה והוכחה על מצבו או דינו של גוף או דבר מסויים על יסוד מה שהיה בעבר, "חזקה דמעיקרא" (ראה ערך חזקה ב), או הקיים בהווה, או על יסוד טבעו ותכונתו של אדם, וכיוצא, מלבד חזקה במוכן של מעשה קנין בקרקע (ראה ערך חזקה א), שעצם המעשה של החזקה פועל הקנין (מאירי וריטב"א בבא בתרא כח א)³.

מיני החזקות חזקות אלו יש מהראשונים המחלק אותם לשני מינים - חזקה שאינה פוסקת וחזקה הפוסקת:

• חזקה שאינה פוסקת - היינו שקיימת תמיד, ואין אנו דנים לומר שמא נפסקה - ועומדת במקום עדים, והיא באה מכח רוב, כגון חזקה אין-אדם-פורע-תוך-זמנו (ראה ערכו), שרוב בני אדם אין עושים כן, וכן חזקה אין-אדם-עושה-בעילתו-בעילת-זנות (ראה ערכו), וכיוצא בהן.

• וחזקה הפוסקת - היינו שיש שנפסקת, והדין הוא אם נפסקה - כגון אשה זו בחזקת פנויה עומדת, או בחזקת אשת איש עומדת וכיוצא (תשובת רבנו שמחה באור זרוע א תשס, ותרומת הדשן א רז).

ומהאחרונים יש מחלקים את החזקות לשלשה מינים, זה למעלה מזה:

• חזקת הגוף, שמעמידים על חזקה דמעיקרא, כגון חזקת בתולה

9. בכתובות ח ב: כנגד חזני העיר, ראה להלן. וראה ערך הבראה שביטלו תקנת הכוסות. 10. וראה מרדכי מגילה ג תתיו שכתב חזן הוא השמש העוסק בצרכי ציבור כדאמרין בסנהדרין שני חזנים. 11. וראה סנהדרין יז ב שחשבו עשרה בטלנים לחוד ושני חזנים לחוד. 12. לגירסת הגמרא שם כנגד חזני העיר. וראה לעיל: בבית הכנסת, שבמסכת שמחות ובירושלמי הגירסה כנגד חזן הכנסת. חזקה [מבוא]. 1. יג, טורים תנ-תסה. 2. חזקה היא מלשון אחיזה, כמו: וְעוֹדֵף מִחֵזֶקָה בָּם (שמות ט ב. תשבי, חזק; פרי מגדים, פתיחה

לאו"ח, אגרת ב, בשמו), ומי שיש לו אחיזה בקרקע ימים רבים ואין אחר יכול להוציאה מידו נקרא חזקה (ראה ערך חזקה) וכן מעמידים את האדם על חזקתו, היינו על מעשיו שהחזיק בהם ימים רבים (תשבי שם). 3. ומכל מקום יש מהאחרונים המפרשים אף בחזקה זו ענין של ראייה והוכחה, היינו שמוכיח על גמירת דעת של הקונה לקנות ושל המקנה להקנות (תורת מיכאל לב, על פי תוספות בכורות יח ב). 4. על גדר אגן סהדי שבחזקות אלו ראה שו"ת מהרי"ט אה"ע כז-כח, ושו"ת חתם סופר חו"מ סז, וערך חזקה א.

- חזקה מצוות - מי שהיה רגיל במצוה מסויימת של ציבור יש לו חזקה עליה ואין לסלקו.
- חזקת מרא קמא - ממון שנולד לנו ספק של מי הוא, מעמידים אותו בידי בעליו הקודמים אפילו שאינם מוחזקים בו עכשיו.
- חזקת קרקעות - החזקת קרקעות תחת רשותו של אדם כהוכחה לבעלותו.
- חזקת שררה - מי שהחזיק בשררה מסויימת, אין מורידים אותו ממנה.
- חזקת תשמישים - החזיק בהשתמשות בנכסי חברו, אין חברו יכול לסלקו מהשתמשותו⁵.
- חזקה (ה) - מקרה החוזר: מאורע החוזר ונשנה שתיים או שלש פעמים אנו אומרים שכך דרכו וטבעו של מי שקרה לו כך.
- חזקת חיים - מי שהיה חי, מעמידים אותו על חזקתו ואומרים שעודנו חי.
- חזקת ישוב - זכות שיש לבני מקום לדור בו ולמנוע אחרים להתיישב שם.
- חזקת כשרות - חזקה שאדם מישראל הוא כשר, ואינו רשע.
- חזקת מטלטלים - דבר המיטלטל שהוא ברשותו של אדם, אנו אומרים שהוא שלו.
- חזקת ממון - ממון שיש לנו ספק של מי הוא, אין מוציאים אותו מידי המוחזק בו.

חֲזָקָה (א): פְּתוּרַת קִנְיָן¹

מעשה שהלוקח קרקע עושה בגוף הקרקע, ובכך הוא קונה אותה

• בגוי	הפרכים:
• בנכסי הגר והפקר	• מקורה, גדרה ומהותה
• בעבדים	• קניינה

• כשמתקן גוף הקרקע באיזה תיקון - כגון שגודר גדר כל שהוא (כן משמע מהריטב"א שם; ערוך השולחן חו"מ קצב א) - וגם זה נלמד מכתוב זה, שהרי תפשו ערים להם ולמקניהם, ומה שעשו למקניהם קנו בתיקון, שודאי תיקנו גדרות לצאנם (ריטב"א שם).
ויש שמנה שני עניינים הללו, והוסיף עליהם שמחזיק בשדה כדרך שאדם מחזיק ונוהג בשלו, אף על פי שאין בכך תיקון לגוף הקרקע, כגון שנועל ופותח (ראה להלן). עליות דרבנו יונה בבא בתרא נב ב).

צורת החזקה חזקה כיצד, מכר לו בית, או מכר לו שדה, או שנתן לו במתנה, כיון שנעל או גדר או פרץ כל שהוא, הרי זו חזקה (רמב"ם שם ח; טושי"ע חו"מ קצב א), והוא שהועיל במעשיו (רמב"ם שם, על פי בבא בתרא נג א; טושי"ע שם), וכן באחים שחלקו ורוצה כל אחד לזכות בשלו, שלא יוכלו לחזור זה בזה (משנה שם מב א, ורשב"ם ד"ה שחלקו).

נעילה לבד, או בנעילה כל שהיא, נחלקו ראשונים:

נעילה עם שימוש • יש אומרים שאם מכר או נתן לו בית או חצר, והיה הפתח פתוח, ונעל הלוקח את הפתח וחזר ופתחו הרי זה החזיק וקנה, שהרי נשתמש בה שימוש המועיל (רמב"ם שם י, על פי גיטין עו ב; טור שם, בשמו; שו"ע שם ג, בסתם), אבל נעילה לבדה אינה מועילה, שכשאינו חוזר ופותח מיד אין כאן הוכחה שנעל לשם קנין, אלא שנועל בשליחות בעל הבית כדי לשמור מה שבתוכו, אבל כשחוזר ופתחו מיד ניכר שהנעילה היתה לצורך קנין (כסף משנה ובית יוסף שם, בדעת הרמב"ם), או משום שבנעילה לבדה אין זה אלא כמבריה ארי מנכסי חברו, שעושה מצוה לשימוש בית חברו, ואין זו חזקה (ראה להלן), ולכן צריך גם לחזור ולפתחו, שלא יהיה כמבריה ארי (נמוקי יוסף בבא בתרא שם, בדעת הרמב"ם). היה נעול ופתחו וחזר ונעל, יש שכתבו שכל שכן שקנה, שאם לא נתכוין לשם קנין היה משאירו נעול כמו שהיה (בי"ח שם, בדעת הרמב"ם).

5. לענייני חזקה שונים הוקדשו בדורות האחרונים כמה ספרים במיוחד בשלמותם או בחלקם: שב שמעתתא; בינת אדם; היד החזקה (קלישר); קונטרס החזקות; בית דוד; שערי תורה; בציר; אגרא דשמעתתא; שערי יושר;

מקורה, גדרה ומהותה
חזקה היא אחד מהדברים שהקרקעות ניקנות בהם (משנה קדושין כו א; רמב"ם מכירה א ג; טושי"ע חו"מ קצ א), בין במכירה, או מתנה (ראה להלן), או חלוקת שותפות (ראה להלן), ובין בשכירות (בבא מציעא צט ב; רמב"ם מכירה א יח; טושי"ע חו"מ קצה ט), או שאלה (שו"ע שם), וכל המחובר לקרקע הרי הוא כקרקע, וניקנה אף הוא בחזקה (רמב"ם שם יז; טושי"ע חו"מ קצג א).

ומספר לימודים לקנין זה:

• וְיִרְשְׁתֶּם אֹתָהּ וְיִשְׁבְּתֶם בָּהּ (דברים יא לא), במה ירשתם - בישיבה (דבי רבי ישמעאל בגמ' שם).

• וְיָשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּפְשֹׁתֶם (ירמיהו מ י), במה תפשתם - בישיבה (חזקיה בגמ' שם), שתפשתם מוסב על וְיָשְׁבוּ (רש"י שם ד"ה בישיבה).

• שְׂדוֹת בְּכֶסֶף יִקְנוּ וְגו' וְהָעֵד עֲדִים (ירמיהו לב מד), אלו עדי חזקה (ירושלמי קדושין א גה), שכיון שמעידים על החזקה, מוכח שניקנה בחזקה (פני משה שם א).

ונחלקו ראשונים אם - הם לימודים גמורים - והקנין מהתורה (רא"ש בבא קמא א יד; שיטה מקובצת שם יב א, בשם גליון, בדעת התוספות); או שהקנין הוא מתקנת חכמים, אלא שהסמיכוהו על הכתובים (חינוך שלו; מאירי קידושין כו א)².

גדר החזקה גדרה של חזקה הוא באחד משני עניינים:

• כשמחזיק בה כדרך שאדם מחזיק ונוהג בשלו, אף על פי שאין בכך תיקון לגוף הקרקע;

• כשנהנה מגוף הקרקע, כגון שמציע מצעות - בשדה ונהנה ממנה (ראה להלן) - והדבר נלמד ממה שנאמר: וְיָשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּפְשֹׁתֶם (ראה לעיל. ירמיהו מ י), שמה שישבו האנשים שם קנו בישיבה (ריטב"א קדושין כו א).

חזקה רבה; החזקה במשפט העברי; ועוד.

1. יג, טורים תסה-תקו. 2. ולדעה זו נחלקו אם כל הקניינים הם מדרבנן (חינוך שם); או חזקה וחליפין בלבד (כן משמע מהמאירי

משמע מרשיי גיטין עו ב ד"ה ותיחוד; רא"ש בבא בתרא שם; טור שם; ריטב"א שם נב ב).

מסירת מפתח מסירת מפתח, נחלקו בה אמוראים בירושלמי:

• יש אומרים שכיון שמסר לו מפתח - קנה (שמעון בר ווא בשם רבי יוחנן בירושלמי בבא בתרא ג א).

• יש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת תנאים בענין המוסר מפתחו לעם הארץ, שהסוברים שהבית טהור, משום שלא מסר לו אלא שמירת המפתח (סתם משנה טהרות ז א), הרי זה משום שאין מפתח קונה; ולסוברים שהבית טמא (רבי שמעון בתוספתא שם (צוקרמאנדל) ח א), הרי זה משום שמסירת מפתח קונה (רבי זכריה בירושלמי שם).

אף ראשונים נחלקו בדבר:

• יש אומרים - שאם מסר לו בפירוש לשם קנין (ב"ח חו"מ קצב ב) - הרי זו חזקה וקונה (רשיי פסחים ד ד"ה מסירת מפתח; רשב"ם בבא בתרא נג א ד"ה השתא קעילי; טור חו"מ קצב, בשמו)⁵.

• יש אומרים - וכן הלכה (טושי"ע שם, וסמ"ע סק"ג) - שמסירת מפתח אינה מועילה לקנין, אלא שאם עשה קנין אחר מועילה מסירת המפתח שלא יצטרך לומר לו לך חזק וקני (ראה להלן: קניינה. תוספות שם ד"ה א, ובבא קמא נב א ד"ה כיון ובבא בתרא נג א ד"ה נב ב) נעל, בשם ר"י; רמב"ם מכירה א ט; רבנו יונה ורמב"ן וריטב"א בבא בתרא שם נב ב; רא"ש שם ג נט), אם משום שלדעתם מחלוקת תלמודים בדבר (רמב"ן קדושין כב ב; ריטב"א שם, ופסחים שם, ובבא בתרא שם), ולדעת הבבלי מסירת מפתח אינה קונה (תוספות שם ושם, בשם ר"י, על פי בבא קמא נב א, ושם עט א; רמב"ן שם; ריטב"א שם ושם), או משום שהם מפרשים שלא אמרו בירושלמי אלא בצירוף קנין חזקה אחר, ולענין לך חזק וקני (שדה יהושע וקרבו העדה לירושלמי שם; כן משמע מביאור הגר"א שם ס"ק טו)⁶.

גדר כל שהוא כיצד, היה שם גדר שהיו עולים עליו בנחת, והוסיף עליו כל שהוא והשלימו לעשרה טפחים, ונמצא

שאינן עולים אלא בדוחק, הרי זה הועיל וקנה (בבא בתרא נג א, ורשב"ם ד"ה ולא וד"ה והשתא; רמב"ם שם יא; טושי"ע שם ד⁷, ודוקא כשעל ידי זה הקרקע נשמרת, אבל אם יש שם פירצה מצד אחר הרי לא הועילו מעשיו ולא קנה (רמ"ה שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהדברים אמורים כשתחילה היה הגדר פחות מעשרה טפחים, והוא השלימו לעשרה טפחים, שתיקן בתוספת זו שעתה אין יכולים לעלות אלא מדוחק (רמ"ה שם; טור שם, בדעת הרמב"ם והרא"ש), ודוקא כשבא לקנות כל השדה על ידי זה צריך עשרה טפחים, אבל לקנות מקום הגדר עצמו די בשלשה טפחים (רמ"ה שם).

• יש אומרים שעשרה שאמרו הוא לאו דוקא, והוא הדין לפחות מזה, אלא כל שמתחילה היו עולים עליו בריוח, ובהשלמת הגדר אין עולים אלא בדוחק (רשב"ם שם ד"ה והשתא; טור ורמ"א שם, בשם יש אומרים; מסקנת הבית יוסף שם).

• יש אומרים שבנעילה לבד הרי זו חזקה (תוספות בבא בתרא נג א ד"ה נעל, הראשון, בשם ר"י; רא"ש שם ג נט; טור שם, בשמו, והסכים עמו; רמ"ה ורמב"ן ונמוקי יוסף שם נב ב), וחזר ופתחו שאמרו היינו אפילו חזר ופתחו (ריטב"א שם), ואינו דומה למבריה ארי, שבמבריה הרי הוא מחוייב להציל ממון חברו, אבל כשנועל הדלת בפני כל אדם ומונע הכל מלהיכנס לבית, מוכח הדבר שהבית שלו וקנאו (תוספות שם; רא"ש שם), או שבמבריה ארי המזיק מצוי כבר ומעשיו מוכיחים שלהבריחו עשה כך, אבל בזה שאין מזיק מצוי, או שאין שם כלום בבית, או שיושב הוא ומשמר ונעל קנה, או שבמבריה ארי הוא כשאינו מועיל אלא לארי בלבד, אבל כשמועיל לשאר דברים, כגון נעילת דלת, מעשה חשוב הוא וקנה (רמב"ן שם), או שבמבריה ארי הוא לסלק היזק, אבל נעילת דלת הוא להכשיר הבית לתשמישו, שאינו ראוי לשימוש מבלי זה (רמ"ה שם)³.

מהי נעילה ובצורת הנעילה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהוא כשנועלה במפתח, שמונע כל אדם מלהיכנס בה (פירוש המשניות לרמב"ם בבא בתרא מב א, בתרגום הרב קאפח; רא"ש גיטין ח ג; רשב"א בבא קמא נב א; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), והיינו שסוגר הדלת במנועול שבה או בסגירה אחרת באופן שלא יכנסו ויצאו בבית מי שירצה (סמ"ע שם סק"ו), ואפילו כשהיתה הדלת מוגפת ונעלה במפתח - קנה, שהרי הוציאה משמירה פחותה לשמירה מעולה (רמ"ה שם נב ב; מאירי שם).

• יש אומרים שבסגירת הדלת לבד בלי מנועול הרי זו חזקה, ואף על פי שאין נעילה זו מועילה לגוף הבית, מכל מקום כיון שהועילה לפי שעה להיות חצר המשתמרת, הרי זו מעין תשמישו שרגילים בו הבעלים, והכשר הבית לתשמישו לפי שעה הרי זו חזקה (כן משמע מרשיי גיטין עו ב ד"ה ותיחוד; רמ"ה בבא בתרא שם, בשם ספר המקח לרב האי; מאירי שם נג א, בשם יש שפירשוהו), ומכל מקום אם קבע מנועול או העמיד דלתות, ללא סגירת הדלת, הרי זו חזקה (עליות דרבנו יונה שם נב ב; רא"ש שם ג נט; טור שם, בשמו; רמ"א שם, בשם יש אומרים; ב"ח שם, שאין חולק על זה)⁴.

• יש מהראשונים הסובר שסגירת הדלת אפילו שנעל גם במפתח אינה חזקה, שאינו אלא עושה מצוה לשמור בית חברו ומבריה ארי הוא, ונעל שאמרו היינו דרך בנין, שסתם סתימה בפתח, או שקבע מנועול בדלת לנעול בו, והיינו בנין (רשב"ם שם נג א ד"ה והשתא), או שעשה דלת (רשב"ם שם מב א ד"ה נעל, ושם נז א ד"ה בנכסי חברו), ובקביעת מנועול בדלת כדי לנעול הרי זו חזקה, אף על פי שלא נעל, כיון שאינו מחוסר אלא נעילה (רא"ש שם, בדעת הרשב"ם).

פתיחת הדלת פתיחת הדלת לבד, נחלקו בה ראשונים:

• יש אומרים שאף זו חזקה היא וקנה, לפי שאין דרך בני אדם לפתוח בית נעול אם לא שהוא שלהם (עליות דרבנו יונה שם; רא"ש שם, בשם יש אומרים; טור שם, בשם יש אומרים).

• יש אומרים שדוקא נעילה היא חזקה, שמונע כל אדם מלהיכנס, אבל פתיחה לבד אינה חזקה, ואינה דומה לפרץ גדר (ראה להלן) שבפריצה זו הוא מתקן פתח להיכנס דרכו לשדה ולצאת בו, אבל בפתיחת הדלת להיכנס אינה נראית חזקה (כן

דלתות או תיקון מנועול אינה חזקה (באור הגר"א שם סק"ה, בדעת התוספות).
5. וראה פני יהושע פסחים שם, ובבא קמא נב א, לדעה זו. 6. על מקום שנהגו לקנות במסירת מפתח, ראה ערך סטומתא. 7. וראה מחלוקת אמוראים

שם). 3. אף לדעה זו שנעילה בלבד קונה, יש מהראשונים שכתב שהמקנה לאשתו אין נעילה בלבד קונה, שהיא רגילה תמיד לסגור בתים של בעלה לשמור מה שבתוכם (רא"ש גיטין ח ג, בתירוץ השני). 4. ויש שכתב שלדעה זו העמדת

מכר או נתן לו שביל (ראה ערך דרך: שביל) של כרמים, לדברי הכל קנה בהילוך, הואיל ונעשה להילוך - נקנה בהילוך (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שדרך הנאת המעשה קונים אותו (רשב"ם שם), אף על פי שלא עשה מעשה בגוף הקרקע (רמב"ם שם), ונחלקו הדעות:

• יש אומרים דוקא שביל של כרמים, שאינו עשוי אלא להילוך בלבד, אבל שאר דרך שעשוי קצת להשתמש בו לצורך אחר, אינו נקנה בהילוך (תוספות שם ד"ה בשביל; רמב"ם שם; ב"ח שם, בדעת הרשב"ם והטור), ולכן שביל של שדות כיון שהוא מרווח וראוי לשטוח בו פירות ולכמה דברים אחרים, אינו נקנה בהילוך (רמב"ם שם).

• יש משווים שביל של שדות לשל כרמים, ואף הוא נקנה בהילוך (כן משמע מהירושלמי שם; ר"י מיגש שם; מאירי שם; ריטב"א שם).

• ויש מחלקים: שביל של כרמים נקנה בהילוך לכל דבר, אף לגוף השביל לנטוע ולזרוע בו, כיון שמתחילתו לא היה עשוי אלא להילוך, שאינו מקום זרע ונטע, אבל בשביל של שדות נקנה להילוך בלבד ולא לזרעה (עליות דרבנו יונה שם).

ומכל מקום, אף שביל של כרמים לא קנה בהילוך אלא להילוך בלבד (כן משמע מהר"י מיגש שם; קצות החושן קנ"ג סק"ג, ושם קפט סק"א, ונתיבות המשפט קצב סק"ו; מחנה אפרים שכירות א), ובכל קרקע שלא הקנה לו אלא לתשמישו, ולא לגוף הקרקע, כגון שהשכיר או השאל לו הקרקע, החזקה היא כדרך תשמישה, ולכן אפילו לסוברים שאכילת פירות אינה חזקה (ראה להלן), הרי זה כשבא לקנות גוף הקרקע, אבל בשכירות ושאלה שקנינו לפירות הכל מודים שאכילת פירות היא חזקה (קצות החושן ונתיבות המשפט שם; מחנה אפרים שם)⁸, אלא שיש מחלקים בין שכירות לשימוש בלבד, שאין לו קנין בגוף הקרקע אלא שיעבור לתשמישו, והוא כמו שביל של כרמים להילוך, שהחזקה היא בהתחלת התשמישים, לבין שכירות בגוף הקרקע, שנקראת חצרו של השוכר, שחזקתו בנעל גדר ופרץ, כמו במכירה (נתיבות המשפט קצב סק"ו ובפתיחה לר).

קרקע צחיחה היתה הקרקע צחיח סלע, שאין בה לא גדר ולא פירצה, ואינה בת זריעה, נחלקו בה ראשונים:

• יש אומרים שהחזקה שקונה אותה היא בשטיחת פירות, או העמדת בהמות שם, וכיוצא בהן משאר התשמישים (רמב"ם מכירה א טו, על פי בבא בתרא כ"ב; טור חו"מ קצב, בשם הרמב"ם; שו"ע שם ח), אבל בקונה בית או שדה, אין זו חזקה (שו"ת מהר"י א טח).

• ויש אומרים שאינה חזקה אלא כשמועילה לתיקון השדה או הבית, כמו נעל גדר ופרץ, אבל חזקה של שטיחת פירות - אפילו בצחיח סלע שאינו ראוי לנעילה וגדירה (מאירי בבא בתרא נ"ד א; סמ"ע שם ס"ק יז, בדעת הראב"ד) - או העמדת בהמה או אכילת פירות וכל כיוצא בדברים אלו, שאינה מועילה לתיקון השדה והבית, אינה חזקה לקנות (ראב"ד מכירה א טו; רשב"ם בבא בתרא נ"ד א ד"ה דשדא לפתא, ושם נ"ז ד"ה אמר עולא; רמב"ם ור"ן קדושין כ"ב; מאירי בבא בתרא נ"ד א; ריטב"א שם נ"ג ב; טור שם; רמ"א שם, בשם יש חולקים).

הציע מצעות הציע מצעות - בבית או בשדה - ושכב עליהן, הרי זו חזקה (כן משמע מבבא בתרא נ"ג ב, ורשב"ם ד"ה הציע; כן משמע מלחם משנה זכיה ב ג; בית יוסף ושו"ע שם ט)⁹, ואף לסוברים שחזקה בקונה היא כשעושה תיקון בקרקע, וכאן לא תיקן שום תיקון

היה שם גדר שהיו נכנסים בו בדוחק, ועכשיו שהשלימו לעשרה אין נכנסים בו כלל, ודאי שזוהי חזקה, שהועיל הרבה, אף על פי שלא גדר אלא בנין כל שהוא (גמ' שם נ"ג א, ורשב"ם ד"ה ואלא).

פירצה פרץ כל שהוא כיצד, היתה שם פירצה והיו נכנסים בה בדוחק, והרחיב בה כל שהוא עד שנמצא נכנסים בריוח, הרי זה הועיל וקנה (גמ' שם, ורשב"ם ד"ה והשתא קעילי; רמב"ם שם; טושי"ע שם ה), וכל שכן אם קודם לכן לא היו נכנסים בה כלל ועכשיו נכנסים בדוחק, שהרי זו חזקה (רשב"ם שם).

שאר מיני וכן אם תיקן בה שאר מיני תיקונים (טור שם), כגון שנטל תיקונים צרור מן הגדר כדי שיכנסו המים דרך החור בשדה להשקותה, או שהיו מים בשדה להשקותה והיה חור בגדר וסתמו בצרור כדי שלא יצאו דרכו המים לחוץ, הרי זה הועיל, וקנה בחזקה זו (גמ' שם, ורשב"ם ד"ה נתן וד"ה נטל; רמב"ם שם יב; טושי"ע שם ו); אבל אם ראה נהר שוטף ועומד להיכנס דרך הנקב לשטוף את השדה, וסתם את הנקב בצרור וסכר את המים מן השדה שלא יכנסו המים ויזיקוה, או שהיו בה כבר מים שמזיקים לה, ונטל צרור מן הגדר כדי שיצאו דרך החור ולא יזיקוה - אינה חזקה, שמבריה ארי מנכסי חברו הוא (גמ' שם, ורשב"ם ד"ה אילמא; טושי"ע שם), שסילוק המזיק אינו קונה, אלא הבאת תועלת (מגיד משנה שם; שו"ע שם), ואינו דומה למשיב אבדה (ראה ערכו), שכל ישראל מצווים להציל ממון חבריהם מן ההיזק, ואינו קרוי חזקה אלא בדומה לגדר ופרץ שעשה בו תיקון הצריך לו לשדה, כגון משקה מים, או זומר, או זורע, או חורש (ר"י מיגש שם; רשב"ם שם ד"ה האי מבריה; מאירי שם), שאין חזקה אלא כשעושה דבר שאינו מחוייב מן התורה לעשותו לחברו, שודאי לא עשהו אלא לעצמו לקנות בו (ר"י מיגש שם; מאירי שם).

שדה בצד שדה המוכר או הנותן שדה לחברו בצד שדה, כיון שדש - קנה (בבא קמא ט א), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים - דישה כפשוטו, שדש ברגליו הלוקח, או מקבל המתנה - את המיצר שבין שתי השדות, ונעשו שתייהן כאחת - שעל ידי דישת ודריסת הרגלים השווה את המקום הגבוה שהיה מפסיק בין שתי השדות (פרישה חו"מ קצב סק"ט) - קנה (ר"י שם; רמב"ם מכירה א יג; טור חו"מ קצב, בשמו), וכן הלכה (שו"ע שם ז).

• ויש מפרשים דישה זו שהיא תיקון גבולי השדה והגבהתם, וקנה משום חזקה כמו נעל וגדר (רש"י בבא מציעא י"ד ב ד"ה מכי דייש; רשב"ם בבא בתרא ק א ד"ה עד שיחזיק; סמ"ג עשין פ"ב, בשם ה"ר יעקב).

הילוך הלך בה לאורכה ולרוחבה, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שקנה מקום הילוכו (רבי אליעזר בגמ' בבא בתרא ק א; רבי לעזר בירושלמי קדושין א א), שנאמר: קום הַתְּהַלֵּךְ בְּאַרְץ לְאֶרְפָּה וּלְרַחֲבָה פִּי לְךָ (בראשית י"ז. גמ' שם).

• ויש אומרים שאין הילוך מועיל כלום עד שיחזיק (חכמים בבבלי ובירושלמי שם), היינו שישווה הקרקע לחרישה, או נעל וגדר ופרץ כל שהוא (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה עד שיחזיק), וקום התהלך בארץ שנאמר לאברהם משום חביבותו הוא, כדי שיהא נוח לכבוש לפני בניו (גמ' שם), שיהיו כיורשים ולא כגזלנים (רשב"ם שם ד"ה כדי שיהא), וכן הלכה (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

ראשונים (מהר"י אלגזי בכורות ב כב). 9. ויש מהראשונים שכתב הטעם לפי שמיפה ומתקן על ידי זה את הקרקע, ואף אם לא שכב או ישב עליהן (שיטה

בירושלמי בבא בתרא ג ה). 8. ויש מי שכתב שאף בשכירות ושאלה החזקה בנעל גדר ופרץ דוקא (שו"ת מהר"י א טח); ויש מי שתלה הדבר במחלוקת

שעושה מעשה בגוף הדבר (רא"ש שם; סמ"ע שם ס"ק יט, כח), או שחזקה קנין חזק הוא, שכיון שבא ברשותו סמכה דעתו (ר"ן שם), וכן הלכה (טור ורמ"א חו"מ קצב טו).

• ויש אומרים שבמקום שכותבים את השטר, כשם שאינו קונה בכסף בלא שטר, כך אינו קונה בחזקה בלא שטר, ואפילו אמר לו המוכר לך חזק וקנה (רמב"ן שם; ר"ן שם, בשמו; רשב"א שם, בשם יש אומרים; ריטב"א שם כו א וכו א), ואפילו במוכר שדהו מפני רעתה, לא קנה במקום שכותבים שטר עד שיכתוב שטר, שהלוקח לא סמכה דעתו, והוא לא מפני רעתה לקחה (רמב"ן שם) ¹².

כשאין קונים במקום שהמנהג הוא שבלא שטר אין קונים, אין חזקה אלא בשטר לבד קונה, וכן כשהמנהג לקיים תוקף הקנין בערכאות, אין קונים בחזקה מבלי זה (ערוך השולחן שם יז, על פי בבא בתרא נד ב).

כשטרם שילם כשטרם שילם הממון עבור השדה, נחלקו גאונים וראשונים:

• יש אומרים שחזקה קונה לבריה, אף כשלא שילם הכסף, והכסף נשאר חוב עליו, אלא אם כן היה המוכר יוצא ונכנס ומחזר אחר הלוקח לתבוע את דמי השדה, שאינו קונה בחזקה עד שישלם את הדמים (רמב"ן ורשב"א קדושין כו א, ורשב"א שם כו א, וטור חו"מ קצ, בשם רב האי גאון; רא"ש בבא מציעא ו ז), וכן הלכה (שו"ע חו"מ קצ י וקצב טו).

• ויש אומרים שכל עיקר קנין חזקה לא נאמר אלא במתנה והפקר, שאין שם כסף, אבל במכירה אין קנין חזקה מועיל בלא כסף, שכן הכתוב שלמדים משם חזקה 'ושבו בעריכם' וגו' (ראה לעיל: מקורה, גדרה ומחותה) בענין מתנה נאמר (שאליות קטו; התרומות סד ג, בשם איכא מאן דסבירא ליה; רמ"א בבא בתרא שם).

עשר שדות מכר לו עשר שדות בעשר מדינות, כיון שהחזיק בעשר מדינות באחת מהן - קנה כולן (תוספתא בבא בתרא (ליברמן) ב יב; קדושין כו א-ב; רמב"ם מכירה א יט; טושי"ע חו"מ קצב יב), לפי שסדנא דארעא אחד הוא (גמ' שם ב), שכל השדות אדוקות בגוף קרקע של עולם, שהוא אחד (רשב"ם בבא בתרא סז א ד"ה כיון שהחזיק), אבל אם אמר לו החזק וקנה זו, לא קנה כולן, שהרי פירש לו זו קנה (רמב"ן קדושין כו א-ב; ריטב"א שם ב) ¹³.

לא היו תשמישיהן שוים, כגון שהיתה אחת מהם חולסית - מקום גבוה (ר"י מייגש בבא בתרא שם), או קרקע שמוציאים ממנה חול לעשות זכוכית (רשב"ם שם ד"ה חולסאות, בשם רבנו חננאל) - ואחת מצולה, נחלקו לשונות התלמוד:

ללשון הראשונה, החזיק בחולסית לא קנה מצולה, החזיק במצולה לא קנה חולסית (בבא בתרא סז א), שמאותם הכתובים שלמדנו משם קנין חזקה, 'שבו בעריכם' וגו' וירשתם אותה' וגו' (ראה לעיל: מקורה, גדרה ומחותה) לא למדנו אלא לאותה קרקע שהוא יושב בה, או לאותה העיר שהוא יושב בה, אבל עיר אחרת אינו קונה בישיבת חברתה, ולכן חולסית ומצולה שהן שני דברים חלוקים זה מזה באותו שהוא מחזיק הוא זוכה ולא בחברו (רשב"ם שם ד"ה לא קנה מצולה).

וללשון השנייה, החזיק בחולסית קנה מצולה, החזיק במצולה קנה חולסית (גמ' שם ב), והוא הדין באחד שדה ואחד כרם ואחד גן

בקרקע אלא שגופו נהנה מן הקרקע, שהקרקע שימשו, הרי זו חזקה, ואינו דומה לאכילת פירות וכיוצא, שאין גופו נהנה מגוף השדה והבית (רשב"ם שם; רא"ש בבא בתרא ג סא), והרי למדנו חזקה בקרקע מהכתוב לגבי ישיבה (ראה לעיל: מקורה, גדרה ומחותה), וכששוכב על הקרקע הרי זה בכלל ישיבה (רשב"ם שם; מאירי שם); ויש אומרים שלדעה שאכילת פירות וכיוצא אינה חזקה, אף כשהציע מצעות ושכב עליהן אינה חזקה (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד; רמ"א שם יא, לפי ביאור הגר"א ס"ק טו), שאינו מקפיד על כל מי שמייפה נכסיו ואינו אוכלם (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד).

מקום בבית מקום בבית הכנסת, הואיל ואינו עשוי אלא לישיבה, הרי הכנסת זה נקנה בישיבה (משאת בנימין לא; ט"ז חו"מ קצב ז, בשמו), ואינו דומה לשכב בלא מצעות, שאין דרך לשכב בלא מצעות, מה שאין כן כאן, ואפילו הסוברים שבשטיחת פירות על צחיח סלע העשוי רק לשטיחת פירות לא קנה, מודים בזה, הואיל וגופו נהנה ודרך הנאתו בכך (משאת בנימין שם; נתיבות המשפט שם סק"א) ¹⁰.

קניינה

חזקה שהחזיק בפני המוכר קונה אף אם לא אמר לו המוכר לך חזק וקנה (בבא בתרא נב ב; רמב"ם מכירה א ח; טושי"ע חו"מ קצב ב), שכיון שנתרצה לו למכרה בכך וכך מעות, והחזיק זה בפניו - כשהיו עסוקים באותו ענין (טור שם יב, בשם רב האי גאון) - ניחא לו בחזקה זו ולכן שתק (רשב"ם שם ד"ה ה"ק), אבל שלא בפניו צריך לומר לו לך חזק וקנה (בבא בתרא נג א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואם לא אמר לו לך חזק וקנה, אף הלוקח יכול לחזור בו (רבי עקיבא איגר לשו"ע שם).

ושלא בפניו צריך לומר לו לך חזק וקנה אף במתנה (ראה ערכו. שמואל בגמ' שם נג א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאם במכר שנתן דמים אם לא אמר לו לא קנה, כל שכן במתנה (גמ' שם), ולא אמרו נותן בעין יפה נותן אלא לאחר שכבר החזיק ונתקיימה המתנה בידו, אבל כאן שאנו מסופקים אם גמר להקנות המתנה כלל, מספק אין לנו לומר שנתן עד שיפריש ויאמר לך חזק וקנה (רשב"ם שם ד"ה ורב) ¹¹.

שותפים השותפים שחלקו, והחזיק כל אחד בשלו, אפילו שלא בפני השני, כתבו ראשונים שקנו, ואינם צריכים לומר זה לזה לך חזק וקנה (תוספות בבא בתרא ג א ד"ה רב; טור חו"מ קנו; שו"ע שם, בשם ויש אומרים); ויש חולקים (רמב"ן שם).

מסירת מפתח המוכר בית לחברו ומסר לו את המפתח, הרי זה כמו שאמר לו לך חזק וקנה, וכשהחזיק אחר כך בחזקה המועילה, אפילו שלא בפניו - קנה, וכן המוכר בור לחברו ומסר לו כסיו, הרי זה כמו שאמר לו לך חזק וקנה, וכשהחזיק אחר כך אפילו שלא בפניו - קנה (בבא קמא נא ב - נב א, ורש"י שם נא ב ד"ה לעולם; רמב"ם שם ט; טושי"ע שם).

במקום שקונים במקום שקונים בשטר, ואין קונים שם בכסף (ראה בשטר ערכו), נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף שם קונים בחזקה לבריה (תוספות יבמות צג א ד"ה קניה; רשב"א קדושין כו א, בשם רב האי גאון ורבתיי הצרפתיים; רא"ש שם ב לו; ר"ן שם, בשם הרשב"ם), לפי שחזקה היא קנין חזק

שם) - ניחא לו שילך ויחזיק, וכמו שאמר לו לך חזק וקנה הוא (רב בגמ' שם).
12. ויש הסובר שבמוכר שדהו מפני רעתה קונה בחזקה בלבד, אפילו במקום שכותבים שטר (ריטב"א שם). 13. בביורר המציאות המדוברת כאן, ראה

מקובצת שם, בשם שיטה לא נודע למי). 10. ויש הסובר שלא קנה בישיבה (משאת בנימין שם, בשם ה"ר פלק). 11. ויש מהאמוראים שנתפק שמה מכיון שהנותן בעין יפה נותן (ראה ערך מתנה) - שמחמת חיבה נתן לו (רשב"ם

בטעם דעה זו נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאם היה הגוי קונה בחזקה, היה מחזיק מתוך אלמותו (מגיד משנה וקריית ספר שם), ומדרבנן הוא שאינו קונה (קריית ספר שם), ולכן דוקא בגוי שקנה מישראל אין לו חזקה, אבל ישראל שקנה קרקע מגוי, קנה בחזקה (סמ"ע שם סק"א, לפי נתיבות המשפט שם, באורים סק"א).

• ויש אומרים שאף ישראל הקונה מגוי לא קנה בחזקה, מפני שאין דעתו של הישראל סומכת על הגוי, שסתם גוים אנסים הם, ולפי זה אין הדברים אמורים אלא כשהישראל נתן מעות, אבל לא נתן מעות והחזיק בקרקע - סמכה דעתו וקנה (באור הגר"א שם סק"ד, בדעת הטור בשם רשב"א, ורמ"א בשו"ע שם ב, בשם יש אומרים).

• ויש אומרים הטעם שאין דעת הגוי סומכת על חזקה אלא על השטר, לא לקנייה ולא להקנאה, ולכן לא גוי בישראל ולא ישראל בגוי קונים זה מזה בחזקה (מאירי בבא בתרא נד ב; כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש אומרים שלא משום סמיכת דעת, אלא מצד הדין אין קנין לגוי בחזקה, לא בגוי שקנה מישראל ולא בישראל שקנה מגוי (באור הגר"א שם סק"א, בדעת הרמב"ם והשו"ע), שאותו פסוק שלמדנו משם קנין חזקה, ושבו בעריכם וגו' (ראה לעיל: מקורה גדרה ומהותה) בישראל נאמר (שער המלך מכירה א ג).

שכירות מגוי כתבו הפוסקים שקונה בחזקה (רבי עקיבא איגר לשו"ע שם א, בדעת הרמ"א; ערוך השולחן שם ז), ומעשים בכל יום שבשכירות סמכה דעתם בחזקה לבד (ערוך השולחן שם) ¹⁵.

בנכסי הגר והפקר

נכסי גר שאין לו יורשים (ראה ערך גר) ונכסי הפקר (ראה ערכו) דינם שוה, וכל המחזיק בהם בדרך מדרכי החזקה שנתבארו במכירה - קנה (רמב"ם זכיה ב א, על פי משנה בבא בתרא מב א; טושי"ע חו"מ ערה יב), חוץ מאכילת פירות, שהלוקח קרקע מחברו והחזיק בה באכילת פירותיה קנה - לדעת הסוברים כן (ראה לעיל: מקורה, גדרה ומהותה) - אבל בנכסי הגר, או בנכסי הפקר, אפילו אכל פירות האילן כמה שנים לא קנה לא גוף האילן ולא גוף הקרקע עד שיעשה מעשה בגוף הקרקע, או עד שיעבוד עבודה באילן (רמב"ם שם א-ב, על פי בבא בתרא נז א; טושי"ע שם).

והוא הדין שארי חזקות שאינן בגוף הקרקע, כשטיחת פירות והעמדת בהמות, שאפילו לסוברים שבדעת אחרת מקנה אותו קונה, בנכסי הגר והפקר אינו קונה (כן משמע ממגיד משנה מכירה א טו, וסמ"ע שם ס"ק יח), וכן הילוך בשביל של כרמים, שבמכירה ומתנה קונה (ראה לעיל: שם), בנכסי הפקר לא קנה (כסף משנה זכיה ב ג, בשם רבי יהושע הנגיד).

ציור המוצא פלטרים בנויים בנכסי הגר או הפקר, וסייד בהם סיוד אחד או כיוור - ציור - אחד, כגון אמה או יותר כנגד הפתח - קנה (בבא בתרא נג ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו כשאין לבנין דלתות, או שיש בו פירצה, הרי זו חזקה, שסיוד וכיוור אינו עשוי לשמירה, אלא לנוי הוא מכויז, ולכן אפילו כשאין הבית משומר הועילו מעשיו לאותו דבר שהוא מכויז (רמ"ה שם).

וכיוצא באלו שאין תשמישיהם שוים (מאירי שם), וכן הלכה (המקח לרב האי יג; רמב"ם שם; מאירי שם; טושי"ע שם) ¹⁴.

במתנה נתן לו עשר שדות במתנה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף זה קונה בחזקה שבשדה אחת את כולן (תוספות קדושין כז ב ד"ה במה, בשם רבנו חננאל; תוספות ר"ד שם; מאירי שם; רשב"א בבא בתרא נג א, בשם הרא"ם; רמב"ם שם א כ; שו"ע שם יב), שהרי אין כאן חסרון פרעון (מאירי שם), והרי זה כאילו קיבל כבר דמי כולן (סמ"ע שם ס"ק כב, על פי לשון הרמב"ם ושו"ע שם).

• ויש אומרים שמתנה הרי היא כמכר ולא נתן דמים, שלא קנה את כולן (תוספות בבא בתרא נג ב ד"ה אותה; רא"ש שם ג ס; טור שם, בשמו; רמ"א שם, בשם יש חולקין), אלא אם כן אמר לו החזק באחת וקנה את כולן, שאף במתנה קונה את כולן בחזקה שעשה בשדה אחת (רא"ש שם; טור שם, בשמו).

בשכירות אף בשכירות אם השכיר לו עשר שדות בעשר מדינות, החזיק באחת מהן החזיק בכולן (תוספתא שם; רא"ש שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם יג) לכל זמן השכירות (רמב"ם וטושי"ע שם), וכן

היו מקצת הקרקעות במכירה ומקצתן בשכירות, כיון שהחזיק בין במכירה ובין בשכירות - קנה הכל (תוספתא ורא"ש ורמב"ם וטור שם), ואף אם לא נתן לו דמי כל השכירות, או שלא נתן לו כלל דמי השכירות, קונה בחזקה אחת, שכיון ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, הרי בתחילת השכירות הסכים להיות דמי השכירות עליו בחוב עד סוף זמן השכירות (מאירי קדושין כז א; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם; רמ"א שם), ואפילו הסוברים שבמתנה אינו קונה בחזקה אחת - מודים בשכירות (סמ"ע שם כג,ה, על פי הטור); ויש שכתבו ששכירות דינה כמתנה, ולדעת הסוברים שבמתנה לא קנה כולן בחזקה אחת, אף בשכירות כן (ב"ח שם; באור הגר"א שם ס"ק כב).

בתים עשרה בתים או בית ושדה, דינם גם כן כעשר שדות (נמוקי יוסף בבא בתרא שם; רמ"א שם יב), ואף על פי שהבתים מופסקים ומוחלקים כל אחד בפני עצמו, מכל מקום הקרקע שהבתים עומדים עליה מצרפתם אפילו הם בעשר מדינות (סמ"ע שם ס"ק כה).

בגוי

גוי (ראה ערכו) אם קונה בחזקה, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שאף הוא קונה קרקע בחזקה, שכן מציינו שעמון ומואב טהרו בסיחון, שאף על פי שישראל הוזהרו מלהילחם בעמון ומואב, מכל מקום מה שסיחון כבש מהם חזרו וכבשו ממנו ישראל, שכבר נטהרו על ידי סיחון ונעשו שלו, שקנה אותם בחזקה (רש"י גיטין לח א ד"ה עמון ומואב, על פי הגמ' שם), ואף בגוי הקונה מישראל יש מהראשונים סוברים שקונה בחזקה, שדין הגוי בקרקע כדין ישראל (כן משמע מתוספות עבודה זרה עא א ד"ה רב), וכן ישראל הקונה מגוי והחזיק, בין שלא נתן כסף ובין שנתן כסף, כיון שטרח להחזיק ודאי מתכוין הוא למהר ולקנות מהגוי - וקנה (ריטב"א בבא בתרא נד ב).

• ויש אומרים שהגוי - מישראל - אינו קונה בחזקה (רמב"ם מכירה א יז), וכן הלכה (שו"ע חו"מ קצד א).

מהר"י ח. 15. והסוברים שמן הדין אין קנין לגוי בחזקה ולא משום סמיכת דעת, אף בשכירות אינו קונה (באור הגר"א שם).

רשב"ם שם ועליות דרבנו יונה ומאירי שם. 14. ויש מהראשונים שפסק כלשון הראשונה (ראה ערך הלכה ה: בשתי לשונות. הגהות אש"ר שם ד יא, בשם

ומהי החזקה בקנין העבדים, שמשמש בו כדרך שמשמשים בעבדים (רמב"ם מכירה שם ב; טושי"ע חו"מ קצו ב). כיצד, התיר לו מנעלו, או שהנעיל לו מנעלו, או שהולך כליו אחריו לבית המרחץ, או שהפשיטו, או סכו, או גרדו, או הלבישו, או הגביה את רבו - קנאו (קדושין כב ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם ג).

לא לשימוש עשה לו העבד מלאכה אחרת, שאינה מלאכה של שימוש גופו, כגון שתפר לו בגד, נחלקו בדבר ראשונים:

• יש אומרים שלא קנה, שאין זו מלאכה של עבד, והרי זה כאכילת פירות בקרקע שלא קנה לדעתם (רמב"ן ור"ן ורשב"א שם; רא"ש שם א כח; טור שם, בשמו; שו"ע שם, ד, בשם יש אומרים; טור ורמ"א בשו"ע יו"ד רסז כג), ואף על פי שהולכת כליו אחריו לבית המרחץ אף היא כאכילת פירות, מכל מקום הרי צורך תשיש גופו הוא, שהרי הולכה "אחריו" אמרו שהוא היה צריך להוליכם שהיה הולך למרחץ, והולכים עבדו, אבל אם שלח כלים על ידו למרחץ, או אם אמר לו תחמם לי את המרחץ, הרי זה כשאר מלאכות שאינן תשיש גופו ואינה חזקה (תוספות ר"ד בבא בתרא נג ב), או שהולכת כלים לבית המרחץ היא מלאכת בזיון שאסורה בעבד-עברי (ראה ערכו) והיא עבודת עבד (רמב"ן שם; ר"ן שם, בשמו).

• ויש אומרים שאף שאר תשישים שאינם בגופו של אדון הרי זו חזקה וקנה, אם מפני שלדעתם אף אכילת פירות בקרקע היא חזקה (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם), או שלא הזכירו אלו אלא שהוא הדרך הקל ליעשות במקום שקונהו, ואינו מעוכב עד שילך למקום המלאכה, אבל כל שמתחיל לעשות איזו מלאכה אין לך חזקה גדולה מזו, שהרי הולכת כליו לבית המרחץ אינו תשיש הגוף, וכך הדין גם בהולכת כליו לאיזה מקום אחר, וכל שכן בהתחלת מלאכה (מאירי קדושין שם, בשם חכמי ההר).

לד חזק וקנה החזיק בעבד שלא בפני רבו, צריך שיאמר לו לך חזק וקנה (רמב"ם שם ג; טושי"ע חו"מ שם ב), מפני שהוקש לקרקע, ודינו כיוצא בו (ראה לעיל: קניינה. מגיד משנה שם).

וכן הצר צורה בנכסי הגר - קנה (גמ' שם נד א; רמב"ם שם ד; טושי"ע שם יד), והיינו צורת חיה או עוף, שיש בה נוי יותר משאר ציורים, ולכן לא צריך כאן אמה כנגד הפתח (רשב"ם שם ד"ה הצר צורה וד"ה בנכסי הגר; טור שם) ¹⁶.

מצעות המציע מצעות בנכסי הגר - קנה (גמ' שם נג ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם טו), ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים דוקא כששכב עליהם, שנהנה גופו מהקרקע (רשב"ם שם ד"ה הצי"ט), אבל ייפוי הקרקע במצעות, כיון שאינו דבר של קיימא, אינו נקרא מעשה בגוף הקרקע (סמ"ע שם ס"ק כב).

• ויש אומרים מפני שייפה בכך הקרקע, הרי זה כסיווד וציור (רשב"א בבא שם, בשם יש מי שפירש; מגיד משנה שם, בשם ר"י מיגש; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד).

ערך השולחן ואכל עליו - קנה (רא"ש שם ג ס; טור ורמ"א שם טו).

תיקון קרקע וכן כל המתקן את הקרקע (כן משמע מהסמ"ע שם ס"ק כג), כגון שחרש את השדה (בבא בתרא נו א; רמב"ם שם; טושי"ע שם טז), או שפיצל זמורות לצורך עבודת האילן (גמ' שם נד א; רמב"ם שם; טושי"ע שם יז), או שליקט עצים ואבנים לצורך עבודת השדה (גמ' שם; רמב"ם שם ה-ו; טושי"ע שם יח), ואם עשה הדברים הללו שלא לצורך האילן והשדה, כגון שליקט עצים גסים ולא דקים, הרי זה מלמד שדעתו לצורך העצים ולא לצורך השדה, ולא קנה (גמ' ורמב"ם וטושי"ע שם).

בעבדים

חזקה היא אחד מהדברים שעבד כנעני נקנה בהם (משנה קדושין כב ב; רמב"ם מכירה ב א, ועבדים ה א; טושי"ע יו"ד רסז כג, וח"מ קצו א), שנאמר: וְהִתְנַחֵלְתֶם אִתָּם לְבָנֵיכֶם אֲחֵרֵיכֶם לְרֵשֶׁת אֶחְזָה (ויקרא כה מו), הקישם הכתוב לשדה אחוזה, מה שדה אחוזה נקנית בחזקה, אף עבד כנעני כן (גמ' שם).

חֲזָקָה (ב): דְּמַעִיקָרָא (שְׁמִקּוּדָם)¹

דבר שהיה במצב או דין מסויים, או אומרים שעדיין הוא כמו שהיה, כל זמן שלא ראינו שנשתנה

הפרקים:

- גדרה ומקורה
- העניינים הנידונים בחזקה
- חזקת הגוף וחזקת הדין
- בדרבנן
- באומר ברי
- כשאפשר לברר
- חזקה שהורעה
- ספק בעיקר החזקה
- חזקה לשעבר
- מגוף לגוף
- כשלא נתבררה בשעתה
- חזקה דהשתא
- חזקה בזמן
- העשויה להשתנות
- בתרתי דסתר
- בספק בדין
- חזקה שלעתיד להיות
- הבאה מכח רוב
- מדין לדין
- חזקה להבא

גדרה ומקורה

אותו מחזקתו הראשונה (ראה חולין י ב), בין שהיה מותר ואנו מסופקים אם נאסר, ובין שהיה אסור ונולד הספק אם הותר (ראה

דבר שאנו מסופקים בו אם נשתנה מכמות שהיה, אין מוציאים

בהם כלום (רמ"ה שם).
חזקה (ב): דמעיקרא. 1. יג, טורים תקו-תרצג.

16. אף בגינה הצר צורה הוא חזקה (גמ' שם), ודוקא גינה שהיתה מוקפת קירות נאים, אבל היתה מוקפת גדר לשמירה ולא לניי אין צורה אחת מועילה

בדבר שאנו דנים עליו, אלא אף על פי שהדבר בעצם ספק אמרה תורה מספק העמידנו על חזקתו (שב שמעתתא ו כב, ושם ז ב; חמדת שלמה יו"ד ד, ושם אה"ע כג, ובחידושו כתובות כב א, בדעת הרשב"א חולין יא א). ולפיכך אף שבהכחשה של שנים כנגד שנים אין אומרים מיגו (ראה ערכו. תוספות בבא בתרא לא ב ד"ה וזו) וכיוצא מן ההוכחות, לפי שכל הוכחה אינה עדיפה מעדים, והרי זה כאילו ניתוספו עוד עדים, והרי שני עדים כמאה, מכל מקום מעמידים על החזקה - לדעת הסוברים שהכחשת שנים נגד שנים אינה ספק דאורייתא (ראה ערך הכחשה) - לפי שאינה בירור והוכחה, אלא שכל שהדבר ספק אין משנים את דינו ממה שהוחזק אצלנו, ואף הכחשה של שנים כנגד שנים ספק הוא ומעמידים על החזקה (שב שמעתתא ז ב; חמדת שלמה שם ושם).

בבב נח העמד דבר על חזקתו אמור אף בבני נח (ראה ערך בן נח), בדינים הנוהגים בהם (ראה ערך הני"ל: שבע מצוות. שו"ת חתם סופר יו"ד יט).

חזקה התלויה במעשה חזקה התלויה במעשה, כשאין החזקה מתקיימת אלא אם כן נעשה מעשה חדש, אין הולכים אחריה, וקל וחומר הוא מרוב העדיף מחזקה, ואין הולכים אחר רוב התלוי במעשה, וחזקה התלויה במעשה סותרת עיקר היסוד של חזקה, שגדרה הוא שלא נשתנה ולא נתחדש דבר מכפי שהיה מקודם, ולפיכך במקום שאין הדין הראשון נמשך אלא אם כן נעשה בו מעשה חדש, אין מעמידים על החזקה (בית הלוי ב כב ב; עונג יום טוב סט וקפ; תורת חסד או"ח טו ו), ולכן נדה נאמנת לומר שפסקה מראית דם, ומותרת לטבול, ואינה כעד אחד המעיד נגד חזקה שאינו נאמן (ראה ערך עד אחד), לפי שאינה בחזקה שתהיה רואה כל שעה (כן משמע מתוספות גיטין ב ב ד"ה עד, ויבמות פח א ד"ה ברי), ואף שגם אינה בחזקת שלא תראה כיון שהוחזקה במעין פתוח (ראה להלן), אין מעמידים אותה בחזקת טומאה, לפי שאין טומאתה נמשכת בה אלא אם כן נוסף בה לאחר היום הראשון עוד ראית דם (ראה ערך נדה. בית הלוי שם ח).

חזקה שהוחזקה על ידי מעשה חזקה שאינה קבועה ועומדת מצד טבע העולם, כמו בהמה שהיא בחזקת כשרות משנולדה, שכן טבע רוב הבהמות להיות כשרות, אלא הוחזקה על ידי מעשה אדם, כגון ציציות, שכשרותן היא על ידי מעשה אדם שעשאן, נחלקן בהם אחרונים:

- יש אומרים שאין סומכים על חזקת כשרותן, וחוששים שמא נפסקו אחרי כן, ולכן צריכים בדיקה (ב"ח או"ח ח ט).
- ויש אומרים שכיון שראינו הציציות שלימות, מעמידים אותן על חזקת כשרותן (מגן אברהם שם ס"ק יא, לפי מחצית השקל שם), אלא שהירא את דבר ה' יבדוק אותן (רא"ש מנחות) הלכות קטנות, ציצית, עשיית ציצית) כמידת חסידות (ב"ח שם, בדעת הרא"ש), משום חשש לברכה לבטלה (רא"ש שם; טושי"ע שם), או משום טעמים אחרים (ראה להלן: העשויה להשתנות, וראה להלן: כשאפשר לברר).

העניינים הנידונים בחזקה

- במקומות רבים סמכו על החזקה, באיסור ובהיתר, באישות, בטומאה ובטהרה, בפסול עדים, בממונות וכיוצא.
- באיסור ובהיתר, כגון בהמה שנשחטה, והיה ספק אם נפסלה

להעמיד כל דבר על שילתו, ולומר שלא נעשה בו שינוי (המידות לחקר ההלכה

רש"י שם ד"ה הא דאמור), בין שהיה טהור ונולד ספק אם נטמא - באופן שאין בו דין רשויות (ראה להלן: העניינים הנידונים בחזקה) - ובין שהיה טמא ונולד ספק אם נטהר מטומאתו (ראה נדה ב ב), בין בדבר שבערוה (ראה יבמות לא א), ובין בממונות (ראה כתובות יב ב ועה ב) וכיוצא, שבכל דבר אנו אומרים העמידהו על חזקתו (ראה עירובין לו א, וכתובות עו א).

חזקה זו נקראת חזקה דמעיקרא (ראה רשב"א חולין ד ב), היינו שקודם לכן היה כך.

מקורה במקור הלימוד לחזקה זו נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שהדבר נלמד מהאמור אצל נגעי בתים: וַיֵּצֵא הַכֹּהֵן מִן הַבַּיִת אֶל פֶּתַח הַבַּיִת וְהִסְגִּיר אֶת הַבַּיִת שְׂבַעַת יָמִים (ויקרא יד לח), ואין חוששים שמא עד שיצא מן הבית נחסר הנגע משיעורו לטמא, שהוא כגריס (ראה ערכו וערך נגעי בתים), ולא היה נגע בשעת ההסגר ואינו הסגר, לפי שמעמידים את הנגע על חזקתו (רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן בחולין י ב, ורש"י ד"ה ויצא הכהן), ואף אם לאחר ימי ההסגר נמצא שלם, היה לנו לחשוש שמא נחסר וחזר ונתגדל, אלא שמעמידים על חזקתו (רמב"ן שם), ואף על פי שאפשר לכהן לצאת דרך אחוריו, שלא תזוז עינו מן הנגע עד שעת הסגר, אין מזיקים אותו לכך, שהדברים על חזקתם הם עומדים (מאירי שם). ואף מה שהולכים אחר החזקה להקל למדוהו מדין הנגע, שהרי אם היה בתחילה נגע גדול, ולאחר ימי ההסגר מצאו הכהן שהוא קטן מכמות שהיה, ועדיין יש בו כשיעור - הבית טהור (ראה ערך נגעי בתים), ואין חוששים שמא כבר נתקטן עד שיצא הכהן מן הבית בשעת ההסגר, ונמצא שעמד הנגע בעינו, שצריך הסגר שני (ראה ערך הני"ל), לפי שמעמידים אותו על חזקתו, ואומרים לאחר שהסגירו הוא שנתקטן (תוספות שם ד"ה אלא).

• ויש אומרים שאין ללמוד חזקה מנגע, שכן יש לפרש את הכתוב ויצא הכהן מן הבית וגו', שיצא דרך אחוריו, שהוא רואה את הנגע עד שעת ההסגר (רב אחא בר יעקב בגמ' שם).

ובביאור דעה זו נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שלדעה זו אין מעמידים כלל הדבר על חזקתו, וצריך הכהן לראות את הנגע בשעת ההסגר (רבנו גרשום שם ד"ה א"ל רב אחא; רש"י שם ד"ה תניא).

• ויש מפרשים שאף לרב אחא בר יעקב מעמידים הדבר על חזקתו, ויכול הוא לצאת מן הבית כדרכו וסומך על החזקה, אלא שסובר שאין ראיה לדין זה מנגעי בתים, כיון שאפשר להעמיד המקרא ביוצא דרך אחוריו (רמב"ן שם; רשב"א שם; ר"ן שם), ולדבריו אין לדין זה ראיה מהמקרא (תוספות שם יא א ד"ה מנא).

ולדעה זו נחלקו הדעות אם חזקה דמעיקרא הוא דין דרבנן (יחסי תנאים ואמוראים ע"מ רצו); או שהוא הלכה למשה מסיני (מהרש"א שם, בדעת התוספות שם).

גדרה גדר העמדת דבר על חזקתו הוא שאם הוחזק מצב מסויים נשאירנו בחזקתו עד שיהא דבר ברור המסלקו מאותה החזקה, וכל דבר שיש בו ספק ואפשרות אחרת, אין החזקה מסתלקת, שאם נלך אחר האפשרויות - ולא אחר החזקה - הענין יגיע עד ללא תכלית (פירוש המשניות לרמב"ם נזיר ט ב)². ואין גדרה של החזקה מדרך הוכחה ובירור על המציאות, שלא נתחדש שינוי

2. ויש מהאחרונים שכתב בדעת ראשונים, שסברא היא שבמקום ספק יש

• בחיוב קרבן, כגון אשה שהעידו עליה שני עדים שנתגרשה, ושנים אחרים הכחישום ואומרים לא נתגרשה, שמעמידים אותה בחזקת אשת איש - לדעת הסוברים שהכחשת שנים נגד שנים אינו ספק דאורייתא (ראה ערך הכחשה: במקום חזקה) - אם נבעלה לאחר בשוגג - חייבת חטאת (תוספות יבמות פ"ב ד"ה והבא, ובבא בתרא לב א ד"ה אן; רשב"א שם ושם).

• בחיוב מיתה, כגון במקרה זה, שאם בא עליה אחר במזיד - חייב חנק (תוספות שם ושם ושם; רשב"א בבא בתרא שם).

חזקת היתר נגד ספק באיסור שהוא משום סכנה (ראה ערכו) אין ספק סכנה מעמידים על חזקת היתר, ולכן תאנה שניקר בה צפור ואבטיחים שניקרו בהם עכברים אסורים משום סכנה, שחוששים שמא במקום נקב של נחש ניקרו (ראה ערך גלוי. חולין ט ב, ורש"י ד"ה שמא), ואין מעמידים את התאנה והאבטיחים על חזקתם (כן משמע מתוספות שם ד"ה התם; ראש יוסף חולין שם, ופרי מגדים או"ח קעג, במשבות זהב).

חזקת היתר נגד ספק איסור ונחלקו אמוראים באופן כזה בספק איסור שאין בו מעיים, כגון בהמה שנשחטה, ובא זאב ונטל בני מעיים, והחזירים כשהם נקובים:

• יש אומרים שאף כאן חוששים שמא במקום נקב שהיה בו תחילה ניקב (רבי אבא בגמ' שם א; רבא בגמ' שם ב), שחכמים החמירו שלא להעמיד על חזקת היתר, כשם שהחמירו בספק סכנה (ראש יוסף שם).

• ויש אומרים שסכנה חמורה מאיסור (ראה ערך סכנה), ובזאב שנטל בני מעיים אין חוששים שמא במקום נקב ניקב אפילו מדרבנן (רב הונא בגמ' שם א; אביי בגמ' שם ב), וכן הלכה (רמב"ם שחיטה ו יד; טושי"ע יו"ד נ א).

כשרות לכהונה לענין כשרות אשה לכהונה (ראה ערך יוחסין), נחלקו תנאים אם מעמידים אותה על החזקה:

• יש אומרים שמעמידים אותה על חזקת כשרות (רבן גמליאל ורבי אליעזר במשנה כתובות יג א, לפי הגמ' שם ב), ולכן פנויה שראוה שנבעלה לאחד והלך לו, ואמרו לה מה טיבו של איש זה, ואמרה אדם כשר הוא - נאמנת (רבן גמליאל ורבי אליעזר במשנה שם א), וכשרה לכהונה (רש"י שם ד"ה נאמנת), וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה יח יג; טושי"ע אה"ע ו יז)³.

• ויש אומרים שלא מפיה אנו חיים, אלא הרי זו בחזקת בעולה לנתין ולממזר עד שתביא ראיה לדבריה (רבי יהושע במשנה שם), שאין מעמידים על החזקה ליוחסין אפילו כשטוענת ברי (תוספות יבמות סח א ד"ה רישא).

במה דברים אמורים, כשטוענת ברי, אבל אם גם היא אינה יודעת מה טיבו של הבעל - אסורה (כתובות יד א), ומעלה עשו חכמים ביוחסין שלא להעמידה על חזקת כשרות כשאינה טוענת ברי (תוספות יבמות שם, לפי עונג יום טוב קסג). אכן לאכילת תרומה לא החמירו חכמים, ומעמידים אותה על החזקה אפילו כשטוענת שמא (תוספות שם, על פי כתובות כו ב).

ממזר (ראה ערכו), שלא אסרה תורה אלא כשהוא ודאי ממזר, ולא כשהוא ספק (קדושין עג א), נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שספק ממזר שהתירו תורה הוא זה שבא מספק

בשחיטתה - אסורה, לפי שבהמה בחייה בחזקת איסור עומדת - איסור אבר-מן-החי (ראה ערכו. רש"י ביצה כה א ד"ה לאפוקי, וחולין ט א ד"ה בהמה), או איסור אינה זבוחה (ראה ערך נבלה. תוספות ביצה שם ד"ה בחזקת) - עד שיוודע לך כמה נשחטה (גמ' שם ושם; רמב"ם שחיטה א יג; טור ורמ"א יו"ד כה ג), שמאחר שבחזקת איסור היתה בתחילה, ומספק אתה בא להתירה שמא נשחטה כראוי, אל תתירנה מספק עד שיוודע לך שנשחטה כראוי (רש"י חולין שם).

• באישות, כגון אב שקידש את בתו נערה, והרי היא בוגרת לפנינו, אף לדעת הסוברים שאין מעמידים אותה בחזקת בוגרת למפרע (ראה הלח: חזקה דהשתא), אין חוששים לקידושי האב, לפי שמעמידים אותה בחזקת פנויה (תוספות קדושין עט א ד"ה קידשה).

• בטומאה וטהרה, כגון אשה שראתה דם, שדיה שעתה, ואינה מטמאה חולין שנגעה בהם אלא מכאן ולהבא, אבל לא מה שנגעה לפני הראייה, ואין חוששים שמא כבר ראתה הדם מקודם וכותלי בית הרחם העמידוהו, הרי זה לפי שאנו מעמידים אותה בחזקת טהרה (נדה ו א, ותוספות שם ב א ד"ה מעת), ואף מכאן ולהבא, אם לא ידענו שראתה דם, כל הנשים בחזקת טהרה לבעליהן (משנה נדה טו א) אם הניחה בחזקת טהורה, ואם הניחה בחזקת טמאה, לעולם היא בטומאתה, עד שתאמר לו טהורה אני (גמ' שם יא ב).

• בפסול עדים, כגון שתי כתי עדים המכחישות זו את זו, שהלכה זו באה בפני עצמה ומעידה, וזו באה בפני עצמה ומעידה (רב הונא בבבא בתרא לא ב; רמב"ם עדות כב א; טושי"ע חו"מ לא א), הרי זה לפי שמעמידים כל כת מהן על החזקה, ואין פוסלים אותה מספק (רשב"ם שם ד"ה וזו באה).

• בממונות, כגון הנושא את האשה ולא מצא לה בתולים, היא אומרת משארסתני נאנסתי, ונסתחפה שדהו וכתובתי מאתים (ראה ערך כתובה), והוא אומר לא כי אלא עד שלא ארסתין נאנסת, והיה מקחי מקח טעות - ואין לך עלי כלום, או אין לך עלי אלא מנה (ראה כתובות יג) - שלהלכה נאמנת (רבן גמליאל ורבי אליעזר במשנה כתובות יב ב; רמב"ם אישות יא יא; טושי"ע אה"ע סח ט), ואף על פי שברי ושמא אין ברי עדיף (ראה ערך ברי ושמא), מעמידים אותה על חזקה שבתולה נולדה ולאחר אירוסין הוא שנבעלה, וכיון שלטענת ברי שלה מצטרפת גם חזקה - נאמנת (ראה ערך הנ"ל: ברי בצירוף סיוע. גמ' שם, ורש"י ד"ה אוקמה אחזקה).

• בחיוב מצוה, כגון שהסתפק אם קרא קריאת-שמע (ראה ערכו), שלהלכה חייב לחזור ולקרותה עם ברכותיה (ראה ערך ברכות קריאת שמע. רמב"ם קריאת שמע ב ג, על פי ברכות כא א; טושי"ע או"ח סז א), לפי שמעמידים אותו על חזקתו, שהוא בחזקת חיוב, שהרי כשקם ממיטתו בכורך לא קרא ודאי (פרי מגדים או"ח סז משבות זהב סק"א).

• בהכשר דבר למצוה, כגון שמותר לצאת בטלית מצוייצת לרשות הרבים בשבת, ואינו חושש שמא נפסקו החוטים, ולא נשאר בהם כדי הכשר ציצית (ראה ערך ציצית), לפי שאנו מעמידים אותם בחזקת כשרות עד שיוודע שנפסלו (שו"ת הרא"ש ב ט; רמ"א או"ח יג ב).

• בחיוב מלקות, כגון שיש ספק שקול בשחיטה אם נעשתה כראוי או לא, שמעמידים את הבהמה בחזקת איסור (ראה לעיל), וחייבים עליה מלקות משום נבילה (תוספות חולין פו א ד"ה מאי טעמא; עונג יום טוב ע, בדעת הרמב"ם שחיטה א יב).

ב יט, בדעת רש"י). 3. על פרטי הדינים ראה ערך יוחסין.

מעמידים את הבית על חזקתו, ואינו צריך בדיקה (ישועות יעקב או"ח תמב סק"ד, בדעת התוספות פסחים ט ב ד"ה היינו).

• ויש מפרשים שכל שהוכנסה שם פת בודאי, אין דנים חזקת בדוק לבית, שכשם שהחזק הבית שאין בו חמץ מן הצבורים הללו, כך החזק שאין בו מצה מן הצבורים הללו, ומאחר שהעכבר הכניס בודאי חתיכה מן הצבורים הללו לבית, אין לדון על הבית חזקה כלל (צ"ח פסחים י א, בדעת הרמב"ם חמץ ב יא).

ובית שאין ידוע אם בדקוהו או לא, שמעמידים אותו בחזקת שאינו בדוק (מגן אברהם תלו סק"ה, ומחצית השקל שם, בדעת הבית יוסף שם), אף על פי שאין איסור חמץ על גוף הבית, מעמידים אותו על החזקה שלא נעשה בו מעשה הבדיקה (שב שמעתתא ו ה).

חזקת הגוף נגד חזקת הגוף חשובה יותר משאר חזקות, וחזקת הגוף חזקת הדין שהיא כנגד חזקת הדין מעמידים על חזקת הגוף (תוספות כתובות עה ב ד"ה אבל, השני, וד"ה ספק; ר"ש נגעים ד יא), ולכן אשה שנתקדשה על מנת שאין בה מומים (ראה ערכו), שאם היו בה בשעת הקידושין אינה מקודשת (משנה כתובות עב ב), ואין ידוע אימתי נולדו בה המומים, מעמידים אותה בחזקת שלימה, ואומרים שעכשיו הוא שנולדו בה מומים הללו - ואינה מותרת לאחר בלי גט (שיטה מקובצת שם עה ב, בשם הרא"ה והריטב"א והרא"ש; בי"ח אה"ע לט א) - הולכים אחר חזקת הגוף (גמ' שם), אף שעומדת נגדה חזקת פנויה (תוספות שם ד"ה אבל, השני), שחזקת פנויה אינה חשובה כלל נגד חזקת הגוף (תוספות שם, בשם רשב"א).

ספק טומאה ספק-טומאה (ראה ערכו) ברשות היחיד, שאין ברשות היחיד מעמידים אותו בחזקת טהרה (ראה ערך הני"ל), בחזקת הגוף נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאף בחזקת הגוף אין מעמידים אותו (תוספות נדה ב א ד"ה מעת; מהרש"א נדה יט א; דרוש וחיזוש כתובות עה ב לתוד"ה ספק), וכן ספק סוטה שעשאתו תורה כודאי (ראה ערך סוטה) אף בארוסה שיש לה חזקת בתולה, שהיא חזקת הגוף - אסורה (שערי יושר ב א, על פי סוטה כד א).

• ויש אומרים שכל שיש לה חזקת הגוף, מעמידים עליה אף בספק טומאה ברשות היחיד, ולכן באשה שהיה עליה ספק אם ראתה דם, מעמידים בחזקת הגוף שלא ראתה, אף אם זה נחשב כספק טומאה ברשות היחיד (ראה ערך ספק טומאה), שלא למדו ספק טומאה מספק סוטה שאין מעמידים על החזקה (ראה סוטה כח א) אלא בחזקת טהרה שהיא חזקת הדין, אבל חזקת הגוף שעדיפה מחזקת הדין, מועילה גם בספק טומאה ברשות היחיד (שב שמעתתא א טו וב ב), וכן בספק סוטה מעמידים על חזקת הגוף (שב שמעתתא א טו).

בדרבנן

בטומאה דרבנן טמא בטומאה דרבנן, כגון שאכל אוכלים טמאים או שתה משקים טמאים (ראה ערך פסול גויה), וספק אם נטהר מטומאתו, כגון שירד לטבול, ספק טבל ספק לא טבל, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים ספקו טהור (תנא קמא במקואות ב ב; עירובין לה ב, ורש"י ד"ה ספיקו, שזו דעת רבי מאיר), הואיל ועיקר דבריו אלו מדרבנן (רמב"ם מקואות י ו), שמאחר שספק-דרבנן (ראה ערכו) להקל, אף על פי שיש לו חזקת טומאה - טהור (כן משמע מהש"ך יו"ד קי, כללי ספק ספיקא כ).

ערוה, כגון שנתגרשה אמו ספק גירושין (רמב"ם איסורי ביאה טו י; טושי"ע אה"ע ד כד), ואף על פי שמעמידים את האם בחזקת אשת איש, אין החזקה עושה אותו כממזר ודאי (רמב"ם שם, לפי פני יהושע קדושין שם, ועונג יום טוב עא), שאין החזקה ודאי גמור (ראה לעיל: גדרה ומקורה. פרי חדש יו"ד, תחילת כללי ספק ספיקא; פני יהושע שם; עונג יום טוב שם).

• ויש אומרים שכשמעמידים על החזקה הרי הוא ממזר ודאי, ואסור בבית ישראל (תוספות כתובות כו ב ד"ה אנו; רמב"ן ורשב"א קדושין טו א; ר"ן כתובות כב א).

חזקת הגוף וחזקת הדין

העמד דבר על חזקתו נאמר באחד משני דרכים:

• בספק אם נשתנה גוף הדבר, שמעמידים את הגוף על חזקתו ואומרים שלא נשתנה, כגון בספק אם נעשתה בעולה, שמעמידים אותה על חזקתה שנולדה בתולה (כתובות יב ב), וכיוצא בדבר, ונקראת חזקת הגוף (גמ' שם עה ב; רש"י שם טז א ד"ה היא נאמנת).

• ובספק אם נשתנה דין הדבר, אף על פי שגופו ודאי לא נשתנה, כגון טמא שטבל מטומאתו, והיה ספק אם היתה הטבילה כראוי, במקוה כשר, שמעמידים את הטמא על חזקתו (קדושין עט א), היינו חזקת טומאה (רש"י נדה ב ב ד"ה תרתל), וכן במקום שהגוף נשתנה ודאי, והספק אם על ידי כך נשתנה דינו, כגון אשת איש שנמצא פתחה פתוח, וספק אם מוכת עץ היא, או שנבעלה לאחר (ראה ערך זונה), שמעמידים אותה בחזקת כשרות לכהונה (חיזושי מהרי"ט כתובות עו א), ונקראת חזקת הדין (מהרי"ט בחיזושים ושו"ת א מא וחוי"מ כ).

מקור חזקת עיקר דין העמד דבר על חזקתו, שלמדוהו מנגעי בתים הדין (ראה לעיל: גדרה ומקורה) נאמר בחזקת הגוף, שכן נגע שנחסר הרי זה שינוי הגוף (חוט המשולש ג כז; חלקת יואב, פתיחה ליו"ד ב, בהגה; שערי יושר ב א). ונחלקו אחרונים:

• יש אומרים שמאחר שחזקת הדין גרועה מחזקת הגוף לענין כמה דברים (ראה להלן), אי אפשר ללמוד שמעמידים דבר על חזקת הדין מנגעי בתים, אלא הדבר נלמד מהלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. חוט המשולש שם, בצד הראשון; חלקת יואב שם); או מסברא (חוט המשולש שם, בצד השני).

• ויש אומרים שאף חזקת הדין למדו מנגעי בתים, לפי שבעיקר מה שקבעה תורה להעמיד דבר על חזקתו, חזקת הגוף וחזקת הדין שקולות הן ודומות זו לזו, שאף מה שמעמידים על חזקת הגוף אינה הוכחה מסברא אלא גזירת הכתוב (ראה לעיל: גדרה ומקורה), ולמדו מזה להעמיד גם על חזקת הדין, אלא שלאחר שגילתה התורה שהחזקה מכרעת את הספק, עדיפה חזקת הגוף שמכרעת את עיקר הספק מחזקת הדין שאינה מכרעת אלא את תולדות הספק, וכגון בספק של טבילה, שעיקר הספק במקוה, והחזקה אינה מכרעת ספק זה, אלא רק מכרעת שלא עלה הטמא מטומאתו (שערי יושר שם).

חזקת בדוק בית שהיה בדוק מחמץ, והיה ספק אם הכניס עכבר חמץ לבית, שמעמידים את הבית בחזקת בדוק (ראה תוספות פסחים י א ד"ה ספק ומהרש"א שם), נחלקו אחרונים בדעת ראשונים:

• יש מפרשים שהוא חזקת הדין, שהבית בחזקת שאינו טעון בדיקה, ולכן אפילו היו לפניו שני צבורים, אחד חמץ ואחד מצה, והכניס עכבר פת מהם, ואין ידוע אם חמץ הוא או מצה,

דין הורגים אותם, שהרי אפשר שאומרים אמת, ומספק אין הורגים אותם (פני יהושע שם). וכן אין בית דין מצווים להפרישם מחשש איסור אשת איש - כדרך שהם מצווים להפריש כל אדם מן העבירה (ראה ערך אפרושי מאיסורא) - כיון שאומרים ברי שמותרים אנחנו (תרומת הכרי לא ד"ה והן לדידי); ועוד, שאין חזקה ראייה שהדבר לא נשתנה, אלא שגזרה תורה להעמיד הדבר על חזקתו (ראה לעיל: גדרה ומקורה), ולכן כשאומר ברי לי שנשתנה, אין מעמידים אותו על החזקה, מאחר שאין החזקה מבררת לנו שלא נשתנה (חמדת שלמה יו"ד כט).

ובגדר הברי המועיל להוציא מחזקת אשת איש, כתבו ראשונים שאין צורך בכרי גמור, אלא די שתטען אין לבי נוקפי, שבירי לי אילו היה קיים היה בא (רש"י כתובות שם ד"ה באומרת), וביארו אחרונים דהיינו דוקא לסוברים שהחזקה שמדייקת לברר מפקיעה מחזקת אשת איש; אבל לסוברים שכשאין ספק אין מעמידים כלל על חזקת אשת איש, יש צורך בכירור גמור שיודעת שמת בעלה (תומים פב, כללי מינו טז; בית יעקב כתובות שם).

בהכחשה של עד אחד נגד עד אחד ונישאת לעד המתירה, ואומרים שניהם ברי, נחלקו ראשונים אם מעמידים על

החזקה:

• יש אומרים שאף כאן לא תצא, ואף על פי שעד אחד בהכחשה אינו כלום (ראה ערך הכחשה), כיון ששניהם אומרים ברי שהיא מותרת - לא תצא (רמב"ם גרושין יב יט, לפי פני יהושע שם, לתוספות ד"ה אי הכי), ומכל מקום אין אשה נאמנת לומר - שלא בפני בעלה (ראה ערך אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה) - גירשני בעלי, שמאחר שאין גיטה בידה, יש כאן ריעותא בטענתה (חידושי חתם סופר גיטין יז א).

• ויש אומרים שאין ברי מועיל נגד חזקה אלא כשהספק עומד לפנינו, כגון בהכחשה של שנים כנגד שנים וכיוצא, אבל כשלא נולד הספק אלא בטענתו של זה, אין טענת ברי שלו מועילה, ולכן בהכחשה של עד כנגד עד, הדבר תלוי, שאם עד אחד בהכחשה אינו כלום, אפילו נישאת תצא, אף על פי ששניהם אומרים ברי שמת, ומשום שלא נולד לנו ספק על ידי עדותם, והרי זה כאילו לא היו לנו עדים כלל שאין אמירת ברי מועילה כלום (רמב"ן יבמות קיח א, ושו"ת הרא"ש לב ג, לפי תרומת הכרי לא ד"ה והן לדידי).

כשאפשר לברר

ספק שאפשר לבררו, אם מעמידים אותו בחזקת היתר, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכיון שהדבר ידוע לנו שהיה מותר בתחילה - מעמידים אותו על החזקה, ואין צריך לבדוקו (כן משמע מהרא"ש (מנחות) הלכות קטנות, ציצית, עשיית ציצית; ריטב"א חולין ג ב, בשם קצת מרבתינו; ב"ח או"ח ח ט, ושם תלו ב, לפי בינת אדם, רוב וחזקה ט ויב, והסכים עמו; ט"ז או"ח ח סק"ח; ארצות החיים שם, ארץ יהודה סק"ז), שלא חייבוהו לבדוק אלא ברוב או בחזקה שהיא מצד אומדנא - כגון בחזקה שבדק את הבית מחמץ, שהכל חברים הם אצל חמץ ואין חבר מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן (ראה בדיקת חמץ: בבית שכור) - שמסתמא נעשה הדבר כך, שכיון שלא ראינו בעינינו שהיה כן מעולם, חוששים שמא לא נעשה כל שאפשר לברר, אבל בחזקה שראינו בעינינו שהיה כך בתחילה אין חוששים שמא קרה המקרה שנשתנה, אף על פי שאפשר לברר הספק בלא טורח

• ויש אומרים ספקו טמא, שכל דבר שהוא בחזקת טומאה לעולם הוא בטומאתו עד שיוודע שטהור (רבי יוסי במקואות ועירובין שם), ואף על פי שאין טומאתו אלא מדרבנן מעמידים הטמא על חזקתו (ראה עירובין לו א).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רמב"ם שם); ויש פוסקים כדעה השניה (שו"ת הרשב"א שם; שער המלך שם, בדעת כמה ראשונים; ש"ך שם).

באיסור דרבנן ולא נחלקו אלא בטומאה קלה, שיש לה עיקר מן התורה - שאף על פי שגם שם ספק דרבנן להקל (ראה ערך ספק דרבנן), כיון שיש חזקת טומאה טמא (ש"ך שם) - אבל איסור דרבנן שאין לו עיקר מן התורה, הכל מודים שספקו להקל (רב הונא בר חיננא בעירובין שם; רבא בגמ' שם, לפי נודע ביהודה קמא יו"ד סה), אף על פי שיש לו חזקת איסור (שו"ת הרשב"א א תא).

במצוה דרבנן ספק במצוה דרבנן, כגון ספק קרא קריאת-שמע (ראה ערכו) ספק לא קרא, שלדעת הסוברים קריאת שמע מדרבנן - אינו חייב לחזור ולקרוא (רב יהודה בברכות כא א), ואף על פי שבקומו בבוקר נתחייב בקריאת שמע ודאי, והספק הוא אם נפטר מחיובו והרי יש לו חזקת חיוב, נחלקו אחרונים בטעם הדבר:

• יש אומרים שהוא לפי שבדין שהוא מדרבנן ספקו מותר אף במקום חזקה, ואפילו שהספק אם עשה המעשה הפוטרו מחיובו (שער המלך מקואות כלל א).

• יש אומרים שלדעה זו מצות קריאת שמע אין לה עיקר מן התורה, ואין סומכים על חזקת איסור אלא בדבר שיש לו עיקר מן התורה (צל"ח ברכות כא א).

• יש אומרים לפי שלקרוא קריאת שמע על דעת קיום המצוה, אם אינו חיוב, יש בו איסור, ואינו מותר לקרוא אלא בתורת נדבה, ולכן אין מעמידים אותו בחזקת חיובו, ומספק אינו חוזר וקורא (חוות דעת, בית הספק, דיני ספק ספיקא ס"ק יג-יד טו).

• ויש אומרים שאף אם מעמידים ספק איסור דרבנן על חזקת איסור, בספק ביטול מצוה דרבנן הקלו שלא להעמידו בחזקת חיוב (שער המלך שם, לדעת המשנה למלך).

באומר ברי

אשת איש שהעידו עליה שנים שמת בעלה, ושנים אחרים מכחישים אותם ואומרים לא מת, שאם נישאת - תצא (ראה ערך הכחשה), אבל אם נישאת לאחד מעדיה המתירים אותה, והיא אומרת ברי לי שמת בעלי, להלכה לא תצא (רמב"ם גרושין יב כג, על פי יבמות פח ב, וכתובות כב ב; טושי"ע אה"ע יז מב). ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש מפרשים לפי שנגד חזקת אשת איש יש חזקה שאשה הנישאת מדייקת לברר אם מותרת להינשא (תוספות יבמות שם ד"ה והבא, בשם ר"י, וכתובות שם ד"ה הבא, ובבא בתרא לב א ד"ה אנו, בשם רבנו תם; רשב"א בבא בתרא שם).

• ויש מפרשים שכיון ששניהם אומרים ברי שמת - נאמנים לגבי עצמם (תוספות יבמות צג ב ד"ה מאי; רשב"א קדושין סו א; ר"ן כתובות שם, לפי הפני יהושע שם), שלא אמרה תורה העמד דבר על חזקתו אלא למי שהדבר אצלו בספק, אבל למי שאומר שאין לו ספק, לא נאמר בו דין חזקה (מהרש"א שם; פני יהושע שם). ולכן אין בית

עליו בשעה שהוא לבוש, ורק משום ברכה לבטלה שיש לה גבול, שעת הברכה, חייבוהו לבדוק שלענין זה נחשב אפשר לברר (הגהות רבי עקיבא איגר או"ח ח, לט"ז סק"ח), ולכן אינו חייב לבדוק את הציציות כשיוצא בהן בשבת לרשות הרבים, שאם כן יצטרך לבדוק כל רגע שהוא מהלך ברשות הרבים, ואין לדבר סוף, ולכן אינו נחשב שאפשר לברר (הגהות רבי עקיבא איגר או"ח יג שם).⁵

כשאינו בקיאים ספק שאפשר לבררו על ידי בדיקה, אלא שאין אנו בבדיקה בקיאים עכשיו בבדיקה, יש מהאחרונים שכתב שחשוב כאפשר לברר, שדעת שוטים אינה נקראת דעת, ואין מעמידים על החזקה (שו"ת פני יהושע א יו"ד ב).

כשאין ודאות אפשרות של בירור שאמרו יש מהאחרונים שכתב שיתברר שאינו אלא כשודאי יתברר הדבר על ידי הבדיקה, להיתר או לאיסור, אבל אם גם על ידי הבדיקה יתכן שלא יתברר הספק לגמרי, אלא יתברר שנסתלקה החזקה, אינו חייב לברר, ויכול לסמוך על החזקה (ישועות יעקב או"ח ח סק"ה).⁶

חזקה שהורעה

כשנעשה מעשה חזקה שנעשה מעשה לשנותה, ויש ספק אם המעשה הועיל או לא, כגון שזרק קידושין לאשה, ספק קרוב לה, והיא מקודשת, ספק קרוב לו, ואינה מקודשת, שלכתחילה לא תינשא, ואם נישאת לא תצא (ראה ערך קדושין), מדרבנן אין מעמידים אותה בחזקת פנויה (תוספות כתובות כג ד"ה תרווייהו; תוספות הרא"ש שם; ריטב"א יבמות לא א, בשם תוספות), כיון שודאי זרק לה (תוספות ותוספות הרא"ש כתובות שם), והורעה החזקה (מהרי"ט בחידושי על הרי"ף קדושין ה ב, ובשו"ת א מא ונא; בית שמואל מז סק"ו; נודע ביהודה קמא יו"ד סה, ושם אה"ע סא; אבני מלואים כז ס"ק יח, ושם שמעתתא ו יח).

בספק זה נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהוא כשישנם שני עדים המעידים שזרק לה קידושה, אלא שאחד מהם אומר שהיה קרוב לה, ואחד אומר קרוב לו, ומן התורה מעמידים אף כאן על חזקת פנויה, אלא שחכמים החמירו - בחזקה שהורעה - ואמרו שלא להעמידה על החזקה, ולא החמירו אלא לכתחילה, שלא תינשא, אבל אם נישאת לא תצא (כן משמע מתוספות שם; תוספות הרא"ש שם; חלקת מחוקק ל סק"ח; בית שמואל שם סק"ט, ושם קעג סק"ח), ואם העדים עצמם מסופקים בדבר, אפילו ספק דרבנן אין שם, שמעמידים על חזקת פנויה, והרי זה כמקדש בלא עדים כיון שהם לא ראו בבירור שהיה קרוב לה (תשובות מיימוניות אישות א; מרדכי גיטין תנא; חלקת מחוקק שם; בית שמואל ל סק"ט).

- יש אומרים שספק של עד נגד עד אפילו איסור דרבנן אין בו, שכיון ששני העדים מעידים שהיתה פנויה, אין דבריו של האחד, שאומר קרוב לה ונתקדשה, כלום במקום שנים, ולא אמרו שמדרבנן אין מעמידים על חזקת פנויה אלא כשהעדים עצמם מסופקים בדבר אם היה קרוב לה או קרוב לו (רשב"א יבמות שם, בשם רבנו חננאל; ריטב"א שם, בשם תוספות).

ולכן אף כשלוש כמה בגדים שמברך ברכה אחת על כולם (ראה ערך ברכת המצות: במצוות רבות) צריך לבדוק כולם, אף על פי שאין שם חשש ברכה לבטלה, אם בדק אחד מהם, לפי שאם נפסלו ציציותיו של בגד אחד הוא מבטל בו מצות עשה של ציצית (פרי מגדים או"ח ח, אשל אברהם ס"ק יא).⁶ כשאינו

(בינת אדם שם ט)⁴. ולכן לדעתם סכין של שחיטה שבדקה לפני שחיטה אין צריך לבדקה אחר כך, אפילו שהסכין לפנינו, ומעמידים אותה על חזקתה (ראה ערך בדיקת סכין: חיובה. ראב"ד שחיטה א כד; ריטב"א חולין שם; מאירי שם). ובציצית אמרו שהמתעטף בטלית מצוייצת, יש לו לעיין בציציות קודם שיברך עליהן אם הן כשרות, כדי שלא יברך ברכה לבטלה (רא"ש שם; טושי"ע או"ח שם ט), אינו מעיקר הדין, שכיון שראינו הציציות שלימות, מעמידים אותן על חזקת כשרותן (מגן אברהם שם ס"ק יא, לפי מחצית השקל שם), אלא שהירא את דבר ה' יבדוק אותן (רא"ש שם) כמידת חסידות (בי"ח שם ט, בדעת הרא"ש) משום חשש ברכה לבטלה (רא"ש שם; טושי"ע שם). ולכן כשיצא בטלית מצוייצת בשבת לרשות הרבים, אינו צריך לבדקה לפני שיצא בה, ואינו חושש שמא נפסלו הציציות - והיוצא בטלית שאינה מצוייצת כהלכה חייב חטאת (וראה ערך מוציא) - לפי שמעמידים אותה על חזקתה שהיתה מצוייצת כהלכה (רמ"א או"ח יג ב), אף על פי שבידו לברר (ט"ז שם ס"ק ו ח סק"ח).

- יש אומרים שאין סומכים על החזקה כשאפשר לברר (הרי"ן בשו"ת סו, על פי פסחים ד ב, ובחידושים חולין י ב; ריטב"א פסחים ד א, בשם יש למדין; ט"ז יו"ד יח סק"ו; מגן אברהם ח ס"ק יא), לפי שכל שאפשר להתברר אינו נחשב ספק (פני יהושע פסחים ט ב, לתוספות ד"ה היינו), והרי רוב עדיף מחזקה (ראה ערך רוב), ואם על רוב אין סומכים כשאפשר לברר, כל שכן על חזקה (פני יהושע שם; מחצית השקל ח ס"ק יא, ושם תלו ס"ק ד, בדעת המגן אברהם). ולכן גם אם שחט בסכין בדוקה, צריך לחזור ולבדקה לאחר שחיטה (רש"י חולין י ב ד"ה לא כרב חסדא; רמב"ם שחיטה א כד; תורת הבית הארוך א ב; טושי"ע יו"ד יח ב), ואף שהסכין בחזקת שאינה פגומה, כיון שבידו לבדקה אין סומכים על החזקה (ריטב"א פסחים שם; ט"ז יו"ד שם). וכן המתעטף בטלית יעיין בציציותיו קודם הברכה, ואין מעמידים אותן בחזקת כשרות, כיון שאפשר לברר הדבר על ידי בדיקה (מגן אברהם שם). ומדין תורה סומכים על החזקה אף כשאפשר לברר, אלא שחכמים החמירו להצריך לבדוק כל שאפשר בבדיקה (חמדת שלמה אה"ע יט ח; שו"ת חתם סופר או"ח ו; פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק יא).

לדעה זו נחלקו אחרונים:

- יש אומרים שלא נאמרו הדברים שלא לסמוך על החזקה אלא במקום שהדבר מצוי שתשתנה, וכמו בציצית שהדבר מצוי שיפסקו החוטים (באור הגר"א שם ט ד"ה קודם), ולפיכך כשיוצא בטלית מצוייצת בשבת לרשות הרבים, אינו צריך לבדקה לפני שיצא בה, מאחר שבדקה בשעת לבישה, שבזמן מועט כזה אינו מצוי שיפסקו הציציות (ביאור הגר"א או"ח יג ב ד"ה ומוקמינן), וכן אם פשט הבגד והסיה דעתו, אינו צריך לחזור ולבדוק כשחזרו ולובשו ומברך עליו, לפי שאינו מצוי שיפסק בזמן מועט (משנה ברורה ח ס"ק כב).

- יש אומרים - שנאמרו הדברים אף כשאינו מצוי שתשתנה - ובכל פעם שמברך עליו צריך לבדוק (הגהות רבי עקיבא איגר או"ח יג, למגן אברהם סק"ח), ומכל מקום אינו בודק משום חשש ביטול מצות ציצית, שאם כן יצטרך לבדוק כל רגע, שמא נפסקו עתה, ואין לדבר סוף, ואין זה נחשב שאפשר לברר, ולכן אף בשעת לבישה לא חייבוהו לבדוק, שאין בלבישה איסור יותר ממה שיש

4. יש מהאחרונים שכתב שלדעה זו לא נאמרו הדברים אלא כשאפשר לו לברר אבל אין הדבר עומד להתברר, אבל כשהדבר עשוי להיגלות, אין סומכים על החזקה (תשובת נתיבות המשפט בחמדת שלמה אה"ע יח ב).⁵ ויש שכתב שלא מחשש ברכה לבטלה בלבד חייבוהו לבדוק, אלא אף מחשש ביטול מצות ציצית,

ספק בעיקר החזקה

ספק בעיקר החזקה יתכן בשלשה אופנים:

- דבר שהוחזק להיתר, ואחר כך נולד בו ספק בהיתר.
- דבר שהותר בטעות, וכעת הוא ספק.
- דבר שנולד בו ספק אם נעשה מעשה המבטל החזקה.

הוחזק להיתר, דבר שהוחזק להיתר, ואחר כך נולד בו ספק שמא ונולד ספק בהיתר שלא כדין הוחזק ומעולם לא הותר כלל, כגון ששחט בסכין בדוקה - שאילו נמצאה לאחר השחיטה פגומה, שחיטתו אסורה (ראה להלן: בתרתי לריעותא) - ונאבדה לאחר השחיטה, ושוב נמצאה והיא פגומה, נחלקו בו אחרונים:

- יש אומרים שמעמידים אותו בחזקת היתר, ואף שנולד עכשיו ספק בעיקר חזקתו, אי אפשר לאסור מה שהוחזק אלא בראיה ברורה (תבואות שור יח כט, על פי כתובות כד ב; ברית אברהם א אה"ע סט; באר יצחק יו"ד יח), ולכן שחיטתו כשרה (טושי"ע יו"ד יח יב), וזה שנמצאה פגומה אנו תולים ששיברו בה עצמות אחר כך, שמעמידים את הסכין על חזקתה (שו"ע שם יג, על פי שו"ת הרא"ש כ יד), ואף על פי שאם לא נאבדה הסכין ונמצאת אחר כך פגומה אסורה, הרי זה לפי שלא יצא הדבר להיתר, שהרי כל שהסכין לפנינו אין סומכים על חזקתה לומר שהיתה שלימה בשעת שחיטה, אלא צריך לבדקה לאחר שחיטה (ראה לעיל: כשאפשר לברר), אבל כאן שנאבדה, אילו בא לשאול אז, היו מורים לו היתר, ולכן אף שנמצאה אחר כך פגומה, מעמידים אותה בחזקת היתר (ט"ז שם סק"י; ש"ך שם ס"ק כח).

- ויש אומרים שמה שיצא בהיתר אינו מועיל כלום, כיון שנולד עכשיו ספק שמא היתה פגומה בשעת השחיטה (בי"ח שם; פרי חדש שם ס"ק כב), ומאחר שנמצאה אחר כך פגומה נתברר הדבר שיצאה בתחילה באיסור ולא בהיתר (פרי חדש שם); או שהשחיטה כשרה, אבל לא משום החזקה, אלא משום שיש עוד ספק להיתר שמא במיעוט בתרא נפגם (פרי מגדים שם משבצות זהב סק"י).

דבר שהותר, ואחר כך הוברר לנו שבטעות הותר, ונאסר הדבר, ושוב נתבטל הבידור והועמד על ספק השקול, אם מעמידים על חזקת מה שהותר מקודם, אף שעתה הוא ספק מעיקרו נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שמעמידים על חזקת ההיתר (כן משמע מרש"י כתובות כו ב ד"ה אן אחתינן), ולכן מי שהוחזק אביו לכהן כשר, ויצא על הבן קול שבן גרושה הוא, או בן חלוצה (ראה ערך חלל), שחוששים לו ומורידים אותו מן הכהונה לשם בדיקה עד שיתברר (ראה ערך קול), ובא אחר כך עד אחד והעיד עליו שכשר הוא והעלוהו לכהונה על פיו (ראה ערך הנ"ל וערך עד אחד), ובאו שנים אחר כך והעידו שהוא בן גרושה או בן חלוצה, שמורידים אותו מן הכהונה, שעד אחד במקום שנים אינו כלום, ובא עוד אחד והעיד שהוא כשר, מעלים אותו לכהונה, לפי שזה העד האחרון מצטרף לעד הראשון, והרי שנים מעידים שהוא כשר, ושנים מעידים שהוא פסול, וישאר כהן בחזקתו (גמ' שם; רמב"ם איסורי ביאה כ טז; טושי"ע אה"ע ג ז), שמעמידים אותו על חזקתו שמקודם שהועלה על פי העד הראשון שהיה נאמן בשעה שהעיד (רש"י שם).
- ויש אומרים שאין מעמידים על החזקה, שכיון שחזקה זו באה

ומכל מקום אם היה הספק על ידי שנים נגד שנים, ששני עדים אומרים קרוב לה, ושנים אומרים קרוב לו, אפילו לסוברים שהוא ספק דרבנן, ומן התורה מעמידים על החזקה (ראה ערך הכחשה) אף על פי שהחזקה הורעה, הרי זה מפני שכיון שיש כאן הכחשה של שנים כנגד שנים הוא כאילו אין כאן עדים כלל (פרי מגדים יו"ד קה משבצות זהב סק"א).

מיד שקידש אשה ונמצאו בה מומים הראויים ונמצאו בה מומים להיוולד עמה, והיה הדבר ספק אם היו בה בשעת הקידושין, ואינה מקודשת (ראה ערך מקח טעות), או שנולדו בה לאחר הקידושין ונסתחפה שדהו, אין מעמידים אותה בחזקת פנויה, שכיון שראינו נתינת הקידושין הורעה חזקתה (תוספות כתובות עב ב ד"ה אבל, לפי בית יעקב שם).

טמא שטבל מטומאתו, ספק במקוה שיש בו ארבעים סאה ספק במקוה שאין בו השיעור, מעמידים אותו בחזקת טומאה (ראה מקואות ב א), ואף על פי שהחזקה הורעה, שהרי טבל לפנינו, כתבו אחרונים שהרי זה מפני שחזקה שהורעה שאין מעמידים על החזקה הוא מדרבנן (ראה לעיל), והדברים אמורים כשהחזקה היא להקל, כגון חזקת פנויה בספק קידושין, והחמירו חכמים, אבל כשהחזקה היא לחומרא, לא הקלו חכמים (שו"ת מהרי"ט א נא; נודע ביהודה קמא יו"ד סה), אלא שלענין טומאה קלה - טומאה דרבנן - הקלו שלא להעמיד על חזקת טומאה כשהורעה החזקה לדעת הסוברים כן (ראה לעיל: בדרבנן), אף אם ספק דרבנן במקום חזקת איסור אסור (נודע ביהודה שם).

בית בדוק מחמץ שהוכנס לתוכו ככר, ספק חמץ שהוכנס לתוכו ספק מצה, נחלקו ראשונים אם מעמידים הבית ככר ספק חמץ בחזקת בדוק (ראה ערך בדיקת חמץ), ואין צריך לחזור ולבדוק (תוספות פסחים ט ב ד"ה היינו); או שצריך לחזור ולבדוק (רש"י שם ד"ה היינו), ויש מהאחרונים שביאר לדעה זו הטעם, לפי שהורעה חזקתו, שהרי ראינו שהוכנסה לתוכו ככר (פני יהושע שם, בצד הראשון).

חזקה הבאה אף בחזקה הבאה מחמת רוב (ראה להלן: הבאה מכח רוב), מחמת רוב כאותה שאמרו בהמה שנשחטה בחזקת היתר עומדת עד שיוודע לך במה נטרפה (ראה חולין ט א), שהחזקה היא מפני שרוב בהמות כשרות הן, ונולדה ריעותא של ספק טריפות בבהמה, והיה הספק שקול לאיסור ולהיתר, כגון בהמה שרגליה האחוריות נגררות אחריה, שהדבר ספק אם נפסק חוט-השדרה (ראה ערכו) ואסורה, או מחמת חולי כאב הרגלים היא גורת רגליה ומותרת (ראה חולין נא א), נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שמאחר שנולדה בה ריעותא אנו תולים לחומרא, שספק דאורייתא הוא (רשב"א ור"ן חולין י ב, בשם רבנו יונה; סמ"ק רא, ואיסור והיתר הארוך נ ה, בשם הלכות גדולות; איסור והיתר שם, בשם הסמ"ג; פרי חדש יו"ד כט סק"א, בדעת הרבה ראשונים), שכיון שנמצא בה ענין שהוא מטריף מספק, יש לנו לילך להחמיר, ואין מעמידים על החזקה כל שהענין שקול (פרי חדש שם), ולא אמרו נשחטה בחזקת היתר עומדת אלא כשיש לפנינו תלות הריעותא בהיתר הנראה לעינים (איסור והיתר הארוך שם).
- ויש אומרים שכל שהדבר שקול לאיסור ולהיתר, מעמידים בחזקת היתר (תוספות יבמות ל ב ד"ה אשה וחולין מג ב ד"ה קסבר; שו"ת הרא"ש כ יא).

כדי שנאמר נעמידנו על חזקתו, שמא לא למד ולא ידע ולא הוחזק (שו"ת הרשב"א שם).

• אבל אם נטל השוחט קבלה, ואחר זמן נמצא שאינו יודע הלכות שחיטה, אין אוסרים כל מה ששחט למפרע, אלא מעמידים אותו על חזקתו, ואומרים עכשיו הוא ששחט (אגודה חולין יג, לפי דרכי משה שם ס"ק יא; רמ"א שם; ש"ך שם סק"ז, בדעת הרשב"א). ואף על פי שכבר יצא מחזקתו כמה ימים ואין אנו יודעים מאימתי, לא הורעה חזקתו בכך.

מגוף לגוף

חזקת גוף אחד אם היא מועילה לגוף אחר, שספקו תלוי בספק שעל הגוף הראשון, כגון פנויה שנתעברה, ואמרו לה מה טיבו של עובר זה או של וולד זה, ואמרה בן כשר הוא ולישראל נבעלתי, שלהלכה כשרה לכהונה (רמב"ם איסורי ביאה יח יג, וטושי"ע אה"ע יז-יח, על פי רבן גמליאל ורבי אליעזר במשנה כתובות יג א), נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאף המכשיר בה פוסל בבתה (רבי אלעזר בגמ' שם ב), שהטעם שהאם כשרה משום שיש לה חזקת כשרות - ויש לומר אשה זו בחזקת כשרות עומדת ומספק אתה בא לפסלה, אל תפסלנה מספק (רש"י שם ד"ה אית לה) - אבל בתה אין לה חזקת כשרות (רבה בגמ' שם), וחזקת האם אינה מועילה לבת (רמב"ן קדושין סו א).

• ויש אומרים שהמכשיר בה מכשיר בבתה (רבי יוחנן בכתובות שם), וכן הלכה (כן משמע מרבה בקדושין עד א; רמב"ם שם טו יא; טושי"ע שם ד כו, וטור ורמ"א שם ו יז).

ובטעם הדעה זו נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהבת כשרה משום חזקה, שחזקת האם מועילה לבת (תוספות קדושין סו א ד"ה מאי; רמב"ן ורשב"א וריטב"א שם), לפי שחזקת האם מביאה אותנו לומר שלכשר נבעלה, ומאחר שכך אף בתה כשרה (מאירי כתובות יג ב). ואף על פי שהספק של הבת ספק עצמי הוא, שהרי אם נבעלה לממזר היא נפסלה לכהונה והבת פסולה אף לקהל, מכל מקום מועילה חזקת האם לבת (שב שמעתתא ד ד).

• ויש אומרים שאין לבת חזקת כשרות, אלא שהיא נאמנת להכשיר את בתה אף על פי שאין לה חזקה (רא"ש כתובות א יח; מגיד משנה איסורי ביאה יח יג; פני יהושע כתובות כו ב, וקדושין שם, בדעת רש"י), וחזקת האם אינה מועילה כלל לבת (דרוש וחיודש לקוטים לכתובות יג ב, בדעת הרא"ש והמגיד משנה; פני יהושע שם ושם, בדעת רש"י).

חזקת אב כהן מי שהוחזק אביו כהן כשר, ויצא על הבן קול שהוא לבן בן גרושה או בן חלוצה, שמורידים אותו מן הכהונה עד שיתברר (ראה ערך קול), ובא אחר כך עד אחד והעיד שהוא כשר, שמעלים אותו לכהונה על פיו (ראה ערך הנ"ל וערך עד אחד), ובאו שני עדים והעידו שהוא בן גרושה או בן חלוצה, שמורידים אותו מן הכהונה, ובא עוד עד אחד והעיד שהוא כשר, שמצרפים עדות העד הראשון והעד האחרון והרי שנים מעידים שהוא כשר, מעמידים השנים כנגד השנים הפוסלים אותו ומעמידים הכהן בחזקתו הראשונה שהוא כשר (כתובות כו ב; רמב"ם איסורי ביאה כ ז; טושי"ע אה"ע ג ז), נחלקו בו ראשונים:

• יש מפרשים שהוא עצמו הוחזק להיות כהן כשר על פי העד הראשון שהעיד עליו להכשירו, שהיה נאמן נגד הקול (רש"י שם ד"ה ואנן מסקינן), אבל חזקת האב אינה מועילה להכשיר את הבן

מכח עדות של העד, אינה אלא כגופו של עד, וכיון שהוכחש העד אין כאן חזקה, אלא מעמידים אותו בחזקת אביו שהיה כהן כשר ודאי (שיטה מקובצת שם, בשם רמב"ן ורא"ה ורשב"א וריטב"א).

בספק אם נעשה מעשה המבטל החזקה דבר שמה שהוחזק בו עד עתה היה באמת כדין, ואף עתה אין בו ספק שמא בטעות הוחזק, אלא שנולד עכשיו ספק אם נעשה בו מעשה המבטל למפרע את חזקתו שמקודם, מעמידים אותו בחזקה הראשונה, ולכן נדר שנולד בו ספק אם נשאל עליו לחכם שהחכם עוקר הנדר למפרע (ראה ערך התרת נדרים: גדרה), מעמידים אותו בחזקת איסור, ואף על פי שהדבר ספק שמא הותר למפרע, מכל מקום הרי לפני שנשאל עליו היה בחזקת איסור (שב שמעתתא א כב, ושו"ת רבי עקיבא איגר קמו, על פי יבמות פח א).

חזקה לשעבר

דבר שאנו רואים עכשיו שבודאי יצא מחזקתו, והספק הוא על הזמן שעבר, אימתי יצא, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמעמידים על החזקה הראשונה בכל הזמן שלא ראינו שיצא מחזקתו, ואנו אומרים עכשיו הוא שיצא (כן משמע מרש"י עירובין לו א ד"ה פירות, וכתובות יב ב ד"ה אוקמה אחזקה, ותוספות שם ט א ד"ה לא, וחולין י ב ד"ה ודילמאונדה ב א ד"ה מעת, ושם ב ד"ה דאיכא; התרומה עג; רוקח תסד), ולכן אשה שנמצאת בעולה, ויש ספק אם בשעת אירוסין כבר היתה בעולה, ומקחו מקח טעות בנוגע לכתובה (ראה ערכו), או לאחר אירוסין נאנסה, אנו אומרים העמד אשה על חזקתה, שהרי נולדה בתולה, ואחר אירוסין נבעלה (רש"י כתובות שם). וכשם שלמדים עיקר דין החזקה מנגע (ראה לעיל: מקורה וגדרה), כך למדים משם אף בחזקה שנשתנתה לומר עכשיו נשתנתה, שכן בית שהיה בו נגע והסגירו הכהן, ואחר ימי ההסגר נמצא שהוא חסר ואין בו כשיעור נגע, כל אלו שנכנסו לבית בימי ההסגר אין מטהרים אותם למפרע, שמעמידים את הנגע על חזקתו, ועכשיו הוא שנתחסר (תוספות חולין שם).

• ויש אומרים שכיון שאנו רואים עכשיו שיצא הדבר מחזקתו, שוב אין אנו מעמידים גם בזמן שעבר על חזקתו (רש"י קדושין עט א ד"ה בהא, לפי שער המלך אישות ג יד; תוספות גיטין יז א ד"ה משום, לפי מחנה אפרים אישות ג, ומרכבת המשנה אישות ב ב; תוספות יבמות סח א ד"ה רישא, לפי מחנה אפרים שם, ושער המלך שם), ולכן אב שקידש את בתו בתוך ששה חדשים שבין נערות לבגרות, ואחר כך קידשה היא את עצמה ונמצאת בוגרת לפנינו, חוששים לקידושי שניהם (רש"י קדושין שם, לפי שער המלך שם, ובאור הגר"א אה"ע לו ס"ק יג; מאירי קדושין עט א, בשם גדולי הדורות; טושי"ע שם ו), ואין מעמידים אותה על חזקת נערה, מאחר שעתה היא בוגרת ודאית לפנינו, ואין הספק אלא על הזמן שבו יצאה מחזקתה, הורעה חזקתה ואין מעמידים עליה (מחנה אפרים שם ושער המלך שם, לדעה זו).

שוחט שאינו יודע ההלכות שוחט שבדקוהו ונמצא שאינו יודע הלכות שחיטה, הרי זה תלוי אם נטל קבלה או לא:

• אם לא נטל קבלה מעולם (ראה ערך שחיטה) כל מה ששחט עד עכשיו טריפה (שו"ת הרשב"א א ריח; רמ"א יו"ד א א). ואף על פי שרוב מצויים אצל שחיטה מומחים הם (ראה חולין יב א), זה הרי נבדק ואינו יודע, ואין אומרים העמד דבר על חזקתו אלא במי שהוחזק מתחילתו ואחר כך נולד בו ספק, אבל זה אין לו חזקה

שלמפרע זה שנים עשר חודש היתה כשרה (רשב"א ור"ן שם) - אין הולכים אחריה (תוספות חולין יא א ד"ה אתיא, ונדה ב ב ד"ה דאיכא; סמ"ג שם, בשם ה"ר חיים וה"ר יוסף איש ירושלים; רא"ש שם א טז; שערי דורא שם; מרדכי שם ג תרלה), אלא שיש מתירים את הגבינות משום חזקה הבאה מכח הרוב, שרוב בהמות אינן טריפות, וזו עכשיו הוא שנטרפה (רא"ש שם; רשב"א ור"ן שם, בשם ה"ר שמשון וה"ר יונה; מרדכי שם, בשם ר"י ומהר"ם), ואפילו כשלא נמצאה טריפה לפנינו ולא נולדה בה ריעותא, אין הולכים אחרי חזקה שלא נתבררה בשעתה, ולכן מה שאין חוששים בכל בהמה שנשחטה שמא טריפה היא, הוא מצד הרוב, שרוב בהמות כשרות הן, אבל לא מטעם חזקה, אף שכבר חיתה שנים עשר חודש, כיון שלא נתבררה בשעתה (כן משמע מהתוספות שם ושם), ואף להחמיר אין מעמידים על חזקה שלא נתבררה בשעתה (שושנת העמקים יב ה).

כשנולד על ידי כמה דברים אמורים, בטריפות שנולדה מגופה ולא דבר אחר מחמת דבר אחר, כגון שניקב קרום של מוח וכיוצא, אבל כשהטריפות נולדה על ידי דבר אחר, כגון קוץ שישב בושט (ראה ערכו), והספק אם נקבו או לא (ראה ערך הני"ל), או מחט שנמצאה בעובי בית-הכוסות (ראה ערכו), ויש שם ספק אם נטרפה (ראה ערך הני"ל) וכיוצא, נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שזוהי חזקה המבוררת בשעתה, שהרי ודאי לא נולדה עם קוץ או מחט, ובחזקה כשרה היא, ואנו אומרים עכשיו הוא שנטרפה (פני יהושע כתובות עו ב; תבואות שור כט, בדעת התוספות; בית הלוי ב כא יג), ואף על פי שיתכן שבמקום נקב ניקב וטריפה נולדה, כיון שבלא ריעותא אין חוששים לנקב, שהולכים אחר רוב בהמות, ואין הריעותא כאן אלא לענין קוץ זה, ולגבי ספק זה החזקה מבוררת בשעתה, שודאי נולדה בלא קוץ זה (בית הלוי שם; באר יצחק יו"ד ה א, בדעת התבואות שור).

• ויש אומרים שאף בספק טריפות על ידי דבר אחר אין החזקה מבוררת בשעתה (שער המלך מקאוות י, כלל ג; פלתי נ סק"א; חוות דעת נ סק"א), לפי שעיקר הספק אינו על הקוץ אלא על הנקב, ואין החזקה מבוררת, שיתכן שנולדה בנקב (חוות דעת שם), או שאף על פי שלענין ספק נקב על ידי הקוץ או על ידי דריסה אפשר להעמיד על החזקה, מכל מקום שם טריפות אינו מבורר, שמא נולדה בטריפות אחרת, ואין להעמידה על חזקה כשרות (פלתי שם).

חזקה דהשתא

העמדה על דבר שנשתנה ודאי, והספק אימתי נשתנה, והוא חזקה דהשתא באופן שאין לנו להעמידו על חזקתו הראשונה (ראה לעיל: חזקה לשעבר), אם מעמידים אותו על חזקה של עכשיו - חזקה דהשתא - היינו להחזיקו שכשם שעכשיו הוא כך, אף בכל הזמן המסופק היה כך, כגון בת שקידשה אביה בדרך, ובו ביום קידשה עצמה בעיר לאחר, והיו הקידושין ביום האחרון שנשלמו בו ששה החדשים שביין נערות לבגרות (ראה ערך בוגרת: זמנה) - שאם הביאה סימני בגרות ביום זה, הרי היא בוגרת, ואם לאו עדיין נערה היא (ראה ערך הני"ל: שם) - ובדקנוה אחר כך באותו היום ונמצאה בוגרת (קידושין עט א, ורש"י ד"ה וקידשה וד"ה והרי היא), נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שהרי היא בוגרת לפנינו, וכשם שעכשיו היא בוגרת

(ר"ן שם, בדעת רש"י, בפירוש הראשון; שיטה מקובצת שם, בשם הרמב"ן והרא"ה, בדעת רש"י), או שלעולם חזקה על פי העד שהוכחש אחר כך אינה חזקה, אלא שחזקת האב מועילה להצטרף עם מה שהחזק על פי העד להעמיד את הבן בחזקת כהונה (ר"ן שם, בדעת רש"י, בפירוש השני).

• ויש מפרשים שמעמידים אותו בחזקת אביו שהיה כהן כשר (רשב"ם בבא בתרא לב א ד"ה דרבי אלעזר; תוספות שם ד"ה אנו; שיטה מקובצת כתובות שם, בשם הרמב"ן והרא"ה והרשב"א והריטב"א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שכיון שהאב היה מוחזק ככהונה גם תולדותיו מוחזקות ככהונה, והרי זו חזקה עצמית לבן (שערי יושר ב ז).

חזקת פניה האומר לשלוחו צא קדש לי אשה סתם ומת השליח, ואינו יודע אם קידש לו אשה או לא, שהוא בחזקת שקידש, שחזקה שליח-עושה-שליחותו (ראה ערכו), והואיל ואין ידוע איזו אשה קידש הרי זה אסור בכל אשה שיש לה קרובות, שהן ערוה עמה (ראה ערך ערויות), שמא קידש השליח את קרובתה (נזיר יב א; רמב"ם אישות ט ה; טושי"ע אה"ע לה יא), כתבו ראשונים שאף על פי שכל אשה שבעולם מותרת להינשא לכל אדם, ואין חוששים שמא זו היא שקידשה השליח לזה והרי היא אשת איש, לפי שבחזקת פנויה עומדת, מכל מקום הוא אסור באשה שיש לה קרובות, שאין החזקה של הקרובות שאינן באות לדון בפנינו מועלת לו, אבל אם באו הקרובות ואמרו לא קידשנו שליח, מותר בה, לפי שעד אחד נאמן באיסורים (רמב"ן גיטין סד א, בהשטמות; רשב"א ור"ן שם, בשמו)⁷.

לאיסור חזקת האם מועילה לולד אף לאיסור, כגון בהמה שילדה זכר, והיה ספק אם כבר ילדה לפני כן והולד אינו בכור, או לא ילדה והולד קדוש בבכורה, כתבו ראשונים שאין פוטרים את הולד מבכורה מטעם חזקתו שהיה חולין במעי אמו, לפי שלעומת זה יש חזקת האם שלא ילדה (כן משמע מתוספות יבמות קיט א ד"ה מחוררתא, וחולין יא ב ד"ה לרבי, ורא"ש יבמות שם טז א, וחולין א טז).

כשלא נתבררה בשעתה

חזקה שלא נתבררה בשעתה, ולא נודעה אפילו שעה אחת, אלא שעכשיו נתברר למפרע שהיה הדבר בחזקה זו, כגון בהמה שחיתה שנים עשר חודש ונשחטה ונמצאת טריפה, שמאחר שעברו עליה שנים עשר חודש נתברר הדבר שכשרה נולדה, לסוברים - וכן הלכה - טריפה אינה חיה שנים עשר חודש (ראה ערך טרפה: חיותה וטבעה) והדבר ספק אימתי נטרפה, אם סמוך ללידתה, או עכשיו סמוך לשחיטתה, נחלקו ראשונים אם מעמידים אותה על חזקתה שכשרה נולדה:

• יש אומרים שאף בזו מעמידים אותה על החזקה ואומרים עכשיו הוא שנטרפה, וכל הגבינות שנעשו מחלבה מותרות (התרומה עג, וסמ"ג לאוין קמא, ושערי דורא פד, בשם הרשב"ם).

• ויש אומרים שאין מעמידים על החזקה אלא כשנתבררה בשעתה - כגון חזקת פנויה או חזקת נשואה, שבשעה שנולדה ודאי פנויה היתה, ובשעה שנישאת ודאי נשואה היתה (רשב"א ור"ן חולין יא א) - אבל כאן שבשעתה לא נתבררה, שהיה הדבר ספק שמא טריפה נולדה, אלא שעכשיו אחר שעברו עליה שנים עשר חודש נתברר למפרע שכשרה נולדה - וכן בכל עת ועת נודע

7. ויש שכתב שכשהן באות לפנינו ואמרות שלא נתקדשו, כיון שחזקת פנויה

יום שעבר לומר שודאי שבת הוא ויתחייב העושה בו מלאכה חטאת, ואינו חייב אלא אשם תלוי (רמב"ם שגגות ח ב).

טעם הדבר שאין מעמידים בין השמשות על חזקת היום שעבר לפי שהוא כמו ספק בדין, שאין מעמידים על החזקה (ראה להלן: בספק בדין), שהרי אנו יודעים הזמן של בין השמשות שאנו עומדים בו, אלא שאין יודעים אם הוא יום או לילה (חידושי רבי עקיבא איגר ברכות ב א).

ספק אם הזמן אמר ככר זו היום חול ולמחר קודש, לא חלה עבר הקדושה על הככר בין השמשות מספק, ואם אמר היום קודש ולמחר חול - שתהיה פדויה על מעות שיש לי בביתי (רש"י עירובין לו א ד"ה היום תהא) - לא פקעה הקדושה בין השמשות מספק (גמ' שם; רמב"ם עירובין ו טז; טושי"ע או"ח שפ"ט), שמספק אין מוציאים אותה מחזקתה הראשונה (רש"י שם ד"ה היום חול), וכשאמר היום חול ולמחר קודש מעמידים הככר על חזקת חולין, והיום קודש ולמחר חול מעמידים אותה על חזקת קודש (מחנה אפרים נדרים יב), ואינו דומה לספק של בין השמשות שאין מעמידים על חזקת היום שעבר (ראה לעיל), כי שם הספק על עצם הזמן, וכאן הקדושה נתפסת בגוף הככר, והככר מעמידים על חזקתה הראשונה (אור שמח שבת ה ד)¹⁰.

ספק מתי התחיל שוחט תרנגולת ביום טוב שלאחר השבת ומצאו והסתיים הזמן בה ביצים גמורות, ויש ספק אם נגמרו היום ומותרות, או מאתמול ואסורות (ראה ערך הכנה), אין מעמידים על החזקה שלא נגמרו עד היום, לפי שזמן עיבורה קבוע, עשרים ואחד יום, ואין אנו דנים אם להאריך זמן העיבור, אלא אימתי התחיל ואימתי נגמר, ועל זה לא שייך דין חזקה (עונג יום טוב שם, בדעת הר"ן).

העשויה להשתנות

חזקה העשויה להשתנות אינה חזקה (כן משמע מהמלחמות לרמב"ן כתובות טז א, ואור זרוע א תרעב, ושו"ת הרשב"א א אלף רטז), ולכן אשה שנתקדשה ויש ספק אם בשעת הקידושין היתה קטנה ואין קידושיה קידושין, או שהיתה גדולה (ראה ערכו), צריכה גט מספק (שו"ת הרשב"א שם), ואין מעמידים אותה בחזקת קטנות, לפי שחזקה זו עשויה להשתנות, שבכל יום ויום היא גדלה והולכת, וכיון שסוף חזקה זו שתיסתר, שסופה שתגדל ותהיה בחזקת גדולה משתבוא לכלל שנותיה, אין זו חזקה (שו"ת מהרי"ט א יא ומא, בדעת הרמב"ן והרשב"א)¹¹.

ונחלקו אחרונים:

• יש אומרים שהרי זה דוקא כשעשויה בודאי להשתנות, כמו בחזקת קטנות שבכל עת ורגע הקטן הולך וגדל, אבל כשספק אם עשויה להשתנות, הרי זו חזקה (פני יהושע קדושין קונטרס אחרון צד), ואפילו שהחזקה רגילה להשתנות, אבל אינו ודאי שתשתנה, חזקה היא, ולכן חזקת טהרה של אשה חזקה היא (ראה ערך טמאה למפרע), אף שרגילה להשתנות, אבל חזקת טמאה של נדה אינה חזקה, שהיא עשויה בודאי להשתנות, שהרי זה דבר התלוי בזמן, שבכלות שבעה ימים היא ממילא טהורה לטבול, ולכן נאמנת

אנו מחזיקים שכך היתה בבוקר וקידושיה קידושין, ואין חוששים לקידושי האב (רב בגמ' שם, ורש"י ד"ה הרי בוגרת), וכן הלכה (מסקנת הגמ' שם ב; טושי"ע אה"ע לו ח)⁸.

• ויש אומרים שחוששים לקידושי שניהם, שמא עכשיו הוא שהביאה סימני בגרות (שמואל בגמ' שם א, ורש"י ד"ה חיישין)⁹.

להוציא ממון בחזקה דהשתא לענין הוצאת ממון, כגון הכותב נכסיו לאחרים, ולא נתפרש בשטר המתנה אם היה בריא כשנתן, שאינו יכול לחזור בו, או שהיה שכיב מרע כשנתן ויכול לחזור בו (ראה ערך מתנת שכיב מרע), הוא אומר שכיב מרע הייתי, והרי עמדתי מחוליי והנני חוזר בי, ומקבל מתנה אומר בריא הייתי ואינך יכול לחזור בכך (גמ' שם, ורש"י ד"ה מי מוציא), נחלקו תנאים:

• יש אומרים שעל המקבל להביא ראיה שבריא היה (רבי יעקב בגמ' שם, ובבא בתרא קנ"ג ב).

• ויש אומרים שאם בריא הוא עכשיו, עליו להביא ראיה ששכיב מרע היה בשעת המתנה, ואם שכיב מרע הוא עכשיו, על המקבל להביא ראיה שבריא היה בשעת המתנה (רבי נתן בגמ' שם ושם; מסקנת הגמ' בבבא בתרא קנ"ד א, בדעת רבי מאיר במשנה שם קנ"ג א; רב חסדא ורבה בר בר חנה בגמ' שם קנ"ד א, בדעת חכמים במשנה שם קנ"ג א).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים כדעה הראשונה (ר"ף בבא בתרא שם; רמב"ם זכיה ט כב; סמ"ג עשין פב; טור ורמ"א חו"מ רנ"א ב), שחזקת ממון עדיפה מחזקה דהשתא (שו"ת מהרי"ט שם ושם).

• ויש פוסקים כדעה השנייה (רשב"ם בבא בתרא קנ"ג ב ד"ה חולים; הגהות מיימוניות שם, בשם ראב"ן וראב"י; מרדכי כתובות פז), אם מפני שהולכים אחר חזקה דהשתא אף להוצאת ממון, או לפני שרוב בני אדם בריאים הם, ועל המוציא עצמו מן הרוב להביא ראיה (תשובת המהר"ם במרדכי שם).

חזקה בזמן

חזקה בזמן תיתכן בשלשה אופנים:

- כשדנים על עצם הזמן.
- כשדנים על חפץ או אדם שנתפס בו דין ידוע מחמת הזמן, וספק אם כבר עבר.
- כשזמן האיסור או ההיתר ידוע, ויש ספק אימתי התחיל ואימתי נסתיים.

ספק בעצם ספק בעצם הזמן מצינו בכין-השמשות (ראה ערכו), והזמן שהדבר ספק אם הוא יום או לילה, ודנים בו להחמיר בכל מקום, שבין השמשות של ערב שבת אסור במלאכה שמא כבר הוא לילה, ובין השמשות של מוצאי שבת אסור במלאכה שמא עדיין הוא יום (רמב"ם שבת ה ד, על פי שבת לד ב - לה א), ואין מעמידים אותו בערב שבת על חזקת היום שעבר לומר שודאי חול הוא, ואם עשה בו מלאכה לא יתחייב כלום, אלא חייב באשם-תלוי (ראה ערכו), וכן אין מעמידים אותו בשבת על חזקת

שומר למחר קודש או למחר חול שנתכוין לודאי לילה, בין לחלות הקדושה ובין להפקעת הקדושה (עונג יום טוב פ"א).¹¹ ויש מהאחרונים שכתבו שחזקה העשויה להשתנות היא חזקה (שב שמעתתא ג י"ג; בית אפרים אה"ע קיא; פני יהושע קדושין קונטרס אחרון לגיטין כח א, בדעת התוספות)

8. יש מהראשונים שהשמיט מההלכה דין זה, ויש מהאחרונים שצידד שסובר שההלכה כדעה השנייה (בני אהובה אישות ג יד, בדעת הרמב"ם).
9. ביסוד מחלוקת האמוראים, ראה שו"ת רבי עקיבא איגר ז, ושב שמעתתא ג טו.
10. או שטעם הדבר אינו מצד חזקה, אלא שאומדים דעתו של זה

העדות בטלה, שהרי אחד מהם פסול בודאי (רש"י שבועות שם ד"ה זו באה; ר"ף שם; ר"א"ש שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

בספק בדין

היה המעשה ברור ואין בו ספק, אלא שההלכה מסופקת, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שאין מעמידים על החזקה (שלטי גבורים חולין יג א מדפי הרי"ף ב, בשם ר"א"י; כנסת הגדולה יו"ד יח, הגהות טור ג, בשם הגהות הרי"ף; משנה למלך טומאת צרעת ב א, ועדות ו ז; פרי מגדים יו"ד יח, שפתי דעת סק"א), בין שהחזקה היא להיתר (שלטי גבורים שם, בשם ר"א"י), ובין שהיא בממונות (ראה לאיסור (כנסת הגדולה שם, בשם הגהות הרי"ף), ובין שהיא בממונות (ראה ערך חזקת מרא קמא: בספק בדין). ולכן מי שקידש את האשה באופן שיש ספק בהלכה אם הם קידושין, כגון שזו בעיניו היא נפשטה בתלמוד, שספק דאורייתא הוא ולהחמיר (רי"ף קידושין ה ב), ואין מעמידים אותה על חזקת פנויה, לפי שבספק בדין אין מעמידים על החזקה (אבני מלואים כו ס"ק יח; קונטרס הספקות ד ד), כיון שהספק בא מחמת חסרון ידיעה, שהוא ספק לשוטים (מהרי"ק קסט), וספק חסרון חכמה אינו ספק (פרי חדש, כללי ספק ספיקא סק"א וס"ק יז). ונחלקו אחרונים אם דין זה הוא מן התורה (כן משמע מעונג יום טוב ע; פרי חדש שם סק"א, בדעת הרי"ף); או שאינו אלא מדרבנן, ומן התורה אף בספק בדין מעמידים על החזקה (פרי חדש שם), שספק בדין אינו כספק מחמת חסרון ידיעה ממש, אלא אם כן שהספק הוא מחמת שהדיין אינו יודע איך להורות, שזה נקרא ספק מחמת חסרון ידיעה (פרי חדש שם ס"ק יז).¹³

• יש אומרים שאף בספק בדין מעמידים על החזקה (רמב"ם אישות ה טז, לפי עונג יום טוב קמב; ר"ן קידושין שם, לפי פרי חדש שם סק"א, ושו"ת רבי עקיבא איגר לו, וקונטרס הספקות ד ה), אלא שבספק קידושין, אף על פי שמצד הדין מעמידים על חזקת פנויה, ואינה צריכה גט, מכל מקום משום חומר אשת איש החמירו חכמים להצריכה גט (ר"ן שם).

ספק דין התלוי בספק שלא נפשט בתלמוד, אבל הספק הוא איך הוא במציאות במציאות, כגון שנסתפקו באומדן דעת בני אדם איך היתה דעתו של זה, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שנחשב כספק במציאות, ולדברי הכל מעמידים על החזקה, ולכן קידש אשה ונתן לה הכסף בשתיקה, ואמרה היא הריני מקודשת לך, שהדבר ספק אם היא מקודשת (ראה קדושין ה ב), מן התורה מעמידים אותה בחזקת פנויה, אף לדעת הסבורים שאין מעמידים על החזקה בספק בדין, לפי שכאן הספק הוא אם הוא נתרצה למאמרה, והרי זה כאומר הן ומקודשת, או שמא לא נתרצה ואינה מקודשת, והרי זה כספק בגוף המעשה איך נעשה (אבני מלואים כו ס"ק יח; חידושי חמדת שלמה קידושין שם, בדעת הרי"ף; יד דוד אישות ג קלה).

• יש אומרים שכיון שעיקרו תלוי בדין, אף על פי שהספק בדין הוא מחמת המציאות, הרי זה כספק בדין (קונטרס הספקות ה ו).

חזקה שלעתידי להיות

דבר שהוא בחזקת איסור ועומד להיות מותר, ונולד בו ספק שמא

• יש אומרים שהם טהורים (רבי יהודה בטהרות שם, לגירסתנו; רבי יוסי בטהרות שם, לגירסת רבנו חננאל והמאור והראב"ד בפסחים שם), שזה דומה לבאו להישאל בזה אחר זה (גמ' שם, לדעה זו).

• ויש אומרים שהם טמאים (רבי יוסי בטהרות שם, לגירסתנו; רבי יהודה בטהרות שם, לגירסת רבנו חננאל והמאור והראב"ד בפסחים שם), שזה דומה לבאו שניהם להישאל בבת אחת (גמ' שם, לדעה זו).

לענין הלכה נחלקו ראשונים אם ההלכה כדעה הראשונה (רמב"ם שם; כן משמע מהטור או"ח תלט); או כשניה (רבנו חננאל והמאור והראב"ד שם; מאירי שם וכתובות כו א), והדבר תלוי בחילוקי גירסאות בשמות התנאים (ראה ערך הלכה ג: כרבי יוסי מחברו).

ובביאור המחלוקת נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים שבא לשאול מה יהיה עליו ועל חברו, ובוזה הוא שלדעה הראשונה כיון שאין שואל אלא אחד משיבים לו טהור אתה, ומעצמו יבין שאף חברו כמוהו, ולדעה השנייה דומה לבאו שניהם בבת אחת, אף על פי שלא באו שניהם לפנינו (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ו ו, לפי המשנה למלך שם, וביאור הגר"א לתוספתא שם; רש"י פסחים שם ד"ה עליו וד"ה ור' יהודה).

• ויש מפרשים שאם נשאל בבת אחת עליו ועל חברו לדברי הכל טמאים, ואפילו נשאל בזה אחר זה, כל שחזר ונשאל על חברו לפני שטיהרוהו - טמאים (משנה למלך שם, בדעת התוספות), ולא נחלקו אלא ששאל על עצמו, ולאחר שטיהרוהו שאל על חברו, שלדעה הראשונה כיון שטיהרוהו לפני ששאל על חברו - טהורים, ולדעה השנייה הואיל ובמעמד אחד שאל על שניהם - טמאים (תוספות כתובות כו א ד"ה בבא; ריטב"א שם, בשם השר מקוצי).

לא נשאל על חברו, אלא אמר לפנינו כך היה מעשה שלי ושל חברי, אבל איני נשאל אלא על עצמי מה יהיה עלי, אין זה כנשאל עליו ועל חברו, וטהורים לדברי הכל (רש"י פסחים שם ד"ה בזה אחר זה).

שתי כיתי עדים שתי כיתי עדים המכחישות זו את זו, שאחת מהן העידה שקר ונפסלה לעדות (ראה ערך פסולי עדות), ואין ידוע איזו מהן, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שזו באה בפני עצמה ומעידה בעדות אחרת, וזו באה בפני עצמה ומעידה בעדות אחרת (רב הונא בבבא בתרא לא ב, ושבועות מז ב), שאנו מעמידים כל כת על חזקתה, ואינה נפסלת מספק (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה זו באה), והרי זה דומה לשני שבילים, שאם בא כל אחד ושאל בפני עצמו - טהורים (תוספות רי"ד בבא בתרא שם; רמב"ן ורא"ה כתובות שם), ואף כאן כיון שהם באים בזה אחר זה, אנו אומרים בכל פעם לא זו היא הכת הפסולה (רמב"ן ורא"ה שם), וכך הלכה (רי"ף שבועות שם; רמב"ם עדות כב א; ר"א"ש שם ז ט; טושי"ע חו"מ לא א).

• ויש אומרים מה לנו עם עדים שקרנים (רב חסדא בבבא בתרא ושבועות שם), שמאחר שכת אחת פסולה בודאי, אין כל אחת מהן נאמנת לשום עדות (רש"י שבועות שם; רמ"ה בבא בתרא שם)¹².

בא אחד מכת זו ואחד מכת זו והעידו על עדות אחת, לדברי הכל

הדין של התורה (משנה למלך טומאת צרעת שם; פרי מגדים שם), שמאחר שהספק בדין נשאר בספקו, וכשיארע ספק זה במקום שאין בו חזקה נצטרך לחוש לספקו, ולכן חוששים לו אף במקום שיש חזקה, שלא נוכל להכריע פעם כך ופעם כך (עונג יום טוב פא).

12. ביסוד מחלוקת האמוראים, ראה חמדת שלמה יו"ד ד, ואחיעזר א ז ו, ועונג יום טוב ע. 13. ויש שכתבו בטעם שאין מעמידים על החזקה בספק בדין, לפי שאין החזקה יכולה להכריע אלא בספק אם נעשה המעשה, או איך נעשה המעשה, אבל אינה יכולה להכריע את הדין, משום חזקתו של זה לא ישתנה

כשרות לומר עכשיו היא שנטרפה - אפילו כשאפשר לתלות ולומר עכשיו סמוך לשחיטה נטרפה - אם מפני שכל חזקה שלא נתבררה ולא נודעה אפילו שעה אחת, אין הולכים אחריה (ראה לעיל: כשלא נתבררה בשעתה. תוספות חולין שם ד"ה אתיא, השני, ונדה ב ב ד"ה דאיכא; רשב"א ור"ן חולין שם, בשמם), או מפני שכיון שסוף סוף יצאה מחזקתה מחיים, ואי אפשר לתלות ולומר עכשיו לאחר שחיטה הוא שאירע לה, אין הבדל בין שיצאה מחזקתה שעה אחת קודם או זמן מרובה, כולם יצאו מחזקת היתר מחיים ואין יודעים זמנם למפרע, וכל הגבינות אסורות למפרע (בדק הבית ג ו). ואין הולכים אחר הרוב לומר שבתחילה כשרה היתה והעמדנוה על חזקתה שלא נטרפה עד סמוך לשחיטתה, לפי שזו ודאי אינה מרוב הכשרות, שהרי עכשיו טריפה ודאית היא (שב שמעתתא שם), וכשם שבטל ממנה דין הרוב, כך בטל ממנה גם דין חזקה הבאה מכח הרוב (תורת יקותיאל פא סק"א).

מדין לדין

חזקה מדין אחד לדין שני דנים בה בשלשה מובנים:

- מאיסור לאיסור (ראה ערך אין מחזיקין מאסור לאסור).
- מטומאה לטומאה (ראה שם: בטומאה).
- מהיתר להיתר.

מהיתר להיתר דבר שהיה מותר, או טהור, ואחר כך נפקע היתרו, או טהרתו, אלא שיש ספק אם הותר עתה מסיבה אחרת, נחלקו אחרונים אם מחזיקים מהיתר אחד להיתר שני:

• יש אומרים שאף לאומרים אין-מחזיקין-מאסור-לאסור (ראה ערכו) מחזיקים מהיתר להיתר ומטהרה לטהרה, שבאיסור אי אפשר להמשיך ולהחזיק האיסור הראשון אחרי שכבר פקע, אבל מהיתר להיתר ומטהרה לטהרה, אף על פי שנשתנתה הסיבה, אנו אומרים כמו שמקודם לא היה טמא ואסור, כך הוא גם עכשיו (אחיעזר ב ב סק"ג). ולכן כתבו ראשונים בספק בכור בהמה טהורה, כגון שיש ספק אם האם אינה מבכרת וכבר ילדה קודם לכן, שיש כאן חזקת הולד, שבמעזי אמו היה חולין (ראה ערך בכור בהמה טהורה) נגד חזקת הבהמה שלא ילדה (כן משמע מתוספות יבמות קיט א ד"ה מחוורתא), אף על פי שבמעזי אמו הטעם שהיה חולין הוא לפי שלא נולד עדיין, ועכשיו הרי נולד ודאי והספק הוא שמא הוא חולין מפני שאמו כבר ילדה קודם לכן, מחזיקים מהיתר להיתר (אחיעזר שם).

• יש אומרים שכשם שאין מחזיקים מאיסור לאיסור, לדעת האומרים כן, כך אין מחזיקים מהיתר להיתר (חמדת שלמה יו"ד ב; באר יצחק או"ח כד), אלא שחזקת הולד במעזי אמו חזקת היתר גמורה היא, ואין זה מהיתר להיתר, שהרי מה שהיה חולין במעזי אמו הוא מפני שלא היה פטר רחם (ראה ערך הני"ל). ואף מה שאנו מחזיקים אותו לחולין כשנולד מפני שאמו כבר ילדה, הרי זה לפי שאינו פטר רחם, אבל אם שני ההיתרים אינם שווים בטעמיהם, כגון שהיה הספק באופן שהולד הוא בכור ודאי, אלא שלא ידוע אם זכר הוא וקדוש בבכורה, או נקבה היא ואינה קדושה (ראה ערך הני"ל), שהיתרו במעזי אמו הוא מפני שלא היה פטר רחם, ולאחר שנולד הוא ודאי פטר רחם והספק הוא אם נקבה היא ואינה קדושה בבכורה, בזה אין מחזיקים מהיתר להיתר (חמדת שלמה שם).

לא יותר, כגון שזרק גט לאשתו ספק קרוב לו ספק קרוב לה, שהיא ספק מגורשת, והיתה אשתו אחת מן העריות ליבם, הפוטרות צרותיהן מן החליצה ומן הייבום (ראה ערך יבום וערך צרת ערוה) ומת הבעל, שהדבר ספק אם נתגרשה הערוה והצרה זקוקה ליבם ואסורה לשוק (ראה ערך יבמה לשוק) - להינשא לאחר - או לא נתגרשה והצרה אסורה על היבם, שהיא צרת ערוה, ומותרת לשוק, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאשה זו בחזקת היתר לשוק עומדת, ומספק אתה בא לאסרה, אל תאסרנה מספק (רבה ביבמות ל ב), שמאחר שלפני הגירושין של הערוה היתה הצרה בחזקת היתר אם ימות בעלה, שהרי צרת ערוה היא, אין אוסרים אותה מספק שמא נתגרשה הערוה (רש"י שם ד"ה אמר רבה וד"ה ומספק). ואף על פי שבשעה שנולד הספק היתה בחזקת איסור משום אשת איש, שבעלה עדיין חי, דנים בה חזקת היתר, שעומדת להיות מותרת לאחר שימות בעלה (תוספות שם ד"ה אשה, וחולין מג ב ד"ה קסבר; תוספות הרא"ש יבמות שם).

• ויש אומרים שחולצת ולא מתייבמת (אביי ורבה ביבמות שם), וכן הלכה (רמב"ם יבום ו כב; טוש"ע אה"ע קעג ו).

חזקת היתר בהמה שנולד ספק בשחיטתה, אם נשחטה כהוגן או בבמה נפסלה באחד מפסולי השחיטה (ראה ערכו), מעמידים את הבהמה בחזקת איסור, שבהמה בחייה בחזקת איסור עומדת (חולין ט א; רמב"ם שחיטה א יג; רמ"א יו"ד כה ג), ואין דנים בה חזקת היתר שהיה לה מחיים לכשתישחט, לפי שמעולם לא עמדה להיות מותרת אלא בשחיטה כהוגן, וכשהדבר ספק בגוף השחיטה אם נעשתה כהוגן, בחזקת איסור עומדת, ואינה דומה לספק טריפה שהיתה השחיטה כהוגן, ומשום ספק דבר אחר אתה בא לאסרה, שאין אוסרים אותה מספק (שב שמעתתא ה ו; שו"ת חמדת שלמה חיו"ד סי' א; שו"ת בית דוד סי' יז)

הבאה מכח רוב

חזקה שאין ידוע לנו בודאי שהיה הדבר בתחילה בחזקה זו אלא מדין רוב, כגון בהמה שנשחטה ונמצאה טריפה, ואין ידוע אם נולדה טריפה, והגבינות שנעשו מחלבה אסורות, שחלב הטריפה אסור (ראה ערך טריפה), או סמוך לשחיטה נטרפה והגבינות מותרות, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהגבינות מותרות, לפי שרוב בהמות כשרות הן, וזו עכשיו הוא שנטרפה, והרי זו חזקה הבאה מכח הרוב (רשב"א ור"ן חולין יא א, בשם ה"ר יונה; איסור והיתר הארוך מט ב; שו"ת הרא"ש כ טו), שכשם שבספק אם נטרפה מעמידים בחזקת היתר הבאה מכח הרוב, כך כשראינו עכשיו שהיא ודאי טריפה, והספק אימתי נטרפה, מאחר שאפשר שסמוך לשחיטתה נטרפה, מעמידים אותה על חזקתה (רשב"א ור"ן שם, בשם ה"ר יונה). ואף על פי שחזקה שלא נתבררה בשעתה אינה חזקה (ראה לעיל: כשלא נתבררה בשעתה), והבירור על ידי רוב בהמות כשרות אינו בירור, שהרי עכשיו שנמצאה טריפה לפנינו נתגלה שמן המיעוט היא ולא מן הרוב, מכל מקום הרוב גורם לחזקה שנתבררה ומעמידים אותה בחזקת כשרות עד עתה ועכשיו הוא שנטרפה (שערי דורא פד), ומה שנתברר עכשיו שמן המיעוט היא אין בזה להכחיש מה שהחזקנוה בעינינו לכשרה עד שיתברר שאינה כן (ישועות יעקב יו"ד א ד ופא ב).

• ויש אומרים שהגבינות אסורות למפרע, ואין מעמידים על חזקת

חזקה להבא

חזקה להבא מובנו דבר שהיתה לו חזקה דמעיקרא, כשממשיכים חזקה זו להבא, לומר שכשם שהיה עד עכשיו, כך יהיה גם להבא ולא ישתנה מכפי שהיה, ונחלקו בדבר אמוראים:

• יש אומרים שאין הבדל בין עבר ובין להבא (אביי בגיטין כח א), ואותה ששנינו בברייתא בבת ישראל הנשואה לכהן ונתן גט לאשתו, ואמר לה הרי זה גיטך שעה אחת קודם למיתתי, שאסורה לאכול בתרומה מיד, שבכל שעה חוששים שמא ימות (גמ' שם), הרי זה מפני שלדעת אותו תנא חוששים למיתה אפילו לשעבר, ואף בת ישראל הנשואה לכהן והלך בעלה למדינת הים אסורה לאכול בתרומה שמא כבר מת שם הבעל, אבל לדעת הסוברים בהלך בעלה שמותרת לאכול בתרומה, ואין חוששים שמא כבר מת הבעל (ראה משנה שם), הוא הדין בנתן לה גט באופן האמור אין חוששים שמא ימות מיד, ומותרת לאכול בתרומה (אביי בגמ' שם).

• ויש אומרים לשמא מת לא חוששים אבל לשמא ימות חוששים (רבא בגמ' שם ב), ולכן בהלך בעלה למדינת הים, שהספק הוא שמא כבר מת, לדברי הכל מעמידים על חזקת-חיים (ראה ערכו) ומותרת לאכול בתרומה, ובגט שאסורה לאכול בתרומה הרי זה מפני שהספק הוא שמא ימות, ולזה חוששים, שאין זה נגד החזקה (רש"י שם ד"ה שמא מת; תוספות ר"י וריטב"א שם).

שמא ימות חשש זה של שמא ימות להבא, נחלקו ראשונים אם הוא מדאורייתא (רא"ש שם, ופירוש הרא"ש נדרים ג ב, לפי חקרי לב או"ח קג); או מדרבנן (רשב"א נדרים שם), שהואיל ואפשר לה לאכול חולין מחמירים בה שמא ימות בשעה זו (מאירי גיטין כח א).

ההבדל בין בטעם ההבדל בין חזקה לשעבר לחזקה להבא כתבו חזקה לשעבר אחרונים לפי שדין חזקה לא למדנו אלא מנגע (ראה לחזקה להבא לעיל: גדרה ומקורה), ומשם אנו יודעים להעמיד דבר על חזקתו, שלא יצא מחזקתו לפני כן, אבל לא לדון חזקה להבא שלא ישתנה הדבר בעתיד (נודע ביהודה קמא נו, בדעת רבי מנחם מיוני בתוספות קידושין מה ב ד"ה בפירוש); או שמאחר שסוף אדם למות, ובודאי ימות פעם אחת, לכן אין לדון חזקה אלא שהיה חי עד עכשיו, ואין חוששים שמא כבר מת, אבל להבא אין לו שום חזקה שלא ימות, ולעולם חוששים שמא ימות לאחר שעה, אף על פי שכשעברה השעה מעמידים אותו בחזקת שלא מת (נודע ביהודה שם נה-נו, בדעת רבנו תם בתוספות שם; ארצות החיים ח, ארץ יהודה סק"ז, בסופו).

קיום קטנה שספק אם נתקדשה על ידי אמה ואחיה (ראה ערך קדושין וערך קטנה), במקום אחר נחלקו בה ראשונים:

• יש אומרים שאסור לקיימה, שאף על פי שאין חוששים שמא כבר קידשה, וקטנה שהלך אביה למדינת הים ומת מותרת להינשא לכל אדם, ואין חוששים שמא קידשה אביה לאחר, מכל מקום כל זמן שהוא חי חוששים שמא יקדשה, וכמו שאמרו לשמא מת אין חוששים ולשמא ימות חוששים (תוספות קידושין מה ב ד"ה בפירוש, בשם רבי מנחם מיוני; רא"ש שם ב ח, בשם ה"ר מנחם;

רמב"ן ורשב"א שם, בשם יש מרבתינו הצרפתיים), וכל שעה ושעה באשם-תלוי (ראה ערכו) עומד (רא"ש שם, בשם ה"ר מנחם).

• ויש אומרים שהקטנה שנתקדשה על ידי קרוביה כשאביה במדינת הים מותרת לו, שאף על פי שיש לחוש שמא יקדשה האב לאחר, כמו שמא ימות, מכל מקום בכל שעה ושעה יש לנו לומר שעדיין לא קידשה, ואינו דומה למגרש שעה אחת לפני מיתתו, שאם ימות הרי אסורה למפרע ולכן חוששים שמא ימות, שאם לא כן קטנה שהלך אביה למדינת הים ומת, תהיה אסורה להינשא לעולם שמא קידשה אביה לאחר (תוספות ורא"ש ורשב"א ור"ן שם, בשם רבנו תם; ר"ת בתוספות קדושין מה ב ורשב"א ור"ן ורא"ש שם בשמו), וכן הלכה (טושי"ע אה"ע לו יד).

וסתות וסתות, אף על פי שהם מדרבנן, ומן התורה כשעברה שעת הוסת אין חוששים שמא ראתה דם (ראה ערך וסת), יש סוברים שמכל מקום סמוך לוסתה אסור מן התורה לבוא עליה, שמא תראה דם בשעת תשמיש, שכשעבר הוסת מעמידים אותה בחזקת טהרה שלא ראתה דם, אבל לפני הוסת חוששים שמא תראה, כדרך שאמרו שמא מת אין חוששים ושמא ימות חוששים, ואף לסברא שחוששים שמא ימות, מפני שסוף אדם למות (ראה לעיל), אף אשה סופה לראות דם (נודע ביהודה קמא יו"ד נה-נו, בדעת הרמב"ם; שו"ת חתם סופר יו"ד קע, קעט, בשם מורו).

הפלת ולד חזקה להבא שאין אומרים כתבו ראשונים גם בנוגע להפלת ולד במעוברת, שאף שאין חוששים לשמא הפילה - חוששים שמא תפיל, ולכן אשה שיצאה חמותה למדינת הים כשהיא מעוברת, חוששת מלהינשא כשמת בעלה בלא בנים שמא ילדה שם חמותה וזקוקה ליבם (ראה ערך יבמה לשוק), ואין אומרים שמא הפילה כיון שהחזקה עוברת בפנינו, אבל כהן שמת והניח אשה מעוברת ובנים זכרים, יאכלו העבדים בתרומה, ואף על פי שגם לעובר יש חלק בהם והוא אינו מאכיל (ראה ערך עובר וערך עבד כנעני) אין חוששים לכך, כי שמא העובר נקבה ואין לה חלק בהם, ואף אם הוא זכר יש מיעוט שמפילות ושמא תפיל (ראה יבמות סז א), כי כדרך שאמרו לשמא מת אין חוששים לשמא ימות חוששים, כך אומרים לשמא הפילה אין חוששים לשמא תפיל חוששים (רשב"א יבמות ק"ט א).

בדיקת ציצית בחיוב בדיקת הציצית לפני שמברך עליהן (ראה לעיל: כשאפשר לברר), יש מהאחרונים שכתב שאין הטעם שמא נפסקו ונפסלו, שמעמידים על חזקתן, ולכן משום ביטול מצות ציצית אם נפסלו אין חוששים, וכן מותר לצאת בהן בשבת ברשות הרבים ואין חוששים שמא נפלו וחייב משום הוצאה ברשות הרבים, שעל העבר מעמידים על החזקה, אבל בכרכה הרי צריך לברך על המצוות עובר לעשייתן (ראה ערך ברכת המצות: עובר לעשייתן), ולכן בשעה שמברך חוששים שמא יפסקו ויפסלו, כי חזקה על להבא אין אומרים, כמו בשמא ימות, ואף לסברא שסוף אדם למות, גם החוטים סופם להיפסק ברבות הימים, וכשבדק הוא מברך לא על סמך החזקה אלא על זה שראה עתה בעיניו (ארצות החיים ח, ארץ יהודה סק"ז).

חִזְקָה (ג): בְּטֵבַע הָאָדָם¹

דבר שדרכו להיות על פי טבעו של אדם בתכונות נפשו או גופו, אנו אומרים שכך היה²

הפרקים:

- גדרה
- בניאמנות
- בנירור ספק
- כנימוק שלילי
- בטבע הגוף
- כשאפשר לברר

גדרה

חזקות הללו שהן על יסוד טבעו של אדם, כתבו ראשונים שהן באות מכח רוב, שרוב בני אדם אין עושים - או עושים - כן, ונקראת חזקה שאינה פוסקת (תשובת רבנו שמחה באור זרוע א תשס, ותרומת הדשן א רז), שאין עניינה להעמיד על חזקה הראשונה, כדרך חזקה דמעיקרא (ראה ערך חזקה ב) - מעיקרא, שאם נולד ספק אם נשתנתה החזקה, אנו אומרים העמד דבר על חזקתו, שכאן מעולם לא ידענו בבירור שכך הוא, ומעולם לא נשתנתה, ואין אנו דנים כלל איך היה קודם לכן, ואם נשתנתה מכפי שהיתה, אלא שעל פי רוב כך הוא טבע האדם (כן משמע מתשובת רבנו שמחה שם ושם), ויש מהאחרונים שקראו לחזקה זו חזקת מנהג, שאנחנו עדים שכן נוהגים בני אדם (שו"ת חתם סופר חו"מ סז; קצות החושן עח סק"ח).

ביחס לרוב חזקה זו היא עדיפה מרוב, והרי זה כמו שאנן-סהדי (ראה ערכו) שכך הוא, שהרי ברוב אין מוציאים ממון (ראה ערך אין הולכים בממון אחר הרוב), ובחזקה זו מוציאים ממון (שו"ת מהרי"ט אה"ע כז-כח; נחלת דוד כו, בשם הגר"ח מוולוז'ין). ולא אמרו רוב וחזקה רוב עדיף (ראה ערך רוב) אלא כשהחזקה אינה באה מכח סברא או רוב, כגון בהעמד דבר על חזקתו, אבל חזקה הבאה מכח סברא ורוב עדיפה מרוב (מהרי"ט שם).

ביחס לספק כשם שעדיפה מרוב, כך עדיפה מספק-ספקא (ראה ספיקא ערכו), אף לסוברים שחזקה דמעיקרא אינה מועילה נגד ספק ספקא (נודע ביהודה קמא אה"ע סא), ואף על פי שכשאנו באים להוציא ממון בחזקה זו, עומדת נגדה חזקה אחרת, והיא חזקת ממון, אין חזקת ממון מועילה אלא נגד חזקה הבאה ממילא, כמו חזקת הגוף וכיוצא, אבל חזקה הבאה מכח טעם וסברא, כגון חזקה אין-אדם-פורע-תוך-זמנו (ראה ערכו, וראה להלן: בניאמנות) וכיוצא, אין חזקת ממון עומדת נגדה, שבהיות חזקה זו אמיתית, אין חזקת ממון כלום, שאם כן הוא שלא פרעו תוך זמנו, נמצא זה מחזיק בממון שלא כדין (מהרי"ק עב), וחזקה זו שעל פי טבע מועילה בין בממון, ובין בדבר שבערוה, ובין בדיני נפשות (תשובת רבנו שמחה שם ושם).

ביחס למיגו חזקה זו אם היא עדיפה ממגו (ראה ערכו), או שמיגו מועיל נגד החזקה, נסתפקו בתלמוד (בבא בתרא ה ב), ולהלכה אין כל החזקות שוות בזה (ראה ערך מגו).

חזקה זו יש שהיא משמשת כהוכחה לנאמנותו או אי-נאמנותו של אדם, ויש שהיא מבררת ספק במציאות של מעשה מסויים, או מבררת כוונתו של אדם בדיבורו או במעשה שעשה, ויש שהיא באה בתורת נימוק נגדי, לשלול סברא אחרת.

בניאמנות

אין אדם חוטא חזקה אין-אדם-חוטא-ולא-לו (ראה ערכו. בבא מציעא ה ולא לו ב), שבשביל הנאת אחרים אינו חוטא (רש"י שם ד"ה דידיה), כגון סתם רועה שחשוד הוא, לפי שמרעה בהמותיו בשדות של אחרים, ופסול לעדות כגולן (ראה ערך פסולי עדות), הרי זה דוקא כשרועה בהמות של עצמו, אבל כשרועה בהמות של אחרים, אינו נעשה חשוד בכך, שחזקה אין אדם חוטא ולא לו (גמ' שם).

אין אדם טורח חזקה אין-אדם-טורח-בסעודה-ומפסידה (ראה בסעודה ומפסידה ערכו), ולכן הנושא את הבתולה וטען פתח פתוח מצאתי (ראה ערך טענת בתולים), ואין לה כתובה - נאמן, שחזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (כתובות י א; רמב"ם אישות יא יד), והופך שמחתו לאבל (רמב"ם שם). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שחזקה זו עדיפה משאר חזקות, ואין אומרים מיגו נגד חזקה זו, אף שבשאר חזקות הדבר ספק (כן מצדדים בתוספות שם ט ב ד"ה לא), וחזקה גמורה היא, ומועילה אף לפוטרו מתוספת כתובה (רא"ש שם א יח).

• ויש אומרים שהיא גרועה משאר חזקות, ומיגו כאן ודאי היה מועיל נגד החזקה, אלא שתקנת חכמים היא להאמין בזה לבעל (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ה), וחזקה זו אינה כל כך ברורה, ולכן אינה מועילה אלא לכתובה, שהיא מדברי סופרים (ראה ערך כתובה), אבל לסוברים כתובה מן התורה או לתוספת כתובה, שהוא חיוב גמור שמתחייב מרצונו, אין הבעל נאמן בחזקה זו (ר"ן שם).

אין אדם מעיז חזקה אין-אדם-מעיז-פניו בפני בעל חובו פניו-בפני-בעל-חובו (ראה ערכו. כתובות יח א), אם מפני שעשה לו טובה, או שאין אדם יכול להעיז בפני חברו שיוודע בשקרו (ראה ערך ה"ל), ולכן כופר הכל נאמן בלא שבועה, שאילו היה חייב לו לא היה מעיז פניו לכפור (רש"י בבא קמא קז א ד"ה כדרבח).

אין אדם מעמיד חזקה אין אדם מעמיד על עצמו יותר משלשים יום ולכן האשה שאמרה לאחר שלשים יום מזמן שכנס אותה היבם לא נבעלתי, ותובעת אותו שיחלוץ לה, אין כופים אותו, והוא נאמן לומר בעלתיך (משנה וגמ' יבמות קיא ב, ורש"י ד"ה לאחר)³.

אין אדם מתפייס בממון חזקה אין-אדם-מתפייס-בממון (ראה ערכו), ולכן הבעל שמצא מומים באשתו אחר הנישואין יכול לגרשה בלי כתובה, שהרי זה מקח טעות, שבודאי לא ידע מהם קודם הנישואין, שחזקה שאינו מתפייס במומים (כתובות עה ב).

אדם בהול על ממונו, וערך אין אדם מוציא דבריו לבטלה, ועוד). 3. יש מהראשונים סוברים שדוקא לגבי היבמה עצמה שאמרה לא נבעלתי אין אומרים חזקה זו אלא לאחר שלשים יום, אבל לגבי צרתה אומרים חזקה

חזקה (ג): בטבע האדם. 1. יג, טורים תרצג-תשיג. 2. בערך זה הובא מה שהוזכר בתלמוד או בראשונים בשם חזקה, ולא הכללים הבנויים על טבעו ותכונתו של אדם אבל לא הוזכרו בפירוש בשם חזקה (ראה ערך אדם, וערך

כתבו ראשונים שיש חזקה שאין אדם עושה דבר שלא חייבוהו בית דין (יד רמ"ה בבא בתרא שם), ולפיכך שנים שהיו שותפים בחצר, וחלקו ביניהם באופן שכל אחד יכול לכוף את חברו להשתתף עמו בבנין הכותל (ראה ערך הזק ראייה), והיה ביניהם כותל ולאחר זמן נפל, המקום והאבנים של שניהם (ראה ערך שכנים. משנה בבא בתרא ב א), שכיון שהיה יכול לכוף את חברו בבית דין שיהיה עושה עמו, חזקה שבין שניהם עשאוהו (עלויות דרבנו יונה שם ד א), שחזקה אין אדם עושה דבר שלא חייבוהו בית דין (יד רמ"ה שם). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שזה עדיף מחזקה ודומה לעדים, שאנן סהדי שלא בנה האחד לבדו כיון שיכול לדחוק את חברו שיעשה עמו, ולכן אף על פי שיש ספק אם אומרים מיגו במקום חזקה של אין אדם פורע תוך זמנו (ראה ערך מגו), כאן ודאי אין מיגו מועיל, שהרי זה כמו מיגו במקום עדים (תוספות שם ד"ה לפיכך).

• יש אומרים שמיגו נגד חזקה זו הדבר ספק, כמו במיגו נגד חזקה של אין אדם פורע תוך זמנו (יד רמ"ה שם).

• ויש אומרים שמיגו מועיל נגד חזקה זו (רי"י מיגאש שם ד א).

אין אדם פורע המוציא שטר חוב על חברו וטען הלוה פרעתי - אינו עד שיוחזר לו נאמן (בבא בתרא ע א), לפי שהמלוה אומר לו אם פרעת, מה לשטרך בידי (כן משמע מבבא מציעא טז ב), שאין אדם רגיל לפרוע עד שיחזיר לו שטרו (תוספות כתובות כא א ד"ה הוציא), כתבו ראשונים שהוכחה זו היא בגדר חזקה, ודנו עליה בתלמוד אם אומרים מיגו נגד חזקה זו (רשב"א וריטב"א בבא בתרא שם), ומכל מקום חזקה גרועה היא, ואין כל החזקות שוות, ולכן אין המלוה נאמן אלא בשבועה (ריטב"א שם)⁴.

אין אנשים חזקה שאין אנשים משקרים במלתא-דעבידא-משקרים בדבר לאגלויי (ראה ערכו) - בדבר שיכול להיגלות - ולכן שיכול להיגלות עד אחד שהעיד בדבר שאפשר לעמוד על בוריו שלא מפי העד, ואין העד יכול להישמט אם אין הדבר אמת, כגון שהעיד שמת פלוני בעלה של פלונית, הרי זה נאמן, שלא על עדותו או סומכים אלא על החזקה שאין אנשים משקרים בדבר שיכול להיגלות, וחזקה דאורייתא היא (תשב"ץ א פד), ולא הקפידה תורה שיהיה צריך שני עדים, שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר (רמב"ם גרושין יג כט)⁵.

אין אשה מעיזה חזקה אין-אשה-מעיזה-פניה-בפני-בעלה (ראה פניה בפני בעלה ערכו), ולכן אם אמרה לבעלה גירשתי - נאמנת (יבמות קטז א; רמב"ם אישות ד ג; טוש"ע אה"ע יז ב), שכשהיא יודעת שהבעל מכיר בשקרה, אינה יכולה להעזיז בפניו (נדרים צא א), וכתבו ראשונים שיש כאן עוד חזקה שאינה משיאה עצמה והיא אשת אחרים (מאירי כתובות כג א).

אין אשה חזקה אין אשה מקלקלת עצמה, ולכן אשת איש מקלקלת עצמה שהלכה היא ובעלה למדינת הים, ובאה ואמרה מת בעלי - נאמנת להינשא או להתייבם, שהרי אם אינו אמת תאסור עצמה על בעלה הראשון ועל בעלה השני ובניה ממזרים (רמב"ם גרושין יב טו, על פי יבמות כה א).

וכן במקח וממכר, שאם מצא הלוקח מום במקחו, מחזירו אפילו לאחר כמה שנים, שמקח טעות הוא (רמב"ם מכירה טו ג; טוש"ע חו"מ רלב ג), שחזקה אין אדם מתפייס במומין, ובודאי לא ידע מהמום מקודם (מחנה אפרים, אונאה ד).

אין אדם שותף חזקה אין-אדם-שותף-בכוס-אלא-אם-כן-בודקו (ראה בכוס אלא אם ערכו) - אין אדם כונס אשה אלא אם כן בודקה אם אין כן בודקו בה מומים - ולכן הבעל שמצא מומים באשתו אחר הנישואין, חזקה שידע מהם קודם לכן ונתרצה, ואינו יכול להוציאה בלי כתובה (כתובות עה ב). חזקה זו עומדת בניגוד לחזקה הקודמת של אין אדם מתפייס במומין, ואין אומרים אותה אלא בצירוף חזקת הגוף של האשה (כן משמע מתוספות שם עו א ד"ה ואמאי).

במקח וממכר אין אומרים חזקה זו, כגון שנמצא מום במקח שהלוקח לא ידע בו, הרי דוקא אם אחרי שראה את המום נשתמש בו, הרי זה מחל ואינו יכול להחזירו (רמב"ם וטוש"ע שם), אבל אם לא ראה את המום, אפילו שנשתמש בו - יכול להחזירו, ואין אומרים חזקה אין אדם שותף בכוס אלא אם כן בודקו (ראה ערך מקח טעות).

אין אדם עושה חזקה אין-אדם-עושה-קנוניא-על-הקדש (ראה קנוניא על הקדש ערכו), כגון שכיב מרע שהקדיש כל נכסיו ואמר מנה לפלוני בידי - נאמן, ואין אנו חושדים בו שעשה קנוניא עם אותו פלוני לגבות מן ההקדש שלא כדין, שחזקה אין אדם עושה קנוניא על הקדש (בבא בתרא קעד ב), אלא שיש מחלוקת אם הדברים אמורים דוקא בשכיב מרע, שהוא עומד למות, ואין אדם חוטא ולא לו, שבשביל יורשיו לא יחטא, או אף שבכריא נאמרו הדברים (ראה ערך הני"ל).

אין אדם פורע לדעת חלק מהאמוראים, חזקה אין-אדם-פורע-תוך-תוך זמנו (ראה ערכו). ריש לקיש בבבא בתרא ה ב), והלכה כמותם (גמ' שם; טוש"ע חו"מ עח א), ומלוה שקבע זמן ללוה ותבעו לשלם, והלוה אומר פרעתיך בתוך זמנו - אינו נאמן (ריש לקיש בגמ' שם). בטעם של חזקה זו נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכיון שקבע לכתחילה זמן לפרעון, יודע הלוה שלא יהיו לו מעות עד אותו זמן, וגילה דעתו שלא יוכל לפרעו תוך הזמן (שו"ת הרא"ש צ ד; סמ"ע שם סק"א).

• ויש אומרים שהטעם הוא מכח מנהג, שאין דרך בני אדם לפרוע קודם שהגיע זמן הפרעון (כן משמע מיד רמ"ה שם; קצות החושן שם סק"ח, על פי נמוקי יוסף שם; שו"ת חתם סופר חו"מ סז), והרי אנן סהדי שלא פרע (שו"ת חתם סופר שם).

ומכל מקום אם באו עדים ממש ומעידים שפרע, ודאי שהעדים נאמנים (תוספות שם ד"ה מ).

ויש שלדברי הכל אומרים חזקה זו, והוא כשעצם החיוב עוד לא חל, וירא שמא לא יבוא לידי חיוב כלל, כגון המשכיר בית לחברו ותבעו שכר הדירה, והשוכר אומר פרעתי תוך הזמן - שהכל מודים שאינו נאמן (בבא מציעא קב ב; רמב"ם שכירות ז ג; טוש"ע חו"מ שיו א), לפי שעדיין לא נתחייב, וחושש שמא יפול ביתו של משכיר, ויוציאו מבית זה (תוספות שם ד"ה כי, ובבא בתרא שם ד"ה בחזקת).

אין אדם עושה דבר שלא חייבוהו בית דין מעין חזקה זו של אין אדם פורע תוך זמנו

בידי הרי זה מפני שהלוה האמינו בשעת ההלואה שכשיוציא השטר יהיה חייב לשלם (אור שמח עדות כב א). 5. על טעמים אחרים לנאמנות עד אחד בעדות

הכונס את האשה בועל לאלתר (ראה ערך יבום). 4. ומהאחרונים יש שכתב שאין זו כלל חזקה בתורת בירור, ומה שהמלוה מוציא ממון בטענת מה לשטרך

ערכו) אינו פורע אלא בעדים (כסף משנה מלוה יד י, בשם תשובת הרשב"א), ולכן האומר לחברו מנה לי בידך, ואמר לא היו דברים מעולם, והעדים מעידים אותו שהוא חייב לו, היינו שלוה ממנו, וחזר ואמר פרעתי - אינו נאמן, לפי שהחזק כפרן לאותו ממון (בבא מציעא יז א), ומתיירא לפרוע שלא בעדים, שמא יכפור המלוה בפרעון, והעולם יאמינו למלוה מכיון שהוא החזק כפרן (שער משפט עט סק"א).

בבירור ספק

אין אדם חוטא של אין-אדם-חוטא-ולא-לו (ראה ערכו), וכשם שהיא באה בתורת טעם לנאמנות (ראה לעיל: בנאמנות), כך מצינו שבאה בתורת בירור: מכר קרקע לאחד ואילנות לאחר, אפילו לדעת הסוברים שמוכר בעין רעה מוכר, וכשמכר אילנות משאיר הקרקע לעצמו, שאם ימותו האילנות לא יוכל הלוקח ליטע אחרים במקומם, כאן שמכר הכל לשנים, כשם שמכר לבעל הקרקע בעין יפה, שהקרקע שלו היא עולמית, כך מכר לבעל האילנות בעין יפה, שאם ימותו אלו יטע אחרים במקומם, שאין אדם חוטא ולא לו למכור לזה בעין יפה ולזה בעין רעה (בבא בתרא לו ב, ורשב"ם ד"ה אף לדידי).

אין אדם טורח חזקה אין-אדם-טורח-בסעודה-ומפסידה (ראה בסעודה ומפסידה ערכו), המשמשת טעם לנאמנות הבעל (ראה לעיל: בנאמנות) יש והיא באה לשם בירור ספק: גילה האב דעתו שרצונו להשיא את בתו הקטנה לאיש אחד, ופייסוהו בדברים עד שנתרצה לתתה לאחר, והכין סעודה לשם נישואין עם השני, ובניתיים בא הראשון וקידשה, אין חוששים שמא נתרצה האב לקידושו - אף לסוברים שחוששים לכך בכל קטנה שנתקדשה שלא לדעת אביה (ראה קדושין מד ב) - שחזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (קדושין מה ב) ⁶.

חבר אינו מוציא חזקה על חבר (ראה ערכו) שאינו מוציא מתחת ידו דבר מתחת ידו דבר שאינו מתוקן (פסחים ט א; ירושלמי מעשר שני ה א), שאינו מתוקן שקודם שהם מניחים פירותיהם מתחת ידם מעשרים אותם (רש"י שם ד"ה ודאי טבילי), ולכן חבר - הנאמן על המעשרות (רש"י שם ד ב ד"ה דתניא) - שמת והניח מגורה מלאה פירות, הרי הם בחזקת מתוקנים, ואפילו הם בני יומם (תוספתא מעשר שני (ליברמן) ג יט; גמ' שם; רמב"ם מעשר י ב), שניכרים שהיום נתמרחו (רש"י שם).

בטיבה של חזקה זו נחלקו בתלמוד אם היא חזקה ודאית, ואף בפירות שהיו ודאי טבל סומכים על חזקה זו (לשון ראשונה בגמ' שם); או שאין זו חזקה גמורה בתורת ודאי, אלא שאף הטבל של הפירות אינו ודאי, שאפשר שלא נתחייבו במעשרות כלל, שלא ראו פני הבית לפני גמר מלאכתם (ראה ערך גמר מלאכה), והרי זה ספק נגד ספק (לשון שניה בגמ' שם).

וכן בבדיקת-חמץ (ראה ערכו): השוכר בית מחברו בארבעה עשר בניסן, ואינו יודע אם הבית בדוק או לא, ואין המשכיר בעיר שיוכל לשאלו - חזקתו בדוק (גמ' שם ד ב; רמב"ם חמץ ב יז; טושי"ע או"ח תלו ב), שהכל חברים הם אצל חמץ ואפילו עם הארץ, וחזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן (גמ' שם, ורש"י שם א ד"ה מאי, ושם ב ד"ה הכל וד"ה דתניא).

אין אשה שותקת חזקה אין אשה שותקת על בני חברתה (ירושלמי על בני חברתה קדושין ד ט) לומר עליהם שהם בניה (פני משה שם), ולפיכך איש - שהוא כהן - ואשתו שבאו ממדינת הים ואמרו שאלו בניהם - נאמנים, ועשו אותם כשני עדים מטעם חזקה זו (משנה קידושין עט ב, לפי הירושלמי שם), ואין חוששים שמא לקח אשה אחרת במדינת הים, ואלו בניה מאיש אחר (קרבן העדה שם).

אין תגר גוי חזקה שתגר גוי לא יקלקל עצמו (נמוקי יוסף, הלכות מקלקל עצמו קטנות, יג א; בית יוסף או"ח כ א, בשמו), ולכן תגר גוי שמוכר טלית מצוייצת בשוק - כשרה (מנחות מג א; רמב"ם ציצית ב ז; טושי"ע שם), אם היה מוחזק ליקח מישראל (נמוקי יוסף שם; בית יוסף שם, בשמו), ואמר שלקחה מישראל (נמוקי יוסף שם, לפי דרכי משה הארוך שם; רמ"א שם), חזקה שלא יקלקל עצמו להפסיד סחורתו וליקח שלא מן המומחה (נמוקי יוסף שם; בית יוסף שם, בשמו; שו"ע שם). ואפילו הוא תגר הלוקח מישראל שאר סחורות, ולא טליתות - נאמן, שאם ימצא בדאי בדבר אחד לא יאמינוהו בדבר אחר (בית יוסף שם; מגן אברהם שם סק"א, בשמו; דרכי משה שם, בשם הנמוקי יוסף). ואף על פי שאין אומרים שאדם לא יקלקל עצמו אלא במקום שיש קפידא, היינו שהזיוף הוא גם לגבי גוי, ובטלית אין הזיוף אלא לגבי ישראל, מכל מקום כיון שאין דרך הגוי לעשות ציצית בבגד - מקילים (מגן אברהם שם, על פי שו"ע יו"ד קיד ה).

אומן לא מפסיד חזקה אין האומן משקר כדי שלא יאבד אומנותו (לבוש יו"ד פג ג), ולכן קרבי דגים ועובריהם - ביציהם (רש"י עבודה זרה מ א ד"ה עובר) - ניקחים מן המומחה (גמ' שם), היינו מומחה בבקיאיות (רמב"ן ור"ן שם, בשם רש"י), ואפילו גוי וישראל חשוד, אם הם מומחים בבקיאיות נאמנים מטעם חזקה זו (חגורת שמואל ללבוש שם). וכן בשאר איסורים אמרו אומן לא מפסיד אומנותו (תוספות חולין צו א ד"ה סמכינן).

אין אדם נשבע חזקה אין אדם נשבע אלא באמת (טור חו"מ אלא על אמת פא), ולכן אמר לעדים מנה לפלוני בידי, וקפץ ונשבע על זה, אינו יכול לומר נשבעתי לשקר, או שכחתי כשנשבעתי וסבור הייתי שאני חייב לו ועכשיו נזכרתי שאני חייב לו (טושי"ע שם כח, וש"ך שם ס"ק סח, על פי התרומות מב ז).

אין בעל הבית חזקה אין בעל הבית עובר משום בל-תלין (ראה ערכו), עובר משום בל-תלין ולכן שכיר שתבע את בעל הבית לאחר זמנו, ובעל הבית אומר שכיר נתתי לך, אין השכיר נשבע ונטול, כדרך שתיקנו חכמים בשכיר התובעו בתוך זמנו (ראה ערך שבועה: שבועת המשנה), לפי שחזקה אין בעל הבית עובר משום בל-תלין, ובודאי פרעו בזמנו, ואף על פי שגם לשכיר יש חזקה שאינו עובר משום לא תגזול, מכל מקום לבעל הבית יש שתי חזקות, היינו עוד חזקה שאין שכיר משהה שכרו, ולשכיר יש רק חזקה אחת (בבא מציעא קיב ב-ק"ג א). וכתבו ראשונים שחזקה שהשכיר אינו עובר בלא תגזול עדיפה מחזקה שבעל הבית אינו עובר בבל-תלין, לפי שלפעמים הוא שוכח שעליו לשלם לשכיר, וכן היא עדיפה גם מחזקה שאין שכיר משהה שכרו, אלא ששתיהן יחד שקולות כנגד חזקת השכיר שאינו עובר בלא תגזול, ולכן פטור בעל הבית שהמוציא מחברו עליו הראיה (תוספות שם ק"ג א ד"ה וכו').

החזק כפרן - אינו חזקה שמי שהוכחש בעדים והחזק-כפרן (ראה פורע אלא בעדים

חזקת כשרות: שארית ישראל לא יעשו עולה.

אשה, ראה ערך עדות אשה. 6. על טעם אחר שאין חוששים לכך, ראה ערך

חודש אלול, ולצום שני ימים יום הכפורים, ואמרו להם שאינם צריכים, שחזקה אין בית דין מתעצלים מלהודיע להם (ירושלמי חלה א א, ופני משה שם).

בני ישראל בודקים חזקה שבני ישראל בודקים מבואותיהם כיבוד (נדה נו ב), לפיכך השרץ שנמצא במבוי מטמא למפרע עד שיאמר בדקתי את המבוי הזה ולא היה בו שרץ, או עד שעת כיבוד (משנה שם א, וגמ' שם ב); וכן חזקת בנות ישראל בודקות חלוקיהן בשעת כיבוס (ראה ערך כתמים. גמ' שם), ולפיכך כתם שנמצא בחלוק מטמא למפרע עד שתאמר בדקתי את החלוק הזה ולא היה בו כתם, או עד שעת הכיבוס (משנה שם א; גמ' שם ב).

אין הכהן מוציא מן הלשכה מעות שהוא מחללן על הבהמה (ירושלמי שקלים ז ב), ולכן מעות שנמצאו בהר הבית הרי הן בחזקת חולין (משנה שקלים שם; רמב"ם מעשר שני ו י), ואין חוששים שמא הן מתרומת הלשכה והן קודש, שחזקתן שחילולן הגזברים על בהמה (רמב"ם שם).

אין העדים חותמים על השטר אלא אם קרוביו וערערו לומר שקטן היה בשעת המכירה, ואין מכירתו בקרקעות כלום (ראה ערך מכירה וערך קטן), וביקשו לבדקו ולברר הדבר בסימנים, אין שומעים להם, שחזקה אין העדים חותמים אלא אם כן ידעו בודאי שהמוכר גדול (בבא בתרא קנה א, ורשב"ם ד"ה נעשה גדול; רמב"ם מכירה כט טו, ושם מלוה כד ה; טוש"ע חו"מ רלה גא).

אין העדים חותמים על שטר אלא אם כן קראוהו ועדים מעידים על חתימת העדים - מקיימים אותו (טוש"ע חו"מ מה ה).

אין העדים חותמים על שטר אלא אם כן מכירים בו, ולכן שטר שיצא לפנינו, והלוה טוען שאינו חייב כלום, שמא רמאי אחד העלה שמו כשמו והודה לזה - אין חוששים לדבריו (רמב"ם מלוה ושם; טוש"ע חו"מ מט ה).

אין העדים נותנים שטר עד שלא יאמר המתחייב שיתנוהו וכן חזקה היא שאם המודה לחברו שהוא חייב לו לא אמר לעדים כתבו וחתמו ותנו לא היו העדים נותנים, ולכן שטר הודאה שיצא ולא היה כתוב בו ואמר לנו כתבו ותנו לו, הרי זה שטר כשר (רמב"ם טוען ז ד, על פי סנהדרין כט ב; טוש"ע חו"מ לט יא).

דבוקים זה בזה חזקה שחערה האיש העדים שראו מנאפים הדבוקים זה בזה כדרך הבועלים, הרי אלה נהרגים על פי ראייה זו, ואין אומרים שמא לא הערה, מפני שחזקת צורה זו שהערה (רמב"ם איסורי ביאה א יט, על פי מכות ז א).

כל הנשים רוצות להתקדש מנה לאשה, ונתן לה מנה ואמר לה הרי את מקודשת לי במנה זה, וקיבלתו בשתיקה - מקודשת, ואינה יכולה אחר כך לומר לפרעון החוב קבלתיו, סומכים על חזקה זו שלשם קידושין קיבלה (רשב"א קדושין יג א).

חזקה אין-אדם-עושה-בעילתו-בעילת-זנות (ראה ערכו), כגון המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדק, לדעה שצריכה גט שני (בית הלל במשנה גיטין פא א) הטעם הוא שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, ובודאי לשם קידושין בעל, אם ראוה שנבעלה, או ראוה שנתייחדה ואנו אומרים הם עדי יחוד הם עדי ביאה (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם גרושין י יז; טוש"ע אה"ע קמט א).

וכן קידש אשה על תנאי שאין עליה נדרים, ואחר כך כנסה סתם ונמצאו עליה נדרים, או טעה וקידשה בפחות משה פרוטה או במלוה, ואחר כך בעלה - יש סוברים שצריכה גט, שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, ומחל על התנאי, או שבעלה עכשיו לשם קידושין (ראה כתובות עב ב - עג א).

חזקה אין-אדם-מעמיד-עצמו-על-ממונו (ראה ערכו), ולכן גנב שבא במחותר מותר לבעל הבית להרגו, לפי שהגנב יודע שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, ולא ישתוק כשזה נוטל את ממונו ויעמוד כנגדו, והגנב מתכוין להרגו כשיעמוד כנגדו, והתורה אמרה הבא להרגך השכם והרגו (סנהדרין עב א, ורש"י ד"ה חזקה).

חזקה אין אדם משמר מה שביד חברו, ולכן חבר מה שביד חברו שנפלה מעפרתו - סודרו (רש"י חגיגה כ א ד"ה מעפרתו) - ממנו ואמר לחברו תנה לי ונתנה לו, הרי היא טמאה, שבשעה שהיתה ביד חברו לא שמרה, שאין אדם משמר מה שביד חברו, וגם חברו לא שמרה, כיון שאמר לו תנה לי אף שאינו יודע אם הוא טמא או טהור, הרי שאינו חושש לטהרת המעפרות, ויש כאן היסח הדעת, שטמאה היא למחמירים בטהרות (גמ' שם, ורש"י ד"ה טמאה).

חזקה אין בית דין עומדים מהעזרה עד שיכלו מעות שבשופר (עירובין לב א, ופסחים שם), ששופר היה שם וכתוב עליו קני חובה, ואשה יולדת או זבה שנטהרה, שחייבת להביא קן לקרבן שתוכל לאכול בקדשים (ראה ערך מחוסר כפרה), מביאה מעות ונותנת בשופר זה, וטובלת ואוכלת בקדשים לערב (עירובין שם; רמב"ם מחוסר כפרה א יב), ואף לדעת הסוברים בשל תורה אין סומכים על חזקה שליח עושה שליחותו (ראה לעיל), מכל מקום חזקה על בית דין של כהנים שאין עומדים משם עד שיכלו כל מעות שבשופר, ויקריבו כנגדן קנים (גמ' שם, ורש"י ד"ה ואוכלת; רמב"ם שם), כדי שלא תאכלנה הנשים קדשים בטומאת הגוף שהוא בכרת (רש"י שם).

וכן מחוסרי כפרה שחל יום הבאת קרבנותיהם בערב פסח, שוחטים וזורקים עליהם את הפסח, אם מסרו את המעות ליד בית דין, ומותרים לאכול פסחיהם לערב, שחזקה על בית דין של כהנים שאין עומדים משם עד שיכלו כל המעות שבאותו שופר, ויקנו קרבנותיהם ויקריבו, כדי שלא יאכלו מחוסרי כפרה בקדשים (פסחים ז ב; עירובין לב א).

אין בית דין הרחוקים מירושלים, היו מותרים לאכול חדש (ראה מתעצלים ערכו) בששה עשר בניסן מחצות היום ואילך, וסומכים על זה שבודאי כבר הקריבו הכהנים במקדש את העומר, שיודעים הם שאין בית דין מתעצלים בו (משנה מנחות סח א).
וכן בזמן שקידשו את החודש על פי הראייה (ראה ערך קדוש החודש) היו בכבל שרצו לחשוש שמא בית דין שבירושלים עיברו את

ולכן בזמן הזה שאין בית דין סמוכים (ראה ערך סמיכה א, וערך בית דין: בחוף לארץ ובזמן הזה) אין דנים דין חצי נזק (רמב"ם נזקי ממון ב ז, ושם סנהדרין ה ט; טושי"ע חו"מ א א); ולדעה השנייה חצי נזק ממון הוא, שכיון שאינם בחזקת שימור בדין הוא שישלמו כל הנזק, והתורה חסה עליהם כל זמן שלא הועד השור (רב פפא בגמ' שם).

כנימוק שלילי

חזקה שמכח טבע האדם יש והיא באה לא בתורת הוכחה חיובית לנאמנותו של אדם או לכירור הדבר, אלא בתורת הוכחה שלילית לבטל סברא אחרת.

אין אדם אוסר חזקה אין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת כרמו בנטיעה אחת (גיטין נד ב), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שנטיעה של ערלה שנתערבה בנטיעה של היתר, וכן ערוגה של כלאי הכרם שנתערבה בערוגות של היתר, ואין ידוע איזו היא של ערלה, או של כלאי הכרם, הרי זה לוקט לכתחילה מן הכל, ואם היתה הנטיעה במאתים נטיעות של היתר, וערוגה במאתים ערוגות, הרי כל הנלקט מותר (רמב"ם מאכלות אסורות טז כה, על פי רבי יוסי בערלה א ו), ואף על פי שהיה מן הדין שאוסרים לו הכל עד שיטרח ויוציא הנטיעה והערוגה האסורה, לפי שחזקה אין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת, ואילו היה יודעה היה מוציאה (רמב"ם שם, על פי גיטין שם).

• ויש מפרשים שלכתחילה אסור לו ללקט, לפי שכל זמן שהנטיעה במקומה - אינה בטילה, שהמחבר לקרקע אינו בטל, ועל ידי הלקיטה הוא מבטלה ואין-מבטלין-אסור-לכתחלה (ראה ערכו), אלא שאם כבר ליקט בכוונה לא אסרוה לו חכמים, כדרך שאסרו בכל מבטל איסור לכתחילה (ראה ערך הנ"ל), לפי שחזקה אין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת, ואין לך נוטע ערלה בין שאר נטיעות בלא סימן, וכיון שאין הדבר שכיח לא החמירו בו חכמים (רש"י שם ד"ה אין אדם, על פי רבי יוסי בערלה שם, לגירסת הגמ' שם; מאירי שם).

אין אדם טורח חזקה אין-אדם-טורח-בסעודה-ומפסידה (ראה בסעודה ומפסידה ערכו), יש מהראשונים מפרשים שאין חזקה זו באה כהוכחה לנאמנותו של הבעל שטען פתח פתוח מצאתי ואין לה כתובה (ראה לעיל: בנאמנות), אלא הטעם שנאמן הבעל הוא מפני שכתובה אשה מדרבנן, והם אמרו-והם-אמרו (ראה ערכו), חכמים הם שתיקוהו, והם אמרו שנאמן להפסידה כתובתה בטענה זו, אלא שהיה מקום לחשוש שכל אחד יטען כן להפסידה כתובתה, ומה הועילו חכמים בתקנתם, אבל מכיון שחזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה אין לנו לחוש שיטען אדם כן בשקר (כתובות י א, לפי רש"י שם ד"ה חכמים, ושיטה מקובצת שם, בשם הרא"ה).

אין אדם מעיז חזקה אין-אדם-מעז-פניו-בפני-בעל-חובו (ראה פניו בפני בעל חובו ערכו), ולכן מודה-במקצת (ראה ערכו) שהתורה חייבתו בשבועה על השאר שכופר, והיה מהראוי לומר שנאמינו בלי שבועה מטעם מיגו, שהיה יכול לכפור הכל והיה פטור משבועה, אלא שמכיון שאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו לכפור את הכל, ונמצא שאין כאן מיגו כלל, שלא היה יכול להעזי ולכפור הכל (בבא מציעא ג א, ורש"י ד"ה מפני ותוספות ד"ה מפני).

חזקה ממה שהוא אוכל משגר (טושי"ע יו"ד קיט ב), ולכן מי שחשוד (ראה ערכו) למכור דברים אסורים, אבל אינו חשוד לאכול בעצמו, מותר לאכול ממה ששולח לאחר לביתו, שאינו שולח אלא ממה שאוכל (עבודה זרה לט ב; טושי"ע שם).

חזקה שליח-עושה-שליחותו (ראה ערכו). עירובין לא ב; שליחותו רמב"ם אישות ט ו, ושם תרומות ד ו; טושי"ע או"ח תט ה, ושם אה"ע לה יא, ורמ"א יו"ד שלא לה), לפיכך האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה סתם, ומת השליח - אסור בכל הנשים שבעולם, שחזקה שליח עושה שליחותו (גיטין סד א; רמב"ם אישות שם; טושי"ע אה"ע שם), ושמה זו היא קרובת ארוסתו שקידש השליח (רש"י שם ד"ה אסור, ונזיר יב א ד"ה חזקה).

חזקת תינוקות לטפח (רש"י קדושין פ א ד"ה זו היא, על פי מטפחים גמ' שם) - לטפח, למשמש - שדרך התינוק לטפח (משנה טהרות ג ח; גמ' שם), ובכך היא חזקתו (רמב"ם אבות הטומאות טז א), ולכן תינוק שנמצא בצד העיסה ובצק בידו - העיסה טמאה (חכמים במשנה שם; רמב"ם שם).

בחזקה זו נחלקו אמוראים אם שורפים עליה את התרומה (ריש לקיש משום רבי אושעיא בגמ' שם); או שאין שורפים (רבי יוחנן בגמ' שם), שאין זו חזקה חשובה, ולכן מחלישים אותה חזקת העיסה, והמיעוט שאינם מטפחים (תוספות שם ד"ה סמוך), וכן הלכה (רמב"ם שם).

תורם את הפירות חזקה שהתורם את הפירות תרם על הכל, ואף אם תרם על הכל הביא פירות ושמר אחרים בשק, חזקה על הכל תרם (ירושלמי תרומות ג ב), אף על מה ששמר בשק (רי"ש שם א).

אף בחזקה מחמת טבע בעלי חיים מצינו שדנו אם סומכים עליה לברר ספק:

שור מועד שנמצא שור מועד (ראה ערכו) שהיה רועה ונמצא שור שור הרוג בצדו הרוג בצדו, וכן גמל האוחר - עוסק בתשמיש וסתם בהמות משתגעות בשעת תשמיש, ומכים הזכרים זה את זה (רש"י בבא בתרא צג א ד"ה גמל האוחר) - בין הגמלים ונמצא גמל הרוג בצדו, נחלקו תנאים אם על פי שזה מנוגח וזה מועד ליגח, זה מנושך וזה מועד לישוך, אין אומרים בידוע שזה נגחו וזה נשכו (תנא קמא בגמ' שם), וכן הלכה (רי"ף בבא קמא כ ב מדפי הרי"ף; רמב"ם נזקי ממון ח יד; טושי"ע חו"מ תח ב) ⁹; או - שחזקה (בבא בתרא שם) - בידוע שזה הרגו (רבי אחא בגמ' שם) שמוחזק הוא בשעת רביעה להכות, וכל שכן שור מועד שכבר נגח שלש פעמים (רש"י שם ד"ה בידוע).

חזקת שימור סתם בעלי חיים, נחלקו אמוראים אם הם בחזקת שימור (רב הונא בריה דרב יהושע בבא קמא טו א), היינו שהם כשמורים, ואינם צריכים שומר לשמרם, כי הם בני תרבות (רבנו חננאל שם), ואין דרכם להזיק (תוספות שם מה ב ד"ה בחזקת); או שאינם בחזקת שימור (רב פפא בגמ' שם טו א), שרגילים בנגיחה וצריכים שימור (רש"י שם ד"ה לאו).

לדעה הראשונה חצי נזק קנס הוא, שמכיון שבחזקת שימור הם, בדין הוא שלא ישלמו הבעלים כלל, והתורה קנסה אותם כדי שישמרו השוורים (רב הונא בריה דרב יהושע בגמ' שם), וכן הלכה,

⁷ על מחלוקת האמוראים בחזקה זו, ראה ערך שליח עושה שליחותו. ⁸ ויש מהתנאים שמתהר (רבי מאיר במשנה שם), שלמרות שסובר חזקה זו, אלא

שמעמיד נגד חזקה זו חזקת טהרה של העיסה, ומיעוט שאינם מטפחים (גמ' שם). ⁹ ויש מהראשונים הפוסקים כדעה החלוקה (מאירי בבא בתרא שם,

וחזקה בנות ישראל עד שלא הגיעו לפרקן הן בחזקת טהרה, משהגיעו לפרקן הן בחזקת טומאה - כלומר בחזקת דמים מצויים בהן (רש"י נדה י ב ד"ה בחזקת) - וצריכות בדיקה (גמ' שם; רמב"ם משכב ד ח).

דס בא מהמקור דם היוצא מן האשה, והוא בפרוודור שלה (ראה ערך דם נדה) - חזקתו שהוא בא מן המקור (משנה נדה יז ב; רמב"ם איסורי ביאה ה ה).

חזקת טהרה כל אחד עשר יום שבין נדה לנדה (ראה ערך ימי נדה; בימים שבין ימי זיבה) האשה בחזקת טהרה (משנה נדה לח ב, וגמ' שם הנידות לט א; רמב"ם איסורי ביאה ח יא).

דמים מן האשה דם שנמצא באופן שהוא ספק אם יצא מן האיש או מן האשה, יש מהתנאים המטמא, שאין דרך האיש להוציא דם, אלא שחזקת דמים מן האשה (רבי שמעון במשנה נדה נט ב)¹⁰.

כשאפשר לברר

חזקה כשאפשר לברר הדבר, כתבו ראשונים שאין סומכים עליה, ולכן:

• השוכר בית מחברו ב"ד בניסן, אף על פי שסומך על החזקה שאין חבר מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, ומסתמא בדק אותו המשכיר מחמץ (ראה לעיל: בבירור ספק), מכל מקום כשהמשכיר בעיר צריך לברר ולשאל אותו אם בדק (תוספות פסחים ד ב ד"ה לא, על פי הגמ' שם א; ר"ן שם ב; טושי"ע או"ח תלו ב, ומגן אברהם שם סק"ד). ודוקא כשהחזקה באה להוציא מחזקת איסור, כגון בחמץ שכל השנה היה הבית בחזקת שאינו בדוק, אבל כשאין נגד חזקה זו חזקת איסור, סומכים עליה אף כשאפשר לברר (מגן אברהם שם). אכן במקום שהחבר עושה מעשה באופן שאם הוציא דבר שאינו מתוקן יבוא חברו על ידו לידי מכשול, כגון ששלח פירות לחברו לאכול, סומכים על חזקה זו אפילו שאפשר לברר, ואין צריך לשאלו כלל, ואינו דומה לבדיקת חמץ, שאפילו אם לא יהיה בדוק לא יהיה כל כך מכשול (תוספות פסחים שם).

• חזקה שאין העדים חותמים על השטר אלא אם כן נעשה בגדול (ראה לעיל: בבירור ספק) - כל שאפשר לברר אם נעשה בגדול, אין סומכים על החזקה (שו"ת מהרי"ט חו"מ צח).

• בחזקה שמכח טבע הגוף, כמו בחזקה כל שהגיע לכלל שנים הביא סימנים (ראה לעיל: בטבע הגוף) - כשאפשר לברר ולבדוק, אין סומכים על החזקה (ראה ערך גדול)¹¹.

חזקה אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן, ולפיכך מבוי - שיש לו שלש מחיצות ורוח רביעית פרוצה לרשות הרבים, שאם עשה בו לחי או קורה מותר לטלטל בו בשבת (ראה ערך מבוי) - הרחב מעשר אמות, שאין לחי או קורה מתירים לטלטל בו (ראה ערך הנ"ל), מרחיק שתי אמות - אם היה רחב חמש עשרה אמה - ועושה פס שלש אמות (עירובין י ב), ומתקן את עשר האמות הנשארות בלחי או בקורה (ריטב"א שם), ואין חוששים שמא יניח את הפתח הגדול וילך בקטן, ונמצא בטלה תורת פתח מן הגדול, ואין לחי או קורה מועילים בו, לפי שחזקה אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן (גמ' שם, ורש"י ד"ה דילמא).

אין אדם מעמיד עצמו על ממונו החזקה של אין-אדם-מעמיד-עצמו-על-ממונו (ראה ערכו) יש ואמרו אותה בתורת טעם למניעת איסור: מי שהחשיך לו בערב שבת בדרך והיו אצלו מעות, נותן כיסו לנכרי להוליכו (משנה שבת קנ"ג א; רמב"ם שבת ו כח; טושי"ע או"ח רסו א), שאם לא נתיר לו אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, ויביאו בידו ויטלטל ארבע אמות ברשות הרבים (גמ' שם; רמב"ם שם; ט"ז שם סק"א; מגן אברהם שם סק"ג).

בטבע הגוף

חזקה מכח הטבע יש והיא באה מצד טבע הגוף של האדם, ואינה תלויה בתכונות נפשו, ברצונו או במעשיו.

סימני גדלות קטן וקטנה שהגיעו לכלל שנים - שלש עשרה שנה ושנים ויום אחד לקטן, ושנים עשרה שנה ויום אחד לקטנה (ראה ערך גדול וערך גדולה) - חזקה שהביאו סימנים של גדלות, היינו שתי שערות (ראה נדה מו א).

וכן אם הביאו הרבה שערות - לא שנים בלבד - או שערות ארוכות, חזקה שבאו לכלל שנים (התרומה קלג; מרדכי יבמות נז-נח; טושי"ע אה"ע קסט יא).

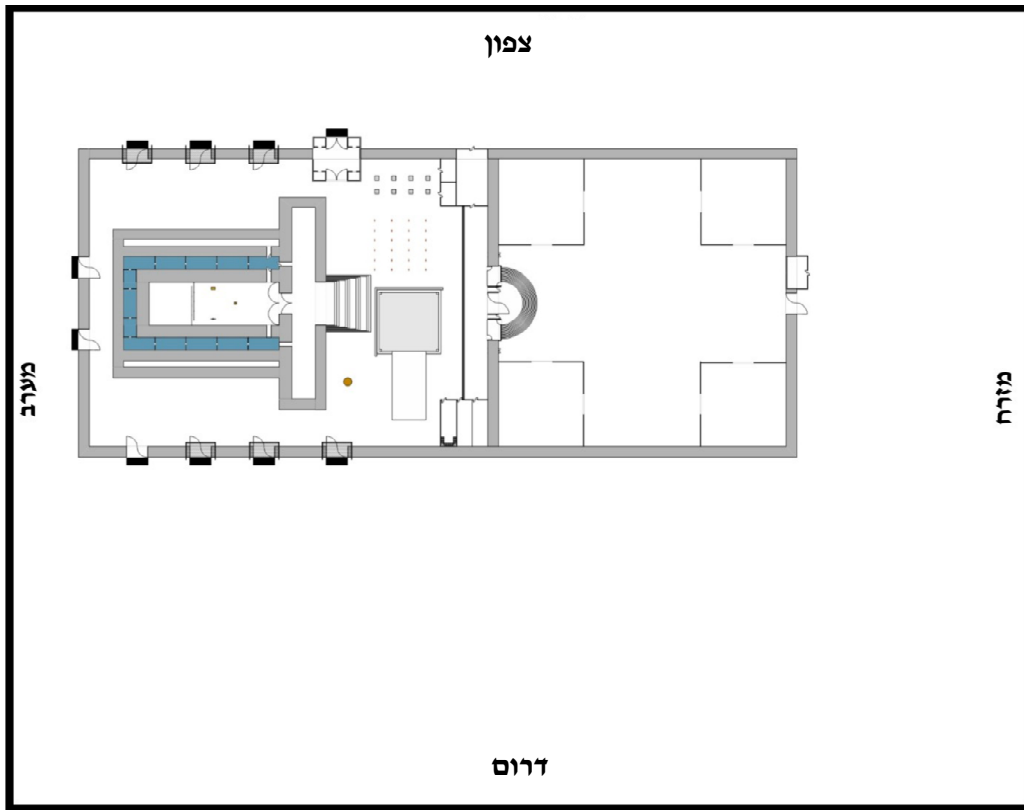
שתי שערות שאמרו שצריך שיהא בעיקרן גומות (ראה נדה נב א, ורמב"ם אישות ב יז, וטושי"ע שם קנה טז), ואם נמצאו גומות בלבד בלא שערות, הרי זה סימן, חזקה אין גומא בלא שער (רמב"ם שם, על פי נדה שם; טושי"ע שם).

אורח בזמנו בא חזקה (נודע ביהודה קמא יו"ד נה-נו; שו"ת חתם סופר יו"ד קעה) אורח-בזמנו-בא (ראה ערכו). נדה טז א וסד ב, שטבע האשה כשמגיע זמן הוסת (ראה ערכו) שלה לראות דם נדה (ראה ערך הנ"ל).

11. על סמיכה על רוב במקום שאפשר לברר, ראה ערך רוב.

בשם יש חולקים; מהרי"ק קסט, בשם תשובת המרדכי). 10. אבל תנאים אחרים חולקים עליו ומטהרים (ראה גמ' שם) והלכה כמותם (טור יו"ד קצא).

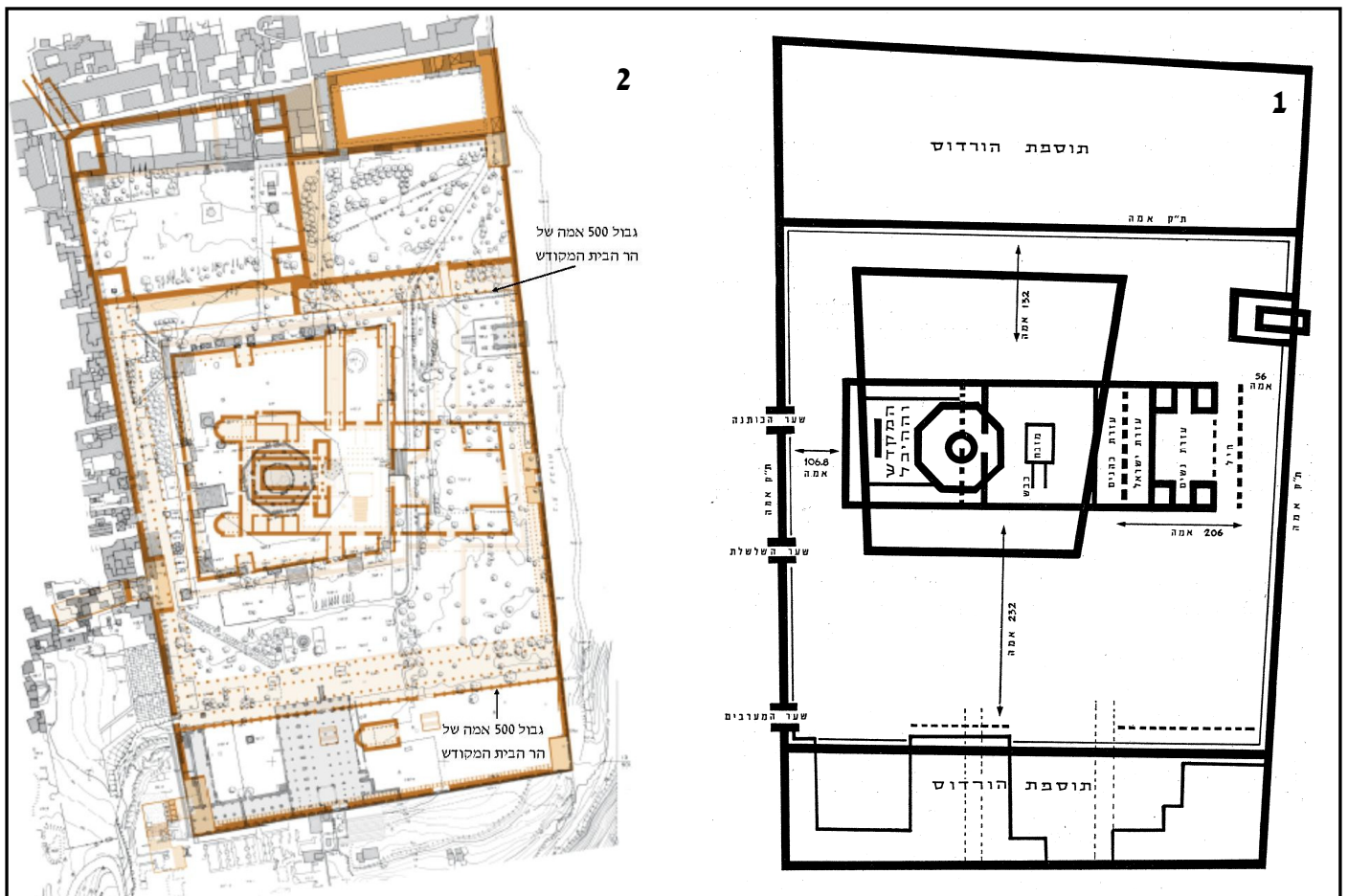
איורים ותמונות

איור מס' 4

הר הבית

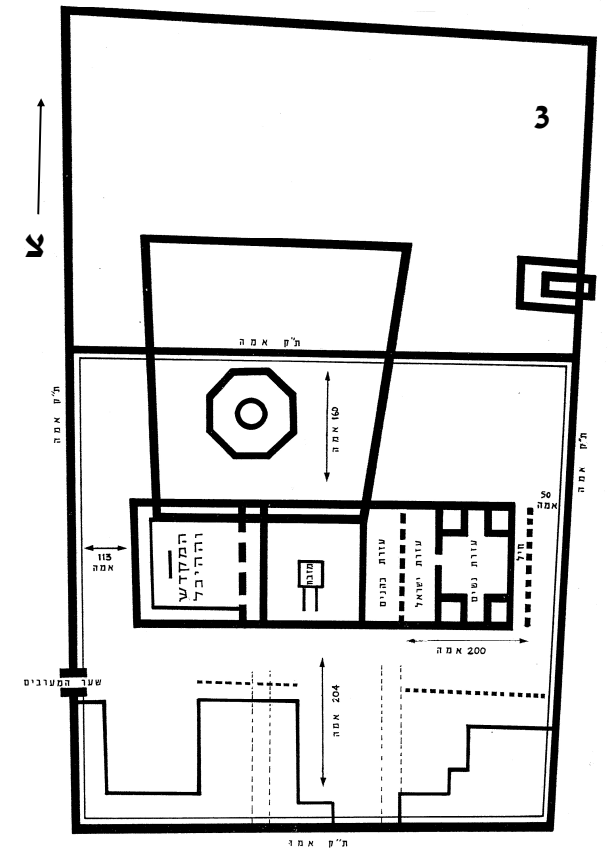
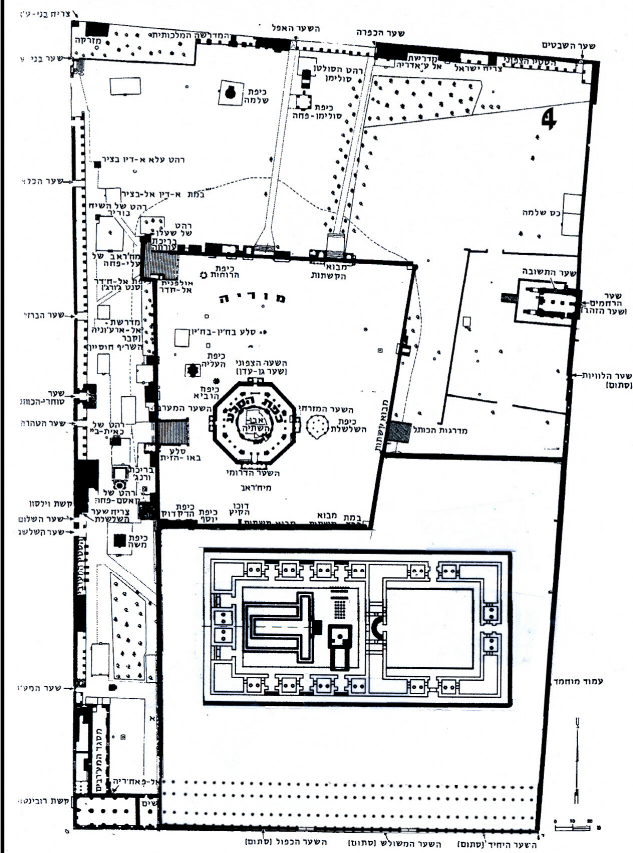
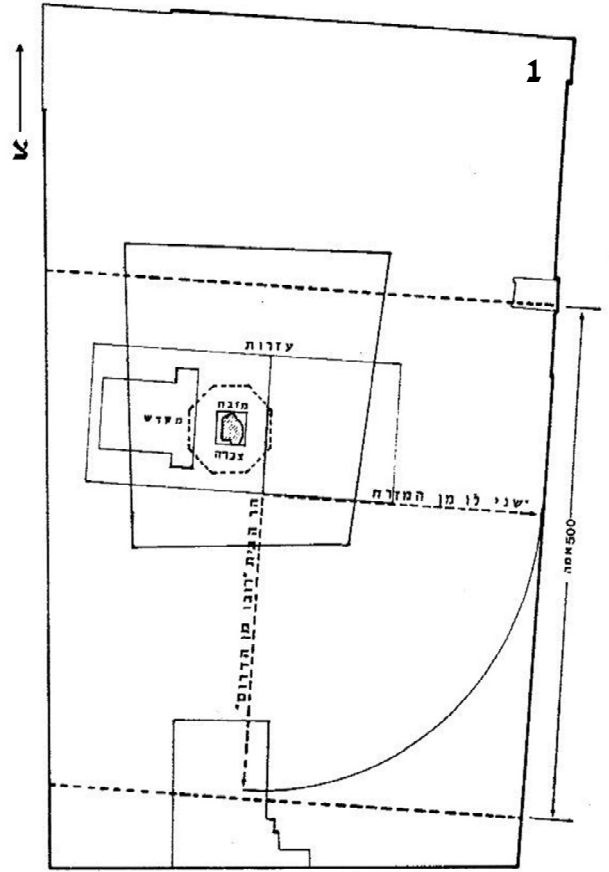
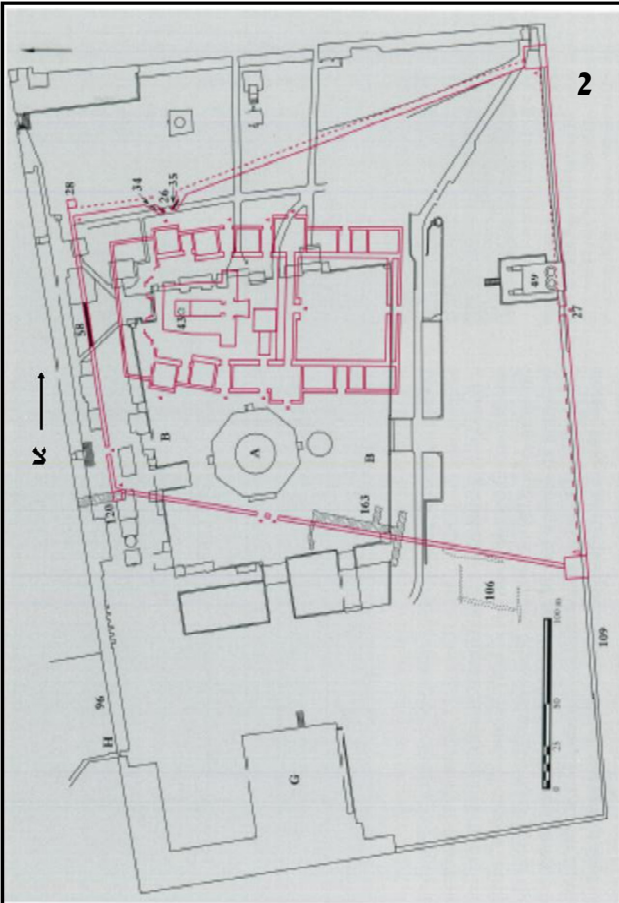
שטח הר הבית ת"ק על ת"ק אמה. רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב

איור מס' 5

מיקום בית המקדש על הר הבית [במבנהו כיום] - השיטה המרכזית—מקום קודש הקדשים על כיפת הסלע

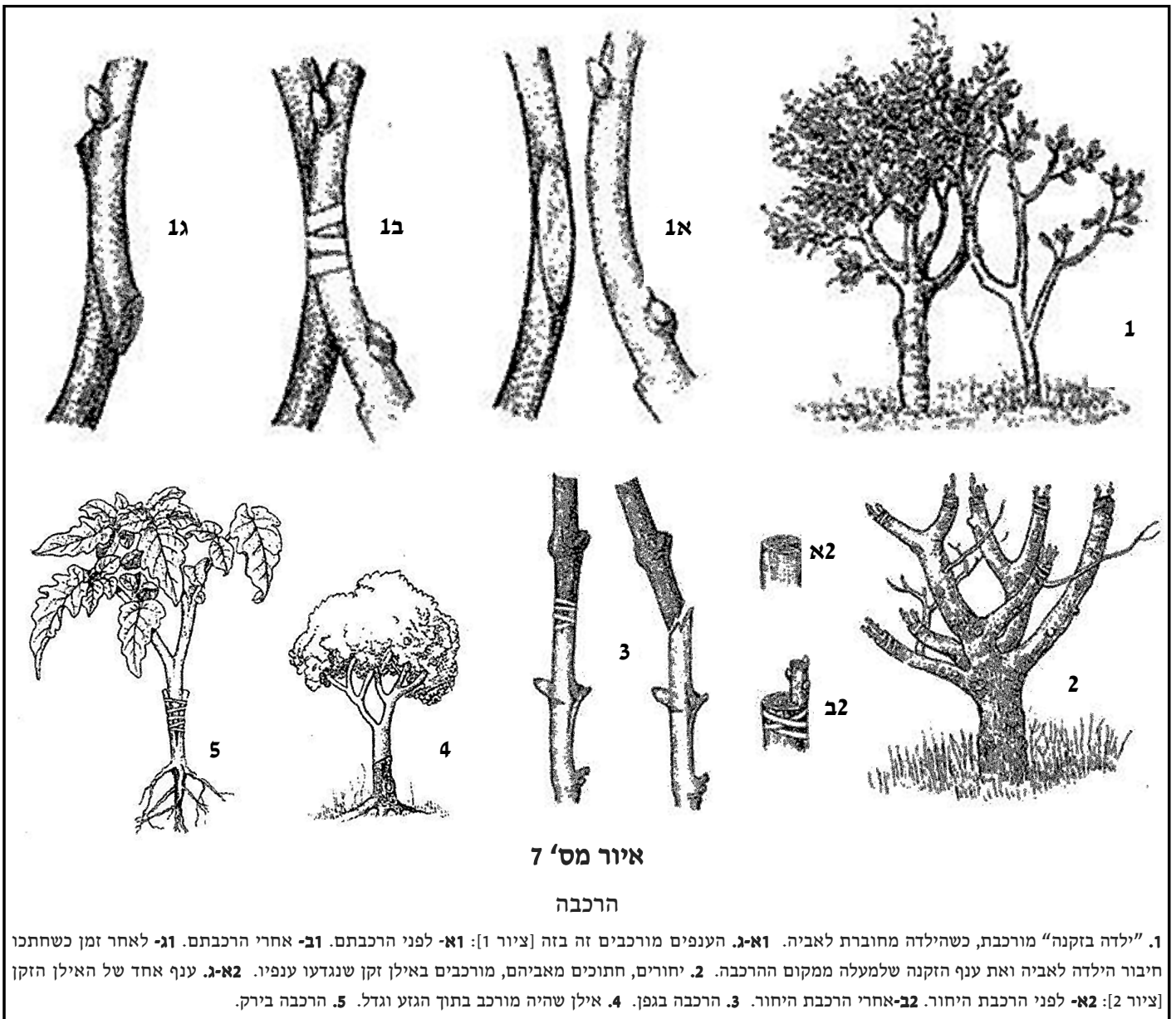
1. שיטת הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי [תורה שבעל פה יא, עמ' קנז]. 2. שיטת הרב זלמן מנחם קורן [ועשו לי מקדש, עמ' 231].

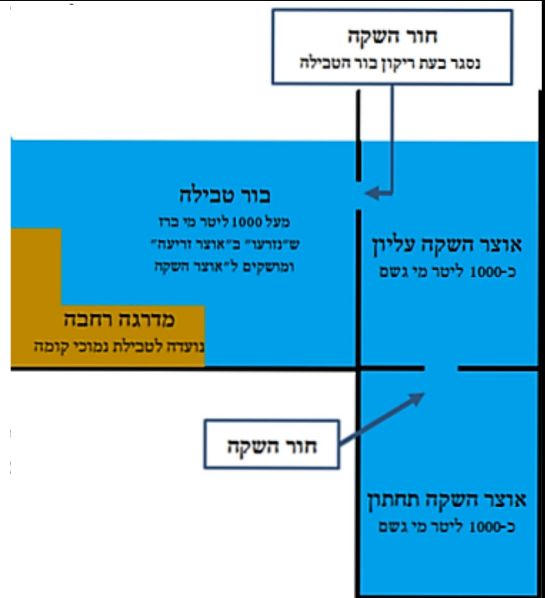

איור מס' 6

מיקום בית המקדש על הר הבית [במבנהו כיום] - שיטות נוספות

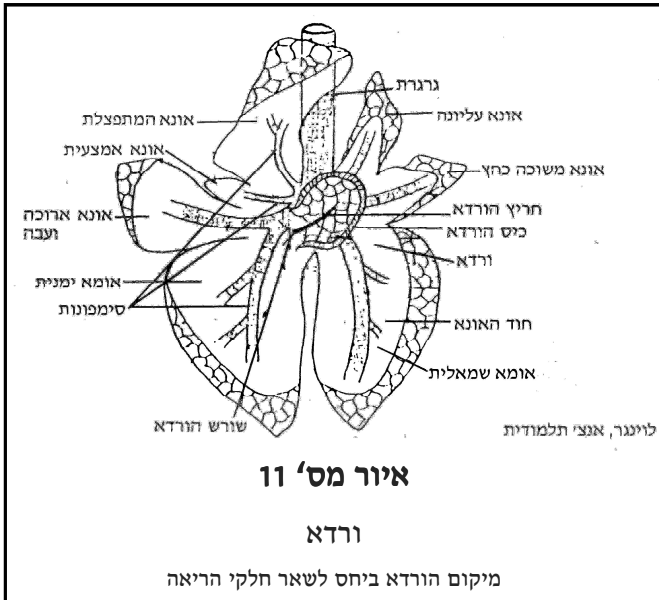
1. השיטה הממקמת את המזבח על הסלע שבכיפת הסלע [חצרות בית ה', עמ' 102].
2. השיטה הממקמת את המקדש מצפון לכיפת הסלע [פרופ' אשר קאופמן].
- 3-4. השיטות הממקמות את המקדש מדרום לרחבה העליונה: 3- שיטת מיכאל ברוואר [תורה שבע"פ יא, עמ' קנב]. 4- שיטת טוביה שגיב [תחומין כח, עמ' 497].

איור מס' 9
השקה

מימין: **תרשים** מבנה מקווה עם אוצר השקה [מתוך ויקיפדיה]. **משמאל:** מקווה עתיק עם אוצר השקה, נמצא סמוך לשרון [צילום: ר' אשר גרוסברג]

איור מס' 11
ורדא

מיקום הורדא ביחס לשאר חלקי הריאה

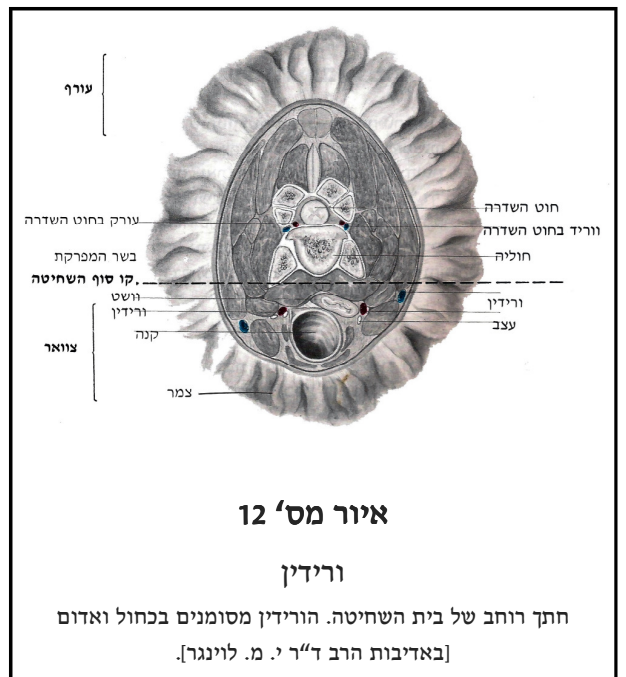
איור מס' 10
האות ו

מימין **לשמאל:** כתב בית יוסף, כתב ספרדי, כתב המור וקציעה, כתב האדמו"ר הזקן. 2 אופנים של ו' קטועה

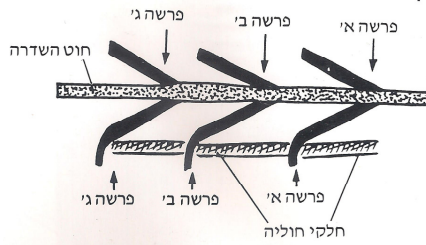
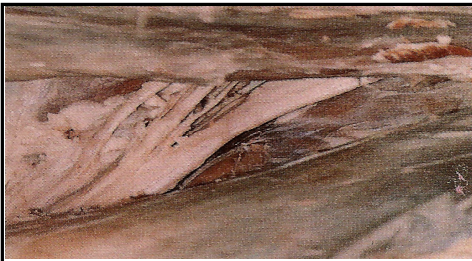
איור מס' 13
האות ז

מימין **לשמאל:** כתב בית יוסף, כתב ספרדי, כתב המור וקציעה, כתב האדמו"ר הזקן.

איור מס' 12
ורידין

חתך רוחב של בית השחיטה. הורידין מסומנים בכחול ואדום [באדיבות הרב ד"ר י. מ. לוינגר].

איור מס' 20

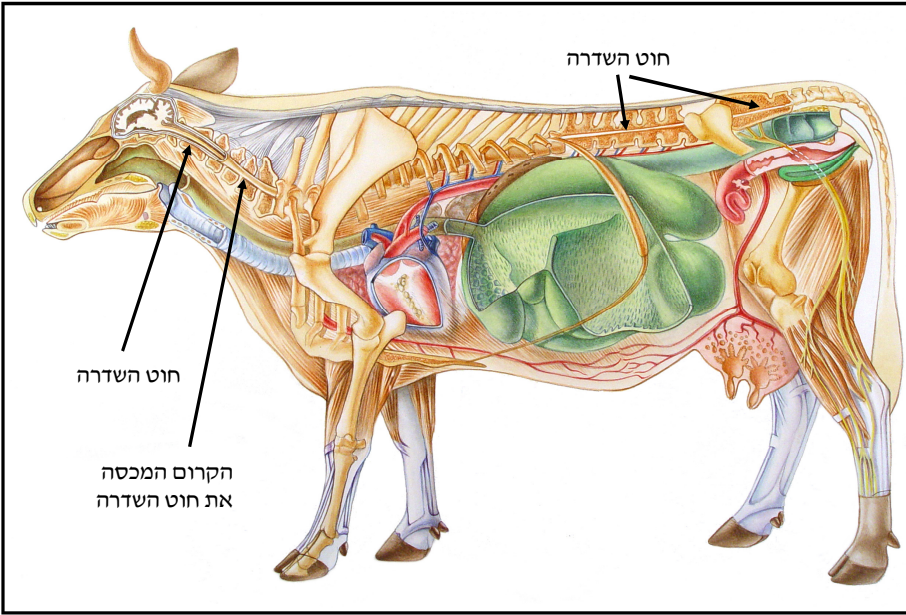
האות ח

מימין לשמאל: כתב בית יוסף, כתב האר"י, כתב האדמו"ר הזקן

איור מס' 21

חוט השדרה

מימין: פרשות ובין הפרשות, ע"פ ציור המאירי [מראה מלמעלה]. משמאל: עצם הפרשות ויציאת העצבים, מראה מן הצד [באדיבות הרב ד"ר י.מ. לוינגר]

איור מס' 22

חוט השדרה

מיקום חוט השדרה בגוף הבהמה [באדיבות הרב ד"ר י.מ. לוינגר]

4

3

2

1

8

7

6

5

איור מס' 23

חגבים

1. סימני החגב הכשר [באדיבות הרב ד"ר י.מ. לוינגר]. 2. ארבה- חגב סודני-מדברי, *Schistocerca gregaria* Locust [ע"פ י. פליקס, חי וצומח בתורה], מין נפוץ במזרח-התיכון. 3. סלעם- חגב אך הראש, Long-Headed Grasshopper [ע"פ י. פליקס]. 4. חרגול, *Tettigonidae* [ע"פ י. פליקס] [צילום: Bruce Marlin]. 5. חגב- שדמון ישראלי, *Calliptamus palastinesis* [ע"פ חלק מהחוקרים] [צילום: ליאור אלמגור]. 6. ציפורת כרמים— גובאי מצרי, *Anacridium aegyptium* [ע"פ חלק מהחוקרים] [צילום: Alvesgaspar]. 7. חגב עם כעין אות ח' בחזהו, ע"פ מורשת יהדות תימן זה סימן כשרות [ראה מאמר "מכת הארבה" באתר יד מהרי"ץ]. 8. חגב מרוקאי - *Doclostaurus marocanus*, אפשרות זיהוי נוספת לארבה המקראי הכשר [צילום: Quartl].

לוי - רהם (מתוך אברהם)
Agate - ברקת

שמעון - ב (מתוך אברהם)
Topaz (green) - פטדה

ראובן - א (מתוך אברהם)
Carnelian - אדם

זבולון - ח (מתוך יצחק)
Quartz - יהלם

יששכר - צ (מתוך יצחק)
Sapphire - ספיר

יהודה - י (מתוך יצחק)
Turquoise - לפף

גד - שבטי (מתוך "שבטי ישרון")
Amethyst - אחקמה

נפתלי - ב (מתוך "יעקב")
Agate - שבו

דן - ק (מתוך "יצחק")
Sodalite - ויעק (מתוך יעקב)
לשם

בנימין
Opal - ישפה

יוסף - ין (מתוך ישרון)
Agate - שהם

אשר - ישד (מתוך ישרון)
Aquamarine - תרשיש

איור מס' 24

חושן

סדר אבני החושן, עם שמות השבטים שהיו מפותחים עליהן, לצד זיהוי משוער של האבנים

[ע"פ הזיהוי של מכון המקדש. מתוך ויקיפדיה].

The Rohr Micropedia Talmudit

carries the name and pays tribute to the memory of

Mr. Shmuel (Sami) Rohr Z"L

a man of action, whose far-reaching vision, warm open hand, love of Torah, and love of every Jew were catalysts for the revival and growth of vibrant Jewish life in the former Soviet Union and in countless communities the world over,

and to the memory of his beloved wife

Mrs. Sarah (Charlotte) Rohr (née Kastner) A"H

who survived the fires of the Shoah to become the elegant and gracious matriarch, first in Colombia and later in the United States, of three generations of a family nurtured by her love and unstinting devotion.

She found grace in the eyes of all whose lives she touched.

Together they merited to see all their children built lives enriched by faithful commitment to the spreading of Torah and ahavat Israel.

Dedicated with love by their children

George and Pamela Rohr

Dr. Shmuel and Evelyn Katz

Moris and Lillian Tabacnic

Miami and New York, USA

The series of "Talmudic Micropedia" is supported by the Council for Culture and Art
of Miphal Hapais

ספר זה יוצא לאור בסיוע
מלם-תים בע"מ *MalamTeam*

ISBN 978-965-445-031-7

No part of this work may be reproduced, copy, record, translate, store in a database, organize
or transmitted in any form or by any other means electronic mechanical -
without the express permission in writing from the publisher.

Printed in Israel, 5776 (2016)

Copyright by Talmudic Encyclopedia Publ. Ltd. Pbc.

Yad Harav Herzog, 30 Shmuel Hanagid St.

P.O.B. 71111, Jerusalem 9171002

THE ROHR

TALMUDIC MICROPEDIA

Based upon the entries of the TALMUDIC ENCYCLOPEDIA

An abridged version, with amendments and updates

Written in a simplified, user-friendly style

Review and comments

Rabbi Zalman Nechemia Goldberg

President

The Chief Rabbi of Israel

Rabbi David Lau

Editor-in-Chief

Rabbi Prof. Avraham Steinberg

Editors

Rabbi Yechezkel Fuchs

Rabbi Shlomo Hirsch

Rabbi Moshe Rosner

Rabbi Shmuel Shulewitz

Rabbi Moshe Wiener

Linguistic Editor

Rabbi Shlomo Rakovsky

Coordinator

Rabbi David Aronowski

Volume 6:

הפקר – חזקה (ג): בטבע האדם

Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc

Jerusalem, 5776 / 2016